

מיקרופדיה תלמודית-הלכתית

על שם משפחת רוהר

מבוססת על ערכי האנציקלופדיה התלמודית לענייני הלכה

אוצר מתומצת של ערכי האנציקלופדיה התלמודית, עם תיקונים, השלמות ועדכונים,

בסגנון שוטף וברור

ביקורת והערות

הרב זלמן נחמיה גולדברג

נשיא

הרב הראשי לישראל

הרב דוד לאו

עורך ראשי

הרב פרופ' אברהם שטינברג

חברי המערכת

הרב יצחק יחזקאל הלוי פוקס

הרב שלמה הירש

הרב משה רוזנר

הרב משה וינר

הרב שמואל שולביץ

עורך לשוני ומביא לבית הדפוס

הרב שלמה רקובסקי

מתאם ומזכיר המערכת

הרב דוד ארונובסקי

כרך ד

גבורות – דינא דמלכותא דינא

הוצאת האנציקלופדיה התלמודית בע"מ חל"צ / ירושלים ה'תשע"ה

סדרת "המיקרופדיה התלמודית" רואה אור בסיוע מועצת הפיס לתרבות ולאמנות

ספר זה יוצא לאור בסיוע
מלם-תים בע"מ *MalamTeam*

מספר מסת"ב: 978-965-445-027-0

אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לתרגם, לאכסן במאגר מידע, לסדר
או לקלוט בכל דרך ובכל אמצעי אלקטרוני או פטי או מכני אחר –
מהחומר שבספר זה, אלא ברשות מפורשת בכתב מהמו"ל.

נדפס בישראל תשע"ה – 5775, (2015) Printed in Israel

כל הזכויות שמורות להוצאה, כולל זכויות התרגום והקיצור

Copyright by Talmudic Encyclopedia Institute Publ. Ltd. Pbc, Jerusalem (Israel)

המיקרופדיה התלמודית

על שם משפחת רוהר

נושאת את שמם ובאה לחלוק כבוד לזכרו של הנדיב

ר' שמואל בן ר' יהושע אליהו רוהר ז"ל

בהיותו איש מעש, בעל חזון, נדיב לב, אוהב כל יהודי ומאדיר תורה, הוא החיה וחיזק את צמיחת החיים היהודיים בקהילות אין ספור בכל קצווי תבל,

ולזכר אשתו האהובה

מרת שרה בת ר' יקותיאל יהודה (לבית קסטנר) ע"ה

ניצלה מלהבות השואה, והקימה באלגנטיות, בחן, באהבה ובמסירות בלתי נידלת, משפחה ענפה, תחילה בקולומביה, ולאחר מכן בארה"ב. נשאה חן בעיני כל רואיה.

יחדיו הם זכו לראות את כל ילדיהם עוסקים בצרכי ציבור באמונה להפצת תורה ואהבת ישראל לתפארת העם היהודי

ת.נ.צ.ב.ה

מוקדש באהבה על ידי ילדיהם

יקותיאל יהודה ופעסל לאה רוהר

ד"ר שמואל יצחק וצ'רנה כ"ץ

משה ולאה טבצניק

מיאמי וניו-יורק, ארה"ב

תוכן הענינים

גבורות	1	גט חליצה. ע"ע חליצה	
גבחת; קרחת	6	גט יבמין	173
גבינת גוים	8	גט ישן	174
גבית מלנה	11	גט מאון. ע"ע מאון	
גבעוני. ע"ע נתין		גט מאחר	175
גגין ועליות	24	גט מעשה	175
גדול	26	גט מקדם	177
גדול האחים	32	גט מקשר	178
גדול הבית	33	גט קרח. ע"ע גט מקושר	
גדול פרע.	35	גט שחרור	179
גדולה	37	גט שכיב מרע	180
גדולי הקדש	40	גיד הנשה	182
גדולי קרקע	42	גידין. ע"ע בשר; עצמות וגידין	
גדולין	44	גיורת	189
גדידה ושריטה	49	גימטריא	192
גדל. ע"ע אגודל		גירי דילה (דידה) (חצים שלו)	193
גדם	51	גלגול שבועה	194
גדר. ע"ע מחיצה		גלגל. ע"ע במה	
גואל הדם	54	גלגלת	199
גוד או אגוד	59	גלודה	202
גוד אחת	65	גלוח הזקן. ע"ע השחתת הזקן	
גוד אסק	70	גלוח הראש. ע"ע הקפת הראש	
גוזז	73	גלוי	203
גוי	77	גלוי דעת	207
גויל	102	גלוי מלתא בעלקמא	210
גולל ודופק	103	גלוי עריות	213
גומלין	106	גלוי ראש	216
גונב נפש	107	גלות	219
גוסס	109	גליונות	222
גופין מחלקין (מחלקין)	115	גליל. ע"ע ארץ ישראל	
גורל	117	גליקה	224
גורם לממון. ע"ע דבר הגורם לממון		גלמי כלים. ע"ע כלים	
גורן למעשר. ע"ע גמר מלאכה		גמילות חסדים	227
גורעין ומוסיפין ודורשין	121	גמין. ע"ע אתין וגמין	
גזבר	122	גמר דין	229
גזה ועבודה	123	גמר מלאכה	233
גזל	126	גנב	241
גזל הגוי	135	גנבה	243
גזל הגר	138	גנבת דעת	249
גזל הרבים	141	גנבת נפש. ע"ע גונב נפש	
גזל השבט	141	גניזה	250
גזל עניים	143	גסטרוא. ע"ע כלי חרס	
גזלן	143	געולי גוים	253
גזרה	148	גף	256
גזרה לגזרה	152	גפן. ע"ע בוסר; כלאי-כרם; עוללות; פרט. בנוגע לברכה ע"ע	
גזרה שוה	154	ברכות-הנהנין וברכת-היין. על יין בכלל ע"ע יין	
גזרת הכתוב	159	גר	257
גזרת המלכות. ע"ע קדוש השם		גר תושב	270
גזרת מלך. ע"ע גזרת הכתוב		גרירת	276
גחלת. ע"ע שלחבת		גרדמין	278
גט	160	גרונגרת	280

דָּבָר שֵׁשׁ בּוֹ דַּעַת לְהַשְׁאֵל. עִי' דָּבָר שֶׁאֵין בּוֹ דַּעַת לְהַשְׁאֵל	281
דָּבָר שֵׁשׁ לּוֹ מִתִּירִין	289
דָּבָר שֵׁשׁ לּוֹ מִתִּירִין (פָּגוּל)	293
דָּבָר שֶׁלֹּא בָּא לְעוֹלָם	314
דָּבָר שֶׁנֶּאֱמַר בָּזֶה וְאֵינוֹ עֲנִין לּוֹ. עִי' אִם אֵינוֹ עֲנִין ל... תִּנְהוּ עֲנִין ל...	321
דָּבָר שֶׁנֶּאֱמַר בָּזֶה וְהוּא הָדִין לְחֻבְרוֹ. עִי' בִּנְיָן אֵב וְעִי' הִיקֵּשׁ	322
דָּבָר שֶׁנֶּאֱמַר בְּמִקְצֵת וְהוּא נוֹהֵג בְּכָל. עִי' דָּבָר הַכְּתוּב בַּהוּוּה	325
דָּבָר שֶׁנֶּעֱשִׂית מִצְוֹתוֹ	333
דָּבָר תוֹרָה. עִי' דָּבָרֵי תוֹרָה	334
דָּבָרָה תוֹרָה כְּלָשׁוֹן בְּנֵי אָדָם	336
דָּבָרֵי הָרֵב וְדָבָרֵי הַתְּלָמִיד דָּבָרֵי מִי שׁוֹמְעִים	337
דָּבָרֵי חֲלוּמוֹת	338
דָּבָרֵי סוֹפְרִים	348
דָּבָרֵי קִבְלָה	351
דָּבָרֵי שְׂכִיב מֶרַע כְּתוּבִים וְכַמְסוּרִים	352
דָּבָרֵי תוֹרָה	353
דָּבָרִים בְּטָלִים	355
דָּבָרִים הַמִּתְרִים וְאַחֲרֵים נִהְגוּ בָּהֶם אֲסוּר. עִי' מִנְהַג	357
דָּבָרִים. הַנִּקְנָגִים. בְּאַמִּירָה	361
דָּבָרִים הַעֲשׂוּיִים לְהַשְׁאִיל וּלְהַשְׁכִּיר	363
דָּבָרִים כְּכֶתֶבֶם	364
דָּבָרִים שְׂבִינוֹ לְבִינָה	368
דָּבָרִים שֶׁבְּכֶתֶב אֵי אֶתְּה רִשְׁאֵי לְאֶמְרָם עַל פֶּה. עִי' תוֹרָה שֶׁבְּכֶתֶב	371
דָּבָרִים שֶׁבִּלְבָב	372
דָּבָרִים שֶׁבַּעַל פֶּה אֵי אֶתְּה רִשְׁאֵי לְאֶמְרָם בְּכֶתֶב. עִי' תוֹרָה שֶׁבְּכֶתֶב	380
דָּבָרִים שֶׁבִּצְנֵעָא (שֶׁבִּצְנֵעָה)	382
דָּבָרִים שֶׁבְּקִדְשָׁה. עִי' דָּבָר שֶׁבְּקִדְשָׁה	389
דָּבָרִים שֵׁשׁ בָּהֶם חַיִּי נֶפֶשׁ. עִי' אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל; יִשׁוּבָה, וְעִי' הַפְּקַעַת שְׁעָרִים	391
דָּבָרִים שֶׁל עֲנוּי נֶפֶשׁ. עִי' עֲנוּי נֶפֶשׁ	393
דָּבָשׁ	395
דָּגוּן. עִי' גֶּמֶר מִלֹּאכָה	398
דָּגִים	403
דָּגוּן	404
דוֹחֵן	405
דוּכָן	407
דוֹן מִנָּה וְאֹדְקֵי בְּאַתְרָה; דוֹן מִנָּה וּמִנָּה	408
דוּפָן עֲקֻמָּה	409
דוּפָק. עִי' גוּלָל; דוּפָק	410
דוֹרֵשׁ אֶל הַמִּתִּים	411
דוֹרֵשִׁין תַּחֲלוּת	412
דְּחוּי	413
דִּיּוֹ	414
דִּיּוֹ לְבָא מִן הָדִין לְהִיּוֹת כְּנִדּוֹן	415
דִּין. עִי' בֵּית דִּין	416
דִּין. עִי' דִּינֵי מִמוֹנוֹת, דִּינֵי נִפְשׁוֹת, דִּינֵי קִנְסוֹת	417
דִּין מִרְמָה	418
דִּינָא דְּמִלְכּוּתָא דִּינָא	419
דִּינָא דְּמִלְכּוּתָא דִּינָא	420
אִיּוֹרִים וְתִמּוֹנוֹת	421
גְּרוּשָׁה	422
גְּרוּשָׁה לְכַתָּן	423
גְּרוּשִׁין	424
גְּרוּת	425
גְּרִי אֲרִיּוֹת. עִי' כּוֹתִים	426
גְּרִיס	427
גְּרִירָה	428
גֶּרֶם כְּבוֹי. עִי' מִכְבָּה	429
גֶּרְמָא בְּנִזְקִין; גֶּרְמִי	430
גֶּרָן. עִי' גֶּמֶר מִלֹּאכָה	431
גֶּרְעוֹן כֶּסֶף	432
גֶּרְעִינִים	433
ד	434
דְּבוּר	435
דָּבָר הָאֵבֶד	436
דָּבָר הָאֲסוּר. עִי' דָּבָר הַנִּדּוּר; דָּבָר הָאֲסוּר	437
דָּבָר הַגּוֹרֵם לְמִמוֹן	438
דָּבָר הַכְּתוּב בַּהוּוּה	439
דָּבָר הַלָּמֵד מִסּוּפּוֹ	440
דָּבָר הַלָּמֵד מִעֲנִינוֹ	441
דָּבָר הַמִּעֲמִיד	442
דָּבָר הַנִּדּוּר; דָּבָר הָאֲסוּר	443
דָּבָר וְלֹא חֲצִי דָּבָר. עִי' חֲצִי דָּבָר	444
דָּבָר חֲרִיף	445
דָּבָר חָשׁוּב	446
דָּבָר שֶׁאֵין בּוֹ דַּעַת לְהַשְׁאֵל	447
דָּבָר שֶׁאֵין בּוֹ מִמֶּשׁ	448
דָּבָר שֶׁאֵין הַצְדּוּקִים מוֹדִים בּוֹ. עִי' דָּבָר שֶׁהַצְדּוּקִים מוֹדִים בּוֹ	449
דָּבָר שֶׁאֵינוֹ בְּרִשְׁוֹתוֹ	450
דָּבָר שֶׁאֵינוֹ מְסִים	451
דָּבָר שֶׁאֵינוֹ מִתְּכַוֵּן	452
דָּבָר שֶׁאֵינוֹ מִתְּפָרֵשׁ בְּמִקּוּמוֹ וּמִתְּפָרֵשׁ בְּמִקּוּם אַחֵר. עִי' מִדּוֹת	453
דָּבָר שֶׁאֵינוֹ קָצוּב	454
דָּבָר שֶׁאֵינוֹ שָׁלוֹ	455
דָּבָר שֶׁבֹּא לְלַמֵּד. עִי' בֹּא לְלַמֵּד וּנְמַצָּא לִמָּד	456
דָּבָר שֶׁבְּחֻבְהָ אֵינוֹ בֹּא אֶלָּא מִן הַחֲלִין	457
דָּבָר שֶׁבְּמִנְיָן	458
דָּבָר שֶׁבְּמִנְיָן צָרִי. דְּמִנְיָן אַחֵר לְהַתִּירוֹ	459
דָּבָר שֶׁבְּעֶרְוָה	460
דָּבָר שֶׁבְּקִדְשָׁה	461
דָּבָר שֶׁהוּא מוֹכִיחַ עַל חֻבְרוֹ; דָּבָר שֶׁהוּא מִיַּחַד בְּמִקּוּמוֹ; דָּבָר שֶׁהוּא שְׁנוּי - מַלְיָב הַמִּידוֹת שֶׁל ר' אֱלִיעֶזֶר ב"ר יוֹסִי הַגִּלְלִי, עִי' מִדּוֹת	462
דָּבָר שֶׁהִיָּה בְּכָלל וְיִצָּא מִן הַכָּלָל לְדוֹן בְּדָבָר הַחֲדָשׁ	463
דָּבָר שֶׁהִיָּה בְּכָלל וְיִצָּא מִן הַכָּלָל לְטַעוֹן אַחֵר שֶׁהוּא כְּעֲנִינוֹ	464
דָּבָר שֶׁהִיָּה בְּכָלל וְיִצָּא מִן הַכָּלָל לְטַעוֹן טַעֲן אַחֵר שֶׁלֹּא כְּעֲנִינוֹ	465
דָּבָר שֶׁהִיָּה בְּכָלל וְיִצָּא מִן הַכָּלָל לְלַמֵּד	466
דָּבָר שֶׁהִנְשָׁמָה תְּלוּיָה בּוֹ. עִי' אֲבָר שֶׁהִנְשָׁמָה תְּלוּיָה בּוֹ	467
דָּבָר שֶׁהַצְדּוּקִים מוֹדִים בּוֹ	468
דָּבָר שֶׁהִקְשָׁה לְשִׁתֵּי מִדּוֹת; דָּבָר שֶׁחֻבְרוֹ מוֹכִיחַ עָלָיו. עִי' מִדּוֹת	469

גְּבוּרוֹת¹

הברכה השניה של תפילת העמידה

- הפריקים:**
 • מהותה, סדרה ונוסחתה;
 • זמן הזכרת גשמים;
 • טעות בהזכרה;
 • בטל, רוחות ועבים;
 • הוספה בברכה.

מהותה, סדרה ונוסחתה

מהות הגרסה ברכה זו נקראת בשם גבורות (תורת כהנים אמור יא ג; משנה ראש השנה לב א; ברייתא שם ומגילה יז ב)², והתחלתה: אתה גבור (רע"ב ראש השנה ד ה). תיקנו בה פתיחה זו של גבורה, לפי שכל מה שמזכיר בה הוא בגבורות (ראב"ן רד; אבודרהם סדר תפלות של חול; וראה להלן), שהגשמים נקראים גבורות גשמים (משנה ברכות לג א ותענית ב א), לפי שזכרם בגבורה, שנאמר: עֲשֵׂה גְדֻלּוֹת וְאֵין חֶקֶר וְגו' הִנֵּחַ מָטָר עַל פְּנֵי אֶרֶץ וְגו' (איוב ה ט - ו), ובברייתא העולם כתוב: אֵין חֶקֶר לְתַבּוּנָתוֹ (ישעיה מ כח), כשם שחקר האמור בברייתא העולם הוא בגבורה, שנאמר: מִכֵּין הָרִים בְּכַחוֹ נֶאֱזָר בְּגִבּוֹרָה (תהלים סה ז), כך חקר האמור בגשמים הוא בגבורה (רבי יוחנן בתענית ב א, ותוספות שם ד"ה וכת"ב). ואף בימות החמה שאין מזכירים גבורות גשמים (ראה להלן) מכל מקום מזכירים טל, ואף בירידת הטל יש גבורה גדולה שזכר בכל יום (אבודרהם שם, וראה להלן: בטל; רוחות ועבים, הזכרת הטל, שיש נוהגים שלא להזכיר טל בימות החמה), וכן שאר עניני הברכה, תחיית המתים ופרנסה ורפואה ועוד, הם כולם מגבורותיו של הקדוש ברוך הוא, ומטעם זה יסדו בה: מי כמוך בעל גבורות (ראב"ן רד), ואמרו: מנין שאומרים בגבורות, שנאמר: הָבוּ לֵה' כְּבוֹד וְעֹז (תהלים כט א. ברייתא בראש השנה ומגילה שם), ואין עוז אלא גבורה, שנאמר: ה' עֲזָז וְגִבּוֹר (תהלים כד ח. מאירי מגילה שם).

ברכה זו סדורה אחר ברכת אבות (ראה ערכו), שכן נאמר באותו פסוק קודם לזה: הָבוּ לֵה' בְּנֵי אֱלֹהִים, שִׁמְכָאן לַמְדוּ בִּרְכַת אֲבוֹת (ראה מגילה שם. וראה ערך אבות ב).

סדרה עיקר הברכה מיוסדת על תחיית המתים (ראה משנה ברכות לג א), וכך היא חתימת הברכה: מחיה המתים, ואף בתפילת חנה, שיש בה מעין שמונה עשרה ברכות, אמרו: ה' מְמִית וּמַחְיֶה (שמואל א ב ו) - הוא כנגד ברכת מחיה המתים (ילקוט שמעוני שם בשם ילמדנו; רוקח שכו בשם מדרש ויכלו; האשכול (רצב"א) א עמוד 19 [ובחוצאת אלבק עמ' 27], וראה שם הערה יז בשם ירושלמי).

ולמה קבעו הזכרת הגשמים בברכה זו, שמתוך ששקולה כתחיית המתים קבעוה בתחיית המתים (רב יוסף בברכות לג א), שכשם שתחיית המתים חיים לעולם, כך הגשמים חיים לעולם (ירושלמי ברכות ה ב, וראה רש"י תענית ז א ד"ה ופליגא)³.

השקולים כתבו ראשונים שאף כל מה שהוזכר בברכה זו הוא **תחיית המתים** מענין תחיית המתים, שסומך נופלים ומתיר אסורים בנפילתם של ישראל ואסוריהם מדבר, שהקב"ה סומכם ועתיד להוציאם ולהתירם בגאולה העתידה, ותחיית המתים תלויה בגאולתם של ישראל, וכן רופא חולים שאמרו גדול נס שנעשה לחולה יותר מנס שנעשה לחנניה מישאל ועזריה (ראה נדרים מא א. תשובת ר"ש ב"ר אברהם בשו"ת מהר"ם מרוטנבורג [דפוס פראג] תתריח), ויש

שכתב שסומך נופלים יש לו ענין לתחיית המתים לפי שפעמים יפול אדם ויחשבוהו הרופאים כמת והשם סומכו ומחיהו, וכן רופא חולים שפעמים יגיעו החולים עד שערי מות והשם רופאם ומחיה אותם, וכן מתיר אסורים על שם הכתוב: ה' מְמִית וּמַחְיֶה (תהלים קמו ז), שגם הם חשובים כמתים שחיו (אבודרהם שם).

מספר הפעמים ועוד כתבו שמזכירים בברכה זו שלש פעמים **שמוזכר תחיית המתים**: מחיה מתים אתה, מחיה מתים ברחמים רבים, וברוך אתה ה' מחיה המתים, לפי שבשלשה עניינים הקדוש ברוך הוא מחיה מתים: הראשונה כשאדם ישן על מיטתו, והרי הוא חשוב כמת והקב"ה מחזיר לו נשמתו, והשנית בירידת גשמים (ע"י לעיל הדמיון של גשמים לתחיית המתים), והשלישית תחיית המתים שלעתיד לבוא (אבודרהם שם).

יש שכתבו שמחיה מתים אתה שהוא סמוך לגבורות הגשמים הוא על שמחיה בני אדם על ידי הגשמים, והשני - מחיה מתים ברחמים רבים - הסמוך לסומך נופלים הוא על בני אדם שקרב קצם למות, והקב"ה מאריך ימיהם ומרפאם, והשלישי - מלך ממית ומחיה - הוא על המתים ממש שמחיה בעולם הזה על ידי נביאיו, כמתים שהחיה אליהו ואלישע, ואחר כך אומר על תחיית המתים שלעתיד לבוא - ונאמן אתה להחיות מתים (ריטב"א ריש תענית).

ויש שכתבו שהוזכרו בברכה זו שלשה הדברים שהמפתח שלהם הוא בידו של הקדוש ברוך הוא: מפתח של גשמים, ושל תחיית המתים, ושל חיה (ע"י תענית ב א) - גשמים ותחיית המתים הוזכרו במפורש, ועל שם מפתח של חיה יסדו מחיה מתים ברחמים רבים, והם העוברים במעי אמם שנותן בהם רוח ומחיה אותם, ועל שם שהמעוברת חולה סמכו לה סומך נופלים, הם הנופלים למשכב, ורופא חולים ומתיר אסורים, שמתיר העובר שהיה אסור במעי אמו, ומוציאו לאויר העולם (ראב"ן סי' רד).

סמוכה לחברתה ברכה זו אינה פותחת בברוך לפי שהיא ברכה הסמוכה לחברתה, היינו לברכת אבות (טור או"ח קיד, וראה ערך ברכות: הפתיחה והחתימה).

שכן להזכיר מוריד הגשם לפני מכלכל חיים, לפי מוריד הגשם שהוא עניין פרנסה, והגשמים הם גם כלכלה ופרנסה, אבל אם לא אמרה שם, בכל הברכה מקומה, שלא קבעו לה חכמים מקום מיוחד להזכרה זו, ואמרו סתם מזכירים גשמים בתחיית המתים (רא"ש תענית א א, וראה שם שהראב"ה לכאורה חולק; טוש"ע או"ח קיד ו, ומשנה ברורה שם סי' כט. וליתר פרטי ענין זה ראה להלן: טעות בהזכרה).

דילג על ברכה העובר לפני התיבה ודילג על בברכה זו - יש ⁴ סוברים שמסלקים אותה, שמא מין הוא שאינו מאמין בתחיית המתים (ירושלמי ברכות ה ב; טור או"ח קכו).

גבורות. 1. ה', טור' סה- עט. 2. ונקראת גם תחיית המתים (ברכות לג א). 3. וראה טעמים נוספים בריטב"א ובמאירי ברכות שם, ובאבודרהם שם.

בירושלמי אמרו שרבי יהושע במשנה ובברייתא אמר דבר אחד, ובשני המקומות סובר שמתחיל להזכיר בשמיני (ירושלמי שם⁸).

• ורבי יהודה משום רבי יהושע בן בתירה אומר המתפלל מוסף לפני התיבה ביום טוב אחרון של חג מזכיר בו על הגשמים (ראה גמרא שם ג א).

הלכה כדבריו (גמרא שם ד ב; רמב"ם תפלה ב טו; טוש"ע או"ח קיד א).

בני בבל ועולי יש מן הראשונים סובר שלבני בבל, שכל תשרי יש רגלים להם תבואה ופירות בשדה, ולבני ארץ ישראל בזמן שעלו עולי רגלים לבית המקדש, שאם ירדו גשמים יקשה להם הדרך בחזרתם, אין מזכירים מוריד הגשם אלא בזמן שמתחילים לשאול ותן טל ומטר (רש"י ד ב בפירוש הא לן הא לחו שרצונו לומר על הזכרה, וכן בהגהות הב"ח בגירסת התוספות שם), אבל רוב הראשונים חולקים וסוברים שאין הבדל בין המקומות ולעולם מזכירים במוסף יום טוב האחרון של חג (ראה פירוש ר"ח ומאירי ועוד שרק לשאלה אמרו הא לן כו'. וראה באור הגר"א קיד סק"א שכן היא הסכמת כל הפוסקים).

הטעם שאין מזכירים בערבית ולא בערבית, לפי שבערבית אין כל העם בבית הכנסת (ירושלמי תענית א א; מגן אברהם קיד סק"א), שהם טרודים במלאכה ובצרכי יום טוב (ראבי"ה הלכות תענית; מאירי שם ב א), ונמצא זה מזכיר וזה אינו מזכיר, ויעשו אגודות-אגודות (רא"ש שם א ב; מגן אברהם שם).

ואף בשחרית לא יזכירו, מפני שכשלא היו בערבית בבית הכנסת ויראו שמזכירים בשחרית יסברו שגם בערבית הזכירו (ירושלמי שם, לדעת הראשונים הנ"ל), כשאר הזכרות של שבת ויום טוב שמתחילים מבערב (ראבי"ה שם), ויזכירו לשנה הבאה בערבית, ויהיו אז אגודות-אגודות (ראבי"ה ורא"ש שם); ויש אומרים הטעם לפי שאסור ליחיד להזכיר את הגשמים עד שיזכיר שליח צבור (ראה להלן), ולכן אין מזכירים בשחרית שאין השליח צבור יכול להפסיק בין גאולה לתפילה (ראה ערך ברכות קריאת שמע: ברכת גאולה) ולהכריז (רא"ש שם בפירוש הירושלמי, ובערבית הטעם שאין כולם בבית הכנסת וכדלעיל), או שזהו טעם שאין מזכירים בערבית, שאין שליח צבור בערבית⁹ (ראבי"ה שם בפירוש הירושלמי, ובשחרית הטעם שיסברו שהזכירו בערבית וכדלעיל).

שני ימים טובים של נחלקו אמוראים: במקומות שעושים שני ימים טובים של גלויות, נחלקו אמוראים:

- רב אמר מתחיל להזכיר במוסף של שמיני ספק שביעי, שמא הוא יום טוב אחרון של חג, ופוסק במנחה, שמא הוא יום שביעי של חג וצריך להזכיר רק ממחר, ופוסק גם בערבית ושחרית של תשיעי ספק שמיני, וחוזר ומזכיר במוסף של מחר.
- שמואל אמר מאחר שעשה את הראשון קודש, שהזכיר בו גבורות גשמים כדין יום טוב האחרון, אל יעשהו חול, ולכן אינו מפסיק במנחה של אותו היום, אבל פוסק הוא בערבית ושחרית של תשיעי ספק שמיני וחוזר ומתחיל במוסף.

שבלשון זה ממש אומר: "מוריד הגשם בעונתו", אבל התוספות שם ד"ה אם כן, והריטב"א והמאירי שם מפרשים שהלשון "מוריד הגשם" משמעו בעונתו. 7. וראה רש"י ד א ד"ה רבי יהושע שפירש גם כן שמשעת הנחתו הוא יום שמיני, וראה רש"י שם, והגהות רבי בצלאל רנשבורג ב ב. 8. וראה שם בקרבן העדה ובמראה הפנים שרצונו לומר שמתחיל במוסף לרבי יהושע ולא כבבלי, וראה יפה עינים שם. 9. וראה ברא"ש שם ובבעל המאור ובמאירי שם

ויש חולקים וסוברים שאין ברכה זו דומה לברכת המינים שאם טעה בה מסלקים אותו (ראה ערך ברכת המינים: הטועה בה), לפי ששם מסתבר שדילג מפני שהוא מין, ואינו רוצה לקלל את עצמו, אבל בברכת תחיית המתים למה ידלג, ומה לו בכך אם יאמר אותה בפיו ובלבו לא יאמין בה, ולכן מסתבר שדילג מחמת סיבה אחרת (תלמידי רבינו יונה ברכות ד ד"ה טעה; בית יוסף שם קכו, לדעת הבבלי ור"ף ורמב"ם ורא"ש שלא הזכירו אלא טעה בברכת המינים⁴).

זמן הזכרת גשמים

כל ימות הגשמים אומר בברכה שניה מוריד הגשם (רמב"ם תפלה ב טו, על פי תענית ב א).

כחג הסוכות מתחילים להזכיר את הגשמים כחג הסוכות מכמה טעמים:

• שבו נידונים על המים (ראה משנה ראש השנה טז א), וצריכים לרצות לפני ה' שיבואו לברכה (תענית ב א ורש"י ד"ה ואידי, ואף שעדיין לא הגיע זמן השאלה (ראה ערכו), כל הבא לבקש - מקדים ומרצה (תוספות שם ד"ה אם כן).

• שבחג נוטלים את הלולב, ואין ארבעה המינים באים אלא לרצות על המים (גמרא שם ב, וירושלמי שם א א לרבי אליעזר).

• שבחג יש ניסוך המים על המזבח (גמרא שם לרבי יהודה בן בתירה ורבי עקיבא. וראה להלן).

פאיטתי מזכירים כחג נחלקו תנאים מאימתי מתחילים להזכיר על הגשמים כחג הסוכות:

• רבי אליעזר אומר מיום טוב הראשון של חג (משנה תענית ב א), שהוא משעת נטילת לולב⁵ (ברייתא שם ב) שבא לרצות על המים (ראה לעיל). ואף שגשמים כחג הם סימן קללה (ראה ערך סוכה), אינו מבקש דרך תפילה, אלא שמזכיר גבורותיו של מקום שמוריד הגשם בבוא זמנו (רבי אליעזר במשנה שם, ורש"י וברייתא שם ב).

• רבי יהודה בן בתירה אומר בשני כחג הוא מזכיר, שכן יש בו רמז לניסוך המים מן התורה, שנאמר בו: וְנִסְכֶּיָּהֶם (במדבר כט יט), והמ' של מילה זו, בצירוף י' ומ' בימים שלאחריו, מרמזים למים (ברייתא שם ב, ורש"י ד"ה בשני, ותוספות ד"ה מים).

• רבי עקיבא אומר בששי כחג הוא מזכיר, שנאמר בו: וְנִסְכֶּיָּהֶם (שם לא) - בשני ניסוכים הכתוב מדבר, אחד ניסוך המים, ואחד ניסוך היין (ברייתא שם).

• רבי יהושע בברייתא אומר משעת הנחת הלולב (ברייתא שם), והיינו מיום שמברכים על הלולב באחרונה, דהיינו ביום השביעי (רש"י שם ד"ה משעת); ויש אומרים שהוא ממוצאי שביעי, שמניחים בו את הלולב מליטלו, שכל היום כשר לנטילת לולב (תוספות שם ב ב ד"ה משעת, וראה ירושלמי שם, וביפה עינים שם, וראה להלן בדעת הירושלמי⁷).

• רבי יהושע במשנה אומר מיום טוב האחרון של חג (משנה שם ב א), והיינו בתפילת שחרית של שמיני (רש"י ג א ד"ה חי. וראה רש"י ד א).

4. וראה ט"ז שם סק"א שמחלק בין טעה בברכה זו בלבד, לטעה בה בצירוף ברכת בונה ירושלים, וראה משנה ברורה שם סק"ב שהאחרונים חולקים גם על זה. 5. וראה בגמרא שם, ורש"י ד"ה מה שהיינו מתחילת היום ולא בלילה שלפניו, שכמו שמצות לולב ביום אף הזכרה ביום, וראה תוספות ד"ה איבעיא וד"ה משעת. וראה במאירי שם שכתב שכיון שלמדים לרבי אליעזר מלולב, אף כל החג אינו מזכיר בלילות. 6. וראה בריטב"א שם ד"ה פסיקא שיש מפרשים

ומגן אברהם סק"ה); ויש נוהגים להכריז מכלכל חיים בחדר להודיע לקהל שיפסיקו גם במוסף (מהרי"ל סדר תפלה יום א' של פסח).

וכל זה במקומות שאין אומרים מוריד הטל בימות הקיץ (ראה להלן: בטל, רוחות ועבים, הזכרת הטל), אבל במקומות שאומרים, מכריז השליח צבור קודם מוסף מוריד הטל (טור שם) וזהו סימן להפסקת הזכרת הגשם (ראה משנה ברורה שם סק"ה); ויש אומרים שמוריד הטל יכול היחיד להזכיר אף בלי הזכרת השליח צבור (בית יוסף שם, על פי ירושלמי שם. וראה ב"ח שם).

הטעם שאין מפסיקים בערבית ושחרית
אין מפסיקים מלהזכיר גבורות גשמים בערבית, לפי שבערבית אין כל הצבור בבית הכנסת – שטרודים במלאכתם בערב פסח, ובהכנת מצה ומרור (ראה השגות הראב"ד על המאור תענית א ב ד"ה ובמקום) – ובשחרית, כשלא יזכירו יסברו העם שלא היו בערבית שגם בערבית כבר לא הזכירו, ויעשו כן לשנה הבאה, ויהיו אגודות-אגודות (ראה לעיל: הטעם שאין מזכירים בערבית ושחרית. ירושלמי תענית א א, לפירוש הראב"ד והר"ן ומאירי ועוד שטעמים אלה נאמרו על ההפסקה).

מקומות הצריכים לגשם
אף במקומות שצריכים לגשם בקיץ לא ישנו ממטבע שטבעו חכמים ולא יזכירו את הגשם, אמנם יכולים להזכיר זאת בברכת שומע תפילה (תלמידי רבינו יונה ברכות יט ב ד"ה מיהו)¹⁵.

טעות בהזכרה

כשלא הזכיר מוריד הגשם
הטועה בימות הגשמים ולא אמר מוריד הגשם – מחזירים אותו (תוספתא ברכות [ליברמן] ג ט: ברכות כט א, ותענית ג ב; רמב"ם תפלה י ח; טוש"ע או"ח קיד ה), במה דברים אמורים כשלא הזכיר לא גשם ולא טל, אבל הזכיר מוריד הטל (ראה להלן) – אין מחזירים אותו (ירושלמי ברכות ה ב, ותענית א א, הובא בראשונים שם; רמב"ם שם; טוש"ע שם), כיון שעל כל פנים הזכיר גבורתו של הקדוש ברוך הוא שמשפיע מים, ושיבחו בדבר הצריך לעולם (כסף משנה ובית יוסף שם), ויש מהראשונים שנהג משום כך לומר תמיד מוריד הטל, שלא יבוא לידי ספק לעולם (ר"י בשם א"י בתוספות תענית שם ד"ה בימות. וראה להלן על מנהגים חלוקים בהזכרת טל בימות החמה).

אמנם יש מהראשונים שחולק וסובר שאפילו הזכיר טל בימות הגשמים, כל שלא הזכיר גשם, מחזירים אותו (ריטב"א תענית שם ד"ה וזה).

נזכר לפני סיום הברכה
נזכר עד שלא סיים הברכה, אין צריך לחזור לראש, אלא שנחלקו ראשונים היכן יאמרה: יש אומרים שיחזור למכלכל חיים, ויאמר משיב הרוח וכו' מכלכל חיים וכו' (ראב"ה תענית תתמו, וראה ברא"ש שם א בשמו, ובטור ובית יוסף או"ח קיד בדעת); ויש אומרים שאינו חוזר כלל, אלא אומרה במקום שנזכר, שלא קבעו חכמים מקום מיוחד בתוך הברכה להזכרת גשמים (רא"ש שם; טוש"ע שם ו. וראה לעיל: מהותה, סדרה ונוסחתה).

נזכר לאחר שהתחיל הברכה הנאה
נזכר משחתם הברכה והתחיל אתה קדוש, חוזר לראש התפלה, שכל שלש ברכות הראשונות נחשבות כאחת, ובכל מקום שטעה בהן – כשחזור

• ורבה ורב ששת אמרו כיון שהתחיל בשמיני ספק שביעי שוב אינו פוסק (תענית ד ב ו א).

הלכה כדבריהם (גמרא שם; רמב"ם תפלה ב יז; טוש"ע או"ח קיד א).
בהושענא רבה
במקומות שנוהגים להזכיר הגשם בהושענא רבה, לא יפה הם עושים, אך אם הכריזו ביום הושענא רבה משיב הרוח וכו' כדי שיתחילו להזכיר בליל שמיני עצרת, יש קצת סמך למנהגם (מגן אברהם קיד סק"א, בשם שו"ת הרדב"ז).
הזכרת השליח ציבור
אסור ליחיד להזכיר הגשם עד שיזכיר שליח צבור (ירושלמי תענית א א; טוש"ע או"ח קיד ב), ונחלקו בפירוש הדבר:

• יש אומרים שזוהי הזכרת השליח צבור בחזרת הש"ץ, ולכן השליח צבור בלבד מזכיר במוסף, שהרי לציבור אסור להזכיר קודם שהזכיר הש"ץ, והם יזכירו רק במנחה, מאחר ששמעו כבר מהש"ץ במוסף¹⁰ (ראב"ה תענית תתמד, ורא"ש שם א ב, ואור זרוע ב שצח, בשם סדר רב עמרם גאון¹¹).

• יש אומרים שזוהי הזכרת הש"ץ בתפילתו בין בלחש ובין בקול רם (ראב"ה שם¹²), ולכן אפילו שהוא חולה או אנוס – שבכל השנה מותר לו מחמת אונסו להקדים תפילתו לתפילת הצבור (ראה בית יוסף שם וט"ז שם סק"ה) – אסור לו להקדים תפילתו לתפילת הצבור (ראב"ה שם; טור שם בשמו, וראה ב"ח; שו"ע שם ב¹³), ואם בא לבית הכנסת אחר שהצבור התחילו להתפלל בלחש – אינו צריך להמתין לש"ץ, אלא יתפלל ויזכיר הגשם, שהש"ץ והעם כבר הזכירו בלחש (ראב"ה שם, על פי הירושלמי שם).

• ויש אומרים שהזכרה זו היא הכרות הש"ץ או השמש קודם התפלה, ולכן יש שנוהגים שקודם תפילת המוסף אומר הש"ץ בקול רם משיב הרוח ומוריד הגשם, כדי שלא יזכיר היחיד לפני ששמע מהש"ץ (ראב"ה שם בשם ר"ח; טור בשם הראב"ד; המחבר בשו"ע שם, וכפירוש הטי"ז סק"ו והגר"א סק"ג ועוד בדעתו; רמ"א בשו"ע שם¹⁴), ואף לדעתם הבא לבית הכנסת ועמדו הצבור להתפלל מוסף ולא שמע כשהכריז הש"ץ – מזכיר, כיון שיודע הוא שהש"ץ הכריז, אף שהוא לא שמע (טור שם, על פי ירושלמי הנ"ל; שו"ע שם).

סאיטתי מפסיקים להזכיר
לשאול עליהם (ראה ערך שאלה. תענית ד ב), ולפיכך לסוברים ששואלים על הגשמים עד שיעבור הפסח, או עד שיצא ניסן (ראה ערך הנ"ל), מזכירים הגשמים עד אותו זמן (גמרא שם: תרי תנאי כו' ורש"י ד"ה תרי תנאי), אבל להלכה שבערב פסח מפסיקים מלשאול (ראה ערך הנ"ל), אמר רבי יהודה שהעובר לפני התיבה ביום טוב הראשון של פסח במוסף אינו מזכיר (משנה שם ב א), והלכה כרבי יהודה (רמב"ם תפלה ב טו; טוש"ע או"ח קיד א).
יש אומרים שאף בהפסקת הזכרת גשמים הצבור פוסק רק במנחה, כדי שלא יפסיקו עד שישמעו מהש"ץ במוסף שפסק (רמ"א בשו"ע או"ח קיד ג, וכתב שכן נוהגים), ואפילו לסוברים לגבי הזכרת הגשמים שהש"ץ מכריז קודם התפילה, והצבור מזכירים בתפילת מוסף (ראה לעיל: הזכרת השליח ציבור, שגם הרמ"א פסק כן), בהפסקה אין מכריזים, לפי שנראה כממאנים בגשמים (לבוש שם,

עוד טעמים. ¹⁰ ראה באור זרוע שם בפירוש דעת הירושלמי שם שאף אם לא שמע משליח צבור, כיון ששמע פיוטים של גשם הרי זה מתפלל במנחה משיב הרוח. ¹¹ לפנינו אין זה מופיע בסדר רב עמרם גאון. ¹² וראה מגן אברהם שם סק"ב ומחצית השקל שם שרצונם לומר שגם דעת המחבר בשו"ע שם

כראב"ה. ¹³ וראה מגן אברהם סק"ב ומחצית השקל שם. ¹⁴ וראה ביאור הלכה על המשנה ברורה שם ד"ה אסור. ¹⁵ וראה שו"ת הרא"ש ד י שרצה לתקן להזכיר הגשם עד עצרת במדינת ספרד שצריכה אז לגשם, ולא עלתה בידו. וראה ערך שאלה וראה עוד להלן: טעות בהזכרה; מקומות

הזכיר, ואין תועלת במה שחוזר, אלא מלמדים ומחזירים אותו מזה הענין שיזהר בפעם האחרת, וגוערים בו שלא יעשה כן (אור זרוע ב שצט, בשם ריב"א; מרדכי תענית תריב, בשם רבו, וראה פסקי תוספות ב; אבל רוב הראשונים סוברים שחוזר לראש, כיון שלא התפלל כהוגן, ויחזור ויאמר בלא מוריד הגשם (רש"י תענית ג ב ד"ה מוריד; ראב"ה תענית תתמו; רא"ש שם א; רמב"ם תפילה י ח; טושי"ע או"ח קיד ד).

ואף שנזכר עד שלא חתם הברכה אינו חוזר למכלכל חיים, שאם אינו חוזר לראש הברכה – אינו מבטל מה שאמר, ואין היכר במה שגוערים בו (ראב"ה שם, וטור שם בשמו), אלא יחזור לראש הברכה (רש"י שם; ראב"ה ורא"ש שם; טושי"ע שם), או לראש התפילה (באור הגר"א שם סק"י, ופירש כן גם בדעת הרמב"ם).

נזכר אחר שסיים הברכה – חוזר לראש התפילה לדברי הכל (טושי"ע שם, כדין כל טעות בשלש ראשונות, ראה ערך שמנה עשרה), ואפילו נזכר קודם שהתחיל אתה קדוש (ראה ביאור הלכה על המשנה ברורה שם ד"ה ואם, שכיון שהזכיר מה שאין ראוי להזכיר גרוע מלא הזכיר גשם בימות הגשמים, ראה לעיל¹⁸).

מקומות הצריכים לגשם אפילו במקום שצריכים גשם בימות החמה, אם הזכיר גשם במקום טל מחזירים אותו (תלמידי רבינו יונה ברכות יט ב ד"ה ומיהו; שו"ע או"ח קיד ד. וראה שו"ת הרא"ש ד י), ואפילו היתה עצירת גשמים באותה מדינה, והתפללה והתענתה לגשם, אם הזכיר בה גשם במקום טל מחזירים אותו, כיון שאין להזכיר שבחו של מקום בדבר שהוא קללה בשאר מקומות (ח"י אדם א כד, וראה ביאור הלכה על המשנה ברורה שם ד"ה ואפילו).

ולגבי הזכרת הגשם במדינות השוכנות בחצי כדור הארץ הדרומי, ששם ימי החורף הם ימי הקיץ שלנו, דהיינו מפסח עד סוכות, לא מצאנו בראשונים ובגדולי האחרונים שדנו בדבר, אמנם יש מהאחרונים שהכריע שאין להם להזכיר ולשאל על הגשם לא בימות החורף ולא בימות הקיץ, כי בימות הקיץ שלהם שהוא ימות החורף שלנו הגשמים מזיקים להם, ובחורף שלהם שהוא הקיץ שלנו גם כן אין מן הראוי להזכיר ולשאל על גשם בזמן שהוא היפך מתקנת חז"ל שקבעו לנהוג ככל הארצות, ולכן שישאלו בברכת שומע תפילה ובלחש (ראה הגהת אשל אברהם [אופנהיים] שעל השו"ע, בשם תשובת תורת חיים ג א).

אמנם בימינו עקב התפתחות הטכנולוגיה, למדו ברוב המדינות לנצל את גשמי הקיץ שלהם לזריעה ולנטיעה, ואין הגשמים מזיקים להם, ומחמת כך הכריעו פוסקי זמנינו שלכל הדעות יש להם לנהוג כפי תקנת חז"ל וכפי רוב העולם, אמנם בימות החורף שלהם שהם ימי הקיץ שלנו, רשאים הם להזכיר ותן טל ומטר בשומע תפילה (כמבואר בשו"ע או"ח קיד ב. ראה שו"ת הר צבי א נו, ושו"ת מנחת יצחק ו קעא, ושו"ת אור לציון ב ז¹⁹).

כשאנו יודע התפלל ואינו יודע מה הזכיר, אמר רבי יוחנן כל מה הזכיר שלשים יום חזקה מה שהוא למוד [רגיל] הזכיר, מכאן ואילך מה שהוא צריך הזכיר (ירושלמי תענית א א), ולפיכך בימות החמה אם נסתפק אם אמר מוריד הגשם או לא, עד שלשים יום בחזקת שהזכיר מוריד הגשם וצריך לחזור, וכן לנוהגים שלא

חוזר לראש (רא"ש תענית א; טושי"ע או"ח קיד ו); ויש אומרים שחוזר לראש הברכה אתה גבור (ראב"ה תענית תתמו, וראה ערך שמנה עשרה על השיטות החלוקות בדבר).

בירושלמי אמרו שאם נזכר קודם שאמר ברכת שומע תפלה לא יחזור לראש אלא יזכיר בשומע תפלה, שאם בשאלת גשמים שהיא בקשה על הדוחק והצורך אמרו כך (ראה ערך שאלה), בהזכרה שהיא דרך שבח למקום לא כל שכן (ירושלמי ברכות ותענית שם), ויש מהראשונים שפוסקים כן (תוספות תענית ג ב ד"ה בימות¹⁶). אבל רוב הראשונים סוברים שהבבלי חולק על זה, ופוסקים כהבבלי (שאלות כב; ר"ף תענית א ב; ראב"ה תענית שם; רא"ש ברכות ד יד) שאין ענין הזכרה שהיא שבחו של מקום, לשומע תפילה, שהיא בקשה ותפילה (רש"י ברכות כט א ד"ה גבורות; שאלות וראב"ה שם ועוד).

נזכר לפני שהתחיל הברכה הנאה נזכר אחר שחתם ברכת מחיה המתים, קודם שהתחיל לומר אתה קדוש, יאמר משיב הרוח ומוריד הגשם בלא חתימה (ראב"ה תענית תתמו; רא"ש תענית א; טושי"ע או"ח קיד ו).

ויש חולקים וסוברים שכיון שסיים אותה ברכה הרי זה כמו שהתחיל ברכה אחרת וחוזר לראש (ב"ח שם, בשם מהרש"ל¹⁷. וראה באור הגר"א ס"ק יז).

נזכר תוך כדי החתימה חתם ברוך אתה ה' ונזכר – יש אומרים שיסיים למדני חוקך, שיהא פסוק שלם (תהלים קיט יב. וראה ערך ברכה שאינה צריכה), ויזכיר את הגשם ויחתום (ריטב"א תענית ג ב ד"ה ושמעתי, בשם הרב החסיד); ויש אומרים שכל שהתחיל בחתימה – חוזר (שם, בשם גדולי הצרפתים).

ולסוברים שקודם שהתחיל אתה קדוש יוכל להזכיר במקומו ולא יחתום, יסיים מחיה המתים, ויאמר תיכף משיב הרוח ומוריד הגשם (משנה ברורה קיד סק"ל, בשם אחרונים, וראה שם בסק"כ).

הזכיר מוריד הגשם בימות החמה טעה והזכיר מוריד הגשם בימות החמה – מחזירים אותו (תענית ג ב, וירושלמי שם; רמב"ם תפלה י ח; טושי"ע או"ח קיד ד), אף אם אמר גם מוריד הטל (ר"ן תענית

א א ד"ה ירושלמי; בית יוסף שם, לפי הרמב"ם והרא"ש; רמ"א בשו"ע שם ד), לפי שהגשם בקיץ סימן קללה הוא מפני הקציר (ירושלמי שם. וראה במפרשי הירושלמי שם), ואפילו בניסן שאין הגשם קללה בו, כיון שברוב ימות החמה גשם הוא סימן קללה, לא חלקו חכמים בדבר (ר"ן שם).

ויש מהראשונים חולק וסובר שאם הזכיר שניהם, מוריד הטל ומוריד הגשם, אין מחזירים אותו, שאין הגשמים סימן קללה אלא כשלא ירדו קודם לכן, אבל כשירדו – סימן ברכה הם, אלא שאם לא הזכיר טל שהוא דבר המתבקש עכשיו בעולם, והזכיר גשם שהוא לפעמים סימן קללה אחר שיצא ניסן, מחזירים אותו (רמב"ן, הביאו הר"ן שם).

מהו מחזירים אותו נחלקו ראשונים בפירוש מחזירים אותו שאמרו כאן: יש אומרים שלא ממש מחזירים אותו, שהרי כבר

מעין המאורע. ¹⁸ וראה שם שיש אומרים אף כאן שקודם שהתחיל ברכה שלאחריה הרי זה כעומד באותה ברכה. ¹⁹ מהם שכתבו במפורש שבזמנינו יש להזכיר כפי הזמנים הנוהגים אצלנו, וכולם הדגישו שבדברי האשל אברהם בשם התורת חיים הני"ל נאמרו רק כשיש נזק בגשמי הקיץ שלהם, אבל כשאין

הצריכים לגשם, בעניין זה). ¹⁶ וראה תוספות בברכות כט ב ד"ה הא, ותוספות ר"י החסיד שם שנסתפקו בדבר אם הבבלי חולק. ¹⁷ וראה ביאור הלכה על המשנה ברורה שם ד"ה בלא שהראשונים שחולקים ביעלה ויבוא וכיוצא כשסיים הברכה ולא התחיל האחרת, הם יחלקו גם כאן, וראה ערך

• ויש מפרשים אם בא להזכיר בזמנם, היינו טל בימות החמה, ורוח בימות הגשמים – מזכיר (ר"ן שם). וכן נראה מתוספות ג ב ד"ה בימות בשם הר"ם).

ונהגו העולם להזכיר משיב הרוח בימות הגשמים (ר"ן וריטב"א שם; טושי"ע או"ח קיד א), מפני שהרוח הבאה אחר הגשם מועילה לאדמה לתקנה ולנגבה, והרי זה חלק מן השבח של הורדת הגשם (רש"י שם ד"ה לפי, על פי הגמרא שם ב, וראה הגהות הב"ח שם, וראה ר"ן שם), או שעל ידי הרוח באים הגשמים והאדמה מגדלת דשאים (ריטב"א שם. וראה ט"ז שם סק"ח), אבל אין מזכירים זאת בימות החמה (תוספות שם ב ד"ה בימות, בשם הר"ם; ר"ן וריטב"א שם), שאינה נצרכת בימות החמה (ר"ן שם), אלא שאם הזכיר אין מחזירים אותו (רבי חנינא בגמרא שם ב; טושי"ע שם ג).

הזכרת הטל בהזכרת הטל יש מנהגים חלוקים:

• יש נוהגים להזכירו בימות החמה ולא בימות הגשמים (ר"ן תענית א א ד"ה וצריך; ארחות חיים תפלה קט; אבודרהם בברכת אתה גבור; טור או"ח קיד, בשם מנהג ספרד, וראה בית יוסף שם, וראה מחבר בשו"ע שם ג, ומגן אברהם סק"ג²²), ומתחילים להזכיר מוריד הטל במוסף יום ראשון של פסח (ראה לעיל: זמן הזכרת גשמים ושם מאימתי מפסיקים להזכיר, אם מכריז הש"ץ מוריד הטל).

• יש נוהגים להזכיר בין בימות החמה ובין בימות הגשמים (תוספות שם ג ב ד"ה בימות, בשם הר"ם בשם א"ז, וראה לעיל: טעות בהזכרה; כשלא הזכיר מוריד הגשם).

• ויש נוהגים שלא להזכיר טל אף בימות החמה, אלא אומרים רב להושיע מכלכל חיים וכו' (סידור רס"ג עמ' יח וכ; מחזור ויטרי עמ' 66; טור שם, בשם מנהג אשכנז; רמ"א בשו"ע שם). וכן הוא בסידורים נוסח אשכנז).

מנהג זה שלא לומר מוריד הטל אף ימות החמה, מצוי רק במקצת קהילות, כי במרוצת הדורות גם אצל האשכנזים נתפשט המנהג להזכיר מוריד הטל בימות החמה (ראה שער הציון על המשנה ברורה שם ס"ק טז שכתב: כן המנהג היום. וכן נהגו כמה מגדולי ישראל, ראה מנהגי חתם סופר א ט, ושו"ת מהרש"ג ב לו, ועוד).

הסועה לדברי הכל אם לא הזכיר טל בימות החמה אין בהזכרה מחזירים אותו, שאין הטל נעצר ואינו צריך בקשה (רמב"ם תפילה י ח; טושי"ע או"ח קיד א), וכן אם לא הזכיר משיב הרוח בימות הגשמים אין מחזירים אותו (גמרא שם ג ב; טושי"ע שם). ואפילו אחר שנהגו להזכיר רוח בימות הגשמים וטל בימות החמה – אם לא הזכיר לא עיכב (ריטב"א שם ד"ה אמר).

וכן אם הזכיר טל בימות הגשמים (ירושלמי תענית א א, והובא בתוספות שם ד"ה בימות; טושי"ע שם), אפילו אמר מעביר הרוח ומפריח הטל – היינו מעביר הרוח שלא ינשב, ומפריח הטל שלא ירד – אין מחזירים אותו (תענית שם ורש"י שם).

נענים לא חייבו חכמים להזכיר בברכה זו שבח על העבים [עננים] – היינו לומר מקשר עבים (רש"י תענית ג ב ד"ה בעבים) – לפי שאינם נעצרים (ברייתא שם), ואף שהעננים הבאים

להזכיר הטל בימות החמה (ראה להלן: בטל, רוחות ועבים, הזכרת הטל), ונסתפק בימות הגשמים אם הזכיר הגשם, כל שלושים יום בחזקת שלא הזכיר וצריך לחזור (תוספות תענית ג ב ד"ה בימות, ושאר ראשונים שם; טושי"ע או"ח קיד ח, ורמ"א שם). אבל לנוהגים לומר טל בימות החמה, בימות הגשמים אם לא אמר גשם ואמר טל כהרגלו אין צריך לחזור, ראה לעיל: כשלא הזכיר מוריד הגשם).

לומר תשעים יש מהראשונים שהיו רגילים לומר ביום שמיני עצרת תשעים פעמים רב להושיע משיב הרוח ומוריד הגשם, כנגד שלש התפילות שבכל יום משלשים הימים, בכדי שאם יהיו מסופקים אחר כך אם אמרו מוריד הגשם לא יצטרכו לחזור לראש (הגהות סמ"ק יא בשם מהר"ם מרוטנבורג; טור או"ח קיד, בשמו ובשם הרא"ש; רמ"א בשו"ע שם ט: מאתה גבור עד מוריד הגשם²⁰).

וכן אם אמר ביום ראשון של פסח תשעים פעמים ברכת אתה גבור עד מוריד הטל, אם שכח אחר כך אם הזכיר גשם הרי הוא בחזקת שלא הזכיר גשם, ואינו צריך לחזור (המחבר בשו"ע שם ט), וכן לנוהגים שלא לומר מוריד הטל בימות החמה (ראה להלן: בטל רוחות ועבים, הזכרת הטל), אם אמר עד מכלכל חיים – ועד בכלל – תשעים פעמים בלא משיב הרוח ומוריד הגשם, שנתרגלה לשונו לומר רב להושיע מכלכל חיים (רמ"א בשו"ע שם ומגן אברהם ס"ק יד²¹).

ויש חולקים וסוברים שאף שהרגיל לשונו לומר מתחילת אתה גבור בלא ברכה ראשונה – ברכת אבות (ראה ערכו) – אין זו חזקת הרגל באופן שיתחיל להתפלל כסדר התפילה מברכת אבות ואילך (אבודרהם סדר תפלות חול בשם הר"ם), ועוד שכיון שהדבר תלוי בהרגל הלשון – אינו דומה מה שהורגל בשלשים יום למה שהורגל ביום אחד, שבקירוב זמן אינו מתרגל כל כך (בית יוסף שם, בשם מהר"י אבוהב, וראה שו"ת דעת כהן ח).

בטל, רוחות ועבים

לא חייבו חכמים להזכיר בברכה זו לא מוריד הטל ולא משיב הרוח (תענית ג א) אפילו בזמנם, כגון טל בימות החמה ורוח בימות הגשמים (רש"י שם ד"ה בטל; ר"ן שם א ד"ה תנא; ריטב"א שם ד"ה ג א תנא), כיון שאינם נעצרים (גמרא שם) ולעולם הם מצויים, שאלמלא הם אין העולם מתקיים (רש"י שם), ואינם צריכים בקשה (רמב"ם תפילה י ח בטל), ואף שרוחות שאינן מצויות נעצרות (ראה תענית שם ג), ויש בהן תועלת להביא הגשמים ולגדל צמחים, לא רצו לחייב הזכרה אלא בדבר הכרח שאי אפשר זולתו, והרוחות האלו כל שיש גשמים כראוי – אין צורך בהן, ואף בטל של ברכה שנעצר (ראה תענית שם) לא חייבו, כיון שאין שינוי בגופו מטל שאינו של ברכה, ואין הגבורה ניכרת בו (ריטב"א שם).

הרועה אם בא להזכיר טל ורוחות – מזכיר (ברייתא תענית ג א), להזכיר ונחלקו המפרשים בביאור הדבר:

• יש מפרשים אם בא להזכיר אפילו שלא בזמנם, כגון טל בימות הגשמים ורוח בימות החמה – מזכיר, שכיון שאינם נעצרים אין הזכרתם מועילה או מורידה, ואין בכך כלום (ר"ן תענית א א ד"ה תנא, בשם פירשו בו, וראה שם שדחה; ריטב"א שם ג א ד"ה תנא).

סופר או"ח כ שכתב שתשעים פעמים הוא שלא בדקדוק וצריך לומר מאה פעמים ואחד, על פי חגיגה ט ב אינו דומה מי ששונה פרקו כו', וכן הוא חשבון התפילות מאז דפסח עם המוספים בשלשים יום ע"ש. ²² וכן הוא בסידורים נוסח ספרד ונוסח הרב, וכן הוא נוסח ארץ ישראל לפי הגר"א. וראה באור

נזק, אע"פ שאין תועלת, יש לנהוג כרוב העולם. ²⁰ וראה משנה ברורה שם ס"ק לט בשם שולחן שלמה להתחיל ממחיה המתים שלא יאמר השם לבטלה, וראה שו"ת שאילת יעבי"ץ א פא שהשאיר בצריך עיון. ובעיקר הדין ראה שו"ת נודע ביהודה קמא או"ח כו. וראה שו"ת דעת כהן ח. ²¹ וראה שו"ת חתם

אב הרחמן זוכר יצוריו וכו' (רמב"ם תפלה ב יט; רא"ש ברכות א ט; סידור רס"ג עמ' רנ בתפלת ראש השנה; מחזור ויטרי עמוד 345; שבלי הלקט השלם כח ועוד. וכן הוא בכל הסידורים שלנו).

יש סוברים שאפילו בדיעבד אם לא אמר מי כמוך מחזירים אותו (תוספות ברכות יב ב ד"ה והלכתא, ושם לד א ד"ה אמצעיות; תוספות ר"י החסיד שם יב ב), אבל רוב הפוסקים חולקים וסוברים שכיון שלא הוזכרה הוספה זו בגמרא, ואינה אלא מנהג²³, אין מחזירים אותו כשלא אמר אותה (רא"ש ברכות שם; טור או"ח תקפב; אבודרהם סדר תפלות של חול; בית יוסף שם, בדעת הרמב"ם תפלה פרק ב-י; שו"ע שם ה). ויש שהיו מערערים על כל עיקר הוספה זו, שאין להוסיף לדעתם כלום על מה שהותקן בתפילה (ראה ספר הפרדס [הוצאת עהרנרייך] עמ' רל בשם ר"ה גאון, ובספר העתים עמ' 252 בשמו. וראה שבלי הלקט השלם כח. וראה ערך עשרת ימי תשובה, וערך תפלה).

לאחר המטר לפעמים נעצרים, ואף הם מועילים, כיון שאין כולם נעצרים לא חייבו להזכיר (גמרא שם ורש"י); ויש מפרשים שאין בעצירתם היזק, ואף על פי שהתבואות שנזרעו אחר הגשמים צריכות לעננים להעמיד לחות הארץ, אין צרכן כל כך גדול שנחייב בכך בהזכרתם (מאירי שם, בשם הראב"ד).

ואף לפי המנהג להזכיר רוח וטל בזמנם, בעבים לא נהגו כלל להזכיר, לפי שבריו הגשמים אין העבים צריכים ולא ראויים, ותועלתם אינה אלא כשהגשמים מועטים להעמיד הליחות, ולמה לנו לפתוח פה לשטן שנהיה צריכים לעבים מפני מיעוט הגשמים (ריטב"א שם ג א ד"ה עיקר).

הוספה בברכה

נהגו להוסיף בברכה זו בעשרת-ימי-תשובה (ראה ערכו): מי כמוך

גִּבְחַת; קֶרַחַת¹

הראש - שנשרו שערותיו מצד הפנים (גבחת) או מצד העורף (קרחת), בתורת מקום הראוי להיטמא בנגע צרעת²

מהותו ומקומו

שבשדרה שהיא מתפרקת מן הצואר (פירוש הראב"ד לתורת כהנים שם⁴), ומשם ולמטה אף על פי שמגדל שער יש לו דין עור בשור ולא דין ראש (תוספתא שם).

חולי או מכה קרח או גבח נקרא מי שנשר כל שער ראשו - לפניו וכוונתו או לאחוריו - בין מחמת חולי (תורת כהנים תזריע י⁵; רמב"ם טומאת צרעת ה ח), ובין מחמת סיבה אחרת, כגון מחמת מכה שאינה ראויה לגדל שיער (תורת כהנים שם; משנה נגעים י י; רמב"ם שם); או שאכל דברים המשרים את השער ("אכל נשם"⁶); או סך דברים שהשירו את השיער (תורת כהנים, ומשנה, ורמב"ם שם); או פחד פתאומי (שמות רבה כד ד. והוא נקרא מרוטה).

אלא שנחלקו ראשונים: יש אומרים שאין קרחת וגבחת אלא כשאינו עתיד לגדל שיער במקום זה (רא"ש ורא"ש ורע"ב שם, לגירסתם בתורת כהנים שם: מה קרחת שאינה מגדלת שער כו', וראה ראב"ד שם, ותוספות יום טוב נגעים שם); ויש אומרים שאף שראוי לגדל לאחר זמן הואיל ועכשיו נשר כל שיער ראשו הרי זה קרח או גבח (רמב"ם שם, לגירסתו בתורת כהנים: אי מה קרחת שאינה מגדלת שער כו', ראה תוספות יום טוב שם).

כשנשר השיער מאליו בלי סיבה, כל שכן שהוא בכלל קרח וגבח (תוספות יום טוב שם).

החילוק בין נתק נחלקו ראשונים בהבדל שבין נתק (ראה ערכו) לקרחת לגבחת וקרחת (וראה להלן: טומאתן, החילוקים לדינא):

- יש אומרים שקרחת וגבחת הן רק משנשר כבר השיער, אבל נתק הוא במקום שיש כעת שיער (רש"י על התורה ויקרא יג ו, ומ, וכחבנת הרמב"ן שם בדעתו).
- יש אומרים שאף נתק הוא במקום שנשר כבר השיער, אלא שאם

סחוטן איזוהי קרחת ואיזוהי גבחת³, משיפוע הקדקד כלפי וספורן אחוריו זו היא קרחת, ומשיפוע הקדקד כלפי פניו זו היא גבחת (תורת כהנים תזריע י; נגעים י י; רמב"ם טומאת צרעת ה ח), שנאמר: וְאִישׁ כִּי יִמָּרֵט רֹאשׁוֹ קֶרַח הוּא וְגו' וְאִם מִפֶּאֱת פָּנָיו יִמָּרֵט רֹאשׁוֹ גִּבְחַת הוּא (ויקרא יג מ - מא), ומכיון שגבחת היא מצד פניו, הקרחת היא מכנגד אחוריו, שהרי הקרחת והגבחת שני מקומות הם, שנאמר (שם מב) וְכִי יִהְיֶה בְּקֶרַחַת או בְּגִבְחַת (הראב"ד בפירושו לתורת כהנים שם).

עד היכן מקום הגבחת הוא עד כנגד שיער מלמעלה (נגעים י י). וראה מלאכת שלמה שם שיש מוחקים המלה "עד", והיינו עד כנגד פדחתו (רמב"ם טומאת צרעת ה ח) למעלה מן המצח, במקום שהשיער פוסק (פירוש הרא"ש שם), למעט שער גבות העינים (תוספות יום טוב שם).

אף הצדעים שמכאן ומכאן בכלל גבחת, שנאמר: וְאִם מִפֶּאֱת פָּנָיו (ויקרא יג מא. תורת כהנים תזריע י, והו"ו של "ואם" הוא ריבוי, להוסיף הצדעים, או שמתוך שלא נאמר פניו אלא פאת פניו אנו למדים שאף הקצוות, שהם הצדעים, בכלל (קרבן אהרן שם).

מקומן עד הפרק של לחי, שמשם ולמטה הוא הזקן, ומותח את החוט מאוזן לאוזן, כל שמן החוט ולמעלה זהו הראש, מן החוט ולמטה זהו הזקן (תוספתא נגעים [צוקרמאנדל] ד יב, והובא בר"ש שם י ט; רמב"ם שם ח יד, וראה ערך נתק).

עד היכן מקום הקרחת הוא עד פיקה של צואר (משנה נגעים שם; רמב"ם שם), והיא החוליא הראשונה

הגרי"א שם סק"ח שכן נראה בירושלמי תענית א א: היה עומד בטל כו'.³ ראה ספר הפרדס [הוצאת עהרנרייך] עמ' רל בשם רב האי גאון שלא מצינו זכר במשנה ותלמוד כו' ומנהג הוא. **גבחת; קרחת**. 1. ה', טורי עט-פד. 2. קרחת נידונה גם בעניינים הלכתיים אחרים: כמום בכחן (בכורות מג ב; רמב"ם ביאת המקדש ח א. וראה במשך חכמה ויקרא א ח); כמום באשה (שו"ת שבט הלוי ו רה); כסימן מובהק להכרת המת לצורך היתר עגונה (ראה אוצר הפוסקים יז ס"ק קצט, אותיות קט-קיד); בדיני חובל (בבא קמא פה ב; רמב"ם חובל ומזיק ב ד; טושו"ע חושן משפט תכ יב). 3. ראה אבן עזרא ויקרא יג מא שאין לו חבר חוץ מהפרשה הזאת, והוא שם התאר. 4. וראה תפארת ישראל למשניות נגעים שם שכתב שאינה החוליא העליונה של שדרה אלא העליונה מה' [צ"ל: מח'] חוליות שבצואר המנויות באהלות סוף פרק א, אבל בראב"ד מפורש כנ"ל. 5. ראה ראב"ד וקרבן אהרן ומלבי"ם לתורת כהנים שם, וכסף משנה טומאת צרעת ה ח, והערות מסורת התלמוד לפירוש הראב"ד שם. 6. ראה נגעים י י; בבא קמא פו א; מכות כ ב. מדובר בסם

הגר"א שם סק"ח שכן נראה בירושלמי תענית א א: היה עומד בטל כו'.³ ראה ספר הפרדס [הוצאת עהרנרייך] עמ' רל בשם רב האי גאון שלא מצינו זכר במשנה ותלמוד כו' ומנהג הוא. **גבחת; קרחת**. 1. ה', טורי עט-פד. 2. קרחת נידונה גם בעניינים הלכתיים אחרים: כמום בכחן (בכורות מג ב; רמב"ם ביאת המקדש ח א. וראה במשך חכמה ויקרא א ח); כמום באשה (שו"ת שבט הלוי ו רה); כסימן מובהק להכרת המת לצורך היתר עגונה (ראה אוצר הפוסקים יז ס"ק קצט, אותיות קט-קיד); בדיני חובל (בבא קמא פה ב; רמב"ם חובל ומזיק ב ד; טושו"ע חושן משפט תכ יב). 3. ראה אבן עזרא ויקרא יג מא שאין לו חבר חוץ מהפרשה הזאת, והוא שם התאר. 4. וראה תפארת ישראל למשניות נגעים שם שכתב שאינה החוליא העליונה של שדרה אלא העליונה מה' [צ"ל: מח'] חוליות שבצואר המנויות באהלות סוף פרק א, אבל בראב"ד מפורש כנ"ל. 5. ראה ראב"ד וקרבן אהרן ומלבי"ם לתורת כהנים שם, וכסף משנה טומאת צרעת ה ח, והערות מסורת התלמוד לפירוש הראב"ד שם. 6. ראה נגעים י י; בבא קמא פו א; מכות כ ב. מדובר בסם

מטמאים בלא נגע, שלא כקרחת באמצע הראש שמטמא מדין נתק (פירוש הראב"ד לתורת כהנים תזריע ה).

כשולד בהם נולדה בקרחת או בגבחת בהרת (ראה ערכו), דינה נגע כדין בהרת בעור בשר (ראה ערך נגעי עור בשר), שנאמר: וְכִי יִהְיֶה בְקֶרְחַת אוּ בְגִבְחַת נֹגַע לְבָן אֲדָמָה וְגו' כְּמִרְאָה צָרַעַת עוֹר בְּשָׂר (ויקרא יג מב - מג).

לבן אדמדם, מלמד שהיא מטמאה בפתוך (תורת כהנים תזריע ה), היינו במראה המורכב מלובן ואדמומיות (קרבן אהרן שם), ומנין שמטמאה בארבעה מראות הלובן של נגעי עור בשר (ראה ערך מראות נגעים) כשהם בלתי מעורבים, תלמוד לומר: כמראה צרעת עור בשר, כשם שעור בשר מטמא בארבעה מראות, אף קרחת וגבחת כך (רש"י על התורה שם⁹).

שיעור הנגע שיעור הבהרת בקרחת ובגבחת הוא כגריס (ראה ערכו), שנאמר: צָרַעַת - כמראה צרעת עור בשר, ולא: כמראה עור בשר - והיינו כגריס (תורת כהנים תזריע ה, וקרבן אהרן שם. וראה תורת כהנים שם ג: צרעת, בנין אב לכל הצרעת שיהיו כגריס).

סימני הטומאה בהרת זו שבקרחת ובגבחת מטמאה בסימני טומאה של נגעי עור בשר, אמנם רק בשנים מהם, והם: המחיה והפשיון (ראה ערך סימני טומאה. תורת כהנים תזריע ה; נגעים ג ו; רמב"ם טומאת צרעת ה ט), שנאמר: צָרַעַת פְּרִיחַת (ויקרא יג מב) צרעת, מלמד שהיא מטמאה במחיה, פרחת, מלמד שהיא מטמאה בפשיון (תורת כהנים שם), אבל אינן מטמאות בשיער לבן כנגעי עור בשר (תורת כהנים שם; נגעים שם; רמב"ם שם), שנאמר: הָיָא (ויקרא שם) - למעט, שאינה מטמאה בשיער לבן (תורת כהנים שם¹⁰), ולפי שאין בהן שיער, אין השיער הלבן סימן טומאה בהן (רמב"ם שם; ר"ש ורא"ש שם י י, וראה שם ב"ר"ש שאין זה סותר לדרשת התורה כהנים, אלא טעם שלא נאמר שתיבת "היא" ממעטת מחיה ולא שיער לבן).

ואפילו לסוברים שקרחת וגבחת אינן מגדלות שיער לעולם (ראה לעיל: מהותן ומקומן), היינו שאינן מתמלאות שיער כדרך, אבל לפעמים צומחות שתיים או שלש שערות כדרך בעלי קרחה (ר"ש שם, וראה משנה אחרונה שם), או שאם יוולד שם מעט שיער במקרה, לעולם לא יהיה שחור ולא בתכונת שיער, אלא לקוי ולבן, ולכן אינו סימן טומאה (רמב"ם על התורה שם, לדעת הצרפתיים).

הסגר יש בקרחת וגבחת הסגר שני שבועות, כנגעי-עור-בשר [ראה ערכו] (תורת כהנים תזריע ה; נגעים ג ו; רמב"ם טומאת צרעת ה ט), שנאמר: כְּמִרְאָה צָרַעַת עוֹר בְּשָׂר (ויקרא יג מג. תורת כהנים שם; רמב"ם שם. וראה ערך הנ"ל על סדר ההסגר).

כיצד מטמא הכין כיצד מטמאים - בשני סימנים ובשני שבועות: היתה בהרת בקרחתו או בגבחתו, והיתה בה מחיה - יחליט (ראה ערך מצורע מוחלט), לא היתה בה מחיה - יסגיר (ראה ערך מצורע מוסגר), ויראה בסוף השבוע; אם נולד בה מחיה או פשיון - יחליט, לא נולד בה כלום - יסגיר שבוע שני; פשתה או שנולד בה מחיה - יחליט, לא נולד בה כלום - יפטור ויטהר; וכן הדין.

לשון הרמב"ם טומאת צרעת ה יא, ובמה שכתב במשנה אחרונה שם להוכיח שהזקן שנקרח רצונו לומר שניתק. ⁹ והיא דרשת רבי בתורת כהנים שם, ולחכמים שם קרחת וגבחת באו ללמד על עור בשר שמטמא בפתוך, ושניהם אמת, ראה מלבי"ם שם. ¹⁰ וראה רש"י על התורה שם מ שמטמאה גם בשיער לבן, והוא טעות הדפוס, ראה העמק דבר שם, וראה זכור לאברהם [ברלינר] שם שברש"י כתב יד אינו.

ימרט כל השיער שאחורי הראש או מפאת הפנים, נידון בדיני קרחת וגבחת, ואם ימרט שיער הראש באמצעיתו, וישאר שיער מקיף אותו מכל צד נידון בדיני נתק (רמב"ם שם; פירוש הראב"ד לתורת כהנים תזריע ה; רמב"ם טומאת צרעת ה ח, לדעת הכסף משנה שם, והתוספות יום טוב נגעים י י), ונתנו טעם לדבר שכשנושר שיער בצדדי הראש זה מטבע בני אדם, ואין בניתוק שיער שכזה חולי, אבל כאשר ינתק השיער באמצע מקום שיער ונשאר סביבו שיער, אינו אלא נגע והוא הנתק (רמב"ם שם), ולדעה זו יש שכתבו, שאף אם אין המריטה על פני כל הפאה לפניו או לאחריו אלא בחלק מאותו מקום, נידון בדיני קרחת וגבחת (תוספות יום טוב שם).

• ויש אומרים שקרחת וגבחת הן כשלא חוזר וגודל עוד שיער במקום ההוא, ובנתק חוזר וגדל שיער (ר"ש ורא"ש ורע"ב נגעים י י; רמב"ם על התורה ויקרא יג, בשם יש מפרשים ורבותיו הצרפתיים), וניכר בקרחת או בגבחת שלא יחזור וגדל שיער, שהראש חלק ומלובן כעין נחושת ממורטת (רמב"ם שם⁷), ולדעה זו יש שנסתפקו אם לא נקרח או לא נעשה גבח בכל הפאה משתי הפאות, אבל באותו מקום שנקרח ונעשה גבח לא גדל שוב שיער אם יש עליו תורת קרחת וגבחת או לא (תוספות יום טוב שם).

לסוברים שבנתק יש שינוי מראה בעור במקום שנשרו השערות (ראה ערך נתק מחלוקת בדבר), אף זהו סימן הבדל בין נתק לקרחת וגבחת (וראה תפארת ישראל בפתיחת מראה כהן לנגעים ח).

כשעדיין לא נעשה השיער הראש, לפני שצמח בו השיער וכן הדלדולים שבראש, הרי הם כעור הבשר ומטמאים בנגעים, ואינם כקרחת וגבחת (נגעים סוף פרק ו; רמב"ם טומאת צרעת ה יא. וראה ערך נגעי עור בשר), שאינו דומה מי שלא צמח לו השיער כלל, למי שצמח לו שיער ונקרח (פירוש הראב"ד לתורת כהנים תזריע ה).

דלדולים אלה - יש אומרים שהם גידולי בשר בראש שאין בו שיער; ויש אומרים שהם גידולי שיער שבפנים או בצואר סמוך לראש ולזקן (ראה תוספות יום טוב ותפארת ישראל שם).

הזקן הזקן כשנקרח - יש אומרים שאף הוא בכלל קרחת וגבחת (פירוש המשניות לרמב"ם נגעים ו ח; תוספות יום טוב שם י י); ויש אומרים שכיון שלא הוזכרו בתורה קרחת וגבחת אלא בראש, ורק בנתק הוזכר ראש או זקן, אין הזקן בכלל קרחת וגבחת (משנה אחרונה פרק ו י וי שם, וראה שהאר"ך בזה⁸).

נקרח כל הראש, גם מלפניו וגם מלאחריו, ראה ערך נתק.

טומאת

כשהם ללא נגע הקרח והגבח הוא טהור, שנאמר: קָרַח הוּא טָהוֹר הוּא וְגו' גִּבְחַת הוּא טָהוֹר הוּא (ויקרא יג מ), והיינו שטהור הוא מטומאת נתקים (ראה ערך נתק), שאינו נידון בסימני ראש וזקן (רש"י שם. וראה ערך הנ"ל) להיטמא בשער צהוב, או בכל שינוי מראה שהראש והזקן מיטמאים בהם (ראה ר"ש נגעים ג ח), ולא אמרה תורה קרח וגבח אלא להקל עליו, שאין קרחת וגבחת

ידוע באותו זמן להשרת השיער, אך זיהויו לא ידוע. ובערוך ע' נש פירש הוא סם, והאוכל והסך ממנו אינו צומח שיער בגופו. ⁷ וראה בתפארת ישראל בפתיחת מראה כהן לנגעים ח שנתקשה בדעת הר"ש מנין ידע הכהן עתידות אם ישוב לגדל שיער או לא, ומבואר ברמב"ם היכר כנ"ל. וראה בראב"ד לתורת כהנים שם שאף על פי שסובר כרמב"ם בהבדל שבין נמרט לפניו ולאחריו לניתק באמצעיתו בכל זאת מצריך גם כן בקרחת וגבחת שלא יגדל שיער. ⁸ וראה

מצטרפות זו עם זו (שם; תורת כהנים תזריע ה; נגעים י י), שאם היתה בהרת כחצי גריס בקרחת וכחצי גריס בגבחת, והם סמוכות זו לזו, אינן מצטרפות לכשיעור גריס לטומאה (על פי משניות מבוארות [קהת] שם).

רבי יהודה אומר אם יש שיעור ביניהן אינן מצטרפות, ואם לאו מצטרפות (נגעים שם). הלכה כחכמים (רמב"ם טומאת צרעת ה י).

וכשם שאינן מצטרפות זו עם זו, כך אינן פושות מזו לזו, שאם היתה בהרת כגריס בקרחת, ופשתה לתוך הגבחת, או להיפך, אינו חשוב כפשיון (על פי ביאור המשניות הנ"ל. תורת כהנים שם; משנה ותוספתא ורמב"ם שם), שנאמר: **בְּקֶרְחָתוֹ אוֹ בְּגִבְחָתוֹ** (שם). תורת כהנים שם¹¹, וכן אינן פושות לשאר עור הבשר, ולא בהרת עור הבשר פושה לתוכן (תוספתא שם סוף פרק ג; רמב"ם שם), אף הנתקים והקרחת והגבחת אינם מצטרפים זה עם זה, ואינם פושים מזה לזה (תוספתא שם ד).

גְּבִינַת גּוֹיִם¹

איסור אכילת גבינה של גוים

הפרקים:

- האיסור וטעמו;
- עשויה בפני ישראל;
- העמידה בדבר המותר;
- סוג האיסור.

יש לצרף את שאר הבהמות שאינן נשחטות כלל לעבודה זרה (גמרא שם ותוספות ד"ה מפני).

הלכה כחכמים (פירוש המשניות לרמב"ם שם; רע"ב שם ב ד).

טעם האיסור מבואר בגמרא שהיתה גזירה מיוחדת על אכילת גבינת הגוים, ובסיבת גזירה זו נתנו האמוראים

כמה טעמים:

- שמואל אמר מפני שהגוים היו מעמידים את הגבינה בעור קיבה של בהמה שהם שחטו שהיא נבלה (עבודה זרה לה א), ואף שעור הקיבה דבר מועט הוא ביחס לחלב שהעמידו בו, ואין בו כדי ליתן טעם בחלב, מכל מקום כיון שהוא מעמיד את הגבינה, דבר המעמיד לא בטל (רמב"ם מאכלות אסורות ג יג, ושם ט טז; מאירי שם. וראה ערך דבר המעמיד, על גדרו של דבר המעמיד ולמה אין הוא בטל)³.

- רבי שמעון בן פזי משום רבי יהושע בן לוי אמר משום ניקור (עבודה זרה שם), שכיון שהגוים מניחים את החלב שממנו נעשית הגבינה גלוי, או שמניחים את הגבינה בעודה לחה גלויה, יש לחוש שנחש הטיל בו ארס (רש"י שם ד"ה יבש ומאירי שם).

- רבי חנינא⁴ אמר לפי שאי אפשר לגבינה בלי צחצוחי חלב – שאריות חלב – בין הגומות של הגבינה, וחלב שחלבו גוי ואין ישראל רואהו – אסור, שמא עירב בו חלב טמא (גמרא שם, ורש"י

ואם פשתה או נולד בה מחיה לאחר הפטור – יחליט (רמב"ם טומאת צרעת ה ט, על פי נגעים ג ו).

עלה כהן שחין הקרחת והגבחת שנעשה בהן שחין (ראה ערכו) או **או מכוה** מכוה (ראה ערכו), מטמאות כשחין ומכוה שבעור בשר (תוספתא נגעים [צוקרמאנדל] ד יב; רמב"ם טומאת צרעת ה יא), שהראש שנקרח הוא כעור בשר לכל דבר, אלא שאינו מיטמא בשיער לבן (רמב"ם שם).

אף הזקן שנקרח ונעשה בו שחין או מכוה כך דינו (תוספתא ורמב"ם שם, וראה לעיל: מהותן ומקומן; הזקן, אם זקן יש לו דין קרחת או דין נתק. וראה ערך שחין וערך מכוה).

אינו מצטרפות הקרחת והגבחת שתיהן סימן אחד – שבסימן שזו **זו לאו** מטמאה זו מטמאה (באור הגר"א לתוספתא נגעים ד) – ושתיהן טומאה אחת (תוספתא שם), ולמה חלקן הכתוב, שנאמר: **וְכִי יִהְיֶה בְּקֶרְחָת אוֹ בְּגִבְחָת** (ויקרא יג מב), כדי ללמד שאינן

האיסור וטעמו

כל גבינות הגוים חכמים אסרו אותן באכילה, ואף שמן הדין אינן אסורות מחמת חשש שעירבו בהן מחלב בהמה טמאה, לפי שאין חלב בהמה טמאה מתגבן, אבל בימי חכמי המשנה גזרו עליהן ואסרום (רמב"ם מאכלות אסורות ג יג, על פי משנה עבודה זרה כט ב, ושם לד ב, וברש"י שם ד"ה מפני, וראה לחלק); ויש אומרים שאיסור גבינת גוים היה בכלל גזירות שמונה עשר דבר (ראה ערכו) שגזרו חכמים בעליית חנניה בן חזקיה בן גריון (גירסא שלנו בירושלמי שבת א ד, וכן היא גירסת ר"ח שבת יז ב, וראה סמ"ג לאוין קלב². וראה ערך שמנה עשר דבר), והאוכל גבינת גוים מכים אותו מכת-מרדות [ראה ערכו] (רמב"ם שם).

נפה נאסר גבינות הבאות מעיר של גוים, שרוב העגלים שם נשחטים לעבודה זרה ומעמידים את החלב בקיבתן,

רבי מאיר אסורן באיסור הנאה (משנה עבודה זרה כט ב, וגמרא שם לד ב, ורש"י), ואף שהעגלים הם מיעוט לגבי שאר בהמות, שאינן נשחטות לעבודה זרה, רבי מאיר חושש למיעוט (גמרא שם); וחכמים אומרים שאין איסורם אלא איסור אכילה (משנה שם), שאין חוששים למיעוט (ראה ערך רוב).

בשאר מקומות, שאין רוב העגלים נשחטים לעבודה זרה, אפילו שמיעוטם נשחטים, אף רבי מאיר מתיר בהנאה, שאינו אלא מיעוט דמיעוט, שלמיעוט העגלים שאינם נשחטים לעבודה זרה

רמב"ם מאכלות אסורות ט ו, וראה ערך אין איסור חל על איסור: איסור מוסיף, וערך בשר בחלב, לפי שאין איסור בשר בחלב מן התורה בצונן, וראה ערך בשר בחלב: האכילה וההנאה. ואף שמכל מקום הרי הוא דבר המעמיד, כיון שאין האיסור מן התורה, ואינו אלא חשש שמא הועמד בו, לא חששו לספק איסור דרבנן (ראה תוספות שם לה א ד"ה מפני, וחולין קטז א ד"ה המעמיד; רמב"ן שם, בשם הרב אב"ד; תורת הבית הארוך לרשב"א ג ו, בשם הראב"ד. וראה במאירי שם). 4. ויש גורסים: רבי ירמיה (תוספות שם ד"ה לפי, ורמב"ן

11. וראה שם בפירוש הראב"ד שרצונם לומר לפסוק צרעת פרתה היא בקרחתו או בגבחתו, שחלק אותה אפילו מן הפשיון. **גבינת גוים. 1.** ה', תורי פד-צא. 2. וראה מאירי עבודה זרה לה ב ד"ה החמישי, שמפרש שגזרו אז הרבה גזרות, וגבינה בתוכן, אבל אינן מיי"ח דבר. וראה ראב"ן שלח שאינו גורס בירושלמי שם גבינתם, וראה תשב"ץ ג י ששיבוש הוא בירושלמי, וראה הירושלמי כפשוטו [ליברמן] עמוד 41. 3. ולאיסור בשר בחלב אין לחוש לגזור אף משום עור קיבה של שחוטא (שבעור קיבת נבלה עצמה אין איסור משום בשר בחלב, ראה

בנותן טעם, שאין הולכים באיסורים של גוים אחר נותן טעם, שחכמים רצו להרחיק מאכיליהם (מגיד משנה שם, לדעת רמב"ן ורשב"א. וראה מאירי שם ד"ה גבינת, בשם חכמי הדור ומה שכתב על זה).

חלבו לאכילה אף לדעת המתירים גבינת גוים לא התירו אלא **או לכותח** בחולב לעשות גבינה, אבל לא בחלב שחלבו לאכילה ולכותח (מרדכי עבודה זרה תתכו, בשם רבינו תם, והובא בבית יוסף יו"ד קטו), לפי שאסור מדין חלב שחלבו גוי, ואין לחוש לכך בסתם גבינה שמא חלבו לשם חלב (מרדכי שם, בשם רבינו תם, וראה מאירי ד"ה מתוך, בשם ספר החתום בשם אחרוני הרבנים).

על היתר מכירת גבינה של גוים ראה ערך סחורה בדברים אסורים. על חמאה של גוים – ראה ערכו.

העמידה בדבר המותר

בגבינה שמעמידים אותה הגוים בעשבים או במי פירות, כגון שרף התאנים, והרי הם ניכרים בגבינה, נחלקו הדעות:

• יש מקצת הגאונים שהורו שהיא אסורה, שגזרו על גבינת גוים אף שהעמידה בדבר המותר, גזרה משום שמעמידים אותה בדבר האסור (רמב"ם מאכלות אסורות ג יד, וראה כסף משנה שם שגם דעת הרמב"ם כמקצת הגאונים, וכן מבואר בבאור הגר"א קטו ס"ק יג; שו"ע שם ב), וכתבו ראשונים שאפילו במקומות שידוע שמעמידים אותה בציצי הפרחים, הגבינה שלהם אסורה, מפני שהוא דבר שנאסר במנין, שאף על פי שבטל הטעם לא בטלה הגזרה, שכל דבר שבמנין צריך מנין אחר להתירו (תורת הבית הארוך לרשב"א ג ו, וראה שו"ת הרשב"א ד קו; מגיד משנה שם, בשם אחרונים; בית יוסף שם, בשם רשב"א).

• יש מן הראשונים שמתירים את הגבינה במקומות שמעמידים אותה בפרחים (תוספות עבודה זרה לה א ד"ה חדא, בשם גאון נרבונא; בית יוסף שם, בשם בני איטליא).

• ויש מתירים במקום שכולם עושים אותה בהיתר, ולא אסרו אלא במקום שמקצתם עושים בהיתר ומקצתם באיסור, שאנו גוזרים על העשויה בהיתר מחמת העשויה באיסור (מאירי שם, בשם רבותיו הסוברים כן גם לדעת הרמב"ם), ואף הם לא התירו אלא כשהיו מוצאים מן הפרח בגבינה (מאירי שם, וראה לעיל דברי הרמב"ם שכתב שאפילו ניכרים אסור).

המנהג לאסור ואין לפרוץ גדר (רמ"א שם, בשם בית יוסף), אם לא במקום שנהגו בו היתר מקדמונים (רמ"א שם. וראה בית יוסף שם שמערער על המקומות שנהגו בו היתר).

גבינת גוים בכדי לדון בגבינות שבימינו, יש להקדים ולהציג **שיטתו** את תהליך יצור הגבינות:

החלב מורכב משומן, חלבונים, מים ועוד. המרכיב העיקרי שבחלב שממנו מופקת הגבינה נקרא בשם 'קזאין', שהוא אחד מסוגי החלבונים שבחלב. חלקי חלבון זה עומדים בצורה מסוימת בתוך החלב, ובייצור הגבינה מבצעים איזשהו שינוי

ד"ה לפי. וראה ערך חלב גוים⁵; ויש מפרשים שמצחצחים בחלב פניה של גבינה, ופעמים שעושים כן בחלב טמא שאף הוא יפה לצחצוח, מפני שהוא זול יותר מטהור (רמב"ן שם); ויש מפרשים שאינו טעם אחר, אלא מוסיף לטעם הקודם משום גילוי, שכיון שאי אפשר לגבינה בלא צחצוחי חלב, לכן אפילו גבינה יבשה וישנה אסורה משום גילוי, מפני שהארס נשאר בצחצוחי החלב (תוספות שם ד"ה לפי, בשם רבינו תם; מאירי שם, בשם ראשוני הגאונים. וראה במאירי עוד בשם אחרוני הרבנים).

• רב מלכיא בשם רב אדא אמר מפני שמחליק פניה בשומן של חזיר (עבודה זרה שם ב⁶).

• רב חסדא אמר מפני שהם מעמידים אותה בחומץ שהוא אסור בהנאה משום יין נסך (שם).

• רב נחמן בר יצחק אמר מפני שהם מעמידים הגבינה בשרף של ערלה (שם) שהוא אסור באכילה ובהנאה, ואף שיתכן שהעמידו בשרף פירות שכבר יצאו מאיסור ערלה, באיסורי הגוים החמירו, ומצאו סיבה להתרחק מהם ועשו ספיקם כודאם (שו"ת הרשב"א ד ק), בגמרא הקשו על שני הטעמים האחרונים, שאם כן היו צריכים לאסור הגבינה אף בהנאה (גמרא שם: קשיא).

הטעם להלכה נחלקו ראשונים איזה טעם נפסק להלכה:

• יש פוסקים שהטעם הוא מפני שמעמידים

הגבינה בעור קיבת נבלה, ודבר המעמיד לא בטל (רי"ף חולין מג א; רמב"ם מאכלות אסורות ג יג, ושם ט טז; הגהות מימוניות ג שם, בשם רש"י; שו"ע יו"ד קטו ב); ויש סוברים שאין לאסור משום כך, שלדעתם הוא בטל בששים, אף שהוא דבר המעמיד (מרדכי עבודה זרה תתכו, בשם תשובת רבינו תם, לפי המנהג שם, וראה בהגהות שם. וראה ערך דבר המעמיד בטעמי מחלוקתם), או מפני שיש שם ספק ספיקא – ספק יש בו נסיון של חלב, וספק אם העמידה בעור קיבה (הגירסא שלפנינו במרדכי שם, וראה בהגהות ובמרדכי חולין שם, ובבית יוסף סוף סי' קטו).

• יש פוסקים שהטעם הוא משום שמניחים הגבינה בצורה גלויה, וחוששים שנחש הטיל בה ארס (רבינו תם בתוספות עבודה זרה לה א ד"ה חדא, ושם שכן פסק ר"ח; תשובת ר"י במרדכי שם תתכט. וראה סמ"ג לא תעשה קלב, ובסמ"ק רכג), ולפיכך בזמן הזה שאין נחשים מצויים אין טעם לאסור גבינת גוים (תוספות שם בשם רבינו תם), ואף שכל דבר שבמנין צריך מנין אחר להתירו, כאן אינו צריך, שהרי לא אסרו בתחילה אלא במקום שהנחשים מצויים (תוספות שם, וראה מאירי לה ב ד"ה מתוך. וראה ערך גלוי, וערך דבר שבמנין); ויש סוברים שאין להקל בגבינת גוים בזמן הזה משום כך, שאף שטעם האיסור לא שייך כיום, מכל מקום כיון שהאיסור נגזר במנין צריך מנין אחר להתירו (סמ"ג שם וסמ"ק שם. וראה ערך דבר שבמנין)⁷.

• ויש פוסקים שיש לחוש בגבינת עכו"ם גם מפני שמחליקים פניה בשומן חזיר, או מפני שאי אפשר בלא צחצוחי חלב (מגיד משנה מאכלות אסורות ג יג, לדעת רמב"ן ורשב"א, וכן נראה מדברי הרשב"א בתורת הבית הקצר ג ו, והטור יו"ד קטו, שהזכירו גם אלה הטעמים⁸. וראה להלן: סוג האיסור), ואין לומר שיהא בטל במיעוטו, ולא יאסר אלא

בסמ"ק רכג, ובב"ח יו"ד קטו, ובט"ז שם סק"י, בענין ההיתר כיום במים מגולים, וראה עוד ברמב"ן שם ד"ה ולי, ובמאירי שם, שמים מגולים לא נאסרו במנין, ולכן אין צורך להתירם. 8. וכן כתב בשו"ת הרשב"א ד ק לחוש לטעם של עירוב חלב טמא. וראה עוד בתורת הבית הקצר ד א, ובבית יוסף יו"ד צט. 9. וראה מגיד משנה ולחם משנה שם, ובית יוסף שם שכתבו טעם זה של דבר שבמנין גם לדעת הרמב"ם, וכן משמע בבאור הגר"א שם.

שם ד"ה אלא. וראה דקדוקי סופרים שם). 5. וראה ברש"י שם שהוסיף שאף על פי שאין חלב טמא עומד, אם עירב הטמא עם הטהור נשאר מהטמא עם נסיון החלב הטהור, ויש לחוש שבגומות של הגבינה נשאר החלב הטמא שבו. 6. וראה שו"ת מהר"ח אור זרוע י שבשעת הגזירה מיעוטם עשו כן, אבל חשו חכמים לכך כיון שכבר התחילו הגוים להתרגל בכך ילמדו אחד מחברו עד שרובם יעשו כן, וכן כתב שם לטעם שמעמידים בעור קיבת נבלה. 7. וראה

• יש סוברים שגוי שעשה גבינה, והיה ישראל רואה את החליבה ואת עשיית הגבינה, היא מותרת אפילו לכתחילה (רמ"א בדרכי משה יו"ד קטו, ובשו"ע שם ב, בשם אגודה שבת פרק השואל, וכן הכריע להלכה בשו"ת נודע ביהודה תנינא או"ח לז, וכן פשט המנהג בכל מדינות אלו (רמ"א שם, וכן כתב בנודע ביהודה שם שכן המנהג).

ואפילו שהישראל לא ראה החליבה, אבל ראה את עשיית הגבינה שלא נעשתה בדבר האסור, יש סוברים שהיא מותרת (רמ"א בשו"ע שם, על פי הגהות אשר"י עבודה זרה שם, והוא מאיסור והיתר מה. וכן הסכים בשו"ת נודע ביהודה שם¹²), ואין לחוש שמא עירב בחלב דבר טמא, מאחר שבדעתו היה לעשות גבינות, ודבר טמא אינו מעמיד (אור זרוע עבודה זרה קצו, והגהות אשר"י ורמ"א שם)¹³.

אמנם באופן זה יש להתיר דוקא בדיעבד (רמ"א שם) ובהפסד מרובה (ש"ך שם ס"ק כב לדעת הרמ"א), וכל שנחלב החלב נקרא בדיעבד אפילו לא נעשו הגבינות (איסור והיתר שם; ש"ך שם ס"ק כד).

ודוקא שקנה ממנו סכום גבינות או לפי משקל, אבל אם קנה במידה – אסור, שאנו חוששים שמא עירב בו דבר טמא להרבות המידה (איסור והיתר שם; ש"ך שם ס"ק כב בשמו).

• יש חולקים על כל זה ואוסרים בכל אופן, אפילו ראה ישראל את עשיית הגבינה והחליבה (תשובות ר"ש ב"ר אברהם במדכי חולין תשלג, ובתשובות מיימוניות למאכלות אסורות ח; שו"ת מהר"ם מרטנבורג [דפוס פראג] שעד¹⁴; ש"ך שם, וגר"א שם ס"ק יד), שכל שהגוי עשה את הגבינה הרי זו בכלל הגזירה (ש"ך שם), ובפני ישראל אינו מועיל אלא אם כן עשה ישראל קצת מן המלאכה¹⁵ (תשובות מהר"ם מרטנבורג שם; ש"ך שם), ואפילו כשהישראל עשה את הגבינות, צריך שיהיה ידוע בודאות שדעת הגוי להקפיא את החלב כדי לעשות גבינות, ואז מותר בדיעבד בהפסד מרובה (ש"ך שם ובס"ק כב, לפירושו בהגהות אשר"י ואיסור והיתר. וראה ערך חלב של גוי, בראה סוף החליבה בלבד).

• ויש שמחלקים בדבר, שאם הישראל ראה גם את החליבה הגבינות מותרות, וכשראה את עשיית הגבינות בלבד אסור (ט"ז שם ס"ק יא. וראה ערך חלב של גוי).

כשישראל יש סוברים שאם עשה ישראל מהחלב גבינות, ואחר **בישל הגבינה** כך בישל אותן עד שהלכו צחצוחי חלב שבהן – מותרות (מגיד משנה מאכלות אסורות ג טז, לדעת הרמב"ם. וראה חתם סופר יו"ד קז ד"ה הנה. וראה ערך חלב של גוי), אבל נחלקו עליהם והוכיחו שבכל ענין אסור, שלא חלקו חכמים בגזירתם, ובין שיש בגבינה צחצוחי חלב ובין שאין בה – באיסורה עומדת (כסף משנה שם טו, ובבית יוסף יו"ד קטו, וכן דעת הרשב"א בתורת הבית הקצר ג ו, וראה ב"ח שם שהסכים לבית יוסף).

כשישראל שכו אם שכרו ישראל את הבהמות שהם חולבים, או **נחמת עו"ס** שקנו מהם סכום גבינות, באופן שהגבינות בשעת עשייתן כבר הן של הישראל, הרי הן מותרות, שלא מצינו איסור בגבינות ישראל שעשאן גוי (ש"ך יו"ד קטו ס"ק כ).

[דפוס פראג] סימן שעד שאם הוא במעמד ישראל מותר, אלא שכתב שהוא לא דוקא, וראה להלן שהוא מן המחמירים, וראה תוספת ראשונים לר"ש ליברמן לתוספתא שם. ¹³ ראה במנחת יעקב פא שכתב שאף לאוסרים גם כשידוע וניכר שהעמידו אותן הגויים בפרחים (ראה לעיל: האיסור וטעמו; העמידה בדבר המותר), מכל מקום כשישראל רואה את עשיית הגבינות – מותר, שלא גזרו מעולם באופן כזה. ¹⁴ ושם לא מבואר שראה גם את החליבה, וראה ש"ך שם סק"כ שהבין בדעתו שאוסר אפילו שראה הכל. ¹⁵ כמו בפת גויים, ראה ערכו.

בצורה זו, כדי שידבקו כל חלקיקי הקזאין יחדיו, ויעשו לגוש ששוקע בתחתית תמיסת החלב.

אפשר ליצור שינוי זה בשני אופנים:

• על ידי גיבון אנזימטי, שמוסיפים אנזים – חלבונים המיוצרים על ידי תאים חיים של בעלי חיים או צמחים, שתפקידם להפריד תרכובות שונות, או לזרז תהליכים כימיים במזון, ועוד – שמבצע שינוי בצורת החלקיקים על ידי שמפידם משאר הרכיבים.

• על ידי גיבון חומצתי, שגורמים להחמצת החלב, ובשלב זה חלקיקי הקזאין אינם יכולים להישאר בתמיסה זו, והם שוקעים או נדבקים יחד.

התוצאה הכללית שמתקבלת על ידי שתי דרכים אלו שווה – שהחלב נקרב ומתגבן.

בגבינות רכות – כגבינה לבנה, וגבינת קוטג' וכדו' – בדרך כלל התהליך מתבצע באופן השני, ואילו בגבינות קשות עיקר העמדת הגבינה הוא על ידי האנזים הנ"ל (אנציקלופדיה לכשרות המזון, ב, עמ' קסה ואילך; ספר בנתיב החלב להרב ויטמן עמ' 39 ואילך; שו"ת בנין אב ה מז).

הגיבון האנזימטי נעשה ע"י אנזים שמפיקים מקיבה של עגל יונק, ומכאן החשש לאיסור בגבינות אלו¹⁰, ואף בגיבון שנעשה על ידי אנזימים אחרים שבאמצעותם מעמידים הגבינה יש לאסור, כפי שנאסר אפילו העמידה בעשבים (נשלחן ערוך יו"ד קטו ב. ראה שו"ת מנחת שלמה תנינא ק; בנין אב שם; נתיב החלב שם; קובץ פעמי יעקב [ניסן תש"ס]¹¹. אמנם יש שכתב שבאנזים סינטטי, כשידוע בודאות שהעמידו בו הגבינה, לכאורה היה מקום להתיר, אך החמירו ישראל שיהא גיבון של ישראל בדוקא (ספר בנתיב החלב ב, בדעת החזון איש).

הפוסקים דנו בגבינות רכות שבימינו המיוצרות ע"י גוים:

• יש שכתבו שאין לחלק בין גבינות קשות לרכות, ואף אם העמידו את הגבינה באופן טבעי היא אסורה (ערוך השולחן יו"ד קטו טז; חכמת אדם סז ז).

• ויש שכתב שכיון שהגיבון נעשה בעיקרון על ידי תהליך טבעי של החמצה על ידי חום ועמדתו כך לזמן מרובה, אין לאוסרם משום גבינת גוים, ולא שייך אף לגזור עליהם מחמת גבינות קשות, כיון שאינו דומה להם לא בטעם ולא במראה; ואף אם מוספים בהם מעט אנזים, אין זה אלא למהר התהליך ולא לשפר את העמדת הגבינה, אמנם יש צד לאסור זאת משום הטעם השני שאי אפשר לגבינה בלא צחצוחי חלב גוי (ראה לעיל: האיסור וטעמו. אגרות משה יו"ד ב מח, וראה שלא רצה להכריע לדינא ולפרסם הדבר, אך כתב שאין למחות ביד המקילים, וראה בספר בנתיב החלב א שהביא עוד דעות בענין).

עשויה בפני ישראל

נחלקו הפוסקים באופן שהחליבה ועשיית הגבינה נעשו בפני ישראל:

¹⁰ אף בגיבון חומצתי יש לדון האם לאוסרו מכמה סיבות, וכן מצד דבר שבמנין (ראה ערכו) שגזרו על כל הגבינות בכלל. ¹¹ בגבינה שהעמידו אותה על ידי אבקה יבשה שנעשתה מקיבת עגלים רכים, ראה שו"ת יביע אומר ה יו"ד יא שנטה להתיר לקטן בשעת הדחק, וראה בקובץ פעמי יעקב [ניסן תש"ס], ובספר בנתיב החלב ב, בשם החזון איש. ¹² וראה פירוש המשניות לרמב"ם עבודה זרה ב ה. וראה תוספתא עבודה זרה ה לגירסת כתב יד ערפורט [הוצאת צוקרמנדל]: גבינה שהעמיד עו"ס בלא מעמד ישראל אסור, ומזה דקדק בשו"ת מהר"ם מרטנבורג

סוג האיסור

יש מן הראשונים סוברים שאיסור גבינת גוים חשוב כאיסור שיש לו עיקר מן התורה (ראה ערך איסור דרבנן), כיון שאסרוהו משום חשש חלב טמא (רשב"א בתורת הבית הקצר ד א).

ויש סוברים שאיסור זה חשוב כאין לו עיקר מן התורה, שכל שאין בו שם איסור מן התורה, אף על פי שהגזרה היא מחמת חשש איסור של תורה, אין זה חשוב איסור שעיקרו מן התורה (רמב"ן יבמות בקונטרס אחרון שם פב א, והביאו הרשב"א בחידושי שם, ובתורת הבית הארוך ד א. וראה בית יוסף יו"ד צט, ובדרישה שם מה שכתבו בסתירת דברי הרשב"א מתורת הבית הארוך לתורת הבית הקצר, וראה ערך אין מבטלין איסור לכתחילה).

חומר האיסור יש סוברים שכיון שחכמים גזרו על גבינת גוים

מחמת חשש איסור של תורה שיש בגופה, עשאוה בגזרתם כודאי איסור של תורה (תורת חטאת מג ז, וש"ך יו"ד קי דיני ספק ספיקא, יז יח ויט, על פי איסור והיתר כה יב ושם מז א. וראה פרי מגדים וחינושי בית מאיר שם מה שכתבו על דבריו); ויש חולקים וסוברים שהאיסור אינו אלא כודאי איסור של דבריהם (פרי חדש שם ס"ק יד. וראה ערך ספק דרבנן, וערך ספק ספיקא).

כאיסור יש סוברים שכיון שחכמים גזרו על גבינת גוים **מחמת עצמו** אפילו כשידוע שאין שם חשש איסור, הרי הגבינה חשובה כגופו של איסור, היינו כאיסור מחמת עצמו, ולא כדבר שנבלע בו איסור (איסור ויתר כה ה, וב"ח קא, ונקודות הכסף על דברי ה"י שם סק"ד); ויש סוברים שאין בגבינה אלא כמו חשש תערובת של איסור (ט"ז שם, על פי תורת חטאת מ ב, וראה פרי מגדים שם. וראה ערך חתיכה הראויה להתכבד).

גְבִית מְלוּה

נטילת נכסי הלואה לפרעון חובו

הפרקים:

- סדר הגביה;
- גביה במעות;
- גביה במטלטלים;
- גביה בקרקעות;
- סידור;
- כשאין ללוה נכסים;
- איסור כניסה לבית;
- שלא בפני הלואה;
- קדימה בגביה;
- פדיית הקרקע שנגבתה.

סיכום תמציתי

סדר הגביה

המלוה את חברו סתם, כל נכסיו אחראים וערבים לחוב זה. לפיכך כשיבוא לגבות, אם מצא אצלו נכסים, בין מטלטלים בין קרקעות, גובה מהם ברצון הלואה, ואם לא נתן לו הלואה מדעתו, בית דין מגבים אותו. אין יורדים לנכסי הלואה עד שיתבענו תחילה, ואם טעה הדיין והוריד המלוה לנכסי לזה קודם שיתבענו, מסלקים אותו.

גביה במעות

כשבא המלוה לגבות חובו, אם יש ללוה מעות צריך ליתן לו מעות, ואינו יכול לדחותו לגבות מקרקעותיו או ממטלטלים שלו.

כשהלואה אמיד אבל טוען שאין לו אפשרות לפרוע החוב, אין שומעים לו, וכופים אותו ליתן לו מעות; ויש אומרים שמדין התלמוד הוא שאומרים לו טרח ומכור ופרע לו מעות, אבל מתקנת הגאונים משביעים אותו שאין לו. אמר שאין לו מעות ונמצא שקרן, שוב אינו נאמן בחוב זה כשאומר שאין לו, אלא צריך לטרוח למכור וליתן לו מעות. כשיש ללוה הפסד אם יתן למלוה מעות, יכול הוא להגבותו בקרקע; ויש חולקים וסוברים שסתם לזה צריך לשלם למלוה מעות, אם יש לו, אף כשיהיה לו הפסד.

גביה במטלטלים

אין ללוה מעות, אבל יש לו מטלטלים וקרקעות, והמלוה רוצה לגבות מטלטלים, צריך הלואה ליתנם לו. היה המלוה חפץ בקרקע במקום מטלטלים אין הלואה מחוייב בכך.

גביה בקרקעות

לא הספיקו המטלטלים של הלואה לגביית החוב – או שאין לו מטלטלים – מגבים למלוה קרקע, אחרי שיחרימו את כל מי שיש לו מטלטלים, או שידוע שיש לו מטלטלים ואינו מביאם לבית דין, וחרם זה מתקנת הגאונים הוא. כשיש ללוה קרקעות משובחות וגרועות, גובה מהבינונית שבקרקעותיו.

סידור

כשבא המלוה לגבות את החוב, נחלקו תנאים אם שמים את נכסיו להניח לו צרכי חייו, ודעת רוב הראשונים להלכה שמסדרים לו.

כיצד מסדרים, אומרים ללוח: הבא כל המטלטלים שיש לך ואפילו מחט אחת, ונותנים לו מן הכל מזון לשלשים יום, וכסות ל"ב חודש. ואין נותנים לו אלא בגדי חול. ונותנים לו מיטה לשבת עליה, ונותנים לו סנדליו. היה אומן – נותנים לו שני כלי אומנות מכל מין ומין. וגובים מכל הכלים שעושים בהם אוכל נפש, ומסדרים לו מהם כמו בשאר כלי אומנות.

נחלקו הפוסקים האם נותנים לו תפילין וספרים: יש סוברים שנותנים לו תפילין, אבל אין מניחים לו ספריו, אפילו ספר תורה; יש סוברים שאם הוא תלמיד חכם מניחים לו ספריו; יש סוברים שספר תורה מניחים לו, אבל לא שאר ספרים; ויש סוברים שאפילו תפילין לוקחים ממנו לפריעת חובו.

אין מסדרים אלא לו לבדו, ולא לבניו, אפילו הקטנים שמוטל עליו לפרנסם, ולא לאשתו, אף שהוא חייב במזונותיהם.

כשאין ללוח נכסים

לא היה ללוח שום דבר שאפשר לגבות ממנו, או שנמצאו אצלו דברים שמסדרים לו בלבד, מדין תורה הוא שילך המלוה לדרך, ואין אוסרים את הלוח. ודוקא כשאין לו לשלם, אבל אם יש לו ואינו רוצה, חובשים אותו בבית האסורים ומכים אותו עד שתצא נפשו, וכופים אותו לשלם.

אם לא הוחזק שהוא רמאי – אין לבית דין לתור לדרוש אחריו ולא להכלימו, ואם נסתפקו הבית דין בענייני הלוח ועסקיו – יש להם לדרוש אם רמאי הוא. כשראו הגאונים הראשונים שרבו הרמאים ונעלה דלת בפני לוי, התקינו להשביע את הלוח שאין לו כלום יתר על הדברים שמסדרים לו, ושלא החביאם ביד אחרים, ושלא נתן למי שהוא מתנה-על-מתנה להחזיר.

איסור כניסה לבית

טען המלוה שיש לו ללוח נכסים והחביאם בתוך ביתו, אסור למלוה להיכנס לביתו לקחתם.

נחלקו תנאים האם גם לשליח בית דין אסור, ולהלכה גם לשליח בית דין אסור.

אף לאחר שתיקנו הגאונים להשביע את הלוח הטוען שאין לו, אסורים להיכנס לביתו.

שלא בפני הלוח

בגביית המלוה מנכסי הלוח שלא בפני הלוח נחלקו אמוראים ופוסקים אם אין גובים אפילו בשבועה, או שגובים, ורוב הפוסקים סוברים שגובים לאחר שישבע המלוה.

אין גובים שלא בפניו אלא אם כן נמצא במקום שאין שליח יכול לילך ולחזור משם, ונחלקו הפוסקים בשיעור המרחק: יש אומרים ששיעור המרחק הוא עד שלשים יום; יש אומרים שאפילו אם נמצא במקום שיוכל השליח לילך לשם ולחזור תוך קל"ח יום שולחים ומודיעים לו; ויש אומרים שאין שולחים שליח להודיעו אלא אם הוא קרוב כדי מהלך יום אחד.

קדימה בגבייה

מי שיש לו הרבה בעלי חובות במלוות בשטר – כל מי שקדם חובו גובה תחילה מקרקעות הלוח, בין מן הלוח עצמו, ובין מן הלקוחות שקנו מהלוח.

קדם המאוחר וגבה, נחלקו אמוראים ופוסקים אם בעל חוב מאוחר שקדם וגבה מה שגבה לא גבה, או מה שגבה – גבה, ואין מוציאים מידו. ורוב הראשונים פוסקים מה שגבה – לא גבה.

פדיית הקרקע שהוגבה

שמו בית דין למלוה קרקע של הלוח, ולאחר זמן השיגה ידו של לוח והביא למלוה את מעותיו, מן הדין אין המלוה חייב להחזיר לו את הקרקע, אמנם חכמים אמרו שחייב להחזירה לו משום *וְעֲשִׂיתָ הַיָּשָׁר וְהַטֹּב*, והוא לפני משורת הדין, כדי שיחזור זה לנכסיו.

ונחלקו אמוראים עד אימתי הקרקע חוזרת, והלכה שחוזרת לעולם.

סדר הגבייה

עד פרוטה אחרונה (רמב"ם מלוה ולוה א ד, וראה שם במגיד משנה;

טוש"ע חושן משפט צו ה).

אינו גובה סדר הגבייה כך הוא: כשהמלוה מוציא שטר חוב מקויים – כעין אישור מבית דין שנבדקו חתימות העדים שבשטר ונמצאו שנכונות הם (ראה ערך קיום שטרות) – אומרים לו ללוח: שלם (רמב"ם מלוה ולוה כב א; טוש"ע חו"מ צא א²).

אין יורדים לנכסי הלוח עד שיתבענו תחילה, ואם טעה הדיין והוריד המלוה לנכסי לוח קודם שיתבענו, מסלקים אותו (בבא בתרא קעד א; רמב"ם שם; טוש"ע שם ג), לפי שאין גובים מנכסיו אלא

שיעבוד הנכסים המלוה את חברו סתם, כל נכסיו אחראים וערבים לחוב זה (ראה בבא קמא יא ב: מינייה אפילו מגלימא דעל כתפיה, וראה להלן: סידור. וראה ערך שעבוד), לפיכך כשיבוא לגבות, אם מצא אצלו נכסים, בין מטלטלים בין קרקעות, גובה מהם ברצון הלוח, ואם לא נתן לו הלוח מדעתו, בית דין מגבים אותו (רמב"ם מלוה ולוה יח א. וראה להלן על קדימת הגבייה של מעות למטלטלים ומטלטלים לקרקעות).

כשהלוח דחוק כשתובע המלוה הלואתו, אף שהוא עשיר והלוח דחוק וטרוד במזונות, אין מרחמים בדין, אלא גובים לו חובו

2. וראה ערך מחילה שאין אומרים מכיון ששהה זמן רב ולא תבעו מחל לו, ושם אם יכול הלוח לטעון בפירוש מחל לו.

התרומות ג; טושי"ע שם), כי מה היה לו לעשות, שהרי אין לו, והוא לא סירב מלבוז לבית דין (סמ"ע ס"ק ז).

אמר מתחילה אמר בתחילה כשתבעו: איני משלם, אין קובעים **איני משלם** לו זמן, אלא כותבים אדרכתא על נכסיו מיד

(רמב"ם מלוה ולוה כב א, וראה כסף משנה שם; טושי"ע ק ג. וראה ערך אגרות בית דין; אדרכתא), ואם לא מצאו לו נכסים, מתרים בו שני וחמישי ושני, ואחר כך מנדים אותו (ראה ערך נידוי), ועומד בנידויו עד שישלם חובו, או עד שיטען שאין לו כלום וישבע על זה, ואם עמד בנידויו שלשים יום, ולא תבע להתיר נדויו, מנדים אותו עוד שלשים יום, ואם עמד בהם - מחרימים אותו (ראה ערך חרם. בעל התרומות ג; טושי"ע חו"מ ק).

טען הלוה טען הלוה: שטר מקויים זה מזויף הוא (ראה ערך **שהשטר מזויף** קיום שטרות), ואביא עדים לבטלו, אם נראה לדיינים שיש ממש בדבריו - קובעים לו זמן להביא עדיו; ואם נראה להם שאינו בא אלא בעלילות דברים ובטענות של דופי - אומרים לו שלם, ואחר כך אם יביא ראיה יחזיר לו המלוה, ואם היה המלוה אדם תקיף, ושמא לא יוכל להוציאו מידו, מניחים הכסף בידי שליש (רמב"ם מלוה ולוה כב ב, ראה מגיד משנה שם; טושי"ע חו"מ צח ד. וראה ערך אלם).

הסתנת טוען הלוה שיש לו עדים שהשטר מזויף, וקבעו **תשעים יום** לו בית דין זמן להביא עדיו, הזמן שנותנים לו בסתם הוא שלשים יום (רא"ש בבא קמא י ה; טור ורמ"א בשו"ע חו"מ צח ד), או כפי ראות עיני הבית דין (סמ"ע שם); הגיע הזמן שקבעו ולא בא, ממתינים לו שני וחמישי ושני ומתרים בו בכל יום מאותם הימים, ואם לא בא - כותבים עליו כתב נידוי (ראה ערך שמתא), וממתינים לו תשעים יום³ (טושי"ע שם ה. וראה על פרטי סדר זה בערך אגרות בית דין; אדרכתא).

החזיק המלוה אין אדם יכול לזכות בקרקע חברו ללא הוראת בית **ללא הוראת** דין (תוספות כתובות צח א ד"ה דאמר).⁴ **בית דין**

ואף אם היתה הקרקע ממושכנת ביד המלוה (ראה ערך משכנתא), או שעשה הלוה על הקרקע אפותיקי - שייחד לו שדה זו שיגבה בה חובו (ראה ערך אפותיקי) - כיון שיכול לשלם לו הלוה מעות ולסלקו, חזקת המלוה בקרקע אינה כלום (טושי"ע שם. וראה בעל התרומות מג ב), ואפילו אם עבר זמן הפרעון (בעל התרומות שם, בשם רמב"ן; טור שם, בשמו; דעה א' בשו"ע שם, וראה שם בש"ד סק"ט שכן עיקר); ויש אומרים שאם עבר זמן הפרעון יכול המלוה למכרה בעצמו (דעה א' בעל התרומות שם; טושי"ע שם, בשם יש אומרים), אחר השומא והכרזה של בית דין (ב"ח שם⁵).

גבייה במעות

כשיש ללוה כשבא המלוה לגבות חובו, אם יש ללוה מעות צריך **מעות** ליתן לו מעות, ואינו יכול לדחותו לגבות מקרקעותיו או ממטלטלים שלו, לפי שמעות נתן לו, ומעות צריך לשלם לו (רי"ף בבא בתרא מו ב; רבינו תם בתוספות בבא קמא ט א ד"ה רב הונא, ורא"ש שם א ה; טושי"ע חו"מ קא א), אבל אם אין לו מעות, אין המלוה יכול לומר לו שימכור נכסיו ויתן לו דוקא מעות (רבינו

משום שהם ערבים לו (ראה ערך שעבוד), והכלל הוא שאין נפרעים מן הערב עד שיתבעו ללוה תחילה (ראה ערך ערב. בבא בתרא שם; בית יוסף שם, וסמ"ע סק"ד. וראה להלן: שלא בפני הלוה, כיצד נוהגים כשאין הלוה כאן להודיעו).

כשדוחה אמר הלוה: הריני משלם, אך קבעו לי זמן כדי שאלוה **התשלום** מאחר, או אמשכן או אמכור ואביא המעות, נחלקו הראשונים כיצד לנהוג במצב זה:

- יש שסוברים שקובעים לו זמן שלשים יום (תוספות בבא מציעא קיח א ד"ה זמן; שו"ת הרי"ף קמז; רמב"ם מלוה ולוה כב א; טושי"ע חו"מ ק א), שכל זמן שאין ללוה מעות או מטלטלים, ויש לבית דין לגבות מן הקרקע, נותנים לו זמן בית דין שהוא שלשים יום.

ואין מחייבים אותו ליתן משכון, שאילו היו לו מטלטלים היו בית דין גובים מהם החוב לגמרי (רמב"ם וטושי"ע שם, וראה תוספת ביאור בסמ"ע ובט"ז שם), וכן אין מחייבים את הלוה להביא ערב עד שיתן (רמב"ם שם; טושי"ע שם), שכשם שהאמינו תחילה בלא ערב, כך יאמינו גם עתה (סמ"ע שם סק"ג), אלא אם כן נראה לדיין שיש לחוש שמא יבריא או ישמט (טושי"ע שם).

- יש חולקים וסוברים שאף כשאין לו אלא קרקעות אין נותנים לו זמן, אלא כיון שהודה בחובו מתחילים לאלתר בסדר גבייתו (מגיד משנה שם, בשם ר"ח).

- ויש סוברים שאפילו לגביית מטלטלים נותנים זמן ללוה שמבקש זמן לפרעון (שו"ת הרי"ף רעא; מגיד משנה שם, בשם דעת אחרת).

וכתבו אחרונים שבזמן הזה נהגו העולם כדעה האחרונה, שאף אם יש ללוה מטלטלים בביתו, נותנים לו זמן בית דין אם אין לו מעות (נתיבות המשפט שם א; ערוך השלחן שם ב).

ויש שכתב שבמקרה זה יכול המלוה לבקש משכון או ערב עד שיתן המעות (ערוך השלחן שם).

להוסיף או זמן זה של שלשים יום הוא בסתם, אבל אם נראה **להטעיס בזמן** לדיין שלא יספיקו לו שלשים יום - יוסיף לו, וכן אם רואה שאינו צריך לו כל כך - יפחות לו (שו"ת הרי"ף רעא; בעל התרומות ג; טור ורמ"א בשו"ע חו"מ ק).

קבע הלוה הקובע זמן בתחילת ההלוואה לפרעון חובו והגיע **זמן לפרעון** הזמן, נחלקו ראשונים:

יש אומרים שאין נותנים לו זמן אחר, כיון שכבר ידע הזמן והיה לו לטרוח ולחזור אחר המעות (בעל התרומות ג ח, בשם ר"ח; מרדכי בבא מציעא תטו, בשם רבנו תם; טור חו"מ ק, בשם ר"ח; דעה א' בשו"ע שם ב).

ויש אומרים שאף לזה נותנים בית דין זמן (בעל התרומות וטור שם, בשם הגאונים והרי"ף בתשובה; דעה ב' בשו"ע שם).

עבר הזמן עבר הזמן שנתנו לו ולא הביא המעות, בית דין **שנתנו לו** כותבים מיד אדרכתא - שטר שבית דין כותבים לתובע לגבות על פיו את נכסיו הנתבע (ראה ערך אגרות בית דין; אדרכתא) - על נכסיו (רמב"ם מלוה ולוה כב א; טור חו"מ ק; שו"ע שם א), ואין ממתינים לו יותר אפילו כשאומר שיביא מעות לפרוע לו (סמ"ע שם סק"ו), ואם לא ימצאו לו נכסים, אין מנדים אותו (בעל

טושי"ע חו"מ קג ו. וראה בדק הבית לבית יוסף שם. 5. וראה ערך שעבוד על מחלוקת אמוראים אם למפרע הוא גובה, או מכאן ולהבא בנוגע לקרקע

3. וראה רא"ש בבא קמא י ה, וטור חו"מ צח, וב"ח שם, האם אף כשבא לגבות מלווה שקנה מהלוה ממתינים תשעים יום. 4. וראה שו"ת הרא"ש כ ו;

בתירוץ ב. וראה שם עוד בשם יש חולקים. וראה ב"ח חו"מ קא, בדעת הרמב"ם והטור).⁶

כשהמלוה כשיש ללוה מעות וקרקעות, או מעות **אינו חפץ במעות** ומטלטלים, ורוצה לפרוע במעות, והמלוה רוצה בקרקעות או במטלטלים, נחלקו ראשונים:

יש סוברים שהדין ביד המלוה (בעל התרומות ד ב, בשם יש מן המורים; טור חו"מ קא, בשם יש אומרים), ויש שהסבירו טעמם שכיון שכל עיקר זכותו של המלוה לגבות דוקא ממעות אינה אלא ליפות כחו משום חשש נעילת דלת בפני הלוה, אם נכריח אותו ליטול דוקא מעות, יהיה בזה שוב חשש נעילת דלת (ב"ח שם לדעה ז).

וכתבו ראשונים שטעות היא זו, כיון שדינו של המלוה הוא במעות, אם יש שם מעות (בעל התרומות שם; טור שם; שו"ע שם א), וכפי שאם המלוה רוצה מעות, גובה מהן בעל כרחו של לוח כיון שהן בידו, כך אם ירצה הלוה ליתן לו מעות, צריך המלוה לקבל; ועוד שאפילו בשני מיני מטלטלים נותן לו הלוה איזה מהם שירצה (ראה להלן), כל שכן כשנותן לו מעות במקום מטלטלים (סמ"ע שם סק"ו).

יש ללוה אין לו אלא קרקע, ובא הלוה ליתנה לו, ואמר **קרקע בלכד** המלוה אינו רוצה אותה, ואמתיך עד שיהיו לך מעות, הדין עמו, שכל זמן שאינו תובע חובו, אינו חייב ליטול ממנו דבר שאינו רוצה בו, שהרי אומר לו: אילו היו מעות ביד לא הייתי קונה עכשיו קרקע כי אני צריך לה, ועכשיו בשביל שמעותי אצלך תכריחני ליקח בהם דבר שאני צריך לו, אין לך נעילת דלת גדולה מזו (שו"ת הרא"ש פ ט, על פי בבא קמא ז ב; טור חו"מ עד; שו"ע שם ו, ושם קא ד).⁷

כשמועותיו היו המעות בהלוואה ביד אחר, אין מוציאים אותן **כיד לוח אחר** מידו (בעל התרומות נא; שו"ת הרשב"א א אלף קכב, הובאה בבית יוסף חו"מ פו; רמ"א בשו"ע שם קא ד), שהרי הן כנכסים משועבדים, וכיון שיש ללוה קרקע או מטלטלים, אין גובים ממנו מעבדים במקום שיש בני חורין.⁸ (ב"ח שם פו; סמ"ע שם קא סק"ח; באור הגר"א שם ס"ק יד).

גבייה במטלטלים

מטלטלים הרי אין ללוה מעות, אבל יש לו מטלטלים וקרקעות, **הם ככסף** והמלוה רוצה לגבות מטלטלים, צריך הלוה ליתנם לו (שו"ת הר"י"ף רו; בעל התרומות ד ב; רא"ש בבא קמא א ה; טוש"ע חו"מ קא ב. וראה רמב"ם מלוה ולוה א ד, ומגיד משנה ולחם משנה שם), שהמטלטלים הם ככסף, וקרקעות הם רק שוה כסף, ומי שיש לו כסף אין גובים ממנו קרקע (שו"ת הר"י"ף שם, ובעל התרומות שם), ועוד שמהכתוב משמע שגובה ממטלטלים תחילה, שנאמר: לא תבא אל ביתו וגו' וְהָאִישׁ אֲשֶׁר אֶתָּה נֹשֶׂה בוֹ יוֹצִיא אֵלֶיךָ אֶת הַעֲבוֹט הַחֻצָּה (דברים כד י - יא), הרי שיש לו בית וגובה מן העבוט שמוציא תחילה (קריית ספר מלוה ולוה א).

היה המלוה חפץ בקרקע במקום מטלטלים אין הלוה מחוייב בכך, כפי שאם יש לו מעות וקרקע, והלוה רוצה ליתן לו מעות

תם שם; טוש"ע שם ב), שכיון שמלוה להוצאה ניתנה, הרי מתחילת ההלוואה התיימש המלוה מלגבות דוקא מעות, ועיקר סמיכת דעתו היתה על הקרקעות (סמ"ע שם סק"א);

ויש מן הראשונים סובר שאפילו אם יש לו מעות יכול לשלם למלוה כל מה שירצה (רי' חיים כ"ץ בתוספות בבבא בתרא צב ב ד"ה אי).

אין משביעים אותו אם אין ידוע שיש לו מעות, אין משביעים אותו כשאומר שאין לו, ואפילו כשרואים שיש לו מעות והוא אומר שהם של פלוני או של גוי, אין משביעים אותו (שו"ת מהר"ם מרוטנבורג [דפוס פראג] מז ותתקנט; מרדכי כתובות רכא בשמו, ובבא מציעא רסו; שו"ע חו"מ קא א), שאין אדם נידון בשני דינים - שישבע ויפרע (שו"ת הר"י"ף סה); ועוד שאין נשבעים על טענת ספק חוץ מאלו שאמרו חכמים (שו"ת מהר"ם מרוטנבורג שם, ומרדכי כתובות שם. וראה ערך שבעה), אבל מחרימים את כל מי שיוודע שיש לו מעות (שו"ת הר"י"ף סה; רמב"ם מלוה ולוה יא ז; בעל התרומות ד א; טוש"ע שם, וראה שם בסמ"ע סק"ב ובשו"ע שם ז).

כשהלוה כשהלוה אמיד אבל טוען שאין לו אפשרות לפרוע החוב, אין שומעים לו, וכופים אותו ליתן לו מעות (בעל התרומות ד, בשם תשובה לקדמאי; טוש"ע חו"מ קא ז); ויש אומרים שמדין התלמוד הוא שאומרים לו טרח ומכור ופרע לו מעות, אבל מתקנת הגאונים משביעים אותו שאין לו, ואם הוא חשוד בעיני בית דין על השבעה אין משביעים אותו, אלא מעמידים אותו על דינו, וכופים אותו למכור וליתן למלוה המעות (שו"ת הרשב"א א אלף כו, והובא בבית יוסף שם. וראה גידולי תרומה שם שהשיג שלא מצאו על זה תקנת גאונים כלל, והשאיר דברי הרשב"א בצריך עיון).

כשהמטון כיד גוי אם נודע שהמטון הוא שלו, אך טוען שזה נמצא בידי גוי, ואינו יכול ליתנו למלוה כיון שהגוי מעכב, כופים אותו למכור קרקע וליתן לו מעות (כתובות פו א, וראה שם בתוספות ד"ה ההוא; טוש"ע חו"מ קא ח. וראה רמב"ם מלוה ולוה יא ז, ובגידולי תרומה שם).

וכן אם ידוע שיש לגוי ערעור על נכסי הלוה, וירא המלוה ליטול הקרקע מיראת הגוי, צריך הלוה לטרוח ולמכור הקרקע כדי ליתן לו מעות (בעל התרומות ד; טוש"ע שם).

כשנמצא שקרו אמר שאין לו מעות ונמצא שקרן, שוב אינו נאמן בחוב זה כשאומר שאין לו, אלא צריך לטרוח למכור וליתן לו מעות (מרדכי כתובות רכא, ובבא מציעא רסו, והובא בבית יוסף חו"מ קא; שו"ע שם א), וכן אם נראה לבית דין שמשקר ויש לו מעות ואינו רוצה לשלם, כופים אותו שישלם מעות (טור ורמ"א בשו"ע שם א).

במקום הפסד כשיש ללוה הפסד אם יתן למלוה מעות, יכול הוא להגבותו בקרקע (תוספות כתובות צב א ד"ה אי; ר"ן שם נ א ד"ה ההוא; מגיד משנה מלוה ולוה יא ו), שכל עיקר חיובו לשלם לו דוקא בכסף אינו אלא מדרבנן, ובמקום הפסד לא עשו תקנה זו (קצות החושן קא סק"ה).

ויש חולקים וסוברים שסתם לוח צריך לשלם למלוה מעות, אם יש לו, אף כשהיה לו הפסד (רא"ש כתובות י ח; מאירי שם צב א,

שו"ע שם ד, ורמ"א בשו"ע קא ד. וראה סמ"ע פו סק"ז, וראה דרישה שם, וקצות החושן סק"ד. 8. אמנם ראה במפרשי השו"ע שם שדנו האם למעות יש דין משועבדים אף כשהגיע זמן פרעונם.

ממושכנת למלוה כשעבר הזמן. 6. ואם התנה הלוה ליתן לו מעות - ראה בית יוסף חו"מ קא, בשם תשובות הרשב"א. 7. ואם מעותיו של הלוה מופקדות ביד אחר - שו"ת הרשב"א א אלף קכב, הובאה בבית יוסף חו"מ פו;

צו כח), לפי שמה שהקנה להם הרי זה כאילו מכרם לאחרים, ומטלטלים שמכרם לאחרים אין בעל חוב גובה מהם (סמ"ע שם ס"ק נט), וכן אינו גובה מבגדים שארגם או קנאם לעצמו, ואחר כך נמלך לייחדם לאשתו ובניו וצבעם בשבילם, אפילו שעדיין לא לבשו אותם, שזכו בהם בשינוי (סמ"ע שם ס"ק ט. וראה ערך שינוי).

במה דברים אמורים בבגדי חול, אבל בבגדי שבת ומועד ותכשיטים מצאנו כמה דעות בפוסקים האם המלוה גובה מהם:

• יש שכתבו שיכול לגבות מהם (רמב"ם שם, ראה מגיד משנה שם; טוש"ע שם כו), שבגדים יקרים מן הסתם אינו מקנה להם אלא על דעת שאם יצטרך להם יקחם מידם וימכרם (מגיד משנה שם; סמ"ע שם ס"ק סא), וודאי שאם היו בהם תכשיטים וכיוצא, שגובה מהם הבעל חוב (רמב"ם שם; טוש"ע שם¹¹).

• יש שמחלקים בדבר, שאם היא אשה בת טובים וממשפחה מיוחסת – אינו גובה מהם, מפני שהיא עולה עמו ואינה יורדת עמו (ראה ערך בעל: בהבדלי הרגילות שביניהם. שו"ת הרי"ף רנח; בעל התרומות א א, בשם יש מן הטורים; טור שם, בשם יש מחלקין), ומן הסתם הקנה לה כל מה שקנה לה, אבל באינה מיוחסת – בעל חוב גובה מהם, שכיון שאין בנות משפחתה רגילות בתכשיטים כאלו מסתמא לא הקנה לה אלא דרך שאלה הלבישן (ב"ח שם לדעה זו).

• ויש חולקים לגמרי וסוברים שאין לחלק בין הבגדים, ומכולם אין גובים לבעל חוב, שכשקנה בשבילם הבגדים הרי זה כמי שהקנה להם אותם לגמרי (מרדכי כתובות קעב; טור שם, בשם יש אומרים; רמ"א בשו"ע שם, בשם יש חולקין).

אף לדעה זו, מתכשיטים וכיוצא בהם כן גובים (שו"ת הרי"ף קכח¹²; סמ"ע שם ס"ק סב, בדעת הרמ"א בשו"ע שם); ויש סוברים שלדעה זו אף מתכשיטים וכיוצא אין גובים (דרכי משה שם ז, בשם מרדכי כתובות שם, ולפנינו במרדכי לא הוזכר תכשיטים, וראה סמ"ע שם שהרמ"א בשו"ע חזר בו¹³).

ולדברי הכל אם הקנה לה בפירוש, אף מתכשיטים אין גובים (שו"ת מהר"ם מרוטנבורג [דפוס פולין] רי, ומרדכי כתובות שם, ודרכי משה שם; סמ"ע שם ס"ק סג).

קנה בגדים לאחר שלוח כל הנ"ל הוא כשקנה להם הבגדים וכדו' קודם שלוח, אבל אם קנאם להם אחר שלוח, אפילו לבשום כבר, והם בגדי חול, גובים לו מהם, ובתנאי שכתב לו הלוח למלוה בשטר "דאקני", היינו שמשעבד לו גם מה שיקנה לאחר ההלואה, ושיעבד לו מטלטלים אגב קרקע (ראה ערך אגב: סוגי ההקנאות, וערך נכסים משועבדים), אבל אם חסר אחד מהתנאים אין גובים מהם (בעל התרומות א א, בשם הרמב"ן; טור חו"מ צו בשמו), ואין זה אלא לפי דין התלמוד, אבל לפי מנהגו שאין גובים ממטלטלים שמכר או נתן, אפילו כשכתב לו דאקני והקנה לו באגב (ראה שו"ת הרא"ש עט ד, וטוש"ע שם קיג ג. וראה ערך אגב שם וערך נכסים משועבדים) לעולם אין גובים לו מבגדי אשתו כלום (ב"ח שם).

מעות ונכסים שהניסה לו אף לסוברים שגובים לבעל חוב מבגדי שבת ויום טוב ותכשיטים של אשתו, אין הדברים אמורים

– אין המלוה יכול לומר שרוצה דוקא קרקע (ראה לעיל: גבייה במעות; כשהמלוה אינו חפץ במעות, ושם שיש חולקים ואין הלכה כמותם. בעל התרומות שם; טוש"ע שם ג), שכל המטלטלים קרובים למדרגת כסף יותר מן הקרקע (מאירי בבא קמא ט א), וככסף הם לגבי קרקע (באור הגר"א שם ס"ק יא, וראה שם סק"ח⁹).

לשום המטלטלים בשומא אף שאמרו שכל המטלטלים יכולים להימכר בכל מקום, יש לשום את כל מה שנותן הלוח למלוה בשומא כדי שיוכל המלוה למכרו מיד בביתו, ולא יצטרך לחזור בעיירות ובשווקים כדי למכרו, שאם לא כן נעלת דלת בפני לוח, שכל לוח שאין לו מעות יתן למלוה הפחות שבביתו, ולא יוכל למכרו לאלתר (רא"ש בבא קמא א ה; טוש"ע חו"מ ק"א ט).

לפרוע בשטר חוב של אחר היו ללוח שטרי חובות שאחרים היו חייבים לו, נחלקו ראשונים אם יכול להגבותם למלוה:

• יש סוברים שאינו יכול להגבותם, לפי שאין גופם ממון, ויש לנו לילך אחר טובת המלוה ולגבות ממה שיוכל יותר למכרו, ועוד שהקלוקל מצוי בהם, ועוד שהלוח יכול למחול לבעל חובו החובות שבשטרותיו (בעל התרומות ד ב; שו"ת הרשב"א א תתקיד, ואלף כז, והובאו בבית יוסף חו"מ קא; טור שם, בשם יש אומרים).

• ויש סוברים שיכול להגבותם למלוה בחובו, וישומו את שוויים, לפי הלוח אם הוא אלם או לאו, וכפי מה שהם נכסיו, עדית או זבורית (טור שם, בשם הרא"ש; בית יוסף שם, בשם ריטב"א; שו"ע שם ח), שהשטרות אף הם נקראים נכסים (באור הגר"א ס"ק טז, על פי בבא בתרא קנ ב).

יש שכתבו שמחלקותם היא כשיש ללוח מטלטלים אחרים, אבל אם אין לו מטלטלים אחרים לדברי הכל יכול להגבות שטרות (ראה בית יוסף שם, ורמ"א בשו"ע שם, ובש"ך סק"ג בדעתם. וראה גידולי תרומה לבעל התרומות שם); ויש שכתבו שלא נחלקו אלא כשאין לו מטלטלים אחרים, שלדעה ראשונה אף באופן זה אינו יכול להגבותם למלוה, שהמלוה יכול לומר: טרח אתה והוצא מן הלוחים שלך, אבל אם יש לו מטלטלים אחרים לדברי הכל אינו יכול להגבותם שטרות (ש"ך שם סק"ג¹⁰).

ויש שפסק להלכה שאם אין ללוח אלא שטרות, והמלוה רוצה שימכרם וישלם לו, צריך הלוח לעשות כן (ש"ך שם).

האם יכול לחזור למחול כתבו ראשונים שלאחר שגבה המלוה את השטרות, אין הלוח יכול לחזור ולמחול לבעלי החובות שלו, כדרך שיכול לעשות כן כשמכר שטרותיו (ראה ערך מכירת שטרות), שגבייה עדיפה ממכירה (שו"ת הרשב"א תתקיד, וראה שם תתקכט, ובש"ך חו"מ קא סק"ג לדעתו; רבנו ירוחם מירושם סוף נתיב יד); ויש סוברים שיכול לחזור ולמחול, שגבייה על ידי בית דין היא כמכירה (ראה ש"ך שם בארוכה).

מבגדי אשתו ובניו אף שגובה המלוה מכל המטלטלים של הלוח, ואפילו מבגד שעליו (ראה להלן: סידור), אינו גובה מבגדי אשתו ובניו, אפילו הם חדשים, שלא לבשום מעולם, ולא מסנדלים חדשים שקנה בשבילם (רמב"ם מלוה ולוה א ה; טוש"ע חו"מ

9. ובענין סוג המטלטלים שיכול לגבות – ראה רא"ש בבא קמא א ב; טוש"ע חו"מ קא ב. 10. וראה קצות החושן שם סק"ב שמחלקותם אם חובות נקראים כסף או שוה כסף ומשועבדים לבעל חוב, או שאינם לא כסף ולא שוה כסף ואינם משועבדים לבעל חוב. 11. וראה שו"ת הרי"ף רנח ששני גאונים

נחלקו בתכשיטי אשתו אם בעל חוב גובה מהם. 12. וראה שם שכך כתב גם בשם הרי"ף בתשובה, ולפנינו בשו"ת הרי"ף רנח אינו מחלק. 13. וראה שו"ת הרי"ף רט דעת גאון אחר שאף מתכשיטים אין גובים, שאין אשה אלא לתכשיטה.

ונחלקו הראשונים בדעת רבי שמעון:

• יש שמפרשים שמן התורה דינו בבינונית (ר"י שם כד ב, ורא"ש שם ה א, ראה פני יהושע שם ד"ה מפני; רשב"א בבא קמא ח א, ושיטה מקובצת שם ד"ה רבינא, בשם הראב"ד), ומהטעם הנ"ל לא אמרה תורה שדינו בעידית, אף שגמל עמו חסד (ראב"ד שם).

• יש מפרשים שמן התורה דינו לגבות בעידית, וחכמים תיקנו שיגבה מבינונית (נמוקי יוסף בבא קמא ב ב, בשם הרמ"ה; מאירי בבא קמא שם ד"ה וגדולי, בדעת הר"י, והביאו השיטה מקובצת שם).

• ויש מפרשים שמן התורה דינו בזיבורית, וחכמים תיקנו בבינונית משום נעילת דלת, ולא תיקנו בעידית שמא יקפוץ וילוונו (רשב"א גיטין שם ד"ה מפני, וראה פני יהושע שם וקרבן נתנאל להרא"ש שם אות ב).

להלכה, יש פוסקים שמן התורה דינו בזיבורית, ומתקנת חכמים הוא שגובה מבינונית כעולא (רמב"ם מלוה ולוה יט א; שיטה מקובצת בבא קמא שם, בשם הראב"ד; נמוקי יוסף שם ועוד. וראה סמ"ע קב סק"א שפירש כן גם בדעת הטושי"ע); ויש פוסקים שדינו מן התורה בבינונית (ר"י ורא"ש גיטין שם, ראה שם בפני יהושע, וראה קצות החושן שם).

משלם בינונית היו ללוה שלש או ארבע שדות בינוניות, אין שירצה המלוה יכול לומר תן לי משדה פלונית שהיא חביבה עלי, אלא ברשות הלוה ליתן לו מאיזו שירצה (רא"ש בבא קמא א ב; טושי"ע ח"מ קב ב), שנאמר: וְהָאִישׁ אֲשֶׁר אֶתָּה נֹשֶׂה בּוֹ יוֹצִיא וְגו' (דברים כד יא), והיינו איזו שירצה להוציא, ועוד שלמדים מנזקין שמשלם המזיק איזו עידית שירצה (ראה ערך נזקין), וכך בעל חוב משלם איזו בינונית שירצה (סמ"ע סק"ג. וראה לעיל: גבייה במטלטלים; אף מהפחות שבכלים), ואף כשאין לו אלא זיבורית אין המלוה יכול לכפותו שיתן לו מהשדה שהוא רוצה (נתיבות המשפט שם סק"א).

על גדרה של בינונית – אם היא בינונית ביחס לקרקעות שלו או ביחס לקרקעות העולם – ועל הדינים המסתעפים מגדר זה, ראה ערך עדית בינונית וזבורית.

סידור

ענינו וזינו כשבא המלוה לגבות את החוב, נחלקו תנאים אם מסדרים לו – מלשון הערכה, ששמים להניח לו צרכי חייו (רש"י בבא מציעא קיג ב ד"ה שמסדרין, ופירוש הרא"ש נדרים סה ב ד"ה שמע), או מלשון סדר, שעושים לו סדר של חיות – (רש"י נדרים שם ד"ה הכי בפירוש ב), ויש גורסים: משרדין, מלשון שריד (רש"י בבא מציעא שם בלשון ב) – לבעל חוב:

חכמים סוברים שמסדרים, שלמדים בגזרה שוה מערכין (ראה ערכו), שנאמר בבעל חוב: וְכִי יִמּוֹץ אֶחָיֶךָ (ויקרא כה לה), ונאמר בערכין: וְאֵם מָן הוּא (שם כז ח), מה בערכין מסדרים (ראה ערך ערכין), אף לבעל חוב מסדרים (בבא מציעא קיג ב, ושם קיד א ורש"י); ורבן שמעון בן גמליאל סובר אין מסדרים (שם קיג ב), שנאמר: ואם מן הוא וגו', הוא ולא בעל חוב (גמרא שם קיד א).

אף להלכה נחלקו ראשונים: יש פוסקים שאין מסדרים (רבינו תם בספר הישר תקח, והובא בתוספות שם קיד א ד"ה מהו¹⁵); אבל רוב הראשונים

אלא מאלו שקנאם לה הבעל, אבל ממה שהכניסה לו היא, אין גובים לו, ובתנאי שידוע שאלו הם ממה שהכניסה, והוא הדין ממה שפסק הבעל ליתן לה בשעת נישואין (בעל התרומות א א; שו"ת מהר"ם מרוטנבורג [דפוס פולין] רי, על פי ירושלמי כתובות ו ג; מרדכי כתובות קעב; טושי"ע ח"מ צו כו), ואם לא ידוע אם דברים אלו הם ממה שהכניסה, היא נאמנת בשבועה בבגדים ותכשיטים שדרך האשה להכניס לבעלה (טושי"ע שם).

אם הכניסה לו מעות בנדוניא, בעל חוב גובה מהם (בית יוסף שם צט, בשם רשב"א בתשובה; שו"ע שם צו כו), שמעות להוצאה ניתנו ובאו מיד לרשותו (סמ"ע ס"ק סה, וראה שם בבית יוסף בשם רשב"א); ויש אומרים שאם עדיין הנדוניא ברשותה או ברשות אביה, אין בעל חוב גובה מהם (מרדכי כתובות קפו; רמ"א בשו"ע שם, בשם יש אומרים).

ספרים שקנה קנה ספרים לבניו שילמדו בהם, נחלקו בדבר:

יש אומרים שאף הם בכלל מה שאמרו שאין לו בכסות אשתו ובניו (ראה לעיל: מבגדי אשתו ובניו. בעל התרומות א, בשם ר"י אלברצלוני; טור ח"מ צו בשמו; שו"ע שם כה), שכיון שקנאם לבניו כבר זכו בהם, ואין בעל חוב גובה מהם (בית יוסף שם; סמ"ע שם ס"ק ס; באור הגר"א שם ס"ק פו).

ויש סוברים שגובה מהם, שאינם עדיפים מספרים של הלוה עצמו, שבעל חוב גובה מהם (ראה להלן: סידור; תפילין וספרים. טור שם, וראה פרישה אות מה).

גבייה בקרקעות

אף משועבדים לא הספיקו המטלטלים של הלוה לגביית החוב – או שאין לו מטלטלים – מגבים למלוה קרקע, אחרי שיחרימו את כל מי שיש לו מטלטלים, או שידוע שיש לו מטלטלים ואינו מביאם לבית דין (רמב"ם מלוה ולוה א ד; טושי"ע ח"מ קא י), וחרם זה מתקנת הגאונים הוא (מגיד משנה שם).

וגובים מכל קרקע שיש לו, אף מהמשועבדים לכתובת אשה או לבעל חוב שקדם, ואם יבוא אחר כך הראשון ויוציא – מהמלוה יוציא (רמב"ם שם, ראה מגיד משנה שם, ומבואר בירושלמי כתובות י ו; שו"ת הרשב"א א אלף קא; טושי"ע קא י, ורמ"א בשו"ע קד א), שכל זמן שלא הגיע זמנו של בעל חוב המוקדם עדיין אין לו כלום בנכסים (שו"ת הרשב"א שם. וראה להלן: קדימה בגבייה).

גובה מקרקע בינונית כשיש ללוה קרקעות משובחות וגרועות, גובה מהבינונית שבקרקעותיו (משנה גיטין מח ב; רמב"ם מלוה ולוה יט א; טושי"ע ח"מ קב א), ונחלקו בטעמו של דבר:

• רבי שמעון אומר, כדי שלא יראה אדם אצל חברו שדה או דירה נאה ויאמר אקפוץ ואלונו כדי שאגבנו בחובי, לפיכך אמרו בעל חוב בבינונית, ולמה לא אמרו בזיבורית, שאם כן אתה נועל דלת בפני לוי' (שם מט ב).

• עולא אמר שמהתורה בעל חוב דינו בזיבורית, שנאמר: וְהָאִישׁ אֲשֶׁר אֶתָּה נֹשֶׂה בּוֹ יוֹצִיא וְגו' (דברים כד יא), מה דרכו של אדם להוציא פחות שבכלים, אבל חכמים תיקנו להגבותו בינונית, כדי שלא תנעול דלת בפני לוי' (בבא קמא ח א)¹⁴.

ונמוקי יוסף ושאר ראשונים שם שמפרשים שאותה ברייתא סוברת כרבי שמעון לעיל שהטעם של בינונית הוא משום חשש שיקפוץ וילוונו. ¹⁵ על פי סוגיית בבא מציעא שם, ועוד שכל מקום ששנה רבי שמעון בן גמליאל במשנתנו הלכה

¹⁴ ראה רש"י ב"ק שם ד"ה בדעולא שסובר שהברייתא חלוקה בתקנת עולא, ואחת מהברייתות סוברת שחכמים לא תיקנו כלל שיגבה מבינונית משום נעילת דלת, אלא בעל חוב גובה מזיבורית כדין התורה, וראה תוספות שם ד"ה מר

הלכה כחכמים (רמב"ם שם; טושי"ע שם), ואף שאין לו מזונות אלא מאלו, ימכרו עם שאר הנכסים בבית דין, וינתנו לבעל חובו (רמב"ם וטושי"ע שם).

תפילין וספרים נחלקו הפוסקים האם נותנים לו תפילין וספרים:

• יש סוברים שנותנים לו תפילין (משנה ערכין כג ב; רמב"ם מלוה ולוה א ז; טושי"ע חו"מ צו כג), אבל אין מניחים לו ספריו, אפילו ספר תורה, שהם כשאר נכסיו שבעל חובו גובה מהם, ובשונה מתפילין שהם דרך מלבוש ומצוה המיוחדת לגופו, וכשם שנותנים לו כסותו (בעל התרומות א א, בשם ר"י אלברצלוני בדעה ג והסכים לה; טור שם, בשם הר"י אלברצלוני; שו"ע שם).

• יש סוברים שאם הוא תלמיד חכם מניחים לו ספריו (ר"י אלברצלוני בבעל התרומות שם, בשם יש אומרים).

• יש סוברים שספר תורה מניחים לו, אבל לא שאר ספרים (בעל התרומות שם, בשם איכא מאן דאמר).

ויש סוברים שאפילו תפילין לוקחים ממנו לפריעת חובו (הגהות מימוניות שם, בשם רב האי גאון, וראה שם שתמה ממשנה ערכין שם).

מקומות של בית הכנסת אף ממקומות של בית הכנסת גובה המלוה חובו (רבו ירוחם מירושם נתיב ו ב; שו"ע חו"מ צו כג), והוא הדין שמוציאים אותו מביתו (ש"ך שם ס"ק יד).

מסדרים ללוה אין מסדרים אלא לו לבדו, ולא לבניו, אפילו גלגל הקטנים שמוטל עליו לפרנסם, ולא לאשתו, אף שהוא חייב במזונותיהם (משנה ערכין כג ב; רמב"ם מלוה ולוה א ז; טושי"ע חו"מ צו כג), שנאמר בערכין: **וְאִם מֶלֶךְ הוּא מְעַרְפֵּךְ** (ויקרא כו ח), ומכאן למדים דין הסדור, שמשמעו שהוא יהיה קיים מערכך, ונאמר: הוא, ולא אשתו ובניו, והוא הדין בסדור בעל חוב שנלמד מערכין (ראה ערכין כד א ורש"י. וראה לעיל: סידור; ענינו ודינו).

ואפילו תפסה מנכסי בעלה, מוציאים מידיה ונותנים למלוה, שאין לאשה מזונות מנכסי בעלה עד שיגבה מהם המלוה, ואפילו אם חיוב מזונותיה קדם לחוב זה, שכשם שבערכין מיעט הכתוב מזון אשתו ובניו, אף שהם קודמים לחוב של המעריך, כך בבעל חוב, שסדורו נלמד מערכין (רמב"ם מלוה ולוה א ח, בתפסה; בעל התרומות א א, בשם הר"י; טור שם, בשמו; שו"ע שם כד), ועוד ששעבוד המלוה הוא מן התורה (ראה ערך שעבוד), ומזונות האשה מדרבנן, ולפיכך בא שעבוד דאורייתא ומבטל שעבוד דרבנן (בעל התרומות שם, בשם הר"י; נמוקי יוסף בבא מציעא ט'¹⁷).

כשלוה אפילו הלך בעלה למדינת הים ולותה בשטר ואכלה, **כשטר** אף שקדמה הלואה מזונותיה בשטר להלוותה של בעל השטר, אין הלואה המזונות נגבית עד שיגבה בעל השטר תחילה (בעל התרומות א א; טושי"ע חו"מ צו כד), שהאשה שלותה בשטר אין למלוה שלה שום שיעבוד על הבעל אלא עליה, לכן הלוואת הבעל מבעל השטר שלו קודמת (בעל התרומות שם; סמ"ע ס"ק נז. וראה באור הגר"א סק"פ).

במה דברים אמורים כשהלוואת הבעל היתה בשטר, אבל אם לווה בעל פה, והיא לוותה לצורך מזונותיה בעל פה או בשטר, איזה מהם שיבוא לגבות תחילה הוא קודם.

פוסקים שמסדרים (ר"י שם סט ב, ונמוקי"י שם בשם הגאונים; רא"ש שם ט ז; רמב"ם מלוה ולוה א ז ושם ב א; טושי"ע חו"מ צו כג).

מסדרים אף בגביה מקרקעות אין הבדל בסידור בין מטלטלים לקרקעות, שאם אין ללוה מטלטלים ובא המלוה לגבות מקרקעות, מניחים ללוה כל הדברים האמורים בסידור (ראה לעיל).

בעל התרומות א א; טושי"ע חו"מ צו כז, שהרי ערכין נגבים מן הקרקע ומן המטלטלים, ובכולם נאמר דין סידור (בעל התרומות שם. וראה ערך ערכין. וראה באור הגר"א שם ס"ק צו שמבואר כן בגמרא נדרים סה ב).

מזון כגדים כיצד מסדרים, אומרים ללוה: הבא כל המטלטלים מיטה וסות שיש לך ואפילו מחט אחת, ונותנים לו מן הכל מזון לשלשים יום (רמב"ם מלוה ולוה א ז; טושי"ע חו"מ צו כג) כבינוניים שבעיר, אף שאכל תחילה כעני או כעשיר (נמוקי יוסף בבא מציעא ק"ג ב, בשם הרא"ה; בית יוסף שם, ורמ"א בשו"ע שם בשמו'¹⁶), וכסות ל"ב חודש (רמב"ם וטושי"ע שם, וראה רמב"ם ערכין ג טו - יח).

היה לבוש בבגדים יקרים, נחלקו תנאים: רבי ישמעאל ורבי עקיבא סוברים שנותנים אותם לו, שכל ישראל ראויים לכך; וחכמים סוברים שמסירים אותם ממנו, ונותנים לו בגדים הראויים לו (בבא מציעא ק"ג ב). הלכה כחכמים (רמב"ם מלוה ולוה שם; טושי"ע שם).

ואין נותנים לו אלא בגדי חול (רב האי גאון בהגהות מימוניות שם), ושמים לו כבינוני שבעיר, אפילו אם היה נוהג ללבוש בגדים מטולאים (נמוקי יוסף ובית יוסף שם, בשם הרא"ה).

ונותנים לו מיטה לשבת עליה (בבא מציעא שם; רמב"ם וטושי"ע שם). היה עשיר - נותנים לו מיטה ומצע לישון עליהם (שם) עם כל צרכי המיטה, כגון כר וכסת וסדינים וכיסוי (בעל התרומות א א, בשם הראב"ד; נמוקי יוסף שם, בשמו; טור שם; רמ"א בשו"ע שם, וסמ"ע סק"ט), ואם היו לו כסתות של משי - מוכרים אותן ונותנים לו הראויות לו (נמוקי יוסף שם, והובא בדרכי משה שם ו). היה עני - נותנים לו מטה ומפץ - כעין מחצלת של קנים (בבא מציעא שם, רמב"ם, וטושי"ע שם) - לפי מה שהורגל (רש"י שם), ואם הוא נוהג מנהג עשיר אין נותנים לו אלא כלעני בינוני (מדרכי בבא מציעא תב, והובא בדרכי משה שם), ונותנים לו סנדליו (רמב"ם וטושי"ע שם).

כלי אומנות היה אומן - נותנים לו שני כלי אומנות מכל מין ומין, כגון אם היה חרש נותנים לו שני מעצדים - כלי שמחליק בו את הנסרים (רמ"א בשו"ע חו"מ צו כג, על פי רש"י), ושתי מגירות - סכין מלא פגימות שחותך מהר (רש"י ערכין כג ב ד"ה מעצדין); היה לו מין אחד מרובה ומין אחד מועט, נותנים לו שנים מן המרובה ומה שיש לו מן המועט, ואין מוכרים מדמי המרובה למלאות את המין המועט (רמב"ם מלוה ולוה א ז, על פי משנה ערכין שם בסידור ערכין; טושי"ע שם, וראה סמ"ע שם ס"ק נב).

וגובים מכל הכלים שעושים בהם אוכל נפש, ומסדרים לו מהם כמו בשאר כלי אומנות (שיטה מקובצת בבא מציעא שם ק"ג ב, בשם רשב"א; נמוקי יוסף שם סט ב; רמ"א בשו"ע שם), רבי אליעזר אומר אם היה איכר, נותנים לו צמדו - צמד בקר (רש"י שם ד"ה צמדו); חמר, נותנים לו חמורו; ספן, נותנים לו ספינתו (משנה ערכין שם). וחכמים סוברים שאין נותנים לו כל אלו, שאין אלו כלי אומנות אלא נכסים (גמרא שם כד א).

שם, וסמ"ע ס"ק נז, ולחם משנה ומשנה למלך שם מה הדין לדעות הסוברות שמזונות האשה מן התורה (ראה ערך שאר כסות ועונה).

כמותו, ראה שם בארוכה. ¹⁶ וראה פרישה שם וסמ"ע ס"ק מח שמלשון הרמב"ם והטור משמע קצת שנותנים לו לפי מה שהיה רגיל. ¹⁷ ראה פרישה

שיתפוס המלוה את גופו וישתעבד בו – אינו מועיל (שו"ת הרא"ש סח י, ושם ע"ב; שו"ת הריב"ש תפד; טור חו"מ צו וצט, בשם רבינו תם בתשובה; שו"ע שם צו טו), שלא אמרה תורה אלא: וְהָאִישׁ אֲשֶׁר אָתָּה נָשָׂה בוֹ יוֹצִיא אֶלֶיךָ וגו' (דברים כד יא. ראה להלן: איסור כניסה לבית הלוח), וכל שכן שלא ישלחו יד בגופו לכופו להשתעבד בו (שו"ת הרא"ש שם, וטור שם צט בשמו).

אינו צריך להוכיח או להישבע אין אומרים ללוה שטוען שאין לו מה לפרוע: הבא ראייה שאתה עני ואין משביעים אותו, כדרך שדנים הגוים, שנאמר: לא תִּהְיֶה לוֹ פְּנֵשָׁה (שמות כב כד. וראה ערך בעל חוב: איסור נגישה), אלא אומרים למלוה: אם אתה יודע שיש לו נכסים, לך ותפוס אותם, ומחרימים את מי שיש לו נכסים ולא יתנם לבעל חובו (רמב"ם מלוה ולוה ב א וב; טור חו"מ צט), וחרם זה יש שכתב שהוא מדין תורה, מפני שאין למלוה ממה לגבות ומפסיד חובו (לחם משנה שם).

תקנת הגאונים אם לא הוחזק שהוא רמאי – אין לבית דין לתור לדרוש אחריו ולא להכלימו, ואם נסתפקו הבית דין בענייני הלוח ועסקיו – יש להם לדרוש אם רמאי הוא, שנאמר: עַד דָּרַשׁ אֶחָיֶךָ אֹתוֹ (דברים כב ב), דרשוהו אם רמאי הוא (בעל התרומות ב א, על פי בבא מציעא כח ב; טור חו"מ צט).

כשראו הגאונים הראשונים, שעמדו אחר חיבור התלמוד, שרבו הרמאים ונעלה דלת בפני לויים, התקינו להשביע את הלוח שאין לו כלום יתר על הדברים שמסדרים לו, ושלא החביאם ביד אחרים, ושלא נתן למי שהוא מתנה-על-מנת-להחזיר (ראה ערכו) כדי להבריא מבעל חובו, וכולל בשבועה זו שכל מה שירויח יבוא לידו, לא יאכיל ממנו כלום לאשתו ולבניו, ולא ילביש אותם ולא יטפל בהם, אלא יוציא ממנו מזון הראוי לו לשלשים יום, וכסות הראויה לו ליי"ב חודש, וכל היתר יתן לבעל חובו עד שיגבנו כל חובו (רמב"ם מלוה ולוה ב ב; טוש"ע חו"מ צט א¹⁹).

אם לא כלל בשבועתו כל אשר תשיג ידו מכאן ולהבא, יכול להשביעו כל שלשים יום שאין לו (טור ורמ"א בשו"ע שם); יש מהראשונים סוברים שלעולם יכול המלוה להשביעו משלשים יום לשלשים יום, כדי לדעת אם הרויח אחר שבועתו (מקצת מן הדיינים במשפטי שבועות לרב האי גאון כ, ובשערי שבועות סוף ספר הרי"ף לשבועות יט; בעל התרומות ב א, בשם ראשונים), אבל חלקו עליהם וכתבו שתיקנו לכלול בשבועתו לכתחילה גם על מה שירויח להבא, כדי שלא להוציא שם שמים תדיר (משפטי שבועות שם; בעל התרומות שם), ועוד שלא להטריח את הבית דין לחינם פעמיים (משפטי שבועות שם; שערי שבועות שם).

שבועה חמורה שבועה זו שתיקנו הגאונים יש אומרים שאינה אלא שבועה חמורה – שבועה שהטילו חכמים על נתבע (ראה ערכו) – ולא שבועה חמורה כשל תורה (בעל התרומות ב א, בשם יש שפסקו); אבל נחלקו עליהם ראשונים ופסקו שהיא שבועה חמורה כעין של תורה בנקיטת חפץ (ראה ערך שבועה. רמב"ם מלוה ולוה ב ב; בעל התרומות שם, ראה שם שדחה דעה הקודמת; טוש"ע חו"מ צט א), כיון שאנו חוששים שמשתמט מפני שדחוקה לו השעה, לכן הטילו הגאונים עליו שבועה חמורה כדי שיוודה (בעל התרומות שם. וראה סמ"ע שם סק"ד).

באו שניהם כאחד – חולקים (בעל התרומות שם: טוש"ע שם), שכשלוה בעל פה לא סמכה דעת המלוה אפילו על קרקעותיו, שהרי אם מכרם אין המלוה יכול לגבות מהלקוחות (ראה ערך מלוה על פה), לפיכך אין לו בהם דין קדימה לגבי האשה (פרישה וסמ"ע שם. וראה להלן: קדימה בגבייה).

יש מהראשונים שסוברים שאם קדמה היא למלוה, נשבעת ונוטלת (בעל התרומות שם, בשם יש מן הראשונים שטעו ואמרו כו). על בגדים שיש לאשתו ובניו מה שהוא עשה להם, או מה שהכניסה לו בנדוניא, אם בעל חוב גובה מהם, ראה לעיל: גבייה במטלטלים.

התנה שלא יסדרו לו התנה עמו הלוח שלא יסדרו לו בחוב זה, אין אומרים שהרי זה מתנה על מה שכתוב בתורה (ראה ערך תנאי), אלא הרי זה ככל תנאי בדבר שבממון שתנאו קיים; אמר על מנת שלא יהיה בחוב זה דין סידור, אינו מועיל, שזהו מתנה על מה שכתוב בתורה כמו שמתנה על מנת שלא תהא שביעית משמטתו (בעל התרומות א א; טוש"ע חו"מ צו כח. וראה ערך השמטת כספים).

אם שיעבד לו סתם כל נכסיו אין בכך תנאי לבטל הסדור, שאנו מפרשים שלא היה בדעתו אלא על נכסים הראויים למלוה על פי התורה, עד שיתנה בפירוש שלא יסדרו לו, ואפילו אמר לו שיגבה מבגדו שעל כתפיו, לא התכוין לומר כן אלא על בגד שזה מזה, וזו, שאינו בגד הראוי לו, שימכרוהו ויתנו לו הראוי לו (שם).

נשבע לפרוע חובו אם הלוח נשבע לפרוע את חובו, אין מסדרים לו, והוא בעצמו חייב למכור כל מה שיש לו, ואפילו חלק ומכנסים ואבנט כדי לפרוע לבעל חובו, ויתפלש באפר ולא יעבור על שבועתו (בית יוסף חו"מ סוף סימן צו, בשם תשובת חזה התנפה, ושו"ע שם ל. וראה ערך שבועה).

כשאין ללוה נכסים

האם חובשים אותו בבית האסורים לא היה ללוה שום דבר שאפשר לגבות ממנו, או שנמצאו אצלו דברים שמסדרים לו בלבד (ראה לעיל: סדור), מדין תורה הוא שילך המלוה לדרכו, ואין אוסרים את הלוח (רמב"ם מלוה ולוה ב א; שו"ת הרשב"א א אלף סט; שו"ת הרא"ש סח י; טור חו"מ צו), ואפילו התנה הלוח בשטר שיוכל המלוה לחבשו בבית האסורים אם לא יפרע – אין זה מועיל לאוסרו (רשב"א ורא"ש וטור שם).

ודוקא כשאין לו לשלם, אבל אם יש לו ואינו רוצה, חובשים אותו בבית האסורים ומכים אותו עד שתצא נפשו (ראה ערך כפיח), וכופים אותו לשלם (שו"ת הריב"ש תפד; אגודה שבת קנ, והביאו בבית יוסף וב"ח שם צו. וראה רמ"א בשו"ע שם טו).

הנוהגים לחבשו את זה שאין לו לשלם על פי תקנת הקהילות אין להם על מה לסמוך, שאסור לתופסו בגופו, ואין כח לקהל לתקן דבר זה לעבור על האיסור (שו"ת ריב"ש שם, והובא בב"ח שם¹⁸).

ואם נשבע להיות חבוש עד שישלם, תופסים אותו בגופו כדי לקיים שבועתו (ריב"ש שם; רמ"א בשו"ע שם).

להשכיר עצמו כדי לפרוע חובו אין כופים את הלוח להשכיר עצמו ולא לעשות שום מלאכה כדי לפרוע חובו, ואפילו התנה

שבסוף ספר הרי"ף למסכת שבועות יט, ובתשובות גאונים [הרכבי] קפב, קפד טעות סופר.

18. אמנם ראה פלפולא חריפתא בבא מציעא ה לח שמותר מטעם נעילת דלת. 19. הוזכרה שבועה זו במשפטי שבועות לרב האי גאון כ, ובשערי שבועות

בשבועת הגאונים, והוחזק התובע שכוונתו בשבועה זו להצר לו ולביישו ברבים כדי להינקם ממנו, או שילווה מגוי, אסור לדיין להשביעו שבועה זו, ואם השביעו ביטל לא תעשה של תורה: לא תִּהְיֶה לוֹ כְּנֶשֶׁה (שמות כב כד), ולא עוד אלא ראוי לדיין לגעור בתובע ולטרדו (רמב"ם מלוה ולוה ב ד; טושי"ע חו"מ צט ד), מפני שהוא נוטר והולך בשירותו לכו, שלא תיקנו הגאונים שבועה זו אלא מפני הרמאים, ומאחר שהוחזק זה שעני הוא ואינו רמאי – אסור להשביעו (רמב"ם שם).

וכן מי שהוחזק רמאי ודרכיו מקולקלות במשאו ומתנו, והוחזק שיש לו ממון וטען שאין לו כלום, והריהו רץ להישבע שבועה זו, אין ראוי להשביעו (שם, על פי ויקרא רבה ו. וראה ערך שבועה), אלא אם יש כח לדיין לכופו עד שיפרע לבעל חובו או לנדונו עד שיתן, יעשה כן (רמב"ם שם; טושי"ע ורמ"א שם ה), שפריעת בעל חוב מצוה (רמב"ם שם).

איסור כניסה לבית

מקורו טען המלוה שיש לו ללוה נכסים והחביאם בתוך ביתו, **ופהותו** אסור למלוה להיכנס לביתו לקחתם, שנאמר: כִּי תִשָּׂה בְּרֶעֶף מִשָּׂאת מְאוּמָה לֹא תָבֹא אֶל בֵּיתוֹ וּגְו' בַּחוּץ תַּעֲמֹד וְהָאִישׁ אֲשֶׁר אֶתָּה נֹשֶׂה בּוֹ יוֹצִיא אֶלֶיךָ וּגְו' (דברים כד י - יא. וראה בבא מציעא קג א), ונחלקו במשמעות לאו זה הראשונים:

- יש שסוברים שהלאו הוא לא רק כשבא המלוה ליקח משכון מהלוה (ראה ערך משכון), אלא אף כשבא בזמן הפרעון ליטול הנכס כדי לגבות חובו (רמב"ם מלוה ולוה ב ב; בעל התרומות א ג; טור חו"מ צו, בשם הרמ"ה).
- יש שסוברים שלא הזהירה תורה להיכנס לבית הלוה אלא כשבא למשכנו להיות בטוח במעותיו, אבל כשבא לגבות חובו, מותר לו להיכנס לביתו לגבות החוב, שאדם עושה דין לעצמו במקום הפסד (נמוקי יוסף בבא מציעא סט א, בדעת רבינו תם, וראה פרישה שם כח, וראה להלן מהרא"ש וטור בשם רבינו תם בשליח בית דין).
- ויש שכתב שדוקא כשנוטלו שיגבוהו לו בית דין מותר, אבל לא שיגבה לעצמו בלא בית דין (שו"ת הריב"ש שצו, לדעת רבינו תם. וראה קצות החושן צו סק"ב, וראה ערך עבד אינש דינא לנפשיה).

שליח בית דין לסוברים שאף כדי לגבות החוב אסור להיכנס לבית הלוה, נחלקו תנאים האם גם לשליח בית דין אסור:

- יש אומרים שאף לשליח בית דין אסור, שנאמר: וְהָאִישׁ וּגְו' יוֹצִיא וּגְו' (דברים כד יא), ממשמע שנאמר בחוץ תעמוד איני יודע שהאיש אשר אתה נושה בו יוציא, מה תלמוד לומר והאיש, לרבות שליח בית דין שגם הוא יעמוד בחוץ, וכך אמר הכתוב: בחוץ תעמוד אתה והאיש, שהוא שליח בית דין, ואשר אתה נושה בו הוא יוציא אליך.
- ויש אומרים ששליח בית דין מותר להיכנס לביתו (בבא מציעא קג ב: תנאי היא כו', ושם א ורש"י).

להלכה גם לשליח בית דין אסור (רמב"ם מלוה ולוה ב ב; טור חו"מ צו, בשם הרמ"ה); ויש שכתבו שמכל מקום יש הבדל בין איסור המלוה לאיסור של שליח בית דין, שהמלוה עובר בלאו של לא

שבועה זו מן התורה אף באופן שאין המלוה טוען בודאות שיודע שיש ללוה נכסים, ומשביעים אותו בטענת ספק (בעל התרומות שם; מרדכי בבא מציעא רסו), כיון שתביעה גמורה יש למלוה עליו, שהרי ודאי נתחייב לו (מרדכי שם, וראה גידולי תרומה שם).

כנעלי חובות אם יש לו בעלי חובות הרבה, אין צריך להישבע רבים שבועה זו לכל אחד ואחד, אלא נשבע שבועה אחת לכולם (רמב"ם שם מלוה ולוה ב ג; טושי"ע חו"מ צט א), ששבועה זו תקנת אחרונים (רצונו לומר הגאונים, אחר התלמוד) היא, ואין מדקדקים בה להחמיר אלא להקל (רמב"ם שם; בעל התרומות ב א; טור שם²⁰).

הסתנת תשעים יום לשבועה יש סוברים שנותנים זמן לשבועה זו תשעים יום, שאם לכתובת אדרכתא – שטר שבית דין כותבים לתובע לגבות על פיו את נכסי הנתבע (ראה ערך אגרות בית דין; אדרכתא) – נותנים זמן זה (ראה שם, וראה ערך אדרכתא), אף שיודעים שיש לו מעות או שויין, כדי שיטרח בינתיים למכור ולהביא המעות, כל שכן כשמשמט מהמלוה שיש להאריך זמנו, כדי שיטרח ויביא המעות (בעל התרומות ב א, בשם רב האי גאון; טור חו"מ צט, בשם יש אומרים²¹).

ויש סוברים שכיון שחושדים בו שיש לו נכסים וטוען שאין לו, הרי זה כאומר לא אבוא לבית דין, שכותבים אדרכתא מיד (ראה ערך אגרות בית דין; אדרכתא. בעל התרומות שם; טור שם דעה ב. וראה ב"ח שם).

האם נאמן כסיגו אם ראו אצלו ממון – היינו חפצים ומטלטלים (ש"ך חו"מ צט סק"ב) – לאחר שנשבע שבועה זו, ואמר של אחרים הוא, אין שומעים לו עד שיביא ראיה (רמב"ם מלוה ולוה ב ב; טושי"ע שם צט א), והוא הדין קודם שנשבע (טור ורמ"א בשו"ע שם. וכן מבואר ברמב"ם שם א ד), שכל מה שנמצא ברשות האדם בחזקת שהוא שלו (טור שם. וראה ערך חזקת מטלטלין).

וכן אם אמר מטלטלים אלו שבידי אינם שלי אלא פקדון הם בדי, או שכורים או שאולים הם, אין שומעים לו, אלא או שיביא ראיה, או שיגבם בעל חובו (רמב"ם שם א ד²²), ואינו נאמן במיגו שיכול היה להחזירם או ליתנם במתנה, שחזקה כל מה שביד אדם הוא שלו, ומיגו במקום חזקה כזו אין אומרים (ראה ערך מיגו, אם אומרים מיגו נגד חזקה), לפי שאדם עשוי לעשות קנוניא להפקיע ממון חברו, לפיכך חוששים לכך (מגיד משנה שם, בשם הרמב"ן; רמ"א בשו"ע שם, וראה ט"ז שם).

ויש חולקים וסוברים שאף כשאומר שהם של אחרים נאמן אם יש לו מיגו (שו"ת הרשב"א ב תולדות אדם קנא, ושו"ת הרא"ש עט יא, ובשו"ע בהג"ה שם א, בשם יש חולקים).

יש סוברים שאף לדעה הראשונה אם אותו האחר ישבע שהם שלו נאמן הוא ונותנים לו, והלוה הוא שאינו נאמן בשבועה עד שיביא ראיה (שו"ת הרי"ף רט; רקנטי שו, בשם הרי"ף; בעל התרומות ה א בשמו, וראה שם שכתב שאפשר שהסופרים שיבשו תשובה זו); אבל נחלקו עליהם והוכיחו שאין האחר נאמן כלל אפילו בשבועה (בעל התרומות שם; ש"ך שם ס"ק ד, וראה שם שלא הובאה תשובת הרי"ף בשום פוסק כו'. וראה תומים שם).

אופנים שאין להשביעו כתבו ראשונים שמי שהוחזק לעני וכשר, והדבר ידוע לדיין ולרוב העם, ובא בעל חובו להשביעו

לעני ממתניינים תשעים יום ואחר כך משביעים, ומוחזק לעני מתרים בו שני וחמישי ושני ומשביעים. 22. וראה במגיד משנה שם שדין זה לא נמצא

20. וראה ב"ח שם למה הוצרכו לזה שהרי גם בשבועה שמן הדין מספיקה שבועה אחת לכולם. 21. וראה תשובת גאונים [הרכב] קפב שכשאנו מוחזק

בפניו, ואם לאו – אין גובים (ירושלמי כתובות ט ח. וראה קרבן העדה שם, וב"ח שם).

אף הראשונים נחלקו: יש פוסקים שאין גובים שלא בפניו (רב האי גאון, הביאו בבעל התרומות טו א; ר"ח הובא בתוספות כתובות שם ד"ה ורבא, ובר"י שם מח ב, ורא"ש שם ט כז), אלא אם כן רבית אוכלת בו (ב"ח שם לדעתו. וראה בעל התרומות טו, בשם רב האי גאון); ורוב הפוסקים סוברים שגובים לאחר שישבע המלוה (ר"י ורא"ש שם; רמב"ם מלוה ולוה יג א; טור שם קו, בשם הרמ"ה; שו"ע קו א).

הטעם הטעם שהמלוה צריך להישבע כשגובה שלא לשכונת המלוה בפניו, משום שאילו היה גובה מהלוה עצמו, והלוה היה טוען: הישבע לי שלא פרעתך, היו משביעים אותו, ולכן כשגובה שלא בפניו – בית דין טוענים לו אותה טענה (רש"י כתובות פז א ד"ה מנכסים משועבדים, וראה ב"ח חו"מ קו. וראה ערך פתח פיך לאלם), והיא שבועת-המשנה (שבועה מתקנת חכמים. ראה ערכו) ובנקיטת חפץ (סמ"ע שם סק"ה).

אפילו אם פטרו משבועה, אינו מועיל אלא אם כן התנה בפירוש שאפילו אם יגבה שלא בפניו יפטר משבועה (טור שם, בשם הרמ"ה; שו"ע שם. וראה באור הגר"א סק"ט).

כתב שמאמין כתב הלוה בשטר שמאמין למלוה עליו ועל באי לו ולגאי נוחו כחו, בית דין שטוענים עבורו בכלל באי כחו הם, ואין המלוה צריך להישבע, אבל אם כתב בו סתם שמאמינו, אין בית דין גובים שלא בפניו, וצריך הוא להישבע (בעל התרומות טו; טושי"ע חו"מ קו א; סמ"ע שם סק"ז), שיש לומר שלא האמינו אלא כשיבוא לגבות בפניו, שחשב שלא יעזי פניו בו (ב"ח שם); ויש חולקים וסוברים שאפילו בסתם נאמנות אינו צריך להישבע (שו"ת הרשב"א א אלף א; שו"ת הרא"ש עג ג), כשם שהלוה עצמו לא היה יכול להשביעו.

שולחים שליח אין גובים שלא בפניו אלא אם כן נמצא במקום להודיעו שאין שליח יכול לילך ולחזור משם, ונחלקו הפוסקים בשיעור המרחק:

- יש אומרים ששיעור המרחק הוא עד שלשים יום, אבל אם נמצא במרחק של הלוח ושוב תוך שלשים יום, שולחים בית דין אליו שליח להודיעו (שו"ת הרשב"א א אלף פד, ושם ב תולדות אדם צג; שו"ת הרא"ש עג ג, והביאו בטור ובית יוסף חו"מ קו; שו"ע שם א²⁴), והמלוה ישלם שכר השליחות, ויגבנו מהלוה נוסף על חובו, שהשליחות היא לטובת הלוה (שו"ת הרא"ש שם, והובאה בטור ובית יוסף שם; שו"ע שם).

- יש אומרים שאפילו אם נמצא במקום שיוכל השליח לילך לשם ולחזור תוך קל"ח יום שולחים ומודיעים לו (טור בשם הרמ"ה, וראה בית יוסף שטעות סופר הוא²⁵).

- ויש אומרים שאין שולחים שליח להודיעו אלא אם הוא קרוב כדי מהלך יום אחד (ריטב"א כתובות פח א ד"ה ורב; רבנו ירוחם במישרים ו א, בשם רשב"א, וראה בית יוסף שתמה שברשב"א סובר שלשים יום, וראה לחם משנה שם).

ראיות שהמלוה שלש ראיות – מלבד השבועה שעליו להישבע חייב להביא

יוסף שם בשם תשובה אחרת להרשב"א שאולי רצונו לומר שלשים יום. ²⁵ אבל בשלטי גבורים כתובות סוף פרק ט, הובא בדרכי משה וב"ח שם, מפרש מניין קל"ח יום על פי ירושלמי כתובות ט ח ששולחים לו ג' פעמים ויחד

תבוא אל ביתו, ושליח בית דין עובר על עשה של בחוץ תעמוד (מנחת חינוך תקפה, לדעת הרמב"ם. וראה ערך משכון).

לאחר תקנת הגאונים אף לאחר שתיקנו הגאונים להשביע את הלוה הטוען שאין לו (ראה לעיל: כשאין ללוה נכסים; תקנת הגאונים), אסורים להיכנס לביתו, שלא תיקנו לעקור גוף התורה, אלא הלוה עצמו יוציא כליו, או שיאמר כך וכך הוא שיש לי, ומניחים הראוי לו (ראה לעיל: סידור), ויוציא השאר, וישבע שבועה זו (רמב"ם מלוה ולוה ב ב; טור חו"מ צט).

אופנים שיותר להיכנס לביתו יש שכתבו שישנו אופן ששליח בית דין יכול להיכנס לביתו להיכנס לבית הלוה, כגון שלא מצא לו המלוה קרקעות או מטלטלים, והלוה טוען שאין לו במה לפרוע, והמלוה טוען שיש לו מטלטלים בביתו, ואף אם טוען המלוה טענת ספק (טור חו"מ צז, בשם הרמ"ה, ושם שדין זה אינו בגמרא ולא מרבתינו אלא מסברת עצמו), ואין להורות כן למעשה אלא כשהוחזק שיש ללוה מטלטלים בביתו, והמלוה אינו מוצא בחוץ כלום לגבות, שאין לך נעילת דלת בפני לוי גדולה מזו (שם).

וכן יש שכתבו שאם הלוה אלם ורע מעללים ומעזי פניו מלפרוע חובו, מותר להיכנס לביתו לדעת מצפוניו, אפילו על ידי שליח גוי, כמו שאמרו (בבא בתרא ח ב) ממשכנים על הצדקה (טור שם, בשם הר"י בתשובה).

ויש שכתבו שאין עושים כן אלא מדוחק גדול, שבמלוה הזהירה תורה שלא להיכנס לבית, ואין לנו כח לעקור מצוה זו אלא בקושי גדול, ושתהיה כוונת בית דין לשם שמים (בעל התרומות א; טור שם בשמו. וראה קצות החושן צז סק"ב. וראה ערך בית דין: כח בית דין).

לסוברים שמותר להיכנס לבית הלוה כדי לגבות חובו (ראה לעיל: מקורו ומהותו דעת רבינו תם בנמוקי יוסף), אין צורך לחילוקים אלו, כיון שכשהלוה אינו רוצה לפרוע, והוחזק שיש לו מטלטלים, שליח בית דין נכנס לביתו להגבותו, שפריעת בעל חוב מצות עשה היא, ומכים אותו עד שתצא נפשו (ראה ערך כפייה) כדי לקיימה (רא"ש בבא מציעא ט מו, בשם רבנו תם, וראה שמסכים לו; טור שם בשמו; בית יוסף בבדק הבית שם שסברא ישרה היא, ובשו"ע שם טו, בשם יש מי שאומר²³).

שלא בפני הלוה

בגביית המלוה מנכסי הלוה שלא בפני הלוה נחלקו אמוראים: רבי יצחק סובר אין גובים אפילו בשבועה, ורבא אמר רב נחמן סובר גובים, ואין חוששים ששילם לו וקבל ממנו שובר – אישור על פריעת החוב (ראה ערכו) – על שטרו, שלא יהא כל אחד ואחד נוטל מעותיו של חברו והולך ויושב במדינת הים, ואתה נועל דלת בפני לוויין (כתובות פח א).

אמוראים אחרים נחלקו בירושלמי: רבי ירמיה אמר שאין גובים אלא בשטר שרבית אוכלת בו, כגון שלוה ראובן מגוי בריבית, ושמעון ערב עבורו באופן המותר (ראה בבא מציעא עא ב. וראה ערך רבית: ע"י גוי), גובים בית דין מנכסי ראובן שלא בפניו הקרן והרבית לשמעון שישלם לגוי – שטובה היא לראובן (ב"ח חו"מ קו); רב מתניה אמר שאם עמד הלוה בדין וברח – גובים שלא

בגמרא, אבל הוא דבר של טעם. ²³ וראה לעיל שם מהנמוקי יוסף בשמו שאפילו המלוה עצמו מותר להיכנס בתורת גבייה לעשות דין לעצמו. ²⁴ וראה רמב"ם מלוה ולוה יג א שכתב: אם אפשר להודיעו במהרה, ובבית

לחכמים בעל חוב מאוחר שקדם וגבה מה שגבה לא גבה, ולכן ננס מה שגבה גבה ואין מוציאים מידו.

• ורבה בר אבבה אמר לדברי הכל מה שגבה לא גבה (כתובות צד א). יש שכתבו שאף הסובר שמה שגבה - גבה, לא אמר כן אלא כשלא הגיע זמן של הראשון לגבות עד זמן בעל חוב שני, שנמצא זמנם שוה, אבל כל שהגיע זמן הראשון קודם זמן השני, אף לדעתם מה שגבה לא גבה (מאירי שם בשם יש מתרצים).

להלכה נחלקו ראשונים: יש פוסקים מה שגבה - גבה (העיטור עשרה מאמרות מאמר רביעי אחריות, בשם רב צמח ורב נחשון; מגיד משנה שם, בשם מקצת גאונים); ורוב הראשונים פוסקים מה שגבה - לא גבה (תשובות גאונים קדמונים נג; רא"ש כתובות י יא; רמב"ם מלוה ולוה כ א; טוש"ע ח"י"מ קד א).

אפילו הגבו לו בפני המוקדם ושתק, מוציאים מידו (שו"ת הרשב"א תתקכט; טוש"ע שם).

קדימה באו שני בעלי החובות לגבות ממטלטלים של הלוה במטלטלים - יש מהראשונים סוברים שמגבים למוקדם, ואין למאוחר במקום המוקדם כלום, ששעבוד נכסים מן התורה הוא, והם משועבדים למוקדם (תשובות רב שרירא גאון בגני קדס ובאוצר הגאונים כתובות תשלה²⁶; תשובות הרשב"א המיוחסות לרמב"ן סא, הביאה הבית יוסף ח"י"מ קד²⁷); אבל רוב הראשונים סוברים שאין קדימה במטלטלים, אלא שניהם חולקים ביניהם (רמב"ם מלוה ולוה כ ד; ר"ף כתובות מה ב; רא"ש שם י יא; טוש"ע ח"י"מ קד י. וראה ב"ח שם).

לדברי הכל אין דין קדימה במטלטלים לענין שאם קדם המאוחר וגבה אין מוציאים אותם מידו, כיון שאין קול - פרסום - למכירתם או תפיסתם (ר"ף כתובות שם, בשם רב שרירא גאון; רא"ש שם, בשם ר"ח; רמב"ם שם כ ב; טוש"ע שם ג, ולא עוד אלא שאם עמד המוקדם ותפס ממנו - בית דין מוציאים אותם מידו (טוש"ע שם). וראה כתובות פד ב ור"ן שם, וראה באור הגר"א שם ס"ק יט).

יש מהאחרונים שכתב שאף לסוברים שאין דין קדימה במטלטלים אינו אלא מדרבנן, שחכמים עקרו את דין השעבוד, אבל מן התורה יש בהם דין קדימה, שכיון ששעבוד מן התורה הוא אין חילוק בין קרקעות למטלטלים (קצות החושן שם סק"א. וראה נתיבות המשפט שם סק"א).

עבדים עבדים דינם כמטלטלים לענין בעל חוב, שאין דעת **ושטרות** האדם סומכת אלא על הקרקעות, שאינם יכולים להיאבד ולזוז ממקומם (שו"ת הרא"ש פ; טוש"ע ח"י"מ קד ג. וראה בבא בתרא מד ב), אבל שטרות, אפילו אם המוקדם תפסם אינו כתפיסת ממון, ואין אומרים מה שגבה - גבה, אלא יחלוקו (רבנו ירוחם כו ג; רמ"א בשו"ע שם), מפני שעדיין נשאר גוף השעבוד אצל הלוה, וגם אם ירצה המלוה למחול החוב יוכל למחול (סמ"ע שם סק"י, וראה ש"ך שם סק"ט. וראה קצות החושן שם סק"ז עוד טעם בדבר).

גבייה על ידי שופא ונתינה אינה נקראת גבייה אלא אם כן שמו בית דין המטלטלים ונתנום ביד זה שגבה מאוחר, אבל אם סגרו בית דין חנותו של הלוה בעד בעל חוב המאוחר, אין זו גבייה, והמוקדם גובה מאותם מטלטלים (שו"ת הרא"ש פ; טוש"ע

(ראה לעיל) - צריך המלוה להביא לבית דין, ואחר כך יגבה שלא בפניו:

• ראייה ראשונה לקיים השטר שבידו (ראה ערך קיום שטרות).
• ראייה שניה שבעל חובו במדינת הים, ואינו מצוי כאן לעמוד עמו בדין (וראה לעיל: שולחם שלח להודיעו, מחלוקת כמה צריך להיות המרחק).
• ראייה שלישית שאלו הנכסים של פלוני הלוה הם (רמב"ם מלוה ולוה יג ב; טור ח"י"מ קו בשמו; טוש"ע שם ב).

יש חולקים על ראייה ראשונה ואומרים שאין צריך קיום השטר אלא כשהלוה כאן וטוען מזויף הוא, אבל רוב הפוסקים סוברים שלעולם צריך קיום (מגיד משנה שם, וראה ערך קיום שטרות).

בראייה השלישית כתבו ראשונים שאם היו הנכסים בחזקת הלוה עד היום, אף שאין ידוע איך באו לידו - אם בירושה, או במתנה, או במקח, בית דין מגבים אותם למלוה, ואם יבוא אדם אחר כך ויוכיח שהם שלו בשטר או בראיה מוקדמת לשטר המלוה, יוציאים ממנו (שו"ת הרא"ש עג ג; טור שם בשמו; סמ"ע סק"ט).

אין חוששים לשובר גובים שלא בפניו בין מקרקע ובין ממטלטלים (רמב"ם מלוה ולוה יג א; טוש"ע ח"י"מ קו א), ואין חוששים שמא יבריחם המלוה ולא יהיה ללוה ממה לגבות ממנו כשיבוא ויראה שובר, שמספק אין חוששים לכך (סמ"ע סק"ו).

מוציא אף תפיסת האשה תפסה אשת הלוה מטלטלים שלו למזונותיה ובא המלוה לגבות שלא בפני הלוה, מוציאים ממנה ונותנים אותם למלוה, שאפילו היה הלוה כאן לא היה יכול לזון את אשתו ובניו עד שיפרע חובו (רמב"ם מלוה ולוה א ח; מרדכי כתובות רלג, והביאו הבית יוסף ח"י"מ קו. וראה לעיל לעיל: סידור; מסדרים ללוה בלבד).

על נטילת משכון בחובו שלא בפני הלוה - ראה ערך משכון.
על גביית החוב שלא בפניו כשמת הלוה, בין שירשו אותם הנכסים שנשתעבדו לו ובין שירשו ממון אחר - ראה ערך נכסי יתומים.

קדימה בגבייה

הקודם בחובו מי שיש לו הרבה בעלי חובות - במלוות בשטר (על קודם מלוה על פה בהרבה בעלי חובות ראה להלן) - כל מי שקדם חובו גובה תחילה מקרקעות הלוה, בין מן הלוה עצמו, ובין מן הלקוחות שקנו מהלוה (רמב"ם מלוה ולוה ב א; טוש"ע ח"י"מ קד א), אפילו אם הגיע זמן פרעון של המאוחר קודם, כגון שלוה מראובן בניסן בשטר וקבע לו זמן פרעון לשנה, ומשמעון לוה באייר וקבע לו זמן הפרעון לחצי שנה, ראובן קודם לגבייה (שו"ת הרשב"א א אלף קיא; בעל התרומות סא ב; טוש"ע שם), וכן אם כתב לבעל חוב המאוחר שיגבה בכל זמן שירצה, אין תנאו מועיל והמוקדם קודם (תשובות רב האי גאון בגאונים מזרח ומערב א; העיטור עשרה מאמרות מאמר עשירי, בשם רב האי גאון, והביאו הבית יוסף שם).

כשקדם המאוחר וגבה קדם המאוחר וגבה, נחלקו אמוראים: • שמואל אמר שהדבר תלוי במחלוקת תנאים: וגבה

חזר דין המטלטלים כקרקע, וכל הקודם בשטר גובה. ²⁷ וראה קצות החושן שם סק"א שגם מתוספות כתובות צ א ד"ה שמע מינה משמע שיש קדימה

עם זמן ההזמנות יוצא מ"ו יום בכל שליחות, וראה ערך הזמנה. ²⁶ שלאחר תקנת הגאונים שבעל חוב וכתובת אשה גובים ממטלטלים (ר"ל מהיורשים) -

- יש אומרים שהראשון לבדו זכה (גידולי תרומה מג).
- יש אומרים שהשני לבדו זכה לגבות ממנה, שהרי בשעה שהלוח לו כבר היתה בידו השדה ועליה הלוחו (סמ"ע ס"ק יט).
- ויש סוברים שחולקים (ש"ך ס"ק יא).

קנה אותה לאחר שלוח מהשני, ולא כתב: מה שאני עתיד לקנות משועבד לך אלא לראשון בלבד, יש אומרים שמשועבדת לראשון (רא"ש בבא מציעא א לט, ובעל התרומות מ, והובאו בכסף משנה שם, והסכים להם בבדק הבית שבבית יוסף שם); ויש אומרים שחולקים (כסף משנה שם, בשם צרור הכסף; ש"ך שם ס"ק טו), שהואיל וקנאה לאחר שתי ההלוואות, ועדיין היא ברשותו – נשתעבדה לשניהם בשוה (ש"ך שם).

בשטרות מי שהיו לו הרבה בעלי חובות שזמן שטרותיהם **שזמן ההלואה** – היינו זמן ההלואה הכתוב בשטר (סמ"ע חו"מ קד שו"ה ס"ק כב) – ביום אחד, או בשעה אחת, במקום שכותבים שעות בשטרות (ראה ערך שטרות) – אין להם דין קדימה (ר"ף כתובות נג ב; תוספות שם צד א ד"ה שני; רא"ש שם י ג; טוש"ע שם ח, וראה להלן על סדר חלוקתם), ואם קדם אחד מהם וגבה – בין מקרקע ובין ממטלטלים – זכה (רמב"ם מלוה ולוה כ ג; רא"ש כתובות ט יא; טוש"ע שם).

ויש סוברים שאפילו אם קדם אחד מהם וגבה אין גבייתו גבייה, וחולקים (ראב"ד בהשגות שם), ואפילו כשיש עדים שלוח מזה תחילה וכתב ומסר לו השטר, ואחר כך כתב ומסר לאחרים, אין לו דין קדימה, שכיון שבתוך השטרות אין קדימתם ניכרת, לא חל השעבוד עד סוף היום, שמאותה שעה השטר מוכיח מתוכו שהתחיל השעבוד, ואז כבר לוח מכולם (ר"ן שם נג ב, וראה תוספות צד א שם; סמ"ע ס"ק כד).

צורת החלוקה במקום שאין דין קדימה לאחד מבעלי החובות, כגון **כשאין דין קדימה** כשבאו לגבות ממטלטלים, שאין בהם דין קדימה (ראה לעיל: קדימה במטלטלים שכן דעת רוב הפוסקים), או כשכל בעלי החובות זמן שטרותיהם אחד, ואין בנכסים כדי שיגבה כל אחד מהם את חובו, חולקים הנכסים ביניהם (משנה כתובות צג ב, בכתובה: חולקות בשוה, ובבבא בתרא קנו ב; רמב"ם מלוה ולוה כ ד; טוש"ע חו"מ קד ו). ונחלקו ראשונים בצורת החלוקה:

- יש סוברים שכל אחד נוטל לפי מעותיו – כיצד, היה חובו של אחד מנה, ושל השני מאתים, ושל השלישי שלש מאות, חולקים הנכסים לששה חלקים, ויטול בעל המנה חלק אחד, ובעל המאתים שני חלקים, ובעל השלש מאות שלשה חלקים, שאם כולם יקחו בשוה הרי לקחה מידת הדין (ר"ח בתוספות כתובות צג א ד"ה רבי, הובא בטור ובית יוסף שם; רמב"ם שם, בשם יש מן הגאונים).

- ויש סוברים שחולקים בשוה ממש, ואם היו ללוח שלש מאות יטול כל אחד מנה, וכן אם היו לו פחות משלוש מאות חולקים בשוה, ואם היו לו יותר משלש מאות חולקים שלש מאות בשוה, ויסתלק בעל המנה, והשאר חולקים השנים הנשארים, ועל דרך זו חולקים אפילו הם מאה כשבאים לגבות כאחת (ר"ף כתובות נא ב; רש"י שם צג א; רמב"ם שם; טוש"ע שם י. וראה סמ"ע ס"ק כה), והטעם לפי שכל מה שהמלוה גובה מנכסי הלוח משום שעבוד הוא, והרי כל נכסיו אחראים לו, ושלש המאות משועבדים לבעל המנה כמו לשאר בעלי החוב, עד שיגבה כל חובו, לפיכך חולקים בשוה (רש"י כתובות שם ד"ה אין).

חו"מ קד ד, היינו שגם הוא גובה את חלקו, כדין באו שניהם יחד לגבות (סמ"ע ס"ק יב; נתיבות המשפט שם חידושים סק"ז).

והוא הדין אם נתנו לו המטלטלים בלא שומא (ב"ח שם; סמ"ע שם ס"ק יא), שכל שלא שמאום לא סמכה דעתו עליהם, שמא ישומו לו הרבה יותר משויים, ועדיין ברשות הלוח הם (סמ"ע שם), ואין גבייה אלא בשומא ונתינה, אבל אחת מהן בלבד אינה כלום (ב"ח שם); ויש אומרים שאף נתינה בלא שומא גבייה היא (ש"ך שם ס"ק יא. וראה תומים שם, וקצות החושן סק"ח).

קדימה קדם המאוחר וגבה מעות, אין מוציאים מידו, שהרי **במעות** מטבע אין בו סימן שיוכלו העדים להעיד על מעות אלו שראו אותם ביד הלוח, והרי זה כמו שקנה קרקע לאחר שלוח משניהם, שזכה התופס בין אם הוא ראשון או אחרון, ואם הדבר יכול להתברר בעדים זכה הראשון, והכל לפי ראות עיני הדיינים (בעל התרומות מג, וראה בב"ח חו"מ קד; טוש"ע שם ח).

במלוה על פה במלוה על פה נחלקו ראשונים האם יש בו דין קדימה:

יש סוברים שאין במלוה על פה דין קדימה כלל אפילו בקרקע, ואם באו שניהם כאחד לגבות חולקים, ואם קדם המאוחר וגבה – מה שגבה גבה (שו"ת הרי"ף קצז; ר"ן כתובות צ ב, ושם צד א. וראה סמ"ע חו"מ קד ס"ק לא, וקצות החושן סק"ג).

ויש סוברים שאף במלוה על פה יש דין קדימה (תשובות רב האי גאון בספר גאוני מזרח א; טור שם; שו"ע שם יא), שכבר נשתעבדו הנכסים למלוה הראשונה, ושוב אין המלוה השניה מפקעת שעבודה (בית יוסף שם), ואם קדם המאוחר וגבה, מה שגבה לא גבה, ומוציאים מידו (קצות החושן שם סק"ג לדעה זו, וראה שם שהוכיח כן מגדולי הפוסקים).

קדימה לאחר שלוח אין דין קדימה אף בקרקעות אלא כשהיו בידי הלוח לפני שלוח, אבל אם קנאם לאחר שלוח מבעלי חובות רבים, וכתב לכל אחד מהם: מה שאני עתיד לקנות משועבד לך (ראה ערך שעבוד על שעבוד של דאקני, וערך דבר שלא בא לעולם), נחלקו אמוראים אם יש בהם דין קדימה:

רב הונא ורבה בר אבונה ורב אשי סוברים שאין בהם דין קדימה, וכולם שוים בהם (בבא בתרא קנו ב; וראה שם ברשב"ם), שמאחר שקנאם לאחר כל ההלוואות, הרי באותה שעה שקנאם נשתעבדו מיד לכולם בבת אחת (רשב"ם שם, וראה סמ"ע חו"מ קד ס"ק יט).

ויש סוברים שגם בזה יש דין קדימה לראשון (בבא בתרא שם: שלחו מתם, ורב אשי לפי מהדורא קמא שם), שהרי כתב לו בשטר מוקדם (רשב"ם שם).

ההלכה היא שאין בהם דין קדימה (רמב"ם מלוה ולוה כ א; טוש"ע שם ו), וכל שקדם וגבה – זכה, אף שהוא האחרון (רמב"ם שם; רא"ש כתובות א יא, בשם רבנו יונה, וראה שם שכן משמע גם מהרי"ף; טוש"ע שם), שלא אמרו מה שגבה לא גבה אלא בבעל חוב מאוחר שקדם וגבה, אבל זה שיש לו בקרקע קצת זכות, מה שגבה – גבה (רא"ש שם בשם רבנו יונה, וראה מגיד משנה שם).

שיעור את העתיד לקנות לוח מאחד וכתב לו: מה שאני עתיד לקנות משועבד לך, ואחר כך קנה שדה וחזר ולוח מאחר, השדה משועבדת לראשון, והוא קודם לגבות (רמב"ם מלוה ולוה כ ב, וראה מגיד משנה שם שכן מבואר בבבא בתרא קנו ב; טוש"ע חו"מ קד ז), ואם לא כתב כן לראשון:

חוזרת לו כפי היוקר של עכשיו, שאין זה מסתבר שיצפה הלוה כל ימיו לפדות הקרקע לכשתתייקר, בשער הזול, ויש בזה משום נעילת דלת בפני לוויים (רא"ש בבא מציעא ג ד; טור שם בשמו; רמ"א בשו"ע שם, בשם יש אומרים).

כשהשביח המלוה, ורצה הלוה להחזיר לו גם את השבח היותר על ההוצאה שהוציא, נחלקו בדבר:

• יש אומרים שאף על פי כן אינו יכול לסלק את המלוה, לדעה זו, לפי שקנאו המלוה בשינוי (ראה ערכו), מה שאין כן כהשביחה הקרקע מאליה, שיש לומר שמזלו של הלוה גרם לו שבח זה (דרישה וסמ"ע שם ס"ק יח בדעת הרא"ש).

• ויש אומרים שאם רוצה ליתן לו כל השבח מחוייב להחזירו, אף לדעה זו, כמו בנתייקרה (ש"ך ס"ק יד).

כשהזלה אם הזלה הקרקע, לא הפסיד המלוה, ואין כופים **הקרקע** אותו להחזיר ללוה אלא אם כן יתן לו כל דמי חובו (שו"ע חו"מ קג ט).

כעל חוב שמו בית דין את הקרקע לבעל חובו של המלוה, הרי **שני** זה חוזר ללוה, שלא יהא כחו של בעל חוב השני גדול מכח בעל חוב הראשון (בבא מציעא לה א; רמב"ם מלוה ולוה כב יז; טושי"ע חו"מ קג י), אמנם בדבר אחד יפה כחו של בעל חוב שני, שאם שמו הקרקע לראשון במאה, ולשני שמו אותה במאתים או להיפך, לעולם לא יחזירה אלא במאתים, וסברא היא שתהיה ידו על העליונה כיון שקנהו קנין גמור, ואין כאן אלא משום ועשית הישר והטוב (רא"ש בבא מציעא ג ד, בשם רמ"ה; טושי"ע שם י).

מלוה שפטר מכר המלוה את הקרקע, או נתנה במתנה, או שמת **או נתן או הוריש** והורשה, אינה חוזרת ללוה (בבא מציעא לה א; רמב"ם מלוה ולוה כב יז; טושי"ע חו"מ קג י), משום שדוקא למלוה עצמו אומרים הרי לא היה לך עליו אלא מעות, והרי הם לך והחזר הקרקע, אבל הלוקח או המקבל מתנה או היורש לא ירד מתחילה לקרקע זו אלא על דעת שתהיה שלו, ולא שיקבל מעות (בבא מציעא שם, ורש"י ד"ה אדעתא).

נתן מרצונו אם לא שמו בית דין למלוה את הקרקע בעל **הקרקע למלוה** כרחו של לוה, אלא הלוה אמר מרצונו הטוב: קח קרקע זו בחובך, ולא הטריחו לכוון לדין, נחלקו אמוראים: יש סובר שאין המלוה חייב להחזיר לו, שכיון שמדעת עצמו הגבהו לו קנהו קנין גמור, ויש סובר שחייב להחזיר לו, שמשום בושא הוא שלא בא לבית דין והגבהו לו מדעת עצמו, ואין זה קנין גמור (מחלוקת רב אחא ורבינא בבבא מציעא לה ב: חד אמר כו' ורש"י).

הלכה שאינו חייב להחזיר לו (ר"ף שם יט ב ורא"ש שם ב ד; טור ורמ"א בשו"ע חו"מ קג ט).

כלוקח שמו למלוה קרקע של לוקח שקנה מהלוה (ראה ערך נכסים משועבדים), נחלקו ראשונים אם יכול הלוקח לחזור ולפדותה:

יש סוברים שהקרקע חוזרת ללוקח או ליורשיו, כשרוצים לפדותה מהמלוה (רמב"ם מלוה ולוה כב טז, ראה מגיד משנה שם; בעל התרומות ג ה; טור חו"מ קג, בשם הרמב"ם; המחבר בשו"ע שם ט).

ויש סוברים שאינה חוזרת, שהרי כל עיקר הטעם ששומא חוזרת הוא משום ועשית הישר והטוב, שתשאר הקרקע ביד בעליה,

הלכה כדעה אחרונה, אבל המנהג כדעה ראשונה, ונכון לעשות פשרה (ערוך השלחן קד ט).

בעל החוב בכל מקום שאנו אומרים שכל בעלי החובות יחלוקו **חייב בשבועה** ביניהם, או שזכה הראשון שגבה מהנכסים, ישבע הזוכה תחילה שעדיין לא נפרע חובו, ואפילו אם כתובה לו בשטרו נאמנות, שאין הנאמנות מועילה במקום שמפסיד לאחרים (בעל התרומות מג; תשובות מיימוני לספר משפטים מא; טושי"ע חו"מ קד יא, וראה סמ"ע ס"ק כט. וראה לעיל: שלא בפני הלוה, וראה ערך נכסים משועבדים).

פדיית הקרקע שנגבתה

הדין ומקורו שמו בית דין למלוה קרקע של הלוה, ולאחר זמן השיגה ידו של לוה והביא למלוה את מעותיו, מן הדין אין המלוה חייב להחזיר לו את הקרקע, אמנם חכמים אמרו שחייב להחזירה לו משום **וְעֵשִׂיתָ הַיָּשָׁר וְהַטֹּב** (דברים ו יח. בבא מציעא טז ב), והוא לפנים משורת הדין, כדי שיחזור זה לנכסיו (סמ"ע חו"מ קג ס"ק יג).

עד מה ונחלקו אמוראים עד אימתי הקרקע חוזרת – נהרדעי אמרו עד שנים עשר חודש, ואמימר אמר לעולם (בבא מציעא טז ב ולה א). הלכה שחוזרת לעולם, משום ועשית הישר והטוב (שם לה א; רמב"ם מלוה ולוה כב טז; טושי"ע שם קג ט).

כיורשים אף יורשיו של הלוה יכולים לפדות את הקרקע מהמלוה (תוספות בבא מציעא לה א ד"ה לוקח; רמב"ם מלוה ולוה כב טז; טושי"ע חו"מ קג ט).

במטלטלים אין המלוה חייב להחזיר אלא קרקעות, אבל אם שמו לו מטלטלים בחובו, אינו חייב להחזירם (רמב"ם שם ד"ה ושומא; מגיד משנה שם, בדעת הרמב"ם; רא"ש בבא מציעא ג ד; טושי"ע שם), שהקרקעות נקראים נחלה ועומדים לדורות, מה שאין כן מטלטלים (סמ"ע ס"ק יג, וראה פלפולא חריפתא על הרא"ש שם י).

החזר על הוצאות המלוה סתר ובנה המלוה בקרקע, ולא השביח הקרקע בכך – יש סוברים שחייב הלוה לשלם לו דמו בניינו, שכך כתבו לו בית דין בשטר השומא כשהגבו לו הקרקע, שיעשה בה כרצונו לבנות ולסתור (בעל התרומות ג; טור ובית יוסף חו"מ קג בשמו); ויש חולקים וסוברים שכיון שלא השביח, מחזיר לו הלוה רק את דמי חובו ונוטל הקרקע (בעל התרומות וטור שם, בשם יש חולקים; שו"ע שם ט²⁸).

כשהושבחה הקרקע השביח המלוה את הקרקע – נשבע כמה הוציא, ונוטל כדין שאר יורד לתוך שדה חברו ברשות והשביחה שנוטל את שכר ההוצאה (בעל התרומות ג; טושי"ע חו"מ קג ט).

ואם השביחה הקרקע מאליה, כגון שנתייקרה ושוה כפליים, אינו נותן לו אלא דמי חובו בלבד, שכיון ששומא חוזרת לעולם הרי המעות אצל הלוה עדיין כמלוה, ואם יטול המלוה את השבח שבא מאליו הרי הוא כלוקח שכר המתנת מעותיו, והרי זה כרביית (בעל התרומות וטור שם; שו"ע שם, וסמ"ע ס"ק יז), או לפי שאין משום ועשית הישר והטוב כשיצטרך לפדותו ביותר מכדי חובו, שאין זה טוב לו (בדק הבית בבית יוסף שם).

ויש חולקים וסוברים שאם השביח המלוה אין השדה חוזרת כלל ללוה, אף אם ירצה להחזיר לו ההוצאה שהוציא, ואם נתייקרה

ושהסמ"ע עצמו חולק וסובר שהלוה כן צריך לשלם למלוה דמי בניינו.

במטלטלים. 28. וראה בית יוסף שם, ובסמ"ע ס"ק טו בטעם הדבר,

ואפילו אם אין הלוקח יכול להוציא מן המוכר דבר, אינו מסלק את המלוה, שהוא הפסיד לעצמו במה שלקח דבר שיש לו קול שהוא משועבד לבעל חוב (סמ"ע שם ס"ק יד, וראה שם שמה שכתב הרא"ש יחזור ויקבל מהמוכר, רצונו לומר כשיהיה לו).

ולגבי הלוקח אין כאן ישר וטוב, שהרי הוא נכנס בשעבודו של המלוה וקנה במעותיו, ולכן יחזור ויקבל את מעותיו מן המוכר, וישאר למלוה שעבודו (רא"ש כתובות י ג, וטור שם בשמו; בית יוסף שם, בשם ה"ר יונה; רמ"א בשו"ע שם, בשם יש אומרים).

גגין ועליות¹

הגגים והעליות של המקומות המקודשים בנוגע לקדושתם²

בהיכל וקדש הקדשים

היו צריכים לכך (ר"ש כלים א ט; פירוש הרא"ש שם; באור הגר"א לתוספתא כלים שם).

הגגות הגגות של ההיכל וקדש הקדשים לא נתקדשו (ראה פסחים פו א, ורש"י ד"ה בשגותיהן), ולכן אין אוכלים שם קדשי קדשים, ואין שוחטים שם קדשים קלים, וטמא שנכנס לשם פטור (תוספתא כלים (צוקרמאנדל) א יא; שבועות יז ב), שבאותו כתוב שהוזכרו העליות (ראה לעיל) לא הוזכרו גגות (רש"י פסחים שם ד"ה ת"ש; תוס' שבועות יז ב ד"ה וטמא)⁴.

ומכל מקום הגגות הם קודש להניח ולהצניע שם כלי קודש הצריכים לבנין (פסחים פו א, ורש"י ד"ה לאותן, ומאירי שם). ולא שכלי קודש צריכים מקום מקודש, אלא קדושה זו יש בהם להניח הכלים שם (תוס' פסחים שם ד"ה לא).

ויש מי שסובר שאף הגגים של ההיכל וקדש הקדשים היו מקודשים, והגג היה מקודש יותר מן העליה, שלא היו נכנסים לשם אלא פעם אחת לשלש שנים לתקן את הכלי עורב (ראה ערך היכל. דעת ר' יהודה בספרי זוטא נשא ה ב).

אפילו לדעת הסובר שהגגים של ההיכל נתקדשו, גגי התאים ודאי לא נתקדשו (ריטב"א שבועות יז ב. וראה ערך תאים).

בעזרה

קדושתם הגגות והעליות של לשכות העזרה לא נתקדשו, ואין אוכלים שם קדשי קדשים (ראה ערך אכילת קדשים), ואין שוחטים שם קדשים קלים (פסחים פה ב, פו א, ורש"י ד"ה אין; רמב"ם בית הבחירה ו ז), אלא אם כן היו הגגים שוים לקרקע העזרה (מאירי שם), מלבד הגג של לשכת בית הפרוה (ראה ערכו) שנתקדש, שהרי טבילת הכהן הגדול ביום הכפורים, שצריכה להיות במקום קדוש (ראה ערך עבודת יום הכפורים) היתה על גג זה (ראה יומא לא א). ואף על פי שלא היתה שוה לקרקע העזרה – היתה מקודשת, שהכל לפי הצורך והשעה שהיו צריכים עשו, וגג זה שהוצרכו שהכהן הגדול יטבול בו קידשוהו (פירוש הראב"ד תמיד כז א).

ויש אומרים שאף גג זה לא נתקדש אלא מפני שהיה שוה לקרקע העזרה (תוס' יומא שם ד"ה וכולן).

ויש אומרים שדוקא אותם הגגים והעליות שהיו בשעת קידוש העזרה לא נתקדשו, שאותו אויר שלמעלה מהגגים לא נתקדש,

קדושת העליות של ההיכל ושל קדש הקדשים (ראה ערך בית המקדש) נתקדשו, שנאמר: וַיִּתֵּן דָּוִד לְשִׁלְמֹה בְנוֹ אֶת תְּבִנַּת הָאוֹלָם וְאֶת פְּתָיו וְגִזְזָיו וְעֲלִיתָיו (דברי הימים א כח יא), ונאמר שם: הָפֶל בְּכֶתֶב מִיַּד ה' עָלֵי הַשָּׁפִיל (שם יט. פסחים פו א)³, שהכל היה במראה הנבואה (מאירי פסחים שם).

יש מהאחרונים שסובר שעליות ההיכל וקדש הקדשים לא נתקדשו קדושה עצמית, וכל קדושתה של עליית קודש הקדשים היא מפני שפתוחה לקדש הקדשים על ידי הלולים שהיו בה, שמשמשים כניסה ויציאה לאומנים הבאים לתקן בדרך הבית (ראה מידות ד ה. וראה ערך קודש הקדשים), כשם שלשכות הבנויות בחול הן קודש כשפתוחות לקודש (ראה ערך לשכות, וראה להלן: בעזרה). ואם אף בעליית ההיכל היו לולים כאלה הפתוחים להיכל, היתה גם היא קדושה כקדושת ההיכל (צל"ח פסחים שם).

ויש חולק וסובר שמכיון שמקום הפתוח לקודש אין פתיחתו מועילה לחייב כרת את הטמא הנכנס לשם ולאיסור כניסת זר לתוכו (ראה להלן: בעזרה), הרי שהעליות של היכל קדש הקדשים נתקדשו קדושה עצמית, שהרי אסור לזר להיכנס לעלית קדש הקדשים (מנחת חינוך שסב סק"ג. וראה לעיל שרק פעם בשמיטה מותר להיכנס לשם, וכן שהטמא הנכנס חייב כרת).

טמא הנכנס לעליות אלו חייב כרת (משנה למלך בית הבחירה ו ז). **ביאה ויקנית** וכן אסורה הכניסה לשם בביאה ויקנית, כלומר שלא לצורך (מנחת חינוך קפד סק"ד. וראה ערך ביאת מקדש: ביאה ויקנית).

כניסה אליהם לדעת אבא שאול קדושת העליה של קדש הקדשים חמורה יותר מקדושת קדש הקדשים עצמו, שלבית קדש הקדשים נכנס כהן גדול פעם אחת בשנה, ביום הכפורים (ראה ערך עבודת יום כיפור), ולעלייתו אין נכנסים אלא פעם אחת בשבע שנים, ויש אומרים פעמיים בשבוע בשבע שנים, ויש אומרים פעם אחת ביוכל, כדי לידע מה היא צריכה תיקון (תוספתא כלים (צוקרמאנדל) א ז; פסחים פו א, ורש"י ד"ה מה).

אבל חכמים חולקים על אבא שאול וסוברים שמניעת הכניסה לעליית קדש הקדשים אין זו מעלה (תוספתא כלים שם), שלא משום חומר קדושתה היו נמנעים יותר מבקודש הקדשים, אלא לפי שלא

ועוד. 3. וראה קרית ספר בית הבחירה ז, ומנחת חינוך שסב סק"ב, שבין עליות ההיכל ובין עליות קדש הקדשים נתקדשו, שבאותו כתוב הוזכרו שניהם. 4. וראה בערך אבני היכל ועזרות שהנותץ אבן מגגין ועליות לוקה כנותץ אבן מהעזרה, אבל הנותץ מגגו של היכל אינו לוקה.

גגין ועליות. 1. ה טור' קלב – קלז. 2. גגין שלא במקום קדושה נידונים לענין הלכות מעקה (ראה ערכו), לענין בדיקת חמץ (פסחים ח א; שו"ע אורח חיים תלג ה), לענין הפרשת תרומות ומעשרות (ברכות לה ב, ועוד; רמב"ם מעשר ד א; שלחן ערוך יורה דעה שלא פט), לענין שביעית (רמב"ם שמיטה ויובל א ו),

אור העזרה הן בנויות, או באור הלשכות שהיו בזמן הבית, והן קדושות (שו"ת הרדב"ז ב תרצא).

בירושלים

קדושתם • יש אומרים שגגות ועליות של ירושלים לא נתקדשו בקדושת ירושלים, ואין אוכלים שם קדשים קלים

(פסחים פה ב, ורש"י ד"ה גגין).

• ויש חולקים וסוברים שגגין ועליות של ירושלים יש עליהם קדושת ירושלים, לאכול שם קדשים קלים וכיוצא (שו"ת הרשב"א א לד; מנחת חינוך שסב סק"ה, לדעת הרמב"ם והראב"ד).

ובירושלמי נחלקו אמוראים בדבר (ירושלמי פסחים ז יב).

שוה לקרקע היה הגג שוה לקרקע החצר כגון שהיה הבית עמוק מהקרקע (קרבן העדה לירושלמי פסחים ז יב), או שהיה קרקע החצר שאצלו גבוה (פני משה שם), לדברי הכל קדוש בקדושת ירושלים (ירושלמי שם).

החלונות שעל גבי השערים, שמתחתיהם לא נתקדשו, הם נתקדשו (ירושלמי שם).

אילן אילן שענפיו מרובים העומד בירושלים דינו כגג, ולדעת הסוברים שגגות ירושלים לא נתקדשו – אין אוכלים על אותם הענפים לא קדשים קלים ולא מעשר שני (תוס' מכות יב א ד"ה אילן בתירוץ א).

ויש סוברים שאפילו אם גגות ירושלים לא נתקדשו, ואין דינם כאור ירושלים שנתקדש, האילן הוא בכלל קדושת האור, ואוכלים עליו קדשים קלים ומעשר שני גם כשענפיו מרובים, שגגין ועליות מקומות מיוחדים בפני עצמם הם, מה שאין כן אילן שעומד להיקצץ, שאין מקיימים אילנות בירושלים (ראה ערך ירושלים), ולכן אינו מקום בפני עצמו ובטל לאור (מנחת חינוך שסב סק"ה, בדעת התוס' מכות שם בתירוץ ב).

יש מהראשונים שמחלקים בין אכילת קדשים קלים לאכילת מעשר שני, שאפילו שאין אוכלים קדשים קלים על גגות ירושלים, אוכלים שם מעשר שני, שבקדשים החמירו ולא במעשר הקל (ריטב"א מכות יב א).

הר הבית כתבו האחרונים, שלדעת הסוברים שגגות ועליות של ירושלים נתקדשו, גם גגות ועליות של הר הבית נתקדשו בקדושת הר הבית (מנחת חינוך שסב סק"ה).

בערי חומה

כתבו האחרונים, שלדעת הסוברים שגגות ועליות של ירושלים נתקדשו, גם גגות ועליות של ערים המוקפות חומה מימות יהושע בן נון, הקדושות בקדושת מחנה ישראל לשילוח מצורעים ועוד, נתקדשו (ראה ערך ערי חומה. מנחת חינוך שסב סק"ט).

ולא עוד אלא אף לדעת הסוברים שגגין של ירושלים לא נתקדשו יש סוברים שגגין של ערי חומה נתקדשו על כל פנים לדין בתים הנמכרים בה שדינם כדין בתי ערי חומה (ראה ערכו) מלימוד מיוחד שנאמר שם אֲשֶׁר בְּעִיר (ויקרא כה ל. רמב"ם שמיטה ויובל יב יא לגירסת הגגות, ראה מנחת חינוך שם)⁵.

שתיקרות העליות מפסיקות בינם לעזרה, אבל הגגים והעליות של בנינים שנבנו אחר כך קדושים, כיון שהאור באותו מקום עד רום רקיע נתקדש כבר בשעת קידוש העזרה (ראה ערך אור: אור עזרה), ואין בכח אותם הבניינים להפקיע קדושתו. ולפיכך גג בית הפרוה קדוש, לפי שהבנין נבנה אחר שנתקדשה העזרה (פירוש הראב"ד תמיד כז א. וראה ערך בית הפרוה).

שיעורם יש סוברים שלא אמרו שגגין ועליות לא נתקדשו, אלא כשיש בהם ד' טפחים על ד' טפחים, שהוא מקום חשוב; אבל פחות משיעור זה הרי הוא כאור נגד הקרקע, ואור העזרה קדוש (ראה תוס' שבת ד א ד"ה והא).

אכילת קדשים כשם שאין אוכלים קדשי קדשים בגגות ועליות של העזרה, כך אין אוכלים שם אף קדשים קלים (תוס' שבעות יז ב ד"ה ואין שוחטין).

ויש סוברים שדווקא קדושת העזרה אין על הגגות והעליות, ולכן אין אוכלים בהם קדשי קדשים, אבל מכל מקום קדושת ירושלים יש עליהם, ולכן אוכלים בהם קדשים קלים (שו"ת הרשב"א א לד; מנחת חינוך שסב סק"ה, בדעת הרמב"ם והתוס').

וכן לדעת הסוברים שגגות ועליות של הר הבית נתקדשו בקדושת הר הבית (ראה להלן), כתבו האחרונים שגגות ועליות של העזרה אף על פי שלא נתקדשו בקדושת עזרה מכל מקום יש להם קדושת הר הבית (מנחת חינוך שם. וראה ערך הר הבית).

ישיבה למרות שאסור לשבת בעזרה, גגין ועליות, מכיון שלא נתקדשו, הישיבה מותרת שם; ויש אומרים שזהו דוקא באותם הגגות שהיו כבר בעת שנתקדשה העזרה, שאותו אור שלמעלה מהגגות לא נתקדש, שהגג הפסיק בינו לעזרה, אבל הבניינים שנבנו בעזרה אחר שכבר נתקדשה העזרה אין בכחם להפקיע קדושת העזרה שכבר חלה, ואסור לישב על גגותיהם (ראב"ד תמיד כז א).

הלשכות הלשכות הבנויות בקודש בתוך העזרה, ופתוחות לחול להר הבית, שתוכן חול (ראה ערך לשכות), גגותיהן קודש (מעשר שני ג ח). ודוקא אם הגגות הם שוים לקרקע העזרה הרי הם כקרקע, אבל אם אינם שוים אף הגגות חול, שהרי גגות של עזרה לא נתקדשו (פסחים פו א, ורש"י ד"ה בשגגותיהן; רמב"ם בית הבחירה ו ז), ולכן אין אוכלים בגגות אלו קדשי קדשים, ולא שוחטים שם קדשים קלים (רמב"ם שם).

היו הלשכות בנויות בחול ופתוחות לקודש, אף על פי שתוכן קודש (ראה ערך לשכות) – גגותיהן חול (מעשר שני שם; רמב"ם שם ח) לכל דבר (רמב"ם שם), אפילו אם הם שוים לקרקע העזרה, שהרי הם פתוחים לחול (פסחים פו א, ומאירי שם).

זמן הזה העליות הבנויות סביב למקדש בזמן הזה, שהן בולטות לתוך המקדש על גבי זיזין וגזוזטראות, אסור להיכנס להן עכשיו שכולנו טמאי מתים (מנחת חינוך שסב סק"ח. וראה ערך אור (ב) על קדושת אור עזרה).

ואף על פי שגגין ועליות לא נתקדשו, חוץ מעליית היכל, לא אמרו כן אלא בגגין ועליות שהיו בנויות בזמן שבית המקדש היה קיים, אבל גגין ועליות הבנויות עתה יש להסתפק שמא בתוך

גדול

אדם שהגיע לזמן שנעשה בן דעת ונתחייב במצות ובעונשים.

הפרקים:

- השנים ;
- שיעור הסימנים ומקומם ;
- הסימנים ;
- עדות על הגדלות.

סיכום תמציתי

אדם מישראל אינו חייב במצות, ואינו בן עונשים להתחייב על אחת מהעבירות שבתורה, וכן אין מעשיו ודבריו קיימים בנוגע לכל הדברים הצריכים דעת וכוונה, עד שנעשה גדול, שיש לו דעת, ונקרא איש. אינו נעשה גדול אלא בשני דברים: שנים וסימנים. ולא שהשנים והסימנים הם הגורמים את דין הגדלות, שהרי בתורה לא כתובים שנים ולא סימנים אלא גדול וקטן, אלא הם רק ראיות והוכחות להבחין על ידם שנעשה גדול.

השנים

התנאים נחלקו אימתי אדם נעשה גדול, והלכה שבן שלש עשרה נעשה גדול. וכתבו הראשונים ששיעור זה של בן י"ג שנה ויום אחד הוא הלכה למשה מסיני. יש מהראשונים שנתן טעם לקביעת גיל שלש עשרה שנה לפי שאיש הוא מבן י"ג שנה ולא בפחות, שלא מצינו בכל התורה שיהא קרוי איש בפחות מבן י"ג, אבל בבן י"ג מצינו שקראו הכתוב איש. יש מהראשונים שכתבו שדוקא בדורות האחרונים אמרו חכמים שזמן גדלות הוא י"ג שנה, לפי שאין ממהרים להביא שתי שערות קודם זמן זה, אבל בדורות הראשונים היו ממהרים להביא שערות קודם לכן, והיה אז זמן הגדלות מקודם הרבה. י"ג שנה שאמרו מונים אותן לשנים שלו, דהיינו מהיום שנולד, ולא מונים לשנות העולם, לומר שכשיגיע ראש השנה יתחילו למנות שנה שניה. ושנים הללו אינן לא שנות חמה ולא שנות לבנה אלא שנים של סדר העיבור שהן פעמים פשוטות ופעמים מעוברות.

יום אחד שאמרו נוסף ל"ג שנה, רוב הפוסקים סוברים שהוא בתחילת יום הראשון של שנת הארבע עשרה, ומיד כשהתחיל היום כבר נעשה גדול, ואין צריך להמתין למעת לעת של שעות עד השעה שנולד בה; יש חולקים וסוברים שאינו נעשה גדול עד שיעברו עליו י"ג שנים מעת לעת ממש, דהיינו לשעות, ועד שתגיע אותה השעה של יום שנולד בו בשנת הארבע עשרה אינו גדול; ויש נוטים לומר שישנה מחלוקת תנאים בדבר. נולד בין השמשות יש להחמיר למנות י"ג שנה מהיום הקודם לכל דבר שהוא מהתורה, ולכן חייב בהנחת תפילין כאילו נולד ביום הקודם, ואפשר גם לצרפו למנין כיון שצירוף עשרה הוא דרבנן. מי שנולד באדר בשנה פשוטה, ושנת הי"ג היא בשנה מעוברת, נעשה גדול באדר השני. ויש שכתבו שלענין הנחת תפילין יש לחשוש לחומרא שנעשה גדול מאדר הראשון. אבל אם נולד בשנה מעוברת באדר הראשון, ושנת הי"ג היא בשנה מעוברת, נעשה גדול באדר הראשון. ישנם כמה הלכות שישנה בהם מציאות של קטן שהגדיל בתוך זמן החיוב במצוה, והפוסקים דנו האם הוא חייב באותה המצוה, כגון: קטן שהגדיל בתוך ימי הספירה, קטן שהגדיל בין שני פסחים, ועוד.

הסימנים

אין בן י"ג שנה ויום אחד נקרא גדול אלא אם כן הביא שתי שערות, שהן סימן גדלות. הביא שתי שערות בתוך שנת י"ג - נחלקו תנאים ואמוראים בדבר, והלכה שאינם סימן גדלות. אף על פי ששתי שערות שבאו בתוך י"ג שנים הן שומא ואינן סימן גדלות, אין הדברים אמורים אלא כשנבדק בתוך הזמן ונמצאו שערות, ואז נודע שהן שומא; אבל אם לא נבדק אלא אחר זמן ונמצאו שם שתי שערות, הרי הן בחזקת סימן, ואין אומרים שמא קודם זמן צמחו כדי שיהיו שומא. כתבו הראשונים שכשם שבאשה בנים הרי הם כסימנים, כך באיש אם הוליד הקטן הוא מיד נחשב כגדול.

שיעור הסימנים ומקומם

שתי שערות אלו נחלקו תנאים בשיעורן: כדי לכוף ראשן לעיקרן; כדי לאחוז מעט בצפורן; כדי שיהיו ניטלות במספריים. הלכה כדברי כולם להחמיר.

שתי שערות שאמרו צריך שיהיו בעיקרן גומות, ואפילו שתי השערות בגומא אחת הם סימן גדלות. כתבו הראשונים שאין אנו בקיאים בגומות, ולכן קטן שהגיע לכלל שנים, אפילו אם בדקנו ולא מצאנו לו שערות וגומות, אין אנו מחזיקים אותו לקטן ודאי לקולא, שמא יש לו גומות ואין אנו בקיאים. וכן אין סומכים על שתי שערות להחזיקו כגדול ודאי לקולא אפילו אם ראינו גומות בשערות, כי אין אנו בקיאים בהן, אלא אם כן יש ריבוי שערות או ארוכות, שאין צורך לבדוק אז בגומות, ואנו מחזיקים אותו כגדול. יש שנתנו שיעור לאורך השערות, שהוא כרוחב אצבע, שקורין אמה.

במקום השערות נחלקו תנאים: שתי שערות שאמרו אפילו אחת בגב ואחת בכרס, אחת על גבי קשרי אצבעות של יד ואחת על גבי קשרי אצבעות של רגל; וחכמים סוברים עד שיהיו שתי שערות במקום אחד. וכתבו הראשונים, שבזמן הזה אין אנו בקיאים בבדיקת שערות, ואפילו אם לא מצאו לו שערות אין מחזיקים אותו לקטן ודאי להקל. שערות אלו יש אומרים שצריכות להיות שחורות; ויש חולקים וסוברים שבין שחורות ובין לבנות הרי הן סימן.

עדות על הגדלות

במנין השנים, אין סומכים על הנשים ולא על הקרובים, אלא על פי שני אנשים כשרים להעיד; וכן אין סומכים על עד מפי עד.

האב שאמר: בני זה הוא בן י"ג שנה ויום אחד, נאמן לענין נדרים וחרמים והקדשות וערכים, שנדרו נדר, וחרמו והקדשו וערכיו הקדש; אבל אינו נאמן למכות ולעונשים, אם עבר על עבירה שחייבים עליה מלקות או עונש אחר; יש סוברים שנאמנותו של האב אינה מועילה אלא אם כן ראינו שיש לו סימנים, שהרי שנים בלא סימנים אינם מועילים; ויש סוברים שאילו ראינו שיש לו סימנים היה האב נאמן אף למכות ולעונשים, אלא מדובר כשמעיד על מעשה שהיה בעבר, לפני שנה או שנתיים, ואין אנו יודעים לא על השנים ולא על הסימנים.

נאמן האב להעיד שהוא גדול להשלים לעשרה בבית הכנסת.

אף על הסימנים של השערות צריכים שני עדים כשרים, ואין עד אחד נאמן.

קטן שהגיע לכלל שנותיו - י"ג שנה ויום אחד - אינו צריך בדיקה אם יש לו שתי שערות, שחזקה שהביא סימנים. ונקראת חזקה זו בשם "חזקה דרבא" על שם אומרה. חזקה זו היא חזקה גמורה ואמיתית.

אין סומכים על חזקה זו אלא בדבר הנוגע לאיסור דרבנן, כגון לצרפו לעשרה לתפילה, או להצטרף לזימון; אבל בדבר הנוגע לשל תורה אין סומכים על חזקה זו להקל, ולכן אין קידושו קידושין וודאים כדי להקל ולבטל קדושי שני שקידש אחריו בלא גט, וכן אם גירש אשה שייבם בלי בדיקה - אין זה גט ודאי להתירה.

בממונות אין סומכים על חזקה זו, ולכן קטן שמלאו לו י"ג שנה, ולא בדקו אם יש לו שערות - פסול לעדות בדיני ממונות; ויש מי שסובר בדעת חלק מהראשונים שאפילו אם לא בדקוהו כלל סומכים על חזקה דרבא להוציא ממון על פיו.

יש מהגאונים שסובר שאפילו בדאורייתא כגון לגיטין ולקדושין ולחליצה אין צריך בדיקה אחר שתי שערות אלא עד שיגיע לעשרים שנה, אבל משהגיע לעשרים שנה שוב אין צריך בדיקה לסימנים.

הלכה כרבי שבין שלש עשרה נעשה גדול (תוס' נדה מה ב ד"ה אלו; רמב"ם שביתת עשור ב יא, אישות ב י; טוש"ע אורח חיים תרטז ב, אבן העזר קסז ג, חושן משפט לה א)³.

וכתבו הראשונים ששיעור זה של בן י"ג שנה ויום אחד הוא הלכה למשה מסיני, והרי זה בכלל מה שאמרו (סוכה ה ב): שיעורים הלכה למשה מסיני (שו"ת הרא"ש טז א; פירוש ב ברש"י אבות ה כא; שו"ת מהרי"ל נא).

יש מהראשונים שנתן טעם לקביעת גיל שלש עשרה שנה לפי שאיש הוא מבין י"ג שנה ולא בפחות, שלא מצינו בכל התורה שיהא קרוי איש בפחות מבין י"ג, אבל בבן י"ג מצינו שקראו הכתוב איש, שנאמר (בראשית לד כה): וַיִּקְחוּ שְׁנֵי בְנֵי יַעֲקֹב שְׁמֻעֵל וְלֹוֹי אֲחֵי דִינָה אִישׁ חֲרָפוֹ, וידוע ששמעון ולוי באותה שעה בני י"ג שנה היו, והרוצה לחשוב יצא ויחשוב (רש"י נזיר כט ב ד"ה ור' יוסי. וברש"י אבות ה כא, ובפסיקתא זוטרותא (לקח טוב) בראשית שם כתבו את החישוב, וראה בתוספות יום טוב אבות שם); ויש שהביאו רמז מפסוק אחר: "עם ז"ו יצאתי לי תהלתי יספרו" (ישעיה מג כא) - "זו" בגמטריא י"ג (אורחות חיים ה' תפלה אות ע"ג, ומגן אבות לרשב"י אבות ה כא, בשם המדרש; שו"ת מהרי"ל סי' נא; שו"ת בית שער סי' יו"ד תלז).

זירות הראשונים יש מהראשונים שכתבו שדוקא בדורות האחרונים אמרו חכמים שזמן גדלות הוא י"ג שנה, לפי שאין ממהרים להביא שתי שערות (ראה להלן: סימנים) קודם זמן זה, אבל בדורות הראשונים היו ממהרים להביא שערות קודם לכן, והיה אז זמן הגדלות מקודם הרבה (תוס' סנהדרין סט א ד"ה בידוע).

אדם מישראל אינו חייב במצות, ואינו בן עונשים להתחייב על אחת מהעבירות שבתורה, וכן אין מעשיו ודבריו קיימים בנוגע לכל הדברים הצריכים דעת וכונה, עד שנעשה גדול, שיש לו דעת (ראה יומא מג א; חגיגה ב ב, ורש"י ד"ה חוץ; גיטין כג א, ורש"י ד"ה דלאו), ונקרא איש (ראה רש"י נזיר כט ב ד"ה ורבי יוסי; רש"י ורבי עובדיה מברטנורא אבות ה כא; רמב"ם אישות ב ט)².

אינו נעשה גדול אלא בשני דברים: שנים וסימנים (ראה להלן). ולא שהשנים והסימנים הם הגורמים את דין הגדלות, שהרי בתורה לא כתובים שנים ולא סימנים אלא גדול וקטן, אלא הם רק ראיות והוכחות להבחין על ידם שנעשה גדול (שו"ת מהרי"ט א נא. וראה צפנת פענח אישות ב ט).

השנים

זמן הגדלות התנאים נחלקו אימתי אדם נעשה גדול:

ר' שמעון בן אלעזר סובר שהזכר נעשה גדול משהגיע לגיל שתים עשרה שנה ויום אחד; ורבי סובר שבין שלש עשרה שנה ויום אחד נעשה גדול. ואף על פי שלדעתו אשה נקראת גדולה בת שנים עשרה שנה ויום אחד, הטעם הוא שנאמר בה: וַיִּבֶן ה' אֱלֹהִים אֶת הַצֶּלֶע (בראשית ב כב), ודורשים - מלמד שנתן הקדוש ברוך הוא בינה יתרה באשה יותר מבאיש (נדה מה ב), דהיינו שהקדים בה בינה יותר מבאיש (תוס' הרא"ש שם); ויש מהראשונים שכתב לפי שחיי האשה לרוב קצרים יותר מהאיש (פירוש המשניות לרמב"ם נדה ה ו). וכן שנינו: בן שלש עשרה למצות (אבות ה כא).

² על הדינים שגם מעשי קטן קיימים, ראה ערך מופלא הסמוך לאיש בנוגע לנדרים והקדשות, וערך קטן בנוגע לזכייה וקנינים. ³ וראה ערך בית דין.

הפסולים לבית דין, שבנוגע לדיניות שצריך בינה והשכל לירד לעמקו של דין, יש סוברים שעד י"ח שנה אין שכלו שלם להיות כשר לדון.

• יש אומרים שקטן שהגדיל בתוך ימי הספירה אינו יכול להמשיך ולספור בברכה, משום שבתחילת הספירה היה פטור ודינו כמי שחיסר יום אחד, שאינו ממשיך לספור בברכה (שו"ת מהר"ש ענגיל ז קיב, בשם חידושי הרי"מ; אבני נזר או"ח תקלט; שו"ת יביע אומר ג כז); אבל דעת רוב הפוסקים שיכול להמשיך ולספור בברכה (מנחת חינוך שו סק"ו; שו"ת כתב סופר או"ח צט; שו"ת מהר"ם שיק רסט; שו"ת הר צבי ב עו; שו"ת מנחת אלעזר ג נ; שו"ת אור לציון א צה; פסקי תשובות תפט כה).⁵

• קטן שהגדיל בין שני פסחים – נחלקו תנאים אם חייב לעשות פסח שני (פסחים צג א), והלכה שחייב (רמב"ם קרבן פסח ה ז).

• יש שהסתפק בקטן שאכל ובירך ברכת המזון, וקודם שעבר שיעור עיכול הגדיל – אם משהגדיל נתחייב לברך מהתורה ולא יצא בברכה הראשונה, ולכן חייב לברך שוב, או שאינו חייב לברך מהתורה כיון שהאכילה שאכל היא בזמן שהיה קטן (חידושי רבי עקיבא איגר או"ח קפה ב; חזון איש או"ח כח סק"ה).⁶ ויש שכתבו שלא יברך שוב (שו"ת ציץ אליעזר ב ב; פסקי תשובות קפד ז והע' 29).

• יש אומרים שקטן שהגדיל צריך לברך ברכות התורה שוב בתחילת הלילה, משום שלא יצא בברכת התורה שבירך בבוקר בעודו קטן (שו"ת ארץ צבי א טז-יח); ויש אומרים שיצא ידי חובה, ואינו צריך לברך שוב (שו"ת מהר"ם ג קכא; שו"ת מתת ידו א י; והרבה פוסקים כתבו שמחמת הספק נכון שיכוין בברכת אהבת עולם של ערבית לצאת ידי חובת ברכות התורה, וילמד מעט מיד אחר התפילה (שו"ת ארץ צבי שם; שו"ת יביע אומר ג כז; הליכות שלמה תפילה ו הע' 5; שו"ת ויען יוסף א לב; פסקי תשובות מח יט).

• קטן שהניח תפילין, ובעודם עליו נעשה גדול, אינו צריך לחלצם ולהניחם שוב, משום שהמצוה היא בעצם זה שהתפילין עליו, ולא במעשה הנחת התפילין (מנחת שלמה ב-ג ב; פסקי תשובות כז א).

• קנה שדה והיה המצרן קטן ואחר כך הגדיל – אינו יכול לסלק את הקונה, שאם יוכל לסלקו אין אדם יכול למכור קרקעו, שהלוקח יאמר לאחר כמה שנים תצא הקרקע מידי (רמב"ם שכנים יד ג; טוש"ע חו"מ קעה לד).

• חזקה אינה מועלת בנכסי קטן אפילו הגדיל הקטן, כיון שהקטן אינו יודע למחות (כתובות יז ב; בבא מציעא לט א; רמב"ם טוען ונטען יג ב, יד ז; טוש"ע חו"מ קמט יט. וראה ערך חזקת קרקעות).

הסימנים

זמן הבאת השערות אין בן י"ג שנה ויום אחד נקרא גדול אלא אם כן הביא שתי שערות, שהן סימן גדלות (נדה מז א; רמב"ם אישות ב י-יא; טוש"ע חו"מ לה א).

הביא שתי שערות קודם שנת י"ג, ונשרו קודם שהגיע ל"ג שנה, לדברי הכל אין זה סימן, ואינה אלא שומא שדרכה לגדל שער, והרי הוא קטן (נדה שם, ורש"י ד"ה וטעמא).

הביא שתי שערות מבין תשע שנים ויום אחד ומעלה, ועמדו בו השערות עד שהגיע לזמן הגדלות, נחלקו תנאים אם שערות אלו הם סימן גדלות (נדה מז א; ירושלמי קידושין א ב). הלכה שאינם סימן גדלות (רמב"ם אישות ב יח; טוש"ע חו"מ לה א).

סנין השנים י"ג שנה שאמרו מונים אותן לשנים שלו, דהיינו מהיום שנולד, ולא מונים לשנות העולם, לומר שכשיגיע ראש השנה יתחילו למנות שנה שניה (נדה מז ב, ורש"י ד"ה מעת, מח א).

ושנים הללו אינן לא שנות חמה ולא שנות לבנה אלא שנים של סדר העיבור שהן פעמים פשוטות ופעמים מעוברות (רמב"ם אישות יב כא. וראה ערך שנה).

מעט לעת • יום אחד שאמרו נוסף ל"ג שנה, רוב הפוסקים סוברים שהוא בתחילת יום הראשון של שנת הארבע עשרה, ומיד כשהתחיל היום כבר נעשה גדול, ואין צריך להמתין למעת לעת של שעות עד השעה שנולד בה. למשל: אם נולד באמצע יום ראש השנה, נעשה גדול בתחילת ליל ראש השנה של שנת י"ד, ואין צריך להמתין לאמצע היום, שמקצת היום שנולד בו נחשב ליום שלם (ראה ערך מקצת היום ככולו). ולא אמרו בן י"ג שנה ויום אחד, אלא מפני ש"ג השנים צריכות להיות שלימות, שאין אומרים בהן יום אחד בשנה או שלושים יום בשנה חשובים שנה, וכך דעת רוב הפוסקים (תוס' נדה מד ב ד"ה שלשים בתירוץ א, מז ב ד"ה כולן; רשב"א נדה מז ב; ריטב"א שם, בשם יש מרבתינו; משנה למלך אישות ב כא; ב"ח או"ח נג, ושו"ת ב"ח הישנות קמה; מגן אברהם שם ס"ק יג; ש"ך חושן משפט לה סק"א; משנה ברורה נה ס"ק מב. וראה פסקי תשובות נה טז).

• יש חולקים וסוברים שאינו נעשה גדול עד שיעברו עליו י"ג שנים מעת לעת ממש, דהיינו לשעות, ועד שתגיע אותה השעה של יום שנולד בו בשנת הארבע עשרה אינו גדול (שאלות קטו, וראה העמק שאלה שם; דברי חמודות על הרא"ש נדה ה סק"ה, בדעת התוס' ר"ה י א ד"ה בן; ריטב"א נדה מז ב; משנה למלך אישות ב כא, בדעת רש"י ערכין יח ב ד"ה מעת לעת).

• ויש נוטים לומר שישנה מחלוקת תנאים בדבר, ולדעת ר' יהודה אין צריך שנים של מעת לעת לשעות, ולדעת ר' שמעון י"ג השנים הן מעת לעת לשעות (משנה למלך אישות ב כא).

בין השמשות נולד בין השמשות יש להחמיר למנות י"ג שנה מהיום הקודם לכל דבר שהוא מהתורה, ולכן חייב בהנחת תפילין כאילו נולד ביום הקודם, ואפשר גם לצרפו למנין כיון שצירוף עשרה הוא דרבנן (משנה ברורה נה סקמ"ב; פסקי תשובות נה טז. וראה שבט הלוי ד כו).

נולד באדר מי שנולד באדר (ראה ערכו) בשנה פשוטה, ושנת הי"ג היא בשנה מעוברת, נעשה גדול באדר השני (שו"ת מהר"י מינץ ט; רמ"א או"ח נה י). ויש שכתבו שלענין הנחת תפילין יש לחשוש לחומרא שנעשה גדול מאדר הראשון (שו"ת מהר"ש הלוי אורח חיים טז; שו"ת בית שלמה אה"ע נו; שו"ת שבט הלוי ו ט). אבל אם נולד בשנה מעוברת באדר הראשון, ושנת הי"ג היא בשנה מעוברת, נעשה גדול באדר הראשון (באר היטב שם ס"ק יא, בשם בעלי הוראה; משנה ברורה שם ס"ק מג).⁴

הגדיל בתוך המצוה ישנם כמה הלכות שישנה בהם מציאות של קטן שהגדיל בתוך זמן החיוב במצוה, והפוסקים דנו האם הוא חייב באותה המצוה:

שלמרות שיכול להמשיך ולספור בברכה, מכל מקום לא יוציא אחרים לחוש לדעות שספירה בזמן הזה מהתורה, וחייב של קטן שהגדיל הוא רק מדרבנן, ואינו מוציא אחרים. ⁶ וראה שבט הלוי ח נ, שיכול לזמן על הכוס כיון

4. וראה משנה ברורה נה ס"ק מה, ופסקי תשובות נה כ, לענין הנולד בלי חשון בשנה שחשון מלא, ובשנת גדלותו חשון חסר, מתי נעשה גדול אם בכ"ט חשון או בא' כסליו. וראה ערך אדר. ⁵ וראה שו"ת להורות נתן א כו, שכתב

ויש מהראשונים שחולק וסובר שאפילו בסימנים של שתי שערות בלבד די, ואין צריך בירור על השנים (ר"י בתוס' קדושין שם, בפירוש שיטה אחרת; ספר התרומה קלג, באחד התירוצים).

כחוש ובריא סימנים הללו לפעמים באים מחמת כחישות ולפעמים מחמת בריאות (יבמות צז א, בבא בתרא קנה ב), שהכחש או הבריאות לפעמים מגלה את הסימנים או מביאם (מאירי נדה מז ב). ולכן כשבודקים את סימני הגדלות ואינם מוצאים, אם בריא הוא ביותר מכחישים אותו, ואם כחוש ביותר מבריאים אותו (יבמות ובבא בתרא שם).

בנים כתבו הראשונים שכשם שבאשה בנים הרי הם כסימנים (ראה ערך גדולה: סימן בנים), כך באיש אם הוליד הקטן הוא מיד נחשב כגדול, שהקטן אינו מוליד (חידושי הר"ן סנהדרין סט א ד"ה קטן; סדר חליצה של מהר"ם ז; סדר חליצה להר"י מרגליות בדרכי משה הארוך אה"ע קסט).

ויש שכתבו ששוב אין צורך לשאול לא על שנים ולא על סימנים, כמו באשה שילדה (סדר חליצה להר"י מרגליות שם; סדר חליצה למהר"ם מ); אלא שאף באשה יש חולקים וסוברים שאין הבנים סימן גדלות אלא כשידוע בודאי שמלאו שנותיה, רק שלא הביאה סימנים, ולדעה זו גם באיש צריך שנדע שהגיע ל"ג שנה (ראה ערך גדולה: סימן בנים).

ודוקא כשיש לו ולד מאשתו, שאז אנו אומרים שרוב בעילות הלך אחר הבעל, ואנו תולים שהוא גדול (תומים לה סק"ב). ואף בזו יש מי שמחלק ואומר שבנוגע לאיסורים אפשר שאין הולד סימן, שאם הוא קטן ואינו ראוי להוליד – אין כאן רוב, ולעדות ממון בלבד יש לסמוך על זה שאם הוליד הרי הוא גדול (תומים שם. וראה כסף הקדשים חו"מ שם שהשיג על התומים).

סריס אם הגיע לזמן גדלות ולא הביא שערות, אף על פי שנראה בו סימני סריס, הרי הוא נחשב קטן, עד שיגיע לזמן גדלותו של סריס (ראה נדה מז ב).⁷

שיעור הסימנים ומקומם

שיעורם שתי שערות אלו נחלקו תנאים בשיעורן:

- ר' ישמעאל אומר כדי לכופ ראשן לעיקרן.
- ר' אליעזר אומר כדי לאחזו מעט בצפורן.
- ר' עקיבא אומר כדי שיהיו ניטלות במספריים (נדה נב ב, ורש"י ד"ה ד"ה לקרן).

הלכה כדברי כולם להחמיר (גמרא שם; רמב"ם אישות ב טז; טוש"ע אה"ע קנה יח) – שבמקום שהקטנות היא חומרא עדיין הוא קטן עד שיהיה בשערות השיעור הגדול, ובמקום שהגדלות היא חומרא מחזיקים אותו לגדול משהגיעו השערות לשיעור הקטן (רמב"ם שם).

הראשונים נחלקו איזה מהשיעורים הוא הקטן ואיזה הגדול:

- יש סוברים שהשיעור הקטן ביותר הוא כדי שיהיו ניטלות במספריים, והגדול ביותר הוא כדי לכופ ראשן לעיקרן, ומשיצמחו ויהיו יכולות להינטל בפי הזוג עד שיגיעו לכופ ראשן לעיקרן דנים בהם להחמיר – שנחשוב אותו כגדול להחמיר הואיל וצמחו כדי להינטל בפי הזוג, ונחשוב אותו כקטן להחמיר הואיל

תוך שנת י"ג הביא שתי שערות בתוך שנת י"ג – נחלקו תנאים ואמוראים בדבר: יש אומרים ששערות אלו הם סימן גדלות; ויש אומרים שאינם סימן גדלות, ואפילו נשארו בו עד לאחר שנת י"ג, וכך הלכה (נדה מז א; תוס' שם מט א ד"ה ואיבעית, ושאר ראשונים שם; רמב"ם אישות ב יח; טוש"ע אה"ע קסז ג).

ביום האחרון הביא שתי שערות ביום האחרון של שנת י"ג – יש מהראשונים שסוברים שישנה מחלוקת תנאים בדבר: לדעת ר' יהודה נחשב מיד לגדול, ולדעת ר' שמעון אינו גדול עדיין; והלכה כר' יהודה שנחשב גדול (רבנו תם לגירסא הישנה ברא"ש נדה ג ג; טור אה"ע קנה, בשמו).

ויש מפרשים שמחלקותם היא כשהביא השערות ביום הראשון שלאחר י"ג שנה (תוס' נדה מט א ד"ה ואיבעית, בשם רבינו תם).

אף לדעת הסוברים שאין צריך מעת לעת של שעות ל"ג השנים (ראה לעיל, שנים, שכך דעת רוב הראשונים), יש סוברים שאם הביא שערות ביום האחרון של י"ג השנים אינם אלא שומא, ואינו נעשה גדול אלא אם כן הביא שערות מ"ג שנה ויום אחד ומעלה (בית יוסף אה"ע קנה, בדעת הרמב"ם אישות ב י).

שומא יש מהראשונים שכתב שאפילו כשבאו השערות אחר י"ג שנה, שאין מחזיקים אותן כשומא, אין זה אלא מן הסתם, אבל כשנתברר שהן שומא, כגון שהעור שבעיקרן גבוה יותר מן העור שבסביבותיו, או שמראה עורן משונה משאר העור – אינן סימן גדלות (רמ"ה בבא בתרא קנד א אות קלו).

זמן הגדילה אף על פי ששתי שערות שבאו בתוך י"ג שנים הן שומא ואינן סימן גדלות, אין הדברים אמורים אלא כשנבדק בתוך הזמן ונמצאו שערות, ואז נודע שהן שומא; אבל אם לא נבדק אלא אחר זמן ונמצאו שם שתי שערות, הרי הן בחזקת סימן, ואין אומרים שמא קודם זמן צמחו כדי שיהיו שומא (רמב"ם אישות ב יט; טוש"ע אה"ע קסז ג).

וכתבו הראשונים שלכתחילה צריכים לבדוק פעמיים, קודם זמן הגדלות ולאחריו, כדי לדעת ששערות אלו לא באו אלא לאחר זמן הגדלות (אור זרוע א הלכות חליצה תרעב; ספר התרומה קלג ד"ה הלכך).

ספק כשהדבר ספק אם הגיע לזמן הגדלות, והביא סימנים, כתבו הראשונים שהרי הוא ספק קטן ספק גדול, ודנים בו להחמיר כדין כל שאר הספיקות (רמב"ן נדה מז א).

ואם עכשיו הוא גדול בודאי, ויש בו אותם סימנים עצמם שהיו בזמן שהיה בספק גדול, יש מי שכתב שעדיין הוא בכלל ספק, שהרי אם היה אז קטן אין הסימנים אלא שומא גם עכשיו (משנה למלך אישות ב יט).

ויש חולקים וסוברים שלא אמרו הראשונים שהוא ספק אלא במשך הזמן שאנו מסופקים בשנותיו; אבל אחר שבא לכלל שנות גדלות בבירור, הרי הוא בחזקת גדול ודאי, שחזקה כל שבא לכלל שנים בא לכלל סימנים (ראה נדה מז א), ובודאי שערות הללו אינן שומא אלא סימנים (שו"ת נודע ביהודה א אה"ע ו).

ודוקא כשלא הביא אלא שתי שערות קטנות (ראה להלן: שיעורן), והוא נראה בקומתו כקטן; אבל אם הביא הרבה שערות, או שהוא גדול בקומתו, יש לסמוך על הסימנים אף על פי שאין אנו יודעים את שנותיו (תוס' קדושין סג ב ד"ה בני; רא"ש קדושין ג ט).

גדלותו של סריס, כשהביא שערות וכשלא הביא שערות.

שבזמניו כל אחד מברך לעצמו. 7. וראה ערך סריס, על סימני סריס, ועל זמן

ויש שכתבו שדווקא בבדיקה של העדר הגומות אין אנו בקיאים, שלא ראינו אינה ראייה, אבל כשיש שערות וראינו שיש גומות, בזה אנו בקיאים (שו"ת נו"ב א אה"ע צג).⁸

אורך אצבע יש שנתנו שיעור לאורך השערות, שהוא כרוחב אצבע, שקורין אמה (פירוש סדר חליצה כז, בשם קונטרסים). ופירשו הפוסקים את דבריהם, שאם נמצאו שתי שערות באורך זה, שוב אין צורך לדעת אם כבר הגיע לשנים, וגם אין צורך לבדוק אם יש להן גומות (ט"ז אה"ע קנה סק"ט; בית שמואל שם ס"ק כח, בשמו; דברי חמודות על הרא"ש נדה ו אות ח: פרישה אה"ע קסט ס"ק כא; באור הגר"א סדר חליצה ס"ק לז).

ויש שהחמירו להצריך עדות על השנים, ואורך כאצבע מועיל רק שלא לבדוק אחר גומות, ואף זה רק בשעת הדחק (ב"ח אה"ע קנה; מהר"ם סדר חליצה ז).

מקומם השערות נחלקו תנאים:

שתי שערות שאמרו אפילו אחת בגב ואחת בכרס, אחת על גבי קשרי אצבעות של יד ואחת על גבי קשרי אצבעות של רגל, דברי ר' שמעון בן יהודה איש כפר עכו שאמר משום ר' שמעון; וחכמים סוברים עד שיהיו שתי שערות במקום אחד (נדה נב ב).

וכתבו הראשונים שבגב ובכרס שניהם במקום הערוה, ובאשה הגב הוא מקום התפוח שעל הערוה והכרס הוא שפת הערוה, אבל לא גב ממש וכרס ממש, ושם אין השערות מועילות כלום (ערוך ערך גב ג, בשם ר"ח; רמב"ן ורשב"א נדה שם בשם ר"ח; מאירי נדה שם). אלא שדברו חכמים בלשון נקיה ואמרו גב וכרס (מאירי שם).

ויש מוכיחים מדברי ראשונים אחרים שסוברים שגב וכרס הם גב ממש וכרס ממש, ולא במקום הערוה (דרכי משה הארוך אה"ע קנה יז, ובית שמואל שם ס"ק כח, בדעת התוס' וסמ"ג וספר התרומה).

אף "במקום אחד" שאמרו חכמים נחלקו הראשונים:

- יש סוברים שהוא בית הערוה דוקא, ובית הערוה כולו הוא מקום סימנים, בין למעלה ובין למטה ובין על אברי הזרע עצמם, וצריכות להיות סמוכות זו לזו, ולא אחת למעלה ואחת למטה, אבל על קשרי אצבעות היד והרגל אין השערות סימן, ופסקו הלכה כחכמים (רמב"ם אישות ב יז; דעה א' בשו"ע אה"ע קנה יז).

- ויש חולקים וסוברים שכל שהן במקום אחד, אפילו שהן בקשרי אצבעות של היד או של הרגל, הרי הן סימן (רמב"ן ורשב"א נדה נב ב; מגיד משנה שם); שהדבר ידוע שאין שערות בקשרי אצבעות יד ורגל אלא אחר גדלות (מאירי נדה שם).

ולדעה זו יש שכתב שדווקא בקשרי יד ורגל, אבל בשאר מקומות שבגוף אינן סימן כלל (מאירי שם); ויש סוברים שהוא הדין בכל הגוף (ע"י תוס' נדה שם ד"ה הלכה, בשם רבינו תם בספר הישר).

- ויש פוסקים להחמיר כדעת ר' שמעון, שאפילו אחת בגב ואחת בכרס, אחת בקשרי אצבעות של יד ואחת בקשרי אצבעות של רגל, הרי הוא כגדול לחומרא (רא"ש נדה ו ד, בשם ר"י; טור אה"ע קנה, בשם; שו"ע אה"ע קנה יז, בשם יש מי שאומר).

ולפיכך כתבו הראשונים, שבזמן הזה אין אנו בקיאים בבדיקת שערות, ואפילו אם לא מצאו לו שערות אין מחזיקים אותו לקטן ודאי להקל, כי מאחר שהשערות מועילות בכל הגוף, מי יוכל

ולא הגיעו עדיין לכוף ראשן לעיקרן (רמב"ם אישות ב טז; סמ"ג עשין א); ומשהגיעו לשיעור כדי לכוף ראשן לעיקרן הוא גדול בודאי, אף להקל (משנה למלך שם).

- יש סוברים שהשיעור הקטן ביותר הוא כדי לקרוץ בצפורן, והשיעור הגדול ביותר הוא כדי לכוף ראשן לעיקרן (נמוקי יוסף יבמות סוף פרק יג, בדעת הר"ף; גירסת מהרש"ל נדה נב ב, ברש"י שם).

- יש סוברים שהשיעור הקטן ביותר הוא כדי לקרוץ בצפורן, והשיעור הגדול ביותר הוא כדי שיהיו ניטלות בזוג (רש"י נדה שם ד"ה שיהו, וד"ה להחמיר, לגירסתנו; אור זרוע א הלכות חליצה תרעב).

בשתי גומות יש מהראשונים שכתב שלא הצריכו שיעור בשערות אלא כששתיהן בגומא אחת (ראה להלן); אבל כשהן בשתי גומות אין צריך שיעור, שהרי הגומות לבדן מועילות אף בלא שערות (ראה להלן. חידושי הר"ן נדה נב א).

אבל האחרונים כתבו שאף בשתי גומות צריכות שיעור, ואם אנו רואים שהן קטנות מהשיעור – אין הגומות מועילות, ולא אמרו שהגומות לבדן מועילות אלא מפני שאנו תולים לומר שהיו בהן שערות גדולות ונשרו (שו"ת נודע ביהודה א אה"ע צג; יד דוד פסקי הלכות אישות ב ס"ק מז; שו"ת נפש חיה אה"ע נג).

גומות שתי שערות שאמרו צריך שיהיו בעיקרן גומות, ואפילו שתי השערות בגומא אחת הם סימן גדלות (נדה נב א; רמב"ם אישות ב יז; טושי"ע אה"ע קנה טז).

הגומות הן בליטות דקות שהלחות מתכנסת בתוכן והשערות יונקות שם, וכל שערה שאין גומא בעיקרה, נולדה במקרה ועתידה להינשר (מאירי נדה נב א).

וגומות, אף על פי שאין שערות, הרי אלו סימן (שם), אם שתי הגומות הן זו בצד זו (רמב"ם שם). הטעם: לפי שחזקה שאין גומא בלא שער, ושערות היו בהן ונשרו (רש"י ביצה כח ב ד"ה שפוד; רמב"ם שם; טושי"ע שם).

היו הרבה שערות, או שהן ארוכות, חזקה שבא לכלל שנים, ואין צריך לבדוק אם יש שם גומות (ספר התרומה קלג; מרדכי יבמות רמז נז-נח; טושי"ע אה"ע קסט יא).

בדיקת גומות כתבו הראשונים שאין אנו בקיאים בגומות, ולכן כיוס קטן שהגיע לכלל שנים, אפילו אם בדקנו ולא מצאנו לו שערות וגומות, אין אנו מחזיקים אותו לקטן ודאי לקולא, שמא יש לו גומות ואין אנו בקיאים (תוס' בבא בתרא קנו א ד"ה ולגירושין; ספר התרומה קלג, ובמפתחות; טור אה"ע קנה, בשמו).

וכן אין סומכים על שתי שערות להחזיקו כגדול ודאי לקולא אפילו אם ראינו גומות בשערות, כי אין אנו בקיאים בהן, אלא אם כן יש ריבוי שערות או ארוכות, שאין צורך לבדוק אז בגומות, ואנו מחזיקים אותו כגדול (ספר התרומה שם; מרדכי יבמות רמז נז-נח).

ויש שכתבו לחלק, שרק כאשר צריך לבדוק בכל הגוף אם אין לו גומות להחזיקו קטן ודאי, כשלא מצינו לו שערות – בזה אין אנו בקיאים; אבל כשצריך לבדוק רק במקום אחד, דהיינו במקום השערות להחזיקו כגדול ודאי – בזה אנו בקיאים (ט"ז אה"ע קנה סק"ט; בית שמואל קסט סק"י).

8. וראה שו"ת נפש חיה אה"ע נג, שהוכיח מדברי ספר התרומה והמרדכי

הוא שאביו יודע השנים של בנו, או שאמרו אביו לרבותא, שאף על פי שהוא קרוב – נאמן (מרדכי יבמות נח; רשב"א קדושין סג ב).

חליצה כשם שאין האב נאמן למכות ולעונשים, כך אינו נאמן להעיד שהוא בן י"ג שנה ויום אחד לענין שיוכל לחלוץ ליבמתו, שהרי זה דבר שבערוה שצריך שני עדים (ספר התרומה קלג; ריטב"א קדושין סד א, בשם ר"י בר שמואל; מרדכי יבמות רמז נח-נט). ויש מי שחולק וסובר שהאב נאמן על מספר שני להחזיקו כגדול אף לחליצה (שלטי הגבורים קדושין עח ב אות א, בשם ריא"ז).

השלמה למינן נאמן האב להעיד שהוא גדול להשלים לעשרה בבית הכנסת, ולכן אפילו אם ראינו שהשלים למנין, או שעלה לספר תורה, או שהיה שליח צבור, אין סומכים על זה שיחלוץ ליבמתו, שמא עשו כן על פי האב (ריטב"א קידושין סד א) ⁹.

על הסימנים אף על הסימנים של השערות צריכים שני עדים כשרים, ואין עד אחד נאמן (סמ"ק קפה בסדר חליצה; שו"ת מהרי"ו קפח).

אם יש עדות על השנים, שמן הדין אין צריך בדיקת הסימנים (ראה לחלן: חזקה דרבא), אלא שבמקום שהגדלות היא לקולא מצריכים לחומרא שתהיה גם בדיקת הסימנים, סומכים בבדיקה זו אף על קרובים (נדה מח א).

ויש מי שנוטה להחמיר להצריך בדיקה על ידי שני עדים כשרים אפילו אם ידוע שמלאו לו י"ג שנה (שו"ת רבי עקיבא איגר ז).

חזקת סימנים קטן שהגיע לכלל שנותיו – י"ג שנה ויום אחד – "חזקה דרבא" – אינו צריך בדיקה אם יש לו שתי שערות, שחזקה שהביא סימנים (נדה מו א). ונקראת חזקה זו בשם "חזקה דרבא" על שם אומרה (כך נקראת בראשונים לשם קיצור).

ללשון אחד בגמרא נחלקו תנאים בחזקה זו: ר' יהודה סובר את החזקה, ור' שמעון אינו סובר אותה (נדה מט א). יש מהראשונים שפסק כר' שמעון (תוס' נדה מט א ד"ה ואיבעית, בשם ר"ח); אבל רוב הראשונים והפוסקים סוברים חזקה דרבא (רי"ף יבמות סוף פרק יג; תוס' נדה שם; רא"ש נדה ו ג; רשב"א נדה שם; רמ"א או"ח נה ה, קצט ז).

חזקה זו היא חזקה גמורה (שו"ת מהרי"ט א מא, נא) ואמיתית (שו"ת הריב"ש קפב), והיא חזקה הבאה מכח רוב, שרוב אנשים שהגיעו לכלל שנותיהם מביאים סימנים (ראה שאילתות קטז, והעמק שאלה שם סק"ז; תוס' נדה מו ב ד"ה רבי יוחנן; שו"ת תורת חסד או"ח א).

כאיסור תורה אין סומכים על חזקה זו אלא בדבר הנוגע לאיסור דרבנן, כגון לצרפו לעשרה לתפילה, שתפילה היא

מדרבנן (רמ"א או"ח נה ה, ומגן אברהם שם סק"ז), או להצטרף לזימון, שאינו אלא מדרבנן (רמ"א או"ח קצט י, ומגן אברהם שם סק"ז).

אבל בדבר הנוגע לשל תורה אין סומכים על חזקה זו להקל, כגון קטן בן י"ג שנה ויום אחד שקידש אשה, ולא בדקו אם יש לו שתי שערות, אין קידושי קידושין וודאים כדי להקל ולבטל קדושי שני שקידש אחריו בלא גט, וכן אם גירש אשה שייבם בלי בדיקה – אין זה גט ודאי להתירה (בבא בתרא קנו א, ורשב"ם ד"ה בודקין, ותוס' ד"ה ולגירושין).

וכן כשבא להוציא אחרים ידי חובתם בברכת המזון, אין סומכים על חזקה זו, וצריכים לבדקו אם יש לו שתי שערות (מגן אברהם קצט סק"ז).

9. וראה פסקי תשובות נה טז והערה 122, שיש מקילים לצרף למנין גם מי

להבחין אם לא נמצאו לו באיזה מקום מן הגוף שתי שערות (תוס' נדה נב ב ד"ה הלכה, בשם רבינו תם; ספר התרומה קלג ובמפתחות).

בזמן שתי שערות בזמן אינן מועילות אפילו לדעת הסוברים שבכל שאר הגוף מועילות (תוס' יבמות פ ב ד"ה דהביא; רא"ש נדה ו ד), אלא אם כן נתמלא זקנו (טושי"ע חושן משפט לה א, אה"ע קסט ז).

ויש מהראשונים שנוטה לומר שאף שתי שערות בזמן העליון מועילות (חידושי הר"ן נדה נב ב).

צנע השערות שערות אלו יש אומרים שצריכות להיות שחורות (תוס' בבא בתרא קנד א ד"ה ועוד, בשם רבינו תם); ויש חולקים וסוברים שבין שחורות ובין לבנות הרי הן סימן (תוס' שם; משנה למלך אישות ב ב, בשם הרמב"ן וכל הראשונים).

עדות על הגדלות

על השנים במנין השנים, אין סומכים על הנשים ולא על הקרובים, אלא על פי שני אנשים כשרים להעיד (רמב"ם אישות ב כב; טושי"ע אה"ע קסט יא); וכן אין סומכים על עד מפי עד (באר היטב שם ס"ק יג, בשם רשד"ם אה"ע פד).

יש אומרים שאם הוחזק על פי השכנים, שלא על פי האב, שבא לכלל שנים, או שיצא עליו קול שבא לכלל שנים, נאמנים להחזיקו כגדול (ספר התרומה קלג; טור שם בשמו; שו"ע שם, בשם יש אומרים), שהרי סוקלים ושורפים על החזקות (באור הגר"א שם ס"ק לה. וראה ערך חזקה).

נאמנות האב האב שאמר: בני זה הוא בן י"ג שנה ויום אחד, נאמן לענין נדרים וחרמים והקדשות וערכים, שנדרו נדר, וחרמו והקדשו וערכיו הקדש; אבל אינו נאמן למכות ולעונשים, אם עבר על עבירה שחייבים עליה מלקות או עונש אחר (קדושין סג ב, ורש"י ד"ה בן; רמב"ם אישות ב כג).

• יש סוברים שנאמנותו של האב אינה מועילה אלא אם כן ראינו שיש לו סימנים, שהרי שנים בלא סימנים אינם מועילים, אלא שמכיון שאף סימנים בלבד אינם מועילים, שקודם זמן הגדלות אנו אומרים שאינם אלא שומא (ראה לעיל: הסימנים), לכן מועילה בזה נאמנות האב לברר שהוא בזמן הגדלות (רש"י שם).

• ויש סוברים שאילו ראינו שיש לו סימנים היה האב נאמן אף למכות ולעונשים, אלא מדובר כשמעיד על מעשה שהיה בעבר, לפני שנה או שנתיים, ואין אנו יודעים לא על השנים ולא על הסימנים, ונאמן האב לומר שבאותו זמן היו לו שנים וסימנים (רא"ש קדושין ג ט; תוס' קידושין סג ב ד"ה בני).

עד אחד עד אחד אחר, שאינו אב, שהעיד על שניו שהוא בן י"ג שנה ויום אחד, אינו נאמן אף לנדרים וחרמין וערכין והקדשות (תוס' ורמב"ן וריטב"א קדושין סג ב). וכתבו הראשונים, שהטעם שהאמינה תורה לאב יותר משאר עד אחד, שאינו נאמן, הוא לפי שדומה לדבר שבידו, שכיון שהאב מדייק לדעת השנים של בנו ועליו מוטל להודיע לאחרים השנים, עשוהו כדבר שבידו, שעד אחד נאמן (תוס' וריטב"א קדושין שם. וראה ערך אב (א): נאמנות האב).

ויש חולקים וסוברים שאף עד אחד נאמן להחזיקו כגדול לכל דבר מלבד למכות ולעונשים, ולא אמרו אביו אלא לפי שהדרך

אה"ע קנה, וכך כתב בפתחי תשובה לסדר חליצה של מהר"ם ס"ק ז להלכה.

כי שנה יש מהגאונים שסובר שאפילו בדאורייתא כגון לגיטין ולקדושין ולחליצה אין צריך בדיקה אחר שתי שערות אלא עד שיגיע לעשרים שנה, אבל משהגיע לעשרים שנה שוב אין צריך בדיקה לסימנים, ואפילו אם לא ראו שיש לו שערות הוא כגדול לכל דבר (ספר המקח לרב האי גאון שער ג'¹⁰).

שטא נשרו קטן שהגיע לכלל שניו ובדקוהו ולא נמצאו בו שערות, נחלקו אמוראים אם חוששים שמא היו בו שערות ונשרו – בדבר שהגדלות היא קולא, לדברי הכל אין חוששים שנחזיקו כגדול להקל, ולא נחלקו אלא בדבר שהגדלות הוא חומרא אם חוששים שהיו שערות והוא גדול, לפי שחזקה דרבא מורה שמסתמא היו בו סימנים; או שלא חוששים לזה (נדה מו א, ותוס' שם מח ב ד"ה איבעית אימא).

הלכה שחוששים שמא נשרו השערות (נדה שם; שו"ת תרומת הדשן קנה; רמ"א או"ח תרטו ב).

אבל אם בדקוהו כל אותו היום שנשלמו לו י"ג שנה ולא נמצאו לו שערות, שוב אפילו אחר זמן אין חוששים שמא נשרו, כשבדקוהו שוב ולא נמצאו שערות, שהרי אנו רואים שיצא מכלל חזקה דרבא (חידושי רבי עקיבא איגר או"ח תרטו ב).

בזמן הזה שאין אנו בקיאים בבדיקת כל הגוף אם לא נמצאו לו שתי שערות או גומות, ולעולם יש לחוש שמא יש לו שערות או גומות (ראה לעיל שער הסימנים ומקומם), לכן אפילו כשאין חשש שמש נשרו, כגון כשבדקוהו בכל היום שנשלמו לו י"ג שנה, חוששים שמא יש לו סימנים (חידושי רבי עקיבא איגר שם)¹¹.

וכן לכתוב תפילין פסול מספק כשלא בדקוהו (מגן אברהם לט סק"א), אלא אם כן כבר כתב את התפילין ואינו לפנינו לבדוק, שאז סומכים על חזקה דרבא (שו"ת נודע ביהודה ב או"ח א; שו"ת תורת חסד או"ח א).

הטעם שחששו בשל תורה לא לסמוך על חזקה זו, הוא משום שכל שאפשר לברר אין סומכים לכתחילה על חזקה, והרי כאן אפשר לברר על ידי בדיקת הסימנים (רשב"א ורמב"ן במלחמות חולין יב א; ט"ז אה"ע קנו ס"ק ב; פרי מגדים או"ח אשל אברהם נה סק"ז); ויש שכתב עוד טעם לפי שהוא מיעוט המצוי, וחוששים מדרבנן למיעוט המצוי כמו בבדיקת הריאה (פרי מגדים שם).

נמטון בממונות אין סומכים על חזקה זו, ולכן קטן שמלאו לו י"ג שנה, ולא בדקו אם יש לו שערות – פסול לעדות בדיני ממונות (שו"ת נודע ביהודה אה"ע א סא, ושו"ת תורת חסד או"ח א, בדעת הרא"ש והטושי"ע).

אבל אם שהו מלבדקו זמן רב אחר שהיו לו י"ג שנה, ובדקוהו אחר כך ונמצאו לו שתי שערות, הרי הוא בחזקת גדול למפרע, משעה שהיו לו י"ג שנה, גם לעדות ממון (שו"ת הרא"ש לג ה; טושי"ע חו"מ לה א); ויש חולקים וסוברים שאפילו אם בדקוהו אחר כך אינו נעשה גדול למפרע, בנוגע לממון, אלא מאותה שעה שנמצאו בו השערות ואילך בלבד (מהר"י בי רב בבית יוסף אה"ע מג, בשם הרשב"א והרשב"ץ. וראה פתחי תשובה חו"מ לה סק"א).

ויש מי שסובר בדעת חלק מהראשונים שאפילו אם לא בדקוהו כלל סומכים על חזקה דרבא להוציא ממון על פיו (שו"ת נודע ביהודה שם, בדעת התוס').

גְּדוּל הָאֲחִים¹

הגדול שבכל האחים בשנים, או במשא ומתן בנכסי ירושתם מאביהם.

יש סוברים שמצוה זו היא בכלל כבוד אב ואם (השגות הרמב"ן לספר המצוות שורש ב); ויש סוברים שהיא חיוב בפני עצמו, ואינה בכלל החיוב של כבוד אב ואם (שיטה מקובצת כתובות קג א. וראה ערך כיבוד אב ואם).

וכתבו הראשונים שהחיוב בכבוד אחיו הגדול הוא מדברי סופרים (רמב"ם ממרים ו טו), שכיון שלא למדנו אלא מדרשה של וי"ו אינו נחשב ככתוב מפורש בתורה (כסף משנה שם. וראה ערך דברי סופרים). אחיו הגדול אין הכוונה שהוא גדול ממנו, אלא שהוא גדול האחים, שנכנס במקום האב, והוא כאב לכולם, ורק אותו חייבים לכבד (שו"ת הלכות קטנות א קכ; שו"ת שבות יעקב א עו; בית לחם יהודה יו"ד רמ כב).

ויש שכתב שלא דוקא גדול האחים, אלא כל האחים הגדולים ממנו חייב בכבודם (ברכי יוסף רמ יז).

במשא ומתן

הנאה מהירושה גדול האחים הלוכש ומתכסה מהנכסים שנפלו לכל האחים יחד בירושה (ראה ערך תפיסת הבית), מה שעשה

בשנים

יבוס ביבוס נאמר: וְהָיָה הַכָּבוֹד (דברים כה ו), ודרשו: מכאן שמצוה בגדול ליבם (יבמות כד א; רמב"ם יבוס וחליצה ב ו; טושי"ע אבן העזר קסא ד), כלומר גדול האחים (רש"י יבמות שם ד"ה בנחלה; רמב"ם שם; ט"ז אה"ע קסא סק"ג).

אם לא רצה גדול האחים לייבם, חוזרים על שאר האחים, ואם גם הם לא רצו ליבם חוזרים אצל גדול האחים ואומרים לו: עליך המצוה – או חלוץ, או ייבם (יבמות לט א, כד א; רמב"ם שם ז; טושי"ע שם)².

חליצה אף בחליצה יש אמוראים שסוברים שגדול האחים קודם לשאר האחים; ויש אומרים שאינו קודם (יבמות לט ב). הלכה שקודם אף בחליצה (רמב"ם יבוס ב ו; טור ורמ"א אה"ע קסא ד. וראה ערך חליצה).

כבוד הורים בכבוד אב ואם נאמר: וְאֵת אִמְךָ (שמות כ יב), ודרשו מ-וי"ו יתירה לרבות את אחיך הגדול, שחייבים בכבודו (כתובות קג א) ככבוד אביו (רמב"ם ממרים ו טו), בין שהוא אחיו מאביו, ובין שהוא אחיו מאמו (שו"ת הרא"ש טו ו; טושי"ע יו"ד רמ כב).

זמן הגדלות של בן נח; ערך מכירה, על זמן גדלות בנוגע למכירת קרקעות שירש מאביו.

גדול האחים. 1. ה טור' קנב – קנו. 2. וראה ערך יבוס, שיש מחלוקת בין

ספק אם הגיע ליי"ג שנה. 10. וראה רי"ף ובעל המאור בבא בתרא קנו א, שדחו את דבריו, וכן שאר הפוסקים שתמו ולא הביאו חילוק בין קודם כי לאחר כי. 11. וראה ערך בר מצוה, על חיובו במצות; ערך בן נח: עונשם ושכרם, על

הולך בטל היה גדול האחים הולך בטל ואין להם הנאה במה שילבש ויתכסה, אינו יכול ללבוש ולהתכסות משל השותפות, אף על פי שבזיון הוא להם שילך ערום, ואפילו אם הוא אחיהם הבכור (נמוקי יוסף בבא בתרא קלט א).

ויש מן הראשונים שסוברים שאפילו אין גדול האחים נושא ונותן בנכסים והולך בטל, כל זמן שלא מיחו האחים הרי הוא לובש מתפיסת הבית, כדי שלא יהיה מזולזל (נמוקי יוסף שם, בשם רשב"א).

חלוקת הירושה האחים שבאו לחלוק בירושה שנפלה להם, אף על פי שאין שמין – כלומר שאין מחשבים אותם בחלוקת הירושה אלא משאירים אותם אצל מי שלובשם; אבל הבגדים שעליהם בעצמם שמין ומחשבים אותם בחלוקת הירושה (בבא קמא יא ב; רמב"ם נחלות י.ג. וראה ערך חלוקה: בירושה); אבל גדול האחים אין שמין את הבגדים שעליו, אלא נותנים לו את הבגדים בלא לחשבם בחלוקת הירושה, לפי שנוח היה לאחים שילבש מלבושים נאים כדי שיהיו דבריו נשמעים (בבא קמא שם; טושי"ע קעו ט; טור חו"מ רפח; רמ"א בשו"ע רפח א). שכיון שלבשם כבר בעודו נושא ונותן בנכסים – מחלו לו מלבושים אלו לגמרי ואין שמין אותם (שיטה מקובצת בבא קמא, שם בשם הר"מ מסרקסטה; סמ"ע חו"מ רפח סק"ב, קעו ס"ק ל).

נגדי שבת • יש סוברים שבגדי שבת שלבש גדול האחים שמין לו, כשם ששמין בגדי שבת של בניהם ובנותיהם של שאר האחים, אף על פי שבגדי חול שעליהם אין שמין (ראה ערך חלוקה: בירושה. שו"ת ר' בצלאל אשכנזי לח, בשם שיטה לא נודע למי; ערוך השולחן חו"מ רפח א), והטעם הוא שאין עולה על דעת הבעלים להקנות להם בגדים מכובדים כאלה (ש"ך קעו ס"ק כ, לדעת המגיד משנה).

• ויש סוברים שבגדול האחים אף בגדי שבת אין שמין, ואינו דומה לבניהם ובנותיהם של שאר האחים, שהטעם שאין שמין להם בגדי חול הוא מפני שמתביישים להביאם לבית דין ולשושם את הבגדים שעליהם, ולכן בגדי שבת שיכולים לשלוח את הבגדים לבית דין שמין; אבל בגדול האחים שהטעם הוא מפני שמחלו כדי שיהיו דבריו נשמעים, טעם זה שייך אף בבגדי שבת נאים (ראה רא"ש בבא קמא א יג, ש"ך שם).³

עשה (בבא בתרא קלט א), שיש תועלת לקטנים כשהוא מלובש יפה, כדי שיהיו דבריו נשמעים (רשב"ם שם ד"ה גדול; רמב"ם נחלות ט טו; טושי"ע חושן משפט רפ ב), שאותו האח עומד להם במקום האב (מאירי בבא קמא יא ב).

ולאו דוקא אם אותו האח הוא הגדול בשנים מכולם, אלא כל שעסקי הבית נעשים על ידו (רש"י בבא קמא יא ב ד"ה בגדול; מאירי שם).

אבל שאר האחים אינם יכולים להוציא במלבושים יותר מהאחרים, ואם הגדולים צריכים להוציא במלבושים יותר מן הקטנים אינם מתלבשים מתפיסת הבית, אלא חולקים בשוה וכל אחד לובש משלו (בבא בתרא קלט א; רמב"ם נחלות ט יב; טושי"ע חו"מ רפא).

הנאה • יש מפרשים שדוקא בדיעבד מה שעשה גדול האחים לכתחילה עשוי, אבל לכתחילה אינו מתלבש מהירושה, שאין לו לזולזל בממון אחיו כל כך (רשב"ם בבא בתרא קלט א ד"ה מאי; טור חו"מ רפא, בשמו).

• ויש סוברים שאף לכתחילה לובש ומתכסה משל האחים, שאינו גרוע מאפטרופוס שרשאי לכתחילה לעשות כך (ראה ערך אפטרופוס: תפקידו); ולא אמרו מה שעשה עשה, לשון דיעבד, אלא מפני שבשאר האחים אפילו דיעבד צריכים להשיב (רא"ש בבא בתרא ח נה, בשם רבנו שמעון; בית יוסף חו"מ רפא, לדעת הרמב"ם; שו"ע חו"מ רפא ב).

מיוח האחים במה דברים אמורים בזמן שאין האחים מוחים, שאנו אומרים מן הסתם שנוח לאחים בכך, כדי שיהיו דבריו נשמעים; אבל אם מיוח – שומעים להם (תוס' בבא קמא יא ב ד"ה בגדול אחי; רשב"א בבא קמא שם; טושי"ע חו"מ קעו ט, רפא ב).

ויש מהראשונים שסוברים שגדול האחים אפילו אם מיוח היתומים בתחילה, אין מחאתם מועילה, אפילו למה שלבש אחר שמיוח (נמוקי יוסף בבא בתרא קלט א, בשם רשב"א).

ויש סוברים שבגדול האחים יכולים למחות לעולם, אפילו כשלא מיוח בתחילה, אלא שבשאר אחים אפילו מחאה אינם צריכים, שגם כשלא מיוח אינם מתפרנסים אלו עם אלו (דרישה חו"מ רפא סק"א, לדעת התוס').

גדול הבית

החשוב במשפחה, שכל בני המשפחה נגררים אחריו בנוגע למנין ימי האבלות, כשמת אחד מן הקרובים.

הבית אלא כשהוא מן האבלים, דהיינו גדול האבלים, כגון בן או בת או אחות (שבלי הלקט השלם שמחות יז, בשם תשובות הגאונים). ויש שנראה מדבריו שמי שדרגת אבלותו גדולה יותר, כגון בן בין האחים, הוא גדול הבית, שהם טפלים אצלו לאבלות (ראה מאירי מועד קטן כא ב, ובהערות שם).

הנעל הבעל נקרא גדול הבית כשמתה אשתו, אפילו כשיש לה אח או אב, לפי שהוא חייב בקבורתה, ועליו מוטל לטפל בצרכי המת (שו"ת הרשב"א א תעח, ותביאו בדרכי משה יו"ד שעה סק"ב, ובש"ך שם ס"ק יב).

הגדול, אם תולים שהם שלו או שהם מהירושה. וראה ערך גדול הבית, לענין דיני אבלות בגדול האחים. **גדול הבית**. 1. ה טורי קנו – קסב.

גדרו

מהותו גדול הבית נקרא זה שהבית סמוך עליו וכולם נגררים אחריו, בין אם הוא אח, ובין אם הוא בן קטן (רמב"ן תורת האדם שער האבל ענין ההתחלה נג; שו"ת הרשב"א א תקלב; רא"ש מועד קטן ג לט; טושי"ע יורה דעה שעה ב). ודבר זה נקבע על פי אומדן, שאם היו עוסקים בעזבון המת היו כולם הולכים אחר עצתו (דרך החיים רנג; ריעב"ץ בסדרו הלכות אבלות).

יש אומרים שהגדול בשנים נקרא גדול הבית לגבי הצעירים ממנו (רש"י מועד קטן כא ב ד"ה שיש; אור זרוע ב תכד; סמ"ק צז). ואין גדול

הראשונים אם כשהגדול לא רצה כולם שוים, או שהגדול גדול קודם. 3. וראה בערך טוענים לירוש וללוקח, בענין שטרות או מתנה שיוצאים על שם האח

יתרה לנהוג אבלות בדרך, ולהיפך כשגדול הבית שם החומרא לאלה שנשארו שצריכים לאחר את מנין האבלות עד שיסתם הגולל (ב"ח יו"ד שעה).

• יש פוסקים שהולכים אחר גדול המשפחה לקולא, שאם גדול הבית כאן – אלו ואלו מונים משיצא המת, היה גדול הבית שם – אלו שכאן מונים משיצא המת, ואלו ששם מונים משיסתם הגולל (בעל הלכות גדולות כא הלכות אבל עמ' רמז; ר"ץ גיאות הלכות אבל עמ' רכא; מאירי מועד קטן כב א, בשם גאונים).

• ויש חולקים על כל זה וסוברים שלדעת הבבלי אין הולכים כלל בהתחלת אבלות אחר גדול הבית, אלא לעולם אלה שבביתם מתחילים מיד, ואלה שעם המת משיסתם הגולל (אור זרוע ב תכד; רא"ש מועד קטן ג לח, בשם הראב"ד).

חזר טבית וכל זה כשלא חזר גדול הבית מבית הקברות, אלא הקברות נשאר שם, כגון שדר באותה עיר של בית הקברות, אבל אם חזר למקום האבלים נחלקו הדעות:

• יש סוברים שאם חזר בתוך שלשה ימים אף הוא מונה עמהם, ואם חזר לאחר שלשה ימים הוא מונה לעצמו, מסתימת הגולל, והם מונים לעצמם (תוס' מועד קטן כב א ד"ה דאתא, בשם ר"י; רמב"ן תורת האדם שער האבל ענין ההתחלה נג, בשם ר"ח ורבותינו הצרפתים).

• יש סוברים שאפילו אם חזר גדול הבית ביום השביעי, בעוד המנחמים אצל האבלים, הוא מונה עמהם (רמב"ן שם; ש"ך יו"ד שעה ס"ק יב, בדעת הר"ף והרמב"ם ועוד).

• ויש סוברים, שאם בהתחלת האבלות היה גדול הבית בבית הקברות, דהיינו שבשעת קבורה כשנסתם הגולל היה שם, והאחרים נשארו בבית – מונים אלו ואלו משיסתם הגולל, בין שחזר ובין שלא חזר; אבל אם התחילו את האבלות כולם בשוה, שגם גדול הבית נשאר בבית, או שכולם הלכו לקבורה, ואחר כך הלך גדול הבית לצורך המת, כגון לעשות לו מצבה וכיוצא בדבר, אז אם חזר בתוך ששה ימים מונה עמהם, ואם לא – מונה לעצמו (טור יו"ד שעה, בדעת הרא"ש, להבנת הש"ך שם ס"ק יב).

בא ממקום אחר

הזין מי שמת לו קרוב שצריך להתאבל עליו ובא אל שאר האבלים, וגדול הבית נמצא בבית, אם בא ממקום קרוב אינו מונה לעצמו שבעה ימים שלמים, אלא מונה עמהם (מועד קטן כא ב; רמב"ם אבל ז ד; טושי"ע שעה ח), שאבלותו של גדול הבית חשובה לצרף את הבא עמו (ראה רש"י ד"ה שיש), והוא בטל אצלו (תוס' שם כב א ד"ה דאתא), וטפל ונמשך אחר מנינו של גדול הבית, שמנינו עיקר (תלמיד ר' יחיאל מפריש שם; שו"ת הרשב"א א תעח).

ונחלקו תנאים בדבר: לחכמים דוקא כשבא תוך שלשה ימים הראשונים, שהם תוקפה של אבלות (רא"ש מועד קטן ג לח, בשם הראב"ד), אבל בא מכאן ואילך מונה לעצמו; ולר' שמעון אפילו בא ביום השביעי מונה עמהם (מועד קטן כא ב), ובלבד שכשבא מצא מנחמים אצלם (שם כב א), שלא כלתה אבלותו, ועדיין נוהגים קצת אבלות (שו"ת הרשב"א א תעח; טור ורמ"א יו"ד שעה ח).

האמוראים נחלקו אם הלכה כר' שמעון, ומאחר שהלכה כדברי

מצטער אין הולכים בגדול הבית אחר המצטער יותר, שאין כל הדעות שוות (שו"ת הרשב"א א תעח).

ראוי לירש וכן לא תלוי הדבר בזה אם הוא ראוי לירש, כגון האם והבן, אם האם עיקר הבית, היא גדול הבית אפילו אצל הבן, אף על פי שהבן הוא היורש (שו"ת הרשב"א א תקלב).

ויש מהראשונים שנסתפק אם אשה, כגון האם או אחותו גדולה, נחשבת לגדול הבית (ריטב"א מועד קטן כא ב).

קטן אין הקטן נחשב לגדול הבית, אלא אם כן הגיע למצות, שהוא בן י"ג שנה (ראה ערכים: בר מצוה, גדול), שחלה עליו אבלות (תשובות הגאונים גאונים קדמונים לה; שו"ע שעה ב, בשם יש מי שאומר)².

בהתחלת האבלות

גדול המשפחה מת שהולכיכוהו ממקום למקום, שהלכה היא שאלה שאינם הולכים עמו מונים את שבעת ימי האבלות משיחזירו פניהם מהמת, ואלה שהולכים עמו מונים מסתימת הגולל (ראה מועד קטן כב א; טושי"ע יו"ד שעה ב. וראה ערך אבלות: התחלת האבלות) – אין הדברים אמורים אלא כשגדול המשפחה אינו נמצא שם, אבל כשגדול המשפחה נמצא, הכל הולך אחר גדול המשפחה לחומרא (ירושלמי מועד קטן ג ח).

ונחלקו הדעות כיצד הולכים אחריו:

• יש אומרים, שאם היה גדול המשפחה בבית, אלו שבבית מונים משיצא המת, ואלו שהלכו עם המת מונים משיסתם הגולל; ואם היה גדול המשפחה הולך עם המת, אלו ואלו מונים משיסתם הגולל (ירושלמי שם לגירסת הראב"ה ג הלכות אבל תתמב; שו"ת הראב"ן קח; אור זרוע ב תכד, ועוד; שו"ע יו"ד שעה ב). שאין גדול הבית גורר אחריו את שאר האבלים אלא להחמיר ולמנות את האבלות מאוחר יותר, היינו משיסתם הגולל, כשהוא עם המלווים, אבל לא להקל כשהוא בבית שימנו יחד עמו משיצא המת (ראה ראב"ה וראב"ן שם, ותוס' מועד קטן כב א ד"ה מהדרינתו).

• יש מהראשונים שכתבו לדעה זו שדוקא כשגדול הבית יכול לבוא אל הקבר בתוך שלשה ימים, אז נגזרים עמו אלה שכאן למנות משיסתם הגולל, אבל אם אינו יכול לבוא אל הקבר תוך שלשה ימים – אלו שבבית מונים מיד (ראב"ה וראב"ן שם), שאין סברא שאלה שבבית ישבו ימים רבים ולא יתחילו אבלות (ש"ך יו"ד שעה סק"ג).

• יש סוברים שאם היה גדול המשפחה כאן – אלו ואלו מונים משיצא המת, ואם היה גדול משפחה שם – אלו ואלו מונים משיסתם הגולל (גירסת הרמב"ן במלחמות מועד קטן כב א, ובתורת האדם שער האבל ענין ההתחלה נג, רא"ש מועד קטן ג לט, ובשיטה לתלמיד ר"י מפאריש מועד קטן שם; טור יו"ד שעה).

וכתבו הראשונים שאין הכוונה שכאשר גדול הבית בבית כולם מונים משיצא המת ועולים להם בחשבון, שאם כן הרי זו קולא ולא חומרא, אלא שאת עיקר האבלות יתחילו למנות משיסתם הגולל, ומכל מקום משום כבודו של גדול המשפחה יתחילו להתאבל עמו מיד (תוס' מועד קטן כב א ד"ה מהדרינתו). ויש שפירשו לגירסא זו שיש כאן חומרא, שמכיון שהולכים בדרך ללוות את המת וצריכים למנות עם גדול הבית שנשאר בבית הרי זו טרחה

² וראה חידושי רבי עקיבא איגר יו"ד שעה ח, בשם שו"ת שמש צדקה, שאין דנים דין גדול הבית אלא בבניו ובני ביתו הסרים למשמעתו, או סמוכים על

אל האחים (שו"ת הר"י מיגש צא; רא"ש מועד קטן ג לח; שבלי הלכת השלם יז; רמב"ם אבל ז ד; טוש"ע יו"ד שעה ח).

ויש מהראשונים שסוברים שאין הבדל בין אם הבא שמע מהאבלות במקום שהוא שם, ובין אם לא שמע עד שבא אצל האבלים, ולעולם מונה עם גדול הבית (רמב"ן בתורת האדם שער האבל ענין ההתחלה נג, והביאו הטור שם).

הלך למקום אחר ואין הדברים אמורים אלא כשבא למקום שמת שם המת, או למקום הקבורה, אבל אם היה לא זה ולא זה - אין הבא טפל להם, ומונה לעצמו (אור זרוע תכד, בשם ר' שמשון בן אברהם; שו"ע יו"ד שעה ח); ויש שאינם מחלקים בדבר (ראה מאירי מועד קטן כב א).

בא הקרוב למקום המת, ולא נכנס לביתו של גדול הבית, אלא לביתו של אחיו השני, נחלקו האחרונים אם מצטרף למניינו של גדול הבית או לא (ראה עקרי הד"ט לו אות יח, ושדי חמד אבלות עו).

בא למקום קרוב יש מהגאונים שכתב שאם נכנס הבא ממקום רחוק ביום שלישי למקום קרוב ועמד שם שנים או שלשה ימים, הרי זה נחשב כאילו בא ממקום קרוב (רמב"ן בתורת האדם שער האבל ענין ההתחלה נג, בשם רב נטרונאי גאון); אבל נחלקו עליו (רמב"ן שם; טור יו"ד שעה).

חזר לביתו כשהבא מונה עמהם הרי זה מונה אפילו כשלא נתעכב שם אלא חזר לביתו אחר כך (שו"ת הרשב"א א תעו; רמ"א בשו"ע יו"ד שעה ח; בדק הבית בבית יוסף שם).

גדול הבית גדול הבית עצמו שבא ממקום אחר ומצא אחרים מתאבלים, אפילו בא ממקום קרוב, מונה לעצמו (רש"י מועד קטן כא ב ד"ה שיש; ראב"י"ה ג הלכות אבל תתמב; שו"ת הראב"ן קח; טור יו"ד שעה); ואף היושבים בבית אינם נגדרים אחריו, שהבא מונה עם הנמצא, ולא הנמצא עם הבא (שו"ת הרשב"א א תקלב).

המיקל באבל (ראה ערך הלכה), נפסקה הלכה כר' שמעון (מועד קטן כב א; רמב"ם אבל ז ד; טוש"ע שעה ח).

ננערו המנחמים לעמוד ולא עמדו, הדבר ספק (מועד קטן שם), והלכה להקל (רמב"ם שם; טוש"ע שם).

יצא הגדול מהבית יש מן הראשונים שכתב שאפילו אם גדול הבית לא נמצא בבית בשעה שזה בא, אלא יצא לאיזה דבר או לאיזו סיבה, ובא זה ומצא מנחמים שם, הרי זה כמו שגדול הבית שם (שו"ת הר"י מיגש צא, והביאו בברכי יוסף שעה א).

מקום קרוב מקום קרוב נקרא מהלך יום אחד (רש"י חולין נ א ד"ה בא), שהוא מהלך עשר פרסאות, שאפשר שיבוא ביום אחד (בעל הלכות גדולות כא הלכות אבל עמ' רמו; תוס' מועד קטן כא ב ד"ה מקום; רא"ש מועד קטן ג לח; רמב"ם אבל ז ד; טוש"ע שעה ח). אבל אם בא ממקום רחוק יותר מזה - מונה לעצמו (מועד קטן כא ב; רמב"ם וטוש"ע שם).

בזמניו בזמננו שנתחדשו דרכי נסיעה ברכבות ומטוסים, באופן שמצוי לבוא ביום אחד ממקום רחוק הרבה יותר מעשר פרסאות, נחלקו האחרונים:

- יש פוסקים שדינו כמקום קרוב (שו"ת חכמת שלמה שבסוף ספר הר המור יג, בשם רבנים מפורסמים; נחל אשכול ב עמ' 162; ערוך השולחן יו"ד שעה יז. וראה שדי חמד מערכת אבלות עג).

- ויש פוסקים שאין לשער אלא לפי המקובל לנו מחז"ל, שמקום קרוב הוא מהלך עשר פרסאות, שאדם מהלך ברגליו ביום, והשיעורים לא ישתנו לפי התחבולות המתחדשות (שו"ת שואל ומשיב קמא ג קג).

ידע מהאבלות לא אמרו שהבא מונה עם גדול הבית אלא כשלא נודע לו מהאבלות עד שבא, שאם נודע לו מקודם כבר חלה האבלות עליו, ולא מסתבר שיקצר אבלותו אחר שבא

גִּדּוּל פְּרַע¹

גידול שיערות הראש, כמצוה או כאיסור

ולפיכך אמרו סתם נזירות שלשים יום (ראה ערך נזירות), מפני שאין גידול פרע פחות משלשים יום (ספרי שם; נזיר ו ב).

שלשים יום של גידול פרע הם כ"ט יום שלמים ומקצת מיום השלשים (מנחת חינוך קמט סק"ג).

גזר המצוה נחלקו הדעות במצות גידול פרע בנזיר:

- יש ראשונים שסוברים שהמצוה היא שמיום הראשון למנין הנזירות יהיה לו פרע, ולכן נזיר שגילה באמצע נזירותו, שדינו שסותר שלשים יום (ראה נזיר לט א. וראה ערך נזיר), הרי זה אפילו כשנזר נזירות מרובה, באופן שנשארו לו מכאן ועד סוף הנזירות שלשים יום ויותר, מכל מקום סותר שלשים יום עד שיהיה לו פרע, ואחר כך מתחיל למנות, ואותם שלשים יום אינם עולים לו מן המנין (רמב"ם נזירות ו א-ב).

- ויש חולקים וסוברים שאינו סותר אלא כדי שיהיה לו גידול שיער בשביל גילוח כשישלם את נזירותו, ולכן בנזירות מרובה,

בנזיר

המצוה מצוה עשה שהנזיר יגדל את שיער ראשו, שנאמר: **גִּדּוּל פְּרַע** שיער ראשו (במדבר ו ח. רמב"ם נזירות א א). ומצוה זו נמנית במנין המצות (ספר המצות לרמב"ם עשה צב; סמ"ג עשין קכו; חינוך מצוה שעד).

שלשים יום כמה הוא גידול פרע, אין פחות משלשים יום (ספרי נשא כה; נזיר ו ב; סנהדרין כב ב; ירושלמי נזיר ו ג; רמב"ם ביאת מקדש א ט). ונחלקו במקורו:

יש למדים זאת מהכתוב: **קִדַּשׁ יְהִיָּה גִּדּוּל פְּרַע**, שאין גידול פרע פחות ממנין "יהיה" שהוא גימטריא שלשים (נזיר ו ב, לפירוש התוס' שם ד"ה שומע), ואינו אלא סימן וסמך, ועיקר הדבר הוא מקבלה (פירוש המשניות לרמב"ם נזיר א ג; פירוש הרא"ש נזיר ה א); או שגדל פרע משמעו כדרך שבני אדם מגדלים פרע, והוא שלשים יום (ירושלמי נזיר א ג, ובקרבן העדה שם).

כשהכהן רוצה להיכנס למקדש (מאירי סנהדרין כב ב), וכשאנו נכנס למקדש אינו באיסור גידול פרע כלל (חינוך קמט). ועל הכהן העובד בלבד אמרו שמסתפר משלשים יום לשלשים יום (רמב"ם ביאת מקדש א יא), וכהן שאינו רגיל לעבוד, אפילו בזמן הבית, מותר לו לגדל פרע (כסף משנה שם י).

• יש אומרים שאפילו שלא בשעת ביאה למקדש אסור לגדל פרע, וחייב להסתפר אחת לשלשים יום, וזמן ביאה שאמרו הוא זמן משמרותם (ראב"ד בהשגות שם י. וראה ערך משמרות), ולמעט בזמן הזה שמותר (כסף משנה שם; רש"י תענית יז א ד"ה שלא בזמן).

• ויש אומרים שהאיסור מהלכה למשה מסיני הוא על העבודה במקדש בגידול פרע (ראה ערך פרועי ראש), וחכמים גזרו שיסתפר משלשים יום לשלשים יום שלא יהיו פרועי ראש כלל, כדי שלא יעמדו מנוולים פסולים מן העבודה, והתירו להם בזמן הזה, שאין בית המקדש קיים (רמב"ן בהשגות לספר המצות לאוין קסג).³

בכהן גדול

האיסור נוסף על האזהרה לכהן הדיוט, נאמרה בכהן גדול אזהרה נוספת: **אַתָּה רֹאשׁוֹ לֹא יִפְרַע** (ויקרא כא י). ונחלקו הראשונים במצוה זו:

יש אומרים שהאיסור הוא גם כשמגלח שלא על מתו (ספר המצות לא תעשה קסג; חינוך קמט); ויש אומרים שהאיסור המיוחד שבכהן הגדול אינו אלא כשפורע ראשו על מתו (רש"י על התורה שם; רמב"ן בהשגות לספר המצות שם).

עבר הכהן הגדול וגידל פרע עבר בלאו, אלא שאינו לוקה, שהרי זה לאו שאין בו מעשה (מנחת חינוך קמט סק"ד).

שלא בשעת עבודה הכהן הגדול אסור לגדל פרע לעולם, אף שלא בשעת עבודה, שהרי תמיד הוא במקדש (רמב"ם ביאת מקדש א ט, כלי המקדש ה ו). ואפילו הסוברים שכהן הדיוט אינו אסור אלא בשעת ביאה למקדש, בכהן גדול מודים, שלפיכך נכפלה האזהרה בכהן גדול להורות שהוא אסור בגידול פרע לעולם (ספר המצות לא תעשה קסד; חינוך קמט), שאפילו אם יהיה לו אונס ויצטרך לעמוד חוץ למקדש קצת ימים, יש עליו חיוב שלא יגדל פרע (חינוך שם).

פחות מל' יום ואינו עובר על הלאו אלא אם כן גידל פרע שלשים יום, שאין פרע פחות משלשים יום (מנחת חינוך קמט סק"א). אבל חכמים אמרו שכהן גדול מסתפר מערב שבת לערב שבת (תענית יז א; סנהדרין כב ב; רמב"ם כלי המקדש ה ו), הואיל ומשמרות מתחדשות בכל שבוע (גמרא שם. וראה ערך משמרות), שתראנו המשמרת החדשה הנכנסת ביופיו (רש"י תענית שם ד"ה ומשמרות).

צורת התספורת תספורת של כהן גדול היא ראשו של זה בצד עיקרו של זה, שנאמר (יחזקאל מד כ) **כְּסוּמוֹ אֶת רִאשֵׁיהֶם** (נדרים נא א; סנהדרין כב ב; רמב"ם כלי המקדש ה ו). וזה כעין כוסמת הגדלה כך, שהשבלים שלה ראשו של זה בצד עיקרו של זה (רש"י יחזקאל שם, בשם ר' מנחם; תוס' סנהדרין שם ד"ה כסום). ונחלקו הראשונים בפירושו:

כשנשארו לו עוד שלשים יום לתשלום הנזירות, אינו סותר כלום (תוס' לט א ד"ה סתם).

מקצת שיערה אפילו אם קצץ מקצתה של שיערה אחת, ולא עקרה כולה, באופן שעל הלאו של גילוח שיש בנזיר לא עבר (ראה ערך נזיר), מכל מקום על העשה של גידול פרע עבר (תוס' נזיר לט ב ד"ה ת"ר).

ויש שהוכיחו מדברי ראשונים שחולקים וסוברים שאם לא קצץ עד שלא נשאר מהשיערה כדי לכופף ראשה לעיקרה (ראה ערך נזיר שלדעת הרמב"ם זהו השיעור של הלאו), אף על העשה של גידול פרע לא עבר (משנה למלך נזירות ה יא, ממשמעות לשון הרמב"ם).

גילח בסם העביר על ראשו סם שמשיר את השיער והשיר את השיער, אף על פי שלא עבר על הלאו של גילוח (ראה ערך נזיר), בטל מצות עשה של גדל פרע שיער ראשו (ספרי זוטא נשא ו א; ספר המצות לרמב"ם עשה צב; רמב"ם נזירות ה יב).

ויש מהראשונים סוברים שאף על העשה של גידול פרע אינו עובר בהעברת השיער על ידי סם (פירוש הרא"ש נזיר סא א, וראה מנחת חינוך שעג סק"ב).

אחר שגילח נסתפקו האחרונים אם אדם אחר שגילח את הנזיר עובר גם כן על העשה של גידול פרע, כשם שעובר על הלאו של גילוח (ראה ערך נזיר), או שהעשה הוא רק על הנזיר בלבד ולא על אחר (מנחת חינוך שעג סק"ג).²

בכהנים

האיסור כהן הדיוט אסור בגידול פרע, שנאמר: **וְרֹאשׁוֹ לֹא יִגְלַחוּ וּפְרָעוֹ לֹא יִשְׁלַחוּ** (יחזקאל מד כ. תענית יז א; סנהדרין כב ב), שלא ירבו גידול שיער (רש"י יחזקאל שם), ולמדים בגזרה שוה פרע פרע מנזיר שהוא שלשים יום (תענית שם).

ומתוך שנאמר ופרע לא ישלחו, ולא: לא ישלחו פרע, משמעו שפרע של שלשים יום מותר להיות לו אלא שלא ישלחו יותר מזה (תענית שם), שלא גידול שיער אלא גידול פרע הוא שאסור (יד רמ"ה סנהדרין שם), ולכן כהן הדיוט מסתפר אחת לשלשים יום (גמרא שם; רמב"ם ביאת מקדש א יא).

סקור האיסור יש סוברים שעיקר איסור זה נאמר בתורה: **רֹאשִׁיכֶם אַל תִּפְרְעוּ** (ויקרא י ו), וכן אמרו: ראשיכם אל תפרעו – אל תגדלו פרע (ספרא שמיני א מ, ומלבי"ם שם).

ויש אומרים שמה שנאמר לאהרן ולבניו אינה מצוה לדורות אלא הוראת שעה ביום הראשון לכהונתם שלא ינהגו באבלות, ועיקר הדין הוא הלכה למשה מסיני, אלא שנשמך על הכתוב של **יחזקאל** (רמב"ן בהשגות לספר המצות לאוין קסג).

זמן ביאת מקדש במה דברים אמורים בזמן ביאת מקדש, שכן סמוך לפרשת ראשיכם אל תפרעו נאמרה פרשת שתויי יין, וכשם שאין הכהנים מוזהרים על היין אלא בשעת ביאה למקדש (ראה ערך שתויי יין), כך אין אסורים לגדל פרע אלא בשעת ביאה למקדש (תענית יז א; סנהדרין כב ב; רמב"ם ביאת מקדש א יא).

ונחלקו הראשונים מה נקרא זמן ביאה:

• יש אומרים שהוא בשעת ביאה למקדש (רמב"ם ביאת מקדש א י),

מקדש, על חיובו בכניסה למקדש ובעבודה בגידול פרע.

2. וראה ערך נזיר, על איסור הלאו של תגלחת בימי נזירותו. 3. וראה ערך פרועי ראש, על חילול העבודה של כהן שעבד בגידול פרע. וראה שם ובערך ביאת

אונן יש מן הראשונים סוברים שהאונן, לפני הקבורה, אף על פי שכל דיני אבלות עדיין אינם נוהגים בו (ראה ערך אנינות: לפני הקבורה. ושם מחלוקת בדבר), מכל מקום בתספורת אסור, שהרי האיסור נלמד מבני אהרן, שנאמר בהם אל תפרעו, והם הרי היו אוננים (תוס' מועד קטן כג ב ד"ה ואינו, בשם ריב"א. וראה טור ורמ"א יו"ד שמא ה. וראה ערך אבלות).

מנודה המנודה אסור בתספורת כמו האבל (מועד קטן טו א; רמב"ם תלמוד תורה ז ד; טוש"ע יו"ד שלד ד. וראה ערך נידול).

במצורע

האיסור במצורע נאמר: וְרָאִשׁוּ יִהְיֶה פְרוּעַ (ויקרא יג מה), ונחלקו תנאים בפירושו: ר' אליעזר אומר אין פריעה אלא גדול שיער; ר' עקיבא אומר שהכוונה שראשו יהיה מגולה, כמו: ופרע את ראש האשה (במדבר ה יח. רש"י מועד קטן טו א, וראה תוס' ד"ה מנודה; ספרא תוריעה ה ו), שלא ישים תפילין, או שלא ישים הכובע והסודר (מועד קטן שם). ויש מפרשים שלא ישים כובע נאה וסודר נאה (מאירי שם).

יש מהראשונים שמצדדים לומר שאף ר' עקיבא מודה שפריעת הראש האמורה במצורע היא גידול פרע, אלא שדורש שני דברים (תוס' מועד קטן טו א ד"ה וראשו).

הלכה שמצורע אסור להסתפר (מועד קטן שם; רמב"ם טומאת צרעת י ו, וראה ערך מצורע מוסגר; מצורע מוחלט).

חומרות גידול פרע של מצורע היא מצות עשה, ונכללת במצות שאר הנהגת המצורע (ראה ספר המצות עשה קיב; סמ"ג עשין רלח; חינוך קעא). ולכן אפילו כהן גדול שאסור בגידול פרע (ראה לעיל: בכהנים), כשהוא מצורע מגדל פרע, שעשה של גידול פרע של מצורע דוחה את לא תעשה של כהן גדול (רמב"ם טומאת צרעת י ו, ובספר המצות שם).

גְּדוּלָּה

אשה שהגיעה לזמן שנעשית בת דעת ונתחייבה במצות ובעונשים

כשם ששיעור השנים של גדלות באיש כתבו הראשונים שהוא הלכה למשה מסיני (ראה ערך גדול: השנים), כך שיעור י"ב שנה באשה הוא הלכה למשה מסיני (שו"ת מהרי"ל נא).

מנין השנים שנים עשרה שנה שאמרו מונים אותן לשנים שלה, מיום שנולדה, ולא לשנות העולם (נדה מז ב, ורש"י ד"ה בכוליה, ושם מח א. וראה ערך גדול).

ואינן לא שנות חמה ולא שנות לבנה, אלא שנים של סדר העיבור שהן פשוטות ומעוברות (רמב"ם אישות יב כא. וראה ערך שנה).

יום אחד שאמרו נוסף ל"ב שנה, נחלקו הראשונים אם הוא בתחילת יום הראשון של שנת השלש עשרה, או שאינה נעשית גדולה עד שיעברו עליה שנים עשרה שנים מעת לעת, דהיינו לשעות, כדרך שנחלקו באיש (ראה ערך גדול, ושם מובא שרוב הפוסקים סוברים שאין צריך מעת לעת).

• יש מפרשים שתספורת זו היא שאינו מסתפר בתער אלא במספרים, ראש שערה זו בעיקר זו, שיראה כאילו הוא צמח כאחת (רמב"ם שם).

• יש מפרשים שראש שיער העליון יורד עד עיקרו של תחתון, וגוזז בתחתון עד עיקרו, שלא ירד מראשו של עליון למטה, כדי שיהא מצחו ופדחתו מגולה (ראב"ד בהשגות שם). ועל דרך זו היה מגלח שיער שלישי שלמעלה מהשני, ומשייר הרביעי ומגלח החמישי וכן הלאה עד תום כל השערות שבראש (כסף משנה שם).
• ויש מפרשים שיצמצם שלא יעלה אחד מהשערות על חברו (ר"ן נדרים נא א).

באבל ומנודה

אבל בבני אהרן, שהיו אבלים על מיתת נדב ואביהוא נאמר: וְרָאִשְׁיָכֶם אֶל תְּפֻרְעוֹ (ויקרא י ו), ולמדים מכך שכל המתאבל אסור לספר שעריו (מועד קטן יד ב; רמב"ם אבל ה ב; טוש"ע יו"ד שצ א), אלא מגדל פרע שלשים יום (מועד קטן יט כ; רמב"ם שם ו ב; טוש"ע שם. וראה ערך אבלות שבעה, על דיני איסור התספורת באבל), שלמדים בגזרה שוה "פרע פרע" מנזיר (מועד קטן שם).

אבל שלא פרע, חייב מיתה בידי שמים, שנאמר: וְרָאִשְׁיָכֶם אֶל תְּפֻרְעוֹ וְגו' וְלֹא תִמָּתוּ, אבל אחר שלא פרע חייב מיתה (מועד קטן כד א). ונחלקו הראשונים בדבר:

• יש סוברים שאפילו אם אבלות שבעה היא מדרבנן (ראה ערך אבלות: מצות האבלות ומקורה, מחלוקת ראשונים בדבר), איסור תספורת שלשים יום הוא מן התורה, שהרי למדים מן הפסוק שחייב מיתה (הראב"ד, הובא ברמב"ן בתורת האדם שיער האבל ענין האבלות פא, וברא"ש מועד קטן ג ג, ובמאירי מועד קטן יד ב).

• ויש חולקים וסוברים שאין לימוד זה אלא אסמכתא בעלמא (רמב"ן ורא"ש שם, בשם רבנו מאיר; מאירי שם)⁴.

אין אשה חייבת במצות הנוהגות בנשים (ראה ערך אשה), ואינה בת עונשים להתחייב על אחת מהעברות שבתורה, וכן אין מעשיה ודבריה קיימים בנוגע לכל הדברים הצריכים דעת וכוונה, עד שנעשית גדולה, שאז יש לה דעת.

אינה נעשית גדולה אלא בשני דברים: שנים וסימנים (ראה להלן).

השנים

הגיל התנאים נחלקו מתי נעשית האשה גדולה:

ר' שמעון בן אלעזר סובר שכשהיא בת שלש עשרה שנה ויום אחד נעשית גדולה; ורבי סובר שבת שנים עשרה שנה ויום אחד נעשית גדולה (נדה מה ב)².

הלכה כרבי (רמב"ם שביתת עשור ב יא, אישות ב א; טוש"ע אורח חיים תרטז ב, אבן העזר קנה יב, קסז ד, קסט י ועוד).

גדולה. 1. ה טורי קסח – קעט. 2. וראה ערך אשה, בטעם ההבדל בזמן

4. וראה ערך אבלות, על זמן איסור תספורת באבלות על אביו ואמו.

הסימנים

זמן הגאון אין בת י"ב שנה ויום אחד נקראת גדולה, אלא אם כן הביאה שתי שערות, שהן סימן גדלות (נדה מז א ועוד; רמב"ם שבת עשור ב יא, אישות ב א והלאה; טוש"ע או"ח תרטז ב, אה"ע קנה יב, קסז ד, קסט י).

ודוקא כשהביאה השערות אחר י"ב שנה, שאם הביאה קודם לכן, אפילו נשארו בה אחר כך, אינן אלא שומא וקטנה היא (רמב"ם אישות ב יח; טוש"ע אה"ע קנה יד, קסט י).

הביאה את שתי השערות ביום האחרון של י"ב שנה, דינה כאיש שהביא השערות ביום האחרון של י"ג שנה (ראה ערך גדול: הסימנים, שיש מחלוקת בדבר).

וכן אם לא נבדקה בתוך הזמן, ונבדקה אחר זמן, או כשהביאה סימנים ולא נודע לנו מנין שנתייה, בכל אלה דינה כמו באיש במקרים כאלה (ראה ערך גדול).

שיעור שיעור השערות ומקומן בגוף הוא כשיעורן ומקומן **ומקום** באיש (ראה ערך גדול: שיעור הסימנים ומקומם).

זמן נערות שתי השערות נקראות סימן התחתון (ראה נדה מח א, ובגרות ורש"י ד"ה בא סימן; רמב"ם אישות ב ב).

מאחר שהביאה סימן התחתון נקראת נערה עד שיעברו ששה חדשים גמורים, ומתחילת יום תשלום ששה החדשים ואילך נקראת בוגרת, ואין בין נערות לבגרות אלא ששה חדשים בלבד (רמב"ם שם. וראה ערך בוגרת).

אילונית הגיעה לי"ב שנה ויום אחד ולא הביאה שתי שערות, אף על פי שנראו בה סימני אילונית, עדיין היא קטנה, עד זמן גדלותה של אילונית (ראה נדה מז ב) ³.

סימן העליון מלבד הסימן התחתון יש בבת גם סימנים מלמעלה, והם הנקראים סימן העליון (ראה נדה מח א; רמב"ם אישות ב ז). במהותם של סימנים אלה נחלקו התנאים במשנה ובברייתא.

במשנה: איזהו סימנה, ר' יוסי הגלילי אומר משיעלה הקמט תחת הדר; ר' עקיבא אומר משיטו הדדים; בן עזאי אומר משתשחיר הפיטומת; ר' יוסי אומר כדי שיהא נותן ידו על העוקץ והוא שוקע ושוהה לחזור.

ובברייתא: ר' אלעזר בר' צדוק אומר משיתקשקשו הדדים; ר' יוחנן בן ברוקה אומר משיפצל ראש החוטם; ר' יוסי אומר משתקיף העטרה; ר' שמעון אומר משנתמעך הכף (נדה מז א, מח א; תוספתא נדה (צוקרמאנדל) ו ד).

הראשונים נחלקו אם הסימנים הללו הם סימני בגרות או סימני נערות:

• יש מהראשונים סוברים שכולם סימני בגרות הם (רש"י נדה מז א ד"ה צמל; פירוש המשניות לרמב"ם נדה ה ח; רשב"א נדה שם בשם ר"ח).

• יש סוברים שהסימנים שבמשנה הם סימני נערות, שנעשית גדולה בהם, והסימנים שבברייתא הם סימני בגרות (תשובות גאונים הרבני עד; תוס' נדה מז א ד"ה איזהו, בשם רבינו תם; רמב"ן ורשב"א ורא"ש וריטב"א שם, בשמו; אור זרוע א תרעב, בשם הר"י).

• ויש סוברים שכל הסימנים, בין שבמשנה ובין שבברייתא, הם סימני נערות (רמב"ם אישות ב ז).

הלכה כדברי כל התנאים להחמיר (נדה מז ב), שאם נראה בה סימן אחד משמונה סימנים הללו, דנים בה להחמיר שהרי זה סימן (ראה רמב"ם אישות ב ח).

הביאה סימן הסימן התחתון אפשר שיבוא עד שלא בא סימן העליון, ובסימן העליון נחלקו התנאים אם אפשר לסימן העליון שיבוא עד שלא בא התחתון, או שאי אפשר לעליון לבוא לפני שבא התחתון (נדה מח א). הלכה כחכמים שאי אפשר לסימן העליון לבא עד שלא בא התחתון (מאירי נדה שם; רמב"ם אישות ב ח).

ומכיון שבשמונה הסימנים העליונים הלכה כדברי כולם להחמיר (ראה לעיל), לכן אם לא נראה סימן התחתון, ונראה בה אחד מכל אלה הסימנים, הרי היא ספק גדולה ספק קטנה, ודנים בה להחמיר, שאינה חולצת שמא היא קטנה, ואינה מתייבמת וכן אינה ממאנת, שמא היא גדולה.

ואם נראו כל הסימנים ולא נראה סימן התחתון, הרי זו גדולה ודאית, שאי אפשר שיבואו כולם אלא אם כן כבר בא התחתון ונשרו השערות (רמב"ם אישות ב ח).

נראה בה סימן אחד משמונה הסימנים או כולם, והיא בת י"ב שנה או פחות, אין משגיחים בהם, והרי היא קטנה (רמב"ם שם), שאין סימן העליון עדיף יותר מסימן התחתון, שאינו מועיל קודם י"ב שנה ויום אחד (מגיד משנה שם). נעשית בת י"ב שנה ויום אחד ונראה בה הסימן התחתון, אין משגיחים באחד מכל אלה הסימנים (נדה מח ב; רמב"ם שם), שעל סימן התחתון בלבד סומכים לעשותה גדולה, אף בלא הסימן העליון (נדה שם).

וכתבו הראשונים שאם נראו בה דדים גדולים, סימן זה בלבד מועיל שאין צריך לבדוק שוב אחר שתי שערות (תוס' נדה מט א סוף ד"ה ואיבע"א, ושם נב ב ד"ה הלכה; רא"ש סוף יבמות בסדר חליצה; טוש"ע אה"ע קסט י), ואפילו אם אין עדים שהיא בת י"ב שנה ויום אחד (שו"ת משאת בנימין י, והובא בבאר היטב אה"ע קסט ס"ק יב).

ויש אומרים שבסימן העליון, אף בסתם, שהדדים שוככים ומטים, סומכים גם בלי ידיעת השנים, שרק בשתי שערות יש להסתפק שמא קטנה היא ואינן אלא שומא, אבל בסימן העליון כשאנו אומרים אי אפשר לעליון בלי תחתון הרי שוב אין להסתפק בשומא, ובדאי שהיא גם גדולה בשנים (בית מאיר אה"ע קסט י).

ויש חולקים אף על סימן של דדים גדולים וסוברים שבלי עדות על השנים אינו סימן להחזיקה לגדולה (ראה שו"ת בית אפרים אה"ע קל; נחלי דבש לרב יצחק דב במברגר קסט ס"ק יט).

סימן בנים

לידת בנים לא הביאה לא סימן התחתון ולא סימן העליון, וילדה, נחלקו אמוראים אם נחשבת גדולה:

רב ספרא אמר שהבנים עצמם הרי הם כסימנים ונחשבת גדולה; ורב זביד אומר שהבנים עצמם אינם כסימנים, אלא שאין בנים בלא סימנים, שהיולדת חזקה שהביאה שתי שערות, ומחמת צער לידה נשרו (יבמות יב ב, יג א).

בדעת רב ספרא נחלקו הראשונים:

- יש פוסקים כרב ספרא, ואם ילדה אחר י"ב שנה היא כגדולה, שבנים כסימנים (רמב"ם אישות ב ט), אלא שלענין מיאון אף אם ילדה קודם י"ב שנה אינה יכולה למאן (מגיד משנה שם. וראה ערך מיאון).
- יש פוסקים שאפילו קודם י"ב שנה אם ילדה הבנים כסימנים (רמ"א אה"ע קסט יא).

• ויש פוסקים כרב זביד, ואפילו אם ילדה אחר י"ב שנה ולא הביאה סימנים אינו אלא ספק שמא נשרו, ולכן אינו סימן לענין שתוכל לחלוץ (בית שמואל קנה ס"ק יח, בדעת הר"ף ורא"ש).

שעת העיבור • סימן זה של בנים הרי הוא משעת העיבור; אלא שכל זמן שלא ילדה ולד של קיימא, אין העיבור מצד עצמו נחשב לסימן גדלות, אבל כשילדה הוברר הדבר למפרע שהיתה גדולה משעת העיבור, בין לרב ספרא שהבנים עצמם סימנים הם, ובין לרב זביד שהבנים הם ראייה שהיו לה סימנים ונשרו (תוס' יבמות יב ב ד"ה הרי, יג א ד"ה רב משום; רמב"ן ורשב"א שם, בשם חכמי הצרפתים; מאירי שם, בשם יש אומרים; רמ"א אה"ע קנה יב).

• יש סוברים שאין הבנים כסימנים אלא אחר לידה, אבל לא משעת העיבור (פסקי הלכות יד דוד אישות ב ס"ק לג, בדעת הרמב"ם; מאירי שם בדעה א).

• ויש מחלקים, שלענין מיאון יש להחמיר לדונה כגדולה משעת הריון, ולענין חליצה יש להחמיר ולא לדונה כגדולה עד שתלד (בית שמואל קנה ס"ק יח).

הפילה יש מהראשונים שסוברים שאין הבנים סימנים אלא כשילדה ולד בן קיימא, ולא כשהפילה (תוס' יבמות יג א ד"ה רב).

ויש סוברים שאפילו ילדה ולד מת הרי היא גדולה (קרבן נתנאל על הרא"ש יבמות א ז ס"ק ר, לדעת האור זרוע; שו"ת מנחם עזריה קיד; פסקי הלכות יד דוד אישות ב ס"ק לג לדעת הרמב"ם).

בדיקת הסימנים

נאמנות נשים נחלקו התנאים בנאמנות הנשים לבדוק את סימני הבת:

- יש אומרים שכל הנבדקות - נבדקות על פי נשים, וכן היה ר' אליעזר מוסר לאשתו, ור' ישמעאל מוסר לאמו.
- ר' יהודה אומר לפני הפרק ולאחר הפרק נשים בודקות אותן, תוך הפרק אין נשים בודקות אותן, שאין משיאים ספקות על פי נשים (נדה מח ב).

לדעת ר' יהודה, לפני הפרק דהיינו לפני שנת השתים עשרה, בין אם יאמרו שמצאו אצלה סימנים, ובין אם יאמרו שלא מצאו - הרי היא עדיין קטנה (ראה לעיל: הסימנים), ונמצא שאין סומכים על עדותן. בדיקתן מועילה רק לענין זה שאם יעמדו אותם הסימנים לאחר י"ב שנה ויום אחד נחשוב אותם לשומא (ראה ערך גדול: הסימנים) לחומרא, שלא תחלוץ, ולא לקולא שתמאן, ואם לא היו בודקות עכשיו, והיו נמצאים הסימנים לאחר י"ב שנה, היו נחשבים לסימן גדלות.

• יש סוברים שכל שילדה אפילו לפני י"ב שנה ויום אחד, הרי היא גדולה, שבנים בתוך הזמן חשובים כסימנים לאחר הזמן (הר"ף ומאירי יבמות יב ב; תוס' שם ד"ה הרי), שכיון שיש לה בנים הדבר ידוע שאשה זו ממהרת בגדלותה יותר משאר הנשים, שאי אפשר לקטנה שתלד עד שתגדיל (רמב"ן שם, בדעת הר"ף).

• יש מפרשים שרב ספרא סובר אף בשתי שערות שאם הביאתן תוך הזמן מועילות כמו אחר הזמן (ראה ערך איש: הסימנים, מחלוקת בדבר והלכה הזמן שאינם מועילות. וראה לעיל: הסימנים), ולכן הוא שסובר אף בבנים כך, שאם ילדה בתוך הזמן היא גדולה (מגיד משנה אישות ב ט, ופירוש א ברמב"ן שם, לדעת הרמב"ם).

• ויש סוברים שכיון שבנים הרי הם כסימנים, כשם ששתי שערות קודם י"ב שנה אינן סימן גדלות, כך בנים קודם י"ב שנה אינן סימן גדלות, ואין בנים סימן לגדלות אלא בזמן ששתי שערות הן סימן לגדלות, דהיינו אחר י"ב שנה ויום אחד (פירוש ב ברמב"ן שם, לדעת הרמב"ם; רשב"א ומאירי שם בדעתו).

אף בדעת רב זביד נחלקו הראשונים:

• יש סוברים שאין בנים מצויים להיות בלי סימנים, אבל מכל מקום לפעמים באים אף בלי סימנים, ולכן דנים אותה להחמיר - שמצד אחד היא ספק גדולה, שאינה ממאנת, כיון שלרוב אינה יולדת בלי סימנים, וחוששים שמא נשרו השערות מחמת צער לידה; ומצד שני היא ספק קטנה, שאינה חולצת, כיון שיש לפעמים שיוולדת בלי שתביא סימנים (תוס' יבמות יג א ד"ה רב זביד; רא"ש יבמות א ז; בית שמואל קנה ס"ק יח, לדעת הר"ף). ואפילו אם ילדה אחר י"ב שנה ויום אחד ולא הביאה שתי שערות אינה אלא ספק גדולה, שמא נשרו השערות, אבל להחמיר היא גם ספק קטנה (בית שמואל שם, לדעה זו) ⁴.

• ויש סוברים בדעתו שבנים הם בירור גמור שבדאי היו בה שתי שערות ונשרו, וסומכים אף לקולא על כך, כגון לענין חליצה, שאם ילדה יכולה לחלוץ בחזקת שהיא גדולה ודאית (פסקי הלכות יד דוד אישות ב ס"ק יג, בדעת הרמב"ן והרשב"א).

ואף בזו נחלקו בדעת רב זביד:

- יש סוברים שלדעתו תוך הזמן כלאחר הזמן גם בסימני שערות, ולכן אף בבנים, אפילו ילדה בקטנותה, כיון שאין בנים בלא סימנים, הרי זו בחזקת גדולה (רש"י יבמות יג א ד"ה אין; מאירי שם).
- יש סוברים שאף על פי ששערות בתוך הזמן כלפני הזמן, ואינן סימני גדלות אלא שומא, אבל בנים בתוך הזמן הרי זה מורה שודאי הביאה שערות כאלו שאינן שומא, ומיהרה זו להביא סימנים גמורים לפני שאר נשים, אלא שאם לא ילדה אין אומרים שמאחר שיש לפעמים שערות שהן סימנים גמורים גם בתוך הזמן אולי גם זו כן, ואולי אם היתה משמשת היתה מתעברת ויולדת, שאין זה אלא מיעוט דמיעוט שתלד בתוך הזמן, ואין חוששים למיעוט דמיעוט, אלא אם כן ראינוה שילדה (רמב"ן יבמות יג א; מאירי שם, בשם יש מפרשים).

• ויש סוברים שלא אמר רב זביד אלא שלנצרה שכבר הגיעה לכלל שנותיה, דהיינו אחר י"ב, אין בנים בלא סימנים (רמב"ן שם, בשם הר"א אב"ד).

על הבית שמואל וסובר שנתעברה וילדה אחר י"ב גם לרב זביד היא גדולה

4. וראה נחלי דבש לרב יצחק דב במבגר, אה"ע קסט ס"ק כד, שחולק בה

להקל ולומר שקטנה היא גם למיאון ויכולה למאן, אלא שאחר י"ב שנה נאמנות גם להקל שנחזיקה לגדולה שתחלוץ, לפי שמסייעת להן חזקה דרבא (בית שמואל קנה ס"ק כג, בדעת הרי"ף והרא"ש והסמ"ג והטור; הרי"ף בשלטי גבורים יבמות מח ב אות א; פתחי תשובה על סדר חליצה של מהר"ם סק"ז, בשם האחרונים)⁵.

חזקה דרבא קטנה שהגיעה לכלל שנותיה, דהיינו י"ב שנה ויום אחד, אינה צריכה בדיקה אם יש לה שתי שערות, חזקה כל שהגיעה לכלל שנים הביאה סימנים, וזוהי הנקראת "חזקה דרבא", ולכן אינה יכולה למאן; אבל מכל מקום להקל, שתוכל לחלוץ, אין סומכים על חזקה זו ואינה חולצת (נדה מו א, מח ב; רמב"ם גירושין יא ד, לגבי מיאון; טוש"ע אה"ע קנה יט, לגבי מיאון, קסט י, לגבי חליצה).

ואף על פי שחזקה זו היא חזקה גמורה ואמתית (ראה ערך גדול), מכל מקום אין סומכים עליה בחליצה, לפי שאפשר לברר את הדבר על ידי בדיקה (ט"ז אה"ע קנו ס"ק יב; שו"ת נודה ביהודה תניינא או"ח א); או לפי שהוא מיעוט המצוי, וחוששים מדרבנן למיעוט המצוי (פרי מגדים או"ח נה אשל אברהם ס"ק ז); או לפי שבחליצה יש חזקת איסור, שעד עכשיו היתה האשה בחזקת איסור של יבמה לשוק להינשא לאחר, ומצרפים מיעוט שאין מביאים סימנים אחר השנים להחזקה להחמיר (שו"ת תורת חסד או"ח א).

שמא נשור הגיעה לכלל שנותיה, ובדקה ולא מצאו בה שערות, אין חוששים שמא נשור להקל ולומר שגדולה היא ותחלוץ, אלא שנחלקו אמוראים אם חוששים שמא נשור להחמיר שלא תמאן (נדה מו א). הלכה שחוששים שמא נשור אם הספק הוא באיסור תורה, כגון שבעל אחר י"ב שנה, אבל כשלא בעל, ואין הספק אלא בקידושין דרבנן, אין חוששים שמא נשור (נדה שם; רמב"ם גירושין יא ה; טוש"ע אה"ע קנה כ).

בזמן הזה בזמן הזה אין סומכים אפילו על בדיקת אנשים אחר י"ב שנה להחזיקה כקטנה שתמאן אם לא מצאו שתי שערות אפילו אם לא בעל, כי אין אנו בקיאים בגומות, והגומות הן סימן אף בלא שערות (תוס' נב ב ד"ה הלכה; ספר התרומה קלג; טוש"ע אה"ע קנה כב. וראה ערך גדול: שער הסימנים ומקומם).

ולאחר הפרק, דהיינו לאחר י"ב שנה נשים בודקות אותה, שאם יאמרו שמצאו אצלה סימנים הרי הן נאמנות, אפילו לקולא, שתחלוץ, שכן רגיל הוא שיהיו לה סימנים באותו זמן, שחזקה כל שהגיעה לכלל שנים הגיעה לכלל סימנים (ראה ערך גדול: עדות על הגדלות, על חזקה דרבא, וראה להלן). ואם יאמרו שלא מצאו, מכל מקום אינה ממאנת, שחוששים שמא נשור, ונמצא שאין סומכים על עדותן.

אבל בתוך שנת הי"ב אינן בודקות, שכן אם הביאה סימנים בשנה זו סובר ר' יהודה שהיא גדולה, שתוך הפרק כלאחר הפרק (ראה ערך גדול: הסימנים, שאין כן הלכה), ונמצא סומכים על עדות נשים לגמרי, שהרי בתוך זמן זה אין חזקה שמביאה סימנים (נדה מח ב, ורש"י ד"ה ה"ג, ותוס' ד"ה בשלמא).

• ר' שמעון אומר אף תוך הפרק נשים בודקות אותן (ברייתא שם), שלדעתו תוך הפרק כלפני הפרק, והסימנים שמביאה באותו זמן אינם אלא שומא, ונמצא שאין סומכים על עדותן כלל, ובדיקתן מועילה רק לענין זה שאם אותם הסימנים שיאמרו שמצאו יעמדו לאחר י"ב שנה יחשבו לשומא, לחומרא, שלא תחלוץ (נדה שם ורש"י ד"ה ר"ש, ותוס' ד"ה איבעית).

הלכה להלכה נחלקו הראשונים:

• יש פוסקים כחכמים, וסוברים שלדעתם הנשים נאמנות תמיד בין להקל ובין להחמיר, ולכן כשבודקים את הבת, בין בתוך הזמן, שהוא כל שנת י"ב, בין לאחר הזמן, בודקים על פי נשים כשרות ונאמנות, ואפילו אשה אחת בודקת ושומעים לה אם הביאה סימנים ואם לא הביאה (רמב"ם אישות ב כ; מגיד משנה שם, בדעת הרי"ף והרמב"ם והרשב"א; בית יוסף אה"ע קנה, בדעת הרא"ש; שו"ע שם טו), ואפילו היא קרובה – נאמנת (מרדכי יבמות רמז נח, בשם ראבי"ה; שו"ע שם), שבכל מקום שנשים נאמנות קרובים נאמנים (באור הגר"א שם ס"ק ט).

• ויש פוסקים שאין הנשים נאמנות בבדיקתן אלא להחמיר ולא להקל, ולכן תוך י"ב ולפני י"ב אם אמרו שמצאו שערות נאמנות רק לענין זה שאם ימצאו אותם הסימנים לאחר י"ב נחמיר לומר שהיו גם קודם לכן ואינם אלא שומא, אבל לא נסמוך על זה

גידולי הקדש

דבר שנתהווה מהקדש לאחר שהוקדש

לנו לעשותו הקדש על ידי זה (רשב"ם בבא בתרא שם ד"ה אין); או שאין מעילה אלא בהקדש הבא על ידי אדם, ולא במה שקדוש ממילא, וגידולי הקדש, אף על פי שבאים מגוף ההקדש, מכל מקום הקדש זה נתקדש מאליו (שיטה מקובצת בבא בתרא שם, בשם הרי"ף).

• ויש אומרים שמועלים בגידולים (ספרא ומעילה שם), לפי שיונקים מההקדש (רשב"ם בבא בתרא עט א ד"ה הכל), וגדלו מהקדש שהוקדש על ידי אדם (רי"ן בשיטה מקובצת שם).

ולדברי הכל הגידולים אסורים בהנאה, אלא שלסוברים שאין מעילה בגידולים אינם אסורים בהנאה אלא מדרבנן (שיטה מקובצת בבא מציעא נד ב; קרן אורה מעילה יג א).

ישנם שני סוגים בגידולי הקדש, והם: גידולים הצומחים מההקדש, כפירות האילן והשדה, וגידולי בעלי חיים. וזה מלבד גידולי זריעת פירות, שנוהגים בהקדש כמו בשאר איסורים (ראה ערך גדולים).

גידולים הצומחים

מעילה הקדיש אילן, ואחר כך נתמלא פירות, או שדה, ואחר כך נתמלאה עשבים – נחלקו תנאים מה דין הפירות והעשבים:

• יש אומרים שאין מועלים בגידולים (ספרא ויקרא דבורא דחובה יא כ; מעילה יג א; בבא בתרא עט א), שנאמר: מְקַדְּשֵׁי ה' (ויקרא ה טו) – מיעט גידולים (ספרא שם). שמשום גרם שגרמה לו קרקע הקדש לגדל אין

ברשות הקדש לקנות, כמו שרשות הדיוט קונה, שאין קנין חצר להקדש (רשב"ם בבא בתרא ע"א ד"ה הכי; תוס' שם ד"ה ואין, ומעילה יג א ד"ה אבל. וראה ערך חצר). ויש אומרים שאף הם נקנים להקדש בקנין חצר, אבל מכל מקום אין בהם מעילה כיון שלא הוקדשו על ידי אדם אלא נקנו ממילא להקדש (שיטה מקובצת בבא בתרא ע"א, בשם הר"ן והרמב"ן; תוס' רי"ד שם).

הקדש בור מלא מים, אשפה מלאה זבל ושובך מלא יונים, מועלים בהם ובמה שבתוכם (ספרא ויקרא דבורא דחובה יא כ; מעילה יג א; רמב"ם מעילה ה א, ו).

מעין מעין היוצא מתוך שדה של הקדש – לא נהנים ולא מועלים; יצאו המים חוץ לשדה – נהנים מהם (מעילה יג ב; רמב"ם מעילה ה ו). ומדובר שהמעין בא משדה חולין ועובר בשדה של הקדש (רש"י שם ד"ה מעין; רבי עובדיה מברטנורא מעילה ג ז), או שהקדש את השדה ולא הקדש את המעין (תוס' חדשים שם); ומכל מקום לכתחילה אסור ליהנות בהם, שכל זמן שהם בשדה הקדש דומים לגידולי הקדש (תוס' חדשים שם; תפארת ישראל מעילה ג ז ס"ק סא).

אבל אם המעין נובע מתוך שדה ההקדש – מועלים בו, ואפילו אם יצא חוץ לשדה (פי' קדמון מכתב יד בש"ס וילנא; לקוטי הלכות מעילה שם תורת הקדשים כו, בדעת רש"י והרע"ב).

ויש שנראה מדבריהם שאפילו נובע המעין מתוך שדה ההקדש אין מועלים בו, שהמים באים מן התהום (ראה שיטה מקובצת מעילה שם ס"ק כ; חזון נחום ותפארת ישראל על המשניות מעילה ג ז).

ערבה ערבה הגדלה בשדה הקדש, לא נהנים ולא מועלים (רמב"ם מעילה ה ו; פירוש המשניות לרמב"ם מעילה ג ז), הואיל ואינה ראויה לשום דבר (פירוש המשניות לרמב"ם שם).

גידולי בעלי חיים

בגידולי בעלי חיים יש הבדל בין קדשי מזבח הראויים למזבח, לקדשי מזבח שאינם ראויים למזבח, וקדשי בדק הבית.

ראוי למזבח גידולי מזבח הראויים למזבח מועלים בהם (תמורה לא ב). ונחלקו הראשונים בפירושו:

- יש מפרשים שהכוונה לוולדות קדשים (רש"י שם ד"ה גידולין).
- ויש מפרשים שוולדות קדשים לא בתורת גידולין הם קדושים אלא מכתוב מיוחד (ראה תמורה יז ב. וראה ערך ולדות קדשים), וגידולים הראויים למזבח הכוונה למקזי דם בבהמת קדשים שמועלים בו (ראה מעילה יב ב. וראה ערך דם קדשים), שהדם ראוי להיזרק על גבי המזבח (תוס' תמורה לא ב ד"ה ואפי'). ויש סוברים שמעילה במקזי דם אינה בתורת גידולין, אלא הואיל ואי אפשר לה לחיות בלי דם הרי הוא כגוף הבהמה (רמב"ם מעילה ב יא).

אינו ראוי למזבח גידולי מזבח שאינם ראויים למזבח, כגון חלב מוקדשין, דהיינו חלב של קרבן נקבה, וביצי תורים של קרבן, לא נהנים ולא מועלים בהם (ספרא ויקרא דבורא דחובה יא כ; מעילה יב ב; רמב"ם מעילה ג יב), שכיון שאינם ראויים למזבח אינם בכלל קדשי ה', וגם אין חיות הבהמה תלויה בחלב וביצים שיהיו נחשבים כגוף הבהמה (תוס' מעילה שם ד"ה חלב).

ואפילו הקדש בהמה טעונה חלב, ותורים טעונים ביצים – אין מועלים בחלב ובביצים (התורה והמצוה למלבי"ם ספרא שם; פירוש הראב"ד לספרא שם).

להלכה נחלקו הראשונים: יש פוסקים שמועלים בגידולים (רמב"ם מעילה ה ו; מאירי פסחים נה ב, ועבודה זרה מב ב); ויש פוסקים שאין מועלים בגידולים (עליות רבינו יונה בשיטה מקובצת בבא בתרא ע"א; מאירי פסחים נה ב, בשם גדולי הדורות).

פדיון אפילו לדעת הסוברים שאין מעילה בגידולים, מועיל בהם פדיון להוציאם לחולין, אלא שאין מוסיפים חומש בפדיונם (ראה תוס' מנחות ע"א ב ד"ה ומתירין, ור"ש משאנץ על הספרא בחקותי פרשה ד).

ויש חולקים וסוברים שגידולי הקדש אם אין מועלים בהם אינם צריכים מן התורה פדיון כלל, שמן התורה מותרים בהנאה (תוס' הרא"ש בבא מציעא נד ב).

שרשי שרשי אילן של הדיוט הבאים בקרקע של הקדש, וכן שרשי אילן הקדש הבאים בשל הדיוט, והגידולים באו לאחר שהוקדש, נחלקו אמוראים בגמרא:

- יש אומרים שלדעת הסוברים שאין מעילה בגידולים, לא נהנים ולא מועלים באותם השרשים, ולדעת הסוברים שיש מעילה בגידולים מועלים בגידולים של הקדש בתוך שדה הקדש (מעילה יג ב; בבא בתרא כו ב).

- ויש אומרים שאילן של הדיוט הסמוך לשדה הקדש בתוך שש עשרה אמה, שהוא שיעור יניקת האילן מן השרשים, אותם השרשים לא נהנים ולא מועלים, ואם היה האילן רחוק יותר משש עשרה אמה מועלים בהם, ואילן של הקדש הסמוך לשדה הדיוט בתוך ט"ז אמה מועלים בשרשים; היה רחוק יותר מט"ז אמה לא נהנים ולא מועלים (בבא בתרא שם).

להלכה כדעה השניה (רמב"ם מעילה ה ו).

אילן מלא פירות גידולי הקדש הם הגידולים הבאים לאחר ההקדש (ראה בבא בתרא כו ב), אבל אם הקדש אילן מלא פירות ושדה מלאה עשבים – לדברי הכל מועלים בפירות ובעשבים (ספרא ויקרא דבורא דחובה יא כ; מעילה יג א), שנאמר: קַדְשֵׁי ה' (ויקרא ה טו) – ריבה (ספרא שם).

זריעה הזורע פירות הקדש – גידוליו חולין (תרומות ט ד; רמב"ם מעילה ה יא), ואפילו בדבר שאין זרעו כלה (פירוש רבי עובדיה מברטנורא שם).

ויש שכתב שאף בזורע פירות דוקא בדבר שזרעו כלה הגידולים חולין, אבל כשאין זרעו כלה הגידולים הקדש (רש"י תרומות שם, ונדרים נט א, וראה מאירי עבודה זרה מב ב).

ולכתחילה צריך לפדות הגידולים בזמן זרעם (תרומות ט ד), אבל גם אם לא פדה, הגידולים חולין (רמב"ם מעילה ה יא).

בדבר שזרעו כלה – פודה בדמי הסאה שזרע, ובדבר שאין זרעו כלה – פודה את כל האוצר (ירושלמי תרומות ט ב); ויש מהראשונים שלא חילקו בדבר (רמב"ם שם; רבי עובדיה מברטנורא תרומות שם).

בור שובך ואשפה הקדש בור ואחר כך נתמלא מים, שובך ואחר כך נתמלא יונים, אשפה ואחר כך נתמלאה זבל, לדברי הכל אין מועלים במה שבתוכם (ספרא ויקרא דבורא דחובה יא כ; מעילה יג א; רמב"ם מעילה ה ו), הואיל ואינם גידולי הקדש (רש"י מעילה שם ד"ה ר' יוסי; רמב"ם שם).

ואף על פי שהמים והיונים והזבל נמצאים ברשות הקדש אין כח

הגוף, דהיינו שהקדישו כדי שיקנה בדמיו דבר הראוי למזבח ולא שיקריבנו בעצמו, דינו כקדשי בדק הבית שמועלים בגידוליו (מעילה שם; רמב"ם שם).

ונחלקו המפרשים בדבר:

- יש אומרים שלדעת הסוברים שאין מעילה בגידולים של שדה ואילן אף כאן הקדיש תרנגולת ואחר כך טענה ביצה, או חמורה ואחר כך טענה חלב – אין מועלים בביצה ובחלב, ולא אמרו שמועלים בביצתה ובחלבה אלא לדעת הסוברים שיש מעילה בגידולים (תוספות יום טוב מעילה ג ו); או שמדובר כשהקדיש תרנגולת והיתה ביצה במעיה בשעת ההקדש, או חמורה והיתה טעונה חלב בדדיה, שלדברי הכל מועלים בהם, כמו שמועלים באילן מלא פירות, ושדה מלאה עשבים (ראה לעיל. התורה והמצוה למלבי"ם ויקרא שם; רש"י מעילה יג א; עזרת כהנים על הספרא שם).

- יש אומרים שבביצה וחלב הכל מודים שמועלים בהם אף אם באו אחר כך ולא היו בשעת ההקדש, שהם באים מגוף ההקדש, וגם קודם שיצאו לאויר העולם כבר היו נמצאים בגוף ההקדש, מה שאין כן פירות ועשבים שקודם שצמחו ויצאו לחוץ לא היו בגוף ההקדש (תפארת ישראל מעילה ג ו בעוז סק"ד; וראה קרן אורה מעילה יג א; שו"ת באר יצחק יורה דעה לא, שכתבו כך מטעמים אחרים).

חומרת המפרשים נחלקו אם איסור ההנאה בחלב וביצים הוא האיסור מהתורה או מדרבנן:

- יש אומרים שאיסור ההנאה של החלב הוא מן התורה (תוס' מעילה שם ד"ה חלב), אבל איסור ההנאה של הביצים אינו אלא מדרבנן (רשב"א וריטב"א חולין קלח ב).

- ויש סוברים שאיסור החלב שאמרה תורה אינו אלא על מעשה החליבה, משום עבודה בקדשים (ראה ערך גיזה ועבודה), אבל החלב עצמו מותר מן התורה, ואינו אסור בהנאה אלא מדרבנן (תוס' מעילה יב ב ד"ה חלב, בשם יש מפרשים).

- ויש סוברים ששניהם, החלב והביצים, אסורים בהנאה מן התורה (שיטה מקובצת בבא מציעא נד ב, בשם הרא"ש). ומהאחרונים יש שכתב שאסורים שניהם מן התורה משום יוצא מן הקדשים, שבכל האיסורים היוצא מהם כמותם (קרן אורה מעילה יב ב).

נזק הגית גידולי קדשי בדק הבית מועלים בהם, כגון הקדיש תרנגולת מועלים בה ובביצתה, הקדיש חמורה מועלים בה ובחלבה (ספרא ויקרא דבורא דחובה יא כ; מעילה יב ב; רמב"ם מעילה ה יג), שאף הם נתרכו בכלל קדשי ה' (ספרא שם).

ואפילו דבר הראוי למזבח שהקדשו קדושת דמים ולא קדושת

גידולי קרקע

דברים הצומחים, יונקים, או ניזונים מן הארץ

במעשר שני

הכלל אין לוקחים בכסף מעשר שני אלא מאכל אדם שהוא מגידולי קרקע שנאמר: וּנְתַתָּה הַפֶּסֶף בְּכָל אֲשֶׁר תֵּאָדָה נֶפֶשׁ בְּבָקָר וּבְצֹאן וּבְיֵינִי וּבְשֹׁכֵר וּבְכָל אֲשֶׁר תִּשְׁאַלְךָ נֶפֶשׁ (דברים יד כו), ודרשו חכמים: בכל אשר תאווה נפשך כלל, בבקר ובצאן וביין ובשכר פרט, ובכל אשר תשאלך נפשך חזר וכלל, כלל ופרט וכלל אי אתה דן אלא כעין הפרט (ראה ערך כלל ופרט וכלל), מה הפרט מפורש פרי מפרי, דהיינו עגל שנולד מאמו וכן שה, וענבים שיוצאים מהחרצנים שזורעים אותם (רש"י עירובין כו ב ד"ה פרי); וגידולי קרקע, דהיינו שכולם ניזונים וגדלים מן הקרקע (רש"י שם ד"ה וגידולי) – אף כל פרי מפרי וגידולי קרקע (עירובין כו ב).

עופות ודגים בכלל זה נתרכו עופות שאף הם פרי מפרי וגידולי קרקע, ונתמעטו דגים שאינם גידולי קרקע (עירובין כח א); שגדולי קרקע אינם אלא היונקים או הניזונים מן הקרקע לבד, ודגים אינם ניזונים מן הקרקע לבד (מאירי עירובין שם).

יש תנאים הסוברים שאף עופות נתמעטו; ויש הסוברים שאף דגים נתרכו (עירובין כז ב – כח א).

להלכה נחלקו הראשונים בדגים:

- יש סוברים שאינם גידולי קרקע, ואינם ניקחים בכסף מעשר (רש"י בבא קמא נד ב ד"ה פרי, סג א ד"ה גידולי, נזיר לה ב ד"ה דתניא; תוס' נזיר שם ד"ה מה, שבת עג ב ד"ה מפרק; פירוש הרא"ש נזיר שם; אור שמח מעשר שני ז ג, בדעת הרמב"ם), שאינם ניזונים מן הארץ בלבד (מאירי עירובין כח ב).

סוגיהם

ישנם שלשה סוגים של גידולי קרקע:

- דברים הגדלים מן הקרקע, ויונקים ממנה על ידי שרשים שיש להם בקרקע (ראה פירוש המשניות לרמב"ם פאה א ד), כפירות ותבואה וירקות, והם נקראים גידולם מן הארץ, וגידולי קרקע (ברכות מ ב, נדרים נה ב).

- דברים הגדלים מן הקרקע, ואינם יונקים ממנה אלא מהאוויר, והם: כמהין ופטירות [ראה ערכם] (ברכות ונדרים שם), שגדלים מלחלוחית הארץ (רש"י ברכות מ ב ד"ה מירבא; פירוש הרא"ש נדרים שם), על העצים ועל הכלים (רש"י שם; פירוש המשניות לרמב"ם עוקצין ג ב; ר"ש שם), ואין להם שרשים בקרקע (רש"י נדרים נה ב ד"ה מאוירא), ואף הם נקראים גידולי קרקע, וגידולם מן הארץ (ברכות ונדרים שם).

- דברים שאינם יונקים ואינם צומחים מגוף הקרקע, אלא גדלים על ידי שניזונים מצמחיה, והם בעלי חיים, כגון בקר וצאן, אינם נקראים גידולים מן הקרקע, אבל נקראים גידולי קרקע, משום שהארץ מגדלתם במרעה ופרנסה (ראה רש"י סוכה יא ב ד"ה כי; פירוש המשניות לרמב"ם מעשר שני א ה).

יש מפרשים שנקראים גידולי קרקע משום שתחילת בריאתם מן הארץ, כמו שכתוב: תּוֹצֵא הָאֲרֶץ נֶפֶשׁ חַיָּה לְמִינָהּ (בראשית א כד. אבודרהם תפלות של חול ברייתא דר' ישמעאל מידה ו בפירוש א).

והראשונים מחלקים, שדווקא ביחס לעצמם הם נקראים גידולי קרקע, אבל ביחס לדברים הצומחים ממש מן הארץ אינם נקראים גידולי קרקע (תוס' שבת עג ב ד"ה מפרק, יבמות קיד א ד"ה וקסבר, כתובות ס א ד"ה מפרק; תוס' ר"י החסיד ברכות לה א; תוס' הרא"ש שם).

דישה, ולא אמרו אין דישה אלא בגידולי קרקע אלא למעט חלזון ודגים, שאינם גידולי קרקע (ראה לעיל: במעשר שני, בנוגע לדגים); אבל בהמה חיה ועוף בכלל גידולי קרקע הם (מגיד משנה שבת ח ז, בדעת הרמב"ם; רשב"א שבת צה א, בשם ר"ח גאון).

• ויש מהראשונים שכתב שדישה עצמה שהיא אב המלאכה אינה אלא בגידולי קרקע, אבל התולדה של דש כגון מפרק, ישנה בגידולי קרקע ושלא בגידולי קרקע (תשובת רבי אברהם בן הרמב"ם לרבי דניאל הבבלי יט. וראה ערך דש).

מעמר במלאכת עימור (ראה ערך מעמר), נחלקו אמוראים אם היא דוקא בגידולי קרקע:

הצובר מלח ממשרפות המים – רבה אמר שחייב משום מעמר, שאף הוא כמאסף בשבלים (שבת עג ב, ורש"י ד"ה משום), ואף על פי שבדישה הלכה שאינה אלא בגידולי קרקע, דישה לחוד ועימור לחוד (מאירי שבת שם); ואב"י אמר אין עימור אלא בגידולי קרקע (שבת שם).

להלכה רוב הראשונים סוברים שאין עימור אלא בגידולי קרקע (ר"ח שבת שם; רמב"ם שבת ח ה; ראבי"ה שבת רג; אגודה שבת קא; טושי"ע או"ח שמ ט); ויש מי שפסקו שיש עימור שלא בגידולי קרקע (אור זרוע ב נז; מאירי שבת שם).

טחינה כשם שאין עימור אלא בגידולי קרקע, לרוב הפוסקים, כך אין מלאכת טחינה אלא בגידולי קרקע (שו"ת תרומת הדשן נו; טושי"ע או"ח שכא ט; ט"ז שם סק"ח; מגן אברהם שם סק"י); ואפילו לדעת הסוברים שיש עימור שלא בגידולי קרקע, מכל מקום טחינה באוכלים אינה אלא בגידולי קרקע (תרומת הדשן שם). אלא שמכל מקום אף בשאינם גידולי קרקע אסורה מדרבנן, שנראה כטוחן (פרי מגדים או"ח שכא משבצות זהב סק"י; שו"ת רבי עקיבא איגר א כ)².

קצירה במלאכת קצירה, כתבו הראשונים שלדעת הבבלי אינה אלא בגידולי קרקע, ולכן הגוזז או התולש כנף מן העוף החי, וכן הנוטל שער או שפמו או צפרניו בשבת (ראה רמב"ם שבת ט ז-ח), אינו חייב גם משום עוקר דבר מגידולו שהוא תולדה של קוצר, לפי שאינם גידולי קרקע; ולדעת הירושלמי יש קצירה אף שלא בגידולי קרקע, ולכן הצד דגים, וכל דבר שמבדילו מחיותו – חייב משום קוצר (ראה ירושלמי שבת ז ב), אף על פי שדגים אינם גידולי קרקע (רמב"ן ורשב"א וריטב"א שבת קז ב).

ויש שפסקו הלכה כירושלמי (ראה ים של שלמה ביצה ג ב; מגן אברהם תצו סק"ו, אבל הם לא הזכירו שהבבלי חולק. וראה ערך קוצר).

לדעת הירושלמי אף החולב את הבהמה חייב משום קוצר (ירושלמי שבת ז ב), שמבדיל החלב מחיותו מהבהמה (גליון הש"ס על הירושלמי שם דף נב ב, וראה ערך דש: חולב).

זורה אף במלאכת זורה כתבו האחרונים שאינה אלא בגידולי קרקע; וזורה בבעלי חיים, כגון הרוקק ופיזורתו הרוח, תלוי במחלוקת אם בעלי חיים בכלל גידולי קרקע בדישה. ומכל מקום גם בדברים שאינם גידולי קרקע יש איסור דרבנן, שנראה כזורה (שו"ת רבי עקיבא איגר א כ. וראה ערך זורה).

נור מלאכת בורר ישנה אף שלא בגידולי קרקע (פרי מגדים או"ח שכא משבצות זהב סק"י; אגלי טל דש סק"ז, בורר ס"ק כא).

• ויש אומרים שדגים נחשבים גידולי קרקע, וניקחים בכסף מעשר (פירוש הראב"ד לספרא ברייתא דר' ישמעאל; שיטה מקובצת ברכות לה א; מראה הפנים לירושלמי מעשר שני א ג, בדעת הרמב"ם), שהם ניזונים מן הקרקע (רש"י עירובין כז ב ד"ה דגים).

מים ומלח אינם ניקחים בכסף מעשר שני (מעשר שני א ה; עירובין כז ב; רמב"ם מעשר שני ז ד).

דבש ביצים וחלב הדבש והביצים והחלב ניקחים בכסף מעשר, שאף על פי שאינם גידולי קרקע, הרי הם גידולי גידוליה, ודומים לפרט המפורש בתורה בקר וצאן (רמב"ם מעשר שני ז ה); ובקר וצאן נקראים גידולי גידולים, משום שהם גדלים מן הצמחים הגדלים מהקרקע (מרכבת המשנה שבת ח ז).

בסוכה

הכלל בין התנאים שהצריכה תורה בסכך הכשר לסוכה, נזכר שצריך שיהיה גידולו מן הארץ, ואין מסככים את הסוכה בדבר שאין גידולו מן הארץ (סוכה יא א; רמב"ם סוכה ה א; טושי"ע אורח חיים תרכט א. וראה ערך סוכה).

סתכות עצמות ועורות הלכה שאם סיכך הסוכה במיני מתכות או בעצמות ועורות – פסולה, מפני שאינם גידולי קרקע (רמב"ם סוכה ה ב; טושי"ע תרכט ב), שהבהמה אף שניזונית מן הקרקע אינה דומה לגורן ויקב, שאין נקראים גידולים מן הקרקע אלא דברים הצומחים מן הקרקע ולא בהמות (רש"י סוכה יא ב ד"ה כל).

סיט עפר וסיד סיט ועפר וסיד אינם גידולי קרקע לסיכון סוכה, ופסולים לסכך (ר"ן וריטב"א סוכה ז ב; רמ"א בשו"ע או"ח תרכט א).

במלאכות שבת

דישה הצד חלזון והפוצעו, דהיינו דוחקו בידיו שיצא דמו (רש"י שבת עה א ד"ה הפוצעו), נחלקו תנאים בדינו:

• ר' יהודה אומר שחייב שתים, משום צידה ומשום דישה, שפציעה היא בכלל דישה, שמפרק דמו ממנו כמפרק תבואה מן הקשים שלה.

• וחכמים אומרים שאינו חייב אלא אחת, משום צידה (תוספתא שבת (ליברמן) ח ב; שבת עה א, ורש"י ד"ה אינו), אבל אינו חייב משום דישה לפי שאין דישה אלא בגידולי קרקע (שבת שם). הטעם: מלאכות שבת למדים ממשכן (ראה ערך אבות מלאכות), ובמשכן היתה דישה בגידולי קרקע, דהיינו בסממנים, שהוצרכו לצבע תכלת וארגמן ותולעת שני (תוס' עג ב ד"ה מפרק).

הלכה כחכמים (רמב"ם שבת ח ז).

כהפה חיה ועוף נחלקו הראשונים בבהמה חיה ועוף אם הם נקראים גידולי קרקע למלאכת דישה:

• יש אומרים שכיון שלמדנו מסממנים שבמשכן, שהם צומחים מגוף הקרקע, לכן אין בעלי חיים בכלל, שלגבי גידולי קרקע ממש אין בעלי חיים נחשבים לגידולי קרקע (תוס' שבת עג ב ד"ה מפרק). ומה שאמרו שהחולב את הבהמה חייב משום מפרק (ראה שבת צה א), אין מפרק זה תולדה של דש, שאין דישה בבעלי חיים (תוס' שם).

• ויש סוברים שאף בעלי חיים נקראים גידולי קרקע למלאכת

יש טחינה אף בדברים שאינם גידולי קרקע.

2. וראה מנחת חינוך לב מוסף השבת ח סק"ד, שכתב בדעת חלק מהראשונים

שלא חייב אלא היוצא מן השדה (פירוש המשניות לרמב"ם מעשרות שם).
הענקה בהענקה עבד עברי (ראה ערך הענקה) נאמרו בעלי חיים וגידולי קרקע: **מִצְאֵנָה וּמִגְרָנָה וּמִקְבָּהּ** (דברים טו יד), ואמרו: אילו נאמר צאן בלבד הייתי אומר שיעניק לו מבעלי חיים ולא מגידולי קרקע, ולכן נאמר גורן; ואילו נאמר גורן ולא נאמר צאן, הייתי אומר שיעניק מגידולי קרקע ולא מבעלי חיים, לכך נאמרו שניהם (קידושין יז א).

סממני הקטורת בסממני הקטורת נאמר: **קֹחַ לָךְ סָמִים נָטַף וְשָׁחַלְתָּ וְגו'** (שמות ל ד), ואמרו שלמדים מכלל ופרט שרק מיני אילן וגידולי קרקע הם הראויים לקטורת (כריתות ו ב).

מורר מורר, שמצויים לאכלו בליל פסח (ראה ערך אכילת מורר), אין יוצאים ידי חובת המצוה במרה של דג או של בהמה (ראה רבינו חננאל פסחים לט א), לפי שמורר הוקש למצה, שנאמר: **עַל מִצּוֹת וּמִרְדִּים יֵאָכְלֶהוּ** (במדבר ט יא), ולמדים: מה מצה גידולי קרקע, אף מורר גידולי קרקע (פסחים לט א, ור"ח שם, ורש"י שם ד"ה כ). וראה ערך מורר על המינים הכשרים למורר).

תולעים תולעים הגדלים בכמהין ופטירות – יש אומרים שאינם כשרין השורץ על הארץ (ראה ערך שרץ הארץ) מאחר שאינם נחשבים גידולי קרקע לענין מעשר שני, ואין מברכים עליהם בורא פרי האדמה, ולכן אינם אסורים אלא כשפרשו ממקומם (הגהת איסור והיתר מא).

אבל חלקו על זה והוכיחו מדברי הפוסקים שאין הבדל בינם לשאר פירות, שמכיון שגידולם מן הקרקע, אף על פי שאין יונקים ממנה, הרי הם בכלל גידולי קרקע לענין זה שהתולעים שבתוכם הם שרץ השורץ על הארץ, ואסורים אפילו כאשר לא פרשו ממקומם (תורת חטאת מו א; רמ"א יו"ד פד ו. וראה לעיל במלאכות שבת), אלא ריחשו (רמ"א שם).

שרץ המים שרצים שבמים אינם גידולי קרקע, ולכן אין לוקים עליהם משום שרץ הארץ אלא משום שרץ המים בלבד (עירובין כח א. וראה ערך שרצים) ³.

ניצה אין הביצה חייבת במעשרות, אף על פי שהיא אוכל חשוב (נדה נ א), שאינה גידולי קרקע (תוספות יום טוב נדה ו ה). ומברכים עליה ברכת שהכל כעל כל דבר שאין גידולו מן הקרקע (ברכות מ ב; רמב"ם ברכות ח א; טוש"ע או"ח רד א), ולבסוף מברכים עליה בורא נפשות רבות (ברכות מד ב; רמב"ם שם; טוש"ע או"ח רז). אבל מותר לקנותה בכסף מעשר שני, שאף על פי שאינה גידולי קרקע, הרי היא גידולי גידוליה (ראה לעיל: במעשר שני).

אדם האחרונים דנו לומר שאדם הוא בכלל בעלי חיים לענין גידולי קרקע במלאכות שבת (ראה שו"ת רבי עקיבא איגר א כ; מגן אבות מלאכת קוצר ד"ה ובתוס', מלאכת שוחט סוד"ה השוחט).

כמהין ופטירות כמהין ופטירות, כתבו האחרונים שהם בכלל גידולי קרקע למלאכות שבת. ואף על פי שלמעשה שני אינם בכלל (ראה לעיל: במעשר שני), בשבת הם על כל פנים בתורת תולדה למלאכות הצריכות גידולי קרקע (אגלי טל מלאכת דש סק"ג).

באכילת פועל

האדם והבהמה שאוכלים ממלאכת בעל הבית בשעה שעושים במלאכתם (ראה ערכים: פועל, חסימה), אינו אלא כשעושים בדבר שגידולו מן הארץ (בבא מציעא פז א), שנאמר: **לֹא תִחָסֵם שׂוֹר בְּדִישׁוֹ** (דברים כה ד) – מה דיש מיוחד דבר שגידולי קרקע ופועל אוכל בו, אף כל שגידולי קרקע פועל אוכל בו (בבא מציעא פט א). ולכן החולב והמחבץ דהיינו העושה חריצי חלב (רש"י בבא מציעא שם ד"ה המחבץ), והמגבן, שאינם גידולי קרקע, אין פועל אוכל בהם (בבא מציעא שם; רמב"ם שכירות יב א, ד; טוש"ע חושן משפט שלו ב).

בדינים שונים

ברכה על דבר שאין גידולו מן הארץ, כגון בשר בהמות חיות ועופות וכיוצא, מברך שהכל נהיה בדברו (ברכות מ ב; רמב"ם ברכות ח א; טוש"ע או"ח רד א. וראה ערך ברכת שהכל); והוא הדין על כמהין ופטירות (שם), שאף על פי שגידולם מן הארץ, אין יניקתם מן הארץ (ברכות שם).

נדרים הנודר הנאה מפירות הארץ – מותר בכמהין ופטירות (ברכות מ ב; נדרים נה ב; רמב"ם נדרים ט יא; טוש"ע יורה דעה ריו כג. וראה ערך נדרים), שגדלים אף על העצים (רש"י נדרים שם ד"ה מותר).

אם אמר כל גידולי קרקע עלי, אסור אף בכמהין ופטירות, שאף שאינם יונקים מן הקרקע הם גדלים מן הקרקע (ברכות ונדרים שם; רמב"ם שם; טוש"ע שם).

פאה ומעשרות פאה אינה נוהגת אלא בדבר שגידולו מן הארץ (פאה ומעשרות א ד), שנאמר בה: **אֵת קִצְיֹר אֶרְצְכֶם** (ויקרא כג כב. רמב"ם מתנות עניים ב א, ופירוש המשניות פאה שם).

וכן מעשרות אינם נוהגים אלא בדבר שגידולו מן הארץ (מעשרות א א), שנאמר בהם: **עֲשׂוּ תַעֲשׂוּ אֶת כָּל תְּבוּאֹת אֶרֶץ הַיָּצֵא הַשָּׂדֶה שָׁנָה שָׁנָה** (דברים יד כב. ירושלמי מעשרות א א לגירסת הר"ש סירלאו והגר"א), הרי

גידולין

הצומח מפירות של איסור שנזרעו

הפרקים:

- גידולי תרומה;
- גידולי טבל ומעשר ראשון;
- גידולי נדרים;
- גידולי איסורי הנאה;
- גידולי מעשר שני, ביכורים ושביעית;
- ביטול העיקר בגידולים.

סיכום תמציתי

על גידולי איסורים שנזרעו דנים אם הם אסורים כעיקר האיסור: תרומות ומעשרות, שביעית, נדרים, ואיסורי הנאה.

3. וראה ערך עציץ, על הגדל בעציץ נקוב ושאינו נקוב אם נקרא גידולי קרקע.
 גזולין. 1. ה טור' קצד – רי.

גידולי תרומה

גידולי תרומה הם תרומה. וגזירה היא שגזרו חכמים בגזירות שמונה עשר דבר, שתיאסר לזרים; אבל מן התורה גידולי תרומה חולין. גידולי תרומה, אף על פי שאסורים לזרים, אינו צריך ליתנם לכהן בחינם, אלא שמוכרם לכהן בדמי תרומה. כשם שאסרו גידולי תרומה לישראל, כך אסרו לכהן טמא.

זר שאכל גידולי תרומה אינו חייב לשלם את הקרן מחולין שיעשו תרומה, אלא ממספיק שישלם את דמיהם; ומחומש פטור לגמרי.

גידולי גידולים של תרומה חולין הם לכל דבר, ומותרים לזרים אף מדבריהם. ונחלקו הראשונים בפירושו של גידולי גידולים: יש סוברים שאף מה שגדל וניתוסף בפעם הראשונה מהזרע שנזרע, הרי אלו גידולי גידולים; ויש סוברים שכל מה שגדל בפעם הראשונה מן הזרע שנזרע הרי זה בכלל גידולים, וכשחזרו ונטעו אותם הגידולים הרי הגידולים העולים מהם נקראים גידולי גידולים.

גידולי טבל ומעשר ראשון

הטבל גידולי מותרים בדבר שזרעו כלה. ובדבר שאין זרעו כלה, אף גידולי גידולים אסורים. עד היכן אסורים גידולי הגידולים, עד שלש גרנות, והגורן הרביעי מותר. אף גידולי מעשר ראשון שלא ניטלה ממנו תרומת מעשר, הם חולין.

גידולי מעשר שני, ביכורים ושבועית

גידולי מעשר שני הם חולין. גידולי בכורים הם חולין. ספיחי שבועית, דהיינו מה שצומח מן הזרע של השנה שעברה שנקרא ספיח, גידוליהם מותרים.

גידולי נדרים

האומר קונם פירות אלו עלי, או קונם הם על פי, או קונם הם לפי, אפילו דברים שזרעם כלה – אסור בגידוליהם. ואינו אסור אלא בגידולים, אבל בגידולי גידוליהם, אם הם דברים שזרעם כלה – מותר. ויש מהראשונים שסובר שאף גידולי גידולים בדבר שזרעם כלה אסורים.

אמר שאיני אוכל אותם, או שאיני טועם אותם, אם היו דברים שזרעם כלה – מותר בגידוליהם. ובדברים שאין זרעם כלה אפילו גידולי גידולים אסורים.

האוסר פירותיו על חברו, בנדר, הרי גידוליהם ספק, לפיכך חברו אסור בגידולי פירות אלו, ואם עבר ונהנה אינו לוקה; ויש חולקים וסוברים שגידוליהם אסורים בודאי.

גידולי איסורי הנאה

גידולי איסורי הנאה בדבר שזרעו כלה, נחלקו בהם הראשונים: יש סוברים שהגידולים אסורים; ויש סוברים שגידולי איסורי הנאה שזרעם כלה מותרים. ומן האחרונים יש שכתבו להקל בגידולי חמץ שעבר עליו הפסח, שאינו אסור אלא מדרבנן.

ביטול העיקר בגידולים

גידולי היתר שרבו על העיקר האסור בדבר שאין זרעו כלה, נסתפקו בגמרא אם הם מעלים את העיקר. הספק נפשט באיסור שבועית שהגידולים מעלים את העיקר. ובשאר איסורים אין הגידולים מעלים את העיקר.

לזרעה בזמן זריעה כדי שתצא לחולין, ויבוא לידי תקלה לאכלה בטומאתה (שבת שם ורש"י ד"ה משום). אבל עכשיו שאסרוה לזרים, הרי אפילו לדעת הסוברים שלכהנים מותרת באכילה ונטהרה מטומאתה (ראה להלן מחלוקת בדבר), שוב לא ישהנה לזרעה, שתרומה נמכרת בזול, שאינה ראויה אלא לכהנים טהורים, ואם נטמאת טעונה שריפה, ומשום אותו ריוח מועט שנטהרת מטומאתה לא יבוא לזרעה (תוס' שבת יז ב ד"ה דילמא), ולהפסיד שדהו (ר"ש תרומות ט ז).

זרעו כלה גידולי תרומה שאסרו לזרים הוא אף בדבר שזרעו כלה (ראה פסחים לד א, ורש"י ד"ה מאי, ורש"י שבת יז ב ד"ה גידול).

אין זרעו כלה בדבר שאין זרעו כלה נחלקו האחרונים:

- יש סוברים שבדבר שאין זרעו כלה מן הדין הגידולים אסורים ולא מצד הגזרה, אלא אם כן רבו הגידולים על העיקר, שאז אף בדבר שאין זרעו כלה אין האיסור אלא מטעם הגזרה (מרכבת המשנה תרומות יא כא; ספר עפרא דארעא אות ג, בדעת הראב"ד).
- ויש סוברים שאף בדבר שאין זרעו כלה מן התורה מותר, ואינו

על גידולי איסורים שנזרעו דנים אם הם אסורים כעיקר האיסור בעניינים אלה:

תרומות ומעשרות, שבועית, נדרים, ואיסורי הנאה.²

גידולי תרומה

הדין גידולי תרומה הם תרומה (תרומות ט ז).

וגזירה היא שגזרו חכמים בגזירות שמונה עשר דבר, שתיאסר לזרים (שבת יז ב; פירוש המשניות לרמב"ם ור"ש תרומות שם); אבל מן התורה גידולי תרומה חולין (ירושלמי תרומות ו א, והובא בר"ש שם, ובתוס' פסחים לד א ד"ה טהרו; רמב"ם תרומות יא כא).

הטעם בגזירה נחלקו האמוראים:

- יש אומרים שהגזרה היא משום תרומה טהורה ביד ישראל (שבת יז ב), שענינו צרה ליתנה לכהן, וזרעה כדי לבטלה מתורת תרומה (רש"י שם ד"ה תרומה).
- ויש אומרים שהגזרה היא משום תרומה טמאה ביד כהן, שאסורה באכילה וטעונה שרפה (ראה ערך תרומה טמאה), ושמא ישהנה הכהן

2. וראה ערך גידולי הקדש, על דיני גידולי הקדש.

• ויש סוברים שכל מה שגדל בפעם הראשונה מן הזרע שנזרע הרי זה בכלל גידולים, וכשחזרו ונטעו אותם הגידולים הרי הגידולים העולים מהם נקראים גידולי גידולים (ריב"א בתוס' פסחים שם ד"ה גידולי; פירוש המשניות לרמב"ם תרומות ט ד, ור"ש שם).

אין זרעו כלה אין גידולי גידולים מותרים אלא בדבר שזרעו כלה, אבל בדבר שאין זרעו כלה אפילו גידולי גידולים רביעים אסורים (ירושלמי תרומות ט ב), אבל גורן חמישי מותר (ר"ש תרומות ט ו; משנה למלך תרומות יא כב). ואפילו לדעת הסוברים שבדבר שאין זרעו כלה הגידולים אסורים מן התורה (ראה לעיל), מכל מקום גידולי הגידולים אינם אסורים אלא מדרבנן, משום הגזירה שמא ישהה, כגידולים עצמם בדבר שזרעו כלה (מרכבת המשנה תרומות יא כא).

איזהו דבר שאין זרעו כלה, כגון הלוף והשום והבצלים (תרומות ט ו, ופירוש המשניות לרמב"ם שם). דבר שזרעו כלה הוא מה שנפסד זרעו בארץ ונאבד, כגון החטים והשעורים ושאר זרעים (רמב"ם תרומות יג יב; מאירי פסחים לד א).

תרומת חוץ גידולי תרומת חוץ לארץ הם חולין לכל דבר, ומותרים לזרים (תרומות ט ד; רמב"ם תרומות יא כב), לפי שתרומת חוץ לארץ אינה מצויה, ולא גזרו בה (ר"ש תרומות שם; ירושלמי תרומות ט ב).

תשלומי תרומה תשלומי תרומה, אף על פי שהם כתרומה לכל דבר, אם נזרעו גידוליהם הרי הם חולין (ירושלמי תרומות ו א; רמב"ם תרומות י טו).

זרעוני גינה זרעוני גינה שאינם נאכלים, כגון זרע לפת וצנון, אף על פי שאביהם, דהיינו אותו לפת וצנון, הם תרומה, גידוליהם מותרים, והם כחולין לכל דבר (מעשרות ה ח; רמב"ם תרומות יא כב), שאין אומרים גידולי תרומה תרומה אלא כשהזרע הזרוע ראוי לאכילה (פירוש המשניות לרמב"ם שם).

וכן הזרע פשתן של תרומה, הגידולים מותרים לזרים (רמב"ם שם), שאף הוא מזרעוני גינה שאינם נאכלים (כסף משנה שם).

ויש מהראשונים שחולק בזרעוני גינה שאינם נאכלים וזרע פשתן, וכתב שלא מצאנו להם היתר (השגות הראב"ד שם).

מזומע המדומע, היינו תרומה שנתערבה בפחות ממאה חולין, גידוליו מותרים (תרומות ט ד; רמב"ם תרומות יא כב), לפי שרובו חולין (ירושלמי תרומות ט ב).

טופאה שתילי תרומה, כגון שתילי כרוב ותרדים (רש"י פסחים לד א ד"ה שתילי), שנטמאו ושתלם, טהרו מלטמא (תרומות ט ז; פסחים לד א), שמשנתחברו לקרקע בטלו מתורת אוכל (רש"י שם ד"ה טהרו; ר"ש ורבי עובדיה מברטנורא תרומות שם), ואסורים באכילה (תרומות שם; רמב"ם תרומות יא כג). ונחלקו אמוראים בדבר:

• יש אומרים שאותם הגידולים אסורים רק לזרים, שלא נפקע שם תרומה מהם, אבל לכהנים מותרים, שהרי נטהרו מטומאתם (פסחים לד א).

• ויש אומרים שאסורים אף לכהנים (פסחים שם, ורש"י ד"ה ואסורין). הטעם: אם מפני שנפסלו בהיסח הדעת, שכשנטמאה התרומה הסיח הכהן דעתו ממנה מלשמרה, ובתרומה נאמר: **אֵת מִשְׁמַרְתָּ תְּרֹמְתִי** (במדבר יח ח); ואם מפני שמעלה עשו חכמים בתרומה שלא תועיל הזריעה להעלות לה ולגידולה טהרה גמורה להיתר

אסור אלא משום הגזירה (רדב"ז תרומות יא כא; מראה הפנים לירושלמי תרומות ט ב; עפרא דארעא שם, בדעת הרמב"ם).

נתינתם לכהן גידולי תרומה, אף על פי שאסורים לזרים, אינו צריך ליתנם לכהן בחינם, שהרי הם כחולין לכל דבר, אלא שמוכרם לכהן בדמי תרומה (ראה תרומות ט ג, ותוספות יום טוב שם).

• **יש שכתבו שלא אסרו גידולי תרומה אלא לזרים ישראלים**, אבל מותר להאכילם לנכרי ולבהמה, שבשביל הריוח המועט שמותרים לנכרי ולבהמה לא ישהה את התרומה כדי לזרעה (מהרש"א פסחים לד א, בדעת התוס' שם סוד"ה טהרו).

• ויש חולקים וסוברים שגזרו על הגידולים שתהיה עליהם קדושת תרומה מדבריהם, ואסור להאכילם לנכרי ולבהמה (מרכבת המשנה בכורים ד טו).

כהן טמא כשם שאסרו גידולי תרומה לישראל, כך אסרו לכהן טמא (תרומות ט ב, ופירוש המשניות לרמב"ם שם).

אבל מותרים לטבול יום (רמב"ם תרומות יא כא), וכן מותר לאכלם בידים טמאות (שם), ואין הידים והטבול יום פוסלים את גידולי תרומה (תוספתא תרומות (ליברמן) ח ב). וכן שאר שני לטומאה (ראה ערך ולד הטומאה) אינו פוסל אותם, שאין שלישי בגידולי תרומה (רמב"ם אבות הטומאות יא טו; ר"ש תרומות ט ד).

מתנות עניים שדה של גידולי תרומה חייבת בלקט שכחה ופאה (תרומות ט ב; רמב"ם תרומות יא כז), לפי שמן התורה אין הגידולים תרומה, ואין גזירת חכמים מפקיעה מחיוב לקט שכחה ופאה שיש עליהם מן התורה (תוס' פסחים לד א ד"ה טהרו).

תרומות ומעשרות שדה של גידולי תרומה חייבת בתרומה ובמעשרות (ירושלמי תרומות ט א; רמב"ם תרומות יא כז), דהיינו מעשר ראשון ומעשר שני (ר"ש ורבי עובדיה מברטנורא תרומות שם), ובמעשר עני (תרומות שם; רמב"ם שם), שמן התורה הגידולים חולין לכל דבר (ראה ירושלמי שם, ופירוש הרא"ש תרומות א ט). ועניי ישראל ועני כהנים נוטלים מעשר עני – עניי כהנים אוכלים את שלהם, ועניי ישראל מוכרים את שלהם לכהנים בדמי תרומה והדמים שלהם (תרומות שם ורמב"ם שם), וכן בן לוי מוכר המעשר שלו לכהנים (רמב"ם שם).

זר שאכל זר שאכל גידולי תרומה אינו חייב לשלם את הקרן מחולין שיעשו תרומה (ראה ערך תשלומי תרומה), אלא ממספיק שישלם את דמיהם; ומחומש פטור לגמרי (תוספתא תרומות (ליברמן) ח ב, להגהות הגר"א שם).

גדולי גידולים גידולי גידולים של תרומה חולין הם לכל דבר (תרומות ט ד; רמב"ם תרומות יא כב), ומותרים לזרים אף מדבריהם (כסף משנה שם).

ונחלקו הראשונים בפירושו של גידולי גידולים:

• יש סוברים שאף מה שגדל וניתוסף בפעם הראשונה מהזרע שנזרע, כל שהתוספת אינה בגוף הזרע, הרי אלו גידולי גידולים. כגון בצל ששתלו, מה שהוסיף הבצל עצמו נקרא גידולים, והבצלים החדשים שמתוספים ומתחברים עם אותו בצל נקראים גידולי גידולים; וכן כרוב ששתלו וגדלו העלים ונתרחבו, אותם העלים נקראים גידולים, והעלים החדשים העולים בקלח הם גידולי גידולים (רש"י פסחים לד א ד"ה וכי; מאירי פסחים שם).

ואפילו הלקוח בכסף מעשר שנטמא, שאינו נפדה לר' יהודה (ראה ערך מעשר שני), לא גזרו על גידוליו שיהיו מעשר, כיון שעיקר מעשר שני יש לו פדיון (תוס' בבא מציעא ז א ד"ה גידולי).

הפדיון פודה את גידולי המעשר בזמן זרעם (תרומות ט ד), דהיינו שפודה את כל האוצר בדמי אותה סאה (ירושלמי תרומות

ט ב; ר"ש ורבי עובדיה מברטנורא שם ט ד), בין בדבר שזרעו כלה, ובין בדבר שאין זרעו כלה. אלא שדבר שזרעו כלה נפדה בשער שהוא עומד בו בזמן הפדיון, ודבר שאין זרעו כלה נפדה בשער שהיה בזמן הזריעה (ירושלמי ור"ש שם).

המפרשים נחלקו מה גדר הגידולים לפני הפדיון:

• יש אומרים שכל זמן שלא פדה אותם אינם חולין (ראה ר"ש ורא"ש מעשר שני ב ג, ור"ש בכורים ב ב).

• ויש אומרים שאף על פי שצריך לפדותם, מכל מקום הם חולין אף כשלא פדה (מלאכת שלמה תרומות ט ד, בשם הר"ש סירליאן).

גידולי בכורים הם חולין (תרומות ט ד; רמב"ם בכורים ד כינויים טו), לפי שהבכורים אינם מצויים – שאינם נוהגים אלא בשבעת המינים (ר"ש ורבי עובדיה מברטנורא שם), ולכן לא גזרו על גידוליהם (ירושלמי תרומות ט ב; ור"ש שם ד).

ספיחי שביעית ספיחי שביעית, דהיינו מה שצומח מן הזרע של השנה שעברה שנקרא ספיח (ראה פירוש המשניות לרמב"ם תרומות ט ד), גידוליהם מותרים (תרומות ט ד; רמב"ם שמיטה ויובל ד ו), כשזרע את ספיחי השביעית אחר שביעית (רמב"ם שם). הטעם: לפי שספיחי שביעית אינם מצויים, ואינם נוהגים בכל שנה (ירושלמי תרומות ט ב; רבי עובדיה מברטנורא תרומות ט ד) ³.

גידולי נדרים

האומר קונם פירות אלו עלי, או קונם הם על פי, או קונם הם לפי, אפילו דברים שזרעם כלה – אסור בגידוליהם (נדרים ז א; רמב"ם נדרים ה יג; טוש"ע יורה דעה רטז א), שגידולי קונם הם כגידולי הקדש שאסורים (ר"ן ורא"ש נדרים שם. וראה ערך גדולי הקדש) ⁴; או שעשאו כגידולי תרומה (רשב"א נדרים מז א).

נחלקו הראשונים בדבר:

• יש סוברים שגם אם לא אמר 'אלו', כיון שאמר קונם סתם, ולא הזכיר אכילה – אסר עצמו בגידוליהם (פירוש הרא"ש נדרים שם).

• ויש סוברים שדוקא כשאמר 'אלו' אסורים הגידולים, שכיון שפורט הדברים הנאסרים עליו – עשאו עליו כהקדש. והוא הדין אם אמר פירות מקום פלוני עלי, או פירותיו של פלוני עלי, שכיון שייחדם הרי זה כאילו פורטם; אבל אם נדר סתם מן התאנים והענבים, כיון שלא פירט ואסר עליו כל המין, לא עשאו עליו כהקדש, ולא נתכוין לאסור עליו אלא אכילת אותו מין, ואין גידוליהם אסורים עליו (ר"ן ומאירי נדרים שם. וראה רמ"א ביו"ד רטז א). ומדובר שאמר קונם תאנים וענבים של שנה זו עלי, ואז מותר בגידולים שגדלו אחר כך, אבל אם אסר עליו סתם אותו המין, הרי ממילא אסור בגידוליהם, שאף הם בכלל אותו המין (ט"ז יו"ד רטז סק"ג).

גידולי ואינו אסור אלא בגידולים, אבל בגידולי **גידולים** גידוליהם, אם הם דברים שזרעם כלה – מותר (ר"ן

אכילה, ואינה טהורה אלא מלטמא אחרים, שלכך לא עשו מעלה (פסחים לד א-ב, ורש"י ד"ה בהסית, וד"ה לא).

הלכה שאסורים באכילה אף לכהנים, הואיל והתרומה שנזרעה כבר היתה אסורה באכילה, ולכן גם השתילים נדחו מאכילה (רמב"ם תרומות יא כג).

גידולי טבל ומעשר ראשון

גידולי טבל הטבל גידוליו מותרים בדבר שזרעו כלה (תרומות ט ד; רמב"ם מעשר ו ו), שאם זרע טבל שהוקבע לתרומות ומעשרות, כגון שנתמרח בכרי, שאסור לאכול ממנו אפילו אכילת עראי, גידוליו מותרים באכילת עראי, כל זמן שלא נגמרה מלאכתם ולא הוקבעו לתרומות ומעשרות (רש"י פסחים לד א ד"ה הטבל; ר"ן נדרים נט ב; רבי עובדיה מברטנורא תרומות ט ו), לפי שהטבל חולין הוא ברובו, לכן לא גזרו על גידוליו (ירושלמי תרומות ט ב, הובא בר"ש תרומות ט ד); או לפי שאף בגידולי תרומה לא גזרו אלא משום שמא שהה תרומה טמאה (ראה לעיל: גידולי תרומה), וגזרה זו לא שייכת בטבל (ראה רש"י פסחים לד א ד"ה הטבל; תוס' אנשי שם ומשנה ראשונה תרומות שם).

אין זרעו כלה בדבר שאין זרעו כלה, אף גידולי גידולים אסורים (תרומות ט ו; רמב"ם מעשר ו ו), דהיינו שאסור לאכול מהם עראי אפילו קודם מירוחם, מפני הטבל שנתמרח בכרי המעורב בהם (ר"ן נדרים נט ב). ויש מהראשונים שכתבו שהגידולים אסורים מפני תרומת מעשר ותרומה גדולה שבו (רמב"ם שם), ולכן אי אפשר לתקן את הגידולים והיו מותרים לזרים, מפני תרומת מעשר ותרומה גדולה המעורבים בו (רדב"ז שם).

עד היכן אסורים גידולי הגידולים, עד שלש גרנות, והגורן הרביעי מותר (ירושלמי תרומות ט ב, והובא בר"ש תרומות ט ו; רמב"ם מעשר ו ו).

רבו הגידולים האחרונים נחלקו מה הדין כשרבו הגידולים על העיקר בדבר שאין זרעו כלה:

• יש אומרים שאפילו כשרבו הגידולים על העיקר אינם מעלים את העיקר, ואסורים עד שלש גרנות, ואינו דומה לתרומה שגידולי גידולים מותרים כשרבו על העיקר (ראה לעיל), לפי שהטבל הוא דבר שיש לו מתירין ואינו מתבטל (מרכבת המשנה תרומות יא כא).

• ויש אומרים שאף בטבל אם רבו הגידולים על העיקר מותרים גידולי הגידולים (מלאכת שלמה תרומות ט ו).

מעשר ראשון אף גידולי מעשר ראשון שלא ניטלה ממנו תרומת מעשר, הם חולין (תרומות ט ד, ור"ש שם; רמב"ם מעשר שם ו ו); שאף מעשר ראשון רובו חולין ולא גזרו על גידוליו (ירושלמי תרומות ט ב).

וכן בדבר שאין זרעו כלה דינו כמו בטבל (ראה רמב"ם שם).

גידולי מעשר שני, ביכורים ושביעית

גידולי מעשר גידולי מעשר שני הם חולין (תרומות ט ד), שאם שני זרע סאה של מעשר שני והוסיפה כמה סאים – הכל חולין, ואין צריך לפדות אלא סאה אחת (ר"ש שם). שאין לגזור שמא ישהה בידו המעשר עד הזריעה ויבערנו בטומאה, שכיון שיכול לפדותו לא ישהנו.

4. וראה משפט כהן כד, ואורח משפט סד, בדעת הר"ן.

3. וראה בגדרי החיתור של גידולי ספיחי שביעית בשבת הארץ ד ו, ושם ו ד.

כלה לפני שיצמח (רמב"ן ור"ן וריטב"א עבודה זרה ט א, בשם ירושלמי).
 • ומן האחרונים יש שכתבו להקל בגידולי חמץ שעבר עליו הפסח, שאינו אסור אלא מדרבנן (חק יעקב תמג סק"י).

ביטול העיקר בגידולים

ביטול העיקר גידולי היתר שרבו על העיקר האסור בדבר שאין זרעו כלה, נסתפקו בגמרא אם הם מעלים את העיקר. כגון בצל שגדל בשביעית, ועקרוהו בשביעית ונטעוהו בשמינית, ורבו גידוליו על העיקר ברוב כזה שיש בו כדי לבטל את האיסור, נסתפקו אם הם מעלים את העיקר ומבטלים אותו שלא תהיה עליו קדושת שביעית (ראה ערך פירות שביעית), או שאינם מעלים אותו (נדרים ז ב).

ונחלקו הראשונים בביאור הספק:

• יש סוברים שהספק הוא אם אומרים שכיון שהגידולים נמשכים ויוצאים מן העיקר שאינו כלה, הרי הם כעיקר ואסורים כמוהו, וממילא אין לעיקר במה להתבטל, או שאינם כעיקר והרי הם היתר, וממילא מבטלים את העיקר ברוב (ר"ן נדרים ז ב - נח א).

• ויש סוברים שהספק אינו על הגידולים עצמם, שהם ודאי מותרים אפילו אם לא רבו על העיקר (תוס' נדרים ז ב ד"ה והכי; פירוש הרא"ש שם), שלא גזרו על גידולי שביעית כמו שגזרו על גידולי תרומה (תוס' שם). אלא הספק הוא אם מבטלים הם את העיקר, ואף שהעיקר אינו מבטל אותם, הרי זה משום שהם חשובים שתמיד גדלים והולכים, או שכשם שהעיקר אינו מבטל את הגידולים, כך הם אינם מבטלים אותו.

ועיקר וגידולים אינם דומים לשאר איסורים שמתבטלים ברוב, לפי שאין העיקר והגידולים מתערבים לגמרי יחד, אלא הגידולים ניתוספו על העיקר (פירוש הרא"ש שם); או שכיון שהעיקר הוא חשוב - לא יבטל מדרבנן (תוס' ומאירי נדרים שם).

ההלכה הספק נפשט באיסור שביעית שהגידולים מעלים את העיקר, שמאחר שאיסור שביעית הוא על ידי קרקע,

ביטולו על ידי קרקע (נדרים נח ב; רמב"ם שמיטה ויובל ד כא).

ויש אומרים שדוקא אם גילה דעתו שאינו רוצה בגידולים, כגון שעיקם את הצואר של הגידולים כדי שלא יגדלו, אותם גידולים הם שמוותרים ומבטלים את העיקר, ואם לאו אסורים, שרוצה בהם, וכנטועים לכתחילה הם (ראב"ד בהשגות שם).

ערלה בשאר איסורים אין הגידולים מעלים את העיקר. ולכן נטיעה של ערלה, שלא עברו עליה שלש שנים, שקצצה והרכיבה בנטיעה זקנה שעברו עליה שלש שנים, והיו פירות של ערלה בנטיעה הצעירה, אף על פי שהוסיפו אותם הפירות בגידולים מאתים על מה שהיו קודם שהרכיבה, וגידולי היתר הם, שמהזקנה הם באים, מכל מקום אין גידולי ההיתר מעלים את העיקר האסור (נדרים נט ב; רמב"ם מעשר שני י טו; טושי"ע י"ד רצד כב). הטעם: שאיסור ערלה אינו בא על ידי קרקע כשביעית, אלא חסרון הזמן הוא שגורם את האיסור (ר"ן שם).

• לדעת הסוברים שהספק היה גם על הגידולים עצמם, והיתר הגידולים וביטול העיקר תלויים זה בזה (ראה לעיל), הרי כאן אף הגידולים אסורים, שהם כמו העיקר, ולכן אינם מבטלים אותו (בית יוסף י"ד רצד, ושי"ך שם ס"ק לב, לדעת הר"ן).

נדרים ז א ד"ה בדבר שזרעו; מאירי שם; טושי"ע י"ד רטו א). הטעם: שגידולי דברים שזרעם כלה כחליפין הם, וכשם שחליפין חליפין מותרים (ראה ערכים: אסורי הנאה; נדרים), כך גידולי גידוליהם מותרים (ר"ן שם).

ויש מהראשונים שסובר שאף גידולי גידולים בדבר שזרעם כלה אסורים, שכיון שאסרם עליו בהנאה, הרי אסר עליו כל מה שיהנה מהם (ריטב"א על הר"ף נדרים שם).

זר מאכילה אמר שאיני אוכל אותם, או שאיני טועם אותם, אם היו דברים שזרעם כלה - מותר בגידוליהם (נדרים ז א; רמב"ם נדרים ה יד; טושי"ע י"ד רטו ב), שהרי אינו אוכל ואינו טועם אותם הפירות שאסר עליו (ר"ן ומאירי ונמוקי יוסף נדרים שם).

אין זרעו כלה בדברים שאין זרעם כלה אפילו גידולי גידולים אסורים (נדרים ז א; רמב"ם נדרים ה יד; טושי"ע י"ד

רטו ב), בין כשאמר קונם פירות אלו עלי, ובין כשאמר שאיני אוכל או טועם אותם (ר"ן ומאירי ונמוקי יוסף שם). הטעם: שכיון שאין זרעם כלה, הרי מעורב בגידולי הגידולים מן האיסור הראשון, ואפילו אם רבו גידולי הגידולים על העיקר - אסורים, שנדרים הם דבר שיש לו מתירים, שאפילו באלף לא בטל (רמב"ם שם טו; ר"ן שם).

ויש שכתב שדוקא אם אמר איני אוכל או איני טועם אותם - אסור אף בגידולי גידולים כשאין זרעם כלה, שהרי טועם מהם, אבל אם אמר קונם פירות אלו עלי, או על פי - מותר בגידולי הגידולים (ב"ח י"ד רטו ב, בדעת הרמב"ם והרא"ש ופסק כן. וראה ט"ז שם סק"ג, ושי"ך סק"ב שדחו את דבריו).

על חברו האוסר פירותיו על חברו, בנדר, הרי גידוליהם ספק, לפיכך חברו אסור בגידולי פירות אלו, ואם עבר ונהנה אינו לוקה (רמב"ם נדרים ה טז).

ויש חולקים וסוברים שגידוליהם אסורים בודאי (ראב"ד בהשגות שם).

גידולי איסורי הנאה

גידולי איסורי הנאה בדבר שזרעו כלה, נחלקו בהם הראשונים:

• יש סוברים שהגידולים אסורים, שדוקא דבר שאינו אסור אלא באכילה, כגון טבל, אין לאסור גידוליו אם זרעו כלה (ראה לעיל: גידולי טבל), שהרי אינו אוכל את האיסור עצמו; אבל דבר האסור בהנאה, אף שזרעו כלה, יש לאסור את גידוליו, כיון שבאה הנאה לאדם על ידי האיסור, שבגרמתו באו הגידולים (תוס' עבודה זרה מט א ד"ה שאם נטע. וראה תוס' רבי עקיבא איגר על המשניות נדרים ז ו). ולפיכך הנוטע אגוז של ערלה, אף על פי שזרעו כלה, גידוליו אסורים לדעת הסוברים שזה וזה גורם אסור, או לסוברים שאגוז וקרקע אינם נקראים זה וזה גורם (תוס' עבודה זרה שם).

וכן דגן שנתחמץ וזרעוהו, אפילו שזרעו כלה, גידוליו אסורים (מקור חיים תמג סק"ז; שו"ת חתם סופר אורח חיים קד). ואפילו כשזרע אחר שעבר עליו הפסח, שאין איסורו אלא מדרבנן - אסור (מקור חיים שם).

• ויש סוברים שגידולי איסורי הנאה שזרעם כלה מותרים (תוס' רי"ד נדרים מז א; חק יעקב או"ח תמג סק"י, בשם פסקי תוס' פסחים א).

וכן כתבו הראשונים שאפילו לדעת הסוברים זה וזה גורם אסור (ראה ערך זה וזה גורם), אם נטע אגוז של ערלה - מותר, לפי שהזרע

חשבון הטבל חייבה התורה לעשר, אין ההיתר מתבטל (נדרים נט א ור"ן שם).

הלכה כדעה הראשונה שליטרא בצלים שתיקנה מתעשרת לפי כולה (רמב"ם מעשר ה ד).

ניטול מטיילא במה דברים אמורים בדבר שהאדם טרח בידים לבטל את העיקר, אבל כשנתבטל ממילא בלא מעשה האדם אף רבה מודה שאין ההיתר מתבטל. ולכן בצלים שירדו עליהם גשמים וצמחו בשביעית, אם היו העלים שלהם שחורים, שבידוע שמקרקע שביעית נתגדלו - אסורים (שביעית ו ג; נדרים נט ב ור"ן שם). ולא שאף העיקר המותר אסור, אלא התוספת בלבד אסורה, ומה שגדל בחיוב חייב, ומה שגדל בפטור פטור (נדרים שם). שלפי שלא טרח האדם בביטולו, שירדו הגשמים עליהם וצמחו מאליהם, אין העיקר בטל (נדרים שם ור"ן).

ויש מפרשים שהחילוק בין טרח בידים ללא טרח הוא רק לדעת רבן שמעון בן גמליאל, אבל לחכמים לעולם גידולים מבטלים את העיקר (פירוש הרא"ש נדרים נט ב).

להלכה נחלקו הראשונים מה הדין בבצל של ששית שצמח בשביעית:

- יש סוברים שהגידולים בלבד אסורים, והעיקר מותר (רמב"ם שמיטה ד כ, ופירוש המשניות שביעית ו ג; ר"ן נדרים שם).
- ויש סוברים שגם העיקר נתבטל בגידולים ואסור (ר"ש ורא"ש ורבי עובדיה מברטנורא שביעית שם: רא"ש נדרים שם).

גְּדִידָה וְשִׁרְיָטָה¹

איסור עשיית פצע בגוף מתוך צער של אבלות²

המתים ביד פטור, בכלי חייב (תוספתא מכות (צוקרמאנדל) ד טז).

• ויש אומרים שאף על פי שעיקר שריטה משמעותו ביד, ועיקר גדידה משמעותו בכלי, מכל מקום שריטה וגדידה אחת היא, ובשתייהן האיסור בין ביד ובין בכלי (רבי יוסי במכות כ ב, לפי גמ' שם כא א וריב"ן ד"ה קסבר; איסי בקידושין לה ב, לפי סתמא דגמ' שם לה ב - לו א, ורש"י שם לו א ד"ה אחת), והמשרט בכלי חייב (שמואל במכות שם), וכן הלכה (רא"ש מכות ג ה; רמב"ם שם יג; טוש"ע יו"ד קפ ה).

ונחלקו ראשונים בדבר:

- יש מפרשים שהעושה חבורה בעצמו בכלי חייב משום שני לאוין, משום משרט ומשום מגדד (ראה לעיל. ריב"ן שם ד"ה המשרט; נימוקי יוסף שם, בשם הרמ"ה; ריטב"א קדושין לה ב), שלמה חילקן הכתוב? לעבור עליו בשני לאוין (תוספות ר"ד שם)³.
- ויש מפרשים שאין כאן אלא אחד (ראה לעיל), והחידוש בדעה זו, על גבי הדעה הראשונה, שאם עשה ביד והתרו בו משום לא תתגודדו, או שעשה בכלי והתרו בו משום משרט - חייב (כסף משנה שם, בתירוץ הראשון)⁴.

בדעת הרמב"ם). 4. ויש שכתב שהלאו של גדידה לא נאמר בכלל על המת אלא כשמתגודד לעבודה זרה (ראה להלן), ו"למתי" שנכתב באותו פסוק אינו מוסב על הגדידה, ובשריטה בלבד נאמר "לנפש", היינו על מת, אלא שלדעה זו שריטה משמעו גם כן בכלי, ולכן חייב אף אם גדד בכלי (כסף משנה שם,

• ולדעת הסוברים שכל הספק לא היה אלא על הביטול (ראה לעיל), הרי כאן אסורים רק הפירות של הילדה, אבל הגידולים עצמם מותרים (בית יוסף ושי"ך שם, לדעת הרא"ש)⁵.

כלאי הכרם וכן בצל שנטעו בכרם (ראה ערך כלאי הכרם), ונעקר הכרם, ואחר כך צמחו בצלים מן העיקר הנטוע בהיתר, אף על פי שרבו הגידולים על העיקר במאתים, אינם מעלים אותו (נדרים נז ב; רמב"ם כלאים ה כד; טוש"ע יו"ד רצו יח). הטעם: שאיסור כלאי הכרם אף הוא אינו בא על ידי קרקע כשביעית, אלא תערובת הזרעים גורמת את האיסור, לכן אינו בטל על ידי קרקע (ר"ן נדרים נח ב).

אף כאן הדבר תלוי במחלוקת הראשונים אם אף הגידולים עצמם אסורים ולפיכך אינם מבטלים את העיקר; או שהעיקר בלבד הוא שאסור ואינו מתבטל בגידולים, אבל הגידולים מותרים (ראה באור הגר"א יו"ד רצו ס"ק לח).

גידולי איסור כל זה בגידולים של היתר ועיקר של איסור, אבל גידולים שהם של איסור והעיקר הוא של היתר, כגון ליטרא בצלים שהפריש כל מעשרותיה וזרעה, נחלקו אמוראים אם הגידולים מבטלים את העיקר:

- יש אומרים שמתעשרת לפי כולה, ולא לפי הגידולים בלבד, שהגידולים מבטלים את העיקר שיתחייב גם הוא במעשרות.
- ויש אומרים שגידולים של היתר שמבטלים את העיקר של האיסור הרי זה מפני שכיון שרבו גידוליו על עיקרו נמצא שכשאוכל אינו טועם האיסור כלל, אבל במעשר כיון שלפי

האיסור

איסור שריטה וגדידה השורט בבשרו שריטה אחת על המת עובר בלא תעשה ולוקה, שנאמר: וְשִׁרְטָה לְנֶפֶשׁ לֹא תִתְּנוּ בְּבֶשְׂרָכֶם (ויקרא יט כח). רמב"ם עבודה זרה יב יב, על פי מכות כ א וב), ונמנה לאו זה במנין המצוות (ספר המצוות לא תעשה מה; סמ"ג לאוין סב; החינוך מצוה תסז); ויש המונים שני לאוים: גדידה ושריטה (הלכות גדולות, הקדמה, מנין המצוות קלא וקפג; סמ"ע ד ועה), שנאמר: לֹא תִתְּגַדְּדוּ וְגו' לְמַת (דברים יד א) - לא תעשו חבורה על המת (יבמות יג ב), כמו: וַיִּתְּגַדְּדוּ כְּמִשְׁפָּטָם (מלכים א יח כח) שהוא לשון שריטה (רש"י ורד"ק שם; ריטב"א יבמות שם, בשם רבותיו), או כמו: גִּדְּדוּ אֵילָנָא (דניאל ד יא) שהוא לשון כריתה (רס"ג שם).

מהות האיסורים ובמהות האיסורים נחלקו תנאים:

- יש אומרים ששריטה וגדידה אחת רק במובן זה ששתייהן חבורה ושתייהן על המת, אבל חלוקתן הן בפעולתן, ששריטה ביד - בצפוני ידיו (נימוקי יוסף מכות שם) - וגדידה בכלי (ברייתא במכות כא א, וריב"ן ד"ה מיתביב), וכן אמרו: המתגודד על

5. וראה שו"ת משפט כהן כד. **גדידה ושריטה**. 1. ה, טורי רי-רטו. 2. על האיסור שלא לעשות אגודות אגודות שנכלל בלאו זה, ראה ערך לא תתגודדו. 3. אלא שיש אומרים שאפילו שיש כאן שני לאוין אינו חייב אלא אחת, שאין ריבוי מלקיות בעבור ריבוי לאוין על איסור אחד (לחם משנה עבודה זרה יב יג,

חוקות הגוים גדידה זו על המת היא מחוקות הגוים (רש"י קדושין לה ב ד"ה גדידה; טור יו"ד קפ), שנאמר: **בְּנִים אֲתֶם לַה' אֱלֹהֵיכֶם לֹא תִתְגַּדְּדוּ וְגו'** לְמַת (דברים יד א. טור שם), שהיה זה חוק לגוים (בית יוסף שם) שהיו שורטים בבשרם על מתייהם מפני הצער (רמב"ם שם יג), והזהיר בניו ממנו (בית יוסף שם).

לאו הנאמר לאו אחר נאמר בפרשת כהנים: **וּבְשָׂרָם לֹא יִשְׁרְטוּ בְּפֶרֶשׁ כַּהֲנִים** שְׂרָטָה (ויקרא כא ה), אבל אינו לאו מיוחד לכהנים ומצוה בפני עצמה, אלא להשלים דיני שריטה נאמר (ספר המצוות ל"ת קע)⁵, ואף הכהן ששרט על המת אינו לוקה אלא אחת (רמב"ם שם יב).

מקום הגדידה גדידה – וכן שריטה – ישנה במקום שיער, ושלא **והשריטה** במקום שיער (קדושין לה ב), בפניו, או בשאר בשרו (נמוקי יוסף מכות כ א).

נשים הנשים אף הן חייבות בלאו של גדידה ושריטה (קדושין לה ב; טור ורמ"א יו"ד קפ יב), ואף על פי שנאמר: **בְּנִים אֲתֶם לַה' אֱלֹהֵיכֶם לֹא תִתְגַּדְּדוּ וְגו'** (דברים יד א), ודרשו: בנים ולא בנות, אין הדברים אמורים אלא על קרחה האמורה באותו כתוב, שנשים פטורות (ראה ערך קרחה), אבל בגדידה נתרבו הנשים, שנאמר שם: **כִּי עִם קְדוֹשׁ אֲתָה** (שם ב. גמ' שם), ואף הנשים בכלל עם (רש"י שם ד"ה כשהוא אומר); ודרשו הריבוי של עם קדוש על גדידה, והמיעוט של בנים על קרחה, שקרחה אינה אלא במקום שיער, וגדידה בין במקום שיער ובין שלא במקום שיער (גמ' שם).

שיעור וכתבו ראשונים ששיעור השריטה הוא בכלשהו, שכיון **השריטה** שלא נתנו לו שיעור בתלמוד, אתה למד ששיעורו בכלשהו (ריטב"א מכות כא א)⁶.

שרט ולא הוציא דם – פטור, שלא נקראת חבורה אלא בהוצאת דם (ערוך לנר שם).

המכה ביד על אמרו על אחד מגדולי התנאים, שכשמת רבו הכה **בשרו** עד שדמו שתת לארץ (רבי עקיבא בסנהדרין סח א), ונחלקו ראשונים בדבר:

• יש אומרים שמכאן ראה שהדבר מותר, ולא אסרו אלא גדידה ושריטה ולא הכאה (תוספות יבמות יג ב ד"ה דאמר, בשם ר"י; רא"ש מועד קטן ג צג, וטור יו"ד קפ, בשם הרמב"ן; ריטב"א קדושין לה ב; שו"ע שם ז, בשם יש מי שאומר).

• ויש אומרים שהדבר אסור (רא"ש שם; טור שם בשמו; שו"ע שם, בשם יש מי שאומר), שגדידה ושריטה לא נאסרו אלא משום הוצאת דם, ועוד שאין פצע גדול מזה שמכה עד ששותת דם (פרישה שם סק"י, לדעה זו). ואותו התנא שעשה כן, לא הכה בבשרו על מות רבו, אלא מצערו על התורה שאבדה (תוספות שם, בתירוץ השני, וסנהדרין שם ד"ה היה), שסובר שאין איסור שריטה וגדידה בצער שלא על מת (ראה להלן. מנחת חינוך תסז א), או שלא במתכוין עשה כן, שהדם שתת שלא בכונה (ערוך לנר יבמות שם).

• ויש אומרים שהדבר אסור (רא"ש שם; טור שם בשמו; שו"ע שם, בשם יש מי שאומר), שגדידה ושריטה לא נאסרו אלא משום הוצאת דם, ועוד שאין פצע גדול מזה שמכה עד ששותת דם (פרישה שם סק"י, לדעה זו). ואותו התנא שעשה כן, לא הכה בבשרו על מות רבו, אלא מצערו על התורה שאבדה (תוספות שם, בתירוץ השני, וסנהדרין שם ד"ה היה), שסובר שאין איסור שריטה וגדידה בצער שלא על מת (ראה להלן. מנחת חינוך תסז א), או שלא במתכוין עשה כן, שהדם שתת שלא בכונה (ערוך לנר יבמות שם).

מקום האדם גדידה ושריטה על מת אסורים אפילו **בשעת הגדידה והשריטה** שלא בפני המת (תרומת הדשן רפ; בית יוסף ושו"ע שם ו).

מקום האדם גדידה ושריטה על מת אסורים אפילו **בשעת הגדידה והשריטה** שלא בפני המת (תרומת הדשן רפ; בית יוסף ושו"ע שם ו).

ריבוי חיובים

שרט שריטה השורט שריטה אחת על חמשה מתים נחלקו **אחת על חמשה מתים** תנאים:

• יש סוברים שחייב על כל אחד ואחד (סתם משנה מכות כ א; רבי יוסי בתורת כהנים קדושין פרק ו ט, וגמ' שם ב; תנא קמא בתוספתא שם יד), שנאמר: **וְשָׂרָט לְנֶפֶשׁ** (ויקרא יט כח), לחייב על כל נפש ונפש (רבי יוסי בתורת כהנים שם ובגמ' שם), שהרי כבר נאמר: **לֹא תִתְגַּדְּדוּ וְגו'** לְמַת (דברים יד א), וגדידה ושריטה אחת היא (ראה לעיל), ולא בא הכתוב 'ושרט לנפש' אלא לחייב על כל נפש ונפש (גמ' שם כא א)⁷, וכן הלכה (רמב"ם עבודה זרה יב יב; טוש"ע יו"ד קפ ח).

• ויש סוברים שהשורט שריטה אחת על חמשה מתים אינו חייב אלא אחת (תנא קמא בגמ' שם; רבי יוסי בתוספתא שם).

שרט חמש שריטות על מת אחד שריטות על מת אחד, חייב על כל אחת ואחת (משנה שם כ א; תורת כהנים שם ח, ואמור פרק א ה; תוספתא שם; גמ' שם ב; רמב"ם שם; טוש"ע שם).

• שנאמר בכהנים: **לֹא יִשְׁרְטוּ שְׂרָטָה** (ויקרא כא ה), לחייב על כל שריטה ושריטה, יכול הכהנים שריבה בהם הכתוב מצות יתרות חייבים על כל שריטה ושריטה, ולא ישראל שלא ריבה בהם הכתוב מצות יתרות, תלמוד לומר שרטה שרטה לגזרה שוה, מה שריטה האמורה בכהנים חייבים על כל שריטה ושריטה, אף שריטה האמורה בישראל כך (תורת כהנים אמור שם).

• או שלפי שנאמר: **וְשָׂרָט לְנֶפֶשׁ** (ויקרא יט כח. תורת כהנים קדושין שם; גמ' שם), והיה יכול להכתב "שרט לנפש", ולא באה הוי"ו אלא לרבות חיוב על כל שריטה ושריטה (ריב"ן שם ד"ה ת"ל ושרט, בפירוש השני); ויש מפרשים שנאמר שם: **וְשָׂרָט לְנֶפֶשׁ לֹא תִתְּנוּ בְּבָשָׂרְכֶם** (ויקרא שם), והיה יכול להכתב "לנפש לא תשרטו" (ריב"ן שם, בפירוש הראשון).

ונחלקו ראשונים:

• יש אומרים שאינו חייב חמש אלא אם התרו בו על כל אחת ואחת (רמב"ם שם).

• ויש אומרים שחייב חמש אף בהתראה אחת כשהיו כל חמש השריטות בבת אחת (ברטנורא מכות ג ה; מהרש"ל בבאורו לסמ"ג לאוין סג), כגון ששרט בחמש אצבעותיו (מהרש"ל שם, על פי הגמ' שם; הגהות טורי אבן לרמב"ם שם), שכל אצבע עושה מעשה בפני עצמו (מהרש"ל שם)⁸.

7. ולסוברים שגדידה ושריטה הם איסורים מיוחדים (ראה לעיל), הלימוד הוא מזה שכתוב "לנפש" ולא למת (תוספות יום טוב שם). 8. ויש מהאחרונים שכתב שאף לדעה הראשונה חייב בבת אחת אם התרו בו שאם יעשה כך וכך שריטות יהיה חייב כך וכך מלקיות, שהרי זה כמו התראות חלוקות (ראה ערך התראה. צפנת פענח לרמב"ם שם). ויש שכתב שלסוברים גדידה ושריטה אינן

בתירוץ השני). 5. ויש מהראשונים המצדד לומר שהמצוה נאמרה בראשונה לכהנים, לומר שאם היה הכהן מגודד אינו ראוי לעבודה, ועבודתו מחוללת (רמב"ן דברים שם). 6. ובתוספתא שנינו ששיעורו כדי שיראה משום שריטה (תוספתא מכות (צוקרמאנדל) ד יד, לגירסת כתי"י וינה ודפוס ונציה); ויש גורסים: כדי שתראה שריטה אחת (תוספתא שם, לגירסת כתי"י ערפורה).

צער שלא על מת

השורט בבשרו אינו חייב אלא אם עושה כן על המת - משום צערו עליו (ריב"ן מכות כ א ד"ה שרט)⁹, ועל עבודה זרה (ראה להלן) - בלבד (תוספתא מכות (צוקרמאנדל) ד יד; רמב"ם רמב"ם עבודה זרה יב טז; טוש"ע יו"ד קפ ה).

אבל שרט על ביתו שנפל, ועל ספינתו שאבדה בים - ושרט מתוך כעס (חינוך תסז) - פטור (תורת כהנים קדושים פרק ו ז; מכות כ ב; רמב"ם שם; טוש"ע שם), והוא הדין כשרט וגידד על החי (שו"ת הרי"ף שיח; תשובות הגאונים (שערי תשובה) קל), או כשרט בלא טענה (חינוך שם), או על איזה צער אחר שבה לו (טור שם), שנאמר: לִנְפֹשׁ (ויקרא יט כח), לא אמרתי שריטה אלא שהיא על המת (תורת כהנים שם; גמ' שם).

ונחלקו ראשונים בדבר:

• יש אומרים שלא נתמעט אלא מן החיוב, אבל מכל מקום איסור יש בדבר (חינוך שם; ב"ח שם, בדעת הרמב"ם והטור; ש"ך שם סק"ט), שהוא דבר נמאס ביותר ומכוער (חינוך שם).

• ויש אומרים שאין כלל איסור בדבר (תוספות יבמות יג ב ד"ה דאמר, בתירוץ השני, וסנהדרין סח א ד"ה היה; בית יוסף שם ו; רמ"א שם). ואף חכמים לא רצו לגזור בה, שאין אדם נתפס על צערו, אלא שעל המת גזרת הכתוב היא (לבוש שם ו).

לעבודה זרה

כשם שהיו הגוים שורטים על מתייהם, כך היו חובלים בעצמם

לעבודה זרה, שנאמר: וַיִּתְּגַדְּדוּ כַּמִּשְׁפָּטִים (מלכים א יח כח), וגם זה אסרה תורה באומרה: לֹא תִתְּגַדְּדוּ (דברים יד א. רמב"ם עבודה זרה יב יג, על פי מכות כא א)¹⁰.

צורת השריטה • בצורת השריטה שחייבים עליה, נחלקו הדעות:

חייב (תוספתא מכות (צוקרמאנדל) ד טז).

• ויש אומרים שבכלי חייב, ביד פטור (מכות כא א, במסקנת הגמ'), שנאמר: וַיִּתְּגַדְּדוּ כַּמִּשְׁפָּטִים בְּחַרְבוֹת וּבְקַמָּחִים (מלכים שם), ומכאן שדרך עבודתם בעבודה זרה היתה בכלי (גמ' שם, וריב"ן ד"ה והא איפכא)¹¹, וכן הלכה (רמב"ם שם; טוש"ע שם ה).

מהות החיוב • נחלקו ראשונים איזה חיוב אמרו בשורט לעבודה זרה:

• יש אומרים שאם דרך עבודתה בכך חייב מיתה, כעובד עבודה זרה, ואם אין דרך עבודתה בכך לוקה מהלאו של וְלֹא תַעֲבֹדֶם (שמות כ ה. תוספות שם ד"ה על, בשם הקונטרס), שכיון שיש עבודה זרה שעובדים אותה בכלי, כדרך שהיו רגילים לעשות בחרבות וקמחים, אפילו עבודה זרה שאין עבודתה בכך - חייב (ריב"ן שם ד"ה ביד).

• ויש אומרים שלעולם אינו חייב מלקות (רמב"ם שם), והחיוב הוא מהלאו של לא תתגודדו (כן משמע מהכסף משנה שם יג), שלדעתם לא היו הגוים עושים כן לעבדה, אלא כדי שתתעורר העבודה זרה לענות אותם כפי מחשבתם המשובשת (כסף משנה שם), שאילו היה דרכה בכך הרי היה חייב סקילה אפילו ביד (תוספות שאנץ שם).

גידם

אדם שידו קטועה

לרבות הגידם שמניח בימין (אבא יוסי החרס במכילתא בא, פסחא יז; רבי יוסי החרס בספרי ואתחנן לה), ש"ידך" משמע בין בשמאל ובין בימין (רבנו הלל לספרי שם).

ונחלקו ראשונים:

• יש מפרשים שהדעה הראשונה והשנייה אינן חלוקות זו על זו (תוספות שם ד"ה אין; אור זרוע א תקעז, בשם רבותינו), שאם אין לו זרוע - היינו החלק שבין המרפק לכתף (תוספות שם ד"ה קבורה) - פטור, ואם יש לו זרוע אלא שאין לו יד - והוא הגידם - חייב (אור זרוע שם, לדעה זו), שכן כל הזרוע נקראת יד (ב"ח או"ח כז א, ובאור הגר"א שם סק"ו, על פי ערכין יט ב). אכן לדעה השלישית מי שאין לו זרוע כלל חייב להניח בימינו (כן משמע באור זרוע שם).

• ויש מפרשים שהדעה הראשונה חלוקה על השנייה והשלישית, שלדעה הראשונה מי שאין לו זרוע - היינו יד - פטור מהתפילין, ולדעה השנייה מי שאין לו זרוע מניח בקיבורה או בימינו (אור זרוע שם, בדעת רבנו אליקים; כן משמע ביראים שצט).

כשיש לו • לסוברים שהכל מודים שהגידם חייב בתפילין, מי קיבורה

על גידם דנים בנוגע למצות שנאמר בהן יד, כף, או תפישו, לקיחה וכיצא².

גידם הוא מי שידו קטועה, ומצינו דרגות קטיעה שונות של הגפיים העליונות, החל מקטיעה מוחלטת מהכתף (ראה מנחות לו א. וראה להלן: תפילין), ועד לקטיעה של אצבעות בלבד (ראה תוספתא (צוקרמאנדל) בכורות ה ד: אצבעותיו גדומות).

תפילין

גידם, נחלקו בו תנאים אם חייב להניח תפילין:

• יש אומרים שמי שאין לו זרוע פטור מן התפילין (תנא קמא במנחות לו א).

• יש אומרים שהגידם חייב, מפני שנאמר: יִדְּכָה (שמות יג טז) - לרבות את הגידם (אחרים שם) שאין לו יד, ש"ידכה" משמע יד כהה, היינו יד רצועה ומקולקלת (רש"י שם ד"ה לרבות, לגירסת השריטה מקובצת שם).

• ויש אומרים שהגידם חייב, מפני שנאמר: יִדְּךָ (שמות יג טז), ובא

מת נכללת בכלל הלאו של שריטה (כסף משנה שם, בתירוץ השני). ¹¹ ויש מהראשונים חסובר שהכל מודים שחייב בין בכלי ובין ביד, ולא אמרו שפטור כששורט ביד, אלא מפני שעל הרוב אין דרך עבודתה בכך (ריטב"א שם).

גזם. ¹ ה, טור' רטז-רכ. ² על גידם בתורת מוס' בנוגע לכהנים ואישות, ראה ערך מוס'. על הקוטע יד חברו, ראה ערך חובל.

אחת, גיד חמש גידות על מת אחד אינו חייב אלא אחת, ובשרט בלבד חייב על כל שריטה ושריטה, שבשריטה בלבד נאמר הריבוי לחייב על כל אחת ואחת (ערוך לנר מכות כא א). ⁹ ואין המדובר דוקא במת הקרוב אליו, אלא כל מת שמצטער עליו (מנחת חינוך תסז). ¹⁰ ויש שכתב יותר מזה, שעיקר הלאו של לא תתגודדו נאמר על גדידה לעבודה זרה בלבד ולא על מת, שגדידה על

מכל מקום כשר לכתוב תפילין (ראה ערך סת"ם), שבעצם הוא בכלל החיוב, אלא שהאונס פוטר (מגן אברהם לט סק"ה).

מי שנקטעה ידו הימנית, וכל שכן כשנקטעו שתי ידיו - יש מי שכתב שפסול לכתוב ספר תורה, תפילין ומזוזות, אף על פי שיכול לכתוב בפיו (שו"ת רמ"ע מפאנו לח)⁵; יש מי שכתב, שהגידם בשתי ידיו שכתב בפיו, ודרכו לכתוב כך, התפילין כשרים, אלא שיניחם בלא ברכה (שו"ת עמק יהושע (ממגן) ג או"ח כג); ויש מי שכתב, שהתפילין הללו כשרים, ואפשר להניחם גם בברכה (שו"ת ציץ אליעזר יט ח).

נשיאת כפים

כהן שנקטעה ידו - יש אומרים שלא ישא כפיו, אפילו כשהכוחנים מכסים פניהם וידיהם, ואפילו רגילים אצלו, כי זה מום ניכר (שו"ת רדב"ז ו ב' אלפים קיז); יש אומרים שישא כפיו בלא ברכה (שו"ת אבני נזר או"ח לא); ויש מי שכתב שבזמנינו שמכסים הכהנים את פניהם וידיהם, אף אם נקטעו אצבעות ידיו, יכול לעלות לדוכן ולברך (שו"ת יביע אומר ח או"ח יג).

ברכת דיין האמת

הרואה את הגידם, מברך דיין האמת [ראה ערך ברכות הודאה: ברכת דיין האמת] (ברכות נח ב, ורש"י שם ד"ה קטע; רמב"ם ברכות י יב: קיטע; שולחן ערוך אורח חיים רכה ט, ומגן אברהם שם ס"ק טז, ומשנה ברורה שם ס"ק כח).

- יש אומרים, שיברך רק כשרואהו בפעם הראשונה (שולחן ערוך שם. וראה משנה ברורה שם ס"ק כט).
 - יש אומרים, שיברך משלשים יום לשלושים יום (רמ"א שם).
 - יש אומרים, שאחרי שלשים יום יברך בלא שם ומלכות (משנה ברורה שם סק"ל).
 - ויש אומרים, שלא יברך כלל (חיי אדם סג א).
- ומכל מקום, יש להיזהר שהאיש שעליו מברכים לא ירגיש בכך, כי זה יגרום לו צער (הגרש"ז אויערבאד, הובאו דבריו בנשמת אברהם או"ח רכה סק"א).

שבת

גידם בשתי ידיו שכתב בשבת בפיו - חייב, שכן כך היא דרך כתיבתו (שו"ת ציץ אליעזר יט ח).

מחוסר יד מותר לצאת בשבת באיבר המלאכותי שהתקינו לו (פרותזה), מכיוון שהוא דרך שימוש (שמירת שבת כהלכתה יח טו, על פי שולחן ערוך אורח חיים שא טו, ומשנה ברורה שם ס"ק נו; שו"ת באר משה (שטרן) א יז, שביד מלאכותית מותר אפילו לשיטות האוסרים ברגל מלאכותית).

הסבה בליל הסדר

מצות הסיבה בליל הסדר היא על צד שמאל (ראה ערך הסבה). אם הוא גידם ביד ימינו, ואם יטה על שמאלו לא יוכל לאכול - יש

שנקטעה ידו ונשארה הקיבורת חייב להניח בברכה (מחצית השקל שם סק"ג, בדעת התוספות).

• אכן לסוברים שמחלוקת בדבר, ההלכה כדעה שהגידם פטור מתפילין (אור זרוע שם).

ונחלקו הפוסקים בדבר:

- יש פוסקים כדעה הראשונה, שיניח בשמאלו עם ברכה (בי"ח שם ב; נחלת צבי שם סק"א; אליה רבה שם סק"ב).
- ויש פוסקים שיניח שם, אך ללא ברכה (רמ"א שם א), שאין לנו להכריע במחלוקת הראשונים (כן משמע בדרכי משה שם סק"ב), וספק ברכות להקל (רמ"א שם)³.

ולצאת מידי ספק טוב להניח שם ללא ברכה, ולברך על התפילין של ראש - להניח תפילין⁴ - ולכוין לפטור אף התפילין של יד (שערי תשובה שם ס"ק יד, על פי שבות יעקב ג; באור הלכה שם ד"ה בלא ברכה).

אם נשאר גם קצת מן הקנה, לדברי הכל יניח ויברך (משנה ברורה שם סק"ה, על פי האור זרוע שם).

כשאין לו נחתכה כל הזרוע ואין לו גם הקיבורת, נחלקו בדינו: **קיבורת**

- יש פוסקים שפטור לגמרי אף מלהניח בימין, שאין הימין יד כהה (שו"ת הרמ"א קכב).

• ויש פוסקים שיניח בימין ללא ברכה, ויברך על התפילין של ראש - להניח תפילין (ראה לעיל) - ויכוין לפטור אף התפילין של יד (שבות יעקב שם).

כשל ראש אף על הצד שגידם פטור מתפילין של יד, מכל מקום חייב בתפילין של ראש (שבות יעקב שם; שאגת אריה לו).

גידם יד ימיו גידם יד ימיו, אפילו אם נקטע כל ידו - חייב בתפילין, ויבקש מאחרים שיניחוהו עליו (משנה ברורה שם סק"ו ושער הציון שם, שכן דעת האחרונים, וכן משמע מרש"י מנחות לו א ד"ה אין לו זרוע).

נקטעה יד ימיו ונשארו לו הקנה והזרוע, שעתה בשמאל שלו הוא עושה כל מלאכה:

- יש שנסתפק לומר שעכשיו ידו הימנית היא יד כהה שלו, וחייב להניח התפילין על הימנית (פרי מגדים או"ח תרנא, אשל אברהם סק"ט).
- יש שהכריע בודאי כן (משנה ברורה כז ס"ק כג, על פי דגול מרבבה שם).
- ויש שכתב שאם יש לו כח וגבורה יותר בימין, אלא שחסרות לו האצבעות לעשות בהן מלאכה, מניח בשמאל (צמח צדק [שניאורסון] או"ח ח).

נולד ללא יד שמאלית נולד ללא יד שמאלית כלל, יניח על יד ימין, ויברך רק על של ראש (שו"ת שבות יעקב א ג).

נקטעה אצבעו השלישית נקטעה אצבעו השלישית בכף ידו השמאלית, יניח כרגיל בברכה, ויכוין על האצבע הסמוכה לאגודל (שו"ת תורה לשמה או"ח ט; שו"ת חלקת יעקב או"ח ט [בישן - ג קג]).

כתיבת תפילין מי שנקטעה ידו השמאלית, אף על פי שאינו בר קשירה - לדעת הפוסקים אותו לגמרי (ראה לעיל) -

(ראה ערך הנ"ל), מברך שתיהן על של ראש (באור הלכה שם ד"ה בלא ברכה).
5. וראה במור וקציעה או"ח לב (לא ב ד"ה אין סברא) שחלק עליו.

3. ויש המצדד שיניח בימיו, ללא ברכה (כן משמע מהמגן אברהם שם סק"ג); ויש שדחה דבריו (ערוך השלחן שם ט). 4. לנוהגים לברך על תפילין ברכה אחת (ראה ערך הנחת תפילין), מברך ברכה זו בלבד, ולנוהגים לברך שתי ברכות

טעם חיוב ההריגה כשהיו גידמים מתחילתם, שנאמר: יד העדים, יד שהיתה כבר (גמ' שם). ונחלקו בפירושו:

• יש מפרשים שזו היא יד שלהם מתחילה (רש"י שם ד"ה יד העדים; רמ"ה שם, בפירוש השני)⁹.

• יש מפרשים שלא הקפידה תורה אלא על היד שהיתה להם כבר שלא תיקטע, אבל אם לא היתה להם מתחילה אין הכתוב מדבר (רמ"ה שם, בפירוש הראשון; צמח צדק או"ח ז, בדעת הרמב"ם).

• ויש מפרשים שלא נאמר יד העדים אלא במקום שאפשר, ולמצוה בלבד, אלא כשבשעת העדות היה ראוי לקיים בהם יד העדים וגו', ונקטעה ידם אחר כך – פטור (מאירי שם).

הריגה כשאר יש מן הראשונים שכתב שאף אם נקטעה יד העדים **חיוב מיתה** והוא פטור, מכל מקום הוא בכלל אותם שמאריכים מאסרם בלחם צר ומים לחץ עד שתיבקע כריסם (מאירי שם).

סוטה ונזיר

סוטה להלכה שאנו מצריכים קרא-כדכתיב (ראה לעיל. תוספות סוטה יט א ד"ה וכהן) סוטה שהיא גידמת אינה ראויה לשותות מים המאריכים, שנאמר במנחתה: וְנָתַן עַל פִּיָּהּ (במדבר ה יח. רב אשי בסוטה כז א-ב; רמב"ם סוטה ב ב-ג) – שתוכל לקחת בשתי ידיה (כן משמע ברמב"ם שם ג) – פרט לגידמת שהיא קטועת יד (רש"י סוטה שם ב ד"ה ונתן; רמב"ם שם), או שהיתה ידה עקומה או יבשה, שאינה יכולה ליקח בה (רמב"ם שם)¹⁰.

ואף אם הבעל היה גידם אינו משקה אותה, שנאמר: אֲשֶׁר תִּשָּׁשׂה אִשָּׁה תַּחַת אִישָׁה (שם כט) – הוקש האיש לאשה (סוטה שם א; רמב"ם שם), ואף על פי שאינה אלא קטועת יד אחת, הרי נאמר: על כפיה, שתי הידים, ואפילו שהיתה ידה יבשה או עקומה, שאינה יכולה ליקח בה (רמב"ם שם).

נזיר בנזיר, שנאמר בתנופת קרבנו: וְנָתַן עַל פִּי הַנָּזִיר (במדבר ו יט) אמרו: בין שיש לו כפים, בין שאין לו כפים (תוספתא נזיר (ליברמן) א ה; נזיר מו ב). ונחלקו בפירושו:

• יש אומרים שהתנופה בנזיר מעכבת, בין כשיש לו כפים ולא הניף, ובין כשאין לו כפים, ולפיכך אם אין לו כפים אין לו תקנה (רב, לפי הלשון הראשונה בגמ' שם א-ב).

• יש אומרים שהתנופה אינה מעכבת, בין שיש לו ולא הניף, ובין שאין לו ואינו יכול להניף (רב, לפי הלשון השניה בגמ' שם ב), וכן הלכה (רמב"ם נזירות ח ה).

• ויש מחלקים: אם יש לנזיר כפים – התנופה מעכבת, ואם אין לו כפים – אינה מעכבת (רב בירושלמי נזיר ו ט).

חליצה

יבמה גידמת חולצת, שלא נאמר בתורה וחלצה בידה (יבמות קא א; ירושלמי שם יב ו; רמב"ם יבוס ד ח; טוש"ע אה"ע קסט לא) אלא "וְחָלְצָה"

מהאחרונים שכתב שדוקא כשנשאר החלק העליון, אפילו שהקנה נחתך ואינו יכול ליטול בה אבן, אבל אם נקטע גם החלק העליון, אפילו מתחילה – פטור, שעל כל פנים צריכים שתהיה יד כמו שכתוב במקרא (חוות יאיר שם); ויש שדחה דבריו (צמח צדק או"ח ז). 10. אכן התנאים שאינם מצריכים קרא-כדכתיב (תוספות שם) סוברים שסוטה גידמת שותה, ושני כהנים מניפים – עברה (פני משה שם) – על ידיה (תני רבי חייה בירושלמי סוטה ג א).

מי שכתב, שצריך עיון איך ינהג (ביאור הלכה תעב ג ד"ה ואין); יש מי שכתב במקרה כזה לא חייבו חכמים הסבה (כפ החיים תעב ס"ק כב); ויש מי שכתב, שישב על צד ימין, ואם לא היסב כלל לא עיכב (חזון עובדיה א טו. וראה בנשמת אברהם או"ח תעב סק"א).

לולב

גידם, שאין לו אלא יד אחת, נוטל לולב, והאתרוג בזרועו (רוקח רכ; בית יוסף או"ח תרנ"ד ד ומגן אברהם שם סק"י, בשמו; טוש"ע שם), היינו שיקח הלולב באותה יד שיש לו, אפילו היא של שמאל, שכיון שימינו קטועה זוהי עתה ימין שלו, והאתרוג בידו הגדומה בזרועו (מגן אברהם שם) בבית השחי (פמרי מגדים שם, אשל אברהם סק"י)⁶.

ואם אין לו יד כלל, ששתיהן חסרות, יקח שתיהן בזרועו, היינו הלולב בזרוע של ימין, והאתרוג בזרוע של שמאל (בית יוסף שם ושו"ע שם). הטעם:

• כשם שמצינו במצורע – שיש הסוברים שאם אין לו בוהן יד ובוהן רגל נותן על מקומו (ראה ערך אשם מצורע. רוקח שם).

• או לפי שלא נאמר בלולב ולקחתם ביד, כדרך שאמרו כן בחליצה (ראה לעיל. מגן אברהם שם; באור הגר"א שם ס"ק יג).

כשאין לו זרוע, נחלקו הדעות:

• יש אומרים שאינו יכול לקיים מצות הלקיחה בפיו (הלכות קטנות א עז; פרי מגדים שם), שאין לקיחה אלא ביד (הלכות קטנות שם); ויש שכתב שמכל מקום יטול בפיו בלא ברכה (שערי תשובה שם ס"ק יא).

• ויש אומרים שלקיחה אינה דוקא ביד, אלא גם ברגל או בדבר אחר, ולפיכך יטול בפיו עם ברכה (בכורי יעקב (אטלינגר) שם ס"ק יח).

עדים

כשנקטעה ידם בחייבי מיתות בית דין נאמר: יַד הָעֵדִים תִּהְיֶה בּוֹ קְרֵאשָׁנָה לְהַמִּיתוֹ (דברים יז ז), ולפיכך אם נקטעה יד העדים – פטור (סנהדרין מה ב; רמב"ם סנהדרין יד ה), ואפילו לא נקטעה אלא כף היד (חוות יאיר קסז), שאנו מצריכים "קרא-כדכתיב" (ראה ערכו. גמ' שם) – שיתקיים הכתוב בכל הפרטים הנזכרים בו⁷.

ודוקא בחייבי מיתות בית דין שלא על רציחה, אך רוצח נהרג לעולם, ואפילו נקטעה יד העדים (ראה ערך רוצח).

גידמים ודוקא כשנקטעה יד העדים, אך אם היו העדים גידמים **מתחילה** – מתחילה – אינו נפטר (גמ' שם), ויהרג ביד אחרים (רמב"ם שם)⁸.

ונחלקו בדבר:

• יש אומרים שכן הדין דוקא אם נקטעה ידם קודם שראו את העדות (רבנו יונה שם).

• ויש אומרים שכל שנקטעה ידם קודם שהעידו בבית דין, אפילו אחר שראו את העדות, נהרג על ידם, שאינם נקראים עדים עד שיעידו בבית דין (רבנו יונה שם, בשם יש מפרשים).

6. כשאנו יכול ליקח גם באופן כזה אם יקח כל ד' המינים ביד אחת בבת אחת או בזה אחר זה, ראה ערך נטילת לולב. 7. אכן לדעת התנאים שאינם מצריכים קרא-כדכתיב (ראה ערכו), אף כשנקטעה יד העדים חייב, ואין אומרים שכיון שנאמר "יד העדים", צריכים ראוי ליד העדים, שאין זו סברא לומר שיפטר משום שאין לעדים יד (תוספות יבמות קד ב ד"ה דאמר). 8. ויש הסובר שהעדים עצמם הורגים אותו שזוהי יד שלהם (ערוך לר שם, בדעת רש"י). 9. ולדעה זו יש

ערכו), שנאמר: וְתִפְּשׂוּ בֹאֲבִי וְאִמּוֹ (דברים כא יט) – ולא גידמים (ספרי כי תצא רח; סנהדרין עא א; רמב"ם ממרים ז ט)¹².

סנהדרין

כשם שבית דין מנוקים בצדק, כך צריכים להיות מנוקים מכל מומי הגוף (יבמות קא א; רמב"ם סנהדרין ב ח), שנאמר: כָּלֶךְ יִפָּה רְעִיָּתִי וּמוֹם אֵין בָּךְ (שיר השירים ד ז), ובסנהדרין הכתוב מדבר (גמ' שם, ורש"י ד"ה כך ב"ד), וצריך להשתדל ולבדוק ולחפש שיהיו כולם בעלי שיבה, בעלי קומה ובעלי מראה (רמב"ם שם, על פי סנהדרין יז א), ודרשה מיוחדת באה בגידמים: כשם שאתה דורש באביו ואמו – של בן סורר ומורה – כך אתה דורש בזקני בית דין, שנאמר: וְדִינוּ לֹא שִׁפְכוּ (דברים כא ז) – פרט לגידמים (ירושלמי סנהדרין ח ה).

(דברים כה ט) – מכל מקום (מאירי שם קב א), וחולצת בשיניה (רבי לוי בר סיסי בירושלמי שם, ובבראשית רבה פא ב; רש"י שם ד"ה מהו שתחלוץ; טוש"ע שם), או בגופה (רבי לוי בר סיסי בבראשית רבה שם), ואף כשאנינה גידמת וחלצה בשיניה – חליצתה כשרה (מאירי שם; טור שם)¹¹.

אשה שנקטע אגודל יד ימינה, ולא יכולה להתיר קשרים ביד ימין, עדיף שתתיר הקשרים ביד שמאל, ותחלוץ הנעל ביד ימין, מאשר שיעשו החליצה במנעל ללא שרוכים (שו"ת רבי עקיבא איגר תניינא סא).

בן סורר ומורה

היה אביו גידם או אמו גידמת אינו נעשה בן-סורר-ומורה (ראה

גואל הדם

קרובו של הנרצח ביחס לרוצח

הפרקים:

- ברוצח מזיד; • בעדות;
- ברוצח שוגג; • בגוי;
- הגואל; • בזמן הזה.

סיכום תמציתי

ברוצח מזיד

מצוה ביד גואל הדם להמית את הרוצח. יש מהראשונים הסוברים שהדברים אמורים ברוצח שוגג שיצא מחוץ לעיר מקלטו, שמצוה על גואל הדם להרגו; אך רוב הראשונים סוברים שברוצח מזיד שנתחייב מיתה בבית דין הדברים אמורים. בגדר המצוה נחלקו ביניהם: יש הסוברים שמצוה על גואל הדם להרוג את הרוצח אחר שנתחייב מיתה בבית דין; ויש הסוברים שהמצוה היא שאחר שנתחייב הרוצח מיתה בבית דין יבקשו גואל הדם וירדוף אחריו וינקום נקמתו ממנו, שיביא אותו לבית דין ויומת כמשפטו, או שירצח אותו אם לא יוכלו לו בית דין.

יש מהראשונים שמנה מצות גואל הדם ברוצח במזיד במנין המצוות; אבל שאר מוני המצוות לא מנהו. אם אין לו גואל הדם בית דין מעמידים לו גואל הדם. יש לו גואל הדם אלא שאינו רוצה או שאינו יכול, הרי זה כאין לו גואל הדם שבית דין מעמידים לו. להלכה אף בשגגה אין מעמידים גואל הדם תחתיו, וכל שכן במזיד. במה דברים אמורים כשהרוצח הרג בעדים ובהתראה, באופן שחייב מיתה בבית דין, אבל אם הרגו בעד אחד, או בלא התראה וכיוצא בזה, נחלקו ראשונים בדינו של גואל הדם. אם יש רשות לגואל הדם להרוג את הרוצח לפני שנגמר דינו בפני בית דין של עשרים ושלושה, נחלקו הדעות.

ברוצח שוגג

רוצח בשוגג שחייב גלות, ומצאו גואל הדם בדרך קודם שנכנס לעיר מקלטו והרגו, נחלקו תנאים בדבר: יש אומרים שחייב גואל הדם מיתה; ויש אומרים שגואל הדם פטור ממיתה. ואין הבדל בזה אם הרגו בדרך קודם שיכנס לעיר מקלטו, או שהרגו בחזירתו עם השנים ששומרים אותו כשחוזר משם לבית דין של עירו לדונו, אבל לכתחילה אין לו רשות להרגו.

נכנס לעיר מקלטו ויצא במזיד חוץ לתחומה, נחלקו תנאים: יש אומרים שמצוה ביד גואל הדם להרגו, ורשות ביד כל אדם אם אין לו גואל הדם; יש אומרים שרשות ביד גואל הדם, וכל אדם אין להם רשות, אבל אם הרגוהו אין חייבים עליו; ויש אומרים שגואל הדם אסור להורגו כשיצא חוץ לעיר מקלטו, ואם הרגו – נהרג עליו. אף כשיצא בשוגג נחלקו תנאים: יש סוברים שהשוגג דינו כמזיד בזה; ויש סוברים שבשוגג אין הרוצח נהרג, אלא גולה לעיר מקלט.

ג, גט חליצה, דף ה טור ב במהדורת רמ"י, בשמו). ¹² ויש מהראשונים הסובר שאינה דרשה גמורה אלא אסמכתא בעלמא, והטעם שאינו נעשה בן סורר ומורה כשאביו גידם או אמו גידמת, מפני שהאכזריות מצויה בבעלי מומים (מאירי שם).

גואל הדם. 1. ה, טורי רכ-רלג.

¹¹ ויש מהגאונים שכתבו שהגידמת חולצת בעקב זרועה (תשובות הגאונים (מושקוביץ) כא), ופירשו אחרונים שלדעה זו עדיף שתחלוץ בזרועה משתחלוץ בשיניה, אבל אף הם מודים שאם אין לה זרוע כל עיקר חולצת בשיניה (כנסת הגדולה שם, הגהות בית יוסף לו); ויש מהגאונים שכתב שהגידמת אינה חולצת כלל (הלכות גדולות, יבום וחליצה, עמ' שכא במהדורת מכון ירושלים; העיטור

מצאו גואל הדם בתחומה של עיר מקלטו, הרי הוא כאחד מכל אדם, וחייב על מכתו ועל קללתו, וחייב על נזקו, בין איש ובין אשה, וההורגו במזיד נהרג ובשווג גולה.

המזבח קולט את ההורג בשוגג, ואם הרגו שם – גואל הדם נהרג עליו, כמי שהרגו בתוך עיר מקלט, ואין קולט אלא גגו של מזבח ולא האוחז בקרנותיו, ואינו קולט אלא מזבח בית עולמים, ואינו קולט אלא כהן ועבודה בידו, ולא הזר ולא הכהן שאינו עובד בשעה שגואל הדם הורגו.

רוצח בשוגג באופן שיש רשות לגואל הדם להרגו, למרות שהבא להרגו השכם להרגו, מכל מקום גזירת הכתוב מיוחדת באה שאסור לרוצח להרוג את גואל הדם. ואם עבר על האיסור והרגו, יש המצדד לומר שאינו נהרג עליו; ויש מי שכתב יותר מזה, שאפילו גואל הדם של הרוצח שהרג את גואל הדם של הנרצח פטור.

רוצח בשוגג ששב לעירו אחרי מות הכהן הגדול הרי הוא כשאר כל אדם, ואם הרגו גואל הדם נהרג עליו, שכבר נתכפר לו בגלותו.

הגואל

כל הראוי לירושה הוא גואל הדם, ואין חילוק בזה בין זכר לנקבה, ואין לך אדם מישראל שאין לו יורש, ואין לך אדם מישראל שאין לו גואל הדם, ואפילו הוא רחוק בקרבתו, כל שאין קרוב יותר ממנו ועכשיו הוא ראוי ליורשו, הרי זה גואל הדם.

אח שהרג את אחיו, נחלקו תנאים אם נעשה אח שלישי גואל הדם להרגו: יש אומרים שנעשה גואל הדם; ויש אומרים שאינו נעשה גואל הדם.

וכן אב שהרג את בנו באופן שחייב גלות נחלקו תנאים אם נעשה בנו האחר גואל הדם להרגו: יש אומרים שאינו נעשה גואל הדם; ויש אומרים שבנו נעשה גואל הדם.

יש מהראשונים שכתב שאם הרג את בן בנו, הרי הבן, שהוא אביו של הנרצח, נעשה גואל הדם להרוג את אביו, ואם הרג את בנו, אין אחיו של הנרצח נעשה גואל הדם להרוג את אביו.

בעדות

אף על פי שכל זכות לרוצח היא חובה לגואל הדם, מכל מקום לסוברים שקרובי הנרצח כשרים להעיד על הרוצח ואינם נוגעים בדבר, אף גואל הדם כשר להעיד; ולסוברים שגואל הדם פסול להעיד, כל קרובי הנרצח פסולים. אכן, אפילו לסוברים שקרובי הנרצח פסולים, קרובי גואל הדם כשרים להעיד.

בגוי

גוי שהרג בשוגג גוי אחר – אם הרגו גואל הדם אינו נהרג עליו, ואין לו עיר מקלט. ואם הרג ישראל, אין דינו מסור לגואל הדם אלא נהרג בבית דין.

בזמן הזה

בזמן הזה שאין דיני נפשות נוהגים, נחלקו הדעות: ראשונים כתבו שדין גואל הדם נוהג כדי לגדור הדבר ולמעט ברציחות; יש מהאחרונים שכתב שאינו נוהג בזמן הזה; ויש מהאחרונים שהסתפק אם נוהג בזמן הזה.

ואחרונים כתבו שהלכה למעשה נהגו להשתדל להביא הרוצח לערכאות לדונו ולענשו, וכופים הגואל ליתן הדמים הראויים ליתן בערכאות, אבל לא שכר מליצות ושוחד שהוא ממון הרבה, אלא אם רואים שהקהל צריך לכך, נותנים השוחד מממון הקהל, לגדור הפרצה, שלא יהיה דם בני ברית הפקר. ואפילו כשיודעים שלא נוכל להוציא מכח אל הפועל להנקם מן הרוצח, מעמידים גואלים לרדוף אותם בדין, כדי שיהא מפורסם שאין דם של בני ברית הפקר.

ברוצח מזיד

מצוה ביד גואל הדם להמית את הרוצח, שנאמר: גֹּאֵל הַדָּם יָמִית אֶת הָרוֹצֵחַ (במדבר לה יט). ספרי מסעי קס; סנהדרין מה ב).

• יש מהראשונים הסוברים שהדברים אמורים ברוצח שוגג שיצא מחוץ לעיר מקלטו (ראה להלן), שמצוה על גואל הדם להרגו (רש"י שם ד"ה וגואל הדם; הוספות הרמב"ן שם, בשם יש אומרים).

• אך רוב הראשונים סוברים שברוצח מזיד שנתחייב מיתה בבית דין הדברים אמורים (רמב"ם רוצח א ב; הוספות הרמב"ן לספר המצוות מצות עשה יג; רמ"ה ומאירי וחידישי הר"ן).

בגדר המצוה נחלקו ביניהם:

- יש הסוברים שמצוה על גואל הדם להרוג את הרוצח אחר שנתחייב מיתה בבית דין (רמב"ם שם; רמ"ה שם; חידישי הר"ן שם).
- ויש הסוברים שהמצוה היא שאחר שנתחייב הרוצח מיתה בבית

דין יבקשו גואל הדם וירדוף אחריו וינקום נקמתו ממנו, שיביא אותו לבית דין ויומת כמשפטו, או שירצח אותו אם לא יוכלו לו בית דין (הוספות הרמב"ן שם; כן משמע במאירי שם).

ויש שכתב שלדברי הכל המדובר הוא במזיד, אלא שהמפרשים את הדברים בשוגג סוברים שגם בשוגג שיצא ממקלטו נאמרו הדברים, והמצוה היא שגואל הדם יטעון טענותיו לפני בית דין לחובת הרוצח, שראוי להמיתו, ואחר ששפטו בית דין את הרוצח למות – מצוה ביד גואל הדם להמיתו שישפוך עליו חמתו (חידישי הר"ן שם).

במנין יש מהראשונים שמנה מצות גואל הדם ברוצח במזיד **המצוות** במנין המצוות (הוספות הרמב"ן שם); אבל שאר מוני המצוות לא מנה, לפי שאינה אלא פרט אחד מדקדוקי דיני הרוצח, ונכללת בכלל מצות הריגת הרוצח המוטלת על בית דין (זוהר הרקיע נג; מגילת אסתר שם; דינא דחיי עשין עה).

לפי גמר דין אם יש רשות לגואל הדם להרוג את הרוצח לפני שנגמר דינו בפני בית דין של עשרים ושלושה, נחלקו הדעות:

- יש אומרים שאין לו רשות להרגו אלא אחר שנגמר דינו (ספרי מסעי קסא, לפי זרע אברהם שם, ותוספות שאנץ מכות י ב; תומים ב סק"ב).
- יש אומרים שאף קודם גמר דין יש לו רשות להרגו, שהרי בלא התראה לא היה גמר דין כלל, וגואל הדם הורגו (קצות החושן שם סק"א, בדעת הרמב"ם רוצח ו ה).
- ויש מכריעים שאין לו רשות להרגו קודם גמר דין, אלא שאם הרגו פטור, שהתורה נתנה לו דין אנוס משום פִּי יָחַם לְכָבוֹ (דברים יט ו. ישועת ישראל חו"מ שם, בדעת הרמב"ם שם).

גואל הדם הרודף אחרי חברו להרגו, והיה אחד יכול להציל **שהרג למי** את הנרדף על ידי שיזיק אחד מאבריו של הרודף **שהרג רודף** ולא עשה כן אלא הרג את הרודף, אף לסוברים שאין בית דין ממיתים אותו (ראה ערך רודף), מכל מקום אם גואל הדם הרגו – פטור (משנה למלך מלכים ט ד).

ברוצח שוגג

מצאו גואל הדם רוצח בשוגג שחייב גלות (ראה ערכו), **קודם שנכנס לעיר המקלט** ומצאו גואל הדם בדרך קודם שנכנס לעיר מקלטו והרגו, נחלקו תנאים בדבר:

- יש אומרים שחייב גואל הדם מיתה, שפירשו הכתוב: פֶּן יִרְדֹּף גֹּאֵל הַדָּם אַחֲרֵי הָרֹצֵחַ וגו' וְהָקִיפוּ נֶפֶשׁ וְלוֹ אֵין מִשְׁפָּט מִן הַדָּם (דברים יט ו), שלרוצח לא היה משפט מוות, ולכן חייב גואל הדם מיתה (ברייתא אחת במכות י ב).

- ויש אומרים שגואל הדם פטור ממיתה, שפירשו "ולו אין משפט מות" בגואל הדם, שלמרות שהרג לרוצח בשגגה אין דינו מיתה (ברייתא שניה שם; רב הונא שם), וכן הלכה (רמב"ם רוצח ה ט-ו).

ואין הבדל בזה אם הרגו בדרך קודם שיכנס לעיר מקלטו, או שהרגו בחזירתו עם השנים ששומרים אותו (ראה ערך גלות. רמב"ם שם ו) כשחוזר משם לבית דין של עירו לדונו (מאירי מכות י ב), אבל לכתחילה אין לו רשות להרגו (כן משמע מהרמב"ם שם; מנחת חינוך תי טו)⁴.

מצאו גואל הדם נכנס לעיר מקלטו ויצא – במזיד (מכות יב א) – **לאחר שיצא במזיד** חוץ לתחומה, נחלקו תנאים: **מעיר המקלט**

- יש אומרים שמצוה ביד גואל הדם להרגו, ורשות ביד כל אדם אם אין לו גואל הדם (רבי יוסי הגלילי במשנה מכות יא ב, וברייתא שם יב א). שלדעתם, הכתוב: וּמָצָא אֹתוֹ גֹּאֵל הַדָּם מִחוּץ לְגִבּוֹל עִיר מִקְלָטוֹ וְרָצַח גֹּאֵל הַדָּם אֶת הָרֹצֵחַ וגו' (במדבר לה כז) הוא בלשון ציווי, כמו: וְעָשָׂה כְּצִלְאֵל (שמות לו א), שהרי לא נאמר: "אם רצח", אלא "ורצח" (גמ' שם, ורש"י ד"ה ורצח).
- יש אומרים שרשות ביד גואל הדם, וכל אדם אין להם רשות, אבל אם הרגוהו אין חייבים עליו (רבי עקיבא שם ושם, לגירסתנו בגמ')

אם אין לו אם אין לו גואל הדם – דהיינו שלא היה גואל הדם **גואל הדם** שם באותה השעה (מאירי סנהדרין שם, ומכות ט ב), או שהיה, אך אינו יכול לגאול, או שאינו רוצה (מאירי סנהדרין שם)² – בית דין מעמידים לו גואל הדם, שנאמר: כִּפְּנֵעָו בּוֹ (במדבר שם), מכל מקום (גמ' שם), שהפוגע בו הורגו, אף על פי שאינו גואל הדם, אלא עומד במקומו (רבנו חננאל שם), ולמה מעמידים לו גואל הדם? כדי לקיים מצות גואל הדם (רמ"ה שם)³.

- לסוברים שמצות גואל הדם היא לרדוף אחר הרוצח ולהביאו לבית דין, אף כשאין לו גואל הדם זוהי מצות בית דין להעמיד לו גואל הדם, היינו אדם ממונה לרדוף אחריו, ולהיות גואל דמי הנרצח (רמב"ן שם; מאירי שם).

- וכן לסוברים שמצות גואל הדם היא לטעון בבית דין לחובת הרוצח, כשאין גואל הדם זוהי מצות בית דין להעמיד אדם אחר תחת גואל הדם שיטעון לחובת הרוצח (חידושי הר"ן שם).

יש לו גואל הדם אלא שאינו רוצה או שאינו יכול, הרי זה כאין לו גואל הדם שבית דין מעמידים לו (מאירי שם).

ויש מהראשונים הסובר שלא נאמר דין זה אלא ברוצח בשגגה, ואינו בכלל מצוה (ראה להלן).

להלכה אף בשגגה אין מעמידים גואל הדם תחתיו, וכל שכן במזיד (רמב"ם שם, לפי דינא דחיי עשין עה, ואבן האזל שם).

כשהרג באופן במה דברים אמורים כשהרוצח הרג בעדים **שאינו חייב מיתה** ובהתראה, באופן שחייב מיתה בבית דין, אבל **בבית דין** אם הרגו בעד אחד, או בלא התראה וכיוצא בזה, נחלקו ראשונים:

- יש אומרים שאם גואל הדם הרגו לרוצח אין לו דמים והוא פטור, לא יהיו אלו חמורים מההורג שלא ככוונה (רמב"ם רוצח ו ה).
- ויש אומרים שהוא חייב, כי אין להאמין לעד אחד להתיר דמו של זה לגואל הדם (ראב"ד שם).

ובביאור הדעה הראשונה נחלקו הדעות:

- יש מפרשים שלדברי הכל עדותו של עד אחד בלבד אינה מועילה לגואל הדם, ולא אמרו שאין לגואל הדם דמים אם הרגו אלא בעדות מיוחדת, שהעיד עד אחד היום וחברו למחר, או שראהו אחד אחר האחד (ראה ערך עדות מיוחדת), או שהרגו בעדים בלא התראה, או שהוכחשו העדים בבדיקות ולא בחקירות (ראה ערך דרישה וחקירה), שבכל אלו אף שאין העדות מועילה שבית דין יהרגו את הרוצח, היא מועילה לענין שאם הרגו גואל הדם אין לו דמים (כסף משנה שם, בדעת הרמב"ם).

- ויש מפרשים שלדעה זו בעד אחד יש דין של גואל הדם, שלא אמרו שצריך שני עדים ושאר משפטי העדות אלא כשסנהדרין דנים לפי חוקי התורה, אבל בדינים של תיקון העולם אין צריך שני עדים, כדרך שהמלך יש לו רשות להרוג על פי עד אחד (ראה ערך מלך), וכן בן נח נהרג על פי עד אחד (ראה ערך בן נח), והוא הדין למי שנהרג על ידי גואל הדם (אור שמח מלכים ג ו).

הוא גואל הדם (מלבי"ם שם).⁴ ולא עוד אלא שיש המפרש בדעת גאונים וראשונים שזהו לאו של תורה שגואל הדם לא ירדוף אחר הרוצח הבורח לעיר מקלטו, שנאמר: פֶּן יִרְדֹּף גֹּאֵל הַדָּם (דברים שם), וכל מקום שנאמר פֶּן אינו אלא לא תעשה (ראה ערך אזהרה), ומנו מצוה זו במנין הלאוין (ר"י פרלא לספר המצוות של רס"ג לא תעשה רעד, בדעת הרס"ג והר"י ברצלונת).

2. שהרי כל הראוי לירש הרי הוא גואל הדם (ראה להלן), ואין לך אדם מישראל שאין מי שראוי לירשו (מאירי מכות שם).³ ויש שלמדו דין זה ממה שנכפל בהמשך הכתוב: גֹּאֵל הַדָּם יָמִית אֶת הָרֹצֵחַ (במדבר שם כא) שהוא מיותר, שכבר נאמר, אלא שיכול אין לי אלא שיש לו גואל, מי שאין לו גואל מנין, תלמוד לומר גואל הדם מכל מקום (ספרי שם), שכל מי שבית דין ממנים אותו לכך

שנאמר: וַיֵּשֶׁב בָּהּ (במדבר שם כה) ולא בתחומה (תוספתא שם; מכות יב א), מכל מקום קולט (רבנו חננאל שם, על פי הגמ' שם; קרית ספר רוצח ה), שמהכתוב: וְאִם יֵצֵא יֵצֵא הָרֹצֵחַ אֶת גְּבוּלוֹ עִיר מְקֻלָּטוֹ וְגו' אֵין לוֹ דָּם (שם כו-כז) משמע שכל עוד לא יצא חוץ לתחום יש לו דם (קרית ספר שם) ⁶.

על קליטת אילן שגופו בחוץ ועיקרו בפנים או להיפך – ראה ערך גלות.

מזבח המזבח קולט את ההורג בשוגג, שכן במזיד נאמר: מִעַם מִזְבְּחִי תִקְחֶנּוּ לָמוֹת (ראה ערך רוצח. שמות כא יד) – מכלל שההורג בשוגג אינו נהרג במזבח, ואם הרגו שם – גואל הדם נהרג עליו, כמי שהרגו בתוך עיר מקלט, ואין קולט אלא גגו של מזבח ולא האוחז בקרנותיו, ואינו קולט אלא מזבח בית עולמים, ואינו קולט אלא כהן ועבודה בידו, ולא הזר ולא הכהן שאינו עובד בשעה שגואל הדם הורגו (רמב"ם רוצח ה יב-יג, על פי מכות יב א; מאירי שם).

רוצח בשוגג הרוצח בשוגג קרוב לאונס, באופן שפטור מגלות **קרוב לאונס** (ראה ערך גלות), אם הרגו גואל הדם – נהרג עליו **וקרוב למזיד** (רמב"ם שם ו א), אבל אם הרג בשוגג הקרובה למזיד, ודינו שאינו גולה מפני שעונו חמור, ואין הגלות מכפרת עליו, ואין ערי מקלט קולטות אותו (ראה ערך הני"ל), אם מצאו גואל הדם בכל מקום והרגו – פטור (רמב"ם שם ד).

הריגת הרוצח רוצח בשוגג באופן שיש רשות לגואל הדם **את גואל הדם** להרגו, למרות שהבא להרגך השכם להרגו, מכל מקום גזירת הכתוב מיוחדת באה שאסור לרוצח להרוג את גואל הדם (זית רענן לילקוט שמעוני מסעי תשפח), שנאמר: וּמָצָא אֹתוֹ גֹאֵל הָדָם (במדבר לה כז), פרט למצא הוא – הרוצח, את – גואל הדם (ספרי זוטא שם; ילקוט שמעוני שם).

ואם עבר על האיסור והרגו, יש המצדד לומר שאינו נהרג עליו (משנה למלך רוצח א טו); ויש מי שכתב יותר מזה, שאפילו גואל הדם של הרוצח שהרג את גואל הדם של הנרצח פטור (מרכבת המשנה שם א ב, ושם ה יב).

לאחר פות רוצח בשוגג ששב לעירו אחרי מות הכהן הגדול **הכהן הגדול** (ראה ערך גלות) הרי הוא כשאר כל אדם, ואם הרגו גואל הדם נהרג עליו, שכבר נתכפר לו בגלותו (רמב"ם שם ז יג) ⁷.

הגואל

כל הראוי לירושה הוא גואל הדם, ואין חילוק בזה בין זכר לנקבה (רמב"ם רוצח א ב-ג), ואין לך אדם מישראל שאין לו יורש, ואין לך אדם מישראל שאין לו גואל הדם (מאירי מכות ט ב), ואפילו הוא רחוק בקרבתו, כל שאין קרוב יותר ממנו ועכשיו הוא ראוי ליורשו, הרי זה גואל הדם (צמח צדק (הקדמון) קיא, על פי בבא קמא קט א) ⁸.

כשאח אחד גואל אח שהרג את אחיו, נחלקו תנאים אם נעשה **והשני רוצח** אח שלישי גואל הדם להרגו:

שלדעת הסוברים שקרובי האם פסולים לעדות מן התורה (ראה ערך פסולי עדות) אף הם נעשים גואלי הדם, שכן אמרו שהדיינים לא יהיו קרובי הנרצח, מפני שכתוב: וְשִׁפְטוּ הָעֵדָה בֵּין הַמָּקָה וּבֵין גֹּאֵל הָדָם (במדבר לה כד), ולא שהדיינים עצמם יהיו גואלי הדם (ירושלמי סנהדרין ג ט), ואם קרובי האם בכלל קרובים הפסולים מן התורה, הרי שהם גם גואלי הדם (אור שמח רוצח א ב).

שם, וגירסת הריטב"א שם, והשגות הרמב"ן לספר המצוות שורש א), שלדעתם כתוב זה מתפרש כלשון רשות, כמו: וְעֵשָׂה ה' לָהֶם (דברים לא ד), שהרי לא נאמר: "ורצח", אלא "ורצח" (גמ' שם, ורש"י שם), וכל אדם הם בדרגה אחת למטה מגואל הדם, ולכן אם מצוה ביד גואל הדם, רשות ביד כל אדם, ואם רשות ביד גואל הדם, כל אדם אסורים לכתחילה, ובדיעבד כשהרגוהו אינם נהרגים עליו (ריטב"א שם), או שמכיון שרשות ביד גואל הדם להרגו, הרי אדם הורג הרגו, ולכן אינם חייבים עליו (חידושי רבי עקיבא איגר כתובות נ א) ⁵, וכן הלכה (רמב"ם רוצח ה י).

• ויש אומרים שגואל הדם אסור להורגו כשיצא חוץ לעיר מקלטו, ואם הרגו – נהרג עליו (רבי אליעזר בברייתא אחרת שם; אמר מר זוטרא בר טוביה אמר רב שם), שנאמר: וְרֹצֵחַ גֹּאֵל הָדָם אֶת הָרֹצֵחַ (במדבר לה כז), יכול מיד, תלמוד לומר: וְלֹא יָמוּת הָרֹצֵחַ עַד עֲמֻדוֹ לִפְנֵי הָעֵדָה לְמִשְׁפָּט (שם יב. רבי אליעזר שם), שהעדה – היינו בית דין – תתרה ברוצח, שאם יפשע מכאן ואילך לצאת חוץ לתחום מקלטו, או אם לא ירצה לדור שם יהיה דמו מותר מכאן ואילך לגואל הדם, אבל לא קודם לכן (ריטב"א שם), או שבית דין ישפטו אותו למות על שיצא חוץ לעיר מקלטו (חידושי הר"ן סנהדרין מה ב).

מצאו גואל הדם אף כשיצא בשוגג – היינו כסבור שלא יצא **לאחר שיצא בשוגג** חוץ לתחום, או ששגג בהוראה כסבור **סעיר המקלט** שמותר לו לצאת (ריטב"א שם) – נחלקו תנאים:

• יש סוברים שהשוגג דינו כמזיד בזה, שנאמר: וְאִם יֵצֵא יֵצֵא הָרֹצֵחַ (במדבר שם כו) – אין לי אלא במזיד, בשוגג מניין, תלמוד לומר: ואם יצא יצא, מכל מקום (ברייתא אחת שם), שהדבר נדרש מכפילת "יצא יצא", שלדעתם לא דברה-תורה-כלשון-בני-אדם (ראה ערכו. גמ' שם).

• ויש סוברים שבשוגג אין הרוצח נהרג, אלא גולה לעיר מקלט (ברייתא שניה שם), שאינם דורשים כפל הלשון, שלדעתם דברה תורה כלשון בני אדם (גמ' שם), ואמר אחד האמוראים שכן מסתבר, שלא יהא סופו – יציאתו חוץ לתחום – חמור מתחילתו, מה תחילתו – הרציחה – במזיד נהרג בשוגג גולה, אף סופו במזיד נהרג בשוגג גולה (אביי שם, ורש"י ד"ה סופו), וכן הלכה. ואין הבדל בזה בין גואל הדם ההורג לשאר אדם, ושניהם גולים (רמב"ם שם י-יא).

מצאו גואל הדם מצאו גואל הדם בתחומה של עיר מקלטו – **בתחום עיר המקלט** באלפיים אמה הסמוכים לה (פסקי הרי"ד מכות יב א) – הרי הוא כאחד מכל אדם, וחייב על מכתו ועל קללתו, וחייב על נזקו, בין איש ובין אשה, וההורגו במזיד נהרג ובשוגג גולה (תוספתא מכות (צוקרמאנדל) ג ו; רמב"ם ה יא).

אף קודם שנגמר דינו לגלות כשהרגו גואל הדם בתחום עיר מקלטו – נהרג עליו, שאם לאחר גמר דין, שכבר נתחייב ודאי גלות, נקלט, ואם הרגו נהרג, כל שכן קודם גמר דין שאפשר שלא יתחייב גלות כלל (מנחת חינוך תי טו).

אף על פי שאסור לרוצח לדור בתוך התחום (ראה ערך גלות),

5. ויש שלגירסתם, לדעה זו, אם הרגוהו חייבים עליו (גמ' שם, לגירסת חידושי הר"ן סנהדרין מה ב, והמהרש"ל במכות שם). 6. ויש מהראשונים שכתב שאפילו בתחומה של עיר אם דר שם הרוצח, הרי התיר עצמו למיתה, ואין גואל הדם שהרגו שם נהרג עליו (מאירי שם). 7. יש מהאחרונים שכתב שאם הודה בעצמו שהרג בשוגג, או שנתוודע הדבר על ידי קרובים ופסולי עדות, והרגו גואל הדם – פטור (מהרש"א מכות י ב, בחידושי אגדות). 8. יש מהאחרונים שכתב

ולסוברים שגואל הדם פסול להעיד, כל קרובי הנרצח פסולים (כן משמע משו"ת הרא"ש נז ב)¹².
אכן, אפילו לסוברים שקרובי הנרצח פסולים, קרובי גואל הדם כשרים להעיד (שו"ת הרא"ש שם).

בגוי

גוי שהרג בשוגג – גוי (לחם משנה ואבן האזל מלכים י א) – אם הרגו גואל הדם אינו נהרג עליו, ואין לו עיר מקלט (רמב"ם שם)¹³.

ואם הרג ישראל, אין דינו מסור לגואל הדם אלא נהרג בבית דין (כן משמע ברמב"ם רוצח ה ד), ומכל מקום חייב גואל הדם להשתדל בדבר ולהביאו לבית דין, שאין דינו של בן נח קל מישראל (צמח צדק (הקדמון) קיא), וכן אמרו שאהרן אמר שהוא גואל הדם להיפרע מגלית (מדרש שמואל (בבבא) כא א; רד"ק שמואל א יז מ, בשם המדרש), לפי שגלית הרג את חפני ופינחס בני עלי (רד"ק שם ח במהדורות מדויקות) ומ, בשם תרגום שלתוספתא. צמח צדק שם).

גר תושב יש מהאחרונים שכתב שגר-תושב (ראה ערכו) שהרג לישראל בשוגג, אפילו לסוברים שאינו נהרג בבית דין (ראה ערך גר תושב), מכל מקום אין לו עיר מקלט, ורשות ביד גואל הדם להרגו (מרכבת המשנה רוצח ה ג, בדעת הרמב"ם והרמב"ן).

וכן ישראל שהרג גר תושב במזיד, אף שאינו חייב מיתה בבית דין (ראה ערך הני"ל), מכל מקום אם הרגו גואל הדם אינו נהרג עליו, והוא הדין כשהרגו בשוגג, אלא שבשוגג מועילה לו גלות לעיר מקלט (מרכבת המשנה שם).

בזמן הזה

בזמן הזה שאין דיני נפשות נוהגים (ראה ערך דיני נפשות), נחלקו:

- ראשונים כתבו שדין גואל הדם נוהג (רבינו ירוחם לב ג, בשם ה"ר אברהם), וביארו אחרונים שלמרות שאין רשות לבית דין להרוג את הרוצח, גם לסוברים שבזמן שדיני נפשות נוהגים אין רשות להורגו קודם שנגמר הדין (ראה לעיל), מכל מקום ודאי שלגדור הדבר – ולמעט ברציחות – דין גואל הדם נוהג אף בזמן הזה (תומים ב, אורים סק"ב).

- יש מהאחרונים שכתב שאינו נוהג בזמן הזה, ולא עוד אלא שאינו יכול גואל הדם אפילו לסבב לו מיתה על ידי ערכאות, שלא יפה כחו של גואל הדם מכח סנהדרין וכל בתי דיני ישראל שאינם דנים דיני נפשות בזמן הזה (חיות יאיר קמו).

- ויש מהאחרונים שהסתפק אם נוהג בזמן הזה, שהרי על כל פנים זקוקים לקבלת עדות לברר אמיתת הדבר שהרגו הרוצח, ובזמן הזה אין אנו רשאים לקבל עדות לדיני נפשות, אלא שאפשר שמכיון שאפילו בעדות מוכחשת בבדיקות יש רשות לגואל הדם להרגו, שאינו עדיף מההורג שלא בכוונה (ראה לעיל), אם כן אף בזמן הזה יש לומר שאינו עדיף מההורג שלא בכוונה (קצות החושן ב סק"א).

שקורבתם שוה (ראה לעיל), וכל שכן שאינו נעשה גואל הדם להמית את אביו (ירושלמי שם, לפי קרבן העדה שם).¹¹ ויש מפרשים בדעת הספרי, שרק בא לומר שחייב גלות (רבנו הלל שם, בפירוש השני; מלבי"ם שם); או שלדעה זו אין מצוה להורגו, אלא שאם הרגו – פטור (רבנו הלל שם, בפירוש הראשון).¹² ויש מהתנאים שלמדו כל עיקר פסול קרובים מגואל הדם (ראה ערך פסולי עדות).¹³ ויש שביאר בדעת אחד הראשונים שאין בגוי כלל דין גואל הדם

- יש אומרים שנעשה גואל הדם, שנאמר: גֹּאֵל הַדָּם הוּא יָמִית אֶת הָרֹצֵחַ (במדבר לה יט). תנא רבי שילא בר בונא בירושלמי מכות ב ה), וכתוב "גואל הדם" לרבות אח שנעשה גואל הדם לאחיו, אף על פי שקורבתו שוה לקרבה לרוצח (קרבן העדה שם).

- ויש אומרים שאינו נעשה גואל הדם, ולמדוהו מאותו הכתוב (תני רבי לעזר בן יעקב שם), שהמילה "הוא" מיותרת, ובאה למעט כשקרבת שניהם שוה (קרבן העדה שם).

כשהגן הגואל וכן אב שהרג את בנו – באופן שחייב גלות (ראה **והאב הרוצח** ערך גלות. מאירי מכות יב א) – נחלקו תנאים אם נעשה בנו האחר גואל הדם להרגו:

- יש אומרים שאינו נעשה גואל הדם (תנא רבי שילא בר בונא בירושלמי מכות ב ה; ברייתא אחת בבבלי שם; ברייתא שניה בבבלי שם, למסקנת הבבלי), אלא בן בנו בלבד (מסקנת הבבלי שם), וכן הלכה (רמב"ם רוצח א א), אף לסוברים שמצוה ביד גואל הדם (ראה לעיל. בבלי שם), שאין הבן נעשה שליח בית דין לאביו להלקותו ולקללו, חוץ ממסית (גמ' שם, ורש"י ד"ה לכל אין), או שהדבר נלמד מהכתוב: גֹּאֵל הַדָּם הוּא יָמִית אֶת הָרֹצֵחַ (במדבר שם. תנא רבי שילא בר בונא בירושלמי שם), ש"גואל הדם" משמע כל שהוא קרובו של הנרצח, ו"הוא" בא למעט אב שהרג את בנו (קרבן העדה שם)⁹.

- ויש אומרים שבנו נעשה גואל הדם (תני רבי לעזר בן יעקב בירושלמי שם; כן משמע בספרי מסעי קפא)¹⁰, שדורשים כתוב זה באופן אחר (תני רבי לעזר בן יעקב בירושלמי שם), או לפי שנאמר: פֶּן יִרְדֹּף גֹּאֵל הַדָּם אַחֲרֵי הָרֹצֵחַ פִּי יָחַם לְכַבּוֹ (דברים יט ו), והמילה "הרוצח" מיותרת, שכבר נאמר: וְזֶה דְּבַר הָרֹצֵחַ (שם ד), ולא בא ללמדנו אלא שאין צורך שיחם לכבו, אלא אף האב את הבן, והבן את האב (ספרי מסעי קפא, ומלבי"ם שם)¹¹.

ונחלקו ראשונים אם אמרו כן דוקא ברוצח בשגגה, שאין בנו נעשה גואל הדם, שלדעתם לא אמרו שאינו נעשה שליח כו' אלא בשעה שעשה תשובה ועושה מעשה עמך (ראה ערך כבוד אב ואם. ריטב"א שם); או אף ברוצח במזיד (כן משמע ברמב"ם שם), שלדעתם אף כשלא עשה תשובה אין הבן נעשה שליח בית דין להענישו (רמב"ם ממרים ה יג).

סב שהרג את נכדו יש מהראשונים שכתב שאם הרג את בן בנו, הרי הבן, שהוא אביו של הנרצח, נעשה גואל הדם להרוג את אביו, ואם הרג את בנו, אין אחיו של הנרצח נעשה גואל הדם להרוג את אביו (מסקנת הבבלי שם, לפי רבנו חננאל שם).

בעדות

אף על פי שכל זכות לרוצח היא חובה לגואל הדם (סנהדרין לג ב), שקשה בעיניו שזה ניצול (רש"י שם ד"ה חובתיה), מכל מקום לסוברים שקרובי הנרצח כשרים להעיד על הרוצח ואינם נוגעים בדבר, לפי שאין שום תועלת לנרצח מזה (ראה ערך פסולי עדות), אף גואל הדם כשר להעיד (כן משמע מהמרדכי סנהדרין תרצה);

⁹ על הצד שהדבר נלמד מהפסוק, אין למעטו משום שליחות, שעל הצד שמצוה ביד גואל הדם אין כאן שליחות (מרכבת המשנה (חעלמא) שם ב, בדעת הירושלמי).¹⁰ ויש מפרשים בלשון הירושלמי "בנו השני" שאינו בנו האחר, אלא בן-בנו, והמחלוקת היא רק בצורת הדרשה (כן משמע בקרבן העדה שם; מרכבת המשנה (חעלמא) שם), שלדעה זו מ"גואל הדם" אנו מרבים שכן-בנו נעשה גואל הדם להמית את אבי אביו, ומ"הוא" אנו ממעטים את שהרג אחיו,

לגדור הפרצה, שלא יהיה דם בני ברית הפקר. ואפילו כשיודעים שלא נוכל להוציא מכח אל הפועל להנקם מן הרוצח, מעמידים גואלים לרדוף אותם בדין, כדי שיהא מפורסם שאין דמם של בני ברית הפקר (צמח צדק (הקדמוני) קיא).

ואחרונים כתבו שהלכה למעשה נהגו להשתדל להביא הרוצח לערכאות לדונו ולענשו, וכופים הגואל ליתן הדמים הראויים ליתן בערכאות, אבל לא שכר מליצות ושוחד שהוא ממון הרבה, אלא אם רואים שהקהל צריך לכך, נותנים השוחד מממון הקהל,

גוד או אגוד¹

טענת שותף לחברו לבטל את השותפות על ידי שהלה יקנה ממנו חלקו או ימכור לו את החלק שלו

• חלוקה בלתי שוה; • מקח, שכירות ומשכון; • המתנת זמן; • גביית חוב; • חזרה בגוד או אגוד.	הפרקים: • גדרו ודינו; • עני ועשיר; • יתומים; • בשני דברים;

סיכום תמציתי

בפירוש המושג "גוד או אגוד" נחלקו ראשונים: יש מפרשים "גוד" לשון משיכה, כלומר: משוך או אמשוך אני, קנה או מכור; ויש מפרשים "גוד" לשון קציצה, כלומר: קוץ דמים וקנה, או אני אקוץ דמים ואקנה.

גדרו ודינו

אחד מן השותפים בדבר שאין בו דין חלוקה, כגון בדבר שאם יחלקו אותו לא יהיה בו לכל אחד מן השותפים כדי שיעור שיקרא שמו הראשון עליו, או בדבר שאין בו אפשרות חלוקה, כגון שפחה או כלי, שאמר לחברו גוד או אגוד, קנה ממני חלקי, או מכור לי חלקך, נחלקו בו אמוראים, והלכה שיש דין של גוד או אגוד, שזה שרוצה לחלוק יכול לומר לחברו איני רוצה בשותפותך, וכופים הנתבע למכור לחברו או לקנות ממנו. גוד או אגוד תקנת חכמים היא.

בשומת השיווי של הדבר בגוד או אגוד נחלקו ראשונים: והלכה שהשותף שאומר גוד או אגוד יכול להעלות הדמים כרצונו, אפילו יותר משוויי של החפץ, ואומר לו או שאקנה חלקך בסך זה, או שאתה תקנה ממני. ולדברי הכל אין התובע יכול לפחות משוויי, שאם כן העשיר שיודע שחברו עני ולרש אין כל יוכל לסלקו בפחות מדמיו, ולקתה מידת הדין. ונחלקו הדעות מי קוצב הדמים: יש אומרים שהתובע הוא שקוצב הדמים; יש אומרים שהתובע נותן לנתבע לקצוב הדמים; ויש אומרים שאף צד אינו קוצב הדמים, אלא הדבר תלוי בשומת בית דין.

עני ועשיר

אין דין גוד או אגוד אלא כשהתובע רוצה לקנות או למכור, כפי רצון הנתבע, אבל אם אינו רוצה לקנות, או שהוא עני ואין לו במה לקנות, ומבקש שהנתבע יקנה חלקו, אינו יכול לכופו על כך אפילו כשער הזול, שחברו יכול לומר לו אין רצוני לקנות אלא למכור, ולא אמרו דין גוד או אגוד אלא כשאומר שני הצדדים, גוד או אגוד אני, אבל לא כשאומר גוד לבד בלא אגוד.

יתומים

יתומים גדולים וקטנים שירשו דבר שאין בו דין חלוקה, והגדולים רוצים לחלוק, נחלקו בדבר: יש אומרים שבית דין מעמידים להם אפוטרופוס, ודנים להם גוד או אגוד; ויש אומרים שאין רשות לאפוטרופוס לדון גוד או אגוד בשל יתומים. הכל מודים שאם רואים בית דין שיש תועלת ליתומים בגוד או אגוד, יכולים לעשות כן.

בשני דברים

אין דין גוד או אגוד אלא בדבר שתשמישו שוה, אבל היו להם שתי שפחות, שהאחת יודעת לאפות ולבשל והאחת יודעת לטוות, או שני כלים שאין מלאכתם שוה, וכל אחד צריך לשניהם, אין אחד מהם יכול לומר לחברו: טול אתה השוה יותר ותשלם לי היתרון, או שאני אעשה כן, ואפילו אם שניהם שוים בדמיהם, אינו יכול לומר: טול אתה אחד מהם איזה שתרצה, ואני אטול את השני, לפי שכל אחד מהם צריך לשניהם. ולדברי הכל יכול לומר גוד או אגוד באחד מהם, והשני ישאר בשותפות, וכן יכול לומר גוד או אגוד על כל אחד ואחד בזה אחר זה.

חלוקה בלתי שוה

אמר התובע על דבר שאין בו חלוקה: נחלקנו לשני חלקים, אחד חלק גדול שיהיה בו כשיעור תשמיש והשני חלק קטן, וקח אתה החלק הגדול ואני הקטן, נחלקו תנאים ופוסקים בדבר: יש אומרים ששומעים בקולו, ויש חולקים.

מקח, שכירות ומשכון

כשקנו שנים בשותפות בית שאין בו חלוקה, נחלקו ראשונים: יש אומרים שאין דין גוד או אגוד אלא ביורשים או מקבלי מתנה בשותפות, אבל שנים שקנו בשותפות בית שאין בו כדי חלוקה, אין בו דין גוד או אגוד, וכן כששכרו בית בשותפות אין בו דין גוד או אגוד; ויש אומרים שאין הבדל בין נשתתפו דרך ירושה ומתנה, ובין נשתתפו דרך קנין ושכירות.

המתנת זמן

כשאין לתובע עכשיו כסף במזומנים, ואומר לשני: גוד ואמתין לך המעות שלשים יום, או אגוד ותמתין לי המעות שלשים יום – אין שומעים לו. וכן אם אמר התובע סתם גוד או אגוד, והשיב הנתבע גוד אתה, ואמר התובע תנו לי זמן שלשים יום, אין נותנים לו, אלא כשיביא את המעות יאמר או גוד או אגוד מחדש.

גביית חוב

מלוה שבא לגבות חובו מן הלוה בקרקע, והיה החוב מועט ולא יוכל לגבות מהקרקע או מהבית של הלוה אלא חלק קטן שאין בו שיעור הראוי להשתמש בו, יכול הוא לומר ללוה גוד או אגוד, היינו או פרע חובך במעות, או מכור לי מהנשאר לך כדי שיגיע לי שיעור הראוי לי.

חזרה בגוד או אגוד

תבע אחד מן השותפים גוד או אגוד, ונתרצה הנתבע לגוד או לאגוד בסכום שהסכימו עליו, יכול התובע לחזור בו ולומר איני חפץ לחלוק בגוד או אגוד אלא נשאר בשותפות כבתחילה, כל זמן שלא הקנו זה לזה באחד מן הקניינים, וכן הנתבע יכול לחזור בו מגוד לאגוד או מאגוד לגוד, כל זמן שלא הקנו זה לזה בקנין; אבל אין התובע יכול לחזור בו מסכום הדמים שקצב ולומר איני חפץ שתקנה בסכום זה, אלא ביוקר מזה או אני אגודנו כך. ואין התובע יכול להסתלק לגמרי מגוד או אגוד אלא מדין תובע אבל לא מדין נתבע, שאם חזר הנתבע ותבע לו לתובע דין גוד או אגוד – חייב לשמוע לו, שחזר עתה הנתבע להיות תובע, והתובע נתבע לכל האופנים של גוד או אגוד.

פירוש המושג

בפירוש המושג "גוד או אגוד" נחלקו ראשונים:

- יש מפרשים "גוד" לשון משיכה, כתרגומו של "יִמְשְׁכוּ" (בראשית לו כח): ונגידו (אונקלוס שם. ערוך, ג' ב; תוספות נדה לו ב ד"ה גדיה; כסף משנה שכנים א ב), כלומר: משוך או אמשוך אני, קנה או מכור (ערוך שם; כן משמע מהרמב"ם שם).
- ויש מפרשים "גוד" לשון קציצה, כמו: גִּדּוּ אֵילָנָא (דניאל ד יא), כלומר: קוץ דמים וקנה, או אני אקוץ דמים ואקנה (רש"י בבא בתרא יג א ד"ה אית דינא, לפי בית יוסף חו"מ קעא ו) ².

גדרו ודינו

אחד מן השותפים בדבר שאין בו דין חלוקה, כגון בדבר שאם יחלקו אותו לא יהיה בו לכל אחד מן השותפים כדי שיעור שיקרא שמו הראשון עליו (ראה ערך חלוקת שותפות), או בדבר שאין בו אפשרות חלוקה, כגון שפחה או כלי, שאמר לחברו גוד או אגוד, קנה ממני חלקי, או מכור לי חלקך (רמב"ם שכנים א ב, וטושי"ע חו"מ קעא ו, על פי משנה בבא בתרא יא א, וגמ' שם יג א), נחלקו בו אמוראים:

- יש אומרים שיש דין של גוד או אגוד, שזה שרוצה לחלוק יכול לומר לחברו איני רוצה בשותפותך (רב יהודה בגמ' שם, ורש"י ד"ה אית דינא), וכופים הנתבע למכור לחברו או לקנות ממנו, וכן הלכה (מסקנת הגמ' שם ב; רמב"ם שם; טושי"ע שם).
- ויש אומרים שאין דין של גוד או אגוד, שזה יכול לומר: לא שלך אקנה ולא שלי אמכור, אלא נהיה בו שותפים (רב נחמן שם א, ורש"י ד"ה לית דינא) ³.

טעם הדעה הראשונה, שלדעתם שגוד או אגוד דומה יותר

לחלוקה, שמסתלקים זה מזה, וכל אחד מקבל דבר שנהנה ממנו, קרקע או מעות; וטעם הדעה השניה, שלדעתם ההישארות בשותפות דומה יותר לחלוקה, שחולקים בתשמיש הדבר או בשכרו, ואין אחד מהם מסתלק לגמרי מחלקו (רמ"ה שם א).

מזאוריתא או מדרבנן גוד או אגוד תקנת חכמים היא (עליות דרבנן יונה שם ב; שו"ת הרשב"א א תתקנו; שו"ת הרא"ש צח ז), ונחלקו ראשונים בדבר:

- יש אומרים שדבר שאין בו חלוקה לא שייך לחלקו כלל, ולפי שזה נהנה וזה לא חסר הוא, שאינו ראוי לתשמיש שניהם וראוי לאחד מהם, תקנו חכמים שיאמר גוד או אגוד (שו"ת הרא"ש שם, לפי בית זבול א לד).

- ויש אומרים שגם דבר שאין בו חלוקה ראוי לחלקו אם אחד השותפים חפץ בכך, אלא משום ועשית הישר והטוב תיקנו חכמים שיאמר גוד או אגוד (שו"ת הרשב"א שם, לפי בית זבול שם) ⁴.

שומת השיווי בשומת השיווי של הדבר בגוד או אגוד נחלקו ראשונים:

- יש אומרים שהשותף שאומר גוד או אגוד יכול להעלות הדמים כרצונו, אפילו יותר משוויי של החפץ, ואומר לו או שאקנה חלקך בסך זה, או שאתה תקנה ממני (רמב"ם שם; תוספות שם א ד"ה אות, בשם ר"י; רמב"ן שם, בדעת רש"י, והסכים עמו; רא"ש שם א ט, וכן הלכה (טור ורמ"א שם). לדעה זו מה שאמרו: מעלין אותו בדמים (שם ב) משמעותו עלייה בדמים (רמב"ן שם), וזהו מובנו של גוד או אגוד, שמשמעו קציצת הדמים (ראה לעיל), וכיון שהדבר תלוי בקצבת הדמים יוכל לקצוב ולהעלות כרצונו (רמב"ן שם, לדעת

ישתמשו השותפים בדבר זה, לדעה זו, ראה ערך חלוקת שותפות. ⁴ ויש מהאחרונים שצידד שגוד או אגוד מדין תורה הוא (קריית ספר שכנים א), ולא ביאר טעמו.

² ראה להלן ההבדל בדיון בין שני הפירושים. ויש מהגאונים וראשונים שכתבו שפירוש "מכור או אמכור" (המקח לרב האי ו צא; ברטנורא בבא בתרא י ז), וביארו בדבריהם שכוונתם כעין הפירוש השני (תוספות יום טוב שם). ³ כיצד

שאומר לו תקן עצמך או תן לתקן אותו, וכאן הרי אינו מתקן עצמו כלום (שיטה מקובצת שם).

אם החצר של שלש אמות – שאינו ראוי לעיקר תשימוש החצר – ראוי לשימוש אחר, כגון לשיטחת פירות, ולעשיית גומא לשופכין וכיוצא, הכל מודים ששייך בו גוד או אגוד (טור שם, בשם הרמ"ה).

כשהחפץ אינו ראוי לשימוש בפני עצמו, אלא לשימוש בפני עצמו אלא לדבר אחר

דבר שאינו ראוי לשימוש בפני עצמו, אלא לשימוש בפני עצמו אלא לדבר אחר, כגון חצר שלפני הבתים, שהוא משמש לבתים, אין בחצר לבד דין גוד או אגוד, ואם הבתים מספיקים לשניהם – ישתמשו בחצר בשותפות (רא"ש שם; שיטה מקובצת שם; טור שם; רמ"א שם ח), ודוקא בארבע אמות הצריכות לכל פתח לפירוק המשא (ראה ערך ארבע אמות ב), או במה שצריכים ליציאה וכניסה, אבל שאר החצר העשוי לישב וליהנות בו לרוח היום או לשאר צרכים יש בו דין גוד או אגוד (שו"ת הרשב"א ג' קסח; שו"ע שם יז; רמ"א שם ח)⁵.

עני ועשיר

כשהתובע רוצה אין דין גוד או אגוד אלא כשהתובע רוצה לקנות **אך ורק למכור** או למכור, כפי רצון הנתבע, אבל אם אינו רוצה לקנות, או שהוא עני ואין לו במה לקנות, ומבקש שהנתבע יקנה חלקו, אינו יכול לכופו על כך אפילו כשער הזול, שחברו יכול לומר לו אין רצוני לקנות אלא למכור (רמב"ם שכנים א ב, על פי בבא בתרא יג ב; טושי"ע שם ח), ולא אמרו דין גוד או אגוד אלא כשאומר שני הצדדים, גוד או אגוד אני, אבל לא כשאומר גוד לבד בלא אגוד (גמ' שם).

כשהעני רוצה אכן אם אמר השותף העני לחברו: קנה ממני, או **למכור לאחר** מכור לי והריני לזה וקונה, או שאקנה ואמכור לאחרים, נחלקו הדעות:

• יש אומרים שהדין עמו (רמב"ם שם; שו"ע שם), ודוקא כשהנתבע אינו רוצה לקנות כלל, אבל אם הנתבע רוצה לקנות בשוויו של הדבר, ולוקח אחר רוצה ליתן יותר משוויו, אינו יכול לדחות את השותף מחלקו בשביל תוספת דמים של אחר, אפילו לסוברים שבגוד או אגוד יכול להעלות בדמים יותר משוויו (ראה לעיל. שו"ת הרא"ש צח ג, לפי הבית יוסף שם)⁶.

• ויש אומרים שאינו יכול לומר גוד או אגוד, שכל הדין של גוד או אגוד הוא דוקא כשאומר אקנה חלקך לתשימי או תקנה חלקי לתשמשך, אבל לא למכור לאחר (רמ"א שם; שו"ת הרא"ש שם, לפי הדישה שם ס"ק כח).

ודוקא עני, שאין לו במה לקנות, אבל כששניהם עשירים – הכל מודים שהאחד אינו יכול לומר גוד או אגוד למכור לאחר (נתיבות המשפט שם סק"ט).

ויש מקרים שבהם הכל מודים שיכול העני לומר גוד או אגוד:

- כשהעשיר הוא התובע ואומר גוד או אגוד, והעני אומר אגוד ואמכור לאחרים ביותר, לדברי הכל יכול העני לומר כן, שכיון שהאחרים רוצים ליתן יותר, אפילו כשהעשיר נותן כפי שוויו, הרי

רש"י, ואין בדבר הפסד לנתבע, שהרי אם רואה שמעלה בדמים יקרים יוכל לומר לו קנה אתה (רמב"ן שם; רא"ש שם).

• ויש אומרים שביותר משוויו לא יוכל להעלות הדמים, שהנתבע יכול לומר איני רוצה לקנות ביותר מדמיו, ואין התובע יכול לסלק את חברו על ידי תוספת דמים (תוספות שם, בשם הרשב"א; רמב"ן ורא"ש שם, בשם מקצת הגאונים; טור שם, בשם ה"ר ישעיה והגאונים), אלא שמין את הדבר בבית דין (רמב"ן ורא"ש שם, לדעה זו; טור שם, בשם הגאונים), ומעלין בדמים שאמרו משמעו עילוי ושומא, ולא תוספת ועלייה (שו"ת הרשב"א, המיוחסות לרמב"ן מג, על פי ערכין כג ב), וגוד או אגוד פירושו משיכה (ראה לעיל. שו"ת הרשב"א שם).

ולדברי הכל אין התובע יכול לפחות משוויו, שאם כן העשיר שיוודע שחברו עני ולרש אין כל יוכל לסלקו בפחות מדמיו, ולקחה מידת הדין (רמב"ן שם, בשם הרמ"ה; רמ"א שם); ויש מהראשונים החולקים אף בזה, וסוברים שכיון שהברירה ביד הנתבע למכור או לקנות יכול התובע לקצוב הדמים אפילו פחות משוויו, שאם יראה הנתבע שקצב בזול יכול הוא לקנות בעד אותם הדמים (רמ"ה שם; מגיד משנה שכנים א ב).

מי הקוצב ונחלקו הדעות מי קוצב הדמים:

• יש אומרים שהתובע הוא שקוצב הדמים (בית יוסף שם, לדעת הרמב"ם והטור; דרישה שם סק"ה, לדעת רש"י).

• יש אומרים שהתובע נותן לנתבע לקצוב הדמים, ואומר לו: או שתקצוב אתה את הדמים, ואז הברירה תהיה בידי לקנות בדמים אלה את חלקך או למכור את חלקי, או שאני אקצוב את הדמים, ואז הברירה תהיה בידך לקנות או למכור (בית יוסף שם, לדעת רש"י).

• ויש אומרים שאף צד אינו קוצב הדמים, אלא הדבר תלוי בשומת בית דין (דרישה שם, לדעת הערוך הרמב"ם והטור).

גוד או אגוד דבר שאין בו כדי חלוקה, ואמר האחד גוד או **מול חלוקת הזמן** אגוד, והשני אמר נחלק את השימוש בדבר לזמנים, אתה תשתמש זמן ידוע בכולו ואני זמן ידוע, גוד או אגוד עדיף, ושומעים לזה שאמר גוד או אגוד (רשב"א, בחידושו שם, בפירוש הראשון, ובשו"ת א' תתקנו, ושם ב' קמא); ויש אומרים שחלוקת הזמן עדיפה מגוד או אגוד (חידושי הרשב"א שם, בפירוש השני).

כשהחפץ אינו ראוי לשימוש כשהדבר של שותפות הוא קטן, שאפילו שאחד מהם יקנה את כולו עדיין לא יהיה ראוי לשימוש, כגון חצר שאין בכולו אלא שלש אמות, נחלקו ראשונים אם יש בו דין גוד או אגוד:

• יש אומרים שכיון שאף עכשיו שלא נתחלקו אינו ראוי לא לזה ולא לזה שוב יש בו דין גוד או אגוד (רמב"ן שם; טור שם, בשם; שו"ע שם יב).

• ויש אומרים שאין בו דין גוד או אגוד (טור שם; שיטה מקובצת שם, בשם שיטה לא נודעה למי; רמ"א שם, בשם יש חולקין), שיכול לומר אף על פי שגם עכשיו אינו ראוי לי, מכל מקום איני רוצה לקנות בדמים דבר שאינו ראוי לי (טור שם), ועוד שגוד או אגוד הוא

בלבד, ויש לו הפסד, שאז יכול לומר או תקנה חלקי או אמכור את הכל לאחר, כדי שלא אפסיד חלקי, אבל אם יכול למכור חלק שלו בשוויו או אפילו קצת בפחות משוויו, אין כופים את השותף למכור את הכל כדי שיקבל זה על ידי כך תוספת דמים (שו"ת הרא"ש שם, לפי הב"ח שם).

5. על סדר השותפות באופן ששניהם אינם רוצים בגוד או אגוד, ואם חלוקה ושימוש בזמנים מיוחדים עדיף, או שישכירו ויחלקו השכר, וכן מה נקרא דבר שאין בו כדי חלוקה שיוכל האחד לומר גוד או אגוד, ראה ערך חלוקת שותפות. 6. ויש מגבילים עוד ואומרים שהוא דוקא כשאין התובע מוצא למכור את חלקו

(רמב"ן בחידושים ובמלחמות שם; רמ"ה שם; רא"ש שם טושי"ע שם יג), וכן אם יש להם שדה וזכרם, ואין בשום אחד מהם כדי חלוקה, אפילו אם דמיהם שוים, לא יוכל לומר לחברו: טול אתה אחד מהם, ואני את השני (רא"ש שם; טושי"ע שם).

אמר לו: גוד אתה את שניהם, או אני אגוד את שניהם, נחלקו ראשונים בדבר:

• יש סוברים שהדין עמו (רש"י שם ד"ה לאו גוד; המאור שם; עליות דרבנו יונה שם; רשב"א שם).

• ויש סוברים שאפילו בשניהם יחד אין דין גוד או אגוד, שהלה יאמר לו באחד מספיק לי, שהרי כל אחד תשמישו בפני עצמו (רמ"ה שם), ואין האחד צריך לסיוע השני במלאכתו (סמ"ע שם ס"ק לא), וכן הלכה (טושי"ע שם).

ולדברי הכל יכול לומר גוד או אגוד באחד מהם, והשני ישאר בשותפות, וכן יכול לומר גוד או אגוד על כל אחד ואחד בזה אחר זה (רמ"ה שם; שו"ת הרשב"א א תתקכ"ה; טושי"ע שם)⁷.

כשאין באחד כדי חלוקה, אבל יש בשניהם
שני דברים שתשמישם שוה ודמיהם שוים, ואין בשום אחד מהם כדי חלוקה, חולקים בגוד או אגוד אחד כנגד חברו, וזה נוטל אחד וחברו נוטל את השני (טושי"ע שם), אבל אינו יכול לומר גוד שניהם או אגוד שניהם, שזה יאמר לו די לי באחד, ואפילו בזה אחר זה אינו יכול לומר גוד או אגוד, כיון שתשמישם שוה (סמ"ע שם ס"ק לב).

ואם אין דמיהם שוים, נחלקו בדבר:

• יש אומרים שיפה ורע כשני מינים הם, ואין בהם דין גוד או אגוד (רמב"ן בחידושים ובמלחמות שם; טור שם, בשמו; שו"ע שם, בשם יש מי שחולק), שאין דין גוד או אגוד לכופ אדם למכור מנכסיו כלום ולא ליקח כלום, אלא או ימכור או יקח, וכאן אתה כופהו למכור וליקח, היינו למכור חלקו באחד מהם, וליקח חלק חברו בשני (מלחמות לרמב"ן שם).

• ויש אומרים שבדברים שתשמישם שוה אף על פי שאין דמיהם שוים, יש דין גוד או אגוד, בין אם יאמר לו כל מי שיקח היפה יוסיף דמים לחברו לפי שומא, ובין אם אמר שיקח איזה מהם שירצה בלי תוספת דמים, כיון שיש כדי תשמיש גם בשני (רמ"ה שם; טור שם, בשמו ובשם רבנו יונה; שו"ע שם, בסתם).

כתבי הקודש
כתבי הקודש בשני כרכים⁸, אחד תורה ואחד נביאים, וכיוצא בדבר שאין באחד מה שיש בשני, דינם בגוד או אגוד כשני דברים שאין תשמישם שוה, וכן בתורה ותורה וכיוצא, ששניהם מעין אחד, דינם בגוד או אגוד כשני דברים שתשמישם שוה (גמ' שם, ורש"י ד"ה אבל בשתל).

בתים שאין בכל אחד מהם לחוד כדי חלוקה, ככל אחד מהם לחוד
יכול אחד מהשותפים לומר לחברו גוד או אגוד באחד מהבתים, ואין השני יכול לומר יש לי הפסד על ידי זה שלא יקפצו כל כך קונים על השאר אם לא נמכור ביחד את הכל (שו"ת הרשב"א א תתקכ"ה); ודוקא כשאין תשמישם של הבתים שוה (דרכי משה שם סק"ח), אבל אם תשמישם שוה אין אומרים בכל בית לחוד גוד או אגוד אלא חולקים בתים כנגד בתים (טור שם, בשם רב האי גאון; רמ"א שם יד). וכן אינו יכול

זה כאומר פחות משוויו, שאין שומעים לו (נתיבות המשפט שם סק"ח).

• כששניהם רוצים למכור, אלא ששותף אחד יש לו קונה על חלקו במאה כסף, והשני יש לו קונה על הכל במאתים וחמשים, לדברי הכל יכול לומר לו: או שתקנה אתה הכל במאתים וחמשים, או שאני אמכור הכל לאחר במאתים וחמשים, שטעם הסוברים שאין דין גוד או אגוד למכור לאחר הוא שאין מגרשים שותף מנחלתו כדי למכור לאחר, אבל כששניהם רוצים למכור הרי אין טעם זה קיים (נתיבות המשפט שם סק"ט).

כשהעשיר עני כשהעשיר הוא התובע ואומר גוד או אגוד, ואינו יכול לקנות והעני הנתבע, נחלקו הדעות:

• יש אומרים שהדין עם התובע, ואין אומרים שהרי זה אגוד בלא גוד, שהנתבע אין לו לגוד, לפי שהכל תלוי בתובע, שהוא האומר גוד או אגוד, ולפיכך כשהעני הוא התובע ואינו יכול לומר אגוד, בטל דין גוד או אגוד כאן, אבל כשהעשיר הוא התובע הרי הוא אומר גוד או אגוד בשלימות, ואם העני אינו יכול לקנות הברירה בידו ליתן לעשיר לקנות (רי"ף שם א; רא"ש שם א 6, וכן הלכה (ש"ך שם סק"ו)).

• ויש אומרים שכיון שהעני אינו יכול לקנות, אף העשיר אינו יכול לומר לו גוד או אגוד, שהרי זה אגוד בלא גוד (רי"ף ורא"ש שם, בשם יש אומרים).

יתומים

יתומים גדולים וקטנים שירשו דבר שאין בו דין חלוקה, והגדולים רוצים לחלוק, נחלקו בדבר:

• יש אומרים שבית דין מעמידים להם אפוטרופוס (ראה ערכו), ודנים להם גוד או אגוד (טור חו"מ קעא, בשם רב האי גאון; תוספות כתובות ק א ד"ה בוררין, וקדושין מב א ד"ה ובוררין, בשם ר"י; ריטב"א קדושין מב ב, בשם רבנו תם; שו"ע חו"מ קעא טז, בשם יש מי שאומר).

• ויש אומרים שאין רשות לאפוטרופוס לדון גוד או אגוד בשל יתומים, שהרי אין אפוטרופוס רשאי למכור חלקם של יתומים (ראה ערך אפוטרופוס), וגוד או אגוד הרי אחד מהם מוכר חלקו לשני (שו"ת הרא"ש פה ד, בשם רבנו תם, והסכים עמו; ריטב"א שם, בשם רבנו; טור שם, בשם הרא"ש; שו"ע שם, בשם יש אומרים).

הכל מודים שאם רואים בית דין שיש תועלת ליתומים בגוד או אגוד, יכולים לעשות כן (נתיבות המשפט רפ"ט ס"ק א, לפי שגם למכור רשאים לתועלת היתומים, ראה ערך אפוטרופוס).

בשני דברים

כשאין תשמיש שוה
אין דין גוד או אגוד אלא בדבר שתשמישו שוה, אבל היו להם שתי שפחות, שהאחת יודעת לאפות ולבשל והאחת יודעת לטוות, או שני כלים שאין מלאכתם שוה, וכל אחד צריך לשניהם, אין אחד מהם יכול לומר לחברו: טול אתה השוה יותר ותשלם לי היתרון, או שאני אעשה כן (בבא בתרא יג ב, ורש"י ד"ה פילכא וד"ה לית דינא; טור חו"מ קעא), ואפילו אם שניהם שוים בדמיהם, אינו יכול לומר: טול אתה אחד מהם איזה שתרצה, ואני אטול את השני, לפי שכל אחד מהם צריך לשניהם

או שאני אעשה אחד משתי הברירות (סמ"ע שם ס"ק לא). 8. על דינם בכרך אחד, ראה ערך חלוקת שותפות.

7. ויש שכתב שהוא הדין שיכול התובע לומר לשני או טול איזה שתרצה ותתן לי את היתרון ואני אקח את השני, או טול את שניהם ותשלם לי דמי חלקי,

בכלל דין של גוד או אגוד (רמב"ן שם, לדעת רש"י; שיטה מקובצת שם, בשם הראב"ד), כיון שאומר לו: או תקן אותי או אתקן אותך, ולא נהיה שנינו מקולקלים (שיטה מקובצת שם, בשם הראב"ד).

כשלושתף אחד כשיעור ולשני אין
אם לשותף אחד יש בו כשיעור ולשני אין, כגון חצר של שבע אמות, ולשותף אחד יש בו ארבע אמות, והשני אין לו אלא שלש, ואין השני רוצה לחלוק, יכול לומר: אטול כל חלקי חוץ מאמה אחת שאשאר בה שותף עמך, ואחר כך יאמר לו גוד או אגוד (מרדכי שם, בשם רבינו מאיר; טור שם, בשם הרמ"ה; שו"ע שם יא), וכל שכן שבעל הגדול יכול לומר על כולו גוד או אגוד, כשאין בעל הקטן רוצה לחלוק (רמ"ה שם; באור הגר"א שם ס"ק מד), אבל אם בעל הקטן רוצה לחלוק, אז זה שיש לו החלק הגדול אינו יכול לומר לבעל החלק הקטן גוד או אגוד, שהרי זה יאמר לו יש לך כשיעור תשמיש על ידי חלוקה, וכל שיש כדי חלוקה אין בו דין גוד או אגוד, אבל בעל החלק הקטן יכול לומר לבעל הגדול גוד או אגוד, שהרי לו אין כדי שיעור תשמיש (רמ"ה שם). ודוקא כשיש לאחד מהם כשיעור, אבל אם יש בחצר שבע אמות בשותפות, אין אחד מהם יכול לומר אני אקח שלש אמות ועל השאר גוד או אגוד, שהשני יכול להשיב: מה ראית שאתה תעשה כן, אף אני אקח שלש אמות לעצמי כמורך ועל השאר גוד או אגוד, מה שאין כן כשיש לאחד ארבע אמות והוא נוטל שלש אמות, שאם השני אמר אף אני אטול שלש אמות יאמר לו זה טול ולך, שהרי יותר משלש אמות אין לך (דרישה שם ס"ק טז; נתיבות המשפט שם ס"ק יג).

מקח, שכירות ומשכון

קנין בשותפות כשקנו שנים בשותפות בית שאין בו חלוקה, נחלקו ראשונים:

- יש אומרים שאין דין גוד או אגוד אלא ביורשים או מקבלי מתנה בשותפות, אבל שנים שקנו בשותפות בית שאין בו כדי חלוקה, אין בו דין גוד או אגוד, שלדעת כן שיהיו בו שותפים לעולם קנוהו לכתחילה, ולא על מנת שישלך מהם את חברו (ראב"ד שכנים א ג; נימוקי יוסף בבא בתרא יג ב, בשם הרא"ה; רא"ש שם א ג, בשם ה"ר יוסף הלוי; טור חו"מ קעא, בשמו), וכן כששכרו בית בשותפות אין בו דין גוד או אגוד (ראב"ד שם).
- ויש אומרים שאין הבדל בין נשתתפו דרך ירושה ומתנה, ובין נשתתפו דרך קנין ושכירות (טור שם, בשם רב האי גאון; נימוקי יוסף שם, לדעת הרמב"ם; שו"ת הרשב"א א תתקיג, לדעתו, והסכים עמו), שיכול לטעון מתחילה סבור הייתי שאוכל לסבול ולדור יחד, ועכשיו איני יכול (שו"ת הרשב"א שם), ולא בלבד כששכרו יחד מאחרים, אלא אף השוכר מחברו מקצת חצר או שדה שאין בו דין חלוקה, יכול לומר לו גוד או אגוד (רמב"ם שם; שו"ע שם ט), שיכול לומר לו עכשיו איני יכול לסבול (בית יוסף שם).

שותפות לאמן קצוב התנו השותפים ביניהם שיעמדו בשותפות זמן קצוב, באופן שאין אחד מהם יכול לחבוע שיחלקו ביניהם בתוך הזמן (ראה ערך חלוקת שותפות), אינם יכולים גם כן לומר אחד לחברו גוד או אגוד, שגוד או אגוד מטעם חלוקה הוא, וכל שאינו יכול לחלוק אינו יכול לטעון גוד או אגוד (שו"ת הרמב"ם (פריימן) רמז; נתיבות המשפט קעו ס"ק לב).

ירושת שותפות בדבר העשוי להשכיר היה הדבר של שותפות קנוי להם בירושה,

לומר גוד או אגוד על שניהם יחד, או בזה אחר זה, שאז יהיו ביד האחד שניהם, ולשני לא תהיה דירה כלל, אלא חולקים ותהיה לכל אחד דירה (סמ"ע שם ס"ק לו).

שתי שדות כטיב שונה או גודל שונה היו להם שתי שדות, עידית וזיבורית, או גדולה וקטנה, יכול אחד מהם לומר לחברו טול אתה מן העידית בשומא כדי שיווי הזיבורית, או טול מן הגדולה כדי שיעור הקטנה, ומה שישאר מהעידית יותר על שיווי הזיבורית, או המותר מהגדולה על שיעור הקטנה, אני אקח ואתן לך דמיו, אף על פי שאין בו כשיעור, או שאתה תעשה כן (טור שם, בשם הרא"ש).

חלוקה בלתי שוה

כשתובע שיחלקו החפץ לחלק גדול וחלק קטן אמר התובע על דבר שאין בו חלוקה: נחלקנו לשני חלקים, אחד חלק גדול שיהיה בו כשיעור תשמיש והשני חלק קטן, וקח אתה החלק הגדול ואני הקטן, נחלקו תנאים בדבר: יש אומרים ששומעים בקולו (תנא קמא בבבא בתרא יג ב); ויש חולקים (רבן שמעון בן גמליאל שם), וטעמם שהנתבע יכול לומר לו: אם לקנות המותר שיש בגדול על הקטן בדמים, אין לי דמים, ואם לקבל במתנה איני רוצה, שכתוב: וְשֹׁנֵא מִתְּנָתָּהּ יִחְיֶה (משלי טו כז. גמ' שם).

להלכה נחלקו ראשונים: יש פוסקים כדעה השניה, שבין במתנה ובין בדמים אין שומעים לו (רי"ף שם; רמב"ם שכנים א ה; מרדכי שם תקט, בשם רבינו מאיר; שו"ע חו"מ קעא י, בסתם); ויש פוסקים כראשונה (רמ"ה שם; רמב"ן שם, לדעת רש"י; רא"ש שם א ג, בשם רבנו חננאל, והסכים עמו; מגיד משנה שם, בשם יש מי שכתב; שו"ע שם, בשם יש חולקים), אלא שנחלקו ביניהם:

- מהם שסוברים שלא נאמר דין זה אלא כשאומר לנתבע לקבל החלק שיש בו כשיעור במתנה, ואינו בכלל שונא מתנות יחיה מכיון שעושה זאת לטובת עצמו, שיש לו הנאה יותר בחלוקה בפחות מבשותפות, ואין נותן לו מתנת חנם אלא דמי חלוקה, אבל אם אמר לו: טול אתה כשיעור ותשלם לי היתרון מה ששווה יותר על החלק הקטן, אין שומעים לו, שזה יכול לומר אין לי דמים לקנות, והרי זה גוד בלא אגוד; ואפילו אם אמר לו: אני נותן לך רשות לברור, או שאתה תקח החלק הגדול ותשלם לי היתרון, או שתתן לי החלק הגדול ואני אשלם לך היתרון, אין שומעים לו, שזה יאמר לו לקנות ממך אין לי דמים, ולקבל החלק הקטן איני רוצה שאינו ראוי לתשמיש (רמ"ה שם; רא"ש שם; שיטה מקובצת שם, בשם הראב"ד, שכתב בשם איכא מאן דאמר; כן משמע בשו"ע שם, בשם יש חולקים), ואינו דומה לגוד או אגוד ששתי הטענות נכוחות הן ושוה לשניהם, אבל כאן מה שזה טוען טול אתה פחות אינה טענה, שפחות אינו ראוי לשימוש (רא"ש שם), ועוד שאותם דמים שהנתבע יקח בעד המותר הם דבר מועט, ולא ימצא מי שימכור לו קצת קרקע בעדם (שיטה מקובצת שם, בשם הראב"ד, שכתב בשם איכא מאן דאמר), אלא אם כן אמר התובע: או שתקח הגדול ותשלם לי, או שאני אקח הגדול ואשלם לך, ואם אין אתה רוצה ליקח הפחות אני אקח הכל ואשלם לך בעד חלקך, שהדין עמו, אפילו אם אינו מניח לשני שהוא יקח הכל (רא"ש שם, בשם רבנו יונה; מגיד משנה שם, לדעה זו; שו"ע שם).

- ומהם שסוברים שבין במתנה ובין בדמים אמרו חכמים, שהוא

אם אינם משתמשים בה ודאי אין בה דין גוד או אגוד (רמ"א שם).
 • ויש סוברים שאין משכנתא דומה בזה לשכירות, שבשכירות אינם גובים כסף לבסוף ולכן יש סוברים שיש בה דין גוד או אגוד, מה שאין כן במשכנתא שיש בה גביית כסף לבסוף ויכולו לחלוק אז הכסף, לדברי הכל אין בה דין גוד או אגוד (סמ"ע שם סק"מ; ש"ך שם ס"ק יד).

שטר חוב שטר חוב של שותפות נחלקו אם יש בו דין גוד או אגוד:

• יש אומרים שכל שכן הוא ממשכנתא, שזה ודאי אין גופו ממון, ואין בו דין גוד או אגוד, שהרי הוא עומד ליגבות ויחלקו אז את הכסף (שו"ת הרשב"א שם).

• ויש אומרים שבשטר חוב יש דין גוד או אגוד (שו"ת הרא"ש צח ו), שכשהשטר הוא בשותפות יש חשש שכל אחד יסמוך על חברו בגביית החוב, "וקדירה דבי שותפי לא חמימא ולא קריא", ויתקלקל החוב, לכן טובה יותר החלוקה או גוד או אגוד אם אין כדי חלוקה (שו"ת הרא"ש שם; תומים שם ס"ק עג), אבל במשכנתא הרי הם בטוחים בחוב, ולכן אין בו דין גוד או אגוד (תומים שם) ⁹, וכן הלכה (טוש"ע חו"מ סו מא).

המתנת זמן

כשאין לתובע עכשיו כסף במזומנים, ואומר לשני: גוד ואמתין לך המעות שלשים יום, או אגוד ותמתין לי המעות שלשים יום – אין שומעים לו (רמ"ה בבא בתרא יג ב; טור חו"מ קעא, בשמו; שו"ע שם טו, בשם יש אומרים), לפי שלא מצינו שנותנים זמן אלא למי שאנו באים לכוף אותו בעל כרחו, אבל תובע זה שהוא בא לכוף את חברו אנו אומרים לו: אם יש לך מעות מוטב, ואם לאו תבוא לתבוע כשתשיג את המעות, ועוד כל שבא לסלק את חברו מחלקו במעות אין נותנים לו זמן, כדרך שאין נותנים זמן לזה שבא לסלק את חברו בדין של בר-מצא (ראה ערכו. רמ"ה שם), ועוד שהנתבע יכול לומר: אני נוח לך, ואתה קשה ממני (טוש"ע שם) ¹⁰.

וכן אם אמר התובע סתם גוד או אגוד, והשיב הנתבע גוד אתה, ואמר התובע תנו לי זמן שלשים יום, אין נותנים לו, אלא כשיביא את המעות יאמר או גוד או אגוד מחדש, ויש מזה תועלת לנתבע במה שאנו מסלקים עכשיו את טענת גוד או אגוד, אף על פי שכשיהיו לו המעות יוכל לומר או גוד או אגוד, שאם בינתיים יזדמנו לו לנתבע מעות, או שימצא לו לוקח על חלקו בדמים יתרים, יוכל הוא לגוד, או שכשיביא התובע בסוף ששים יום מעות ויאמר אז גוד או אגוד, והנתבע יאמר אני אגוד ותתנו לי זמן שלשים יום, נותנים לו מזמן התביעה השניה, ולא מזמן התביעה הראשונה (רמ"ה שם; טור שם, בשמו).

כשתחילה אסר הנתבע גוד ואין נותנים זמן לנתבע אלא אם כן ולאחר זמן אסר אגוד אמר מיד אני אגוד ותנו לי זמן, אבל כשהתובע אמר גוד או אגוד בסתם, ואמר הנתבע גוד אתה, וחייבו בית דין את התובע לגוד, וכשהביא את המעות אמר

אלא שהדבר עומד להשכירו לאחרים, ואמר אחד מהם גוד או אגוד על גוף הדבר, היינו שתקנה או תמכור, הדין עמו, ואין אומרים שכיון שעשוי לשכר, והשכר ישנו בחלוקה, בטל דין גוד או אגוד (חידושי הרשב"א שם; מגיד משנה שם, בשמו); ויש מהראשונים שנסתפק בדבר, שכיון שעשוי להשכיר יש לומר שאין בו דין גוד או אגוד (רי"י מוגאש שם; שיטה מקובצת שם, בשמו), ואחרים הביאו משמו שסובר שבשדה אין דין גוד או אגוד, שדין זה קיים דוקא בדבר שמשתמשים בו בשותפות, כבית דירה ומרחץ ובית הבד וטלית ושוכך, ואין נוח לאחד להשתמש עם חברו ביחד, אבל לא בשדה שאפשר לעבדה בשותפות או למסרה לארים (רא"ש וטור שם, בשם ה"ר יוסף הלוי), וכתבו על זה שאין דבריו נראים (רא"ש וטור שם).

גוד או אגוד אם שני השותפים אינם רוצים לא לקנות ולא על שכירות למכור, ואמר אחד לחברו גוד או אגוד על השכירות, היינו שתשכור אתה את חלקי בכך וכך, או אני אשכור את חלקך באותו סכום, והדבר עומד להשכיר לאחרים – שומעים לו (שו"ת הריב"ש רכו; רמ"א שם ח), ולסוברים שבמכירה יכול כל אחד להעלות בדמיו כמו שירצה (ראה לעיל), אף כאן יכול להעלות בדמי השכירות כרצונו (ריב"ש שם).

אם אחד זכה בחלקו מחמת ירושה והשני מחמת מקח, כגון שקנה מאחד מהיורשים את חלקו, לדברי הכל יש בו דין גוד או אגוד, שהיורש שלא מכר ודאי לא הפסיד דינו מפני קנייתו של זה, וכל ששותף אחד יכול לומר גוד או אגוד, אף השני יכול לומר כן, שלא תלקה מידת הדין, שתהא ידו של אחד עדיפה מידו של השני (שו"ת הרשב"א א תתק"ג, לדעת הראב"ד).

שכר אחד השותפים שכר אחד מהשותפים את חלקו של חברו חלק חברו בחצר או בבית, והרי הוא דר שם לבדו, אין כאן דין של גוד או אגוד כל זמן השכירות, שגוד או אגוד בחצר ובבית הוא משום היזק-ראיה (ראה ערכו), שאינם יכולים להשתמש מפני כן בשותפות, והרי זה דר בה לבדו עכשיו (רשב"ש פא).

סתנה נתן מתנה לחברו חצי חצר שאין בו דין חלוקה, יש מי שנסתפק אם מקבל המתנה יכול לומר לנותן גוד או אגוד, שכיון שהנותן יכול לומר גוד או אגוד, לא גרוע כח המקבל מכח הנותן, שכל זכות שיש לנותן במה ששייר לעצמו יש למקבל במה שנתן לו, או שהנותן יכול לומר לו על דעת כן שתכריחני לקנות וליתן דמים או למכור ולהסתלק מחציתי לא נתתי לך לכתחילה (אור שמח שכנים א ג).

דבר שאין גופו קנוי כתבו ראשונים שאין דין גוד או אגוד אלא בדבר שגופו קנוי, אבל אם היה להם קרקע במשכנתא, אין בה דין גוד או אגוד, שהרי הקרקע עומדת להיפדות ויחלקו אז הדמים (שו"ת הרשב"א, המיוחסות לרמב"ן מג; רמ"א שם יד).

• יש סוברים שאין הדברים אמורים אלא לדעת האומרים שאין בשכירות דין גוד או אגוד (ראה לעיל) אבל לסוברים שיש בשכירות דין גוד או אגוד, אף במשכנתא כן (בדק הבית שם).

• יש סוברים שאם השותפים משתמשים במשכנתא הרי זו כמו שכירות, ותלוי במחלוקת אם יש בשכירות דין גוד או אגוד, אבל

⁹ ועוד שבשטרות יש דין גובינא, שבעל חוב נוטלם בחובו כמטלטלים, ולכן יש בהם דין חלוקה, ודין של גוד או אגוד כמטלטלים שתחת ידם (ש"ך שם ס"ק קלא).
¹⁰ ויש מהראשונים שכתב - לשיטתו, שניתן לשום בפחות משוויו

⁹ ועוד שבשטרות יש דין גובינא, שבעל חוב נוטלם בחובו כמטלטלים, ולכן יש בהם דין חלוקה, ודין של גוד או אגוד כמטלטלים שתחת ידם (ש"ך שם ס"ק קלא).
¹⁰ ויש מהראשונים שכתב - לשיטתו, שניתן לשום בפחות משוויו

סק"א; נתיבות המשפט שם סק"ה), ואין מרחמים בדין לומר היאך יוציאו את הלזה מביתו בשביל חוב מועט כזה, שאין הבדל בין חוב מרובה למועט (שו"ת הרשב"א שם; רמ"א שם).

כשלא נשאר היה הדבר להיפך, שלא נשאר ללזה כשיעור, ללזה כשיעור **נחלקו בדבר:**

- יש סוברים שאף הוא יכול לכופף את המלוה שיקננו במעות (טור שם).
 - ויש סוברים שלעולם אין כופים את המלוה לקנות מהלזה יותר משיעור חובו (בדק הבית שם, בדעת הרשב"א ורבנו ירוחם; שו"ע שם).
- יש מי שכתב שאם הלזה רוצה לכפות למלוה שיקח הנשאר בידו במעות, לדברי הכל אין שומעים לו, ואם הוא נותן לו ברירה ואומר לו: או קחנו במעות, או תן לי קרקע עד שיהיה בידי כשיעור, ומותר הקרקע ישאר בידך על חובך, וזה שנתת לי אמכרנו ואשלם לך – לדברי הכל שומעים לו (סמ"ע שם סק"ז).
- ויש מי שכתב שאם אפשר למשכן או למכור כל הקרקע עושים כן ופורעים למלוה, ונותנים המותר ללזה; ואם אי אפשר, כגון שאין מי שרוצה לקנות, יכול הלזה לומר למלוה שישתמשו בו בשותפות, או שיתן לו מעות בעד הנשאר (שי"ד שם סק"ו-סק"ז).

חזרה בגוד או אגוד

תבע אחד מן השותפים גוד או אגוד, ונתרצה הנתבע לגוד או לאגוד בסכום שהסכימו עליו, יכול התובע לחזור בו ולומר איני חפץ לחלוק בגוד או אגוד אלא נשאר בשותפות כבתחילה, כל זמן שלא הקנו זה לזה באחד מן הקניינים, וכן הנתבע יכול לחזור בו מגוד לאגוד או מאגוד לגוד, כל זמן שלא הקנו זה לזה בקנין (רמ"ה בבא בתרא יג ב; טור חו"מ קעא, בשמו; סמ"ע שם ס"ק מא); אבל אין התובע יכול לחזור בו מסכום הדמים שקצב ולומר איני חפץ שתקנה בסכום זה, אלא ביוקר מזה או אני אגודנו כך – אפילו לסוברים שהתובע יכול לקצוב איזה סכום שירצה (ראה לעיל) – שכיון שעשה בעצמו שומא אינו יכול להעלותו בשומא אחרת (רמ"ה שם; דרישה שם ס"ק לב; סמ"ע שם), אבל אחר שנתבטלה תביעתו ובאים לדור יחד, יכול אחר זמן לומר שוב גוד או אגוד בסכום יותר גדול מהראשון (דרישה שם)¹¹.

ואין התובע יכול להסתלק לגמרי מגוד או אגוד אלא מדין תובע אבל לא מדין נתבע, שאם חזר הנתבע ותבע לו לתובע דין גוד או אגוד – חייב לשמוע לו, שחזר עתה הנתבע להיות תובע, והתובע נתבע לכל האופנים של גוד או אגוד (רמ"ה שם).

הנתבע אני אגוד ותנו לי זמן, אין נותנים לו, ואף על פי שאם אמר עכשיו אני אגוד ואתן הכסף מיד, שומעים לו, שכל זמן שלא נגמר הענין יוכל הנתבע לחזור בו מגוד לאגוד ומאגוד לגוד (ראה להלן), אבל כשאומר עכשיו תנו לי זמן, ניכר הדבר שאינו רוצה אלא להשתמש, ואין עושים תקנה לרמאי (רמ"ה שם).

כשטוען שיתנו לו זמן, הנתבע שטען תנו לי זמן שלשים יום, אך שיהיה קנוי ואיני רוצה להטריח עצמי בחינם אלא אם לו חלק חברו מעכשיו **כן יקנה לי התובע את חלקו מעכשיו** ולאחר שלשים יום – שומעים לו, שמא ילך וימכור את מטלטליו או קרקעותיו בזול בשביל להשיג מעות, ואחר כך יחזור בו התובע; אבל אם התובע טען שהנתבע יקנה לו את חלקו מעכשיו ולאחר שלשים יום, על מנת שאם לא יביא הנתבע מעות בתוך שלשים יום שיהיה קנוי לו חלקו של הנתבע – אין שומעים לו, ואפילו הניח התובע עכשיו את המעות בבית דין, אלא אם לא הביא הנתבע מעות בתוך זמן שנתנו לו בית דין, חזר דינו לבראשונה, והתובע אם ירצה לקנות יצטרך לומר מחדש גוד או אגוד, והנתבע יוכל אחר כך לומר אגוד אני אם יביא מעות (הרמ"ה שם; טור שם, בשמו).

גביית חוב

מלוה שבא לגבות חובו מן הלזה בקרקע (ראה ערך גביית מלוה), והיה החוב מועט ולא יוכל לגבות מהקרקע או מהבית של הלזה אלא חלק קטן שאין בו שיעור הראוי להשתמש בו, יכול הוא לומר ללזה גוד או אגוד, היינו או פרע חובך במעות, או מכור לי מהנשאר לך כדי שיגיע לי שיעור הראוי לי (שו"ת הרשב"א א אלף קמג; טושי"ע חו"מ קג ה),

וכן אם אינו רוצה לקנות יותר מכדי חובו, ואמר לו פרע לי מעותי – הדין עמו, וכופים את הלזה למכור הקרקע או למשכנה, ויפרע לו חובו (מגיד משנה מלוה ולוה כא ה, בשם הרמב"ן; בית יוסף חו"מ קב ה, בשם תשובת הרשב"א; שו"ע חו"מ קג ה). ואין הלזה יכול לומר לו נשתמש בשותפות זמן כנגד זמן לפי הערך, שהמלוה אומר לו גוד או אגוד, שגם כשאינו רוצה לקנותו לעצמו אלא למכור לאחר הרי זה בכלל גוד או אגוד, שהרי הרשות בידו לקנותו ולחזור ולמכרו (שי"ד שם סק"ב-סק"ג), שדוקא כשכבר הם שותפים מקודם, אינו יכול לומר גוד או אגוד על מנת למכור לאחר (ראה לעיל), אבל המלוה שעדיין אינו שותף עמו, כשם שיוכל למכור חובו לאחר כך יכול לומר שימכור הקרקע לאחר (קצות החושן שם

גוד אחת

מחיצה שאינה מגעת עד הקרקע הרי היא כנמשכת ויורדת למטה, עד הקרקע

- כיורדת למטה ומגיעה עד לקרקע, והוא נקרא "גוד אחת מחיצתא".
- בתקרה או קורה הנתונות באויר, שאומרים בהן גוד אחת, והרי חודיהן כיורדים למטה ומגיעים עד לארץ, והוא הנקרא "פי-תקרה-יורד-וסותם" (ראה ערכו).

הלכה למשה מסיני שאומרים גוד² אחת (סוכה ו ב, ורש"י ד"ה לגוד), היינו משוך והורד (רש"י סוכה כב א ד"ה שאין). ובשלושה אופנים נאמרה ההלכה:

- במחיצה שהיא למעלה מן הקרקע, שאומרים בה גוד אחת, והרי היא

(ערוך השלחן שם כד). **גוד אחת**. 1. ה, טור' רמ"ה-רס"ה. 2. "גוד" הוא לשון משיכה, כתרגומו של "וּמְשָׁכֻּה" (בראשית לו כח): ונגידו (אונקלוס שם.

שעכשיו אין לו מעות, וישום בדמים פחותים (רמ"ה שם). 11. ויש שכתב שאף אחר כך אינו יכול להעלות המקח, אם לא נתהווה שינוי בדבר מאז ועד עתה

כלים בכלים, נחלקו ראשונים אם אומרים גוד אחית (המאור, שבת ח א, בדעת רש"י); או לא (מלחמות לרמב"ן שם).

מחיצה תלויה

מחיצה התלויה באויר, ואינה מגעת עד הקרקע, נחלקו תנאים אם אומרים בה גוד אחית:

דפנות סוכה המשלשל דפנות סוכה מלמעלה למטה, נחלקו תנאים:

- יש אומרים שאם גבוה מן הארץ שלשה טפחים – פסולה (תנא קמא במשנה סוכה טז א), שמחיצה תלויה אינה מתרת (גמ' שם), שכל שגבוהה שלשה טפחים מן הארץ הגדיים בוקעים תחתיה, ובקיעת הגדיים מעכבת מלומר גוד אחית, שהרי עוברים תחתיה (רש"י שבת קא א ד"ה משום), או שבקיעת הגדיים מבטלת את המחיצה כאילו לא היתה שם מחיצה (עבודת הקודש ג א; מאירי שבת קא א).

- ויש אומרים שאם יש בדפנות עשרה טפחים, אף על פי שגבוהה מן הארץ – כשרה (רבי יוסי במשנה שם), שלדעתם מחיצה תלויה מתרת (גמ' שם).

נור שתחת כותל שבין שתי חצרות – יש מהתנאים הסובר שמתור למלא מים מן הבור שתחתיו (רבי יהודה במשנה עירובין פו א), אף על פי שהמחיצה לא נעשית בשביל המים (רש"י סוכה טז ב ד"ה מן הכותל; תוספות עירובין שם ב ד"ה עד), ואינה נכנסת לתוך אוגני הבור (רש"י עירובין שם ד"ה מחצה), אלא תלויה ועומדת על פיו, שמחיצה תלויה מתרת כל טלטול בחצרות (רש"י סוכה שם).

גדיני תורה ונחלקו אמוראים מהי מחלוקת התנאים:

- יש הסוברים שכל התנאים שהתירו מחיצה תלויה, סוברים שלעולם מחיצה תלויה מתרת (רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן בבבלי עירובין וסוכה שם; ר' חנינא בירושלמי עירובין ח ח).

- ויש הסוברים שהמתיר בדפנות סוכה לא אמר אלא לענין סוכה, שהיא מצות עשה, ולא לענין שבת, שהוא איסור סקילה (מסקנת הבבלי עירובין שם; רבי יוחנן בירושלמי שם), ואף על פי שטלטול בשבת בחצר שאינה מעורבת אינו אלא איסור דרבנן, מכל מקום כל מה שתקנו חכמים כעין דאורייתא תיקנו (ראה ערכו) (רש"י עירובין שם ד"ה אבל שבת); וכן המתיר בבור תחת הכותל לא אמר אלא לענין עירובי חצרות, שהוא איסור דרבנן, ולא בסוכה שהיא מן התורה (בבלי שם).

מתוך כך יש מהראשונים שכתב שהתנאים הללו לא נחלקו אלא מדרבנן, אבל מן התורה שניהם מודים שמחיצה תלויה מתרת, שמדאורייתא אין לחלק בין מצות עשה לאיסור סקילה, ואם זוהי מחיצה – לעולם היא מחיצה, אלא שחכמים גזרו על מחיצה תלויה שלא תתיר, ונחלקו התנאים אם גזרו בסוכה או בשבת (ריטב"א עירובין שם).

סדינים וכן סדינים פרוסים על העמודים, וגבוהים מן הארץ – יש מהתנאים הסובר שהם מחיצה (רבי ישמעאל ברבי יוסי בעירובין פו ב, וסוכה טז ב), ונחלקו גאונים וראשונים אם הוא דוקא במבוי (תוספות עירובין שם ד"ה קורה; רא"ש שם ח ז); או אף ברשות הרבים (אוצר הגאונים שם, התשובות קעג; מאירי שם, בשם יש מפרשים).

- בקורה או בקנה הנתונים למעלה, שאומרים בהם השפל והשלך אותם על האויר שתחתיהם, והוא נקרא "חבוט-רמי" (ראה ערכו).

במחיצה

עמוד שיש בראשו עמוד ברשות הרבים גבוה עשרה טפחים, ויש ארבעה על ארבעה בראשו ארבעה על ארבעה, אלא שמתקצר והולך למטה עד שאין ארבעה על ארבעה בעיקרו, הרי הוא רשות היחיד לשבת, כאילו היה גם למטה בעיקרו ארבעה על ארבעה (ראה ערך רשות היחיד), ואם זרק חפץ מרשות הרבים ונח על גביו – חייב (ראה ערך מוציא. שבת קא א, ורש"י ד"ה ויש בקצר; רמב"ם שבת יד טז), ואפילו במקום שאין לומר בו לבוד (ראה ערכו), כגון שיש בגובה הקצר שלו שלשה טפחים (רש"י שם; רמב"ם שם), לפי שאומרים גוד אחית מחיצה (גמ' שם), שרואים ראית הלב (רבנו חננאל שם) כאילו משוך ראש העמוד מכל צדדיו, מכנגד מידת רחבו העליון, ויורד למטה עד לארץ, והרי זה כאילו מחיצות מקיפות את העמוד מכל צדדיו, וכאילו העמוד כולו שוה (רש"י שם ד"ה ולימא וד"ה טרסקל וד"ה דאמרין).

היה עיקר ונחלקו ראשונים בדבר:

פחות משלשה פחות מעל לקרקע • יש אומרים שזקוקים אנו לומר גוד אחית דוקא כשהמקום שמתקצר מרוחב ארבעה על ארבעה הוא יותר מגובה שלשה טפחים סמוך לקרקע, אבל אם הוא פחות מזה, אין אנו זקוקים לדין של גוד אחית מחיצתא, שהרי הוא לבוד (רש"י שם ד"ה ויש בקצר).

- ויש אומרים להיפך, שאין אומרים בעמוד גוד אחית אלא כשהמקום הקצר הוא פחות מגובה שלשה טפחים סמוך לקרקע, שדין לבוד אינו מועיל כאן, שכיון שאין העמוד גבוה אלא עשרה, אם נאמר לבוד לא יהיה גבוה מן הארץ אלא שבעה ומשהו, שעל ידי דין לבוד הרי זה כאילו הארץ עולה עד המקום שרחבו ארבעה על ארבעה, אלא שאנו זקוקים לדין של גוד אחית מחיצתא, אבל אם היה המקום הקצר גבוה שלשה טפחים מן הקרקע אין מועיל לדעתם גוד אחית (חידושי הר"ן שם, בדעת התוספות).

החלל שמתחת בחלל שמתחת לראש העמוד ועד לארץ, במקום לעמוד שהעמוד מתקצר, נחלקו אחרונים:

- יש אומרים שאינו נעשה רשות היחיד על ידי גוד אחית אלא על גבי העמוד, אבל לא בחללו (מגן אברהם שמה סק"א, ומחצית השקל שם, על פי תוספות שבת צט ב ד"ה זרק; שלחן ערוך הרב שם א), לפי שאין שם ריוח ארבעה על ארבעה שיהא ראוי להשתמש שם, שהרי תחתית העמוד מפסיקה שם (שלחן ערוך הרב שם).

- ויש אומרים שאף תחת העמוד נעשה רשות היחיד על ידי גוד אחית (באור הגר"א שם סק"א).

גובה עשרה אין צורך שיהיה ברוחב ארבעה על ארבעה גובה עשרה טפחים כדי שיתקיים גוד אחית (כן משמע ברמב"ם שבת יד טז ובמאירי שבת קא א, בסתם), שאילו היה בו גובה עשרה ברוחב זה לא היינו צריכים לדין של גוד אחית לעשותו רשות היחיד על גביו, שאפילו במקום שאין אומרים גוד אחית, הוא רשות היחיד (תוספות שבת מט ב ד"ה הם, ושם צט א ד"ה שתי, ועירובין פט ב ד"ה במחיצות).³

בכל משך רוחב ארבעה על ארבעה, ואחר כך הוא שמתקצר והולך (מאירי שם, בשם גדולי הדורות).

ערוך, ג ד ב; תוספות נדה לו ב ד"ה גדיה; כסף משנה שכנים א ב. ³ ויש מהראשונים הסוברים שלא אמרו בעמוד גוד אחית אלא אם כן היה גבוה עשרה

אף להלכה נחלקו ראשונים אם בבקיעת דגים אומרים גוד אחת (עבודת הקודש שם; מאירי שם); או לא (אור זרוע עירובין ק; אגודה שם קיג; שלחן ערוך הרב או"ח שנה ז, וקונטרס אחרון שם א).

מים

גור שני
שתי חצרות
שלא עירבו
ביניהן
בור שחציו בחצר אחת וחציו בחצר אחרת, שלא עירבו ביניהן, שבני החצרות אסורים למלא ממנו מים בשבת, שכל אחד ממלא מרשות חברו – אם עשו לו מחיצה גבוהה עשרה טפחים מותרים למלא (משנה עירובין פו א, ורש"י ד"ה בור וד"ה אין ממלאין; רמב"ם עירובין ג כא; טוש"ע או"ח שעו א), ואף על פי שבמחיצה תלויה אין אומרים גוד אחת, קל הוא שהקלו חכמים במים לומר גוד אחת במחיצה תלויה (גמ' שם ב; רמב"ם שם כב), וכל אחד ממלא מרשותו (כן משמע מרש"י שבת קא ב ד"ה אלא במים; רמב"ם שם כא).

אמת המים
עמוקה עשרה
ורחבה ארבעה
וכן אמת המים, שהיא עמוקה עשרה ורחבה עמוקה עשרה ארבעה, שהיא כרמלית, ועוברת בחצר, שהיא רשות היחיד, שאסור למלא הימנה בשבת, מפני שמוציא מכרמלית לרשות היחיד – אם עשו לה מחיצה גבוהה עשרה טפחים בכניסה ויציאה מותר למלא, ואף על פי שמחיצה תלויה אינה מתרת, קל הוא שהקלו חכמים לומר גוד אחת במחיצה תלויה (משנה עירובין פז א, ורש"י ד"ה אמת המים וד"ה עשו לה; רמב"ם שבת טו יא; טוש"ע או"ח שנו א).

מיקום המחיצה מחיצה זו נחלקו תנאים היכן נעשית:

• יש אומרים שנעשית בין מלמטה בין מתוך אוגנו (תנא קמא במשנה שם פו א).

• ויש אומרים שנחלקו בה אם עושים אותה מלמטה (רבן שמעון בן גמליאל שם, בשם בית הלל).

ונחלקו אמוראים בפירוש דעה זו:

• יש אומרים שזה וזה בבור, ולמטה הוא למטה ממש, ולמעלה, למעלה ממש (רב הונא בגמ' שם).

• ויש אומרים שלמטה, הוא למטה מן המים, למעלה, למעלה מן המים (רב יהודה שם) ⁸.

להלכה במחלוקת התנאים, הכל מודים שהלכה כדעה השניה שבדעה השניה, אלא במחלוקת האמוראים נחלקו כמי ההלכה:

• יש פוסקים כדעה הראשונה, שאפילו אין המחיצה עשויה אלא סמוך לשפת הבור למעלה – מותר למלא (רש"י עירובין שם ב ד"ה אלא; המאור שם; רשב"א שם).

• ויש פוסקים כדעה השניה, שכשעשויה המחיצה סמוך לשפת הבור למעלה, אינה מתרת, ובין כשעשויה למעלה מן המים צריך שיהיה טפח ממנה משוקע במים, ובין כשעשויה כולה בתוך המים צריך

רשות היחיד
על גבי מחיצה
אף במחיצה תלויה, אם נעשה רשות היחיד על גבי המחיצה, כגון שנעץ קנה ברשות הרבים שאינו רחב ארבעה על ארבעה טפחים, ובראשו סל הרחב כרוחב זה אבל אינו עמוק עשרה טפחים, נחלקו תנאים:

• יש אומרים שהוא רשות היחיד (רבי יוסי ברבי יהודה בשבת ה א, ושם קא א), שאומרים גוד אחת מחיצתא (גמ' שם קא א), ורואים כאילו דופני הסל יורדים עד עיקרו של קנה (תוספות שם ד"ה מתקיף), ונמצאו מקיפות את הקנה מן הקרקע עד למעלה, ומירת הקנה עולה לו בגובה עשרה, ויש בראשו רשות היחיד (רש"י שם ד"ה טרסקל) ⁴.

• ויש אומרים שאינו רשות היחיד (חכמים שם), מפני שהיא מחיצה שהגדיים בוקעים בה (גמ' שם) מלמטה בארץ תחת מחיצות הטרסקל שהן פשוטות להלן מן הקנה לכל צד (רש"י שם ד"ה משום) ⁵, ואף על פי שבעמוד המתקצר והולך למטה לדברי הכל אומרים בו גוד אחת (ראה לעיל), הרי זה לפי שאין דרך להתחכך בו ולעבור תחת שיפועו שאינו אלא מעט (רש"י שם), או לפי שבעמוד המדובר שבעובי הקצר שלו יש שלשה על שלשה טפחים ואין הגדיים בוקעים בו (תוספות שם ד"ה ויש) ⁶.

להלכה ברשויות שבת – לדברי הכל אין אומרים גוד אחת במחיצה תלויה שהגדיים בוקעים בה (רמב"ם שבת יד יח, ושם טו יג; תוספות עירובין פו ב ד"ה אלא; רא"ש שם ח ז).

בסוכה – נחלקו ראשונים: יש פוסקים שאף כאן אין אומרים גוד אחת במחיצה תלויה (רמב"ם סוכה ד ד; רא"ש סוכה א לא; מאירי שבת קא א, וסוכה טז ב; ר"ן סוכה שם), וכן הלכה (טוש"ע או"ח תרל ט); ויש פוסקים שמחיצה תלויה מתרת (רבנו חננאל סוכה שם; ראב"ה סוכה תרכד; ר"ן שם, בשם יש מי שפסק; מאירי שבת קא א, בשם יש פוסקים).

מחיצה תלויה
שדגים בוקעים
תחתיה
מחיצה תלויה שדגים בוקעים תחתיה, כגון "ביציאתא דמישן", והן ספינות קטנות שהולכות ומתקצרות מלמטן עד כחודו של סכין, שיש בהן גובה עשרה על רוחב ארבעה עד המקום שמתחילות להתקצר, נחלקו אמוראים אם אומרים בהן גוד אחת:

• יש אומרים שאין אומרים בהן גוד אחת, לפי שאין מטלטלים בתוכן אלא בארבע אמות – ככרמלית – אם המקום המתקצר, שאין בו רוחב ארבעה על ארבעה גבוה שלשה טפחים מקרקעיתן, שאין בו תורת לבוד, שמחיצותיהן שלמעלה מהן כאילו תלויות באויר, ואין כאן תורת גוד אחת לומר שהמחיצות שלמעלה כאילו יורדות עד הקרקע מבחוץ, ונמצא שגם למטה יש ביניהן רוחב ארבעה על ארבעה, לפי שהדגים שבמים בוקעים תחתיהן, ובקיעת דגים שמה בקיעה (רב הונא בשבת קא א, לפי רש"י שם ד"ה ביציאתא וד"ה אין מטלטלין וד"ה ולא אמרן וד"ה אבל יש, ומאירי ר"ן שם, ועבודת הקודש ג א).

• ויש אומרים שבקיעת דגים אין שמה בקיעה, לפי שאינם נראים, ויש כאן תורת גוד אחת, והרי הן רשות היחיד, ומותר לטלטל בתוכן על פני כולן (אב"י רב אשי שם) ⁷.

גוד אחת במובן אחר, שהספינות עשויות לשוט באגמים, וקרקעיתן עשויה נסרים נסרים שחלל ביניהם והמים נכנסים שם ויושבים בהם כמו במים, ולרב הונא אין מטלטלים בהם יותר מד' אמות, אם יש בין נסר לנסר חלל ג' טפחים שיצא מתורת לבוד, שדין ככרמלית לפי שפרוצות הן, ולאב"י רב אשי אומרים גוד אחת ורואים דופניהן כאילו מתעקמות ומסבבות את הנסרים ונמצא שהנסרים כאילו מחוברים (רבנו חננאל שם; תוספות שם, בשמו). ⁸ ונחלקו ראשונים בביאור מחלוקתם – ראה רש"י שם ד"ה למטה ממש, וד"ה למעלה

⁴ וראה עוד מאירי עירובין לג ב, ומאירי שבת שם. ⁵ ולדעה זו מחיצה תלויה אינה מחיצה אף מן התורה (גאון יעקב עירובין פו ב). ⁶ וראה עוד חידושי הר"ן שם, בדעת התוספות. ⁷ ויש מהראשונים הסוברים שבספינות אלו אין שייך כלל גוד אחת, שמה יועיל לנו כשנאמר שעל ידי גוד אחת יש להן מחיצות שביניהן רוחב ארבעה גם למטה מבחוץ כיון שבפנים אין שם רוחב ארבעה, ודופני הספינה שבקצר מפסיקות בין המחיצות לתוכן שבפנים ומבטלות גוד אחת (תוספות שם ד"ה הני), ולדעתם אמרו ב"ביציאתא דמישן"

אם רבים בוקעים בהם, לרברי הכל אין מחיצה תלויה מתרת שם, אפילו שעמוקים עשרה, שבקיעת הרבים מעכבת מלומר גוד אחת (שלחן ערוך הרב שם; משנה ברורה שם ס"ק מא).

גוזזטרא גוזזטרא שהיא למעלה מן הים – היינו דף היוצא מן הכותל על פני הים (לבוש או"ח שנה א; ט"ז שם סק"א) – אסור למלא לתוכה בשבת מים מן הים שהוא כרמלית, לפי שגוזזטרא זו היא רשות היחיד, אם מפני שחלון פתוח לה מן הבית, והרי היא כחורי רשות היחיד (תוספות עירובין פו ב ד"ה גוזזטרא, בתירוצו השני, ושם פט ב ד"ה במחיצות; טוש"ע שם, ומחצית השקל שם סק"א), או לפי שאומרים בגוזזטרא זו גוד אחת מחיצתא, שבקיעת דגים שלמטה אין שמה בקיעה (תוספות שם פו ב, בתירוצו הראשון), ואסור להוציא מכרמלית לרשות היחיד (כן משמע בט"ז שם).

אכן אם עשו לה מחיצה גבוהה עשרה טפחים מותר למלא לתוכה (משנה עירובין פו ב; רמב"ם שבת טו טו; טוש"ע שם), כשהמחיצה היא כל סביבותיה של הגוזזטרא, או סביב הנקב החקוק באמצעיתה שדולים המים דרכו ויש בו ארבעה על ארבעה (רש"י שם ד"ה א"י; טוש"ע שם), שעל ידי המחיצה נעשה שכנגדה או שכנגד הנקב עד למטה רשות היחיד מתורת גוד אחת (רש"י שם; טור שם; ט"ז שם סק"ב), ורואים אותה כאילו ירדה ונגעה עד המים (רמב"ם שם). וקל הוא שהקלו חכמים במים להתיר מחיצה תלויה, אף על פי שהדגים בוקעים תחתיה (שבת קא ב). ואפילו לסוברים שבקיעת דגים שמה בקיעה, ואין אומרים שם גוד אחת (ראה לעיל), אינם סוברים כן אלא במחיצה שאינה עשויה לשם היתר הטלטול, אבל במחיצה זו של הגוזזטרא שעשו לשם היתר טלטול המים מודים שאומרים בה גוד אחת אפילו כשיש בקיעת דגים (שלחן ערוך הרב שם ז).

מחיצה זו מתרת את מילוי המים בין שעשאוה למעלה בין שעשאוה למטה (משנה עירובין שם) היינו למעלה מן הגוזזטרא, או למטה ממנה מחוברת לה (כן משמע מרש"י שם ד"ה בין מלמטה; טוש"ע שם); ויש מפרשים למעלה, שהיא מחוברת בגוזזטרא מתחתיה, ורואים אותה כאילו יורדת עד המים מתורת גוד אחת, ולמטה, שהיא משוקעת במים ועולה כנגד הגוזזטרא מתורת גוד-אסיק (ראה ערכו), וכאילו מגעת עד הגוזזטרא (פירוש המשניות לרמב"ם שם; ריטב"א שם, בשם התוספות, והסכים עמם).

כוף וגוד

דף שאין לו מחיצות אבל יש בו רוחב כדי שיעור מחיצות, נחלקו תנאים אם אומרים בו "כוף וגוד", דהיינו אם רואים כאילו הוא כפוף למטה כמחיצה תלויה, ושוב נאמר בה גוד אחת (רבי חנניא בן עקיבא בעירובין פו ב - פז ב, לפי גמ' שם פז א); או לא (סתם משנה שם פז ב, לפי גמ' שם), וכן הלכה (רמב"ם שבת טו טו; טוש"ע או"ח שנה א).

המפרש בספינה בים, נחלקו בדינו אמוראים:

בספינה • יש אומרים שאין צורך במחיצה תלויה שנאמר בה גוד אחת, אלא מוציאים מדופני הספינה זיו כל שהוא על פני המים, ומותר למלא מן הים לתוך הספינה בשבת, שלדעתו שיעור עשרה טפחים גובה שנתנו לכרמלית מתחיל מקרקעית הים,

שיהיה טפח ממנה יוצא למעלה מהמים (רבנו חננאל ורי"ף שם; רמב"ם שם; עבודת הקודש שם ומגיד משנה שם, בשם הגאונים), כדי שתהא ניכרת רשות זו מרשות זו (רמב"ם שם), וכן הלכה (שו"ע שם א) ⁹.

שיעור גובה המחיצה שיעור גובה המחיצה הכולל, מה שבתוך המים ומה שמעליו, אינו צריך להיות יותר מגובה עשרה טפחים (רי"ף שם; רמב"ם שם; רא"ש שם ח ז; ריטב"א שם א, שכן דעת כל המפרשים) ¹⁰.

כותל המפסיק בין החצרות • לכל דעות התנאים הללו אין ממלאים מן הבור שבין שתי החצרות אלא על ידי עשיית מחיצה לשם היתר מילוי המים, שקל הוא שהקלו חכמים במים שדי בהיכר מחיצה לומר בה גוד אחת, אף על פי שהיא מחיצה תלויה, ולא הקלו אלא במחיצה שעשאוה לשם היתר מילוי המים, אבל הכותל שעל פני הבור המפסיק בין החצרות אינו מתיר למלא המים, כיון שלא נעשה לשם כך (כן משמע במשנה עירובין שם, ורש"י סוכה טז א ד"ה בין מתוך, ותוספות עירובין שם ב ד"ה אלא, ורא"ש שם), וכן הלכה (רמב"ם שבת טו יא, ועירובין ג כא; רא"ש שם; טוש"ע או"ח שנו א, ושם שנו א).

• אך יש מהתנאים הסובר שאין צורך בעשיית מחיצה לשם כך, אלא הכותל המפסיק בין החצרות ותלוי על פני הבור מתיר למלא המים, שהוא מתיר מחיצה תלויה אף ביבשה (רבי יהודה במשנה עירובין שם א, וגמ' שם ב), ואין חוששים לדעתו לעירוב המים שמתחת לכותל, ולא להילוך הדלי של כל אחד ואחד מחוץ לכותל, לחלקו של חברו (רמב"ם שם) ¹¹. וכן באמת המים, שהיא כרמלית, העוברת בחצר, שהיא רשות היחיד, סובר תנא זה שאין צריך לעשות מחיצה לשם היתר מילוי המים, אלא מחיצת החצר התלויה ועוברת על גבה מתרת (משנה עירובין פז א, ורש"י ד"ה של אבל).

אם חוששים למים המשותפים היתה המחיצה גבוהה עשרה ורחבה ארבעה טפחים, ועשויה בתוך אוגן הבור ורחוקה מהמים, ומים תחתיה המשותפים לשתי החצרות, נחלקו ראשונים:

• יש אומרים שמותר למלא את המים, משום שאין הדלי מהלך יותר מארבעה טפחים, ואינו דולה מחוץ למחיצה (עבודת הקודש שם; רבנו יהונתן שם), ולמים שתחת הקורה עצמה, שהם משותפים בהם, אין חוששים, אלא למים המיוחדים לכל אחד (רבנו יהונתן שם) ¹².

• ויש אומרים שאפילו רחבה ארבעה אינה מתירה אלא כשעשאוה למעלה מהמים וטפח שוקע במים, שחוששים למים המעורבים תחת המחיצה (מלחמות לרמב"ם שם; ריטב"א שם; רא"ש שם ח ז, לפי קרבן נתנאל שם כב).

מים שאינם עמוקים עשרה טפחים מחיצה תלויה שמתרת במים, נחלקו בה הפוסקים:

• יש אומרים שהרי זה דוקא במים עמוקים עשרה טפחים, אבל אינם עמוקים עשרה אין להם דין מים, ואין מחיצה תלויה מתרת שם (בית יוסף ושו"ע או"ח שנה ד, על פי שבת ק ב; באור הגר"א שם ס"ק לג, בדעת רש"י עירובין כד ב ד"ה שאין בעמקו).

• ויש אומרים שאף כשאין המים עמוקים עשרה – מחיצה תלויה מתרת (ב"ח שם, על פי תוספות שבת ק ב ד"ה עושה, ועירובין פז ב ד"ה אלא; מגן אברהם שם ס"ק טז; שלחן ערוך הרב שם טו).

שם, לפי קרבן נתנאל על הרא"ש שם ח ז (ז). ¹⁰ ויש מהראשונים הסוברים שיש צורך באחד עשר טפחים, שלא נמנו בכלל העשרה טפחים הטפח העולה, לסובר כן, או המשוקע, לסובר כן (תוספות שם ד"ה צריך; ריטב"א שם, בשם מקצת בעלי התוספות). ¹¹ וראה רבנו יהונתן שם דעה אחרת. ¹² שלדעתם בדברבן יש ברירה (ראה ערכו), ואומרים שכל אחד ממלא משלו (רבינו יהונתן שם).

ממש, וד"ה וזה וזה, וד"ה למטה מן המים; ריטב"א שם, בשם מקצת רבונותי והתוספות; ותוספות שם ב ד"ה הא, וד"ה צריך; רמב"ם עירובין ג כא, ופירוש המשניות שם; עבודת הקודש סוף שער ג, ומגיד משנה שם, בשם הגאונים; בית יוסף או"ח שנו א, בדעת רבנו חננאל והרי"ף. ⁹ ויש הפוסקים כעין זה, אלא שסוברים שאין המחיצה מתרת אלא כשעשויה למעלה מן המים וטפח יורד לתוך המים (תוספות שם א ד"ה וצריך, ושם ב ד"ה אלא; ריטב"א שם; טור

למטה לענין שיהא החלל שבפנים נחשב כרשות היחיד להיתר טלטול בתוכו בשבת (עירובין כה א), וכן לענין שיחשבו התקרות למחיצות לסוכה, להכשיר הסכך שסמך לשפתי הקורות (סוכה יח א), וכן לענין שתחשב הקורה מחיצה בנוגע לכלאי-הכרם (ראה ערכו), להבדיל בין גפנים הנטועים תחתיה לזרעים שמחוצה לה מיד, בלי שום הרחקה (עירובין צג א, ורש"י ד"ה מותר, ותוספות ד"ה חציו) – כתבו ראשונים שמתורת גור אחת הוא (רש"י סוכה יט א ד"ה דמחיצות).

דין זה אינו תלוי במחיצה תלויה, שפי תקרה אין אומרים אלא בקורה שיש לה רוחב ידוע (ראה ערך פי תקרה), ואין צריך גובה עשרה, ובמחיצה תלויה להיפך, אינה צריכה רוחב וצריכה שיהיה לה גובה עשרה (ראה לעיל. תוספות עירובין פו ב ד"ה קורה; רא"ש שם ח ז; מלחמות לרמב"ן שם, בדעת המאור, והסכים עמו; מאירי שבת קא א, בשם גדולי הדורות)¹⁶.

על שיעור הקורה שאומרים בה פי תקרה יורד וסותם, על צורתה, ובכמה רוחות אומרים פי תקרה, ועל שאר פרטיו ודיניו, ראה ערך פי תקרה.

חבוט רמי

חבוט רמי (ראה ערכו) שפירושו: השפל והשלך, יסודו אף הוא בתורת גור אחת (רש"י סוכה כב א ד"ה שאין בגו; פירוש המשניות לרמב"ם אהלות יב ה), אלא שבמחיצה שחודה יורד עד למטה שייך לומר גור אחת, היינו משוך והורד, ובדבר המוטל לרוחב ובא לסתום אויר שלמטה שייך לשון חבוט רמי (רש"י שם), שאין אנו באים להמשיך את הדבר ממקום שהוא שם עד למטה, אלא לראותו כאילו הוא נמצא למטה וסותם את האויר שבין שני דברים שלמטה, כגון:

קנים של סכך הסוכה שלא היו מונחים זה אצל זה, אלא קנה עולה וקנה יורד, שאנו אומרים על הקנה העולה חבוט רמי, וכאילו הוא נמצא למטה באויר שבין שני הקנים היורדים וסותמו (כן משמע בגמ' שם).

וכן טומאה מן המת שהיתה תחת אחת מקורות הבית, ויש אויר בין קורה לקורה, אלא שקורות העליה היו מכוונות כנגד האויר שבין הקורות שבבית, הרי הכלים שתחת כל הקורות טמאים, שאנו אומרים חבוט רמי, ורואים את הקורות העליונות כאילו יורדות בין התחתונות, ונמצא שהכל גג אחד ומביא את הטומאה כדין אהל המת (כן משמע במשנה אהלות שם, ובגמ' סוכה שם).

אף במקום שאינו בא לסתום אויר שבין שני דברים מצינו חבוט רמי, והוא בקורת מבוי המונחת על יתדות הבולטות מכותלי המבוי בעיקום באופן שהקורה נמצאת גבוהה מהכתלים, שאנו אומרים חבוט רמי, והיא כאילו ירדה למטה ונתונה על גבי הכתלים (כן משמע מעירובין ט א, ורש"י ד"ה ואין, ותוספות ד"ה שאין).

על שיעור רוחב הדבר שאומרים עליו חבוט רמי, על שיעור רוחב האויר שבא לסתום, על שיעור הגובה שבינו להאויר, ועל שאר פרטיו ודיניו – ראה ערך חבוט רמי.

ונמצא שהמים למעלה מעשרה מקרקעיתו הם מקום פטור, וספינה גדולה אינה מהלכת בפחות מעשרה, ומן הדין היה מותר לכתחילה למלא מים מן הים בלי שום היכר, שהרי זה טלטול ממקום פטור לרשות היחיד (ראה ערך מוציא וערך מקום פטור), אלא שכדי שלא יבואו לטעות ולהתיר גם בכרמלית גמורה צריך שיעשה היכר כל שהוא בזיז (רב הונא בשבת ק ב, לפי הגמ' שם, ורש"י ד"ה וממלא, וד"ה עד עשרה, וד"ה דליהו)¹³.

• ויש אומרים שעושה מקום ארבעת וממלא, שלדעתם עשרה הטפחים של כרמלית מתחילים משפת המים, ונמצא שמטלטלים מכרמלית לרשות היחיד, ואין להתיר על ידי זיז כל שהוא (רב חסדא ורבה בר רב הונא שם, לפי הגמ' שם), וכן הלכה (רי"ף שם; רמב"ם שבת טו כ; רא"ש שם יא ב; טוש"ע או"ח שנה א)¹⁴.

ונחלקו בפירוש הדעה השניה:

• יש מפרשים שעושים חלל ארבעה על ארבעה טפחים מוקף מחיצות קטנות, ומחיצה תלויה מתרת במים (רש"י שם ד"ה מקום), ואף על פי שבגזוטרטא הצריכו מחיצות גבוהות עשרה, בספינה שאין יכולים לעשות שם כמו שעושים בבית הקלו (קרבן נתנאל שם, לדעה זו).

• יש מפרשים שעושה מקום רחב ארבעה על ארבעה טפחים מוקף מחיצות גבוהות עשרה, וממלאים דרך אותו מקום כדין מחיצה תלויה שמתרת במים, ורואים כאילו המחיצות מגיעות למים (תוספות שם ד"ה עושה, בשם רבנו תם ור"י; רא"ש שם).

• יש מפרשים שאין צורך במחיצות כלל, אלא עושים דף של ארבע על ארבע אמות, וחוקקים בו נקב רחב ארבעה על ארבעה טפחים, ובעשרה הטפחים שמסביב לנקב לכל צד אומרים כוף וגוד, ואף על פי שבגזוטרטא אין אנו מתירים – להלכה – על ידי כוף וגוד, בספינה הקלו, מפני שאין יכולים לעשות בה כמו בבית (כן משמע במאור שם; רשב"א שם, בשם רבנו תם; כסף משנה שם, בשם הרמ"ך).

• ויש מפרשים שאין צורך לא במחיצות ולא בדף של ארבע על ארבע אמות, אלא עושים דף של ארבעה על ארבעה טפחים, וחוקקים בו נקב וממלאים דרך שם ואומרים כוף וגוד, היינו כוף הצדדים וכאילו הן מחיצות תלויות שיורדות עד למים מתורת גור אחת, שבספינה הקלו שתי קולות: לומר כוף וגוד, ושאין צריך לשם כך ארבע על ארבע אמות שבאמצעיתו נקב ארבעה על ארבעה טפחים (רשב"א שם, בשם רב האי גאון, והסכים עמו; בית יוסף שם, בדעת הרמב"ם), וכן הלכה (שו"ע שם א).

ודוקא כשדופני הספינה הם בתוך עשרה טפחים מעל המים, אבל אם הם גבוהים עשרה טפחים מעל המים הכל מודים שדי בזיז כל שהוא, שהרי דרך מקום פטור הם ממלאים, ואין צריך לזיז זה אלא משום היכר (רמב"ם שם; מגיד משנה שם, בשם גדולי המורים; טוש"ע שם)¹⁵.

פי תקרה

תקרה המוטלת למעלה שאומרים בה פי תקרה יורד וסותם (ראה ערך פי תקרה), היינו שרואים כאילו חודה של התקרה נמשך ויורד עד

טפחים (מגיד משנה שם, בשם הרשב"א ואחרים). ¹⁶ ויש החולק וסובר שאין אומרים פי תקרה יורד וסותם אלא לסוברים שמחיצה תלויה מתרת ביבשה (רש"י עירובין פו א ד"ה קורה).

¹³ וראה תוספות שם ד"ה עושה, בשם רבנו תם ור"י, ועירובין פז ב ד"ה אלא, בשם ר"י, ור"ן שבת שם. ¹⁴ אך יש מהראשונים הפוסקים כדעה הראשונה (ראבי"ה שבת רא; הגהות מרדכי שם תסא, בשמו ובשם הרשב"ם). ¹⁵ ויש סוברים שאף כשהם למעלה מעשרה צריך שיהיה בזיז מקום ארבעה על ארבעה

גוד אסיק

מחיצה שאינה מגעת למעלה עד הגובה הדרוש הרי היא כנמשכת ועולה עד שם

• יש אומרים שגוד אסיק מועיל לעשות פתח, ולפיכך כשיש גג גדול הסמוך ומחובר לקטן ועודף עליו לכאן ולכאן, כיון שהמחיצות שלמטה שישנן בעודף שמכאן ומכאן הן ניכרות, נמצא שמדין של גוד אסיק הרי זה כאילו יש לו למעלה מחיצות, והפירצה שכנגד הגג הקטן פתח הוא, ואין הקטן אוסר על הגדול לטלטל בו, שהרי זה כשתי חצרות ופתח ביניהם (אביי שם ב, בשם רב יוסף לפני שחלה, ורש"י ד"ה גג גדול וד"ה הגדול), וכן הלכה (טושי"ע או"ח שעד ז).

• ויש אומרים שאינו מועיל לעשות פתח, שצריך להיות פתח הניכר, ואין בני אדם עושים פתח באופן זה, ואין מותר לטלטל בגדול אלא אם כן היו מחיצות על צדדי העודף של הגדול, מחוץ לכנגד חיבורו לקטן, שבלי מחיצות הרי הגדול נפרץ במלואו לקטן ואוסר עליו (רב יוסף שם, לאחר שחלה, ורש"י ד"ה אבל אין).

עשייה כפופה מחיצות העשויות לדירת אדם בחלל שביניהן, כגון מחיצות הבתים, אם מועיל דין גוד אסיק לעשות המחיצות כנמשכות ועולות גם למעלה לשם דירה, או שגוד אסיק מועיל רק לעצם המחיצות אבל לא לעשותן כמקום דירה, נחלקו אמוראים:

• יש אומרים שגוד אסיק עושה אותן כמחיצות שהוקפו לדירה, ולכן לסובר שכל גגות העיר השוים, שאין אחד גבוה מהשני עשרה, רשות אחת הם, ומותר לטלטל מגג לגג (ראה ערך ערובי חצרות), וכן גג יחידי, לחכמים, מותר לטלטל על פני כולו, אפילו כשהוא רחב יותר מבית סאתים, ואף על פי שקרפף שלא הוקף לדירה אם הוא יותר מבית סאתים אין מטלטלים בתוכו, כאן כיון שהמחיצות למטה עשויות לדירת אדם, אף שנעשו לשם דירת הבית ולא לשם דירת הגג, כשאנו אומרים גוד אסיק הרי זה כאילו הוקפו לדירה גם בגג (רב בעירובין צ א, ורש"י שם ב ד"ה מאי שנא), וכן הלכה (ריטב"א שם א).

• ויש אומרים שאין מטלטלים אלא בארבע אמות, שאפילו שנאמר במחיצות החיצוניות גוד אסיק עדיין לא הוקפו לדירה, שלא נעשו אלא לדירת הבית ולא לדירת הגג (שמואל שם), ובגגים השווים לסובר שהם רשות אחת, אף על פי שמלבד המחיצות החיצוניות יש גם מחיצות בין גג לגג למטה, וכשאנו אומרים גוד אסיק הרי יהיה כל גג גדור מחברו, ונמצא שכל אחד מהם פחות מבית סאתים, מכל מקום אין אומרים גוד אסיק אלא להפסיק בין שתי רשויות, אבל לא לחלק רשות אחת (כן משמע בתוספות שם ד"ה הכא).

עמוד גבוה עמוד ברשות הרבים גבוה עשרה טפחים ורחב ארבעה, שנחשב רשות היחיד לשבת (ראה ערך ארבעה רשות היחיד), נחלקו ראשונים בטעם הדבר:

• יש אומרים שהוא מתורת גוד אסיק, שאנו אומרים המשך והעלה פני מחיצותיו, היינו החודים החיצוניים של הדפנות, עד ראשו, ונמצא ראשו מוקף מארבעה צדדים במחיצות ורחבו ארבעה (רש"י שבת ו ב ד"ה קמ"ל, ועירובין פט א ד"ה כולל), ודפנות

הלכה למשה מסיני שאומרים גוד אסיק (סוכה ו ב, ורש"י ד"ה לגוד), היינו משוך והעלה (רש"י עירובין פט א ד"ה כולי עלמא)². ובשני אופנים נאמרה ההלכה:

• במחיצה שאינה מגיעה לגובה הדרוש, שאנו אומרים בה גוד אסיק, והרי היא כאילו נמשכת ועולה עד אותו גובה, והוא נקרא "גוד אסיק מחיצתא".

• בקורה שהיא למטה, ואנו זקוקים לעלייתה למעלה, לסתום את האויר, שאנו אומרים בה גוד אסיק, והרי היא כאילו הורמה ועלתה למעלה.

במחיצה

מחיצות הניכרות למטה, ולמעלה אין מחיצות אלו **הניכרות** קיימות, אנו אומרים גוד אסיק כאילו המחיצות נמשכות ועולות למעלה, כגון בתים הסמוכים זה לזה, ואין הבתים מחוברים, שיש אויר ביניהם, ומחיצות הבתים נראות לעומדים על הגג כשמסתכלים תחת רגליהם, הרי הגגות של הבתים נחשבים כל אחד מהם כרשות היחיד גדורה במחיצה, ומותר לטלטל בשבת בכל הגג, אפילו לחכמים הסוברים שגג הסמוך לחברו אסור לטלטל מאחד לשני בלי שיערבו ביניהם (ראה ערך ערובי חצרות), ונמצא שכל גג הוא נפרץ במלואו למקום האסור לו (ראה ערך הני"ל), אבל כיון שאומרים גוד אסיק הרי המחיצות המבדילות למטה כאילו עולות למעלה ומפרידות ביניהם (עירובין פט א, ורש"י ד"ה מותר וד"ה במחיצות).

מחיצות שאינן ניכרות, במחיצות שאינן ניכרות, שהגגות מחוברים יחד ומכסים המחיצות שביניהם (רש"י שם ד"ה כי פליגי; תוספות שם ד"ה במחיצות, בשמו), או שהיה הגג בולט חוץ למחיצות הבית, שאף זה נקרא מחיצות שאינן ניכרות (רש"י שם צב א ד"ה אף גג; תוספות שם פט א ד"ה במחיצות, וריטב"א שם), נחלקו אמוראים:

• יש אומרים שאין אומרים בהן גוד אסיק, ואסור לטלטל בכל גג יותר מארבע אמות, שכל גג הוא פרוץ במלואו למקום האסור לו (רב שם). ואפילו לסובר שכל גגות העיר רשות אחת, ומותר לטלטל מגג לגג (ראה ערך ערובי חצרות), מכל מקום בכלים ששבתו בתוך הבית אף הוא סובר שאסור לטלטל מגג לגג (ראה ערך הני"ל), וממילא אסור בכל גג לטלטל יותר מארבע אמות (תוספות שם ד"ה רב אמר; ריטב"א שם), וכן הלכה, ולפיכך אסור לטלטל כלים ששבתו בבית על הגגות יותר מארבע אמות כשאין המחיצות ניכרות (תוספות וריטב"א שם).

• ויש אומרים שאף במחיצות שאינן ניכרות אומרים גוד אסיק ומותר לטלטל בכל הגג, אלא אם כן המחיצה התחתונה היא נדרסת, שיש עליה דוירים שעוברים מזה לזה, שאז אין אומרים בה גוד אסיק, שכיון שהיא נדרסת אי אפשר למשכה ולהעלותה (שמואל שם א-ב).

לעשות פתח נחלקו אמוראים אם גוד אסיק מועיל לעשות פתח:

¹ 'ויקשכו' (בראשית לו כח): ונגידו (אונקלוס שם. ערוך, גז ב; תוספות נדה לו

גוד אסיק. 1. ה, טורי' רסה-רעד. 2. "גוד" הוא לשון משיכה, כתרוממו של

אלא במחיצה שגבוהה עשרה טפחים, אבל מחיצה שאינה גבוהה עשרה אין שמה מחיצה לומר בה גוד אסק (ראב"ה סוכה תרכד; רשב"א סוכה ד ב).

כלים יש מהראשונים שכתב שאין תורת גוד אסק בכלים (מלחמות לרמב"ן שבת ח א); ומהאחרונים יש שכתב שאף בכלים שהם מיטלטלים, כגון תיבה או כוורת או מגדל, אומרים גוד אסק (ב"ח שם).

צורת הפתח בצורת-הפתח (ראה ערכו), שהוא קנה מכאן וקנה מכאן וקנה על גביהם, שאין הקנה שעל גביהם צריך שיגע בהם, כתבו ראשונים ואחרונים שהרי זה מפני שאומרים גוד אסק בקנים הזקופים שהם גבוהים עשרה (מאירי עירובין יא ב, וסוכה ז א; מים עמוקים כח).

בסוכה

העושה דפנות הסוכה גבוהות עשרה טפחים למעלה, אף על פי שאינן מגיעות לסכך, הסוכה כשרה (משנה סוכה טז א, ורש"י ד"ה כיון שהגביה; רמב"ם סוכה ד ד; טוש"ע או"ח תרל ט), לפי שאנו אומרים גוד אסק, וכאילו נמשכו הדפנות ועלו למעלה עד הסכך (ראב"ה סוכה תרכד; מאירי שם) ³.

עמוד עשרה טפחים סוכה שהיא גבוהה למעלה מעשרים אמה, **בסוכה למעלה** שהיא פסולה (ראה ערך סוכה), ובנה בה עמוד **מעשרים אמה** גבוה עשרה טפחים, והוא רחוק מן הדפנות, ויש בעמוד שיעור כדי הכשר סוכה (ראה ערך ה"ל), אין אומרים שתיחשב סוכה כשרה על ראש העמוד בתורת גוד אסק מחיצתא, שנחשוב את דפנות העמוד כאילו נמשכות ועולות מסביב לראשו ונמצא שראשו מוקף מחיצות גבוהות עשרה, והסכך שמלמעלה כשר הוא, שמראש העמוד אינו למעלה מעשרים, לפי שאין כאן מחיצות הניכרות (סוכה ד ב, ורש"י ד"ה ובנה בה וד"ה גוד אסק; רמב"ם סוכה ד יד, ומגיד משנה שם; טוש"ע או"ח תרלג ז).

• לסוברים שבמחיצות שבת אומרים גוד אסק אף בעמוד ותל (ראה לעיל), בסוכה אין גוד אסק מועיל להכשיר את ראש העמוד, לפי שאנו צריכים להכשר סוכה מחיצות הניכרות לדירה (ר"ן שם; ט"ז שם סק"ט).

• ולסוברים שאף במחיצות שבת אין אומרים בדבר אטום כעמוד וכיוצא גוד אסק, מחיצות הניכרות שאמרו כאן אינו דין מיוחד בסוכה אלא הרי זה דין בתורת גוד אסק שאם אין מחיצות ניכרות, כדבר אטום, אין אומרים בו גוד אסק כלל (מאירי שם; גר"ח שם, בדעת הרמב"ם) ⁴.

נעץ קורות של נעץ ארבעה קונדסים - קורות של עץ כגון **עץ על הגג** עמודים (ערוך, קנטס) - על הגג וסיכך על גבם, **וסיכך על גבם** נחלקו תנאים: יש מכשירים (רבי יעקב שם); ויש פוסלים (חכמים שם), ונחלקו אמוראים במציאות המחלוקת:

• יש אומרים שנחלקו במקרה שהעמיד הקונדסים על שפת הגג, ומחיצות הבית שמלמטה הן כנגד בין הקונדסים, ולדעה הראשונה אומרים גוד אסק מחיצתא (רב הונא שם, ורש"י ד"ה מחלוקת), מפני שמחיצות אלו ניכרות יותר מעמוד, לפי שהן

העמוד נחשבות למחיצות הניכרות שלדברי הכל אומרים בהן גוד אסק (ריטב"א ערובין שם ב).

• ויש אומרים שאינו מתורת גוד אסק, שדפנותיו אינם נקראים מחיצות ניכרות, מכיון שהוא דבר סתום מבלי חלל בינתיים למטה, אלא שכל שגבוה עשרה ורחב ארבעה אינו מקום תשמיש של רשות הרבים, ודינו כרשות היחיד אף בלא מחיצות (מאירי סוכה ד ב; אבני נזר או"ח רסד ורב, בדעת הרשב"א; גר"ח סוכה ד יא, בדעת הרמב"ם).

תל גבוה וכן תל גבוה עשרה ורחב ארבעה, שאם קנה שם **עשרה ורחב** שביטה בערב שבת בין השמשות כשקידש עליו **ארבעה** היום מהלך את כולו וחוצה לו אלפים אמה (ראה ערך תחומין. גמ' שם טו א), נחלקו ראשונים בטעם הדבר:

• יש אומרים שאומרים בו גוד אסק מחיצותיו בכל סביבותיו, והרי הוא כאילו מוקף במחיצות (רש"י שם ד"ה גבוה עשרה).

• ויש אומרים שאין מחיצותיו נקראות ניכרות סביב ולא שייך בהן גוד אסק, אלא שאף על פי שהוא עומד ברשות הרבים או בכרמלית ופרוץ במלואו, אין רשות הרבים וכרמלית למעלה מעשרה (ריטב"א שם ז א, בשם השר מקוצי).

גג, אף על פי שגבוה עשרה ורחב ארבעה ויותר:

• לדעה הראשונה אינו רשות היחיד אלא אם כן מחיצות הבית ניכרות, שעל ידי גוד אסק נעשה כמוקף מחיצות, ולכן אם היה הגג בולט להלן ממחיצות הבית, שאין אומרים בהן גוד אסק לפי שאינן ניכרות (ראה לעיל), יש לו דין כרמלית, ואסור לטלטל עליו יותר מארבע אמות (רש"י שם ז א ד"ה קשיא וד"ה ומשני וצב א ד"ה אף גג), וכן הלכה (טוש"ע או"ח שמה טז).

• ולדעה השניה מותר לטלטל על פני כל הגג, אפילו שאין המחיצות ניכרות, ואין בהן תורת גוד אסק, שאין כרמלית ורשות הרבים למעלה מעשרה (ריטב"א שם ז א, בשם השר מקוצי).

אור רשות היחיד אור רשות היחיד שעולה עד לרקיע (ראה ערך רשות היחיד) כתבו ראשונים שהרי זה מטעם שאומרים גוד אסק המחיצות המקיפות את הרשות, וכאילו הן עולות ונמשכות עד לרקיע (מאירי שבת צט ב; אבני נזר רסד, בדעת הרשב"א שם), ולכן לסוברים שבעמוד ובתל אין המחיצות ניכרות ואין בו תורת גוד אסק (ראה לעיל), אין העמוד והתל רשות היחיד אלא בקרקעיתם ולא באוירם עד לרקיע (כן משמע ברמב"ן ורשב"א שם; מאירי שבת ז א, בשם גדולי הרבנים אשר בספרד); ויש מהאחרונים שכתבו שרשות היחיד עולה עד לרקיע בתורת גוד אסק, ולכן אפילו בגג הבולט על המחיצות ואינן ניכרות ואין כאן גוד אסק, מכל מקום כל שהבית שתחתיו הוא רשות היחיד אף למעלה רשות היחיד עולה עד לרקיע (שלחן ערוך הרב או"ח שמה כג; גר"ח סוכה ד יא).

כור עמוק עשרה ורחב ארבעה יש מהאחרונים שנסתפק בבור עמוק עשרה ורחב ארבעה, שהוא רשות היחיד (ראה ערך רשות היחיד), אם אומרים בחודו הפנימי של הבור גוד אסק, ואוירו הוא רשות היחיד עד לרקיע, או שבקרקע עולם אין אומרים גוד אסק (פרי מגדים או"ח שמה משבצות זהב ס"ק יא).

מחיצה שאינה גבוהה עשרה טפחים כתבו ראשונים שאין אומרים גוד אסק

תלויה (ראה ערך גוד אחת) אומרים גוד אסק, מפני שדרך הבנין לעלות מלמטה למעלה ולא מלמעלה למטה (מאירי סוכה טז א). ⁴ יש מהאחרונים שמצדד

ב ד"ה גדיה; כסף משנה שכנים א ב). וראה ערך גוד אחית. ³ ויש מהראשונים שכתב שאף על פי שאין אומרים במחיצות סוכה גוד אחית במחיצה

א; ט"ז שם סק"א). וכן כשהדפנות לא היו מכוונות ממש כנגד הסכך אלא נתונות בתוך שלשה כנגדו, באופן שאויר פחות משלשה מפסיק ברוחב בין הדפנות לסכך, ואף בגובה אינן מגיעות לסכך ונמוכות ממנו הרבה – הסוכה כשרה (מאירי סוכה יז א, בסתם, על פי הגמ' שם; טושי"ע או"ח תרל ט), שמתורת גוד אסיק הרי הן כאילו גבוהות בשווה עם הסכך, ושוב אומרים למעלה לבוד והרי הן כאילו מחוברות עם הסכך (כן משמע במאירי שם).

• כשמצרפים לגוד אסיק הדין של דופן-עקומה: דופן הסוכה גבוהה עשרה ורחוקה בגובה הרבה מהסכך, ויש בסכך לצד הדופן סכך פסול פחות מארבע אמות, שאילו היו הדפנות מגיעות בגובה עד הסכך היינו מכשירים את הסוכה משום דופן עקומה, שאנו רואים את הדופן כאילו מתעקמת והולכת עד הסכך הכשר (ראה ערך דופן עקומה), אף עכשיו שאינן מגיעות עד הסכך, אנו אומרים גוד אסיק וכאילו היא נמשכת ועולה בגבהה עד הסכך, ושוב אומרים דין של דופן עקומה והסוכה כשרה (טור או"ח תרלב; ט"ז שם סק"א).

בסת"מ אויר

קורה כשם שאומרים במחיצה גוד אסיק, כאילו נמשכת עד למעלה, כך אומרים בקורה גוד אסיק כאילו הורמה מכאן ועלתה למעלה (כן משמע בפירוש המשניות לרמב"ם אהלות יב ה), כגון קורות הבית והעליה, שיש אויר טפח בין קורה לקורה, והקורות עצמן רחבה כל אחת טפח, והעליונות היו מכוונות כנגד האויר שבין התחתונות, טומאה מן המת תחת אחת מהקורות – הכלים שתחת כולן טמאים (אהלות שם; רמב"ם טומאת מת טז ו), שאנו רואים את הקורה העליונה כאילה ירדה בין התחתונות מתורת גוד-אחית (ראה ערכו), ואת הקורה התחתונה כאילו עלתה לבין העליונות מתורת גוד אסיק, ונמצא שהכל גג אחד ומביא את הטומאה תחת כולן כדין אהל המת (פירוש המשניות לרמב"ם שם).

קנה וכן אכסדרה שנסדקה ונחלקה תקרתה לשנים, וטומאה בצד אחד, שהכלים שבצד השני טהורים, שאויר הסדק מפסיק ביניהם – אם נתן קנה גבוה מן הארץ טפח, הכלים שבצד השני טמאים (אהלות יא ב, וברטנורא), לפי שאומרים גוד אסיק את הקנה, והרי הוא כאילו עלה עד לסדק וסתם את האויר (תוספות יום טוב שם, בשם המהר"ם מרוטנבורג).

כפחות מרוחב טפח אין אומרים גוד אסיק בקורה אלא ברוחב טפח (פירוש המשניות לרמב"ם אהלות יב ה).⁸

ניכרות בבית (תוספות שם ד"ה אבל), וניכרות לעומד על הגג, שאין הגג בולט חוצה להן (מגן אברהם תרל סק"ח, ומחצית השקל שם), ויש כאן סוכה כשרה, ולדעה השניה אין אומרים גוד אסיק (רב הונא שם), שמחיצות אלו לבית הן עשויות, ואין כאן מחיצות הניכרות (מאירי שם).

• ויש אומרים שנחלקו במקרה שהעמיד הקונדסים באמצע הגג, ואינו ענין לגוד אסיק⁵ (רב נחמן שם), אבל בשפת הגג נחלקו הגירסאות: יש גורסים שהדבר ספק לדעה זו, אם בזה לדברי הכל כשרה, שאומרים גוד אסיק, או שאף בזו נחלקו התנאים אם אומרים גוד אסיק (גמ' שם, לגירסתנו ולגירסת הרי"ף גיאת, סוכה, עמ' צה במהדורת מכון חתם סופר; רי"ף שם, לפי הר"ן שם; הראב"ד סוכה ד יא); ויש אומרים שבשפת הגג לדברי הכל כשרה שאומרים גוד אסיק, ואין כאן ספק (גמ' שם, לגירסת הרי"ף גיאת שם, בשם רב שרירא גאון; רמב"ם שם, לפי המגיד משנה שם).

אף להלכה נחלקו ראשונים:

• הגורסים כגירסא הראשונה פוסקים שהסוכה פסולה, שיש להחמיר מספק (רי"ף גיאת שם; רי"ף שם, לפי הר"ן שם; ראב"ד שם; רא"ש שם א ו; טור או"ח תרל; שו"ע שם ו, בסתם).⁶

• והגורסים כגירסא השניה פוסקים כגירסתם בדעה השניה של האמוראים שהסוכה כשרה מתורת גוד אסיק (רי"ף גיאת שם, בשם רב שרירא גאון; רמב"ם שם; טור שם, בשם; שו"ע שם, בשם יש מכשירין).

כשהלכה אחרת כשאין הסוכה כשרה אלא אם כן תצטרף מצטרפת לגוד אסיק לגוד אסיק הלכה אחרת שנאמרה בדיני מחיצות, כגון לבוד (ראה ערכו), או דופן-עקומה (ראה ערכו) – נחלקו ראשונים אם אומרים גוד אסיק (עיטור, עשרת הדברות, סוכה, דף פ טור ב במהדורת רמ"י; מאירי סוכה יז א, בסתם; טור או"ח תרלב), וכן הלכה (טושי"ע או"ח תרל ט; ט"ז שם תרלב סק"א); או לא, ששתי הלכות למשה מסיני ביחד בדיני מחיצות אין אומרים (מאירי שם, בשם יש אומרים; ר"ן שם, לפי רבי עקיבא איגר בחידושו שם, ובחידושו לאו"ח שם, ובשו"ת קמא יב, ולפי הישועות יעקב שם סק"א).⁷

• כשמצרפים לגוד אסיק הדין של לבוד: דפנות שהיו גבוהות שבעה טפחים ומחצה, ונתנן בפחות משלשה טפחים סמוך לארץ, והדפנות נמוכות הרבה מהסכך – הסוכה כשרה (עיטור שם, על פי סוכה זז ב לגירסת התוספות שם ד"ה כי; טושי"ע שם ט), שבפחות משלשה טפחים אנו אומרים לבוד, וכאילו המחיצות מחוברות לארץ, ויש בהן עשרה טפחים (ראה ערך לבוד), ושוב אנו אומרים גוד אסיק והן כאילו מגיעות עד הסכך (עיטור שם; ב"ח או"ח תרלב

כשהדפנות נמוכות הרבה אי אפשר לומר למעלה לבוד ברוחב, כשאין מכוונות לסכך, אלא אם כן נאמר קודם לכן גוד אסיק, וכן בדין של דופן עקומה, שאי אפשר לומר דופן עקומה כשהדפנות נמוכות, שהרי יש כאן אויר, אלא אם כן נאמר תחילה גוד אסיק ומגיעות לסכך, אבל אם כל הלכה לחוד היא בפני עצמה ואינה באה מכח השניה אומרים שתיהן (רבי עקיבא איגר שם).⁸ על גוד אסיק במים בנוגע לחיבור למקוה, ראה ערך נצוק וערך קטפרס.

לומר שמן התורה שייך גוד אסיק בסוכה אפילו בעמוד, ולא אמרו בעמוד שצריכים מחיצות ניכרות אלא מדברנן (פני יהושע שם).⁵ בטעם מחלוקתם לדעה זו, ראה ערך סוכה.⁶ לדעה זו יש מהראשונים שכתב שלא נאמרה הלכה למשה מסיני בגוד אסיק אלא לענין שבת, כי בסוכה אין אופן שנאמר גוד אסיק, מאחר שגם על שפת הגג פסולה (רי"ן שם).⁷ ויש שהסביר שדוקא כשאי אפשר לדון על הלכה אחת אלא מכח השניה אין אומרים שתיהן, כגון בדין של לבוד,

גוזז¹

אסור מלאכת גוזז צמר מבעל חי בשבת.

האיסור וגדרו

גזיזת צמר הוא אחת משלשים ותשע אבות מלאכות, שמנו חכמים במשנה (שבת עג א), והוא אב מלאכה לפי שהיתה במשכן (ראה ערך אב מלאכה), שהיו צריכים לגוזז את הצמר בשביל כל הדברים במלאכת המשכן שהיו עשויים צמר (רש"י שם ד"ה הגוזז), ואין גוזז אלא בכלי (מנחת חינוך לב, מוסף השבת, גוזז)².

הדבר הנגזז – הגוזז – צמר או שיער (רמב"ם שבת ט ז) – בין מן הבהמה ובין מן החיה – חייב (תוספתא שבת (ליברמן) ח א; רמב"ם שם), ואפילו מן החיה שבים (מנחת חינוך שם).

אף הגוזז מן העוף חייב (תוספתא שם, לגירסתו וגירסת הרמב"ם שם עד ב, והרא"ש בכורות ג ה; יראים רעד), משום תולדה (יראים שם), לפי שלא היתה גזיזת עוף במשכן (אגלי טל, גוזז סק"א), ואף על פי שאין דרך לגוזז מן העוף אלא לתלוש (בכורות כה א, ורש"י ד"ה דהיינו), מכל מקום כיון שהגזיזה היא עיקר המלאכה שחייבה תורה, שאף התולש חיובו משום תולדת גוזז (ראה להלן), הרי זה חייב על הגזיזה אף במקום שאין דרכו בכך (אגלי טל שם); ויש חולקים וסוברים שאין הגוזז מן העוף חייב כלל, לפי שאין דרך לגוזז מן העוף אלא לתלוש (חסדי דוד לתוספתא שם, ומנחת חינוך שם, בדעת הרמב"ם).

ובין שהוא גוזז מן החי ובין שהוא גוזז מן המת – חייב (רמב"ם שם; רמב"ם ומאירי שבת עד ב), ואפילו הגוזז מן השלח – העור לאחר שהופשט – חייב (תוספתא שם; רמב"ם שם); ויש מן הראשונים חולקים וסוברים שהגוזז מן המתה פטור (מאירי שבת עד ב, לדעת רש"י; כן משמע בסמ"ג לאוין סה, לגירסתו; יראים שם, לפי תועפות ראם שם, בשם האדר"ת)³.

גור האיסור בגדר האיסור נחלקו ראשונים:

• יש סוברים שאינו חייב אלא אם כן הוא צריך לדבר הנגזז, כגון הגוזז את הצמר, שהוא צריך לאותו צמר, וכעין שהיתה המלאכה במשכן, שהיו צריכים לצמר שהיו גוזזים בשביל התכלת והארגמן, אבל אם אינו צריך לדבר הנגזז הרי זה בכלל מלאכה שאינה צריכה לגופה (ראה ערכו), ואפילו אם כוונתו כדי לייפות את הדבר הגוזז על ידי הסרת הדבר הנגזז, כגון אם נוטל צפרניו או שיער ראשו וכדומה (ראה להלן), אינו חייב אלא לדעת הסוברים מלאכה שאינה צריכה לגופה חייבים עליה (תוספות שבת צד ב ד"ה אבל). ויש שכתבו שצריך לגופו היינו שצריך לאותו צורך שעשו אותו במשכן, ובמלאכת הגזיזה היו צריכה לגיזה, אבל המסתפר אינו צריך לשערות, ולכן אינו חייב משום גוזז (תוספות שבת צד א ד"ה רבי שמעון); ויש מי שכתב שצריך לגופו היינו שהתועלת של המלאכה היא באותו דבר שעושה בו המלאכה (שלחן ערוך הרב רע"א א), ולכן המסתפר חייב, שכן הוא עושה מלאכה בגוף השערות.

• אבל רוב הראשונים חולקים וסוברים שאף אם הוא רק כדי לייפות את הדבר הגוזז הרי זה בכלל מלאכת גוזז, ובין לצורך השיער והגיזה, ובין לתקן גופו ולייפות עצמו – כולן מלאכה הצריכה לגופה הן, שהנטילה היא המלאכה, והרי הוא צריך לנטילה (רמב"ם שבת קו א; חידושי הר"ן שם צד ב, לדעת רש"י; ריב"ש שצד), ואף הגוזז את השלח חייב משום גוזז אפילו במקום שאינו צריך לגיזה, אלא שישאר העור בלא שיער, כדי שיהא ראוי לעיבוד (חידושי הר"ן שם), שהרי גם במשכן היתה גזיזה שלא לצורך הצמר והשיער רק לצורך העור, כגון בעורות תחשים (ריב"ש שם), אלא אם כן אינו צריך לא לגיזה ולא לעור, אלא לצורך פעולה אחרת, כגון נוטל השיער מהעור במקום שחיטה לצורך השחיטה, שזהו בכלל מלאכה שאינה צריכה לגופה (באור הלכה שם ד"ה וחייב).

להלכה נחלקו הדעות: יש הפוסקים כדעה הראשונה (נקודות הכסף קצח; סדרי טהרה שם ס"ק לט); ויש הפוסקים כדעה השנייה (חכם צבי פב; מגן אברהם שם ס"ק כב; באור הלכה שם ד"ה וחייב).

התולש – יש מהאחרונים סוברים שאין מלאכת גוזז אלא **חתיכה מהגוף** בדברים שדרכם לתלוש או לגוזז מהגוף דבר שאינו חלק ממנו אלא צומח ממנו ונטפל לו, כגון צמר, וצפרנים, ושיער, או ציצין של עור הפורשים מסביב לאצבעות, שכל אלה עושים חליפין והדרך ליטול אותם, אבל התולש או חותך איזה חלק או חתיכה מן הגוף, דבר שאינו עומד להיקצץ, אינו בכלל גוזז, שאינו גוזז מעל הגוף אלא חותך את עיקר הגוף עצמו, ולכן החותך בשר מן הבהמה ודאי שאינו חייב משום גוזז (מנחת חינוך שם; דבר אברהם א כג א), ואף על פי שיש הסוברים שגם במילה יש משום גוזז (שיטה מקובצת כתובות ה ב), הרי זה כיון שדרך בני ישראל למול את הערלה, הרי זה כמותרת ודומה לצפרנים ושיער (מנחת חינוך שם; אבני נזר קלא).

הטווה צמר – הטווה צמר שעל גבי בהמה, נחלקו אמוראים: **שעל גבי בהמה** יש מחייבים (רבה בר בר חנה בשבת עד ב); ויש פטורים, כיון שאין דרך גזיזה בכך (רב כהנא שם), ואף על פי שבמשכן היו טווים על גבי העזים, חכמה יתרה היתה שם (גמ' שם), אבל ההדיוט אין דרכו בכך, והרי זה כמלאכה שעושים כלאחר יד (רש"י שם ד"ה חכמה), ואותם העושים כן בטלה דעתם אצל כל אדם (תוספות שם ד"ה חכמה), וכן הלכה (רמב"ם שם).

• **יבלת** – החותך יבלת לחה בכלי מבעל חי, הרי זה אב מלאכה כגוזז את הצמר (עירובין קג א, לפי רש"י ד"ה ואם בכלי, וד"ה ואידך, השני); ויש סוברים שאינה אלא תולדה של גוזז (מאירי שם), אבל ביד אינו אסור אלא מדבריהם (גמ' שם) כיון שאין דרך לחותכה אלא בסכין, והרי זה כעושה מלאכה כלאחר יד (רש"י שם ד"ה אם בכלי).

שבמת אין זה מלאכה כלל, אפילו למחייבים בגוזז מן החי גם כשאין צריך לשיער (מגן אברהם תקכו ס"ק יא); ויש המצדד לומר שלמחייבים גוזז גם לאחר מיתתו, אין חיובו בעוף אלא במת ולא בחי, שאין דרך ליקח נוצה מן העוף החי (אגלי טל גוזז סק"ו, בדעת הרמב"ם).

גוזז. 1. ה, טור' רעד-רפו. 2. אם בכל מלאכת גוזז יש גם משום מלאכת קוצר, ראה ערך קוצר. 3. ומהאחרונים יש התולה דין זה במחלוקת שני התלמודים (אגלי טל שם סק"ב, על פי התוספות עבודה זרה כו א ד"ה סבר); ויש המחלק בין אם הוא צריך לשיער, שחייב גם בגוזז מן המת, ובין שאינו צריך לשיער,

כד ב - כה א), ואף על פי שהיא מלאכה כלאחר יד, שאסורה מדרבנן (ראה ערך מלאכת מחשבת), התירו משום שמחת יום טוב (תוספות בכורות כה א ד"ה דהוה), אבל בעוף לא ימרוט, מפני שזה דרכו, ונמצא תולש ביום טוב (רמב"ם שם, על פי גמ' שם כה א; תוספות שם; שבלי הלקט רנג, בשם תשובות הגאונים)⁶.

• יש אומרים שאף בעוף מותר, אף על פי שדרכו בתלישה (רמב"ן שבת עד ב, ובכורות שם; ר"ן שם, שכן המנהג), כיון שאיסור תלישה הוא בין מחיים ובין לאחר שחיטה, ואחר שחיטה הרי ניתנה מלאכה זו לדחות משום צורך אוכל נפש, ומורטים נוצות העוף, ולכן אף קודם שחיטה מותר (רמב"ן שבת שם, ובכורות שם), או כיון שזוהי מלאכה שאינה צריכה לגופה (רמב"ן בכורות שם; שבלי הלקט שם, בשם ר' ישעיה), או כיון שאם לא יסיר הנוצה יש לחוש שיקלקל העוף בשחיטה, וימנע משמחת יום טוב (אור זרוע ב, שבת סג, בשם הר"י משפירא).

• ויש אומרים שבין בבהמה ובין בעוף אסור לתלוש ממקום השחיטה, בעוף, מפני שזה דרכו, ובבהמה, שאף על פי שהתלישה בבהמה אינה מלאכה גמורה, מכל מקום מלאכה כלאחר יד היא שאסורה מדבריהם, ולא הותרה ביום טוב אלא כשאינו מתכוין לתלוש, ולפיכך השוחט בהמה ביום טוב אינו רשאי לתלוש הצמר, אלא מפנהו ומושכו אילך ואילך, ואם נתלש - נתלש (שבלי הלקט שם, שכן המנהג; רא"ש בכורות שם, לפי לשון ראשונה בגמ' שם; טור או"ח תצח, בשמו ובשם הר"י), וכן הלכה (שו"ע שם יב-יג), ואף כשמפנהו לא יפנהו אלא בידו ולא בכלי (רמ"א שם), לפי שנראה כגוזז (שער המלך יום טוב ג ג; פרי מגדים שם, אשל אברהם ס"ק כג), ואף בעוף מותר לפנות הנוצה ביד, אף על פי שאם יתכוין יהיה איסור של תורה, כיון שעכשיו אינו מתכוין (פרי חדש שם יג; שלחן ערך הרב שם כג; משנה ברורה שם ס"ק סז).

התולש בכלי התולש בכלי, יש סוברים שהרי הוא כגוזז, שתלישת צמר בכלי הרי זו דרך גזיזה (כן משמע מהרא"ש שבת ז י; מגן אברהם תצח ס"ק כג); ויש סוברים שאף בכלי אינו אלא מלאכה כלאחר יד כתולש ביד, ואין איסורו אלא מפני שנראה כגוזז (באור הלכה שם ד"ה בידו).

התולש נוצות מהאחרונים יש מי שכתב שהאוכל בשבת בשור מעוף מבולש עוף לא יתלוש את הנוצות הקטנות מדין גוזז (שו"ת זית רענן א א יב), אך רבים חולקים עליו ומתירים מכיון שלא שייך איסור גוזז כלל במבולש שהעור כבר נחשב כמאכל (אדר"ת, חובאו דבריו בשו"ת הר צבי ט"ל הרים גוזז ג), ובעקבות הבישול חיבור הנוצות נעשה רפוי (ט"ל הרים שם), ונוצות אלה נחשבות כתלושות משום שנתרכו במקום חיבורם לעור (שו"ת יביע אומר ה או"ח לד, בשם מנחת הגרשוני; קצות השלחן קמג בבדק השלחן סק"א).

לסרוק בהמה אסור לגרוד - לסרוק - הבהמה במגרדת התולשת שערות, שאף על פי שאינו מתכוין לכך, הרי זה "פסיק רישיה ולא ימות" (ראה ערך דבר שאינו מתכוין), שאי אפשר שלא יתלוש שערות (תוספות ביצה כג א ד"ה ושלש; רא"ש ביצה ב כד;

• היתה היבלת יבשה, נחלקו אמוראים: יש אומרים שחותך אפילו בכלי, לפי שהיא נפרכת, ואין זו חתיכה כלל (רבי אלעזר או רבי יוסי בן חנינה שם); ויש אומרים שבכלי אסור אף על פי שהיא יבשה, מפני שמכל מקום הוא מתקן לה וענין מלאכה הוא עושה (רבי אלעזר או רבי יוסי בן חנינה שם, ורש"י ד"ה מתני').⁴

להלכה אסור לחתוך יבלת מגופו - בין ביד, בין בכלי, בין לו, בין לאחר (שו"ע או"ח שמ ב), אלא שבכלי ובלחה חייב חטאת (בית יוסף שם; מגן אברהם שם סק"ג); ויש מהראשונים שפסק שפטור לעולם (רמב"ם פ"ט ה"ח)⁵.

גלז פצע שנרפא והגליד מותר להסיר את הגלד ביד אם לא יצא דם (שלחן ערוך או"ח שכתב; משנה ברורה שם סק"ז, ושער הציון שם ס"ק סז), ואין בזה איסור גוזז כי סוף הגלדים ליפול (קצות השלחן קלו בבדק השלחן ס"ק כב).

תולש

התולש מהעוף התולש כנף מן העוף - שתלש נוצה גדולה מכנף ומהבהמה העוף (רש"י שבת עד ב ד"ה התולש, ובכורות כה א ד"ה התולש) - הרי זה חייב משום גוזז (גמ' שם ושם; רמב"ם שבת ט ז), דהיינו תולדת גוזז (רמב"ם שם; יראים רעד), ואף על פי שתולש אינו כגוזז, בעוף שדרכו בתלישה הוא כגוזז (גמ' שם ושם; ירושלמי שבת ז ב).

וכן התולש מן הבהמה המתה - חייב, שתלישתה זוהי גזיזה (ירושלמי שם ז ב, לפי רבנו חננאל שבת עה א), ולכן יש להיזהר במלבוש שנעשה מעור בהמה שלא יתלוש ממנו שיער, שיש בו חיוב חטאת (ט"ז או"ח שלו סק"י), אלא שבעוף תלישתה זוהי גזיזה גם כשהוא חי, ובבהמה דוקא כשמתה, אבל כשהיא חיה אינו חייב עד שיגוזז (ירושלמי שם, לפי רבנו חננאל שם), לפי שכואב לה, ואין דרכה בתלישה (באור הלכה שמ ד"ה וחייה); ויש מפרשים שלא אמרו התולש מן המתה חייב אלא בעוף בלבד, אבל בבהמה פטור, שאין דרכה בתלישה אלא בגזיזה (מהרי"ט אלגאזי בכורות ג מ, בדעת הרמב"ן שם; באר היטב או"ח שמ סק"ג, בשם יד אהרן, ונשמת אדם כא א, ואגלי טל גוזז סק"י, בדעת הרמב"ם).

התולש נוצות התולש נוצה של עזים:

• יש אומרים שהוא חייב כתולש כנף מן העוף (מאירי שבת עג א), וכן מצינו שדרך הנוצות, שהוא שיער הדק, בתלישה ולא בגזיזה (חולין קלז א, לפי רש"י ד"ה להכי קרי).

• ויש שמחלקים בין השיער של עזים שדרכו בגזיזה, לנוצה הדקה שבהם שדרכה בתלישה (באור הלכה תצח יג ד"ה לא ימרוט, על פי תוספות שבת כז א ד"ה ונוצה).

תלישה ביום טוב במקום השחיטה השוחט בהמה ועוף ביום טוב, נחלקו ראשונים אם מותר לו לתלוש צמר ונוצות למקום הסכין:

• יש אומרים שמותר לו לתלוש מבהמה צמר למקום הסכין, שאין דרכה בתלישה, ובלבד שלא יזיזו ממקומה, אלא ישאר שם כשאר צמר הצואר (רמב"ם יום טוב ג ג, על פי בכורות

(תוספות שם), ואין להתיר משום צורך אוכל נפש (ראה ערך אוכל נפש), שקודם שחיטה אינו אוכל, ואין דוחה אלא השחיטה, שהוא דבר המוכרח להכשרו, אבל תלישת השיער כיון שאין הכרח לעשותה לפני השחיטה - אינו מן הדין שתדחה עד שיהיה אוכל גמור (מגיד משנה שם), ועוד שאפשר לתלוש מערב יום טוב (רא"ש שם ג ה).

4. ויש מהראשונים שכתבו שביבשה אפילו בכלי אינו אלא שבות מדבריהם (תוספות שם ד"ה הא). 5. על חתיכת היבלת במקדש, ראה ערך אין שבות במקדש. 6. ואף על פי שגם בעוף הרי זו מלאכה שאינה צריכה לגופה, שאינו צריך אלא למקום השחיטה (ראה ערך מלאכה שאינה צריכה לגופה), מכל מקום לא התירו ביום טוב מלאכה שאינה צריכה לגופה כשם שהתירו כלאחר יד

• או שיכול לאמן ידו לעצמו לתקנו בלא כלי (רש"י שם ד"ה מחלוקת).

הגוזז שערו של אדם מת – הפוסקים בגוזז מן הבהמה המתה (ראה לעיל).

צפורן שפרשה רובה – צפורן שפרשה רובה, וציצין – כעין רצועות דקות הפורשות מעור האצבע מסביב לצפורן (רש"י שם ד"ה ציצין) – שפירשו רובן, אם פירשו כלפי מעלה ומצערות אותו – מותר ליטול אותן בידו, אבל לא בכלי, ואם נטלן בכלי פטור (גמ' שם; רמב"ם שם ט; טוש"ע או"ח שכח לא), לפי שהן קרובות להינתק (רש"י שם ד"ה שפירשו), שמאחר שפירשו רובן אין סופן להתחבר (יראים שם) וכתלושות הם, ולכן לא גזרו חכמים במקום צער כשמסיר על ידי שינוי, היינו ביד (פרי מגדים שם משבצות זהב ס"ק כג; משנה ברורה שם ס"ק צו), וצריך להזהר שלא יוציא דם (פרי מגדים שם), ואם אינן מצערות – אותו אפילו ביד אסור (רמב"ם שם). לא פירשו רובן, אפילו מצערות אותו אסור ליטולן ביד, ואם נטלן בכלי חייב (גמ' שם; רמב"ם שם; טוש"ע שם).

כלפי מעלה שאמרו, יש מפרשים כלפי ראשי אצבעותיו (רש"י שם ד"ה כלפי; מאירי שם), שהן למעלה כשמגביה ידו (תוספות שם ד"ה והוא); ויש מפרשים כלפי הגוף (תוספות שם, בשם רבנו תם), ויש לחוש לשני הפירושים (טוש"ע שם), ולכן אסור ליטול ביד אף אם פירשו רובן (משנה ברורה שם).

רוחצת ידים בדבר המשייר – אסור לרחוץ את הידים בדבר המשייר את השיער בודאי, כגון שורש עשב ששמו אהל¹⁰ (שבת נ ב, ורש"י ד"ה אהל), ומותר לחוף את פניו (גמ' שם, לפי רש"י שם ד"ה ברדא) או ידיו (גמ' שם, לפי רמב"ם שבת כב ג) בעפר לבונה, ועפר פלפלין, ועפר יסמין וכיוצא בהם, ואינו חושש שמא ישיר שיער שעל ידו, שהרי אינו מתכוין (גמ' שם; רמב"ם שם), וכל דבר שאינו מתכוין מותר, אם אין זה ודאי שיעשה האיסור כפוסק ראשו של חי שודאי מת (מגיד משנה שם).

עירב דבר המשייר את השיער ודאי עם דבר שאינו משייר ודאי – אם היה הרוב מדבר המשייר, אסור לחוף בו (רמב"ם שם; טוש"ע או"ח שכו ט, ומגן אברהם שם סק"ט), אבל אם אין רוב מדבר המשייר – מותר (גמ' שם; רמב"ם שם, לגירסתו; טוש"ע שם)¹¹.

התבוננות במראה בשבת – אסור לראות במראה בשבת (תוספתא שבת (ליברמן) יג טז; שבת קמט א; ירושלמי שם ו א; רמב"ם שם יד; טוש"ע או"ח שב יג), גזרה שמא ישיר בה נימים המדולדלות מן השיער (גמ' שם), שהרואה במראה אינו צריך אלא לתקן שערות ראשו וזקנו, ולכן יש לחוש שמא יראה נימים המדולדלות שאינן שוות עם השאר ויגלחם (רש"י שם ד"ה אין רואין).

ולא גזרו אלא במראה של מתכת (גמ' שם; רמב"ם שם; טוש"ע שם), שאינו צריך להביא מספרים כדי לגזוז שער, שהיא עצמה מגלחת את השיער, ולפיכך חששו בה שמא ישכח ויגזוז תיכף כשיראה הנימים המדולדלות, אבל כשאנינה של מתכת לא חששו, אפילו באינה קבועה, לפי שצריך להביא מספרים, ועד שיביא יזכור (רש"י שם ד"ה של מתכת), ואף המתכת דוקא כשהיא חריפה כאיזמל (בית יוסף שם; שו"ע שם), ששפת המראה חדה ועשויה לשם כך

מאירי שם; טוש"ע או"ח תקכג ב); אלא שלסוברים ש"פסיק רישיה" בשאינו נהנה מזה מותר (ראה ערך הנ"ל) אף כאן מותר, שאין לו הנאה מתלישת השערות (בית יוסף שם); ויש מי שכתב לחלק בין שערות שבצואר הבהמה, שהן ארוכות, ויש בהן משום "פסיק רישיה", לשערות של כל הגוף, לפי ששערות הבהמה קצרות ואינן מתערבבות ומתקשרות זו בזו, ולכן אינן נעקרות, אלא אותן שנעקרו כבר, ואין הגירוד אלא ליפותן ולהעביר מהן צבע ועפר, ולכן מותר (ריב"ש שצד).

ולדול עובר – הושיט ידו למעי בהמה ודלדל עובר שבמעיה, שהוא חייב משום עוקר דבר מגידולו (שבת קז ב) – יש מהראשונים סוברים שהוא מתולדה של גוזז, ולפיכך אינו חייב אלא כשלא כלו לו חדשיו, אבל אם כלו לו חדשיו פסקו גידולו (תוספות עבודה זרה כו א ד"ה סבר)⁷.

חולג – אף החולב יש מן הראשונים סוברים שחיובו משום תולדה של גוזז, שכל המפרק מבעלי חיים הרי הוא כמפרק צמר מן הבהמה (שיטה מקובצת כתובות ס א, בשם הרשב"א, שכתב בשם הר"ש משאנץ; מאירי שבת עג ב)⁸.

באדם

הנוטל צפרניו או שיער ראשו, או שפמו, או זקנו או שערו בכלי – אם נטלן בכלי חייב (שבת צד ב; רמב"ם שבת ט ז), שתולדה של גוזז הוא (רש"י עירובין קג ב ד"ה הכי גרסינן; רמב"ם שם).

הכלי שאמרו הוא מספרים (ירושלמי שבת י ז, וקרוב העדה שם; פירוש המשניות לרמב"ם שם צד ב), או הדומה לו מכלי הגילוח (פירוש המשניות שם), אבל כלי אחר שאינו מיוחד לכך דומה לידו (דבר אברהם כד א).

ונחלקו ראשונים:

• יש סוברים שאין הדברים אמורים שחייב בכלי אלא לסוברים שחייבים על מלאכה-שאינה-צריכה-לגופה (ראה ערכו), אבל לדעת הפוסקים במלאכה שאינה צריכה לגופה אף כאן פטור, שהרי אינו צריך לצפרנים ולשיער שהוא נוטל (תוספות שם ד"ה אבל; מגן אברהם שם סק"א).

• ויש סוברים שכיון שבא לתקן ולייפות את גופו הרי זו מלאכה הצריכה לגופה, וחייב לדברי הכל (רמב"ם שבת קא א).

הנוטל צפרניו בשנינו – נטל צפרניו – בשנינו – כגון שנטלם זו בזו, או שער בשנינו, וכן שיער ראשו שתלשו בידו, וכן שפמו וזקנו, נחלקו תנאים: יש מחייבים (רבי אליעזר במשנה שם צד ב); ויש אוסרים משום שבות (ראה ערכו. חכמים שם), שאין דרך גזיזה בכך (רש"י שם ד"ה מחלוקת), וכן הלכה (רמב"ם שבת ט ח; טוש"ע או"ח שם א)⁹.

ולא נחלקו אלא כשנוטל לעצמו, אבל הנוטל לאחרים לדברי הכל פטור (גמ' שם; ירושלמי שם י ו). הטעם:

• שאין דרך בני אדם ליטול כך לאחרים משום מיאוס (כן משמע בירושלמי שם; מאירי שם; חידושי הר"ן שם, בשם רבנו יהונתן).

תולדת קוצר, וגם תולדת גוזז, שדומה לשניהם, אבל אינה תולדה גמורה של תורה אלא תולדה מדבריהם (יראים רעד). ¹⁰ שם באנגלית Egyptian Marigold, שם מדעי Mesembryanthemum. ¹¹ ויש גורסים: אם היה הרוב מדבר שאינו משייר את השיער ודאי, מותר לחוף, ואם לאו אסור (רמב"ם שם, לגירסא אחת במגיד

⁷ ויש חולקים וסוברים שחיובו הוא משום מלאכות אחרות, ולא משום גוזז (ראה ערך קוצר וערך שוחט). ⁸ אבל רוב הראשונים חולקים וסוברים שחיובו משום תולדה של דש (ראה ערך דש); ויש אומרים שחיובו משום מלאכות אחרות (ראה ערך הנ"ל). ⁹ יש מהראשונים הסובר שהנוטל צפרניו או שער בשנינו הוא

שיעורו

שיעור הגוזז הוא כדי לטוות ממנו חוט שארכו כרוחב הסיט כפול (תוספתא שבת (ליברמן) ח א; רמב"ם שבת ט ז), ורוחב הסיט הוא כדי למתוח מבוהן של יד עד האצבע הראשונה כשיפתח ביניהם בכל כחו (רש"י שבת קה ב ד"ה הסיט כפול), ונחלקו ראשונים בשיעור הסיט:

• יש אומרים הוא קרוב לשני שלישי זרת (ראה ערכו. רמב"ם שם), והכפול קרוב לארבעה טפחים (מגיד משנה שם, לדעה זו).

• ויש אומרים שהכפול הוא שיעור שבין אצבע לאמה שתי פעמים (רש"י שם ק א ד"ה רב יוסף), שהוא כשיעור שני טפחים (מגיד משנה שם, לדעה זו).

הגוזז לארוג הגוזז לארוג, נחלקו הדעות:

• יש אומרים ששיעורו כרוחב סיט כפול, שלדעתם

כן הוא שיעור האורג (ראה ערכו. ירושלמי שבת ז ב, לגירסתנו; מאיר שבת עג א, ושם קה א).

• ויש אומרים שיעורו כמלא רוחב הסיט, ולא כפול, שלדעתם כן הוא שיעור האורג (ירושלמי שם, לגירסת קרבן העדה ופני משה שם).

הנוטל שיעור לא נאמר שיעור סיט אלא בגוזז צמר או שיער של בהמה וחי, אבל הנוטל שיער אדם נחלקו תנאים בשיעורו:

• יש אומרים ששיעור חיובו בנוטל מלוא פי הזוג (תנא קמא בתוספתא שבת (ליברמן) ט יב, ושבת צד ב), היינו כמלא ראש המספרים (רש"י שם ד"ה הנוטל), שהן שתי שערות (תנא קמא בגמ' שם), וכן הלכה (רמב"ם שבת ט ט; טוש"ע או"ח שמ א)¹⁴.

• ויש אומרים ששיעור חיובו שיעור אחת (רבי אליעזר בתוספתא שם וגמ' שם).

הכל מודים שאם היה מלקט שערות לבנות מתוך שחורות, חייב בשערה אחת (גמ' שם; רמב"ם שם; טוש"ע שם), לפי שהוא מקפיד אף על אחת, שלא יהא נראה כזקן, ולפיכך מלאכה חשובה היא אצלו (ריב"ן מכות כ ב ד"ה במלקט).

וכשמלקט לבנות מתוך שחורות – יש סוברים שחייב אפילו ביד (כלבו לא), לפי שדרכו ללקט גם בחול ביד (אליה רבה שמ סק"ג); ויש סוברים שפטור (אליה רבה שם, שכן משמע מהרמב"ם והפוסקים). נשאר עוד שערות לבנות שלא ליקטן, יש מסתפקים אם הוא חייב על השערה שליט, שעל כל פנים מתייפה הוא קצת על ידי ליקוטו; או שפטור, שלא הועיל בליקוטו (באור הלכה שם ד"ה ומלקט).

הנוטל הנוטל צפרניו חייב אף על אחת (אליה רבה שם **צפרניו** סק"ב; משנה ברורה שם סק"ג).

להסיר בה בחול הנימים המדולדלות (משנה ברורה שם ס"ק לא)¹².

היתה המראה קבועה בכותל, נחלקו תנאים: יש מתירים (תוספתא שם; רבי מאיר בגמ' שם; רבי בירושלמי שם), שמכיון שהיא קבועה אינו יכול להסיר השערות במראה עצמה, ויצטרך להביא תער או מספרים, ועד שילך להביאם יזכור (גמ' שם, ורש"י ד"ה דאדחכי, וד"ה מדכר); ויש אוסרים (חכמים בגמ' שם, ובירושלמי שם), שאף על פי שאינו יכול להסיר כשהיא קבועה בכותל, לא חילקו חכמים בדבר, וגזרו קבועה משום אינה קבועה (רמב"ן שם), וכן הלכה (רמב"ם שם; טוש"ע שם).

סריקה אסור לסרוק במסרק בשבת (ריב"ש שצד, על פי שבת נ ב, **בפסוק** ורש"י ד"ה נזיר, ושאלות צו, וסמ"ג לאוין קיא; כלבו לא; בית יוסף ושו"ע או"ח שג כז), אם משום שכל הסורק ודאי מכיון להסיר נימים המדולדלות, ואם משום שאפילו כשאינו מכיון, הרי זה בגדר "פסיק רישיה ולא ימות" (ראה ערך דבר שאינו מתכוין), שאי אפשר שלא ישיר את השיער, ואף לדעת המתירים בפסיק רישיה, כשאין לו רצון לכך (ראה ערך הנ"ל), מכל מקום כאן אסור, כיון שהוא רוצה בהפרדת השערות, וזה אי אפשר אלא בהשרת שערות, הרי זה כאילו רוצה גם בהשרתן (ריב"ש שם). ואפילו אותו מסרק שעושים משיער חזיר אסור, שאי אפשר שלא יעקרו שערות (כלבו שם; שו"ע שם); ויש מתירים לתקן מעט השיער שבראש האשה בכלי העשוי משיער חזיר, שבתיקון מעט אין השרת שיער, אבל במסרק גם זה אסור (ריב"ש שם).

ואם המברשת עשויה משערות רכות, או המסרק עשוי עם רווחים גדולים בין השינים – מותר, שאין זה פסיק רישיה שייתלשו שערות (שמירת שבת כהלכתה מהדורה חדשה יד נ. וראה משנה ברורה שג ס"ק פז-פז), ונהגו שיהא הכלי מיוחד לשבת (מגן אברהם שכו, בתחילת הסימן), שלא יהא נראה כמעשה חול (משנה ברורה שג ס"ק פז).

לחוף ולפספס ביד – מותר, שאינו מתכוין להשרת שיער, וגם אפשר שלא יבוא לידי כך (בית יוסף שם, על פי שבת נ ב; רמ"א שם).

פאה נכרית נכון להימנע מסירוקה (אגלי טל מלאכת גוזז י; שו"ת בית יצחק או"ח סוף טו; מנחת שבת פ ס"ק קיז; קצות השלחן קמג בבדק השלחן סק"י, ושם קמו ס"ק כא)¹³.

מילה יש מן הראשונים הסובר שאף במילה – שלא בזמנה (ראה ערך מילה) – חייב משום תולדת גוזז (שיטה מקובצת כתובות ה ב), שכיון שדרך בני ישראל למול את הערלה, הרי זו כמיותרת, ודומה לצפרנים ושיער (מנחת חינוך לב, מוסף השבת, גוזז; אבני נזר קלא).

נטילת שן הנוטל שן בשבת – יש מהאחרונים המסתפק אם חייב משום גוזז, שמאחר שנולד בלי שינים וכשנעשה זקן שוב שיניו נופלות, אפשר שזה אינו כגופו, או שכגופו הוא ולא שייך בו גוזז (אבני נזר שם).

זכוכית יש להתיר להן אף לדעה זו, לפי שאין האשה רגילה להסיר שערותיה בזוג של מספרים, ולפיכך אין לחוש שמא תביא מספרים (המאור שם).
13. וראה הערת הגר"י אויערבאך בשמירת שבת כהלכתה מהדורה חדשה יד הערה קלו. 14. ומכל מקום מן התורה אסור אף בשערה אחת, כדין כל חצי-שעור (ראה ערכו). מגן אברהם שם סק"ב; משנה ברורה שם סק"ג.

משנה). 12. ויש מהראשונים הסוברים שנחלקו בזה תנאים: יש אומרים שרק מראה של מתכת נאסרה (תוספתא שם; רבי מאיר בגמ' שם; רבי בירושלמי שם); ויש אוסרים בכל מראה (חכמים בגמ' שם, ובירושלמי שם), שעיקר הגזרה היתה במראה של מתכת, ומשום זו אסרו בכל המראות (המאור שם; רשב"א שם, בשם הרב ר' משה ברי יוסף), ומכל מקום נשים המסתכלות במראה של

גוי¹אדם מאומות העולם, שאינו מִישראל²

• דיניהם;	הפרקים:
• בקנינים;	• גדרו;
• בהתמנות;	• היחס;
• בשליחות;	• בדיני התורה בכלל;
• בעדות ונאמנות;	• באישות;
• בתורת חשוד;	• בקרבנות;
• חשש לימוד ממעשיו;	• בנדרים והקדשות;
• ביחס לגופו;	• במצוות התלויות בארץ;
• ביחס לממונו;	• במצוות התלויות בממון;
• טבעו;	• בעשיית מצוה של ישראל;
• ספק גוי.	• בטומאה וטהרה;

אלא על גוי העובד עבודה זרה, כמו באיסור הנאה של סתם-ינים (ראה ערכו) שכתבו ראשונים: כל מקום שנאמר גוי סתם - הרי זה עובד עבודה זרה (רמב"ם מאכלות אסורות יא ח); ויש שכתבו כן אף בגזרות אחרות שגזרו חכמים בגוים, שאין הכוונה אלא בגוי עובד עבודה זרה, אבל כל שאנו יודעים בו שאינו עובד עבודה זרה אינו בכלל, אף על פי שלא קיבל עליו להיות גר-תושב (ראה ערכו), ולענין להחיותו ולפרנסו בלבד הוא שאמרו שצריכים לקבלת גר תושב (תורת הבית הארוך ה א).

בדברים שהבדילו בין גוי עובד עבודה זרה לגוי סתם, יש שנסתפקו אם הכוונה שבני כל אותה אומה אינם עובדים עבודה זרה, אבל אם כל האומה עובדים עבודה זרה לא די מה שגוי יחיד אינו עובד, או אפילו שכולם עובדים עבודה זרה, וזה הגוי ידוע לנו שאינו עובד - נחשב כגוי סתם שאינו עובד עבודה זרה (כסף משנה שם)⁴.

ערלים כל הגוים נקראו ערלים, ואפילו המולים שבהם, שאין הערלה קרויה אלא לשמם, שנאמר: **פִּי כָל הַגּוֹיִם עֶרְלִים** (ירמיהו ט כח), ואומר: **הַפִּלְשִׁתִּי הָעֶרְלָה הַזֶּה** (שמואל א יז כו), ואומר: **פֶּן תִּשְׁמַחְנָה בְּנֹת פְּלִשְׁתִּים פֶּן תַּעֲלֶזְנָה בְּנֹת הָעֶרְלִים** (שמואל ב א כ). משנה נדרים לא ב⁵, ולכן הנודר הנאה מן הערלים אסור במולי אומות העולם, והנודר מן המולים מותר בהם (משנה שם; רמב"ם נדרים ט כב; טוש"ע יו"ד ריז מא-מב).

ישראל שהמיר דתו, ישראל, אף על פי שהמיר, ואפילו גר שחזר וגר שחזר לסורו לסורו, אינו נעשה גוי על ידי כך, שישאל אף על פי שחטא ישראל הוא (סנהדרין מד א, ויבמות מז ב), אלא

גדרו

במקרא אדם שאינו מִישראל נקרא במקרא בשם נכרי, כמו: **אֶת הַנְּכָרִי תִּגְשֶׁ וְאֶשֶׁר יִהְיֶה לְךָ אֶת אַחִיךָ תִּשְׁמַט יָדְךָ** (דברים טו ג), או **בֶּן נֹכֵר**, כמו: **וּמִקֵּנֶת כֶּסֶף מִכֶּל פֶּן נֹכֵר אֲשֶׁר לֹא מִזְרַעְךָ הוּא** (בראשית יז יב), אבל השם גוי - בתורת אומה, ולא על אדם יחיד - נאמר במקרא אף על ישראל כמו: **וְרָאָה פִּי עַמֶּךָ הַגּוֹי הַזֶּה** (שמות לג יג).

כלשון חכמים חכמים הרגילו לקרוא לאיש שאינו מִישראל גוי, לפי שכשרצו להזכיר מי שאינו מִישראל ולא נתברר אצלם מאיזה גוי הוא - אם אדומי, או ישמעאלי, או משאר האומות - היו אומרים גוי, כלומר שהוא מגוי אחר שאינו מִישראל (ספר השרשים לרד"ק, גוי; מכלל יופי בראשית כ ד), אף על פי שבלשון המקרא לא נאמר גוי על היחיד (ראה ראב"ע שמות כא ז), ואף בת הגוי קראו בשם גויה (ירושלמי יבמות ב ו)³.

לגוים רבים, יש שקראו בשם אחרים, כמו: שלך אי אתה רואה, אבל אתה רואה של אחרים (פסחים ה ב), ויש שקראו בשם עממים (ביצה ו א).

קודם סתן אף בנוגע לזמן שקודם מתן תורה, שגם ישראל לא **תורה** יצאו מכלל בני נח בנוגע למצוות ואיסורים שממתן תורה (ראה ערך בן נח), נקראו בתלמוד בני אדם בניגוד לישראל בשם גוי, כמו: בית דין של שם גזרו על זנות בת ישראל עם גוי (עבודה זרה לו ב). ומצינו שלמדו דין של גוי מלוט, אבל לא מעשו, שמא ישראל מומר דינו אחר (קדושין יח א).

עובד עבודה זרה יש שנאמרו דברים בתלמוד על גוי סתם, ואין הכוונה

גוי. 1. ה, טור' רפ"ש-סו. 2. בתואר "גוי" נתכנה מי שאינו זהיר לקיים שבע מצוות בני-נח; מי שאנו מוחזקים בו שזהיר לקיימן, אך לא קיבל אותם עליו בבית דין נקרא "בן-נח" (ראה ערכו); ואילו מי שקיבל אותם עליו הוא "גר-תושב" (ראה ערכו). ריטב"א מכות ט א. 3. ויש שקראו לגוי ארמאי (עבודה זרה כו ב), ולנקבה ארמית (משנה סנהדרין פא ב). כמה שמות אחרים מצינו בדפוסים של התלמוד, כמו: מצרי, כנעני, אדומי, עמלקי, כושי, כותי - לא במובן כותי ממש, אלא במובן גוי - עכו"ם, עובד עבודה זרה, ועובד אלילים - לא במובן עובדי עבודה זרה, אלא במובן גוי - ואינם אלא תיקונים מאוחרים מחמת בקורת הצנזורה. וראה טוב רואי ברכות ח ב על ההבדל בפירוש גוי ונכרי. 4. ויש מן הראשונים שכתב שלא נאמר סתם גוי בתלמוד אלא על העמים הקדומים שאינם גזורים בנימוסים ודת, ושלא קיימו שבע מצוות בני נח, אבל אלה שגזורים בדרכי הדת ועובדים האלהים על איזה צד, אף על פי

שאמונתם רחוקה מאמונתנו, אינם בכלל כל הדברים (מאירי בבא קמא לו ב, ושם קיג ב), אלא כל שדבריהם לענין חשש איסור שבת ואיסור מאכלות ומשתאות, או כשגזרו משום חשש חתנות, כל האומות שוות בו, ואילו הדברים שנאמרו מפני שחשודים הגוים על עבודה זרה ושפיכות דמים וכיוצא בהם לא נאמרו אלא באומות הקדומות (מאירי עבודה זרה כו א). 5. ונצרכו כל שלשת הפסוקים, שאם היו מביאים ראיה רק מהפסוק הראשון הייתי יכול לדחות, שהכוונה שכל הגוים ערלי לב, כמו בסוף הפסוק שם: **וְכָל בֵּית יִשְׂרָאֵל עֶרְלִי לָב** (ירמיהו שם), ולכן מביאים ראיה מהפסוק השני, שבו דוד קורא לגלית ערל, למרות שאינו יודע אם נולד מהול, מכיון שכל הגוים ערלים; אך גם אותו ניתן לדחות, שאין הדבר מצוי שיוולד אדם מהול, לכן מביאים ראיה מהפסוק השלישי שבו מכוונים כל הפלשתים ערלים, למרות שלא יתכן שבעם גדול לא יהיו כמה אנשים שנולדו כשהם מהולים (ר"ן שם ד"ה ואומר).

• וכמוש, עבודתו בפריעת הראש, ושלא ילבש בגד תפור.

מכל מקום נכרתה עבודה זרה מפיהם, וביחוד השם יתעלה אין להם טעות כלל, והם מבארים כל מעשיהם ככניעה לפני האל יתעלה, ומכיון שאין הם עושים אותם לשם עבודה זרה, אלא לבם מסור לשמים, אינם עובדי עבודה זרה (שו"ת הרמב"ם שם) ¹⁴.

ומכל מקום לגבי ישראל עבודתם היא עבודה זרה גמורה, שהיא ביהרג-ואל-יעבור (ראה ערכו), שהרי המודה באמונתם כופר בתורת משה שאינה אמת כמות שהיא בידינו, וכל כיוצא בו עבודה זרה היא (ריטב"א פסחים כה ב, בשם הרי"ף).

ויש שכתבו, שאמונת הישמעאלים היא עבודה זרה גמורה (אבן עזרא שם; שו"ת הרדב"ז סי' אלף כג (ח"ד סי' צב); הריטב"א, הובא בשו"ת הרדב"ז שם; טהרת המים מערכת י כז) ¹⁵.

פקיעת השם השם גוי נפקע בשתי דרכים:

• כשנתגייר ובא לכלל ישראל בגירות גמורה, שמל

וטבל לשם גירות (ראה ערכו. ברכות מז ב).

• כשנעשה עבד-כנעני (ראה ערכו), וקיבל המצות שהעבדים חייבים בהן, שאז יצא מכלל הגוים, אף על פי שעדיין לא בא לכלל ישראל (סנהדרין נח ב; רמב"ם איסורי ביאה יב יא).

היחס

יחס לאב גוי שבא על הגויה וילדה, נחלקו אמוראים אם הולד מתייחס אחר אביו ונחשב לבנו:

• יש אומרים שהולד מתייחס אחר אביו (רבי יוחנן בירושלמי יבמות ב ו; רבי יוחנן וריש לקיש בבבלי שם סב א), שנאמר: **בְּעֵת הָהִיא שָׁלַח בְּרָאדָן בְּלָאדָן בֶּן בְּלָאדָן מֶלֶךְ בָּבֶל (מלכים ב כ יב), ונאמר: וַיִּשְׁלַח וגו' אֶל בֶּן הָדָד בֶּן סִבְמָן בֶּן חִזְיוֹן מֶלֶךְ אֲרָם (מלכים א טו יח. ירושלמי שם), וכן הלכה (רמב"ם אישות טו ו, ושם נחלות ב יב).**

• יש אומרים שאינו מתייחס אחריו (רבי שמעון בן לקיש בירושלמי שם), ולא ייחס הכתוב את ברודך בלאדן אלא בשביל שכיבד את זקנו, ואת בן הדד אלא כדי להודיענו שהוא רשע בן רשע (סתמא דגמ' בירושלמי שם); או שאין להביא ראיה כלל מהפסוקים הללו, מכיון שגם בעבדים שאין להם יחס מצינו שנאמר: **וּלְצִיבָא חֲמִשָּׁה עָשָׂר בָּנִים וְעֶשְׂרִים עֶבְדִּים (שמואל ב ט י). רבי תנחומא בירושלמי שם, לדעה זו).**

יחס לאומה אף ביחס של האומה הולד הולך אחר הזכר, שאם אחד מן האומות בא על אחת משבע האומות שעליהן נאמר: **לֹא תַחֲזִיחַ בָּל נִשְׁמָה (דברים כ טז), והוליד ממנה בן או בת, מותר לקנותם בעבד או בשפחה, ואינן בכלל לא תחיה,**

שלכמה דברים נתנו לו דין גוי (ראה ערך אכילת פסחים, וערך בטול רשות, וערך מומר).

עשרת בבני עשרת השבטים שנטמעו בין הנכרים, נחלקו **השבטים** אמוראים:

• יש אומרים שהם בכלל ישראל, ולכן נוהג בהם דין ממזרות, שהם לא נזהרו ונשאו נשים פסולות (רב אסי ביבמות טז ב; רבי יוחנן שם יז א).
• ויש אומרים שבית דין שבאותו הדור עשאום גוים גמורים, שנאמר: **בְּה' בָּגְדוּ כִּי בָנִים זָרִים יִלְדוּ (הושע ה ז). שמואל שם, ללשון השניה בגמ', ומאירי שם).**

נוצרים יש הסבורים שהנוצרים עובדי עבודה זרה הם (רמב"ם עבודה זרה ט ד, בנוסחאות לא מצונזרות, על פי עבודה זרה ז ב, בנוסחאות לא מצונזרות, ורמב"ם מאכלות אסורות יא ז, ושם יג יא בדפוסים שלא צונזרו) ⁶, ואין הבדל בזה בין חילופי כתותיהם (פירוש המשניות לרמב"ם עבודה זרה א ג, בנוסחאות לא מצונזרות), שהם החליפו התורה ועובדים אלוה מבלעדי ה' (רמב"ם מלכים יא ה, בנוסחאות לא מצונזרות), שמחלקים האלהות לשלשה, ומאמינים שהוא אחד והוא שלשה (מורה נבוכים א ו), ואמונת השילוש מנוגדת לאמונה באחדות ה' (הרב חיים דוד הלוי בתחומין ט עמ' 73) ⁷.

ויש הסבורים, שאין דין הנוצרים כעובדי עבודה זרה (רבנו ירוחם נתיב יז חלק ה) ⁸, כל שהוא מעממים הגדורים בדרכי הדת ועובדי האלהות על איזה צד, אף על פי שאמונתם רחוקה מאמונתנו (מאירי בבא קמא קג ב, וראה מאירי עבודה זרה ב א, ושם ו ב) ⁹, ועל פי הפוסקים הסוברים שכן נח אינו מוזהר על השיתוף (רבנו תם בתוספות סנהדרין סג ב ד"ה אסור, ותוספות בכורות ב ב ד"ה שמו, ורא"ש סנהדרין ז ג; רמ"א או"ח קנא א; ש"ך יו"ד קנא סק"ז; מור וקציעה רכז) ¹⁰, או משום שבזמן הזה אין הגויים עובדי עבודה זרה, אלא מנהג אבותיהם בידיהם (חולין יג ב. אור זרוע ד פסקי עבודה זרה צה; טור ובי"י יו"ד סוף קמח; שלחן ערוך שם יב; ש"ך יו"ד סי' קכג סק"ב) ¹¹.

מוסלמים יש שכתבו שהמוסלמים אינם עובדי עבודה זרה (רמב"ם מאכלות אסורות יא ז, ושו"ת הרמב"ם (פרידברג) תמח ¹²; תורת הבית הארוך ה א; אהל מועד, איסור והיתר י ב; ט"ז יו"ד קכג ס"ק יח; בן איש חי שנה ב בלק א) ¹³, ואף על פי שיש בעבודתם כמעשה שלשה מיני עבודה זרה, פעור ומרקוליס וכמוש, והם עצמם מודים בדברים אלו היום וקוראים להם שמות בלשון ערבי:

• פעור, עבודתו שיפעור עצמו לפניו או שיניח ראשו ויגביה ערותו למולו, כמו שהישמעאלים משתחווים בתפילתם.

• ומרקוליס, עבודתו ברגימת האבנים (שו"ת הרמב"ם שם), כמו שהישמעאלים עושים במכה (אבן עזרא דניאל יא ב).

דעת ו ס. וראה עוד מאמרם של ד. פיקסלר וג. נדל, תחומין, כב, תשס"ב, עמ' 68 ואילך. ¹². וכן: איגרות הרמב"ם, הוצאת שילת, כרך א עמ' רלח, באיגרת תשובה לר' עובדיה הגר, וכפתור ופרח פי"ה ד"ה על יינו, בשם הרמב"ם, ושו"ת הרדב"ז סי' אלף כג (ח"ד סי' צב), בשם הרמב"ם. ¹³. וראה גם: שו"ת הגרי"א הרצוג יו"ד א מט, והגרי"א הרצוג, תחומין ב תשמ"א עמ' 171; שו"ת יביע אומר ז יו"ד יב ב-ד, ויחזיק דעת ו ס, בהע' בעמ' שב. ¹⁴. ויש מהמפרשים שכתב שרגימת האבנים במכה היא עבודה זרה גמורה (ראב"ע שם), וכן יש מהאחרונים שכתב שכל מה שכתבו שהם מייחדים לאל ולבם מסור לשמים הוא דוקא בדורות הקדומים, אבל בדורנו שאנו רואים רוע תכונתם של המוסלמים ורשתתם, והאיך שהם מתחנפים ומתחברים לכל עובדי האלילים בכל הארצות, אין ספק שאין להם שום אמונת אמת וניצוץ של יחוד שמו יתברך (דברי יציב יו"ד מ). ¹⁵. וראה עוד בשו"ת יחזיק דעת בהע' שם. וראה עוד בעניין מעמד

6. וכן משמע שיטת הרשב"ם בתוס' סנהדרין סג ב ד"ה אסור. וראה עוד באריכות בשו"ת יביע אומר ז יו"ד יב א. ⁷. ומכל מקום אין לגוים איסור בעבודה זרה בשיתוף, ולכן אין איסור לגרום לנוצרים להשבוע בשם אלהיהם, שמשפתים עמו יחד שם שמים (תוספות סנהדרין סג ב ד"ה אסור). ויש מהאחרונים שכתב לחקל בדינם כעובדי עבודה זרה בימינו, שאינם אדוקים בתם, וכפי שהקלו ראשונים בסתם יינם של הגוים (ראה ערך יין-נסך. הרב חיים דוד הלוי שם עמ' 74). ⁸. וראה חידושי הרמב"ם עבודה זרה יג א. ⁹. וראה הגרי"א קוק, באיגרות ראיה א פט ובשו"ת משפט כהן נח; הגרי"א הרצוג, תחומין, ב, תשמ"א, עמ' 174-5. ¹⁰. וראה עוד משנת חכמים ריש הלכות יסודי התורה סוף לאו א, בשם הרב ישעיה בערלין; פתחי תשובה יו"ד קמז סק"ב; סי' סדר משנה יסודי התורה א ז. וראה במאמרו של הרב י. גרשון, תחומין, ב, תשמ"א, עמ' 180-192. וראה ערך בן נח. ¹¹. וראה שו"ת יחזיק

ויש מהאחרונים שנסתפק בישראל שבא על הגויה שהולד כמותה, אם הכוונה שהולד הוא גוי, אבל אין עליו שם האומה הפרטית של הגויה, ואם היא עמונית אין על הולד שם עמוני, וכשנתגייר מותר לבוא בקהל מיד, או שיש על הולד אף שם האומה הפרטית של האם, והוא עמוני (צפנת פענח תנינא עמ' 162).

גוי הנא על גוי הבא על בת ישראל, אין הולד גוי (קדושין סח ב; **בת ישראל** רמב"ם שם; טוש"ע שם יט), אלא הוא ישראל כשר, ואינו צריך גירות (פתחיתשובה אה"ע ד סק"א)¹⁶, שכל הבא מן הגוי הרי הוא כאמו, ואין משגיחים על האב (רמב"ם שם), ואין לגוי יחס לגבי ישראל, והבן שייך אחר האם מישראל (רש"י בכורות מז א ד"ה דאיעבר)¹⁷, שנאמר: **כִּי יִסֵּר אֶת בְּנֵהוּ מֵאֶתְרֵי** (דברים ז ד), ומוסב על מה שנאמר שם: **בְּתָף לֹא תִתֵּן לְבָנוֹ** (שם ג), שהוא יסיר את בן בתך, הרי שבן בתך מן הגוי קרוי בןך (קדושין שם, ורש"י ד"ה כי יסיר)¹⁸.

ממזרות אין ממזרות לגויים, שישאל קדושתם גרמה להם, כמו שכתוב: **מִמְלַכֶּת פְּהִינִים וְגוֹי קְדוֹשׁ** (שמות יט ו. אור זרוע א, יבוס וקדושין תרז; הגהות מרדכי יבמות צח-צט, על פי רש"י יבמות יז א ד"ה לפסול, ושם כג א ד"ה לימא). ולפיכך:

- גוי שבא על אמו והוליד ממנה בן, אותו הבן כשיתגייר מותר לבוא בקהל (אור זרוע שם; הגהות מרדכי שם; בית יוסף ושו"ע אה"ע ד כא), והוא הדין כשלא נתגייר ובא על בת ישראל, שהולד כשר, שאינו גרוע משאר גוי (חלקת מחוקק שם ס"ק כא).

- וכן ממזר ישראל שבא על הגויה, הולד גוי, ואינו ממזר כשיתגייר, שהולד הולך אחר אמו להיות גוי (טוש"ע שם כ)¹⁹.

ירושא יש אבהות לגוי אף בנוגע לירושא, והגוי יורש את אביו דבר תורה (קדושין יז ב, ושם יח א, ונזיר סא א; רמב"ם נחלות ו ט; טוש"ע חו"מ רפג א), אלא שאינו יורש מאביו את העבדים כנענים, שנאמר בהם: **מֵהֶם תִּקְנוּ** (ויקרא כה מה) – אתם קונים מהם ולא הם קונים זה מזה, ולענין זה אמרו אין נחלה לגוי (נזיר סא ב, ורש"י ד"ה רב אחא), וכן אינו יורש עבד עברי הקנוי לאביו, שנאמר בו: **וְחָשַׁב עִם קָנָהוּ** (ויקרא כה ג) – ולא עם יורשי קונהו (קדושין יח א), אלא כיון שמת הגוי – יצא העבד לחירות (רמב"ם עבדים ב יב).

ונחלקו אמוראים מנין למדים ירושת הגוי מאביו:

- יש אומרים שמתוך שהוצרכה התורה למעט שאינו יורש את העבד העברי, מכלל שיש לו יורשים (רבא בקדושין יז ב).

- ויש אומרים שהדבר נלמד מן הכתוב: **כִּי לְבָנִי לוֹט נִתְּתִי אֶת עֵר יִרְשָׁה** (דברים ב ט. רב חייה בר אבין אמר רבי יוחנן, למסקנת הגמ' שם יח א).

בנוגע לשאר הירושות, מלבד האב, נחלקו ראשונים:

- יש אומרים ששאר ירושותיהם מניחים אותם לפי מנהגם (רמב"ם שם), שלא מצינו שיהיה סדר נחלות אלא לישראל בלבד (מגיד משנה שם), או מפני שבתחילת פרשת הנחלות כתוב: **וְאֵל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל תִּדְבֹּר לְאָמֹר** (במדבר כז ח. תורה תמימה דברים שם).

- ויש אומרים שלא את אביו בלבד אלא אף את שאר מורישיו יורש הגוי מדברי תורה (מאירי קדושין יז ב).

ומכל מקום ירושת האב אצלם שונה מאצלנו:

שנאמר: **וְגַם מִבְּנֵי הַתּוֹשְׁבִים הַגֵּרִים עִמָּכֶם מֵהֶם תִּקְנוּ** (ויקרא כה מה); ואם אחד משבע האומות בא על אחת משאר האומות, והוליד בן או בת – אסור לקנותם (תורת כהנים בהר פרשה ו ד; יבמות עה ב) שבנו נדון אחר האב (פירוש הראב"ד לתורת כהנים שם).

וכן אדומית או מצרית שנישאת לעמוני – הולד עמוני, ואם הוא זכר אסור לבוא בקהל עד עולם, ואם נקבה מותרת מיד; ואדומי או מצרי שנשא עמונית, המותרת לבוא בקהל ישראל, הולד אדומי או מצרי, שעד שלשה דורות אסור בקהל (ירושלמי יבמות ח ג; טוש"ע אה"ע ד ז).

ונחלקו בדבר:

- יש אומרים שלא אמרו באומות שהלך אחר הזכר אלא בגוי שהוליד מן הגויה, אבל גוי שהוליד משפחה כנענית הולד הולך אחר האם, וכן עבד שהוליד מן הגויה הולד כמותה, ועבד אין לו יחס (ירושלמי קדושין ג יג; רמב"ם עבדים ט א).

- ויש אומרים שאף בגוי שהוליד משפחה, ועבד שהוליד מגויה, הולד מתייחס אחר האב (השגות הראב"ד שם, על פי גמ' שם).

ישראל שבא על גויה אכן ישראל שבא על הגויה וילדה, הרי הולד גוי, כאמו (משנה קדושין סו ב; רמב"ם איסורי ביאה טו ד; טוש"ע אה"ע ח ה), ואין משגיחים על האב (רמב"ם שם), ומספר למודים בדבר:

- לאלה שאינם דורשים טעמא-דקרא (ראה ערכו), לפי שנאמר: **כִּי תִהְיֶינָה לְאִישׁ שְׁתֵּי נָשִׁים וְגוֹ' וְיִלְדוּ לוֹ בָּנִים** (דברים כא טו), שכל מי שאין אנו קוראים בו "כי תהיינה", היינו שאין קידושין תופסים לו בה, אין הבנים שלו (קדושין סח ב).

- ולאלה שדורשים טעמא-דקרא, שנאמר בשבעה עממים: **בְּתָף לֹא תִתֵּן לְבָנוֹ וּבְתוֹ לֹא תִקַּח לְבָנָהּ כִּי יִסֵּר אֶת בְּנֵהוּ מֵאֶתְרֵי** (דברים ז ג-ד), היינו שחתנך הנכרי יסיר את בן בתך (רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יוחי בגמ' שם, וירושלמי יבמות ב ו). ואף על פי שהכתוב מדבר בשבע אומות בלבד, הרי נאמר: **"כִּי יִסֵּר"**, לרבות כל המסירים (גמ' שם, לרבי שמעון). ונחלקו ראשונים מהו הלמוד:

- יש מפרשים שמתוך שלא הקפידה תורה על זה שבתו של הנכרי תסיר את בנה הנולד לה מבניך מאחריה, נשמע שאותו בן אינו קרוי בןך אלא גוי גמור הוא (רש"י שם ד"ה ואין בתך, ויבמות יז א ד"ה אמר בןך).

- ויש מפרשים ש"כי יסיר" מוסב באמת על בתו לא תקח לבנך, שהחותן הגוי יסיר את בן הגויה מלהיחשב בקהל ומלהיות אחריה, שלא נחשב בכלל ישראל (תוספות קדושין שם ד"ה בןך, ויבמות שם ד"ה ואין, בשם רבנו תם; רמב"ם יבוס א ד, ושם איסורי ביאה יב ז).

וכן עשו הלכה למעשה בעולי הגולה, שנאמר: **נִכְרַת בְּרִית לְאַלְהֵינוּ לְהוֹצִיא כָּל נָשִׁים וְהַנּוֹלָד מֵהֶם** (עזרא ג א), ומפורש שם שעשו כן מפני שכך נזכר בתורה שנאמר שם: **וּכְתוּרָה יַעֲשֶׂה** (שם. רבי חגי בירושלמי שם).

אף ממזר ועבד-כנעני שבאו על הגויה, הולד גוי, שהולך אחר האם (רמב"ם יבוס א ג; טוש"ע אה"ע ד כ).

מתן תורה נחלקו ראשונים – ראה ראב"ד ור"ש משאנץ תורת כהנים אמור פרשה יד א; רמב"ן עה"ת ויקרא כד י, בשם הצרפתיים. ¹⁹ ויש שכתב שגם בגוים יש ממזרות, וגוי שבא על אמו מכיון שהיא מחייב מיתות בית דין, ומעריכות שכן נח חייב בהן – הולד בעודו בגיותו ממזר, אלא כשנתגייר מותר

המוסלמים במאמרו של הרב ש. אבינר, תחומין, ח, עמ' 344 ואילך. ¹⁶ הדעות השונות אם הולד כשר, או פגום, או ממזר, ראה ערך ממזר. ¹⁷ ויש אומרים שהולד גוי, אלא שאם יתגייר יהיה כשר (תוספות קדושין עה ב ד"ה ורבי; פסקי תוספות שם קמב). ¹⁸ בדין גוי הבא על בת ישראל קודם

- יש אומרים ש"חברו" כולל גם את הגוי (תוספות שם ד"ה אומר; שו"ת רבי עקיבא איגר צה).
- ויש אומרים שאין גוי בכלל "חברו" (תוספות מעילה כ א ד"ה נתנה; הגהות אש"ר ביצה ג ט, ועבודה זרה א ג; נודע ביהודה תניינא אה"ע לח).

באישות

על דינים שעל ישראל ביחס לגוי באישות דנים: באיסור חיתון, בביאת זנות, ובתפיסת קידושין.

באיסור חיתון אסור מן התורה להתחתן עם האומות, שנאמר: וְלֹא תִתְחַתֵּן בָּם בְּתָף לֹא תִתֵּן לְבָנוֹ וּבְתוֹ לֹא תִקַּח לְבָנָהּ (דברים ז א), ונחלקו תנאים באיזו אומות המדובר:

- לאלה שאינם דורשים טעמא-דקרא (ראה ערכו) – לא נאמר הלאו אלא על שבע האומות, שנוכרו לפני כן בפרשה (שם א), שמאחר שנאמר: כִּי יִסֵּר אֶת בְּנֵי מִצְרָיִם וְעַבְדוּ אֱלֹהִים אֲחֵרִים (שם ד) נתמעטו שאר האומות שאינן אדוקים בעבודה זרה כמותם (תנא קמא בעבודה זרה לו ב, וחכמים בקדושין סח ב, ורש"י שם ד"ה דדריש, ותוספות שם ד"ה הניחא)²².

- לדורשים טעמא-דקרא – אחד שבע אומות, ואחד כל שאר האומות באיסור זה, שנאמר: "כי יסיר", לרבות כל המסירים (רבי שמעון שם ושם), שהרי אף אם לא נאמר בתורה כי יסיר היינו דורשים טעם זה מעצמנו, ולמה נאמר, אלא לרבות שאר האומות (רש"י ותוספות קדושין שם), או שכיון שאמרה תורה שהטעם של לא תתחתן הוא משום כי יסיר נלמד מזה לכל המסירים מאחרי המקום (ר"ן שם).

ונחלקו ראשונים:

- יש אומרים שאין האיסור בשאר אומות משום לא תתחתן, שהרי האיסור אינו אלא בגיותם, שלאחר שנתגיירו אין איסור על שאר האומות לדברי הכל, שגרים מותרים לבוא בקהל, ובגיותם לא שייך חיתון, שאין קידושין תופסים בגוי (ראה להלן), אלא האיסור הוא משום הלאו של בתן לא תתן לבנו ובתו לא תקח לבנך (תוספות עבודה זרה שם ד"ה דכתיב, וקדושין שם ד"ה אמר, על פי יבמות עו א; סמ"ג לאוין קיב), והכתוב לצדדין נאמר: לא תתחתן בשבע אומות, אפילו בגירותם, וכולל לאו זה בגיותם ובגירותם, אבל שאר אומות בגירותם מותרים, ובגיותם לא תתן וגו' כי יסיר, וכן כל המסירים (רשב"א רמב"ן וריטב"א קדושין שם), ומכאן ששאר האומות שנתרבו מכי יסיר, אין לרבות אלא בגיותם, שבגירותם כבר אינם מסירים (רמב"ן וריטב"א שם).

- ויש אומרים שהאיסור הוא משום לא תתחתן, ולא זה נאמר על זמן גיותם (רמב"ם איסורי ביאה יב א).

אף להלכה נחלקו ראשונים:

- יש אומרים שישראל שבעל גויה משאר האומות דרך אישות, או ישראלית שנבעלה לגוי דרך אישות, הרי אלו לוקים מן התורה, שנאמר: לא תתחתן בם וגו', וכל האומות באיסור זה, וכן מפורש על ידי עזרא: וְאֶשֶׁר לֹא נָתַן בְּנֵיהֶם לְעַמִּי הָאָרֶץ וְאֵת בְּנֵיהֶם לֹא נָקַח לְבָנֵיהֶם (נחמיה י לא. רמב"ם שם; חינוך תכז; שו"ע אה"ע טז א).

- הבת יורשת אצלם כבן (רש"י יבמות סב א ד"ה בנכריות).

- הבכור יורש אצלם כפשוט (רש"י שם; תוספות שם ד"ה דלאו, ובכורות מז א ד"ה דבהיותו)²⁰.

דיני ירושת הגוי זה את זה נאמרו אף על פי שאין לנו ליתן חוקים להם, שהרי זה נוגע לנו, כשיש פקדון או מלוה של הגוי אצל ישראל ומת הגוי, שאינו הפקר, אלא ליורשו, וחייב הישראל להחזיר לו (תשובת רב נטרונאי גאון בתשובות הגאונים (מוסאפיה ליק) כג, בשם מר רב צדוק גאון), שכל המחזיק בנכסי הגוי שמת צריך להחזיר ליורשו, שגזל בידו (ריטב"א ומאירי קדושין יז ב), ואם בא לפנינו לדין מוציאים מיד המחזיק ונותנים לו (מאירי שם).

דין זה של ירושת הגוי אמור אף בגוי שהוא עובד עבודה זרה, ומן האומות שאינן גדרות בדרכי הדתות (מאירי שם).

עריות לא אמרו שיש אבהות לגוי אלא בנוגע ליחס וירושה, שגילתה התורה בהם שיש להם אבהות, אבל לא לענין עריות (רמב"ן יבמות צא א), שהתורה הפקירה זרעו, שנאמר: בְּשֹׁר חֲמוּרִים בְּשָׂרָם וְזָרָמָת סוּסִים וְרִמָּתָם (יחזקאל כג כ), ואפילו ידוע בודאי שהוא אביו (גמ' שם)²¹.

בדיני התורה בכלל

חוביו של גוי, במצוות ובאיסורים, הם חיוביו של בן נח, שישראל בלבד יצאו בקבלת התורה מכלל בני נח (סנהדרין נט א), וכל גוי המקבל עליו שבע מצות בני נח ונוהר לעשותן – הרי זה מחסידי אומות העולם, ויש לו חלק לעולם הבא (רמב"ם תשובה ג ה, ושם מלכים ח יא), ולא נאמר: וְלֹא יִהְיֶה שְׂרִיד לְבֵית עֲשׂוֹ (עובדיה א יח) אלא במי שעושה מעשה עשו (עבודה זרה י ב). ואמרו שיש צדיקים באומות העולם שאומות העולם מתקיימים עליהם (חולין צב א).

דינים מיוחדים דינים מיוחדים יש בתורה בנוגע לגוים או בשל **בנוגע לגוים** גוים:

- כשכתבה התורה דינים מפורשים בנוגע לגוים, כגון באיסור אכילת פסח: כָּל בֶּן נֶכֶר לֹא יֹאכַל בוֹ (שמות יב מג).

- כשכתבה התורה דינים על ישראל בלבד, ומיעטה את הגוי באחד מן המיעוטים, על ידי המילה "ישראל", כגון: דְּבָרוּ אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וגו' כִּי יִהְיֶה זָב מִבְּשָׂרוֹ (ויקרא טו ב) – בני ישראל מטמאים בזיבה, ואין הגוים מטמאים בזיבה (נדה לד א), או על ידי שאר כינויים המתייחסים לישראל, כגון "לך" ו"אתם" (ראה פסחים ה ב, וקדושין מא ב).

- במקום שרבתה תורה בגוי באחד מן הריבויים, על ידי המילה "בני אדם", כגון: הַשְּׂמִים שְׂמִים לָהּ וְהָאָרֶץ נָתַן לְבְנֵי אָדָם (תהלים קטו טז) – מכאן יש הלומדים שיש קנין לגוי בארץ ישראל לחפור בה בורות שיחין ומערות (ראה ערך אין קנין לנכרי בארץ ישראל. גיטין מז א), או שאר כינויים כלליים, המתייחסים לכל בני אדם הראשון, כגון "איש" ו"האדם".

כשנאמר בתלמוד בדינים שנאמרו בתלמוד בלשון "חברו", כגון: אומר אדם לחברו – בשבת – הנראה שתעמוד עמי לערב (שבת קנ א), נחלקו ראשונים ואחרונים:

בעריות של שאר האב, ראה ערך בן נח; על זכויות אב גוי בבנו, ראה ערך אב א. 22. אם האיסור הוא בגיותם או בגירותם, ראה ערך שבע אומות.

לבוא בקהל מטעם שגר שנתגייר כקטן שנולד (לבוש שם כ-כא). 20. על ירושת גר את אביו הגוי, וגוי את אביו שנתגייר, ראה ערך גר. 21. אם הגוים אסורים

גוי הנא על גוי שבא על בת כהן פוסלה מן התרומה, וכן פוסל בת כהן את הכהנת והלויה והישראלית בביאתו מן הכהונה, שנאמר: וּבַת כֹּהֵן כִּי תִהְיֶה אֲלֻמָּנָה וְגִירוּשָׁה וְזָרָה אֵין לָהּ וְשָׁכָה אֶל בֵּית אֲבִיהָ וְגו' (ויקרא כב יג) – מי שיש לו אלמנות וגירושים בה, יצא גוי שאין לו בה אלמנות וגירושים (יבמות מה א, ורש"י ד"ה יצאו; רמב"ם איסורי ביאה יח ב; טוש"ע אה"ע ד יט, ו ח), ואפילו לדעת הסוברים שבנה מן הגוי כשר (תוספות יבמות שם ד"ה יצאו).

אם ביאת גוי נחלקו ראשונים אם ביאת גוי היא ביאה:

היא ביאה • יש מהראשונים הסובר שביאת גוי אין שמה ביאה, והיא כביאת בהמה, כיון שהתורה הפקירה זרעו, שנאמר: אֲשֶׁר בָּשָׂר חֲמוּרִים בָּשָׂרָם וְזָרֵמֶת סוּסִים וְזָמָתָם (יחזקאל כג כ), ולכן אשת איש שזנתה ברצון עם הגוי אינה חייבת מיתה על ביאתו, וכן אין האשה מוזהרת ביהרג ואל יעבור בביאתו, וכן אין האשה נאסרת על הבעול הגוי לכשיתגייר כדרך שנאסרת על הבעול ישראל (תוספות כתובות ג ב ד"ה ולידרוש, וסנהדרין עד ב ד"ה והא, בשם רבנו תם; מאירי כתובות שם, בשם מקצת רבותינו הצרפתים), ויש מוסיפים שאף לבעלה אינה נאסרת אם אינו כהן (מאירי שם, בשם מקצת רבותינו הצרפתים).

• ורוב הראשונים סוברים שלענין יחס וקרבה בלבד אמרו שהתורה הפקירה זרעו (ראה לעיל), אבל לא לביאתו, שהיא ביאת איש ולא ביאת בהמה, ואשה נאסרת לבעלה ולבעלה בביאת גוי (תוספות שם ושם, בשם ריב"ם; מאירי כתובות שם; ארחות חיים ב עמ' 100, בשם כל חכמי דורו של רבנו תם).

אם הישראלית אף לדעה זו, כתבו ראשונים שאין האשה נהרגת (נהרגת על ביאה זו) על ביאה זו, כשם שאין ישראל נהרג על ביאת גויה, שנאמר: אֲשֶׁר יִנָּאֵף אֶת אִשְׁתּוֹ רֵעֵהוּ (ויקרא כ י) – פרט לאשת אחרים (המאור סנהדרין שם; מלחמות לרמב"ם שם; מאירי שם) ²⁶.

איסור על אף על פי שביאתו של גוי ביאה, מכל מקום אין הבעול האשה נאסרת על הבעול הגוי – לענין שתהא אסורה לו אחר כך, כשיתגייר – מטעמים אחרים:

• מפני שלא ניתוסף עליה איסור לבעול זה, שכבר היתה אסורה לו מקודם, ולא שייך לומר "אחד לבעול ואחד לבעול" בביאת הגוי (רא"ש כתובות א ד; טוש"ע אה"ע קעח יט).

• או שמכיון שנתגייר כקטן שנולד הוא (ראה ערך גר. מרדכי סנהדרין תשכ, בשם ר' יחיאל; ריטב"א כתובות שם).

כתפיסת קידושין אין קידושין תופסים בגוי, והמקדש את הגויה אין קידושין קידושין (קדושין סח ב; רמב"ם אישות ד טו; טוש"ע אה"ע מד ח), אלא הרי היא אחר הקידושין כמו שהיתה קודם הקידושין (רמב"ם שם), ואם נתגיירה אחר כך, אינה צריכה גט ממנו (שאילתות כה), וכן גוי שקידש בת ישראל אין קידושין קידושין (גמ' שם; רמב"ם שם; טוש"ע שם), ומספר למודים בדבר:

• נאמר: וְלֹא תִתְחַתֵּן בָּם (דברים יז א) – לא תהא לך בהם תורת חיתון (גמ' שם, לדעת רבי שמעון).

• נאמר שם: וּבַתוֹ לֹא תִקַּח לְבִנָּהּ (שם ג), שאין בהם תורת קיחה, דהיינו קידושין (תוספות שם ד"ה אמר, ויבמות עו א ד"ה בהיות).

• ויש אומרים שלא נאמר לא תתחתן אלא בשבע אומות בלבד (ס"מ לאוין קיב; טור שם; רמ"א שם, בשם יש חולקים).

מתי עוברים על הלאו האב המיוחד אשה מהם לבנו, או שנתן בתו לאחד מהם, עובר על הלאו, אלא שאינו לוקה, לפי שאין בו מעשה (ראה ערך לאו שאין בו מעשה), וכל שכן שהמזדווג בעצמו עמהם בכלל הלאו, כשהוא מיחדה לו לאשה (חינוך שם), ואין הלאו אלא כשכא עליה דרך חתנות ואישות (עבודה זרה שם; רמב"ם שם; חינוך שם).

ולא יעשה אדם שושבין לגוי משום לא תתחתן במ (ירושלמי עבודה זרה א ט), ומגזרת חכמים היא והסמיכוהו על הכתוב (מראה הפנים שם).

הבא על גויה הבא על הגויה בפרהסיא, בין דרך חתנות ובין דרך בפרהסיא זנות, קנאים פוגעים בו וממיתים אותו (רמב"ם איסורי ביאה שם ד, על פי משנה סנהדרין פא ב) ²³.

הנבעלת לגוי בבת ישראל הנבעלת לגוי נחלקו ראשונים:

בפרהסיא • יש סוברים שאין קנאים פוגעים בה, לפי שהולד כמותה, והוא כשר (מלחמות לרמב"ם סנהדרין עד ב).

• ויש סוברים שאף בה יש דין של קנאים פוגעים (הגהות מרדכי יבמות קח, בשם רבי אברהם הגדול מרגנשבורג).

ביאת זנות של ישראל על גויה בית דין של חשמונאים גזרו על הבא על הגויה דרך זנות, ועונשו בכרת מדברי קבלה (ראה ערך בועל ארמית).

ואף על פי שכל הבעול אשה לשם זנות בלא קידושין לוקה מן התורה, לפי שבעל קדשה (ראה ערך קדש; קדשה), אין הדברים אמורים אלא בבת ישראל, אבל גויה אינה בכלל הלאו שנאמר על קדשה, שבפירוש נאמר: לֹא תִהְיֶה קְדֻשָּׁה מִבְּנוֹת יִשְׂרָאֵל (דברים כג יח), ולא אסרה תורה אלא דרך חתנות, אבל הבא על הגויה דרך זנות, איסורו מדברי סופרים, גזרה שמא יבוא להתחתן (רמב"ם איסורי ביאה יב ב; טור אה"ע טז). ואל תתמה איך תהיה הישראלית הקדשה ביאתה בזנות בלאו, והגויה מדברי סופרים, שאיסור העריות הוא בגזרת הכתוב, ודבר שאין לו טעם בכל פרטיו (מגיד משנה אישות א ד) ²⁴.

יחוד עם גויה בין שמנה-עשר-דבר (ראה ערכו) שגזרו תלמידי שמאי והלל נמנית אף גזירה על בנותיהן (שבת יז ב), ונחלקו אמוראים אם פירושו שגזרו טומאת נדות על בנותיהן (ראה להלן. רב נחמן בר יצחק בעבודה זרה לו ב); או שגזרו על יחוד עם הגויה (סתמא דגמ' שם), וכן הלכה (רמב"ם איסורי ביאה כג ג; טוש"ע אה"ע כב ב).

ביאת זנות של גוי על ישראלית ראשונים שמן התורה ביאת היתר היא, ואינה אסורה אלא מדרבנן מגזירת בית דין של שם (תוספות יבמות טז ב ד"ה קסבר, ושם מה א ד"ה יצאו, על פי עבודה זרה לו ב; חידושי הר"ן סנהדרין עד ב), ולא שמענו שיהיה עונש כרת בה, כמו בישראל הבא על הגויה, שכן בנה של ישראלית ימשך אחריה ויהיה ישראל (חידושי הר"ן שם), ואין סברא לומר שיש בה איסור-עשה משום הוֹצִיאָהָ וְתַשְׁרֶף (בראשית לח כד) האמור בגזרת בית דין של שם (תוספות קדושין עה ב ד"ה ורבי) ²⁵.

23. על פרטי הדינים, ראה ערך בועל ארמית. 24. ויש מהראשונים הסובר שעיקר האיסור הוא מן התורה, אלא שבית דין של חשמונאים גזרו שיתחייב מלקות (חידושי הר"ן סנהדרין פב א). 25. ויש מן האחרונים שכתב להפך,

שהנבעלת לגוי יש בה איסור מן התורה, שעל גוי שבא על הישראלית אמרה תורה כי יסיר את בנה מאחרי (אבני מלואים טז סק"א). 26. ויש מהראשונים הסוברים שאשת ישראל הנבעלת לגוי חייבת מיתה בית דין (מאירי שם, בשם

שאינן באות בנדר ובנדבה, כגון עולת יולדת וכיוצא מהעולות שאינן באות משום נדר או משום נדבה (רמב"ם שם, על פי משנה שקלים א ה, לגירסתו), וכל שכן קיני זבים וזבות, שאינם שייכים כלל בגוים, שאין תורת זיבה בהם (ירושלמי שקלים א ה), ואין מקבלים מהם קרבנות חובה (זבחים מה א).

שקלים גוי ששקל (ראה ערך שקלים) - אין מקבלים ממנו (תורת כהנים אמור פרק ז יב; משנה שקלים שם), שנאמר: וּמִידָּן בֶּן יֶכָר לֹא תִקְרְבוּ אֶת לֶחֶם אֱלֹהֵיכֶם מִכָּל אֱלֹהִים (ויקרא כב כח). אין לי אלא תמידים הקרויים לחם, שנאמר: קָרַבְנִי לֶחֶם לְאִשִּׁי (במדבר כח ב), שאר כל קרבנות הציבור מניין, תלמוד לומר: "מכל אלה" (תורת כהנים שם), ואפילו בא הגוי ומסר לציבור, אין מקבלים ממנו (תוספות מנחות עג ב ד"ה איש).

גוי שהביא שלמים גוי שהביא שלמים מקריבים אותם עולות, שהגוי לבו לשמים, וכוונתו שיהא קרבנו כליל ולא שיאכל; ועוד, שנאמר: אשר יקריבו לה' לעלה (ויקרא שם יח) - כל שמקריבים יהיה עולה (מנחות שם, ורש"י ד"ה לבו לשמים; רמב"ם שם ג).

אמר הגוי בפירוש שהוא רוצה שהשלמים ייאכלו, להלכה שגוים אינם מביאים שלמים (ראה לעיל), אין מקבלים ממנו כלל (לקוטי הלכות שם, זבח תודה ד"ה אביא, במסקנתו).

נדר שלמים ונתנם לישראל על מנת שיתכפר בהם ישראל - כגון שהיה ישראל מחוייב שלמים, ונתנם גוי להוציאו ידי חובתו (רש"י שם ד"ה הכי קאמר) - אוכל אותם הישראל כשלמי ישראל, וכן אם נתנם לכהן, על מנת שיתכפר בהם הכהן, אוכלם הכהן (גמ' שם; רמב"ם שם).

גוי שהביא קרבנות נזיר אף בקרבנות נזיר אם אמר ישראל הריני נזיר, ושמע גוי ואמר מה שאמר זה עלי, מקבלים ממנו, שאינו אלא כפורע חוב של הישראל (ירושלמי נזיר ט א); ויש מהראשונים המסתפקים, שמא בקרבנות נזיר, אפילו אם הביא הגוי כדי לפטור ישראל נזיר מקרבנותיו, אין מקבלים ממנו, שלכך נאמר מיעוט מיוחד: "לעולה", פרט לנזירות (ראה לעיל), שלנזירות עצמה אין צריך למעט, שהרי אין להם נזירות כלל (ראה להלן: תוספות נזיר סא ב ד"ה אין).

גוי שהביא מנחה גוי שהביא מנחה, נחלקו בו ראשונים:

מנחה • יש אומרים שמקבלים ממנו, ומקריבים אותה כולה כליל, כדרך שמקריבים שלמיהם עולות (רש"י מנחות שם ד"ה שלמי), ואם הביא מנחת-נסכים (ראה ערכו), שכולה כליל, מקבלים ממנו (תוספות שם סא ב ד"ה בישראל).

• ויש אומרים שאין מקבלים מהם כלל (רמב"ם שם ב ג, לפי לקוטי הלכות שם עג ב, זבח תודה ד"ה ר"ע, ושפת אמת שם).

גוי שהביא נסכים אין מקבלים נסכי יין מן הגוי, שהביא אותם בתורת קרבן בפני עצמו, שנאמר בפרשת נסכים: הָאֶזְרָח (במדבר טו יג) - אזרח מביא נסכים, ואין הגוי מביא נסכים (מנחות עג ב, ורש"י ד"ה ואין), אלא שנחלקו שני לשונות בתלמוד אם נאמר דין זה רק לדעה שמקבלים עולות בלבד מגוים (ראה לעיל), ולדעה החולקת מקריבים נסכי גוי כדרך שמקריבים שלמיהם; או שדין זה נאמר אף לדעה החולקת, שמקבלים מהם מרבית הקרבנות, שמכל מקום אין מקבלים מהם נסכים שנתמעטו מגזרת הכתוב של האזרח (גמ' שם).

• נאמר שם: כִּי יָסִיר אֶת בְּנֵי וְגו' (שם ד), ולמדנו משם שולד גויה כמותה (ראה לעיל), ואם כן ודאי לא תופסים בה קידושין (רמב"ם שם, לגירסתו בגמ' שם; ר"ן שם, שכן גירסת הר"ף ופירושו).

• נאמר ביפת-תואר (ראה ערכו): וְאַחֲרַיִם בֶּן תָּבוּא אֶלֶּיהָ וּבָעֵלָתָהּ וְהִיָּתָה לָּהּ לְאִשָּׁה (דברים כא יג) - מכלל שקודם לכן אין לה בה הויה (קדושין שם, ורש"י ד"ה ואחר כך, לדעת חכמים).

• נאמר: שָׁבוּ לָכֶם פֶּה עִם הַחֲמוֹר (בראשית כב ה) - עם הדומה לחמור, שאין קידושין תופסים בהם (קדושין שם א), וכתוב זה נאמר בין על עבד ובין על גוי, שהרי שני נעריו היו עמו, ואחד מהם היה אליעזר שהוא עבד והשני גוי, ועל שניהם אמר עם החמור (ריטב"א שם).

• נאמר: אֲשֶׁר יִנָּאֵף אֶת אִשְׁתּוֹ אִישׁ (ויקרא כ י) - פרט לאשת אחרים (סנהדרין נב ב), דהיינו נכרים (רש"י שם ד"ה לאשת), ומתוך שלמדנו שאין קידושין תופסים בגויה, למדים מזה אף לגוי שקידוש שאין הקידושין תופסים (רש"י יבמות מה א ד"ה חייבי לאוין, וסוטה כו ב ד"ה ובת כהן).

• נאמר: וְהָיָא בְּעֵלְתָּ בְּעַל (בראשית כ א), ודרשו: בעולת בעל יש להם, נכנסה לחופה ולא נבעלה אין להם (סנהדרין נז ב), וכל שכן שאין להם ארוסה, שכל שאינו קונה בכסף ובשטר אינו קונה אף בביאה לשם קידושין, שהוקשו זו לזו (שאלות כה; רש"י יבמות שם, בשמו) ²⁷.

בקרבות

גוי שהקדיש בהמה לקרבן, הרי זה קדוש, שנאמר: אִישׁ אִישׁ וְגו' אֲשֶׁר יִקְרִיב קָרְבָּנוֹ לְכָל נִדְרֵיהֶם וּלְכָל נִדְבוֹתָם (ויקרא כב יח), ואמרו: "איש", מה תלמוד לומר "איש איש", להביא את הגוים שהם נודרים בנדבות וכדומה (תורת כהנים אמור פרשה ז ב; מנחות עג ב), והקדשם הקדש (תרומות ג ט). ומקבלים מהגוי קרבנות אפילו שהוא עובד עבודה זרה, ואין מבדילים בגוים כדרך שמבדילים בישראל שלא לקבל מן המומרים (חולין ה א; רמב"ם מעשה הקרבנות ג א), שנאמר: מִקָּדֶשׁ (ויקרא א ב) - בכס חילקתי, ולא באומות העולם (גמ' שם), שבישראל כתוב מיעוט "מכם" להוציא את המומר, אבל בכתוב "איש איש", שלמדים משם לגוים שנודרים בקרבנות כישראל, לא כתוב מיעוט להוציא עובד עבודה זרה (רש"י שם ד"ה מכם).

איזה קרבן נחלקו תנאים איזה קרבן הגוים מביאים:

מביאים • יש אומרים שמביאים עולה ושלמים, תודה ומנחה, נסכי יין ולבונה ועצים, ואין מביאים קרבנות נזירות בלבד, שנאמר: אִישׁ אִישׁ וְגו' אֲשֶׁר יִקְרִיב קָרְבָּנוֹ לְכָל נִדְרֵיהֶם וּלְכָל נִדְבוֹתָם אֲשֶׁר יִקְרִיבוּ לָהּ לְעֹלָה (ויקרא כב יח), אין לי אלא עולה, מנין לרבות את השלמים, תלמוד לומר "נדריהם", מנין לרבות את התודה, תלמוד לומר "נדבותם", מנין לרבות את העופות ואת המנחות והיין והלבונה והעצים, תלמוד לומר "לכל נדריהם" "לכל נדבותם", אם כן למה נאמר "אשר יקריבו לה' לעולה", פרט לנזירות (רבי עקיבא בתורת כהנים שם; רבי יוסי הגלילי במנחות עג ב), היינו חטאת ועולה ושלמים של נזירות (ראה ערך נזיר).

• ויש אומרים שאין מביאים אלא עולה בלבד, שנאמר: אֲשֶׁר יִקְרִיבוּ לָהּ לְעֹלָה (רבי יוסי הגלילי בתורת כהנים שם; רבי עקיבא במנחות שם), וכן הלכה (רמב"ם שם).

הכל מודים שאין מקבלים מהם חטאות ואשמות, וכן עולות

שבא על הגויה, ראה ערך זונה; על איסורים וחובים המוטלים על הגוי בדיני

יש אומרים). ²⁷ על ישראל הבא על אשת הגוי, ראה ערך אשת איש; על כהן

סמיכה קרבנות הגוי אינם טעונים סמיכה, שנאמר: **דָּבָר אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְגו'** וְסִמְךָ (ויקרא א ב, ד) - בני ישראל סומכים, ואין הגוים סומכים (תורת כהנים צו פרשה יא א; מנחות צג א; רמב"ם מעשה הקרבנות ג ח), ואף ישראל לא יסמוך בשבילו, שאין סמיכה אלא בבעלים (רש"י שם סא ב ד"ה דמה; תוספות שם ד"ה מצינו).

שמן ולבונה מנחת גוי, לסוברים שמקבלים ממנו (ראה לעיל), טעונה שמן ולבונה (מנחות נט א), והגשה (גמ' שם ס א), ונקמצת ושירה לכהנים כשל ישראל (גמ' שם עב ב ועג ב).

תנופה שלמי גוים, לסוברים שמקבלים ממנו (ראה לעיל), טעונים תנופה כשלמי ישראל, אלא שהגוים עצמם אינם מניפים, שנאמר: **דָּבָר אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְגו'** וְכִי־אָנֹכִי אֶת הַחֹזֶה לְהַנִּיף אֹתוֹ תְּנוּפָה (ויקרא ז כט-ל) - בני ישראל מניפים, ואין הגוים מניפים, אלא שיכולים לעשות שליח לתנופה (גמ' שם סא ב, ורש"י ד"ה בני ישראל וד"ה והתנופה); ויש גורסים שאין קרבן גוים טעונה תנופה (תוספות שם ד"ה בישראל, שיש גירסא כזו בגמ').

פסולי מזבח נחלקו תנאים אם בקדשי מזבח של גוים חייבים משום מעילה (ראה ערכו), וטומאה, ונותר (ראה ערכו), ופגול (ראה ערכו), ושחוט-חוץ (ראה ערכו), ואם הם עושים תמורה (ראה ערכו), כמו בקדשי ישראל:

- יש אומרים שחייבים בכל אלה, כמו בקדשי ישראל, שנאמר בקדשי גוים: **לֹא־** (ויקרא כב יח. רבי יוסי בברייתא זבחים מה א, ורש"י ד"ה בכולו).

- ויש אומרים שאין חייבים בהם בכל אלה (רבי שמעון במשנה וברייתא שם).

כפרה על טומאת קדשי גוים קדשי גוים שנטמאו אין הציץ מרצה עליהם (ראה ערך טמא וערך ציץ) - בין נטמאו בשוגג, בין במזיד, בין באונס, ובין ברצון (זבחים מה ב) - שנאמר בציץ: **לְרָצוֹן לָהֶם** (שמות כח לח) - ולא לגוים (גמ' שם), שלגוים אין הקב"ה מתרצה (גמ' שם, ורש"י ד"ה לרצון וד"ה לאו בני).

בגדרים והקדשות

ערכין הגוים נתמעטו מתורת ערכין, שנאמר בפרשת ערכין: **דָּבָר אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל** (ויקרא כז ב), ולא הגוים (רבנו הלל לתורת כהנים בחוקותי פרשה ג א), אלא שנחלקו תנאים ממה נתמעטו:

- יש אומרים שאין הגוי מעריך, אבל הוא נערך (רבי מאיר בתורת כהנים שם ובמשנה ערכין ה ב), שגוי שאמר ערכי עלי או ערך פלוני עלי לא אמר כלום, אבל אם אומר ישראל ערך גוי זה עלי נותן ערכו כפי שנותניו של הגוי (רש"י שם ד"ה עובד כוכבים וד"ה אבל לא מעריך).

- ויש אומרים להיפך: אין הגוי נערך, אבל הוא מעריך (רבי יהודה בתורת כהנים שם ב ובמשנה שם).

להלכה נחלקו ראשונים: יש פוסקים כדעה הראשונה (רמב"ם ערכין א ו); ויש פוסקים כדעה השניה (ראב"ד שם).

גוי שהוא מופלא מופלא-הסמוך-לאיש (ראה ערכו), לסוברים **הסמוך לאיש**

הביא הגוי יין לנסכים עם קרבנו (ראה ערך נסכים), הכל מודים שמקבלים ממנו, שכשומר מקבלים ממנו עולה, עולה וכל השייך לעולה בכלל (גמ' שם).

נסי עולת גוי וכל גוי שהביא עולה, טעונה העולה נסכים, שנאמר בנסכים: **כָּכָה** (במדבר שם. גמ' שם), לעכוב, שיהיו כל העולות טעונות נסכים (רש"י שם ד"ה ככה). ואחד מן הדברים שהתקינו בית דין הוא שגוי ששלח עולתו ממדינת הים ושילח עמה נסכיה - קרבים משלו, ואם לאו - קרבים משל צבור (שקלים ז ו) ²⁸.

ידי נחלקו הגירסאות אם גוים מתודים על קרבנותיהם:

- יש גורסים שאין הגוים מתודים על קרבנותיהם, שנאמר: **דָּבָר אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְגו'** וְהִתְוַדּוּ אֶת חַטָּאתָם אֲשֶׁר עָשׂוּ (במדבר ה ו-ז). ילקוט שמעוני נשא תשא).

- ויש גורסים שישראל מתודים אבל לא על ידי גוים, שנאמר: **דָּבָר וכו'** (ספרי זוטא שם ה ה; במדבר רבה ח ח).

אכילת פסחים גוי אסור באכילת פסחים, שנאמר: **כָּל בֶּן נֶכֶד לֹא יֹאכַל בּוֹ** (שמות יב מג), ואף הגוי במשמע (מכילתא בא פסחא טז) ²⁹.

אכילת שלמים וכן הוא אסור באכילת שלמים, כיון שהוא ערל, וערל אסור בקדשים (ראה ערך אכילת קדשים), ולכן לסובר שגוי מביא שלמים (ראה לעיל), הבשר ניתן לישראל, מלבד החזה והשוק שניתן לכהנים (תוספות מנחות סא ב ד"ה בישראל).

אכילת ככור בככור בעל מום, לדעת המתירים לזרים (ראה ערך **בעל מום** בככור בהמה טהורה), והלכה כמותם (ראה ערך הנ"ל), נחלקו תנאים:

- יש אוסרים לגוי (בית הלל בברייתא בכורות לב ב).

- ויש מתירים אף לגוי (בית הלל במשנה שם; רבי עקיבא בברייתא שם), שנאמר: **כָּכָה וְכָאֵל** (דברים טו כב) - מה צבי ואיל מותר לגוי, אף בככור בעל מום מותר לגוי (גמ' שם לג א), וכן הלכה (רמב"ם בכורות א ג; טושי"ע יו"ד שו ח), וכן הדין בכל פסולי-המוקדשים (ראה ערכו. גמ' שם, לגירסתנו); ויש מהגאונים הסובר שמדרבנן הבשר אסור להאכיל לגוי, והחלב מותר, כיון שאסור באכילה לישראל (הלכות גדולות, בכורות, עמ' תרעו במהדורת מכון ירושלים; תוספות שם ד"ה פסק, בשמו).

אף לדעת המתירים יש שכתבו שאינו מותר אלא להאכיל לגוי דרך זימון שיאכל אצלו, אבל למכור לו או ליתן לו במתנה אסור מדרבנן משום בזיון קדשים (ים של שלמה חולין ד ד; ש"ך שם סק"ז); ויש חולק ומתיר, שאין לחדש גזרה דרבנן מדעתנו (מהרי"ט אלגאזי בכורות ה מא).

ודוקא כשמותר לישראל מותר להאכילו לגוי, אבל כשהוא טריפה, שאסור לישראל, לא הותר לגוי, וכן פסולי המוקדשים הצריכים פדיון כשמתו או נטרפו, אין פודים אותם להאכילם לגוי, שנאמר: **וְאֶכְלָתָּ** (דברים יב טו), ודרשו: ואכלת - אתה - ולא לכלבך (בכורות טו א), והוא הדין לגוי (תוספות זבחים עא ב ד"ה ובטריפה).

מקבלים ממנו (לחם משנה שם, על פי רמב"ם שקלים ד ג; שיטה מקובצת מנחות עג ב, ו); ויש שכתבו שחייב להביא נסכיו, אלא שאין כופים אותו על כך, שגוי אינו בר כפייה (שיטה מקובצת שם, בשם יש מפרשים). ²⁹ אם האיסור הוא על ישראל שלא יאכילו או על הגוי, ראה ערך אכילת פסחים.

ערוך, ראה ערך בן נח: בעריות. ²⁸ ויש מהראשונים שכתב שאין גוים מביאים נסכים לעולותיהם, שנאמר שם: **כָּל הָאֶזְרָח** (במדבר שם), אלא נסכיהם קרבים משל צבור (רמב"ם מעשה הקרבנות ג ה, על פי תמורה ב ב, לגירסתו), ויש שפירשו דבריו שאין הגוי חייב להביא נסכים לעולתו, אבל אם הביא מרצונו

לכם ולנו לבנות בית לאלהינו" (רמב"ם שם), ש"לא לכם" משמעותו דבר הניכר שהוא לכם, אבל דבר שאינו מסוים אינו נקרא "לכם" (רדב"ז שם).

מהראשונים מפרשים שאין כל זה אמור אלא לדעה שהגוי מעריך, ונדבתו על כל פנים קדושה היא, ואין דנים אלא אם מקבלים מהם (תוספות שם ד"ה תני); ויש מפרשים הדברים אף לדעה שאינו מעריך (כן משמע מהרמב"ם שפסק דין זה אך פסק כדעה שאינו מעריך).

נדבה לצרכי ירושלים אין מקבלים מהגוים לחומת ירושלים ומגדלותיה, ולא לאמת המים שבה, שנאמר: וְלָכֶם אֵין חֶלֶק וְצִדְקָה וְזִכְרוֹן בִּירוּשָׁלַיִם (נחמיה ב כ. ירושלמי שם; רמב"ם שם), וכן כשהתנדב הגוי מעות לדברים האלו, או שרוצה לעשות בחינם, אין מקבלים ממנו (רמב"ם שקלים ד ח), ומכל מקום דבר שאינו מסוים אם קבלו אין מחזירים, שלא יהא דין ירושלים חמור מדין בדיק הבית (רדב"ז מתנות עניים שם).

נדר סתם ואמר על דעת ישראל נדרתי, יוציאוהו בית דין במה שיראה להם חוץ מבדק ירושלים (רמב"ם ערכין א יב).

נדבה לבית כנסת התנדב דבר לבית הכנסת, מקבלים ממנו לכתחילה, אם אמר על דעת ישראל הפרשתי, ויבנוהו ישראל בבית הכנסת (ערכין ו א; רמב"ם מתנות עניים שם; טוש"ע יו"ד רנט ד; רמ"א שם רנד ב), שהרי זה כמו קרבן, שהגוים נודרים ונודבים כישראל (תוספות בבא בתרא ח א ד"ה יתיב; ש"ך שם סק"ד), ואם לא אמר כן – טעון גניזה (גמ' שם; רמב"ם שם; טוש"ע שם), שמא לבו לשמים (ערכין שם; רמב"ם שם), ונתכוון להקדיש, והקדש בזמן הזה אין לו תקנה (רש"י שם ד"ה טעונה גניזה); ויש מפרשים שמא בלבו יחשוב לעבודה זרה (טור יו"ד רנט).

וחמורה נדבת הגוי יותר מנדבת ישראל, שאסור לשנותה אפילו לדבר מצוה עד שישתקע שם בעליה מעליה, שמא יאמר הגוי הקדשתי דבר לבית הכנסת של ישראל ומכרוהו לעצמם, ויש בו משום חילול השם (ערכין שם ב; רמב"ם שם ז; שו"ע שם ז).

נטילת צדקה מטנו אסור לישראל ליטול צדקה מן הגוי בפרהסיא (רמב"ם מתנות עניים ח ט, על פי סנהדרין כו ב; טוש"ע יו"ד רנד א), שמבזה עצמו בפרהסיא ויש בדבר חילול השם (סנהדרין שם, ורש"י ד"ה אוכלי; ש"ך שם סק"א), ואם אינו יכול לחיות בצדקה של ישראל, ואינו יכול ליטלה מן הגוי בצנעא – הרי זה מותר (רמב"ם שם, על פי גמ' שם; טוש"ע שם).

גבאי צדקה אסור לקבל צדקה מהגוי, שנאמר: בִּיבֹשׁ קְצִירָה תִּשְׁבְּרָנָה (ישעיהו כז יא. בבא בתרא י ב), היינו כשתכלה זכות שבידם ויביש לחלוחית מעשה צדקה שלהם אז ישברו (רש"י שם ד"ה ביבש). ואינה דומה צדקה לנדרים ונדבות של קרבנות שמקבלים מהם (ראה לעיל), שבהם אין מתכפרים ובצדקה מתכפרים (הגהות אש"ר שם א לו, בשם מהרי"ח, שכתב בשם מורו רבי אברהם; ש"ך יו"ד רנד סק"ד). אבל מלך או שר גוי ששלח ממון לצדקה, אין מחזירים לו משום שלום מלכות, אלא נוטלים ממנו וינתן לעניים גוים (גמ' שם; רמב"ם שם; טוש"ע שם), ונחלקו ראשונים בנתינה זו:

- יש אומרים שיתן לעניים גוים בסתר, שלא ישמע המלך (רמב"ם שם; טוש"ע שם).
- ויש אומרים שאף בסתר אסור, שאסור לגנוב דעת הבריות, אלא שהגוים עצמם יודעים שישאל רגילים לפרנס עניי גוים (רש"י שם

שבישראל אין נדריו נדרים אלא מדרבנן (ראה ערך הנ"ל), לדעה שגוים מעריכים, אפילו שהוא מופלא הסמוך לאיש יכול להעריך, שנתרבה מאיש כי יפליא האמור בערכין (נזיר סב א). ואל תתמה על זה שמצינו בכמה מקומות שהחמירה תורה על הגוים, כגון בנזקי שור (ראה להלן. רש"י שם ד"ה לאתויי מופלא), או שישאל שכשיגדל יבוא לכלל בל-יחל (ראה ערכו), הפלאתו תלויה בגדלותו, שכשאינו בכל יחל אינו בהפלאה, אבל גוי שאינו ראוי לבוא לכלל בל יחל, אין הפלאתו תלויה בגדלותו (תוספות שם סא ב ד"ה הניחא; תוספות הרא"ש שם סב א).

נדר במה דברים אמורים בערכין, אבל הכל מודים שנודרים ונידרים (משנה ערכין שם), שאם אמר דמי עלי או דמי פלוני עלי, נותן כפי נדרו, כמה שהנידר שוה כעבד הנמכר בשוק (ראה ערך ערכין), ונחלקו ראשונים בדבר:

- יש אומרים שנודרים הולכים לבדק הבית (תוספות שם ד"ה אלא).
- יש אומרים שאינם הולכים לבדק הבית, שאין מקבלים מן הגוים נדבה או נדר לחזק את בדיק הבית (ראה להלן), אלא יבדוק את הגוי על דעת מי נדר, אם נדר על דעת ישראל יוציאוהו בית דין במה שיראה להם חוץ מבדק הבית, ואם אמר לשמים נדרתי – יגנוזו (רמב"ם שם יא-יב).

• ויש אומרים שלא אמרו שהכל מודים שנודרים ונידרים אלא בקדשי מזבח, אבל קדשי בדיק הבית הדבר תלוי במחלוקת התנאים אם מעריכים (ר"ש משאנץ לתורת כהנים שם א, על פי ירושלמי שקלים א ד).

נדבה לבדק הבית גוי שהתנדב נדבה לבדק הבית, נחלקו אמוראים בדבר:

- יש אומרים שלעולם אין מקבלים מהם דבר (רבי שמעון בן לקיש בירושלמי שקלים א ד), שנאמר: לֹא לָכֶם וְלָנוּ לְבָנוֹת בֵּית לְאֱלֹהֵינוּ (עזרא ד א).

• ויש אומרים שבתחילה (ראה להלן) אפילו מים ומלח אין מקבלים ממנו, ובסוף דבר המסוים – דבר הנראה בעין (רש"י ערכין ו א ד"ה דבר המסוים), כגון אבן או קורה (רמב"ם מתנות עניים ח ח) – אין מקבלים, ודבר שאינו מסוים מקבלים (רבי יוחנן בירושלמי שם ובבבלי ערכין שם), וכן הלכה (רמב"ם שם).

ונחלקו ראשונים בדעה זו:

- יש מפרשים ש'בתחילה' היינו בתחילת הבנין, שיש לחוש שמא מכוונים לרפיון ידים (רש"י שם ד"ה בתחילה), ועוד שיש לחוש פן יחזרו בהם ויערערו לומר יש לנו חלק בבית המקדש (תוספות שם ד"ה הא, בשם רבינו), ו'לבסוף' היינו לחזק את בדיק לאחר שנבנה (רש"י שם ד"ה לבסוף, בסתם), שטעמים אלה אינם שייכים שם (רש"י ותוספות שם), אלא שדבר מסוים אין מקבלים אף בסוף, פן יהיו לשם ולתפארת (תוספות שם).

- יש מפרשים 'בתחילה', היינו שלא היתה אימת אומות העולם עליהם, אבל 'לבסוף' אמרו שמקבלים משום אימה (רש"י שם, בשם ליטנא אחרינא).

• ויש מפרשים 'בתחילה' במוכן לכתחילה, שאין מקבלים מהם, ו'לבסוף', היינו כשכבר קבלו מהם, אין מחזירים דבר שאינו מסוים, שאסור שיהיה להם דבר מסוים במקדש, משום "לא

הישראל (סתם משנה תרומות א א; רבן שמעון בן גמליאל בתוספתא תרומות (ליברמן) א טו), אם מפני שנאמר: כִּן תְּרִימוּ גַם אֶתֶם תְּרִומַת ה' (במדבר יח כח), ויתור "גם" מלמדנו: מה אתם בני ברית, אף שלוחכם בני ברית (רבי ינאי בקדושין מא ב), או מפני שנאמר: דָּבָר אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיִּקְחוּ לִי תְּרוּמָה (שמות כה ב), "בני ישראל" פרט לגוי (רבי שמואל בר נחמן בירושלמי תרומות א א), וכן הלכה (רמב"ם תרומות ד ב; טוש"ע יו"ד שלא ל).

• ויש אומרים שאם הבעלים מקיימים על ידי הגוי, תרומתו תרומה (רבי יצחק בתוספתא שם), ונחלקו המפרשים: יש מפרשים "מקיימים" שהבעלים עומד על גביו, וכשעומד על גביו הרי זה כמו שישראל עצמו תרם (מנחת בכורים שם); ויש מפרשים "מקיימים" שמסכים הבעלים לדבר, שלדעה זו די בהסכמת הישראל לעשותו תרומה (חסדי דוד לתוספתא שם).

חלה עיסת הגוי פטורה מחלה, שנאמר: עֲרֹסְתָּכֶם (במדבר טו כ) – ולא של גוים (מנחות שם; רמב"ם שם ח; טוש"ע שם) ³².

וגוי שהפריש חלה אפילו בארץ ישראל, אינה חלה, ומודיעים אותו שאינו צריך, ותיאכל חלתו לזר (תוספתא שם יג, וחלה ב ו; מנחות סז א; רמב"ם בכורים ו י; רמ"א יו"ד של א). ולמה לא חששנו לה שמא עיסה של ישראל היא, ותלה אותה ביד גוי כדי לפוטרה, מפני שאם ירצה הישראל יוכל לפטור את עצמו ולעשות עיסתו פחות מכשיעור (גמ' שם; רמב"ם שם).

כלאי הכרס בכלאי הכרס, שנאמר בהם: פֶּרֶמֶךְ (דברים כב ט) הדבר תלוי במחלוקת תנאים אם יש קנין לנכרי בארץ ישראל להפקיע ממצות התלויות בארץ (ראה ערך אין קנין לנכרי בארץ ישראל), ואין זה בכלל כרמך; או אין קנין לנכרי בארץ ישראל והרי זה בכלל כרמך (ירושלמי כלאים ז ג).

ערלה וחזש בערלה (ראה ערכו) ובחדש (ראה ערכו) דנו ראשונים ואחרונים אם חיובם בשל גוי תלוי במחלוקת אם יש קנין או אין קנין לנכרי בארץ ישראל או לא (ראה ערך אין קנין לנכרי בארץ ישראל).

שביעית אף בשביעית נחלקו אם יש קדושת שביעית על קרקע של גוי בארץ ישראל, ועל הפירות שגדלו שם (ראה ערך הנ"ל):

• יש אומרים שנכרי שקנה קרקע בארץ ישראל וזרעה בשביעית, לא חלה קדושת שביעית על פירותיו, שגם להלכה שאין קנין לנכרי בארץ ישראל, מכל מקום כל זמן שהקרקע ברשות הנכרי יש לו קנין (רבי יוסף קארו בכסף משנה שמיטה ד כט, בדעת הרמב"ם, ואבקת רוכל כד, שכן מנהג ירושלים וצפת משנים קדמוניות, ושכן עיקר).

• ויש אומרים שעל פי ההלכה שאין קנין לנכרי בארץ ישראל, הרי שגם בפירות הגדלים בקרקע נכרי יש קדושת שביעית (אבקת רוכל שם, בשם מהר"ש סירליאו, וכה, בשם המבי"ט; מבי"ט א יא, כא, ריו, שלו, ושם ג מה; מהר"ט מ).

פאה בפאה נאמר: שָׂדֶךְ (ויקרא כג כב) – למעט שותפות גוי (גמ' שם ב).

במצות התלויות בממון

מצוות שהתורה תלתה חיובן בממונו של ישראל אינן חלות בשל גוים:

יא א ד"ה דלא סיימוה), ולכן יעשה מה שצוה לו המושל ששלח הצדקה (רמ"א שם), שאם צוה בפירוש ליתן לעניי ישראל כך יעשה, וכן אם צוה לפדיון שבויים שממילא הכוונה לישראל, שאין שבו גוי, יתן לישראל (ש"ך שם סק"ג).

נזירות גוי שנדר בנזיר, אין נזירות חלה עליו (נזיר סא א, ומנחות עג ב; רמב"ם נזירות ב טז), ומספר למודים בדבר:

• נאמר בפרשת נזירות: דָּבָר אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל (במדבר ו ב), ולא הגוים (נזיר שם, ומנחות שם; רמב"ם שם).

• נאמר בנזיר: לְאָבִיו וּלְאִמּוֹ וְגו' לֹא יִשְׁמָא (במדבר שם ז), במי שיש לו טומאה, יצא הגוי שאין לו טומאה (נזיר שם).

• כיון שנאמר שם: "לאביו", הרי זה במי שיש לו אב לירושה, שיכול להוריש לבניו כל ירושה המפורשת בתורה, וירושת עבדים מפורשת בכתוב: וְהַתְּנַחֲלֶתֶם אִתָּם לְבָנֵיכֶם אַחֲרֵיכֶם (ויקרא כה מו). ואין גוי מוריש עבדים לבניו (גמ' שם ב ותוספות ד"ה רב אחא) ³⁰.

במצוות התלויות בארץ

תרומות ומעשרות בתרומות ומעשרות שהופרשו בידי גוי, נחלקו שהופרשו בידי גוי תנאים:

• יש אומרים שתרומתם תרומה ומעשרותם מעשר (תנא קמא בתרומות ג ט), שאף על פי שאינם מצווים להפריש, מעשיהם קיימים, שאם עשו מן המצוות שום דבר יש בהם קצת שכר, וכיון שהם משתתפים עמנו בשכר, מעשיהם במצוות קיימים (פירוש המשניות לרמב"ם שם), וישנם בתורת תרומה כשתרמו משלהם (גיטין כג ב, וקדושין מא ב), ותרומתם אסורה לזרים (רש"י גיטין שם ד"ה שתרמו, וקדושין שם ד"ה תרומתן), ותרומתם מדמעת (ראה ערך מדומע), וחייבים עליה חומש (ראה ערך אכילת תרומה, וערך חומש).

• ויש פוסקים מחומש (רבי שמעון בתרומות שם).

ונחלקו אמוראים בדעה השניה:

• יש אומרים שלא נחלקה על הראשונה אלא כשהגוי תרם מתרומת גרנו, אבל גוי שלקח מפירות של ישראל, שכבר נתחייבו בתרומות ומעשרות, ותרמם, מודה שתרומתו תרומה לכל דבר (רבי זעירא בשם רבי יוחנן בירושלמי תרומות ג ה).

• ויש אומרים שאף בזו נחלקה על הראשונה (רבי אבהו בשם רבי יוחנן שם) ³¹.

ההלכה שגוי שהפריש תרומה משלו דין תורה שאינה תרומה, לפי שאין חייבין, ומדבריהם גזרו שתהיה תרומתו תרומה (רמב"ם תרומות שם; טוש"ע יו"ד שלא מד), ובדקים את הגוי שהפריש תרומה, אם אמר בדעת ישראל הפרשתה תינתן לכהן, ואם לאו טעונה גניזה, שמא בלבו לשמים (ערכין ו א; רמב"ם שם; טור שם; רמ"א שם). במה דברים אמורים בארץ ישראל, אבל גוי שהפריש תרומה בחוץ לארץ לא גזרו עליה, ומודיעים אותו שאינו צריך, ואינה תרומה כלל (תוספתא חלה (ליברמן) ב ו; מנחות סז א; רמב"ם שם).

גוי שהפריש תרומה גוי שהפריש תרומה מפירותיו של ישראל, מפירות ישראל נחלקו בו תנאים:

• יש אומרים שאין תרומתו תרומה, ואפילו הפריש ברשות

30. אם הגוי עובר על נדריו באיסור בל יחל, ראה ערך בל יחל. 31. ויש מהראשונים שכתב שאפילו לדעה שתרומתו תרומה, היינו דוקא בתבואה

שגדלה בשדהו, אבל אם קנה מישראל אינו יכול לתרום אלא הישראל שיקנה ממנו יתרום (תוספות ר"ד קדושין שם). 32. על שותפות גוי בעיסה ועל גלגול

עושה כן ברשותו, הרי הוא כאילו מכרו לו, ושוב אינה של הגוי (דמשק אליעזר שם; יד אהרן שם, בשמו), ועוד שכפי שממעטים טלית שאולה, משום שכתוב: פְּסוּתָךְ (דברים כב יב), שהיא כסות המיוחדת לך (חולין קי ב; מנחות מד א), כן יש למעט שותפות עם גוי, שאין הטלית מיוחדת לך (שו"ת רבי עקיבא איגר שם, לצד זה).

• ויש מחייבים, שלהלכה שותפות ישראל בצאן אינה פוטרת מראשית-הגז (ראה ערכו), אין צורך כלל ללימוד מיוחד לרבות שותפות ישראל, וממילא שותפות בטלית אינה פוטרת מציצית, והוא הדין שותפות גוי (ארצות החיים שם, ארץ יהודה סק"ד), ועוד שכל הטעם לחלק בין שותפות גוי לשותפות ישראל הוא שישאל בן חיוב, וגוי אינו בן חיוב (חולין קלה ב), ובציצית שכשאינו מתעטף בה אינו חייב להטיל בה ציצית, הרי כשותפים בה שני ישראלים ומתעטף בה אחד מהם, על כרחך שחיובו הוא משום שמתעטף בו כעת, ואם כן גם כשגוי שותף עמו, כשמתעטף בו יש לחייבו משום שמתעטף בו כעת (שו"ת רבי עקיבא איגר שם, לצד זה)³³, ומכל מקום להלכה חששו לדעת הפוסקים וכתבו שחייבת בציצית, אך אין לברך על העיטוף בה (ארצות החיים שם, ארץ יהודה שם ולב הארץ שם ח).

• ויש שנסתפקו בדבר (שו"ת רבי עקיבא איגר שם).

בעשיית מצוה של ישראל

על עשיית הגוי מצוות של ישראל דנים:

- במקום שהתורה מיעטה בפירוש גוי מעשיית המצוה.
- במקום שיש צורך בכוונה לשמה.
- במקום שיש צורך בשליחות.

ציצית ציצית שעשה אותה גוי, נחלקו בה:

• יש אומרים שהיא כשרה, שנאמר: דָּבַר אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וגו' וַעֲשׂוּ לָהֶם צִיצִית (במדבר טו לח) – יעשו להם אחרים (רב מרדכי אמר שכך אמר רב יהודה אמר רב במנחות מב ב).

• ויש אומרים שהיא פסולה, שנאמר שם: "בני ישראל" – בני ישראל יעשו, ולא הגוים (סתמא דגמ' שכך אמר רב יהודה אמר רב שם א), וכן הלכה (רמב"ם ציצית א יב; טוש"ע או"ח יד א).

ואפילו בדבר שאין בו פסול מחמת חסרון כוונה לשמה, כגון בתליית הציצית בבגד, לסוברים שאין תלייה צריכה לשמה (ראה ערך ציצית), או כשישראל עומד על גביו (ראה להלן), מכל מקום גזרת הכתוב היא שהגוי פסול בעשיית ציצית (כסף משנה שם, ובית יוסף שם).

סת"ס בספר תורה תפילין ומזוזות שכתבם גוי נחלקו תנאים:

• יש אומרים שישירף (ברייתא ראשונה בגיטין מה ב), שלדעתם סתם מחשבת גוי לעבודה זרה (ראה להלן. רבי אליעזר בברייתא נוספת שם).

• יש אומרים שיגנו (ברייתא שניה שם), שפסולים לקרוא בהם, שנאמר: וַיִּקְרְאוּם (דברים ו ח), וּכְתַבְתָּם (שם ט) – כל שישנו בקשירה ישנו בכתיבה, יצא גוי שאינו בקשירה – אינו בכתיבה (תני רב המנונא בריה דרבא מפרוניה שם), וכן הלכה (רמב"ם תפילין א יג; טוש"ע יו"ד רפא א)³⁴.

כנורה בהמת הגוי פטורה מן הבכורה, בין שהעובר הבכור הוא של נכרי, ובין שהאם היא של נכרי, שנאמר בבכור בהמה טהורה: קָדַשׁ לִי כָל בְּכוֹר וגו' בְּכֵנִי יִשְׂרָאֵל בְּאֶדָם וּבְהֶמְהָ (שמות יג ב), עד שתהא כל הבכור של ישראל (בכורות ג א; רמב"ם בכורות ד א), ונאמר: פֶּלֶא פֶּטֶר רָחֵם לִי וְכָל מִקְנֶךָ תִּזְכֹּר (שמות לד יט) – אם כל המקנה שלך אז תקדיש אותו, להוציא כשחלק מהאם של גוי (גמ' שם, ורש"י ד"ה כל מקנה), או שהדבר נלמד מהכתוב: וְכָל פֶּטֶר שֶׁנָּרַב בְּהֶמָּה אֲשֶׁר יִהְיֶה לָּךְ (שמות יג יב), להוציא את המוכר עובר בהמתו לגוי (מכילתא בא פסחא יח).

פטור חמור פטור חמור (ראה ערכו) אינו נוהג בשל גוי, שנאמר: הַקֹּדֶשׁ הִוא לִי כָל בְּכוֹר בְּיִשְׂרָאֵל מֵאֶדָם עַד בְּהֶמָּה (במדבר ג יג), "בישראל" ולא בגוים (משנה בכורות ב א, ורש"י ד"ה שנאמר), ואם הפריש גוי פטור חמור מודיעים אותו שאינו חייב, ומותר בגזה-ועבודה (ראה ערכו). תוספתא תרומות (ליברמן) ד; מנחות ס א; רמב"ם בכורים יב יז; טוש"ע יו"ד שכא כב).

ראשית הגז צאן הגוי פטור מראשית-הגז (ראה ערכו), שנאמר: וְרֵאשִׁית גִּזְ צֹאנְךָ (דברים יח ד) – למעט שותפות גוי (חולין קלה א).

חטף בחמץ נאמר: וְלֹא יִרְאָה לָּךְ (שמות יג ז), אבל אתה רואה של אחרים, כגון נכרים (פסחים ה ב, ורש"י ד"ה לפי שנאמר).

סוזה במזוזה, נחלקו ראשונים:

• יש אומרים שאף על פי שנאמר במזוזה: בִּיתְךָ (דברים ו ט) – אין דורשים למעט שותפות גוי (כן משמע מתוספות חולין קלו א ד"ה ביתך; רשב"א שם; ים של שלמה שם יא ב), מכיון שהמזוזה עשויה לשמירה (ראה ערך מזוזה), וישראל הדר בבית אפילו בשותפות גוי צריך שמירה (רשב"א שם; ים של שלמה שם); ועוד שמזוזה היא חובת הדר, וכל מקום שיש לו בית דירה חייב במזוזה מאחר שנכנס דרך שער הבית, ואין מקום לומר ששותפות הגוי תפטור חובתו (ים של שלמה שם).

• ויש אומרים ששותפות גוי פוטרת ממזוזה (רש"י יומא יא א ד"ה אבולי דמחוזא, לפי שו"ת רבי עקיבא איגר קמא סו; תשובת ר' חיים בהגהות מרדכי חולין תשמא, ובים של שלמה שם; מרדכי עבודה זרה תתי, בשמו), משום שהכתוב לְמַעַן יִרְבּוּ יְמֵיכֶם (דברים יא כא), שממנו למדים חיוב שותפים במזוזה (גמ' שם), אינו מדבר אלא בשותפים ישראל, שהקפידה תורה על ריבוי ימיהם (שאלת ה"ר אביגדור בהגהות מרדכי חולין תשמ; ט"ז יו"ד רפ סק"ב), או שכיון שיש לגוי חלק בבית אין כאן בית שלם ושער שלם לחייבו במזוזה (תשובת ר' חיים בהגהות מרדכי חולין תשמא, ובים של שלמה שם), או שפטור מפני הסכנה (אגודה יומא א א, על פי יומא יא א; ש"ך שם סק"ו), שיאמר הגוי שהישראל עושה כשפים (רש"י שם ד"ה משום סכנה; ש"ך שם), וכן הלכה (רמ"א בשו"ע יו"ד רפא א).

ציצית בטלית שישראל וגוי שותפים בה, נחלקו אחרונים:

• יש פוסקים (דמשק אליעזר חולין, תכד ב במהדורה ראשונה, יא מג במהדורה חדשה; יד אהרן או"ח יד, הגהות טור, בשמו), שמכיון שלא נזכר בגמרא שחייב – יש לפטרו (דמשק אליעזר שם), ועוד שבשעה שיבוא להטיל ציצית, אם עושה כן בלא רשות הגוי, הרי הוא גוזל, ואם

33. ועוד שכיון שאין בטלית דין חלוקה, יש לחוש לדעת הראשונים הסוברים שבזה אנו אומרים יש ברירה (ראה ערך ברירה), ובשעה

34. או שפסולים משום חסרון כוונה לשמה, שלדעתם יש צורך בכתיבה לשמה

תְּשֹׁמֶר (בראשית יז ט. רבי יהודה הנשיא שם; דרו בר פפא בשם רב שם), ולא גוי (רש"י שם ד"ה ואתה אתה), או לפי שנאמר: הַמּוֹל יְמֹל (שם יג) כאילו נאמר: הַמּוֹל יְמֹל, היינו מי שהוא מהול ימול אחרים (רבי יוחנן שם), ואפילו אם הגוי הוא מהול, כגון ערבי וגבעוני שהם נימולים, מכל מקום מולי אומות העולם נקראים ערלים (גמ' שם, בדעת רבי יוחנן. וראה לעיל).

להלכה גוי לא ימול כלל – אפילו כשאין שם ישראל שימול אותו – אבל אם מל אין צריך לחזור ולמולו פעם שנית (רמב"ם מילה ב א; טוש"ע יו"ד רסד א), ונחלקו בפירוש הדבר:

- יש אומרים שמן הדין מילת גוי פסולה, אלא שמכל מקום אם נימול בידי גוי יצא מכלל ערלה, ואינו צריך מילה שנית, ואף מספק ערלה יצא, ואינו צריך הטפת דם ברית (מאירי שם כו ב) ³⁷.
- ויש אומרים שמן הדין מילת גוי כשרה, אלא שמלכתחילה אין נותנים לו למול משום שפיכות דמים, ולכן אם מל אין צריך לחזור ולמולו שנית (כסף משנה שם).

כתיבת גט גוי פסול בכתיבת גט (גיטין כג א; רמב"ם גרושין ג טו-טז; טוש"ע אה"ע קכג א), ואפילו ישראל עומד על גביו (גמ' שם), ושני טעמים לדבר:

- כל דבר שצריך מעשה לשמו, אם עשהו הגוי פסול (רמב"ם תפילין א יא, על פי גיטין כג א), ולהלכה כתיבת הגט צריכה שתהיה לשמה (ראה ערך גט), לשם האיש המגרש ולשם האשה המתגרשת, והגוי על דעת עצמו הוא עושה (גמ' שם; רמב"ם שם; טוש"ע שם).
- לדעה שבכתיבת גט יש צורך בשליחות מהבעל בכתיבת הגט (ראה ערך גט), גוי שאינו בר שליחות, שאינו שייך בגיטין וקידושין – פסול (תוספות שם כב ב ד"ה והא, בשם ר"י).

החילוק בין מילה לגט מילה, אף על פי שיש סוברים שצריכה לשמה (ראה ערך מילה), אין לפסול הגוי מחמת חסרון כוונת לשמה (ראה לעיל), ושני טעמים בדבר:

- שכשאנו אומרים שהגוי עושה על דעת עצמו הכוונה שהוא עושה סתם – אינו מכויין לשמה ואינו מכויין שלא לשמה – ולכן מילה שסתמה לשמה, כל זמן שאינו מכויין בפירוש לשם דבר אחר, מילתו כשרה; אבל בגט, שסתם אשה אינה עומדת לגירושין (ראה ערך גט), אין מעשה גוי כלשמה (תוספות גיטין כג א ד"ה נכרי, ועבודה זרה כז א ד"ה וכל) ³⁸.

• במילה שנעשית כרגע, הגוי עושה על דעת מה שהישראל אומר לו, אבל בגט שצריך לכתוב כל התורף לשמה לא יעשה כן הגוי (רא"ש, ספר תורה א).

עיבוד עורות לסת"ס אם עיבד הגוי עורות לבדו לשם ספר תורה ותפילין, העורות פסולים, ואפילו אם אמר לו שיעבד עור זה לשם הספר או לשם התפילין, שהגוי עושה על דעת עצמו ולא על דעת השוכר אותו (רמב"ם תפילין א יא) ³⁹.

שתיעשה הסוכה וכן המילה – כשרה, כשהסוכה היא לצל, והערלה נחתכת (תוספות ר"י עבודה זרה כו ב מהדורה תליתאה). ³⁷ ויש מהאחרונים שכתב שאף שמילתו פסולה מן התורה, מכל מקום אין צריך לחזור ולמול, שזה מעוות לא יוכל לתקן, וכל שמל באופן שלא יצא ידי חובתו אי אפשר לתקן (שאגת אריה נד). ³⁸ ולכן יש מי שמכשיר עשיית ציצית על ידי גוי (ראה לעיל), אף על פי שצריך לשמה, לפי שסתמן לשמן (תוספות מנחות מב א ד"ה ואל). ³⁹ ויש מהראשונים המכשיר אם הנכרי מעבד לשמה (העיסור א הלכות

• ויש אומרים שקוראים בהם (ברייתא שלישית שם), ובלבד שיהיו כתובים כהלכתם (תנא קמא ורבן שמעון בן גמליאל בברייתא נוספת שם). וכן אם חיפה הגוי תפילין או תפרם – פסולים, שעשייתם ככתיבתם (רמב"ם תפילין ג טז), וכן בכל תיקון עשייתם (טוש"ע או"ח לט ב) ³⁵.

סוכה סוכת גוים כשרה, ובלבד שתהא מסוככת כהלכתה (סוכה ח ב; רמב"ם סוכה ה ט; טוש"ע או"ח תרלה א) ³⁶.

שחיטה שחיטת גוי היא נבלה ומטמאה במשא (משנה חולין יג א; רמב"ם שחיטה ד יא, ואבות הטומאות ב י; טוש"ע יו"ד ב א), ולוקה על אכילתה מן התורה (רמב"ם שחיטה שם), ואפילו ישראל רואה אותו ששחט יפה (רמב"ם שם; טוש"ע שם), ושני למודים בדבר:

- נאמר: וְזָבַחְתָּ וּגְוֹ וְאֶכְלָתָּ (דברים יב כא), ולא שזבח הגוי (תוספתא חולין (צוקרמאנדל) א א), שהגוי אינו בר זביחה, וזבחת ואכלת משמעו מה שאתה זוכה אתה אוכל, כלומר אותו שהוא בר זביחה (תוספות חולין ג ב ד"ה קסבר; רא"ש שם א ה, בשם ר"י).
- נאמר: וְזָבַחוּ לֵאלֹהֵיהֶם וְקָרָא לָךְ וְאֶכְלָתָּ מִזֶּבְחוֹ (שמות לד טו), מאחר שהזהיר שמא יאכל מזבח אתה למד שזבחו אסור (מכילתא דרשב"י (הופמן) שם; רמב"ם שם).

ונפקא מינה בין הלמודים באיזה גוי מדובר:

- ללמוד הראשון שכל גוי אינו בר זביחה, הרי שאין הבדל בין גוי שעובד עבודה זרה, לגוי שאינו עובד עבודה זרה, אלא בהמה הנשחטת בידיה היא נבלה מן התורה, ולוקים על אכילתה מן התורה (ב"ח שם, לדעה זו), וכן הלכה (ב"ח שם).
- אכן ללמוד השני שהדבר נלמד מזבח הגוים, רק גוי העובד עבודה זרה לוקים מהתורה על אכילת שחיטתו (ב"ח שם, לדעה זו), וכשאינו עובד עבודה זרה איסורו מדרבנן (כסף משנה שם, ובית יוסף שם, וב"ח שם, לדעה זו), שגדר גדול גדרו – חכמים – שאפילו גוי שאינו עובד עבודה זרה – שחיטתו נבלה (רמב"ם שם יב), וכן טומאת הבהמה הנשחטת בידי גוי היא מדברי סופרים, ואף על פי שהיא אסורה באכילה מדין תורה, לא כל האסור באכילה מטמא, שהרי הטריפה אסורה באכילה וטהורה (רמב"ם אבות הטומאה ב י).

גוי ששחט בהמה, מותר לשחוט בנה אחריה, ואין בה משום איסור אותו ואת בנו (תוספתא חולין (צוקרמאנדל) ה א).

מילה גוי שמל את ישראל נחלקו תנאים:

- יש מכשירים, אלא שסוברים שאסור ליתן לו לכתחילה מפני שהגוים חשודים על שפיכות דמים (רבי מאיר וחכמים בתוספתא עבודה זרה (צוקרמאנדל) ג יב, וגמ' שם כו ב), ולכן נחלקו אם מותר לתת לו מלכתחילה אם אחרים עומדים על גביו (חכמים שם ושם); או שאפילו אז הוא חשוד על שפיכות דמים ואסור, שיש לחוש שיטה הסכין ויעשהו כרות שפכה (רבי מאיר שם, ורבנו חננאל שם).

• ויש פוסלים (רבי יהודה הנשיא שם כז א), שנאמר: וְאֶתְּהָ אֶת בְּרִיתִי

(תוספות שם ד"ה והא, על פי הגמ' שם; מגן אברהם לט סק"ב). ³⁵ על דין תפילין שנמצאו בידי גוי, ראה ערך תפילין. ³⁶ שלא אמרו שעושה המצוה צריך שיהיה בן חיוב אלא במקום שיש על זה לימוד מיוחד (כן משמע מתוספות גיטין מה ב ד"ה כל); ויש מהראשונים שכתב לחלק בין שחיטה, שאין הגוי כשר בה משום שאינו בן זביחה (ראה להלן), לסוכה ומילה (ראה להלן), שאין פוסלים אותו מטעם זה שאינו בן מצוה זו, לפי שבשחיטה יש חמש הלכות שחיטה (ראה ערך שחיטה), ואין הגוי שייך בהן, אבל סוכה ומילה בכל אופן

ואם ישראל עומד על גביו, נחלקו הדעות:

- יש מתירים כשאפאה נכרי, ואפילו אפאה לבדו (רא"ש שם, בשם רב האי גאון).

• ויש מצדדים להתיר כשלש גוי וישראל משמר לשם מצה, שבעשיית המצות אין צורך בעשיה לשם מצה רק שימור לשם מצה, ובזה די אפילו כשאחר עומד על גביו ומכוון לשם מצה (ריטב"א שם, בשם הרא"ה), וכתבו אחרונים שלא די שיאמר לו פעם אחת קודם העשיה שיכוין לשם מצות מצה, אלא צריך להזהירו כל הזמן הזה, שלא יסח דעתו מהשימור (משכנות יעקב כא; משנה ברורה שם סק"ג, בשמו).

להלכה כתבו הפוסקים שהעיקר כדעה הראשונה, אך שבשעת הדחק ניתן לסמוך על הדעה השלישית (ב"ח שם א; מגן אברהם שם, בתחילת הסימן; משנה ברורה שם, בשם), וטוב שהישראל בעצמו יסייע קצת, ומכל מקום מוטב לאפות על ידי חרש שוטה וקטן מאשר על ידי גוי (מגן אברהם שם; משנה ברורה שם, בשמו).⁴²

בטומאה וטהרה

הגוי אין לו טומאה להיטמא בה.

טומאת מת בטומאת מת אינו מטמא שנאמר: **וְאִישׁ אֲשֶׁר יִטְמָא** **וְלֹא יִתְטָא** (במדבר טו כ) – כל שיש לו טהרה יש לו טומאה, וכל שאין לו טהרה אין לו טומאה (נזיר סא ב), וגוי אין לו טהרה מטומאת מת, לא בהזאה, שנאמר: **וְהִיָּתָה לְעֵדֻת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לְמִשְׁמֶרֶת** (במדבר טו ט) – ולא לגוים (תוספות שם ד"ה אמר), ולא במקוה, שהוקשה טבילה להזאה, שנאמר: **וְהִיָּתָה לְעֵדֻת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְגו'** **וְרָחֵץ בְּמַיִם וְטָהַר** (במדבר טו יט. תוספות שם ד"ה ודילמא). לפיכך גוי שנגע, או נשא, או האהיל על המת הרי הוא כמי שלא נגע (רמב"ם טומאת מת א יא).

שאר הטומאות ולא בטומאת מת בלבד אין הגוי נטמא, אלא אף בכל הטומאות הטומאות כולן אין הגוי מיטמא מהן (רמב"ם שם א יא).

אף טומאה היוצאה מגופו אין לו, ואין הגוים מיטמאים מדין תורה בזיבה, שנאמר: **וְדָבְרוּ אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְגו'** **אִישׁ אִישׁ פִּי יִהְיֶה זָב** (ויקרא טו ב) – בני ישראל מטמאים בזיבה ולא הגוים (תורת כהנים מצורע, זבים פרשה א א; נדה לד א; רמב"ם מטמאי ב י, וכן אינם מטמאים בנדות (רמב"ם שם).

אף טומאת לידה אין להם, שנאמר בטומאה זו: **וְדָבְרוּ אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל** (ויקרא יב ב) – בני ישראל מטמאים ולא הגוים (תורת כהנים תזריע פרשה א א; רש"י בבא קמא לח ב ד"ה מרקס; רמב"ם שם).

אף לענין איסורי ביאה, אין ישראל הבא עליהן חייב מדין תורה משום נדה, או זבה, או יולדת (רמב"ם איסורי ביאה ד ד).

וכן אין הגוי טמא בטומאת קרי, שנאמר: **פִּי יִהְיֶה כֶּף אִישׁ** (דברים כג יא) – כך, ולא באחרים (ספרי כי תצא רנח) ושכבת זרעו של גוי טהורה מכלום, ולכן בת ישראל שפלטת שכבת זרעו של גוי – טהורה (מקואות ח ד; נדה לד ב; רמב"ם מטמאי משכב ב י ושאר אבות הטומאה ה יז), אפילו בתוך שלש עונות (ראה ערך בעל קרי. רמב"ם שאר אבות הטומאה שם).

טומאת צרעת וכן אין טומאת צרעת לגוי, לא כנגעי בתים (תורת כהנים מצורע פרשה ה ו; נגעים יב א; רמב"ם טומאת צרעת יד יא),

• **יש מכשירים** (רא"ש שם; טור יו"ד רעא, בשמו), שאין אנו צריכים עבור לשמה אלא בתחילת העבודה, כשישים את העור בתוך הסיד, שיכוין אז לשמה, ודי שבאותה שעה יאמר לו הישראל שיעשה כך (רא"ש שם).

• **ויש מכשירים** אם מסייע לו הישראל (התרומה קצ; רא"ש שם וטור שם, בשם ה"ר ברוך; רבנו ירוחם ב ב וטור שם, בשם רב נטרנאי גאון; שו"ע או"ח לב ט, בשם הרא"ש), וכן המנהג (רא"ש שם; רמ"א שם), וכתבו אחרונים שגם לדעה זו, אין זה אלא לכתחילה למצוה מן המובחר, אבל אם לא סייעו – אינו מעכב (ב"ח יו"ד רעא ב; שו"ע שם סק"ה, בשמו; שער הציון לב ס"ק לה, בשם הרבה אחרונים).⁴⁰

• **ויש פוסלים לעולם** (כן משמע מהרמב"ם שם; שו"ע שם, בשמו).

טוויית חוטי בטוויית חוטי הציצית על ידי גוי נחלקו הדעות:

• **יש פוסלים**, אפילו אם ישראל עומד על גביו, שהגוי עושה על דעת עצמו, וטוויית הציצית צריכה לשמה (ראה ערך ציצית. העיטור ב ציצית ב, דף סט טור א במהדורת רמ"י; ניםוקי יוסף, הלכות קטנות, ציצית, יב ב מדפי הר"ף), וכן כתבו הרבה אחרונים שטוויית הציצית דומה לכתובת הגט, שכל הטווייה כולה צריכה להיות לשמה, ולדברי הכל הגוי פסול (שלחן ערוך הרב שם, קונטרס אחרון א; דגול מרבבה שם; רעק"א לשו"ע שם).

• **ויש מהפוסקים** שכתבו שהדבר תלוי במחלוקת הראשונים בעיבוד העורות לשם ספר תורה ותפילין, שלפוסלים שם על ידי גוי – אף כאן פסול (בית יוסף ושו"ע או"ח יא ב, בדעת הרמב"ם); ולסוברים שם שכיון שדי בתחילת העיבוד שיתכוין לשמה הגוי עושה על דעת הישראל, אף כאן כשר על ידי גוי, כשהישראל אומר לו לעשות לשמה (בית יוסף ושו"ע שם, בדעת הרא"ש), והמנהג להכשיר, אם מסייע הישראל מעט (ראה לעיל. רמ"א שם).

כשהגוי עושה בכל מקום שאמרו שהגוי עושה על דעת עצמו, **על דעת עצמו** נחלקו הדעות:

• **יש אומרים** שאינו אלא ספק שמא עושה כך, אבל יש לחוש גם כן שמא עושה לשמו, ולכן גוי שכתב גט הוא פסול מספק, אבל לא בטל (בית יוסף אח"ע קכג ב; בית שמואל שם סק"ה).⁴¹

• **ויש אומרים** שאין זה ספק אלא ידיעה ברורה (חכם צבי א, לפי ארצות החיים יא, ארץ יהודה סק"ד), ולכן אפילו אם אמר הגוי בפירוש שהוא עושה לשמה אינו מועיל, שהרי זה כאילו אנהנו עדים, שעשה על דעת עצמו, וכאילו פירש כן בפיו (חכם צבי א).

מצה מצה של מצוה שלשה גוי – כשאין ישראל שם הכל מודים שאין אדם יוצא בה ידי חובתו (טוש"ע או"ח תס א), וכשישראל עומד על גביו נחלקו הדעות:

• **יש אומרים** שאין אדם יוצא בה ידי חובתו (שאלתות עו; הלכות גדולות, פסח ב, עמ' קעד במהדורת מכון ירושלים; רא"ש פסחים ב כו, בשם רב כהן צדק; שו"ת הרשב"א א כו), שאין הגוי מכוין לשם מצוה, ואפילו ישראל עומד על גביו ומלמדו, שהגוי עושה על דעת עצמו (שו"ת הרשב"א שם; ריטב"א פסחים מ א).

אבל בציצית ושאר מצוות שהכוונה צריכה להיות לשם מצוה, אין הגוי שייך במצוות, ובדאי הוא עושה על דעת עצמו (קובץ על רמב"ם תפילין א).
42. וקטן, הוא העדיף שבהם, שהרי יבוא לכלל מצוות (ערוך השלחן שם ב).

תפילין, דף נו טור א במהדורת רמ"י; טור יו"ד רעא, בשמו).
40. ויש מהאחרונים הסובר שלדעה זו הדבר מעכב (פנים מאירות א מה).
41. ויש שכתב שאין הדברים אמורים אלא בגט, שאין הכוונה אלא לשם בעל והאשה,

סופרים, שלא יבואו לשרוף על טומאה זו תרומה וקדשים (גמ' שם; רמב"ם שם), ונחלקו תנאים במה עשו היכר זה:

- יש אומרים שדם הגויה טהור משום היכר, אבל על רוקה ומימי רגליה גזרו, שכן הם מצויים יותר מדמה (בית שמאי שם).
- ויש אומרים שדמה כרוקה ומימי רגליה, אלא שמשום היכר אמרו שדמה מטמא לח ולא יבש (בית הלל שם), וכל שכן שלא גזרו על כתמיהן (ראה ערך כתמים), וכן הלכה (רמב"ם שם).

הכל מודים שזובו טמא, כיון שיש היכר בזכרים בקריו - שכבת זרעו - שהוא טהור, והכל מודים שקריו טהור ולא גזרו עליו, משום היכר (גמ' שם), שהכל יודעים שאילו היו זבים מדין תורה היתה שכבת זרעו אב הטומאה כשכבת זרעו של זב (רמב"ם שם), וגזרו על זובו יותר מעל שכבת זרעו, מפני שזובו אינו תלוי במעשה, ושכבת זרעו תלוי במעשה (גמ' שם) ⁴⁶.

נמצאת למד שזובו של גוי, ודם נדה או דם זיבה ולידה של בת גוי, ובת גוי וגוי עצמם, אף על פי שהם נקיים מן התורה מדם הזב, ורוק הגוים ומימי רגליהם ומשכבם ומרכבם (ראה ערך מדרס) ובוועל גויה (ראה ערך בועל נדה) כל אחד מאלו אב הטומאה מדברי סופרים, וכולם מטמאים אדם וכלים במגע, ומטמאים אדם במשא כזב לכל דבר, אלא שהטומאה מדבריהם (רמב"ם שם).

רחיצה עם גוי במדרש מובא שהרוחץ עם הגוי כרוחץ עם המצורע (פרקי דרבי אליעזר (אשכול) כט), וראשונים פסקו דין זה להלכה (ראב"ה, תשובות אלף סח; מרדכי עבודה זרה תתלט), וכתבו לו שני סייגים:

- האיסור הוא רק כשהגוי היה שם קודם לכן, אבל אם בא הגוי לאחר שהתחיל הישראל לרחוץ, מותר לו להמשיך לרחוץ, שזה בא והסיג את גבולו (ראב"ה ומרדכי שם, על פי עבודה זרה מד ב).
- האיסור הוא רק כשרוחץ בתוך ארבע אמותיו של הגוי, שהוא כצואה שיש להרחיק ממנה ארבע אמות (ראב"ה ומרדכי שם, על פי ברכות כה ב), אך אין אומרים שהבית כולו כארבע אמות (ראב"ה שם וברכות סט; מרדכי שם).

ואחרונים כתבו מספר טעמים לאיסור:

- שאין להתחבר עם הגוי בשום ענין, והתירו חוץ לארבע אמות שרשות בפני עצמו הוא, ולפי זה נוהג האיסור אף בזמן הזה (ב"ח יו"ד קנ"ד, במסקנתו).
- שצריכים להרחיק מטומאה ולהתקרב לטהרה (כן משמע מהב"ח שם, בתחילת דבריו; ט"ז שם סק"א), שמשום הגזירה שיטמאו כזבים חששו שרוקם יטמא ולא רחצו עמם (ש"ך שם סק"א), ולפי זה אינו נוהג בזמן הזה (ט"ז שם; ש"ך שם), וכתבו אחרונים שכן המנהג (דרכי משה שם סק"א).
- שיש לחשוש שיראה ישראל ערות הגוי ויבוא לידי הרהור (כן משמע בדרכי משה שם; ט"ז שם, לדעת הרמ"א), ולפי זה נוהג בזמן הזה במקום שנוהגים ללכת למרחץ ללא מכנסים (רמ"א שם א) ⁴⁷.

בעבודה זרה לו ב), ואין הלכה כמותו (רמב"ם שם). ⁴⁶ ויש אומרים שגזרו בשמונה עשר דבר על שכבת זרעו של גוי משום מימי רגליו, לפי שאי אפשר לשכבת זרעו לצאת בלא מימי רגלים (ירושלמי שבת א ד), ואין הלכה כן (רמב"ם שם). ⁴⁷ ויש מהאחרונים שכתב לחדש שמעולם לא נאמר בתור איסור, אלא רק למידת חסידות של מי שנוהג עצמו בקדושה ובהרהר (ש"ך שם).

שנאמר: בְּבֵית אֶרֶץ אֲחֻזְתְּכֶם (ויקרא יד לד) - ולא אחוזת גוים (תורת כהנים שם), ולא בנגעי בגדים (תורת כהנים שם; נגעים יא א; רמב"ם שם יג ב), ולא בנגעי גופם (נגעים ג א; רמב"ם שם ט א), שהוקשו נגעי בגדים ונגעי הגוף לנגעי בתים (פירוש הרא"ש נגעים יא א, על פי תורת כהנים שם), שנאמר: זאת התורה לְכָל נֹגַע הַצָּרַעַת וְלַנֶּתֶק וְלַצָּרַעַת הַבֶּגֶד וְלַבֵּית (ויקרא שם נד-נה) - הוקשו כולם זה לזה (משנה למלך שם ט א, על פי רמב"ם שם יג יד) ⁴³.

גזירה על אכן מדברי סופרים טמאים הגויים כזבים לכל **טומאת זיבה** דבריהם (תוספתא זבים (צוקרמאנדל) ב א; רמב"ם טומאת מת א יד), שחכמים גזרו על כל הגוים הזכרים והנקבות בין ראו בין לא ראו לענין טומאה וטהרה (רמב"ם איסורי ביאה ד ד), כדי שלא יהא תינוק ישראל רגיל אצלו במשכב זכר (שבת יז ב, ועבודה זרה לו ב; רמב"ם מטמאי משכב ב י), והוא משמונה עשר דבר שגזרו בית הלל ובית שמאי (גמ' שם ושם) ⁴⁴.

ואין חייבים על טומאה זו משום טומאת-מקדש-וקדשיו (ראה ערכו. תורת כהנים מצורע, זבים פרשה א; תוספתא שם; רמב"ם מטמאי משכב שם), לפי שאין הטומאה אלא מדבריהם (רמב"ם שם).

ולא גזרו אלא על הזכר מבין תשע שנים ויום אחד ומעלה, ועל הנקבה מבין שלש שנים ויום אחד ומעלה, אבל הקטנים מזמן זה לא גזרו עליהם טומאה, לפי שאין ביאתם ביאה (ראה ערך ביאה), ועיקר הגזירה משום ביאתם (עבודה זרה לו ב - לו א; רמב"ם שם) ⁴⁵. ודוקא בסתם גוי הוא שלא גזרו על הקטנים, אבל אם אירעה לו טומאת זיבה לקטן, או טומאת נדה וזיבה לקטנה, אף תינוק ותינוקת בני יום אחד מטמאים מדרבנן (מאירי עבודה זרה לו ב).

דברים שלא גזרו מכיון שאין טומאת הגוים כזבים אלא מדברי **כהם טומאת זיבה** סופרים, יש דברים שהקלו בהם ולא גזרו עליהם:

- לענין ביאת מקדש, שאף על פי שהזב אסור להיכנס בהר הבית (ראה ערך הר הבית), לא עשו הגוים לענין זה כזבים אלא כטמאי מתים, ואינם אסורים אלא בכניסה לחיל (ראה ערכו. כלים א ח, ור"ש שם; רמב"ם בית הבחירה ז טז, וביאת מקדש ג ה).

- לענין איסור אכילה בקדשים כשתיגיירו, שאילו עשאו כזבים לענין זה, לא היו יכולים לאכול בפסחים לעולם, שהרי הם מחוסרי-כפרה (ראה ערכו), וכפרה לא יוכלו להביא, מאחר שמן התורה לא קיבלו טומאה בגיותם, ולכן לא גזרו עליהם בזה (רש"י פסחים צב א ד"ה מחלוקת).

שריפת תרומה בשריפת תרומה וקדשים על טומאתם, נחלקו **וקדשים על** הדעות: **טומאתם**

- יש אומרים שאף על פי שאין טומאה זו אלא מדברי סופרים, שורפים עליהם תרומה וקדשים (תורת כהנים שם; תוספתא שם).

- ויש אומרים שאין שורפין על טומאה זו תרומה וקדשים (נדה לד א), וכן הלכה (רמב"ם מטמאי משכב ב י).

ולא עוד אלא שחכמים עשו היכר להודיע שטומאת הגוי מדברי

⁴³ וראה תוספות יום טוב שם יב א. ⁴⁴ ויש שנסתפקו לומר שגזרה זו היתה כבר בימי החשמונאים (תוספות שבת כא ב ד"ה שהיה), היינו שגזרו אז על גוי הרואה זיבה שיטמא כישראל, ושוב בשמונה עשר דבר גזרו שיהיה כזב אפילו כשאינו רואה (מהרש"א שם, על פי רש"י שם יז ב). ⁴⁵ יש מהאמוראים הסובר שגזרו על בנותיהם שיהיו טמאות מעריסתן כנדה (רב נחמן בר יצחק

שניהם לרדן דין תורה - דנים; האחד רוצה, והאחר אינו רוצה - אין כופים אותו לרדן אלא בדיניהם (רמב"ם מלכים י"ב) ⁵².

וישראל וגוי שבאו לדין, אם יש זכות לישראל בדיניהם - דנים לו בדיניהם, ואומרים לו: כך דינכם; ואם יש זכות לישראל בדיניהם - דנים לו דין תורה, ואומרים לו: כך דינינו (בבא קמא ק"ג א; רמב"ם שם).

בקניינים

הדינים שפסקה להם תורה הוזכר בעיקר בנוגע לקניינים - בין בקנין גוי מישראל, בין בקנין ישראל מגוי, ובין בקנין גוי זה מזה - מפני ששונה קנינו של גוי מקנינו של ישראל באיכות הקנין ובאופן הקנין.

איכות הקנין באיכות קנין הגוי שונה בעבדים, שגוי שקנה גוי קנה אותו למעשה ידיו בלבד, אבל לא קנה גופו (גיטין לו ב; רמב"ם עבדים ט ה; טוש"ע יו"ד רס"ז ט"ז), שנאמר: **מֵהֶם תִּקְנוּ אֲשֶׁר סִבִּיבְתֵיכֶם מֵהֶם תִּקְנוּ עֶבֶד וְאִמָּה וְגו'** (מֵהֶם תִּקְנוּ) (ויקרא כה מד-מה), "מהם תקנו" - פעם שניה, שהוא מיותר (רש"י שם ד"ה מהם תקנו) - אתם קונים מהם, ולא הם קונים מכם, ולא הם קונים זה את זה לגופו (גמ' שם לו ב - לח א).

אלא שלמעשה ידיו יש לו בו קנין (גמ' שם לח א; רמב"ם שם; טוש"ע שם יז), קל וחומר מישראל, שגוי קונה ישראל למעשה ידיו, שנאמר: **וְכִי תִשְׁגֶּה וְגו' וּמָן אֶחָיִךְ עִמּוֹ וְנִמְכַּר לְגֵר תִּשָּׁב עִמָּךְ אוּלְעִיךָ מִשְׁפַּחַת גֵּר (ויקרא שם מז), גוי בגוי לא כל שכן (גמ' שם), ואפילו לקחו בשביה (ראה ערך כיבוש מלחמה) אין גוי קונה גוי לגופו (גמ' שם).**

אכן בדינא דמלכותא - כגון שמלך גוי עשה מלחמה, והביא שבייה ומכרה, או אם הרשה לכל מי שירצה שילך ויגנוב מהאומה שעושה מלחמה עמה וימכור לעצמו, או אם היו דיניו שכל מי שלא יתן המס ימכר לעבד, או מי שעשה כך וכך או לא יעשה - ימכר (רמב"ם שם ד) - נחלקו ראשונים: יש אומרים שקנה גופו (תוספות יבמות מו א ד"ה כי, ורמב"ם שם, לפי בית יוסף שם), וכן הלכה (שו"ע שם); ויש אומרים שלא קנה גופו (שו"ת הרשב"א א צט, לפי בית יוסף שם; טור אה"ע ד, לפי בדק הבית יו"ד שם).

באופן הקניינים יש כמה שינויים בין גוי לישראל:

אופן הקנין בעבדים קנין גוי בישראל הוא בכסף, שנאמר: **מִכְסָּף עֶבְדִּים** (ויקרא שם נא), וכן קנין גוי בגוי, שנלמד מקנינו בישראל (גיטין שם, ורש"י ד"ה ה"מ וד"ה בכסף).

ונחלקו ראשונים בשאר קניינים:

• יש אומרים שאף בחזקה הוא קונה, בין את הגוי, שהוא כקרקע (ראה ערך עבד כנעני), והקרקע נקנית בחזקה (ראה ערך קרקע), ובין את הישראל, שנאמר: **וַיִּשָּׁב מִמֶּנּוּ שָׁבִי** (במדבר כא א. גמ' שם, לפי רש"י ד"ה בחזקה).

• יש אומרים שכל קנינו של גוי בעבד עברי אינו אלא בכסף,

טומאת טהרה מת גוי אינו מטמא באהל, שנאמר: **אָדָם כִּי יָמוּת בְּאֵהָל (במדבר יט יד), ואין הגוים קרויים אדם (רבי שמעון בן יוחאי ביבמות סא א) ⁴⁸, ונחלקו ראשונים:**

• יש אומרים שדעת יחיד היא זו, ותנאים אחרים חולקים בזה וסוברים שגוי מטמא באהל (רש"י פסחים ט א ד"ה מי, בדעת רבן שמעון בן גמליאל באהלות יח ט, וסנהדרין נט א, בדעת רבי מאיר שם; תוספות יבמות שם ד"ה ממגע, בשם ר"י, ובבא מציעא קיד ב ד"ה (קיד א) מהו, ולכן מדורות הגוים טמאים מפני שקוברים נפליהם בבתיהם (אהלות שם), ופסקו כן להלכה, והכהנים צריכים לדעתם להיזהר שלא לילך על קברי גוים (תוספות יבמות שם, בשם ר"י).

• ויש אומרים שהכל מודים שאין הגוים מטמאים בטומאת אהל (שו"ת הרמב"ם (פריימן) קנא), והטעם שמדורות הגוים טמאים הוא משום טומאת ארץ-העמים (ראה ערכו. רמב"ם טומאת מת יא ז), ומותר לכהן להיכנס ולדרוך על קברותיהם (רמב"ם אבל ג א).

וכתבו הפוסקים שנכון להיזהר בזה ולחוש לדעה הראשונה (שו"ת הרא"ש ל א; טוש"ע יו"ד שעב ב).

טומאת טהרה במגע ובמשא מת גוי מטמא (יבמות שם; רמב"ם **בטעם ומשא** טומאת מת א יב), שבמגע מצינו: **הַנֶּגַע בְּעֶצֶם אוּ בְּחָלָל (במדבר יט יח), ולא נאמר שם אדם (רש"י שם ד"ה ממגע) ⁴⁹, ולכן הכהנים אסורים לדברי הכל ליגע במתיהם או לישא אותם (רמב"ם אבל שם) ⁵⁰.**

טומאה בנוגע לטבילת כלים טומאה במובן אחר מצינו דוקא אצל גוים, בכלים שיצאו מטומאת הגוי ונכנסו לקדושת ישראל (ירושלמי עבודה זרה ה טו), ואין זו במובן של טומאה ממש, אלא ההיפך מקדושת ישראל, ולכן דין זה נוהג אף בזמן הזה (ראה ערך טבילת כלים).

הכינוי "טמאים" אף בכתוב מצינו: **כִּי לֹא יוֹסִיף יִבְאֵר בָּךְ עוֹד עָרְל לְגוֹיִם וְטָמֵא (ישעיהו נב א), ועל שם כך תיקנו בנוסח תפלת "על הנסים" לחנוכה: וטמאים ביד טהורים (אבודרהם, חנוכה), שהעמים נקראו טמאים בכל מקום (פירוש התפלות והברכות לר"י בר יקר ב עמ' ח).**

דיניהם

בשני סוגי דינים נקראים דיני הגוים בשם "דיניהם":

• דינים שפסקה להם תורה (בכורות יג א).

• דינים שנהגו בהם גוים (בבא מציעא עא ב).

וכתבו ראשונים שאין דנים בדינים שפסקה להם תורה אלא במקום שאין לגוים מנהג ידוע, או במקום שהדבר נוגע לאיסורי תורה לגבי ישראל, כגון לפטור ישראל מדין בכורה, או להתירו ברבית, שאם יד גוי באמצע הולכים אחר דין תורה (ראה להלן), אבל דיניהם שנהגו בהם, הנהגתם דבר הוא, ודנים אותם לפי מנהגייהם (שו"ת הרשב"א, המיוחסות לרמב"ן רכה) ⁵¹.

כפייה לרדן דינו שני גוים שבאו לפניך לרדן בדיני ישראל, ורצו

מוזהרים עליהם (יראים שכב, לפי משנה למלך אבל ג א), כטומאת נבלה, שאין הכהנים מוזהרים עליה (משנה למלך שם). ⁵¹ ויש המצדד שאפילו במה שנוגע לאיסור לגבי ישראל שהולכים אחר דיניהם שנהגו בהם (משאת בנימין צו). ⁵² על גוי שקבל עליו שבע מצוות בני נח, שדינו כגר תושב, ודנים אותו לעולם בדיניהם (רמב"ם שם), ראה ערך גר תושב.

⁴⁸ ויש שכתב טעם אחר, שהרי הוא אומר במלחמת מדין: **וְכָל נֶגַע בְּחָלָל (במדבר לא יט), ולא הזכיר אהל (רמב"ם טומאת מת א יג). ⁴⁹ או שבמלחמת מדין כתוב: **וְכָל נֶגַע בְּחָלָל תִּתְחַטְּאוּ (במדבר לא יט. רמב"ם שם יג). ⁵⁰ אך יש מהראשונים שכתב שלדעת הסוברים שאין הגוים מטמאים באהל, אף במגע ומשא אין הכהנים מוזהרים עליהם, שכל שאין בו טומאת אהל אין הכהנים****

שישראל הוזהרו מלהילחם בעמון ובמואב, מכל מקום מה שסיחון כבש מהם חזרו וכבשו ממנו ישראל, שכבר נטהרו על ידי סיחון ונעשו שלו, שקנה אותם בחזקה (גמ' שם, לפי רש"י שם).

• ויש אומרים שאין קנין חזקה לגוי (רמב"ם מכירה שם, על פי בבא בתרא לה ב), וכן הלכה (שו"ע חו"מ קצד א), לפי שגוי הוא אלם, ואם היה קונה בחזקה היה מחזיק באלמותו (מגיד משנה שם) ⁵³; או שלא מצד אלמות אין לגוי חזקה, אלא מעיקר הדין (באור הגר"א שם ס"ק יא, בדעת הרמב"ם).

חזקת שלש שנים (ראה ערך חזקת קרקעות) לדברי הכל אין לגוי (בבא בתרא לה ב), ואפילו אכלה כמה שנים אין אכילתו ראייה אם לא הביא שטר (רמב"ם טוען יד ה; טוש"ע חו"מ קמט יד), שסתם גוים גזלני קרקע מישראל הם, וירא הישראל למחות, לכן לא תיקנו להם חזקת שלש שנים (רשב"ם שם ד"ה ישראל הבא), ותחזור השדה לבעלים אפילו בלא שבועה, שלא תיקנו שבועת-היסת (ראה ערכו) אלא לישראל (רמב"ם שם; טוש"ע שם), שסתם גוי משקר (סמ"ע קעו ס"ק עו).

אופן הקנין במטלטלים קנין הגוי מישראל או ישראל מגוי אינו כקנין של ישראל מישראל, שנאמר: וְכִי תִמְכְּרוּ מִמֶּכֶר לְעַמִּיתְךָ אוֹ קָנָה מִיַּד עַמִּיתְךָ (ויקרא כה יד), הרי שהממכר והקנין של עמיתך הוא לא כשל נכרי (בכורות יג א-ב), ולכן לסוברים שקנין ישראל במשיכה (ראה ערך מטלטלים) קנינו של גוי בכסף, ולסוברים שקנין ישראל מן התורה בכסף (ראה ערך הני"ל) קנינו של גוי במשיכה (גמ' שם; ירושלמי בבא מציעא ד ב, בצד הראשון) ⁵⁴.

להלכה נחלקו ראשונים:

• יש סוברים שהגוי קנינו במטלטלים במשיכה (תוספות בבא מציעא מח ב ד"ה (מח א) נתנה, ועבודה זרה עא א ד"ה רב, בשם רבנו תם; טוש"ע יו"ד קמו ג), בין גוי שקנה מישראל, ובין ישראל שקנה מגוי (רא"ש בכורות א ב).

• יש סוברים שקנינו בכסף (רש"י קדושין יד ב ד"ה הואיל, ובכורות ג ב ד"ה קנין גמור).

• ויש סוברים שקונה בין במשיכה ובין בכסף (רמב"ם זכיה א יד; רמב"ן עבודה זרה שם).

למעשה כתבו הפוסקים שיש לחוש לכל הדעות, וגוי שקנה בהמה מישראל בשביל לפטרה מהבכורה (ראה ערך בכור בהמה טהורה) יתן כסף וגם ימשיכה (תוספות עבודה זרה שם; רא"ש שם; טור יו"ד שכ ורמ"א שם ו), אבל בדיעבד שלא עשה אלא קנין משיכה בלבד, הרי זה מועיל לפטרה מהבכורה, שהעיקר להלכה כדעה שזהו עיקר קנינו (שו"ת הרמ"א פז; ט"ז שם סק"ח; חק יעקב או"ח תמח ס"ק יד) ⁵⁵.

בדברים שלא שייך בהם כסף, כגון במציאה או במתנה, לדברי הכל קונה הגוי במשיכה (תוספות עבודה זרה שם ד"ה פרדשני); וכן להיפך במקום שאין לו מה למשוך, כגון שמקנה הישראל לגוי את העובר של המבכרת, לסוברים שאינו בכלל דבר שלא בא לעולם (ראה ערך דבר שלא בא לעולם), ואי אפשר למשוך העובר – קונה בכסף לבד (הגהות אש"ר בבא מציעא ד ח).

קנין חצר בקנין חצר (ראה ערכו) נחלקו הדעות:

מאמימר בגמ' שם ב; ויש מהראשונים הסובר שאף אם קנין ישראל בכסף, לפי המסקנה אין מבדילים בין ישראל לגוי בקניינים, ואף קנין גוי בכסף (תוספות בבא מציעא מח ב ד"ה (מח א) נתנה, בשם ה"ר חיים). ⁵⁵ ויש הסובר שאף בדיעבד אינו מועיל קנין אחד, לא כסף לבד ולא משיכה לבד (ש"ך שם סק"ח).

ואין אצלו קנין חזקה – מלבד חזקה של כיבוש מלחמה (ראה ערך כיבוש מלחמה) – ולא קנין בשטר, שקנין שטר למדים משטרי גיטין וקידושין, ואין הגוי שייך בתורת גיטין וקידושין (תוספות קדושין יד ב ד"ה הואיל, וגיטין לח א ד"ה אבל).

• ויש אומרים ששוה קנינו של גוי בגוי בנוגע להקנותו לישראל לקנינו של ישראל, שמקנהו בכסף ובשטר ובחזקה (רמב"ם מכירה א יז, לפי אור שמח שם; טור שם), וכן הלכה (שו"ע שם כג).

אופן הקנין בקרקעות נחלקו ראשונים:

• יש אומרים שאין קנין קרקעות בגוי אלא בכסף, אם משום שכל קנינו של גוי בכסף (רשב"ם בבא בתרא נד ב ד"ה אסתלק), או משום שלמים קנין כסף בגוי מעפרון, שנאמר בו: וְנָתַתִּי קֶסֶף הַשֶּׁדֶה קֶחַ מִמֶּנִּי בְרִאשִׁית כֹּגִי, אבל קנין שטר אין אצל גוי, שאין למדים קנין שטר בקרקע אלא מירמיהו (ראה ערך קרקע), ובישראל הוא שנאמרו הדברים (תוספות שם ד"ה עובד), ולפיכך ישראל שלקח שדה מן הגוים – במקום שאין משפט ידוע של מלך (ראה ערך דינא דמלכותא) – ונתן הדמים, וקודם שהחזיק בה בא ישראל אחר והחזיק כדרך שמחזיקים בנכסי הפקר – זכה השני, שהרי הגוי נסתלק מהקרקע בקנין כסף, והישראל הקונה לא גמר דעתו לקנותו, במקום שכותבים את השטר, אלא בשטר, שאף מישראל אין ישראל קונה באותו מקום עד שיכתוב את השטר, וכל שכן מנכרי שאינו גומר בדעתו לקנות בלא שטר (גמ' שם, ורשב"ם שם ותוספות שם), אבל במקום שאין נוהגים בכתובת שטר, שמישראל הוא קונה בכסף בלבד, אף מגוי קונה בכסף בלבד (רבנו ירוחם, מישרים כב, לדעה זו; בית יסף חו"מ קצב ח, לדעה זו).

• ויש אומרים להיפך, שגוי אינו קונה קרקע מישראל ואינו מקנה לו אלא בשטר, שאין דעתו סומכת אלא על השטר (המקח לרב האי יד, על פי גמ' שם לה ב; רמב"ם מכירה א יז וזכיה א יד), וכן הלכה (טוש"ע חו"מ קצד ב), שסתם גוי אלם הוא, ואין ישראל סומך בדעתו שלא יחזור בו עד שיכתבו שטר, ולפיכך אפילו במקום שאין נוהגים לכתוב שטר, שמישראל היה קונה בכסף בלבד, מגוי אינו קונה, וכל המחזיק בשדה לפני כתיבת השטר כאילו זכה מן ההפקר (כסף משנה מכירה שם; לחם משנה זכיה שם); או שחולקים על עיקר קנין ישראל מגוי, או להיפך, שאין הטעם מפני שחוששים לגוי אלם ואינו סומך בדעתו, אלא מעיקר הדין אין קנין לגוי בקרקע בכסף, אלא בשטר (באור הגר"א שם סק"א-סק"ב, לדעה זו).

בשכירות קרקע של ישראל מגוי ולהיפך:

• לסוברים שהדבר תלוי במקום שנוהגים או לא נוהגים בכתובת השטר, בשכירות קרקע שלעולם קונה ישראל מישראל בכסף לבד, אף בגוי כן (בית יוסף חו"מ קצב ח; רמ"א שם קצד א).

• ולסוברים שישראל מגוי לעולם אינו קונה בכסף, אף בשכירות קרקע כן (ט"ז שם א ד"ה עוד שם; באור הגר"א שם).

קנין חזקה בקנין חזקה בקרקע, נחלקו הדעות:

בקרקע • יש אומרים שגוי קונה בחזקה (רש"י גיטין לח א ד"ה עמון ומואב), שכן מצינו שעמון ומואב טהרו בסיחון, שאף על פי

⁵³. ומטעם זה יש שכתב שדוקא לקנות מישראל אין לגוי חזקה, אבל להקנות לישראל מקנה בחזקה (סמ"ע שם סק"א). ⁵⁴. ויש מהאמוראים הסובר שאף אם בישראל הקנין במשיכה יתכן שגם בגוי במשיכה, והכתוב 'עמיתך' בא להבדיל בין ישראל לגוי בדין אונאה (ראה ערכו), ולא בדין הקניינים (כן משמע

אפילו אם דיניהם כדיני ישראל, שנאמר: וְאַלֶּהֶם הַמִּשְׁפָּטִים אֲשֶׁר תִּשִּׁים לְפָנֵיהֶם (שמות כא א) – לפניהם ולא לפני גוים (גיטין פח ב; טוש"ע חו"מ כו א).

כפיית גוים גוים אינם בני עישוי – כפייה – לישראל לקיים דין תורה, ואם כפו את ישראל לגרש את אשתו אינו גט כשר (גיטין פח ב).

בשליחות

אין הגוי נעשה שליח לישראל לדבר מן הדברים שבעולם (בבא מציעא עא ב; רמב"ם שלוחין ב א; טוש"ע חו"מ קפח א), שנאמר: כִּן תִּרְיֶמוּ גַם אִתְּכֶם (במדבר יח כח) – מה אתם בני ברית, אף שלוחכם בן ברית, והוא הדין לכל התורה כולה (גמ' שם; רמב"ם שם) ⁶².

ואם ישראל נעשה שליח לגוי לדבר מן הדברים נחלקו אמוראים:

• יש אומרים שאין ישראל נעשה שליח לגוי לדבר מן הדברים (סתמא דגמ' שם; רבי זעירא רבי יוחנן בשם רבי ינאי בירושלמי דמאי ו א), שנאמר שם: "אתם", אתם עושים שליח, ואין הגוי עושה שליח (ירושלמי שם), או ש"אתם" בני ברית (גמ' שם; רמב"ם שם), היינו ישראל, וכן הלכה (מסקנת הגמ' שם והירושלמי שם; רמב"ם שם; טוש"ע שם).

• ויש אומרים שלא נתמעט הגוי משליחות אלא שהוא לא ייעשה שליח לנו, אבל אנו נעשים שליח אליו (רב אשי, ללשון השניה בגמ' שם; רבי יסא בירושלמי שם) ⁶³.

כשישנו בתורת אין הבדל בין שהגוי ישנו בתורת אותו הדין **אותו דבר** שנעשה עליו שליח או לא, ולעולם אינו יכול להיעשות שליח, ולפיכך הגוי שתרים את של ישראל אין תרומתו תרומה, אפילו שתרים ברשות ישראל (תרומות א א; רמב"ם תרומות ד א-ב; טוש"ע יו"ד שלא ל), אפילו לדעת הסוברים שגוי ישנו בתורת תרומה, שאם תרים הגוי משלו על שלו תרומתו תרומה (ראה לעיל. קדושין מא ב) ⁶⁴.

שליח לקידושין גוי פסול להביא את הגט (משנה גיטין כג א; רמב"ם גיטין ו ו; טוש"ע אה"ע קמא לא) – בין בתורת שליח-לקבלה (ראה ערכו), ובין בתורת שליח-להולכה (ראה ערכו). רמב"ם שם; טוש"ע שם), אם מטעם שאינו בן שליחות (תוספות שם ד"ה עובד), ואם משום שאינו בר היתור (גמ' שם), שאין אדם נעשה שליח לדבר שאינו שייך בו, וגוים אינם בתורת גיטין וקידושין (רש"י שם ד"ה לאו), וכן אין הגוי כשר לשליחות קידושין, לפי שאין שליחות לגוי (רמב"ם אישות ג יז; טוש"ע אה"ע לו א).

שליח בהחזרת ישראל שלוח מעות מגוי ברבית וביקש להחזירם **מעוה בריבית** לו, מצאו ישראל אחר ואמר לו: תנם לי ואני מעלה לך כדרך שאתה מעלה לו, אף על פי שהעמידו אצל הגוי

• יש אומרים שישנו אף בגוי, וחצרו של גוי קונה לו (טור יו"ד קלב; תרומת הדשן קל; רמ"א שם ב ושכ ו; ש"ך שם סק"ט; מהרי"ט אלגאזי בכורות ב יז; קצות החושן קצד סק"ג; שו"ת חתם סופר או"ח קד).

• ויש אומרים שכיון שחצר קונה בתורת שליחות (ראה ערך חצר), ואין שליחות לגוי (ראה ערך שליחות), אין חצרו של גוי קונה לו (אמונת שמואל ל; שלחן ערוך הרב או"ח תמח יא) ⁵⁶.

קנין חליפין בקנין חליפין (ראה ערכו) נחלקו בדבר:

• יש סוברים שקונה בגוי (תוספות קדושין ג ד"ה ואשה, בשם רבנו תם, ובכורות יג א ד"ה אימא; ריטב"א קדושין שם; טוש"ע חו"מ כג יד; סמ"ע שם ס"ק כא; מגן אברהם תמא סק"א), שהרי מעטה תורה בעבד עברי הנמכר לגוי שאינו נקנה בחליפין (ראה ערך עבד עברי), ומכאן שיש קנין חליפין בגוי (תוספות קדושין שם).

• ויש סוברים שאינו קונה (מאירי שם; מהרש"ם חו"מ נט; ש"ך חו"מ כג סק"ל; צדק (הקדמון) קכט), שבכתוב שלמדים ממנו כל עיקרו של קנין חליפין נאמר: וְזֹאת הַתְּעוּדָה בֵּין שְׂרָאֵל (רות ד ז. מהרש"ם שם) ⁵⁷.

יש שכתבו שאפילו לדעה הראשונה גוי מגוי אינו קונה בחליפין, וזהו שנתמעט מהכתוב 'וזאת התעודה בישראל' (כנסת הגדולה חו"מ כג, הגהות הטור לב, בשם מהרש"ך; בית מאיר או"ח תמא), ויש מי שמצדד לדעה זו לומר שגוי מישראל הוא שקונה בחליפין, אבל ישראל מגוי אינו קונה, שאין הגוי סומך בדעתו להקנות בחליפין (שו"ת מהרש"ם חו"מ נט); ויש הסוברים שאין כלל חילוק בדבר (כנסת הגדולה שם לא, בשם מהרש"ק ומהר"י אדרב"י) ⁵⁸.

קנין אגב הגוי קונה בקנין מטלטלים אגב קרקע (ראה ערך אגב. מלחמות לרמב"ן פסחים לא א; ב"ח או"ח תמא א; מגן אברהם שם סק"א; נודע ביהודה תניינא או"ח סג) ⁵⁹.

בהתמנות

מלך אסור למנות גוי למלך על ישראל, שנאמר – במצות העשה למנות מלך (ספרי שופטים קנו) – מִקְרָב אֲחִיךָ תִּשִּׂים עֲלֶיךָ מֶלֶךְ (דברים יז טו), "אחריך" ולא אחרים (ספרי שם), היינו גוים (רבנו הלל שם), ונאמר בהמשך הפסוק מצות לא תעשה מיוחדת (ספרי שם): לא תוכל לָתֵת עֲלֶיךָ אִישׁ נָכְרִי אֲשֶׁר לֹא אֲחִיךָ הוּא (דברים שם), ונמנית במנין המצות (ספר המצוות ל"ח שסב; סמ"ג לאוין רכא; חינוך תצח) ⁶⁰.

שאר שררות ולא למלכות בלבד אלא לכל שררות שבישראל לא יהא אלא מישראל, שנאמר: מִקְרָב אֲחִיךָ תִּשִּׂים עֲלֶיךָ מֶלֶךְ (דברים שם) – כל משימות שאתה משים לא יהא אלא מקרב אחריך (בבמות מה ב, וקדושין עו ב; רמב"ם מלכים ד ד), ואין צריך לומר דיין או נשיא (רמב"ם שם) ⁶¹.

דייני גוים אסור להתדיין בפני דייני גוים (ראה ערך ערכאות),

בכתוב: לא תוכל לָתֵת עֲלֶיךָ אִישׁ נָכְרִי וְגו' (דברים שם), שלא נכתב "לא תוכל לָתֵת עֲלֶיךָ מֶלֶךְ", ללמד שהוא הדין לשאר השררות, ולא נכתב: "לא תוכל לש"י", ששימה מציינת סדר וקביעות יותר מנתינה, ולכן אמר "לתת" שכולל כל נתינה (מלבי"ם שם). ⁶² ללשון אחד בתלמוד יש מהאמוראים החולק על זה וסובר שבתרומה בלבד הוא שאין שליחות לגוי (רב אשי, ללשון הראשונה בגמ' שם), אבל אין הלכה כמותו (גמ' שם). ⁶³ אם גוי נעשה שליח לישראל כששכרו בדמים בתורת פועל, ראה ערך פועל וערך שליחות. ⁶⁴ ואף לדעת הסוברים שגוי אינו בתורת תרומה, ולכן אפילו בלי לימוד מיוחד למעט גוי משליחות אינו בדין שליחות של תרומה (ראה ערך שליחות), מכל מקום למדים מתרומה לכל התורה כולה שאין הגוי נעשה שליח אפילו בדבר שישנו בתורת אותו דבר, שכיון שכל עיקר דין שליחות למדים מיגם אתם האמור בתרומה,

⁵⁶ ויש המחלק בקנין חצר בין גוי לגוי, שחצרו של איש קונה בתורת שליחות ואין שליחות לגוי, אבל חצרה של אשה קונה בתורת יד (ראה ערך חצר), והגויה אף היא יש לה יד לקנות (מחצית השקל תמח סק"ד); ונחלקו עליו וכתבו שאין מקום לחילוק זה (קצות החושן קצד סק"ג; שו"ת חתם סופר יו"ד שטז). ⁵⁷ ויש מהפוסקים שחשש לכתחילה לדעה זו (שלחן ערוך הרב או"ח תמא, קונטרס אחרון ג). ⁵⁸ קודם מתן תורה, יש מהראשונים שכתב שדרכי הקנין היו שוות לכולם (מאירי שם). ⁵⁹ ויש מהפוסקים הסובר שאין קנין אגב לגוי, שהכתוב שלמדים ממנו קנין זה: וְיָתֵן לָהֶם אֲבִיהֶם מִתְּנוֹת רְבוּת וְגו' עִם עָרֵי מְצֻרֹת בִּיהוּדָה (דברי הימים ב כא ג), לישראל נאמר (תומים כג ס"ק יב). ⁶⁰ ויש אומרים ש"מקרב אחריך" נצרך למעט גוי, ו"לא תוכל וגו' איש נכרי" וגו' נצרך למעט את הגר (מדרש תנאים שם). ⁶¹ ויש שכתב שהדבר מבואר

ד"ה במעמד, בשם רבנו תם; רא"ש שם א יד, וטור חו"מ קכו, בשם ר"י; שו"ע שם כב, בשם יש מי שחולק, מהטעם הנ"ל שאין זכיה לגוי, ובין שהנפקד או הלוח הוא גוי ואמר לו ישראל המפקיד או הלוח תנהו לישראל אחר – לא קנה, שאין הגוי זוכה בשביל ישראל השני, ובין שהמקבל הוא גוי ואמר לישראל תנהו לפלוני גוי, שאין ישראל זוכה בשביל הגוי, אלא אם כן אין הישראל יכול להישמט מן הגוי המקבל, מפני שבדיניהם הוא כך, ואז הוא פטור לגבי ישראל הראשון, ואם הנותן הוא גוי והנפקד או הלוח וכן המקבל הם ישראלים – קנה, שהרי גם ממונו של ישראל הפקיעו במעמד שלשתן, ועוד שבדיניהם כך הוא (תוספות שם, בשם רבנו תם; רא"ש וטור שם, בשם ר"י)⁶⁶.

• ויש אומרים שאין הברל במעמד שלשתן בין ישראל לגוי, ואם היה הנפקד או הלוח גוי, ונתרצה ישראל המקבל לקבל ממנו בעד חוב שיש לו על ישראל הראשון – קנה (שו"ת הר"י רלח; עיטור א ה – המחאה, דף עג טור ד במהדורת רמ"י, בשם תשובת רב האי גאון; התרומות כח א, בשם הר"י והראשונים; טור שם, בסתם; שו"ע שם, בשם יש מי שאומר), שמעמד שלשתן הרי הוא כקנין, וקנין שייך אף בגוי (באור הגר"א שם ס"ק נז).

בעדות ונאמנות

עדות אין עדות לגוי (יבמות מז א; בבא קמא טו א; רמב"ם עדות ט ד; טוש"ע חו"מ לד יט), ונחלקו ראשונים בדבר:

• יש אומרים שמן התורה הגוי כשר לעדות, שהתורה אמרה בעדים: וְעֵדְמוּ שְׁנֵי הָאֲנָשִׁים (דברים יט יז), והגוי איש הוא (תוספות בבא קמא פח א ד"ה יהא, בדעת רש"י; תשב"ץ א עח, בשם חכמי הצרפתים), ולא מצינו בשום מקום רמז לפסול אותם כקרובים ושאר פסולים (תשב"ץ שם, בשם), מלבד בעדות גיטין, וקידושין, ושחרורי עבדים הלמדים מגיטין, שכיון שהגויים אינם שייכים בתורת גיטין וקידושין אינם נעשים עדים בדבר, מה שאין כן על הדינים שבני נח נצטוו בהם (רש"י גיטין ט ב ד"ה חוץ וד"ה פסולא, ושם י ב ד"ה כריתתה), אלא שמדברנן הוא פסול לעדות (תוספות בבא קמא שם; תשב"ץ שם), שסתם גוי משקר, כמו שכתוב: אֲשֶׁר פִּיהֶם דֶּבַר שָׁוָא (תהלים קמד ח), ולכן חששו לעדותם, ולפיכך אם יש לסמוך על כך שאינם משקרים, כגון שטרות של ערכאות הגויים, או שהוא מסיח-לפי-תומו (ראה ערכו) – עדותם כשרה (תשב"ץ שם, לדעה ז).

• יש אומרים שהגויים פסולים לעדות מן התורה (רמב"ם עדות ט ד; תוספות שם וגיטין ט ב ד"ה אע"פ; הגהות אש"ר גיטין א י, בשם המרדכי), אם מפני שנאמר בעדי שקר: שֶׁקֶר עֲנֶה בְּאֶחָיו (דברים יט יח), וגוי אינו אחיו (תוספות שם ושם, על פי בבא קמא שם)⁶⁷, אלא שתקנת חכמים היא במקום שידוע לנו שעדותם אמת, כגון עדים החתומים בשטרות הערכאות של גוים, שיהיו כשרים (תוספות גיטין שם), או שכשרים משום דינא דמלכותא דינא (ראה ערכו). משנה למלך מלוה כז א, בשם כמה ראשונים).

• ויש אומרים שהגויים אינם פסולים מן התורה אלא משום שהם גזלנים, וגזלן פסול לעדות, ולכן אלה שידועים ומוחזקים שאינם

ואמר לו הגוי: תנם לישראל זה, ונמצא שישראל נותנו לחברו במצות הנכרי – אסור, שאין שליחות לגוי, וישראל שני הרי קיבל מישראל ראשון (בבא מציעא עא ב, ורש"י ד"ה כיון דאין; רמב"ם מלוה ה ג; טוש"ע יו"ד קסח א), ואפילו שהגוי פטר את ישראל הראשון, והתנה עם השני שיתן לגוי הקרן והרבית, מכל מקום כיון שקיבל המעות מישראל הראשון, ואין שליחות לגוי, נראה כנותן לו רבית (תוספות שם ד"ה בשלמא; רא"ש שם ה ג; טוש"ע שם).

גוי שלוח מעות מישראל ברבית וביקש להחזירם לו, מצאו ישראל ואמר לו: תנם לי ואני אעלה לך כדרך שאתה מעלה לו, והעמידו אצל ישראל, נחלקו בו ראשונים:

• יש אומרים שהדבר אסור, שאף על פי שאין שליחות לגוי, ונמצא שהגוי הזה אינו נעשה שלוחו של ישראל הראשון, והוא המלוה, מכל מקום לחומרא יש שליחות לגוי מדרבנן, והוא כאילו שלוחו של ישראל (גמ' שם, לפי רש"י ד"ה ואם העמידו וד"ה בשלמא סיפא; רא"ש שם), וכן הלכה (טוש"ע שם ו; רמ"א שם).

• ויש אומרים שאף אם העמידו אצל ישראל, והגוי נותנו במצות הישראל – מותר, שאין שליחות לגוי אפילו לחומרא, ואינו אסור אלא אם כן נשא ונתן הישראל ביד, שנטל מן הנכרי ונתנו לישראל השני (תוספות שם ד"ה כגון, בשם רבנו תם; רמ"א שם, בשם יש מקילין), ולמרות שאין הלכה כן, במקום שנהגו להקל אין למחות בידם (רמ"א שם).

אמירה לנכרי יש שכתבו בטעם של אמירה לנכרי שבות, היינו בשבת **בשבת** שאסור לישראל לומר לגוי לעשות מלאכה בשבילו בשבת, שהוא מפני שהגוי נעשה שלוחו (רש"י שבת קנא א ד"ה מאי טעמא; הגהות מימוניות שבת ו א), ואף על פי שאין שליחות לגוי, מכל מקום מדרבנן יש שליחות לחומרא, וכשהגוי עושה בשליחותו של ישראל, הרי זה כאילו הישראל עושה (הגהות מימוניות שם).

אם גוי נעשה גוי לגוי אם נעשה שליח, נחלקו הדעות:

שליח לגוי • יש אומרים שאף הוא אינו נעשה שליח (ירושלמי דמאי ו א, ותרומות א א; בית שמואל אה"ע ה ס"ק יט, על פי תרומת הדשן רצט; מגן אברהם תמח סק"ד; משנה למלך שלוחין ב א).

• ויש אומרים שכיון שהם שוים זה לזה – נעשה שליח, שמ"גם אתם" לא למדנו אלא ששלוחיכם יהיו דומים ל"אתם", והרי הם דומים (משאת בנימין צו, במסקנתו; ש"ך חו"מ רמג סק"ה; חוות יאיר מט; מחנה אפרים שלוחין יד, על פי עבודה זרה נג ב; ארעא דרבנן א ה).

זכיה כשם שאין הישראל נעשה שליח לגוי, כך אינו זוכה בשביל הגוי (ראה ערך זכין לאדם שלא בפניו), וכן אין הגוי זוכה בשביל ישראל (בבא מציעא עב א; רמב"ם זכיה ד ו; טוש"ע חו"מ רמג יד), ואינו דומה לקטן, שחכמים תקנו לו זכיה (ראה ערך הנ"ל), שהקטן יבוא לכלל שליחות כשיגדיל, והגוי אין לו דין שליחות לעולם (גמ' שם)⁶⁵.

קנין מעמד בקנין מעמד-שלשתן (ראה ערכו) נחלקו ראשונים:

שלשתן • יש אומרים שקנין זה אינו בגוי (תוספות גיטין יג ב

בעדים זוממים: וְעֵשִׂיתָם לוֹ בְּאֶשֶׁר זָמַם לַעֲשׂוֹת לְאֶחָיו (דברים יט יט), מכלל שאחיו כמוהו, מה אחיו בן ברית אף העד בן ברית, וקל וחומר לגוי מן העבד, אם עבדים, שהם במקצת מצות, פסולים (ראה ערך פסולי עדות) הגוים לא כל שכן (רמב"ם שם).

למדים גם כן שיהיה גם אתם דומה לאתם (תוספות שם ד"ה מה). ⁶⁵ ויש מהאמוראים הסובר שאף לגוי תקנו חכמים זכיה, כשם שתיקנו לקטן (רבינא שם עב א – עב א). ⁶⁶ ויש הסובר שכן הדין מטעם אחר, שבישראל לא נתקן אלא משום תקנת הלווין (שו"ת הרשב"א א תתקצה). ⁶⁷ או מפני שנאמר

להתיר את האשה להינשא כשאמר מת בעלה, ואין עדותו עדות, אלא שדוקא אם מתכוין אינו נאמן (משנה יבמות קבא ב). ונחלקו אמוראים:

• יש אומרים דוקא כשנתכוין להתיר הוא שאינו נאמן, כגון שבא לבית דין ואמר איש פלוני מת, השיאו את אשתו, אבל אם נתכוין להעיד בלבד, כגון שאמר סתם מת איש פלוני – נאמן (רב יהודה אמר שמואל וריש לקיש בגמ' שם).

• ויש אומרים שאפילו אם נתכוין להעיד בלבד אינו נאמן (רבי יוחנן שם), וכן הלכה (רמב"ם גרושין יב טז; טוש"ע אה"ע יז א), ואינו נאמן אלא כשלא נתכוין אפילו להעיד, כגון שהיה מסיח לפי תומו (גמ' שם; רמב"ם שם; טוש"ע שם).

גוי שהביא גוי שהביא פירות למכירה ואמר משל פלוני **פירות לסכיה** לקחתים או משלי הבאתים, נחלקו תנאים: יש אומרים שנאמן להחמיר (רבי בתוספתא דמאי שם); ויש אומרים שאינו נאמן (רבן שמעון בן גמליאל שם), ונחלקו ראשונים בפירוש מחלוקתם:

• יש מפרשים שנחלקו כשהגוי מסיח-לפי-תומו (ראה ערוך) אם נאמן להחמיר (ראבי"ה יום טוב תשטו; רא"ש מועד קטן ג לב, בשמו).

• ויש מפרשים שנחלקו בדבר שהוא שלו אם נאמן להחמיר כשאינו מתכוין להשביח מקחו (רא"ש שם, בשם רבינו מאיר; ש"ך יו"ד קצו סק"כ).

• ויש מפרשים שנחלקו כשאין הגוי רוצה למכרם, שבזה סובר רבי שנאמן להחמיר (מאירי חולין צא א).

להלכה נחלקו ראשונים: יש פוסקים כדעה הראשונה (רא"ש מועד קטן שם; מרדכי שם תתקכח); ויש פוסקים כדעה השנייה (רבנו ירוחם כא ב; מאירי חולין שם), וכן הלכה (שו"ע יו"ד רצד כח).

כשאימת סומכים על גוי כשיש אימת ישראל עליו, בין **ישראל עליו** בשלילה, היינו שהוא לא עשה איזה קלוקל של איסור בדבר של ישראל, ובין בחיוב, היינו שהוא עשה מה שעשה באופן מתוקן כהוגן.

• בשלילה – כגון גוי שהיה מעביר עם ישראל כדי יין ממקום למקום, והוא הולך אחריהם לשמרם, אפילו הפליג ממנו כדי מיל, הרי אלו מותרים, ואין חוששים שמא נגע בהם, שאימתו עליו ואומר עתה יבא ויראה אותי; וכן המניח גוי בחנותו, והישראל יוצא ונכנס אפילו כל היום כולו, היין שבחנותו מותר (משנה עבודה זרה סט א וגמ' שם, ורש"י ד"ה אם היה; רמב"ם מאכלות אסורות יב טז-יז; טוש"ע יו"ד קכט א).

• ובחיוב – כגון גוי המשמש בבית ישראל, ונתן בשר שמלחוהו להוציא את דמו (ראה ערך מליחה) בקדרה, ואין ידוע אם הדיחו אחר המליחה (ראה ערך דחה) כדין או לא, אם יודע הגוי מנהג ישראל סומכים על דבריו, כשהיה שם ישראל יוצא ונכנס, או אפילו קטן בן דעת יוצא ונכנס, לפי שהוא ירא פן ירגיש בו הישראל (סמ"ג לאוין קלו; תרומה סז; שערי דורא לב; טוש"ע יו"ד סט ז)⁷⁰.

שם, שפתי דעת ס"ק מב; חוות דעת שם ס"ק טו), ואף על פי שביין אפילו סתם גוי או אומרים שירא, הרי זה מפני ששם הנגיעה אוסרת, ולכן אדרבה בסתם גוי יותר שייך לומר שירא, שהרי הוא נתפס כגנב, כי מה לו לנגוע בדבר שאינו שלו, אבל כאן הרי ראינו שאינו ירא וכבר נגע ובישל בקדירה, או שהיתה לו רשות על כך, ולכן בעבדו ושפחתו יראים מהקפדתו של בעל הבית לעשות דבר שיאסר עליו, אבל סתם גוי אינו ירא מהקפדתו (חוות דעת שם); ויש

שקונים – כשרים (הגהות אש"ר גיטין שם, בשם ספר החכמה ובשם המרדכי שכתב בשם מורו רבנו יקר; קצות החושן סח סק"א, בדעת רש"י), או שפסולים מן התורה מפני שסתמם רשעים, וקל וחומר מבני ברית שנפסלו בעברה אחת שבאה לידם, ולא הוצרכה תורה לפסלם מכיון שפסלה כבר את הרשע (תשב"ץ שם), אלא שבמקום שיש לסמוך שאומרים אמת אנו דנים על פי דבריהם שלא בתורת עדות, אלא מפני שבדיני ממונות אנו הולכים אחר ידיעת האמת, אפילו שאין אנו יודעים אותה בכל אותם דקדוקים שאמרה תורה, וכיון שאנו סומכים עליהם בזה הרי הוא כאילו אנו עדים בדבר, ועל ידיעתנו אנו דנים ולא על עדותם (תשב"ץ שם).

טענת ספק על פי עד גוי ישראל שטוען טענת ספק לישראל אחר על פי עד גוי, נחלקו ראשונים בדבר:

• יש אומרים שאין זו נחשבת לטענת ברי, לחייב את הנתבע שבועת-היסת (ראה ערוך), לפי שפיהם דיבר שוא (מגיד משנה טוען יד ה, בדעת הרמב"ם; הגהות מימוניות מכירה יט ד), ומן הסתם הוא משקר (סמ"ע קעו ס"ק עו), וכן הלכה (רמ"א שם לו).

• ויש אומרים שמשביעים על פיו (ראבי"ד טוען שם; ש"ך קמט ס"ק יג, בדעת הרשב"א).

נטקין אף בנזקין אין עדות אלא בבני ברית ולא בגוים (בבא קמא טו א), אף על פי שלרוב אין עדי נזקין אלא גוים וכיוצא בהם שבמעמדם ההכאות (פירוש המשניות לרמב"ם שם), ואפילו בדין שור גוי שננח לשור של ישראל אין מחייבים את הגוי לשלם בעדות גוי (טור חו"מ תח, בשם ר"י)⁶⁸.

באיסור אף באיסור והיתר אין סומכים על דבריו של גוי – לא **והיתר** לאיסור ולא להתיר (האורה בעד; תשובות חכמי צרפת ולותיר עד, בשם שערים דרב האי; סמ"ג לאוין קלו, בשם רב האי גאון; רמ"א אה"ע יז לו; ש"ך יו"ד קצו סק"כ), ודבריו הגוי לא מעלים ולא מורידים (תוספתא דמאי (ליברמן) ה ב; ירושלמי שם ו ח), ונקוט זה הכלל בידך, שלעולם סלק דברי עדותו של גוי כאילו אינם בשל אחרים (ש"ך שם).

• לאיסור, כגון גוי שהיה צווח ואומר קחו לכם פירותי, של ערלה הם, של נטע רבעי הם – אינו נאמן, מפני שהוא כמשבח מקחו (תוספתא דמאי שם; יבמות קבא א; האורה שם; תשובות חכמי צרפת ולותיר שם, בשם שערים דרב האי; סמ"ג שם, בשם רב האי גאון; טוש"ע יו"ד רצד כח), ואפילו שלא נתכוין להנאת עצמו, ולא אמרו שנתכוין להשביח מקחו אלא מפני שאמר על הפירות כשהם עדיין שלו, קודם שמכרם, שלא נאמר שנאמין לו במיגו שאם היה רוצה לא היה מוכר אותם כל עיקר, או היה שורפם (שו"ת הרשב"א א קיח; ש"ך יו"ד קצו סק"כ), או שהוצרכו לומר שלהשביח מקחו נתכוין שלא נאמר שנאמין לו מפני שהוא מקלקל לעצמו כשאומר של ערלה הם (ט"ז יו"ד קב סק"ד)⁶⁹.

• ולהיתר, כגון בשר שנתעלם מן העין – שאסור, ואין הגוי נאמן להתירו (חולין צה א; האורה שם; תשובות חכמי צרפת ולותיר שם, בשם שערים דרב האי; סמ"ג שם, בשם רב האי גאון), וכן אין הגוי נאמן

⁶⁸. ויש החולק בזה וסובר שבעדות הנוגעת לגוי, בירור הדין הוא כפי דיניהם והגוי כשר לעדות זו (אבן האזל נזקי ממון ח יג, בדעת הרמב"ם). ⁶⁹. ויש מי שאומר שלעולם דוקא כשיש לתלות שלהשביח מקחו אמר – אינו נאמן (מהרש"ל בים של שלמה חולין ח סה, ובהגהות לשערי דורא נט). ⁷⁰. וכתבו אחרונים שהדין כך רק בעבדו ושפחתו, שבהם שייך לומר שיראים, אבל לא בסתם גוי שאינו משמש אצלו (ש"ך שם ס"ק מב, בשם אפי רברבי; פרי מגדים

השוחרט לגוי שחיטתו כשרה (חכמים בגמ' שם ושם), וכן הלכה (בית יוסף יו"ד ב א; ש"ך שם ד סק"ג), ואפילו הוא עובד עבודה זרה אין אומרים סתם מחשבתו לעבודה זרה (ב"ח שם ב א), אלא אם כן הוא מין, היינו אדוק לעבודה זרה (גמ' שם יג א, ורש"י ד"ה ר' אמי; בית יוסף שם; ש"ך שם) ⁷².

• משום חשש עבודה זרה גזרו על יחוד עם בנותיהם (עבודה זרה לו ב) ⁷³.

לשפיכות דמים • אסור לישראל להתייחד עם הגוי, מפני שחשוד על שפיכות דמים (משנה עבודה זרה כב א; רמב"ם רוצח יב ז; טושי"ע יו"ד קג ב).

אכן באשה אין האיסור מפני שחשודים על שפיכות דמים אלא מפני שחשודים על העריות (משנה שם; רמב"ם איסורי ביאה כב ד; טושי"ע שם ד), ולפיכך אין עליה איסור להתייחד עם אשה גויה אלא עם גבר בלבד (גמ' שם כב א וכה ב) ⁷⁴. ומכל מקום אסורה לעשות כן אפילו במקום שאין איסור יחוד עם ישראל, כגון שהם רבים ונשותיהם עמהם, שאין אשתו משמרתו (גמ' שם כה ב; רמב"ם שם; טושי"ע שם). ונחלקו אמוראים בדבר: יש אומרים שהמדובר באשה בריאה, שיכולה לסבול התשמיש, ויבואו עליה גוים ולא יהרגוה (רבי אמי בירושלמי שם ב א, לפי אור זרוע א תשמו וד קמג), אבל אשה חלשה אסורה משום שפיכות דמים (אור זרוע שם ושם), ולא תתייחד אף עם הגויה (גמ' שם ושם); ויש אומרים שהמדובר אפילו באשה חלשה שאינה יכולה לסבול התשמיש (רבי אבין שם, לגירסת האור זרוע ד קמג, ושרידי הירושלמי מן הגניזה עמ' 271), שיכולה אשה להטמין את עצמה ולומר גויה אני, ואין האיש יכול להטמין עצמו ולומר גוי הוא (רבי אבין שם), שמילתו מוכחת שהוא יהודי (אור זרוע שם); ויש אומרים שבכל אשה אין חשש שפיכות דמים, שסתם אשה יבוא עליה הגוי ולא יהרגוה (רב אידי בבבלי שם כה ב, לפי רש"י ד"ה אשה כלי); ויש אומרים שהמדובר באשה חשובה הקרובה למלכות, שמתיראים מהמלכות ולא יהרגוה (רב ירמיה שם, לפי רש"י ד"ה באשה חשובה), אבל סתם אשה, יבואו עליה ואחר כך יהרגוה (רש"י שם).

• אסור לישראל להתלוות עם גוי בדרך (רמב"ם שם), ואם נזדמן לו שם, מחזירו לימינו של ישראל (תנא קמא בתוספתא עבודה זרה (צוקרמאנדל) ג ד, וגמ' שם כה ב, וירושלמי שם ב א; רמב"ם שם), שאם ירצה הגוי להרגו ישלח ישראל יד ימינו ויאחז בו (רש"י שם ד"ה טופלו לימינו). ואם היה הגוי חגור סייף טופלו לימינו (רבי ישמעאל בנו של רבי יוחנן בן ברוקה בתוספתא שם, וגמ' שם; רבי ישמעאל בנו של רבי יוסי בירושלמי שם; טושי"ע שם ג), כדי שתהא יד שמאל של גוי שהסיף חגור בה לצד ימינו של ישראל (רש"י שם ד"ה בסיף), ואם ביד הגוי מקל – טופלו ישראל לשמאלו (תנא זה שם ושם ושם; טור שם; רמ"א שם), שתהא יד ימין של הגוי שהמקל בה סמוכה לישראל, שאם טופלו לימינו יהא המקל רחוק מידו של ישראל (רש"י שם ד"ה טופלו ישראל). היו עולים במעלה או יורדים בירידה, לא יהיה ישראל למטה וגוי למעלה, אלא ישראל למעלה וגוי למטה, שמא יפול עליו להמיתו, ואל ישחה לפניו שמא ירוץ

וכן סומכים על טעם זה בתגר גוי שמוכר טלית מצוייצת בשוק ואומר שלקחה מישראל, שחזקה שלא ירע לעצמו, שמתירא לשקר ולהפסיד אומנותו (מנחות מג א, ורש"י ד"ה מן העובד; רמב"ם ציצית ב ז; טושי"ע או"ח כ א), ואפילו אינו עוסק בטליתות דוקא רק בשאר סחורות – נאמן, שאם ימצא שקרן בדבר אחד לא יאמינוהו בדברים אחרים (בית יוסף שם, בדעת רש"י; ט"ז שם סק"א; מגן אברהם שם סק"א). והוא הדין לשאר דברים שקונים מן האומן שנאמן, שאומן לא ירע אומנותו (מרדכי ברכות קטז; רמ"א יו"ד קיד ח).

נקיאות בשומא במעשר שני שאין דמיו ידועים ובא לפדותו שצריכים לפדותו על פי שלשה תגרים הבקאים בשומא (ראה ערך פדיון מעשר שני), סומכים עליהם אפילו אם אחד מהם גוי (תוספתא מעשר שני (ליברמן) ג ה; רבי יוחנן בירושלמי שם ד א; רמב"ם מעשר שני ד כ, וראה ערך הני"ל), אבל לא אם שניים מהם גוים (מסקנת רבי יונה בירושלמי שם, לפי פני משה שם).

רופאים סומכים על רופא גוי שאומר על חולה ביום הכפורים שצריך לאכול ומאכילים אותו (מהרי"ק קנט; בית יוסף ושו"ע או"ח תריח א) ⁷¹, וכן מחללים שבת לחולה על פי רופא גוי (איסור והיתר הארוך נט ז; משנה ברורה שכן ס"ק כח); ויש אומרים שאין לסמוך עליו, אלא אם כן יש ספק בעיני החולה או העומדים עליו, ובמסיח לפי תומו (תשב"ץ ג רעא).

ומכל מקום רופא גוי שאומר על אשה שראתה דם שיש לה מכה במקור, אין סומכים עליו להקל באיסור נדה (תשובות מימוניות איסורי ביאה ג, ובית יוסף יו"ד קפז, בשם תשובת הריצב"א), ודוקא כשמעיד על פי אומדן הדעת, אבל כשמביט בכלי מראה המיוחדים לכך ואומר שרואה המכה – נאמן (מהרש"ם א כד, ושם ב עב וקא).

היתה מוחזקת לראות דם מחמת תשמיש, ועשה לה רופא גוי רפואה, סומכים עליו כשאומר שכבר נתרפאה, אם האשה מרגישה שהרפואה הועילה לה (תשובות מימוניות שם, ובית יוסף שם, בשם תשובת הריצב"א; שו"ע שם ח), והוא הדין בכל מקום שרגליים לדבר שדובר אמת, שנאמן (חתם סופר יו"ד קעה).

בתורת חשוד

הגוי הוא חשוד אפילו על שבע מצות בני נח שהוזהרו עליהן (רמב"ן מכות ט א), ולכן מצינו בכמה דברים שחששו לכך:

• לעבודה זרה • סתם מסיבת גוים לעבודה זרה, ולכן אין מברכים על נר ובשמים של מסיבת גוים (ראה ערך ברכת הנר).

• בשחיטה, נחלקו תנאים: יש אומרים שסתם מחשבת גוי לעבודה זרה, ולכן שחיטתו אסורה בהנאה כזבחי מתים (רבי אליעזר בחולין יג א), וישראל השוחט לגוי, שחיטתו פסולה, שסתם מחשבת גוי לעבודה זרה (גמ' שם לח ב); ויש אומרים שאין סתם מחשבת גוי לעבודה זרה, ושחיטתו מותרת בהנאה, וישראל

שגזרו עליהן נדות מעריסות (רב נחמן בר יצחק שם), ואף זה גם כן משום חשש עבודה זרה, שעל ידי כן יפרשו ממגעו ולא יטמעו בהם (תוספות שבת טז ב ד"ה אף וזו ב ד"ה ועל). וראה ערך יחוד. על האיסור להשתתף עם גוי במשא ומתן, שמא יתחייב לו הגוי שבועה ונשבע בעבודה זרה שלו, ראה ערך עבודה זרה; על משא ומתן עם גוים בימי חגיגה, ראה ערך אידיהן של גוים; על עניית אמן אחר ברכת גוי, ראה ערך אמן; על הבדלים שבין ישראל לגוי בנוגע לאיסור עבודה זרה וביטולה, ראה ערך בטול עבודה זרה וערך עבודה זרה. ⁷⁴ שאף על פי שהגוים מצויים אצל נשי חבריהם, הרי בת דעת היא, וכשיבוא הגוי תצא מיד

מהאחרונים הסובר שאפילו בסתם גוי אנו אומרים שירא – וסומכים עליו (יד אברהם שם). על קניית ביצה מגוי האומר שהוא של עוף טהור פלוני, שמתירא לשקר בדבר שניתן להבחין בו, ראה ערך ביצה א; על טעימת גוי ממאכל שנתערב בו איסור לראות אם יש בו טעם, שאם הוא נחתום או טבח ירא לשקר שלא יפסיד אומנותו, ראה ערך בטול בששים. ⁷¹ על חילוקי האופנים שבדבר ראה ערך חולה וערך יום הכפורים. ⁷² אכן גוים שבחוץ לארץ אינם עובדי עבודה זרה, אלא מנהג אבותיהם בידיהם, ולפיכך אין לחשוש בשחיטתם שמא מין הוא לאסרה בהנאה (גמ' שם ב). ⁷³ ויש הסובר שגזירת בנותיהם היא

שאחרות עומדות על גבה ורואות, נחלקו תנאים: יש אוסרים (רבי מאיר בתוספתא שם, וגמ' שם), שיכולה להניח ידה על מצחו של תינוק ולהרגו (גמ' שם); ויש מתירים (חכמים שם ושם), וכן הלכה (טושי"ע שם). ומכל מקום אינה מכניסה ידה לפנים, שלא תמיק העובר במעיה (ירושלמי שם, לפי הפני משה שם) ⁷⁷. ואף כשהאשה מקשה לילד, באופן שמותר להרוג את העובר בשביל להציל את האשה, לא תחתוך את העובר במעיה של בת ישראל, שיש לחשוש שתהרגנה (תוספתא שם ד, לפי החסדי דוד שם). וכן לא תשקנה כוס של עיקרין (תוספתא שם), שאף שהיא רוצה לשתות כוס עיקרין לא תקבל מן הנכרית מפני שחשודין על שפיכות דמים, ושמא תשים בתוכה סם הממית (פני משה לירושלמי שם), ואם היא חכמה - מומחית - משקה אותה, שלא תשקה אותה סם הממית, שמתירא שתרע אומנותה (ירושלמי שם, לפי המאירי שם, בשם גדולי הדורות).

• וכן לא תניק גויה לבן ישראל, מפני שחשודה על שפיכות דמים (תוספתא שם; גמ' שם), ואף כאן נחלקו תנאים כשאחרים עומדים על גבה, אם הדבר אסור (רבי מאיר שם ושם), שמא תמשח סם המות על דדיה מבחוץ ותהרגנו (גמ' שם); או שהדבר מותר (חכמים שם ושם) אם היא מניקה בבית ישראל (רא"ש שם ב ו) ⁷⁸, וכן הלכה (טושי"ע שם).

• אסור להשהות תינוקות בבית גוי לרפאותם, משום שחשודים על שפיכות דמים, מלבד מה שיש לחוש שימשיכו למינות (תוספות שם ד"ה עובדת, בשם ר"י).

• אפילו לסוברים שגוי כשר למול את ישראל (ראה לעיל), אסור מלכתחילה ליתן לו למולו מפני חשד שפיכות דמים (תוספתא עבודה זרה (צוקרמאנדל) ג יב, וגמ' שם כו ב), ובאחרים עומדים על גביו נחלקו תנאים: יש אוסרים, שיש לחוש שיטה הסכין ויעשהו כרות שפכה (רבי מאיר שם, ורבנו חננאל שם); ויש מתירים (חכמים שם ושם).

• אין מסתפרים מהגוי, מפני שחשודים על שפיכות דמים (משנה עבודה זרה כז א; רמב"ם רוצח יב יא; טושי"ע יו"ד קנא א). במקום שמצויים בני אדם, כגון בשבילי רשות הרבים, נחלקו תנאים: יש אוסרים (רבי מאיר שם), שמא יחתוך צוארו בתער (רש"י שם ד"ה ואין מסתפרין); ויש מתירים (חכמים שם), וכן הלכה (רמב"ם שם; טושי"ע שם) ⁷⁹. אם הגוי מדמה שאותו ישראל הוא אדם חשוב ומתיירא להרגו, כגון שהישראל רואה במראה לראות אם מסתפר יפה, כדרכו של אדם חשוב, מותר להסתפר ממנו (גמ' שם כט א, ורש"י ד"ה במראה; רמב"ם שם; טושי"ע שם).

• כל מכה וחולי שיש בהם סכנה אין מתרפאים מן הגוים, שחשודים על שפיכות דמים (עבודה זרה כז א; רמב"ם רוצח יב ט; טושי"ע יו"ד קנא א) ⁸⁰, ואפילו הוא ספק חי ספק מת (עבודה זרה שם ב; טושי"ע שם), שאין הגוי חושש להרגו, שאינו מרע עצמו בכך,

גולגלתו (תוספתא שם, וגמ' שם, וירושלמי שם; רמב"ם שם; טושי"ע שם). שאלו גוי לאן אתה הולך, ירחיב לו הדרך, שאם היה צריך לילך פרסא יאמר לו שתי פרסאות, כדרך שהרחיב יעקב את הדרך לעשו ואמר לו: עד אֲשֶׁר אָבֹא אֶל אֲדֹנָי שְׁעִירָה (בראשית לג יד. תוספתא שם, וגמ' שם, וירושלמי שם; רמב"ם שם ח; טושי"ע שם).

• אסור למכור לגוי דברים שעלולים להביא לידי שפיכות דמים, ולכן אין מוכרים להם כל כלי מלחמה וכלי זיין, ולא סדן, ולא קולרין, ולא שלשלאות של ברזל, ולא עשת של ברזל שעושים ממנו כלי זיין, וכן אין משחזים להם כלי זיין (עבודה זרה טו ב - טז א; רמב"ם עבודה זרה ט ח, ורוצח יב יב; טושי"ע יו"ד קנא ה), וכן אין מוכרים להם דבר שיש בו נזק לרבים, כגון דובים ואריות (משנה שם טז א; רמב"ם שם; טושי"ע שם), וכן אין בונים להם מקום שדנים בו בני אדם דיני נפשות, ומקום שמשחקים עם שור דוחפים את הנידונים שיפול וימות, ומקום שמשחקים עם שור האיצטדין שמנגח והורג אנשים (משנה שם). במכירת תריסים, העשויים להגנה, נחלקו תנאים: יש אוסרים (ברייטא שם טו ב, בסתם), שכשכלים כלי הזיין הורגים בתריסים (גמ' שם טז א); ויש מתירים (ברייטא שם טו ב, בשם יש אומרים), וכן הלכה (גמ' שם טז א). במקום שיששראל שוכנים בין הגוים וכתרו להם ברית - מותר למכור כלי זיין לחיל של המדינה, מפני שעושים מלחמה עם צרי המדינה, ונמצאו מגינים על ישראל (גמ' שם טו א, ותוספות ד"ה לפרסאי; רמב"ם עבודה זרה ט ט, ורוצח יב יג; טושי"ע שם ו).

• אסור למכור טלית מצוייצת לגוי, עד שיתיר ציציותיה (מנחות מג א; רמב"ם ציצית ג ט; טושי"ע או"ח כ ב), לא מפני שיש בגופה קדושה (רמב"ם שם), אלא שמא יתעטף בה ויתלוה עמו ישראל וידמה שהוא ישראל ויהרגנו (רב יהודה שם, ורש"י ד"ה שמא יתלוה; רמב"ם שם; טושי"ע שם), ואפילו למשכן ולהפקיד הטלית אצלו אסור, אלא אם כן הוא לפי שעה (נמוקי יוסף, ציצית, יג א מדפי הרי"ף; שו"ע שם) ⁷⁵.

• הרוג שנמצא סמוך לעיר שיש בה גוים ⁷⁶ אינה מביאה עגלה-ערופה (ראה ערכו). משנה סוטה מד ב, לגירסת הירושלמי סוטה ט ב; רמב"ם רוצח ט ה), שהרי זה בחזקת שהרגוהו גוים (ירושלמי שם; רמב"ם שם), ונאמר: כִּי יִמָּצֵא (דברים כא א) פרט למצוי (גמ' שם מה ב), וזה מצוי שגוים יהרגוהו (כסף משנה שם).

• גויה לא תילד בת ישראל, מפני שחשודה על שפיכות דמים (תוספתא עבודה זרה (צוקרמאנדל) ג ג; גמ' שם כו א; טושי"ע יו"ד קנא א) של העובר (גמ' שם, וירושלמי שם ב א). ואם היתה חכמה - מומחית (טושי"ע שם) - יש מתירים (ירושלמי שם, לפי המאירי שם, במסקנתו), שמתיראת שמא תרע אומנותה (כן משמע במאירי שם, ובש"י שם סק"א); ויש אוסרים, שיכולה לומר שמת הולד מחמת רוב ציריה והפלגת קישויה (מאירי שם, בשם גדולי הדורות), או לומר שנפל היה (בית יוסף שם), וכן הלכה (טושי"ע שם). ואם מותר לגויה ליילד בזמן

את היולדת כוס של עיקרין (ירושלמי שם, לפי הפני משה שם, בפירוש השני). ⁷⁸ ויש מפרשים שהדבר מותר אפילו בביתה (ב"ח שם, ובאור הגר"א שם סק"ב, בדעת התוספות שם ד"ה עובדת). ⁷⁹ ויש מהראשונים שכתבו שבתער ששכיה בו היזק יש להחמיר, ובמספרים יש להקל כשיש עמו אחר (תוספות שם כט א ד"ה המסתפר; רמ"א שם, בשם יש מחמירים), ונהגו להקל אפילו בתער (רמ"א שם). ⁸⁰ יש בו סכנה, אבל המכה לא בחלל הגוף, אלא בגב היד ובגב הרגל, נחלקו שתי לשונות בגמרא אם מותר, שכיון שנראה מבחוץ - אם יראה שמקלקל לו יסיר את הסם; או שאסור (גמ' שם כח א, ורש"י ד"ה גב היד), וכן הלכה (רמב"ם שם, לפי הכסף משנה שם), אלא אם כן נתן לו מלוגמא ורטייה למכה שבגוף מבחוץ, ואין בו סכנה (רמב"ם שם, וכסף משנה שם).

(תוספות שם ד"ה חשובה; בית יוסף שם; ש"ך שם סק"ב). ⁷⁵ ויש אומרים טעם אחר: משום זונה (הכא תרגמו בגמ' שם), היינו שמא יש לגוי זונה ישראלית ותסבור שישראל הוא, ותעבור על 'לא תתחתן בהם' (רש"י שם ד"ה משום זונה, בסתם); או שמא יתן הטלית לזונה גויה, והיא תאמר ישראל נתנה לי ויבואו לחשדו (רש"י שם, בלישנא אחרינא), ולטעם זה מותר למשכן ולהפקיד אצלו הטלית, שהרי לא יוכל ליתנו לזונה (באור הגר"א שם). ⁷⁶ ויש גורסים: שרובה גוים (משנה שם, לגירסתנו). ⁷⁷ ועוד, שיש לחשוש שמא תשקינה כוס של עיקרין (ירושלמי שם), דהיינו שבמערכת העובר גם תעשינה עקרה (ירושלמי שם, לפי הפני משה שם, בפירוש הראשון); או שאסור להשהות את המיילדת הגויה לבד עם היולדת, שמא תכניס ידה לפנים ותמנע העובר, ושמא תשקה

תריח סק"א). הטעם: שבזמן הזה אינם חשודים על שפיכות דמים (משנה ברורה כ סק"ז, בשם חיי אדם). ועוד, שנכרים שבחוצה לארץ לא עובדי עבודה כוכבים הן, אלא מנהג אבותיהן בדיהן (חולין יג ב. וראה ש"ך יו"ד כג סק"ב). ומרבני דורנו כתבו שמותר בימינו ללכת לרופא נכרי, אפילו לביתו, כי אין להם דין עובדי עבודה זרה בימינו, וגם יראים מפרסום הדבר, והמלכות מקפדת עליהם (שערי הלכה ומנהג ח"ג סי' כד; הגרש"ז אויערבאך, הובאו דבריו בנשמת אברהם יו"ד קנ"ג סק"א).

לעריות • כל גויה הראויה לביאה – דהיינו מבת שלש שנים (ראה ערך ביאה) – נחשבת כבעולה, לפי שבחזקת הפקר הן, ונבעלות בנכריות (רש"י כתובות לו ב ד"ה יתרות), בין בנוגע לכתובה כשתתגיר (משנה שם יא ב), ובין לענין קנס של אונס ומפתה (שם לו ב).

• השבויה בין הגוים נחשבת כבעולה, ואסורה לכהונה (כתובות יג ב), שודאי נבעלה (רש"י שם ד"ה פרוצים), ואין לה כתובה כבתולה אלא כבעולה (משנה שם יא ב), והאונס והמפתה אותה אין לה קנס, כבעולה (משנה שם לו ב).⁸⁴

• אין מוסרים תינוק ישראל לגוי ללמדו ספר או אומנות (עבודה זרה טו ב; רמב"ם איסורי ביאה כב ה; טור אה"ע כד; שו"ע שם כב ז), שחשודים על משכב זכור (רש"י שם ד"ה ואין מוסרין, בפירוש השני; רמב"ם שם; טור שם), ועוד שמא ימשכנו למינות (רש"י שם, בפירוש הראשון; רמ"א יו"ד קנ"ג א).

• וכן גזרו טומאת זיבה על תינוק גוי, שלא יהא תינוק ישראל רגיל אצלו במשכב זכור (ראה לעיל).

• אם הגוים חשודים על רביעת בהמתם, נחלקו תנאים: יש אומרים שהם חשודים עליה, ולכן קרבנות אינם ניקחים מהגוים (רבי אליעזר בפרה ב א, לפי עבודה זרה כג א – כד א); ויש אומרים שאינם חשודים עליה (חכמים בפרה שם, לפי הגמ' שם), וכן הלכה (רמב"ם פרה שם).

• אכן, במשנה מבואר שאין מעמידים בהמה בפונדקאות של גוים (משנה עבודה זרה כב א), שהגוים אסורים ברביעה (ראה ערך בן נח), ונמצא הישראל עובר משום לפני עור לא תתן מכשול (ראה ערכו). רש"י שם ד"ה שחשודין). ואין הבדל בין בהמות זכרים או נקבות, ובין בעלי פונדקאות זכרים או נקבות (תוספתא עבודה זרה (צוקרמאנדל) ג ב; גמ' שם טו ב), שכולם בחזקת נואפים ומצויים אצל נשי חבריהם, וכשיבוא הנואף אל גויה זו אפשר שלא ימצאנה וירבע את הבהמה, או אפילו ימצאנה, שחביבה להם בהמתם של ישראל יותר מנשותיהם (רמב"ם איסורי ביאה כב ו, על פי גמ' שם כב ב). ובכרייתא מבואר שמטעם זה אין מוסרים בהמה לרועה שלהם (תוספתא שם; גמ' שם טו ב), ואין אומרים שהרועה יחוש להפסד שכרו, שכסבור שהדבר לא יודע (גמ' שם כב ב). ונחלקו אמוראים: יש אומרים שהכל מודים בדינים הללו, שגם הסוברים שאינם חשודים על רביעה, לא אמרו כן אלא ברביעת בהמתם – שמתיראים להפסיד אותה (הרמב"ם בפירוש המשניות שם, ובפרה א ז), שבביאת אדם מתעקרת הבהמה הנקבה (גמ' שם כב ב, לפי תורה תמימה בראשית ב כג), ואף הזכר מתכחש בביאה זו (גמ' שם) – אך על רביעת בהמות אחרים, חשודים הם, שלא אכפת להם שיעקרו (רב בגמ' שם כב ב); או שהכל מודים לדינים הללו, שבדיעבד בלבד

שיכול להשתמט ולומר מסוכן היה (תוספות שם ד"ה כל). אם ודאי הוא שימות אם לא יתרפא, ונתיימשו ממנו שיחיה, ואם יתרפא ספק יחיה – מותר, שאין חוששים באופן כזה לחיי שעה, כי ספק חיי עולם עדיף על ודאי חיי שעה (גמ' שם, ותוספות ד"ה לחיי; רמב"ם שם; טוש"ע שם), ואם היה הגוי מומחה לרבים, לעולם מותר להתרפאות ממנו (גמ' שם כח א; טוש"ע שם), והוא הדין במקום שיש פקוח המלכות על הרופאים מותר (תפארת ישראל שם).

בחולה שאין בו סכנה, נחלקו ראשונים: יש סוברים שהדבר שנוי במחלוקת אמוראים, שיש אוסרים (רב יהודה שם כז א, לפי רש"י שם ד"ה ריבדא, ושם ב ד"ה כל מכה); ויש מתירים (רבי יוחנן שם ב, לפי רש"י ד"ה כל מכה; רי"ף שם, לפי הר"ן שם); ויש סוברים שלדברי הכל מותר, מכיון שלא יוכל להשתמט אם יהרגנו ולא ירע חזקתו (תוספות שם ד"ה כל; מלחמות לרמב"ן שם; רא"ש שם ב ח; טור שם), אלא שבהקזת דם לבריא אסור, שכיון שהוא בריא ואינו אלא כאב, ואין ברפואתו אומנות, אם ימיתנו לא יתלו הדבר בחסרון ידיעת הרופא, אלא יאמרו בלא זה הגיע זמנו למות (תוספות ורא"ש וטור שם).⁸¹ ומכל מקום הכל מודים שלהלכה הדבר מותר (רי"ף שם; בית יוסף שם, בדעת הרמב"ם; שו"ע שם).⁸² היה הישראל אדם חשוב שירא להרגו – מותר (גמ' שם; טור שם), אלא אם כן הגוים מתקנאים בו, או שהיה הגוי שונאו, שיש לחוש שימסור נפשו עליו לעשות לו רעה (טור שם, על פי גמ' שם); ויש חולקים בזה ומחמירים אף באדם חשוב (ב"ח שם, בדעת הר"ף והרא"ש והרמב"ם). כשמתרפא בשכר, נחלקו הדעות: יש מתירים, מפני שאז שחושש הגוי להפסד שכרו, ולדעתם לא אסרו אלא כשמתרפא בחינם (הגהות אש"ר שם, בשם האור זרוע, על פי הגמ' שם א; רמ"א שם, בשם יש אומרים), וכן המנהג (רמ"א שם); ויש אוסרים אפילו בשכר (ב"ח שם; ש"ך שם סק"ו, בשם המהרש"ל. וראה ש"ך שם שדחה דבריהם). היו בקיאים עומדים על גביו, נחלקו ראשונים: יש מתירים, כמו במילה (ראה לעיל. המאור שם); ויש אוסרים, שבמילה אם יטה סכינו הכל יראו ומתירא, אבל ברפואה לעולם יוכל להשתמט, שהרופאים חלוקים בדבר איזה סם יפה וכיוצא (מלחמות לרמב"ן שם). כששואל את הרופא הגוי, והוא אומר לו: סם פלוני יפה לך, וכך וכך תעשה – מותר אם לא יקח ממנו הסם, שהגוי סובר כמו ששואל אותו כך ישאל אף לאחרים, ולא ירצה להרע חזקתו (גמ' שם; רמב"ם שם י; טוש"ע שם).⁸³

החשד שיש על גוים בשפיכות דמים יש שגורם קולא:

אין הגוי אוסר להוציא בשבת מבית לחצר, אלא במקום ששני ישראלים דרים שם, ולא במקום שאין דר שם אלא ישראל אחד, מפני שדבר שאינו מצוי הוא שישראל אחד ידור עמו, שהרי יפחד שמא יתייחד עמו ויהרגנו, וכבר אסרו להתייחד עם הגוי (עירובין סא ב – סב א, לדעת רבי אליעזר בן יעקב; רמב"ם עירובין ב ט; טוש"ע או"ח שפ"א).

זמן זה אכן, בזמננו כל רופא נקרא מומחה, מכיוון שאין שום אדם רשאי לרפאות כי אם ברשות חכמיהם, ויש עליהם פיקוח מצד המלכות, ולכן מותר בימינו להתרפא מרופא גוי, אפילו אם מצוי רופא ישראל, אם הרופא הנכרי יותר בקי ומומחה ממנו (אסור והיתר הארוך נ"ז; החיד"א בשו"ר ברכה או"ח

81. או שהקזה היא כמכה של חלל והוא מקום סכנה, אף על פי שעכשיו אין בה סכנה (מלחמות שם). 82. ומכל מקום יש הסוברים שבבריא בחקזה אסור (תוספות ורא"ש ור"ן שם). 83. יש מן הראשונים שכתב שלא אמרו כל האיסור

של ריפוי על ידי גוי אלא במקום שיש רופא ישראל, אבל כשאין רופא ישראל בעל כרחו יתרפא מן הגוי (תוספות ר"י עבודה זרה כז א, במהדורה תניינא).

84. ויש החולק בזה וסובר שהשבויה בקדושתה עומדת (ראה ערך שבויה). על

• לא יִשְׁבוּ בְּאַרְצָךְ פֶּן יִחְטְאוּ אֹתָךְ לִי (שמות כג לט), שלא נלמד מכפירתם (ספר המצוות לא תעשה נא), והוא לאו שנמנה במנין המצוות (ספר המצוות שם; סמ"ג לאוין מט; חינוך צד). ונחלקו ראשונים: יש אומרים שלא זה של "לא-ישבו-בארץ" (ראה ערכו) נאמר על שבע אומות בלבד (רש"י גיטין מה א ד"ה לא ישבו; ראב"ד עבודה זרה י ו; סמ"ג לאוין מט); ויש אומרים שכל זמן שיד ישראל תקיפה עליהם אסור לנו להניח גוי בינינו, אפילו יושב ישיבת עראי, או עובר ממקום למקום בסחורה, לא יעבור בארץ (רמב"ם עבודה זרה שם; יראים שטו), ואף על פי שכל ענין הפרשה שם אינו מדבר אלא בשבע אומות, כיון שכתוב: פֶּן יִחְטְאוּ אֹתָךְ לִי, למדנו שריבה כל המחטאים (יראים שם); ויש חולקים וסוברים שאין הכתוב מדבר אלא בישיבה בארץ ולא בהעברה (ראב"ד שם). קיבל עליו שלא לעבור עבודה זרה, מותר ליתן לו ישיבה בקרבנו (גיטין מה א; ספר המצוות ל"ה נא; חינוך צד), ועליו נאמר: עֲמֹךְ יִשָּׁב בְּקִרְבְּךָ וְגו' (דברים כג יז. גמ' שם) ⁸⁶.

• וְלֹא תִתְּנֶם (דברים ז ב), הכולל שלשה איסורים (ראה ערך לא תתנם): מהקריאה 'תחונם' שהיא לשון חנינה, אנו למדים שאסור לתת להם חן (עבודה זרה כ א, ורש"י ד"ה תניא נמי), שלא יאמר כמה נאה גוי זה (רש"י שם ד"ה לא תתן, על פי המשך הגמ' שם), מהכתובה 'תחונם' שהיא לשון חנייה, אנו למדים שאסור לתת להם חנייה בקרקע (גמ' שם, ורש"י ד"ה תניא נמי) של ארץ ישראל (ירושלמי שם א ט), ומכיון שנכתב 'תחונם', ניתן לקרוא – כאילו נכתבה הח' בחיריק חסר – תִּתְּנֶם, שהיא לשון חנינם, ומזה אנו למדים שאסור לתת להם מתנת חנינם (גמ' שם, ורש"י שם).

איסורי דרבנן ויש דברים שחכמים אסרו מחשש שמא ילמד ישראל ממעשיו של גוי:

• אין עירובי-חצרות (ראה ערכו) ולא בטול-רשות (ראה ערכו) מועילים בגוי שדר יחד עם ישראלים בחצר, עד שישכור ממנו רשות (עירובין סב א; רמב"ם עירובין ב ט; טוש"ע או"ח שפד א), שהגוי לא ירצה להשכיר להם שחושש לכשפים – שיאמר מה זה שוכר את ביתי, ואינו בא לדור עמי, ואינו רוצה לטלטל בחצר בלא שכירות מקומי, ודאי יש כאן כשפים בדבר (מאירי שם סא ב) – ויצא הישראל משם (גמ' שם), ולא שלא ירצה כלל להשכיר, אלא שישכיר ובכל פעם יחזור בו ויצטרך הישראל בכל ערב שבת לשכור מחדש אצלו, ויקשה בעיניו ליתן שכר בכל שבת ושבת, ויצא משם (קרו אורה שם, בדעת רש"י שם ד"ה אלא, ורא"ש שם ו א).

• אסור להלוות לגוי ברבית-קצוצה (ראה ערכו), גזרה שמא ילמד ממעשיו (בבא מציעא ע ב – עא א; רמב"ם מלוה ה ב; טוש"ע יו"ד קנט א) ברוב ישיבתו עמו (רמב"ם שם). ולא גזרו חכמים על שאר משא ומתן, לפי שמשא ומתן יש גם עם ישראל ולא ילמד מן הגוי, אבל רבית שאסור בישראל ואינו אלא עם הגוי יש לחוש שמא ילמד ממעשיו (ט"ז שם סק"ב). תלמיד חכם מותר לו, שלא יבוא ללמוד ממעשיו (גמ' שם; רמב"ם שם; טוש"ע שם), שאינו רגיל אצלו (רמב"ם שם). באבק-רבית (ראה ערכו) מותר להלוות לו (רמב"ם שם; טוש"ע שם), שכיון שלא התירו לו אלא באופן זה יזכור ולא ילמד ממעשיו, או כיון שאינו מרויח הרבה לא יתערב עם הגוי כל היום

הוא שלא חששו לומר שכבר נרבעה הבהמה, אבל לכתחילה חוששים שמא ירבענה (רבינא שם כג א); ויש אומרים שלא נאמרו הדינים הללו אלא לדעה שחוששים לרביעה (רבי פדת שם). להלכה נחלקו ראשונים: יש פוסקים כדעה הראשונה, שהדינים הללו הם הלכה (רמב"ם איסורי ביאה כב ה-ו), וכן הלכה (טוש"ע יו"ד קנג א); ויש סוברים כדעה השנייה, שהדינים הללו שונים במחלוקת, ומכיון שההלכה בקרבנות שאין חוששים לרביעה, אף כאן אין חוששים (תוספות שם כב א ד"ה אין, בשם רבנו תם). ולא נאמרו הדינים הללו במקומות שידוע שאינם חשודים הגויים על רביעת הבהמה, ואדרבה מכים ועונשים על כך, ששם אין איסור להעמיד בהמה בפונדקאותם, ולמסור אותה לרועה גוי (ר"ן שם; מגיד משנה איסורי ביאה שם, בשם הרשב"א; שו"ע שם).

לגל • סתם גויים גזלני קרקעות הם (סוכה ל א), בין מישראל (גמ' שם, לגירסת רש"י בד"ה מאי טעמא) ובין מגויים, שהגויים גוזלים שדות זה מזה (תשובת רבי יואל בר יצחק הלוי, שהובאה בראב"ה לולב תרצ, בשו"ת מהר"ם מרוטנבורג (פראג) מד, בשו"ת הרשב"א א תתנב, ובאור זרוע ב שו), ולפיכך לא יקצוץ ישראל משדה של גוי, אפילו ברשותו, הדס למצוה – וכן כל ארבעת המינים (רמ"א או"ח תרמט א) – שקרקע אינה נגזלת (ראה ערך גזל), והתולשו הוא הגוזלו (גמ' שם; רמ"א שם; שו"ע או"ח תרסד י). ולא נאמרו הדברים אלא בזמנם שהוחזקו הגויים להיות גוזלי קרקעות, אבל בזמן הזה לא הוחזקו גזלנים, ואין צריך לחוש לכך (סמ"ג עשין קלג; ט"ז או"ח תרסד סק"ו; בכורי יעקב שם ס"ק כד), וכל שכן אצלנו שכל השדות נקנות לבעליהן בדין המלכות ודינא דמלכותא דינא (ט"ז שם; בכורי יעקב שם). ומטעם זה אין לגויים חזקת שלש שנים (ראה ערך חזקת קרקעות), ואין אכילתם ראייה אם לא הביאו שטר (ראה לעיל).

• ישראל המוכר חפץ לחברו, ובא גוי והוציא המקח מיד הלוקח בטענה שהמוכר גנבו או גזלו ממנו, נחלקו אמוראים: יש אומרים שאם הלוקח אינו מכיר שהחפץ היה של המוכר, וגם ניכרים הדברים שהגוי לקח את שלו, כגון שלקח חמור והניח האוכף, המוכר חייב לפצות את הלוקח – דהיינו לדון עם הגוי ולהוציא הדבר מידו, שהגויים מצייטי דין הם (רשב"ם בבא בתרא מה א ד"ה ואניס ליה) או לשלם ללוקח, כשהגוי דן עמו בדיניהם וזכה (תוספות שם ד"ה דינא) – אבל אם הכיר הלוקח שהוא של המוכר, או שלקח הגוי את החמור עם האוכף, אין אחריותו על המוכר, שסתם גוי הוא אנס (רבא ואיתימא רב פפא); ויש אומרים שאף אם אינו מכיר שהוא של מוכר, ואף כשהניח הגוי את האוכף, אין המוכר חייב באחריות, שידוע שסתם גוי הוא אנס, שנאמר: אֲשֶׁר פִּיהֶם דִּבָּר שְׁוֹא וְיִמְיָנָם יִמִּין שֶׁקֶר (תהלים קמד ח. אמיר שם), וכן הלכה (רמב"ם מכירה יט ד; טוש"ע חו"מ רכה ב) ⁸⁵.

חשש לימוד ממעשיו

איסורי דאורייתא יש דברים שאסרה תורה כדי שלא יסירו הגויים אותנו מדרך ה':

• האיסור להתחתן עמהם, שמפורש טעמו בתורה: כִּי יָסִיר אֶת בְּנֵךְ מֵאֶתְרֵי וְגו' (דברים ז ד. וראה לעיל: באישות, גדרי האיסור של חיתון).

זרה שם), ואפילו שלא קיבל עליו בפני בית דין, אלא מעצמו קיבל עליו, אין מונעים אותו מישיבת הארץ (כסף משנה שם, בדעת הרמב"ם). על ישיבת גר תושב בארץ, ראה ערך גר תושב. על דין מכירת או השכרת בתים לגוי, ועל שאר

איסור יחוד ישראלית עם הגוי, משום שחשודים על העריות, ראה לעיל. ⁸⁵ על הקונה מן הגוי או המוכר לגוי בנוגע לדין של בר-מצא, ראה ערכו. ⁸⁶ ויש מהראשונים הסובר שצריך שיקבל עליו שבע מצוות של בני נח (רמב"ם עבודה

הגוים שאין מעלים אותם, אף ריפויים אסור (עבודה זרה כו ב, ורש"י ד"ה לאפוקי; רמב"ם עבודה זרה שם; טוש"ע יו"ד קנח א ורסח ט) ואפילו בשכר, אלא אם כן היה מתיירא מהם או שחושש משום איבה (רמב"ם שם; טוש"ע שם) ⁸⁹.

יילוד והנקתו בת ישראל לא תיילד בת לגויה, מפני שמילדת בן לעבודה זרה (משנה עבודה זרה כו א; תוספתא שם (צוקרמאנדל) ג ג; רמב"ם עבודה זרה ט טז; טוש"ע יו"ד קנד ב), אבל מיילדת היא בשכר משום איבה (גמ' שם; רמב"ם שם; טוש"ע שם), כשהיא ידועה למיילדת (בית יוסף שם, בשם הרשב"א; טוש"ע שם) ⁹⁰.

וכן לא תניק בת ישראל בנה של גויה, מפני שהיא מגדלת בן לעבודה זרה (משנה שם; תוספתא שם; רמב"ם שם; טוש"ע שם), ואף בשכר אסור, מפני שאין כאן איבה, שיכולה לומר פנויה אני ורוצה להינשא, או אם היא נשואה – אינני רוצה להתגנות בפני בעלי (גמ' שם), ומכל מקום כשהחלב מצערה, מותר אף בחינם (מרדכי עבודה זרה תתיג; רמ"א שם) ⁹¹.

משום דרכי שלום כמה דברים ציוו חכמים לעשות לגוים משום דרכי שלום, שנאמר: טוב ה' לכל ורחמי על כל מעשיו (תהלים קמה ט), ונאמר: דרכיה דרכי נעם וכל נתיבותיה שלום (משלי ג יז). רמב"ם מלכים י יב, ודברים אלה נוהגים אף בגוים שהם עובדי עבודה זרה (כן משמע ברמב"ם שם; מאירי גיטין סא א):

• מבקרים חולי גוים עם חולי ישראל (גיטין שם; רמב"ם מלכים שם, ואבא יד יב; טוש"ע יו"ד קנא יב, ושם שלה ט), וקוברים מתיים עם מתי ישראל (תוספתא גיטין (ליברמן) ג יד; גמ' שם; רמב"ם שם ושם; טוש"ע יו"ד קנא יב, ושם שסז א), אבל אין קוברים אותם בקברי ישראל (רש"י שם ד"ה עם מת), ומספידים אותם (תוספתא שם; טוש"ע יו"ד קנא יב), ומנחמים אבליהם (תוספתא שם; רמב"ם אבא שם; טוש"ע שם, ושם שסז א). וכן מפרנסים עניי גוים עם עניי ישראל (תוספתא שם יג; גמ' שם; רמב"ם מלכים שם, ועבודה זרה י ה, ומתנות עניים ז ז; טוש"ע יו"ד קנא יב, ורמ"א שם רנא א), ואין מונעים עניי גוים ממתנות עניים, כגון לקט שכחה ופאה (משנה גיטין נט ב; רמב"ם עבודה זרה י ה, ומתנות עניים א ט וז ז; טוש"ע יו"ד קנא יג). ונחלקו ראשונים: יש אומרים ש"עם ישראל" שאמרו לאו דוקא, אלא אפילו כשהם לבדם (רשב"א ור"ן גיטין שם, על פי ירושלמי שם ה ט; כן משמע מטוש"ע שם יב), ו"עם ישראל" שאמרו הרי זה במובן "כשם", כלומר: כשם שקוברים מתי ישראל כן קוברים מתי גוים (רשב"א שם); ויש אומרים שאין מפרנסים אותם ואין קוברים אותם ואין מבקרים חוליהם אלא דוקא עם ישראל (הגהות מרדכי שם תסד, בדעת רש"י), שאם מצאום הרוגים עם ישראל מתעסקים בהם לקוברם (רש"י שם ד"ה עם מת).

• מתוך שמפרנסים עניי גוים מפני דרכי שלום חשובים קצת כאילו מזונותם עליך, ולכן מותר לטרוח בשבת וליתן מזונות לפני הגוי בחצר (תוספות שבת יט א ד"ה נותנין, על פי הגמ' שם; טוש"ע או"ח שכה א, ומגן אברהם שם סק"א), אבל מלאכה גמורה אסור לעשות בשבילו אפילו ביום טוב, שמלאכת אוכל נפש ביום טוב לא הותרה אלא לצורך ישראל, שנאמר: אף אֲשֶׁר יֵאָכֵל לְכָל נֶפֶשׁ הוּא לְבָדוֹ יַעֲשֶׂה לָכֶם (שמות יב טז) – ולא לנכרים, שאין מזונותם עליך (ביצה כא ב).

(לחם משנה שם). ללוות מן הגוי ברבית – מותר, שהרי הוא בורח מלפניו ואינו רגיל אצלו (רמב"ם שם). ומכל מקום בכדי חייו התירו להלוות אף ברבית גמורה (גמ' שם; רמב"ם שם; טוש"ע שם). וכתבו ראשונים שבזמן הזה מותר בכל ענין, לפי שיש עלינו מס מלך ושרים והכל הוא כדי חיינו, ועוד שבזמן שישראל שרויים בין האומות אי אפשר להשתכר בשום דבר מבלי משא ומתן עמהם, ואין ברבית חשש של לימוד ממעשיו יותר משאר משא ומתן (תוספות שם ע ב ד"ה תשיך; ר"ש שם ה נב; טור שם) ⁸⁷.

ביחס לגופו

הריגתו שלא בשעת מלחמה – אסור לישראל – שלא בשעת מלחמה (ראה להלן) – לשפוך דמו של גוי (סנהדרין נז א), ומכל מקום פטור מדיני בשר ודם (מכילתא משפטים נזיקין ד), ואינו נהרג עליו בבית דין (רמב"ם רוצח ב יא), שנאמר ברציחה: וְכִי יִזְדּ אִישׁ עַל רֵעֵהוּ (שמות כא יד), להוציא אחרים (מכילתא שם), דהיינו גוים (רמב"ם שם), ודינו מסור לשמים (מכילתא שם), וחייב מיתה בידי שמים (כסף משנה שם). ונחלקו אחרונים אם האיסור בכל גוי (ט"ז יו"ד קנח סק"א); או דוקא במקיים שבע מצוות בני נח (בית יוסף שם א; ש"ך שם סק"ב, ונקודות הכסף שם).

טעמו של האיסור, שהרי קודם מתן תורה היינו מזהירים על שפיכות דמים, ולאחר מתן תורה תחת שהוחמרו הוקלו (מכילתא שם), בתמיה ⁸⁸.

לא בשפיכת הדם בלבד נאסרנו, אלא אף אסור לסבב להם המיתה כשאין ביננו ובינם מלחמה (רמב"ם שם ד יא, על פי עבודה זרה כו ב) ואפילו להציל עצמו ממוות על ידי הריגתם, אסור (עמוד הימיני טז), ואפילו כשעובדים עבודה זרה ועוברים על שבע מצוות (תוספות שם ד"ה ולא וד"ה איזהו).

הריגתו בשעת מלחמה בשעת מלחמה (סופרים טו ז) אמרו: טוב (מכילתא בשלח ויהי א) וכשר (ירושלמי קדושין ד יא, בנוסחאות לא מצונות; סופרים שם) שבגוים הרוג (מכילתא שם; ירושלמי שם; סופרים שם), שנאמר: וַיִּקַּח שֵׁשׁ מֵאוֹת רָכָב בַּחוּר וְגו' (שמות יד ז), משל מי היו – הסוסים – אם תאמר משל פרעה היו, הרי כבר נאמר: הִנֵּה יָד ה' הוֹיָה בְּמִקְנֶךָ וְגו' (שמות ט ג), ואם תאמר משל מצרים היו, הרי כבר נאמר: וַיָּמָת כָּל מִקְנֵה מִצְרַיִם (שם ו), ואם תאמר משל ישראל היו, הרי כבר נאמר: וְגַם מִקְנֵנוּ יִלָּךְ עִמָּנוּ (שם י כה), למדנו שלא היו אלא מהירא את דבר ה' מעבדי פרעה, שנאמר: הִירָא אֶת דְּבַר ה' מִעֲבָדֵי פֶרְעֶה הֵנִיס אֶת עֲבָדָיו וְאֶת מִקְנֵהוּ אֶל הַבְּתָיִם (שם ט כ), והן היו תקלה לישראל (מכילתא דרשב"י שמות יד ז).

הצלתו ממוות אסור להציל גוי הנוטה למות (עבודה זרה כו א; רמב"ם רוצח ד יא; טוש"ע חו"מ תכה ה), ולפיכך הרואה אחד מהם שנפל לים אינו מעלהו, שנאמר: לֹא תַעֲמִד עַל דָּם רַעַף (ויקרא יט טז) ואין זה רעף (רמב"ם שם). ואין הדברים אמורים אלא בעובד עבודה זרה בלבד, אבל גוי שאינו עובד עבודה זרה מותר להעלותו (מאירי שם; כסף משנה עבודה זרה י ב; באר הגולה חו"מ שם), ויתר עליו גר תושב, שמצוה להחיותו (ראה ערך גר תושב).

בין על גוי (ראב"ן בבא קמא לדף קיג); ויש שכתב שתולדת רציחה היא (יראים קעה). ⁸⁹ על פקוח הגל בשבת להצלת גוי, ראה ערך פקוח נפש. ⁹⁰ אם מותר לילד בשבת, ראה ערך פקוח נפש. ⁹¹ ויש מהראשונים שכתב דאף

הדינים שמקורם בלאו של לא תחנם, ראה ערך לא תחנם. ⁸⁷ עוד על איסורים הנוגעים ללמידה ממעשי גוים, ראה ערך חקות הגוים וערך בשולי גוים. ⁸⁸ ויש מן הראשונים שכתב שהלאו של לא תרצח נאמר בין על ישראל

אֶבְדָּת אֶחָיִף – לאַחִיךָ אַתָּה מַחְזִיר וְאִי אַתָּה מַחְזִיר לְגוֹי (בבא קמא ק"ג ב')⁹⁴, וְהַמַּחְזִירָה עוֹבֵר עֲבֵרָה (סנהדרין ע"ו ב'), שְׁמֵרָא בַּעֲצֻמוֹ שֶׁהִשְׁתָּב אַבְדָּה אֵינָה חֲשׂוֹבָה לוֹ כְּמַצוּה, שֶׁהָרִי אֵף לְגוֹי עוֹשֶׂה כֵּן (רש"י שם ד"ה וְהַמַּחְזִיר), אוֹ מִפְּנֵי שֶׁמַּחְזִיק יָד רַשְׁעִי עוֹלָם (רמב"ם גזלה ואבדה י"א ג'; טושי"ע חו"מ רס"א), אֲכֵן אִם הַחֲזִירָה כְּדִי לְקַדֵּשׁ אֶת הַשֵּׁם, כְּדִי שִׁפְאֲרוֹ אֶת יִשְׂרָאֵל וְיִדְעוּ שֶׁהֵם בְּעָלֵי אֲמוֹנָה, הָרִי זֶה מְשׁוּבָח (רמב"ם שם, על פי ירושלמי בבא מציעא ב' ה'; טושי"ע שם).

במקום שיש חילול השם – היינו שהגויים יחשבו שישאל גנב (כסף משנה שם, ובית יוסף שם) – אבדתו אסורה וחייב להחזירה (בבא קמא שם; רמב"ם שם; טושי"ע שם), ואפילו כשעדיין לא באה לידו של ישראל חייב לקחתה ולהשיבה (כסף משנה שם, ובית יוסף שם).

ובכל מקום מכניסים כלי גויים מפני הגנבים ככלי ישראל מפני דרכי שלום (ירושלמי גיטין ה' ט, ועבודה זרה א' ב'; רמב"ם שם; טושי"ע שם), שלא אמרה תורה אבדתו מותרת, אלא כשיש שם אבדה עליו, שנפלה ממנו ואינו יודע, אבל כשמכניס כליו לחצרו, ורואה הישראל שיש לחוש מפני גנבים – יכניסו (סמ"ע שם סק"ד).

הלואה ברבית מדין תורה לוויים מן הגויים ומלוים להם ברבית (משנה בבא מציעא ע"ב; רמב"ם מלוה ה' א'; טושי"ע יו"ד קנט"א), שנאמר: לְנֹכְרֵי תִשְׁיַף (דברים כ"ג א'), או לפי שנאמר ברבית: וְחֵי אֶחָיִף עֲמָךְ (ויקרא כ"ה לו' טור שם). ואמרו בספרי שמצות עשה בדבר, שנאמר: לְנֹכְרֵי תִשְׁיַף (ספרי כי תצא רס"ג), ויש מהראשונים שביאר הדברים כפשוטם, וכתב שמצות עשה להלוות לגוי ברבית (רמב"ם שם, ובספר המצוות מצות עשה קמב), וכן מצות עשה לנגוש לבעל חובו גוי ולהכריחו לפרוע חובו, שנאמר: אֶת הַנֹּכְרִי תִגְשׁ (דברים ט"ו א'), ומצות עשה היא זו (רמב"ם שם א' ב', וספר המצוות מצות עשה קמב); ורוב הראשונים כתבו שאין בדבר מצוות עשה אלא רשות, ולא אמרו בספרי שזו מצות עשה אלא לומר שהנושך לישראל עובר בלאו הבא מכלל עשה, כדרך שאנו אומרים בכל לאו שאנו מוציאים אותו מלשון של עשה בדבר רשות (ראה ערך לאו הבא מכלל עשה. ראב"ד בהשגות שם; רמב"ן עה"ת דברים ט"ו ג', ובהשגות לספר המצוות שורש ו'; מגיד משנה שם, בשמו ובשם הרשב"א)⁹⁵.

אריעה דיני אריעה שומרים אינם אמורים אלא בנכסי ישראל, שופרים שנאמר: כִּי יִתֵּן אִישׁ אֶל רֵעֵהוּ (שמות כ"ב ו') – פרט לאחרים (מכילתא דרשב"י שם; רמב"ם שכירות א' ב'; טושי"ע חו"מ ש"א א'), אלא אם כן קיבל עליו הישראל בפירוש אחריות, שיתחייב לשלם על גניבה ואבדה וכיוצא, שאז חייב אפילו אם לא פשע בשמירתו (כן משמע ברמב"ם חמץ ד' א').

משכון אם ישראל קונה משכון של גוי כדרך שקונה משכון של ישראל, נחלקו תנאים: יש אומרים שקונה, שקל וחומר הוא, של ישראל קונה, של גוי לא כל שכן (רבי מאיר בפסחים לא ב'); ויש אומרים שכל מה שלמדנו שבעל חוב קונה משכון הוא מהכתוב האמור בהשבת העבוט: וְלָךְ תִּהְיֶה צִדְקָה (דברים כ"ד יא), אם אינו קונה משכון צדקה מנין (ראה ערך משכון), הרי כתוב זה לישראל הוא שנאמר (חכמים שם). הכל מודים שגוי אינו קונה משכונו של ישראל (גמ' שם).

• מתריעים – בשופרות – אף על פרנסת גוים, ולכן מתריעים גם בשביעית כשלא ירדו גשמים, מפני פרנסת הגוים (ירושלמי תענית ג' א'), ומתענים על דָּבָר שֶׁנִּפְלָ בְּגוֹיִם, אפילו שלא נפל בישראל, שדומים לישראל (תוספות תענית כא ב' ד"ה אמרו; טושי"ע או"ח תקעו א').

• שואלים בשלום גוים (משנה גיטין ס"א א'; רמב"ם עבודה זרה י' ה'), אף על פי שמטיל עליהם שם שמים, ששלום הוא שמו של הקדוש ברוך הוא (ראה ערך אזכרות. רש"י שם ד"ה ושואלים), אבל אין כופלים להם שלום (גמ' שם ס"ב א'; רמב"ם שם; טושי"ע יו"ד קמח ו'), ולפיכך טוב להקדים להם שלום, כדי שלא יתחיל הגוי ויצטרך לכפול לו שלום (ר"ן שם, על פי הגמ' שם; טושי"ע שם), ודוקא שלום, שהוא שמו של הקדוש ברוך הוא, אין לכפול, אבל שאר ברכה, שאין בה שם – מותר לכפול (ארחות חיים ב' עמ' 237; הגהות סמ"ק קלג; בדק הבית לבית יוסף שם; ט"ז שם סק"ו)⁹².

• מהדרים בדברים לגוי זקן, ונותנים לו יד לסמכו (ראה ערך קימה והידור. רמב"ם תלמוד תורה ו' ט, על פי קדושין לג' א'; טושי"ע יו"ד רמד ז'), שנאמר: מִפְּנֵי שִׁיבָה תִּקְוָם (ויקרא י"ט לב) – כל שיבה במשמע (רמב"ם שם, על פי גמ' שם לב ב').

נקיפה ונטירה הגוים נתמעטו מהלאו של נקימה ונטירה (ראה ערכו), שנאמר בו: בְּנִי עֲמָךְ (ויקרא י"ט יח. תורת כהנים קדושים פרק ד' יב).

איסור הנאה מת גוי אם אסור בהנאה, נחלקו בדבר: יש סוברים **סמת גוי** שמוֹתָ (ירושלמי שבת י' ה'; תוספות בבא קמא י' א' ד"ה שהשור; רשב"א בבא קמא ט' ב'; מאירי שבת צ"ג ב'; שו"ת הרדב"ז ב' תשמא; משנה למלך אבל יד' כ"א; פרי חדש יו"ד ע"ט, בקונטרס אחרון); ויש סוברים שכשם שמת ישראל אסור בהנאה (ראה ערך מת) כך אף מת גוי אסור (שו"ת הרשב"א א' שסה; רא"ה כתובות ס' א'; בדק הבית לבית יוסף ושו"ע יו"ד שמת א')⁹³.

ניווול **סמת גוי** מהאחרונים יש שהתירו לנתח מת גוי לצורך **ויניחו** לימוד רפואה (שו"ת חתם סופר יו"ד שלו; מהרש"ג ב' רי-ריב; דעת כהן קצט; שו"ת ישכיל עבדי ו' יו"ד יט), אף על פי שבישראל הדבר אסור משום ניוול המת ומשום איסור הנאה מן המת. ומספר טעמים נאמרו להיתר זה: רבים הפוסקים סמת גוי מותר בהנאה (ציץ אליעזר ד' יד א'); ניוול המת (ראה ערך כבוד המת) אינו נוהג אלא בישראל, שהקב"ה צוה אותנו על קדושת הגוף, כמו שאנו מזהרים ממאכלות אסורות לא מצד הטבע של הגוף, אלא מצד הקדושה המיוחדת לישראל, ואין לגוים טעם להקפיד על הגוף שלא יתנוול, גם אם הניווול הוא למטרת לימודי רפואה (דעת כהן שם); ויש שכתבו שאין להבדיל בין יהודי לבין גוי, ובמקום שאסור לנתח מת יהודי, אסור לנתח גם גוי (שו"ת שאילת יעבץ א' מא; שו"ת משפטי עוזיאל א' יו"ד כח), בין אם משום שלדעתם איסור הנאה ממת חל גם על גוי (שו"ת שאילת יעבץ שם), או שלדעתם איסור ניוול המת חל גם על גוי (שו"ת משפטי עוזיאל שם).

ביחס לממונו

השבת אבדה לגוי אבדת גוי מותרת, שנאמר (דברים כ"ב א'): לְקַל

⁹² יאוביך' זה גוי עובד אלילים, שנאמר: כִּי תִצָּא מִחֶנֶּה עַל אֲיִכֶּךָ (דברים כ"ג י). רבי יאשיה במכילתא משפטים כספא כ', והחולקים עליו מפרשים 'אויביך' שבהשבת אבדה באויב ישראל (ראה מכילתא שם). ⁹⁵ ויש מהראשונים שכתב שדעת הספרי שמצות עשה בדבר, אבל התלמוד חלוק עליו (הגהות

דברים אלה לא נאמרו בגוי שאינו עובד עבודה זרה (מאירי שם). ⁹² על שאילת שלום ביום אידם, ראה ערך אידיהן של גוים. ⁹³ על גונב נפש גוי בנוגע לחיוב מיתה, ראה ערך גונב נפש. ⁹⁴ אכן יש מהתנאים הסובר שחיוב להשיב לו, שנאמר: כִּי תִפְגַּע שׁוֹר אֲיִכֶּךָ וְהָשִׁב תִּשְׁיָבֵנוּ לוֹ (שמות כ"ג ד) –

וְלֹא יִרְחֲמוּ (ירמיהו נ מב), ולכן כל מי שהוא אכזרי ואינו מרחם על הבריות – יש לחוש ליחסו (רמב"ם מתנות עניים י ב, על פי ביצה לב ב). ומפני שטבעם של גוים שאינם רחמנים וביישנים וגומלי חסדים כישראל קָלָב של גויה מוליד טבע רע בתינוק, ולכן ממידת חסידות שלא ליתן לתינוק ישראל לינוק ממנה (רשב"א יבמות קיד א, על פי גמ' שם עט א; רמ"א יו"ד פא ז).

הפקרות הגוי הגדול שטעם טעם של הפקרות נחא לו בהפקרות של **בעריות** זימה, אבל לא קטן (כתובות יא א). ואפילו לסוברים שעבד כנעני לא נחא לו בהפקרות (ראה ערך אין חבין לאדם שלא בפניו), הרי זה מפני שרוצה להשתחרר ולהפקיע עצמו מן השעבוד, אבל בגוי שאינו משועבד הכל מודים (תוספות שם ד"ה מהו).

צניעות • גוים אינם צנועים כישראל ואינם מצניעים כתמיהם (ראה ערך כתמים), ולפיכך כתמים הבאים מבין הגוים טהורים, אפילו במקום שיש שם מישראל, שישאר מצניעים כתמיהם, ובודאי מן הגוים הם (נדה נו ב).

• גוי אינו צנוע בעשיית צרכיו, וכשהוא הולך בדרך נפנה בדרך אצל בהמתו, ולא כישראל שנפנה לצדדים (סנהדרין קד ב, ורש"י ד"ה נפנה), ויש אומרים שזהו הטעם ששינוי שמי רגלי אדם הנמצאים כנגד מי רגלי בהמה שורפים עליהם את התרומה, לפי שדרך הגוים ליפנות אצל בהמתו, ומסתמא הם של גוים (ר"ש טהרות ד ה, בשם יש מפרשים).

ריבוי דברים סתם גוי מרבה דברים, וכשהוא שותף מודיע הדבר לכל, שאינו צנוע וצועק אל תתנם בכך אלא

בכך (חולין קלג ב, ורש"י ד"ה אבע"א), ולכן המשתתף בבהמה עם הגוי אינו צריך לרשום שידעו שיש בה שותפות גוי, ופטור ממתנות כהונה, שהכל ידעו הדבר (גמ' שם; רמב"ם בכורים ט ט).

חוס הגוף הדבר ספק אם גופם של גוים אינו חם כל כך כמו של ישראל, מפני שאינם יראים וחרדים במצוות, שמתוך הדאגה מתחמם הגוף, או שכיון שאוכלים שקצים ורמשים נתחמם גופם, ונפקא מינה לשכתב זרע של ישראל במעי גויה אם מסריחה בשלשה ימים כסתם שכבת זרע (ראה ערך בעל קרי) ואינה מטמאה (נדה לד ב; רמב"ם שאר אבות הטומאה ה טז).

טבע הגוף ויש מהאחרונים שכתב, שיש הבדלים בגופות הגוים לעומת של ישראל, ושחכמת הרפואה של הגוים בנויה על טבעי גופיהם, שאוכלים שקצים ורמשים ואינו עוסקים במצוות, ואין לשפוט מזה על גופי ישראל, ואף על פי שמותר להתרפא על פי דעתם ולחלל שבת ויום הכפורים, זה מפני שגם ספק פיקוח נפש דוחה המצוות, אבל לא בשאר איסורים (החתם סופר בשו"ת יו"ד שלו, ובחידושי עבודה זרה לא ב).

הקפדה על נקיות • נחלקו אמוראים אם גוים מקפידים על נקיות ומכסים מים שלהם שלא תיפול בהם פסולת, ולכן מותר לשתות מים אצלם, אפילו שאינם נזהרים במים מגולים (ראה ערך גלוי. שמואל, לפי הלשון הראשונה בעבודה זרה ל א); או שאינם מקפידים על כך (כן משמע משמואל, לפי הלשון השניה שם, ומרב, לפי שתי הלשונות שם).

הדין האומות הגדורות בדרכי דתות ונימוסים (מאירי שם). ⁹⁷ על האיסור לגזול ולגנוב מגוי, גדריו ופרטיו, ראה ערך גזל הגוי; על מצות פריקה וטעינה אם ישנה בבהמה של גוי, ראה ערך פריקה וטעינה; על גוי הדש בפרתו של ישראל וישראל הדש בפרתו של גוי בנוגע לאיסור של לא תחסום, ראה ערך

להלכה נחלקו ראשונים: יש פוסקים כדעה הראשונה (מגיד משנה חמץ ד ה, בדעת הרמב"ם); ויש פוסקים כדעה השניה (רא"ש פסחים ב ו), וכן הלכה (טושי"ע או"ח תמא ב).

משכנו של ישראל שהיה ביד גוי, ונפל ממנו ומצאו ישראל – חייב להשיבו לישראל, שכיון שאין לו עליו אלא שעבוד, כשנפל ממנו ומצאו ישראל פקע שעבודו, ואם רצה להחזיר משום קידוש השם, יקדש השם בשלו ולא בשל אחרים (שו"ת מהר"ם מרוטנבורג פראג) תתקנא; רא"ש בבא קמא ה ו, בשמו; טושי"ע חו"מ עב לח). ונחלקו הפוסקים: יש אומרים שאף במעות שהלוה ישראל לגוי על המשכון ונפלו המעות ממנו, כך הדין (בית יוסף ושו"ע שם); ויש חולקים, שמעות להוצאה ניתנו, וכבר יצאו מרשות הישראל הראשון לגמרי, והם של המוצא (רמ"א שם, ושו"ך שם ס"ק קנא).

שבועה אין נשבעים על נכסי גוי (בית יוסף ושו"ע חו"מ צה א, על פי רמב"ם שכירות ב א), לפי שאינם בכלל רעהו (קצות החושן שם סק"א, על פי המגיד משנה שם), וכן אין הגוי נשבע על טענת ישראל שבועת התורה (קצות החושן עב ס"ק מג).

נתינת שור שור של ישראל שנגח שור של גוי – פטור מלשלם, אפילו היה הנוגח שור מועד; ושור של גוי שנגח שור של ישראל, בין תם בין מועד, משלם נזק שלם (משנה בבא קמא לו ב; רמב"ם נזקי ממון ח ה; טושי"ע חו"מ תו א), ומספר למודים בדבר:

• נאמר: וְכִי יִגַּף שׁוֹר אִישׁ אֶת שׁוֹר רֵעֵהוּ (שמות כא לה), "שור איש" להביא שור גוים – שנגח – "שור רעהו", להוציא שור של אחרים (מכילתא משפטים נזיקין יב) – שנגח.

• נאמר: עֶמֶד וְיִמְדָּר אֶרֶץ רָאָה וַיִּתֵּר גֹּזִים (חבקוק ג ו). ברייתא בבבא קמא לח א, ורבי אבהו שם; רב בירושלמי שם ד ג) – שהתיר ממונם של גוים לישראל (רבי אבהו בגמ' שם; רב בירושלמי שם), כשראה שלא קיימו שבע מצוות בני נח (רבי אבהו בגמ' שם).

• נאמר: הוֹפִיעַ מֶהָרַץ פֶּאֶרְךָ (דברים לג ב). ברייתא בגמ' שם, ורבי יוחנן שם; חזקיה בירושלמי שם), שמפארן הופיע ממונם לישראל (רבי יוחנן בגמ' שם), כשהופיע פנים כנגד הגוים (חזקיה בירושלמי שם), שגילה הקב"ה ממונם של האומות והתירם לישראל, כשסיבב והחזיר התורה על כל האומות ולא קיבלוה (רש"י שם ד"ה הופיע וד"ה מפארך).

ויש אומרים שאין זה דין הנלמד מהתורה, אלא הוא כדיני הגוים (רבי אבהו בשם רבי יוחנן בירושלמי שם), ולכן שור של ישראל שנגח שור גוי פטור, שאין הגוים מחייבים את האדם על בהמתו שהזיקה, והרי אנו דנים להם כדיניהם (רמב"ם נזקי ממון ח ה), ושור גוי שנגח שור ישראל משלם נזק שלם, שקנס הוא לגוים, שלפי שאינם זהירים במצוות אינם מסלקים הזיקה, ואם לא תחייב אותם על נזקי בהמתם אינם משמרים אותה, ומפסידים ממון הבריות (רמב"ם שם; רבנו יהונתן שם) ⁹⁶.

שור של גוי שנגח שור של גוי, חייב לעולם נזק שלם, אף על פי שקיבל עליו לדון בדיני ישראל (רבי חייא בירושלמי שם) ⁹⁷. גזל הגוי – ראה ערכו.

טבעו

אכזריות אין האכזריות מצויה אלא בגוים, שנאמר: אֶכְזְּרִי הָמָּה

מימוניות מלוה ה א). ⁹⁶ ויש מהראשונים שכתב שלא נאמרו הדברים אלא בעמים שאינם גדורים בדרכי דתות ונימוסים, כמו שאמרו: ראה שבע מצוות שקיבלו עליהם בני נח שלא קיימו, עמד והתיר ממונם (ראה לעיל), הא כל ששבע מצות בידם דינם אצלנו כדינינו, ואין נושאים פנים בדין לעצמנו, והוא

על הגוים שנשמעו בהם מישראל, ונחלקו אמוראים בגוי מאותם המקומות שקידש אשה בזמן הזה:

• יש אומרים שחוששים לקידושיו שמא מעשרת השבטים הוא (רב יהודה אמר רב אסי ביבמות טז ב; רבי יוחנן שם יז א), דהיינו שמא מבנות עשרת השבטים הוא, שגוי שבא על בת ישראל הולד כשר (ראה לעיל. תוספות שם טז ב ד"ה עובד), ומטעם זה יש מהם החושש אף לפסול ממזרות, שכיון שבנות עשרת השבטים שילדו מהגוים הולדות ישראלים גמורים, הרי נוהג בהם איסור ממזרות, והם לא נזהרו ונשאו זה אחותו או בתו, והרי הם ממזרים (רבי יוחנן שם יז א, ורש"י ד"ה לפסול). ואפילו אם באותם המקומות הרוב הם גוים, מכל מקום כיון שבני עשרת השבטים קבועים, הרי כל קבוע כמחצה על מחצה (ראה ערך קבוע. רש"י שם טז ב ד"ה בדוכתא).

• ויש אומרים שאין חוששים בגוי שקידש שמא ישראל הוא, שבני עשרת השבטים שבאו על הנכריות וילדו אותם – הולדות גוים גמורים הם (ראה לעיל), ובנות עשרת השבטים קבלה בידינו שעקרות היו באותו דור ולא ילדו (לשון ראשונה בגמ' שם יז א, ורש"י ד"ה איצטרוי), או שבית דין שבאותו דור גזרו להוציא את בניהם מכלל ישראל, ועשאו כנכרים גמורים (לשון שניה בגמ' שם), וכן הלכה (אור זרוע א תרד, והגהות מרדכי יבמות צז, בשם רבנו חננאל).

גוי תרמוד הגוים שבתרמוד נחלקו אם הם ודאי גוים, ומקבלים גרים מהם (רבי דוסא בן הרכינס בשם חגי הנביא שם טז א; רבי יוחנן שם ב, ונדה נו ב, ולמסקנת הגמ' שם וס, אחד האמוראים בשמו), או ספק ישראלים הם, ואין מקבלים גרים מהם מחשש ממזרות (רבי יוחנן ביבמות שם א, ונדה שם, ולמסקנת הגמ' שם ב וס, אחד האמוראים בשמו).

בטעם הספק יש אומרים שהוא משום שעבדי שלמה נשאו בנות ישראל ודרו שם בחזקת גוים, וסוברים שעבד הבא על בת ישראל – הולד ישראל וממזר (ראה ערך ממזר. או רבי יוחנן או אחד מסביא ביבמות שם ב); ויש אומרים משום בנות ירושלים שעינו אותן גוים בשעת החורבן, כמו שנאמר: **נָשִׁים בְּצִיּוֹן עָנּוּ וְגו'** (איכה ה יא), ובניהן ישראלים וממזרים (או רבי יוחנן או אחד מסביא ביבמות שם).

גיטין בזמן הזה אין קביעות לאומות העולם, שכולם נתבלבלו (ראה ערך אדומי), וכל שפורש היום מרובם פורש, ואין חוששים להם (ים של שלמה יבמות א יב).

• מטעם זה שגוים מקפידים על נקיות יש מהראשונים שכתב סוסמכים על הגוי שהדיח את הבשר אחר המליחה (סמ"ג לאוין קלז).

ספק גוי

בשלשה אופנים דנים על ספק גוי ספק ישראל:

- במי שבא לפנינו ולא נודע מי הוא.
- בתינוק מושלך שנמצא בעיר שיש בה ישראל וגוים⁹⁸.
- בארצות מיוחדות שנשמעו בהן יהודים.

מי שבא לפנינו ולא נודע מי הוא בירושלמי אמרו שמי שבא מעיר שרובה גוים, ואין אדם מכירו שהוא ישראל, צריך ראיה בעדים שיעידו עליו שהוא ישראל (ירושלמי ראש השנה ב א), וכן מי שבא ליטול מעשר עני צריך להביא ראיה בעד אחד שהוא ישראל (ירושלמי כתובות ב ז, וקרבן העדה שם). אבל ראשונים כתבו שמי שבא לפנינו ואומר ישראל אני, ולא היה מוחזק לנו כגוי – מאמינים לו, ואפילו במקום שאין רוב בני אדם שם ישראל, לפי שעל כל פנים רוב הבאים לפנינו בתורת יהדות הם ישראל (תוספות יבמות מז א ד"ה במוחזק, ורא"ש שם ד לד, בשם רבנו תם, על פי פסחים ג ב; רשב"א יבמות מז ב, בשם כל המפרשים), ומעשים בכל יום שאורחים באים ואין אנו בודקים אחריהם, ושותים יינם ואוכלים משחיטתם (סמ"ג לאוין קטז), וכן מעשים בכל יום שמשיאים אשה בכל מקום למי שאין מכירים אותו, ומחזיקים אותו בחזקת ישראל כשר (ר"ן כתובות כד א) וכן מי שבא מארץ רחוקה ומחזיק עצמו כישראל ומתנהג כדיני ישראל אין מדקדקים אחריו והרי הוא כישראל גמור, ואין אומרים לישראל: הבא ראיה שישראל אתה (שו"ת הרשב"א ב טו)⁹⁹.

ומכל מקום יש מהאחרונים שכתבו שמי שבא מארץ אחרת ואומר ישראל אני, ואין לו חזקת משפחה, צריך ראיה שאינו גוי (ב"ח אה"ע ב ג; בית הלל שם), ואפילו שמתנהג כדת ישראל, ומדבר כלשוננו, ויודע בכל טיב היהודים (בית הלל שם, שכן תקנת מדינת ליטא); אבל אחרונים אחרים כתבו שנאמן, ואין צריך ראיה (שער המלך איסורי ביאה כ ה; פתחי תשובה שם סק"ב).

בארצות שנשמעו שגוים בשלשם גלו עשרת השבטים, כמו שכתוב: **וַיִּגְלַם מֶלֶךְ אֲשׁוּר אֶת יִשְׂרָאֵל אֲשׁוּרָה וַיִּנְחֵם בְּחֶלֶח וַיַּחְבֹּר נָהָר גִּזְזָן וְעָרֵי מְדִי** (מלכים ב יח יא) יש ספק

גויל¹

עור המעובד כדי לכתוב עליו, בעודו שלם, בלתי מחולק בעביו²

ותיקון (אור זרוע א תקמ, בשם רב האי גאון), ולא נחתך ממנו ולא נלקח ממנו – בעביו – כלום כדי להשוותו ולתקנו (שו"ת הרמב"ם (פריימן) שעז; רמב"ן ור"ן שם). ועל שם כך נקרא גויל, שכל דבר שלם ובלתי מתוקן נקרא גויל, כדרך שאבנים שלימות ובלתי מתוקנות נקראות גויל (אור זרוע שם, בשם רב האי גאון; תוספות שם; שו"ת הרמב"ם שם; רמב"ן ור"ן שם).

ואינו מתקנו אלא מצד השיער, אבל מצד הבשר לא ניתקן כלל

עור בהמה (רא"ש ספר תורה כ; טוש"ע יו"ד רעא ד, לפי הטי"ז שם סק"י) – ויש אומרים שאף עור חיה (רמב"ם ספר תורה א ו) – שהעבירו השיער ממנו, ומלחוהו במלח, ועיבדו אותו בקמח ובעפצים, וכיוצא בהם מדברים שמכווצים את העור ומחזקים אותו – הוא הנקרא גויל (רמב"ם תפילין א ו). ודוקא כשלא חילקו אותו בעביו לשנים, כדרך שהעבדנים עושים (כן משמע ברמב"ם שם ז), אלא הוא שלם (תוספות שבת עט ב ד"ה קלף) בלי שום קילוף

הרי זה דוקא כשמודה שהיה גוי, אבל אם אמר שהוא ישראל מעיקרו – נאמן (מגיד משנה איסורי ביאה כ ה; שו"ת יו"ד רסח ס"ק כא).

גויל. 1. ה, טורי' שסו-שסט. **2.** על קלף שלנו אם יש לו דין גויל, ראה ערך

חסימה. 98. תינוק זה הוא הנקרא אסופי, ודיניו מבוארים בערך אסופי. **99.** ואפילו לדעת הסוברים שמי שבא ואמר הייתי גוי ונתגיירתי בבית דין – אינו נאמן להשיאו אשה אלא בארץ ישראל, ולא בחוץ לארץ (ראה ערך גר),

- פסול, מכל מקום (כן משמע בסופרים ובטושי"ע שם) עושה חציו גויל וחציו צבאים, אף על פי שאינו מן המובחר (סופרים שם; רא"ש ספר תורה כ; טושי"ע שם), דהיינו שאם עשה כן, בדיעבד, הספר כשר (כן משמע בטושי"ע שם; לבוש שם ד).

• לדעה שער החיה אינו בכלל גויל (ראה לעיל) היה מקום לפוסלו מפני שאינו נוי (כן משמע בלבוש שם), אלא שמפני שער הצבי דומה לגויל (מעדני יום טוב שם ה), למרות שיש קצת היכר שאינה כתובה על עורות שוים, ואינו נוי כל כך, מכל מקום כשרה היא, מפני שאינו ניכר לכל שאינם שוים, שכמעט שוים הם (לבוש שם).

• לדעה שער החיה הוא בכלל גויל (ראה לעיל) היה מקום לפוסלו מפני שנראה כשני ספרים (ראה לעיל), אלא שמפני שהעורות דומים זה לזה אינו ניכר לכל שהם ספרים שונים (כן משמע בטי"ז שם סק"ו-סק"ז).

תיקון היה הספר כתוב על גויל, וצריך לתקנו לעשות מטלית במטלית מבחוץ, מותר לתקן במטלית שהיא מקלף (שו"ת מהר"ם פדווא פד; רמ"א יו"ד רצ א).

היקפו כארכו ספר תורה שאמרו שצריך להיות היקפו כארכו (ראה ערך ספר תורה) אין הדבר יכול להיות במציאות אלא בגוילין שהם עבים (בבא בתרא יד א; אשכול (אויערבך) ב עמ' 37), ואף בגויל לא יזדמן אלא בעבים ושונים (אשכול שם).

מגילת אסתר מגילת אסתר נכתבת על הגויל כספר תורה (רמב"ם מגילה ב ט, על פי מגילה יז א).

תפילין תפילין, שמצותם בקלף (ראה ערך תפילין), אין כותבים על הגויל (שבת עט ב; טושי"ע או"ח לב ז).

מוזזה במוזזה נחלקו ראשונים:

• יש אומרים שכיון שדינה לכותבה על דוכסוסטוס - היינו עור שנחלק (ראה ערך קלף) - פסולה על הגויל (תוספות שבת עט ב ד"ה תפילין, ורא"ש מוזזה ו, וטור יו"ד רפח, בשם ר"י), שלא מצינו במוזזה שכשר במקום שיער ממש, אלא לצד השיער (מאירי שם).

• ויש אומרים שאם כתבה על הגויל - כשרה (אשכול שם, בשם רב מתתיהו גאון; רמב"ם שם ט; רא"ש שם), מכיון שאף כשכותבים על דוכסוסטוס כותבים על צד השיער (ראה ערך מוזזה וערך קלף. רא"ש שם), וכן הלכה (טושי"ע יו"ד רפח ו).

מגילת סוטה מגילת סוטה (ראה ערכו) נכתבת בין על הגויל ובין על הקלף (מנחת חינוך שסה לה).

(רש"י להלכות ספר תורה של הר"ף, ד ב ד"ה על הגויל; ספר הישר, החידושים רפז; סמ"ג עשין כה, בשם רב האי גאון), והגידים בעור כמו שהוא מופשט מן הבהמה (ספר הישר שם). ואף על פי שמסירים את השיער על ידי שגורדים אותו, אין גרידה זו מבטלת שלימותו של העור, שהגרידה היא דקה שאינה יכולה להינטל בפני עצמה כמו הקליפה, וכשגורד נשאר הגויל כמות שהיה (תשב"ץ א קמט).

ספר תורה הלכה למשה מסיני שיהיו כותבים ספר תורה על הגויל (רמב"ם תפילין א ח; טושי"ע יו"ד רעא ג), שלפי מעלתה נכתבת על עור שלם (שו"ת הרמב"ם שם ז), ומכל מקום כשרה כשנכתבה על קלף (ראה ערכו. רמב"ם שם ט, על פי בבא בתרא יד א; טושי"ע שם), אלא שנחלקו אם על כל פנים לכתחילה ולמצוה מן המובחר כותבים על הגויל (רבנו חננאל בבא בתרא יד א; רמב"ם שם; שו"ע שם; או ששניהם שוים (כן משמע בטור שם; גר"א שם סק"ט, בדעת הסמ"ג וההגהות מימוניות).⁴

מקום הכתיבה כשכותבים על הגויל, הלכה למשה מסיני שכותבים במקום השיער - היינו לצד השחור שהיה בו שיער (סמ"ג שם, בשם רב האי גאון) - ואם שינה וכתב במקום בשר - פסול (ירושלמי מגילה א ט; סופרים א ה; רמב"ם שם ח; טושי"ע שם), שצד הבשר שבגויל אינו נתקן כלל, ואינו ראוי לכתיבה (מאירי שבת פא א).⁵

חציו גויל וחציו קלף לא יעשה חציו של ספר תורה גויל וחציו קלף (ירושלמי שם; סופרים ב טז), ונחלקו ראשונים בדבר:

• יש אומרים שספר התורה פסול אף בדיעבד (רמב"ם תפילין ז ד), וכן הלכה (טושי"ע יו"ד רעא ד), לפי שהוא כשני ספרים (טי"ז שם סק"ד).

• ויש אומרים שאין האיסור אלא משום נוי והידור, שנאמר: זֶה אֱלִי וְאֶנְהוּ (שמות טו ב). נימוקי יוסף ספר תורה ד ב; קרית ספר ספר תורה ז, ולפיכך אינו נפסל בכך (נימוקי יוסף שם); או שנפסל אך רק מדרבנן (קרית ספר שם).

וכשהספר נכתב על גויל לא יכתוב אפילו תיבה אחת על הקלף (תשב"ץ א קמט).

וכן כשקולף במקום אחד מספר תורה - שנכתבה על הגויל - כדי לתקן טעות, הרי אותו מקום הקלף דינו כדוכסוסטוס (ראה ערך קלף) או כקלף, ונעשה כמקצתו על הגויל ומקצתו על הדוכסוסטוס או על הקלף, ולכן אין לעשות כן, אלא שאין לפסול בשביל כך (תשב"ץ שם; יכין ובוזע א כד, בשמו, והסכים עמו).

חציו עור כהמה וחציו עור חיה למרות שאם כתב חציו על גויל וחציו על קלף

גויל ודופק

כיסוי שעל פי הקבר או על המת, ודבר שהכיסוי נשען עליו

נוהגים לעשות הקברות בכוכים שבמזרח (ראה ערך בית הקברות: צורתו), היו גוללים אבן או נסר על פי הכוץ (אור זרוע ב תכד, בשם ר' משה בר"י), או על פי פתח המערה, והיו נותנים תחתיה אבן אחרת, דקה לצד הגולל ועבה לצד חוץ, שלא תתגלגל החוצה,

שנאמר: עַל הַסֵּפֶר (ירמיהו לו יח), ומקום שיער הוא למעלה (שאליות עט).
6. ויש שכתב שאם כתבם על הגויל כשרים (תוספות מנחות לה א ד"ה שייך, בשם שימושא רבא, לגירסתו בגמ' שם). 7. ויש שכתב שנהגו לכתחילה לכותבה על הגויל, לפי שהוא חזק, ומשתמרת המוזזה יותר (רא"ש שם).
גולל ודופק. 1. ה', טור שסט-שפא.

מהותם

איזהו דופק, את שהגולל נשען עליו (אהלות ב ד). איזהו גולל לא בארו חכמים, ונחלקו ראשונים במהותו, ובמהות הדופק שנשען עליו:

כיסוי הקבר יש מפרשים שהגולל הוא כיסוי הקבר, ובזמן שהיו

קלף. 3. ויש שכתבו שאין ספר תורה כשר אלא על הגויל ולא על קלף, מפני שהוא צריך לחזק שבכולם, מכיון שהוא נגלל ומיטלטל תמיד (מאירי שבת פ א, שיש שאין מכשירין אותו). 4. ויש שכתב שהקלף שלנו נאה מהגויל ויותר קל ממנו, ולכן אין כותבים עכשיו על הגויל אלא על הקלפים, שהם יותר מובחרים (רמ"א שם, על פי שו"ת מהר"י מינץ טו). 5. ויש שלמדוהו ממה

מלשון וְגַלְלוּ אֶת הָאֶבֶן (בראשית כט ח), והדופק הן שתי אבנים מתחתיה, אחת לראשה ואחת לרגלה, והמצבה נשענת עליהן (רבינו תם בתוספות כתובות ד ב ד"ה עד, ועוד מקומות, ובספר הישר כתובות סד) [וראה איור מס' 4 בסוף הכרך].

לדעה זו, יש אומרים שהגולל נתון לאורך הקבר (ספר הישר שם); ויש שכתבו שהוא עומד לצד הקבר מראשית המת⁵ (אור זרוע ב תכד, בשמו; סדרי טהרות אהלות ב ד).

יש מהראשונים המפרשים כך, אבל סוברים שמניחים את הגולל על הקבר הפתוח לסתמו (ר"ש ורא"ש אהלות שם; ותוספות סוכה כג א ד"ה ולא), שכל שאינו רואה פני המת אין לו דין גולל, ולכן הצינו שעושים היום על הקבר אינו גולל (ריטב"א סוכה כג א ד"ה שהיה).

ארון המת, לשיטה זו אין לו דין גולל ודופק (רבינו תם שם. וראה להלן: טומאתו).

העומד בפני המת יש מפרשים בין השיטות וסוברים שכל דבר העומד על פני המת נקרא גולל, ובמקום שקוברים את המת בארון – הגולל והדופק הם כיסוי הארון ודפנותיו, ובמקום שקוברים אותו בארץ – הגולל והדופק הם האבן שעל פי הקבר, והאבנים שהיא נשענת עליהן (ריטב"א סוכה שם; רמב"ן בתורת האדם ענין ההתחלה עמ' קמו, בדעת רש"י; רמ"ה סנהדרין מז ב).

דופק דופקים מלבד הגולל והדופק יש גם דופק דופקים (אהלות ב ד), והוא מה שהדופק נסמך עליו (רמב"ם בפירוש המשניות שם, ובטומאת מת ב טו), שאצל אבן הדופק מניחים לפעמים אבן אחרת להחזיקה, והיא נקראת דופק דופקים (רע"ב שם). והסוברים שגולל ודופק הם מצבה, יש שפירשו שדופק דופקים הם כשנותנים אבנים דקות על גבי הדופק להגביה המצבה (תמים דעים רד).

טומאתם

המקור גולל ודופק מטמאים, שנאמר: וְכָל אֲשֶׁר יַגֵּעַ עַל פְּנֵי הַשָּׂדֶה (במדבר יט טז), רבי עקיבא אומר לרבות גולל ודופק, רבי ישמעאל סובר הלכה למשה מסיני הוא שמטמאים (וחלין עב א).

אף להלכה נחלקו ראשונים:

- רוב הראשונים סוברים שטומאתם מן התורה (ראב"ד טומאת מת ב טו. וכן ראה להלן הראשונים שדנו אם כהן מוזהר על זה, וכן הראשונים שדנו למה צריך ריבוי לגולל ואינו מטמא משום קבר).
- יש סוברים שטומאתם מדברי סופרים (רמב"ם שם), היינו מדרבנן, שהדרשה מהכתוב אסמכתא (ראה ערכו. כסף משנה שם; מאירי ברכות יט ב), אלא שאם היו מדברים המקבילים טומאה, מטמאים אדם הנוגע בהם מן התורה, בתורת כלים שהאדילו על המת (ראה ערך אבות הטומאות. כסף משנה שם), וכן אם היו מחוברים לקרקע, מטמאים מן התורה בתורת קבר סתום (ראה ערך קבר. מרכבת המשנה שם, לדעת הרמב"ם. וראה להלן בהבדל שבין גולל ודופק לקבר).
- ויש מפרשים שלדברי הכל טומאתם מהתורה, אלא שכל שאינו מפורש בתורה הם קוראים דברי סופרים (רדב"ז ה לשונות הרמב"ם אלף תקפז (רכג); דברי אמת קונטרס ששי בענין לאוין; משנה אחרונה אהלות ב ד. וראה ערך דברי סופרים).

והיא הדופק (ראה בספר קברי המלכים תל - אביב תש"ז עמ' 58 – 60, ושם לוח יג הציור² [ראה איור מס' 1 בסוף הכרך]).

ובזמן שעושים את הקברות בחפירות שבשדה (ראה ערך הני"ל, שם), לאחר שחופרים את הקבר כל צרכו בונים מכאן ומכאן אצטבאות לשים למעלה מהן אבנים גדולות לכסות את המת, והאבנים הללו נשענות על האצטבאות, והן נקראות גולל, והאצטבאות שמכאן ומכאן נקראות דופק (רב האי גאון אהלות ב ד; שיטה מקובצת נזיר נד א, בשם הערוך, וראה בערוך גלל א; רמב"ם טומאת מת ב טו, ובפירוש המשניות אהלות שם, אך ראה תוספות יום טוב שם; תורת האדם לרמב"ן ענין ההתחלה עמ' קמו; טור יו"ד שעה, בשם הגאונים והרא"ש; שו"ע שם א ושעו ד [ראה איור מס' 2 בסוף הכרך]). האצטבאות היו עשויות משורות אבנים או מהקרקע עצמה (שיטה מקובצת שם).

אבל האבן שנותנים כדי לעשות נפש (מצבה) לקבר אינו בכלל גולל (רמב"ן בתורת האדם שם, לדעה זו).

הסיבה שנקראו "גולל ודופק" לשיטה זו: הגולל לפי שהמת נגלל בהן, והדופק לפי שהן צלעות, וצלעות נקראות דפקי (רב האי גאון ושאר הראשונים שצוינו לעיל); ויש שכתבו שהגולל נקרא כך מפני שמגלגלים האבן על פי הקבר, מלשון אָבֵן גָּלָל (עזרא ה ח³), והדופק נקרא כך מפני שצדדי הקבר דוחקים את המת, מלשון וּדְפְקוּם יוֹם אֶחָד (בראשית לג יג. פירוש המשניות לרמב"ם אהלות שם).

כיסוי הקבר, הנקרא גולל לשיטה זו, הוא לאו דוקא אבן, אלא הוא הדין נסר או עפר וכיוצא (רמב"ן בתורת האדם שם עמ' קמז, בשם הגאונים; טור יו"ד שעה; שו"ע שם א ושעו ד).

כיסוי הארון ויש מפרשים שהגולל הוא כיסוי של ארון המת, והדופק הם דפנות הארון שעליהם נשען הכיסוי (רש"י סנהדרין מז ב ד"ה רב אשי, וחולין עב א ד"ה גולל⁴; מאירי ברכות יט ב), ונקראים דופק על שם שהגולל דופק עליהם (תוספות כתובות ד ב ד"ה עד, לדעתו) [ראה איור מס' 3 בסוף הכרך], או על שם שהמת דופק שם, כעין שדופן הגוף נקראת דפקא על שהנשימה דופקת שם כשהבעל חיים יגע (תוספות שבת קנב ב ד"ה עד, לדעתו).

לדעה זו, נחלקו הפוסקים:

- יש אומרים שאין הבדל בין כשהארון בקבר, או שהוא בבית, אלא שאם אין בדעתם לקבור את המת בארון זה, וכשיגיעו למקום הקבורה יוציאוהו משם, אין לו תורת גולל ודופק (ראה רמב"ן בתורת האדם ענין ההתחלה עמ' קמז; מאירי ברכות שם, בשם קצת רבנים, ובעירובין יד ב).
- יש שכתבו, שאין לו תורת גולל אלא משנסתם הארון בקבר, אבל לא בבית, אפילו אם חזקוהו במסמרים, על דעת לקברו בכיסוי זה (ש"ך יו"ד שעו ס"ק יא).
- ויש שכתבו להיפך שאין לו דין גולל אלא כשהוא מגולה, ולא כשהוא טמון (תוספות סנהדרין מז ב ד"ה משיסתום, בשם יש מפרשים), ואפשר שהיה מנהגם להגביה הארון על הקרקע מעט כדי שיהא נראה וניכר שיש שם קבר (ריטב"א סוכה כג א).

אבן המצבה ויש מפרשים שגולל הוא אבן של מצבה, שנותנים לסימן על הקבר לאחר שקברו את המת וסתמו את הקבר, ומפני שאינה מיטלטלת אלא על ידי גלגול נקראת גולל,

שצריכה לגלגל אותה מרוב כבדותה. 4. וראה ב"ח יו"ד שעה, שפירוש רש"י הוא עיקר בפוסקים. 5. כמקובל בבתי קברות באירופה.

2. וראה בארוכה בספר אור הישר לחולין [רש"י הילמן] עמ' 152 התיאור של גולל ודופק בקבר כלאב שבוע בירושלים. 3. ראה שם פירוש אבן עזרא

דרגת טומאת גולל ודופק היא כקבר (רמב"ם טומאת מת ב טו. וראה ערך קבר), שהוא אבי אבות הטומאה (ראה ערכו. הקדמת פירוש המשניות לרמב"ם לסדר טהרות. וראה ערך הנ"ל וערך אבות הטומאה).

משי' אבי'ם שתי אבנים שעשאן גולל לקבר – המאהיל עליהן טמא; ניטלה אחת מהן, שאינו סותם כל פתח הקבר – אין שם גולל עליו (תוספתא [צוקרמנדל] אהלות ג י; רמב"ם טומאת מת ו ו, וכסף משנה שם; פירוש הרא"ש אהלות ב ד). יש מהראשונים שמצדד לומר שאף שלא ניטלה, כיון שכל אחת מגינה רק על חצי הקבר, אין עליהן דין גולל כלל (אור זרוע ב תכד).

טומאה אין גולל לטומאה רצוצה (ראה ערכו), שאם אין קבר – רצוצה אין גולל (ראב"ד טומאת מת ז ז).

בעלי חיים

בעלי חיים אם נעשים גולל ודופק נחלקו תנאים: רבי מאיר אומר שאינם מטמאים משום גולל (אהלות טו ט; עירובין טו ב), אם משום שמחיצה שעומדת ברוח – על ידי רוח – אינה מחיצה, שדבר שאין בו ממש הוא, או משום שמחיצה שאינה עשויה בידי אדם אינה מחיצה (שני לשונות בסוכה כד א, ורש"י שם); וחכמים סוברים שמטמאים משום גולל (עירובין ואהלות שם). הלכה כחכמים (רמב"ם טומאת מת ו ד).

ודוקא כשהיה כפות (רמב"ם שם), שאם לא כן הרי הוא הולך לכאן ולכאן (כסף משנה שם).

האפשרות לסוברים שגולל הוא מצבה, או האבן המכסה את **במציאות** חלל הקבר (ראה לעיל: מהותם), יתכן שיעשו כן על ידי בעל חי, לפי שעה, כשאין אבן מזומנת להם באותה שעה (תוספות שבת קנב ב ד"ה עד, וסנהדרין מז ב), אבל לסוברים שגולל הוא כיסוי הארון (ראה לעיל, שם), הלכה זו של בעל חי בתורת גולל אינה במציאות, ולא נאמרה אלא משום דרוש וקבל שכן (תוספות שבת שם, וכתובות ד ב).

אחר פרישתם

• יש מן הראשונים סוברים שהגולל ודופק מטמאים לעולם, אף לאחר שפירשו מן הקבר (רש"י עירובין טו א ד"ה ומטמא; שו"ת הרשב"א א תעו; האשכול [רצב"א] ב עמ' 179), ואפילו כשהם מדברים שאינם מקבלים טומאה (ראה רש"י עירובין שם, בבעלי חיים). ויש מהאחרונים שכתב לשיטה זו שדוקא כשנשארו לאחר פרישתם מן הקבר בצביונם ותבניתם (סדרי טהרות אהלות ב ד).

ולא עוד אלא שלסוברים שגולל ודופק הם כיסוי ארון ודפנותיו (ראה לעיל: מהותם, שיטת רש"י), יש אומרים שלא נתרבו לטומאה אלא כשפירשו מן הקבר, אבל כשטמונים בקבר הרי הם בטלים אגב קרקע (תוספות כתובות ד ב ד"ה עד, בשם ה"ר דוד מיניצנבורק).

• אבל רבים מהראשונים סוברים שאין גולל ודופק מטמאים לאחר שפירשו מן הקבר, או כשהמת ניטל מהקבר (תוספות סוכה כג א ד"ה ולא; פירוש הרא"ש אהלות ב ד; תמים דעים רד; תוספות ר"י עירובין טו א; וראה סדרי טהרות ב ד בדעת הרמב"ם). וכן כתבו ראשונים אם עשה גולל מדבר שאינו מקבל טומאה, אם פירשו מלהיות גולל הרי הם טהורים (רמב"ם טומאת מת ו ד).

דופק דופקים דופק דופקים טהור (משנה אהלות ב ד; רמב"ם טומאת מת שם. וראה לעיל: מהותם). אבל אם הגולל נשען עליו – טמא (ר"ש אהלות שם), שגם טומאת הדופק היא משום גולל הנשען עליו (סדרי טהרות שם).

ההכדל למרות שטומאת גולל ודופק היא כקבר (ראה לעיל), **טומאת קבר** אך אינה בתורת קבר, והוצרכה ללמוד מריבוי מיוחד למקרים שבהם אין טומאת קבר, כגון:

- כשהקבר פתוח מן הצד פותח טפח, שאינו מטמא מדין קבר סתום (ראה ערך קבר. פירוש הרא"ש אהלות ב ד).
- כשאינו מאהיל כנגד חלל הקבר, אלא על הגולל כנגד מחיצות הקבר שהגולל מונח עליהם (תוספות סוכה כג א ד"ה ולא).⁶
- לאחר שפירשו מן הקבר (שו"ת הרשב"א א תעו. וראה להלן: לאחר פרישתם, מחלוקת בדבר).

ויש שכתב בדעת ראשונים שטומאת גולל ודופק גדרה הוא טומאת הקבר, ולפי ששונים במהותם הוצרכו ללימוד מיוחד (סדרי טהרות שם בדעת הרמב"ם ב טו. וראה לעיל הסוברים לדעת הרמב"ם שטומאתם מדברי סופרים).

ויש שמחלק: טומאת אהל היא בתורת קבר סתום, וטומאת מגע היא בתורת גולל ודופק (אלהיו רבא אהלות ב ד. וראה להלן: אחר פרישתם).

החלק שמקבל דין גולל הגולל והדופק אינו טמא כולו אלא רק מה שכנגד פתח הקבר (אהלות טו ח. וראה פירוש הרא"ש שם ב ד; רמב"ם טומאת מת ו ה). והיינו כדי צורך הקבר לכסות הקבר ופתחו וסביבותיו (חזון איש אהלות יד סק"א), והנוגע בקצה המונח חוץ לקבר – טהור (רמב"ם שם; ר"ש ורא"ש שם), בין לארכו של הקבר ובין לרחבו (כסף משנה שם).

דעתו לחתוך עשה ראש הקורה גולל לקבר, ובדעתו לחתוך את היתרה – לדעת חכמים טמא ארבעה טפחים; רבי יהודה אומר שכל זמן שלא קצץ כולה חיבור (אהלות שם, ור"ש ורע"ב שם). רוב הראשונים פירשו שהקורה עומדת על הקבר, אבל ביטל ראשה בלבד לגולל (רמב"ם טומאת מת ו ה, ובפירוש המשניות שם; ר"ש ורא"ש ורע"ב ואלהיו רבא ומשנה אחרונה אהלות שם), ואפילו דעתו לחתוך יותר מארבעה טפחים (רא"ש ואלהיו רבא שם).⁷

הלכה כחכמים (רמב"ם שם, וכן ראב"ד לפירוש).

גל של צורות גם בגל של צורות שעשאו גולל לקבר, נחלקו: רבי יהודה אומר עד ארבעה טפחים טמא; וחכמים אומרים אינו מטמא אלא הסדר הפנימי, צרכו של קבר (תוספתא [צוקרמנדל] אהלות טו ח, וראה תוספות סוכה כג א ד"ה ולא). ואין זה דומה למה שנחלקו בקורה, כיון שהקורה היא גוש אחד, אבל בגל של

וכתובות שם סוברים שגולל ודופק אינם מטמאים כנגד המחיצות. 7. וראה ראב"ד טומאת מת ו ה שפירש אחרת.

6. דינים אלו אינם מוסכמים. ראה ערך קבר שיש סוברים שאף קבר סתום מטמא כנגד המחיצות. וראה סדרי טהרות שם שהתוספות בברכות ושבת

• יש סוברים שאינם מוזהרים מלהיטמא בהם, ששנינו: כל טומאה שאין הנזיר מגלח עליה, אין הכהן מוזהר עליה (מסכת שמחות ד כב; תוספות ברכות יט ב ד"ה מדלגין, וכתובות ד ב ד"ה עד, לדעת רש"י; רמב"ן חולין עז; רשב"א סוכה כג א; ראב"ד טומאת מת יב ו; יראים השלם שכב; אור זרוע ב תכד).

• יש סוברים שהכהנים מוזהרים מלהיטמא בגולל ודופק, ואותה ברייתא משוכשת היא (רבינו תם בתוספות שם ועוד; טוש"ע יו"ד שסט א).
איסור מדרבנן יש לדברי הכל (האשכול (רצב"א) ב עמ' 179, וראה בית יוסף שם)⁸.
על גולל ודופק בנוגע לזמן התחלת אכלות, ראה ערך אכלות: התחלת האכלות.

• ויש שמחלק בין טומאת אהל שאין מטמא אלא קודם שפירשו, לפי שכל טומאת אהל של גולל ודופק היא משום קבר סתום, אבל במגע הם מטמאים בתורת גולל ודופק, ואפילו לאחר שפירשו (אליהו רבא אהלות ב ד, וראה תפארת ישראל שם סוף אות יא).

בנזיר וכהן

נזיר שנטמא נזיר שנטמא בגולל ודופק אינו מגלח תגלחת טומאה, ואינו מביא קרבנות, ואינו סותר את הימים הקודמים (משנה נזיר נד א; רמב"ם נזירות ז ו-ז), שאין הנזיר מגלח אלא על טומאות שהן מגופו של מת (יראים השלם שכב. וראה ערך נזיר טמא).

בטומאת כהנים הכהנים אם הם מוזהרים על טומאת גולל ודופק, נחלקו ראשונים:

גומלין¹

אדם מרמה לטובת חברו כדי שחברו ירמה לטובתו, כשיצטרך לכך, ולכן אין לסמוך עליו במקום שיש לחוש לדבר

(שנות אליהו לחגרי"א דמאי שם), אבל לדעת הבבלי עם הארץ נאמן בשל אחרים כל עוד אינו חשוד, שהרי רובם מעשרים (ראה ערך דמאי וערך עם הארץ), ואין אדם חוטא ולא לו (ראה ערכו). פני יהושע כתובות שם. וראה רמב"ם מעשר שם יז. וראה ערך חשוד).

אף לדעת רבי יהודה בכל מקום חוששים לגומלין, אלא שהקלו חכמים בדמאי, לפי שרוב עמי הארץ מעשרים (כתובות כד א, ושם נו ב ורש"י); או מפני שהוא ספק של דבריהם (שם נו ב); או מפני חיי בני העיר (ירושלמי דמאי שם, ראה ריבמ"ץ שם), שיהיה נמצא בהן הפירות לרוב (פירוש המשניות לרמב"ם שם).

הלכה כחכמים (רמב"ם בפירוש המשניות שם, ובמעשר יב י).

כשאין הנאה קרובה הנכנס לעיר ואינו מכיר אדם שם, ושאל: מי כאן נאמן, מי כאן מעשר, ואמר לו אחד: אני איני נאמן, איש פלוני נאמן, הרי זה נאמן; הלך ולקח ממנו, ואמר לו: מי כאן מוכר ישן, אמר לו: מי ששלחך אצלי, אף על פי שהם כגומלים זה את זה, הרי אלו נאמנים (דמאי ד ו; רמב"ם מעשר יב ז), שאין אדם חוטא ולא לו, ולפיכך לא ישלחנו לאיש שאינו נאמן, מפני שאין לו הנאה קרובה בזה, וכל זה כדי להקל עליו מפני שאינו מכיר אנשי המדינה (פירוש המשניות לרמב"ם דמאי שם². וראה ערך חשוד, ושם הדין כשמכיר אדם שם).

על כהן המעיד לכהן אחר על מום של בכור שבא מאליו אם חוששים לגומלין, ראה ערך חשוד.

נעדות כהונה שני אנשים המעידים זה על זה: זה אומר אני כהן וחברי כהן, וכן חברו אומר, הרי אלו נאמנים, אף על פי שנראים כגומלים זה את זה (כתובות כג ב, ושם כד א; רמב"ם איסורי ביאה כ יא; טוש"ע אהע"ז ג ד). אלא שיש מהראשונים סוברים שלא אמרו אלא כשיש הוכחה נוספת שהוא כהן (כלי אומנותו בידו). תוספות שם כד ב, בשם רבינו חננאל, ורוב הראשונים סוברים שאין צורך להוכחה זו (רש"י שם, ור"ש דמאי שם שמפרשים אחרת; רמב"ם איסורי ביאה שם, כפירוש הכסף משנה מעשר ב י בדעתו; טוש"ע אהע"ז שם), והסבירו אחרונים שלא אמרו חוששים לגומלין אלא בעם

חשש גומלין נדון בעיקר בנוגע לעדות, במקום שיש לחוש שמעיד שקר לטובת חברו, כדי שגם חברו ישקר לטובתו; ויש שדנים על חשש גומלין גם במעשה איסור, שמא מניח לחברו לעשות, כדי שגם חברו יניחנו לעשות כן.

בעדות

סוחרי תבואה סוחרי תבואה שנכנסו לעיר, ואמר אחד מהם: הפעמים זה על זה שלי חדש ושל חברי ישן, שלי אינו מתוקן – שלא הפרישו ממנו תרומות ומעשרות – ושל חברי מתוקן, לדעת חכמים אינם נאמנים, ולדעת רבי יהודה נאמנים (דמאי ד ז).

• יש מפרשים שחדש היינו תבואה שנקצרה לפני העומר, שאסור לאכלה עד אחר העומר (רש"י כתובות נו ב ד"ה שלי, בשם יש מפרשים).
• יש מפרשים שהחדש גדל בשביעית, ואסור להשהותו אחר הבעור (ראה ערך בעור שביעית. תוספות שם כד א ד"ה שלי, בשם רשב"א).
• ויש מפרשים שחדש וישן אינם ענין לאיסור והיתר, אלא לטיב התבואה (ריבמ"ץ דמאי שם; רמב"ם מעשר יב ז), ונתחדש בזה, שאף על פי שמוסיף גם דברים אחרים לגרע את שלו ולשבח את של חברו, אינו נאמן (רש"י שם כד א, ושם נו ב; ר"ש ורא"ש דמאי שם), או שאף על פי שנראה יותר כמערים מכל מקום לרבי יהודה נאמן (תוספות שם כד א).

מחלוקתם היא האם חוששים כאן לגומלין – שלדעת חכמים חוששים לגומלין, שהאחד מעיד על חברו כאן, וחברו יעיד עליו במקום אחר (כתובות נו ב ורש"י; פירוש המשניות לרמב"ם דמאי ד ז; ר"ש ורע"ב שם), אלא שיש סוברים שלא חששו אלא אם יש היכר שאף הוא הולך למכור (רבא בכתובות כד א, לפירוש רש"י שם ב ד"ה בשכלי; ר"ש דמאי שם); ויש סוברים שאפילו בלא היכר חששו (תוספות שם ד"ה בשכלי בשם רבינו חננאל, שמפרש דברי רבא באופן אחר; כסף משנה שם בדעת הרמב"ם).

לדעת הירושלמי יש מפרשים שלא מטעם גומלין אמרו חכמים שאינו נאמן, אלא לפי שאין עם הארץ נאמן להעיד על המעשרות

². יש חולקים וסוברים שסיבת האיסור אם לא מפני חיו היא אחרת, ראה ר"ש דמאי שם; פרי חדש יו"ד קיט ס"ק יז ומחנה אפרים עדות יט, בדעת

⁸. ראה מגילת ספר [אייזנטל] יו"ד לג, באופני ההיתר והאיסור לכהן הצריך להיכנס למוזיאון שיש שם ארונות קבורה. **גומלין**. ¹. ה', טור שפא-שפן.

זה ואין חוששים לגומלין (ספר התרומות מד ג; בית יוסף חו"מ לו, בשם תשובות רבני צרפת, ושו"ע שם ה, וסמ"ע ס"ק יז; טושי"ע חו"מ עז ה).

בחשש מעשה

עשה יין של נכרי בכשרות, כדי שיהיה מותר לישראל, והיה היין בבית הנכרי בעיר שכולה נכרים, היין אסור משום יין נסך עד שישיב הישראל וישמור (ראה ערך יין נסך); אבל היה בבית נכרי אחר שאינו הבעלים של היין, לדעת תנא קמא אין חוששים, אבל לדעת רבי שמעון בן אלעזר אסור (עבודה זרה סא א וב. ראה שם מחלוקת אמוראים שיש שהפכו את השיטות), שחוששים לגומלין, ואף על פי שהנכרי ייחד לו קרן וזית ויפחד לנגוע ביין שלא יתפס עליו כגנב, חוששים שיניח לבעל היין לנגוע, כדי שבפעם אחרת יגמלנו ויניחנו גם הוא לנסך (רש"י שם).

להלכה, יש פוסקים כרבי שמעון בן אלעזר (רמב"ם מאכלות אסורות יג ד), ויש פוסקים כתנא קמא (תורת הבית ה ד; טושי"ע יו"ד קלא א). אף לדעת המתיר, אם הניחו הנכרי אצל אריסו, שמפחד ממנו ולא יגלה שנגע ביין - אסור (עבודה זרה שם ב), וכן אצל כל מי שהוא משועבד לו (רא"ש שם; מאירי שם ד"ה מה שבארנו. ובטושי"ע השמיט).

הארץ, שעל פירותיו אינו נאמן, ולכן בשל אחרים במקום של חשש גומלין אינו נאמן, אבל בסתם בני אדם שהם בחזקת כשרות, אין חוששים לגומלין (פני יהושע כתובות כד ב בתוד"ה ואיבעית אימא; ערוך השלחן חו"מ עז ז).

ויש מהתנאים סוברים שאף כאן חוששים לגומלין (רבי אלעזר שם, לפרש"י שם ד"ה מעלין, ותוספות ר"י שם; רבי יהודה שם, לאביי ורבה בגמרא שם), אלא אם כן היו שלשה, שנים מעידים על זה, ושנים מעידים על זה (רבי יהודה שם), שבשני עדים לדברי הכל אין חוששים לגומלין (רשב"א שם כד א).

נעזות שבויה שתי נשים שנשבו, שאם אומרת כל אחת נשביתי וטהורה אני אינן נאמנות (ראה ערך שבויה), בזמן שהן מעידות זו על זו - נאמנות (כתובות כג ב ורש"י; רמב"ם איסורי ביאה יח יז; טושי"ע אהע"ז ז א), ואין חוששים לגומלין (כתובות כד א, ותוספות ד"ה וכן), שבשבויה שאיסורה קל - הקלו (תוספות שם; וראה רמב"ם שם).

נעזות פריעת חוב הוציא אחד שטר על שלשה בני אדם שחייבים לו כך וכך ממון, וטענו כולם פרענו זה בפני זה - אם כל אחד חייב סך ידוע בפני עצמו, ואין ביניהם שותפות, מעידים זה על

גונב נפש

איסורו וחובו של גונב אדם ומוכרו לאחרים

גניבת גוי וחצי עבד אין עוברים בלאו זה אלא בגניבת נפש מישראל (ספר המצוות לא תעשה רמג; החינוך לו; רמב"ם גניבה ט א), שנאמר בעונש: **גִּנֵּב נֶפֶשׁ מֵאֶחָיו מִבְּנֵי יִשְׂרָאֵל** (דברים כד ז. יראים השלם שם). ויש מן הראשונים סוברים שלא תגנב נאמר אף על גניבת גוי (ראב"ן בבא קמא קיג ב).

מיתת בית דין הגונב נפש והשתמש בו ומכרו לאחרים - חייב מיתה (רמב"ם גניבה ט ב. וראה סנהדרין פה ב), שנאמר: **כִּי יִמָּצֵא אִישׁ גִּנֵּב נֶפֶשׁ מֵאֶחָיו מִבְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְהִתְעַמָּר בּוֹ וּמָכְרוֹ וּמָת הַגֵּנֵב הַהוּא** (דברים כד ז), והתעמר בו היינו שהשתמש בו (ספרי דברים פרשת כי תצא פיסקא רעג; רש"י סנהדרין פה ב ד"ה עימור. וראה אונקלוס ותרגום יונתן דברים שם).

מיתתו בחנק (סנהדרין פד ב; רמב"ם שם), שסתם מיתה שבתורה חנק (ספרי שם. וראה ערך ארבע מיתות בית דין).

שימוש ופכירה לא מכרו, או מכרו קודם שהשתמש בו - פטור (רמב"ם גניבה ט ג; סמ"ג לאוין קנד). ויש מן הגאונים שכתב שנהרג עליו, אבל לא מכרו ולא נשתמש בו - אינו נהרג (ספר המקח לרב האי גאון שער כט).

התראה אינו חייב מיתה אלא כשהתרו בו (ראה ערך התראה), והתראה בשעת הגניבה אינה מועילה, שחובו בא במכירה (מנחת חינוך לו טז).

הגניבה

הנגנב אחד הגונב את הגדול, או את הקטן בן יומו, בין זכר בין נקבה, ובין שהיה הגנב איש או אשה - נהרגים (סנהדרין פה ב; רמב"ם גניבה ט ז).

האיסור והחוב

מקור האיסור הגונב נפש עובר בלא תעשה (רמב"ם גניבה ט א), שנאמר: **לֹא תִגְנוֹב** (שמות כ יג), ולא זו היא אזהרה לגונב נפשות שעונשו במיתת בית דין, בדומה ללא תרצח ולא תנאף האמורים באותו ענין שחייבים עליהם מיתת בית דין [ראה ערך רוצח וערך אשת איש. וראה להלן] (מכילתא דרבי ישמעאל יתרו מסכתא דבחדש פרשה ח; סנהדרין פו א ורש"י. וראה עוד ביאור במאיר עין למכילתא שם, ובערוך לנר סנהדרין שם).

המוכר את האדם עובר בלא תעשה (רמב"ם שם), והוא בכלל לא **יִמָּכְרוּ מִמִּכְרֵת עֶבֶד** (ויקרא כה מב. סנהדרין שם; רמב"ם שם). ועובר על הגניבה לבדה, אף אם לא מכר, ועל המכירה לבדה, אף בלא גניבה, כגון שלא הוציאו מרשותו (מנחת חינוך לו א, וכן משמע ברמב"ם שם).

עונש מלקות על הלאו של מכירה אין לוקים, מפני שניתן לאזהרת מיתת בית דין (סנהדרין פו ב ורש"י. וראה ערך לאו שניתן לאזהרת מיתת בית דין).

על הלאו של גניבה נחלקו אמוראים: חזקיה סובר שלוקים עליו (סנהדרין שם), שעונש המיתה הוא על המכירה שלאחר הגניבה, אבל הגניבה בפני עצמה עומדת, ואין בה מיתה אלא מלקות (ר"ן שם); ורבי יוחנן סובר שאין לוקים עליו, לפי שהתחלת המכירה היא (גמרא שם), ועל שניהם הוא חייב מיתה, ואין על הגניבה לבדה חיוב (ר"ן שם). הלכה כרבי יוחנן (רמב"ם גניבה ט א. וראה רמב"ם סנהדרין כא ט).

ופטור (ראה מגיד משנה גנבה ט ג); ויש סוברים שחייב (רמב"ם שם ב), שדרך עימור בכך (תורת חיים סנהדרין שם), ואין הדבר ספק אלא כשגנבו כשהוא ישן, והשתמש בו ומכרו ועדיין הוא ישן (רמב"ם שם ג, ראה שם במגיד משנה, וקריית ספר, ותורת חיים שם).

יש מהראשונים שכתב שאם היה הגנב ישן, כגון שעשה לו איזה תשמיש בתוך שנתו, הרי זה שימוש וחייב (מאירי סנהדרין עמוד 307, וראה שינויי נוסחאות ברמב"ם שם הוצאת שבתי פרנקל).

עימור בעובר גנב אשה מעוברת ומכר את העובר, והעמידה בפני הרוח, הדבר ספק אם דרך עימור בכך, ונמצא שהשתמש בעובר (סנהדרין פה ב, לפירוש רש"י, וקריית ספר גנבה שם). הלכה שפטור, שספק נפשות להקל (קריית ספר שם).

יש מהאחרונים שכתב שאין הספק אלא לסוברים עובר לאו ירך אמו הוא (ראה ערך עובר ירך אמו), והוא נפש בפני עצמו, ומצד המכירה אין חסרון, אבל לסוברים עובר ירך אמו, והוא כאחד מאבריה (ראה ערך הני"ל), פטור מטעם אחר, שכיון שירך אמו הוא הרי יש כאן שיור במכירה (ראה להלן: המכירה. מנחת חינוך לו ח).

המכירה

אין הגונב נפש ומתעמר בו ומכרו חייב אלא כשיש עדים על המכירה (ראה רש"י סנהדרין פה ב ד"ה שיכניסנו, בשם מכילתא).

מכירה זו אינה קיימת כלל ומעשיו לא הועילו, שהרי האדם הנגנב אינו שלו (ראה ערך גנבה וערך יאוש), אלא שכך חייבתו תורה (בבא קמא סח ב, ורש"י ד"ה גניבה בנפש, וראה מנחת חינוך מצוה לו ו).

מכירה חלקית אינו חייב עד שימכור את כולו, ולא שמכר את או מתנה (מכילתא דרבי ישמעאל משפטים מסכתא דנוזיקין פרשה ה), ואפילו שייר אחד ממאה שבו (מנחת חינוך לו ח, על פי בבא קמא עח ב). וכן אינו חייב כשנתנו במתנה (רשב"א בבא קמא עח ב ד"ה גנב ונתן, וראה מנחת חינוך שם), וכן אם הקדישו, שהקדש הוא כמתנה לגבוה (מנחת חינוך שם).

הקניינים יש מהראשונים סוברים שאינו חייב כשימכור עד שיוציאו מרשותו של הגנב, שקנין כמשפט הקניות אינו מועיל לחייבו עד שימצא ברשותו של הלוקח (רמב"ן על התורה שמות כ יג, וראה לעיל: הגניבה שיש מפרשים דין זה על רשות הגנב), ומדברי ראשונים אחרים מדקדקים שהקניינים המועילים בכל מקום מועילים גם כאן לחייבו (רמב"ן שם, לדעת רש"י, וכן ראה מנחת חינוך לו בדעת הרמב"ם), אלא שנסתפקו אחרונים בדעתם אם הקניינים הם של מכירת עבד כנעני (ראה ערך עבד כנעני), או כקנייני עבד עברי (ראה ערך עבד עברי), או כקנייני מטלטלים (ראה ערך מטלטלים), מאחר שבאמת אינו עבד (מנחת חינוך שם).

מכרו לגוי בין שמכרו לישראל ובין שמכרו לגוי – חייב (לחם משנה עדות כא ט; מנחת חינוך שם). ויש מי שכתב שאם מכרו לגוי אינו חייב, שהרי מכירה זו אינה מכירה (ראה לעיל), אלא שהתורה חייבתו כשעשה מעשה מכירה, ומצינו מכירה באדם כשמוכרים אותו בית דין לעבד עברי, מוכרים עבד עברי רק לישראל ולא לגוי (זרע אברהם יד).

לאחר מכרו לאביו של הגנב, או לאחיו, או לאחד מקרוביו – **מקובל** פטור, שנאמר: גִּבּוֹר נָפֶשׁ מֵאֲחִיו, עד שיוציאו מרשות

גור וענז אחד הגונב ישראל, או גר, או עבד משוחרר – חייב (סנהדרין שם; רמב"ם שם), שאלו בכלל אחינו הם בתורה ומצוות (רמב"ם שם). אבל הגונב עבד כנעני – פטור (סנהדרין שם, ושם פו א; רמב"ם שם).

בנו והמצויים הגונב את בנו, נחלקו תנאים: רבי ישמעאל בנו ידו של רבי יוחנן בן ברוקה² מחייב, וחכמים פוטרים, שנאמר: וְנִמְצָא בְיָדוֹ (שמות כא טז), להוציא הגונב את בנו שמצוי בידו תמיד (סנהדרין פה ב, ושם פו א ורש"י. וראה טעם אחר בירושלמי יא ב). הלכה כחכמים (רמב"ם גניבה ט ח).

ומטעם זה אף מלמד תינוקות שגנב אחד מהקטנים הלומדים אצלו – פטור (רבא בסנהדרין שם). וכן הגונב את אחיו הקטן, וכן האפוטרופסים שגנבו את היתומים, ובעל הבית שגנב את אחד מבני ביתו – פטורים, שהם מצויים בידם (רמב"ם שם).

הכנסה לרשות הגנב אין הגונב חייב עד שיגנבנו בעדים (ראה רש"י סנהדרין פה ב ד"ה שיכניסנו), ויכניסנו לרשותו (סנהדרין פה ב; רמב"ם גניבה ט ב), שנאמר: וְנִמְצָא בְיָדוֹ (שמות כא טז), והיינו ברשותו (מכילתא דרבי ישמעאל משפטים מסכתא דנוזיקין פרשה ה, וראה רש"י סנהדרין שם).

עדיין הנגנב ברשות עצמו, שלא הכניסו הגנב לרשותו – פטור (סנהדרין שם ורש"י; רמב"ם שם ג. וראה מגיד משנה שם שיש מפרשים אחרת, וראה להלן: המכירה), שהרי לא גנבו (רש"י שם). וכתבו ראשונים שאם הגביה את הנגנב, אנו קורים בו ונמצא בידו, שלא תהא חצרו קונה לו יותר מידו (רמב"ן על התורה שם), ויש מהראשונים שמסתפקים בדבר (תוספות סנהדרין פה ב ד"ה עד שיכניסנו); אבל אם הוציאו מרשות הבעלים במשיכה לרשות הרבים או לסמטא (ראה ערך משיכה) – חייב (מנחת חינוך לו ג).

גזילת נפש יש מהאחרונים שכתבו שהגזול נפש, כגון שתקפו לפני אחרים – פטור, כיון שיודעים בו שנמכר ויפדהו ואינו אבוד, שהרי כתוב גִּבּוֹר נָפֶשׁ מֵאֲחִיו, שיבדילנו מקרוביו שהם בעליו (שו"ת ר"ב אשכנזי לט, וכן כתב במנחת חינוך לו יד).

ויש חולק וסובר שאין הבדל בין גונב נפש לגזול, שאין הקרובים בעליו, וקפידת התורה היא בשביל הנגנב שהופרד מהם, והוא הרי יודע, וכל שיש דעת בעלים אין זו גניבה אלא גזלה (ראה ערך גנבה: גדרה), והכתוב קראו גונב מפני שרוב הנגנבים הם קטנים (ראה אבן עזרא שמות כא טז), וקטן בפניו כשלא בפניו הוא (ראה כתובות יא א), והרי זה בגדר גניבה (באור הר"י פרלא לספר המצוות רס"ג לא תעשה צא).

העימור

בשיעור העימור – השימוש – נחלקו תנאים: לרבי יהודה אינו חייב עד שיתעמר בו עימור שווה פרוטה, ולחכמים חייב אף בפחות משה פרוטה (סנהדרין פה ב), כגון שנשען עליו, או נסמך בו (רמב"ם גנבה ט ב), שהתעמר בו משמעו עימור כל שהוא (קריית ספר גנבה שם). הלכה כחכמים (רמב"ם שם).

כשהוא ישן נתעמר בו כשהוא ישן, כגון שנשען עליו כשהוא ישן – יש מהראשונים סוברים שהדבר ספק אם דרך עימור בכך (רש"י בפירוש ספק הגמרא שם), וספק נפשות להקל,

2. במשנה שבירושלמי: רבי יוחנן בן ברוקה.

אחיו (סנהדרין פו א; רמב"ם שם ג), היינו שיבדילנו מהם במכירה מלכים ט ט, על פי סנהדרין נו א), ואף על גזילת נפש (כסף משנה שם) בלי מכירה (מנחת חינוך מצוה לו. וראה ערך הנ"ל: בגזל), ואף חיובו על גניבת נפש הוא בתורת גזל, שהרי הוא מוזהר על הגזל (ראה רמב"ם וכסף משנה שם, ומנחת חינוך שם). ואין חילוק בין שגנב מישראל או מגוי (מנחת חינוך שם, על פי סנהדרין שם ורמב"ם שם. וראה ערך הנ"ל).

בבן נח

בן נח חייב מיתה (ראה ערך בן נח: עונשם ושכרם) על גניבת נפש (רמב"ם)

גוסס¹

אדם סמוך למיתתו, שהוא בנשימותיו האחרונות²

הפרקים:

- מהותו;
- איסור קירוב מיתתו;
- התנהגות בזמן הגסיסה;
- בטומאת מת;
- בדברים החלים ממילא;
- בהקדשות וקרבנות;
- בגירושין וקניינים;
- רוב גוססים למיתה.

סיכום תמציתי

מהותו

גוסס הוא חולה הנמצא בפרק המוות. יש מי שכתב שדרך גסיסה להיות שלשה ימים; ויש שכתבו זמנים אחרים, אך על כל פנים לא יותר מימים ספורים.

בחז"ל ובראשונים לא התבארו סימנים לזהות אימתי החולה גוסס, ויש מי שכתב שאף הרופאים אינם מכירים בהם, שכן מצד הרפואה אין חשיבות להגדרה מדויקת, אך אנשי חברה קדישא היו בקיאים בזה.

כיום לא ברורה ההגדרה של גוסס מבחינה רפואית מעשית, ולכן בדרך כלל לא ניתן להגדיר מצב של חולה הנוטה למות כגוסס, שכן על פי רוב לא ניתן לקבוע בוודאות שהמוות יבוא בתוך זמן קצר, לאור אפשרויות הטיפול המתחדשות.

גם חולה מונשם שאינו יכול לנשום בכוחות עצמו, אינו מוגדר כגוסס כיום, כיון שיכול להיות כך זמן רב, אבל יש מרבני דורנו שכתב שחולה שהרופאים קבעו שמוחו מת, בכל הדרכים הידועות כיום שאין בהן כדי להוכיח שכל חלקי המוח מתו, ועדיין הוא מונשם באופן מלאכותי וליבו פועם, דינו כספק מת ספק גוסס, וחלים עליו דיני גוסס, ואסור להזיזו כשהמטרה איננה לטובתו, וחייבים להמשיך להזיזו ולטפל בו ואף על ידי חילול שבת.

איסור קירוב מיתתו

הגוסס הוא כחי לכל דבריו, ואסור לעשות בו דבר המקרב את מיתתו. ואסור להוציא ממנו אבר להשתלה באדם אחר. והנוגע בו הרי זה שופך דמים. אפילו כשמתכוונים לטובתו אסור לקרב את מיתתו.

ודוקא כשעושה מעשה המקרב את מיתתו, אבל מותר להסיר דבר המעכב את יציאת הנפש – כשאין גורם להזזתו – כגון להסיר קול דופק של חוטב עצים הסמוך לשם. יש אומרים שהיתר זה להסיר את המניעה, הוא גם בחולה שהסכימו הרופאים שאין לו רפואה, ועדיף הוא מגוסס, שרוב גוססים למיתה, ואילו הוא בודאי ימות.

מחללים את השבת בשביל פקוח נפש של גוסס, ואף שרוב גוססים למיתה, אין הולכים בפקוח נפש אחר הרוב, ואפילו משום חיי שעה מחללים עליו את השבת.

התנהגות בזמן הגסיסה

צדיקים ואנשי מעשה, כשמרגישים שנוטים למות, נוטלים ידיהם ואומרים: מְמוֹר לְדָוִד הָבָה לְה' בְּנֵי אֱלֹהִים וְגו'. כיון שנטה אדם למות, אין רשאים להיפרד ממנו, כדי שלא תצא נפשו והוא יחיד, ומצוה לעמוד על האדם בשעת יציאת נשמה. וראוי לקבץ מניין אנשים להיות עם הגוסס בעת יציאת נשמתו. ונוהגים שאין עומדים לרגליו או למראשותיו. מאוד צריכים להיזהר שלא לדבר שיחה בטלה אצל הגוסס, ומכל שכן שאסור לאכול ולשתות אצלו, אלא יתנו העומדים אצלו לבם לשוב בתשובה, ואם הוא מיושב בדעתו ידברו עמו דברי תורה.

מצינו מנהגים שונים בעת יציאת הנשמה: להדליק נרות, לפתוח חלונות, לומר פרקי תהלים, נשמת כל חי, אלקי נשמה, קריאת שמע, יגדל, אדון עולם, אנא בכח, עלינו לשבח, וכן להתיר נדרים וקללות.

בשעת יציאת הנפש אומרים פעם אחת "שמע ישראל ה' אלקינו ה' אחד", שלש פעמים "ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד", שבע פעמים "ה' הוא האלקים", ופעם אחת "ה' מלך ה' מלך ה' ימלוך לעולם ועד".

גוסס. 1. ה', טור שצג-תד. הערך הורחב ועודכן בעיקר מתוך אנציקלופדיה הלכתית רפואית [תשס"ו] כך ה ערך נוטה למות א-ב. 2. ראה פירוש

רוב גוססים למיתה

אין הגוסס חשוב כחי אלא כשיודעים שעכשיו הוא גוסס, אבל כשהיה גוסס קודם לכן, ועכשיו אין יודעים אם הוא חי או מת, אין דנים אותו כחי, שרוב גוססים למיתה.
יש אומרים שאין מתפללים לרפואתו של הגוסס כשהוא בעיר אחרת ואין ידוע אם עדיין חי, מחשש ברכה לבטלה; ויש אומרים שיש לברכו ולהתפלל עליו, ושמא על ידי התפילה יהיה הוא מהמיעוט הפורשים לחיים.

מהותו

המושג • יש שכתבו שגוסס הוא מלשון: גססין (תרגום יהונתן ישעיה ס ד), היינו החזה³, לפי שסמוך למיתתו מעלה האדם ליחה בגרונו מפני צרות החזה (המפרש בשו"ע אהע"ז קכ"א ז).
• יש מפרשים מלשון מגיסה בקדרה (מכשירין ה יא), שהליחה מתהפכת בגרונו (תוספות יום טוב ערכין א ג).
• יש מפרשים מלשון גוסה (איכה רבה [בובר] ג לט), שעניינו בלשון ערבי הוצאת קול מהגרון מחמת מאכל כבד (ראה ערוך ערך גס ג), ואף הגוסס מוציא קול מגרונו (ערוך השלם [קאהוט] גסס ב, על פי פירוש המשניות לרמב"ם ערכין שם).⁴

• ויש אומרים שהוא מלשון גוס, שפירושו פיהוק, שדרך הנוטה למות לפהק כמו לפני שינה (תפארת ישראל ערכין א ג).

זמן הגסיסה גוסס הוא חולה הנמצא בפרק המוות (פירוש המשניות לרמב"ם אהלות א ו).

יש מי שכתב שדרך גסיסה להיות שלשה ימים (פרישה יו"ד שלט סק"ה, וראה אגרות משה חו"מ ב עה ה); ויש שכתבו זמנים אחרים, אך על כל פנים לא יותר מימים ספורים (ראה רא"ש מועד קטן ג צז; מרדכי שם תתסד; ספר חסידים רלד. וראה להלן: חולה מונשם).

סימני הגסיסה בחז"ל ובראשונים לא התבארו סימנים לזהות אימתי החולה גוסס, ויש מי שכתב שאף הרופאים אינם מכירים בהם, שכן מצד הרפואה אין חשיבות להגדרה מדויקת, אך אנשי חברה קדישא היו בקיאים בזה, ואנשי רפואה הרוצים לדעת יכולים להשתדל להימצא אצל חולים הנוטים למות וללמוד את סימני הגסיסה (אגרות משה חו"מ ג עג ג).

הנוטה למות בזמנו כיום לא ברורה ההגדרה של גוסס מבחינה רפואית מעשית, ולכן בדרך כלל לא ניתן להגדיר מצב של חולה הנוטה למות כגוסס, שכן על פי רוב לא ניתן לקבוע בוודאות שהמוות יבוא בתוך זמן קצר, לאור אפשרויות הטיפול המתחדשות (אנציקלופדיה הלכתית רפואית [תשס"ו] ה ערך נוטה למות (ב) טור 418, בשם הגר"ז אויערבאך. וראה נשמת אברהם שלט א 1).⁵

חולה מונשם גם חולה מונשם שאינו יכול לנשום בכוחות עצמו, אינו מוגדר כגוסס כיום, כיון שיכול לחיות כך זמן רב (שלחן שלמה ערכי רפואה ב: גוסס), אבל יש מרבני דורנו שכתב שחולה שהרופאים קבעו שמוחו מת, בכל הדרכים הידועות כיום שאין בהן כדי להוכיח שכל חלקי המוח מתו, ועדיין הוא מונשם באופן מלאכותי וליבו פועם, דינו כספק מת

ספק גוסס, וחלים עליו דיני גוסס, ואסור להזיזו כשהמטרה איננה לטובתו, ולכן אף הבדיקות עצמן לקביעת המוות המוחי, שגורמות לתזוזתו או שנעשות על ידי החדרת חומר לגופו – אסורות (אסיא, נג-נד תשנ"ד 5 ואילך; שלחן שלמה ערכי רפואה ב קביעת רגע המוות עקרונות 4-6, ושם הערה ג), וחייבים להמשיך להזיזו ולטפל בו ואף על ידי חילול שבת (שלחן שלמה שם: הטיפול במי שמוחו מת. וראה להלן: מקיימי חיים טבעיים).⁶

איסור קירוב מיתתו

הגוסס הוא כחי לכל דבריו (שמחות א א; רמב"ם אבל ד ה; טוש"ע יו"ד שלט א), ואסור לעשות בו דבר המקרב את מיתתו (ש"ך שם סק"א).

פעולות הכרוכות לכן, עד שימות: כהזותו

• אין קושרים את לחייו (שמחות שם ב; רמב"ם וטוש"ע שם), שלא יפתח פיו (ב"ח שם; ש"ך שם סק"ב), כדרך שעושים למת (ראה טוש"ע שם שם ד. וראה ערך מת).

• ואין סכים אותו, ואין מדיחים אותו (רי"ף מועד קטן טז ב, ורמב"ן בתורת האדם ענין הפטירה בשם מסכת שמחות; רמב"ם שם; טוש"ע שם), כדרך שעושים למת להדיח הזוהמה שעל בשרו (רי"ן שם; ש"ך שם סק"ג).

• ואין פוקקים את נקביו (שמחות שם; רמב"ם וטוש"ע שם).

• ואין שומטים את הכר מתחתיו, ואין נותנים אותו על גבי חול, ולא על גבי חרסית, ולא על האדמה, ואין נותנים על כריסו קערה, ולא מגריפה, ולא צלוחית של מים, ולא גרגיר מלח (תורת האדם שם, בשם מסכת שמחות⁷; טוש"ע שם), כדרך שעושים למת שלא יסריח (דרישה שם סק"א), שעל ידי מעשים אלה מקרבים את מיתתו (בית יוסף וב"ח וט"ז שם).⁸

ואף אם מבקש להזיזו כיון שמצטער בשכבו כך, אסור להזיזו, שאין לקצר את חייו למעט ביסוריו (תפארת ישראל יומא ח בועז ג, וראה ספר חסידים תשכג). ואף אם נמצא במקום שיש חשש שאם ימות שם ינתחוהו לאחר מותו, אסור להזיזו ממקומו (שו"ת באר משה [שטרן] ח רלט-רמג).

לעורר הצלת חולה אחר במקרה שהגוסס במקום שמונע מעבר להצלת חיי חולה אחר⁹, כגון שמיטתו במעבר, או שידו מונחת מחוץ למטה – מותר להזיז את מיטתו, או להחזיר את ידו בזהירות לתוך המיטה, כיון שאינו ממיתו בנגיעה זו אלא ספק מקרב מיתתו, אכן אין לנתקו ממכשיר עבור הצלת חיי חולה אחר (אסיא נה תשנ"ה עמ' 43-45, תשובות הגר"ז אויערבאך והגר"ש ואזנר).¹⁰

הקשור לזה באריכות רבה מאוד באנציקלופדיה רפואית הלכתית [תשס"ו] ו ערך רגע המות, טור' 816 ואילך; נשמת אברהם יו"ד שלט א; משנת חיי שעה פרק א, ועוד. 7. לפנינו שם וכן ברי"ף וברמב"ם שם בשינויים. 8. וראה לבוש יו"ד שלט א שהוסיף שכל שהוא משום עסקי מיתה אין עושים לו מפני שסימן רע הוא לו שאל יפתח אדם פיו לשטן. 9. מצוי בחדרי מיון כגון במקרה של תאונה עם כמה נפגעים. 10. וראה מחלוקת בנידון בין הגר"ז גולדברג והגל"י היילפרין, עמק הלכה-אסיא א 64 ואילך ושו"ת מעשה חושב ג ד-ה.

המשניות לרמב"ם (קאפח) ערכין א ג. 3. וראה רש"י שם שכתב שהם הכסלים. 4. כל הפירושים הללו מתכוונים למצב בו הגוסס משמיע קולות במהלך נשימתו בגין הפרשות במערכת הנשימה. מצב זה מכונה death rattle (אנציקלופדיה הלכתית רפואית [תשס"ו] ה נוטה למות ב הערה 7). 5. וראה אנציקלופדיה רפואית הלכתית ה [תשס"ו] נוטה למות (א) טור' 92 ואילך, סיכום הדעות לגבי טיפולים מאריכי חיים בחולים הנוטים למות, וראה שם עוד טור 147, לגבי הטיפול השגרתי המחוייב בחולה הנוטה למות. 6. בענין מוות מוחי ומשמעותו לקביעת המוות, ראה הדעות השונות והמידע הרפואי

בכך ענין סגולי המקרב את מיתתו (לבוש יו"ד שלט א); ויש מתירים, שאין זה מקרב מיתתו אלא מסיר המונע מיציאת הנפש (ראה להלן. שיירי כנסת הגדולה יו"ד הגהת טור ד, טעם למתירים ולמנהג העולם).

וכן אסור להעבירו ממקומו שאינו יכול למות שם (ספר חסידים תשכג; שלטי הגבורים שם), או להגביה את הכר לשם מפתחות בית הכנסת שם כדי שימות מהר, וכיוצא בזה (ספר חסידים ושלטי הגבורים שם; רמ"א שם). ואסור אף למתירים להשמיט את הכר, כיון שמעשה בגופו של גוסס גורם לו צער (שיירי כנסת הגדולה שם, וראה שם טעם נוסף).

הסרת מונע ודוקא כשעושה מעשה המקרב את מיתתו, אבל **ליציאת הנפש** מותר להסיר דבר המעכב את יציאת הנפש – כשאין גורם להזזתו (ש"ך שם) – כגון להסיר קול דופק של חוטב עצים הסמוך לשם, וכן להסיר מלח מעל לשונו, המונע את יציאת הנפש, שאין זה אלא הסרת המונע (שלטי הגבורים שם, בפירוש דברי ספר חסידים שם; רמ"א יו"ד שלט א), והתירו מחמת יסורים במצב זה שאין לנו לא רפואה למחלתו ולא להקל עליו מיסוריו (אגרות משה חו"מ ב עד א, וראה קריינא דאיגרתא מהדורה חדשה תצט); ויש שכתבו בטעם ההיתר מפני שמתחילה עשו שלא כהוגן, שאין לשם מלח למנוע את יציאת הנפש (ספר חסידים שם. נקודות הכסף שם; בית לחם יהודה שם סק"ד); ויש מי שאוסר להסיר המלח, שהרי מזיזים את פיו (ט"ז שם סק"ב)¹³.

וכל זה כשברור שאין אפשרות למנוע את גסיסתו, אבל כשיש אפשרות להצילו אפילו לפי שעה אסורה גם הסרת המניעה, וחייבים לטפל בהצלתו ומחללים עליו את השבת (שו"ת שבות יעקב א יג. וראה להלן: הארכת חיים).

בחולה הנוטה יש אומרים שהיתר זה להסיר את המניעה, הוא **לפוט** גם בחולה שהסכימו הרופאים שאין לו רפואה, ועדיף הוא מגוסס, שרוב גוססים למיתה, ואילו הוא בודאי ימות (שו"ת ישכיל עבדי ז יו"ד מ, וראה קריינא דאיגרתא שם)¹⁴.

הנשמה נמצא יש שכתבו שניתוק מכוונת הנשמה בגוסס שאינו **מוות מוחי** נושם כלל בכוחות עצמו נחשב כהסרת המונע, ולכן חולה שנקבע בו מוות מוחי¹⁵, לסוברים שנחשב כיום ספק גוסס ספק מת (ראה לעיל: הנוטה למות בזמנינו) – מותר להפסיק את פעולת המכונה כדין הסרת המונע (שלחן שלמה ערכי רפואה ב קביעת רגע המוות עקרונות 8), ובודאי שאין לבצע בו פעולת החיאה (שם): הטיפול במי שמוחו מת)¹⁶.

דין ההורג ההורג את הגוסס בידי שמים, או חולה – נהרג עליו (סנהדרין עא א; רמב"ם רוצח ב ז), שהרי הוא כחי (רש"י ותוספות שם).

בגוסס בידי אדם, כגון שהכוהו עד שנטה למות, נחלקו תנאים: • חכמים סוברים שההורג פטור, כשם שההורג טריפה פטור¹⁷ (ראה ערך רוצח); ועוד, שנאמר: וְאִישׁ כִּי יִכּוּת כָּל נֶפֶשׁ אָדָם (ויקרא כד יז), והרי אין כל הנפש מתה במכתו.

הוצאת אברים ואסור להוציא ממנו אבר להשתלה באדם אחר (שו"ת אגרות משה יו"ד ב קעד; שו"ת צ"ח אליעזר ט יז ו; שו"ת מנחת יצחק ה ז וט; נשמת אברהם יו"ד קנב סק"ב הערה 24, בשם הגרש"ז אויערבאך. וראה שלחן שלמה ערכי רפואה ב: קביעת רגע המוות, ותרומת אברים, וכן ראה אנציקלופדיה הלכתית רפואית מהדורה חדשה תשס"ו ג טור 122).

נגיעה בו והנוגע בו הרי זה שופך דמים, למה זה דומה לנר המטפטף, כיון שנוגע בו אדם – יכבה (שמחות שם; רמב"ם שם), ואין מעמצין¹¹ את עיניו (שמחות שם), והמעמץ את עיניו עם יציאת הנפש – הרי זה שופך דמים (שבת קנא ב; שמחות שם; רמב"ם וטושי"ע שם), אלא ישהה מעט, שמא נתעלף (רמב"ם שם).

הטיפול בו אף שאסור לגעת בו, מכל מקום אם יש דליקה מוציאים אותו מן הבית (חידושי רבי עקיבא איגר יו"ד שלט א). וכן כל דבר שנעשה במטרה להצילו ממצבו (ראה להלן: הסרת מונע; בטומאת מת: רופא כהן).

אך אם אין כל אפשרות להצילו מגסיסתו, יש להבדיל בין טיפולים שגרתיים כמדידת לחץ דם, הוצאת דם לבדיקות מעבדה, ששוב לא יביאו לשינוי הטיפול בו, ואסור להמשיך בהם, מלבד אם יש חשש שישם לב לכך ותיטרף דעתו, ובין טיפולים שנועדו להקל מסבלו ולהיטיב עמו כרחיצתו וכו', וכן מתן חמצן להקל על נשימתו, שחייבים להמשיך ולעשות כל הזמן (נשמת אברהם יו"ד שלט סק"ג)¹².

דברים המביעים אותו • אין משמיעים עליו עיירות, ואין שוכרים חלילים ומקוננות עליו (רמב"ן בתורת האדם שם, בשם שמחות; טושי"ע יו"ד שלט א), מפני שמקריבים את מיתתו, שדעתו נטרפת כששומע, ודוקא כששומע יש לחשוש (דרישה שם, בדעת הבית יוסף).

• ואין מספרים בשבחו, שאף זה מביעת אותו, רבי יהודה אומר אם היה חכם – מותר, שאף כשהיה בריא היה רגיל בכך (שמחות א ו, ונחלת יעקב שם).

• אין קורעים, ואין חולצים את הכתף, ואין מספידים עליו, ואין מכניסים עמו ארון ותכריכים – עד שימות (שמחות שם ה; רמב"ם אבל ד ה; טושי"ע שם), כדי שלא להביעיתו (ר"ן מועד קטן טז ב) ועל ידי זה מתקרבת מיתתו (נחלת יעקב שם).

• לחצוב לו קבר יש סוברים שאסור (שו"ת הריב"ש קיד; רמ"א שם, בשם יש אומרים), ואף שלא בפניו, שמא יוודע לו (ב"ח שם לדעתו); ויש סוברים שמותר, כיון שאי אפשר לו להרגיש בזה (בית יוסף שם), וכן מותר לזמן לו תכריכים, או להביא את הארון לחוץ לבית, או לעשותו שלא בפניו (ב"ח שם).

לטובתו אפילו כשמתכוונים לטובתו אסור לקרב את מיתתו (ראה דרישה שם בפירוש דעת הרמ"א), כגון אם גוסס זמן ארוך, אסור להשמיט הכר מתחתיו משום שאומרים שיש נוצות שגורמות לכך (שלטי הגבורים על הרי"ף מועד קטן טז ב; רמ"א יו"ד שלט א), משום שמנוע את הגוסס (ש"ך יו"ד שלט סק"ז), או מפני שיש

מחולה נוטה למות, שכמבואר אין מצב ודאי להכלילו בהגדרת גוסס, ראה הנדון לגבי אנציקלופדיה רפואית הלכתית שם טור 148 ואילך. ¹⁶ אמנם בשאלה זו נחלקו פוסקי דורנו, ויש הסבורים שדינו כחי לכל דבר, ולכן אין להסיר את מכשיר ההנשמה, ולעומתם יש הסבורים שדינו כמת לכל דבר, ובודאי שמותר להסיר את מכשיר ההנשמה. ראה שיטות פוסקי דורנו בשאלה זו באנציקלופדיה הלכתית רפואית [תשס"ו] ו ע' רגע המוות, טור' 848 ואילך. ¹⁷ ההבדל בין גוסס לטרפה, ראה ערך טרפה (אדם): מהותו וגדרו.

¹¹ ראה שבת עז ב אם מאמצין תנן או מעמצין. ¹² וראה שם סק"י, ובאנציקלופדיה רפואית הלכתית [תשס"ו] ה ערך נוטה למות (א) טור 92 ואילך, דיון פרטני בטיפולים שונים, והמקורות הדנים בזה. ¹³ ראה לעיל: לטובתו, שיש הסוברים שאף השמטת הכר מתחתיו או להעבירו ממקומו אינה נחשבת הזזתו. ¹⁴ ראה אנציקלופדיה רפואית הלכתית ה [תשס"ו] נוטה למות (א) טור 141 ואילך, ונשמת אברהם יו"ד שלט סק"י, לגבי טיפולים מאריכי חיים בחולים הנוטים למות. ¹⁵ להבדיל משאלת ניתוק ההנשמה

עלינו לשבת, וכן להתיר נדרים וקללות (פני ברוך ז טו. וראה עוד שם הערה 55, ובגשר החיים שם).

קבלת עול בשעת יציאת הנפש אומרים פעם אחת "שמע ישראל מלכות שמים" ה' אלקינו ה' אחד, שלש פעמים "ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד", שבע פעמים "ה' הוא האלקים", ופעם אחת "ה' מלך ה' מלך ה' ימלוך לעולם ועד" (גשר החיים שם).

בטומאת מת

הגוסס אינו מטמא טומאת מת (אהלות א ו; רמב"ם טומאת מת א טו; טושי"ע יו"ד ש"א), שנאמר: בַּנֶּפֶשׁ הָאָדָם אֲשֶׁר יָמוּת (במדבר יט ג), אינו מטמא עד שימות (ספרי במדבר חקת קכ; רמב"ם שם).

הרחקת כהן כהן ונזיר אם מוזהרים שלא ליגע בגוסס, ולא להיכנס לבית שהגוסס נמצא בו:

• לדעת ריש לקיש – או רבא (ראה תוספות נזיר מג א ד"ה ומהכא, בשם הלכות גדולות) – מחלוקת תנאים בדבר: חכמים סוברים שמוזהרים, שנאמר בכהן: לֹא יִשְׁמָא בְּעַלְ בְּעַמּוֹ לְהַחֲלוֹ (ויקרא כא ד), וזה סופו להיות חלל, והוא הדין בנזיר, ואף על פי שאינו מטמא¹⁸ (ראה לעיל. נזיר שם ורש"י), או שסברו שהגוסס מטמא (הלכות גדולות טומאת כהנים; סמ"ג לא תעשה רלד); ורבי סובר שאינם מוזהרים, שנאמר בנזיר: לֹא יִשְׁמָא לָהֶם כְּמִתָּם (במדבר ו ז), והוא עדיין לא מת, והוא הדין בכהן (נזיר שם).

• ולדעת רבי יוחנן – או אב"י (ראה תוספות שם) – לדברי הכל אינם מוזהרים, ונחלקו רק במקור הדין (נזיר שם ורש"י). ויש מהראשונים סוברים לדעתו להיפך, שלדברי הכל מוזהרים (יראים השלם שכב).

להלכה נחלקו ראשונים:

• יש פוסקים שאינם מוזהרים (הלכות גדולות טומאת כהנים, הלכה כרבי, לגירסתו, ראה לעיל; תוספות נזיר שם לגירסתו, הלכה כרבי יוחנן; וראה בית יוסף יו"ד ש"א, בשם נמוקי יוסף, ובדעת הר"י; רמ"א שם, בשם יש מתירין, וטוב להחמיר).

• ויש פוסקים שמוזהרים (תוספות נזיר שם, לגירסת רבא, והלכה כרבא וכחכמים; רא"ש מנחות הלכות טומאה ט; טור ושו"ע שם).

גוסס בידי יש מהראשונים שכתבו שבגוסס בידי אדם לכל אינם מוזהרים עליו, ומותרים לנגוע בו (שיטה מקובצת נזיר ד ב בשם הרא"ש).

מלקות מהאחרונים יש מצדד לומר שאפילו לסוברים שמוזהרים מלהיטמא, אינם לוקים (קרו אורה נזיר שם).

יציאה מבית יש שכתבו שכהן הישן שם אין צריך להקיצו, וכן הגוסס אם אמרו לו והוא ערום מותר לו להתלבש, שלא כמו בבית שיש שם מת שצריך מיד לצאת (ראה ערך טומאת כהן), ולא עוד אלא שקרוב לומר שאין צריך כלל לצאת מהבית, ואין האיסור אלא להיכנס, אלא שנכון להחמיר ולצאת (ש"ך יורה דעה ש"ע סק"ד).

רופא כהן אפילו לאוסרים להיכנס לבית, מותר לכהן רופא להיכנס לשם לטפל בו, ואפילו אם כבר הוחלט לנו שהוא מת, ואחר כך נראה בו איזה סימן חיים, ימהר הכהן ויכנס, שאפילו ספק ספיקא של פקוח נפש דוחה איסור (שו"ת חתם סופר

• ורבי יהודה בן בתירא סובר שנהרג עליו, שמדמהו לגוסס בידי שמים, שהרי לא נחתכו סימני חיותו כטריפה; ועוד, שנאמר: כָּל נֶפֶשׁ אָדָם, כל שהוא נפש (סנהדרין ע"א א ורש"י).

הלכה כחכמים (רמב"ם שם).

דין העושהו זה שעשהו גוסס, פטור אף לחכמים, אף שרוב גוססים למיתה (ראה גיטין כח א), ונמצא שהוא כאמור למיתה שהמכהו חייב מיתה (ראה ערך רוצח), מכל מקום הרי אין הורגים אותו כל זמן שהוא חי, שמא ישאר בחיים, וכיון שלבסוף לא מת מחמת עצמו, אלא אחר הרגו – פטור הראשון (תוספות סנהדרין שם ד"ה בגוסס, וראה שם במהרש"א).

פיקוח נפש מחללים את השבת בשביל פקוח נפש של גוסס, מפני חיי שעה ואף שרוב גוססים למיתה, אין הולכים בפקוח נפש אחר הרוב (תוספות נדה מד א ד"ה איהו. וראה ערך פקוח נפש), וכתבו אחרונים שאפילו משום חיי שעה מחללים עליו את השבת, כגון שהרופא אומר שסממנים אלו יועילו להאריך לרגע את חייו (שו"ת שבות יעקב א יג; באור הלכה או"ח שכת ד).

היה גוסס שלשה ימים, אין מפקחים עליו את הגל בשבת, שבודאי כבר מת (מחצית השקל שכת סק"ד).

התנהגות בזמן הגסיסה

ניטילת ידיים צדיקים ואנשי מעשה, כשמרגישים שנוטים למות, נוטלים ידיהם ואומרים: מְזֻמָּר לְדָוִד הָבּוּ לָהּ בְּנֵי אֱלֹהִים וגו' (תהלים כט א-יא. ספר חסידים תקס; רבינו ירוחם תולדות אדם וחווה כח א).

שהיה עם הגוסס כיון שנטה אדם למות, אין רשאים להיפרד ממנו, כדי שלא תצא נפשו והוא יחיד (שו"ע יו"ד שלט ד), ומצוה לעמוד על האדם בשעת יציאת נשמה (רמ"א שם). ואפילו הגיע זמן תפילה – לא יעזבוהו (חידושי רבי עקיבא איגר על השו"ע שם).

וראו לקבץ מניין אנשים להיות עם הגוסס בעת יציאת נשמתו (מעבר יבוק שפתי רננות ג; קיצור שלחן ערוך קצד ד; ערוך השלחן יו"ד שלט ח).

ונוהגים שאין עומדים לרגליו או למראשותיו (מעבר יבוק שפתי רננות ו).

יחוד יש איסור ייחוד גם עם גוסס ומחוסר הכרה (שו"ת הרשב"א אלף רמג; בית שמואל אהע"ז קמח סק"ו), אבל מותר לאיש לשמרו ולשרתו גם כשאשתו של הגוסס בבית, ואין איסור ייחוד עמה (דבר הלכה, בשו"ת בסוף הספר ד).

טבילה ראוי שנשים לא יהוה עמו בעת יציאת נשמה ובפרט נדות, וכן רצוי שגם הגברים יטבלו מקודם (גשר החיים א ב-ו).

שיחה אכילה ושתייה מאוד צריכים להיזהר שלא לדבר שיחה בטלה אצל הגוסס (מעבר יבוק שם ד), ומכל שכן שאסור לאכול ולשתות אצלו (כל בו על אבילות א עמ' 22), אלא יתנו העומדים אצלו לבם לשוב בתשובה (גשר החיים א ב-ז), ואם הוא מיושב בדעתו ידברו עמו דברי תורה (ספר חסידים תמח).

סנהגי עת יציאת הנשמה מצינו מנהגים שונים בעת יציאת הנשמה: להדליק נרות (מעבר יבוק שפת אמת טו; גשר החיים א ב ג), לפתוח חלונות (מעבר יבוק שפתי צדק כו), לומר פרקי תהלים, נשמת כל חי, אלקי נשמה, קריאת שמע, יגדל, אדון עולם, אנא בכח,

נידר, מפני שאינו שוה כלום, כיון שעומד למות (ערכין שם ורש"י ורע"ב שם), ואינו נערך, אף על פי שדמיו קצובים בתורה (ראה ערך ערכין), שנאמר: וְהַעֲמִידוּ לְפָנַי הַפֶּהֶן וְהָעֵרִיף אֹתוֹ הַפֶּהֶן (ויקרא כז ח), יצא גוסס שאינו בהעמדה שאינו יכול לעמוד (תורת כהנים בחקותי פרשה ג פרק ח; ערכין ד א, ושם ו ב, כפי פירוש השיטה מקובצת ערכין ד א, בשם הרא"ש, וראה תוספות סוטה כז א ד"ה רב אשי²⁰).

וכתבו אחרונים שאפילו נתרפא אין הנודר חייב, שבשעת הנדר לא היה נפש שראויה לעמוד (אור שמח ערכין א יג, בדעת הרמב"ם).

נודר ומעריך אמר הגוסס: דמי פלוני עלי, או ערך פלוני עלי (ראה ערך ערכין), חייב לשלם להקדש (תוספות קדושין עב ב, וערכין ד א בשם מסכת שמחות, ולפנינו אינו²¹).

יש מדקדקים מדברי ראשונים שאינו נודר ומעריך (משנה למלך ערכין א יג, בדעת הרמב"ם שם²²), ויש שהסבירו הטעם לפי שפשוטו של מקרא 'והעמידו הכהן והעריך אותו' בנודר ומעריך נאמר ולא בנערך (גט פשוט קכא ס"ק לב); ויש שכתבו שאין הדברים אמורים אלא ברוב הגוססים שאין דעתם מיושבת עליהם, אבל אם דעתו מיושבת עליו, נדריו וערכיו קיימים (רדב"ז שם בדעת הרמב"ם: וצריך עיון).

חטאתו ואשמו זורקים על הגוסס דם חטאתו ואשמו עד שימות (שמחות א א; ירושלמי גיטין ז א), ואינו כחטאת שמתו בעליה, שאין זורקים את הדם (ראה ערך חטאת, נחלת יעקב שם).

בגירושין וקניינים

דברים התלויים בצעתו הגוסס אם יכול לגרש את אשתו ולתת מתנה וכיוצא, נחלקו ראשונים:

• יש סוברים שבכל הדברים התלויים בדעתו ומעשיו הוא כמת גמור, ואפילו הוא מדבר ודעתו מיושבת, שהגוסס כחי רק לענין דברים שאינם תלויים בדעתו, כגון יבום וירושה וכיוצא, ואף שהוא נודר ומעריך (ראה לעיל: בהקדשות וקרבות), הרי זה מפני חומר ההקדש, שאמירתו לגבוהה כמסירתו להדיוט (ראה ערך אמירה לגבוה. רש"י קדושין עב ב ד"ה כשהוא; דעה א' בתוספות קדושין שם ד"ה לא; רשב"א גיטין עב, ועוד ראשונים, בשם רבנו יואל מבוא; וכן כתבו הרא"ש קדושין ד טז, ועוד ראשונים בשם רבנו חננאל, ראה טור אהע"ז קכא²³).

שלח שליח כשהיה בריא ולדעה זו, אם עשה שליח כשהיה בריא למסור גט לאשתו -

• יש סוברים שיכול השליח לגרשה אף לאחר שנעשה המשלח גוסס (רא"ש שם, על פי גיטין כח א), שכיון ששלחו כשהיה בריא, הרי השליח במקומו, ואין אנו זקוקים עכשיו לדעתו (קצות החושן קפח סק"ב, ושם רנ סק"ח, בבאור דעתו); ויש סוברים שאף אם עשה שליח בהיותו בריא, אינו נותן לה (רשב"א שם)²⁴.

• ויש סוברים שהגוסס כחי אף לדברים התלויים בדבורו ודעתו, כל שדעתו מיושבת עליו, כשם שנודר ומעריך, שהרי אין אמירתו לגבוהה אלא כמסירתו להדיוט, ואם למסירתו להדיוט היה נחשב כמת, אף באמירתו לגבוהה היה כך (דעה ב' בתוספות קדושין שם; רא"ש קדושין שם, ורשב"א גיטין שם, בשם ר"י, וראה טור אהע"ז קכא; שו"ע שם ז).

ברשב"א גיטין עב ב, ורא"ש קדושין ד טז, ועוד ראשונים. ²² וראה לחם משנה שם יד שגם הרמב"ם סבר שנודר ומעריך. ²³ אלא שברשב"א שם כתב שרבינו חננאל סבר כך רק כשאינו מדבר. ²⁴ ראה מהרי"ט לקדושין שם שאם עכשיו אין הגוסס יכול לגרש - אף השליח אינו מגרש, משום 'מי איכא מידי דאיהו לא מצי עביד, ושלוחו מצי עביד' - לא יתכן שדבר שהוא עצמו

יו"ד שלח, וראה פתחי תשובה ונחלת צבי יו"ד שע, וראה ערך פקוח נפש. וראה ערך טמאת כהנים: לצורך מצוה, מחלוקת כשיש רופא אחר).

גוסס גוי לסוברים שכהן ונזיר מזהירים מלנגוע בגוסס - יש אומרים שהוא הדין בגוסס גוי (ראה תוספות נזיר ד ב ד"ה דילמא; שיטה מקובצת שם בשם הרא"ש); ויש מצדד לומר שאין מזהירים על גוי (קרבן אורה נזיר מג א).

אבר ובשר אבר שפירש מן הגוסס דינו לטומאה כאבר מן החי, ובשר הפורש מן הגוסס דינו כבשר מן החי (ראה ערך מת. שמחות א א).

בדברים החלים ממילא

יבום הגוסס זוקק ליבום, שיבמתו אסורה להינשא (ראה ערך יבמה לשוק וערך יבום), ופוסט מן היבום, שאם מת אחד והיה לו בן גוסס, אשתו פטורה מחליצה (ראה ערכו) ויבום (אהלות א ו, ופירוש המשניות לרמב"ם שם, ור"ש ורע"ב; שמחות א א; טוש"ע אהע"ז קנו ג, ביבום), שהגוסס כחי לכל דבריו (שמחות שם. וראה לעיל). ואפילו הוא בן יום אחד, שכלו לו חדשיו (אור זרוע א תריג).

אכילת אמו בתרומה בת ישראל שנישאת לכהן ומת בעלה, ויש לה ממנו בן גוסס, אוכלת בתרומה עד שימות, וכן בת כהן שנישאת לישראל ומת בעלה, ויש לה ממנו בן גוסס, מעכבה מלאכול בתרומת בית אביה עד שימות (אהלות שם, ופירוש המשניות ור"ש ורע"ב שם. וראה ערך אכילת תרומה: המותרים באכילתה, וערך בת כהן: באכילת תרומה).

ירושת אמו הגוסס נוחל ומנחיל (שמחות שם), היינו שאם מתה אמו בשעה שהיה גוסס - יורש אותה, וכשנאחר כך מת הוא, מנחיל לאחיו מן האב, ואילו היה נחשב כמת, היו קרובי האם יורשים אותה (נחלת יעקב שם, על פי נדה מד א. וראה ערך ירושה).

ירושת בן בכור נולד בן בכור כשהיה האב גוסס, כתבו ראשונים שאינו נוטל פי שנים (ראה ערך ירושת הבכור), שנאמר: כִּי אֶת הַבְּכֹרֹת וְגו' יִכִּיר (דברים כא יז), וכשהוא גוסס אינו בר היכר (נמוקי יוסף על הרי"ף בבא בתרא סו א, בשם תוספות וראב"ד ורש"י; רמ"א חו"מ רע ג, בשם יש אומרים. וראה ערך בכור אדם).

פסול קרוב לעדות הפסול לעדות מחמת קרבת אשתו, כל זמן שאשתו גוססת ועדיין לא מתה - פסול לעדות (ראה שבועות לג א ולז ב; רמב"ם שבועות י טו), בין שהיתה הקרובה לעד השני (רש"י שם), ובין לתובע או לנתבע (רמב"ם שם. וראה ערך פסולי עדות).

פדיון הנן בן בכור שהיה גוסס בתוך שלשים יום, כיון שחי לאחר שלשים, חייב אביו בפדיון הבן (ראה ערכו), שהגוסס כחי (ים של שלמה בבא קמא א ל. וראה ערך בכור לאמו, וערך נפל, על בכור שמת בתוך ל' יום)¹⁹.

בהקדשות וקרבתות

אינו נזיר אמר אחד על הגוסס: דמיו עלי, או ערכו עלי (ראה ערך ונערך ערכין), אינו חייב כלום (ערכין ו ב; רמב"ם ערכין א יג) - אינו

¹⁹ וראה רבי עקיבא איגר יו"ד שה יב שהסתפק בגוסס בידי אדם. ²⁰ ראה רמב"ם ערכין א יג שכתב שהוא כמת, אך בתוספות ר"י הזקן קדושין עב ב פירש בדעתו שרק לגבי נדרים וערכין כך הוא מהטעמים הנ"ל. אך ראה חסדי דוד לתוספתא ערכין א שפירש בגמרא שנחשב כמת שאינו ראוי להעמדה. ²¹ וראה ערכין ו ב שבנודר ומעריך הכל מודים, ומוסב אף על גוסס, כמבואר

אשתו אשת כהן שהניחה בעלה גוסס במדינה אחרת, אינה אוכלת **בתרומה** בתרומה שמא מת, שרוב גוססים למיתה (רמב"ם תרומות טו).

וכהנת הנשואה לישראל, שהניחה בעלה גוסס במדינה אחרת, אף היא אינה אוכלת בתרומת בית אביה (רמב"ם שם), ואף שרוב גוססים למיתה, כיון שיש מיעוט וחזקה כנגד זה, מיעוט גוססים לחיים, וחזקה שלא אכלה עד עכשיו (רדב"ז שם).

שולח חטאתו השולח חטאתו ממדינת הים, מקריבים אותה בחזקת שהוא קיים (גיטין כח א. וראה ערך חטאת), ואם הניח את הבעלים גוסס – אין מקריבים, שמא מת והרי זו חטאת שמתו בעליה (משנה למלך פסולי המוקדשין ד יד).

התרת אשתו אין מעידים על הגוסס שמת להתיר את אשתו להינשא, אף שרוב גוססים למיתה הרי מיעוטם חיים, וחוששים למיעוט מצוי כזה, או שמשום איסור אשת איש החמירו לחשוש למיעוט (תוספות יבמות לו ב ד"ה הא, ועוד מקומות; רא"ש בכורות ג ב; בית שמואל אהע"ז יז ס"ק צד).

בדיעבד אם נישאת – נחלקו הפוסקים אם תצא (ראה בית מאיר שם ה; מעדני יום טוב על הרא"ש שם. וראה פתחי תשובה ס"ק קלא, ובאוצר הפוסקים שם ס"ק רנז כד-כו, דעות האחרונים בזה).

תפילה על הגוסס יש אומרים שאין מתפללים לרפואתו של הגוסס כשהוא בעיר אחרת ואין ידוע אם עדיין חי, מחשש ברכה לבטלה (ערוך השלחן או"ח רפח יז), ויש אומרים שיש לברכו ולהתפלל עליו, ושמא על ידי התפילה יהיה הוא מהמיעוט הפורשים לחיים (שו"ת נחלת שבעה לט ועח).

גוסס בידי אדם הגוסס בידי אדם – יש מן הראשונים שכתבו שמעידים עליו, שגוסס בידי אדם אינו חי (תוספות יבמות קכ ב שם; בית שמואל שם)²⁶.

אחרי שלשה ימים יש מי שכתב שאף הגוסס בידי שמים לאחר שלשה ימים מעידים עליו (בית שמואל שם), אבל תמהו עליו, והוכיחו שאין חילוק בזה (דגול מרובה שם, ובשו"ת נודע ביהודה מהדורה תנינא נט. וכן ראה פתחי תשובה שם ס"ק קלא, ובשו"ת שאגת אריה החדשות א, ובערוך השלחן אהע"ז יז רח).

אבלות מי שאמרו לו: ראינו קרובך גוסס לפני שלשה ימים, צריך להתאבל עליו שודאי כבר מת (רא"ש מועד קטן ג צז, ומרדכי שם תתסד, בשם הר"מ מרוטנבורג; טוש"ע יו"ד שלט ב); ויש שכתבו שלסוברים שכל עדות שאין מתירים על פיה את האשה להינשא אין מתאבלים עליה (ראה רמ"א אהע"ז יז ה, וש"ך יו"ד שעה סק"ז. וראה ערך אבלות: אבלות על פי עדות), אין מתאבלים עליו אף אחר שלשה ימים (רבי עקיבא איגר יו"ד שם, בשם תשובות מהרח"ש; שו"ת משכנות יעקב יו"ד סט).

יארצייט מי שהיה גוסס לפני השקיעה, ומת בין השמשות – חלוקים הפוסקים מתי לקבוע את יום היארצייט, ורבים הכריעו לקבוע ליום המחרת (כל בו על אבילות ה ד ב).

ואם ראו את הגוסס בחיים לפני השקיעה, ומצאוהו מת לאחר השקיעה, קובעים את כל דיני היארצייט ליום המחרת (נשמת אברהם ב עמ' תקפו, בשם הגרי"י נויבירט).

כשאנו מדבר אלא שנחלקו כשאנו מדבר: יש סוברים שנחשב כמת (מרדכי גיטין תכא; רמ"א שם, בשם יש אומרים), ולכן אפילו בדיקה אינה מועילה (בית שמואל שם סק"י); ויש סוברים שבדבר שאין צריך דבור, כגון בגט, שאפשר ברמז כשאנו יכול לדבר (ראה ערך גרושין), אף הגוסס מגרש ברמז, כל שבדקו שמיושב בדעתו (בית יוסף ושו"ע שם).

• ויש מי שמצדד לחלק בין מתנה, שצריכים מקנה וקונה, ולפיכך צריך שיהא לו כח גדול להוציא הדבר מרשותו ולהכניסו לרשות המקבל, ואין הגוסס יכול להקנות, לגט, שבגט אינו אלא כמסלק רשותו ממנה ודי בכח כל שהוא, אפילו שהוא גוסס (שו"ת הרדב"ז ג אלף לד (תרח). וראה ערך גרושין).

גוסס בידי אדם מי שנשחטו שני סימניו או רובם, כותבים גט לאשתו על פי רמיתו (ראה גיטין ע ב. וראה ערך גרושין), ואפילו לסוברים שגם כשמדבר הוא כמת, שכיון שנשחט מתוך בוריו – דעתו צלולה עליו (ב"ח אהע"ז קכא בדעת רבינו חננאל ורש"י לעיל), וכן לדעת הסוברים שגטו גט כשמדבר דוקא, כשהיה בריא עד שנשחט חשוב יותר חי מגוסס מתוך חולי (חלקת מחוקק שם סק"י, ובית שמואל שם סק"י).

קידושין כשם שנחלקו הפוסקים לענין גירושיו אשתו, כך נחלקו לגבי קידושיו אשה, אם יכול הגוסס לקדש אשה (פתחי עזרה אבהע"ז לו סק"ג). ואשה גוססת ודאי יכולה לקבל קידושין וקידושין תופסים בה, וכן האב מקבל קידושין עבור בתו קטנה כשהיא גוססת (טיב קידושין שם סק"ב; פתחי עזרה שם. וראה אוצר הפוסקים שם סק"ג אות ב).

הקנה כשהיה בריא האומר לחברו: נכסים שיבואו לידי כשהיה גוסס נתונים לך במתנה, לא אמר כלום, אפילו לסוברים אדם מקנה דבר שלא בא לעולם (ראה ערך דבר שלא בא לעולם, ושם שאין הלכה כן), לפי שבשעה שבאים הנכסים לידו כשהוא גוסס, אינו בר מתנה (קדושין עח ב, ורש"י ד"ה כשהוא), ואפילו לסוברים שהוא כחי גם לדברים התלויים בדעתו, מכל מקום מסתמא אינו יכול לדבר, ואין בו כח ליתן מתנה (תוספות שם ד"ה לא).

וכתבו אחרונים שבדבר שבא לעולם שהקנה באופן זה, מתנתו קיימת (מחנה אפרים זכיייה ומתנה טז).

מתנה לגוסס האומר לחברו: נכסים אלו תקנה עם פטירתך – קונה, אף על פי שעם פטירתו הוא גוסס, שהגוסס יכול לזכות (שו"ת הרשב"א ב שכו)²⁵.

רוב גוססים למיתה

שלח גט ממדינה אחרת אין הגוסס חשוב כחי אלא כשיודעים שעכשיו הוא גוסס, אבל כשהיה גוסס קודם לכן, ועכשיו אין יודעים אם הוא חי או מת, אין דנים אותו כחי, שרוב גוססים למיתה. לפיכך שלח המביא גט ממדינה אחרת והניח הבעל גוסס, אין השליח נותן את הגט לאשה, שרוב גוססים למיתה, ואין גט לאחר מיתה (גיטין כח א; רמב"ם גרושין ו כח; טוש"ע אהע"ז קמא סח. וראה לעיל מחלוקת כשגוסס בשעת מסירת הגט), ואם נתנו לה – ספק מגורשת (רמב"ם שם; טוש"ע שם).

בישרש יעקב ליבמות שם, וכן בשו"ת צמח צדק החדש אהע"ז נט בארוכה.

אינו יכול לעשות, שלוחו יכול לעשות. וראה ערך שליחות. ²⁵ וראה נתיבות המשפט רמח סק"י שדווקא במזכה לו על ידי אחר. ²⁶ וראה שתמהו על זה

גופין מחלקין (מחלקין)

גופים רבים, שנעשתה בהם עברה אחת, גורמים לעובר העברה חיוב כפרה או עונש כמספר הגופים

בהעלם אחד

הכלל ומקורו העובר עבירה אחת בשוגג כמה פעמים בהעלם אחד חייב חטאת אחת (ראה ערך שגגות), אבל הבא על הערוה בגופים מחולקים, אפילו כולם באיסור אחד, חייב על כל גוף וגוף.

דוגמאות הרי שבא על חמש נשים נדות בהעלם אחד, חייב על כל אחת ואחת (כריתות טו א; רמב"ם שגגות ה א), שנאמר: וְאֵל אִשָּׁה בְּנִדָּתָהּ לֹא תִקְרָב (ויקרא יח יט), ולא נאמר: ואל נדה, לחייב על כל אשה ואשה (כריתות ב ב, ורש"י).

וכן הבא על חמש אחיותיו או על חמש בנותיו בהעלם אחד, חייב על כל אחת ואחת (רמב"ם שם), וכן אשת איש שזינתה בשוגג עם אנשים הרבה, כגון ששמעה שמת בעלה, ואף על פי שהכל בשגגה אחת (יבמות צב א; רמב"ם שם ה), שכל איסורי תורה למדים מנדה (שיירי קרבן על ירושלמי סנהדרין ז ז ד"ה נשכב. וראה שער המלך איסורי ביאה יז יא, ושפת אמת כריתות ט ב בתוד"ה והיא שפחה), ויש אומרים שהעריות למדים מנדה, שכן הוקשו זו לזו (מצפה איתן יבמות שם. וראה ערך עריות).

ויש מהראשונים שכתבו שאין גופים מחלקים אלא בנדה ושפחה חרופה בלבד (ראה להלן), שגילה בהן הכתוב (תוספות סנהדרין נד ב ד"ה הנרבע. וראה להלן: בבעלי חיים)².

נרבע לאור יוצא מכלל זה, הנרבע לזכר ולבהמה בהעלם אחד, ולבהמה לסוברים ששניהם נאמרו בלאו אחד של וְלֹא יִהְיֶה קֶדֶשׁ (דברים כג יח. ראה מחלוקת בסנהדרין נד ב, וראה ערך משכב זכר, וערך רובע ונרבע א), חייב חטאת אחת (סנהדרין שם). טעם החילוק:

• כיון ששני שמות ושני איסורים הם, ומכל מקום כללם הכתוב בלאו אחד, הרי בא להורות שלא יתחייב שתיים אלא אחת (שיטה מקובצת כריתות טז א בהשמטות).

• שגופים מחלקים דוקא בעברות המתייחסות לגופים שבהם נעשית העברה, כמו נדה ושאר עריות, אבל "לא יהיה קדש" מתייחס אל העושה – שלא יפקיר עצמו לזנות, והפקר אחד הוא גם כשמפקיר עצמו לשני גופים (אור שמח שגגות ה א).

לראשונים שכתבו שאין גופים מחלקים אלא בנדה ושפחה חרופה בלבד, שגילה בהן הכתוב (תוספות סנהדרין שם ד"ה הנרבע, וראה לעיל), זכר ובהמה לא הוקשו לכל העריות (אור שמח שם, על פי תוספות יבמות נד ב ד"ה בזכור). ולדעתם אף הבא על הזכר והביא זכר אחר עליו חייב אחת (רש"י סנהדרין שם).

בהתראה אחת

הכלל ומקורו העושה עברה במזיד כמה פעמים בהתראה אחת לוקה אחת (ראה ערך התראה וערך מלקות), אבל אם עשה אותה בגופים מחולקים לוקה על כל גוף וגוף.

דוגמאות כהן גדול שבא בהתראה אחת על שלש אלמנות, לוקה על כל אחת ואחת (תוספות קדושין עז ב ד"ה הרי; תוספות רי"ד שם).

וכן השוחט את הפרה ואחר כך שחט שני בניה בו ביום (ראה ערך אותו ואת בנו), לוקה שתיים (חולין פב א, ראה תוספות זבחים עח א ד"ה הפיגול. וראה להלן: בבעלי חיים).

דין זה למדים מנדה ושפחה חרופה אפילו לעברות שאינן מחייבי כריתות (שער המלך איסורי ביאה יז יא. וראה לעיל: בהעלם אחד), או שאפילו אם לא נלמד משם לחיוב קרבן בשאר איסורי תורה, אבל לחיוב מלקות סברא היא (שפת אמת כריתות ט ב).

בזה אחר זה • יש מהראשונים הסוברים שאין גופים מחלקים ובגת אחת בהתראה אחת אלא אם כן עשה הכל בבת אחת, אבל עשה בזה אחר זה – לוקה רק על הראשונה, שיכול לומר ששכח ההתראה בשעה שעשה שאר העברות (רש"י מכות כ ב ד"ה ואותבינהו, וראה תוספות שם ד"ה לא צריכא בדעתו), ואף שוחט שני בני פרה חייב שתיים רק כששחטם בבת אחת (ראש יוסף שם בדעתו).

• ויש מהאחרונים מצדדים להיפך, שאין מחלקים אלא כשעבר בזה אחר זה, ככועל נדות, ולא כשעובר בבת אחת (שער המלך איסורי ביאה יז יא, בדעת התוספות רי"ד).

• ויש שכתב גדולה מזו, שאפילו אם אכל מגופים מחולקים בזה אחר זה לוקה אחת, כשיכול לאוכלם בבת אחת, ודוקא בבעילות חייב על כל גוף מפני שמחולקות לגמרי, ואי אפשר לערבן (מהרי"ט קדושין עז ב, וראה להלן: אכילה מחיים, בשם אור שמח).

דוגמאות לגופים מחלקים בהתראה אחת:

• המיר בהמת חולין במאה בהמות קודש, או מאה בהמות באחת (ראה ערך תמורה), בין בבת אחת בין בזו אחר זו, לוקה כמנין הבהמות שהמיר (רמב"ם תמורה א יד, על פי תמורה כז א, וראה אור שמח שם).

• מלך שהרבה לו סוסים יותר מכדי מרכבתו (ראה ערך מלך, וערך לא ירבה לו סוסים) עובר על כל סוס וסוס, שנאמר: לֹא יִרְבֶּה לוֹ סוּסִים (דברים יז טז), והרי אף על סוס אחד חייב, אלא לעבור על כל סוס וסוס (סנהדרין כא ב). ויש מי שכתב שהוצרכנו כאן ללימוד מיוחד לפי שכאן האיסור הוא לא על הגופים אלא על האדם העושה (זרע אברהם ב ערך גופים מחולקים).

• הקורח חמש קרחות על המת (ראה ערך קרחת), חייב על כל אחת ואחת (תוספות מכות כ ב ד"ה לא צריכא. וראה ערך התראה), שנאמר: לֹא יִקְרָחוּ קִרְחָה (ויקרא כא ה), לחייב על כל אחת ואחת (גמרא שם א וב).

במעשה אחד

כשני גופים שחט את הפרה ואת בת בתה, ואחר כך שחט את ושני איסורים בתה, שמחמת שחיטת הראשונה והשניה יש בשחיטה השלישית שני איסורים, אותו ואת בנו, ובנו ואותו, נחלקו תנאים:

• חכמים סוברים שלוקה אחת (חולין פב א), הואיל ויש כאן לאו אחד והתראה אחת ומעשה אחד (רש"י שם ד"ה סופג).

• וסומכוס סובר שלוקה שתיים (שם). ונסתפקו בטעמו אם מפני שסובר שלעולם לוקה שתיים על לאו אחד בהתראה אחת, אם עבר

יז יא ואור שמח שגגות שם, בביאור מחלוקת התוספות והרמב"ם.

גופין מחלקין (מחלקין). 1. ה', טור תד-תיד. 2. ראה שער המלך איסורי ביאה

המקרים שאין גופים מחולקים ולדעה זו, דעת רבי עקיבא היא שנותר ושחיתת חוץ שונים משאר איסורים:

• לפי שאין גופים מחולקים מחלקים אלא באיסורים שכל הגוף גורם אותם, כמו באותו ואת בנו (ראה לעיל: בהתראה אחת), אבל נותר אסור אף בחתיכה (שיטה מקובצת כריתות טז א בהשמטות. וראה להלן מחלוקת באבר מן החי).

• או שאינם מחלקים אלא באיסורים שבאים מצד הגופים, אבל נותר ושחיתת חוץ איסורים משום שם הזבח שעליהם, ושם זבח אחד הוא לכולם, ומכל מקום הסתפק מאחר שהאיסור נישא על גופים מחולקים (קרבן אהרן ויקרא דיבורא דחובה שם).

• ויש שכתבו שבנותר ובשחיתת חוץ סבר שחייב אחת, משום שבשחיתת חוץ אין גופים מחולקים (ראה להלן מחלוקת ראשונים), ואף החיוב על שחיתת חוץ בא בגמר השחיטה (ראה ערך שחיתת חוץ), ואז כבר אינם חיים (פרי מגדים בפתיחה כוללת להלכות שבת; שער המלך איסורי ביאה יז א).

• ויש שכתבו הטעם מפני שאין גופים מחלקים אלא כשאי אפשר לערב הפעולות ביחד, כמו בועל חמש נדות וכיוצא (אור שמח שגגות ו ב, בדעת הרמב"ם, וראה לעיל: בהתראה אחת, בשם מהר"ט). ושוחט אותו ואת בנו שחייב שתיים (ראה לעיל: בהתראה אחת, וראה שם בתמורה), הרי זה מפני שיש הבדל בין מלקות לקרבן (וראה לעיל, שם, שבמלקות גופים מחלקים סברא הוא), או שכיון שהאיסור בא על ידי צירוף לבהמה אחרת שאינה מן האיסור, הגופים מחלקים (אור שמח שם).

ההלכה בנותר ושחיתת חוץ להלכה פסקו ראשונים שאכל נותר מחמשה זבחים בהעלם אחד, ואף בחמשה תמחויים, וכן השוחט חמשה זבחים בחוץ בהעלם אחד – אינו חייב אלא חטאת אחת, שכולם שם אחד הם, הא למה זה דומה למשתחוה לחמש צורות (ראה ערך עבודה זרה) בהעלם אחד (רמב"ם שגגות ו ב).

ויש מהראשונים שנראה מדבריו שפוסק שנקראים גופים מחולקים, וחייב חמש חטאות (ראה ר"י מיגאש שבועות כב ב).

אכילה טחית אכל אבר מן החי מחמש בהמות, או שתלש חלב מחמש בהמות, או ששתה דם הקזה (ראה ערך דם) מחמש בהמות בהעלם אחד, כתבו ראשונים שחייב על כל אחת ואחת, שכיון שנטלו בעודן בחיים, גופים מחולקים הם (תוספות רי"ד קדושין עז ב. וראה לעיל: בשחיתת).

אבל לסוברים שהטעם בשוחט חמשה זבחים בחוץ שחייב אחת מפני שאין גופים מחלקים אלא כשאי אפשר לערב הפעולות ביחד (ראה לעיל: בבעלי חיים בשם אור שמח, וראה לעיל: בהתראה אחת, בשם מהר"ט), בכל אכילות אפילו מחיים ממש, כגון תלש אבר מן החי, מכיון שאפשר לערב אין הגופים מחלקים (מהר"ט קדושין עז ב).

בשבתות

העושה מלאכות הרבה בשבתות הרבה בהעלם אחד, נחלקו תנאים:

• רבי עקיבא הסתפק אם חייב אחת על כולן, או חייב על כל אחת ואחת (כריתות טז א).

שני פעמים, או שסובר שכאן שגופים מחולקים הם חייב שתיים (גמרא שם ב ורש"י. וראה כריתות טו א).

כשני גופים ואיסור אחד שחט שני בניה של הפרה ביום אחד, ואחר כך שחט באותו יום את האם, אינו לוקה אלא אחת (חולין פב א), שאין כאן שחיתת איסור אלא אחת (רש"י שם ד"ה ואח"כ).

נחלקו אם גם באופן זה סובר סומכוס שחייב שתיים:

• בתוספתא אמרו שאף בזה חולק (תוספתא חולין ה ז, הובאה ברש"י שם ב ד"ה דאע"ג), שגם בזה יש גופים מחולקים של שני בניה (ראה רש"י שם, וראה שם בראש יוסף).

• ובירושלמי אמרו שמודה שאינו לוקה אלא אחת (ירושלמי יבמות יא א), שאין זה גופים מחולקים, ומה שמחייב שתיים משום שסובר שיש כאן שני שמות איסור מחולקים, אותו ואת בנו ובנו ואותו (פני משה שם) ³.

הלכה שבשני האופנים לוקה אחת (רמב"ם שחיטה יב יב).

בבעלי חיים

הנדון בבעלי חיים השוחט חמשה זבחים בחוץ בהעלם אחד – או לרבי שמעון, האוכל נותר (ראה ערכו) מחמשה זבחים בהעלם אחד – נחלקו תנאים:

• רבי עקיבא הסתפק אם חייב על כל אחד ואחד, או אחת על כולם; ולרבי יהושע חייב על כל אחד ואחד, קל וחומר מהאוכל מקרבן אחד לפני זריקת הדם בחמשה תמחויים בהעלם אחד, שחייב משום מעילה על כל תמחוי ותמחוי (ראה ערך מעילה), קל וחומר כאן שגופים מחולקים הם (כריתות טו ב) ⁴.

ספקו של רבי עקיבא בביאור ספקו של רבי עקיבא, נחלקו ראשונים:

• יש מהראשונים מפרשים שספקו הוא שמא גופים מחולקים של בהמות אינם חשובים לחלק כשל אדם (ראב"ד לתורת כהנים דיבורא דחובה פרשה א פרק א), או מטעם אחר, שבבעל חמש נשים נדות, הרי הנדות אף הן מוזהרות עליו כמו שהוא מוזהר עליהן, אבל בבהמות הן אינן מוזהרות עליו, ולפיכך אין גופים מחלקים בהן (תוספות ישנים כריתות שם ד"ה האוכל; קרבן אהרן לתורת כהנים שם).

ולדעתם נחלקו תנאים כך גם בבא על כמה בהמות בהעלם אחד, שרבי אליעזר – לפי רבה (כריתות טז ב) – סובר שחייב על כל אחת ואחת, מפני שגופים מחולקים הם, ורבי עקיבא מסתפק (ראה ראב"ד שם, וראה תוספות רבי עקיבא איגר כריתות ג אות יג).

• ויש מפרשים שספקו הוא אם במעילה בלבד אומרים גופים מחולקים ולא בשאר איסורים, מפני החומרות שישנן במעילה (ראה ערך מעילה. משנה למלך שבועות ד א, לפי הרמב"ן שבועות כב ב) ⁵.

• ויש מהראשונים סוברים שגם לרבי עקיבא גופים מחולקים של בהמות מחלקים, ואם בא על כמה בהמות בהעלם אחד חייב על כל אחת ואחת (שיטה מקובצת כריתות טז ב, בשם הרא"ש. וראה תוספות רי"ד קדושין עז ב), וכן הבא על הבהמה והביא בהמה אחרת עליו בהעלם אחד, וכן האשה שהביאה עליה בהמות הרבה בהעלם אחד (רמב"ם שגגות ה ג וד; מאירי סנהדרין עמ' 119) ⁶.

שלמדים מנדה או שפחה חרופה. 6. וכן כתב בפרי מגדים (פתיחה כוללת להלכות שבת) שהחובל חמש בהמות בשבת (ראה ערך שוחט) חייב על כל אחת ואחת.

3. ראה בר"ן ומאירי חולין שם שמפרשים כן אף בדעת הבבלי. 4. וראה בגמרא שם שרבי עקיבא השיב על הקל וחומר, והסתפק בגמרא אם רבי יהושע קיבל את תשובתו. 5. צריך לומר שכוונתו בשאר איסורים מלבד עריות

שמכיר בגופי הנדות (פירוש הראב"ד לתורת כהנים ויקרא דבורא דחובה פרשה א פרק א).

• ולדעת רב חסדא פשוט לו לרבי עקיבא ששבתות כגופים (שם).
ולדעת אבבי ורב חסדא שאלת רבי עקיבא היתה בענין אחר, היינו בשגגת שבת וזדון מלאכות אם ימים שבינתיים הם ידיעה לחלק (שם). וראה ערך ידיעות מחלקות).

הלכה הלכה ששבתות כמו גופים מחולקים, וחייב על כל אחת ואחת (רמב"ם שגגות ז ח, כרב חסדא), ומדקדקים אחרונים שדוקא אם עשה מלאכות הרבה מסוג אחד, כזריעה ונטיעה והברכה, אף על פי שכולם משום מלאכה אחת (ראה ערך זורע), אבל אם עשה מלאכה אחת ממש, אינו חייב אלא אחת (לחם משנה שם, בדעת הרמב"ם⁷).

על הימים שבין עברה לעברה, בשבת וכן בנדה כשטבלה בינתיים וראתה עוד פעם, אם הם מחלקים, ראה ערך ידיעות מחלקות.

• רבי אליעזר השיב לו שיש ללמוד בקל וחומר מנדה (ראה שם) שחייב על כל אחת ואחת. ורבי עקיבא דחה את הלימוד מקל וחומר.

ונחלקו אמוראים בפירוש מחלוקתם:

• לדעת רבה הנדון כשעשה בזדון שבת ושגגת מלאכות, שעשה אותה מלאכה בשבתות הרבה, וידע ששבת היום אלא שחשב שהמלאכה מותרת, והסתפק רבי עקיבא אם השבתות הן כגופי מלאכות שונות, כזריעה וקצירה (רש"י שם ד"ה אי קבעי), או שהן כאילו עשה עברה אחת בגופים מחולקים (ראה תוספות שם ט ב ד"ה והיא) - או אינן כגופים; רבי אליעזר השיב לו ששבתות כגופים, וחייב על כל אחת ואחת, ורבי עקיבא השיב על הקל וחומר (כריתות שם). ונמצא שהדבר תלוי במחלוקת: לרבי אליעזר שבתות כגופים, ולרבי עקיבא הדבר ספק (ראה שם ב).

• לדעת אבבי יתכן שלא הסתפק רבי עקיבא בדבר, ופשוט אצלו ששבתות לאו כגופים (שם), לפי שאינו מכיר בשבתות כולן כמו

גורל¹

בירור על ידי הטלת גורל בין כמה דברים או אנשים, שיום בזכויותיהם, בנוגע לחלוקה, חלות קדושה, זכייה במצוה וכיוצא

• הפרקים:	• בשעירי יום הכפורים;
• סמכות הגורל;	• בין כהנים במקדש;
• בחלוקת הארץ;	• גורל בטעות;
• בחלוקת השותפים;	• בשבת ויום טוב.

סיכום תמציתי

סמכות הגורל

בירור על פי הגורל מצינו בחלוקת הארץ, בחלוקת שותפים, בשעירי יום הכפורים, בין כהנים שבמקדש, במנות הקדשים, ובעשיית מצוות. מלבד זה מצינו בתורה ובנביאים ובכתובים שסמכו על הגורל בעניינים שונים.

בחלוקת הארץ

ארץ ישראל נתחלקה על פי גורל, ונתחלקה באזורים ותומים. והיו שואלים תחילה באזורים ותומים, כדי שישראל יראו שהגורל עולה כמו שנתנבא, ויודעים שחלוקה ישרה היא.

בחלוקת השותפים

האחים והשותפים שחלקו, כיון שעלה הגורל לאחד מהם, קנו כולם. רבים מהראשונים סוברים שהגורל עושה גם את הקנין, ואין צריך קנין אחר; ויש סוברים שאחרי שהגורל מברר את החלקים, צריך שיחזיק כל אחד בחלקו, ואז החלוקה קיימת.

בשעירי יום הכפורים

בעבודת יום הכפורים מצוה מן התורה לקבוע על פי הגורל איזה משני השעירים הוא להשם ואיזה לעזאזל.

בין כהנים במקדש

הגורל היה נהוג גם בעבודת המקדש, שהיו מטילים בין הכהנים של אותו בית אב שהיה זמנו לעבוד באותו יום, והוא נקרא פייס, וארבע פעמים ביום היו מפייסים על העבודות.

גורל בטעות

אחים שחלקו, ובא אח ממדינת הים שלא היו יודעים בו, נחלקו אמוראים, והלכה שבטלה החלוקה. וכן בגורל שמטילים מי זוכה ראשון לומר קדיש, אם שנים הטילו גורל, ואחר כך בא שלישי - בטל הגורל.

בשבת ויום טוב

מותר להטיל גורלות עם בניו ובניו ביתו על המנות בשבת, אבל עם אחרים אסור. ויש סוברים שלאחרים אסור אפילו בחול. וכשאין החלקים שווים - אסור לאחרים אפילו בחול, שהוא כמשחק בקוביא, אבל לבני ביתו מותר.

⁷ ראה שם שתמה הרבה על הרמב"ם. וראה אור שמח שגגות ז ח, וערוך לנר. גורל. 1. ה', טור תיד-תלא. כריתות יז א שיישבו קושיות הלחם משנה.

סמכות הגורל

בירור על פי הגורל מצינו בחלוקת הארץ, בחלוקת שותפים, בשעירי יום הכפורים, בין כהנים שבמקדש, במנות הקדשים, ובעשיית מצוות (ראה על כל אלה להלן).

מלבד זה מצינו בתורה ובנביאים ובכתובים שסמכו על הגורל:

• בשבעים זקנים שנבחרו על ידי משה מכל שבט ושבט על פי הגורל (סנהדרין יז א).

• רע"ג הבכורים שהיו עודפים על הלויים והוצרכו לפדות עצמם בחמשה שקלים נבררו על פי הגורל (סנהדרין שם).

• סמכו על הגורל במיתת עכן (יהושע ז), ויהונתן, לולא שפדאוהו העם (שמואל א יד)².

• הוקבעו משמרות הכהנים על פי הגורל (דברי הימים א כה ח).

• הפילו גורלות על קרבן העצים (נחמיה י לה).

ופרשו ראשונים: צו את בני ישראל ואמר אליהם (במדבר לד ב), להזהיר בית דין על כך שלא יוציאו לעז על הגורלות (פסיקתא זוטרתא שם), וכן אמר לו יהושע לעכן: בבקשה ממך אל תוציא לעז על הגורלות, שעתידיה ארץ ישראל שתתחלק בגורל (סנהדרין מג ב).

ויש מן הגאונים שכתב: אין רשות לאדם מישראל לעבור על הגורל, שאין הגורל אלא מפי שמים, שנאמר: על פי הגורל תחלק הארץ (במדבר כו נה, נז), והעובר על הגורל כעובר על עשרת הדברות (שו"ת הגאונים קושטא שלי"ה ס, ווילנא תרמ"ה נז).

ומהאחרונים יש מי שכתב: ראינו מן התורה ומן הנביאים ומן הכתובים שסמכו על הגורל כאשר נעשה בלי מחשבות אדם ופעולת אנוש מצד התחכמות, ונאמר: בִּיחִיק יוֹטֵל אֶת הַגּוֹרֵל וּמֵה' כָּל מִשְׁפָּטוֹ (משלי טז א), מפני שקרוב הדבר שאם הגורל כהוגן תדבק בו השגחה עליונה, כמו שכתוב: הִבָּה תָּמִים (שמואל א יד מא), ומסוגל להשגחה אם נעשה כהוגן (שו"ת חות יאיר סא).

בחלוקת הארץ

גורל חלוקת הארץ ישראל נתחלקה על פי גורל, שנאמר: אָךְ בְּגוֹרֵל יִחַלֵּק אֶת הָאָרֶץ (במדבר כו נה), ונתחלקה באורים ותומים. הא כיצד, אלעזר מלובש באורים ותומים, וקלפי של שבטים ושל תחומין מונחים לפניו, ומכוין ברוח הקודש ואומר: זבולון עולה ותחום עכו עולה עמו, טרף בקלפי ועלה זבולון ותחום עכו, וכן כל שבט ושבט (בבא בתרא קכב א, וראה ירושלמי יומא ד א. וראה ערך ארץ ישראל; החילוק). והיו שואלים תחילה באורים ותומים, כדי שישאל יראו שהגורל עולה כמו שנתנבא, ויודעים שחלוקה ישרה היא, והיו צריכים שני קלפיות, לשבטים ולתחומים, ולא די באחד, שיאמר עכשיו אני נוטל מה שיעלה לראובן, שהכתוב אומר אָךְ בְּגוֹרֵל, בלא הוצאת דיבור מפיו (רשב"ם שם ד"ה והיה).

גורל החלקים • יש סוברים שגורל חלוקת הארץ היה על חלקים שונים (רבנו גרשם ורשב"ם ורמ"ה בבא בתרא קכב א;

רמב"ן במדבר כו נד), והכתוב לְרֹב תִּרְבֶּה נַחֲלָתוֹ וְלִמְעַט תִּמְעִיט נַחֲלָתוֹ (במדבר שם) נאמר על המשפחות שבתוך השבט (רמב"ן שם, על פי בבא בתרא קיז א).

• יש אומרים שהגורל היה על חלקים בלתי שווים, שלשבת המרובה נתנו חלק רב, ולמועט נתנו חלק קטן (רש"י על התורה שם).

• ויש סוברים שהגורל לא היה על גורל החלקים אלא על תחומי המחוזות, באיזה תחום יהיה חלקו של שבט זה, ואחר כך היו נוטלים כל שבט לפי אנשיו (שיטה מקובצת בבא בתרא קיז א, בשם הראב"ד).

החלוקה הפנימית אף החלוקה של המשפחות והיחידים של כל שבט היתה על פי הגורל, אלא שלא היתה

באורים ותומים (ראב"ד בשטה מקובצת בבא בתרא קכא ב; רמב"ן במדבר כו נה); ויש שנראה מדבריהם שאף אורים ותומים היו (ראה תוספות בבא קמא פח ב ד"ה הכי)³.

בחלוקת השותפים

קנין על ידי האחים והשותפים שחלקו, כיון שעלה הגורל לאחד מהם, קנו כולם (בבא בתרא קו ב; רמב"ם שכנים ב יא;

טוש"ע חו"מ קעג ב), שבהנאה שנשמעו זה לזה לדבר שהסכימו עליו, גמר כל אחד מהם ומקנה לחברו (רמב"ם שם, על פי מסקנת הגמרא שם). ויש מפרשים שדין זה למד מחלוקת הארץ, אלא שאין צריך אורים ותומים מפני שגמר דעתם מועיל עם הגורל כאורים ותומים (רשב"ם שם ד"ה אמר).

"קנו כולם" שאמרו, נחלקו ראשונים:

• יש מפרשים שקנו כולם לגבי הראשון, שהוא אינו יכול לעכב עליהם ולא הם עליו, אבל לא לגבי האחרים בינם לבין עצמם (רשב"ם שם; ר"י מיגש שם בפירוש שלישי; ועוד).

• יש מפרשים שקנו כולם לענין שאין אחד מהם יכול לחזור בו מהסכמתו לחלוק על ידי גורל (ר"י מיגש שם בפירוש שני; תוספות ר"י שם; ועוד), שכבר קנו, ואינם חסרים אלא להתברר כל אחד בחלקו (תוספות ר"י שם).

• ויש מפרשים דווקא כשהסכימו לחלק לפי סדר מסוים, שחלקו של השני יהיה על יד הראשון, ואחר כך השלישי על יד השני, וכיון שעלה הגורל לראשון קנה כל אחד במקומו (ר"י מיגש בפירוש ראשון; ועוד).

קנין אחר • רבים מהראשונים סוברים שהגורל עושה גם את הקנין, ואין צריך קנין אחר, כיון שגמרו והקנו זה

לזה (רשב"ם בבא בתרא קו ב ד"ה אמר רב אשי, וכן כתב בלחם משנה שכנים ב יא, לדעת הרמב"ם, וראה שו"ע חו"מ קעג ב).

• ויש סוברים שאחרי שהגורל מברר את החלקים, צריך שיחזיק כל אחד בחלקו, ואז החלוקה קיימת (שו"ת הרא"ש צח ב; טור שם, בשמו; רמ"א שם; מהר"י מברונא קכח)⁴. ומספיק שאחד מהם יחזיק בשלו (ב"ח שם), אבל כל זמן שלא החזיקו יכולים לחזור בהם מהגורל (פרישה שם; ב"ח שם), ואותה שאמרו שגמרו להקנות (ראה לעיל), היינו שהגורל חשוב כאילו הסכימו מדעתם על החלוקה (ב"ח שם).

בחלוקת ארץ ישראל לדברי הכל קנו על ידי הגורל, לפי שהיו שם גם קלפי ואורים ותומים (מהר"י ברונא שם; ב"ח שם)⁵.

במטלטלין אף במטלטלין הדין שאם הטילו גורל על חלוקתם קנו כל אחד את חלקו, שלא חילקו חכמים בין קרקע

לומר שבמקום שנהגו לקנות בגורל יקנה בתורת סיטומתא. וראה ערך סיטומתא. 5. וראה בארוכה בחידושי רבנו חיים הלוי שכנים שם. וראה שו"ת

2. וראה ספר חסידים (מרגליות) תשא מה שכתב בגורל זה. 3. ראה שו"ת דבר אברהם י בארוכה. 4. וראה הגהות חכמת שלמה חו"מ קעה, שמצדד

שׁוּם שני הגורלות צריכים להיות שוים, ולא אחד גדול ואחד קטן, אחד של כסף ואחד של זהב (יומא לו א; רמב"ם שם).

מכל דבר והיו כשרים מכל דבר – בין מן העץ, בין מן האבן, ובין מן המתכת (רמב"ם שם, על פי יומא שם), ומצוה בשל זית של אגוז ושל אשכנז, הוא ברוש, שחזקים ויפים היו (ריטב"א יומא שם בשם רבנן). בראשונה היו עושים אותם של עץ – של אשכנז – ובבית שני עשו אותם של זהב (יומא שם; רמב"ם שם).

קלפי היו מניחים את הגורלות בכלי הנקרא קלפי (יומא שם; רמב"ם שם). והקלפי חובה, שנאמר: אֲשֶׁר עָלָה וגו', שעלה מתוך קלפי (ריטב"א לט ב ד"ה אמר, בשם יש אומרים, על פי תורת כהנים שם). ולא דוקא קלפי המיוחדת לכך, אלא אפילו סלים, ולמה אמרו קלפי המיוחדת, כדי לעשות פומבי לדבר (ירושלמי יומא ד א, ופני משה).

הקלפי היתה של עץ, ולא של כסף ושל זהב, שהתורה חסה על ממונם של ישראל, ולפיכך לא קידשוה ככלי שרת, שאין עושים כלי שרת של עץ (יומא לט א; רמב"ם שם. וראה ערך כלי שרת), והיתה מחזיקה שתי ידיים בלבד, כדי שיכניס הכהן שתי ידיו ולא יתכוין (יומא שם; רמב"ם שם), שלא יבין במשמושו איזה של שם ויטלנו בימין, שהוא סימן יפה (רש"י יומא שם ד"ה דלא).

מקום הגורל היכן מגריל, במזרח העזרה בצפון המזבח, ומעמידים שני השעירים פניהם למערב ואחוריהם למזרח, וכהן גדול בא לשם, והסגן בימינו וראש בית אב משמאלו, ושני השעירים לפניו, אחד לימינו ואחד לשמאלו (יומא לו א; רמב"ם שם ב).

טרף בקלפי טרף הכהן בקלפי והעלה הגורלות (יומא לט א; רמב"ם שם ג), כדי שלא יתכוין ויקח (גמרא שם): יש מפרשים שלקח פתאום בחטיפה (רש"י שם ד"ה טרף); ויש מפרשים שעירבב (ערוך ערך טרף א; רבינו חננאל שם; מאירי שם), שנענעה כמה פעמים כדי שיתענעו הגורלות בתוכה (מאירי שם).

הכנסת הידים נחלקו תנאים אם הכהן הגדול מכניס שתי ידיו לקלפי, ומעלה אחד בימינו ואחד בשמאלו, או שהסגן וכהן הגדול מכניסים ידיהם הימניות בקלפי, שימין הסגן עדיפה משמאל הכהן הגדול (יומא לט א). הלכה שהכהן גדול מכניס ומעלה (רמב"ם שם ג).

העלאת הגורלות העלה את הגורלות ופותח את ידיו (רמב"ם שם). אם של שם עלה בימינו, הסגן שבימינו אומר לו 'אישי כהן גדול הגבה ימינך', ואם של שם עלה בשמאלו, ראש בית אב שבשמאלו אומר לו 'אישי כהן גדול הגבה שמאלך' (יומא שם; רמב"ם שם).

לסוברים שהסגן וכהן גדול מכניסים ידיהם, אם בימינו של כהן גדול עולה, הסגן אומר לו 'אישי כהן גדול הגבה ימינך', ואם בימינו של סגן עולה, ראש בית אב אומר לכהן גדול: 'דבר מילך', היינו, אמור לה' חטאת (יומא שם, ורש"י שם ד"ה ואם. וראה ערך שעירי יום הכפורים).

ונותן גורל שעלה בימין על שער של ימין, ושעלה בשמאל על שער של שמאל (יומא שם, ורש"י ד"ה והעלה; רמב"ם שם).

החלפה לימין עלה הגורל להשם בשמאל – קבעה השמאל, ולא יעביר את הגורל והשעיר משמאל לימין, שלא ליתן

למטלטלין (רשב"ם בבא בתרא קו ב ד"ה קנו כולם; מגיד משנה שכנים ב יא, בשם רש"י).

בחלוקה שאינה בגוף הקרקע יש מן האחרונים סוברים שכששני שכנים רוצים לפתוח פתח בחצר, ומזיק לשניהם שיהיה פתח כנגד פתח, אין להטיל גורל, לפי שאינה חלוקה בגוף הדבר, ואין להם עצה אלא לעשות פשרה (נתיבות המשפט קנד סק"ו, בדברי הרמ"א שם).

וכן יש שכתבו שאם עשו שותפים גורל שמי שיעלה ראשון בגורל יבחר לו איזה חלק שירצה, אין לזה דין גורל, וכל אחד יכול לחזור בו (שו"ת שבות יעקב ג קסב, הובא בפתחי תשובה חו"מ קעג סק"ב).

זה שלא בפני זה אף לדעת הסוברים שאין אחים או שותפים יכולים לחלוק זה שלא בפני זה בקרקעות (ראה ערך חלוקת שותפות מחלוקת בדבר), מכל מקום בגורל יש סוברים שחולקים (תוספות בבא בתרא קו ב ד"ה ושמואל לפירוש רשב"ם), ויש סוברים שאף בגורל אינם יכולים לחלוק בקרקעות זה בלי זה (תוספות שם בשם ר"י, וראה תוספות גיטין לד א ד"ה בית דין. וראה ערך חלוקת שותפות).

עילוי נכסים האחים שבאו לחלוק בגורל, ואחד מהם חפץ באחד מן החלקים, ומעלה אותו ואומר אני אתן בו יותר כך וכך על מה ששמואווהו, או שאתם תתנו בו כך, שומעים לו, ואם אינם רוצים – יטלנו בלי גורל (עליות דרבנו יונה בבא בתרא יב ב ד"ה מתקיף, ושכן כתב הראב"ד; רא"ש בבא בתרא א מו, בשם; טוש"ע חו"מ קעד ה), שהרי כולם מרויחים (רא"ש שם); ויש סוברים שלעולם הגורל עדיף, ולא אמרו עילוי אלא בדבר שאין בו דין חלוקה (נמוקי יוסף על הרי"ף שם ח א ד"ה אמצא, בשם רמב"ן וראה ריטב"א; שו"ע שם, בשם יש חולקים).

בשעירי יום הכפורים

בעבודת יום הכפורים מצוה מן התורה לקבוע על פי הגורל איזה משני השעירים (ראה ערך שעירי יום הכפורים) הוא להשם ואיזה לעזאזל, שנאמר: וְנָתַן אֱהֲרֹן עַל שְׁנֵי הַשְּׁעִירִם גִּרְלוֹת גִּזְרֹל אֶחָד לַה' וְגִזְרֹל אֶחָד לְעִזְאֵזֶל וְהִקְרִיב וגו' אֲשֶׁר עָלָה עָלָיו הַגִּזְרֹל וגו' (ויקרא טז ח וט). ונחלקו תנאים ואמוראים אם הגורל מעכב, או שאינו אלא למצוה (יומא מ א וב, ושם לט ב). הלכה שהגורל מעכבת (רמב"ם עבודת יום הכפורים ג ג).

לסוברים שהגורל מעכב, הגורל קובע, ואינו יכול לשנות (יומא מ ב), אבל לסוברים שאינו מעכב, ההגורל היא למצוה שיקבע בפה כפי שעלה בגורל (רידב"ז על ירושלמי יומא ד א).

על ידי זה לסוברים שהגורל מעכבת – פסולה בזר, ולסוברים שאינה מעכבת – כשרה בזר (ירושלמי יומא שם). ויש מהראשונים שהוסיף שאם הגורל מעכבת אינה כשרה אלא בכהן גדול (תוספות ר"ד יומא שם). הלכה שפסולה בזר (רמב"ם עבודת יום הכפורים ג ג).

הגורלות היו מביאים שני גורלות, על אחד מהם כתוב לה', ועל אחד מהם לעזאזל (משנה יומא לט א; רמב"ם שם א), שנאמר: גִּזְרֹל אֶחָד לַה', שיהא ניכר שהוא לה', וגִּזְרֹל אֶחָד לְעִזְאֵזֶל, שיהא ניכר שהוא לעזאזל (ירושלמי יומא ד א), והיו חקוקים עליהם, ולא כתובים, שלפעמים הכתב נמחק (ירושלמי וקרבן העדה שם).

• ושמואל אמר שלא בטלה החלוקה ומקמציין (בבא בתרא שם) שכל אחד נותן מחלקו (רשב"ם שם ד"ה מקמציין) בלי גורל (תוספות שם ד"ה ושמואל, לדעת רשב"ם. וראה שם פירוש אחר בשם ר"י).

הלכה שבטלה החלוקה (בבא בתרא קז א; רמב"ם נחלות י א; טושי"ע חו"מ קעה ג⁹), ואפילו אם נתרצה האח ליטול מזה ומזה בלא גורל, יכול כל אחד לבטל את החלוקה (טור, בשם רבנו יונה; שו"ע שם).

על אמירת קדיש וכן בגורל שמטילים מי זוכה ראשון לומר קדיש קדיש (ראה ערכו)¹⁰, אם שנים הטילו גורל, ואחר כך בא שלישי – בטל הגורל (מגן אברהם או"ח קלב סק"ב).

נחטר אחד וכן אם אחר הגורל נחטר אחד מהם, כגון בפייסות מהם שבמקדש בין הכהנים (ראה לעיל: בין כהנים במקדש), שנעשה אחד מהכהנים שזכו בעל מום – בטל הפייס, ומפייסים מחדש על כולם, ולכן התירו לחתוך יבלת מכהן בשבת, באופן שאיסורו משום שבות (ראה ערך גזוז), שאם כהן זה לא יהיה כשר לעבודה יצטרכו לעשות פייס אחר (ירושלמי עירובין י ב, ופסחים ו א, ופני משה שם).

טעות בגורל שכחו ולא הניחו בין הפתקים שם אחד מן עצמו המשתתפים, או שהטילו שני פתקים של אחד וזכה בגורל, אף על פי שהזוכה התפטר עם מי שהיה חסר בגורל, כיון שהגורל היה שלא כהוגן יכולים האחרים לבטלו, וכל שכן אם היתה טעות במעשה הגורל עצמו, שאם הגורל כהוגן תדבק בו ההשגחה העליונה, מה שאין כן אם הגורל מקולקל (שו"ת חוות יאיר סא, הובא בפתחי תשובה חו"מ קעה סק"א).

וגדולה מזו, שאם הערים אחד והטיל לקלפי שני פתקים ששמו כתוב עליהם, ולבסוף זכה אחר, מכל מקום הגורל בטל (חוות יאיר שם; תשובות ושב הכהן עג), שהרי זה כאילו לא הניחו בגורל את זה שכתבו שמו שתי פעמים, כיון שלא היה יכול לזכות (ושב הכהן שם).

נמצא מום בחלק שנפל בגורל האחד, חוזר על בחלק אחר חברו, שאין הגורל עדיף מקנין גמור (ראה ערך מקח טעות), אבל מכל מקום אינו דומה לקנין, שהרי הם שותפים ובעל כרחו חצי המום מוטל עליו, ולכן מועיל הגורל שיהא כל המום עליו ויקבל חצי הפחת בממון מחברו, ואם אין חברו רוצה לשלם – בטלה החלוקה, ויטילו גורל מחדש (שו"ת הרדב"ז א שכד).

רמאות בפייס שבמקדש אין מוציאים אגודל במקדש (יומא כב א; רמב"ם תמידין ומוספין ד ג) מפני הרמאות (שם כג א; רמב"ם שם), שיוציאו שתי אצבעות, כדי שיכלה המנין בו, והיינו האצבע והאגודל, לפי שבהן הממונה לא יבין שנראות כאצבעות של שני בני אדם (ראה רש"י שם ד"ה ואין), או לפי שהאגודל נוח לפשטו (פירוש המשניות לרמב"ם יומא ב א, ובתמידין ומוספין ד ג), ואם הוציא אגודל מוציאים אותו מביניהם (יומא שם ורש"י ד"ה גודל). ויש מהראשונים שנראה מדבריו שאת האגודל בלבד אין מונים, אבל מונים לו את האצבע השניה (תשובות הרמב"ם [פריימן] שמח, וראה תמידין ומוספין שם, ושם בלחם משנה).

הוציא אצבעות אחרות, מונים לו אחת (יומא כג א, לגירסתנו, וראה ירושלמי שם ב א). ויש מהראשונים שכתב שאם הוציא שתי אצבעות מונים לו שתיים, ואם הוציא שלש מונים לו שלש (רבינו חננאל יומא

מקום למינים לרדות (יומא מ ב), שיאמרו שהעזאזל רשות בפני עצמה היא (רבינו חננאל שם), או שיאמרו שלפי רצוננו אנו עושים (רש"י שם ד"ה אל), או שיאמרו שכל מעשינו דרך נחש (מאירי שם).

הנחה על השעירים מצוה להניח הגורלות על השעירים, אבל אין ההנחה מעכבת (ראה יומא מ א; רמב"ם שם), ולפיכך כשרה בזר (ירושלמי יומא ד א; רמב"ם שם). ואין צריך להשאר מונח על השעירים (יומא מ ב, ורש"י ד"ה כיון).
אין הגורל קובע משנה לחברתה (יומא סה ב)⁷.

כשאר קרבנות בשאר הקרבנות אין הגורל קובע (יומא מא א; כריתות כח א), ויכול להחליף (מאירי יומא שם), שלא מצינו בהם גורל (רש"י יומא מ ב ד"ה במקום), ומיום הכפורים אין ללמוד, שהתורה מיצטה ביום הכפורים: וְעָשָׂהוּ חֶטְאָת (ויקרא טו ט) – לזה ולא לאחר (תוספות יומא מ ב ד"ה ועשהו).

בין כהנים במקדש

על עבודות המקדש הגורל היה נהוג גם בעבודת המקדש, שהיו מטילים בין הכהנים של אותו בית אב (ראה ערך בתי אבות) שהיה זמנו לעבוד באותו יום, והוא נקרא פייס (ראה ערכו. יומא כב א ורש"י; רמב"ם תמידין ומוספין ד א וג), וארבע פעמים ביום היו מפייסים על העבודות (יומא שם; רמב"ם שם ה)⁸.

צורת עריכתו הכהנים היו עומדים בעיגול ומסכימים על איזה מנין, שיהיה הרבה יותר ממספר הכהנים שהיו שם, והממונה אומר להם הצביעו, והם מוציאים אצבעותיהם, והממונה מתחיל למנות מכהן אחד שהוא מסיר מצנפתו מעל ראשו ומחזירה, ומונה על אצבעותיהם וחוזר חלילה עד שהוא משלים המנין שהסכימו עליו, והאיש ששלם המנין אצל אצבעו הוא שיצא בפייס ראשון לעבודה (יומא ורמב"ם שם).

כיוון הספירה נחלקו אמוראים כיצד היה הפייס – מהלך לימין או לשמאל (ירושלמי יומא ב א), היינו כשמתחיל למנות אם פונה לימינו של מי שהתחיל בו, או לשמאלו (פני משה וקרבן העדה שם).

על פטות הקדשים וכן היו מטילים חלשים – גורלות – על מנות הקדשים, שהיו מתחלקים לכהנים של אותו בית אב (ראה ערך בתי אבות) המקריב ביום הקבוע לו (שבת קמח ב. וראה רמב"ם יום טוב ד כ).

צורת עריכתו היו מקבצים מכל אחד ואחד חפץ שלא היה דומה לשל חברו, ונותנים לאיש אחד נכרי שיבא במקרה וישים אותם החפצים חפץ אחד על כל מנה, ונוטל כל אחד מנה זו שהחפץ שלו עליה (פירוש המשניות לרמב"ם שבת כג ב).

גורל בטעות

נודע שיש עוד אח אחים שחלקו, ובא אח ממדינת הים שלא היה יודעים בו, נחלקו אמוראים:

• רב אמר בטלה החלוקה (בבא בתרא קו ב), וצריכים לחלק מחדש ולהטיל גורל, שכל אחד לקח יותר מחלקו, וחלוקה בטעות היא וחוזרת (רשב"ם שם ד"ה בטלה).

7. ראה ערך שעירי יום הכפורים אך יתכן שלא יפסל משום שעברה שנתו.
8. וראה ערך פייס, איזו עבודות צריכות פייס. 9. ראה שם שפסקו כפירוש ר"י בתוספות. 10. ראה שו"ת האלף לך שלמה או"ח סב שמה שנוהגים להטיל גורל בקדיש והוא לכאורה נגד הדין שאין שואלים בגורלות (ראה ערך

מנחש ומעונן), האיסור הוא דוקא על להבא, כגון אם יחיה החולה או תימצא האבדה שזה אסור משום שנאמר (דברים יח ג): תָּמִים תִּהְיֶה עִם ה' אֱלֹהֶיךָ, אבל להטיל גורל בין שני עניינים כדי לדעת אם שייך לזה או לזה – זה ודאי מותר, כמו בפייסות שבבית המקדש (ראה להלן), וכן הגורל לחלוקת הארץ

ובשבת - יש אומרים שאסור להטיל גורל אפילו לדבר מצוה ואי אפשר מאתמול, שלא התירו אלא ביום טוב (מגן אברהם שכתב סק"ט. וראה בשער הציון שם אות כג). ולכן ילדים הלומדים במסגרות שונות, אין לחלק להם פרסים על ידי הטלת גורלות (ארחות שבת ב כב קיב).

גורל שאינו על חלוקה אבל בגורל שאינו על חלוקה כלשהי, אלא מי יאמר קדיש, או מי יעלה לתורה וכדומה - מותר, שהרי ביום הכפורים היו מפייסים על עבודות המקדש (מגן אברהם שם. וראה ערך פייס, וערך עבודת יום הכיפורים מחלוקת בדבר, וראה יומא כו א לגבי שבת).

וכן אמרו שמותר להטיל פייס, כשהחלקים כבר מבוררים, וההגרלה רק מי יטול תחילה, ואין זה דומה למקח וממכר (תוספתא שבת [ליברמן] יז ד, ומנחת בכורים שם, ובאור הלכה שכתב, וחזון יחזקאל שם).

וכתבו אחרונים שמכל מקום יותר טוב להטיל גורל מתוך ספר וכיוצא, אבל לא על ידי פתקאות שנכתבו בערב שבת, ולהטילן עכשיו בקלפי (שו"ת שבות יעקב ג כד. וראה משנה ברורה שכתב ס"ק כד).
על ידי גוי באופן האסור להטיל גורל בשבת, אסור אפילו על ידי גוי (רמ"א שכתב ו, בשם מהרי"ל).

גורל בזמן הזה

בני אדם שבספינה והיה רוח סערה - אין רשאים להפיל גורלות שאם יפול על אחד מהם צריך להטילו בים, אין זה לעשות כאשר עשו ליונה בן אמיטי (יונה א ז), משום שאסמכתא לא קונה לענין ממון כל שכן לענין נפשות שלא יסמכו על פי הגורל (ספר חסידים (מרגליות) תשא).

עתה אין לסמוך על הגורל, שנאמר (יהושע יח): וְיָרִיתִי לָכֶם גּוֹרָל פֶּה לְפָנַי ה' אֱלֹהֵינוּ, ואפילו בממון אין מפילים גורל אלא כשחולקים בשוה, אבל אין משימין שתי חתיכות כנגד חתיכה אחת אלא אם כן שוים שתיהן כאחת, ולא חתיכה גדולה כנגד חתיכה קטנה, אלא בשוה באומדן הדעת (ספר חסידים שם).

מי שפותח בספרי תורה על דרך הגורל¹³, ביחוד מאחר שאותו האיש שליח צבור והוא בא אל גויים וערלים לפתוח להם ולהטיל להם (גורל) ונתפרסם בזה אצלם. ולפעמים יצאה מזה תועלת, מונעים אותו מלעשות כך לגויים, לפי שבזה חילול, אבל לא יוסר (ממניו) ולא ייענש (שו"ת הרמב"ם (בלאו) קעב).

על מכירת ספר תורה בגורל אם יש בדבר איסור, ראה ערך ספר תורה. על האיסור לשאול בגורלות, ראה ערך מנחש ומעונן.

שם, ותשובות הרמב"ם שם, לגירסתם, וראה רמב"ם תמידין ומוספין שם¹¹.
הוציא ארבע אצבעות בטל כל הפייס (ירושלמי שם).

בשבת ויום טוב

נחלקים שוים מותר להטיל גורלות עם בניו ובני ביתו על המנות בשבת (שבת קמח ב; רמב"ם שבת כג יז; טושי"ע או"ח שכתב ו, אבל עם אחרים אסור, כיון שמקפידים זה על זה, שכיון שמקפידים יבואו לידי מידה ומשקל בשבת, אבל בבני ביתו אינו עושה אלא כדי להשוותם שלא להטיל קנאה ביניהם (שבת קמט א; טושי"ע שם)¹².

ויש סוברים שלאחרים אסור אפילו בחול, שכיון שצריכים לגורל הרי מקפידים זה על זה, ויבואו לידי האיסור של לא תעשו עול במדה (ראה ערך מדות ומשקלות. ר"ן שבת קמט א ד"ה עם בניו, ושם ב ד"ה כדי. וראה שם בד"ה מאי).

נחלקים וכשאין החלקים שוים - אסור (שבת קמח ב) **שאינם שוים** לאחרים אפילו בחול, שהוא כמשחק בקוביא (שם קמט ב, לרב יהודה אמר שמואל), אבל לבני ביתו מותר, כשם שמותר להטעימם טעם רבית (ראה ערך רבית), כיון שהכל משלו (שם, לרב יהודה אמר רב, ורש"י שם ד"ה להטעימן, וד"ה כדבר יהודה).

ויש פוסקים כן להלכה (רמב"ם שבת כג יז; ראב"ד יום טוב ד כ; שו"ע או"ח שכתב ו, בשם יש אומרים, ועוד ראשונים), אף שלענין רבית שהיא איסור תורה, אין הלכה כן, שמא יבואו להימשך (בבא מציעא עה א, וראה ערך ה"ל), אבל קוביא לא גזרו חכמים בבני ביתו (מגיד משנה שבת שם, לדעת הרמב"ם).

אבל רבים חולקים וסוברים שכשם שאסור להטעימם טעם רבית כך אסור להטעימם טעם קוביא (מגיד משנה, בשם יש סוברים, וכסוגיית הגמרא בבבא מציעא עה א), ולפיכך אסור אפילו לבני ביתו בחול (ר"ף שבת סג א; רא"ש שם כג ג; ב"ח או"ח שכתב, בשם אגודה; טושי"ע שם ו, דעה ראשונה).

לדבר מצוה מטילים חלשים על הקדשים (ראה לעיל: במקדש ובקדשים) ביום טוב (שבת קמח ב; רמב"ם יום טוב ד כ), כדי לחבב את המצוה (רמב"ם שם), אבל על מנות של יום חול אין מטילים ביום טוב (שבת שם וקמט ב), ואפילו הן של קדשים, כיון שהם של אתמול (רש"י שבת קמט ב ד"ה של; ראב"ד שם), והיו יכולים לעשותו מערב יום טוב (ר"ן שם ד"ה מאי, וראה שם עוד טעם).

ויש מפרשים מנות של חול שהן חולין, אבל קדשים לעולם מותר (רמב"ם שם; ר"ן שם, בשם ה"ר יהונתן).

גורעין ומוסיפין ודורשין

מידה בתורה לדרוש המקרא על ידי גירוע אותיות מתיבה אחת וצירופן לתיבה אחרת הסמוכה לה או לתיבה חדשה

המידה ומהותה

יש שדרשו חכמים את המקרא על ידי שגורעים אות כתובה בתיבה זו, ומוסיפים אותה לתיבה אחרת, כמו: וְלִקַּח הַכֹּהֵן הַמָּשִׁיחַ מִדָּם הַפָּר (ויקרא ד ה), שגורעים מ' מהמילה מִדָּם, ומוסיפים אותה למילה הַפָּר ודורשים: "ולקח הכהן המשיח דם מהפר", מן הפר יקבלנו, ואם

בלא גורל אסור, וראה באור הלכה ד"ה כיון. ¹³ דומה ל"גורל הגר"א" שלעתיים רחוקות גדולי ישראל השתמשו בו כדי לברר מציאות. **גורעין ומוסיפין ודורשין**. 1. ה, טור תלא - תלה. 2. לברייתא הסוברת ירושת

(ראה לעיל), שאם לא כן איך מצוה הקדוש ברוך הוא לעשות דבר שלא כהוגן. ¹¹ וראה שם בלחם משנה שכנראה גירסא אחרת היתה לו, וכנ"ל, וראה דקדוקי סופרים יומא שם. ¹² וראה מגן אברהם סק"ז שבבני חבורה אפילו

של וּבָאוּ וְנִתְּנִים אוֹתָהּ בַּאֲמָצָה, אַחֵר ב', וגורעים ו' אחרונה וְנִתְּנִים אוֹתָהּ בַּתְּחִילָת תִּיבַת "כָּה", ודורשים: בוא ובה, שהמים בודקים אותו ואתה (ירושלמי סוטה ה א).

בדעת הבבלי נחלקו ראשונים: יש סוברים שבאמצע התיבה אין אומרים גורעים ומוסיפים ודורשים (רש"י בבא מציעא נד ב ד"ה או; תוספות סנהדרין ד ב, ומנחות לד ב ד"ה לטטפת); ויש סוברים שמוסיפים אף באמצע התיבה (ר"ת בתוספות מנחות שם).

אותיות רצופות שתי אותיות רצופות המתחלפות בסדרן, אין זה מתחלפות בכלל גורעין ומוסיפין ודורשין באמצע התיבה, כמו: שמלה ושלמה, או כרמל (ויקרא ב יד) שדורשים רך מלא, ואותיות "כר" נתחלפו זו בזו (תוספות מנחות סד ב ד"ה משום).

יש מן הראשונים שכתבו שאין אומרים גורעים ומוסיפים ודורשים אלא בדבר שמסורת בידינו הלכה למשה מסיני שהדין כך, ושיש לו רמז מן התורה, רק אין מקום הרמז ההוא מסורת בידינו (יד רמ"ה בבא בתרא שם ד"ה הרי אמרו).

סחלוקת תנאים יש מהתנאים שאינם דורשים גורעין ומוסיפין (ר' ישמעאל בבא בתרא שם, לפי רשב"ם שם ד"ה אינו צריך, והליכות עולם ג א).³ הלכה כמי שסובר שגורעין ומוסיפין ודורשין (רש"י בבא מציעא נד ב ד"ה או דילמא).

באמצע תיבה

נחלקו אמוראים בירושלמי אם גורעים ומוסיפים באמצע תיבה, כמו: וּבָאוּ כָּה הַמִּים הַמֶּאֱרָרִים (במדבר ה כד), שגורעים ו' הראשונה

גזבר

ממונה על האוצרות שבמקדש² ושומר נכסי הקדש³

ערכין, חרמים, ומעשר שני, ומוציאים אותם לדברים הראויים להם להוציאם (תוספתא שם, רמב"ם כלי המקדש ד יח, מאירי שם).

• והם בודקים את הסולת ואת היין אם הם ראויים למזבח (מנחות פו א, פט א).

• והם היו מתנים עם האומנים הבונים בבית המקדש, כמה יבנו ובכמה דמים (רש"י מנחות צח א ד"ה כד).

• ולהם היו האומנים מחזירים את הבנין (רש"י שם, ופסחים פו א ד"ה ולמה).

• והם קונים להקדש בהמות לקרבנות צבור (קדושין כח ב, ורש"י ד"ה בבהמה).

• והם מוכרים חפצים של הקדש העומדים למכירה (שם כט א, ורש"י ד"ה משכו).

• והם מוכרים שדות הקדש (ערכין כה ב).

• הגזברים יוצאים עם הפחות והסגנים לקראת מביאי בכורים (בכורים ג ג, וראה ערך בכורים: ההעלאה).

אין הגזברים מקדישים העצים שקונים לבנין הקדש אלא מה שצריך לבנין, ולפיכך הגזברים שלקחו עצים מן היער של חולין לצורך קורות להקדש – אין מועילים אלא בעצים עצמם, הראויים לקורות, אבל לא בשפוי – הנסורת שהחרש משפה מן הקורה – ולא כנביה [ויש גורסים כנביה, כנמיה] – העלים – שלהם, שאותם לא הקדישו הגזברים (משנה מעילה יד א, ורש"י⁶).

אפילו הקורות אין הגזברים מקדישים אלא כשדעתם לבנותם בבנין בו ביום שלקחום, שבזמן מועט אין לחוש שמא יהנה מהם ויסמך עליהם, אבל אם דעתם לבנותם לאחר זמן אין מקדישים אותם עד שיבנו בבנין [גמ' שם ב].

רשות הגזבר הקדש הנמצא ברשות הגזבר הרי זה כנמצא ברשות הקדש, ולכן הגזבר שנטל אבן או קורה של הקדש הרי

מינויו

עניינם ממנים גזברים במקדש, ואין פוחתים משלשה גזברים (שקלים ה ב; רמב"ם כלי המקדש ד יח), לפי ששלשה חשובים בכל מקום, וצריכים להיות כמו בית דין לעשות שומא ולדעת בפדיון (פירוש הראב"ד תמיד כז א). ר' נתן אומר אין פוחתים משלשה עשר גזברים, כנגד שלשה עשר שערים (ברייתא בתמיד כז א)⁴. יש מהראשונים שפירשו שאף לדעתו שלשה בלבד הם הממונים על הנערכים ועל הדברים שהוזכרו להלן, ועשרה מהשלשה עשר היו ממונים על שאר עניינים של לשכה (ראב"ד שם).

דרגת חשיבותם הגזברים היו ממונים תחת האמרכלים (ראה ערך אמרכל. רמב"ם כלי המקדש ד יח).

לסוברים שהיו שלשה עשר גזברים, היו תחת כל אמרכל שני גזברים, מלבד האמרכל השביעי, שתחתיו היה גזבר אחד, שהיה עסוק ביותר (ראב"ד לתמיד שם).

אמרכל קודם לגזבר, וגזבר קודם לראש משמר⁵ להחיותו, ולפדותו משביה, ולכל דבר שבקדושה (הוריות יג א; רמב"ם כלי המקדש ד יט. וראה מאירי הוריות שם); גזבר קודם לכהן הדיוט (תוספתא הוריות ב י).

הגזברים, כמו האמרכלים, כשרים בכהנים ליום וישראלים (תוספתא שקלים ב טו, לפי מנחת בכורים שם שמוסב גם על גזברים). בספרי אמרו: וְגַם אֶת אֲחִיף מִשָּׁה לְוִי וְגו' וְיָלוּ עָלָיָהּ וְיִשְׁתָּרוּף (במדבר יח ב) – מנה מהם גזברים ואמרכלים (ספרי שם).

תפקידו ונאמנותו

תפקידו עניינם של הגזברים בכלל הוא להשתדל בענייני ממן הקדש (מאירי שקלים ה ב), וכל מלאכת הקודש בהם היתה

נעשית (תוספתא שקלים ב טו):

• הם שגובים כל ההקדשות, ופודים את הנפדה מהם בהקדשות,

לרמב"ם פאה א ו. 4. ויש גורסים שם כן גם בתנא קמא, וכך היא הגירסא שלפנינו ובמפרש שם, וראה תוספות כתובות קו א ד"ה שבעה, ובפירוש הראב"ד תמיד שם שגורסים ג', וראה רש"י תמיד שם. 5. וראה ערך אמרכל שיש אומרים שראש בית אב וראש משמר קודמים אפילו לאמרכל. 6. ועי' רמב"ם

הבעל מן התורה. וראה ערך ירושת הבעל. 3. ויש שכתבו שדוקא בדרשת נְחָלְתוּ לְשָׂאֲרוֹ שְׁנֵי הַדָּבָר כְּסִירוֹס הַמִּקְרָא, אבל בכל שאר המקומות הכל מודים שגורעין ומוסיפין ודורשין (שו"ת חתם סופר חושן משפט קצג).
גזבר. 1. ה, טור תלה – תלה. 2. רש"י הוריות יג א. 3. פירוש המשניות

קרבנו של אדם קרב והוא אינו עומד על גביו (ראה ערך מעמדות. רש"י תמורה לב ב ד"ה גזברין).

גזרים הנודר ואומר הרי עלי מנה לבדק הבית, ונגבב או נאבד: **ובשקלים** ר' יוחנן אמר חייב באחריות עד שיבוא לידי גזבר, וריש לקיש אמר אינו חייב באחריות כל שישנו בעולם, שכל מקום שישנו באוצרו של הקב"ה הוא, שנאמר: לֹהֵאָרֶץ וּמְלוֹאָהָ (תהלים כד א. חולין קלט א, ועיי"ש שריש לקיש חזר בו), ואם משום שלא הביאו לידי גזבר, הכל גזברים הם (רש"י שם ד"ה דמיחסר, ועיראב"ד מעילה ו ח).

וכן נחלקו במי שהפריש שקלו ואבד: ר' יוחנן אמר חייב באחריות עד שימסרנו לגזבר, ר' שמעון בן לקיש אמר הקדש ברשות הגבוה בכל מקום שהוא [ירושלמי שקלים ב א]. הלכה כר' יוחנן [רמב"ם שקלים ג ח].

אין חושדים אין מחשבים בהקדש עם הגזברים מה גבו ומה נחפר, שאין צריך לחושדם, שנאמר (מלכים ב יב טז): וְלֹא יִחָשְׁבוּ אֶת הָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר יִתְּנוּ אֶת הַכֶּסֶף עַל יָדָם לְעֹשֵׂי הַמִּלָּאָה כִּי בְּאִמְנָה הֵם עֹשִׂים (בבא בתרא ט א, ורש"י ד"ה אין; רמב"ם מתנות עניים ט יא; טוש"ע יורה דעה רנו ב) ⁸.

ומכל מקום חייב אדם לצאת ידי הבריות, ואף משה רבנו שהיה גזבר על המשכן היה קורא לאחרים ומחשב על ידיהם, שנאמר: אֲלֶה פְּקוּדֵי הַמִּשְׁכָּן בְּיַד אֵיתָנָר בֶּן אֶהֱרָן הַכֹּהֵן (שמות לח כא. שמות רבה ותנחומא שם) ⁹.

גִּזְה וְעִבּוּדָה

אסור גזיזת צמר ושער בקדשים בעלי חיים ואיסור העבודה בהם

כלומר כל מה שאתה מקדיש בבקרך ובצאנך, היינו שאר הקדשים, לא תעבוד ולא תגזז (רבנו הלל לספרי שם). לפיכך כל קדשי מזבח, בין קדשי קדשים בין קדשים קלים, אסורים בגיזה ובעבודה (רמב"ם מעילה א ז) ³.

ספק קדשים, כגון בהמה שהיא ספק בכור, הרי הם אסורים בגיזה ועבודה (בבא מציעא ו ב; רמב"ם מעילה א ח; טוש"ע יורה דעה שטו א), והגוזז או העובד בהם אינו לוקה (רמב"ם שם, ראה ערך ספק איסור). **נשותף גוי** בכור שיש לגוי בו שותפות - מותר בגיזה ועבודה (בכורות ט ב).

קדשים שהקדישם גוי, כגון עולות, יש מהראשונים סוברים שלדעת ר' יהודה מותרים בגיזה ועבודה (פירוש רבנו הלל לספרי דברים טו יט. וראה הגר"א ומלבי"ם שם), ואחרונים כתבו שלוקים על קדשי גוי משום גיזה ועבודה (מנחת חנוך תפד).

נפסולי המוקדשים אף קרבן שנפל בו מום ונפסל מהקרבה אסור בגיזה ועבודה, שנאמר (דברים טו יט): כָּל הַבְּכוֹר, לרבות בעל מום (ספרי שם).

בעבודה (חולין קלז א, ורש"י בכורות כה א ד"ה לא תעבוד), או ש'ולא תגזז' נדרש לפנינו ולאחריו (רבינו גרשום בכורות שם), או שהוקשו שור וצאן זה לזה (סמ"ג לאוין שמא), ויש שלמדו האמור של זה בזה בקל וחומר (ספרי שם, לגירסת הילקוט והגר"א). ³ העופות של קדשי מזבח כתבו אחרונים שאינם בכלל הלאוין של גיזה ועבודה, שלא נאמר אלא בְּבָקָרְךָ וּבְצֹאֲנֶךָ (מנחת חנוך לב מלאכת גוזז).

זה לא מעל, לפי שכשנטלן עדיין הן ברשות הקדש כבתחילה, ובנטילתו אינו מוציא מרשות הקדש לרשות אחרת, ואם נתנן לחברו - מעל הגזבר, שאז הוא שמוציא מרשות הקדש לחולין (משנה מעילה יח ב, וגמ' שם כ א, ורש"י ד"ה בגזבר, ותוספות ד"ה נטל).

יש מהראשונים שכתבו שהוא הדין כל אדם שהקדשו תחת ידו, הרי הוא כגזבר, ולא מעל עד שיוציא מרשותו (הראב"ד בהשגות מעילה ו ח); ויש מפרשים שאם אחר נתן האבן או הקורה לגזבר שהיתה תחת ידי הגזבר - לא מעל, שהרי נשארה תחת ידו אחר שנתנה כמו שהיתה קודם (רמב"ם מעילה שם ז, ופירוש המשניות שם, ועיי"ש שלשיטתו הנותן מעל).

המקדיש דבר לבדק הבית מצווה להביאו לידי גזבר (חולין קלח ב). **קקלת שבועה** הגזברים הם בעלי הדין להקדש (רש"י בבא מציעא נח א ד"ה נשבעים), ולהם נשבעים השלוחים שהביאו שקלי בני העיר כשנגנבו או שאבדו שקליהם בזמן שההפסד הוא להקדש (שקלים ב א, בבא מציעא שם. וראה ערך שקלים וערך שומר חנם), ואף בזמן שנשבעים לבני העיר - נשבעים במעמד הגזברים כדי שלא יחשדום, או שלא יקראו להם פושעים (בבא מציעא שם, וירושלמי שקלים ב א).

כתרופה נחלקו אמוראים אם הגזבר הוא כבעלים שיוכל לתרום תרומה בתבואה של הקדש: ר' אידי אמר גזבר כבעלים, ור' יוסי אמר גזבר כאחר (ירושלמי תרומות א א, ועי' מעשרות ה ג) ⁷.

נטעמדות יש מן הראשונים שכתב שאין קרבן מנכסי בדק הבית קרב עד שיבואו הגזברים לעמוד על גבה, כדרך שאין

האיסור ומקורו

הקדשים אסורים בגיזה ובעבודה, שנאמר: כָּל הַבְּכוֹר אֲשֶׁר יִזְלֹךְ בְּבִקְרְךָ וּבְצֹאֲנֶךָ הַזֶּכֶר תִּקְדִּישׁ לַה' אֱלֹהֶיךָ לֹא תַעֲבֹד בְּבָכֹר שׁוֹרְךָ וְלֹא תִגֹּז בְּכוֹר צֹאֲנֶךָ ² (דברים טו יט. ספרי שם; רמב"ם מעילה א ז; טוש"ע יורה דעה שח א בבכור).

הגיזה והעבודה הם שני איסורים מיוחדים, ונמנה כל אחד מהם לחוד במנין הלאוין (ספר המצוות לא תעשה קיג, קיד; סמ"ג לאוין שמ, שמא; ספר החינוך תפג, תפד), והעובר עליהם, שגזז או עבד בקדשים - לוקה (רמב"ם סנהדרין יט ד, מעילה א ז).

אין הקרבן נפסל על ידי גיזה ועבודה (ירושלמי פסחים ט ה; תוספתא פרה ב ח).

הקדשים

אף שנאמר באיסור גיזה ועבודה בְּכוֹר, האיסור גם בשאר כל הקדשים, שנאמר (דברים טו יט): בְּבִקְרְךָ וּבְצֹאֲנֶךָ הַזֶּכֶר תִּקְדִּישׁ לַה' אֱלֹהֶיךָ לֹא תַעֲבֹד בְּבָכֹר שׁוֹרְךָ וְלֹא תִגֹּז בְּכוֹר צֹאֲנֶךָ (ספרי שם),

מעילה ה ט, שמפרש הגוף הקשה העגול שבתוך העץ שלא יצלח למלאכה. ⁷ ועי' שו"ת באר יצחק יו"ד סי' כח שתלה בפלוגתא זו גם אם משיכת הגזבר מועילה לקנות להקדש. ⁸ ויש מהראשונים שכתב שבמקום שאינם מוחזקים בנאמנות - מחשבים (יד רמ"ה שם). ⁹ על גזבר בהקדש עניים, ראה ערך גבאי צדקה. **גזה ועבודה**. ¹ ה, טור תלח - תנד. ² וי"ו - של ולא תגזז - מוסיף על ענין ראשון, וילמדו שניהם זה מזה שור אסור בגיזה, וגם צאן אסור

ימות" אסור גם באינו מתכוין (פירוש ב בתוספות בכורות שם; רא"ש בכורות ג. ה. וראה ערך דבר שאינו מתכוין), ולא התירו - במתכוין לדעה ראשונה, ובאינו מתכוין לדעה שניה - אלא ביד, אבל בכלי לא התירו כדי שלא יהא נראה כגוזז (בכורות שם; טושי"ע יורה דעה שם).

פרה-אדומה (ראה ערכו) שהיו בה שתי שערות שעיקרן מאדים וראשן משחיר (ראה ערך פרה אדומה על הפסול של שערות שחורות) - גוזז במספרים את ראשן המשחיר, ואינו חושש משום גיזה בקדשים, הואיל ואין כוונתו לגזז אלא לתקן ולהכשיר את הפרה (תוספתא פרה ב, והובאה בבכורות כה א וברש"י; רמב"ם פרה אדומה א. ג.).

הנאת הגיזה

הנאת הגיזה מצד עצמה אינה תלויה באיסור הגיזה, שכן יש שגזז באיסור והנאתה מן התורה מותרת, ויש שלא נעשה איסור גיזה בצמר והנאתו אסורה, אלא שמדברי סופרים כל שעשה איסור בגיזה אסורה לעולם בהנאה, ויש שאסרו ההנאה מחשש שלא יבוא לידי איסור גיזה (ראה להלן).

הגיזה של קדשים תמימים אסורה בהנאה מן התורה, אפילו נשר הצמר מאליו (ראה רמב"ם מעילה ו ב).⁹

לאחר שהותר גוף הקרבן - כגון שגזז ממנו כשהוא תם, ואחר כך נפל בו מום ונפדה ונשחט - הותרה הגיזה מן התורה לדברי הכל (ראה תוספות כו א ד"ה התולש. וראה שו"ת משיב דבר נח); וכן בכור בעל מום שנשחט - הותר הצמר שתלש מחיים בעודו בתמותו מן התורה (בכורות כו א. וראה משיב דבר שם שבבכור מיד שהומם מותר).

מדברי סופרים יש הבדל בין שיער שתלש בידים לשיער שנשר מאליו בנוגע לדינו אחר שנפל בו מום ונפדה ונשחט, שאם תלש בידים אסורה הגיזה בהנאה עולמית לדברי הכל (בכורות שם כו א, ורש"י ותוספות שם), אבל אם נשר הצמר מאליו, אם היה זה בכור ומעשר בהמה הרי זה אסור בהנאה עולמית, שכיון שאינם באים לכפרה גזרו חכמים שמא ישהה את הצמר עד שיפול בו מום (בכורות כו א ורש"י; רמב"ם מעילה א י, ושם בכורות ג יא), או שעל ידי כך מפקיע אותו מקדושת מזבח (רש"י כה ב ד"ה דברי הכל, כו א ד"ה אסור), ואפילו צמר שנשר מבכור תם בזמן הזה, שבעל כרחו משהה אותו עד שיפול בו מום (ראה ערך בכור בהמה טהורה: מצותו), אף על פי כן אסור בהנאה אפילו לאחר שנפל בו מום ונשחט, גזרה שמא יבוא להשהותו בצמרו לאחר שיפול בו מום עד שישיר כל שערו (רא"ש בכורות ג. וכן נראה מלשון טושי"ע שח א. וראה להלן שלאחר שנפל בו מום יש מחלוקת תנאים אם גוזרים שמא ישהה אלא שהלכה שחוששים), ואם היה זה חטאת ואשם - מותר הצמר גם מדרבנן, שכיון שבאים לכפרה אין לחוש שמא יבוא להשהות (גמ' שם; רמב"ם מעילה שם).¹⁰

וכל זה בשיער שנתלש מחיים, אבל הגיזה המחוברת לקרבן

ולא עוד אלא אף פסולי-המוקדשים (ראה ערכו), והיינו קרבן שנפל בו מום ונפדה, אסורים בגיזה ועבודה (בכורות טו ב; רמב"ם מעילה א ט), שנאמר: תִּזְבַּח וְאָכַלְתָּ בָשָׂר (דברים יב טו), ודרשו תִּזְבַּח ולא גיזה (ספרי שם; בכורות טו א), והגוזז או העובד בפסולי המוקדשים לוקה (ברייטא בבכורות טו ב).

קדשי נדב מן התורה אינם אסורים בגיזה ועבודה, שנאמר **הבית** (דברים טו יט) כְּכֹר, מה בכור מיוחד שהוא הקדש מזבח אף כל הקדש מזבח, יצא בדק הבית שאינו הקדש מזבח (ספרי שם), אבל מדרבנן - לדעת אחד מהתנאים, וכן הלכה - אסורים בגיזה ועבודה (בכורות יד א; רמב"ם מעילה א ט).⁵

פטר-חמור אין בו איסור גיזה ועבודה, הואיל ואין עליו אלא קדושת דמים, ואף על פי שקדשי בדק הבית גזרו בהם חכמים איסור גיזה ועבודה, פטר חמור קל מהם, שהם פדיונם קדוש, והוא פדיונו חולין (רא"ש בכורות א יא; טושי"ע יורה דעה שח א ט).⁶

בכור אדם מותר בגיזה ועבודה, שנאמר (דברים טו יט): לֹא תַעֲבֹד בְּכֹרֶךָ, אבל אתה עובד בבכור אדם (ספרי שם; בכורות ט ב).

הגיזה

הגיזה האסורה בקדשים היא אפילו כשאין לו שום הנאה מהגיזה (ראה רא"ש בכורות א יא, וכסף משנה מעילה ב טז, בשם הר"י קורקוס), ואפילו שאין בגיזה שום פרוטה (ראה שיטה מקובצת בכורות יד א).

שיעור הגיזה שחייבים עליה מלקות כתבו ראשונים שהוא כדי רוחב הסיט כפול, שלא יהיה חמור משבת (רמב"ם מעילה א ז. וראה ערך גוזז על שיעור סיט כפול), ואינו לוקה אלא אם גזז שיעור זה מבהמה אחת (מנחת חנוך תפד).⁷

התולש מבהמת קדשים אינו כגוזז⁸ (בכורות כה א). בירושלמי נחלקו אמוראים אם חייב או פטור (ירושלמי שבת ז ב). הלכה שפטור (רמב"ם מעילה א ז), אבל מדרבנן התלישה אסורה בקדשים, גזירה משום גזיזה (תוספות בכורות כד ב ד"ה והיינו; רא"ש בכורות ג ח).

גיזה הסותרת השוחט תולש את השיער מכאן ומכאן לעשות מקום לסכין, ובלבד שלא יזיזו ממקומו (משנה בכורות כד ב; רמב"ם מעילה א יא; טושי"ע יו"ד שח א), אלא יניחו מסובך עם הצמר מכאן ומכאן, כדי שלא יאמרו גיזה עושה בקדשים (רש"י בכורות שם ד"ה ובלבד).

יש סוברים שהתירו לו לתלוש אפילו במתכוין, הואיל ותולש אינו כגוזז (פירוש א' בתוספות בכורות ד"ה והיינו; טושי"ע יורה דעה שח א); ויש חולקים וסוברים שמדרבנן אסור לתלוש במתכוין אף לצורך השחיטה, אלא מפנה השיער לכאן ולכאן, ואם נתלש שלא במתכוין נתלש, ובלבד שלא יהיה בדרך שבוודאי יתלש, ש"פסיק רישיה ולא

4. או: תִּזְבַּח וְאָכַלְתָּ, אין לך בהם היתר אלא משעת זביחה ואילך (איכא דאמרי בבכורות שם). אף איסור עבודה למדים מכאן, כמו גיזה, ששניהם שוים (שיטה מקובצת בכורות שם). 5. פרה-אדומה (ראה ערכו) הגוזזה ועובד בה אינו לוקה, אבל מדרבנן אסורה בגיזה ועבודה (בכורות כה א); ויש סוברים שאף איסור דרבנן אין בה (רא"ש פרה ב ח). כשנפדת הפרה יוצאת לחולין להיגזז ולהיעבד (בכורות שם). אף עגלה-ערופה (ראה ערכו) אינה בכלל הלאוין של גיזה ועבודה (תוספתא פרה ב ה, ורא"ש פרה ב ג). 6. וראה ערך פטר חמור שלהלכה שפטר חמור אסור בהנאה אותו שיער אסור בהנאה. יש מהראשונים שכתב שלר' יהודה (בכורות י ב) פטר חמור יש בו איסור גיזה ועבודה מהלאוין של לא תעבוד ולא תגזז (פי' הריב"ן למכות כא ב ד"ה והן מוקדשין). 7. הגוזז

בהמת קדשים שמתה, כתבו אחרונים שאינו עובר, שאין זו קרוייה גיזה, ואין הבהמה קרוייה בקר וצאן (מנחת חנוך שם). 8. אפילו התולש דברים שדרכם בתלישה ולא בגיזה, כגון נוצה של עזים (ראה חולין קלו א. וראה ערך גוזז: התולש) - פטור (מהרי"ט אלגזי בכורות ג אות מא). ויש שכתב שבנוצה של עזים חייב על תלישתם (שער המלך יום טוב ג א). 9. ויש מן הראשונים סוברים שהגזז אפילו של קדשי קדשים, כגון עולה תמימה, אינה אסורה מן התורה בהנאה (רא"ש ערלה ג ג. וראה שו"ת נודע ביהודה תניא יורה דעה קצג. וראה מהרי"ט אלגזי ג אות מב; שו"ת משיב דבר יורה דעה נח). 10. ואם היה זה עולה תמימה - הדבר ספק אם דינה כקדשים הבאים לכפרה, כיון שמכפרת על עשה (ראה ערך עולה), או כיון שעיקרה אינה באה לכפרה (ראה ערך הני"ל) יש

ד"ה עיקרו) ויש מפרשים שהפוך העיקר כלפי ראשו וראשו אצל העור (רבנו גרשום) – ורב נתן בר אושעיא אמר כל שאינו מתמעך עם הגיזה (בכורות שם), היינו שאינו שוה עם הגיזה, אלא נראה עולה למעלה (רש"י שם ד"ה שאינו).

להלכה יש פוסקים כריש לקיש (רמב"ם שם; שו"ע שם), ויש מסתפקים בדבר ופוסקים להחמיר כדברי שניהם (רא"ש בכורות ג ו; טור שם).

על גיזה של קדשים שנתערבה כגיזה של היתר, ראה ערך בטול אסורים: בקדשים.

העבודה

העבודה האסורה בקדשים היא כשעושה אותה לצרכו, כגון הרוכב על בהמת קדשים, או הנשען עליה, או שעובר בה את הנהר, או שמקפל עליה את החבל שקושרה בו, או שנותן טליתו עליה, וכיוצא בזה, אבל עבודה שהיא לצרכה, כגון שקשרה בחבל לשמרה אם היתה מורדת (רמב"ם פרה אדומה א ז), או שהוליקה מעיר לעיר וצריך לאוחזה שלא תפנה למקום מרבץ שלה (שבת נב א), או שעשה סנדל על רגלה שלא תחליק ותפול, או שפרש טליתו עליה מפני הזבובים וכיוצא בזה – מותרת, ואין בה משום איסור עבודה (ירושלמי פסחים ו א).

תחב הסכין ששוחט בו את הקרבן בצמרו, או שקשרו בין קרניו, לבבלי הרי זו עבודה בקדשים (פסחים סו ב), וליירושלמי הרי זה נקרא לצורך הקדשים, ואין בזה משום עבודה (ירושלמי פסחים ו א). הלכה שלא יביא סכין עליו, מפני שהוא עובר בקדשים (רמב"ם קרבן פסח א יט).

קדשים שמתו העובר בקדשים שמתו, אין זו עבודה, שאין עבודה לאחר מיתה (רש"י תמורה כד א ד"ה שנראה), אבל יש שאסרו חכמים לעשות בקדשים אף אחר שחיטתם מפני שנראה כעובד עבודה בהם, כגון שאין מפשיטים בהמת קדשים דרך הרגלים שיהיה כל העור שלם לעשות בו נאד או מפוח, מפני שנראה כעובד עבודה בקדשים (בכורות לג א ורש"י; ירושלמי ביצה ג ו), שכשעושה מפוח על הבהמה בעודו מחובר הרי זה נראה כעבודה, אף על פי שאינה עבודה ממש, שהרי לאחר מיתה אין עבודה (רש"י תמורה שם), ר' יוסי בר אבין אמר טעם אחר של חשש עבודה, שאם נתירנו להפשיט דרך הרגלים, שמא יגדל מהם עדרים עדרים, שיבוא להשהותם, ולא ישחטם עד שיוזמנו לו אנשים המבקשים עורות שלמים, ויבוא לידי גיזה ועבודה (גמ' שם ורש"י¹¹).

חליבה החליבה בקדשים, נחלקו בה ראשונים:

- יש סוברים שאסורה משום עבודה (רבינו גרשום בכורות ו ב, ותמורה לא א; הגהות מרדכי שבת טז).
- יש סוברים שאין האיסור אלא משום הדרשה תַּזְבַּח ולא גיזה, כְּשֶׁר ולא חלב (ראה לעיל: הנאת הגיזה), והיינו שאסור להוציא החלב מהם (תוספות מעילה יב ב ד"ה חלב בשם יש מפרשים).
- יש סוברים שמדברנן הוא שאסרו חכמים את החליבה, ועשאוה כמו גיזה ועבודה (פירוש המשניות לרמב"ם מעילה יג א, ורע"ב שם).

והוממו ונשחטו לא גזרו בחטאת ואשם שכיון שצריך לכפרה לא ישהה, אבל בבעל מום כבר לא צריך אותו לכפרה. ¹³ וראה ערך בכור בהמה טהורה: בעל מום, טעם אחר שאין לו ענין לעבודה, וראה שם מחלוקת הראשונים להלכה.

בשעת שחיטתו כשהוא תמים, אחר זריקת הדמים הותרה בהנאה כשם שהותר עורו (רמב"ם בכורות ג יא).

לאחר שחיטת בעל המום שנפדה, לדברי הכל גיזתו מותרת בהנאה, שנאמר בפסולי המוקדשים: תַּזְבַּח וְאָכַלְתָּ כְּשֶׁר פְּכַרְפַּת ה' אֱלֹהֶיךָ אֲשֶׁר נָתַן לָךְ (דברים יב טו), ודרשו: תַּזְבַּח ולא גיזה, כְּשֶׁר ולא חלב, יכול יהיו אסורים לאחר זביחה, תלמוד לומר פְּכַרְפַּת ה' אֱלֹהֶיךָ אֲשֶׁר נָתַן לָךְ (ספרי שם, וראה בכורות לב א, ומהר"ט אלגזיג אות מב), ואפילו מה שנתלש מחיים ואחר כך נשחט, מותר בהנאה מן התורה (ראה סוגיית בכורות שם שלא נחלקו התנאים אלא אם גזרו מדרבנן).

מדברנן, אם יש איסור לאחר שחיטה, או לאחר מיתה, על הצמר שנתלש מחיים מן הבכור אחר שנפל בו מום והתירו מומחה¹¹, נחלקו תנאים: לדעת תנא קמא בין שמת ובין שנשחט – עקביא בן מהללאל מתיר וחכמים אוסרים; לדעת ר' יוסי אם נשחט הכל מודים שהשחיטה מתרת הצמר שנתלש בהנאה, ואם מת – עקביא מתיר וחכמים אוסרים מדרבנן; ולדעת ר' יהודה אם מת הכל מודים שאסורה בהנאה מדרבנן, ולא נחלקו אלא אם נשחט, שעקביא מתיר וחכמים אוסרים, גזירה שמא יבוא להשהותם כדי ליהנות מצמרם שישור, ומתוך כך יבוא לידי תקלה לגוזזו או לעבוד בו (בכורות כה ב, כו א, ורבנו גרשום ורש"י שם כה ב; ראב"ד עדיות ה ו).

הלכה כר' יהודה (גמ' שם כו א) וכחכמים, שאפילו נשחט אסורה הגיזה בהנאה עולמית, בין שתלש באיסור ובין שתלש בהיתר, כגון לעשות מקום לסכין לצורך השחיטה (ראה לעיל: הגיזה), ובין שנשר מאליו (רמב"ם בכורות שם ומעילה א י; טוש"ע יורה דעה שח א). במה דברים אמורים בבכור ומעשר בהמה, אבל בשאר הקדשים, כגון צמר של חטאת ואשם ועולה שתלש או שנשר מהם אחר שנפל בהם מום, נחלקו ראשונים: יש סוברים שדינם כבכור ומעשר, וגיזתם אסורה עולמית, גזירה שמא יבוא להשהותם מפני צמרם, ויבוא לידי איסור גיזה ועבודה (רש"י כו א ד"ה התולש¹²); ויש סוברים שכל מה שיתלש מן שאר הקדשים אחר שנפל בהם מום הרי הוא מותר בהנאה, כל שלא תלש בידו, ואם תלש בידו – אסור גם בשאר הקדשים (רמב"ם מעילה שם, וראה אור גדול למשניות בכורות ג ד בדעתו. ומשמע מלשון הרמב"ם שבשאר קדשים מה שנשר ממילא במום מותר אף קודם שנשחט).

גיזה לאחר סיתה וכל זה בשיער שנתלש מבעל המום מחיים, אבל הגיזה המחוברת לבהמה בשעת שחיטתו, אחר שהותר בשרו להיאכל כהלכה, הותר הצמר המחובר אליו אף מדרבנן, שהשחיטה מתירתו כבשרו (רמב"ם בכורות ג יא; טוש"ע שח א).

לא היה הצמר מחובר לגמרי, אלא שהיה בו צמר מדובבל שנתלש מן העור ומסובך עם שאר הצמר ואינו נופל – את שנראה עם הגיזה מותר, ואת שאינו נראה עם הגיזה אסור (משנה בכורות כה ב ורש"י; רמב"ם בכורות ג יב; טוש"ע שח ב), היינו שכשיגזזנו לאחר שחיטה יהיה שוה עם שאר הגיזה, ואינו נראה כפורש ממנה – מותר, ואם יצא חוץ יותר מדאי וניכר לכל שמובדל הוא מן הגיזה, הרי הוא כמי שנשר לגמרי קודם שחיטה (רש"י בכורות שם ד"ה ושאינו). ונחלקו אמוראים: ר' אלעזר אמר ריש לקיש כל שעיקרו הפוך כלפי ראשו נקרא אינו נראה עם הגיזה (גמ' שם כו ב) – היינו שכפול באמצעותו ושני ראשים נראים בחוץ (רש"י שם

לחוש שמא ישהה אותה (בכורות שם ב; רמב"ם שם). ¹¹ ואין הבדל בין תלשו בידים או שנשר מאליו, שלעקביא שמתיר כשנשחט אפילו אם תלשו בידים אחר שהתירו מומחה מותר, ולחכמים אפילו שנשר מאליו אסור (גמ' שם כו ב, וראה תוספות כה ב ד"ה התולש). ¹² וראה לעיל שנשר בתמימותם

בשפופרת אין זו מלאכה, אלא טורח הרביעה עצמה, וזה עושה הבהמה מעצמה ולא האדם (חתם סופר שו"ת יורה דעה שה)¹⁴; ויש מהראשונים סוברים שלא משום עבודה הוא שאסרו כל איסור הרביעה, אלא גזרה שמא יגדל ממנו עדרים עדרים ויבוא לידי תקלה של גיזה ועבודה (פירוש שני בנמוקי יוסף מועד קטן שם).

סמיכה הסמיכה בקרבנות, מכיון שצריכה להיות בכל כחו של סומך (ראה ערך סמיכה), הרי זו עבודה (חגיגה טז ב), אלא שהתורה התירה (טורי אבן חגיגה שם ד"ה משום). לכן נשים שאינן בסמיכה (ראה ערך אשה: במקדש) – כשהן סומכות, לדעת הסוברים נשים סומכות רשות (ראה ערך ח"ל: קיומה במצוות שפטורה) כדי לעשות להן נחת רוח, אסור להן לסמוך בכל כחן, שהרי זו עבודה בקדשים, אלא אומרים להן הקילו ידיכן (חגיגה שם); והוא הדין לכל אלה שהתורה מיעטה מסמיכה, כגון בכור ומעשר ופסח ועבד וסומא (לקוטי הלכות לבעל חפץ חיים מנחות צג א. וראה ערך סמיכה על הפטורים הללו). ויש שכתבו שלא אמרו שהנשים אסורות בכל כחן אלא כשסומכות על קרבן שאינו שלהן, אלא של בעליהן, אבל בקרבן שלהן כשם שהתורה הטילה חובה על אנשים כך נתנה רשות לנשים לסמוך בכל כחן (קרבן אהרן ויקרא פרק ב פרשתא ב, ושער המלך מעשה הקרבנות ג ח, וראה שם בארוכה).

• ויש חולקים לגמרי על איסור החליבה וסוברים שחליבה מותרת בקדשים, ואין האיסור אלא על החלב באכילה ובהנאה, מדרשת בשר ולא חלב (תוספות חולין לו א, ובכורות כה א, ומעילה יב ב. וראה ערך גדולי הקדש: גידולי בעלי חיים, על איסור ההנאה של החלב).

הרבעה אין מרביעים לא בבכור ולא בפסולי המוקדשים (מועד קטן יב א; רמב"ם מעילה א ט), היינו שאין אוחדים את הבהמה להביא עליה זכר שעושה בה מלאכה (רש"י מועד קטן שם), ומכל מקום רבים הסוברים שאין זו עבודה ממש, ואין האיסור אלא מדרבנן (שיטה מועד קטן שם, בשם הרי"י ח"א; משנה למלך מעילה א ט; פרי מגדים אורח חיים תקלו אשל אברהם ס"ק ב).

יש שכתבו שאין האיסור אלא כשהנקבה היא ההקדש, שבה היא נעשית העבודה, אלא שמכיון שהאדם אינו עושה העבודה, אלא הזכר הרובע, והאדם רק גורם שתיעשה העבודה, לכן אף זה אין האיסור אלא מדרבנן, אבל אם הזכר הוא ההקדש אינו אסור אף מדרבנן (משנה למלך מעילה שם), או שלא אסור בזכר אלא להכריחו בעל כרחו, שהוא נראה כעבודה (פרי מגדים שם); ויש שכתבו שאדרבה עיקר העבודה היא בזכר הרובע ולא בנקבה, ומכל מקום אף בזכר אין זו מלאכה מן התורה, שאפילו אם מכניס כמכחול

נטילת נכסי אדם ממנו בחזקת יד

הפרקים:

- איסורו;
- גדרו;
- השבת הגזלה;
- תשלומי גזלה;
- כשמת הגזלן;
- טענת הרי שלך לפניך;
- בקרקעות עבדים ושטרות;
- כשאין הגזל ידוע;
- גזל מדבריהם;
- המותרים משום גזל.

סיכום תמציתי

איסורו

כל הגזול את חברו שוה פרוטה עובר בלא תעשה, ונמנה בין הלאוין. אין לוקים על לאו זה. אסור לגזול כל שהוא מדין תורה. אבל על לאו של לא תגזול אינו עובר אלא בשוה פרוטה. אם הוא דבר שאין איש שיקפיד עליו – מותר. אסור לגזול אפילו על מנת לשלם דבר יפה ממנו. אפילו אם הוא בסכנת נפש, ובא לגזול את חברו כדי להציל את נפשו – אסור לו לגזול, אלא אם כן דעתו לשלם, שאז מותר, שאין לך דבר העומד בפני פיקוח נפש. הפוסקים נחלקו אם יוצאים ידי חובה במצה גזולה ידי מצות אכילת מצה, ולכן לכתחילה לא יקח מצה כזו.

גדרו

איזהו גזול, זה הלוקח ממון האדם בחזקה. במה דברים אמורים שלוקח בגלוי ובפרהסיא, אבל אם לקח בסתר, אין זה גזול אלא גנב. השולח יד בפקדון – בין ששלח יד בעצמו, בין על ידי בנו או עבדו ושלוחו – הרי זה גזול.

השבת הגזלה

כל הגזול חייב להחזיר את הגזולה עצמה. במה דברים אמורים כשהגזולה לא נשתנית והרי היא כמו שהיתה, אף על פי שנתייטשו הבעלים ממנה, אבל אם נשתנית הגזולה ביד הגזול, אף על פי שעדיין לא נתייטשו הבעלים ממנה, קנאה בשינוי, ומשלם דמיה לבעלים.

וכן אם מכרה הגזול או נתנה במתנה, אף על פי שלא נשתנית הגזולה, אינה חוזרת מיד הלוקח או מקבל המתנה, אם

את הבהמה, שאין איסור להניח בהמות קדשים שלא ירביעו, אלא האדם בעצמו אסור לו לעשות מעשה. גזל. 1. ה טור תנד – תפו.

14. וראה שם שמצדד לומר שאם הזכר חולין והנקבה הקדש אפילו איסור דרבנן אין. עוד כתב שמותר להכניס זכר בכור בעדר, אף על פי שסופו להרביע

נתייאשו הבעלים. אבל המנהג להחזיר את הגזלה, אפילו אחר יאוש ושינוי רשות, אלא שהנגזל מחזיר את דמיה ללוקח.

תשלומי גזלה

אבדה הגזלה או נשתנית – משלם דמיה, ואינו משלם אלא הקרן בלבד, ולא כפל כדין גנבה. הגזלן הוא אחד מאבות נזיקין, ואם נאבדה הגזלה או נשתנית – חייב לשלם ממיטב נכסיו, אם הוא משלם בקרקע. כל הגזלנים משלמים כשעת הגזלה.

כשמת הגזלן

הגזול ומת – אם הגזלה קיימת, ועדיין לא נתייאשו הבעלים ממנה, הרי היורשים חייבים להחזירה; ואם נתייאשו הבעלים והגזלה קיימת, נחלקו אמוראים בדבר, והלכה שהיורשים חייבים להחזירה.

כשאין הנגזל ידוע

הגזול אחד מחמשה ואינו יודע מאיזה מהם גזל, וכל אחד מהם תובע ואומר אותי גזל, נחלקו תנאים ופוסקים בדינו: יש אומרים שמניח גזלה בפניהם בבית דין ויאמר: בררו של מי הוא ויטול, ומסתלק מן הדין, ויניח בידו את הגזלה עד שיבוא אליהו; ויש אומרים שצריך לשלם לכל אחד ואחד את דמי הגזלה.

גזל מדבריהם

יש דברים שמצד הדין אינם קנינו ממש של הנגזל, ולכן מן התורה אין בהם משום גזל, אבל חכמים אסרו משום גזל, כגון מציאת חרש שוטה וקטן.

ישנם דברים שהם קנין גמור של הנגזל, אלא שאופן הנטילה ממנו אין בו משום גזל מן התורה, וחכמים אסרו משום גזל: החמסן, והמשחקים בקוביא.

המותרים משום גזל

דברים שאין אדם מקפיד עליהם אין בהם משום גזל.

יש מקרים שהתירו משום גזל בתורת תקנה: מחנה היוצאת למלחמת הרשות מותרים בגזל עצים יבשים.

איסור

האיסור כל הגזול את חברו שוה פרוטה עובר בלא תעשה, שנאמר: וְלֹא תִגְזֹל (ויקרא יט יג. רמב"ם גזלה א א). איסור זה נמנה בין

הלאוין (ספר המצוות לא תעשה רמה; סמ"ג לאוין קנז; חינוך רכט).

ויש מהראשונים שכתב שאינו נמנה ללאו בפני עצמו, שלא זו אמור על עושה שכן שכיר, ואת הלאו בגזל למדים מרבית ואונאה (ראה סמ"ג בסימנים שבראש הספר).

מלקות אין לוקים על לאו זה, שהרי הכתוב ניתק לעשה, שאם גזל חייב להחזיר, שנאמר: וְהָשִׁיב אֶת הַגְּזֻלָּה אֲשֶׁר גָּזַל (ויקרא ה כג) – זו מצות עשה, ולא-הנתיק-לעשה אין לוקים עליו (ראה ערכו).

ואפילו אם שרף את הגזלה אינו לוקה, שהרי הוא חייב לשלם דמיה, וכל לאו הניתן לתשלומים אין לוקים עליו (רמב"ם גזלה א א; חינוך רכט), לפי שאין אדם לוקה ומשלם, שאין עונשים אדם בשני עונשים (כסף משנה סנהדרין יח ב, בדעת הרמב"ם), ומכיון שהתורה חייבתו בתשלומין (ראה להלן: תשלומי גזלה), ממילא אינו לוקה (מים חיים לבעל פרי חדש סנהדרין שם; פני יהושע בבא מציעא סא ב)².

תיקון האיסור הגזול אינו בכלל מַעֲוָת לֹא יוֹכֵל לְתַקֵּן (קהלת א טו), כיון שיכול הוא להחזירו ויתקן את החטא (חגיגה ט א ורש"י ד"ה ויתקן).

וכתבו הראשונים, שאם השיב את הגזלה לא עבר על הלאו של לא תגזול (רמב"ן בבא מציעא כו ב, ובמלחמות שם). ויש שכתבו שמכאן ולהבא הוא שאינו עובר, אבל מה שעבר על הלאו קודם – כבר עבר (בעל המאור שם, בדעת רב יהודאי גאון).

השיעור אסור לגזול כל שהוא מדין תורה (רמב"ם גזילה א ב; טושי"ע

2. וראה ערך בית דין, אם דנים דיני גזלות בזמנינו.

חושן משפט שנט א, וסמ"ע שם סק"ב), לפי שחצי שיעור אסור מן התורה (מגיד משנה גניבה א ב; סמ"ע שם; חינוך רכט. וראה ערך חצי שיעור).

אבל על לאו של לא תגזול אינו עובר אלא בשוה פרוטה, שהתורה לא תחייב אלא בדבר שבממון, ופחות משה פרוטה אינו נקרא ממון (חינוך שם. וראה ערך כסף).

ויש מפרשים, שאינו עובר על לאו של לא תגזול מפני שאמרה תורה וְהָשִׁיב אֶת הַגְּזֻלָּה, כל שחייב בהשבון נקרא גזלה, ופחות משה פרוטה אינו חייב בהשבון (ראה להלן: חיוב השבה). אבל מכל מקום אסור מפני שיש לו צער לישראל בשעת מעשה, לפיכך גזל הוא (רש"י סנהדרין נז א ד"ה צערא; רשב"א בבא קמא קה א).

דבר שלא מקפידים אם הוא דבר שאין איש שיקפיד עליו – מותר. ולכן מותר ליטול מחבילה או מגדר קש לחצוץ בו שינוי, אלא שממדת חסידות אף זה אסור (רשב"א בבא קמא קה א; מגיד משנה גזלה א ב, בשם יש מפרשים; שו"ע חושן משפט שנט א), שאילו היה עושה כן כל אחד נמצאת החבילה כולה כלה, והגדר נהרסה (ירושלמי דמאי ג ב; רשב"א שם).

לגזול כדי לשלם אסור לגזול אפילו על מנת לשלם דבר יפה ממנו, לפי שנאמר: חֲבֹל יָשִׁיב רָשָׁע גְּזֻלָּה יְשָׁלֵם (יחזקאל לג טו), אף על פי שגזלה משלם – רשע הוא, ואפילו משלם יפה ממנו (בבא קמא ס ב; רא"ש בבא קמא ו יב; טושי"ע חושן משפט שנט ב).

במה דברים אמורים כשאין התשלומים מזומנים בידו, אלא לכשיזדמן לו ישלם ביפה ממנו, שאז יש לחוש שמא לא יהיה לו אחר כך במה לשלם (סמ"ע שם ס"ק ו, ח); אבל אם התשלומים מזומנים

שהיא אזהרה שלא ישתדל במעשה להגיע אל הדבר שהוא מתאוה (ספר המצות לא תעשה רסו; רמב"ם גזילה א ט"ב), וזה שגזל עבר על כולם (רמב"ם שם יב; טושי"ע שם יב).

ואין לוקים אף על לאו של לא תחמוד, לפי שאין בו מעשה (רמב"ם שם ט); ויש אומרים לפי שהוא לאו הניתן לתשלומים (ראב"ד בהשגות שם) ³.

הנאה אסור ליהנות בדבר הגזול, כשדוע בודאי שדבר זה הוא מהגזלה עצמה. כיצד, אם ידע שבהמה זו גזולה – אסור לרכוב עליה, או לחרוש בה, ואפילו לאחר שנתיאשו הבעלים (רמב"ם גזילה ה ב; שו"ע חו"מ שס"ב); ויש מי שמתיר אחר יאוש (טור חו"מ שם).

וכן אם גזל דקלים ועשה מהם גשר, אסור לעבור עליו, וכן כל כיוצא בזה (רמב"ם שם ג; טושי"ע שם) ⁴.

מצה גזולה הפוסקים נחלקו אם יוצאים ידי חובה במצה גזולה ידי מצות אכילת מצה:

- יש אומרים שאינו יוצא ידי חובתו אם היתה מצה גזולה, לפי שנאמר במצה: לָחֶם עֲנִי (דברים טו א), ונאמר בחלה: וְהָיָה בְּאֶכְלֶכֶם מִלֶּחֶם הָאֶרֶץ (במדבר טו יט), מה לחם האמור בחלה משלכם, אף לחם האמור במצה משלכם (פסחים לח א).

- יש סוברים שיוצא בה ידי חובה, כיון שבשעה שלעסה – קנאה בשינוי מעשה, ונמצאת שהיא שלו (ריטב"א סוכה לה א).

- יש אחרים מצה גזולה, מפני שהיא מצה האסורה לו, והרי זו מצוה הבאה בעבירה (רמב"ם חמץ ומצה ז; שו"ע אורח חיים תנד ד ולבוש שם; שאגת אריה צד), ואף על פי שקנה לפני בליעתו, מכל מקום התחלת המצוה בלעיסה, והיא באה בעבירה (מקור חיים תנד סק"א). וכן אמרו: מצה גזולה אסור לברך עליה (ירושלמי שבת ג א). ואף בליל שני שביום טוב של גלויות אינו יוצא בה (שאגת אריה צח).

אבל הגזול חטים ועשה מהן קמח, או גזל קמח ועשה ממנו מצה – יצא, כיון שקנה בשינוי משעת עשייתה, ואינו חייב להשיב אלא דמים (שו"ע או"ח תנד ד). ומכל מקום יש אחרים לברך עליה (רמ"א שם; חק יעקב שם סק"ו); ויש חולקים וסוברים שצריך לברך (מגן אברהם תקמ"ט סק"ב; מקור חיים תנד סק"ג. וראה ביאור הלכה תנד ד"ה ע"ח), ולכן לכתחילה לא יקח מצה כזו (משנה ברורה תנד סקט"ז).

גדרו

סחוטו איזהו גזול, זה הלוקח ממון האדם בחזקה, כגון שחטף מידו מטלטלים, או שנכנס לרשותו שלא ברצון הבעלים ונטל משם כלים, או שתקף בעבדו ובבהמתו ונשתמש בהם, או שירד לתוך שדהו ואכל פירותיה וכל כיוצא בזה, הוא גזול, כענין שנאמר: וַיִּגְזַל אֶת הַחֲנִית מִיַּד הַמִּצְרִי (שמואל ב כג כא. רמב"ם גזלה א ג; טושי"ע חו"מ שנט ז). במה דברים אמורים שלוקח בגלוי ובפרהסיא, אבל אם לקח בסתר, אין זה גזול אלא גנב (רמב"ם גנבה א ג. וראה ערך גנבה).

גם אם לא נטלו מידו או מרשותו ממש, כגון שראה אבדה שנפלה מחברו ונטלה לפני יאוש על מנת לגזלה, עובר משום לא תגזול,

בירו, כיון שהם יפים מן הדבר שלוקח, זכות היא לבעל החפץ, ומזכה אותו לבעלים על ידי אחר, שהרי זכין לאדם שלא בפניו (ראה ערכו. רא"ש שם; טור חו"מ שנט ב, בשמו; שו"ע שם, בשם יש מי שאומר).

ודוקא אם ידוע שזכות היא לו, כגון דבר העומד להימכר, אבל מחפצי ביתו – לא (טור שם בשם הרא"ש). ונחלקו האחרונים בדבר:

- יש סוברים שדוקא כשדוע בבירור שעומד להימכר, אבל אם אין ידוע בודאי, הרי זה חמס (ראה ערך חמס), אף על פי שנותן דבר יפה ממנו, שאדם רוצה בקב שלו מתשעה קבין של חברו (שו"ע חו"מ שנט סק"ד; באור הגר"א שם סק"ג).

- יש סוברים שכל שאין הדבר מחפצי ביתו מסתמא אינו מקפיד, ועומד למכור למי שנותן לו יותר משוויו, ואין צריך שיהיה ידוע דוקא שעומד להימכר, שהרי באנשי דוד לא אמרו ראשונים אלא שלא היו מזומנים, אבל לא אמרו מחמת שלא היה ידוע שעומד להימכר (ט"ז חו"מ שנט ב; קצות החושן שם סק"א).

- יש סוברים שאפילו אם לא זיכה את הממון לבעלים על ידי אחר, יכול ליקח דבר העומד להימכר על מנת לשלם (חידושי רבי עקיבא איגר חו"מ שנט ב, בשם הראב"ד); ואפילו רוצה לשלם את שוויו בלבד יכול ליטול שלא מדעתו (מחנה אפרים גזלה ה, שלוחין כ). ולא אמרו שיזכה לו על ידי אחר ושיתן לו יפה יותר ממה שלקח אלא כשאינו רוצה לשלם לו בדמים אלא בסחורה אחרת (מחנה אפרים שם).

- ויש חולקים על כל זה וסוברים שאפילו התשלומים בעין בידו אינו יכול ליקח של חברו, אפילו על מנת לשלם דבר טוב ממנו, והוא חמסין (ים של שלמה בבא קמא ו כז; ט"ז שם. וראה באור הגר"א חו"מ שנט סק"ג).

אם הבעלים שם ואומרים שהם רוצים יותר בשלהם, לדברי הכל אסור בכל אופן (סמ"ע חו"מ שנט סק"ד).

החוטרה כל הגזול את חברו שוה פרוטה כאילו נוטל נשמתו ממנו, שנאמר: כִּן אֲרָחוֹת כָּל בָּצַע בָּצַע אֶת נַפְשׁ בְּעָלָיו (משלי א יט. בבא קמא קט א; רמב"ם גזלה א יג; שו"ע חו"מ שנט א). ולא נפשו בלבד, אלא אף נפש בניו ובנותיו, שנאמר: וְאָכַל קִצְיָרָךְ וְלִחְמְךָ יֵאָכְלוּ בְּנֶיךָ וּבָנוֹתֶיךָ (ירמיה ה יז. בבא קמא שם).

וחמור עונשו של גזל יותר מכל איסורים שבתורה, שכן מצינו בדור המבול שעברו על הכל, ולא נחתם גזר דינם אלא על הגזל (שאלות נח ד).

כפיקוח נפש אפילו אם הוא בסכנת נפש, ובא לגזול את חברו כדי להציל את נפשו – אסור לו לגזול (בבא קמא ס ב; טושי"ע חו"מ שנט ד), אלא אם כן דעתו לשלם, שאז מותר, שאין לך דבר העומד בפני פיקוח נפש (רא"ש ומאירי בבא קמא שם; טושי"ע שנט ד, וסמ"ע סק"י).

לא תחטור מלבד הלאו של גזלה עובר הגזולן אף על לאו של וְלֹא תִתְאָוֶה בֵּית רֵעֶךָ שְׂדֵהוּ וְגו' וְכָל אֲשֶׁר לְרֵעֶךָ (דברים ה יח), שהיא אזהרה שלא יתאוה בלב דבר שהוא של חברו, שאין תאוה אלא בלב בלבד (רמב"ם גזלה א י).

ועובר אף על לאו של לא תחמדם בית רעך (שמות כ יד. וראה ערכו),

3. וראה מנחת חינוך רכ"ט סק"ח, שמצדד לומר שאם נשרפה הגזלה, אף על פי שאינו לוקח על לאו של לא תגזול, מפני שניתן לתשלומים, מכל מקום ילקח משום לא תחמוד, שהרי לאו זה לא ניתן לתשלומים. וראה אחיעזר א כב,

שחולק, משום שאף בגזלה עיקר האיסור של לא תחמוד הוא החמדה, וזה אין בו מעשה. וראה ערך לא תחמוד. 4. וראה ערך בן נח, על איסור גזל בתורת אחת משבע מצוות בני נח. וראה ערך גזלן, על האיסור ליהנות מן הגזול.

ה (כב) ונאמר אחר כך: וְהָשִׁיב אֶת הַגְּזֹלָה (שם כג), הרי שקמה ברשותו משעת הכחשה עד שיעשה השבה⁶.

המעכב פקדון המעכב פקדון ולא כפר בו אלא שלא החזירו, אפילו נתכוין לגזול ועשה מעשה, כל זמן שלא עשה מעשה קנין כהגבהה ומשיכה אינו כלום, וברשות בעליו עומד (שו"ת מהרי"ט חו"מ פח).

והמעכב פקדון ולא נתכוין לגזולו – אינו כגזולן כלל, ואינו חייב באונסין (קצות החושן רצד סק"א).

שואל שלא מדעת השואל שלא מדעת בעלים, נחלקו תנאים אם הוא כגזולן:

ר' יהודה אומר שאינו אלא שואל; וחכמים אומרים שהוא גזולן (בבא בתרא פח א), וקנה את הגזלה להתחייב בה עד שתבוא ליד בעלים כדין השבת גזלה (רש"י שם ד"ה דמר).

הלכה כחכמים (בבא מציעא מג ב; רמב"ם גזלה ג טו; טוש"ע שנט ח).

שוכר שלא מדעת השוכר שלא מדעת הבעלים, אם אין הדבר עומד להשכיר, הרי הוא כגזולן, אבל אם הוא עומד להשכיר, אינו גזולן; אלא אם כן מיחו בו בני ביתו ואמרו שבעל הדבר צריך לו, שאז הרי הוא כשואל שלא מדעת, שגזולן הוא (שו"ת תרומת הדשן שטז; רמ"א חו"מ שח ז).

ובדבר העומד להשכיר אינו חייב באונסים, אבל אם הבעלים רוצים הם יכולים לתבוע את הפחת או את השכר (קצות החושן שח סק"ג; נתיבות המשפט שם סק"ד).

נמשכון החוטף משכון מיד הלוח שלא ברשות בית דין, הרי זה גזולן, אף על פי שהוא חייב לו; ואין צריך לומר אם נכנס לבית חברו ומשכנו שהוא גזולן, שנאמר: בַּחוּץ תַּעֲמֹד (דברים כד יא. רמב"ם גזילה ג טז; טוש"ע חו"מ שנט ו)⁷.

ויש חולקים וסוברים שאין הממשכן שלא ברשות נעשה גזולן אלא אם כן נמצא שלא היה חייב לו כלום, אבל אם הוא חייב לו אלא שלא היה לו רשות בית דין למשכנו – אינו כגזולן (ראב"ד בהשגות שם).

גזל כד לאנד אף הגזול על מנת לאבד נקרא גזולן; ולכן הזורק מטבע של חברו לים, כל שלקחו בידו הרי הוא גזולן, וחייב בהשבה (בבא קמא צח א; ש"ך חו"מ שפ"ו סק"ח).

וכן אם הוציאו לסטים בהמה כדי לאבדה, הרי הם חייבים באחריותה כדין גזולן (סמ"ע חו"מ שצו סק"ו; ש"ך שם סק"א).

כשוגג גזולן בשוגג נחלקו האחרונים אם הוא כגזולן:

• יש סוברים שאף על פי שמזיק נתרבה לחיוב אפילו בשוגג (ראה ערך אדם המזיק), אין הגזולן והגנב דומים למזיק, כיון שלא הזיקו את גוף החפץ, ולא מצינו שנתרבה שוגג בדין גזולן; ולכן אם לקח חפץ של חברו ונתנו לאחר, והיה סבור שאותו החפץ הוא של האחר, הרי הוא פטור; וכן דיין שטעה ונתן הממון לחברו – פטור מלשלם, שאין תורת גזולן עליו, כיון שהוא שוגג (קצות החושן כה סק"א).

• ויש סוברים שאף בשוגג חייב הגזולן אם נתכוין לקנות את הדבר, ואף על פי שלא נתכוין לגזול, וכגון הלוקח מן הגנב, ולא

מלבד בטול העשה ועברת הלאו של השבת אבדה (בבא מציעא כו ב; רמב"ם גזלה ואבדה יא ב, יד ו; טוש"ע חו"מ רנט א), שכוין שהדבר עומד ברשות בעלים ראשונים, כמי שנטלו מחברו הוא (ריטב"א בבא מציעא שם).

עושה בא ממון חברו לתוך ידו ברצון הבעלים, וכשתבעו כבש הממון אצלו בחזקה ולא החזירו, כגון שהיו לו ביד חברו הלואה או שכירות, וחברו תובען ואינו יכול להוציא ממנו, מפני שהוא אֵלם וקשה, אין זה גזול אלא עושה (רמב"ם גזלה ד. וראה ערך עושה)⁵.

בפקדון השולח יד בפקדון – בין ששלח יד בעצמו, בין על ידי בנו או עבדו ושלוחו – הרי זה גזולן. ואף על פי שלא חסר ממנו כלום, אלא נטל הפקדון ממקום למקום ברשותו כדי לשלוח בו יד, הרי פקדון זה גזלה בידו, ונעשית הגזלה ברשותו כדין כל הגזלנים (רמב"ם גזילה ג יא; שו"ע חו"מ רצב ח).

אינו נעשה גזולן על ידי שליחות יד אלא אם כן יש עמה מעשה קנין בפקדון, כגון הגבהה או משיכה וכיוצא; אבל בלא מעשה קנין, אף על פי שהדבר עומד ברשותו ונתכוין לחסרו ולהחזיקו לעצמו, אינו גזולן, כיון שהפקדון עדיין ברשות בעל הפקדון (שיטה מקובצת בבא מציעא מא א, בשם ריטב"א ורשב"א; שו"ת מהרי"ט ב חו"מ פח).

מעשה גולה • יש סוברים שכמו ששולח יד בפקדון צריך מעשה, אף גזולן גמור אינו אלא על ידי מעשה, ולכן אם בא לרשותו דבר של חברו, אף על פי שנתכוין לגזולו, אינו נעשה גזולן עד שיעשה מעשה כדי לעכב את הדבר ברשותו (קצות החושן שמח סק"ב).

• ויש מוכיחים מדברי הראשונים שאין הגזולן צריך מעשה, ואפילו היתה הבהמה רבוצה בחצרו – אם כיון לזכות בה, הרי הוא חייב כגנב (שו"ת דבר אברהם א כא. וראה מחנה אפרים גזלה יב).

כופר בפקדון הכופר בפקדון – אם היה ברשותו בשעה שכפר, הרי זה גזולן עליו; אבל אם לא היה ברשותו בשעה שכפר, אין הוא כופר בפקדון, אלא רוצה להשתמט אותה שעה עד שיוכל להביא ולהשיב את הפקדון (בבא קמא קה ב; רמב"ם גזלה ג יד; טוש"ע רצד א).

• וכתבו הראשונים שכופר בפקדון שהוא גזולן הוא רק כשכפרו בבית דין (רי"ף ורא"ש בבא מציעא ה ב; רמב"ם גזלה ג יד; סמ"ג עשין עג; מאירי בבא קמא קה ב).

• ויש שלא הזכירו שהכפירה תהיה בבית דין (טוש"ע שם, וכך משמע בשו"ת הרשב"א ב שסט).

• ויש שכתבו שלדברי הכל אין הכפירה עצמה צריכה להיות דוקא בבית דין, אלא שאם כפר שלא בבית דין יוכל לומר שלא נתכוין לכפור בפקדון אלא לשטות בו; אבל אם ראינו שהכפירה היתה בענין שלא שייך לומר שכיוון להשטות, אלא שניכר שכוונתו היתה לכפור פקדונו, אפילו שלא בבית דין הרי זה כופר בפקדון, שנעשה גזולן (שו"ת מהר"ם לובלין פא).

ואין הכופר בפקדון צריך שיעשה מעשה קנין כדי שיקרא גזולן, אלא כיון שהדבר עומד ברשותו והוא כפר – נעשה גזולן מיד. ואף על פי שהדבר בא לידו בהיתר, למדנו מהכתוב שנעשה גזולן מיד כשכפר בו אפילו אם לא שלח בו יד, שנאמר: וְכָחַשׁ בָּהּ (ויקרא

ד י, שגזרת הכתוב היא בכופר בפקדון שנעשה גזול בלי מעשה קנין. 7. ראה ערך גזולן: פסולו לעדות, אם נפסל לעדות.

5. וראה עוד תשב"ץ בזהר הרקיע לאו כט. 6. וראה שיטה מקובצת בבא קמא קה ב, בשם הרא"ש. וראה דברי חיים דיני גנבה י; אבן האזל גנבה ב טו,

הפוסקים נראה שבכל ענין פטור מלהשיב (מנחת חינוך קל סק"ד).

• יש מצדדים שאם גזל פחות משהו פרוטה ולא ידעו הבעלים, הרי זה אמנם של הבעלים, כיון שלא ידעו למחול, אלא שמכל מקום אינו חייב להחזיר מפני שאינו ממון (מנחה אפרים גולה א).

• יש מן הראשונים שכתב שאף על פי שאם תבעו בדין אין בית דין נזקקים לפחות משהו פרוטה, מכל מקום הגזלן לא קנאו. ולכן ערבה גזולה פסולה למצות ארבעה מינים, אף שאינה שוה פרוטה, ואינה חשובה גזלה אצל הנגזל, שמכל מקום אינה שלו, ופסולה משום גזלה (תוס' רי"ד סוכה מא ב. וראה ערך נטילת לולב).

• יש מן הראשונים שסוברים שאפילו גזל פחות משהו פרוטה מצוה להשיב, אלא שאין עברת גזלה גמורה בידו (מאירי בבא קמא קא א).

לא השיב הכל גזל הרבה והחזיר את הכל חוץ מפחות משהו פרוטה, חייב להחזיר גם את השאר (רמב"ם גזילה ז יא; ושו"ע חו"מ שסו ג; תוספות יום טוב בבא קמא ט ו). ואף על פי שהוא פחות משהו פרוטה יש עליה מצות השבה, כיון שמתחילה גזל יותר משהו פרוטה, ועדיין לא החזיר כולו (סמ"ע חו"מ שסו סק"ז).

ויש סוברים שאינו חייב להשיב כיון שבשעת הגזלה לא היתה שוה פרוטה, ולכן אם גזל שלש אגודות שוות שתי פרוטות, והחזיר לו שתיים מהן – אינו חייב להחזיר את השלישית (תוס' בבא קמא קא א ד"ה אמר רבא).

מקום ההשבה הגזול את חברו בישוב והחזיר לו במדבר, הרשות ביד הנגזל להחליט אם לקבל את הגזלה, שאם רצה נוטל אותה, ואם לאו אומר לו איני נוטל אלא בישוב, שמא יארע לה אונס כאן (בבא קמא קיא א, וברש"י ד"ה לא; רמב"ם גולה א ז; ושו"ע חו"מ שסו ד), והרי היא ברשות הגזלן ובאחריותו עד שיחזירנה לו בישוב, וכן בדמי הגזלה (רמב"ם שם); אבל אם נתרצה הנגזל לקבל – יצא הגזלן ידי חובת השבה, ואינו חייב אפילו אם גזלה מן הנגזל אחר כך במדבר (בית יוסף שם).

אם מחזירה בישוב, אפילו אינו באותו מקום שגזלו – יצא (טור שלחן ערוך שם).

הכליע הגזול את חברו והכליע לו בחשבון, כגון שלקח ממנו **נחשבו** מקח לאחר זמן, וכשנתן לו הדמים הוסיף עליהם מעות הגזלה והכליע בחשבון, שהיה בוש לומר הרי גזלתך (בבא קמא קיא ב ורש"י ד"ה והכליע); אם נתן לו לתוך כיסו – יצא, שאדם עשוי למשמש בכיסו בכל שעה, ובודאי מנה זה אחריו המעות שבכיסו ומצא יותר מדמי המקח, והכיר שהחזיר לו; ואם נתן לתוך ידו של הנגזל – לא יצא, שיש לומר שהשליך לתוך תיבתו ולא מנאם (בבא קמא שם ורש"י ד"ה אדם וד"ה הא).

ואפילו אם נתן בכיסו יש הבדל בין מחזיר לכיס שהיו בו מעות מקודם, למחזיר לכיס שלא היו בו מעות (בבא קמא שם). ונחלקו הראשונים בפירושו:

• יש אומרים שבכיס שיש בו מעות עשוי למשמש ולמנות, ולפיכך יצא אם החזיר שם; אבל בכיס שאין בו מעות אין דרכו למשמש, ולא יצא כשהחזיר לשם (רי"ף בבא קמא שם; רמב"ם גזילה א ח).

• יש אומרים להיפך, שבכיס שיש בו מעות לא יצא, אלא אם כן יודע הנגזל כמה מעות היו לו בכיסו מקודם, אבל בכיס שאין בו מעות הרי יודע הוא שלא היו לו מעות אחרות שם, ולכן יצא (רש"י שם ד"ה אית; רא"ש בבא קמא י לג; טור חו"מ שנה).

ידע שדבר זה גנוב חייב; אבל אם לקחו ולא נתכוין להוציא מרשות אחרת לרשות עצמו, כגון שהיה סבור שהוא שלו, או של אביו שהניח לו בירושה – אינו כגזלן, שהרי לא נתכוין כלל להוציא מרשות הבעלים; ואפילו אם אכל את הדבר מחמת שחשב שהוא שלו אינו כגזלן (מנחה אפרים גזילה ז).

השבת הגזלה

החויב כל הגזול חייב להחזיר את הגזלה עצמה, שנאמר: **וְהָשִׁיב אֶת הַגְּזֻלָּה אֲשֶׁר גָּזַל** (ויקרא ה כג. רמב"ם גולה א ה; ושו"ע חו"מ שס א), ומצות עשה היא זו (ספרא ויקרא דבורא דחובה יג; רמב"ם שם), ונמנית במנין העשין (ספר המצות עשה קצד; סמ"ג עשין עג; חינוך קל).

ואף על פי שהעמידה תורה את הגזלה ברשותו של גזלן לתשלומי דמיה, לענין תשלומים בלבד העמידה, שלא יוכל לומר נאנסה; אבל אם היא קיימת אצלו, והוא בא לעכבה ולומר: דמים אני מחזיר לך, אין שומעים לו (רש"י סנהדרין עב א ד"ה ולא היא וד"ה אבל). וכן אמרו שהגזלן אינו יכול להקדיש את הגזלה, לפי שאינה שלו (בבא קמא סט א).

שנוי במה דברים אמורים שחייב להשיב החפץ עצמו, כשהגזלה לא נשתנית והרי היא כמו שהיתה, אף על פי שנתיאשו הבעלים ממנה, ואף על פי שהגזלן מת והרי היא ביד בניו, הגזלה עצמה חוזרת לבעליה (רמב"ם גזילה ב א. וראה ערכים: יאוש; שינוי רשות). אבל אם נשתנית הגזילה ביד הגזלן, אף על פי שעדיין לא נתיאשו הבעלים ממנה, קנאה בשינוי, ומשלם דמיה לבעלים (רמב"ם שם; ושו"ע חו"מ שס ה. וראה ערך שנוי). ודין תורה הוא זה, שנאמר: **וְהָשִׁיב אֶת הַגְּזֻלָּה אֲשֶׁר גָּזַל**, מה תלמוד לומר אשר גזל, אם כעין שגזל – יחזיר, ואם לאו – משלם דמיה (בבא קמא סט א; רמב"ם גזילה ב ב).

שנוי רשות וכן אם מכרה הגזלן או נתנה במתנה, אף על פי שלא נשתנית הגזלה, אינה חוזרת מיד הלוקח או מקבל המתנה, אם נתיאשו הבעלים, שהלוקח ומקבל המתנה קנאה ביאוש ושינוי רשות (רמב"ם גזילה ב ג; ושו"ע חו"מ שסא ד).

אבל המנהג להחזיר את הגזלה, אפילו אחר יאוש ושינוי רשות, אלא שהנגזל מחזיר את דמיה ללוקח (רמב"ם חו"מ שסח א; ושו"ע הרב גזלה וגובה יא).

תקנת השבים אדם שגזל קורה ובנאה בבנין, הואיל ולא נשתנית, מדין תורה צריך להרוס את כל הבנין ולהחזיר את הקורה לבעליה; אבל מפני תקנת השבים תיקנו חכמים שיהיה נותן את דמיה, ולא יפסיד כל הבנין (גיטין נה א; רמב"ם גזילה א ה; ושו"ע חו"מ שס א. וראה ערך תקנת השבים).

פחות מפרוטה הגזול את חברו פחות משהו פרוטה, אף על פי שעבר על איסור (ראה לעיל: האיסור), אינו בתורת השבת גזלה (רמב"ם גזילה א ו; ושו"ע חו"מ שס ב). ונחלקו המפרשים בדבר:

• יש מפרשים שהטעם הוא שפחות משהו פרוטה הנגזל מוחל (רש"י סנהדרין נו א ד"ה צערא; חינוך מצוה קל). ולפי זה יש מהאחרונים שמצדדים לומר שאם גזל מחרש שוטה וקטן שאינם בני מחילה, או שהנגזל עומד וצווח שאינו מוחל, יהא חייב בהשבה גם בפחות משהו פרוטה; וכן בגנבה שהנגנב אינו יודע שנגנב ממנו שימחול, יהא חייב להשיב; אלא שמסתימת דברי

השברים לעצמו, ומשלם את דמיו, אבל כשאין לו מעות יוכל לשלם בשברים (נמוקי יוסף בבא קמא יא א, בשם הרמ"ה; רמ"א חו"מ שד ה).

רצו הנעלים רצו הבעלים ליטול הכלי השבור – נוטלים, והגזלן כלי משלם את הפחת, שזו תקנה היא לבעלים; ואם לא רצו – הרשות בידם (רמב"ם גזלה ב טו; טוש"ע חו"מ שד ה, שסב יג). ונחלקו הדעות בדבר:

- יש מהראשונים מצדדים לומר שאין הדברים אמורים אלא כשאין שם שינוי גמור שקונה, שבשינוי שקונה אין הבעלים יכולים לתבוע את הגזלה שנשתנית (הרב המגיד שם, וראה חידושי רבי חיים הלוי שם).

- ויש שכתבו שאין הדברים אמורים אלא כששברו בידים (ב"ח שם).
- ויש מהאחרונים שמסבירים את הדברים אף בשיש שם שינוי גמור, כיון שמן הסתם אין הגזלן רוצה לקנות השברים, לפיכך יכולים הבעלים ליטול אותם כרצונם, וכמו שאמרו ביאוש שאם אין הגזלן רוצה לקנות אינו קונה (מחנה אפרים בהגהותיו לרמב"ם שם. וראה ערכים: יאוש; שנוי).

- ויש שכתבו שאין הדברים אמורים אלא כשאין לגזלן מעות ורוצה לשלם במטלטלים, שיכולים הבעלים לומר: כיון שאין אתה משלם מעות כדיננו, על כל פנים תן לנו משברי כלים שלנו (סמ"ע חו"מ שסב ס"ק כג. וראה ט"ז חו"מ שד ה, ובאור הגר"א שם ס"ק יג שדחו את דבריו).

- ויש חולקים וסוברים שאין הדבר תלוי כלל ברצון הבעלים, ובכל מקרה אינם יכולים לקחת את הכלי השבור (ים של שלמה בבא קמא א כט; באור הגר"א שם).

כשעת הגזלה כל הגזלנים משלמים כשעת הגזלה (בבא קמא צג ב; רמב"ם גזילה ב א; טוש"ע חו"מ שד ה, שסב א). שאם גזל עצים ועשאו כלים, צמר ועשאו בגדים, משלם דמי עצים וצמר, ואין חייב להחזיר לו כלים ובגדים, שקנה אותם בשינוי (בבא קמא שם ורש"י ד"ה הגזל).⁹

ולא בשינוי בלבד נאמרו הדברים אלא אף לענין יוקר וזול, שאם הוקרה הגזלה או הוזלה, משלם הגזלן כשוויה בשעת הגזלה (בבא מציעא מג א).

שגר בידים במה דברים אמורים כשאבדה הגזלה מאליה, כגון שמתה או נשברה וכל כיוצא בזה, אבל אם שברה הגזלן או שאכלה הרי הוא מתחייב בשעת שבירה ואכילה חיוב חדש, שהרי אילו היתה הגזלה קיימת היתה חוזרת בעין כמות שהיא, ונמצא שעכשיו בשבירתו ואכילתו הוא גזלן, ולפיכך משלם כאותה שעה שנשברה או נאכלה אם הוקרה (בבא מציעא מג א, ורש"י ד"ה דאי; בבא קמא סה א).

לפיכך הגזלן חבית יין מחברו, והרי היא שוה דינר בשעת הגזלה, והוקרה אצלו ועמדה בארבעה דינרים – אם שבר או שתה אותה, או מכרה, או נתנה במתנה אחר שהוקרה – משלם ארבעה כשעת הוצאה מן העולם; נשברה מאליה או אבדה, משלם דינר; היתה שוה בשעת הגזלה ארבעה, ובשעת הוצאה מן העולם הוזלה ואינה שוה אלא דינר, משלם ארבעה כשעת הגזלה, בין ששברה

• ויש אומרים שלא יצא אלא אם כן היו שני התנאים ביחד: כשהחזיר בכיס שיש בו מעות, וידע מנינם מקודם; אבל לא ידע מנינם, או שהחזיר בכיס שאין בו מעות – לא יצא (המחבר בחו"מ שנה א).⁸

תשלומי גזלה

החיוג אבדה הגזלה או נשתנית – משלם דמיה (תוספתא בבא קמא (ליברמן) י מ; בבא קמא סו א; רמב"ם גזלה א ה; טוש"ע חו"מ שס א), בין שהודה מפי עצמו, בין שבאו עדים שגזל (רמב"ם שם; טוש"ע שם). ואינו משלם אלא הקרן בלבד (רמב"ם שם), ולא כפל כדין גנבה (סמ"ע שם סק"א).

חובת התשלומים נלמדת מכלל הכתוב וְהָשִׁיב אֶת הַגְּזֻלָּה אֲשֶׁר גָּזַל, שאם אינה כעין שגזל אינו חייב להשיב הגזלה עצמה אלא דמיה (בבא קמא סו א).

מייטב הגזלן הוא אחד מאבות נזיקין (ראה ערכם), ואם נאבדה הגזלה או נשתנית – חייב לשלם ממיטב נכסיו, אם הוא משלם בקרקע (בבא קמא ד ב, ה א; רי"ף ורא"ש ונמוקי יוסף שם; ש"ך חו"מ שנט סק"א).

רבי שמעון, שדורש בכל מקום טעמי המקראות (ראה ערך טעמא דקרא), אמר ששמים לו בעידית, כדי שיאמר אדם: למה אני גזול, ולמה אני חומס, למחר בית דין יורדים לנכסי, ונוטלים שדה נאה שלי (גיטין מט ב).

נפחת הכלי גזל כלי ושברו או פחתו, וכן נשבר או נפחת מאליו, נחלקו אמוראים בדינו:

שמואל אמר שאין שמים לו את השברים כמה הם שוים בשביל שישלם את הפחת, אלא הגזלן לוקח את השברים לעצמו, ומשלם את כל המחיר של החפץ השלם; ור' אלעזר אמר ששמים את השברים (בבא קמא יא א).

הלכה כשמואל שאין שמין לגזלן, אלא משלם את כל הדמים (בבא קמא יא א).

ונחלקו הראשונים בפירושו:

- יש סוברים שהגזלן לוקח השברים לעצמו, ואינו יכול ליתנם לנגזל, מפני שכבר קנה אותם, וצריך להחזיר לנגזל כל דמי החפץ כמות שהוא שלם (רש"י בבא קמא שם ד"ה אמר; תוס' שם ד"ה אין; רמב"ם גזלה ב טו; רא"ש בבא קמא א יא; טוש"ע חו"מ שד ה, שסב יג). ואף על פי שבכלל הנזיקין יכול לשלם בשוה כסף ואפילו בסובין (ראה ערך נזיקין), בגנב וגזלן גזרת הכתוב היא מ'אשר גזל' שצריך להחזיר או הגזלה עצמה או דמיה דוקא (תוס' ורא"ש שם).

- יש סוברים שלא אמרו אין שמים לגזלן אלא לענין הפסד הפחת, שאם הוזלו משעת שבירה עד שעת העמדה בדין – הפסד הפחת הוא של הגזלן; אבל אם ירצה לשלם השברים לנגזל – יכול לשלם, שאף הגזלן בכלל אבות נזיקין (ראה ערכם), והרי נתברר לשלם אפילו סובין (תוס' בבא מציעא צו ב ד"ה זיל שלים, בשם רשב"ם; מאירי בבא קמא יא א, בשם רוב המפרשים; הגהות אשרי בבא קמא א יא, בשם רשב"ם). ואפילו אם יש לו כסף לגזלן, יוכל לשלם השברים (באור הגר"א חו"מ שד סק"ב, לדעה זו).

- ויש סוברים שאם יש לו מעות לא יוכל לשלם בשברים, אלא לוקח

9. וראה ערך שנוי, על שינוי בידים ושינוי שממילא ושינוי החזר לברייתו ודיניהם.

8. וראה ערך שבועת הפקדון, על גזלן שנשבע לשקר והודה שחייב לשלם קרן וחומש ואשם; ועל חיוב השבתו המשתנה שהוא שונה מחשבה של סתם גזלן.

• סומכוס סובר שפטורים מלשלם (בבא קמא קיב א), כיון שאינם בני דין, ואף על פי שהגזלה קיימת מחוסרת גבייה היא (רש"י שם ד"ה קטנים); ואפילו גזל שדה ונמצאת שאינה שלו, מכל מקום אין מקבלים עדות שלא בפני בעל דין, וקטנים כשלא בפניו הם (רשב"א שם).

• וחכמים סוברים שאף הקטנים חייבים להחזיר את הגזלה (בבא קמא שם).

להלכה נחלקו הראשונים:

• יש פוסקים כחכמים (רא"ש רשב"א שם, ומאירי בבא קמא קיב א; טוש"ע חו"מ שסא ז); וכן אם אין הגזלה קיימת, והניח להם אביהם אחריות נכסים, חייבים לשלם (שו"ע שם). ולא אמרו שאין מקבלים עדים נגד קטנים אלא כשהחפץ הוא מוחזק בחזקת אביהם ואנו באים להוציא ממון מחזקתו, אבל כאן שאינו בחזקת אביהם – מוציאים מהם (רא"ש ורשב"א שם).

• יש פוסקים כסומכוס (שיטה מקובצת בבא קמא שם, בשם הראב"ד והרמ"ה). אלא שיש מהם שסובר שבין במטלטלים ובין בקרקע אין מוציאים הגזלה מהקטנים (ראב"ד שם); ויש מהם שסובר שקרקעות שאין להם עדים שהיו של אביהם – מוציאים מידם, ובמטלטלים בלבד אם היו ברשות אביהם אין מוציאים מידם, לפי שהם בחזקת אביהם, אפילו באו עדים שהם גזל ביד אביהם (רמ"ה בשיטה מקובצת שם).

אכלו את הגזלה אכלו הקטנים את הגזלה לפני יאוש, ואביהם לא הניח אחריות נכסים, אפילו לדעת הסוברים שגדולים חייבים לשלם, הקטנים פטורים, אפילו לדעת חכמים של סומכוס (ראה לעיל), שדבר זה דומה לקטנים שהזיקו שהם פטורים מלשלם (ראה ערך קטן. בבא קמא קיב א).

טענת הרי שלך לפניך

שנוי מועט הגזול בהמה וכחשה כחש שאפשר שיחזור, אומר לו: הרי שלך לפניך ופטור (בבא קמא צו ב; רמב"ם

גזילה ג ד; טוש"ע שסג א).

וכן גזל מטבע ונפסל במדינה זו, והרי הוא יוצא במדינה אחרת (בבא קמא צו א; רמב"ם שם); או שגזל פירות והרקיבו מקצתם (שם צו ב; רמב"ם שם; טוש"ע שם); וכן תרומה ונטמאת, חמץ ועבר עליו הפסח, בהמה ונעבדה בה עברה הפוסלת אותה מלהיקרב על גבי המזבח, כגון שנרבעה או שנעבדה לעבודה זרה, או שנפסלה במום שאינו ניכר, או שהיתה יוצאת להיסקל – בכל אלה אומר לו: הרי שלך לפניך, כיון שדברים אלו אינם נחשבים לשנוי (שם צו ב ורש"י ד"ה ונעבדה וד"ה שנפסלה; רמב"ם שם; טוש"ע שם. וראה ערך היזק שאינו ניכר).

שנוי מרובה אבל גזל בהמה והזקינה, או שכחשה כחש שאינו חוזר, כגון חלאים שאין להם רפואה; או שגזל מטבע ונסדק; או פירות והרקיבו כולם או רובם (סמ"ע חו"מ שסג סק"א); או יין והחמיץ – הרי זה כמי שגזל כלי ושברו, ומשלם כשעת הגזלה (בבא קמא צו ב; רמב"ם גזילה ג ד; טוש"ע שסג א).

מטבע ונפסל גזל מטבע ונפסלו מלכות, שאינו יוצא לא במדינה זו ולא במדינה אחרת, נחלקו אמוראים

בין שנשברה מאליה, וכן כל כיוצא בזה (רמב"ם גזילה ג א-ב; טוש"ע חו"מ שסב י-יא. וראה ערך גנבה).

בגדר תשלומי הגזול שעת שבירה ושתיה נחלקו האחרונים:

• יש סוברים שהוא משלם מדין מזיק (ראה ערך אדם המזיק), שמשום גזול אינו יכול להתחייב אלא כשעת הגזלה, ואין גזול אלא מרשות הבעלים, וכל שיצא מרשות הבעלים אין אחר כך על זה דין גזלה חדשה, אלא שכיון שהחפץ עדיין ממונם של בעלים, הרי הוא חייב מדין מזיק (קצות החושן לד סק"א).

• ויש חולקים וסוברים שחייב מדין גזול, כיון שהגזלה עדיין של הבעלים אפילו לאחר שקנאה הגזול בקנין גזלה, ולפיכך הרי זה כגזולה מחדש, שעדיין היה החפץ של הבעלים אף על פי שאינו ברשותו, ועכשיו הוציאה גם מתורת קנינו (נתיבות המשפט שם סק"ה).

כשמת הגזול

הגזלה קיימת הגזול ומת – אם הגזלה קיימת, ועדיין לא נתייאשו הבעלים ממנה, הרי היורשים חייבים להחזירה (בבא קמא קיא ב); ואם נתייאשו הבעלים והגזלה קיימת, נחלקו אמוראים בדבר:

• יש אומרים שאין היורשים חייבים להחזירה, לפי שרשות יורש היא כרשות לוקח, וקנו היורשים את הגזלה ביאוש ושינוי רשות.

• ויש אומרים שהיורשים חייבים להחזירה, לפי שרשות יורש אינה כרשות לוקח, ולא קנו ביאוש ושינוי רשות (בבא קמא שם).

להלכה שהיורשים חייבים להחזירה (רמב"ם גזילה ב א; טוש"ע חו"מ שסא ז), וחייבים להחזיר מן הדין, ולא משום כבוד אביהם, ולכן צריכים להחזיר אפילו כשאינו ניכר לרבים שהוא גזול (מאירי בבא קמא שם).

אין הגזלה קיימת אם אין הגזלה קיימת, שאכלוה היורשים לפני יאוש, גובה מן היורשים, אבל אם אכלוה לאחר יאוש – פטורים (טוש"ע חו"מ שסא ז).

הניח נכסים הניח ליורשים אחריות נכסים דהיינו קרקע, הרי הם חייבים לשלם (בבא קמא קיא ב; רמב"ם גזילה ה ה; טוש"ע חו"מ שסא ז), בין שהאכילם לאחר יאוש, בין שלא האכילם, ואפילו מכרה או אבדה (רמב"ם שם; טוש"ע שם), לפי שכבר נשתעבדו נכסי אביהם מחיים (רש"י שם ד"ה הכי קאמר).

אבל אם הניח להם מטלטלין – אינם חייבים לשלם, שדמי גזלה חוב הם על הגזול, ואין המטלטלים משתעבדים לבעל חוב (רמב"ם שם).

לאחר תקנת הגאונים שיהא חוב גובה אף מן המטלטלים של היורשים, ואפילו במלוה על פה (על תקנת הגאונים ראה ערכים: נכסי יתומים; מלוה על פה), היורשים חייבים לשלם, בין אכלו בין לא אכלו, בין נתייאשו הבעלים בין לא נתיאשו, בין מן הקרקע בין מן המטלטלין שהניח אביהם (ר"ף ורא"ש בבא קמא קיא ב; רמב"ם גזילה ה ו; טור חו"מ שסא ז וסמ"ע שם סק"י)¹⁰.

יתומים קטנים הניח גזלה לפני יתומים קטנים, והגזלה קיימת, באופן שגדולים חייבים לשלם (ראה לעיל: הגזלה קיימת, שיש אומרים שהחוב רק לפני יאוש; ויש מחייבים גם לאחר יאוש), נחלקו תנאים בדבר:

להעמיד לו בית או שדה כמות שהיו בשעה הגזלה, או ישלם דמי מה שהפסיד (רמב"ם גזלה ט א; טוש"ע שעה ב).

נטלו מהגזלן הגזול שדה מחברו ונגזלה ממנו, שנטלוהו אנשים בכח המלך, אם מכת מדינה היא, כגון שלקח המלך שדות או בתים של כל אנשי המדינה, יכול להחזירה כמו שהיא ולומר לו: הרי שלך לפניך; ואם מחמת הגזלן נלקחה, שלקח רק את השדה שלו, חייב להעמיד לו שדה אחר (בבא קמא קטז ב, ורש"י ד"ה ונטלוהו; רמב"ם גזלה ט ב; טוש"ע חו"מ שעה ג. וראה ערך מסור, על הגזלן שהראה לאנשים על שדה שגזל). ואף על פי שקרקע אינה נגזלת, קנס הוא שקנסוהו חכמים (ירושלמי בבא קמא י ו).

לטובת הגזלן כשם שהקרקע בחזקת הגזלן לחובתו, שהגזלן יכול לומר לו: הרי שלך לפניך, כך היא ברשותו גם לטובתו, שאף על פי שאם גזל מטלטלים ונשתמש בהם אין צריך לשלם לו מה שנהנה, אלא משלם כשעת הגזלה, אם גזל קרקע והשתמש בה הגזלן ואכל פירותיה, צריך לשלם מה שנהנה ממנה (טור ורמ"א חו"מ שעה ב).

וכן הדר בחצר חברו שלא מדעתו, חייב לשלם לו שכרו, אם החצר עשויה להשכיר, כיון שחיסרו ממון (רמב"ם גזלה ג ט; טוש"ע חו"מ שעה ו. וראה ערך זה נהנה וזה לא חסר).

והשוכר בית מראובן ונמצא של שמעון, מעלה שכר לשמעון (בבא קמא כא א; רמב"ם שם ה ג; טוש"ע חו"מ שעה י, שסט ב¹¹).

ברשות הבעלים אין הקרקע נקנית לעולם לגזלן, אלא ברשות בעליה עומדת, שאפילו נמכרה לאלף אנשים זה אחר זה ונתייבשו הבעלים, הרי זו חוזרת לנגזל בלא דמים (רמב"ם גזלה ח יד; טוש"ע חו"מ שעה א); שאף על פי שמטלטלים נקנים ביאוש ושינוי רשות (ראה לעיל: השבת גזלה), קרקע בחזקת בעליה עומדת (סמ"ע שם סק"א¹²). וכל מי שיצאה מתחת ידו חוזר על זה שמכרה לו ונטל ממנו את הדמים, וחוזר המוכר השני על המוכר הראשון, עד שיחזור הלוקח מן הגזלן על הגזלן ויטול ממנו (רמב"ם שם; טוש"ע שם)¹³.

איסור לא תגזול אף על פי שקרקע אינה נגזלת מכל מקום עובר הגזלן בלא תעשה של לא תגזול; ואדם שהשיג גבול רעהו והכניס מתחום חברו לתוך שלו, אפילו מלוא אצבע, אם בחזקה עשה הרי זה גזלן, ואם בסתר הרי זה גנב (רמב"ם גנבה ז יא).

ויש מן הראשונים שסוברים שבגזלת קרקע אינו עובר משום לא תגזול, כיון שקרקע אינה נגזלת, שאי אפשר להזיזה ממקומה (תוס' בבא מציעא סא א ד"ה אלא).

סוכה גזולה הבונה סוכה בחצרו של חברו מדעתו, ואחר כך בא חברו ותקפו והוציאו מסוכתו, הרי זו סוכה גזולה, כיון שאינה עומדת ברשותו של הבונה. שאף על פי שאין קרקע נגזלת, אין זה אלא בקרקע, שהיא בחזקת בעליה עומדת, ולכך אינה נגזלת, אבל הסוכה עצמה נגזלת (תוס' סוכה לא א ד"ה אבל; רמ"א או"ח תרלו ג).

ויש אומרים שכל זה דוקא כשבנה שלא מדעתו של בעל החצר, שאילו בנה מדעתו הרי הבנין עומד ברשות הבונה, והוא בכלל קרקע שאינה נגזלת (מגן אברהם שם סק"ז, לדעת הגהות אשרי. וראה ערך סוכה).

בדינו: רב הונא אמר שיכול להחזירו ולומר הרי שלך לפניך; ורב יהודה אמר הרי זה כנסדק שהיזק גמור הוא, ומשלם כשעת הגזלה (בבא קמא צו א, ורש"י ד"ה היינו).

אף להלכה נחלקו הפוסקים:

יש פוסקים כרב יהודה (רמב"ם גזילה ג ד; טור והמחבר חו"מ שעה א); ויש פוסקים כרב הונא (רא"ש בבא קמא ט י; טור חו"מ שעה ב; רמ"א חו"מ שם, בשם יש אומרים); ואפילו פסלוהו בכל מלכות שבעולם שאינו יוצא כלל, אומר לו: הרי שלך לפניך (ש"ך שם סק"ה, בשם מהרש"ל).

השתמש בגזלה הגזול בהמה ונשא עליה משא, או שרכב עליה, או שחרש או דש בה וכיוצא בזה, והחזירה לבעליה, אף על פי שעבר בלא תעשה, אינו חייב לשלם לו כלום, שהרי לא הפסידה ולא הכחישה (רמב"ם גזילה ג ו; טוש"ע חו"מ שעה ג), ואפילו אם גם בעל הבהמה היה צריך לעשות מלאכה זו ובטלו ממנה (סמ"ע שם סק"ז).

ויש שנסתפקו במקרה שהכחישה כחש החזר, שאילו לא השתמש בה יכול לומר הרי שלך לפניך (ראה לעיל עמוד תעה), אם גם בהשתמש בה יכול לומר כן, או שכשהשתמש חייב לשלם ההפסד (ראה סמ"ע שם סק"ח).

הוחזק לגזול ואם הוחזק אדם זה לגזול או לעשוק או לעשות מעשים אלו פעם אחר פעם – קונסים אותו, ואפילו בחוץ לארץ (ראה ערך דיני קנסות); ושמים את השבח שהשיג הגזלן על ידי הבהמה, ומשלם אותו לנגזל (רמב"ם גזילה ג ו; טוש"ע חו"מ שעה ג).

וכן במקום הפרוץ בגזלות קונסים אותם (שיטה מקובצת בבא קמא צו ב, בשם הרמ"ה).

בקרקות עבדים ושטרות

גזל קרקע הגזול קרקע מחברו ושטפה נהר, נחלקו תנאים בדינו:

• חכמים אומרים שיכול להחזירה כמו שהיא ולומר לו: הרי שלך לפניך. וטעמם הוא שקרקע אינה נגזלת (סוכה לא א, ורש"י ד"ה ורבנן), ולעולם בחזקת בעלים היא עומדת (רש"י ותוס' סוכה ל ב ד"ה וקרקע; רמב"ם גזלה ט א), ואין אחריות הפסדה עליו (רמב"ם שם). ולמדו דבר זה מהכתובים, שמעטו קרקעות מתשלומי חומש ואשם לאחר שבועה (בבא קמא קיז ב).

ויש מן הראשונים שכתבו שהטעם שקרקע אינה נגזלת הוא מפני שאי אפשר להזיזה ממקומה, ולא מן הכתוב למדוהו (תוס' בבא מציעא סא א ד"ה אלא).

• ור' אליעזר אומר שהיב להעמיד לו שדה אחר (בבא קמא קיז ב). וטעמו הוא שקרקע נגזלת (סוכה לא א), ויש עליה תורת גזל כשאר מטלטלים לעמוד בחזקת הגזלן (רש"י סוכה לא א ד"ה ורבנן). הלכה כחכמים, ואינו חייב לשלם את הקרקע אלא אם כן הפסידה בידים, כגון שחפר בה בורות שיחין ומערות, או שקצץ את האילנות, ושיחת את המעינות, והרס את הבנין, שאז חייב

שבמטלטלים צריך הגזול לשלם ללוקח את הדמים שנתן, אבל בקרקע אין תקנה זו. ¹³ וראה ערך יאוש, שיטת מחלוקת אם יש יאוש לקרקע.

¹¹ וראה ערך גרמא בניזקין, על הגזול חצר חברו ולא דר בו, אם חייב לשלם דמים שהפסידו שמחמתו לא יכול להשכירו. ¹² וראה ערך תקנת השוק,

מאיזה מכס, או לאביו של אחד מכס, והם אינם תובעים אותו לומר אותי גזלת, משלם לכל אחד ואחד, כיון שהודה מפי עצמו (בבא מציעא לו א-ב; רמב"ם גזלה ד' י; טוש"ע חו"מ ששה ב).

ודוקא כשבא לצאת ידי שמים, אבל מן הדין אינו נותן אלא גזלה אחת, והם מחלקים ביניהם (גמרא שם; רמב"ם וטוש"ע שם); שהרי אין אחד מהם יודע שנגזל אלא זה בא והודיעם, ולא קנסו חכמים בדבר זה מפני שאין לו תובע (רמב"ם שם).

ויש מצדדים לומר שמן הדין יהא מונח עד שיבוא אליהו, אלא שאם ירצו הם יכולים לחלקה ביניהם (לחם משנה שם).

ויש סוברים שחולקים מן הדין, שאינם יודעים אם נגזלו, ואין כאן רמאי, ואין לקונסם שיהא מונח (ש"ך חושן משפט ששה סק"ג).

גזל מדבריהם

יש דברים שמצד הדין אינם קנינו ממש של הנגזל, ולכן מן התורה אין בהם משום גזל, אבל חכמים אסרו משום גזל:

מצודות מצודות חיה ועופות ודגים, שנפלו החיות לתוך המצודה ואחר כך בא אחר ונטלם, הרי זה גזל מדבריהם, אבל לא מהתורה מפני שעדיין לא הגיעו לידי הזוכה בהם (גיטין נט ב, ורש"י ד"ה מצודות; רמב"ם גזלה ו יב; טוש"ע חו"מ שם ד), והוא שהיתה המצודה בתוך הים, או פרוסה במדבר (רמב"ם זכיה א ג; טוש"ע חו"מ רעג יג).

ואם היו בביכרים של בעלים, הצד מהם הרי זה גזלן (רמב"ם שם; טוש"ע שם), שהרי זה חצר המשתמרת שקנוה הבעלים בקנין גמור (מגיד שם. וראה ערך חצר).

וכן אם היתה המצודה כלי שיש לו תוך ולקח מתוכו, הרי זה גזלן גמור (גיטין סא א; רמב"ם שם ג; טוש"ע שם).

במציאה מציאת חרש שוטה וקטן יש בה משום גזל מדבריהם (גיטין נט ב; רמב"ם זכיה יז יב; טוש"ע חו"מ רע א).

גזר במצודות חיה ועופות ודגים, ובמציאת חרש שוטה וקטן, נחלקו תנאים בגדרו של הגזל:

חכמים אומרים שאין גזל זה אלא מפני דרכי שלום; ור' יוסי אומר גזל גמור (גיטין נט ב).

ולדברי הכל אינו אלא גזל מדבריהם, אלא שלדעת חכמים שהוא רק מפני דרכי שלום אין מוציאים אותו בבית הדין, ולדעת ר' יוסי שהוא גזל גמור מדבריהם, מוציאים אותו בבית הדין (גיטין סא א).

הלכה כחכמים, וכל מי שיש בידו גזל של דבריהם אינו יוצא מידו בדיינים (רי"ף ורא"ש גיטין שם; מאירי שם; רמב"ם זכיה ו טז, יז יב; טוש"ע חו"מ שם ז).

ויש שפסקו כר' יוסי (שיטה מקובצת בבא בתרא עט א, בשם עליות ר' יונה; הגהות מימוניות גזלה שם, בשם ראב"ן).

אפילו לדעת הפוסקים כחכמים, יש שכתבו שמכל מקום מנדים אותו עד שיחזיר (שו"ת הרשב"א א תקא).

בדברים שחכמים אסרו משום גזל גמור ולא מפני דרכי שלום בלבד, יש מהראשונים שסוברים שאף חכמים מודים שיוצא בדיינים (תוס' שבועות מא א ד"ה ולר' יוסי; הגהות מרדכי סנהדרין רמז תשכב, בשם ר"י טוב עלם).

הנאה מקרקע אסור ליהנות מקרקע גזולה, כגון שדה גזולה אסור לעבור בתוכה, או בית גזול אסור ליכנס בו בחמה מפני החמה ובגשמים מפני הגשמים (רמב"ם גזלה ג; טוש"ע שסט ב).

עבדים נחלקו תנאים אם עבדים הם כקרקעות ואינם נגזלים:

• חכמים סוברים שאם גזל עבדים והזקינו משלם כשעת הגזלה.

• ור' מאיר סובר שאומר לו: הרי שלך לפניך (בבא קמא צו ב), שעבדים הם כקרקעות, ועומדים ברשות בעליהם (רש"י שם ד"ה בעבדים).

הלכה שעבדים דינם כקרקעות ואינם נגזלים (בבא קמא שם), וכן פסקו רוב הפוסקים (רמב"ם גזלה ג ד: רא"ש בבא קמא שם, וכך כתב שם בשם הראב"ד והרמ"ה; טוש"ע חו"מ שסג א; ש"ך שם סק"ט, בשם כל הפוסקים).

ויש פוסקים שעבדים נחשבים כמטלטלים והם נגזלים, ואם נשתנו משלם כשעת הגזלה (רי"ף בבא קמא שם; טור חו"מ שסג, בשם הרמב"ם, וראה כסף משנה שם, שכתב שהיתה לו גירסא משובשת)¹⁴.

לא תגזול אף על פי שאין העבדים נגזלים, מכל מקום אם גזל עבר על לא תגזול, אף לדעת הסוברים שבקרקע אינו עובר, לפי שקרקע אי אפשר להזיזה ממקומה, אבל העבד שהוא נד, אף על פי שהוקש לקרקע, עובר עליו (תוס' בבא מציעא סא א ד"ה אלא).

שטרות אף השטרות נתמעטו מדין גזלה כמו קרקעות ועבדים, ולפיכך אם גזל שטר ונשרף – פטור מלשלם, שהוא כאילו לא נגזל, כמו קרקעות שנשרפו מאליהם או נשחתו שהוא פטור (ש"ך חו"מ שפו סק"ג).

ויש סוברים שאם קודם ששרף את השטר הגביהו – נעשה עליו גזלן, וחייב לשלם אף לדעת הפוסקים משום דינא דגרמי בתורת מזיק (ראה ערך גרמא בנויקין; גרמל), מפני שהוא חייב בהשבה (ים של שלמה בבא קמא ט יט; פסקי תוס' שבועות נח).

כשאין הנגזל ידוע

גזל אחד הגזול אחד מחמשה ואינו יודע מאיזה מהם גזל, וכל מחמשה אחד מהם תובע ואומר אותי גזל, נחלקו תנאים בדינו:

• ר' טרפון אומר שמניח גזלה ביניהם ומסתלק (יבמות ק"ח ב), ולא שיוציאנה מידו ויקחו כולם וילכו, כי שמא יקח זה שאינו שלו, ואחר כך יתברר מי הוא הנגזל, אלא תהא הגזלה מונחת בידו עד שיתברר הדבר, וסילוק זה הוא סילוק הדין, שניח גזלה בפניהם בבית דין ויאמר: בררו של מי הוא ויטול, ומסתלק מן הדין, ויניח בידו את הגזלה עד שיבוא אליהו (בבא מציעא לו ב, ורש"י ד"ה אמר); ויש מפרשים שמניח את הגזלה ביד בית דין ומסתלק (שיטה מקובצת בבא מציעא שם, בשם הראב"ד).

• ר' עקיבא אומר שצריך לשלם לכל אחד ואחד את דמי הגזלה (יבמות שם).

אף להלכה נחלקו הראשונים:

• יש פוסקים כר' עקיבא, אלא שכל אחד ואחד נשבע שזה גזלו, ואחר כך משלם לכל אחד ואחד (רי"ף ורא"ש בבא מציעא לו ב; רמב"ם גזלה ד ט; טוש"ע חו"מ ששה א).

• ויש פוסקים כר' טרפון (בעל המאור בבא קמא קד א; שיטה מקובצת בבא מציעא לו ב, בשם הראב"ד)¹⁵.

גזל אחד משנים אמר לשנים: גזלתי מאחד מכם ואיני יודע

14. וראה ראב"ד בהשגות גזלה ט א. 15. וראה ערך גזל הרבים, מה הדין

כשאין הנגזל ידוע והוא גזל הרבים.

כגון מפסגי אילנות ומפסגי גפנים, דהיינו כשיש בהם יותר מדאי ענפים קוצץ אחת מבינתיים; ומנכשי זרעים, שנוטל ירקות שביניהם; ועודרי ירקות, שכשהן תכופות יותר מדאי נוטל אחת בינתיים כדי שיהא מקום להרחיב ולהתפשט – בזמן שבעל הבית מקפיד עליהם, יש בהם משום גזל; ואם אין בעל הבית מקפיד עליהם, מותרים משום גזל (תוספתא בבא קמא (ליברמן) יא יח; בבא קמא קט ב ורש"י ד"ה מפסגי וד"ה ועודרי)¹⁶.

גזל היתר האחרונים נחלקו בגדר ההיתר של דבר שאינו מקפיד: • יש סוברים שהיתרו הוא בתורת הפקר, שהרי זה כאילו הפקירו בעל הבית (שו"ת נודע ביהודה קמא אבן העזר נט. וראה נחל יצחק חו"מ ו), ולכן אין היתר רק אם הבעלים לא מקפידים לאף אדם, שאם מקפיד על אחד הרי זה בבחינת הפקר לעניים ולא לעשירים.

• ויש סוברים שהיתרו הוא בתורת מתנה, שהרי זה כמו שחונן ונותן דבר מועט לכל מי שיטול שלא מדעתו (אבני מלואים כח ס"ק מט), ולכן גם אם אינו מקפיד לזה – מועיל.

בן ותלמיד בן שהיה אוכל משל אביו או משל רבו, קוצץ ונותן פרוסה לבנו ולבתו ולעבדו של אוהבו, ואינו חושש משום גזלו של בעל הבית, שכך נהגו (תוספתא בבא קמא (ליברמן) יא ד).

אשה אשה הטוחנת בשל בעלה ונותנת דבר לחברתה – הרי זה גזל (חולין ו ב), שאף בדבר מועט יש בו משום גזל, כל שאינו לצדקה, שנזח הוא לבעל (רשב"א שם).

ויש אומרים שאין זו גזלה, שאין הבעל מקפיד על אשתו בדבר מועט (תוס' שם ד"ה אשת)¹⁷.

קנס יש דברים שחכמים התירו משום גזל לפי שקנסו את בעל הבית:

• כל המקלקלים ברשות הרבים, כגון המוציא תבנו וקשו לרשות הרבים, מותרים משום גזל (בבא קמא ל ב; רמב"ם גזלה ו ה. וראה רמב"ם נזקי ממון יג יד וטושי"ע חו"מ תיד א).

• חתול רע שהורג את הקטנים אין בו משום גזל (רמב"ם גזלה טו יז)¹⁸. **תקנה** יש מקרים שהתירו משום גזל בתורת תקנה:

מחנה היוצאת למלחמת הרשות מותרים בגזל עצים יבשים (תוספתא עירובין (ליברמן) ב ו; עירובין יז א), אף על פי שיש בהם משום גזל אצל אחרים (רש"י שם ד"ה הכא. וראה ערך מלחמה על פרטי ההיתר)¹⁹.

ויש סוברים שלעולם אין גזל מדבריהם יוצא בדיינים (שו"ת הרדב"ז שם, בדעת הרמב"ם ועוד).

יוני שובך יוני שובך ויוני עלייה יש בהם משום גזל מפני דרכי ועליה שלום (בבא מציעא קב א), לפי שהם באים לשובך משל הפקר, והשובך והעלייה לא קנו אותם לבעלים בתורת חצר (ראה ערכו), הואיל ואינם משתמרים בהם (שו"ע הרב ה הלכות הפקר ו); שלפעמים הם יוצאים משם, ולא סמכה דעתו של בעל השובך עליהם, ולכן אין בהם מן התורה משום גזל, וחכמים אסרו שלא יבואו לידי קטטות ומריבות, שכל אחד מחזיק את היונים הנמצאים בשוכו לשלו; אבל יונים שחוזרים תמיד לשובכם, יש בהם גזל גמור מן התורה כמו כל העופות שברשותו של אדם (ערוך השלחן שע ב).

חמסן ומשחק בקוביא ישנם דברים שהם קנין גמור של הנגזל, אלא שאופן הנטילה ממנו אין בו משום גזל מן התורה, וחכמים אסרו משום גזל:

• החמסן, והוא הלוקח קרקע או מטלטלים שלא ברצון הבעלים, אף על פי שנתנו את הדמים, הרי זה גזל מדבריהם (רמב"ם עדות י ד; טושי"ע חו"מ לד יג).

ויש סוברים שאם לקח בעל כרחו של בעל החפץ, אף על פי שנתן לו דמים, הרי זה גזל מהתורה, ולא אמרו שאם נתן דמים הוא חמסן, והגזל מדבריהם, אלא כשכפהו עד שנתרצה למכור, שאף על פי שהמכירה קיימת (ראה ערך אונס: אונס במכירה) – עבר על איסור מדבריהם (שיטה מקובצת בבא מציעא ה ב, בשם תוס' מורו; לבוש מרדכי בבא קמא לא יב, בדעת הרמב"ם. וראה באור הגר"א חו"מ רה סק"א. וראה ערך גזל, בנוגע לפסולו לעדות, וראה ערך חמסן).

• המשחקים בקוביא, והם אלו שמשחקים בעצים, או בצרורות, או בעצמות וכיוצא בהם, ועושים תנאי ביניהם שכל הנוצח את חברו באותו שחוק יקח ממנו סכום כסף – יש מהראשונים שכתבו שהרי זה גזל מדבריהם, אף על פי שברצון הבעלים לקח, והאיל ולקח ממון חברו בחנם דרך שחוק והיתול, הרי זה גזל מדבריהם (רמב"ם עדות י י; המחבר בשו"ע חו"מ לד ב); ויש חולקים וסוברים שאין בזה משום גזל כלל, ואף על פי שפסולים לעדות, הרי זה משום שאינם עוסקים בישובו של עולם (טור ורמ"א חו"מ שם. וראה ערך אסמכתא: המשחק בקוביא, וראה ערך גזל, באור השיטות).

המותרים משום גזל

אינו מקפיד דברים שאין אדם מקפיד עליהם אין בהם משום גזל.

גזל הגוי

איסור גזל מאדם שאינו מישראל

תְּהִיָּה לוֹ (ויקרא כה מח), ודרשו שלא ימשכנו ויצא (ספרא בהר ו ט; בבא קמא קיג ב), דהיינו שלא יוציאווהו בית דין מיד הנכרי בכח אלא בגאולה (רש"י שם ד"ה שלא).

• רב הונא ואמוראים אחרים אמרו מנין לגזל הגוי שהוא אסור,

משום גזל מפני שהפקיעו חכמים את ממנו והפקירו אותו לכל מי שזוכה בו. ¹⁹ וראה ערך תקנות יהושע, על דברים המותרים משום גזל שעל מנת כן הנחיל יהושע את הארץ. **גזל הגוי** 1. ה טורי' תפז – תצה.

האיסור

דעת באיסור גזילת הגוי נחלקו תנאים:

האוסרים • ר' שמעון בשם ר' עקיבא אומר שאיסור גזל הגוי נלמד ממה שכתוב בעבד עברי הנמכר לנכרי: אַחֲרֵי נִמְכַּר גֵּאֻלָּהּ

¹⁶ וראה בערך אסורי הנאה לגבי איסורי הנאה אם יש בהם משום גזל. ¹⁷ וראה ערכים אבדה, יאוש, על דברים שאין בהם משום גזל בתורת אבדה שנתיאשו הבעלים ממנה. ¹⁸ וראה ערך הפקר בית דין, על דברים שאין בהם

אבל בגנבה לא נאמר 'רעך', ויש בה לאו גם כשגונב מנכרי (חוט המשולש יז, לדעה זו. וביים של שלמה וחכם צבי שם, אינם מחלקים ביניהם).²

האוסרים • יש מן הראשונים שסוברים שאף לאומרים שגזל נכרי **מזיבנו** אסור, אין איסורו אלא מדבריהם (רש"י סנהדרין נז א ד"ה ישראל³; חידושי הר"ן סנהדרין נז א, לדעת הרמב"ם; כסף משנה גזלה א ב, לדעת הרמב"ם; ים של שלמה בבא קמא י כ), אם מפני חילול השם (רש"י סנהדרין שם; וראה רמ"א אה"ע כח א); או בשביל שירחיק עצמו מן הכיעור והדומה לו, ויאכל וישתה משלו, ולא ירגיל עצמו בגנבה וגזלה (ים של שלמה שם).

• ויש מן הראשונים שסוברים שבמקום שיש חילול השם אסור מן התורה לדברי הכל, אפילו לדעת האומרים שגזל נכרי מותר (תוס' בבא מציעא פז ב ד"ה אלא).

דעת המתיירים ויש מן הראשונים שפוסקים שגזל נכרי מותר, וכן גנבת נכרי במקום שאינו יודע שהרי זה כטענות, ואפילו איסור מדבריהם אין שם (יראים השלם קכד⁴; שער אפרים ב, בדעת רש"י והרמב"ן).

ולפיכך יש פוסקים שאם קידש אשה בגזל, או בגנבת נכרי – הרי היא מקודשת (רמ"א אה"ע כח א, בשם מהרי"ו קלח), לפי שלדעתם גזל נכרי מותר, ואינו חייב להחזירו אלא משום חילול השם (רמ"א שם); אבל רבים מכריעים שאינה מקודשת, לפי שגזל הגוי אסור מן התורה (ש"ך חו"מ שמח סק"ב; חלקת מחוקק אה"ע כח סק"ג; בית שמואל שם ס"ק ה-ו; באור הגר"א חו"מ שמח סק"ח).

חילול השם חמור גזל הגוי מגזל ישראל, מפני חילול השם (תוספתא בבא קמא (ליברמן) י טו, והביאו בסמ"ג לאוין קנב). והגזול את הגוי ונשבע לו ומת, אינו מתכפר לו; ואף אם יחזיר ליורשיו יש חילול השם אצל אביו (תוספתא שם, ובפירוש מגן אברהם שם); ואף לדעת הסוברים שגזל נכרי מותר אמרו בירושלמי שרבן גמליאל גזר על גזילת גוי שתהא אסורה משום חילול השם (ירושלמי בבא קמא ד ג).

יש סוברים שכל הגזול את הגוי במקום שהגוי יודע את הדבר הרי הוא עובר גם על לאו של וְלֹא תִחְלְלוּ אֶת שֵׁם קִדְּשִׁי (ויקרא כב לב), מלבד איסור גזל של גוי שהוא מן התורה, והוא פסול לעדות ולשבועה לדברי הכל, שהרי הוא רשע של חמס (שו"ת חכם צבי כו. וראה ערך גזל).

וכל המשקרים לגוים וגונבים מהם הם בכלל מחללי השם, שיאמרו הגוים אין תורה לישראל, והכתוב אומר: שְׁאֲרִית יִשְׂרָאֵל לֹא יַעֲשׂוּ עֲוֹלָה וְלֹא יִדְּבְרוּ כָזָב וְלֹא יִמָּצֵא בְּפִיהֶם לְשׁוֹן תַּרְמִית (צפניה ג יג. סמ"ג לאוין ב, עשין עד).

גוים יש שכתב שכל שהוא מהעמים הגדורים בדרכי הדתות **שזמנינו** ועובדי האלהות על איזה צד, אף על פי שאמונתם רחוקה מאמונתנו מכל מקום הוא כישראל גמור לכל הדברים הללו (מאירי בבא קמא לו ב, והביאו בשיטה מקובצת שם).

ויש חולקים וסוברים שגם גוי שאינו עובר אליילים כיון שאינו בכלל אחיך הוא בכלל ההיתר של הפקעת הלוואתו (בית יוסף חו"מ רסו א; שו"ת חתם סופר קובץ תשובות צ; שו"ת מהרש"ם ה מא, בשם כל הפוסקים), וכך המנהג לפסוק בבתי הדינים (שו"ת מהרש"ם שם).

שנאמר: וְאָכַלְתָּ אֶת כָּל הָעַמִּים אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ נָתַן לְךָ (דברים ז טז) – בזמן שהם מסורים בידך, ולא בזמן שאינם מסורים בידך (בבא קמא קיג ב). יש שפירשו דוקא כשהם מסורים בידך להילחם בהם, כגון שבע אומות, אבל בשאר אומות שהם כבושים תחת ידיך אסור לך לגזול מהם (ים של שלמה בבא קמא י כ).

דעת המתיירים • תנאים אחרים סוברים שגזל נכרי מותר, שנאמר: לֹא תַעֲשֶׂק אֶת רֵעֶךָ – ולא נכרי (ויקרא יט יג. בבא מציעא קיא ב; ירושלמי בבא קמא ד ג). ועוד נאמר: לֹא תַעֲשֶׂק שְׂכִיר עֲנִי וְאֶבְיֹן מֵאֲחֶיךָ (דברים כד יד) – פרט לאחרים, דהיינו גוי (בבא מציעא שם, ורש"י ד"ה פרט). ולמדים משני הכתובים שבין גזל ובין עושק של גוי מותר (גמרא שם).

ויש מן הראשונים שסוברים שלא נחלקו תנאים אלא בגוי המצער לישראל, אבל בשאינו מצער לדברי הכל אסור (סמ"ג לאוין קנב; הגהות מיימוניות גנבה ז סק"ב).

• ויש אומרים שלדעת הסוברים גזל גוי מותר, למדנו מהכתוב: עֶמֶד וַיִּמָּדֶד אֶרֶץ רָאָה וַיִּתֵּר גֹּזִים (חבקוק ג ו) – ראה שבע מצות שקיבלו עליהם בני נח, כיון שלא קיימו עמד והתיר ממונם לישראל (ראה בבא קמא לח א). הרי שהתירה התורה ממונם לישראל, וגזילו מותר (יראים השלם קכד; מראה הפנים לירושלמי בבא קמא ד ג).

ויש מפרשים בלימוד זה, שלא התירה התורה אלא בנוזקין בלבד, שאם הוזק שור ישראל לשור גוי – פטור, ואם שור גוי הוזק לשור של ישראל, בין תם בין מועד משלם, נזק שלם (תוס' בבא קמא שם ד"ה עמד); לפי שראה שאכזרים הם, וחשודים אף על שבע מצות שמצווים עליהם, וכל שכן שאין מצירים בצרת אחרים, לפיכך קנסם הכתוב כדי שישמרו שוריהם (שיטה מקובצת בבא קמא לח א, בשם ר' יהונתן).

ההלכה הלכה שאסור לגזול או לעשוק כל שהוא אפילו מגוי עובד עבודה זרה (רמב"ם גזלה א ב; סמ"ג לאוין קנו; טוש"ע חושן משפט שנט א), והלכה רווחת היא: כל גזל גוי אסור (תשובות הגאונים שערי צדק ד א), ואיסור זה הוא מן התורה (ים של שלמה בבא קמא י כ, לדעת רמב"ם וסמ"ג וטור; ש"ך חו"מ שמח סק"ב; נתיבות המשפט שם סק"א; חלקת מחוקק אבן העזר כח סק"ג; בית שמואל שם סק"ה; באור הגר"א אה"ע כח א, חו"מ שמח סק"ח), ואפילו הוא גוי המצער (סמ"ג לאוין קנו; הגהות מיימוניות גנבה ז סק"ב).

האיסורים כל הגונב מן הגוי עובר בלא תעשה (רמב"ם גנבה א א; **מהתורה** טוש"ע חו"מ שמח ב); וכן עובר בלאו של לא תגזול כשגזל את הגוי (ים של שלמה בבא קמא י כ, בדעת הרמב"ם; חוט המשולש יז, בדעתו).

וכן אם מדד לו או שקל בחסר עובר בלא תעשה של לא תַעֲשֶׂשׁ עֹל בְּמִשְׁפָּט בְּמִדָּה בְּמִשְׁקָל וּבְמִשְׁנָה (ויקרא יט לה. רמב"ם גנבה ז ח; טוש"ע חו"מ רלא א. וראה ערך מדות ומשקלות).

ויש סוברים שעל גזלה אינו עובר בלאו, לפי שנאמר לא תַעֲשֶׂק אֶת רֵעֶךָ וְלֹא תִגְזֹל (ויקרא יט יג) – למעט את הנכרי; אלא שמכל מקום אסור מן התורה מהלימוד של וחשב עם קונוהו או ואכלת את כל אויבך (ראה לעיל), והם אינם לאוין אלא איסורי עשה (שו"ת חכם צבי כו; חוט המשולש יז, לדעת הרמב"ם; ים של שלמה בבא קמא י כ).

ויש שהוסיפו שבגזלה בלבד הוא שאין לאו מהמיעוט של 'רעך',

חוט המשולש יז, שמפרש גם לדעת רש"י שאסור מן התורה. 4. אולם ראה

2. וראה מנחת חינוך רכד סק"ד, מה שהסביר בדעה זו. 3. אולם ראה שו"ת

מכל מקום הגזול מן הנכרי פחות מפרוטה כתבו אחרונים שאינו חייב להחזיר, מפני שאינו ממון שיהא בתורת השבחה (המגיה למחנה אפרים גזלה א).

קנין הגזול

הקנין אפילו לדעת הסוברים שגזול הגוי מותר – כתבו הראשונים שמכל מקום אינו קנוי לו ואינו שלו. לפיכך אין יוצאים ידי חובת אתרוג באתרוג הגזול מן הנכרי, שהאתרוג צריך להיות שלו (ראה ערך נטילת לולב. יראים השלם תכב, והביאו המגן אברהם תרלו סק"ג; רמב"ן במלחמות סוכה כט ב, וראה רבי עקיבא איגר על המגן אברהם שם בדעתו).⁵

וכן לדעת הסוברים שגזול הגוי אסור, אבל אין בו חיוב השבחה (ראה לעיל: ההשבחה), החפץ אינו קנוי לגזלן ואינו שלו (אור שמח סוכה ה כה).

יאוש ושנוי נחלקו הדעות כיצד אפשר לקנות גזל הגוי:

רשות • יש סוברים שגזול הגוי אינו נקנה אלא ביאוש ושינוי רשות (יראים השלם תכב; רמב"ן במלחמות סוכה כט ב).

• ויש סוברים שגזול הגוי נקנה ביאוש לבד, למרות שבישראל צריך יאוש ושינוי רשות (ראה ערך גזל), וכל שנתייבש הנכרי הרי הוא הפקר ביד ישראל שגזול ממנו (ריא"ז בשלטי הגבורים סוכה רג; יום תרועה ראש השנה כח א; אור שמח סוכה ה כה). ואפילו לדעת הסוברים שגזול הגוי אסור מן התורה, נקנה ביאוש לבד (יום תרועה ואור שמח שם).⁶

הפקעת הלואה

הלואה ישראל וגוי, מעובדי האלילים שאינם גדורים בדרכי הדתות (מאירי בבא קמא ק"ג א, והביאו בשיטה מקובצת שם), שבאו לדין, ואין אתה יכול לזכות את ישראל בדינינו או בדיניהם (וראה ערך גוי: בדיניהם, באופן שיש לזכות את הישראל, נחלקו תנאים בדבר:

ר' ישמעאל אומר שבאים עליו בחכמה, עד שפוטרים את הישראל; ר' עקיבא אומר שאין באים עליו בחכמה מפני קידוש השם (בבא קמא ק"ג א, ורש"י ד"ה באין).

בפירוש הדברים נחלקו המפרשים:

• רבא פירש שמחלוקת זו היא בהפקעת הלואה של נכרי, שאינה גזל ממש, אלא שאינו משיב לו הלואה, ולכן אין ר' עקיבא אסור אלא מפני קידוש השם, אבל גזל ממש אסור (בבא קמא ק"ג ב, ורש"י ד"ה בהפקעת; כסף משנה גזלה א ב, לדעת הרמב"ם).

• ויש מפרשים שהבדל זה בין הפקעת הלואה לגזילו רבא בלבד הוא שסובר כן; אבל רב אשי וסתם הגמרא חולקים וסוברים שלא נאמרו דברי ר' עקיבא שהאיסור הוא מפני קידוש השם בלבד אלא לדעת האומרים שגזול הגוי מותר, אבל לפי ההלכה שגזול הגוי אסור מן התורה אין הבדל בין גזילו להפקעת הלואה, והכל אסור מן התורה (ראה חוט המשולש יד, יז, בדעת הרי"ף והרמב"ם והמרדכי).

אף להלכה נחלקו הראשונים:

• יש סוברים שהפקעת הלואה אסורה, אף במקום שאין חילול השם בדבר, ואפילו אם הוא עובד אלילים, ואינו גדור בדרכי הדתות (מאירי בבא קמא ק"ג א, והביאו בשיטה מקובצת שם; חוט המשולש יד, יז, בדעת הרי"ף והרמב"ם והמרדכי).

הגזול מן הנכרי מכל מקום יוצא בו, שאין צריך אלא שיהיה בו היתר אכילה; ובאבן האזל נזקי ממון ח א, דחה את דבריו. ⁶ וראה ערך מצוה הבאה

ההשבחה

החיוב הגזול את הגוי חייב להחזיר לו (תוספתא בבא קמא (ליברמן) י טו; רמב"ם גזלה א ב; סמ"ג לאוין קנו), וכן אם עשקו חייב להחזיר לו (רמב"ם שם; סמ"ג שם).

וכן אם נושא ונותן עם הגוי, ומדד או שקל לו בחסר, חייב להחזיר לו (רמב"ם גנבה ז ח), והנכרי יכול להוציא את הגזלה ממנו בדיינים (ריא"ז בשלטי גיבורים סוכה כט ב אות ב).

גדר החיוב האחרונים נחלקו מהו גדר חיוב ההשבחה בגוי:

• יש סוברים שאף על פי שגזול הגוי אסור מן התורה, מכל מקום אין חיוב השבחה מן התורה בגזול הגוי, שלא נאמרה מצות 'והשיב את הגזלה' אלא בישראל (ראה ערך אבדה. שער המלך גזלה א ב, בשם מהר"ם חביב; יום תרועה ראש השנה כח א; נתיבות המשפט שמח סק"א). והרי בישראל גופו אילו לא נאמר 'והשיב את הגזלה' היינו אומרים שאף על פי שעבר על לאו של לא תגזול, האיסור שעשה עשה, אבל אינו חייב בהשבחה, ואם כן בנכרי שלא מצינו השבחה בתורה אין חיוב השבתו אלא משום קידוש השם מדבריהם (נתיבות המשפט שם).

ולפיכך אם קידש אשה בגזול הגוי הרי היא מקודשת, אפילו אם גזל הגוי אסור מן התורה, כיון שאינו חייב בהשבחה מן התורה (כפות תמרם ונתיבות המשפט שם). ואף על פי שאין הדבר שלו (ראה לחלן: קנין הגזל), מכל מקום בקידושין אין צריך שיהיה הדבר שלו, אלא באותה הנאה שהמציא לה דבר שיכולה ליהנות ממנו הרי היא מקודשת (נתיבות המשפט שם).

• אבל יש מוכיחים שחיוב ההשבחה הוא מן התורה, שהרי נתמעט גזל הגוי מקרבן שבועה ומחומש ממה שנאמר: וְכַחַשׁ בְּעֵמִיתוֹ (ויקרא ה כא. ראה תוספתא בבא קמא י טו; רמב"ם גזלה ז ז), ואם לא היה חייב להשיב לו הרי אין שם כפירת ממון כלל (שער המלך גזילה א ב).

• ויש מהאחרונים שכתבו שאין בגזול הגוי מצות עשה של 'והשיב את הגזלה', אבל חייב להחזיר כיון שעל כל פנים אין הדבר שלו ולא קנהו, וכמו הרבה לאוין שישנם בממון שניתנו לתשלומים אף על פי שאין בהם עשה של השבחה (ראה ערך גזל: האיסור). ומוציאים את הממון בדיינים, אלא שאינו מקיים את המצוה של השבחה, שמצוה זו לא נאמרה אלא בישראל שבפרשת השבת גזלה נאמר 'וכחש בעמיתו', וזה ממעט נכרי (מנחת חינוך קל סק"ה).

• ויש סוברים שאף על פי שחייב להשיב גזל הגוי, מכל מקום אינו חייב להשיב את גוף החפץ אלא דמיו, שאם נותן דמיו שוב אינו עובר על לא תגזול אלא על לא תחמוד (ראה ערך גזל: האיסור), ובלא תחמוד נאמר 'בית רעך' – למעט נכרי (ראה ערך לא תחמוד), לפיכך אם יתן דמיו אינו עובר כלל. ולכן המקדש בגזל הגוי – מקודשת, שהרי החפץ קנוי לה, וגם דמים היא אינה צריכה ליתן, שהרי היא לא גזלה (המקנה אה"ע כח א).

קנה מוגלן הלוקח מן הגזולן שגזול מגוי, אינו חייב להשיב אף על פי שגזול הגוי אסור, כיון שבהיתר בא לידו (בית שמואל אה"ע כח סק"ה).

פחות מפרוטה אף על פי שאמרו חכמים שאין הנכרי מוחל אפילו על פחות מפרוטה פחות מפרוטה (ראה סנהדרין נט א, ורש"י ד"ה משום),

בחידושי חתם סופר סוכה ל א, שכתב שגם לדעת היראים גזל נכרי אסור. ⁵ וראה אבני מלואים כח סק"ג, שכתב שאפילו אם אינו קונה את האתרוג

אלא ידקדק עמו, שנאמר: וְחָשַׁב עִם קָנָהוּ (ויקרא כה ו), אף על פי שהוא כבוש תחת ידך (ראה לעיל: איסורו), קל וחומר לנכרי שאינו כבוש תחת ידך, והרי הוא בכלל כלי תועבת ה' אֱלֹהֶיךָ פֶּלַעַשָׁה אֵלֶּה פֶּלַעַשָׁה צָרָה (דברים כה טז). רמב"ם גנבה ז ח; סמ"ג לאוין קנב).

והקונה חפץ מן הגוי ומטעהו בחשבון הרי זה גונב ממש את החפץ, ולא כמפקיע הלואתו, שהרי אין הגוי מקנה לו החפץ אלא בעד סכום הדמים שפסק לו (שו"ע הרב ה גולה ד).

ואף על פי שאמרו טעות נכרי מותרת מפני שהיא כאבדתו (בבא קמא קיג ב; רמב"ם גולה יא ד), לא אמרו אלא כשטעה מעצמו, והישראל אומר לו ראה שעל חשבונך אני סומך, ואיני יודע אלא מה שאתה אומר אני נותן לך, אבל להטעותו אסור (רמב"ם גזילה יא ד-ח; מרדכי בבא קמא רמז קנח; רמ"א חו"מ שמח ב, בשם יש אומרים), שהרי אפילו גנבת דעתו אסורה (מרדכי שם; סמ"ע שם סק"ו). ומה שידמו המון האנשים שהטעות הגוי מותרת היא טעות ובלתי אמת, וכל מיני תחבולות ורמאות ואונאות ועקיפין על הגוי אסורים, וכל שכן בדבר שיכול לבוא לידי חילול השם, ורעות אלו בכלל כלי תועבת ה' אֱלֹהֶיךָ וגו' (פירוש המשניות לרמב"ם כלים יב ז).

ואפילו אם טעה מעצמו, אם החזיר לו טעותו הרי זה קידוש השם, ומפני זה ציוה יעקב אבינו לבניו להחזיר הכסף למצרים, כמו שכתוב: וְאֵת הַכֶּסֶף הַמּוֹשָׁב בְּפִי אֲמַתְחִיתֶם תְּשִׁיבוּ בְיָדְכֶם אוֹלֵי מִשְׁנֶה הוּא (בראשית מג יב), אף על פי שהיו המצרים עובדי עבודה זרה וקודם מתן תורה, כל שכן בזמן הזה שחייב אדם בכך (כד הקמח לרבנו בחי גזל א).

ויש אומרים שאפילו להטעותו האיסור הוא רק במקום שיש חילול השם (תוס' בבא קמא קיג ב ד"ה יכול, בשם ר"י; טור ודעה א' ברמ"א חו"מ שמח ב).

גניבת דעת אסור לגנוב דעת הבריות ואפילו דעתו של גוי, כגון למכור לו בשר נבלה במקום בשר שחוטא וכיוצא (חולין צד א; רמב"ם דעות ב ו, מכירה יח א, ג; טושי"ע חו"מ רכח ו. וראה ערך גנבת דעת). אפילו הוא דבר שאין מגיע ממנו הפסד לגוי (שו"ע הרב ה אונאה יב).

רסאות אסור לרמות את הגוי במקח וממכר (רמב"ם מכירה יח א; טושי"ע חו"מ רכח ו), בין אם יש מום במקחו שצריך להודיע ללוקח (שם), שהרי זה כגונב ממנו ממון ואסור מן התורה, ובין בכל מרמה שבעולם, כגון בשיווי המקח וכיוצא (שו"ע הרב ה אונאה יא).

• ויש סוברים שהאיסור להפקיע הלואתו הוא רק כשיש חילול השם (כסף משנה גולה א ב, לדעת רש"י ותוס' ורמב"ם; שיטה מקובצת שם בשם רמ"ה; טור ורמ"א חו"מ שמח ב).

הנרות המכס בהברחת המכס מנכרי נחלקו הראשונים:

• יש סוברים שהיא כהפקעת הלואתו (רש"י בבא קמא קיג ב ד"ה בהפקעת; רמ"ה בשיטה מקובצת שם; ר"ן נדרים כח א ד"ה במוכס).

• ויש סוברים שחמורה יותר מהפקעת הלואתו והיא כגזל ממש, שדינא דמלכותא דינא, ולא אמרו שיותר להבריה את המכס אלא במוכס נכרי שנוטל יותר מכדי קצבתו שלא מן הדין (ראה רמב"ם גולה ה יא, ומגיד משנה שם; טור חושן משפט שסט, ובית יוסף שם. וראה חוט המשולש סי' יד, יז. וראה ערך דינא דמלכותא דינא).

עושק העושק של נכרי שאסור (ראה ערכים: גזל; עושק. וראה לעיל: האיסור), הוא רק במקום שיש חילול השם, שהרי זה כהפקעת הלואתו (כסף משנה גולה א ב).

ויש אומרים שבעושק הוא עובר בעשה מן התורה כמו בגזל (שו"ת חכם צבי כו, לדעת הרמב"ם).

משכון ופקדון במכירת משכון של נכרי נחלקו האחרונים:

• יש סוברים שאינה אלא כהפקעת הלואתו, כיון שלא גזל את המשכון ובא לידו בהיתר (חלקת מחוקק אה"ע כח סק"ג); ויש סוברים שאף הלוקח מגזול אין איסורו אלא מדרבנן משום חילול השם, שבהיתר בא לידו (בית שמואל שם סק"ה; חתם סופר סוכה ל א).

• ויש חולקים וסוברים שלא אמרו אלא בהפקעת הלואתו, הואיל ומלוה להוצאה ניתנה, אבל פקדון כל מקום שנמצא הרי הוא ברשות בעליו, ולכן הוא בכלל גזל אף ביד הלוקח (בני אהובה אישות ה).

בית דין אפילו בהפקעת הלואתו, אם בא הנכרי לבית דין ותובע, ויש לו עדים וראיה, עושים לו דין ומוציאים מיד הישראל בדיינים; ולא אמרו הבדל בין הפקעת הלואתו לגזל אלא כשאינו יכול להוציאו בדיינים (חתם סופר סוכה ל א. וראה שו"ת מהרש"ם ה מא)⁷.

טעותו

טעות טעות גוי אסורה, ואיסור תורה הוא להטעותו. לפיכך הנושא ונותן עם נכרי, ומדד ושקל בחסר – עובר על לא תעשה כשם שעובר בשל ישראל, ואסור להטעות את הגוי בחשבון

גזל הגר

החייב להשיב לכהנים ממון שנגזל מן הגר, שמת בלי יורשים

חובת השבתו

החייב הגזול את הגר, וכפר בו הגזול ונשבע לשקר, ומת הגר ואין לו יורשים, והודה הגזול, הרי זה חייב לשלם את הקרן והחומש לכהנים של אותו משמר, כדרך שחייב הגזול את חברו, כשנשבע לשקר והודה, לשלם לו קרן וחומש (ראה ערך שבוטעת הפקדון).

לאחר שהשיב את הגזלה מביא את אשמו (ראה ערך אשם גזלות), ואחר כך יתכפר לו (בבא קמא קי א; רמב"ם גזלה ואבדה ח ה), שנאמר: וְאִם אֵין לְאִישׁ גֹּאֵל לְהָשִׁיב הָאֶשֶׁם אֵלָיו הַמּוֹשֵׁב לֵה' לַפֶּה

בעבירה, אם יש באתרוג הגזול מן הגוי משום מצוה הבאה בעבירה. ⁷ וראה

מִלְכָּד אֵיל הַפְּפָרִים אֲשֶׁר יִכְפֹּר בּוֹ עָלָיו (במדבר ה ח. בבא קמא שם), ודרשו חכמים: וכי יש לך אדם בישראל שאין לו גואלים, שהרי כל אדם מישראל אפילו אין לו בנים או אחים יש לו קרוב עד יעקב אבינו, והקרוב קרוב יורש (רש"י בבא קמא קט א ד"ה וכל) – אלא בגזל הגר שמת ואין לו יורשים הכתוב מדבר (ספרי נשא ד; בבא קמא קט א; רמב"ם שם ו).

ואף על פי שמצד דין הממון כשמת הגר נכסיו הפקר, וזכה הגזול בכסף שתחת ידו, מכל מקום חייב להשיבו לכהנים כדי שתהיה

בערך חזקת ממון אם יש חזקת ממון לגוי. **גזל הגר**. 1. ה טור' תצה – תקט.

לכהנים אלא בגזול מעוברת שנתגיירה ונשבע לה והודה וילדתו ומתה, ואחר כך מת הוא בקטנותו, שבידוע שאין לו גואלים, אבל גזלו של גר קטן נתמעט לגמרי מחיוב נתינה לכהן מהכתוב וְאִם אֵין לְאִישׁ גָּזָל (שיטה מקובצת שם, בשם הראשון).

וכתבו הראשונים שיתכן גזל הגר קטן, אף על פי שאין זכייה לקטן (ראה ערך קטן), וגם אין הגר יורש את אביו מן התורה (ראה ערך גר), כגון במקרה שאחרים נתנו לו נכסים, שכשדעת אחרת מקנה אותו יש לו קנין בנכסים מן התורה (תוס' בבא קמא קט ב ד"ה קטן. וראה ערך קטן), או שעשה מלאכה ששכר טרחתו ומעשה ידי שלו מן התורה (תוספות סנהדרין סח ב ד"ה קטן).

ויש שכתבו שיתכן גזל הגר קטן כגון שהיתה הורתו ולידתו בקדושה, וירש את אביו הגר (רשב"א שם).

בגניבה אין דין גזל הגר אמור אלא במקום שיש חיוב של קרן בלבד, אבל לא בגניבה שחייבים עליה כפל, שנאמר: וְהָשִׁיב אֶת אֲשָׁמוֹ פְּרָאשׁוֹ וְחִמִּישְׁתּוֹ (במדבר ה ז), בממון המשתלם בראש הכתוב מדבר, דהיינו קרן בלבד שהוא הראש (בבא קמא קי א, ורש"י ד"ה משתלם). ואף על פי שאין דין גזל הגר אלא בהודה, והרי מודה בקנס פטור (ראה ערך מודה בקנס), ואף בלי הלימוד מהכתוב אם הודה היה פטור מן הכפל – כתבו הראשונים שצריך למעט כשבאו עדים תחילה ואחר כך הודה, שכבר נתחייב בכפל קודם שהודה (יחידושי הראב"ד בבא קמא שם; שיטה מקובצת שם, בשמו ובשם הראשון בשם הר"מ). אלא שנחלקו הראשונים בדבר:

- יש סוברים שלא מיעטו הכתוב אלא מהשבת הכפל בלבד לכהנים, שאילו היה הגר קיים היה משלם לו כפל ולא חומש, שכל שיש כאן כפל אינו ממון המשתלם בראש ופטור מן החומש, ועכשיו כשמת הגר והתורה לא זיכתה את הכפל לכהנים, מעתה הרי זה ממון המשתלם בראש, וחייב בקרן וחומש לכהנים (ראב"ד שם).
- ויש סוברים שגניבת הגר אינה נידונית כגזל כלל, אלא זכה הגנב במיתתו של גר הן בקרן ובחומש, והן בכפל – כדין כל המחזיק בנכסו הגר (מאירי בבא קמא שם).

הכפרה בהשבתו

צורת ההשבה הכסף שהגזולן משיב לכהנים מכפר עליו (ראה בבא קמא קי ב ותוס' ד"ה כסף), והתורה קראתו אשם (ראה לעיל בריש הערך). וישנם כמה דינים שנאמרו בהקשר לכך:

- גזל הגר שהשיבו בלילה לא יצא (בבא קמא קי א; רמב"ם גזלה ואבדה ח ז), כשם שאין מקריבים קרבן בלילה (רש"י בבא קמא קי א ד"ה ולמא); ויש מוסיפים טעם שצריך להחזיר ביום כדי שיחזירונו בפרסום (מאירי שם).
- וכן אם החזירו לחצאין לא יצא (בבא קמא קי א; יראים השלם קנא), כשם שאין האשם בא לחצאין (רש"י שם ד"ה ולמא), שהרי נעשה בכך בעל מום (שיטה מקובצת שם, בשם הרמ"ה).
- יש מי שכתב שכיון שנקרא אשם אין מחזירו אלא בירושלים, ואם החזירו בגבולין לא יצא, כדין אשם. ולא אמרו שגזל הגר הוא ממתנות כהונה שבגבולין (ראה להלן: זכות הכהנים. וראה ערך מתנות כהונה) אלא לענין אכילתו, שאחר שניתן בירושלים לכהנים מותרים להשתמש בו גם בגבולין (ים של שלמה בבא קמא ט סז, לדעת תוס' שם קי ב ד"ה וגזל, וכתב שכן עיקר); אבל ראשונים כתבו שזוכים

לו כפרה על שבועתו (ראה רש"י בבא קמא קי א ד"ה הכסף; שו"ת הרשב"א ב שח).

ללא שבועה כפר ולא נשבע לשקר, אין הגזולן חייב להשיב אחר מיתת הגר, שהרי הוא בעצמו זוכה בגזלה שתחת ידו (יחידושי הראב"ד בבא קמא קט ב; שו"ת הרשב"א ב שח), בין כשהודה ובין כשלא הודה (הראב"ד שם).

ויש מצדדים לומר שאפילו אם לא נשבע חייב להוציא גזלה מתחת ידו (בית יוסף חושן משפט סז, וראה בדרכי משה ובב"ח שם שהשיגו עליו). ואף הם לא אמרו אלא לענין הוצאת הגזלה מתחת ידו, כיון שגזל וכחש בה, כדי לקיים מצות השבה; אבל לענין חיוב קרבן וחומש, וכן נתינה לכהנים אינו חייב אלא בנשבע לבד (משנה למלך גזלה ג ח).

ללא הודאה כפר ונשבע ולא הודה, אלא שבאו עדים והעידו שגזל, שאינו משלם חומש ופטור מן הקרבן, ואינו חייב אלא בקרן בלבד (ראה ערכים: גזלה; שבועת הפקדון), אינו נותנו לכהנים, שלא זיכתה התורה לכהנים בגר שמת ואין לו יורשים אלא במקום שחייב קרן וחומש ואשם (משנה למלך גזלה ג ח).

קרקעות עכזים קרקעות ועבדים ושטרות של גזל הגר שמת ואין לו יורשים אינם חוזרים לכהנים (רמב"ם גזלה ואבדה ח יד) מאחר שאין נשבעים עליהם (ראה ערך שבועה), ואפילו אם נשבע לשקר אין חייבים עליהם חומש ואשם (ראה בבא קמא קה א; שבועות לו ב. וראה ערך שבועת הפקדון), וכל שאין בו חיוב חומש ואשם אין בו חיוב נתינה לכהן (משנה למלך שם ג ה; מנחת חינוך קכט ס"ק טו).

ונחלקו הראשונים בדבר:

- יש סוברים שכל הקודם בהם זכה, שאם החזיק בהם מי שהוא אחר מיתת הגר – זכה הוא, ואם קדם הגזולן וזכה בהם – הרי הם שלו, ואין עליו חיוב להוציא הגזלה מתחת ידו, שאין זה אלא במטלטלים שנשבע עליהם (מגיד משנה גזלה ואבדה ח יד, לדעת הרמב"ם).
- ויש סוברים שאם קדם הגזולן וזכה בהם לא עשה כלום, וחייב להוציא הגזלה מתחת ידו, שלא נתמעטו אלא מחומש ואשם ונתינה לכהן אבל לא לענין השבה, וכיון שנשבע על שקר – חייב להוציא הגזלה מתחת ידו (מגיד משנה שם, בשם הראב"ד, וכפירוש המשנה למלך שם ג ה בדעתו).

גירות דין גזל הגר נוהג בין בגר בין בגירות, ואף על פי שאיש נאמר בפרשה, אף הגירות נתרבתה, לפי שנאמר: הָאָשָׁם הַמּוֹשֵׁב, לרבות השבה שניה לגירות (בבא קמא קט ב).

קטן אמרו חכמים: למה נאמר איש בפרשה, לומר לך: איש אתה צריך לחזור אחריו אם יש לו גואלים אם לא, דהיינו שצריך לשאול אם יש לו בנים קודם שיתנהו לכהן (בבא קמא קט ב ורש"י ד"ה צריכין), כי שמא נולדו לו בנים אחר שנתגייר והיתה הורתם ולידתם בקדושה, וצריך ליתן להם את הגזילה (שיטה מקובצת שם בשם הרמ"ה); אבל קטן אין אתה צריך לחזור עליו, שבידוע שאין לו גואלים (בבא קמא שם; רמב"ם גזלה ח ז), שחזקתו שאין לו יורשים (רמב"ם שם), שקטן אינו מוליד, ובידוע שאין לו בנים, וצריך ליתנו לכהן (רש"י שם ד"ה קטן). ואף על פי שאין נשבעים לקטן (ראה ערך שבועה), מכל מקום חייב חומש כשקפץ ונשבע (שיטה מקובצת שם; סמ"ג עשין עג), שחיוב חומש בא אפילו כשאינו מחויב שבועה מצד הדין אלא נשבע מעצמו (שיטה מקובצת שם, וראה ערך שבועת הפקדון).

ויש מן הראשונים שמצדדים לומר שלא חייב בגזל הגר קטן ליתן

זכות הכהנים

מתנות כהונה גזל הגר הוא אחד מעשרים וארבע מתנות כהונה (ספרי קרח קיט; תוספתא חלה (ליברמן) ב ט; בבא קמא

קי ב. וראה ערך מתנות כהנה), ואחד מעשר מתנות שבגבולין (תוספתא שם; בבא קמא שם; רמב"ם בכורים א טו), שגזל הגר ניתן לכהן שבמשמר אף מחוץ לירושלים (רשב"א ומאירי בבא קמא שם), ואף בחוץ לארץ (רמב"ם בכורים א ז).

ולדעת הסובר שאינו ניתן אלא בירושלים (ראה לעיל: הכפרה בהשבתו), נקרא מתנה שבגבולין לפי שנאכל אחר מתנתו גם בגבולין (ים של שלמה בבא קמא ט סז).

לקדש אשה גזל הגר שזכו בו הכהנים הרי הוא שלהם, ויכולים אפילו לקדש בו את האשה, שנאמר: **אֲשֶׁר יִשְׁיבוּ לִי** וגו' **לָךְ** הוא **וּלְבָנֶיךָ** (במדבר יח ט), ודרשו: אשר ישיבו – זה גזל הגר, לך הוא ולבניך – אפילו לקדש בו את האשה (מנחות עג א), והוא חולין לכל דבר (רמב"ם בכורים א ח).

גזל חטף הכהנים בגזל הגר נחשבים כמקבלי מתנות (בבא קמא קי ב; רמב"ם גולה ואבדה ח ח). ולפיכך הגזול חמץ מן הגר ומת ואין לו יורשים, ועבר עליו הפסח, חייב ליתן לכהנים את דמיו כשעת הגזלה, ולא יוכל לומר לכהן הרי שלך לפניך, שאם יתנהו עכשיו כמות שהוא אינה מתנה, שהרי הוא אסור בהנאה ואינו שוה כלום; אבל אילו היו יורשים לא היה חייב ליתן את דמיו, שהרי את זה ירשו, ואילו היה קיים הגר הרי היה אומר לו הרי שלך לפניך (גמרא שם, ורש"י ד"ה היינו).

כהן שגל כהן שגזל את הגר ונשבע לו, ומת הגר ואין לו יורשים, לא זכה הכהן בגזלה שתחת ידו, אלא יוציאה מתחת ידו, ומתחלקת לאחיו הכהנים שבאותו משמר (בבא קמא קט ב; רמב"ם גולה ואבדה ח ט).

חלוקתו לאנשי משמר

נתינה לכהני המשמר גזל הגר אינו ניתן לכל כהן שירצה הגזול, אלא לכהנים שבאותו משמר (ראה ערך משמרות. בבא קמא קט ב; רמב"ם גולה ח ה) שנאמר: **מִלֶּכְד אֵיל הַפָּפְרִים אֲשֶׁר יִכָּפֹר בּוֹ עָלָיו**, הרי לכהן שבאותו משמר הכתוב מדבר (גמרא שם), שמשמעות הפסוק היא שלמי שניתן הקרבן ינתן הכסף, והקרבן אינו יכול להקריב אלא כהן שבאותו משמר, ככל הקרבנות שאינו מקריב אלא כהן שבמשמר (ראה ערך משמרות. רש"י בבא קמא שם ד"ה כשהוא).

אלא שכל הקרבנות ניתנים לכהנים של בית אב, העובדים באותו היום בלבד (ראה ערך בתי אבות), אבל גזל הגר, לפי שאינו דבר שמצוי בכל יום אלא במקרה, ניתן לכהנים של כל המשמר (תוס' ר"ד בבא קמא קט ב).

אותו משמר שהגזל ניתן לו, אינו המשמר שבשעת ההודאה שגזל, אלא זה שבשעת הבאת הגזל, שהרי בכל הקרבנות, כחטאות ואשמות ונדרים ונדבות, אין אנו הולכים אחר שעת החיוב אלא אחר שעת הבאתו (תוס' בבא קמא קט ב ד"ה לכהן; רש"י שם ד"ה לכהן).

וכן אם עדיין לא הביא את גזלו והפריש את האשם, מכיון שאינו רשאי להשהות כפרתו, וצריך להביא אשמו באותו משמר, אף הוא חייב להקדים גזלו לאשמו ולהביאו לאותו משמר (חידושי הראב"ד בבא קמא קט ב, קיא א).

בכל מקום (רמב"ם בכורים א ז; רשב"א ומאירי בבא קמא שם), ואם מצא כהן שבמשמר חוץ לירושלים נותן לו (מאירי שם), שלענין זה לא הוקש לאשם (תורת חיים שם).

פת הגר הגזול את הגר ונשבע לו והודה ומת הגר, והפריש אשמו וגזלתו להעלות לירושלים, ומת הגזול, הרי בני הגזול יורשים את כסף הגזלה, או הגזלה עצמה (בבא קמא קי א; רמב"ם גולה ואבדה ח י). שהרי הגזול זכה בגזלה משעת מיתת הגר, אלא שהוא צריך להשיב לכהנים כדי שתהיה לו כפרה, ועכשיו כיון שמת – אין כאן כפרה (רש"י בבא קמא שם ד"ה הכסף), שנאמר: **אֲשֶׁר יִכָּפֹר בּוֹ עָלָיו**, מי שצריך כפרה, יצא זה שאינו צריך כפרה (תוספתא בבא קמא (ליברמן) י יז).

לאחר שזכו הכהנים נתן את הכסף לכהנים, ומת קודם שהקריבו הקרבן, אין היורשים יכולים להוציא את הכסף מידם, שנאמר: **אִישׁ אֲשֶׁר יִתֵּן לַפֶּה לֹא יִהְיֶה** (במדבר ה י). בבא קמא קי א, והגהות הב"ח שם; רמב"ם גולה ואבדה ח יא).

קטן ואפילו היה הגזול קטן שאין מתנתו מתנה, אין יורשיו מוציאים מיד הכהנים (רמב"ם גולה ואבדה ח יא; מאירי בבא קמא קי א). ואף על פי שאין משביעים את הקטן, וממילא לא נתחייב בקרן וחומש, ואפילו אם קפץ ונשבע מעצמו אין שבוועתו מחייבתו קרן וחומש ואשם, שהקטן אינו בשום חיוב מצוה כלל (ראה מנחת חינוך מצוה קכט ס"ק יח) – כתבו האחרונים שאין המדובר כאן שהגזול עצמו הוא הקטן, אלא שאם גזל אביו של הקטן את הגר, ונשבע והודה ומת קודם שנתן לכהן, ונתן בנו הקטן את הכסף לאנשי משמר ומת, אין היורשים ממשפחת אביו מוציאים מיד הכהנים, ולא נקרא הקטן גזול אלא מפני שגזלת אביו נמצאת אצלו (שו"ת הרדב"ז ו שני אלפים רפד).

תחילה מכיון שהכסף יש בו כפרה, אין הכהן יכול למחול את הכסף (תוס' בבא קמא קי א ד"ה כסף).

קרן חומש ואשם נתן את הקרן ולא נתן את החומש, אין החומש מעכב מלהקריב את האשם (בבא קמא קי א, ורש"י ד"ה נתן; רמב"ם גולה ואבדה ח יג). הטעם: למדים ממעילה שאין החומש מעכב את הכפרה (ראה ערך מעילה. בבא קמא קיא א); אבל חייב הוא ליתן את החומש אחר הכפרה (רש"י בבא קמא קי א ד"ה נתן; רמב"ם שם).

ואין מקריבים את האשם עד שיחזיר את הקרן לכהנים (גמרא ורמב"ם שם), שנאמר: **הָאֲשָׁם הַמוֹשָׁב לָהּ לַפֶּה מִלֶּכְד אֵיל הַפָּפְרִים אֲשֶׁר יִכָּפֹר בּוֹ**, ואשר יכפר הוא לשון עתיד, מכלל שעדיין לא כיפר באיל כשמשיב את הגזלה, הרי שנותן הכסף תחילה (בבא קמא קיא א, ורש"י ד"ה אנא).

אם הביא אשמו לפני שהשיב את הגזילה, לא יהא אחר מערב את דמו עד שיביא גזלו, אלא תעובר צורתו – ימתינו לו עד שיפסל בלינה ותעבור ממנו צורת בשר (רש"י פסחים עג ב ד"ה תעובר) – ויצא לבית השריפה (תוספתא בבא קמא (ליברמן) י יח). ופסול זה של הקרבן הוא מן התורה, ואפילו אם הביא את גזלו קודם שזורק הדם, אלא שכיון שמכל מקום אין זה פסול הגוף כפיגול וטריפה וכיוצא, צריך עיבור צורה (הג"ה בתוס' זבחים קג ב ד"ה ומודה).

ויש מן הראשונים שסוברים שיכול להביא את הכסף גם לאחר שחיטה קודם זריקת הדם, שהרי נאמר אשר יכפר בו עליו, הרי הדבר תלוי בכפרה, וזריקה מכפרת, וכל שעדיין לא כופר אין כאן פסול (תוס' זבחים שם; שיטה מקובצת בבא קמא קיא א, בשם הרא"ש).

אבל אם כבר הפריש את אשמו - אינו רשאי לעכבו עד המשמר שלאחריו (חידושי הראב"ד בבא קמא קיא א).
נתן את הכסף ליהויריב, ואת האשם לידעיה בזמן משמרתו של יהויריב, האשם חוזר ליהויריב, שהרי היא משמרתו (משנה למלך גזלה ואבדה ח יב).

בזמן הזה

הגזול את הגר בזמן הזה שאין קרבנות נוהגים, ומת הגר בלי יורשים, צריך להוציא את הגזלה מתחת ידו וליתנה לצדקה², ואפילו הודה לגר וזקפו עליו במלוה (טור שלחן ערוך חו"מ שסז ה-ו). ואפילו באופן שבזמן הבית היה חייב ליתן לכהנים (ראה לעיל, חובת השבת), בזמן הזה אינו חייב לתת את הכסף לכהנים, לפי שהכהנים זוכים משולחן גבוה, וזהו דוקא כשמביא הגזול אשם גזלות, והקריב חלבו ודמו על גבי המזבח, והבשר אכלו הכהנים, אז זכו אף בקרן וחומש משולחן גבוה, אבל בזמן הזה שאין שולחן גבוה כלל צריך ליתנו לארנקי של צדקה, ומתחלק לכל עניים בשוה (סמ"ע שם ס"ק יח)³.

גזל הרבים

גזלה מאנשים רבים, שאין ידוע מי הם.

שגזלו ממנו יחזיר להם, והשאר יעשו מהם צרכי רבים (תוספתא בבא קמא י יד, ובבא מציעא ח כו; בבא קמא צד ב; טוש"ע חו"מ שסו ב), כגון שיחפרו בהם בורות שיחין ומערות (בבא קמא שם: טוש"ע שם) להכניס בהם מים לשותה, שהוא דבר הצריך לכל, ויהנו מהם גם הנגזלים (רש"י בבא קמא צד ב ד"ה בורות).

ולפי שאין זו תשובה גמורה, מאחר שאינו משיב לבעלים, אלא שביררו לו את המוטב, אמרו על הגזולים את הרבים שתשובתם קשה (ראה לעיל. רש"י יבמות כא א ד"ה עריות; רשב"ם בבא בתרא פח ב ד"ה אפשר).

דבר מועט חנוני שנשאר לו בכליו מותר ביין ובשמן מחמת העלאת הרתיחות שבשעת מילוי המידות, או שנשאר לו מעט יין ושמן המודבקים בשולי המידות ובדפנותיהן, והוא לא נתכוין לגזול את הלקוחות, וגם הם אינם מקפידים על כך, שמחמת טירדתם ומרוצתם אינם רוצים לשהות, והם מוחלים לחנווני - אם הוא מחמיר על עצמו שלא ליהנות משל אחרים, לא יקדישם לשמים, אלא יעשה מהם צרכי רבים, כגון בורות שיחין ומערות, שהרי משל רבים באו, ויהנו גם הבעלים מהם (ביצה כט א, ורש"י ד"ה אמרו. וראה ערך מדות).

פחות משה פרוטה גזל הגר שאין בו שוה פרוטה לכל כהן וכהן מאנשי משמר לא יצא המחזירו ידי השבה, שנאמר: המושב לה' לַפָּהֶן, עד שתהא השבה לכל כהן וכהן (בבא קמא קי א; רמב"ם גזלה ואבדה ח ז). לפיכך יוסיף משלו עד שישלים (רש"י שם ד"ה לכל; שיטה מקובצת שם ד"ה בעי רבא, בשם הרמ"ה).

ויש מן הראשונים שסוברים שאפילו אם השלים משלו אין זו השבה, אלא מתנה נתן להם (שיטה מקובצת שם ד"ה גזל, בשם הרא"ש).

כהן אחד נתן את כל הכסף לכהן אחד, הרי הוא חייב לחלקו לכל אנשי המשמר (שיטה מקובצת בבא קמא קי א, בשם הרמ"ה), אפילו שלא מאותו בית אב של היום (חידושי הראב"ד שם).

נתינה לשתי משמרות נתן את הכסף למשמרת יהויריב (ראה ערך משמרות, שיהויריב הוא המשמר הראשון לכולם), והאשם למשמרת ידעיה, הבאה אחריה - יצא; שכל המביא גזלו לפני שהביא אשמו יצא, וכל אחת מן המשמרות זכתה בשלה (בבא קמא קי א, ורש"י ד"ה יצא).

במה דברים אמורים כשלא הפריש עדיין אשמו כשנתן הכסף,

חומרתו חמור גזל הרבים מגזל היחיד, שהגזול את היחיד יכול לפייסו ולהחזיר לו גזלתו, והגזול את הרבים אינו יכול לפייסם ולהחזיר להם גזלתם (תוספתא בבא קמא (ליברמן) י יד), שהרי אינו יודע למי להחזיר (ראה רש"י בבא קמא צד ב ד"ה תשובתו).

ולפיכך אמרו חכמים: הגבאים והמוכסים, שנוטלים מכס המלך יותר מהקצבה וגזולים את הרבים (ראה ערך גבאי; מוכס), וכן הרועים שגזלנים הם, שרועים בשדות אחרים (בבא קמא צד ב, ורש"י ד"ה הרועים. וראה ערך גזלן) - תשובתם קשה (תוספתא בבא מציעא (ליברמן) ח כו; בבא קמא שם; טוש"ע חושן משפט שסו ב), מפני שגזלו את הרבים, ואינם יודעים למי להחזיר (רש"י שם ד"ה תשובתם; טוש"ע שם).

וכן אמרו: קשה עונשן של מידות, דהיינו חנווני שעושה עוול במידות, ומוכר במידה שאינה ישרה, יותר מעונשן של עריות, לפי שעריות אפשר לתקנם בתשובה, ומידות אי אפשר לתקנם בתשובה (יבמות כא א, ורש"י ד"ה עריות; בבא בתרא פח ב, ורשב"ם ד"ה אפשר; שו"ע חו"מ רלא יט), שאינו יודע למי יחזיר (רש"י ורשב"ם שם) וכמה יחזיר (מאירי יבמות שם).

תקנתו ומכל מקום עשו להם חכמים תקנה, שלמי שהם מכירים

גזל השבט

עשיית הפסד לשבט הכהנים במתנות המגיעות להם.

כגורם לאיסורים

ואם תרם - אין תרומתו תרומה (תרומות א ד; רמב"ם תרומות ה יח; טוש"ע יורה דעה שלא סב), מפני גזל השבט, שמטריח את הכהן לדרוך את הענבים, ולכתוש את הזיתים (ירושלמי תרומות א ב; רמב"ם תרומות שם).

תרומת זיתים על השמן יש דברים שאסרו חכמים לעשותם משום גזל השבט: • אין תורמים זיתים על השמן, ולא ענבים על היין,

התשובה א יא, מה שכתב בזה.
גזל הרבים. 1. ה טור תקט - תקי.
גזל השבט. 1. ה טור תקיא - תקטו.

2. וראה לעיל: חובת השבת, שיש מחלוקת אם דוקא כשנשבע, או שליתן לצדקה חייב אף בלא נשבע. 3. וראה העמק שאלה נשא קיט סק"ב, שכתב בדעת השאלות שאף בזמן הזה צריך ליתן לכהנים. וראה במאירי חבור

ערך בטול אסורים: בתרומה חלה ובכורים), הרי הוא צריך להרים (ערלה ב א; רמב"ם מאכלות אסורות טו יג), דהיינו שיוציא מהתערובת כשיעור שנפל לשם. כגון אם נפלה סאה של תרומה למאה סאה של חולין ונתערב הכל, מפריש מן הכל סאה אחת ונותנה לכהן (פירוש המשניות לרמב"ם ור"ש ערלה שם; רמב"ם תרומות יג א), מפני גזל השבט (ירושלמי ערלה ב א), שהתרומה היא ממון כהנים (רמב"ם מאכלות אסורות טו טו). לפיכך כל תרומה שאין הכהנים מקפידים עליה, כגון תרומת הכליסין – שהוא מין ממני התאנים (פירוש המשניות לרמב"ם תרומות יא ד), והחרובים, והשעורים של אדום, אינו צריך להרים (ירושלמי ערלה ב א; רמב"ם תרומות יג א, מאכלות אסורות טו טו), שהרי אינו צריך להרים אלא מפני גזל השבט, וכל שאין הכהנים מקפידים אין כאן גזל השבט (כסף משנה תרומות שם).

דמאי אף תרומת מעשר של דמאי שנתבטלה באחד ומאה צריך להרים (ערלה ב א. וראה ערך דמאי). ואפילו לדעת הסוברים שתורמת מעשר של דמאי מוכרה לכהן בדמים, ואינו חייב ליתנה לו בחנם (ראה טור י"ד שלא. וראה ערך דמאי מחלוקת בדבר), ואין כאן גזל השבט, מכל מקום לא חלקו חכמים בגזירתם (רש"י תרומות ג ב, ערלה ב א; חזון איש דמאי א סק"ב).

והוא הדין לתרומה שנפלה לישראל בירושה מאבי אמו כהן, שהיא ממונו, ואין כאן גזל השבט, מכל מקום צריך להרים משום שלא חילקו חכמים (רש"י תרומות ג ב, ערלה ב א).

ויש סוברים שלפיכך תרומת מעשר של דמאי שנתבטלה צריך להרים, מפני שתורמת מעשר של דמאי נותנה לכהן בחינם כתורמת ודאי, ויש כאן גזל השבט (שער המלך מעשר ט ב); אבל בדבר שמוכרו לכהן בדמים אין לדעתם משום גזל השבט, ואין צריך להרים. ולפיכך תרומה שנפלה לישראל מאבי אמו כהן, שהיא ממונו ואין צריך ליתנה לכהן, אינו צריך להרים (משנה ראשונה ערלה ב א; תוס' אנשי שם שם, בשם אומץ יוסף).

נתינת דמים מאחר שהחייב להרים הוא רק מפני גזל השבט, לפיכך יש מן הראשונים סוברים שאם רצה אינו מרים, אבל נותן דמיו לכהן (רש"י בכורות כב ב ד"ה תעלה).

ויש חולקים וסוברים שאינו יכול להיפטר בדמים, ואף על פי שעיקר התקנה היה משום גזל השבט, מכל מקום קדושת תרומה יש בה (תוס' בכורות שם ד"ה תעלה; ר"ש תרומות ה ב), שאם לא תקדש אף הם ימנעו ולא יתנו דמיה (פירוש הרא"ש תרומות שם).

תרומה סאה תרומה טמאה שנפלה לתוך מאה סאים של **טמאה בחולין** חולין טהורים, נחלקו תנאים בדינה:

- ר' אליעזר אומר תירום ותישרף (תרומות ה ב) כדין תרומה טמאה (ראה ערכו), שאני אומר שאותה הסאה שנפלה היא סאה שעלתה (משנה שם). ואף על פי שאסורה בהנאה ואין כאן גזל השבט, מכל מקום צריך להרים, מפני שלא חלקו חכמים בגזירתם (תוס' בכורות כב ב ד"ה תעלה; ר"ש תרומות ה ב).

- וחכמים אומרים תעלה ותיאכל (תרומות שם), דהיינו שתיבטל באחד ומאה, כדין תרומה טהורה. ומשום גזל השבט צריך לתת דמיה לכהנים – לדעת הסוברים שיכול ליתן דמים (ראה לעיל); או להרים ממנה סאה לכהנים (רש"י בכורות כב ב ד"ה תעלה).

הלכה כחכמים (רמב"ם תרומות יד יג).

ולכן אף במקום שאין שם הפסד ממון לכהן, כגון שמרבה בתרומת הזיתים עד שיהא שם כשיעור השמן, מכל מקום אסור מפני הטורח (רדב"ז על הרמב"ם שם; מראה הפנים לירושלמי שם).

ובמקום שאין טורח – אם הפריש בדיעבד תרומתו תרומה, ולכן בשעורה של אורז תרומתו תרומה, שאין שם טורח, לפי שיש נחת רוח לאדם להיות כותש כל שהוא (ירושלמי שם).

ר' מאיר חולק וסובר שהתורם זיתים על השמן וענבים על היין בדיעבד תרומתו תרומה (ירושלמי תרומות א ה), ואין הלכה כמותו (רמב"ם וטו"ש שם).

בשאר הדברים נחלקו אמוראים אם רק בזיתים וענבים אין תרומתו תרומה מפני גזל השבט, או אף בשאר דברים:

- חזקיה אמר שלא אמרו אלא בזיתים וענבים, אבל לא בשאר דברים (ירושלמי תרומות א ב), מפני שצריך לעוצרם, ויש טורח יותר לכהן (ר"ש תרומות א ד); או מפני שתירוש ויצהר כתובים בתורה וגזרו בהם יותר (הר"א פולדא על הירושלמי שם).

- ור' יוחנן אמר שאף בשאר דברים אין תרומתו תרומה (ירושלמי שם). הלכה כר' יוחנן (רמב"ם תרומות ה יח; טו"ש י"ד שלא סב).

מדעת הכהן לא אמרו שאין תרומתו תרומה אלא בתורם שלא מדעת הכהן, אבל אם תרם מדעת הכהן, אפשר שנוח לו לכהן בזיתים וענבים יותר משמן ויין, ולכן בדיעבד אם תרם – תרומתו תרומה, אף על פי שלכתחילה אסור גם מדעת הכהן (ר"ש תרומות א ד), שמא יעשה כן פעם אחרת שלא מדעת כהן (פירוש הרא"ש תרומות שם).

שכר פרה ישראל ששכר פרה מכהן ומזונותיה על הישראל, נחלקו הראשונים בדבר:

- יש מהראשונים שסוברים שאסור לו להאכילה כרשיני תרומה (תוס' עבודה זרה טו א ד"ה ישראל; ריטב"א שם), מפני שיש בזה גזל השבט, שנהנה בתרומה עד שלא קיים מצות נתינה, ופרע חובו בתרומה של כהן. ולא אמרו שמוותר להאכילה כרשיני תרומה (ראה תרומות יא ט. וראה ערך אכילת תרומה), אלא כשמזונותיה על הכהן, שהרי יש להם לבעלים טובת הנאה ליתנה לכל כהן שירצה, לפיכך כשמאכילה הרי זה כנותנם לכהן, שרצונו של כהן בכך, והרי קיים מצות נתינה, ואין כאן גזל השבט (ריטב"א שם); או שלא אמרו שמאכילה כרשיני תרומה אלא כשנפלו לו לישראל מבית אבי אמו כהן (רש"י עבודה זרה שם ד"ה יאכילנה בפירוש ב), שהרי זה כמוכר תרומה לכהן והדמים שלו (תוס' יבמות סו ב ד"ה ישראל, וערוך לנר שם).

- ויש חולקים וסוברים שאף אם מזונותיה על הישראל מאכילה כרשיני תרומה ואינו גזלן, שהרי תרומה ממון שאין לו תובעים, ואם רצה יכול היה ליתנה לאותו כהן, ואותו כהן מסתמא מוחל לו, ומחל אפילו האכילה הרבה (רש"י עבודה זרה שם בפי"א; מאירי יבמות שם, בשם גדולי הרבנים).

לטמא טבל יש שכתבו שהטעם שאסור לטמא טבל הוא משום גזל השבט (הגר"א על הירושלמי חלה ג ב)².

בתרומה שנתבטלה

להרים פדושת התרומה ותרומת מעשר והחלה והבכורים, שנתבטלו באחד ומאה, כדין הביטול שלהם (ראה

2. וראה בערך טבל, שיש אומרים שאסור למכור טבל לגוי משום גזל השבט.

- תרומה טמאה סאה תרומה טמאה שנפלה למאה סאה תרומה טהורה, נטהרה שאף היא בטלה באחד ומאה (ראה תרומה טמאה), נחלקו תנאים בדינה:
- ר' אליעזר אומר שאותה סאה תירום ותישרף (תרומות ה ד), שאף כאן לא חלקו חכמים בגזירתם, אף על פי שאין כאן גזל השבט, (פירוש הרא"ש שם).
 - וחכמים אומרים שאותה סאה אבדה במיעוטה (תרומות שם), כיון שהכל תרומה, ואין כאן גזל השבט, ואפילו להרים אין צריך (רמב"ם תרומות יד יז).

גזל עניים¹

איסור מניעת עניים מלקבל מתנותיהם

- לקט מי שאינו מניח את העניים ללקוט לקט - שיבולים הנופלות בשעת קצירה (ראה ערכו) - מתוך שדהו, או שהוא מניח אחד ומונע אחד, או שמסייע את אחד מהם על חברו, הרי זה גוזל את העניים (פאה ה ו; רמב"ם מתנות עניים ד יב).
- אסור לאדם להרביץ ארי וכיוצא בו בתוך שדהו כדי שיראו העניים ויברחו (רמב"ם מתנות עניים ד יא).
- פועל לא ישכור אדם את הפועל על מנת שילקט בנו אחריו (פאה ה ו), ואם עשה כן הרי זה גוזל את העניים. שאם בעל הבית התנה כן עם הפועל על מנת שילקט בנך אחריו, בעל הבית גוזל את העניים, כיון שהפועל ממעט לו משכרו בשביל זה, ונמצא בעל הבית מרויח משל עניים; ואם הפועל עשה כן,
- שלאחר פיסוק השכר אמר לבנו שילקט אחריו, הפועל גוזל את העניים (ירושלמי פני משה פאה שם).
- מניח כלכלה המניח את הכלכלה תחת הגפן בשעה שהוא בוצר, בשביל לקבל את הפרט - גרגירים המתפזרים מהאשכול בשעת בצירה (ראה ערכו) - שנושר, וכן המניח כלכלה תחת הקציר לקבל לקט (יראים השלם קכ), הרי זה גוזל את העניים (פאה ז ג; רמב"ם מתנות עניים ד טז). ונחלקו האחרונים בדבר:
- יש שכתבו שאינו גזל גמור מן התורה, כיון שבשעה שמניח את הכלכלה עדיין אין שם פרט עליו, אלא שגורם ועושה תחבולה לבטל מצות התורה (שנות אליהו פאה שם; צפנת פענח מתנות עניים ד יב).
 - ויש שכתבו שהוא גזל מן התורה (קריית ספר מתנות עניים שם).

גזלן¹

הגזל ממון חברו לענין שנעשה חשוד ובלתי נאמן

הפרקים:	• בטענות ותביעות;
• בעדות;	• הממון שבידו;
• בשבועה;	• תשובתו.

סיכום תמציתי

בעדות

הגזלן פסול לעדות מן התורה. הגזלן נפסל לכל עדות מן התורה משעה שגזל ונעשה רשע. דיין שיודע בחברו שהוא גזלן או רשע, אין לו להצטרף עמו, אף על פי שידון דין אמת. מלבד הגזלנים הפסולים מן התורה, הוסיפו חכמים לפסול העוברים על גזל של דבריהם, או שחששו בהם שהם גזלנים, או שדבק בהם אבק גזל. ואלו הם: החמסנים - והם הלוקחים קרקע או מטלטלים שלא ברצון הבעלים, אף על פי שנותנים הדמים, שאין להם דיין גזלן להיפסל מן התורה; הגזלן מציאת חרש שוטה וקטן; הרועים - אחד רועי בהמה דקה ואחד רועי בהמה גסה פסולים מדרבנן. ודוקא כשהם רועים בהמות של עצמם; אבל של אחרים אינו פסול עד שנודע שהם מרעים בשדות של אחרים; המוכסים; מפריחי יונים פסולים, ונחלקו אמוראים בפירושו, ולהלכה בין אם הם המשחקים ואומרים אם תקדים יונך ליוני אתן לך כך וכך, שזה כגזל, מפני שהדבר אסמכתא, שהם הלמדים להביא יונים ממקומם בעל כרחם שיש בזה משום גזל מפני דרכי שלום. המשחק בקוביא פסול לעדות. והם המשחקים בפספסים, כגון בעצים או בצרורות או בעצמות, ועושים תנאי ביניהם שכל הנוצח את חברו באותו שחוק יקח כך וכך, ולהלכה משחק בקוביא אינו פסול אלא כשאין לו אומנות אחרת. אבל כבר פשט המנהג לשחק בקוביא ואין פסול, אפילו במשחק עם ישראל, אלא מי שאין לו אומנות אלא הוא. וכן מפריחי יונים האומרים אם תקדם יונך ליוני הרי זה כמשחק בקוביא, ולא יונים בלבד אלא אף המשחקים בבהמה חיה ועוף ואומרים כל הקודם את חברו או הנוצח את חברו יקח בעליו את שניהם, וכן כל כיוצא בשחוק זה, והוא שלא תהיה לו אומנות אחרת אלא שחוק זה. גזלן שאינו פסול מהתורה אלא מדרבנן צריך הכרזה. גזלן הפסול מדבריהם כשר להעיד לאשה שמת בעלה שתהיה מותרת להינשא, וגזלן מן התורה פסול לעדות אשה.

בשבעה

אין משיבועים את הגזול, מפני שהוא חשוד על השבעה. ויש סוברים שאין הגזול פסול לשבעה אלא מדבריהם, אבל מן התורה אינו פסול אלא לעדות.

עד אחד שמעיד על אדם שגזל, נאמן בשבעה להכחישו, כדרך שהנבע נשבע תמיד נגד עד אחד. כשם שהחשוד בגזל, בלי עדים, נשבע שבועת התורה, כגון מודה במקצת, או שעד אחד מעידו שגזל, כך הוא נשבע שבועת היסט מדבריהם.

הגזול הפסול מדבריהם לעדות הוא פסול לשבעה מדבריהם, כגון משחקים בקוביא ומפריחי יונים. וכל גזול מדבריהם הפסול לשבעה אינו צריך הכרזה, אף על פי שלהיותו פסול לעדות צריך הכרזה. קנס קנסו חכמים לגזלנים שיהיה הנגזל נשבע על כל מה שיטען ונטל מן הגזול, אם הוא מוחזק שגזלו בשני עדים. מכיון שקנס הוא שקנסו חכמים, אם מת הגזול לא קנסו בנו אחריו.

בטענות ותביעות

הגזול את חברו ויש עדים שגזל, נחלקו הראשונים אם נאמן לומר החזרתי לך, כדרך שהמלוה את חברו בעדים נאמן לומר פרעתי, ואין צריך להחזיר בעדים: יש סוברים שהגזול את חברו בעדים צריך להחזירו בעדים, ואינו נאמן לומר פרעתי בלי עדים; ויש סוברים שאף הגזול נאמן לומר החזרתי, ואין צריך להחזירו בעדים.

הגזול אין לו חזקה. שאם החזיק שלש שנים בשדה של חברו וטען לקחתיה מידך אינו נאמן, ואין אכילתו שלש שנים בלי ערעור בעל הקרקע ראהו כמו בכל אדם.

אם הדבר ידוע שעשה תשובה, אלא שאין עדים שהחזיר קרקע זו שגזל - יש אומרים שנאמן לומר החזרתי לך, וקנייתיה ממך אחר כך; ויש אומרים שאינו נאמן.

המחזיק בנכסי גזול, אף הוא אין לו חזקה.

כתב לו הנגזל שטר על השדה, נחלקו אמוראים בדבר והלכה שאף בשטר לא קנה.

כל הנכנס לבית חברו שלא בפניו ונטל כלים משם והוציאם בפני עדים הרי זה בחזקת גזול; ואם אומר לבעל הבית: ברשותך באתי, ואתה מכרתם לי, או נתתם לי, או בחוב שיש לי אצלך תפסתי - אינו נאמן, ומחזיר את הכלים לבעל הבית, ואחר שיחזיר חוזר ותובע את בעל הבית בכל מה שיטען ויכריע הדין ביניהם.

הממון שבידו

אסור ליהנות מן הגזול, מפני שממונו גזול, ובלבד שהוחזק גזול. ונחלקו אמוראים ופוסקים מאימתי מותר לקנות מן הגזול. בני אדם שחזקתם גזלנים וחזקת כל ממנום גזל, מפני שמלאכתם מלאכת גזלנים, כגון המוכסים והליסטים, אסור ליהנות מהם, שחזקת מלאכה זו שהיא גזולה.

תשובתו

אף על פי שהחזיר הגזול את הגזלה, אינו חוזר לכשרותו עד שיעשה תשובה, ויוודע שחזר בו מדרכו הרעה, ויעשה לפנים משורת הדין. ואפילו אם החזיר מרצונו צריך עדיין להוכיח שחזר מדרכו הרעה, ועושה דברים לפנים משורת הדין.

יש אומרים שאין הגזול נעשה כשר אלא משיעידו עליו בבית דין שעשה תשובה, וכל השטרות שחתם עליהם בין הזמן שחזר בו לזמן שהעידו עליו בבית דין פסולים; יש חולקים וסוברים שכיון שהעידו שהיה כשר בשעה שחתמו הרי נתגלה הדבר למפרע שהיה כשר להעיד.

בעדות

והסבירו האחרונים שרשע של חמס הוא כמו חשוד לאותו דבר, שכשם שבשביל ממון עובר על איסור גזלה, כך יש לחוש שיקח שוחד ויעיד עדות שקר (קצות החושן מו ס"ק יז).³

זמן הפסול הגזול נפסל לעדות מן התורה משעה שגזל ונעשה רשע, אלא שיש אומרים שלעדות ממון ישנה מחלוקת אמוראים בדבר, ולאביי אף כאן נפסל למפרע, משעה שגזל, ולרבא אינו נפסל למפרע; ויש אומרים שאין מחלוקת בדבר, ולדברי הכל נפסל למפרע (סנהדרין כז א).

אבל לדיני נפשות וגיטין וקדושין ועדות החודש לדברי הכל נפסל משעה שגזל (תוס' בבא קמא עג א ד"ה א"ו).

הלכה שאף לעדות ממון הוא פסול משעה שגזל (רמב"ם עדות י ד; שו"ע חו"מ לד ז).⁴

הפסול הגזול פסול לעדות מן התורה (סנהדרין כה ב. וראה ערך פסולי עדות שהוא הדין גנב), שנאמר: **אֶל תִּשֶׁת יָדְךָ עִם רָשָׁע לְהִיטֵי עֵד חָמָס** (שמות כג א), ודרשו חכמים: אל תשת רשע עד, אל תשת חמס עד, אלו הגזלנים (סנהדרין כז א; טור חושן משפט לד); או לפי שנאמר: **כִּי יָקוּם עֵד חָמָס בְּאֵיֶשׁ וְדַבְּרִים יִטּוּ** (מכילתא משפטים מסכתא דכספא כ; רמב"ם עדות י ד), ואין חמס אלא גזול (ספרי דברים שופטים קפט).²

ואף על פי שהוא חייב לשלם ואינו לוקה, ואין רשע פסול לעדות מן התורה אלא אם כן עשה עברה שחייבים עליה מלקות (ראה ערך פסולי עדות), מכל מקום הרי הוא רשע הואיל ולוקה ממון שאינו שלו בחמס (רמב"ם עדות י ד).

4. מאירי בבא קמא עג א, אלא משום גזרת הכתוב. וראה ערך פסולי עדות. 4. מאירי בבא קמא עג א, בשם גאוני ספרד.

2. וראה ערכים גזל; גנבה - מהו גזול ומהו גנב. 3. וראה מנחת חינוך לו סק"ו, שחולק, וכתב שיש רשעים של חמס שפסולים לא משום חשש שמשקר

שחוק יקח כך וכך (רמב"ם גזלה ו' י'; טוש"ע חו"מ שע ב). ונחלקו אמוראים בטעם פסולם:

• רמי בר חמא אמר מפני שאסמכתא היא זו, ואסמכתא אינה קונה, והרי זה כעין גזלן (סנהדרין כד ב ורש"י ד"ה המשחק וד"ה לא קניא).

• ורב ששת אמר שאין זו אסמכתא (ראה ערך אסמכתא: משחק בקוביא, הטעם שאין זו אסמכתא), אבל המשחק פסול מפני שאינו עוסק בישובו של עולם (גמרא שם). וישנם בזה שני פירושים:

• יש מפרשים שמכיון שאינו עוסק בישובו של עולם אינו בקי בטיב דינים ומשא ומתן ואינו ירא חטא (רש"י שם ד"ה שאין); או שאינו יודע כמה טורח האדם אחר הממון, ונקל בעיניו להעיד שקר להפסיד ממון חברו (טור חו"מ שע ב).

• ויש מפרשים שכיון שאינו עוסק בישובו של עולם, בחזקתו שאוכל מן הקוביא, שהוא אבק גזל (רמב"ם עדות י ד; שו"ע חו"מ לד טז).

ההבדל בין הטעמים של האמוראים הוא כשיש לו אומנות אחרת, שלטעם של ישובו של עולם הוא כשר (סנהדרין כד ב).

וכן הלכה שהמשחק בקוביא אינו פסול אלא כשאין לו אומנות אחרת (רמב"ם עדות י ד; טוש"ע חו"מ לד טז), שאין זה גזל גמור אלא אבק גזל שבה לו על ידי שחוק והיתול, ובגזל כזה שמדבריהם אינו נפסל אלא כשיש לו הנאת הגוף מזה, שמסתמא אוכל מן הקוביא ונהנה ונתגדל ממעות איסור הללו (סמ"ע לד ס"ק מ, שע סק"א), והדבר מכוער שאוכל ומתפרנס מדבר שהוא קצת גזל (לחם משנה שם); או שכיון שאין לו אומנות אחרת הוא משחק כדי להרויח וליהנות מזה, ולכן חשוד גם על עדות שקר משום חימוד ממון (ב"ח חו"מ לד). ולכן אם יש לו ממון אחר שנפל לו בירושה, ואינו מתפרנס מן הקוביא – הרי הוא כשר (טור חו"מ לד לדעת הרמב"ם; סמ"ע שם ס"ק מ; ט"ז חו"מ לד טז). וכן אם יש לו אומנות אחרת, אבל אינה מספיקה כדי פרנסתו – הרי הוא פסול (סמ"ע וט"ז שם).

לדעת הסוברים בטעם שאין לו אומנות אחרת שהוא מפני שאינו יודע כמה קשה טורח של אדם לפרנסתו (ראה לעיל פירוש הטור), כל שאין לו אומנות אחרת, אפילו יש לו ממון אחר להתפרנס – הרי זה פסול (טור חו"מ לד). ולהיפך אם יש לו אומנות אחרת אף על פי שאינה מספיקה לו להתפרנס ממנה אינו פסול בכך (סמ"ע שם לדעת הטור).

ויש סוברים שאם הוא משחק עם ישראל הוא פסול אפילו אם יש לו אומנות אחרת, שאסמכתא לדעתם אינה קונה, והרי זה גזל גמור (טור חו"מ שע, לדעת הרמב"ם); ולדעתם אם משחק עם גוי אינו פסול אפילו אם אין לו אומנות אחרת (טור שם; ב"ח חו"מ לד בדעת הרמב"ם).

אבל לדעת הסוברים שאין כאן גזל גמור, והאיסור משום שאינו עוסק בישובו של עולם, אף במשחק עם הגוי פסול כשאין לו אומנות אחרת (טור חו"מ שע, לדעת הרא"ש; סמ"ע שם סק"א).

ויש סוברים שאפילו אם טעם הפסול משום גזל גמור מכל מקום פסול גם במשחק עם הנכרי, שכיון שאין לו אומנות אחרת חזקתו שמשחק גם עם ישראל, וכן פסול אף אם משחק עם ישראל בלי כסף, שכיון שאין לו אומנות אחרת חזקתו שמשחק גם בכסף (כסף משנה עדות י ד, לדעת הרמב"ם).

וכבר פשט המנהג לשחק בקוביא ואין פסול, אפילו במשחק עם

גבית דין דיין שיודע בחברו שהוא גזלן או רשע, אין לו להצטרף עמו, שנאמר: מִדְּבַר שֶׁקֶר תִּרְחֹק (שמות כג ז). שבועות ל ב;

רמב"ם סנהדרין כב י; טוש"ע חו"מ ז י, אף על פי שידון דין אמת, שמכל מקום גורם לפסוק את הדין על פי שלשה, ואין שם אלא אחד או שנים (ב"ח חו"מ שם).

ירבנו מלבד הגזלנים הפסולים מן התורה, הוסיפו חכמים לפסול העוברים על גזל של דבריהם, או שחששו בהם שהם גזלנים, או שדבק בהם אבק גזל. ואלו הם:

• החמסנים (סנהדרין כה ב; רמב"ם עדות י ד; טוש"ע חו"מ לד יג) – והם הלוקחים קרקע או מטלטלים שלא ברצון הבעלים, אף על פי שנותנים הדמים (רמב"ם שם; טוש"ע שם. וראה ערכים גזל; חמסן), שאין להם דין גזלן להיפסל מן התורה (ראה תוס' בבא קמא סב א ד"ה חמסן, בבא מציעא ה ב ד"ה בלא; טוש"ע שם, ושנט ט). ומשום לא תחמוד אינם נפסלים, אם משום שאיסור זה אינו קיים כשנותנים הדמים (תירוצ' א בתוס' סנהדרין כה א ד"ה מעיקרא; סמ"ע לד ס"ק לב); או שאפילו שעובר בלאו מכל מקום אינו נפסל מן התורה מפני שבני אדם סבורים שאין לא תחמוד אלא בלוקח בלי כסף (סמ"ע שנט ס"ק יד).

• הגזול מציאת חרש שוטה וקטן (סנהדרין שם; טור חו"מ לד ורמ"א שם יג).

• הרועים – אחד רועי בהמה דקה ואחד רועי בהמה גסה פסולים מדרבנן, שחזקתם פושטים ידיהם בגזל, ומניחים בהמתם לרעות בשדות ופרדסים של אחרים, ולפיכך סתמם פסולים (סנהדרין כה ב; רמב"ם עדות י ד; טוש"ע חו"מ לד יג). ודוקא כשהם רועים בהמות של עצמם (בבא מציעא ה ב; רמב"ם שם; טוש"ע שם); אבל של אחרים אינו פסול עד שנודע שהם מרעים בשדות של אחרים (טור שם).

• המוכסים – סתמם פסולים (סנהדרין כה ב; רמב"ם ושו"ע שם. וראה ערך גבאי; מוכס, על מהותם וחילוקי דיניהם).

• מפריחי יונים – פסולים (סנהדרין כד ב). ונחלקו אמוראים בפירושו: בבבל פירשו שהם המשחקים ואומרים אם תקדים יונך ליוני אתן לך כך וכך, שזה כגזל, מפני שהדבר אסמכתא – התחייבות לחברו, שאדם מקבל על עצמו על צד הספק, התלוי בתנאי ידוע, בלי גמר דעת – ואינו קונה (סנהדרין כה א ורש"י ד"ה תנא. וראה ערך אסמכתא); ור' חמא בר אשעיא אמר שהם הלמדים להביא יונים ממקומם בעל כרחם שיש בזה משום גזל, מפני דרכי שלום (סנהדרין שם). ואף הוא מודה במשחקים בקדימת היונים שנפסלים, אלא שנכללים לדעתו במשחק בקוביא. אבל לסוברים שמפריחי יונים הם המשחקים בקדימת היונים, לדעתם המביאים היונים ממקומם, כיון שאין בזה גזל אלא משום דרכי שלום, כשרים לעדות (גמרא שם. וראה להלן על משחק בקוביא).

להלכה שני מיני מפריחי היונים הם פסולים לעדות (רמב"ם עדות י ד; שו"ע חו"מ לד טז), אלא שמשחקים באם תקדים יונך ליוני, נכללו במשחק בקוביא, ואינם פסולים אלא באותו האופן שמשחק בקוביא פסול (ראה להלן שדוקא באין לו אומנות אחרת).

משחק בקוביא – המשחק בקוביא פסול לעדות (סנהדרין כד ב). והמשחקים בקוביא, הם המשחקים בפספסים (תוספתא סנהדרין צוקרמאנדל ה ב; סנהדרין כה ב), כגון בעצים או בצורות או בעצמות, ועושים תנאי ביניהם שכל הנוצח את חברו באותו

אחד אינו נפסל, ואנו אומרים משום ספק מלוה ישנה שיש לו עליו גזל ממנו, וכשיוודע לו לאחר שיעיין בחשבונו שאינו חייב לו יחזיר לו ולכך ישבע, שבודאי מספק לא ישבע שמא ימצא שבועתו לשקר (סמ"ע שם ס"ק כא, בשם תלמידי רשב"א).

שבועת היסוד כשם שהחשוד בגזל, בלי עדים, נשבע שבועת התורה, כגון מודה במקצת, או שעד אחד מעידו שגזל, כך הוא נשבע שבועת היסוד מדבריהם. כגון אם זה תובעו גזלתי, והוא כופר הכל ואומר לא היו דברים מעולם, נשבע היסוד ונפטר (מרדכי בבא מציעא רמז רכו, בשם ר"מ הלוי; ב"י חו"מ עה, בשם תלמידי רשב"א; שו"ע חו"מ עה ח).

ויש מהראשונים שסובר שכיון ששבועת היסוד תקנת חכמים היא, לא תיקנו חכמים שבועה על דבר איסור של גזלה, ולכן פטור הנתבע בלי שבועה (מרדכי שם, בשם רבנו שמחה).

פסול דרבנן הגזלן הפסול מדבריהם לעדות הוא פסול לשבועה מדבריהם, כגון משחקים בקוביא ומפריחי יונים (שבועות מה א; רמב"ם טוען ונטען ב ב; טוש"ע חו"מ צב א).

וכל גזלן מדבריהם הפסול לשבועה אינו צריך הכרזה, אף על פי שלהיותו פסול לעדות צריך הכרזה (ראה לעיל: פסול לעדות); מפני שבפסולו לעדות יש הפסד לקוחות, שהפסול חתם בשטר המכירה לפני שנתפרסם פסולו (ראה ערך פסולי עדות), אבל בשבועה לא שייך טעם זה (מהר"ם שיף בבא מציעא ה א, לדעת הרמב"ם).

קנס קנס חכמים לגזלנים שיהיה הנגזל נשבע על כל מה שיטען ונוטל מן הגזלן, אם הוא מוחזק שגזלו בשני עדים (שבועות מד ב; רמב"ם גזלה ד א; טור חושן משפט ז. וראה ערך טוען ונטען).

ואף על פי שכך דינו של כל חשוד על השבועה שכנגדו נשבע ונוטל (ראה שבועות שם), בגזלן קנסו בקנס מיוחד שאפילו במקום שאינו חייב שבועה אלא מדבריהם, שאין מהפכים אותה לשכנגדו (ראה ערך שבועה), בגזלן קנסוהו שכנגדו נשבע ונוטל (לחם משנה שם).

ויש מפרשים שאפילו גזלן שטוען שאת שלו נטל וברדין נטל, אף על פי שמחוייב להחזיר מה שהעדים ראו שנטל, אפשר שמכל מקום אין לו דין חשוד, ומכל מקום כיון שיש לו דין גזלן קנסוהו שיהיה דינו כחשוד, ויהפכו השבועה על שכנגדו (ש"ך חו"מ צ סק"א).

מת הגזלן מכיון שקנס הוא שקנסו חכמים, אם מת הגזלן לא קנסו בנו אחריו (ש"ך חו"מ צ סק"א).

בטענות ותביעות

טענות החזרתי הגזלן את חברו ויש עדים שגזל, נחלקו הראשונים אם נאמן לומר החזרתי לך, כדרך שהמלוה את חבריו בעדים נאמן לומר פרעתי, ואין צריך להחזיר בעדים (ראה ערך כופר הכל):

- יש סוברים שהגזלן את חברו בעדים צריך להחזירו בעדים, ואינו נאמן לומר פרעתי בלי עדים (רמב"ן בבא בתרא לד א, בשם יש מפרשים; מגיד משנה גזלה ד יד, וריב"ש שצב, בדעת הרמב"ם; דעה ב בשו"ע חו"מ שסא ח).

- ויש סוברים שאף הגזלן נאמן לומר החזרתי, ואין צריך להחזירו בעדים (תשובות הראב"ד, הובאה בבעל התרומות מט יב; רמב"ן בבא בתרא לד א; בעל התרומות שם; דעה א בסתם בשו"ע שסא ח; ש"ך שם סק"ח).⁵

שבועת היסוד כשטוען החזרתי.

ישראל, אלא מי שאין לו אומנות אלא הוא (רמ"א חושן משפט שע א). **קליפי אגוזים** לא משחקי בקוביא בלבד אמרו שפסולים, אלא אף משחקים בקליפי אגוזים וקליפי רמונים פסולים לעדות (תוספתא סנהדרין (צוקרמאנדל) ה ב; סנהדרין כה ב; רמב"ם עדות י ד; טוש"ע חו"מ לד טז), למרות שאינם עשויים לכך, ומקרה בעלמא הוא (רש"י סנהדרין שם ד"ה אפילו).

מפריחי יונים וכן מפריחי יונים האומרים אם תקדם יונך ליוני הרי זה כמשחק בקוביא, ולא יונים בלבד אלא אף המשחקים בבמהמה חיה ועוף ואומרים כל הקודם את חברו או הנוצח את חברו יקח בעליו את שניהם, וכן כל כיוצא בשחקן זה, והוא שלא תהיה לו אומנות אחרת אלא שחוק זה (רמב"ם וטוש"ע שם).

הכרזה גזלן שאינו פסול מהתורה אלא מדרבנן צריך הכרזה (סנהדרין כו ב), שכל הפסולים מדבריהם אינם פסולים אלא אם כן הכריזו עליהם בבית דין או בבתי כנסיות ובתי מדרשות שהם פסולים (רמב"ם עדות יא ו; טוש"ע חו"מ לד כג. וראה ערך פסולי עדות).

הרועה – נחלקו בו אמוראים אם צריך הכרזה לפסולו (סנהדרין שם), לפי שהעברה שלו מפורסמת לכל (רש"י שם ד"ה לא). הלכה שאף הוא צריך הכרזה (רי"ף ורא"ש שם, וכן הרמב"ם וטוש"ע כללוהו בסתם עם כל הפסולים מדבריהם).

עדות אשה גזלן הפסול מדבריהם כשר להעיד לאשה שמת בעלה שתהיה מותרת להינשא, וגזלן מן התורה פסול לעדות אשה (יבמות כה ב; רמב"ם גירושין יב יז; טוש"ע אבן העזר יז ג. וראה ערך עדות אשה).

בשבועה

להשיע גזלן אין משביעים את הגזלן, מפני שהוא חשוד על השבועה (שבועות מד ב, מז א; רמב"ם טוען ונטען ב ב, גזלה ד ה; טוש"ע חו"מ צב א). ודוקא כשיש עדים שלקח ממון חברו, אבל בלא עדים אינו חשוד, שמא ספק מלוה ישנה יש לו עליו שבשביל כך תפס אותו עד שיתברר הדבר (טוש"ע שם); ויש סוברים שאף בלי הטעם של ספק מלוה ישנה אין החשוד על הממון חשוד על השבועה (בבא מציעא ו א. וראה ערך שבועה).

ויש סוברים שאין הגזלן פסול לשבועה אלא מדבריהם, אבל מן התורה אינו פסול אלא לעדות, לפי שאמרה תורה אל תשת רשע עד, אבל על שבועה אינו חשוד, ששבועת שקר חמורה ביותר (תוס' בבא מציעא ה ב ד"ה דחשיד, בתירוץ א. וראה ערכים: שבועה; חשוד על השבועה, בפרטי הדינים).

מזדה בטקצת הואיל ואין אדם נעשה חשוד על פי עצמו (ראה רמב"ם טוען ונטען ב ג; טוש"ע חו"מ צב ה. וראה ערך אין אדם משים עצמו רשע), לכן אם הודה בעצמו שגזל מקצת יכול הוא להישבע על השאר שבועת התורה של מודה במקצת, כיון שלא הוחזק גזלן בעדים (רמב"ם גזלה ד יא; טוש"ע חו"מ עה ח, שסד ח).

ויש מן הראשונים שסוברים שאם הודה בעצמו שגזל אינו יכול להישבע, כיון שלדבריו גזלן הוא (רי"י מיגש שבועות מו א ד"ה נמצא).

עד אחד עד אחד שמעיד על אדם שגזל, נאמן בשבועה להכחישו, כדרך שהנתבע נשבע תמיד נגד עד אחד (מרדכי בבא מציעא רמז רכט, בשם רבנו שמחה; שו"ע חו"מ עה ח). **שבועד**

5. וראה קצות החושן שסד סק"א, שהסתפק לדעה זו, אם משביעים את הגזלן

שמחמת יראת הגזלן כתב לו השטר (בבא בתרא מז ב ורשב"ס ד"ה אף).
הלכה שלא קנה (טושי"ע חו"מ קנא ג).

נתינת מעות ראו עדים שנתן הגזלן מעות לבעל השדה בדמי מכירת קרקע זו, נחלקו הראשונים בדבר:

• יש אומרים שאף בזו לא קנה, ומוציאים את הקרקע מידי הגזלן, והבעלים מחזירים לו את הדמים (רמב"ם גולה ט יד, טוען ונטען יד ב; טור חו"מ קנא, בשמו; המחבר בשו"ע חו"מ קנא ג, רה ח).

• יש אומרים שאף בגזלן כל שראינו שנתן דמים הרי זה כאנסו ומכרו שהמכר קיים אם לא מסר מודעא (ראב"ד בחשבות גולה שם; טור חו"מ קנא, בשם הרא"ש; רמ"א חו"מ קנא ג).

• ויש שכתבו שבגזלן שקנה אחר שגזל הכל מודים שלא קנה, ולא נחלקו הראשונים אלא בקנה לפני שבאה לידו בגזלה, וכגון שגזל ויצאה מתחת ידו בבית דין, ושוב חזר וקנה מבעל השדה (סמ"ע רה ס"ק כ).

נכנס לבית כל הנכנס לבית חברו שלא בפניו ונטל כלים משם וחוציאים בפני עדים הרי זה בחזקת גזלן; ואם אומר לבעל הבית: ברשותך באתי, ואתה מכרתם לי, או נתתם לי, או בחוב שיש לי אצלך תפסתי - אינו נאמן, ומחזיר את הכלים לבעל הבית, ואחר שיחזיר חוזר ותובע את בעל הבית בכל מה שיטען ויכריע הדין ביניהם (רמב"ם גולה ד יב; טושי"ע חו"מ שסד ב) ⁶.

הממון שבידו

הנאה מגזלן אסור ליהנות מן הגזלן, מפני שממונו גזול (רמב"ם גולה ה ח; טושי"ע חו"מ שס"ט א, ובלבד שהוחזק גזלן (טור ורמ"א שם). ונחלקו אמוראים מאימתי מותר לקנות מן הגזלן:

• רב אמר עד שיהא רוב ממונו משלו בלא גזלה, שהולכים אחר הרוב ונהנים ממנו (בבא קמא קט"א ורש"י ד"ה רוב).

• שמואל אמר אפילו מיעוט שלו, שאנו תולים ואומרים מה שנתן לו משלו נתן (בבא קמא קט"א, ורש"י ד"ה אפילו).

להלכה נחלקו הראשונים:

יש פוסקים כרב (רשב"א בבא קמא קט"א, בשם רבנו חננאל; מאירי בבא קמא שם, בשם יש פוסקים); ורוב הפוסקים פסקו כשמואל (רי"ף ורא"ש בבא קמא שם; רמב"ם גולה ה ח; אור זרוע בבא קמא תסז; מאירי בבא קמא שם; טושי"ע חו"מ שס"ט א) ⁷.

גנב וגזלן אף על פי שבגנב מובא שאסור לקנות דבר שידוע שהרוב אצלו הוא גנוב, בגזלן מספיק שידוע שמיעוט הממון יהיה משלו (ראה רמב"ם גנבה ו א, טושי"ע שנה א. וראה ערך גנב), ובטעם הדבר נאמרו באחרונים כמה הסברים:

• יש שחילקו בין גזלן לגנב (תירוצ' א במגיד משנה גולה ה ח).
• יש שחילקו בין רוב הדבר לרוב הממון, שרוב הדבר כשהוא גנוב או גזול, כגון דברים שאין דרך אדם למכור משלו, הולכים אחר הרוב ואסור לקנות ממנו, אבל אם אותו הדבר שהוא קונה אינו בחזקת גנוב כלל, אלא המוכר הוא הגזלן, אפילו המיעוט משלו מותר (תירוצ' ב במגיד משנה שם, וכבאור המהרש"ל בים של שלמה בבא קמא י יח).

• יש מהראשונים שכתב שאף לדעה זו אם קבל הנגזל על הגזלן תיכף אחרי הגזלה, אינו נאמן לומר החזרתו, שאין ההחזרה מצויה כל כך לשעתה (מאירי בבא בתרא לד א).

חזקה הגזלן אין לו חזקה (בבא בתרא מז א). שאם החזיק שלש שנים בשדה של חברו וטען לקחתה מידך אינו נאמן, ואין אכילתו שלש שנים בלי ערעור בעל הקרקע ראייה כמו בכל אדם (ראה ערך חזקת קרקעות). ואפילו אם אכל הרבה שנים לא החזיק, ותחזור שדה לבעלים (רמב"ם טוען ונטען יג ב, יא; טושי"ע חו"מ קמט יג), מפני שהוא בעל זרוע (רמב"ם שם ב), ויראים למחות בו (טור שם).

גזלן זה שאינו נאמן, הוא דוקא כשהוחזק בגזלנות על שדה זו (בבא בתרא שם; רמב"ם שם יא; טושי"ע שם), כגון שיש עדים שגזלה ממנו (מגיד משנה שם).

יש אומרים אפילו שגזלה ויצאה מתחת ידו בבית דין ועכשיו ראינוה תחת ידו, ואין ידוע שבפעם זו באה לידו גם כן בתורת גזלה, כיון שפעם אחת הוחזק גזלן על שדה זו שוב אין לו בה חזקה לעולם (יש אומרים במגיד משנה טוען ונטען יג יא; שיטה מקובצת בבא בתרא מז א, בשם הר"ן; טור שם).

ודוקא על אותה שדה אינו נאמן, כיון שמסר נפשו על שדה זו לגזלה (שיטה מקובצת שם); אבל על שדות אחרות נאמן (רשב"ם בבא בתרא שם; מגיד משנה שם).

ואם הוחזקו אבותיו שהם הורגים נפשות על עסקי ממון, אין לו חזקה על שום קרקעות של אחרים (בבא בתרא מז א, ורשב"ם ד"ה כגון; רמב"ם טוען ונטען יג יא; טושי"ע חו"מ קמו יג).

עשה תשובה אם הדבר ידוע שעשה תשובה, אלא שאין עדים שהחזיר קרקע זו שגזל - יש אומרים שנאמן לומר החזרתיה לך, וקנייתיה ממך אחר כך (טור חו"מ קמט, בשם יש אומרים); ויש אומרים שאינו נאמן (מסקנת הטור שם).

בנכסי גזלן המחזיק בנכסי גזלן, אף הוא אין לו חזקה (רמב"ם טוען ונטען יא ב; טושי"ע חו"מ קמט יג), מפני שאינו חושש למחות (טור חו"מ שם).

הודאה גזלן אפילו ראייה אין לו, שאם הוחזק גזלן על שדה זו, אף על פי שהביא ראייה שהודה בעל השדה בפני עדים שמכר לו שדה זו ולקח דמים, והבעלים אומרים לא מכרנו לך, אלא מפני היראה הודינו לך, מוציאים את השדה מיד הגזלן (בבא בתרא מז ב, ורשב"ם ד"ה גזלן; רמב"ם טוען ונטען יד ב, גולה ט טו; טור שולחן ערוך חושן משפט קנא א, ג).

יש סוברים שכל עיקר דין ההודאה לגזלן שאינה מועילה אינו אלא כשהשדה הגזולה היא תחת יד הגזלן, שירא מלפניו שימסור נפשו עליה כיון שהיא תחת ידו, אבל אם יצאה מידו ואחר כך הודה, אפילו אם לא ראו נתינת מעות, ההודאה מועילה (רבי עקיבא איגר חו"מ קנא ג, בשם הראנ"ח א סג).

יש שכתבו יותר מזה שבגזלן על שדה ידועה לעולם מועילה הודאה, ולא אמרו אלא בהורג נפשות (רבי עקיבא איגר שם, מדברי הראנ"ח בשם הריטב"א, ונראה שדעה יחידית היא).

שטר כתב לו הנגזל שטר על השדה, נחלקו אמוראים בדבר: יש אומרים שקנה הגזלן; ויש אומרים שאף בשטר לא קנה,

יאוש, על דין יאוש בגזלן.

6. וראה ערך כיבוש מלחמה, על קנין שנעשה בכיבוש מלחמה. 7. וראה ערך

• יש מחלקים, שאם רגיל לגזול, אפילו השיב בלי כפיית בית דין אינו כשר עד שיעשה תשובה לפנים מן השורה, אבל אם גזל במקרה, מיד שהחזיר את הגזלה זוהי תשובתו (רמ"א חו"מ לד כט, בשם יש אומרים).⁹

• ויש שכתבו יותר מזה שהגזול במקרה אפילו השיב בכפיית בית דין הוכשר מיד (ב"ח חו"מ לד).

עדות • יש אומרים שאין הגזול נעשה כשר אלא משעידו עליו בבית דין שעשה תשובה, וכל השטרות שחתם עליהם בין הזמן שחזר בו לזמן שהעידו עליו בבית דין פסולים (ר"ן כתובות כב א, לדעת הר"ח והר"י; כסף משנה עדות י ז, לדעת הרמב"ם).

• ויש חולקים וסוברים שכיון שהעידו שהיה כשר בשעה שחתמו הרי נתגלה הדבר למפרע שהיה כשר להעיד (ר"ן שם, לדעת רש"י והסכים לו; ש"ך חו"מ מו ס"ק סו).

משחק בקוביא מאימתי חזרתם של משחקים בקוביא, משישברו את כלי המשחק שלהם ויחזרו בהם חזרה גמורה, שאפילו בחינם לא יעשו כן (תוספתא סנהדרין (צוקרמאנדל) ה ב; סנהדרין כה ב; רמב"ם עדות י ו; טושי"ע לד ל).

לדעת הסוברים שהשחק בקוביא הוא אסמכתא ולא קנה (ראה לעיל: בעדות ובראה אסמכתא), צריך גם להחזיר כל המעות שהרויח באסמכתא (רא"ש סנהדרין ג ט; רבנו ירוחם ב ד; רמ"א חו"מ לד לא, בשם יש אומרים); ולדעת הסוברים שאינה אסמכתא, אין צריך להחזיר (רבנו ירוחם שם, בשם יש אומרים, וסיים וכן עיקר; סמ"ע לד ס"ק עח).¹⁰

• יש מסבירים חילוק זה שבענין הדבר הולכים אחר הרוב, אבל בענין הממון המיעוט שמשלו הוא ודאי והרוב הגזול אינו ודאי רק מה שמוחזק בכך, ולפיכך המיעוט עדיף (ים של שלמה שם).

• יש מחלקים בין כשירוע לנו שהמיעוט שיש בידו הוא אינו גזול, שאז מותר ותולים שזה מהמיעוט, לבין מי שאינו ידוע לנו על מיעוט שלו, אלא שאדם זה בחזקת גנב, כגון רועה, שאז אף על פי שמיעוט אנשים כאלה אינם גנבים, הולכים אחר הרוב ואומרים שכל מה שבידו הוא בחזקת גנב (סמ"ע שסט סק"ה).

מוכסים וליסטים בני אדם שחזקתם גזלנים וחזקת כל ממוןם גזל, מפני שמלאכתם מלאכת גזלנים, כגון המוכסים והליסטים, אסור ליהנות מהם, שחזקת מלאכה זו שהיא גזולה (רמב"ם גזילה ח ט; טושי"ע שסט ד).⁸

תשובות

חזרה לכשרות אף על פי שהחזיר הגזול את הגזלה, אינו חוזר לכשרותו עד שיעשה תשובה, ויוודע שחזר בו

מדרכו הרעה (רמב"ם עדות יב ד; שו"ע חו"מ לד ז, כט), ויעשה לפנים משורת הדין (ראה בית יוסף חו"מ לד, ודרכי משה שם ס"ק טו). ואפילו אם החזיר מרצונו צריך עדיין להוכיח שחזר מדרכו הרעה, ועושה דברים לפנים משורת הדין (כסף משנה עדות יב ד, ובית יוסף שם בדעת הרמב"ם).

• יש סוברים שדוקא אם החזיר על ידי כפיית בית דין אין חזרתו תשובה גמורה להכשירו, אבל אם החזיר מרצונו הוכשר מיד (טור חו"מ לד; וכך משמע בשו"ת הר"י קנב).

גזרה

איסור של חכמים בדבר המותר מצד הדין, משום סייג וגדר

אלא על דבר הידוע שיבוא, כגון גזרה שמא יסחט (ביצה ג א), גזרה שמא יעלה ויתלוש (שם), גזרה שמא יחתה בגחלים (שבת יח ב) וכיוצא, אבל בדבר שאין בו בירור שיבוא לא שייך לשון גזרה, אלא לשון חשש, כמו חוששים שמא נפגמה – הסכין של שחיטה – בעור הבהמה (חולין י א), שמא הבריא (שם מג ב), שמא ידרוס בשחיטתו ולא יעלה על דעתו (שם נג א) וכיוצא (תשובות הרשב"א במשמרת הבית [דפוס וויען] סוף בית ששל).

מקורה ותקפה

האם כח חז"ל נאמר בפרשת עריות: וּשְׁמֵרְתָּם אֶת מִשְׁמֶרְתִּי לְגִזְרוֹתָיו (ויקרא יח ל), ודרשו: שמרו לי משמרת (תורת כהנים מהתורה שם), עשו משמרת למשמרתי (יבמות כא א), כלומר: עשו גזרה לתורתי (רש"י ביצה ב ב ד"ה והתניא).

ונחלקו ראשונים בעניין ציווי זה:

• יש אומרים שציוה הקדוש ברוך הוא במאמר כללי זה לעשות גזרות כדי לעשות סייג לתורה (רמב"ם בהקדמה לפירוש המשניות, ובפירוש המשניות אבות א א. וראה בהקדמתו ליד החזקה). ואמרו ושמרתם את משמרת – להזהיר בית דין על כך (תורת כהנים שם, והובא ברש"י על התורה שם), כלומר: להזהירם שיעשו גזרות (מגלת

גדרה

עניינה גזרות נקראו דברי חכמים שאמרו בכל דור ודור להחמיר ולעשות סייג לדברי תורה – לאסור, לטמא או לחייב, בכדי שלא יבואו להקל, להתיר, לטהר ולפטור נגד התורה, ואמרו: גזרה זה משום זה, גזרה זה שמא יעשה או יהיה כך וכך (ראה להלן: סוגי הגזרות) – ואינם כתקנות ומנהגות שתקנו והנהיגו חכמים (הרמב"ם בהקדמתו ליד החזקה ובהקדמה לפירוש המשנה ד"ה החלק הרביעי ועיי"ש ד"ה החלק החמישי), וחמורות הגזרות – במובן זה – יותר מהתקנות (תוספות יום טוב סוטה ד ג).

במובן הרחב נקראו גזרות כל מה שאמרו חכמים להחמיר יותר מדברי תורה (ראה רש"י כתובות נז א ד"ה בגזרותיו), בין שגזרו לעשות סייג לדבר אחר (ראה להלן), בין שתיקנו תקנות, כגון שלש עשרה השתחויות שגזרו במקדש (ראה מדות ב א), גזרת שבעה וגזרת שלשים של אבלות (ראה משנה מועד קטן יט א), גזרת תענית על הציבור (ראה משנה תענית טו ב), שני דייני גזרות שהיו בירושלים (משנה כתובות קד ב) שהיו גוזרים קנסות על הגזלות (גמרא שם קה א ורש"י) וכיוצא.

על התקנות והמנהגים, ראה ערכיהם.

טאות שמה כתבו ראשונים שברוב המקומות לא בא לשון גזרה

⁸ וראה ערך גבאי; מוכס, וערך דינא דמלכותא דינא, בפרטי הדינים של גבאים ומוכסים, ומתי נחשבים לגזלנים. ⁹ וראה יד דוד פסקי הלכות אישות א ד

¹⁰ וראה ערך גבאי; מוכס, וערך דינא דמלכותא דינא, בפרטי הדינים של גבאים ומוכסים, ומתי נחשבים לגזלנים. ⁹ וראה יד דוד פסקי הלכות אישות א ד

סייג לאסור את המותר מחשש שמא יבואו לידי האיסור עצמו, ובגלות בבל התחילו לעשות תקנות וגדרים לקדש עצמם במותר שלא ליגע באיסורי תורה (מאירי אבות שם³).

העובר על גזרת חז"ל יש מן הראשונים סוברים שאף הגזרות הן מהדברים שמצות עשה לשמוע לחכמים שגזרו כן, והעובר עליהם עובר בלא תעשה, שנאמר על פי התורה אשר יורוך (דברים יז יא) – אלו התקנות והגזרות שיוורו חכמים לרבים כדי לחזק הדת, ונאמר: לא תסור וגו' (שם. רמב"ם ממרים א ב, ובספר המצות שורש א); ויש חולקים וסוברים שאין לגזרות שעשו למשמרת התורה אלא אסמכתא מלא תסור (רמב"ם בהשגות לספר המצות שם. וראה ערך דברי סופרים וערך לא תסור).

אף לדעה הראשונה אין הגזרות מצוה בפני עצמה למנותה במנין המצות, אלא גדר לאותה מצוה של תורה שגזרו בה וחלק ממנה (רמב"ם בהשגות לספר המצות שורש א. וראה שם בארוכה)⁴.

גזרות פשוטות יש גזרות שנכללו, לדעת ראשונים, במצוה מיוחדת שבות בתורה, כמו: דברים האסורים בשבת מדברי חכמים מפני שהם דומים למלאכה בשבת, או שאסורים גזרה שמא יבוא על ידי כך לאיסור סקילה בשבת, שנכללו במה שנאמר בתורה תִּשְׁבֹּת (שמות כג יב. רמב"ם שבת כא א, ראה שם במגיד משנה ובלחם משנה, וראה ערך שבות)⁵.

איסור כל תוסף אין בגזרות חכמים לאסור דבר המותר משום איסור בל-תוסיף (ראה ערכו), ובתנאי שאינם אומרים שדבר זה אסור מן התורה, אלא אומרים שגזרו כן, כדי שלא יבואו לידי איסור תורה (רמב"ם ממרים ב ט, וראה ראב"ד בהשגות שם, וכסף משנה שם. וראה ערך בל תוסיף: הוספה בלאוין).

חייב מיתה העובר על דברי חכמים – שעשו סייג לדברי תורה – חייב מיתה (ברייטא בברכות ד ב), ולמדו זאת מהכתוב ופִּרְץ גֶּדֶר יִשְׁכְּנוּ נַחֲשׁ (קהלת י ח. עבודה זרה כז ב, וראה רש"י עירובין כא ב ד"ה עשה, וד"ה דברי סופרים), והוא נחש שאין לו רפואה (עבודה זרה שם), ומותר לקרותו עברין (שבת מ א בעובר על גזרות. וראה ערך דברי סופרים).

לא היו מגלים סעע הגזרה אמרו: חכמים שבארץ ישראל לא היו מגלים טעמה של גזרה עד שנים עשר חודש, שמא יהיה בן אדם שאינו סובר הטעם, ויבוא לזלזל בה (עבודה זרה לה א, וראה כעין זה בירושלמי שם ב ז).

וכשנתפרסם איסור הדבר ונודע אצל הנשים ועמי הארץ, באותה שעה מודיעים הטעם (פירוש המשניות לרמב"ם שם כט ב).

על עונשי בית דין למי שעבר על גזרות דרבנן – ראה ערך מכת מרדות, וערך נידוי (וראה רמב"ם ומגלת אסתר ספר המצות שורש א).

סוגי הגזרות

דבר הסותר כמה סוגי גזרות הם:

• יש שגזרו על דבר המותר מחשש שמא המעשה המותר יגרור בשכחה ובשוגג למעשה אחר האסור, כגון: לא יצא החייט במחטו ערב שבת סמוך לחשכה, שמא ישכח ויצא משתחשך (משנה שבת יא א. וראה ערך מוציא); לא יקרא – בליל שבת

אסתר לספר המצות שורש א), והיא מצוה מן התורה (רמב"ם על התורה דברים ד ב).

ואף שאמרו שהלימוד ממקרא זה אינו אלא אסמכתא (ראה ערכו) בלבד (ראה יבמות כא א), לא אמרו כך אלא לענין גזרה מיוחדת, כמו איסור שניות לעריות – נשים שאסרום חכמים כדי להרחיק את האדם מן העריות האסורות מן התורה – שהוא גזרה משום עריות של תורה (ראה ערך שניות), אבל עצם הציווי לגזור גזרות מן התורה הוא (מגילת אסתר לספר המצות שם, בדעת הרמב"ם).

• יש חולקים וסוברים שהלימוד ממקרא זה אינו אלא אסמכתא, שאילולי כן היו הגזרות כולן מן התורה (שו"ת הריב"ש רצד), ואין כוונת הכתוב להזהיר את בית דין על כך, אלא לחייבם לענוש את עושי התועבות בעריות (קרית ספר בהקדמה סוף פרק ה, לדעת רש"י והרמב"ם).

• ויש שכתב שמפי הקבלה הורשו החכמים מאת ה' לעשות גזרות (קרית ספר שם, בדעת הרמב"ם בספר המצות). יש מהאחרונים שכתב לדעת הראשונים מקור אחר לעניין הגזרות, שלמדים מן המקרא: וְהִכְדִּילָתֶם בֵּין הַבְּהֵמָה הַטְּהוֹרָה לְטָמְאָה (ויקרא כ כה), שחייבים לפרוש מדבר טמא של איסור (ראה שאילתות מטות קלו), והיינו שחייבים להתרחק ולחוש שלא לבוא לכלל איסור, וכל הגזרות נכללו בעשה זה, ונתן ה' לחכמים שבכל דור ודור חכמה היכן ראוי לגזור (העמק שאלה שם אות ב).

סייגים פאנשי כנסת הגדולה אנשי כנסת הגדולה אמרו: עשו סייג לתורה (אבות כנסת הגדולה א א) כדרך שעשתה תורה סייג לדבריה (אבות דרבי נתן א), שנאמר: וְאֵל אֱשֶׁה בְּנֵת טַמְאָתָהּ לֹא תִקְרָב (ויקרא יח יט), יכול יחבקנה וינשקנה וידבר עמה דברים בטלים, תלמוד לומר לא תקרב (אבות דרבי נתן ב), וכן אמרו שהתורה עשתה סייג לדבריה ואמרה שהנזיר לא יאכל היוצא מן הגפן, מכאן שחייב אדם להרחיק עצמו מן הכיעור (מדרש רבה נשא י, וראה שערי תשובה לרבנו יונה ג פ²), ולולא שיעשו חכמים סייגים לתורה, התורה נופלת מעט מעט, כמו שאמרו: אינו דומה כרם המוקף גדר, לכרם שאינו מוקף גדר (מגן אבות לתשב"ץ שם).

סייגים שקדמו לתקופת כנסת הגדולה מצאנו גזרות חכמים אף לפני תקופת כנסת הגדולה:

• משה רבנו גזר גזרות (שבת ל א וראה במהרש"א), ועשה סייג לדבריו (אבות דרבי נתן ב, וראה שבת פז א), ואמרו שלפיכך נקרא שמו אביגדור (דברי הימים א ד יח) לפי שהרבה גודרים עמדו לישראל, והוא היה אביהם של כולם (ויקרא רבה א, וראה העמק שאלה לשאילתות שאילתא קלו אות ב).

• בית דינו של דוד גזר על יחוד עם הפנויה (עבודה זרה לו ב), על פי המעשה של אמנון ותמר (סנהדרין כא א), וכן גזר על הכרשינים לעשרם בשעת הרעב (ירושלמי חלה ד ד).

• שלמה המלך תיקן עירובין, וגזר שלא להוציא מרשות היחיד לרשות היחיד כדי לעשות סייג לאיסור תורה שלא יבואו להתיר מרשות הרבים לרשות היחיד, וכן תיקן נטילת-ידיים (ראה ערכו), לעשות סייג לטהרות, וגזר על שניות (ראה ערכו) משום סייג לעריות (עירובין כא ב, ורש"י. וראה ערך תקנות).

יש מן הראשונים שכתב שעד זמן כנסת הגדולה לא היו עושים

שהרי מצונו גזרות קודם וכלעיל. 4. בדין זקן-ממרא החולק על גזרות בית דין – ראה ערכו. 5. וראה רמב"ם על התורה ויקרא יט ב.

2. וראה בארוכה בשדי חמד כללים מערכת א אות קכא אם יש גזרות מן התורה. 3. וצריך לומר שרצונו לומר שלרוב ובאופן קבוע לא היו עושים,

רְאִיתִי בִיהוּדָה דְרָכִים גְּתוֹת בְּשֶׁבֶת וּמִבֵּיָאִים הָעֶרְמוֹת (נחמיה יג טו), וגזרו על טלטול כל הכלים כדי לגדור גדר להחמיר באיסורי שבת, מפני שהיו מקילים בה (שבת כג ב, ורש"י ד"ה שלשה), וחזרו והתירו כשנוהרו יותר (גמרא שם, ורש"י ד"ה התירו. וראה ערך מוקצה); וכן: רב אסר כחל (ראה ערכו) במקומו, בקעה מצא וגדר בה גדר (חולין קי א), שראה שהיו מזלזלים באיסורי בשר בחלב והחמיר עליהם (רש"י שם).

כדי שלא תשתכח הלכה כגון, גזרו שלא לטלטל מחצר לחצר על סמך שיתופי מבואות, אף שמצד הדין סומכים על שיתוף במקום עירוב, בשביל שלא תשתכח תורת עירובי חצרות מתינוקות (משנה עירובין פ ב, ורש"י ד"ה אלא. וראה ערך עירובי חצרות וערך שיתופי מבואות); וכן אין מערבים עיר של רבים כולה מבלי שישירו בה להיכר (משנה עירובין נט א), כדי שלא תשתכח תורת רשות הרבים (רש"י שם ד"ה ושל. וראה ערך עירובי חצרות).

משום מראית העין יש שגזרו משום מראית-העין (ראה ערכו), כדי שהרואים אותו עושה כך לא יחשדוהו שעושה האיסור, כגון אין חמור יוצא בשבת בזוג שבצוארו (משנה שבת נד ב), מפני שנראה כמוליכו לשוק להימכר (גמרא שם ורש"י ד"ה לחינא, וראה שם סד ב), וכיוצא בו הרבה (ראה ערך מראית העין, ושם באופנים שונים של מראית העין).

למנוע תקלה יש שגזרו שלא יבוא הדבר לידי תקלה, שלא על ידי עבירת האדם, כגון גזירה שגזרו שהספר מטמא את התרומה, מפני שבתחילה היו מצניעים אוכלים של תרומה אצל הספר, ואמרו זה קודש וזה קודש, כיון שראו שעכברים המצויים אצל אוכלים מפסידים את הספר, גזרו שיטמא (שבת יד א. וראה ערך שמנה עשר דבר).⁷

למנוע לעז יש שגזרו כדי שלא יבוא להוציא לעז על אחר, כגון גט-ישן (ראה ערכו) – שנתייחדו הבעל והאשה אחר כתיבת הגט – שאסרו לגרש בו, גזרה שמא יאמרו גיטה קודם לבנה (משנה גמ' גיטין עט ב), והרי זה משום תקנת הולד (עי' גמ' שם כו ב).

משום קנס יש שגזרו איסור על דבר בתורת קנס על העבר, כגון חמץ שעבר עליו הפסח שאסרו חכמים משום קנס שעבר על בל-יראה ובל-ימצא (ראה ערכו). פסחים כט א לרבי שמעון, וראה ערך חמץ שעבר עליו הפסח שכן הלכה, והקנס הוא משום סייג כדי שלא יניח אדם חמץ ברשותו בפסח כדי שיהנה ממנו אחר הפסח (ראה רמב"ם חמץ ומצה א ד, וראה שו"ע הרב תמח א. וראה ערך הני"ל), וכיוצא הרבה (וראה ערך קנס).

בדיני ממונות אף בדיני ממונות יש שגזרו חכמים משום סייג שלא יבוא לידי הפסד לאחר, כמו: קנין מטלטלים, שמן התורה מעות קונות, וחכמים אמרו משיכה קונה, גזרה שמא יאמר לו המוכר נשרפו חטיף בעלייה (בבא מציעא מו ב. וראה ערך מטלטלים בגדר גזרה זו); וכן שטרי חוב המוקדמים פסולים, ולא בלבד מזמן ראשון, המוקדם, אינו גובה, אלא אף מזמן שני, שבו לזה המעות באמת, גזרה שמא יגבה מזמן ראשון (בבא מציעא עב א. וראה ערך שטר מוקדם) וכיוצא.

זכר למקדש, משום מהרה יבנה המקדש, ויהיו רגילים למכשול גם בעניינים בלתי תדירים, וההיתר להיכנס יגרום שיתרגלו בכך רבים ויחשבו שהוא מותר, ובמיוחד לתפילה ושירה יהיה קשה לעקור.

– לאור הנר (שם), שמא יטה הנר שידלק יפה (גמרא שם יב א, ורש"י יא א ד"ה ולא יקרא. וראה ערך מבטיר).

• יש שגזרו אף כשהמעשה האסור יוכל לבוא לפני המעשה המותר, כמו שגזרו על תקיעת שופר ונטילת לולב וקריאת מגילה בשבת, שמא יטלם בידו וילך אצל הבקי ללמוד, ויעבירם ארבע אמות ברשות הרבים (ראש השנה כט ב).

• ויש שגזרו שמא יבוא לידי מעשה האסור מתוך תאוות היצר, כגון: לא יאכל הזב עם הזבה מפני הרגל עברה, לעשות הרחקה לעברה (משנה שבת יא א, ורש"י ד"ה מפני); או מתוך תאוות הממון, כגון דליקה שנפלה בשבת, שגזרו שלא יציל אלא מזון וכלים הנצרכים לו לאותה שבת, שמתוך שאדם בהול על ממונו אם נתיר לו להציל הכל ישכח ששבת, ויבוא לכבות את הדליקה (שבת קיז ב ורש"י. וראה ערך אדם בהול על ממונו).

דבר המותר הדומה לאסור יש שגזרו על דבר המותר מפני שהוא דומה לדבר האסור, ואם לא יאסרו יטעו להתיר אף את האיסור (ראה רמב"ם שבת כא א).

• דמיון זה יש שיטעו בו להשוותם מצד שדומים במציאות, כמו: אין טומנים מבעוד יום בדבר המוסיף הבל, גזרה שמא יטמין ברמץ – אפר מעורב בגחלים (שבת לד ב. וראה רש"י שם לט א ד"ה שמא יטמין. וראה ערך הטמנה); וכן גזרו תולדות חמה – שמש – משום תולדות האור (שבת לט א), וביצה שנולדה ביום טוב גזרה משום נולדה ביום טוב אחר השבת (ביצה ב ב. וראה ערך נולד) וכדומה.

• ויש שיטעו להשוותם מצד דברי התורה, כמו: בשר עוף אסור לאכול עם הגבינה (חולין קד א), כדי שלא יפשעו העם ויבואו לידי איסור בשר בחלב של תורה, שיאמרו העוף מותר מפני שלא נתפרש בתורה אלא גדי, אף בשר בהמה מותר חוץ מן העז (רמב"ם מאכלות אסורות ט ד, וממרים ב ט. וראה ערך בשר בחלב, ושם מחלוקת תנאים בבשר עוף בחלב). מא יעשה איסור בטעות

יש שגזרו שמא יבוא לידי מעשה איסור מתוך טעות, שיחשוב על איסור שהוא ההיתר, כגון חמץ בערב פסח שגזרו שלא לאכול שתי שעות קודם חצות, גזרה משום יום המעונן (פסחים יב ב. וראה ערך חמץ).

למנוע עוברי עברה במזיד יש שגזרו בשביל למנוע עוברי עברה במזיד, כמו: ספיחי שביעית – גידולים שגדלו בשדה בשביעית מאליהם – אסורים, ולמה גזרו עליהם מפני עוברי עברה, שלא ילך ויזרע בתוך שדהו בסתר, וכשיצמח יאמר ספיחים הם (רמב"ם שמיטה ד ב, על פי שביעית ט א. וראה ערך שביעית), וכן גזרו רחיצה בחמים בשבת מפני הבלנים, שהתחילו לחמם בשבת ואומרים מערב שבת הוחמו (שבת מ א).

ספק ספק איסור יש שגזרו מחמת הספק, שמא יש כאן איסור, כמו: גזרו טומאה על ארץ-העמים (ראה ערכו) משום ספק קברות (שבת יד ב. וראה ערך ארץ העמים); וכן: גזרו טומאה על רוק הנמצא משום ספק רוק הזב (טהרות ד ה, וראה ערך זב).⁶

ספקת זלזול הדור יש שגזרו מפני שראו שהדור מזלזל באיסורים, כמו בזמן נחמיה בן חכליה שנאמר בו: בְּיָמֵינוּ הִקְהָה

6. וראה תוספות נדה לג ב ד"ה ורמינח שלפעמים גזרו אף על ספק ספיאק, וראה ערך ספק ספיאק. 7. וראה שו"ת משפט כהן ג: יש מי שכתב שאיסור כניסה למקום בית המקדש כיום, הוא משום גזרה כעין שמצאנו שעשו חז"ל

שגזרו שלא ישיטם על גבי הנהר, משום מעשה שהיה באדם שהעביר מי חטאת ואפר חטאת בספינה בירדן, ונמצא כזית מת תחוב בקרקעיתה של ספינה, ואמר רבי חנניה בן עקיבא שלא גזרו אלא בירדן ובספינה, ולא בשאר נהרות ולא בגשר (חגיגה שם). וראה ערך אפר חטאת: העברתו; חכמים חולקים וסוברים שגזרו אף בשאר נהרות (חגיגה שם). וראה ערך הנ"ל, והלכה כחכמים (רמב"ם פרה י ב).

במקום צער לפעמים לא גזרו חכמים במקום צער (כתובות ס א בשבות כלאחר יד, וראה רמ"א בשו"ע או"ח שיז א. וראה תוספות יבמות קיד א ד"ה שבת אם דוקא בצער של חול. וראה ערך חולה).

משום כבוד מלכים או בריות יש שלא גזרו משום כבוד מלכים וכבוד הבריות (ברכות יט ב. וראה ערך כבוד מלכים וערך כבוד הבריות).

במקרה שיזכר ולא ישל דבר שאסרו חכמים משום גזרה, לפעמים כשראו שבמקרים ידועים אין חשש – לא גזרו, כגון:

- כשרבים הם ויזכירו זה את זה, ולכן אם היו שנים קוראים בליל שבת בענין אחד – מותרים לקרוא לאור הנר, ולא חששו שמא יטה אחד הנר, שכל אחד יזכיר לחברו אם ישכח (שבת יב ב; רמב"ם שבת ה יד; טו"ע או"ח רעה ב).

- וכן במקום זריזים: כהנים זריזים הם, שכולם היו בני תורה וחרדים ונזכרים, ואין בהם חשש שמא יחתו הקרבן בשבת (שבת כ א) ¹⁰.

- וכן כשיש שינוי שעל ידי זה יזכרו, כגון לסוברים שאיסור טבילת כלים בשבת הוא משום שלא יבוא לסחוט (ראה ביצה יח א), נדה טובלת בבגדיה, שמתוך שלא הותרה לטבול אלא בבגדיה זכורה היא (ביצה שם).

כשאין חשש להחלפה כשגזרו על דבר אחד משום דבר שני, לא גזרו אלא כשיש מקום לחשש החלפה, ולכן לא גזרו על עניבה בשבת משום קשירה, שעניבה בקשירה לא יחליפו (פסחים יא א); וכן זב בבעל קרי לא יתחלף, ואהל דרבנן באהל דאורייתא לא יתחלף (נדה סח ב), וכיצא בזה (וראה ערך לא פלוג רבנן).

בכנ נח כתבו אחרונים שגזירות וסייגים עשו חכמים רק על ישראל, ולא על בני נח (משנה למלך מלכים י ז), אבל מצינו שנחלקו ראשונים באיבר המדולדל (ראה ערך אבר מן החי: אבר המדולדל), שחכמים אסרוהו באכילה גזרה משום איבר מן החי (ראה ערך הנ"ל, ושם שיש סוברים שאסור מן התורה), אם אסור לבני נח: יש מתירים (רשב"א חולין נז א ד"ה ה"ג; ר"ן שם); ויש אוסרים (ספר התרומה כג; סמ"ק רא. וראה ערך בשר מן החי).

ויש שכתב שאף האוסרים לא אסרו לבני נח עצמם, שאין גזירות גזרות על בני נח, אלא שאסרו לישראל להושיט להם, משום גזרה של ישראל עצמם (פרי חדש נה טז).

על תקנות חכמים אם תיקנו לבני נח, ראה ערך תקנות.

לחדש או להוסיף בגזירות כל דבר שלא גזרו רבותינו הראשונים אין אנו גוזרים אלא מה שגזרו אנשי כנסת הגדולה ובתי דינים גדולים (תשובת רב שר שלום גאון בתשובות והנהגות חמדה גנוזה עז), ואין לנו לגזור גזרות מדעתנו אחר דורות הגאונים (מגיד משנה חמץ ומצה ה כ) ¹¹.

אומרים בני חבורה זריזים הם. וראה רש"י שבת יט ב ד"ה משלשין שפירש בבני חבורה שמזכירים זה את זה. וראה ערך אין שבות במקדש וערך כהנים-זריזים-הם. ¹¹ ויש מי שכתב שהכח להטיל גזרה על כלל הציבור הוא רק לבית דין של שבעים ואחד, ואף במקומות שאמרו שיחידים גזרו גזרה

אף לבטל **מצוה מהתורה** במקום שראו חכמים צורך בדבר לגזור כדי שלא יבואו לידי איסור יש שגזרו אף לבטל מצוה של תורה, כגון תקיעת שופר ונטילת לולב בשבת, שביטלו מצוה של תורה משום גזרה שמא יעבירו ארבע אמות ברשות הרבים (ראש השנה כט ב) ⁸.

הגבלת הגזרות

באיסור ירבנו לא גזרו אלא משום שלא יבואו להתיר איסורי תורה, אבל משום איסור דרבנן לא גזרו (ראה ביצה לו ב גזירה שמא יצא חוץ לתחום שמע מינה תחומין דאורייתא, וברש"י שם ד"ה ש"מ. פרי חדש ריש סי' תנא. וראה יבין שמועה קפו, וראה ערך גזרה לגזרה).

אף בטומאה אמרו שבמקום שיש בו חשש טומאה של תורה גזרו חכמים יותר, ובמקום שאין בו אלא חשש טומאה דרבנן לא גזרו כל כך (חגיגה כא ב).

כשאינו לעיכובא במקום שהחשש שמחמתו גוזרים אינו אלא למצוה ולא לעיכובא לעכב, לא גזרו (מנחות סח ב משום מצוה ליקום וליגזור. וראה יומא סח ב ועוד כו' מצוה היא), וכתבו ראשונים שאפילו אם המצוה היא מדאורייתא, אלא שאין בה לאו, אין סברא לגזור ולהחמיר (תוספות מנחות שם א ד"ה והא כתיב), ופירשו אחרונים שלא כתבו כן אלא במצוה מן המובחר, אבל בעשה גמור שחייבים בו מדינא גזרו אפילו בלא לאו, שכן מצינו בכמה מקומות שגזרו משום עשה בלבד, כגון במצות סוכה (ראה סוכה יד א גזירת תקרה, ושם כג א גזרה שמא תמות, ורש"י שם ונמצא בטל ממצות סוכה) וכיצא (שו"ת מהרש"ם א סו).

באיסור קל וחמור יש שגזרו משום איסור סקילה, ולא גזרו משום איסור לאו, כמו לינוק מן הבהמה במקום צער לחולה שאין בו סכנה (ראה ערך דש: חולב), שאמרו בשבת שאיסור סקילה הוא גזרו חכמים, וביום טוב שאיסור לאו הוא לא גזרו (יבמות קיד א. וראה ערך אסור לאו).

ויש להיפך, שדוקא באיסור חמור לא גזרו, מפני שבני אדם בדלים ממנו ואין לחשוש שם, ובאיסור קל יותר חששו וגזרו, ולכן אף שחושש רבי יהודה בבדיקת חמץ לאחר זמן איסורו שמא יבוא לאכול ממנו, בשבת הוא מתיר למלא שפופרת של ביצה שמן וליתנה על פי הנר, ולא גזר שמא יסתפק ויאכל מן השמן ויתחייב משום מכבה, שמשום חומרה של שבת פורשים בני אדם מהאיסור (פסחים יא א).

בדבר שאינו מצוי בדבר שאינו מצוי, לא גזרו בו חכמים (עירובין סג טצו). וראה ערך מילתא דלא שכחא לא גזרו בה רבנן.

כשאין הציבור יכול לעמוד בו בדבר שאין הציבור יכולים לעמוד בו, לא גזרו (עבודה זרה לו א. וראה ערך אין גוזרים גזרה על הציבור אלא אם כן רוב הציבור יכולים לעמוד בה).

כשגזרו משום מעשה שהיה בכל מקום שגזרו חכמים משום מעשה שהיה, שאירעה בו תקלה, יש מהתנאים סוברים שלא גזרו אלא כדוגמת המעשה וכאותו דבר (רבי חנניה בן עקיבא בבביתא שבת ס ב, ורש"י שם ד"ה ואפילו, וחגיגה כג א ד"ה רבי חנניה), כגון במי חטאת

⁸ וראה ערך יש כח ביד חכמים לעקור דבר מהתורה, ושם שדוקא בשב ואל תעשה יש כח. ⁹ וראה עוד משנה חגיגה כ ב, וגמ' שם כג א – בענין נושא את המדרס; בסנדל המסומר שגזרו שלא יצאו בו בשבת (עי' משנה שבת ס א – בענין סנדל המסומר. ¹⁰ וראה מחלוקת אמוראים עירובין קג א אם

- בתי הדין שבכל מדינה ומדינה יכולים לגזור גזרות לבני מדינתם בלבד, ואין כופים אנשי מדינה אחרת לנהוג כמדינה זו, ואף רב המופלג בחכמה ובזקנה יכול לגזור על דעת עצמו רק לבני עירו¹² (רמב"ם בהקדמתו למשנה תורה; שו"ת הריב"ש רע"א; תרומת הדשן פסקים וכתבים רנב. וראה עוד בדיני תקנות הקהל בשו"ת הגר"א הרצוג יו"ד א צג).
- מצאנו שנתנו חכמים כח לכל קהילה וקהילה לעשות תקנות לעצמן, ואין לקהילה אחרת רשות לבטלה, ויסודו הוא מטעם הפקר בית דין הפקר (יבמות פט ב. שו"ת מהר"ם מרוטנברג [לבוב] תכג).
- אף ציבור בעצמו יכול לתקן תקנות, אף כשהם לא כדין תורה, ובתנאי שיתקיימו בה מספר תנאים: שהתקנה או הסייג הם לאותה קהילה; שיהא בעצת אדם חשוב; שהתקנה היא לגדר ותיקון, ולא להריסת הגדרים וקלקול המתקן; שרוב הציבור יכול לעמוד בה; שאינה פוגעת ביחידים (שו"ת הרשב"א ב קז וקיא ועוד; שו"ת תשב"ץ ב קנט; תרומת הדשן שמב; שו"ת יכין ובעוז ב כ¹³).
- אם יש כח ביד חכמים לגזור איסור על דבר המפורש בתורה להיתר, ראה ערך יש כח ביד חכמים דלעקור דבר מן התורה.

גִּזְרָה לְגִזְרָה

אין חכמים גוזרים על דבר מחשש שמא יבואו לעשות דבר האסור, אם גם אותו הדבר אינו אסור אלא מדרבנן, מחשש שמא יבואו לעבור על איסור תורה

גדרה

ולכן לגבי איסור מקח וממכר בשבת, שיש לו מקור מן המקרא: מִמְצֹא חֶפְצָךְ (ישעיה נח יג), גזרו שאין מקדישים, ואין מעריכים, ואין מחרימים אף ביום טוב, גזרה משום מקח וממכר (ראה ביצה לו א. מאירי שם, בשם יש מתרצים, וכן מבואר בפירוש א ברש"י שם ד"ה משום. וראה להלן: בגזרה אחת טעם אחר).

ויש מן האחרונים שכתב שאף דבר שיש בו אסמכתא מן הכתוב נחשב גזרה לגזרה (פרי מגדים בפתיחה כוללת לאורח חיים א לא. וראה ארעא דרבנן בהקדמה שכל שעיקר איסורו מהתורה גוזרים אפילו בדרבנן).

כאיסורי שבת ישנם איסורי שבת שנחלקו בהם אמוראים אם גוזרים גזרה לגזרה:

אביי אסר לעמוד בשבת ברשות היחיד או ברשות הרבים ולהושיט ראשו לכרמלית (ראה ערכו) ולשתות שם, כדרך שאסור לעמוד ברשות היחיד ולשתות ברשות הרבים גזרה שמא יוציא הכלי אליו, ואף שהוצאה לכרמלית אינה אסורה אלא מדרבנן; ורבא מתיר, שהיא גופה גזרה ואין לגזור גזרה לגזרה (שבת יא ב). וכן נחלקו אם אסור לאומן לצאת בערב שבת סמוך למנחה בכלי אומנותו התחובים בו שמא ישכח ויטלטלם בשבת, באופן שאם יוציא אותם בשבת אינו אסור אלא מדרבנן (ראה שם בגמרא).

טעמים שונים כתבו ראשונים בסברתו של אביי, שהרי במקומות אחרים אף הוא סובר שאין גוזרים גזרה לגזרה (ראה ביצה ג א):

- יש אומרים שאינו גוזר אלא באיסורי שבת (רש"י שבת שם ד"ה מאי לאו).
- יש שכתבו שבהוצאה בלבד הוא שגור אביי (תוספות שם ד"ה

ויש שכתבו שגם הגאונים לא יכלו לחדש גזרה אחר חתימת התלמוד (רא"ש שבת ב כ), ואפילו דבר שהוזכר בתלמוד להיתר מחמת טעם ידוע, ועכשיו נתבטל הטעם, ויש מקום לגזור בו איסור, כיון שלא גזרו בזמן התלמוד שוב אין לנו לגזור (מגן אברהם שא ס"ק נח, על פי הבית יוסף או"ח סוף סימן יג), ואפילו בדבר שכבר גזרו חכמי התלמוד, אין לנו להוסיף על גזרות של דבריהם, כגון אם הם לא גזרו איסור אלא לכתחילה, אין לנו להוסיף ולגזור אף בדיעבד (שו"ת הריב"ש רמא).

גם מרבני דורנו כתבו כן, שאין לנו היכולת לחדש ולהוסיף גזרות לאחר חתימת התלמוד מדעתנו (שו"ת הגר"א הרצוג או"ח א לו ושם ב סב; הר צבי על הטור תט; שו"ת אגרות משה יו"ד א ב ועוד).

ברם, כלל זה שאין לחדש גזרות מדעתנו לאחר חתימת התלמוד, עורר קושי ניכר, שכן לפי זה לא מצאנו ידינו ורגלינו בבית המדרש, שהרי גם לאחר חתימת התלמוד רבו הגזרות שהוסיפו חכמי הדורות שבכל דור. כדי ליישב גישה זו מול העקרון הנ"ל נאמרו בדבר כמה כללים:

עניינה דבר שהוא עצמו גזרה (ראה ערכו) אין אנו גוזרים לו גזרה נוספת שמטרתה לגדור בעדו שלא יעבור על הגזרה (שבת כא א, ועוד; רבא בשבת יא ב; אביי ביצה ג א; רב נחמן יבמות קט א), שאין גדר לגדר (ירושלמי פסחים א ד: ויש גדר לגדר, בתמיה), כגון:

• חלת חוץ לארץ (ראה ערך חלה) שנאכלת עם הזר על השולחן (משנה חלה ד ח), ואין חוששים שמא יאכלה הזר, שאכילת חלת חוץ לארץ גופה גזרה היא משום אכילת חלת הארץ, ואין גוזרים גזרה לגזרה (חולין קד א וב ורש"י, וראה שם שממשנה זו למדו שאין גוזרים גזרה לגזרה).

• או לגבי איסור חציצה בטבילה שמצאנו שמיעוט – דבר שנדבק במיעוט גופו – ואינו מקפיד עליו, אינו חוצץ בטבילה, ולא גזרו שיחצוץ משום מיעוט המקפיד, או משום רובו שאינו מקפיד, שאף אלו אינם אלא גזרה משום רובו ומקפיד, ואין גוזרים גזרה לגזרה (עירובין ד ב), וכיצא.

• **מקורה** יש מן הראשונים שכתב מקור לדבר מן המקרא, שנאמר: וְשִׁמְרָתָם אֶת מִשְׁמֶרְתִּי (ויקרא יח ט) – עשו משמרת, כלומר גזרה, למשמרתי, היינו לתורתי (ראה ערך גזרה), ולא משמרת למשמרת (רש"י ביצה ב ב ד"ה והתניא²).

• ויש שכתבו טעם לדבר, שאם היינו גוזרים גזרה לגזרה נתמלא גזרות (תשובת רב שר שלום גאון בחמדה גנוזה עז).

איסור שיש לו אסמכתא איסור דרבנן שיש לו רמז מן המקרא, יש מן הראשונים סוברים שאין בו משום גזרה לגזרה, מהתורה

בקונטרס תיקון עולם למהרש"ם ובספרו משפט שלום לחו"מ רלא, וראה גם בשדי חמד כללים ג פאת השדה ד, וביד מלאכי כללי דינים קנג.

גזרה לגזרה 1. ה', טורי' תקמ-תקמו. 2. וראה דקדוקי סופרים שם שהיא הוספה ברש"י, וראה ספר רש"י ירושלים תשט"ז עמ' פב.

מקובל היה לחכמים שבית דין של שבעים ואחד גזר אותה (טוב רואי מגילה ב א אות ג). 12. וראה שו"ת מהר"י וויל קא וסי' סו וקא שכתב שאף שרש"י ורבנו תם תיקנו תקנות בצרפת, ולא מצאתי ולא שמעתי שנתפשטו אותן תקנות במדינות אלו. 13. עניין תקנות הקהל הוא נושא נרחב בהלכה, ראה באריכות

• לא יתן מים בערב שבת לתוך כלי שתחת הנר מפני שהוא מכבה את הניצוצות הנופלים לתוכו (משנה וגמרא שבת מז ב), מפני שגוזרים ערב שבת משום שבת, ובשבת עצמה יש לחשוש כשיעשה כך שמא יבוא לידי כיבוי בידים, ואף שהיא גזרה לגזרה ידוע היה לחכמים שכאן שייך לגזור יותר (תוספות שם ד"ה מפני).

• באיסור מוקצה (ראה ערכו) בשבת גזרו גזרה לגזרה (קונטרס אחרון לשו"ע הרב רנב יד, על פי שבת קכב א, וטוש"ע שכה יא) וכיצא.

• במקום שחששו לחשש רחוק מסתבר שיש לחשוש אף לדבר שהוא כעין גזרה לגזרה (תוספות גיטין יא א סוף ד"ה לא).

כאיסור כרת יש מקרים שגזרו גזרה לגזרה מחמת חומר האיסור, כגון טבילת נדה בשמיני של ספירתה ביום שגזרו משום טבילת שביעי ביום, ואף שהיא עצמה אלא גזרה דרבנן, משום חומר איסור כרת חששו לכך (חידושי הרמב"ן נדה סז ב ד"ה ובודאי, ורשב"א שם ד"ה ובנמוקי, והובאו בבית יוסף יו"ד קפג וקצז)³.

דבר המצוי בדבר המצוי ורגיל כתבו אחרונים שגוזרים גזרה לגזרה, ולכן אפילו לסוברים שדבר שהוא משום שבות (ראה ערכו) לא גזרו עליו בין השמשות, מודים הם שעירוב שנתנו בראש קנה שאינו תלוש, אינו עירוב, גזרה שמא יקטום (ראה עירובין לד ב. וראה ערך ערובי תחומין), אף על פי שהיא גזרה לגזרה (שו"ת חכם צבי עה).

וכן בכל מקום שקרוב לידי פשיעה גוזרים גזרה לגזרה (באור הגר"א או"ח רנב ס"ק כט, על פי שבת נד ב שאף רבא מודה בחצר שיש לגזור. וראה להלן: בגזרה אחת).

שלש גזרות יש שכתבו שאף למי שסובר שגוזרים גזרה לגזרה, שלש גזרות אין גוזרים זו משום זו (מהרש"א שבת כד א בתוספות ד"ה גזרה, וראה שמצדד לרבה שגוזרים גזרה לגזרה בבי גזרות ולא בגי).

בגזרה אחת

הטעם שגזרו בגזרה אחת כששתי הגזרות נגזרו בגזרה אחת אין זו בגדר גזרה לגזרה, כגון ביצה שנולדה ביום טוב שאסורה (ראה משנה ביצה ב א), שלרב יוסף הטעם גזרה משום פירות הנושרים מן האילן בשבת (גמרא שם ב), ולרבי יצחק גזרה משום משקים שזבו (שם ג א), אף שפירות הנושרים עצמם איסורם משום גזרה שמא יעלה ויתלוש, וכן משקים שזבו איסורם משום גזרה שמא יסחט, אין זו גזרה לגזרה שכולה גזרה אחת היא (גמרא שם).

יש שהסבירו שגזרה אחת היא, שכשנמנו וגזרו על פירות הנושרים או משקים שזבו אף הביצה שנולדה בכלל גזרת חכמים היתה, שאף היא כפרי הנושר או כמשקה שזב (רש"י ביצה ג א ד"ה חדא וד"ה משום).

ויש שהסבירו שכששתי הגזרות נגזרו בשעה אחת הרי זו גזירה אחת, שהרשות ביד בית דין לגזור בשעה אחת שתי גזרות, אם ראו שלא תתקיים גזרה זו אלא אם כן גזרה אחרת תחזק אותה (פירוש המשניות לרמב"ם שבת ד⁴).

ולכן אסרו להעלות בשר עוף על השולחן עם הגבינה, אף לדעת הסוברים – וכן הלכה (ראה ערך בשר בחלב) – שאף אכילתו בחלב

אמר), ובטעם הדבר יש שהסבירו, שמתוך שהיא קלה בעיני כל אדם (ראה ערך מוציא בענין שנקראת הוצאה מלאכה גרועה) החמירו בה (תוספות הרא"ש שם), או שבשתייה שייך יותר לגזור שמא יביא הכלי אצלו, וכן בכלים התחובים בו שייך לגזור יותר (תוספות עירובין צח א ד"ה אלא. וראה להלן: במקומות שגזרו).

• ויש שכתבו שסובר שאין זו גזרה לגזרה אלא גזרה אחת (רמב"ן ורשב"א שבת שם ד"ה אמר. וראה שם שיש נוסחאות בגמרא: ואבי כולה חדא גזרה; חידושי הר"ן שם בשם הרא"ה. וראה להלן: בגזרה אחת בגדר מה נקרא גזרה אחת).

הלכה כרבא, בין בשתייה בכרמלית (רמב"ם שבת טו ב; טוש"ע או"ח שן א), ובין ביציאה בערב שבת (מגיד משנה שבת יט כא וכו, בדעת הרמב"ם: בית יוסף או"ח רנב; מגן אברהם שם ס"ק כג, בדעת הטוש"ע).

ויש שכתבו בדעת אחד מהראשונים שפוסק כאביי בזה (ט"ז שם סק"ח, בדעת הר"ן).

דבר שנאסר מחמת עצמו יש מן הראשונים שכתב שאין נקרא גזרה לגזרה אלא כשהדבר נאסר מחמת איסור שבדבר אחר, ולא מחמת איסור שבעצמו, כגון כרמלית שאסרו להוציא ממנה לרשות אחרת בשבת, כדי שלא יבוא להוציא מרשות הרבים, הרי זה איסור מחמת דבר אחר, ובאופן כזה הוא שאמרו שאין גוזרים גזרה לגזרה, אבל דבר שנאסר מחמת עצמו, אף שאין איסורו אלא מדרבנן שלא יעבור על דברי תורה, כן גוזרים בו ואין זו גזירה לגזירה, וכגון שגזרו להטמין בדבר המוסיף הבל, גזרה שמא יטמין ברמץ – אפר מעורב בגחלים (ראה ערך הטמנה) – אף שהטמנה ברמץ גופה אינה אסורה אלא משום שמא יחתה (ראה ערך הני"ל), לפי שהחשש שמא יחתה הוא בו בעצמו, ולא משום דבר אחר (תוספות רי"ד שבת לא ב ד"ה גזירה, וראה בהרחבה בדבריו שם כא א ד"ה הנל).

כשעושה איסור דרך מלאכה יש שכתבו שלא גזרו גזרה לגזרה אלא כשהאיסור אינו אלא משום גזרה ולא דרך מלאכה, וכגון במקרה הנ"ל (ראה לעיל: אופנים שכן גזרו בהם, ושם להלכה) שעומד ברשות היחיד או רשות הרבים ומושיט ראשו לכרמלית ושותה, אבל דבר שהוא אסור בשבת מפני שהוא דרך מלאכה ודומה למלאכה – גזרו בו, ולכן גזרו בכרמלית איסור אף להוציא לתוכה באופן שהיא מלאכה-שאינה-צריכה-לגופה (ראה ערכו. ר"ן שבת לה ב ד"ה ודאמרין, על פי גמרא שם צד ב. וראה שו"ע הרב שם ב), וכן לטלטל שם פחות מארבע אמות, והוצאה כלאחר יד (שו"ע הרב שם). וראה כעין זה בבאור הגר"א שם ס"ק יא, בשם ספר התרומה, ולפנינו בספר התרומה א"ן).

במקומות שגזרו

יש מקומות שגזרו גזרה לגזרה, ואין לדמות גזרות חכמים זו לזו (תוספות חולין קד א ד"ה ומנא), והרבה פעמים מצינו כך בתלמוד (מגן אברהם שמח סק"ד), כגון:

• אין טובלים כלים בשבת אף בבור שבחצרו, גזרה משום בור ברשות הרבים, לרבה שסובר בטעם האיסור בבור ברשות הרבים משום גזרה שמא יטלנו בידו ויעבידנו ארבע אמות ברשות הרבים (ביצה יח א), שהחמירו חכמים בתקנה זו לגזור גזרה לגזרה (ראה רש"י שם ד"ה ומי גזרין).

4. לגירסתו שם בגזרת חכמים בהטמנה. וראה גמרא שם יד א בשלשה לוגין מים שאובים מ"ט כו דאי לא הא לא קיימא הא.

3. וראה שדי חמד כללים ג ה שאין רצונם לומר שבכל מקום שיש חומר כרת גזרו גזירה לגזירה, אלא שבאותו ענין ראו חז"ל לגזור מפני חומר כרת.

אשת אבי אביו אסורה מדרבנן משום אשת אביו, וגזרו על אשת אבי אמו משום אשת אבי אביו, שכולן אשת אבי זקנו קוראים להן (יבמות כא ב).

הלכה כרבא (רמב"ם אישות א ו; טוש"ע אבן העזר טו יח. וראה ערך אשת אחי האב: שניות).

נאיסור כשגזרו בערב פסח על אכילת חמץ שעה אחת לפני אכילת חמץ השעה שהיא עצמה אינה אסורה אלא מדרבנן (ראה ערך חמץ: בערב פסח) אין זה גדר לגדר, ששעה אחת קודם מתחלפת עם השעה האסורה (ירושלמי פסחים א ד), והיא גזרה אחת, שמכיון שאדם טועה בשעה ודאי יבוא לטעות בה (קרבן העדה שם).

אינה אלא מדבריהם, שגזרה אחת היא, שאם לא זה לא יעמוד זה (רשב"א חולין קד א ד"ה רב, וראה גמרא שם ב).

נעירות יש שנחלקו אמוראים בגזרה לגזרה אם היא גזרה אחת: אשת אחי האם מן האם מותרת לרב ספרא, שאין לגזור משום אשת אחי האב מן האם, או משום אשת אחי האם מן האב, שהן עצמן גזרה משום אשת אחי האב מן האב, ואין גוזרים גזרה לגזרה, ולרבא אסורה, שכולן קרויות אשת הדוד, כדרך שגזרו בכמה שניות – עריות האסורות מדברי סופרים – גזרה לגזרה מטעם זה, כגון אם אמו שהיא אסורה מדרבנן משום אמו, וגזרו על אם אביו משום אם אמו, שכולן אם זקנה קוראים להן, וכן

גִּזְרָה שְׁוֵהָ

לימוד דין בענין אחד מענין שני, על פי מילים דומות הכתובות בתורה בשני העניינים

• מופנה ואינה מופנה;	• הפרקים:
• צורתה;	• המידה וגדרה;
• אין גזרה שוה למחצה;	• תוקפה;
• יחסה לשאר מידות.	• קבלתה מפי הרב;

להשוות העניינים שבשני המקומות על ידי התיבה המשותפת, מבלי שבעצם יהיה שיווי ביניהם (מדות אהרן שם, בפירוש ב⁴).

שני מיני גזרה שני מיני גזרה שוה הם: גזרה שוה שאינה באה שוה אלא לפרש מה שכתוב בתורה, וגזרה שוה המלמדת דין מחודש שאינו כתוב (ראה רמב"ן בהשגות לספר המצות שורש ב ד"ה והנה ראינו) וכדלהלן:

• גזרה שוה של פירוש, כגון הגזרה שוה "קִיחָה קִיחָה", נאמר בקדושי אשה: פִּי יִקַּח אִישׁ אִשָּׁה (דברים כד א), ונאמר בקנין שדה: פָּסַף הַשָּׂדֶה קָח מִמֶּנִּי (בראשית כג ג), מה קִיחָה של שדה עפרון בכסף, אף קדושי אשה בכסף (קדושין ב א. וראה תוספות שם ג א ד"ה ואשה) וכיוצא.

• גזרה שוה של לימוד דין כיצד, נאמר בשומר-שכר (ראה ערכו): אִם לֹא שָׁלַח יָדוֹ בְּמִלְאֲכַת רֵעֵהוּ (שמות כב י), ונאמר בשומר-חנם (ראה ערכו): אִם לֹא שָׁלַח יָדוֹ בְּמִלְאֲכַת רֵעֵהוּ (שם ז), מה בשומר שכר פטר את היורשים – שהיורשים פטורים מן השבועה (ראה שבועות מז א. וראה ערך שבועת הדיינים וערך שומרים) – אף בשומר חנם פטר את היורשים (הדוגמא שבברייתא דרבי ישמעאל בהקדמת תורת כהנים), וכיוצא הרבה.

תוקפה

גזרו של הדבר הנלמד נחלקו הראשונים בתוקף של דבר הנלמד מגזרה שוה:

• יש מהראשונים שסוברים שגזרה שוה היא כגוף התורה לכל דבר (רמב"ן בספר המצות ב), ומה שנלמד מדין גזרה שוה הוא כאילו כך כתוב מפורש בתורה (רש"י כתובות ג א ד"ה שווייה. וראה רש"י גיטין לג א ד"ה בעילת).

גזרה שוה, סוטה ז ה, הוריות א ד, חולין ה ה, וראה עוד נזיר ט ה. 4. וכן כתב בערוך השלם ערך גזר ג בתורת השערה חדשה, והביא הרבה דוגמאות שגזרה כוונתה לחק בלי טעם, וקדמו במדות אהרן, וראה בערוך השלם שם עוד פירושו.

המידה וגדרה

סקורה גזרה שוה² היא מידה בתורה, הנמנית – בין המידות שהתורה נדרשת בהן – בתוך שבע המידות של הלל הזקן (תוספתא סנהדרין (צוקרמאנדל) ז יא; אבות דרבי נתן לו; ברייתא דרבי ישמעאל בהקדמת תורת כהנים לגירסת הראב"ד והקרבן אהרן ועוד), בתוך שלש עשרה המידות של רבי ישמעאל (תורת כהנים שם), ובתוך שלשים ושתים המידות של רבי אליעזר ברבי יוסי הגלילי (מידה ז).

מהותה גדר המידה הוא, שיש בתורה מצות שכל ענייניהן מפורשים, ויש שמקצתם סתומים, ויש לנו להשוותם וללמוד זו מזו (רבי סעדיה גאון בבאור הגזירה שוה), ובאה הלכה למשה מסיני ללמדנו (ראה ערך מדות) שאם בשני מקומות בתורה נכתבו מילים דומות, הם נכתבו ללמד זה על זה (הליכות עולם ד).

לימוד זה נמצא במקומות רבים בתורה כולה, במשנה נזכר לימוד זה – בשמו גזרה שוה³ – לגבי דין ערכין (ראה ערכו): נאמר בפרשת ערכין שנה בשנת ששים: וְאִם מִכֶּן שְׁשִׁים שָׁנָה וּמֵעַלָּה (ויקרא כז ז), ונאמר שָׁנָה בשנת חמש ובשנת עשרים (שם ח ג) – לגזרה שוה שנה שנה, מה שנה האמורה בשנת ששים כלמטה ממנה – שבשנת הששים ערכו שוה לפחות מששים – אף שנה האמורה בשנת חמש ושנת עשרים כלמטה ממנה (משנה ערכין יח א).

שמה ישנם שני פירושים לעצם השם גזרה שוה:

• יש מפרשים שהוא מפני שמידה זו נדרשת על פי המילים השוות בשני העניינים, וגזרה היינו המילה הגזורה משורש אחד במילים השוות (כללי הגמרא לבית יוסף על ספר הליכות עולם שער ד, וכן מבואר בהליכות עולם שם; של"ה תורה שבעל פה בכלל גזרה שוה; מדות אהרן לברייתא דרבי ישמעאל בתורת כהנים).

• ויש מפרשים במוכח גזרת הכתוב, היינו שמידה זאת גזורת

גזרה שוה. 1. ה, טור' תקמו – תקסד. 2. הניקוד לפי קריאת בני תימן: גזרה שוה (בשין חלומה ולא קמוצה), וכן הוא במגילת אסתר שלש פעמים, ולשון שוה בקמץ אינה מופיעה בתנ"ך אלא במשמעות לשון עבר לנסתר (וַיִּשָּׁר הַעֲצוּתִי וְלֹא שָׁוָה לִי - איוב לג כז). 3. וראה עוד גזרות שוות במשנה בלי הזכרת השם

ויש אומרים שהגזרה שוה צריכה להיות מקובלת מבית-דין-הגדול (ראה ערכו), והוא דין אותה מעצמו (רמב"ם בספר המצות להבנת קנאת סופרים בשורש ב), שהתנו חכמים שלא ידון כל אדם במידה זו אלא בית דין הגדול שידעו לחקור היטב אם באמת מילים אלו נכתבו לשם כך בתורה (קנאת סופרים שם).

ולפיכך מצאנו מחלוקת תנאים, שזה דורש הגזרה שוה, וזה אינו דורש, לפי שזה קיבל גזרה שוה זו מרבו, וזה לא קיבל (ראה שבת צו א, ורש"י ד"ה ואלא, פסחים שם, וסוכה שם ועוד); ויש שכתבו שהיה להם בקבלה מניין הגזרות שוות שבכל התורה, ולפיכך לא קיבל תנא אחד מהשני גזרה שוה שהשני קיבל מרבו, לפי שהיתה אצלו יתרה על החשבון (תוספות שבת שם ד"ה גזרה שוה).

להלכה עושים כדעת מי שקיבל הגזרה שוה, שהחולק אינו חולק אלא מחמת שלא שמע, וזו אינה ראייה (ריטב"א ראש השנה לג א).

אופני מסיירת הגזרה שוה לדעה זו שהגזרה שוה נמסרה מסיני, אין הכוונה שכך נמסר תלמודו מילה פלונית ממילה שבפסוק פלוני ותשוו דין שניהם לענין פלוני, שאם כן לא היינו מוצאים בגמרא מחלוקת בין התנאים בדינים היוצאים מגזרה שוה (ראה חולין פה א, וסנהדרין פג ב ועוד), וכן לא היינו יכולים לומר שגזרה שוה היא מידה שהתורה נדרשת בה, מאחר שאין בה מקום לדרשה מדעת חכמים (רמב"ן בספר המצות שורש ב; של"ה תורה שבעל פה י"ג מידות; הליכות עולם ד), אלא הכוונה היא שנמסרו מסיני חלקים מהגזרה שוה (רמב"ן שם).

והגזרות שוות בעיקרן הן שתיים: או שהענין ידוע בקבלה ועל החכמים לחפש את המילה, או שהמילה ידועה ועל החכמים לחפש את הענין, שהגזרה שוה נמסרה סתם, ומסר הכתוב לחכמים איך לדרוש (הליכות עולם שם). ובפרטיהם יש כמה מינים:

- יש שנמסר בקבלה שענין זה נלמד בגזרה שוה, ולא נמסר מאיזה מקום נלמד ומהו הדין שנלמד, כמו בשחיטה שאינה ראויה לאכילה שנחלקו תנאים אם שמה שחיטה או לא (ראה ערך שחיטה), שהיתה בידם קבלה שיש ללמוד זאת מגזרה שוה, ולכן כל אחד הביא לכך מקור מגזרה שוה, ונתנו טעם לכל אחד מהתנאים למה לא למד כשני (ראה חולין פה א, וראה רמב"ן בספר המצות שם. ובראש יוסף לחולין שם).

- יש שידוע להם שענין זה למד מהשני בגזרה שוה, אבל לא ידוע להם מאיזה מילים, ובאו חכמים ודנו על כך, כמו לענין תשלום קנס באונס (ראה ערכו) ומפתה (ראה ערכו), שידעו שלמדים זה מזה בגזרה שוה, ודנו אם למדים זאת מהמילים **אֲשֶׁר לֹא אֲרָשָׁה** שכתובות בשניהם (דברים כב כח, ושמות כב טו), או מהמילה **בְּתוֹלָה** הכתובה בשניהם (שם ושם). ספר הכריתות בתי מדות ב ה, ומדות אחרן שם, על פי כתובות לח ב. וראה תוספות שם ד"ה אימא).

- יש שידוע להם שמילה פלונית שבלמד ניתנה לדרוש בגזרה שוה, אבל לא ידוע מאיזה מלמד יש לדרוש מילה זו, כמו המילה נתינה (תָּתַן לו) שכתובה בהענקה (דברים טו יד), ונחלקו תנאים אם למדים נתינה נתינה מעבד (שמות כא לב) שהוא בשלשים שקלים, או נתינה נתינה מערכין (ויקרא כז כג, ראה הגהות הגרי"ף קדושין יז א, וברש"י שם) שהוא בחמשים שקלים (קדושין יז א⁷).

- יש סוברים שמה שנלמד מגזרה שוה אינו אלא מדרבנן (רבינו גרשום בבא בתרא מח ב; רש"י כתובות שם בשם רבותיו ועוד), ונדחו דבריהם (ראה רש"י שם ויבמות צ ב ד"ה א"ל, ורשב"ם בבא בתרא שם ד"ה ואית⁵).

- ויש מהראשונים שמחלקים בין גזרה שוה שעצם הדין הנלמד ממנה מקובל בתלמוד שהוא מהתורה, אלא שהכתוב לא הזכירו בפירוש מפני שאפשר ללמדו בגזרה שוה, שדין זה הוא מן התורה, לבין גזרה שוה שלא מצאנו בפירוש בתלמוד שיאמרו על הדין הלמד ממנו שהוא מן התורה, שאז אינו אלא מדברי סופרים (ספר המצות לרמב"ם שורש ב, ושם במצות לא תעשה שלו⁶).

ואף לדעה זו יש מפרשים שלא אמרו שגזרה שוה ממין השני אינה מדברי תורה אלא לענין שלא נחשוב את הדין הלמד ממנה במנין המצות, אבל מודים הם שהדין דין תורה לכל הדברים, וקראוה בשם דברי סופרים מפני שהם פירשוה לנו, ולא בא בפירוש בתורה (וזה הרקיע לרשב"ץ בהקדמה; מגלת אסתר לספר המצות שורש ב. וראה ערך מדות על מחלוקת זו גם בכל י"ג המידות).

כשמוציא הכתוב מידי פשוטו אין בכח הגזרה שוה להוציא את הכתוב ממשוואו לגמרי, היינו שאם נפרש את הכתוב כפשוטו אינו מופנה - מיותר - (ראה להלן: מופנה ואינה מופנה. כתובות לח ב), וכן אין ללמוד מגזרה שוה דין שהוא נגד הפשט של אותה מילה הנידונית בגזרה שוה (תוספות שבת קלא ב ד"ה שבעת. וראה תוספות סנהדרין נ ב ד"ה כשהוא. וראה מלא הרועים ב ערך גזרה שוה כו. וראה ערך אין מקרא יוצא מידי פשוטו).

ישנו מקום אחד שהיתה להם קבלה מרביתיהם, שהגזרה שוה מוציאה לגמרי את הכתוב ממשוואו, והוא ביבום (ראה ערכו), שנאמר בו: **וְהָיָה הַכֹּכֹד אֲשֶׁר תִּלְדוּ יָקוּם עַל שֵׁם אֲחִיו הַמֵּת** (דברים כה ו), שלפי פשוטו קוראים לבן הנולד ראשון בשמו של המת, ומגזרה שוה למדנו פירוש אחר, ופשוטו של מקרא נעקר לגמרי, שאין צריך לקרות לבנו בשם המת (ויבמות כד א, ורש"י ד"ה ואפיקתיה. וראה ערך הנ"ל).

יש שונתב הדבר הלמד כמפורש דבר הלמד בגזרה שוה, יש מהראשונים סוברים שלפעמים כתבה התורה את אותו דבר גם בפירוש, כדרך שאומרים בקל וחומר: מילתא דאתא בקל וחומר טרח וכתב לה קרא - דבר שאפשר ללמדו בקל וחומר, פעמים טורח הפסוק וכתבו בפירוש (ר"ן נדרים ג א ד"ה לנדור נדר, על פי בבא מציעא סא א. וראה ערך מילתא דאתא בקל וחומר טרח וכו'); ויש סוברים שבגזרה שוה אין אומרים כן (משנה למלך מלוה ולוה ד א; ספר כריתות ה א. וראה מלא הרועים ב ערך גזרה שוה יא, וערך מילתא דאתא בקל וחומר ב).

קבלתה מפי הרב

אין אדם דן מעצמו בניגוד לקל וחומר שאדם דן מעצמו (פסחים סו א, ונדה יט ב, וירושלמי פסחים ו א. וראה ערך מדות אם בשאר המידות אדם דן מעצמו), אמרו שאין אדם דן גזרה שוה מעצמו (שם) אלא אם כן קיבלה מרבו, ורבו מרבו, עד משה רבנו (רש"י סוכה יא ב ד"ה לא ילפינן, וראה רש"י פסחים שם ד"ה וכו'), שנותן התורה בלבד הוא שיכול להגיד שמילים אלו נכתבו ללמד דבר זה (מדות אחרן לברייתא דרבי ישמעאל).

מגלת אסתר לספר המצות שורש ב שרצונו לומר שאף דעת רבותיו של רש"י לעיל כן. 7. וראה שם למסקנא שרבי שמעון למד בגזרה שוה אחרת, וראה

5. וראה מרגניתא טבא לספר המצות שורש ב שהאריך ליישב דבריהם. 6. וראה רמב"ם אישות א ב, ותשובות הרמב"ם [הוצאת פריימן] קסו. וראה

משיבים, שאפילו שמצינו פירכא והבדל בין המלמד לבין הלמד, אין אומרים פירכא זו (נדה כב ב וכו' א), שמאחר ששתי התיבות אינן צריכות לגופן, הרי זה כאילו הדבר מפורש במקרא ואין להשיב עליו (רש"י שבת שם ד"ה מופנה; הליכות עולם ד).

בגזרה שוה שמופנה מצד אחד, נחלקו תנאים: רבי ישמעאל סובר למדים ואין משיבים, וחכמים סוברים למדים ומשיבים (נדה שם), והיינו שאם אין פירכא למדים גזרה שוה זו, ואם יש פירכא משיבים ואין למדים (רש"י שם) ⁹.

בגזרה שוה שאינה מופנה כלל, נחלקו אמוראים: לרב יהודה אמר שמואל אין למדים הימנה כלל, אף שאין מה להשיב עליה, ולרב אחא בריה דרבא בשם רבי אלעזר למדים ומשיבים ¹⁰ (שם).

בגזרה שוה יש מהראשונים שכתב שאף גזרה שוה המקובלת **שנתקבלה מסיני** מסיני צריכה להיות או מופנה או – אם אינה מופנה – שלא תהיה עליה תשובה (רש"י גיטין מא ב ד"ה דכולי עלמא); ויש שכתב שהתנאי של מופנה אינו אלא לגזרות שוות שאינן מקובלות (ריטב"א בשיטה מקובצת בבא מציעא מא ב ד"ה שלא).

ויש ששאלו מאחר שאין אדם דן גזרה שוה מעצמו והכל נדרש והתקבל מסיני, מה מקום לחלק בין מופנה לאינה מופנה, והשיבו, שמכיון שבגזרות שוות נתקבלו העניינים או המילים לבדן, וחכמים מדעתם קבעו מה לדרוש ומהיכן (ראה לעיל: קבלתה מפי הרב; אופנים שונים במסירת הגזרה שוה), שוב יש מקום לחלק בין מופנה לאינה מופנה, במה שנמסר לחכמים לדרוש מדעתם (שלי"ה תורה שבעל פה בגזרה שוה. וראה הגהות הריעב"ץ לנדה כב ב).

שינוי במילה שינוי בתיבה הכתובה בתורה, שבמקום לשון תיבה **דינו כמופנה** רגילה נכתבה תיבה אחרת, כדי לדון על פיה גזרה שוה, דינו כמופנה, אף שאין כאן תיבה מיותרת, כגון בעדים-זוממים (ראה ערכו) שנאמר: וְדָרְשׁוּ וְגו' (דברים יט יח) במקום ודרשו וחקרו, שינוי הלשון מורה שמופנה הוא לגזרה שוה (סנהדרין מ ב, וראה שם כן גם בעיר הנחת ¹¹).

שתי תיבות שתי תיבות המיותרות בצד אחד של הגזרה שוה **הפיותרות** דינה כמופנה משני צדדים, שאנו נותנים תיבה **בצד אחד** אחת מהן לצד השני, והרי גם שם תיבה מיותרת, כמו תושב ושכיר האמור בפסח ובתרומה לגזרה שוה, ובפסח הוא מיותר ובתרומה אינו מיותר, אנו אומרים תן אחת משתי התיבות לפסח ואחת לתרומה, והרי זה מופנה משני צדדים (יבמות ע ב), ודוקא כששתי התיבות הן שוות בעניינם ומשמעות אחת להן, כתושב ושכיר, אבל כשאין מענין אחד אין אומרים כן.

דברי תורה אין למדים דברי תורה בגזרה שוה מדברי קבלה **מדברי קבלה** – דברי נביאים – אפילו כשהוא מופנה (נדה כג א. וראה ערך דברי קבלה), אלא אם כן אין הגזרה שוה אלא גילוי מילתא, לפרש תיבה ידועה (בבא קמא ב ב. וראה ערך הני"ל).

צורתה

כשהמילים צורת הגזרה שוה באה באופנים שונים: **שוות**

במופנה מצד אחד למדים ומשיבים, מכל מקום יש הבדל ביניהם, שאם יש שתי גזרות שוות, מופנה מצד אחד ושאינה מופנה כל עיקר, ולזו אין פירכא ולזו אין פירכא, למדים מהמופנה מצד אחד ולא משאינה מופנה. ¹¹ וראה סוטה טז ב: וכי עפר הוא, והלא אפר הוא שינה הכתוב במשמעו לדון הימנו גזרה שוה, אלא שלא מבואר שם בפירוש שדינו כמופנה.

• יש להיפך, שהמילה שבמלמד נתקבלה ודנים מעצמם על הלמד איזהו, כמו שאמרו שלמדים מאות האמור בשבת (שמות לא יג) לאות האמור במילה (בראשית יז יא) שמילה דוחה שבת, ושאלו שאם כן נלמד גם אות האמור בתפלין (דברים ו ח) מאות של שבת (שבת קלב א, ועי' רש"י שם ד"ה אלא מעתה).

• ויש שידוע שמילים אלו ניתנו לדרוש בגזרה שוה, אבל לא ידוע באיזה עניינים הן, וחכמים דנים מעצמם שבעניינים אלה היא הגזרה שוה (תירוצ' ב בחידושי הרמב"ן בבא מציעא פז ב ד"ה אתיא, וחיידושי הר"ן שם ⁸).

יש מהאחרונים שחולק על כללים אלה וסובר שגזרה שוה צריכה להיות מקובלת מסיני בין בעניינים ובין במילים, אלא שאם נשכחו המילים ועדיין זוכרים את העניינים שניתנו לדרוש, יכולים חכמים בפלפולם לומר שמתכות אלו נתקבלה הגזרה שוה, ובאופן זה הוא שתוכל ליפול מחלוקת בין החכמים (מלא הרועים ב ערך גזרה שוה כב, וראה עוד שם יח - כ).

אופן שדן יכול אדם לדון גזרה שוה מעצמו כדי לקיים תלמודו **מעצמו** (ירושלמי פסחים ו א), שאין הפסד בדבר מאחר שהדין מקובל מרבו, ואין הגזרה שוה אלא לסמך בעלמא (קרבן העדה שם), וכן כתבו ראשונים שכל דבר שיודעים בו שכן הוא האמת, אבל לא נתברר לנו סמך מן הכתוב, הרשות ביד כל אדם לדון ולהביאו בגזרה שוה (נמוקי יוסף בבא קמא ל א, בשם הרא"ה).

גילוי מילתא כשהגזרה שוה אינה אלא גילוי-מילתא (ראה ערכו) שבכל מקום שנכתבה מילה זו פירושה כך, אינה גזרה שוה ממש, ואדם דן לימוד זה מעצמו, וכן מצינו שרצו בגמרא ללמוד קמה שנאמרה באכילת פועל (דברים כג כו) מקמה שנאמרה בקצירת העומר (שם טז ט), לומר שאין הפועל אוכל אלא דבר שחייב בחלה (ראה ערכו), אף שבמסקנא נדחה לימוד זה, ואם כן לא נתקבל מסיני, אלא שאין זה אלא גילוי מילתא, שכיון שנאמרה קמה סתם, ומצינו בתורה קמה שחייבת בחלה, אין לך אלא קמה כזו (תירוצ' א בחידושי הר"ן בבא מציעא פז ב ד"ה אתיא; תירוצ' ב בריטב"א שם).

אמנם יש אומרים שלא דנו זאת בתורת גזרה שוה אלא בתורת בנין-אב (ראה ערכו) ומה מצינו (שיטה מקובצת שם, בשם הראב"ד; תירוצ' א בחידושי הרמב"ן שם); ויש מפרשים שהגזרה שוה קמה קמה כן נתקבלה מסיני, אבל לא ידעו לאיזה ענין (רמב"ן שם בתירוצ' ב, לדעת רש"י).

מופנה ואינה מופנה

פרטי הדינים שלש גזרות שוות הן:

• מופנה משני צדדים, שהמילים הנידונות בגזרה שוה הן מיותרות בשני הצדדים, בלמד ובמלמד, ולא נכתבו אלא בשביל הגזרה שוה.

• מופנה מצד אחד.

• שאינה מופנה כלל (ראה שבת סד א).

בגזרה שוה שמופנה משני צדדים לדברי הכל למדים ואין

רש"י שם ד"ה מיכה. ⁸ וראה תוספות שבת קלא ב ד"ה סד"א, ומהרש"א ומהר"ם שם. ⁹ ראה נדה שם שכשיש גזרה שוה מופנה משני צדדים וגזרה שוה מופנה מצד אחד, למדים מהמופנה משני צדדים ולא מהמופנה מצד אחד, וזהו ההבדל לרבי ישמעאל בין מופנה מצד אחד למופנה משני צדדים, אף שסובר בשניהם שלמדים ואין משיבים. ¹⁰ ראה נדה שם שאף שלחכמים אף

שנאמרה באותו-ואת-בנו - איסור שחיטת בהמה עם וולדה ביום אחד - (ראה ערכו. ויקרא כב ח), משחיטה שנאמרה בשחוט-חוץ (ראה ערכו. שם יז א), ששחיטה שאינה ראויה לאכילה שמה שחיטה, ולא מטביחה שנאמרה בכני יעקב (בראשית מג טז) ששמה שחיטה, ששחיטה משחיטה דומה יותר בלשון (חולין פה א¹³).

במקום שהלשון שוה בשני האופנים של הגזרה שוה דנים אותו אופן השוה ודומה יותר מצד הענין, ולכן דנים גזרה שוה כתיבה שנאמרה במזוזה: וְכָתְבָתָּם עַל מְזוֹזֹת (דברים ו ט), מכתיבה שנאמרה בגט: וְכָתְבָהּ לְהָ סֵפֶר (שם כד ג, לרש"י), מה להלן על הספר, אף כאן על הספר, ואין דנים מכתיבה שנאמרה במזבח: וְכָתְבָתָּ עַל הָאֲבָנִים (שם כז ח), מה להלן על האבנים אף כאן על האבנים, לפי שדנים כתיבה הנוהגת לדורות מכתיבה הנוהגת לדורות (מנחות לד א. וכן ביוםא ב ב דנים צוה שלפני עשיה מצוה שלפני עשיה), וכיוצא.

צירוף מילים יש שלמדים גזרה שוה על ידי צירוף של כמה **וסקראות** מקראות, שלמדים מילה שבכתוב זה ממילה שבכתוב אחר, ששם מצטרפת למילה זו מילה אחרת, ובגזרה שוה אנו אומרים שהרי זה כמו שכתובה אותה המילה האחרת גם בכתוב הקודם, ושוב דנים המילה האחרת בגזרה שוה מכתוב שלישי להשוות דיניהם, כגון פתח שנאמר לגבי סקילת נערה-המאורסה (ראה ערכו): אֶל פֶּתַח בֵּית אָבִיהָ (דברים כב כא), למדים מפתח האמור במשכן: פֶּתַח שַׁעַר הַחֹצֵר (במדבר ד כו), והרי זה כאילו כתוב שער גם בנערה המאורסה, ושוב למדים שער משעריך האמור בעובד עבודה זרה: וְהוֹצֵאתָ וּגְו' אֶל שַׁעְרֶיךָ (דברים יז ח), מה בעבודה זרה סוקלים אותו על שער העיר שעבד בה, אף בנערה המאורסה אם אין לה פתח בית האב סוקלים אותה על שער העיר שחטאה בה (כתובות מה ב, ורש"י ותוספות¹⁴).

גזרה שוה כזו יש סוברים שאינה אלא אסמכתא (רש"י כתובות שם ד"ה גמר; הליכות עולם דיני גזרה שוה); ויש סוברים שהיא גזרה שוה גמורה, וקראו לה גזרה שוה בת גזרה שוה (ראה רמב"ן בספר המצות שורש ב: וכבר הלכו בן סורר ומורה מדין גזרה שוה בת גזרה שוה כו').

ויש שפירשו שאותה שאמרו לעולם אל תהי גזרה שוה קלה בעיניך, על גזרה שוה כזו אמרו, שעל גזרה שוה פשוטה אין צריך להשמיענו (באר שבע כריתות ה א).

יש שלמדים גזרה שוה על ידי צירוף של כמה מילים בצורה אחרת: שלש מילים הכתובות בלמד דנים בגזרה שוה מאותן שלש המילים הכתובות במלמד, אף ששלש המילים, בין בלמד ובין במלמד, אינן כתובות בפסוק אחד, כמו שאמרו במילה שדוחה שבת מגזרה שוה של אות (בראשית יז יא) ברית (שם) ודורות (שם יב) האמורות במילה, מאות (שמות לא יג) ברית (שם טז) ודורות (שם) האמורות בשבת (שבת קלב א¹⁵).

אין גזרה שוה למחצה

עניינה כשלמדים בגזרה שוה דין אחד במלמד שישנו גם **וסקורה** בלמד, למדים גם לשאר הדינים שבמלמד, שאף הם ישנם בלמד, שאין גזרה שוה למחצה, כגון אשם-תלוי - קרבן שחייב

• לרוב, המילים הנידונות בגזרה שוה, המלמד והלמד, הן שוות.
• יש שקבוצת מילים רצופות השוות מהווה גזרה שוה, כמו: אִם לֹא שָׁלַח יָדוֹ בְּמִלְאָכָה יִרְעֶהוּ הַנֶּאֱמָר בְּשׂוֹמֵר שָׂכָר וּבְשׂוֹמֵר חֲנָם לַגִּזְרָה שׁוּה (ראה לעיל: המדה וגדרה; שני מיני גזרה שוה הדוגמא מריש תורת כהנים).

• ויש שהשורש בלבד של שתי המילים שוה, כמו בכור שלמד ממעשר בהמה לכמה דינים בגזרה שוה של "עברה עברה", בבכור נאמר: וְהַעֲבַרְתָּ כָּל פֶּטֶר רִחָם (שמות יג יב), ובמעשר נאמר: כָּל אֲשֶׁר יַעֲבֹר פֶּתַח הַשָּׂבֶט הַשֶּׁבֶט (ויקרא כז לב. ראה זבחים ט א, ורש"י ד"ה עברה).

כשמשמעות המילים שוה רבי ישמעאל דורש גזרה שוה אף באופן שרק משמעות המילים שוה, וזוהי שאמרו בכמה מקומות בתלמוד: זוהי שיבה, זוהי ביאה, היינו: נאמר בנגעי-בתים (ראה ערכו) בהסגר ראשון: וְשָׁב הַפֶּהֶן (ויקרא יד לט), ונאמר שם בסוף שבוע ראשון: וְכָא הַפֶּהֶן (שם מד), מה בשיבה חולץ - האבנים - וקוצה וטח - קולף הטיח וטח מחדש - ונותן לו שבוע, אף בביאה חולץ וקוצה וטח ונותן לו שבוע (תורת כהנים שם; עירובין נא א), ששניהם עניינם אחד שבא מביתו לבית המנוגע (רש"י בעירובין שם ד"ה ושב¹²).

בירושלמי אמרו שרבי ישמעאל שמקפיד על לשון הכתוב, ומבדיל בין מקום שנאמר בו בְּבִאָהֶם (במדבר טו יח) למקומות שנאמר בהם כִּי תָבֹאוּ, או כִּי יִבְיָאֶךָ (ראה כתובות כה א) - אף שהבדל זה לא לענין גזרה שוה נאמר - חולק על השיווי מצד הענין במקום שהמילים אינן שוות (ירושלמי ערלה א ב. וראה בפני משה שם).

מילה שאינה כתובה כלל יש מהראשונים שכתבו שלפעמים דורשים גזרה שוה אף ממילה שאינה כתובה כלל, אלא שלשון הכתוב מורה הענין כאילו היא כתובה, כפי שדורש רבי אליעזר גזרה שוה: נאמר כאן - בערכין - וְנִמְעָלָה (ויקרא כז ז), ונאמר להלן: וּפְדֻיָּו מִכֶּן חֹדֶשׁ (במדבר יח טז. לגירסת התוספות ערכין יח ב ד"ה ופדויו) ומעלה, מה להלן מבין חודש ויום אחד, אף כאן מבין חודש ויום אחד (ערכין יח ב, והיינו חודש ויום אחד יותר על השנים), ובכתוב נאמר רק ופדויו מבין חודש, ולא כתוב ומעלה, אלא שכיון שכתוב מבין חודש ולא בן חודש משמעו כאילו כתוב ומעלה, ודורשים מזה גזרה שוה (תוספות שם, וראה שם בגליון שלרש"י גירסא אחרת מכתוב אחר. וראה יד מלאכי קכה).

כששני אופני הליטור סותרים במקום שאפשר לדון גזרה שוה בשני אופנים הסותרים זה את זה, דנים בצורה הקרובה יותר על ידי שיווי המילים, ולכן דורשים 'צוה' שנאמר במלואים (ראה ערכו): צֹוָה ה' לַעֲשֹׂת (ויקרא ח לד), מ'צוה' שנאמר בפרה אדומה: אֲשֶׁר צֹוָה ה' (במדבר יט ב), שדין פרישת שבעה ימים שנאמר בפרשת מילואים נאמר גם בפרה אדומה, ואין דורשים מ"צותו" שנאמר בכל הקרבנות: כִּיֹּם צֹוָתוֹ (ויקרא ז לח) להצריך פרישה לכל כהן העובד במקדש בקרבנות ציבור, שכיון שיש לדרוש ממה שיותר שוה, אין דנים ממה שאינו כל כך שוה (יומא ב ב, ורש"י ד"ה ואימא).

הדומה מצד הלשון או הענין וכן דנים ממילה הדומה בלשונה, ולא ממילה הדומה רק במשמעותה, כשיש לנו לדון מהדומה בלשונה, ולכן דורש רבי מאיר גזרה שוה שחיטה

ז ב מציאה מחיפוש כו', ולתוספות שם ד"ה ונרות הצירוף שם מארבעה מקראות, וכן בעירובין נא א מקום מניסה כו', ושם הצירוף הוא של חמשה מקראות. ¹⁵ וראה שם שמאות לחוד או ברית וכן דורות לחוד אין ללמוד רק משלשת דוקא, וראה שם גם לימודים אחרים למילה שדוחה שבת.

¹² וראה ירושלמי ערלה א ב, ובפירוש הגר"א שם שכך דורש רבי ישמעאל הקם תקים מעזוב תעזוב ולא יגאל מלא יפדה. ¹³ וראה שם שאף רבי שמעון שדורש גזרה שוה מטביחה, הרי זה מפני שלדעתו אין לדרוש משחוט חוץ שהוא חולין מקדשים. ¹⁴ וכיוצא בזה שם מו א ויסרו מבן כו', וכן בפסחים

כשקל וחומר במקום שגזרה שוה וקל וחומר סותרים זה את זה, **סותרת** גזרה שוה עדיפה, שגזרה שוה כאילו כתובה בפירוש (פסחים סו א, ורש"י ד"ה וכו' מאחר), אבל במקום שאפשר לקיים שני הלימודים, אלא שיתבטל הכלל של אין גזרה שוה למחצה, לפי שנקיים את הגזרה שוה רק בדין אחד, שאינו סותר את הקל וחומר, נחלקו בכך:

- יש סוברים שמחלוקת תנאים בדבר, רבי שמעון בן יהודה משום רבי שמעון סובר שאין גזרה שוה למחצה עדיף, ומבטלים את הקל וחומר, ולכן בשר בחלב אסור באכילה ומותר בהנאה, שלמדים בגזרה שוה - נאמר בבשר בחלב: **פִּי עֵם קָדוֹשׁ אֶתָּה** (דברים יד כא), ונאמר בטריפה: **וְאִנְשֵׁי קִדְשׁ תִּהְיוּ לִי** (שמות כב ט), מה טריפה אסור באכילה ומותר בהנאה, אף בשר בחלב כך (חולין קטז א), ואף שיש ללמוד בקל וחומר מערלה (ראה ערכו), שלא נעברה בה עברה, ואסורה בהנאה, כל שכן בשר בחלב שנעברה בו עברה (ראה שם קטז ב), אין גזרה שוה למחצה (תירוצו א בתוספות שם קטז א ד"ה מה); ואיסי בן יהודה סובר שלמדים בקל וחומר מערלה שאסור בהנאה, ואנו מקיימים את שני הלימודים, הגזרה שוה לאיסור אכילה, והקל וחומר לאיסור הנאה (תוספות שם. וראה מלא הרועים ב ערך גזרה שוה יג ויד).

- ויש סוברים שלדברי הכל אין גזרה שוה למחצה עדיף, ואיסי בן יהודה סובר שהגזרה שוה היא לא מטריפה אלא מקדשים שיצאו חוץ למחיצתם (ראה ערך יוצא), שנכללים גם כן באותו כתוב של אנשי קדש, וזהו שמגלה לנו הקל וחומר, שהלימוד הוא מקדשים (תירוצו ב בתוספות שם, ותוספות פסחים כד ב ד"ה אמרת).

להיקש גזרה שוה והיקש (ראה ערכו) שסותרים זה את זה, הסוגיות חלוקות: במקום אחד אמרו שגזרה שוה עדיפה, ולפיכך אין עבד משתחרר בשטר לחצאין, שלמדים בגזרה שוה **"לָהּ, לָהּ"** (ויקרא יט כ, ודברים כד א) מאשה, שאינה מתגרשת לחצאין, אף שמהיקש של שטר לכסף היה לנו לומר מה כסף בין כולו ובין חציו אף שטר בין כולו ובין חציו (גיטין מא ב), ובמקום אחר אמרו שהיקש עדיף (זבחים מח א), ונחלקו בדבר המפרשים:

- יש מהראשונים מפרשים שבמקום שאם נאמר אין גזרה שוה למחצה יתבטל ההיקש לגמרי, ההיקש עדיף (תוספות זבחים שם ד"ה דכולי עלמא בתירוצו א), אבל במקום שאפשר לקיים את ההיקש על דרשה אחרת, גזרה שוה עדיפה, אף שגם את הגזרה שוה יש לקיים לדברים אחרים, יותר טוב לומר אין גזרה שוה למחצה משנאמר כן בהיקש (תוספות שם).

- יש מפרשים שלעולם היקש עדיף, ורק כאן אמרו שהגזרה שוה עדיפה משום שכל עיקר דין שחרור עבד בשטר לא למדנו אלא בגזרה שוה של **"לָהּ, לָהּ"** מאשה (ראה גיטין לט ב. תירוצו ב בתוספות זבחים שם, ותוספות גיטין מא ב ד"ה דכולי עלמא).

- יש מפרשים שבמקום שההיקש מפורש בתורה, דהיינו שיש הוכחה בכתוב להיקש ולהשוות שני הדברים (ראה ערך היקש), היקש עדיף, ובמקום שרק מפני שכתובים בפסוק אחד אנו באים בעצמנו לדרוש את ההיקש (ראה ערך הנ"ל), גזרה שוה עדיפה (יד מלאכי ח).

- ויש סוברים שהדבר שנוי במחלוקת תנאים (הליכות עולם ד ב דיני היקש, וראה שם ביבין שמועה כלל קז).

לסמוכין גזרה שוה וסמוכין - דין הנלמד משתי פרשיות

להביא מי שעבר בשוגג ספק עבירה - (ראה ערכו), שלמדנו בגזרה שוה שאינו בא אלא על דבר שעל ודאו חייבים חטאת קבועה, לפי שנאמר באשם תלוי **אֶתְּ מִקְלָ מִצְוֹת ה'** (ויקרא ה יז), ונאמר בחטאת **מִקְלָ מִצְוֹת ה'** (שם ד ב), ולמדים "מצות מצות" אשם תלוי מחטאת, ולפי שאין גזרה שוה למחצה למדים גם זה שאין מביאים אשם תלוי אלא על עבירות שיש עליהן כרת במזיד, ולא שיש עליהן מיתה בידי שמים, ולכן על ספק מעילה (ראה ערכו) אין מביאים אשם תלוי (כריתות כב ב, וראה ערך אשם תלוי: חיובו).

האם אף נחלקו ראשונים אם אומרים אין גזרה שוה למחצה **המלמד נלמד** אף במובן שילמדו זה מזה וזה מזה, וכל אחד מהם **מהלמד** יהיה גם מלמד על חברו וגם למד ממנו:

- יש סוברים שאף זה בכלל אין גזרה שוה למחצה (רשב"ם בבא בתרא קכ ב ד"ה האי זה; תוספות נזיר מח א ד"ה הכי; פירוש הרא"ש נדרים עח א ד"ה ב"ש; הליכות עולם בסוף דון מינה ומינה), כגון כשלמדים זה הַדָּבָר שנאמר בנדרים (במדבר ל ב), **מִזֶּה הַדָּבָר שנאמר בשחוטאי חוץ** (ויקרא יז ב), ללמד שהפרת נדרים אף בשלשה הדיוטות, אנו צריכים ללמוד מכאן של אין גזרה שוה למחצה אף שחוטאי חוץ מנדרים, שכשם שנדרים אפשר להתירם על ידי חכם, אף בהקדש כן (ראה בבא בתרא קכ ב, ורשב"ם ד"ה האי זה), וכיוצא בזה.

- ויש סוברים שרק על הלמד נאמר הכלל שאין גזרה שוה למחצה שיהיו בו כל הדינים שבמלמד, אבל לא שגם המלמד ילמד מהלמד (רש"י כריתות כב ב ד"ה ורבי עקיבא, בנוגע להיקש; שו"ת חות יאיר רג; יד מלאכי ט).

כשיש סיבה כשיש טעם וסברא שלא להשוות הגזרה שוה לכל **שלא להשוות** הדינים, אין אומרים אין גזרה שוה למחצה (ספר **בגזרה שוה** הכריתות ב יא).

וכשיש דבר אחד שבהכרח אין להשוותו בגזרה שוה, שוב אין אנו דורשים אותה גזרה שוה כלל (תוספות חולין עח א ד"ה ועוד. וראה רשב"ם ב"ב קכ ב ד"ה האי זה).

גזרה שוה כשהגזרה שוה קשורה עם ההוראה של המילה **שקשורה לעצם** הנדרונית אין אומרים אין גזרה שוה למחצה **משמעות המילה** ללמוד מזה גם דינים שאין להם קשר עם הוראת המילה, כגון גזרה שוה של שאר קדשים מבכור, שבקדשים נאמר **תָּחַת אֹמֹ** (ויקרא כב כז), ובבכור נאמר **עִם אֹמֹ** (שמות כב כט), מה בכור מועלים בכולו, אף בקדשים מועלים בכולם, ואף בהנקה החלב (ראה מעילה יג א, ורש"י ד"ה אתיא), אין למדים בגזרה שוה זו שאר דינים, כיון שלא דורשים אלא לענין דבר התלוי באם כגון הנקה ולידה (ראה נדה מ א), ולא לדברים אחרים (תוספות מעילה שם ד"ה אתיא. וראה יד מלאכי ל כעין זה עוד).

כשלמדים דין בגזרה שוה, אם למדים את עיקר הדין בלבד, או שלמדים אף הפרטים שבהם אין הלמד שוה למלמד, ראה ערך דון מינה ומינה; דון מינה ואוקי באתרה.

יחסה לשאר מידות

לקל וחומר מכיון שגזרה שוה היא כאילו כתוב בפירוש בתורה, לכן כשיש לימוד של גזרה שוה שוב אין צורך לקל- וחומר (ראה ערכו), שהוא דבר של סברא שאדם דן מדעתו ומלבו (פסחים סו א, ורש"י ד"ה וכו' מאחר).

שם נ ב; אבל להיפך, דבר הלמד בגזרה שוה אם חוזר ומלמד בהיקש, נחלקו בו אמוראים: רב פפא אמר שחוזר ומלמד, ומר זוטרא סובר שהדבר ספק (זבחים נ א, וראה שם ב, ורש"י א ד"ה אמר אמרה, ותוספות שם. וראה ערך למד מן הלמד שרב פפא סובר הולכים אחר הלמד).

דבר הלמד בגזרה שוה חוזר ומלמד בגזרה שוה, ודבר הלמד בקל וחומר חוזר ומלמד בגזרה שוה, מקל וחומר: מה גזרה שוה שאינה למדה מהיקש (ראה לעיל) חוזרת ומלמדת בגזרה שוה, קל וחומר שלמד מהיקש (ראה קל וחומר) אינו דין שילמד בגזרה שוה (זבחים שם), וכן להיפך, דבר הלמד בגזרה שוה חוזר ומלמד בקל וחומר: ומה היקש שאינו מלמד בהיקש (ראה היקש) מלמד בקל וחומר (ראה ערך הנ"ל, וערך קל וחומר), גזרה שוה המלמדת בגזרה שוה (ראה לעיל) אינו דין שתלמד בקל וחומר (זבחים שם).

דבר הלמד בגזרה שוה אם חוזר ומלמד בבנין-אב (ראה ערכו), הדבר ספק (בעיא שלא נפשטה בזבחים שם¹⁶).

הסמוכות זו לזו (ראה ערך סמוכין) - גזרה שוה עדיפה (תוספות סנהדרין סז ב ד"ה וכו'. וראה מלא הרועים ב ערך גזרה שוה טו שמצדד שאף אין גזרה שוה למחצה עדיף מסמוכין).

לכנין אב גזרה שוה ובנין-אב - דבר המפורש בתורה במקום אחד, או בשנים ושלשה מקומות, משמש יסוד ללמוד ממנו גם במקומות דומים אחרים (ראה ערך בנין אב) - גזרה שוה עדיפה (ראה קדושין לד ב, ורש"י ד"ה בשלמא, וראה סוכה כז א ועוד).

למד מן דבר הלמד באחת מן המידות שהתורה נדרשת בהן חוזר ומלמד בגזרה שוה, וכן מצינו לגבי פריחת צרעת בכל הראש שהיא טהורה בטומאת נתק - נגע במקום שער - שלמדה מהיקש (ראה ערך נתק), וחוזרים ולמדים מנתק בגזרה שוה לפריחה בבגדים שהיא טהורה, שבכל התורה כולה למדים למד מן הלמד, חוץ מן הקדשים (זבחים מט ב. וראה ערך למד מן הלמד).

נקדשים בקדשים, שאין למדים בהם למד מן הלמד, דבר הלמד בהיקש אינו חוזר ומלמד בגזרה שוה (זבחים מט ב, וראה

גִּזְרַת הַכְּתוּב¹

חק התורה, בניגוד לסברא

וכן: בדין היה שקטן פטור ממצות ראייה - להיראות לפני ה' בשלש רגלים (ראה ערכו) - שכן הוא פטור מכל המצות (קרבן העדה על ירושלמי חגיגה א א), אלא גזרת הכתוב היא (ירושלמי שם).

גזירות שניגוד יש שהדינים הם בניגוד לפרטים שבאותו דין לאותו דין עצמו עצמו, כגון:

בסוטה (ראה ערכו) שאחרי קינוי וסתירה היא שותה מים המאריים (ראה ערך סוטה), וארוסה אף על פי שהוא מקנא לה וקינויו קינוי - אינה שותה, ואמרו: גזרת הכתוב היא (ירושלמי סוטה ד א, וראה שם בפני משה ד"ה וישקנח).

וכן אשה שנחתרש בעלה או שנשתטה, וראו אותה מתנהגת בפריצות ואינו יכול לקנות לה, שבית דין עושים זאת, הדין הוא שקינויים קינוי, ומכל מקום אינם משקים אותה, ואמרו שגזרת הכתוב היא (שם ד. וראה ערך הנ"ל).

גזירה על דבר מציאות יש שנאמרה גזרת הכתוב לא על הדין בלבד, אלא אף על מציאות ידועה, שנחזיק את הדבר כאילו כך הוא במציאות, אף שמצד הסברא המציאות היא אחרת, כמו קרובים שפסולים לעדות, ואמרו שאין הטעם מפני שאנו חוששים שמא משקרים הם מפני שהם בחזקת אוהבים זה את זה (בבא בתרא קנט א; רמב"ם עדות יג טו. טוש"ע חושן משפט ל ו), שהרי אף משה ואהרן שודאי לא נחשדו על השקר אינם נאמנים (בבא בתרא שם; טוש"ע שם), ועוד שהרי הקרובים פסולים להעיד בין לזכות ובין לחובה (רמב"ם עדות שם; טוש"ע שם), אלא גזרת הכתוב היא (רמב"ם וטוש"ע שם).

וכתבו אחרונים שאין הכוונה שגזרת הכתוב שפסולים לעדות, אף

עניינה יש ציווים בתורה שלא באו מתורת טעם, שבתורת טעם היה לנו לומר להיפך, אלא מגזרת הכתוב כך הוא².

גזירות שניגוד יש שהדינים הם בניגוד לסברת האדם, כגון:

בבן-סורר-ומורה (ראה ערכו), שהיה מהראוי שהבת תהא נידונית כבן, שהכל מצויים אצלה בעבירה, אלא שגזרת הכתוב היא בן ולא בת (סנהדרין ע א³), וכן אמרו: מי היה בדין שיהא חייב, הבן או הבת, הוי אומר הבת, ופטרה התורה את הבת וחייבה את הבן (ירושלמי סנהדרין ח א).

וכן: מי היה בדין שיהא חייב, הגונב משל אחרים או הגונב משל אביו ואמו, הוי אומר הגונב משל אחרים, פטרה התורה הגונב משל אחרים, וחייבה הגונב משל אביו ואמו (ראה ערך הנ"ל), ללמדך שכולן אינן אלא בגזרת מלך (ירושלמי שם).

וכן אמרו בנוגע למקדיש שדה-אחוזה (ראה ערכו): אחד המקדיש בחולת המחזו - מקום שאין שדותיו חשובים (רש"י ערכין יד א ד"ה אחד) - ואחד המקדיש בפרדיסות סבסטי - שמעולים הם מאד (שם) - נותן בזרע חומר שעורים חמשים שקל כסף, הרי זו גזרת מלך (תורת כהנים בחקות י, וערכין שם).

גזירות שניגוד יש שהדינים הם בניגוד לשאר דיני התורה, כגון:

לשאר דיני התורה המשמשת שהיא טמאה, שנאמר: וְאִשָּׁה אֲשֶׁר יִשָּׁכַב אִישׁ אִתָּהּ וגו' (ויקרא טו יח), אמר רבי שמעון: וכי מה בא זה ללמדנו, אם לענין נוגע בשכבת זרע הרי כבר אמור למטה, אלא מפני שטומאת בית הסתרים היא, וטומאת בית הסתרים אינה מטמאה (ראה ערך בית הסתרים: בטומאה), אלא שגזרת הכתוב היא (ברייתא בנדה מא ב, ושם מב, ורש"י מא ב ד"ה אלא. וראה ערך בעל קרי: משמשת).

וראה ברכות לג ב שעושה מידותיו - מצוותיו (רש"י) - של הקדוש ברוך הוא רחמים ואינו אלא גזרות. וברש"י: אף בדברים שיש להשיב עליהם וכו', וראה תנחומא חוקת. 3. וראה מאירי שם, שנתן טעם לדבר, וראה גם בערך בן סורר ומורה בשם הרמב"ם והחינוך.

16. וראה רש"י שבועות ט ב ד"ה שער שכל המידות חוזרות ומלמדות במידה אחרת מלבד היקש בהיקש, וראה תוספות שם א ד"ה הואיל שדחו. **גזרת הכתוב**. 1. ה', טורי' תקדש-תקסו. 2. ראה ריטבי"א בבא מציעא יא א בפירוש הגמרא שם: דילמא גזירת הכתוב הוא שבשדה היא שכחה ולא בעיר.

על גזרת הכתוב בתורת חידוש (ראה רש"י סנהדרין כז א ד"ה חידוש) - ראה ערך חדוש.

מצות שטעטן במובן הרחב אמרו על כל מצות התורה שלא אינו ידוע ידענו להן טעם, שהן בגדר חוק וגזרת מלך, וכן אמרו בשעיר המשתלח ביום הכפורים לארץ גזרה (ראה ערך שעיר המשתלח) - גזרה היא, שמא תאמר מעשה תהו - מעשה שווא שהאדם תמה ומשתומם עליו - הוא, תלמוד לומר: אָנִי ה' (לא מבואר לאיזה פסוק נכתבו, ובכל דיני יום הכיפורים בפרשת 'אחרי' אין מלים אלו, וראה להלן הדרש אני ה' שבויקרא יח ד וה) - אני ה' גזרתיו, ואין לך רשות להרהר בהם (יומא סז ב).

ועוד אמרו: וְאֵת חֻקֵּי תִשְׁמְרוּ (ויקרא יח ד. וראה שם ה) - דברים שהשטן משיב עליהם, ואלו הם אכילת חזיר, ולבישת שעטנז, וחליצת יבמה, וטהרת מצורע, ושעיר המשתלח, תלמוד לומר: אָנִי ה' (שם) - אני ה' חקקתיו, ואין לך רשות להרהר בהן (ברייתא ביומא שם, וראה תנחומא חוקת: לך אני מגלה טעם פרה אבל לאחרים כו' חוקה חקקתי גזרה גזרת), שחוק משמעו שאינו אלא גזרת מלך (רש"י שם ד"ה חוק⁵).

על דיני התורה בכלל אם יש לדרוש בהם טעמים בהלכה - ראה ערך טעמא דקרא.

שאנו מחזיקים אותם שאומרים אמת, שהרי בדיני ממונות כל שידוע לנו שזה חייב לזה כסף אין צורך לעדות, אלא שגזרת הכתוב היא שנחזיק אותם כמשקרים (חידושי הרי"מ לחו"מ שם, ראה שם בארוכה בכמה הוכחות).

אין לדון בה מסברא וטעם דבר שהוא גזרת הכתוב, כשאנו מסופקים בו בדיון מן הדינים, אין לדון על הדבר מסברא וטעם, כגון:

קטן שהוא חרש, שנסתפקו אם חייב במצות ראיה (ראה ערכו), אמרו שאין לדון בקל וחומר שפטור מחרש גדול שפטור (ראה ערך הנ"ל), שכיון שכל עיקרו של חיוב קטן בראיה הוא גזרת הכתוב (ראה לעיל: גזירות שבניגוד לשאר דיני התורה), אפשר שאף קטן חרש בכלל, ולכן הוצרכנו ללימוד מיוחד לפטור חרש קטן (ירושלמי חגיגה א א).

וכן היודע בעדות לחברו עד שלא נעשה חתנו, וחתם בשטר כעד, ואחר כך נעשה חתנו, שאינו מעיד על כתב ידו (ראה ערך קיום שטרות) שהרי עכשיו הוא קרוב, אבל אחרים מעידים שמכירים חתימתו, ואין אומרים מאחר שהוא אינו נאמן איך אחרים נאמנים, שמה תועלת יש בעדות האחרים שזה כתב ידו, מאחר שהוא חשוד לשקר, שמא חתם עכשיו על השטר בשקר, לפי שגזרת מלך היא, ולא משום שאינו נאמן (בבא בתרא קנט א⁴).

גט¹

שטר כריתות, שבו הבעל, במסירתו לאשתו כורת את קשר האישות שביניהם ומתירה לכל אדם

הפרקים:

- שמו ומהותו;
- הציווי לכתבתו;
- הכרת הבעל והאשה;
- קנינו;
- הכשרים לכתבו;
- מכשירי הכתיבה;
- אופן הכתיבה;
- לשמה;
- צורתו;
- תיקוני אותיותיו;
- כתבו ולשונו;
- השמות;
- הזמן;
- המקום;
- העדים;
- מטבע הגט ונוסחו;
- תנאי בכתבתו;
- נפסל ונאבד.

סיכום תמציתי

שמו ומהותו

גט סתם הוראתו שטר, וכן בלשון בני אדם החזיקו לקרות לספר כריתות אשה בשם גט. אין האשה מתגרשת מבעלה אלא בכתב שיגיע לה ממנו, שיכתוב סיפור דברי הכריתות, שהוא פוטר אותה ומתירה לכל, וזהו הנקרא גט. ארבעה דברים הם עיקרו של הגט מן התורה: שיהיה מפורש בו שגירשה, שיהיה מפורש בו שהוא כורת בינו לבינה, שיהא נכתב לשם האשה המתגרשת, שלא יהיה מחוסר מעשה אחר כתיבתו אלא נתינתו לה בלבד. גט אשה הוא מסוג השטרות שהם שטרי קנין שעל ידי השטר נגמר הדבר, שעצם הגט עושה את פעולת הגירושין במסירתו מהבעל לאשה, ומכל מקום אחר שכבר נתגרשה בגט מועיל הגט גם לראיה, בין כשבאה להינשא לאחר, ובין כשבאה לגבות כתובתה מבעלה.

4. וראה חידושי הרי"מ לחו"מ לג שאינו ענין למה שנכתב לעיל שגזרת הכתוב שנחזיקם כמשקרים, שזהו רק על עצם עדותם, אבל חתימתם בשטר לחשוש שמא הקדימו בזיוף על זה אין גזרת הכתוב. 5. וראה חידושי מהרצ"ח ליומא שם שפירש שבכל אלה יש חידוש שמצוה נעשה מאיסור, ואם כן הרי זה מעין

גט. 1. ה, טור תקסז - תרפ. וראה ערך גירושין ו, טור שנד-תכו.

הציווי לכתיבתו

וְכָתַב לָהּ האמור בגט, נחלקו בו תנאים, והלכה שבכתיבת הגט הדברים אמורים, אבל חתימת עדים מן התורה אין צריך כלל, ואם מסרו לה בפני עדים – הגט כשר אפילו לא חתמו עליו עדים. לפיכך אין הגט נכתב אלא על ידי הבעל או במצותו.

הבעל צריך שיהיה בדעתו בשעה שמצוה לכתוב את הגט, ואם לא היה בדעתו בשעת ציוויו אין כותבים אפילו לאחר שיבריא.

הכרת הבעל והאשה

כותבים וחותמים גט לאיש, אף על פי שאין אשתו עמו, ובלבד שיהא מכירם, שיכירו שם האיש ושם האשה, וצריך להכיר את שניהם, וכן צריך שידעו גם את שמות אבותיהם.

אפילו עד אחד, ואפילו אשה וקרוב מעידים על האיש והאשה, הרי זו הכרה. כל שהוחזק שלושים יום בעיר שכן שמם, אין חוששים להם יותר.

קנינו

גט צריך שיהא קנינו של הבעל. וכן שכר הסופר צריך שיתן הבעל, אבל מפני תקנת עגונות, שמא ישהה את הגט בשביל השכר שאינו רוצה ליתן וילך לו ותתעגן, תיקנו חכמים שהאשה נותנת שכר הסופר אף על פי שנכתב הגט שלא מדעתה ושלא בפניה.

צריך הסופר להקנות לבעל את הקלף והדיו במתנה; ויש חולקים שאין הסופר צריך להקנות שום דבר לבעל. למעשה נוהגים כשהבעל מצוי להקנות לו בפירוש.

הקולמוס וכלי הכתיבה – יש סוברים שאין צריך למסור לבעל; ויש מצריכים להקנות גם את הקולמוס, וכן הוא המנהג. נוהגים שהסופר אומר לבעל: 'אתה פלוני בן פלוני הילך הקלף והדיו והקולמוס וכל כלי הכתיבה שיהיו שלך במתנה גמורה', והבעל לוקח ומגביה אותם, כדי לקנותם.

הכשרים לכתבו

הכל כשרים לכתוב את הגט, אפילו חרש שוטה וקטן. גוי פסול לכתוב גט. מומר לעבודה זרה, או מחלל שבת בפרהסיא הרי הוא כעכו"ם.

יש סוברים שלכתחילה לא יכתוב הבעל בעצמו את הגט, וגם לא יאמר לסופר כיצד לכתוב את הגט, אלא יאמר לו סתם לכתוב. האשה עצמה כותבת את גיטה אם אמר לה הבעל לכתבו, ותקנה אותו לבעל, וחוזר ונותנו לה. יש שכתבו שטוב להחמיר שגם קרוב לא יכתוב לכתחילה, כל שאפשר באחר, ולא יהיה קרוב לא לאיש ולא לאשה.

מכשירי הכתיבה

להלכה על הכל כותבים את הגט, גם על בעלי חיים ועל אוכל.

גט שכתבו על דבר האסור בהנאה – כשר.

דבר שיכול להזדיין, כגון הנייר המחוק, שאפשר לחזור ולמחקו עוד פעם ולכתבו, או קלף שאינו מעובד בעפצים – נחלקו בו תנאים, והלכה שכשר.

לכתחילה יש לכתוב על הקלף כספרים תפילין ומזוזות, אבל אינו צריך עיבוד הקלף לשמו, והכותב על הקלף יכתוב לצד הבשר, ולא לצד השער.

נכתב על הנייר – כשר, וכן המנהג פשוט בירושלים ובכל ארץ ישראל.

אין כותבים את הגט אלא בדבר המתקיים.

כותבים את הגט בדיו, בסם, בסיקרא, בקומוס ובקנקנתום, וכן כותבים במי עפצים, ובלבד שהקלף לא יהיה מעובד בעפצים, מפני שאין כתב מי עפצים ניכר בו. לכתחילה נוהגים לכתוב בדיו טובה כמו שכותבים ספרים, ואין לשנות. כתבו בדבר שאינו מתקיים, כגון במשקים ומי פירות וכיוצא בהם, אינו גט. לפיכך יש להיזהר שלא ליתן הגט לאשה כשהדיו עדיין לחה, לפי שאפשר להעביר את הכתב, ובאותה שעה חשוב דבר שאינו מתקיים.

יש אומרים שלא יחתמו העדים עד שתתייבש הדיו.

אופן הכתיבה

גט הנדפס כשר בדיעבד, ויש מכשירים גם לכתחילה.

יש מקפידים שלא לכתוב את הגט בקולמוס של כנף אלא בשל קנה, ואין נוהגים בחומרא זו.

לשמה

"וכתב לה" האמור בגט ענינו שיהיה נכתב לשמה: "לה – לשמה", וכן צריך שיהיה נכתב לשמו של האיש המגרש.

ונחלקו תנאים באיזו כתיבה צריכים לשמה, והלכה שכתובת הגט צריך לשמה.

בטופס הגט – שאר השטר מלבד מקום האיש והאשה והזמן – נחלקו תנאים אם צריך לכתבו לשמה, ורוב הפוסקים סוברים שהלכה שפסול.

כשהבעל מצוה לסופר לכתוב צריך שיאמר: כתוב גט לשם פלונית אשתי, וכן יאמר הסופר כשמתחיל לכתוב שכותבו לשם פלונית אשת פלוני ולשם פלוני בפירוט שמותיהם, כפי שהם כתובים בגט. צריך שיאמר בפיו שכותב לשמה, ולא די במחשבה. כשיאמר לעדים לחתום בגט, יאמר להם שיחתמוהו לשם פלונית אשתו, וכן יאמר כל אחד בפיו כשחותם שהוא חותם לשם פלונית אשת פלוני ולשמו.

צורתו

נוהגים לשרטט את הגט. בדיעבד, שלא שירטט - כשר, ויש חולקים. לכתחילה יכתוב ביד ימנית, ואם הוא אטר - יכתוב בשמאלו. יש מחמירים שהסופר יקרא כל אות תחילה, קודם שיכתוב, כמו שנוהגים בספרים. שורות הגט תהיינה שוות, לא אחת ארוכה ואחת קצרה. נוהגים לעשות את הגט י"ב שיטין. ונוהגים לעשות שיטה י"ג וחולקים אותה לשתיים, שבה חותמים העדים זה תחת זה. נוהגים לכתחילה להניח גליון מן הצדדים כחצי אצבע, ולמעלה כאצבע, ולמטה כדי תפיסת יד ויותר. נוהגים לעשותו שיהיה ארוך יותר על רחבו.

תיקוני אותיותיו

הכתב צריך להיות מבואר היטב, עד שידעו לקרותו הקטנים שמכירים אותו כתב שאינם לא נבונים ולא סכלים אלא בינונים. אין צריך שיהיו האותיות של הגט מוקפות גויל מארבע רוחות; ויש סוברים שצריך להיות מוקף גויל.

כתבו ולשונו

הגט נכתב בכל כתב ובכל לשון. וכבר נהגו כל ישראל לכתוב הגט בלשון ארמי ובכתב אשורי. היה מקצת הגט בלשון אחת ומקצתו בלשון אחרת - פסול; יש מכשירים בשתי לשונות, אם חתמו העדים באחת מן הלשונות, שהחתימה מצרפתן. מקצתו בלשון הקודש ומקצתו בלשון ארמית, כשר לדברי הכל.

השמות

כותבים שם האיש ושם האשה בגט. שינה שמו או שמה, אף על פי שכתב: "וכל שם שיש לו [או לה]" - אינו גט. לכתחילה כותבים אף שם האבות בגט.

הזמן

תיקנו חכמים שיכתבו את הזמן בגט, ונחלקו אמוראים ופוסקים בטעם הדבר. גט שאין בו זמן, הרי הוא פסול, אבל אם נישאת - הולד כשר. גט שלא כתב בו שם היום, אלא השבוע או החודש או השנה, הרי זה כשר. כתבו ראשונים שכבר נהגו כל ישראל למנות בגיטין או לשנות היצירה או למלכות אלכסנדרוס מוקדון, שהוא הנקרא מנין שטרות. ועכשיו נהגו בכל המקומות למנות לבריאת עולם.

המקום

תקנת חכמים להזכיר בגט שם מקום שהעדים עומדים בשעת חתימה. בדיעבד, שלא הזכיר מקום חתימת העדים, הגט כשר. כותבים בגט שם עירו של המגרש, ושם עירה של המתגרשת. אין צריך לכתוב שם הנהר, אבל נהגו לכתבו משום סימן שלא יבואו לטעות בעיר אחרת ששמה כשמה. ואם יושבת על חוף הים - נהגו לכתוב דעל כיף ימא מותבא.

העדים

התקינו חכמים שיהיו העדים חותמים על הגט, מפני תיקון העולם. התקינו שיהיו העדים מפרשים שמותיהם בגט. למנהגנו שקורעים את הגט בבית הדין, אין צריך לפרש את השמות; ויש שכתבו שנוהג זה גם עתה. צריך לחתום "עד". חתימת העדים צריכה להיות זו תחת זו, ולמטה משיטה אחרונה של גט. תיקנו חכמים שלא יחתמו עדי הגט אלא זה בפני זה.

גט שחתמו בו עדים פסולים, אפילו אחד פסול ואחד כשר, הרי זה פסול. ולכתחילה לא יחתום בגט אפילו קרוב ונותרק, ולא יהיה אחד מן העדים חשוד בעריות, ויש מחמירים שלא יהיו בעלי מום, ושלא יהיו קרובים לסופר ולרב המסדר את הגט, וטוב לחוש לכל זה לכתחילה. אין העדים חותמים על הגט אלא אחר שיבש הגט.

מטבע הגט ונוסחו

נוסח הגט הוא בלשון הבעל, שהוא המספר אני פלוני מגרש את אשתי. וכן צריך שידבר הבעל בגט לאשה בלשון נוכח, אני מגרש אותך, ולא בלשון נסתר.

גופו של גט ועיקרו הוא שיכתבו בו: הרי את מותרת לכל אדם. הגט כלול מתורף וטופס. התורף הוא גילוייו של שטר ועיקרו, והוא מקום האיש, ומקום האשה, ומקום הזמן; ושאר לשון השטר הוא הטופס, ואף על פי שהזמן חכמים הם שתיקנו לכתוב בגיטין, מכל מקום נתנו לו חכמים תורת תורף. יש אומרים שאף "הרי את מותרת לכל אדם" הוא מתורף הגט; ויש אומרים שאינו מכלל התורף. נוסח הגט שנוהגים בו עכשיו: "ב..... בשבת ב..... ימים לירח שנת... לבריא עולם למנין שאנו מניין כאן ב..... מתא דיתבא על נהר.. אנא... בן.... העומד היום ב.. מתא דיתבא על נהר.. צביתי ברעות נפשי בדלא אניסנא ושבקית ופטריית ותרוכית יתיכי ליכי אנת אנתתי..... בת ... העומדת היום ב.. מתא דיתבא על נהר.. דהוית אנתתי מן קדמת דנא וכדו פטריית ושבקית ותרוכית יתיכי ליכי דיתיהוין רשאה ושלטאה בנפשיכי למהך להתנסבא לכל גבר דיתיצביין ואנש לא ימחא בידיכי מן יומא דנן ולעלם והרי את מותרת לכל אדם ודן די יהוי ליכי מנאי ספר תרוכין ואגרת שבוקין וגט פטורין כדת משה וישראל פלוני בן פלוני עד פלוני בן פלוני עד". תקנת חכמים לכתוב בגט כדת משה וישראל.

תנאי בכתיבתו

המגרש על תנאי, וכתב התנאי בתוך הגט – אם היה תנאי שמבטל הגט, כגון הרי את מותרת לכל אדם חוץ מפלוני – הגט פסול.

לכתחילה יזהר שלא יזכיר שום תנאי אפילו בעל פה ואחר התורף.

נפסל ונאבד

אמר הבעל לסופר ולעדים לכתוב ולחתום וליתן גט לאשתו, וכתבו וחתמו ונמצא פסול בגט, להלכה חוזרים וכותבים וחותרים גט אחר. לפיכך טוב להנהיג שיאמר הבעל לסופר ולעדים לכתוב ולחתום עד שיהא הגט כשר לפי דעתם בלא שום פקפוק.

שמו ומהותו

גט סתם הוראתו שטר (ערוך גט)², וכן תרגם אונקלוס ספר פריית האמור בגרושי אשה (דברים כד א) 'גט פטורין', וכן בלשון בני אדם החזיקו לקרות לספר כריתות אשה בשם גט (רש"י גיטין סה ב ד"ה כתוב)³.

אין האשה מתגרשת מבעלה אלא בכתב שיגיע לה ממנו, שנאמר: וְהָיָה אִם לֹא תִמְצָא חֵן בְּעֵינָיו וְגו' וְכָתַב לָהּ סֵפֶר פְּרִייתָ וְנָתַן בְּיָדָהּ וְשָׁלְחָהּ מִבֵּיתוֹ (דברים כד א), ו"ספר" עניינו שיכתוב סיפור דברי הכריתות, שהוא פוטר אותה ומתירה לכל, וזהו הנקרא גט (גיטין כא ב, ורש"י שם; טור אבן העזר קכ בתחילתו).

עקרי הגט ארבעה דברים הם עיקרו של הגט מן התורה:

- שיהיה מפורש בו שגירשה,
- שיהיה מפורש בו שהוא כורת בינו לבניה,
- שיהא נכתב לשם האשה המתגרשת,
- שלא יהיה מחוסר מעשה אחר כתיבתו אלא נתינתו לה בלבד (רמב"ם גירושין א א)⁴.

מהות השטר גט אשה הוא מסוג השטרות שהם שטרי קנין שעל ידי השטר נגמר הדבר, שעצם הגט עושה את פעולת הגירושין במסירתו מהבעל לאשה, ולא כשטרי ראייה שהקנין נעשה על ידי דבר אחר, והשטר משמש לראיה בלבד. ומכל מקום אחר שכבר נתגרשה בגט מועיל הגט גם לראיה, בין כשבאה להינשא לאחר, ובין כשבאה לגבות כתובתה מבעלה (ראה

ערך שטר, וערך כתובה. ראה גיטין י ב, ורש"י שם ד"ה תני, ותוספות קדושין ט א ד"ה כתב בסופו, ומשנה כתובות פח ב).

הציווי לכתובתו

וְכָתַב לָהּ האמור בגט, נחלקו בו תנאים:

לר' מאיר בחתימת עדים הדברים אמורים, שעדי חתימה הם הכורתיים (גיטין ג ב, ורש"י ד"ה חתימה), ועושים אותו לספר כריתות (רש"י קדושין מח א ד"ה כרתי), אבל הכתיבה אין צריך שיעשה הבעל או מי שנצטווה ממנו, ואפילו מצא הגט באשפה וחתמו בעדים ונתנו לה – כשר.

ולר' אלעזר בכתיבת הגט הדברים אמורים, אבל חתימת עדים מן התורה אין צריך כלל, ואם מסרו לה בפני עדים – הגט כשר אפילו לא חתמו עליו עדים (גיטין שם).

הלכה כר' אלעזר (גיטין פו ב. וראה רמב"ם א טו, ושם ג ח; טוש"ע אבן העזר קכ ג, ושם קלא ו, ועוד). ולפיכך אין הגט נכתב אלא על ידי הבעל או במצותו (רמב"ם גירושין ב א; טוש"ע שם קכ א).

כתיבה על ידי וזה שנאמר בתורה וְכָתַב, אחד הכותב בידו, או שאמר לאחר לכתוב לו (רמב"ם שם ב א). ונחלקו ראשונים בטעם הדבר:

- יש סוברים שצריך שהבעל או שלוחו יכתוב, ועל ידי ציווי הבעל נעשה הסופר שלוחו לכתוב את הגט (תוספות גיטין ט ב ד"ה אף על פי; שו"ע קכ א). לפיכך צריך שהסופר יהיה בר שליחות (ראה

שכתבו שגט הוא לשון כריתות (כלבו עו). וראה קהלת יעקב (לר"י אלגזי, לשון חכמים אות קסג) שאותיות ג וט' אינן באות מחוברות בשום תיבה בתנ"ך, ולכן קראו לסימן הפירוד בין איש לאשה בשם 'גט'.⁴ שאר הדברים המעכבים מן התורה בגט נכללים בתוך אלו הדברים שנמנו, והרמב"ם כללם יחד ומנה עשרה דברים.

2. ואף שטרי ממונות נקראים בשם גט סתם (ראה משנה גיטין יז א, לד ב, סד א), אלא שברוב המקומות המכוון בגט סתם הוא לגט אשה (תוספות גיטין ב א ד"ה המביא; פירוש המשנה לרמב"ם גיטין ב ה). 3. וראה שלטי הגבורים (על המדכי תחילת גיטין) שקראו לגט אשה גט סתם לפי שמצינו בירושלמי אבן אחת יש בכרכי הים וגטא שמה ומגרשת כל חברותיה. יש מהראשונים

בשעת סכנה כשהבעל מסוכן למות, כותבים אף על פי שאין מכירים (גיטין סו א: רמב"ם גירושין ב ד: טושי"ע קכ א), שהכרה זו אינה אלא חשש מדרבנן, ומן התורה אין חוששים, ולכן התירו בשעת הסכנה (תורת גיטין שם סק"ח; ערוך השלחן שם מג). וכן בדיעבד, כשכתבו וחתמו ולא הכירו, ואחר כך נתברר שהאמת כן היא שהם איש ואשה ששמותיהם כך וכך, הרי זה כשר (חלקת מחוקק שם סק"ח).

קנינו

גט צריך שיהא קנינו של הבעל, שנאמר: וְכָתַב לָהּ סֵפֶר כְּרִיתָתָא וְנָתַן בְּיָדָהּ (דברים כד א). תוספות גיטין כב ב ד"ה וְהָא; טושי"ע קכ א), שלא שייך נתינה אלא בדבר שהוא שלו (בית יוסף קכ)⁷.

שכר הסופר וכן שכר הסופר צריך שיתן הבעל (משנה בבא בתרא קסז א), אבל מפני תקנת עגונות, שמא ישהה את הגט בשביל השכר שאינו רוצה ליתן וילך לו ותתענג, תיקנו חכמים שהאשה נותנת שכר הסופר אף על פי שנכתב הגט שלא מדעתה⁸ ושלא בפניה (גיטין כ א, ובבא בתרא קסז א; רמב"ם גירושין ב ד, ולחם משנה שם; טושי"ע קכ א).

ומכל מקום אם רוצה הבעל ליתן השכר, אין להקפיד על כך, שלא תיקנו חכמים אלא שלא יהא חייב ליתן (משנה למלך שם).

ויש מן הראשונים סוברים שלכתחילה צריך הבעל ליתן שכר הסופר, ותקנת חכמים היתה רק על זה שאפילו אם נתנה האשה – הגט כשר (סמ"ג עשין ג; סמ"ק סי' קפד).

הקלף והדיו • צריך הסופר להקנות לבעל את הקלף והדיו במתנה (סמ"ג עשין נ; טור קכ), ואם לא הקנה קודם כתיבה, יכול להקנות לו גם אחר כתיבה וחתמה (רש"י כא א ד"ה וכותבת).

• ויש חולקים שאין הסופר צריך להקנות שום דבר לבעל, שהרי הוא מוכר הכל לבעל בשכרו שהבעל משלם (רמב"ם גיטין כ א ד"ה דילמא, וכן כתב בית יוסף שם לדעת הרמב"ם).

למעשה נוהגים כשהבעל מצוי להקנות לו בפירוש (שו"ע קכ א).

כלי הנתינה הקולמוס וכלי הכתיבה – יש סוברים שאין צריך למסור לבעל (ספרה התרומה הל' גיטין סי' ק); ויש מצריכים להקנות גם את הקולמוס (טור סי' קנד, בשם ה"ר פרץ; רמ"א קכ א, בשם יש אומרים). בדיעבד אם לא מסר את הקולמוס – כשר (בית יוסף קכ), אבל המנהג למסור גם את הקולמוס (בית יוסף שם; ט"ז סק"ד).

נוהגים שהסופר אומר לבעל: 'אתה פלוני בן פלוני הילך הקלף והדיו והקולמוס וכל כלי הכתיבה שיהיו שלך במתנה גמורה' (סדר הגט של הדרכי משה בסוף טור אבן העזר), והבעל לוקח ומגביה אותם, כדי לקנותם (דרכי משה קכ אות א, בשם בנימין זאב).

הכשרים לכתבו

הכל כשרים לכתוב את הגט, אפילו חרש שוטה וקטן (ראה ערכיהם, משנה גיטין כב ב). ונחלקו אמוראים באלו אופנים כשר בחרש שוטה וקטן (שם כג א, וראה להלכה טושי"ע קכג א).

גוי • גוי (ראה ערכו) פסול לכתוב גט (גיטין כג א: רמב"ם גירושין ג

תוספות גיטין כב ב, ורא"ש ותוספות ר"ד שם. וראה להלן: הכשרים לכתבו).

• ויש חולקים וסוברים שאין צריך שליחות בכתיבת הגט, אלא שהבעל צריך לומר לסופר כתוב, מפני שאם לא ציווהו אין כתיבת הסופר חשובה כתיבה לשמה אלא ככותב סתם – ופסול (תוספות כב ב ד"ה והא; בית יוסף קכג בדעת רש"י). ולדבריהם אין צריך שהסופר יהיה בר שליחות, ובלבד שיתכוין לשמה (שם). וראה להלן: הכשרים לכתבו, ומכל מקום אם לא ציווהו הבעל אפילו אם הסופר אומר שמתכוין לשמו ולשמה – פסול (רשב"א כג א ד"ה אלא).

אמר לשנים או לשלושה תנו גט לאשתי, אף על פי שלא אמר להם כתבו ותנו, הרי אלו יכתבו ויחתמו ויתנו (גיטין סו ב).

נתינתו אחר אם ציווה הבעל לסופר ולעדים לכתוב ולחתום וליתן הציוי גט לאשתו, ואחר כך נתיחד הבעל עמה – יש מהראשונים שכתב שהרי זה כאילו ביטל שליחותו לגמרי, ואינו גט (רמב"ם ט כה, ומגיד משנה שם); ויש חולקים וסוברים שאין הגט פסול אלא מדרבנן, משום חשש שמא נתפייסו וביטל השליחות (רמב"ם, הובא המגיד משנה שם; בית יוסף ושו"ע קמט ז).

כריאות דעתו הבעל צריך שיהיה בדעתו בשעה שמצוה לכתוב בשעת הצויי את הגט, ואם לא היה בדעתו בשעת ציוויו אין כותבים אפילו לאחר שיבריא (טושי"ע קכא א), ואם כתבו אינו גט (בית יוסף שם), אפילו אם מתחילת כתיבת הגט ועד שניתן ליד האשה היה בריא, כיון שלא נכתב במצות הבעל (ב"ח שם)⁵.

הכרת הבעל והאשה

כותבים וחותמים גט לאיש, אף על פי שאין אשתו עמו, ובלבד שיהא מכירים (משנה בבא בתרא קסז א; רמב"ם ב ג; טושי"ע קכ א), שיכירו שם האיש ושם האשה (אביי בבא בתרא שם). בירושלמי נחלקו אמוראים: אם צריך שיהא מכיר את שניהם, או את האיש בלבד (ירושלמי גיטין ד ב). הלכה שצריך להכיר את שניהם (רמב"ם שם; טושי"ע שם), וצריך שידעו גם את שמות אבותיהם (בית יוסף שם; רמ"א בשו"ע שם).

ואפילו אם שניהם לפנינו – צריכים להכירם (כסף משנה שם; חלק מחוקק קכ סק"ז); ואפילו אם מכירים את שמותיהם, צריכים לידע שזוהי אשתו, אם היא לפנינו, ואם אינה לפנינו צריכים לידע שיש לו אשה ששמה כך הוא כמו שנכתב בגט (בית שמואל סק"ד).

הכרת הסופר הכרה זו יש אומרים שהעדים החותמים בלבד צריכים להכיר את האיש והאשה (שו"ע קכ ג; ט"ז ס"ק יא); ויש אומרים שאף הסופר צריך להכירם, שכיון שהכתיבה צריכה להיות לשמה, צריך שיכיר את שמותיהם (רמ"א שם בשם י"א)⁶, ולא יסמוך על אמירת הבעל, שאפשר ששינו את שמותיהם, ולא נכתב לשמו ולשמה (ב"ח שם).

הכרה על פי עד אחד אפילו עד אחד, ואפילו אשה וקרוב מעידים על האיש והאשה, הרי זה הכרה, לפי שהוא דבר העשוי להיגלות (רא"ש בבא בתרא י ז; שו"ע קכ ג. וראה ערך גלוי מילתא).

כל שהוחזק שלושים יום בעיר שכך שמם, אין חוששים להם יותר (בית יוסף ורמ"א שם).

שם אביו נהגו לכתוב על פי עצמו (רמ"א שם).

האיש וגוף האשה, וראה להלן: לשמה. ⁷ יש סוברים שצריך שיהא שלו בשעת כתיבה (בית יוסף קכ); אבל רוב הראשונים סוברים שדי אם יהיה שלו בשעת נתינה (סמ"ג עשין ג סדר הגט; מרדכי גיטין תנב). ⁸ אם גירשה בעל

⁵ וראה גיטין ע ב בהיה בריא ואחר כך אחזתו רוח רעה מחלוקת אמוראים. וראה ערך אלם, וערך גט שכיב מרע, וערך שכור על בדיקתם לכתיבת גט. ⁶ וראה ט"ז שם שמשום לשמה אין צריך שידע כלל השמות, ודי שיתכוין לגוף

הלכה כחכמים (רמבם א ו, ב ד; טוש"ע קכד ב); ויש מן הגאונים שפסק כר' יוסי הגלילי (תשובות הגאונים שערי צדק ב א).

איסורי הנאה גט שכתבו על דבר האסור בהנאה – כשר (גיטין כ א; שו"ע קכד א).

יש סוברים שאינו כשר אלא על דבר האסור בהנאה מדבריהם (ראה ערך איסורי הנאה), אבל על איסור הנאה של תורה – פסול (ירושלמי קדושין א א; שו"ת הרשב"א א תרג); ורוב הראשונים אינם מחלקים, ומכשירים אף על איסור הנאה מן התורה (תוספות גיטין כ ב ד"ה בכתובת; רמ"א קכד א) ¹³.

דבר היכול דבר שיכול להזדיין, כגון הנייר המחוק, שאפשר להזדיין לחזור ולמחקו עוד פעם ולכתבו, או קלף שאינו מעובד בעפצים – נחלקו בו תנאים (משנה גיטין כא ב). הלכה כחכמים המכשירים, וכותבים על דבר שיכול להזדיין, ובלבד שיתנו לה בעדי מסירה (רמב"ם ד ב; טוש"ע קכד ב).

נחלקו אמוראים בדבר שיכול להזדיין אימתי הוא כשר בעדי מסירה: לר' אלעזר דווקא כשהביאתו לבית דין ביום שנמסר לה, ולר' יוחנן אפילו עד עשרה ימים (גיטין כב ב). הלכה כר' יוחנן (רשב"א ורא"ש ומאירי שם; טור ובית יוסף שם; מגיד משנה שם, לדעת הר"ף והרמב"ם) ¹⁵.

מחיקה אף על פי שמצד הדין שעיקר הגט בעדי מסירה הגט כשר על המחק, מכל מקום לכתחילה לא יכתבו על המחק (ספר מצוות גדול עשין ג; טוש"ע קכה טו).

ואם בא זכוב ומשך את הדיו, לא ימחקו (רמ"א שם), וכן לא יהא בו שום טשטוש (סמ"ג וטוש"ע שם).

כתב גט על ספר שהיו כתובים בו עניינים אחרים ונתנו לה – כשר (גיטין יט ב; טור ורמ"א שם א).

דבר שאינו מתקיים כתב על דבר שאינו מתקיים, כגון על עלה של בצלים וירקות וכיוצא בהם – פסול (תוספתא גיטין ב ג; רמ"א קכד ב, בשם יש אומרים); ויש חולקים וסוברים שעל כל דבר תלוש כותבים, ואפילו אינו של קיימא (מגיד משנה ד ז; רמ"א שם בדעה ראשונה).

קלף לכתחילה יש לכתוב על הקלף כספרים תפילין ומזוזות, אבל אינו צריך עיבוד הקלף לשמו (רמ"א קכד ב, בשם סדר גיטין), והכותב על הקלף יכתוב לצד הבשר, ולא לצד השער (שו"ע בסדר הגט [אחר סימן קנד] מג).

נכתב על הנייר – כשר (רמ"א קכד ב, בשם סדר גיטין); ויש סוברים שהנייר יותר טוב מן הקלף לפי שאינו יכול להזדיין כל כך כמו

טו: טוש"ע אבן העזר קכג א). אבל בדיעבד הגט כשר כשכתב רק את הטופס ⁹ (רמב"ם שם יז: טוש"ע שם א).

• יש סוברים שאפילו בדיעבד פסול, שגזרים טופס משום תורף (רי"ן גיטין כג א ד"ה ולענין).

• ויש מכשירים אפילו לכתחילה לכתוב את הטופס (רבנו ירוחם כד ב, לדעת רש"י).

אף בכתובת התורף יש מצדדים לומר שאינו בטל ודאי מן התורה, שלא אמרו גוי כותב על דעת עצמו אלא בתורת ספק, אבל אינו ודאי שכתב שלא שמה (בית יוסף קכג, בדעת המגיד משנה, וראה בית שמואל סק"ז) ¹⁰.

טופס מומר (ראה ערכו) לעבודה זרה, או מחלל שבת בפרהסיא הרי הוא כעכו"ם (רמב"ם ג טו, על פי חולין ה א; טוש"ע קכג ב. וראה ערך מומר). לפיכך הכותב גט בשבת או ביום הכפורים במזיד – הגט בטל, לפי שנעשה מומר בכתובתו (בית יוסף שם, לדעת הרמב"ם; רמ"א בשו"ע שם ה).

הבעל והאשה יש סוברים שלכתחילה לא יכתוב הבעל בעצמו את הגט, וגם לא יאמר לסופר כיצד לכתוב את הגט, אלא יאמר לו סתם לכתוב (בית יוסף קכג, בשם ראשונים; רמ"א בשו"ע שם א; סדר הגט בשו"ע קנד י,א) ¹¹.

האשה עצמה כותבת את גיטה (משנה גיטין כב ב; רמב"ם ג טו; טוש"ע קכג א) אם אמר לה הבעל לכתבו (טור בשם רמ"ה; שו"ע שם), ותקנה אותו לבעל, וחוזר ונותנו לה (רש"י ורי"ן גיטין שם; טוש"ע שם).

קרוינס יש שכתבו שטוב להחמיר שגם קרוב לא יכתוב לכתחילה, כל שאפשר באחר (מהרי"ק שורש קו; רמ"א קכג א), ולא יהיה קרוב לא לאיש ולא לאשה (רמ"א בשו"ע קל א); ואם אי אפשר באחר, אין קפידא בדבר (מהרי"ק שם; רמ"א קל שם), ורוב מורי הוראה אין נזהרים בכך (לבוש שם); ויש שכתבו שאין בדבר אפילו משום זהירות של מהיות טוב וגו' (בית יוסף קכג) ¹².

יש מחמירים שלא יהיה הסופר קרוב לעדים (רמ"א קל שם); ויש שאין מקפידים על זה אלא במקרה שהסופר נוטל יותר מכדי שכר בטלה (בית יוסף קל, בשם קונדרסים; סדר הגט בשו"ע קנד ד); ויש חולקים וסוברים שאין להחמיר בזה, שהרי העדים לא על הסופר הם מעידים אלא על מה שציוו הבעל (בית יוסף שם).

מכשירי הכתיבה

רבי יוסי הגלילי אומר שעל הכל כותבים את הגט (משנה יט א; רמב"ם ב ד), חוץ מעל בעלי חיים ועל אוכל; וחכמים מתירים אף על בעל חי ואוכל (משנה יט א, וגמרא שם כא ב).

גרשוין ד ב; טור שם). ¹⁴ שר' יהודה בן בתירה סובר עדי חתימה הם הכותרים (ראה ערך גרושין), ואין צורך בעדי מסירה, ואשה הבאה להינשא אינה מביאה לפנינו עדי החתימה, ודי אם יש מכירים את חתימתם, ואם היה כתוב בגט איזה תנאי וזיפה והעבירה אותו אין מי שיכיר, ולכן פסול (ראה גמ' שם כב ב, ורש"י ד"ה ר' אלעזר), אבל אם היו עדי החתימה לפנינו – הגט כשר (תוספות שם א ד"ה מאן לדעת רש"י); ויש סוברים לדעת ר"י בן בתירה שאפילו הביאה עדי החתימה לפנינו פסול, לפי שאינו מוכח מתוכו, כל שיכול להזדיין (תוס' שם), וחכמים המכשירים סוברים עדי מסירה הם הכותרים (ראה ערך גרושין. גמ' שם), וכיון שעיקר הגט הוא בעדי המסירה, אין צריך שיהיה מוכח מתוכו שאין בו זיוף (ב"ח קכד), וחשש זיוף באמת אין כאן, שהרי העדים צריכים לקרות את הגט, ואם היה בו תנאי היו יודעים, וכשהיא באה להינשא הרי צריכה להביא העדים שנמסר לפניהם (רש"י שם). ¹⁵ ויש פוסקים כר' אלעזר (מאירי, בשם יש מפרשים), ונדחו דבריהם (ראה מאירי שם).

כרחא אין האשה חייבת ליתן שכר הסופר (תורת גיטין קכ סק"א). ⁹ ראה להלן מטבע הגט ונוסחו: טופס ותורף. ¹⁰ ואחרונים כתבו שכרי מופקע מדין מחשבה, במקום שצריך מחשבה לשמה, שאפילו אם חשב בפירוש לשמה אין מחשבה זו כלום, והגט בטל מן התורה (חידושי רבנו חיים הלוי תפלין א טו; צפנת פענח גרושין ג טו); אבל לדעת הסוברים שצריך שליחות בכתובת הגט, ודאי שכשכתבו גוי הגט בטל מן התורה, שהרי אינו בן שליחות (בית שמואל שם. וראה ערך שליחות). ¹¹ כדי שלא יוכל הבעל לומר אחר כך שכיוון לקלקלה, אם ימצאו בגט שינויים ידועים שהקפידו חכמים עליהם שלא יהיו בגט (בית יוסף שם); ויש מפרשים הטעם כדי שלא יבוא הבעל לערער ולומר כתבתי את הגט שלא לשמה (ט"ז סק"ב). ¹² וראה גר"א (קל סק"ז) שהן חומרות יתרות, ואין להן על מה לסמוך. ¹³ אבל לכתחילה אסור לכתוב על איסורי הנאה, שהרי הוא נהנה מאיסורי הנאה (תוספות שם; בית שמואל ס"י כח ס"ק נו לדעת השו"ע); ויש סוברים שאף לכתחילה מותר לכתוב (רמב"ם

יש אומרים שלא יחתמו העדים עד שתתייבש הדיו (בית יוסף קל בסופו; שו"ע קכד כב).

אופן הכתיבה

דפוס גט הנדפס כשר בדיעבד, שזה כתב ממש (בית שמואל קכה סק"ג. וראה ערך כתיבה); ויש מכשירים גם לכתחילה (שו"ת רמ"ע מפאנו צג).

הקולמוס יש להחמיר לכתחילה שלא לכתוב בקולמוס של ברזל, שלא יבוא לידי חקיקה (רמ"א בשו"ע קכה ד).

יש מקפידים שלא לכתוב את הגט בקולמוס של כנף אלא בשל קנה (מרדכי גיטין א, בשם ר"ש משנץ; שו"ע שם כב), ואין נוהגים בחומרא זו (בית שמואל ס"ק לח).

חריטה המקרע על העור תבנית כתב – כשר, אבל הרושם על העור תבנית כתב²⁰ – פסול (ירושלמי גיטין ב ג; שו"ע קכה ה); ויש אומרים להיפך: מקרע פסול, ורושם כשר (תוספתא גיטין ב; שו"ע שם, בשם יש אומרים); ויש אומרים שבשניהם כשר (רמב"ם גרושין ד ז; שו"ע שם, בשם יש מי שמכשיר).

ריקמה רקם, או ארג, או עשה כמעשה מחט אותיות הגט – יש אומרים שאין זה כתב (גיטין כ א, ורש"י ד"ה אנדוכתרי; שו"ע קכה כג); ויש שמסתפקים בדעת ראשונים שלא אמרו אלא כשאין הכתב קבוע, אבל בארוג או ברקום באופן שקבוע נקרא כתב (בית יוסף שם, בדעת רש"י שם).

לשמה

"וכתב לה" האמור בגט ענינו שיהיה נכתב לשמה: "לה – לשמה", וכן צריך שיהיה נכתב לשמו של האיש המגרש (גיטין כד ב; רמב"ם ג א; טוש"ע קלא א).

כתיבה ובחתימה ונחלקו תנאים באיזו כתיבה צריכים לשמה: לר' אלעזר כתיבת הגט, ולר' מאיר החתימה, ולר' יהודה גם הכתיבה וגם החתימה (גיטין ג ב, שם ד א). הלכה כר' אלעזר (גיטין פו ב), ולפיכך כל גט שלא נכתב לשם האיש והאשה אינו גט (רמב"ם ג א; טוש"ע קלא א)²¹.

אף על פי שלר' אלעזר – וכן הלכה – בכתיבת הגט בלבד הוא שהצריכה תורה לשמה, הרי זה כשלא חתמו עדים כלל, והיו שם עדי מסירה, אבל אם חתמו עדים ולא חתמו לשמה, נחלקו ראשונים:

• יש סוברים שאפילו שהיו שם גם עדי מסירה – הגט בטל מן התורה (יש מי שאומר ברמב"ם ג ח; שו"ע קלא ו, בשם יש אומרים).

הקלף, וכן נתפשט המנהג במקומות רבים בשעת הגזרות שהוצרכו לתת גט מצוה ולא היה הקלף מצוי, ומשם נתפשט המנהג בשאר מקומות (ט"ז סק"ז). וכן המנהג פשוט בירושלים ובכל ארץ ישראל (גט פשוט ס"ק טו, וראה פתחי תשובה סק"ז).

שלמותו כתבו על קלף ארוך וקצו, נחלקו ראשונים אם חשוב כמחוסר קציצה¹⁶: יש סוברים שאין מחוסר קציצה אלא במחובר לקרקע או לבעלי חיים, שעוקר דבר מגידולו (תוספות גיטין כא ב ד"ה יצא); ויש חולקים וסוברים שאף זה מחוסר קציצה ופסול (תוספות שם), והגט בטל מן התורה (בית שמואל סק"י)¹⁷.

ונוהגים לכתחילה לחתוך הכל לפני הכתיבה (רא"ש בסדר הגט; שו"ע ורמ"א קכד א), ואפילו הנקבים שעושים כדי לשרטט על ידם חותכים לפני השרטוט, שהשרטוט צורך כתיבה הוא (רמ"א שם).

כתב את הגט על שתי חתיכות הרי הוא פסול (גיטין כ ב); הדביק שני עורות ביחד או תפרם, וכתב גט עליהם – פסול מספק, שמא נחשב על ידי זה לספר אחד (אור זרע א תשטו; רמ"א קל ז); ויש סוברים שזה חשוב כספר אחד, ולא נפסל אלא אם הדביק לאחר הכתיבה, כיון שבשעת כתיבה היו שני ספרים (בית שמואל שם סק"ח).

הדיו אין כותבים את הגט אלא בדבר המתקיים (משנה גיטין יט א), שרישומו עומד (רמב"ם גרושין ד א; שו"ע קכה א); ויש שכתבו: שרישומו ניכר (טור שם)¹⁸.

כותבים את הגט בדיו, בסם, בסיקרא, בקומוס ובקנקנתום (גיטין שם; רמב"ם שם; טוש"ע שם), וכן כותבים במי עפצים, ובלבד שהקלף לא יהיה מעובד בעפצים, מפני שאין כתב מי עפצים ניכר בו (גיטין שם; רמב"ם שם ב; טוש"ע שם א).

כתב באבר בשחור ובשיחור – כשר (גיטין שם; רמב"ם ד א; טוש"ע קכה ב), אבל אין כותבים בהם לכתחילה (רמב"ם שם; שו"ע שם); ויש סוברים שכשר אף לכתחילה (טור לד' הרא"ש)¹⁹.

לכתחילה נוהגים לכתוב בדיו טובה כמו שכותבים ספרים, ואין לשנות (רמ"א שם).

כתבו בדבר שאינו מתקיים, כגון במשקים ומי פירות וכיוצא בהם, אינו גט (משנה גיטין יט א; רמב"ם ד א; טוש"ע קכה ב). לפיכך יש להיזהר שלא ליתן הגט לאשה כשהדיו עדיין לחה, לפי שאפשר להעביר את הכתב, ובאותה שעה חשוב דבר שאינו מתקיים (מרדכי גיטין ב שם; חלקת מחוקק שם סק"ב).

יש מן הראשונים שכתבו מטעם אחר שלא יתנו את הגט עד שתתייבש הדיו, לפי שהוא ככתב שיכול להזדייף (סמ"ג סדר כתיבת הגט; שו"ע קכד ט).

בפחמים כך (ערוך השלחן שם ה, וראה חלקת מחוקק סק"ד), ויש מפרשים שחור שהוא כלי של ברזל שרושמים בו (ערוך שחר א). שיחור יש מפרשים שהוא קנקנתום (רש"י גיטין שם ד"ה ובשיחור, וראה תוספות שם ד"ה קנקנתום שדח); ויש מפרשים שהוא פחם (ערוך שחר א).²⁰ קורע שאמרו יש מפרשים שהוא שמחסר מגוף עובי העור לצד אחד צורת האותיות, ורושם היינו בצפורן (פרישה קכה, ותורת גיטין שם סק"ד בדעתו); ויש מפרשים שקורע הוא שחותך בסכין מעבר אל עבר צורת אותיות, ורושם היינו שאינו מעבר אל עבר (תורת גיטין שם).²¹ שני אנשים בעיר אחת ששמותיהם ושמות אבותיהם שוים, יש מן הראשונים סוברים שלדעת האומרים עדי חתימה כורתים – אין אחד מהם יכול לגרש את אשתו בעדי חתימה, בלי סימן מיוחד שיהיה כתוב בגט לשם מי נכתב, לפי שצריך הוכחה מתוך הכתב והחתימה לשם מי נכתב (תוספות גיטין כד ב ד"ה בעדי); ויש חולקים וסוברים שאפילו אינו מוכח מתוך החתימה – הגט כשר (רמב"ן גיטין כד ב ד"ה אלא).

16. ראה גיטין כא ב שאין כותבים גט במחובר לקרקע שאם יתלשנו אחר כך, קודם נתינתו לאשה, הרי הוא בטל מן התורה, מפני שמחוסר מעשה בין כתיבה לנתינה. 17. וראה עוד בית יוסף ורמ"א קכד ג. 18. ונחלקו בכוונתו אם אף על פי שאינו קיים ועומד, כל שניכר קצת חשוב דבר של קיום (ב"ח שם לדעת הטור; בית שמואל שם סק"א לדעתו); ויש סוברים שאין מחלוקת בדבר ואף רישומו ניכר הוא זה שקיים לזמן (פרי חדש שם; גט פשוט סק"א), אלא שצריך שיהיה גם ניכר וגם מתקיים (גט פשוט שם). 19. אבר שאמרו אינו אלא חתיכות עופרת מעורבות במים (טור; רמ"א קכה ב, בשם יש אומרים), אבל אם כתב באבר עצמו אינו כתב והגט פסול (רמ"א שם); ויש סוברים שאפילו באבר עצמו כשר (בית יוסף שם, לדעת הר"י והרמב"ם); ויש סוברים להיפך, שבאבר עצמו כשר, ובחתיכות אבר מעורבות במים פסול (ב"ח שם, לדעת הר"י והרמב"ם). שחור, הם פחמים המעורבים במים (טור קכה), אבל אם משפשף בחתיכת פחם על הקלף אינו כתב (בית יוסף שם). והמכשירים באבר עצמו, אף

לא שמעו אלא קול קולמוס הסופר - די בכך (בית שמואל סק"ט).
בדיעבד, אפילו אם לא היו עדים כלל בשעת כתיבה - כשר, כיון
שהבעל צוה בפני עדים לכתוב לשמה בודאי כתב כן, ואפילו
אינם מכירים כתיבת הסופר (בית יוסף קלא), אבל נוהגים שהעדים
יהיו בשעת כתיבת שם האיש והאשה והזמן, ואם הם צריכים
לצאת לחוץ אחר שכתב השמות והזמן - יעשו שום סימן בגט
כדי שיכירוהו, או שתהיה להם טביעת עין בו (סדר הגט בשו"ע אחר
סי' קנד כא, כב).

חתימה לשמה כשיאמר לעדים לחתום בגט, יאמר להם
שיחתמוהו לשם פלונית אשתו, וכן יאמר כל אחד
בפיו כשחותם שהוא חותם לשם פלונית אשת פלוני ולשמו (בית
יוסף ושו"ע קלא ט). ונוהגים לומר: אתם פלוני ופלוני היו עדים,
וחתמו בגט זה שכותב סופר פלוני בן פלוני לשמו ולשם גירושיו
אשתי פלונית בת פלונית ולשם כריתות (סדר הגט בשו"ע קנד טז,
ורמ"א שם), ויאמרו העדים: כן נעשה (רמ"א שם). וכשיש פנאי
יאמר הבעל לכל עד לחוד בפני חברו: אתה פלוני בן פלוני כו',
ויאמר העד כן אעשה (סדר הגט של מהר"ם נג, נד).

צורתו

שירטוט נוהגים לשרטט את הגט, לפי שנקרא ספר (פסיקתא
זוטרתא תצא; טור קכה, בשם רב האי גאון; שו"ע קכה ז, וכל
שנקרא ספר צריך שירטוט כספר תורה, ואין לדבר זה עיקר מדין
הגמרא, אלא צריך לחוש לכתחילה (שו"ת הרשב"א א אלף רכ); ויש
סוברים שצריך שירטוט מן התורה (בית שמואל קכה ס"ק יד, לדעת
רש"י מנחות לב ב ד"ה כתיבה). ויש חולקים וסוברים שאין הגט צריך
שירטוט כלל (תוספות מנחות שם ד"ה כתיבה; שו"ת הרשב"א ה צג).

בדיעבד, שלא שירטט, לדברי הכל כשר (מרדכי ריש גיטין; רמ"א
בשו"ע שם יב); ויש אומרים שאין להכשיר כי אם במקום עיגון
(רמ"א שם, לדעת הרא"ש), או בדיעבד (בית שמואל שם ס"ק יט).

דיני השירטוט • צריך לשרטט גם מן הצדדים (בית יוסף קכה
מהראשונים; רמ"א קכה יב).

• יש להיזהר מלשרטט באבר מפני שהוא צובע, ויהיה כתב על
גבי כתב (בית יוסף קכה). והכריעו הפוסקים שבדיעבד אין להקפיד
אם שירטט באבר (בית שמואל ס"ק טו; תורת גיטין ס"ק יב) ²⁵.

• יש מן הראשונים מסתפקים אם השירטוט צריך להיות קיים לעולם,
או די שיהא נראה לסופר באותה שעה (בית יוסף שם בשם מרדכי).

כתיבתו ביד לכתחילה יכתוב ביד ימנית, ואם הוא אטר (ראה ערכו)
יפ"ן - יכתוב בשמאלו (רמ"א קכג א), ובדיעבד כשר אם
כתב ביד שמאל, אפילו שאינו שולט בשתי ידיו [ראה ערך כותב]
(חלקת מחוקק סק"ה); ויש מחמירים ואינם מכשירים אלא במקום
עיגון, או כשכבר ניתן הגט (בית שמואל סק"ד; תורת גיטין סק"ה).

יש מחמירים שהסופר יקרא כל אות תחילה, קודם שיכתוב, כמו
שנוהגים בספרים (רמ"א קכה ב).

השוות שורות הגט תהיינה שוות, לא אחת ארוכה ואחת קצרה
(רמ"א קכה יב).

• יש סוברים שכשיש שם עדי מסירה אין הגט פסול אלא
מדבריהם (רמב"ם שם; דעה א בשו"ע שם), אבל אם לא נמסר כלל
בעדי מסירה, הגט בטל מן התורה (ר"ן גיטין ד א, לדעת הר"ף
והרמב"ם; טוש"ע קלא ו).

• ויש סוברים שאם היו שם עדי מסירה, וחתמו העדים שלא
לשמה, הגט כשר לגמרי, אף מדרבנן ²².

העברת גט שנכתב שלא לשמה, והועבר עליו קולמוס לשמה, קולטוס נחלקו אמוראים (גיטין כ א). הלכה שאינו גט (רמב"ם ג ד;
טוש"ע קלא ה); ויש חוששים לגט זה (שו"ע שם בשם יש אומרים), ואם
קידשה אחר חוששים לקדושו (בית שמואל סק"ה).

טופס הגט בטופס הגט - שאר השטר מלבד מקום האיש
והאשה והזמן - נחלקו תנאים (גיטין כו א) אם צריך
לכתבו לשמה. רוב הפוסקים סוברים שהלכה שפסול (ר"ף ורמב"ן
ורא"ש ור"ן גיטין שם), אלא שנחלקו בגדר הפסול:

• יש סוברים שפסול אפילו בדיעבד (רמב"ן גיטין שם ד"ה
ואיפסיקא) ²³, ויש מחמיר יותר שאפילו אם נישאת האשה - תצא
(טור קלא בשם הרמ"ה).

• יש סוברים שאסור לגרש בו לכתחילה, אבל אם נתגרשה מותרת
להינשא לכתחילה (רא"ש שם, בשם יש מפרשים).

• ויש סוברים שבדיעבד שכבר כתבו כשר לגרש בו, אלא שאם
הבעל לפנינו טוב להחמיר לגרשה בגט אחר (רא"ש שם, וטור קלא
בשמו ובשם רמב"ם, ראה שם בב"ח).

• ויש חולקים על כל זה ופוסקים כתנא קמא שמותר אף
לכתחילה לכתוב הטופס שלא לשמה (רמב"ם ג ז לנוסחתנו) ²⁴.

תיקון הקלף והקולטוס יש אומרים שאף תיקון הקלף, וחתכת הקולמוס,
וכל שכן השירטוט צריך להיות הכל לשמה, ומכל
מקום אם עשה דברים אלה שלא לשמה אינו פסול (רמ"א קלא ז).

הציווי כשהבעל מצוה לסופר לכתוב צריך שיאמר: כתוב גט
לשם פלונית אשתי, וכן יאמר הסופר כשמתחיל לכתוב
שכותבו לשם פלונית אשת פלוני ולשם פלוני (סמ"ג עשין נ; טוש"ע
קלא ז) בפירוט שמותיהם, כפי שהם כתובים בגט (ראה ערך שמות
גיטין) ולשם גירושין (סדר הגט של מהר"ם נב).

אמירה נפה צריך שיאמר בפיו שכותב לשמה, ולא די במחשבה
(בית יוסף קלא).

יש שכתבו שאפילו בדיעבד מעכב, אם לא הוציא בפיו (בית שמואל
קלא סק"ח); ודעת כמה אחרונים להקל בדיעבד במחשבה בלבד
(שו"ת הרדב"ז א קנד).

העדים על הכתיבה לשמה בפני העדים החותמים על הגט (סמ"ג בסדר הגט;
רמ"א קלא ז), ואף בשעה שהסופר כותבו צריכים העדים החותמים
שיהיו שם, ושיכירוהו שזהו הגט שכתב הסופר לשמה, ומכל
מקום די שיהיו רק בשעת כתיבת שיטה ראשונה, אם שמעו
שמתחיל לכתוב לשמה (סמ"ג עשין נ; טור שולחן ערוך קלא ח), ואפילו

לכתוב גם את התורף שלא לשמה, ולא גזרו כתיבה משום חתימה (גיטין ג ב),
אך בגמרא (שם כו ב) אמרו שאף לר' מאיר הסופר הכותב טופסי גיטין צריך
שישייר מקום שם האיש ושם האשה. ²⁵ וראה פת"ש לסי' ג של מהר"ם
סי"ק סט שר"ל מפני שהשירטוט מבחוץ, אבל אם שירטט באבר בפנים יש

²² תרומת הדשן רכח, אלא שלמעשה לא רצה להקל; ים של שלמה גיטין א
י, והתיר גם למעשה במקום עיגון; באור הגר"א קלא סק"ז, ולא גילה דעתו
למעשה. ²³ וראה בית שמואל קלא סק"ב שהביא כל השיטות והסיק שלדעת
הרמ"א פסול. ²⁴ לדעת ר' מאיר שעדי חתימה כורתים, מותר אפילו מדרבנן

זיונים יש מצריכים לעשות זיונים – כמו תגים – באותיות שעטנ"ז ג"ץ, כמו בספר תורה (הריב"א, הובא בטור קכה), אבל נחלקו עליהם ראשונים וכתבו שאין לעשות כן (טור שם). ואם יש מי שרוצה לזיין האותיות – מוחים בידו (שו"ע קכה ז), ובדיעבד ושעת הדחק – כשר (חלקת מחוקק סק"ז).

נחק אות או תיבה גט שנמחקה בו אות או תיבה, או שתלה בין השיטין – אם היה מטופס הגט הרי זה כשר, ואם מן התורף אינו גט, ואם חזר ופירש בסוף הגט שאות פלונית תלויה או על המחק, אפילו מן התורף כשר (רמב"ם ד טו; טוש"ע קכה יט, וראה ערך שטר). ועכשיו נהגו להחמיר שלא לקיים שום מחק בגט (תוספות גיטין פד ב ד"ה אם; שו"ע שם), ובמקום עיגון יקיים המחק (חלקת מחוקק סק"מ; בית שמואל ס"ק לה).

נפשוטו נתפשטו האותיות מחמת לחות הדיו עד שנראו האותיות כדבוקות, ומכל מקום נראה שאין האותיות נוגעות, הרי זה כשר (רמ"א קכה טז, בשם מהר"י בריף), אבל אם נוגעות – פסול (בית שמואל ס"ק כט. וראה לעיל שאם כבר ניתן או במקום עיגון כשר בלי היקף גויל).

נשטש גט שנשטש ורישומו ניכר – אם יכול לקרות כשר, ואם לאו פסול ואינו גט (תוספתא גיטין סו ז; רמב"ם ד טז; טוש"ע קכה כ), שאין האשה מתגרשת אלא בכתב, וזה אינו כתב (מגיד משנה ד יז).

נקרע היה קרוע, אם אינו קרע של בית דין – כשר, אבל אם היה קרוע שתי וערב, שהוא קרע של בית דין, הרי זה גט בטל (רמב"ם שם, על פי תוספתא שם; טוש"ע שם. וראה ערך שטר על קרע בית דין), אבל אם יש עדים שנמסר הגט בפניהם והיה כשר, הרי זה כשר (רמב"ם שם יז; טוש"ע שם כא); ויש פוסלים כשהוא קרוע בקרע של בית דין (רשב"א גיטין סד א; שו"ע שם, בשם יש מי שפוסל).

כתבו ולשונו

הגט נכתב בכל כתב ובכל לשון (משנה גיטין פז ב; רמב"ם ד יא; טוש"ע קכו א).³⁰ וכבר נהגו כל ישראל לכתוב הגט בלשון ארמי ובכתב אשורי (רמב"ם ושו"ע שם), ואין להכשיר אלא במקום עיגון (רמ"א שם), או בדיעבד שכבר ניתן הגט (בית שמואל סק"ד), וכל שכן שאין להכשיר לכתחילה בלשון אחרת, כי מי יוכל לסדר נוסח אחד בלשון אחרת (חלקת מחוקק סק"ה).

נתג שלוו יש שכתבו שבכתב אשורי שאינו מרובע יש ליהזר יותר מכתב אחר, שאם כותב בכתב אשורי, צריך להיות כתיקונו (בית יוסף קכו).

נשתי לשונות היה מקצת הגט בלשון אחת ומקצתו בלשון אחרת – פסול (רמב"ם ד ח; טור קל; שו"ע קכו א); יש מכשירים בשתי לשונות, אם חתמו העדים באחת מן הלשונות, שהחתימה

שבו הדיוטות מלבם ("כגון כתב פרוניציאל") שאינו כתב, ולא התירו אלא בכתב הדומה לאשורי (בית יוסף שם, בשם יש אומרים), ודחו דבריהם, שאין כתב זה גרוע מכתב הנכרים, שגם הם כתבים הסכמים – וכשרים (בית יוסף ושו"ע שם). יש שכתבו שלא לכתוב בכתב אשורי, כדי שלא לזלזל בכתב זה שיש בו קדושה לכתוב בו דברי חול (תשובות הרמב"ם מהדורת פריימן, הובא בבית יוסף כאן), ותמחו על דבריהם שאין הקדושה אלא בדברים הנכתבים ולא בכתובה עצמה (תשב"ץ א ה. וראה ערך כתב אשורי); ויש אומרים שאין לכתוב אלא בכתב אשורי (אור זרוע א תשט; כלבו עו), ואף בדיעבד יש לפוסלו בכתב אחר (אור זרוע שם, וראה ב"ח שם), ואינו כשר אלא במקום עיגון שבא מארץ

נוהגים לעשות את הגט י"ב שיטין (תוספות גיטין ב א ד"ה המביא; טוש"ע קכה יא).²⁶ ונוהגים לעשות שיטה י"ג וחולקים אותה לשתיים, שבה חותמים העדים זה תחת זה (בית יוסף ושו"ע שם יב), ומשרטטים גם אותן (רמ"א שם).

אם הוסיף או פחת מ"ב שיטין – כשר (טור ורמ"א בשו"ע שם); ויש אומרים שאין להכשיר אלא במקום עיגון, שבא מארץ רחוקה ואין שיירות מצויות (שו"ת הרא"ש כלל מה יג; רמ"א שם, בשם יש אומרים).

נוהגים לכתחילה להניח גליון מן הצדדים כחצי אצבע, ולמעלה כאצבע, ולמטה כדי תפיסת יד ויותר (רמ"א קכה יב), ובדיעבד אין לחוש אם אין שם כדי תפיסת יד (רמ"א בסדר הגט שבסוף קנד מא).

נוהגים לעשותו שיהיה ארכו יותר על רחבו (סמ"ג עשין נ; טוש"ע קכה יג, ובסדר הגט שבסוף קנד מא). יש שכתב שיש להקפיד על זה כמו בשירטוט (בית שמואל ס"ק יח), אבל כתבו אחרונים שאינו מעכב כלל, ומגרשים בו אפילו לכתחילה (שו"ת הרדב"ז ג סי' אלף יט (תקצ"ג)).

נוהגים שלא יעברו האותיות מהשורה בימין ובשמאל (סמ"ג עשין נ; טוש"ע קכה יד). יש אומרים שאין להקפיד אלא על שתי אותיות (סמ"ק קפד); ויש מקפידים אפילו על אות אחת (הגהות ר"פ בסמ"ק שם שכן נהגו; סדר הגט בשו"ע אחר סי' קנד מט), ואף בדיעבד יש פוסלים אפילו באות אחת, ובמקום עיגון ושעת הדחק יש להקל (רמ"א בשו"ע קכה יד, בשם יש אומרים), ואפילו בכמה אותיות (חלקת מחוקק ס"ק יט, ובית שמואל סק"כ, בדעת הרמ"א)²⁷; ויש מכשירים בדיעבד כשכבר נכתב אפילו שלא במקום עיגון (ב"ח שם)²⁸; ויש מחלקים בין טופס לתורף, ואף בתורף אינו נפסל אלא כשמאבד משמעות הגט (תשב"ץ ב פב).²⁹

תיקוני אותיותיו

הכתב צריך להיות מבואר היטב, עד שידעו לקרותו הקטנים שמכירים אותו כתב שאינם לא נבונים ולא סכלים אלא בינונים (רמב"ם ד י; טוש"ע קכה יח).

יש אומרים שבמקום נתינתו צריך שהגט יהא נקרא כך (שו"ע קכה יח); ויש אומרים שצריך שיהא נקרא כן גם במקום כתיבתו (שו"ע שם, בשם יש אומרים, ט"ז וחלקת מחוקק ובית שמואל שם).

טוקף גויל אין צריך שיהיו האותיות של הגט מוקפות גויל מארבע רוחות (ראה ערך אותיות: היקף גויל) כמו בספר תורה (תוספות כ ב ד"ה לא צריכא; רא"ש ב יט; טור קכה); ויש סוברים שצריך להיות מוקף גויל (מגיד משנה ד י, בשם יש מי שאומר; רמב"ן גיטין שם, בשם איכא דאמר, ונהגו להחמיר שיהיו האותיות מוקפות גויל (רא"ש גיטין שם; טוש"ע שם ו), ובדיעבד אין לפסול (הגהות מימוניות ד י, בשם ר"י).

צריך ליהזר בכתיבת האותיות שיגע כל מה שראוי ליגע, ושלא יגע מה שראוי שלא ליגע, כספר תורה תפילין ומזוזות (רמ"א קכה טז).

לפסול.²⁶ ורמז לדבר שגט בגימטריא י"ב (שם); ועוד שהוא נקרא ספר כריתות, לפיכך יש בו כשיעור המפסיק בין ארבעה חומשי התורה (תוספות שם, בשם רב האי גאון ורב סעדיה גאון). וראה שו"ת הרשב"א (א אלף רכ) שאין לזה מקור באחד מן התלמודים ולא בשום מקום, אלא שכיון שתקנו כן המחברים טוב לעשות כן לכתחילה. וראה ירושלמי (גיטין ג ג) שיש גט בן שנים ושלוש שורות. בין הגיטין שנמצאו בגניזה הקהירית יש גם יותר מ"ב שורות.²⁷ וכן דעת הבי"ח בעצמו, אולם הבי"ח שם בדעת הרמ"א כתב דווקא באות אחת.²⁸ וראה בית שמואל שאינו מכשיר אלא כשכבר ניתן הגט.²⁹ על צורת גט מקושר, ראה ערך גט מקשר.³⁰ ויש מגמגמים שלא לכתוב בכתב

הולד כשר (גיטין פו א), ולא תצא מתחת בעלה, אם יש לה בנים, כדי שלא להוציא שם ממזרות על בניה; ואם אין לה בנים, נחלקו אמוראים: רב אמר תצא, לוי ור' יוחנן אמרו לא תצא (שם פו ב). הלכה לא תצא (רמב"ם י ב; טוש"ע קצו א).

כתב גט בלא זמן, ומסר לה בפני עדים – לדעת הסוברים – וכן הלכה – שעדי מסירה כורתים, נחלקו ראשונים: יש סוברים שהגט כשר, ותינשא בו לכתחילה (רשב"ם בבא בתרא קעב ב ד"ה דילמא; העיטור מאמר א זמן); ויש חולקים שהגט פסול (רמב"ם בבא בתרא קעב ב ד"ה ומה; בית יוסף לדעת הרמב"ם והטור. וראה ערך גט מקדם).

חתך זמן הגט ונתן לה (גיטין יז ב) נחלקו ראשונים: יש אומרים כשר (רשב"א גיטין יז ב, בשם ר"ח; רמב"ם א כו; שו"ע קצו ח); ורוב הראשונים חולקים וסוברים שהגט פסול (רש"י רשב"א ור"ן גיטין שם; שו"ע שם, בשם יש אומרים).

זרז כתיבת גט שלא כתב בו שם היום, אלא השבוע או החודש או השנה, הרי זה כשר (גיטין יז ב; רמב"ם א כו; טוש"ע קצו ז) – יש אומרים לכתחילה (רש"י שם ד"ה אמר ליה); ויש אומרים דוקא בדיעבד כשר (כסף משנה א כו, לדעת הרמב"ם).

יש שכתב שעיקר התקנה היא לכתוב היום בחודש, ולא היום בשבת (שו"ת הריב"ש קיז).

למנין המלכות תיקנו חכמים בגיטין שיהיו מונים למלכות אותו הזמן, משום שלום מלכות (גיטין פ א; רמב"ם א כז; טור קצו בסופו).

כתב לשם מלכות אחרת, או לבנין הבית או לחורבן הבית, נחלקו בגמרא (גיטין עט ב, וראשונים שם), ולהלכה נחלקו ראשונים: יש פוסקים שאם אין דרך אנשי אותו מקום למנות בו – הגט פסול, ואסורה להינשא, אבל אם דרכם למנות בו, הרי זה כשר (רמב"ם א כז); ויש פוסקים שכשר גם לכתחילה (רבו תם בתוספות גיטין פ ב ד"ה ז).

בזמן הזה כתבו ראשונים שכבר נהגו כל ישראל למנות בגיטין או לשנות היצירה או למלכות אלכסנדרוס מוקדון, שהוא הנקרא מנין שטרות (רמב"ם א כז), לפי שעכשיו אין בזה משום שלום מלכות, שאפילו הנכרים אינם מונים לשנות המלכים (תוספות גיטין פ ב ד"ה ז).

ועכשיו נהגו בכל המקומות למנות לבריאת עולם (תוספות שם; טור קצו בסופו).

כתב לשם מלכות אותו זמן במדינה שיש בה רשות אותה מלכות, הרי זה כשר (רמב"ם שם).

המקום

מקום העדים תקנת חכמים להזכיר בגט שם מקום שהעדים עומדים בשעת חתימה (רמב"ם א כד, כה; טוש"ע קכח א), בכדי שעל ידי זה יוכלו לחקור אחר עדים המכירים את חתימות העדים של בני מקומם (מרדכי בבא בתרא י תרמו; לבוש שם) ³⁶.

להזכיר שם אבי האיש ואבי האשה (שערי צדק ב כד). ³⁴ בשינה שם אבי האשה נחלקו אחרונים אם הגט כשר בדיעבד (ראה שו"ת צמח צדק הישן פג שפוסל, ובשו"ת עבודת הגרשוני נה שמכשיר). ³⁵ שאר פרטי כתיבת השמות, ראה ערך שמות גיטין. ³⁶ אבל על מקום עמידת הסופר בשעת כתיבה אין לחוש, לפיכך אם נכתב במקום אחד, ונחתם במקום אחר – יזכיר שם המקום שנחתם בו (תוספות יבמות צא ב ד"ה היה; טוש"ע שם); ויש אומרים שאף על מקום עמידת הסופר יש להקפיד, וצריך שיעמדו הסופר והעדים במקום אחד (תוספות גיטין שם ד"ה כי יתביתו; טור שם, בשם הרמ"ה; שו"ע שם, בשם יש

מצרפתן (הראב"ד בהשגות שם; רמ"א קכו א, בשם יש מכשירין); ויש מכשירים בשתי לשונות לגמרי (רשב"א ור"ן גיטין פו ב).

בשני כתבים יש סוברים שלדברי הכל כשר (חלקת מחוקק סק"א); ויש סוברים אף בזה מחלוקת (לבוש שם; בית שמואל סק"ב).

מקצתו בלשון הקודש ומקצתו בלשון ארמית, כשר לדברי הכל, לפי ששתייהן ניתנו בסיני, והן קרובות ודומות כלשון אחת, ולכן נוהגים לכתוב בגיטין שלנו גם מקצת לשון הקודש, היינו הרי את מותרת לכל אדם ³¹ (רמ"א קכו א).

השמות

כותבים שם האיש ושם האשה בגט (משנה לד ב; רמב"ם ג יג; טוש"ע קכט א) – יש סוברים מן התורה (רמב"ם גיטין כ א ד"ה הא ועוד); ויש סוברים שאין כתיבת השמות אלא מדרבנן ³², אלא שאף על פי כן פסלוהו אף בדיעבד אם לא כתב אותם (רמב"ם גיטין שם, בשם יש אומרים); ויש סוברים שבדיעבד כשר לגמרי (מרדכי גיטין פרק ג בתחילתו בשם רבנו יואל הלוי).

שינה שמו או שמה, אף על פי שכתב: "וכל שם שיש לו [או לה]" – אינו גט (גיטין פ א, ב; רמב"ם ג יד; טוש"ע קכט ג).

שם האבות לכתחילה כותבים אף שם האבות בגט (ראה גיטין פה ב, ורמ"א בשו"ע קכט ט, וכן הוא בכל טופסי גיטין שבראשונים ואחרונים), אבל בדיעבד אם לא הזכיר שם אביהם – כשר (שו"ת הרא"ש מה כז; שו"ע קכט ט) ³³.

אבל אם שינה שם האבות, כגון שכתב יוסף בן שמואל במקום יוסף בן שמעון ³⁴ – פסול (שו"ת הרא"ש יז יב; שו"ע קכט ו), ואם נישאת – תצא מדרבנן (גט פשוט ס"ק מט); יש אומרים שאם נישאת לא תצא (תשובת רש"י בארחות חיים ח"ב עמ' 162; שו"ע שם, בשם יש מי שאומר); ויש סוברים שהגט בטל מן התורה (בי"ח קכט, לפי תרומת הדשן קלח; רבי עקיבא איגר שו"ת קיח וקיט, לדעת הרמב"ם) ³⁵.

הזמן

טעם התקנה תיקנו חכמים שיכתבו את הזמן בגט, ונחלקו אמוראים בטעם הדבר:

- ר' יוחנן אמר שאם תזנה אשתו, ויחוס עליה שלא תתחייב מיתה – יכתוב לה גט בלא זמן, ויאמר לפני זנותה גרשתיה.
- וריש לקיש אמר משום פירות, שמזמן הגט אין לבעל פירות מנכסי מלוג שלה (ראה ערך בעל: פירות), ואם לא יהיה זמן בגט – ילך וימכור מפירות אלו, וכשתבצעו בדין יאמר לפני גירושין מכרתי (גיטין יז א, ב).

להלכה נחלקו ראשונים: יש פוסקים כר' יוחנן (רי"ף גיטין שם; רא"ש ורשב"א שם; רמב"ם א כד; טור קצו); ויש פוסקים כריש לקיש (רי"ף שם, בשם יש אומרים; העיטור מאמר א זמן).

גט שאין בו זמן גט שאין בו זמן, הרי הוא פסול, אבל אם נישאת –

רחוקה ואין שיירות מצויות (שו"ת הרא"ש מה יד). ³¹ או שנוהגים כך לפי שהרוב הוא בארמית, ולכן אינו נחשב כמקצתו בלשון אחרת, או לפי שאינו פוסל בלשון אחרת אלא בתורף, אבל הוספת הרי את מותרת לכל אדם אינה אלא כפל דברים, ואין צורך בהם. ³² לר' אלעזר, שהלכה כמותו שעדי מסירה הם הכורתיים, ואין צריך שיהא הגט מוכח מתוכו; אך לר' מאיר שעדי חתימה הם הכורתיים, וצריך שיהא הגט מוכח מתוכו ענין הגרושין, כתיבת שמותיהם היא מן התורה. ³³ וראה שו"ת נודע ביהודה תנינא קיג שהחמיר שלא במקום שעת הדחק ועיגון. ומהגאונים יש שכתבו שאף לכתחילה אין צריך

• יש מן הראשונים סוברים שהתקנה - לר' אלעזר, וכפי ההלכה - לא היתה אלא בתורת עצה טובה, אבל לכתחילה יכול לסמוך על עדי מסירה, ואין צריך עדי חתימה (רש"י גיטין ג ב ד"ה ואם נישאת; רא"ש גיטין ד יב).

• יש סוברים שלכתחילה צריך גם עדי חתימה, אלא שבדיעבד די בעדי מסירה בלבד (הרי"ף גיטין פו ב; שו"ע קלג א. וכן הכריע הים של שלמה ד מא).

• ויש שכתבו שראוי שיכתבו גט אחר אלא אם כן יש חשש עיגון, ואם הגט עוד לא ניתן אפילו שיש לחוש לעיגון, אין ראוי ליתן לכתחילה (ים של שלמה שם).

למעשה כתבו הפוסקים שיש לחוש לכתחילה שמן התורה צריכים עדי חתימה (ב"ש קל סק"א)⁴⁰.

שמות העדים התקינו שיהיו העדים מפרשים שמותיהם בגט (רמב"ם א כד). יש סוברים שצריך לפרש גם שם אביו, כגון יוסף בן יעקב עד (טושי"ע קל יא); ויש סוברים שאין צריך לפרש שם האב (רשב"א גיטין שם).

למנהגנו שקורעים את הגט בבית הדין (ראה ערך גרושין, וראה לעיל), אין צריך לפרש את השמות (בית שמואל ס"ק יח); ויש שכתבו שנוהג זה גם עתה (ערוך השלחן קל יב).

צריך לחתום "עד" (ראה ערך גרושין, לבוש שם; בית שמואל שם ס"ק יט). אין העד צריך לחתום בחניכתו [-שם לווי] אפילו לכתחילה (תרומת הדשן רלד; רמ"א קל יא), וגם לא יחתום עצמו או אביו בשם רב או חכם (רמ"א שם, בשם סדר גיטין)⁴¹.

מקום החתימה חתימת העדים צריכה להיות זו תחת זו (מרדכי סוף גיטין תנן; רמ"א קל א), ולמטה משיטה אחרונה של גט, ולא יניחו אויר שני שיטין, ואם הניחו - פסול (תוספתא גיטין ז; רמב"ם א יח; טושי"ע קל א).

העדים צריכים להתחיל חתימתם בראש השיטה, שלא ישאר חלק בגליון לפני חתימתם (ספר התרומה קלא; טושי"ע שם ב).

חתמו העדים בראש הדף, או מן הצד, או מאחוריו - פסול (משנה פו ב; רמב"ם ד כב; טושי"ע קל ד).

ואף כשחתמו למטה צריך שיהא גב החתימה כלפי הגט, ואם יהיו רגלי החתימה כלפי הגט הרי זה פסול (משנה שם; רמב"ם שם כג; טושי"ע שם ה).

זה בפני זה תיקנו חכמים שלא יחתמו עדי הגט אלא זה בפני זה (גיטין י ב; רמב"ם א כד; טושי"ע קל יג), ואם חתמו זה שלא בפני זה - פסול (רמב"ם שם; טושי"ע שם יג); ויש מכשירים בדיעבד (ר"ן גיטין י ב ד"ה והלכתא, לדעת רש"י).

ומכל מקום כתבו הפוסקים שדי שיהיו במעמד אחד, ולא שיראה ממש את חברו שחותם (באר היטב קל ס"ק יא), אבל נהגו שכל אחד

בדיעבד, שלא הזכיר מקום חתימת העדים, הגט כשר (בית שמואל סק"א. וראה שו"ת עזרת כהן צח)³⁷.

שם עיר המגורש והמתגרשת של המתגרשת (טושי"ע קכב ב).

יש מן הראשונים שמצריכים לכתחילה לכתוב שלשה מקומות: מקום הלידה, מקום הדירה, ומקום עמידתו עכשיו (שו"ת הרשב"א א אלף רח, אלף רכב, אלף רלט); ויש סוברים שאף על פי שמן הדין יש לכתוב מקום הלידה, מכל מקום אין לכתוב, שחוששים שמא יטעה בעיר מולדתו (טור שם, בשם רמ"ה). וכתבו ראשונים שאין לכתוב עכשיו מקום הדירה, מפני שאנו גולים ומטולטלים, ומקום דירתנו מרופה בדינו (תרומת הדשן ב קמב; בית יוסף ושו"ע קכב ב), אבל כותבים מקום עמידת האיש או האשה אם הם מצויים במקום חתימת הגט (שו"ע שם).

שני שמות לעיר אם יש לעיר שני שמות, אחד נקרא בלשון ישראל ואחד בלשון נכרים, שם שקורים לו ישראל עיקר, וכותבים אותו בעיקר השם, ועל שם של נכרים כותבים דמתקריא פלונית (תרומת הדשן ב קמב; מהרי"ק שורש קו; רמ"א קכב ג), ואם שני השמות קרובים זה לזה, ושם שקורים לו ישראל אינו אלא קיצור לשון, אין כותבים רק שם ישראל בלבד (תרומת הדשן ב רנא; רמ"א שם); ויש מי שסובר שכותבים שם העיר כפי שמיוסד בערכאות שלהם, וזהו עיקר השם, אף שישאל קורים אותה בשם אחר, ועל שם שישאל קורים יש לכתוב דמתקריא³⁸.

אם העיר נקראת על שם כל המדינה, כותבים מדינה פלונית (דרכי משה, בשם סדר גיטין; בית שמואל קכב סק"ז).

נהר וחוף הים אין צריך לכתוב שם הנהר (שו"ת הרא"ש מה כא; שו"ת הר"ן מב; שו"ע קכב ד), אבל נהגו לכתוב משום סימן שלא יבואו לטעות בעיר אחרת ששמה כשמה (שו"ת הר"ן שם; מרדכי ד ששח; שו"ע שם, ובית שמואל ס"ק יא). אבל אם לא כתב כלל שם הנהר - כשר (רמ"א שם), ואפילו אם שינה בו (רמ"א שם, בשם מהרי"ל).

ואם יושבת על חוף הים - נהגו לכתוב דעל כף ימא מותבא, ועיר שסיפוקה מי בארות - כותבים על מי בארות, ואם סיפוקה מי מעינות - כותבים על מי מעינות (הלכות הגט במרדכי סוף גיטין; שו"ע קכב ד), ואם המעינות של מים חמים - כותבים על מעינות חמין (רמ"א שם).

עיר היושבת על הנהר, אין לכתוב לא בארות ולא מעינות, כי אם הנהר בלבד (הגהות מרדכי סוף גיטין; בית יוסף, בשם ראשונים); ויש מצריכים לכתוב כל סיפוקי העיר, וכן נוהגים (רמ"א שם, וכן הוא בנוסח הגט שבשו"ע בסוף סי' קנד).

העדים

יסוד התקנה התקינו חכמים שיהיו העדים חותמים על הגט, מפני תיקון העולם (משנה גיטין לד ב)³⁹.

התנאים אם עדי מסירה כורתים, או עדי חתימה כורתים (ראה לעיל: הציווי לכתבתו, וראה ערך גרושין); לר' אלעזר - והלכה כמותו (ראה לעיל, שם, וראה ערך הנ"ל) - שעדי מסירה כורתים, ומן התורה אין צריך חתימת עדים על הגט, התקינו שיחתמו, שמא ימותו עדי המסירה, או ילכו למדינת הים (גיטין לו א); ולר' מאיר שעדי חתימה כורתים, ומה שאמרה תורה "וכתב" בחתימת עדים הכתוב מדבר (ראה לעיל, שם), התקנה היתה שיהיו העדים מפרשים שמותיהם בגט (גיטין שם).⁴⁰ על גט שנחתם בעדי חתימה ונמסר בלא עדי מסירה, ראה ערך גרושין.⁴¹ אין חותמים לעד מי שאביו מומר, לפי שיש ספק

אומרים).³⁷ שינה והזכיר שם מקום אחר - הגט פסול, ונחלקו ראשונים: יש אומרים שהולד ממזר (רא"ש גיטין ח ט, בשם ר"ח); יש אומרים שהולד כשר, אבל תצא מבעלה השני (טור שם, בשם רמ"ה); יש אומרים שלכתחילה לא תינשא, ואם נישאת - לא תצא (רמב"ם א כה; שו"ע קכב א); ויש אומרים שאף לכתחילה תינשא (רא"ש שם, לדעת שאר מפרשים).³⁸ ים של שלמה גיטין ד לב, וחולק על מה שנהגו לכתוב לעמבורג דמתקריא לבוב, ולדעתו צ"ל להיפך. וראה טיב גיטין לקוטי שמות עיירות ס"ק יט שנוהגים שלא כדברי הים שלשלמה. וראה שו"ת תומת ישרים קה.³⁹ גדר התקנה תלוי במחלוקת

ויש סוברים בכל אלה שהגט בטל מן התורה, לפי שהוא מזויף (רמב"ם ג שם, בשם יש מי שאומר), ואם נתנו בלי עדי מסירה – הגט בטל לדברי הכל ואינה מגורשת, כיון שהעדים פסולים מן התורה (רמב"ם שם יט; טוש"ע קכג ח).

ולכתחילה לא יחתום בגט אפילו קרוב ונתרחק, ואפילו רביעי ברביעי או מחותנים בלבד, אף על פי שבשאר עדויות הם כשרים (רמ"א קלא. וראה ערך פסולי עדות), ולא יהיה אחד מן העדים חשוד בעריות, ויש מחמירים שלא יהיו בעלי מום, ושלא יהיו קרובים לסופר ולרב המסדר את הגט, וטוב לחוש לכל זה לכתחילה (רמ"א שם).

כתב הסופר כתב סופר וחתם עד אחד, נחלקו אמוראים: **וחתם עד אחד** • רב אמר שאין כתב הסופר מצטרף להיות עד שני, ואם נישאת בגט זה הולד ממזר.

• ושמואל אמר שאם היה הסופר מובהק הרי זה כעד, ומצטרף עם העד השני, והגט כשר אפילו לכתחילה; ואם לא היה מובהק, שאינו בקי בתורת גיטין, אנו חוששים שמא לא שמע מפי הבעל, ולפיכך אינו כשר אלא בדיעבד (גיטין פו ב ורש"י).

הלכה כרב, ואם נתן לה הגט בינו לבינה, אינו גט כלל מן התורה (רמב"ם א יג, יד; טוש"ע קל כ).

יש מן הראשונים מפרשים שבדיעבד לדברי הכל כשר, ולא נחלקו האמוראים אלא לכתחילה, ולהיפך: רב הוא שמכשיר לכתחילה, ושמואל מכשיר בדיעבד (תוספות שם פו א ד"ה אמר, בשם ר"ח).

חתם הסופר ועד אחד אף כשחתם הסופר ועד אחד עמו, נחלקו: יש סוברים שהוא פסול, לפי שיכול לבוא לידי תקלה; ויש סוברים שהוא כשר (גיטין סו ב, לר' יוסי, וראה גיטין פז ב, ושם פח א).

אף להלכה נחלקו הפוסקים: יש פוסקים חתם סופר ועד – כשר (ר"י גיטין שם ושם; רא"ש ט ו; טור ובית יוסף שם, לדעת הרמב"ם ט כז); ויש פוסקים חתם סופר ועד פסול, לפי שהדבר ספק אם אומר אמרו כשר או פסול, ומחמירים לפסול בשניהם (רא"ש שם, בשם ר"י; שו"ע קל יח).

ויש אוסרים לכתחילה ומתירים בדיעבד (רבנו ירוחם כד ב, בשם ר"י).

חתם סופר ושני עדים חתם סופר ושני עדים – יש מכשירים לכתחילה (ר"י גיטין סו ב ד"ה ואפילו); יש פוסקים שלכתחילה אין לעשות כן, גזירה משום חתם סופר ועד אחד, אבל בדיעבד כשר, שכיון שהוא מרבה בעדים אין לחוש שהסופר יתבייש ויחתמו בלי ציווי הבעל (שו"ת הרא"ש מה א); ויש פוסלים אלא אם כן אי אפשר לכתוב גט אחד (מרדכי גיטין תכא).

עדים גויים גט הנעשה בערכאות של גויים, ועדים גויים חתומים עליו, ושמותיהם מובהקים וידועים שהם שמות של גויים ולא יבואו לסמוך עליהם, והגט נכתב על ידי ישראל, ונמסר לה בעדי מסירה ישראלים – לדעת ר' מאיר שעדי חתימה כורתים, הגט בטל (גיטין ט ב); לדעת ר' אלעזר – והלכה כמותו – שעדי מסירה כורתים, נחלקו תנאים (שם י ב).

להלכה נחלקו הפוסקים: יש פוסקים שהוא פסול (מגיד משנה ז ה,

יראה את חתימת השני (רמ"א בסדר הגט קנד נט), ולא עוד אלא שנהגו שכל אחד מהעדים אומר לחברו ראה שאני חותם (סדר הגט של מהר"ם סי' קס; ערוך השלחן קל לז).

חתם הגט בשני עדים, ורוצה אחר כך להחתים שלישי שלא בפניהם – יש מכשירים (תוספות פב א ד"ה צא; טור ורמ"א שם, בשם יש מכשירין); ויש פוסלים (תוספות שם, לדעת רש"י).

שאינם יודעים לקרא הגט העדים שחותמים על הגט צריכים לדעת לקרוא ולחתום, ואם אינם יודעים לקרוא – קוראים לפניהם, והם חותמים (גיטין ט ב, ושם יט ב; רמב"ם א כג; טוש"ע קל טז).

יש מן הראשונים סוברים שהעדים צריכים להכיר לשון הגט (רמב"ם שם כג; שו"ע שם)⁴²; ויש חולקים וסוברים שאף אם אינם מכירים לשוננו, כל שהקורא מתרגמו לפניהם – כשר (טור שם; ב"ח שם).

שאינם יודעים לחתום עדים שאינם יודעים לחתום נחלקו אמוראים: • רב אמר מקרעים להם נייר חלק, והעדים ממלאים את הקרעים דיו.⁴³

• שמואל אמר שרושמים לפניהם באבר.

• ר' אבהו אמר במי עפצים שחוקים [שאינם ניכרים על גבי קלף המעובד גם הוא בעפצים].

• רב פפא אמר ברוק (גיטין יט א).

להלכה נחלקו ראשונים:

• יש פוסקים דוקא מקרעים להם נייר חלק (ר"י גיטין שם, וראה בית יוסף קל לדעתו).

• יש פוסקים אפילו ברוק כשר, וכן כל כיוצא בו מדבר שאין רישומו מתקיים, והם חותמים על הרושם (רמב"ם א כג; שו"ע שם טז).

• ויש סוברים שלכתחילה מקרעים דוקא, ובדיעבד כשר גם ברושם ברוק וכיוצא בו (טור שם, בשם הרמ"ה; רמ"א שם, בשם יש אוסרין).

והקלו חכמים בגט יותר מבשאר שטרות (ראה ערך שטר) משום תקנת עגונות, הואיל וחתמת העדים בגט מדבריהם (רמב"ם שם), לפיכך אין מקילים אלא כשנמסר בעדי מסירה (בית שמואל ס"ק כח).

חתם הסופר בשם חתם הסופר שמות העדים על פי מצותם – יש מי שסובר שהוא כשר, שכשם שהבעל עושה שליח לכתובה, כך העדים עושים שליח לחתימה (הגהות אשרי גיטין ב יב, מאור זרוע), אבל נחלקו עליו, ופוסלים כל שאינו כתב ידם (שם בשם אור זרוע).

כתבו ועדיו בשני לשונות גט שכתבו עברית ועדיו יונית, יונית ועדיו עברית – כשר (משנה פז ב; רמב"ם ד ז; טוש"ע קל יז), והוא שיהיו העדים מכירים לשון הכתב והכתיבה (רמב"ם שם; טוש"ע שם).

עד אחד חתם עברית והשני יונית, או להיפך – כשר (משנה שם; רמב"ם שם ח; טוש"ע שם טו).

כשרותם גט שחתמו בו עדים פסולים, אפילו אחד פסול ואחד כשר, הרי זה פסול, אפילו נתנו לה בעדי מסירה (גיטין ד א, ורש"י ד"ה במזויף; רמב"ם א יז, ושם ג א; טוש"ע קל יז).

וממלאים בדיו (רש"י שם ט ב); או שמקרעים ממש בנייר חלק שמות העדים ומשימים אותו על הקלף שהגט כתוב בו (תוספות שם ט ב ד"ה מקרעין בשם ר"ח), ובאופן שהרחיב להם את הקרעים, והעדים אין ממלאים לגמרי כל רוחב הקרע (תוספות שם, בשם הירושלמי שם ב ג).

בחתימה זו, וכל שיש ספק אין לחתום לכתחילה (רמ"א שם). ⁴² ויש מפרשים דבריהם שאין צריך שיבינו לשון הגט אלא שיכירו באיזו לשון נכתב, אם עברית או יונית (מגיד משנה שם). ⁴³ ונחלקו ראשונים אם מסרטים להם (רש"י שם), שרושמים בסכין על הנייר את שמות העדים, ובאים העדים

ואף על פי שהזמן חכמים הם שתיקנו לכתוב בגיטין (ראה לעיל: הזמן), מכל מקום נתנו לו חכמים תורת תורף (בית יוסף קכג).

יש אומרים שאף "הרי את מותרת לכל אדם" הוא מתורף הגט (רמב"ם ג יז; שו"ת הרא"ש מו א; טושי"ע קכג ג; בית שמואל קכו ס"ק כז בסופו); ויש אומרים שאינו מכלל התורף (שו"ת הרשב"א אלף רמח).

יש שכתבו שהתיבות שבטופס שהם מקישור הדברים והמשך ענינו של גט הם מכלל התורף (פרי חדש קכה כ; ערוך השלחן קכה מא), וכן להיפך כפילות הלשונית שנוהגים לכתוב בתורף, שאינם מעכבים כלל, הם בכלל הטופס (ערוך השלחן שם).

נוסח הגט נוסח הגט שנוהגים בו עכשיו⁴⁵ [ראה איור מס' 5 בסוף הכרך]:

"ב..... בשבת ב..... ימים לירח שנת... לבריאת עולם למנין שאנו מניין כאן ב..... מתא דיתבא על נהר... אנה... בן.... העומד היום ב... מתא דיתבא על נהר... צביתי ברעות נפשי בדלא אניסנא ושבקית ופטריית ותרוכית יתיכי ליכי אנת אנתתי..... בת ... העומדת היום ב... מתא דיתבא על נהר... דהוית אנתתי מן קדמת דנא וכדו פטריית ושבקית ותרוכית יתיכי ליכי דיתיהוין רשאה ושלטאה בנפשיכי למהך להתנסבא לכל גבר דיתיציבין ואנש לא ימחא בידיכי מן יומא דנן ולעלם והרי את מותרת לכל אדם ודן די יהוי ליכי מנאי ספר תרוכין ואגרת שבוקין וגט פטורין כדת משה וישראל

פלוגי בן פלוגי עד

פלוגי בן פלוגי עד"⁴⁶.

"הרי את מותרת לכל אדם" הוא גופו של גט ועיקרו (משנה גיטין פה א ורש"י); ר' יהודה אומר "ודן דיהוי ליכי מנאי ספר תרוכין ואגרת שבוקין וגט פטורין למהך להתנסבא לכל גבר דיתיציבין" (משנה שם ב).

תקנת חכמים לכתוב בגט כדת משה וישראל (מאירי עמוד 36. וראה תוספות בבא בתרא קסב א ד"ה לפי).

כל שאנו מכירים סגנון הדבר אין לפסול משום דילוג אות, וכן אם דילג תיבה אחת הניכרת מן הענין (שו"ת הרא"ש מה כה; טושי"ע קכו כ, כא); ויש סוברים שצריך לדקדק מן התורה בתורף בכל חסר ויתר (בית שמואל שם סק"ל, לדעת רש"י מנחות לב ב ד"ה כתיבה).

בטופס אם חסר תיבה אחת לא נפסל הגט בכך (בית יוסף על פי רמב"ן; טושי"ע קכו מט. וראה בארוכה בפרי חדש קכה ב), וכן אם היו אותיות יתרות, כל שאין הענין משתנה (שו"ת הריב"ש רה; רמ"א בשו"ע שם).

אבל אם נשתנה הענין - פסול, ולכן יש אומרים שאם כתב לבריאת עלמה בה' בסוף שהגט פסול, שעלמה לשון נערה (רמ"א שם בשם רד"ך); ויש מכשירים בשעת הדחק (שם בשם בנימין זאב).

תנאי בכתיבתו

המגרש על תנאי (ראה ערך תנאי), וכתב התנאי בתוך הגט - אם היה תנאי שמבטל הגט, כגון הרי את מותרת לכל אדם חוץ מפלוגי (ראה ערך גרושין) - הגט פסול, ואף על פי שחזר ומחק את התנאי (משנה גיטין פב א; רמב"ם גרושין ח טז; טושי"ע קמז א).

ראשונים, וכולם משתנים בעיקרי הנוסח כנוסח שנוהגים בו היום, מלבד השינויים שבסדר בכתיבת השמות, הזמן והמקום, ומלבד עוד שינויים קלים.⁴⁶ על השינוי בנוסחאות בנוגע לשמות, ראה ערך שמות גיטין.

בדעת הרמב"ם שם; טור ובית יוסף קל, לדעת הרא"ש; טושי"ע קל יט); יש פוסקים שכשר בדיעבד (רא"ש ורשב"א ור"ן גיטין שם, בשם רבנו חננאל; טור שם, בשמו); ויש מכשירים גם לכתחילה (רא"ש ורשב"א ור"ן שם, בשם הראב"ד; טור בשמו).

גט הבא לפנינו ממקום אחר, ושמות העדים כשמות גויים, אם אין דרך ישראל לקרוא בשמות - כאלו הגט כשר, ותינשא בו (ר' יוחנן גיטין יא ב; טושי"ע קל יט); אבל אם שמותיהם דומים קצת לשמות ישראל - לא תינשא בו (רא"ש ורשב"א גיטין שם; טושי"ע שם). היו רוב ישראל במקום כתיבת הגט שמותיהם כשמות הגויים - כשר, שבחזקת ישראל הם (גיטין שם ורש"י).

שכר העדים יש אומרים שעדי הגט לא יטלו שכר יותר משכר בטלה מוכחת (בית יוסף קל, בשם מרדכי; שו"ע קל כא); יש אומרים שאם התנו עמהם לשלם אם יקלקלו הגט, מותרים לקבל שכר הרבה, או שמותר להם לקבל שכר מפני שהם נאסרים לקחתה לאשה (רמ"א שם); ויש חולקים וסוברים שמותרים לקבל שכר אפילו יותר משכר בטלה המוכחת, ואינם צריכים להתנות כלום (תוספות יום טוב בכורות ד ו).

יגש הגט אין העדים חותמים על הגט אלא אחר שיבש הגט (שו"ע קל כב), שלא יהיה כתב שיכול להזדייף על ידי המשך הדיו (ט"ז ס"ק יח). ואינו אלא חומרא בעלמא, כי עיקר הקפידא שלא יוכל להזדייף הוא בשעת נתינה, ולא בשעת חתימה (ראה פתחי תשובה ס"ק יד, בשם הרדב"ז).

כתיבת החתימה לכתחילה יש להיזהר בחתימת העדים בכל דבר שנוהגים בכתיבת הגט, כגון בכתיבה תמה, והיקף גויל (בית יוסף ורמ"א קל יא); ויש אומרים שנהגו לחתום בכתב אשורי בכתב הגט, אבל אין להקפיד על זה (תשב"ץ א ז; בית שמואל קל סק"א בסופו). ולא יחתמו העדים אלא בדיו וקולמוס של הבעל, כמו הסופר (רמ"א קל א, בשם סדרים. וראה לעיל: קנינו).

מטבע הגט ונוסחו

לשון הגט נוסח הגט הוא בלשון הבעל, שהוא המספר אני פלוגי מגרש את אשתי (לבוש קל יח, ובית שמואל שם יט).

וכן צריך שידבר הבעל בגט לאשה בלשון נוכח, אני מגרש אותך, ולא בלשון נסתר (כן הוא בכל טופסי הגיטין בלשון נוכח); ויש סוברים שאפילו כתב בלשון שמדבר עם אחרים - כשר (שו"ת הרלב"ח קלג, וראה בארוכה בבאור השיטות בשו"ת דברי נחמיה אהע"ז יט)⁴⁴.

גופו של גט ועיקרו הוא שיכתבו בו: הרי את מותרת לכל אדם (משנה גיטין פה א ורש"י), וכן אם כתב לה הרי את משולחת, וכיוצא, הרי זו מגורשת, אבל אם כתב לה איני בעלך, וכיוצא, אינו גט, שנאמר: וְשִׁלְחָהּ (דברים כד א) - ולא שישלח את עצמו (רמב"ם ד ז).

תורף וטופס הגט כלול מתורף וטופס (ראה גיטין כא ב, כג א, כו א. וראה ערך שטר על תורף וטופס בשאר שטרות).

התורף הוא גילוי של שטר ועיקרו (ראה רש"י כא ב ד"ה תורף; ערוך תרף א), והוא מקום האיש, ומקום האשה, ומקום הזמן; ושאר לשון השטר הוא הטופס (רש"י שם; רמב"ם גרושין ג יז; טושי"ע קכג א).

⁴⁴ ראה ערך חרש בנוסח גט חרש. ⁴⁵ ראה סדר הגט שבדרכי משה ככו, וברמ"א קנד בסופו, ובסדר הגט של מהר"ם בר"י, ובנחלת שבעה מה. ראה רי"ף (גיין פו א) נוסח הגט של הראשונים. נוסחאות של גיטין מצינו עוד בכמה

שאנים שיור בגט אינם פוסלים בעל פה אפילו התנה לפני התורף, ואין משתיקים את הבעל אלא שלא יאמר תנאי של חוץ (רמב"ן ורשב"א ומאירי ותוספות רי"ד גיטין שם).

יש מהראשונים שכתב שאף על פי ששאר תנאים בעל פה אינם פוסלים הגט לפני התורף, מכל מקום צריך ליתן הגט באותו תנאי כיון שנכתב התורף על דעת כן, ואם רוצה הבעל לחזור מן התנאי צריך לכתוב לה גט אחר (תוספות רי"ד גיטין פה א. וראה ערך תנאי). תנאי על פה שהתנה אחר התורף, אפילו תנאי של חוץ, אינו פוסל הגט, אלא שבשעת נתינה נותנו לה בלא תנאי (גיטין שם; רמב"ם ח טז; טושי"ע קמז א).

לכתחילה יזהר שלא יזכיר שום תנאי אפילו בעל פה ואחר התורף, שאין הכל בקיאים לחלק בין אחר התורף ללפני התורף ובין בעל פה לבכתב (רמב"ם ח ג; טושי"ע קמז א).

נפסל ונאבד

אמר הבעל לסופר ולעדים לכתוב ולחתום וליתן גט לאשתו⁴⁷, וכתבו וחתמו ונמצא פסול בגט, נחלקו אמוראים (גיטין סג ב) האם חוזרים וכותבים וחותמים גט אחר, והלכה כרב נחמן שאף כשנאבד קודם שנתנו לה כותבים ונותנים אפילו מאה פעמים (רמב"ם ב ח; טושי"ע קכב א)⁴⁸.

לפיכך טוב להנהיג שיאמר הבעל לסופר ולעדים לכתוב ולחתום עד שיהא הגט כשר לפי דעתם בלא שום פקפוק (רא"ש גיטין ז ו); ויש שכתבו שיאמר עד שיהיה כשר לדעת הרב שבעיר (שו"ע קכב א); ויש מוסיפים: או לכל מי שיראה - החכם - אותו (רמ"א שם). ויש חולקים על כל זה וסוברים שצריך הבעל בכל פעם לחזור ולצוות לסופר ולעדים (בית יוסף קכב, בשם ראשונים).

ולכן כתבו הפוסקים שיש לבעל לחזור ולצוות בכל פעם לסופר ולעדים, ואין לסמוך על זה שמצוה לכתוב הרבה גיטין אלא כשהבעל הולך מהעיר, ולא יוכל אחר כך כשיתקלקל הגט לצוות עוד פעם (בית יוסף שם, ובשו"ע שם). וכן נוהגים שחוזר ומצוה כמו בראשונה, וגם מקנה מחדש הקלף והדיו אם לא נשאר לסופר ממה שהקנה לו בראשונה (רמ"א שם).

תנאי שאינו מכליל הגט - בתנאים שאינם מבטלים את הגט, כגון על מנת שתתני לי מאתים זוז וכיוצא בדבר, נחלקו תנאים אם פוסל הגט (ברייתא גיטין פד ב). והבדל יש בין כתבם לפני התורף לכתבם אחר התורף: ר' זירא אמר מחלוקת לפני התורף, אבל בתנאים הכתובים אחר התורף הגט כשר לדברי הכל; ורבא אמר מחלוקת לאחר התורף, אבל לפני התורף דברי הכל פסול (גיטין פד ב, פה א).

להלכה - להלכה דעת רוב הפוסקים כחכמים לפי רבא, ותנאי שכתבו קודם התורף, אפילו כתב על מנת כך וכך, הגט פסול, ואם כתב התנאי שאינו שיור בגט אחר שגמר לכתוב התורף, הרי זה גט כשר, בין שכתבו קודם חתימת העדים, בין שכתבו לאחר חתימת העדים (רמב"ם גרושין ח ד; טושי"ע קמז א).

ויש מהראשונים שהחמירו אף בתנאי שאחר התורף, וכתבו שאינו רשאי לכתוב תנאי בגט אף מתחתיו או מאחוריו, שאם כתבו יש לבעל זכות בגופו של גט (שו"ת הרי"ף לב).

לכתחילה - ואף לדעת המכשירים תנאי אחר התורף, לכתחילה לא יכתוב בתוך הגט על תנאי זה גירש פלוני את פלונית (רמב"ם ח ג; טושי"ע קמז א), וכן נוהגים שלא לכתוב שום תנאי בגט שאין הכל בקיאים - בין אחר התורף ובין לפניו, ובין תנאי אחד לתנאי אחר (העיסור אחר תנאי ענין יד; מגיד משנה ח טז).

תנאי שאי אפשר לקיימו - התנה בדבר שאי אפשר לקיימו (ראה ערך תנאי) וכתב התנאי בגט, אפילו לפני התורף, הרי זה כאילו לא התנה, שלא נתכוין אלא להפליגה בדברים (מגיד משנה גרושין ח טז).

תנאי בעל פה - לא נכתב התנאי בתוך הגט, אלא אמר לעדים בשעת כתיבה שהוא מכתבו על דעת שיתנהו בתנאי, ואחר כך נתנו בלא תנאי, נחלקו אמוראים: רב ספרא אמר שאינו פוסל את הגט, ורבא אמר אפילו שפוסל הגט כשהתנה לפני כתיבת התורף, ולכן צריך לומר לכותבי הגיטין שישתיקו את הבעל עד שיכתבו תורף הגט שלא יזכיר תנאי (גיטין פד ב ורש"י). הלכה כרבא (רי"ף ורא"ש שם; רמב"ם ח ד; טושי"ע קמז ב).

ונחלקו ראשונים: יש אומרים שלדעת רבא כל תנאי שהתנה לפני התורף פוסל הגט, ומשתיקים את הבעל שלא יאמר שום תנאי (רש"י ותוספות שם; רמב"ם שם; טושי"ע שם); ויש אומרים שתנאים

גט יבמין

גט שנתן יבם ליבמתו

טור שולחן ערוך שם, ומן התורה גט זה לא מעלה ולא מוריד (טור שם). בטעם הדבר: אמרו חכמים שלא יאמרו שכשם שגט בלא חליצה אינו מועיל ביבמה, כך חליצה אינה מועילה בלא גט (תוספות יבמות נ ב ד"ה מדגט).

לפסול צרותיה ואחיו - הנותן גט ליבמתו פוסל עליו אף את צרותיה, כמו שאסורות עליו כשחלץ לראשונה, וכן הוא פוסל אותה על שאר האחים מאותו טעם (רמב"ם יבום ה א; טושי"ע קע א)³.

יבמה - שמת בעלה בלי בנים, ויש לו אח - שנתן לה היבם גט כריתות, אין גט זה מועיל להתירה להינשא לאחר בלי חליצה (משנה קדושין ב א)². ומכל מקום מועיל הגט לפסול אותה על היבם, ונאסרה עליו עולמית (ספרי תצא פסקא רפח; ברייתא יבמות נב ב; רמב"ם יבום ה א; טושי"ע אבן העזר קע א).

אף שיש כמה דרשות בתלמוד ובראשונים לדין זה אין הדרשות אלא אסמכתא (ראה ערכו), שגט יבמין הוא מדרבנן (יבמות שם; רמב"ם שם;

¹ גט יבמין. 1. ה, טור תרפ - תרפח. ראה גם ערך יבום וערך חליצה. 2. יש מהראשונים סובר שלדעת ר' נחמיה הגט פוסל את היבמה מדאורייתא לגמרי, ואינה צריכה חליצה, ונדחו דבריו (תוספות נא ב ד"ה ביאה פסולה). 3. כשיחד עם הגט היה גם מעשה אחר כגון ביאה, חליצה, מאמר (ראה ערכו),

⁴⁷ ראה ערך גרושין, וערך שליח להולכה באיזה אופן עושה אותם שלוחים לנתינה. ⁴⁸ אבל אם עשה לסופר שליח רק על הכתיבה בלבד, ולעדים רק על החתימה בלבד, ונאבד, לא יוכלו לכתוב ולחתום גט אחר בלי ציווי הבעל (תורת גיטין ס"ק א, וראה שם שמשמע שנפסל אף בזה לא עשו שליחותם).

גַּט יִשְׁן¹

גט אשה, שלאחר שנכתב נתייחד בעלה עמה

גדרו

אלא כששלחו על ידי שליח, אבל אם נתנו לה בעצמו הרי הגט פסול משום מוקדם, שקדמו הכתיבה והחתימה לנתינה (רשב"א גיטין שם).

• יש מן הראשונים סוברים שדינו של גט ישן שאמרו תינשא לכתחילה אם נתגרשה הוא דוקא כשהבעל בעצמו מסר את הגט ליד האשה אחר היחוד, אבל אם יצא הגט מתחת ידו לפני היחוד ומסרו לשליח, והשליח נתנו לה לאחר היחוד – לא תינשא לכתחילה (טור קמא, קמח; שו"ע קמח א, בשם יש אומרים); אבל אם נתן הגט לשליח לאחר היחוד, הרי זה כאילו מסר בעצמו, ותינשא לכתחילה (בית שמואל סק"ה)³.

• יש אומרים בין שנתן מידו לידה, ובין שנתן על ידי שליח, אפילו שיצא מתחת יד הבעל לפני היחוד – תינשא לכתחילה (כסף משנה ג ה, לדעת הרמב"ם, וראה ערוך השלחן קמח ו).

• ויש סוברים שכל שיצא הגט מתחת יד הבעל לפני היחוד, ולא עשה שום מעשה להוכיח שרוצה לגרש בו אחר היחוד, אין זה גט כלל, ולא מטעם החשש שלא יאמרו גיטה קודם לבנה, אלא שעל ידי היחוד ביטל את הגט ואת שליחותו של השליח (משנה למלך שם, לדעת הרמב"ם).

• **בא עליה** • יש מהראשונים סוברים שלא אמרו שבדיעבד אם נתגרשה בגט ישן הגט כשר, אלא כשהיה שם רק יחוד בלבד, אבל אם בא עליה ודאי, אפילו בדיעבד אינו גט (רבנו תם בתוספות יבמות נב א, וגיטין כו ב ד"ה לכשאכנסנה)⁴.

• ויש מהראשונים סוברים שגט זה דינו ככל שאר גט ישן, שלכתחילה לא יגרש בו, ואם גירשה – מותרת להינשא (רש"י יבמות שם ד"ה הרי זה גט).

כשכתוב בגט כתבו ראשונים שאין דין גט ישן אלא כשכתוב בו זמן הנתינה זמן הכתיבה, אבל אם היה כתוב בו זמן הנתינה אינו חשוב גט ישן, ומגרש בו אפילו לכתחילה, כיון שלא נתייחד עמה אחר הזמן הכתוב בגט (רבנו תם בתוספות יבמות נב א, וגיטין כו ב ד"ה לכשאכנסנה); ויש שכתבו שאפילו אם כתב זמן הנתינה אין מגרשים בו לכתחילה (ב"ח ובית שמואל קלב סק"א, בדעת הטור שם).

בגט על תנאי נתן גט לאשתו על תנאי אם תעשה כך וכך, ועדיין לא נתקיים התנאי, ובינתיים נתייחד עמה, הרי זה גט ישן, שאם נתגרשה בו תינשא לכתחילה (העיטור מאמר ז א בסופו; טור קמח בסופו), כיון שאין הגט חל אלא אחר קיום התנאי (בית יוסף קמח בסופו).

ולראשונים הסוברים שבכל תנאי כשנתקיים התנאי חל הגט למפרע (ראה ערך תנאי) – אינו גט ישן, והרי זה ספק מגורשת (רמב"ם ח ב; שו"ע קמח בסופו).

איזהו גט ישן, כל שנתייחד עמה אחר שכתבו לה (משנה גיטין עט ב). ופירשו ראשונים שכתב גט לגרש את אשתו, ונמלך ולא גירשה (רמב"ם גרושין ג ה; טוש"ע אבן העזר קמח א), ונשאר הגט אצלו אחר כתיבתו, ואחר שהחזירה בא לגרשה פעם שניה וליתן לה אותו הגט עצמו (פירוש המשניות לרמב"ם שם).

נקרא גט ישן לפי שזמנו הוא ישן, מאחר שנתייחד עמה בין כתיבה לנתינה (ראה פרישה קמח ג).

אין היחוד עושה את הגט לגט ישן אלא באופן שלא יתבושש מלבוא עליה, ולכן אם היה עמהם אדם אחר – אינו גט ישן (טור אבן העזר קמח)².

אין דין גט ישן אלא אם ידוע בודאי שנתייחד בעלה עמה, אבל אם אמר לסופר לכתוב גט לאשתו, ונתאחר הדבר זמן מסויים, והם דרים יחד בעיר אחת, אין חוששים שמא נתייחד עמה (שו"ת הרא"ש מה יד, הובא בדרכי משה קמח א); ויש אומרים שחוששים (תוספות ר"ד גיטין יח א).

דינו

לכתחילה גט ישן נחלקו בו תנאים: בית שמאי אומרים פוטר אדם אשתו בגט ישן, ובית הלל אוסרים (גיטין עט ב). הלכה כבית הלל (רמב"ם ג ה; טוש"ע אבן העזר קמח א).

יש מי שכתבו שאם גירשה מחמת שמצא בה ערוות דבר, לדברי הכל יכול לפטרה בגט ישן, שאין לחשוש שבא עליה כשנתייחד עמה, הואיל והיא מאוסה בעיניו (בית שמואל סק"ד); אבל רוב הפוסקים סוברים שאין חילוק בדבר (תוספות יום טוב גיטין ח ד; ערוך השלחן קמח ח; ועוד).

בדיעבד בדיעבד אם נתגרשה בגט ישן נחלקו שתי לשונות בגמרא האם ר' אבא אמר שמואל אמר שאם נישאת לא תצא, או שאמר אם נתגרשה תינשא לכתחילה (גיטין עט ב).

רוב הפוסקים פסקו להלכה שתינשא לכתחילה (רמב"ם ג ה; רא"ש גיטין ח ח; טוש"ע קמח א); ויש פוסקים שלא תנשא לכתחילה, רק אם נשאת לא תצא (ספר התרומה קל; ראב"ן גיטין שם).

יש מן הראשונים סוברים שאף המתירים להינשא לכתחילה לא אמרו אלא כשהלך בעלה למדינת הים, שאינו יכול ליתן לה גט אחר, אבל אם בעלה כאן – צריכה גט אחר (רש"י ור"ן גיטין שם); ויש חולקים וסוברים שאפילו הבעל כאן תינשא לכתחילה (בית שמואל סק"ג). אבל אם עדיין לא נתגרשה, אפילו שהבעל במקום רחוק, לא תתגרש בו לכתחילה לדברי הכל (מהר"י בן לב, הובא בבאר היטב סק"א).

בעצמו ועל ידי שליח גט ישן – יש מהראשונים סוברים שאין דינו אמו

שכתבו שאף אם נישאת תצא (רשב"א יבמות נב א ד"ה הרי, לדעת רבנו תם). אבל יש מפרשים לדעת ראשונים אלה שאף על פי שגם בדיעבד אינו גט, היינו שאסורה להינשא בו לכתחילה, אבל אם נישאת לא תצא (בית יוסף קלב; בית שמואל קלב ס"ק ב).

או גט אחר – דנו רבות בפרק חמישי ביבמות (נ א והלאה), ובטשו"ע (סי' קע). **גט ישן**. 1. ה, טור' תרפח – תרצד. 2. ראה משנה עג א, ורמב"ם ח ב, וטוש"ע קמח ב – בנוגע לחשש קידושין. 3. וראה ישועות יעקב סק"א שמחמיר אף לאחר היחוד לפי שאין הכל בקיאים לידע מתי בא הגט ליד השליח. 4. מהם

גט מאחר¹

גט אשה, שהזמן הכתוב בו הוא מאוחר לזמן שבו נכתב באמת

נישאת הולד כשר (ר"ן וריטב"א לדעת הרמב"ם. וראה ערך גט: הזמן), אלא אם כן כתבו בו שלא בזמנו "כתבנוהו ואחרנוהו וכתבנוהו", שהגט כשר (מאירי בשם גאוני ספרד).

מאוחר בנתיבה אף לדעת הפוסלים גט מאוחר, אם היה מאוחר ולא בחתימה בכתובה ולא בחתימה, כגון שהיה עומד בתשרי וכתב גט, וכתב בו זמן מרחשון, והעדים שנכתב הגט בפניהם חתמו במרחשון, באותו היום שנזכר בגט - יש סוברים שהגט כשר, ואין זה בכלל גט מאוחר (מגיד משנה א כד; בית שמואל קכז ס"ק טז); ויש פוסלים אף את זה (שער המלך גרושין א כה).

כשניתן בזמן נכתב ונחתם בתשרי וכתוב בו במרחשון, אלא שלא הכתוב בו נתנו ליד האשה עד שהגיע זמן הכתוב בו - כתבו אחרונים שכשר לדברי הכל (גט פשוט קכז ס"ק כט; תורת גיטין שם ס"ק יב); ויש מוכיחים מדברי ראשונים שאף זה פסול לדעת הפוסלים גט מאוחר (שער המלך גרושין א כה. וראה בית שמואל קלב סק"א, ופתחי תשובה קכז ס"ק יד).

בגט מאוחר, כגון שנכתב ונחתם באחד מן הימים שבחודש פלוני, והזמן הנזכר בו הוא באחד מן הימים שבחודש שלאחריו, וכיוצא, נחלקו ראשונים:

- יש אומרים שהוא כשר לגרש בו, אלא שאין הגירושין חלים עד הזמן הכתוב בגט (ר"י בתוספות גיטין יז א ד"ה ר"ל; טור קכז; דעה א בסתם בשו"ע קכז ט).
- יש אומרים שהגט המאוחר כשר, והאשה מתגרשת בו מיד בשעה שנמסר לידה כשמקיימת את הגט בבית דין (ראב"ד בהשגות א כה).
- יש מהראשונים שחושש לשתי הדעות לחומרא, היינו שאסורה להינשא עד הזמן הכתוב בגט, כדעה ראשונה, ואם קיבלה קידושין מאחר בין הנתניה לזמן הכתוב בגט הקידושין תופסים בה, כדעה השניה (רא"ש גיטין ב ה, ומבאר בבית שמואל ס"ק טו בדעתו).
- ויש חולקים וסוברים שגט מאוחר פסול (רמב"ם א כה; שו"ע שם, בשם יש אומרים), והרי הוא כגט שאין בו זמן שלא תינשא בו, ואם

גט מעשה¹

גט אשה, שכפו את הבעל לתתו

מעושה כדין

מי שחייב מן הדין לגרש את אשתו (ראה ערך גרושין) ולא רצה, כופים אותו עד שיאמר רוצה אני ויכתוב הגט, והוא גט כשר (משנה ערכין כא א, ורע"ב שם; רמב"ם גירושין ב כ), שגט המעושה² בישראל כשר אם היה מעושה כדין, כגון שהיה חייב להוציא ואינו רוצה (נגיטין פח ב, ורש"י שם; טוש"ע קלד ח)³.

לא אמר רוצה אני - הגט פסול (יבמות קו א).

אף על פי שאין בית דין אלא סמוכים, ואין לנו סמוכים בזמן הזה (ראה ערך בית דין), מכל מקום כופים לגרש מפני שאנו עושים את שליחותם של בית דין הראשונים (גיטין פח ב; רמב"ם גירושין ב כ)⁴.

הטעם אף על פי שאין האיש מגרש אלא לרצונו (ראה ערך **שמועיל** גרושין: רצון המגרש), מכל מקום הגט כשר, שאגב אונסו גמר ומגרש (תוספות בבא בתרא מח א ד"ה אילימא), ומשום מצוה לשמוע דברי חכמים גמר בלבו לגרשה (בבא בתרא שם).

ויש מהראשונים שהסבירו שמאחר שהוא רוצה לעשות כל המצות ולהתרחק מכל העברות, ויצרו הוא שתקפו, כיון שהוכה עד שתשש יצרו ואמר רוצה אני, כבר גירש לרצונו (רמב"ם גירושין ב כ).

נמוס לפיכך יש מצדדים לומר שמומר שעובר על כל העברות בשאט נפש, ואינו חש לשמוע דברי חכמים, הרי הוא אנוס אם כפוהו (ראה שו"ת מהריט"ף פג); אבל יש סוברים שמכל מקום כופים גם את המומר מפני שהפקיעו חכמים את הקדושו (מהרי"ק שורש סג. וראה ערך אפקיענוהו רבנן וכו').

כפוהו גויים כשכפוהו גויים חלוקים האופנים:

• לחצו אותו ישראל ביד גוי עד שיגרש, הרי זה כשר (רמב"ם ב כ; טוש"ע קלד ט), שאין הנכרי אלא כמקל ורצועה של בית דין של ישראל, ושלוחו של בית דין (רשב"א גיטין פח ב ד"ה גט).

• ויש מן הראשונים סוברים שאם כפוהו נכרים, אפילו אם אמרו לו עשה מה שישראל אומר לך - הגט פסול (תוספות בבא בתרא מח א ד"ה גט).

• כפוהו עכו"ם ולא אמרו לו עשה מה שישראל אומר, אף על פי שישראל אמר להם לכופו, הרי זה פסול (טור קלד, בשם רמ"ה); ויש חולקים וסוברים אפילו לא אמר הגוי עשה מה שישראל אומר לך, כיון שישראל אמר להם לכופו, הרי זה כשר (טור שם, בשם הרא"ש; בית שמואל קלד ס"ק טו).

• אנסוהו נכרים מעצמם, אפילו שהדין נותן שיגרש - הגט פסול (גיטין פח ב; רמב"ם ב כ; טוש"ע קלד ח).

ונחלקו אמוראים אם הגט בטל מדאורייתא או מדרבנן (גיטין שם), ונחלקו ראשונים להלכה: יש פוסקים שבטל מדרבנן (רמב"ם ב כ); ורוב הראשונים פוסקים שמן התורה הגט בטל, אלא שחכמים גזרו שיהא הגט פוסלה מן הכהונה (טור קלד; בית שמואל שם ס"ק יג).

• אנסוהו נכרים מעצמם ואמרו לו עשה מה שישראל אומר לך, והוא מאלה שמן הדין כופים אותם להוציא, אלא שבית דין של ישראל לא ביקשו מהנכרים שיכופו אותו - יש מהאחרונים שכתבו שהרי זה גט פסול (שער המלך ב כ); ויש שכתבו שזה גט

גט. וראה רש"י (צפניה ג יט) על הכתוב הנני עשה את כל מעשך. 3. וצריך שיבטל את המודעה (ראה ערכו) שמסר כדי לבטל את הגט (ערכין כא ב; שו"ע שם ה). 4. וראה ערך בית דין מחלוקת אם שליחות זו היא מדרבנן משום

גט מאחר. 1. ה, טורי תרצד - תרצח. גט מעשה. 1. ה, טורים תרצח-תשז. 2. היינו שכפוהו בחזקה, ראה תפארת ישראל (למשניות גיטין ט ח) שהוא מלשון וְשִׁטְתָּם רָשָׁעִים (מלאכי ג כא), שענינו מיעוד ודחק, שדחקוהו עד שנתן

לגרש, אלא שמחמת הקנס הוא מגרש, הרי זה גט מעושה (מכתב מאלהיו דין ביטול כ; שו"ת משכנות יעקב אבן העזר לח א).

גזלו ממנו אפילו אם גזלו ממנו מעות סתם, ואינם רוצים להחזיר מעות לו, ואין מזכירים לו שיגרש את אשתו ושבשביל כך גזלו ממנו, אלא שהבעל בעצמו מגרש את אשתו כדי שיחזירו לו, וכן כל אונס שאונסים אותו על דברים אחרים ולא על גרושין, אלא שהוא עצמו כדי להניצל מאותו אונס מגרש את אשתו, הרי זה גט מעושה (שו"ת ר' בצלאל אשכנזי טז); ויש שכתב שכל שהאנס בעצמו לא אמר לו שבשביל שיגרש את אשתו הוא גזלו - אין זה גט מעושה (תורת גיטין סק"ד).

כפוהו לפריעת כתובה אבל אם כפו אותו על דברים שהדין נותן לכופו עליהם, כגון פריעת כתובה או שאר חובות, שפריעת בעל חוב מצוה, ומכים אותו עד שתצא נפשו (ראה ערך כפיח), וכדי להניצל מעישוי זה הרי הוא נותן גט לאשתו, ודאי שאינו גט מעושה (תשב"ץ ב סח).

הפחידוהו אונס הכאות שאמרו, וכן אונס ממון, אפילו שעוד לא כהגטפה היכוהו ולא גזלו ממנו, אלא מפחידים ומאיימים אותו שיכוהו ושיגזלו את ממנו אם לא יגרש את אשתו, כל שנתברר שהבהילוהו והפחידוהו בדבר שאפשר להאנסים לקיים, או שהוא סבור שאפשר להם לקיים, הרי זה גט מעושה (ריטב"א גיטין פח ב ד"ה אמר); ויש סוברים שהפחדה וגיוזום אינם אונס (מהרי"ק שורש קפ; רמ"א חושן משפט רה ז).

אונס מחמת שבועה נשבע הבעל ליתן גט ונתחרט, אלא שמחמת השבועה הוא מגרש:

- יש אומרים שהוא אונס גמור, והגט פסול (ריטב"א קדושין נא ד"ה והא).
- יש סוברים שהוא דומה לאונס, ולפיכך צריך להתיר את השבועה לפני נתינת הגט (ר' פרץ שהובא בטור קנד בסופו; שו"ע קלד ד), אבל בדיעבד אם גירש מכח השבועה - הגט כשר, הואיל ומתחילה לא אנסוהו להישבע ונשבע מעצמו (רמ"א קלד ז); ואם כפוהו מחמת השבועה ליתן גט, קרוב להיות גט מעושה, כיון שלא היה חייב לגרשה מצד הדין אלא מחמת השבועה, וכשכפוהו הרי זה גט מעושה שלא כדין (בית מאיר קלד).

- יש סוברים שזהו גט מעושה כדין, ובית דין כופים אותו לקיים שבועתו, וגט הניתן בכפייה זו גט הוא, שכל דבר המוטל על האדם לעשותו - כופים אותו לעשות, והמעשה קיים (שו"ת זכרון יחודה, הביאו הבית יוסף קנד בתחילתו).

- ויש מהראשונים שכתב שנשבע וגירש מחמת השבועה אין זה אונס כלל, כיון שבידו לשאול על שבועתו, והכל תלוי בו (תשב"ץ ב סח, וראה שם שכתב שאם לא נשאל על שבועתו כופים אותו לגרש ולקיים השבועה).

אונס מחמת קנין סודר יש שכתבו שהוא הדין אם קיבל קנין סודר להתחייב לגרש צריכים להתיר לו את הקנין כדי שלא יהיה כאונס (רמ"א קלד ז); ויש חולקים וסוברים שאין הקנין חל כלל, ואין צריך להתיר לו (בית שמואל שם סק"ז).

כשר, כדין גט מעושה על ידי ישראל, כיון שהנכרים כופים אותו לקיים דין בית דין של ישראל ולא סתם שיגרש (תפארת יעקב לגיטין שם ד"ה עשה).

מעושה שלא כדין

מי שלא היה חייב מן הדין לגרש את אשתו, ואנסוהו ישראל לגרשה - הגט פסול (גיטין פח ב; רמב"ם ב כ; טוש"ע קלד ז), ואפילו שהיו הכופים בית דין כגון שטעו בהוראתם, או שהיו הדיוטות (רמב"ם שם), והגט בטל מן התורה, אלא שחכמים גזרו בו שיהא פסול לכהונה (גיטין שם; טור שם, ובית שמואל שם ס"ק יג).

ויש מן הראשונים סוברים שמן התורה הרי זה גט, הואיל וישראל אנסוהו, אלא שפסול מדבריהם ויגמור ויגרש (רמב"ם גרושין שם) ⁵. אנסוהו נכרים לגרש שלא כדין אינו גט (גיטין שם; רמב"ם שם; טוש"ע שם ח), ואפילו ריח הגט אין בו, ולא נפסלה לכהונה (גיטין שם; טוש"ע שם).

אנסוהו נכרים לגרש שלא כדין, וקיבל מעות בעד זה, נחלקו הפוסקים בדבר: יש סוברים שאין מתן מעות מועיל בגט מעושה, כדרך שמועיל במכירה (ראה ערך אונס א): אונס במכר ומתנה, ואינו גט (ריטב"א קדושין נ א ד"ה והא; רמ"א קלד ח. וראה פתחי תשובה שם ס"ק טז בשם רוב הפוסקים שדעתם כן) ⁶; ויש חולקים וסוברים שכשם שבמכר אגב אונס וקבלת מעות גומר ומקנה, כך בגט אגב אונס וקבלת מעות גומר ומגרש (לבוש קלד י; בית שמואל שם ס"ק יד).

העישוי

הכאה וגזילת פסון עישוי שנחשב לאונס הוא שחבטוהו והכוהו על כך (ראה משנה גיטין שם), או שאנסוהו בממון, כגון שגזלו ממנו מעותיו, ואינם רוצים להחזיר לו אלא אם כן יגרש את אשתו (ריטב"א קדושין מט ב ד"ה והא); ויש מהראשונים סובר שאונס ממון אינו אונס בגט (רבנו ירוחם נתיב כד סוף חלק א) ⁷.

הטלת קנס אפילו שלא גזלו עדיין את ממנו בכדי שיגרש, אלא הטילו עליו קנס על ידי גוים אם לא יגרש את אשתו, הרי זה אונס (מאירי גיטין שם ד"ה עישוי).

- ואפילו הוא קיבל על עצמו קנס, כל שנתחרט אחר כך וכופים אותו לקיים דבריו מצד הקנס, אונס גמור הוא (שו"ת הרשב"א ד שם; רמ"א קלד ד, בשם יש מחמרים).

- ויש סוברים שאם קיבל עליו קנסות אם לא יגרש אין זה אונס (בית יוסף בשם הר' מיימון; דעה א ברמ"א שם), ולכן יש מהפוסקים שכתבו שטוב לחוש לכתחילה ולפטור מן הקנס, אבל אם כבר גירש מפני זה - כשר, הואיל ומתחילה לא אנסוהו על כך (רמ"א שם).

- ויש מהאחרונים מחלקים, שאם קיבל הקנס מעצמו, ואף אחר כך אינו מתחרט - אין זה גט מעושה, ואין לתלות שהוא מגרש מחמת אונס הקנס, אלא מרצונו הוא מגרש, והקנס שעשה מרצונו עשאו כדי לחזק עצמו לגרש; ואם אחר כך התחרט ואינו רוצה

גט, אפילו אם אמר רוצה אני, ועל זה הוא שאמרו שרק משום גזרה שלא יחליפו באונס על פי דין הוא פסול לכהונה (לחם משנה שם). ⁶ ולדעת התורת גיטין (סק"ד) אם מגרש את אשתו רק מחמת ממון שנתנו לו, בלי שום אונס אחר, הרי זה מועיל בגט. ⁷ וראה תשב"ץ א א שנסתפק בדבר, וראה פתחי תשובה ס"ק יא. וראה תשב"ץ ב סח-סט מבואר שם דעתו שאונס ממון הוא אונס.

תקנת עגונות והפקעת הקדושין, או מן התורה. ⁵ וביארו אחרונים לפי שאפילו אם שלא כדין כפוהו בית דין מכל מקום יש מצוה לשמוע דברי חכמים, כדרך שאמרו בלא תסור, אפילו אם אומרים לך על ימין שהוא שמאל (ראה ערך לא תסור), ולכן הוא גומר ומגרש (לחם משנה שם; מעשה רוקח שם); אבל אם אנסו אחד מישראל, כיון שאין זה בית דין, ואין מצוה לשמוע דבריו - אינו

כפו חבירו או יושב אומרים שאין גט מעושה אלא כשכפו את אביו של הבעל המגרש עצמו, אבל אם כפו את חבירו כדי שהמגרש יתן גט לאשתו, אפילו אם כפו את האב כדי שהבן יגרש, או להיפך, אין זה גט מעושה (תשב"ץ א א; רמ"א קלד ד, בשם יושב אומרים); אבל רוב הפוסקים סוברים שאף בכפו את האב או את הבן או אחיו של המגרש, שהוא בכלל גט מעושה, שלא יהא ממונו חמור מחיי קרובו (שו"ת הרשב"ש שלט; בית יוסף קלד; רמ"א שם, בשם יושב מחמירין).

מחמת יראה מי שאנסוהו ליתן גט, כגון שאסרוהו ואחר כך סמי שאנסו כנר התירוהו, והמאנס מבקש ממנו לגרש - וגירש, הרי זה גט מעושה, שהרי בידו לחזור ולאנס אותו ככתחילה (מהרי"ק סג). נסתלק האונס וגירש מעצמו, אם אין ביד האונס לאנסו עוד באותו הזמן ככתחילה, אף על פי שיש לתלות שהוא ירא פן יאנסוהו פעם אחרת, כיון שהסיבה הראשונה כבר הלכה, ותשש כחו של האנס - אין לנו לבטל מעשה הגט שלפנינו, ואין זה אלא כמו דברים שבלב (מהרי"ק שם).

גט מקדם¹

גט אשה, שהזמן הנזכר בו הוא קודם לזמן שבו נכתב, נחתם או נמסר

מוקדם לכתיבתו

• ויש פוסקים שאין הלכה כר' שמעון, והגט פסול אפילו בשעת הדחק (רב האי גאון, בשם איכא מאן דאמר, הובא ברא"ש שם; דעה א בסתם בשו"ע שם).

עסוקים נכתב ביום ונחתם בלילה שלאחריו, והיו עסוקים באותו ענין בזמן שבין הכתיבה והחתימה, כגון שנמשכה הכתיבה עד הלילה, והוכרחו העדים להמתין עד שיסיים הסופר כתיבתו ולחתום בלילה (ראה רש"י יח א ד"ה עסוקים וד"ה אבל), נחלקו ראשונים: יש מכשירים את הגט (רשב"א גיטין שם ד"ה כתובתיה; טור קכז), ויש פוסלים (רש"י יח א ד"ה לא שנו; שו"ע קכז ב).

נחתם לאחר עשרה ימים נכתב הגט ביום, ונחתם אחר עשרה ימים, נחלקו אמוראים: ריש לקיש אמר שהוא פסול לדברי הכל, שאף ר' שמעון לא הכשיר אלא כשנחתם בלילה שלאחריו; ור' יוחנן אמר שר' שמעון מכשיר אפילו עד עשרה ימים (גיטין יח א). הלכה כר' יוחנן [לפוסקים כר' שמעון בשעת הדחק], והגט כשר בשעת הדחק אפילו מכאן ועד עשרה ימים (טור קכז, בשם הרא"ש; בית שמואל קכז סק"ב).

כשפירשו בגט גט שנכתב ביום, ולא הספיקו לחתמו עד הלילה שהחתימה מאוחרת - אם כתבו בו לפני חתימת העדים "גט זה נכתב ביום פלוני, ולא הספיקו העדים לחתמו עד הלילה", וחתמו העדים אחר כך, הרי זה כשר, שהרי שוב אין לחוש לא משום שמא יחפה, ולא משום פירות (העיטור א מאמר א זמן; שו"ע קכז ג)⁵.

לכתחילה אין לעשות כן, מפני שמוסיף על י"ב שורות בגט (ראה ערך גט: צורתו), אלא אם כן הוא שעת הדחק, כגון גט שכיב מרע (ראה ערכו), שלא תיזקק ליבוש (ערוך השלחן שם סכ"ד), אבל אם כתבו כן לאחר חתימת העדים, הרי זה פסול (העיטור שם), שיש לחשוש שמא יגזו אותה שיטה (גט פשוט קכז ס"ק יא).

מוקדם לנתינתו

גט שנכתב ונחתם באותו היום הכתוב בו, ונתאחרה נתינת הבעל ליד האשה ליום אחר, נחלקו בו ראשונים: יש סוברים שהוא כשר, ואין לחוש בו משום מוקדם (רמב"ם גרושין ב ב; רא"ש גיטין ב

גט שנכתב בו זמן מוקדם ליום כתיבתו - פסול לגרש בו (רמב"ם גרושין א כה; טוש"ע אבן העזר קכז ב)².

פסול זה של מוקדם לכתיבתו הוא לדברי הכל (ריטב"א גיטין יז ב ד"ה ומהא; באור הגר"א קכז ס"ק יב), ואפילו בשעת הדחק (ראה בית שמואל קכז סק"ד).

הפסול של גט מוקדם אינו אלא מדרבנן (בית יוסף קכז ד"ה וכתב א"י; ב"ח שם), אבל מן התורה הגט כשר (בית שמואל סק"ה); ואם נתגרשה בו ובא אחר וקידשה - הקדושין תופסים בה (שו"ת תרומת הדשן פסקים יג; רמ"א קכז ב).

• יש סוברים שאם נישאת לאחר בגט זה - תצא (ר"ן גיטין פו ב ד"ה וגט מוקדם; ריטב"א פו א ד"ה ומוקדם)³.

• ויש מן הראשונים חולק וסובר שהגט פסול לגמרי, ואין הקדושין תופסים בה, ואינה צריכה גט מהשני, ומותרת לחזור לראשון (שו"ת הרא"ש מה ו, והביאה הטור קכז)⁴.

כשניכר אפילו שהיה מוקדם בכמה מאות שנים - פסול, ואף על טעותו פי שניכר שטעות הסופר היא, כגון שאין מכוון יום השבוע לימי החודש, מכל מקום רוב העולם אינם יודעים החשבון, ולא מוכח מגוף הגט שהיא טעות, והרי זה מוקדם ופסול (שו"ת תרומת הדשן יא, ג).

מוקדם לחתימתו

נכתב ביום ונחתם בלילה נכתב ביום ונחתם בלילה, שנמצאת החתימה ביום אחר, שהיום הולך אחר הלילה (ראה ערך יום), והרי הזמן הכתוב בגט מוקדם ליום חתימתו, נחלקו תנאים: חכמים פוסלים, ור' שמעון מכשיר (משנה גיטין יז א).

להלכה נחלקו ראשונים:

• יש פוסקים כר' שמעון בשעת הדחק, כשאי אפשר להשיג גט אחר, כגון שהלך הבעל בדרך למרחוק; אבל לכתחילה, כשאפשר להשיג גט אחר - פוסלים (רב האי גאון, בשם איכא מאן דאמר, הובא ברא"ש גיטין ב ט; שו"ע קכז ב, בשם יושב אומרים).

¹ גט מקדם. 1. ה, טורים תשז-תשז. 2. טעם הדבר תלוי במחלוקת רבי יוחנן וריש לקיש (גיטין יז א) בטעם שתיקנו חכמים זמן בגיטין - אם הוא משום שמא יחפה על אשתו [כשהיא גם קרובתו כגון בת אחותו], וכשתזנה יכתוב לה גט בלא זמן ויאמר שזינתה אחר הגירושין; או משום הפסד פירות נכסי-מלוג (ראה ערכו) של האשה, שהאשה תגבה שלא כדין מאלו שקנו את הפירות מבעלה

מאותו היום הכתוב בגט, ובאמת הבעל מכר אז כדין שהרי עדיין היתה אשתו (ב"ח קכז ד"ה ואם הקדים). 3. ויש מחלקים בין ידע הבעל שזמן הכתוב בגט הוא מוקדם ללא ידע (בית שמואל שם סק"ד). 4. וכמה דרכים נאמרו בביאור דבריו, ראה ב"ח שם ד"ה וכתב, מהר"ם מינץ שהובא בבית שמואל סק"ד, גט פשוט סק"ו בסופו, ערוך השלחן שם כא. 5. וכן אם חתמו מכאן ועד עשרה

הקול שמים אל לבם לדעת את יום המסירה (תוספות שם ד"ה הנהו).

תקנת שליח גט שנתאחרה נתינתו, אפילו לפוסלים אותו משום **לגט מוקדם** (ראה לעיל: מוקדם לנתינתו) מכל מקום יש תקנה לשלחו על ידי שליח (טור בשם ר"י; שו"ע קכז ה. וראה בית שמואל סק"ו), ויש מן הראשונים סוברים שחכמים לא סמכו על הקול רק בשליח ממדינת הים שאי אפשר בענין אחר (ר"ן גיטין יח א ד"ה מותרת). לדעה זו גט שנתאחרה נתינתו אין תקנה ליתנו על ידי שליח כיון שאפשר ליתן גט אחר (בית שמואל ס"ק ו, ז), וכן נהגו להחמיר ולכתוב גט אחר (רמ"א קכז ה).

מוקדם לנתינתו וכל זה במוקדם לנתינתו, אבל מוקדם לכתיבתו **וחתימתו** או לחתימתו נחלקו ראשונים:

- יש אומרים שאפילו על ידי שליח פסול, כיון שכבר נחתם בפסול (ב"ח קכז, לדעת רמ"ה ורא"ש; בית שמואל סק"ו), ולא עשו חכמים תקנה לכותבי שקרים (ערוך השלחן שם סכ"ז), וכן הסכימו האחרונים (ראה גט פשוט ס"ק יג, טו, ותורת גיטין סק"ח, וערוך השלחן שם ועוד).

- יש אומרים שאפילו גט מוקדם כזה, אם בא ממדינת הים, כיון שאי אפשר בענין אחר – כשר, ואנו סומכים על הקול שיצא על ידי השליח (בית שמואל שם סק"ו).

- ויש סוברים שאפילו כשלא בא ממדינת הים, והוא מוקדם גמור לכתיבתו או לחתימתו, אם נתנו לאשה על ידי שליח – כשר, כיון שיש לו קול (הרשב"א גיטין יח א ד"ה גיטין).

ד בסופו; ויש חולקים וסוברים שפסול משום מוקדם (רא"ש שם ה; שו"ע קכז ה). וכתבו אחרונים שבמקום עיגון יש לסמוך על המכשירים ליתנו לכתחילה כשנתאחר (ערוך השלחן קכז לא).

בגט הבא ממדינת הים בעל שהביא את גיטו ממדינת הים או ממקום למקום, כתבו אחרונים שלדברי הכל כשר לגרש בו בעצמו, אף על פי שזמן כתיבתו וחתימתו מוקדם לזמן נתינתו, לפי שגט הבא ממקום אחר יש לו קול וידעו שהוא מוקדם (שו"ת הרדב"ז ד אלף שמה (רעד); תורת גיטין קכז סק"ח); ויש מפקפקים בדבר להצריכה גט אחר (גט פשוט קכז ס"ק יב).

כשאין בו עדי חתימה אם אין בגט עדי חתימה, יש מן הראשונים סוברים שאפילו נכתב ביום ונמסר בלילה – כשר, לדעת הסוברים – וכן הלכה – שעדי מסירה כורתים (ראה ערך גט וערך גרושין), לפי שאנו שואלים את עדי המסירה מתי הגיע הגט ליד האשה בכל מקום שיש לחוש שמא יחפה, או לגביית פירות שלא כדין (העיטור מאמר א זמן).

על ידי שליח

השולח גט ממקום למקום, אף על פי שמקדים הזמן, שהרי כותבים את הזמן של יום הכתיבה, ואינו מגיע ליד האשה אלא אחר זמן – הרי הוא כשר, מפני שיש לו קול שלא נמסר ביום הכתיבה, והאשה תהא צריכה להביא ראיה מתי הגיע הגט לידה (גיטין יח א ורש"י; טור שולחן ערוך אבן העזר סימן קכז ד), או שמחמת

גט מקשר¹

שטר בצורה מיוחדת, עשוי כפלים וקשרים

שהיו עושים רצועות בשטר למעלה ויוצאות מגוף המגילה, והיו כורכים בהן את השטר וקושרים אותו בהן (יד רמה בבא בתרא שם)³.

איזה שורות קושרים היו קושרים רק השורות הראשונות בהם היו כותבים שם המלוה והלוה, והמעות, והזמן (תוספתא בבא בתרא יא א; רשב"ם בבא בתרא קס א ד"ה מקושר), ואחר כך כותבים מלמטה כמו בגט פשוט (רשב"ם ב"ב קס ב ד"ה זה פשוט כו'); ויש מפרשים שהיו כותבים רק את הזמן במקושר, והיה מאריך בענין הזמן עד כדי שש שיטות, שלש של כתב ושלש של חלק, ושאר השטר כותבים פשוט כשאר כל השטרות (רבנו גרשום בבא בתרא שם; ערוך גט).

תקנתו

עיקר תקנת גט מקושר היה בגיטי נשים, שתיקנוהו חכמים משום כהנים קפדנים, שהיו באים מהר לידי כעס ומגרשים את נשותיהם, וכשהם נחים מרוגזם שוב אינם יכולים להחזיר גרושותיהם, ולפיכך תיקנו לעשות גט מקושר, שאינו נוח לכתוב מהר, כדי שבינתיים ינוח כעסם ויתפייסו, ואף בשאר שטרות התקינו שיכולים לעשות שטר

כל השטרות, בין גיטי נשים ובין שאר שטרות, באים מלבד בצורה הרגילה (ראה ערך גט וערך שטר) ונקראים גט פשוט, אף בצורה מיוחדת שתיקנו חכמים, ונקראים גט מקושר (בבא בתרא קס א).

מהותו

במהותו של גט מקושר נחלקו ראשונים:

- יש מפרשים שהוא שטר מקופל, כמו קיפולי המניפות שמנשבים בהם להסיר הזכוכים [בלשוננו כיום: קיפול אקורדיון] (פירוש המשניות לרמב"ם בבא בתרא שם), ותפרו כל חלק שנכפל (ערוך גט). ונחלקו ראשונים: יש אומרים שהיה כותב שורה, ומניח שורה חלק, וכופל הכתב על החלק ותופר, ושוב כותב שורה, ומניח חלק וכופל ותופר, וכן שלישי עד גמר הכפלים (רש"י גיטין פא ב ד"ה גט קרח); ויש חולקים וסוברים שלא היו מניחים ריוח של חלק בין שיטה לשיטה כלל אלא כותב כגט פשוט, אלא שהיו מכוונים וקושרים שתי שורות זו לזו (תוספות בבא בתרא שם ד"ה פשוט)².
- ויש מפרשים שהיו קושרים את הגט המקושר קשירה ממש,

שלוש שיטות, וכל רצועה ורצועה חלוקה לשתיים, וכופלים את השטר מסופו לתחילתו פעמיים או שלש לפי ארכו, וכורכים אותו בשני חלקי הרצועה הקיצונה, ואחר כך קושרים אותו, וחוזר וכו' כנשאר מחלקי הרצועה ההיא וקושרו שנית קשר בצדו של ראשון, וחוזר וכו' הגט בשני חלקי הרצועה השניה, וקושר וחוזר וכו' וקושר, כדרך שעשה ברצועה הראשונה, וכן יעשה לכל רצועה ורצועה (רמ"ה בבא בתרא קס א ד"ה ועד).

ימים, וקודם חתימתם כתבו מפורש שלא נחתם אלא ביום פלוני – כשר (ערוך השלחן שם סכ"ד). **גט מקשר** 1. ה, טור' תשיז – תשכז. 2. והיו כופלים שורה על שורה ותופרים (שטה מקובצת בבא בתרא קס א, בשם ר"ן), או שהיו תופרים את האויר שבין שורה לשורה על הכתב (שטה מקובצת שם, בשם רא"ש). 3. ומנין הרצועות לא פחות משלש ולא יותר משבע (ראה גיטין פא ב, בגט קרח), ומופלגות זו מזו שיעור חתימת עד אחד שהוא רוחב שתיים או

גט מקושר שעדיו בתוכו, נחלקו תנאים אם פסול או כשר (משנה בבא בתרא קס א)⁵.

זמנו

גט מקושר שונה מן הפשוט בכתיבת הזמן. בפשוט, כשהיו כותבים את השנים בשטרות למלכים, אם מלך שנה כותבים שנה אחת למלך זה, ואם מלך שנים כותבים שנים; אבל במקושר אם מלך שנה כותבים שנים, ואם מלך שנים כותבים שלש, לפי שכן היה מנהג האומה להקדים שנה למלך מפני כבוד המלך, להראות כאילו כבוד החזיק במלכותו שנתיים, וחכמים התקינו לכתוב במקושר כמנהג האומה, כדי להרבות חילוקים וחומרות במקושר משום תקנת הכהנים הקפדנים (בבא בתרא קסד ב).

גט קרח

על כל קשר שהוא עושה בגט אשה מקושר צריך לחתום עד מאחוריו, ואם היה שם קשר שלא חתם עליו עד, ונמצא קשריו מרובים מעדיו, הרי זה גט קרח ופסול (ראה משנה גיטין פא ב ורש"י)⁶, גזירה משום כולכם (גמ' שם) - שמא אמר לעדים כמנין הקשרים שיחתמו כולם, ואחר כך לא חתם אחד מהם, וכל שאמר הבעל כולכם חתמו ולא חתם אחד מהם - הגט פסול (רש"י במשנה שם. וראה ערך גט: העדים).

כנס אשה שנתגרשה בגט קרח, תלוי במחלוקת תנאים אם כל המשנה ממטבע שטבעו חכמים בגיטין הולד ממזר (גיטין פא ב).

כזה, כדי שלא לחלק בין גיטין לשטרות (בבא בתרא קס ב). תקנה זו בימי בית ראשון ניתקנה (רמ"ה בבא בתרא קס ב).

גדר התקנה בתקנה זו נחלקו ראשונים:

- יש סוברים שאין הכהן מגרש אלא במקושר, ולפיכך הם מסתפקים אף בזמן הזה כשכהן מגרש את אשתו אם צריך לעשות מקושר, אלא שלפי שאין אנו בקיאים בו נכון יותר לעשותו פשוט שהוא קל יותר (תוספות ב"ב קס ב ד"ה תקנה).
- יש סוברים שלא תיקנו להיות חובה לעשות כן, אלא כדי שלא יפסידו נשותיהם התקינו לעשותו כן (תוספות שם בשם ר"י).
- יש מסתפקים שמא לא התקינו אלא במקומות ידועים (תוספות שם בתירוץ שני).
- ויש אומרים שלא התקינו אלא לזמן ידוע באותם הדורות שהיו קופצים לגרש את נשותיהם (פירוש המשניות לרמב"ם בבא בתרא קס א).
- רוב הפוסקים לא הביאו כל תקנה זו של גט מקושר ודיניו (ראה רמב"ם וטושי"ע ועוד שלא הזכירו כלל. הרי"ף והרא"ש הביאו הדינים); ויש שהזכירו וכתבו שלא נהגו בו עתה, וגם אין אנו בקיאים בו יפה (סמ"ג עשין ו).

עדיו וחתימתם

אין גט מקושר כשר אלא אם כן חתמו עליו שלשה עדים, ואם חתמו רק שנים פסול, שכך תיקנו חכמים, והסמיכו דין זה לכתובים (בבא בתרא קס ב).

אין העדים חותמים בגט מקושר בתוך הגט כמו בפשוט, אלא מאחוריו⁴ (בבא בתרא קא א).

גט שחרור¹

שטר, שבו האדון מוציא את עבדו ושפחתו לחירות

גופו של גט שחרור הוא: 'הרי אתה בן חורין, הרי אתה לעצמך'. וכן אם כתב אין לי עסק בך, הרי זה שחרור (גיטין פה ב; קדושין ו ב; רמב"ם עבדים ה ג; טושי"ע יורה דעה רסז מא)².

דברים ששוא לגט אשה

בששה דברים שוו שחרורי עבדים לגיטי נשים, וחמשה מהם בעצם גט השחרור: (א) שיכתוב גט שחרור לשם המשוחרר; (ב) שלא יכתוב גט שחרור במחובר לקרקע; (ג) שאם נעשה בערכאות של עכו"ם הוא פסול; (ד) אין העדים חותמים זה שלא בפני זה, כמו בגיטי נשים; (ה) היה עד כותי חתום על גט שחרור הרי הוא כשר, אם חתם העד השני ישראל לבסוף, כשם שכשר בגט אשה (גיטין ט ב; רמב"ם ו ה; טושי"ע יו"ד רסז מה-מו).

בזמן הזה שהכותים הם כנכרים לכל דבריהם והם פסולים גם בגיטי נשים ושחרורי עבדים, אנו למדים מהם לצדוקים (רמב"ם וטושי"ע שם. וראה ערך כותים ערך צדוקים וערך קראים)³.

וכן תיקנו חכמים להזכיר את הזמן בגט שחרור, כדרך שתיקנו בגט אשה (יבמות לא ב, לפי התוספות שם ד"ה והא).

גט שחרור כותבים על הנייר או על החרס (רמב"ם ה ג; טושי"ע שם מא).

מהותו

אחד הדרכים שעבד כנעני ושפחה כנענית (ראה ערכיהם) קונים בהם את עצמם ויוצאים לחירות הוא בשטר (קדושין כב ב; רמב"ם עבדים ה א; טושי"ע יורה דעה רסז כז). שטר זה נקרא שטר שחרור (גיטין יא ב), ולרוב גט שחרור (גיטין פה ב, קדושין כד ב, יבמות מח א).

פעולתו שמפקיע שני הקניינים שהיו לו לאדון בעבד: קנין הממון, שמשועבד לו בגופו לעשיית מלאכה וכיוצא; וקנין האיסור, שמחמת קנין האדון בו הוא אסור בבת חורין ופטור מקצת המצות, ובשטר השחרור מקנה אותו האדון לעצמו בשניהם, שגופו קנוי לעצמו, ומותר בבת חורין, וחייב בכל המצות כישראל (ראשונים קדושין טז א).

אף עבד-עברי (ראה ערכו) אחד מן הדרכים שיוצא בו לחירות הוא בשטר (קדושין טז א; רמב"ם עבדים ב יא, יב), וכן אמה-העבריה [ראה ערכו] (רמב"ם עבדים ד ז).

עיקרו ונוסחו

גט שחרור עניינו שיהיה דבר הכורת בינו לבין אדוניו, ולא ישאר לאדון זכות בו (רמב"ם ז א).

4. וראה בבא בתרא שם מחלוקת אמוראים בדרך חתימתם. 5. ויסוד מחלוקתם האם יכול לעשותו פשוט, ראה בבא בתרא שם קסד א, ב. 6. וראה שם מחלוקת תנאים אם אפילו בעדים פסולים משלימים לגט קרח. **גט שחרור**. 1. ה, טורים שכו-תשמב. ראה ערך שחרור וערך זכיה על מסירת

השטר ליד העבד ועל זכיית הגט לעבד על ידי אחרים. 2. יש מהראשונים שכתב שגט שחרור כותבים ב"ב שורות כדרך שכותבים גט אשה (ראב"ן סוף גיטין (רפד ב); החינוך מצוה תקעט. וראה ערך גט: צורתו, בטעם של י"ב שורות. 3. על השינוי של שחרורי עבדים לגט אשה בנוגע לאמירת בפני נכתב

בשתי נשים) כך אין שני עבדים משתחררים בגט אחד (גיטין מב א, ורש"י ד"ה בשטר אחד; רמב"ם עבדים ז ג; טוש"ע רסז נט).

במעונות הכותב לשפחתו מעוברת: "הרי את בת חורין וולדך וולדה עבד", נחלקו תנאים: ר' יוסי הגלילי אומר ולדה משוחרר כמוה, וחכמים אומרים דבריו קיימים, והולד עבד והיא בת חורין, ואין הוא כמשחרר חצי עבדו, לפי שאין העובר כדרך אמו, שיהא נחשב כמשייר בה (תמורה כה ב). הלכה כחכמים (רמב"ם ז ה; טוש"ע שם סא).

הכותב לשפחתו: "הרי את שפחה וולדך בן חורין" - יש מהתנאים סוברים שאם היתה מעוברת זכתה לו, לפי שהם סוברים עובר ירך אמו, ונעשה כמו שהקנה לה אחד מאברהם; לדעת הסוברים עובר לאו ירך אמו אינו משוחרר, שהרי אין אמו יכולה לקבל גט שחרור בעד הולד, כיון שהיא אינה משוחררת, ואין עבד יכול לקבל גט בעד חברו מיד רבו של עצמו (תמורה שם א; גיטין כג ב). הלכה שאין הולד משוחרר (רמב"ם ז ה).

בשאר הדברים גט שחרור הרי הוא כשאר כל השטרות (רמב"ם ו ה; טוש"ע שם מה). לפיכך עדים שאינם יודעים לחתום אינם חותמים על ידי שמקדמים להם נייר חלק והם ממלאים את הקדמים דיו, כדרך שעושים בגיטי נשים (ראה ערך גט: העדים), אלא אם אינם יודעים לקרות ולחתום אינם חותמים (רשב"ג בגיטין ט ב), שבאשה הקלו משום תקנת עגונות (ראה ערך גט, שם).

חצי עבד

המשחרר חצי עבדו בשטר נחלקו תנאים: רבי אומר קנה, וחכמים אומרים לא קנה (גיטין מא ב). הלכה כחכמים (רמב"ם שם ד; טוש"ע שם ס). במה דברים אמורים ששיחרר חציו והניח חציו, אבל אם שיחרר חציו, ומכר או נתן במתנה חציו, הואיל ויצא העבד מרשותו לגמרי, קנה העבד חציו, והרי הוא חציו עבד וחציו בן חורין (גיטין מב א; רמב"ם שם; טוש"ע שם).

נשי עבדים כשם שאין שתי נשים מתגרשות בגט אחד (ראה ערך גט: נשי עבדים).

גט שכיב מרע

גט, שחולה נותן לאשתו לטובתה, שלא תיזקק ליבום וחליצה² כשימות

הגט (רש"י גיטין שם ד"ה אותקין; טוש"ע שם), ולא יכתבנו בתוך הגט (מרדכי גיטין תכז); ויש סוברים שאומר לה או שכותב בגט אחר התורף (רמב"ם שם) ⁶.

תקנת הראשונים תיקן אחד מהראשונים ששכיב מרע מגרש לגמרי לגרשה לגמרי בלא שום תנאי, כדי להוציא נפשו מכל ספק וגמגום (הגהות סמ"ק קפד; רמ"א קמה ט בשם יש אומרים), שמא יטעה בלשון התנאי (מרדכי גיטין תכא; מהר"ם לובלין קכו), והיה מזיקים לקבל חרם בתקנות הקהילות לישא זה את זה כשיעמוד מחלי מרע, או לקיים ולהבטיח כן במשכונות (הגהות סמ"ק מרדכי ורמ"א שם) ⁷.

אכלות בגורשת גירשה על תנאי ומת, אינה צריכה להתאבל עליו על תנאי (מרדכי גיטין תנד; רמ"א קמה ט), אבל אין איסור בדבר אם רצונה להחמיר על עצמה לבכות עליו ולצאת אחר מיטתו (שו"ת מהר"ם דפוס פראג תתנו; רמ"א קמה ט); ויש אוסרים להתאבל עליו, כדי שלא יוציאו לעז על הגט על תנאי שאין בו ממש, ויבואו להתירה לכהן (שו"ת שבסוף ספר באר שבע סג) ⁸.

כשעמד מחליו

שכיב מרע שכתב גט לאשתו וגירשה ועמד מחליו, נחלקו אמוראים: לרב הונא הגט בטל מאליו (גיטין עב ב, ורש"י ד"ה הרי); ולרבה ורבא חכמים גזרו שיתקיים הגט (שם עג א), ואף על פי שמן התורה כשעמד אינו גט והיא אשת איש, הפקיעו חכמים מחמת גזרה זו את הקדושין ממנה (גיטין שם). וראה ערך אפקעיהו רבן לקידושין מינה בגדר הפקעה זו).

הלכה כרבה ורבא (ר"י ורא"ש גיטין שם; רמב"ם ט טז; טוש"ע קמה ד).

מתי, או לא. ⁶ וראה במאירי (גיטין עמ' 334) נוסח התנאי כמנהג רוב העולם לכותבו בתוך הגט. ⁷ בכהן, שאם יגרש סתם תהיה אסורה לחזור לו כשיעמוד מחליו, מגרש בתנאי של אם לא מתי וכו', וכן כשיש לחוש לטירוף דעת החולה, החושש מפני הרמאים, אם יגרש סתם (רמ"א שם בשם סדר גיטין). ⁸ וראה פתחי תשובה (קמה סק"ז) לחלק בין להתאבל לסתם בכייה וכיוצא.

כשם שאדם מגרש את אשתו מחמת שלא מצאה חן בעיניו, או מחמת שנאה וכיוצא, כאמור בתורה בפרשת גרושין: וְהָיָה אִם לֹא תִמְצָא חֵן בְּעֵינָיו וְגו', וְשָׂנְאָהּ הָאִישׁ הָאֲחֵרֹן וְגו' (דברים כד א - ג. וראה ערך גרושין), כך יכול לגרשה מחמת אהבה, שרוצה בטובתה, כגון שכיב-מרע (ראה ערכו), שפוטר את אשתו בגט, כדי שלא תיזקק ליבום וחליצה כשימות בלא בנים (ראה כתובות ב ב, ורמב"ם גרושין ט כ) ³, שלעיקר הגט אין שום הפרש מחמת איזו סיבה מגרשה, משום שנאה או משום אהבה, ומה שהקפידה תורה שלא יגרש בחינם אינו אלא משום עלבון האשה, ואינו נוגע לעיקר הגט (ערוך השלחן אבן העזר קמה א).

תלייתו במיתת המגרש

שכיב מרע שרצה לגרש באופן שתתגרש רק אם ימות, אך אם לא ימות לא תהיה מגורשת, אינו יכול לומר שרק לכשימות יחול הגט, הואיל ואין גט לאחר מיתה (ראה ערך גרושין), אלא צריך לעשות תנאי בנתינתו שאם מת יחול הגט משעת נתינתו ⁴.

נוסח התנאי תיקנו חכמים בגט שכיב מרע שיתנה בלשון זו: "אם לא מתי לא יהיה גט, אם מתי⁵ יהא גט, ואם לא מתי לא יהא גט", שכדי שלא יפתח בפורענות יתחיל באם לא מתי, וכדי שיהא תנאי כפול והן קודם ללאו כמשפטי התנאים (ראה ערך תנאי) יאמר אחר כך שוב אם מתי ואם לא מתי, וכדי שיהא תנאי קודם למעשה (ראה ערך הני"ל) יאמר קודם התנאים אם מתי ואם לא מתי, ואחר כך יהא גט ולא יהא גט, ולא להיפך (גיטין עה ב ורש"י; רמב"ם ט כ; טוש"ע קמה ח).

תנאי זה שתיקנו חכמים יש סוברים שאומרו כשהוא נותן לה את

ובפני נחתם של שליח המביא את הגט, ראה ערך שליח להולכה.

גט שכיב מרע. ¹ ה, טורים תשמב - תשנח. ² ראה ערך יבום וערך חליצה. ³ וראה שו"ת מהר"ם (לובלין, קכג) תשובת בעל הלבושים שהאריך הרבה מנין לנו ששכיב מרע יכול לגרש מחמת טובת האשה. ⁴ ודנו רבות בש"ס (גיטין עב ב) ובפוסקים (רמב"ם גירושין ט, טוש"ע אבן העזר קמה) בנוסחאות התנאים. ⁵ ראה רעק"א (שו"ע קמה ח) שדן אם לומר בוי"ו החיבור: ואם

בדיקת השכיב מרע

שכיב מרע שמצוה לכתוב גט צריך לדקדק בו שיהיה שפוי בדעתו בשעת כתיבה ובשעת נתינה (תוספות גיטין ע ב ד"ה התם; טוש"ע קכא ד), וכל שכן שצריך לראות אם הוא שפוי בשעה שמצוה לכתוב (חלקת מחוקק קכא סק"ד, ובית שמואל סק"ח), ובשעה שמצוה לחתום (סדר הגט של מהר"ם יג), שהרי אם ימצא שאינו שפוי באחד מהזמנים הללו – הגט בטל (ראה ערך גרושין: רצון המגרש); ויש שכתבו שאף בשעת החתימה צריך שיהיה שפוי (תורת גיטין באורים סק"ג). אבל אין צריך לבדוק אם הוא שפוי בכל משך הזמן שבין כתיבה לנתינה (בית יוסף שם); ויש שכתבו שטוב להיזהר שיהיה שפוי משעת הנתינה עד אחר הנתינה (דרכי משה בשם סדר הגט; בית שמואל ס"ק ה) ¹⁰.

ויש מהראשונים חולק וסובר שאין צריך כל בדיקה (העיסור א מאמר ז, וחביאוהו הטור ובית יוסף שם).

בדעבד, כשלא בדקו את השכיב מרע, וכתבו הגט על פיו – כשר לדברי הכל (בית יוסף שם; בית שמואל סק"ה) ¹¹.

קולותיו משאר גיטין

אף על פי שאסרו חכמים לגרש בשבת ויום טוב (ראה תוספתא ביצה ד ד. וראה ערך שבות), שכיב מרע שכתב גט לאשתו ולא הספיק ליתנו לה עד שקידש היום, ונתיראו שמא ימות, התירו לגרש בשבת (גיטין עז ב ותוספות שם ד"ה ותיזיל; טוש"ע אורח חיים שלט ד, ושם תקדב ב; שם אבן העזר קלו ז).

אין מדקדקים בגט שכיב מרע בחומרות יתרות (מרדכי גיטין תנד; דרכי משה כמה אות ה).

אף על פי שהבריא שאמר כתבו גט לאשתי, אינם רשאים ליתן לאשתו עד שיאמר להם ליתן לה (ראה ערך שליח להולכה), המסוכן שאמר כתבו, הרי אלו יכתבו ויתנו (גיטין סה ב; רמב"ם גרושין יב; טוש"ע קמא טז). מסוכן זה הוא חולה שקפץ עליו החולי במהרה, והכביד עליו חוליו מיד (רמב"ם שם; טוש"ע שם), או שהוא חולה לאחר שלשה ימים (עיטור ח"א מאמר ז; טור שם; ט"ז ס"ק יב, ובית שמואל ס"ק כב. וראה ערך שכיב מרע).

זניה בגט על ידי שליח שכיב מרע שנתן גט לאחד, ואמר לו זכה בגט זה לאשתי כדי שלא תיפול לפני יבם, ומת קודם שיגיע לידה – הרי זו ספק מגורשת (יבמות קיח ב; רמב"ם גרושין ט כא; טוש"ע קמא י). ואף על פי שכל גט חוב הוא לאשה, ואין אדם יכול לזכות לגט בשביל האשה (ראה ערך אין חבין לאדם אלא בפניו: בגט אשה), כאן יש להסתפק אם הדבר זכות היא לאשה שלא תיפול ליבום שהאשה שונאת ליבם, וזכין לאדם שלא בפניו ונעשה כשלוחה לקבלה ¹², או שמא היא אוהבת אותו, וחוב הוא לה (יבמות שם).

יש מהאחרונים שכתבו שבזמן הזה שאין נוהגים ביבום כלל, רק בחליצה, ודאי זכות היא לה ¹³, ודוקא שהתנה אם לא מתי לא יהיה גט וכו', כתנאי של שכיב מרע (ראה לעיל: תלייתו במיתת המגרש), שאם לא כן אין זו זכות כלל, שמא לא ימות מחוליו ויחיה (שו"ת הרדב"ז א עה).

ונחלקו ראשונים כשאמר בתנאי אם מתי: יש אומרים שאם אמר בתנאי אם מתי, כשעמד מחליו בטל הגט כדין תנאי (רש"י עג א ד"ה לא; רא"ש ור"ן גיטין שם; טוש"ע קמא ד); ויש אומרים שאף כשאמר בתנאי אם מתי הגט בטל (ר"ת בתוספות גיטין עב ב ד"ה אמר). **מהו עמד** עמד שאמרו, פירושו שעמד והלך בלא משענת, ועדיין לא הבריא לגמרי, כמו שהיה קודם חליו, אבל אם הבריא לגמרי, ואחר כך מת, לדברי הכל הגט בטל, כשהתנה מהיום אם מתי (רמב"ן ורשב"א ור"ן גיטין שם; בית יוסף ושו"ע קמא ח). **ככהן** שכיב מרע שגירש לפי תקנת חכמים בתנאי כפול (ראה לעיל: תלייתו במיתת המגרש, תקנת שמואל), ועמד מחליו, מותרת לחזור לו אפילו אם הוא כהן, ואף משום ריח-הגט (ראה ערכו) אין בו (שו"ת הרא"ש מה כג).

תנאי האשה גירש השכיב מרע בלא תנאי, והאשה אמרה לו שאם יקום מחליו תהיה שלו, אינם אלא פטפוטי דברים לנחמו שלא ידאג, ואם תרצה תינשא לאחר (בבא מציעא סו א) ⁹.

כשהאשה אינה רוצה לחזור שכיב מרע שגירש לפי תקנת ראשונים בסתם, בלא שום תנאי, אלא בקבלת חרם ובטחונו במשכונות שאם יבריא ישאו זה את זה שנית (ראה לעיל: תלייתו במיתת המגרש), ואחר כך הבריא והוא רוצה לישא אותה, והיא מתחרטת ואינה רוצה, נחלקו בדבר גדולי הדור: רובם פסקו שהגט קיים (ראה ב"ח קמח, ט"ז קמח ס"ק ו, ערוך השלחן קמח ל, ועוד); ויש שפסקו שהגט בטל (שו"ת מהר"ם לובלין קכב - קכו).

בין נתינה למיתה

באותן הימים שבין נתינת הגט ליד האשה למיתת השכיב מרע נחלקו תנאים:

- ר' יהודה אומר שהיא כאשת איש לכל דבריה, והבא עליה במזיד בחנק ובשוגג בחטאת, ובעלה זכאי במציאתה ובמעשה ידיה ובהפרת נדריה ויורשה, ואם הוא כהן מיטמא לה, כללו של דבר הרי היא כאשתו לכל דבר, אלא שאינה צריכה הימנו גט שני אם מת, שסמוך למיתה חל הגט.
- ר' מאיר אומר בעילתה תלויה – שאם ימות, יתברר למפרע שהיתה מגורשת בשעת ביאה; ואם לא ימות, יתברר שלא היתה מגורשת וחייב חטאת.
- ר' יוסי אומר מגורשת ואינה מגורשת.

- וחכמים אומרים מגורשת ואינה מגורשת, ובלבד שימות (גיטין עג ב, ורש"י שם. וראה ערך אשת איש).

ונחלקו ראשונים: יש מפרשים שמחלוקת התנאים היא כשאמר הרי זה גיטך מעת שאני בעולם (רש"י שם עג ב, ושם עד א); ויש מפרשים שמחלוקת התנאים היא באומר זה גיטך מהיום אם מתי (תוספות עג ב ד"ה אמר, בשם ר"ח ורבנו תם; רשב"א ורא"ש ור"ן ומאירי שם).

להלכה נחלקו ראשונים: יש פוסקים שהדבר ספק אם מגורשת משעת נתינה, או סמוך למיתתו (רא"ש שם; טור קמח); ויש פוסקים שמגורשת משעת נתינה (ר"ף גיטין שם; רמב"ם ט יט).

לא תתייחד עמו האשה באותם הימים אלא בפני עדים (משנה גיטין עג א; טור קמח).

10. וראה נמוקי יוסף בבא מציעא שם, אם זהו דוקא כשאמרה לו כן אחר כתיבת הגט, אבל אם לפני הכתיבה אמרה כן, אף הוא סמך על כך ועל מנת כן גירש, או שאף אם אמרה כן לפני הכתיבה אין בדבריה כלום, כיון שהגט אינו אלא מדעת הבעל עליו להתנות, ולא שהיא תאמר כן. 11. וראה בערך השלחן שם.

9. וראה נמוקי יוסף בבא מציעא שם, אם זהו דוקא כשאמרה לו כן אחר כתיבת הגט, אבל אם לפני הכתיבה אמרה כן, אף הוא סמך על כך ועל מנת כן גירש, או שאף אם אמרה כן לפני הכתיבה אין בדבריה כלום, כיון שהגט אינו אלא מדעת הבעל עליו להתנות, ולא שהיא תאמר כן. 10. וראה בערך השלחן שם.

גִּיד הַנֶּשֶׁה¹

איסור אכילת הגיד² שעל כף ירך בעל חי

הפרקים:

- האיסור ומקורו; • השיעור;
- הירך; • בהנאה;
- הגיד; • לתערובתו;
- בעלי החיים; • בקדשים.

סיכום תמציתי

האיסור ומקורו

הגיד שעל כף הירך אסור באכילה, ונקרא גיד הנשה, לפי שנשה - קפץ - ועלה ממקומו אצל יעקב. ולא נאמרו הדברים בדרך סיפור, שמפני שאירע דבר זה באב נמנעים הבנים מלאכול אותו הגיד, אלא זוהי אזהרת התורה שלא יאכלוהו, ונמנה איסור זה בין הלאוין במנין המצוות, ואם עבר ואכלו - לוקה. בתחילת זמן איסורו נחלקו תנאים: יש אומרים שנאסר לבני יעקב; ויש אומרים שלא נאסר אלא מסיני, בשעת מתן תורה, ונכתב במקומו.

הירך

באיזה ירך נוהג גיד הנשה, נחלקו תנאים והלכה שגיד הנשה נוהג בין בירך של ימין, ובין בירך של שמאל.

הגיד

גיד הנשה נמצא בין בבהמות זכרים ובין בנקבות. ושני גידים הם, פנימי וחיצון - הפנימי סמוך לעצם, והחיצון סמוך לבשר. הפנימי אסור מן התורה וחייבים עליו מלקות, והחיצוני אינו אסור אלא מדרבנן וחייבים עליו מכת-מרדות. עד כמה אסור הגיד האסור, נחלקו תנאים, והלכה שלא אסרה תורה אלא שעל הכף בלבד, ושאר הגיד שלמעלה מן הכף ושלמטה עד סופו אסור מדבריהם. מחלוקת נוספת של תנאים בנטילת הגיד לענין חיטוט אחריו, והלכה שצריך מדרבנן חטיטה בכל מקום שהוא. מלבד הגיד הגדול יש עוד גידים דקים הנקראים קנוקנות, ההולכים באורך הירך מתחת הבשר מגיד החיצון לגיד הפנימי, ונחלקו אמוראים איזה גיד אסרה תורה, ולהלכה לא אסרה תורה אלא גיד, שלמרות שעץ הוא - התורה חייבה עליו, ולא על הגידים הקטנים האחרים. שומנו של גיד מותר מן התורה, וישראל קדושים נהגו בו איסור.

בעלי החיים

איסור גיד הנשה נוהג בבהמה וחיה ולא בעוף, מפני שאין לו כף. בבהמה וחיה טמאות נחלקו תנאים ופוסקים אם נוהג אף בהם, או שנוהג רק בטהורים. הכל מודים בנבלות וטרפות של בהמה וחיה טהורות, שנוהג בהן איסור גיד הנשה. גיד הנשה של אדם כתבו ראשונים שאסור מן התורה.

השיעור

שיעור האכילה להתחייב עליו מלקות הוא כזית. אכל את כל הגיד האסור מן התורה ואין בו כזית, נחלקו בו תנאים, והלכה שחייב.

בהנאה

נחלקו תנאים ופוסקים אם גיד הנשה אסור בהנאה - יש מתירים, ויש אוסרים. לסוברים שגיד הנשה אסור בהנאה - אסור לשלוח ירך עם גידה לנכרי. אבל לסוברים שמותר בהנאה - שולח אדם במתנה ירך לנכרי שגיד הנשה בתוכה. למתירים גיד הנשה בהנאה - מותר לעשות בו סחורה, אפילו לדעת הסוברים שאסור מן התורה לעשות סחורה בכל איסורי תורה שמותרים בהנאה.

תערובתו

גיד הנשה אם אוסר תערובתו בפליטת טעם על ידי בישול, נחלקו תנאים, ולהלכה אין בגידים בנותן טעם, ואין איסור כלל בתערובת בפליטתו, וגיד שנתבשל בין עם הירך ובין עם שאר גידים משליכו לחוץ וכל השאר מותר. בשומנו של הגיד נחלקו ראשונים.

הנשה - יש הסוברים שהוא עצב השת (n. ischiadicus). וראה בכרתי יו"ד סי' סה סקט"ז, שבזמנו של הגר"י אייבשיץ היה וויכוח חריף על זיהוי גיד הנשה. וראה בנידון בשו"ת חתם סופר יורה דעה סט; שו"ת טוב טעם ודעת קמא ק; שו"ת מהרי"א (אסאד) יהודה יעלה יורה דעה קב; שו"ת ציצ' אליעזר ח כה. וראה עוד

דעה א קלו - שמקילים, וראה פתחי תשובה ס"ק ט. וראה שו"ת הרי"ם מגור אבן העזר לו שהאריך להחמיר בדבר. וראה ערך זכין לאדם שלא בפניו, שיש סוברים שאפילו בודאי זכות צריך שיגיע הגט לידה.

1. ו, טור' א-כא. 2. אף שהוא נקרא גיד הוא בעצם עצב היקפי. בזיהוי של גיד

האיסור ומקורו

• יש אומרים – וכן הלכה (רמב"ם מאכלות אסורות ח א; טושי"ע יו"ד סה ה) – שגיד הנשה נהג בין בירך של ימין, ובין בירך של שמאל (תנא קמא במשנה חולין פט ב, ובתוספתא חולין (צוקרמאנדל) ז א; רבי יוסי בבראשית רבה עח ו), שסוברים שכשהמלאך נאבק עם יעקב בא מאחוריו והכהו בשתי ירכיו עד שנשו ממקומן ועלו (סתמא דגמ' שם צא א, ורש"י ד"ה ורבנן), או שסוברים שבאחת מהן נגע, אך שתיהן נאסרו (רבי יוסי בבראשית רבה שם), והנגיעה היתה בשמאלית, שנאמר: **כִּי נִגַע בְּכַף יָרֵךְ יַעֲקֹב** (בראשית לב לג. אית תנא תני בבראשית רבה שם), "ירך" ולא "ירכו", והיא הירך השמאלית (המיוחס לרש"י שם).

• ויש אומרים שאינו נהג אלא בימנית (רבי יהודה בגמ' שם ז ב, ובתוספתא שם, ובבראשית רבה שם), שבאחת מהן נגע ואחת מהן נאסרה (רבי יהודה בבראשית רבה שם), והיא של ימין (רבי יהודה שם ושם ושם).

ומספר למודים לכך שהיא של ימין:

- שנאמר: **וַיִּנָּע בְּכַף יָרֵכוֹ** (שם כו. אית תנא תני בבראשית רבה שם), המזומנת לו, זוהי ירך ימינו (המיוחס לרש"י שם).
- שנאמר: **עַל פֶּן לֹא יֵאָכְלוּ וְגו'** **אֲשֶׁר עַל פֶּן הִיָּרֵךְ** (שם לו), המיומנת שבירך (רבי בגמ' שם צא א), שהיא של הירך מורה על החשובה שבירכות (רש"י קדושין כא ב ד"ה הירך).
- שנאמר: **וַתִּקַּע פֶּן יָרֵךְ יַעֲקֹב בְּהֶאֱבֹקוֹ עֲמֹ** (שם כו), כאדם שחובק את חברו מלפניו, וידו הימנית מגעת לכף ירך ימנית של חברו מאחוריו (רבי יהושע בן לוי בחולין שם, ורש"י ד"ה שחובק וד"ה וידו).
- שהמלאך נדמה ליעקב כגוי טפלו מימינו, כדי שיהיה מזומן לאחזו אם יקום עליו, שכן אמרו: ישראל שנטפל לו גוי בדרך טופלו לימינו (ראה ערך גוי), ונמצא שהמלאך נגע בירך הימנית, הסמוכה לו (רבי שמואל בר נחמני שם, ורש"י ד"ה כעובד וד"ה טופלו).
- שהמלאך נדה ליעקב כתלמיד חכם, וחלק לו יעקב כבוד כאילו הוא רבו וטפלו לימינו, כדי שהוא יהיה לשמאל המלאך, שכן אמרו המהלך לימין רבו הרי זה בור (ראה ערך כבוד חכמים), ונמצא שהמלאך נגע בירך ימנית, הסמוכה לו (רבי בר עולא שם, ורש"י ד"ה כת"ח וד"ה ה"ז).

הגיד

זכרים ונקבות גיד הנשה נמצא בין בבהמות זכרים ובין בנקבות (כרתי סה ס"ק טו)⁷.

גיד פנימי וגיד חיצוני ושני גידים הם, פנימי וחיצוני – הפנימי סמוך לעצם, והחיצוני סמוך לבשר (חולין צא א; רמב"ם מאכלות אסורות ח א; טושי"ע יו"ד סה ח) [ראה איוור מס' 6 בסוף הכרך]:

• הפנימי, היינו בצד פנימי של ירך, והוא הצד שכלפי ירך חבירתה כשהבהמה מחוברת, וגידו ארוך, וניתן לארכו של שופי,

טמאה, שלא נאסרה קודם מתן תורה, או בטהורה בלבד (ראה להלן).⁶ ויש מהראשונים הסוברים שלדעה זו מתחילה נאסר לכל אומות העולם, ואף על פי שנאמר שם בני ישראל, הרי זה לפי שבישראל – ביעקב – היה המאורע, אלא שאחר מתן תורה הותר האיסור לבני נח ונשאר רק לישראל בלבד, לפי שכל מצוה שנאמרה לבני נח ולא נשנית בסיני, לישראל נאמרה ולא לבני נח (תוספות שם, בצד השני; רבנו יונה סנהדרין נט א, בשם איכא מאן דאמר); ויש מן הראשונים סובר יותר מזה, שלדעה זו אף אחר מתן תורה נהג איסור גיד הנשה בבני נח (תוספות פסחים כב א ד"ה ורבי, בשם הר"י דאורליני"ש).⁷ וראה

הגיד שעל כף הירך אסור באכילה, שנאמר: **עַל פֶּן לֹא יֵאָכְלוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת גִּיד הַנֶּשֶׁה אֲשֶׁר עַל פֶּן הִיָּרֵךְ עַד הַיּוֹם הַזֶּה כִּי נִגַע בְּכַף יָרֵךְ יַעֲקֹב בְּגִיד הַנֶּשֶׁה** (בראשית לב לו), ונקרא גיד הנשה, לפי שנשה – קפץ (רש"י עה"ת שם, וחולין צא א ד"ה נשה ממקומו)³ – ועלה ממקומו אצל יעקב (גמ' שם). ולא נאמרו הדברים בדרך סיפור, שמפני שאירע דבר זה באב נמנעים הבנים מלאכול אותו הגיד, אלא זוהי אזהרת התורה שלא יאכלוהו (חינוך ג), ונמנה איסור זה בין הלאוין במנין המצוות (ספר המצוות ל"ת קפ; סמ"ג לאוין קלט; חינוך שם), ואם עבר ואכלו – לוקה (משנה חולין צא א; רמב"ם מאכלות אסורות ח א וסנהדרין יט ד).

תחילת זמן בתחילת זמן איסורו נחלקו תנאים:

האיסור

• יש אומרים שנאסר לבני יעקב (רבי יהודה במשנה חולין ק ב) קודם מתן תורה (רבי יהודה בתוספתא חולין (צוקרמאנדל) ז ח), שהרי באותו מעשה של יעקב כבר נאמר בתורה: **עַל כֵּן לֹא יֵאָכְלוּ וְגו'** (רש"י שם ד"ה מבני יעקב).

• ויש אומרים שלא נאסר אלא מסיני, בשעת מתן תורה, ונכתב במקומו (אמרו לו לרבי יהודה במשנה ובתוספתא שם), שלאחר שנאמר בסיני וכתב וסידר משה את התורה כתב המקרא הזה על המעשה, על כן הוזהרו בני ישראל אחר כך שלא יאכלו הגיד (רש"י שם ד"ה אמרו לו), בשביל להודיע מאיזה טעם נאסר להם (אמרו לו לרבי יהודה בגמ' שם קא ב, ובתוספתא שם), להיות לנו לזכר שלא עזב ה' חסדו מעם אבותינו ועמנו ונתן ליעקב אבינו כח לעמוד בפני מלאך (רבנו יהונתן שם), והרי לא נאמר על כן לא יאכלו בני יעקב, ראובן ושמעון, אלא בני ישראל, ולא נקראו בני ישראל אלא אלה שעמדו בסיני (אמרו לו לרבי יהודה בגמ' שם, ובתוספתא שם)⁴.

ומכל מקום הכל מודים שקודם מתן תורה נהגו באיסור גיד הנשה, אלא שיש הסוברים שלדעה זו יעקב ובניו נהגו מעצמם באיסור זה, ללא ציווי, ומסיני ואילך נצטוו (רבי יוסי ב"ר חנינא בפסיקתא זוטרותא בראשית לב לג; כן משמע בספר חסידים (מרגליות) רלא); ויש סוברים שאף לדעה זו נאסרו בגיד הנשה ממעשה יעקב, ולא נחלקו תנאים אלא באיסור שלנו אם הוא ממעשה יעקב, או איסור מחודש ממתן תורה (פירוש המשניות לרמב"ם שם)⁵.

לגני נח אף לסוברים שנאסר קודם מתן תורה לא נאסר אלא לבני יעקב בלבד, ולא לשאר בני נח, שהרי נאמר: **עַל פֶּן לֹא יֵאָכְלוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל** (בראשית שם. רש"י סנהדרין נט א ד"ה ואלביא; תוספות פסחים כב א ד"ה ורבי, בשם ר"י, וחולין צ א ד"ה קדשים, בצד הראשון, ושם קב א ד"ה ורבי; ריטב"א שם צ א), ולא אמרו בתלמוד שלדעה שגיד הנשה נאסר ממעשה יעקב איסורו נהג בבני נח (גמ' שם צ א וקב א), על דרך ההשאלה, לפי שאף בני יעקב היו נקראים קודם מתן תורה בשם בני נח (תוספות שם צ א ד"ה קדשים, בצד הראשון)⁶.

הירך

באיזה ירך נהג גיד הנשה, נחלקו תנאים:

במאמרו של א. שור, בד"ד⁴, תשנ"ז, עמ' 73 ואילך.³ וראה אבן עזרא בראשית לב לג בפירוש המילה.⁴ ואף על פי שמצינו בני ישראל גם קודם מתן תורה, כמו שכתוב: **וַיֵּשְׂאוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת יַעֲקֹב אֲבִיהֶם** (בראשית מו ח), אותו כתוב לאחר מעשה נאמר (גמ' שם), לאחר שנאבק המלאך עם יעקב לזמן מרובה בבואו מפדן ארם והקב"ה קראו ישראל (רש"י שם ד"ה לאחר מעשה), וכיון שאותה שעה שנקראו כן לא שעת נשית גידו של יעקב היתה ולא שעת מתן תורה, לא הוזהרו אז, שהתורה לא ניתנה פעמים פעמים (גמ' שם).⁵ וההבדל להלכה מהו זמן תחילת האיסור הוא האם האיסור נהג אף בבהמה

קנוקות מלבד הגיד הגדול יש עוד גידים דקים הנקראים קנוקות, ההולכים באורך הירך מתחת הבשר מגיד החיצון לגיד הפנימי, ונחלקו אמוראים איזה גיד אסרה תורה:

• יש אומרים שלא אסרה תורה אלא קנוקות שבו (רב שם צב ב), לפי שהם רכים ונותנים טעם, אבל לא הגיד עצמו שהוא בראש השופי, שהוא קשה ועץ בעלמא (רש"י שם ד"ה קנוקות).

• ויש אומרים שלא אסרה תורה אלא גיד, שלמרות שעץ הוא – התורה חייבה עליו (עולא ואב"י שם, ורש"י ד"ה עולא), וכן הלכה (שאלות כד; טושי"ע יו"ד סה ח), ונחלקו ראשונים:

• יש סוברים שלדעה זו הקנוקות אינם אסורים כלל, ומכל מקום להלכה הם אסורים מדרבנן (תוספות שם ד"ה כוותיה, בדעת השאלות שם), וכן הלכה (טושי"ע שם).

• יש סוברים שלדעה זו אינם אסורים, והלכה כמותה (העמק שאלה שם ו, בדעת הלכות גדולות והר"ף).

• ויש סוברים שלדעה זו הם אסורים (רשב"א ור"ן שם, בדעת השאלות), אבל לא באיסור דרבנן גמור מצד הדין אלא משום שישראל קדושים נהגו בו איסור (רשב"א ור"ן שם), ונפקא מינה, שבאיסור דרבנן כשעבר חייב מכת-מרדות (ראה ערכו), מה שאין כן על מנהג של ישראל קדושים (העמק שאלה שם).

היחס בין מחלוקת זו למחלוקת התנאים
כל הגיד אסור או רק שעל הכף (ראה לעיל), ואם צריך חטיטה או די בחטיכה מלמעלה (ראה לעיל), כתבו ראשונים שלדעה הראשונה המחלוקת הללו הן בקנוקות, ולדעה השניה הן בגיד (תוספות שם ד"ה עולא).

וביחס בין מחלוקת זו למחלוקת התנאים אם יש בגידים בנותן טעם (ראה להלן) נחלקו ראשונים:

• יש מפרשים שלדעה הראשונה מחלוקת התנאים אינה אלא בקנוקות, אבל הגיד עצמו לדברי הכל עץ הוא, ולדעה זו להלכה יש בגידים בנותן טעם, שאם אין בהם בנותן טעם אין מקום לחלק בין גיד לקנוקות; ולדעה השניה מחלוקת התנאים היא בגיד עצמו, שהרי הקנוקות מותרים לדברי הכל, שגיד אמרה תורה ולא קנוקות, ולדעה זו להלכה אין בגידים בנותן טעם, שהרי עץ הוא (תוספות שם).

• יש מפרשים שהאמוראים נחלקו במחלוקת התנאים, ולדברי הכל אין בגיד עצמו בנותן טעם ובקנוקות יש בנותן טעם, והמחלוקת היא אם בגיד שאסרה תורה יש בנותן טעם, שלדעה הראשונה יש בגיד האסור בנותן טעם, ולכן לא אסרה תורה אלא קנוקות, ולדעה השניה אין בגיד האסור בנותן טעם, ולכן אסרה תורה את הגיד עצמו ולא קנוקות (רשב"א שם).

• ויש מפרשים שהכל מודים שמחלוקת התנאים היא בגיד עצמו, ושאין בגידים בנותן טעם, ולכן סוברת הדעה הראשונה שמסתבר שלא אסרה תורה אלא קנוקות, שבהם יש טעם, ולדעה השניה שאף על פי שעץ הוא התורה חייבה עליו (ריטב"א שם).

שראשו מחובר בעצם האליה (ראה ערכו), ויורד ומתפשט על כף הירך, שהוא עגול בשר הנתון על עצם הקולית (ראה ערכו), וכשמגיע למקום חיבור הקולית ועצם הירך שם הוא סמוך לעצם, ומשם ואילך הוא נכנס לצד הפנימי של הירך שתחת הבשר לאורך הירך עד הארכובה התחתונה (ראה ערך ארכובה) לצומת-הגידים (ראה ערכו. רש"י שם ד"ה פנימי וד"ה וחיבין).

• החיצוני, היינו הגיד הקצר שאינו על הכף אלא מובלע בתוך בשר הכף, ונתון לרוחב השופי, והוא שנקרא חיצון, משום שהוא נתון כולו בצד החיצון של הירך (רש"י שם ד"ה וחיבין).⁸

הפנימי אסור מן התורה וחיבים עליו מלקות, והחיצוני אינו אסור אלא מדרבנן (גמ' שם, ורש"י ד"ה אסור, הראשון, וד"ה אסור, השני; רמב"ם שם; טושי"ע שם), וחיבים עליו מכת-מרדות (ראה ערכו. רמב"ם שם ב), שנאמר: הִקְרַךְ (בראשית לב ג), אינו אסור – מן התורה – אלא אותו גיד המתפשט בכל הירך (גמ' שם).⁹

מקום האיסור עד כמה אסור הגיד האסור, נחלקו תנאים:

• יש אומרים שהגיד כולו אסור מן התורה, שנאמר:

הִקְרַךְ (שם), שבכל הירך (רבי יהודה בחולין צו א-ב).

• ויש אומרים שלא אסרה תורה אלא שעל הכף בלבד, שנאמר: עַל כַּף הִקְרַךְ (שם. חכמים בגמ' שם), שאף על פי שהגיד ארוך, אינו אסור אלא מה ששוכב על הכף, היינו בשר הסובב את הקולית ודבוק לעצם, והגיד הארוך שוכב מקצתו על גבי אותו בשר (רש"י שם ד"ה שעל כף), ושאר הגיד שלמעלה מן הכף ושלמטה עד סופו אסור מדבריהם (רמב"ם שם א), ואם אכלו – מכים אותו מכת-מרדות (ראה ערכו. רמב"ם שם ב), וכן הלכה (ר"ף שם; רמב"ם שם א; רא"ש שם ז כג; רשב"א שם א, בשם הגאונים; טושי"ע שם ח, לפי הב"ח שם ובאור הגר"א ס"ק כא).¹⁰

חיסוט מחלוקת נוספת של תנאים בנטילת הגיד:

• יש אומרים שכשנוטלים את הגיד צריך לחטט אחריו בכל מקום שהוא (רבי מאיר בגמ' שם צב ב; סתם משנה שם צו א, לפי רש"י שם ד"ה שיטול ותוספות ד"ה צריך).

• ויש אומרים שגוממו עם השופי (רבי יהודה בגמ' שם צב ב), שאין צריך לחטט אחריו, אלא חותך את החלב הגבוה הנראה על השופי ומשליכו, מפני מראית העין שלא יראה כאוכל גיד, אבל עיקרו ושרשו של שומן ושל גיד מותרין (רש"י שם ד"ה גוממו).

ובארו ראשונים שלשתי הדעות מן התורה אסור הגיד שבכל הירך, ולא שעל הכף בלבד – וכדעה הראשונה הנ"ל – אלא שלדעה הראשונה מדרבנן צריך חטיטה וליטול גם עיקרו ושרשו; ולדעה השניה אף מדרבנן אינו צריך לחתוך אלא מלמעלה עם השופי ולא לחטוט (רש"י שם צו א ד"ה ומאי דשייר, לפי ראש יוסף שם; תוספות שם צו א ד"ה מכלל; רא"ש שם ז כג).¹¹

ובארו אמוראים, שאף להלכה שאין אסור מן התורה אלא הכף בלבד, מכל מקום צריך מדרבנן חטיטה בכל מקום שהוא (שמואל שם), וכן הלכה (רמב"ם שם ז; טושי"ע שם).

מהראשונים הפוסקים כדעה הראשונה (רשב"א שם, בשם בעלי התוספות; שלטי גבורים על הר"ף שם, בדעת הסמ"ג והרא"ש והטור).¹¹ ויש המפרש שלדעה הראשונה צריך חטיטה מן התורה, ושלש מחלוקות בדבר: לדעה הראשונה כולו אסור מן התורה וצריך חטיטה, ולדעה השניה מן התורה כל הגיד אסור אבל אינו צריך לחטוט, ומדרבנן חוטטו בכל מקום שהוא; ולדעה שרק שעל הכף בלבד אסור, מכל מקום מדרבנן צריך חטיטה בכל מקום (ראה

במקורות בהערה 2 מה שדנו האחרונים בדברי הכתרי הלל. ⁸ ויש מפרשים שנקרא פנימי מפני שמובלע הרבה עד סמוך לעצם, וחיצון נקרא מפני שהוא סמוך לבשר ואינו מובלע כל כך (תוספות שם צב ב ד"ה שני, בשם הקונטרס). ⁹ לדעה ש"הירך" מלמדנו שרק גיד הנשה שבירך הימנית נאסר (ראה לעיל), נסתפקו ראשונים אם מן התורה אסור אף החיצון, או שדורש שתי הדרשות מחירך, וגם הוא ממעט את החיצון (תוספות צא א ד"ה רב). ¹⁰ ויש

כלאים ונוהג בכלאים (תוספתא חולין (צוקרמאנדל) ז א) - בין של כלאי בהמה עם בהמה, ובין של כלאי בהמה וחיה, ואין אומרים שצריך להיות כמו ביעקב שהיה מבורר ולא מכלאים (חסדי דוד שם).

כוי ונוהג בכוי (ראה ערכו. תוספתא שם; כריתות כא א; טושי"ע שם ו), שבכף הירך תלתה התורה את האיסור, וכוי יש לו כף ירך (גמ' שם), ולכן אפילו לסוברים שכוי בריה בפני עצמה הוא, לא חיה ולא בהמה (ראה ערך כוי) גידו אסור (מאירי חולין פט ב; פרי חדש שם ס"ק יג) ¹⁴.

בהמה וחיה כבהמה וחיה טמאות נחלקו תנאים: טמאות

• **יש אומרים** שאינו נוהג בטמאה (תנא קמא במשנה חולין ק ב; רבי שמעון שם קא א), אם מפני שיש בגידים בנותן טעם, והרי הגיד בכלל בשר, ויש בו איסור של בהמה וחיה טמאה (ראה ערך בהמה טמאה), ושוב אין איסור גיד חל עליו, לפי שאין-איסור-חל-על-איסור (ראה ערכו. גמ' שם ק ב, ורש"י ד"ה ואינו נוהג), ואיסור טומאה קדם לאיסור גיד, שיצירת עובר קודמת ליצירת גיד (רש"י שם צ א ד"ה אלמא), שמתחילה היה הכל בשר, ואחר כך התקשה הבשר שעל הגיד והתלבן ונעשה גיד (תוספות שם ד"ה אלמא, בשם רבנו תם) או שמתחילה כשנוצר הגיד אינו על הכף, ולא חל איסורו עד שיבוא ויתקשה על הכף (תוספות שם, בשם רש"י), או שאפילו אם אין בגידים בנותן טעם, ואין על הגיד איסור טומאה, מכל מקום אף איסור גיד אין בו, שנאמר: **עַל פֶּן לֹא יֵאָכְלוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת גִּיד הַנֶּפֶשׁ** (בראשית לב ל), מי שגידו אסור ובשרו מותר, יצתה זו שגידו אסור ובשרו אסור (גמ' שם קא א, לדעת רבי שמעון), שכן משמע גיד לא תאכל אבל בשרה אכול, ולא בטמאה שגם בשרה אסור (רש"י פסחים כב א ד"ה ור' שמעון).

• **יש אומרים** שאף בטמאה נוהג, שלדעתם מבני יעקב נאסר גיד הנשה (ראה לעל), ועדיין בהמה טמאה מותרת להם (רבי יהודה במשנה חולין ק ב), ואף על פי שאיסור טמאה יש על הגיד, שיש בגידים בנותן טעם והוא בכלל בשר, חייבים עליו שתיים, משום טומאה ומשום גיד (גמ' שם), ואין אומרים שאיסור גיד לא יחול על איסור טומאה הקדום, לפי שאיסור גיד חמור מאיסור טומאה, שהגיד נאסר לבני יעקב, וטומאה לא נאסרה עד מתן תורה, ולכן יש בו כח לחול עליו (גמ' שם, ורש"י ד"ה ומשני).

להלכה נחלקו הדעות: יש פוסקים כדעה הראשונה (רמב"ם מאכלות אסורות ח ה; מאירי חולין שם; ים של שלמה חולין ז סב), וכן מסקנת האחרונים (ט"ז יו"ד סד סק"א, בדעת הטושי"ע, ובמסקנתו; פרי מגדים יו"ד סה משבצות זהב סק"ד; ערוך השלחן שם טו); **יש פוסקים** כדעה השנייה (הלכות גדולות, גיד הנשה, עמ' תרנה במהדורת מכון ירושלים; תפארת למשה יו"ד סה, בדעת הרי"ף, הרא"ש והטושי"ע).

נבלות הכל מודים בנבלות וטרפות של בהמה וחיה טהורות, וטרפות שנוהג בהן איסור גיד הנשה (גמ' שם קא א; רמב"ם שם א), שלא אמרו כל שבשרו אסור אין גיד הנשה נוהג בו אלא במין שבשרו אסור, כגון טמאה, אבל נבלות וטרפות בשר של מין מותר

חיטוט אחר צריך לחטט אחר הקנוקנות (שו"ע שם), וראשי הקנוקנות נכנסים בראשי העצמות, ולכן צריך המנקר לשבור ראשי עצמות כדי להסיר הקנוקנות מעיקרם (רמ"א שם, על פי אור זרוע א תמח).

שומן הגיד שומנו של גיד מותר - מן התורה - וישראל קדושים נהגו בו איסור (חולין צא א; טושי"ע שם), ונקרא איסור דרבנן (גמ' שם צב ב) לפי שמדרבנן אסור לעבור על הנהגת קדושים (רשב"א שם) ¹², ונחלקו ראשונים:

• **יש הסובר** שעיקר הדבר שהשומן אסור דברי הכל הוא, אלא שלדעה שיש צורך בחטיטה בגיד (ראה לעיל) יש צורך בחטיטה גם בשומנו, וצריך לחטטו מכל מקום שהוא נבלע ונשרש בבשר; ולדעה שאין צורך בחטיטה בגיד, אין צורך בחטיטה בשומנו, אלא חותכו עם השופי, והחלב הגבוה הנראה על השופי חותכו ומשליכו מפני מראית העין שלא יראה כאוכל גיד, אבל עיקרו ושרשו מותרים, ושניהם מודים שבכל מקום שהגיד אסור - שומנו אסור ממנהג של ישראל קדושים (רש"י שם ד"ה ומודה שמואל, וד"ה מאי לאו, וד"ה חטיטה).

• **אבל רוב הראשונים** כתבו שאף בעיקר האיסור נחלקו התנאים, ורק לדעה שיש צורך בחטיטה - השומן אסור ממנהג ישראל קדושים, אבל לדעה שאין צורך בחטיטה - השומן מותר לגמרי (תוספות שם צא א ד"ה רב, ושם צב ב ד"ה גוממו; רשב"א וריטב"א ור"ן שם).

שומן גיד חיה אף שומן הגיד של חיה אסור, אף על פי שחלב של חיה מותר (ראה ערך חלב), שאיסור שומנו של גיד אינו משום חלב, שהרי הוא שומן ולא חלב, אלא משום חומרת הגיד הוא שנהגו בו איסור הואיל והוא דבוק בו, וכיון שהגיד עצמו אסור גם בחיה, אף שומנו אסור (מאירי שם צב ב; מרדכי שם תרנט; שו"ת הרדב"ז ב תרע) ¹³.

בעלי החיים

איסור גיד הנשה נוהג בבהמה וחיה ולא בעוף, מפני שאין לו כף (משנה חולין פט ב; רמב"ם מאכלות אסורות ח ד; טושי"ע יו"ד סה ח), שהכף שלו אינה עגולה (גמ' שם צב ב; טושי"ע שם), שהבשר שעל עצם הקולית - שהוא הכף (ראה לעיל) - אינו בעיגול סביב העצם כמו בבהמה וחיה, אלא ברוחב ואינו דומה לכף (רש"י שם פט ב ד"ה כף, הראשון, ושם צב ב ד"ה ולא עגיל).

עוף עוף שיש לו כף עגולה, הדבר ספק אם הולכים אחר העוף הזה, ומכיון שהכף עגולה הרי גידו אסור, או שהולכים אחר המין, ומין עוף אין לו כף עגולה וגידו מותר, וכן בהמה שאין לה כף עגולה הדבר ספק אם הולכים אחרי בהמה זו וגידה מותר, או שהולכים אחר המין וגידה אסור (גמ' שם צב ב), ולפיכך בשניהם אסור באכילה, ואין לוקים עליו (רמב"ם שם; טושי"ע שם, ובאר הרא"ש ס"ק יח), כדין כל ספק של תורה (ראה ערך ספק דאורייתא. מגיד משנה שם), אבל אין צריך לבדוק בעוף אם יש לו כף עגולה, שהולכים אחר הרוב (מרדכי שם תרנט; טושי"ע שם) [ראה איוז מס' 7 בסוף הכרך].

נאמנות הטבחים שהוציאו את הגיד, ראה ערך נקור. ¹⁴ לסוברים שכוי הוא ספק חיה ספק בהמה (ראה ערך הנ"ל), נחלקו הדעות: יש אומרים שאין צורך לטעם מיוחד, שממילא הוא אסור, כיון שנוהג בבהמה ובחיה (מאירי שם; פרי חדש שם); ויש אומרים שיש צורך בטעם שיש לו כף, שאם לא כן היינו אומרים שצריך להיות כמו ביעקב שהיה מבורר ולא ספק (חסדי דוד לתוספתא שם).

לחל. ריטב"א שם צב ב). ¹² אך יש מהראשונים שכתב להלכה שהאיסור הוא מדברי סופרים, ומכים אותו מכת מרדות (רמב"ם מאכלות אסורות ח א-ב). ¹³ ויש שחלקו בזה והתירו בשל חיה (מאירי שם, בשם יש חולקין); ונדחו דבריהם ונמנו וגמרו שאסור (מאירי שם, בשם גדולי הדורות), ואמרו שהחולק בזה ראוי לנדונו ונוטה לצד מינות (מרדכי שם). על אופן הניקור של גיד הנשה ועל

וכן כשאכל שני גידים משתי ירכות משתי בהמות, לוקה שמונים (תוספתא חולין (צוקרמאנדל) ז ה; גמ' שם פג א).

וכל זה כשאכל בשתי התראות, שבהתראה אחת אינו לוקה אלא אחת (מאירי שם צו א; מגיד משנה שם ח ג, בשם יש מי שכתב); ויש חולקים בזה, שכל אחד ואחד איסור בפני עצמו הוא (כן משמע בקרית ספר שם ח), או שכיון שאין בגידים בנותן טעם כל זמן שלא אכלו אין עליו שם איסור, ולכן אין צריך התראה לחלק (צפנת פענח שם ב כה וח ג).

אכל כזית אכל כזית שלא בבת אחת, אלא שהה בינתיים **שלא בבת אחת** כדי שיעור אכילה פרס (ראה ערכו), מצטרף לחיוב, כדרך שכל אכילה מצטרפת בשיעור זה (ראה ערך אכילה. כן משמע ברש"י שם פג א ד"ה דלית ביה ומאירי שם) ¹⁷.

בהנאה

נחלקו תנאים אם גיד הנשה אסור בהנאה:

• **יש מתירים** (רבי יהודה בפסחים כב א), אם מפני שכל מקום שנאמר בתורה לאו על איסור אכילה אין הנאה בכלל, או שאף אם איסור הנאה בכלל הלאוין של אכילה, כשלא נאמר היתר מיוחד להנאה, מכל מקום כשהתירה התורה את הנבלה בהנאה, שנאמר: **לִגְדֹּר אֲשֶׁר בִּשְׁעָרֶיךָ תִּתְּנָהּ וְאָכְלָהּ** וגו' (דברים יד כא) – היא וגידה הותרה, שיש בגידים בנותן טעם בשר והוא בכלל נבלה, ואף הוא בכלל תתננה ואכלה שנאמר בנבלה (גמ' שם, ותוספות שם ד"ה ורבי; ירושלמי ערלה ג א, לפי הפני משה שם).

• **ויש אוסרים** (רבי שמעון שם; זוהר א קע ב), אם משום שאף איסור הנאה בכלל הלאוין של אכילה, וכשהותרה נבלה היא הותרה וגידה לא הותר, שהוא סובר אין בגידים בנותן טעם ואין הגיד בכלל נבלה כלל, וממילא אינו בכלל ההיתר של תתננה ואכלה שבנבלה, או שאף אם יסבור שאין איסור הנאה בכלל הלאוין של איסורי אכילה, מכל מקום כיון שאין בגידים בנותן טעם סברא היא שכשאסרה תורה את הגיד אף בהנאה אסרה, שהרי אין אכילה שייכת בה (גמ' שם, ותוספות שם).

להלכה נחלקו גאונים וראשונים:

• **יש פוסקים שמותר בהנאה** (שאלות כד; רמב"ם מאכלות אסורות ח יד; תורת הבית הארוך ג, בשם תשובת הרמב"ן; רא"ש חולין ז יז), וכן הלכה (טושי"ע יו"ד סה י), ואף על פי שהלכה שאין בגידים בנותן טעם ולא נכלל בכלל ההיתר של נבלה, מכל מקום מותר, אם מפני שהלכה שכל מקום שנאמר לאו על איסור אכילה אין איסור הנאה בכלל (תורת הבית שם, בשם תשובת הרמב"ן; רא"ש שם), או שאפילו אם איסורי אכילה כוללים גם הנאה, מכל מקום מותר בהנאה מקל וחומר מחלב, מה חלב של בהמה שעונשו כרת מותר בהנאה (ראה ערך חלב), גיד הנשה, שאין עונשו כרת לא כל שכן (תורת הבית שם, בשם תשובת הרמב"ן, על פי פסחים כג ב), ואף גיד של חיה מותר בהנאה, אף על פי שבחיה אין קל וחומר מחלב, שהרי חלבה מותר, שכיון שגיד של בהמה מותר בהנאה, הרי שהלאו

(תוספות קג א ד"ה ומר), ועוד שלאחר שכבר נאסר הגיד, בשביל שנתבלה או שנטרפה לא פקע איסורו (ערוך השלחן יו"ד סה יב) ¹⁵.

היתה טריפה מן הבטן, נחלקו אחרונים:

• **יש אומרים** שאין איסור גיד נוהג בו, שהרי איסור טרפה קדם, ואין איסור גיד חל עליו (פרי מגדים שם משבצות זהב סק"ד).

• **ויש אומרים** שלהלכה שאין בגידים בנותן טעם (ראה להלן), הרי אין איסור טרפה חל עליו קודם, ולכן חל עליו איסור גיד (יד אברהם יו"ד ק ד"ה וביצה).

אדם גיד הנשה של אדם כתבו ראשונים שאסור מן התורה, שכן הכף שלו עגולה, ועוד שעיקר המעשה של נשיית הגיד ממקומו היה באדם (שו"ת הרשב"א א שסד); יש מהאחרונים שכתבו שהדבר תלוי אם בשר אדם אסור מן התורה (ראה ערך אדם), שאם בשרו מותר – גידו אסור, ואם בשרו אסור באיסור עשה – גידו מותר, מטעם הדרשה כל שבשרו אסור אין גיד נוהג בו (שער המלך מאכלות אסורות ח א; ערוך השלחן יו"ד סה טז); ויש אומרים שאף אם בשר אדם אסור בעשה – איסור גיד הנשה נוהג בו (פרי חדש שם ס"ק טו; פרי מגדים שם משבצות זהב סק"ד).

שליל בשליל – עובר במעזי אמו – נחלקו תנאים: יש אומרים שנוהג בה (תנא קמא במשנה חולין פט ב; רבי מאיר בתוספתא שם (צוקרמאנדל) ז ב, ובגמ' שם עד ב, ושם צב ב); ויש אומרים שאינו נוהג בה (רבי יהודה במשנה שם, ובתוספתא שם, ובגמ' שם ושם) ¹⁶.

השיעור

שיעור האכילה להתחייב עליו מלקות הוא כזית (משנה חולין צו א; רמב"ם מאכלות אסורות ח א), ואפילו שיש בכל הגיד ארבעה וחמשה זיתים, אין אומרים שלא יתחייב עד שאכל כולו, שנאמר: **עַל פֶּן לֹא יֵאָכְלוּ** וגו' (בראשית לב לג, וסתם אכילה בכזית (ראה ערך אכילה. גמ' שם ב, לחכמים), או לפי שנאמר: **עַל פֶּן הִרְיָךְ** (שם), שאין צריך שיאכלנו כולו, שאפילו לא אכל אלא מה שעל הכף בלבד – חייב, ובלבד שתהא שם אכילה (גמ' שם, לרבי יהודה, ורש"י ד"ה ור' יהודה).

אכל כל הגיד אכל את כל הגיד האסור מן התורה ואין בו כזית, **ואין בו כזית** נחלקו בו תנאים:

• **יש אומרים** שחייב (תנא קמא במשנה שם), שגיד הנשה שלם הוא בריה (ראה ערכו) בפני עצמה, ואין צריך שיעור (גמ' שם), וכן הלכה (רמב"ם שם).

• **ויש אומרים** שאינו לוקה עד שיהא בו כזית (רבי יהודה בגמ' שם), לפי שנאמר בו אכילה, ואין אכילה אלא בכזית (גמ' שם ב).

אכל כזית אכל כזית מגיד של ירך ימין, וכזית מגיד של ירך **סל גיד** שמאל – לתנאים הסוברים שאינו אסור אלא של ימין בלבד (ראה לעיל) לוקה ארבעים (רבי יהודה במשנה שם א, וגמ' שם צא א); ולסוברים ששניהם אסורים לוקה שמונים (תנא קמא במשנה שם, וגמ' שם), וכן הלכה (רמב"ם שם ג). והוא הדין כשאכל שני הגידים כולם, אף על פי שאין בהם כזית, לוקה שמונים (רמב"ם שם).

רבותינו בעלי התוספות; תורת הבית הארוך ב ה; ראב"ן חולין רעח, בשם הגאונים ורב האי גאון; איסור והיתר הארוך כא א. ¹⁷ ויש מן האחרונים שחידש, שכיון שאיסור גיד הנשה חידוש הוא שחידשה תורה, שאף על פי שעץ הוא חייב עליו, אין בו אלא חידושו, שדוקא כשאכלו בבת אחת חייב, שסתם אכילה בת אחת היא, אבל אם חלקו לחצאים ואכלם בתוך כדי אכילת פרס – פטור (פרי מגדים יו"ד סה משבצות זהב סק"ד, על פי חולין קג ב).

¹⁵ אם עובר משום איסור נבלה על הגיד, ראה ערך אין אסור חל על אסור. ¹⁶ ונחלקו ראשונים אם מחלוקת התנאים היא רק בבן תשעה חי שנמצא במעי אמו לאחר שנשחטה האם, אבל בבן תשעה מת או בבן שמונה בין מת ובין חי גידו מותר (ראה רש"י פט ב ד"ה ונוהג, לפי הרשב"א שם; רשב"א שם, בשם רוב המפרשים, וצב ב, בשם שאר הפוסקים; רמב"ן שם); או שהתנאים נחלקו בין בבן שמונה חי או מת ובין בבן תשעה חי או מת (רשב"א שם פט ב, בשם

ליטול הגיד מהחתוכה אלא כשהישראל אומר לנכרי שהיא כשרה, אבל אם לא אמר לו שהיא כשרה אין צריך ליטול, שהרי ישראל אחר לא יקנה ממנו מחשש טריפה (מגיד משנה שם, בדעת הרמב"ם; בית יוסף ושו"ע שם)¹⁸.

סחורה למתירים גיד הנשה בהנאה - מותר לעשות בו סחורה, אפילו לדעת הסוברים שאסור מן התורה לעשות סחורה בכל איסורי תורה שמוותרים בהנאה (ראה ערך סחורה), שדוק בדבר העומד לאכילה אסור לעשות סחורה שמא יאכל, אבל גיד הנשה שאין בו טעם ואינו אלא עץ בעלמא אינו עומד לאכילה (מנחת חינוך ג יד).

קנקנות הקנקנות והשומן שאינם אסורים אלא ממנהג של **ישומן** ישראל קדושים (ראה לעיל), נחלקו ראשונים ואחרונים בדינם:

- יש סוברים שלא נהגו בהם אלא איסור אכילה ולא איסור הנאה, אפילו לדעת הסוברים שהגיד עצמו אסור בהנאה (ים של שלמה שם ז יח; פרי חדש יו"ד סה ס"ק טז), אבל הגיד שאינו על הכף, אף על פי שאיסורו אינו אלא מדרבנן (ראה לעיל), דינו כדין הגיד עצמו לענין הנאה, והאוסרים בגיד אוסרים בכולו, שבגיד לא חלקו לומר שמקצתו יהיה אסור בהנאה ומקצתו יהיה מותר, וכל שתקנו חכמים כעין דאורייתא תיקנו (ראה ערך כל דתקון רבנן כעין דאורייתא תקון. פרי חדש שם).

- יש סוברים שאף השומן אסור בהנאה (שערי תשובה ב פד; הגהות סמ"ק רג; כנסת הגדולה שם, הגהות בית יוסף מ, בשם דמשק אליעזר).

תערובות

פליטת טעם גיד הנשה אם אוסר תערובתו בפליטת טעם על **על ידי כישול** ידי כישול, נחלקו תנאים:

- יש אומרים שירך שנתבשל בה גיד הנשה, אם יש בה בנותן טעם הרי זו אסורה (סתם משנה חולין צו ב), לפי שסוברים שיש בגידים בנותן טעם (גמ' שם פט ב, ושם צט ב), כיצד משערים אותה, כבשר בלפת - צמח דומה לצנון¹⁹ (משנה שם), שרואים כאילו הירך לפתות והגיד בשר, ואילו היה הבשר כשיעור הגיד נותן טעם בלפת כשיעור הירך, הרי זו אסורה, ששיעורים הלכה למשה מסיני הם (ראה ערך שעורים), וקיבלו שבכך משערים (רש"י שם צו ב ד"ה כבשר), ולפת שאמרו היינו בראשי לפתות (גמ' שם צט ב), ונחלקו ראשונים: יש מפרשים שהוא הירק של הלפת (רש"י שם ד"ה בראשי, סתם); ויש מפרשים להיפך שהם זנבות הלפת שבקרקע (רש"י שם, שכך נראה לו) והם השרשים שבקרקע, ולכן נקראים ראשי הלפת (תוספות שם ד"ה בראשי). שיעור זה של בשר בלפת כתבו ראשונים שהוא בששים (ראה ערך בטול בששים), שכן אמרו (גמ' שם צו ב) גיד בששים, ואין גיד מן המנין (תוספות שם ד"ה כל איסורי; ר"ן שם)²⁰.

- יש אומרים שאין בגידים בנותן טעם, ואין איסור כלל

של לא יאכלו שנאמר בגיד הנשה לא נאמר אלא לאיסור אכילה, ומנין לנו לאסור של חיה (תוספות פסחים כג ב ד"ה בבהמה).

- ויש פוסקים שאסור בהנאה, כיון שהלכה שאין בגידים בנותן טעם, ואינו בכלל נבלה להיתר תתננה ואכלה האמור בנבלה (תוספות חולין צט ב ד"ה והלכתא; אשכול (אויערבך) ג עמ' 81; יראים נו; הגהות מימוניות שם; רבנו יונה בשערי תשובה ב פד; רא"ש חולין שם, בשמו; ים של שלמה שם יח).

שליחה לסוברים שגיד הנשה אסור בהנאה - אסור לשלוח **ומכירה לנכרי** ירך עם גידה לנכרי (פסחים כב א; תוספות חולין צט ב ד"ה והלכתא), אבל מותר למכור לו ניקור בשר, אף על פי שמעורב בו הגיד, שהנכרי אינו נותן מעות אלא בעד דבר שיש בו טעם, ולא בעד הגיד (תוספות שם).

אבל לסוברים שמותר בהנאה - שולח אדם במתנה ירך לנכרי שגיד הנשה בתוכה (משנה חולין צג ב, לפי פסחים כב א; רמב"ם שם יד; טוש"ע שם יא), ואף על פי שהגוי מחזיק לו טובה בשביל הגיד (טור שם), שיותר נראה לעינים כשגיד הנשה בתוכה (בית יוסף שם), והוא מתכבד בה יותר כשהיא שלמה (כן משמע מתוספות חולין צט ב ד"ה והילכתא). ואין חוששים שמא ימכרנה הגוי לישראל ויאכלנה בגידה, ואפילו במקום שמותר לקנות בשר שחוט מגוי, כגון כשהטבחים הם ישראל וכשבאה לידם טריפה הם מכריזים עליה והיום לא הכריזו (ראה ערך בשר שנתעלס מן העין), שכיון שהירך שלמה מקומו של גיד הנשה ניכר אם נחטט ממנה, והלוקח מכיר שלא ניטל ממנה (משנה שם, לפי גמ' שם צד א; רמב"ם שם), וגם אין חוששים שמא יחתכנה הנכרי וימכרנה לישראל והוא יסבור שניטל גידה, לפי שחיתוכו של נכרי ניכר, שאינו עשוי כשל ישראל, שהוא פורעה כדרך שהגיד מונח (גמ' שם, ורש"י ד"ה חתוכה). וכן מותר ליתנה לו בפני ישראל ואומר לו שהיא כשרה, ואין חוששים שמא יאכל ממנה הישראל קודם שינטל הגיד, שהרי מקומו ניכר (רמב"ם שם; טוש"ע שם), אבל לא יתן לנכרי ירך חתוכה עד שיטול הגיד, שמא יאכל ממנה ישראל (גמ' שם צג ב).

ונחלקו לשונות התלמוד:

- יש סוברים שדוקא במקום שמותר לקנות מהגוי בשר, שיש לחשוש שהישראל יקנה מהנכרי חתוכה, אסור ליתן לו עד שיטול הגיד (לשון ראשונה בגמ' שם צד א).

- ויש סוברים שאפילו במקום שאין לחשוש לכך אסור ליתן לנכרי, גזרה שמא יתננה לו בפני ישראל אחר (לשון שניה שם).

להלכה - דוקא כשנותנה לו בפני ישראל אחר אסור (רמב"ם שם; טוש"ע שם יא), שהישראל כשיראה שנתן זה לנכרי כשהיא חתוכה יסבור שניטל גידה קודם שנתנה לו, שכל ירך שיוצאה מתחת יד ישראל מחותכת, בחזקת שניטל גידה היא (רא"ש שם ז יט, בשם הראב"ד; טור שם); ובמקום שאין קונים כלל בשר מהגוי אפילו כשרואים שישראל נתנו לו (ראה ערך בשר שנתעלס מן העין), אין צריך

טעימה, ואותה שאמרו גיד בששים, הרי זה כשאין גוי לטעמו (פירוש המשניות לרמב"ם שם); ויש מפרשים כבשר בלפת שהוא שיעור פחות מששים הרבה, שמתוך מרירות הלפתות אין מיתוסם שמצד הבשר ניכר אף כשאין בו ששים, אלא שהם סוברים שאין הלכה כמשנה זו, ואף אם היה בגידים בנותן טעם אין שיעורו כבשר בלפת אלא בששים (מאירי שם); ויש מן הגאונים שכתב להלכה ששיעור בטול של גיד הנשה שנתבשל עם הבשר הוא מאתיים (הלכות קצובות, שימוש בית דין עב), ולא הוזכרו הדברים בפוסקים.

18. ויש אוסרים אפילו לא אמר לו שהיא כשרה, כל שנתן לו בפני ישראל אחר, שיש לחוש שמא הישראל הרואה יודע האמת שבהמה זו כשרה, ויטעה לומר שניטל הגיד (ט"ז שם סק"ה, בדעת הטור שם). 19. לפת - שם מדעי Brassica rapa. 20. ויש מפרשים ששיעורו של הגיד הוא בנתינת טעם ממש, שצריך ליתן לגוי לטעום, ואם ירגיש בתערובת טעם גיד הרי זו אסורה, ולא אמרו כבשר בלפת אלא להורות שצריך שיהיה טעם ממש כמו שבשר נותן בלפת, אבל קצת טעם אינו טעם חשוב, וגיד ובשר הם מין בשאינו מינו ואפשר לברר על ידי

על איסור טמאה (ראה לעיל), על איסור קדשים מודה שאינו חל, שאיסור קדשים חמור ממנו שכן יש בו כרת (גמ' שם צ א), שבאים לידי כרת על אכילתם, כגון שאכלם בטומאה, או בפגול ונותר (רש"י שם ד"ה קדשים).

קרבן פסח בקרבן פסח נחלקו ראשונים:

• יש אומרים שצולים את קרבן הפסח שלם עם גיד הנשה, שאין מנקים אותו קודם הצליה כשאר הבשר, ואין מחתכים אותו, אלא צולים אותו שלם, וכשארם אוכל את הקרבן חותך הבשר ואוכל, וכשיגיע לגיד הנשה מוציאו ומניחו עם שאר הגידים שמוציאים בשעת אכילה (רמב"ם קרבן פסח י יא), ואין חוששים שהבשר יבלע טעם האיסור, לפי שהגיד עצמו אין בו בנותן טעם, ושומנו שאין בו איסור אלא משום מנהג ישראל קדושים, בפסח לא נהגו, כדי שלא יבוא לחתוך בו אבר (כסף משנה שם).

• ויש אומרים שאסור לצלותו שלם עם חלבו וגידו, אלא חותכים החלב האסור באכילה, וגיד הנשה עם שומנו, ומסירים אותם קודם הצליה (ראב"ד שם).

הקרבנות באיסור הקרבה על המזבח גיד הנשה של עולה, כשהוא מחובר בירך, נחלקו אמוראים:

• יש אומרים שאסור להקריבו, לפי שאינו מן המותר לישראל, אלא חולצו מן הירך וזורקו לתפוח, הוא צבור האפר שבאמצע המזבח (ראה ערך מזבח), ומכל מקום צריך להעלותו למזבח עם הירך כשהיא שלימה, ובראש המזבח חולץ את הגיד, שגנאי הוא להביא ירך מפורעת למזבח, שנאמר: וְכִי תִגְשׁוּן עֹר לְזִבְחַת אֵין רָע וְכִי תִגְשׁוּ פֶסֶח וְחֵלֶה אֵין רָע הִקְרִיבוּ נָא לְפִתְחֵי הַיִּרְצָף אוּ הַיִּשָּׁא פִּנְיָ (מלאכי א ח. רב הונא בחולין צ ב), וכן הלכה (רמב"ם מעשה הקרבנות ו ד).

• יש אומרים שמותר להקריבו (רב חסדא שם; רב פפא שם א, לפי רש"י ד"ה לישנא), שהרי לא נאמר לגבי גיד הנשה: על כן לא יאכל המזבח, אלא לא יאכלו בְּנֵי יִשְׂרָאֵל (בראשית לב לג. גמ' שם ב), אלא שאם כבר פירש מן הירך אסור להעלותו בפני עצמו (רש"י שם א ד"ה לישנא).

• ויש אומרים שמחלוקת תנאים היא: יש אומרים שמקריבים אותו, שנאמר: וְהִקְטִיר הַכֹּהֵן אֶת הַפֶּסֶח הַמִּזְבֵּחַ (ויקרא א ט), לרבות גיד הנשה במחבר, שלגידים המותרים המחברים אין צורך בריבוי, שהרי ראשה של עולה נקרב כשהוא שלם (ראה ערך עולה), והרבה עצמות יש בו, ואף על פי שדבר האסור לישראל באכילה אסור להקריבו למזבח, שנאמר: וְשֶׁה אֶחָת מִן הַצֵּאן וּגְו' מִמֶּשְׁקָה יִשְׂרָאֵל (יחזקאל מה טו), ודרשו: מן המותר לישראל (ראה ערך משקה ישראל. פסחים מח א), שכל קרבנותיהם יהיו משקה הראוי לישראל (רש"י יחזקאל שם ד"ה ממשקה ישראל)²², לא נאמר איסור זה אלא במין שכולו אסור לישראל, כמו טרפה, אבל מין הכשר קרב כולו, כמו חלב ודם שמקריבים אף על פי שאסורים לישראל (רבי בחולין צ א, לפי רב נחמן בר יצחק שם ב, ורש"י שם ד"ה מידי דהוי); ויש אומרים שאסור להקריבו, משום שאינו ממשקה לישראל, מן המותר לישראל, ואינו דומה לחלב ודם, שכן מצותם בכך, שעיקר הקרבן הוא החלב והדם (חכמים שם א, לפי רב נחמן בר יצחק שם ב).

בתערובת בפליטתו, וגיד שנתבשל בין עם הירך ובין עם שאר גידים משליכו לחוץ וכל השאר מותר (רבי ישמעאל בנו של רבי יוחנן בן ברוקה בגמ' שם צט ב, ורש"י ד"ה אין בגידים), וכן הלכה (גמ' שם; רמב"ם מאכלות אסורות טו יז וטז ו; טוש"ע יו"ד סה ט, ושם ק ב).

שומנו של בשומנו של הגיד נחלקו ראשונים:

• יש סוברים שאף על פי שיש בו טעם, מכל מקום אינו אוסר תערובתו בנתינת טעם, שכיון שאין איסורו אלא משום גופו של גיד (ראה לעיל), והגיד, שהוא עיקר האיסור, אינו אוסר תערובתו, אף בו לא החמירו (תוספות שם פט ב ד"ה אם, ושם צו א ד"ה שאני, בשם ה"ר מאיר, ושם צט ב ד"ה והלכתא; תורת הבית הארוך ג, בשם יש מי שאומר; סמ"ק רג, בשם ר"י בר נתן), שלא יהא טפל חמור מן העיקר (מאירי שם צו ב, לדעה זו).

• אבל רוב הראשונים סוברים שמכיון שבשומן יש בו טעם, הרי הוא אוסר תערובתו בנתינת טעם (הלכות גדולות, גיד הנשה, עמ' תרנד במהדורת מכון ירושלים; ר"ף שם צו ב; רש"י שם צט ב ד"ה והלכתא; רמב"ם מאכלות אסורות טו יז; תורת הבית שם; בית יוסף יו"ד סה ט, בדעת הרא"ש), וכן הלכה (טוש"ע שם וק ב), ומשערים את השומן בששים, והוא אינו מן המנין (ר"ף שם, על פי גמ' שם צו ב; רמב"ם שם; טוש"ע יו"ד ק ב). ואפילו לסוברים שבכל איסור דרבנן האיסור עצמו מן המנין של ששים (ראה ערך בטול בששים), החמירו בשומן הגיד לומר שאינו מן המנין, הואיל וגיד הנשה בריה בפני עצמה הוא (רמב"ם שם). לפיכך ירך שנתבשלה עם גידה, אם מכירו – זורקו, והשאר מותר אם יש בה ששים כנגד שומנו, ואם לא מכירו – כל החתיכות אסורות (רמב"ם שם טז ו; טוש"ע שם), ואם יש בקדרה ששים כנגד השומן הרוטב – מותר, ואם לאו – אסור (טוש"ע שם). **קנוקות** הקנוקות (ראה לעיל) מכיון שיש בהם טעם, דינם כנוגע לאיסור התערובת בפליטתם כמו השומן: המתירים בשומן מתירים בקנוקות; והאוסרים שם אוסרים כאן (כן משמע מתורת הבית שם, ומאירי שם, וטוש"ע יו"ד סה ט)²¹.

בקדשים

על איסור גיד הנשה בקדשים דנים בשני דברים: באכילתו ובהקרבנות.

אכילתו איסור אכילת גיד הנשה נוהג בקדשים, בין בקדשים הנאכלים ובין בקדשים שאינם נאכלים (רבי יוחנן בחולין צ א; רמב"ם מאכלות אסורות ח א), שבשביל שהקדישו את הבהמה לא פקע ממנה איסור גיד הקדום (גמ' שם פט ב; קרית ספר שם).

ולדות קדשים בולדות קדשים (ראה ערכו), לסוברים שולדות קדשים ממציאם הם קדושים (ראה ערך הני"ל), אין איסור גיד נוהג בהם, שהרי איסור קדשים קדם, ואין איסור חל על איסור, ואפילו אם איסור גיד הנשה נוהג בשליל (ראה לעיל), מכל מקום אינו חל אלא משעה שנתקשה על הכף, או משעה שהבשר נתקשה ונתלבן ונעשה גיד (ראה לעיל), ואיסור מוקדשים חל משעה שנוצר, והוא קדום (גמ' שם פט ב).

ואפילו לסוברים שאיסור גיד חמור לפי שנאסר לבני יעקב, וחל

²¹ קרויה על שם המשקה (רש"י שם).

²² אך יש שכתבו שהקנוקות אין בהם טעם, כמו בגיד (שו"ת הרדב"ז ו, ב אלפים רסא; ראש יוסף חולין צא א, בדעת הרמב"ם). ²² שכל עיקר הסעודה

גִּירוֹת¹

אשה גויה, שנכנסה לכלל ישראל²

הפרקים:

- פסולה לכהונה; • בזנותה;
- כתובתה; • בהבחנה;
- קנסה; • בטומאתה.

פסולה לכהונה

• יש סוברים שאין האיסור משום זונה, אלא מאותו הכתוב שביחזקאל (ראב"ד שם; רשב"א יבמות שם; מאירי שם ס ב; ריטב"א קדושין שם), ואף לסוברים שפחותה מבת שלש שנים כשרה, האיסור בבת שלש הוא מיחזקאל, והכתוב "כי אם בתולות מזרע בית ישראל" פירושו מי שנזרעו בתוליה בישראל (קדושין שם), שצמחו וגמרו בתוליה משבאה לכלל ישראל, דהיינו כשנעשית בת שלש שגמרו בתוליה לביאה (ראה ערך ביאה). ומכל מקום האיסור הוא מן התורה (ראב"ד שם טז ב; רשב"א יבמות שם), ואף על פי שלא למדנו אלא מיחזקאל, שעד יחזקאל היה בקבלה למשה מסיני, ובא הוא והסמיכו לכתוב (רשב"א שם).

• יש שלמדו האיסור ממה שנאמר לגבי כהן גדול: **כִּי אִם בְּתוּלָה מַעֲמִיו** (ויקרא כא יד) – ולא גירות (ירושלמי בכורים א ה, וקדושין ד ו), ש"מעמיו" משמעו מישראל (פירוש הגר"א לבכורים שם), והרי זה לא תעשה הבא מכלל עשה שהוא עשה (ראה ערך לאו הבא מכלל עשה. ירושלמי שם), ואינו לוקה (תוספות סנהדרין פב א ד"ה ואידך, ועבודה זרה לו ב ד"ה כ, על פי הירושלמי שם ושם).

• ויש שחלקו בדבר: הפסול של בת שלש שנים היא משום זונה, ואפילו שלא נבעלה, שסתמן זונות הן, אבל פחותה מבת שלש שנים, שאינה ראויה לביאה, אין האיסור אלא מגזרת הכתוב של יחזקאל, או מאיסור עשה של מעמיו ולא גירות (קרא אורה יבמות סא א, בדעת רש"י ועוד ראשונים; ערוך השלחן אה"ע ו כב, בדעת רש"י; חידושי אור שמח לירושלמי קדושין ד ו, בדעת הירושלמי).

בת גר בבת גר נחלקו תנאים:

• יש אומרים שבת גר זכר אפילו שנשא ישראלית, כבת חלל (ראה ערך זונה), שפסולה לכהונה (רבי יהודה במשנה קדושין עז א), מקל וחומר מחלל: מה חלל שבא מטיפה כשרה, בתו פסולה לכהונה, גר שבא מטיפה פסולה אינו דין שתהא בתו פסולה לכהונה (גמ' שם עז א), אבל בת גירות שנישאת לישראל כשרה לכהונה (רש"י שם עז א ד"ה בת גר), ועוד שנאמר ביחזקאל: **לֹא יִקְחוּ לָהֶם לְנָשִׁים בְּנֵי אִם בְּתוּלֹת מְזֻרָּע בֵּית יִשְׂרָאֵל** (יחזקאל מד כב), ואנו דורשים: שיהא כל זרע מישראל (גמ' שם עז א, לדעה זו), כל עיקר הקרוי זרע, היינו מן האב, להוציא בת גר זכר (רש"י שם ד"ה כל זרע).

• יש אומרים שישראל שנשא גירות בתו כשרה לכהונה, וכן גר שנשא בת ישראל בתו כשרה לכהונה, אבל גר שנשא גירות אפילו עד עשרה דורות בתו פסולה לכהונה (רבי אליעזר בן יעקב במשנה שם עז א), שדורשים הכתוב הנ"ל ביחזקאל: **"מְזֻרָּע"**, אפילו מקצת זרע שהוא מישראל כשר (גמ' שם עז א, לדעה זו), היינו אפילו זרע כחוש, כגון מן האם, שהגר נשא ישראלית (רש"י שם ד"ה מקצת זרע).

• ויש אומרים שאף גר שנשא גירות בתו כשרה לכהונה (רבי יוסי

בת שלש שנים ומעלה גירות שנתגיירה כשהיא מבת שלש שנים ומעלה פסולה לכהונה לדברי הכל (יבמות ס ב; קדושין עז א).

פחותה משלש שנים נתגיירה כשהיא פחותה מבת שלש שנים ויום אחד, נחלקו תנאים ואמוראים:

• יש אומרים שכשרה לכהונה (רבי שמעון בספרי מטות קנו, יבמות שם, וקדושין שם; רבי יעקב בר אידי אמר רבי יהושע בן לוי ביבמות שם), שנאמר במלחמת מדין: **וְכָל הַטָּף בְּנָשִׁים אֲשֶׁר לֹא יָדְעוּ מִשָּׁפֶכַּ זֶכֶר הָחַיּוֹ לָכֶם** (במדבר לא יח), והרי פנחס – שהוא כהן – היה בין היוצאים למלחמת מדין עמהם (רבי שמעון ביבמות שם, וקדושין שם, ורש"י קדושין שם ד"ה והרי פנחס). ואף על פי שנאמר שם: **וְכָל אִשָּׁה יָדְעָתָא אִישׁ לְמִשְׁפָּכָ זֶכֶר הָרִגּוֹ** (במדבר שם יז), ומשמע שאם לא נבעלה קיימו לכם אפילו שהיא גדולה, אין ללמוד מכאן שגם גדולה שלא נבעלה כשרה לכהונה, שהרי פנחס היה עמהם, לפי ש"ידעת איש" שאמרה תורה היינו בראוייה להיבעל, אף על פי שלא נבעלה (יבמות שם), ו"אשר לא ידעו" מובנו שאינה ראוייה להיבעל, והיינו פחותה מבת שלש, ועל זו היא שאמרה תורה "החיו לכם" (רש"י שם ד"ה הוי אומר).

• ויש אומרים שאף פחותה מבת שלש פסולה (חכמים ביבמות שם, וקדושין שם; חכמים במשנה יבמות שם סא א, לפי מגיד משנה איסורי ביאה יח ב; רב נחמן בר יצחק שם ס ב), ולא אמרה תורה במדין "החיו לכם" לאישות, אלא לשפחות, וכן הלכה (רמב"ם שם ג; טוש"ע אה"ע ו ח).

גר הפסול בגדר הפסול של גירות לכהונה נחלקו הדעות:

• יש סוברים שהאיסור הוא משום זונה שאסורה לכהן (ראה ערך זונה), ואפילו לסוברים שפחותה מבת שלש פסולה למרות שאינה ראויה לביאה, מכל מקום איסורה משום זונה (כן משמע מירושלמי קדושין ד א; רש"י יבמות ס ב ד"ה כשרה, לפי הרשב"א שם, וקדושין עז א ד"ה ר' שמעון, לפי הריטב"א שם; תוספות יבמות סא א ד"ה אין; רמב"ם שם; טוש"ע שם), לפי שזונה שהקפידה תורה בכהונה הוא שלא תהא פגומה כלל (מגיד משנה שם), ואסורה מפני שהיא באה מן העכו"ם שהם שטופי זימה (תוספות שם), וכל שנולדה בגיות חל עליה שם זונה, אף על פי שלא נבעלה (ריטב"א קדושין שם, בדעת רש"י), וכן שנינו: אין זונה אלא גירות (משנה יבמות סא א), הרי שאיסורה משום זונה (תוספות שם). ואף על פי שדרשו איסור גירות לכהונה מן המקרא בדברי קבלה: **לֹא יִקְחוּ לָהֶם לְנָשִׁים בְּנֵי אִם בְּתוּלֹת מְזֻרָּע בֵּית יִשְׂרָאֵל** (יחזקאל מד כב. קדושין עז א; ירושלמי בכורים א ה, וקדושין ד ו), מכל מקום האיסור הוא משום זונה, אלא שבא יחזקאל והסמיכו על הכתוב (תוספות יבמות שם), שאין הדעת נותנת שיחזקאל יוסיף איסורי כהונה (ריטב"א קדושין שם, בדעת רש"י).

וטומאתה. על שאר דיניה, שהם כדיני גר, ראה ערכו; על דיני הגירות בזמן התגירות, ראה ערך גרות.

גירות. 1. ו, טור' כא-לב. 2. בערך זה יתבארו הדינים המיוחדים שיש על גירות: בתורת אשה, בנוגע לכהונה, כתובתה, קנסה, זנותה, זמן נשואיה

אלא על עיקר כתובתה שחייב ליתן לה מן הדין, אבל לא על התוספת שהוסיף לה (גמ' שם). ונחלקו ראשונים בעיקר כתובתה כמה יש לה:

• יש סוברים שכתובתה מאתם, כבתולה, ואף על פי שבשעה שנתגיירה היא כבר בעולה, שעל מנת כן קיימה שתהא עכשיו חובתה כתחילת נשואיה (תוספות שם ד"ה לא; רא"ש שם ט לב; שיטה מקובצת שם, בשם תלמידי רבנו יונה, ושכן דעת רש"י; באור הגר"א אה"ע סז ס"ק טז, בדעת רש"י).

• ויש סוברים שאין לה אלא מנה (רמב"ם אישות יא ז; שו"ע שם יא, בשמו), ולא אמרו כתובתה קיימת אלא שלא נאמר כיון שלא נשאה עכשיו אין לה כתובה כלל, וזהו שאמרו שעל מנת כן קיימה שיהא לה כתובה מנה (לחם משנה שם).

לדעה זו יש שכתבו שדוקא כשנשאה בגיורת כשהיא מבת שלש שנים ומעלה, שכבר היתה בחזקת בעולה בשעת נשואיה, אבל אם נשאה פחותה מבת שלש שנים – כתובתה מאתם (מגיד משנה שם, בדעת הרמב"ם; שיטה מקובצת שם, בשם הריב"ש); ויש סוברים שלעולם כתובתה מנה, אפילו כשנשאה פחותה מבת שלש (בית שמואל שם ס"ק יב, בדעת השו"ע)³.

ונחלקו ראשונים באיזו אשה מדובר:

• יש הסובר שדוקא גוי שנשא בת ישראל, ובגיותו כתב לה כתובה, ועכשיו נתגייר וקיימה, הוא שכתובתה מאתם, אבל אם לא כתב לה כתובה בגיותו, אין לה אלא מנה כבעולה, וכשנשאה נכרית ונתגיירו שניהם, אפילו שכתב לה בגיותו, כל מה שכתב לה בטל, ואין לה אלא מנה (תוספות ר"י שם; שלטי גבורים שם, בשם ריא"ז, שכתב בשמו).

• ויש שכתב להיפך, שדוקא כשנשאה גויה ונתגיירה עמו הוא שאמרו כתובתה קיימת, אבל כשנשא בת ישראל, הואיל ונשואיה עברה הם, אין ראוי לקיים כתובתה (שלטי גבורים שם, בשם ריא"ז)⁴.

קנסה

גיורת שנתגיירה פחותה מבת שלש שנים יש לה קנס של אונס ומפתה (משנה כתובות כט א; רמב"ם נערה בתולה א י; טור אה"ע קעז), מפני שהיא בחזקת בתולה, שאפילו נבעלה בתוליה חוזרים (רש"י שם ד"ה ועל השבויה), ואם היתה בת שלש שנים ויום אחד, אין לה קנס (משנה שם לו ב; רמב"ם שם; טור שם), שהואיל וביאתה ביאה הרי היא כבעולה (רמב"ם שם), שהנכריות בחזקת הפקר הן ונבעלות בנכריות (רש"י שם).

זמן נתינת הקנס את הקנס אין נותנים לה בקטנותה, אלא יהיה מונח ביד בית דין עד שתגדיל ולא תמחה בגירותה, שמא תיטול ותגדיל ותמחה (רמב"ם מלכים י ג, על פי כתובות יא א); ויש מהראשונים סוברים שמחלוקת אמוראים בדבר, ויש הסוברים שנותן לה מיד את הקנס, כדי שלא יהא חוטא נשכר להיפטר (שיטה מקובצת שם, בדעת הרמב"ם והרשב"א).

בזנותה

נערה מאורסה שהיתה גיורת, אף על פי שנתגיירה מאורסה

במשנה שם עז א), שדורשים הכתוב הנ"ל: מי שנזרעו בישראל (גמ' שם עז א, לדעה זו), היינו שהיתה הורתה בקדושה, ואפילו גר שנשא גיורת – כשרה (רש"י שם ד"ה מי שנזרעו).

להלכה, בת גר זכר שנשא ישראלית – כשרה, ואם נשא גיורת – לכתחילה אם בא הכהן להימלך מורים לו שלא לינשא, אבל אם נשא אין מוציאים מידו (רב נחמן בשם רב הונא בגמ' שם ב; רמב"ם אוסרי ביאה יט יב; טוש"ע אה"ע ז כא), ואפילו בת בתה, עד כמה דורות, לא תינשא לכתחילה (רמב"ם שם; טוש"ע שם), ואם היתה הורתה שלא בקדושה ולידתה בקדושה, פסולה מלכתחילה, ואם נישאת – תצא (כן משמע מרש"י שם א ד"ה מי שנזרעה; חלקת מחוקק שם ס"ק כט, בדעת הרמב"ם שם), ואם יש בה צד אחד מישראל, כגון גר שנשא ישראלית, או ישראל שנשא גיורת, מותרת לכהן לכתחילה (רמב"ם שם; טוש"ע שם).

כהן שעבר ונשא גיורת: לדעת הסוברים שאין ונשא גיורת האיסור משום זונה (ראה לעיל), אין הבנים חללים (ירושלמי קדושין ד ו; מנחת חינוך רסז); ולסוברים שהאיסור משום זונה, הבנים חללים (מנחת חינוך שם).

כתובתה

סכום כתובתה • גיורת שנתגיירה כשהיא פחותה מבת שלש וטענת בתוליה שנים ויום אחד, כתובתה מאתם ככל בתולה (ראה ערך כתובה), ויש לה טענת-בתולים (ראה ערכו. משנה כתובות יא א; רמב"ם אישות יא א; טוש"ע אה"ע סז ג), שאפילו נבעלה כשהיא פחותה מבת שלש הרי היא כאילו לא נבעלה, שבתוליה חוזרים (פירוש המשניות לרמב"ם שם; מאירי שם; בית יוסף שם).

• היתה בת שלש שנים ויום אחד כשנתגיירה, כתובתה מנה, כדין בעולה (ראה ערך כתובה), ואין לה טענת בתולים (משנה שם ב; רמב"ם שם; טוש"ע שם), שאינו יכול להפסידה אותו מנה ולומר: בחזקת בתולה נשאתיך ומקחי מקח טעות (רש"י שם ד"ה ואין לה). ומפני מה תיקנו לה חכמים שתהא כתובתה מנה, אף על פי שהיא בתולה, מפני שחזקת הנכרית שתיבעל, ולפיכך תיקנו לה מנה בין שנבעלה ובין שלא נבעלה, והרי היא כבעולה לכל דבר (רמב"ם שם ב).

גיורת קטנה כסף כתובתה של גיורת קטנה, שהטבילוה בית דין (ראה ערך גרות) יהא מונח תחת יד בית דין עד שתגדל ולא תמחה נגד גירותה, שאם תטול עכשיו שמא תגדל ותמחה, ונמצאת זו אוכלת בגיותה מעות שאין לה זכות בהן אלא בדיני ישראל (רמב"ם מלכים י ג; על פי גמ' שם; מאירי שם; שיטה מקובצת שם, בדעת רש"י); ויש מהראשונים סוברים שמחלוקת אמוראים היא זו, ויש הסוברים שנותנים לה מיד, כדי שלא תהא קלה בעיניו להוציאה, ומכיון שכל זמן שלא מיחתה גיורת היא, עשו לה תקנה (שיטה מקובצת שם, בדעת הרמב"ם והרשב"א), ומתוך כך יש מהראשונים שפסקו להלכה שנותנים לה הכתובה מיד (מאירי שם, בשם גדולי הדורות; שיטה מקובצת שם, בשל ההשלמה).

כתובת אשת גר גר שנתגייר ואשתו עמו – אם בא עליה משנתגייר **שהיתה נשואה** לשם קדושין (מאירי כתובות פח ב, על פי ירושלמי שם **לו בגיותו** ט י; שיטה מקובצת שם צ א, בשם תלמידי רבנו יונה) – כתובתה קיימת, שעל מנת כן קיימה (משנה שם צ א), ולא אמרו כן

לדברי הכל, שהנכרית בחזקת בעולה (חלקת מחוקק שם ס"ק יג). 4. אם יש איסור לקחת שתי גיורות שהן אחיות, ראה ערך אחות אשה; אם יש איסור

3. ויש שכתבו שאין מחלוקת בין הפוסקים, שאם כתב לה כבר כתובה בגיותו מאתם, יש לה מאתם לדברי הכל, ואם לא כתב לה בגיותו, אין לה אלא מנה

האמור בפרשה, ומה אמור בה, וְשָׁכַב אִישׁ אִתָּהּ (שם יג), איש ששכיבתה אוסרתה בעלה משקה אותה, לרבות גרים (ירושלמי שם), וכן הלכה (רמב"ם סוטה ב ו).

בירושלמי אמרו שהכל מודים בישראל שנשא גיורת שאינו משקה אותה, שנאמר: וְהָכִיזָה אִשָּׁתוֹ אֶל הַפֶּה (שם טו), וכיון שמקשים את האיש לאשתו, כפי שגר אינו משקה אשתו (ראה ערך סוטה), כך אינו משקה אותה אם היא גיורת, והכל מודים בגר שנשא בת ישראל שאינו משקה אותה, שנאמר: דָּבַר אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל (שם יב) – ולא גרים (ירושלמי שם, לגירסת הראב"ד לעדויות שם, וקרבן העדה שם)⁵; אכן מהבבלי משמע שנחלקו בכל ענין (ראה סוטה כו א), ולכן פסקו ראשונים להלכה שלעולם שותה (רמב"ם שם).

בהבחנה

גיורת שנתגיירה, נחלקו תנאים בה:

- יש אומרים שצריכה להמתין מלהינשא עד שלשה חדשים (רבי יהודה ביבמות לה א), כדי להבחין בין זרע שנזרע בקדושה, לזרע שנזרע שלא בקדושה (רש"י שם ד"ה גיורת), לפי שהזנות שכיחה אצל גוים (גמ' שם).

- ויש מתירים לה להינשא מיד (רבי יוסי שם), שכיון שדעתה להתגייר הרי היא מתהפכת אחר הזנות (אב"י שם; רבה בכתובות לו א), כדי שיצא הזרע ולא יקלוט, שלא תתעבר (רש"י כתובות שם ד"ה מתהפכת), לפי שידועת שישראל שונאי זימה הם (רמב"ן שם), והיא משמרת עצמה כדי להבחין בין זרע שנזרע בקדושה, לבין זרע שנזרע שלא בקדושה (יבמות שם, לדעה זו)⁶.

ונחלקו ראשונים במה נחלקו:

- יש מפרשים שלא נחלקו התנאים אלא בגיורת שנתגיירה לבדה, אפילו אם היתה נשואה לבעל בגיורתה, אבל אם נתגיירה יחד עם בעלה, הכל מודים שצריכה להמתין, לפי שאינה שומרת עצמה מלהתעבר, כיון שהזרע הוא מבעלה המתגייר יחד עמה, ואינה חוששת להבחין בין זרע שנזרע מבעלה זה בקדושה, לזרע שנזרע שלא בקדושה (כן משמע ברש"י שם ד"ה הוא דאמר; תוספות שם לה א ד"ה חוץ, בשם ר"י).

- יש מפרשים שלא נחלקו התנאים אלא בגיורת שלא נישאת, אבל בנישאת הכל מודים שצריכה להמתין אפילו שנתגיירה לבדה, שבפנויה שהחשש הוא שמא זינתה, בזה יש הסוברים שאין לחוש שנתעברה, שאשה מזנה מתהפכת ומזנה, אבל הנשואה אינה שומרת עצמה מלהתעבר, ולכן צריכה להמתין לדברי הכל (מגיד משנה גרושין יא כא).

- ויש מפרשים שנחלקו בכל המקרים, ואף בגר וגיורת, שנתגיירה היא ובעלה (ר"ף יבמות שם; תוספות כתובות שם, בתירוץ הראשון והשני).

אף להלכה נחלקו הדעות:

- יש שפסקו הלכה כדעה השניה, בכל גיורת, ולעולם מותרת להינשא מיד (ר"ף יבמות שם; נמוקי יוסף שם, שכן דעת גדולי האחרונים).

כשהיא פחותה מבת שלש שנים ויום אחד, אם זינתה הרי זו בחנק, ככל אשת איש, ולא כנערה המאורסה בת ישראל שדינה בסקילה (משנה כתובות מד א, ורש"י ד"ה וזינתה, וד"ה הרי זו; רמב"ם איסורי ביאה ג ז), לפי שנאמר בנערה המאורסה: כִּי עָשְׂתָה נָכְלָה בְּיִשְׂרָאֵל (דברים כב כא), למדנו שאין לדון דין נערה המאורסה אלא בבת ישראל ולא בגיורת (גמ' שם ב, ורש"י שם א ד"ה הרי זו), וכשדנים אותה בחנק אין צריך להוציאה אל פתח בית אביה, כבת ישראל שהיו סוקלים אותה על פתח בית אביה (ראה ערך נערה המאורסה. משנה שם), שהרי אין אביה ידוע לנו, שנכרית בחזקת זונה היא (מאירי שם), ועוד שאינה מיוחסת אחר אביה, כיון שהוא נכרי והיא גיורת (תוספות ר"ד שם).

וכן אם נמצא הבעל שקרן ועדיו זוממים, אין הבעל חייב לשלם מאה סלע קנס, כמו שחייב כל מוציא שם רע על בתולת ישראל (ראה ערך מוציא שם רע. משנה שם א; רמב"ם נערה בתולה ג ח), ואינו לוקה (גמ' שם ב; רמב"ם שם; מאירי שם), שנאמר: כִּי הוֹצִיָא שֵׁם רָע עַל בְּתוּלַת יִשְׂרָאֵל (דברים שם יט) – ולא בתולת גרים (גמ' שם).

הורטה שלא בקדושה היתה הורטה שלא בקדושה ולידתה ולידתה בקדושה, הרי זו בסקילה (משנה שם; רמב"ם

איסורי ביאה ג יא), שנאמר שם: וְמָתָהּ (דברים שם כא) – לרבות הורטה שלא בקדושה ולידתה בקדושה (גמ' שם ב). אבל כשסוקלים אותה אין צריך להוציאה אל פתח בית אביה, ואין הבעל חייב לשלם קנס כמוציא שם רע אם נמצא שקרן (משנה שם; רמב"ם נערה בתולה שם), שלא נתרבתה הורטה שלא בקדושה ולידתה בקדושה אלא למיתה אבל לא לקנס (גמ' שם ב), וכן הוא פטור ממלקות (גמ' שם; רמב"ם שם), שנאמר שם: בתולת ישראל (רמב"ם שם), ואף זו אינה בתולת ישראל (מאירי שם) עד שתהא הורטה ולידתה בקדושה (רמב"ם שם). וכשמוציאים אותה לסקילה הרי היא נסקלת על פתח שער העיר, ולא כבת ישראל שאין לה פתח בית אב, או שאין לה אב, שהיא נסקלת בבית הסקילה (רמב"ם איסורי ביאה שם, על פי גמ' שם מה ב; מאירי שם).

הורטה ולידתה היתה הורטה ולידתה בקדושה, הרי היא כבת בקדושה ישראל לכל דבריה (משנה שם א), ויש לה פתח בית אב, ומאה סלעים – אם נמצא הבעל שקרן (רש"י שם ד"ה הרי היא).

סוטה גיורת סוטה, נחלקו תנאים אם משקים אותה (ראה ערך סוטה):

- יש אומרים שאין משקים אותה (עקביא בן מהללאל בעדויות ה ו), אם משום שנאמר בפרשת סוטה: דָּבַר אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל (במדבר ה יב) – ולא גרים (ירושלמי סוטה ב ה; רש"י ברכות יט א ד"ה לא), או לפי שנאמר: כִּי תִשָּׁטָה (שם) – שהיא סוטה עכשיו, ולא כשכבר סטתה כל ימיה, ומאחר שהוא יודע בה שהיא למודה לזנות, כבר נכנס על דעת כן, ואין ראוי לומר בו: וְעָבַר עָלֶיךָ רוּחַ קִנְאָה (שם יד. ראב"ד עדויות שם), או משום שנאמר: לְאֵלָהּ וְלִשְׁבַּעָה בְּתוֹךְ עֵמֶק (שם כא) – פרט לזו שאינה בתוך עמה (ברטנורא שם).

- ויש אומרים שמשקים אותה (חכמים בעדויות שם), שנאמר שם: וְאִמְרַתְּ אֵלֶיָּהֶם (שם יב. ירושלמי שם), שהוא מיותר, שכבר נאמר שם: דָּבַר אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל (שם). קרבן העדה שם, אלא בא לרבות כל

עמק המלך לרמב"ם שם) – שנאמר: והביא האיש את אשתו אל הכהן (ירושלמי שם, לגירסתו), וראה בביאור גירסא זו בספרי דבי רב (ספרי נשא ז). 6. ואף לדעה הראשונה היא מתהפכת אחר הזנות, אלא שחוששים שמא לא התהפכה

לקחת שתי גיורות שהן אם ובתה, ראה ערך אשה ובתה. 5. ויש גורסים שהכל מודים בישראל שנשא גיורת שאינו משקה אותה, בני ישראל, ולא גרים, והכל מודים בגר שנשא בת ישראל – שאינו משקה אותה (הגהות

היא מטמאה למפרע את הטהרות שנגעה בהן, כדרך שבת ישראל מטמאה (ראה ערך נדה):

• יש אומרים שדיה שעתה (רבי יהודה בתוספתא נידה (צוקרמאנדל) א ג, ובבלי כתובות לו א, וירושלמי נדה א ד), וכגון שראתה נדה בו ביום שנתגיירה, ולא גזרו בה טומאת מעת לעת למפרע לטמא טהרות שנגעה בהן משעה שטבלה לגירותה עד שעת ראייה, שהרי אפילו יצא דם זה אתמול והעמידוהו כותלי בית הרחם אין שם טומאה, לפי שהיתה עדיין נכרית, שאין דמה מטמא (ראה ערך גוי), ולא גזרו שמא משטבלה נעקר מיד ויצא, לפי שטומאת למפרע היא גזרה מדרבנן, וכל שאין שם לגזור מעת לעת שלם, אף בחלק ממנו לא גזרו (רש"י שם ד"ה דיה שעתה; שיטה מקובצת שם, בשם הרא"ש והריטב"א)⁸.

• ויש אומרים שהרי היא ככל הנשים, ומטמאה מעת לעת ומפקידה - מבדיקה (ראה ערך נדה) - לפקידה (רבי יוסי בתוספתא ובבלי וירושלמי שם), ואין הכוונה מעת לעת שלם, שהרי היתה אז נכרית, אלא בתורת מעת לעת מטמאה משעה שנתגיירה (תוספות שם ד"ה רבי; שיטה מקובצת שם, בשם הרא"ש והריטב"א), וכן הלכה (רבי חייא בשם רבי יוחנן בירושלמי שם).

נתגיירה בתוך ימי טומאת לידתה (ראה ערך יולדת) נתגיירה, ואפילו אם יצאה פדחת ולדה בהיותה נכרית ואחר כך נתגיירה, אין נותנים לה ימי טומאה וימי טהרה (ראה ערך הנ"ל וערך דם טוהה), ואינה מביאה קרבן לידה (בבלי בכורות מו ב; ירושלמי נידה א ד, לגירסתנו), שייציאת הראש חשובה לידה, ואין לידת שאר הגוף שלאחר כך חשובה כלל, כיון שהוא כבר כילוד, ואין אומרים שכיון שיש גם לידה בקדושת ישראל של שאר הגוף יתנו לה ימי טומאה וטהרה (תוספות שם ד"ה לאתווי).

• ויש מחלקים בין נשואה לפנויה, וגירות שהיתה נשואה לבעל בגיורתה, בין שנתגיירה לבדה ובין שנתגיירה יחד עם בעלה, צריכה להמתין, אבל פנויה שנתגיירה מותרת להינשא מיד, שלא גזרו בגירות בזנות משום נישואין (רמב"ם גרושין יא כא, לפי המגיד משנה שם; המאור יבמות שם), וכן הלכה (טושי"ע אה"ע יג ח)⁷.

גירות שאינה ראויה להתעבר שאף על פי שהיא ראויה לביאה אינה ראויה להתעבר (ראה יבמות יב ב), אינה צריכה להמתין ימי הבחנה (שמואל, בלשון הראשונה ביבמות לד ב).

• רוב הראשונים מפרשים שהדברים אמורים לדברי הכל, אפילו לתנאים המחמירים בגירות להצריך ימי הבחנה, שלא החמירו אלא בגדולה ולא בקטנה (תוספות יבמות שם ד"ה אבל, וכתובות לו א ד"ה צריכות, בשם ר"י; רשב"א וריטב"א יבמות וכתובות שם), שבבת ישראל בלבד גזרו קטנה משום גדולה (ראה ערך הבחנה), אבל גירות אפילו גדולה כיון שדעתה להתגייר שומרת עצמה, אלא שגזרו בה משום בת ישראל, ולפיכך אין לגזור גם על הקטנה (תוספות יבמות שם), או לפי שגירות קטנה אינה מצויה, ולא גזרו בה חכמים (רשב"א יבמות שם).

• ויש מפרשים שלא אמרו גירות קטנה אינה צריכה להמתין אלא מפני שבקטנה פסקו הלכה שיכולה להינשא מיד, אבל לדעה המצריכה הבחנה בגירות, אפילו קטנה במשמע (תוספות יבמות וכתובות שם; מאירי יבמות שם), ויש שפסקו כן אף להלכה, שגם קטנה צריכה להמתין (מאירי שם, בשם יש פוסקים, ושכן עיקר).

בטומאתה

טומאה למפרע הגירות שנתגיירה וראתה דם, נחלקו תנאים אם כראיית דם

גימטריא

דרשת המקרא על פי חשבון האותיות בתורת מספרים, או על פי תמורתן באותיות אחרות מקבילות בסדר האלף בית

דאורייתא • כמה דיני תורה יש שהסמיכום בגימטריא, כמו: **דרכנו ופנהג** סתם נזירות שלשים יום, שנאמר: קִדְשׁ יְהוָה (במדבר ו ח), "יהיה" בגימטריא שלשים (רב מתנא בנזיר ה א); מלאכות שבת ארבעים חסר אחת, שנאמר: אֵלֶּה הַבְּרָיוֹת (שמות לה א) - א' אחד, ל' שלשים, ה' חמש, דבר אחד, דברים שתיים, מכאן לשלשים ותשע (רי חנינא בצפורי בשם ר' אבהו בירושלמי שבת ז ב), או: דברים שתיים, וה' של הדברים מרבה עוד אחד (רש"י שבת ע א ד"ה דברים), או: מ"אלה" למדו כל הל"ט, שלא נמנעו חכמים לדרוש בין ה' לח', וא' ל' וח' הרי כאן ל"ט (רבנן דקסרין בירושלמי שם); מידת ההין שבתורה היא שנים עשר לוג, שנאמר: וְשֶׁמֶן זַיִת הָיִן (שמות ל כד), ונאמר: שֶׁמֶן מִשְׁחַת קִדְשׁ יְהוָה זֶה (שם לא), זה בגימטריא שתיים עשרה (מנחות פט א. וראה ערך הין); שיעור מקוה ארבעים סאה, שנאמר: מִי הַשֶּׁלֶחַ הַהֶלְכִים לָאֵט (ישעיה ח ח), לאט בגימטריא ארבעים (במדבר רבה (וילנא) יח כא, ועי' פסיקתא דרב כהנא טז. וראה ערך מקוה לימודים אחרים); שיעור חלה מ"ג ביצים וחומש, כמנין חלה

הגימטריא היא מידה בתורה שנמנית בין שלשים ושתיים המידות שאמר רבי אליעזר בנו של רבי יוסי הגלילי שהתורה נדרשת בהן (מידה כט), ושני אופנים למידה זו: בחשבון האותיות ובחילוף אותיות (שם; רש"י סוכה כח א ד"ה וגימטריאות). יש מי שמנה חילוף האותיות כמידה בפני עצמה (הקדמה למדרש הגדול ס' בראשית בל"ב המידות)².

יש מן הראשונים שכלל בגימטריא את מידת נוטריקון (ע"י רשב"ם בבא בתרא קלד א ד"ה וגימטריאות. וראה ערך נוטריקון).

מידה זו אינה באה לחדש דינים, ולכן אינה נמנית בין שלש עשרה המידות שאמר רבי ישמעאל, אלא באה כאסמכתא וסימן לדבר הידוע מקבלה (כן משמע משיטה מקובצת נזיר ה א, בשם הרא"ש)³.

שמה השם גימטריא הוא מושאל מלשון יוגית, שקוראים כן לחכמת המדידה והתשבורת (תוספות יום טוב אבות ג יח), ופירושו החשבון (כלבו קכב), שבמקום אחד כותבים א' ובמקום מאה ק' (ערוך, גימטריא)⁴.

גימטריא. 1. טור' לב-לד. 2. ועי' בהערות להוצאת ירושלים תשי"ז עמ' 23 ועמ' 37 שבכל המקורות נמנה במידת גימטריא. 3. אך יש מהראשונים שמשמע מדבריהם שגימטריא היא דרשה גמורה המחשבת דינים (רש"י פסחים ה א ד"ה אך חלק, בשם איכא דאמר; תוספות שבת ע א ד"ה יכול). 4. ויש שכתב שגימטריא היא נוטריקון 'גיא מטוריא', שהמלים כמו הרים והדרשה

יפה (גמ' שם, לדעה זו). 7. ויש מי שמחמיר שגם פנויה שנתגיירה צריכה להמתין ימי הבחנה קודם שתינשא לישראל (שו"ת הרדב"ז א קצו, ובית יוסף שם, בדעת הרמב"ם). 8. ויש שכתב שאפילו אם ראתה דם למחרת לא גזרו לדעה זו, לפי שטומאת מעת לעת מדרבנן ולא גזרו אותה גזרה על הגירות אלא משעה שהתחילה לראות דם ואילך (שיטה מקובצת שם, בשם שיטה ישנה).

נסינונות, צ' לתשעים שנה לשרה כשנולד, ח' לשמונה ימים שנימול, ק' מאה שנים שהיו לאברהם כשנולד (במדבר רבה שם).

ויש שפירשו מספר המפורש במקרא שאינו אלא שם שהגימטריא שלו כך הוא: וַיֵּרָא אֶת חֲנִיכָיו וְגו' שְׁמֹנֶה עָשָׂר וְשִׁלְשׁ מֵאוֹת (בראשית יד יד), ויש אומרים שאינו אלא אליעזר, שהגימטריא שלו כך הוא (איכא דאמרי בנדרים לב א).

ויש שפירשו מילה אחת שהכוונה על מילה אחרת הווה לה בחשבון הגימטריא, כמו: סָלָם (בראשית כח יב) זה סיני, שחשבון של זה כחשבון של זה (במדבר רבה שם).

נחלופ על פי גימטריא של חלופי אותיות בהלכה יש מן הראשונים **אותיות** שפירשו הדרשה שחמץ אסור בערב פסח ממש שעות ולמעלה, שנאמר: אָךְ (שמות יב טו) - חלק (פסחים ה א), ש"אך" הוא "חץ" בגימטריא של אח"ס בט"ע, שח' במקום א' וצד"י במקום כ' (פסיקתא זוטרותא שם; רש"י פסחים שם, בשם איכא דאמר).

באגדה אמרו גימטריא בחילופי אותיות באלפא ביתא של אתב"ש (ראה שבת קד א, ורש"י), בכתב של בלשצר מְנָא מְנָא וגו' (דניאל ה כה. סנהדרין כב א), וְקָח טוֹב (הושע יד א), טוב בגימטריא "נפש" (במדבר רבה שם, ומתנות כהונה שם), שְׁשָׁף (ירמיה כה כו), זה בבל (במדבר רבה שם; רש"י סוכה כח א), וכיוצא.

גִּירֵי דִּילָה (דִּידָה) (חֲצִים שְׁלוֹ)¹

נזקים הנגרמים על ידי כחו של אדם שעושה ברשות שלו, כמו שזירה חצים ברשותו ומזיקים במקום אחר²

ומתמוטט יסוד קרקע הכותל, נמצא שמזיק ממקום הנחתו, ומה לי גחלת עמומה ושורפת לאחר זמן, ומה לי זרע שואב הלחלוך ושורף העפר (רמב"ן שם).

• יש אומרים שדוקא כשאין הנזק נולד אחר כך, אלא כמו שהוא מזיק וממקום שהניחו שם, הרי זה נחשב מזיק בשעת הנחתו וגירי דיליה הוא, וגפת וזבל ומלח וסיד בכולם ההבל מצוי בהם וכגחלת הם, ומטעם זה הוא שאינם דומים לאילן, שבאילן השרשים המזיקים נולדים אחר כך ומתפשטים והולכים עד הבור, ולפיכך אין האילן גירי דיליה, שאינו מזיק בשעת הנחתו, ולא ממקום הנחתו (שיטה מקובצת שם, בשם מורו הרב, בדעת רבנו חננאל והרי"ף), אבל הזורע סמוך לכותל כח היניקה מצוי בזרעים, והרי זה כמזיק בשעת הנחתו (שיטה מקובצת שם), או שהוא עצמו מזיק בשעה שמשקה את הזרעים (ראב"ן שם).

• ויש אומרים שהגפת והזבל והמלח והסיד והזרעים וכיוצא בהם אינם בכלל גירי דיליה, ואין גירי דיליה אלא כשבא מיד גופו של האדם ממש (רש"י שם ד"ה לימא וד"ה בגירי דיליה), כמו בעל העליה ששופך מים בידים על ראשו (בבא מציעא קז א, ורש"י ד"ה איני).

נחיוב מיתה גירי דיליה נאמר אף בחיוב מיתה על רציחת אדם, שאם הרגו שלא בידים ממש אינו חייב אלא אם כן היה באופן של גירי דיליה, כגון מי שקשר ידיו ורגליו של חברו על שפת הים והפנה את מרוצת המים עליו ומת, אם מכח ראשון

מיני נזקים אם הם בכלל גירי דיליה, ראה ערך הרחקת נזקין; על נזק שבשעת עשייתו בידים אין עדיין הדבר הניזוק, אם הוא בכלל גירי דיליה, ראה ערך הנ"ל; על חיוב תשלומים לחברו כשהזיקו בגירי דיליה, ראה ערך הנ"ל, וערך רמא בנזקין; על שומר ששלח יד בפקדון בגיריה דיליה, ראה ערך שלוחות יד.

(במדבר רבה שם, ועי' ש"ך יו"ד שכד סק"ב), וכיוצא (ועי' במדבר רבה שם כמה דרשות בגימטריא באגדה).

• וכן הסמיכו בתורת אסמכתא דיני דרבנן, כגון מנין ברכות שבתפילה, שנאמר: וְקָח טוֹב וְנִשְׁלָמָה פָּרִים שְׁפָתֵינוּ (הושע יד א), בזמן שבית המקדש היה קיים היינו מקריבים קרבן ומתכפר, ועכשיו אין בידנו אלא תפילה, טו"ב בגימטריא י"ז, כמנין ברכות תפלת שמנה-עשרה (ראה ערכו. במדבר רבה יח כא)⁵.

• וכן מנהגים, כגון שנוהגים לקשור חמשה קשרים בציצית, כדי שעם מנין ציצית וח' פתילים יעלה הכל יחד למנין תרי"ג, כנגד תרי"ג מצוות (תוספות מנחות לט א ד"ה לא, על פי רש"י שם מג ב ד"ה שקולה). וכן מנין הכריכות שבציצית (ראה שו"ע או"ח יא יד, ומגן אברהם שם ס"ק כב. וראה ערך ציצית), וכיוצא (ראה כלבו קכב כמה רמזים בגמטריאות).

נתוספת אחר במנהגים, יש שחשבו בגימטריא בחשבון אחד יותר מחשבון האותיות כנגד הכולל, כגון שמספר הכריכות שבציצית יש אומרים שהם ארבעים כמנין הוי"ה אחד, שהוא ל"ט, ועם הכולל עולה ארבעים (בית יוסף או"ח יא יד).

נאגה בגימטריא באגדה יש שדרשו החשבון של כל אות ואות מהמילה בפני עצמה, כגון יצחק, שאמר: י' מול עשרה

גירי דיליה נקרא כשאדם עושה בידים מעשה, אפילו בתוך רשותו, ומכח עשייתו נגרם נזק לחברו, כגון בעל עליה שהיה שופך מים, והם יורדים על החדר של שכנו למטה, ואין שם מעזיבה, באופן שכששופך המים הם יורדים לשם מיד (בבא מציעא קז א). ואפילו לסוברים שבכל נזקים שאדם עושה בתוך שלו אינו חייב להרחיק את עצמו מהניזק, ועל הניזק להרחיק את עצמו (ראה ערך הרחקת נזקין), בגירי דיליה מודים שעל המזיק להרחיק את עצמו (ראה ערך הנ"ל).

נזרו בהגדרת גירי דיליה נחלקו ראשונים:

• יש אומרים שכל דבר שמזיק מהמקום שהניחו שם, בין שמזיק מיד ובין שמזיק לאחר זמן, הרי זה בכלל גירי דיליה, ואפילו כשכח המזיק שבו נולד בו אחר כך, כגון הגפת והזבל והמלח והסיד שמקרבם לכותל חברו, אפילו שלא היה בהם הבל בשעת מעשה אלא הוחמו אחר כך, שהרי זה כיורה את החצים במקום שמזיקים, ואינו דומה לנוטע אילן בתוך שדהו סמוך לבורו של חברו, שאינו בכלל גירי דיליה, שאינו מזיק ממקום נטיעתו, אלא משלח אחר כך שרשים ומתפשטים ומזיקים במקום אחר (ראב"ן א א; רמב"ן בבא בתרא כב ב ד"ה לימא, בדעת רבנו חננאל והרי"ף), אבל הזורע סמוך שלשה טפחים לכותל של חברו, הרי זה גירי דיליה, ואף על פי שאינם יונקים מן הקרקע לפני השרשתם והיניקה באה לאחר זמן, מכל מקום כיון שמניח כאן דבר המלקה את הקרקע ומחליד אותה

היוצאת מהן כמו גיא (כללי הבית יוסף להליכות עולם ד א). 5. שלדעה זו בתחילה היו שבע עשרה ברכות, וברכת המינים תקונה ביבנה, ואת צמח דוד תקנו אחריו (במדבר רבה שם). **גירי דילה (דידה)**. 1. וי טורי לה-לו. 2. על היזק ראה אם יש בו משום גירי דיליה, ראה ערך היזק ראה; על כמה

מת, שמיד כשפינה למים דרך לצד זה נפלו עליו, הרי זה גירי דיליה, שהרי זה כורק בו חץ ומת, אבל אם מת בכח שני, שהניחו רחוק קצת ולא נפלו המים מיד בצאתם מגדרותיהם עליו, אלא

אחר כך הלכו למקום שהוא שם, גרמא הוא ולא מכחו מת (סנהדרין עז ב, ורש"י ד"ה דכפתיה, וד"ה ואשקיל וד"ה גיריה וד"ה בכל וד"ה אבל).

גִּלְגּוּל שְׁבוּעָה

הטלת שבועה על תביעה, שכשהיא לעצמה אין חיוב שבועה עליה, אגב שבועה שהנתבע נתחייב בה

הפרקים:

- גדרו ומקורו;
- בשבועה דרבנן;
- המגלגל;
- תביעת הגלגול;
- בתביעת ספק;
- בספק של הנתבע;
- במשלם ואינו רוצה לישבע;
- השבועה המגולגלת;
- בחיפוך שבועה;
- בשומרים.

סיכום תמציתי

גדרו ומקורו

עיקרו של גלגול שבועה הוא בשתי תביעות או יותר: מי שמחוייב שבועה על תביעה אחת מגלגלים עליו גם שבועה על תביעה אחרת, שמצד עצמה אינו חייב עליה שבועה, ואפילו אם התביעה האחרת היא על דברים שבכלל אין חיוב שבועה עליהם. ויש שמגלגלים שבועה גם בתביעה אחת, שאגב השבועה שחייב בה על החשד העיקרי שאנו חושדים אותו, מחייבים אותו גם שבועה על חשד אחר באותו דבר עצמו. גלגול שבועה הוא מן התורה ונלמד בסוטה.

בשבועה דרבנן

מגלגלים אף בשבועה דרבנן, שכל מי שנתחייב שבועה, בין של תורה בין של דבריהם, מגלגל עליו המשביע שבועה על תביעות אחרות, ואפילו אם גם התביעה שהוא בא לגלגל עליה אין בה אלא שבועה דרבנן. לכל מגלגלים, חוץ משכיר, שהשכיר שתובע מבעל הבית שכרו, והוא אומר כבר נתתי, שתיקנו חכמים שהשכיר נשבע ונוטל, אין בעל הבית יכול לגלגל על השכיר אגב שבועה זו שבועה אחרת. אף מי שנתחייב שבועה דרבנן של נשבע ונוטל, יכול לגלגל שבועת נשבע ונפטר.

המגלגל

כשאין התובע טוען שיגלגלו על הנתבע שבועה על התביעה האחרת שיש לו, נחלקו בדבר אם בית דין בעצמם מגלגלים, ורוב הראשונים סוברים שבית דין פותחים מעצמם בגלגול, אפילו כשהתובע אינו טוען שיגלגלו.

תביעת הגלגול

המשביע מגלגל על מי שנתחייב לו שבועה כל מה שירצה, וכל תביעה שיש לו עליו, ובלבד שתהיה תביעה כזו, שאם היה הנתבע מודה בה היה מתחייב עליה ממון. אבל אם לא היה מתחייב עליה ממון אלא שבועה, אין מגלגלים עליה.

בתביעת ספק

אפילו שהיתה השבועה העיקרית שחייבוהו בית דין על תביעת שמא, מגלגלים עליו שבועה על תביעת ברי, כגון ששאל פרה אחת ושכר אחת, ומתה אחת מהן, בעל הפרות אומר שאולה מתה ואתה חייב לשלם כדין שואל שחייב באונסין, וזה אומר שכורה מתה, ואני פטור כדין שוכר, מתוך שהוא חייב שבועה שמתה כדרכה, בלי פשיעה, אפילו לדבריו ששכורה מתה, מגלגלים עליו שבועה שהשכורה היא זו שמתה.

השבועה המגולגלת

השבועה המגולגלת תוקפה כעיקר השבועה, שאם עיקר השבועה היא של תורה אף היא של תורה, ואם עיקר השבועה מדרבנן אף היא מדרבנן.

אין נשבעים שבועת הגלגול בפני עצמה, אלא כוללה בעיקר השבועה, ונשבע על הכל שבועה אחת.

בשומרים

גלגול שבועה מצינו גם בתביעה אחת, שאגב השבועה העיקרית שחייב בה הנתבע מגלגלים עליו שבועות אחרות על אותו דבר. כיצד, שומר חנם שטוען שנגנב או נאבד ממנו הפקדון, שחייב להישבע שלש שבועות – שלא פשע בו,

שלא שלח בו יד, ושאינו ברשותו: יש מהראשונים שנראה מדבריהם שכל שלש השבועות שהשומרים נשבעים הן עיקריות מן התורה, ואין אף אחת מהן בתורת גלגול; אך לדעת רוב הראשונים יש מהן שבועה עיקרית, או שבועות עיקריות, ועל ידי כך מגלגלים עליו השבועה האחרת, או השבועות האחרות.

גדרו ומקורו

גדרו עיקרו של גלגול שבועה הוא בשתי תביעות או יותר:

מי שמחייב שבועה על תביעה אחת מגלגלים עליו גם שבועה על תביעה אחרת, שמצד עצמה אינו חייב עליה שבועה, ואפילו אם התביעה האחרת היא על דברים שבכלל אין חיוב שבועה עליהם (ראה ערך שבועה), כגון שתבעו מטלטלים וקרקעות, ונתחייב הנתבע שבועה על המטלטלים, זוקקים המטלטלים את הקרקעות, שישבע גם עליהן, אף על פי שאין נשבעים על קרקעות (משנה קדושין כו א, ורש"י ד"ה וזוקקים).

ויש שמגלגלים שבועה גם בתביעה אחת, שאגב השבועה שחייב בה על החשד העיקרי שאנו חושדים אותו, מחייבים אותו גם שבועה על חשד אחר באותו דבר עצמו (ראה להלן: בשומרים).

מקורו גלגול שבועה הוא מן התורה, שנאמר בסוטה: וְאָמְרָה הָאִשָּׁה אֲמֵן אֲמֵן (במדבר ה כב), אמן על האלה – הקללה – אמן על השבועה, אמן אם מאיש זה, אמן אם מאיש אחר, אמן שלא סטייתי ארוסה ונשואה שומרת-יבם (ראה ערכו) וכנוסה (משנה סוטה יח א), ואין השבועה מאיש אחר אלא על ידי גלגול, שהרי אין משיבעים את הסוטה אלא על ידי קינוי וסתירה (ראה ערך סוטה), ומהאיש האחר לא קינא ולא נסתרה, אלא אגב השבועה שחייבת על איש זה שקינא לה ונסתרה, נשבעת גם מאיש אחר (ירושלמי קדושין א ה).

אין לנו אלא על דברים שהם ראויים להשביע עליהם, כגון מאיש אחר, שעל כל פנים שייכת בו שבועה אילו היו שם קינוי וסתירה, מניין שמגלגלים גם על דברים שבכלל אין שבועה עליהם, מאמן שלא סטייתי ארוסה, שאין השבועה שלא סטייתי ארוסה אלא על ידי גלגול, שאגב השבועה שלא סטייתי נשואה, מגלגל עליה שבועה גם על זנות של אירוסין (ירושלמי שם; קדושין כז ב, ורש"י ד"ה אמן אמן), אף על פי שעל זנות זו בפני עצמה בכלל אין חיוב שבועה, אפילו אם קינא לה ונסתרה (ירושלמי שם).

ולמדים גלגול שבועה בממון מסוטה, הואיל ונאמרו שבועות בתורה סתם, ופרט באחת מהן שמגלגלים עליה את הישן – תביעה ישנה, קודמת – אף בכל שבועות שבתורה כך שיגלגלו עליה את הישן (ספרי נשא טו), ועוד שלמדים בממון בקל וחומר מסוטה: מה סוטה שלא ניתנה שבועתה להיתבע בעד אחד (ראה ערך סוטה) – מגלגלים, ממון שניתנה שבועתו להיתבע בעד אחד (ראה ערך שבועה) – אינו דין שמגלגלים (קדושין כז ב – כח א).²

בשבועה דרבנן

מגלגלים אף בשבועה דרבנן (שבועות מח ב), שכל מי שנתחייב שבועה, בין של תורה בין של דבריהם, מגלגל עליו המשביע שבועה על תביעות אחרות (רמב"ם טוען א יב; טוש"ע חו"מ צד א),

ואפילו אם גם התביעה שהוא בא לגלגל עליה אין בה אלא שבועה דרבנן (רא"ש שבועות ז יח; טור שם), ואין אומרים כיון שהשבועה העיקרית שנתחייב בה היא מדרבנן, והשבועה שמגלגלים עליה היא גם כן מדרבנן, הרי זו תקנה לתקנה, ואין עושים תקנה לתקנה (ראה ערך תקנתא לתקנתא), שכיון שגלגול שבועה הוא מן התורה, אין זו תקנה לתקנה (ראב"ן שבועות), וכן אמרו: מגלגלים שבועת תקנה על שבועת תקנה (ירושלמי שבועות ז א), וכל שכן שמגלגלים כשיש צד של שבועת התורה, אם בשבועה העיקרית שנתחייב בה או בשבועה שהוא בא לגלגל עליו (פרישה שם סק"ד). וכן מגלגלים על ידי שבועת-היסת (ראה ערכו). רש"י שם ד"ה מהו לגלגל; ר"י שבועות לג ב מדפי הרי"ף; רמב"ם שלוחין י ג וטוען א יג; רא"ש שם ז יז; שו"ע שם).³

שכיר לכל מגלגלים, חוץ משכיר (שבועות מט א), שהשכיר שתובע מבעל הבית שכרו, והוא אומר כבר נתתי, שתיקנו חכמים שהשכיר נשבע ונוטל (משנה שם מד ב), אין בעל הבית יכול לגלגל על השכיר אגב שבועה זו שבועה אחרת (רש"י שם מט א ד"ה לכל מגלגלי), ונחלקו ראשונים:

- רוב הראשונים מפרשים שעל ידי כל שבועה דרבנן מגלגלים, אפילו על ידי אלו שדינם שנשבע ונוטל (ראה ערך שבועה), חוץ משבועת השכיר בלבד (ר"י מיגאש שם; רש"י שם; תוספות שם ד"ה לכל, בשם ר"י; ריטב"א שם; רמב"ם שכירות יא ט; טוש"ע חו"מ פט ו), אם מפני ששבועת השכיר עצמה אינה מן הדין, אלא כדי להפיס דעתו של בעל הבית (ראה ערך שכיר), לכן לא חייבוהו כל כך שיוכל בעל הבית לגלגל עליו על ידה (רש"י שם; תוספות שם, בשם ר"י; ריטב"א שם, בתירוץ הראשון), או מפני שאם יגלגלו עליו ימנע מלהישבע כלל, ונמצא מפסיד שכירתו והולך בפחי נפש (ר"י מיגאש שם; ריטב"א שם, בתירוץ).

- ויש מפרשים שכיר לאו דוקא, אלא הוא הדין כל הנשבעים ונוטלים (ראה ערך שבועה), שכיון שהשבועה היא לטובתם, אין מגלגלים על ידה שבועה אחרת (כן משמע במשפטי שבועות לרב האי ה; תוספות שם, בשם ריצב"א).⁴

נשבע ונוטל אף מי שנתחייב שבועה דרבנן של נשבע ונוטל (ראה ערך שבועה), יכול לגלגל שבועת נשבע ונפטר (ירושלמי שבועות ז א, לפי נחל יצחק חו"מ צד ב ג; רש"י שבועות מח ב ד"ה מהו).⁵

המגלגל

כשהתובע אינו תובע לגלגל כשאין התובע טוען שיגלגלו על הנתבע שבועה על התביעה האחרת שיש לו, נחלקו בדבר אם בית דין בעצמם מגלגלים:

- רוב הראשונים סוברים, שמחלוקת אמוראים בדבר: יש אומרים – וכן הלכה (רא"ש שבועות ז יח; אור זרוע ג, בבא מציעא ב; טור חו"מ

שמעון בן יוחאי בקדושין כח א). 3. ויש שכתב שאין מגלגלים על ידי שבועת היסת (ים של שלמה קדושין א מט). 4. וראה עוד ראב"ן שבועות שם. 5. ויש סוברים שהדבר ספק אם יכול שכנגדו לגלגל עליו שבועה אחרת שהוא נשבע ונפטר על ידה, לפי שאין השבועות דומות (ירושלמי שם, במסקנתו,

2. ויש מהראשונים שכתבו שלמדים גלגול שבועה בממון מסוטה מגזרה שוה: נאמרה שבועה בחוץ, היינו שבועת ממון, ונאמרה שבועה בפנים, היינו שבועת סוטה שהיא בעזרה, מה שבועה האמורה בפנים מגלגלים בה, אף שבועה האמורה בחוץ מגלגלים בה (תוספות בבא מציעא צז ב ד"ה ביום, על פי רבי

שאמר היית שותפי וכבר חלקנו ולא נשאר לך אצלי כלום, אין מגלגלים עליו שבועה שלא היה שותפו או שכבר חלקו, שהרי אפילו היה מודה לא היה מתחייב ממון אלא שבועת השותפים (רמב"ם שלוחין שם ב-ג; טור שם), אבל יכול לגלגל עליו כשאומר היינו שותפים וחלקנו בינינו, שלא הרויח כלום באותו זמן שאומר שהיה שותפו, שהרי אם היה מודה בזה היה חייב ממון (ש"ך חו"מ צג ס"ק יד, ושם צד סק"ג).

עז היכן עד היכן כחו של גלגול שבועה לגלגל שבועה על תביעה מגלגלים שאין נשבעים עליה, אפילו אם אמר לו השבע לי שלא נמכרת לי בעבד עברי ועדיין עבדי אתה, מגלגלים עליו שבועה זו על ידי שבועה שנתחייב עליה ממקום אחר (קדושין כח א, ורש"י ד"ה דאמר ליה; ירושלמי שבועות ז ח; רמב"ם טוען א יב; טור חו"מ צד), ואף על פי שתביעה זרה היא זו, שאילו נמכר לו בעבד עברי היה הדבר ידוע ומפורסם, מכל מקום מגלגלים עליה (גמ' שם).

וכן בכל תביעה גרועה, שאין בית דין משיבעים עליה היסת (ראה ערכו), על ידי גלגול משיבעים (מהר"י וייל קנד) ⁹.

בתביעת ספק

כשהשבעה העיקרית אפילו שהיתה השבועה העיקרית שחייבוהו היא על בית דין על תביעת שמא, מגלגלים עליו תביעת ספק שבועה על תביעת ברי, כגון ששאל פרה אחת ושכר אחת, ומתה אחת מהן, בעל הפרות אומר שאולה מתה ואתה חייב לשלם כדין שואל שחייב באונסין (ראה ערך שואל), וזה אומר שכורה מתה, ואני פטור כדין שוכר (ראה ערך שוכר), מתוך שהוא חייב שבועה שמתה כדרכה, בלי פשיעה, אפילו לדבריו ששכורה מתה (ראה ערך שומרים), מגלגלים עליו שבועה שהשכורה היא זו שמתה (משנה בבא מציעא צ ב, וגמ' שם צב ב; רמב"ם שאלה ג ג; טוש"ע חו"מ שמד ד), אף על פי ששבועת מתה כדרכה באה על שמא, שהרי אין בעל הבית יודע היאך מתה פרתו בביתו של זה, אלא שהתורה חייבה השומרים להישבע שבועה זו גם על ספק, ומכיון שנשבע - מגלגלים עליו גם שבועת שכורה מתה על תביעת ברי של בעל הבית (רמב"ן ורשב"א ור"ן קדושין כח א).

ואף על פי שעיקר גלגול שבועה למדים מסוטה, וגלגול על ידי שבועת שמא אינו דומה לסוטה, אם מפני שמכיון שהלימוד הוא בקל וחומר מסוטה שלא ניתנה להישבע בעד אחד, כל שכן ממון שניתן להישבע בעד אחד (ראה לעיל), והרי תביעת שמא לא ניתנה - לדעת כמה ראשונים (ראה ערך עד אחד מחלוקת בדבר) - להישבע בעד אחד, ואין כאן קל וחומר (רמב"ן ורשב"א ור"ן שם), או שבסוטה השבועה העיקרית היא כבאה על טענת ודאי, שרגלים לדבר הואיל וקינא לה ונסתרה (מאירי שם), מכל מקום למדים ממה שנאמרה שבועה בחוץ, היינו שבועת ממון, ונאמרה שבועה בפנים, היינו שבועת הסוטה שמשביעים אותה בעזרה, מה שבועה האמורה בפנים עשה בה ספק כודאי, אף שבועה האמורה

צד, ועיי"ש בשו"ע א) - שבית דין פותחים מעצמם בגלגול, אפילו כשהתובע אינו טוען שישלגלו (רב הונא בשבועות מט א); ויש אומרים שאין בית דין פותחים מעצמם בגלגול (רב חסדא שם. רש"י שם ד"ה לפתוח לו; רא"ש שם; ר"ן שם; חידושי הר"ן בבא מציעא ג ב; נמוקי יוסף שם; אור זרוע שם; בית יוסף שם א, בשם הר"י מ' מינר, בפירוש הראשון), ואף בשכיר נחלקו: לדעה הראשונה דוקא כשאין בעל הבית טוען שישלגלו על השכיר אין בית דין מעצמם מגלגלים, אבל אם בעל הבית טוען שישלגלו, אף על השכיר מגלגלים; ולדעה השנייה בכל השבועות אין מגלגלים אלא כשהתובע טוען, ובשכיר אין מגלגלים אפילו כשהתובע טוען (ריטב"א שבועות שם, בדעת רש"י; אור זרוע שם; בית יוסף שם, בשם הר"י מ' מינר, בפירוש הראשון) ⁶. ולא נחלקו אלא בשבועה דרבנן, אבל בשבועה דאורייתא, לדברי הכל בית דין פותחים מעצמם בגלגול, אף אם התובע אינו טוען, שהרי גלגול שבועה למדים מסוטה, ובסוטה הכהן פותח בגלגול אם לא זנתה בעודה ארוסה ומאיש אחר (ראה לעיל), אף על פי שאין הבעל תובע ממנה שבועה אלא מאיש זה שקינא לה ממנו (רא"ש שבועות שם; חידושי הר"ן ונמוקי יוסף בבא מציעא שם, בשם התוספות; אור זרוע שם, בשם ה"ר אלחנן) ⁷.

• ויש מהראשונים הסוברים שלא נחלקו האמוראים כלל אם בית דין פותחים בגלגול, אלא בדין אחר בשבועת השכיר עצמה (ר"י מיגאש שבועות שם), או שבכלל לא נחלקו, ולא באה הדעה השנייה אלא להוסיף דין בשכיר שאינו שייך לגלגול (ר"ן שבועות שם, בדעת הר"י והרמב"ם; כסף משנה שכירות יא ט, בדעת הרמב"ם) ⁸. לדעה זו יש מהאחרונים שכתבו שלדברי הכל אין בית דין פותחים מעצמם לגלגל שבועה כשאין התובע טוען, ואפילו בשבועה של תורה (תורת חיים שבועות שם; אור שמח טוען א יב), שהרי אפילו למחוייב שבועה בית דין מאיימים עליו שלא ישבע (ראה ערך שבועה), וכל שכן שאין לבית דין לפתוח בגלגול ולחייבו שבועות אחרות (תורת חיים שם), ואף בסוטה אין הכהן פותח מעצמו בגלגול, אלא הבעל אם ירצה מגלגל גם על זנות אחרת (אור שמח שם, בדעת הרמב"ם; מנחת חינוך ששה לד).

תביעת הגלגול

סתי מגלגלים המשביע מגלגל על מי שנתחייב לו שבועה כל מה שירצה (רמב"ם טוען א יב), וכל תביעה שיש לו עליו (טוש"ע חו"מ צד א), ובלבד שתהיה תביעה כזו, שאם היה הנתבע מודה בה היה מתחייב עליה ממון (רמב"ם שם, ושלוחין י ב; טוש"ע שם וצג ט), כמו בסוטה שאף על ידי זנות של איש אחר נאסרת על בעלה, כשם שנאסרת עליו על ידי זנות מאיש זה שקנא לה ממנו (לבוש חו"מ צד א; ערוך השלחן שם א).

אבל אם לא היה מתחייב עליה ממון אלא שבועה, אין מגלגלים עליה, כגון שטענו: נשתתפת עמי ונתחייבת לי שבועת השותפים (ראה ערך שבועה), והלה אומר: לא נשתתפתי עמך מעולם, או

8. וראה עוד ריטב"א שבועות שם, בשם יש מפרשים; מגיד משנה שם, בדעת הרמב"ם; בית יוסף שם, בשם הר"י מ' מינר, בפירוש השני. 9. מהאחרונים יש המצדד לומר שאף על פי שאין משיבעים שבועה על להבא, מגלגלים על להבא, שאם נתחייב שבועה לחברו יכול לגלגל עליו שבועה גם על להבא, שהרי גלגול שבועה למדים מסוטה, ועל הסוטה מגלגלים גם על להבא, אמן שלא נטמאתי אמן שלא אטמא (ראה ערך סוטה), ודוקא כשרוצה לגלגל עליו דבר שאין סופו להישבע עליו בפני עצמו, אבל אם סופו להישבע עליו אינו יכול לגלגל עליו עכשיו, כגון שרוצה לגלגל על שותפו שבועה שלא יגזול ממנו להבא מחלקו

לפי פני משה שם). 6. ויש הסוברים שבשכיר לא נחלקו, ואף רב הונא מודה שאפילו כשבעל הבית טוען שישלגלו עליו אין מגלגלים (שו"ת הרדב"ז א תכ; ב"ח שם). 7. ויש הסוברים שנחלקו אף בשבועה של תורה, שלדעת הסובר אין פותחים - לעולם אין פותחים, אף בשבועה דאורייתא, שסוטה שהכהן פותח לה בגלגול הרי זה מפני שבאסור כל-ישראל-ערבים-זה-בזה (ראה ערכו) ומחוייבים להפריש מאיסור, ולכן נחשב הכהן כבעל דבר, אבל בממון כשאין הבעל דבר תובע את הגלגול אין לנו לעשות עצמנו כעורכי הדינים ולפתוח לו שישלגל, ואף להלכה פוסק שאין פותחים גם בשל תורה (ריטב"א קדושין כז ב).

על הגלגול, ומתוך שאינו יכול להישבע, שהרי אומר איני יודע – ישלם, כדרך שאומרים בכל מחוייב שבועה כשאומר איני יודע (תוספות בבא מציעא צא א ד"ה ביום; רמב"ן וריטב"א ור"ן ונמוקי יוסף שם צא א, בשם הראב"ד; רא"ש שם ח ט-י ושבוועות ז יח; טור ח"מ עה, בשמו; שו"ע שם טו, בשם יש אומרים, ושם צד ב, ט), אם מפני שאין מגלגלים על טענת ספק של הנתבע, שאינו דומה לסוטה שהיא טוענת ברי שלא זינתה (תוספות בבא מציעא צא א ד"ה ביום, בשם ר"י; רא"ש שם ח ט), שאם היתה מסופקת לא היתה שותה (רא"ש שם); או שאין כח הגלגול חזק כל כך לחייבו ממון אם אינו יכול להישבע, ודוקא כשאינו יכול להישבע על עיקר התביעה אמרו כשאנו יכול להישבע משלם, ולא כשאנו יכול להישבע על הגלגול (רמב"ן וריטב"א ור"ן ונמוקי יוסף שם צא א, בשם הראב"ד), ולכן טענו מנה לי בידך, והודה לו בחמשים ועל השאר אמר איני יודע, וגלגל עליו התובע כמה גלגולים, ואמר גם עליהם איני יודע, החמשים הוא משלם, ועל הגלגולים פטור (ש"ך ח"מ עה ס"ק מט).

• ויש סוברים שכיון שגלגול שבועה הוא מן התורה, אומרים גם על שבועת הגלגול מתוך שאינו יכול לישבע משלם (חידושי הר"ן ונמוקי יוסף שם, בשם רב יהודה גאון; נמוקי יוסף שם, בשם הראב"ד, שחזר בו; טור שם, בשם הרמ"ה; שו"ע שם טו, בשם יש אומרים; ש"ך שם ס"ק נא, שכן עיקר). אלא שמהם סוברים שדוקא כשעל תביעת העיקר הוא יכול לישבע, שמתוך שנשבע על העיקר חייב שבועה על הגלגול, וכיון שאינו יכול לישבע, שאומר איני יודע על הגלגול – משלם, אבל אם גם על עיקר התביעה אומר איני יודע, ודינו שמשלם, ואין כאן שבועה עיקרית כלל, אין אומרים על שבועת הגלגול מתוך שאינו יכול לישבע משלם (ב"ח שם, דרישה וסמ"ע שם סק"מ, וש"ך שם ס"ק נב, בדעת בדעת הרמ"ה); ומהם סוברים שאף אם על עיקר התביעה אומר גם כן איני יודע, אומרים על שבועת הגלגול מתוך שאינו יכול לישבע משלם (רמב"ן וריטב"א ור"ן ונמוקי יוסף שם).

במשלם ואינו רוצה לישבע

רוצה לשלם מי שנתחייב שבועה והתחיל התובע לגלגל על תביעה ראשונה עליו דברים אחרים, ואמר זה איני רוצה להישבע, אלא הריני משלם על הטענה הראשונה, שנתחייבתי שבועה על כפירתה, ואפטר מהגלגולים, נחלקו ראשונים בדבר:

• יש אומרים שמחלוקת תנאים היא זו בשומר חנם שנגנב או שנאבד ממנו הפקדון, שחייב להישבע שבועת השומרים שלא פשע בו ושלא שלח בו יד (ראה ערך שומרים), ואמר נשבע אני, וראה אותם שמגלגלים עליו שבועות אחרות, וחזר ואמר משלם אני, שיש סוברים שחוששים שמא לפטור עצמו מן השבועה על הגלגול הוא מתכוין, אלא או ישבע על הכל, או ישלם את הכל (תנא קמא בירושלמי בבא מציעא ג א); ויש סוברים שלא חייבה אותו התורה שבועה להחמיר עליו אלא להקל, שאם רצה לשלם – ישלם, ואם רצה לישבע – ישבע (רבי יוסי שם. ר"י שבוועות לג ב מדפי הרי"ף; רמב"ן בבא מציעא לד ב, בשם רבי משה ב"ר יוסף; חידושי הר"ן שם; שיטה מקובצת שם).

תביעת ברי מגלגלים עליה שבועה על תביעת שמא, אבל שמא על שמא אין מגלגלים (רמב"ן וריטב"א ור"ן שם, בשם יש אומרים); אבל הראשונים דחו והוכיחו שאף שמא על שמא מגלגלים (רמב"ן וריטב"א ור"ן שם). 12. ויש מהאחרונים שכתב שמכל מקום אף לדעה זו אין מגלגלים על תביעת שמא לא נגבת לי דבר מעולם, שכיון שכל ישראל בחזקת כשרות ולא נולד שום ספק לפנינו אין חוששים לחשש רחוק כזה (שער המשפט צד סד, בדעת השו"ע).

בחזק עשה בה ספק כודאי (קדושין שם), שאף בסוטה עיקר שבועתה אינו אלא על טענת שמא (רמב"ן וריטב"א ור"ן שם) 10.

כשכא לגלגל שבועה על תביעת ספק היתה התביעה שבא לגלגל עליה שבועה תביעת שמא, כגון השותפים והאריסים אחר שחלקו, שאינו יכול להשיבם שוב שבועת השותפים בפני עצמה (ראה ערך שותף), אם נתחייב לו שבועה ממקום אחר, מגלגלים עליו אף זו (שבועות מה א; רמב"ם שלוחין ט ז; טושי"ע ח"מ צו), בין שהתביעה העיקרית שנתחייב עליה שבועה היא גם כן טענת שמא, כגון שנעשה לו שותף אחר זמן פעם אחרת, ונתחייב לו שבועת השותפים, הרי זה יכול לגלגל עליו שלא גזלתני בשותפות הקודמת, ובין שהיתה התביעה העיקרית טענת ברי (רש"י קדושין כח א ד"ה מנל; רמב"ם שם; טושי"ע שם). ואף על פי שאין שתי השבועות שוות – שתביעה העיקרית היא ברי, ותביעת הגלגול שמא, ואינו דומה לסוטה ששתי השבועות שוות, ששתייהן טענת ספק, שאין הבעל יודע אם זינתה לא מזה שקינא לה ממנו ולא מזה שמגלגל, מכל מקום למדים שבועה בחזק משבועה בפנים שהספק כודאי לגלגול (רש"י שם, ותוספות שם ד"ה ספק) 11.

ונחלקו ראשונים בגדרה של תביעת השמא שמגלגלים עליה:

• יש אומרים שעל כל תביעת שמא מגלגלים, ואפילו אם היו לו שתי פרות של חברו, אחת בשאלה ואחת בשכירות, ומתה אחת מהן, השוכר אומר שכורה מתה, והלה אומר איני יודע איזו מהן מתה, והשוכר נשבע שבועת השומרים שכדרכה מתה בלי פשיעה (ראה ערך שוכר), מתוך שנשבע השוכר שבועת השומרים שכדרכה מתה, נשבע גם כן שהשכורה היא שמתה ולא השאולה, אף על פי שהתובע אינו יודע, ואף על פי שהשבועה העיקרית אף היא היתה על תביעת שמא, שמגלגלים שמא על ברי, ושמא על שמא (תוספות בבא מציעא צא א ד"ה ביום, בתירוץ הראשון; רמב"ן שם צא א, וקדושין כח א; ר"ן שם ושם; רשב"א קדושין שם), וכן הלכה (שו"ע ח"מ שדמ ז). ולא אמרו שאם השוכר אומר שכורה מתה, והלה אומר איני יודע – פטור (משנה בבא מציעא שם) אלא כשהמשאל מאמין לו, או שיודע שכדרכה מתה, באופן שאין השוכר צריך להישבע על כך, ואין כאן שבועה עיקרית שיגלגל עליו שבועה אחרת (תוספות שם), ואין הבדל בין היה לו לתובע לדעת, ובין לא היה לו, או בין שהספק הוא בעיקר החיוב או לא וכיוצא (רמב"ן שם) 12.

• ויש אומרים שדוקא על טענת ספק של שבועת השותפים מגלגלים, וכן על טענת ספק של שומרים, אבל על טענת ספק אחרת אין מגלגלים, ובנידון של שתי פרות אינו יכול לגלגל עליו שבועה ששכורה מתה, מאחר שהוא, התובע, אינו טוען ברי ששאולה מתה (תוספות שם, בתירוץ השני; ריטב"א שם ב, בשם הראב"ד).

בספק של הנתבע

כשהנתבע טוען ספק על תביעת הגלגול, נחלקו ראשונים:

• יש סוברים שאין אומרים שהנתבע חייב להישבע

בשותפות, שהרי אף בלא הגלגול ישבע לו השותף לבסוף שבועת השותפים שלא גזל מחלקו, ומכל מקום כתב שלא להורות כן למעשה, שלא נמצא כן בפוסקים (שו"ת מהרי"ט ח"מ קה). 10. ואף שכשיש רגלים לדבר הרי זו כטענת ברי, מכל מקום משביעים אותה אף כשאין הסתירה מוכחת כל כך שנאמר שרגלים לדבר, כגון שלא ראה שמדברת עמו קודם הסתירה, ואפשר שהזדמנה הסתירה בנקרה (מאירי שם). 11. יש סוברים שדוקא אם השבועה העיקרית היא על

ח"מ פז כד, שהרי משום גלגול נתחייב על כולם בחמורה (באור הגר"א שם ס"ק פב).

הקדים ונשבע מי שנתחייב שבועה דאורייתא, כגון מודה שבועות התורה במקצת, וגלגל עליו התובע תביעות שאין לפני הגלגולים חייבים עליהן אלא שבועה מדרבנן, וקפץ

הנתבע ונשבע שבועה של תורה על התביעה העיקרית, ולא כלל בשבועה זו את הגלגולים:

• אם התובע והנתבע עדיין שם ולא נסתלקו מן הענין, אין קפיצה זו כלום, ותורת גלגול שבועה עליו, וחייב להישבע על הגלגולים שבועה של תורה.

• ואם נסתלקו מן הענין, ולאחר זמן חזר וגלגל עליו אותם הגלגולים, אין כאן תורת גלגול, ושבועה אחרת מדרבנן הוא שחייב להישבע (שו"ת הרשב"א א תתקמד) ¹⁶.

בהיפוך שבועה

בשבועה דרבנן, שהנתבע יכול להפוך אותה על התובע ולומר לו הישבע אתה ותיטול (ראה ערך שבועה), דנים בנוגע לגלגול בין בשבועה העיקרית כשהפכה הנתבע, אם עכשיו שהתובע נשבע יכול שכנגדו לגלגל עליו על ידי שבועה זו שבועות אחרות, ובין בשבועת הגלגול, אם הנתבע יכול להפוך אותה על התובע.

כשיקרא השבועה מי שנתחייב שבועת היסת, והפך את השבועה היא שבועת היסת על התובע שהוא ישבע ויטול – יש מהראשונים שכתב שאין הנתבע יכול לגלגל עליו על ידי שבועה זו שבועה על תביעות אחרות שלו (תרומת הדשן שכו; רמ"א ח"מ צד א, בשם יש מי שכתב) ¹⁷.

ומהאחרונים יש שכתבו שהנתבע יכול לגלגל על התובע שבועה אחרת על ידי השבועה ההפוכה (ט"ז שם א ד"ה יש מי שכתב; נתיבות המשפט שם, חידושים סק"א) ¹⁸.

חשוד על אף בחשוד על השבועה, שדינו שכנגדו נשבע ונוטל השבועה (ראה ערך שבועה) נחלקו הדעות:

• יש אומרים שאין החשוד יכול לגלגל עליו על ידי שבועה זו שבועה על תביעה אחרת שיש לו, אלא נשבע רק על מה שמהפכים עליו (ש"ך שם, בשם הריטב"א).

• ויש אומרים שהחשוד יכול לגלגל עליו על ידי שבועה זו (בית יוסף ח"מ פז יד ושם מד; ש"ך שם, שכן דעת כל הפוסקים).

כשבועות היסת היא גלגול שבועה מי שנתחייב שבועה של תורה וגלגל עליו התובע תביעות אחרות שנשבעים עליהן שבועת היסת, נחלקו בו ראשונים:

• יש אומרים שאינו יכול לומר לו: על התביעה העיקרית אשבע לך שבועה של תורה, ועל הגלגולים אני מהפך את השבועה עליך, ותשבע ותטול, כדין שבועת היסת שיכול להפכה על התובע, שהרי נתחייב מתורת גלגול שבועה של תורה גם על התביעות, ושבועה של תורה אינו יכול להפכה (שו"ת הרשב"א א תתקמד; ש"ך ח"מ צד ס"ק יב; באור הגר"א שם ס"ק יט), ואף מי שנתחייב שבועת

• ויש אומרים שהכל מודים שאין שומעים לו, אלא או משלם על הכל, או נשבע על הכל, וחכמים ור' יוסי לא נחלקו כלל בגלגול שבועה, אלא בדין אחר שאינו ענין לגלגול (תמים דעים לראב"ד רז; רמב"ן שם, בשם יש מפרשים; רא"ש שבועות ז יט).

להלכה בין שנתחייב שבועה של תורה, ובין נתחייב שבועה דרבנן אין שומעים לו כשרוצה לשלם על העיקר, אלא אומרים לו: או תן לו כל מה שגלגל עליך, או הישבע על הכל והיפטר (רי"ף שבועות שם, על פי ירושלמי שבועות ז ח; רמב"ם טוען א יג; תמים דעים שם; רא"ש שם; טוש"ע ח"מ צד ג) ¹³.

רוצה לשלם על הגלגולים אפילו רצה הנתבע לשלם דמי הגלגולים, וטען התובע רוצה אני את החפצים עצמם שהפקדתי אצלך, חייב לישיבע על הגלגולים, או ליתן לו את החפצים עצמם, שיש לחוש שמא עיניו נתן בהם (נמוקי יוסף בבא מציעא לד ב; רמ"א שם).

גלגולים על טען התובע על הגלגולים טענת ספק, ורוצה לשלם העיקר טען על עיקר התביעה – משלם, ופטור מלישבע על הגלגולים (רמב"ן ונמוקי יוסף שם צח א; מגיד משנה שם, בשם הרמב"ן והרשב"א ובדעת הרמב"ם; שו"ע שם), שלענין זה אין כח טענת ספק כח טענת ודאי (ערוך השלחן שם ו) ¹⁴.

עד מתי יכול לשלם העיקר לא אמרו שלא יוכל להיפטר משבועת הגלגול על ידי תשלומי העיקר אלא כשאמר הריני משלם על התביעה הראשונה לאחר שראה שזה התחיל לגלגל עליו תביעות אחרות, אבל אם מיד כשנתחייב שבועה אמר הריני משלם ולא אשבע, ואחר שאמר כן תבעו זה דברים אחרים, אינו יכול לגלגל עליו, כיון שכבר הודה לשלם לו קודם שידע שירצה לגלגל עליו דברים אחרים (ירושלמי שבועות ז ח, לפי באור הגר"א ח"מ צד ס"ק יב; רא"ש שם; טוש"ע שם ד), ולא חלו עליו הגלגולים כלל, אלא יתדיינו עליהם בפני עצמם (ערוך השלחן שם ז).

חזרה מרצונו לשלם העיקר אם לאחר שחייבוהו בית דין לשלם גם על הגלגולים או להישבע עליהם חזר בו מרצונו לשלם על התביעה הראשונה, ואמר אני רוצה להישבע על הכל – שומעים לו, ונשבע על הכל ונפטר, ואפילו לאחר שיצא מבית דין, לפי שלא נתרצה לשלם אלא כדי להיפטר משבועת הגלגולים, ומאחר שלא נפטר נשבע אף על תביעה הראשונה (רא"ש שם; טוש"ע ח"מ צד ח).

השבועה המגולגלת

תוקף השבועה השבועה המגולגלת תוקפה כעיקר השבועה, שאם עיקר השבועה היא של תורה אף היא של תורה (כן משמע מתוספות בבא מציעא יד א ד"ה דינא, ושו"ת הרשב"א א תתקמד, וש"ך ח"מ עב ס"ק מז), ואם עיקר השבועה מדרבנן אף היא מדרבנן (כן משמע מהש"ך שם) ¹⁵.

צורת השבועה אין נשבעים שבועת הגלגול בפני עצמה, אלא כוללה בעיקר השבועה, ונשבע על הכל שבועה אחת (משפטי שבועות לרב האי א ה; רמב"ם מלוה יג ד; טוש"ע ח"מ עב יב), וכן מי שנתחייב שתי שבועות, קלה וחמורה, משביעים אותו בחמורה, ומגלגלים בה שאר דברים (משפטי שבועות שם; רמב"ם שם; טוש"ע

¹³. וראה עוד רבנו חננאל שבועות מח ב; רי"ף שם, בשם חזינן מאן דקשיא; שערי שבועות לרי"ף יז. ¹⁴. ויש שכתב שאפילו אם התביעה העיקרית של התובע היתה תביעת שמא, יכול הנתבע לשלם על התביעה ולהיפטר מלישבע על הגלגולים (באור הגר"א שם סק"י). ¹⁵. וראה עוד שיטה מקובצת בבא

מציעא צז ב, בשם תוספות שפך. ¹⁶. וראה שער המשפט צד סק"ו, ורש"ש שבועות מה א. ¹⁷. בטעם הדבר ראה תרומת הדשן שם; שו"ת הרדב"ז א תכו; שער המשפט שם סק"ג. ¹⁸. בטעם הדבר ראה ט"ז שם; ש"ך שם סק"ב.

כיצד, שומר חנם שטוען שנגנב או נאבד ממנו הפקדון, שחייב להישבע שלש שבועות – שלא פשע בו, שלא שלח בו יד, ושאינו ברשותו (בבא מציעא ו א):

• יש מהראשונים שנראה מדבריהם שכל שלש השבועות שהשומרים נשבעים הן עיקריות מן התורה, ואין אף אחת מהן בתורת גלגול (כן משמע מהרא"ש בבא מציעא ג ו, בדעת הר"י; אבן האזל שאלה ד א, בדעתו).

• אך לדעת רוב הראשונים יש מהן שבועה עיקרית, או שבועות עיקריות, ועל ידי כך מגלגלים עליו השבועה האחרת, או השבועות האחרות (רמב"ם שם; תוספות בבא מציעא ו א ד"ה שבועה, בתירוץ השני; רא"ש שם ג ו, בשם איכא דבעי למימר, ושבועות ו יט; טור חו"מ רצד, בשם ר"י; מגיד משנה שם, בשם הרמב"ן; ריטב"א שם לד א; שו"ע שם ב), אלא שנחלקו ראשונים איזו מהן השבועה העיקרית ואיזו שבועות הגלגול (ראה ערך שומרים)¹⁹.

אף בשלש השבועות ששומר שכר נשבע – שמתה כדרכה או נאנסה, ושלא פשע בשמירתו, ושלא שלח בה יד (ראה ערך שומר שכר); וכן בשלש השבועות שהשואל נשבע – שמתה מחמת מלאכה, ושלא פשע בשמירתה, ושלא שלח בה יד (ראה ערך שואל), כתבו ראשונים שאחת מהן היא עיקרית, והשאר נשבע על ידי גלגול (רא"ש בבא מציעא שם, בשם איכא דבעי למימר).

כפירה במקצת וכן לדעה שכל השומרים צריכים כפירה במקצת והודאה במקצת (ראה ערך שומרים), יש מהראשונים שכתבו שעיקר השבועה היא שבועת מודה במקצת, כדין כל מודה במקצת שחייב שבועה מן התורה (ראה ערך מודה במקצת), ושבועת השומרים שחייבה תורה לכל אחד מהם כדינו – שומר חנם שנגנבה או נאבדה, שומר שכר ושוכר שמתה כדרכה או נאנסה, והשואל שמתה מחמת מלאכה (ראה ערך שומרים) – היא מתורת גלגול אגב שבועת מודה במקצת (ריטב"א בבא מציעא לד א, בשם יש מפרשים. ועי' ריטב"א שם צח א), אלא ששבועת גלגול זו משיערים אותה בית דין אפילו אם התובע אינו טוען שישבע, אף לסוברים שבכל גלגול שבועה שלמדים מסוטה אין בית דין פותחים מעצמם לגלגל על הנתבע אם לא תבע התובע (ראה לעיל), שלפיכך הוצרכה התורה לכתוב במפורש חיוב שבועת השומרים, מפני שמתורת גלגול שלמדים מסוטה לא היו חייבים להישבע אגב שבועת מודה במקצת אלא אם כן תבע התובע, וכן שונה שבועת גלגול זו משאר גלגולים שלמדים מסוטה, לדעת הסוברים שכשהנתבע אומר איני יודע בתביעת הגלגול אין אומרים מתוך שאינו יכול להישבע משלם (ראה לעיל), שכאן – בשבועת השומרים – אף שהיא מתורת גלגול אגב שבועת מודה במקצת, כיון שהוזכרה בתורה בפירוש דנים בה דין של שאינו יכול להישבע משלם (ריטב"א שם צח א).

השותפים וגלגל עליו, אינו יכול להפוך את שבועת הגלגול, כשם שאינו יכול להפוך את שבועת השותפים, אף על פי שהיא מדרבנן (ראה ערך שבועה), ששבועת המשנה היא זו, ותיקנוה כעין של תורה (ריטב"א בבא מציעא צח ב, בשם הראב"ד).

• ויש אומרים ששבועת הגלגול יכול להפך על התובע (טוש"ע שם ח), שכיון שאם אומר על הגלגולים איני יודע אין דנים בו דין של מתוך שאינו יכול להישבע משלם – לסוברים כן (ראה לעיל) – לכן אף באומר שלכו נוקפו בשבועה זו, ואינו רוצה להישבע אלא להפכה על התובע שהוא ישבע ויטול, אי אפשר להכריחו לשלם (תומים שם סק"ח, בדעת הטוש"ע), ודוקא בטענת חיוב של הלוואה וכיוצא, שכשאומר איני יודע אם נתחייבתי לך פטור משלם (ראה ערך ברי ושמא) אבל בטענת פרעון אינו יכול להפך, שהרי אפילו אם היה טוען איני יודע אם פרעתיך היה חייב לשלם (ראה ערך הנ"ל. נתיבות המשפט שם סק"ג).

היפוך שבועה מי שנתחייב שבועת היסת, וראה שמגלגלים עליו על העיקר תביעות אחרות – שאין נשבעים עליהן בפני עצמן היסת (לבוש שם ו; תומים שם, אורים ס"ק טו) – והפך השבועה על התובע כדי להיפטור מלהישבע על הגלגולים (לבוש שם), אומרים לו: או הישבע על הכל והיפטור, או תהפוך הכל עליו שישבע על הכל ויטול, ואם אמר: על הגלגולים אני נשבע ואפטור, ועל התביעה הראשונה ישבע הוא ויטול – הרשות בידו (ראב"ד טוען א יג; טוש"ע שם ח), שעיקר כוונת הגלגול הוא כדי להביאו לידי שבועה על הדברים שמבלעדי הגלגול אינו צריך להישבע עליהם, והרי הוא מתרצה להישבע עליהם בלא עיקר השבועה, ועיקר השבועה הוא מהפך כדינה, ולא יגרע כח ההיפוך משום זה שמגלגל עליו דברים אחרים (לבוש שם). והוא הדין אם רצה להישבע על עיקר התביעה, ולהפוך על התובע שבועת הגלגול – הרשות בידו, שהרי על כל פנים הוא נידון על כל הטענות שרצה לגלגל עליו (סמ"ע שם ס"ק יב; תומים שם); ויש אומרים שאם רצה להפוך את הגלגול לבד ולהישבע על העיקר יכול התובע להכריחו להישבע גם על הגלגולים, שאף על פי שכשהפך שוב אין עליו חיוב שבועה, הרי זה כשאין עליו עוד שבועה אחרת, אבל כאן כיון שעדיין עליו שבועה הראשונה, יכול התובע לגלגל עליו שבועה גם אחרי ההיפוך (באור הגר"א שם ס"ק טו; ערוך השלחן שם ט), אבל אם מהפך עיקר השבועה, ורוצה להישבע על הגלגול, אין התובע יכול להכריחו להישבע גם על העיקר, שהגלגול תלוי בעיקר, ואין העיקר תלוי בגלגול (ערוך השלחן שם).

בשומרים

גלגול שבועה מצינו גם בתביעה אחת, שאגב השבועה העיקרית שחייב בה הנתבע מגלגלים עליו שבועות אחרות על אותו דבר.

גלגול

עצם הראש של בעל חי

הרחבה שבראש בעל חי, שבו מונח המוח (איסור והיתר הארוך נד ד), והיא מורכבת מכמה עצמות (אהלות ח) הנחשבים לעצם אחד

גלגול שבועה אם התובע לא תבע שישבע אין בית דין מחייבים אותו (ראה לעיל. ריטב"א בבא מציעא לד א). **גלגול**. 1. ו, טור סא-סח.

19. אלא ששבועות הגלגול של שומר חנם יש מהראשונים שכתב שבית דין מחייבים אותו להישבע אפילו כשאין המפקיד תובע שישבע, אף לסוברים שבכל

בגולגולת: יש אומרים כמלא מקדח (בית שמאי במשנה שם); ויש אומרים כדי שינטל מן החי וימות (בית הלל שם), שהוא כסלע (בכורות לו ב), והוא שיעור קטן יותר מהשיעור הראשון (גמ' שם לח א), וכן הלכה (רמב"ם שם ב ח) [ראה אידוריס מס' 8, 9 בסוף הכרך]. בדעה הראשונה נחלקו תנאים באיזה מקדח אמרו: יש אומרים כקטן של רופאים (רבי מאיר במשנה אהלות שם); ויש אומרים כגדול של לשכה (חכמים שם).

ואמוראים נחלקו בשתי הדעות:

• יש אומרים שהשיעור הראשון הוא כמלא מקדח וחסומו – היינו הרחבת הנקב, כדי שהמקדח יצא ויכנס בריוח – והשיעור השני הוא כסלע נירונית, שהוא כמלא מקדח בלא חסומו (רב חסדא ורב תחליפא בבכורות לח א; ספרי זוטא במדבר יט ד).

• ויש אומרים שהשיעור הראשון הוא כמלא מקדח סתם, ואפילו הקטן של רופאים הוא גדול מסלע סתם, ולשיעור השני לא אמרו בסלע נירונית, שהוא גדול, אלא בסלע סתם (רב נחמן בכורות שם).

וכתבו ראשונים שבסלע מצומצם דינו כפחות מסלע, שכל שיעורי חכמים להחמיר (רשב"א חולין נד ב, על פי גמ' שם).

היו בה נקבים קטנים, כולם מצטרפים לכסלע (חולין נז ב; רש"י שם מה א ד"ה ובגולגולת; רמב"ם שם), וכל שכן אם יש בו נקב אחד ארוך, שאינו עגול, שרואים אותו אם יתנו ארכו לעגלו ויהיה כשיעור, הרי זה חסרון (רש"י שם) ⁴.

בטריפות

נחבסה הגולגולת הקרום שלה (רש"י חולין מב ב ד"ה וגולגולת) – אם ברובה – טרפה (חולין מב ב; רמב"ם שחיטה י ו; טוש"ע יו"ד ל א) ⁵, אף על פי שהקרום של מוח שלם, ולא חסר מן הגולגולת כלום (רש"י שם ורמב"ם שם וטוש"ע שם, על פי הגמ' שם), ונחלקו ראשונים בפירוש הדבר:

- יש מפרשים שהוכחה מכות רבות (רש"י שם).
 - ויש מפרשים שנשברה (ערוך, חבס; תורת הבית הארוך ב ג; איסור והיתר הארוך נד ז), ואפילו כל הגולגולת שלימה אלא שנסדקה בסדק אחד ארוך ברובה (תבואות שור שם סק"א) ⁶.
- ולהלכה יש להחמיר כשתי הדעות, כבכל ענין טרפה (כרתי שם סק"ב; כן משמע בתבואות שור שם).

וטריפה זו נמנית בין שמונה עשרה טריפות שנאמרו למשה מסיני (מסקנת הגמ' בחולין מג א), ונכללת בשמונה סוגי הטרירות שנאמרו למשה מסיני (ראה ערך טרפה) בסוג שבורה (רש"י שם ד"ה נפולה).

נעוף טריפות זו נוהגת בבהמה ובחיה (טוש"ע שם), שבכל מקום שאמרו בהמה בטריפות חיה בכלל (באור הגר"א שם סק"א), והוא הדין בעוף (ירושלמי נדה ג ה, לפי פני משה שם; אור זרוע א, טריפות תיט, בשם אבי העזרי; ש"ך שם סק"ז). וכתבו אחרונים שאין זה אלא למפרשים שהוכחה, אבל למפרשים שנשברה ונסדקה דינו של עוף המים שטרפה במשהו, ובעוף היבשה צריך בדיקת הקרום (ראה להלן. תבואות שור שם סק"ב; פרי מגדים שם, שפתי דעת סק"א וסק"ז).

(חזון איש אהלות כא י ד"ה שמא), ונקראת גם קדרה (חולין מה א, ורש"י ד"ה כל מה שבקדרה; מאירי שם) ².

עצם הגולגולת היא סגלגלה ומקיפה המוח מכל צד, וחציה התחתון קבועה בראש, ועצמות ובשר מקיפים אותה תחתיה וסביבה, והעינים קבועות בראש בחצי התחתון של הגולגולת הקבוע בראש בתחילתו, או בחצי הגולגולת העליון בסופו, והחצי השני של הגולגולת לצד עליונה הוא בולט מלמעלה, ואין עליו אלא עור לבד שמכסה אותו (פרישה יו"ד ל סק"א).

התחתית הגולגולת מהעינים ולמעלה (כן משמע מרש"י חולין נב ב ד"ה רוב גובהה), וכנגד המצח (אור זרוע א, טריפות תיט), ומן הצדדים מן האזנים (רבנו גרשום שם) ³. וסופה, במקום חיבור הצואר והגולגולת, שכמין שני פולים מונחים שם מבפנים (חולין מה ב, ורש"י ד"ה על פי הקדרה).

החלק העליון של הגולגולת נקרא קדקוד (דברים כח לה; שמואל ב יד כה; מנחות לו א; נגעים י ו), והוא המקום שמוחו של תינוק רופס (מנחות שם).

בטומאת מת

גולגולת אדם מטמאה במגע ובמשא ובאהל (אהלות ב א; רמב"ם טומאת מת ב ח) כמת שלם (ספרי זוטא במדבר יט יד; רמב"ם שם), אפילו אין עליה בשר כלל (תוספות נזיר מט ב ד"ה ועל השדרה; רמב"ם שם), והנזיר מגלח עליה (משנה נזיר מט ב; רמב"ם נזירות ז ב), ומצינינים עליה ציון-קברות (ראה ערכו. תוספתא שקלים (ליברמן) א ה; מועד קטן ה ב), לפי שהגולגולת היא מעצמות המת שאף אם אין עליהם בשר ניכרת בהם צורת עצמות אדם (רמב"ם שם), ואני קורא בהם: **עצם אדם** (יחזקאל לט טו. רמב"ם שם; פירוש הרא"ש לאהלות שם), והוא בין שאר הדברים שנתרבו שמטמאים כמת שלם מהמילה "אדם" שבכתוב: **זאת הַתּוֹרָה אֲדָם פִּי יָמוֹת בְּאֶהָל** (במדבר יט יד), שהיא מיותרת, שכבר למדנו שמת אדם הוא שמטמא באהל, נתרבתה גם הגולגולת (ספרי זוטא שם; ר"ש אהלות שם).

גולגולת אם הגולגולת לבדה מטמאה כמת, או דוקא הגולגולת לבדה והשדרה יחד, נחלקו תנאים ואמוראים: יש הסוברים שהגולגולת מטמאה לבדה (שמאי בנזיר נב ב; רבי יהודה בתוספתא אהלות (צוקרמאנדל) טו יג; רבי מאיר בתוספתא נדה (צוקרמאנדל) ח ה; רבי סימון ברבי זבדי בירושלמי פסחים ט א); ויש שנסתפקו בגמרא בדעתם (סתם משנה בנזיר מט ב, לפי גמ' שם נב א).

אף להלכה נחלקו ראשונים: יש אומרים שהדבר בספק (ר"ש אהלות ב ו; כסף משנה נזירות ז ב); ויש אומרים שהלכה שהגולגולת מטמאה לבדה (רמב"ם נזירות שם וטומאת מת שם; מאירי מועד קטן ה ב, ונזיר שם).

גולגולת הבאה גולגולת הבאה משני מתים, חצי גולגולת מזה וחצי משני מתים גולגולת מזה, נחלקו תנאים: יש המטמאים באהל (רבי עקיבא באהלות ב ו); ויש המטהרים (חכמים שם), וכן הלכה (רמב"ם טומאת מת ד א).

גולגולת חסרה גולגולת שחסרה אינה מטמאה באהל, והרי היא כשאר עצמות שמטמאים במגע ובמשא בשיעור כשעורה (אהלות ב ג; רמב"ם שם ב ח ו ג ב), ונחלקו תנאים כמה הוא חסרון

2. יש שהאדם כולו מכונה גולגולת – במדבר א ב, ועוד. 3. וראה עוד טור ובית יוסף יו"ד ל; תבואות שור שם סק"א. 4. על רובע עצמות מהגולגולת אם מטמא באהל, ראה ערך עצמות. 5. ואף כשנחבסה במיעוטה יש

מהאחרונים שכתב שמכל מקום צריך דוקא שתלך הבהמה, ואם לא הלכה חוששים לריסוק אברים (שלחן ערוך הרב יו"ד לב, קונטרס אחרון סק"ב). 6. ויש מפרשים שנמנעה ונדחקה כלפי פנים (מאירי שם), ולא נזכר בפוסקים.

שיעור הסלע שיעור זה של סלע יש מהראשונים סוברים שאינו אלא בבהמה גדולה, ובקטנה משערים לפי גדלה ולפי קטנה, וכן בעוף (רא"ש שם; רבנו ירוחם שם); ויש חולקים וסוברים שכל הבהמות שיעורן אחד כסלע, אלא שבעופות יש לשער לפי ערך גדלם וקטנם (פליתי שם סק"א וצמח צדק שם, פסקי דינים סק"ז, בדעת כמה ראשונים).

עוף של מים עוף של מים, כגון אווזים (חולין נו א; רמב"ם שם ז; טוש"ע שם), ואפילו אין רוב חיותם במים, אלא שאם הם סמוכים למים תמיד מצויים בהם (שו"ת הרא"ש כ ו), אם ניקב עצם גולגולתו ולא ניקב הקרום של מוח – טרפה, שקרומו רך (גמ' שם; רמב"ם שם; טוש"ע שם), ואפילו הנקב בגולגולת כל שהוא (טוש"ע שם), והוא מן הטרפיות שיש בעוף יתר על בהמה (גמ' שם; רמב"ם שם יא).

עוף של יבשה בעוף של יבשה צריך בדיקת הקרום של מוח אם הוא קיים¹⁰ (גמ' שם; רמב"ם שם; טוש"ע שם), וכתבו הפוסקים שבזמן הזה אין אנו בקיאים בבדיקה זו, ולכן יש להטריף אם ניקב עצם הגולגולת בכל שהוא אפילו בעוף של יבשה (איסור והיתר הארוך נד ו; רמ"א שם), אבל אם רק העור נקרע ושותר דם והעצם קיים – כשר (ט"ז שם סק"ג), ואין חילוק בזה בין עוף היבשה לעוף המים (פרי מגדים שם, משבצות זהב שם סק"ג), ואפילו אם העצם נפוח, כל שלא ניקב אין לחוש (פרי מגדים שם ושפתי דעת סק"ז).

ניקב העצם על ידי חולי, ולא על ידי קוץ, אין חוששים בעוף היבשה לנקיבת הקרום, וכשר אם אין שם חסרון לפי ערך של שיעור כסלע בבהמה (תבואות שור שם סק"ג; פרי מגדים שם סק"ז).

נקב בתולדה נקב שבעצם הגולגולת שהוא מתולדה, מתחילת **נעצם הגולגולת** בריית העוף, כגון אותן האווזות שיש להן כמו חטוטרות בראשן, ונוצות זקופות וגבוהות, וכשבודקים אותן מוצאים שעצם הגולגולת נקוב, נחלקו אחרונים:

- יש אוסרים (תבואות שור שם סק"ח; שו"ת פני יהושע י"ד טו).
- ויש מתירים, שמכיון שנבראו כך אין זה בגדר נקב המטריף; ועוד, שכיון שיש להן צורה ידועה של חטוטרות ונוצות זקופות אנו אומרים שכך טבע גידולן, והן כמין מיוחד (צמח צדק (הקדמון) עא; שבות יעקב ב סה; נודע ביהודה קמא י"ד ה).

מומים בגולגולת

חז"ל (בכורות מג א-ב; רמב"ם ביאת המקדש ח א) מנו מספר מומים במבנה הגולגולת:

- כילון – שהראש דומה לכיסוי החבית, היינו חד למעלה ורחב למטה (רש"י שם), שאמצע ראשו בולט גבוה למעלה כמו ביצה (פירוש המשניות לרמב"ם בכורות ז א, ורמב"ם ביאת המקדש שם), או שראשו ארוך וצר ומצחו בולט (ערוך, ע' כילון)¹¹.
- לפתן – שראשו דומה לראש לפת, היינו שראשו רחב ויוצא מכאן ומכאן, עד שתמצא ראשו על צווארו כמו ראש הלפת על

סהות הרוג נחבסה ברובה שאמרו, הדבר ספק אם רובה זה הוא רוב גובהה, או רוב היקפה (חולין נב ב), ולכן הרי זו ספק טרפה (ר"י שם; רמב"ם שם י ה), ובין שנחבסה ברוב גובהה לבד, ובין ברוב היקפה לבד, הרי זה ספק טרפה, אלא אם כן נחבסה גם ברוב גובהה וגם ברוב היקפה, שאז הוא ודאי טרפה (רמב"ם שם)⁷.

רוב גובהה היינו מן העינים ולמעלה (רש"י שם ד"ה רוב גובהה; ר"ן שם) מכנגד המצח ולמעלה בשוה עד יותר מאמצע הגולגולת, או מן העורף למפרע עד יותר מאמצע גולגולת הראש (הגהות אש"י שם ג לו, בשם האור זרוע; איסור והיתר הארוך נד ד; ים של שלמה שם ג כט)⁸, ורוב היקפה של כל הראש (ר"ן שם).

נפחתה נפחתה – חסרה – הגולגולת, ולא ניקב קרום של מוח **הגולגולת** – כשרה (משנה חולין נד א), ונחלקו ראשונים:

- יש אומרים שאפילו נפחתה או ניטלה כשיעור כסלע כשרה, ואין חסרון הגולגולת טרפה בלא נקיבת הקרום של מוח לא באדם ולא בבהמה (תוספות חולין מב ב ד"ה ואמר ובכורות לו ב ד"ה כדי, בשם רבנו תם; ר"ן חולין מט ב, בשם רבנו יונה; טור י"ד ל, בדעת הרא"ש). ואף על פי שאמרו באדם שאם יפחת כסלע הוא שיעור שימות בו (ראה לעיל), היינו בניקב גם הקרום של מוח, שבבהמה הוא שאמרו שטרפה בניקב הקרום לבד, אבל באדם צריך עם נקיבת הקרום גם חסרון הגולגולת (תוספות חולין שם), או שלא אמרו שבחסרון כסלע ימות אלא כשלא יעשו לו רפואות, ולענין טומאה בחסרון כזה טהור כיון שאינו שלם, אבל לענין טרפה מכיון שאם יעשו לו רפואות יחיה – כשרה (רשב"א חולין נד ב) או שיש הבדל בין אדם לבהמה, ואדם אם ינטל בו כסלע מגולגולת – ימות, אבל בהמה אינה מתה בחסרון שבגולגולת (מאירי שם, בשם גדולי המפרשים)⁹.

- ורוב הראשונים סוברים שניטלה או חסרה מן הגולגולת, כשיעור המטהר בטומאת מת, אפילו לא ניקב קרום של מוח – טרפה, שהרי אמרו שבשיעור זה אם ינטל מן החי ימות, ושיעור זה – לפי ההלכה בטומאה – הוא כסלע (רש"י חולין נד ב ד"ה כסלע, על פי גמ' שם מב ב; תוספות שם ובכורות שם; רמב"ן ורשב"א ור"ן חולין שם, בשם הגאונים; מאירי שם; רמב"ם שחיטה י ה, ט), וכן הלכה (טוש"ע י"ד ל ב), ולא אמרו נפחתה הגולגולת כשרה, אלא כשנפחתה בפחות מסלע (רשב"א שם; טור שם), ואף על פי שאנו רואים בכל יום כמה אנשים חיים כשנפחתה הגולגולת ביותר מסלע, אין לנו בטרפיות אלא מה שמנו חכמים (רבנו ירוחם טו א).

טריפה זו נמנית בין שמונה סוגי הטרפיות (ראה ערך טרפה) בסוג חסרה (מאירי שם; כסף משנה שחיטה י ט).

נקבים שיש ניקבו נקבים שיש בהם חסרון, אפילו נקבים הרבה **בהם חסרון** – מצטרפים (רמב"ם שם י ה, על פי חולין מה א; טוש"ע שם). יש מי שכתב שאם אין בין נקב לנקב כמלא נקב, גם השלם מצטרף (בית יוסף שם); ויש חולקים וסוברים שאין השלם מצטרף (פליתי שם סק"ג, על פי הרא"ש חולין ג י; חידושי יד אברהם ליו"ד שם; תבואות שור שם סק"ה ובכור שור לחולין מה א).

גרוע חסר מנחבס (האשכול (אויערבך) ג עמ' 37), ויש שנסתפק בדבר, שאין לדמות בטרפיות זו לזו, ושמה נחבסה כואב לה יותר (רשב"א חולין נד ב).
10. על בדיקה זו, ראה ערך מח. 11. הכוונה כנראה לצורות פתולוגיות שונות של הגולגולת הנובעות מסגירה מוקדמת של התפרים בגולגולת, כמו קרניוסיוסטוזיס (אנציקלופדיה הלכתית רפואית מהדורה חדשה תשס"ו כרך

7. ויש מי שכתב בדעת ראשונים שאין הספק אלא ברוב גובהה בלבד, אבל ברוב היקפה בלבד הוא ודאי טרפה, שרוב היקפה הוא שיעור יותר גדול מרוב גובהה (לחם משנה שם, בדעת רש"י שם נב ב ד"ה רוב גובהה). 8. ויש עוד פירושים לדבר זה (ראה בית יוסף, וב"ח, ופרישה, וכנסת הגדולה בהגהות בית יוסף שם). 9. ואף לדעה זו יש מהראשונים שכתב שאם חסר רוב הגולגולת טרפה, שלא

במפתל

אשה המפתל ולד שגולגולתו אטומה, טהורה מטומאת יולדת (נדה כד א; רמב"ם איסורי ביאה י יא), שאינו ולד (רמב"ם שם).

• יש מפרשים שגולגולתו חסרה (רש"י שם ד"ה אטומה), ושיעורה בכל שהוא (רמב"ן חולין מד א), ואף על פי ששיעור טריפות אינו אלא בסלע, בתחילת ברייתו שיעורו בכל שהוא, או שכל שהוא לאו דוקא, ואף בולד שיעור חסרון בגולגולתו הוא כסלע (רמב"ן שם).

• ויש מפרשים גולגולתו אטומה היינו אטום כמשמעו, סתום, שמתחתיה אין חלל אלא גולם¹⁷, אבל חסרון המטריף אינו מונעו מלהיקרא ולד, ואמו טמאה לידה (רמב"ן נדה שם; ר"ן שם, בשמו), וכתבו ראשונים שבזמן הזה אין אנו בקיאים בצורות הולד, ולכן אמו טמאה לידה אף בגולגולת אטומה (בעלי הנפש, הפרישה א; בית יוסף י"ד קצד ג, בדעת תורת הבית הארוך ז ו).

יש הסבורים שאם מתגלה מום זה בעובר מותר להפילו, כי אין אמו טמאת לידה, ואין הוא בגדר נפש, ואין הוא יכול לחיות (שיעורי תורה לרופאים (הגר"י זילברשטיין) ד 198 ואילך. וראה שו"ת שבט הלוי י רנט א).

גְּלוּדָה

טריפות של בעל חי, מכח נטילת עורו

טריפות זו היא אחת משמונה עשרה טריפות שנאמרו למשה מסיני (מסקנת הגמ' בחולין מב ב - מג א), ונכללת בתוך שמונה סוגי טריפות שנאמרו למשה מסיני בסוג נטולה (ראה ערכו. רש"י שם ד"ה נפולה), או קרועה (ראה ערכו. כסף משנה שחיטה י ט, על פי הרמב"ם שם ט ה, ז). להעלות נשתייר בעור כדי להעלות ארוכה – הכל מודים שהיא ארוכה כשרה (תוספתא שם), ונחלקו תנאים אם שיוור כאיסור (ראה ערכו) האיטלקי יש בו כדי להעלות ארוכה (רבן שמעון בן גמליאל בתוספתא שם); או שיוור כסלע (ראה ערכו. רבי אושעיא בנו של רבי יהודה הבשם משום רבי טרפון בגמ' שם נה ב), וכן הלכה (רמב"ם שם ז; טוש"ע שם). מקום השיוור שיוור זה נחלקו בו תנאים ואמוראים באיזה מקום בעור צריך שיהיה:

• יש אומרים מבית חללה – במקום חלל, בין בשדרה, בין בטבור, בין בכרס, ובין בצואר (ר"י שם נה ב) – ולא משאר אבריה (רבן שמעון בן גמליאל בתוספתא שם).

• יש אומרים שכל העור מציל בגלודה (רב בגמ' שם), ואין צריך למקום מיוחד (ר"י שם), שבכל מקום שנשתייר כסלע – מעלה ארוכה, וחוזר כל עורה לקדמותו (רש"י שם ד"ה כל העור), חוץ מעור בית הפרסות (גמ' שם) מן הארכובה ולמטה (ראה ערך ארכובה) שאינו עור, מפני שהוא רך (רש"י שם ד"ה חוץ מעור).

• יש אומרים שאפילו עור בית הפרסות מציל (רבי יוחנן שם), חוץ מעור שתחת האליה, שהוא כבשר (תורת הבית הארוך ב ג, ומאירי שם, על פי הגמ' שם).

15. ואף שינויים אלו ייתכנו במצב של רכבת ושכיבה ממושכת על הגב (אנציקלופדיה הלכתית רפואית שם). 16. וראה מנחות לו א על איזה ראש ניח תפילין. 17. יש אומרים שהכוונה למצב הרפואי הנקרא אנאנצפלוס – ראה אנציקלופדיה הלכתית רפואית כרך ב ערך הפלה טור 776. גלוזה. 1. ו, טורי' סח-עא. 2. ויש מהתנאים שהעיד שלא נחלקו בדבר (רבי שמעון בן אלעזר בתוספתא שם ובגמ' שם), שאף הסובר שהיא כשרה חזר בו

העלים שלו, וצווארו עומד באמצע ראשו (רמב"ם ביאת המקדש שם. וראה בכורות שם)¹².

• מקבן – שהראש דומה לקרדום, היינו שעורפו עגול וקצר ביותר (רש"י בכורות שם), או שפדחתו בולטת לפניו, וכן עורפו בולט ביותר לאחוריו, כמקבת שבולטת מכאן ומכאן לבית היד (ערוך, ע' מקב; תפארת ישראל בכורות ז א. וראה רמב"ם ביאת המקדש שם)¹³.

• ראש שקוט או שקוע – שהראש מוטל בין כתפיו (רש"י בכורות שם), היינו שהצוואר קצר ביותר, או שדמות ראשו כאילו נתנו יד על קדקוד הראש, ונתפשט עד שבלטו צדדיו (פירוש המשניות לרמב"ם שם)¹⁴.

• סקיפת – שאחורי ראשו בולט לצד עורפו (פירוש המשניות לרמב"ם שם), או שיש שקע בעורפו (רש"י שם)¹⁵.

• ראש סגלגל (שבת לא א; נדרים סו ב. וראה אבות דרבי נתן טו ב) – היינו ראש עגול.

• שני ראשים – אדם שיש לו שני ראשים – יש אומרים שהוא טריפה (תוספות בבא קמא יא ב ד"ה בכור; תוס' מנחות לו ב סוד"ה שומע), ויש חולקים (ראה ערך יתר)¹⁶.

בבהמה

גזרה איזוהי הגלודה, כל שהפשיט את העור ולא שייר בה כדי להעלות ארוכה (ראה להלן. תוספתא חולין (צוקרמאנדל) ג ז), בין שנקרע בידי אדם, בין על ידי חולי (רמב"ם שחיטה ט ז; טוש"ע י"ד נט א), כגון מחמת שחין, או מחמת מלאכה (רש"י חולין נד א ד"ה הגלודה, ונדה נה א ד"ה הגלודה), או שהשלג הכה אותה והופשט עורה (הלכות גדולות, טריפות, עמ' תרלא במהדורת מכון ירושלים), ונמצא בשר בלא עור (רמב"ם שם).

טרפתה בגלודה, אמרו תנאים שהיא טריפה (חכמים במשנה חולין נד א ותוספתא שם; יהודה בן ישעיה הבסם משום רבי טרפון בתוספתא שם; רבי אושעיא בנו של רבי יהודה הבשם משום רבי טרפון בגמ' שם נה ב; אלעזר ספרא ויוחנן בן גודגאדא בגמ' שם), וכן הלכה (רמב"ם שם; טוש"ע שם); ויש מהתנאים שאמר שהיא כשרה (רבי מאיר במשנה ותוספתא שם)².

בטעם מחלוקתם אמרו בשני אופנים:

• או שכולם סוברים עור גזעו מחליף, ואם ניטל – חוזר, ולכן התנא מכשיר בגלודה, אלא שחבריו חולקים עליו שעד שיהא חוזר וגדל שולט בה האויר ומתה (לשון ראשונה בנדה נה א, ורש"י ד"ה אדחכי וד"ה שליט).

• או שכולם סוברים עור אין גזעו מחליף, ולכן רוב התנאים מטריפים, אלא שיש תנא המכשיר, מפני שבשרה מתקשה ונעשה כעור (לשון שניה בגמ' שם, ורש"י ד"ה קרי).

ו ערך עצמות טור 242. 12. יתכן שהכוונה למבנה פתולוגי של הגולגולת כתוצאה מרכבת בינקות, או אולי הכוונה להידרוקן הראש, שהראש גדול והפנים קטנים יחסית (אנציקלופדיה הלכתית רפואית שם). 13. ואף כאן הכוונה לשינויים ביחסים של עצמות הגולגולת כתוצאה מרכבת בינקות, או יתכן גם מצב של חיבור עצמות הגולגולת חלקי (אנציקלופדיה הלכתית רפואית שם). 14. וראה על כל המומים הללו בכסף משנה ביאת המקדש שם.

יֹסֵף שם⁴, או שסוברים שאין טריפות גלודה מן התורה אלא כשגלודה כולה, והרי זה ספק דרבנן (שו"ת הרדב"ז ה אלף תקעה).
 • ויש פוסקים לאיסור (העיטור ב, שחיטה, דף ל טור ד במהדורת רמ"י; רשב"א חולין שם ותורת הבית הארוך שם; רא"ש שם ג מז; טור שם; רבנו ירוחם טו א; ש"ך שם סק"ב).

בעוף

טרפחה עוף שניטל כל עורו, נחלקו ראשונים:

• יש אומרים שטרפה משום גלודה, אף על פי שאין כח בעור להגן בעוף (אור זרוע א, טריפות תכו; מגיד משנה שחיטה ט ז; מאירי חולין נו ב).
 • ויש אומרים שאין גלודה טרפה בעוף, שאין לו אלא מכסה דק מחובר בבשר, ואינו עור (אשכול (אויערבך) ג עמ' 46).

ואף הפוסקים נחלקו בדבר: יש פוסקים שטרפה (דרכי תשובה יו"ד נט סק"א); ויש פוסקים שאינה טרפה (גילוי דעת שם סק"ד, שכן משמע מכל הפוסקים); ויש שנסתפקו בזה (מנחת יוסף שם, ענפים סק"ז)⁵.

נטלה ונצתה נמרטו כנפיה – היינו הנוצה הגדולה שעל כל גופה (רש"י חולין נו ב ד"ה נמרטו כנפיה) – נחלקו תנאים: יש מכשירים (תנא קמא במשנה שם), ואפילו אם ניטלה הנוצה (מלחמות לרמב"ן שם; תורת הבית הארוך ב ג; מאירי שם; אשכול שם, בסתם), דהיינו הנוצה הדקה הסמוכה לבשר, שאין לה קנים (רש"י שם)⁶, שאין לה דבר שמגין עליה (גמ' שם נח ב)⁷; ויש פוסלים, אם ניטלה הנוצה (רבי יהודה שם),

להלכה נחלקו ראשונים: יש הפוסקים כדעה הראשונה (מלחמות לרמב"ן ורשב"א ומאירי ור"ן שם; שו"ע שם ב; שו"ת הרדב"ז א קמה); ויש הפוסקים כדעה השנייה (ארחות חיים טרפות לח, וכלבו קא, בשם רבי זרחיה הלוי; רמ"א שם, בשם יש אסורים), וכתבו הפוסקים שטוב להחמיר אם ניטלו כולם (רמ"א שם), ודוקא כשניטלו בידי אדם או על ידי חולי, אבל אם נפלו מרוב שומן – כשרה (תרומת הדשן קסא; בית יוסף שם; רמ"א שם), ומכל מקום בהפסד מרובה יש להקל (גילוי דעת שם סק"ה).

גלוי

איסור שימוש במשקים ובפירות מסוימים שהיו מגולים

הפרקים:

- האיסור וטעמו;
- הגילוי;
- המשקים;
- השיעור;
- הפירות;
- בשימוש ושהייה;
- למזבח ולמצוה;
- בימינו.

רמב"ם שם ו, ח; טוש"ע שם) מפני חשש סכנת נפשות (רמב"ם שם ה), שמא שתה או אכל מהם נחש, והטיל בהם ארס (כן משמע בעבודה זרה לא ב, וירושלמי שם ב ג; טוש"ע שם), וכל העובר ואומר הריני

ד ומג שאם נשתייר כסלע בכל מקום שהוא – אין להחמיר בעוף, שהרי אפילו בבהמה זו מחלוקת אמוראים, וכן משמע מלשון הרמ"א "ניטלו כולם".
 6. ויש מפרשים העור הדק שעל הזפק שניטל עם הנוצה שלו (פירוש המשניות לרמב"ם שם). 7. ויש המפרש שהכל מודים בניטלה הנוצה שהיא פסולה (אשכול שם, בשם יש שאומר). **גלוי**. 1. ו, טור עב-פה.

• יש אומרים שכרוחב סלע על פני כל השדרה כולה מציל (שמואל שם), עד שיהיו כל החוליות מחופות (פירוש המשניות לרמב"ם שם).

• יש אומרים "בראשי פרקים" (רבה בר בר חנה שם), ונחלקו ראשונים אם דעה זו באה להחמיר ולהוסיף שצריכים שיוור כסלע בכל פרקי חוליותיה ועצמות השוק והירך (רש"י שם ד"ה ראשי פרקים); או לתפוס מקום מיוחד אחר בראשי האברים (כן משמע מהרמב"ם והטוש"ע שם), או על כל ראש פרק ופרק (תורת הבית הארוך שם) מקום שמתחברים העצמות (אור זרוע א, טריפות תכו); או שבאה להקל ולומר שכל פרק מראשי הפרקים מציל (מלחמות לרמב"ן שם, בדעת הר"ף); או שאינה מצריכה כרוחב סלע על פני כל השדרה אלא על ראשי פרקי השדרה בלבד (מאירי שם).

• ויש אומרים "מקום טיבורו" (רבי אלעזר בן אנטיגנוס משום רבי אלעזר ברבי ינאי שם), ונחלקו ראשונים אם הכוונה להחמיר שאין מציל אלא על הטבור בלבד (ר"ף שם; כן משמע מרש"י שם ד"ה מקום טיבורו; כן משמע מהר"ף שם), היינו כנגד מעיה ששם יש חיות (אור זרוע שם); או להקל שלא צריך כרוחב סלע על פני כל אורך השדרה אלא עד המקום בשדרה שהוא כנגד טבורה בלבד (אשכול (אויערבך) ג עמ' 46); או שדי כנגד מקום טבורה (מלחמות לרמב"ן שם). להלכה פסקו ראשונים להחמיר כדברי כולם, ולהצריך כרוחב סלע על פני כל השדרה, ורוחב סלע על הטבור, ורוחב סלע על ראשי אבריה (רמב"ם שם; תורת הבית הארוך שם; מאירי שם; ר"ן שם; שו"ע שם)³.

אופנים שונים ניטל – כרוחב סלע (רמב"ם שם; שו"ע שם) – מעל פני של וטילה כל השדרה, או מעל הטבור, או מעל ראשי אבריה, ושאר כל העור קיים, הדבר ספק (חולין נה ב; רמב"ם שם), ולהלכה נחלקו ראשונים:

• יש פוסקים להיתר (רמב"ם שם; שו"ע שם), אם מפני שסוברים בכל ספק טרפה – חוץ מספק דרוסה (ראה ערכו) – שכשר (כסף משנה שם, בתירוץ הראשון), או לפי שיש כאן שני ספקות: שמא אין הלכה כדעה זו שכאן הוא מקום ההצלה, שהרי החמרנו מספק להצריך כרוחב סלע בכל המקומות כשניטל כל העור (ראה לעיל), ושמא ניטל ממקום ההצלה וכל העור קיים אינה טרפה (כסף משנה שם, בתירוץ השני, ובבית

האיסור וטעמו

אסרו חכמים (רמב"ם רוצח יא ה; טוש"ע יו"ד קטז א) לאכול ולשתות משקים ופירות מיוחדים (ראה להלן) שהיו מגולים (תרומות ח ד, ו;

והודה שהיא טריפה (רבי שמעון בן אלעזר בגמ' שם, ומסקנת הגמ' שם).
 3. ויש מהראשונים שפסקו באופנים אחרים (ראה ר"ף שם, והמאור שם יז ב מדפי הר"ף, ומאירי שם, ורא"ש שם ג מז). 4. ולטעם זה, אם ניטלה משלשתם – מהשדרה והטבור וראשי אבריה – ושאר העור קיים, טרפה, שהרי אין כאן אלא ספק אחד (בית יוסף שם; רמ"א שם). 5. וראה שו"ת דעת כהן

ויצא משם (פני משה שם), ואם היה בהם נקב - אסור, וכמה יהא בנקב, כדי שתיכנס אצבע קטנה של קטן (תוספתא שם; רמב"ם שם), דהיינו תינוק בן יומו (רבי יעקב בר אחא ורבי שמעון בר ווא בשם רבי יהושע בן לוי בירושלמי שם; כסף משנה שם, בדעת הרמב"ם).

תלוי באויר דבר האסור משום גילוי אפילו הניחו תלוי באויר מגולה אסור, מפני שהנחש משתלשל מלמעלה ויורד ונכנס בתוכו (ירושלמי שם; פרי חדש שם); ויש מהראשונים שכתב שהמונח על דף גבוה אין הנחש יכול לשתות או לאכול ממנו (רש"י חולין י א ד"ה שמע מינה).

זמן השחייה כמה זמן ישהו המשקים - או הפירות - בגילויים ויהיו אסורים, כדי שיצא הרחש - הנחש (רש"י חולין י א ד"ה הרחש) - ממקום קרוב וישתה (תרומות ח ד), ונחלקו שני התלמודים כמה הוא מקום קרוב:

- בבבלי אמרו כל ששהו כשהם מגולים בכדי שיצא הרחש מתחת אוזן הכלי, וישתה ויחזור למקומו, אבל אם לא שהו אלא בכדי שיצא וישתה בלבד - מותרים, שאילו היה שם נחש היו רואים אותו בחזרתו למקומו, לחזור שתחת אוזן הכלי בקרקע (חולין י א, ורש"י ד"ה הא קא חזי, וכן הלכה (רמב"ם שם יא; טור שם).

- ובירושלמי אמרו בכדי שיצא מתחת אוזן הכלי וישתה, ולא אמרו גם בכדי שיחזור, שאפילו שלא ראו אותו בחזרתו יש לחשוש לרחש קטן כחוט השערה ושפיפון שמו (ירושלמי תרומות שם), ורשות ניתנה לקרקע להיבקע מפניו (תוספות חולין שם ד"ה וישתה, בדעת הירושלמי).

אדם ישן היה אדם ישן בצד המשקים, נחלקו אמוראים:

- **יש מתירים** (רב חלקיה בר טובי בעבודה זרה ל א; רבי יעקב בר אחא רבי אמי בשם רבי לעזר בירושלמי שם, ועבודה זרה ב ג; רבי חנינה בירושלמי שם ושם, למסקנת הירושלמי), מפני שאימת ישן על הנחש ולא נגע בו (רבי חלקיה בר טובי שם), ודוקא ביום אבל בלילה אין אימתו עליהם (גמ' שם) ⁴.

- **ויש אוסרים** (מסקנת הגמ' שם; רבי יהושע בן לוי בירושלמי שם ושם, למסקנת הירושלמי), שאין אימת הישן עליו (גמ' שם), וכן הלכה (רמב"ם שם; טור שם).

יוצא ונכנס אפילו היה אדם יוצא ונכנס בבית, אינם אסורים, מפני שאימתו על הנחש (ירושלמי שם ושם).

המשקים

שלשה משקים אסורים משום גילוי: המים והיין והחלב (תרומות ח ד), ובשאר משקים נחלקו תנאים:

- **יש אומרים** ששאר משקים מותרים (תנא קמא בחולין מט ב), שרק מהמשקים הנמנים מצוי שישתה נחש (רש"י ד"ה אין בהן וד"ה שוטה) ⁵, ואפילו ראינו נחש שותה משאר משקים, שוטה הוא, ואין מביאים ממנו ראייה (גמ' שם).
- **יש אומרים** שאף הדבש אסור (רבי שמעון בן אלעזר שם).
- **ויש אומרים** שאף ציר אסור (רבי שמעון שם, לפי הרי"ף עבודה זרה ל ב), שכן ראינו נחש ששתה מציר (רבי שמעון שם).

מסכן בעצמי ומה לאחרים עלי, או איני מקפיד בכך, מכים אותו מכת מרדות (רמב"ם שם ח) ².

ואיסור זה נוהג בין בארץ ובין בחוצה לארץ, ובכל זמן, בין בימות החמה ובין בימות הגשמים (ירושלמי תרומות ח א), בין ביום ובין בלילה (עבודה זרה ל א; רמב"ם שם יא; טור שם).

כששתו ממנו אפילו אם שתו תשעה אנשים מהמשקים המגולים **קודם לכן** ולא מתו לא ישתה מהם עשירי, שכן יש נחש שארסו צף למעלה, ויש שארסו מפעפע עד אמצע המשקה, ויש שארסו שוקע לשולי הכלי, ושמא ארסו של הנחש ששתה מהם שוקע (עבודה זרה ל ב, ורש"י ד"ה מפעפע וד"ה לא ישתה; ירושלמי תרומות ח ג, ועבודה זרה ב ח; רמב"ם שם יד; טור שם), ומעשה היה ששתו ממנו תשעה אנשים ולא מתו, ושתה עשירי ומת (גמ' שם; ירושלמי עבודה זרה שם; רמב"ם שם).

כשנינו סינן המשקים המגולים במסננת, נחלקו תנאים: **המשקים**

- **יש אוסרים** (תנא קמא בתרומות ח ז, ותוספתא שם (ליברמן) ז יג, ופירוש המשניות לרמב"ם שם), שמא עבר הארס עם המשקים דרך המסננת לתוך הכלי (פירוש המשניות לרמב"ם שם; רש"י בבא קמא קטו ב ד"ה יש בה), ולכן אם היתה מסננת מגולה ובה משקים, אף אם הכלי התחתון היה מכוסה, אסורים המשקים שהסתננו לתוכו (וכן משמע בגמ' שם), וכן הלכה (רמב"ם שם; טור שם) ³.

- **ויש מתירים** (רבי נחמיה בתרומות שם) אם היה הכלי התחתון מכוסה, אף על פי שהמסננת מגולה, מפני שארסו של נחש דומה לספוג, וצף ועומד במקומו (רבי נחמיה בתוספתא שם, וגמ' שם).

ספק כל ספק שבגילוי, בין ברשות היחיד ובין ברשות הרבים, הרי זה אסור (חולין ט ב) ואפילו בספק ספיקא (מאירי שם), וצריך אדם להיזהר מאד ולהחמיר בספק גילוי, שיותר החמירו חכמים בספקו מבספק איסור (טור שם, על פי גמ' שם), ולפיכך כל מי שידוע בו שאינו נזהר בגילוי, ראוי להיזהר שלא לשתות ממשקים שלו, שכל ספק שבגילוי אסור (מאירי עבודה זרה ל א, על פי גמ' שם).

הגילוי

לגין פקוק לגין - דהיינו בקבוק (פירוש המשניות לרמב"ם כלים טז ב), **ומכוסה** ויש מפרשים כעין כד של עץ (ברטנורא טבול יוס ד ד) - אם הוא מכוסה ואינו פקוק - אסור (ירושלמי תרומות ח א), שחוששים שמא הסיר הנחש את המכסה ושתה ממנו, וחזר וכיסהו (פני משה שם, על פי הירושלמי שם). ואם הוא פקוק ואינו מכוסה, אם היה פקוק חוץ - היינו מהודק יפה (פרי חדש יו"ד קטו א) - מותר (ירושלמי שם).

לגין מגולה לגין מגולה שהניחו בשידה תיבה ומגדל, או בתיק שלו, או בכור אפילו עמוק מאה אמה, או במגדל גבוה מאה אמה, או בטרקלין מיופה ומסוייד, הרי זה אסור (תוספתא תרומות (ליברמן) ז; ירושלמי שם; רמב"ם רוצח יא יג), שמא היה שם נחש (פני משה שם).

בדק את התיבה או את המגדל ואחר כך הניחו שם, הרי זה מותר (תוספתא וירושלמי, ורמב"ם שם), ואין חוששים שמא בא הנחש, וחזר

מהראשונים שפסק הלכה כדעה השניה (שיטה מקובצת שם, בשם הרמ"ה).
4. ויש אומרים אף בלילה (כן משמע בירושלמי שם ושם). 5. ומכל מקום סמכום במדרש לפסוקים (מדרש תהלים קלו ד; ילקוט שמעוני תהלים תתפג).

2. ולא הזהירו מחמת שאר שרצים, שארס שאר שרצים אינו ממית (גמ' שם), אלא מעלה חטטים (ירושלמי שם), ושל נחש ממית (גמ' שם; ירושלמי שם); ויש שכלל יחד בטעם האיסור נחש וכיוצא בו מוחלי עפר (רמב"ם שם ו). 3. ויש

השיעור

בשיעור המים - והוא הדין שאר משקים (רמב"ם רוצח יא יב) ⁶ - שיהיו מותרים אם נתגלו, נחלקו תנאים במשנה:

• יש אומרים כדי שתאבד בהם המרה (תנא קמא בתרומות ח ה), דהיינו הארס (פירוש המשניות לרמב"ם שם).

• ויש מחלקים: בכלים כל שהן, ובקרקעות ארבעים סאה (רבי יוסי שם; כן משמע מתנא קמא בתוספתא שם (ליברמן) ז יד) ⁷.

להלכה נחלקו ראשונים:

• יש אומרים שבין במים ובין בשאר משקים - מועטים אסורים ומרובים מותרים, בין בכלים ובין בקרקעות (רמב"ם רוצח שם).

• ויש אומרים שטוב לחוש לשתי הדעות ולהחמיר בין במועטים ובין במרובים (טור שם).

הפירות

שופ ואבטיח השום שנתרסק והיה מגולה - אסור (ביצה ז ב, ורש"י ד"ה תומא שחיקא; רמב"ם רוצח יא ח), שהנחש שותה ממנו ומטיל בו ארס (רש"י שם ד"ה לגלויא), והוא הדין אבטיח שנחתך ונתגלה (עבודה זרה ל ב; רמב"ם שם).

פירות שיש כל הפירות שיש בהם ליחה - כגון התאנים, והענבים, כהם ליחה והקישואים, והדלועים, והאבטיחים, והמלפפונות - אם היו נקורים, הרי הם אסורים, אפילו היו גדולים ביותר, בין תלושים ובין מחוברים (תרומות ח ו; רמב"ם שם יב ב; טור יו"ד קטז), ואפילו היו בתוך הכלי (רמב"ם שם), שמא ניקבם נחש וכיוצא בו (רמב"ם שם; טור שם), וכל שיש בו ליחה הארס מתערב עם הליחה ומחלחל בכולו (ריבמ"ץ ור"ש וברטנורא שם), ואפילו ראה שניקב בהם מי שאין לו ארס, כגון ציפור או עכבר - אסורים, שחוששים שמא ניקב בהם נחש תחילה, והציפור או העכבר ניקרו במקום שניקב בו הנחש (תוספתא תרומות (ליברמן) ז יז; חולין ט ב; רמב"ם שם; טור שם), ודוקא מנוקרים או מבוקעים, כשהליחה שלהם מגולה, אבל מבוקעים שאין הליחה שלהם מגולה - מותרים (תורת הבית הארוך ג ה; טור שם, בשמו).

תאנה וענב פי תאנה (עבודה זרה ל ב; רמב"ם שם ג; טור שם) או ענב (רמב"ם שם) - דהיינו שניטל העוקץ ויש פה קצר במקום העוקץ (רש"י שם ד"ה פי תאנה) - אין בו משום גילוי (גמ' שם; רמב"ם שם ג; טור שם), ואין חוששים כאן שמא במקום נקב ניקב וכבר היה בו נקב של נחש, כדרך שחוששים בראה ציפור מנקרת, לפי שכאן אין לפנינו ריעותא של ניקור, מה שאין כן בראה ציפור מנקרת (תוספות שם ד"ה פס), או לפי שבפי תאנה הליחה שבה אינה מגולה שם (תורת הבית שם; טור שם), ולפיכך אוכל אדם ענבים ותאנים בלילה ואינו חושש (גמ' שם; רמב"ם שם; טור שם).

בשימוש ושהייה

זכרים האסורים הדברים האסורים משום גילוי אסרו להשתמש בשימוש בהם בשום ענין מענייני השימוש (פירוש המשניות לרמב"ם תרומות ח ד):

להלכה נחלקו ראשונים: יש פוסקים כדעה השניה (תורת הבית הארוך ג ה; מאירי חולין ט ב, ושם מט ב; טור יו"ד קטז; פרי חדש שם א); ויש פוסקים להחמיר כדעה השניה וכדעה השלישית (רי"ף עבודה זרה שם; רא"ש שם ב ג; רמב"ם רוצח יא ז).

ומכל מקום אם ראינו נחש שותה מכלי שיש בו שאר משקים, הרי מה שבכלי אסור (פרי חדש שם, על פי ירושלמי תרומות ח א).

• **מים חמים** - והוא הדין יין או חלב (רמב"ם שם ח) - הפותרים כל זמן שמעלים הבל אין בהם משום גילוי (תוספתא שם ג; ירושלמי שם; רמב"ם שם), שזוחלי העפר מתייראים מההבל ואין שותים מהם (רמב"ם שם), אבל מים שנתגלו וחיממם - אסורים משום גילוי (תוספתא וירושלמי שם).

• **המעין**, כל זמן שהוא מושך, אין בו משום גילוי (תוספתא תרומות (ליברמן) ז יד; ירושלמי שם; רמב"ם שם ג).

• **גומא שהגשמים מטפטפים בה** (ירושלמי שם), והוא הדין כלי שהיה המשקה יורד לתוכו טיפה אחר טיפה, והטיפות תכופות ורודפות זו את זו, אין בהם משום גילוי (עבודה זרה ל ב, ורש"י ד"ה טיף להדי; רמב"ם שם; טור שם), שזוחלי העפר מתייראים מבעבוע המשקה ואין שותים ממנו (רש"י שם; רמב"ם שם).

• **יין תוסס** - דהיינו חדש מגיתו, שטרם נהיה יין (רש"י עבודה זרה ל ב ד"ה יין תוסס), אין בו משום גילוי, וכמה תסיסתו, משעת דריכתו עד שלשה ימים (גמ' שם; רמב"ם שם ח; טור שם).

• **יין מבושל**, דהיינו שהורחת (ראב"ד עבודה זרה שם א, בשם רב האי שכתב בשם גאונים ראשונים; פרי חדש שם), נחלקו בו אמוראים: יש אומרים שאין בו משום גילוי (מספר אמוראים בבבלי שם; מספר אמוראים בירושלמי שם ב ג, ותרומות ח ג), וכן הלכה (רמב"ם שם; טור שם); ויש אומרים שיש בו משום גילוי (מספר אמוראים בירושלמי שם ושם).

• **אף ביין המזוג במים רבים**, היינו שני חלקי מים ואחד יין (רש"י שם ד"ה מזוג), נחלקו אמוראים: יש אומרים שאין בו משום גילוי (מספר אמוראים בגמ' שם); ויש אומרים שיש בו משום גילוי (רבא שם), וכן הלכה (רי"ף שם; רמב"ם שם ז), והכל מודים ביין המזוג במים מועטים שיש בו משום גילוי (גמ' שם).

• **אף ביין שהתחיל להחמיץ** נחלקו אמוראים: יש אומרים שעד שלשה ימים יש בו משום גילוי, ומכאן ואילך אין בו (רבא שם א-ב); ויש אומרים שלעולם יש בו משום גילוי (נהרדעי שם ב), וכן הלכה (רמב"ם שם ז).

• **יין חד, מר, ומתוק** - אין בהם משום גילוי (גמ' שם א; ירושלמי שם ושם), והוא הדין שאר משקים (רמב"ם שם ח) שנשתנה טעמם ואין הנחש שותה מהם (כן משמע מרש"י שם ד"ה טיליא וד"ה מי בארג). יש סוברים שנשתנו לפגם-החד הוא מין יין חזק, ואין טעמו טוב ומתוק אלא כחומץ; והמר הוא מין רע ומר; והמתוק הוא שנמתק מחמת השמש בתוך הענבים ושוב אינו הגון (רבי יהושע בן לוי שם, ורש"י ד"ה טיליא וד"ה מר וד"ה חוליא); ויש סוברים שנשתנו לשבח - החד הוא שערכו בו דברים חדים, כפלפלים וסממנים; והמר שערכו בו דברים מרים; והמתוק הוא מין משקה משובח (רב חמא שם, ורש"י ד"ה חד וד"ה מי בארג).

בטל בהם הארס (מנחת בכורים שם); ויש אומרים כדי שתהיה חבית של שייטים מתמלאה (רבי נחמיה שם), היינו אם יש כל כך מים עד שחבית של חרס ששטים בה על המים תתמלא מהם, הארס נאבד בהם (מנחת בכורים שם).

6. אכן בירושלמי מבואר ששיעור היין האסור הוא כל שהוא (ירושלמי תרומות ח א). 7. ודעות נוספות בתוספתא בנוגע למים בקרקע: יש אומרים סאתים, בין מכוונסים בין מפורזים (אחרים בתוספתא שם), שאם יש להם המשך אחד

שם), והוא הדין תאנים וענבים שניקרו (ראה לעיל. ירושלמי שם), שמא יבואו לאכלם שלא מדעת ויסתכנו (בית יוסף שם) ¹¹.

עבר והשהה • כל דבר מגולה שנתיישן, כגון יין ושכר שנתגלו כשהם חדשים, והמתין להם עד שנתיישנו – מותרים, שאילו היה בהם ארס של נחש לא היה מניחו להתיישן (עבודה זרה לא ב, ורש"י ד"ה ישן מותר), וכן כל גילוי שיבש מותר, שאילו שתה ממנו נחש, הארס שבו לא היה מניחו להתייבש (גמ' שם לה א, ורש"י ד"ה יבש מותר; כן משמע בירושלמי שם; רמב"ם שם יב ג).

• השהה את היין והחמין, נחלקו אמוראים: יש אומרים שמותר, שאילו שתה הארס שבו לא היה מניחו להחמין (רבי חנינא בעבודה זרה לא ב, ורש"י ד"ה החמין); ויש אומרים שאסור (רבי יוחנן בירושלמי תרומות שם), וכן הלכה (פרי חדש שם א, בדעת הרמב"ם).

למזבח ולמצוה

למצוה היין והמים המגולים פסולים לניסוך על גבי המזבח (משנה סוכה מח ב; רמב"ם איסורי מזבח ו י, ותמידין ומוספין י ז):

• שנאמר: מִמִּשְׁקֵה יִשְׂרָאֵל (יחזקאל מה טו) – מן המותר לישראל (ראה ערך משקה ישראל), שכל דבר שאסור באכילה לישראל אסור לגבוה, והמים המגולים כיון שאסורים להדיוט אסורים לגבוה, והיין אסור משום שנאמר ביין: הַמִּשְׁמַח אֱלֹהִים וְאֲנָשִׁים (שופטים ט יג. ירושלמי סוכה ד ז), שהראוי לאנשים הוא שראוי לאלהים (פני משה שם).

• או שחורשים שמא שתה מהם נחש והארס מעורב בהם, ונמצא שחסר משיעור הנסכים, שהרי הארס משלים לשיעור (רש"י שם ד"ה שהיין).

• או משום וכי תגשון עֵזֶר לְזִבְחֵהוּ וְגו' הִקְרִיבֵהוּ נָא לְפָנֶיךָ הַיָּרֵךְ או הַיָּשָׁא פָנֶיךָ (ראה לעיל. מלאכי א ח. תוספות שם ד"ה שהיין, על פי גמ' שם נ א) ¹².

למצוה יין המגולה אין מקדשים עליו (בבא בתרא צו ב; רמב"ם שבת כט יד; טוש"ע או"ח רעב א), ואין מבדילים עליו (בית יהודה או"ח מג; ברכי יוסף או"ח רעב א, בשמו), ואפילו אם נתגלה באופן שמותר לשתותו, משום הקריבהו נא לפחתך (גמ' שם).

בימינו

בזמן הזה שאין הנחשים מצויים בינינו, כתבו ראשונים שאין לחוש משום גילוי, ומותר לכתחילה לשתות ולאכול המשקים והפירות שהיו מגולים (תוספות עבודה זרה לה א ד"ה חדא, וביצה ו א ד"ה והאידינא; טוש"ע יו"ד קטז סק"ו); ויש שכתב שאין באכילת בשר בהמה ששתתה מים מגולים סכנת מיתה, אלא שמכל מקום אסור לכתחילה להשקותה מהם, לפי שהאוכל מבשרה גופו ניזוק במקצת ונכחש, אף על פי שחוזר ומבריא, אבל אם הבהמה כבר שתתה אינה נאסרת בכך (ב"ח שם). ¹⁰ וראה בס' אורחות רבנו א עמ' רו, שכן נהגו החזון איש והגר"י קנייבסקי. וראה עוד בס' שמירת הגוף והנפש מד, שהביא שיש מקפידים גם בזה. ¹¹ וראה שבת קכב ב שלדעת רבן שמעון בן גמליאל אסור להשהות כל משקה גלוי. ¹² אפילו לסוברים שמשקים מגולים שסינו אותם במסנת מותרים (ראה לעיל), למזבח אסורים אף כשיסינו, משום הקריבהו נא לפחתך (סוכה נ א).

• לא ישפכם לרשות הרבים (עבודה זרה ל ב; ירושלמי תרומות ח ג; רמב"ם רוצח יא טו; טור שם), שמא יעבור אדם יחף ויעמוד הארס בין קשרי אצבעותיו, וכיון שנכנס מעט ונוקב בבשר שוב אין לו רפואה (רש"י שם ד"ה לא ישפכם).

• ולא ירביץ בהם את הבית, ולא יגבל בהם את הטיט (בבלי ירושלמי ורמב"ם וטור שם), ולא יכבס בהם את הכלים, ולא ידח בהם קערות וכוסות ותמחויים (ירושלמי שם).

• ולא ירחץ בהם פניו, ידיו ורגליו, ונחלקו תנאים: יש אומרים שהאיסור הוא אפילו באותם מקומות שאין בהם סדק, כגון גב היד וגב הרגל והפנים אצל העין (תנא קמא בבבלי וירושלמי שם, לפי מסקנת הבבלי שם, ורש"י ד"ה רומני), וכן הלכה (כן משמע ברמב"ם שם; תורת הבית הארוך ג ה; טור שם); ויש אומרים שאינו אסור אלא במקומות שיש בהם סדקים בלבד, שהארס מתעכב שם ואינו נופל מהר, ונוקב הבשר (אחרים שם ושם, ורש"י ד"ה סירטא).

• ולא ישקה מהם לא בהמתו, ולא בהמת חברו (גמ' רמב"ם וטור שם) ⁸, ונחלקו הדעות: יש אומרים שהאיסור הוא משום סכנת נפשות, שמא ישחטנה אחר כך ויאכל את בשרה (רש"י בבא קמא קטו ב ד"ה ולא יגבל), ולכן בהמה טמאה, אם היא שלו, שאינה ראויה לאכילה, מותר להשקותה מהם, ושל אחרים אסור להשקותה מפני שמכחיש אותה ומפסיד לאחרים (ר"ן עבודה זרה שם, לפי הב"ח שם); ויש אומרים שהאיסור הוא משום בל-תשחית (ראה ערכו), ולפיכך גם בהמה טמאה שלו אסור להשקותה מהם (תוספות שם ד"ה ולא); ויש אומרים טעם האיסור משום צער בעלי חיים, שאינה מתה מיד מכח הארס אלא מתחלחל ויורד, והוא הדין בבהמה טמאה (תוספות אנשי שם תרומות ח ה) ⁹.

דברים המותרים בשימוש אין להקפיד במים מגולים לנטילת ידיים לסעודה (ב"ח או"ח קס; משנה ברורה שם ס"ק כג) ולנטילת ידיים ליד המיטה (מסקנת שערי תשובה או"ח ד סק"ו; משנה ברורה קס ס"ק כג). ויש שכתבו להחמיר במקום שאפשר גם באלה (שערי תשובה שם) ¹⁰.

• **איסור השהיה** יין של תרומה שנתגלה – ישפך (תרומות ח ד; רמב"ם תרומות יב יג), אף על פי שאסור לאבד תרומה (ראה ערך תרומה), כיון שאסור בשתייה (פירוש המשניות לרמב"ם ור"ש וברטנורא שם), ואף לזילוף אינו ראוי (ר"ש שם), שמא יכנס הארס בין רגלי אדם ההולך שם (פירוש הרא"ש שם).

• וכן תבשיל שבישלו במים מגולים, אפילו של תרומה – ישפך (ירושלמי שם ח ג).

• יין שנתגלה אסור להשהותו (ירושלמי שם, לגירסת דפוס ונצחה), שמא ישתה ממנו אחד שאינו יודע שנתגלה (בית יוסף שם; פני משה

8. ומכל מקום משקה מהם חתול, מפני שארס הנחש אינו מזיק לחתול עד שימות, ואף שמכחיש לזמן, חוזר אחר כך לבריא (עבודה זרה שם), אבל לא חתול חברו, שאף שחוזר לבריא, שמא ירצה חברו למכרו עכשיו ונמצא מפסידו (גמ' שם); ויש מהראשונים שכתב סתם שמותר להשקותם לחתול, ולא חילקו בין שלו לשל אחרים (רמב"ם שם טו), אם מפני שעכשיו אין דרך למכור חתול (כסף משנה שם), או לפי שגזרו שמותר להרוג חתול, ואסור לקיימו, ואין בו משום גול (ראה ערך בהמה דקה. מרכבת המשנה שם, על פי בבא קמא פ א). 9. אפילו לסוברים שהאיסור הוא משום סכנה, מכל מקום בהמה ששתתה מים הרעים – היינו מגולים (רש"י חולין נח ב ד"ה מים הרעים) – כשרה, ואינה אסורה משום סכנת נפשות (משנה חולין נח ב), ודוקא כשהיתה בריאה כמה שעות אחר השתייה, שאנו אומרים בודאי לא שתה מהם נחש, כי

אילו היה ארס במים לא היתה בריאה, אבל להשקותה מים מגולים אסור, שמא ישחטנה תיכף אחר השתייה, ואפשר שתה מהם נחש, ויבוא לידי סכנת נפשות (ט"ז יו"ד קטז סק"ו); ויש שכתב שאין באכילת בשר בהמה ששתתה מים מגולים סכנת מיתה, אלא שמכל מקום אסור לכתחילה להשקותה מהם, לפי שהאוכל מבשרה גופו ניזוק במקצת ונכחש, אף על פי שחוזר ומבריא, אבל אם הבהמה כבר שתתה אינה נאסרת בכך (ב"ח שם). ¹⁰ וראה בס' אורחות רבנו א עמ' רו, שכן נהגו החזון איש והגר"י קנייבסקי. וראה עוד בס' שמירת הגוף והנפש מד, שהביא שיש מקפידים גם בזה. ¹¹ וראה שבת קכב ב שלדעת רבן שמעון בן גמליאל אסור להשהות כל משקה גלוי. ¹² אפילו לסוברים שמשקים מגולים שסינו אותם במסנת מותרים (ראה לעיל), למזבח אסורים אף כשיסינו, משום הקריבהו נא לפחתך (סוכה נ א).

נכבדים נוספים על פי הסוד (מעשה רב צה, ופאת השלחן ב, בית ישראל ס"ק לב, בשם הגר"א)¹⁴. ומכל מקום גם למחמירים בימינו אין איסור מים מגולים כשהם נמצאים במקור, כי אין דרכם של נחשים להיכנס למקור (שו"ת שבט הלוי ו או"ח סג ב).

ומכל מקום גם למנהג שלא להקפיד על הגילוי, מכל מקום אין מקדשים עליו (ראה לעיל: למזבח ולמצוה), משום הקריבהו נא לפתחתך (מלאכי א ח. רי"ץ גיאת, קידוש, בשם רב שמואל הלוי; טור או"ח רעב, בשמו; שו"ע שם א), אבל מברכים עליו בורא פרי הגפן (רי"ץ גיאת שם; טור שם), אפילו אם לא סיננוהו (רי"ץ גיאת שם), ואם עמד שעה מועטת מגולה, אין להקפיד בזמן הזה, ומותר לקדש עליו, אלא אם כן גמר ריחו וטעמו (כן מצדד במגן אברהם שם סק"א; משנה ברורה שם סק"ג).

גלוי דעת

התגלות רצונו של אדם על ידי דיבור בלתי מפורש - או על ידי איזה מעשה - המועילה כאילו אמר כן בפירוש

שלשם כך הוא מוכרם, הרי זה כאילו אנן-סהדי (ראה ערכו) שדוקא על מנת שיוכל לעלות מכר (תוספות שם ד"ה דברים, בשם ר"י), שכן בצירוף גילוי דעתו מוכיח גם המעשה על מחשבתו, שאין דרך בני אדם למכור כל נכסיהם אם אין בדעתם לעקור דירתם ממקומם (כן משמע משו"ת הרא"ש שם); ואין גילוי הדעת מועיל אלא בשעת המכר, אבל אם בשעת מעשה לא אמר כלום, דברים שבלב אינם דברים והמקח קיים (גמ' שם), אף על פי שגילה דעתו קודם לכן שהוא רוצה לעלות לארץ ישראל, ומפני כן הוא מחזר למכור את נכסיו (שו"ת הרא"ש שם; רשב"א שם; מגיד משנה מכירה יא ט, בדעת הרמב"ם; טו"ש חו"מ רז ד), שמא בשעת המכר חזר בו מכוונתו (רשב"א שם), שהמעשה עצמו אינו מוכיח כל כך, שהרבה פעמים אדם מוכר נכסיו, ואין ידוע לשם מה מוכרם (שו"ת הרא"ש שם).

הכפלת גילוי דעת זה שמועיל במקום תנאי אין צריך להצעת להכפילו, כגון לומר: אני מוכר הנכסים מפני שרצוני לעלות לארץ ישראל, ואם לאו לא הייתי מוכרם, ואפילו לסוברים בתנאי שאין אומרים מכלל הן אתה שומע לאו, וצריך לכפול את התנאי (ראה ערך תנאי), גילוי דעת עדיף, והרי זה כמו שהתנה וכפול (רמב"ן ורשב"א קדושין מט ב, בשם יש אומרים; מגיד משנה אישות ו יד, בדעת הגאונים והרמב"ם; המאור ביצה כ א; ר"ן קדושין שם וסא ב); ויש הסוברים שלדעה זו יש צורך בגילוי דעת לכפול את דבריו, ואם לא הכפיל אין זה גילוי דעת כלל, מכיון שמכלל הן אין אתה שומע לאו, אף על פי שכל שאר משפטי התנאים אין צריך (רמב"ן גיטין מו א, וקדושין נ א; ריטב"א גיטין שם, רבנן), ולדעה זו אין גילוי דעת מועיל כלל, אפילו כשיש אומדנא, אלא צריך להתנות תנאי כפול גמור (ריטב"א שם, בשם רבנו; ר"ן שם), אלא שלהלכה אף הם מודים שמועיל גילוי דעת, שאין הלכה כדעה המצריכה תנאי כפול (ראה ערך תנאי. ריטב"א ור"ן שם).

מוכר מפני שזקוק למעות וכן המוכר מפני שזקוק למעות לקנות בהן דבר שזקוק למעות ידוע, כגון לקנות חטים שהוקרו מפני הבצורת וכיוצא בזה, ואחר כך לא הוצרך למעות, כגון שהגיעו חטים והוזלו וכיוצא בזה, המכר בטל (כתובות צא א; רמב"ם מכירה יא ח;

שהנחשים מצויים (תוספות עבודה זרה שם; טור שם)¹³, וכן אין לגזור משום אותם המקומות שהנחשים מצויים שם, שהדבר ידוע שטעם האיסור הוא מפני הנחשים, ואם נתיר במקום שאין מצויים לא יבואו להתיר במקום שהם מצויים (סמ"ק רכג, בשם רבנו יעקב).

ויש מהראשונים שמשמע מהם שראוי להחמיר בדבר (תורת הבית הארוך ג ה; טור שם, לפי השל"ה, האותיות, הקו"ף - קדושת האכילה א), אלא שהנוהגים להקל עליהם נאמר: שְׁמֵר פְּתָאִים ה' (תהלים קטז ו. תורת הבית הארוך שם; מאירי שם).

ויש מהאחרונים שכתב יותר מזה שנוהג במנהג זה להקל בשיגעון ינהג (של"ה שם). ויש מהאחרונים שכתבו שיש לנהוג באיסור זה אף בימינו (בן איש חי, שנה ב' פינחס ט), מכיון שיש מקומות שהנחשים מצויים (פרי חדש יו"ד קטז א), ומכיון שיש טעמים

גילוי דעת מברר כוונתו של אדם בנוגע לתליית חלותו של מעשה מסויים בתנאי, או בנוגע לביטולו של מעשה מסויים, או לקיומו.

בתורת תנאי

גילוי דעת של אדם, המגלה שהוא עושה מעשה ידוע, כגון מכירה או נתינה, מפני סיבה מסויימת, הרי זה כאילו התנה מפורש בדרך של תנאי לפי כל משפטי התנאים (תוספות כתובות צא א ד"ה זבין, וגיטין עה א ד"ה לאפוקי, וקדושין מט ב ד"ה דברים; רא"ש כתובות יא ט, וגיטין ו ט, ובבא בתרא ח מח, ושו"ת לד א, ושם פא א; רשב"א כתובות עח ב), וכתבו ראשונים שלש מידות בענייני ממונות:

- יש דברים שגילוי דעת מועיל בהם, ובלי גילוי דעת אין אנו דנים את הדבר כתנאי.
- יש דברים שאפילו גילוי דעת אין צריך.
- יש דברים שגילוי דעת אין מועיל בהם (תוספות שם ושם ושם; שו"ת הרא"ש לד א, בשם ר"י).

ובארו:

- דברים שאין כוונת העושה ניכרת כל כך מהמעשה עצמו אלא בצירוף גילוי דעת בשעת המעשה, בהם צריך ומועיל גילוי דעת.
- ודברים שמצד עצמם ניכר שהאדם עושה בכוונה מסויימת, אין צריך בגילוי דעת (ראה ערך אומדנא).
- ודברים שאין שום הוכחה כלל מצד עצמם לכוונת העושה אין גילוי דעת מועיל, אלא צריך להתנות מפורש (שו"ת הרא"ש שם).

דברים שגילוי דעת מועיל בהם דברים שגילוי דעת מועיל בהם, כגון מי שמכר דעת מועיל בהם את נכסיו ואמר בשעת המכירה שמוכרם מפני שבדעתו לעלות לארץ ישראל, אבל לא אמר בלשון תנאי - על מנת שאעלה לארץ ישראל, או אם אעלה לארץ ישראל תהיה מכירה, ואם לא אעלה יבטל המכר - הרי זה כמוכר על תנאי, ואם אחר כך נאנס ולא עלה, המכר בטל (קדושין מט ב, לפי רש"י שם ד"ה ובעידנא; רמב"ם מכירה יא ח; טו"ש חו"מ רז א), שכיון שגילה דעתו

טו, שלדעת הגר"ש אלישיב גם בימינו ראוי שירא שמים יחוש לדעת הגר"א, אך מעיקר הדין יש מקום להקל. **גלוי דעת**. 1. ו, טורי פה-צז.

13. וראה בשו"ת אגרות משה או"ח ב ק, הטעם שהאיסור בטל בזמן הזה. וראה עוד בשו"ת הגר"א הרצוג יו"ד א לד. 14. וראה בשו"ת ישא יוסף ח"ב סי

חולקים וסוברים שאין חילוק בין מוכר ללוקח (מגיד משנה מכירה יז ה, ושיטה מקובצת בבא בתרא צח א, בשם רבנו חננאל והראב"ד; טור שם, בשם רבנו חננאל); ויש המחלק בין התנה שלא יתן הדמים עד שיוליכנו למקום פלוני, וקודם שהגיע שם הוזל שהמקח בטל, ובין לא התנה כן (טור שם, בשם רמ"ה).

וכתבו אחרונים שלא נחלקו אלא בלוקח מטלטלים, הואיל ויכול להוליכם לכל מקום שירצה, אבל בלוקח קרקע, שאי אפשר להוליכה למקום אחר, הכל מודים שמועיל גילוי דעת, כגון מי שהיתה דירתו בירושלים וקנה בית או חנות בצפת, וגילה דעתו שקונה מפני שרוצה לקבוע דירתו בצפת, ולבסוף לא נסתייע לו לעקור דירתו מירושלים, או שלא הניחוהו אנשי צפת לקבוע דירתו שם, המקח בטל לדברי הכל (נתיבות המשפט רז, ביאורים סק"ג; ערוך השלחן שם יא).

מתנה אשה שרצתה להינשא וכתבה נכסיה לאחר, ואמרה בשעת הנתינה שנותנת לו מפני שהיא רוצה להינשא, נחלקו בה אמוראים:

- יש אומרים שאין מתנתה מתנה, אפילו אם נישאה ונתגרשה, שהרי גילתה דעתה שנותנת רק כדי להבריה הנכסים מבעלה (רב הונא בריה דרב יהושע בבבא בתרא קנא א), ולכן אפילו כשלא נתנה לו אלא מקצת נכסיה והשאירה נכסים גם לעצמה אינה מתנה (תוספות שם ד"ה אפילו; רמ"ה שם).

- ויש אומרים שכיון שנישאה – מתנתה מתנה (רב ביבי בר אבאי שם), וגילוי דעתה שנותנת מפני שרוצה להינשא אינו מועיל לבטל את המתנה אלא אם לא נישאה (רשב"ם שם ד"ה והא אינסיבה), שגילוי דעתה הוא שנותנת מפני שתינשא ולא תצטרך להם, והרי נישאה, ואף על פי שנתגרשה ושוב היא צריכה להם, פנים חדשות באו לכאן (נמוקי יוסף שם), ודוקא כותבת מקצת נכסיה, אבל כתבה כל נכסיה לאחר ונישאה ונתגרשה, אין צריך גילוי דעת, והמתנה בטלה (ר"י מינאש), שאומדנה המוכחת היא שלהבריה מבעלה נתכוונה, שאין לך אדם שיתן כל נכסיו לאחרים (רא"ש כתובות ח א).

להלכה פוסקים רוב הראשונים שבכל הנכסים אין צריך גילוי דעת, ובמקצת הנכסים צריך גילוי דעת (ר"י ור"י מינאש ורמ"ה שם; רא"ש כתובות שם; רשב"א ותוספות ר"ד ומאירי שם; רמב"ם זכיה ו יב); ויש פוסקים שבכל הנכסים צריך גילוי דעת, ובמקצת הנכסים אף גילוי דעת אין מועיל (מרדכי כתובות רח; מאירי שם, בשם גדולי המפרשים)².

ודוקא במתנת כל הנכסים אין צורך בגילוי דעת, אבל במכירת כל הנכסים יש צורך בגילוי דעת, שבמתנה יש אומדנא המוכחת שאין אדם נותן כל נכסיו לאחרים ואינו משאיר לעצמו כלום, אבל במכירה אין אומדנא זו, שהרי מקבל מעות עבורם, ולכן אף ברוצה לעלות לארץ ישראל ומכר כל נכסיו, שצריך גילוי דעת בשביל לבטל המכירה (ראה לעיל), אינו אלא במכירה, אבל אם חילק כל נכסיו במתנה, וידוע שנתן מפני רצונו לעלות לארץ ישראל, אם נאנס ולא עלה המתנה בטלה, אף על פי שלא גילה דעתו בשעת הנתינה, ובאשה שמכרה כל נכסיה ולא גילתה דעתה בשעת המכירה שמוכרת מפני שרוצה להינשא, מכרה קיים (תוספות ר"ד קדושין מט ב).

טושי"ע חו"מ רז ג) אם גילה דעתו בשעת המכר שמוכר מפני שזקוק למעות לשם כך, והרי זה כמוכר על תנאי (תוספות שם ד"ה זבין; רמב"ם שם; טושי"ע שם); ויש מהראשונים הסוברים שבמוכר מפני שזקוק למעות אף גילוי דעת אין צריך, והמכר בטל אם לא נזקק אחר כך למעות (רא"ש גיטין ו ט, ושו"ת פא א; מרדכי שם תכו, וכתובות רנד), שיש כאן אומדן דעת (רא"ש גיטין שם. וראה ערך אומדנא), שהדבר ידוע שלאותו צורך שהוצרך אז עשה כן (מרדכי גיטין שם), שסתם מוכרים משום צריכות מעות מוכרים, ואין דרכם לפרש וסתמו כפירוש (מרדכי כתובות שם).

מכירה שאין גילוי דעת מועיל בה היתה המכירה באופן כזה שאינה מוכיחה כלל על כוונתו, אף גילוי דעת אין מועיל, אם לא התנה מפורש כמשפטי התנאים, כגון שמכר את כל מלבושיו וגילה דעתו שמוכר על מנת לעלות לארץ ישראל, ונאנס ולא עלה – המכר קיים, שאין דרך אדם למכור מלבושיו לשם כך, ולכן אין גילוי הדעת מועיל, וצריך להתנות תנאי גמור (תוספות כתובות שם; מרדכי שם רנד); ויש אומרים שאפילו במוכר כל מטלטליו אין גילוי דעת זה מועיל, והמכר קיים, לפי שלפעמים אדם מוכר מטלטליו אפילו כשבדעתו להישאר במקומו, ובמוכר קרקעותיו בלבד מועיל גילוי הדעת, שאין דרך אדם למכור קרקעותיו שהוא מתפרנס מהן אלא כשבדעתו לעקור דירתו ממקומו (רא"ש קדושין ב טו, וטור חו"מ רז; רמ"א שם א).

מוכר מטלטלים ספני שזקוק למעות במוכר מפני שהוא זקוק למעות (ראה לעיל), שמכר מטלטלים, נחלקו הדעות:

- יש אומרים שאם מכר מטלטלים אין גילוי דעת זה מועיל, והמקח קיים (טור שם, בשם רבנו חננאל; רמ"א שם), שלפעמים אדם מוכר מטלטליו גם בלא סיבה נכונה, מה שאין כן קרקע אינו מוכר בלא סיבה חזקה (ערוך השלחן שם יב).

- יש אומרים שאם מכר מטלטלים הדבר ספק, ומכיון שמשך הלוקח – אין מוציאים מידו (תשובות הגאונים (הרכבי) שכ; מרדכי כתובות רנד, בשם רבנו חננאל; ב"ח שם, בדעת הטור בשם רבנו חננאל).

- ויש סוברים שבמוכר מפני שהוא זקוק למעות אף במכירת מטלטלים מועיל גילוי הדעת, ואינו דומה למוכר בשביל לעלות לארץ ישראל, שאנו אומרים דרך אדם למכור מטלטליו אפילו כשנשאר כאן מפני שזקוק למעות, ואין אנו יודעים לאיזה צורך מכרם, אבל במוכר מפני שזקוק למעות לקנות בהן דבר ידוע, הרי אנו יודעים לאיזה צורך מכרם, ולכן אין הבדל בין קרקע למטלטלים, וכיון שגילה דעתו שמכרם לצורך זה, ואירע שאין לו שוב אותו צורך, המכר בטל (ב"ח שם, בדעת רש"י והטור).

גילוי דעת של לוקח יש מהראשונים שמחלק בין גילוי דעת מצד המוכר, לגילוי דעת מצד הלוקח, כגון מי שלקח יין מחברו, וגילה דעתו בשעת המקח שלוקחו מפני שבדעתו להוליכו למקום פלוני, שהיין שם ביוקר, וקודם שהגיע לאותו מקום הוזל שם היין – המקח קיים, ואינו דומה למוכר כדי לעלות לארץ ישראל וכיוצא, שהמוכר מתוך אונסו הוא מוכר, והרי נודע הדבר שלא מכר זה אלא מפני שעלה בדעתו דבר שיהא צריך למכור בשבילו (טור חו"מ רל, בשם רבנו יונה); אבל רוב הראשונים

לעולם, ועל דין הנכסים בעודה תחת בעלה באופן שהמתנה בטלה אם המקבל זוכה בפירוטיהם, ראה ערך מברחת.

2. על דין כותבת מקצת הנכסים, ולא גילתה דעתה בפני עדים, אם מועיל שתכתוב למקבל שטר מתנה של פיוס, ועל דין כתבה כל הנכסים בפירוש במתנה

יש לו הפרה, או שתוכל ללדת - לא הייתי מגרשה, והרי הגט בטל ובניה מן השני ממזרים, שחשש זה של קלקול אינו אלא משום לעז בעלמא, שיוציא קול לעז ויאמר שהגט בטל, אבל באמת אין הגט בטל, שהרי אין כאן אלא גילוי דעת, ובגיטין וקדושין צריך תנאי גמור (תוספות גיטין מו א ד"ה אי; רשב"א ומאירי ור"ן שם; שו"ת מהרש"ל כה, ושו"ת מהר"ם אלשיך עה, בדעת הרא"ש והטור), ואפילו כשיש אומדנא, כמו באילונית שאומדנא גדולה היא שהרי סימניה מוכיחים עליה (שו"ת מהרש"ל שם).

• ויש סוברים שגילוי הדעת שמגרשה משום שם רע, או נדר, או אילונית מועיל לבטל את הגט מן הדין (רמב"ן ותוספות ר"ד וריטב"א שם), אף על פי שלא התנה שום תנאי (תוספות ר"ד וריטב"א שם), שכיון שגילה דעתו כן בשעת גרושין, אומדנא מוכחת היא שאינו מגרשה אלא על דעת כן (ריטב"א שם), ואנן סהדי שאם ימצאו הדברים בדאים אין רצונו שיהיה גט, וכך הוא שוה גילוי הדעת כתנאי גמור (תוספות ר"ד שם).

בתורת ביטול

בגילוי דעת לבטל מעשה שכבר נעשה נחלקו אמוראים אם מועיל, כגון מי ששלח גט לאשתו, ובא השליח ואמר לו לא מצאתיה או לא רצתה לקבלו, ואמר הבעל ברוך הטוב והמטיב, והרי יש בדברים אלה משום גילוי דעת שאין ברצונו לגרשה שהרי שמח בעיכוב הגט:

• יש אומרים שגילוי דעת מועיל לבטל, והגט בטל (רבא בגיטין לד א), שאף על פי שדברים שבלב אינם דברים, כיון שיש גילוי דעת הרי זה כמבטל בפיו (תוספות ר"ד שם).

• ויש אומרים שגילוי דעת אינו מועיל לבטל, והגט לא בטל (אביי שם), ואם בא שליח זה ומסרו לה למחר - מגורשת (רש"י שם ד"ה ולא בטל), שהמבטל את שליחות הגט צריך לבטל בפיו, ודברים שבלב אינם דברים (ראה ערך דברים שבלב), ולכן אין גילוי הדעת מועיל לבטל (תוספות ר"ד שם), וכן הלכה (גמ' שם ב, ורש"י ד"ה והלכתא; רמב"ם גרושין ו כה; טוש"ע אה"ע קמא סב), ואין הגט בטל עד שיאמר בפירוש שלא יתן לה, או שיבטל בפירוש (רמב"ם שם; טוש"ע שם).

ואינו דומה לגילוי דעת בשעת הגרושין שמגרשה משום שם רע או נדר, שגילוי הדעת מועיל לבטל את הגרושין מן הדין אם נמצאו הדברים בדאים, או שהפר לה חכם את הנדר (ראה לעיל), שכאן הרי שלח את הגט בדעה ברורה לגרשה, ואחר כך גילה דעתו שרוצה לבטלו, אבל זה שבתחילה כשנתן לה את הגט גילה בדעתו שנתן לה משום שם רע או משום נדר, יכול אחר כך לטעון שרק על מנת כן נתנו לה ולבטלו (תוספות ר"ד גיטין מו א)⁴.

היה מחזר אחר השליח לבטלו, ובעוד שהוא רץ לבטלו אחריו הגיע הגט לידה ואחר כך ביטלו, אינו בטל (גיטין לב א; רמב"ם שם יז; טוש"ע שם), ואין אומרים שזוהי גילוי דעת יותר טוב מברוך הטוב והמטיב, שהרי קודם היה מחזר לבטלו וגם אחר כך ביטלו, ויועיל אפילו לאביי, אלא אפילו לרבא כאן

יחס בין גילוי דעת לתנאי המפורש
אף על פי שגילוי דעת מועיל לבטל את המעשה כתנאי מפורש, מכל מקום אין כחו יפה לגמרי כתנאי מפורש, שבתנאי מפורש יכול לבטל את התנאי כדי לבטל המעשה, ואין כופים אותו לקיימו, כגון שאמר אני מוכר או נותן על מנת כך וכך, יכול לבטל התנאי וממילא מתבטלת המכירה או המתנה, אבל בגילוי דעת כל שלא נאנס ויכול לקיימו אומרים לו שיקיים הדבר כדי שיתקיים המעשה, שהמתנה תנאי לא על דעת קיום התנאי בלבד הוא מתנה אלא אף על דעת ביטולו (רמב"ן ורשב"א ור"ן קדושין נ א, על פי הגמ' שם), אבל כשמגלה דעתו שעושה מפני שברצונו בדבר פלוני, כגון שאומר שמוכר הנכסים מפני שבדעתו לעלות לארץ ישראל, כיון שיכול לעלות הרי מחשבתו מתקיימת (ר"ן שם), ולכן אומרים לו עדיין יכול אתה לעמוד באותה דעת ולגמור מחשבתך (רשב"א שם), ואם לא רצה לעלות - המכר קיים (כן משמע בגמ' שם).

נשחזר בו
וכן בגילוי דעת שמוכר מפני שזקוק למעות, אין מהפכירה המכר בטל אלא כשלא נזקק למעות משום דבר שנתחדש אחר כך, כגון כשהזקק לקנות חטים ואחר כך ירד מטר, או הגיעו חטים והוזלו, או שחזר בו המוכר ולא רצה למכור לו החטים, וכיוצא, אבל אם הוא בעצמו חזר בו - המכר קיים (תוספות ר"י הזקן שם; רא"ש כתובות יא ט; טור חו"מ רט), ואם אינו יכול לקיים את הדבר אלא בטורח:

• יש מהראשונים הסוברים שנחלקו בדבר לשונות התלמוד: ללשון הראשונה אומרים לו שיקיים אותו, כגון שמכר נכסיו כדי לעלות לארץ ישראל, ושמע שיש לסטים בדרך, אבל אם יטרח לחזר אחר שיירה יוכל לעלות, אומרים לו שיטרח ויעלה, ואם אינו עולה המכר קיים; וללשון השניה אין אומרים שיקיים הדבר אלא כשאין לו כל עיכוב, אבל זה שיש לו עיכוב לעלייתו אינו חייב לטרוח אחר שיירה, והמכר בטל (סתם ואיכא דאמרי בדעת רב אשי בקדושין נ א, לפי רש"י שם ד"ה דאיתליד, ותוספות ר"י הזקן ור"ן שם, ורא"ש שם ב טז), והלכה כלשון השניה (תוספות ר"י הזקן ורא"ש שם).

• ויש סוברים ששני הלשונות נחלקו באופן אחר: כשנאנס ואינו יכול לעלות, אלא שקודם לכן, היינו בשעת המכר, היה יכול לעלות, שללשון ראשון המכר בטל, וללשון שני אומרים לו אילו רצית היית עולה ואתה הוא שפשעת, והמכר קיים (תוספות ר"ד שם, בשם רבנו חננאל; ריטב"א שם, בדעת הרי"ף, והסכים עמו), והלכה כלשון השניה (ריטב"א שם)³.

בגיטין
גילוי דעת בגיטין וקדושין נחלקו בו ראשונים אם מועיל וקדושין כתנאי מפורש כמו בדיני ממונות:

• יש סוברים שבגיטין וקדושין אין גילוי דעת מועיל אף בצירוף אומדנא, ואותה שאמרו במגרשה את אשתו משום שם רע שיצא עליה, או משום נדר שנדרה, או משום שהיא אילונית (ראה ערכו), שאם גילה דעתו בשעת הגרושין שמשום כך הוא מגרשה, אפילו נמצאו אחר כך הדברים בדאים, או שהפר חכם את נדרה, או שבאו לה סימנים וילדה - לא יחזירה, כדי שלא יקלקלנה אם תינשא לאחר ויאמר אילו הייתי יודע שהדברים בדאים, או שהנדר

3. על אומדנא מוכחת, שאין צורך שם בגילוי דעת, ראה ערך אומדנא. 4. וכן יש שכתבו שאף בגילוי דעת של ביטול הגט לא אמרו שאינו כלום אלא לאחר מעשה נתינתו ליד השליח, אבל קודם כתיבת הגט מועיל גילוי דעת לבטלו, אם מבטל את הגט, או קודם נתינתו לשליח אם הגילוי דעת הוא על ביטול השליחות (ב"ח אה"ע קלד ט ושו"ת (החדשות) ז; ט"ז אה"ע קמא ס"ק מח);

ויש חולקים וסוברים שאף גילוי דעת קודם מעשה הגט אינו כלום (תשב"ץ א א; בית שמואל קלד סק"א); ויש שכתבו לחלק שלא אמרו גילוי דעת אינו כלום, אלא בגילוי דעת כזה שהוא קלוש, שאין בברוך הטוב והמטיב גילוי דעת ברור, והם דברים שאפשר לפרשם באופן אחר, אבל בגילוי דעת ברור אף אביי מודה שמועיל (תשובת הלבוש בשו"ת מהר"ם לובלין קכג).

קיום ואין כלך אצל יפות מורה על גילוי דעתו אלא בתרומה **במטות** (בבא מציעא שם, וקדושין נב ב), משום שמצוה היא (בבא מציעא שם), והפירות עומדים לתרום (רש"י קדושין שם), והמצוה מוטלת עליו (תוספות ר"י הזקן שם; חידושי הר"ן שם), או שרוב בעלי בתים עינם יפה (ר"ן שם), אבל לא בממונות. ולכן אריס שליקט פירות ונתנם לאורחים בלי דעת בעל הבית, אף על פי שבא בעל הבית ומצאו ואמר לו למה לא הלכת אצל יפות, אסורים משום גזל (בבא מציעא שם).⁷

קיום שנוח לו ויש גילוי דעת שנוח לו במעשה של חברו, המועיל **במעשה** לחייב אותו להשתתף בדמים, כגון המקיף את שדה חברו בכתלים משלש רוחותיו, שאין מחייבים את הניקף לתת לו חצי הוצאותיו (ראה ערך שכנים). ואפילו לסוברים שגם אם הקיפו בכתלים מכל ארבע רוחותיו אין מחייבים את הניקף בהוצאות (ראה ערך הני"ל), מכל מקום אם עמד ניקף בעצמו וגדר את הרביעית, הרי גילה דעתו שנוח לו במה שהקיפו חברו, מגלגלים עליו את הכל (בבא בתרא ד ב; רמב"ם שכנים ג ד; טוש"ע חו"מ קנח ו). ואפילו לסוברים הדר בחצר חברו, שאינה עומדת להשכיר, פטור מלשלם (ראה ערך זה נהנה וזה לא חסר) אף על פי שגילה דעתו שרוצה בהנאה זו, כאן חייב, שגילוי הדעת כאן הוא שנוח לו להוציא הוצאות על גדר זה (תוספות בבא קמא כ ב ד"ה טעמא; מרדכי שם טז).

גילוי מלתא בעלמא

דבר המגלה את הסתום לנו, ואינו קובע את עצם הדין הנובע מתוך כך, אין הפרטים הדרושים לעצם קביעת הדין מעכבים בו

ואף על פי שאין אדם דן גזרה-שוה (ראה ערכו) מעצמו, אלא אם כן קבלה מרבו, כשהגזרה שוה אינה אלא גילוי מילתא, שמילה זו פירושה כך, אדם דן לימוד זה מעצמו (ר"ן וריטב"א בבא מציעא פו ב), וכן גזרה שוה שצריכה להיות מופנה (ראה ערך גזרה שוה), אם אין גזרה שוה זו אלא גילוי מילתא, למדים אף על פי שאינה מופנה (תוספות חולין קלא א ד"ה גמר).

ואף על פי שאין-למדין-מקודם-מתן-תורה (ראה ערכו), גילוי מלתא בעלמא – למדים (תורת נביאים (חיות) יא).

סתירות אין משיבים פירכא על לימוד של גילוי מילתא בעלמא **הלימוד** במה מצינו (ראה ערך בנין אב), כגון שעיר-ראש-חדש (ראה ערכו) שלמדים משעיר החיצון של יום הכפורים שאינו מכפר אלא על טומאת-מקדש-וקדשיו, הואיל וזה בא בזמן קבוע וזה בא בזמן קבוע, מה זה אינו מכפר אלא על טומאת מקדש וקדשיו, אף זה כן, אין משיבים בפירכא מה לשעיר יום הכפורים שכן אינו תדיר, כדרך שמשיבים פירכא אחרת כשבאים ללמוד שעירי רגלים משעיר יום הכפורים, לפי שבשעיר ראש חדש אין הלימוד אלא גילוי מילתא בעלמא, שעיקר הכפרה של שעיר ראש חודש, שמכפר על טומאת מקדש וקדשיו, נאמר בו בעצמו, שנאמר: **לְחַטָּאת לָהּ** (במדבר כח טו), היינו שמכפר על חטא שאינו ידוע, שאינו מכיר בו אלא ה', ואין הלימוד משעיר יום הכפורים בא אלא לגלות שאינו מכפר גם על שאר דברים, מה שאין כן בשעירי

אינו מועיל, שהרי שם על כל פנים אמר ברוך הטוב והמטיב, שמשמעו שאינו רוצה בגט, וכאן בשעה שרץ אחר השליח לא אמר כלום (ריטב"א שם), ואין כאן אלא דברים שבלב בלבד, שאף לרוב אינם דברים (תוספות שם ד"ה מהו).⁵

נטול קנין כשהגילוי דעת בא לבטל חלותו של קנין מסוים, כגון עני שנטל מקצת פאה וזרק על השאר כדי לקנותו, או שנפל עליה, או שפרס טליתו עליה, מעבירים אותו הימנה, ולא זכה בה (פאה ד א), ואף על פי שארבע אמות של אדם קונות לו בכל מקום (ראה ערך ארבע אמות א), והרי הפאה בתוך ארבע אמותיו, מכל מקום כיון שנפל עליה גילה דעתו שבנפילה הוא רוצה לקנות ולא בארבע אמות (בבא מציעא י א).

בתורת קיום

קיום היורד לתוך שדה חברו ותרם שלא ברשות, ובא בעל **בתרומות** הבית ואמר לו למה לא הלכת אצל היפות, אם נמצאו שם יפות מאלו שתרם – תרומתו תרומה (תוספתא תרומות (ליברמן) א ה; בבא מציעא כב א), שגילה דעתו שנוח לו במה שתרם (רש"י שם ד"ה אם נמצאו, וקדושין נב ב ד"ה לא אמרו); אבל אם לא נמצאו יפות מהם – אין תרומתו תרומה (תוספתא שם; גמ' שם), שאין זה גילוי דעת שנוח לו, שלא אמר אלא דרך מחאה (רמב"ם תרומות ד א).⁶

בלימוד

צורת הלימוד בלימודים בהלכה על פי המידות שהתורה נדרשת בהן (ראה ערך מדות), אם אין הלימוד בא להורות את עצם הדין, אלא גילוי מילתא בעלמא, הרי אנו למדים אותו אפילו שאין בו הפרטים הדרושים ללימוד גמור של גוף הדין, כגון הלימוד שנגיחה האמורה בתורה: **וְכִי יִגַּח שׂוֹר אֶת אִישׁ וְגו'** (שמות כא כח) אינה אלא בקרן, לפי שנאמר: **וַיַּעַשׂ לוֹ צִדְקָה כִּן כְּנֻעָה קֶרֶן בְּרִזְל וַיֹּאמֶר וְגו'** **בְּאֵלָה תִּנְגַּח אֶת אֶרֶם עַד פְּלִתָם** (מלכים א כב יא), שאף על פי שאין למדים דברי תורה מדברי קבלה (ראה ערך דברי תורה מדברי קבלה), מכל מקום כאן למדים, לפי שאין זה לימוד גמור (בבא קמא ב ב), שאין למדים מדברי קבלה לא חיוב ולא פטור (רש"י שם ד"ה והאי מילף), אלא גילוי מילתא בעלמא (גמ' שם) שכל מקום שנאמר נגיחה הרי זה בקרן (רש"י שם), ואין זה אלא הוראה על באור הדבר, וכל שנעלם באורו למדים את באורו מכל מקום (מאירי שם).

ואף על פי שבקדשים יש סוברים שאין דבר הלמד בהיקש (ראה ערכו) חוזר ומלמד בבנין אב (ראה ערכו), בגילוי מילתא למדים, ולכן שעיר החיצון של יום הכפורים, שהוא עצמו למד בהיקש שמכפר על טומאת-מקדש-וקדשיו (ראה ערכו), חוזר ומלמד בבנין אב על שעיר ראש חודש, לפי שלימוד זה הוא גילוי מילתא בעלמא (תוספות שבועות ט א ד"ה הואיל).

שגם מחילה מפורשת אינה מועילה על למפרע (שער המלך גרושין א א, ורש"י קדושין שם, בדעת רש"י). על גילוי דעת לקיום מעשה של שליח, ראה ערך זכין לאדם שלא בפניו.
גילוי מלתא בעלמא. 1. ו, טורי צד-קו.

5. על גילוי דעת שאינו יכול לבטל שליחות, ראה ערך שליח. 6. אם המדובר דווקא בעשאו שליח לתרום סתם והוא תרם מיפות, או אף בלא עשהו שליח כלל, ראה ערך הפרשת תרומה. 7. ויש סוברים שאף בממונות כלך אצל יפות הוא גילוי דעת שמוחל, ומועיל מכאן ולהבא, אלא שלמפרע אינו מועיל, מפני

• וכתבו ראשונים עוד טעם לזה, שעדיפה עדות זו מהעדות על היבם, שהרי הדבר הוא לפנינו לגלותו על ידי בדיקת נשים אחרות אם הביאה סימנים אם לאו (רמב"ן שם), וכיון שדבר שאפשר לגלותו הוא, ואינן מעידות על דבר שבערוה ממש אלא על גוף הסימנים, אף על פי שבעדותן תלוי דבר שבערוה שאינו בפחות משנים (ראה ערך דבר שבערוה), עשאוהו כשאר איסורים שהאשה נאמנת בהם (ריטב"א נדה שם), אבל במנין השנים אין סומכים על עדות קרוב או אשה, אלא על פי שני עדים כשרים, אף על פי שאינם מעידים לא על דבר איסור ולא על דבר שבממון, אלא על השנים, כיון שאינו דבר שאפשר לגלותו, שאין מנין השנים מפורסם כל כך ואינו דומה לא לסימנים, שבידינו לגלות, ולא לעדות על היבם שהוא אחיו של המת, שאף על פי שאין בידינו לגלות, מכל מקום אפשר שיש כאן מי שיודע אם זה אחיו, שאין צריך שידע ידיעה ודאית, ודי שידע שכך הוחזק (תשב"ץ א פג).

• ויש מהראשונים שמשווים גילוי מילתא בעלמא שאמרו בהכרת היבם למילתא דעבידא לאיגלווי לא משקרי אינשי, האמור במקומות אחרים (ראה ערך מילתא דעבידא לגלווי), וגדר אחד לשניהם (כן משמע מהרמב"ם יבום ד לא, וגרושין יג כט), שלפיכך נאמנים קרוב או אשה להעיד שזהו היבם, מפני שהוא דבר העתיד להיגלות, שאפשר לדעת אמיתות הדבר שלא מפייהם (רמב"ם יבום שם), שבידינו לגלות אמיתות הדבר מיד אם הוא אחי המת או לאו, שאם הוא אחי המת הדבר מפורסם שכבר הוחזק כן בעיר וידעו בו רבים (ריב"ש קנה), ולא הקפידה תורה על העדאת שני עדים ושאר משפטי העדות אלא בדבר שאין אתה יכול לעמוד על בוריו אלא מפי העדים ובעדותם, כגון שהעידו שזה הרג את זה, או הלוה לזה, אבל דבר שאפשר לעמוד על בוריו שלא מפי העד הזה, ואין העד יכול להשטמט אם אין הדבר אמת – לא הקפידה תורה עליו, שדבר רחוק הוא שיעיד בו העד בשקר (רמב"ם גרושין שם), שירא שמא יתגלה שקרו, ולא על עדותו אנו סומכים אלא על החזקה שאין אנשים משקרים באופן זה (תשב"ץ א פד).

ויש שכתבו שאף לדעה זו ששווה גילוי מילתא בעלמא למילתא דעבידא לגלווי, יש הבדל ביניהם:

• גילוי מילתא בעלמא הוא דבר שקרוב להיות נודע לנו באומד הדעת כמו שמעיד זה, אלא שמכוסה ונעלם מאתנו קצת, ואחרי שגילה לנו העד אותו כיסוי הוחזק הדבר בדעתנו כאילו נודע לנו על פי ראייתנו, מפני שכבר היתה דעתנו נוטה לזה מקודם, כמו בהכרת היבם ויבמה, שכשבאים לפנינו איש ואשה לחלוץ בודאי דעתנו סומכת שיבם ויבמה הם, והרי זה כאילו נודע לנו באומד הדעת אלא שנעלם ממנו קצת, ואחרי שגילה לנו העד שהם יבם ויבמה הוחזק הדבר בדעתנו כאילו נודע לנו על פי ראייתנו, ולכן די בגילוי מועט כזה אפילו על פי קרוב או אשה.

• אבל מילתא דעבידא לגלווי הוא דבר שאין לנו בו שום ידיעה לא על ידי עדות ולא על ידי אומד הדעת מבלעדי עדותו של זה, אלא שאינו בדרגת שאר העדויות שיוכל העד לעמוד בדבריו, שכיון שהדבר עומד להיגלות, הרי יתברר בירור אמיתי ששיקר העד, ולכן אם במילתא דעבידא לגלווי נאמן עד אחד, כל שכן שנאמן בגילוי מילתא בעלמא, אבל אפשר לומר שיהיה נאמן בגילוי מילתא ולא יהיה נאמן במילתא דעבידא לגלווי, שבגילוי מילתא כבר נגמרה ידיעת הדבר עכשיו אחר גילוי העד, ואין אנו סומכים על ענין העתיד לבוא, מה שאין כן במילתא דעבידא

רגלים, שאין מפורש בהם בכתוב על מה הם באים לכפר, והלימוד מיום הכפורים הוא על כל עיקר הכפרה, ולכן משיבים שם בפירכא כשיש להשיב (שבעות ט א-ב, ורש"י שם ב ד"ה גילוי מילתא).

אף בקל-וחומר, אין משיבים פירכא של "יוכיח" (ראה ערך קל וחומר), כשאין הקל וחומר אלא גילוי מילתא בעלמא, כגון כשלמדו שארוסה לכהן אוכלת מן הדין בתרומה, מכח קל וחומר משפחה כנענית, שאין ביאתה מאכילתה – כספה מאכילתה, זו שביאתה מאכילתה – אינו דין שכספה מאכילתה, לא השיבו יבמה תוכיח, שביאתה מאכילתה ואין כספה מאכילתה, לפי שקל וחומר זה אינו אלא גילוי מילתא בעלמא שארוסה נקראת קנין כספו כמו שפחה – ולא שהקל וחומר מלמדנו עצם הדין שאוכלת בתרומה – ולכן לא שייך לפרוך יוכיח (תוספות קדושין י ב ד"ה ומה).

לימוד עונש בקל וחומר, שהאיסור הנלמד במידה זו אין בו **קל וחומר** אזהרת לאו, לפי שאין-מזהירין-מן-הדין (ראה ערכו), כשהלימוד בקל וחומר הוא לא על עיקר האיסור, אלא גילוי מילתא בעלמא, שהנידון אף הוא בכלל האיסור האמור בתורה, נחלקו בו אמוראים אם מזהירים מן הדין:

• יש אומרים שעונשים מן הדין, שהממיר בהמה בעלת מום של הקדש בבהמה תמימה של חולין, הרי עליו נאמר: **לֹא יִחַלְּפֶנּוּ וְלֹא יִמִּיר אֹתוֹ טוֹב פָּרָע** (ויקרא כו ו), טוב של חולין ברע של קודש (תמורה ט א, ורש"י ד"ה טוב ברע), ואף הממיר בהמה תמימה של הקדש בבהמה תמימה של חולין הרי הוא לוקה מקל וחומר: ומה טוב ברע שעילוי הוא מעלה להקדש, טוב בטוב, ששויים הם לא כל שכן שלוקה, ואף על פי שאין עונשים מן הדין, מכל מקום בגילוי מילתא עונשים (אב"י שם, ורש"י ד"ה דעלוי וד"ה ואב"י אמר).

• ויש אומרים שאינו לוקה, לפי שסוברים שבכלל אין עונשים מן הדין, שאין עונשים אף בגילוי מילתא (כן משמע מרבא שם).

וכן נחלקו בעונש על פי קל וחומר של גילוי מילתא, אם אומרים בו הכלל של אין עונשים מן הדין (ראה ערך אין עונשין מן הדין).

בעדות

עדות בגילוי מילתא בעלמא גילוי מילתא בעלמא, אין אנו זקוקים למשפטי העדות, כגון יבם ויבמה שבאו לחלוץ (ראה ערך חליצה), ואין בית דין מכירים אותם, שנחלקו אמוראים:

• יש אומרים שהם צריכים להביא שני עדים להעיד שהוא אחי המת מאביו והיא יבמתו (רב אחא או רבינא ביבמות לט ב).

• ויש אומרים שאפילו קרוב או אשה נאמנים (רב אחא או רבינא שם), וכן הלכה (גמ' שם; רמב"ם יבום וחליצה ד לא; טוש"ע אה"ע קסט ח), ואפילו עבד או קטן שהוא מכיר ונבון (רמב"ם שם; טוש"ע שם), לפי שגילוי מילתא בעלמא הוא (גמ' שם), שאינם מעידים לא על דבר איסור, ולא על דבר שבממון, אלא מגלים מילתא בעלמא, שזהו אדם פלוני, וזהו אשה פלונית (רי"ף שם).

עדות במילתא דעבידא לאיגלווי וכן בקטנה שנעשית גדולה בשנים וסימנים (ראה ערך גדולה) סומכים על נשים בבדיקת הסימנים, ואפילו אשה אחת בודקת וסומכים עליה, כשם שסומכים על עדות אשה המעידה שזהו היבם, שהרי אף הן אינן מעידות לא על דבר שבאיסור ולא על דבר שבממון אלא על הסימנים (רמב"ן נדה מח ב, על פי רי"ף יבמות שם).

בעדות שגנאי הוא להם שישבו עם דיין פסול, מפני שגילוי מילתא בעלמא הוא (כתובות כב א, לפי רש"י שם ד"ה דגס וד"ה גלוי מילתא, ורמב"ן וריטב"א ותוספות ר"ד ומאירי שם), שדבר זה צריכים הם לברר, ודבר העשוי להיגלות הוא שיבדקו אחריו עד שיבורר הדבר, ואין עדותם של אלה תלויה בהגדתם, ואינם אלא מגלים דבר בעלמא (רש"י שם ד"ה גלוי מילתא), היינו שאין עדותם עדות גמורה, ואינה פועלת אלא גילוי מילתא בעלמא, כי לבסוף יתברר הדבר מאליהו שהוא כשר, ואין אומרים שמא יתברר שהוא פסול, שכל המשפחות בחזקת כשרות הן (ריטב"א שם, בדעת רש"י), ואף על פי שהמערערים הם שנים, ואפילו כל העולם אינם יכולים להכחישם, ששנים כמאה (ראה ערך עדות), מכל מקום הרי זה דבר העשוי להתברר, שאין השנים מעידים עליו בודאות שהוא עבד, אלא שאומרים שבא ממשפחה שנשמעו בה עבדים ואלה הדיינים מעידים שהוא בא מהכשרים שבמשפחה, נמצא שדבר זה עשוי להתברר על פי אחרים שיגידו כן, ויהיו נאמנים שאינם מכחישים את המערערים (שיטה מקובצת שם, בשם הרא"ש; תוספות ר"ד שם), או לפי שהוא וכל משפחתו עומדים בחזקת ישראל, ואנו אומרים העמד אדם על חזקתו (רמב"ן שם) ⁵.

• ויש מפרשים גילוי מילתא זה לא בנוגע להכשר פסולי עדות, אלא במובן זה שהוא גילוי דבר שכבר היה מקודם, ואין כאן ביטול מושב הבית דין שהיה לפני עדות של הגילוי מילתא ומושב חדש אחרי עדות זו, אלא המושב הקודם עדיין קיים, וכגון שאחרי שיצא הערעור על אחד מן הדיינים באו שנים עדים מן השוק – ולא שני הדיינים – להעיד עליו שהוא כשר, שאילו היו מעידים עליו שהפסול חזר לכשרותו, כגון שהיה גולן ועשה תשובה, הרי בטל המושב הראשון של בית דין, שבשעה שחתמו השנים היה בחזקת פסול, וצריך לחזור ולהשיב בית דין אחר, אבל בערעור של פגם משפחה, והעידו השנים שהוא כשר, הרי אינם אלא מגלים מה שהיה קודם לכן, ולא בטל ועד המושב הראשון, ולכן חותם עכשיו השלישי עם השנים הראשונים והשטר כשר (תוספות שם ד"ה תרי, בשם רבנו חננאל; ר"ף שם; רמב"ם עדות ו 2; טוש"ע חו"מ מו כז).

בנדרי הקדש

האומד בנדרי הקדש (ראה ערכו) בשביל לידע כמה נדר, כגון מי שנדר ואמר דמי פלוני עלי, שאומדים אותו כמה הוא שוה להימכר בשוק, ונותן זה את דמיו להקדש, אומד זה אינו קובע את עצם החיוב, ואינו אלא גילוי מילתא בעלמא, לגלות כמה הוא חייב, ולכן אם עמד בדין נודר זה ומת, והנידר קיים, חייבים היורשים לשלם, אחרי שאומדים את הנידר כמה הוא שוה, ואף על פי שאין נכסיו של אדם משתעבדים לאחר מיתתו בשביל חוב שחל לאחר מיתתו, שכבר זכו בהם היורשים (ראה ערך שעבוד), כאן כבר נשתעבדו נכסיו מחיים, משעמד בדין, ואין אומרים הואיל ולא נאמד הנידר בחיי הנודר לא נשתעבדו נכסיו, שאין האומד אלא גילוי מילתא בעלמא, וכיון שהנידר קיים – אומדים אותו (ערכין כ א-ב, ורש"י שם ב ד"ה מהו דתימא וד"ה גלוי מילתא).

לגלויי שאנו סומכים על ענין העתיד לבוא שיבוא מי שיכחישנו, ואפשר שהעד משקר מפני שסומך שלא תבוא ההכחשה, ולכן נסתפקו בגמרא אם סומכים במילתא דעבידא לגלויי, ובגילוי מילתא בעלמא לא נסתפקו (תשב"ץ א פג).

ויש מן הראשונים שכתבו יותר מזה, שגילוי מילתא שבהכרת היבם הוא מפני שגם בלא עדותם כבר אנו תופסים את היבם בחזקת שהוא אחיו מן האב של המת מכח הרוב ², והעדים מגלים את הדבר כמו שאנו תופסים, ולכן הם נאמנים להעיד אפילו בשעת מעשה החליצה, אבל אם לא היינו מוחזקים בו שהוא אחיו מן האב לא היו נאמנים, שאין זה גילוי מילתא בעלמא (מרדכי יבמות נח, בשם אביאסף, שכתב בשם תשובה של כמה ראשונים) ³.

להעיד בגדלות אף על פי שאין עד נאמן להעיד בגדלותו מה **מה שראה בקטנותו** שראה בקטנותו, שהעד צריך שיהיה תחילתו וסופו בכשרות (ראה ערך עדות), בגילוי מילתא בעלמא – נאמן, ולכן נאמן העד להעיד בגדלות ולומר זכור אני מה שראיתי בקטנותי שעשו לפלונית כשנישאת מנהגים המורים על כך שהיתה בתולה ⁴, וגובים לה כתובתה כשנתגרשה מאתם וזו כבתולה (משנה כתובות כח א, ורש"י ד"ה שיצאת; רמב"ם אישות טז כה; טוש"ע אה"ע צו טו), שכיון שרוב נשים בתולות נישאות אינו אלא גילוי מילתא בעלמא (גמ' שם), שאין הדבר צריך עדות אלא לפרסום, שיצא הדין לאור בלי גמגום (רש"י שם ד"ה גלוי מילתא), ואף על פי שאין-הולכים-בממון-אחר-הרוב (ראה ערכו), מכל מקום אינו אלא גילוי מילתא בעלמא, לפי שיש כאן רוב, וגם הוא דבר של פרסום (ר"ן שם).

בגילוי מילתא זה נחלקו ראשונים:

• יש אומרים שאין צריך שני עדים כלל, אלא די באחד שמעיד בגדלותו מה שראה בקטנותו, שכיון שיש רוב – די בגילוי מועט מפי זה (תשב"ץ א פג, בדעת הר"ף והרמב"ם).

• יש אומרים שצריך שיעיד עד אחר גדול עמו, שראה כן בגדלותו ולא בהיותו קטן (מגיד משנה שם, בשם הרבה מהמפרשים; ריטב"א שם; ריב"ש קפג; טוש"ע אה"ע שם), שכיון שמוציאים עכשיו ממון על פי עדות זו, אי אפשר בפחות משנים, ואין הגילוי מילתא מועיל אלא לענין זה שאחד מהם מעיד מה שראה בקטנותו, ודוקא כשאין העדות בשעת מעשה של הוצאת הממון אפשר על פי גילוי מילתא בעלמא להוציא אחר כך גם ממון על סמך זה (תשב"ץ שם, לדעה זו).

• ויש אומרים שצריך שני עדים, אבל די שיעידו שניהם בגדלותם מה שראו בקטנותם (מאירי שם).

נוגע בדבר נוגע בדבר שהוא פסול לעדות (ראה ערך נוגע), אם הוא מעיד על דבר שאינו אלא גילוי מילתא בעלמא נאמן.

• ולכן שלשה דיינים שישבו לקיים את השטר (ראה ערך קיום שטרות), וחתמו שנים מהם על הקיום, ולא הספיק השלישי לחתום עד שיצא עליו ערעור של פגם משפחה, כגון שהעידו עליו שהוא עבד, והוא פסול לדון, הרי שנים אלה שחתמו מעידים עליו שהוא כשר וחותם עמהם, ואינם פסולים להעיד עליו משום נגיעה

שאינם מעידים אלא על משפחתו שהיא כשרה והוא נכשר מאליה, ועוד שכיון שפסול יש לו קול וזה אין לו קול, הרי זה כאילו אנן-סחדי (ראה ערכו) שהוא כשר, ואלה מגלים את הדבר הזה (רמב"ן שם, במסקנתו); ויש מפרשים הגילוי מילתא כאן במובן מילתא דעבידא לגלויי, שאין בני אדם משקרים בדבר

2. ונראה שרצונו לומר שידועים שהוא אחי המת, ואין יודעים אם הוא אחיו מן האב, ומחמת שרוב אחים הם מן האב הוא גלוי מילתא בעלמא. 3. וראה עוד מאירי יבמות שם; ריב"ש קפב; שו"ת נודע ביהודה קמא אה"ע צג. 4. על מנהגים אלו, ראה ערך כתובה. 5. ויש מפרשים שגילוי מילתא כאן הוא מפני

במודעא

אף על פי שאין העדים רשאים לכתוב שטר מודעא (ראה ערכו) על מכירה, שהמוכר אומר בפניהם שהוא אנוס, עד שידעו באנוסו ולא יסמכו על דבריו, במתנה או גט כותבים לו, אפילו שאינם יודעים שהוא אנוס (בבא בתרא מ ב; רמב"ם מכירה י ג, וזכיה ה ד; טוש"ע חו"מ רה ב, ואה"ע קלד א), לפי שגילוי מלתא בעלמא הוא (גמ' שם), ונחלקו בביאור הדבר:

• יש מפרשים שהוא גילוי מלתא בעלמא, שכיון שאינו מקבל ממון, אם לא היה אנוס לא היה לו ליתן מתנה או גט ולכתוב מודעא, לא יתן ולא יבטל, אלא ודאי אנוס הוא, מה שאין כן במכירה שיש לומר שמכר לא מפני שאנוס הוא, אלא מפני שזקוק למעות, ולכן הוא כותב מודעא כדי שלאחר שיוזמנו לו מעות יוציא את המודעא לבטל המכירה (רשב"ם שם ד"ה גילוי מלתא; רש"י על הרי"ף שם; שיטה מקובצת שם, בשם רבנו תם).

• ויש מפרשים גילוי מלתא כאן לא במובן שהדבר ידוע לנו שהוא אנוס, אלא במובן גילוי דעת, שכיון שאינו מקבל מעות בעד המתנה או הגט, די לנו בגילוי דעת שאינו רוצה שהמקבל יקנה את המתנה, או שהאשה תהיה מגורשת כשכיל לבטל את המתנה והגט, אפילו אם ידוע לנו שאותה מודעא שמסר הם דברי

בחלוקת שותפים

אחד מן השותפים שבא לחלוק שלא מדעת חברו בדבר הצריך שומא, נחלקו בו אמוראים:

• יש אומרים שחלוקה זו אינה אלא גילוי מלתא בעלמא, ואין צריך לחלוק בפני שלשה, שלא הצריכו בית דין של שלשה אלא כשמפקיעים ממון מזה ונותנים לזה, אבל בחלוקת שותפים שזה לוקח את שלו אינו אלא גילוי מלתא שידעו שחלקו בשוה, ולכן די אפילו בפני שנים (רב ספרא בבבא מציעא לא ב - לב א, ורש"י שם ב ד"ה גילוי מלתא).

• ויש אומרים שאינו חולק אלא בפני שלשה, אלא שאין צריך מומחים ודי בהדיטות (רבה בר רב הונא שם א-ב; אב"י שם ב), וכן הלכה (רמב"ם שלוחין ה ט; טוש"ע חו"מ קעו יח).

גלוי עריות¹

איסור ביאה על אחת מן העריות האסורות

האיסור והחיוב

כרת (משנה כריתות ב א; רמב"ם איסורי ביאה א א), שנאמר: כִּי כָל אִשָּׁר יַעֲשֶׂה מִכָּל הַתּוֹעֵבוֹת הָאֵלֶּה וְנִכְרְתוּ הַנִּפְשׁוֹת הָעֹשֹׂת מִקֶּרֶב עִמָּם (ויקרא יח כט. גמרא שם ב; רמב"ם שם), ואם בא בשוגג חייב חטאת (משנה כריתות שם; רמב"ם שם ושגגות א ד), כדין כל חייבי כריתות שעשו בשוגג (ראה ערך חטאת).

בהעלם אחד אף שנכללו כל העריות בכרת אחת, אם עבר על כולן בהעלם אחד חייב חטאת על כל אחת ואחת, שנאמר בנדה (ראה ערכו): וְאֵל אִשָּׁה בְּנִדָּת טִמְאָתָהּ לֹא תִקְרַב (ויקרא שם יט), ולא נאמר ולנדה לא תקרב, לחלק על כל אשה ואשה של עריות (כריתות ב ב למסקנא ורש"י), שהמילים ואל אשה סמוכות לפרשת עריות (פירוש רבינו גרשום שם²).

הנאת האשה בין האיש ובין האשה חייבים כרת – וחטאת (משנה כמעשה כריתות י ב; רמב"ם איסורי ביאה א א) – שנאמר: הַנִּפְשׁוֹת (ויקרא יח כט), הרי כאן שנים, הבעול והנבעלת (תורת כהנים שם; רמב"ם שם).

ואף שהאשה אינה עושה מעשה, וקרקע עולם היא, ואין חיוב חטאת אלא על מעשה (ראה סנהדרין סה א, ורש"י ד"ה ריש לקיש, וראה ערך חטאת), החשיבה תורה הנאתה כמעשה, שנאמר: הַנִּפְשׁוֹת הָעֹשֹׂת (שם). תוספות בבא קמא לב א ד"ה איהו. וראה רש"י כריתות ג א ד"ה דא"ר אבהו).

על עריות שבמזיד ובהתראה חייבים עליהן מיתת בית דין, ראה ערך עריות.

סקורו מלבד האזהרות המיוחדות לכל איסור ערוה בפני עצמו (ראה ערך עריות פירוט כל העריות, וראה על כל איסור ערוה ביחוד בערכו) נאמר בתורה: אִישׁ אִישׁ אֶל כָּל שָׂאָר בָּשָׂרוֹ לֹא תִקְרְבוּ לְגִלּוֹת עֲרֻנָּה (ויקרא יח ו), והוא איסור כללי על כל העריות, אם על קרובה של גילוי עריות (רבי פדת בשבת יג א. וראה לחלן: קריבה לעריות; קריבה ללא ביאה, דעת ראשונים שאין שאר האמוראים חולקים על רבי פדת), היינו תשמיש ממש (רש"י שם ד"ה גילוי), שכל קריבה שבמקרא ענינה ביאה, כמו: וְאִקְרַב אֵלָיָהּ (דברים כב יד) וכיוצא (רמב"ן בהשגות לספר המצות לא תעשה שנג), או על קירוב בשר (ראה לחלן, שם).

אף האשה האשה מוזהרת בלאו של גילוי עריות כמו האיש, מפני מוזהרת כן, שהשוה הכתוב אשה לאיש לכל עונשין שבתורה (יבמות פד ב), ויש אומרים לפי שנאמר: לֹא תִקְרְבוּ לְגִלּוֹת עֲרֻנָּה בלשון רבים, לומדים מכך לרבות אף הנשים (תורת כהנים שם; ירושלמי סנהדרין ז ז, וכפירוש השיטה מקובצת כריתות ג א), אבל מהכלל של השוה הכתוב אשה לאיש לכל עונשין לא היינו יודעים לאו לנשים בעריות, לפי שאין המעשה שוה באיש ובאשה, שזה שוכב וזו נשכבת (שיטה מקובצת כריתות שם, בשם ה"ר ברוך), ועוד שכיון שכתוב בפסוק הנ"ל: אִישׁ אִישׁ אֶל כָּל שָׂאָר בָּשָׂרוֹ וגו', הרי זה כמו מיעוט להוציא נשים (ראה תוספות בבא קמא טו א ד"ה השוה. וראה ערך איש) אם לא היה ריבוי מיוחד (רבי אליהו מזרחי פרשת אחרי).

חיובו הבא על אחת מכל העריות האמורות בתורה במזיד חייב

כל אשה ואשה הוא לנדה עצמה משום גופין מוחלקין ומנדה למדים לכל העריות.

העומר להתברר (רמב"ן שם, בהוה אמינא; מאירי שם).

גלוי עריות. 1. וי, טורי קוט. 2. וראה ערך גופין מוחלקין שהלימוד על

אינה מחוייבת למסור נפש (רש"י יומא פב א ד"ה אף, ותוספות שם ד"ה מה לגירסת "יהרג" ולא "יתיהרג"; רא"ש שם ח ג; רמ"א בשו"ע יו"ד קנו א), ואף שהנאמנה נחשבת כמעשה (ראה לעיל: האיסור והחיוב; הנאת האשה כמעשה), הרי זה לענין מיתה וחטאת, כשהיא נבעלת ברצון ורוצה בהנאה זו, ולא כשאונסים אותה (ערוך לנר סנהדרין עד ב בתוס' ד"ה והא), אבל אם מכריחים אותה לעשות מעשה ולהביא עליה את העושה אף היא תיהרג ואל תעבור (תוספות ורא"ש שם).

• ויש חולקים וסוברים שאפילו אשה שאינה עושה מעשה חייבת למסור נפשה, ותיהרג ואל תעבור (שמות בארץ יומא פב א, לדעת הרמב"ם והטור והמחבר בשו"ע שסתמו, וכן כתב בחידושי רבנו חיים הלוי יסודי התורה ה א, לדעת הרמב"ם שם).

גוי הגא על נחלקו ראשונים באופן שגוי בא על בת ישראל אם **בת ישראל** נחשב כגילוי עריות לענין יהרג ולא יעבור:

• יש אומרים שבפנויה, כיון שאינו לא ממיתות בית דין ולא מחיובי כרת, וגם אינה בדין קנאים פוגעים בה, אין זה נקרא גילוי עריות, ואינה חייבת ליהרג אפילו כשאונסים אותה לעשות מעשה (רמב"ן במלחמות סנהדרין יז ב ד"ה אמר; ר"ן יומא ג ב ד"ה חוץ; בית יוסף אהע"ז טז, בשם; רמ"א בשו"ע יו"ד קנו א. וראה ט"ז שם סק"ו).

• ויש אומרים שאפילו בבית ישראל אשת איש אין עליה דין יהרג ואל יעבור, שביאת גוי לא נחשבת כביאה (רבינו תם בתוספות סנהדרין עד ב ד"ה והא. וראה ערך גוי), ואין כן דעת כל הפוסקים, אלא ביאת גוי באשת איש גילוי עריות ממש הוא (ש"ך שם ס"ק יד. וראה ערך הנ"ל).

בנהמה יש מהראשונים שנסתפק אם ביאת בהמה היא בכלל גילוי עריות לענין יהרג ואל יעבור (חידושי הר"ן סנהדרין עד א ד"ה חוץ⁴), ויש מהאחרונים שכתב שביאת בהמה אינה בכלל גילוי עריות, שאף שאשה המביאה בהמה עליה חייבת מיתה, הרי זה מגזרת הכתוב, אבל לא בתורת גילוי עריות (פני יהושע כתובות ג ב בתוספות ד"ה ולדרוש).

נחייגי לאוין לא נתרבה גילוי עריות לומר בו יהרג ואל יעבור אלא כעין נערה המאורסה, שלמדים ממנה (ראה לעיל: יהרג ואל יעבור), וכגון חייבי כריתות ומיתות בית דין (ראה ערך עריות. מלחמות לרמב"ן סנהדרין יז ב ד"ה אביי ונמוקי יוסף שם), אבל בחייבי לאוין שקדושין תופסים בהם (ראה ערך חייבי לאוין) – יעבור ואל יהרג (חידושי הר"ן סנהדרין עד א ד"ה חוץ; חינוך רצו), וכן בערוה דרבנן (ראה ערך שניות. ש"ך שם); ויש חולקים, כיון שאיסור ביאה הוא (שו"ת הרא"ם נט, הביאו במשנה למלך יסודי התורה ה ב. וראה מנחת חינוך רצו שדחה).

בגילוי עריות של חייבי כריתות ומיתות בית דין, אפילו כמעשה שיש בו רק לאו, כגון אביזרייהו – פרטי דינים השייכים לאיסור גילוי עריות ונמשכים ממנו – (ראה ערכו) של גילוי עריות, יהרג ואל יעבור (מלחמות ונמוקי"י ור"ן שם; רמ"א בשו"ע יו"ד קנו א), כגון אותו אדם שנתן עינו באשה וחלה ונטה למות, ואמרו הרופאים אין לו רפואה עד שתיבעל לו, ואמרו חכמים ימות ואל תיבעל לו; תעמוד לפניו ערומה, ימות ולא תעמוד לפניו ערומה (סנהדרין עה א), אף שאין לו בזה אלא הנאה מועטת (מאירי שם)⁵.

על גדר הביאה בעריות, ועל זמן הגדלות של הבעול והנבעלת, ראה ערך ביאה.

אופני החיוב כל העריות שהיה אחד – או האיש או האשה – גדול, **והפטור** ואחד – או האיש או האשה – קטן, לפני שהגיע לכלל חיוב במצות (ראה ערך גדול וערך גדולה), הקטן פטור והגדול חייב; אחד ער ואחד ישן, הישן פטור; אחד מזיד ואחד שוגג, המזיד חייב, והשוגג מביא קרבן (משנה כריתות יא א; רמב"ם איסורי ביאה א יח; טור אבן העזר כ. וראה משנה נדה מה א); אחד אנוס ואחד ברצון, האנוס פטור (רמב"ם שם; טור שם. וראה ערך אנוס בועל).

יש מי שכתב שכיוון שהמתעסק בעריות חייב (כריתות יט ב), אין בעריות דין ריבוי בשיעורים כשאר התורה, אלא הוא חיוב גמור כיוון שנהנה יותר (טוב רואי שבת נספח ענייני שבת חלק א אות ג).

על גילוי עריות כאחת משבע מצות שבני נח נצטוו בהן, ראה ערך בן נח.

במקום אונס

יהרג ואל יעבור כל עברות שבתורה אם אומרים לאדם עבור ואל תיהרג, יעבור ואל יהרג, חוץ מעבודה זרה וגילוי עריות ושפיכות דמים, שיהרג ואל יעבור (סנהדרין עד א; רמב"ם יסודי התורה ה ב; טוש"ע יורה דעה קנו א).

ומתפראים בכל איסורים שבתורה במקום סכנה, חוץ מעבודה זרה וגילוי עריות ושפיכות דמים, שאפילו במקום סכנה אין מתפראים בהם (תורת כהנים דיבורא דחטאת א; פסחים כה א; רמב"ם שם ו), שעריית הוקשו לנפשות, שנאמר: **פִּי פֶּאֶשֶׁר יָקוּם אִישׁ עַל רֵעֵהוּ וְיִרְצָחוּ נֶפֶשׁ בֶּן הַדָּבָר הַזֶּה** (דברים כב כו), מה רוצה – כשאומר לו נכרי הרוג או תיהרג – יהרג ואל יעבור (וראה ערך שפיכות דמים מנין לנו), אף נערה המאורסה כן (פסחים כה ב ורש"י ד"ה יהרג; רמב"ם שם ז. וראה ערך בא זה ולמד על זה. וראה שאילתות וארא שאילתא מב, ועמק שאלה שם). ויש מי שכתב שספק גלוי עריות נדחה מפני פקוח נפש (שו"ת דעת כהן פד).

האם יש חילוק בין הבדל בגילוי עריות בין בצנעא לבפרהסיא, **ככוונת המאנס** ובין בשעת השמד ושלא בשעת השמד, בין שנתכוין המאנס להעבירו על דת ובין שנתכוין להנאת עצמו, ובכל אופן יהרג ואל יעבור (מלחמות לרמב"ן סנהדרין יז ב ד"ה אמר; ר"ן פסחים ו א ד"ה חוץ, ובחידושים סנהדרין סוף פרק ח; רמב"ם יסודי התורה ה ב; טוש"ע יו"ד קנו א), שמשום חומר העברה של גילוי עריות אין חילוק למה נתכוין המאנס, ועוד שהוקש גילוי עריות לשפיכות דמים, ויש ודאי אף להנאת עצמו אסור (רמב"ן ור"ן שם).

ויש מהראשונים סוברים שאם המאנס נתכוין להנאת עצמו – יעבור ואל יהרג (המאור סנהדרין יח ב ד"ה אביי³), ואף שהוקש גילוי עריות לשפיכות דמים, ובשפיכות דמים אף להנאת עצמו אסור (ראה ערך שפיכות דמים), אין זה היקש גמור לכל דבר (המאור שם).

נאשה באשה אם היא מחוייבת למסור נפשה שלא לעבור על גילוי עריות, נחלקו ראשונים:

• יש סוברים שמכיון שהיא לא עושה מעשה, וקרקע עולם היא,

זה, וראה שאילתות וארא מב. 5. וראה מחלוקת אמוראים בגמרא שם אם היתה אשה זו פנויה או אשת איש והטעמים שם, וראה עוד ירושלמי שבת יד ד, ובית שמאל כ סק"א.

3. וכן כתב בבאור הגר"א יו"ד קנו סק"ז בדעת רש"י סנהדרין עד ב ד"ה היכי שגם בעבודה זרה להנאת עצמו מותר. 4. וראה שם שכתב שאם נאמר שהטעם של יהרג ואל יעבור בגילוי עריות הוא משום פגם, בהמה לא שייך

שנים עשרה שנה ויום אחד (גירסת הרא"ש שם ד כה בלשון שני, והיינו שנה לפני גדלותם, ראה ערך גדול וערך גדולה).

וזה וזה כדי שיהיו שדים נכוננו ושערך צמח (גמרא שם). ונחלקו בפירושו:

- יש מפרשים שהם סימני גדלות של דדים (ראה ערך גדולה) ושערות (ראה ערך הנ"ל, וערך גדול).
- יש שפירשו כשהם קרובים לסימנים אלו, והיינו שנה הסמוכה לגדלותם (רא"ש שם; טור אהע"ז סוף סימן כא).
- ויש שלא הזכירו מספר השנים אלא עד שיהיו שדים נכוננו ושערך צמח (רמב"ם איסורי ביאה כא ז; שו"ע שם ז. וראה חלקת מחוקק שם ס"ק יב).

כשמתגייעות היתה הבת בושה לעמוד ערומה לפני אביה, וכן האם בושה לעמוד ערומה לפני בנה, אף שהם קטנים, אין ישנים עמהם אלא בכסותם (גמרא שבת פא ב; רמב"ם איסורי ביאה כא ז; טוש"ע אהע"ז כא ז).

נתקדשה הבת נתקדשה הבת על ידי אביה, והרי היא אשת איש, אסור אפילו היא קטנה (גמרא שבת פא ב; רמב"ם איסורי ביאה כא ז; טוש"ע אהע"ז כא ז. וראה מגיד משנה שם שנישאת שכתב הרמב"ם לאו דוקא, והוא הדין נתקדשה⁷).

בת בתו וכן אחותו קטנה דינן כבתו (ב"ח שם, וחלקת מחוקק שם סק"י, ובית שמואל שם ס"ק יד).

הרחקה מעריות

הוא כנגדו חכמים גזרו להתרחק מן העריות אפילו בלי קירוב **והיא כנגדה** בשר, ולכן אסור לישן עם אשת איש אפילו אם הוא כנגדו והיא כנגדה (שבת יג א), שיצרו תוקפו ויתגבר עליו ביותר (תוספות שם ד"ה מה, וראה שם שהאיסור מדרבנן. וראה באור הגר"א אהע"ז כא ס"ק יט), והוא הדין שאר עריות, שנאמר: וְאֵת אִשְׁתִּי רָעָהּ לֹא טָמָא וְאֵל אִשָּׁה נָדָה לֹא יִקְרָב (יחזקאל יח ו), הוקשה נדה לאשת איש (שבת שם. וראה ערך נדה).

אמנם יש סוברים שרבי פדת (הובא לעיל: קריבה לעריות; קריבה ללא ביאה) חולק ומתיר בשאר עריות כשהוא כנגדו והיא כנגדה, ואינו אוסר אלא באשת איש (ר"י בתוספות שם ד"ה ופליגא; רמב"ן בהשגות לספר המצות לא תעשה שג).

הסתכלות או הנאה צריך אדם להתרחק מן הנשים מאד מאד (טוש"ע אהע"ז כא א), שנפשו של אדם מחמדתן (בית שמואל

שם סק"א, על פי משנה מכות כג ב), ואסור לאדם לקרוץ בידי או לרמוז בעיניו לאחת מן העריות, או לשחוק עמה או להקל ראש, ואפילו להריח בשמים שעליה, או להביט ביפיה – אסור (רמב"ם איסורי ביאה כא ב; טוש"ע שם), ואסור להסתכל בנשים בשעה שעומדות על הכביסה (בבא בתרא נו ב; רמב"ם שם כא; טוש"ע שם), ואפילו להסתכל בבגדי צבעונים של אשה שהוא מכירה – אסור, שלא יבוא לידי הרהור (עבודה זרה כ ב; רמב"ם שם; טוש"ע שם).

פגע באשה בשוק – אסור להלך אחריה, אלא רץ לצדדים או לאחוריו (ברכות סא א; רמב"ם שם כב; טוש"ע שם), והמסתכל אפילו באצבע קטנה של אשה ונתכוין ליהנות הרי זה כמי שנסתכל

כשעבר אדם על גילוי עריות במקום פקוח נפש, ועבר ולא נהרג, אם חייב על זה, ראה ערך אונס הכרח.

קריבה לעריות

קריבה ללא קריבה לעריות בלי ביאה נחלקו בה אמוראים: רבי ביאה פדת אמר לא אסרה תורה אלא קריבה של גילוי עריות בלבד, שנאמר: אִישׁ אִישׁ אֶל כָּל שָׂאֵר בָּשָׂרוֹ לֹא תִקְרָבוּ לְגִלּוֹת עֲרֻוָּה (ויקרא יח ו. שבת יג א), והיינו תשמיש ממש (רש"י שם ד"ה גילוי), אבל שאר קורבה, ואפילו קירוב בשר, אינה אסורה אלא מדרבנן (רש"י שם), ונחלקו אמוראים על רבי פדת (שבת שם: ופליגא דרבי פדת), ובפירוש מחלקותם נחלקו ראשונים:

- יש אומרים שהחולקים סוברים שקריבה לעריות אסורה מן התורה בלאו, ומפרשים את דברי הפסוק לא תִקְרָבוּ לְגִלּוֹת עֲרֻוָּה, כלומר לא תקרבו לדברים המביאים לידי גילוי עריות, ופסקו כן להלכה (רמב"ם איסורי ביאה כא א, ובספר המצות לא תעשה שג. וראה מגילת אסתר לספר המצות שם), והוא סייג שעשתה תורה לדבריה (אבות דרבי נתן ב, וראה מדרש רבה בא טו), ולכן כל הבוועל ערוה מן העריות דרך אברים, או שחבק ונשק דרך תאוה ונהנה בקירוב בשר, הרי זה לוקה מן התורה, שנאמר: לְבִלְתִּי עֲשׂוֹת מַחֲקוֹת הַתּוֹעֵבֹת (ויקרא יח ט), ונאמר: לֹא תִקְרָבוּ (ויקרא יח ו. רמב"ם שם; טוש"ע אהע"ז כ א)⁶.

- ויש חולקים וסוברים שאין הדרשה מן הכתוב אלא אסמכתא, ואין איסור קורבה אף לדעת החולקים על רבי פדת אלא מדרבנן (רמב"ן בהשגות לספר המצות שם; זוהר הרקיע להרשב"ץ לא תעשה יא. וראה על שתי השיטות בארוכה בבאור הגר"א אהע"ז כ סק"א), או שהוא אסור מן התורה כמו חצי-שעור (ראה ערכו), שאין בו לאו (רמב"ן ורשב"ץ שם).

חיבוק ונישוק בקרובותיו המחבק והמנשק אחת מהעריות, כגון אחותו הגדולה ואחות אביו וכיוצא בהן, שאין לו שום הנאה כלל – ולדברי הכל אין בו לאו גמור – מכל מקום הרי זה מגונה ביותר ודבר איסור (רמב"ם איסורי ביאה כא ו; טוש"ע אהע"ז כא ז), אלא אם כן הוא צדיק גמור, ויודע בעצמו שלא יבוא לידי הרהור, שמותר לנשק לאחותו (חלקת מחוקק שם סק"ח).

נכתו ונכה ישן אדם עם בתו ואמה עם בנה בקירוב בשר, כל זמן שהם קטנים (משנה קדושין פ ב; רמב"ם איסורי ביאה כא ז; טוש"ע אהע"ז כא ז); הגדילו – זה ישן בכסותו, והיא בכסותה (שם ושם).

ודוקא לישן בקירוב בשר אסור משהגדילו, אבל חיבוק ונישוק מותר (פרישה שם; בית שמואל שם ס"ק טו).

שיעור גדלותם נחלקו אמוראים בשיעור גדלותם לענין זה של איסור קירוב בשר:

- יש אומרים תינוקת בת תשע שנים ויום אחד, ותינוק בן עשרה שנה ויום אחד.
- יש אומרים תינוקת בת שנים עשרה שנה ויום אחד, ותינוק בן שלש עשרה שנה ויום אחד (שתי לשונות בגמרא קידושין פא ב).
- ויש גורסים: תינוקת בת אחת עשרה שנה ויום אחד, ותינוק בן

7. וראה גירסת הרא"ש שם לג א שנתקדשה מוסב על בושה לעמוד ערומה. וראה ר"ן שם ד"ה אמר, ורא"ש שם ד כה, ובית יוסף שם – שתמהו.

6. וראה במגיד משנה איסורי ביאה שם, ובחלקת מחוקק שם כ סק"א שהיינו דוקא חייבי כריתות ומיתות בית דין, אבל בחיבי לאוין אינו לוקה ואין בו לאו, אלא

שם), כגון לעשות נחת רוח לאביה ולאמה (בית שמואל שם ס"ק יא), או לרקוד עם הכלה כדי לחבבה על בעלה (ב"ח שם בשם מהרש"ל, וראה שם ובחלקת מחוקק סק"ו, ובית שמואל ס"ק יא שלרקוד עם הכלה תלוי במנהג).

לכוף יצרו אין לך דבר בכל התורה כולה שהוא קשה לרוב ולקדש עצמו העם לפרוש אלא מן העריות והביאות האסורות, לפיכך ראוי לו לאדם לכוף יצרו בדבר זה ולהרגיל עצמו בקדושה יתרה, וינהג להתרחק מן השחוק ומן השכרות, שאלו גורמים גדולים לאיסור עריות, ויפנה עצמו ומחשבתו לדברי תורה וחכמה, שאין מחשבת עריות מתגברת אלא בלב פנוי מן החכמה (רמב"ם איסורי ביאה יח - כא; טוש"ע אהע"ז כה א. וראה ביאור הגר"א ס"ק ח שציין מכמה מקומות ומאבות דרבי נתן כ).

זרישה בסתרי אין דורשים בסתרי עריות בשלשה, מפני שהאחד עריות טרוד בשאלת הרב, והשנים נושאים ונותנים זה עם זה, ואין דעתם פנויה לשמוע, ולפי שדעתו של אדם קרובה אצל עריות אם נסתפק לו דבר ששמע - מורה להקל (משנה וגמ' חגיגה יא ב; רמב"ם כב יז. בטוש"ע השמיטו). ובימינו יש מי שכתב שנהגו היתר לדרוש בעריות בלא שום הגבלה כלל, ואפשר שהטעם הוא שכיוון שדינים אלו כבר נכתבו בספרים - כבר חדלו להיות נסתרים, אך אולי באמת ראוי להתעורר על זה ולגדור את דרשות אלו ברכים (אגרות הראי"ה ה עמוד ע תיד), ועוד יש מי שכתב שלא ראוי לכתוב בדברים אלה, אבל מכיוון שיש בענייני עריות וצניעות טועים בין להקל בין להחמיר, שגורם לחסרון שלום והאהבה הנחוצה ביותר, תורה היא ומוכרחים לכתוב בזה (שו"ת אגרות משה אבן העזר ד סו).

אין לך דבר בכל התורה כולה שהוא קשה לרוב העם לפרוש אלא מן העריות והביאות האסורות, לפיכך ראוי לו לאדם לכוף יצרו בדבר זה ולהרגיל עצמו בקדושה יתרה, וינהג להתרחק מן השחוק ומן השכרות ומדברי ענבים, שאלו גורמים גדולים ומעלות של עריות, ויפנה עצמו ומחשבתו לדברי תורה וחכמה, שאין מחשבת עריות מתגברת אלא בלב פנוי מן החכמה (רמב"ם שם יח - כא; טוש"ע כה א. ועי' באור הגר"א שם ס"ק ח).

על הרחקות מאשתו כשהיא נדה, ראה ערך נדה.

על איסור יחוד, ראה ערך יחוד.

על איסור הרהור באשה, אפילו פנויה, ראה ערך הרהורי עברה.

במקום התורף (שבת סד ב; רמב"ם שם ב; טוש"ע שם), ואפילו לשמוע קול הערוה, או לראות שערה - אסור (ברכות כד א. וראה שם ברש"י ד"ה שוק וד"ה ערוה; רמב"ם שם; טוש"ע שם), והמתכוין לאחד מאלה הדברים מכים אותו מכת-מרדות (ראה ערכו. רמב"ם שם; טוש"ע שם), ואלו הדברים אסורים גם בחייבי לאוין (רמב"ם שם ג; טוש"ע שם).

פנויה יש סוברים שאסור מן התורה להסתכל באשת איש ובשאר עריות, שנאמר: וְלֹא תִתְּרוּ אַחֲרֵי לְבַבְכֶּם וְאַחֲרֵי עֵינֵיכֶם (במדבר טו לט), ומנו האיסור בין הלאוין במנין המצות (רבנו יונה באגרת התשובה; ספר חרדים מצות לא תעשה פרק ב. וראה ארחות חיים ביאות אסורות יג, והביאו הבית יוסף אהע"ז כא).

אבל מותר להסתכל בפני הפנויה ולבדקה, בין בתולה ובין בעולה, כדי שיראה אם נאה היא בעיניו וישאנה, ואין בזה צד איסור, ולא עוד אלא שראוי לעשות כן (רמב"ם איסורי ביאה כא ג; טוש"ע שם ג).

יש חולקים וסוברים שמכל מקום אין דרך תלמידי חכמים בכך (הראב"ד בהשגות שם, וראה שם במגיד משנה), ולדברי הכל לא יסתכל דרך זנות, שהרי הוא אומר: פְּרִית פְּרִיתִי לְעֵינַי וּמָה אֶתְבּוֹנֵן עַל פְּתוּלָה (איוב לא א. רמב"ם שם; טוש"ע שם).

השתמשות באיסור וגדרי השתמשות באשה נחלקו הפוסקים:

באשה • יש שכתבו שאין משתמשים באשה, בין גדולה בין קטנה, בין שפחה בין משוחררת (שמואל בקדושין ע א, וראה ירושלמי כתובות א ו; רמב"ם איסורי ביאה כא ה; טוש"ע אהע"ז כא ח), באיזה שימוש אמרו, ברחיצת פניו ידיו ורגליו, ואפילו ליצוק לו מים לרחוץ פניו ידיו ורגליו, ואפילו אינה נוגעת בו, והצעת המטה בפניו ומזיגת הכוס (שם ושם).

• יש אומרים שהוא הדין באכילה עמה בקערה, שאסרו בכל ערוה כמו באשתו נדה (רמ"א בשו"ע שם, בשם בנימין זאב. וראה ערך נדה).

• יש מקילים בכל אלה, שלא אסרו חכמים דברים של חיבה אלא באשתו נדה, שיש בה משום הרגל עברה, ולא בכל העריות שאין לבו גס בהן (שו"ת הרשב"א א אלף קפח; רמ"א שם).

• יש מתירים כל דבר שהוא דרך שירות ועבודות אם אינו במקום יחוד אלא במקום שרבים מצויים (מרדכי כתובות קפב; רמ"א בדרכי משה ובשו"ע שם).

• ויש מתירים כל שאינו עושה דרך חיבה, רק כוונתו לשם שמים (תוספות קדושין פב א ד"ה הכל; סמ"ג לאוין סוף סימן קכו; רמ"א בשו"ע

גילוי ראש¹

איסור לילך או להתפלל כשהראש אינו מכוסה

וכתבו ראשונים שצניעות גדולה נוהגים תלמידי חכמים שלא יתגלה ראשם (רמב"ם דעות ה ו), וגדולי חכמינו היו נמנעים מלגלות ראשם כדי שתהא השכינה חופפת עליהם ומסוככת אותם (מורה נבוכים ג נב). כיסוי ראש הוא דרך הכנעה (לבוש אורח חיים צא ג בנוגע לתפילה).

איסור מהתורה נחלקו הפוסקים אם גילוי הראש הוא איסור, או **מסירת חסידות** או שאינו אלא מידת חסידות:

• יש סוברים שאינו אלא מידת חסידות, ולפיכך נשתבחו החכמים

בהילוך

סקרו וטעמו גילוי ראש לא הוזכר איסורו מפורש בתלמוד, אבל מצינו שהחכמים היו נזהרים מלילך בגילוי הראש, ואמרו: רב הונא בריה דרב יהושע לא הלך ארבע אמות בגילוי הראש, לפי ששכינה למעלה מראשו (קדושין לא א), והנזהר לכסות ראשו ניצול מן העבירה, ואמרו מי שמגלה ראשו עזות תקיפה היא (מסכת כלה רבתי ב, והובא במנהיג דיני תפילה עמ' פד).

לעיל שם) אין חילוק בדבר, ולא הזכירו ארבע אמות אלא לרבותא, שלא זו בלבד שאין להלך בשוק ותחת אור השמים בגילוי ראש, אלא אפילו הליכה מועטת בתוך ביתו אסורה (ב"ח שם, אלא שהוא סובר שגם בדי אמות ויותר אינו איסור מן הדין אלא מידת חסידות; בכור שור לשבת קיח ב).

היושב או • יש שכתבו שאין קפידא בישיבה בגילוי ראש, שכן עוסד דרך היושב להקל מעליו, אלא שמכל מקום הכל לפי ענין הישיבה ההיא (שו"ת הר"י ברונא לד; מגן אברהם רפ"ח סק"ח), וכן כתבו שבעמידה אין קפידא (מגן אברהם שם), ורוכב או יושב בעגלה דינו כמהלך (ט"ז או"ח ב סק"ח).

• **ויש סוברים** שאין הבדל בין מהלך לעומד ויושב (בכור שור לשבת קיח ב, ראה שם כמה ראיות; ברכי יוסף ב ד), אלא אם כן נראה מתוך מעשיו שעושה כך בכדי להקל שמותר (בכור שור שם).

• **יש אומרים** שאיסור גילוי ראש אינו אלא תחת אור השמים, אבל בביתו אין איסור, ואף שמלא כל הארץ כבודו, ומטעם זה אין לחלק בין בית לאויר הרקיע, מכל מקום אין חציפות אלא כשראשו מגולה תחת אור הרקיע (שו"ת מהרש"ל עב בשם אחרים, והביאו בברכי יוסף ב ד).

• **ויש חולקים** וסוברים שאין הבדל בין בית לאויר הרקיע (ב"ח ב; אליהו רבה ב סק"ד; משנה ברורה שם סק"י).

וממדת חסידות היא שאף בשעת השינה יכסה ראשו (משנה ברורה שם יא).

בבית המרחץ בבית המרחץ מותר לדברי הכל בגילוי הראש, ואין בזה אפילו משום מידת חסידות (בכור שור לשבת קיח ב, על פי מסכת דרך ארץ י הנכנס למרחץ כו' ומסלק את כובעו; ברכי יוסף ב ה); ויש מדקדקים אפילו בבית המרחץ לכסות ראשם במטפחת, ואין להחמיר, שחומרא יתרה היא זו (ברכי יוסף שם).

אמנם בחדר האמצעי, ששם מתפשטים ומתלבשים, צריך ללבוש הכיפה מיד כשבא למקומו ולפני כל מלבושיו, ולסלקו מראשו לאחר גמר פשיטת כל מלבושיו (שו"ת מנחת יצחק ד ס; הליכות שלמה יג כו).

וכל זה אמור גם כלפי הרוחץ בים או בבריכה (פסקי תשובות ב יב, והביא שמובא בשם החזון איש ובעל הקהילות יעקב זצ"ל שהקפידו להניח כיפה על ראשם גם בהיותם בתוך מי הים).

בבית הכנסת כתבו ראשונים שיש למחות שלא להיכנס לבית הכנסת בגילוי ראש (ארחות חיים תפלה מח; כלבו יא בשם ה"ר פרץ וראה שם יז; שו"ע או"ח צא ג, ושם קנא ו, בשם יש אומרים), ואפילו לסוברים שאין איסור גילוי ראש אלא מידת חסידות (ראה לעיל), בבית הכנסת אסור מן הדין (מגן אברהם שם סק"ג, וראה פרי מגדים שם אשל אברהם סק"ג⁵).

קטנים קטנים נוהגים לילך בגילוי ראש (מגן אברהם ב סק"ו), אבל נכון לכסות ראשם כדי שתהא עליהם אימת שמים (מגן אברהם שם).

וצדיקים היו משתדלים על כיסוי ראש צאצאיהם אפילו בעודם קטנים ממש, אך מנהג העולם להקל שלא להכביד על התינוק כל

שנזהרו מלילך בגילוי הראש, שאם היה איסור גמור אין זו רבותא (ארחות חיים תפלה מח; כלבו יא; דרכי משה או"ח ב ג, וסימן ח ד, וכן כתב שם בדעת הטור; מגן אברהם צא סק"ג; באור הגר"א שם ח סק"ו), ואף בשעת התפילה אין איסור כלל אלא נכון הדבר מצד המוסר (וראה להלן: בדברים שבקדושה).

• **ויש סוברים** שאיסור גמור הוא לילך בגילוי הראש (המנהיג דיני תפילה עמ' פז²; בית יוסף או"ח ח, ולדעתו כן היא גם כן דעת העיטור והטור; שו"ע שם ב ו: ולא ילך כו', משמע שהוא איסור, ראה שם במגן אברהם סק"ו; צמח צדק פסקי דינים או"ח ח), והאמוראים שנשתבחו בכך הרי זה מפני שמלבד הכיסוי התחתון על הראש נתכסו גם בסודר או טלית, וזו מידת חסידות יתרה (שו"ת הר"י ברונא קסה; בית יוסף שם), או שנשתבחו בזה שאף ד' אמות בלבד לא הלכו בגילוי ראש, אבל זמן רב היו כולם נזהרים (צמח צדק שם).

האופנים האסורים אף לסוברים שאינו אלא מידת חסידות, יש לדעת כולם איסור בדבר באופנים דלהלן:

• **יש שכתב** שאין להקל בגילוי הראש, הואיל והעם נהגו בזה איסור, ותופסים זה לקלות ופריצות, ודנים את העובר על זה כעובר על דת יהודית (שו"ת מהרש"ל עב).

• **יש שכתב** שלפני גדולים לדברי הכל מצד הדין יש איסור בדבר (ארצות החיים ב).

• **יש שכתבו** שבזמן הזה שאנו דרים בין הגוים, שדרכם לילך בגילוי הראש, יש איסור גמור לדברי הכל, מטעם שנחשב כחוקות העכו"ם (ראה ערך דרכי האמורי וערך חקות הגוים), ולפיכך המגלה ראשו חשוב כעובר על דת יהודית וראוי לנידוי (שו"ת מהר"י ברונא לד, וכן כתב ה"י או"ח ח סק"ג טעם זה של ובחוקותיהם לא תלכו [ונשמט בדפוסים אחרים מהצנזורה], ובשו"ע הרב מהדורא בתרא ב³).

• **וכן יש שכתב** שבימיהם שרוב העם היו רגילים לילך לפעמים בגילוי ראשו מפני החום לא היה בדבר אלא מידת חסידות, אבל בזמן הזה שהדרך שהכל מכסים ראשם לעולם יש איסור בדבר משום צניעות, שהרי זה כמגלה בשרו המכוסה (שו"ע הרב מהדורא בתרא שם. וראה ערך צניעות).

הברכה על כיסוי הראש הברכה מיוחדת תיקנו בסדר ברכות השחר על כיסוי הראש: בא"י אמ"ה עוטר ישראל בתפארה (ראה ברכות ס ב, וערך ברכות השחר), מפני שאסור להלך בגילוי הראש, או שעל כל פנים מידת חסידות יש בדבר, ולכן מברכים עוטר ישראל מלשון עיטור, כלומר דרך מעלה ציונו בכך (בית יוסף או"ח מו, וראה שם בט"ז סק"ב, וראה ערך הני"ל⁴).

• **ההולך ד'** • **יש סוברים** שאיסור גילוי ראש אינו אלא בהליכה ארבע אמות, שהרי לא הזכירו בגמרא באמוראים שנשתבחו בכך אלא ארבע אמות (ראה לעיל: מקורו וטעמו. שו"ת הר"י ברונא לד. וראה ב"ח או"ח ב שרצונו לומר כן בדעת הטור). ומידת חסידות אפילו פחות מד' אמות (מגן אברהם שם סק"ו).

• **ויש סוברים** שארבע אמות שאמרו לאו דוקא, והוא הדין אפילו פחות מארבע אמות, שלפי הטעם ששכינה למעלה מראשו (ראה

מן הדין, שאם לא כן לא היו מתקנים ברכה על זה. 5. וראה אליה רבה קנא סק"י שכתב שטעות כל הדבר, כי בכלבו הכוונה על הנכנס עם סכין כשהוא חסכן, מגולה ראשו, וכן כתב בערוך השלחן שם, וראה ערך בית הכנסת: קדושתו, אבל ראה בארחות חיים שם שלא הוזכר כלל סכין ומפורש שם

2. אבל בעמ' פד שם כתב שיתכן (רצונו לומר נכון) לו לאדם ללכת בכיסוי הראש כו' כמנהג כל אנשי ספרד וישר כחם. 3. וראה שער הציון ב ס"ק יז שכתב שבזמנו גם הגר"א הני"ל שסבר שזה רק מידת חסידות מודה לסברת ה"י. 4. וראה צמח צדק פסקי דינים אורח חיים ח שהוכיח מכאן שיש בזה מצוה

בברכת המזון אפילו המסובים בברכת המזון – שיוצאים ידי חובתם בברכת הזימון של המברך – לא ישובו בראש מגולה בשעת ברכת המזון (דרכי משה קפג, בפירוש דברי הטור שם).

קטנים כתבו ראשונים שאף הקטנים לא יקראו בתורה **נקריאת התורה** בציבור בראש מגולה, וראשונים התרעמו על שנהגו בשמחת תורה לקרוא לקטנים לתורה ומברכים בראש מגולה (אור זרוע ב מג).

בלימוד תורה יש שכתבו שהלומד תורה ויכול לסבול ללמוד בכיסוי הראש, טוב הדבר שלא ישוב בראש מגולה, לפי שילמד יותר באימה כשראשו מכוסה (שו"ת הר"י בן הרא"ש כ), ותלמיד חכם יזהר שלא ילמד בראש מגולה, אפילו שאינו מזכיר את השם, ואפילו בחדרו לא ילמד בגילוי ראש מפני מראית העין (שו"ת מהרש"ל עב).

הכיסוי

גומי או קש כל הדברים ראויים לכסות בהם את הראש, אפילו לאמירת דברים שבקדושה, כגון כיסוי של גמי (תרומת הדשן י), או כובע קלוע של קש (שם; שו"ע או"ח צא ד), ואפילו שהכובע הקלוע עשוי נקבים נקבים והפרוץ מרובה על העומד (שו"ת חתם סופר ו ב, על פי התרומת הדשן שם).

הנחת היד על הראש הנחת היד על הראש אינה חשובה כיסוי, שהראש עם היד גוף אחד הם, ואין הגוף יכול לכסות את עצמו (תרומת הדשן י: שו"ע או"ח צא ד, ומשנה ברורה שם סק"י בטעם הדבר; רמ"א בשו"ע עד ב), אבל אם אדם אחר מניח ידו על ראשו הרי זה חשוב כיסוי, שהרי גוף אחר הוא (בית יוסף שם, ממשמעות התרומת הדשן; שו"ע שם).

הסוברים שאיסור אמירת דברים שבקדושה אינו אלא ממידת חסידות (ראה לעיל) כתבו שבשעת הדחק, כגון שרוצה לשתות בלילה, או שרוחץ באמבטיה, ואין לו כובע בראשו, מכסה ראשו בידו ומברך (שו"ת מהרש"ל עב, וראה מגן אברהם צא סק"ג שאין לסמוך עליו).

ויש מחלקים שלענין אמירת דברים שבקדושה אין הנחת ידו מועילה לכיסוי, אבל לענין הליכה ארבע אמות או ישיבה באקראי די בהנחת היד, שהאיסור הוא משום חוקות העכו"ם (ראה לעיל), ובכיסוי היד הרי הוא מורה שאסור לישב בגילוי הראש (ט"ז ח סק"ג).

ונוהגים להמשיך הבית יד – השרוול – של הבגד על היד ולכסות בו ראשו, שזהו כיסוי לדברי הכל (נ"ח צא; משנה ברורה ב ס"ק יב).

פאה נכרית בחבישת פאה נכרית בלי כובע נחלקו הפוסקים אם נחשב הדבר לכיסוי:

- יש אומרים שאינו כיסוי, והיושב בה כיושב בראש מגולה (פחד יצחק מערכת כ ופ, בשם תשובות מהר"ש הלוי).
- יש אומרים שכיסוי הוא, אלא שמשום מראית העין אין להתיר אם אפשר (באר היטב ב סק"ו, בשם עולת תמיד; פרי מגדים עד אשל אברהם סק"ד).
- ויש מקילים לגמרי, שכיון שכל האיסור אינו אלא משום מידת חסידות אין חוששים למראית העין (ארצות החיים ב ו, והמאיר לארץ שם ס"ק נד. וראה ערך מראית העין).

חילוף מנהגים עמ' 85 שרצונו לומר בגידול שער. 7. וראה שם שהביא ראיה מברכות ס ב שקודם שמברך על כיסוי הראש עוטר ישראל בתפארה מברך ברכות אחרות, ומשמע בלי כיסוי.

זמן שעדיין לא הסתפר, דהיינו עד גיל שלוש, ומאז מקפידים שלא יהא ראשו מגולה כלל (שו"ת דברי יציב ליקוטים צא).

גילוי הראש לצורך פרנסה הנזק לגלות ראשו כדי להתקבל למקום עבודה מסוים, הרי זה מותר, ואף לדעת הסוברים שכיום שאנו דרים בין הגויים הרי זה כחוקות הגויים (ראה לעיל), במקום הפסד יש לסמוך על הדעות שאיסור גילוי הראש הוא רק ממידת חסידות (ראה לעיל), ובפרט שכיום ברור שלא מצד חוקות הגויים אנו עושים כן, אלא משום שכך יותר נח וקל (שו"ת אגרות משה או"ח ד ב). וודאי שהיתר זה הוא רק במקום העבודה והיכן שמקפידים על כך, אך כשיצא ממקום עבודתו לחדר אחר או לחוץ חייב לכסות ראשו אף אם ילעיגו עליו, כיון שלא יפסיד בכך את משרתו (שם חו"מ א צג); ויש מי שכתב שאף שנתפשט איסורי גילוי הראש לדינא, מכל מקום אי אפשר לומר כלל בזה, והכל לפי המקום והזמן (שו"ת מנחת יצחק ג לג).

על גילוי ראש בנשים, ראה ערך דת משה ויהודית.

בדברים שבקדושה

הזכרת השם מי שראשו מגולה פורס את שמע – פורסין לשון חצי הדבר, והיינו עשרה שבאו לבית הכנסת לאחר שקראו הציבור את שמע, עומד אחד מהם ואומר קדיש וברכו וברכה ראשונה שבקריאת שמע (רש"י מגילה כג ב ד"ה אין. וראה ערך פריסת שמע); ויש אומרים אינו פורס, שאינו רשאי להוציא אזכרה (ראה ערכו) מפיו, ואינו קורא בתורה, ואינו עובר לפני התיבה, ואינו נושא את כפיו (מסכת סופרים יד יב. וראה ערך נשיאת כפים וערך פרועי ראש).

• **רוב הפוסקים פסקו כיש אומרים** (ארחות חיים ברכות הנהנין ח; טור או"ח ח; שו"ע שם צא ג, בשם יש אומרים, ושם רו ג; רמ"א בשו"ע או"ח רפב ג), ואיסורו משום קלות ראש, שמזכיר השם שלא באימה ויראה (תרומת הדשן י), וכל שכן שלא יתפלל בראש מגולה (רמב"ם תפלה ה ה; טו"ש שם צא ה), ואפילו לסוברים שבהליכה אין איסור אלא מידת חסידות (ראה לעיל), בהזכרת השם וברכה יש איסור בדבר (ראה ארחות חיים שם).

• **יש שכתבו שאף לדעת היש אומרים**, אינו אלא משום מידת חסידות (באר הגר"א או"ח ח סק"י⁷), אלא שבתפילה ראוי לכל אדם להחמיר בה (שם, וראה לעיל).

• **יש שכתבו שלא מצאו איסור מפורש להזכיר את השם בראש מגולה**, ולפיכך כשישראל נתחייב שבועה בערכאות של עכו"ם, אם אין כוונתם להעביר על דת, אין איסור בדבר (תרומת הדשן פסקים רג), אם לא שעומד שם צלם של עבודה זרה (בית הלל יו"ד קנז. וראה ערך עבודה זרה).

• **וכן יש שכתב שדעתו נוטה להקל לברך ולקרות קריאת שמע בראש מגולה**, אלא שלא כתב כן להלכה כיון שאינו רגיל לחלוק על קדמונים שאסרו (שו"ת מהרש"ל עב).

הספור ברכות אין חילוק בברכה בגילוי ראש בין בית לרשות הרבים, שכיון שאיסורו משום קלות ראש לפני הקדוש ברוך הוא שמזכיר שמו שלא באימה אין לחלק בין מקום למקום, שמלא כל הארץ כבודו (תרומת הדשן י).

שהמדובר בגילוי ראש האדם. 6. וראה חילופים בין בני בבל ובני ארץ ישראל בים של שלמה סוף בבא קמא סימן מב על ברכת כהנים בראש פרוע, ויש שפירשו שרצונו לומר בגילוי ראש, אבל הנכון כמו שכתב רב"מ לוי באוצר

שם ובפרישה קפ טו), וכן כתבו אחרונים שיש לשים בשעת ברכה הכובע בראשו, ולא יכרך במצנפת הקטנה (באר היטב קפג ס"ק יא בברכות המזון; שערי אפרים ג יח בקריאת התורה).

כיסוי נוסף יש שכתבו שבאמירת דברים שבקדושה אף על פי שראשו מכוסה, דרך צנועים להטיל גם סודר או טלית על ראשם (בית יוסף או"ח ח, כפירוש דעת הטור שם, וכן כתב בב"ח

גלות¹

חובת גלות לעיר מקלט להורג נפש בשגגה

שהעידו על איש שהוא חייב גלות, ואין אומרים יגלה זה תחתיו (משנה מכות ב א), שנאמר: הוא יָנוּס אֶל אֶחָת הָעָרִים (דברים יט ה) - הוא ולא זוממים (גמרא שם ב).

הבית דין והעדים

כדיני נפשות דין גלות הוא כדיני נפשות, שאין דנים אותם אלא בבית דין של עשרים ושלשה (ראה ערך בית דין), וכן בכל שאר הדברים שיש בין דיני נפשות לדיני ממונות (ראה ערכם) דין גלות כדיני נפשות (סנהדרין לג ב; רמב"ם סנהדרין יא ד), שנאמר בחייבי מיתות בית דין: יוֹמַת הָרָצָח (במדבר לה יז), ונאמר בחייבי גלות: לָנוּס שָׁמָּה הָרָצָח (שם ו), ולמדים בגזרה שוה רוצח-רוצח שדיני גלות כדיני נפשות (סנהדרין שם, ורש"י ד"ה חייב).

האם גולה על פי באופן שרצח בשגגה והודה בדבר - האם גולה הודאת עצמו על פי הודאת עצמו, מצאנו כמה דעות:

- יש מהראשונים שהסתפק האם באופן זה גולה כיון שגלות כפרה היא, או שמכיון שיש בדבר חיוב מיתה, שאם יצא חוץ לתחום עיר מקלטו נהרג על ידי גואל הדם (ראה ערך גואל הדם), אינו גולה על פי עצמו (ריטב"א מכות ב א ד"ה מעידים אנו).
- יש מהאחרונים שכתב שגולה על פי עצמו, ועל פי קרובים ופסולים (מהרש"א מכות י ב בחידושי אגדות).
- ויש שחלקו, שהרי שנינו: מִכָּה נֶפֶשׁ לְפִי עֵדִים (במדבר לה ל), מניין אף הגולה לפי עדים, תלמוד לומר מכה לפי עדים (ספרי זוטא שם וילקוט שם), ופירשו אחרונים שאינו חייב גלות אלא על פי עדים שראו שהרג, ולא על פי הודאת עצמו (זית רענן שם; אמבואה דספרי שם).

על קרובי הנרצח אם יכולים להעיד לחייבו גלות, ראה ערך פסולי עדות וערך רוצח.

הגולים

כן שהרג הכן שהרג את אביו בשגגה - גולה (משנה מכות ח ב; רמב"ם רוצח ה ה)⁴.

אם שהרג בנו האב שהרג בשגגה את בנו - שלא בשעת לימוד, או שהיה מלמדו אומנות שאינו צריך לה (מכות ח ב. וראה ערך רוצח) - גולה על ידו (משנה שם; רמב"ם רוצח ה ח).

כהן גדול כהן גדול שהרג את הנפש בשגגה - גולה (תוספתא שהרג סנהדרין (צוקרמאנדל) ד א, וברייתא בסנהדרין יח א; רמב"ם רוצח ז ו), ואין אומרים שרק מי שיש לו תקנה בחזרה יגלה, אבל כהן גדול שהרג שאין לו תקנה בחזרה (ראה להלן: מיתת הכהן

חייב גלות אף כשאין צריך הצלה מגואל הדם משום כפרה. ⁴ וראה גמרא שם שרבי שמעון חולק.

החובה וגדרה

סהותה כל ההורג נפש בשגגה² גולה (משנה מכות ז א; רמב"ם רוצח ה וסקורה א) ממדינה שהרג בה לעיר-מקלט (משנה מכות ט ב; רמב"ם שם. וראה ערך עיר מקלט), שנאמר: וְהָשִׁיבוּ אֹתוֹ הָעֵדָה אֶל עִיר מְקַלְטוֹ וגו' וְיָשֹׁב בָּהּ עַד מוֹת הַכֹּהֵן הַגָּדֹל (במדבר לה כה), ומצות עשה היא, ועל בית דין להגלותו (רמב"ם שם), והמצוה נמנית במנין המצוות (ספר המצוות עשה רכה; סמ"ג עשין עה; החינוך מצוה תי).

אף ההורג הוא בכלל מצוות עשה זו, שנאמר עליו: פִּי כָעִיר מְקַלְטוֹ יָשֹׁב עַד מוֹת הַכֹּהֵן הַגָּדֹל (במדבר שם כח. החינוך שם), והזהירו בית דין שלא יקחו כופר מהרוצח בשגגה כדי לישב בעירו, שנאמר: וְלֹא תִקְחוּ כֶּפֶר לָנוּס אֶל עִיר מְקַלְטוֹ (שם לה לב. כתובות לו ב; רמב"ם שם).

גולה אף כשאין אף כשאין גואל-הדם (ראה ערכו) לנרצח, חייב גואל הדם הרוצח בשגגה לגלות (ספרי דברים יט ה-ו, וראה שם דרשת הפסוק).

הגלות גדרה של הגלות הוא בתורת כפרה, שהגלות מכפרת על **סכפרת** חטא הרוצח (ראה מכות ב ב, ותוספות שם יא ב ד"ה מיד, וריטב"א שם³), ואין הגלות מכפרת אלא על החטא, ולא שאפשר לאחר מכן להחזירו לעירו ולפוטרו מגואל הדם, שכפרה זו פועלת מיתת הכהן הגדול (תוספות שם יא ב ד"ה מיד, וריטב"א שם. וראה להלן: מיתת הכהן גדול).

יש מהראשונים שכתבו שגלות אינה כפרה ממש, ומיתת הכהן הגדול בלבד היא שמכפרת עליו, שהרי אם יצא חוץ לתחום - נהרג על ידי גואל הדם, ועוד שדבר המסור לבית דין הוא האם להגלותו (ריטב"א מכות ב ב ד"ה תנו רבנן, בשם התוספות והרמב"ן. וראה ערך לנר מכות יא ב ד"ה והנלע"ד).

מת קודם רוצח שנגמר דינו לגלות, ומת קודם שגלה, מוליכים **שגלה** עצמותיו לשם (מכות יא ב; רמב"ם רוצח ז ג), שנאמר: לְשׁוֹב לְשִׁבְתָּ בְּאֶרֶץ עַד מוֹת הַכֹּהֵן (במדבר לה לב), איזוהי ישיבה שהיא בארץ, הוי אומר זו קבורה (מכות שם), ואף שאין כאן משום הצלה מגואל הדם, מכל מקום גולים עצמותיו לשם כפרה (אור שמח שם ו יב; אמבואה דספרי שם אות טז).

החובל באביו לא חייבה תורה גלות אלא להורג נפש בלבד, אבל החובל באביו או באמו בשגגה, אינו חייב גלות, אף שאם חבל בהם בזדון חייב מיתת בית דין (ראה ערך מכה אביו ואמו), שנאמר: רָצַח מִכָּה נֶפֶשׁ (במדבר לה יא), לא אמרתי לך אלא רוצח מכה נפש (ספרי שם; רבא במכות ח ב; רמב"ם רוצח ז טו).

בעדים זוממים לא חייבה תורה גלות לעדים-זוממים (ראה ערכו),

גלות. 1. וי' טורי' קכב-קלה. 2. על אופן ההריגה המחייבת גלות ועל גדרה שגגה המחייבת גלות, ראה ערך רוצח. 3. וראה אור שמח רוצח ו יב שלכן

החכמים שהולכים עמו אינם נזקקים לדבר אליו (פירוש המשניות לרמב"ם שם, ורע"ב שם לגירסת "הוא מדבר" ולא "אף הוא")⁸.

לגירסא אחרת אין רבי מאיר חולק על חכמים אלא מוסיף שאף הוא מדבר בעצמו (כן היא הגירסא שלנו במשניות: "אף", וכן הוא בריטב"א שם ד"ה אמרו בשם מקצת נוסחאות, וכן היא גירסת המאירי שם במשנה).

יש מהראשונים שכתב שהם אומרים כן אף לאנשי עיר המקלט כדי שלא ינהגו בו מנהג שופכי דמים לבזותו ולקללו (מאירי שם ט ב ד"ה ומוסרים, וראה שם י ב ד"ה וי"מ).

דבר הגולה **כשבא לעיר** **מקלט** **העיר ודבר באזני זקני העיר** **היה אף דבריו ואספו אתו העירה אליהם ונתנו לו מקום וישב עמם** (ניחושע כ ד), והיינו שצריך לדבר אליהם דברים המתיישרים על הלב שאינו רוצח בזדון ושירחמו עליו (ערוך השלחן חושן משפט תכה נו. וראה ערך ערי מקלט).

וצו אנשי עיר **רוצח שגלה לעיר מקלטו** **ורצו אנשי העיר לכבדו, המקלט לכבדו** **יאמר להם רוצח אני** – שצריך להודיע ולפרסם שהוא נכנע ונעצב על שבאה תקלה על ידו (מאירי מכות יב ב ד"ה רוצח) – שנאמר: **וזה דבר הרצח** (דברים יט ד. ספרי שם פסקא קפא; משנה מכות יב ב; רמב"ם רוצח ז ז), אמרו לו אף על פי כן – אנו רוצים לכבדך (רש"י שם ד"ה אם) – יקבל מהם (משנה שם; רמב"ם שם), ולא יאמר שוב שרוצח הוא, שנאמר: **וזה דבר הרוצח**, אין לך אלא דבר הראשון (תוספתא מכות ב).

תלמיד או רב **תלמיד שגלה לעיר מקלטו מגלים רבו עמו, שגלו** **שנאמר: וְחִי** (דברים שם ה) – עשה לו כדי שיחיה (ברייתא מכות י א; רמב"ם רוצח ז א), וחיי בעלי חכמה ומבקשיה בלא תלמוד תורה כמיתה חשובים (רמב"ם שם), ואפילו כשיש ישיבה בעיר המקלט, מגלים רבו עמו, שלא מכל אדם זוכה ללמוד תורה (ריטב"א שם ד"ה מגליו).

וכן הרב שגלה, מגלים ישיבתו עמו (מכות שם; רמב"ם שם), שאין לו חיים בלא ישיבה (מאירי שם ד"ה תלמיד).

אינו יוצא **משם לכל** **צורך שהוא** **הגולה אינו יוצא מעיר מקלטו לעולם, ואפילו לדבר מצוה, או לעדות ממון ונפשות, ואפילו ישראל צריכים לו** (משנה מכות יא ב; רמב"ם רוצח ז ח), וכן אינו יוצא להציל מיד הגויים, או מיד הנהר, או מן הדליקה ומן המפולת (ספרי זוטא פרשת מטעי; רמב"ם שם), ואפילו הוא שר צבא ישראל כיוצא בן צרויה שכל ישראל צריכים לתשועתו אינו יוצא משם לעולם עד מות הכהן הגדול (משנה שם, ורמב"ם שם), ואם יצא התיר – הפקיר – עצמו למיתה (רמב"ם שם. וראה ערך גואל הדם).

ואפילו מת בעיר מקלטו קוברים אותו שם (מכות שם; רמב"ם שם א) שנאמר: **אֲשֶׁר נָס שְׁמָה** (במדבר שם כה) שם תהא דירתו, שם תהא מיתתו, שם תהא קבורתו (משנה מכות שם).

הגדול לא יגלה, שנאמר: **לָנוֹס שְׁמָה כָּל רֹצֵחַ** (דברים יט א), אפילו כהן גדול (סנהדרין יח ב)⁵.

על גר תושב שהרג ישראל, או גר תושב, או עבד בשגגה, או שהרגו ישראל או עבד בשגגה, ראה ערך גר תושב: ברציחה.

על אלו שאינם גולים מחמת חסרון בגדרי השגגה המחייבת גלות, אם מחמת אונס וקרוב לאונס, או מחמת פשיעה וקרוב למזיד, כגון הסומא והשווא וכיוצא, ראה ערך רוצח.

הגלות

הגולים בתחילה, **בתחילת משפטם של כל הרוצחים** (ראה רש"י מכות והאם זו חובה י ב ד"ה בתחלה) **נחלקו תנאים**:

- רבי יוסי ברבי יהודה אומר בתחילה אחד הרוצח בשוגג ואחד מזיד מקדימים לברוח לערי מקלט (ספרי במדבר פסקא קס, ודברים פסקא קפז; משנה מכות ט ב, וברייתא שם י ב), שנאמר **ברוצח במזיד: וְכִי יִהְיֶה אִישׁ שֹׂנֵא לְרֵעֵהוּ וְאָרַב לוֹ וְקָם עָלָיו וְהָפָהוּ נֶפֶשׁ וּמָת וְנָס אֶל אַחַת הָעָרִים הָאֵל** (דברים יט יא. ספרי דברים שם ג), ובית דין מביאים אותו משם ודנים אותו, שנאמר: **וְשָׁלְחוּ זֶקְנֵי עִירוֹ וְלָקְחוּ אֹתוֹ מִשָּׁם** (דברים שם יב), מי שלא נתחייב – פטרוהו, ומי שנתחייב גלות – מחזירים אותו למקומו, שנאמר: **וְהָשִׁיבוּ אֹתוֹ הָעֵדָה אֶל עִיר מְקָלְטוֹ אֲשֶׁר נָס שְׁמָה** (במדבר לה כה. ספרי שם; מכות שם).

- רבי אומר מעצמם הם גולים, כי אינם יודעים שערי המקלט קולטות רק את הרוצח בשוגג (ספרי דברים שם, ראה שם הגירסא; ברייתא במכות שם), ולימוד הכתוב שיקחוהו משם, ויהרגוהו אם הוא מזיד (רש"י שם י ב ד"ה רב).

ובדעת רבי יוסי ברבי יהודה ישנם שתי דעות:

יש מן הראשונים שכתב שהדברים אמורים דוקא כשהרג בשוגג שקרוב למזיד, או שהרג במזיד בלא התראה, אבל אם הרג במזיד ובהתראה – חובשים אותו לאלתר (ראה ערך רוצח), ואין נותנים לו לנוס לערי מקלט (ריטב"א מכות י ב ד"ה אין).

ויש מאחרונים שהוכיח שבמזיד גמור ובהתראה הדברים אמורים, וכגון שמחמת איזו סיבה לא יכלו לחבשו לאלתר (ערוך לנר שם ד"ה אחד, וראה שם בכמה ראיות).

הלכה כרבי יוסי ברבי יהודה (רמב"ם רוצח ה ז; מאירי מכות שם).

מוסרים לו **שני תלמידי חכמים** **מוסרים לו שני תלמידי חכמים, שמא יהרגו גואל הדם בדרך** (משנה מכות ט ב; רמב"ם רוצח ח ח⁷), ונחלקו תנאים בדבר:

חכמים סוברים שהם מדברים לגואל הדם דברים הראויים לו, ואומרים לו: אל תנהג בו מנהג שופכי דמים, שבשגגה בא מעשה לידו; ורבי מאיר סובר שהוא בעצמו מדבר אל גואל הדם, שנאמר: **וְזֶה דְּבַר הָרֹצֵחַ** (דברים יט ד. משנה ט ב, וברייתא שם י ב), אבל תלמידי

לבית דין לדנו. 8. וכן היא הגירסא בכתב יד מינכן ועוד ובדפוס וויניציא, ראה חילופי גירסאות בש"ס ווילנא ובדקדוקי סופרים שם. 9. וראה אור שמח שם שזהו טעם למה אינו יוצא, שהרי פקוח נפש דוחה כל מצות שבתורה (וראה תפארת ישראל למשניות מכות שם שהקשה כן), אלא שאינו מחוייב להתיר דמו בשביל אחרים, וכן כתב בערוך השלחן תכה גז בתירוץ א, וראה שם בערוך השלחן שצידד לומר שאם רצונו לצאת בשביל פיקוח נפש אין מוחים בידו.

5. בדין ישראל שהרג עבד כנעני ראה מכות ח ב; רמב"ם רוצח ה ג, ואור שמח שם ו ב; ובדין ישראל שהרג כותי ראה מכות שם. 6. בספרי במדבר שם לגירסת רבנו הלל והגרי"א הלימוד מיוהשיבו אותו העדה, ראה להלן. 7. במשנה שם לא כתוב כשמחזירים אותו כמו שכתב הרמב"ם, וראה תוספות יוס טוב שם שכן מוכח מהברייתא י ב שאומרים לו בשגגה בא מעשה לידו, ואם היה הדבר בתחילת בריחתו מנין יודעים, וראה מאירי שם שסובר שמוסרים לו שני תלמידי חכמים אף כשמחזירים אותו בתחילה מעיר מקלטו

וְאֶחָדִי מִן הַכֹּהֵן הַגָּדֹל יָשׁוּב הָרֶצֶחַ אֶל אֶרֶץ אֲחֻזָּתוֹ (שם כח), לִפְיֶכֶךְ אֲמוֹתֵיהֶם שֶׁל כַּהֲנִים גְּדוֹלִים הָיוּ מִסְפָּקוֹת לְרוֹצְחִים מִחֵיה וְכִסּוֹת, כִּדִּי שֶׁלֹּא יִתְפַּלְלוּ עַל בְּנֵיהֶם שִׁמּוֹתוֹ (מִשְׁנָה מִכּוֹת יא א).

הַכַּהֲנִים אחד כהן גדול המשוּח בשמן המשחה - הם כהנים **הַמְחֻזְרִים** גדולים שהיו בבית ראשון עד מות יאשיהו (ראה ערך כהן גדול) - ואחד המרובה בבגדים - ששימשו מיאשיהו ואילך ובבית שני, שלא היה אז שמן המשחה (ראה ערך הנ"ל) - ואחד כהן שעבר - שאירע פסול בכהן גדול, ומינו אחר תחתיו ועבר פסולו של הראשון, שחוזר הראשון לעבודתו, והשני נקרא כהן שעבר (ראה ערך הנ"ל) - מחזירים במיתתם את הרוצח (משנה מכות יא א, ורש"י), שנאמר שלש פעמים הכהן הגדול בפרשה הנ"ל.

רבי יהודה אומר אף משוח-מלחמה (ראה ערכו) מחזיר את הרוצח (משנה שם), שנאמר עוד בכתוב: לָשׁוּב בְּאַרְץ עַד מוֹת הַכֹּהֵן (במדבר שם לב. גמרא שם¹²).

הלכה כחכמים, שמשוח מלחמה הוא ככהן הדיוט (רמב"ם רוצח ז ט. וראה ערך משוח מלחמה, ושם שלכמה דברים דינו ככהן גדול).

הַאֵם חוֹזֵר דּוֹקָא נסתפקו בגמרא אם במיתת כולם חוזר, או אף **בְּמִיתַת כּוֹלָם** במיתת אחד מהם (בעיא בגמרא מכות יא ב), ונחלקו המפרשים בביאור ספק זה:

• יש מפרשים שהספק הוא אם דוקא במיתת כל שלושת הכהנים הגדולים - המשוח, והמרובה בגדים, והעובר - חוזר, וזה יתכן בדור אחד, עד יאשיהו, כגון שהלך הכהן המשוח למקום אחד ונתעכב שם, שממנים אחר תחתיו ואין מושחים אותו, שאין מושחים שני כהנים גדולים בדור אחד (ראה ערך כהן גדול), ואם אירע פסול בזה השני ממנים אחר תחתיו עד שיעבור פסולו, וכשחזר השני למקומו הרי השלישי כהן שעבר (ריטב"א שם ד"ה ואם¹³).

• ויש מפרשים שהספק הוא לא על שלושתם, אלא על הכהן העובר והכהן שעבר, אם דוקא במיתת שניהם חוזר, או אף במיתת אחד מהם (מאירי שם).

וכתבו אחרונים שאם לא היו כולם בשעת גמר דינו של הרוצח, בודאי חוזר אפילו על ידי מיתת אחד מהם, היינו זה שהיה לבדו בשעת גמר הדין (גבורת ארי מכות שם ד"ה איבעיא).

להלכה פסקו ראשונים שאף על ידי מיתת אחד מהם חוזר (רמב"ם רוצח ז ט; מאירי שם).

מִתְּ הַכֹּהֵן אם עד שלא נגמר דינו לגלות מת הכהן הגדול, **לְפָנֵי שְׁנֵי** ומינו כהן גדול אחר תחתיו, ואחר כך נגמר דינו, **דִּינוֹ וּמִינוֹ** הרי זה חוזר במיתתו של שני (משנה מכות יא ב; רמב"ם רוצח ז יא), שנאמר: וְיָשׁוּב בָּהּ עַד מוֹת הַכֹּהֵן הַגָּדֹל אֲשֶׁר מָשַׁח אֹתוֹ בְּשֶׁמֶן (במדבר לה כח), וכי הוא מושחו, אלא ללמד שחוזר במיתת הכהן הגדול שנמשח בימיו (גמרא שם), ואף שבשעת הרציחה עדיין לא היה כהן גדול, מכל מקום נענש כהן גדול זה - שמת ומיתתו מחזירתו - שהיה לו לבקש רחמים שיגמר דינו לזכות ולא ביקש (גמרא שם ורש"י ד"ה מאי).

נִגְמַר דִּינוֹ וּמִתְּ נגמר דינו לגלות, ואחר כך מת הכהן הגדול, **הַכֹּהֵן לְפָנֵי שְׁנֵי** קודם שיגלה, הרי זה פטור מן הגלות (משנה מכות

כונים לו בית בונים לו בית בתוך העיר ויושב בתוכו **כְּעִיר וְלֹא כְּתוּמָה** (תוספתא מכות ב¹⁰), אבל לא בתחום העיר, ואף שתחום ערי מקלט קולט את הרוצח בשגגה, ואין גואל הדם יכול להרגו שם (ראה ערך גואל הדם, וערך ערי מקלט), מכל מקום אינו דר בו, שנאמר: וְיָשׁוּב בָּהּ (במדבר שם כח) - בה ולא בתחומה (מכות יב א; רמב"ם רוצח ח יא).

על אילן העומד בתוך התחום וגופו חוץ לתחום, או להיפך, אם קולט ובאיזה מקום קולט, ראה ערך ערי מקלט.

הַרְג בְּשִׁגְגָה רוצח שהרג בשגגה בעיר מקלט, גולה בה משכונה **כְּעִיר הַמִּקְלָט** לשכונה (משנה מכות יב ב, ורש"י ד"ה הרג; ספרי במדבר פסקא קס; רמב"ם רוצח ז ה), שנאמר: פִּי כְּעִיר מִקְלָטוֹ יִשָּׁב (במדבר שם כח. ספרי שם; גמרא שם) - עיר שקלטתו כבר (גמרא שם, וראה רש"י שם ד"ה בעיר, ופירוש רבינו הלל לספרי שם).

ונחלקו ראשונים: יש אומרים שאינו יוצא מאותה שכונה שגלה בה (דעה א במאירי שם, וראה תוספות שם ד"ה פלכו בנגוע ללוי); ויש אומרים שלכל העיר יכול לצאת, מלבד לאותה שכונה שהרג בה (דעה ב במאירי שם, וכן מבואר בפירוש ב בתוספות זבחים קז א ד"ה עיר).

כִּן לוי שהרג בן לוי שהרג בשגגה בעירו - גולה לעיר אחרת מערי **בְּשִׁגְגָה** הלויים (ספרי במדבר פסקא קס; משנה מכות יב ב¹¹; רמב"ם רוצח ז ה) שנאמר: וְשִׁמְתִּי לָךְ מְקוֹם (שמות כא יג), אף הלויים גולים (רש"י זבחים קז א ד"ה מכאן, וראה שם בגמרא שמשח היה לוי, ונאמר לו ושמתי לך, וראה ערך ערי מקלט שלמדים מכאן שמחנה לוי קולטת).

ואם גלה לפלכו - פלכו קולטו (ברייתא במכות שם, וזבחים שם), וישנם כמה דעות בראשונים בביאור דין זה:

• יש אומרים שאם גלה בעירו משכונה שהרג בה לשכונה אחרת, הרי היא קולטת אותו (ראה רש"י זבחים שם ד"ה ואם גלה, ותוספות מכות שם ד"ה פלכו, וזבחים שם ד"ה עיר).

• יש אומרים שלכתחילה גולה מעירו לעיר אחרת (פירוש א בתוספות זבחים שם; ריטב"א מכות שם ד"ה מכאן; פירוש רבנו הלל לספרי שם) כדי שיהיה נכנס יותר בגלותו, ובדיעבד הוא שאמרו פלכו קולטו, ואין גואל הדם רשאי להרגו שם (ריטב"א שם, וראה ערך גואל הדם).

• יש אומרים שלא אמרו גולה מעיר לעיר אלא כדי שיוכל לילך בכל העיר האחרת ובתחומה, שאם יגלה בעירו משכונה לשכונה לא יכול לצאת משכונה לשכונה (תוספות מכות שם ד"ה פלכו, ופירוש ב בתוספות זבחים שם).

• יש אומרים שאותה שאמרו פלכו קולטו, היינו שאם גלה פעם אחת לעיר אחרת וחזר והרג שם, הרי היא קולטתו שלא לגלות לעיר אחרת, אלא משכונה שהרג בה לשכונה אחרת (פירוש א בריטב"א מכות שם).

• ויש אומרים שאם הרג בעירו - גולה לעיר אחרת מערי הלויים, ואם הרג מחוץ לערי הלויים וברח לעירו - הרי זו קולטתו (רמב"ם רוצח ז ה, וראה שם במשנה למלך; מאירי שם).

מיתת הכהן הגדול

הַמִּקּוֹר לֶכֶךְ מיתת הכהן הגדול מחזירה את הרוצח בשגגה מגלותו, שנאמר: וְיָשׁוּב בָּהּ עַד מוֹת הַכֹּהֵן הַגָּדֹל (במדבר לה כח),

מכיון שלא כתוב כאן "הגדול" אחד מאלה השלושה הוא. ¹³ וראה מהרש"ל ומהרש"א לרש"י שם יא ב, וראה גבורת ארי שם ד"ה איבעיא, ותוספות נזיר מז ב ד"ה מרובה.

¹⁰ על הדברים שמתקיימים בתוך העיר בשביל חיותו של הרוצח, כגון מים ושווקים וכד', ראה ערך ערי מקלט. ¹¹ וראה שם בברייתא מפלך לפלך, וברש"י ותוספות זבחים קז א שהיינו מעיר לעיר. ¹² וראה שם שלחמים

מולכים עצמותיו רוצח שמת בעיר מקלטו ונקבר שם (ראה לעיל: **לקברי אבותיו** הגלות; אינו יוצא משם לכל צורך שהוא), ומת הכהן הגדול, מולכים עצמותיו לקברי אבותיו (מכות יא ב; רמב"ם רוצח ז א), שנאמר: **יָשׁוּב הָרָצָח אֶל אֶרֶץ אֲחֻזָּתוֹ** (במדבר לה כח), איזוהי שיבה בארץ אחוזתו, הרי אומר זו קבורה (גמרא שם).

האם חוזר רוצח ששב לעירו אחרי מות הכהן הגדול, הרי הוא לשרתו כשאר כל אדם, ואם הרגו גואל הדם נהרג עליו, שכבר נתכפר בגלותו (רמב"ם רוצח ז יג).

ונחלקו תנאים אם הוא חוזר לשררה שהיה בה קודם גלותו, כגון אם היה נשיא, או ראש בית אב וכיוצא (רש"י יג א ד"ה חוזר): רבי מאיר אומר חוזר לשררה שהיה בה (משנה מכות יג א), שנאמר ברוצח: **יָשׁוּב הָרָצָח אֶל אֶרֶץ אֲחֻזָּתוֹ** (במדבר לה כח), ונאמר בעבד עברי: **וְאֵל אֲחֻזַּת אֲבֹתָיו יָשׁוּב** (ויקרא כה מא), ולמדים בגזרה שוה שיבה-שיבה, מה עבד עברי שב למה שהחזיקו אבותיו (ראה ערך עבד עברי), אף הרוצח שב למה שהחזיקו אבותיו (גמרא שם); ורבי יהודה אומר אינו חוזר לשררה שהיה בה (משנה שם), שנאמר: **יָשׁוּב הָרָצָח אֶל אֶרֶץ אֲחֻזָּתוֹ**, לארץ אחוזתו הוא שב, ואינו שב למה שהחזיקו אבותיו (ברייתא שם).

להלכה, אף שנתכפר אינו חוזר לשררתו, אלא הרי הוא מורד מגדולתו כל ימיו, הואיל ובאה תקלה גדולה זו על ידו (רמב"ם שם יד; מאירי שם).

בזמן הזה

בזמן הזה אין גלות נוהגת, שאין עכשיו ערי מקלט ולהיכן יגלה (תשובות והגהות שערי צדק ה שז לח. וראה שו"ת רבי עקיבא איגר תנינא ג. וראה ערך ערי מקלט), ועוד שכשם שאין דנים דיני נפשות בזמן הזה (ראה ערך בית דין, וערך דיני נפשות), כך אין דנים דיני גלות (ראה חינוך סוף מצוה תי, ומנחת חינוך שם, וראה ישועות ישראל חושן משפט ב, ואור זרוע א קיב, בשם רב שרירא גאון שההורג נפש בזמן הזה אין בידו לעשות לו מאומה כו' ולא להגלותו).

גליונות¹

הקלפים החלקים שבכתבי הקודש

א; מסכת סופרים ב ד, והיינו ארבע אצבעות (רמב"ם ספר תורה ט ב; טושי"ע יורה דעה רעג א) באצבע אגודל (ראה ערך אגודל. טושי"ע שם, וראה שם בביאור הגר"א ס"ק א), ושיעור הגליון למעלה שלש אצבעות (מנחות שם; מסכת סופרים שם; רמב"ם שם; טושי"ע שם), לפי שאין דרך משמוש היד למעלה כמו למטה (נמוקי יוסף הלכות ספר תורה; האשכול ב עמ' 50; ט"ז יו"ד שם סק"א).

בירושלמי נחלקו תנאים: תנא קמא אמר מלמעלה שתי אצבעות ומלמטה שלש, ורבי אומר מלמעלה שלש ומלמטה טפח (ירושלמי מגילה א ט²), הלכה כרבי (רמב"ם וטושי"ע שם, כסתם ברייתא במנחות).

• השיעור שבין דף לדף הוא שתי אצבעות (מנחות שם; מסכת

יא ב; רמב"ם רוצח ז יא), שהדברים קל וחומר, ומה מי שגלה כבר יצא עכשיו, מי שלא גלה אינו דין שלא יגלה (גמרא שם), שכן לא הגלות מכפרת, אלא מיתת הכהן הגדול מכפרת (ראה לעיל: החובה וגדרה; הגלות מכפרת).

ויש מהראשונים שהסביר, שאחר שנגמר דינו הרי הוא כמו שגלה, אף שבפועל לא גלה, שמה שנחקה בדמיונו גלותו גרם לו להיכנע עד שבכניעתו נתכפר לו במיתת הכהן גדול (מאירי שם. וראה ברטנורא שם: דמשנמך דינו ועומד לגלות כאילו גלה, וראה תוספות יום טוב שם).

נגמר דינו נגמר דינו בלא כהן גדול, שמת הכהן לפני גמר כלא כהן גדול הדין, ולא מינו אחר תחתיו עד שנגמר דינו לגלות, גולה ואינו יוצא מעיר מקלטו לעולם (משנה מכות יא ב; רמב"ם רוצח ז י), ואין אומרים קל וחומר שאם מי שגלה כבר חוזר במיתת הכהן, מי שלא גלה לפני מיתתו אינו דין שלא יגלה, שכיון שמיתת הכהן כפרה היא, הרי אין כפרה שייכת אלא בזה שכבר נתחייב כפרה, ולכן כשמת לפני גמר הדין אין מיתתו מכפרת שלא יגלה, שהרי עדיין לא נתחייב גלות, ועכשיו כשנגמר דינו לא תוכל מיתתו לכפר, שאינה מכפרת אלא בשעת מיתה ולא אחר כך (תוספות שם ד"ה אמר)¹⁴.

ההורג כהן גדול, וכהן גדול, וכהן גדול שהרג ההורג את הכהן הגדול, או כהן גדול שהרג בשגגה, גולה ואינו יוצא משם לעולם (משנה מכות יא ב; רמב"ם שם רוצח ז י).

יש סוברים שאין הדברים אמורים אלא כשנגמר דינו קודם שמינו כהן גדול אחר, שדינו ככל רוצח שנגמר דינו בלא כהן גדול (ריטב"א שם ד"ה ההורג, בשם רש"י; תוספות סנהדרין יח ב ד"ה אינו; מאירי מכות שם, בדעת הרמב"ם); ויש סוברים שאפילו אם היה כהן גדול אחר בשעת גמר הדין אינו יוצא משם לעולם (ריטב"א שם; מאירי שם: אנו מפרשים), שגזרת הכתוב היא שלא ניתנה כפרה בכהן גדול אלא כשאין לכהן גדול שייכות ברציחה, ואפשר שטעם הדבר מפני שהעון חמור מאד (ריטב"א שם), או מפני שצריך להיות כהן גדול המכפר שימצא בשעת הרציחה (שם, בשם יש שנתנו טעם).

שיעורם

ספר תורה בגליונות ספר תורה ישנם מספר שיעורים:

• שיעור הגליון למטה מהכתב הוא טפח (מנחות ל

תרומות ח א בטעם מה שפסק הרמב"ם בטלה כהונתו. **גליונות**. 1. וי, טורי קלה-קמ. 2. וראה שו"ת רדב"ז ג אלף עב (תרמו) שמדובר גם לתנא קמא בספר תורה.

14. ואם נגמר דינו ונמצא הכהן הגדול בן גרושה או בן חלוצה שהוא חלל ראה מכות יא ב, מחלוקת אמוראים בדבר. וראה ריטב"א שם ד"ה אחד. ובפסק הלכה של הרמב"ם רוצח ז יב, ובכסף משנה שם ובמראה הפנים לירושלמי

על שיעור הגליון בין אות לאות ובין שיטה לשיטה - ראה ערך ספר תורה.

על שיעור הגליון בפרשיות של תפילין ובמזוזות - ראה ערך תפילין וערך מזוזה.

קדושתם

קדושת הגליונות הגליונות שתחת האותיות קדושתם מחמת **שתחת האותיות** הכתב שעליהם, שכשהוקדשו לכתחילה לא לשם גליון חלק הוקדשו אלא לשם כתב, ולכן אין קדושתם עליהם אלא כל זמן שהכתב שעליהם קיים, וכשנמחק הכתב בטלה קדושתם, ואין מצילים אותם מפני הדליקה בשבת, כדן כתבי הקודש (שבת קטז א ורש"י. וראה ערך כתבי הקודש).

והוא הדין הגליונות שבין שיטה לשיטה, כיון שאין מניחים אותם אלא כדי להפריש ולהבדיל בין הכתב שיהיה ניכר ונקרא, אין קדושתם אלא מחמת הכתב, וכשנמחק הכתב בטלה קדושת הגליונות (חידושי הרשב"א שם ד"ה ההוא. וראה ערך אותיות: היקף גיול).

קדושת הגליונות הגליונות בספר תורה שלמעלה ושלמטה, **שאינם תחת האותיות** שבין פרשה לפרשה, שבין דף לדף, שבתחילת הספר וסופו, נסתפקו בגמרא אם קדושתם עליהם ומצילים אותם מפני הדליקה בשבת כשהכתב בטל (שבת קטז א), כגון שנמחק הכתב מהספר (רש"י שם ד"ה של מעלה; מאירי שם), או כשנחתכו הגליונות מן הספר (תוספות מגילה לב א ד"ה הלוחות⁴).

גדר הספק הוא אם אומרים שמכיון שמתחילה נתקדשו לשם גליונות חלקים, לא בטלה קדושתם⁵, או שגם קדושת גליונות אלה בטלה עם ביטול הכתב (רש"י ומאירי שם).

להלכה נחלקו בדבר ראשונים:

• רוב הראשונים פוסקים שאין מצילים גליונות אלו מפני הדליקה בשבת (ר"י שבת מג א; רמב"ם שבת כג כז; ראב"ה שבת רמט; טוש"ע או"ח שלד כ), אם מפני שסוברים שהספק נפשט שקדושתם נתבטלה (ראה ר"ן שבת שם, ובשו"ת נודע ביהודה תניא י"ד קעג בדעתו, ובמגיד משנה שבת שם שכן משמע מפשטות הברייא), או שכיון שהדבר ספק פוסקים לחומרא שלא להצילם בשבת.

• ויש פוסקים שמצילים אותם (רב האי גאון באוצר הגאונים שבת שם; רבינו חננאל שבת קטז ב), שכיון שהספק לא נפשט מחמירים בבזיון כתבי הקודש להצילם (רבינו חננאל שם).

לכתוב מזוזה אין כותבים מזוזה על גליוני ספר תורה (רמב"ם **על גליונות** תפילין ה א; טוש"ע י"ד רצ א) אף כשנחתכו מהספר (ראה פרישה שם א, ונודע ביהודה שם), לפי שאין מורידים מקדושה חמורה לקדושה קלה (רמב"ם שם; טוש"ע שם, וראה נודע ביהודה שם).

לתקן ספר תורה • יש אומרים שאסור ליקח מגליוני ספר תורה **מגליונותיו** ולהדביקו על קרע שבספר תורה, שהרי אפילו למזוזה אסור, שאין מורידים מקדושה חמורה לקדושה קלה, כל שכן זה שאינו משמש בעצם הקלף אלא מדביקו בלבד, ומאחורי הספר תורה (שו"ת הריב"ש לב, והובא בדרכי משה י"ד רצ).

סופרים שם; רמב"ם שם; טוש"ע שם) באצבע אגודל (ראה טוש"ע שם, ובית יוסף וב"ח י"ד רפג), לפיכך צריך להניח בתחילת כל יריעה ויריעה וסופה רוחב אצבע אחת וכדי תפירה, ונמצא כשתופר היריעות יהיה בין כל דף ודף בכל הספר רוחב שתי אצבעות (רמב"ם שם; טוש"ע שם).

• שיעור הגליון שבתחילת הספר ובסופו, כדי לגלול על העמוד (בבא בתרא יד א; רמב"ם שם; טוש"ע רעג שם. וראה ערך גלילה), ועוד שתי אצבעות ישארו בין העמוד והדף (טוש"ע שם. וראה באור הגר"א שם סק"ב).

נביאים אף בנביאים (ראה ערך כתבי הקודש) וחומשים - ספר **וחומשים** שנכתב בספר תורה ועשוי בגלילה כספר תורה, אלא שאין בו אלא חלק אחד מחמשה הספרים שבתורה - ישנם מספר שיעורים, אך שיעורם שונה מהאמור בספר תורה:

• שיעור הגליון למטה מהכתב שלש אצבעות, ולמעלה שתי אצבעות (מנחות ל א; מסכת סופרים ב ד; טור י"ד רפג).

• יש סוברים ששיעור האצבעות בנביאים וחומשים אינו בשל אגודל אלא באצבע הסמוכה לאמה (בית יוסף שם לדעת הטור); ויש סוברים שאף בהם נמדד בשיעור אגודל (ב"ח שם).

• השיעור שבין כל דף ודף כמלא רוחב אגודל (מנחות ומסכת סופרים שם; טור שם רפג, וראה בית יוסף וב"ח שם). * בנביאים וכתובים, שאין להם אלא עמוד אחד, בתחילת הספר או בסופו (ראה ערך גלילה מחלוקת ראשונים בדבר), שיעור הגליון במקום העמוד כדי לגלול על העמוד, ובמקום השני כדי לגלול כל היקף הספר (בבא בתרא יד א. וראה ערך הנ"ל).

חיסור משיעורים שיעורים אלה אינם אלא למצוה מן המובחר, הללו ואם חיסר או הותיר לא פסל (רמב"ם ספר תורה ט ב; טוש"ע י"ד רעג ה).

ויש מן הראשונים שכתב שאם אכלו עכברים מגליוני ספר תורה עד שנפחת משלש אצבעות שלמעלה ומטפח של מטה - אין קורים בו; אכלו דבר מועט שנשתיר כשיעורים הללו - מותר לקרות בו (האשכול [הוצאת רצ"א] ב עמ' 52³), שאין לפחות משיעורים הללו, אבל להוסיף מותר (אשכול שם בשם הנגיד).

למזער הכתב לא ימעט אדם את הכתב לא מפני ריוח של מטה, ולא מפני ריוח של מעלה (מנחות ל א; טוש"ע י"ד רעג ב. ברמב"ם ספר תורה ז ה: מפני הריוח שבין פרשה לפרשה), שלא יעשה אותיות קטנות בשיטה עליונה ותחתונה, כדי שישאר שיעור גליון (רש"י שם ד"ה לא; ש"ך שם סק"א. וראה ט"ז ס"ק ב), לפי שאין שיעור הגליון מעכב (ט"ז שם, וכדלעיל שהשיעורים למצוה מן המובחר).

בספר תורה בספרי תורה קטנים שאי אפשר לעשות שיעורים קטנים, עושים גליונות קטנים בערך כזה, שיהיה למטה יותר מלמעלה, ומלמעלה יותר מבין דף לדף (ערוך השלחן י"ד רעג ב. וראה מגדל עוז ספר תורה ט ו).

על שיעור הגליון שבין פרשה לפרשה - ראה ערך פרשיות, וערך ספר תורה.

שאינם דומים לקלף שהכתב תחתיו שהובא בעניין הקודם שכשנמחק בטלה קדושתו, ששם לא נתקדש מלכתחילה לשם גליון חלק אלא מכח הכתב, וכן אינו דומה לגליון שבין שיטה לשיטה, שאף הוא משמש לצורך הכתב, וגליונות

3. והיא תשובת רב צמח בר חיים בגני מוצרים הלכות ספר תורה, ראה הערת ר"ח אלבק במהדורת אשכול שלו עמ' 167. 4. וראה מגן אברהם או"ח שלד ס"ק כד שכתב שני האופנים. 5. ראה ברשב"א שבת שם ד"ה ההוא שהוסיף

ויש שנראה מדבריו שאף הגליון שהוא יותר משיעור הדרוש יש בו קדושה (ראה משאת בנימין שם שדקדק מהסמ"ג שאסור, אלא שדחהו).

בשאר ספרים

בשאר ספרים בשאר ספרים, מלבד ספר תורה תפילין ומזוזות, אין הגליונות קדושים כלל, ולכן כשאנו צריך לגליון, לא למעלה ולא למטה ולא מן הצדדים, אין בגליונות שום קדושה כלל, ומותר לחתוך את כל הגליון עד הכתב, וכל שכן שמותר לחתכם בשעה שכורכים אותם, שהרי המדפיס על דעת כן הוא מדפיס בתחילה כדי לכרכם ולחתוך הגליונות, והרי זה כמו לב בית דין מתנה עליהם (שו"ת משאת בנימין ק. וראה מגן אברהם שלד ס"ק כד).

אמנם הראשונים תיקנו בחרם שלא לקצץ גליון ספר, אפילו כדי לכתוב עליו (תקנות שבסוף שו"ת מהר"ם מרוטנבורג [דפוס פראג], והובא במגן אברהם שלד ס"ק כד), וכתבו ראשונים שהמחתך בספרים – בחדשים מותר ובישנים אסור (אגודה מסכת סופרים ז, והביאו המגן אברהם שם. וראה מחצית השקל שם), שבחדשים הרי זה כאלו התנו מתחילה לכך, אבל כשכבר למדו בהם כבר נתקדשו בקדושת הספר (פרי מגדים שם באשל אברהם כד).

• ויש אומרים שלתקן הספר תורה עצמו בגליונותיו מעלה היא, כי בתחילה היה גליון, ואחר כך נעשה גוף הספר (שו"ת מהר"ם פדואה, והובא בדרכי משה שם), אבל אם צריך לחתוך מן הגליונות באופן שישארו קצת מהם שיצטרכו גניזה, אם אפשר לתקן באופן אחר לא יחתוך מן הגליון, אבל אם אי אפשר בענין אחר ויצטרך לגנוז הספר תורה – מותר, שהרי אם לא יחתוך, צריך לגנוז כולה (מהר"ם פדואה שם; רמ"א בשו"ע שם. וראה שם בבאור הגר"א).

מטמאים הגליונות שלמעלה ושלמטה, שבין פרשה לפרשה, שבין ידיו דף לדף, שבתחילת הספר ושבסופו, מטמאים את הידים, כדין כתבי הקודש שמטמאים את הידים (ראה ערך ידים. ידים ג ד, ולא הוזכר בין פרשה ובין דף, אבל בשבת קטז א הוזכר; רמב"ם אבות הטומאה טו) כשהם מחוברים בספר (רמב"ם שם; מאירי שבת שם), אבל כשנחתכו מהספר אינם מטמאים את הידים (תוספות יום טוב ידים שם⁶).

העורף על שיעור הספר הגליונות שלמעלה ושלמטה מהכתב שהם יותר מהשיעור הדרוש (ראה לעיל: שיעורם) אין בהם קדושה, שגליון שאינו צריך לספר תורה לא חלה עליו קדושת ספר תורה, ואין מצילים אותו מפני הדליקה כשנחתך מהספר – שאם לא נחתך מצילים מפני הספר עצמו – ואינו מטמא את הידים, אפילו כשהוא מחובר עם הספר (שו"ת משאת בנימין ק).

גלילה

גלילת ספר תורה בסגירתו, אחרי הקריאה בו, או גלילתו מענין לענין²

הגנה וגלילה יש שנהגו שאחד לבדו עושה את כל הגלילה (רמ"א או"ח קמז ד), שהמגביה הספר תורה היה גם הגולל (משנה ברורה שם ס"ק יח); ויש שנהגו שהגלילה היא בישנים, אחד אוחד הספר תורה ואחד גולל, והמגביה את הספר תורה הוא אוחד ואחר גולל, והמגביה הוא נקרא עיקר הגולל (רמ"א שם, וקמט א. וראה להלן: הגולל).

גוללו מבחוץ ופחדו מבפנים הגולל ספר תורה גוללו מבחוץ ואינו גוללו מבפנים, וכשהוא מהדקו מהדקו מבפנים ואינו מהדקו מבחוץ (מגילה לב א; מסכת סופרים ג י; רמב"ם תפלה יב כד; טוש"ע או"ח קמז ד). ונחלקו ראשונים בפירושו:

גלילת והידוק המטפחת יש מפרשים שכשקושר המטפחת סביב הספר תורה יהיה הקשר מבפנים, כלפי הכתב, שאם יהיה מאחוריו, יהיה צריך להפכו כדי להתיר הקשר ואין זה כבוד (תוספות שם ד"ה גוללו, בשם רבינו חננאל; רא"ש שם ד יב; מאירי שם, בשם יש מפרשים; טור ורמ"א שם).

וגוללו מבחוץ גם כן כדי שיצא ההידוק מבפנים, שבזמנם היתה הגלילה ביריעה קצרה ורחבה, והיתה מתהפכת על הספר רק פעם אחת, ולכן צריך להתחיל הגלילה מבחוץ, בכדי שיהיה ההידוק בפנים (בית יוסף שם, בשם מהרי"ן חביב, בדעת הרא"ש), ויש שכתבו שגוללו מבחוץ כגון כשהמגביה עצמו עושה גם הגלילה (ראה לעיל), ויש לחוש שאם יתחיל הגלילה מצד פנים שיפול חס ושלום הספר תורה לצד חוץ (מגן אברהם שם סק"ז, ומחצית השקל שם, בדעת הרא"ש והרמ"א שם), ולפי זה כשאחד מגביה והשני גולל, יוכל להתחיל לגלול מצד פנים (משנה ברורה ס"ק יז), והכתב יהיה לעולם

אחר הקריאה

נכוז הספר צריך לגלול – לסגור – הספר, כדי שלא יהיה בזיון הספר כשהכתב מגולל (שיטה מקובצת בבא בתרא יג ב, בשם רשב"א. וראה ערך ספר תורה).

נגלל לאמצעיתו ספר תורה נגלל לאמצעיתו (בבא בתרא יד א), היינו שאין צריך לגלול כל פעם לגלול לתחילתו או לסופו (ר"י יגש שם), לפי שאין גוללים ספר תורה בציבור מפני כבוד הציבור (ראה להלן: מענין לענין. שיטה מקובצת שם. וראה ערך ספר תורה שמטעם זה עושים שני עמודים לספר תורה), מלבד ספר תורה שכתב משה, ובו קוראים בעזרה פרשת המלך בהקהל (ראה ערך הקהל), והכהן הגדול ביום הכפורים (ראה ערך עבודת יום הכפורים), והוא הנקרא ספר עזרה (בבא בתרא שם בורש"י), שהיה נגלל לסופו (רש"י שם), ויש מפרשים לתחילתו (תוספות שם יג ב ד"ה ועושה), לפי שאין קורין בו ברגילות (ספר התרומה ספר תורה רב).

נגזז התפר הגולל ספר תורה צריך להעמידנו על התפר (מסכת סופרים ג י; מגילה לב א; רמב"ם תפלה יב כד; טוש"ע או"ח קמז א), ולא כנגד היריעה (מסכת סופרים שם). הטעם:

• מפני ששם אפשר להדקו יפה (רש"י מגילה שם ד"ה יעמידנו), כשהתפירה בין שני העמודים (ר"ן שם, בשמו).

• כדי שאם יקרע, יקרע על התפר (רבינו חננאל שם; ר"ף מגילה יא ב; טור שם).

• כדי שלא יקרע, שאם יהדק יותר מדי יתבונן בהרחקת התפר קודם שיקרע (מאירי שם; ראב"ה מגילה תקצה).

עומדת ומטמאים הידים. **גלילה** 1. ו', טור קמ-קמט. 2. על גלילת הספר תורה בפתיחתו, קודם שמגביהים אותו, כדי להראות הכתב לספר תורה, ראה

אלו אינם אלא לנוי וליופי. 6. וראה משנה אחרונה שם שכתב שדוקא כשנחתכו אינם מטמאים, אבל כשנמחק הכתב קדושת הגליונות במקומה

ואם שכחו, לא יאמרו אחרי שסיימו לגלול (ארחות רבנו ג עמוד רטז, בשם החזון איש).

ויש נוהגים לאמרו בשבת שמברכים בה את החודש אחרי קריאת ההפטר (כלבו לו; אבודרהם סדר ראש חודש. וכן מנהג הספרדים). ויש שכתבו לאמרו בכל שבת לאחר קריאת התורה של תפילת מנחה (מחזור ויטרי קצט)⁶.

מעלין בקודש גוללים ספר תורה במטפחות חומשים - היינו ספר שנכתב ועשוי בגלילה כספר תורה, אלא שאין בו אלא חלק אחד מחמשה הספרים (ראה ערכו) - וחומשים במטפחות נביאים וכתובים, אבל לא להיפך (מגילה כז א. וראה ערך מעלין בקודש ואין מורידין).

המתנה לסיום הגלילה אין המפטיר רשאי להתחיל עד שיגלל הספר (סוטה לט ב; טוש"ע או"ח קמז ז ורפד ו). **הטעם:**

- יש שכתבו כדי שלא יהא הגולל טרוד, ולא יוכל לשמוע ההפטר (רש"י שם ד"ה עד שתגלל; טוש"ע שם), ולכן לא יתחיל עד שיגמרו לגלול (טוש"ע שם).

- יש שכתבו שלא יתחיל עד שיתחילו לגלול (מאירי סוטה שם, בשם יש אומרים; ארחות חיים קריאת ספר תורה מו בפירוש א), או עד שיהיה הספר נסגר ונעתיק מהבימה (פירוש ב במאירי ובארחות חיים שם), והטעם לא משום הגולל אלא שידעו שכבר נסתיימה הקריאה בספר (מאירי שם).

- יש שכתבו משום בזיון ספר התורה, שקוראים בנביא כשעדיין לא הסתלק לגמרי (שבלי חלקט, ראה בית יוסף שם שדחאו, ובפתחי שערים לשערי אפרים י שישבו).

- ויש שכתבו משום שאין עושים מצוות חבילות חבילות (ביאור הגר"א שם ס"ק יב), ולפי זה אסור לפתוח את הנביא כלל עד סיום גלילת ספר התורה (זה השלח).

ויש שכתבו שעכשיו מקילים בזה, ומתחילים לברך מיד כשמתחיל לכוון המפה, למנהג שכל אחד אומר לעצמו ההפטר, ובשביל לשמוע הברכה אין עסק הגלילה מטריד כל כך שלא יוכל לכוין לשמוע (שערי אפרים י כה, ובפתחי שערים שם). אמנם למעשה נכון להחמיר מחמת שאר הטעמים, וכל שכן במקומות הנוהגים שהציבור שומעים את ההפטר משליח הציבור (פתחי שערים שם; זה השלח).

ביום שמוציאים שני ספרים אין פותחים השני ואין מסירים המפה עד שיגלל הראשון (מרדכי סוף הלכות קטנות; טוש"ע או"ח קמז ח).

בשני ובחמישי שאומרים יהי רצון אחר קריאת התורה, אין צריך להמתין לגולל, שאינו אלא מנהג, וגם יש בדבר משום ביטול מלאכה לעם (מגן אברהם שם סק"י).

הגולל

מצוה בגדול מצוה בגדול לגלול (מסכת סופרים ג י; מגילה לב א; טוש"ע או"ח קמז א), לפי שהוא כבודו, ועוד שכדאי הוא ליטול שכר (תוספות שם ד"ה גדול), שהגולל נוטל שכר כנגד כל הקוראים (מגילה שם; רמב"ם תפלה יב יח; טור שם); ויש אומרים שהוא מפני כבוד התורה, שכבודה בגדולים (המנהג שבת כו).

אחר - שלא יגלול בידים ערומות בלא מטפחת, וראה ערך ספר תורה. ועוד שם בשם רב האי גאון, שפירש לגבי גלילה בציבור (ראה להלן: מענין לענין), שלא יגלול הספר כשהוא מגולה, אלא כשהוא מכוסה במטפחת, וגרס 'ואל יגלה ספר תורה'.⁶ בראשונים הנ"ל הובאו ה"ה רצון" בשינוי נוסח.

כלפי המגביה, בין שהוא הגולל, ובין כשאחר גולל (רמ"א שם). כיוון פני ויש מפרשים, שכשגוללו תהא הכתיבה כלפי הגולל, הכתב והיינו גוללו מבחוץ - של האוחז את ספר התורה, ואחר כך כשהאוחז את ספר התורה מהדקו, צריך שתהא הכתיבה כלפיו, והיינו מהדקו מבפנים - של האוחז, שהכתיבה תעמוד כלפי העוסק בספר תורה (ר"ן על הרי"ף מגילה יא ב; העיטור ב עשרת הדברות סוף סוכה ולולב; ארחות חיים א קריאת התורה מה, בשם הרא"ה), מפני כבוד התורה (ר"ן שם), או מפני כבוד העוסק בספר תורה (העיטור שם; ארחות חיים שם).

המתנה הנפוצ ויש שכתבו שכל זה למנהגם שהנוטל את הספר אוחזו כשאחורי הכתב כלפי פניו, שאז מפני כבוד הגולל אין להפוך את הספר, אבל למנהג שהנוטל את הספר אוחזו כשפני הספר מול פניו, אין ראוי להפוך הספר מפני כבוד הגולל (וראה לעיל דעת הר"ן שהוא מפני כבוד הספר תורה), וכן פשט המנהג בכל תפוצות ישראל ואין לשנות (מהרי"ק שורש נד, הובא בבית יוסף או"ח קמז).

ויש שכתבו הטעם שהכתב יהיה לצד פני האוחז, לפי שהאוחז הוא המגביה את הספר תורה, והמגביה הוא עיקר הגולל (רמ"א שם ד, וראה שם במשנה ברורה ס"ק יח. וראה ערך הגבהה (ב)), וכל שכן בזמן שאחד מגביה וגולל (ראה משנה ברורה שם ובס"ק טז).

גוללו מחוץ לתוך פיהם ויש מפרשים גוללו מבחוץ ומהדקו מבפנים, כשהספר תורה נתון בתיק, אינו רשאי לגלול בתוך התיק כשהוא בתוך התיק, שמא יקרע³ (ר"ן על הרי"ף מגילה יא ב, בשם אחרים; שו"ת הריב"ש לב; ארחות חיים שם בפירוש ב; וראה שו"ע שם ו), אם לא שגולל שנים ושלושה דפים בלבד (כף החיים שם), ואחר שנגלל, נותנו בתוך התיק, ואחר כך מהדקו, ואינו רשאי להדק הכרכים מבחוץ, שאין זה כבודו (ר"ן שם), או שאינו צריך להוציאו, ויכול להדק מבפנים, שהרי אינו מהדקו אלא מעט (ארחות חיים שם)⁴.

גלול המטפחת מוטב תיגלל המטפחת (ראה לעיל: גוללו מבחוץ) סביב הספר תורה, אך אל יגלל את ספר התורה כשכורכו במטפחת (מגילה לב א ורש"י; טוש"ע או"ח קמז ח), משום בזיון הספר תורה (ראבי"ה מגילה תקצה)⁵.

אין לגלול במפה קרועה, אם יש לו אחרת (דרכי משה שם, בשם מהרי"ל; שו"ע שם א).

בשעת הגלילה בשעת הגלילה יאמר: לָךְ ה' הַגְדֵּלָה וְהַגְבִּרָה וגו' עד לְשֵׁם תִּפְאָרְתָּךְ (דברי הימים א כט יא - יג. ארחות חיים קריאת התורה מה; מגן אברהם שם סק"ז). ויש נוהגים לומר יהי רצון מלפניך ה' אלהינו ואלהי אבותינו, שיגולו רחמין על מידותיך, ותכנס להם לפנים משורת הדין, ותתנהג עם בניך במידת טובך (שערי אפרים י כד).

יהי רצון יש נוהגים שבשני וחמישי שלח הציבור אומר יהי רצון בשעת גלילת ספר התורה (סדר רב עמרם השלם סדר שני וחמישי עמוד 398. וכן מנהג האשכנזים), מלבד בימים שאין אומרים בהם תחנון (לבוש או"ח תכט ב; מגן אברהם שם; משנה ברורה שם סק"ח).

ערך הגבהה (ב). 3. פירוש זה מתאים יותר לגלילה מענין לענין, ראה להלן: מענין לענין. 4. ביאורים נוספים ראה להלן: יחיד הגולל על ברכיו, וראה עוד: ספר העתים עמוד 276 בשם רב פלטי; תשובות הגאונים אסף תרס לח; מאירי מגילה לב א. 5. ראה ספר העתים עמ' 277 בשם רב עמרם, שפירש לענין

ונחלקו ראשונים בגדול זה:

- יש אומרים שהוא גדול שבבית הכנסת, אף על פי שהוא לא קרא (רשב"א ור"ן מגילה שם; פירוש א בעיטור, הובא בטור שם).
- ויש אומרים הגדול מאותם שקראו בתורה (פירוש ב בעיטור שם; שו"ע שם).

מעלתו של הגולל אף שאינו קורא, כתבו אחרונים מפני שהוא המגביה הספר תורה (ראה ערך הגבהה (ב), ושם הדעות מתי מגביהים), שהוא עיקר הגולל (משנה ברורה שם סק"ה, וראה לעיל: הגבהה וגלילה), או משום שאינו מניח שיהיה ספר תורה פתוח אחר הקריאה, וזהו כבוד לספר תורה (ערוך השלחן שם ח).

העולה אחרון ויש מהראשונים מפרשים שאין הכוונה שהגדול דוקא יגולל, אלא אפילו הגדול, שהעולה אחרון הוא הגולל, ונוטל שכר כנגד הכל (רמב"ם תפלה שם, ראה ערוך השלחן קמ"ט. וראה ארחות חיים קריאת ספר תורה מה), שיש לו שכר הקריאה והגלילה (המנהיג סוכה עמוד תטו), ושלא נאמר שבזיון הוא לגדול להיות אחרון שבקוראים (ערוך השלחן שם).

ויש מפרשים שאין הדברים אמורים אלא במי שגומר בסיום התורה בשמחת תורה (רב עמרם, הובא במנהיג שם).

קודם הקריאה ויש מפרשים שלא אמרו בגלילה שאחרי הקריאה, אלא בשלפניה, שממציא הקריאות שצריך לקרות בהן (שלטי גבורים מגילה יא ב, בשם ריא"ז).

בקטנים וכתבו אחרונים שנהגו לכבד בגלילה אף לקטנים שיש בהם דעת להבחין ענין דבר שבקדושה, כדי לחנכם במצות (שער אפרים י כב; משנה ברורה שם סק"ז).

מנהיגים שונים כתבו ראשונים שיש שנהגו שהמסיים הוא הגולל (ראה לעיל בשם הרמב"ם והמנהיג), וביום שיש בו שני ספרים גולל הכהן הספר השני; ויש שנהגו שהחזן גולל לעולם, ונותן הספר בחיק המסיים או בחיק אחד מן הקוראים; ויש שנהגו שביום שיש בו שני ספרים זה שלפני המסיים גולל את הספר השני, ואם הם שלשה – ספרים – המסיים גולל השנים, והכל הולך אחר המנהג (ארחות חיים קריאת ספר תורה מה). ויש שכתבו שמפני שמצוה בגדול (ראה לעיל), יש לבטל המנהג שהחזן גולל (המנהיג שבת כו).

קניית המצוה ונוהגים לקנות הגלילה בדמים יקרים לחבב המצוה (טושי"ע שם). ומי שזכה בגלילה ילביש לספר תורה את המעיל ושאר קישוטים ותכשיטים של ספר תורה, ואין אחר יכול לחטוף ממנו המצוה לנאות הספר תורה (שערי אפרים י ט), אבל להושיט המעילים לגולל יכול אדם אחר לקנות משום כרב עם הדרת מלך (ראה ערכו), ואין הגולל יכול למחות, שאף על פי שקנה הגלילה לא קנה ליקח המעילים (מרדכי מגילה תתלג; שו"ע או"ח קמ"ב).

הגלילה קודמת למצות הושטה, שהגלילה עיקר מצוה, וההושטה אינה אלא הכשר מצוה (שערי אפרים שם כג).

ליווי הספר הגולל ילך אחר הספר תורה עד לפני הארון, ועומד לארון שם עד שיחזירוהו למקומו (הגהות מיימוניות תפלה יב כד; רמ"א או"ח קמ"א).

מענין לענין

בציבור אין גוללים ספר תורה בציבור (יומא ע א; רמב"ם תפלה יב כג;

טושי"ע או"ח קמ"ג), מפני כבוד ציבור (יומא שם; טושי"ע שם), שלא יהיו יושבים ומצפים ודוממים (רש"י שם וסט ב ד"ה כאן). ויש גורסים: מפני טורח ציבור (הובא בארחות חיים קריאת ספר תורה מה, וראה רמב"ם שם), להיות עומדים עד שיגלל הספר תורה (רמב"ם שם). לפיכך, אם צריכים לקרוא שני עניינים, מוציאים שני ספרי תורה (רמב"ם שם, וראה ערך קריאת התורה).

יש שכתבו שדין זה נאמר בימיהם שהספר תורה היה עומד מחוץ לבית שהיו מתפללים בו, אבל בזמן הזה אין חשש (בית יוסף בשם רבינו ירוחם, וכתב שאינו יודע טעמו, וראה ערך טורח הציבור).

ויש שכתבו שעכשיו המנהג לגולל בשעת פסוקי דזמרה (דרכי משה שם. וראה להלן: שלא בפרהסיא).

כהן גדול לפיכך כהן גדול שקורא ביום הכפורים בפרשת **ביום הכיפורים** פנחס וּבְעֶשְׂרֵי לַחֹדֶשׁ (במדבר כ"ז), וכן בפרשת אחרי מות ובפרשת אמור (ראה ערך עבודת יום הכפורים), קורא פרשת ובעשור לחדש בעל פה (יומא ס"ח א), ואינו גולל (שם ע א), אלא שמפרשת אחרי מות עד פרשת אמור הוא גולל (שם ס"ח א), מפני שסמוכים הם (שם ס"ט ב, ורש"י ד"ה כאן), או מפני שהוא סדרו של יום, אבל לדבר שאינו מעיקר הקריאה אין גוללים (ריטב"א שם ע א ד"ה לפי).

כשאין שני ספרים ביום שצריך לקרוא בשני ספרי תורה ואין להם אלא אחד, נחלקו ראשונים:

- יש אומרים שקוראים בחומשים, ואין גוללים בציבור (שו"ת הרשב"א החדשות [מכתב יד] יא, הובא בבית יוסף קמ"ד).
- ויש אומרים שגוללים, וידחה כבוד ציבור (הגהות מרדכי גיטין תסג; האשכול ב עמ' 69, בשם רב נטרונאי; בית יוסף ושו"ע שם א, ולא תדחה תקנת חכמים (הגהות מרדכי ואשכול שם), או שהציבור עצמם נוהג להם בכך (אשכול שם עמ' 67), ודוקא במקדש שהיו כל ישראל לא מחלו (מגן אברהם שם סק"ז).

שלא בפרהסיא יש שכתבו שכשגוללים בציבור יגוללו בצד בית הכנסת ולא בפני הציבור (אשכול שם עמ' 69 בשם רב נטרונאי); ויש אומרים שלא יגוללו בפרהסיא כלל (אשכול שם בשם רב מתתיהו).

כשצריכים שלשה ספרי תורה ביום שצריכים שלשה ספרי תורה ואין להם אלא שלשה ספרי שנים, קוראים בראשון וגוללים אותו, וקוראים בשני, וחוזרים ונוטלים הראשון (אשכול שם עמ' 67; רמ"א או"ח תרסט א). וכתבו אחרונים שאם עדיין לא נגלל הראשון, יותר טוב לגלול את ספר התורה שכבר מונח לפניו, ולא לעבור על המצוה וליקח הראשונה (חמד משה שם, הובא בבאור הלכה שם. וראה ערך אין מעבירין על המצות).

יחיד הגולל על ברכיו יחיד הגולל ספר תורה על ברכיו, גולל את העמוד החיצוני, ולא יפול העמוד הפנימי, שהרי גופו מחזיקו, שאם יגולל העמוד הפנימי לצד החוץ יש לחוש שמא החיצוני יפול לארץ, שאין דבר מחזיקו (רש"י מגילה לב א. וראה לעיל: אחר הקריאה פירושם אחרים).

בשאר ספרים

על עמוד אחד כל הספרים – מלבד ספר תורה – אינם נגללים לאמצעיתם, אלא יש סוברים שנגללים מתחילתם

כאילו נעשית להם שומר (רשב"א בתוספות שם; רמב"ן שם יד א ד"ה הא דתניא), או לפי שאם גוללם לתחילת הספר נראה שלספר זה בלבד הוא צריך, אך כשגוללו לסוף אין מעלה לאחד מהם על חברו (ר"י מיגש שם יד א).

• יש סוברים שנגללים מסופם לתחילתם, כדעתם בשאר הספרים (ר"י בתוספות שם לגרסתו בגמרא; ר"י מיגש שם, בפירוש אחרון), אלא שמהם שכתבו שצריך לגלול העמוד שבסופו הרבה פעמים, שלא ימחק הכתב מחמת דוחק העמוד, מה שאין צריך בספר תורה לבד, שנגלל לאמצעיתו (ר"י מיגש שם, בשם הרב רבנו; רמב"ן שם, בשם הר"י).

• ויש סוברים שגוללים ספר התורה מקצתו כלפי ראשו, ומקצתו כלפי סופו, ונמצא ספר התורה נגלל לאמצעיתו, כדינו, ונביאים וכתובים לתחילתם, כדינם (רמב"ן שם).

על המוצא ספרים או מפקיד ספרים שהנפקד גוללו כדי שיכנס בהם אויר ראה ערך שומר, וערך שומר אבדה.

לסופם (בבא בתרא יד א, ורש"י שם, ושם יג ב ד"ה כדי לגול), ויש סוברים מסופם לתחילתם (ירושלמי מגילה א ט, ומסכת סופרים ב ה; תוספות בבא בתרא יג ב ד"ה ועושה; ר"י מיגש בבא בתרא שם), כדי שיראה שדעתו עליו לקרות בו, ואינו נגלל לסופו כדי שלא יראה שכבר הסיח דעתו ממנו (ר"י מיגש שם).

ולפיכך אין עושים לשאר ספרים שני עמודים, אלא עמוד אחד, ומניחים להם גליון כדי לכרו על כל היקף הספר (ראה בבא בתרא יג ב ויד א, וירושלמי מגילה שם).

תנין המדביק תורה נביאים וכתובים כאחד, נחלקו ראשונים:

• יש סוברים שנגללים מתחילתם לסופם (בבא בתרא יג ב, ורש"י שם).

• אף לסוברים ששאר ספרים נגללים לתחילתם, יש מודים בזה שנגללים מתחילתם לסופם (תוספות יג ב ד"ה ועושה, בשם רשב"א; ר"י מיגש שם), לפי שגנאי לתורה שתהא נכרכת סביב נביאים וכתובים

גמילות חסדים

מצוה לעשות טוב וחסד לחברו בממונו ובגופו

ספר המצוות שורש ב, ורמב"ם אבל יד א, אבל פרטיה, היינו לבקר חולים, ולנחם אבלים, ולהוציא המת, ולהכניס הכלה וכיוצא בהן, בתורת מצוות מיוחדות, הן מצוות מדרבנן (רמב"ם אבל שם, וראה שם בקרית ספר למב"ט).

נמנונו גמילות חסדים נוהגת בין בממונו ובין בגופו (סוכה מט ב; ירושלמי פאה א א).

בממונו - כגון מלווה לו מעות, ומשאילו כלים ובהמה (רש"י סוכה שם ד"ה ובממונו), ולהאכיל עוברי דרכים ולהשקות אותם (רמב"ם אבל יד ב. וראה ערך הכנסת אורחים).

צדקה והלוואה אף נתינת צדקה לעניים בכלל גמילות חסדים (ראה ירושלמי פאה שם, וראה אהבת חסד לחפץ חיים א ס"ק ח), אלא שעל הלוואת מומן ונתינת צדקה נתייחדו מצוות בפני עצמן (ראה ערך הלואה וערך צדקה).

וכן להשאיל לעני יש גם חיוב מצד המצוה המיוחדת של צדקה, כי שמא אין לו במה לקנות (אהבת חסד א ב. וראה ערך צדקה).

בגופו ובגופו - כגון מספיד למת, נושא וקבורו, משמח חתן וכלה, ומלווה חברו בדרך (רש"י סוכה שם ד"ה גמילות), ומבקר חולים, ומנחם אבלים (רמב"ם אבל יד ב. וראה ערך בקור חולים ונחם אבלים), וכנסת אורחים (שבת קכז ב, ורש"י ד"ה ה"ג הני), וכיוצא מכל עניני הטוב שאדם עושה ומטיב לחברו בחינם (אהבת חסד בפתיחה).

ואף על פי שקבורת המת היא מצוה בפני עצמה (ראה ערך קבורה. וראה רמב"ן בספר המצוות שורש א שהקשה כן), מכל מקום גמילות חסדים כוללת שאפילו שיכול לקיים מצות קבורה על ידי אחרים צריך שיתעסק בעצמו (מרגניתא טבא שם), ועוד שאפילו אינו מהקורבים שעליהם מוטל חיוב הקבורה, וגם אינו מת מצוה (ראה ערכו) חייב כל אדם לסייע בהתעסקותו ובהלווייתו (לב שמח שם. וראה ערך אהבת ישראל וערך קבורה).

מקורה וגדרה

סקורה מצוה לגמול חסד לחברו, לעני ולעשיר, לחיים ולמתים (ראה תוספתא פאה ד יט; סוכה מט ב; ירושלמי פאה א א).

• ואמרו: והודעת להם את הדרך ילכו בה (שמות יח כ), את הדרך - זו גמילות חסדים, ילכו - זה בקור חולים, בה - זו קבורה (בבא מציעא ל ב).

• וכן אמרו: אחרי ה' אלהיכם תלכו (דברים יג ה), זו מצות עשה (ספרי שם). וכי אפשר לו לאדם להלך אחר שכינה, אלא להלך אחר מידותיו, מה הוא מלביש ערומים וכו', ביקר חולים וכו', ניחם אבלים וכו', קבר מתים וכו', אף אתה (סוטה יד א).

• ויש שלמדו הדברים מהכתוב: וְהִלַּכְתָּ בְּדֶרֶךְ יְיָ (דברים כח ט. ראה ספר המצוות לרמב"ם עשה ח, ורמב"ם דעות א ה ועוד. וראה להלן שיש שלמדו מ"ואהבת לרעך כמוך").

• **נמנונו** יש מהראשונים שמנו את פרטי מצות גמילות חסדים **המצוות** בארבע מצות מיוחדות: להלביש ערומים, לקבור מתים, לנחם אבלים, ולבקר חולים (הלכות גדולות במצות קום עשה, ראה רמב"ם בספר המצוות שורש ב בדעתו; יראים השלם קנג, קנד, ריט ורכ. ביראים הישן הוזכרו כולם בסימן ט).

ויש מפרשים דבריהם שלא מנו אותם במצוות מיוחדות, אלא פרטו עניני גמילות חסד שונים, וכללו אותם במצוה אחת ללכת בדרך (רמב"ן בספר המצוות שורש א, בדעת ההלכות גדולות).

• ויש מהראשונים, שלא מנו מצות גמילות חסדים במצוה ללכת בדרכיו, אלא כללו בה מידות טובות בכלל (רמב"ם דעות א ה-ז; חינוך תריא, ועוד), ואותה שדרשו מהכתוב והודעת להם את הדרך ילכו בה (ראה לעיל), אינה אלא אזהרת יתרו למשה רבנו, והיא מעצתו אליו (רמב"ן בספר המצוות שורש א), אבל מצות גמילות חסדים בכלליותה מנו במצות וְאָהַבְתָּ לְרֵעֶךָ כְּמוֹךָ (ויקרא יט יח).

חסדים לחיים ולמתים (תוספתא פאה ד יט, וחובאה בסוכה מט ב; ירושלמי פאה א א).

גמילות חסדים חביבה יותר מן הצדקה (ירושלמי שם). הצדקה אין משתלמת אלא לפי חסד שבה, היינו הטורח, כגון שמוליכה לביתו, או נותן לו פת אפויה, או בגד ללבוש, שנותן לבו ודעתו לטובתו של עני (סוכה שם ורש"י ד"ה אלא)².

חשינותה הכופר בגמילות חסדים כאילו כופר בעיקר (קהלת רבה וילנא ז ד). גמילות חסדים היא אחד משלשה הדברים שהעולם עומד עליהם (אבות א ב. וראה בארוכה בפרקי דרבי אליעזר טז ויז)³, והיא מהדברים שאדם אוכל פירותיהם בעולם הזה, והקדן קיימת לו לעולם הבא (פאה א א)⁴.

מסימני ישראל אחד משלשה הסימנים של ישראל הוא שהם גומלי חסדים (יבמות עט א; ירושלמי קדושין ד א; רמב"ם איסורי ביאה יט יז), ולפיכך כל מי ששונא את הבריות ואינו גומל להם חסד, חוששים לו ביותר שמא גבעוני הוא, שלא רחמו על בני ישראל, ולא גמלו לישראל חסד למחול לבני מלכם (רמב"ם שם, על פי יבמות שם).

ברכת רחבה ברכה מיוחדת תיקנו כלפי גומלי חסדים בניחום אבלים, בברכת רחבה (ראה ערכו): אחינו גומלי חסדים בני גומלי חסדים המחזיקים בבריתו של אברהם אבינו כו', אחינו בעל הגמול ישלם לכם גמולכם, ברוך אתה משלם הגמול (כתובות ח ב, וראה תוספתא ברכות ג כד. וראה ערך ברכת אבלים).

בניית המקדש ובניית הכנסת משום גודל מעלתה של גמילות חסדים עשו תקנות כדי שישלם גמול ישראל ויכלו לקיימה, וכך אמרו: ראה שלמה שמידת גמילות חסדים גדולה לפני המקום, כשבנה בית המקדש בנה שני שערים – אחד לחתנים, ואחד לאבלים ולמנוחים וכו', כדי שיצאו כל ישראל ידי חובתם בגמילות חסדים; משחרב בית המקדש התקינו שיהיו חתנים ואבלים הולכים לבתי כנסיות ולבתי מדרשות וכו', כדי שיצאו ישראל ידי חובתם בגמילות חסדים (פרקי דרבי אליעזר יז, הביאו הרמב"ן בתורת האדם ענין האבלות. וראה מסכת סופרים יט ט).

כבוד העוסקים בה אלה העומדים לפני המת, לא לפני המת הם עומדים, אלא לפני אלה שגומלים לו חסד (ירושלמי בכורים ג א; טור יו"ד שסא), ולפיכך אפילו במקום שאינו צריך ללוות את המת (ראה ערך הלוי המת) צריך לעמוד מפניו (טוש"ע שם ד), אפילו שהמת אינו תלמיד חכם, מכיון שעומד לפני גומלי החסדים העוסקים עמו (ט"ז שם סק"א).

על גודל מעלתה של גמילות חסדים באו בתלמוד ובמדרשות מאמרים רבים בהרבה מקומות⁵.

גדיבור מכלל מצות גמילות חסדים לדבר על לב העני דברי פיוס, ולהראות לו רצון טוב (וראה ערך צדקה), וליתן לו עצה הגונה, ולייעץ לרבים לעשות טוב וחסד (רבנו יונה באגרת התשובה).

ומכלל זה אף ללמד תורה לאחרים, כמו שאמרו: וְתוֹרַת חֶסֶד עַל לְשׁוֹנָה (משלי לא כו), ואמרו: תורה ללמדה זוהי תורה של חסד (סוכה מט ב), הרי שללמד לאחרים הוא בכלל חסד (אהבת חסד ג ה. וראה ערך תלמוד תורה).

וכן יש עוד עניני חסד התלויים בדבור, כגון אם יש על חברו כעס ויכול בדבורו להסירו מעליו, כמו שכתוב ביוסף: כִּי אִם זָכַרְתִּי אֶתְךָ וְגו' וְעָשִׂיתָ נָא עִמָּדִי חֶסֶד (בראשית מ יד), וכן אם מסבב בדבורו שאיש אחר ייטיב לחברו, כמו שאמרו בצדקה (תוספתא פאה ד יז) שאם אמר לאחרים תנו נותנים לו שכר (וראה ערך צדקה), וכן להתפלל על החולה שירפאהו ה' (ראה ערך בקור חולים), והוא הדין צער אחר שיש לאדם, ואפילו אינו יודע מזה, כענין שאברהם התפלל על אנשי סדום (אהבת חסד שם).

מהאחרונים יש מי שחידש שבמצוות גמילות חסדים האדם מקיים את המצוה בכל פעולה שהוא עושה כשביל חברו, גם אם חברו עדיין לא נהנה (שערי יושר שער א סוף ז).

שיעורה

דברים שאין גמילות חסדים היא מהדברים שאין להם שיעור (פאה להם שיעור א א), והיינו גמילות חסדים שבגופו (ירושלמי שם; רמב"ם אבל יד א), וכל אשר בכחו של אדם לעשות לטובת חברו מחוייב לעשות (תפארת ישראל פאה שם; אהבת חסד א ד).

והבדל יש בין שאר הדברים שאין להם שיעור, כמו פאה (ראה ערכו), בכורים (ראה ערכו) וכיוצא, לגמילות חסדים, ששאר הדברים לעיקר המצוה יש שיעור, אלא שאין שיעור לתוספת, שכל שהוא מוסיף יש בזה מצוה, אבל גמילות חסדים אין לה שיעור לעיקר המצוה, כמו תלמוד תורה (טורי אבן חגיגה ז ב).

סדרונן גמילות חסדים בממונו יש לה שיעור מדרבנן, שכל המבזבז לצדקה אל יבזבז יותר מחומש (ירושלמי שם. וראה ערך צדקה). אבל גמילות חסדים של הלוואת ממון אין שיעור לחיובו, וחייב להלוות כפי הישג ידו (חינוך סו; תפארת ישראל פאה שם; אהבת חסד שם).

מעלתה

גדולה מהצדקה בשלשה דברים גדולה גמילות חסדים יותר מן הצדקה – צדקה בממונו, וגמילות חסדים בגופו ובממונו; צדקה לעניים, וגמילות חסדים לעניים ולעשירים; צדקה לחיים, וגמילות

2. וראה עוד במורה נבוכים ג נג. 3. וראה מדרש אותיות דרבי עקיבא גימ"ל, שאלמלא גמילות חסדים של הקב"ה אין העולם מתקיים אפילו שעה אחת. 4. ראה פירוש המשניות לרמב"ם שמפרש כאן גמילות חסדים – כל המצוות שבתורה שבין אדם לחברו. 5. ראה פירוט של קיז מאמרים בספר ילקוט אליעזר סוף חלק ג.

2. וראה עוד במורה נבוכים ג נג. 3. וראה מדרש אותיות דרבי עקיבא גימ"ל, שאלמלא גמילות חסדים של הקב"ה אין העולם מתקיים אפילו שעה אחת. 4. ראה פירוש המשניות לרמב"ם שמפרש כאן גמילות חסדים – כל המצוות

גִּמְרֵי דִין

פסק הדין של בית הדין

• **יש סוברים שאף לענין זה גמר דין כשיאמרו צא תן לו** (שיטה מקובצת בבא מציעא יז א, בשם הרא"ש ובשם תלמידי הרבנו פרץ; סמ"ג עשין קו, ראה ב"ח חו"מ יב סק"ב; ש"ך חו"מ כב סק"ה), **אלא משום שיש דינים שלא שייך בהם צא תן לו**, נקטו בגמרא הלשון ששייך בכל הדינים (שיטה מקובצת שם, בשם הרא"ש. וראה עוד שם, בשם תלמידי רבנו פרץ, ובש"ך חו"מ כב סק"ה).

חייב אתה ויש חולקים וסוברים שגמר דין נחשב מיד כשאמרו **ליתן לו** איש פלוני אתה חייב כו', בין לענין האיסור לעשות פשרה משנגמר הדין, ובין בשאר עניינים, בין בקרקעות ובין במטלטלים (ריטב"א בבא מציעא יז א; מרדכי סנהדרין ג תרפז), וזוהי ששנינו: גמרו את הדבר, הגדול שבדיינים אומר איש פלוני אתה זכאי, איש פלוני אתה חייב (סנהדרין כט א. העיטור אות ק קבלת עדות). והטעם שאינו נאמן לומר פרעתי כשאמרו לו חייב אתה ליתן לו (ראה לעיל):

• **הואיל ולא אמרו לו צא תן לו**, טועה וסובר שמא רוצים לעיין עוד בדינו (שיטה מקובצת שם, בשם ריטב"א), אבל בדבר שתלוי בבית דין הרי זה גמר דין (יד רמ"ה סנהדרין ו ב).

• **או מפני שאין משמעות לשון זה שעכשיו יתן לו**, אבל בצא תן לו משמע שמחייבים אותו לפרוע עכשיו, ונאמן לומר פרעתי (ריטב"א שם, בשם איכא דאמר).

• **או מפני שדווקא כשהזכירו לו סכום הממון מן הסתם פרעו, ו"צא תן לו"**, היינו הזכרת סך הממון (ריטב"א שם, בתירוץ א).

חייב אתה יש מהראשונים שכתבו שאם הוסיפו ואמרו "חייב ליתן לו" אתה ליתן לו, אין זה גמר דין (שיטה מקובצת בבא מציעא שם, בשם תוספות הרא"ש בבא קמא), ואחרונים הסבירו, שאין זה משמע שחייב מהדין הגמור אלא מצדדים אחרים, אבל כשאמרו סתם "פלוני אתה חייב" וכן "צא תן לו", משמע שנתחייב בדיון (גדולי תרומה שער יב ב).

יש שכתבו, שכשאומרים "חייב אתה ליתן לו", נראה כמסתפקים עדיין בדבר (סמ"ע חו"מ כב סק"ח), שאין זלזול אם יחזרו לפטור אותו, שעדיין לא זיכו את חברו בפניו, אבל כשאומרים "אתה זכאי ואתה חייב", ששניהם לפניהם, זלזול הוא אם יחזרו בהם, ובודאי ברור להם הדין (שו"ת שבות יעקב א קנד). אבל חלקו עליהם, שגם אם אמרו לאחד הרי זה גמר דין (ש"ך שם סק"ה, וראה רדב"ז סנהדרין כב ד. וכן משמע בראשונים, ראה רבנו ירוחם מישרים נתיב א ד, מאירי סנהדרין כב ב, ושם כט א).

לקבלת עדים אף בנוגע לבעלי דינים שקיבלו עליהם עדים **פסולים עליהם** פסולים, שאחרי גמר הדין אינם יכולים לחזור מקבלתם (ראה סנהדרין כד ב. וראה ערך פסולי עדות), נחלקו ראשונים:

• **יש סוברים שכאן הוא לאחר שהעידו העדים** (שו"ת מהר"ם מרוטנבורג [פראג] תשח; רמ"א כב א).

• **יש סוברים שהוא מיד כשאמרו לו בית דין, יהיה כמו שאמרת, אפילו לפני שהעידו** (רבינו ירוחם מישרים א יג).

גדרו

בגדרו של גמר דין מצינו הגדרות שונות, ונחלקו ראשונים בביאור הגדרתו. במקום אחד נאמר: כיצד הוא גמר דין, איש פלוני אתה חייב, איש פלוני אתה זכאי (סנהדרין ו ב; רמב"ם סנהדרין כא ג, ושם כב ד; טושי"ע חו"מ יב ב); ואילו במקום אחר מצינו שלא נקרא הגמר עד שיאמרו בית דין לחייב צא תן לו, אבל כשאמרו לו חייב אתה ליתן לו – עדיין לא נגמר הדבר (בבא קמא סח ב, ושם סט א; בבא מציעא יז א; רמב"ם גניבה ב טו). ונחלקו ראשונים:

צא תן לו יש סוברים שפסק דין גמור אינו נחשב עד שיאמרו לו בית דין צא תן לו (תוספות בבא קמא סט א ד"ה חייב, ובבא מציעא יז א ד"ה חייב; רמ"ה סנהדרין ו ב; ראב"ן סנהדרין כד ב).

וכמה דינים תקפים משעה שאמרו לו צא תן לו:

• **אם אמר לאחר זמן פרעתי על פי פסק בית דין**, נאמן בשבועת היסט (ראה ערך היסט), אבל אם אמרו לו חייב אתה ליתן לו, אינו נאמן, ושכנגדו נשבע ונוטל, שכיון שמתחילה הוצרך לתבעו, אין דרכו לפרוע עד שיפסקו דינו פסק גמור (רב נחמן בבא מציעא שם ורש"י); **ויש אומרים שנאמן** (רב זביד בבא מציעא שם).

• **יש שביארו, שבחוב שנותנים לו זמן, גמר דין הוא כשאמרו חייב אתה ליתן, אכן כנזק, שאין נותנים לו זמן, גמר הדין הוא בצא תן לו** (מאירי בבא קמא סח ב ד"ה כל).

• **וכן בעל דין שקבל עליו שיהיה הדיין קרוב או פסול, שאינו יכול לחזור בו לאחר גמר דין** (ראה ערך בית דין: פסול שקבלוהו), היינו כשיאמרו צא תן לו (ש"ך חו"מ כב סק"ה, לדעת התוספות בבא קמא ובבא מציעא שם).

• **אם יש עדים שלאחר גמר דין תבעו לפרוע ולא פרע, הוחזק כפרן לאותו ממון, הואיל והעזיז לעבור על פי בית דין, ואינו נאמן שוב לומר פרעתי**; אבל אם אמרו לו חייב אתה ליתן לו, לא הוחזק כפרן, שסובר עדיין יש לבית דין לעיין בדינו (בבא מציעא שם ורש"י². וראה ערכים: החזק כפרן; שבועה; שבועת היסט).

• **גנב שטבח או מכר לאחר גמר דין, פטור מארבעה וחמשה** (ראה ערך ארבעה וחמשה), אבל אם אמרו לו חייב אתה ליתן לו – חייב (בבא קמא סח ב, ושם סט א), שמשנפסק הדין שוב אינו גנב אלא גזלן ופטור מארבעה וחמשה, אבל כל עוד שלא נפסק הדין עדיין גנב הוא (תוספות שם ד"ה חייב; שיטה מקובצת שם ד"ה צא תן לו; נמוקי יוסף שם).

אבל נחלקו באיסור שעל בית דין לעשות פשרה אחר גמר הדין (ראה סנהדרין ו ב. וראה ערך פשרה):

• **יש סוברים שלענין זה אמרו בגמרא שאיש פלוני אתה חייב הוא גמר דין** (ראה סנהדרין שם ורש"י), שכיון שקרוב הדין לגמור אסור להם להטעות את הזכאי (תוספות בבא קמא שם, וראה תוספות בבא מציעא שם; נמוקי יוסף שם).

• **יש סוברים שאם כבר דקדקו בדין היטב, הרי זה כבר כגמר דין, שאילו היה יודע לא היה מתרצה לעשות פשרה** (תוספות סנהדרין שם ד"ה נגמר הדין; רבנו יונה שם; ר"ן שם: אור זרוע סנהדרין א ב).

ג יד; ב"ח חו"מ כב, לדעת הרמב"ם; רמ"א חו"מ כב ג, ראה ש"ך שם ס"ק יח בדעתו, וראה סמ"ע ס"ק כא שחלק, שהרי משקיבל עליו לשלם אינו מחוסר מעשה (רמב"ן בבא בתרא שם).

• ויש סוברים שגמר הדין משאמרו לו צא תן לו, אף על פי שעוד לא שילם (רמב"ן שבועות לט, וראה ש"ך שם בשמו).

מין הדיינים יש שקראו אף את העמידה למנין של הדיינים בשם גמר דין (סנהדרין לד א, ורש"י לב א ד"ה אינו חוזר; רמב"ם סנהדרין י ב, ושם יא א).

זמנו

ביום בזמנו של גמר דין בדיני ממונות נחלקו תנאים:

• חכמים סוברים שאף על פי שאין מתחילים את הדין אלא ביום (ראה ערך דין), גמר הדין מותר כלילה (סנהדרין לב א, ושם לד ב).

• רבי מאיר סובר שאף גמר דין אינו אלא ביום (סנהדרין לד ב).

הלכה כחכמים (רמב"ם סנהדרין ג ד; טושי"ע חו"מ ה ב). על המשא ומתן של הדיינים כלילה, ראה ערך דין.

בדיני נפשות לדברי הכל גמר הדין אינו אלא ביום (סנהדרין לב א; רמב"ם סנהדרין יא א).

קבלת עדות קבלת עדות כתחילת דין, ואין מקבלים אלא ביום (תוספות ראש השנה כה ב ד"ה כגון, וסנהדרין לד ב ד"ה

יום; רמב"ם סנהדרין ג ד; רמב"ן בבא בתרא קיד א; שו"ע חו"מ כה כד), וכן קיום שטרות (רמב"ם שם), שצריך קבלת עדות (כסף משנה שם. וראה ערך קיום שטרות).

ומה שאמרו עדים כגמר דין דומים (ראה שבועות ל ב. וראה להלן: עמידה ושיבה בגמר דין):

• יש אומרים שזה לגבי העדים (ב"ח חו"מ כח; פרישה חו"מ יז אות ב; חידושי הגהות לטור שם אות ו; טורי אבן ראש השנה כה ב), שאצלם הוא גמר דין לענין מה שצריכים לעמוד (ראה להלן שם), אבל לגבי הדיינים קבלת העדות כתחילת דין, שלאחר חקירתם הם מתחילים לדון (חידושי הגהות שם, וראה טורי אבן שם).

• יש שהסבירו שבקבלת עדות התחלת וגמר הדין באים כאחד, ולכן אף שגמר דין הם אינם אלא ביום (מאירי סנהדרין לד ב).

• יש שהסביר שקבלת עדות היא גם כתחילת הדין, לפי שעדיין לא גמרו הדבר, וגם כגמר דין, לפי שעל פיה יגמר הדין, ומדמים אותה לחומרא לתחילת דין לענין קבלתה ביום, ולגמר דין לענין עמידה בשעת העדות (פלפולא חריפתא בבא בתרא ח אות י).

• ויש מי שכתב לחלק בין עדות קידוש החודש, שהיא כתחילת דין (ראה ראש השנה שם, וראה להלן), כיון שבית דין גומרים הדין באותו יום, אבל בשאר דינים היא כגמר דין, שהרי בית דין יכולים לגמור הדין ביום אחר (פני יהושע ראש השנה שם).

על תחילת דין וקבלת עדות אם בדיעבד כשר כלילה, ראה ערך דין.

קידוש החודש אף על פי שקידוש החודש כגמר דין, אין מקדשים את החודש כלילה, שנאמר בו: **כִּי חֶק לְיִשְׂרָאֵל הוּא מִשְׁפָּט לְאַלְהֵי יַעֲקֹב** (תהלים פא ה. ראה ראש השנה ח ב), וחק הוא בגמר דין, ונקרא משפט, לומר שאף זה ביום כמשפט (ראש השנה כה ב ורש"י. וראה ערך קדוש החודש).

• יש חולקים וסוברים שאינו גמר דין עד שחייבוהו בית דין על פיהם (יד רמ"ה סנהדרין כד ב, ושם בבא בתרא ח קטו; נמוקי יוסף סנהדרין שם. וכן ראה נמוקי יוסף שם, ובית יוסף וב"ח חו"מ כב, בדעת הרמב"ם).

• ויש סוברים שיכול לחזור בו עד אחר שהוציא התובע ממון על פיהם, וכן בקבלת דיינים פסולים (רמב"ם סנהדרין ז ב, ראה טור חו"מ כב, לחם משנה שם, וש"ך חו"מ כב סק"ו, בדעתו. וראה ערך בית דין).

מהאחרונים יש שמחלקים: אם הנתבע קיבל עליו, אינו גמר דין עד שיאמרו צא תן לו, או שיתנו פסק בית דין בידו, או שיאמרו חייב אתה ויוציא ממנו התובע; אבל אם התובע קיבל עליו, גמר הדין בקבלת דיינים פסולים מיד שיאמרו איש פלוני אתה חייב, ובעדים פסולים מיד לאחר שהעידו (ב"ח כב).

קבלת שבועה אף בנוגע לשבועה, כגון שהתובע התחייב שבועה חמורה, ואמר לנתבע בפני בית דין הישבע ותיפטר, וכן להיפך, או שאמר הנתבע לתובע הישבע וטול, כשאין לו מן הדין ליטול בשבועה, שאחר גמר דין אינו יכול לחזור בו (ראה ערך שבועה, ושם מחלוקת בדבר), נחלקו ראשונים:

• יש סוברים שגמר הדין משאמרו לו בית דין הישבע (מאירי סנהדרין כד ב, בשם יש מפרשים; מרדכי בבא בתרא תקפב, לדעת רש"י ורבונו יואל ורשב"ם), או משקיבל על עצמו להישבע (רמב"ן בבא בתרא קכא א; שו"ת הריב"ש תצ), כיון שפסק הדין על עצמו ואמר הישבע (רמב"ן שם).

• יש שנראה מדבריהם שמיד כשאמר רצונך הישבע וטול, הרי זה גמר דין (ראה תוספות בבא מציעא לד ב ד"ה וחזר, בשם רבינו תם, ובבא בתרא קכא א לדעת רש"י), וכן במי שנתחייב שבועה ואמר בפני בית דין הריני משלם (רמב"ן בבא בתרא שם; רא"ש בבא מציעא ג ב).

• יש סוברים שכל זמן שנמצא בבית דין אינו גמר דין (רש"י שבועות לט א ד"ה פוטרי, ראה ב"ח חו"מ כב, וסמ"ע שם סק"כ וכו'), אפילו שבית דין כבר אינם עסוקים באותו ענין (רבינו ירוחם מישרים נ ג; בית יוסף שם, לדעת רש"י).

• יש אומרים שכל שבית דין אינם עסוקים באותו ענין, אף שלא יצא מבית דין, הרי זה גמר דין (רמב"ן בבא בתרא שם, וסמ"ע שם בשם הר"ן ונמוקי יוסף, לדעת רש"י; ש"ך חו"מ כב ס"ק טז).

• יש חולקים על כל זה וסוברים שקבלה אינה כגמר דין, ורק לאחר שנשבע הרי זה גמר דין (תוספות בבא בתרא קכא א, בשם רבינו תם, וראה בבבא מציעא לד ב שחזר בו; מרדכי בבא בתרא תקפב, ועוד ראשונים רבים; רמב"ם סנהדרין ז ג; שו"ע חו"מ כב ג, וראה טור שם; ב"ח כב), והוא הדין למי שנתחייב שבועת היסת והפכה על שכנגדו (ראה ערך היסת. רמב"ם שם ד; טושי"ע שם), וכן במי שלא היה חייב שבועה, ואמר אשבע לך (רמב"ם שם ה; שו"ע שם ג).

• ויש חולקים וסוברים שאינו גמר דין עד שפסקו בית דין על פי השבועה (יד רמ"ה בבא בתרא קכא א אות קטו; הגהות מיימוניות סנהדרין ז ג, בשם ריב"א).

הריני משלם ואיני נשבע לסוברים שבשבועה גמר הדין הוא אחר שנשבע, נחלקו

• יש סוברים שכל זמן שלא שילם יכול לחזור בו (רמב"ן בבא בתרא קכא א, בשם רבינו תם; טור חו"מ כב, לשיטה זו; בית יוסף חו"מ פז, לדעת הרמב"ם שבועות יא יז).

• יש סוברים שהציאה מבית דין היא גמר הדין (אור זרוע סנהדרין

תלמיד חכם תלמיד חכם ועם הארץ שבאו לדין מושיבים את התלמיד חכם משום כבוד התורה, ואומרים גם לעם הארץ לישב, ואם לא ישב אין מקפידים (שבועות ל ב; טושי"ע יז ב), וכן אם העד תלמיד חכם (שבועות שם; טושי"ע כח ה), ואף על פי שהעמידה היא עשה, שנאמר: וְעָמְדוּ, עשה של כבוד תורה עדיף (שבועות שם). ראה ערך כבוד חכמים וערך קימה והידור).

מלך • מלך, אין מושיבים אותו, ואף שכבודו עדיף מכבוד תלמיד חכם, שהרי מלך שמחל על כבודו אין כבודו מחול (ראה ערך מלך), לפי שכבודו הוא כדי שתהא אימתו עלינו (ראה ערך הני"ל), ובמשפט נאמר: לא תגורו מִפְּנֵי אִישׁ (דברים א יז). ר"ן סנהדרין יט א, בשם הר"ר דוד).

• יש סוברים שמושיבים גם את המלך, שיש לבית דין רשות למחול, ולא אמרו לינאי המלך עמוד על רגליך (ראה סנהדרין שם), אלא מפני שישב בלא רשות בית דין (רבנו יונה שם; ר"ן שם ומאירי שם, בשם יש מפרשים), או ששמעון בן שטח באמת טעה, שלא היה לו לביישו (ר"ן שם).

• ויש חולקים וסוברים שבשעת גמר דין צריך בעל הדין לעמוד, אפילו מלך או תלמיד חכם (מאירי שם, בשם יש מפרשים). יש מצדדים לומר שבדיני נפשות, בין תלמיד חכם ובין מלך עומד (תוספות זבחים טז א ד"ה מיושב בתירוח ב).

על עמידה בסמיכה אם חשובה כעמידה או כישיבה, ראה ערך דין. **המנהג כיום** כתבו ראשונים שכבר נהגו כל בתי דינים בישראל שמושיבים בעלי הדינים והעדים, שאין בנו כח להעמיד משפטי הדת על תלם (רמב"ם סנהדרין כא ה; טושי"ע חו"מ יז א), ומכל מקום העדים ובעלי הדינים בעצמם יחושו לכבוד התורה והמצוה לקיים מצות ויעמדו (בי"ח ושי"ך שם סק"ז).

ואחרונים כתבו שנהגו בהרבה בתי דינים גם עתה להעמיד העדים ובעלי הדין, על כל פנים בגמר הדין (ערוך השלחן חו"מ יז ח).

שלא בפני בעל דין

בדיני נפשות אין גומרים דינו של אדם בדיני נפשות אלא בפניו (סנהדרין עט ב; רמב"ם רוצח ד ז, וסנהדרין יד ז), שנאמר: עַד עָמְדוּ לִפְנֵי הָעֵדָה לְמִשְׁפָּט (במדבר לה יב). רש"י בבא קמא מה א ד"ה מה). לפיכך רוצח שלא נגמר דינו שנתערב ברוצחים שנגמר דינם, כולם פטורים (סנהדרין שם; רמב"ם שם ושם), שכיון שאין מכירים אותו אין זה בפניו (רש"י שם; רדב"ז סנהדרין שם)³.

בדיני ממונות בדיני ממונות פוסקים את הדין שלא בפני בעל דין (שו"ת הרשב"א א אלף קיח; שו"ע חו"מ יח ה), שהרי אם תהיה לו אחר כך ראייה לסתור הדין – יסתור (שו"ת הרשב"א שם; לבוש שם; סמ"ע ס"ק יג), מה שאין כן בדיני נפשות לאחר שנתקיים הפסק (סמ"ע שם), או לפי שבדיני נפשות גזרת הכתוב היא (לבוש שם; ט"ז שם).

• יש סוברים שאף בדיני ממונות לכתחילה אין פוסקים אלא בפניו (בי"ח חו"מ יג; תומים שם סק"ד; קצות החושן שם סק"ח), ולפיכך אם הוצרכו לשאול דבר מבית דין הגדול, בית דין הגדול מודיעים להם דעתם, אבל לא יפסקו את הדין (נמוקי יוסף סנהדרין י א; שו"ע חו"מ יג ח).

כיום תחילת גמר דין של דיני ממונות מותר לעשות בו כיום שהתחילו לדרון, אבל דיני נפשות גומרים בו כיום לזכות, אבל לא לחובה, שמא ימצאו לו זכות (סנהדרין לב א ורש"י; רמב"ם סנהדרין יא א. וראה ערך דיני ממונות וערך דיני נפשות), ומכל מקום למחר גומרים את דינו, שאין לענות את הדין (מאירי שם).

על איסור לדרון ולגמור את הדין בערב שבת ויום טוב, ראה ערך בית דין. על איסור גמר דין סמוך לזמן תפילה, ראה ערך תפילה.

עמידה וישיבה בגמר דין

בשעת גמר הדין, הדיינים בישיבה ובעלי הדינים בעמידה (שבועות ל ב; רמב"ם סנהדרין כא ג; טושי"ע יז א), אפילו שבתחילת דין – אם רצו – מושיבים את בעלי הדינים (ראה ערך דין), שנאמר: וַיֵּשֶׁב מֹשֶׁה לְשֹׁפֵט אֶת הָעָם וַיַּעֲמֵד הָעָם עַל מֹשֶׁה (שמות יח יג). שבועות שם; רמב"ם שם), או שלמדים מעדים שצריכים לעמוד בשעת עדותם, שנאמר: וְעָמְדוּ שְׁנֵי הָאֲנָשִׁים (דברים יט יז). לשון ב בשבועות שם). ויש שכתבו שדין זה מדרבנן (שו"ת הריב"ש רסו; המגיה לט"ז חו"מ יז; סמ"ע שם סק"ה. וראה להלן: בדיעבד).

איזהו גמר דין: איש פלוני אתה זכאי, איש פלוני אתה חייב (רבינו חננאל שבועות שם; רא"ש שם ד ה; רמב"ם שם; טושי"ע שם. וראה לעיל: גדרו).

קבלת עדות יש מהראשונים סוברים שכיון שקבלת עדות כגמר דין, צריכים אף בעלי הדינים לעמוד בשעת קבלת העדות (תוספות סנהדרין יט ב ד"ה ינאי; ר"ן שבועות ל ב; מאירי סנהדרין שם; בי"ח חו"מ יז). ויש חולקים (תוספות שבועות ל א ד"ה שאם; ר"ן סנהדרין שם; בי"ח שם, לדעת הטור).

הדיינים צריכים לישב בשעת קבלת העדות (ראה ירושלמי סנהדרין ז ח, ור"ן שבועות ל ב, ורא"ש שם ד ה; שו"ע כח ו).

אם ישבו יש שכתבו שלא אמרו אלא שאם עומדים אינם רשאים לישב, אבל אם ישבו אינם צריכים לעמוד, והוא הדין לעדים בשעת קבלת עדות (בית יוסף חו"מ כח, בשם מרדכי ישן; בי"ח שם יז).

בדיעבד כשלא • בדיעבד, כשישבו בעלי הדין בגמר דין, או העדים כשהעידו, או שהדיינים עמדו – הדין דין (ר"ן שבועות ל ב, ושם בשם הרשב"א; רא"ש שבועות ד ה; בית יוסף חו"מ יז; טושי"ע יז א וכח ו), והעמידה אינה אלא לכתחילה (ר"ן שם. וראה שו"ת חות יאיר כב וכו'), אף שהיא מהתורה (תוספות זבחים טז א ד"ה מה ליושב. וראה לעיל שיש אומרים שהיא מדרבנן).

• יש סוברים שאף בדיעבד כשהעידו בישיבה, או כשהדיינים בעמידה – אין עדותם עדות, ואין דנים על פיה (תוספות יבמות קג א ד"ה בין עומד; רא"ש שבועות שם, בשם יש רוצים לומר).

• ויש מחלקים: עמידת העדים וישיבת הדיינים מן התורה ומעכבת, אבל עמידת בעלי הדין מדרבנן לכתחילה (לבוש יז, וראה להלן דעתו בבית דין שאינם מומחים).

דיינים שאינם מומחים יש סוברים שאין חיוב עמידה בזמן הזה שאין דיינים מומחים (מרדכי שבועות ד תשסא, בשם ר"א בר"ש; לבוש חו"מ יז, ובי"ח שם), אלא שיש שכתבו שנהגו גם לכתחילה בישיבה (מרדכי שם), ויש שכתבו שמדרבנן צריכים לעמוד, ובדיעבד כשר (לבוש שם ובי"ח שם).

3. ראה ערך חבי מיתות בית דין וערך רוצח אם פטורים לגמרי.

שמשתתף גמר דין נאסר (ראה מנחת חינוך נב, בדעת הרמב"ם נזקי ממון יא י, וראה רמב"ם מאכלות אסורות ד כב); ויש סוברים שמחיים אינו נאסר, אלא לאחר מיתתו (רבינו תם בתוספות סנהדרין פ א ד"ה בשור, וזבחים עא א ד"ה אפילו. וראה ערך שור הנסקל).

סתירתו

הביא עדים מי שנתחייב בבית דין, והביא עדים או ראיה לזכותו, **לזכותו** סותר את הדין (סנהדרין לא א ורש"י; רמב"ם סנהדרין ז ו; טושי"ע חו"מ כ א, וראה שם טז א, ושם פז ל), אף על פי שכבר נגמר הדין (ירושלמי שם ג יב; רמב"ם וטושי"ע שם). ולא קבעו חכמים זמן לדבר, אלא כל זמן שיביא ראיה – יסתור (מרדכי שם תשח, בשם הר"מ; טור שם: ואפילו אחר כמה ימים), ואפילו אם פרע כבר (המאור שם, וראה באור הגר"א לטושי"ע שם סק"ב; טושי"ע שם).

נתנו לו בית דין זמן להביא ראיה והביא אחר הזמן, או שאמר אין לי ראיה ואחר כך הביא, ראה ערך דין, וערך זמן בית דין.

בדיני פטונות גמרו את הדין בדיני ממונות וידעו שטעו, מחזירים בין לזכות ובין לחובה (סנהדרין לב א ורש"י; רמב"ם סנהדרין יא א. וראה ערך טעות דיינים⁴).

בדיני נפשות בדיני נפשות יש הבדל בין גמר דין לזכות, לגמר דין לחובה – שאם טעו וחייבו את הפטור, חוזרים ודנים אותו; אבל אם טעו ופטרו את המחוייב, אין מחזירים אותו (סנהדרין שם; רמב"ם שם י ט, ושם יא א).

יצא מבית דין חייב, ואמר אחד יש לי ללמד עליו זכות – מחזירים אותו; ואם יצא זכאי, ואמר אחד יש לי ללמד עליו חובה – אין מחזירים אותו (סנהדרין לג ב. וראה ערך מסית, שדינו להיפך).

הוציאוהו למיתה גמר דין למיתה סותרים אפילו כשכבר הוציאו את הנידון למיתה, ואמר אחד או שאמר הנידון עצמו יש לי ללמד עליו זכות, ומחזירים אותו אפילו ארבע וחמש פעמים, אם יש ממש בדבריו (משנה סנהדרין מב ב; רמב"ם יג א. וראה ערך מיתת בית דין).

ונחלקו שתי לשונות בגמרא כשלא ראינו שסתרו את דינו אם חוששים שמא ראו לו זכות אחר גמר דין, כיון שדבר שאינו שכיח הוא (גטין כח ב, ושם כט א). ויש מפרשים אף לסוברים שאין חוששים אינו אלא כשראו שהניחוהו בבית הסקילה (רמב"ם תרומות ט ב, וכפירוש כסף משנה שם. וראה ערך עגונה).

נרח נגמר דינו וברח, ובא לפני אותו בית דין, אין חוזרים לדון את דינו, שמא יזכה (מכות ז א ורש"י; רמב"ם יג ח), אבל בית דין אחר שבארץ ישראל סותרים דין שנגמר לפני בית דין שבחוץ לארץ (מכות שם; רמב"ם שם), מפני זכותה של ארץ ישראל (מכות שם), אולי תועיל למצוא לו זכות (רש"י שם ד"ה איו), אבל נגמר דינו בארץ, כל מקום שיעמדו שנים ויעידו שנגמר דינו הרי זה יהרג (מכות שם; רמב"ם שם ז. וראה ערך דיני נפשות).

בית דין אחר אין בית דין חוזרים ודנים דין שנפסק בבית דין אחר, שאין בית דין מדקדקים אחר בית דין (תשובות הרא"ש שם, הובאה בבית יוסף חו"מ יב)⁵.

על סתירת הדין מחמת טעות, ראה ערך טעות דיינים.

• ויש סוברים שאין הבדל בין לכתחילה לדיעבד, אלא שכשלא טענו בעלי הדין את טענותיהם לפני אותו בית דין אין יכולים לפסוק שלא בפניהם (סמ"ע חו"מ יח ס"ק יג; ש"ך שם יג סק"ח; נתיבות המשפט שם יג סק"ח, ושם יח סק"ז; ערוך השלחן שם יג יא).

בעלי הדין בעצמם יכולים לשלוח טענותיהם בכתב, והבית דין ישלח להם פסק הדין, שהרי זה כעומדים לפניו לדין (ט"ז שם יח ו; ערוך השלחן שם).

כשחסר מהדיינים

הסתלק אחד מהם גמר הדין צריך להיות על פי הדיינים שישבו בדין, ולפיכך אם סילק אחד את עצמו, אין השנים יכולים לגמור את הדין (שו"ת הרשב"א ב קד; אור זרוע סנהדרין א ה; הגהות אשר"י סנהדרין א ה; בית יוסף ושו"ע חו"מ יח ד), כיון שמתחילה ישבו על דעת שלשה (אור זרוע והגהות אשר"י שם), והוא הדין אם ביררו להם אפילו עשרה (ראה ערך פשרה. שו"ת הרשב"א שם; שו"ע חו"מ יג ז), שאין הולכים אחר הרוב כשהמיעוט איננו, שאילו היה שמא היה מראה טעם להוכיח כדבריו (רשב"א שם).

כשידוע להיכן הדין נוטה יש סוברים שאם יודעים להיכן הדין נוטה יכול להסתלק והם יגמרו (ב"ח חו"מ יב ויח, בדעת הגהות אשר"י; ש"ך שם יח סק"ה); ויש חולקים, שגמר הדין צריך להיות בשלשה, שמא יראו זכות ויאמרו בשעת גמר דין (נתיבות המשפט חו"מ יח סק"א).

ויש שכתבו שאף לדעה הראשונה, הרי זה מפני שסוברים שזה נקרא גמר דין (ראה לעיל; איסור עשיית פשרה, דעת התוספות סנהדרין), אבל להלכה שגמר דין הוא כשאומרים איש פלוני אתה זכאי כו', אינם יכולים לגמור הדין (תומים שם סק"ד, בדעת הגהות אשר"י לפי הב"ח).

איני יודע היו יותר משלשה ואחד אומר איני יודע, יש אומרים שאף זה דומה לנסתלק, ואין גומרים את הדין (שו"ת הרשב"א שם; שו"ע חו"מ יג ז); ויש אומרים שאינו דומה, שבנסתלק יש לומר שאם היה כאן אומר טעם לדבריו, מה שאין כן זה שהוא כאן ואומר איני יודע (רמ"א יח א וד, וסמ"ע שם ס"ק יא).

תקפו

הרי הוא כפת מי שנגמר דינו למיתה, הרי הוא כהורג (סנהדרין עא ב; רמב"ם ממרים ז ט), ואין לו דם (רמב"ם שם) – שההורג פטור (ראה אור שמח רוצח ב ט), וכן החובל בו פטור (תוספתא בבא קמא ט טו; ערכין ו ב), שאין לו דמים ועומד הוא להיחבל (רש"י ערכין שם ד"ה פטורין).

אמר עליו אחר "ערכו עלי" (ראה ערך ערכין), או שהעריך את עצמו – אינו חייב כלום (ראה ערכין ו ב, מחלוקת תנאים), לפי שהמת אין לו ערך (רמב"ם ערכין א יג), וכתבו אחרונים שאפילו ברח ולא נהרג (משנה למלך שם), לפי שאין הטעם מפני שעומד ליהרג ואינו שוה כלום, אלא לפי שהגמר דין עושה אותו כמת (משנה למלך שם).

איסור הנאה כשור הנסקל שור שהמית את האדם ונגמר דינו להיסקל, שהוא אסור בהנאה (ראה ערך שור הנסקל) – יש סוברים

4. על חיובם ופטורם לשלם את ההפסד שגרמו בטעותם, ראה ערך גרמא בנזקיך. 5. אמנם בדורות אחרונים הוקמו בתי דין רבניים לערעורים – ראה חושן האפוד (פיפאנו) חלק השו"ת חו"מ מב בבולגריה; שו"ת ציץ אליעזר טז (חו"מ) יג; שו"ת ציץ אליעזר שם; שו"ת אבן פנה חו"מ קסג; ערער תשל"ד/67,

סז, בטורקיה ובירושלים. ובענין בית הדין הרבני לערעורים במדינת ישראל – ראה שו"ת משפטי עוזיאל חו"מ א; פסקים וכתבים לרא"ה הרצוג, כרך ח (חו"מ) יג; שו"ת ציץ אליעזר שם; שו"ת אבן פנה חו"מ קסג; ערער תשל"ד/67,

גִּמְרַ מְלָאכָה¹

גמר תיקונם של הדברים החייבים בתרומות ומעשרות, המשמש גורם לעשותם טבל ולהפרשת תרומות ומעשרות מהם²

הפרקים:

- פעולתו;
- בתבואה וקטניות;
- בפירות;
- ביין ושמן;
- בירקות;
- בעיסה;
- שלא מדעת הבעלים;
- ביד הקדש;
- ביד נכרי;
- מארץ ישראל לחוץ לארץ ולהיפך.

סיכום תמציתי

פעולתו

בשני דברים נאמר הדין של גמר מלאכה בנוגע לתרומות ומעשרות: בקביעת איסור טבל, ובהפרשת התרומות והמעשרות.

אין התבואה והפירות נקבעים באיסור טבל, עד שתיגמר מלאכתם, והוא המירוח. בשם מושאל נקרא גמר המלאכה בנוגע לתרומות ומעשרות בשם גורן.

נחלקו בגמרא אם גמר מלאכה בלבד קובע את איסור הטבל: יש סוברים שאינו קובע ללא ראיית פני הבית, או אחד מששת הדברים הקובעים מדרכן; ויש סוברים שבחיטים ושעורים וכן בזיתים וענבים המיועדים לשמן וליין, גמר מלאכה בלבד קובע, וראיית פני הבית נאמרה בזיתים וענבים כשהם עומדים לאכילה.

להלכה נחלקו ראשונים: יש פוסקים כלשון ראשון; יש פוסקים כלשון שני; ויש מחלקים: למעשר שני ומעשר עני קובע יחד עם ראיית פני הבית, אבל לתרומה ומעשר ראשון קובע לבד.

אין מפרישים תרומות ומעשרות על דבר שלא נגמרה מלאכתו, ולא מדבר שלא נגמרה מלאכתו.

בתבואה וקטניות

גמר מלאכת התבואה - משימרח. בזמננו גמר מלאכת התבואה נחשב בשפיכת התבואה מהקומביין למשאית. הקטניות גמר מלאכתן משיכבור - שיכניס בכברה ויוציא ממנו כל התבן והאבנים - מהעפר שמתערב בהן. אם אינו כובר, גמר מלאכתן משימרח.

הכניס שבילים לעשות מהן עיסה, כל זמן שלא דשן ומירחן בכרי לא נגמרה מלאכתן. המקלף שעורים מהשבולת, או מקליפתם החיצונה, מקלף אחת ואוכל, ואם קלף ונתן לתוך ידו - חייב לעשר. המולל מלילות של חטים - שמהבהבן באור וממעכן בידו להסיר הפסולת - מנער את החטים מידו האחת לשניה להסיר מהן הפסולת ואוכל. ואם ניפה ונתן בשולי בגדיו - חייב לעשר, שזהו גמר מלאכתן. אם ניפה בכלי כל שכן שחייב.

בפירות

ענבים העומדים ליין, וזיתים העומדים לשמן, אין גמר מלאכתם עד שיעשו יין ושמן. זיתים שכובשים אותם במלח להתקיים ימים רבים, וכן ענבים שמקצים אותם לעשות מהם צימוקים, לא נגמרה מלאכתם, כי עדיין צריך לכבשם ולעשות צימוקים.

העיגול של דבלה - תאנים שמנות שנדבקות ועושים אותן עיגולים - גמר מלאכתו משיחליק פניו במשקים. הגרוגרות - תאנים שאינן שמנות, שאין עושים אותן עיגולים - משידוש.

צירוף שתי תאנים יחד, כשמלקטן מהאילן, נחשב לגמר מלאכה, שאם נצטרף להם אחד מהדברים הקובעים למעשר אסור לאכול מהם עראי.

שאר הפירות שאין להם צורך בתיקון אחר תלישתם, קביעותם לטבל מיד כשיתלשם; ויש שכתבו שבכל מין ומין יש בו גמר מלאכה, ולרוב גמר מלאכתם הוא הכנסתם לכלי, אריזתם או איגודם, למכירה או לתשמיש ביתו.

פירות הנלקחים מהשדה לבית האריזה, נחלקו אחרונים אם גמר מלאכתם הוא אריזתם בשדה לצורך לקיחתם לבית האריזה, או שגמר מלאכתם הוא האריזה שבבית האריזה; ויש שכתבו שאם מובילים את הפירות מהשדה במיכלים גדולים יותר מארבעים סאה, שאין שם כלי עליהם, אין כאן אריזה בשדה, וגמר מלאכתם הוא באריזתם שבבית האריזה. ויש שחילקו, שאם בבית האריזה רוחצים את הפירות וכדומה, שאז גמר מלאכתם הוא אריזתם בבית האריזה, אך אם רק ממיינים אותם שם וכדומה גמר מלאכתם הוא אריזתם שבשדה.

לומר שבית הדין פסק על דעת כן שלא יעורער בבית הדין הגדול, ובעלי דינים סברו וקיבלו לכתחילה להתדיין על מנת כן שיוכלו לערער לפני הבית הדין לערעורים. וראה ערך טעות דיינים. **גמר מלאכה**. 1. וי, טור קעג-קצט. וראה עוד ערכים: הפרשת מעשרות; טבל; עונת המעשרות. 2. על גמר מלאכה בכלים לענין טומאה ראה ערך טמאת כלים; על גמר מלאכה במלאכות

פסקי דין רבניים י' עמ' 168, בעמ' 180. בטעם הדבר שבית הדין לערעורים מבטל פסק דין של בית דין אזורי: מכח תקנות הדיון, שעל דעת כן הצדדים מתדיינים, שבית הדין לערעורים יבדוק מחדש את הבעיה אם יש כאן פסק דין בטעות, ואין כאן דין של יבי דינא בתר בי דינא לא דייקי, ומכיוון שנשפטים מחדש - ניתן פסק דין מחדש; וכן מכיוון שכך נתקנו תקנות הדיון לכתחילה, יש

בין ושמן

בגמר מלאכתו של יין נחלקו תנאים, והלכה משישלה בחבית, ונחלקו בפירושו: יש מפרשים משיציא היין מן הבור להינתן בחבית; יש מפרשים משמרים אותו מחבית לחבית אחר ששהה שם יום או יומיים, כדי שיהיה צלול מהפסולת והשמרים העבים; ויש מפרשים משיניחנו בחביות, וישלה הזגים והחרצנים מעל פי החבית. הסוחט ענבים לתוך הכוס חייב לעשר.

בזמננו מקובל בתהליך יצור היין להוסיף ליין גופרית, ולאחר מכן לסננו מן היין, ובשעה שהגופרית בתוך היין אין היין ראוי לשתייה – וכתבו אחרונים שאפשר להפריש ממנו גם כשהגופרית בתוכו, כיון שעומד להיות ראוי כשיסננו אותו אחרי כן, ואף שיתכן שנחשב שעוד לא נגמרה מלאכתו מחמת שאינו ראוי לשתייה, מכל מקום יש לעשרו קודם שתיגמר מלאכתו במילוי הבקבוקים מחשש למכשולות.

גמר מלאכתו של שמן משירד לעוקה, היינו לגומא שלפני בית הבר שהשמן יורד לתוכה. וכן בזמננו, משיתמלא בכלים לאחר סחיטתו מהזיתים, אף שעושים בו עוד פעולות כדי להשביחו.

בירות

אף על פי שטבל בירות אינו אלא מדרבנן, תיקנו בהם חכמים גמר מלאכה, שכל מה שתיקנו חכמים כעין של תורה תיקנו.

הקישואים והדלועים משיפקסו, ואבטיח משישלק, שצומח בהם כמו שער דק, ונקרא פקס או שלק. ירק שדרכו למכרו אגודות – גמר מלאכתו משיאגד. כלכלה – משיחפה, שאם ליקט ירק לתוך הסל גמר מלאכתו משיכסהו, שכך דרך המוכרים לשוק. הבצלים גמר מלאכתם משיפקל, כמו משיקלף, היינו משיסיר מעליהם הקליפות הרעות והשרשים.

בעיסה (לחלה)

בגמר מלאכתה של עיסה להתחייב בחלה, נחלקו תנאים, והלכה משתתגלגל בחטים ותיטמטם בשעורים, היינו משנעשית עיסה. ומדרבנן מתחייבת משתעשה גבולין גבולין, היינו חתיכות קטנות מדובקות קשות. שאר המינים מחמשת מיני דגן שעשה מהם עיסה, והם: הכוסמים, ושכולת שועל, ושיפון, דינם כשעורים.

שלא מדעת הבעלים

הממרח כרי של חברו שלא מדעתו – וכן הגומר מלאכת פירותיו של חברו – נחלקו אמוראים, והלכה שנטבל.

ביד הקדש

גמר מלאכה שנעשה ברשות הקדש פוטר מתרומות ומעשרות, שאם אחר כך פודה מההקדש – פטור. מירוח הקדש פוטר אפילו לאכילת קבע. גם לגול הקדש פוטר מחלה.

ביד נכרי

בגמר מלאכה ביד נכרי נחלקו תנאים, והלכה שמירוח נכרי פוטר, בין בפירות שגדלו ברשותו, ובין בפירות שגדלו ברשות ישראל ומכרם לו הישראל.

מירח ישראל פירותיו של נכרי ברשות נכרי, נחלקו ראשונים: יש אומרים שפוטר כמירוח נכרי; יש מהראשונים סוברים שאינו פוטר; ויש מחלקים, שתבואה שגדלה ברשות הנכרי, אפילו שמירחה ישראל – פטורה, אבל תבואה שגדלה שליש והגיעה לעונת המעשרות ברשות ישראל, ומכרה לנכרי, אין מירוח הנכרי פוטר.

מירח נכרי פירותיו של ישראל, נחלקו ראשונים: יש אומרים שאינם חייבים אלא מדרבנן, ואם גדלו שליש ביד נכרי ומכרם לישראל ומירחם נכרי פטורים לגמרי; ויש אומרים שמירוח זה אינו פוטר לדברי הכל.

מירוח נכרי פוטר אפילו לאכילת קבע. יש מהראשונים שכתבו שלכל הדעות מירוח נכרי אינו חייב אלא בהפרשה בלבד, אבל אין צריך ליתן לכהן תרומת מעשר – וכן המעשר ללוי – אלא תרומה גדולה לכהן בלבד.

לגול עיסה ביד נכרי פוטר מחיוב חלה. לגול נכרי בעיסת ישראל אינו פוטר.

מארץ ישראל לחוץ לארץ ולהיפך

פירות ארץ ישראל שנגמרה מלאכתם בחוץ לארץ, נחלקו תנאים והלכה שהם פטורים. ונחלקו ראשונים: יש סוברים שפטורים לגמרי אף מדרבנן; ויש סוברים שמדרבנן חייבים בתרומות ומעשרות.

בחיוב חלה בתבואת ארץ ישראל שעשה ממנה עיסה בחוץ לארץ, נחלקו תנאים והלכה שפטורים.

פעולות

בשני דברים נאמר הדין של גמר מלאכה בנוגע לתרומות ומעשרות: בקביעת איסור טבל, ובהפרשת התרומות והמעשרות.

לאיסור טבל אין התבואה והפירות נקבעים באיסור טבל, עד שתיגמר מלאכתם (ראה מעשרות ג א; בבא מציעא פח ב),

מפני שנאמר בהם גִּרְן (במדבר יח כז. בבא מציעא שם), והוא המירוח (רמב"ן בבא מציעא שם), שהוא גמר מלאכתה של תבואה (ראה לחן: בתבואה וקטניות); או לפי שנאמר: דִּגְגֶנָּה (דברים יח ז), והיינו דיגונך, שהוא מירוח (רש"י ברכות לא א ד"ה במוך, וביצה יג א ד"ה ורבי יוסי; ר"ש מעשרות א ה).

כשאין דעתו למרח גמר מלאכתו משתעקק האלה (ירושלמי מעשרות א ד). ויש מהראשונים מפרשים שמירוח נאמר לענין מעשר, ועקירת האלה לתרומה (ריב"מ"ץ מעשרות ה ד).

ומשתעקק האלה - יש מפרשים משיבסוס - היינו שידוש וידחוף לתוך הכרי שלא יבלוט (דרך אמונה בביאור ההלכה תרומות ה ה) - ראשי השבלים הדומים לאלה (ריב"מ"ץ מעשרות ה ד); יש מפרשים משתתהפך הגורן (ערוך ערך אלה ב); ויש מפרשים משתעקק הכלי שתוחבים אותו לעשות סביביו הכרי, ואחר כך עוקרים אותו משם (פירוש הגר"א לירושלמי א ד).

ויש מהראשונים כתבו: מאימתי תורמים את הגורן - משיברור (רמב"ם תרומות ה ד).

כירה הקטניות גמר מלאכתן משיכבור - שיכניס בכברה ויוציא **בקטניות** ממנו כל התבן והאבנים (פירוש המשנה לרמב"ם מעשרות א ו) - מהעפר שמתערב בהן (מעשרות א ו; רמב"ם שם יג. וראה ר"ש ורע"ב שם). ובשעה שכובר - מה שתחת הכברה אינו בכלל גמר מלאכה (ירושלמי שם ד, ופני משה שם; רמב"ם שם; מלאכת שלמה שם).

אם אינו כובר, גמר מלאכתן משימרח (מעשרות שם; רמב"ם שם).

הערפה יש מהראשונים שכתבו שאף לאחר שנתמרחת התבואה יכול להערים ולערב בה תבן לפטרה מן המעשרות, אלא שנסתפקו אם צריך לערב בה הרבה תבן עד שירבה עליה (תלמידי רבינו יונה ברכות לא א ד"ה מערים).

הכנסה הכניס שבלים לעשות מהן עיסה, כל זמן שלא דשן **בשבלים** ומירחן בכרי לא נגמרה מלאכתן (ביצה יג א, ורש"י שם; רמב"ם מעשר ג ה).

הכניסן לאכלן מעט מעט על ידי שמוללן בידיו כשהן רכות (ראה רש"י שם יב ב ד"ה מלילות) - נחלקו תנאים: רבי אוסר לאכלן עראי עד שיתרום ויעשר, שהכנסתן בשבלים היא גמר מלאכתן, ורבי יוסי ב"ר יהודה מתיר (ביצה שם ורש"י).

הלכה כרבי (רמב"ם מעשר ג ח).

הכנסה קטניות שהכניסן בשרביטיהן בחבילות למללן, ולא **בקטניות** לדישה ומירות, נחלקו בגמרא: ללשון אחד אף רבי יוסי ב"ר יהודה מודה שנטבלו בהכנסתן, שהרבה בני אדם אינם חובטים אלא כדי קדירתם (ביצה שם ורש"י שם); וללשון שני אף רבי מודה שלא נטבלו, שסתם הכנסתן למירוח (שם. וראה מאירי שם).

הלכה כלשון שני (רמב"ם מעשר ג ה. וראה תוספות שם ד"ה איכא).

קילוף המקלף שעורים מהשבולת (רש"י ביצה יג ב ד"ה חייב), או **בשעורים** מקליפתם החיצונה (תוספות שם ד"ה ואם), מקלף אחת אחת ואוכל, ואם קלף ונתן לתוך ידו - חייב לעשר (מעשרות ד ה; רמב"ם מעשר ג יט), שהואיל וקולף הרבה יחד, הרי זה גמר מלאכה (תוספות שם; רשב"א שם ד"ה ואם). והוא הדין כשאינו נותן לתוך ידו, וכן כשקולף שתים ביחד (תוספות יום טוב שם); ויש מי שפירש שבאדם שדרכו לקלף שלש, בשתים פטור (מנחת בכורים לתוספתא מעשרות ג ו).

ויש מן הראשונים מפרשים שאין כאן משום גמר מלאכה, אלא שבאחת אחת אכילת עראי היא, וביותר מכן היא אכילת קבע (רש"י ביצה שם, ורמב"ם מעשר ג יט. וראה ערך טבל).

מלילה המולל מלילות של חטים - שמהבהבן באור

גורן בשם מושאל נקרא גמר המלאכה בנוגע לתרומות **למעשרות** ומעשרות בשם גורן, כמו "גרנס למעשרות" (מעשרות א ה, ועוד מקומות), והכוונה על שאר הפירות כמו שהם בתבואה בשעת הגורן (פירוש המשניות לרמב"ם מעשרות שם).

גמר מלאכה נחלקו בגמרא אם גמר מלאכה בלבד קובע את **וראיית פני הבית** איסור הטבל:

• יש סוברים שאינו קובע ללא ראיית פני הבית (לשון א בבבא מציעא פח ב. וראה ערך טבל על ראיית פני הבית), או אחד מששת הדברים הקובעים מדרבנן (ראה ערך הנ"ל), וכן הם אינם קובעים אלא בדבר שנגמרה מלאכתו (רמב"ם מעשר ג ג).

• ויש סוברים שבחיטים ושעורים וכן בזיתים וענבים המיועדים לשמן וליין, גמר מלאכה בלבד קובע, וראיית פני הבית נאמרה בזיתים וענבים כשהם עומדים לאכילה (לשון ב בבבא מציעא שם, ורש"י שם ד"ה בזיתים).

להלכה נחלקו ראשונים:

• יש פוסקים כלשון ראשון (רש"י בבא מציעא שם; רמב"ם מעשר שם; תוספות שבת קכז ב ד"ה והאי; טוש"ע יו"ד שלא פב), אלא אם כן גמר מלאכתם על מנת למכרם בשוק (רמב"ם שם ו, על פי מעשרות א ה; טוש"ע שם).

• יש פוסקים כלשון שני (ראב"ד שם).

• ויש מחלקים: למעשר שני (ראה ערכו) ומעשר עני (ראה ערכו) קובע יחד עם ראיית פני הבית, אבל לתרומה ומעשר ראשון קובע לבד (ערוך ערך דגן).

על גמר מלאכה אחרי ההכנסה לבית, ראה ערך טבל.

תרומות ומעשרות אין מפרשים תרומות ומעשרות על דבר שלא **כלא נגסרה** נגמרה מלאכתו, ולא מדבר שלא נגמרה **מלאכתו** מלאכתו (תרומות א י; רמב"ם תרומות ה ד; טוש"ע שם נד). וכתבו אחרונים שאיסור זה מדרבנן (לבוש יו"ד שלא שם; ש"ך שם ס"ק פב).

בירושלמי אמרו שלא נאמר איסור זה אלא בגורן ויקב (ירושלמי תרומות א ה. וכן ראה אור שמח תרומות ה ד, ודרך אמונה בשם החזון איש).

בתבואה וקטניות

מירוח גמר מלאכת התבואה - משימרח (מעשרות א ו; רמב"ם **בתבואה** מעשר ג ג). ונחלקו בפירושו:

• יש מפרשים שכשגומרים כל מעשיה, מחליקים את הערימה (ירושלמי שם ד; רש"י בכורות יא ב ד"ה ממורחין; רמב"ם שם).

• יש מפרשים שהוא גמר ברירת התבואה מן המוץ לאחר הדישה, ומלשון מירוח (פירוש המשניות לרמב"ם פאה א ו, ומעשרות שם).

• ויש מפרשים שהוא קיבוצה בכרי (רש"י ביצה יג א; רע"ב פאה א ו). ואם אינו ממרח - הגמר משיעמיד ערימה (מעשרות שם, לגרסת הירושלמי; רמב"ם שם).

בזמננו גמר מלאכת התבואה נחשב בשפיכת התבואה מהקומביין למשאית (התורה והארץ ב עמוד ריח).

משתעקק מאימתי תורמים את הגורן - משתעקק האלה (תוספתא האלה תרומות ג יא). ואף על פי שגמר מלאכת תבואה משימרח,

(מעשרות שם), שאין העליון צריך לתחתון, ולא התחתון צריך לעליון (ירושלמי שם, לפירוש ריבמ"ץ ור"ש שם), והרי זה נגמרה מלאכתם (פני משה שם); ויש מפרשים בדעתו שהעליון כן צריך לתחתון, ולא נגמרה מלאכתו, שאי אפשר לגמור למעלה אם לא גמר מקודם למטה (פירוש הגר"א לירושלמי שם, וגורס כן בירושלמי).

• לרבי יוסי מותר (מעשרות שם), שהעליון והתחתון צריכים זה לזה, ולא נגמרה מלאכתן עדיין (ירושלמי שם, לגירסת ריבמ"ץ ור"ש והגר"א. וראה גירסת הירושלמי שלפנינו, ופני משה ושנות אליהו להגר"א מעשרות שם). להלכה יש פוסקים כרבי יוסי (ירושלמי שם; ריבמ"ץ ור"ש שם), ויש פוסקים כרבי מאיר (רמב"ם שם טז) ⁶.

שתי תאנים צירוף שתי תאנים יחד, כשמלקטן מהאילן, נחשב לגמר מלאכה, שאם נצטרף להם אחד מהדברים הקובעים למעשר אסור לאכול מהם עראי (רש"י בבא מציעא פט ב ד"ה אחת וד"ה שתי; תוספות שם פח א ד"ה בעל הבית), ובפחות משתיים לא (בבא מציעא פט ב ורש"י). אבל אם רוצה ללקוט עכשיו כל הראוי ללקוט, אין גמר מלאכה עד שילקוט כולן או רובן, ואצל לוקח נחשב תמיד גמר מלאכה בצירוף שתיים (תוספות בבא מציעא פח א ד"ה בעה"ב).

ויש מהאחרונים שכתב שאין צירוף שתיים גמר מלאכה, והדברים אמורים בשכבר נגמרה מלאכתו, שמכל מקום אחת אחת נחשב לעראי (פני משה לירושלמי מעשרות ב. וראה ערך טבל).

שאר הפירות שאר הפירות שאין להם צורך בתיקון אחר תלישתם, קביעותם לטבל מיד כשיתלשם (ערוך השלחן העתיד סו יז, על פי תרומות א ט); ויש שכתבו שבכל מין ומין יש בו גמר מלאכה, ולרוב גמר מלאכתם הוא הכנסתם לכלי, אריזתם או איגודם, למכירה או לתשמיש ביתו (הלכות תרומות ומעשרות [כחנא], בשם החזון איש, על פי רמב"ם מעשר ג ט).

בית אריזה פירות הנלקחים מהשדה לבית האריזה, נחלקו אחרונים אם גמר מלאכתם הוא אריזתם בשדה לצורך לקיחתם לבית האריזה (שו"ת ישועות משה ד ד), או שגמר מלאכתם הוא האריזה שבבית האריזה (שו"ת עמוד הימני כט); ויש שכתבו שאם מובילים את הפירות מהשדה במיכלים גדולים יותר מארבעים סאה, שאין שם כלי עליהם, אין כאן אריזה בשדה, וגמר מלאכתם הוא באריזתם שבבית האריזה (משפטי ארץ ז הערה ז, בשם הגר"ש אלישיב).

ויש שחילקו, שאם בבית האריזה רוחצים את הפירות וכדומה, שאז גמר מלאכתם הוא אריזתם בבית האריזה, אך אם רק ממיינים אותם שם וכדומה גמר מלאכתם הוא אריזתם שבשדה (הפרשת תרומות ומעשרות במערכה הצבורית עמוד מז, בשם הגר"מ אליהו; התורה והארץ ד עמוד קפג, בשם הגר"י נויבירט).

ביין ושמן

בגמר מלאכתו של יין נחלקו תנאים:

משיקפה כבור לחכמים – ולברייתא אחת: לרבי עקיבא (בבא מציעא צב ב, ועבודה זרה נו א) – גמר מלאכתו משיקפה כבור (מעשרות א ז). ונחלקו בפירושו:

וממעכן בידו להסיר הפסולת – מנער את החטים מידו האחת לשניה להסיר מהן הפסולת ואוכל (מעשרות ד ה, ופירוש המשניות ורע"ב שם; רמב"ם מעשר ג יט). ואם ניפה ונתן בשולי בגדיו ³ – חייב לעשר (מעשרות שם; רמב"ם שם), שזהו גמר מלאכתן (פירוש הר"י קורקוס לרמב"ם שם), ולסוברים בקילוף שעורים שהוא מטעם אכילת קבע (ראה לעיל), אף בזה זהו הטעם (פירוש הר"י קורקוס שם. וראה ערך טבל).

אם ניפה בכלי כל שכן שחייב (רמב"ם שם).

בפירות

ענני יין ענבים העומדים ליין, וזיתים העומדים לשמן, אין גמר מלאכתם עד שיעשו יין ושמן (ראה תרומות א ח. וראה להלן: ביין ושמן).

יש מהאחרונים שכתב שאפילו אם ליקטם לאכילה, וכבר הוקבעו למעשר, ונמלך לעשותם יין ושמן, דינם כדבר שלא נגמרה מלאכתו (שערי צדק ו ו. וראה חזון איש שביעית ז ס"ק כד שהסתפק).

זיתים לכנישה זיתים שכובשים אותם במלח להתקיים ימים ובענבים לציטוקים רבים, וכן ענבים שמקצים אותם לעשות מהם צימוקים, לא נגמרה מלאכתם, כי עדיין צריך לכבשם ולעשות צימוקים ⁴ (משנה ראשונה מעשרות א ו).

בציטוקים הפרד – גרגירי רימונים, שרגילים היו ליבשם בחמה, וחרוגים ולפי שמפרידים אותם נקראים פרד (ר"ש ורע"ב) – והצימוקים והחרובים, גמר מלאכתם משיעמיד מהם ערימה (מעשרות א ו; רמב"ם מעשר ג יב), אפילו בראש גגו, וכל שכן בשדה (ירושלמי שם; רמב"ם שם ⁵).

יש מהראשונים סוברים שהתוספתא חולקת וסוברת דוקא ערימה שבשדה קובעת ולא ערימה שבראש הגג (ראב"ד מעשר ג כ, וראה תוספתא מעשרות ב יט). ויש שביארו את התוספתא שאינה חולקת (כסף משנה שם; חסדי דוד לתוספתא שם).

כתאנים העיגול של דבלה – תאנים שמנות שנדבקות ועושים אותן עיגולים (מלאכת שלמה) – גמר מלאכתו משיחליק פניו במשקים (מעשרות א ח, ור"ש ורע"ב; רמב"ם מעשר ג טז. ובמלאכת שלמה שם: באבן או בשיש).

הגרוגרות – תאנים שאינן שמנות, שאין עושים אותן עיגולים (מלאכת שלמה שם) – משידוש (מעשרות שם; רמב"ם שם), והיינו משיכתוש אותן אלו על אלו בכלים שרוצה להצניען בהם (פירוש המשניות לרמב"ם שם. וראה פירוש נוסף בריבמ"ץ ור"ש שם).

המגורה – כשמכניס הגרוגרות לאוצר – משיעגל, והיינו משיתחיל להחליקם על פני האוצר על ידי המעגלה – כלי שבו מחליקים הקרקע והגגות (מעשרות שם, ופירוש המשניות לרמב"ם שם), ויש שכתבו שמחליקים ביד (רמב"ם שם טז; רע"ב שם. וראה פירוש נוסף בריבמ"ץ ור"ש שם).

ונשברה החבית היה דש בחבית ומעגל במגורה, ונשברה החבית ונפתחה המגורה או נפתחה המגורה – ונפרדו אלו מאלו (פני משה בירושלמי שם) – נחלקו תנאים:

• לתנא קמא – והוא רבי מאיר (ירושלמי שם) – אסור באכילת עראי

5. בדעת הרמב"ם ראה אור שמח שם ומראה הפנים לירושלמי שם שנחלקו אם כוונתו דווקא בראש גגו, או אפילו בראש גגו. 6. וראה משנה למלך שם

3. ראה רש"י ביצה יג ב ד"ה לתוך, וראה אוצר לעזי רש"י שם. 4. וראה לעיל: פעולתו, שבאלו שאין להם גורן לדברי הכל צריך ראיית פני הבית.

ולאחר מכן לסננו מן היין, ובשעה שהגופרית בתוך היין אין היין ראוי לשתייה – וכתבו אחרונים שאפשר להפריש ממנו גם כשהגופרית בתוכו, כיון שעומד להיות ראוי כשיסננו אותו אחרי כן (שו"ת שבט הקהתי ד רפב, בשם הגרי"ש אלישיב, ושם ה קצג, בשם הגר"שז אויערבך והגר"נ קרליץ), ואף שיתכן שנחשב שעוד לא נגמרה מלאכתו מחמת שאינו ראוי לשתייה, מכל מקום יש לעשרו קודם שתיגמר מלאכתו במילוי הבקבוקים מחשש למכשולות (שו"ת שבט הקהתי שם. וראה לעיל: לתרומות ומעשרות).

כשמן לסבל גמר מלאכתו של שמן משירד לעוקה (מעשרות א ז; רמב"ם מעשר ג טו), היינו לגומא שלפני בית הבר שהשמן יורד לתוכה (פירוש המשניות וריב"ם ורי"ש ורע"ב שם). וכן בזמננו, משיתמלא בכלים לאחר סחיטתו מהזיתים, אף שעושים בו עוד פעולות כדי להשביחו (באר בשדה ב עמוד תקא).

ואף על פי שירד לשם, נוטל מן העקל ומן הממל ומבין הפצים – ואוכל עראי (מעשרות שם; רמב"ם שם), שהשמן שבכלים אלה עדיין לא נגמרה מלאכתו (משנה ראשונה שם).

העקל הוא סל עשוי מחבלים שצוברים את עיסת הזיתים בתוכו כשמכבידים הקורה עליהם (פירוש המשניות והרע"ב, וכעין זה בריב"ם ורי"ש), והממל הוא אבן גדולה שטוחנים בה את הזיתים בבית הבר (פירוש המשניות שם; רש"ב בבא בתרא סז ב ד"ה ממל, בשם רבינו חננאל, וראה שם, בשם יש מפרשים; פירוש הרא"ש מעשרות שם), ומבין הפצים הוא שמן היוצא מבין הנסרים (ריב"ם ורי"ש ורע"ב שם, וראה פירוש המשניות שם).

כשמן מאימתי תורמים:

לתרומה • משיטענו הקורה על הזיתים טעינה ראשונה (תוספתא תרומות [ליברמן] ג יג, ומנחת בכורים).

• רבי שמעון אומר משטחנו (תוספתא שם), שלאחר הטעינה הראשונה טוחנים הזיתים היטב להוציא שמנם, והיא טעינה שניה (מנחת בכורים שם).

• רבי יוסי ב"ר יהודה, אומר משיביא הזיתים בקופה, ונותן לתוך הממל, ומהלך בהם שתי וערב (תוספתא שם).

הלכה כחכמים (רמב"ם תרומות ה ו) ⁸.

הסוחט על הסוחט זיתים על בשרו – לסוך גופו (ריב"ם ורי"ש ורע"ב) – פטור (מעשרות ד א; רמב"ם מעשר ג יט), שלא נטבל השמן בכך (ריב"ם ורי"ש שם), ואם סחט ונתן לתוך ידו – חייב (מעשרות שם; רמב"ם שם), שידו נחשבת כבור קטן (ריב"ם ורי"ש ורע"ב שם), והרי זה כאילו ירד השמן להפירה שהשמן יורד לתוכה (רע"ב שם), ונגמרה מלאכתו (ראה משנה ראשונה שם) ⁹.

בירקות

כעין דאורייתא אף על פי שטבל בירקות אינו אלא מדרבנן (ראה ערך טבל), תיקנו בהם חכמים גמר מלאכה, שכל מה שתיקנו חכמים כעין של תורה תיקנו (רי"ש סיריליאו מעשרות ד ד. וראה ערך כל דתקון רבנן כעין דאורייתא תקון).

קישואים ולועים הקישואים והלועים משיפקסו, ואבטיח משישלך ואבטיח (מעשרות א ה), שצומח בהם כמו שער דק, ונקרא

• יש מפרשים משיסיר החרצנים והזגים שמעלה היין בבור בשעת רתיחתו (ריב"ם ורי"ש ורע"ב שם, וראה רש"י בבא מציעא צב ב ד"ה משיקפה).
• יש מפרשים משצפים החרצנים על היין בבור (רש"י עבודה זרה נו א ד"ה יין).

• יש מפרשים משיעלה עליו קצף (פירוש המשניות לרמב"ם מעשרות שם).
• ויש מפרשים משהשמים יורדים למטה והיין שב למעלה צלול, ומלשון הקפאים על שְׁמֵרֵיהֶם (צפניה א יב. ריטב"א בבא מציעא צב ב, בשם הראב"ד, וראה שם שאין זה שכיח בבור).

ואף על פי שקפה מה שבבור קולט מן הגת העליונה ומן הצינור ושותה (מעשרות שם, וראה רש"י עבודה זרה שם) עראי (תוספות עבודה זרה שם ד"ה ואף על פי), שהגת העליונה, והצינור שבפי הגת והיין מקלח ממנו לבור, עדיין לא נגמרה מלאכתם (רש"י שם; רש"י ורע"ב מעשרות שם).

סקפה לתבשיל המקפה יין לתבשיל, שלאחר שנתנו בתבשיל ולקדרה הסיר החרצנים והזגים הצפים עליו, קיפוי עראי הוא ואינו קובע למעשר; לקדרה חייב, מפני שהוא כבור קטן, שאם נתן יין לקדרה ריקה והקפהו, הרי זה כמקפה יין בבור (מעשרות ד א, וריב"ם ורי"ש ורע"ב שם) ⁷.

משישלה לרבי עקיבא – לברייא אחרת (ראה לעיל: משיקפה) – גמר בחיית מלאכתו של יין משישלה בחבית (עבודה זרה נו א). ונחלקו בפרושו:

• יש מפרשים משיוציא היין מן הבור להינתן בחבית (רש"י שם ד"ה משישלה).

• יש מפרשים משמריקים אותו מחבית לחבית אחר ששהה שם יום או יומיים, כדי שיהיה צלול מהפסולת והשמרים העבים (שיטה מקובצת בבא מציעא צב ב, בשם הראב"ד).

• ויש מפרשים משיניחנו בחביות, וישלה הזגים והחרצנים מעל פי החבית (רמב"ם מעשר ג יד, ראה כסף משנה שם. וכעין זה ברש"י ב"מ שם).

משיירד לבור ויש מהתנאים סוברים שגמר מלאכתו של יין משירד לבור (תנא קמא בבא מציעא צב ב, ועבודה זרה נו א), אף על פי שלא קיפהו (רש"י עבודה זרה שם ד"ה אלא).

הלכה משישלה בחבית (רמב"ם מעשר ג יד, ראה כסף משנה ורדב"ז שם; שיטה מקובצת בבא מציעא שם, בשם ריטב"א; טוש"ע יו"ד שלא פו).

לתרומות מאימתי תורמים את הגת, משיהלכו בה – הפועלים ומעשרות הדורכים את הענבים – שתי וערב, היינו לאורכה ולרחבה (תוספתא תרומות [ליברמן] ג יב, וחזון יחזקאל שם; רמב"ם תרומות ה ו), שקיפוי או שילוי נאמרו לענין איסור אכילת עראי, אבל לענין אם רוצה כבר לעשר, נקרא נגמרה מלאכתו משיהלכו בה (ראה אור שמח תרומות ה ד), או שגמר מלאכה של קיפוי הוא למעשר, אבל לתרומה הוא משיהלכו בה (ריב"ם ורי"ש מעשרות שם. וראה לעיל: בתבואה וקטניות; משתיעקר האלה).

פיץ ענבים הסוחט ענבים לתוך הכוס חייב לעשר (תוספתא מעשרות א ט; רמב"ם מעשר ה יז), שראוי הוא לשתייה וזה גמר מלאכתו, הואיל ורוצה לשתותו כך (רדב"ז שם).

יין בזמננו מקובל בתהליך יצור היין להוסיף ליין גופרית,

אם המדובר בתרומה ולא במעשר, או שהחילוק הוא בין גמר מלאכה לאכילת עראי, ובין גמר מלאכה להפרשה. ⁹ וראה ערך טבל שלרמב"ם המדובר כאן משום אכילת עראי ואכילת קבע, וראה לעיל.

הרמב"ם פסק על פי הבבלי. ⁷ ראה ערך טבל שלדעת הרמב"ם מעשר ג יט אין זה לענין קיפוי של גמר מלאכה אלא לענין אכילת עראי וקבע. ⁸ וראה ריב"ם מעשרות ה ד שמשמע שפוסק כרבי יוסי ב"ר יהודה. וראה לעיל ביי,

• לחכמים ורבי יוחנן בן נורי, משתגלגל בחטים ותיטמטם בשעורים (חלה ג א; ספרי שם. וראה להלן מה הם הגלגול והטמטום), שנאמר: **רֵאשִׁית עֲרֶסְתְּכֶם** (במדבר שם כ. ספרי שם, וראה ירושלמי חלה ג א), היינו משנעשית עיסה (פירוש רבנו הלל לספרי שם).

• ויש אומרים שרבי עקיבא חולק, וסובר משיקמו פני הפת בתנור ותהיה לו כמין קליפה (ספרי במדבר פסקא קי; פירוש המשניות לרמב"ם חלה ג ו), שנאמר: **מִלֶּחֶם הָאֶרֶץ** (במדבר טו יט), משעה שנעשה לחם (ספר התרומה חלה פה; שו"ת הרשב"א א נד).

בירושלמי אמרו שרבי עקיבא אינו חולק (ירושלמי שם ד, וראה שם במה חולק. וראה מהרי"ט אלגזי חלה יב). ויש מהראשונים שכתב שרבי עקיבא דורש שני הכתובים, וסובר שאם נעשית מתבואה שגדלה ברשות ישראל בחיוב – גלגולה טובלה; ואם נעשית מתבואת נכרי או מתבואת חוץ לארץ שנכנסה לארץ (ראה ערך חלה. וראה להלן) – נטבלת בקרימה בתנור (שו"ת הרשב"א א נד, ומהרי"ט אלגזי שם בדעתו, לדעת הירושלמי).

הלכה כחכמים (רמב"ם בכורים ח ד; טושי"ע יו"ד שכו ד). ויש מי שפסק עד שתידיבק העיסה ותיעשה גוף אחד (טור שם), לפי שאין אנו בקיאים איזהו גלגול ואיזהו טמטום (בי"ח שם. וראה להלן שיש אומרים שזהו גלגול).

ומדברבן מתחייבת משתעשה גבלולין גבלולין (ירושלמי חלה ג א), היינו חתיכות קטנות מדובקות קשות (מהרי"ט אלגזי שם; הר"א פולדא לירושלמי שם)¹¹.

• **הגלגול** • גלגול בחטים הוא משיתערב הקמח במים (רמב"ם והטמטום שם), על ידי העירוב בידים (כסף משנה שם ב), אף שלא נעשתה עוד העיסה גוף אחד (מראה הפנים בירושלמי חלה ג א, בדעתו)¹², והטמטום הוא משתיעשה גוף אחד (רמב"ם שם), ומפני שקמח שעורים אינו מתערב יפה, לכן חיובו משנעשתה העיסה גוף אחד (פני משה ומראה הפנים שם).

• יש מפרשים שהגלגול הוא גמר הלישה (ערוך ערך טמטום; ריבמ"ץ חלה שם; מלאכת שלמה חלה שם, בשם ה"ר יהוסף), והטמטום בשעורים מאוחר יותר, שעיסת שעורים אינה מתחברת במהרה (ראה ריבמ"ץ שם, ובערוך השלם שם בדעת הערוך).

• יש מי שכתב שהטמטום בשעורים מוקדם יותר מהגלגול בחטים, שלפי שהיא מתפרדת על ידי הלישה אין לשים אותה אלא מדבקים קצת בידים ועוזבים אותה (שושנים לדוד חלה שם, בדעת הערוך, וראה תוספות יום טוב שם).

• ויש מפרשים שהטמטום אף הוא גמר לישה, אלא שבחטים אין העיסה נדבכת בידי האדם ולכן אפשר לגלגל אותה, אבל עיסת שעורים אי אפשר לגלגל, וגמר לישה כשנסתמו נקביה (מלאכת שלמה שם, בשם ה"ר יהוסף).

בשאר המינים שאר המינים מחמשת מיני דגן שעשה מהם עיסה, והם: הכוסמים, ושבולת שועל, ושיפון,

דינם כשעורים (ירושלמי חלה ג א; פסקי חלה לרשב"א, הובא בבית יוסף יו"ד שכו; אור זרוע א רלא; תשב"ץ ב רצא חלה ו). ויש מהראשונים שפסקו בעיסת הכוסמים משתגלגל, ושל שבולת שועל ושיפון משתטמטם (רמב"ם שם ד¹³).

פקס או שלק (פירוש המשניות לרמב"ם שם; ריבמ"ץ ורי"ש ורע"ב שם), וכשנתלשים בינוניים המוכרים בשוק מסירו מעליהם (ריבמ"ץ ורי"ש שם), ומשישפשף ויסירו הוא גמר מלאכתם (רמב"ם מעשר ג ח, ובפירוש המשניות שם, וראה משנה ראשונה שם, ותפארת ישראל שם אות מד).

ויש מהראשונים סוברים שפקוס הוא הנשירה שנושרת מאליה אחר שגדלים הרבה (ערוך ערך פקס ג).

ויש מפרשים משישלק – משיתבשל (ריבמ"ץ שם, בפירוש ב), שהאבטיחים כשנגמרים הם ירוקים כמו דבר השלוק (ערוך ערך שלק).

כשאינו מפקס אם אינו מפקס – משיעמיד ערימה (מעשרות א ה; ומשלק רמב"ם מעשר ג ח), כמו כרי (רש"י ביצה יג ב ד"ה ושל; ריבמ"ץ ורי"ש מעשרות שם). ואם אינו משלוק – משיעשה מוקצה (מעשרות שם לגירסת הירושלמי לפנינו, וראה דקדוקי סופרים שם), היינו משישטח ויסדר אותם זה בצד זה, שאין עושים מאבטיחים ערימה לפי שהם משתברים זה על זה (פירוש המשניות לרמב"ם מעשרות שם, ורמב"ם מעשר ג ח; רע"ב שם¹⁰).

לתרופות ומעשרות אף על פי שהפיקוס והשילוק הוא גמר מלאכה לענין שקודם לכן מותר לאכלם עראי (ראה ערך טבל), מכל מקום גם קודם לכן נחשבים כנגמרה מלאכתם לענין שאם רצה תורם ומעשר אותם (תוספתא מעשרות א ו; רמב"ם מעשר ג ח, וכסף משנה שם. וראה בארוכה באור שמח תרומות ה ד).

ירק משיאגד ירק שדרכו למכרו אגודות – גמר מלאכתו משיאגד (מעשרות א ה, ורא"ש ורע"ב שם; רמב"ם מעשר ג ט).

אגדו אגודה גדולה בשדה, אף על פי שבדעתו לאגדו אגודות קטנות כשילוך לשוק, הרי זה טבל (רמב"ם שם יב), שהרי נגמרה מלאכת השדה (פירוש הגר"א לירושלמי מעשרות א ד); ויש מפרשים שאינו טבל עד שיאגד האגודות הקטנות (גירסת כתב יד הגר"א לירושלמי שם בהעתקת הר"ל).

אם אינו אוגד – משימלא את הכלי, ואם אינו ממלא את הכלי – משילקט כל צרכו (מעשרות שם; רמב"ם שם). היה בדעתו למלא חציו, כיון שמילא חציו נטבל; היה בדעתו למלא כולו, אינו נטבל עד שימלא את כולו; היו שנים ובדעתו למלאות את שניהם, לא נטבלו עד שימלא את שניהם (ירושלמי שם ד; רמב"ם שם יא).

כלכלה כלכלה – משיחפה (מעשרות א ה; רמב"ם מעשר ג י), שאם **משיחפה** ליקט ירק לתוך הסל גמר מלאכתו משיכסהו, שכן דרך המוכרים לשוק (ריבמ"ץ ורי"ש ורע"ב שם). ואם אינו מחפה – משימלא את הכלי; ואם אינו ממלא את הכלי – משילקט כל צרכו (מעשרות ורמב"ם שם).

כצלים הכצלים גמר מלאכתם משיפקל (מעשרות שם), כמו **משיפקל** משיקלף (ריבמ"ץ ורי"ש ורע"ב שם), היינו משיסיר מעליהם הקליפות הרעות והשרשים (ריבמ"ץ ורי"ש שם; רמב"ם מעשר ג יב); ויש מפרשים משיעשה אותם אגודה (רי"ש שם, בשם יש מפרשים). ואם אינו מפקל – משיעמיד ערימה (מעשרות שם; רמב"ם שם).

בעיסה (לחלה)

חיוב העיסה בגמר מלאכתה של עיסה להתחייב בחלה, נחלקו בחלה **תנאים**:

הפוסקים דין זה. ¹² וראה שם שלשון עריסה הוא עירוב קמח במים, וכשנעשה גוף אחד נקרא בצק. ¹³ בבית יוסף שם כתב שהרמב"ם פסק על

¹⁰ וראה פירוש נוסף בערוך ערך מקצה ג; ריבמ"ץ ורי"ש שם. וראה ערך טבל על פיקוס אחר הכנסה לבית. ¹¹ וראה מהרי"ט אלגזי שם שתמה על השמטת

ביד נכרי

מירוח נכרי בגמר מלאכה ביד נכרי נחלקו תנאים:

• רבי יוסי ורבי שמעון סוברים מירוח נכרי פוטר (מנחות סו ב) שנאמר: דִּגְגָן, ולא דיגון נכרי (ראה גיטין מז א, ומנחות סז א).

• רבי מאיר ורבי יהודה סוברים שאינו פוטר (מנחות סו ב), שנאמר דגנך שלש פעמים (דברים יב יז, יד כג, יח ד), אחד למעט הקדש (ראה לעיל: ביד הקדש), והשנים האחרים למעט דיגון נכרי, ואין מיעוט אחר מיעוט אלא לרבות (ראה ערך מעוט אחר מעוט. מנחות סז א, ורש"י ד"ה התם).

הלכה שמירוח נכרי פוטר (רמב"ם תרומות א יא ויג - יד; הלכות בכורות לרמב"ן ד; טושי"ע יו"ד שלא ד וז), בין בפירות שגדלו ברשותו, ובין בפירות שגדלו ברשות ישראל ומכרם לו הישראל (רש"י גיטין מז א ד"ה דיגון; תוספות בכורות יא ב ד"ה דגנך; רמב"ם שם יג; טושי"ע שם). ויש מהראשונים פוסק שמירוח נכרי אינו פוטר (תוספות ר"ד קידושין מא ב).

ישראל מירח ישראל פירותיו של נכרי ברשות נכרי, נחלקו **בפירות נכרי** ראשונים:

• יש אומרים שפוטר כמירוח נכרי, כיון שהתבואה שלו (תוספות בכורות שם ד"ה דמרחינהו), ויש מהראשונים שכתב עוד שמחלוקת התנאים במירוח נכרי היא בישראל שמירח ברשות נכרי, אבל כשמירח הנכרי בעצמו לדברי הכל פוטר (שיטה לא נודע למי קידושין, חובא במהרי"ט אלגזי בכורות ד נא).

• יש מהראשונים סוברים שאינו פוטר, אפילו לסוברים מירוח נכרי פוטר (רמב"ן קדושין מא ב; רשב"א שם; ריטב"א שם¹⁵).

• ויש מחלקים, שתבואה שגדלה ברשות הנכרי, אפילו שמירחה ישראל - פטורה, שביד הנכרי מעולם לא חל עליה חיוב תרומות ומעשרות, אפילו אם אין קנין לנכרי בארץ ישראל (ראה ערכו), אבל תבואה שגדלה שליש והגיעה לעונת המעשרות (ראה ערכו) ברשות ישראל, ומכרה לנכרי, אין מירוח הנכרי פוטר אלא אם כן מירחה בעצמו (מהרי"ט אלגזי שם, על פי תוספות קדושין מא ב ד"ה הנכרי, בשם ר"י).

נכרי בפירות מירח נכרי פירותיו של ישראל, נחלקו ראשונים:

• יש אומרים שאינם חייבים אלא מדרבנן, ואם גדלו שליש ביד נכרי ומכרם לישראל ומירחם נכרי פטורים לגמרי (רמב"ם מעשר א יג; שיטה מקובצת מנחות סז א), שעל דיגון הקפידה תורה, והרי עשאו נכרי (כסף משנה שם יא, בשם הר"י קורקוס). ויש מי שכתב שאף המחייבים במירוח נכרי לא חייבו אלא כשמירח ישראל ברשות נכרי (שיטה לא נודע למי קדושין שם, לשיטתו לעיל).

• ויש אומרים שמירוח זה אינו פוטר לדברי הכל (שיטה מקובצת בכורות יא ב, בשם הרא"ש; ארחות חיים ב עמוד 211; טור יו"ד שלא), שאין הנכרי אלא עושה מלאכה אצל ישראל (ב"ח שם; קרן אורה מנחות סו ב).

ואפילו אם ישראל קנה שבלים מנכרי, ומירחם נכרי בשבילו, יש מהראשונים שכתב שחייבים בתרומות ומעשרות, ששלוחו של אדם כמותו, אלא אם כן המוכר הנכרי מירחם - שפטורים (ארחות חיים ב

עיסת חיטים העושה עיסה מחיטים ואורז, ספק אם מתחייבת ואורז בגלגול או בטמטום (ירושלמי שם). וכתבו ראשונים שבחלה של תורה הולכים להחמיר, אבל בחלה של דבריהם - כגון בזמן הזה (ראה ערך חלה) - הולכים להקל (פסקי חלה לרשב"א שם). והוא הדין העושה עיסה מחטים ומשאר מינים (פסקי חלה שם, וכן בתשב"ץ ב רצא ו).

שלא מדעת הבעלים

הממרח כרי של חברו שלא מדעתו - וכן הגומר מלאכת פירותיו של חברו (ראה רמב"ם מעשר ג ז) - נחלקו אמוראים: רבי יוחנן אמר נטבל, ורבי שמעון בן לקיש אמר לא נטבל (ירושלמי מעשרות ה ג, וחלה א ח). הלכה כרבי יוחנן (רמב"ם שם).

אף תבואה שנתמרחת מאליה תלויה במחלוקת זו: לרבי יוחנן נטבלה, ולרבי שמעון בן לקיש לא נטבלה (חזון איש מעשרות כד סק"ו).

וכן המגלגל עיסתו של חברו שלא מדעתו: לרבי יוחנן נטבלה לחלה, ולרבי שמעון בן לקיש לא נטבלה (ירושלמי מעשרות שם וחלה שם). הלכה כרבי יוחנן (אור זרוע א רלא; סמ"ג עשין קמא; ספר התרומה פג. וראה באור הגר"א יו"ד שכו סק"ז).

ביד הקדש

גמר מלאכה שנעשה ברשות הקדש פוטר מתרומות ומעשרות, שאם אחר כך פודה מההקדש - פטור, שבשעת מירוח היה פטור (פאה ד ח וחלה ג ד; רמב"ם מעשר ג כה¹⁴. וראה שיטה מקובצת בכורות יא ב, בשם תוספות חיצוניות), שנאמר: דִּגְגָן, ולא דיגון הקדש (רש"י מנחות סו ב ד"ה מירוח הקדש, ושם סז א ד"ה התם; רא"ש ורע"ב חלה שם). לדעת רב כהנא חולק רבי עקיבא וסובר שמירוח הקדש אינו פוטר (מנחות סו ב).

פוטר לגמרי מירוח הקדש פוטר אפילו לאכילת קבע, ולא כמו תבואה שלא נתמרחת שמדרבנן אסורה באכילת קבע (ראה ערך טבל), שמשום הפסד הקדש לא אסרו חכמים אכילת קבע (תוספות מנחות סז ב ד"ה כד), או שלא אסרו במקום שלעולם לא יבוא עוד לידי חיוב דאורייתא (תוספות רבי עקיבא איגר למשניות פאה שם).

בקטניות אבל אם כבר קטניות (ראה לעיל: בתבואה וקטניות) ברשות הקדש, ואחר כך פדאן - לא נפטרו, שאפשר לאכלן אף בלא כיבור, ואין הכיבור מעשה גמור, ולכן אינו פוטר בהקדש (ירושלמי מעשרות א ז, לפירוש הגר"א שם. וראה חזון איש שם ג ס"ק כד).

גלגול עסה גם גלגול הקדש פוטר מחלה (חלה ג ג; רמב"ם בכורים ח ז), שנאמר: עֲרֹסְתֶכֶם (במדבר טו כ), ולא עיסת הקדש (מנחות סז א; רא"ש ורע"ב חלה שם), או לפי שנאמר: תָּרִימוּ תְרוּמָה (במדבר שם יט), את שמורם ממנו קודש והנשאר חול, ולא שזה כזה קודש (פירוש המשניות לרמב"ם שם, בשם ספרי).

לסוברים שלרבי עקיבא אין מירוח הקדש פוטר (ראה לעיל), נחלקו אמוראים בגלגול הקדש: רבי יונה אמר שאף בגלגול הקדש חולק ואינו פוטר, ורבי חנינא בנו של רבי הלל אמר שבגלגול הקדש מודה שפוטר (ירושלמי חלה ג ד).

האותיות ענין תרומות ומעשרות, ובחרדים בהקדמה למצות התלויות בארץ ישראל שדקדקו כך בדעת הרמב"ם.

פי הבבלי, וראה מהרי"ט אלגזי שם פירוש אחר בירושלמי. ¹⁴ וכן ראה תוספתא מעשרות א ז; ירושלמי מעשרות א ד, ביין. ¹⁵ וראה של"ה שער

בלבד, מפני שיכול לומר לו אני בא מכאן מי שאינך יכול ליטול ממנו כלום (תוספות בכורות יא ב ד"ה דגנך).

גלגול עסה גלגול עיסה ביד נכרי פוטר מחיוב חלה (חלה ג ו, וראה מנחות סז א). ולכן גר שהתגייר והיתה לו עיסה, התגלגלה קודם שהתגייר – פטורה מן החלה, משנתגייר – חייבת. רבי עקיבא אומר הכל הולך אחר הקרימה בתנור (חלה שם), שלדעתו זה גמר מלאכה של עיסה לחיוב חלה (ראה לעיל: בעיסה, וראה שם דעת הסוברים שלא חלק בכל גמר מלאכה של עיסה). הלכה כחכמים (רמב"ם בכורים ח ח-ט; טוש"ע יו"ד של ד).

ונחלקו אמוראים אם גלגול נכרי פוטר לדברי הכל: רבא סובר שלסוברים מירוח נכרי אינו פוטר מתרומות ומעשרות, אף גלגול נכרי אינו פוטר; רב פפא ורבינא סוברים שגלגול נכרי פוטר לדברי הכל (מנחות סז א, ורש"י ושיטה מקובצת שם, ותוספות שם ד"ה חד, וראה ירושלמי חלה ג ד).

הלכה שגלגול נכרי פוטר (ראה רמב"ם בכורים ח ח, טוש"ע יו"ד של ד. וראה לעיל במירוח נכרי).

בעיסת ישראל גלגול נכרי בעיסת ישראל אינו פוטר (תוספתא חלה א ב; אור זרוע א רלה; רמב"ן הלכות בכורות ד; טוש"ע יו"ד של א), ואפילו לסוברים שמירוח נכרי בתבואת ישראל פוטר מתרומות ומעשרות (ראה לעיל), כיון שחיוב תרומות ומעשרות תלה הכתוב בדיגון, אבל בחיוב חלה לא נאמר גלגול, אלא נאמר עריסותיכם, וכיון שהעיסה של ישראל – חייבת בחלה (אור זרוע שם, בשם הר"י מקורביל: שיטה מקובצת מנחות סז א).

ישראל בעיסת נכרי שנתינת ישראל קמח לעשות לו עיסה, אין גלגול ישראל מחייב עיסה של נכרי (חלה ג ה ורע"ב; טוש"ע יו"ד של א), ואפילו אם נתנה אחר כך במתנה לישראל (פירוש המשניות לרמב"ם שם).

מארץ ישראל לחוץ לארץ ולהיפך

פירות שיעא פירות ארץ ישראל שנגמרה מלאכתם בחוץ לארץ, לחוץ לארץ הדבר תלוי במחלוקת התנאים בחיוב חלה בתבואת ארץ ישראל שנתגלגלה בחוץ לארץ (ראה להלן) – רבי אליעזר מחייב, שסובר שהולכים אחר גמר הפרי (ראה ערך עונת המעשרות), שהיה בארץ; ורבי עקיבא פוטר (ראה רמב"ם תרומות א כב, וראב"ד ומשנה למלך ורדב"ז שם), והולכים אחר גמר המלאכה שהיה בחוץ לארץ (ראב"ד שם), לפי שבפרשת חלה נאמר: תְּרִימוּ תְּרוּמָה (במדבר טו יט), ואמרו: בתרומה גדולה הכתוב מדבר (ספרי שם), ולכן המיעוט שנאמר בחלה (ראה להלן), מוסב גם על תרומה גדולה, ומעשר למדים מתרומה (חידושי רבנו חיים הלוי תרומות שם. וראה עוד במראה הפנים ירושלמי חלה ב א).

הלכה כרבי עקיבא (רמב"ם וראב"ד שם; טוש"ע יו"ד של יב).

מזבנגן ונחלקו ראשונים: יש סוברים שפטורים לגמרי אף מדרבנן (רמב"ם שם, לפי הראב"ד וכסף משנה ורדב"ז שם בדעתו); ויש סוברים שמדרבנן חייבים בתרומות ומעשרות לדברי הכל, שאינם גרועים מפירות הארצות הקרובות לארץ ישראל שחייבים מדבריהם (ראה ערך טבל), ועוד שלא יאמרו ראינו פירות הארץ נאכלים בטבלם (ראב"ד שם).

שם, בשם הראב"ד, הובא בכסף משנה תרומות א יא, ראה שם), וביארו אחרונים שאם לא התנה עם המוכר שימרחם, הרי זה כמירחם הישראל לעצמו, שהוא עושה מלאכתו של ישראל, אבל אם המוכר היה מחייב למרחם, אינם נקנים לישראל אלא אחר שימרח ונמצא שבשעת מירוח הרי זה דיגון נכרי (ב"ח יו"ד שלא, בדעתו).

פוטר לגמרי מירוח נכרי פוטר אפילו לאכילת קבע, שאין הכוונה שהיא כמו לפני מירוח שאסור מדרבנן לאכול אכילת קבע (ראה ערך טבל), אלא פוטר לגמרי (מסקנת התוספות מנחות סז ב ד"ה כדי. וראה תוספות רבי עקיבא איגר פאה ד ח), שלא אסרו אכילת קבע כשלא יוכל לבוא עוד לידי חיוב (תוספות רבי עקיבא איגר שם. וראה לעיל: ביד הקדש).

ויש מהראשונים סוברים שבמירוח נכרי – תבואת ישראל שמכרה לו נשארה באיסורה הקודם של אכילת קבע כאילו לא נתמרח (שיטה מקובצת מנחות סז ב, וראה תוספות שם בתחלת דבריהם).

גזירת בעלי כיסים במירוח נכרי, להלכה שפוטר, נחלקו אמוראים אם חייבים לעשר מדרבנן: רב פפא ורבינא סוברים שאין חייבים; רבא סובר שחייבים, גזרה משום בעלי כיסים (מנחות סז א). ונחלקו בפירושו:

- יש מפרשים שהם עשירים הלוקחים תבואה מחמרים ישראלים, שאם הלוקח מנכרי יפטר מלעשרם, יבואו לומר שגם הלוקח מחמר ישראל פטור.

- ויש מפרשים שהם אנשים שיש להם הרבה קרקעות וחסים על רוב המעשרות, שלא יקנו את תבואתם לנכרי שהוא ימרח, להפקיעה ממעשר (רש"י שם ד"ה גזירה, ב' לשונות). או אף אם לא יקנו להם, לסוברים שפוטר אף בתבואת ישראל (ראה לעיל. שיטה מקובצת מנחות שם) ¹⁶.

הלכה כרבא (רמב"ם תרומות א יג ¹⁷; כסף משנה שם יא, בשם תשובות ריב"א).

ונחלקו ראשונים אם גזירת בעלי כיסים היא דווקא כשמירח הנכרי תבואה שבאה ברשות ישראל לעונת המעשרות (ראה ערכו. רמב"ם שם א יא ויג ויד, לשיטתו שפוטר אף בתבואת ישראל, ראה לעיל; סמ"ג עשין קלג; אור זרוע א רלה, בשם הר"י מקורביל), או אף בתבואה שהיתה מתחילתה של נכרי (תוספות מנחות סז ב ד"ה גזרה וד"ה כדי; ראב"ד מעשר יא טו); ויש שנסתפקו בדבר והכריעו להחמיר (כסף משנה שם, בשם תשובות ריב"א).

ונהגו בכל ארץ ישראל כדעת המתירים, וכבר היה מעשה וחכם אחד רצה להחמיר, ונתקבצו כל החכמים וגזרו בגזרה ובחרם שלעולם לא יעשר אדם לקוח מן הנכרי (כסף משנה א יא. וראה עוד בשו"ת מבי"ט ב קצו, ופאת השלחן טז סק"מ).

נאכילת עראי גזרת בעלי כיסים לא גזרו על אכילת עראי, והרי זה כאילו לא נמרח (תוספות מנחות סז ב ד"ה כדי; ר"ש תרומות ט ז). אך לסוברים שמירוח גוי פוטר רק לאכילת עראי (ראה לעיל), גזרת בעלי כיסים היתה אף על אכילת עראי (ראה תוספות שם).

נתינה לכהן וללוי יש מהראשונים שכתבו שלכל הדעות מירוח נכרי אינו חייב אלא בהפרשה בלבד, אבל אין צריך ליתן לכהן תרומת מעשר – וכן המעשר ללוי – אלא תרומה גדולה לכהן ¹⁸.

¹⁷. וראה ערך גוי; בתרומות ומעשרות, ובערוך השלחן העתיד נה ו ויט,

¹⁶. וראה רמב"ם תרומות ד טו שפירש גזרת בעלי כיסין באופן אחר.

ויש סוברים, שפירות שנגמרה מלאכתם בארץ חייבים בתרומות ומעשרות מן התורה, שנתרבו מ"שמה" לחיוב, כדרך שנתרבו לחלה (ראה להלן), ואם נגמרה מלאכתם בחוץ לארץ ונכנסו לארץ, פטורים מן התורה וחייבים מדבריהם (כסף משנה שם בלשון ב, בדעת הרמב"ם; לבוש יו"ד שלא יב; ש"ך שם ס"ק כב. וראה תשובות הרמב"ם [פריימן] קלב).

תלישה פירות אילן שאין להם גמר מלאכה, שגדלו בחוץ
כפירות שאין לארץ ונתלשו בארץ, כגון אילן ששורשיו בחוץ
לחם גורן לארץ ונופו בארץ, פירותיו אינם חייבים בתרומות

ומעשרות (באור הגר"א יו"ד שלא ס"ק כט), שאין התלישה נחשבת גמר מלאכה (תורת הארץ ד ו, לדעתו). ויש סוברים שהתלישה נחשבת בהם גמר מלאכה (ראה שו"ת רבי בצלאל אשכנזי ב, הובא במגן אברהם תרמט סק"ד, וכן בשו"ת מהרשד"ם יו"ד קצב, לגבי אתרוג, וראה קובץ כרם ציון יא, תשובת הגאון רבי צבי פסח פרנק גם לדעת הגר"א).

לגלול כתובות חוץ לארץ שעשה ממנה עיסה בארץ,
חוץ לארץ נחלקו תנאים:

- לדברי רבי מאיר הכל מודים שחייבת בחלה (חלה ב א, ובירושלמי שם: זו דברי רבי מאיר), שנאמר: **אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר אָנִי מְבִיא אֶתְכֶם שָׁמָּה** (במדבר טו יח), שמה אתם חייבים בין בפירות הארץ ובין בפירות חוץ לארץ (רע"ב שם, על פי הירושלמי, ראה להלן).

- ולדברי רבי יהודה - רבי אליעזר פוטר, שנאמר: **מִלֶּחֶם הָאָרֶץ** (במדבר שם יט), ולא לחם חוץ לארץ (ירושלמי שם), ורבי עקיבא מחייב, שלא נאמר מלחם הארץ, אלא למעט אם קרמו פניה באפייתה בחוץ לארץ (ירושלמי שם, לפירוש הר"א פולדא והגר"א והרידב"ז. וראה לעיל: בעיסה, דעת רבי עקיבא).

הלכה כרבי עקיבא, שגמר מלאכתה בארץ מחייבת בחלה, אבל אין הלכה כמותו בקרימת פנים (רמב"ם תרומות א כב, ובכורים ה ו), ואם הגלגול היה בחוץ לארץ - פטורה (מנחת חינוך שפה). ויש מצדדים לומר שאף אם הגלגול היה בארץ אינה חייבת אלא מדרבנן (כסף משנה תרומות שם בלשון א, וראה לעיל לענין תרומות ומעשרות ביאור חידושי רבנו חיים הלוי).

על גמר מלאכה לאכילת פועל, ראה ערך פועל.

יצאו אחר גמרה מלאכתם בארץ ישראל ויצאו אחר כך לחוץ
גמר מלאכה לארץ, חייבים בתרומות ומעשרות מהתורה לדברי הכל, שהחיוב שהתחייבו בארץ אינו נפקע (רדב"ז ומשנה למלך שם, וראה ראב"ד שם; שו"ת מבי"ט ב קצו; מנחת חינוך רפד ה, בדעת החינוך; מראה הפנים חלה ב א; חזון איש שביעית ב ב, ודמאי ה ג, ושם טו ד). ויש מי שכתב שאף אלה פטורים (ב"ח יו"ד שלא, ומנחת חינוך שם, לדעת הרמב"ם).

לגלול עסה בחיוב חלה כתבואת ארץ ישראל שעשה ממנה
בחוץ לארץ עיסה בחוץ לארץ, נחלקו תנאים:

- רבי אליעזר מחייב (חלה ב א), שנאמר: **וְהָיָה בְּאֶכְלֶכֶם מִלֶּחֶם הָאָרֶץ** (במדבר טו יט), הואיל ולחם הארץ הוא - חייב (רע"ב שם, וראה ירושלמי שם ט).

- ורבי עקיבא פוטר (חלה שם), שנאמר: **שָׁמָּה** (במדבר שם יח), שמה אתם חייבים, ולא בחוץ לארץ (ירושלמי שם, הובא ברי"ש ורע"ב שם).

הלכה כרבי עקיבא (רמב"ם תרומות א כב, ובכורים ה ו. וראה ערך חלה שמדברנן חייבים).

ודוקא כשהגלגול היה בחוץ לארץ, אבל אם לאחר שנתגלגלה העיסה יצאה לחוץ לארץ, החיוב שנתחייב בארץ לא נפקע ממנה (רדב"ז ומשנה למלך שם. וראה לעיל דעת הב"ח לדעת הרמב"ם).

פירות שגאו יש סוברים, שפירות חוץ לארץ שנגמרה מלאכתם
לארץ בארץ, אינם חייבים בתרומות ומעשרות אלא

מדבריהם (רמב"ם תרומות א כב, ראה כסף משנה שם בלשון א, ועוד אחרונים), כחלה שאין תבואת חוץ לארץ שנתגלגלה בארץ חייבת אלא מדבריהם (ראה להלן. כסף משנה שם), או שאף על פי שבחלה חייבת מן התורה (ראה להלן), הרי זה לפי שכל חיובה בא בשעת גלגול העיסה (רדב"ז שם), ואילו החיוב של תרומות ומעשרות תלוי גם בהבאת שליש (ראה ערך עונת המעשרות) וגם בגמר מלאכה, וכל שאחד מהם היה בפטור - נפטר, וכיון שגדלו והביאו שליש בחוץ לארץ - פטורים (חידושי רבנו חיים הלוי תרומות שם, ושו"ת אחיעזר יו"ד לט בשמו. וראה חידושי רבנו חיים הלוי שם הסבר אחר).

לדעה זו, נגמרה מלאכתם בחוץ לארץ ונכנסו לארץ פטורים אף מדרבנן מתרומות ומעשרות (רדב"ז שם, ועוד).

גִּנְבָּה¹

הגונב ממון חברו, בתורת חשוד ובלתי נאמן

פי בבא מציעא י ב; רמ"א שם ז, לפי שבני אדם טועים וסוברים שאין האיסור אלא בגנב עצמו, ולא בחולק עמו (באור הגר"א שם סק"י, ושער המשפט שם סק"ה, ואבן האזל גנבה א יד, על פי גמ' שם ה ב), ונחלקו אחרונים:

- יש אומרים שאין הדברים אמורים אלא בחולק עם הגנב באופן כזה שאין שם חיוב להחזיר את הגנבה עצמה, כגון שהוא לאחר יאוש (ראה ערכו) ושינוי-רשות (ראה ערכו), שאף על פי שחייב לשלם, מכל מקום כיון שאין משל חברו בידו, והוא לא גנב ולא גזל - אינו פסול לעדות; או כגון שכבר החזיר הגנבה בכפיית בית דין, שבגנב וגזלן אינם כשרים בכך (ראה ערך גזלן), לפי שעברו על לאו וצריכים תשובה גמורה, אבל בחולק עם הגנב - כל שהוציא ממון חברו מידו

בעדות

הגנב פסול לעדות (סנהדרין כו ב - כז א; רמב"ם עדות י ד; טוש"ע חו"מ לד ז) משעת גניבתו (רמב"ם שם, על פי גמ' שם כז א; טוש"ע שם), ופסולו מן התורה, שאף על פי שהגנב אינו לוקה (ראה ערך גנבה), ואין רשע פסול לעדות מן התורה אלא אם כן עשה עבירה שחייבים עליה מלקות (ראה ערך פסולי עדות), מכל מקום הואיל ולוקח ממון שאינו שלו בחמס, הרי התורה אמרה: **כִּי יָקֻם יְדֹ חָמֶס בְּאֵשׁ** (דברים יט טז), כגון הגנב (רמב"ם שם, על פי מכילתא משפטים, כספא כ), או: **אֵל תִּשֶׁת יָדְךָ עִם רֵשָׁע לְהִיט יְדֹ חָמֶס** (שמות כג א), כגון גנב (טור חו"מ לד, על פי סנהדרין כז א)².

החולק עם אכן החולק עם הגנב אינו פסול לעדות (ריב"ש רסו, על גג

גנב. 1. ו, טורי קצת-רד. 2. על גדרו של הפסול מחמת ממון אם הוא מגזרת

שהרמב"ם מחייב מירוח גוי מדרבנן מדין אחר ולא משום בעלי כיסין.

הממון שבידו

קנייה מנגב אסור לקנות מן הגנב את החפץ שגנב, ועון גדול הוא, שהרי מחזיק ידי עוברי עברה, וגורם לו לגנוב גנבות אחרות, שאם לא ימצא לוקח אינו גונב, ועל זה נאמר: **חֹלֶק עִם גֵּנֵב שׁוֹנֵא נִפְשׁוֹ** (משלי כט כד. רמב"ם גנבה ה א; טוש"ע חו"מ שנו א), ובתורת משל אמרו: לא העכבר הוא הגנב, אלא החור (קדושין נו ב), שאלמלא החור שהעכבר מצניע שם גניבתו לא היה גונב (רש"י שם ד"ה אלא חורא). וכן אסור לסייע לגנב בשום דבר כדי שיגנוב (ריב"ש קח; בית יוסף ורמ"א שם).

קניית דבר שחזקתו כל דבר שחזקתו שהוא גנוב אסור ליקח אותו, וכן אם רוב אותו הדבר שהוא גנוב אין לוקחים אותו (רמב"ם שם ו א; טוש"ע חו"מ שנה א), היינו בין שחזקת אותו דבר עצמו שהוא גנוב, ובין שדבר זה עצמו אינו בחזקת גנוב אלא רוב דבר ההוא הוא בחזקת גנוב (סמ"ע שם סק"א).

קנייה מאומן לפיכך כל אומן שמכר דבר מהדברים שאינם שלו בהלכות מדינה (ראה ערך גנבה) אסור ליקח ממנו (רמב"ם גנבה ו ט; שו"ע שנט יב), מפני שהם בחזקת גנבה (רמב"ם שם), כגון מוכין שמכרם הסורק במקום שנהגו שהם לבעל הבית, אסור ליקח ממנו, אבל לוקחים ממנו כר מלא מוכין, וכסת מלאה מוכין (תוספתא בבא קמא (ליברמן) יא יב; גמ' שם קיט ב; רמב"ם שם; טוש"ע שם), שאפילו אם גנב אותם – קנה בשינוי (גמ' שם); ואם מכר האומן דברים שהם שלו בהלכות מדינה, לוקחים ממנו, ואם אמר: הטמן – אסור (רמב"ם שם; טוש"ע שם) ³.

קנייה מנשים אין לוקחים מן הנשים ומן העבדים ומן הקטנים **עבדים וקטנים** אלא דברים שחזקתם שהם שלהם מדעת הבעלים (רמב"ם שם ד; טוש"ע שם ה), כגון נשים שמכרו כלי פשתן בגליל או עגלים בשרון, ולוקחים ביצים ותרנגולים בכל מקום (משנה שם; רמב"ם וטוש"ע שם) מכל אדם (רמב"ם וטור שם), וכולם שאמרו: להטמין – אסור (משנה שם; רמב"ם וטוש"ע שם).

קבלת פקדונות אין מקבלים פקדונות לא מן הנשים ולא מן **מונשים עבדים** העבדים ולא מן התינוקות (תוספתא בבא קמא (ליברמן) יא א; בבא בתרא נא ב; רמב"ם אישות כב לב ושא"ל ז י; טור אה"ע פו), שיש לומר גנבם מבעליהם ומאדוניהם, והתינוקות גנבו מבעל הבית שהם דרים שם, ואסור לסייע ידי עוברי עברה, וכשלא יקבלו מהם יחזירום למקום שגנבו שם (רשב"ם שם ד"ה לא מן הנשים).

אכן אם קיבל מן האשה ומן העבד – יחזיר להם (תוספתא וגמ' ורמב"ם וטוש"ע שם), ואפילו הבעל עומד וצווח שלי הוא (טור שם), שאין להחזיקם בגנבים (רשב"ם שם ד"ה יחזיר לאשה).

מתה האשה, יחזיר לבעלה, מת העבד יחזיר לרבו (תוספתא וגמ' ורמב"ם וטוש"ע שם), ואפילו נשתחרר קודם שמת (רשב"ם שם ד"ה יחזיר לרבו; טור שם), שמסתמא גנבו מבית אדוניו (טור שם), ובחזיו שהוא מוחזק בו, אומרים שמא שלו הם או פקדון הוא בידו, אבל לאחר מותו שאין אדם מוחזק בו אומרים מסתמא של האדון הוא וגנבו (עליות דרבנו יונה שם) ⁴.

הוכשר; אבל אם עדיין חייב להחזיר הדבר עצמו הוא פסול, מפני שמעכב ממון חברו בידו, והרי זה ככופר בפקדון שפסול לעדות (ראה ערך הנ"ל), אף על פי שבא לידו בהיתר, ולא עבר על איסור בשעה שלקח מרשות הבעלים (תומים שם סק"ה).

• יש אומרים שאף שהדבר בעין וחייב להחזיר – אינו פסול לעדות, מפני שהוא כגונב מן הגנב, שאין לו דין גנב, מאחר שכבר יצא מרשות הבעלים בגנבתו של הראשון (קצות החושן שם סק"ה).
• ויש מחלקים: אם החולק עם הגנב עשה שינוי בגנבה, באופן שפעל עכשיו להוציאה לגמרי מרשות הבעלים (ראה ערך שנוי), נעשה אף הוא גנב ופסול לעדות, אבל אם לא עשה שום שינוי, ולא הוסיף בגנבה זו על הראשון כלום – אינו פסול לעדות (נתיבות המשפט שם סק"ה).

מורה היתר אריס שלקח דבר מועט מן הפירות שבכרו ביומי ניסן **לעצמו** וביומי תשרי, אף על פי שלקח שלא מדעת הבעלים, אינו גנב, וכשר לעדות (סנהדרין כו ב, ורש"י ד"ה באריסא; רמב"ם שם ח; טוש"ע שם טו), ונחלקו בפירושו אם האריס מורה היתר לעצמו ליטול דבר מועט יותר על חלקו מפני טרחו, וחושב שבעל הבית לא יקפיד (רש"י שם; טור שם); או שמצד האמת אין בעל השדה מקפיד עליו (רמב"ם שם; שו"ע שם).

בשבועה

גנב המחוייב שבועה, אינו נאמן בשבועה, לפי שהוא חשוד שישבע לשקר, לפיכך הלוקח מן הגנב, בזמן שחייב להחזיר הגנבה לבעלים, והוא עושה דין עם הגנב (ראה ערך תקנת השוק), הרי הוא נשבע בנקיטת חפץ (ראה ערך שבועה), ונוטל מן הגנב, שאין הגנב יכול להישבע מפני שהוא חשוד על השבועה (רמב"ם גנבה ה ה, על פי משנה שבועות מד ב; טוש"ע חו"מ שנו ה, וסמ"ע ס"ק טו).

בטומאה וטהרה

הגנבים שנכנסו לתוך הבית, דינם כעם הארץ (ראה ערכו) המטמא מה שנגע (טהרות ז ו), ונחלקו תנאים במקום הטומאה:

• יש אומרים שכל הבית טמא – מכיון שהגנבים הולכים ומחפשים את כל הבית (ר"ש שם) – מלבד מקומות עמוקים שבבית, שאין הגנבים יכולים להיכנס לשם (רבי מאיר בתוספתא טהרות (צוקרמאנדל) ח ו).

• יש אומרים שאין טמא אלא עד מקום שהם יכולים לפשוט את ידם וליגע ממקום הגנבה (חכמים שם).

• ויש אומרים שאין טמא אלא מקום רגלי הגנבים (סתם משנה שם), כלומר המקומות שגנבו משם הכלים, שכיון שגנבו משם הכלים נגעו גם באותם שלא לקחו, אבל בחדרי הבית שלא נגנבו משם כלים שמא היו סבורים שיש שם אנשים ויראים להיכנס שם (פירוש הרא"ש שם), וכן הלכה (רמב"ם משכב יב יג).

כשעשו הגנבים שעשו תשובה והחזירו – מעצמם, ולא מחמת **תשובה** יראה (רמב"ם שם יד) – נאמנים לומר לא נגענו (משנה חגיגה כו א, לפי גמ' שם; רמב"ם שם) במה שיש בתוך הכלים (רש"י שם ד"ה נאמנים), ובשאר הדברים שהיו בבית (רמב"ם שם).

כליו וספריו, ראה ערך תקנת השוק; על הנכנס לבית חברו והוציא כלים תחת בגדיו, ראה ערך אחזוקי אינשי בגנבי לא מחזיקין.

הכתוב, או מפני שחשוד שמשקר, ראה ערך גזלן. 3. וראה שם בדין קנייה מרועה, משומרי פירות ומאריס. 4. על מי שיצא לו שם גנבה בעיר, והכיר

גִּנְבָה¹

נטילת ממון של אחרים בסתר, כדי שלא ידעו בלקיחתו

• הפרקים:	• השבתה ותשלומיה;
• איסורה;	• החייבים בגנבה;
• גדרה;	• תשלומיה על ידי מכירת הגנב;
• על ידי אחר;	• המותרים משום גנבה.

סיכום תמציתי

איסורה

כל הגונב ממון חברו משהו פרוטה ולמעלה עובר בלא תעשה. לאו זה נמנה במנין המצוות, ואין לוקים עליו. אף פחות משהו פרוטה אסור לגנוב. ואסור לגנוב אפילו דרך שחוק, ואפילו על מנת להחזיר אותו הדבר עצמו, או על מנת לשלם תשלומי-כפל. אחד הגונב ממון ישראל, ואחד הגונב ממון גוי, ואחד הגונב מהגדול, ואחד הגונב מהקטן – עובר בלא תעשה. המסיג גבול רעהו והכניס מתחום חברו לתוך תחומו אפילו מלוא אצבע, אם הסיג בסתר הרי זה גנב ועובר – מלבד הלאו המיוחד של השגת גבול קרקע שיש בארץ ישראל – על הלאו של גנבה. אף דבר שהוא שלו אסור ליקח בלא דעת מי שהדבר מונח ברשותו, שמא ייראה כגנב, אלא אם כן אי אפשר להצילו בענין אחר. אסור ליהנות מדבר הגנוב, בין לקנותו ובין כשהוא עדיין ברשות הגנב.

גדרה

איזהו גנב, זה הלוקח ממון חברו בסתר ואין הבעלים יודעים, אבל אם לקח בגלוי ובפרהסיא, אין זה גנב אלא גזלן. בלסטים מזויין, נחלקו אמוראים והלכה שכיון שמתחבא מאנשים, גנב הוא. שומר שגנב מרשותו, כגון שגנב טלה מעדר שהופקד אצלו, נחלקו ראשונים: יש סוברים שיש לו דין גנב; ויש סוברים שאינו גנב לחיוב כפל אלא אם כן טוען טענת גנב בשבועה. הגונב על מנת לשלם יש לו דין גנב גמור לענין חיוב באונסים. הגונב מן הגנב, נחלקו בדינו אחרונים: יש אומרים שאם לא חשב השני לקנות לעצמו הוא פטור, אבל אם חשב לקנות לעצמו – חייב, ולא נתמעט הגונב מן הגנב אלא לענין כפל; ויש אומרים שכשם שנתמעט מדין כפל, כך נתמעט לגמרי מדין גנב, ואפילו בקרן אינו חייב אם אין הגנבה קיימת. אין הגונב נעשה גנב להתחייב על הגנבה, בין בתשלומי כפל ובין באונסים, עד שיעשה בגנבה אחד מן הקניינים שקונים בהם את המטלטלים – משיכה או הגבהה. נכנסה הגניבה לרשותו, אפילו לגגו חצרו וקרפיו, הרי זה חייב. גנב את הדבר שלא מרשות הבעלים, כגון שהיה הדבר ברשות הרבים וכיוצא, נחלקו הדעות אם אף הוא נקרא גנב וחייב, או שאינו חייב.

על ידי אחר

נתן הגנב לכהן בפדיון בנו, או לבעל חובו, או לשומר חנם או לשואל או לשומר שכר ושוכר, ונתן להם במקום שגנב, והם משכו ומת ברשות הבעלים – פטור; הגביהו, או שהוציאו מרשות הבעלים ומת – חייב. מי שגנב והגביה הגנבה, ובא אחר וסייע להוליכה משם – השני פטור. שותפים שגנבו – חייבים.

השבתה ותשלומיה

כל הגונב חייב להחזיר את הגנבה עצמה, כדרך שהגזלן חייב להשיב הגזלה. יתר הגנב על הגזלן, שאם העירו עליו עדים שגנב, חייב לשלם כפל, דהיינו שמשלם שנים לבעל הגנבה. תשלומי כפל נוהגים בכל, חוץ משור ושה, שהגונב את השור או את השה וטבח או מכר, משלם על השה תשלומי ארבעה, ועל השור תשלומי חמשה. כל זמן שלא נשתנית הגנבה חוזרת לבעליה בעין, בין לפני יאוש ובין לאחר יאוש. אבדה הגנבה, הרי הגנב חייב באונסיה ומשלם דמיה, וכשהוא משלם צריך לשלם ממיטב שבכנסיו, אם הוא משלם מן הקרקע. הגנב חייב לשלם הקרן כשעת הגנבה.

החייבים בגנבה

אחד האיש ואחד האשה שגנבו - חייבים לשלם. היתה אשת איש - אם הגנבה קיימת מוציאים הימנה, ואם לאו הרי אין לה ממה לשלם, וימתין עד שתתאלמן או תתגרש.

קטן שגנב - מחזירים קרן לבעלים, אם הוא קיים, ואם אבד, אינו חייב לשלם אפילו לאחר שיגדיל, והוא הדין לחרש ושוטה הדומים לו, ומידת חסידות שישלם כשיגדיל. וראוי לבית דין להכות הקטנים כפי כח הקטן על הגנבה, כדי שלא יהיו רגילים בה.

תשלומיה על ידי מכירת הגנב

אין לגנב לא קרקע ולא מטלטלים לשלם בעד הגנבה, בית דין מוכרים אותו ונותנים דמיו לגנב. האיש נמכר בגנבתו ולא האשה.

יש מהראשונים שפסק שאם גנב מן הגוי או מן ההקדש, אינו נמכר על הקרן, אלא הרי זה חוב עליו עד שיעשיר. שותפים שגנבו כאחד, משלשים ביניהם, וכל אחד נמכר בחלקו מן הקרן, וכל מי שדמיו יתר על חלק הקרן שנתחייב בו אינו נמכר.

המותרים משום גנבה

דברים שאין אדם מקפיד עליהם אין בהם משום גנבה, ובקביעת ההקפדה הולכים אחר מנהג המדינה. המתגנב אחר חברו והולך לשנות בדברי תורה, אף על פי שנקרא גנב, הרי זה זכה לעצמו. וכתבו ראשונים שלפיקך מי שהפקיד ספר אצל תלמיד חכם, מותר לו להעתיק ממנו אפילו לכתחילה שלא ברשות המפקיד, לפי שמותר לגנוב דברי תורה ולהעתיקם. אכן לגנוב ספרים כדי להעתיקם ולהחזירם אחר כך אסור. וכן אסור לפרסם דברי תורה ברבים ללא רשות אומרים.

איסורה

כל הגונב ממון חברו משהו פרוטה ולמעלה עובר בלא תעשה (רמב"ם גניבה א א; וטושי"ע חו"מ שמח ב), שנאמר: **לֹא תִגְנֹב** (ויקרא יט יא) - בגונב ממון הכתוב מדבר (מכילתא יתרו, בחדש ח; סנהדרין פו א), שדבר-הלמד-מענינו (ראה ערכו) הוא, שכל אותו ענין שבפרשה מדבר בחיובי ממון (גמ' שם, ורש"י ד"ה דבר הלמד)².

לאו זה נמנה במנין המצוות (ספר המצוות לא תעשה רמד; סמ"ג לאוין קנה; חינוך רכז), ואין לוקים עליו, שהרי ניתן לתשלומים, שחייבה התורה את הגנב לשלם (רמב"ם שם, על פי מכות טז א)³.

נפחות משהו פרוטה אף פחות משהו פרוטה אסור לגנוב (כן משמע מהרמב"ם שם ב, וטושי"ע שם א), אם לפי שחצי-שעור (ראה ערכו) אסור מן התורה (מגיד משנה שם; סמ"ע שם סק"א), או שהאיסור איננו מחמת ממון, כיון שאין בו שוה פרוטה, אלא מפני שמצער (רש"י סנהדרין נז א ד"ה צערא).

על מנת להחזיר ואסור לגנוב אפילו דרך שחוק (רמב"ם וטושי"ע שם), ואפילו על מנת להחזיר (רמב"ם וטושי"ע שם) אותו הדבר עצמו (לחם משנה שם; סמ"ע שם סק"ב), או על מנת לשלם תשלומי-כפל (ראה ערכו). תורת כהנים קדושים פרשה ב ב, בבא מציעא שם; ירושלמי סנהדרין ה ג; שו"ע שם, או ארבעה-וחמשה (ראה ערכו). תורת כהנים שם; ירושלמי שם; ספר המצוות ל"ת רמד), כגון שרוצה להנותו ויודע בו שלא יקבל (רש"י שם ד"ה על מנת), או שעושה כן כדי לצער (רש"י שם ד"ה למיקט; שו"ע שם), היינו כדי להכעיס את הבעלים ולהדאיבם, ואחר כך ישיבה להם (ספר המצוות שם; חינוך שם).

ונחלקו ראשונים:

• יש אומרים שאיסורו מדרבנן, כדי שלא ירגיל עצמו בכך (רמב"ם שם), ואף שלמדים דברים אלו מן הכתוב לא תגנבו (תורת כהנים

שם; גמ' שם; ירושלמי שם) אין דרשה זו אלא אסמכתא (ראה ערכו), שהסמיכו חכמים על הכתוב (לחם משנה שם א, בדעת הרמב"ם), וכן הלכה (טושי"ע שם).

• **ויש אומרים** שאיסורו מן התורה (חינוך שם), ולא עוד אלא שיש מהאחרונים מצדדים לומר בגנב כדי לצער ולחזיר אחר כך שיהא לוקה על לאו זה כיון שלא ניתן לתשלומין, שהרי תיכף בשעת הגנבה כבר היה דעתו להחזיר, ועיקר הלאו הוא במה שנתכוין לצער, וזה לא תיקן כלל בהחזרתו (מנחת חינוך שם א; דברי חיים, דיני גנבה א).

סמי גנב אחד הגונב ממון ישראל, ואחד הגונב ממון גוי, ואחד הגונב מהגדול, ואחד הגונב מהקטן - עובר בלא תעשה⁴ (רמב"ם שם א; וטושי"ע שם ב).

המסיג גבול רעהו המסיג גבול רעהו והכניס מתחום חברו לתוך תחומו אפילו מלוא אצבע, אם הסיג בסתר הרי זה גנב ועובר - מלבד הלאו המיוחד של השגת גבול קרקע שיש בארץ ישראל (ראה ערך השגת גבול) - על הלאו של גנבה (רמב"ם גניבה ז יא)⁵.

הגונב את ההקדש וכלי שרת הגונב את ההקדש, אף הוא עובר על הלאו של לא תגנבו (מנחת חינוך, במדבר א), ויש מן הראשונים סוברים שהגונב כלי-שרת (ראה ערכו) עובר על לאו מיוחד: **וְלֹא יָבֹאוּ לְרִאוּת פְּכֻלֶּעַ אֶת הַקֹּדֶשׁ וְנִתְּנוּ** (במדבר ד כ). הלכות גדולות, הקדמה, לאוין שבמלקות קנו, עמ' יב במהדורת מכון ירושלים; השגות הרמב"ן לספר המצוות שורש ג, על פי סנהדרין פא ב, שעניינו גנבה, שהגנב מבליע ומחביא (רש"י סנהדרין שם ד"ה כבלע), ואם עבר וגנב - קנאים, שרואים אותו בשעת מעשה, פוגעים בו (משנה שם); ואם לא ראו - חייב מיתה בידי שמים (רמב"ן שם)⁶.

שונוות בדבר אם יש לאו גמור, או סתם איסור. 5. אך לסוברים שאין בקרקע לאו של לא תגזול (ראה ערך גזל), נראה שאין בהשגת גבול הלאו של גנבה. 6. ויש חולקים וסוברים שאין זה לאו גמור, אלא רמז ואסמכתא, ואף מיתה בידי שמים אינו חייב (רש"י שם; ספר המצוות שם).

2. אבל לא תגנב האמור בעשרת הדברות (שמות כ יג) - בגונב נפשות, שדבר הלמד מענינו הוא, שכל הכתוב נאמר בחיובי מיתה (מכילתא שם; גמ' שם). 3. ויש מהאחרונים שכתב בטעם שאינו לוקה לפי שהוא לאו-הנתיק-לעשה (ראה ערכו). שאגת אריה פא, על פי חולין קמא א). 4. ראה ערך גזל הגוי שיטות

הגונב על מנת לשלם הגונב על מנת לשלם יש לו דין גנב גמור לענין חיוב באונסים (ריטב"א בבא מציעא מא א; דברי חיים דיני גנבה א) ⁸.

הגונב מן הגנב הגונב מן הגנב, נחלקו בדינו אחרונים: • יש אומרים שאם לא חשב השני לקנות לעצמו הוא פטור, אבל אם חשב לקנות לעצמו – חייב, אף על פי שכבר קנאו הגנב הראשון, ולא נתמעט הגונב מן הגנב אלא לענין כפל (ראה ערך כפל), אבל יש לו דין גנב גמור להתחייב בתשלומי הקרן אם נאבד, ועובר על לאו של לא תגנוב מן התורה (קריית ספר גניבה ו; אור שמח שם א יז ג).

• ויש אומרים שכשם שנתמעט מדין כפל, כך נתמעט לגמרי מדין גנב, ואפילו בקרן אינו חייב אם אין הגנבה קיימת, שכל שלא גנב מרשות הבעלים לא נתחייב באחריות כלל (קצות החושן לד סק"ג; נתיבות המשפט שם סק"ח), ואפילו אם אכלו או שיברו בידים אינו חייב אלא בתורת מזיק, אבל לא בתורת גנב, שאינו גנב כלל (קצות החושן שם) ⁹.

חיוב כפל ואונסים אין הגונב נעשה גנב להתחייב על הגנבה, בין בתשלומי כפל ובין באונסים, עד שיעשה בגנבה אחד מן הקניינים שקונים בהם את המטלטלים – משיכה או הגביה (רש"י בבא קמא עט א ד"ה או שגנב, וד"ה הגביהו) – ועד שלא קנאה אינו מתחייב בכלום (ירושלמי שבועות ח א), לפיכך אם היה הגנב מושך את הבהמה שגנב ומתה ברשות הבעלים, הרי הוא פטור; אבל אם הוציאה מרשות הבעלים ומתה – חייב, וכן אם הגביה את הבהמה ברשות הבעלים ומתה – חייב (משנה בבא קמא שם, ורש"י ד"ה הגביהו; רמב"ם גניבה ב טז; טוש"ע חו"מ שמח ד).

ומשיכה שאמרו, נחלקו בה אמוראים:

• יש אומרים שדוקא אם משכה מרשות הבעלים למקום שקונה במשיכה, כגון שמשך לסימטא או לחצר שהיא של שניהם, וכל שכן אם משכה לרשותו, אבל אם משכה לרשות הרבים אינו חייב, שאין משיכה קונה ברשות הרבים (רב אחא בכתובות לא ב).

• ויש אומרים שאפילו משכה לרשות הרבים – חייב (רבינא שם), אם מפני שסוברים שגם במקח וממכר וכיוצא משיכה קונה ברשות הרבים (תוספות שם ד"ה וברשות, בשם ריצב"א, ובבא קמא עט א ד"ה או), או שסוברים שאף על פי שאין משיכה קונה ברשות הרבים שיהא שלו לגמרי, מכל מקום קנה הגנב לענין שיהא חייב באונסים (תוספות כתובות שם, בשם ר"י).

להלכה נחלקו ראשונים: יש פוסקים כדעה הראשונה (תוספות בבא קמא שם; שיטה מקובצת שם, בשם ה"ר יהונתן; טור חו"מ שם; סמ"ע שמח סק"ח); ויש פוסקים כדעה השנייה (רמב"ם גניבה ג ב; שו"ע חו"מ שם א).

נכנסה הגניבה לרשות נכנסה הגניבה לרשותו, אפילו לגנו חצרו וקרפיו, הרי זה חייב (בבא מציעא י ב; טוש"ע חו"מ שמח ד).

הטעם:

• שנאמר: **אִם הַמָּצָא תִּמְצָא בְּיָד הַגֵּנֵבָה** (שמות כב ג) – אין לי אלא ידו, גגו חצרו וקרפיו מנין, תלמוד לומר: "המצא תמצא", מכל מקום (גמ' שם), ואף על פי שלא משך ולא הגביה, ובלבד שתהיה חצר המשתמרת (טוש"ע שם).

לקיחת דבר שלו – נראה אף דבר שהוא שלו אסור ליקח בלא דעת מי שהדבר מונח ברשותו, שמא ייראה כגנב (בן בג בג בתוספתא בבא קמא (ליברמן) י לח, וגמ' שם כז ב; הלכות גדולות, בבא קמא, עמ' תנב במהדורת מכון ירושלים; סמ"ג לאוין קנה), ואפילו אם מי שהדבר מונח ברשותו גנבו ממנו (בן בג בג שם ושם, וספרא קדושים פרשה ב ב, וירושלמי סנהדרין ח ג; סמ"ק רסב, בשם רבי יונה; שלחן ערוך הרב חו"מ, גזלה וגנבה כח), אלא אם כן אי אפשר להצילו בענין אחר (שלחן ערוך הרב שם).

הנאה מדבר אסור ליהנות מדבר הגנוב אסור ליהנות מדבר הגנוב, בין לקנותו ובין כשהוא עדיין ברשות הגנב, כגון לרכוש על גבי בהמה גנובה וכיוצא (שלחן ערוך הרב שם יא, על פי רמב"ם גזלה ה ב) ⁷.

גדרה

איזהו גנב, זה הלוקח ממון חברו בסתר ואין הבעלים יודעים, כגון הפושט ידו לתוך כיס חברו ולקח מעותיו ואין הבעלים רואים, וכן כל כיוצא בזה (רמב"ם גניבה א ג, על פי בבא קמא עט ב; טוש"ע חו"מ שמח ג), אבל אם לקח בגלוי ובפרהסיא, אין זה גנב אלא גזלן (ראה ערך גזל. רמב"ם שם; טוש"ע שם).

ושבע דרגות מנו חכמים בגנבה, זו למעלה מזו:

- גונב דעת חברו (ראה ערך גניבת דעת).
- גונב במידות ומשקלות (ראה ערך מדות ומשקלות).
- גונב איסורי הנאה, שפטור מתשלומין (ראה להלן: השבתה ותשלומיה).
- גונב שטרות קרקעות והקדשות, שאינו משלם אלא קרן (ראה להלן: שם).
- גונב כלים וכיוצא בהם שמשלם כפל (ראה להלן: שם, וראה ערך כפל).
- גונב שור ושה, שמשלם ארבעה וחמשה (ראה להלן: שם, וראה ערך ארבעה וחמשה).
- גונב נפש, שחייב מיתה [ראה ערך גונב נפש] (מכילתא משפטים, נזיקין יג; תוספתא בבא קמא (ליברמן) ז ח, יא-יג).

לסטים בלסטים מזויין, נחלקו אמוראים: יש אומרים שגזלן הוא (אביי בגמ' שם נז א); ויש אומרים שכיון שמתחבא מאנשים, גנב הוא (רב יוסף שם), אף על פי שהבעלים יודעים בשעה שגנב (רמב"ם שם), וכן הלכה (רמב"ם שם, לגירסתו; ראב"ד שם), שכל שהוא מטמין עצמו מאנשים, אפילו הבעלים ראו שגנב, ובידו ליקח בחזקה כשהוא מזויין, מכל מקום אנו הולכים אחר הפעולה שהוא עושה, וכל שלקח בהחבא ובחשאי הרי זה גנב (לחם משנה שם, בדעת הרמב"ם).

שומר שומר שגנב מרשותו, כגון שגנב טלה מעדר שהופקד אצלו, וסלע מכיס שהופקד אצלו, נחלקו ראשונים: יש סוברים שיש לו דין גנב (רמב"ם גניבה ד י), אם לקח קצת ממה שהופקד אצלו דרך גנבה (כסף משנה שם); ויש סוברים שאינו גנב לחיוב כפל אלא אם כן טוען טענת גנב בשבועה, היינו שומר-חנם (ראה ערכו) שטוען שהפקדון גנבו ממנו והוא נשבע ונפטר, ואחר כך באו עדים שהפקדון אצלו (ראב"ד שם).

(קצות החושן שמח סק"א). ⁹ ויש הסוברים שעל כל פנים כשאכל או שיבר בידים נעשה גנב מחדש (נתיבות המשפט שם).

⁷ על האיסור לקנות מהגנב, ראה ערך גנב; על גנבה בכלל גזל בתורת אחת משבע מצות בני נח, ראה ערך בן נח. ⁸ ויש מהאחרונים שנסתפק בדבר

• ויש מפרשים שהשומר חייב לבעלים כדרך שהוא חייב לשלם אם הוא שומר שלהם, וכן כשנתן הגנב לבכורות בנו או לבעל חובו, כיון שמשכו כדי לקנותו, הדבר עומד ברשותם, ונעשה שומר או שואל לבעלים הראשונים (רמב"ן שם, על פי בבא מציעא לה ב; נמוקי יוסף שם, בשם יש מפרשים ובשם הרמ"ה, והסכים עימם).

גנג שסייעו מי שגנב והגביה הגנבה, ובא אחר וסייע להוליקה **אחר להוליקה** משם – השני פטור (שו"ת הרא"ש סד א; טור חו"מ שמח, בשמו; שו"ע שם ו), שהרי מיד כשהגביה הראשון – קנה, וכיון שנתחייב הראשון בהגבתו שוב אין השני מתחייב בזה שסייע להוליקה; ודוקא כשהשני נתכוין לגזול לעצמו מן הראשון אמרו שאם גזל ולא נתיימשו הבעלים רצה מזה גובה רצה מזה גובה (ראה ערך גזל), אבל זה שסייע שלא בא לשם גנבה לעצמו אלא לסייע לראשון אינו חייב (שו"ת הרא"ש שם).

במה דברים אמורים כשהראשון יכול להוציאה לבדו מרשות הבעלים, אבל אם לא היה יכול הראשון להוציאה לבדו אלא בסיוע השני, אפילו שהגנב כבר הגביה לבדו מרשות הבעלים, הרי זה כאילו הוציאה השני, ושניהם חייבים, ויגבה ממי שירצה – אם מהגנב מפני שהגנבה היא ברשותו, ואם מהמוציא מרשותו (שו"ת הרא"ש קא ז, על פי משנה בבא קמא ט ב, וגמ' שם י ב; שו"ע שם ח); וכן אם הטמין הגנב את הגנבה והוצרך לצאת מן העיר עד שאינו יכול להכריח הגנבה, ושלח איש אחר להביא לו את הגנבה – השליח חייב לשלם, שהוא עיקר הגנב, מאחר שידע שהיא גנבה (מרדכי בבא בתרא תקסד; רמ"א שם), שאילו לא לקח השליח הגנבה היה הכל מוחזר לבעלים, לכן חשוב השליח כאילו גנב בעצמו (נתיבות המשפט שם סק"ג, על פי המרדכי שם), ומכל מקום אף הגנב הראשון חייב (חוות יאיר ריב; פתחי תשובה שם סק"ז, בשמו).

שותפים שותפים שגנבו – חייבים (בבא מציעא ח א; רמב"ם שם ב שגנבו; טור חו"מ שם), ונחלקו ראשונים:

• יש מפרשים שחייבים אם אחד הוציא מרשות הבעלים לדעתו ולדעת חברו (רש"י שם ד"ה ואם שותפין), ואף על פי שאין שליח לדבר עברה, בשותף יש שליח, שמתוך שזוכה לנפשו זוכה גם לחברו, ולכן גם המשלח חייב (רש"י שם, לפי קצות החושן שמח סק"ד).

• ויש מפרשים שאין השותף מתחייב בהוצאת חברו לדעתו שאין שליח לדבר עברה, ואין השותפים חייבים אלא אם כן הגביהו יחד, או כשהוציאו שניהם יחד מרשות הבעלים (תוספות שם ד"ה ושותפין; שיטה מקובצת שם, בשם הרמב"ן והר"ן).

ונחלקו אחרונים בגדר חיוב השותפים:

• יש אומרים שהשותפים אינם חייבים אלא כל אחד על חצי חלקו, כמו בשנים שהזיקו (חוות יאיר ריב; חתם סופר חו"מ קלא).

• ויש אומרים שמכיון שעשה כל אחד להנאת עצמו הם אחראים וערבים כל אחד על השני, כמו בשנים שלוו (שבות יעקב א קעח).

השבתה ושלומיה

חיוג השבתה כל הגונב חייב להחזיר את הגנבה עצמה, כדרך שהגזלן חייב להשיב הגזלה (ראה ערך גזל), אלא שיש סוברים שאף בגנבה יש מצות עשה של וְהָשִׁיב אֶת הַגְּזֹלָה אֲשֶׁר

• או שנאמר שם: "בִּידוֹ", ואין ידו אלא רשותו, ואף על פי שאין ראייה לדבר זכר לדבר, שנאמר: וַיִּקַּח אֶת כָּל אֲרָצוֹ מִיָּדוֹ (במדבר כא כו), וכתוב: וַיִּקַּח הָעֶבֶד עֲשָׂרָה גְמָלִים וְגו' וְכָל טוֹב אֲדָנָיו בָּיָדוֹ (בראשית כד ו), הא אין ידו בכל מקום אלא רשותו (מכילתא משפטים, נזיקין יג).

ונחלקו אחרונים בדבר:

• יש אומרים שאינו מתחייב אלא אם עשה מעשה, כגון שנכנסה הבהמה לרשותו ונעל בפניה, אבל אם נכנסה מעצמה לרשותו ונתכוין לקנותה אינו חייב במחשבה בלבד, ואפילו היתה חצר המשתמרת, עד שיעשה מעשה, שיכניסנה לרשותו או שינעול בפניה (קצות החושן שמח סק"ב, על פי רש"י שם ד"ה גגו).

• ויש אומרים שאף ללא מעשה נעשה כגנב אם כיון לקנות בחצרו (דבר אברהם כא, על פי שיטה מקובצת כתובות לד א בשם הרשב"א).

שלא מרשות הבעלים גנב את הדבר שלא מרשות הבעלים, כגון שהיה הדבר ברשות הרבים וכיוצא, נחלקו הדעות אם אף הוא נקרא גנב וחייב (כן משמע מהמשנה בבא קמא עט א; בבא מציעא לד א, ורש"י ד"ה אי נמי; קצות החושן שם סק"א, שכן סתימת הפוסקים); או שאינו חייב, שנאמר: וְגִנֵּב מִבֵּית הָאִישׁ (שמות כב ו), ולא מראש גגו שאינו מבוצר (ירושלמי שבועות ח א), היינו שאינו מקורה ואינו משתמר (ירושלמי שם, לפי קצות החושן שם; שיטה מקובצת בבא קמא שם, בשם ה"ר יהונתן).¹⁰

על ידי אחר

נתן הגנב נתן הגנב לכהן בפדיון בנו, או לבעל חובו, או לאחר שמשך לשומר חנם או לשואל או לשומר שכר ושוכר, ונתן להם במקום שגנב, והם משכו ומת ברשות הבעלים – פטור; הגביהו, או שהוציאו מרשות הבעלים ומת – חייב (משנה בבא קמא עט א, ורש"י ד"ה נתנו, בלישנא אחרינא, וד"ה היה מושכו), ונחלקו ראשונים בפירוש הדבר:

• יש מפרשים שהגנב הוא שפטור כשלא הוציאו מרשות הבעלים, שלא קנו עדיין, והוא חייב כשהוציאו מרשות הבעלים, שהגנב חייב במשיכת שלוחיו (רש"י שם ד"ה נתנו, בלישנא אחרינא, וד"ה פטור; תוספות שם ד"ה נתנו, על פי תוספתא בבא קמא (ליברמן) ז יט), ואף על פי שאין שליח לדבר עברה (ראה ערכו), כאן הגנב חייב, לפי שהם לא ידעו שהדבר הוא גנוב, שהגנב אמר להם שהוא שלו, וכשהשליח לא ידע שעברה היא יש שליח לדבר עברה (תוספות שם; שיטה מקובצת שם, בשם ה"ר ישעיה וחי"ר יהונתן)¹¹, ואף על פי שאין השומר מתכוין כלל כדי לזכות לגנב אלא לשמירה בלבד, מכל מקום כיון שהועילו מעשיו לחייב את השומר בשמירת הגנבה, נכנסה הגנבה על ידי כן ברשותו (כן משמע מהשיטה מקובצת שם, בשם ה"ר יהונתן).

• יש מפרשים שהדברים אמורים בגנב שנתן, אבל החיוב והפטור הם של אלה שניתן להם, שכיון שהגנב עדיין לא קנה הרי הם חייבים אם הגביהו או הוציאו מרשות הבעלים, שהרי הגנב לא הגביה ולא הוציא מרשות הבעלים, והם עשו מעשה הגנבה (רמב"ם גניבה ב טז), והדברים אמורים כשידע הכהן, או בעל החוב, או השומר שהדבר גנוב, ואף על פי שהגונב מן הגנב פטור מן הכפל, הם חייבים, כיון שהגנב לא קנה, והרי הם כגונבים מרשות הבעלים (מגיד משנה שם).

¹⁰ ויש שפירשו שכשגנב ברשות הרבים עשה מעשהו בגלוי, ואינו גנב אלא גזלן, וכשאמרו שפטור אמרו שפטור מכפל שמיוחד לגנב, ולא מאונסים (ירושלמי

שם, לפי הירידב"ז שם). על גדרו של גנב הבא במחתרת, ראה ערך מחתרת.
¹¹ ראה ערך אין שליח לדבר עברה מחלוקת ראשונים אם בשליח שוגג יש

- אם ידעו הבעלים מהגנבה ולא ידעו מחזרתו, עדיין הגנב חייב באחריותו עד שימנה את מעותיו, מנה את כסו ומצאו שלם - המנין פוטר, ואם לא ידעו הבעלים לא מגניבתו ולא מחזרתו - אפילו מנין אינו צריך, וכיון שהחזירו למקומו נפטר מאחריותו.

• ובדבר שיש בו רוח חיים ההלכה כדעה האחרונה, שאם גנב טלה מן העדר, ולא ידעו הבעלים לא מגניבתו ולא מחזרתו - אפילו מנין אינו פוטר, עד שיודיע את הבעלים שהחזירו, כדי שישמרו את הטלה הגנוב, מכיון שלמדו דרך אחרת חוץ מדרך שאר הצאן שבעדר זה (רי"ף שם; רא"ש שם י לג; רמב"ם שם ד י"ב; טוש"ע חו"מ שנה א-ב)¹³.

שומר שהחזיר שומר שגנב מרשותו, כגון שגנב טלה מן העדר גניבה שהופקדו אצלו, וסלע מכיס שהופקד אצלו, והחזירו למקום שגנב, הטלה לעדרו והסלע למקומו, נחלקו תנאים:

• יש אומרים שכיון שהוא שומר, די בדעת עצמו ויצא (רבי ישמעאל בגמ' שם ב).

• ויש אומרים שכלתה לו שמירתו, שכיון שנעשה גנב שוב אינו נאמן על הבעלים, וצריך דעת בעלים דוקא (רבי עקיבא שם), וכן הלכה, והרי זה חייב באחריותו עד שיודיע לבעלים (רמב"ם שם י; טוש"ע שם א), או עד שיחזיר הכיס לבעלים וימנה מעותיו (ראב"ד שם).

אבדה הגנבה אבדה הגנבה, הרי הגנב חייב באונסיה ומשלם דמיה, כדרך שהגזול משלם (ראה ערך גזל), וכשהוא משלם צריך לשלם ממיטב שבכסיו, אם הוא משלם מן הקרקע, לפי שהגנב הוא מאבות נזיקין שמשלמים ממיטב (בבא קמא ד ב - ה א; רמב"ם גניבה ג יא: טוש"ע חו"מ שמח ה), שנאמר בגנב: יִשְׁלַם שְׁנָיִם (שמות כב ו), ונאמר בהיזק של שן ורגל: מִיֵּטֵב שְׁדָהוּ וּמִיֵּטֵב פְּרָמוֹ יִשְׁלַם (שם ד), ואנו למדים בגזרה שוה "ישלם", "ישלם", שהגנב משלם ממיטב, ואפילו במקום שאינו משלם אלא את הקרן בלבד, כגון שהודה (ראה ערך מודה בקנס) וכיוצא בזה (ראה ערך כפל), ואף על פי שהכתוב נאמר בכפל, אף הקרן בכלל הכפל (רש"י שם ד ב ד"ה וגנב, ושם ה א ד"ה תחת נתינה).

החזרת השווי הגנב חייב לשלם הקרן כשעת הגנבה (בבא קמא סה כשעת הגניבה א; רמב"ם שם א יד; טוש"ע חו"מ שנה א, א), שאם היתה שוה בשעת הגנבה ארבעה, ובשעת העמדה בדין שוה שנים, משלם את הקרן ארבעה (רמב"ם שם; טוש"ע שם). הטעם:

• לפי שנאמר בגנב: אִם הִמָּצָא תִּמְצָא כִּידוֹ הַגֵּנֶבֶה וגו' חֲיִים שְׁנָיִם יִשְׁלַם (שמות כב א), ודרשו: החיה לקרן כעין שגנב (גמ' שם), שהקרן היא הגנבה, אבל כפל וארבעה וחמשה אינם נקראים גנבה, שהרי לא גנבם (שיטה מקובצת שם, בשם ה"ר יהונתן), ועוד שאין חיובם חל בשעת גנבה, שאם מודה - נפטר, ולכן הקרן היא הגנבה (שיטה מקובצת שם, בשם שיטה).

• או שדינו שכל הגזלנים משלמים כשעת הגזלה (ראה ערך גזל), וסברה היא שהרי נתחייב בשעת גנבה, ולא בא הכתוב אלא למעט את הכפל וארבעה וחמשה שאין משלמים אותם כשעת הגנבה (רא"ש בבא קמא ז ב).

וכן אם גנב כחושה והשמינה, או שמנה והכחישה, משלם כשעת הגנבה (גמ' שם; רמב"ם שם יג; טוש"ע שם ד), אלא שבכחושה

גָּזַל (ויקרא ה כג) כמו בגזלה (שאגת אריה פא, על פי חולין קמא א); ויש סוברים שבגנב אין זו מצות עשה, אלא שחייב להחזיר מפני שהדבר הוא של הבעלים (עונג יום טוב קיח, בהגה, על פי הרמב"ם גניבה א א); ויש שנסתפקו בדבר (אחיעזר א כא).

כפל וארבעה יתר הגנב על הגזול, שאם העידו עליו עדים שגנב, וחמשה חייב לשלם כפל, דהיינו שמשלם שנים לבעל הגנבה (ראה כל דיניו בערך כפל), שנאמר: אִם הִמָּצָא תִּמְצָא כִּידוֹ הַגֵּנֶבֶה וגו' שְׁנָיִם יִשְׁלַם (שמות כב א), ונאמר: אִם יִמָּצָא הַגֵּנֶב יִשְׁלַם שְׁנָיִם (שם ו). אם גנב דינר משלם שנים, גנב חמור או כסות או גמל משלם שנים בדמיה, נמצא מפסיד כשיעור שביקש לחסר את חברו (רמב"ם גניבה א ד).

תשלומי כפל נוהגים בכל, חוץ משור ושה - שלפעמים יש בהם יותר מכפל - שהגנוב את השור או את השה וטבח או מכר, משלם על השה תשלומי ארבעה, ועל השור תשלומי חמשה (ראה כל דיניו בערך ארבעה וחמשה. רמב"ם שם ו) שנאמר: כִּי יִגְנֹב אִישׁ שׁוֹר או שֶׂה ויִטְבְּחוּ או מְכָרוּ חֲמִשָּׁה בָּקָר יִשְׁלַם תַּחַת הַשׁוֹר וְאַרְבַּע צֶאֱן תַּחַת הַשֶּׂה (שמות כא לו).

חזרה בעין כל זמן שלא נשתנית הגנבה חוזרת לבעליה בעין, בין לפני יאוש ובין לאחר יאוש (רמב"ם שם א יב; טוש"ע חו"מ שנה ב), שדין הגזול ודין הגנבה שוים בזה, וכשם שהגזלה חוזרת כשהיא קיימת (ראה ערך גזל), כך הגנבה (מגיד משנה שם), וכן כל שאר הדינים האמורים בהשבת הגזול (ראה ערך גזל) אמורים גם בגנבה (כן משמע במגיד משנה שם יא-יב)¹².

החזיר ללא ידיעת הבעלים הגנוב חפץ מבית חברו והחזירו למקומו, ולא ידעו הבעלים שהחזירו, נחלקו אמוראים:

• יש אומרים שאם ידעו הבעלים שגנב אינו נפטר עד שידעו הבעלים שהחזיר, שכיון שידעו הרי זו גנבה גמורה, וצריכה השבה מעולה, אבל אם לא הודיע לבעלים שהחזיר, אלא הם מנו את הצאן, שגנב טלה מהן, ומצאו שהחזירה הגנבה, אינו נפטר בכך מאחריות אונסים, אבל אם לא ידעו הבעלים מהגנבה, מנין הבעלים פוטר את הגנב, אפילו שלא הודיעם שהחזיר (רב בבא קמא קיח א, ורש"י ד"ה לדעת וד"ה שלא לדעת).

• יש אומרים שבין שידעו הבעלים שגנב ובין שלא ידעו, כשמונו ומצאו הצאן שלימה - נפטר הגנב (שמואל שם).

• יש אומרים שאם ידעו הבעלים שגנב - המנין פוטר, אף שלא הודיעם מהחזרה; ואם לא ידעו שגנב, אפילו מנין לא צריך, אלא מיד כשהחזיר הגנבה למקומה נפטר (רבי יוחנן שם).

• ויש אומרים שאם ידעו הבעלים מהגנבה - נפטר הגנב במנין הבעלים; ואם לא ידעו מהגנבה אין המנין פוטר, אלא צריך להודיע לבעלים כשהוא מחזיר (רב חסדא שם), כדי שידעו לשומרה יפה, מאחר שהורגלה על ידי הגנב לצאת, אבל אם ידעו בגנבתו, כבר ידעו הבעלים להזהר יפה (גמ' שם ב, לדעת רב חסדא, ורש"י ד"ה הואיל ואנקטה).

להלכה יש חילוק בדבר:

• בדבר שאין בו רוח חיים ההלכה כדעה השלישית, שהגנוב סלע מכיס חברו, או כלי מביתו, והחזיר הדבר הגנוב מביתו למקומו

יאוש. ¹³ ויש מהראשונים הפוסק בין ביש בו רוח חיים, ובין באין בו רוח חיים כדעה הראשונה (בעל המאור שם).

שליח לדבר עברה. ¹² על גנבה שנשתנית, ועל שבח הגנבה לפני יאוש ולאחר יאוש, ראה ערך יאוש וערך שני; אם בסתם גנבה יש יאוש בעלים, ראה ערך

מוכרים אותו ונותנים דמיו לגנב (רמב"ם גניבה ג יא), שנאמר: אִם אֵין לוֹ יִנְמָכֶר בְּגִנְתּוֹ (שמות כב ב), ומוכרים אותו מיד, ואין ממתינים לו על מה שראוי לבוא, עד שימות אביו או עד שתבוא ספינתו (מכילתא דרשב"י שם).

אשה האיש נמכר בגנבתו ולא האשה, שנאמר: בְּגִנְתּוֹ (שמות שם), ולא בגנבתה (משנה סוטה כג א; רמב"ם שם יב), או לפי שנאמר שם: כִּי יִגְנֹב אִישׁ (שמות כא לו), ללמד שהאיש נמכר בגנבתו ולא האשה (מכילתא דרשב"י שם).

גנב מצי או קדש יש מהראשונים שפסק שאם גנב מן הגוי או מן הקדש ההקדש, אינו נמכר על הקרן, אלא הרי זה חוב עליו עד שיעשיר (רמב"ם שם יג), ונתחבטו אחרונים מהו מקורו (ראה אבן האזל שם, ואור שמח שם ב א, ואור החיים ותורה תמימה שמות כב ג).

כשהגנבה שוה יותר משווי כעבד היתה קרן הגנבה שוה יותר ממה ששוה הגנב כעבד נחלקו תנאים:

- יש סוברים כיון שאין גנב כנגד ממכרו אינו נמכר כלל (רבי אליעזר בקדושין יח א, ורש"י ד"ה כנגד ממכרו), שנאמר: יִנְמָכֶר בְּגִנְתּוֹ (שמות כב ב), ולא בחצי גנבתו (רבא שם, לדעה זו).
- יש אומרים שנמכר וחוזר ונמכר (חכמים שם).
- יש אומרים שנמכר פעם אחת, ואינו חוזר ונמכר (סתם ברייתא אחרת שם; רבי יהודה ורבי אליעזר במכילתא משפטים, נזיקין יג), אלא שמהם סוברים שנמכר פעם אחת והשאר עליו חוב, והרשות ביד בעל הגנבה – אם רצה למכור ימכור, ואם לאו כותב לו שטר (רבי יהודה שם), דהיינו שהוא חוב עליו עד שיצא בשביעית לחפשי ויעשיר וישלם (רמב"ם גניבה ג יד), וכן הלכה (רמב"ם שם); ומהם סוברים שהשאר אין עליו יותר חוב: דיו להשתכר מחצה, ולהפסיד מחצה (רבי אליעזר שם).

כשהגנבה שוה פחות היתה הגנבה שוה פחות ממה שהגנב שוה, לדברי הכל אינו נמכר כלל (מכילתא שם; גמ' שם; רמב"ם שם), שנאמר: ונמכר בגנבתו, ונמכר כולו ולא חציו (רבא שם), או שהלימוד הוא מ"בגנבתו" (כן משמע מהמכילתא והרמב"ם שם), עד שיהיו דמיו כולם מובלעים בגנבתו (רמב"ם שם), וכל שהוא שוה פרוטה יותר מהגנבה הדין כן (מאירי שם).

גנב וחזר וגנב גנב וחזר וגנב, נחלקו אמוראים:

- יש אומרים שאפילו לא עמד בדין עד שגנב שניהם, ואינו שוה אלא דמי האחת, נמכר וחוזר ונמכר, שעל כל גנבה וגנבה אנו קוראים בו "ונמכר בגנבתו" (רבא שם, ורש"י ד"ה כאן בגניבה).

- ויש אומרים שישנו חילוק בין אדם אחד לשני בני אדם (אב"י שם). ונחלקו בבאור דעה זו:
- יש מפרשים שאם עמד בדין בבת אחת אינו חוזר ונמכר אפילו בגנבות הרבה, שהכתוב הוציא את כולן בלשון יחיד, כמו "וַיִּבְהַקֵּה רַבָּהּ" (וינה ד יא), שהכוונה על הרבה בהמות; אבל גנב משני בני אדם ומעמידים אותו בדין שתי פעמים, נמכר בשביל כל אחד ואחד, והוא הדין אם גנב ועמד בדין, ונמכר וחזר וגנב משיצא חפשי – חוזר ונמכר (רש"י שם ד"ה טובא משמע, וד"ה אלא כאן).
- יש מפרשים שכל שגנב מאדם אחר אינו חוזר ונמכר, ובשני

והשמינה יש הבדל בין כשהשמינה הגנב על ידי שפיטמה והוציא עליה הוצאות, שאז אפילו אם אחר כך שחט הוא את הבהמה בידיים אינו משלם אלא כעין שגנב, שיכול לטעון אני פייטמתי ואתה תקח, לבין השמינה מאליה, שאז דוקא אם מתה מאליה משלם כעין שגנב, אבל אם הוא שחט בידיים משלם כמו שוויה עכשיו (טור ורמ"א שם ד, וסמ"ע ס"ק ח-ט), כדין גולן ששבר הכלי שגול שחל עליו חיוב חדש בשעת השבירה (ראה ערך גול)¹⁴.

החייבים בגנבה

אשה אחד האיש ואחד האשה שגנבו – חייבים לשלם (רמב"ם גניבה א ז; וטו"ע חו"מ שם א), ואף על פי שנאמר "איש" בפרשה: כִּי יִגְנֹב אִישׁ (שמות כא לו), הרי נאמר שם: וְשָׁלַם (שם), בין איש ובין אשה (מכילתא דרשב"י שם), ועוד שהרי השוה הכתוב אשה לאיש לכל עונשים שבתורה (ראה ערך אשה. מגיד משנה שם, על פי בבא קמא טו א; וסמ"ע שם סק"א), ולא נאמר איש אלא לענין שלמטה: האיש נמכר בגנבתו ולא האשה (ראה להלן: תשלומיה על ידי מכירת הגנב. מכילתא דרשב"י שם), או שנאמר למעט את הקטן, והוא הדין לחרש ושוטה הדומים לו, שאין בהם דעת (ראה להלן. סמ"ע שם).

היתה אשת איש – אם הגנבה קיימת מוציאים הימנה (מגיד משנה שם; טור שם), וכן אם היו חילופיה קיימים (שו"ע שם), כגון שהחליפה הגנב על דבר אחר או שמכרה, והדמים בעין (ערוך השלחן שם א), ואם לאו הרי אין לה ממה לשלם, וימתין עד שתתאלמן או תתגרש (וטו"ע שם), ואם היו לה נכסי-מלוג (ראה ערכו) וכיוצא, אפילו אין הגנבה קיימת, חייבת למכור נכסיה בטובת הנאה כדי לשלם את הקרן (סמ"ע שם סק"ב, על פי וטו"ע חו"מ תכד ט)¹⁵.

קטן חרש וקטן קטן שגנב – מחזירים קרן לבעלים, אם הוא קיים (רמב"ם שם ח; וטו"ע חו"מ שם א), ואם אבד, אינו חייב לשלם אפילו לאחר שיגדיל (רמב"ם שם, על פי משנה בבא קמא פז א; וטו"ע שם), לפי שאינו בן דעת (סמ"ע שם סק"י), ונאמר כִּי יִגְנֹב אִישׁ (שמות כא לו) – למעט את הקטן, והוא הדין לחרש ושוטה הדומים לו, שאין בהם דעת (סמ"ע שם), ומידת חסידות שישלם כשיגדיל, ואם נהנה חייב מן הדין לשלם מה שנהנה (שבות יעקב א קעז).

וראוי לבית דין להכות הקטנים כפי כח הקטן על הגנבה, כדי שלא יהיו רגילים בה (רמב"ם שם א י; וטו"ע שם ה), ואף להלכה שקטן אוכל נבלות אין בית דין מצווים להפרישו (ראה ערך קטן), אין זה אלא בעברות שבין אדם למקום, אבל בעברות שבין אדם לחברו מפרישים אותו, כדי שלא תאדע תקלה על ידו (מגיד משנה שם).

עבד וכן עבד שגנב מחזירים קרן לבעלים, אם הוא קיים (וטו"ע שם ד), ואם אינו קיים – פטור (שו"ע שם), שהוא אין לו ממה לשלם (טור וסמ"ע שם סק"ח), ובעליו פטורים, שאין אדם חייב על נזקי עבדיו, אף על פי שהם ממונו, מפני שיש בהם דעת ואינו יכול לשומרם, שאם יכעיסנו רבו ילך וידליק גדיש באלף דינר, ונמצא מחייב את רבו מאה מנה בכל יום (טור וסמ"ע שם, על פי משנה ידים ד ז, ובבא קמא ד א, בנייקין). ומכים את העבדים שגנבו מכה רבה – כפי כחו של העבד שיוכל לסבול (סמ"ע שם סק"י) – כדי שלא יהיו רגילים בכך (רמב"ם שם; וטו"ע שם ה).

תשלומיה על ידי מכירת הגנב

אין לגנב לא קרקע ולא מטלטלים לשלם בעד הגנבה, בית דין

כשבא במחתרת, ראה ערך קס ליה בדרכה מניה. ¹⁵ על דינה בתשלומי כפל,

¹⁴ על פטור וחייב תשלומי הגנבה במקום חיוב מיתה, כגון בגונב בשבת או

המדינה (כן משמע מהתוספתא שם (ליברמן) יא יח; טור שולחן ערוך שם יא).
גניבת דברי המתגנב אחר חברו והולך לשנות בדברי תורה - כגון
 שיועד בחברו שלא ילמדו מעצמו, וחפץ ללמוד
 הדבר (הרב שאול ישראלי בתחומין ד עמ' 358) - אף על פי שנקרא גנב,
 הרי זה זכה לעצמו, ועליו אומר: לא יבזוז לגנב פי יגנוב (משלי
 ו ט), לסוף נמצא מתמנה על הציבור וישלם שבעתים, שנאמר:
 וְנִמְצָא יִשְׁלֵם שְׁבַעֲתַיִם (שם לא), ואין שבעתים אלא דברי תורה,
 שנאמר: אֲמָרוֹת ה' אֲמָרוֹת טְהוֹרוֹת וגו' מִזֶּקֶק שְׁבַעֲתַיִם (תהלים יב
 ז. מכילתא משפטים, נזיקין יג; תוספתא שם ז יא).

וכתבו ראשונים שלפיכך מי שהפקיד ספר אצל תלמיד חכם,
 מותר לו להעתיק ממנו אפילו לכתחילה שלא ברשות המפקיד,
 לפי שמותר לגנוב דברי תורה ולהעתיקם (מרדכי בבא מציעא רצג,
 בשם ספר המקצועות), ונחלקו הפוסקים אם כך הדין אפילו כשיועד
 שמקפידים הבעלים (ש"ך חו"מ רצב ס"ק לה); או שאם מקפידים -
 אסור, שאין ההיתר אלא מפני שמן הסתם על דעת כן הפקיד
 אצלו (סמ"ע שם ס"ק מה). אכן לגנוב ספרים כדי להעתיקם
 ולהחזירם אחר כך אסור, שמצוה-הבאה-בעברה (ראה ערכו) היא
 (שו"ת הרי"ף קלא).

וכן אסור לפרסם דברי תורה ברבים ללא רשות אומנם (הרב שאול
 ישראלי שם עמ' 360), ומכל מקום מי שרוצה לגנוז כל כתביו, אינו
 יכול לעשות כן, שהתורה נקראת שלו ליתנם למי שירצה, אבל
 אין בכוחו ורשותו לאבד אותם לגמרי, שהרי מצווה הוא ללמוד
 וללמד לאחרים (משיב דבר א כד).

בני אדם אם גנב אחר שנמכר הרי זה נמכר פעם שניה (מאירי שם;
 רמב"ם שם טו), וכן הלכה (רמב"ם שם), ואם גנב לזה, וחזר וגנב
 לזה, וחזר וגנב לזה - כולם שותפים בו, אם היו דמיו כנגד הקרן
 של שלשתם או פחות מן הקרן, נמכר ומחלקים ביניהם, והשאר
 חוב עליו, ואם היו דמיו יותר אינו נמכר, והכל חוב עליו עד
 שיעשיר (רמב"ם שם טז; מאירי שם).

• ויש מפרשים שלאותו אדם עצמו נחשב הכל כגנבה אחת וחוזר
 ונמכר, אבל גנב לשני בני אדם אינו נמכר ונשנה (תוספות שם ד"ה
 כאן, בשם ר"י).

ואם גנב להרבה בני אדם קודם שנמכר, ועמד לאחד בדין, הרי
 הוא כמי שנמכר בשבילו, וממתינים לו האחרים עד שיעבור זמנו,
 ואם גנב לאדם אחד הרבה גניבות קודם שנמכר, מצרפים אותם
 לאחת, ומוכרים אותו בשביל כולם (מאירי שם).

שותפים שותפים שגנבו כאחד, משלשים ביניהם, וכל אחד נמכר
 בחלקו מן הקרן, וכל מי שדמיו יתר על חלק הקרן
 שנתחייב בו אינו נמכר (רמב"ם שם יז; מאירי שם).

המותרים משום גנבה

דברים שאין אדם מקפיד עליהם - כגון מוכין שהכובס מוציא
 מבגד צמר על ידי שטיפה שהרי אלו שלו (משנה בבא קמא א, ורש"י
 ד"ה הכובס; רמב"ם גניבה ו ט; טור שולחן ערוך שם ז) - אין בהם משום
 גנבה (גמ' שם; רש"י שם), ובקביעת ההקפדה הולכים אחר מנהג

גִּנְבַת דַּעַת¹

איסור הטעיית חברו, לחשוב שעושה לו טובה, ואינו כן

כשחברו כל דבר שהיה לחברו להעלות על דעתו שלא נעשה
מטעה עצמו הדבר בשבילו או לטובתו, אין בזה משום גנבת
 דעת, שהרי הוא הטעה את עצמו, ולפיכך אם היה הולך בדרך,
 ופגע בו חברו וסבור שיצא לקראתו לכבודו, אינו צריך להודיעו
 שהוא הולך לדרכו ולא לכבודו יצא, לפי שחברו מטעה את עצמו
 (גמ' שם ב; טוש"ע שם), שהרי זה דבר שהיה לו להעלות על דעתו
 שאינו עושה בשבילו (תוספות שם ד"ה אינהו; רמב"ן שם).

לכנוז גנבת דעת שהיא כדי לכבד את חברו - מותרת, לפיכך אף
 על פי שאין לומר לחברו: סוך שמן מפך ריקן, מכל מקום
 בשביל כבודו מותר (גמ' שם א; טוש"ע שם ז), היינו שלא יביא פך
 ריקן ויאמר לו סוך שמן מפני שיועד בו שאינו סך, וגונב דעתו
 כסבור שיש בו שמן, אבל בשביל כבודו של אורח, כדי להודיע
 לבריות שהוא חביב עליו - מותר (רש"י שם ד"ה לא יביא, וד"ה ואם
 בשביל, ודוקא כשהפך הוא ריקן, אבל אם יש בו שמן - מותר
 לעולם לומר בא וסוך עמנו, אף שיועד בו שלא יסוך, מפני הכבוד
 (סמ"ע שם סק"י).

וכן המפציר בחברו לסעוד אצלו, ויועד בו שאינו סועד, שאסור
 (ראה לעיל) - אם היה חביב עליו בענין שהיה מפציר בו לסעוד אפילו

האיסור אסור לגנוב דעת הבריות (חולין צד א; רמב"ם דעות ב ו,
ומקורו ומכירה יח א; טוש"ע חו"מ רכח ו), דהיינו להתענות את חברו
 לומר כי עשה לו טובה ולא עשה (שערי תשובה לרבנו יונה ג קפד),
 כגון להפציר בחברו לסעוד אצלו, והוא יודע שאינו סועד (גמ'
 שם; רמב"ם דעות שם; טוש"ע שם), ואפילו דעת גוי (גמ' שם; רמב"ם
 שם ושם; טוש"ע שם), ואפילו בדרברים בלבד (רמב"ם מכירה שם),
 ואפילו מילה אחת אסורה (רמב"ם דעות שם).²

איסור זה הוא מן התורה (כן משמע בסמ"ג לאוין קנה; ריטב"א שם,
 בשם בעלי התוספות; יראים קכד),³ והוא בכלל הלאו של לא תגנבו
 (ויקרא יט יא. סמ"ג וריטב"א ויראים שם), שגונב דעת הבריות נקרא
 גנב, שנאמר: וְתִגְנֹב אֶת לִבִּי (בראשית לא כו), ונאמר: וַיִּגְנֹב
 אֲבִשְׁלוֹם אֶת לֵב אֲנָשֵׁי יִשְׂרָאֵל (שמואל ב טו ו. סמ"ג שם).⁴

ואמרו חז"ל: שבעה⁵ גנבים הם, הראשון שבכולם גונב דעת
 הבריות (מכילתא דרבי ישמעאל משפטים מסכתא דנזיקין יג ד"ה שנים
 ישלם; תוספתא בבא קמא (ליברמן) ז ח, והביאו הריטב"א וסמ"ג שם).

מוסר בטח כל מקח שיש בו מוסר ואין בו חסרון ממון, באופן
 שאין בו משום מקח-טעות (ראה ערכו), צריך להודיע
 ללוקח, שהוא בכלל גנבת דעת (טוש"ע שם ח).

תגנבו, שאינו מחוקי הלשון, שאם כן היה לו לומר: מעמיתו, ועוד שלא תגנבו
 הוא בטעם אתנחתא להפסיק הענין (ראה ערך טעמים. סמ"ג וריטב"א שם).
 5. ביראים השלם שם, ובסמ"ג שם הגירסה שלשה, ועי' תוספתא ראשונים לר"ש
 ליברמן שם שהכנון שבעה.

ראה ערכו. **גנבת דעת**. 1. ו, טור' רכה-רל. 2. וראה יד המלך (לנדא) דעות
 שם בארכיות בגדרי גנבת דעת. 3. ויש שכתבו שאיסור זה הוא מדרבנן (סמ"ג
 רסא; ב"ח שם). 4. ואף איסור גנבת דעת הגוי הוא מן התורה, שלא תגנבו
 סתם נאמר, ואף על פי שבסוף אותו פסוק כתוב בעמיתו, אינו מוסב על לא

ואין בזה משום גנבת דעת, שאף הם יודעים שישראל נוהגים לפרנס עניי נכרים עם עניי ישראל (ראה ערך גוי. רש"י בבא בתרא יא א ד"ה דלא; תוספות שם ח א ד"ה יתיב; ש"ך יו"ד רנד סק"א)⁶, או לפי שכשנותנים מעות אלו לעניי גוים, ממילא יש ריוח לעניי ישראל, שלא נצטרך ליתן לעניי גוים ממעות צדקה שלנו, ולכן אין כאן גנבת דעת, שהרי זה כאילו נותנים לעניי ישראל (רמ"ה שם).

משכון גוי משכון של נכרי הנמצא אצל ישראל, אם אין דעתו של הנכרי להשקיע המשכון שישראל ביד הישראל בעד חובו, נחלקו אחרונים אם אסור לישראל להשתמש במשכון משום גנבת דעת (בי"ח יו"ד קכ); או שהדבר מותר (ט"ז שם ס"ק יא).

נרכה כשאומר לגוי שלום למר, ואינו מתכוין לברכו אלא לכו היה לרבו, מצדדים ראשונים לומר שיש בזה משום גונב דעת הבריות (תוספות גיטין סב א ד"ה שלמא). וכשהגוי יוצא מבית ישראל ואומר לו ברכה, אסור לישראל להשיב בלשון שנה טובה על כל ישראל, והגוי אינו מבין וכסבור שמברך אותו, שהרי זה גונב דעת הבריות, ואפילו אם נאמר שבאומר שלום למר ומתכוין לרבו – מותר (ראה רש"י גיטין שם ד"ה שלמא), הרי זה מפני שאינו אלא מהרהר בלבו, אבל זה שמוציא בפיו בערמה ודאי אסור משום גנבת דעת (מהר"י ברונא ק"ג).

אחיזת עינים יש מהראשונים שכתב שהאוחז את העינים ומראה כאילו עושה דברים זרים על ידי תחבולה ומהירות וקלות הידים עד שנדמה לאנשים שיעשה עניינים אין אמתיות בהם, כמו שיקחו חבל וישימו אותו בכנף בגדיהם ויציאו נחש וכיוצא, הרי זה גונב דעת הבריות (ספר המצוות לא תעשה לב).

אם היה יודע בו שיסעוד, אין זו גנבת דעת, כיון שמבקש באמת להנאותו, ואין המניעה מצדו אלא מצד חברו שאינו רוצה, ונמצא שאם יחזיק לו טובה אינה בחינם (שלחן ערוך הרב שם יד, על פי גמ' שם). במה דברים אמורים כשבאמת הוא עושה בשבילו, אבל אם לא עשה כלל בשבילו, אף על פי שאילו היה צריך לכך היה עושה בשבילו, הרי הוא צריך להודיעו, ולפיכך כשפגע בו חברו וסבור שבה לכבודו, לא אמרו שאינו צריך להודיעו אלא מפני שהוא הטעה את עצמו, אבל אילו היה בזה משום גנבת דעת היה אסור, ואף על פי שגם לכבודו היה עושה כן, מכל מקום עכשיו שלא עשה לכבודו – אסור (תוספות שם ב ד"ה והא); ויש סוברים שאפילו באופן זה שהיה עושה לכבודו – אסור, שיש בזה על כל פנים משום גנבת דעת, ולפיכך אפילו היה פותח בשבילו חבית שאינה מכורה, עכשיו שהחבית מכורה צריך להודיעו (לחם משנה דעות שם, בדעת הרמב"ם והטור).

השבעה מי שאין לו ממון אצל חברו וטוענו ומשביעו, הרי זה גונב דעת הבריות (שבועות לט א).

אכילת מעשרות כהן או עני הרגילים לאכול על שולחנו של בעל הבית, לא יתן להם לאכול תרומת מעשר – אפילו של דמאי (ראה ערכו) – לכהן, ומעשר עני לעני, אם אינו מודיעם (דמאי ד ד), שהרי זו גנבת דעת, שכסבורים הם שנותן להם חולין משלו (שנות אלהו שם; רש"י שם; משנה ראשונה שם; תפארת ישראל שם).

צדקה פגוי מלך או שר גוי ששלח צדקה בשביל מצוה מסויימת, כגון פדיון שבויים וכיוצא, אסור לשנותה, אלא יעשו כפי מה שאמר, לפי שאסור לגנוב דעת הבריות ואפילו דעתו של נכרי, אלא אם כן ציוה סתם ליתן לעניים, שאז יתנו לעניי נכרים,

גְּנִיזָה

חייב הצנעת דברים מחמת קדושתם או מחמת איסורם

בכתבי הקודש ובתשמישיהם

הקודש (ראה ערך אזכרות וערך מחיקת השם); ואם אין בהם שמות הקודש, האיסור מדרבנן (תשב"ץ א ב).

ספר תורה אף ספר תורה שנפסל – כגון שכתב את שאר כתב שנפסל התורה כשירה, או שכתב את השירה כשאר הכתב, או שכתב שלא בדיו (שבת קג ב) – צריך גניזה (רמב"ם ספר תורה שם; טוש"ע יו"ד רפב י), והוא הדין ספר תורה שיש בו ארבע טעויות בכל דף ודף (מנחות כט ב; רמב"ם שם ז יב; טוש"ע שם רעט ד).

ונחלקו ראשונים: יש אומרים שבכל מקום שאמרו טעון גניזה, אין מועיל לו תיקון (ריב"ש ז, ותשב"ץ א קכו, בדעת הרמב"ם); ויש אומרים שאם אפשר לתקן יוכל לתקנו, ולא אמרו לגנוז אלא כשאי אפשר לתקן, או שיגנוז עד שיתקן (ריב"ש ותשב"ץ שם, בשם הרשב"א).

צורת הגניזה ספר תורה שכלה נותנים אותו בכלי חרס, וגוונים אותו אצל תלמיד חכם בקבר, וזו היא גניזתו (מגילה כו ב; רמב"ם שם י ג; טוש"ע או"ח קנד ה, ויו"ד רפב י)², ואפילו אינו אלא שונה הלכות ולא שימש תלמידי חכמים (גמ' שם, ורש"י ד"ה ואפילו; טור ובית יוסף ושו"ע או"ח שם; ש"ך יו"ד שם ס"ק יא), ומשום כבודו של חכם קוברים אצלו (אשכול (אויערבך) ב עמ' 44).

כתבי קודש כל דבר קודש – שאינו ראוי לשימוש – טעון גניזה (רש"י שבת צ א ד"ה שמצניעין), ולכן כתבי הקודש שבלו – טעונים גניזה (מגילה כו ב, ובבא בתרא כ ב; רמב"ם יסודי התורה ו ח, וספר תורה י ג; טוש"ע או"ח קנד ה, ויו"ד רפב י), ואפילו אם בלו עד שנעשו רקבון, מחמת שנאכלו על ידי תולעים (משנה שבת צ א, ורש"י ד"ה מקק ספרים, וגמ' שם קטו א; סופרים ה יד; מגן אברהם קנד סק"ה). ואמנם במשך הזמן הגניזה תגרום למחיקת הכתב, והרי יש איסור למחוק אזכרות, אלא שגרמא זו היא גורם רחוק, ועוד שהרי גם בלא גניזה אי אפשר לשמור מקלקול במשך הזמן, והעיקר שיהיה ניכר שהיא גניזה דרך כבוד ולא דרך השחתה (שו"ת דעת כהן קעה).

• ואסור להניחם במקום הפקר (רש"י שבת קטו א ד"ה טעונין; מאירי שם) עד שיגרום להם שיאבדו (מאירי שם), שכל כתבי הקודש שאינם ראויים לקרות בהם נגזרים שלא יתבזו (רש"י סוטה כ א ד"ה מגילתא; תוספות שם שם).

• ואסור לשרפם, שהרי זה בכלל האיסור של לא תַעֲשֹׂן פֶּן לֵה' אֱלֹהֶיכֶם (דברים יב ד. מגן אברהם קנד סק"ט) אם יש בהם שמות

6. וראה דרך אמונה מתנות עניים ח ט. 1. ו, טורי רלב-רלט. 2. וראה שו"ת משפט כהן לח ג, שיש חילוק בין קבורה זו, שמטרתה גניזה, ולכן יש צורך

• ויש אומרים שהן ספרי תורה, והן תפילין ומזוזות – יישרפו (רמב"ם תפילין א יג; כן משמע מהשו"ע שם, בסתם).

סת"ם שכתבם אפיקורוס וכתבו אחרונים שאפיקורוס שאינו מאמין בדברי חכמים (ראה ערך אפיקורוס) שכתב ספרי תורה תפילין ומזוזות – לדברי הכל יגנוזו, שחשש עבודה זרה אין כאן שנצריכם שריפה, ולקרות בהם אסור שמא לא כתב לשמה, ולא נזהר בשאר הדינים, ולכן יגנוזו (באור הלכה שם ד"ה שכתבם).

סת"ם שכתבם קראי אכן הקראים (ראה ערכו), אף על פי שכופרים בתורה שבעל פה, ספרי תורה תפילין ומזוזות שנכתבו בידם יגנוזו, שאסור לשורפם, שהרי מאמינים בקדושת השם ובקדושת התורה (שו"ת רדב"ז ב תשע"ד).

סת"ם שכתבם גוי בספר תורה תפילין ומזוזות שכתבם גוי נחלקו תנאים:

• יש אומרים שישרף (ברייתא ראשונה בגיטין מה ב), שלדעתם סתם מחשבת גוי לעבודה זרה (ראה להלן. רבי אליעזר בברייתא נוספת שם).

• יש אומרים שיגנוז (ברייתא שניה שם), שפסולים לקרוא בהם, שנאמר: וְקִשְׁרָתָם (דברים ו ח), וְכַתְּבָתֶם (שם ט) – כל שישנו בקשירה ישנו בכתיבה, יצא גוי שאינו בקשירה – אינו בכתיבה (תני רב המנונא בריה דרבא מפשרוניה שם), וכן הלכה (רמב"ם תפילין א יג; טושי"ע יו"ד רפא א) ⁷.

• ויש אומרים שקוראים בהם (ברייתא שלישית שם), ובלבד שיהיו כתובים כהלכתם (תנא קמא ורבן שמעון בן גמליאל בברייתא נוספת שם).

וכן אם חיפה הגוי תפילין או תפרם – פסולים, שעשייתם ככתיבתם (רמב"ם תפילין ג טז), וכן בכל תיקון עשייתם (טושי"ע או"ח ט ב) ⁸.

סת"ם שכתבם שאר פסולים וכן ספרי תורה תפילין ומזוזות שכתבם ישראל מומר ומסור, או עבד אשה וקטן, מכיון שהם פסולים (ראה ערך סת"ם) – יגנוזו (רמב"ם שם) ⁹.

סת"ם שנמצאו בידי מין ואין ידוע מי כתבם – יגנוזו (גמ' שם; בידי מין רמב"ם שם; טושי"ע או"ח לט ה, ויו"ד רפא א), משום ספק, שמא כתבם הוא (רש"י שם ד"ה נמצא ביד מין).

סת"ם שנמצאו בידי גוי, נחלקו בדבר אמוראים:

• יש אומרים שייגנוזו (אמרי לה הראשון בגמרא שם), שמא הוא כתבם (רש"י שם ד"ה נמצא ביד עובד).

• ויש אומרים שכשרים לקרות בהם (אמרי לה השני בגמרא שם), שהדבר ספק-ספיקא (ראה ערכו) – שמא ישראל כתבו, ואפילו שהוא כתבו שמא למכור לישראל כתבו ולא לשם עבודה זרה (רש"י שם ד"ה ואמרי לה), או לפי שיותר יש לתלות שישראל כתבם, שאין דרך גוי לכתוב (תוספות שם ד"ה אמרי).

אף להלכה נחלקו הפוסקים:

• יש אומרים שייגנוזו (ר"י שם; קיצור פסקי הרא"ש גיטין ד מה; טור יו"ד רפא; שו"ע שם א, בשם יש אומרים), וחייבים הציבור לקנות מהם כדי לגנוזם (גמרא שם, לדעה זו; טושי"ע שם), כדי שלא יזלזלו בהם (טושי"ע שם).

ולמה בכלי חרס, כדי שלא ירקב מהרה, שנאמר: וְנִתְּתָם בְּכָלִי חָרֶשׁ לְמַעַן יַעֲמְדוּ יָמֵינוּ רַבִּים (ירמיהו לב יד. מגילה שם, ור"ן), ואין נותנים אותו בעפר, שכמה שאפשר עושים לו תקנה שיתקיים (ר"ן שם; לבוש יו"ד שם י), ולא יהיה נראה כאילו מחק אותו בידים (לבוש שם) ³, ומכל מקום אם אין חכם שונה הלכות גונזים אותו בקרקע בבית הקברות (אשכול (אויערבך) ב עמ' 44) ⁴.

שאר כתבי הקודש שכלו, מניחים בתוך שקים וקוברים (שדי חמד ג עג, בשם זרע אמת) ⁵.

איסור שהיה אסור להשאיר ספר תורה שנפסל מבלי גניזה כלל, שלא יבואו לידי מכשול לקרוא בו בציבור (נודע ביהודה תניינא יו"ד קעד), אלא שכל פסול שנראה לכל שהוא פסול, יש סוברים שמותר להשהותו ולקרוא בו ביחידות שלא בציבור, ואין לחוש למכשול בציבור (ט"ז יו"ד רפא סק"א, על פי רמב"ם שם א); ויש סוברים אף בפסול שאינו ניכר מותר לקרוא ביחידות (נקודות הכסף שם).

וכן ספר תורה שאינו מוגה, שאסור להשהותו יותר על שלשים יום (ראה ערך ספר תורה), יתקנו או יגנוזו (רמב"ם שם ז יב; טושי"ע יו"ד רעט א).

מגילת סוטה מגילת-סוטה (ראה ערכו), אם קודם שנמחקה המגילה אמרה איני שותה – נגנזת (משנה סוטה כ א; רמב"ם סוטה ד ד) תחת צירו של היכל (תוספתא שם (ליברמן) ב ב; ירושלמי שם ג א), כדי לשחקה כשיסבבו בדלת, ולא תבוא לבזיון (ירושלמי שם, וקרבן העדה שם) ⁶.

עיר הנדחת כתבי הקודש שהיו בעיר-הנדחת (ראה ערכו), שאסור לשרפם כשאר נכסי עיר הנדחת (ראה ערך עיר הנדחת)

– יגנוזו (משנה סנהדרין קיא ב; רמב"ם עבודה זרה ד טו).

כתבי הקודש שנכתבו ככל לשון – שלא בלשון שונתו ככל לשון הקודש – לדעת הסוברים שאסור לקרות בהם (ראה ערך כתבי הקודש מחלוקת בדבר), נחלקו בדבר אם

צריכים גניזה (משנה שבת קטו א, לפירוש רב הונא בגמרא שם, ולרב חסדא שם הדין יוצא בכל שכן מהצלתם מפני הדליקה), או שמותר להניחם במקום גלוי והפקר והם מתאבדים מאליהם, ובלבד שלא יאבדם ביד (רבי ברייתא שם בסוף העמוד; רמב"ם שבת כג כו. וראה ערך הנ"ל שבזמן הזה ניתנו לקרות, ובודאי שצריך גניזה).

סת"ם שכתבם מין ספרי תורה תפילין ומזוזות שכתבם מין (ראה ערכו), האדוק בעבודה זרה, כגון כומר ישראל (רש"י גיטין מה ב ד"ה מין, בנוסחאות לא מצוננות), נחלקו בדינו ראשונים:

• יש אומרים שהתפילין וספר התורה יגנוזו (טור או"ח לט, לפי הב"ח שם ד).

• יש מחלקים: התפילין יגנוזו (רבנו ירוחם יט ד; שו"ע שם, בשם יש אומרים), וספרי תורה ומזוזות יישרפו, לפי שמן הסתם אינו כותב תפילין לעבודה זרה, ולמכרם לישראל כתבם, מה שאין כן ספר תורה שכתבו לצורך עצמו ללמוד בו, ודאי לשם עבודה זרה כתבו (בית יוסף שם; מגן אברהם שם סק"ח).

3. ויש מהאחרונים הסובר שכלי חרס לא דוקא, אלא בדבר המתקיים, ושטוב יותר להניחו בכלי עץ שמתקיים בו יותר (כנסת יחזקאל לו). 4. ויש מהפוסקים שמשמע מדבריו שקוברים דוקא בקבר, ולא בקרקע (שו"ע או"ח שם), וכתבו אחרונים שלא נהגו כן (פרי מגדים שם, משבצות זהב סק"ה). 5. ויש אחרונים שכתבו שאף אותם מניחים בכלי חרס (שו"ת באר שבע מג; מגן אברהם או"ח קנד סק"ט), ולא נהגו כן (פרי מגדים שם, אשל אברהם

6. ויש מהראשונים שכתב שנגנזת בצידי ההיכל (רש"י שם ד"ה מגילתה). 7. או שפסולים משום חסרון כונה לשמה, שלדעתם יש צורך בכתיבה לשמה (תוספות שם ד"ה והא, על פי הגמרא שם; מגן אברהם לט סק"ב). 8. על דין תפילין שנמצאו בידי גוי, ראה ערך תפילין. 9. והוא הדין צדוקים (ראה ערכו), שאינם מודים בקשירת התפילין כמדורש חכמים (שלטי גבורים שם, כג ב מדפי הר"ף, א).

• ויש אומרים שצריך דוקא גניזה, ולא להורידו לקדושה קלה (בכור שור מגילה כו ב).

ספרים ספרי קודש מודפסים – קדושתם כאילו נכתבו על קלף, **מודפסים** ואם בלו יש לגונזם (מהרש"ם יו"ד קפב; משאת בנימין צט-ק; שו"ת באר שבע מג; מגן אברהם קנד סק"ט, בשמו)¹¹.

מיחזור ספרים ויש מהאחרונים בדורנו שהקלו למחזור ספרי קודש **נדפסים** נדפסים שבלו כך שלא ניתן ללמוד בהם, מלבד אלו שנדפסים בהם שמות הקודש, שמכיון שכבר אין לומדים בהם אין בהם חיוב גניזה אלא רק איסור על איבוד בידים (אגרות משה או"ח ד לט; הרב שבתי רפפורט בעלון שבות גליון 86), ומכיון שבמפעל המיחזור כתבי הקודש יהיו מיעוט שבמיעוט אין בהם איסור איבוד ומחיקה (הרב שבתי רפפורט שם).

וכתבו עוד שלנייר החדש הנוצר מהפסולת אין יחס לניירות הראשונים, ומותר להדפיס עליו דברי חולין (הרב שבתי רפפורט שם). ומכל שכן שדפים שנועדו ללימוד חד-פעמי (ראה להלן), שמותר למחזרם אם אין בהם שמות הקודש (בני בנים ג כ).

דפי מספר קודש בדפים מספר קודש שהודפסו לפני הדפסת **שהודפסו** הספר לצורך הגהה, הואיל ואין ייעודם ללימוד **לצורך הגהה** אלא להגהה שגיאות, אין איסור לאבדם (מור וקציעה קנד; משיב דבר ב פ; עין יצחק ה-ז), וטוב להתנות מלכתחילה שאינו מדפיסם לשם לימוד (עין יצחק שם), ומכל מקום אין להניחם באשפה דרך בזיון (ציץ אליעזר ג א).

גליונות דפוס גליונות דפוס שנתקלקלו, מכיון שנדפסו לצורך **מקוללים** לימוד, צריכים גניזה (המגן גיבורים, בשדי חמד, באר בשדי ח; החשק שלמה, שם יב), ומכל מקום יש שהקל להשתמש בהם לצורך כריכת ספרי קודש (מור וקציעה שם).

אגרת עץ אגרת-שאלת-שלום (ראה ערכו) שנכתבו בה פסוקים, **פסוקים** אלא שלא כתבם לשם דברי תורה אלא לצחות בלבד, אינה טעונה גניזה (תפלה למשה ג כח).

וכן דברי תורה שנכתבו שלא על מנת שיענינו בהם, אלא לקריאה חד-פעמית – כגון אגרת שאלת שלום שנכתבו בה דברי תורה – לא נתקדשו, ואינם טעונים גניזה (משיב דבר שם).

אגרת עץ כשכותבים במכתבים את האות ה' או האות ד' לסמן **הסימנים** את שם השם, וכן כשכותבים בעזרת ה' ואם ירצה ה' **בע"ה וא"ה** וכיוצא בזה, אין בזה קדושה כלל, אבל אסור להשתמש במכתבים הללו לתשמיש בזיון (ערוך השולחן יו"ד רעו כח).

עיתון שיש בו עיתון שעניינו חול, אלא שבאים בו פסוקים, אין **דברי תורה** בו קדושה, ואין צורך לגונזו (מנחת יצחק א יח).

אכן עיתון שעניינו חול, אלא שבאים בו דברי תורה, נחלקו בו: • יש אומרים שחייבים לגונזו (מנחת יצחק שם, במסקנתו).

• ויש אומרים שאין לגונזו, שכוונת ההדפסה היתה על כלל העיתון, וכיון שעיקרו חול, לא נתקדש, ועוד שעיקר הביזיון הוא כשדברי קודש זורקים על הרצפה, או מונחים באשפה שיש בה טינפת, כגון צואה וכיוצא בזה, אבל באשפה של ימינו, אין בה

• יש אומרים שכשרים הם (רמב"ם שם; מאירי שם; טושי"ע או"ח לט ו, בסתם, ויו"ד שם, בשם יש מי שמכשיר).

• ויש מחלקים בין ספר תורה שנמצא בידו שיגנו, לתפילין שנמצאו שכשרים, שבספר תורה יתכן שכתבו לצורך עצמו, אבל תפילין אין דרך גוי לכתוב כלל, ובודאי ישראל כתבם (בית יוסף וב"ח או"ח שם, בדעת הטור).

אם הוחזקו שבזו גוים ספרי ישראל, לדברי הכל תולים שאותם ספרים של ישראל, וכשרים (ר"ן וריטב"א שם; טושי"ע יו"ד שם)

שם קדוש הכתוב שם קדוש שהיה כתוב על קרן של פרה, או על כרעי **במקום לא ראוי** המיטה, או על ידות הכלים – קוצץ מקום השם וגונזו (סופרים ה יג; שבת סא ב; רמב"ם יסודי התורה ו ו; טושי"ע יו"ד רעו יג), וכשהיה כתוב על אבן – שומטה וגונזה (סופרים שם), ואפילו שככתב גוי את השם (תוספתא מגילה (ליברמן) ב טז; ערכין ו א; רמב"ם שם ח), אם משום שהשם הוא קדוש ואסור בהנאה ככל הקדש, וגונזים אותו שלא יבוא ליהנות ממנו (חוות יאיר טז, על פי תוספות ערכין שם ד"ה יגוד), או כדי שלא יבוא לידי בזיון ולידי מחיקת השם (פנים מאירות ב קלג).

אזכרות שבספרי אזכרות שבספרי המינים (שבת קטז א, בנוסחאות לא **מינים** מצוננות) מישאל (רמב"ם שם), דהיינו משומדים לעבודה זרה שכתבו תורה נביאים וכתובים בכתב אשורי ובלשון הקודש (רש"י שם ד"ה ספרי, בנוסחאות לא מצוננות), נחלקו בהם תנאים: יש אומרים שקודרן וגונזו, והשאר שורפם (רבי יוסי שם); ויש אומרים ששורף הספרים עם האזכרות שבהם (רבי טרפון שם), וכן הלכה (רמב"ם שם). אבל אזכרות שבספרי גוים – ייגנזו (רמב"ם שם, על פי גיטין מה ב).

תשמישי קדושה שבלו אף תשמישי קדושה, כגון תיק של ספר תורה, ונרתיק של תפילין וכיוצא (ראה ערך תשמישי קדושה) שבלו או שנשברו – טעונים גניזה (מגילה כו ב; רמב"ם ספר תורה י ד; טושי"ע או"ח קנד ג), וכן מקק מטפחות הספרים (ראה לעיל) טעון גניזה (משנה שבת צ א; סופרים ה יד; מגן אברהם קנד סק"ח).

עשיית ארון ותכריכים מטפחות ספר תורה שבלו יכולים לעשות מהן תכריכים למת מצוה (מגילה כו ב; רמב"ם שם ג; טושי"ע שם ד) שצרכיו מוטלים על הציבור (מאירי שם; משנה ברורה שם ס"ק כא), וזו היא גניזתן (גמ' שם; רמב"ם שם; טושי"ע שם).

אכן ארון הקודש שבלה, אם מותר לעשותו ארון למת, נחלקו אחרונים:

• יש אומרים שהדבר אסור, לפי שכשעושה תכריכים הרי זה תשמיש המת עצמו, ואדם מישאל הוא כספר תורה (ראה מגילה כט א, ומועד קטן כה א), אבל כשעושה ארון למת אינו אלא תשמיש דתשמיש, שהרי אין המת נקבר ערום (שו"ת חתם סופר ו י).

• ויש אומרים שאין חילוק בין מטפחת לארון, ומותר לעשות ממנו ארון למת (ערוך השולחן שם ח)¹⁰.

דבר שאינו ראוי לקדושתו הראשונה דבר הצריך גניזה מחמת שאינו ראוי לקדושתו הראשונה, נחלקו בו אחרונים:

• יש אומרים שאם אפשר לעשות ממנו קדושה קלה מהראשונה עדיף יותר מלגונזו (ט"ז שם סק"ז).

בית הכסא (שבות יעקב ג יב); ויש מהאחרונים שהקל בספרי קודש הנדפסים בכתב שאינו כתב מרובע, אלא כתב עגול – "כתב רש"י" – לכוון איתם ספרי קודש אחרים, כדי שלא יבואו לידי בזיון (בית דוד או"ח קמה).

10. על גדרם של תשמישי קדושה ועל קדושתם ואיסור שימוש לצרכי חול, ראה ערך תשמישי קדושה. 11. ויש מהאחרונים שהקל בספרי דפוס לשורפם בצנעה, אם כשטומנים אותם בבית הקברות גונבים אותם גוים לצורך תשמיש

וְהִקְדָּשְׁנוּ (דברי הימים ב כט יט), ואמרו: "הכנו" - שגנזנו, "והקדשנו" - שהקדשנו אחרים תחתיהם (עבודה זרה נב ב) ¹³.

כלים שהשתמשו בהם לשם שמים מחוץ למקדש מי שעבר ועשה בית חוץ למקדש להקריב בו קרבנות לשם שמים, אף על פי שאינו בבית עבודה זרה, כלים שנשתמש בהם בבית זה לא ישתמשו בהם במקדש לעולם, אלא יגנזו (עבודה זרה נב ב; רמב"ם ביאת מקדש ט יד).

גנדי כהן בגדי לבן שכהן גדול עובד בהם ביום הכפורים (ראה ערך בגדי גדול כהונה) לדעת הסוברים - וכן הלכה (ראה ערך הנ"ל) - שאינו עובד בהם פעם שניה לעולם, טעונים גניזה - במקום שיפשוט אותם שם (רמב"ם כלי המקדש ח ה) - שנאמר: וְהִנִּיתֶם שָׁם (ויקרא טז כג) - מלמד שטעונים גניזה (פסחים כו א; רמב"ם שם) ¹⁴.

תרומת הדשן תרומת-הדשן (ראה ערכו) טעונה גניזה (כריתות ו א), שנאמר: וְשָׂמוּ אֶצְלֵי הַמִּזְבֵּחַ (ויקרא ו א), מלמד שטעון גניזה ואסור בהנאה (רש"י פסחים כו א ד"ה תרומת).

מעשר שני מעשר-שני (ראה ערכו) שבעיר הנדחת, הואיל ואינו שבעיר הנדחת נשרף (ראה ערך עיר הנדחת) - יגנז (משנה סנהדרין קיא ב, ורש"י ד"ה מעשר שני; רמב"ם עבודה זרה ד טו), והוא הדין כסף מעשר שני, וכסף הקדש (רמב"ם וכסף משנה שם, על פי גמ' שם קיב ב) ¹⁵.

בעבודה זרה

עבודה זרה של ישראל אסורה בהנאה ואין לה ביטול (ראה ערך בטול עבודה זרה), וטעונה גניזה (עבודה זרה נב א; רמב"ם עבודה זרה ח ט) כדי שלא יכשלו בה אחרים (כן משמע בפסיקתא זוטרית בראשית לה ד).

• שנאמר: וְשָׁם בְּסֹתֶר (דברים כז טו), מלמד שטעונה גניזה (רבי יצחק שם).

• או לפי שנאמר: לֹא תִשַּׁע לָךְ אֲשֶׁרָה כָּל יַעַן אֶצְלֵי מִזְבַּח ה' אֱלֹהֶיךָ (דברים טז כא), מה מזבח טעון גניזה (ראה לעיל), אף אשרה טעונה גניזה (רב חסדא אמר רב שם).

בגדר גניזה זו נחלקו ראשונים:

• יש אומרים שגניזה בקרקע כשהיא שלמה (רש"י שם ד"ה שטעונה; כן משמע בתוספות יבמות קד א ד"ה סנדל), וקל הוא מעבודה זרה של גוי שטעונה שריפה ובעור מן העולם (תוספות שם).

• ויש אומרים שגניזה זו היא בעור גמור על ידי שריפה וכיוצא, כעבודה זרה של גוי (תוספות עבודה זרה שם ד"ה מה; ריטב"א ומאירי שם) ¹⁶.

כל כך בזיון, ויותר מזה, שייכתן שבעיתון יודפסו דברי תורה ומעברו השני של הדף דברים הפוכים, ואם נגנזו העיתון יהיה הדבר חילול השם, ומכל מקום טוב להסתיר הדף שנכתבו בו דברי תורה בדפים אחרים, או להצניעו בשקית, לפני זריקת העיתון לאשפה (פניני הלכה, ליקוטים א, ה יד).

עלוני שנת עלונים המחולקים בבתי הכנסת עם ענייני פרשת השבוע:

• אם ניכר מהעלון שמטרתו פרסומות, דינו כעיתון שיש בו דברי תורה (ראה לעיל).

• ואם ניכר מהעלון שמטרתו ללימוד תורה, דינו כדבר הנועד ללימוד חד-פעמי (ראה לעיל. פניני הלכה שם).

בהקדשות

אהל מועד משנבנה בית ראשון נגנז אהל מועד, ונגנזו עמו קרסיו קרשיו ובריהיו ועמודיו ואדניו (תוספתא סוטה (ליברמן) יג א; סוטה ט א).

המזבח ואבניו המזבח טעון גניזה (עבודה זרה נב א) כשניתן או **בית המקדש** שנפגמו אבניו באופן שנפסל (ראה ערך אבני מזבח וערך מזבח), לפי שאסור בהנאה (רש"י שם ד"ה מה מזבח; מאירי שם), ואין לו פדיון (מאירי שם) ¹².

וכן עפר המזבח טעון גניזה (משנה שבת צ א).

וכן אבני היכל ועזרות שנפגמו או שנפגמו באופן שנפסלו (ראה ערך אבני היכל ועזרות) טעונים גניזה (תוספתא מגילה (ליברמן) ב טז; רמב"ם בית הבחירה א טו), וכן אבני מזבח ששיקצו גוים לעבודה זרה, שאין להם שוב תיקון למזבח - נגנזות, ולשכה היתה בבית המוקד שבמקדש שבה גנזו בני חשמונאי את אבני המזבח ששיקצו מלכי יון (מידות א ו).

שאר כלי וכן שאר כלי המקדש שנפסלו, כגון סכין של הקדש **המקדש** שנשמט מן הניצב או שנפגם, שאין משחזים אותו לתקנו (ראה ערך כלי שרת), גונזים אותו (רמב"ם כלי המקדש א טו, על פי זבחים פח א) בצד ההיכל בין הקודש והאולם לדרום (רמב"ם שם) בבית-החליפות (ראה ערכו. מידות ד ז; אור שמח ומקורי הרמב"ם לרש"י שם, בדעת הרמב"ם).

וכן כלי המקדש שהשתמשו בהם לעבודה זרה נגנזים, שנאמר: וְאֵת כָּל הַפְּלִים אֲשֶׁר הִנִּיתָ הַפֶּלֶךְ אֶחָד בְּמַלְכוּתוֹ בְּמַעַל הַכֶּנֶס

געוילי גוים

איסור אכילת מאכלי היתר שנתבשלו בכלים של גוים ונפלט לתוכם טעם האיסור שהיה בלוע בכלים

האיסור ומקורו

קדירה שבישל בה גוי, כשחוזר ישראל ומבשל בה, אם לא הוכשר קודם לכן על ידי הגעלה וכיוצא (ראה ערך הגעלה), פולט בליעתו

לתוך של ישראל ואוסרתו באכילה (רש"י פסחים מד ב ד"ה גיעולי), ודבר זה נקרא גיעולי גוים (גמ' שם).

איסור זה הוא מן התורה, שנאמר בכלי מדין: כָּל דְּבַר אֲשֶׁר יֵבֵא

ונדרי גוי, וגוי שהפריש תרומה, אם ייגנזו, ראה ערך גוי. ¹⁶ ומה שמצינו ביעקב אבינו שטמן עבודה זרה, שנאמר: וַיִּתְּנוּ אֵל יַעֲקֹב אֶת כָּל אֱלֹהֵי הַנֶּכֶר אֲשֶׁר בְּיָדָם וְגו' וַיִּטְמֵן אֹתָם יַעֲקֹב תַּחַת הָאֵלָה אֲשֶׁר עִם שָׁכָם (בראשית לה ד), לדעה זו לא טמנם אלא מפני שכבר נתבטלו בעודם ברשות הגוים בשכם, ומן הדין היו מותרים, ולא טמנם אלא לטהרת הקודש (רמב"ן על התורה שם). **געולי גוים**. 1. ו, טורי רלט-רמט.

¹² ואפילו לסוברים שאבני מזבח יש להן פדיון (ראה ערך מזבח. המאור שם), מכל מקום טעונות גניזה, מפני שאסורות להדיט לאחר שנשתמשו בהן לגבוה (משנה למלך בית הבחירה א טו). ¹³ אם נאסרו מן הדין או משום קנס, ראה ערך דבר שאינו שלו. ¹⁴ בגדי זהב של כהן גדול שבלו, יש מהראשונים שכתב שגונזים אותם (רמב"ם שם ה-ו); אך בירושלמי מפורש שמדליקים בהם הנרות בפנים (ראה ערך בגדי כהונה. ירושלמי סוכה ה א). ¹⁵ בענין ערכי גוי,

שם), או מפני שאין מבטלים איסור לכתחילה, אפילו טעם פגום (תוספות ר"ד שם; מאירי שם); אבל בדיעבד אם בישלו בכלים שאינם בני יומם – התבשיל מותר (גמ' שם עה ב; רמב"ם וטושי"ע שם), והחמירו על הקדרה יותר מעל התבשיל, לפי שהקדרה היה בה איסור גמור בתחילה, קודם שנפגם הטעם, אבל המאכל לא נבלע בו איסור מעולם (תוספות שם עו א ד"ה מכאן), ועוד שבתבשיל אין מקום לגזור שמא יבוא לאכול גם מה שנתבשל בבית יומה, שלא שכיח לבשל בבית יומה מאחר שלכתחילה אסור לבשל אפילו בשאינה בת יומה (רא"ש שם ה לו, בתירוץ השני), אבל בקדרה אם נתיר לבשל באינה בת יומה יבוא לבשל גם בת יומה (הגהות אש"רי שם, לתירוץ זה).

כלי שאין ידוע בכלי גוים שאין ידוע אם הם בני יומם או לא, אם הוא בן יומו נחלקו ראשונים:

- רוב הראשונים סוברים שסתם כלי גוים בחזקת שאינם בני יומם (תוספות עבודה זרה לח ב ד"ה אי, בשם רש"י ורבנו תם ור"י; רמב"ן ור"ן שם לה ב; מרדכי שם תתלב; רשב"א בשו"ת א תצו, ובתורת הבית הארוך ד ד; מאירי שם עה ב, בשם רוב המפרשים), לפי שדרך הגוים להדיח יפה כליהם, ובכלי שמבשלים בו היום אין מבשלים בו עד מחר, ולפיכך הם בחזקת אינם בני יומם (הגהות שערי דורא נט), וכן הלכה (טושי"ע יו"ד קכב ו).

- יש סוברים שסתם כלים של גוים אסורים מספק (מאירי שם לה ב, ושם לט ב, בשם גדולי המפרשים; כן משמע מהר"ן שם לה ב, בשם הראב"ד; כסף משנה מאכלות אסורות ז יח, ובית יוסף שם, ותורת חטאת נט ב, בדעת הרמב"ם).

- יש סוברים שלכן מותר לאכול מה שנתבשל בכלי של גוי מפני שיש בזה ספק-ספקא להיתר – ספק שמא לא השתמשו בו היום אלא אתמול, ואם תמצא לומר שהשתמשו בו היום ספק שמא נשתמשו באוכל שפוגם מה שיתבשל בו היום (ש"ך יורה דעה קכב סק"ד).

- ויש מן הראשונים המחלק: דברים שדרכם לבשלם בכלים שמבשלים בהם בכל יום, סתמם בני יומם, אבל דברים שאין רגילים לבשלם בכלים שמבשלים בכל יום, אלא מבשלים אותם בכלים מיוחדים, סתמם אינם בני יומם, וכן כלים שהגוי בא למוכרם, סתמם אינם בני יומם, שכשבא למכור – מקנה ומדיח ומנקה כליו כדי שיהיו עליהם קופצים, ומן הסתם אינו מבשל בהם, ובא למכרם מיד (מאירי שם לה ב).

לומר לגוי אפילו להלכה שסתם כלים של גוים אינם בני יומם, **לגבול** אסור לומר לגוי: בשל לי ירקות בקדרתך, או עשה לי מרקחת, שכל האומר בשל לי, הרי הוא כאילו בישל בידיו (תורת הבית שם, על פי חולין ו א; טושי"ע שם)².

במאכלי גוים

פת גוים פת גוים, כשהיא בדרך של היתר (ראה ערך פת גוים), אף על פי שהגוי מחמם את המים שלש בהם בכליו, אין חוששים בה משום געולי גוים, לפי שסתם כלי גוים הם אינם בני יומם, ונותנים טעם לפגם (רמב"ן וריטב"א ור"ן עבודה זרה לה ב; ש"ך יו"ד קיב סק"א), ואף לדעת הסוברים בסתם כלים לאיסור (ראה לעיל), כאן אין חוששים לגעולי גוים, מפני שפת נפגמה מטעם של כלי אפילו בבן יומו (כן משמע מהר"ן שם)³.

באש תעבירו באש וטהר וגו' וכל אשר לא יבא באש תעבירו במים (במדבר לא כג).

- "כל דבר אשר יבוא באש" לבשל בו כלום, "תעבירו באש", שכדרך תשמישו הגעלתו, מה שתשמישו על ידי חמין – כגון יורות וקומקמוסין, שמרתיחים אותן על האור (רש"י פסחים שם) – יגעילנו בחמין; ומה שתשמישו על ידי צלי, כגון השפוד והאסכלה, ילבנו באור (רש"י על התורה שם ד"ה כל דבר, וד"ה תעבירו באש).

- "וכל אשר לא יבא באש", שאין תשמישו על ידי האור, כגון כוסות וצלוחיות שתשמישן בצונן ולא בלעו איסור, אם הוא כלי מתכת – "תעבירו במים", שמטבילין ודיו (ראה ערך טבילת כלים. רש"י שם ד"ה וכל אשר וד"ה תעבירו במים).

ואשר לא יבא באש, היינו כלים שתשמישם בצונן ולא בלעו איסור, תעבירו במים, היינו הדחה במים במריקה ושטיפה (רמב"ן על התורה שם ד"ה וכל אשר, על פי ספרי מטות קנח).

מהות השם במהות השם גיעולי גוים נחלקו ראשונים:

- יש מפרשים שנקראו כך על שם פליטת טעם האיסור בהיתר (כן משמע ברש"י פסחים שם), שכל גיעול פירושו פליטת דבר הבלוע בדבר אחר, כמו: **פי שם נגעל מגן גבורים** (שמואל ב א כא) – לא קבל המשיחה שמושחים מגן של עור בחלב מבושל, כדי להחליק מעליו מכת חץ או חנית, שלא יקוב העור (רש"י ויקרא כו יא ד"ה ולא תגעל), וכן **ונגעלה נפשי אתכם** (ויקרא כו ט) ביאורו שאפלוט אתכם (הכתב והקבלה שם יא, לדעה זו).

- ויש מפרשים שנקראו כך מלשון מיאוס, שהנפש מואסת בשמנונית הנבלעת בכלי, וגיעולי גוים כוונתם הסרת ההגעלה, כמו: **ונגעלה נפשי אתכם** (ויקרא שם ל. פירוש המשניות לרמב"ם וזבחים צו ב), ואף **פי שם נגעל מגן גבורים** (שמואל שם) באורו ששם נמאס מגינו כי לא נושע על ידו (מחברת מנחם, געל).

איסור ונחלקו תנאים באיזה כלי אסרה תורה געולי גוים:

דאורייתא

- יש אומרים שאפילו כלי שאינו בן יומו – היינו שלא השתמשו בו באותו מעת לעת באיסור – אסור, והתבשיל שבישלו בו אסור באכילה, ואף על פי שאחר מעת לעת כבר נפגם טעמו, לדעתם נותן טעם לפגם אסור (ראה ערך נותן טעם לפגם), שאף בכלי בן יומו אי אפשר שלא יפגם טעמו במקצת, אחר שעבר לילה אחד, ומכל מקום אסרתו תורה (עבודה זרה סז ב, לדעת רבי מאיר, ורש"י ד"ה ואידך).

- יש אומרים שנותן טעם לפגם בכל מקום מותר, ומכל מקום כאן אסרה תורה אפילו אינו בן יומו, וחידוש הוא בגעולי גוים, ואין למדים מכאן למקום אחר (ראה ערך חדוש), שהרי אף בבן יומו אי אפשר שלא יפגם קצת ואסרתו תורה (פסחים מד ב, לדעת חכמים).

- ויש אומרים שלא אסרה תורה אלא קדרה בת יומה בלבד, אבל אינה בת יומה מותרת, מפני שנותן טעם לפגם מותר (פסחים שם, לדעת רבי עקיבא; עבודה זרה שם, לדעת רבי שמעון), וכן הלכה (רב שם ושם; רמב"ם מאכלות אסורות יז ב; טושי"ע יו"ד קג ה וקכב ב).

איסור זרבנו ומכל מקום לכתחילה אסור חכמים להשתמש בכלי גוים שאינם בני יומם (עבודה זרה עה ב; רמב"ם שם; טושי"ע יו"ד קכב ב), גזירה משום כלים בני יומם (גמ' שם עו א; מאירי שם; טושי"ע

מביאים לידי טהרה ונקיות (תורת הבית שם; טושי"ע שם). 3. ולדעה המחלקת בין דבר שדרכו לבשל בכל יום לדבר שאין דרכו בכך, לפי שאין

2. ואפשר שעל ידי הרקחים או שאר אומנים מותר, שכל האומנים מייחדים כלים נקיים למלאכתם כדי שלא יפגמו אומנותם, ובעל נפש יחוש, שדברים אלו

השימוש בכלי גוים

כלים שהשתמשו הלוקח מן הגוי כלי תשמיש סעודה שנשתמש בהם בצונן, כגון כוסות וצלוחיות וכיוצא בהם, אסור להשתמש בהם עד שידחם במים (עבודה זרה עה ב; רמב"ם מאכלות אסורות יז ג; טושי"ע יו"ד קכא א), וצריך לשפשפם היטב במים בשעת הדחה כדי להסיר ולמרק האיסור בעין שיש על גביהם (תורת הבית הארוך ד ד; ר"ן שם, בשם הראב"ד; טושי"ע שם).

• **עבר והשתמש בהם בחמין לפני הדחה ושפשוף, ואין בתבשיל ששים כנגד האיסור בעין** (ראה ערך בטול בששים), הרי זה תלוי במחלוקת ראשונים אם איסור בעין הנדבק על פני הכלי נפגם באינו בן יומו, או שאינו נפגם (ראה ערך נותן טעם לפגם).

• **עבר והשתמש בהם בצונן, צריך להדיח אותו הצונן שנתן לתוכו** (ראה ערך הדחה).

כלים שהשתמשו לקח מן הגוי כלי תשמיש בהם בחמים, כגון **כחם ברותחם** יורות וקומקומים וכיוצא, או כלי תשמיש בהם על ידי האש, כגון השפודים והאסכלאות, מכשירים כל אחד כדרך הכשרו, בהגעלה או בלבון באור (גמ' שם; רמב"ם שם; טושי"ע שם ב), וחומר הוא בגעולי גוים (ירושלמי עבודה זרה ה טו) שדבר שנשתמש באש אין הגעלה מועלת בו אלא ליבון (פני משה שם, על פי בבלי שם עו א).

ואם מותר להשתמש בהם בצונן, לאחר הדחה ושפשוף היטב, נחלקו ראשונים: יש מתירים (רא"ש שם ה לו; מגיד משנה חמץ ה כא; טור יו"ד קכא); ויש אוסרים, גזרה שמא יבוא להשתמש בהם בחמים (מרדכי פסחים תקסה; רוקח תפז), וכן המנהג (רמ"א יו"ד קכא ח).

ודוקא בקביעות, אבל בדרך עראי, כגון שהוא בבית הגוים, או כדיעבד - כגון שכבר קנה הכלי, ואין לו כלי אחר להשתמש בו (ש"ך שם ס"ק יא) - הכל מודים שמותר להשתמש בו צונן (רמ"א שם), אלא אם כן הוא דבר-חריף (ראה ערכו. ש"ך שם סק"י, על פי הרמ"א שם).

הנחת כלי סעודה יש להיזהר מלהניח כלי סעודה בבית גוים, שיש אצל גוים לחוש שמא ישתמש בהם (מרדכי עבודה זרה תתלג;

איסור והיתר הארוך לג יח; שו"ע יו"ד קכב ט), ואם נותן כלים לאומן גוי לתקנם, צריך לעשות בהם סימן שלא ישתמש בהם הגוי (ארחות חיים בעמ' 318; בית יוסף שם, בשמו; רמ"א שם), ואם עבר ולא עשה סימן, או שכח כלי סעודה בבית הגוי, ושהו אצל הגוי כחצי יום או יותר, וחזר ולקחם ממנו, צריך הגעלה (רמ"א שם, על פי המרדכי שם), שהרי ודאי בני יומם הם, ואין לומר ספק ספיקא שמא לא נשתמש בו הגוי כלל, ואם תמצא לומר נשתמש שמא בדבר הפוגם את המאכל נשתמש, שהואיל והגוי רגיל להשתמש בהם - ודאי נשתמש ואין זה ספק, ונמצא שאין כאן אלא ספק אחד, וספק דאורייתא לחומרא (מרדכי שם; איסור והיתר שם טז).

ובדיעבד, כגון שעבר ונשתמש בהם באותו יום שלקח ממנו בלי הגעלה, נחלקו הדעות:

• **יש אוסרים המאכל כמו בכלי שהוא ודאי בן יומו, ואם כלי**

שמן גוים שמן-של-גוים (ראה ערכו), נחלקו בו אמוראים:

• **יש אומרים שבתחילה גזרו עליו איסור משום זליפתם של כלים אסורים** (שמואל בגמ' שם לה ב - לו א) - היינו פליטתם של הכלים שפולטים ומזיעים שמנונית איסור שבלעו (רש"י שם לה ב ד"ה זליפתו) - וסברו שנותן טעם לפגם אסור, ולאחר שהותר השמן היה זה מפני שפסקו הלכה שנותן טעם לפגם מותר (גמ' שם לו א)⁴.

• **יש אומרים שמעולם לא נאסר משום געולי גוים אלא משום טעם אחר** (רב בגמ' שם), שסתם כלים של גוים אינם בני יומם (תוספות שם לח ב ד"ה אי; רמב"ן ור"ן שם לה ב), ואפילו לסוברים להחמיר בסתם כלים, מכל מקום בשר פוגם בשמן ומסריחו (רמב"ם מאכלות אסורות יז כב; מאירי שם לו ב; טושי"ע יו"ד קג ד), ולפיכך אפילו ידוע שנתבשלו בכלים בני יומם - מותרים (ט"ז יו"ד קיד סק"ז)⁵.

דבש גוים אף דבש של גוים אין בו משום געולי גוים מפני שנותן טעם לפגם (גמ' שם לט ב; רמב"ם שם כג; טושי"ע יו"ד קג ד וקיד ז), שסתם כלים אינם בני יומם, ועוד שבשר פוגם בדבש (כן משמע מהרמב"ן והר"ן שם)⁶.

קטניות גוים פולים ואפונים ועדשים וכיוצא בהם - כשאין בהם משום בשולי גוים (ראה ערך בשולי גוים) - ששולקים אותם הגוים ומוכרים אותם - לדעת הסוברים שסתם כליהם אסורים, הרי הם אסורים משום געולי גוים, שמא בישלום בקדירה של בשר (רמב"ם שם יח); אבל להלכה שסתם כליהם אינם בני יומם - מותרים (כסף משנה שם; תורת חטאת עה טז, ורמ"א יו"ד קיג ב).

חטאת גוים וכן חמאה של גוים, באופן המותר או במקום שנוהגים בה היתר (ראה ערך חלב גוים) - לדעת הסוברים שסתם כליהם אסורים, אסורה משום געולי גוים אם הגוי בישל את החמאה (רמב"ם שם ג טז); אבל להלכה שסתם כליהם אינם בני יומם - מותרת (כסף משנה שם, ובית יוסף יו"ד קטו ג; רמ"א שם).

מים שהוחמו במים שהוחמו בכלי של גוים כתבו הפוסקים **כלי של גוים** לחלק בין כשנתבשלו לצורך שתייה - שמותרים, משום סתם כלים שאינם בני יומם, והרי הם כמו כל מאכל שנתבשל בכלי נכרים, ובין שהוחמו בשביל ללוש בהם פת, שמכיון שעוד לא התחילה הנאתם הרי זה כמו לכתחילה, ואסור ללוש בהם, שהרי לא התירו אינו בן יומו אלא כדיעבד (שערי דורא והגהות שערי דורא נט; תורת חטאת נט א, ורמ"א יו"ד קכב ג).

דבר חריף דבר חריף, כגון קורט של חלתית, אסור לקנות מן הגוים (משנה עבודה זרה לה ב; טושי"ע יו"ד קיד י), לפי שחותכים אותו בסכין של איסור. ואף על פי שנותן טעם לפגם - שסתם כליהם אינם בני יומם (ראה לעיל. מאירי שם; ש"ך יו"ד קיד ס"ק טו) - חריפות החלתית ממתקת את השמנונית הבלועה בסכין ומשביחה אותו (גמ' שם; ש"ך שם). שאר דברים החריפים כגון צנן ושומים ובצלים ותפוחים חמוצים וכיוצא בהם, שהגוים חתכו אותם בסכינים שלהם, הדבר תלוי במחלוקת הפוסקים אם הם נקראים דבר חריף בנוגע להמתקת איסור פגום (ראה ערך דבר חריף).

דבר חריף בסכין דבר חריף, כגון קורט של חלתית, אסור לקנות מן הגוים (משנה עבודה זרה לה ב; טושי"ע יו"ד קיד י), לפי שחותכים אותו בסכין של איסור. ואף על פי שנותן טעם לפגם - שסתם כליהם אינם בני יומם (ראה לעיל. מאירי שם; ש"ך יו"ד קיד ס"ק טו) - חריפות החלתית ממתקת את השמנונית הבלועה בסכין ומשביחה אותו (גמ' שם; ש"ך שם). שאר דברים החריפים כגון צנן ושומים ובצלים ותפוחים חמוצים וכיוצא בהם, שהגוים חתכו אותם בסכינים שלהם, הדבר תלוי במחלוקת הפוסקים אם הם נקראים דבר חריף בנוגע להמתקת איסור פגום (ראה ערך דבר חריף).

הצירוף של שני הטעמים (כן משמע מהתוספות שם לו א ד"ה בשלמא). 5. ויש חולקים וסוברים ששמנונית בשר בשמן אינה פוגמת, ובכלים בני יומם אסור (איסור והיתר הארוך לב טז; ש"ך יו"ד קג ס"ק יד). 6. ויש אומרים שבשר אינו פוגם לדבש עצמו, אלא למשקה הנעשה מדבש (הגהות שערי דורא כב, בשם המהרי"ל; רמ"א יו"ד קג ד).

רגילים ללוש פת בכל יום ומייחדים לה כלים ללישה, ולכן אין חוששים בה לבן יומו (מאירי שם לח ב); ויש מן הראשונים שחושש גם בפת גוים לגעולי גוים (ר"ן שם לה ב, בשם הראב"ד). 4. או שסברו בתחילה שמותר, ומכל מקום צירפו טעם זה של געולי גוים לטעם שלא יבוא לידי חתנות (ראה ערך הני"ל), ובצירוף שני הטעמים אסור, ולאחר שהתירו היה זה מפני שלא נראה להם

בדבר הפוגם את התבשיל (מרדכי שם, בשם הר"ש מבונבירק; איסור והיתר שם יז; רמ"א שם), ואפילו כשלא שהה ביד הגוי עד למחרתו, יכול הישראל להשהותו עד מעת לעת ולהשתמש בו אחר כך בלא הגעלה (ארחות חיים ב עמ' 318; בית יוסף שם, בשמו; רמ"א שם) ⁷.

קערות ששהו קערות ששלח ישראל לגוי עם מאכל ושהו שם, אם **אצל גוי** ניכר בהם המאכל ששלח הישראל בתוכם – מותר, ואם הדיחם הגוי ודרכם להדיח הכלים בחמים – אסורים, שיש לחוש שמא הודחו עם כלי איסור (שו"ת הרא"ש יט כב; מרדכי שם; שו"ע יו"ד קכב י).

כלי גוי שניכר כלי סעודה ביד גוי, ומסיח לפי תומו ואומר **שחדשים הם** שחדשים הם, ונראה כמו שהוא אומר, נחלקו בהם ראשונים:

- יש אומרים שמותר לקנותם ממנו (שו"ת הרשב"א א תצז; שו"ע שם יא), שכיון שסתם כלים של גוים אינם בני יומם (ראה לעיל), ואינו אלא איסור דרבנן להשתמש בהם לכתחילה, נאמן גוי מסיח לפי תומו באיסור דרבנן (ראה ערך מסיח לפי תומו. ש"ך שם סק"י).
- ויש אומרים שאינו נאמן, ואין לקנות ממנו אלא כשמוכר הרבה כלים, וקונה כלי בין הכלים (שו"ת הרשב"א שם, בשם רבנו יונה), שלדעתם אף באיסור דרבנן אין גוי מסיח לפי תומו נאמן (ראה ערך הנ"ל. באור הגר"א שם ס"ק לג).
- לכתחילה נוהגים כדעה השניה, אבל במקום הדחק – כגון שנתארח בבית גוי ואין לו כלים – נוהגים כדעה ראשונה (רמ"א שם) ⁸.

גף

עצם הכסף שבעוף

יש בו חשש שמא ניקבה הריאה, לפי שהריאה נחבאת בין הצלעות, וקרום הבשר רך ודק בין צלע לצלע, וכששומטת גפה – מתנתקת הריאה עם הגף (גמ' שם, ורש"י ד"ה טרפה) ². ונחלקו אמוראים: יש אומרים שהוא טרפה, שחוששים שמא ניקבה הריאה (רב יהודה אמר רב שם); ויש אומרים שתיבדק הריאה (שמואל ורבי יוחנן שם) על ידי הכנסת קנה דק בגרגרת ונפיחה בריאה: אם הרוח יוצא – טריפה, ואם לאו – היא שלימה וכשרה (רש"י שם ד"ה תיבדק; טושי"ע שם), וכן הלכה (רי"ף שם; רא"ש שם ג נא; רמב"ם שם; טושי"ע שם ג) ³.

חרס הוא צריך שבירה (איסור והיתר שם, על פי המרדכי שם; ב"ח יו"ד קלו א ושו"ת (הישנות) קטז).

• ויש מתירים במקום צורך, שסוף סוף מידי ספק לא יצא אם נשתמשו בהם (תורת חטאת נט ז, ורמ"א שם).

וכל זה כששהו אצל הגוי זמן ידוע, אבל שהו אצלו לפי שעה, נחלקו הדעות:

- יש מתירים להשתמש בכלים בלי הגעלה (מרדכי שם; איסור והיתר שם כא; תורת חטאת ורמ"א שם), משום שירא הגוי שמא יכנס הישראל ויראנו (איסור והיתר שם), או שיש כאן ספק ספיקא, שמא לא נשתמש כלל, כיון שלא היו בידו אלא לפי שעה, ושמא בדבר הפוגם נשתמש (מנחת יעקב לתורת חטאת שם יב).
- יש אסורים ללא הגעלה או ליבון (רוקח תפב; טור שם, על פי עבודה זרה עד ב).
- יש מחלקים בין כלי יין שגזרו בו אף לפי שעה לשאר כלי סעודה (ש"ך יו"ד קכב סק"ח).
- ויש מחלקים בין שולח מעיר לעיר ביד גוי שאז אפילו לפי שעה אסור, ובין מניח בביתו שלפי שעה מותר שמירתה להשתמש (איסור והיתר שם כא).
- וכל זה כשחזר ולקח מן הגוי באותו יום, אבל אם לא לקח ממנו אלא לאחר זמן או למחרתו, מותר להשתמש בו, שיש כאן ספק ספיקא, שמא אינו בן יומו, ואף אם הוא בן יומו שמא נשתמש

גף העוף הוא כיד הבהמה (רשב"א חולין צג א, ור"ן שם, בשם הראב"ד, וע"י רשב"א ור"ן שם נז א; טושי"ע יו"ד סה ג), ושלשה עצמות לגף עד המקום שהוא מחובר לגוף (ע"י עיטור טריפות ע"י גף, ורשב"א שם נז א). עוף שנשברו עצמות הכנפיים שלו – כשר (חולין נו ב, ורש"י ד"ה גפיה; רמב"ם שחיטה ח כ; טושי"ע יו"ד נג ב), ואפילו אם נשברו שתי הכנפיים (מעשה רוקח על הרמב"ם שם), והוא הדין כשנחתכו (טושי"ע שם, על פי תוספות שם נז א ד"ה שמוטת).

אכן אם נשטט הכסף מעיקרו (רמב"ם שם י ד; טושי"ע שם ג) מהפרק העליון המחובר בגבו (רש"י שם נז א ד"ה שמוטת גף; רשב"א ור"ן שם),

העצם הנשבר לתוך החלל וניקב הריאה, ונפקא מינה אם חתך את השבר תיכף בשעה שנשבר, באופן שאין חשש שאחר כך נכנס העצם בפנים, וכן אם נשבר ביד השוחט בשעה שאוחז לשחוט לפני גמר שחיטה (תורת יקותיאל נד; גידולי הקדש נג סק"ב; גילוי דעת שם סק"ו; מנחת יוסף שם ענפים ס"ק כד). ³ אך יש מהראשונים הפוסקים כדעה הראשונה (רשב"א ור"ן וטור שם, בשם העיטור והתרומה; ים של שלמה שם ג צט).

⁷ ויש חולקים וסוברים שאף אם נשתחה מעת לעת ביד הגוי אין להתיר אלא המאכל שנתבשל אחר כך באותו כלי, אבל לא לבשל בו לכתחילה, כדין כל כלי אינו בן יומו שאין מתירים אלא המאכל שנתבשל בדיעבד (ב"ח שם; ט"ז יו"ד קכב סק"ח). ⁸ על טבילת הכלים שנקנו מהגוים, לאחר שהוכשרו מגעולי גוים, ראה ערך טבילת כלים. ¹ גף. ² ו, טורי רמט-רג. ² ביסוד חשש זה דנו האחרונים אם הוא מפני שאנו חוששים שעל ידי כח השבירה והניתוק נכנס העצם בשעת מעשה השבירה וניקב הריאה, או שהחשש הוא שמא אחר כך נכנס

גר¹

גוי שנכנס לכלל ישראל²

הפרקים:	• במצות שבממונו הקודם;
• חיובו במצות;	• בטומאה קודמת;
• בקריאות תפלות וברכות;	• במצות ישראל על הגר;
• יחסו לקרוביו;	• מת ואין לו יורשים;
• בחתנות;	• כשלידתו בקדושה;
• בהתמנות;	• חזקת גר;
• בחיוביו הקודמים;	• כשחזר לסורו.

סיכום תמציתי

גר סתם האמור בהלכה בכל מקום הוא זה שנכנס לכלל ישראל, והוא הנקרא גר צדק בניגוד לגר-תושב, אבל גר האמור בתורה יש שפירושו גר תושב. אף בני הגרים יש שנקראים בהלכה גרים.

חיובו במצות

כל הגוים כולם כשיתגיירו ויקבלו עליהם כל המצות שבתורה הרי הם כישראל לכל דבר. אכן במצות שבהן נאמר בתורה מפורש 'בני ישראל', צריך ריבוי מיוחד לרבות את הגרים.

גר שנתגייר בין פסח ראשון לפסח שני, נחלקו תנאים ואמוראים אם חייב בפסח שני, והלכה שחייב. הגר מצטרף לכל דבר שבקדושה למנין עשרה.

בקריאות תפילות וברכות

בנוסח תפילת שמונה-עשרה - יש אומרים שכשהגר מתפלל בינו לבין עצמו אומר: "אלהי אבות ישראל", וכשהוא בבית הכנסת אומר: "אלהי אבותיכם", ואם היתה אמו מישאל, אומר: "אלהי אבותינו"; ויש אומרים שיכול לומר "אלהי אבותינו".

וכן בברכת המזון - יש אומרים שלא יאמר הגר את המילים: "אשר הנחלת לאבותינו" ו"שהוצאתנו ממצרים"; ויש אומרים שיכול לאומרם.

וכן בברכת שעשה ניסים - יש אומרים שאין לומר: "שעשה ניסים לאבותינו"; ויש אומרים שיכול לברך כן, ומכל מקום יכול לשנות ולומר: "שעשה ניסים עם ישראל".

לדעה שיש לגר לשנות את נוסח תפילת שמונה עשרה, יש למנוע את הגר מלהיות שליח-ציבור; ולדעה השניה, שאינו משנה הנוסח - אין למנועו.

לדעה שיש לגר לשנות את נוסח ברכת המזון, יש למנוע את הגר מלברך ברכת-הזמן; ולדעה שאינו משנה הנוסח - אין למנועו.

ומכל מקום הכל מודים שבברכת-התורה יכול לומר: "אשר בחר בנו" ו"אשר נתן לנו תורת אמת".

לגבי ברכת שלא עשני גוי שבברכות-השחר, נחלקו ראשונים ואחרונים: יש אומרים שהגר אינו יכול לברך שלא עשני גוי; ויש אומרים שיכול לברך כן. לפיכך הכריעו שיאמר כן ללא שם ומלכות.

יחסו לקרוביו

גר שנתגייר כקטן שנולד, ולפיכך כל שאר בשר שהיו לו כשהיה גוי אינם שאר בשר, ואם נתגיירו הוא והם אינו חייב על אחת מהם משום ערוה כלל, ומדין תורה מותר לגר שישא את אמו או את אחותו מאמו שנתגיירו, אבל חכמים אסרו הדבר.

וכן לענין עדות אין הגרים כדין הקרובים הפסולים, ולפיכך מדין תורה אפילו אחים מן האם, וכל שכן אחים מן האב, מעידים זה על זה. אכן מדרבנן נחלקו אמוראים, והלכה שבין אחים מן האם ובין אחים מן האב מעידים לכתחילה. אף לענין ירושה אין הגר יורש את אביו מדין התורה, לפי שאינו מתייחס אחריו עוד, אבל חכמים אמרו שהגר יורש את אביו הגוי, כדי שלא יחזור לסורו. וכשם שאין הגר יורש את אביו הגר, כך אינו יורש את אמו.

גר שנתגייר הוא ובניו עמו, אין מתאבלים זה על זה. ואם נתגייר עם אמו - יש אומרים שאינו מתאבל עליה; ויש אומרים שמתאבל. הכל מודים שאם נתגייר עם אביו אינו מתאבל עליו.

היו לו בנים בעודו גוי, נחלקו אמוראים אם קיים מצות פריה-ורביה, והלכה שקיים. ונחלקו הפוסקים: יש אומרים שאין הדברים אמורים אלא כשנתגיירו הבנים עמו; ויש אומרים שקיים מצות פריה ורביה אפילו אם הם עודם גוים.

הגר אסור לקלל אביו הגוי ולהכותו ולא יבזהו.

בחנתנות

הגר משנתגייר מותר מיד בקהל ה' לישא בת ישראל, וכן הגיורת להינשא לישראל. וכן נושא הגר כהנת, אף על פי שאין הגיורת מותרת לכהן. גר מותר לישא את הגיורת שנתגיירה עמו והיתה נשואה לו בעודם גוים, אך צריכים לפרוש זה מזו שלשה חדשים, ואם אינו רוצה לקיימה, אינה צריכה גט.

בהתמנות

אין מעמידים מלך מקהל גרים אפילו אחר כמה דורות, ומצות לא תעשה היא זו, ונמנית במנין הלאוין. ולא למלכות בלבד, אלא לכל שררות שבישראל - לא שר צבא ולא שר חמישים או שר עשרה. יש מהאחרונים שכתב שאין למנות גר לגבאי צדקה, לפי שהוא מינוי של שררה, ואינו יכול להיות גם ממחלקי צדקה, אבל יכול הוא להיות גזבר של צדקה.

הגר כשר להיות דיין לדיני ממונות. בדיני נפשות אין הגר כשר לדון. לבית דין של חליצה נחלקו ראשונים: יש אומרים שאין הגר כשר עד שיהיו אביו ואמו מישראל; יש אומרים שאביו ואמו לאו דוקא, ואם היה אביו מישראל אף על פי שאין אמו מישראל כשר להיות דיין לחליצה; ויש אומרים שאף באמו מישראל בלבד - כשר.

בחיוביו הקודמים

גוי שעבר עברה ונתגייר נחלקו תנאים אם הוא נענש עליה, בעונש בידי שמים. אכן בדיני אדם יש אופנים שמתחייב.

במצות שבממונו הקודם

בממון - המוציא מחברו עליו הראיה, ולפיכך בספק שבמצות הקשורות לממון, הממון נשאר ברשות הגר. אבל בספק איסור הוא חייב.

במצות ישראל על הגר

מלבד מה שנצטוו ישראל על אהבת רעו, שאף הגר בכלל זה, נצטוו במיוחד על אהבת-הגר, וגדולה חובה שחייבתנו תורה על הגרים ממה שחייבתנו על האב והאם. וכל העובר ומצער את הגר, ומתירשלו בהצלתו או בהצלת ממונו, או שמיקל בכבודו מצד שהוא גר ואין לו עוזר באומה, ביטל מצות עשה זו ועונשו גדול מאד.

וכן מלבד מה שנאסרו ישראל להונות זה את זה באונאת-ממון, ונאסרו להונות זה את זה באונאת-דברים, הזהירה תורה במיוחד על אונאת-הגר.

וכן הזהירה תורה במיוחד על הטיית דינו של גר, וכל המטה משפטו של גר עובר בשני לאוין. יש מי שכתב בדעת גאונים שמצות עשה על ישראל להשוות את הגר שנתגייר וקיבל עליו את כל דברי התורה לישראל גמור לכל משפטיו ודיניו.

מתפללים על הגרים בברכה השלש עשרה של תפילת שמנה-עשרה.

מת ואין לו יורשים

גר שמת ואין לו יורשים, כל נכסיו הפקר, וכל המחזיק בהם זכה בהם.

אין הזוכים בנכסי הגר שמת בלי יורשים חייבים בקבורתו, שאין הנכסים משועבדים לקבורה.

גר שנתן במתנת-שכיב-מרע את נכסיו לבן שהיתה הורתו שלא בקדושה - אין מתנתו קיימת.

גר שמת ואין לו יורשים, נחלקו בו ראשונים אם אומרים שמצוה-לקיים-דברי-המת שציוה לפני מותו.

כשלידתו בקדושה

גר שהורתו שלא בקדושה ולידתו בקדושה, כגון שנתגיירה אמו כשהיא מעוברת, אין אומרים בו גר שנתגייר כקטן שנולד.

חזקת הגר

מי שבא ואמר: נתגיירתי בבית דין פלוני והטבילוני - אינו נאמן. במה דברים אמורים בארץ ישראל, אבל בחוץ לארץ נחלקו תנאים, והלכה שאינו נאמן.

מי שהיה מוחזק לגר כשר, ואמר נתגיירתי ביני לבין עצמי, נאמן לפסול את עצמו - שאסור לו לישא בת ישראל - ואינו נאמן לפסול את בנו.

כשחזר לסורו

גר שחזר לסורו הוא כישראל מומר, ואין אומרים שהוא גוי גמור כאילו לא נתגייר, ולפיכך אם קידש אשה בת ישראל - קדושו קדושין. אף על פי שישראל מומר שכתב ספר תורה הוא פסול, ואין צריך לשרפו, גר שחזר לסורו דינו כמין, ואם כתב ספר תורה - ישרף.

חזר לסורו מחמת יראה - שירא לנפשו שלא יהרגוהו גוים (רש"י גיטין מה ב ד"ה מחמת, בנוסחאות לא מצונזרות) - ישראל גמור הוא, ושחיטתו מותרת.

קדושת כנורו בפדיון הבן של בכורו של הגר - שנולד פטר רחם לאמו (ראה ערך בכור לאמו) הישראלית, או גיורת שהיתה הורתו של הבן בקדושה - נחלקו הדעות:

- יש אומרים שהגר פטור מפדיון בנו (ספרי זוטא במדבר יח טו; ילקוט שמעוני קרח תשנה), שנאמר: **קָדַשׁ לִי וְגו'** **בְּכִנִּי יִשְׂרָאֵל** (שמות יג ב), ולא בגרים (ראה לעיל. כן משמע מהמכילתא דרשב"י שם א).
- ויש אומרים שהגר חייב, שנאמר שם: **כָּל בְּכוֹר (שמות שם), והיה יכול להיכתב "בכור", ולמה נכתב "כל בכור", לרבות גרים ועבדים משוחררים (מכילתא דרשב"י שם א).**

הורו שלא בקדושה ואם היתה הורתו של הבן שלא בקדושה **ולידתו בקדושה** ולידתו בקדושה, נחלקו הדעות:

- יש אומרים שחלה עליו קדושה (סתם משנה בכורות מו א; רבי יוסי הגלילי במכילתא דרשב"י שם), והבן יפדה את עצמו (רבנו גרשום שם).
 - ויש אומרים שלא חלה עליו קדושה (תנא קמא במכילתא דרשב"י שם).
- קדושת כנור** הכל מודים שהגר חייב בכור בהמה טהורה, **נחטו** שנאמר: **כָּל פֶּטֶר רָחֵם לָכֵן בְּשֹׁר** (במדבר יח טו), והיה יכול להיכתב "לבשר", ולא נכתב "לכל בשר" אלא לרבות הגרים (ספרי זוטא שם).

דבר הגר מצטרף לכל דבר שבקדושה למנין עשרה, ואף **שבקדושה** על פי שלמדים עשרה מהכתוב: **וְנִקְדַּשְׁתִּי בְּתוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל** (ויקרא כב לב), והגר נתמעט מבני ישראל (ראה לעיל), אין דרשה זו אלא אסמכתא (ראה ערך דבר שבקדושה), והרי הוא כשר להיות שליח ציבור (ראה להלן), ואיך לא יצטרף למנין (פרי מגדים או"ח נה אשל אברהם סק"ד).

בקריאות תפילות וברכות

ודוי מעשר הגר אינו מתודה אחר שהוציא כל מעשרותיו, כדרך שהישראל מתודה (ראה ערך דוי מעשר), שבדידי מעשר הרי המתודה אומר: **וְאֵת הָאֲדָמָה אֲשֶׁר נִתְּנָה לָנוּ** (דברים כו טו), והגר אין לו חלק בארץ (מעשר שני ה יד; רמב"ם מעשר שני יא יז).

מקרא כנורים במקרא-בכורים (ראה ערכו) נחלקו תנאים ואמוראים:

- יש אומרים שמביא ואינו קורא, שאינו יכול לומר: **אֲשֶׁר נִשְׁפַּע ה'** **לְאֲבֹתֵינוּ לְתֵת לָנוּ** (דברים כו א) האמור בפרשת מקרא בכורים (סתם משנה בכורים א ד), ואפילו בני קיני חותן משה - שקבלו את דושנה של יריחו (ספרי בעלות פ) - מכל מקום אינם קוראים, שאינם יכולים לומר "אשר נשבע ה' לאבותינו" (רבי יונה ורבי יסא בשם רבי שמואל בר רב יצחק בירושלמי שם א ד, לפי מהר"ש סיריליאוי שם).
- יש אומרים שמביא וקורא (רבי יהודה בברייתא בירושלמי שם; חזקיה, בשם רבי לעזר שם; רבי יהושע בן לוי שם), שנאמר בפרשת בכורים: **וְהִגֵּר אֲשֶׁר בְּקִרְבְּךָ** (דברים כו יא. מדרש תנאים שם; חזקיה, בשם רבי לעזר שם, לפי מהר"ש סיריליאוי), או לפי שנאמר באברהם: **כִּי אֲבִי הָמוֹן גִּוִּים נִתְּתִיךָ** (בראשית יז ה) - לשעבר היית אב לארם, מכאן ואילך אתה אב לכל הגוים (רבי יהודה שם) הנכנסים תחת כנפי השכינה (רמב"ם בכורים א ד), ולמרות שאינם אומרים וידוי מעשר (ראה לעיל), הרי זה לפי ששם

גר סתם האמור בהלכה בכל מקום הוא זה שנכנס לכלל ישראל (שדי חמד ג סח, על פי מעדני יום טוב, ציצית, א), והוא הנקרא גר צדק בניגוד לגר-תושב [ראה ערכו] (ראה קדושין כ א), אבל גר האמור בתורה יש שפירושו גר תושב (שדי חמד שם), כמו בנבלה, שנאמר **בֶּה: לִגְר אֲשֶׁר בְּשַׁעְרֶיךָ תִּתְּנֶנָּה וְאֶכְלָה** (דברים יד כא), ובגר תושב הכתוב מדבר (פסחים כא ב, ורש"י ד"ה להקדים).

אף בני הגרים יש שנקראים בהלכה גרים (ראה להלן: בחתנות; בהתמנות).

חיובו במצות

כל הגוים כולם כשיתגייירו ויקבלו עליהם כל המצות שבתורה הרי הם כישראל לכל דבר (רמב"ם איסורי ביאה יב יז), שנאמר בקרבן פסח: **תֹּרֶה אֶחָת יִהְיֶה לְאֻזְרָה וְלִגְר הָגֵר בְּתוֹכְכֶם** (שמות יב מט), ונאמר קודם-לכן: **יִהְיֶה כְּאֻזְרָה הָאָרֶץ** (שם מח), ללמדנו שלא לענין קרבן פסח בלבד הושווה בו הגר לאזרח, אלא לכל המצוות שבתורה (מכילתא בא, פסחא טו) ³.

אכן במצות שבהן נאמר בתורה מפורש 'בני ישראל', צריך ריבוי מיוחד לרבות את הגרים (מכילתא בא, פסחא י; ספרי נשא לט, לפי זרע אברהם שם; כן משמע מתוספות סוכה כח ב ד"ה לרבות). לפיכך יבום (ראה ערכו) וחליצה (ראה ערכו) אינם בגרים, אפילו שהיתה הורתם של האחים שלא בקדושה ולידתם בקדושה (ראה להלן), שנאמר: **לְהָקִים לְאֶחָיו שֵׁם בְּיִשְׂרָאֵל** (דברים כה ז) - ולא בגרים (ספרי כי תצא רפט), ולכן באו בדינים מרובים לימודים המרבים גרים, כגון בברכת כהנים, שנאמר: **כֹּה תִּבְרְכוּ אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל** (במדבר ו כג), בא ריבוי מיוחד של אָמֹר לָהֶם (שם כג) - לרבות את הגרים (סוטה לח א), וכיוצא.

נתגייר במהלך במצות סוכה, אפילו לדעת הסובר שאין עושים **חג הסוכות** סוכה בחולו של מועד, לפי שאין סוכה אלא הראויה לשבעה ימים (ראה ערך סוכה), מכל מקום גר שנתגיייר בחולו של מועד חייב בסוכה, שנתרבה ממה שנאמר: **כָּל הָאֻזְרָה וְגו'** **יִשְׁבּוּ בַּסֹּכֶת** (ויקרא כג מב), "כל האזרח" לרבות את הגר (סוכה כז ב, לדעה זו) ⁴.

נתגיייר בין גר שנתגיייר בין פסח ראשון לפסח-שני (ראה ערכו), **פסח ראשון לשני** נחלקו תנאים ואמוראים אם חייב בפסח שני:

- יש אומרים שפטור (רבי שמעון בן אלעזר במכילתא בא, פסחא טו, ובספרי בעלות עא; רבי נתן בתוספתא פסחים (ליברמן) ח ד, וגמ' שם צג א), שסוברים שפסח שני הוא תשלומין לראשון, וכל שלא נתחייב בראשון לא נתחייב בזה (גמ' שם, לדעה זו), ולמדים זאת מהכתוב: **יִהְיֶה כְּאֻזְרָה הָאָרֶץ** (שמות יב מח), מה אזרח הארץ שלא עשה את הראשון יעשה את השני, כך גר, כל שלא עשה את הראשון יעשה השני (רבי שמעון בן אלעזר במכילתא שם), אם נתחייב בו, אבל אם לא נתחייב בראשון - פטור (זה ינחמנו למכילתא שם).
- ויש אומרים שחייב (רבי בתוספתא שם, ובגמ' שם; רבי יוחנן בירושלמי חגיגה א א), שסוברים - שלמרות שאינו מתחייב בפסח שני, אלא אם כן לא עשה את הפסח הראשון - פסח שני רגל בפני עצמו הוא (גמ' שם, לדעה זו), וכן הלכה (רמב"ם קרבן פסח ה ז).

אֶתְכֶם (במדבר טו טז. ספרי שלח קט). 4. ויש שלמדו ריבוי זה מהמילה: **בְּיִשְׂרָאֵל** (תורת כהנים אמור, פרק יז ט), ויש שלמדו ש"האזרח" ממעט את הגרים, ו"בישראל" ממעט את הגרים, ואין מיעוט אחר מיעוט אלא לרבות

3. ויש שלמדוהו ממה שנאמר בפסח-שני (ראה ערכו): **חֻקָּה אֶחָת יִהְיֶה לָכֶם וְלִגְר וְלְאֻזְרָה הָאָרֶץ** (במדבר ט יד. ספרי בעלות עא; רמב"ם שם), או ממה שנאמר בנסכים (ראה ערכו): **תֹּרֶה אֶחָת וּמִשְׁפֹּט אֶחָד יִהְיֶה לָכֶם וְלִגְר הָגֵר**

ברכת שעשה וכן בברכת שעשה ניסים (ראה ערך ברכות הראיה, וערך ניסים חנכה, וערך פורים), לדעה הראשונה אין לומר: "שעשה ניסים לאבותינו"; ולדעה השניה יכול לברך כן, ומכל מקום יכול לשנות ולומר: "שעשה ניסים עם ישראל" (שו"ת הרמב"ם שם).

להיות שליח לדעה הראשונה שיש לגר לשנות את נוסח תפילת ציבור שמונה עשרה, יש למנוע את הגר מלהיות שליח-ציבור (ראה ערכו. מרדכי מגילה שם, שכך נהגו בעיר וירצבור"ק; שו"ע או"ח נג יט, בשם יש מונעים); ולדעה השניה, שאינו משנה הנוסח – אין למונעו (מרדכי שם, בשם רבנו יואל; שו"ת הרמב"ם שם; שו"ע שם, במסקנתו).

ברכת הזמון לדעה הראשונה שיש לגר לשנות את נוסח ברכת הזמון, יש למנוע את הגר מלברך ברכת-הזמון (ראה ערכו. תוספות בבא בתרא שם, בשם רבנו תם); ולדעה השניה, שאינו משנה הנוסח – אין למונעו (כן משמע משו"ת הרמב"ם שם).

ברכת התורה ומכל מקום הכל מודים שבברכת-התורה (ראה ערכו) יכול לומר: "אשר בחר בנו" ו"אשר נתן לנו תורת אמת", שכבר בחר בו ה', והתורה לנו ולגרים ניתנה (כן משמע משו"ת הרמב"ם שם).

ברכת שלא אכן, לגבי ברכת שלא עשני גוי שבברכות-השחר (ראה עשני גוי ערכו), דנו ראשונים ואחרונים מצד אחר:

- יש אומרים שברכות השחר אינן אלא על תחילת ברייתו של האדם, ולפיכך הגר אינו יכול לברך שלא עשני גוי, כל שלא היתה הורתו ולידתו בקדושה (ארחות חיים, מאה ברכות ח, בשם הרמ"ה; אבודרהם, ברכות השחר; רמ"א או"ח מו ד).⁵

- יש אומרים שיכול לברך כן (שיירי כנסת הגדולה שם, הגהות בית יוסף סק"ה; יד אהרן (אלפנדל) שם לדף מא א, במסקנתו; באר היטב שם סק"ח, בשמו), שהכוונה שלא עשני שאשאר גוי (שיירי כנסת הגדולה שם), או שלא נדבק בנשמתו בשנתו נשמת גוי (מגן אברהם שם סק"י; יד אהרן שם; שלחן ערוך הרב שם ד).

ולפיכך הכריעו שיאמר כן ללא שם ומלכות (כפ החיים שם ס"ק לו). גם לדעה הראשונה יש שהביאו ברכות אחרות שיכול הגר לומר במקום ברכה זו:

- "שעשני גר", שהגירות קרויה עשיה, כמו שכתוב: וְאֵת הַנֶּפֶשׁ אֲשֶׁר עָשׂוּ בְחֶרֶן (בראשית יב ה), שאברהם היה מגייר את האנשים, ושרה מגיירת את הנשים (בראשית רבה לט יד. דרכי משה שם סק"ג; רמ"א שם, לפי המגן אברהם שם), וגר שנתגייר כקטן שנולד (ראה ערך גר), והרי הוא כאילו נעשה ונברא מחדש (ט"ז שם סק"ה); ויש חולקים וסוברים שאין שייך לומר שעשני גר, שגירותו באה מצד בחירתו, שהוא בעצמו בחר בדת ישראל (ב"ח שם; מגן אברהם שם, בשם השל"ה).⁶

- "שעשני יהודי" (רמ"א שם, לגירסת דפוס קרקא של"א; ב"ח שם, בשם הגהת הרמ"א); והחולקים על "שעשני גר" חולקים כאן מאותו הטעם (ב"ח שם; מגן אברהם שם, בשם השל"ה).

- "שהכניסני תחת כנפי השכינה" (שיירי כנסת הגדולה שם); והחולקים על "שעשני גר" יחלקו אף כאן מאותו הטעם (ילקוט יוסף שם הערה כא).

כתוב: אֲשֶׁר נִתְּנָה לָנוּ (דברים כו טו), והגרים אין להם חלק בארץ, אבל כאן הם יכולים לכוון בפירוש המקרא: "אשר נשבעת לאבותינו", דהיינו אברהם שהוא אב לכל הגוים, "לתת לנו", שמהם אנו זוכים (שו"ת הרדב"ז ה רכ), שהגרים בני אברהם וראויים היו לירושה שלו אלא שנתחלקה הארץ ליוצאי מצרים, והרי הם כטפלים שראויים לירש ואין להם (רמב"ן בבא בתרא פא א).

- ויש אומרים שסתם גר מביא ואינו קורא, אבל בני קיני חותן משה מביאים וקוראים (רבי יהודה בתוספתא (ליברמן) שם א ב; רבי יהודה בבביתא בירושלמי שם, לפי תוספות שם ד"ה למעוטי, בשם ר"י), שנאמר בהם: וְהָיָה כִּי תֵלֶךְ עִמָּנוּ וְהָיָה הַטּוֹב הַהוּא אֲשֶׁר יִיטֵב ה' עִמָּנוּ וְהִטְבֵּנוּ לָךְ (במדבר י לב. רבי יהודה בתוספתא שם), ויכולים לומר: "אשר נשבעת לאבותינו לתת לנו", שמכל מקום נדר משה ליתרו (ר"ש שם), ומן הסתם היה על פי הגבורה (הערות לפירוש הבהיר שם), או מפני שגר בן גר יכול לומר: "אשר נשבעת לאבותינו" (רידב"ז שם), או מפני שנתערבו בני פוטיאל ובנות פוטיאל בישראל (אור זרוע א, תפילה קז).

ולהלכה נחלקו גאונים וראשונים: רובם פוסקים כדעה השניה (רמב"ם בכורים ד ג; סמ"ג עשין קמ; ר"ש שם; רמב"ן בבא בתרא שם; חינוך תרו); אך יש הפוסקים כדעה הראשונה (הלכות גדולות, מנחות, עמי תרסו במהדורת מכון ירושלים; כן משמע מרש"י דברים כו יא; תוספות שם, בשם רבנו תם); ויש הפוסקים כדעה השלישית (תוספות שם, בשם ר"י; אור זרוע שם), וכתבו שבזמן הזה כל הגרים בחזקת שאינם בני קיני, כי בני קיני נתערבו מאז בישראל, ועוד, שכל הפורש מהגוים, מרוב אומות העולם פורש (אור זרוע שם).

תפילת נוסח תפילת שמנה-עשרה (ראה ערכו) של הגר תלוי **העמידה במחלוקת במקרא בכורים**:

- לדעה שאינו יכול לקרוא מקרא בכורים מפני שאינו יכול לומר "אשר נשבעת לאבותינו", כשהגר מתפלל בינו לבין עצמו אומר: "אלהי אבות ישראל", וכשהוא בבית הכנסת אומר: "אלהי אבותיכם", ואם היתה אמו מישראל, אומר: "אלהי אבותינו" (סתם משנה בכורים שם).

- אכן לדעה שיכול לקרוא מקרא בכורים, כתבו ראשונים שיכול לומר "אלהי אבותינו" (תוספות בבא בתרא שם, בשם ר"י; שו"ת הרמב"ם (פרידברג) רצג; ר"ש בכורים שם, על פי רבי אבהו בירושלמי שם).

להלכה נחלקו גאונים וראשונים: יש הפוסקים כדעה הראשונה (הלכות גדולות שם; תוספות בבא בתרא שם, בשם רבנו תם); ויש הפוסקים כדעה השניה (שו"ת הרמב"ם שם; ר"ש בכורים שם; מרדכי מגילה תשפו, בשם רבנו יואל), שכן אמוראים בירושלמי פסקו כמותה (רבי יהושע בן לוי ורבי אבהו בירושלמי שם. מרדכי שם, בשם רבנו יואל).

ברכת הזמון לדעה הראשונה אין לגר לומר בברכת הזמון את המילים: "אשר הנחלת לאבותינו" (תוספות שם, בשם רבנו תם) ו"שהוצאתנו ממצרים" (שו"ת הרמב"ם שם, לדעה זו); ולדעה השניה יכול לאומרם, שמכיון שנכנס תחת כנפי השכינה ונלווה לישראל, אין הפרש בינו לישראל, ומכל מקום יכול לשנות ולומר: "שהוצאת את ישראל ממצרים", אבל לא ישנה ויאמר "אשר הנחלת את ישראל", מפני שאברהם הוא אבי הגרים (שו"ת הרמב"ם שם).

הקב"ה עוזרו לא יכול להוציא מחשבתו לפועל, ומכיון שהקב"ה עשה שיוציא מחשבתו לפועל, יכול לברך: שעשני גר (ברכי יוסף שם סק"ט).

ירושלמי יבמות יב א). 5. ויש הסובר שאפילו היתה לידתו בלבד בקדושה יכול לברך (פרי חדש שם ד). 6. והסוברים שיכול לברך כן, הוא לפי שאלמלא

אפילו מדבריהם (גמ' שם; רמב"ם נחלות ו' י; טושי"ע חו"מ רפג א). לפיכך אם לזה מצות מן הגר שנתגיירו בניו עמו – לא יחזיר לבניו (שביעית י ט; טושי"ע חו"מ כז ב), לפי שאינם יורשים אותו (גמ' שם; פירוש המשניות לרמב"ם שביעית שם). ואם החזיר – נחלקו הדעות:

• יש סוברים שאין רוח חכמים נוחה הימנו (גמ' שם, לפי רש"י שם יח א ד"ה ולידתו בקדושה; רשב"א שם יז ב; טושי"ע שם), ולא שמקפידים עליו על כך, אלא שאין מחזיקים לו טובה, שלא הצריכוהו לכך (רשב"א שם) ⁹.

• יש סוברים שאם החזיר – רוח חכמים נוחה הימנו (גמ' שם, לפי תוספות שם יח א ד"ה כאן, בשם ר"י; רשב"א ור"ן שם יז ב, בשם יש מי שפירש), אם מפני שאין לחוש שיחליפוהו בישראל גמור (תוספות שם, בשם ר"י; ר"ן שם, לדעה זו), או לפי שיש לחוש שאם לא יחזיר לו את הירושה יחזור לסורו, שמתחילה היה ראוי ליורשו, שהגוי יורש את אביו דבר תורה (רשב"א שם, לדעה זו).

כשם שאין הגר יורש את אביו הגר, כך אינו יורש את אמו (מרדכי מועד קטן תתקח, בשם מהר"ם).

אבלות גר שנתגייר הוא ובניו עמו, אין מתאבלים זה על זה, שהגר כקטן שנולד הוא (רמב"ם אבל ב ג, וכסף משנה שם; טושי"ע יו"ד שעד ה, ובאור הגר"א שם).

ואם נתגייר עם אמו – לסוברים שאבלות יום ראשון מדרבנן (ראה ערך אבלות) אינו מתאבל עליה (רמ"א שם, על פי מרדכי מועד קטן תתקז); ולסוברים שאבלות יום ראשון מהתורה מתאבל עליה, שחוששים שמא יחליפו בישראל ויאמרו שאין להתאבל, כדרך שחששו כן בעריות מן האם (ראה לעיל. מרדכי שם, בשם ר"י).

הכל מודים שאם נתגייר עם אביו אינו מתאבל עליו, שאין בו חשש החלפה, שהכל יודעים שאין קורבת אב של נכרים חשובה קורבה לגבי ישראל (מרדכי שם, בשם ר"י, על פי יבמות צז ב).

פריה ורגיה היו לו בנים בעודו גוי, נחלקו אמוראים אם קיים מצות פריה-ורביה (ראה ערכו):

• יש אומרים שלא קיים פריה ורביה, שגר שנתגייר כקטן שנולד (ריש לקיש ביבמות סב א).

• יש אומרים שקיים, ואף על פי שגר שנתגייר כקטן שנולד, מכל מקום הרי זה חשוב כיש לו בנים כיון שגם הגוי בן פריה ורביה הוא (רבי יוחנן שם), שהרי הבן מתייחס אחר האב בעודו נכרי (ראה ערך אב א) אף שאינו מצווה על פריה ורביה בהיותו נכרי, וכיון שבנכריותו קיים, שהיה זרעו מיוחס אחריו, הרי הוא פטור גם כשנתגייר (תוספות שם ד"ה רב וד"ה בנא, שהרי נאמר: לא תהו בראה לְשִׁבְתָּ יִצְרָה (ישעיהו מה יח), ושבת כבר קיים (בכורות מז א) כיון שזרעו התייחס אחריו בעודו נכרי (ראה ערך פריה ורביה. תוספות בכורות שם ד"ה והא), וכן הלכה (רמב"ם אישות טו ו; טושי"ע אח"ע א ז).

ונחלקו הפוסקים:

• יש אומרים שאין הדברים אמורים אלא כשנתגיירו הבנים עמו (רמב"ם שם; טושי"ע שם), לפי שצריך שהבנים יהיו ישראלים ולא די בנכרים (מגיד משנה שם).

יחסו לקרוביו

ערוה גר שנתגייר כקטן שנולד (יבמות כב א; רמב"ם איסורי ביאה יד יא, ועדות יג ב; טושי"ע יו"ד רסט ו), ולפיכך כל שאר בשר

שהיו לו כשהיה גוי אינם שאר בשר, ואם נתגיירו הוא והם אינו חייב על אחת מהם משום ערוה כלל, ומדין תורה מותר לגר שישא את אמו או את אחותו מאמו שנתגיירו, אבל חכמים אסרו הדבר (גמ' שם; רמב"ם איסורי ביאה יד יב), ושני טעמים לדבר:

• כדי שלא יאמרו באנו מקדושה חמורה לקדושה קלה, שאמש היתה לו זו אסורה והיום מותרת (גמ' שם; רמב"ם שם יב).

• שלא יבואו להחליף בישראל, שאין הכל יודעים שהוא כקטן שנולד (גמ' שם, ורש"י ד"ה לכל מסורה, לפי תוספות שם ד"ה ערוה; כן משמע מהגמ' שם צז א).

ושני הטעמים נצרכים:

• הטעם הראשון נצרך לאותן עריות מקורבת אב האסורות לגוי (ראה ערך בן נח), מפני שהכל יודעים שה' הפקיר זרעו של גוי, ואין מקום להחליפו בישראל.

• הטעם השני נצרך לאותן עריות מקורבת אם המותרות לגוי, שלא היו אסורות לו לפני גירותו, ולא שייך לומר שבא מקדושה חמורה לקדושה קלה (תוספות שם) ⁷.

עדות וכן לענין עדות אין הגרים כדין הקרובים הפסולים, ולפיכך מדין תורה אפילו אחים מן האם, וכל שכן אחים מן האב, מעידים זה על זה, לפי שהגר כקטן שנולד ואינו אחיו כלל (גמ' שם). אכן מדרבנן נחלקו אמוראים:

• יש אומרים שאחים מן האם לא יעידו לכתחילה, שהרי ודאי היא אמו, וקורבת אם קורבה היא, ואם העידו – עדותם עדות, שכקטן שנולד הוא; ואחים מן האב מעידים לכתחילה, שהתורה הפקירה לזרעו, וקורבת אב בגרים אינה קורבה (רב נחמן שם, ורש"י ד"ה לא יעידו וד"ה ואם העידו וד"ה מעידין).

• יש אומרים שאפילו אחים מן האם מעידים לכתחילה, ואין חוששים שמא יבואו להכשיר גם אחים ישראל, כדרך שחוששים בעריות (ראה לעיל), שעדות לבית דין מסורה, ובית דין יודעים שגר שנתגייר כקטן שנולד, ולא יבואו להחליף בישראל (אמימר שם, ורש"י ד"ה לבית דין); וכן אין כאן משום שמא יאמרו באנו מקדושה חמורה לקדושה קלה, לפי שבגיותם הקרוב כשר לעדות (ראה ערך בן נח. ריטב"א שם), וכן הלכה (רמב"ם עדות שם; טושי"ע שם).

ירושה אף לענין ירושה אין הגר יורש את אביו מדין התורה, לפי שאינו מתייחס אחריו עוד, אבל חכמים אמרו שהגר יורש את אביו הגוי, כדי שלא יחזור לסורו (קדושין יז ב; רמב"ם נחלות ו י; טושי"ע חו"מ רפג א) להיות נכרי כשהיה, בכדי שיירש את אביו (פירוש המשניות לרמב"ם דמאי ו ו), שיוכל להזדקק עם אחיו בערכאות שלהם שיתנו לו חלק ירושה בדיניהם (מאירי שם) ⁸.

ולא תיקנו לו חכמים ירושה כי אם בהיתר, שהם-אמרו-והם-אמרו (ראה ערכו. תוספות שם ד"ה אלא), ואם ירש יחד עם אחיו גוי איסורי הנאה יכול ליטול לחלקו בשל היתר, ואין אלו חליפי איסורי הנאה (גמ' שם), אבל אין הגוי יורש את אביו הגר, וכן הגר את אביו הגר,

דינו כדין ישראל מומר (ראה להלן: כשחזר לסורו) ולא יורש את אביו, מכל מקום הוא יטעה לומר שיהיה לו חלק בירושת אביו (תוספות שם ד"ה אלא).
9. ויש המפרש שמקפידים על כך, שמשוה נולד שלא בקדושה לישראל (ר"ן שם).

7. על גר בעריות הקרובים והשיטות השונות, ראה בערכים: אחות, אחות אשה, אחות האב, אחות האם, אם ב, אשה ובתה, אשת אב, אשת אח, אשת אחי האב. 8. ויש מפרשים שיחפץ לירש אותו בדינו, שלמרות שגר שחזר לסורו

שהגר נקרא קהל (גמ' שם, בתירוף השני, ורש"י ד"ה הקהל), ומכל מקום מודים בגר עמוני (ראה ערכו) ומצרי (ראה ערכו), שהם פסולי קהל, שמותרים בממזרת, שהפסולים מותרים לבוא זה בזה (גמ' שם עד ב, לדעת רבי יהודה).

בן של גר גר שנשא גיורת, והולידו בן, אף על פי שהורתו וגירות ולידתו בקדושה, אותו בן מותר בממזרת לסוברים – וכן הלכה – שהגר מותר בממזרת (רמב"ם שם ח, על פי קדושין עה א; טוש"ע שם), אלא שנחלקו תנאים עד כמה דורות הוא מותר:

• יש אומרים עד עשרה דורות, ומכאן ואילך אסור (תנא קמא שם), שלדעתם לאחר עשרה דורות נשתקע שם גירות ממנו, ויאמרו שישראל נשא ממזרת (רא"ש שם ד ה; טור שם; שו"ע שם, בסתם).

• ויש אומרים – שאין הגבלה של דורות בדבר – אלא מותר עד שישתקע שם עבודה זרה וגירות ממנו (יש אומרים שם, בנוסחאות לא מצוננות), ולא יודע שהוא גר, ואחר כך יאסר בממזרת (רמב"ם שם; שו"ע שם, בשמו).

אף להלכה נחלקו הפוסקים: יש פוסקים כדעה הראשונה (רא"ש שם; טור שם; שו"ע שם בסתם); ויש פוסקים כדעה השנייה (רמב"ם שם; שו"ע שם, בשמו).

בן של גר גר שנשא בת ישראל והוליד ממנה בן, להלכה שגר ובת ישראל מותר בממזרת (ראה לעיל) נחלקו ראשונים בדין הולד:

• יש אומרים שהולד אסור בממזרת (רמב"ם שם ט), וכן הלכה (טוש"ע שם כג), ואף על פי שכשיש קדושין ואין עברה הולד הולך אחר הזכר (ראה ערך יוחסין) ונמצא שהוא גר, שמותר בממזרת, מכל מקום כל שאמו מישראל ניתוסף בו כח האם להיקרא בשם קהל, והוא אסור בפסולי קהל (רש"י יבמות נו א ד"ה או דילמא, בלישנא אחרינא מפי המורה).

• ויש אומרים שהולד גר – וכפי ששינונו: כהנת לוייה וישראלית שנישאו לגר, הולד גר (תוספתא קדושין (ליברמן) ד טו) – מפני שכשיש קדושין ואין עברה הולד הולך אחר הזכר (ראה ערך יוחסין), והוא מותר בממזרת (רש"י שם, בסתם, ובד"ה או דילמא, שהסכים עם פירוש זה; תוספות קדושין עד ב ד"ה והרי; ר"ן שם; ריטב"א יבמות נו א).

פצוע זכא פצוע-זכא (ראה ערכו) וכרות-שפכה (ראה ערכו) אסורים וגירות לבוא בקהל, שנאמר: **לֹא יָבֹא פָּצוּעַ דָּפָא וְכָרוּת שְׁפָכָה בְּקֶהֱלָהּ** ה' (דברים כג ב). משנה יבמות עו א; רמב"ם איסורי ביאה טו א; טוש"ע אה"ע ה א), ואם מותרים בגירות תלוי הדבר במחלוקת התנאים אם הגרים מותרים לשאת ממזרים (ראה לעיל):

• לדעה שמותרים לשאת ממזרים, שאין קהל גרים נקרא קהל – וכן הלכה – הרי שמותרים בגירות (סתם משנה שם; רמב"ם שם; טוש"ע שם).

• ולדעה שאסורים לשאת ממזרים, שקהל גרים נקרא קהל, אסורים בגירות (יבמות נו א, לפי רש"י שם ד"ה ואי לאו) ¹³.

עמוני וגירות לפי ההלכה שקהל גרים לא נקרא קהל (ראה לעיל) – עמוני, ומואבי, ומצרי, ואדומי (ראה ערכיהם) מותרים בגירות (יבמות עז ב – עח א; קדושין עב ב, ורש"י ד"ה חמשה; מנחת חינוך תקסא ב).

• ויש אומרים שקיים מצות פריה ורביה אפילו אם הם עוֹדֵם גוים (שו"ת מהרי"ל רג; חלקת מחוקק שם סק"ט ובית שמואל שם ס"ק יב, בשמו; באור הגר"א שם ס"ק יז, שכן דעת כל הפוסקים).

בכור לנחלה אם הבן שנולד לאחר שנתגייר הוא בכור לנחלה (ראה ערך בכור לאביו), תלוי במחלוקת אם קיים פריה ורביה:

• לדעה שלא קיים פריה ורביה, כיון שגר שנתגייר כקטן שנולד, והבנים שנולדו לו קודם אינם בניו כלל ואינם בני נחלה, הרי בנו שנולד לאחר מכן הוא בכור (ריש לקיש שם).

• ולדעה שקיים פריה ורביה, נחשבים בניו שנולדו לו בגיותו כבנים, וכבר היה ראשית אונו, ואינו בכור (רבי יוחנן שם), וכן הלכה (רמב"ם נחלות ב יב; טוש"ע חו"מ רעז ט).

קללת והכאת אביו ואמו הגר אסור לקלל אביו ולהכותו ולא יבזהו, כדי שלא יאמרו באנו מקדושה חמורה לקדושה קלה, שהרי זה מבזה אביו, אלא נוהג בו מקצת כבוד (רמב"ם ממרים ה יא; טוש"ע יו"ד רמא ט), ואף על פי שאין הגוי מצווה על כיבוד אב ואם (ראה ערך בן נח) מכל מקום הם מקיימים מצוה זו בנימוסיהם, ויאמרו באנו מקדושה חמורה לקדושה קלה (הגהות רעק"א ליו"ד שם).

עבודת אסור גר נקנה לעבדות, נחלקו תנאים (ראה ברייתא בבבא מציעא עא א; רבי ישמעאל ורבי אליעזר במכילתא משפטים, נזיקין א).

להלכה כתבו ראשונים שאינו נקנה בעבד עברי (רמב"ם עבדים א ב; סמ"ג עשין פג); ויש מהאחרונים שכתב שלהלכה גר נקנה בעבד עברי אלא שאין לקונה בו קנין הגוף להיותו עובד את בנו, וכמו בגר שקונה (ראה להלן. מלבי"ם שם, בדעת הרמב"ם).

בחתנות

לבוא בקהל הגר משנתגייר מותר מיד בקהל ה' לישא בת ישראל, וכן הגירות להינשא לישראל (רמב"ם איסורי ביאה יב יז, על פי משנה קדושין סט א; טוש"ע אה"ע ד ח) ¹⁰.

וכן נושא הגר כהנת (קדושין עב ב; רמב"ם שם יט יא; טוש"ע שם ז כב) – אף על פי שאין הגירות מותרת לכהן (ראה ערך גיורת) – שלא הוזהרו כשרות להינשא לפסולי כהונה (גמ' שם עג א, ורש"י ד"ה לינשא; רמב"ם שם; טוש"ע שם) ¹¹.

היתר חתנות נחלקו תנאים אם הגרים מותרים לשאת ממזרים: **עם מזרים** • יש מתירים (סתם משנה קדושין סט א; רבי מאיר בתוספתא

שם (ליברמן) ה א; רבי יוסי בתוספתא שם ב, ובגמ' שם עב ב), שהתורה אמרה בממזר: **לֹא יָבֹא מִמֶּזֶר בְּקֶהֱלָהּ** ה' (דברים כג ג), ואין קהל גרים נקרא קהל (גמ' שם עג א), ובין אם נשא גר ממזרת ובין אם נשאה גיורת ממזר, הבנים משניהם ממזרים (תוספתא שם; גמ' שם סז א), לפי שהולד הולך אחר הפגום שבשניהם (גמ' שם), וכן הלכה (רמב"ם איסורי ביאה טו ז; טוש"ע אה"ע ד כב) ¹².

• ויש אוסרים (רבי יהודה בתוספתא שם א, ובגמ' שם עב ב), שלדעתם אף קהל גרים נקרא קהל (גמ' שם עג א), אם מפני שבפסולי יוחסים נאמר כמה פעמים קהל, ואחד מהם מיותר ובא לרבות את הגרים (גמ' שם עג א, בתירוף הראשון), או לפי שנאמר: **הַקֹּהֶל חָקָה אֶתְּ לָכֶם וְלִגְרָם** (במדבר טו טו), ש"הקהל" כאן מיותר ובא להשמיענו

מקום אסור לעשות כן שלא להרבות ממזרים בישראל (בית שמואל שם ס"ק לה). ¹³ על פצוע זכא כהן אם אסור בגירות מצד דין כהונה שבו, ראה ערך פצוע זכא.

¹⁰ אם הגירות צריכה להמתין שלשה חדשים, ראה ערך הבחנה. ¹¹ אם בת גר מותרת לכהונה, ראה ערך גיורת. ¹² ולכן יש מהפוסקים שכתב, שאף על פי שהגר מותר בממזרת, אינו אלא מצד איסור קהל של ממזרות, אבל מכל

או שפחה ואביו מישראל (חידושי הר"ן סנהדרין לו א) - נחלקו ראשונים בדבר:

• יש אומרים שדי שתהיה אמו מישראל או אביו מישראל להכשירו למלכות (כן משמע מרש"י סוטה מא ב ד"ה אגרופה; רמב"ם שם ובפירוש המשניות שם)¹⁷.

• יש אומרים שאינו ראוי למלכות אלא אם כן היו אביו ואמו מישראל, לפי ששנה בו הכתוב: מקרב אחיך תשים עליך מלך - הקפידה תורה במלך שיהיו אביו ואמו מישראל (תוספות שם, בשם ר"י; סמ"ג לאוין רכא; נמוקי יוסף יבמות קכ א, בדעת הר"ף; מאירי שם)¹⁸.

• ויש מחלקים: היה אביו מישראל - כשר למלכות; היתה אמו מישראל - פסול למלכות (רמב"ן שם מה א; חידושי הר"ן סנהדרין שם).

והכל מודים שאם היה אביו גר ואמו מישראל, או אביו ישראל ואמו גורת - שכשר (חידושי הר"ן שם), והכל מודים שדי שיהיו אביו או אמו מישראל להכשירו לשאר מיני שררות, שדוקא לגבי המלך נאמר: מקרב אחיך (רמב"ן יבמות שם), או שבהם די שיהיה מקצת מקרב אחיך (תוספות סוטה שם).

ליון דיני הגר כשר להיות דיין לדיני ממונות (סנהדרין לו ב), **מטוות** ונחלקו ראשונים:

• יש סוברים שאין הדברים אמורים אלא באמו מישראל - או אביו מישראל (בית יוסף חו"מ ז א; רמ"א שם) - וככל המשימות שצריך שיהא אמו - או יהיה אביו (בית יוסף ורמ"א שם) - מישראל (שאלתות ב; ר"ף שם; רמב"ן יבמות מה ב; רא"ש סנהדרין ד י; רמב"ם סנהדרין ב ט, ושם יא יא), או שאין הדברים אמורים אלא כשדן את חברו הגר, שכשר אפילו באין אמו מישראל (ראה להלן), אבל לדון את ישראל פסול כשאין אמו מישראל (תוספות יבמות מה ב ד"ה כיון וסנהדרין לו ב ד"ה חדא; רשב"א יבמות קכ א), וכן הלכה (טוש"ע יו"ד רסט יא וח"מ ז א).

• ויש סוברים שהגר דן דיני ממונות אפילו כשאין אמו מישראל (רש"י יבמות קב א ד"ה גר)¹⁹.

ליון גר הגר דן את חברו הגר, אפילו שאין אמו מישראל (יבמות קב א; רמב"ם סנהדרין יא יא; טוש"ע חו"מ ז א), שנאמר: **מִקְרֵב אֶחִיךָ תָּשִׂים עֲלֶיךָ מֶלֶךְ** (דברים יז טו) - עליך הוא שצריכים מקרב אחיך, אבל לגר חברו אין צריכים מקרב אחיך (גמ' שם), ופירוש הדבר תלוי במחלוקת האם הגר כשר לדון דיני ממונות:

• לדעה שאינו כשר לדון דיני ממונות, הרי שמה שנתחדש שכשר לדון חברו הגר, הוא כשר לדונו דיני ממונות בלבד (ר"ף שם), וכן הלכה (טוש"ע שם).

• ולדעה שגר כשר לדון דיני ממונות, הרי שמה שנתחדש שכשר לדון חברו הגר הוא לדיני נפשות (ראה להלן. רש"י שם ד"ה גר דף)²⁰.

היתה מישראל (פירוש המשניות לרמב"ם שם מא א; תוספות יבמות מה ב ד"ה כיון, בשם רבנו שמואל). 18. לדעה זו, רחבעם שמלך, למרות שאמו היתה עמונית (מלכים א יד לא), הרי זה מפני שזכה בירושה, ואין כאן משום שום תשים, שאינו אלא במלך הראשון, שאנחנו משימים אותו (נודע ביהודה קמא חו"מ א; חתם סופר או"ח יב). 19. ויש מהראשונים שכתבו לדעה זו שאף על פי שבכל המשימות ושררות פסול עד שתהא אמו מישראל, היינו למנות אותו בשררות קבועה, אבל אם דן בדרך עראי - כשר (חידושי הר"ן סנהדרין לו ב, בשם ה"ר דוד, בדעת רש"י; כן משמע מהרמב"ן יבמות מה ב, ורשב"א שם קכ א). 20. וכתבו ראשונים שהדברים אמורים בבית דין של עשרים ושלושה שהם כולם גרים, ודנים את חבריהם הגרים, שאם לא כן הרי לבית דין של עשרים

מטוות גר אין ממזרות לגוים, שישאל קדושתם גרמה להם, כמו שכתוב: **מִמְלַכְתּוֹ כְּכֹהֲנִים וְגוֹי קְדוֹשׁ** (שמות יט ו).

אור זרוע א, יבום וקדושתן תרז; הגהות מרדכי יבמות צח-צט, על פי רש"י יבמות יז א ד"ה לפסול, ושם כג א ד"ה לימא). לפיכך גוי שבא על אמו והוליד ממנה בן, אותו הבן כשיתגייר מותר לבוא בקהל (אור זרוע שם; הגהות מרדכי שם; בית יוסף ושו"ע אה"ע ד כא).

זוג שהתגייר גר מותר לישא את הגיורת שנתגיירה עמו והיתה נשואה לו בעודם גוים (תוספות יבמות מב א ד"ה גר; מרדכי שם לה)¹⁴, אך צריכים לפרוש זה מזו שלשה חדשים, להבחין בין זרע שנזרע בקדושה לזרע שנזרע שלא בקדושה (גמ' שם; רמב"ם גרושין יא כא; טוש"ע יו"ד רסט ט), ואם אינו רוצה לקיימה, אינה צריכה גט, אלא יוצאה ממנו בלא גט (רמ"א שם) ואם רוצה לקיימה, צריכה חופה וקדושין (דגול מרבבה שם)¹⁵.

החשוד על החשוד על הגויה ונתגיירה - לא ישאנה (משנה הגויה ונתגיירה יבמות כד ב; רמב"ם שם י יד; טוש"ע אה"ע יא ה), שלא יאמרו אמת היה הקול (רש"י שם ד"ה לא ישאנה; שו"ת הרשב"א א אלף רה), או שלא יאמרו שבשביל כך נתגיירה (רמב"ן שם; הרשב"א בחידושי שם ובשו"ת שם), ואם כנסה, אין מוציאים מידו (משנה שם; רמב"ם שם; טוש"ע שם). והוא הדין גוי הבא על בת ישראל וחזר ונתגייר (תוספתא יבמות (ליברמן) ד ו; רמב"ם שם; טוש"ע שם ו), או ישראל שבא על הגויה וחזרה ונתגיירה (תוספתא שם)¹⁶.

בהתמנות

מלך אין מעמידים מלך מקהל גרים אפילו אחר כמה דורות, שנאמר: **לֹא תוּכַל לָתֵת עָלֶיךָ אִישׁ נָכְרִי אֲשֶׁר לֹא אֶחֱיךָ** הוא (דברים יז טו). ספרי שופטים קנז, לפי ספר המצוות לא תעשה ששב; רמב"ם מלכים א ד), ומצוות לא תעשה היא זו (ספרי שם), ונמנית במנין הלאוין (ספר המצוות שם; סמ"ג לאוין רכא; חינוך תצט).

שררה ולא למלכות בלבד, אלא לכל שררות שבישראל - לא שר צבא ולא שר חמישים או שר עשרה (רמב"ם שם) - אפילו ממונה על אמת המים שמחלק ממנה לשדות, שנאמר: **מִקְרֵב אֶחֱיךָ תָּשִׂים עֲלֶיךָ מֶלֶךְ** (דברים שם) - כל משימות שאתה משים לא יהיו אלא מקרב אחיך (יבמות מה ב, וקדושין עו ב; רמב"ם שם).

גבאי צדקה יש מהאחרונים שכתב שאין למנות גר לגבאי צדקה, לפי שהוא מינוי של שררה, ואין ממנים גר לשום מינוי של שררה (ראה לעיל), ואינו יכול להיות גם ממחלקי צדקה, שהרי חלוקת צדקה היא כדין וצריך שלשה, ואין גר כשר לדון (ראה להלן), אבל יכול הוא להיות גזבר של צדקה, שאין זה שררה אלא נאמנות בלבד (אהל יעקב (ששפורט) ז; גליון מהרש"א יו"ד רמט, בשמו).

כשאמו או היה אביו גוי או עבד ואמו מישראל, או אמו גויה אביו מישראל

14. אכן ראשונים הביאו שיש האוסרים דבר זה, שמה יחזרו לסורם (תוספות שם, בשם האוסרים; מרדכי שם, שיש אומרים שנמצא כן במדרש), ודחו דבריהם שבתלמוד מבואר שלא כמותם (תוספות שם). 15. על כתובתה, ראה ערך גיורת. 16. על גוי המקדש בת ישראל לכשיתגייר, או ישראל המקדש גויה לכשתתגייר, ראה ערך דבר שלא בא לעולם; אם הגר מותר באשת איש, שבא עליה בהיותו גוי, ונתאלמנה או נתגרשה מבעלה, ראה ערך גוי. 17. לדעה זו, אגריפס המלך, שנתחייבו ישראל כלליה על שהחניפו לו ואמרו לו: אחינו אתה (משנה סוטה מא א, ותוספתא שם (ליברמן) ז טז; גמ' שם מא ב), והרבה חללים נפלו מהם באותו היום (ירושלמי שם ז, ז), הרי זה לפי שאמו היתה מישראל, אך היה פסול למלכות מכיון שהיה עבד (רש"י שם), או לפי שאפילו אמו לא

שם; רבי יהודה בגרים שם), ונמחלים לו כל עונותיו (ירושלמי בכורים ג.א).
עונש בידי אדם – עונש ששם שותובה מכפרת על עונש בידי שמים ואינה מועילה לעונש שהתחייב בידי אדם, כך קבלת עול תורה ומצות של ההתגיירות מועילה להיותו כקטן שנולד לגבי עונשים שבידי שמים ולא לעונשים שבידי אדם (חזו"ת יאיר עט).

כרכת השם – בן נח שבירך את השם (ראה ערך מגדף) ואחר כך נתגיייר ו**עבודה זרה** – פטור (סנהדרין עא ב; ירושלמי קדושין א א; רמב"ם מלכים י ד), הואיל ונשתנה דינו (גמ' שם; ירושלמי שם), ונשתנית מיתתו (גמ' שם), שהרי מתחילה נידון בעד אחד ובדיין אחד וכלי התראה (ראה ערך בן נח: עונשם ושכרם), ואילו עכשיו צריך התראה וסנהדרין של עשרים ושלושה ועדים (רש"י שם ד"ה הואיל), ואף מיתתו נשתנית, שכן נח מיתתו בסיף (ראה ערך הניל), ועכשיו מיתתו בסקילה, והוא לא נתחייב במיתה זו, לפיכך הוא פטור (רש"י שם ד"ה ונשתנית), וכן אם עבד עבודה זרה ונתגיייר (רמב"ם שם) ²³.

כא על אשת איש או הרג – בן נח שבא על אשת בן נח חברו, או שהרג את בן נח, ונתגיייר – פטור (גמ' שם; רמב"ם שם), שהרי אילו עשה כן עכשיו לא היה מתחייב מיתה (ראה ערך גוי. גמ' שם), אבל אם עשה כן בישראל, שבא על אשת ישראל, או שהרג ישראל, ונתגיייר – חייב (גמ' שם; רמב"ם שם), והורגים אותו על שהרג בן ישראל, וחונקים אותו על שבעל אשת ישראל, שהרי נשתנה דינו (רמב"ם שם), ולכן דנים אותו בחנק כאילו בא עכשיו על אשת איש, ונשתנה דינו, שבתחילה היה דינו בסיף (רדב"ז שם; לחם משנה שם).

ואף על פי שנשתנית מיתתו, מכל מקום אינו פטור, לפי שהחנק קל מן הסיף (ראה ערך ארבע מיתות בית דין), ונמצא שבכלל זו המיתה שהיה חייב נכללת גם המיתה שהוא מתחייב בה עכשיו, שקלה בחמורה שייכת, והרי זה כאילו לא נשתנית מיתתו (גמ' שם) ²⁴.

אכל אבר מן החי – אכל אבר מן החי (ראה ערכו) בהיותו גוי – שגם בן נח מוזהר על כך (ראה ערך אבר מן החי, וערך בן נח) – ואחר כך נתגיייר – כתבו אחרונים להסתפק אם לוקה, שכן נח חייב מיתה וישראל מלקות, ויש להסתפק אם מלקות חמור ממיתה ואינו לוקה, או שמיתה חמורה ממלקות ולוקה (חזו"ת יאיר עט, במסנקתו).

לזה ממון – לזה ממון, או שגזל בעודו גוי ונתגיייר – חייב **ופצא אבדה** – בתשלומים, שהרי גם קודם לכן היה חייב; אבל אם מצא אבדה של ישראל ונתגיייר – פטור מלהשיב, שהרי לא נצטווה בגיותו (חזו"ת יאיר עט).

ישראל שלוח – ישראל שלוח מעות מן הנכרי ברבית (ראה ערכו) **ממנו ממון** – ונתגיייר, נחלקו בו תנאים:

- יש אומרים שאם עד שלא נתגיייר זקפן עליו במלוה – דהיינו שחישב עמו על הרבית, וכתב שטר חוב הכולל המלוה והרביית יחד, כך וכך אני חייב לפלוני (רש"י בבא מציעא עב א ד"ה וזקפן) – גובה את הקרן ואת הרבית, שלדעתם הזקף במלוה וכותב שטר

לדון דיני **ממונות** ולא נחלקו אלא לדון דיני ממונות בכפייה, בלא כפייה אבל לדונם בלא כפייה, כשר הגר לדברי הכל, אפילו לישראל, ואפילו כשאין אמו מישראל, שהרי לא למדנו שפסול אלא מהכתוב מקרב אחיך תשים, והיינו דבר של שררה, וזהו כשהוא דן בכפייה (תוספות יבמות קא ב ד"ה ואנא; רא"ש שם יב ב; טור יו"ד רסט; ש"ך שם ס"ק טו, וחזו"מ ז סק"א; סמ"ע שם סק"ד) ²¹.

לדון דיני נפשות – בדיני נפשות אין הגר כשר לדון, שאין כשרים לדיני נפשות אלא הראויים להשיא לכהונה (רמב"ם סנהדרין יא יא, על פי משנה סנהדרין לב א, וגמ' שם לו ב), שנאמר: וְשִׁפְטוּ אֶת הָעָם בְּכָל יְעַת וגו' וְנִשְׁאָו אֶתְּךָ (שמות יח כב) – אתך, בדומים לך (רב נחמן בר יצחק בגמ' שם) ²².

ואם היתה אמו מישראל, תליי הדבר במחלוקת הראשונים אם הגר כשר לדון דיני ממונות כשאין אמו מישראל:

- לדעה שאינו כשר לדון דיני ממונות, בדיני נפשות פסול אף אם היתה אמו מישראל (רמב"ם שם).

- ולדעה שכשר לדון דיני ממונות, כשאמו מישראל כשר אף לדיני נפשות (רש"י יבמות קב א ד"ה גר דן ד"ה בישראל), ומשיאים לכהונה שאמרו בא למעט רק בן עבד הבא על בת ישראל, אבל גר שבא על בת ישראל שהולד כשרה לכהונה (ראה ערך גיורת) נקרא מהמשיאים לכהונה (רמב"ן יבמות מה ב, בדעת רש"י).

לדון בחליצה – לבית דין של חליצה נחלקו ראשונים:

- יש אומרים שאין הגר כשר עד שיהיו אביו ואמו מישראל, שנאמר: וְנִקְרָא שְׁמוֹ בְּיִשְׂרָאֵל (דברים כה י) – שיהא ישראל מכל הצדדים (יבמות קב א, ורש"י ד"ה בישראל; רמב"ם יבוס ד ה; טוש"ע יו"ד רסט יא, ואה"ע קסט ב), ואפילו לחליצת גרים – כגון שהיתה הורתם ולידתם בקדושה (כן משמע מיבמות צא ב) – פסול (תוספות יבמות קא ב ד"ה ואנא; רא"ש שם יב א).

- יש אומרים שאביו ואמו לא דוקא, ואם היה אביו מישראל אף על פי שאין אמו מישראל כשר להיות דיין לחליצה (תוספות שם ד"ה לענין; סמ"ק קפה, לגירסתו; טור אה"ע קסא, בשמו; רמ"א שם ב, בשם יש אומרים).

- ויש אומרים שאף באמו מישראל בלבד – כשר (כלבו עו, וסמ"ק שם, לגירסת הספרים הישנים שהובאה בבית יוסף שם, לפי הב"ח שם), ושאמרו אביו ואמו מישראל, היינו או אביו או אמו (ב"ח שם, לדעה זו).

בחיובי הקודמים

עונש בידי שמים – גוי שעבר עברה ונתגיייר נחלקו תנאים אם הוא נענש עליה, בעונש בידי שמים (תוספות סנהדרין עא ב ד"ה ב):

- יש אומרים שנענש, והגרים מעונים בזמן הזה ויסורים באים עליהם מפני שלא קיימו שבע מצות בני נח בעודם גוים (רבי חנינא בן גמליאל ביבמות מה ב; רבי יוסי בגרים ב ו).

- ויש אומרים שאינו נענש, מפני שהוא כקטן שנולד (רבי יוסי בגמ')

שם). ²³ ויש מן הראשונים שכתבו שמכל מקום אם נגמר דינו – הורגים אותו, שכל שנגמר דינו הרי הוא כהרוג לגמרי (רמ"ה ומאירי שם). ²⁴ בירושלמי נסתפקו אם הוא חייב כשמתגיייר או פטור, ותלו הדבר בספק אחר: אם הוא נידון בעודו נכרי בדיניהם או בדינינו, היינו אם צריך עדים והתראה ועשרים ושלושה דיינים ודינו בחנק, כדינו – חייב; או שאינו צריך התראה, ודינו בעד אחד ובדיין אחד ומיתתו בסיף, כדיניהם – ופטור. והוסיפו שעל הצד שפטור דינו ככרכת השם, שפטור מפני שנשתנה דינו (ירושלמי קדושין א א).

ושלושה אינם ראויים אלא מיוחדים המשיאים לכהונה (חידושי הר"ן סנהדרין לו ב, בדעת רש"י). ²¹ ויש מי שכתב שאת חברו הגר הוא דן בלא כפייה, ולישראל פסול אפילו בלא כפייה (הגהות מרדכי יבמות קיט). ²² או לפי שנאמר: אֶסְפֹּף לִי שְׂבָעִים אִישׁ מִזִּקְנֵי יִשְׂרָאֵל וגו' וְהִתְיַצְּבוּ שָׁם עִמָּךְ (במדבר יא טז). רב אחא בר יעקב בגמ' שם; ירושלמי הוריות א ד – עמד, בדומים לך (רב אחא בר יעקב בגמ' שם), מה אתה לא גר, אף הם לא גרים (ירושלמי שם); ונדחה הלימוד, שיתכן שמכח השכינה הצריכו לראויים להשיא לכהונה (גמ')

• גר שנתגייר והיתה לו פרה, נשחטה עד שלא נתגייר – פטור ממתנות כהונה של זרוע-ולחיים-וקיבה (ראה ערכו); משנתגייר – חייב; ואם ספק מתי נשחטה – פטור, שהמוציא מחברו עליו הראיה (משנה חולין קלד א; רמב"ם בכורים ט יג; טוש"ע יו"ד סא לג).

• וכן בראשית-הגז (ראה ערכו), שאם היו לו גיזות ואין ידוע אם עד שלא נתגייר נגזזו או משנתגייר, הרי זה פטור (גמ' שם ב; רמב"ם שם י יב).

• וכן בפדיון-הבן (ראה ערכו), אם אין ידוע מתי נולד, קודם שנתגייר האם או לאחר שנתגייר – פטור (גמ' שם; רמב"ם שם יא יג; טוש"ע יו"ד שם כ).

• וכן בפדיון פטר-חמור (ראה ערכו), אם אין ידוע מתי ילדה חמורו, עד שלא נתגייר או משנתגייר, הרי זה חייב לערוף או לפדותו בשבט כדי להפקיע איסורו, שהרי הוא אסור בהנאה (ראה ערך פטר חמור) ואם פדה בשבט, אינו צריך ליתנו לכהן (גמ' שם א-ב, ורש"י שם א ד"ה ובכור; רמב"ם שם יב טז, וכסף משנה שם; טוש"ע יו"ד שכא יח).

• ואף בבכור בהמה טהורה, שילדה פרתו המבכרת ואין ידוע אם עד שלא נתגייר ילדה או משנתגייר, הרי זה בכור מספק (גמ' שם א; רמב"ם בכורות ד ו; טוש"ע יו"ד שיח ה), שהרי ספק כרת הוא לשחטו בחוץ (ראה ערך שחטי חוץ), וצריך להמתין עד שיפול בו מום, ושוב לא יהיה בו אלא דין ממון, ויאכלנו בעצמו, ואין צריך ליתנו לכהן (רש"י שם ד"ה ובכור בחמה).

ספק איסור – אכן בחלה – ספקה להחמיר, לפי שהוא ספק איסור (גמ' שם), ויש בו עון מיתה (ירושלמי חלה ג ד; רש"י שם ד"ה חלה; רמב"ם בכורים ח ט), ולכן עיסה שנעשית עד שלא נתגייר – פטורה מן החלה, נעשית משנתגייר – חייבת בחלה, ואם היה ספק – חייבת (חלה ג ו; רמב"ם שם; טוש"ע יו"ד של ד).

ובזמן הזה נחלקו הדעות:

• יש אומרים שחייב על ספקה (רמב"ם שם; טוש"ע שם), שאף על פי שחלה בזמן הזה רק מדבריהם (ראה ערך חלה), מכל מקום אין להקל בספקו, כמו שמקילים בכל ספק דבריהם, לפי שהוא בעיקר עון מיתה (רדב"ז שם, בדעת הרמב"ם).

• ויש אומרים שבזמן הזה שחלה מדרבנן אינו חייב להפריש מספק (ש"ך שם סק"ח), והוא הדין בחלת חוץ לארץ (ט"ז שם סק"ג, בשם המהרש"ל).

ובעצם החיוב להפריש מספק נחלקו אחרונים:

• יש אומרים שחיובו מן התורה, ולכן הוצרכו לטעם שעוון מיתה הוא, בכדי שלא נעמיד את העיסה בחזקתה הקודמת שהיתה פטורה, מאחר שהוא ספק השקול (פרי מגדים, יו"ד, פתיחה להלכות טרפות).

• ויש אומרים שמן התורה פטור, שמעמידים העיסה על חזקתה שנתגלגלה בעודו נכרי, ואין החיוב להפריש אלא לדבריהם (מהרי"ט אלגאזי חלה יא).

מתנות עניים – גוי שקצר את שדהו ואחר כך נתגייר – פטור מן הלקט (ראה ערכו), ומן השכחה (ראה ערכו), ומן הפאה (ראה ערכו).

• תנא קמא בפאה דו ובתורת כהנים קדושים פרק א ו ובספרי כי תצא רפב; רמב"ם מתנות עניים ב ט), שנאמר בפאה ולקט: וַיִּקְצְרוּכֶם (ויקרא יט ט) – פרט לשקצרה גוי ואחר כך נתגייר (תורת כהנים שם), וכן בשכחה נאמר: קָצְרֶיךָ (דברים כד יט) – פרט לשקצרה גוי ואחר

הרי זה כגבוי (רש"י שם; טור יו"ד קעא), ומכיון שהוא כגבוי בשעה שהוא גוי, אין כאן איסור ריבית; ואם משנתגייר זקפן עליו במלוה – גובה את הקרן, ולא את הרבית (סתם ברייתא שם; רבי יוסי בתוספתא שם (ליברמן) ה כא; רבי יהודה בגרים א ט), וכן הלכה (רמב"ם מלוה ה ו; טוש"ע יו"ד קעא א).

• יש אומרים שבין זקפן עליו במלוה קודם שנתגייר, ובין זקפן לאחר שנתגייר – גובה את הקרן, ואינו גובה את הרבית (רבי מאיר בתוספתא שם; סתם ברייתא בירושלמי שם ה ה; תנא קמא בגרים שם), שלדעתם הזקיפה אינה עושה את המלוה כגבוי, וכיון שעכשיו בשעת הגבייה הוא גר, אסור לגבות את הרבית (שדה יהושע לירושלמי שם; חסדי דוד לתוספתא שם), או שכיון שזקפן תחילה ואחר כך נתגייר, יש בו משום מראית העין, שיאמרו הואיל והיה בדעתו להתגייר זקפן עליו תחילה כדי שיגבה הרבית אחר שיתגייר (מהר"א פולדא לירושלמי שם).

• ויש אומרים שאפילו זקפן לאחר שנתגייר – גובה את הקרן ואת הרבית, שאם אתה מבריחו מן הרבית אף הוא נעשה גר שקר (בר קפרא בירושלמי שם, לפי הרשב"א לבבלי שם), ושמא יחזור לסורו (פני משה שם).

לוה מִיִּשְׂרָאֵל – אף בנכרי שלוה מישראל ברבית, נחלקו תנאים:

• יש אומרים שבין זקפן עליו במלוה קודם שנתגייר, ובין זקפן לאחר שנתגייר – גובה את הקרן ואת הרבית (רבי יוסי בגמ' שם; בר קפרא בירושלמי שם, לפי השדה יהושע והמהר"א פולדא), כדי שלא יאמרו בשביל מעותיו זה נתגייר (גמ' שם), וגר שקר הוא (בר קפרא בירושלמי שם), וכן הלכה (גמ' שם; רמב"ם שם; טוש"ע שם). ואף על פי שאיסור תורה הוא, יש כח ביד חכמים להפקיר ממונו וליתנו לזה (שיטה מקובצת שם), או שיש-כח-ביד-חכמים-לעקור-דבר-מן-התורה (ראה ערכו) אפילו במקום עברה (רא"ש שם), או שכל האיסור אינו אלא מדרבנן, כיון שחיוב הרבית הוא מזמן גיותו, יש לנו להתיר מטעם זה שלא יאמרו בשביל מעותיו נתגייר (ריטב"א שם).

• יש אומרים שאם זקפן עליו במלוה קודם שנתגייר – גובה את הקרן וגובה את הרבית; ואם משנתגייר זקפן במלוה – גובה את הקרן, ואינו גובה את הרבית (תנא קמא בבבלי ובירושלמי שם; רבי יוסי בתוספתא שם; רבי יהודה בגרים שם).

• ויש אומרים שבין זקפן במלוה עד שלא נתגייר, ובין זקפן במלוה משנתגייר – לעולם אינו גובה אלא את הקרן, ולא את הרבית (רבי מאיר בתוספתא שם; תנא קמא בגרים שם).

להלכה שגובה את הקרן והריבית נחלקו ראשונים אם הפירוש שאינו גובה אלא הרבית שעלתה מלפני שנתגייר, אבל מה שעלתה מזמן שנתגייר אינו גובה (טור שם, בשם הרמ"ה; בית יוסף שם, בדעת הרמב"ם ותלמידי הרשב"א), וכן הלכה (בית יוסף שם; שו"ע שם); או שנותן אפילו הרבית שעלתה לאחר שנתגייר עד שעת הפרעון (רא"ש שם; טור שם, בשמו), ואף על פי שיש בזה איסור תורה, יש כח ביד חכמים לעקור דבר מן התורה (רא"ש שם).

במצות שבממונו הקודם

ספק מצוות – המוציא מחברו עליו הראיה, ולפיכך **הקשורות למצוות** בספק שבמצוות הקשורות למצוות, הממון נשאר ברשות הגר (רש"י חולין קלד ב ד"ה חלה). לכן:

שנכנס בתורתנו הוסיף השם יתברך אהבה על אהבתו, ויחד לו מצוה נוספת (ספר המצוות מצות עשה ז), וגדולה חובה שחייבתנו תורה על הגרים ממה שחייבתנו על האב והאם, שעליהם נצטוו בכבוד ומורא, ואפשר שיכבד אדם ויירא ממי שאינו אוהבו, ועל הגרים ציונו באהבה רבה המסורה ללב (שו"ת הרמב"ם (פרידברג) תמח). וכל העובר ומצער את הגר, ומתרשל בהצלתו או בהצלת ממנו, או שמיקל בכבודו מצד שהוא גר ואין לו עוזר באומה, ביטל מצות עשה זו ועונשו גדול מאד, שהרי בכמה מקומות הזהירה תורה עליו (חינוך תלא).

אונאת הגר וכן מלבד מה שנאסרו ישראל להונות זה את זה באונאת-ממון (ראה ערכו), שנאמר: **אַל תִּזְנוּ אִישׁ אֶת אָחִיו** (ויקרא כה יד), ונאסרו להונות זה את זה באונאת-דברים (ראה ערכו), שנאמר: **וְלֹא תִזְנוּ אִישׁ אֶת עַמִּיתוֹ** (שם יז). תורת כהנים בהר פרק ד א; בבא מציעא נח ב), הזהירה תורה במיוחד על אונאת-הגר (ראה ערכו), שנאמר: **וְגֵר לֹא תִזְנוּ וְלֹא תִלְחָצְנוּ** (שמות כב כ) – לא תוננו בדברים, ולא תלחצנו בממון (מכילתא משפטים, נזיקין יח; גרים ד א)²⁶.

עד כמה נקרא בין במצות אהבת הגר ובין באזהרת אונאת הגר נחלקו אחרונים עד כמה נקרא גר:

- יש אומרים שרק הוא לבדו גר, שבו ובן בנו אין נפשם שפלה עליהם, ואין סורר רע (מנחת חינוך סד ד, ושם תלא ב, בצד אחד; תורת חיים בבא מציעא נח ב).

- יש אומרים שגם בן הגר שהורתו ולידתו בקדושה נקרא גר, כל עוד שאין לו קרובים מישראל (פרי מגדים או"ח קנו אשל אברהם סק"ב).

- יש אומרים שבניהם ובני בניהם לכמה דורות נקראים גר (מנחת חינוך שם ושם, בצד השני, ובמסקנות), ודינם כמו ליוחסין שנחלקו תנאים אם נקראים גרים עד עשרה דורות או עד שישתקע שם גירות ממנו (ראה לעיל: בחתנות. כן מצדד במנחת חינוך תלא ב).

הטיית דין וכן הזהירה תורה במיוחד על הטיית דינו של גר, וכל המטה משפטו של גר עובר בשני לאוין, אחד שנאמר **בְּכָל יִשְׂרָאֵל: לֹא תַעֲשֶׂוּ עוֹל בְּמִשְׁפָּט** (ויקרא יט לח), ואחד שנאמר **בְּגֵר: לֹא תִטֶּה מִשְׁפָּט גֵּר** (דברים כד יז). ספרי כי תצא רפא; רמב"ם סנהדרין כ יב).

להשוות גר יש מי שכתב בדעת גאונים שמצות עשה על ישראל **לְיִשְׂרָאֵל** להשוות את הגר שנתגייר וקיבל עליו את כל דברי התורה לישראל גמור לכל משפטי ודיניו, שנאמר: **וְכִי יִגְוֹר אֶתְּךָ הָגֵר בְּאַרְצְכֶם וְגו'** **פְּאַזְרַח מִפֶּם יִהְיֶה לָכֶם הָגֵר הָגֵר אֶתְּכֶם** (ויקרא יט לג-לד), ואם נמנעו בית דין מלדון אותו לכל דבר כישראל גמור, וכן כל אדם שהתנהג עם הגר שלא כמו שנוהג עם אחד מישראל, הרי זה עובר על מצות עשה זו (ר"י פרלא לספר המצוות לרס"ג מצות עשה פב, בדעת רס"ג ובעל אזהרות אתה הנחלת)²⁷.

קדימה היו לפנינו עניים הרבה או שבויים הרבה לפדותם, **בַּצֹּדֶק וּפְדִיּוֹן** ואין בכיס של צדקה כדי לפרנס או לכסות או לפדות את כולם, מקדימים כהן לוי וישראל וממזר ונתין לגר (משנה הוריות יג א; רמב"ם מתנות עניים ח יז) – כששניהם שוים בחכמה (כן משמע מהמשנה שם; תפארת יעקב שם)²⁸ – שהממזר בא

כך נתגייר (ספרי שם). ואם היה ספק אם עד שלא נתגייר קצר שדהו או משנתגייר – פטור (גרים א יא; חולין קלד ב, לפי נחלת יעקב לגרים שם)²⁵.

בטומאה קודמת

גוי שנתגייר גר שנתגייר בערב פסח, נחלקו בו תנאים:

נערב פסח • יש אומרים שטובל ואוכל את פסחו לערב (בית שמאי במשנה פסחים צב א, ועדיות ה ב), שהרי בהיותו גוי אפילו שנגע במת אין גוי מקבל טומאה (ראה ערך גוי: בטומאה וטהרה. רש"י שם ד"ה מחלוקת).

• ויש אומרים שהפורש מן הערלה כפורש מן הקבר (בית הלל שם ושם), וצריך הזאה שלישי ושביעי, כדין טמא בטומאת מת (רש"י שם ד"ה כפורש), ואף על פי שאין עליו טומאה קודמת, מכל מקום גזרו חכמים שמא יטמא לשנה הבאה במת, ויאמר אשתקד הרי לא נטהרתי מכל טומאה עד יום ערב פסח שנתגיירי וטבלתי ואכלתי פסח, אף עכשיו אטבול ואוכל, ולא ידע שאשתקד היה גוי ואינו מקבל טומאה, ועכשיו משנתגייר הוא טמא, ולכן גזרו שכשמתגייר ממתיך שבעה, שאין לך טומאה שעברה עליו שלא טהר ממנה (גמ' שם, ורש"י ד"ה מחלוקת), וכן הלכה (רמב"ם קרבן פסח ו ז).

גוי שהיתה בו גוי שהיתה בו בהרת (ראה ערכו) ונתגייר – טהור **בהרת ונתגייר** (תורת כהנים תזריע, נגעים פרק א א; נגעים ז א; רמב"ם טומאת צרעת ו ד), שנאמר בנגעים: **אֲדָם כִּי יִהְיֶה בְעוֹר בְּשָׁרוֹ** (ויקרא יג ב), למעט בהרות שנולדו בשעה שאינן ראויות ליטמא ואחר כך באו לכלל טומאה, כגון שנולדו בהיותו גוי (ראה ערך גוי: בטומאה וטהרה) ואחר כך נתגייר (תורת כהנים שם).

גוי שראה קרי גוי שראה קרי ונתגייר, מיד כשרואה זיבה הוא **ונתגייר** מטמא בזיבה (זבים ב ג; תוספתא זבים (צוקרמאנדל) ב ז; רמב"ם מחוסרי כפרה ב ד), שאף על פי שישאל שראה קרי אנו תולים את הזיבה שראה בתוך מעת לעת של הקרי בקרי (ראה ערך זב), בגר אין תולים זיבתו בקריו הקודם שראה בנכריותו, מפני שהטעם שקרי פוטר את הזיבה שבמעט לעת הוא משום גזרת הכתוב (ראה ערך זב), ואינו פוטר אלא קרי של ישראל ולא של גוי (תוספות נזיר סו א ד"ה אלא).

במה דברים אמורים שנתגייר כשהוא כבר מהול קודם לכן, אבל מל ואחר כך ראה – שנתגייר מיד אחר שמל – תולים לו הזיבה במילה, כל זמן שמצטער (תוספתא שם; ראב"ד שם).

במצות ישראל על הגר

אהבת הגר מלבד מה שנצטוו ישראל על אהבת רעו (ראה ערך אהבת ישראל), שאף הגר בכלל זה, נצטוו במיוחד על

אהבת-הגר (ראה ערכו. רמב"ם דעות ו ד), שנאמר: **וְאֶהְבֶּתְּ אֶת הָגֵר** **כִּי גֵרִים הָיִיתֶם בְּאֶרֶץ מִצְרָיִם** (דברים י יט). רמב"ם שם; סמ"ג עשין י, ונאמר: **פְּאַזְרַח וְגו' הָגֵר הָגֵר אֶתְּכֶם וְאֶהְבֶּתְ לּוֹ כְּמוֹךָ** (ויקרא יט לד). תורת כהנים קדושים פרק ח ד; סמ"ג שם), שכל הנכנס תחת כנפי השכינה אנו מצווים על אהבתו בשתי מצות עשה, אחת מפני שהוא בכלל רעים, ואחת מפני שהוא גר (רמב"ם שם), שמפני

בשני הדברים בפירוש, לפיכך אם הונאו בממון עובר אף על הלאו של אונאת דברים (רמב"ם מכירה יד טז-יז). ²⁷ אם יש מצוה לשמח את הגר במועדים, ראה ערך שמחת גר יתום ואלמנה. ²⁸ ויש הסוברים שגר לעולם אינו קודם,

²⁵ ויש מהתנאים המחייב בשכחה, שאין השכחה אלא בשעת העימור, ואז כבר היה גר (רבי יהודה במשנה, ובתורת כהנים, ובספרי שם). ²⁶ ויש מהראשונים המפרש שמכיון שהוציא הכתוב את שניהם בלשון הווייה סתם, וכפל לאוין בגר

אין לאחרון נפרעים משלפניו (ראה ערך נכסי יתומים. תוספתא כתובות (ליברמן) י ד; מגיד משנה שם; טושי"ע שם), שהראשון יכול לומר לבעל חוב הנחתי לך מקום לגבות הימנו (מגיד משנה שם).

משכון ישראל היה משכנו של ישראל ביד הגר, ומת הגר, ובא **כיו** ישראל אחר והחזיק בו – מוציאים אותו מידו, לפי שאחר מיתת הגר נפקע שעבודו של גר על המשכון, ונשאר קנינו של בעל המשכון (בבא קמא מט ב, ורש"י ד"ה פקע ליה; רמב"ם שם יד; טושי"ע שם כז).

נוגף אשתו הנוגף אשת הגר ויצאו ילדיה, אם חבל בה בחיי הגר ומת בלא יורשים, הרי זה פטור, שהרי זכה הגר בדמי-ולדות (ראה ערכו) כיון שחבל בה בחייו, ואחר שמת – זכה בהם מן הגר שאין לו יורשים (בבא קמא מט א; רמב"ם חובל ד ג; טושי"ע חו"מ תכג ב).³²

זבחי גר שמת והניח זבחים – אם יש לו נסכים (ראה ערכו) הרי הם קרבים משלו, ואם לאו – תקנת בית דין שמקריבים נסכים משל צבור (שקלים ז ה), שאין לו יורשים שיביאו נסכיו (רש"י מנחות נא ב ד"ה וכן גר).

מתנת שכיב גר שנתן במתנת-שכיב-מרע (ראה ערכו) את נכסיו **מרע** לבן שהיתה הורתו שלא בקדושה – אין מתנתו קיימת, שהואיל ואינו יורשו (ראה לעיל: יחסו לקרוביו, ולהלן: כשלידתו בקדושה) אינו יכול ליתן לו נכסיו במתנת שכיב מרע, שמתנת שכיב מרע עשאוה חכמים כירושה, וכל שישנו בירושה ישנו במתנה, וכל שאינו בירושה אינו במתנה (בבא בתרא קמט א), ונחלקו ראשונים בפירושו:

- יש אומרים שדוקא לגבי בנו אמרו שמתנה כירושה, שלשון ירושה ומתנה אחד הם לגבי יורש, אבל אם נתן למי שאינו יורש, ואפילו לגר משאר הגרים – קנה (ר"ף שם, בשם רב האי גאון; רמב"ם זכיה ט ז-ח), וכל שכן אם נתן לישראל גמור (סמ"ע שם סק"ג), שלא תיקנו חכמים לבן שיקנה מתנת האב בדבור בלבד אלא מדין ירושה (ראה ערך מתנת שכיב מרע), ומי שאינו יורש במה יקנה, הרי אינו בכלל תקנת חכמים (מלחמות לרמב"ן שם, בפירוש הראשון)³³, או שגזירה היא שמא יאמרו שמתעם ירושה הוא נוטל, ויבואו לומר גר יורש את אביו, מה שאין כן כשנתנו לאחר, לא חילקו בין גר לשאר כל אדם (בית יוסף שם; סמ"ע שם סק"ב, בשמו).

- יש אומרים שמאחר שהבן הזה אינו יורשו הרי אינו גרוע משאר כל אדם, וכשם שאין מתנתו קיימת לגבי בנו, כך אינה קיימת אם נתן לשום אדם (הראב"ד בהשגותיו על הרי"ף ובהשגות לרמב"ם שם; המאור שם; ר"א"ש שם ט כה; טור שם), לפי שאין מתנת שכיב מרע אלא לאחר גמר מיתה, ומן הדין אינה כלום בכל אדם, שאין מתנה לאחר מיתה, אלא בשכיב מרע תיקנוה חכמים ועשאוה כירושה (ראה ערך מתנת שכיב מרע), ולפיכך בגר, כיון שאינו יכול להוריש, אף מתנתו אינה מתנה (חידושי הרמב"ן שם, בשם רבותיו)³⁴.
- יש אומרים שלא תיקנו מתנת שכיב מרע אלא למי שיש לו מורשים, מפני שעשו לו את הנותן כמוריש, אבל מי שאין לו

מטיפה כשרה, והנתיך גדל עמנו בקדושה (ראה ערך נתינים), והגר בא מטיפה פסולה, ולא גדל עמנו בקדושה (גמ' שם; רמב"ם שם).

אבל הגר קודם לעבד משוחרר (משנה שם; רמב"ם שם), ואף על פי שהיה בדין שיהא עבד משוחרר קודם לגר, שזה גדל עמנו בקדושה, וזה לא גדל עמנו בקדושה, אלא שזה היה בכלל ארור – שהרי לא מצא נח קללה לכנען גדולה מזו שיהיה עבד לאחיו, מכאן שכל עבד הוא בכלל ארור (רש"י שם ד"ה בכלל ארור) – וזה לא היה בכלל ארור (גמ' שם; רמב"ם שם), וגר קודם למצרי ואדומי – שנתגייירו – לפי שהגר מותר לבוא בקהל לאלתר (פירוש המשניות לרמב"ם שם).

תפילת העמידה מתפללים על הגרים בברכה השלש עשרה של תפילת שמונה-עשרה (ראה ערכו), וכוללם עם הצדיקים – על הצדיקים וכו' ועל גרי הצדק וכו' יהמו נא רחמך ה' אלהינו – שנאמר: וְהִדְרָתָּ פָנַי זָקֵן (ויקרא יט לב. מגילה יז ב), וזקן הוא שקנה חכמת התורה, וגדול תלמוד שמביא לידי מעשה להיות צדיק (פרחי כהונה שם, על פי קדושין לב ב ומ ב)²⁹, וסמוד לו: וְכִי יִגְוֹר אֶתְּךָ גֵּר וִיקְרָא שֵׁם לִגְ. ראה מגילה שם; טור או"ח קיח).

מת ואין לו יורשים

נכסיו הפקר גר שמת ואין לו יורשים, כל נכסיו הפקר וכל המחזיק בהם זכה בהם (משנה בבא בתרא מב א, גיטין לט א; רמב"ם זכיה א ו; טושי"ע חו"מ רעא א), וכל שלא הוליד ישראל אחר שנתגייר, אין לו יורשים (רמב"ם שם; טושי"ע שם)³⁰.

חובת קבורתו אין הזוכים בנכסי הגר שמת בלי יורשים חייבים בקבורתו, שאין הנכסים משועבדים לקבורה, וכשם שאם בא בעל חוב ונוטל נכסי המת בחובו אין מחייבים אותו לקברו (ראה ערך נכסי יתומים וערך קבורה), אף זה כך (שו"ת הרא"ש טו ג; טושי"ע שם ב)³¹.

משכנו ופקדונו היה משכנו של גר ביד ישראל, ומת הגר ובא **כיו** ישראל אחר והחזיק בו, זה קנה כנגד מעותיו וזה קנה את השאר, כל שאין המשכון בחצרו של מלוה (ראה ערך חצר); אבל אם היה המשכון בחצרו של מלוה, קונה לו את כולו שלא מדעתו (בבא קמא מט ב, ורש"י ד"ה בדליתיה; רמב"ם זכיה ב טו-טז; טושי"ע שם כח). וכן פקדון של גר בידי ישראל קנה בחצרו לאחר שמת הגר (נמוקי יוסף שם; רמ"א שם), אלא אם כן היה דבר שלא היה לו לבעל החצר לדעת, שלא קנה (מרדכי בבא מציעא רנט; רמ"א שם).

חובו לישראל היה הגר חייב לישראל, בשטר או בעדים, הרי הוא כמשכון של גר ביד ישראל, ואין שום אדם יכול להחזיק בשיעור החוב (ראה ערך נכסי יתומים. עיטור ע – עיסקא וחוב, דף כד טור א במהדורת רמ"י; מגיד משנה שם טז, בשמו ובשם הרשב"א; טושי"ע חו"מ רעא לא; רמ"א שם כח), שאפילו נכסיו הפקר, מכל מקום לא נפקע שעבודו שהיה משועבד לאחרים (מגיד משנה שם, בשם הרשב"א), וכל המחזיק בנכסיו – דינו כיוורש, שכל הבא להיפרע מנכסיו כבא להיפרע מן היוורשים שצריך שבועה (עיטור שם; טושי"ע שם לא; רמ"א שם כח); ואם היו רבים שהחזיקו בנכסיו – אחרון אחרון נפסד, ואם

ומפקיע שיעבוד זה את ההפקר, ושורת הדין שיקברוהו תחילה ואחר כך יבזזו איש לו, ואם קדמו ובזבזו – יקברוהו המבזבזים כל אחד לפי חשבון מה שלקה, ועוד שאין זה דרכי-נועם (ראה ערכו), שאלו יבזבזו ואחרים יקברוהו (ב"ח שם).
³² חבל בה לאחר מיתת הגר, ראה ערך דמי ולדות. ³³ וראה עוד טעם במלחמות שם, בפירוש השני; רמב"ם שם; שו"ע שם. ³⁴ וראה תוספות שם

ואפילו הוא תלמיד חכם (תפארת ישראל שם). ²⁹ ויש המפרש הבאת הפסוק, שבברכת הצדיקים מתפלל אף על זקני הצדיקים: "ועל זקני עמך" (מהרש"א שם).
³⁰ על סדר הזכיה בנכסיו, ראה ערך הפקר וערך חזקה; על גר שמת והיו בנכסיו עבדים גדולים או קטנים, ראה ערך הפקר וערך שחרור; על גזל הגר שמת ואין לו יורשים, ראה ערך גזל הגר. ³¹ ויש החולק וסובר שנכסיו משועבדים לקבורתו,

ולמוד מיוחד אמרו בזה, שנאמר בפרשת יבום: בְּיִשְׂרָאֵל (דברים כה ז), ולא בגרים (ספרי כי תצא רפט) ³⁶.

עדות לאחיו וכן בנוגע לעדות – שני אחים שהורתם שלא התאוס בקדושה ולידתם בקדושה הם אחים גמורים,

ופסולים מן התורה להעיד זה לזה (ט"ז חו"מ לג ח ד"ה בשם מהרש"ק; ש"ך שם סק"ז; תומים שם ס"ק יז; נתיבות המשפט שם, חידושים סק"י) ³⁷.

ירושא הגר שהורתו שלא בקדושה ולידתו בקדושה אינו יורש את אביו הגר שנתגייר יחד עם אמו בעודה מעוברת (משנה

בכורות מו א, ורש"י ותוספות שם ד"ה נתגיירה; בבא בתרא קמט א; רמב"ם זכיה ט ז; טוש"ע חו"מ רעה א ורפג א), שאין הגוי מנחיל לבנו הגר, מפני שהתורה הפקירה זרעו של גוי, ואין הגר בן נחלה לגבי אביו (רש"י בכורות שם; רשב"ם בבא בתרא שם) ³⁸.

החזרת לזה מעות מן הגר שנתגיירו בניו עמו בעוד אשתו הלוואות מעוברת, והיתה לידתם בקדושה, והחזיר להם:

• לדעת הסוברים בלידתו שלא בקדושה רוח חכמים נוחה הימנו (ראה לעיל: היחס לקרוביו), בלידתו בקדושה אין רוח חכמים נוחה הימנו, ומקפידים על כך, אם מפני שקרוב הוא להיות כישראל, ויש לחוש שמא יחליפוהו בישראל גמור, וכשייבם אשת אחיו יאמרו שאינה זקוקה עוד לאחיו שהורתו ולידתו בקדושה (תוספות קדושין יח א ד"ה כאן, בשם ר"י), או לפי שאין לחוש בו שמא יחזור לסורו משום הירושא, שמתחילה היה ראוי ליורשו, שהרי אין הגר יורש את אביו דבר תורה, ומעולם לא היה ראוי לירש, שהרי כבר נולד בקדושה (רשב"א שם, בשם יש מי שפירש).

• ולדעת הסוברים בלידתו שלא בקדושה אין רוח חכמים נוחה הימנו, בלידתו בקדושה רוח חכמים נוחה הימנו, לפי שנחלף כישראל גמור (רש"י שם ד"ה ולידתו).

ונחלקו בפירוש דעה זו:

• יש אומרים שאין חילוק בזה בין הלואה לפקדון (ש"ך חו"מ קכו סק"ו, בדעת תוספות והר"ן וחסור).

• ויש מחלקים לדעה זו: בהלואה, שעשה לו טובה, הוא שרוח חכמים נוחה הימנו, שלא ישלם רעה תחת טובה, אבל בפקדון, שלא עשה לו טובה, ואדרבה זה טורח לשמרו, אף בלידתו בקדושה אין רוח חכמים נוחה הימנו (תוספות שם ד"ה כאן, בשם רבנו תם, על פי בבא בתרא קמט א).

• ויש מחלקים באופן אחר: כשאמו של הבן היתה גם כן גיורת ולידתו בקדושה, בזה הוא שאמרו רוח חכמים נוחה הימנו, שאם היו חוזרים לסורם היה הגוי יורש את אביו, אבל אם היתה אמו בת ישראל, שגוי הבא על בת ישראל, הולד כשר (ראה ערך גוי), ואם היה אביו חוזר לסורו, לא היה בנו זה יורש אותו, ואין לנו לחוש שמא יחזור לסורו, בזה אין רוח חכמים נוחה הימנו (רשב"א שם, בשם התוספות, בדעת רש"י; רא"ש שם א כד).

מכת וקללת אין הגר שהורתו שלא בקדושה ולידתו בקדושה **אביו ואמו** חייב על מכת אביו ועל קללתו (תורת כהנים קדושים

מורשים אינו יכול לקבל מתנת שכיב מרע, ולכן אם הגר המקבל יש לו בנים או שום קרוב שיכול להוריש לו, אף הוא יכול לקבל מתנת שכיב מרע (רבנו יהונתן שם, בשם יש מן הרבנים; שיטה מקובצת שם, בשם הראב"ד).

• ויש אומרים שהדבר תלוי אם הגר המקבל יש לו אב דוקא, ולא סתם מוריש, לפי שמתנת שכיב מרע עשאוהו חכמים כיוורש מן האב, שאין שום יורש אחר קודם לו (ראה ערך ירושה), שאם יעשוהו כיוורש אחר, הרי לא יזכה במקום בן או שאר מוריש הקרוב יותר, ולכן אם הגר המקבל יש לו אב, וראוי לירש מן האב, אף הנותן לו במתנת שכיב מרע עשאוהו כאב לגבי מתנה זו, אבל אם אין לו אב, אף על פי שיש לו מורשים אחרים, כיון שאינו בכלל ירושת אב אינו בכלל מתנת שכיב מרע, בין שהנותן הוא גר ובין שהוא ישראל (יד רמ"ה שם).

להלכה נחלקו הפוסקים: יש הפוסקים כדעה הראשונה (שו"ע חו"מ רנו א); ויש הפוסקים כדעה השניה (רמ"א שם).

קיום דברי גר שמת ואין לו יורשים, נחלקו בו ראשונים אם **המת** אומרים שמצוה-לקיים-דברי-המת שציוה לפני מותו (ראה ערכו. תוספות בבא בתרא קמט א ד"ה דקא, בשם ריב"ם ור"י; ר"ן גיטין יג א; מרדכי שם שכט; רמ"א חו"מ רנו א, בשם יש אומרים); או שאין מצוה לקיים דבריו, שלא אמרו מצוה לקיים דברי המת אלא במי שיש לו יורשים הואיל ולא פקע כחו מאותו הממון, שהרי מכחו יורשים (תוספות גיטין שם ד"ה והא, בשם רבנו תם; שו"ת הרא"ש טו א; טור שם; רמ"א שם, בשם יש חולקין).

כשלידתו בקדושה

גר שהורתו שלא בקדושה ולידתו בקדושה, כגון שנתגיירה אמו כשהיא מעוברת, אין אומרים בו גר שנתגייר כקטן שנולד (רש"י יבמות צח א ד"ה הא דאמור, וד"ה לא תימא; ריטב"א שם; נמוקי יוסף שם).

קורבה לעריות לפיכך שני אחים תאומים, שהיתה הורתם שלא **מן האב** בקדושה ולידתם בקדושה, חייב כל אחד כרת על

אשתו של שני משום אשת אח מן האם (גמ' שם צו ב, ורש"י ד"ה נשי דחדדי; רמב"ם איסורי ביאה יד יד; טוש"ע יו"ד רסט ד), והוא הדין כשאננם תאומים, שכיון שלידתם בקדושה הרי היא כישראלית שילדה בנים, והם אחים מן האם (רמב"ן ורשב"א שם), וכן הוא חייב על שאר עריות מן האם שנולדו בקדושה כמוהו (רש"י שם צח א ד"ה נשא) ³⁵.

קורבה לעריות אבל אין לגר שהורתו שלא בקדושה ולידתו בקדושה **מן האב** עריות של שאר האב (גמ' שם צח א), ואף על פי שאין

אומרים בו שהוא כקטן שנולד (ראה לעיל), מכל מקום התורה הפקירה לזרעו של גוי, שנאמר: וְזָרְמָת סוּסִים וְרָמָתָם (יחזקאל כג כ. גמ' שם צח א). לפיכך שני אחים גרים שהורתם שלא בקדושה ולידתם בקדושה, לא חולצים ולא מייבמים (משנה יבמות צו ב; רמב"ם יבום א ח; טוש"ע יו"ד רסט ד ואה"ע קנא ג), ואפילו שהיו תאומים, שידוע בודאי שאב אחד להם (גמ' שם צו ב - צח א; רמב"ם שם; טוש"ע שם), שיבום תלוי באחזה מן האב (ראה ערך יבום), ואלו אין להם אב (רש"י שם צו ב ד"ה לא חולצין),

ד"ה כל אם היו לגר בנים שהורתם בקדושה. ³⁵ על עריות של שאר האם שלא נולדו בקדושה אם הוא אסור מדרבנן ראה ערך אחותו וערך אשת אח. ³⁶ יש מהראשונים שכתבו הטעם שאין להם שאר אב משום גר שנתגייר כקטן שנולד, ולא אמרו הטעם שהתורה הפקירה לזרעו של גוי אלא כדי שלא נחמיר עליהם מדרבנן בשאר האב שמא יבואו לחלוק בישראל, וכן שלא נצרכם חליצה

מדרבנן (תוספות בכורות מו א ד"ה נתגיירה). ³⁷ ויש מי שנסתפק אם גם בלידתם בקדושה אומרים גר שנתגייר כקטן שנולד, וכשרים להעיד זה לזה (בית יוסף שם), והסבירו ספקו לדעת הסוברים שקרובי האם אפילו בישראל אינם פסולים לעדות אלא מדרבנן, גזרה משום קרובי האב, ובגרים שהורתם שלא בקדושה שאין להם קרובי האב אולי לא גזרו (תומים שם). ³⁸ ויש מפרשים

שום עדים שמעידים בפני מי נתגיייר; ואף על פי כן אם בא להתערב בישראל אין משיאים אותו עד שיביא עדים, או עד שיטבול בפניו, הואיל והוחזק גוי (רמב"ם שם ט; טוש"ע שם י).

כשאנו מוחזק לגוי וכל זה כשהיה מוחזק שהוא גוי ובא ואמר נתיירתי, אבל אם אינו מוחזק לגוי ובא ואמר גוי אני ונתגייירתי בבית דין – נאמן, שהפה שאסר הוא הפה שהתיר (תוספות שם מז א ד"ה במוחזק, בשם רבנו תם; מגיד משנה שם, בשם רוב המפרשים; רמב"ם שם י; טוש"ע שם).
ונחלקו בדבר:

• יש אומרים שאין הדברים אמורים אלא בארץ ישראל, ובאותם הימים שהכל שם בחזקת ישראל, אבל בחוץ לארץ צריך להביא ראיה, ואחר כך ישא ישראלית, וזו מעלה ביוחסין (ראה ערכו). כן משמע מגרים ד ג; רמב"ם שם; שו"ע שם, בשמו, ואף על פי שכל המשפחות בחזקת מיוחסות, מכל מקום זה שאין לו חזקת משפחה צריך להביא ראיה (מגיד משנה שם).

• ויש שאינם מחלקים בכך, ולדעתם אף בחוץ לארץ נאמן במיגו שהיה יכול לומר ישראל אני (בית יוסף שם, בדעת הסמ"ג לאוין קטז), וכן נוהגים להקל ולהאמינו אף להשיאו לישראלית (ש"ך שם ס"ק כא, בשם הב"ח); ואם הוא אורח שבא בחזקת ישראל, לדברי הכל נאמן אף בחוץ לארץ ובמקום שרובם גוים, ומעשים בכל יום שמאמינים לאורחים שבאים, ואין אנו בודקים אחריהם (ראה ערך גוי. ב"ח שם; ש"ך שם).

אמר נתגייירתי מי שהיה מוחזק לגר כשר (כן משמע מרש"י יבמות מז א **ביני לבין עצמי** ד"ה ואין עדות), ואמר נתגייירתי ביני לבין עצמי, נאמן לפסול את עצמו – שאסור לו לישא בת ישראל (רא"ש שם ד לה; טוש"ע שם יא) – ואינו נאמן לפסול את בניו (גמ' שם; רמב"ם שם ח; טוש"ע שם), הואיל והיו הוא ובניו מוחזקים בחזקת כשרות (רש"י שם), שלדבריו הרי הוא גוי, ואין עדות לגוי (גמ' שם); ובין שנשא ישראלית ובין שנשא גיורת – אינו נאמן (רמב"ם שם), שאם היתה ישראלית, אינו נאמן לפסול מן הכהונה (מרדכי שם לו; ב"ח שם).

ואפילו הוא ואשתו אומרים שנתגייירו שלא בבית דין, ולפי דבריהם גוים גמורים הם, וצריכים גירות (ראה ערכו), אינם נאמנים לפסול הבנים (נמוקי יוסף שם; ב"ח שם); אבל אם באו עדים והעידו שנתגייירו הוא ואשתו בינם לבין עצמם, אפילו בניו פסולים, ואין אומרים שמא פעם אחרת נתגייירו בבית דין (רבנו ירוחם כג ד, בשם הרמ"ה; בית יוסף שם, בשמו).

בשחזר לסורו

גר שחזר לסורו – לחימוצו (ערוך, סר ג) – הוא כישראל מומר (יבמות מז ב; רמב"ם איסורי ביאה יג יז; טוש"ע יו"ד רסח ב), ואין אומרים שהוא גוי גמור כאילו לא נתגיייר (רש"י בכורות ל ב ד"ה דאי קדיש), ולפיכך אם קידש אשה בת ישראל – קדושו קדושין (יבמות שם ובכורות שם; רמב"ם שם; טוש"ע שם). ואפילו אם רצה לחזור מאחרי ה' ולהיות כגר-תושב (ראה ערכו) – אין שומעים לו, אלא יהיה כישראל לכל דבר, או יהרג (רמב"ם מלכים י ג).

גר קטן שהגדיל אף גר קטן שהטבילוהו בית דין, שכשהגדיל יכול ולא מ"ח

פרק ט ט, לפי רבי יעקב בר אחא ורבי יסא בשם רבי יוחנן בירושלמי יבמות יא ב; רמב"ם ממרים ה ט), ונחלקו תנאים אם הוא חייב על מכת אמו ועל קללתה:

• יש אומרים שחייב על אמו אף על פי שאינו חייב על אביו (רבי יוסי הגלילי בתורת כהנים שם, לפי האמוראים הנ"ל בירושלמי שם).

• ויש הלמדים מהכתוב: **אָבִיו וְאִמּוֹ קָלָל** (ויקרא כ ט) – את שהוא חייב על אביו חייב על אמו, ואת שאינו חייב על אביו אינו חייב על אמו (רבי עקיבא בתורת כהנים שם, לפי האמוראים הנ"ל בירושלמי שם), וכן הלכה (רמב"ם שם ט-י; טוש"ע יו"ד רמא ח).

בכור לפדיון נתגייירה מעוברת וילדה, אותו ולד הוא בכור לכהן (משנה בכורות מז א; רמב"ם בכורים יא יג; שו"ע יו"ד שם כ), שאף על פי שהורתו שלא בקדושה, לידתו בקדושה (רמב"ם שם; שו"ע שם), והוא יפדה את עצמו (רש"י שם ד"ה וכן מ"י).

הורתו ולידתו היתה הורתו ולידתו בקדושה הרי הוא כישראל לכל בקדושה דבריו, וחולץ ומייבם לאחיו שהיה אף הוא הורתו ולידתו בקדושה כמוהו (יבמות צז ב; רמב"ם יבום א ח; טוש"ע אה"ע קנו ג).

חזקת הגר

כא ואמר גר מי שבא ואמר: נתגייירתי בבית דין פלוני והטבילוני אני (רמב"ם איסורי ביאה יג ז) – אינו נאמן, שנאמר: **וְכִי יִגְוֹר אֶתְּךָ גֵּר בְּאַרְצְכֶם** (ויקרא יט ג) – "אתך", במוחזק לך (יבמות מז ב) שהוא אתך, ואתה רואה אותו נוהג כישראל (משיב דבר ד פא).

במה דברים אמורים בארץ ישראל, אבל בחוץ לארץ נחלקו תנאים:

• יש אומרים שנאמן, שנאמר: **"בארצכם"**, בארץ צריך להביא ראיה, אבל בחוץ לארץ אין צריך להביא ראיה (רבי יהודה שם מז א), שבארץ יש לחוש שמשקר, משום שבח ארץ ישראל (רש"י שם ד"ה צריך להביא).

• ויש אומרים שאינו נאמן (חכמים שם), ולא נאמר **"בארצכם"** אלא לרבות שמקבלים גרים גם בארץ, ואין חוששים שמשום שבח ארץ ישראל הוא בא להתגיייר (גמ' שם), וכן הלכה (גמ' שם; רמב"ם איסורי ביאה יג ז, לפי מגיד משנה שם; טוש"ע יו"ד רסח ח).

הביא עדים הביא עדים שאמרו שמענו שנתגיייר בבית דין **ששמעו שנתגיייר** פלוני, הרי זו עדות, שנאמר שם: **"וכי יגור"**, שאם בא ועדיו עמו, שאמרו שמענו – נאמן (גמ' שם מז א, ורש"י מו ב ד"ה תלמוד לומר), ונחלקו ראשונים:

• יש סוברים שאין הדברים אמורים אלא לדעה שבחוץ לארץ אין צריך להביא עדים כלל, שכיון שמקלים בעדות זו, לכן אפילו בארץ ישראל שצריך עדים דיה לעדות קלה כזו, אבל להלכה שאף בחוץ לארץ יש צורך בעדים, צריך עדות גמורה (רא"ש שם ד לד; טור שם, בשמו; בית יוסף שם, בדעת הר"ף והרמב"ם).

• ויש סוברים שלדברי הכל עדות כזו מועילה בגירות (טור שם, בשם יש אומרים).

הוחזק כגר אם ראינו אותו נוהג בדרכי ישראל ועושה כל המצות, הרי הוא בחזקת גר צדק, ואף על פי שאין

ועבד עבודה זרה הוא כמומר להכעיס, ואין מחזירים לו אבדה (כסף משנה שם, בדעת הרמב"ם).

גר החשוד גר שנחשד לדבר אחד, נחלקו בו הדעות: יש לדבר אחד אומרים שאף על פי שישראל אינו חשוד אלא לאותו דבר בלבד (ראה ערך חשוד), הרי הגר חשוד לכל התורה (בכורות ל ב, לגירסתנו); ויש אומרים שאין חילוק בדבר (גמ' שם, לגירסת השיטה מקובצת שם; תוספתא דמאי (ליברמן) ב ד), וכן הלכה (כן משמע מהרמב"ם והטוש"ע שלא הזכירו דין גר שנחשד).

חזר לסורו חזר לסורו מחמת יראה – שירא לנפשו שלא **מחמת יראה** יהרגוהו גוים (רש"י גיטין מה ב ד"ה מחמת, בנוסחאות לא מצוירות) – ישראל גמור הוא, ושחיטתו מותרת (בית יוסף יו"ד קיט ט וים של שלמה חולין א ו, בשם תשובת הרשב"א; שו"ע שם), ואינו אוסר יין במגעו (בית יוסף שם, בשם תשובת הרשב"א; שו"ע שם).

ובכתיבת סת"ם נחלקו ראשונים:

- יש אומרים שכשר לכתחילה לכותבם (טוש"ע או"ח לט ג ויו"ד רפא ב), שהרי מפורש בתלמוד שספר תורה שכתב כשר לקרות בו (גיטין מה ב).
- ויש אומרים שאינו כשר (ים של שלמה חולין א ו, בשם תשובת הרשב"א; מגן אברהם לט סק"ז, בדעת הר"י והרמב"ם; מהרש"א גיטין שם, מהדורא בתרא, בדעת התוספות), שעל כל פנים אינו בקשירה, שהרי יכול להניח תפילין בצינעא ואינו מניח, ומ"וקשרתם" "וכתבתם" (דברים ו ח-ט) למדנו שכל שאינו בקשירה אינו בכתיבה (ראה ערך סת"ם), ולא אמרו שכשר אלא לדעת הסוברים שאין צריך שיהיה בר קשירה, ואין הלכה כמותם (מגן אברהם שם; מהרש"א שם), וכתבו הפוסקים שלכן אין להקל בדבר (מגן אברהם שם; שלחן ערוך הרב שם ב; ערוך השלחן שם ג).

גר תושב

גוי שקיבל עליו מצוות מסויימות, שעל ידי כך מותר להושיבו בינינו בארץ ישראל

הפרקים:

- גדרו;
- מושבו;
- יחסו אליו;
- דברים שהושוו לגוי;
- בשמירת שבת;
- בעבודה זרה ויינו;
- בגלות;
- בזמן הזה.

סיכום תמציתי

גדרו

גוי שקיבל עליו בפני שלשה חברים מצוות מסויימות נקרא גר תושב, לפי שמותר לנו להושיבו בינינו בארץ ישראל; ויש מהראשונים שכתבו שאם הניח עבודה זרה, אף על פי שעבדה מתחילה, מותר לו לשכון בארצנו, וזהו הנקרא גר תושב, כלומר שהוא גר לענין לישב בארצנו, ומכל מקום אינו גר תושב גמור לשאר הדינים. ובאלו מצוות מדובר נחלקו תנאים, והלכה שקיבל שבע מצות בני נח. אין גר תושב אלא כשמקבל עליו שבע המצוות, ועושה אותן מפני שצויה בהן הקדוש ברוך הוא בתורה, והודיענו על ידי משה רבנו שבני נח מקודם נצטוו בהן, אבל אם עשאו מפני הכרע הדעת – אין זה גר תושב.

מושבו

מושיבים גר תושב במקום הנצרך לו לפרנסתו, אבל אין נותנים לו מקום בירושלים, ולא בספר, ולא בעיר לעצמו. ולא יגלה מעיר לעיר.

למחות (ראה ערך גרות), אם הגדיל שעה אחת ולא מיחה – שוב אינו יכול למחות (כתובות יא א; רמב"ם שם; טוש"ע שם ח), אלא הרי הוא גר צדק (רמב"ם שם), ואם חזר בו – דינו כישראל מומר (ש"ך שם ס"ק יח).

ספר תורה שנכתב על ידו אף על פי שישראל מומר שכתב ספר תורה הוא פסול, ואין צריך לשרפו (ראה ערך גניזה), גר שחזר לסורו דינו כמין (ראה ערכו), ואם כתב ספר תורה – ישרף (ראה ערך גניזה. גיטין מה ב).

אבדתו אם מצוה להחזיר אבדתו של גר שחזר לסורו, נחלקו תנאים:

- יש אומרים שמחזירים לו אבדתו, שנאמר: כִּי תִפְגַּע שׂוֹר אֶיֶךָ או חֲמֹרוֹ תִּעָה הָשֵׁב תְּשִׁיבֵנּוּ לוֹ (שמות כג ד) – בגר שחזר לסורו הכתוב מדבר (רבי אליעזר במכילתא משפטים, כספא כ).
- יש אומרים שאין מחזירים לו אבדתו, שאין הכתוב מדבר אלא בישראל משומד (רבי יצחק שם, לפי זה ינחמנו שם), שאפשר שיחזור ויעשה תשובה, אבל גר שסורו רע וקשה לו לשוב, וקרוב לודאי שלא יעשה תשובה, לא הזהירה התורה עליו להחזיר אבדתו (זה ינחמנו שם).
- ויש אומרים שאין הכתוב מדבר לא בגר שחזר לסורו, ולא בישראל משומד, אלא בישראל שהוא אויבך לשעה, שעשה עמך מריבה (רבי נתן שם).

אף להלכה נחלקו הדעות:

- יש פוסקים שמחזירים לו אבדתו, ואפילו עבד עבודה זרה (מגיד משנה איסורי ביאה שם, בדעת הרמב"ם), כשם שמחזירים אבדה לישראל מומר לתיאבון (ראה ערך אבדה. מגיד משנה שם).
- ויש פוסקים שבעבודה זרה לא שייך לתיאבון, וגר שחזר לסורו

יחסנו אליו

גר תושב מצוה עלינו להחיותו, כשם שמצוים על כל אחד מבני ישראל, שאם היה טובע בנהר, או שנפל עליו הגל, מצוים אנו לטרוח בכל כחנו להצלתו, ואם היה חולה – נתעסק ברפואתו, והואיל ומצוים להחיותו – מרפאים אותו בחינם, וכן מיילדים בשבת בת גר תושב, מפני שאנו מצוים להחיותה, ומכל מקום אין מחללים עליה את השבת. ולמרות שאנו מצוים להחיותו, ישראל וגר תושב שהיו מהלכים בדרך, ואין ביד ישראל אלא קיתון אחד של מים, ואם שותים שניהם הם מתים שניהם, ואם ישתה אחד יגיע לישוב, הישראל ישתה. נותנים מתנת חיים לגר תושב, והואיל ומצוים להחיותו מקדימים נתינה לגר תושב לפני מכירה לנכרי. נחלקו ראשונים אם מותר למכור קרקע בארץ ישראל לגר תושב, ואין בזה איסור של לא-תחנם; או שמא הדבר אסור. נוהגים עם גר תושב בדרך ארץ וגמילות חסדים כישראל, שהרי אנו מצוים להחיותו. צדקה שגר תושב נותן מחלקים אותה לעניי ישראל. אסור להונות גר תושב, ועוברים עליו על כל תונה. וכן הכובש שכר שכיר של גר תושב עובר עליו בלאו של לא תעשוק. אם לא העמידו גרי התושב בית דין מעצמם, או שלא היה בהם מי שראוי לכך, חייבים בית דין של ישראל להעמיד שופטים לדון להם על פי המשפטים של בני נח. יש מהראשונים שפסק שישראל וגר תושב שבאו לדין, דנים כדיניהם, והשיגו אחרונים עליו.

דברים שהושוו לגוי

לוויים מגר תושב ומלוים לו ברבית. שמיטת-כספים בשנת השמיטה, אינה נוהגת לגבי גר תושב. מדאורייתא אין גר תושב מיטמא בטומאת זיבה, כמו הגוי, ומדרכבן גזרו עליו שיהיה כזב, כמו שגזרו על הגוי. אסור להאכיל מבשר הפסח לגר תושב. ישראל אחד הדר עם גר תושב בחצר, אין הגר אוסר עליו את הטלטול. אין מצות תוכחה לגר תושב. גר תושב חשוד על כל התורה כמו נכרי.

בשמירת שבת

אם גר תושב אסור לעשות מלאכה בשבת, נחלקו תנאים, והלכה שאינו מצווה כלל על שמירת שבת, ועושה כישראל בחול. הכל מודים שגזירת הכתוב היא שאסור לומר לגר תושב לעשות מלאכה בשבת, ולכן אפילו צרכי חולה שאין בו סכנה, הנעשים על ידי נכרים בשבת על ידי גר תושב אסור, אבל אם הגר תושב עושה מעצמו בשביל ישראל, והישראל לא ציוהו – מותר. בענין יום טוב, נחלקו הדעות: יש אומרים שאף ביום טוב הדין כמו בשבת; ויש אומרים שאין להחמיר במה שלא מפורש, ומותר לו לעשות מלאכה עבור ישראל ביום טוב.

בעבודה זרה וינינו

אם גר תושב מבטל עבודה זרה, נחלקו התלמודים, והלכה שאינו מבטל עבודה זרה. מכיון שגר תושב אינו עובד עבודה זרה, לכן בדינים התלויים בעבודה זרה אין דינו כנכרי. לפיכך הובעל בת גר תושב אין קנאים פוגעים בו; אפילו לסוברים שאסור לקבל שבועה מהנכרי, מגר תושב מותר לקבל. יינו של גר תושב נחלקו בו תנאים, והלכה שאסור בשתייה, ומותר בהנאה. במגעו ביין נחלקו ראשונים: יש אומרים שכשם שיינו מותר בשתייה, כך מגעו ביין שלנו אינו אסור; ויש אומרים שמגעו אסור יין, כשם שיינו אסור בשתייה.

בגלות

בדין ישראל שהרג גר תושב בשגגה, נחלקו הדעות: יש אומרים שאינו גולה, ויש אומרים שגולה.

בזמן הזה

אין מקבלים גר תושב אלא בזמן שהיובל נוהג, ואפילו קיבל עליו כל התורה כולה חוץ מדקדוק אחד – אין מקבלים אותו. ומכל מקום יש מהראשונים סוברים שאף על פי שאין גר תושב נוהג אלא בזמן היובל, אם קיבל עכשיו שבע מצות בני נח אין מונעים אותו משיבת הארץ, ומותר אף לתת לו חניה בקרקע ואין שם איסור לא-תחנם.

גדרו

גוי שקיבל עליו – בפני שלשה חברים (רבי מאיר בעבודה זרה סד ב; רמב"ם מלכים ח י) – מצוות מסוימות (ראה להלן) נקרא גר תושב, לפי שמותר לנו להושיבו בינינו בארץ ישראל (רמב"ם איסורי ביאה יד ז); ויש מהראשונים שכתבו שאם הניח עבודה זרה, אף על פי שעבדה מתחילה, מותר לו לשכון בארצנו, וזהו הנקרא גר תושב, כלומר שהוא גר לענין לישוב בארצנו (כן משמע מרש"י ערכין כט א

ד"ה אין; חינוך צד), ומכל מקום אינו גר תושב גמור לשאר הדינים (הערות למשפט כח סג).

המצוות ובאלו מצוות מדובר נחלקו תנאים:

שמקבל עליו • יש אומרים שקיבל שלא לעבוד עבודה זרה (רבי מאיר בעבודה זרה סד ב' ובגרים ג א; ברייתא אחת ומספר אמוראים בירושלמי יבמות ח א).

משמע מקום המיוחד (רבנו הלל שם), שלא יאמרו בני העיר שגר שם שהוא מסיג את גבולם, ודי לו שישב שם איזו שנים ואחר כך ילך לו לעיר אחרת (מלבי"ם שם); אבל מעבירים אותו מנוה הרע לנוה היפה, שנאמר שם: **בְּטוֹב לוֹ** (דברים שם. ספרי שם. ובמס' סופרים שם), שאחר שישב הגר במקום שפרנסתו מצויה, כדרך בני אדם המתישבים, יכולים להושיבו במקום הטוב לבריאות גופו שיהא טוב לו באמת (מלבי"ם שם).

יחסו אליו

להחיותו גר תושב מצוה עלינו להחיותו, כשם שמצווים על כל ולרפאותו אחד מבני ישראל (פסחים כא ב), שאם היה טובע בנהר, או שנפל עליו הגל, מצווים אנו לטרוח בכל כחנו להצלתו, ואם היה חולה – נתעסק ברפואתו (השגות הרמב"ן לספר המצוות, הוספות מצות עשה טז), שנאמר: **וְכִי יָמוּךְ אֶחֱיֶיךָ וּמָטָה יָדוֹ עִמָּךְ וְהִחֲזַקְתָּ בּוֹ גֵר וְתוֹשֵׁב וְחֵי עִמָּךְ** (ויקרא כה לה. רש"י פסחים שם ד"ה גר אתה; רמב"ם זכיה ג יא)⁵ – גר, זה גר צדק, ותושב, זה גר אוכל נבלות (תורת כהנים בהר, פרשה ה א), הרי שמצוה להחיותו (רש"י ורמב"ם שם)⁶, והואיל ומצווים להחיותו – מרפאים אותו בחינם (רמב"ם עבודה זרה י ב), וכן מיילדים בשבת בת גר תושב, מפני שאנו מצווים להחיותה, ומכל מקום אין מחללים עליה את השבת (רמב"ם שבת ב יב).

חייו וחיייו ולמרות שאנו מצווים להחיותו, ישראל וגר תושב **שִׁי קוֹדְמִים** שהיו מהלכים בדרך, ואין ביד ישראל אלא קיתון אחד של מים, ואם שותים שניהם הם מתים שניהם, ואם ישתה אחד יגיע לישוב, הישראל ישתה – אפילו לדעת הסובר שאם שניהם ישראלים ישתו שניהם ואל יראה אחד במיתת חברו (מלבי"ם שם) – לפי שנאמר בגר תושב: **וְחֵי עִמָּךְ** (ויקרא שם) – חייו קודמים לחייו (תורת כהנים שם).

לתת לו סתנת נותנים מתנת חנם לגר תושב, שנאמר לגבי **חֵינֶם** נבלה: **לְגֵר אֲשֶׁר בְּשַׁעֲרֶיךָ תִּתְּנֶנָּה וְאָכְלָה אוֹ מִכֹּר לְנִכְרִי** (דברים יד כא) – לגר בנתינה, ולנכרי במכירה (פסחים שם, לדעת רבי יהודה; רמב"ם עבודה זרה י ד וזכיה ג יא; טוש"ע חו"מ רמ"ב ב), והואיל ומצווים להחיותו מקדימים נתינה לגר תושב לפני מכירה לנכרי (גמ' שם, לדעת רבי יהודה)⁷.

למכור לו נחלקו ראשונים אם מותר למכור קרקע בארץ **קרקע בארץ ישראל** ישראל לגר תושב, ואין בזה איסור של לא-תחנם (ראה ערכו. חינוך צד); או שמא הדבר אסור (כן משמע מהרמב"ם עבודה זרה י ד; משך חכמה דברים ז ה, בדעת הרמב"ם).

מתנות עניים אין נותנים מתנות עניים לגר תושב, שגר האמור שם הוא גר צדק, ולא גר תושב (תורת כהנים קדושים, פרק ג ד; רמב"ם מתנות עניים א ט), שנאמר **במעשר עני: וְנִתְּתָה לְלוֹי לְגֵר** (דברים כו יט) – מה לוי בן ברית, אף גר בן ברית (תורת כהנים שם)⁸, ומכל מקום אם באו מעצמם אין מונעים אותם מלקחת, ככל עניי גוים שאין מונעים אותם בכך (ראה ערך גוי: ביחס לגופו).

• יש אומרים שקיבל שבע מצות בני נח (ראה ערך בן נח. חכמים בגמ' שם), וכן הלכה (רמב"ם שם ושם; טוש"ע יו"ד קכד א).

• ויש אומרים שהוא מי שקיבל עליו לקיים כל המצוות האמורות בתורה חוץ מאיסור נבלות (אחרים שם; רבי יהודה בגרים שם, לגירסת הנחלת יעקב שם; כן משמע ממספר אמוראים שאמרו בשם רבי, וברייטא אחת, בירושלמי שם), שבנבלה מפורש בכתוב שמותר לאכול, שנאמר: **לְגֵר אֲשֶׁר בְּשַׁעֲרֶיךָ תִּתְּנֶנָּה וְאָכְלָה** (דברים יד כא) ובגר תושב הכתוב מדבר (פסחים כא ב, ורש"י ד"ה להקדים)².

טעם הקבלה אין גר תושב אלא כשמקבל עליו שבע המצוות, ועושה אותן מפני שצויה בהן הקדוש ברוך הוא בתורה, והודיענו על ידי משה רבנו שבני נח מקודם נצטוו בהן, אבל אם עשאן מפני הכרע הדעת – אין זה גר תושב (רמב"ם מלכים שם יא)³.

מושב

מושיבים גר תושב במקום הנצרך לו לפרנסתו, שנאמר: **עִמָּךְ יֵשֵׁב בְּקִרְבְּךָ בְּמָקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר** (דברים כג יז. ספרי כי תצא רנט; גרים ג ד), אבל אין נותנים לו מקום:

• לא בירושלים (ספרי שם; תוספתא נגעים (צוקרמאנדל) ו ב; רמב"ם בית הבחירה ז ד), שנאמר שם: **בְּאֶחָד שַׁעֲרֶיךָ** (דברים שם), והוא מיותר (מלבי"ם שם), ומכיון שכתוב: **כָּל הַבְּכוֹר וגו' לְפָנֵי ה' אֱלֹהֶיךָ תֹאכְלֶנּוּ** (דברים טו יט-כ), דהיינו בירושלים, והכתוב בבכור: **וְכִי יִהְיֶה בּוֹ מוֹם וגו' בְּשַׁעֲרֶיךָ תֹאכְלֶנּוּ** (שם כא-כב), היינו בשאר ערי ישראל, אם כן "באחד שעריך" בא ללמדנו שישב באחד מערי ישראל (מלבי"ם דברים כג יז), ולא בירושלים (ספרי שם); ויש מפרשים שאין לכופו לגור בירושלים – למרות שיכול ללמוד שם ליראה את ה', ויכולים להשגיח עליו שלא ימסור העיר בידי האויבים (מלבי"ם שם) – מפני ששיבת הכרכים קשה, והמזונות שם ברוחק (ראב"ד שם).

• ולא בספר, שנאמר שם: **בְּקִרְבְּךָ** (דברים כג יז), והוא מיותר (מלבי"ם שם), ובא ללמדנו שלא ישב בספר (ספרי שם), הסמוך לגבול (מלבי"ם שם), אלא באמצע ארץ ישראל (גרים שם), שחוששים שמא בא בהערמה, ובאמת חפץ למסור העיר בידי אויבים (רבנו הלל שם; ראב"ד שם; מלבי"ם שם).

• ולא בעיר לעצמו (ספרי שם, לפי רבנו הלל והמלבי"ם שם), שנאמר: **עִמָּךְ יֵשֵׁב** (דברים שם. ספרי שם), שמכיון שכתוב "במקום אשר יבחר", אני יודע שישב עמך (מלבי"ם שם), אלא שבא ללמדנו שלא ישב בעיר עצמו (ספרי שם), דהיינו בעיר לעצמו, שאין מושיבים עיר שיש בה רק גוים – גרי תושב ועבדים שברחו מחוצה לארץ לארץ – שחוששים שמא באו בהערמה, ובאמת חפצים למסור העיר בידי אויבים (רבנו הלל שם; מלבי"ם שם); ויש המפרשים להיפך: עמך ישב – ולא בעיר עצמו, של ישראל, משום קדושת ארץ ישראל (ראב"ד איסורי ביאה יד ח), אלא ישב רק בעיר של גוים בלבד (ראב"ד לספרי שם)⁴.

ולא יגלה מעיר לעיר, שנאמר: **בְּאֶחָד שַׁעֲרֶיךָ** (דברים שם. ספרי שם),

עשה במנין המצוות (הוספות הרמב"ן שם). 6. ויש שלמד דין זה הן מכתוב זה (רמב"ם שם), והן ממה שנאמר: **לְגֵר אֲשֶׁר בְּשַׁעֲרֶיךָ תִּתְּנֶנָּה וְאָכְלָה** (דברים יד כא), הרי שאנו מצווים להחיותו (רמב"ם מלכים י ב, על פי הגמ' שם). 7. או שנלמד מן הכתוב להקדים נתינה לגר לפני מכירה לנכרי, שכן "תתננה ואכלה" כתוב קודם ואחר כך "או מכור לנכרי" (גמ' שם, לדעת רבי מאיר). 8. או לפי

2. ויש מפרשים לדעה זו שאינו נוהר על חייבי לאוין, שלא יעבור עליהם בשעת יצרו – כאוכל נבלות לתאבון – אבל נוהר הוא על חייבי כריתות (מאירי עבודה זרה שם, בשם גדולי המפרשים). 3. על הקראים אם דינם כגר תושב, ראה ערך קראים. 4. ויש אף הגורסים: עמך ישב – בעיר עצמו (הגהות הגר"א שם), דהיינו בעיר של גוים לעצמו. 5. ויש מהראשונים שמנה מצוה זו למצות

להעמיד שופטיהם מהם - מעמידים, ואם ראו להעמיד להם מישראל - מעמידים (רמב"ם שם).

דיניהם יש מהראשונים שפסק שישאל וגר תושב שבאו לדין, דנים כדיניהם (רמב"ם שם יב); והשיגו אחרונים עליו (תירוש ויצהר שם; תשובה מאהבה שם), וכתבו שדינו כישראל וגוי שבאו לדין, שאם יש זכות לישראל כדיניהם - דנים לו כדיניהם, ואומרים לו: כך דינכם; ואם יש זכות לישראל כדיניהם - דנים לו דין תורה, ואומרים לו: כך דינינו (תירוש ויצהר שם, על פי בבא קמא ק"א).

דברים שהושוו לגוי

הלואה לוויים מגר תושב ומלוים לו ברבית (משנה בבא מציעא ע"ב; רמב"ם מלוה ה"א).

• **שנאמר:** אֵל תִּקַּח מֵאֲתוֹ נֶשֶׁךְ וְתָרַבְתָּ (ויקרא כ"ה לו) - מאתו, מישראל (גמ' שם ע"א א), שמוסב על "אֶחָיִךְ" (שם לה) שנאמר קודם לכן, וזה שנאמר שם: "גֵּר וְתוֹשֵׁב" (שם), אינו אלא לענין "יָחִי עִמָּךְ" (שם) האמור שם, שמצווים להחיותו (רש"י בבא מציעא שם ד"ה אל תקח).

• או לפי שנאמר: לֹא תִשֶׁךְ לְאֶחָיִךְ (דברים כ"ג) - לאחריך אסור, ולשאר העולם מותר (רמב"ם שם).

מכירת עבד עבד עברי שמכרוהו בית דין (ראה ערך עבד עברי) אין מוכרים אותו אלא לישראל (תורת כהנים בהר פרק ז' א; ספרי ראה ק"ח; רמב"ם עבדים א' א, או לגר צדק (רמב"ם שם), שנאמר: כִּי יִמָּכֵר לָךְ (דברים טו יב. תורת כהנים וספרי שם).

וכן המוכר עצמו אינו רשאי למכור עצמו לגוי (תורת כהנים וספרי שם), ואפילו לגר תושב (רמב"ם עבדים א' א), שנאמר: וְנִמְכַּר לָךְ (ויקרא כ"ה לט. תורת כהנים וספרי שם).

מכירת עבד המוכר עבדו הכנעני לגר תושב כמוכר עבדו לנכרי כנעני ויצא לחירות, וקנס חכמים הוא הואיל ומפקיעו מן המצות (גיטין מד א; רמב"ם שם ח' ה; טושי"ע יו"ד רס"ז פ).

שמיטת כספים שמיטת-כספים (ראה ערכו), בשנת השמיטה, אינה נוהגת לגבי גר תושב, כמו שאינה נוהגת לגבי נכרי, שנאמר: לֹא יִגְשֶׁתְּ רֵעֶהוּ וְאָתְּ אָחִיו (דברים טו ב) - את רעהו, פרט לגוי, ואת אחיו, פרט לגר תושב (ספרי ראה ק"ב; מדרש תנאים שם).

נגעים גר תושב אינו מיטמא בנגעים (נגעים ג' א; רמב"ם טומאת צרעת ט' א), אבל בגדיו מיטמאים בנגעי-בגדים (ראה ערכו. ר"ש נגעים י"א א; פירוש הרא"ש שם; ברטנורא שם; תוספות יום טוב שם ג' א, בשם המהר"ם) מדרבנן, וביתו מיטמא בנגעי בתים (תוספות יום טוב שם, בשם המהר"ם; משנה למלך טומאת צרעת י"ד י"א). וגזרו על נגעי בגדים ובתים ולא על נגעי גופו, לפי שנגעי הגוף טהרתם תלויה בקרבן (ראה ערך טהרת מצורע), וגר תושב אינו בן קרבן (תוספות יום טוב שם, בשם המהר"ם) של חובה (תוספות אנשי שם שם)¹⁴.

זיבה מדאורייתא אין גר תושב מיטמא בטומאת זיבה, כמו הגוי, ומדרבנן גזרו עליו שיהיה כזב, כמו שגזרו על הגוי (ראה ערך גוי: בטומאה וטהרה. תוספתא זבים (צוקרמאנדל ב' א).

לגמול עמו חסד נוהגים עם גר תושב בדרך ארץ וגמילות ולוהג עמו כדור ארץ חסדים כישראל, שהרי אנו מצווים להחיותו, וזה שאמרו: אין כופלים להם שלום (גיטין ס"ב א) - בגוים אמרו, ולא בגר תושב (רמב"ם מלכים י"ב).

קבלת צדקה צדקה שגר תושב נותן מחלקים אותה לעניי ישראל, הואיל והוא ניוון מישראל, ומצוה עליהם להחיותו (רמב"ם שם י).

הונאתו אסור להונות גר תושב, ועוברים עליו על כל תונה (ירושלמי יבמות ח' א; גרים ג' ב), שנאמר: לֹא תוֹנֶנּוּ (דברים כ"ג יז), ובגר תושב הדברים אמורים (קרבן העדה לירושלמי שם).

כנישת שכרו וכן הכובש שכר שכיר של גר תושב עובר עליו בלאו של לא תעשוק (ירושלמי שם; גרים שם ג), שנאמר: לֹא תַעֲשֶׂק שְׂכִיר עֲנִי וְאֶבְיוֹן מֵאֶחָיִךְ אוּ מִגֵּרְךָ אֲשֶׁר בְּאַרְצְךָ בְּשַׁעְרֶיךָ (דברים כ"ד יד) - מגרך, זה גר צדק, בשעריך, זה גר תושב אוכל נבלות (ספרי כי תצא רע"ח; בבא מציעא ק"א ב), שנאמר בו: לִגֵּר אֲשֶׁר בְּשַׁעְרֶיךָ תִתְּנֶנָּה וְאֶכְלָה (דברים י"ד כ"א. רש"י בבא מציעא שם ד"ה זה גר).

מלבד זה עובר בגר תושב כשכובש את שכרו, או כשאיחר מלשלמו, גם משום בְּיוֹמוֹ תִּתֵּן שְׂכָרוֹ⁹ (דברים כ"ד טו. משנה בבא מציעא ק"א א, וגמ' שם ב), לפי שבאותו ענין שכתוב ביומו תתן שכרו נאמר לא תעשוק שכיר וגו' בשעריך, שדרשוהו על גר תושב (רש"י שם ד"ה גר תושב), ונחלקו תנאים אם עובר גם משום שאר הלאוין שנאמרו בכובש שכר שכיר:

• יש אומרים שעובר גם משום וְלֹא תְבֹא עָלָיו הַשְּׁמָשׁ¹⁰ (דברים שם), ומשום לֹא תִלִּין פְּעֻלַּת שְׂכִיר אֶתְךָ עַד בֹּקֶר¹¹ (ויקרא י"ט ג), ומשום לֹא תַעֲשֶׂק אֶת רֵעֶךָ (שם), ומשום לֹא תִגְזֹל (שם). תנא קמא בברייתא שם ב, ורש"י ד"ה וכולן וד"ה עובר, לפי שלמדים בגזרה שוה: "שכיר" "שכיר", נאמר כאן לא תעשוק שכיר עני, ונאמר שם: לֹא תִלִּין פְּעֻלַּת שְׂכִיר, לרבות שבגר תושב האמור כאן, שלמדנוהו מ"שעריך", עובר גם בכל הלאוין האמורים שם, שהם לא תלין, ולא תעשוק את רעך, ולא תגזול (גמ' שם, ורש"י ד"ה גמר שכיר)¹².

• ויש אומרים שאינו עובר אלא משום ביומו תתן שכרו, ואין בו משום כל תלין (סתם משנה שם א; רבי יוסי ברבי יהודה ותנא דבי רבי ישמעאל שם ב), שאת הגזרה שוה של שכיר-שכיר אינם סוברים, ובאותו כתוב של לא תלין נאמר: "רעך" - למעט גר תושב (גמ' שם), ולפיכך אין בו גם משום לא תעשוק את רעך ולא תגזול האמורים באותו כתוב (רש"י שם ד"ה ואין בו), אבל יש בו משום הלאוין הכתובים באותו ענין של ביומו תתן שכרו, היינו לא תעשוק שכיר, וכל שכן הוא שהרי בו הוא שכתוב בשעריך, שהוא גר תושב (רש"י שם ד"ה גר תושב), וכן משום לא תבוא עליו השמש, שנאמר באותו פסוק של ביומו תתן שכרו (ריטב"א שם)¹³.

העמדת שופטים אם לא העמידו גרי התושב בית דין מעצמם, או לרונם שלא היה בהם מי שראוי לכך (רדב"ז מלכים י"א), חייבים בית דין של ישראל להעמיד שופטים לדון להם על פי המשפטים של בני נח, כדי שלא ישחת העולם; אם ראו בית דין

במאחר לשלם, ראה ערך כל תלין. ¹³ ויש מן הראשונים הסוברים שאינו עובר בגר תושב אלא משום ביומו תתן שכרו בלבד, ואינו עובר בלא תעשה כלל (רמב"ם שכירות י"א א; סמ"ג לאוין קפ"א). ¹⁴ ויש המעצד בדעת אחד הראשונים שסובר שגם בגדיהם ובתיהם של גור תושב אינם מטמאים (תוספות

שנאמר: וְכָא הָלֹי כִּי אֵין לוֹ חֶלֶק וְנִחְלָה עִמָּךְ וְהָגֵר (דברים י"ד כט) - מה לוי בן ברית, אף גר בן ברית (רמב"ם שם). ⁹ על גדר מצות עשה זו, ראה ערך כל תלין. ¹⁰ על גדר איסור זה, ראה ערך כל תלין. ¹¹ על גדר איסור זה, ראה ערך כל תלין. ¹² על איזה מהאיסורים עובר בכובש שכר שכיר, ועל איזה

כישראל בחול (רבי יוסי בבבלי שם; רבי שמעון בבבלי וירושלמי שם), מה ישראל בשאר ימות השנה חורש וזורע וקוצר, אף גר תושב בשבת כן (ירושלמי שם), וכן הלכה (רב אדא בר אהבה בבבלי שם, ללשון השניה; רמב"ם שבת כ יד).

ונחלקו בביאור הכתוב: וַיִּנְפֹּשׁ בֶּן אֶמְתָּךְ וְהָגֵר (שמות כג יב), שהוא גר תושב (מכילתא שם; יבמות מח ב):

• הסוברים שאינו מותר בכל מלאכה בשבת, הוא לפי שלא נאמר שם שישבות אלא שינפש מקצת מלאכה (תוספות ישנים כריתות שם), ואף על פי שגר תושב הוא זה שמקבל עליו רק שבע מצות בני נח, מכל מקום כיון שקיבל עליו שלא לעבוד עבודה זרה, והמחלל שבת הרי הוא כאילו עובד עבודה זרה (ראה ערך מומר וערך שבת), לפיכך הזהירו הכתוב על השבת (רש"י יבמות שם ד"ה גר תושב).

• והסוברים שמותר בכל מלאכה, הוא מפני שסוברים שלא נאמר כתוב זה אלא לאיסור אמירה לגר תושב לעשות מלאכה בשבת (ראה להלן. תוספות שם ד"ה גר; רמב"ן ורשב"א ומאירי שם; תוספות ישנים כריתות שם).

קידוש והבדלה אף לדעה שמצווה על שמירת שבת, מכל מקום אינו בכלל חיוב קידוש (ראה ערכו) והבדלה (ראה ערכו), שרק מי שחייב במקצת מצוות חייב בקידוש והבדלה, אבל גר תושב אין חיובו בשמירת שבת אלא כחיוב בהמת ישראל, ואינו חייב בקידוש והבדלה (ראב"ה ברכות סב, בשם הירושלמי).

עשיית מלאכה בשבת עכור ישראל הכל מודים שגזירת הכתוב היא שאסור לומר לגר תושב לעשות מלאכה בשבת, ולכן אפילו צרכי חולה שאין בו סכנה, הנעשים על ידי נכרים בשבת (ראה ערך שבת), על ידי גר תושב אסור, שלא התירו אלא שבות של דבריהם ולא איסור של תורה¹⁷, אבל אם הגר תושב עושה מעצמו בשביל ישראל, והישראל לא צוהו – מותר (רשב"א שם).

וכן מותר לישראל לומר לו לעשות מלאכה בשביל עצמו, לפי שאינו עושה בשביל ישראל (רמב"ן ורשב"א שם).

עשיית מלאכה בענין יום טוב, נחלקו הדעות:

• **ביום טוב עכור ישראל** יש אומרים שאף ביום טוב הדין כמו בשבת (הלכות גדולות אבל, עמ' רמו במהדורת מכון ירושלים; תורת האדם לרמב"ן, הסוף, ההוצאה, עמ' קיב במהדורת שעוועל, בשמו).

• **יש אומרים שאין להחמיר במה שלא מפורש, ומותר לו לעשות מלאכה עבור ישראל ביום טוב** (תורת האדם שם).

בעבודה זרה וינו

בטול עבודה זרה אם גר תושב מבטל עבודה זרה, נחלקו התלמודים: זרה

• לדעת התלמוד הבבלי אינו מבטל עבודה זרה, שאין מבטל עבודה זרה אלא מי שעובד עבודה זרה, אבל מי שאינו עובד עבודה זרה, אין ביטולו ביטול (מסקנת הבבלי עבודה זרה סד ב), וכן הלכה (רמב"ם עבודה זרה ח ט; טוש"ע יו"ד קמו ה).

• ולדעת התלמוד הירושלמי מבטל עבודה זרה כגוי (ירושלמי יבמות ח א)¹⁸.

שגר תושב אינו אסור לעשות לישראל אלא אם כן הוא שכיר ולקטו (רמב"ם שם).¹⁸ ויש מהראשונים שכתבו שיש מהאמוראים בבבלי הסובר כדעת הירושלמי (תוספות עבודה זרה שם ד"ה מסתברא, בדעת ריש לקיש).

קרבן פסח אסור להאכיל מבשר הפסח לגר תושב, שנאמר: תֹּשֶׁב וְשָׂכִיר לֹא יֹאכְל בּוֹ (שמות יב מה) – תושב, זה

גר תושב, שכיר, זה הגוי (מכילתא בא, פסחא טו), והמאכיל לו כזית מן הפסח, בין מפסח ראשון בין מפסח שני, עובר בלא תעשה, ואינו לוקה – לפי שלא נאמר מפורש: לא תאכילום (כסף משנה קרבן פסח ט ז)¹⁵ – אבל מכים אותו מכת-מרדות (ראה ערכו. רמב"ם שם), ואין הגר תושב מוזהר שלא לאכול, אלא ישראל בלבד מוזהר שלא להאכילו (כן משמע מהרמב"ם שם, ומהחינוך יד; כסף משנה שם); ויש הסובר שלא נאמר האיסור על האכלת גר תושב, אלא על הגר תושב עצמו שלא יאכל מבשר הפסח (סמ"ג לאוין שנד)¹⁶.

בטול רשות גר תושב דינו כנכרי לענין בטול-רשות (ראה ערכו) בשבת, שאם היה פתח ביתו פתוח לחצר ששני ישראלים דרים בה, שהוא אוסר עליהם את הטלטול בחצר (ראה ערך ערובי חצרות), אינו מועיל שיבטל להם את רשותו באותה חצר, בשביל להתיר להם את הטלטול, כדרך שמועיל בישראל הדר שם ששכח ולא עירב עמהם, אלא כשם שהגוי אין מועיל ביטולו, כך גר תושב אינו יכול לבטל (עבודה זרה סד ב).

טלטול בחצר ישראל אחד הדר עם גר תושב בחצר, אין הגר אוסר עליו את הטלטול, כשם שנכרי אינו אוסר על ישראל אחד, אלא אם כן יש שם שני ישראלים הדרים בחצר (ראה ערך ערובי חצרות. רמב"ם עירובין ב ט, על פי ירושלמי עירובין ו ב).

הקדשות אין מקבלים מגר תושב מעות שהתנדב למזבח והיכל ועזרות וחומת ירושלים ומגדלותיה וצרכי העיר, ואפילו התנדב לעשות בעצמו בחינם, כדרך שאין מקבלים מן הנכרי (ראה ערך גוי: בנדרים והקדשות), שנאמר: לֹא לָכֶם וְלָנוּ לְבָנוֹת בֵּית יִשְׂרָאֵלֵינוּ (עזרא ד ג. רמב"ם שקלים ד ח).

תוכחה אין מצות תוכחה (ראה ערכו) לגר תושב, שנאמר: הִזְכַּתְּ תוֹכִיחַ אֶת עַמִּיתְךָ (ויקרא יט יז) – ולא גר תושב (רש"י סנהדרין עה א ד"ה ואם איתא).

חשוד גר תושב חשוד על כל התורה כמו נכרי (ראה ערך חשוד. רש"י עבודה זרה סד ב ד"ה הרי).

בשמירת שבת

איסור מלאכה אם גר תושב אסור לעשות מלאכה בשבת, נחלקו בשבת תנאים:

• **יש אומרים שגר תושב מותר לעשות מלאכה בשבת לעצמו** כישראל בחולו של מועד (רבי עקיבא במכילתא משפטים, כספא כ; תנא קמא בכריתות ט א; רבי יוסי בירושלמי יבמות ח א), מה ישראל בחולו של מועד מגבב – מלקט – מעל פני השדה, ואסור בכל מלאכת השדה, אף גר תושב בשבת כן (ירושלמי שם).

• **יש אומרים שמותר לו לעשות מה שמותר לישראל ביום טוב** (רבי יאשיה במכילתא שם; רבי עקיבא בבבלי שם; רבי יהודה בירושלמי שם), מה ישראל ביום טוב אופה ומבשל ואסור בכל מלאכה, אף גר תושב בשבת כן (ירושלמי שם).

• **יש אומרים שאינו מצווה כלל על שמירת שבת, ועושה**

יום טוב שם יא א).¹⁵ ויש מפרשים: מפני שאין בו מעשה (חינוך יד).¹⁶ ויש הסובר שלא נאמר האיסור כלל לגבי גר תושב, שהוא מוזהר מכל איסור האכילה לערל (ראה ערך אכילת פסחים. ראב"ד שם).¹⁷ ויש הסובר

ידי גלות, כדרך שמתכפר בגלותו כשהרג ישראל בשגגה (ריטב"א שם).

גר תושב
שהרג ישראל בשגגה
ח ב, וגמ' שם ט א; ספרי מסעי קס, לגירסת הגר"א שם; רמב"ם שם ד, שנאמר: וְהָיוּ לָכֶם הָעֲרִים לְמִקְלָט (במדבר לה יב) – לָכֶם וְלֹא לַגֵּרִים (גמ' שם), אלא נהרג (גמ' שם, ורש"י ד"ה חוץ; רמב"ם שם; חינוך תי; מאירי שם), ואף על פי ששגג, אדם מועד לעולם (רמב"ם שם) ²⁰.

גר תושב
שהרג גר תושב בשגגה
ח ב, וגמ' שם ט א; רמב"ם שם ג – ולגר, אלו גרים, ולתושב, אלו גרי תושב (ספרי מסעי קס).

במה דברים אמורים כשהרגו באופן שישראל שהרג גולה על שגגה זו, אבל אם הרגו באופן שישראל פטור מגלות, מפני שהוא קרוב למזיד, גר תושב שהרג גר תושב נהרג (גמ' שם).

ואם הרגו באופן שישראל פטור מגלות מפני שהוא אונס, גר תושב שהרג גר תושב אף הוא פטור, אלא שנחלקו אמוראים:

• יש אומרים כשהרגו דרך ירידה, שישראל גולה – אף הוא גולה; וכשהרגו דרך עליה, שישראל אינו גולה (ראה ערך רוצח) – גר תושב נהרג (רב חסדא שם), לפי שדרך עליה לדעתם הוא קרוב למזיד, אבל אם הרג מפני שעלה על דעתו שמותר להרוג, אנוס הוא ופטור (ריטב"א שם).

• ויש אומרים שאם הרגו דרך עליה פטור מקל וחומר, ומה דרך ירידה שישראל גולה, גר תושב די לו בגלות, דרך עליה שישראל פטור, הוא יהא נהרג (רבא שם), לפי שדרך עליה לדעתם אנוס הוא (ריטב"א שם); אבל כשהרג מפני שהיה אומר-מותר (ראה ערכו) – נהרג, שאומר מותר קרוב למזיד הוא (גמ' שם), וכן הלכה (רמב"ם רוצח ה ד).

וכן אם חשב הגר תושב שזה בהמה או גוי, ונמצא גר תושב, הרי זה כאומר מותר, ולסוברים אומר מותר אנוס הוא (ראה ערך אומר מותר) – פטור, ולסוברים אומר מותר חייב – אף זה חייב (גמ' שם), ולהלכה אף זה קרוב למזיד הוא וחייב (מאירי שם); אבל אם היו בהמה ואדם לפניו, ונתכוין לבהמה והרג גר תושב, אינו כאומר מותר – ופטור לדברי הכל (תוספות שם ד"ה ורב).

בזמן הזה

קבלתו
אין מקבלים גר תושב אלא בזמן שהיובל נוהג (ראה ערך יובל). ערכין כט א; רמב"ם עבודה זרה י ו, ושם שבת כ יד, ושם איסורי ביאה יד ח, לפי שנאמר בעבד עברי: כִּי טוֹב לוֹ עֲקֹף (דברים טו טז), ונאמר בגר תושב: בְּטוֹב לוֹ לֹא תוֹנֶנּוּ (שם כג יז), ולמדדים בגזרה שוה "טוב" "טוב", שכשם שאין עבד עברי נוהג אלא בזמן שהיובל נוהג (ראה ערך עבד עברי וערך יובל), כך אין גר תושב נוהג אלא בזמן היובל (גמ' שם, ורש"י ד"ה כתיב), אבל בזמן הזה אפילו קיבל עליו כל התורה כולה חוץ מדקדוק אחד – אין מקבלים אותו (רמב"ם איסורי ביאה שם, על פי בכורות ל ב).

קיבל עליו שבע מצות, רק שאינו עובד עבודה זרה, אינו אוסר בהנאה, ולא הזכיר גר תושב, אלא שאפילו קיבל עליו שבע מצות הוא אסור בשתיה (כסף משנה שם, בתירוצו השני). ²⁰ ויש מהראשונים הסובר שגולה (רבנו הלל לספרי מסעי קס), שנאמר שם: לִבְנֵי יִשְׂרָאֵל וְלַגֵּר וְלַתּוֹשֵׁב בְּתוֹכָם תִּהְיֶינָה שֵׁשׁ הָעָרִים הָאֵלֶּה לְמִקְלָט (שם טו) – ולגר, אלו גרים, ולתושב, אלו גרי תושב (ספרי שם).

דינים התלויים בעבודה זרה
מכיון שגר תושב אינו עובד עבודה זרה, לכן בדינים התלויים בעבודה זרה אין דינו כנכרי, ולפיכך:

• הבושל בת גר תושב אין קנאים פוגעים בו, כבועל-ארמית (ראה ערכו. רמב"ם איסורי ביאה יד ח), לפי שאינו עובד עבודה זרה (מגיד משנה שם), אבל מכין אותו מכת-מרדות (ראה ערכו. רמב"ם שם).

• אפילו לסוברים שאסור לקבל שבועה מהנכרי (ראה ערך עבודה זרה) משום לא יִשְׁמַע עַל פִּיָּךְ (שמות כג ג), מגר תושב מותר לקבל, שאינו עובד עבודה זרה ונשבע בשם (תוספות כתובות צד א ד"ה שנמצאת).

יין יינו של גר תושב נחלקו בו תנאים:

• יש אומרים שיינו יין נסך (רבן שמעון בעבודה זרה סד ב, בלשון הראשונה), ואסור בהנאה (ראה ערך יין נסך), לפי שאינו מקפיד על מגע נכרי (רש"י שם ד"ה יינו).

• יש אומרים שמותר בשתייה (רבן שמעון שם, בלשון השניה).

• ויש אומרים שאסור בשתייה, ומותר בהנאה (חכמים שם, ורש"י ד"ה ושמן), שכיון שאינו עובד עבודה זרה אין בו חשש ניסוך, אבל מכל מקום אסור בשתייה משום חתנות (ראה ערך סתם יינם), שנתרחק מהם כדי שלא נבוא להתחתן בהם (תוספות שם ד"ה אין), וכן הלכה (רמב"ם מאכלות אסורות יא ז; טוש"ע יו"ד קכד ב) ¹⁹.

הפקדת יין אצלו
מייחדים יין אצל גר תושב, אבל אין מפקידים אצלו (גמ' שם, וראה רש"י שם; רמב"ם שם).

מגעו ביין במגעו ביין נחלקו ראשונים:

• יש אומרים שכשם שיינו מותר בשתייה, כך מגעו ביין שלנו אינו אוסר, ולכן מייחדים אצלו יין (תוספות שם ד"ה אין, בשם ר"י; טור שם, בשם הרא"ש; רמ"א יו"ד קכד ב, בשם יש מקילין).

• ויש אומרים שמגעו אוסר יין, כשם שיינו אסור בשתייה (טור שם, בשם הרשב"א; שו"ע שם), שהרי כל שנאסר יינו נאסר גם מגעו בגזרה שהיתה משום חתנות, וזה אסור גם בגר תושב, אלא שאין חוששים שמא נגע בביתנו (מאירי שם), אבל אם נגע בלא כוונה, או שטפח על פני החבית – מותר אף בשתייה (רמב"ם שם יג יא; טור שם, בשמו; שו"ע שם ז, בשם יש מי שאומר).

בגלות

ישראל שהרג גר תושב בשגגה
בדין ישראל שהרג גר תושב בשגגה, נחלקו גר תושב בשגגה הדעות:

• יש אומרים שאינו גולה (ספרי מסעי קס, ושופטים קפא; תוספות מכות ט א ד"ה אלמא, וד"ה כסבור; ריטב"א שם, בשם רבנו מאיר; ראב"ד רוצח ה ג), שנאמר: וְאֶשֶׁר יָבֹא אֶת רֵעֵהוּ (דברים יט ח), פֶּרֶט לַגֵּר תוֹשֵׁב (ספרי שופטים קפא), שאינו גולה על ידו, שאינו רעהו שאינו שייך במצות (רבנו הלל שם); או שהדבר נלמד בקל-וחומר: אם כשהרגו ישראל פטור (ראה ערך גוי; ביחס לגופו), קל וחומר שלא יגלה (ספרי מסעי קס).

• ויש אומרים שגולה (רש"י שם ד"ה לא קשיא; רמב"ם רוצח ה ג ופירוש המשניות שם ח ב; מאירי שם; ריטב"א שם), שכיון שאסור לנו להרגו במזיד ואנו מצווים להחיותו (ראה לעיל), יש לישראל בשגגת הריגתו כפרה על

¹⁹ ואף על פי שגם גוי שאינו עובד עבודה זרה ולא קיבל עליו שבע מצות אינו אוסר בהנאה (ראה ערך יין נסך), מכל מקום הרי זה דוקא אם כל האומה אינה עובדת עבודה זרה, כגון הישמעאלים, אבל אם הוא מאומה העובדת עבודה זרה צריך לקבל עליו שבע מצות בני נח, ואם חיסר אחת מהן עדיין אוסר גם בהנאה, שעדיין הוא בכלל אומתו (כסף משנה שם, בתירוצו הראשון); או שאפילו גוי שלא

שהרי אין לחוש עוד משום פן יחטיאו אותך, כיון שנוהג כגר תושב (כסף משנה שם), ומותר אף לתת לו חניה בקרקע ואין שם איסור לא-תחנם (ראה ערכו. משפט כהן סג, על פי הרמב"ם עבודה זרה י ד).

ישיבת הארץ ומכל מקום יש מהראשונים סוברים שאף על פי שאין גר תושב נוהג אלא בזמן היובל, אם קיבל עכשיו שבע מצות בני נח אין מונעים אותו משיבת הארץ (ראב"ד שם; שו"ת הרשב"א א קפב; כסף משנה שם, בדעת הראב"ד),

גרגרת

הקנה בבעל חי, הנמשך מן הגרון עד הריאה

שיפוי הכובע ולצד הראש, ואז הם למעלה מהטבעת (כרתי כ סק"א) ³.

טתחת לגרגרת למטה, לאחר שהקנה נכנס לחזה, הוא מתחלק בתוך הריאה, והם הם הסמפונות (רש"י חולין מה ב ד"ה חד פריש), וקני הלב והכבד סמוכים ודבוקים לקנה, ונראים כמתפצלים ממנו (כן משמע מרש"י שם מט א ד"ה מכשר; ערוך השלחן יו"ד לד יח).

פיקה של גרגרת פיקה של גרגרת, שהיא סוף הלחי שאמרו במתנות כהונה (ראה ערך זרוע לחיים וקבת. חולין קלד ב), וסוף הזקן בנוגע לנגעי הזקן (ראה ערך נתק. נגעים י ט), נחלקו בו ראשונים:

- יש אומרים שהוא שיפוי הכובע, שהוא פקעיתה ופתחה של גרגרת (רש"י שם ד"ה הפרק; מאירי שם).
- ויש אומרים שהיא הטבעת העליונה (ערוך, פקא; כן משמע מהתוספות שם ד"ה פיקה; רמב"ם בכורים ט יח), שעשויה עגולה כפיקה (תוספות שם).

פסוקה וסדוקה

פסוקה פסוקת הגרגרת - לרוחבה (תוספתא חולין (צוקרמאנדל) ג א; רש"י שם מב א ד"ה פסוקה) - נמנית בין הטריפות בבהמה (משנה שם) ובעוף (משנה שם נו א), ונבלה היא זו, בין ששחט את הושט ואחר כך פסק את הגרגרת, ובין שפסק את הגרגרת ואחר כך שחט את הושט (גמ' שם לב ב; רמב"ם שחיטה ג ו, כג), שנתקלקל מקום השחיטה (רש"י שם ד"ה ויש מהן) ⁴, אבל אינה מטמאה טומאת נבלות עד שתמות (רמב"ם שאר אבות הטומאה ב א), ואין השחיטה מועלת בה (רמב"ם שחיטה שם ו) [ראה איור מס' 10 בסוף הכרך].

אכילתה באיסור אכילתה מחיים נחלקו ראשונים:

- **מחיים** יש אומרים שאסורה באיסור נבלה מחיים (רמב"ם שחיטה שם יט, לפי תבואות שור לג סק"ה), ולא שנו חכמים פסוקת הגרגרת בכלל הטריפות (ראה לעיל) אלא לפי שהיא אסורה באכילה מחמת איסור נבלה שבה, וכל שהיא אסורה באכילה קראוה טריפה (תבואות שור שם, בדעת הרמב"ם).
- יש אומרים שמחיים לא זו בלבד שאינה מטמאה טומאת נבלות, אלא אפילו איסור נבלה אין עליה, אבל טרפה היא מחיים (תוספות חולין לב א ד"ה ורמינחי; סמ"ג עשין סג), ואפילו שחטה אחר כך ונתנבלה לא פקע ממנה איסור טרפה הקודם, וחייב אף משום איסור טרפה (תוספות שם).
- ויש אומרים שאפילו איסור טרפה אין עליה מחיים, רק נבלה כשתמות, ואין שחיטה מועלת בה, ומפני איסורה באכילה קראוה טרפה (תורת הבית הארוך ב א) ⁵.

הגרגרת, לפי שכל אחד משני הסימנים צריכים להיות ראויים לשחיטה (תורת הבית הארוך ב א). ⁵ על פסוקת הגרגרת אם הוא הפסול של עיקור בשחיטה, ראה ערך עקור.

צורתה

הגרגרת ² עשויה טבעות-טבעות מראשה לסופה (מאירי חולין יח א), וקרום בתוך הטבעת מכסה אותה מבפנים (רש"י שם ד"ה אבל בשאר). ונחלקו ראשונים: יש אומרים שהקרום שמבפנים הוא הנקרא קנה (רש"י שם), והטבעות עצמן נקראות גרגרת (ש"ך יו"ד כא סק"א, בשם מהרי"ו); ויש אומרים שהגרגרת היא הקנה (ערוך, גרגרת; רמב"ם שחיטה ג יד) [ראה איור מס' 10 בסוף הכרך].

הקפת הטבעות כל הטבעות - חוץ מהעליונה - אינן מקיפות את כל הקנה אלא את רובו (חולין יח א-ב), שאינן טבעות שלמות וגמורות, אלא רצועת בשר - כעין קרום חזק (מאירי שם א) - הולכת לאורכו של קנה - אחורי הגרגרת לצד העורף (מאירי שם) - ומחברת ראשי הטבעות (רש"י שם ד"ה רבי יוסף), שבה מתאחזים ראשי העיגולים מכאן ומכאן, ואין עובי העיגולים נכנס לתוך אותה רצועה (מאירי שם). טבעות הללו עבות מלמעלה, ולצד הצואר אינו אלא קרום דק (רש"י חולין מד ב ד"ה רוב עובי; ש"ך יו"ד לד סק"א).

הטבעת העליונה, לצד הראש, מקפת את כל הקנה (גמ' שם יח א), והיא טבעת גמורה (רש"י שם ד"ה רבי יוסף) ורחבה יותר מן האחרות (מאירי שם). טבעת זו, בניגוד לשאר הטבעות, היא דקה יותר לצד עור בית השחיטה - אף על פי שהיא עבה שם יותר משאר הטבעות - ועבה יותר לצד המפרקת (דעת תורה כ סק"א).

נעוף בעוף אין טבעת גדולה, וכל הטבעות שוות שמקיפות את כל הקנה (זבח שמואל ג; אהל יצחק ב; מנחת הזבח יב, עשרון סק"ח), אלא שלצד המפרקת הטבעות דקות יותר מצד העור (תבואות שור כא ס"ק ג) [ראה איור מס' 10 בסוף הכרך].

מעל לגרגרת למעלה מטבעת הראשונה כלפי הפה יש עיגול אחר - והוא סחוס לבן (אשכול (אויערבך) ג עמ' 8) - ככובע, למעלה מן הקנה, ומאמצעיתו ולמעלה מתלכסן ונעשה מחודד בראשו כעין קולמוס, ונקרא שיפוי כובע (רש"י שם ב ד"ה חודא; מאירי שם), ופתח של קנה כעלה הדס, והוא לשון בשר מונה עליו ונאחזו בחדוד זה לסתום הקנה בשעה שהיא אוכלת, ונפתח כשיוצא הקול (אשכול ומאירי שם).

וכמין שני חטים מונחים על הכובע - בסוף השיפוי כלפי הגוף (ריטב"א שם יט א) - והם כשני גרעינים של בשר עשויים כמו פולים, ונמשכים בתוך הקנה ביותר מכדי שיעור השיפוי, ומתפשטים בתחום הכובע (אשכול ומאירי שם). כשהבהמה אוכלת והולכת שחוח, החטים הם בתוך הטבעת הגדולה ונכפפים לתוכה, אבל כשפושט הצואר בעת שחיטה כסדר הנשחטים, מושכת החטים למעלה לצד

גרגרת. 1. ו, טורי' שד-שיב. 2. Trachra באנגלית. 3. על גרגרת שנשמטה ממקום חיבורה בלחי, ראה ערך עקור. 4. ואף על פי שהכשר שחיטת העוף הוא בסימן אחד (ראה ערך שחיטה), אין שחיטת הושט מועילה אחר שנפסקה

ארחות חיים ב'עמ' 421, בשם ה"ר יהונתן הכהן; רמ"א שם ד, בשם יש אומרים); ויש אומרים שמשערים הגדול לפי גדלו, והקטן לפי קטנו, לפי ערך של כאיסר בבהמה (רא"ש שם; רמ"א שם, בשם יש אומרים).

נקיבות יש מן הראשונים שכתבו שאין אנו בקיאים בשיעור **בשיעור איסר** של איסר, ולכן הולכים לחומרא (הפרדס לרש"י (עהרנרייך) עמ' קלה; רשב"א חולין נד ב, בשם העיטור) אחר אומד הדעת (הפרדס שם), ונחלקו בדבר:

• יש אומרים שמכל מקום אם אין שיעור החסרון של הנקב יותר מחצי רוחב עגול פי הקנה - כשרה (רשב"א שם; שו"ע שם ב, בשם יש מי שאומר), והיינו ברוב רוחב הקנה של בהמה (ט"ז שם סק"ג; ש"ך שם סק"ד; פרי חדש שם סק"ג).

• ויש אומרים ששיעור איסר הוא פחות מרוב הקנה, על כן אין להקל אלא אם החסרון בבהמה הוא פחות מרוב רוחב פי הקנה של עוף, ומי שאינו בקי - יטריף בכל ענין (רמ"א שם).

גדר הפסול גדר הפסול של חסרון בגרגרת הוא מפני שסופו להיפסק (תוספות חולין מג א ד"ה הנד), ואף הוא נבלה כמו פסוקת הגרגרת (רמב"ם שם)¹⁰.

ניטלה רצועה ניטלה רצועה מן הגרגרת - לאורכה (רש"י חולין מה **מן הגרגרת** א ד"ה ניטלה; טושי"ע שם) - מצטרפת לכאיסר (גמ' שם; רמב"ם שם; טושי"ע שם), שאם מעגלים אותה והיא כאיסר - אסורה (טושי"ע שם).

ניקבה נקבים דקים ניקבה נקבים דקים זה אצל זה כנקבי הנפה, אם זה אצל זה נקבים שאין בהם חסרון הם - כנקבי המחט (פירוש המשניות לרמב"ם חולין מה א) - מצטרפים לרוב חללה (גמ' שם; רמב"ם שם כג; טושי"ע שם ג) כפסוקת הגרגרת (ראה לעיל), מאחר שאין שם חסרון (רש"י שם ד"ה כדי שיכנס), ונחלקו ראשונים אם השלם שבין נקב לנקב מצטרף לשיעור רוב:

• יש אומרים שאם אין בין נקב לנקב כמלא נקב - מצטרף אף השלם, שהוא כאינו (ר"ן שם; מגיד משנה שם, בשם יש מפרשים; בית יוסף שם).

• ויש אומרים שאין מחשבים אלא את הנקבים בלבד (מגיד משנה שם, בדעת הרמב"ם בפירוש המשניות; מאירי שם; ש"ך שם סק"ו, בדעת רש"י רשב"א הרא"ש והטושי"ע), ואפילו בעוף אין השלם שבין הנקבים מצטרף (ש"ך שם).

ניקבה נקבים דקים ניקבה נקבים דקים ויש בהם חסרון - מצטרפים **ויש בהם חסרון** לכאיסר (גמ' שם; רמב"ם שם; טושי"ע שם), ואפילו כשהם לאורך הגרגרת, שהרי אף רצועה לארכה מצטרפת (ראה לעיל. מגיד משנה שם).

בעוף בעוף, שאין בגרגרת שלו שיעור כאיסר (רש"י שם ד"ה בעופא)¹¹, כשיש בו נקבים שיש בהם חסרון, מקפלו - היינו שחותך למטה מן הנקבים ובצדיהם עד שיוכל לקפלה (רש"י שם ד"ה מקפלו) - ומניחו על פי הקנה, אם חופה את רוב הקנה - טרפה, ואם לאו - כשרה (גמ' שם; רמב"ם שם; טושי"ע שם). ואף על

שיעורה שיעורה של פסוקת הגרגרת - ברובה (חולין מד א; רמב"ם שם ו, יט, כג; טושי"ע יו"ד לד א), ונחלקו אמוראים:

• יש מפרשים שרובה היינו רוב עוביה (רב שם ב, בלשון הראשונה בגמ'), שכשנפסק הקנה מלפניו לצד העורף מועיל עובי התנוך להשלים לרוב, אף על פי שבמיעוט הנשאר יש חצי החלל או רובו (רש"י שם ד"ה רוב עוביה).

• ויש מפרשים שרובה היינו רוב חללה (רב שם, בלשון השניה בגמ'), כלומר שאין עובי התנוך משלים לרוב (רש"י שם ד"ה רוב חללה), וכן הלכה (גמ' שם; רי"ף שם; רמב"ם שם כג; טושי"ע שם).

הכל מודים שרוב עובי הדופן שנפסק ולא הגיע לחלל - כשר, שאפילו הושט, שטריפותו חמורה מקנה, שכן נקובתו במשהו (ראה ערך וטט), אינו טרפה עד שניקב לחלל (רש"י שם ד"ה רוב עוביה)⁶.

נסדקה הגרגרת - לאורכה (תוספתא חולין (צוקרמאנדל) ג י; רש"י שם נד א ד"ה או שנסדקה; רמב"ם שחיטה ג כד) - כשרה, בין בבהמה ובין בעוף (משנה שם נד א, ושם נד ב; רמב"ם שם; טושי"ע יו"ד לד ז), כל שנשאר ממנה למעלה ולמטה (גמ' שם מה א; רמב"ם שם; טושי"ע שם), שכל כמה שהצואר נמשך - הסדק סוגר והולך (רש"י שם ד"ה נסדקה), שכובד הריאה מותח (מאירי שם) וחוזר ומבריא, מה שאין כן בפסוקת הגרגרת, שמתוך שהריאה מושכת למטה והצואר מושך למעלה - ניתק והולך לגמרי, ואינו חוזר ומבריא (רש"י שם) [ראה איור מס' 10 בסוף הכרך].

ונחלקו אמוראים כמה צריך להישאר:

• יש אומרים שאפילו לא נשתייר בה אלא חוליה אחת למעלה ואחת למטה - כשרה (רב שם), וחוליה זו יש מהראשונים מפרשים שהיא טבעת (רש"י שם ד"ה חוליה, שכך שמע; רוקח שם שפא); ויש מפרשים שלש טבעות (רש"י שם, שכן נראה לו; סמ"ע עש"ן סג; ראב"ן חולין רלא).

• ויש אומרים שאפילו לא נשתייר בה אלא משהו למעלה ומשהו למטה - כשרה (רבי יוחנן שם, לגירסתנו)⁷, וכן הלכה (רמב"ם שם; טושי"ע שם)⁸.

וצריך שיהיה המשהו הזה מן המקום הראוי לשחיטה (רמב"ם שם; טושי"ע שם), אלא שיש אומרים שאין זה אלא למטה, שדינו כריאה, אבל למעלה אפילו במקום שאינו ראוי לשחיטה - מועיל (בית יוסף שם); ויש אומרים שאף למעלה צריך שיהיה השיור ממקום הראוי לשחיטה (ש"ך שם ס"ק יג, על פי הרמב"ם שם).

נקובה

ניקבה הגרגרת - כשרה, בין בבהמה (משנה חולין נד א) ובין בעוף (משנה שם נד ב)⁹, ועד כמה תחסר:

• בבהמה עד כאיסר האיטלקי (ראה ערך איסר. משנה שם נד א), שאם ניקבה בבהמה וחסרה כאיסר מצומצם - אסורה (רמב"ם שחיטה ג כג; טושי"ע יו"ד לד ב).

• ובעוף נחלקו ראשונים: יש אומרים שכיון שאין בגרגרת שלו כאיסר, שיעורו בחפיית רוב פי הקנה (רא"ש חולין ג י, בדעת הרי"ף;

על פי שאין חיותו של עוף רבה, שהרי שחיטתו כשרה בסימן אחד (ראה ערך שחיטה), אין אומרים שהגרגרת תיטרף בנקב משהו (רש"י שם נד א ד"ה ואלו), ואפילו שיש חסרון בנקב - כשרה (מאירי שם; טור שם). ¹⁰ על נקב שבגרגרת שבא לא על ידי חולי, אלא על ידי קוץ או מחט, שיש לחשוש בו משום נקיבת הושט, ראה ערך וטט. ¹¹ ואף לסוברים שמשערים בו לפי ערך גדלו וקטנו

⁶ ויש מן הראשונים שנראה מדבריהם שמחמירים מספק אף ברוב עוביה (התרומה טו והסמ"ע עש"ן סג, לפי הב"ח שם). ⁷ ויש הגורסים שאף לדעה זו צריך חוליה (גמ' שם, לגירסת רבינו גרשון, לפי הב"ח שם); או שאף לגירסתנו חזר בו בעל הדעה ופסק כדעה הראשונה (הארוך לש"ך שם). ⁸ ויש הפוסקים כדעה הראשונה (ראב"ן שם, בשם גאון; הארוך לש"ך שם). ⁹ ואף

פירושו כאילו ניטלו שניהם, אלא כאילו ניטל היתר לבדו (ראה ערך יתר), אין לאסור שני קנים אלא כשהם יוצאים זה מזה ומחברים ברוכס במקום יציאתם זה מזה, עד שאם ניטל היתר תהיה הגרגרת פסוקה ברובה (שלחן ערוך הרב שם טז).

היו שני הקנים מחברים בתחילתם כאחד וחוזרים ומתחברים יחד בסופם, ואינם מחולקים רק באמצע, נחלקו אחרונים בדבר: יש מכשירים (פרי חדש שם ס"ק יג); ויש אוסרים (תבואות שור שם סק"י). **קנה בר אוזות** בבר אוזות זכרים מצוי שהקנה שלהם מתפרד **המתפרד לשני חלקים** לשני חלקים, ויש כמין כפתור בקנה במקום שמתפצל לשנים, וכתבו אחרונים שמכיון שכך דרך גידולם – כשרים (בית לחם יהודה לג; שלחן ערוך הרב שם; דעת תורה שם ס"ק כו).

יש מי שכתב שבנקבות שאין דרכן בכך – אין להקל (בית לחם יהודה שם); וחלקו עליו וכתבו להכשיר אפילו בנקבות, שאף הן דרכן בכך, אלא שאין להן כפתור במקום הפיצול (שב יעקב כד; שלחן ערוך הרב שם, בשמו; דעת תורה שם), וגם על הצד שאין דרכן בכך, מכיון שזכרים ונקבות מין אחד הם, אין להטריף אותן (שלחן ערוך הרב שם).

דרוסת הקנה אף על פי שנקובת הקנה שיעורה בכאיסר, דרוסתו במשהו כוושט, שארס הדריסה מחלחל (חולין נד א; רמב"ם שחיטה ה י; טוש"ע יו"ד נו טז)¹³.

גִּרְדוּמִין

תשמישי מצוה שנפסקו ונחתכו ונתמעטו משיעוריהם

אחת, שוב כשר מכאן ואילך אם נותר ממנו כל שהוא (מיכל המים שם), שהרי זה כשיירי טהרה, וכדרך שאמרו בנטיילת ידים, שצריך שיעור רביעית, אבל מה שנשתייר לאחר שכבר נטל אחד ידיו, השיריים כשרים לשני אפילו בפחות, לפי שבאו משיירי טהרה (חתם סופר יו"ד רנו, על פי חולין קז א).

גרדומי ציצית

כשיש תכלת גרדומי תכלת – כשרים (בני רבי חייא במנחות לה ב ולח ב), ושיעור הגרדומים כדי לענבן (ראה להלן. בר המדורי אמר שמואל שם לח), ומאחר שגרדומי תכלת כשרים, אם נפסקה התכלת שבציצית ונשאר הלבן, או שנפסק הלבן ונשאר התכלת – כשר (רבא שם לח ב).

ונחלקו ראשונים בדבר:

• יש מפרשים שכל עיקר דין גרדומים אינו אלא לדעת הסוברים שהתכלת מעכבת את הלבן, והלבן מעכב את התכלת (ראה ערך ציצית), והם מצוה אחת, לפיכך אם נפסק מין אחד – או תכלת, או לבן – ונשאר בו כדי עניבה, ומין השני נשאר שלם, הוא מציל על חברו כאילו כולם שלמים – וכשר, אבל לדעת הסוברים – וכן הלכה – שאין מעכבים זה את זה (ראה ערך חני"ל), והן שתי מצות, אם נפסק האחד ונשאר השני, אין האחד מועיל לשני (תוספות שם ד"ה אלא, בסתם; רא"ש, ציצית ז, בשם יש אומרים).

פי שבנקבים בלבד אין בהם רוב, השלם שביניהם מצטרף (רש"י שם ד"ה אם חופה)¹².

בעוף גס בעוף גס, שבקנה שלו יש כאיסר, נחלקו ראשונים: יש אומרים שמשערים בו כמו בבהמה (רבנו ירוחם טו ג, בשם יש אומרים, והסכים עמם); ויש אומרים שכל עוף חיותו קלה, ויש לברקו כסתם עוף (מגיד משנה שם; רבנו ירוחם שם, בשם יש מפרשים).

נמצאה נקובה גרגרת שנמצאת נקובה או פסוקה, ואין ידוע אם או פסוקה מקודם שחיטה או אחר שחיטה – ואין מקום לתלות שמחמת שחיטה נעשה (רשב"א חולין נ א; בית יוסף שם ט; רמ"א שם) – מקיפים בקנה, היינו שפוסקים או נוקבים אותו עתה במקום אחר ומדמים נקב לנקב, אם נדמה לו – מותרת, ואם לאו – אסורה (גמ' שם, ורש"י ד"ה מקיפין; רמב"ם שם כה; טוש"ע שם). יש מהאמוראים הסובר שאין מדמים אלא באותה חוליה, לקדור בה עצמה נקב אחר, אבל לא מחוליה וחוליה (רב פפא שם); ואין הלכה כדבריו אלא מדמים מחוליה לחוליה (גמ' שם; רמב"ם שם; טוש"ע שם), ומכל מקום אנו איננו בקיאים בבדיקה, ויש להטריף בכל ענין (רמ"א שם).

בשאר טריפות

שני קנים יש לה שני קנים – טרפה, שכל יתר כנטול דמי (שו"ת הרא"ש כ ט; רמ"א יו"ד לג ה), לסוברים שיתר כנטול אין

דבר הפלה ולא נשאר ממנו אלא מעט, נקרא גרדום (כן משמע מהערך, גרדום ב), שמילה זו בארמית עניינה פסיקה וחתיכה (כן משמע מרש"י מנחות לה ב ד"ה איגרדום, וברטנורא פרה יא טז).

גרדומי אזוב

גרדומי אזוב כשרים בכל שהוא (פרה שם; רמב"ם פרה אדומה יא ד), שמצות האזוב לטהרת מי-חטאת (ראה ערכו) היא שלשה גבעולים, ושיעור גבעולו טפח (רמב"ם שם ג ב, על פי נדה כו א), ואין שיעור זה של טפח אלא בתחילתו, אבל אם כבר היזו בו פעמים רבות, ומתוך שהגבעולים רכים משתברים, כל שהוא המשתייר באגודה כשר, ובלבד שישתייר מכל אחד ואחד כל שהוא, שתהא שם אגודתו קיימת (רש"י סוכה יג א ד"ה גרדומיו). וכן אם נשתיירו ממנו שני גבעולים – כשר (רמב"ם שם). לפיכך אפילו נשתיירו שנים, ומהם נתקצרו ונשתייר כל שהוא מכל אחד, נקרא אגודתו קיימת – וכשר (תוספות יום טוב פרה שם). והוא הדין בגרדומי אזוב שמטהרים בו את המצורע (ראה ערך אזוב. תוספות סוכה יג א ד"ה וגרדומיו).

ואין היתר זה אלא כשנעשו גרדומים מחמת שימוש (זרע אברהם ב, גרדומי מצוה, בשם הגר"י מקוטנא, על פי ירושלמי עירובין ז ח, ורש"י סוכה שם), שהרי אמרו: אזוב שהזה בו פעם אחת – כשר, מכאן ואילך שיריים (ירושלמי עירובין ז ח), שאין היתר זה אלא לאחר שכבר השתמש בו למצותו (זרע אברהם שם), שאם הזה בו פעם

(שם). ¹³ על הקנה והוושט שנדלדלו זה מזה, ראה ערך ושת. גרדומין. 1. ו, טורי שיג-שכ.

(ראה לעיל) - שיעורו מועט מדי (רא"ש שם ג י). ¹² ולא עוד אלא שיש שכתבו שאף הסוברים שבבהמה אין השלם מצטרף מודים בעוף שחיותו מועטת (מאירי

וחבריהם בצידו השני, אין צורך שישאר כדי עניבה כשנפסקו שנים מן הראשים, שהרי נשארה מחציתם השניה בצד השני; אבל אם נפסקו שנים משני הצדדים, אחד מצד זה ואחד מצד השני, ולא נשתייר בכדי עניבה – פסול, שמא מחוט אחד הם, ונפסק הראש וגם הסוף, ולא נשאר בו כדי עניבה (מגן אברהם שם סק"ה, לדעה זו); אבל אם נפסקו שלשה חוטים, אפילו דקדק שיהיו ניכרים הראשים, הרי זה פסול, שהרי אין שם שני חוטים שלמים, ואפילו נפסקו משני צדדים, שמא משלשה חוטים הם (בית יוסף שם, בשם המהר"ב"ח; רמ"א שם), וטוב לחוש לדעה זו (שו"ע שם), וכן נוהגים (רמ"א שם).

• ולדעה השלישית, אם נשאר כדי עניבה בחוט אחד – כשר, ומכיון שכופלים ארבעה חוטים לשמונה ראשים, אם נפסקו שני ראשים – פסול, שמא נפסק חוט אחד (טור שם, בסתם; שו"ע שם, בסתם). ולפי מה שאנו נוהגים לדקדק בעת עשיית הציצית לתת סימן בארבעה ראשים כנ"ל, אם נפסקו שני ראשים מצד אחד – כשר, שודאי שני חוטים הם, והרי נשתייר מכל אחד הראש השני שהוא יותר מכדי עניבה (שו"ע שם, בסתם).²

כשנפסקו שני חוטים לדעה השנייה, אם נפסקו שני החוטים, והיה בשניהם כדי עניבה על ידי צירוף יחד:

• יש סוברים שכשר, שאם שני חוטים הם יש בכל אחד כדי עניבה בצד השני, ואם אפילו חוט אחד הוא הרי בצירוף יש בו כדי עניבה (דרכי משה שם סק"ג).

• ויש סוברים שאין זה הצירוף מועיל, כל שאין בכל אחד מהם כדי עניבה, שאינו ניכר ואינו חשוב (בית יוסף שם, במסקנתו), שאף על פי שמחוט הארוך שנפסק הרי נשתייר כדי עניבה, מכל מקום כיון שבכל אחד מראשי חוט זה שנפסק אין בו כדי עניבה, הרי הם כאילו לא היו כלל, שכל פחות מכדי עניבה הרי הוא כמי שאינו, והרי זה כאילו לא נשתייר כלום בחוט הארוך (שלחן ערוך חרב שם ב), וכן מסקנת האחרונים (משנה ברורה שם סק"ג, שכן משמע מהאליה רבה ומדרך החיים).³

נפסק החוט מעיקרו נפסק חוט מעיקרו שפסול, נחלקו בו ראשונים: • יש מפרשים שכל שלא נשאר בו כדי עניבה הוא מעיקרו (תוספות שם, בשם רבנו תם; כן משמע מהרא"ש והטו"ש שם).

• ויש מפרשים שנפסק החוט במקום שהוא מחובר עם הכנף, אבל אין צריך שיהיה כדי עניבה (רש"י מנחות לט א ד"ה מעיקרו).

שיעור כדי עניבה בשיעור כדי עניבה נסתפקו אם צריך כדי לענב כל החוטים – הפוסקים (מרדכי, מנחות תתקלט) – יחד, או שדיו בכדי עניבת כל אחד לעצמו (מנחות לח ב), ונחלקו ראשונים בביאור הצד השני של הספק:

• יש מפרשים כדי לענב חוט אחד לבדו (מרדכי שם, בצד השני, ושכן משמע מהסמ"ג), דהיינו חוט אחד (בית יוסף שם, לדעה זו, ושכן משמע מהסמ"ג).

• ויש מפרשים שכל אחד לבדו צריך כדי עניבה (מרדכי שם, בצד הראשון), דהיינו שצריך שיהיה בחוט כדי לענב בו בעצמו (בית יוסף שם, לדעה זו).⁴

• יש מפרשים שאפילו לדעת הסוברים – וכן הלכה – שאין מעכבים זה את זה, כשרים הגרדומים, אם נשאר מין אחד מהם קיים בשלימותו, והשני נפסק ונשאר בו כדי עניבה, היינו או שנפסקו שני חוטי תכלת ונשאר בהם כדי עניבה, ושני חוטי הלבן הם קיימים בשלימותם, או שנפסקו שני חוטי הלבן עד כדי עניבה, ושני חוטי התכלת קיימים, שכן אמרו גרדומי תכלת כשרים, שמשמעו שהתכלת נפסקה והלבן נשאר קיים, אבל אם נפסק משני המינים, אפילו נשאר בהם כדי עניבה – פסול (תוספות ורא"ש שם, בשם רבנו תם).

• ויש מפרשים שאם לא נשאר כדי עניבה – פסול אפילו לא נפסק אלא חוט אחד, אבל אם נשאר כדי עניבה – כשר אפילו נפסקו כולם, וזהו שאמרו גרדומי תכלת כשרים, אפילו נפסקו כולם, שתכלת נקראו כל הציצית – וזהו ששינונו: גרדומי ציצית כשרים (תוספתא (וילנא) יב ב) – אלא שלדעת הסוברים תכלת ולבן מעכבים זה את זה, אפילו נפסקה התכלת ולא נשאר כדי עניבה מכל מקום כשר הלבן משום גרדומים (תוספות שם, בשם יש אומרים; רא"ש שם, בשם יש אומרים, ושכן עיקר; טו"ש שם, בסתם).

ולפיכך אם נפסקו שני ראשים – פסול, שמא מחוט אחד הם ולא נשאר כדי עניבה, אבל אם נפסק ראש אחד – כשר, שהרי כל חוט נכפל לשנים, ונמצא שנשאר כדי עניבה בצד השני (טו"ש שם).

ולפי מה שנוהגים לדקדק בעשיית הציצית לתת סימן בארבעה הראשים, שלעולם יהיו ארבעה הראשים מצד אחד של הקשר, אם נפסקו שני ראשים מצד אחד – כשר, שהרי בודאי שני חוטים הם, ונשאר מכל אחד הצד השני, שהוא יותר מכדי עניבה (שו"ע שם). ואפילו נפסקו כל ארבעה הראשים מצד אחד, ומארבעה הראשים שמצד השני לא נשתייר בכל אחד רק כדי עניבה – כשר (עטרת זקנים שם; משנה ברורה שם סק"ז, בשם ברכי יוסף וארצות החיים שם. ועי' לעיל מרמ"א בשו"ע שנוהגים כרבנו תם).

כשאין תכלת לפיכך בזמן שאין תכלת:

• הדעה הראשונה נדחתה בידי הראשונים (תוספות ורא"ש שם), ולפיכך לא דנו בה הלכה למעשה (בית יוסף שם, בדעת הטור).

• לדעה השנייה, מכיון שנותנים שנים משום לבן, ושנים משום תכלת (ראה ערך ציצית), וכופלים אותם לשמונה, אם נפסקו שלשה חוטים, ייתכן שהם משלשה חוטים מיוחדים, ונמצא שלא נשארו שני חוטים שלמים – ופסול (תוספות ורא"ש שם, בשם רבנו תם; טור או"ח יב, בשם יש אומרים; שו"ע שם א, בשם רבנו תם), ואפילו נשארו בשלשה החוטים כדי עניבה, אבל אם נפסקו שנים ונשאר מהם כדי עניבה – כשר, שהרי שני חוטים שלמים ודאי שנשארו שם (טו"ש או"ח, לדעה זו); אבל אם לא נשאר בהם כדי עניבה, אנו חוששים שמא חוט אחד הם, והרי לא נשאר בו כדי עניבה, כיון שנפסק משני הצדדים – ופסול, אבל אם היה בראש אחד מהם כדי עניבה – כשר ממה נפשך, שאם הם מחוט אחד, הרי נשאר בו כדי עניבה, ואם שני חוטים הם, כל שכן שנשאר בהם כדי עניבה בכל אחד מהם מן הצד השני של החוט (בית יוסף שם, לדעת רבנו תם; דרכי משה שם סק"ג). ולפי מה שאנו נוהגים לדקדק בעת עשיית הציצית לתת סימן בארבעה ראשים, כך שלעולם ארבעת הראשים שהיו בתחילת הקשירה בצד אחד הם בצידו האחד,

2. ויש מן הראשונים הסובר שאם נתמעטו חוטי הציצית, אפילו לא נשתייר בהם אלא כדי עניבה – כשר, ואם נפסק אפילו חוט אחד מעיקרו – פסול (רמב"ם ציצית א יח), ומכל מקום הם פוסקים שאם עשה לבן ותכלת, ונפסק הלבן ונתמעט עד הכנף, ונשארה התכלת לבדה – כשר (שם ד), והאחרונים נשאו ונתנו

בביאור דבריו (ראה כסף משנה שם, ובית יוסף שם, וערוך השלחן שם ה-ח, וקראו אורה מנחות שם). 3. ויש מקילים לדעה זו אפילו אם נפסקו ששה חוטים ונשאר בהם כדי עניבה, ושנים האחרים אין בהם כדי עניבה (שו"ת הרא"ש ב יב, בשם רבנו תם). 4. ויש מפרשים לדעה זו שלענב כל אחד פירוש

אף להלכה נחלקו ראשונים:

• יש פוסקים להחמיר, כיון שהדבר ספק (רא"ש שם), וכן הלכה (טוש"ע שם א).

• ויש פוסקים להקל, לפי שאין שיעור כדי עניבה אלא מדרבנן (בית יוסף שם, בדעת הר"ף והרמב"ם).

מהיכן מתחיל השיעור של כדי עניבה נחלקו ראשונים מהיכן הוא מתחיל:

• יש אומרים שצריך להיות כדי עניבה מן הענף, מחוץ לקשר האחרון שבציצית (תוספות שם ד"ה כדי, בדעת רש"י; טור שם, בשם רש"י; מרדכי שם, בשם רבנו שמשון).

• ויש אומרים שאפילו נחתך כל הענף, ולא נשאר אלא כדי עניבה מן הגדיל – כשר (תוספות וטור שם, בשם ר"י; סמ"ג עשין כו; רא"ש שם).

והמנהג כדעה הראשונה, ובמקום שאי אפשר יש לסמוך על הדעה השניה (שו"ע שם).

חוטאים עבים היו החוטאים עבים, ומתוך שהם עבים אי אפשר לענבם, ואילו היו דקים היה בהם כדי עניבה – כשר (גמ' שם; טוש"ע שם ב).

• יש אומרים שאפילו אין בו אלא כדי לכוון על שמונה שערות דיו (העיסור, ציצית א ד, דף ע טור ג במהדורת רמ"י, בית יוסף שם, בשמו).

• ויש אומרים שמשערים בחוטאים בינוניים (רמ"א שם).

כשטרם לבש הבגד, נחלקו אחרונים:

• יש אומרים שדינו כמו גרדומי אזור (ראה לעיל),

שאין דין גרדומים בהם אלא לאחר שנעשתה בהם המצוה פעם אחת, ומכיון שלהלכה כלי קופסא פטורים מן הציצית (ראה ערך ציצית) מחלוקת בדבר ושכן הלכה, הרי שכל שלא לבש עדיין לא נעשתה בו מצוה (זרע אברהם ב, גרדומי מצוה, בשם הר"י מקוטנא).

• ויש אומרים שכיון שצריך בציצית עשייה לשמה חשוב גרדומי מצוה משעת עשייה, ואף קודם שלבש (כן משמע מאבני נזר או"ח שטז, ומאור שמח לולב ז ח).

בשאר מצות

רצועות תפלין גרדומי רצועות של תפלין⁵, יש מהאמוראים הסובר שכשרות (רב פפא במנחות לה ב); אבל אין

הלכה כמותו, לפי שאין דין גרדומים אלא בתשמישי-מצוה (ראה ערכו), אבל לא בתשמישי-קדושה (ראה ערכו), ורצועות תשמישי קדושה הן (גמ' שם; רמב"ם תפלין ג יט).

ארבעת המינים ושופר ימי החג מלבד היום הראשון (ראה ערך אתרוג), מפני שהוא כגרדומי מצוה (תרומת הדשן, פסקים וכתבים נב); ואחרונים כתבו שבלולב ובשופר אין דין גרדומים (חתם סופר יו"ד רנו; אור שמח לולב ז ח). הטעם:

• אם מפני שלא נאמר דין גרדומים אלא בדבר שהוא עצמו מצוה, כמו ציצית, שצריך עשייה לשמה, וכן באזור אף על פי שאין גופו מצוה, מכל מקום יש בו דין שיוירי טהרה, שהוא ענין מיוחד בדבר המטהר, אבל בשופר ולולב אין המצוה אלא שמיעת הקול ונטילת הלולב, ואין שייך על זה דין גרדומים (חתם סופר שם).

• או לפי שאין שייך דין גרדומים אלא במקום מצוה הנמשכת, ושייך בה מוקדם ומאוחר, כגון באזור שמטהר את הראשון לפני השני, הרי הטהרה היא בכל הזמן, ומי שמטהר שחרית טהרתו קודמת למי שטהרתו בין הערביים, וכן בציצית שהיא פוטרת את הבגד כל שעה ושעה, ועל זה שייך גרדומים, כיון שכבר טיהר את הטמא, וכבר פטר את הבגד; אבל בשופר ולולב אין מצותם אלא פעם אחת ביום, ואין שייך שם קדימה בזמן, שהנוטל לולב שחרית שוה הוא לנוטלו בין הערביים, ושניהם קיימו מצותם בשוה, ולא שייך שיהא כשר משום גרדומים של הראשון, שחיוב שניהם חל בשוה (אור שמח שם).

אותיות בספר יש מן הראשונים סוברים שאם נכתבו האותיות בספר תורה כדין ונמחקו או נקרעו, שמביאים תינוק שאינו חכם ולא טפש, ואם קוראו כבתחילה – כשר (ראה ערך אותיות וערך סת"ם), הרי זה מפני שהנשאר הוא כגרדומי מצוה (יראים שצט); ואחרונים תמחו עליו, שהרי בתשמישי קדושה אין דין גרדומים (ראה לעיל. אחיעזר ג מו; מהרש"ם א קנא), ועוד שאין גרדומים אלא בדבר הצריך שיעור ונתמעט משיעורו (אחיעזר שם).

שיעור כלי בטומאת כלים מצינו ששיעור כלי לקבלת טומאה לקבלת טומאה בתחילתו הוא יותר גדול משיעורו כשנתמעט אחר כך (נדה כו ב), וכתבו ראשונים שהרי זה כמו גרדומי מצוה שבשיריים די שיעור קטן (תוספות שם ד"ה תחילתו).

גרוגרת

תאנה יבשה בתורת מידה בשיעורי הלכה

ניתנו לשיעורים, ותאנה היינו כגרוגרת (כן משמע בברכות מא ב).

• ובדינים שמדרבנן, כגון לשיעור ערובי-חצרות (משנה עירובין פ ב). ויש שהשיעור נאמר בשטחה של הגרוגרת, כגון בשיעור נקב בחבית לטהרה מטומאת כלים (כלים ג ב).

כגרוגרת שאמרו לא גדולה ולא קטנה, אלא בינונית (כלים יז ז); ר' יהודה אומר הגדולה שבארץ ישראל היא הבינונית שבמדינות (שם), ופירשו אחרונים שאין משערים בבינונית של ארץ ישראל,

גרוגרת היא תאנה יבשה (רש"י ברכות מא א ד"ה לחוצאת) שצמקה ונתכווצה (רש"י מנחות נד ב ד"ה תאנים) עד חציה ויותר (כן משמע מרש"י שם ד"ה במנין).

בשיעורי גרוגרת בתורת שיעור בגודלה נאמרה:

• בדיני תורה, לשיעור חיוב במלאכות שבת שבאוכלים, כשיעור חשוב לכל מאכל אדם (משנה שבת עו ב), וסמכוהו לכתוב: **אַרְץ חֹטֶה וְשֹׁעֲרָה וְגִפֶּן וְתֵאֵנָה וְרִמּוֹן** (דברים ח ח) – ארץ שפירותיה

לדעה זו). 5. ראה ערך תפלין מה שיעורו. גרוגרת. 1. ו, טורי שכ-שכא.

כדי עניבת החוט הנפסק על כל אחד מהחוטאים הפסוקים בפני עצמם, והוא שיעור ארוך יותר מלענב כל החוטאים הפסוקים יחד (מגן אברהם שם סק"ב,

כשהן בקליפתן (תוספות שבת פ ב; באור הגר"א או"ח תפו סק"א), אלא שכתבו ראשונים שאינו מכוון בדיוק, והגרוגרת היא קרוב לשליש ביצה (כן משמע מהרמב"ם שבת שם; ראב"ד שם).

• יש אומרים ששמונה עשר גרוגרות הן שמונה ביצים (טור או"ח תט, לגירסתו; שו"ע שם, בשם יש אומרים), והגרוגרת היא ארבע תשיעיות מביצה (מגן אברהם תפו, בתחילת הסימן).

• יש אומרים ששמונה עשר גרוגרות הן חמש ביצים ושליש, היינו שכל ביצה היא שלש גרוגרות ושליש שמיניות של גרוגרת, והגרוגרת היא שמונה חלקי עשרים ושבעה של ביצה (תוספות עירובין פ ב ד"ה אגב, ויומא פ א ד"ה שיערו).

• ויש אומרים שהגרוגרת היא שני שלישי ביצה (באור הגר"א שם, בדעת התוספות).

• **יחס לשיעור** • שיעור גרוגרת הוא כשיעור מלא פי טלה שאמרו אחרים (משנה שבת עו א, וגמ' שם).

• **רבי קטן** ששיעורו כסלע הוא כשיעור גרוגרת (גמ' שם עח ב).
לפי מידות גודל הגרוגרת לפי מידות זמננו תלוי בגודל הביצה
זמננו (ראה ערך ביצה ב), ובדעות האמורות על יחס הגרוגרת לביצה (ראה לעיל).

אלא בבינונית של כל העולם, שהיא כגדולה שבארץ ישראל (משנה אחרונה שם. ועי' ס' שעורי תורה עמוד לח); ויש גורסים בדברי ר' יהודה: הקטנה שבארץ ישראל היא הבינונית שבמדינות, שבארץ ישראל הן גדולות משאר מדינות (מלאכת שלמה שם; אליהו רבא להגר"א שם; תפארת ישראל שם).

יחס לזית כגרוגרת היא גדולה מכזית (תוספות עירובין פ ב ד"ה אגב, ויומא עט ב ד"ה לומר, ושם פ ב ד"ה (פ א) ושיערו, על פי שבת צא א), ומכל מקום יתכן שבית הבליעה מחזיק גרוגרות יותר מזיתים, לפי שבזיתים יש גרעינים והם קשים ועגולים ואינם נדבקים בבית הבליעה, והגרוגרות נמנעות ונדרסות ונוחות להשימן בבית הבליעה (תוספות יומא פ ב ד"ה (פ א) ושיערו, בשם רבנו תם).

יחס לביצה הגרוגרת קטנה מכביצת תרנגולת (תוספות עירובין ויומא שם, על פי שבת פ ב), ומככותבת, שהיא כביצה או מעט פחות מכביצה (ראה ערך כותבת. תוספות שם), ונחלקו ראשונים ואחרונים כמה גרוגרות יש בכביצה:

• יש אומרים שהגרוגרת אחד משלשה בביצה (רמב"ם שבת ח ה), שכן אמרו שמונה עשרה גרוגרות הן שיעור שתי סעודות שנאמר בעירוב (עירובין פ ב), ושמונה עשרה גרוגרות הן כשש ביצים (רמב"ם עירובין א ט; שו"ע או"ח שסח ג, בסתם) בינוניות (רמב"ם שם)

גְּרוּשָׁה

אשה שנתגרשה מבעלה בגט

הפרקים:

- נשואיה; • הנקת ילדיה וגידולם;
- איסור דירה בשכנותה; • חזקת גרושה;
- ביחסים שביניהם; • החזרתה.

סיכום תמציתי

נישואיה

הגרושה מותרת להינשא לכל אדם, אבל (א) אסורה להינשא לכהן, ו-(ב) אסורה לקרובי בעלה שנאסרה להם כשהיתה אשתו, ו-(ג) אסורה להינשא לכל אדם תוך תשעים יום מזמן הגרושין.

אשה שנתגרשה כמה פעמים – רוב הראשונים אומרים שמותרת להינשא לבעל אחר; ויש אומרים שאף בגרושין – כמו באלמנה – חוששים לחזקה, ואם נתגרשה שתי פעמים אסורה מדרבנן להינשא לשלישי.

אשה שנתגרשה משום פריצות, אין ראוי לאדם כשר שישאנה.

זמן נשואי גרושה הוא כאלמנה, וכן החובה לשמח אותה היא שלשה ימים מיום הנשואין כאלמנה.

בתולה שנתגרשה מן הארוסין ונישאת לאחר – כתובתה מאתם. נתגרשה מן הנישואין ונישאת – כתובתה מנה.

איסור דירה בשכנותה

מי שגירש את אשתו מן הנישואין, נחלקו בו ראשונים אם יכול לדור עמה בחצר: יש אומרים שאינו יכול; ויש אומרים שכל זמן שלא נישאת לאחר מותרת לדור עמו בחצר. ולדברי הכל אסורה מדרבנן לגור בשכנותו לאחר נישואיה.

היה המגרש כהן, אסור לדור עמה במבוי, אפילו לא נישאת.

המגרש את אשתו מפני שהיא אסורה עליו, דינה לענין איסור מגורים ככהן המגרש.

בכל מקום שאסור לדור עמה, היא נדחית מפניו, ואפילו היתה החצר של שניהם, ואם היתה החצר שלה – הוא נדחה מפניה.

ביחסים שביניהם

האשה משנתגרשה אין לה עסק עם הבעל – שכל החובות והזכויות שהיו לזה על זו ולזו על זה בטלים, אלא נוטלת כתובתה והולכת לה.

מותר לאדם לזון את גרושתו, ומצוה היא יותר מבשאר עני, ובלבד שלא יהא לו עסק עמה, אלא יזון אותה על ידי שליח. אסור שיהיה לו דין ודברים עמה, כגון אם היתה לה מלוה אצלו אינה נפרעת אלא על ידי שליח.

הנקת ילדיה וגידולם

אין הגרשה חייבת להניק את בנה אם לא הניקה אותו עד שהכירה, ואם אינו מוצא מניקה אחרת, כופים אותה ומניקתו. ואם כבר הכירה הולד, ואפילו הוא סומא, אין מפרישים אותו מאמו, אלא כופים אותה ומניקתו בשכר עד עשרים וארבעה חודשים.

לאחר שנגמל בנה, נחלקו ראשונים והלכה שאם רצתה המגורשת שיהיה בנה אצלה אין מפרישים אותו הימנה עד שיהיה בן שש שנים גמורות, אלא כופים את אביו ונותן לה מזונות, והוא אצל אמו. אחר שש שנים יש לו לאב לומר אם אינו אצלי לא אתן לו מזונות, ואפילו כשהיא מוחלת לו את המזונות, אינה יכולה להחזיק את הבן אצלה בעל כרחו של האב.

במה דברים אמורים בבן, אבל בבת נחלקו הדעות, והלכה שהיא לעולם אצל אמה, ואפילו לאחר שש. אכן הכל מודים שאם ראו בית דין שטוב יותר לבת שתישאר אצל אביה, אין האם יכולה לכופה שתהא אצלה, ואין הדבר תלוי ברצונה של הבת. אפילו שנישאת האם לאחר, בתה אצלה ואביה זן אותה, אלא אם כן הגדילו הבנות, ובעל אמן אינו נאמן, ויש מקום לחשש פריצות.

אם האם רוצה להוליך את הבת למקום אחר, נחלקו אחרונים: יש אומרים שהאב יכול לעכב עליה; ויש אומרים שאינו יכול לעכבה.

לא רצתה האשה שיהיו בניה אצלה אחר שגמלתם, אחד זכרים ואחד נקבות, הרשות בידה, ונותנת אותם לאביהם, או משלכת אותם לקהל, אם אין להם אב, והם מטפלים בהם.

חזקת גרושה

האשה מוחזקת להיות גרושה, שתהיה מותרת להינשא לאחר, על פי הדבור, שלה או של בעלה, על פי עדים, ועל פי הגט שיוצא מתחת ידה.

האשה שבאה ואמרה אשת איש הייתי וגרושה אני - נאמנת.

אבל אם יש עדים - או שהוחזקה - שהיתה אשת איש, ואמרה גירשני בעלי, אינה נאמנת. הבעל שאמר גרשתי את אשתי לפני זמן ידוע, לדברי הכל אינו נאמן להחזיקה מגורשת למפרע. ואם אמר גרשתי עכשיו, או גרשתי סתם ולא אמר אימתי, נחלקו אמוראים, והלכה שאינו נאמן. היו לה שני עדים שהיא גרושה, אף על פי שאין שם גט, הרי זו תינשא לכתחילה.

החזרתה

הגרושה מותרת לחזור ולהינשא למגרש - אם לא נתקדשה לאחר, ונתאלמנה או נתגרשה ממנו - ואפילו בו ביום; ולא עוד, אלא שאם אינה רשעה - ראוי לו להחזירה.

המגרש את אשתו ומחזירה, אין צריך לכתוב כתובה אחרת.

מתקנת חכמים שהמגרש את אשתו משום שם רע, או משום נדר שנדרה, לא יחזירה. הטעם: או משום שם רע, דהיינו שיצא עליה לעז של זנות, ואפילו נמצא הלעז שקר; או משום נדר שנדרה.

נשואיה

- רוב הראשונים אומרים שמותרת להינשא לבעל אחר, ואין חוששים לומר שכבר הוחזקה להתגרש, כדרך שאומרים באשה שנתאלמנה שתי פעמים (תוספות יבמות כו א ד"ה אגירושין; ריטב"א שם, וכתובות מג ב; ראי"ה ור"ן כתובות שם; שיטה מקובצת שם, בשם הראב"ד; רמ"א אה"ע ט א, בשם יש אומרים), שהרי הגרושין אינם תלויים בה, אלא ברצון הבעל, ואין שייך לומר שנתחזקה ומזלה גרם לכך (ריטב"א שם; שיטה מקובצת שם, בשם הראב"ד), וכן הלכה (רמ"א שם).

- ויש אומרים שאף בגרושין חוששים לחזקה, ואם נתגרשה שתי פעמים אסורה להינשא לשלישי (רש"י יבמות כו א ד"ה בתרי זימני; נמוקי יוסף שם; רמ"א שם, בשם יש אומרים), שחוששים שמא מזלה גרם להתפרנס בעוני, ומפני שגרושין תלויים ברצון הבעל, חוששים אולי הבעל השלישי לא ירצה לגרש אותה, ויגרום רוע מזלה שימות (חתם סופר אה"ע ב קלא)².

היתרה הגרושה מותרת להינשא לכל אדם (משנה קדושין ב א), שנאמר: וְכָתֹב לָהּ סֵפֶר פְּרִיִּתָּהּ וּגּוֹ' וְהָיְתָה לְאִישׁ אֲחֵר (דברים כד א-ב. קדושין יג ב), אבל (א) אסורה להינשא לכהן (ראה ערך גרושה לכהן), ו-(ב) אסורה לקרובי בעלה שנאסרה להם כשהיתה אשתו (ראה ערך עריות), ו-(ג) אסורה להינשא לכל אדם תוך תשעים יום מזמן הגרושין (ראה ערכו), כדי להבחין בין זרעה מהראשון לזרעה מהשני (ראה ערך תבחינה).

נתגרשה כמה פעמים אשה שנתגרשה כמה פעמים, מן התורה ודאי שמותרת לדברי הכל, אפילו לסוברים שאשה שנתאלמנה שתי פעמים אסורה להינשא מן התורה (ראה ערך קטלנית), שהרי מקרא מלא הוא: וְכָתֹב לָהּ סֵפֶר פְּרִיִּתָּהּ וּגּוֹ' וְהָיְתָה לְאִישׁ אֲחֵר וּכְתֹב לָהּ סֵפֶר פְּרִיִּתָּהּ וּגּוֹ' לֹא יִכָּל פְּעֻלַּת הָרָאשׁוֹן אֲשֶׁר שָׁלְחָה לְשׁוֹב לְקַחָהּ (דברים כד א-ד), הרי שרק לבעלה אסורה, אבל לכל העולם מותרת (ישרש יעקב

² שצריכה גט שני מבעלה, ראה ערך אין אדם עושה בעילתו בעילת זנות.

² על המגרש את אשתו ולנה עמו בפונדקי, אם מותרת להינשא לאחר, או

(לד) - אף מן הארוסין אסור (רמב"ם שם; שו"ע שם), ואין חילוק בזה בין כהן לישראל (כן משמע מהרמב"ם שם).⁴

להינשא בשכנותו ולדברי הכל אסורה מדרבנן (המגיה למשנה למלך שם; שבות יעקב א קיט) לגור בשכנותו לאחר נישואיה (גמ' שם, לגירסתנו), והסמיכוהו לכתוב: וְהִלָּכָה וְהִיָּתָה לְאִישׁ אֲחֵר (דברים כד ב) - שלא תינשא עמו בשכונה (ספרי כי תצא רע), היינו שתלך מאותה השכונה, כשתהיה לאיש אחר (רבנו הלל שם).⁵

כשהמגרש היה המגרש כהן, אסור לדור עמה במבוי (כתובות כח א; רמב"ם שם; טושי"ע אה"ע ו ז, ושם קיט ז), אפילו לא נישאת, לפי שהכהן אסור בגרושה (רש"י שם ד"ה ואם היה ד"ה ולא תדור), ונחלקו ראשונים:

• יש מפרשים ששכונה גדולה ממבוי, ולפיכך כל שנישאת לאחר, שהאיסור הוא משום אשת איש, מרחיקים אותו מן השכונה, וכל שכן מן המבוי, אבל באיסור גרושה לכהן, שאינו אלא איסור לאו, אין מרחיקים אותו אלא מן המבוי בלבד (רא"ש שם ב לב; טור שם ושם; ר"ן שם).

• ויש מפרשים להיפך: ששכונה קטנה ממבוי, ואינה אלא של שלשה בתים, ולכן באיסור חמור כאשת איש אינו צריך הרחקה אלא כדי שכונה, אבל באיסור גרושה לכהן, שקל הוא לו, מרחיקים גם מן המבוי, ולכן אף ככהן אם נשאת לאחר אינו צריך להרחיק אלא כדי שכונה (תוספות שם ד"ה ואם), או שבאשת איש לא החמירו כל כך כמו בכהן כשלא נישאת, לפי שאשת איש בעלה משמרה (ר"ן שם, בשם הרמ"ד), ולפיכך אם נתאסרה לאחר ולא נישאת, או שנישאת והלך בעלה למדינת הים, יהא חמור כמו בכהן (משנה למלך שם, בדעת הרמ"ד).⁶

כמה דברים אמורים במבוי סתום; אבל במפולש, שדרך רשות הרבים עוברת ביניהם, מותרים לדור (ר"ן שם; בית יוסף אה"ע קיט ז; רמ"א שם), וכן אם רשות הרבים מפסקת ביניהם, אפילו אין בכל העיר שום יהודי רק הם לבדם, מותרים לדור שם (הגהות אש"רי שם; תרומת הדשן רמג; רמ"א שם).⁷

האסורה משום גרושה שנישאת לאחר, ונתאלמנה או נתגרשה מחזיר גרושתו ממנו, נחלקו בו ראשונים:

• יש אומרים שכיון שאסורה על הראשון משום מחזיר-גרושתו (ראה ערכו), שאסורה לדור עמו במבוי, כמו גרושת כהן (רא"ש שם; בית שמואל שם ס"ק טו, בדעת הרמ"א שם), ואף על פי שאין לוקים על מחזיר גרושתו אלא אם כן קידש ובעל (ראה ערך מחזיר גרושתו), אנו חוששים שמא יקדשנה בצינעא, או שמאחר שאסורה עליו לקחתה לאשה גזרו בו יותר, שיצרו תוקפו (פרי חדש שם ז ד"ה מי שגירש).

• ויש אומרים שאין האיסור אלא כסתם גרושה, שכיון שאין איסור מחזיר גרושתו אלא אם כן קידש ואחר כך בעל, אין לחוש בה יותר מגרושה אחרת שהיא פנויה (ר"ן שם, בשם ר"י).

המגרש אשתו מפני שהיא לענין איסור מגורים ככהן המגרש (אור זרוע א, יבום אסורה לו

כשנתגרשה משום פריצות, אין ראוי לאדם כשר שישאנה, שלא יאמרו זה הוציא רשעה מביתו וזה מכניסה (רמב"ם אישות י כב, על פי סוטה ו א; טושי"ע אה"ע קיט ח).

זמן נשואיה וחובת שמחתה זמן נשואיה גרושה הוא כאלמנה (ראה ערך אלמנה), וכן החובה לשמח אותה היא שלשה ימים מיום הנשואין כאלמנה (כן משמע מהרמב"ם אישות י טו, וטושי"ע אה"ע סד ג), שהגרושה מן הנישואין, אפילו שלא נבעלה, הרי היא בחזקת בעולה כמו אלמנה (רש"י כתובות יא א ד"ה כתובתה).

כתובתה בתולה שנתגרשה מן הארוסין ונישאת לאחר - כתובתה מאתים (משנה כתובות י ב; רמב"ם שם יא א; טושי"ע אה"ע סז א), שהרי בחזקת בתולה נישאת לשני (רש"י שם ד"ה מאתים).

נתגרשה מן הנישואין ונישאת - כתובתה מנה (משנה שם יא א; רמב"ם שם; טושי"ע שם ב), שמשנשאה הראשון הרי היא בחזקת בעולה, משנכנסה לחופה (רש"י שם ד"ה כתובתה; רמב"ם שם; טושי"ע שם), ואפילו שיש עדים שלא נסתרה עם הראשון, אנו אומרים שבחזקת בעולה הוא כונסה, הואיל וחזקת הנשואה שתיבעל (גמ' שם ב; רמב"ם שם; טושי"ע שם).

איסור דירה בשכנותה

גרושתו מן מי שגירש את אשתו מן הנישואין, נחלקו בו הנישואין ראשונים אם יכול לדור עמה בחצר:

• יש אומרים שאינו יכול, שחוששים שמא יבואו לידי זנות (רמב"ם איסורי ביאה כא כז, על פי כתובות כז ב, לגירסתו; חידושי אנשי שם על הר"ן שם, בדעת רש"י שם ד"ה לא תדור), כיון שלבו גס בה, ומכרת את רמיוזתיו (חלקת מחוקק אה"ע קיט ס"ק יז, על פי רש"י שם ד"ה לא תינשא), ואף על פי שהיא פנויה, הרי גזרו גם על איסור יחוד של פנויה (ראה ערך יחוד), וכל שכן ביאתה (חלקת מחוקק שם).³ והסמיכו האיסור לכתוב: וְיִצְאָה מִבֵּיתוֹ (דברים כד ב) - מלמד שהאשה יוצאה מלפני האיש (ספרי כי תצא רע), שאם היו להם שני בתים בחצר אחת - האשה יוצאה מאותה חצר (רבנו הלל שם; זרע אברהם שם; מלבי"ם שם), וכן הלכה (טושי"ע שם ז), ונחלקו הדעות אם כך הדין גם כשנזהרים שלא להתייחד (בית שמואל שם ס"ק יד, בדעת הרמב"ם והטושי"ע); או שאם נזהרים שלא להתייחד הדבר מותר (ר"ן שם, על פי גמ' שם, לגירסתנו; חלקת מחוקק שם ס"ק יז).

• ויש אומרים שכל זמן שלא נישאת לאחר מותרת לדור עמו בחצר (ריטב"א שם, בדעת רש"י, והסכים עמו; ר"ן שם, בשם הרמ"ד; שיטה מקובצת שם, בשם לקוטי גאונים), שכל האיסור של יחוד בפנויה הוא מדרבנן, ולא גזרו שלא ידורו במקום אחד (ריטב"א ור"ן שם), ובודאי שרשאית לדור עמו כל זמן שלא נישאת, כדי שתהא קרובה אליו אולי יחזור ויקדש אותה ויתפייסו (שיטה מקובצת שם, בשם לקוטי גאונים).

גרושתו מן היתה גרושה מן הארוסין, הכל מודים שמותרת לדור הארוסין עמו בחצר (רמב"ם שם; טושי"ע שם י, שאין לבו גס בה, ואם היה לבו גס בה - שידוע שהיו רגילים ביחד (ערוך השלחן שם

(המגיה למשנה למלך שם). 6. כפר קטן, נחלקו הגירסאות אם נידון כשכונה (גמ' שם, לגירסת הר"ן והרא"ש והטור), לפי שאין בני אדם מצויים שם, ורגיל לבוא אצלה יותר (תוספות שם); או שנידון כמבוי (גמ' שם, לגירסת הרמב"ם והשו"ע שם). 7. ויש שכתב להחמיר, ובפרט במקום שיש קצת רינון (חלקת מחוקק שם ס"ק כא).

3. או שלדעתם ביאת פנויה אסורה מן התורה (ראה ערך קדשה. פרי חדש שם ז ד"ה מי שגירש). 4. ויש מהראשונים המחלק וסובר שאין הדברים אמורים אלא בגרושת ישראל, אבל גרושת כהן, אפילו היא גרושה מן הארוסין שאין לבו גס בה, אסורה לדור עמו (אור זרוע א, יבום וקדושין תריח, על פי ירושלמי כתובות ח ט). 5. ויש הנוטה לומר שאם נישאת לאחר, האיסור מן התורה

- ויש אומרים שמלקים אותם (רב הונא בריה דרב יהושע שם) מכת-מרדות (ראה ערכו. רמב"ם שם; שו"ע שם ט).
- ונחלקו ראשונים כמי ההלכה: יש פוסקים שאין נזקקים להם ותו לא (מאירי שם); ויש פוסקים שמלקים אותם (רי"ף שם; תוספות שם ד"ה רב, בשם רבנו תם); ויש פוסקים שההכרעה מסורה לבית דין (מגיד משנה שם ובית יוסף שם, בדעת הרמב"ם) – או להלקות אותם, או לנדות אותם (רמב"ם שם)¹¹, וכן הלכה (שו"ע שם).

הנקת ילדיה וגידולם

הנקת בנה אין הגרשה חייבת להניק את בנה (כתובות נט ב; רמב"ם אישות כא טז; טוש"ע אה"ע פב ה) אם לא הניקה אותו עד שהכירה (גמ' שם ס א; רמב"ם שם; טוש"ע שם), ואפילו בני משפחתה רגילים להניק (טור שם), שמשנתגרשה אינה משועבדת לו לשום דבר (תוספות ר"ד שם); אלא אם רצתה, נותן לה שכרה ומניקתו (רמב"ם שם; טוש"ע שם), שהרי הוא חייב במזונות בניו הקטנים (כן משמע מהמגיד משנה שם יז), ואם לא רצתה, נותנת לו את בנו והוא מטפל בו (רמב"ם שם טז; טוש"ע שם), ואם אינו מוצא מניקה אחרת, כופים אותה ומניקתו (רבנו ירוחם כג ה; רמ"א שם, בשם יש אומרים).

אם אין לו שכר למינקת, נחלקו הדעות:

- יש אומרים שאם היא אינה צריכה לשכר, מפיסים אותה, ומעלים שכרה בדמים, והוא כותב לה שטר על הדמים; ואם היא צריכה נותנים לה מן הצדקה (תשובות הגאונים (קורניל) עו).
- ויש אומרים שלעולם כופים אותה ומניקתו (רבנו ירוחם שם; רמ"א שם, בשם יש אומרים), ואין נותנים לה מן הצדקה, שלגבי הנקה הרי היא כעשירה, וחייבת בתורת צדקה (בית מאיר שם).

הנקת בנה ואם כבר הכירה הולד, ואפילו הוא סומא, אין כשטכירה מפרישים אותו מאמו, אלא כופים אותה ומניקתו בשכר עד עשרים וארבעה חודשים, מפני סכנת הולד כיון שמכירה (כתובות ס א; רמב"ם שם; טוש"ע שם) ואינו רוצה לינק מאחרת (רש"י שם נט ב ד"ה אם היה מכירה; טור ורמ"א שם), או שקשה לו פרידת אמו (תוספות ר"ד שם).

ונחלקו אמוראים מאימתי הוא מכירה:

- יש אומרים שלשה ימים (רבי ירמיה בשם שמואל בירושלמי שם ה ו).
- יש אומרים: שלשים יום (רבי ירמיה בר אבא בשם שמואל בבלי שם ס א).
- יש אומרים: חמשים יום (רבי יצחק אמר רבי יוחנן שם; רב שימי בר אביי שם, שכן הלכה).
- יש אומרים שלשה חדשים (רבי ירמיה בשם רב בירושלמי שם; רבי ירמיה בר אבא בשם רב בבלי שם).
- ויש אומרים שאין לדבר שיעור, אלא כל אחד ואחד לפי חריפותו (סתמא שם; רמי בר יחזקאל בשם שמואל שם; רבי ירמיה בירושלמי שם), ולכן צריך בדיקה בכל תינוק אם הוא מכיר לאמו, מושיבים את אמו בין שורה של נשים ומעבירים אותו על פני

וקדושין תריח; דרכי משה אה"ע י סק"ב, בשמו), ואם אסורה עליו רק מדבריהם, כגון כונס מינקת חברו, שכופים אותו להוציאה בגט (ראה ערך מינקת), נחלקו הפוסקים:

- יש אומרים שאינה אסורה אלא בחצר, אבל במבוי מותרת (חלקת מחוקק קיט ס"ק כב).
- ויש אומרים שדינה כאסורה מדאורייתא, ואסור לדור עמה במבוי (בית שמואל שם ס"ק טז), ואפילו אירס בלבד מינקת חברו, או שאירס אשה בתוך תשעים יום לגירושה או אלמנותה (ראה ערך הבחנה) וגירשה, לא תדור עמו במבוי (רמ"א אה"ע יג י), שאף על פי שנתגרשה מן האירוסין אין לבו גס בה, ולא אסרו הדירה עמה (ראה לעיל), הרי זה כשנתגרשו מעצמם, שאינם יכולים לדור יחד, אבל כשמצד עצמם רצונם לחיות יחד, אלא שבית דין מונעים אותם מחמת הדין, לבם גס ואסורים לדור (אבני מלואים שם סק"ח).

מי נדחה מפני בכל מקום שאסור לדור עמה, היא נדחית מפניו, ואפילו היתה החצר של שניהם, לפי שטלטולו של איש קשה משל אשה (כתובות כח א; רמב"ם שם; טוש"ע אה"ע ו ז, ושם קיט יא), וסמכוהו למה שכתוב: וְיִצְאָה מִבֵּיתוֹ (דברים כד ב) – מלמד שהאשה יוצאה מלפני האיש (ספרי כי תצא ט), דהיינו שהיא נדחית מפניו (רבנו הלל שם). אכן אם היתה החצר שלה – הוא נדחה מפניה (גמ' שם; רמב"ם שם; טוש"ע שם ושם).

ביחסים שביניהם

חובות והזכויות האשה משנתגרשה אין לה עסק עם הבעל – שכל החובות והזכויות שהיו לזה על זו ולזו על זה (ראה ערך בעל) בטלים – אלא נוטלת כתובתה והולכת לה (טור אה"ע צג)⁸.

מזונות מותר לאדם לזון את גרושתו, ומצוה היא יותר מבשאר עני (הגהות מימוניות איסורי ביאה כא כז; רמ"א אה"ע קיט ח), שנאמר: וּמִבְשָׁרָךְ לֹא תִתְּעַלֵּם (ישעיהו נח ז. ירושלמי כתובות יא ג), ובלבד שלא יהא לו עסק עמה, אלא יזון אותה על ידי שליח (ראה להלן. רמ"א שם)⁹.

דין ודברים אסור שיהיה לו דין ודברים עמה, כגון אם היתה לה עמה מלוה אצלו – או חוב משאר תביעות (חלקת מחוקק שם ס"ק כג) – אינה נפרעת אלא על ידי שליח (כתובות כח א; רמב"ם שם; טוש"ע שם) שלה, ולמדנו ממגורים בחצר שהיא נדחית מפניו, והיא עושה שליח ולא הוא (ריטב"א שם), וכן כשהוא תובע ממנה (בית יוסף שם; חלקת מחוקק שם), כדי שלא יתקרבו בדברים (רש"י שם ד"ה אינה נפרעת), ואין הבדל בזה בין ככהן ובין בישראל שגירש, ואפילו לא נישאת לאחר (מגיד משנה שם, בדעת הרמב"ם, והסכים עמו; ט"ז שם ס"ק יח, בדעת הטור; באור הגר"א שם ס"ק יח, בדעת הרמב"ם והטוש"ע)¹⁰.

ואם היה להם דין ודברים ובאו יחד לבית דין, נחלקו אמוראים:

- יש אומרים שאין נזקקים להם (רב ששת שם) לשמוע טענותיהם, אלא על ידי שליח שלה (מאירי שם).
- יש אומרים שמנדים אותם (רב פפא שם).

אבן העזר ו), לישראל המגרש שמנדים אותו (טור אה"ע קיט), מפני שמסופק כמי ההלכה, ולגבי גרושה-לכהן (ראה ערכו) שהוא לאו שאינו שוה בכל פסק להקל, ולגבי ישראל שהוא לאו השווה בכל פסק להחמיר (בית יוסף שם, בתירוץ השני).

8. על חיוב מזונותיה עד שישלם לה הכתובה, ראה ערך כתובה. 9. ויש מצדדים שאין איסור בדבר אפילו על ידי עצמו (חלקת מחוקק שם ס"ק כה, על פי ויקרא רבה לד יז). 10. ויש הסובר שאין הדברים אמורים אלא בכהן (רש"י שם ד"ה בנכסי אביה). 11. ויש המחלק בין כהן המגרש שמלקים אותו (טור

להחזיק את הבן אצלה בעל כרחו של האב, אלא אם כן כשהבן אינו רוצה להיפרד מאמו, אבל לא כשהבן אינו אומר שרוצה להיות דוקא אצלה, שהרי האב מצווה ללמדו תורה ושאר דברים (חלקת מחוקק שם סק"ט), ואפילו אבי אביו יכול להפרישו מן האם ולגדלו אצלו, שהרי גם הוא חייב ללמדו (המב"ט א קסה).

גידול בנה במה דברים אמורים בכך, אבל בבת נחלקו הדעות:

• יש אומרים שהיא לעולם אצל אמה, ואפילו לאחר שש (שו"ת הר"י מיגש עא, בשם רב שריא גאון; רמב"ם שם יז-יח, על פי כתובות קב ב - קג א; רא"ש כתובות יב ד, בשם רמ"ה והגאונים; טור שם, בשם), לפי שהאם מלמדתה צניעות ודרך ארץ, ואין כבוד לבת שתגדל בין האנשים (ב"ח שם), והיא מלמדתה בטווייה ופיקוח בצרכי הבית וכיוצא (שו"ת הר"י מיגש שם), וכן הלכה (שו"ע שם). ולפי שאין כופים האב לזון את בנו יותר מגיל שש שנים אלא מתורת צדקה (מגיד משנה שם), לכן אם היה האב ראוי לצדקה, מוציאים ממנו הראוי לו בעל כרחו וזנים אותה, והיא אצל אמה (רמב"ם שם; שו"ע שם).

• יש אומרים שאין הבת אצל אמה אלא באלמנה, שאין מניחים אותה אצל קרובי אביה, אבל בגרושה מניחים אותה אצל אביה (רא"ש שם; טור שם, בשם יש אומרים), שבאלמנה מאחר שהקרובים ראויים ליורשה חוששים שיהרגוה בשביל הירושה, מה שאין כן בגרושה (ב"ח שם), או שכשאין אביה חי יש לאם קדימה לגבי קרובי האב - והאם משתדלת יותר בחינוך (ט"ז שם סק"ד) - אבל בגרושה האב יש לו קדימה לגבי האם (פרישה שם, בשם המהרש"ל).

אכן הכל מודים שאם ראו בית דין שטוב יותר לבת שתישאר אצל אביה, אין האם יכולה לכוף שתהא אצלה (מהר"ם פדואה נג, על פי רש"י שם ד"ה זאת; רמ"א שם; מהרשד"ם אה"ע קכג), ואין הדבר תלוי ברצונה של הבת (שו"ת הרדב"ז א שם; מהרשד"ם שם) ¹⁴.

כשישאת אפילו שנישאת האם לאחר, בתה אצלה ואביה זן אותה **לאחר** (תשובות הגאונים (שערי צדק) ד ד מו; תשובות הגאונים (הרכבי) תכז; רמב"ם שם, על פי משנה כתובות קא ב; שו"ע שם), ואפילו אם יש לאב אשה מקרובותיו שתגדלנה, אלא אם כן הגדילו הבנות, ובעל אמן אינו נאמן, ויש מקום לחשש פריצות (תשובות הגאונים שם ושם).

כשאם מתנהגת אם האם מתנהגת בפריצות, או שפרצים נכנסים **בפריצות** לביתה, רשות ביד קרובים או בית דין להוציא הבת מאמה (שו"ת הרדב"ז א רסג ושם).

במחלוקת על אם האם רוצה להוליך את הבת למקום אחר, נחלקו **מקום הבת** אחרונים:

• יש אומרים שהאב יכול לעכב עליה (שו"ת הרדב"ז א שם; מהרשד"ם שם), והוא הדין הקרובים או בית דין (שו"ת הרדב"ז שם).

• יש אומרים שאינו יכול לעכבה (כנסת הגדולה שם, הגהות טור לב, בשם מהרי"ל).

כשאם אינה רוצה לא רצתה האשה שיהיו בניה אצלה אחר **לגדל ילדיה** שגמלתם, אחד זכרים ואחד נקבות, הרשות בידה, ונותנת אותם לאביהם, או משלכת אותם לקהל, אם אין להם אב, והם מטפלים בהם (רמב"ם שם יח; טו"ש שם ח), שאין על

כולן, אם הוא מביט עליה יותר מעל האחרות הרי זה מכירה (מעשה של שמואל בבלי שם), ואפילו הוא סומא יכול להכיר על פי הריח והטעם (רב אשי שם).

להלכה נחלקו ראשונים:

• יש פוסקים עד חמשים יום (רי"ף שם; רא"ש שם; טור שם), שעד זמן זה הוא בחזקת שאינו מכירה, ואפילו אינו יונק מאחרת אינו אלא מקרה בלבד ולבסוף הוא יונק, ולאחר חמשים יום אם אינו יונק מאחרת צריך בדיקה, ואם הוא מכירה - כופים אותה להניק, אבל אם רוצה לינוק מאחרת, אפילו הוא בן שנה אין כופים אותה, ואם אינו רוצה לינוק מאחרת כלל, אפילו קטן הרבה, כופים אותה ומניקתו מפני הסכנה (רא"ש וטור שם; מאירי שם).

• ויש פוסקים שאין לדבר שיעור, וצריך לבדוק כל תינוק ותינוק (מגיד משנה וכסף משנה שם, בדעת הרמב"ם; כן משמע מהשו"ע שם).

השכירה עצמה השכירה הגרושה את עצמה להניק בן של **להניק בן אחרים** אחרים, ואותו הבן מכירה, אין כופים אותה להניק את בנה, שאין דוחים נפש מפני נפש, אלא בית דין שוכרים לבנה מניקה אחרת (שו"ת הרא"ש יז ז; רמ"א שם), אף על פי שהשכירה עצמה באיסור (בית שמואל שם סק"ו).

מזונות הגרושה הגרושה אפילו שמניקה את בנה אין לה מזונות **המניקה פבעלה** ממנו, אבל נותן לה יותר על שכרה דברים שהקטן צריך להם מכסות ומאכל ומשקה וסיכה וכיוצא בזה (רמב"ם שם יז; שו"ע שם ו), שהרי הוא חייב במזונות בניו הקטנים (ראה ערך אב ב. מגיד משנה שם).

אכן המעוברת שנתגרשה אין לה כלום (רמב"ם שם; שו"ע שם), ולכשתלד - או יתן לה שכרה והדברים הצריכים לולד, או אם רצתה קודם שהולד מכירה יכולה להניחה לו (מגיד משנה שם) ¹².

גידול בנה לאחר שנגמל בנה, נחלקו ראשונים:

• יש אומרים שאם רצתה המגורשת שיהיה בנה אצלה אין מפרישים אותו הימנה עד שיהיה בן שש שנים גמורות, אלא כופים את אביו ונותן לה מזונות, והוא אצל אמו (רמב"ם אישות כא יז, על פי כתובות סה ב, ועירובין פב ב), וכן הלכה (שו"ע אה"ע פב ז), ואף על פי שהאב חייב ללמדו תורה מיד כשיודע לדבר (ראה ערך אב א וערך תלמוד תורה), חינוך זה יכול לחנכו אף כשהוא אצל אמו, כשיבוא לפעמים אצלו (מגיד משנה שם), ואפילו אם נישאת אמו לאחר, אין מפרישים אותו הימנה (שו"ת הרדב"ז א תכט) ¹³.

• ויש אומרים שמפרישים אותו הימנה, מפני שאין הדעת סובלת לכוף את האב להפריש בנו ממנו עד שיהיה בן שש, שהרי הוא חייב לחנכו לתורה כשהוא בן ארבע ובן חמש, ואיך יחנכנו והוא גדל בין הנשים (ראב"ד שם; רבנו ירוחם כג ג, בשם הגאונים), ואף על פי שאינו חייב למסרו למלמד עד שיהיה בן שש (ראה ערך תלמוד תורה), מכל מקום כל שיודע לדבר - אביו מלמדו תורה (מגיד משנה שם, בדעת הראב"ד).

גידול בנה אחר שש שנים יש לו לאב לומר אם אינו אצלי **לאחר שש שנים** לא אתן לו מזונות (רמב"ם שם, על פי כתובות קב ב; שו"ע שם), ואפילו כשהיא מוחלת לו את המזונות, אינה יכולה

אצלו (מהרשד"ם אה"ע קכג; נודע ביהודה תנינא אה"ע פט). ¹⁴ ויש הסובר שאין הדברים אמורים אלא כשהבת רוצה להיות אצל אביה, אבל אם שותקת ולא איכפת לה, אף שלבית דין נראה שטוב לה יותר אצל אביה, יש להתיישב

¹² על מחלוקת הראשונים בגרושה אם אסורה להנישא לאחר כשהיא מינקת, ראה ערך מינקת. ¹³ אכן אם האב בעיר אחרת, כתבו אחרונים שישאר הבן אצל אביו אפילו הוא פחות מבן שש, כדי לחנכו וללמדו, שהרי אינו יכול לבוא

שם; רבא במסקנתו, שיש לחוש לדעה זו, שגרשושין יש להם קול, ואם היה מגרשה היה הקול נשמע (רשב"ם קלה א ד"ה און אשינוי), וכן הלכה, וחוששים לדבריו ותהיה ספק מגורשת (רמב"ם גרושין יב ה; טוש"ע אה"ע קנב א), ואפילו הודתה לו שגרשה אינם נאמנים (רמב"ם שם; טוש"ע שם), שמא יתכוין לקלקלה, או בגט בטל גירשה, והיא אינה יודעת כבוד האיסור שלה, לפיכך אומרים לו אם הדבר אמת הרי אתם קיימים, גרש אותה עתה בפנינו (רמב"ם שם; טור שם), ואין אומרים כאן חזקה אין-אשה-מעוזה-פניה-בפני-בעלה (ראה ערכו) ותהיה נאמנת במה שהיא אומרת גרשתני, לפי שהבעל הרי מסייעה, ואין כאן העוזה (מגיד משנה שם) ¹⁷.

על פי עדים היו לה שני עדים שהיא גרושה, אף על פי שאין שם גט, הרי זו תינשא לכתחילה (רמב"ם שם ב; טוש"ע שם ח), ואפילו אם אמרו עכשיו נתגרשה, ואמרנו לה תראי את גיטך, והיא אומרת נקרע או נאבד - אין לחשוש (רשב"א כתובות כב ב; טוש"ע שם א) ¹⁸.

ואם שנים אומרים נתגרשה, ושנים אומרים לא ראינו שנתגרשה, והיו כולם שרוים בחצר אחת, הרי זו לא תינשא, ואם נישאת לא תצא, ואין אומרים אילו נתגרשה היה קול לדבר, שבני אדם עשויים לגרש בצינעא (כתובות כג א; רמב"ם שם ה; טוש"ע שם ד); ויש מחמירים לומר שאם אמרו שהיו כולם במעמד אחד, ושנים אומרים לא ראינו - זוהי הכחשה, שכל כך אין עושים בצינעא (רבנו ירוחם כג ג; רמ"א שם) ¹⁹.

על פי הגט האשה שהוציאה גט מתחת ידה ואמרה גירשני **שיוצא מתחת ידה** בעלי בזה, נחלקו ראשונים:

- יש אומרים שהרי זו נאמנת ותינשא בו, אף על פי שהגט אינו מקויים (ראה ערך קיום שטרות. רמב"ם גרושין יב ג, על פי גיטין כד א; טוש"ע שם ט), שכשהגט יוצא מתחת ידיה אינה צריכה לומר כלום והרי היא בחזקת מגורשת, הואיל והגט שבידה כתוב כהלכתו והעדים חתומים עליו, ואף על פי שאין אנו מכירים כתב אותם העדים ולא נתקיים, אין אנו חוששים לה שמא זייפה אותו, שאינה מקלקלת על עצמה, ועוד שהעדים החתומים על הגט הרי הם כמו שנחקרה עדותם בבית דין עד שיהא שם מערער, לפיכך נעמיד הגט בחזקתו ותינשא (רמב"ם שם ז כד; טוש"ע אה"ע קמב יג, בסתם).

- ויש אומרים שהגט צריך קיום על ידי חתימת העדים, ואף על פי שלא יצא עליו ערער (ראב"ד שם; רשב"א גיטין כד א; ריב"ש שפח; שו"ע שם יד, בשם יש חולקים), ומעולם לא שמעו מי שנהג כדעה הראשונה להתירה לינשא אם לא נתקיים בחותמיו (ריב"ש שם; שו"ע שם, בשם יש חולקים).

כשהבעל מערער בא הבעל וערער - לדעת הסוברים שנאמנת על **על גט היוצא מתחת ידה** ממיני ומצאה אותו - אינו נאמן, שהרי הודה שכתבו לה, והרי הוא יוצא מתחת ידה (רמב"ם שם יב ג, על פי גיטין סד א; טוש"ע אה"ע קנב ז); אבל אם אמר הבעל על תנאי היה ועדיין לא נתקיים התנאי, או פקדון היה, או מעולם לא כתבתיו, מזויף הוא - יתקיים בחותמיו, או בעדי מסירה (רמב"ם שם; טוש"ע שם);

מכבר, אם נאמן על כל פנים מכאן ולהבא, לסוברים שאם אמר גרשתני עכשיו נאמן על להבא, ראה ערך פלגין דבורא. ¹⁸ על שנים אומרים נתגרשה, ושנים אומרים לא נתגרשה, ראה ערך אין אשה מעוזה פניה בפני בעלה, וערך תרי ותרי. ¹⁹ על עד אחד שאומר נתגרשה, וכן על אחד אומר נתגרשה ואחד

האם חיוב לגדל את בניה (מגיד משנה שם; חלקת מחוקק שם ס"ק יב).
כשמתה האם מתה האם - אין אם-אמה יכולה לכוף שיהיו הבנים עמה (תשב"ץ א מ; רמ"א שם), אבל אם אין האב קיים, יש לה עילוי על הקרובים מן האב לגדלם עד שש שנים (חלקת מחוקק שם ס"ק יא).

חזקת גרושה

האשה מוחזקת להיות גרושה, שתהיה מותרת להינשא לאחר, על פי הדבור, שלה או של בעלה, על פי עדים, ועל פי הגט שיוצא מתחת ידה.

על פי דבורה האשה שבאה ואמרה אשת אישי הייתי וגרושה אני - ולא הרגישו בה קודם שום חזקת אישות (מאירי כתובות כב א) - נאמנת, שהפה-שאסר-הוא-הפה-שהתיר (ראה ערכו. משנה שם; רמב"ם גרושין יב א; טוש"ע אה"ע קנב ו), ונחלקו ראשונים:

- יש אומרים שדין זה הוא דוקא כשאמרה כן תוך-כדי-דבור (ראה ערכו. מגיד משנה שם, בשם הרמ"ד וקצת מפרשים; טור שם, ושיטה מקובצת שם, בשם רבנו יונה; שו"ע שם, בשם יש אומרים) ¹⁵.

- ויש אומרים שנאמנת אף לאחר כדי דבור, אלא שמכל מקום צריכה לומר כן קודם שיסתלקו מאותו ענין, כל זמן שתעסוק בתוך כדי דיבור של דיבור אחרון (טור שם, בשם הרמ"ח).

ויש אומרים שנאמנת אפילו לאחר זמן, כיון שאינה עוקרת דבריה הראשונים, שהרי לא אמרה אשת אישי אני, אלא הייתי, ופוטרת עצמה מצד אחר, שנתגרשה אחר כך (מגיד משנה שם; טור שם; שו"ע שם, בסתם).

אבל אם יש עדים - או שהוחזקה (רמב"ם שם) - שהיתה אשת איש, ואמרה גירשני בעלי, אינה נאמנת (משנה שם; רמב"ם שם; טוש"ע שם ז), ואף על פי שאינה נאמנת, פסלה עצמה לכהונה לעולם (רמב"ם שם; טוש"ע שם) - מדין שויה-אנפשיה-חתיכה-דאיסורא (ראה ערכו) - ואם מת בעלה חולצת ולא מתייבמת (ראה ערך חליצה ועי' יבוס), שמא גרושה היא (רמב"ם שם; טוש"ע שם).

באו העדים שאמרו אשת איש היתה אחר שכבר נישאת על פי דבורה שאמרה גרושה אני, נחלקו אמוראים: יש אומרים שלא תצא (רבי אושעיה שם כג א); ויש אומרים שתצא (רבה בר אבין שם), וכן הלכה (רי"ף שם; רא"ש שם ב כז; שו"ע שם) ¹⁶.

על פי דבר בעלה הבעל שאמר גרשתי את אשתי לפני זמן ידוע, כגון שעומד באחד באייר ואמר גרשתיה באחד בניסן, לדברי הכל אינו נאמן להחזיקה מגורשת למפרע, ואם יבואו עדים שזינתה בט"ו בניסן תידון בחנק כדין אשת איש, שאין לו מיגו (ראה ערכו), שהרי אינו יכול עכשיו לעשות לה גט שתתגרש בו למפרע (בבא בתרא קלד ב, ורשב"ם ד"ה למפרע).

ואם אמר גרשתיה עכשיו, או גרשתיה סתם ולא אמר אימתי, שאינו מעיד עליה למפרע אלא מכאן ולהבא, נחלקו אמוראים: יש אומרים שנאמן, מפני שהדבר בידו לגרשה עכשיו (סתמא דגמי שם; רבא שם קלה א, בתחילת דבריו); ויש אומרים שאינו נאמן (אביי

בדבר אם לעקור תקנת חכמים שהבת אצל אמה (חלקת מחוקק שם סק"י). ¹⁵ ומכל מקום אף הם מודים שאם נתנה אמתלא לדבריה נאמנת אפילו אחר כדי דבור (ראה ערך אמתלא). ¹⁶ אמרה בפני בעלה גרשתני והוא מכחישה, אם היא נאמנת, ראה ערך אין אשה מעוזה פניה בפני בעלה. ¹⁷ אמר גרשתיה

הבעל והאשה - מותרת להינשא (פתחי תשובה שם סק"ז, על פי בית שמואל מב ס"ק טו).

החזרתה

היתר נישואים הגרושה מותרת לחזור ולהינשא למגרש (תוספתא לראשון יבמות (ליברמן) ו ד; סוטה יח ב) - אם לא נתקדשה לאחר, ונתאלמנה או נתגרשה ממנו (ראה ערך מחזיר גרושתו) - ואפילו בו ביום (נדרים עא ב); ולא עוד, אלא שאם אינה רשעה - ראוי לו להחזירה (חינוך תקפ).

כתובתה המגרש את אשתו ומחזירה, אין צריך לכתוב כתובה אחרת, ואם נקרעה או נאבדה, כותב לה כבעולה (רב נטרונאי גאון בתשובות הגאונים (שערי צדק) ד ד כט, על פי משנה כתובות פט ב וגמ' שם צ א)²¹.

נתגרשה מתקנת חכמים (ירושלמי גיטין ד ז) שהמגרש את אשתו **מחמת לעז** משום שם רע, או משום נדר שנדרה, לא יחזירה **זנות או נדר** (משנה שם מה ב; רמב"ם גרושין י יב; טוש"ע אה"ע י ג).

• משום שם רע, דהיינו שיצא עליה לעז של זנות, ואפילו נמצא הלעז שקר (רש"י שם ד"ה משום ש"ר וד"ה לא יחזיר, הראשון).

• משום נדר שנדרה, נחלקו ראשונים בפירושו: יש מפרשים שהיא פרוצה בנדרים (רמב"ם שם; מאירי שם, בשם יש מפרשים), וכן הלכה (כן משמע מהטוש"ע שם); ויש מפרשים שאפילו נדרה נדר אחד והתיר לה החכם נדרה יכול לומר אי אפשר באשה נדרנית (כן משמע מהתוספתא שם (ליברמן) ג ה, ומהירושלמי שם ד ז; רש"י שם ד"ה משום נדר וד"ה לא יחזיר, הראשון; מאירי שם).

ונחלקו תנאים בטעם הדבר:

• יש מפרשים שהוא משום קלקול, שלא יקלקלה על בעלה כשתינשא לאחר ויאמר אילו ידעתי שהדברים כדאים, או שהנדרים יש להם התרה, אפילו היו נותנים לי מאה מנה לא הייתי מגרשך, ונמצא גט בטל ובניה ממזרים (תנא קמא בתוספתא שם; רבי מאיר בבבלי שם מו א; רב יוסף בר מנימי שם, בלשון ראשונה; ירושלמי שם), ולפיכך אומרים לו הוי יודע שהמוציא את אשתו משום שם רע ומשום נדר - לא יחזיר (רבי מאיר בבבלי שם), ומתוך שידע שאם מגרשה אסורה לחזור לו, נותן לה גט שלם משעה ראשונה (ירושלמי שם). וכיון שידע שאסור לו להחזירה - אפילו לא תינשא לאחר, ולא חשש להמתין ולבדוק אחר הדברים, גילה בדעתו שמגרש אותה מפני שאינה חביבה עליו, ושוב אינו נאמן להוציא לעז (רש"י שם ד"ה אומרים לו), ולכן אפילו לא אמרו לו הוי יודע שתיאסר להחזירה, הרי הוא אסור, שלא אמרו כן אלא לריוח הדברים (מאירי שם).

• ויש מפרשים שהוא משום פריצות, שלא יהו בנות ישראל פרוצות בעריות ובנדרים, לפיכך צריך שיאמר לה: הוי יודעת שמשום שם רע אני מוציאך, משום נדר אני מוציאך (רבי אלעזר ברבי יוסי בתוספתא שם ובגמ' שם; רב יוסף בר מנימי שם, בלשון השניה), אכן אפילו אם לא אמר לה כן - אסור להחזירה (רש"י שם ד"ה וצריך שיאמר).

ההלכה שהוא משום קלקול, וצריך שיאמר לה טעם הגרושין (רמב"ם שם; טוש"ע שם), ונחלקו ראשונים:

• יש אומרים שאם לא אמר לה משום כך אני מגרשך - מותר

ואם לא נתקיים, אינה מגורשת להיות מותרת לאחרים, אבל פסלה נפשה מכהונה בהודאת פיה (רמב"ם שם; טוש"ע שם יא), משום שויה-אנפשיה-חתיכה-דאיסורא (ראה ערכו).

גט ושובר כתב הסופר גט לבעל לגרש בו את אשתו, ושובר **שנתחלפו** לאשה שתמסור לבעל כשיפרע לה כתובתה, והגט **לסענת הבעל** יוצא מתחת יד הבעל, והשובר מתחת יד האשה, והבעל טוען שטעה הסופר ונתן השובר לאיש והגט לאשה, ונתנו זה לזו וזו לזה, והאשה טוענת הגט נפל ממני והוא מצאו, והשובר נפל ממנו ואני מצאתיו (משנה גיטין פ א, ורש"י ד"ה שובר, ופרישה אה"ע קנא סק"א), נחלקו תנאים בדבר:

• יש אומרים שאינה מגורשת, ואם כבר נישאת תצא מזה ומזה, וכל הדרכים שקונסים בהן האשה שנישאת ובעלה קיים נוהגים בה (תנא קמא שם), שהיה לה להקרות את הגט לפני חכם (יבמות צא ב, ורש"י ד"ה לאקרויה).

• ויש אומרים שאם לאלתר יצא, אין זה גט, ואם לאחר זמן יצא, הרי זה גט, לא כל הימנו של הראשון לאבד זכותו של שני (רבי אלעזר במשנה גיטין שם) שנשאה לאחר מכן, שיש לחוש שמא קנוניא עשו ביניהם והחליפו השטרות לאחר שנישאת (רש"י שם ד"ה לאבד), וכן הלכה (רמב"ם גרושין י יא; טוש"ע אה"ע קנא א).

ונחלקו אמוראים:

• יש אומרים שאם לא נישאת - זהו לאלתר; ואם נישאת - זהו לאחר זמן (רב אדא בר אבהה שם ב; רבי יצחק בר חקלא בירושלמי שם ח ז).

• יש אומרים שעד שלא נתאסרה - זהו לאלתר; ואם נתאסרה - זהו לאחר זמן, שכן מורה הלשון: "לאבד זכותו של שני" (רבי זעירא בירושלמי שם).

• ויש אומרים שכל זמן שיושבים ועוסקים באותו ענין של גירושין זהו לאלתר, עמדו - זהו לאחר זמן, שמשצתה מלפני העדים בחזקת מגורשת וזכתה להינשא לשני אינו יכול שוב להפסיד את זכותה, וזכותו של שני היינו זכות הראויה לשני (רב יהודה אמר שמואל בבבלי שם פ ב - פא א).

אף להלכה נחלקו הדעות: יש הפוסקים כדעה הראשונה (ר"י שם; רמב"ם שם; רא"ש שם ח א; טוש"ע שם); ויש הפוסקים כדעה השניה (רשב"א שם פ ב; ב"ח שם; בית שמואל שם סק"ב)²⁰.

על פי מעשה אשה שיש בידה מעשה בית דין שנתגרשה, **בית דין שיוצא** נחלקו ראשונים אם יכולה להינשא גם אם אין **סתחת ידה** מכירים חתימת בית הדין (הגהות מרדכי גיטין תסו); או שאינה מותרת עד שיוכרו החתימות (תשב"ץ א קעג), וכן הלכה (שו"ע אה"ע קנב יב).

ואם לא הביאה האשה כתב מבית הדין, אלא הרב המסדר הגט בעצמו חתם על הכתב - אינו נאמן להתירה, ואפילו אם חתם עם עוד אחד, שהרי הוחזקה באשת איש, ואי אפשר להוציאה מחזקתה אלא על ידי עדים המעידים בתורת עדות, ולא בכתב (ראה ערך עדות), או על ידי מעשה בית דין בחתימת שלשה דיינים (ט"ז אה"ע קמא סק"ד; בית שמואל שם סק"ז. וראה בארוכה בפתחי תשובה שם ס"ק ז).

אכן שני עדים שחתמו על שטר שנתגרשה, והשטר נכתב ברצון

²¹. על מחזיר גרושתו אם מותר לישא אותה בחול המועד, ראה ערך אין מערבין שמחה בשמחה; על ברכת נשואין במחזיר גרושתו, ראה ערך ברכת חתנים.

אומר לא נתגרשה, ראה ערך דבר שבערוה, וערך עד אחד. ²⁰. ומבארים שאף הדעה הראשונה זו כוונתה, שנישאת היינו הותרה להינשא (רשב"א שם).

שאסורה לו משום שם רע, ולכן יוציא כדי שלא ירננו עליהם (תוספות שם ד"ה ואכתי, בשם ר"י).

• ויש אומרים שלא יוציא, שכיון שהחזירה ודאי חזר ובדק בקול הלעז הראשון שיצא עליה ומצא שאינו אמת (מסקנת הגמ' שם), ואם כן אין לטעם של פריצות, והטעם של קלקול כל שכן שלא שייך כאן, שהרי נשאה בשנית (מאירי גיטין מה ב), וכן הלכה (רמב"ם גרושין י יב; טוש"ע אה"ע י ה) ²².

קידש ועדיין לא כנסה, אף בזו נחלקו הדעות: יש אומרים שלא יכנסה (ירושלמי יבמות ב י, לגירסת הרמב"ן יבמות כה ב); ויש אומרים שרשאי לכנסה (ירושלמי שם, לגירסת הרשב"א שם כו א, ולגירסתנו), וכן הלכה (ריב"ש רמב; חלקת מחוקק שם סק"ו; בית שמואל שם סק"ט).

נדר לגרש את אשתו האיש שנדר לגרש אשתו – כגון שאמר יאסרו כל פירות שבעולם עלי אם אני מגרשך – וגירשה,

התירו לו חכמים שיחזירנה (רבי יוסי ברבי יהודה במשנה גיטין מה ב, וגמ' מו א-ב; טוש"ע שם ז). ואין בזו מפני תקון העולם (גמ' שם מו ב), שאין כאן לא חשש פריצות ולא קלקול, שאין לחשוש שמא יאמר אילו הייתי יודע שיש לנדרי היתר לא הייתי מגרשה ויוציא לעז על בניה כשנישאת לאחר, שסתם אדם יודע שיש היתר לנדרו, ואין חשש קלקול אלא בנדר אשה, מפני הבלבולים שיש בנדר אשה בהתרתם על ידי אב ובעל וחכם וכיוצא (מאירי שם) ²³.

כשגרשה ספני שהיא אילנית המגרש את אשתו משום שהיא אילנית (ראה ערכו), **שהיא אילנית** נחלקו בו תנאים:

• יש אומרים שלא יחזיר (רבי יהודה במשנה גיטין מו ב), שמא תינשא לאחר ותלד, ויאמר אילו הייתי יודע שכן אפילו נותנים לי מאה מנה לא הייתי מגרשך, ונמצא גט בטל ובניה ממזרים, אבל מכיון שהוא יודע שאם מגרשה אסורה לחזור לו, אף הוא נותן לה גט שלם משעה ראשונה (ירושלמי שם ד ח; רש"י שם ד"ה ר' יהודה).

• ויש אומרים שרשאי להחזיר (חכמים שם) ²⁴.

להלכה כשם שנחלקו ראשונים במגרש משום שם רע ומשום נדר, אם לא יחזיר דוקא כשכפל דבריו, או אף כשלא כפל, או אף כשלא אמר לה כלל שמשום כך הוא מוציאה (ראה לעיל), כך נחלקו במגרש משום אילנית (כן משמע מהרמב"ם גרושין שם יג, ומהטוש"ע שם).

כשגרשה ספני שהיא רואה המגרש את אשתו מפני שהיא רואה דם מחמת תשמיש – באופן שחייב לגרשה (ראה ערך וסת) – לא יחזיר (רמב"ם גרושין י יג, על פי נדה יב י; טוש"ע שם ד),

ואפילו שנתרפאה, שמא תינשא לאחר ויאמר אילו הייתי יודע שכן לא הייתי מגרשה, ונמצא גט בטל ובניה ממזרים (נדה שם), ואפילו לא אמר לה מפני כן אני מגרשך – אסור להחזיר, שכיון שאסור לשמש עמה ודאי סתמו כפירושו שמפני כן הוא מגרשה (רמב"ן שם; רשב"א ומאירי שם, בשם יש אומרים; מגיד משנה שם; בית שמואל שם סק"ח) ²⁵.

עבר ונשא עבר ונשא אותה שהוציא משום אילנית ומשום רואה דם מחמת תשמיש, דינה כדין עבר ונשא כשהוציא משום שם רע ומשום נדר (שו"ע שם ח).

להחזירה, מפני שלא יוכל להוציא לעז, מאחר שלא אמר לה שהוא מגרשה משום השם הרע והנדר, ודוקא כשאמר לה כן, וכפל את דבריו לומר אלמלא כן לא הייתי מוציאך, ולא כפל את התנאי, שאם כפל את התנאי ואמר על מנת כן אני מוציאך, ואם יתברר שאינו כן אני מוציאך – הרי זה תנאי גמור, שאפילו אם הוא לא יערער, ממילא הגט בטל כשיתברר שאינו כן, ואם לא כפל את דבריו, יכול להחזירה, שאין כאן אפילו לעז כשיערער (רמב"ן ורשב"א שם; רא"ש שם ד מז; טור שם; שו"ע שם, בשם יש אומרים, הראשון).

• יש אומרים שאם אמר לה משום כך אני מוציאך, אפילו שלא כפל את דבריו, יהיה לעז כשיערער, ולכן לא יחזיר (טור שם, בשם הרמ"ה; שו"ע שם, בשם יש אומרים, השני), שבתנאי גמור הוא שצריכים לכפילות התנאי, אבל בחשש לעז אפילו בלא כפל חוששים (בית שמואל שם סק"ו), או שאף בתנאי גמור סוברים שלהחמיר בלבד צריך תנאי כפול ולא להקל (ראה ערך תנאי. באור הגר"א שם סק"ח).

• ויש אומרים שאפילו לא אמר לה כלל משום זה אני מוציאך – לא יחזיר (רמב"ם שם, לפי המגיד משנה שם, שו"ע שם, בשם יש מי שאומר), מפני שחוששים גם לטעם של פריצות (מגיד משנה שם).

מהו הנדר באיזה נדר שנדרה אמרו שלא יחזיר נחלקו תנאים:

• לדעת חכמים אין הבדל בין הנדרים, ובכל נדר שהוא לא יחזיר (תנא קמא במשנה שם, לפי פירוש המשניות לרמב"ם ומאירי שם), וכן הלכה (פירוש המשניות לרמב"ם שם; מאירי שם).

• ויש אומרים שכל נדר שידעו בו רבים – היינו שנדרה ברבים – לא יחזיר, ושלא ידעו בו רבים יחזיר (רבי יהודה שם), שסוברים שהטעם שלא יחזיר הוא משום פריצות (ראה לעיל), ולכן בנדר ברבים סוברים שאין התרה (ראה ערך נדרים), ומכיון שנדרה נדר כזה שאין לו התרה הרי זה פריצות יתרה וקנסוה, אבל בנדר שיש לו התרה לא קנסוה (רש"י שם ד"ה שידעו וד"ה לא יחזיר, השני, וד"ה ושלא ידעו, על פי גמ' שם מו א).

• יש אומרים שכל נדר הצריך חקירת חכם – שבלי חכם אין הבעל בעצמו יכול להפר, שאינם נדרים של עיניו נפש (ראה ערך נדרים וערך הפרה) – לא יחזיר, ושאין צריך חקירת חכם – שהבעל בעצמו יכול להפר – יחזיר (רבי מאיר במשנה שם מה ב), שסוברים שהטעם הוא משום קלקול (ראה לעיל), ובנדר שצריך חכם יכול הוא לערער ולומר אילו ידעתי שהחכם יכול להתיר לא הייתי מגרש, אבל בנדר שהוא בעצמו יכול להפר אינו יכול לערער, שהרי היה לו להפר ולא הפר, ומכיון שאינו יכול לקלקלה לא הוצרכו חכמים לאסור עליו מלהחזירה (רש"י שם ד"ה כל נדר וד"ה לא יחזיר, השלישי, וד"ה שאינו צריך).

• ויש אומרים שלא אסרו זה שצריך חכם אלא מפני זה שאין צריך חכם (רבי אלעזר במשנה שם).

עבר ונשא עבר ונשא אותה שהוציא משום שם רע ומשום נדר, באופן שאסור להחזיר, נחלקו הדעות:

• יש אומרים שמשום שם רע – יוציא (רבה בר רב נחמן ביבמות כה א), שהעולם אינם יודעים הטעמים של קלקול ופריצות, וחושבים

הרי"ף שם; רמב"ן שם מה ב, בשמו). ²⁴ וראה ירושלמי שם ובבלי גיטין מו ב בבבאור דעה זו. ²⁵ ויש אומרים שאף כאן אם לא אמר לה יכול להחזיר

²² וראה השגות הראב"ד על הרי"ף שם שמפרש את המחלוקת בענין אחר. ²³ ויש מן הראשונים הסובר שמחלוקת תנאים בדבר (השגות הראב"ד על

גְרוּשָׁה לְכֹהֵן¹

איסור קדושין וביאה לכהן באשה שנתגרשה מבעלה

הפרקים:

- האיסור והחיוב;
- קול גרושין;
- גדרה;
- ריח הגט.

האיסור והחיוב

אסור לכהן הדיוט לישא גרושה - בין שנתגרשה מאחר, בין שנתגרשה ממנו בעצמו (ריב"ש שמח)² - שנאמר: וְאִשָּׁה גְרוּשָׁה מֵאִישָׁה לֹא יִקְחוּ (ויקרא כא ז), וכל שכן לכהן גדול (קדושין עז ב), שהרי מהדיוטותו כבר נאסרה עליו (רש"י שם ד"ה ל"ג מיבעיא), ואפילו אם נתמנה לכהן גדול מיד כשהגדיל, שלא היה הדיוט מעולם, מכל מקום קל וחומר הוא מכהן הדיוט, שקדושתו חמורה יותר משל הדיוט (ריטב"א שם). ונמנה לאו זה במנין המצות (ספר המצוות לא תעשה קס; סמ"ג לאוין כג; חינוך רסח)³.

חיוב מלקות כל כהן, בין הדיוט ובין כהן גדול, שנשא - שקידש גרושה ובעל - לוקה (רמב"ם איסורי ביאה יז ב), אבל אם בא עליה דרך זנות - בלא קדושין - נחלקו ראשונים:

• יש סוברים שהדבר תלוי במחלוקת אמוראים: יש אומרים שלוקה, משום הכתוב: וְלֹא יִחַלְלֵנוּ וְזָרְעוֹ בְּעַמִּי (ויקרא שם טו). אביי בקדושין עח א; ויש אומרים שאינו לוקה, שנאמר: "לא יקחו", עד שיקח ויבעל (רבא שם). תשובת הרמב"ם, הובאה במגיד משנה שם טו ב; חינוך רעד; תוספות ר"י הזקן שם), וההלכה שאינו לוקה (רמב"ם שם יז ב), ולפיכך אם קידש ובעל אינו לוקה אלא אחת (מגיד משנה שם טו ב, בדעת הרמב"ם).

• יש סוברים שהכל מודים שעל ביאה בלא קדושין לוקה משום לא יחלל (רש"י שם ד"ה שני שמות וד"ה ומודה; מאירי שם, בשם כל הגאונים; ריטב"א שם), שלמדנו בגזרה שוה שזרעו מתחלל על ידי ביאה זו, ולפיכך יש בו משום לא יחלל (רש"י שם ד"ה כ"ג באלמנה), ולפיכך מי שקידש גרושה ואחר כך בעל לוקה שתיים - משום לא יקח, ומשום לא יחלל (רש"י שם; מאירי שם; תוספות בבא מציעא י ב ד"ה דאמר), וכן אמרו: אלמנה וגרושה לוקה משום שני שמות על כל אחת ואחת (גמ' שם)⁴.

• יש מחלקים בין גמר ביאתו, שיש שם חילול זרע - אף על פי שלא נתעברה, שאין העיבור תלוי בידו אלא בידי שמים (תוספות רי"ד שם) - ללא גמר ביאתו, שבגמר חייב משום לא יחלל זרעו, ובלא גמר אינו חייב (ראב"ד בחשבות שם יז ב), והוא הדין כשגמר ביאתו ולא הוציא זרע, או כשבא על הקטנה שאינה ראויה להוליד, שאינו חייב (מנחת חינוך רסו ד, בדעת הראב"ד).

• יש סוברים שאם קידש ובעל - לוקה שתיים, משום לא יקח ומשום לא יחלל, ואם בעל ולא קידש - אינו לוקה כלל, שכבר היא מחוללת ועומדת מקודם לכן (סמ"ג לאוין כג וקחה).

• ויש מחלקים בין כהן הדיוט לכהן גדול, שכהן הדיוט אין בו לאו של לא יחלל, ולא למדנו אלא שזרעו מתחלל, אבל לא ללקות על כך; אבל כהן גדול לוקה משום לא יחלל אף על

הגרושה, ואם בעל ולא קידש - לוקה אחת, ואם קידש ובעל - לוקה שתיים (מגיד משנה שם טו ב).

כשבא עליה אף לדעת הסוברים שבעל ולא קידש אינו לוקה, לאחר הקדושין מכל מקום יש ראשונים הסוברים שאם בעל אחר כך לוקה למפרע על עצם מעשה הקדושין (תוספות בבא מציעא י ב ד"ה דאמר, בתירוץ הראשון).

כשבא עליה אם בא על הגרושה, אחר שקידשה, כמה פעמים, כמה פעמים לוקה על כל ביאה וביאה, ואף על פי שבביאות האחרות כבר לא היה מעשה קדושין, לפי שאין האיסור של לא יקח על עצם מעשה הקדושין אלא על ביאת אישות, שהיא ביאה הבאה על ידי קדושין קודמים, ולפיכך כל שקידשה פעם אחת שוב לוקה על כל הביאות שלאחר כך (מקנה קדושין עז ב ד"ה אלא, ושם עח א ד"ה אמר רבא: שו"ת רבי עקיבא איגר רכא ד ורכב)⁵.

קידש ולא קידש ולא בעל, נחלקו אמוראים:

• יש אומרים שלוקה משום וגרושה וגו' לא יקח (ויקרא כא יד. אביי בקדושין עח א).

• ויש אומרים שאינו לוקה, שנאמר: לא יקח וגו' וְלֹא יִחַלְלֵנוּ (שם יד-טו) - מה טעם לא יקח, משום לא יחלל (רבא שם), וכן הלכה, ובין כהן גדול בין כהן הדיוט שנשא גרושה ולא בעל - אינו לוקה (רמב"ם איסורי ביאה יז ד), ואף על פי שלא יקח ולא יחלל בכהן גדול הוא שנאמר, ובכהן הדיוט כתוב לא יקחו בלבד, מכל מקום ודאי שאין הכהן הדיוט חמור יותר מכהן גדול, שאינו לוקה על הקדושין עד שיבעל (חינוך רעד; מגיד משנה שם).

ואם יש על הקדושין בלא ביאה על כל פנים סתם איסור, בלא מלקות, נחלקו הדעות:

• יש אומרים שאין כלל איסור בדבר (ריטב"א קדושין מב ב; שער המלך מעילה ז ב, על פי סוטה מד א).

• יש אומרים שהדבר אסור מדרבנן (תוספות יבמות י א ד"ה לרבי, לפי בית מאיר אה"ע טו א).

• ויש אומרים שהדבר אסור מן התורה (תוס' בבא מציעא י ב ד"ה דאמר, לפי מנחת חינוך רסו ט; שיטה מקובצת שם, בשם מורו הרב, לפי שער המלך שם).

מלקות כל מקום שהוא לוקה היא לוקה, וכל שהוא אינו לוקה הגרושה היא אינה לוקה, שאין הפרש בין איש לאשה לעונשין (רמב"ם שם ה, על פי משנה כריתות י ב, וגמ' יבמות פד ב).

כפייה להוציא נשאה כהן - כופים אותו להוציא (יבמות פה א, וכתובות עז א; שו"ע אה"ע ו א, וטושי"ע שם קנד כ)⁶,

ומחרימים אותו ואת הנושאים ונותנים עמו וכיוצא בחומרות אלו

הרמב"ם). 5. ולסוברים שלוקה למפרע על עצם הקדושין, החיוב שעל ביאות האחרות הוא לא משום לא יקח, שהרי אין כאן קדושין חדשים, אלא משום לא יחלל (מקנה שם). 6. אם לאחר חרם דרבנו גרשום שאסור לגרשה בעל כרחא, מותר לו במקרה כזה לגרשה בעל כרחא, ראה ערך חרם דרבנו גרשום: בנאנסת

(רשב"א ומאירי שם, בשם יש אומרים). 1. גרושה לכהן. 2. ו, טור' שמג-שנד. 3. על מי שנתגרשה מטומטום, אם מותרת לכהן, ראה ערך טמטום: באישות ועריות. 4. אם מותר לו להיטמא לה, ראה ערך טמאת כהנים; טמאת קרובים. 5. ולדעה הראשונה, אמרה זו אינה להלכה (מגיד משנה שם, בדעת

• יש אומרים אף על פי שברור שאין ממש בקדושין, ולא נתן גט אלא משום חומרא בלבד, הרי זו פסולה לכהונה (שו"ת הרשב"א שם; מרדכי שם, בשם ר"א מביהם), וכן הלכה (רמ"א אה"ע ו א), ומכל מקום אם נשאת לא תצא (ב"ח שם) ⁹.

• יש אומרים שאם משום קול קדושין בלבד גירש ונתן גט, שעל פי דין אינו צריך ליתן, אין בגט ממש, ואינו פוסלה מן הכהונה (תשובה אחרת מהרשב"א, הובאה בבית יוסף שם יג ט; מרדכי שם, בשם הרא"ם).

• ויש מחלקים: אם בית הדין הצריכו ליתן הגט, אף על פי שהיה מחמת קול בעלמא – אסורה לכהונה; אבל אם הוא מעצמו נתן גט שלא היה צריך על פי הדין – אינו גט כלל (תשובת הרא"ש, הובאה בטור אה"ע מו, לפי בית שמואל ו סק"ג), ואף אם הוא בעצמו נתן גט, אם הוא באופן שיש לומר שמא אמת הדבר שקידשה ולכן נתן גט – אסורה, כמו באומרת לו קידשתני והוא אומר לא קידשתך, שאם נתן גט יש לומר שהודה שקידש, אבל אם הוא אומר שקידשה, ונתברר שאין בדבריו כלום, ונתן גט, אין ממש בגט זה, ואינו פוסל לכהונה (בית שמואל שם).

כשנתקדשה לאחר בהיתר בלא גט מבעלה
אמרו לה מת בעלך, ונתקדשה ולא נבעלה, ואחר כך בא בעלה, שהיא מותרת לחזור לו, אף על פי שנתן לה האחרון גט לא נפסלה מן הכהונה, שנאמר: וְאִשָּׁה גְרוּשָׁה מְאִישָׁה (ויקרא כא ז), ולא מאיש שאינו אישה (משנה יבמות צב א; תורת כהנים אמור פרק א יא), ואפילו מדרבנן אינה אסורה (כן משמע מהמרדכי קדושין תקלא, בשם ר"י הלבן; שו"ת מהרשד"ם אה"ע סב) ¹⁰.

וכן אשה שנתגרשה מבעלה, ולאחר שנתקדשה לאחר נודע שהגט בטל מן התורה, שאינה צריכה גט מן השני (ראה ערך גרושין: גרושין בגט פסול), אם נתן לה גט לא נפסלה על ידו לכהונה (כנסת הגדולה אה"ע ו, הגהות בית יוסף יא).

נתגרשה מקדושי קטנה שלא לדעת אביה, קודם שתבגור, קטנה שלא לדעת אביה
שאינה מקודשת (ראה ערך קטנה וערך קדושין), אפילו נתגרשה מן הקדושין האלו, אינה אסורה לכהונה (רמב"ם אישות ג יג; טור אה"ע לו), ואף אם הלך אביה מן הבית ונתקדשה על ידי אמה (עונן יום טוב קסב).

קול גרושין

קול שכהן גירש את אשתו והיא יושבת תחתיו
יצא קול – בבית דין (ראה ערך קול) – פלוני כהן גירש את אשתו, והרי היא יושבת תחתיו, אין מוציאים אותה מבעלה, שאין חוששים לקול היוצא אחר הנשואין; אבל אם מת ונישאת לכהן אחר – תצא, שהרי לשני היה זה קול שלפני הנשואין, וחוששים לו (גיטין פא א; רמב"ם איסורי ביאה יז יט; טוש"ע אה"ע ו ג), ואין חוששים שמא יוציא לעז על בניו של ראשון שהם חללים, מפני שיאמרו לפני מותו גירשה הראשון, ולכן הוציאוה מן השני (גמ' שם).

קול שכהן יצא קול שפלוני כהן כתב גט לאשתו, נחלקו כתב גט לאשתו ראשונים:

מותרת לכהן, אלא שמכל מקום אם נישאת לא תצא (ים של שלמה יבמות יג א). ⁹ ויש הסובר שאף אם נישאת תצא (ט"ז שם סק"י). ¹⁰ ויש מי שאומר שמדברנן אסורה (כנסת הגדולה אה"ע ו, הגהות בית יוסף יא, בשם הרש"ך).

עד שיגרשנה (שו"ת הרמב"ם (פרידברג) שם; בית יוסף אה"ע ו ו, בשמו; שו"ע שם) ⁷, ואין נוהגים בו קדושה לקרות בתורה ראשון (שו"ת הרשב"א ז כא, על פי בכורות מד ב; בית יוסף או"ח קכח מ, בשמו; שו"ע שם), ואינו נושא את כפיו (בית יוסף שם, בשם הר"י אבוהב ומר שמואל, על פי שו"ת הרשב"א הנ"ל; שו"ע שם).

חילולה • נבעלה לכהן, היא וולדה חללים (ראה ערך חלל וערך חללה. קדושין עז א; רמב"ם איסורי ביאה יט א, ג).

• נישאת, אף על פי שלא נבעלה – נתחללה, שכל נשואה בחזקת בעולה, אף על פי שנמצאת בתולה (רמב"ם שם ג, על פי משנה יבמות נו ב; טוש"ע אה"ע ז יב).

גדרה

הגרושה האסורה לכהן, היא בין שנתגרשה מן הנשואין, ובין שנתגרשה מן הארוסין (יבמות נט א; רמב"ם איסורי ביאה יז יח; טוש"ע אה"ע ו א).

ספק גרושה ואפילו ספק גרושה בכלל האיסור, והמקדש אותה מכים אותו מכת-מרדות (ראה ערכו. רמב"ם שם ז), שהרי על איסור דבריהם מכים אותו מכת מרדות, כל שכן על ספק איסור תורה (מגיד משנה שם), וכופים אותו להוציא (רמב"ם שם, על פי יבמות כד א; טוש"ע שם).

כשהקדושין אף קטנה יתומה שהשיאוה אמה ואחיה, אף על פי מדבגון שאין קדושה אלא מדבריהם (ראה ערך קדושין וערך קטנה) ונתגרשה, הרי זו פסולה לכהונה (משנה יבמות קח א; טוש"ע שם ב), וכן כל הגרושות מדבריהם, כחרש וחרשת וכיוצא בהם (משנה למלך שם יט ה; מנחת חינוך רסח א), ואף בדיעבד, אם נישאת – תצא (ים של שלמה יבמות יג יא; חלקת מחוקק ו סק"ג, בדעת השו"ע).

הממאנת אבל הממאנת בבעלה (ראה ערך מאון) לא נפסלה לכהונה (משנה יבמות שם; רמב"ם גרושין יא טז; טוש"ע שם וקנה י), ואפילו גירשה בגט והחזירה ומיאנה בו, הרי זו מותרת לכהן, שהמאון מבטל את הגט (רמב"ם איסורי ביאה יז יח; טוש"ע אה"ע ו ב) ⁸.

גט יבמין גט-יבמין – גט שנתן יבם ליבמתו (ראה ערכו) – הפוסל אותה על האחים, כתבו אחרונים שפוסלה לכהונה, וכן אם עשה היבם מאמר – מעשה קידושין שתקנו חכמים ליבם ויבמה (ראה ערכו) – ונתן גט למאמרו, אפילו לדעת הסוברים שהותרה גם ליבם עצמו (ראה ערך גט יבמין), שהגט ביטל רק מה שעשה, ולכן מותרת ליבם, מכל מקום פוסלה לכהונה, שכיון שהגט התירה לו ולאחיו הרי זה ככל גט הפוסל (מנחת חינוך רסח ה).

גט משום חומרא האשה שאמרה קדשתני, והוא אומר לא קדשתך – אם יתן לה גט אף על פי שאינו צריך, כיון שנאסרו לו קרובותיה בגט זה (ראה קדושין סה א), הרי היא גם פסולה לכהונה (שו"ת הרשב"א א תקנ; מרדכי שם תקלא); ואם הוא אומר קידשתך, והיא אומרת לא קידשתני, והיא כפתה אותו ליתן גט, אינו גט כלל, שהרי היא צווחת שלא קידשה כלל, ורק מפני חשש שיהיו נמנעים מלנשאה כפאתו ליתן גט (וראה מרדכי שם, בשם הרא"ם, בטעם ההבדל).

ואם נתגרשה רק משום קול קדושין, נחלקו ראשונים:

ועוברת על דת. ⁷ ויש אומרים שכופים גם בשוטים, על ידי ישראל או על ידי נכרים (ריב"ש שם; דרכי משה שם סק"ב, בשמו). ⁸ ויש החולק וסובר שאין המאון שלו מבטל גטו ואסורה לכהן, כיון שיש עליה שם גרושה, ואין זה גרוע מריח הגט, ועוד שמא יראו את הגט ולא יראו את המאון, ויבואו לומר שגרשה

האומר לאשתו
הרי את מגורשת
ממני ואין את
מותרת לכל אדם

האומר לאשתו הרי את מגורשת ממני ואין את מותרת לכל אדם, אף על פי שאין זה גט (ראה ערך גרושין), הרי זה פוסל אותה לכהונה, שנאמר: ואשה גרושה מאישה, אפילו לא נתגרשה אלא מאישה, לא יקחו, וזהו ריח הגט הפוסל לכהונה (בבמות נב א; טושי"ע אה"ע ו א), ונחלקו ראשונים בדבר:

- גִּתוֹן גַּט לְאִשְׁתּוֹ** אָף הַנּוֹתֵן גַּט לְאִשְׁתּוֹ בְּלֹא עֲדִים נֶחֱלֵקוּ כּוֹ תְּנָאִים:
לְלֹא עֲדִים • יֵשׁ אוֹמְרִים שֶׁפְּסוּלָה לְכַהֲנוֹתָ (בֵּית שְׂמַאי בְּתוֹסֻפְתָּא
 גִּיטִין (לִיבְרָמוֹ) ו' ח.).

- ויש סוברים שלא אמרו לחלק בין יצא הקול מיד ליצא אחר זמן אלא בנוגע לאסרה על כל העולם (ראה ערך קול), אבל להתירה לכהן לדברי הכל לא נקל עליה בשביל כך (לחם משנה שם, בתירוץ השני, ובדעת הראב"ד; עצי ארזים שם).

11. ויש מהאחרונים הסובר שלדברי הכל פסולה מן התורה, ולא אמרו מדבריהם אלא מפני שאינו מפורש בתורה (שאתג אריה) (החדשות) ב). **12.** ויש מהאחרונים הסוברים שבכחני חזקה אין כופים להוציא באיסור דרבנן (מהרש"ם א"ע רלה; שבות יעקב א צג). **13.** ויש מהראשונים הפוסק כדעה

להחמיר אומרים יש ברירה ופוסלה לכהונה (זעירי ורב אסי שם, ורש"י ד"ה חוץ).

להלכה נחלקו ראשונים:

• יש פוסקים כדעה השניה (שו"ת הגאונים מן הגניזה עמ' 233; כן משמע מהראב"ד גרושין י א; מאירי שם א, בשם יש פוסקים).

• אבל רוב הראשונים פוסקים כדעה הרביעית (רי"ף שם; רא"ש שם ג א; מאירי שם; רמב"ם גרושין ג ג, ושם י א; טושי"ע אח"ע קלא ד, ושם קנ ג), שבאומר לאיזו שארצה אגרש שפוסל לכהונה היא ספק מגורשת, שרק לחומרא אומרים אין ברירה, אבל כשהחומרא היא בגירושין אנו אומרים יש ברירה מספק (כן משמע מהרמב"ם וטושי"ע שם), או שאפילו שאין ברירה בתורת ודאי, והגט בטל, מכל מקום לכהונה פוסל משום ריח הגט (ים של שלמה בבא קמא ה לב; קרבן נתנאל שם ב).

ונגרשה בגט גט שהוא פסול מדבריהם, ודאי שהוא פוסל **הפסול מדרבנן** לכהונה מן התורה (רמב"ם שם י ב; טור אח"ע קט)¹⁵.

אם גירשה בעל כרחא מדין תורה האשה מתגרשת בעל כרחא (ראה ערך גרושין: דעת המתגרשת), אכן רבנו גרשום החריש שלא לגרש אשה בעל כרחא (ראה ערך חרם דרבנו גרשום: בגירושין בעל כרחא), ונאמר בנוסח התקנות שאם עבר וגירש – אין הגט כלום (מהר"ם מרוטנבורג (פראג) תתרכב), ואם גירש כהן אשתו בעל כרחא, נחלקו אחרונים:

• יש אומרים שאף על פי שהגט בטל, אסור להחזירה, שאין זה גרוע מריח הגט הפוסל לכהונה, ולפיכך אם אשתו מסרבת לקבל גט שני, כיון שהוא כהן ואסור לו להחזירה, ומכיון שרבנו גרשום החריש למי שישא אשה שנייה (ראה ערך הנ"ל: בנושא אשה על אשתו) – ישאר בלא אשה (ברכת רצה לד).

• דעת רוב האחרונים שהמגרש אשתו בעל כרחא מגורשת בדיעבד (כנסת הגדולה אח"ע קיט, הגהות הטור ט; נודע ביהודה תנינא אח"ע קכט; מהרש"ם ג מז; דברי חיים ב אח"ע מד), שלא נאמר בנוסח התקנות שאין הגט כלום אלא לענין שהבעל חייב במזונותיה (נודע ביהודה שם), ושחייב להחזירה, ושאסור לו לישא אחרת (צלעות הבית בסוף בית מאיר אח"ע ד).

• יש אומרים יותר מזה, שמותר לו לישא אחרת (בית יצחק סב אות י-א; שואל ומשיב קמא, א קכג), ואין לומר אם כן מה הועיל רבנו גרשום בתקנתו, לפי שלא נחשדו ישראל לעבור על חרם (שואל ומשיב שם).

• ויש אומרים שמעיקר תקנת רבנו גרשום הגט קיים, אלא שבשנת תתק"פ תיקנו רבני שו"ם – שפירא וורמיזא ומגנצא (ראה ערך תקנת הקהלות) – שאינו גט, ולא קבלו עליהם תקנה זו אלא בני אשכנז וצרפת בלבד (דברי חיים שם מ).

• ויש אומרים שכשרה לכהונה (גיטין פו ב, לדעת חכמים; כן משמע מירושלמי שם ט ד, במסקנתו; חסדי דוד לתוספתא שם, בדעת בית הלל), וכן הלכה (כן משמע מהרמב"ם שם א ג).

כתב הסופר כתב הסופר הגט בכתב ידו, ויש עליו עד אחד – יש אומרים שלהלכה שאם נישאת בגט זה הולד ממזר (ראה ערך גט), אפילו לכהונה אינו פוסל (רמב"ם שם יג-יד); ויש אומרים שעל כל פנים ריח הגט יש בו לדברי הכל (ראב"ד שם).

אנסוהו לגרש אנסוהו ישראל לגרש שלא כדין, אם אמר רוצה אני שלא כדין וגם ביטל המודעא, או שלא מסר מודעא, שהגט פסול (ראה ערך גט מעושה), מכל מקום פסלה מן הכהונה (גיטין פח ב; טושי"ע קלד ז) משום ריח הגט (רש"י שם ד"ה ופוסל), אבל אם מסר מודעא ולא ביטלה, אינו גט כלל (בית יוסף שם).

אנסוהו נכרים – אם היה כדין, שחייב להוציא, אף על פי שאינו גט להחזירה, מכל מקום פוסלה לכהונה, ואם שלא כדין, אפילו ריח הגט אין בו (גמ' שם; טושי"ע שם ה), ואף על פי שאינו כדין שיאנסו נכרים לישראל ליתן גט, מכל מקום אם היה כדין פוסל לכהונה, גזרה משום אנסוהו ישראל כדין, שבודאי הוא גט ופוסל, ואם אונס של נכרים כדין לא יפסול יבואו לומר שאף כדין של ישראל אינו פוסל, אבל נכרים שאנסוהו שלא כדין לא יתחלף באונס של כדין (גמ' שם), ושמא יתחלף בשלא כדין של ישראל לא גזרו, מפני שהגט שלא כדין של ישראל עצמו גזרה היא משום כדין, ואין-גזורים-גזרה – לגזרה (ראה ערכו. רש"י שם ד"ה כדין).

ונגרשה בגט שנכתב שלא לשמה כל הגיטין הפסולים מן התורה מחמת שנכתבו שלא לשמה (ראה ערך גט: לשמה), נחלקו בהם אמוראים אם פוסלים לכהונה:

• יש אומרים שכולם פוסלים בכהונה משום ריח הגט (שמואל בגיטין כד ב, ורש"י ד"ה כולן וד"ה פוסלין וד"ה חוץ וד"ה אפילו).

• יש אומרים שכולם פוסלים, חוץ מאלו שלא נכתבו לשם גרושין כלל, כגון סופרים העשויים להתלמד לכתוב גיטין, ומצא אחר שבמקרה כתבו שמו בשמו ושם האשה בשם אשתו (רב שם, ורש"י ד"ה חוץ).

• יש אומרים שכולם אינם פוסלים, שאינם דומים למגורשת מאישה ולא התירה לכל אדם, שלצד הגרושין שממנו נכתב על כל פנים לשמו ולשמה, אבל אלו אפילו ריח הגט אין בהם (רבי יוחנן שם כה א, ורש"י ד"ה חוץ).

• ויש אומרים שכולם אינם פוסלים, חוץ מהאומר לאיזו שארצה אגרש, שאף על פי שאין ברירה (ראה ערכו), לומר הוברר הדבר למפרע שלזו שרצה עכשיו נתכוין קודם, והגט בטל, מכל מקום

גְרוּשִׁין¹

התרת קשר האישות שבין איש לאשתו, על ידי מסירת גט מהבעל לאשה

• הפרקים:	• סידורם;
• גדרים ומהותם;	• גרושין לאחר זמן;
• רצון המגרש;	• גרושין בתנאי;
• דעת המתגרשת;	• כריתותם;
• נתינת הגט;	• בנערה וקטנה;
• אמירת הבעל;	• גרושין של רשות;
• עדי מסירה;	• גרושין מחמת איסור;
• קריאת הגט;	• גרושין מחמת תביעה;
• קבלת הגט;	• הכפייה בגרושין;
• זמנם;	• גרושין בגט פסול

סיכום תמציתי

גדרם ומהותם

האשה מתגרשת מבעלה, להיות ניתנת להינשא לאחר, על ידי גט שהבעל מוסר מידו לידה, ומצות עשה מן התורה היא זו, שכשנרצה לגרש – נגרש בשטר האמור בתורה, ונמנית מצוה זו במנין המצות. ואם גירשה ולא כתב לה הגט כמצות התורה וכענין שפירשו חכמים, ביטל מצות עשה זו, ועונשו גדול מאד, לפי שדינה כאשת איש, והוא מחזיק אותה כמגורשת.

אף האשה שנתקדשה באחד מהדרכים שהאשה נקנית בהם, ולא נבעלה ולא נכנסה לחופה, אם רצה לגרשה – צריכה גט.

ששה דברים הם עיקרם של הגרושין מן התורה: שלא יגרש האיש אלא ברצונו; שיגרש בכתב ולא בדבר אחר; שיתן לה את הגט; שיתנהו לה בפני עדים; שיתנהו לה בתורת גרושין; שיתנהו הבעל או שלוחו.

רצון המגרש

החכם מסדר הגט צריך לשאול לבעל המגרש אם הוא נותן את הגט מרצונו בלא שום אונס, והוא ישיב שנותן הגט מרצונו בלב שלם בלא אונס. לפיכך צריך שיהיה בן דעת בשעת הגרושין, ואם לא היה בן דעת, כגון שהיה שוטה – אינו יכול לגרשה.

דעת המתגרשת

מדין התלמוד האשה מתגרשת אפילו שלא לרצונה, ומכל מקום רבנו גרשום מאור הגולה החרים שלא לגרש אשה בעל כרחה, ופשט איסורו בכל ישראל.

נתינת הגט

צריך לתת הגט מידו של הבעל לידה של האשה, אבל אם היה הגט מונח על גבי קרקע, ואמר לה טלי גיטך משם, לא אמר כלום.

צריך שתהא יד האשה פתוחה עד שיניח כל הגט בידה.

בנתינת הגט נחלקו אמוראים אם צריכה לשמה.

אמירת הבעל

נתינת הגט צריכה להיות לשם גרושין, לפיכך צריך שיאמר המגרש כשיתן לה את הגט: "הרי זה גיטך, והתקבלי גיטך זה, ובו תהיי מגורשת ממני, והרי את מותרת לכל אדם".

אמר לה הרי את משולחת, או הרי את מגורשת, או הרי את מותרת לכל אדם – הרי זו מגורשת; אבל אם אמר לה איני אישך, או איני בעלך, או איני ארוסך – אינו גט.

עדי מסירה

מעיקרי הגרושין הוא שיהיו הגרושין על ידי עדים, אלא שנחלקו תנאים איזה עדים הם: יש אומרים שעדי חתימה הם הכורתיים; ויש אומרים שעדי מסירה הם הכורתיים, וכן הלכה.

קריאת הגט

העדים שנותנים לפניו את הגט צריכים לקרותו לפני הנתינה.

אף על פי שקראוהו קודם נתינה, יש להם לקרותו אף לאחר הנתינה, ולכתחילה נוהגים שהחכם המסדר את הגט קורא אותו תחילה וסוף עם העדים, ואחר כך שואל לסופר אם זהו הגט שכתב לשמו ולשמה ולשם גרושין.

קבלת הגט

אין האשה מתגרשת עד שיתן הגט לידה, או ליד שלוחה, או לתוך חצרה ורשותה. נוהגים שהבעל כופל את הגט כמו אגרת, כדי שתוכל האשה לאחזו כולו בידה, ובשעה שהאשה מקבלת את הגט תגביה את ידיה, ויהיו ידיה גבוהות מן הארץ שלשה טפחים, ואחר שנתן הגט לתוך ידה תסגור ידיה ותגביה שתי ידיה למעלה שלשה טפחים. ונוהגים שלאחר שנתן לה הגט תכניסנו תחת בגדיה, ולא יהא שום דבר, כגון טבעת וכיוצא, בידה בשעת קבלת הגט.

זמנם

אין מגרשים בשבת וביום טוב, גזרה שמא יכתוב. כתיבת הגט וחתימתו מותרת כלילה, ובנתינתו נחלקו ראשונים. לכתחילה נוהגים לאיסור.

סידורם

כל שאינו יודע בטיב גיטין – בהלכותיהם – לא יהא לו עסק עמהם, ומאד יש ליוהר לאדם שלא ישתדל בענין גיטין אם לא שיהא בקי בהלכות גיטין. אם מסדר הגט יכול ליטול שכר, נחלקו הדעות: יש אוסרים ליטול יותר מדמי שכר בטלה; ויש מתירים. יש להחמיר לכתחילה שלא יהיה המסדר קרוב לעדים ולסופר. גט הניתן ללא כפיה אינו צריך בית דין. ויש מהאחרונים הסובר שכל גט צריך בית דין של שלשה. רגילים ליתן הגט במנין עשרה, לפרסם הדבר שמותרת להינשא ושאסורה לכהן. הבעל אינו בכלל העשרה, אבל הרב המסדר והסופר והעדים והקרובים בכלל, ואם האיש והאשה בושם בכך, אין צריך עשרה. הסידור עצמו הוא קבוע ומפורט בגוף הערך.

כריתותם

צריך שלא יתנה עליה תנאי שעומדת בו כל ימיה, ולכן האומר הרי זה גיטך על מנת שלא תשתי יין לעולם, או על מנת שלא תלכי לבית אביך לעולם, אין זה גט, שאינו כריתות.

בנערה וקטנה

נערה המאורסה נחלקו תנאים מי מקבל את גיטה, והלכה שהיא או אביה מקבלים את גיטה. להלכה שנערה המאורסה מקבלת את גיטה, נחלקו ראשונים אם קטנה המאורסה יכולה לקבל את גיטה, ומפני מחלוקת הראשונים כתבו הפוסקים שיש להחמיר שלא תקבל אלא על ידי אביה. קטנה שנישאת נחלקו בה הדעות: יש אומרים שאין אביה יכול לקבל את גיטה; ויש אומרים שאף כשנישאת אביה מקבל את גיטה.

גרושין של רשות

נחלקו תנאים מאיזו סיבה מותר לאדם לגרש את אשתו: יש אומרים שאסור לאדם שיגרש את אשתו אלא אם כן מצא בה דבר ערוה; יש אומרים שמותר לו לגרשה אפילו אם הקדיחה תבשילו; ויש אומרים שמותר לו לגרשה אפילו אם מצא אחרת נאה הימנה.

והוא הדין אף בזיווג ראשון שמותר לו לגרש אפילו בלא דבר ערוה, אם פשעה כנגדו, אלא שבזיווג ראשון אין ראוי לו למהר לגרשה. ונחלקו בדבר: יש מפרשים שבזיווג שני אפילו שלא מצא בה לא ערוה ולא דבר פשיעה כנגדו, אלא שנא אותה מחמת שמצא אחרת נאה הימנה, מותר לו לגרש אותה; יש מפרשים שאף בזיווג שני נחלקו התנאים, ואף בזה הלכה כדעה שלא יגרש אלא אם מצא בה או ערוה או דבר פשיעה נגדו; ויש מפרשים שכל המחלוקת של התנאים היא רק בזיווג שני, אבל בזיווג ראשון הכל מודים שאסור לגרש אלא אם כן מצא בה דבר ערוה. אשה רעה בדעותיה – היינו שהיא בעלת מריבה, שמקללתו בזמן סעודה, או שמכוונת לצער ויאנה אוכלת עמו, או שאינה צנועה ככנות ישראל הכשרות – מצוה לגרש, ואפילו היא אשתו ראשונה.

גרושין מחמת איסור

כל אלה שנסואיהם בעברה, כגון אלמנה לכהן גדול, גרושה לכהן הדיוט, ממזרת ונתינה לישראל, בת ישראל לנתין ולמזר, כופים אותם לגרש.

וכן אשה שזינתה ברצון תחת בעלה, ובאו עדים והעידו על כך, כופים אותו להוציא, וכן אשת כהן שנאנסה, שהיא אסורה עליו, כופים אותו להוציא; ויש ראשונים הסוברים שאם אין הבעל רוצה אינו חייב לגרש אשתו שזינתה – או אם הוא כהן, אשתו שנאנסה – אלא שלא תשמשנו.

עוברת-על-דת-משה-ויהודית, אף על פי שאין כופים אותו להוציא, מכל מקום מצוה עליו להוציאה. נשא אשה ושהה עמה עשר שנים ולא ילדה, שחייב להוציאה משום בטול פריה ורביה, נחלקו אמוראים אם כופים אותו להוציא, והלכה שכופים.

גרושין מחמת תביעה

יש שכופים את הבעל לגרש את אשתו, אף על פי שאין שם חיוב גרושין מחמת איסור, אלא מחמת תביעת האשה, בין שהיו כך לפני שנשארו ובין שהיו משנשאו, כגון המוכה שחין. התנה עמה קודם לכן וקיבלה עליה, נחלקו תנאים והלכה שמקבלת היא על כרחיה. האשה שיש בבעלה אחד המומים הללו, רשאית לשבת עמו אם רוצה. האומר איני זן ואיני מפרנס, נחלקו אמוראים ופוסקים בדין זה. המורגל להכות את אשתו, ואינו שומע לדברי בית דין שהתרו בו תחילה, כופים אותו להוציא. אשה התובעת גט בטענה שאינה ראויה להיבנות ממנו, שהוא הגורם שאינה יולדת, אין שומעים לה, אבל אם באה בטענה שהיא רוצה בן להישען עליו בעת זקנתה, כופים אותו להוציא. אשה האומרת מאוס עלי בעלי, נחלקו בה ראשונים והלכה שאין כופים אותו להוציא.

הכפייה בגרושין

כל מקום שאמרו חכמים כופים להוציא, כופים אפילו בשוטים, אבל במקום שאמרו יוציא, נחלקו ראשונים אם כופים בשוטים או שאומרים לו שהוא עברין, ויכולים לגזור על כל ישראל שלא לעשות לו שום טובה, או לישא וליתן עמו.

גרושין בגט פסול

כל גט שהוא פסול מן התורה, אם נתגרשה בו עדיין היא אשת איש גמורה, ואם נישאת בו תצא והולד - מן השני - ממזר, אלא שצריכה גט מדבריהם מהבעל השני. בגט הפסול מדבריהם שנתגרשה בו ונישאה לאחר, נחלקו תנאים והלכה שבכל גט הפסול מדבריהם שנתגרשה בו ונישאת אין הולד ממזר.

גדרם ומהותם

האשה מתגרשת מבעלה, להיות ניתנת להינשא לאחר, על ידי גט שהבעל מוסר מידו לידה (משנה קדושין ב א, ורש"י ד"ה וקונה את עצמה, השני), שנאמר: **וְהָיָה אִם לֹא תִמְצָא חֵן בְּעֵינֵי וְגו'** וְכָתַב לָהּ סֵפֶר פְּרִיִּת וְנָתַן בְּיָדָהּ וְשָׁלַחָהּ מִבֵּיתוֹ וְיָצְאָהּ וְגו' וְהָיְתָה לְאִישׁ אֲחֵר (דברים כד א-ב), ומצות עשה מן התורה היא זו, שכשנרצה לגרש - נגרש בשטר האמור בתורה, ונמנית מצוה זו במנין המצות (ספר המצוות מצות עשה רכב; סמ"ג עשין נ; חינוך מצוה תקעט). ואם גירשה ולא כתב לה הגט כמצות התורה וכענין שפירשו חכמים, ביטל מצות עשה זו, ועונשו גדול מאד, לפי שדינה כאשת איש, והוא מחזיק אותה כמגורשת (חינוך שם).

ארוסה אף האשה שנתקדשה באחד מהדרכים שהאשה נקנית בהם (ראה ערך קדושין), ולא נבעלה ולא נכנסה לחופה (ראה ערכו), אם רצה לגרשה - צריכה גט (רמב"ם אישות א ג; טוש"ע אה"ע כו ג), שנאמר: **כִּי יִקַּח אִישׁ אִשָּׁה** (דברים שם א), ופירושו קיחה על ידי קידושין (גמ' שם ב א וט ב), ונאמר שם: **וְכָתַב לָהּ סֵפֶר פְּרִיִּת** (שם). באור הגר"א אה"ע כו ס"ק יג).

עיקר ששה דברים הם עיקרם של הגרושין מן התורה:

הגרושין

- שלא יגרש האיש אלא ברצונו (ראה להלן: רצון המגרש), שנאמר: **וְהָיָה אִם לֹא תִמְצָא חֵן בְּעֵינֵי וְגו'** (דברים שם), מלמד שאינו מגרש אלא ברצונו, ואם נתגרשה שלא ברצונו אינה מגורשת (רמב"ם גרושין א א-ב, על פי יבמות קיב ב), או לפי שנאמר: **וְנָתַן** (שם) - משמע מדעתו (רשב"ם בבא בתרא מח א ד"ה וכן).

- שיגרש בכתב ולא בדבר אחר, שנאמר: **וְכָתַב** (שם), מלמד שאינה מתגרשת אלא בכתב (רמב"ם שם א ג, על פי קדושין ה א), או לפי שנאמר: **סֵפֶר פְּרִיִּת** (שם) - ספר כורתה, ואין דבר אחר כורתה (קדושין שם, לדעת רבי יוסי הגלילי).

- שיתן לה את הגט (ראה להלן: קבלת הגט), שנאמר: **וְנָתַן בְּיָדָהּ**

(שם) - מלמד שאינה מתגרשת עד שינתן הגט לידה, או ליד שלוחה שהוא כידה (ראה ערך שליח לקבלה), או לחצרה, שהכל כידה (ראה ערך חצר. רמב"ם שם א-ג, על פי ספרי כי תצא רסט, קדושין מא א, ובבא מציעא י ב).

- שיתנהו לה בפני עדים (ראה להלן: עדי מסירה. רמב"ם שם א), שנאמר: **עַל פִּי שְׁנֵי עֵדִים וְגו' יָקוּם דָּבָר** (דברים יט טו), ואי אפשר שתהיה זו היום ערוה והבא עליה במיתת בית דין, ולמחר תהיה מותרת בלא עדים (רמב"ם שם יג)², ואפילו אם שניהם מודים שנתגרשו - הגט בטל, שבממון שמועילה הודאת בעל דין כמאה עדים (ראה ערך הודאת בעל דין), הרי זה במקום שאינו מחייב לאחרים (ראה ערך הנ"ל), אבל גרושין הוא חב לאחרים, שאוסרה לכהן (ראה ערך גרושה לכהן. תוספות גיטין ד א ד"ה דקיימא).

- שיתנהו לה בתורת גרושין (ראה להלן: אמירת הבעל), שנאמר: **סֵפֶר פְּרִיִּת וְנָתַן בְּיָדָהּ** (דברים כד א), שיתן אותו בתורת ספר כריתות, אבל אם נתן לה בתורת שהוא שטר חוב, או מזוזה - אינו גט (רמב"ם שם א ט, על פי גיטין עח א).

- שיתנהו הבעל או שלוחו (ראה להלן: נתינת הגט), שנאמר: **וְנָתַן בְּיָדָהּ** (שם), ולא שתקח היא מעצמה (רמב"ם שם א יב וב א, על פי גיטין שם).

רצון המגרש

שאלת החכם מתוך שאין האיש מגרש את אשתו אלא לרצונו **אם מגרש לרצונו** (ראה לעיל), החכם מסדר הגט צריך לשאול לבעל המגרש אם הוא נותן את הגט מרצונו בלא שום אונס, והוא ישיב שנותן הגט מרצונו בלב שלם בלא אונס (שו"ע אה"ע קנד, סדר הגט יד), ואף מומר, שמן הדין צריך לגרש, ואין צריכים לשאול אם נשבע או נדר (ראה להלן: סידורם), שואלים אותו אם מגרש ברצון (רמ"א אה"ע קנד כג)³.

א) - מה שם אין פחות משנים, אף דבר שבערוה אינו פחות משנים (לחם משנה שם, בדעת הרמב"ם, על פי סוטה ג ב, וגיטין ב ב ד"ה ואין דבר). 3. על מי

2. או שדינו ככל דבר שבערוה שאינו פחות משנים, שנאמר בעדות: **עַל פִּי שְׁנֵי עֵדִים וְגו' יָקוּם דָּבָר** (שם), ונאמר בגרושין: **כִּי יִקַּח אִישׁ אִשָּׁה וְנָתַן בְּיָדָהּ** (דברים כד

ואם נשתתק – צריך בדיקה (ר"ן שם, על פי תוספתא שם ה א; רמ"א שם ח) אם דעתו מיושבת עליו (טור שם), שבדקים אותו שלש פעמים בהרכנת הראש, אם אמר על לאו לאו, ועל הן הן, הרי אלו יכתבו ויתנו (משנה שם סז ב; תוספתא שם; רמב"ם שם טז; טוש"ע שם ה) ⁷.

קטן קטן בן תשע שנים ויום אחד שבא על יבמתו, אינו יכול לפטרה בגט עד שיגדיל (משנה נדה מה א; טוש"ע אה"ע קסז ב) ⁸, ואם בא לגרש קודם שיגדיל, אינו יכול, שגט קטן אינו גט (רש"י יבמות קיא ב ד"ה יגדלו; טוש"ע שם ה), שגרשין אינם גרשין גמורים, לפי שאינו בן דעת (רש"י נדה שם ד"ה ואינו נותן).

לפיכך בודקים לגרושין אם הביא שתי שערות (ראה ערך גדול) כשקנה את יבמתו בביאה (בבא בתרא קנו א), ואם לא ימצאו שערות, אין אלו גרושין גמורים להתירה, אפילו אם כבר הגיע לשני גדלות (תוספות שם ד"ה ולגרשין), אבל בגרושין שאחרי קידושין אין צריך בדיקה, שממה נפשך היא מגורשת, שאם היה קטן בשעת קידושין אפילו גט אינו צריך, ואם היה גדול הרי גם עכשיו הוא גדול (כן משמע מהתוספות שם ד"ה וכן) ⁹.

דעת המתגרשת

מדין התלמוד האשה מתגרשת אפילו שלא לרצונה (יבמות קיב ב; רמב"ם גרושין א ב; טוש"ע אה"ע קיט ו), שלא אמרה תורה אלא באיש שאינו מגרש אלא לרצונו, אבל האשה, כיון שלא גילה הכתוב שצריך דעתה, מתגרשת אפילו בעל כרחה (ב"ח שם), ומכל מקום רבנו גרשום מאור הגולה החרים שלא לגרש אשה בעל כרחה (רמ"א שם), ופשט איסורו בכל ישראל, ולא ראינו ולא שמענו אשה מתגרשת בעל כרחה (שו"ת הר"ן לח) ¹⁰.

נתינת הגט

נתינתו מידו מאחר שמעיקרי הגירושין שיתן הגט מידו ליד **ליד האשה** האשה (ראה לעיל: גדרם ומהותם), לכן אם היה הגט מונח על גבי קרקע, ואמר לה טלי גיטך משם, לא אמר כלום (גיטין עח א; רמב"ם גרושין א יב; טוש"ע אה"ע קלח א) ¹¹.

וכן אם היה קשור על ידו או על ירכו ושלפתו ממנו, אף על פי שאמר לה אחר שבא הגט לידה הרי זה גיטך, אינו גט, שנאמר: וְנָתַן בְּיָדָהּ (דברים כד א), ולא שתקח מעצמה, והרי לא נתן לה לא הוא ולא שלוחו (רמב"ם שם, על פי גיטין שם), ואפילו היה הגט מונח על ידו, והיא קרובה אליו ולקחתו משם, אינו גט, כיון שלא סייע בנטילתו כלום (רא"ש שם ח ה; טוש"ע שם), שהוא לא קירב ידו אליה (רא"ש שם), וכן אם היתה ידו סגורה והגט בתוכה, ופתח הוא את ידו ונטלתו מתוכה – אינו גט, כיון שלא קירב את גופו אליה, שאין אנו קוראים בו ונתן אלא אם נתן לתוך ידה, או שיקרבהו לה שמסייע בלקיחתה (רש"י אה"ע קלח א; טוש"ע שם).

היה הגט תחוב תחת חגורתו על מתניו, והרכין לה בגופו או היטה ידו עד ששלפה הגט מעליו, ואמר לה הרי זה גיטך – או שהיתה

כשאינו בן דעת לפיכך צריך שיהיה בן דעת בשעת הגרושין, ואם לא היה בן דעת, כגון שהיה חרש, שאינו שומע ואינו מדבר (ראה ערך חרש), או שוטה (ראה ערך שוטה על גדרו) – אינו יכול לגרשה (משנה יבמות קיב ב; רמב"ם גרושין ב יז; טוש"ע אה"ע קכא ו), ואם גירשה – אינה מגורשת (רמב"ם שם א ב), והגט בטל מן התורה, ועדיין היא אשת איש גמורה (ראה להלן: גרושין בגט פסול).

במה דברים אמורים כשהיה פיקח בשעה שנשאה, ואחר כך נתחרש או נשתטה, שקידושו היו קידושין גמורים, אבל אם היה חרש בשעה שנשאה, מגרש אותה ברמיזה, שכשם שכנס ברמיזה – וקידושו קידושין מדרבנן (ראה ערך חרש) – כך הוא מוציא ברמיזה (משנה שם; רמב"ם שם ב יז; טוש"ע שם).

כשאינו בן דעת בשעת הציווי על הכתיבה והחתימה וצריך שיהיה בן דעת אף בשעה שמצוה את הסופר לכתוב את הגט (משנה גיטין סז ב; רמב"ם שם יד; טוש"ע אה"ע קכא א), ובשעה שמצוה את העדים לחתום את הגט (סדר הגט של מהר"ם ב"ר יג), ואם גירשה כשלא היה בדעתו בשעת ציווי – אינה מגורשת (משנה גיטין סז ב; רמב"ם שם; בית יוסף אה"ע קכא; בית שמואל שם סק"א) ⁴.

כשאינו בן דעת בשעת חלות הגרושין היה בדעתו בשעה שנתן את הגט, אבל לא היה בדעתו בשעת חלות הגרושין, כגון שנתן את הגט ואמר לא יהיה גט עד למחר (ראה להלן: גרושין לאחר זמן), ואחזתו למחר רוח רעה, נחלקו אמוראים בדבר: יש אומרים שהוא גט (ירושלמי גיטין ז א, לדעת ריש לקיש); ויש אומרים שאינו גט (ירושלמי שם, לדעת רבי יוחנן), וכן הלכה (רש"י אה"ע גיטין סז ב). וכן אם ציוה ליתן את הגט על ידי שליח, והיה בריא בשעת ציווי, יש להיזהר שיהיה בדעתו גם בשעת נתינה (רש"י אה"ע שם; שו"ת הרא"ש מה יח; שו"ע אה"ע קכא ד), ובדיעבד אם בשעת נתינה נשתטה, הדבר תלוי במחלוקת אמוראים זו, והלכה שהגט בטל מן התורה (רש"י אה"ע שם; בית יוסף שם) ⁵.

וצריך להיזהר שיהיה בדעתו גם במשך הזמן שבין כתיבה לנתינה (תוספות גיטין ע ב ד"ה התם; דרכי משה שם סק"א, בשם סדר הגט); ויש הסובר שאין לחוש כלל לזמן שבינתיים, שאפילו אם נתקלקל בינתיים, אם חזר לדעת מיושבת בשעת הנתינה, אין זה מזיק לגט (בית יוסף שם, בדעת התוספות), ובדיעבד יש להקל, אלא שלכתחילה יש להיזהר שיהיה בדעתו גם בינתיים (דרכי משה שם; בית שמואל שם סק"ה); ויש הפוסל אף בדיעבד (ט"ז שם סק"ד) ⁶.

כשעומד ראווה שהיה שחוט רוב שנים של הסימנים, או מגורד לפות מחותך בחתיכות (רש"י גיטין ע ב ד"ה מגורד) – או צלוב, ורמז ואמר כתבו גט לאשתי – כותבים ונותנים (גמ' שם; רמב"ם שם ב יג; טוש"ע אה"ע קכא ח) כל עוד נשמתו בו (רמב"ם וטוש"ע שם, על פי תוספתא שם (ליברמן) ד ח), אף על פי שבדאי ימות מהמכה, לפי שדעתו צלולה, אלא כחש כחו מלהוציא דבר מפיו (גמ' שם, ורש"י ד"ה צילותא), והוא הדין מי שנפל מהגג, שכותבים ונותנים כל עוד נשמתו בו (תוספתא שם; שו"ע שם).

שראינו שדעתו צלולה (תוספות שם ע ב ד"ה ורמז). על גרושי גוסס, ראה ערכו; על גט שכיב מרע, ראה ערכו. ⁸ אם כשגדל יכול לגרשה לפני שבא עליה בגדלות, ראה ערך יבום. ⁹ אם יש לקטן גט לפסול בו את יבמתו על כל האחים, ראה ערך גט יבמין. ¹⁰ על פרטי החרם, ראה ערך חרם דרבנו גרשום. ¹¹ יש מהראשונים שכתב שלא אמרו טלי גיטך מעל גבי קרקע אינו מועיל אלא כשהבעל נתן הגט על גבי קרקע מעצמו, בלי ציווי האשה, אבל אם האשה אמרה לו נתנו על גבי קרקע, הרי זה כאילו נתן בידה ומגורשת (תוספות ר"י ד קדושין

שכפוחו לגרש, וגירש מחמת הכפייה, שלא מרצונו, ראה ערך גט מעושה; על הנשבע לגרש וגירש מחמת שבעות, ראה ערך הנ"ל; על המוסר מודעא על הגט, ועל ביטול מודעא, ראה ערך מודעא. ⁴ אם היה בריא בשעה שציוה לכתבו ואחר כך נשתטה אם יכולים לכתבו, ראה ערך גט. ⁵ וגט פשוט קכא ס"ק טז; בית שמואל שם סק"ה. ⁶ על עתים חלים ועתים שוטה בנוגע לגרושין, ראה ערך שוטה; על גרושין של שכור ובדיקתו, ראה ערך שכור; על גרושי אלם, ראה ערך. ⁷ ויש שמסתפקים שמא אינו צריך בדיקה, אפילו נשתתק, מכיון

כאן נתינה לשמה מבוררת (רבי ירמיה בגיטין פו ב, ורש"י ד"ה דלא כר' אלעזר וד"ה הא לא ידעי).

• ויש אומרים שהכל מודים שאין צורך שהנתינה תהיה לשמה, ולפיכך כשנתערבו הגיטין יכול ליתן שניהם לכל אחת (אביי שם), וכן הלכה (רמב"ם ג הי"ב; טוש"ע קלב א), ומכל מקום לא יתן שני הגיטין בבית אחת, אלא בזה אחר זה, משום חציצה (ראה ערכו). פרישה שם סק"ה, בשם מורו ורבו, או משום חשש ברירה (ראה ערכו), מכיון שאין ידוע עכשיו באיזה מהם מגרש (ט"ז שם סק"ד).

נתינת שני גיטין בבית אחת וכן כשכותבים שני גיטין מחמת ספק, כגון שיש ספק באופן כתיבת השמות (ראה ערך שמות גיטין) וכיוצא, לא יתן להם שני הגיטין בבית אחת, אלא בזה אחר זה (מהר"י וייל קפא; שו"ת הרמ"א פד; שו"ע אה"ע קכט יט), אם משום שמא אין דעתו שיהא גט אלא על זה שאינו גט (מהר"י וייל שם, על פי קדושין מח ב), או משום שאין ברירה (שו"ת הרמ"א שם; ט"ז שם ס"ק לד), או משום חציצה, או משום ספר אחד אמרה תורה ולא שני ספרים (בית שמואל שם ס"ק לח), ואין ליתן שני גיטין אלא מדוחק (רמ"א בשו"ע שם ובשו"ת שם).

אמירת הבעל

מאחר שנתנת הגט צריכה להיות לשם גרושין (ראה לעיל: גדרם ומהותם), לפיכך צריך שיאמר המגרש כשיתן לה את הגט הרי זה גיטך, או הא גיטך וכיוצא בזה (רמב"ם גרושין א יא, על פי משנה גיטין עח א; שו"ע אה"ע קלו א).

נתן לה ולא אמר לה כלום, נחלקו בו ראשונים:

• יש אומרים שמאחר שמן התורה צריך ליתן לה בתורת גרושין (ראה לעיל: גדרם ומהותם), הרי שאם לא אמר – הגט בטל מן התורה (רשב"א ומאירי ור"ן גיטין עח א; טור אה"ע קלו).

• ויש אומרים שהגט פסול מדרבנן (רמב"ם שם א יא, ושם י ב; כן משמע מהשו"ע שם), שאין כונת הלמוד שצריך אמירה חיובית שהוא גיטה, אלא שלא יאמר דברים שאינם מענין הגרושין, כגון כנסי שטר חוב זה וכיוצא בו, אבל כשנותן לה סתם הרי זה נותן בתורת גרושין, ואין אמירתו מעכבת מן התורה (בית יוסף שם, בדעת הרמב"ם)¹⁴.

מזכר בעסקי גיטה במה דברים אמורים כשלא היה מדבר עמה על עסקי גיטה, אבל אם היה מדבר עמה על עסקי גיטה, ונטל הגט ונתן בידה ולא אמר כלום, נחלקו תנאים: יש אומרים שאינו צריך לומר דבר (רבי יוסי במעשר שני ד ז, וקדושין ו א), וכן הלכה (גמ' שם; רמב"ם שם א יא; טוש"ע שם ב); ויש אומרים שצריך לפרש שנותן לשם גרושין (רבי יהודה שם ושם).

להלכה שאינו צריך לומר דבר, נחלקו תנאים כשהיו עסוקים מענין לענין באותו ענין – כגון שפסקו לדבר בגט עצמו, והיו מדברים שאר דברים מעניני הזיווג (רש"י קדושין שם ד"ה מענין לענין): יש אומרים שהרי זה כהפסק מלדבר (רבי שם, לפי אביי שם), וכן הלכה (ר"ן שם; בית יוסף שם, בדעת הר"ף והרמב"ם והרא"ש)¹⁵; ויש אומרים שהרי זה כמדבר עמה בעסקי גיטה (רבי אלעזר ברבי שמעון שם, לפי אביי שם).

ידו פתוחה וקירב את היד אליה (רא"ש שם, בסתם) – נחלקו בו ראשונים:

• יש אומרים שהרי זה גט (רש"י שם ד"ה דערק; רשב"א ור"ן שם; רמב"ם שם א יב; רא"ש שם, בסתם; שו"ע אה"ע קלח א, בשם יש מי שאומר).

• ויש אומרים שאינו גט, שקירוב בלבד אינו מועיל, אלא אם כן צמצם מתניו ונתחלחלו, והטה עצמו אליה ונטלתו (רא"ש שם, בשם רבנו חננאל; טור שם, בדעת הרא"ש; שו"ע שם, בסתם).

הכל מודים שאם אחז את הגט בראשו האחד והושיטו לה, ולקחה אותו בראשו השני, הרי זה גט, שבמקום שאינה צריכה סיוע בנטילתה דיו בקירוב בלבד (בית יוסף שם, על פי הרא"ש והטור שם; רמ"א שם ב), או לפי שגם בזה יש משום סיוע, כיון שאוחזו בנחת כדי שתוכל לקחתו בראש השני (ב"ח שם). וכן אם היתה ידו סגורה וקירב ידו ופתחה, הרי זה גט לדברי הכל, שיש כאן סיוע וגם קירוב, אף על פי שהיא לקחה את הגט מידו (בית שמואל שם סק"ב).

שתהא יד האשה פתוחה צריך שתהא יד האשה פתוחה עד שיניח כל הגט בידה, שאם תקפוץ ידה בעוד שהבעל אוחז בראש הגט בידו – אינה מגורשת (תוספות גיטין עח ב ד"ה אם; שו"ע אה"ע קנד, סדר הגט פגפח; רמ"א שם קלט יד)¹².

אמירה ללא נתינה בכל מקום שאין שם נתינת הבעל, אינו מועיל מה שיאמר לה אחר כך הרי זה גיטך (ר"ן שם), אלא יחזור ויטלנו ממנה ויתנהו לה, ויאמר לה הרי זה גיטך, כיון שהנתינה הראשונה לא היתה נתינה (בית שמואל קלח סק"א).

אמר לה הרי זה גיטך והנייר שלי אמר לה הרי זה גיטך והנייר שלי – דהיינו שכל הנייר אני מעכב לעצמי (רש"י גיטין כ ב ד"ה והנייר) – אינה מגורשת (תוספתא שם (ליברמן) ב ד; גמ' שם כ ב ועא א; רמב"ם גרושין ח יד; טוש"ע אה"ע קמג יא).

• אם מפני שלא נתן לה כלום (רש"י שם כ ב ד"ה אינה מגורשת ועא א ד"ה והנייר), שהאותיות פורחות באויר (רש"י שם כ ב ד"ה אינה מגורשת), והתורה אמרה: ונתן בידה (רש"י שם עא א ד"ה והנייר).

• או מפני שאין זה כריתות (רמב"ם שם; רשב"א שם, בשם ראיתי מפרשים; טוש"ע שם).

אמר לה הרי זה גיטך על מנת שהנייר שלי – מגורשת (תוספתא שם; גמ' שם ושם; רמב"ם שם; טוש"ע שם)¹³.

אם צריך לשמה בנתינת הגט נחלקו אמוראים אם צריכה לשמה:

• יש אומרים שהדבר תלוי במחלוקת תנאים: לדעה שעדי חתימה הם הכורתיים (ראה להלן: עדי מסירה), ואין צריך עדי נתינה כלל, אין הנתינה צריכה להיות לשמה, ולפיכך אם שלחו שנים שני גיטין, ושמותיהם שוים ושמות נשותיהם שוים ונתערבו, נותן שניהם לזו ושניהם לזו, וכל אחת מתגרשת בשלה; ולדעה שעדי מסירה כורתיים – וכן הלכה – הנתינה צריכה להיות לשמה, ש"לה" האמור בכתוב ללמד על לשמה (ראה ערך גט) על "וכתב ונתן" מוסב, כשנתערבו הגיטין אינו יכול ליתן שניהם לכל אחת, שכיון שאין עדי מסירה יודעים באיזה הם מתגרשת אין

ח א), והאחרונים תמהו עליו (אבני מלואים ל סק"י). ¹² ויש שכתבו שבדיעבד כשר, והמחמיר תבוא עליו ברכה (תוספות שם). ¹³ אם צריכה להחזיר הנייר, ראה ערך מתנה על מנת להחזיר. ¹⁴ ויש חולקים על עיקר

הדין וסוברים שאין צורך באמירה זו, שלא הצריכו אמירה אלא כשאמר מקודם כנסי שטר חוב, אבל בנותן גט ממש בנתינה גמורה אין צריך לומר הא גיטך כלל (מאירי שם, בשם אחרוני הרבנים). ¹⁵ ויש הפוסק כדעה השניה (רשב"א שם,

שם; מאירי שם), ורצה לשחק בה ולא לגרשה, אבל לא ביטל את גוף הגט, שהרי לא אמר על גופו של גט כלום, ולכן באומר אחר כך הרי זה גיטך - כשר, ומתגרשת בו (רשב"א שם; מאירי שם).

• מפני שצריך שיוציא הבעל בפיו את השלוחין וגרושין, בענין שיוכן הדבר לאשה או לעדים (ראה להלן: בעדים) כדרך שצריך שיוציא בפיו את ענין הקידושין כשמקדש אשה (המאור שם; בית שמואל קלח סק"ח).

אמירת הרי לא אמר לה בשעת נתינה הרי זה גיטך ואמר אחר זה גיטך, כך, נחלקו תנאים: יש אומרים שהרי זה גט (רבי בגמ' שם), וכן הלכה (רמב"ם שם; טוש"ע שם); ויש אומרים שאינו גט עד שיטלנו הימנה ויחזור ויתננו לה, ויאמר לה הרי זה גיטך (רבי שמעון בן אלעזר בגמ' שם).

ונחלקו אחרונים:

• יש אומרים שהרי זה גט רק אם אמר לה אחר כך באותו מעמד (שלטי גבורים שם; בית שמואל קלו סק"א).

• ויש אומרים שכן הדין אפילו אם אמר הדבר אחר זמן מרובה (תורת גיטין שם ה, על פי הגמ' שם).

לא אמר לה הרי זה גיטך, אינו גט אפילו אם היו עסוקים באותו ענין (מלחמות לרמב"ן שם; רשב"א שם, בתירוץ הראשון; ר"ן שם), שכיין שאמר לה כנסי שטר חוב זה נתבטל כל מה שהיו עסוקים בו קודם (ר"ן שם).

נתינה בתורת נתן לה בתורת פקדון, נחלקו ראשונים:

• יש אומרים שאף בזה די שיאמר לה אחר כך הרי זה גיטך, כיון שנתינת הבעל יש כאן (ר"ן שם; ריטב"א שם).

• ויש אומרים שנתינה זו אינה כלום, אלא צריך לחזור וליטלו וליתנו לשם גרושין, כיון שנתן מתחילה לשם פקדון (תוספות ר"ד שם).

נתן לה הגט נתן לה את הגט כשהיא ישנה, ונעורה והרי הוא בידה כשהיא ישנה - אינו גט, עד שיאמר לה הרי זה גיטך (משנה שם ע"א; רמב"ם שם א ט; טוש"ע שם א, ואף כאן נחלקו תנאים מתי יאמר לה הרי זה גיטך: יש אומרים שיכול לומר כשהגט בידה (רבי בגמ' שם), וכן הלכה (רמב"ם שם; טוש"ע שם); ויש אומרים שצריך שיטלנו הימנה ויחזור ויתננו לה (רבי שמעון בן אלעזר בגמ' שם).

לא אמר לה כלל הרי זה גיטך - אינו גט (רמב"ם שם), ומספר טעמים לדבר:

• לפי שאין כאן נתינה בתורת גרושין (רמב"ם שם).

• לפי שאינו שמור בידה, ואינה בת גרושין, וגרועה מחרשת, שהיא יודעת לשמור גיטה, שהישינה אין בה דעת כלל, ואינה יודעת לשמור את גיטה כלל (רשב"א שם).

• לפי שצריך שהגט יהא במקום המשתמר, דומה לידה שכתוב בגט, וכשהיא ישנה אינו משתמר (ר"ן שם; מאירי שם נה א, בשם גדולי הראשונים).

ולפיכך אפילו אמר לעדים בתחילה ראו גט שאני נותן לה - אינו כלום, כיון שהיתה ישנה (רשב"א ור"ן שם; טוש"ע שם), ואפילו היו עסוקים באותו ענין אינו מועיל (ר"ן שם).

נתן בחצרה וכן אם נתן את הגט בחצרה (ראה להלן: קבלת הגט) כשהיא ישנה, נחלקו ראשונים:

היה מדבר עם אחרים בפניה בעסקי גיטה, הרי זה כמדבר עמה (מרדכי שם תעז; בית יוסף שם, לגירסתו בטור שם).

נוסח האמירה זה גיטך" (הגהות מרדכי גיטין תסח; בית יוסף אה"ע קלו א, בשם קונדרסים; רמ"א שם) - ומלבד זאת צריך לומר: "והרי את מותרת לכל אדם", כדי שתדע שהיא מגורשת ולא תהא חוזרת, שהרי צריך שיהא משלחה ואינה חוזרת (תוספות גיטין ע"א ד"ה אינו, בשם ר"י); ויש מוסיפים שיאמר לה: "והתקבלי גיטך ותהא מגורשת ממני ומותרת לכל אדם" (סמ"ג עשין ג, סדר הגט; מרדכי שם; רמ"א שם); ויש המוסיפים: "מעכשיו" (בית יוסף שם, בשם יש אומרים; רמ"א שם).

ולפיכך נהגו לכתחילה שיאמר: "הרי זה גיטך, והתקבלי גיטך זה, ובו תהיי מגורשת ממני, והרי את מותרת לכל אדם" (סדר הגט של מהר"ם ברי"ר לא), ובדיעבד אם אמר הרי זה גיטך בלבד - מגורשת (פתחי תשובה לסדר הגט שם, בשם גט מקושר), וצריך לדעת כל מה שהוא אומר לה (רמ"א שם), ולכן אם אינו יודע לשון הקודש מתרגמים לו בלשון שהוא מבין (פתחי תשובה לסדר הגט שם).

טענות לשון אחרים אמר לה הרי את משולחת, או הרי את מגורשת, או הרי את מותרת לכל אדם - הרי זו מגורשת (קדושין ה ב), והוא הדין כשאמר לה הרי את לעצמך (גמ' שם ו א-ב; טוש"ע שם ד).

ואם אמר לה איני אישך, או איני בעלך, או איני ארוסך - אינו גט (גמ' שם; טוש"ע שם א, שנאמר: וְשִׁלַּחָהּ (דברים כד א), ולא שישלח את עצמו (גמ' שם ו א).

היה מדבר עמה בעסקי גיטה, ואמר לה לשונות אלו, נחלקו ראשונים:

• יש אומרים שאף בזה אינו גט, שלשונות שאין בהם משום גרושין גרועים יותר משתיקה (רא"ש שם א ב; טור שם; שו"ע שם, בשם יש מי שאומר, הראשון; בית שמואל שם סק"ב).

• יש אומרים שהוא גט, שאין זה גרוע משתיקה (רבנו ירוחם כב א וכד ב, בשם יש אומרים).

• ויש אומרים שהיא ספק מגורשת (רבנו ירוחם שם ושם, בשם יש אומרים; שו"ע שם, בשם יש מי שאומר, השני).

אמר לה לשון שלילי, באופן שמכלל לאו יש לשמוע הן לגרושין, כגון שנתן לה גט ואמר לה אם לא תתני לי מאתים זוז אין זה גט, או אין את מגורשת, הרי זה לא גירש כלל, ואין כאן גט, לא על תנאי ולא תלוי במעשה (רמב"ם שם ט ו; טוש"ע אה"ע קמו א), ואף על פי שמשמעות לשונו שאם תתן תהיה מגורשת, שמכלל לאו אתה שומע הן, כיון שלא הזכיר גירושין בפירוש, אינה מגורשת (מגיד משנה שם; ט"ז שם סק"ד; בית שמואל שם סק"ד).

אמר לה כנסי שטר חוב זה גיטך (משנה שם ע"א; רמב"ם שם א ט; טוש"ע אה"ע קלו ה), ומספר טעמים לדבר:

• לפי שלמדים מהכתובים שצריך שיתנו לה בתורת ספר כריתות (ראה לעיל: גדרם ומהותם. רמב"ם שם; טוש"ע שם).

• מפני שבאמירה זו ביטל את נתינתו ורצונו לגרש, שלא תהא כנתינת גט אלא כנתינת שטר חוב (המאור שם, בשם הראב"ד; רשב"א

כורתת, כל שיש בשעתה עדים, בין שמעידים על המסירה עצמה ובין שמעידים על גוף הדבר, ונעשים עדי החתימה כעדי מסירה (ר"ן שם, בדעת הר"ף)¹⁷.

• יש אומרים שאין כריתות בלי עדי מסירה, ואם נודע לה שנתן לה בלי עדים, אף שעדים חתומים בו, אין זה גט כלל (תוספות שם ד א ד"ה דקיימא; בעל המאור שם מו א מדפי הר"ף, והשגות הראב"ד שם מו ב מדפי הר"ף, וספר הזכות לרמב"ן שם מו ב מדפי הר"ף, בשם רבנו אפרים; בעל המאור שם; רא"ש שם ט ז; מרדכי שם תמו; שו"ע שם, בשם יש אומרים, לפי באור הגר"א שם סק"ג), ומכל מקום אם לא באו עדי מסירה לפנינו יכולה היא להינשא על פי עדי חתימה, אף לדעה זו, לפי שאנו תולים לומר שבוראי נעשה בהכשר ונמסר בעדים, והוא תיקון העולם שאמרו שמחתו העדים חותמים על הגט (תוספות שם; בעל המאור והשגות הראב"ד וספר הזכות שם, בשם רבנו אפרים)¹⁸.

• ויש אומרים שבלי עדי מסירה הגט פסול (רמב"ם שם, בשם יש מן הגאונים; שו"ע שם, בשם יש אומרים, לפי בית שמואל שם סק"ג) מדרבנן (ר"ן שם, לדעתם; לחם משנה שם; בית יוסף וב"ח שם), שמכיון שאמרו חכמים שצריך עדי מסירה אם עבר על דבריהם הגט פסול (לחם משנה שם).

קריאת הגט

קריאתו לפני העדים שנותנים לפנייהם את הגט צריכים לקרותו **הנתינה** לפני הנתינה (גיטין יט ב, ותוספות ד"ה צריכי; רמב"ם גרושין א יט; טושי"ע אה"ע קלא א), שמאחר שהם הכורתיים הרי הם צריכים לדעת מה כתוב בו, ואסור להם לסמוך על אחרים (ר"ן שם; בית שמואל שם סק"א). ואם נתנו לה בפניהם תחילה – ולא קראוהו – חוזרים וקורים אותו אחר כך (רמב"ם שם), שבדיעבד, כשקראוהו אחר הנתינה ולא לפנייה, הרי זה גט, ותינשא לכתחילה (תוספות שם; רא"ש שם ב יב; ר"ן שם; טושי"ע שם)¹⁹.

קריאתו לאחר אף על פי שקראוהו קודם נתינה, יש להם לקרותו **הנתינה** אף לאחר הנתינה (תוספות שם, בשם ר"ן; סמ"ג עשין נ; רא"ש שם; טושי"ע שם א), משום חשש שמא יכניסנו בין ידיו אחר כך ויראנו לאחר זמן, ודי שיעיינו בטוב שזהו גיטה שקראוהו תחילה (סמ"ג שם, בסדר הגט; רמ"א שם) אף אם לא יקראוהו שנית (תורת גיטין שם), ובדיעבד אם לא קראוהו לאחר הנתינה, אין בכך כלום (התרומה קכב; הגהות מיומניות שם יט), ולכתחילה נוהגים שהחכם המסדר את הגט קורא אותו תחילה וסוף עם העדים, ואחר כך שואל לסופר אם זהו הגט שכתב לשמו ולשמה ולשם גרושין (רמ"א שם, בשם סדר גיטין).

כשלא קראו לא קראו את הגט לא בתחילה ולא בסוף, ונתנו לה **הגט כלל** בפניהם, ונטלתו וזרקתו לאור או לים, אף על פי שאמר הבעל גט כשר היה, הרי זה ספק מגורשת (רמב"ם שם כא; טור שם, בשם; שו"ע שם ג), וכשם שאם קראוהו בתחילה אינו נאמן לאסרה על בעלה (ראה לעיל), כך אם לא קראוהו אינו נאמן להתירה (מגיד משנה שם), והרי זה כאילו אמר הבעל גרשתי את אשתי, שהיא ספק מגורשת (בית שמואל שם סק"ג), ואפילו אם נישאת – תצא (תוספות שם, בתירות השני; בית יוסף שם). וכן להיפך, אפילו אם הבעל אומר שלא היה גט כלל, מכל מקום היא ספק

• יש אומרים שאינה מגורשת (רשב"א ור"ן שם עח א; רמ"א שם, בשם יש אומרים), שאין החצר עדיף מידה (רשב"א שם), וכיון שצריך שתהא עומדת בצד חצרה (ראה ערך חצר) לפיכך כל שהיא ישנה אינה מתגרשת על ידי חצרה (ר"ן שם).

• ויש אומרים שעל ידי חצרה היא מתגרשת גם כשישנה (רשב"א שם, בשם הראב"ד; מאירי שם נה א, בשם גדולי קדמונינו), שישנה אף על פי שעכשיו אין לה יד, ראויה היא להיות לה יד, ואינה מחוסרת מעשה, ולכן אפילו עכשיו יש לה חצר אם היא משתמרת (רשב"א שם).

נתן ביד שלווחה הכל מודים שאם נתן ביד שלווחה (ראה ערך שליח **כשהיא ישנה** לקבלה) והיא ישנה, שהיא מגורשת (ר"ן שם; רמ"א שם) שהרי הגט משתמר על ידי השליח (ר"ן שם).

נפל הגט מידה נפל הגט מידה בעודה ישנה – אינו גט, **עוד בעודה ישנה** שיחזור ויתנו לה (רא"ש שם ח ד, בשם הרמ"ה; טושי"ע שם), שמה שנתן לה בעודה ישנה אינה נתינה, כיון שנפל מידה בעודה ישנה (רא"ש שם).

עדי מסירה

מעיקרי הגרושין הוא שיהיו הגרושין על ידי עדים (ראה לעיל: גדרם ומהותם), אלא שנחלקו תנאים איזה עדים הם: יש אומרים שעדי חתימה הם הכורתיים (רבי מאיר בכתובות צד א-ב); ויש אומרים שעדי מסירה הם הכורתיים (רבי אלעזר שם), וכן הלכה (גיטין פו ב).

ולכן נותנו לה בפני שנים, בין בפני אותם העדים החתומים על הגט, ובין בפני שנים אחרים (רמב"ם שם טו), וטוב ליקח כת אחת של עדים לחתימה ולמסירה, ולא שתי כיתות (סמ"ג עשין נ; מרדכי גיטין תנב; בית יוסף אה"ע קל, בשם הסמ"ג; דרכי משה שם סק"כ, בשם המרדכי; רמ"א שם וקלא א), לפי שבעדות נאמר: דָּבָר (דברים יט טו) ולא חצי דבר (ראה ערכו). סמ"ג עשין נ, על פי בבא קמא ע ב), ואינו אלא חומרא לכתחילה, אבל אינו נפסל בשתי כיתות, שעדי מסירה עיקר (ט"ז שם סק"ג; בית שמואל שם סק"ד), ומכל מקום כן המנהג (דרכי משה שם)¹⁶.

אין עדות על חתמו שני עדים על הגט ונתנו לה בינו לבניה, או שנמצאו עדי המסירה פסולים, נחלקו ראשונים:

• יש אומרים שהרי זה כשר בדיעבד, הואיל ועדים החתומים בו כשרים, והרי הגט יוצא מתחת ידה (ר"ף גיטין מז ב – מח א מדפי הר"ף; רמב"ם שם א טז; השגות הראב"ד לר"ף שם מו ב מדפי הר"ף; ספר הזכות לרמב"ן שם מו ב מדפי הר"ף; ר"ן שם מז ב – מח א מדפי הר"ף; שו"ע אה"ע קלא א, בסתם), שכשאמרו עדי מסירה כורתיים לא באו לומר שעדי חתימה אינם כשרים, אלא שבאחד מהם בלבד די – או בעדי חתימה או בעדי מסירה, וזהו ששינונו: אין העדים חותמים על הגט אלא מפני תיקון העולם (משנה גיטין לד א), שאם ימותו עדי המסירה יסמכו על עדי החתימה, הרי שסומכים על עדי החתימה בלבד (ר"ף שם), שמכיון שהגט יוצא מתחת ידה, ובידוע שהבעל מסרו לה, הרי זה כאילו עדי החתימה מעידים אף על המסירה, אבל לא שעדי חתימה כורתיים, אלא המסירה היא

א, ובית יוסף שם, בדעת הר"ף).¹⁸ ולא עוד אלא שיש מן הראשונים הסובר שאפילו לדעה שעדי חתימה כורתיים מכל מקום צריך שיהיו עדים בשעת מסירת הגט, לפי שאין דבר שבערוה פחות משנים (תוספות שם, בשם רבנו תם).¹⁹ ויש החולק וסובר שאם לא קראוהו לפני הנתינה אינה מגורשת, כיון

על פי התוספתא שם (ליברמן ב ח).¹⁶ ויש הסובר שאדרבא יש להקפיד שלא ליקח עדי חתימה לעדי מסירה (דרכי משה שם, בשם סדר גיטין סו).¹⁷ אלא שיש מסבירים דעה זו שעדי מסירה כורתיים שאמרו פירושם אף עדי מסירה כורתיים, ולהוציא מהסובר עדי חתימה בלבד כורתיים (מאירי גיטין ג ב, ושם לו

אם בדקו את הנייר ולא פלטה הכתיבה, אין חוששים שהיו בו אותיות, ואינה מגורשת (גמ' שם)²⁰.

אם ראו עדים בעת הנתינה בכירור שהנייר חלק, נחלקו הדעות:

• יש אומרים שאין חוששים אפילו פלטה האותיות אחר כך, שהרי בשעת נתינה ראו שלא היה כתב, ולא אמרו שחוששים אלא כשלא ראו שהוא חלק, או שראו מרחוק ודומה להם שהוא חלק, ושלא אם היו מעיינים היו האותיות ניכרות (ט"ז שם סק"ו, על פי תוספות שם ד"ה טעמא; בית שמואל שם סק"ו).

• ויש אומרים שאף בזו חוששים לפליטת אותיות (בית שמואל שם, בדעת הטושי"ע).

זרק לה כתב זרק לה כתב בפני עדים בין החביות שבחצרה, **ופצאו שטרות** ובקשו ומצאו מזוזה או שטר אחר – אין חוששים אחרים, ואנו אומרים זה שנמצא הוא שנזרק; אבל אם נמצאו שטים או שלש מזוזות או שטרות, חוששים שמא גט שזרק גררוהו עכברים, והמזוזות או השטרות מתחילה היו שם, שהרי נמצאו שם כמה מזוזות, ולפיכך הרי זו ספק מגורשת (גמ' שם; רמב"ם שם כב; טושי"ע שם ה. וראה רשב"א ור"ן שם; טושי"ע שם).

קבלת הגט

וְנָתַן בְּיָדָהּ (דברים כד א) שאמרה תורה בגרושין, ואנו למדים מכאן שאין האשה מתגרשת עד שיתן הגט לידה או ליד שלוחה (ראה לעיל: גדרם ומהותם) – לאו דוקא בידה ממש אמורים הדברים, אלא כל שנותן לתוך חצרה ורשותה הרי זה כידה, והזורק גט לאשתו והיא בתוך ביתה או בתוך חצרה הרי זו מגורשת (משנה גיטין עז א; רמב"ם גרושין ה א; טושי"ע אה"ע קלט א), ומספר דרכים נאמרו ללמוד זה:

• נאמר בפרשת גרושין שתי פעמים ונתן (דברים כד א, ג. רבי עקיבא בירושלמי גיטין ח א), ומ"ונתן" השני, שהוא מיותר, למדים לרבות חצרה (רשב"א ור"ן גיטין שם), או שזה מעוט-אחר-מעוט (ראה ערכו), שאינו אלא לרבות (ר"ן שם).

• נאמר "בידה", והיינו ברשותה, כמו שנאמר: **וַיִּקַּח אֶת כָּל אֲרָצוֹ מִיָּדוֹ** (במדבר כא כו), שאינו אלא רשותו (רבי ישמעאל בירושלמי שם).

• נאמר: "ונתן בידה", אין לי אלא ידה, גנה חצרה וקרפיפה מנין, תלמוד לומר: "ונתן", מכל מקום (ספרי כי תצא רט; גמ' שם), שמכיון שלא נאמר ובידה יתנונו אנו דורשים ונתן בפני עצמו שמשמעו נתינה כל שהיא, וידה לא נאמר אלא ללמד שיהיה רשותה המשתמרת, דומה לידה (רש"י שם ד"ה ותי"ל).

• מכלל-ופרט-וכלל (ראה ערכו): ונתן הוא כלל, בידה פרט, ושלחה חזר וכלל, ומרבים כל דבר שהוא כעין הפרט (תוספות שם ד"ה הזורק).

ואף על פי שחצרה קנויה לבעלה לפירות להשתמש בה (ראה ערך בעל), ונמצא שלא יצא עדיין הגט מרשות הבעל (ראה רש"י גיטין עז א ד"ה קנה), מכל מקום כיון שעם הגרושין נקנית החצר לגמרי לאשה, הרי גיטה וחצרה באים-כאחד (ראה ערכו. גמ' שם ב)²¹.

סמוכה לחצר החצר שקונה לה את הגט נחלקו בה אמוראים אם צריכה האשה שתהא סמוכה לה:

• יש אומרים שקונה הגט אפילו היא במקום אחד וחצרה במקום אחר (רבי אושעיה שם).

מגורשת (בית שמואל שם סק"א), ואינו נאמן לעשותה כאינה מגורשת ודאית, מאחר שמשעת נתינתה הוחזקה לספק גרושה (ערוך השלחן שם ז). ונחלקו הדעות:

• יש אומרים שבמה דברים אמורים כשאין הגט יוצא מתחת ידה, אבל אם הגט יוצא מתחת ידה – אם נישאת לא תצא, אבל לא תינשא בגט זה, מאחר שלא קראוהו תיכף אחר הנתינה (תרומת הדשן, פסקים וכתבים כ, בדעת הרמב"ם; רבנו ירוחם כד ה, לפי דרכי משה שם סק"א ובית שמואל שם סק"ד; רמ"א שם), אלא אם כן הבעל אומר ששטר אחר היה שתצא (דרכי משה שם, בדעת תרומת הדשן).

• יש אומרים שאפילו כשהגט יוצא מתחת ידה – אם נישאת תצא (רמ"א שם, בשם יש חולקים, לפי באור הגר"א שם סק"ו).

• ויש אומרים שאם נישאת לא תצא אפילו כשאין הגט יוצא מתחת ידה, אלא נשרף ונאבד (תוספות שם, בתירוץ הראשון; טור שם; רמ"א שם, בשם יש חולקים, לפי ה"ט"ז שם סק"ד, ובית שמואל שם סק"ח), ואפילו הבעל אומר שלא היה גט (טור שם), שכיון שאמר בפני עדים הא לך גיטך, הרי זה נאמן שנתן לה גט בעדי חתימה, ושוב אינו נאמן לומר שהיה שטר אחר, ואפילו לדעת הסוברים שעדי חתימה בלי עדי מסירה אינו גט (ראה לעיל: עדי מסירה), מכל מקום כאן שהיו עדי מסירה, אלא שלא קראוהו, מכיון שהבעל נאמן לומר שזה גט, הרי יש כאן עדי מסירה, ואף על פי שלא תינשא לכתחילה, כשאומר עכשיו שזה שטר, מכל מקום אם נישאת לא תצא (ב"ח שם, בדעת התוספות והרא"ש; בית שמואל שם סק"ח).

לדעת הסוברים שאם הגט יוצא מתחת ידה ויש עליו עדי חתימה, מגורשת אפילו בלא עדי מסירה כלל (ראה לעיל: עדי מסירה), אף כאן אם הגט יוצא לאחר זמן מתחת ידה ויש עליו עדי חתימה, אפילו אם לא קראוהו עדי המסירה כלל, תינשא לכתחילה (ט"ז שם סק"ג).

כשנתן לה נייר חלק נתן לה נייר חלק ואמר לה הרי זה גיטך, אם בדקו הנייר במי צבע, שמפליט אותיות שנבלעו בתוך הנייר, לראות אם היה שום דבר כתוב בו, וראו ונפלטו ממנו אותיות כתיבת הגט, הרי זו ספק מגורשת (גיטין יט ב, ורש"י ד"ה במאי דנרא; טושי"ע אה"ע קלה ד), שאף על פי שכשהיו האותיות בלועות לא היו בכלל כתב, מכל מקום אנו חוששים שמא בשעת גרושין עדיין לא נבלעו יפה והיו האותיות ניכרות (גמ' שם, ורש"י ד"ה השתא וד"ה חיישינן).

לא בדקו את הנייר לראות אם יש בו אותיות בלועות, נחלקו ראשונים:

• יש אומרים שאף בזה היא ספק מגורשת, שמא היו בו אותיות הניכרות בשעת הגרושין (תוספות שם ד"ה ושמואל; טושי"ע שם; בית יוסף שם, בדעת רש"י ורבנו ירוחם).

• יש אומרים שאם לא בדקוהו אין לחוש, שמכיון שאין שם כתב אין חוששים לו (רשב"א שם; בית יוסף שם, בדעת הר"י הרמב"ם; בית יוסף שם, וט"ז שם סק"ו, ובאור הגר"א שם סק"ז, בדעת הרמ"ה).

• ויש מחלקים: אם הגט לפנינו ולא בדקוהו כלל – חוששים, כיון שאפשר עדיין לבדוק את הנייר, אבל אם נשרף או נאבד, כיון שאי אפשר לבדוק עוד, אין חוששים לו (ב"ח שם, בשם המהרש"ל, ובית שמואל שם סק"ו, בדעת הרמ"ה), ואף על פי שבכל גט אם לא קראוהו ונאבד הרי זה ספק גט (ראה לעיל) כאן אין חשש, מכיון שראו שהיה הנייר חלק, ואין חוששים שמא היו שם אותיות (בית שמואל שם).

שבשעת הנתינה לא ידעו העדים שהוא גט (מרדכי גיטין שמג, בשם הר"ם).

²⁰. וראה ב"ח שם; ט"ז שם סק"ה; בית שמואל שם סק"ו. ²¹. על פרטי דיני

(ראה ערך אפקעינהו רבנן לקדושין מיינה) כשזרק לה גט בארבע אמותיה (רמב"ן גיטין שם; ריטב"א שם, בתירוף הראשון), שהפקר בית דין הפקר (שיטה מקובצת בבא מציעא שם, בשם תלמיד הר"פ)²⁵.

• יש אומרים שאם הוא יכול לשמרו והיא אינה יכולה לשמרו, זהו קרוב לו, היא יכולה לשמרו והוא אינו יכול לשמרו, זהו קרוב לה, אפילו שהוא רחוק מאה אמה ממנה, שניהם יכולים לשמרו או שניהם אינם יכולים לשמרו זהו מחצה על מחצה (רבי יוחנן בגיטין ע"ב), ולדעה זו בארבע אמות שלה אפילו אם הוא יכול לשמור כמוה – מגורשת, וחזק לארבע אמות צריך שתהא היא יכולה לשמרו ולא היא (תוספות שם ד"ה רבי; רשב"א שם).

• יש אומרים שאם הגט קרוב לה כל כך עד כדי שתוכל לשוח וללטלנו היא מגורשת, ולמעשה יש להחמיר שלא תינשא עד שיגיע גט לידה (שמואל שם), ונחלקו ראשונים בדעה זו: יש מפרשים ששיעור זה כדי שתשוח זהו קרוב לה שאמרו (רש"י שם ד"ה כדי שתשוח; רשב"א שם, בדעת הר"ף), ודעה זו חלוקה על שתי הדעות הראשונות (רשב"א שם, לדעה זו); ויש מפרשים ששמואל מודה שקרוב לה הוא בתוך ארבע אמות, או שהיא יכולה לשמרו, ולא אמר כדי שתשוח אלא לחומרא, וכששניהם עומדים בתוך ארבע אמות, אף שהיא קדמה ובאה ואחר כך בא הוא, שלא יהא גט עד כדי שתשוח ותלטלנו, ולמעשה עד שיגיע גט לידה (רשב"א שם, בדעת הרמב"ם; רא"ש שם ח"ו), לפי שלפעמים יקרב הוא ויבוא לידי קלקול (רא"ש שם), אבל אם הגט בתוך ארבע אמות שלה בלבד ודאי שמגורשת (רשב"א ורא"ש שם).

להלכה פסקו ראשונים שאם זרק הגט ברשות הרבים או ברשות שאינה של שניהם, קרוב לו, היינו שהיא יכולה לשמרו והיא אינה יכולה לשמרו, אינה מגורשת, מחצה למחצה, ששניהם יכולים או ששניהם אינם יכולים לשמרו, הרי זו ספק מגורשת, קרוב לה עד כדי שתשוח ותלטלנו הרי זה פסול עד שיגיע גט לידה ואחר כך תינשא בו לכתחילה, ואם בא הוא ועמד תחילה ואחר כך עמדה היא כנגדו, וזרקו לה בתוך ד' אמות שלו – אינה מגורשת, אף על פי שאם תשוח ותלטלנו, שמאחר שקדם הוא ובא, הרי היא שבאה לאחר מכאן כאילו לא באה (מגיד משנה גרושין ה' ג) – ואם עמדה היא תחילה, ובא הוא ועמד כנגדה וזרקו לה, אף על פי שהוא מחצה למחצה – ששניהם יכולים לשמרו – הואיל והוא בתוך ארבע אמות שלה, הרי זה גט פסול, עד שיגיע גט לידה (רמב"ם שם יג-טז; רא"ש שם; טושי"ע אה"ע קלט יג-יד).

ואם היה הגט בתוך ארבע אמותיה ולא בא הבעל אחר כך ועמד שם, נחלקו הדעות:

• יש פוסקים שמגורשת לגמרי, ואף מדרבנן אינו פסול (רשב"א שם, בדעת הרמב"ם; רא"ש שם; טור שם; רמ"א שם).

• ויש אומרים שקונה דוקא אם עומדת בצד חצרה (עולא שם), שכיון שחצר נתרבה מידה, מה ידה בסמוכה לה, אף חצרה בסמוכה לה (גמ' שם, לדעה זו)²², וכן הלכה (רמב"ם שם ב; טושי"ע שם)²³.

ואפילו שעומדת בצד החצר צריך שהחצר תהיה משתמרת לדעתה (מאירי שם; טושי"ע שם), היינו על פיה ועל צויה, פרט לנתנו לעבדה כשהוא נייעור, שהוא משמר עצמו מדעתו (רש"י שם, ד"ה כמי), או פרט לחצר גדולה, שכשהיא עומדת במזרחה, אין מערבה משתמר לדעתה (בית יוסף שם, בדעת הטור; בית שמואל שם סק"א).

ואפילו כשמגרש אותה מרצונה, מכל מקום כיון שעיקר הגרושין חוב הוא, אינה מגורשת כשאינה עומדת שם, שיש לחוש שמא חזרה בה, אבל אם אמרה האשה לבעלה זרוק לי הגט בחצרי ותזכה לי חצרי, נעשה החצר שליח-לקבלה (ראה ערכו) שלה, ומגורשת אפילו כשלא עמדה בחצרה (רשב"א שם; ר"ן שם; בית שמואל שם סק"א).

כשהגט במקום שהגט הוא לטובתה, כגון שיש לה יבם והוא לטובתה נותן לה גט לפטרה ממנו, כתבו ראשונים שאם נתן הגט בחצרה שלא מדעתה ולא עמדה שם, היא ספק מגורשת (רשב"א ור"ן שם, על פי יבמות ק"ח ב); ומהאחרונים יש שכתב שהוא הדין בכל גט שיש ספק שמא נוח לה הגט (ערוך השלחן שם ח).

קנתה את החצר כשהגט כתב לה גט ונתנו בחצרו, וכתב לה שטר מתנה על החצר – או שטר מכירה, אם מכר לה – קנאתו ומתגרשת בו (גיטין כא א; רמב"ם שם ה' יח; טושי"ע

אה"ע קלט יח), שגיטה וחצרה באים-כאחד (ראה ערכו. רש"י ד"ה קנאתה; רשב"א שם)²⁴, והוא הדין כשקנתה את החצר, אחר שנתן הגט לתוכה, בכסף או בחזקה (רמב"ם שם; טושי"ע שם).

אבל אם נתן גט לחצר חברו, והלך בעל החצר ומכר לה את החצר או נתן לה במתנה, אינה מגורשת, שכשנתן הבעל גט בחצר לא שלה היתה שתקנה לה חצרה כאילו נותנו בידה, וכשתבוא החצר לידה לא מכח הבעל באה לה שיחשב כנותן לה החצר והגט ביחד (רש"י שם ד"ה חצרה; טושי"ע שם).

זרק לה הגט ברשות הרבים היתה עומדת ברשות הרבים וזרק לה את הגט – קרוב לה מגורשת, קרוב לו אינה מגורשת, מחצה על מחצה מגורשת ואינה מגורשת (משנה גיטין ע"ב א; רמב"ם שם יג; טושי"ע שם יג), ונחלקו אמוראים איזהו קרוב לה ואיזהו לו:

• יש אומרים שבתוך ארבע אמות שלה זהו קרוב לה, בתוך ארבע אמות שלו זהו קרוב לו (רב בבבלי שם; רב ורבי אילאי הירוש בירושלמי שם ח ב), שכשם שתיקנו חכמים שארבע אמות של אדם קונות לו במציאה וכיצא (ראה ערך ארבע אמות א), כך תיקנו אף בגט משום תקנת עגונות (תוספות בבא מציעא י"א ד"ה ארבע; רא"ש שם א' כח), שכל המקדש על דעת חכמים הוא מקדש, והפקיעו חכמים את הקידושין

חצרו ומקנה לה גיטה שבתוכה הרי זה כאילו נתן לה גט מונח בכלי מידו לידה (מאירי שם כא א), ועוד שבטלי גיטך צריכה היא ליטלו, ובזה אינה צריכה ליטלו (מאירי שם). 25. ואף על פי שבמציאה אין ארבע אמות קונות ברשות הרבים, אלא בסימטא ובצידי רשות הרבים (ראה ערך ארבע אמות א), בגיטין קונות אף ברשות הרבים, אם משום תקנת עגונות (רשב"א גיטין שם ובבא מציעא שם), או משום שבגיטין יש דעת אחרת מקנה (הגהות מימוניות גולה יז ט; הגהות מרדכי בבא מציעא תכג, בשם רבינו ברוך), או לפי שמתגרשת בעל כרחא קונה אף בקנין קל (מאירי גיטין שם); ויש סוברים שאף בגט אין ארבע אמות קונות ברשות הרבים, ואותה שנינו זרקו לה ברשות הרבים הכוונה לצדי רשות הרבים או לסימטא (תוספות גיטין שם ד"ה רבי, בתירוף השני; ר"ן שם).

החצר בגט, ראה ערך חצר. 22. ולדעה הראשונה הלימוד מידה הוא מה ידה משתמרת לדעתה, אף חצרה משתמרת לדעתה, למעט חצר המשתמרת שלא לדעתה (גמ' שם, לדעה זו). 23. ואף על פי שבמציאה ומתנה חצר קונה אפילו כשאינו עומד בצד החצר (ראה ערך חצר), בגט, כיון שהגרושין חוב הוא לה, ואין חבין לו לאדם אלא בפניו, צריכה שתעמוד בצד החצר (בבא מציעא יב א; רמב"ם שם), שכיון שלא שייך שליחות בחוב, אין החצר קונה אלא בתורת יד, ולכן צריך שתהא דומה לידה, היינו סמוכה (רש"י בבא מציעא יב א ד"ה אלא; ר"ן גיטין שם; בית שמואל שם סק"א). 24. ואינו דומה לטלי גיטך מעל גבי קרקע שאינו גט (ראה לעיל: נתינת הגט), שכיון שהגט בא מרשות הבעל לרשות האשה הרי זה כאילו נתנו לה (תוספות שם ע"ב ד"ה ותיזיל), או שכשנותן לה

מפני שאם הגט מונח עדיין ברשות הבעל, הרי זה כאגוד אצלו ואין זה כריתות (קצות החושן שם, בדעת רש"י).

• ויש אומרים שאין האשה מתגרשת בקנין אגב (רמב"ן ורשב"א ור"ן ומאירי גיטין עז ב), לפי שאין כאן ונתן בידה, שאין הגט ברשותה (ר"ן שם), ומכל מקום משיכה (ראה ערכו) והגבהה (ראה ערכו) קונים אף בגט, לפי שהם בכלל יד, שהרי קנינים אלו למדנו ממה שנאמר: או קנה מיד עמיתך (ויקרא כה יד) דבר הנקנה מיד ליד (ראה ערך הגבהה וערך משיכה), הרי שהם בכלל יד (תורת גיטין קלט טו, על פי רשב"ם בבא בתרא פה ב ד"ה תלויה), ודוקא כשהיא מתגרשת מדעתה, אבל בעל כרחא אינה מתגרשת בקנינים אלו, שמכיון שאין הגרושין אלא על ידי קנינים צריך שיהא בכוונה קנין, וכל שהוא בעל כרחא אין כאן כוונת קנין ולא קנתה את הגט, ואינו דומה לחצר ויד שקונים גם שלא מדעתה (תורת גיטין שם) ²⁷.

ומכל מקום אחר שאמרו שאף בנתנו לארבע אמות שלה, או במקום שיכולה לשמרו, או אפילו לתוך חצרה – אינה מגורשת עד שיגיע גט לידה (ראה לעיל), כל שכן בקנינים, אפילו אם מן הדין מועילים, שאין להתיר (חלקת יואב קמא אה"ע יג).

המנהג נוהגים שהבעל כופל את הגט כמו אגרת, כדי שתוכל **המקובל** האשה לאחזו כולו בידה (רמ"א אה"ע קלו א, בשם סדר גיטין) ²⁸, ובשעה שהאשה מקבלת את הגט תגביה את ידיה, ולא יהיו כמדרון שיוכל הגט ליפול (רמ"א שם קלט טו, ושם קנד סדר הגט פא), ויהיו ידיה גבוהות מן הארץ שלשה טפחים (רמ"א שם קלט טו, ושם קנד סדר הגט פג), ואחר שנתן הגט לתוך ידה תסגור ידיה ותגביה שתי ידיה למעלה (שו"ע שם פה) שלשה טפחים (ראה ערך הגבהה. סדר הגט של מהר"ם ברי"י רלה) ²⁹. ונוהגים שלאחר שנתן לה הגט תכניסנו תחת בגדיה (דרכי משה אה"ע קלט סק"ד, ורמ"א שם יד, בשם סדר גיטין), ויש להיזהר שלא יסייע לה שום אדם בקבלת הגט (רמ"א שם; שו"ע שם קנד סדר הגט פב), ולא יהא שום דבר, כגון טבעת וכיוצא, בידה בשעת קבלת הגט (רמ"א שם; שו"ע שם פא), ולא יגיע בגדה ולא שום דבר לידה בשעת קבלתה (סג שם פב), ואם נגע – צריך לחזור ולגרשה, שיש לחוש שמא יהא צר לה בידה ותקפוצ' ידיה משום זה, והרי זה כקפצה ידה על ידי דבר אחר (דרכי משה שם).

זמנם

בשבת אין מגרשים בשבת (תורת כהנים אחרי מות פרק ז ט; תוספתא ביצה (ליברמן) ד ד; שו"ע או"ח שלט ד, ואה"ע קלו ז) וביום טוב (תוספתא שם), גזרה שמא יכתוב, וקל וחומר הוא מקידושין וחליצה וכיוצא בהם שגזרו שמא יכתוב (ראה ערך שבות), כל שכן בגט שעיקרו הוא בכתיבה (ר"ן ביצה לו א). ואם היתה השעה צריכה לכך, כגון שכיב-מרע (ראה ערכו) שתקף עליו החולי ורוצה לגרש את אשתו כדי שלא תיזקק ליבום – התירו לו לגרש, אם הגט כבר כתוב מערב שבת (גיטין עז ב) ³⁰.

בלילה כתיבת הגט וחתימתו מותרת בלילה (בית שמואל קכג סק"ט), ובנתינתו נחלקו ראשונים:

ירושלמי גיטין ב א, ואף על פי שקנתה כל הגט בהגבהה, מכל מקום אין כולו בידה, ולכן צריך להיזהר שלא יצא מקצת הגט למעלה מידה (רעק"א שם), אבל כמה אחרונים חולקים ומוכיחים שאין להקפיד על כך, ואף אם מקצתה חוץ לידה מועיל (צמח צדק אה"ע שד; רידב"ז גיטין ב ג; ערוך השלחן שם ג-ו); ויש שכתבו שלא לכפול את הגט, אלא יתנו לה כך שיהיה הכתב מבחוץ, כדי שיראו הכל שזה גט (רמ"א שם קנד סדר הגט סד, בשם מהר"י מינץ). ²⁹ ויש שכתב שמאחר שבתחילה היו ידיה גבוהות מן הארץ שלשה טפחים שוב אינה צריכה

• יש פוסקים שאף בזה הגט פסול, שביאתו אחר כך כאילו לא בא (מגיד משנה שם).

• ויש פוסקים שאפילו אם בא אחר כך בתוך ד' אמותיה הגט כשר לגמרי, אלא שאם הוא קרוב לה מצד השמירה ואינו בד' אמותיה – הגט פסול עד שיגיע לידה (ר"ן שם).

כשנאגר ממנה היתה ידה עשויה כקטפרס – שראשי אצבעותיה **על ידי אחיזה** מטין לקרקע, שלא פשטה ידה זקופה כדרך פושטי יד (רש"י גיטין עז ב ד"ה כקטפרס) – וזרקו לידה ונפל לארץ, אם נפל לתוך ארבע אמות שלה היא מגורשת, ואם לא נח ונפל לתוך הים, והיא היתה עומדת על גב הנהר, שבתחילת נפילתו עמד לאיבוד – אינה מגורשת (גמ' שם; רמב"ם שם יב; טו"ש"ע שם טו). ואם נתגלגל מחוץ לארבע אמות, או שנפל לים והיא לא עמדה על גב הנהר, באופן שתחילתו לא עמד לאיבוד, הדבר ספק אם אויר של ארבע אמות קונה או לא (גמ' שם), ולכן הרי זו ספק מגורשת (טו"ש"ע שם). ודוקא כשאינה עומדת ברשותה, אבל אם עומדת ברשותה, אף על פי שנתגלגל מידה חוץ לארבע אמות – מגורשת, אבל למעשה מאחר שאין מגרשים על ידי רשות (ראה לחלק), אם נפל הגט מידה צריך לגרשה שנית (רמ"א שם).

הלכה למעשה אף כשנתנו לתוך חצרה או לתוך בגדיה, שמן הדין היא מגורשת, כתבו ראשונים שקבלה בידם שלמעשה יש להחמיר שאינה מתגרשת עד שיגיע גט לידה, כמו שאמרו: המחזור מכולם עד שיתנו לידה (ירושלמי גיטין ח ב), דהיינו שמחזור גם מחצר (ערוך), גט, בשם רבנו חננאל, שכתב שקיבל מרביתנו; ותוספות שם עז ב ד"ה ואת, ורשב"א שם, בשם (שם). ואף על פי שהשיגו עליהם והוכיחו שלא אמרו מחזור מכולם אלא לגבי ד' אמות ברשות הרבים (תוספות ורשב"א שם), מכל מקום דברי קבלה הם וראויים לחוש להם (רשב"א שם), ולכן לכתחילה לא יתן לתוך חצרה אלא לידה ממש (מדרכי גיטין תלו; רמ"א אה"ע קלט יד), ואף לתוך בגדיה לא יתן לכתחילה, שמא שאולים הם, ואולי הבעלים מקפידים על כך, שלא לשם כך השאילום (מדרכי שם; רמ"א שם, וט"ז ס"ק טו), ואפילו בדיעבד אין להתירה עד שבא הגט לידה ממש (רמ"א שם) ²⁶.

כשהקנה הגט הקנה לה את הגט בשאר קנינים, ולא נתן לה לידה **בשאר קנינים** או לחצרה, נחלקו ראשונים:

• יש אומרים שמגורשת, ולפיכך יכול להקנות לה את הגט אגב קרקע (רש"י גיטין עז ב ד"ה הרי), ואף במעמד שלשתן היה אפשר להקנות הגט, אם לא מטעם שלא תיקנו מעמד שלשתן בשטרות (ר"ן שם יג א), אלא שבקנין-סודר (ראה ערכו) אין הגט נקנה (בבא בתרא קנא ב), שכשם שאמרו במתנות כהונה שאינן נקנות בסודר, לפי שנתניה כתובה בהן (דברים כו יב), וחליפין דרך מקח וממכר הוא (ראה בבא מציעא יא ב), כך בגט שנאמר בו ונתן בידה, אינו נקנה בסודר (קצות החושן רב סק"ד), ואף באגב צריך להיות הגט מונח בקרקע הקנויה לה (ראה גיטין עז ב), אף על פי שבכל קנין אגב אין צריך שהמטלטלים יהיו צבורים בקרקע (ראה ערך אגב),

²⁶ ויש מתירים אם נפל על בגדיה להינשא לכתחילה (בית שמואל ס"ק כד, בשם הריב"ש). ²⁷ ויש מהאחרונים שכתב שעיקר הדבר אם קנינים מועילים בגט ספק הוא בירושלמי, בכתב גט על קרן של פרה, שנותן לה את הפרה (ראה ערך גט) אם מועיל כשמסר לה הפרה במסירה, כמו שמועיל במקח, או שבגט צריך שיהיה ונתן בידה (ירושלמי גיטין ב ג. חלקת יואב קמא אה"ע יג). ²⁸ ויש מן האחרונים שכתב שצריכה מן הדין לקבל את כולו בידה, לפי שנאמר: ונתן בידה, עד שיהא כולו בידה (שו"ת רבי עקיבא איגר קמא רכב, על פי

מכשירים (ריב"ש רעא; רמ"א שם, בשם יש חולקים), ובמקום עיגון יש להקל אם כבר ניתן הגט (רמ"א שם).

נסילת שטר אם מסדר הגט יכול ליטול שטר, נחלקו הדעות:

• יש אוסרים ליטול יותר מדמי שטר בטלה, שהרי זה בכלל הנוטל שטר לדון שדיניו בטלים (ברטנורא בכורות ד' ו'; שו"ע אה"ע קנב, סדר הגט ד, בשמו).

• ויש מתירים, לפי שסידור הגט אינו דין אלא לימוד בעלמא, אלא שצריך הבעל להשתוות עם הרב והסופר והעדים קודם שמתחילים לכתוב (רמ"א שם), שאם לא כן יש לחוש שמא כשישמע הבעל השטר שמבקשים יתחרט ותבטל שליחות הסופר והעדים (לבוש שם ד).

קרוג יש להחמיר לכתחילה שלא יהיה המסדר קרוב לעדים ולסופר (רמ"א אה"ע קל א, וקנ"ד, סדר הגט ב).

בית דין גט הניתן ללא כפיה (ראה ערך גט מעושה) אינו צריך בית דין (שו"ת חתם סופר אה"ע ב סה-סו; פתחי תשובה אה"ע קנד, סדר הגט סק"ח, ולסדר הגט של מהר"ם ברי"י סק"ה).

ויש מהאחרונים הסובר שכל גט צריך בית דין של שלשה, לפי שחייב תשלום הכתובה שבה על ידו עושה אותו כדיני ממונות (נודע ביהודה תניא אה"ע קה, קיד וק"ח), ואף על פי שסידור הגט אינו דין אלא לימוד בעלמא (ראה לעיל) מכל מקום נתינת הגט היא בכלל דין (נודע ביהודה שם קיד).

ובשאלות ששואלים אחר כתיבת הגט את העדים והסופר איך כתבו וחתמו (ראה להלן), נחלקו אחרונים: יש אומרים שהן קבלת עדות שצריכה בית דין של שלשה (שו"ת חתם סופר שם); ויש אומרים שאין צורך בבית דין, שאינן אלא בירור שאלות איסור והיתר (ערוך השלחן שם, סדר הגט ד).

מנין עשרה רגילים ליתן הגט במנין עשרה (קונדריסין לחד מקמאי יב ג, בשם רבנו פרץ; בית יוסף אה"ע קלג ג, בשם; שו"ע שם ג, וקנ"ד, סדר הגט עז), לפרסם הדבר שמותרת להינשא ושאסורה לכהן (לבוש שם, סדר הגט נד). הבעל אינו בכלל העשרה, אבל הרב המסדר והסופר והעדים והקרוכים בכלל (סדר הגט למהר"ם ברי"י קעד), ואם האיש והאשה בושם בכך, אין צריך עשרה (ערוך השלחן שם, סדר הגט יח).

סדר הגט הסידור עצמו בקצורו ותמציתו הוא:

• כשבאים האיש והאשה אצל הרב לגרש את עצמם ומכירן שזהו בעל ואשתו, מתחילה ידבר על לבם מה ראו להתגרש, ואולי הוא מתוך איזה מריבה או קטטה וכיוצא בזה, וכשיראה שנצרך לו לסדר להם גט יודיעם שיתפרדו זה מזו גם כדיני ממונות, ושחייב להם שום קישור כדיני ממונות כי יהיו אסורים להיות יחד, ואם אולי ההכרח שהיא תשאר לו חייבת איזה סך או הוא לה והתשלומים הם במשך הזמן, יודיע לבעל שלא יהא זה שום שייכות כלל לגט, ושכאם אפילו לא תקיים – הגט נשאר בתקפו, כי אין אנו נותנים גט על תנאי ושכאופן זה יתן הגט, ואם לא יתרצה הבעל באופן זה – לא יסדר לו הגט, וכשמתרצה עושה הרב עמהם מקח בעד כתיבת הגט בעדו ובעד צירופיו ובעד הסופר והעדים (ערוך השלחן אה"ע קנד, סדר הגט, סידור הגט התמידי א).

• יש אומרים שאין איסור בדבר (תשובות רש"י (אלפנבין) רד; מרדכי יבמות פו, בשם ריב"א).

• ויש אומרים שהדבר אסור, ולא עוד אלא שהדבר אסור אף ביום לאחר שהתפללו הקהל ערבית, שחשוב כלילה, אף על פי שעוד היום גדול (תרומת הדשן רמח; שו"ע אה"ע קנד, סדר הגט פח-פט, בשם יש מי שאומר; רמ"א שם קכג ח), מפני שנתנית הגט הוא כמו דין, לפי שבגט האשה גובה כתובתה וחשוב כדיני ממונות, כשם שהחליצה חשובה כדיני ממונות מפני שגובה כתובתה, ואין חולצים מטעם זה כלילה (ראה ערך חליצה. אור זרוע א, שו"ת תשמח), ואף בדיעבד אם גירש כלילה יש אומרים שפסול (אור זרוע שם; רמ"א שם, בשם יש אומרים). ונחלקו אחרונים אם הפסול לדעה זו הוא מן התורה (פרי חדש אה"ע קכג ה ד"ה ואין לגרש), או מדרבנן (ט"ז אה"ע קנד, סדר הגט סק"א).

לכתחילה נוהגים כדעה השניה, אכן בשעת הדחק, כגון בשכיב מרע שתקף עליו החולי, יש להתיר לגרש כלילה (שו"ע אה"ע קנד, סדר הגט פט), וכל שכן בדיעבד, אפילו בלא דחק (פתחי תשובה בסדר הגט של מהר"ם ברי"י סק"ד).

ערב שבת יש נזהרים שלא לסדר גט – לכותבו או ליתנו (פתחי יוסף סוכ תשובה אה"ע קנד, סדר הגט סק"ב, בשם ברית אברהם) – בערב שבת (תרומת הדשן רכו, בשם אחד מן הגדולים; שו"ע שם א, בשם יש נזהרים) ובערב יום טוב (סדר הגט של מהר"ם ברי"י ג), ואפילו היה המגרש נחוץ לדרכו (ט"ז שם סק"א, בשם סדר הגט של מהר"ם מינץ), לפי שבערב שבת הוא טרוד בצרכי שבת, ולא יוכל לדקדק כראוי (תרומת הדשן שם), ועוד שנתנית הגט הוא כמו דין, ואין דנים בערב שבת (ט"ז שם); ויש שלא חששו לזה (ט"ז שם, בשם סדר גיטין שלנו), ואף המחמירים כתבו שאינו אלא זהירות בעלמא (תרומת הדשן שם), ולכן במקום שיש חשש לביטול הגט יש להתיר (ט"ז שם).

סידורם

מיהו המסדר כל שאינו יודע בטיב גיטין – בהלכותיהם (רש"י קדושין ו א ד"ה בטיב גיטין) – לא יהא לו עסק עמהם (גמ' שם; רמ"א אה"ע קנד, סדר הגט, בתחילתו) להיות דין בדבר, שמא יתיר איסור ערוה (רש"י שם ד"ה לא יהא), ומאד יש לזהר לאדם שלא ישתדל בענין גיטין אם לא שיהא בקי בהלכות גיטין, כי רבו בהם הדקדוקים ובנזק יכול אדם לטעות בהם, והוא פסול ממזרות (רא"ש גיטין, סדר כתיבת הגט ונתינתו; טור אה"ע קנד, בשמו; שו"ע שם, סדר הגט קא; רמ"א שם, בתחילתו).

בזמן התלמוד היו נוהגים למנות חכם בקי על הגיטין (ריב"ש שפט, על פי גיטין ה ב; רמ"א שם), וכן נמצא בדברי הקדמונים שהיו נוהגים לא ליתן גט רק לפני גדולי הדור (רמ"א שם, על פי ריב"ש שם), ונתפשט המנהג שחכם העיר מסדר כל הגט מתחילתו ועד סופו (ים של שלמה גיטין א ז).

גט שסידרו הדיוטות, יש לפסלו (שו"ת רא"ם לה; רמ"א אה"ע קמא ל, וקנ"ד, סדר הגט, בתחילתו), ובגט שסידר מי שאינו מוסמך ולא נטל רשות מגברא רבה, נחלקו ראשונים: יש פוסלים (מהר"ם וייל פה וקכח; רד"ך כ; רמ"א יו"ד רמב יד, בשם יש אומרים), אם לא שידוע לכל שמומחה לרבים הוא (רד"ך שם; רמ"א שם, בשם יש אומרים); ויש

- הסופר חותך הקלף למידת הגט, ואומר לפני העדים קודם השרטוט: שמעו אלי אתם עדים פלוני בן פלוני ופלוני בן פלוני, הנני מתקן תקון זה וכל התקונים שאעשה לשם בעל המגרש פלוני בן פלוני לגרש בו את אשתו פלונית בת פלוני, והנני עושה כל התקונים לשמו ולשמה ולשם גרושין (ראה ערך גט: מכשירי כתיבה; אופן הכתיבה), ומתחיל מיד לשרטט (ערוך השלחן שם ט).
- אחר השרטוט יושב הסופר ומכין עצמו לכתיבת הגט בנוכחות העדים, ולוקח הקולמוס בידו וטובלו בדיו, ואומר כנ"ל שכותב הגט הזה לשם הבעל המגרש וכו', והעדים עומדים עליו ורואים לכל הפחות כתיבת שיטה ראשונה (ראה ערך גט: לשמה. ערוך השלחן שם).
- אחר כתיבתו צריך להמתין שיתייבש הדיו בגט³², ולאחר שמתייבש קוראים העדים הגט, כדי שידעו על מה הם חותמים, וחותרים עליו זה בפני זה, ויושב אחד מהעדים ולוקח הקולמוס בידו וטובלו בדיו, והשני עומד עליו, והיושב אומר לעומד: שמע נא אתה פלוני בן פלוני, ראה שאני חותם הגט הזה לשם בעל המגרש וכו', והנני חותם אותו לשמו ולשמה ולשם גרושין, וחותרם מיד, וכשכתב חתימתו הוא עומד וחברו יושב, ולוקח הקולמוס וטובלו בדיו, ואומר לעומד כנ"ל, וממתינים עד שיתייבשו חתימותיהם, ומביאים הגט אל הרב, ועומדים הבעל והסופר והעדים אצל הרב (ערוך השלחן שם יא-ג).
- הרב קורא הגט יחד עם העדים (ראה לעיל: קריאת הגט), ומדקדק בו לראות אם נכתב כהלכתו, ואם לא דילג בו תיבות או אותיות וכן בקוצי האותיות, ואם יראה בו איזה דבר שצריך תקון קצת יאמר לבעל שיצוה לסופר שיתקנו, ואם ישנו דבר שאינו ראוי בחתימות העדים, יאמר לבעל שיצוה לאותו העד שיתקנהו (ערוך השלחן שם יד).
- ואחרי הקריאה שואל הרב מהבעל שנית אם נותן הגט מרצונו, ומבטל הבעל שוב המודעות, שמא דיבר איזה דבר בשעת הכתיבה או אחר הכתיבה, ושואל הרב את הסופר: מכיר אתה גט שכתבת, ומשיב הסופר: הן. נתן לך נייר ודיו וכלי כתיבה? הן. צוה לך הבעל לכתוב לשמו ולשמה ולשם גרושין? הן. כתבת אותו לשמו ולשמה ולשם גרושין? הן. שמעו העדים כאשר אמר לך הבעל כן וכאשר כתבת כן? הן. ושואל הרב את העדים: שמעתם שהבעל צוה לסופר לכתוב לשמו ולשמה ולשם גרושין, ומשיבים העדים: הן. שמעתם כאשר כתב לשמו ולשמה ולשם גירושין? הן. עמדתם בשורה הראשונה כשכתב הגט? הן. ושואל הרב את הסופר: כיצד אמרת בתחילת הכתיבה? ומשיב הסופר: כך אמרתי, הנני כותב את הגט הזה לשם בעל המגרש פלוני בן פלוני לגרש בו את אשתו פלונית בת פלוני, והנני כותב אותו לשמו ולשמה ולשם גירושין, כך דברתי וכך כתבתי. וחוזר הרב אל העדים ושואל אחד מהם: זהו חתימתך, ומשיב: הן. חתמת לשמו ולשמה ולשם גירושין? הן. צוה לך הבעל לחתום לשמו ולשמה ולשם גירושין? הן. האם העד השני ראה כשחתמת? הן. האם אתה ראית כשחתם הוא? הן. כיצד אמרת? כך אמרתי, הנני חותם הגט הזה לשם בעל המגרש וכו', והנני חותמו לשמו וכו', כך דברתי וכן חתמתי. ושוב שואל הרב את העד השני כנ"ל (ערוך השלחן שם טו-יז).
- אחר כך מצוה הרב לאסוף מנין עשרה אנשים כדי שינתן הגט

- ושולח הרב אחר העדים ואחר הסופר, ושיביא עמו נייר ודיו וקולמוס וכל כלי הכתיבה, ויבואו אצל הרב, ומצוה הרב לעדים להרהר בתשובה, והצורה הנכונה להשיב על השאלות (ערוך השלחן שם ב).
- ושואל הרב את הבעל בפני העדים: שמע נא פלוני בן פלוני אתה נותן גט זה מרצונך בלי שום אונס והכרח (ראה לעיל: רצון המגרש), ומשיב הבעל: הן³¹ (ערוך השלחן שם ג).
- ואומר לו הרב: אולי עשית על עצמך איזה איסור, או נדר, או שבועה, או תקיעת כף, או קבלת חרם, או קבלת קניין לגרשה שאתה מוכרח מכח זה ליתן הגט, הגידה לנו ונתיר לך, או אולי להיפך שקבלת על עצמך איסור, או נדר, או שבועה, או תקיעת כף, או קבלת חרם, או קניין שלא לגרשה, אמור לפנינו ונתיר לך. ומשיב הבעל: לא נדרתי, ולא נשבעתי, ולא קבלתי איסור, ולא תקיעת כף, ולא קבלת חרם, ולא קניין לא שאגרשנה ולא שלא אגרשנה (ערוך השלחן שם).
- וחוזר הרב ואומר לו, בפני שני דיינים נוספים: אולי נשבעת או נדרת או קבלת איסור או קבלת חרם או תקיעת כף או קניין לגרש או שלא לגרש ושכחת, ואחר כך תזכור דבר זה ותערער על הגט, על כן נתירם לך. ואומר הבעל: אולי נשבעתי או נדרתי או קיבלתי חרם או נתתי תקיעת כף או קבלתי בקניין על אחד משני האופנים לגרש או שלא לגרש, מבקש אני מפניכם שתתירו לי ואני מתחרט מעיקרא על זה, ואומר הרב והדיינים: מותר לך, מותר לך, מותר לך (ערוך השלחן שם).
- ואחר כך יבטל הבעל מודעות (ראה ערך מודעה), ואם המגרש הוא איש פשוט יסביר לו הרב עניין מסירת מודעה, ושזה צריך עתה לבטל בפני העדים (ערוך השלחן שם ח).
- אחר כך לוקח הסופר את הנייר והדיו והקולמוס וכל כלי הכתיבה, ושואל אותו הרב אם הם שלו, או אפשר שאולים הם אצלו ואינו יכול ליתנם לאחר, ומשיב הסופר: שלי הן. ולוקח הסופר את כל זה, ואומר לבעל בפני העדים: הנני נותן לך במתנה גמורה את הנייר והדיו והקולמוס וכל כלי הכתיבה, והבעל מקבלם מידו ומגביהן שלשה טפחים מן השולחן (ראה ערך גט: קניין), ואומר לסופר בפני העדים: שמע נא אתה הסופר פלוני בן פלוני, הנני נותן לך נייר ודיו וקולמוס וכל כלי הכתיבה, ומצוה אני אותך שתכתוב לי פלוני בן פלוני גט לגרש בו את אשתי פלונית בת פלוני, ותכתוב את הגט הזה לשמי ולשמה ולשם גרושין (ראה ערך גט: לשמה. ערוך השלחן שם ו-ז).
- ואחר כך פונה הבעל אל העדים ואומר להם: אתם עדים פלוני בן פלוני ופלוני בן פלוני, הנני מצוה אתכם שתחתמו על הגט הזה שיכתוב הסופר הזה פלוני בן פלוני, תחתמו אתם לשמי פלוני בן פלוני לגרש בו את אשתי פלונית בת פלוני, ומצוה אני אתכם שתחתמו את הגט הזה לשמי ולשמה ולשם גרושין, ומשיבים הסופר והעדים: כן נעשה (ערוך השלחן שם ח).
- ולוקח הסופר את כל זה מיד הבעל, ומזהיר הרב לבעל שלא יצא ממקום כתיבת הגט בכל זמן כתיבתו, ומזהיר לבעל ולאשה, לסופר ולעדים, שלא ישחו עד אחר גמר הגט שום משקה משכר, וכותב הסופר הגט בפני העדים ובנוכחות הבעל (ערוך השלחן שם ט).

שתי פעמים לאו (שו"ע אה"ע קנ"ד סדר הגט ג), שבשתי פעמים נראה כשבועה (ראה ערכו. לבוש שם נה). ³² ראה ערך גט חילוקי דינים בזה.

³⁰ על גט שנכתב בשבת, ראה ערך גט. ³¹ על כל השאלות שנשאלו הסופר והבעל והעדים משיבים על הן הן ועל לאו לאו, ולא ישיבו שתי פעמים הן או

- ונותן הבעל במתנה לסופר הנייר הנשאר והדיו וכל כלי הכתיבה, למען יוכל לכתוב בהם גט לאחר (ערוך השלחן שם).
- ומזכיר הרב (ערוך השלחן שם כה) שרבנו תם וכל הגדולים עמו החרימו בשוק של העיר טריווי"ש באלה חמורה ובגזרה חמורה שלא לערער על שום גט אחר נתינתו (מרדכי גיטין תנה), ומטיל חרם על כל העומדים בשעת נתינת הגט שלא להוציא לעז על הגט (רא"ש גיטין, סדר כתיבת הגט ונתינתו; טור אה"ע קנד, בשמו; שו"ע שם כב וסדר הגט סה), ושכל מי שיש לו איזה ערעור וגמגום על הגט יודיע זה עכשיו באותו מעמד קודם שמתפזרים (סדר הגט של מהר"ם ברי"י רמב) ³³.
- ומודיע הרב לאשה שאינה רשאה להינשא רק אחר תשעים ושתים יום מיום הזה (ראה ערך הבחנה), ולכהן אסורה להינשא לעולם (ראה ערך גרושה לכהן. ערוך השלחן שם).
- וקורע הרב את הגט שתי וערב, וגונז את הגט אצלו, ונותן לאשה כתב פטור לראיה שנתגרשה היום, וחותרם על הפטור הרב עם שני דיינים, ואחר גמר הגט מברך הרב אותם שיצליחו, ונפטרים מפניו (ערוך השלחן שם כו) ³⁴ [ראה איוור מס' 5 בסוף הכרך - גט קרוע].

גרושין לאחר זמן

המגרש את אשתו לאחר זמן קבוע - כגון האומר לאשתו הרי זה גיטך, ולא תתגרשי בו אלא לאחר שלשים יום (כתובות פו ב; רמב"ם גרושין ט א; טוש"ע אה"ע קמו א) - הרי זו מגורשת כשיגיע הזמן שקבע, והרי זה דומה לתנאי ואינו תנאי, דומה לתנאי שהיא מתגרשת כשיגיע הזמן, ואינו תנאי, שהמגרש על תנאי הרי גירש - כבר מעכשיו, כשיתקיים התנאי - וזה עדיין לא גירש עד שיגיע הזמן, ולפיכך אין צריך לכפול את דברו, ולשאר משפטי התנאים (רמב"ם שם; שו"ע שם).

תלה הגרושין וכן אם תלה הגרושין במעשה, כגון שאמר לאשתו כמעשה הרי זה גיטך, ולא תתגרשי בו עד שתתני לי מאתים זוז, דינו כמגרש אחר זמן, והרי זו מתגרשת אחר שתתן, ואין צריך לכל משפטי התנאים, שהרי לא גירש על תנאי, אלא עדיין לא גירש זה ותלה הגרושין בעשיית כך וכך, ואחר כך תתגרש (רמב"ם שם ד, על פי גיטין עד א; טוש"ע שם ב).

מת הבעל קודם שיגיע הזמן - אינה מגורשת (רמב"ם שם ב, על פי גמ' שם עז א; טוש"ע שם א), וכן אם אבד הגט או נשרף קודם שיגיע הזמן (רמב"ם שם, על פי גמ' שם עד א; טוש"ע שם).

כשהגט אינו ברשותה אפילו שהגט קיים, צריך שיהיה מונח ברשותה, אבל אם הניחתו ברשות הרבים, ועודנו שם כשמגיע הזמן שקבע - אינה מגורשת (כתובות פו ב, ורש"י ד"ה והלכה וד"ה והוא שצבורין; רמב"ם שם ה; טוש"ע שם ב), שהתולה גרושין בזמן או במעשה, לא הגיע גט לידה בתורת גרושין אלא בתורת פקדון עד הזמן שקבע, או עד שתעשה המעשה, לפיכך כשהגיע הזמן צריך להיות הגט ברשותה, ואחר כך תתגרש בו (רמב"ם שם; טוש"ע שם) ³⁵.

בפרסום, למען יתפרסם שהיא גרושה, ואין עיכוב בדבר זה, ולכן אם האיש והאשה בושם בזה די שיהיו רק העדים והסופר עם הרב וצירופיו, ואומר הרב לכל הנאספים: מי שיש לו איזה פקפוק על הגט יגיד עתה קודם הנתינה, כי אחר כך יוטל איסור חמור על מי שידבר על הגט (ערוך השלחן שם יח).

• ומביאים האשה, ומצוה לה הרב שתסיר הטבעות שבידיה כדי שלא יהיה חציצה (ראה ערכו) בין הגט לידים, ושואל הרב אותה אם מקבלת הגט מרצונה - משום חרם-דרבנו-גרשם (ראה ערכו) - והיא אומרת: הן. ואם היו פניה מכוסים מגלים אותם, שהרי העדים צריכים לראותה כשתקבל הגט מיד הבעל. ומודיע לה הרב שמיד כשתקבל הגט מיד הבעל נפרדה ממנו, ותהיה מותרת להינשא לכל מי שתרצה לבד מכהן (ערוך השלחן שם יט).

• הרב עומד (שו"ע אה"ע קנד סדר הגט סו; סדר הגט של מהר"ם ברי"י קעה) - ויש נוהגים שהוא יושב (פתחי תשובה לסדר הגט של מהר"ם ברי"י שם; ערוך השלחן שם כ) - והבעל לפניו, והאשה עומדת נגד הבעל פנים בפנים, ועדי החתימה אחד מימין ואחד משמאל, ופניהם כנגד צדדי הבעל והאשה, ואומר הרב לבעל שיצוה על העדים שחתמו שיהיו גם כן עדי מסירה, ושיראו המסירה מידו לידה, ויבאר הרב לבעל כי עדי המסירה הם עיקרי העדים של הגט (ראה לעיל: עדי מסירה), ואומר הבעל לעדים: אני מצוה אתכם שתהיו עדי מסירה (ערוך השלחן שם כ).

• ואומר הרב לאשה שתוציא שתי ידיה ותפתחם ותקרבם זה לזה כדי לקבל הגט, ולא יהיו ידיה בשיפוע שיוכל הגט ליפול אלא תאחזם בשוה, ומלמטה יהיו ידיה מחוברות ודבוקות, ומלמעלה פתוחות מעט (ראה לעיל: קבלת הגט), והסופר כופל הגט כאגרת, ומוסר הרב את הגט ליד הבעל ואומר לו: אחוז את הגט למעלה מידה עד אשר אצוה עליך ליתנו בתוך ידיה (ראה לעיל: שם. ערוך השלחן שם כא).

• ואומר לה הבעל בעת הנתינה לפני העדים: הרי זה גיטך, והתקבלי גיטך זה, והרי את מגורשת בו ממני מעכשיו, והרי את מותרת לכל אדם (ראה לעיל: אמירת הבעל), ואם אינם מבינים אלא בלשון לעז, יפרש היטב בלשון לעז: "הרי זה גיטך" ויפרש, "והתקבלי גיטך זה" ויפרש וכו', ונותן הגט בידה (ערוך השלחן שם כב).

• ואחר שהניח הגט בידה, תקפוץ ידיה ותחזיק בגט ותגביה הגט למעלה בשתי ידיה, ואחר טומנת אותו כולו תחת הבגד שעל לבה, והולכת בבית הנה והנה לא פחות מהילוך ארבע אמות, ואחר כך מוסרת הגט לרב, ויזהרו שלא תסייע לה חברתה בקבלתה ולא שום אדם, ושלא תיטול בגדיה ולא שום דבר לידה בשעת קבלה, ושלא יהיו ידיה תוך שלשה טפחים סמוך לארץ, ושלא תקפוץ ידיה עד שישלך הבעל ידיו מהגט (ראה לעיל: קבלת הגט. ערוך השלחן שם כג).

• ופותח הרב הגט וחוזר וקורא אותו עם העדים, ואחר הקריאה חוזר הרב ושואל לסופר ולעדים כל השאלות ששאל קודם הנתינה, אבל שואלם בקצרה ולא באריכות כמקודם (ערוך השלחן שם כד).

שיש בעיר עוד אחד ששמו כשמו ושם אשתו כשם אשתו, או שמו כשמו ושמות נשותיהם אינם שוים, ראה ערך שמות גיטין וערך שני יוסף בן שמעון; על סדור הגט על ידי שליח, ראה ערך שליח להולכה וערך שליח לקבלה. ³⁵ ואף על פי שבשעת הנתינה לא היתה מגורשת, אינו כטלי גיטך מעל גבי קרקע (ראה לעיל: נתינת הגט) כשהגט עדיין ברשותה, לפי שכשנתן לה הגט היתה נתינה

³³. ואין החרם אלא על מי שראה הגט קודם המסירה ושתק מלערער עד אחר המסירה, או על מי שניתן הגט שלא בפניו ואומר אילו הייתי שם הייתי מערער על העדים או על הגט, אבל מי שניתן הגט שלא בפניו, ומצא אחר כך פסול בגט ומפרש ואומר שפסול מטעם זה ומטעם זה, לא עלה על לב רבו תם לסתום פיו מלומר את אשר בלבו (מהר"ק לו; שו"ת הרמ"א נו). ³⁴. על סדור הגט למי

• יש שמחלקים בין תנאי של קום ועשה, כגון על מנת שתתני מאתם זוז וכיוצא, שלא תינשא עד שיתקיים, שמא תאדע איזו סיבה שלא יתקיים התנאי, ובין תנאי של שב ואל תעשה, כגון שלא תשתי יין או שלא תינשא לפלוני וכיוצא, שמותרת להינשא לאלתר, ואין חוששים שתעבור ותקלקל את עצמה (המאור שם פג א; רמב"ן שם, בשם יש מפרשים), או שבתנאי של קום ועשה, אף על פי שכשיתקיים התנאי יחול הגט למפרע, אבל עכשיו כל זמן שעוד לא נתקיים הרי אינה מגורשת, שהרי תלה את קיום הגט בקום ועשה התנאי, ולכן מן הדין לא תינשא, ובתנאי של שב ואל תעשה הגט כבר חל עכשיו שלא תלה קיום הגט בעשיית המעשה אלא תלה את ביטול הגט בעשייתו, שאם תעבור על התנאי יתבטל הגט למפרע, ואין חוששים שתעבור (תוספות רי"ד שם פב א).

• יש מחלקים בין תנאי שבידה לקיימו, כגון שלא תשתי יין, שלא תינשא לפלוני וכיוצא, שאין חוששים שתעבור, לתנאי שאין בידה לקיימו, כגון שלא תיבעל לפלוני, שיש לחוש שמא תיבעל באונס, או שתתני מאתם זוז, שחוששים שמא תפסיד את אשר לה ולא תוכל לקיים התנאי (תוספות שם פב ב ד"ה שריב, בשם רבנו אלחנן; רא"ש שם ט ד, בשם הלכות גדולות, על פי גמ' שם פד א).

• ויש אומרים שדוקא כשהתנאי הוא גם בשב ואל תעשה וגם בידה לקיימו אין חוששים שתעבור, אבל אם הוא בקום ועשה אפילו שבידה לקיימו, או שהוא בשב ואל תעשה ותלוי ביד אחרים – חוששים (רמב"ן שם פג א; טור אה"ע קמג; שו"ע שם ב).

תנאי שידוע היה התנאי כזה שידוע בודאי שסופו להתקיים, כגון שאמר מעכשיו אם לא באתי מכאן ועד שנים עשר חודש, ומת בתוך שנים עשר חודש, הדבר ספק, אם מותרת מיד, שהרי ידוע בודאי ששוב לא יבוא הבעל, או שאינה מותרת – במקום יבם – עד לאחר שנים עשר חודש, שיתקיים התנאי (גיטין עו ב), ולפיכך לא תינשא בלא חליצה עד שיעברו שנים עשר חודש (רי"ף שם; רמב"ם גרושין ט יב; רא"ש שם ו יג; טוש"ע אה"ע קמד ג).

מהות התנאי תנאי של נתינת מאתם זוז בגיטין שונה מתנאי זה **שיתן לו** במקום אחר, שבגיטין אנו אומרים שנתכוין לצער מאתם זוז אותה, שסתם מגרש את אשתו מתוך איבה הוא מגרשה (גיטין עד ב, ורש"י ד"ה דלצוורה), ולפיכך אם חזר ואמר לה המאתם זוז מחולים לך, אינה מגורשת (גמ' שם; רמב"ם שם כא; טוש"ע אה"ע קמג ה), והגט בטל בודאי (בית שמואל שם סק"ח), שלא נתקיים התנאי, מאחר שכיון לצערה ולא ציערה (גמ' שם) ³⁷. כיצד יעשה יטלם הימנה, ויחזור ויקנם לה (תוספתא שם (ליברמן) ה י, לגירסת המאירי שם).

ודוקא כשלא ביטל את התנאי אלא מחל הכסף, אבל אם ביטל את התנאי, הרי זה תלוי במחלוקת התנאים אם צריך ליטול את הגט ממנה ולחזור וליתן לה בלא תנאי, או די שיאמר לה הרי זה גיטך בלא תנאי (ראה לעיל: אמירת הבעל), והלכה שדי שיאמר לה הרי זה גיטך בלא תנאי (רמב"ן שם עו א; רשב"א שם עד ב ושם עו א; מאירי שם עד ב, בשם יש אומרים; שו"ע שם, בשם יש אומרים) ³⁸.

על תנאי, או שכתבו התנאי בתוך הגט, ראה ערך גט. ³⁷ ויש מהראשונים הסוברים שלאחר מיתה אין קיום התנאי מועיל לקיים את הגט (תוספות ישנים יומא יג א); ויש מהאחרונים המחלק בין קיום התנאי אחר מיתה האשה, שאינו מועיל, שאין עכשיו על מי יחול הגט, לקיום תנאי אחר מיתה הבעל והיא קיימת, שמועיל (נודע בשערים תניא, חידושי כתובות).

כשאמר לה מעכשיו ולאחר שלשים יום ונקרע או אבד הגט בתוך שלשים יום, או שהיה מונח ברשות הרבים ביום השלשים, נחלקו ראשונים:

• יש אומרים שהיא מגורשת למפרע כשיגיעו שלשים היום, שהרי אמר מעכשיו, והרי זה דומה לתנאי (המאור גיטין שם; מאירי כתובות שם, בשם יש מפרשים).

• ויש אומרים שהיא ספק מגורשת ספק אינה מגורשת, לפי שהדבר ספק אם נתכוון לתנאי, והיא מגורשת למפרע, או שחזר בו ונתחרט ממה שאמר מעכשיו ורוצה שיחול הגט רק לאחר שלשים (ספר הזכות לרמב"ן גיטין שם; מגיד משנה וכסף משנה גרושין ט ג, בדעת הרמב"ם; בית שמואל קמו סק"א).

• ויש אומרים שאינה מגורשת כלל (מאירי כתובות שם).

גרושין בתנאי

המגרש על תנאי, הרי זה ככל מעשה שנעשה על תנאי כמשפטי התנאים (ראה ערך תנאי), שאם נתקיים התנאי המעשה קיים והרי זו מגורשת, ואם לא נתקיים התנאי אינה מגורשת (רמב"ם גרושין ח א; טוש"ע קמג יא).

כיצד מגרש אדם על תנאי, כותבים גט כשר בלא שום תנאי בעולם, ואחר כך נותן לה הגט ואומר לה הרי זה גיטך, או הרי את מגורשת ממני, על מנת כך וכך (רמב"ם ח ג; טוש"ע קמו א) ³⁶.

כשקיום התנאי נתגרשה בתנאי, באופן שכשיתקיים את התנאי תהיה גורם גרושין מגורשת למפרע, כגון שאמר לה הרי את מגורשת למפרע על מנת שתעשי כך וכך, אפילו נשרף הגט או נאבד קודם קיום התנאי, הרי זו מגורשת (גיטין עד א; רמב"ם שם; טוש"ע שם ב), ואפילו מת הבעל, יכולה לקיים את התנאי לאחר מיתתו ולהיפטר מן היבם (גמ' שם; רמב"ם שם; טוש"ע שם) ³⁷.

היתר נישואין ונחלקו ראשונים אם מתירים אותה להינשא מיד, כגרושין בתנאי עד שלא יתקיים התנאי, או שחוששים שמא לא יתקיים התנאי ונמצא גט בטל ובניה ממזרים:

• יש אומרים שחוששים, ולא תינשא לכתחילה, שכן שנינו: הרי זה גיטך על מנת שתתני לי מאתם זוז, לא תינשא לאחר עד שתתן (תוספתא גיטין (ליברמן) ה ה; גמ' שם עד א), ואפילו בתנאי של שב ואל תעשה, כגון על מנת שלא תיבעל לפלוני, חוששים שמא תיבעל לו (רש"י שם פד א ד"ה אין חוששים; רא"ש שם ט ב ושו"ת מה יא, בשם התוספתא), אלא אם כן אמר על מנת שלא תיבעל לאבא או לאביו, שאין חוששים שמא תיבעל להם ויתבטל הגט, ומותרת להינשא מיד (רש"י שם; טור אה"ע קמג; רמ"א שם יג), ואף אם נישאת יפרוש ממנה עד שיתקיים התנאי (רבנו ירוחם כד א; טור שם, בשם הרמ"ה; שו"ע שם ב).

• יש אומרים שמותר לה להינשא, אף על פי שעדיין לא נתקיים התנאי (רמב"ם שם ח א, על פי גיטין פג א), וכן שנינו: על מנת שלא תלכי לבית אביו, או שלא תשתי יין שלשים יום, אינו חושש שמא תלך ושמא תשתי (תוספתא שם יא).

גמורה לשם גרושין, אלא שחלות הגרושין אינו רוצה שתהיה עד הזמן שקבע, וכשמגיע הזמן היא מתגרשת בקבלה ראשונה (רי"ן שם; כסף משנה שם ג; בית שמואל שם סק"א). לסוברים שאם מת או אבד הגט קודם שהגיע הזמן אם זמנו של שטר מוכיח עליו, היא ספק מגורשת (ראה לעיל), אף כשהיה מונח ברשות הרבים היא ספק מגורשת (בית שמואל שם סק"ג) ³⁶. ואם אמר לכתוב הגט

גט, כגון אמר לה על מנת שתשמישי את אבא לעולם, שמשמיות האב שוב אינה משמשת, ואינה קשורה בו מחמת התנאי לעולם, מה שאין כן בלא תינשאי לפלוני וכיוצא, שלעולם לא תינשא לו (משנה למלך שם י).

הרי את מותרת המגרש את אשתו ואמר לה הרי את מותרת לכל **לכל אדם חוץ** אדם חוץ מפלוני⁴¹, נחלקו תנאים: מפלוני

• יש אומרים שהיא מגורשת (רבי אליעזר במשנה גיטין פב א), שנאמר: וְיִצְאָה מִבֵּיתוֹ וְהִלְכָה וְהָיְתָה לְאִישׁ אֲחֵר (דברים כד ב), אפילו לא התירה אלא לאיש אחר הרי זו מגורשת (רבי ינאי שאמר משום זקן אחד, בבבלי שם; רבי אילי בירושלמי שם ט א), ולפיכך אפילו אסרה על כל העולם, ולא התירה אלא לאחר, הרי זה גט (תשב"ץ א ד); או שהדבר נלמד ממה שנאמר בכהנים: וְאִשָּׁה גְרוּשָׁה מֵאִישָׁה לֹא יִקְחוּ (ויקרא כא ז), אפילו לא נתגרשה אלא מאישה נפסלה מן הכהונה, הרי שזהו גט (רבי יוחנן שם); או שהדבר נלמד ממיתת הבעל, מיתה מתרת וגט מתיר, מה מיתה מתרת ומחצה – מחלקת – אף גט מתיר ומחצה (סתמא דגמ' בירושלמי שם), שהרי המיתה אינה מתרת היתר גמור לכל, שעדיין היא אסורה לקרובים (קרבן העדה ומראה הפנים שם).

• יש אומרים שאינה מגורשת (חכמים במשנה שם), שהרי הוא שויר בגט (גמ' שם), ואין זה כריתות, שהרי אינו כורת לגמרי, שלגבי אותו פלוני עדיין היא קשורה בו ואינו כריתות (רשב"א שם), או לפי שנאמר ויצאה מביתו והלכה והיתה לאיש אחר – מקיש יציאה להויה, מה הויה אין לה הויה אצל אחר, שכשנתקדשה לאחר אין לה שום הויה אצל כל אדם, אף יציאתה אין לה יציאה אצל אחר (סתמא דגמ' בירושלמי שם, וקרבן העדה ומראה הפנים שם), וכן הלכה (רמב"ם גרושין ח ה; טוש"ע אה"ע קלו א). ואפילו אמר לה הרי את מותרת לכל אדם חוץ מפלוני שלא תינשאי לו מכאן ועד שלשים יום, אין זה כריתות, לפי שבשעה שחל הגט להיות כורת אינו כורת לגמרי אצל הכל, ואין זה כריתות (רשב"א פג א-ב), כיצד יעשה, יטלנו הימנה ויחזור ויתננו לה, ויאמר לה הרי את מותרת לכל אדם (משנה שם).

ונחלקו אמוראים בדבר:

• יש אומרים שדין המשייר בגט ככל נתינה גרועה, שהדבר שנוי במחלוקת תנאים אם צריך לחזור וליתן לה, או שדי אם יאמר לה הרי זה גיטך כשהגט בידה מנתינה הראשונה (ראה לעיל: אמירת הבעל. חזקיה שם פד ב).

• יש אומרים שהכל מודים כאן שצריך ליטול הימנה ולחזור וליתנו לה, כיון שגם בנתינה הראשונה קנאו להיפסל מן הכהונה (ראה ערך גרשה לכהן: ריח הגט. רבי יוחנן שם)⁴², ומאחר שזכתה בו על מנת תנאו הראשון שוב אין אמירתו מועלת, אם לא יחזור ויקחנו ממנה (רש"י שם ד"ה שאני הכא), וכן הלכה (רשב"א ור"ן שם, בדעת הר"ף; מאירי שם פא ב, בשם רוב פוסקים; רמב"ם שם יז; טוש"ע שם)⁴³.

ויש מצדדים לומר הלכה כחזקיה (ר"ן שם לדעת רש"י שאין הלכה כתלמיד במקום הרב, וכן מצדד המאירי).

הרי זה גיטך אמר לה הרי זה גיטך על מנת שתנישאי לפלוני – על מנת שתנישאי אם נישאת לו הרי זו מגורשת, כשאר כל התנאים, ולא תצא ממנו, אבל אמרו חכמים לא תינשא לו,

כדי שלא יאמרו נשותיהם נותנים במתנה זה לזה (גיטין פד א; רמב"ם שם יג; טוש"ע שם טו), וכל שכן שלא תינשא לאחר, שהרי לא נתקיים התנאי והיא אשת איש (גמ' שם; רמב"ם שם; ט"ז שם ס"ק יט).

ואפילו לא התנה עמה בפירוש שתנישאי לפלוני, אלא שניכר שגירשה משום זה, כגון שאותו פלוני נתן לו ממון כדי לגרשה, והוא מעלה לה מזונות, כדי שיקחנה, וכל כיוצא בזה, לא תינשא לו (הגהות מרדכי קדושין ד; רמ"א שם).

נישאת לו וגירשה, נתקיים התנאי ומותרת לכל אדם (רמב"ם שם; טוש"ע שם), ואפילו שנישאת לו בחופה וקידושין ולא נבעלה (בית שמואל שם ס"ק כד).

כשרוצה לבטל את התנאי ואינו יכול התנה עליה תנאי שלא תעשה כך וכך, ורוצה לבטל את התנאי, והוא באופן שאינו יכול לבטל את התנאי (ראה ערך תנאי), אין תקנה להתירה בלא תנאי, אלא

אם כן יקדשנה המגרש, ויחזור ויגרשנה סתם, אבל אם יטול הימנה הגט, ויחזור ויתננו לה סתם – לא יועיל, כי כבר אינו ברשותו, שגט גמור נתן לה, אלא שהטיל בו תנאי (שו"ת הרא"ש מה כו; טוש"ע שם טז), ואם יתן לה תיכף גט שני בלא תנאי – אינו מועיל, שהרי הגט הראשון היה גט, שקיימה את התנאי במה שלא עברה עליו, ואין גט השני פועל כלום, ולכן אם התנאי היה בקום ועשה, שכל זמן שלא קיימה את הגט עוד לא נתגרשה, מועיל גט אחר בלא תנאי, ואין צריך לחזור ולקדשה (ט"ז שם ס"ק כב)⁴⁰.

כריתות

תנאי לכל ימי חייה צריך שלא יתנה עליה תנאי שעומדת בו כל ימיה (טוש"ע אה"ע קמג ב, על פי גיטין כא ב), ולכן האומר הרי זה גיטך על מנת שלא תשתי יין לעולם, או על מנת שלא תלכי לבית אביך לעולם, אין זה גט, שאינו כריתות (גמ' שם; רמב"ם גרושין ח יא; טוש"ע שם). והוא הדין כשאמר: כל ימי חייך (גמ' שם פג ב; רמב"ם שם י; טוש"ע שם), שהרי כל ימי חייה קשורה בו (רש"י יומא יג א ד"ה אין זה), שאין מפרידן אלא המות (רש"י גיטין שם ד"ה אין זה).

תנאי לכל ימי חיי פלוני אמר: כל ימי חיי פלוני, הרי זה כריתות (גמ' שם; רמב"ם שם י; טוש"ע שם), שהרי כרת בינו לבינה, ולא תישאר עליה רשות כשימות אותו פלוני (רמב"ם שם, על פי הגמ' שם), ואפילו הוא ילד והיא זקנה, ואמר לה על מנת שלא תשתי יין חמשים שנה, הרי זה כריתות, שאפשר שתחיה היא יותר (רשב"א שם; מגיד משנה שם, בשמו), ואפילו הרחיב לה הזמן יותר מכדי חיי אדם, כיון שהזמן פסוק הרי זה גט (טוש"ע שם, על פי הגמ' שם). והוא הדין כשאמר כל ימי חיי, הרי זה כריתות (גמ' שם; רמב"ם שם; טוש"ע שם).

בתנאי שבקום עשה אף בתנאי שבקום ועשה, כגון על מנת שתדורי בבית זה לעולם, אינו גט, מפני שכל ימיה קשורה בו, אבל בתנאי של קום ועשה כל ימי חיי פלוני, אף לסוברים בעל מנת שלא תנישאי לפלוני שאינו גט, כאן מודים שהרי זה

38. ויש שכתב שהוא ספק גט (ב"ח שם, על פי רש"י שם). 39. ויש אומרים שלחלכה נוטל הימנה את הגט וחזור ונותן בלא תנאי (מאירי שם, בשם יש אומרים). על תוספת על התנאי או שינוי התנאי בתנאי אחר, ראה ערך תנאי. 40. ויש חולקים וסוברים שלעולם יכול ליטול הגט ולגרשה עוד פעם, בלא תנאי, אפילו כשאינו יכול לבטל את התנאי של נתינה ראשונה (כן משמע משו"ת

המהר"י א מט, ובאור הגר"א שם סק"מ). 41. או הרי את מותרת לכל אדם אלא לפלוני, שאף זה לשון חוץ הוא (גיטין פב א). 42. בעיקר טעם זה יש חולקים וסוברים שאם אמר חוץ מפלוני, אפילו לכהונה לא פסלה (רבנו חננאל שם, על פי הירושלמי שם). 43. ויש פוסקים כדעה הראשונה (ר"ן שם, בדעת רש"י; כן מצדד המאירי שם).

נטלו הימנה וחזר ואמר לה הרי זה גיטך, נחלקו ראשונים:

• יש אומרים שדיו בכך (רמב"ם שם).

• ויש אומרים שאף אם אמר לה אחר כך הרי זה גיטך אינו מבטל בכך דבריו הראשונים שאמר חוץ מפלוני, עד שיאמר מפורש הרי את מותרת לכל אדם (ר"ן שם; כן משמע מהטוש"ע שם).

על מנת שלא תנשאי לפלוני

אמר לה על מנת שלא תנשאי לפלוני, הכל מודים שהיא מגורשת, שהרי הוא כשאר תנאי בגט, ואין זה שיוור (מסקנת הגמ' שם, לפי הרי"ף והרשב"א והרא"ש והר"ן שם), שאינו אומר לה שלא תהיה מותרת לפלוני, אלא הוא כאילו מתירה לכל, ואפילו לאותו פלוני, ומגורשת היא אצלו, אלא שמתנה עליה מצד אחר (רשב"א שם); ויש מהתנאים הסוברים שמחלוקת התנאים היא בדין זה, אבל כשאמר חוץ מפלוני לא נחלקו כלל, ולדברי הכל הוא שיוור והיא מגורשת (רבי יוסי ברבי יהודה שם; רבי טרפון ורבי עקיבא שם פג א, לפי רש"י שם ד"ה לא נמצא, ולפי הרשב"א שם, בשם רבנו חננאל)⁴⁴.

להלכה יש פוסקים שהיא מגורשת (רמב"ם שם ח יב; טוש"ע אה"ע קלו א); ויש פוסקים לחוש לדעה שהיא מחלוקת ולהצריך גט שני (רמב"ן שם; ר"ן שם, בשם אחרים; מאירי שם, בשם יש פוסקים; רמ"א שם, בשם יש מחמירים), ולכתחילה יש לחוש לדעה זו (מרדכי שם רט; רמ"א שם), ולפיכך אם חושדה מאדם, יאמר לבית דין והם ימחו בידם שלא יטעו זה את זה (מרדכי שם, בשם רב נטרנאי גאון; רמ"א שם).

אמר לה הרי את מותרת
לכל אדם חוץ מפלוני וחזר בו
אמר לה הרי את מותרת לכל אדם, חוץ מראובן ושמעון, ואחר כך חזר ואמר לה בשעת מסירת הגט הרי את מותרת לראובן ושמעון, נסתפקו בתלמוד אם היא מגורשת, שהרי ביטל את השיוור שאמר קודם, או שאינה מגורשת, שאנו אומרים התיר מה שאסר תחילה, ואסר עכשיו מה שהתיר תחילה (גמ' שם פב ב).

אמר לה אחר כך הרי את מותרת לראובן, ואת שמעון לא הזכיר, אף בזו נסתפקו בתלמוד אם גם שמעון בכלל ולא הזכיר את ראובן אלא מפני שפתח בו תחילה, או ששמעון אינו בכלל והרי זה שיוור (גמ' שם פג א).

בשני המקרים נחלקו ראשונים להלכה: יש אומרים שהיא ספק מגורשת (רא"ש שם ט א, בשם רבנו חננאל; ר"ן שם, בשם יש מי שאומר), וכן הלכה (טוש"ע שם ד; ויש אומרים שהיא מגורשת (רמב"ם שם ז-ח).

שיוור בזמן הגרושין
שיוור בזמן הגרושין, כגון שאמר לה הרי זה גיטך והרי את מגורשת ממני היום הזה בלבד, ולמחר לא יהיו גרושין ואת אשתי, נחלקו אמוראים:

• יש אומרים שהרי זה גט, שאין זה שיוור, ואפילו לדעה שבחוץ לפלוני הוא שיוור, הרי זה לפי שלא פסקה ממנו לגמרי, אבל כאן כיון שהיום פסקה ממנו לגמרי אצל כל אדם, כיון שפסק פסק, ושוב אינה אשתו, והיא מגורשת לעולם (רבא שם פג ב - פד א, ורש"י שם פג ב ד"ה כיון דפסקה וד"ה פסקה).

• ויש אומרים שאין זה גט כריתות (סתמא דגמ' ירושלמי קדושין ג א), וכן תקנו לכתוב בגיטין שמגרש אותה "מיומא דנן ולעלם" - מהיום הזה ולעולם - כדי להוציא מהדעה שהאומר היום אי את

אשתי ולמחר את אשתי מגורשת (גמ' שם פה ב - פו א), הרי שאינה מגורשת אם אמר בפירוש שמגרש רק לזמן (רמב"ם שם לפיכך כותבים כו', ומגיד משנה שם, ומאירי שם).

ונחלקו ראשונים להלכה:

• יש פוסקים כדעה הראשונה, ולדעתם להלכה לא תיקנו בגיטין לכתוב "מיומא דנן ולעלם" אלא להוציא מחשש לעז ולשופרו של שטר (רש"י שם פו א ד"ה לאפוקי; תוספות שם פד א ד"ה מסתברא; רא"ש שם ט ב, ד; מאירי שם, בשם גדולי הדורות).

• יש פוסקים כדעה השניה (רמב"ם שם ח ט; מאירי שם),

• ויש פוסקים שמגורשת מספק (ר"ן שם), וכן הלכה (שו"ע אה"ע קלו ה).

בנערה וקטנה

נערה
נערה המאורסה נחלקו תנאים מי מקבל את גיטה:

המאורסה • יש אומרים שהיא או אביה מקבלים את גיטה (תנא קמא במשנה גיטין סד ב, ורש"י ד"ה היא ואביה), שהתורה זכתה לנערה המאורסה יד יתרה (גמ' שם), והיא יד אביה (תוספות ד"ה נערה, במסקנתו), שהוא מקבל את גיטה כשם שמקבל את קידושיה (ראה ערך קדושין), לפי שנאמר: וְיִצְעָא וְגו' וְהָיְתָה (דברים כד ב), שהקיש הכתוב יציאה להויה, היינו גרושין לקידושין (כתובות מז א), אבל יד עצמה היא העיקר, שיש לה בבגרות, ולא ניתנה לה יד האב לבטל כח ידה (תוספות גיטין שם), וכן הלכה (רמב"ם גרושין ב יח; טוש"ע אה"ע קמא ב).

• ויש אומרים שאין שתי ידיים זוכות כאחת, אלא אביה מקבל את גיטה ולא היא (רבי יהודה שם), שבמקום אביה יד שלה אינה כלום (גיטין שם), שלגמרי העמידה אותה התורה ברשות האב כל ימי נערותה, אלא אם כן נישאת (רש"י שם ד"ה יד דידה)⁴⁵.

קטנה
להלכה שנערה המאורסה מקבלת את גיטה, נחלקו **המאורסה** ראשונים אם קטנה המאורסה יכולה לקבל את גיטה:

• יש אומרים שהקטנה אינה מקבלת את גיטה על ידי עצמה, אפילו שהיא יודעת לשמור את גיטה (ראה לעיל: דעת המתגרשת), אלא אם כן אין לה אב, או שיצאה מרשות האב על ידי נישואין (ראה ערך קטנה), אבל אם יש לה אב והיא ארוסה שלא יצאה עדיין מרשותו (ראה ערך הנ"ל), אביה מקבל את גיטה ולא היא (רש"י גיטין סד ב ד"ה היא וקדושין שם ד"ה היא; ר"ף גיטין סה א; רמב"ם שם ב יח; טור אה"ע קמא, בשם רב האי גאון; שו"ע שם ד, בסתם), ואינה דומה לנערה, שכל זמן שהיא ברשות אביה אינה יכולה לקבל את גיטה אלא בתורת שלוחו של אביה, שמינתה תורה, שירדה תורה לסוף דעתו של האב שלא יקפיד על הגרושין, כיון שמתגרשת בעל כרחיה, אבל קטנה שאין לה שליחות אינה יכולה להיות שליח האב לקבל את הגט (רמב"ן קדושין שם ובמלחמות גיטין שם).

• ויש אומרים שאף היא יכולה לקבל את גיטה, אפילו כשיש לה אב ולא יצאה מרשותו (רש"י קדושין מג ב ד"ה נערה; תוספות שם ד"ה תנן, שכן דעת רש"י באחרונה, ובשם ריב"ם; המאור שם, שכן דעת כל הגאונים עד רב האי; טור שם, בשם ר"י; שו"ע שם, בשם יש אומרים), שהרי גם נערה המאורסה היא ברשות אביה, ומכל מקום היא מקבלת את גיטה בעצמה (ר"ן שם, בדעת רש"י אחר חזרה).

45. על נערה אם יכולה לעשות שליח לקבל את גיטה, ראה ערך שליח לקבלה.

44. ויש הסוברים שיש מהתנאים שלדעתם מחלוקת התנאים הנ"ל היא בשני המקרים (מאירי שם, בדעת רבי עקיבא; רשב"א שם, בדעת רבי טרפון ורבי

על פי ה' העיר בִּינְךָ וּבִין אִשֶּׁת נְעוּרֶיךָ אֲשֶׁר אָתָּה בְּגִדְתָּהּ בָּהּ וְהָיָה חֶבְרֶתְךָ וְאַשֶּׁת בְּרִיתְךָ (מלאכי ב יג-יד. גמ' שם ב; טור שם), ושנאוי הוא המשלח לפני המקום, שנאמר: כִּי שֶׁנָּא שֶׁלַח (מלאכי שם טז. רבי יוחנן שם), ואפילו מצא בה דבר ערוה לא ימהר לגרשה עד שיעשה חקירה יפה ויתברר שאמת הדבר (חלקת מחוקק שם סק"ב), אבל בזיווג שני אם הוא שנא אותה – ישלחנה, ומפרשים הכתוב: כי שנא שלח, אם שנאתה שלח (רב יהודה שם, לפי הגמ' שם; רמב"ם שם, לגירסתנו; טוש"ע שם). ונחלקו בדבר:

• יש מפרשים שבזיווג שני אפילו שלא מצא בה לא ערוה ולא דבר פשיעה כנגדו, אלא שנא אותה מחמת שמצא אחרת נאה הימנה, מותר לו לגרש אותה (כן משמע מרש"י שם ד"ה אם שנאתי שלח; ר"ן שם; בית שמואל שם סק"ד, בדעת הרמב"ם והטוש"ע), שלא נחלקו התנאים אלא בזיווג ראשון, אבל בזיווג שני הכל מודים שאף אם מצא אחרת נאה הימנה יכול לגרש (שו"ת הרא"ם ב א, ו, גט פשוט קיט סק"ו, וערוך השלחן שם ג, בדעת רש"י והר"ן).

• יש מפרשים שאף בזיווג שני נחלקו התנאים, ואף בזה הלכה כדעה שלא יגרש אלא אם מצא בה או ערוה או דבר פשיעה נגדו, אלא שבזיווג ראשון אפילו שמצא בה דבר פשיעה לא ימהר לגרשנה מצד דרך ארץ והוא שנאוי (ראה לעיל), ובזיווג שני אם שנא אותה מחמת פשיעה כנגדו מותר מיד לגרשה (ב"ח שם, בדעת הטור; ט"ז שם סק"ו וערוך השלחן שם, בדעת הרמב"ם והטוש"ע).

• ויש מפרשים שכל המחלוקת של התנאים היא רק בזיווג שני, אבל בזיווג ראשון הכל מודים שאסור לגרש אלא אם כן מצא בה דבר ערוה (גט פשוט שם, בדעת הרמב"ם והטור).⁵⁰

טעות האיסור איסור זה למהר לגרשה פירושו שיש איסור מן התורה בזיווג ראשון (כן משמע מתוספות סוטה ג א ד"ה רבי, וגיטין צ א ד"ה מה; הגהת משנה למלך גרושין י כא, בדעת שו"ת הרשב"א א יח, ושו"ת הר"ן יז, וריב"ש קכז; פרי חדש אה"ע קיט ד"ה גרסינן, בדעת הר"ן).⁵¹ ואין איסור אלא במגרשה בעל כרחיה, אבל במגרשה מדעתה אין נדנוד עברה בגרושין (שו"ת הר"ן יז; אגודה גיטין קסה; בית יוסף אה"ע קיט ג; רמ"א שם), ומכל מקום אין ראוי למהר לגרשה (חלקת מחוקק שם סק"ב) אלא אם כן היא תובעת להתגרש (בית מאיר שם).

אשה רעה אשה רעה בדעותיה – היינו שהיא בעלת מריבה, שמקללתו בזמן סעודה, או שמכוונת לצערו ואינה אוכלת עמו (יבמות סג ב), או שאינה צנועה כבנות ישראל הכשרות – מצוה לגרש, שנאמר: גֵּרֶשׁ לְךָ וְיָצָא מִדֹּוֹן (משלי כב י. רמב"ם שם י כב, על פי גמ' שם, וגיטין צ ב; שו"ע שם ד), ואפילו היא אשתו ראשונה (חלקת מחוקק שם סק"ד).⁵²

נשיאה לשם גרושין לא ישא אדם אשה ודעתו לגרשה (יבמות לו ב; רמב"ם שם כא; שו"ע שם א), ואפילו שאינה מגרשת אחר כך, מכל מקום בשעת נישואין עושה איסור (ט"ז שם סק"א), ולא תהא יושבת תחתיו ומשמשותו ודעתו לגרשה (גיטין צ א; רמב"ם שם; שו"ע שם ב),

ומפני מחלוקת הראשונים כתבו הפוסקים שיש להחמיר שלא תקבל אלא על ידי אביה (רא"ש גיטין ז ט; טור שם, בשמו; שו"ע אה"ע קנד, סדר הגט צט).

קטנה שנישאת נחלקו בה הדעות:
שנישאה • יש אומרים שאין אביה יכול לקבל את גיטה, שכיון שנישאת שוב אין לאביה רשות בה (כן משמע מהירושלמי גיטין ו ב; כן משמע מרש"י כתובות מו ב ד"ה ומקבל וקדושין מג ב ד"ה היא; תוספות שם י א ד"ה ומקבל, בשם ר"י; טוש"ע אה"ע קמא ה).

• ויש אומרים שאף כשנישאת אביה מקבל את גיטה (רש"י יבמות קט א ד"ה וכן, וכתובות עג ב ד"ה ונתגרשה; טוש"ע שם קעג טז, וקנד סדר הגט צג).⁴⁶

גרושין של רשות

נחלקו תנאים מאיזו סיבה מותר לאדם לגרש את אשתו:

• יש אומרים שאסור לאדם שיגרש את אשתו אלא אם כן מצא בה דבר ערוה, שנאמר: וּבְעֵלָה וְהָיָה אִם לֹא תִמָּצֵא חֵן בְּעֵינָיו כִּי מָצָא בָּהּ עֲוֹנוֹת דָּבָר (דברים כד א. בית שמאי במשנה גיטין צ א).

• ויש אומרים שמותר לו לגרשה אפילו אם הקדיחה תבשילו (בית הלל שם), שהם מפרשים "ערוה דבר", או ערוה, או דבר אחר, והוצרך הכתוב לומר שניהם, שאילו נאמר ערוה בלבד הייתי אומר שמשום ערוה כשמגרש אף לאחר לא תינשא (גמ' שם), והקדיחה תבשילו הוא משל, והכוונה שאינה משתדלת בצרכי הבית להושיבו על אופניהם, והענין דרך כלל הוא שמסרבת לו ואינה מתנהגת כרצונו (מאירי שם)⁴⁷, וכן הלכה (רמב"ם בפירוש המשניות שם ובגרושין י כא; שו"ע אה"ע קיט א).⁴⁸

• ויש אומרים שמותר לו לגרשה אפילו אם מצא אחרת נאה הימנה, שנאמר: וְהָיָה אִם לֹא תִמָּצֵא חֵן בְּעֵינָיו (דברים שם. רבי עקיבא במשנה שם), שהם מפרשים "כ"י שבפסוק במובן או, היינו או שלא מצאה חן בעיניו, או שמצא בה ערוה דבר (גמ' שם).

וכפי שנחלקו בנשואה, כן נחלקו בארוסה (רא"ם ב א; מהרי"ט חו"מ ק; משנה למלך י כא).⁴⁹

כשלא מצא בה לא ערוה ולא דבר ואם לא מצא בה לא ערוה ולא דבר ועבר וגירשה, מה שעשה עשוי, ואין כופים אותו להחזיר, שלא מצינו שחייבה תורה להחזיר גרושתו אלא במאנס (ראה ערך אונס ב. גמ' שם; טור שם), אבל כופים אותו שלא לגרש כל עוד שלא גירשה (ב"ח שם).

בזיווג ראשון והוא הדין אף בזיווג ראשון שמותר לו לגרש אפילו בזיווג שני בלא דבר ערוה, אם פשעה כנגדו, אלא שבזיווג ראשון אין ראוי לו למהר לגרשה (רש"י שם ב ד"ה אם שנאה, לפי אית דגרסי; רמב"ם שם וטוש"ע שם, לפי הב"ח שם והט"ז שם סק"ו), שכל המגרש אשתו ראשונה אפילו מזבח מוריד עליו דמעות, שנאמר: וְזֹאת שְׁנִית תַּעֲשֶׂוּ פֶסֶת דְּמָעָה אֶת מִזְבַּח ה' וְגו' וְאִמְרַתֶּם עַל מָה

מצא אחרת נאה הימנה (מהרש"ם אה"ע ס).⁵⁰ ויש מפרשים שהדעה השלישית אינה חלוקה על הדעה השניה, אלא באה לפרשה (פרי חדש שם, על פי ירושלמי גיטין ט יא), ופוסקים שבזיווג ראשון לא יגרש אלא אם כן מצא דבר ערוה, ובזיווג שני אפילו מצא אחרת נאה הימנה (פרי חדש שם, בדעת הרמב"ם, והסכים עמו).⁵¹ ויש שכתב שאינה אלא עצה טובה בלבד, אבל מצד הדין אין בזה איסור (הגהת משנה למלך שם, בשם כנסת הגדולה, ובדעת עוד כמה אחרונים).⁵² ויש שכתב שבעלת מריבה לא ימהר לגרשה בזיווג

⁴⁶. על נוסח כתיבת הגט בקטנה המתגרשת על ידי אביה, ראה ערך גט.
⁴⁷. ויש שכתבו שדבר בלבד, היינו פשיעה כנגדו, לא די לדעה זו, וצריך גם שיטנאנה בשביל כך, וכן אם שנאה בלבד בלא דבר פשיעה כנגדו לא די שיוכל לגרשנה בשביל כך, אלא אם כן מצא בה גם דבר פשיעה כנגדו וגם הוא שונא אותה בשביל זה (ב"ח אה"ע קיט א, בדעת הטור; כן משמע מהבית שמואל שם סק"ד).
⁴⁸. ויש מהראשונים שפסק כדעה הראשונה (רשב"ש תיא).⁴⁹ ויש הסובר שלא נחלקו אלא בנשואה, אבל בארוסה הכל מודים שמגרשה אפילו

לגרשה (הלכות גדולות, מיאון, עמי' שמו במהדורות מכוון ירושלים; רי"ף יבמות כה א, לפי הנמוקי יוסף שם; רמב"ם שם טז; תוספות שם כד ב ד"ה אמר, בשם רבנו תם ורי"ף; נמוקי יוסף שם כה א, בשם הרא"ה והריטב"א).

• יש אומרים שכופים להוציא אם יש שם עדי כעור וגם קול שאינו פוסק (שאלות קלד; טור אה"ע יא, בדעת הרי"ף ובשם הרא"ש; רמ"א שם א, בשם יש אומרים).

• יש אומרים שכופים להוציא אפילו בעדי כעור בלבד, אבל אם ראה הבעל דבר מכווער אינו חייב להוציא (טור שם, בשם רבנו תם, לאחר שחזר בו).

• ויש אומרים שאף בקול שאינו פוסק בלבד חייב להוציא (רא"ש שם ט יא, בשם רבנו מאיר, ובשו"ת לב יד, בדעת השאלות).

עוברת על דת עוברת על דת-משה-ויהודית (ראה ערכו), אף על משה ויהודית פי שאין כופים אותו להוציא, מכל מקום מצוה עליו להוציא (רא"ש כתובות ז ט, בשם הראב"ד; טוש"ע אה"ע קטו ד), לפי שהדבר ספק אם כופים (מסקנת הגמ' בסוטה כה א בעיא שלא נפשטה), ואין כופים מספק, אבל מצוה עליו לגרשה (רמב"ם גרושין י כב; רא"ש שם, בשם הראב"ד).⁵⁴

נשא אשה ושהה נשא אשה ושהה עמה עשר שנים ולא ילדה, עמה עשר שנים שחייב להוציא משום בטול פריה ורביה (ראה ערך פריה ורביה), נחלקו אמוראים אם כופים אותו להוציא: יש אומרים שכופים (רב תחליפא אמר שמואל בכתובות עז א), וכן הלכה (רמב"ם אישות טו ז; טוש"ע אה"ע קנד י); ויש אומרים שאין כופים (רב יהודה אמר שמואל בגמ' שם).

מעוברת מעוברת חברו ומינקת חברו, אם עבר ונשאה לפני הזמן ומינקת (ראה ערך הבחנה), כופים אותו להוציא (כן משמע מהרמב"ם גרושין יא כח, והשו"ע אה"ע יג יב).

גרושין מחמת תביעה

יש שכופים את הבעל לגרש את אשתו, אף על פי שאין שם חיוב גרושין מחמת איסור, אלא מחמת תביעת האשה, בין שהיו כן לפני שנשאו ובין שהיו משנשאו:

• המוכה שחין.
• ובעל פולפוס (משנה כתובות עז א): יש מפרשים ריח הפה (רבי יוסה בי רבי יהודה בתוספתא שם (ליברמן) ז יא; ברייתא שם; רב אסי שם, בשם שמואל); ויש מפרשים ריח האף (רב יהודה אמר שמואל שם; רב אסי בשם הברייתא שם), והלכה כדברי שניהם (רי"ף שם; רמב"ם אישות כה יא; טוש"ע אה"ע קנד א).

• המקמץ (משנה שם), והוא המקבץ צואת כלבים (יש אומרים בתוספתא שם; רב יהודה בגמ' שם; רמב"ם שם; טוש"ע שם).⁵⁵

• והמצרף נחושת (משנה שם): יש מפרשים שהוא המתין נחושת (תוספתא שם), שמחשל ומרדרד נחושת לעשות ממנו יורות (רב אשי שם, ורש"י ד"ה חשל); ויש מפרשים החוצב נחושת ממקום מחצבתו (ברייתא שם, ורש"י ד"ה מעיקרו; רבה בר בר חנה שם), וכן הלכה (רמב"ם שם; טוש"ע שם).

• והבורסי (משנה שם), והוא המעבד עורות (רמב"ם שם; טוש"ע שם).

מדבריו שהדבר רשות, ואם רצה לקיים מקיים (חלקת מחוקק שם ס"ק יח, בדעת הרי"ן שם, בשם הרשב"א).⁵⁵ ויש מהתנאים הסובר שהמקמץ הוא

ועליו הכתוב אומר: אֶל תִּהְיֶה עָלָיו רֶעֶף רָעָה וְהוּא יוֹשֵׁב לְכַטֵּחַ אֶתְּךָ (משלי ג כט. גמ' שם), ואפילו בזו שמוטר לגרשה (ט"ז שם סק"ב).⁵³

גרושין מחמת איסור

נשואי עברה כל אלה שנשואיהם בעברה, כגון אלמנה לכהן גדול, גרושה לכהן הדיוט, ממזרת ונתינה לישראל,

בת ישראל לנתין ולממזר, כופים אותם לגרש (יבמות פה א, וכתובות עז א; רמב"ם אישות כד ד; טוש"ע אה"ע קנד כ), ואפילו שהעברה מדבריהם, כגון חלוצה לכהן (ראה ערך חלוצה), או שניות לעריות (ראה ערך עריות וערך שניות) כופים לגרש (משנה יבמות פד א וגמ' שם; כתובות שם; רמב"ם שם; טוש"ע שם).

ואפילו היתה גרושה בגט שאין בו אלא ריח הגט, ולדעת הסוברים שאינה פסולה לכהונה אלא מדבריהם (ראה ערך גרושה לכהן: ריח הגט) – כופים להוציא (ריב"ש שמח; שו"ע אה"ע ו א).

אשה שהעידו עדים שזינתה ואשת כהן שנאנסה וכן אשה שזינתה ברצון תחת בעלה, ובאו עדים והעידו על כך, כופים אותו להוציא (רמב"ם שם יח), וכן אשת כהן שנאנסה, שהיא אסורה עליו (ראה ערך אשת כהן), כופים אותו להוציא (רמב"ם שם כב); ויש

ראשונים הסוברים שאם אין הבעל רוצה אינו חייב לגרש אשתו שזינתה – או אם הוא כהן, אשתו שנאנסה – אלא שלא תשמנו (תוספות זבחים כ ב ד"ה סתם; תשובת מהר"ם מרוטנבורג בשו"ת הרשב"א א תתמ; רמ"א אה"ע קז א, בשם יש אומרים), לפי שהיא מאוסה בעיניו, ואין חוששים שיבוא עליה (שו"ת הרשב"א שם; רמ"א שם).

כשעז אחד מעיד שזינתה בעד אחד שמעיד שזינתה – יש סוברים שאינו חייב להוציא, אלא משום לזות שפתים אסור לו לעמוד עמה (טור שם); ויש מפרשים דבריהם דוקא במכחישתו, אבל אם לא הכחישו – חייב להוציא (בית יוסף שם, בדעת הטור); ויש סוברים שבמכחישתו אינו חייב כלל להוציא (שו"ת הרשב"א א אלק רלז).

אכן בזמן הזה שיש חרם של רבנו גרשום שלא לגרש אשה בעל כרחיה (ראה ערך חרם דרבנו גרשום: בגירושין בעל כרחיה), שנחלקו הפוסקים אם נאמן הבעל לומר שמאמין לעד שראה שזינתה, שכן יש לחוש שמא עיניו נתן באחרת, מאחר שאינו יכול לגרשה באופן אחר (ראה ערך הני"ל: שם), כתבו אחרונים שאפילו לדעת הסוברים שנאמן, מכל מקום אינו חייב להוציא בעל כרחיה (פתחי תשובה שם סק"כ, בשם תשובת מהר"י הלוי ועוד).

סוטה הסוטה האסורה לבעלה עד שתשתה (ראה ערך סוטה), הרי בזמן הזה שאין מי סוטה והיא אסורה עליו עולמית, כופים אותו להוציא, מפני שאסור להתייחד עמה ולהשתהות בביתו (שו"ת הרא"ש לב ט; בית יוסף אה"ע קטו ח, בשמו; שו"ע שם).

אמר לה בינו לבניה אל תסתרי עם איש פלוני, וראה אותה שנסתרה עמו, מכיון שבזמן הזה שאין מי סוטה אסורה עליו (ראה ערך הני"ל) – חייב להוציא (רמב"ם אישות כד כה; שו"ע אה"ע קטו ט).

כשיש עדי כעור בעדי כעור, שהיו שם עדים שעשתה דברים מכווערים ביותר, אלא שאין עדות ברורה שזינתה (ראה ערך כעור), נחלקו ראשונים:

• יש סוברים שאין כופים אותו להוציא, ואין חיוב על הבעל

ראשון (ב"ח שם, בדעת הטור).⁵³ על אנוסתו ועל אשתו שהוציא עליה שם רע שאסור לגרש, ראה ערך אונס ב, וערך מוציא שם רע.⁵⁴ ויש שנראה

אותו להוציא (תוספות כתובות סג א ד"ה והאמר; רא"ש שם; שו"ת הרשב"א א תרצג; טוש"ע קנד ג).

וכן מי שרגיל תמיד לכעוס על אשתו ולהוציאה מביתו, כופים אותו להוציא, לפי שקשה לה לילך לבית דין תמיד ותמות בינתיים ברעב, ועוד שכל שמשלחה מביתו הרי זה כמורד מתשמיש (שו"ת הרשב"א שם; בית יוסף שם; רמ"א שם).

המדיר אשתו שתקיים דברים או צער, כגון שלא תהנה ממנו, או שלא תטעם אחד מכל הפירות, או שלא תתקשט, או שלא תשאל ולא תשאל מכלי הבית, או שלא תלך לבית אביה או לבית האב ולבית המשטה, וכדומה, והיה באופן שהנדר חל (ראה ערך בעל), אם אינו רוצה להתיר את נדרו, חייב להוציא⁵⁶ (משנה כתובות ע א וגמ' שם ב; רמב"ם אישות יב כג; טור אה"ע עב; טוש"ע יו"ד רלה ב).

משומד במשומד (ראה ערך מומר), נחלקו ראשונים: **ועובר על דת**

• יש אומרים שכופים אותו להוציא על ידי גוי שיאמר לו עשה מה שישראל אומר לך⁵⁷, ויבטל בשעת הגט כל מודעה שיתכן שמסר (מרדכי גיטין תנ; ארחות חיים ב עמ' 156; רמ"א אה"ע קנד א, בשם יש אומרים).

• ויש אומרים שאין כופים אותו להוציא, שהרי רשע לא מנו חכמים בכלל אלו שכופים להוציא, לפי שטוב לה לישיב בצוות עם בעל כזה מלישב לבדה (תשובת מהר"ם מרוטנבורג בהגהות מימוניות אישות כה יא; רמ"א שם, בשם יש חולקין).

והעובר על דת כנגד אשתו במה שהשתעבד לה, כגון שקיבל עליו חרם שלא להקניטה ולא להכותה, ועבר עליו, כופים אותו להוציא (תשובת מהר"ם שם; רמ"א שם, בשם יש חולקין).

ומי שפשע כנגד אשתו באיסורים, כגון שמאכילה דבר איסור, נחלקו ראשונים: יש אומרים שכופים אותו להוציא (שלטי גבורים כתובות לב ב מדפי הר"ף, א, בשם ריא"ז; מהר"י וייל כב; רמ"א שם, בשם יש חולקין); ויש אומרים שאין כופים אותו (דרכי משה שם סק"ג, בדעת המהר"ם)⁵⁸.

המורגל בזנות מי שהוא רועה זונות ואשתו קובלת עליו – אם יש עדים שראו אותו עם הזונות כדרך המנאפים, או שהודה מעצמו, כופים אותו להוציא, כמו שנאמר: **וְאִם תִּקַּח נָשִׁים עַל בְּנֹתֶי (בראשית לא ט), ועוד שאין אדם נושא אשה על אשתו אלא כשיש לו די סיפוקן** (ראה יבמות סה א), וזה הרועה זונות יאבד הון, ועוד שהוא גרוע מכל אלו שמנו חכמים שכופים להוציא (אגודה יבמות עז, מעצמו, ובשם תשובת הר"ם; רמ"א בשו"ע שם, בשם יש אומרים); ויש מי שהשיג על זה (בית יוסף שם).

המורגל להכות את אשתו המורגל להכות את אשתו, ואינו שומע לדברי **את אשתו** בית דין שהתרו בו תחילה, כופים אותו להוציא (תשובת רבנו שמחה באור זרוע ג, פסקי בבא קמא קסא; שו"ת הרשב"א המיוחסות לרמב"ן קב; רמ"א שם ג, בשם יש אומרים)⁵⁹.

כשנולדו בו האיש שנולדו בו מומים, נחלקו בו תנאים: מומים

כשידעה על התנה עמה קודם לכן וקיבלה עליה, נחלקו תנאים: כך לפי הנשואין יש אומרים שיכולה היא שתאמר סבורה הייתי שאני יכולה לקבל, ועכשיו אני יכולה לקבל (רבי מאיר שם).

• ויש אומרים שמקבלת היא על כרחיה (חכמים שם), וכן הלכה (פירוש המשניות לרמב"ם שם; מגיד משנה שם; טור אה"ע קנד).

ידעה קודם הנשואין, אבל לא התנה בפירוש, נחלקו ראשונים:

• יש אומרים שאף בזו נחלקו תנאים, ולהלכה הרי היא כמוחלת ומקבלת (ר"ן שם ומגיד משנה שם, בדעת הרמב"ם; מאירי שם; טור שם, בשם הרמ"ה), וכן הלכה (רמ"א שם).

• ויש אומרים שהכל מודים שכל שלא התנה בפירוש יכולה לטעון שאינה יכולה לקבל (מגיד משנה שם, בשם הרשב"א; ר"ן שם, בשם איכא מאן דאמר).

כשהאשה רוצה להיות נשואה לו האשה שיש בבעלה אחד המומים הללו, רשאית לשבת עמו אם רוצה (רמב"ם שם; טוש"ע שם), ודוקא בשאר המומים, אבל במוכה שחין, אפילו אם היא

רוצה גם עכשיו לישיב עמו אסור לה מפני שממקתו (משנה שם; רמב"ם שם יב; טוש"ע שם), שבשרו נמס ונימוק (מאירי שם), ונופל חתיכות חתיכות (באר היטב שם סק"ד), והתשמיש קשה לו (טור שם), ולפיכך מפרישים אותם בעל כרחם (רמב"ם שם; טוש"ע שם), ואם אמרה אשב עמו בעדים, כדי שלא יבוא עליה – שומעים לה (גמ' שם ב; רמב"ם שם; טוש"ע שם).

האומר אני זן ואומר אני מפרנס, נחלקו אמוראים: ואני מפרנס

• יש אומרים שכופים אותו להוציא, אבל אין כופים אותו לזון, לפי שאין אדם דר עם נחש בכפיפה אחת (רב בכתובות עז א), והאשה בושה לבוא לבית דין כל פעם לתבוע מזונות ותמות ברעב (רא"ש שם ז ט), ואם מפני ריח הפה כופים, מפני חיי נפש לא כל שכן (ירושלמי גיטין ט ט).

• ויש אומרים שכופים אותו לזון (שמואל שם), אבל אם אין בית דין יכולים לכופו אותו לזון, כגון שאין לו במה להתפרנס, ואינו רוצה להשתכר להרויח, אם תרצה היא כופים אותו להוציא (ר"ן שם, בשם הרשב"א; בית יוסף אה"ע קנד ג, בדעת הרמב"ם; שו"ע שם).

להלכה נחלקו ראשונים: יש פוסקים כדעה הראשונה (רמב"ן ור"ן שם, בשם הלכות גדולות; רא"ש שם; טור שם); ויש פוסקים כדעה השנייה (רי"ף שם; רמב"ם שם יב ד; רמב"ן ור"ן שם, בשם רבנו חננאל), וכן הלכה (שו"ע שם ג ע וקנד ג).

עני שאינו יכול ליתן לאשתו לחם כדי צורכה ואם הוא עני ביותר ואינו יכול ליתן לה לחם **ליתן לאשתו לחם** שהיא צריכה לו, נחלקו ראשונים:

• יש פוסקים שכופים אותו להוציא (רמב"ם שם יא; טוש"ע אה"ע ע ג).

• ויש פוסקים שאין כופים אותו להוציא, מאחר שאין לו (רבנו ירוחם מיישרים כג ה, בשם תשובת רבנו תם; רמ"א שם; ב"ח שם; באור הגר"א שם סק"ח).

המורד מתשמיש והמוציא אשתו מביתו אף המורד מתשמיש (ראה ערך מורד) כופים

ואינו מקיים, כופים אותו להוציא, מפני שבניו מתים בעון נדרים (שלטי גבורים שם, בשם ריא"ז; רמ"א שם, בשם יש חולקין). ⁵⁹ ואפילו לסוברים שבאומר איני זן כופים אותו לזון ולא להוציא (ראה לעיל), הרי זה דוקא במזונות שיש

הבורסי (ראה להלן. תנא קמא בתוספתא שם). ⁵⁶ במהות חיוב זה, אם הוא כפייה, או שרק מודיעים לו שחייב לגרש, ראה להלן: הכפייה בגרושין. ⁵⁷ על הכשר הגט בכפייה כזו, ראה ערך גט מעושה. ⁵⁸ ויש הסוברים שאף הנודר

ודוקא כששהתה עמו עשר שנים ולא ילדה (רמב"ם אישות טו י; טוש"ע שם), אבל לפני עשר שנים חוששים שמא עיניה נתנה באחר והיא משקרת (תוספות שם א ד"ה שבינו, על פי משנה נדרים צ ב; רא"ש שם ו טו; טור שם. וראה מגיד משנה שם).

ואפילו היה מכחישה ואומר ממנה מניעת הולד – היא נאמנת, מפני שהיא מרגשת אם יורה כחץ, והוא אינו מרגיש (גמ' שם; רמב"ם שם ט), ואפילו היו לו בנים מאשה אחרת, אנו תולים שנתקלקל אחר כך (רא"ש שם; טוש"ע שם), ואם שניהם אינם יודעים אם יורה כחץ, כופים להוציא (מרדכי יבמות נב; בית יוסף שם, בשמו). ואם ידוע בודאי שהוא עקר, והיא באה מחמת טענה, כופים אותו להוציא אפילו לא שהתה עמו עשר שנים (תוספות שם; רא"ש שם; טוש"ע שם; באור הגר"א שם ס"ק לג) ⁶³.

במה דברים אמורים שכופים להוציא כשהיא באה מחמת טענת בנים, בזמן שאינה תובעת את כתובתה, אבל אם תובעת את כתובתה, או שיש לתלות תביעת הגט בשום דבר אחר, אין כופים (שו"ת הרא"ש מג ג, על פי יבמות קז א; טוש"ע שם).

אשה שיראה שבעלה רוצה לילך לארץ אחרת, אם ידוע שדעתו לילך לשם – ישיבועהו שלא ילך, או יכפוהו שיגרשה לזמן (ראה לעיל: גרושין לאחר זמן) לפני שילך (שו"ת הרא"ש שם יג; טוש"ע שם ח).

היה מוכתב למלכות, ואינו רשאי לעמוד במקום שאשתו נישאת לו מפני סכנת נפשות, מאחר שהיא אינה חייבת לילך אחריו (ראה ערך שאר סכות ועונה), והוא אינו יכול להישאר במקומו, כופים אותו לגרשה (שו"ת הרא"ש שם; טוש"ע שם ט); ואם הוא רשאי להישאר בעיר, אלא שהוא מוכתב למלכות בעיר אחרת, אין כופים אותו להוציא (רא"ש שם; טור שם) ⁶⁴.

אשה האומרת מאוס מאוס עלי בעלי, נחלקו בה שבעלה מאוס ראשונים עליה

• יש אומרים שכופים אותו לגרשה, שאינה כשבויה שתיבעל לשנוא לה (רמב"ם אישות יד ח, על פי כתובות ס ב; תוספות כתובות שם ד"ה אבל, בשם יש מפרשים; רא"ש שם ה לד, וטור אח"ע, בשם הרשב"ם), אבל אין הדברים אמורים אלא אם היא נותנת אמתלא לדבריה וטענה הנראית לחכמי המקום למה הוא מאוס עליה (תשב"ץ ד, ג לה, בשם מהר"ם מרוטנבורג; הגהות מימוניות שם, בשם התוספות והמהר"ם מרוטנבורג; מאירי שם, בשם גדולי המחברים).

• אבל רוב הראשונים סוברים שאין כופים אותו להוציא, וכל מה שדנו בזה בנוגע לגרושין הוא אם הבעל ירצה לגרש אם יכול לגרשה בלא כתובה (ראה ערך מורדת), אבל לא שיכריחוהו לגרש (תוספות שם, בשם רבנו חננאל, רבנו תם ור"י; ספר הישר (התשובות) כד; שו"ת מהר"ם מרוטנבורג (פראג) תמב-תמג (לבוש) שכח; רמב"ן שם; רא"ש שם, בשם חכמי אשכנז וצרפת, והסכים עמם, ובשו"ת מג ז; מגיד משנה שם, המחברים).

מפני שיש לטעון עברה שרצה בן להישען עליו בעת זקנתה (רמב"ם אישות טו ז). ⁶³ ויש סוברים שאפילו הוא עקר ודאי, כל שלא שהתה עשר שנים, חוששים שמא עיניה נתנה באחר, ואינה נאמנת לחייבו לגרש אותה (בית שמואל שם ס"ק טז, בדעת הרא"ש בפסקיו; באור הגר"א שם, בדעת הרא"ש בתשובה). ⁶⁴ ויש שביאר שמאחר שלא הוזכר בגמרא בפירוש שכופים לגרש על כך, אין כופים אותו שיגרש ממש, אלא שיקיים את חיוביו ולהיות עמה, ואם הוא מעצמו כדי להניצל מזה יגרש אין זה גט-מעושה (ראה ערכו. ריב"ש רלב, בדעת

• יש אומרים שאפילו נולדו בו מומים גדולים, כגון נקטעה ידו או רגלו או נסמית עינו, אין כופים אותו להוציא (תנא קמא במשנה כתובות עז א).

• ויש אומרים שבמומים קטנים אין כופים אותו להוציא, אבל במומים גדולים כופים אותו (רבן שמעון בן גמליאל שם).

ההלכה כדעה הראשונה (ר"ב אמר רב נחמן ורבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן בגמ' שם; רמב"ם אישות כה יא; טוש"ע אח"ע קנד ד) ⁶⁰, אלא שנחלקו אמוראים:

• יש אומרים שלא אמרו כן אלא במומים שהיו בו קודם שנשא, שסברה וקיבלה עליה, אבל נולדו אחר שנשא – כופים (ח"א בר רב שם).

• ויש אומרים שלדעתם אין כופים בין שנולדו בו המומים אחר שנשא, ובין שהיו בו קודם לכן (רב יהודה שם), וכן הלכה (רמב"ם שם; טוש"ע שם).

ונחלקו ראשונים:

• יש אומרים שאין חילוק בין שנסמית עינו אחת, לבין שניסמו שתי עיניו (אור זרוע א, תשובות תש; שו"ת הרא"ש מב ב; באור הגר"א שם ס"ק טז, שכן דעת רוב הפוסקים), וכן המנהג שאין כופים אף בזה (לבוש שם ד).

• ויש אומרים שאין הדברים אמורים אלא בעינו אחת או ידו אחת או רגלו אחת, אבל בשתייהן – כופים להוציא (רא"ש שם ז ח, בשם יש אומרים, והסכים עמם, ובשו"ת הרא"ש שם, שזוהי דעתו באחרונה; טור שם; בית יוסף שם, בדעת הרמב"ם; רמ"א שם, בשם יש אומרים), שהרי הוא כעבר ובטל מן העולם (רא"ש שם).

נכפה הנכפה ⁶¹ – היינו החולה בחולי שמחמתו הוא נופל לארץ (רש"י שבת סא א ד"ה נכפה) – נחלקו בו ראשונים:

• יש אומרים שאינו מום באיש, ואין כופים לגרש (מרדכי כתובות רא, בשם הראב"ה; רמ"א שם ה, בשם יש אומרים).

• ויש אומרים שהוא מום, וכופים להוציא (שו"ת הרא"ש מב א; רמ"א שם, בשם יש אומרים), שהרי סכנה יש בדבר, ואפילו תנאי אינו מועיל על זה, ועוד שדומה לשוטה, ובכגון זה אמרו אין אדם דר עם נחש בכפיפה אחת (שו"ת הרא"ש שם).

שוטה איש המשתטה מדי יום יום, ואשתו אומרת אבי השיאני מחמת דוחקו וסבורה הייתי לקבל ואי אפשר כי מטורף הוא, ויראה אני פן יהרגני בכעסו, אין כופים לגרש שאין כופים אלא באותם שאמרו חכמים (שו"ת הרא"ש מג ג; טוש"ע שם ח).

עקרות אשה התובעת גט בטענה שאינה ראויה להיבנות ממנו, שהוא הגורם שאינה יולדת, אין שומעים לה (טוש"ע שם ו, על פי יבמות סה ב), לפי שאינה מצווה על פריה ורביה (ראה ערך פריה ורביה. גמ' שם), אבל אם באה בטענה שהיא רוצה בן להישען עליו בעת זקנתה, כופים אותו להוציא (גמ' שם; טוש"ע שם) ⁶².

בידינו לעשות תקנה לדבר, שיורדים לנכסיו וזנים אותה, אבל כשהוא מכה ומבזה אותה, שאין בידינו לעשות תקנה לדבר, כופים אותו להוציא (תשובת רבנו שמחה שם), שהרי אפילו על שאר דברים שאין להצטרע כל כך חייב להוציאה, כגון המדיר שלא תלך לבית אביה וכיוצא (שו"ת הרשב"א שם). ויש שהשיג על דין זה, וכתב שאין כופים אותו להוציא (בית יוסף שם). ⁶⁰ ויש מהאמוראים הסובר שהלכה כדעה השניה (רבי אבא בר יעקב אמר רבי יוחנן שם). ⁶¹ אפילפסיה בלע"ז. ⁶² ויש הסובר שלעולם כופים אותו להוציא,

סוברים שאף בזו כופים בשוטים (תוספות יבמות סד א ד"ה יוציא).

• הנושא מעוברת או מינקת חברו לפני הזמן (ראה ערך הבחנה), שכופים להוציא (ראה לעיל: גרושין מחמת איסור), אין כופים אותו בשוטים, לפי שאין גט זה אלא לזמן (שו"ת הרא"ש נג ו).

• נשא אשה ושהה עמה עשר שנים ולא ילדה, שחייב להוציא (ראה לעיל: גרושין מחמת תביעה), ראשונים כתבו שהרי זה ככל מקום שאמרו שחייב להוציא, שנחלקו בו ראשונים אם החיוב הוא בכפייה (תוספות יבמות סד א ד"ה יוציא; רא"ש שם ה יא; טור שם); ומהאחרונים יש שכתבו שהכל מודים בזה שכופים בשוטים, שאינו חייב להוציא משום טענתה בלבד, אלא אף משום ביטול פריה ורביה, ודומה לכפייה של נושא נשים בעברה, שהרי הוא עובר ומבטל מצות עשה (דרישה שם; כן משמע מבאר הגר"א שם סק"י).

גרושין בגט פסול

גרושין בגט כל גט שהוא פסול מן התורה – והוא הנקרא **הפסול מן התורה** בלשונות הראשונים לרוב: "גט בטל", "אינו גט", או "אינה מגורשת" (ראה רמב"ם גרושין י א, ומגיד משנה שם) – אם נתגרשה בו עדיין היא אשת איש גמורה, ואם נישאת בו תצא והולד – מן השני – ממזר (רמב"ם שם; טוש"ע אה"ע קנ א), אלא שצריכה גט מדבריהם מהבעל השני, כדי שלא יאמרו אשת איש יוצאה בלא גט (רמב"ם שם ד, וטוש"ע שם, על פי משנה גיטין פ א), שסבורים הרואים ששני זה כשנשאה, על ידי שגירשה ראשון בגט כשר נשאה, ומוציאה עכשיו שלא בגט (יבמות פח ב, ורש"י ד"ה גזרה), וצריכה גט מהראשון – מן התורה – להתירה לשאר העם, ונאסרה על שניהם לעולם (רמב"ם שם; טוש"ע שם), ואם בא עליה הראשון קודם שגירש השני, הרי הולד ממזר מדרבנן (רמב"ם שם ז, על פי יבמות פט ב), אבל אחר שגירש השני – הולד מן הראשון כשר, שהרי אפילו במחזיר גרושתו ממש הולד כשר (ירושלמי יבמות י א; מגיד משנה שם) ⁶⁸.

במה דברים אמורים כשנישאת לשני, אבל נתקדשה לשני ולא נישאת לו, ונמצא הגט בטל, הרי זו מותרת לבעלה הראשון, ואינה צריכה גט משני, שאין קידושין תופסים בעריות, ואין חוששים שמא יאמרו אשת איש יוצאה בלא גט, שכיון שלא נישאת יאמרו תנאי היה בקידושין ולא נתקיים (רמב"ם שם ו, על פי יבמות פח ב-פ א; טוש"ע שם) ⁶⁹.

גרושין בגט בגט הפסול מדבריהם שנתגרשה בו ונישאה לאחר, **הפסול מדרבנן** נחלקו תנאים:

• יש אומרים שכל המשנה ממטבע שטבעו חכמים בגיטין – יוציא והולד ממזר (רבי מאיר בגיטין פו א), אכן בשלשה גיטין הפסולים מדבריהם – כתב בכתב ידו ואין עליו עדים, אין בו זמן ואין בו אלא עד אחד (ראה ערך גט) – מודים שהולד כשר (גמ' שם), שלא

בשם הרבה מן המפרשים; ר"ן שם, בדעת רש"י; מאירי שם), וכן הלכה (טוש"ע אה"ע עז ב) ⁶⁵.

אשה שטענה מאוס עלי מלפני אשה שטענה מאוס עלי עוד מלפני הנישואין, **מאוס עלי מלפני** אלא שאמה השיאתה לו בעל כרחיה – יש מהראשונים שצידד שאפילו האומרים בטענה מאוס עלי אין כופים לגרש, מודים בזה שכופים, שלא אמרו אין כופים אלא מפני החשש שמא עיניה נתנה באחר, אבל אם הדבר מפורסם שבעל כרחיה נישאת לו כבר אין לחוש לכך (רשב"ש צג) ⁶⁶.

הכפייה בגרושין

כל מקום שאמרו חכמים כופים להוציא – כגון מי שנשא נשים בעברה, או מוכה שחין וכיוצא (ראה לעיל) – כופים אפילו בשוטים (כתובות עז א; ר"ף שם; טוש"ע אה"ע קנד כא), שנאמר: בְּדָרִים לֹא יִוָּסֵר עֶבֶד (משלי כט יט. גמ' שם), דהיינו שבדברים לבד לא יווסר אלא במיני נגישות והכאות (מאירי שם), אבל במקום שאמרו יוציא, נחלקו ראשונים:

• יש אומרים שאף באלו כופים בשוטים (תוספות שם ע א ד"ה יוציא, בשם ר"ן, ויבמות סד א ד"ה יוציא; טור שם, בדעת הר"ף; שו"ע שם, בסתם).

• ויש אומרים שאין כופים בשוטים, אלא אומרים לו חכמים חייבך להוציא, ואם לא תוציא מותר לקרותך עבריין (תוספות שם ושמ, בשם רבנו חננאל; שו"ע שם, בשם יש אומרים), וכן אמרו: שמענו שמוציא, שמענו שכופים! (ירושלמי כתובות יא ז. תוספות שם ושמ, בשם רבנו חננאל).

להלכה כתבו הפוסקים שכיון שהדבר תלוי במחלוקת ראשונים ראוי להחמיר שלא לכוף בשוטים, כדי שלא יהיה הגט מעושה (רא"ש יבמות ה יא; טור שם, בשמו; רמ"א שם), וכל מקום שאין כופים בשוטים, אין מנדים אותו גם כן (מרדכי כתובות ז רד; רמ"א שם) ⁶⁷, ויכולים לגזור על כל ישראל שלא לעשות לו שום טובה, או לישא וליתן עמו (מהרי"ק כט; רמ"א שם).

נדינים שונים ישנם מספר דינים פריטיים שבהם דנו בנוגע לכללים הנ"ל:

• האומר איני זן ואיני מפרנס – בין לדעה שכופים אותו לזון, ובין לדעה שכופים אותו להוציא (ראה לעיל: גרושין מחמת תביעה) – הכפייה היא במקום שכופים אפילו בשוטים (טור שם, שהכל מודים בזה).

• אשה הבאה מחמת טענה שרוצה בן להישען עליו לעת זקנתה (ראה לעיל: גרושין מחמת תביעה), אף על פי שאמרו כופים אותו להוציא (ראה לעיל, ושם מתי שומעים לה) מכל מקום יש מן הראשונים סוברים שאין כפייה זו בשוטים, אלא הכפייה היא בתוספת על כתובתה כדין מורד (ראה ערכו. שו"ת הרשב"א א אלף קצב); ויש

תקצב; שו"ת הרא"ש שם); ויש מפרשים שלא היתה תקנה כלל לכוף אותו להוציא, אלא שלא להשהות שנים עשר חודש, ואם רצה לגרש מיד – מגרש (רא"ש כתובות שם ומרדכי שם, בשם רבנו תם; תשב"ץ שם). ⁶⁶ על כתובתה ובגדיה ונכסיה של האומרת מאוס עלי, ועל דין שהיית הזמן שנותנים לה, ראה ערך מורדת. ⁶⁷ ויש הסוברים שאין הנדוי אלא בכפייה בדברים (רא"ש יבמות שם). ⁶⁸ ויש סוברים שאף אם בא עליה הראשון אחר שגירשה השני הולד ממזר מדרבנן, שקנסוהו חכמים (חלקת מחוקק ד ס"ק יז ויז ס"ק קכ, ובאור הגר"א שם קעא, ואור שמח שם, בדעת התוספות יבמות פז ב ד"ה הולד). ⁶⁹ על חיובי הבעל במזונותיה וכתובתה וכו', ראה ערך כתובה ודרך תנאי

הרא"ש). ⁶⁵ ואף לדעת הסוברים כופים אותו יש מפרשים דבריהם שכופים אותו על ידי הודעה שאם אינו מגרשה אין בית דין משתדלים בחזרתה ולא פותחים כתובתה (ראה ערך מורדת), אבל לא כפייה ממש לגרשה (מאירי שם, בשם קצת חכמי הדור). ומכל מקום תקנו רבנן סבוראי והגאונים שכופים אותו להוציא (ר"ף שם; הגהות מימוניות שם, בשם רבנו גרשום; תשובת רב שרירא גאון בתשובות הגאונים (שערי צדק) ד ד טו; הגהות אש"ר שם לח), אבל לא תיקנו אלא לאותו הדור ולצורך השעה (בעל המאור שם; שו"ת הרא"ש מג ז), ועכשיו כבר בטלה מפני פריצת הדורות (רמב"ן שם), ואותה תקנה לא פשטה בכל הארצות, ואין אנו דנים בה כלל אלא כדין התלמוד (שו"ת הרשב"א א אלף

רב האי גאון שם; כן משמע מהרמב"ם שם), ואפילו לא נבעלה (תרומת הדשן, פסקים וכתבים רט), וכותבים לה גט אחר והיא יושבת תחת בעלה (רמב"ם שם)⁷¹, וכן הלכה (טוש"ע אה"ע קג א)⁷². ואם אי אפשר ליתן גט אחר, והיה הבעל – השני – ותיק וגירשה מעצמו הרי זה משובח, אם אין לה בנים, אבל אם יש לה בנים לא יוציא מפני פסול הגט, שמא יוציא לעז על בניה (רמב"ם שם; טוש"ע שם).

ספק גרושין כל מקום שהוא ספק גרושין – בין פסול שבגט מצידה, שלא קיבלה הגט כדין, או מצד התנאי (טור שם) – לא תינשא, ואם נישאת תצא, והולד ספק ממזר, מפני שהיא ספק ערוה (רמב"ם שם ג; טוש"ע שם ב)⁷³.

המגרש את אשתו בגט מי שגירש את אשתו בגט שיש בו פסול מדבריהם, או שיש בו צד ספק מגורשת, ורצה להחזירה, הרי זו מותרת לבעלה, ואינו צריך לחדש הנישואין, ולברך שבע ברכות, ולכתוב כתובה עד שתתגרש גרושין גמורים (רמב"ם שם; טוש"ע שם ד), אבל צריך לקדשה (מגיד משנה שם; כסף משנה ובית יוסף שם; שו"ע שם).

אמרו שהולד ממזר אלא בדבר הנוהג בגיטין ולא בשאר שטרות, כדי שלא יבוא להשוות גיטין לשטרות, אבל בדברים שלא ניתקנו בגיטין בלבד אלא גיטין ושטרות שוים בהם אין הולד ממזר אלא אם בשאר שטרות הוא פסול, אבל אם בשאר שטרות כשר – בגיטין אין הולד ממזר (רי"ן שם).

• ויש אומרים שבכל גט הפסול מדבריהם שנתגרשה בו ונישאת אין הולד ממזר (חכמים שם)⁷⁰, וכן וכן הלכה (רמב"ם שם ב; טוש"ע שם א).

ואם תצא מהבעל השני, נחלקו הדעות:

• יש אומרים שכל פסולי גט שמדבריהם אם נישאת – תצא, מלבד באותם שלשה גיטין שלחכמים אם נישאת לא תצא (תשובת הרי"ף שהובאה ברמב"ן ורשב"א ורי"ן שם).

• ויש אומרים שכל גט שאינו פסול אלא מדבריהם לכתחילה לא תינשא בו, ואם נישאת לא תצא (תשובת רב האי גאון שהובאה בראשונים הנ"ל; רי"ף שם, לדעת הרי"ן; רמב"ם שם י ב) אף אם אין לה בנים (תשובת

גְּרִיט

כניסת אחד מאומות העולם לכלל ישראל

הפרקים:

- קבלת גרים;
- כניסתם לברית;
- בפני בית דין;
- חברות;
- הזמן;
- בגר קטן.

סיכום תמציתי

קבלת גרים

מצוה על בית דין לקבל גוי שבא להתגייר ולגיירו כדין, ויש מן הראשונים שכלל במצות עשה של אהבת הגר אף את המצוה של קבלת גרים להכניסם תחת כנפי השכינה. ומהאחרונים יש מי שכתב שהמצוה נכללה בכלל מצות אהבת-ה'. הבא להתגייר, בין איש ובין אשה, המצוה הנכונה היא שיבדקו אחריהם שמא בגלל ממון שיטלו, או בשביל שורה שיזכו לה, או מפני הפחד באים להתגייר, או שמא נתנו עיניהם בכך או בת ישראל; בדקו וראו שבשביל כך הם באים להתגייר – אין מקבלים אותם. וכתבו ראשונים שאם בטוחים בהם שסופם לעשות לשם שמים – מותר לקבלם אפילו אם באים להתגייר בשביל דבר אחר, והכל תלוי לפי ראות עיני בית דין.

כשלא בדקו אחריהם, ונתגייירו לשם דבר אחר, נחלקו בדבר תנאים, והלכה שגרים הם.

בדקו אחריו ולא מצאו שום סיבה אחרת שמחמתה בא להתגייר, מודיעים לו כווד עול התורה וטורח שיש בעשייתה, כדי שיפרוש, ואם קיבל ולא פירש, וראו שבא להתגייר מאהבה – מקבלים אותו. וכל גר הבא להתגייר בזמן הזה אומרים לו מה ראית שבאת להתגייר, אי אתה יודע שישאל בזמן הזה דוויים ומטורפים ויסורים באים עליהם, אם אמר יודע אני, ומי יתן ואזכה לכך – מקבלים אותו מיד.

דוחים את הגרים כל כך כדי שיפרשו, לפי שקשים גרים לישראל כספחת.

וכשם שמודיעים לו עונשן של מצות, כך מודיעים לו מתן שכרן.

גר שקיבל עליו כל התורה כולה חוץ מדבר אחד, ואפילו דקדוק אחד מדברי סופרים – אין מקבלים אותו.

הבא להתגייר מודיעים לו מקצת מצות קלות וחמורות. ומודיעים לו לפני כן עיקרי התורה, שהוא יחוד השם ואיסור עבודה זרה, ומאריכים בדבר זה, ומודיעים לו עונשן של מצות.

גר שלא הודיעהו המצות ועונשן, כל שמל וטבל כדין – הרי זה גר, שאין הודעת המצות מעכבת בדיעבד.

⁷². ואין בזה משום הוצאת לעז על בניה, אם יש לה בנים מהשני, שיאמרו בני אדם לרווחא דמילתא עשו חכמים כן, מאחר שרואים שלא תצא (תרומת הדשן שם כא; רמ"א שם, ובית שמואל סק"ג). ⁷³. על חיוב מזונותיה של אשה שנתגרשה בגט פסול מדבריהם, או שהיא ספק מגורשת, ראה ערך שאר כסות ועונה. **גרות**. ¹. ו', טורי תכר-תמט.

כתובה; על איסורה לבעלה אם הוא כהן ולשאר כהנים בנתגרשה בגט בטל, ראה ערך גרושה לכהן: ריח הגט. ⁷⁰. ויש מהראשונים הסובר שלדעה זו הולד ספק ממזר, מלבד באותם שלשה גיטין שאמרו הולד כשר (תשובת הרי"ף שהובאה ברמב"ן ורשב"א ורי"ן שם). ⁷¹. ויש המצדד שאם אין לה בנים מהשני תצא, ואם יש לה בנים לא תצא, שלא להוציא לעז על בניה (רמב"ן שם).

כניסתם לברית

בשלשה דברים נכנסו ישראל לברית: במילה, וטבילה, וקרבן. וכשם שנכנסו אבותינו לברית בשלשה דברים הללו, כך לדורות כשירצה הנכרי להיכנס לברית ולהסתופף תחת כנפי השכינה, צריך מילה וטבילה והרצאת קרבן. וכן אשה שבאה להתגייר צריכה טבילה וקרבן.

נתגייר הגר כשהוא מהול, נחלקו תנאים ופוסקים: יש פוסקים שהוא צריך הטפת דם ברית; יש חולקים וסוברים שלעולם אין צריך הטפת דם ברית; ויש סוברים שגר שנתגייר כשהוא מהול אין לו תקנה, אבל בניו נימולים לשמונה וראויים לבוא בקהל.

גוי שבא להתגייר, ועל פי פקודת הרופאים סכנה לו למול בגלל בעיות רפואיות, אין מקבלים אותו.

המילה צריכה להיות קודם הטבילה, וכשנתרפא מן המילה מטבילים אותו מיד.

הטבילה צריכה להיות במקוה כשרה שהנדה טובלת בה, וכל דבר שחוצץ בטבילה - חוצץ בגר.

נכרית מעוברת שנתגיירה, אין בנה צריך טבילה.

יש אומרים שצריך לגלח שערתו, ולהסיר צפרני ידיו ורגליו לפני הטבילה.

כשהגר טובל שלשה תלמידי חכמים עומדים על גביו, ומודיעים לו מקצת מצות קלות וחמורות פעם שניה, והוא עומד במים, ואם היתה אשה - נשים מושיבות אותה במים עד צוארה, והדיינים מבחוץ, ומודיעים אותה מקצת המצוות, ואחר כך טובלת בפניהם, והם מחזירים פניהם ויוצאים, כדי שלא יראו אותה כשתעלה מן המים, ואומרים לה שתהא זהירה בנדה ובחלה ובהדלקת הנר.

המילה והטבילה נחלקו תנאים אם שתיהן יחד מעכבות, או כל אחת מהן מעכבת, והלכה בין שמל ולא טבל, ובין שטבל ולא מל, אינו גר עד שימול ויטבול.

בפני בית דין

הבא להתגייר צריך להתגייר בפני שלשה הכשרים לידן, שאינם קרובים. נתגייר בינו לבין עצמו - אינו גר.

נחלקו ראשונים אם צריכים בית דין מומחים: יש סוברים שמן הדין צריך גם מומחים, אלא שבזמן הזה שאין לנו מומחים אנו עושים שליחות הראשונים שהיו מומחים; ויש סוברים שמן הדין אין צריך מומחים בגירות, ומכל מקום צריך שיהיו תלמידי חכמים אף שאינם סמוכים.

הברכות

המל את הגרים אומר: בא"י אמ"ה אשר קדשנו במצותיו וצונו על המילה, והמברך - אחר המילה - אומר אשר קדשנו במצותיו וצונו למול את הגרים ולהטיף מהם דם ברית, שאלמלא דם ברית לא נתקיימו שמים וארץ, שנאמר: פֶּה אֶמַר ה' אִם לֹא בְרִיתִי יוֹמָם וְלַיְלָה חֻקֹּת שָׁמַיִם וְאָרֶץ לֹא שָׁמַתִּי, בְּרוּךְ אַתָּה ה' כֹּוֹרֵת הַבְּרִית. ויש גורסים: המל את הגרים אומר: בא"י אמ"ה אקב"ו למול את הגרים ולהטיף ממנו דם ברית וכו', וסוברים שמברכים ברכה אחת, ומברכים אותה בתחילה ואין מברכים לבסוף כלל.

לאחר שיעלה מן המים בטבילתו, מברך: בא"י אמ"ה אקב"ו על הטבילה.

הזמן

אין מלים את הגר אלא ביום, אלא שיש אומרים שבדיעבד אם מל בלילה - יצא; ויש אומרים שאף בדיעבד אם מל בלילה מעכב ואסור בישראלית, אלא שהולד כשר.

אין מטבילים את הגר בלילה, אבל בדיעבד אם טבל בלילה לדעת רוב הפוסקים הרי זה גר.

בגר קטן

גר קטן מטבילים אותו על דעת בית דין, שיהיו שלשה בטבילתו כדין כל טבילת גר שצריכים שלשה. במה דברים אמורים כשאין לו אב, ואמו מביאתו להתגייר, או שבא בעצמו להתגייר, אבל אם אינו רוצה, וגירוהו בעל כרחו - אינו גר; ויש אומרים שאם אין לו דעת ובא בעצמו להתגייר, אין מגיירים אותו.

הביאו אביו להתגייר - יש אומרים שאין צריך דעת בית דין; ויש אומרים שאף הוא צריך דעת בית דין, כל שאין האב מתגייר עמו.

נתגייר אביו עמו, לדברי הכל אין צריך דעת בית דין.

הביאוהו אביו ואמו להתגייר, אין צריך לגיירו על דעת בית דין.

גר קטן כשהגדיל יכול למחות ולומר אי אפשר להיות גר, וחוזר לסורו, בין כשנתגייר על דעת בית דין, ובין אם נתגייר עם אביו, שאינו צריך דעת בית דין. הגדיל הקטן שעה אחת ולא מיחה, שוב אינו יכול למחות.

קבלת גרים

במצות עשה של אהבת הגר (ראה ערך אהבת הגר וערך גר) אף את

המצוה של קבלת גרים להכניסם תחת כנפי השכינה (אזהרות הר"י אלברצלוני, עשה של אהבת הגר), שכיון שעל ידי קבלה זו הוא מתגייר

מצוה על בית דין לקבל גוי שבא להתגייר ולגיירו כדין (זוהר הרקיע לרשב"ץ עש"י מ²), ויש מן הראשונים שכלל

המצוה ומקורה

• יש שביאר שהם אוהבים מעשיהם הראשונים, וישראל לומדים מהם, או סומכים עליהם באיסור והיתר (רש"י שם ד"ה דאמר).

• יש מפרשים מפני שכל ישראל ערבים זה בזה (ראה ערכו), ונמצאו ערבים גם בשביל אלה הגרים שאינם זהירים במצות (רש"י נדה יג ב ד"ה כספחת בשם יש אומרים, וראה שם בתוספות ד"ה קשים שדחו פירוש זה).

• יש מפרשים לפי שמתערבים בהם, ואין השכינה שורה אלא על המשפחות המיוחסות שבישראל (תוספות יבמות שם), או מפני שישראל הוזהרו ביותר על אונאת הגרים (ראה ערך אונאת הגר), ואינם יכולים להיזהר מאונאתם (תוספות שם).

• ויש מפרשים לפי שהגרים בקיאים במצות ומדקדקים בהם, והרי הם קשים לישראל שמתוך כך מזכיר הקדוש ברוך הוא את עונותיהם של ישראל, כשאננם עושים רצונו (תוספות קדושין ע ב ד"ה קשים, בשם ה"ר אברהם הגר).

אין מרבים אין מרבים להזכיר לו העונשים על העבירות **נפרטי העונשים** לאיים עליו כדי שיפרוש, ואף באותם עונשים שמזכירים לו אין מודיעים לו דקדוקי ופרטי העונשים (ברייתא ביבמות מז ב, ורש"י ד"ה ואין; רמב"ם איסורי ביאה יד ב; שו"ע יו"ד רסח ב. וראה ש"ך שם), שמא יגרום הדבר לטרדו ולהטותו מדרך טובה לדרך רעה.

וכשם שמודיעים לו עונשן של מצות, כך מודיעים לו מתן שכרן (ברייתא שם א; רמב"ם שם ג; טושי"ע שם), שבעשיית מצות אלו יזכה לחיי העולם הבא (רמב"ם שם; שו"ע שם), ואם חזר ולא רצה לקבל – הולך לדרכו (רמב"ם שם ה); ואם קיבל – אין משהים אותו, אלא מלים אותו מיד (ברייתא ביבמות שם ב; רמב"ם שם; טושי"ע שם ב), שאין משהים את המצוה (גמרא שם).

המקבל עול גר שקיבל עליו כל התורה כולה חוץ מדבר אחד – **תורה חוץ** **מזכר אחד** אין מקבלים אותו (ברייתא בבכורות ל ב), שנאמר: **כְּאֶזְרַח מִמֶּנּוּ יִהְיֶה לָכֶם הַגֵּר** (ויקרא יט לד) – מה אזרח שקיבל עליו את כל התורה כולה, אף גר שקיבל עליו כל דיני התורה (תורת כהנים שם), רבי יוסי ב"ר יהודה אומר אפילו דקדוק אחד מדברי סופרים (תורת כהנים שם; ברייתא בכורות שם), וכן הלכה (רמב"ם איסורי ביאה יד ח, אבל לא הזכיר מדברי סופרים רק סתם דקדוק אחד. בטושי"ע השמיטו, וכן שאר ראשוני הפוסקים לא הזכירו דין זה, ובשו"ת דעת כהן קנב וקנד תמה על כך)⁵.

מודיעים לו הבא להתגייר מודיעים לו מקצת מצות קלות **מקצת מצות** וחמורות (ברייתא ביבמות מז א; רמב"ם איסורי ביאה יד ב; טושי"ע יו"ד רסח ב). הטעם בהודעת מצות הקלות הוא, לפי שהגרים אין להם בדרכי דתם מצות יתרות, וכשישמע מצות יתרות שלנו והקלות שבהן, יאמר בלבו כמה דקדוקים הם מדקדקים ללא צורך ויחזור בו (מאירי יבמות שם), ואין מאריכים בדבר זה.

ויש מהראשונים שכתב שצריכים להודיע לגר המצות החמורות, כדי שלא יאמר לאחר מכאן אילו הייתי יודע לא הייתי מתגייר (סמ"ג לאוין קטז, והביאו הבית יוסף שם).

ומודיעים לו לפני כן עיקרי התורה, שהוא יחוד השם ואיסור

הרי זה בכלל וְאַהֲבַתְּ אֶת הַגֵּר (דברים י יט). הר"י פרלא בפירושו לספר המצות לרס"ג עשה יט).

ומהאחרונים יש מי שכתב שהמצוה נכללה בכלל מצות אהבת-ה' (ראה ערכו), שכן אמרו: וְאַהֲבַתְּ אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ (דברים ו ה) – אהבהו על כל הבריות כאברהם אביך, כענין שנאמר: וְאַתָּה הִנָּפֵשׁ אֲשֶׁר עָשׂוּ בְּחַרְןָּ (בראשית יב ה), מלמד שהיה אברהם אבינו מגיירם ומכניסם תחת כנפי השכינה (ספרי דברים שם, וראה ספר המצות עשה ג. וראה ערך אהבת ה'), הרי שמצוה היא זו (הר"י פרלא שם).

גרות שלא הבא להתגייר, בין איש ובין אשה, המצוה הנכונה **לשם שמים** היא שיבדקו אחריהם שמא בגלל ממון שיטלו, או בשביל שררה שיזכו לה, או מפני הפחד באים להתגייר, או שמא נתנו עיניהם בכך או בת ישראל (רמב"ם איסורי ביאה יג יד; שו"ע יורה דעה רסח ב); בדקו וראו שבשביל כך הם באים להתגייר – אין מקבלים אותם (הגהות מרדכי יבמות ד קי; כסף משנה שם טו).

וכתבו ראשונים שאם בטוחים בהם שסופם לעשות לשם שמים – מותר לקבלם אפילו אם באים להתגייר בשביל דבר אחר, כגון להיות כהן גדול, או להינשא לישראל (תוספות יבמות כד ב ד"ה לא וקט ב ד"ה רעה; הגהות מרדכי יבמות שם), והכל תלוי לפי ראות עיני בית דין (בית יוסף שם רסח, וש"ך שם ס"ק כג).

כשלא בדקו כשלא בדקו אחריהם, ונתגייירו לשם אשה, או לשם **אחריו** שולחן מלכים, או לשם עבדי שלמה שהיו בעלי שררה, וכדומה, נחלקו בדבר תנאים: רבי נחמיה אמר אינם גרים עד שיתגיירו לשם שמים (ברייתא ביבמות כד ב); ותנאים סוברים כולם גרים הם (רב יצחק בר שמואל שם בשם רב חולק על רבי נחמיה), שכיון שקיבלו עליהם, חזקה שאגב אונס גמרו וקיבלו (ריטב"א שם ד"ה הלכה).

וכן הלכה (רב יצחק שם בשם רב; רמב"ם איסורי ביאה יג יז; טושי"ע יו"ד רסח יב³), שכל גר שלא בדקו אחריו, ומל וטבל בפני שלשה הדיוטות – הרי זה גר, אפילו נודע שבשביל דבר אחר הוא מתגייר, וחוששים לו עד שתתברר צדקתו (רמב"ם שם; טושי"ע שם).

דוחים אותו בדקו אחריו ולא מצאו שום סיבה אחרת שמחמתה בא להתגייר, מודיעים לו כובד עול התורה וטורח שיש בעשייתה, כדי שיפרוש, ואם קיבל ולא פירש, וראו שבא להתגייר מאהבה – מקבלים אותו, כמו שנאמר ברות המואביה: **וַתֵּרָא כִּי מְתַאֲמָצֶת הִיא לְלֶכֶת אִתָּהּ וַתַּחְדֹּל לְדַבֵּר אֵלֶיהָ** (רות א יח. רמב"ם איסורי ביאה יג יד, על פי יבמות מז ב; שו"ע יו"ד רסח יב).

וכל גר הבא להתגייר בזמן הזה אומרים לו מה ראית שבאת להתגייר, אי אתה יודע שישראל בזמן הזה דוויים ומטורפים ויסורים באים עליהם⁴, אם אמר יודע אני ואיני כדאי – איני כדאי ליתן צוארי בעול מי שאמר והיה העולם (מסכת גרים א א), או איני ראוי להשתתף בצרתם, ומי יתן ואזכה לכך (רש"י יבמות מז א ד"ה ואיני) – מקבלים אותו מיד (ברייתא ביבמות מז א; רמב"ם איסורי ביאה יד א; טושי"ע יו"ד רסח ב); ואם לאו – נפטר והולך לו (מסכת גרים שם, כהגירסא בכתב יד [הוצאת היגער]. וראה נחלת יעקב שם).

הטעם שדוחים דוחים את הגרים כל כך כדי שיפרשו, לפי שקשים אותו כל כך גרים לישראל כספחת (יבמות מז ב), ונאמרו בכך כמה ביאורים:

לשון במסכת גרים א א. 5. יש מי שכתב שהיינו לכתחילה, אבל אם קיבלוהו בדיעבד הרי הוא גר (שו"ת דעת כהן קנב).

3. אמנם ראה בהגהות מרדכי יבמות ד קי שפירש אחרת את מחלוקת התנאים ביבמות שם, ולדבריו הדין יהא שונה, וראה שם בדברי המגיה. 4. ראה תוספת

נתגייר הגר כשהוא מהול, נחלקו תנאים:

- **כשהוא מהול** • רבי שמעון בן אלעזר אומר שבית שמאי אומרים צריך להטיף ממנו דם ברית, ובית הלל אומרים אין צריך להטיף ממנו דם ברית (תוספתא שבת טז; ברייתא בשבת קלה א).
- וחכמים ורבי אלעזר ב"ר שמעון סוברים שלדברי הכל צריך להטיף דם ברית (תוספתא שם, וביבמות עב א, ורש"י שם ד"ה וגר).

אף להלכה מחלוקת:

- יש פוסקים שהוא צריך הטפת דם ברית (תשובות הגאונים שערי צדק א ו לו; תוספות שבת שם ד"ה לא, בשם הלכות גדולות ור"י; רמב"ם איסורי ביאה יד ה; טוש"ע יו"ד רסח א), אלא שיש מחלקים בין גר שנימול בגיותו שהיתה לו ערלה, ובדין שצריך הטפת דם ברית, לבין גר שנולד מהול, שדינו כקטן הנולד מהול, שאין צריך לדעתם הטפת דם ברית (ראה ערך מילה מחלוקת בדבר. תוספות יבמות מו ב ד"ה דרבי יוסי, בשם הלכות גדולות; העיטור ב הלכות מילה וטור שם בשמו); ויש שאינם מחלקים בדבר, ומצריכים לעולם הטפת דם ברית (מאירי יבמות מו ב; טור שם, בדעת הלכות גדולות⁷ ובשם הרא"ש; רמ"א בשו"ע שם).

- יש חולקים וסוברים שלעולם אין צריך הטפת דם ברית (תוספות שבת שם, בשם רבנו חננאל; הגהות מיימוניות מילה א ז, בשם רבנו שמחה. ופוסקים כרבי שמעון בן אלעזר לפי בית הלל).

- ויש סוברים שגר שנתגייר כשהוא מהול אין לו תקנה, אבל בניו נימולים לשמונה וראויים לבוא בקהל, שהרי נתגייר בטבילה ונחשב גר להכשיר את זרעו ולא את עצמו (העיטור ב הלכות מילה, וכן כתב הטור בשמו, וכן הוא בפירוש רבינו חננאל שבת שם).

- **נכר לו הגיד** נכרי שנכרת לו כל הגיד ובא להתגייר, אף לסוברים וחולה שצריך להטיף דם ברית, כאן אין מילתו מעכבתו מלהתגייר, ודי לו בטבילה בלבד (תוספות יבמות מו ב ד"ה דרבי יוסי; טוש"ע יו"ד רסח א), אבל לסוברים שהנימול בגיותו אין לו תקנה, אף זה אין לו תקנה (ב"ח שם).

- **גוי שבא להתגייר**, ועל פי פקודת הרופאים סכנה לו למול בגלל בעיות רפואיות, אין מקבלים אותו, ויש לו דין ערל לכל דבר (שו"ת חתם סופר יו"ד א ו; שו"ת מלמד להועיל יו"ד פו; שו"ת דעת כהן קנ; הגר"ח"ע גרודזנסקי בהסכמתו לשו"ת חיי עולם נטע; שו"ת הר צבי יו"ד רכ; שו"ת ציץ אליעזר י"ד צב ג, ושם ט"ו א יב).

- **המילה קודמת** המילה צריכה להיות קודם הטבילה, וכשנתרפא לטבילה מן המילה – שהמים לא יכבידו את חולי המכה של המילה (יבמות מז ב) – מטבילים אותו מיד (ברייתא ביבמות שם; רמב"ם מילה א ז; טוש"ע יו"ד רסח א), ואף בדיעבד יש סוברים שאם טבל קודם אינה טבילה, לפי שהוא כטובל ושרץ בידו.

- ויש חולקים וסוברים שלא אמרו כן אלא למצוה לכתחילה, אבל בדיעבד אם טבל לפני המילה עלתה לו טבילה, או שלא אמרו שמלים אותו תחילה אלא מפני שהמילה קשה עליו, ואם ירצה לפרוש – יפרוש (רמב"ם שם ד"ה נתרפא, וראה רש"י שם שמסתפק בדבר; דעה ראשונה ברמ"א בשו"ע שם).

- **כשרות** הטבילה צריכה להיות במקוה כשרה שהנדה טובלת בה המקוה (ראה ערך מקוה), וכל דבר שחוצץ בטבילה (ראה ערך

עבודה זרה, ומאריכים בדבר זה (רמב"ם שם, וראה מגיד משנה שם שהוא דבר פשוט כיון שזהו עיקר היהדות והדת והגירות; שו"ע שם).

ומודיעים לו עון לקט שכחה ופאה ומעשר עני (ברייתא שם. וברמב"ם שם: ומעשר שני, ואולי טעות סופר הוא), לפי שבן נח נהרג על פחות משה פרוטה (ראה ערך בן נח), ושמא יחזור בו מלהתגייר משום כך (רש"י שם ב ד"ה לישנא בלשון ב שכתב שהוא עיקר, וראה בד"ה ומודיעין לשון א; מאירי שם⁶).

ומודיעים לו עונשן של מצות, ואומרים לו: מעכשיו אכלת חלב אתה ענוש כרת, חללת שבת אתה ענוש סקילה (ברייתא שם ורמב"ם וטוש"ע שם).

מל וטבל ללא ידיעת המצות ועונשן גר שלא הודיעהו המצות ועונשן, כל שמל וטבל כדין (ראה להלן: כניסתו לברית) הרי זה גר (רמב"ם איסורי ביאה יג יז. ובשו"ע יו"ד רסח יב: שלא הודיעהו שכר המצות ועונשן), שאין הודעת המצות מעכבת בדיעבד (מגיד משנה שם; ריטב"א יבמות מז א ד"ה ומודיעים; נמוקי יוסף יבמות טז א ד"ה ומודיעין).

ויש מן האחרונים שהסביר שדוקא הודעת ענין המצות ושכרן ועונשן אינה מעכבת, אבל קבלת המצות בסתם מעכבת, שזוהי עיקר הגירות שנכנס לדת יהודית, אלא שכיון שטבל להיות גר ולהיכנס בדת ישראל, הרי זו ממילא קבלת המצות (שו"ת חמדת שלמה יו"ד כט - ל).

כניסתם לברית

בשלשה דברים נכנסו ישראל לברית: במילה, וטבילה, וקרבן (ברייתא בכריתות ט א; רמב"ם איסורי ביאה יג א).

• במילה, שנאמר: **כִּי מִלִּים הָיוּ כָּל הָעָם הַיִּצְאָאִים** (יהושע ה ח), הרי שבשעת יציאתם ממצרים מלו (כריתות שם ורש"י ד"ה כל, וראה שם מקור נוסף), שיצאו מכלל בני נח לקבל התורה ולקבל פני השכינה (רש"י יבמות מו א ד"ה באבותינו).

• בטבילה, שנאמר: **וַיִּקַּח מִשֶּׁה אֶת הָהָם וַיִּזְרֹק עַל הָעָם** (שמות כד ח), ואין הזאה בלא טבילה, הרי שהיתה שם טבילה (כריתות שם. וראה במכילתא יתרו ג וברמב"ם שם ג מקור אחר), רבי אליעזר סובר שאבותינו בימי משה נכנסו לברית מילה בלבד בלא טבילה (יבמות מו א).

• ובקרבן, שנאמר: **וַיִּשְׁלַח אֶת נֹעָרָיו בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיַּעֲלוּ עֹלֹת וַיִּזְבְּחוּ זִבְחִים שְׁלָמִים** (שמות כד ח), הרי שהיתה שם הרצאת דמים (כריתות שם; רמב"ם שם ג), היינו זריקת דם על גבי המזבח (רש"י שם ד"ה הרצאת), ובשביל כל ישראל הקריבום (רש"י על התורה שם ו).

כניסה לגרית כשם שנכנסו אבותינו לברית בשלשה דברים הללו, לדורות כך לדורות כשירצה הנכרי להיכנס לברית ולהסתופף תחת כנפי השכינה, צריך מילה וטבילה והרצאת קרבן (רמב"ם איסורי ביאה יג ד, וראה להלן: הקרבן אינו מעכב הגירות, שאין הקרבן מעכב לגירות), שנאמר: **כָּכֶם פָּגַר יְהוָה לְפָנָי ה'** (במדבר טו טו), ודרשו ככם כאבותיכם (רבי בכריתות ט א; רמב"ם שם).

וכן אשה שבאה להתגייר צריכה טבילה וקרבן (רמב"ם שם), שכן מצינו באמותינו בימות משה כשיצאו ממצרים, שאם לא כן במה נכנסו תחת כנפי השכינה (ראה יבמות מו א, ורש"י ד"ה באמהות, וגמרא שם ב סברא היא וכו').

6. ובטוש"ע השמיטו לפי שאינו נוהג בזמן הזה, ראה בית יוסף שם וגר"א שם

סק"ז, ובב"ח כתב שנכלל בכלל מקצת מצוות חמורות. 7. וראה בית יוסף

• **וחכמים** – וכן רבי יוסי (יבמות שם) – סוברים בין שמל ולא טבל, ובין שטבל ולא מל, אינו גר עד שימול ויטבול (ברייתא שם א וכפירוש הגמרא שם א וב).

הלכה כחכמים ורבי יוסי (גמרא שם ב; רמב"ם איסורי ביאה יג ו; טוש"ע יו"ד רסח א) ולא טבל, ולפיכך מל ולא טבל עדיין נכרי הוא, ויינו יין נסך, ולסוברים שנכרי הבא על בת ישראל הולד ממזר (ראה ערך גוי וערך ממזר מחלוקת בדבר, ושם שאין הלכה כן), אף זה כן (גמרא שם מו א).

סוג הקרבן קרבנו של הגר, בזמן שבית המקדש היה קיים, הוא עולת בהמה, או שני בני יונה, או שתי תורים, ושניהם עולה (רמב"ם איסורי ביאה יג ה, וראה בכריתות ח ב, ושם ט א המקור); רצה להביא שתי בהמות, אחת לעולה ואחת לשלמים – מביא (ראה רמב"ם מעשה הקרבנות א ו. אבל באיסורי ביאה שם, וכן במחזורי כפרה א ב לא הזכיר אלא עולה בלבד).

הקרבן אינו מעכב לגירות (ראה מסכת גרים ב ה, וראה **מעכב הגירות** שם בנחלת יעקב), שהרי נאמר: וְכִי יִגְדֹּר אֶתְּכֶם גֵּר אוֹ אֶשֶׁר בְּתוֹכְכֶם לְדֹרֹתֵיכֶם (במדבר טו יד), והיינו אף שלא יהיה המקדש לדורות להקריב בו קרבן, ולפיכך אפילו בזמן הזה מקבלים גרים, והם נכנסים לברית במילה וטבילה בלבד (כריתות ט א; רמב"ם איסורי ביאה יג ח), וכשיבנה בית המקדש יביא קרבן (רמב"ם שם, על פי כריתות שם).

בפני בית דין

שלשה הבא להתגייר צריך להתגייר בפני שלשה הכשרים לדון (יבמות מו ב; טוש"ע יו"ד רסח א), שאינם קרובים (הגהות מרדכי יבמות קיא). נתגייר בינו לבין עצמו – אינו גר (ברייתא שם מו א; רמב"ם איסורי ביאה יג ז; טוש"ע שם יא), לפי שכתוב בו משפט (גמרא שם מו ב), שנאמר: וּמִשְׁפַּט אֶחָד יִהְיֶה לָכֶם וְלִגֵּר (במדבר טו טז), ואין משפט פחות משלשה, שהם בית דין (רש"י ותוספות שם ד"ה משפט; מאירי שם).

מומחים נחלקו ראשונים אם צריכים בית דין מומחים:

• יש סוברים שמן הדין צריך גם מומחים, שהם בית דין סמוכים איש מפי איש עד משה רבנו (ראה ערך בית דין), אלא שבזמן הזה שאין לנו מומחים אנו עושים שליחות הראשונים שהיו מומחים (תוספות יבמות מו ב ד"ה משפט, וראה ריטב"א יבמות שם ד"ה דילמא).

• ויש סוברים שמן הדין אין צריך מומחים בגירות, שהרי נאמר בגר: לְדֹרֹתֵיכֶם (במדבר שם טו), שלכל הדורות מקבלים גרים, אפילו כשלא יהיו מומחים (תוספות קדושין סב ב ד"ה גר, בשם ה"ר נתנאל; רשב"א וריטב"א יבמות שם ד"ה דילמא), ומכל מקום צריך שיהיו תלמידי חכמים אף שאינם סמוכים (מאירי יבמות שם).

האם צריך דנו הראשונים האם צריך בית דין לכל ענייני הגירות, ומה דין כשרותו בדיעבד, וכדלהלן:

• **ענייני הגירות** יש שסוברים שצריך בית דין לכתחילה בין למילה, ובין לטבילה, ובין לקבלת המצות, אבל בדיעבד אם מל או טבל בפני שנים או קרובים, הרי זה גר, ומותר בבת ישראל, חוץ מקבלת המצות שמעכבת אם לא היתה בפני שלשה, שעיקר משפט שנאמר בגירות הוא על קבלת המצות (תוספות יבמות מה ב ד"ה מי, ורא"ש שם ד לא, על פי סוגיית הגמרא שם; טוש"ע יו"ד רסח א).

חציצה) חוצץ בגר (ברייתא ביבמות מו ב; רמב"ם איסורי ביאה יג יג, ומקואות ב כב; טוש"ע יו"ד רסח ב).

טבל לקריו או טבילה לזונה טבילת איש לקריו (ראה ערך בעל קרי) וטבילת אשה לזונה, לנדתה, עולה לטבילת גרות (יבמות מה ב), לפי שטבילה זו דת יהודית היא, שאין הנכרים טובלים (רש"י ד"ה יכילנא וד"ה מי לא), וכיון שזו וזו לשם קדושת ישראל – עלתה לו (ירושלמי קדושין ג ב, ושם הוזכרה רק טבילה לקריו. וראה ערך גר).

עובר במעי גיורת נכרית מעוברת שנתגיירה, אין בנה צריך טבילה (יבמות עח א; רמב"ם איסורי ביאה יג ז; טוש"ע יו"ד רסח ו), שטבילת אמו עלתה לו (רש"י שם).

לסוברים עובר-ירך-אמו (ראה ערכו), עלתה לו הטבילה כדרך שעולה לשאר האברים הנסתרים שבה (מאירי שם, וראה שו"ת הרשב"א א אלף רמ, ותוספות יבמות שם ד"ה אלא), ולסוברים עובר לאו ירך אמו (ראה ערך עובר ירך אמו) אין גוף האם חוצץ בפני העובר, שדרך גידולו הוא זה, ואין זו חציצה (גמרא שם ב, ורש"י ד"ה דהיינו. וראה ערך חציצה).

ויש מפרשים שעלתה לו טבילה מפני שהוא כנקבה שאינה צריכה אלא טבילה בלבד, ולפיכך הרי הוא כבר כישראל במעי אמו, ומה שצריך אחר כך מילה אינו אלא כישראל שהוא ערל שצריך מילה (ריטב"א יבמות מו ב ד"ה שהוי, בשם מרן הר"ם).

גילוח השערות יש אומרים שצריך לגלח שערותיו, ולהסיר צפרני ידיו ורגליו לפני הטבילה (הלכות גדולות הלכות מילה; טור ורמ"א בשו"ע יו"ד רסח ב, בשם יש אומרים), ואפילו שאין חציצה בשערותיו, מכל מקום צריך לגלח כל שער, מפני שנכנס לכלל יהדות (ש"ך שם סק"ז), וצריך תגלחת כמצורע (ב"ח שם, על פי רש"י על התורה במדבר ח ז, בשם רבי משה הדרשן בתגלחת הלויים), ויש מפרשים הטעם משום חציצה, וגוון רק מקצת שערותיו המסובכים, ונוטל כל צפרניו מחמת הלכלוך שתחת הצפרנים (ב"ח שם).

מודיעים לו שוב מקצת מצות כשהגר טובל שלשה תלמידי חכמים עומדים על גביו (ראה להלן: בפני ביי"ד; שלשה), ומודיעים לו מקצת מצות קלות וחמורות פעם שניה (ראה לעיל: קבלת גרים; מודיעים לו מקצת מצות ועונש, על הפעם הראשונה), והוא עומד במים, ואם היתה אשה נשים מושיבות אותה במים עד צוארה, והדיינים מבחוץ, ומודיעים אותה מקצת המצות, ואחר כך טובלת בפניהם, והם מחזירים פניהם ויוצאים, כדי שלא יראו אותה כשתעלה מן המים (יבמות מו ב; רמב"ם איסורי ביאה יד ו; טוש"ע יו"ד רסח ב), ואומרים לה שתהא זהירה בנדה ובחלה ובהדלקת הנר (מסכת גרים א ג, כגירסת כתב יד [הוצאת היגר], ובדפוסים נשמט "ובחלה", וראה נחלת יעקב. והפוסקים השמיטו לגמרי).

ולמה מודיעים אותו פעם שניה, לפי שעכשיו על ידי הטבילה הוא נכנס לכלל גרות, לפיכך הוא צריך לקבל עליו עול מצות באותה שעה (רש"י יבמות שם).

האם המילה והטבילה מעכבות המילה והטבילה נחלקו תנאים אם שתיהן יחד מעכבות, או כל אחת מהן מעכבת:

• **רבי אליעזר** – וכן רבי יהודה (יבמות מו ב) – אומר בין שמל ולא טבל, ובין שטבל ולא מל, הרי זה גר.

• **רבי יהושע** סובר טבל ולא מל הרי זה גר, אבל מל ולא טבל אינו גר.

שמברכים על מילת קטן ישראל (ראה ערך ברית מילה, וערך ברכת המצות); ויש סוברים: למול את הגרים (רמב"ם מילה ג ד, לגירסת הגמרא שהיא ברכה אחת; שו"ע יו"ד רסח ה, אף שפוסק להלכה שתי ברכות), ואינו דומה למילת ישראל, שאין מברכים ב"על" אלא במצוה שיכול לעשותה על ידי שלוחו, וכאן עיקר מצות המילה על הגר בעצמו, שהוא גדול והוא ממציא עצמו לכך, ונמצא שמל את עצמו, לפיכך תיקנו בה למול (רמב"ן שבת קלז ב ד"ה ה"ג).

ויש אומרים שתיקנוהו בלמ"ד, לפי שאינו גר עד שימול ויטבול, לכן מברך "למול" בלמ"ד שמשמעו להבא (כסף משנה מילה ג ד, וראה רמב"ן שם).

החתימה בחתימת הברכה יש חולקים וסוברים שאין מסיימים בברכה בא"י כורת הברית (גירסת הרא"ש שבת יט יא, והטור יו"ד רסז, ראה ב"ח שם), שלא כרת הקדוש ברוך הוא ברית אלא עם ישראל ולא עם הגרים (ב"ח שם לגירסתו 10). ויש שפסק גם להלכה שכיון שהדבר שנוי במחלוקת ראשונים, ספק ברכות להקל (ב"ח שם).

אבל יש שכתבו שהושמט הסיום מפני שפשוט הוא, ולדברי הכל מברכים בחתימה (פרישה שם כד; ט"ז רסח ס"ק יב).

נתייב מהול גר שנתגייר כשהוא מהול (ראה לעיל: כניסתם לברית; נתייב כשהוא מהול) מברך להטיף דם ברית, אף לסוברים שישראל הנולד מהול אינו מברך מפני שהוא ספק (ראה ערך מילה), גר אינו ספק, וודאי שצריך להטיף ממנו דם ברית כדי להכניסו בבריתו של אברהם אבינו, שבזה נכנס תחת כנפי השכינה (שו"ת הרשב"א א שכת; רמב"ן שבת קלז ב ד"ה ה"ג; מאירי שם לדעת רוב הגאונים); ויש סוברים שאף הגר אינו מברך, מפני שהדבר ספק, וספק ברכות להקל (ר"ן שם לדעת הרמב"ם, וראה תשובות הרמב"ם [פריימן] קכג; כלבו הלכות מילה, בשם רב יהודאי גאון; שו"ע רסח א, ושו"ת ס"ק א).

סנין לאחר לאחר שיעלה מן המים בטבילתו, מברך: בא"י שטבל **שטבל** אמ"ה אקב"ו על הטבילה (פסחים ז ב, לדעת הר"ף שם בשם רבנן, ותוספות שם ד"ה על הטבילה, בשם גאון שבטבילת גר הדברים אמורים, וראה עוד בערך ברכת המצות; רמב"ם ברכות יא ז; שו"ע יו"ד רסח ב), שאינו יכול לומר אשר קדשנו במצותיו וצונו עד שלא טבל, שעדיין לא נתקדש ולא נצטוה, ואף שמי שנדחה מן הברכה אינו חוזר ומברך, אין זה אלא כשהיה ראוי ונדחה, אבל זה היה דחוי מעיקרו, ולא היה ראוי לברך (רמב"ם ברכות שם, וכסף משנה שם, על פי ברכות נא א; ותוספות פסחים שם, בשם גאון. וראה ערך ברכת המצות).

הזמן

ביום מתוך שהגירות נקראת משפט (ראה לעיל: בפני בית דין; שלשה), לפיכך סוברים רוב הראשונים שהיא נעשית ביום, שאין דנים בלילה (תוספות יבמות מו ב ד"ה אין; רמב"ם איסורי ביאה יג ו; טושי"ע יו"ד רסח ג ד); ויש מן הראשונים סוברים שלא למדנו ממשפט שנאמר בגר אלא לענין שצריך שלשה, ואינו צריך להיעשות ביום אלא מדבריהם (רא"ש יבמות ד לא, בשם ה"ר מאיר).

קבלת המצות יש סוברים שקבלת המצות של הבא להתגייר היא

• יש סוברים שגר שטבל בפני שנים אינו גר (רמב"ם איסורי ביאה יג ז).

• יש סוברים שבדיעבד כשמל וטבל בפני שנים, אסור לו לישא ישראלית, אבל אם נשא ישראלית והוליד ממנה בן – אין פוסלים אותו (ר"ף יבמות טו ב; טור שם, בשמו; שו"ע שם, גם בדעת הרמב"ם לגירסתו 8).

• יש מפרשים לדעה זו שאף בדיעבד אין הולד כשר אלא אם כן קיבל עליו בפני שלשה למול ולטבול, והודיעוהו מקצת מן המצות כדינן, והלך ומל וטבל שלא בפני בית דין (רמב"ן יבמות שם ד"ה מי, לדעת הר"ף, וכן היא הכרעת הב"ח יו"ד שם).

• יש מפרשים שהולד כשר רק בטבל לקריו, או בטובלת לנדתה, שאנו רואים שנוהג בכשרות וודאי נתגייר, אלא שאין סומכים על החזקה במקום שאפשר לברר (ראה ערך חזקה), ולכן הוא אסור לכתחילה בבת ישראל; אבל אם הכרנוהו שהוא נכרי, אפילו שנים מעידים שמל וטבל בפניהם, אינו גר כלל, ואף הולד פסול (ב"ח שם, לדעת הר"ף והרמב"ם, שלא כטור ובית יוסף, וראה מגיד משנה שם).

• יש סוברים שלמילה אין צריך שלשה אפילו לכתחילה (ב"ח שם, לדעת הר"ף והרמב"ם וסמ"ג שלא הזכירו שלשה רק בטבילה, שלא כטושי"ע).

• ויש סוברים שלקבלת המצות אף שצריך שלשה לכתחילה, מכל מקום אם היו שלשה בטבילה כשר אפילו לא היתה שם קבלת המצות כלל (ב"ח שם, לדעת הרמב"ם, ונראה שאינו מחלק בין הודעת המצוות לקבלת המצוות. וראה שו"ת חמדת שלמה יו"ד כט - ל).

במקום שאמרו שבדיעבד מועיל בפני שנים, אף בפני אחד כשר בדיעבד, אלא שאם היו מכירים אותו כנכרי אינו נאמן לומר נתגיירתי, ולכן צריך שנים (ב"ח שם, בפירוש דעת הטור; ש"ך שם סק"י. וראה לעיל דעת הב"ח בהכרנוהו שהוא נכרי שאין שנים מועילים).

הברכות

סנין הגרים המל את הגרים אומר: בא"י אמ"ה אשר קדשנו במצותיו וצונו על המילה, והמברך – אחר המילה (תוספות שבת קלז ב ד"ה אבי) – אומר אשר קדשנו במצותיו וצונו למול את הגרים ולהטיף מהם דם ברית, שאלמלא דם ברית לא נתקיימו שמים וארץ, שנאמר: פֶּה אָמַר ה' אִם לֹא בְרִיתִי יוֹמָם וְלַיְלָה חֲקוֹת שָׁמַיִם וָאָרֶץ לֹא שָׁמַיִם (ירמיה לג כה), ברוך אתה ה' כורת הברית (ברייטא בשבת קלז ב לגירסתו 9, וראה דקדוקי סופרים שם; הלכות גדולות הלכות מילה; טור רסז; ר"ף שבת נה ב; שו"ע יו"ד רסח ה). ותיקנו בה שתי ברכות, תחילה וסוף, כדרך שתיקנו בשאר המילות (רמב"ן ורשב"א שם ד"ה ה"ג, לדעת גירסא זו. וראה ערך ברית מילה 10).

ויש גורסים: המל את הגרים אומר בא"י אמ"ה אקב"ו למול את הגרים ולהטיף ממנו דם ברית וכו', וסוברים שמברכים ברכה אחת (רמב"ם מילה ג ד, וכן היא הגירסא בגמרא ברי"ף שם, ובמאירי שבת שם, וכן הוא בדפוס שונצינו, ראה דקדוקי סופרים שם, וכן היא דעת הרמב"ן והמאור שם, וראה ברמב"ן שם הטעם), ומברכים אותה בתחילה ואין מברכים לבסוף כלל (שו"ת הרשב"א א שכת).

הנוסח אף בנוסח הברכה נחלקו: יש סוברים: על המילה (לגירסת ב' ברכות, בברכה הראשונה, ראה בכל המקורות הנ"ל), כדרך

היא הגירסא בכתב יד מינכן ועוד. 10. וראה הלכות גרים לרבי גרשם ב"ר יעקב הגוזר עמ' 136, בשם מעשי גאונים, שמברך ברכת להכניסו בבריתו של אברהם אבינו, והוא נגד כל הראשונים.

וב"ח שם מנין לטור כן בדעתו. 8. וכן היא גירסת באר הגולה והגר"א. וראה למגיה בבאר היטב של מהר"י טיקטין שכתב שטעות סופר היא, וצריך לומר רמב"ן. 9. וכן היא הגירסא בכל הדפוסים הישנים מלבד דפוס שונצינו, וכן

בכתובות יא א; רמב"ם איסורי ביאה יג ז; טושי"ע יו"ד רסח ז, שיהיו שלשה בטבילתו כדין כל טבילת גר שצריכים שלשה, והרי הוא גר על ידיהם, לפי שזכות היא להתגייר, וזכין לאדם שלא בפניו (כתובות יא א; רמב"ם שם; טושי"ע שם), ולפיכך זוכים לקטן, אף שהוא כמי שאינו בפניו (מאירי שם).

במה דברים אמורים כשאין לו אב, ואמו מביאתו להתגייר (רש"י שם ד"ה על דעת; טושי"ע שם), או שבא בעצמו להתגייר (רא"ה בשיטה מקובצת שם ד"ה גר; טושי"ע שם), ואף שאין בו דעת – שומעים לו (מרדכי יבמות ד מ, בשם ראב"ה; ב"ח ושי"ך שם ס"ק טז), אבל אם אינו רוצה, וגירוהו בעל כרחו – אינו גר, אף שיד ישראל תקיפה עליהם (מרדכי יבמות שם; רמ"א בדרכי משה שם ד, בשם מרדכי כתובות; ב"ח ושי"ך שם), שאם כן נגיייר כשידנו תקיפה עליהם את כל בניהם הקטנים (מרדכי שם, בשם ראב"ה).

ויש אומרים שאם אין לו דעת ובא בעצמו להתגייר, אין מגיירים אותו (ריטב"א כתובות שם ד"ה אמר).

הביאו אביו הביאו אביו להתגייר – יש אומרים שאין צריך דעת בית דין (בית יוסף וב"ח יו"ד רסח, לדעת רש"י; טושי"ע שם); ויש אומרים שאף הוא צריך דעת בית דין, כל שאין האב מתגייר עמו (שיטה מקובצת כתובות יא א ד"ה גר, לדעת רש"י; שם, בשם רשב"א; מאירי שם).

נתגייר אביו עמו, לדברי הכל אין צריך דעת בית דין, שנזח לו במה שאביו עושה (גמרא כתובות שם בגר שנתגיירו כו' דניחא להו כו'); ויש סוברים שאין הבדל בזה בין אב לאם, שאף אם האם מתגיירת עמו אין צריך דעת בית דין, שהבנים נגררים אחר האם כמו אחר האב (שיטה מקובצת שם, לדעת רש"י ובשם רשב"א).

הביאוהו • הביאוהו אביו ואמו להתגייר, אין צריך לגיירו על אביו ואמו דעת בית דין, ואנו אומרים בודאי נזח לו במה שאביו ואמו עושים לו, אף שהם בעצמם אינם מתגיירים (שיטה מקובצת כתובות יא א ד"ה גר לדעת רש"י).

• ויש אומרים שאף באופן זה, אם הם בעצמם לא נתגיירו עמו, צריך דעת בית דין (ריטב"א כתובות שם, וכן כתב גם בשם רש"י, והביאו בשיטה מקובצת שם, וכתב שזה לא כמו ברש"י שלפנינו).

האם מלים נחלקו ראשונים אם מלים את הקטן על דעת בית דין • **אין דעת** • ויש אומרים שאף המילה עושים על דעת בית דין, ולא אמרו מטבילים אלא מפני שהמילה ישנה בין בזכרים ובין בנקבות (שיטה מקובצת כתובות יא א ד"ה גר, בשם רשב"א; ריטב"א שם, בשם יש אומרים; מאירי שם).

• ויש אומרים שהמילה כיון שהקטן מצטער אינה חשובה זכות ולא שייך בזה על דעת בית דין, ומכל מקום אם כבר מלו, אפילו שהיתה זו חובתו, יצא ידי מילה, ושוב כשיטבילוהו הרי זו חשובה לו זכות, ונגמרה מלאכתו על דעת בית דין (שיטה מקובצת שם).

האם גירותו גירות זו של קטן על דעת בית דין נחלקו ראשונים מהתורה • **אם היא מן התורה:** • ויש סוברים שאינו גר אלא מדבריהם, שכיון שאין הגירות אלא משום זכות, אין זכיה לקטן אלא מדבריהם (ראה ערך זכיה. תוספות הגר"א שם ס"ק יז).

התחלת הדין של גירות, ולפיכך היא מעכבת אם אינה ביום (רא"ש יבמות ד לא; טושי"ע יו"ד רסח ג).

הטילה אין מלים את הגר אלא ביום, ואפילו נתגייר כשהוא מהול, ואין צריך אלא הטפת דם ברית, שכל מילה בין בזמנה ובין שלא בזמנה אינה אלא ביום (תנא קמא בבביתא יבמות עב א, וראה ערך מילה, וראה רמב"ם מילה א ז; ביום שנתגייר, ויש גורסים: ביום שמיני, ראה בית יוסף רסח, ושינויי נוסחאות ברמב"ם דפוס פאג"י), ועוד שגירות היא משפט שאינו אלא ביום (רא"ש יבמות מו ב; טושי"ע יו"ד רסח ג).

אלא שיש אומרים שבדיעבד אם מל בלילה – יצא, שעיקר משפט של גירות נאמר על קבלת המצות (טושי"ע שם).

ויש אומרים שאף בדיעבד אם מל בלילה מעכב ואסור בישראלית, אלא שהולך כשר (טור שם, לדעת הר"ף ושו"ע שם גם לדעת הרמב"ם. וראה לעיל: בפני בית דין; האם צריך בית דין לכל עניני הגירות).

הטילה אין מטבילים את הגר בלילה (יבמות מו ב; רמב"ם איסורי ביאה יג ו; טושי"ע יו"ד רסח ג-ד), הואיל והגירות צריכה בית דין (רמב"ם שם; שו"ע שם ד. וכן כתבו תוספות ביבמות שם ד"ה אין בטעם הדבר).

ונחלקו הפוסקים מה הדין בדיעבד כשטבל:

• יש סוברים שאף שכבר מל – הטבילה היא כמו תחילת דין (תוספות שם), ולפיכך אם טבלוהו בלילה אינו גר, וצריך לחזור ולהטבילו פעם אחרת (רמב"ם שם ד"ה ושי"מ, ומגיד משנה שם בשמו; טושי"ע שם לדעת הר"ף), אלא שהולך כשר (טושי"ע שם).

• אבל רוב הפוסקים סוברים שבדיעבד אם טבל בלילה הרי זה גר (תוספות קדושין סב ב ד"ה גר, ויבמות מה ב ד"ה מי; רמב"ם שם¹¹; רא"ש שם ד לא; שו"ע שם ד בסתם, ושם ג לדעה ראשונה), אם מפני שהטבילה היא כגמר דין שהוא כשר בדיעבד בלילה (רא"ש שם וראה שם טעם נוסף), או מפני שעיקר משפט של גירות לא נאמר אלא על קבלת המצות (תוספות יבמות שם, וראה לעיל: בפני בית דין; האם צריך בית דין לכל עניני הגירות).

כשם האם יכול לטבול בשבת גר שמל – נחלקו תנאים אם מטבילים אותו בשבת: לרבי יהודה מטבילים אותו בשבת, ולרבי יוסי אין מטבילים (ברייטא ביבמות מו א), שרבי יהודה סובר שאין צריך מילה וטבילה לגירות, ודי באחת מהן (ראה לעיל: כניסתם לברית; האם המילה והטבילה מעכבות זו את זו), ולפיכך כיון שכבר מל הרי זה גר, ונמצא שבטבילתו אינו מתקן עצמו; ורבי יוסי סובר שאינו גר עד שימול ויטבול (ראה לעיל, שם), והרי זה כמתקן את האדם (גמרא שם). ויש שכתבו טעם אחר שאין מטבילים את הגר בשבת ויום טוב, מפני שגירות צריכה בית דין, ואין דנים בשבת ויום טוב (ראה ערך בית דין. רמב"ם איסורי ביאה יג ו; שו"ע יו"ד רסח ד).

בדיעבד אם טבל הרי זה גר (רמב"ם שם; שו"ע שם, וראה ט"ז שם ס"ק יא); ויש פוסקים שמטבילים בשבת אף לכתחילה (הלכות גדולות מילה; סמ"ג לאוין קטז, בשמו; ש"ך שם ס"ק יג), ואין חוששים משום מתקן (ב"ח שם, וכן כתב גם בדעת הר"ף והרא"ש והטור שהשמיטו דין זה).

בגר קטן

מטבילים אותו גר קטן מטבילים אותו על דעת בית דין (רב הונא על דעת בית דין

11. ומה שכתב בשו"ע שם בשם הרמב"ם הוא אגב שיטפיה כמו שכתב בבאור

• יש סוברים שאם נתגייירו אבותיו עמו, אינו יכול למחות, שזכות גמורה היא לו, ואנו אומרים שמא נתרצה, ועכשיו הוא שחזור בו (שו"ת חתם סופר יו"ד רנ"ג, לדעת ראשונים בשיטה מקובצת שם¹³).

• יש סוברים בדעת ראשונים להיפך, שלא אמרו אם הגדיל יכול למחות אלא אם נתגיייר עם אבותיו, אבל בנתגיייר על פי בית דין אינו יכול למחות, שאם לא כן מה בית דין יפה (ר"ן שם ד א ד"ה ולענין, בשם רמב"ן לדעת הר"ף שהשמיט).

• ויש מפרשים בדעתם שכל דין זה שיכול למחות מחלוקת אמוראים בדבר, והלכה כדעת הסוברים שלעולם אינו יכול למחות (מגיד משנה איסורי ביאה יג ז, בדעת הר"ף והרמב"ם, וכן כתב הריטב"א כתובות שם בדעתו. וראה כסף משנה מלכים י א).

הגדיל ולא מיחה שעה אחת
• הגדיל הקטן שעה אחת ולא מיחה, שוב אינו יכול למחות (כתובות יא א; רמב"ם מלכים י א), ואף שאי אפשר לכונן השעה שבין גדלות וקטנות כדי שיוכל למחות באותה שעה, מכל מקום כשהוא מוחה והולך משעת קטנות עד שמגיע לזמן גדלות, באופן שלא גדל שעה אחת בלא מחאה, הרי זו מחאה (שיטה מקובצת שם, בשם רשב"א וריטב"א. וראה כסף משנה שם).

• ויש סוברים שלא אמרו הגדיל שעה אחת אינו יכול למחות אלא כשנהג אותה שעה מנהג יהדות משהגדיל, אבל כשלא נהג מנהג יהדות שעה אחת, הרי הוא יכול עדיין למחות (תוספות שם ד"ה לכו גדלה, בשם ר"י; רא"ש שם א כג; טוש"ע יו"ד ח).

זמן גדלותו כתבו ראשונים שהוא כזמן גדלות בישראל (וראה ערך גדול).

כתובות יא א ד"ה מטבילין; ריטב"א שם ד"ה אמר, ואף שמתירים לגר זה לישא בת ישראל, הרי זה לדעת הסוברים יש כח ביד חכמים לעקור דבר מן התורה בקום ועשה (תוספות שם. וראה ערך יש כח ביד חכמים כו' שאין הלכה כן).

• יש מפרשים שאין גירות זו אלא לענין מגע יין נסך, שלא יאסור יין במגעו, וכן לכל דבר שהוא מדברי סופרים, אבל לענין שחיטה ושאר דברים של תורה אין סומכים עליו, ואם קידש בת ישראל, ובא אחר וקידשה - צריכה הימנו גט (ריטב"א שם, בשם יש שפירשו ובשם תוספות; ב"ח יו"ד רסח, לדעת רש"י שם שכתב בד"ה על דעת שמגעו ביין כשר¹²).

• ויש חולקים וסוברים שגם על דעת בית דין הוא גר מן התורה, לפי שיש זכיה לקטן מן התורה בדבר שהוא זכות גמורה כגירות (תוספות וריטב"א שם. וראה ערך זכיה), ואף שאין בקטן דעת לקבל את המצות, אין הודעת המצות מעכבת (ריטב"א שם, וראה שם שכתב שגם דעת הרמב"ם שהגירות מן התורה).

האם יכול למחות כשהגדיל להיות גר, וחזור לסורו (כתובות יא א, ורש"י ד"ה יכולין), בין כשנתגיייר על דעת בית דין, ובין אם נתגיייר עם אביו, שאינו צריך דעת בית דין (רש"י שם ד"ה הגדילו; ריטב"א ורשב"א, בשיטה מקובצת שם ד"ה הגדילו; טוש"ע יו"ד רסח ז), ואין לנו לעונשו בבית דין אפילו כשידנו תקיפה עליהם, שהרי לא נעשה גר אלא מפני שזכות היא לו, ולפיכך יכול למחות ולומר אין זו זכות בשבילי (שיטה מקובצת שם), ואם קידש אשה משמיחה, אינה צריכה גט (רש"י שם), שאין דינו כישראל מומר, אלא כגוי גמור (טוש"ע שם).

גריס

חציו של פול, בתורת מידת שטח בשיעורי הלכה

או שנקרא כך על שם מקומו (פירוש ב שם; פירוש המשניות נגעים שם) העיר קליקיא (ר"ש סיריליא סוף מעשרות), ויש גורסים: הקלקלי (ראה מלאכת שלמה נגעים שם. וראה ירושלמי נדרים ג ב: האיטלקי).

שיעור הגריס של נגעים הוא מרובע (נגעים ו א), ונחלקו בדבר:

• יש מפרשים שהגריס הקלקלי הוא המרובע (רמב"ם טומאת צרעת א ז; ברטנורא מעשרות ה ח. וראה ירושלמי שם ג²).

• ויש מפרשים שהגריס עצמו אינו מרובע, ולא אמרו מרובע אלא שנרבע אותו (ר' ביסנא בירושלמי שם), שהגריס הוא עגול, ומוסיפים עליו את הריבוע (פירוש הרא"ש נגעים שם, וראה משנה אחרונה שם), ואין מצרפים את הרוחב לאורך כדי שיצא שיעור מרובע³, שאם אין ברחבו כשיעור גריס, אפילו היה ארכו אמה, הרי זה טהור, וכל השיעורים הלכה למשה מסיני (רמב"ם טומאת צרעת א ח).

היה הנגע עגול או בצורה אחרת, צריך שיהיה בו שיעור כדי שיכנס בתוכו כגריס הקלקלי מרובע כדי שיטמא (פירוש המשניות נגעים שם והרע"ב שם, ורצונם לומר שנוכל לעשות בתוכו ריבוע של ארכו כרוחבו).

היכן מודדים בשיעור זה
הגריס הוזכר כשיעור בדיני תורה לגבי כמה דינים: • בשיעור של בהרת - מראה לבן של נגע בעור בשרו של אדם - (ראה ערכו) ושאר נגעים (נגעים ו א), בין באדם, בין בבגדים (רמב"ם טומאת צרעת א ז), ובין בבתים (תורת כהנים מצורע ריש פרשה ו; נגעים יב ג; רמב"ם שם יד א).

• בשיעור חיוב קרחה, לקצת תנאים (מכות כ ב. וראה ערך קרחה אם הלכה כן).

• ובדינים שמדרבנן בשיעור של כתמי נדה (משנה נדה נח ב).

מינו וגודלו
הגריס הוא של פול (משנה נדה נח ב), היינו חצי פול (רש"י כריתות ח ב ד"ה כגריס; פירוש המשניות לרמב"ם נגעים ו א), ומחלקו באמצע עוביו, ומורד על ידי הצד הרחב, ואין מודדים על ידי פול שלם, כיון שהוא עגול והמידה לא תהא מדויקת (שו"ת חכם צבי סז; תפארת ישראל נגעים שם).

נגעים
גריס נגעים שאמרו הוא במידה גסה (כלים יז יב), היינו גריס גדול (ראה פירוש המשניות לרמב"ם שם), והוא גריס הקלקלי (משנה שם ובנגעים ו א) שכך שמו (פירוש א בערוך ערך קלקלי,

טוב נגעים מנוסח א"י של פירוש המשניות: נוטה לרובע. 3. ראה בארוכה בפני משה לירושלמי סנהדרין יא ד ד"ה והא תנינן מקור לדברי הרמב"ם שאין מצרפים האורך לרוחב.

12. וראה בריטב"א שם שביאר מדוע בדור המדבר גירות הקטנים היתה גירות גמורה. 13. וראה שם שכך כתב גם לדעת ההלכות גדולות והרמב"ם, וראה רמב"ם מלכים י ג. גריס. 1. ו', טורי תמט-תנב. 2. וראה תוספות יום

של אדם (רמ"א בשו"ע שם; שו"ת חכם צבי שם; שו"ע הרב יו"ד שם ס"ק יא); או כמו שהן קבועות בראשו של אדם (אגור הלכות כתמים; ערוך השלחן הל' נדה קצ כג).

כתם ארוך כתם ארוך מצטרף לכגרים ועוד (נדה נט א; רמב"ם איסורי ביאה ט ו; טושי"ע יו"ד קצ ה), שגרים זה של כתמים אינו צריך להיות מרובע, אלא אפילו הוא ארוך וצר (תורת הבית הקצר להרשב"א ז ד, וראה טושי"ע שם).

יחסו עם הגרים הוא קטן מהתורמוס (ראה נדה נח ב) שרחבו **מידות אחרות** כמעה קטנה (רש"י ביצה כה ב ד"ה תורמוס), וכן הגרים הוא פחות מכזית (רש"י שבת כה א ד"ה שרצים).

יש מהראשונים שכתב שאפשר שיהיה ראש אצבע כגרים (רמב"ן קדושין כה א ד"ה כל); ומהאחרונים יש שכתב שהגרים הוא גדול מרוחב ראש אגודל (תפארת ישראל נגעים ו א, על פי תוספתא שם ב).

יש שכתבו ששיעור הגרים הוא שלש שעורות על שלש שעורות, ששיעור שעורה כשיעור עדשה (מרדכי הל' נדה תשלה; שו"ת מהרי"ו סב); ויש חולקים על שיעור זה (אגור הל' כתמים, וכתב שטעות סופר הוא במרדכי).

מידת הגרים ביטוי יש מן הראשונים שכתב שאין אנו בקיאים בגודל של גרים (יראים השלם כו)⁶.

אבל כמה מהאחרונים כתבו שיעורי הגרים לפי המידות והמטבעות של זמנם ומקומם, אם על פי גודל הפולים והעדשים (שו"ת חכם צבי סז; שו"ת מעיל צדקה כו), או על פי גודל הסלע, שהגרים הוא פחות מחצי סלע (כרית ופלתי לסעי' כו, על פי נדה נח ב; שו"ע הרב יו"ד קצ ס"ק יג; לחם ושמלה שם ס"ק יא).

ויש שציירו שיעור הגרים על פי מדידתם בצורות שונות (ראה מעיל צדקה שם)⁷, וצורתו בריבוע ובעיגול היא (מעיל צדקה שם [דפוס פראג] תקי"ז⁸. וראה הציור בלחם ושמלה שם).

יש שכתבו לשער במידות זמננו בעיגול שקטרו בערך תשע עשרה מ"מ (דרכי תשובה שם ס"ק מ); ויש שנהגו לשער בגודל של מיל ארצישראלי שקטרו עשרים ואחד מ"מ (מנהג ארץ ישראל שהובא בספר שיעורי תורה לרבי חיים נאה ג כ. גודל הפרוטה של מדינת ישראל תשי"ט הוא כגודל אותו מיל) [ראה איור מס' 11 בסוף הכרך].

כתמים לגבי איסור נדה הקלו שיכולה אשה לתלות את הכתם שמצאה בבגדה שהוא מדם מאכולת – כינה – עד שיהא גדול כגרים של פול (ראה ערך כתמים), ובשיעור גרים זה ישנן כמה דעות:

• יש שכתבו שאף גרים זה הוא גרים הקילקי (רמב"ם איסורי ביאה ט ו; הלכות נדה לרמב"ן ד. וראה טושי"ע יורה דעה קצ ה שהביאו שיעורי עדשים שנאמרו בגרים הקילקי).

• ויש אומרים שכיון שלא הזכירו במשנה (נדה נח ב) פול של מקום פלוני ולא פול הבינוני, אלא כגרים של פול סתם, ולכן משערים בכל פול שיזדמן לנו, ואפילו הוא גדול, שהרי אמרו (ראה חולין נה א ונדה שם): כל שיעורי חכמים להחמיר, חוץ מגרים של כתמים שהוא להקל (ראב"ד בבעל הנפש שער הכתמים, וראה חולין שם שבעיקרו נאמר הכלל האמור לענין שמשערים בגרים ועוד ולא במצומצם).

וכן יש מהאחרונים שכתבו שהיו משערים כפול הגדול של מקומם (ראה שו"ת חכם צבי סז).

• אף מבעלי הדעה הראשונה יש שכתבו שאם נזדמן לו גרים גדול מגרים הקילקי – משערים בו (הלכות נדה לרמב"ן שם; טושי"ע שם)⁴.

האם השיעור גרים של נגעים הוא קצוב ומצומצם, שאינו לא מדין פחות ולא יותר (פירוש רב האי גאון לנגעים ו א).

גרים של כתמים אמרו בו להקל, שאינו אלא כגרים ועוד (חולין נה א; רמב"ם איסורי ביאה ט ו; טושי"ע יו"ד קצ ה), ככל שיעורים שמדרבנן (רשב"א חולין שם ד"ה אלא, וראה רש"י שם ד"ה חוץ כו' משום דכתמים עצמם מדרבנן).

השיעור המדין מקום הגרים צריך שיהא אפשר לתת בו תשע עדשות (משנה נגעים ו א; רמב"ם איסורי ביאה ט ו;

טושי"ע יו"ד קצ ה) שלש על שלש (רמב"ם שם; רמ"א בשו"ע שם), היינו ארכו ורחבו כשלשה רבועים המקיפים את העדשה העגולה (ראה פירוש המשניות נגעים שם), ומקום העדשה ארבע שעורות (וראה ערך עדשה אם היא בינונית או גדולה, וראה שו"ת חכם צבי סז), נמצא מקום הגרים כדי שלשים ושש שעורות (משנה שם; רמב"ם טומאת צרעת א ז; טושי"ע שם⁵), עם החלל שביניהן (ש"ך ס"ק ח), שכל שיעור נחשב עם שיעור יניקתו (דרישה שם).

ונחלקו אחרונים אם משערים השערות כמו שהן קבועות בגופו

גְּרִירָה

שגגת עברה המתכפרת בקרבן גורת שגגת עברה אחרת, דומה לה, להתכפר עמה

גדרה ודיניה

מהותה שגגת עבירה המחייבת לכפרתה קרבן מיוחד לעצמה, יש שהיא מתכפרת ממילא בתורת גרירה, על ידי קרבן שהובא על שגגת עברה אחרת.

כיצד: הקוצר כגורגרת (ראה ערכו) – שהוא שיעור החיוב על מלאכות שנעשו באוכלים בשבת – וטוחן כגורגרת (ראה ערך קוצר וערך טוחן) בשגגת שבת וזדון מלאכות, שדינו שחייב חטאת אחת על שתיהן,

7. וראה שו"ת חת"ס יו"ד קנ וקפב שכתב שהוא שיעור נאמן, וכן כתב בשו"ע הרב שם לסמוך עליו, אך בשארית יהודה יא ושו"ת צמח צדק החדש יו"ד קכ כתבו שהרב בסוף ימיו חזר בו משיעור זה. 8. בדפוס סדילקוב תקצ"ד בא בשינוי. **גרירה**. 1. ו', טורי' תנב-תס.

4. וראה ב"ח שם שכתב שלרמב"ם משערים דוקא בגרים הקילקי ולא ביותר גדול, אבל להלכה הסכים גם הוא לדעת הטושי"ע. 5. וראה ש"ך סק"ו שטעות סופר הוא מה שכתוב בשו"ע "כ"ד" שערות וצ"ל "כד". 6. וראה שו"ת בשמים ראש קלה שכתב טעם הדבר מפני שלא נתפרש עוביו של הדם על פני הסדין.

אינה מתכפרת אלא בתורת גרירה, שכיון ששתייהן תלויות בקרבן אחד, ששתייהן בשגגה אחת של שבת, אין כפרה לזו בלא זו (תוספות שם ד"ה גרירה בשם ר"י. וראה דעה נוספת בחידושי הר"ן שם ד"ה וטחינה וד"ה נודע בשם הרא"ה, וראה שם שנראה שהסכים לו).

החולק על דין יש מן האמוראים – רבי זירא, או רבי אסי (בי' לשונות בגמרא שבת ע"א. וראה דקדוקי סופרים שם) – שחולק על כל דין גרירה שאמרנו, שכן הוא סובר ששגגת שבת ושגגת מלאכות נחשבות כשתי העלמות, שאם קצר או טחן בשגגת שבת, וחזר וקצר וטחן בשגגת מלאכות, אפילו שלא נודע לו בינתיים שחטא, אין האחת מתכפרת בקרבן שהביא על השניה (גמרא שם).

עשה מלאכות קצר או טחן כחצי גרוגרת בשגגת שבת וזדון אלו בפחות – מלאכות, וחזר וקצר או טחן כחצי גרוגרת בזדון שבת ושגגת מלאכות, ולא נודע לו בינתיים – לסוברים דין גרירה, וכשעשאו כשיעור חיוב חטאת לא היו חלוקים לחטאות, אף באופן זה שאין בהם כשיעור הרי הם מצטרפים; ולחולק על דין גרירה, ומלאכות אלו חלוקים לחטאות כשעשאו כשיעור, אינם מצטרפים בפחות מכשיעור (שבת ע"א א ורש"י. וראה ערך שגגות).

להלכה הלכה היא שאומרים דין גרירה (רמב"ם שגגות ז' י'; מאירי שבת שם), ואף פחות מכשיעור בשגגת שבת עם פחות מכשיעור בשגגת מלאכות הרי אלו מצטרפים, שקצירה גוררת קצירה (רמב"ם שם ומאירי שם⁴).

ויש מהראשונים שפסק ששתי העלמות הן וחלוקות לחטאות ואינן מצטרפות (כסף משנה שם, בשם הראב"ד בהשגות⁵).

מתי הפריש גרירה זו של שגגת שבת ושגגת מלאכות, לסוברים **הקרבן** שבחטאות הפרשות מחלקות, וכגון שאכל שני זיתי חלב בהעלם אחד, ונודע לו על האחד והפריש קרבן קודם שנודע לו על השני, וחזר ונודע לו על השני, ההפרשה מחלקת לחייבו שתי חטאות (ראה ערך ידיעות מחלקות מחלוקת בדבר) – הדברים אמורים כאן כשלא הפריש הקרבן על הידיעה הראשונה, בין שהיתה זו משגגת השבת, ובין שהיתה משגגת המלאכות, עד אחר שנודע לו גם על שאר המלאכות (ראה רש"י שבת ע"א ב ד"ה וחזר, וראה תוספות ע"ב ד"ה נודע בשם ר"י, ומהר"ם לובלין שם).

ולדעת הסוברים שאין הפרשות מחלקות (ראה ערך ה"ל), הדברים אמורים כאן אף כשהפריש על זו של שגגת שבת או של שגגת מלאכות לפני שנודע לו על האחרות (רבנו שמואל בתוספות שם, וראה שם שאב"י ורבה בסוגיית גרירה ה"ל סוברים באמת שאין הפרשות מחלקות; ראב"ן בתשובות שבסוף הספר).

מתי הקריבו במה דברים אמורים כשנודע לו על השגגות האחרות לפני שהקריב הקרבן על שגגת שבת הקודמת, אבל אם נודע לו לאחר שהקריב, אינן נגזרות להתכפר עמה, שכפרות מחלקות לדברי הכל (רבנו שמואל בתוספות שם⁶, ראה ערך ה"ל).

ויש סוברים שהדברים אמורים אף כשלא נודע לו על האחרות

כלל, ומאירי שם ע"ב) – ואחר כך נודע לו שחטא באחת משתי המלאכות הראשונות, שהיו בשגגת שבת, והפריש חטאת אחת על שניהן ששגגה אחת היא², הרי נתכפר גם על הקצירה והטחינה של שגגת מלאכות, שהקצירה הראשונה גוררת הקצירה השניה להתכפר עמה, והטחינה הראשונה גוררת הטחינה השניה להתכפר עמה (אב"י ורבה בשבת ע"ב וע"א א ורש"י³; רמב"ם שגגות ז' ו', וכאילו עשה ארבעתן בשגגת שבת, שאינו חייב אלא חטאת אחת (רמב"ם שם), וכן אם נודע לו תחילה על אחת משתי המלאכות האחרונות, שהיו בשגגת מלאכות, והפריש חטאת, קצירה זו גוררת עמה להתכפר בקרבנה את הקצירה הראשונה והטחינה שעמה (שבת ע"א א; רמב"ם שם. וראה להלן: גרירה דגרירה; מהותה ודינה, מחלוקת אב"י ורבה אם באופן זה גוררת הטחינה הראשונה גם את הטחינה השניה).

האופנים שנאמרה תורת גרירה זה נחלקו בה ראשונים באיזה משני האופנים האמורים אנו זקוקים לה:

• **יש מפרשים שבאופן הראשון** – שידיעת שגגת השבת היתה קודמת לידיעת שגגת המלאכות – אין אנו צריכים כלל לתורת גרירה, שכיון שהקרבן מכפר על הקצירה והטחינה הראשונות, ששתייהן בשגגה אחת של שבת, הרי הקצירה והטחינה השניה מתכפרות עם הראשונה מצד הדין, לפי שעשה את שתי הקצירות – שהן עבירות משם אחד (ראה תוספות שבת ע"א א ד"ה גרירה לדעת רש"י, ומהרש"א שם לרש"י ד"ה קצירה) – בהעלם אחד, וכן את שתי הטחינות, והרי זה כאוכל שני זיתי חלב בהעלם אחד שאינו חייב אלא אחת (ראה ערך ידיעות מחלקות), ואף שהעלמות שונות הן, שהראשונות הן בהעלם שבת, והאחרונות בהעלם מלאכות, סוף סוף העלם אחד הוא, שלא נודע לו בינתיים שחטא (רש"י שם ד"ה קצירה, ומאירי שם), ולא אמרו קצירה גוררת קצירה (ראה לעיל) אלא ללשון גרירה בעלמא, ולא לטעם ודין של גרירה (חידושי הר"ן שם ד"ה והא דאמר).

ואילו באופן השני כשנודעו לו מקודם שגגת מלאכות שייכת תורת גרירה, שאומנם הקצירה הראשונה מתכפרת עם השניה שהופרש עליה הקרבן, מן הדין ולא מתורת גרירה, לפי שעשה שתייהן בהעלם אחד, אלא שכפרת הטחינה הראשונה היא שבאה בתורת גרירה, הואיל ועל הקצירה הראשונה לא הופרש עיקר הקרבן, אך מאחר שהיא מתכפרת עם הקצירה השניה ממילא גוררת היא את הטחינה שעמה להתכפר מתורת גרירה, שכן שתייהן תלויות בקרבן אחד, ששגגה אחת של שבת לשתייהן, ואין כפרה לזו בלא זו (רש"י שם ד"ה קצירה גוררת, ומאירי שם).

• **ויש מפרשים שלכפרת הקצירות האחת עם השניה, בשני האופנים, וכן לכפרת הטחינה השניה עם הראשונה, באופן הראשון, אנו זקוקים לתורת גרירה, שכן אמרו: קצירה גוררת קצירה, וטחינה גוררת טחינה** (ראה לעיל: מהותה), ואף שכפרת שני זיתי חלב שאכל בהעלם אחד בקרבן אחד אינה נחשבת גרירה, כאן שהעלמותיהן שונות, שזו בשגגת שבת וזו בשגגת מלאכות, הרי זו גרירה, אבל הטחינה הראשונה שמתכפרת עם הקצירה שעמה, באופן השני, אינה נחשבת לגרירה, אף שהקצירה עצמה

או טחינה. ⁴ וראה ראש יוסף שבת ע"ב שאינו יודע לכיון הלשון, שבחצי שיעור אין זה גדר גרירה אלא צירוף לשיעור שלם. ⁵ וראה אור שמח שם הגירסא בכסף משנה שם, ויוצא שחולק על כל דין הגרירה שברמב"ם. לפנינו בגוף השגות הראב"ד אין השגה זו. ⁶ ולדברי הכל רצונו לומר בין לרבי יוחנן ובין לריש

² וראה ערך ידיעות מחלקות מחלוקת ראשונים אם מתכפרת עמה גם כשלא נודע לו עליה לפני ההפרשה או לפני ההקרבן, וראה להלן: מתי הפריש הקרבן אם הפרשה זו צריכה שתהיה לפני שנודע לו על האחרות. ³ וראה שם ברבינו חננאל בחידושי הר"ן ומאירי שנודע לו על קצירה וטחינה שבגמרא רצונו לומר

אביי אמר טחינה גוררת טחינה, כי שם טחינה אחד הוא, ורבה אמר טחינה שכנגדה – טחינה אחרונה, שכנגדה של ראשונה – במקומה עומדת, ואינה נגזרת עם טחינה הראשונה, שאין אנו אומרים אלא גרירה, ולא גרירה דגרירה (שבת עא א).

גרירת הטחינה השניה היא גרירה דגרירה ממש – בין למפרשים שכפרת הטחינה הראשונה היא בתורת גרירה (ראה לעיל: גדרה ודיניה; האופנים שנאמרה תורת גרירה, דעת רש"י והמאיר), ובין למפרשים שכפרת הקצירה הראשונה על ידי הקצירה השניה היא בתורת גרירה (ראה לעיל שם דעת הר"י בתוספות) – שנגזרת על ידי שגגה שנתכפרה אף היא על ידי גרירה (ראה רש"י שם, וחינושי הר"ן שם ד"ה וטחינה ודיה נודע לדעתו. אמנם ראה לדעת הר"ן שם שאין זו גרירה דגרירה ממש, אלא גרירה אחת, ורק ביחס לקרבן שהופרש על הטחינה נחשב הדבר כגרירה דגרירה).

הלכה כרבה (רבינו חננאל שבת שם; רמב"ם שגגות ז' 8^ה), ותישאר הטחינה של זדון שבת עד שיוודע לו עליה ויביא חטאת שניה (רמב"ם ומאירי שם, וראה רש"י שם ד"ה במקומה עומדת).

אופן שאין בו כתבו ראשונים שאם נודע לו על הקצירה והטחינה גרירה דגרירה של שגגת שבת לפני שהפריש קרבן על הקצירה של שגגת מלאכות, יש לו רשות להביא קרבן אחד על הקצירה של שגגת שבת, וזו תפטור את כולו, ואין כאן גרירה דגרירה (ראה לעיל: גדרה ודיניה; מהותה, באופן הראשון, כשנודעה לו תחילה הקצירה של שגגת שבת), כמו באוכל שני זיתי חלב בהעלם אחד, ונודע לו על הראשון, וחזר ואכל כזית אחר בהעלמו של שני, שאפילו לסוברים שאם הביא קרבן על הראשון אין השלישי מתכפר עמו, מכל מקום אם הביא על האמצעי – נתכפרו כולם (ראה לעיל: גדרה ודינה; גרירת איסור חלב. רבנו שמואל בתוספות שבת ע ב ד"ה נודע, וכפירוש מהר"ם שם, וראה שם גם כן דעת הר"י ומהר"ם שם בדעתו).

אלא שלסוברים שאין הפרשות מחלקות (ראה ביאורו לעיל: גדרה ודיניה; מתי הפריש הקרבן) הדברים אמורים כאן כשנודע לו על שגגות השבת אחר שהפריש על שגגת המלאכה (ר"ש בתוספות שם ומהר"ם), ולסוברים הפרשות מחלקות מדובר כשנודע לו לפני ההפרשה, ואם היה רוצה היה באמת מביא על שגגת השבת ופוטור את כולו, אלא שאם לא עשה כן והביא הקרבן על שגגת המלאכה, אין הטחינה השניה מתכפרת לרבה מפני שהיא גרירה דגרירה (ראה מהר"ם שם, לדעת ר"י בתוספות).

באוכל שני יש שכתבו באוכל שני זיתי חלב בהעלם אחד, ונודע **זיתי חלב** לו על הראשון וחזר ואכל כזית בהעלמו של שני (ראה לעיל: גדרה ודיניה; גרירת איסור חלב, מחלוקת אביי ורבה אם הראשון והשלישי מתכפרים זה בקרבנו של זה), שאם הביא קרבן על הראשון, יש על השלישי דין של גרירה דגרירה, שכפרת השני עם הראשון נקראת לדעתם גרירה, ונמצא שכפרת אכילת הזית השלישי עם השני נחשבת כגרירה דגרירה (כסף משנה שגגות ז' 2, בשם הר"י קורקוס, וכתב שזהו טעמו של רבה שהשלישי לא מתכפר למסקנא שגרירה דגרירה לית ליה, וחזרו בהם בגמרא ממה שאמרו שרבה הודה לאביי).

עד לאחר שהקריב הקרבן, ופוסקים שכיון שהקריב הקרבן על קצירה של שגגת שבת נתכפר לו על הכל, שקצירה גוררת קצירה וטחינה גוררת טחינה, וכאילו עשה ארבעתן בשגגה אחת (רמב"ם שגגות ז' 2, לפי הכסף משנה שם ו 1א, וקריית ספר שם פרק ז, וראה מרכבת המשנה שם ו 1ט⁷), אם מפני שסוברים שלעולם אין כפרה מחלקת, אף בשני זיתי חלב והקריב קרבן על אחד מהם, שהזית השני מתכפר בתורת גרירה עם הראשון (הר"י קורקוס בכסף משנה שם ז' 1, וכן מבואר בפירוש רבינו חננאל שבת עא ב בסוף הסוגיא), או שאף שבכלל האיסורים כפרה מחלקת, במלאכות שבת אינה מחלקת, שכל שגגות המלאכות לגבי שבת נחשבות כאחת (קריית ספר שם פרק ז, לדעת הרמב"ם. וראה שם בארוכה בחילוק שבין שבת לשאר עבירות. וראה מרכבת המשנה שם ו 1ט).

גרירת איסור אכל שני זיתי חלב בהעלם אחד, ונודע לו על אחד חלב מהם, וחזר ואכל כזית אחר בהעלמו של שני, והביא חטאת על הראשון, מתכפר גם על השני, שהרי נאכל בהעלמו של ראשון, וכן אם הביא חטאת על השלישי מתכפר גם על השני, שהרי נאכלו בהעלם אחד, ואם הביא חטאת על האמצעי נתכפר על כולם, ששנים האחרונים היו בהעלמו של זה.

אבל אם הביא קרבן על הראשון אם מתכפר עמו השלישי, וכן אם הביא קרבן על השלישי אם מתכפר עמו הראשון – נחלקו אמוראים: רבא אמר אינו מתכפר, שלא נאכלו שניהם בהעלם אחד, ואין אומרים הואיל והשני מתכפר עם הראשון, כשהביא עליו תחילה, יגרור את השלישי להתכפר עמו מתורת גרירה, או הואיל והשני מתכפר עם השלישי יגרור עמו את הראשון; ואביי אמר אף אם הביא קרבן על הראשון או על השלישי נתכפר על כולם, שהשני שמתכפר עם כל אחד מהם גורר עמו גם את האחר (שבת עא א ורש"י).

להלכה נחלקו ראשונים:

- יש פוסקים כאביי, שסוברים שרבה חזר בו והודה לאביי, שכן בקצירות וטחינות של שגגת שבת ושגגת מלאכות רבא בעצמו אמר שדנים בהן דין גרירה (מאירי שבת שם, בשם יש מחליפים, וכן פירש רש"י שם ד"ה בתר שחזר בו).
- ויש פוסקים כרבה (רמב"ם שגגות ו 1א; מאירי שבת שם), שלדעתם לא הודה לאביי בזה (מאירי שם; כסף משנה שם ז' 1. וראה כסף משנה שם בביאור החילוק בין גרירת שבת לגרירת חלב, וראה עוד בקריית ספר שם פרק ז, ובמרכבת המשנה שם ו 1ט).

גרירה דגרירה

מהותה ודינה נודע לו תחילה על הקצירה של זדון שבת ושגגת מלאכות והפריש קרבן, ולאחר מכן נודע לו על הקצירה של זדון מלאכות ושגגת שבת, שאנו אומרים שקצירה זו גוררת את הקצירה והטחינה הראשונות של שגגת שבת וזדון מלאכות להתכפר עמה (והוא האופן השני לעיל: מהותה), אם הטחינה הראשונה גוררת להתכפר עמה גם את הטחינה שכנגדה, היינו השניה, שאינה מתכפרת עם הקצירה שעמה, לפי שהיו חלוקות לחטאות, שהיו כל אחת בשגגת מלאכה, נחלקו אמוראים:

חננאל שם שגורס רבה במקום רבא, והובאה גירסא זו בתוספות שם ע ב ד"ה נודע.

לקיש, שנחלקו בידיעות או הפרשות. 7. וראה מהר"י בי רב בכסף משנה שם ו 1א שמפרש דברי הרמב"ם כשנודע לו על כולו בתחילה. 8. וראה ברבינו

גרמא בנזקין; גרמי

נזקים שאדם גורם לחברו על ידי מעשה או דיבור המסבבים לו נזקים אלו

הפרקים:	• במצמצם וכח כחו;
• גדריהם;	• במניעת ריוח;
• גרמי;	• גרמא בנזקין;
• באין גופו ממון;	• גורם דגורם;
• גרמי בדיבור;	• גרמי של ממון;
• גרמי במחשבה;	• באונס ושוגג.

סיכום תמציתי

גדריהם

גרמא בנזקין וגרמי הם שתי לשונות שנאמרו על נזקים שהאדם או ממון מסבבים לגופו או לממונו של אחר לא על ידי מעשה בידים, או כחו ממש, אלא בגרימתם.

רוב הראשונים סוברים ששני השמות מגדירים שני סוגי גרימת נזק, ואינה דומה מהות הגרם של גרמא בנזקין לזו של גרמי, ולכן מצינו בכמה מקומות בתלמוד שאמרו בסתם: גרמא בנזקין פטור, ואילו בדינא דגרמי נחלקו תנאים. והסבירו אחרונים שכל נזק שבא בגרימת המזיק בחוזק ובגרם קרוב נקרא גרמי, ונזק שנעשה בגרימתו ברפיון ובגרם רחוק נקרא גרמא.

אלא שנחלקו אותם ראשונים בגדר ההבדל ביניהם: יש שכתבו לחלק, שכל שעושה הנזק בידים, אלא שאין ההיזק ניכר, הוא גרמי, וכל שאינו עושה אותו בידים, אלא גורם עכשיו שיבוא היזק ממילא לאחר זמן, הוא גרמא בנזקין; יש שכתבו, שכל שהוא בעצמו – או ממון – עושה המעשה הגורם את ההיזק בגוף הדבר של חברו, הרי זה גרמי, וכשהיזק בא ממילא הרי זה גרמא בנזקין, אלא שיש מהראשונים שצירפו לתנאי זה עוד תנאי שיהיה ברי היזקא, היינו שההיזק עתיד לבוא בודאי בגרימתו, ובהעדר תנאי זה אין זה גרמי אלא גרמא; יש שכתבו שכל שההיזק בא מיד בשעת מעשה, הגורם אותו הרי זה גרמי, וכל שההיזק אינו בא אלא לאחר זמן הרי זה גרמא בנזקין; יש מהראשונים מחלקים בין נזקים שממונו מזיק, שזה נקרא גרמא בנזקין, לנזקין שהוא בעצמו מזיק, במעשה או בדיבור, שזה נקרא גרמי;

יש מהראשונים מגדירים ההבדל בין גרמא בנזקין לגרמי, שכל שכוונתו להזיק ועל ידו לבדו נעשה ההיזק, הרי זה גרמי, וכל שאין כוונתו להזיק, אף שאין לו מסייע במעשה גרימת ההיזק, או שיש לו מסייע אף שכוונתו להזיק, הרי זה גרמא בנזקין; יש מהראשונים חולקים על כל זה וסוברים שאין הבדל בין גרמי לגרמא במהות גרימת הנזק, אלא שכל היזק המצוי ורגיל לבוא קראוהו גרמי, וכל שאינו מצוי ורגיל קראוהו גרמא; ויש מהראשונים חולקים אף על זה, וסוברים שאין הבדל בין גרמי לגרמא לא בגרימת הנזק ולא בדיון.

גדריהם

פיהותם

גרמא בנזקין וגרמי הם שתי לשונות שנאמרו על נזקים שהאדם או ממון מסבבים לגופו או לממונו של אחר לא על ידי מעשה בידים, או כחו ממש, אלא בגרימתם.

רוב הראשונים סוברים ששני השמות מגדירים שני סוגי גרימת נזק, ואינה דומה מהות הגרם של גרמא בנזקין לזו של גרמי, ולכן מצינו בכמה מקומות בתלמוד שאמרו בסתם: גרמא בנזקין פטור (ראה בבא קמא ס א, ובבא בתרא כב ב, ועוד), ואילו בדינא דגרמי נחלקו תנאים (ראה בבא קמא ק א, ושם נתבאר, וראה לחלק: גרמי), אלא שאינם דומים זה לזה בגדר הגרם (רשב"ם בבא בתרא צד א ד"ה נותן; ר"י בתוספות שם כב ב ד"ה זאת; רמב"ן בבא בתרא שם, ובדינא דגרמי; רא"ש בבא קמא ט יג, ועוד²).

והסבירו אחרונים שכל נזק שבא בגרימת המזיק בחוזק ובגרם קרוב נקרא גרמי, ונזק שנעשה בגרימתו ברפיון ובגרם רחוק נקרא גרמא (לבוש חושן משפט שפ א, וראה סמ"ע שם סק"א. וראה שם שתלו חילוק זה בשורש הלשון של כל אחד).

החילוקים

אלא שנחלקו אותם ראשונים בגדר ההבדל ביניהם: **שנייהם** • יש שכתבו לחלק, שכל שעושה הנזק בידים, אלא שאין ההיזק ניכר, הוא גרמי, וכל שאינו עושה אותו בידים, אלא גורם עכשיו שיבוא היזק ממילא לאחר זמן, הוא גרמא בנזקין (רשב"ם בבא בתרא צד א ד"ה נותן³. וראה לחלק חילוק ב של ר"י).

• יש שכתבו, שכל שהוא בעצמו – או ממון – עושה המעשה הגורם את ההיזק בגוף הדבר של חברו, הרי זה גרמי, וכשהיזק בא ממילא הרי זה גרמא בנזקין (חילוק א של ר"י בתוספות שם כב ב ד"ה זאת, ובמרדכי בבא ט קט; רא"ש בבא קמא ט יג; רבנו ירוחם משרים נתיב לא ב), אלא שיש מהראשונים שצירפו לתנאי זה עוד תנאי שיהיה ברי היזקא, היינו שההיזק עתיד לבוא בודאי בגרימתו, ובהעדר תנאי זה אין זה גרמי אלא גרמא (רא"ש שם ושם).

• יש שכתבו שכל שההיזק בא מיד בשעת מעשה, הגורם אותו הרי זה גרמי, וכל שההיזק אינו בא אלא לאחר זמן הרי זה גרמא בנזקין (חילוק ב של ר"י בתוספות שם ומרדכי שם; חילוק ב ברא"ש שם ושם; תשו' הרשב"א שהביא הב"י סי' שפ).

החושן שם סק"ב שאף הרמב"ם מחלק. וראה ים שלמה בבא קמא ב לו גס בדעת רש"י כן. 3. ונראה שבידיים רצונו לומר מיד, בניגוד לגרמא שכתב שבא

גרמא בנזקין; גרמי. 1. וי, טור' תסא-תצז. 2. וראה רמב"ן בדינא דגרמי, וש"ך חושן משפט שפ סק"ד, שאף הר"ף מחלק בין גרמא לגרמי, ובקצות

שכיון שמעורב ממונו בממון חברו ונתייאש מלגדור נחשב מעשה (רא"ש בבא בתרא ב יז; אור זרוע בבא קמא קלז; מרדכי שם קיט).

• ההיזק נעשה מיד בשעת מעשה, שמיד בשעת היאוש נעשו כלאים, אלא שאין התבואה נאסרת עד שתוסיף אחד ממאתים (רבנו ירוחם משרים נתיב לא ב; אור זרוע שם; מרדכי שם⁵).

החולקים על נחלקו תנאים בעבד שעשאו רבו אפותיקי – שייחד **דין גרמי** את העבד לגביית החוב ממנו (ראה ערכו) – לבעל חובו, וחזר ושחררו, ונמצא שהזיק שעבודו של חברו: חכמים פוטרים אותו מלשלם, ורבן שמעון בן גמליאל מחייב (גיטין מ ב, ושם מא א), וכתבו ראשונים שמחלקותם היא בגרמי, שחכמים אין דנים גרמי, ורשב"ג דן (רי"ף שם כב א, ורא"ש שם ד לג, ורמב"ן בדינא דגרמי ועוד).

ויש מהראשונים סוברים שאין מחלקותם תלויה בגרמי, שאף חכמים דנים דין גרמי, ופטרו באופן זה כיון שעושה ההיזק בדבר שהוא שלו ולחברו אין בו אלא שעבוד, אבל אם אדם אחר יזיק שעבודו של חברו אף הם מודים שחייב מדין גרמי (הראב"ד בחשונותיו להלכות חובל ומזיק ז יא, לפי המאירי גיטין שם ובבא קמא ק א, וש"ך חו"מ שפ"ק יב בדעתו); וכן להיפך, אפילו למחייבים במזיק שעבודו של חברו יש מהראשונים סוברים, שיתכן שפוטרים בדין גרמי (תוספות גיטין מא א ד"ה במזיק), שכן במזיק שעבודו הוא מזיק ומפחית עיקר הממון בידים (מאירי שם).

יש מהראשונים שכתב שרבי שמעון ורבי יוסי שחולקים על רבי מאיר בדין איסור הכלאים של תבואת חברו, חולקים עליו גם בגרמי, ואינם דנים דין גרמי (רמב"ן בדינא דגרמי).

ההלכה הלכה כרבי מאיר שדנים דין גרמי (ראה בבא קמא צח ב, ושם ק א רבי מאיר וסבירא לן כוותיה; רמב"ם חובל ומזיק ז ז; רמב"ן בדינא דגרמי ושאר ראשונים; טושי"ע חו"מ שפ"א), ואף המזיק שעבודו של חברו חייב לשלם (רי"ף גיטין כב א, ורא"ש שם ד לג; רמב"ם חובל ומזיק ז יא; טושי"ע חו"מ קיז ו), שהרי הפקיע שעבודו וגרם לאבד ממונו (רמב"ם שם).

לראשונים הסוברים שכשעושה היזק בדבר של עצמו רק שמשועבד לאחרים אינו ענין לגרמי וקל ממנו (ראה לעיל: החלוקים על דין גרמי, דעת הראב"ד), הלכה כחכמים בכל מזיק שעבודו של חברו שפטור (ראב"ד חובל ומזיק שם⁶).

חיובו מהתורה בעיקר החיוב של גרמי נחלקו ראשונים:

או מדרבנן • יש סוברים שאינו אלא מדרבנן (תוספות בבא בתרא כב ב ד"ה זאת, בשם ריצב"א; רמב"ן בדינא דגרמי, בשם יש אומרים; שו"ת הרא"ש כלל קא, במסור ועוד; ש"ך חו"מ שפ"ק ס"א) משום קנס, שקנסו חכמים כדי שלא יהיה כל אחד ואחד הולך ומזיק לחברו בעין (ריצב"א שם; רמב"ן שם ועוד).

• ויש חולקים וסוברים שחיוב גרמי אינו משום קנס, אלא מן הדין (רמב"ן בדינא דגרמי; מגיד משנה חובל ומזיק ח א, בשם רב האי גאון; טור חו"מ סו), והיינו מן התורה (רמב"ן שם, וראה ש"ך שם ובסק"ב לדעתו), שהגורם נזק, אף שלא עשה מעשה בידים, חייב משום מזיק (רמב"ן שם. וראה אבן האזל נזקי ממון ד ב).

מהאחרונים יש שכתב שאפילו הסוברים שחיוב גרמי הוא מן

וכתבו אחרונים ששני תנאים צריכים כדי שיהיה הנזק בכלל גרמי: (א) שהאדם עצמו או ממונו יעשה המעשה בגוף הדבר של חברו; (ב) ושההיזק יבוא מיד. ואם חסר אחד מהתנאים, הרי זה גרמא בנזקין (שו"ת מהרשד"ם חו"מ שלב, וכן מבואר ברא"ש סנהדרין ט ב, שהזכיר כולם יחד, הוא עושה וברי היזיקא וההיזק הוא מיד).

ויש מהראשונים שכתבו תנאי אחד של ברי היזיקא בלבד כדי שיהיה בכלל גרמי (רמב"ן בדינא דגרמי; ר"ן סנהדרין עו ב ד"ה ההוא גברא), וברי היזיקא הוא כל שמחמת גרמתו בא הנזק בעל כרחנו, שאינו תלוי בדעת אחרים, בין שבא הנזק בשעה שגרם, ובין שעתידי לבוא אחר כך (רמב"ן שם).

• יש מהראשונים מחלקים בין נזקים שממונו מזיק, שזה נקרא גרמא בנזקין, לנזקין שהוא בעצמו מזיק, במעשה או בדיבור, שזה נקרא גרמי (חידושי הראב"ד על בבא קמא [לונדון] ת"ש ע"מ רנא; שיטה מקובצת בבא קמא צח ב בשם הראב"ד).

• יש מהראשונים מגדירים ההבדל בין גרמא בנזקין לגרמי, שכל שכוונתו להזיק ועל ידו לבדו נעשה ההיזק, הרי זה גרמי, וכל שאין כוונתו להזיק, אף שאין לו מסייע במעשה גרימת ההיזק, או שיש לו מסייע אף שכוונתו להזיק, הרי זה גרמא בנזקין (מאירי בבא קמא נה ב, בשם הרבה מפרשים, וכן כתב גם לדעת הרמב"ם, וראה להלן).

• יש מהראשונים חולקים על כל זה וסוברים שאין הבדל בין גרמי לגרמא במהות גרימת הנזק, אלא שכל היזק המצוי ורגיל לבוא קראוהו גרמי, וכל שאינו מצוי ורגיל קראוהו גרמא (ריצב"א בתוספות בבא בתרא כב ב ד"ה זאת; מרדכי בבא קמא קיט, בשם ריב"א; ש"ך חו"מ שפ"ק ס"א. וראה סמ"ע שם).

• ויש מהראשונים חולקים אף על זה, וסוברים שאין הבדל בין גרמי לגרמא לא בגרימת הנזק ולא בדין, ולא אמרו בכל מקום גרמא בנזקין פטור אלא לפוטרים בגרמי, אבל למחייבים בגרמי אף בגרמא בנזקין כך (רמב"ן בבא בתרא כב ב ד"ה זאת, ובדינא דגרמי לדעת רש"י בבא בתרא שם ד"ה גרמא, וכן כתב הש"ך חו"מ תיח ד בדעת רמב"ם ורש"י⁴).

גרמי

הפקדה והטעם שחייב הכרם – מהצית הכרם שבינו לזרעים שנפרצה, אומר לבעל הכרם – שהוא המזיק (ראה תוספות בבא קמא ק ב ד"ה אומר, ושיטה מקובצת שם. וראה ערך הרכקת נזקין) – גדור, שלא יאסרו גפניך את תבואת השדה משום כלאים (ראה ערך כלאי הכרם) כשתוסיף התבואה אחד ממאתים בעוד המחיצה פרוצה, חזרה ונפרצה אומר לו גדור, נתייאש ממנה ולא גדרה, וניתוספה התבואה אחד ממאתים ונאסרה, לדעת רבי מאיר חייב באחריותו (תוספתא כלאים ג, וברייתא בבבא קמא ק א וב, ורש"י שם).

חיוב זה הוא משום גרמי (גמרא שם א), ואין זה גרמא בנזקין מהטעמים הבאים:

• כיון שברי היזיקא הוא (רמב"ן בדינא דגרמי; רא"ש בבא בתרא ב יז), שהרי הגפנים בעל כרחנו הולכים וגדלים ומתערכים משנתייאש מלגדור (רמב"ן שם, וראה לעיל: גדרהם; החילוקים שביניהם).

• הרי זה כעושה בעצמו מעשה ההיזק בגוף הממון של חברו,

ממונו שהזיק. 6. וראה ר"ן גיטין שם ורמב"ן בדינא דגרמי שבמקצת נוסחאות הרי"ף בגיטין כתוב הלכה כחכמים.

לאחר זמן. 4. וראה ים של שלמה בבא קמא ב לו שלא יתכן שרש"י לא יחלק בין גרמי לגרמא. 5. וראה רמב"ן שם מדוע חייב רק משום גרמי, ולא משום

מכירת שטרות), הרי זה חייב לשלם ללוי דמי שטר גמור, לדנים דין גרמי (כתובות פו א; רמב"ם חובל ומזיק ז י; טוש"ע חו"מ סו לב), ולאלה שאינם דנים דין גרמי אינו משלם אלא דמי נייר בלבד (כתובות שם).

אף כאן הרי זה גרמי ולא גרמא בנזקין, שהוא בעצמו מזיק ממון חברו במחילתו, וההיזק בא מיד, שבשעה שמוחל מזיק הוא ללוקח שקנה את השטר (ר"י בתוספות בבא בתרא כב ב; רא"ש בבא קמא ט יג; אור זרוע פסקי בבא קמא קלז)⁸.

בכתובת אשה אפילו לסוברים שהמוכר חייב לשלם כל החוב שבשטר – יש אומרים שאשה המוכרת כתובתה לאחרים בעודה תחת בעלה, וחזרה ומחלה לבעלה, אינה חייבת לשלם ללוקח אלא הדמים שנתן לה, שבשטר חוב הרי עומד הוא בבירור לגבות את החוב אם לא ימחלנו, לפיכך אם חזר ומחלו חייב לשלם לו הכל, מה שאין כן בכתובת אשה שאינה עומדת בשעת המקח להיגבות בבירור, שאם היא תמות בחיי בעלה אין הכתובה נגבית (אור זרוע פסקי בבא קמא קמג, בשם רבנו תם).

ורוב הראשונים אינם מחלקים בין אשה למוכר שטר חוב (ראה תוספות כתובות פו א ד"ה תיזיל, ושיטה מקובצת שם פה ב).

גרמי ודבר יש מהראשונים סוברים שעיקר החיוב של המוכר הגורם לסטון שטר חוב וחזר ומחלו בתורת דין גרמי תלוי במחלוקת אמוראים, ואמוראים הראשונים היו סוברים שדין גרמי אינו אלא כשמפסיד לו דבר שגופו ממון, אבל בשורף שטר חוב או מוחל את החוב, כיון שהשטר אין גופו ממון אין בו משום דין גרמי, אלא דבר הגורם לממון הוא, והלכה שדבר הגורם לממון אינו ממון ופטור (ראה ערך דבר הגורם לממון), ואחר כך ראו האמוראים האחרונים שהשטרות נמכרים כמו כל שאר המטלטלים, ואמרו שדנים בהם דין גרמי (תלמידי רבינו יונה בשם מורס, בשיטה מקובצת כתובות פה ב, וראה שם פו א ד"ה ומאן; שו"ת הרשב"א ג קו, לדעת רב דימי).

ויש מהראשונים סוברים שחיוב שורף שטר חוב של חברו מדין גרמי הוא מפני שדבר הגורם לממון כממון, שלדעתם דין אחד להם (בעל התרומות נא ו, וראה שם כט ב, וראה שו"ת חו"מ שפ"ק סק"י. וראה ערך דבר הגורם לממון).

גרמי בדיבור

מסר ממון המוסר ממון ישראל לאנס, אף שלא נשא ונתן המוסר ישראל לאנס בידו, אלא הראהו לו, חייב לשלם כל מה שלקח האנס (משנה בבא קמא קטז ב, וכפירוש הגמרא שם; רמב"ם חובל ומזיק ח א; טוש"ע חו"מ שפ"ב, וכן אם לא הראה לאנס בידו, אלא רק דיבר בפיו (מרדכי שם י קפז, בשם ריב"א; סמ"ע שם סק"ח, ושו"ת שם ס"ק יג), ואין הבדל בין אם האנס הוא גוי או ישראל (רמב"ם שם; טוש"ע שם).

וחיובו בתורת דין גרמי (בבא קמא קיז ב, וכן כתבו תוספות שם קטז ב ד"ה לא צריכא, ורמב"ן בדינא דגרמי, ורא"ש שם ט יג ועוד, שלדנים דין גרמי הוא), ואין זה גרמא בנזקין, שכן ברי היזיקא הוא, וכעושה מעשה בגוף הממון של חברו הוא, שכיון שמראה ממון של ישראל לאנס גוי ברור הוא שיטלנו, וההיזק בא מיד בשעת המעשה, שבשעה שמראה לו הרי זה כמו ששרפו (רא"ש בבא קמא שם; נמוקי יוסף בבא קמא ז).

ויש מהראשונים סוברים שאפילו אלה שאינם דנים דין גרמי

הדין, יתכן שאין החיוב אלא מדרבנן, וחכמים קבעוהו בתורת דין ולא כקנס (תומים קיט סק"ב).

כשמת המזיק לסוברים שחיוב גרמי אינו אלא קנס, אם מת ולא שילם אין בנו חייב לשלם, שאותו בלבד קנסו, אבל לא את בנו אחריו (רמב"ן בדינא דגרמי לדעה זו; שו"ת הרא"ש כלל קא א; רמ"א בשו"ע חו"מ שפ"ב. וראה שו"ת שם טו), ודוקא כשמת ולא עמד בדין, אבל עמד בדין ונתחייב – חייב בנו לשלם (רמ"א שם, וראה שו"ת שפ"ק סק"ג, ושם שפ"ק ס"ק יד); ולסוברים שחיוב גרמי הוא מן הדין, אם מת חייבים יורשיו לשלם, כשאר כל המזיקים (רמב"ם חובל ומזיק ח א; רמב"ן בדינא דגרמי; טוש"ע חו"מ סו לב, והמחבר בשו"ע שם שפ"ב), אף אם לא עמד בדין (שו"ת שם שפ"ק ס"ק יד).

על ההבדל בין גרמי בתורת קנס לגרמי בתורת דין בנוגע לאונס ושוגג ראה להלן: באונס ושוגג.

משלם מהיפה כל המחוייב לשלם משום גרמי, חייב לשלם נזק שבנכסיו שלם מן היפה שבנכסיו – מיטב (ראה ערך עדית) – כשאר כל המזיקים (רמב"ם חובל ומזיק ז ז; טוש"ע חו"מ סו לב⁷), ואפילו לסוברים שחיוב גרמי הוא מדרבנן, שכל שתיקנו חכמים כעין של תורה תיקנו (שו"ת שם שפ"ק יב. וראה ערך כל דתקון רבנן כעין דאורייתא תקון).

אם נאמן הניזוק בגרמי לומר בשבועה כמה היה הנזק, כשאין לו ראיה, ראה ערך תקנת נגזל.

אם נשבעים שבועת התורה על גרמי, ראה ערך שבועה.

אם חייב בגרמי על ידי הודאת עצמו, לסוברים שחיובו משום קנס, ראה ערך מודה בקנס.

על שעבודא דרבי נתן בגרמי, ראה ערך שעבודא דרבי נתן.

באין גופו ממון

השורף שטר השורף שטר חוב של חברו, לסוברים שאין דנים של חברו דין גרמי, אינו משלם אלא דמי הנייר בלבד, שאומר לו לא שרפתי אלא את הנייר; ולדנים דין גרמי חייב לשלם דמי שטר גמור (בבא קמא צח א,ב), היינו דמי כל החוב שהיה בשטר (רש"י שם ב ד"ה מגבי; רמב"ם חובל ומזיק ז ט; טוש"ע חו"מ שפ"ב), שאף שאין גוף השטר ממון, הרי גרם לאבד הממון (רמב"ם וטוש"ע שם), ובלבד שיוודה לו המזיק ששטר מקויים היה, וכך וכך היה כתוב בו, ומחמת ששרפו אינו יכול לגבות החוב – וכגון שאין עדים שיוודעים כמה היה כתוב בשטר (ראה גמרא שם, וטור ורמ"א בשו"ע שם) – ואם לא האמינו – משלם לו דמי הנייר בלבד (רמב"ם שם, על פי הגמרא שם, ורש"י ד"ה במאמינו; טוש"ע שם).

גרם זה הוא גרמי ולא גרמא בנזקין – לרוב הראשונים שמחלקים ביניהם (ראה לעיל: גדריהם; מהותם) – שהרי הוא בעצמו עושה היזק לממון חברו (ר"י בתוספות בבא בתרא כב ב; רא"ש בבא קמא ט יג; אור זרוע פסקי בבא קמא קלז), וההיזק בא מיד בשעת מעשה (שם ושם), שבשעה ששורפו מזיק לחברו (אור זרוע שם).

מכר שטר ראובן שהיה לו שטר חוב על שמעון ומכרו ללוי, וחזר לאחר ופחל על החוב אחרי מכירתו ומחל לשמעון את החוב, שהדין הוא שמחילתו מחילה, ושמעון פטור מלשלם (ראה ערך

7. וראה מגיד משנה שם ח א, ובערך נזקין שדין מיטב הוא כשמשלם בקרקע,

8. מחלוקת ראשונים היא כמה חייב

מחייבים במוסר משום קנס (תוספות ה' א"ה למעוטי; מרדכי שם בשם גאוני מגנצא).

על מסור שלא בגרם, כגון שנשא ונתן ביד וכיוצא, ראה ערך מסור (ושם שאר דיני מסור).

טראה דינר המראה דינר לשולחני, לדעת אם הוא טוב ויקבלנו לשולחני מחברו, ואמר לו יפה הוא, ונמצא רע, אם השולחני בקי גדול שאינו צריך להתלמד כלל, הרי זה פטור, ואם צריך עדיין להתלמד, אפילו שהוא אומן, חייב לשלם, אפילו כשראהו בחינם, משום דין גרמי (בבא קמא צ"ב, ושם ק' א'; רמב"ם שכירות י' ה'; טוש"ע חו"מ שו"ו).

ואין זה גרמא בנזקין, אלא גרמי, שכן הוא בעצמו עושה ההיזק בגוף הממון של חברו, שבזה שאומר שהדינר טוב הרי הוא פוטר את זה שנתנו לו מיד, ומזיקו (רא"ש בבא קמא ט"ז; מרדכי שם קי"ט).

על הבקי שנוטל שכר אם חייב לשלם כשטעה, בתורת שומר שכר, ראה ערך שומר שכר.

גזין דין שדן את הדין, וזיכה את החייב או חייב את הזכאי, נחלקו ראשונים האם חייב מדין גרמי:

• יש סוברים שבין בדין מומחה שלא קיבלוהו בעלי הדין, ובין בשאינו מומחה וקיבלוהו עליהם, אם לא נשא ונתן ביד ליטול מזה וליתן לזה, אינו חייב אף משום דין גרמי, בין שטעה בדבר משנה ובין שטעה בשיקול הדעת (ראה ערך טעות הדיינים בגדר טעות בדבר משנה ובשיקול הדעת), ופטור מלשלם.

ובטעם הפטור כתבו ראשונים מספר טעמים:

יש שכתבו שלא דן רבי מאיר גרמי אלא בנזקין ולא בדין, אפילו שאינו מומחה, שאם כן אין לך אדם שאינו מומחה שנעשה דין לעולם (רי"ף סנהדרין יב ב'; רמב"ן במלחמות שם').

יש שכתבו שכיון שיש תקנה להחזיר את הדין, ולא יפסיד הזכאי (ראה ערך טעות הדיינים שלשיטת הרי"ף אפילו טעה בשיקול הדעת מחזירים כשלא נשא ונתן ביד), אין מחייבים את הדין לשלם מדין גרמי (נמוקי יוסף שם, בשם יש שפירשו, וכן מבואר ברמב"ן במלחמות שם לדעת הרי"ף). ויש שהסבירו לשיטה זו שאנוס הוא, שהרי הוא עושה מצוה, והתורה אנסתו לדון, ולבו אנסו לטעות (רמב"ן במלחמות שם, ובדינא דגרמי, לדעת הרי"ף, וראה שם שאף הוא סובר כן).

אבל אם אינו מומחה וגם לא קיבלוהו עליהם, שדינו אינו דין אפילו אם לא טעה, חייב זה שדן לשלם לו, שכיון שאינו דין הרי הוא כגורם לאבד ממון חברו, ודנים בו דין גרמי (רי"ף שם בבא חמישאה).

• יש החולקים וסוברים שדוקא בטעה בדבר משנה (ראה ערך טעות דיינים על גדרו) פטור מלשלם, במומחה ולא קיבלוהו או קיבלוהו ואינו מומחה, שאף שגרם להזיק לא נתכוין להזיק, אבל אם טעה בשיקול הדעת (ראה ערך הנ"ל על גדרו), חייב לשלם, אפילו לא נשא ונתן ביד, כשאי אפשר להחזיר הדין (איכא מרבוותא ברי"ף שם; רמב"ם סנהדרין ו' א'; המחבר בשי"ע חו"מ כה א'), וחייבו מדין גרמי, אף שלא נתכוין להזיק, כיון שהיה לו להיזהר¹⁰.

• ויש סוברים שאפילו טעה בדבר משנה, אף שמחזירים את הדין כשהיה ודנים בו כהלכה, מכל מקום אם אי אפשר להחזירו, כגון שהלך למדינת הים, או שהיה אֵלם, או שהורה על כשרה שהיא טרפה והאכילה בעל הדין לכלבים וכיוצא, חייב לשלם מדין גרמי, שגרם להפסיד ממנו (תוספות בבא קמא ק' א"ה וטיהר; רא"ש סנהדרין ד' ה'; טור חושן משפט כה, בשם הרא"ש; רמ"א בשי"ע שם א', בשם יש חולקים¹¹).

לשיטה זו יש סוברים אפילו מומחה וקיבלוהו, או אפילו שלשה מומחים וקיבלום עליהם, חייבים מדין גרמי (ב"ח שם, לדעת הרא"ש; סמ"ע שם סק"ה); ויש סוברים שבמומחה וקיבלוהו אף לשיטה זו פטור (ש"ך שם סק"ה וסי"ק א').

טומחה בזמן אפילו מומחה לרבים, שהוא מפורסם לרבים שהוא מומחה (ראה ערך בית דין), דינו כסתם מומחה, שאינו פטור מלשלם אלא אם כן קיבלוהו בעלי דינים עליהם (ש"ך חו"מ כה ס"ק א').

ואפילו בזמן הזה יש דין של מומחה לענין זה שאם קיבלוהו פטור מלשלם, ואף שאין דנים דין מומחה לרבים בזמן הזה לענין שידון לאדם ביחיד בעל כרחו (ראה ערך הנ"ל), לענין פטור תשלומים בקיבלוהו דנים (ש"ך שם).

דין שנסמך היה סמוך איש מפי איש (ראה ערך בית דין, וערך **או קיבל רשות** סמיכה), או שנטל רשות מריש גלותא שבבבל או מהנשיא שבארץ ישראל (ראה ערך בית דין על נטילת רשות זו), פטור מלשלם כשטעה, אף אם לא קיבלוהו עליהם בעלי הדינים (סנהדרין ה' א'; רי"ף שם יב א' וב'; רמב"ם סנהדרין ו' ב'; טוש"ע חו"מ כה ב. וראה ערך הנ"ל שבזמן הזה אין לנו נטילת רשות זו).

בהוראות בהוראות איסור והיתר אם הגיע להוראה – יש איסור והיתר אומרים שדינו כסמוך או נטל רשות מריש גלותא שפטור מלשלם כשטעה, אפילו כשלא קיבל עליו בעל הדין, כיון שהוא מחייב להורות מן התורה (נמוקי יוסף סנהדרין יא א'; רמ"א בשי"ע חו"מ כה א', וראה סמ"ע סק"ט).

ויש חולקים וסוברים שאין הבדל בזה בין הוראות איסור והיתר לדיני ממונות, ולעולם אינו פטור מלשלם אלא אם כן קיבל עליו בעל הדין (ש"ך שם סק"ו. וראה קצות החושן סק"ו שדחה ראיותיו והסכים לנימוקי יוסף).

נעדות שני עדים שהעידו עדות שקר על אחד, והפסיד על ידם, חייבים לשלם מדין גרמי, שהרי גרמו לאבד ממנו של זה (רמב"ן בדינא דגרמי; טור חו"מ מו, בשם הרא"ש; שו"ע שם כ"ב, ושם לח א', ורמ"א בשי"ע א' ד', ושם כה א'), וכגון שאי אפשר להוציא מידו, כגון שהוא גוי או אֵלם, או שהעדים הודו ששקר העידו והוא לא הודה (רמב"ן שם. וראה רמ"א סי' א' שם), והרי זה כמו שאר גרמי שבאים על ידי דיבורו.

ויש חולקים וסוברים שהעדים פטורים מלשלם (רמב"ם עדות יח ח'; טור חו"מ לח בשם ר"ח¹²).

גרמי במחשבה

בגרם נזק על ידי מחשבה נחלקו ראשונים אם דינו כגרמי או

11. וראה ש"ך שם סק"ה שהאריך לדחות דעה זו, והסכים לדעת הרי"ף ורמב"ם והמאור שבטעה בדבר משנה שאין דינו דין אינו חייב משום גרמי. 12. וראה ש"ך שם שרצונו לומר שהרי"ח והרמב"ם גם כן מודים שחייבים משום גרמי, ואינם פוטרים אלא כשעדיין לא שילם הבעל דין.

לשלם לו. 9. וראה ב"ח חו"מ כה בדעת הרי"ף שיש בכך אף חשש לנעילת דלת, שיתירא המלוה שלא ימצא מומחים לדונו. 10. וראה ב"ח שם, וש"ך שם ס"ק כו בבאור החילוק בין טעה בדבר משנה לטעה בשיקול הדעת, וראה חילוקים נוספים בבעל המאור סנהדרין שם, וברמב"ן במלחמות שם שדחאם.

כשהדבר שהרג הכופת בהמת חברו ומתה ברעב או בצמא, או **עדיין לא כאן** שכפת אותה במקום שהחמה או הצינה עתידות לבוא לשם, ומתה אחר כך מחמתם – חייב לשלם דמיה, אף שאם עשה כן באדם אינו חייב מיתה, לפי שבשעת הכפיתה לא היה הדבר ההורג, וכן החמה והצינה באו מאליהן, ואינו דומה למצמצם, שהדבר ההורג כבר היה בשעת מעשה הצמצום (ראה סנהדרין עז א, ורש"י ד"ה כפתו וד"ה סוף, ותוספות שם ד"ה, ומאירי שם. וראה ערך רוצח), אבל בנזקין חייב בתורת גרמי, שמעשה הכפיתה הרי זה גרמי (מאירי שם סוף ד"ה בשם; רבנו ירוחם משרים לא ב. וראה רא"ש בבא קמא ח ג).

ויש מהראשונים סוברים שאף בנזקין פטור (בית יוסף שכן, בשם תלמידי הרשב"א בכופת שורו ומת ברעב).

הזק כח שני כפת את הבהמה במקום מרוצת המים והפנה מרוצת המים עליה – חייב, בין שהמים המיתוה בכח ראשון, כגון שהניחה סמוך למים כל כך עד שנפלו עליה מיד כשהפנה אותם (ראה רש"י סנהדרין עז ב ד"ה כח בפירוש כח ראשון, ומאירי שם), ובין שהמיתוה בכח שני, שהניחה רחוק קצת מן המים, ואחר כך הגיעו אליה והמיתוה (ראה רש"י שם ד"ה אבל, ומאירי שם בפירוש כח שני. וראה ערך כחו), ואף שאם עשה כן באדם בכח שני פטור, שאינו אלא גרמא, שלא מכחו באו המים (ראה סנהדרין שם, ורש"י ומאירי שם. וראה ערך רוצח), בנזקין שדנים בהם דין גרמי – חייב (חידושי הר"ן שם ד"ה זרק; רבנו ירוחם משרים לא ב), והרי זה גרמי, שברי היזיקא הוא (חידושי הר"ן שם).

זרק אבן והזיקה זרק אבן למעלה כנגד תנועתה הטבעית, והרגה בשעה שירדה בהמת חברו דרך ירידתה למטה – חייב, ואף שכלה כחו והיא יורדת מצד טבעה מאליה (ראה רש"י סנהדרין עז ב ד"ה והלכה, ומאירי שם עז ב), והרי זה דומה לכח כחו (תוספות שם ד"ה סתם), ומטעם זה באדם פטור (ראה גמרא שם, ורש"י ותוספות. וראה ערך רוצח), בנזקין חייב, שגרמי הוא, ובנזקים דנים דין גרמי (מאירי שם; תורת חיים שם א ד"ה בנזקין¹⁴).

זרק כדור אל זרק כדור אל הכותל בכח, וחזר הכדור לאחוריו והרג בהמת חברו – חייב, בין אם הרגה לאחר ארבע אמות מן הכותל, ובין שהרגה בתוך ארבע אמות, ואף שבתוך ארבע אמות אין זה כחו, שאפילו נפל מאליו על הכותל חזר לאחוריו, ומטעם זה באדם אינו חייב מיתה אלא אם כן הרגו לאחר ד' אמות (ראה מאירי שם עז ב בפירושו בפטור וחייב באדם. וראה רש"י ותוספות שם שפירושו בענין אחר. וראה ערך רוצח), בנזקין חייב, שגרמי הוא (ראה מאירי שם סוף ד"ה כשם).

במניעת ריוח

ענינו וזינו המבטל כיסו של חברו, שמונע ממנו ריוח שיכול להרויח – פטור (ירושלמי בבא מציעא ה ג ופני משה, הובא ברא"ש בבא קמא ב ו), שאינו אלא גרמא (רא"ש שם), ולפיכך נתן מעות לחברו לקנות בהן חטים, או לקנות בהן פירות למחצית שכו, ואמר לא לקחתי, אין לו עליו אלא תרעומת (תוספות שם ד, וירושלמי שם; רמב"ם שלוחין ושותפין א ה; טוש"ע חו"מ קפ א, וי"ד קעז א), שגרם למנוע ממנו הריוח בלבד, ולכן אינו חייב לשלם (פני משה שם¹⁵).

כגרמא בנזקין. כיצד, הכניס פרת חטאת (ראה ערך פרה אדומה) למקום אסיפת הבהמות, כדי שתינק את אמה ותדוש בתבואה עם שאר הבהמות, הפרה נפסלת בכך (ראה ערך הנ"ל) משום מחשבתו שנתכוין גם שתדוש, והרי זה פטור מדיני אדם, אפילו לסוברים היזק שאינו ניכר שמו היזק (ראה ערך הזק שאינו ניכר), ואין לחייבו לשלם בשביל עצם ההכנסה בידים, שהוא אומר לטובה נתכוונתי כדי שתינק.

וכן אם שקל משקלות כנגד מי-חטאת (ראה ערכו), כגון שהיו תלויים בכף מאזנים וידע משקלם, ונתן בשר כנגדם בכף שניה לידע משקלו, ונמצא שלא עשה בהם מעשה בידים, אלא שהסיח דעתו משמירתם על ידי המשקל ונפסלו (ראה ערך הסח הדעת), הרי זה פטור מדיני אדם, אפילו לסוברים היזק שאינו ניכר שמו היזק (גיטין נג א וב, ורש"י).

ונחלקו בכך ראשונים – יש סוברים שפטור אפילו לדנים דין גרמי, שהיזק שעל ידי מחשבה אינו גרמי אלא גרמא בנזקין (אור זרוע בבא קמא ב קלז, בתירוץ ב).

ויש חולקים וסוברים שלא אמרו שפטור, אלא לשאינם דנים דין גרמי, אבל לדנים דין גרמי חייב, אף שאינו פוסלם אלא במחשבה (רא"ש בבא קמא ט יג, ובבא בתרא ב יז; אור זרוע שם בתירוץ א¹³).

במצמצם וכח כחו

ענינו בפירוש מצמצם נחלקו ראשונים:

- יש מפרשים שמצמצם היינו כובש, שאוחז בידיו את האדם (ראה ערך רוצח) או את הבהמה ותקפם, כדי שלא יוכלו לזוז ממקום עמידתם עד שמתו מחמת המים או החמה (רש"י סנהדרין עז ב ד"ה או, ורמ"ה שם ד"ה פיסקא; טור חו"מ שפ, ורמ"א בשו"ע שם סעי' ה. וראה ב"י ובי"ח שם), אבל אם סגר עליה הדלת שלא תצא – פטור (טור ורמ"א בשו"ע שם), שאינו אלא גורם (בית יוסף שם).

- ויש מפרשים שמצמצם אינו כובש בידים, אלא שעושה איזה מעשה המונע עלייתם, שצמצם מקום עמידתם שלא יוכלו לצאת משם, ומתו מחמת המים או החמה (מאירי סנהדרין שם, וכן משמע ברמב"ם חובל ומזיק ו יב).

זינו היתה בהמת חברו במים או בחמה, וצמצם עליה (ראה להלן בפירוש הצמצום) עד שמתה במים או בחמה, נחלקו אמוראים: רבינא מחייב, קל וחומר מרוצח, ומה רוצח שלא עשה בו שוגג כמזיד ואונס כרצון, מצמצם חייב בו (ראה ערך רוצח, ושם הלימוד מן הכתוב), נזקין שעשה בהם הכתוב שוגג כמזיד ואונס כרצון (ראה ערך אדם המזיק) אינו דין שחייב בהם את המצמצם; ורב אחא בר רב פוטור, שנאמר: מות יומת המִפְּקֶה רֹצֵחַ הוא (במדבר לה כא), ו"הוא" בא למעט, שרוצח הוא שחייב במצמצם ולא בנזקין (סנהדרין עז ב, ושם עז א, ורש"י ד"ה מות).

הלכה שחייב (רמב"ם חובל ומזיק ו יב; רמב"ן בדניא דגרמי, וראה שם שכתב שכן היא גם דעת הר"ף; רא"ש סנהדרין ט ב; טוש"ע חו"מ שפ ה), לפי שלהלכה דנים דין גרמי, והרי זה גרמי (רמב"ן ורא"ש שם), ואין זה גרמא בנזקין, כי הוא עצמו עושה ההיזק לממון חברו, וברי היזיקא הוא (ראה לעיל: גדיהם; החילוקים שביניהם), כי ודאי תמות, וההיזק מתחיל מיד (ראה לעיל, שם).

14. וראה תוספות שם א ד"ה סוף, וחידושי הר"ן שם ב ד"ה זרק שמחייבים גם כן, אבל משמע שלא בתורת גרמי אלא בתורת אש כמו אבנו סכינו

13. וראה פלפולא חריפתא על הרא"ש בבא בתרא שם ג שרצה לומר שאין אלו דברי הרא"ש אלא מי שהוא טעה והגיה כן ברא"ש, אבל באור זרוע מפורש כן

(בעל התרומות שער נא ו, בשם הראב"ד; שו"ת מהר"ם ברי"ב [דפוס פראג] תתמד), ובאופנים דלהלן:

• השולח את הבערה ביד חרש שוטה וקטן, ושרפה האש את השטרות – פטור, שגורם דגורם הוא (בעל התרומות שם).

• מסר לאנס שטרות של חברו (ראה לעיל: בדבור; מסר ממון ישראל לאנס, על חיוב מסור משום גרמי) הרי זה גורם דגורם (רמב"ן בדינא דגרמי, אלא שהוא מחייב על גורם דגורם, ראה להלן).

• וכן מסר לגוי על גוי אחר שנשא ונתן עם ישראל, וכשנתפס אותו גוי מסר הוא על הישראל – פטור, שהרי זה גורם דגורם (שו"ת מהר"ם ברי"ב שם).

ויש חולקים וסוברים שחייבים גם על גורם דגרמי, והגורם לשרוף שטרותיו של חברו, או שמסר שטרות של חברו – חייב (רמב"ן בדינא דגרמי).

ויש שכתב שלסוברים שדין גרמי אין חיובו אלא משום קנס דרבנן (ראה לעיל: גרמי; חיובו מהתורה או מדרבנן), יש לפטור גורם דגורם (ש"ך חו"מ שפ"ק סק"א).

גרמי של ממונו

בגרמי של ממונו נחלקו ראשונים:

• יש סוברים שעל נזקי גרמי של ממונו פטור לדברי הכל (נמוקי יוסף בבא קמא כא א ד"ה מריחו, בשם הרא"ה; רמ"א בשו"ע חו"מ שפ"א א), שלא חייבה תורה על הכשר נזקי בהמתו, שנאמר: וְכִי יִפְתָּח אִישׁ וְגו' פִּי יִכְרֶה אִישׁ בֶּרֶךְ (שמות כא ג), ודרשו: איש בור, ולא שור בור (ראה ערך בור), והוא הדין לשאר נזקין (נמוקי יוסף שם). לפיכך אם הכניס שורו לחצר בעל הבית שלא ברשות, ונפל לבור שבחצר והבאיש מימיו בריחו – פטור (ראה בבא קמא מח ב), שסרחון הנבלה בא ממילא ואינו אלא גרמא, ואף שהרי זה גרמי, אין דנים דין גרמי על גרמי של בהמתו (הרא"ה בנמוקי יוסף שם).

• יש סוברים שדנים דין גרמי אף בממונו, ומכל מקום פטור מלשלם בעד המים שהשור הבאיש מחמת ריחו, לפי שבגרמא זו הרי הריח בא ממילא (רמב"ן בדינא דגרמי, הביאו בש"ך שם סק"ה).

• ויש שתלה הדבר במחלוקת אם דין גרמי הוא קנס או מן הדין (ראה לעיל: גרמי; חיובו מהתורה או מדרבנן), שלסוברים שאינו אלא קנס מדרבנן, ובדבר שאינו מצוי לא קנסו, פטור על גרמי של בהמתו (ש"ך שם).

באונס ושוגג

נחלקו ראשונים בחיוב גרמי באונס ושוגג:

• יש מהראשונים סוברים שאין חייב על גרמי אלא במזיד, אבל אם גרם היזק של גרמי בשוגג או באונס – פטור, לפי שלדעתם חיוב גרמי אינו מן הדין אלא משום קנס (ראה לעיל: גרמי; חיובו מהתורה או מדרבנן, מחלוקת ראשונים בדבר), ולא קנסו חכמים על שוגג ואונס (רמב"ן בדינא דגרמי בשם יש אומרים; מרדכי בבא קמא י קפ בשם ה"ר אביגדור; ש"ך חו"מ שפ"ק סק"א וסק"ו), ואפילו לסוברים שחיוב גרמי הוא מן הדין – יש מהם סוברים שכל שלא התכוין להזיק פטור, אף כשהגרמי בא על ידי מעשה שעשה (ראה מגיד

וכן המקבל שדה מחברו למחצה לשליש ולרביע, והובירה – שלא חרשה ולא זרעה – פטור מן הדין מפני שהוא כמבטל כיסו של חברו (רי"ן בבא מציעא קד א, ונמוקי יוסף שם סא ב ד"ה גובה; רא"ש בבא קמא שם; בית יוסף חו"מ שכת, בשם תלמידי הרשב"א).

הזר כחצר יש מהראשונים סוברים שהזר כחצר חברו שלא מדעתו ואינו נהנה, שהיה מוצא דירה אחרת בחינם, אף שהחצר עומדת להשכרה, ונמצא שגרם לו הפסד – פטור, שאין זה אלא גרמא (תוספות בבא קמא כ א ד"ה זה; רא"ש שם ב ו, בשם הר"י; מרדכי שם טו, בשם רבינו פרץ), והרי זה כמבטל כיסו של חברו (רא"ש ומרדכי שם לדעה זו); אבל רוב הראשונים סוברים שחייב, שהרי החסירו ממון (רי"ף שם ט א; רא"ש שם; רמב"ם גולה ואבדה ג ט; טושי"ע חו"מ שסג ו).

אבל אם נעל בית חברו העומד להישכר, ולא דר בו – פטור (רא"ש שם; טושי"ע שם), שהרי זה כמבטל כיסו של חברו (ראה רא"ש שם); ויש סוברים שכל שהבית עומד להישכר, אם גזלו ממנו, אף שלא דר בו – חייב, אפילו אם אין דנים דין גרמי, וכל שכן לדנים דין גרמי (נמוקי יוסף שם בשם רמ"ה; טור שם בשמו, וראה שם שהרא"ש חולק).

וכן יש מהאחרונים שכתב שהנועל ביתו של חברו, ואינו מניחו להשכיר – חייב בתורת גרמי, ואינו דומה למבטל כיסו של חברו, שלא ברי היזיקא שם, שאפשר שלא ירויח, ועוד שבאותה שעה עדיין לא היה שם מי שהיה לוקח בריחו, אבל כאן ברי היזיקא הוא, שאינו יכול להשכירה לאחרים (מחנה אפרים גזילה יא, בדעת הרי"ף והרמב"ם).

השוכר פועלים השוכר את הפועלים וחזר בו קודם שהתחילו וחזר בו במלאכה, שאין להם עליו אלא תרעומת (ראה בבא מציעא עו ב. וראה ערך פועל), כתבו ראשונים שאינו אלא כשיכולים עוד להשתכר לאחרים, אלא שהיה להם טורח למצוא עבודה אחרת, אבל אם אינם יכולים עוד להשתכר לאחרים, חייב לשלם להם כפועל בטל (ראה ערך הנ"ל גדרו) מדין גרמי, שהרי גרם להם שיתבטלו אותו היום ממלאכה (תוספות שם ד"ה אין; רא"ש שם ו ב; טושי"ע חו"מ שלג ב וסמ"ע סק"ח¹⁶).

כמציאה המוצא מציאה, ובא חברו ומנעהו מליטול אותה, או שראה וסתנה שחברו רוצה ליתן מתנה לפלוני ועיכבו, כתבו ראשונים שפטור, שאינו חייב בדין גרמי אלא כשמזיק ממון חברו וממנעו, ולא כשמנע ממנו ריוח שלא ירויח (שו"ת הרשב"א א אלף יד).

המעכב חברו היה רואה את חברו הולך להציל ממונו, והוא מלחציל פטור מעכבו, אינו חייב מדין גרמי, שאין זה גורם היזק, אלא מונע, וההיזק בא ממילא (רמב"ן בדינא דגרמי¹⁷).

המעכב עדים הרואה עדים שבאו להעיד עדות לפלוני, ומנע מלהעיד בעדם מלהעיד, אינו חייב מדין גרמי, שמי יאמר שהיו מעידים, שמא היו חוזרים בהם, ואין זה ברי היזיקא, ועוד שהעדים אינם עושים אלא גמילות חסדים, והרי זה דומה למעכב את חברו מליתן מתנה לפלוני, שאין לחייבו מדין גרמי (רמב"ן בדינא דגרמי, על פי ירושלמי שבועות ו ו).

גורם דגורם

אף שדנים דין גרמי, בגורם דגורם יש מהראשונים סוברים שפטור

ומשאו כו', ראה ערך אש. ¹⁵ וראה ש"ך חו"מ סא סק"י; וגרע מגרמא בנזקין. ¹⁶ וראה מחנה אפרים שכירות יח. ¹⁷ וראה עוד בשו"ת הרשב"א

משנה נזקי ממון ד ב בדעת הרמב"ם, ובתשובות הרמב"ם לחכמי לונל שם, ובמגדל עוז שם).

• יש חולקים וסוברים שחייב על מעשה הנזק של גרמי אף באונס ושוגג, שלדעתם חיוב גרמי הוא מן הדין, ולא משום קנס (ראה לעיל: גרמי; חיובו מהתורה או מדרבנן, דעת כמה ראשונים הסוברים כן), אלא שמכל מקום כל שלא עשה מעשה, והגרמי הוא רק על ידי דיבורו, וגם אנוס ממש הוא – פטורו, אבל אם עשה מעשה חייב אף אם אנוס הוא.

אפילו לסוברים שגרמי הוא משום קנס יש מהם סוברים שיתכן שקנסו אף בשוגג משום מזיד (ריצב"א בתוספות בבא בתרא כב ב ד"ה זאת; תוספות גיטין נג א ד"ה שלא¹⁸).

באונס נפשות אינו נחשב אנוס אלא כשאנסוהו באונס נפשות ולא באונס פטור (מרדכי בבא קמא ט קצג; תשובות מיימוני לסי' נזקין כ; רמ"א בשו"ע חו"מ שפח ב), או באונס מכות ויסורים (בית יוסף ורמ"א בשו"ע שם), ולא כשאנסוהו באונס ממון (מרדכי ותשובות מיימוני, ובית יוסף ורמ"א שם).

על אנוס במסור בלי גרמא, כגון שנשא ונתן ביד וכיוצא, ראה ערך מסור.

גרמא בנזקין

הדין גרמא בנזקין פטור (בבא קמא ס א, וראשונים בכמה מקומות לחל. וראה לעיל: גדריהם; מהותם, שהמחלקים בין גרמי לגרמא בנזקין סוברים שגרמא פטור).

יש מהראשונים חולקים וסוברים שגרמא בנזקין חייב, כמו גרמי, שאין הבדל ביניהם, ולא אמרו שגרמא בנזקין פטור אלא לפוטרים בגרמי (ראב"ן בבא בתרא כה ב ד"ה זאת. וראה לעיל: גדריהם; החילוקים שביניהם, שכן דעת רש"י לפירוש הרמב"ן והש"ך, וכן דעת הרמב"ם לפי הסמ"ע והש"ך), ולדברי הכל גרמא בנזקין אסור (בבא בתרא כה ב. וראה יד רמ"ה שם כו א ששמעע שאסור מהתורה, ויש חולקים). וכשבא להעמיד גרמא להזיק לחברו – מעכב עליו (שם ורש"י ד"ה גרמא; רמב"ם שכנים ט ז; טוש"ע חו"מ קנה טז. וראה ערך הרחקת נזקין), וכתבו ראשונים שאף משמתים אותו עד שיסלק את הגרמא – אפילו לרוב הפוסקים שגרמא בנזקין פטור – או עד שיקבל עליו כל עונש שיבוא ממנו (שו"ת הרשב"א א אלף נב; תלמידי הרשב"א בשם הראב"ד, והובא בבית יוסף חו"מ שפ; רמ"א בשו"ע שם ג), וההיזק שיארע אחר השמתא חייב לשלם (סמ"ע שם סק"ט).

הזורה ורוח הזורה את התבואה, או המנפץ את הפשתן, ורוח פסייעתו מצויה באה והולכה את המוץ או הנעורת והזיקו לבני אדם – פטור, לפי שהרוח מסייעתו, ואינו אלא גרמא בנזקין (בבא קמא ס א בזורה ורוח מסייעתו, ובבא בתרא כו א במנפץ, וראה שם בתוספות ד"ה מאי שנא; רמב"ם שכנים יא ב; טוש"ע חו"מ קנה לד), שאינו מזיק בעצמו, אלא גורם לאחר לעשות ההיזק, שבניפוצו הוא גורם שהרוח תוליד את הנעורת (רמב"ן בחידושי לבבא בתרא כה ב ד"ה זאת, ובדינא דגרמי).

ואף לסוברים שגרמא בנזקין חייב, מודים כאן שפטור, לפי שהנעורת הולכת היפך כוונתו, שהרי כוונתו להפילה לארץ, ולא

שתלך למרחוק (ש"ך חו"מ תיח סק"ד, לדעת הרמב"ם. וראה ערך אש).

אדם ורוח האדם והרוח שליבו ביחד את האש, ואין בליבו שליבו יחד האש האדם בלבד כדי ללבוותה, והלכה האש והזיקה, נחלקו אמוראים: רב אשי סובר שפטור, שאינו אלא גרמא בנזקין (בבא קמא ס א), שאינו אלא גורם לאש שהרוח תוליד אותה לגדיש, ואינו חייב על אש אלא כשהוא עצמו מבעיר ואין דבר מסייעו (אור זרוע שם ב קלז. וראה רמב"ן בדינא דגרמי: שאין זה אש שחייבה תורה כו); ואב"י ורבא ורבי זירא סוברים שחייב, אלא אם כן היו תנאים מיוחדים לפטור (בבא קמא שם, וראה ערך אש באיזה אופנים הם פוטרים). להלכה נחלקו ראשונים:

• יש פוסקים שפטור, משום גרמא בנזקין (ראב"ד בהשגות נזקי ממון יד ז; רא"ש בבא קמא ו יא; טור חו"מ תיח; רמ"א בשו"ע שם ט, בשם יש אומרים).

• ויש פוסקים שחייב (רמב"ם נזקי ממון שם; המחבר בשו"ע שם), אם מפני שאין זה גרמא אלא גרמי, לפי שהוא הגורם הראשון והנזק בא מכחו, שהרי האש לבוייה על ידו, אף שהרוח השלימה (שלטי גבורים בבא קמא כה ב אות ב, לדעת הרמב"ם), או שבאמת אינו אלא גרמא בנזקין, אלא שסוברים שגם גרמא חייב (ש"ך שם סק"ד והגר"א שם, בדעת הרמב"ם).

הנותן סם הנותן סם המות לפני בהמת חברו, ואכלה ומתה – פטור (בבא קמא מז ב; רמב"ם נזקי ממון ד ב; טור חו"מ שפ; ש"ך שם ס"ק כג¹⁹) שאינו אלא גרמא בנזקין, שלא עשה בעצמו מעשה ההיזק שהרי לא האכילה בידיו (תוספות בבא בתרא כה ב ד"ה זאת אומרת; רא"ש בבא קמא ט יג; אור זרוע בבא קמא ב קלז. וראה שם טעם נוסף); ויש שכתב הטעם שכיון שבמתכוין מביאה הבהמה עליה דבר המזיקה, שהרי היה לה שלא תאכל, אין ראוי שזה יתחייב על כך (תוספות בבא קמא שם ד"ה הוה לה).

וכן המכניס פירותיו לחצר בעל הבית שלא ברשות, ואכלתם בהמתו של בעל הבית והזיקה – פטור (בבא קמא שם; רמב"ם שם ג יד; טוש"ע שם שצג א), שאינו אלא גרמא בנזקין, משום אותם הטעמים (ראה תוספות ושאר ראשונים הני"ל).

השולח בערה השולח את הבערה ביד חרש שוטה וקטן – פטור (משנה בבא קמא נט ב; רמב"ם נזקי ממון יד ה; טוש"ע חו"מ תיח ז²⁰), שאינו אלא גרמא בנזקין, שהוא בעצמו לא עשה מעשה ההיזק אלא החרש, וההיזק לא בא מיד, שבשעה שנתן לחרש את האש אינה מזיקה עדיין (חילוק א של ר"י בתוספות בבא בתרא כה ב ד"ה זאת, ובמרדכי בבא קמא ט קיט; רא"ש בבא קמא ט יג; רבנו ירוחם משרים נתיב לא ב).

המבעית את חברו המבעית את חברו – פטור (קדושין כד ב, ושם נתבאר; רמב"ם חובל ומזיק ב ז; טוש"ע חו"מ תכ לב), אף שחלה מן הפחד (רמב"ם וטוש"ע שם, וראה בבא קמא צא א שחרשו), שהניזק הוא שהבעית את עצמו, שהרי אדם הוא בן דעת, וכשנבעת – מדעתו נבעת (קדושין שם: איזה מבעית אנפשיה, ורש"י שם ד"ה שאני, וראה בבא קמא צא א), ולכן אינו אלא גרמא בנזקין, וההיזק לא בא מיד, שלאחר שהבעיתו הוא מתפחד והולך (חילוק א של ר"י בתוספות בבא בתרא כה ב ד"ה זאת; רא"ש בבא קמא ט יג. וראה ערך חובל שדוקא שלא נגע בגוף הניזק).

שתמה על השו"ע שהשמיט. 20. וראה ערך אש מחלוקת אמוראים באיזה אופן מסר לחרש את האש.

ד כ. 18. וראה באור הגר"א חו"מ כה סק"י, וראה בארוכה בבאר אליהו להגרא"ה קוק על הגר"א שם בספר הגר"א ירושלים תשי"ד. 19. וראה שם

הזורק כלי הזורק כלי מראש הגג, והיו תחתיו כרים וכסתות מראש הגג שמונעים את שבירתו, וקדם אחר וסילקם, ונפל הכלי על הקרקע ונשבר – אמר רבה שניהם פטורים, ואפילו קדם הזורק עצמו וסילקם – פטור (בבא קמא כו ב), ונחלקו הראשונים בפסק הלכה זו:

• רבים מהראשונים פסקו כמותו (הלכות גדולות שם ב; ר"י בתוספות שם ד"ה קדם; רא"ש שם ב טז), שעל זריקת הכלי אין לחייב את הזורק, הואיל ולא היה סופו להישבר עד שיסולקו הכרים והכסתות, ועל סילוקם אין לחייבו, שאין זה אלא גרמא בנזקין (רש"י בבא קמא שם ד"ה פטור, ושאר ראשונים שבציון הקודם), שאף שברי היזיקא הוא, הרי לא עשה מעשה בגוף הדבר הניזוק, והנזק לא בא מיד, שלא נשבר הכלי עד שהגיע לארץ (רא"ש שם).

• יש חולקים ופוסקים שחייב על הסילוק, שסילוק הכרים גרמי הוא ולא גרמא (ר"ף בבא קמא יא ב; נמוקי יוסף שם ד"ה מפסקי, בשם רוב המפרשים; רמב"ן בדינא דגרמא), שברי היזיקא הוא (נמוקי יוסף שם), וזה בלבד די לדעתם לחשבו לגרמי (ראה לעיל: גדריהם; החילוקים שביניהם דעת הרמב"ן ועוד בגדר של גרמא), ולא פטר רבה אלא משום שאינו דין גרמי, אבל להלכה דנים גרמי (ר"ף ונמוקי יוסף שם).

• ויש פוסקים ששניהם חייבים, הזורק והמסלק, אם המסלק היה אחר, ששניהם גרמו לאבד ממנו של זה (רמב"ם חובל ומזיק ז טז, ח), אם מפני שסוברים שהגורם הראשון הוא גרמי ולא גרמא (שלטי גבורים בבא קמא ו), או לפי שסוברים שגם גרמא חייב, ואינם מחלקים בין גרמי לגרמא (ראה ש"ך ח"מ שפ"ד ותיח סק"ד, בדעת רש"י והרמב"ם).

הזיק בגרמא מצאנו בגמרא מספר דוגמאות שוות לנזקים שעשה ללא שינוי אדם בגרמא ופטור עליהם, שהרי הם כמו שהיו בגוף הדבר לפני שהזיק וכדלהלן:

• הדוחף מטבע של חברו ונתגלגל לים – באופן שלא הגביהו, שאם כן היה חייב משום גזל – אם יכול אמודאי – צוללן – להוציאו מן המים, כגון שהמים צלולים ונראה בהם – פטור לדעת רבה (בבא קמא צא א), שהרי הוא כעומד לפניו ואינו אבוד (גרמא שם, ורש"י ד"ה פטור), ומשום שצריך להוציא הוצאות לאמודאי ונמצא שגרם לו הפסד, אין לחייבו שאינו אלא גרמא בנזקין (רש"י שם; רא"ש שם ט יג; טור ח"מ שפ"ד, בשם ר"י ורא"ש), וכן פסקו להלכה (ראשונים הנ"ל בציון הקודם; הרמ"א בשו"ע שם ג, בשם יש אומרים, וראה ש"ך שם סק"ז).

היו המים עכורים, באופן שאי אפשר להוציאו משם – חייב (בבא קמא שם) שהוא אבוד, והרי זה מזיק בידים ולא גורם (רש"י שם ד"ה אבל).

• הפוחת מטבע של חברו – שהעביר צורתו – ולא החסירו ממשקלו, פטור לדעת רבה והפוסקים כמותו, שלא עשה בו כלום (בבא קמא שם, וראשונים הנ"ל), ואם משום שצריך ליתן שכר לצורף לתקן צורתו, אינו אלא גרמא בנזקין (רש"י שם ד"ה חסורי, ורא"ש וטור וש"ך שם), אבל אם החסירו – חייב (גרמא שם), שמזיק ממש הוא ולא גורם (רש"י שם).

• הצורם – פוגם (רש"י בבא קמא צא א ד"ה הצורם) – אוזן פרתו של

הפורץ גדר הפורץ גדר בפני בהמת חברו, וברחה ונאבדה – פטור (ברייתא בבבא קמא נה ב, לפירוש רש"י שם ד"ה הפורץ, ותוספות שם ד"ה אילמא; רא"ש שם ו ב; טור ח"מ שצו; רמ"א בשו"ע שם ד, בשם יש אומרים), ואפילו שהיה הגדר בריא (רש"י שם ד"ה אי, ותוספות שם ד"ה אילמא), שאינו אלא גרמא בנזקין (רש"י ותוספות שם; תוספות בבא בתרא כב ב ד"ה זאת, ושאר ראשונים הנ"ל), שהוא לא עשה מעשה ההזיק אלא מאליה יצאה (שם), ואין זה ברי היזיקא (ראה לעיל: גדריהם; החילוקים שביניהם) כי מי יאמר שתצא, ואם תצא מי יאמר שתאבד ולא תמצא (רמב"ן בדינא דגרמי, לדעת רש"י).

ויש סוברים שאם היה הגדר בריא, חייב לשלם דמי הבהמה (רמב"ן שם, בשם יש מפרשים; טור שם, בשם רמ"א; רמ"א בשו"ע שם ד, בשם יש אומרים), שמזיק גמור הוא (בית יוסף שם, לדעת רמ"א; בי"ח שם); ויש שסוברים שחייבו בזה משום גרמי (פרישה שם, לדעת רמ"א), ואם הגדר היה רעוע – פטור, שכיון שעומד כל שעה ליפול, אין לחייבו, שמא לא עשה כלום (שיטה מקובצת בבא קמא שם ד"ה הפורץ).

יצאה הבהמה והזיקה היה הגדר בריא, ויצאה הבהמה והזיקה – יש סוברים שחייב הפורץ בנזקה (רמב"ם נזקי ממון ד ב; טור ח"מ שצו, בשמו; המחבר בשו"ע שם ד), ואם היה הגדר רעוע – פטור (רמב"ם שם; המחבר בשו"ע שם), שבעל הגדר פשע, וכשגורם עם פשיעת חברו הרי הוא פטור (מאירי בבא קמא נו א ד"ה הפורץ, לדעת הרמב"ם).

ויש סוברים שאף בגדר בריא אם יצאה והזיקה – פטור (ראב"ד בהשגות שם; רמב"ן בדינא דגרמי בשם יש מפרשים; טור שם, בשם הראב"ד; רמ"א בשו"ע שם, בשם יש אומרים), שאין זה ברי היזיקא, כי מי יאמר שתזיק (רמב"ן שם לדעת יש מפרשים, וראה שכתב שזו הסברה נכונה).

הכופף קמחו הכופף קמחו של חברו לפני הדליקה, כדי שתגיע של חברו לפני האש אליה, אם כפפה במקום שאין הדליקה יכולה להגיע לשם אלא ברוח שאינה מצויה –

פטור (ברייתא בבבא קמא נה ב, לפירוש הגמרא שם נו א; רמב"ם נזקי ממון יד יד; טושי"ע ח"מ תיח יא)²¹.

ואינו פטור אלא כשהרוח לא היתה נושבת בשעת הכפפה, אבל אם כבר נשבה בשעת הכפפה – חייב (מגיד משנה שם; רמ"א בשו"ע שם. וראה ערך אש; הרוח שלביתה).

המכסה קמחו וכן מי שראה דליקה שמתקרבת לקמת חברו, והלך חברו מפני וקיסה הקמה בעפר או בתבן, ועברה האש ואכלה הדליקה אותה, וגרם על ידי זה שיפטר בעל הדליקה מלשלם את הנזק, שעל הטמון הוא פטור (ראה ערך אש: טמון), והפסיד את בעל הקמה, הרי זה פטור מלשלם (בבא קמא נו א, דשויה טמון באש, ורש"י ד"ה טמון; רמב"ם נזקי ממון יד יד; טושי"ע ח"מ תיח טז), שאינו אלא גרמא בנזקין, שלא עשה כלום (רא"ש שם ט יג), ועוד שיכול לומר לטובה נתכוונתי שלא תבער האש כל כך, ולא תישרף הקמה מהר, ולא נתכוין להזיק (הגהות מרדכי שם ט יג, בשם הרב אליהו, ומאירי שם נו א).

המשסה כלב המשסה כלבו של ראובן בשמעון, או ששיסה בו באדם את הנחש – פטור (בבא קמא כג ב; רמב"ם נזקי ממון ב

יט; טושי"ע ח"מ שצה א)²².

דבר ישנם כמה ביאורים – ראה רש"י שם ד"ה פטור; ותוספות בבא בתרא כב ב ד"ה זאת; רא"ש בבא קמא ט יג; רמב"ן בדינא דגרמי; מאירי בבא קמא שם. 22. בטעם

21. בטעם הפטור ישנם כמה טעמים – ראה תוספות בבא בתרא כב ב ד"ה זאת; רא"ש בבא קמא ט יג; רמב"ן בדינא דגרמי; מאירי בבא קמא שם. 22. בטעם

- השולח את הבערה ביד חרש שוטה וקטן (משנה בבא קמא נט ב; רמב"ם נזקי ממון יד ה; טוש"ע חו"מ תיח ז. וראה ערך אש).
- הנותן סם המות לפני בהמת חברו (ברייטא שם מז ב; רמב"ם שם ד ב).
- הפורץ גדר בפני בהמת חברו (ברייטא שם נה ב; רמב"ם שם; טוש"ע שם שנו ד. וראה לעיל: הפורץ גדר בפני בהמת חברו על אופן הפטור בדיני אדם של פורץ גדר).
- הכופף קמתו של חברו בפני הדליקה (ברייטא שם; רמב"ם שם יד; טוש"ע שם תיח יא).
- המכסה קמתו של חברו בפני האש, ועשאה טמון באש (גמרא שם נו א; רמב"ם שם ד; טוש"ע שם טז).
- המבעית את חברו (שם נו א; רמב"ם חובל ומזיק ב ז; טוש"ע שם תכ לב).
- המשסה כלבו של חברו בחברו (רמב"ם נזקי ממון ב יט; טוש"ע שם שצה א).
- ויש מהם שפטור עליהם אף בידי שמים, והוא שאין כוונתו כלל להזיק, כי הוא יודע תעלומות לב (מאירי ב"ק נו א).
- באופנים הי"ל** ככל אלה שאמרו חייב בדיני שמים, יש אומרים **האם דוחקים** שאף שאין לבית דין לכופו לשלם, מכל מקום **בו לשלם** בדברים בלי כפייה יש לדחוקו (ים של שלמה בבא קמא ו ו, בשם תשובה).
- ויש אומרים שצריכים רק להודיעו שאין אנו יכולים לחייבך אבל אתה צריך לצאת ידי שמים, כדי שיתן אל לבו ויצא ידי שמים (מהרש"ל בים של שלמה שם. וראה פתחי תשובה כח ה).
- כשתפס הניזק** אם תפס הניזק, אפילו באותם מהגרמא בנזקין שחייב לצאת ידי שמים, מוציאים מידו (ים של שלמה בבא קמא ו ו, והביאו בש"ך חו"מ כח סק"ב).

גרעון כסף

ניכוי מדמי פדיונם של אדם או נכסים שנמכרו, לפי חשבון הזמן שהיו ברשותו של מי שפודים ממנו

וכן אם מכר עצמו בארבעים דינרים לעשר שנים, הרי זה מגרע ארבעה דינרים לכל שנה שעבד, ונותן הנשאר ויוצא (רמב"ם שם)³, שנאמר: **כִּי יִמְכַר לְךָ אֶחֱיוֹ הָעִבְרִי אוֹ הָעִבְרִיָּה** (דברים טו יב) – הוקש עבד עברי הנמכר לישראל לאמה העבריה, כשם שהיא יוצאת בגרעון כסף, כך הוא יוצא בגרעון כסף (ראה קידושין יד ב).

נסכר לגוי עבד עברי הנמכר לגוי נפדה ויוצא בגרעון כסף, לפי חשבון השנים שמשנת הימכרו עד שנת היובל, ואותן השנים שעברו משנת הימכרו עד זמן פדיונו הוא מנכה ומגרע, ומחזיר את המותר, שנאמר: **וְחָשַׁב עִם קָנָהוּ מִשְׁנַת הַמִּכְרָו לוֹ עַד שְׁנַת הַיָּבֵל** (ויקרא כה ו). כגון אם מכר עצמו במאה דינרים, ומשנת המכירה עד שנת היובל נשארו עשר שנים, מחשב עשרה דינרים לכל שנה שעבד, וגורע ומנכה הדמים ומחזיר השאר לאדון (רמב"ם עבדים ב ח)⁴.

מקדיש שדה אחוזה גרעון כסף בשדה אחוזה הוא שכשהקדיש שדה אחוזה (ראה ערכו) בזמן שהיובל נהוג, ובא לפדותה, מודדים

חברו, פטור לדעת רבה והפוסקים כמותו, שלא עשה בה כלום, שקיימת כמו שהיתה, ואם משום שאינה ראויה למזבח (ראה ערך בעל מוס), לא כל השוורים עומדים למזבח (בבא קמא שם), ואינו אלא גרמא בנזקין (רש"י ד"ה חסורי ורא"ש ושי"ך שם).

יש מהראשונים פוסקים בכל שלושה דברים אלה – דוחף מטבע, ופוחת מטבע, וצורם אוזן – שחייב מדין גרמי, ולא פטר רבה אלא משום שהוא אינו סובר דין גרמי (ר"י בבא קמא לה א; רמב"ן בדינא דגרמי, בשם ר"ח; רמב"ם חובל ומזיק ז יא; המחבר בשו"ע חו"מ שפ"א).

סופר שטעה סופר שכתב שטר, וכתב מנה במקום מאתים – פטור, שאין זה אלא גרמא (נמוקי יוסף בבא בתרא כא א; רמ"א בשו"ע שפ"ג).

גרמא השכיח כל גרמא בנזקין ששכיח ומצוי יש סוברים שחייב לשלם משום קנס (רמ"א בשו"ע שפ"ג, על פי הריצב"א בתוספות בבא בתרא כב ב ד"ה זאת), ולכן ראובן שמכר חפץ לגוי, ובא שמעון ואמר לגוי שאינו שוה כל כך, חייב לשלם לראובן הפסדו (רמ"א בשו"ע שם, בשם מהר"ם מריזבורק), שאף שגרמא בנזקין הוא, שההיזק אינו מגיע לו מיד, וגם אינו עושה ההיזק גופו, מכל מקום כיון שדבר הרגיל הוא, חייב משום קנס (רמ"א בדרכי משה שם), ועוד שאפשר שדומה למסור שחייב (רמ"א בשו"ע שם. וראה ש"ך שם ס"ק כח. וראה לעיל: גרמי בדיבור; מסר ממון ישראל לאנס).

ויש חולקים וסוברים שלא אמרו בכל גרמא השכיח שחייב, ומי יכריע איזה שכיח ואיזה לא שכיח, ומה שהיה נראה לחכמי התלמוד שהוא שכיח ורגיל – קנסו, ואין לך אלא מה שאמרו (ש"ך שם ס"ק כד), ואף בדין המוכר חפץ לגוי מפקקים ומצדדים לומר שאינו חייב (ש"ך שם ס"ק כה).

אופנים שיתחייב יש מהגרמא בנזקין, שאף שפטור בדיני אדם **בדיני שמים** חייב בדיני שמים, והם:

גרעון כסף מצינו באמה העבריה, בעבד עברי ובשדה אחוזה.

אמה העבריה אמה העבריה כשנפדית בתוך שש שנים למכירתה (ראה ערך אמה העבריה) נפדית בגרעון כסף (קדושין יד ב; רמב"ם עבדים ד ז), דהיינו שאביה מגרע ומנכה את שכר השנים שעבדה אצל האדון מסכום הכסף שהאדון שילם לו עבורה, ומחזיר לו את השאר. כגון אם נמכרה לו בששים דינרים, ועבדה ארבע שנים, מנכה עשרה דינרים לכל שנה שעבדה, ומחזיר לו רק את עשרים הדינרים הנשארים, ויוצאה לחירות (רמב"ם עבדים שם, ב ח), שנאמר: **וְהִפְדָּהּ** (שמות כא ח) – מלמד שמגרע פדיונה ויוצאה (קדושין יד ב, טז א)².

עבד עברי עבד עברי הנמכר לישראל – בין אם מכרוהו בית דין, ובין אם מכר את עצמו לעבד (ראה ערך עבד עברי) – אף הוא נפדה ויוצא בגרעון כסף בתוך שש שנים למכירתו, לפי החשבון האמור (קדושין יד ב, ורש"י ד"ה ובגרעון; רמב"ם עבדים ב ח).

אם עבד עברי יכול למכור עצמו על יותר משש, והלכה שיכול. וראה שם על דיני הפדיון והגרעון. ⁴ וראה תשובות מימוני קנין לא, שכתב שהדין של פועל שיכול לחזור בו בחצי היום הוא מתורת גרעון כסף. וראה קצות החושן שלג

דגרמי; מרדכי בבא קמא ב כג. **גרעון כסף**. ¹ ו, טור תצז – תצט. ² וראה ערך אמה העבריה, על מצות עשה שיש על האדון לסייע בפדיונה על ידי גרעון זה, ועל דיני הפדיון והגרעון. ³ וראה ערך עבד עברי, שיש מחלוקת

לפדותה מיד הלוקח (ראה ערך שדה אחוזה), הוא פודה בגרעון כסף, שעושה חשבון כמה עולה על כל שנה מזמן המכירה ועד היובל, וגורע את השנים שכבר אכל, ומחזיר ללוקח את השאר, שנאמר: **וְחָשַׁב אֶת שְׁנֵי מִמָּכְרוֹ וְהָשִׁיב אֶת הָעֶדֶף לְאִישׁ אֲשֶׁר מָכַר לוֹ וְשָׁב לְאַחֲזָתוֹ** (ויקרא כה כז). כגון אם מכר שדהו עשר שנים לפני היובל במאה דינר, ואכלה הלוקח שלש שנים, ורצה המוכר לגאול, גורע לו שלשים דינר ונותן לו שבעים דינר, ומחזיר לו שדהו (ראה ערכין ל א, ורש"י שם כט ב ד"ה פחות; רמב"ם שמיטה ויובל יא ד-ה).

בתי חצרים וכן הפודה בית מבתי חצרים - היינו בתים בארץ ישראל שאינם בעיר, או שהם בעיר שאינה מוקפת חומה (ראה ערך בתי חצרים) - שמכר, יש לו דין גרעון כסף, שגורע ומנכה לו הלוקח שכר דירה בעד הזמן שגר בביתו עד הפדיון לפי חשבון הכסף ששילם ולפי מספר השנים משנת המכר עד שנת היובל (ערכין לג א, ורש"י ד"ה ובגרעון; רמב"ם שמיטה ויובל יב י), שאף בתי חצרים יוצאים בגרעון כסף כמו שדה אחוזה, שנאמר בהם: **עַל שְׁנֵה הָאָרֶץ יִחָשַׁב** (ויקרא כה לא. ספרא בהר ד ו; ערכין שם) ⁷.

אותה ומעריכים לפי הערך הקצוב בתורה, שהוא חמישים שקל כסף לשדה שזורעים בה חומר שעורים ⁵, ונמצא שערך כל שנה עולה שקל ואחד מארבעים ותשעה בשקל.

ולכן אם הקדיש שמונה שנים לפני היובל, הפודה אותה נותן להקדש לכל זרע חומר שעורים כמספר השנים שנשארו עד היובל, שמגרעים ומנכים כל הערך של ארבעים ואחת השנים שעברו מהיובל הקודם, וזהו גרעון כסף האמור בשדה אחוזה, שנאמר: **וְאִם אַחֵר הֵיכַל יִקְדִּישׁ שְׂדֵהוּ וְחָשַׁב לוֹ הַפֶּהֶן אֶת הַכֶּסֶף עַל פִּי הַשָּׁנִים הַנוֹתֶרֶת עַד שְׁנַת הֵיכַל וְנִגְרַע מֵעֶרְכָּךְ** (ויקרא כז יח. ערכין כה א; רמב"ם ערכין ד ח).

וכן אם הקדישה תיכף אחר היובל, ועמדה כמה שנים ברשות הקדש, מגרעים ומנכים ערך השנים שעברו מיובל שעבר עד שעת הפדיון, ונותן מה שעולה בעד השנים הנשארות עד היובל (ספרא בחקותי ד י; ערכין שם, ורש"י ד"ה אף) ⁶.

מוכר שדה אחוזה אף המוכר שדה אחוזה בזמן שהיובל נוהג, שדינו שלאחר שתי שנים מזמן המכירה יכול המוכר

גרעינים

גרעיני הפירות, הנחשבים ושאינם נחשבים בכלל הפירות

וממשות השמן והדבש, ומוצאים בהם טעם גם בלא מציצה, ולכן אסורים בכל אופן (חסדי דוד על התוספתא תרומות יא א).

באתרוג גרעיני אתרוג מותרים (תוספתא תרומות יא ב; רמב"ם תרומות יא י) אף כשהם רכים, ויש בהם אוכל בתוך קליפתם, מפני שהם מרים (חסדי דוד על התוספתא שם).

בטבל כשם שהגרעינים אסורים בתרומה, כך אסורים בטבל ופעושות ובמעשר ראשון שלא ניטלה תרומתו, וכן במעשר שני והקדש שלא נפדו (תוספתא תרומות יא ב).

בערלה ורבעי

בערלה החרצנים, והם הגרעינים הנמצאים בתוך הענבים, וכן הגרעינים של שאר הפירות, אסורים בערלה (ערלה א ה, ופירוש המשניות לרמב"ם ור"ש ורבי עובדיה מברטנורא שם; רמב"ם מעשר שני ט יג; טוש"ע יורה דעה רצד א). ונחלקו בירושלמי מנין למדים איסור הגרעינים:

- יש סוברים לפי שנאמר בערלה: **אֶת פְּרִיּוֹ** (ויקרא יט כג) - בסמוך לפריו, וכשם שהקליפות אסורות מפני שמסוכות לו מבחוץ, כך הגרעינים סמוכים לו מבפנים.
- ויש סוברים מפני שערלתו את פריו משמעו מה שעורל דהיינו עוטף את הפרי, והיינו הקליפות, ומה שפריו עורלו, והוא הגרעין, שהפרי סובב אותו ועוטפו (ירושלמי ערלה ג א).

- אף הראשונים נחלקו בדבר (ולא הביאו את המחלוקת בירושלמי):
- יש למדים מ'את פריו' - את הטפל לפריו (פירוש הרא"ש ורבי עובדיה מברטנורא ערלה א ח; רשב"א ברכות לו ב; ט"ז י"ד שם סק"א ושי"ך סק"ב).

בתרומות ומעשרות

סוגי הגרעינים גרעיני תרומה, בזמן שהכהן האוכלם מכנסם, שאז מוכח שדעתו עליהם ולא הפקירם, אסורים לזרים, ואם השליכם - מותרים לזרים (תרומות יא ה, ופירוש רבי עובדיה מברטנורא שם). ונחלקו אמוראים באיזה גרעינים הדברים אמורים:

- ר' יוחנן אמר שמדובר בגרעיני אנסים ותפוחים קטנים, שהם רכים וראויים לאכילה.
- ר' אלעזר אמר שמדובר אפילו בגרעיני הרוטב דהיינו שאר גרעינים, ובלבד שיש בהם קצת לחלוחית, והם ראויים למציצה (ירושלמי תרומות יא ד, ופירוש הר"א פולדא שם).

וכן פירשו הראשונים שהדברים אמורים או בגרעינים רכים הראויים לאכילה, כגון גרעיני החבושים והתפוחים והאגסים, או שנשארה בהם לחלוחית וראויים למציצה, כגון גרעיני תמרה לחה; אבל גרעינים אחרים, כגון של חרובים וכיוצא בהם, מותרים אף שהכהן מכרסם אותם (פירוש המשניות לרמב"ם, ופירוש רבי עובדיה מברטנורא תרומות יא ח). אלא שיש שכתבו שגרעיני תמרים ואפרסקים הם בכלל אלו שאין דרכם להיאכל, ומותרים אף שמכנסם (פירוש ריבמ"ץ שם).

בתוספתא שנינו: גרעיני זיתים ותמרים וחרובים, אף על פי שלא כנסם הכהן - אסורים; ושאר הגרעינים - מכונסים אסורים, ושאין מכונסים - מותרים (תוספתא תרומות (ליברמן) י א), וכך פסקו הראשונים להלכה (רמב"ם תרומות יא א).

גרעינים יבשים בשאר הגרעינים שהמכונסים בלבד אסורים, הוא רק כשיש בהם לחלוחית למצוץ אותם (רמב"ם תרומות יא יא); אבל גרעיני הזיתים והתמרים וכיוצא בהם, נשארה בהם מתיקות

הפדיון והגרעון. ⁷ וראה ערך בתי חצרים, על דיני הפדיון והגרעון.
גרעינים. ¹ וטורי' תצט - תקו. ² וראה ערך ראה גרע בפירוש א', שגרעין הוא מלשון הגרוע שבפרי; ובפירוש ב', כתב שהוא משום שזורקים את הגרעינים והם

סק"י, שכתב שמתשובת מהרי"ק קפא ושו"ע חו"מ שלג ג, יוצא שפועל חוזר לא מדין גרעון כסף, ולכן גם אם קיבל כל שכרו ואין לו להשיב, יכול לחזור בו. ⁵ וראה בבית כור, מהו הגודל של שדה זו. ⁶ וראה ערך שדה אחוזה, על דיני

• יש סוברים שאף על גרעינים מתוקים מברכים שהכל (פרי חדש או"ח רב ג; שו"ת פנים מאירות א סח).

• ויש שכתבו שבגרעינים שבתוכם יש פרי, האוכל שבתוכו נקרא פרי ומברכים עליו בורא פרי העץ, והקליפה הקשה הסוכבת אותו אינה פרי לברכה (צ"ח שם; וראה באור הלכה רב ג ד"ה גרעיני, שנסתפק בדבר).

כטפל לפרי אם אכל את הגרעין לאחר שאכל הפרי, לדברי הכל אין צריך לברך עליו כלל, שלדעת הסוברים שאינו אלא טפל לפרי, הרי המברך על העיקר פוטר את הטפל (משנה ברורה רב ס"ק כג).

בעבודה זרה

של אשרה גרעיני אשרה (ראה ערכו) – אילן של עבודה זרה – אסורים (ערלה א ח), שנאמר: וְלֹא יִדְבֹק בְּיָדְךָ מְאוּמָה מִן הָעֵץ (דברים יג יח). פירוש המשניות לרמב"ם ור"ש ורבי עובדיה מברטנורא ערלה שם).

של נכרים התנאים נחלקו מה דין גרעיני ענבים של נכרים: • רבי מאיר אומר שהם אסורים, ואיסורם איסור הנאה. • חכמים אומרים שגרעינים לחים אסורים אף בהנאה, ויבשים מותרים אף באכילה (עבודה זרה כט ב, לד א). לחים הם כל י"ב חודש, ויבשים לאחר י"ב חודש (גמרא שם לד א).

הלכה כחכמים (רמב"ם מאכלות אסורות יא יד; טוש"ע יו"ד ככג יד)⁴. במה דברים אמורים בחרצנים שהוציא הנכרי מן הבור לאחר שדרך עליהם ונמשך היין לבור, אבל אם שולה החרצנים מן הגת קודם שמשך את היין, אינם אסורים (ירושלמי עבודה זרה ב ה, ופני משה שם; ר"ף עבודה זרה לד א; בית יוסף ורמ"א שם. וראה ערך יין נסך).

בטומאה

טומאת אוכלים גרעיני זיתים וגרעיני תמרים, אף על פי ששלקם אינם מיטמאים טומאת אוכלים (תוספתא עוקצין (צוקרמאנדל) ב י לגירסתנו, וכך הגירסא בר"ש עוקצין ג ז, וברמב"ם טומאת אוכלים ה יז). ואם כנסם לאוכלים מיטמאים טומאת אוכלים (תוספתא שם, לגירסת הר"ש). גרעיני חרובים, אף על פי שכנסם לאוכלים, אינם מיטמאים; ואם שלקם, מיטמאים טומאת אוכלים (תוספתא שם לגירסת הגר"א; רמב"ם שם יח).

החרצנים, אף על פי שכנסם למשקה, בטלה דעתו ואינם מיטמאים (תוספתא שם).

ציורף לטומאה כל הגרעינים של תמרים זיתים ואגסים וזולתם, מיטמאים ומטמאים ולא מצטרפים (עוקצין ב ב, ופירוש המשניות לרמב"ם; רמב"ם טומאת אוכלים ה יג), שהם נחשבים כיד לאוכל (ראה ערך ידות), ודינם ככל ידות האוכלים שאם נגעה טומאה בפירות מיטמאים גם הם, ואם נגעה בהם מטמאים את הפירות, ואינם מצטרפים עם הפירות להשלים לשיעור כביצה (פירוש המשניות לרמב"ם ור"ש ורבי עובדיה מברטנורא עוקצין שם). ואף על פי שהגרעין הוא בתוך הפרי, נחשב כיד, לפי שעל ידו נוח לאחוז הפרי, ולא יתמעך בין אצבעותיו (תפארת ישראל שם סק"י). ויש גורסים ומצטרפים, ומפרשים, שאין הגרעינים נחשבים יד לפירות, מאחר שהם בתוכם, אלא דינם כשומר לפירות, שכן אם ינטל הגרעין יתקלקל הפרי, ולכן מצטרפים להשלים לכשיעור כדין שומר (פירוש הרא"ש עוקצין שם)⁵.

• ויש מהראשונים מסביר, מפני שהם שומר לפרי, שהפירות נפסדים בהסרתם (מאירי ברכות לו ב).

גרעיני הגרעינים מותרים ברבעי (ערלה א ח; רמב"ם מעשר שני ט יג; טוש"ע יו"ד רצד א), לפי שברבעי נאמר: פְּרִיָו (ויקרא יט כד) ולא נאמר "את" (ט"ז יו"ד רצד סק"א).

בשביעית

ראויים לאכילה הגרעינים יש להם שביעית, ולדמיהם שביעית (שביעית ז ג; רמב"ם שמיטה ז טו). כגון גרעיני זיתים ותמרים שראויים להסקה ולמאכל בהמה, וגרעיני זיתים יש שמוציאים מהם שמן (ר"ש ורבי עובדיה מברטנורא שביעית שם); ויש שכתב שאוכלים אותם בני אדם (פירוש הריב"ם שם).

אבל אין לגרעינים בעור – מצות כילוי פירות שביעית מן הבית, בזמן שכלו מן השדה, על ידי איבודם מן העולם אז על ידי הפקרתם – ולא לדמיהם בעור (ראה ערכו. רמב"ם שם). הטעם: בשביעית כיון שעיקר הפרי ראוי למאכל אדם חלה גם עליהם קדושת שביעית, אבל בעור כיון שאינם עיקר הפרי אין להם (כסף משנה שם).

יש שכתבו שלדעת הסוברים שדוקא הגרעינים הראויים למאכל בהמה או לעשות מהם שמן יש להם קדושת שביעית, יש להם אף דין בעור (תוספות יום טוב שביעית ז ג, לדעת הר"ש ורבי עובדיה מברטנורא לעיל). **שאינם ראויים לאכילה** הגרעינים שמוותרים בתרומה לזרים (ראה לעיל: בתרומות ומעשרות), אין קדושת שביעית חלה עליהם, והרי הם כעצים, אלא אם כן ראויים לצביעה (רמב"ם שמיטה ה כא). שקל וחומר הוא, אם תרומה שזרים חייבים עליה מיתה אינה חלה על גרעינים אלו, כל שכן ששביעית אינה חלה עליהם (רדב"ז שם).

בברכה

אכילתם הראשונים נחלקו על אכילת הגרעינים: • יש סוברים שעל גרעיני גודגניות ואפרסקים ותפוחים וכל מיני גרעיני פירות מברכים בורא פרי העץ, שהרי הם אסורים משום ערלה (ראה לעיל), ומזה מוכח שיש עליהם שם פרי (תוס' ברכות לו ב ד"ה קליפת; רא"ש ברכות ו ד; תלמיד רבינו יונה ברכות שם; אור זרוע א קסג; טוש"ע אורח חיים רב ג).

ובלבד שלא יהיו מרים, שיהא נהנה מהם (רא"ש שם; טוש"ע שם)³, אבל אם הם מרים, שאינם ראויים לאכול אפילו על ידי הדחק (משנה ברורה שם ס"ק כד), אין מברכים עליהם כלל, וגם אם נמתקו על ידי האור מברך עליהם שהכל נהיה בדברו (ראה ערך ברכת שהכל. שו"ע שם), שכשהם מרים אין שם פרי עליהם כלל וכעץ הם (מגן אברהם שם סק"ז ושו"ע הרב שם ח). אלא שיש סוברים שלדעה זו שגרעינים פרי הם לברכה, מברכים גם על גרעינים מרים שנמתקו על ידי האור בורא פרי העץ (דרישה או"ח רב סק"ב; פרי חדש שם ג; באור הגר"א שם סק"ח).

• יש חולקים וסוברים שהגרעינים, אפילו הראויים לאכילה, אינם חשובים פרי, ואין מברכים עליהם אלא בורא פרי האדמה, ובערלה אינם אסורים אלא בתורת שומר וטפל לפרי ונתרבו בלימוד מיוחד (ראה לעיל); ועל גרעינים המרים אין מברכים כלל, שלא נטעו אותם על דעת הגרעינים (ראה ערך ברכת הפירות), ואם מתקם על ידי האור מברך עליהם שהכל (רשב"א ברכות לו ב; טור או"ח רב ג, בשמו; אבן העזר שם; באור הגר"א או"ח שם סק"ח).

הזה האיסור הוא רק באכילה ושתייה ולא בהנאה. 5. וראה ערך נזיר, על איסור גרעיני ענבים בנזיר, ועל המחלוקת של תנאים אם הם הנקראים בתורה

נגרעים מתוך האוכל. 3. וראה במשנה ברורה שם ס"ק כג, שלא דוקא מתוקים אלא שהחיד נהנה מהם במקצת. 4. וראה ערך סתם יינם, שבזמן

ד

האות הרביעית מכ"ב אותיות של אל"ף-בי"ת

צורתה

לרבעה, שלא תהא נראית כמו רי"ש (רא"ש הלכות קטנות ספר תורה יב; טור או"ח לו; ברוך שאמר צורת האותיות, בשם ר' אברהם; לבוש ושו"ע הרב ומשנה ברורה או"ח לו), שנאמר: וּכְתַבְתֶּם (דברים ו ט) – שתהא כתיבה תמה, שלא יכתוב רישי"ן דלתי"ן, דלתי"ן רישי"ן (שבת קג ב; רמב"ם תפילין א יט; רא"ש שם).

ואמרו: קְרָצוּתָיו תִּלְפָּלִים (שיר השירים ה יא) – שעל כל קוץ וקוץ יש תלי תלים של הלכות, כיצד שָׁמַע יִשְׂרָאֵל וגו' ה' אֶחָד (דברים ו ד), אם אתה עושה דלי"ת רי"ש אתה מחריב את העולם.

וכן לא תִשְׁתַּחֲוֶה לְאֵל אֲחֵר (שמות לד יד), אם אתה עושה רי"ש דלי"ת אתה מחריב את העולם (ויקרא רבה יט ב; תנחומא בראשית א א).

להאריך העקב ויזהר שלא יעשה העקב ארוך ביותר, שעל ידי זה נראית רגל הד' כעומדת באמצע הגג כזי"ן, והיא צריכה להיות עומדת בסוף הגג (מלאכת שמים כו).

גדולות וקטנות ד' של אֶחָד (דברים ו ד) היא ד' רבתי, דהיינו שנכתבת גדולה (מסורה גדולה ריש בראשית ודברים שם; זוהר א יב א, ג רלו ב; מעשה רוקח על הרמב"ם בסוף הספר א, בשם ספר קדמוני).

ויש שכתבו שאף ד' של דְּבָרִי קִהַּלְתָּ (קהלת א א) היא ד' רבתי (מחזור ויטרי תקכב).

ד' של אֶדָם עָשָׂק (משלי כח יז) היא ד' זעירא (מסורה קטנה שם; מחזור ויטרי שם).

הברתה

דגש ורפה האות ד' היא מהאותיות הכפולות, שיש להם הברה כפולה: קשה ורכה (ספר יצירה ב א), דהיינו דגושה ורפויה (פירוש רס"ג, ופירוש הגר"א, ושאר מפרשים שם).²

נקריאת שמע בקריאת שמע צריך לדקדק שלא ירפה החזק, ולא יחזק הרפה (רמב"ם קריאת שמע ב ט; טושי"ע או"ח סא כג); אלא שבאות ד' רוב ישראל בימינו אינם מבדילים בין חזק לרפה (ראה מגן אבות לרשב"ץ נד).³

בד' של אחד יש להאריך (ראה ברכות יג ב. וראה ערך קריאת שמע). וידגיש בדלי"ת שלא תהא נראה כרי"ש (שו"ע או"ח סא ז); ולא שיקראנה כדגש, אלא שיטעימנה יפה (מגן אברהם שם סק"ו).

יש אומרים כי קבלה היא שקריאת הד' של וַיִּטֶּע אֶהְיֶה אֶפְרָיִם (דניאל יא מה) היא כקריאת ט רפה בלשון ישמעאל, שהיא ממוצעת בין קריאת ד' לט' (מגן אבות לרשב"ץ ג עמ' נג).

כמספר האות ד' מספרה ארבע⁴, ובמנין השנים לבריאת העולם מספרה ארבעת אלפים.

צורת האות צורת אות ד' מהאל"ף בי"ת שבכתב אשורי, בכתיבת ספר תורה, תפלין ומזוזה (ראה ערך אותיות: צורתן), וכן בגט אשה (ראה ערכו), דומה לתמונת שני וי"ן סגורים במקצוע בקרן זווית הימנית (ברוך שאמר צורת האותיות בשם ספר הבהיר; בית יוסף אורח חיים לו ד; לבוש שם; משנה ברורה לו משנת סופרים אות ד) זו בתוך זו (לבוש שם) [ראה איור מס' 12 בסוף הכרך]. והיא באה בצורת הדלת כשהיא נפתחת, שחציה בעוכי הכותל וחציה אחורי הכותל, לומר שתהא הדלת פתוחה ולא סגורה (מגן אבות לרשב"ץ עמ' נג).

הגג גגה ארוך, ורגלה קצרה, שאם תהא רגלה ארוכה מגגה תדמה לכ' פשוטה (=סופית), ותיפסל כשלא יקראנה התינוק ד' (ברוך שאמר צורת האותיות; בית יוסף והאחרונים או"ח לו). ושיעור אורך גגה כמו בי"ת (ברוך שאמר שם. וראה ערך ב).

הרגל רגלה של ד' היא פשוטה כלפי הגימל, דהיינו לצד ימין (שבת קד א). ונחלקו הפוסקים בפירושו:

- רוב הפוסקים פירשו שתהא רגלה פשוטה בשיפוע קצת לצד ימין (המנהיג תפילין עמ' קיז ב; אור זרוע א תקנא; ברוך שאמר צורת האותיות; בית יוסף ושאר הפוסקים או"ח לו), ואינו אלא לכתחילה (שו"ע הרב לו ב; משנה ברורה לו משנת סופרים ד).
- ויש מן הראשונים שפירש שרגלה עומדת בצד ימין של הגג ולא בצד שמאל, אבל אין היא נוטה לא לימין, ולא לשמאל, אלא זקופה ועומדת (רמב"ן שבת קד א).

כתיבת האשכנזים היא כדעה הראשונה, שהרגל משוכה קצת לצד ימין; וכתיבת הספרדים כדעה שניה, שהרגל זקופה (ראה מור וקציעה או"ח לו).

אם רגל הדלי"ת אין בה אלא כמלא יו"ד – כשרה (פרי מגדים אשל אברהם פתיחה לסימן לב; משנה ברורה לו משנת סופרים ד).

עקב ועוקץ לכתחילה יהיה לה לדלי"ת עקב טוב לצד ימין, ואינו די שתהא לה זווית חדה מלאחוריה, ועוקץ מצד שמאל בולט על פניה למעלה. והעקב הוא לתמונת ראש וי"ו התחתונה, והעוקץ לתמונת ראש וי"ו העליונה (ברוך שאמר צורת האותיות; שו"ע הרב או"ח לו ב; משנה ברורה שם משנת סופרים ד).

והעוקץ לצד שמאל לא יהא ארוך כמקל (ברוך שאמר שם; בית יוסף או"ח לו).

ויש אומרים שיעשה גם כן עוקץ קטן לצד ימין בולט על פניה למעלה, והוא כנגד ראש וי"ו השניה (לבוש או"ח לו א; שו"ע הרב שם).

הריבוע צריך לזהר מאד בתגה של אחוריה שהוא העקב,

היא בדגש חזק, ואימתי בדגש קל. 3. פרט ליהודי תימן וחלק מיהודי ארצות הבלקן. 4. לדוגמא: נדרים כ א; בבא קמא כו ב; מכות ב ב; זבחים פט ב,

חרצנים או זג. ד. 1. ו טור תקז – תקט. 2. וראה בספרי הדקדוק, אימתי הדי' דגושה והברתה חזקה, ואימתי היא רפויה והברתה רכה; ובדגושה אימתי

דבור¹

ביטוי מלים על ידי חיתוך השפתיים

(ספרא ויקרא דבורא דחובה א ב; סנהדרין סה ב). ואפילו לדעת ר' יוחנן שסובר שעקמת שפתיו נחשבת מעשה (ראה לעיל), בעדים זוממים אין הדבור מעשה (סנהדרין שם, כריתות ד א), ונחלקו הראשונים בטעם הדבר:

• יש שפרשו שהטעם הוא שעיקר חיובם בא על הראיה, שמעידים שראו את המעשה (רש"י כריתות שם ד"ה הואיל).

• יש מפרשים שהטעם הוא שיש עדות שאין בה עקמת שפתים, אלא קול היוצא מן הגרון בלי הקשת שפתים, ובלא עיקום הפה כלל, ובלא שימוש בשאר האותיות אלא באותיות הגרון בלבד, והם אהח"ע, כגון שיעיד בקבלת דברים שחברו מעיד, ויאמר איה או אין (גירסת הר"ף סנהדרין סה א, בשם רב האי גאון) או אי (גירסת הר"ן והמאירי), שמשמעותם שהוא מסכים לדברי חברו; ואף כשאומר את המילה "אין" שיש בו נו"ן שהיא מאותיות הלשון, נענוע לשונו לא חשוב מעשה, וגם עקמת שפתים אין כאן, שהרי אין בו אלא תנועה אחת, שהוא החירק שתחת האל"ף (יד רמ"ה שם); וכיון שהם פטורים כשהעידו באופן כזה שאין בו מעשה, פטורים אפילו כשהעידו בעקמת שפתים שהיא מעשה, שנאמר: תִּזְרֶה אֶחָת וּגְו' לַעֲשֹׂה בְּשִׁגְגָה (במדבר טו כט. ר"ף סנהדרין סה ב, בשם רב האי גאון; חידושי הר"ן והרמ"ה ומאירי שם).

ומטעם זה אף מסית ומקלל פטורים, שאף הם יתכן דבורם באותיות שאין בהן עקמת שפתים.

ולפירוש זה עקמת פיו בחסימה שנחשבת מעשה (ראה לעיל), הרי זה לפי שכל בהמה יש לה מין קריאת מיוחדת שיש בה עקמת פה, ואי אפשר לקרוא לה בקול בלבד (שיטה מקובצת בבא מציעא ז ב, בשם הראב"ד).

• יש מפרשים שגם בבהמה תתכן קריאה בקול בלי עקמת שפתים, ועל אותה חסימה בקול באמת יהיה פטור, אבל כשחוסם בעקמת שפתים – חייב, שבקרבן נאמר תִּזְרֶה אֶחָת וּגְו', וכשפטור בלי מעשה פטור גם במעשה, אבל לענין מלקות אין הדבורים תלויים זה בזה, וכשאין בו מעשה – פטור, וכשיש בו מעשה – חייב (חידושי הר"ן סנהדרין סה ב).

• יש מהראשונים שכתבו טעם אחר לעדים זוממים שעקמת שפתים שם אינה מעשה, הואיל שאין חיובם על דבורם בלבד, שהרי כשהעידו מחוץ לבית דין אינם חייבים, ונמצא שאין הגדתם לבד מחייבת (תוס' כריתות ד א ד"ה הואיל. וראה ר"ף סנהדרין סה א, שהאריך לדחות גירסא זו).

ללא מעשה יש מן הראשונים שכתבו, שאף ר' יוחנן לא אמר שעקמת שפתיו היא מעשה אלא כשבדברו נעשה מעשה, כגון בבהמה שהיתה שוחה לאכול וכשהוא גוער בה זוקפת ראשה, או בעדים זוממים שבדבורם עושים מעשה לחייב את הנדון; אבל דבור שאינו עושה שום מעשה, כגון מסית ומדיח ומקלל ונביא שקר אין בהם קרבן, שאין בהם מעשה ולא נעשה בדבורם מעשה, ולכן אמר ר' יוחנן על הממיר שהוא לוקה על דבורו, לא מפני שהוא מן היוצאים מן הכלל שלוקים על לאו שאין בו מעשה, אלא מפני

הדבור בעיקרו הוא על ידי ביטוי בשפתיים דווקא, ולא בהרהור בלבד.

הלכה זו נאמרה בעניינים שונים:

• בדבור של מצוה כגון בקריאת שמע, בתפלה, בתלמוד תורה, וכיוצא בהם.

• בדבור של איסור, כגון בבעל קרי, שאסור בתלמוד תורה, במכרך את השם (ראה ערך מגדף), וכיוצא בהם.

• בדבור של נדרים ושבעות.

• בדבור של קנינים, כגון בקידושין ובגירושין וכיוצא (ראה ברכות כ ב; יומא עג א; שבעות כו ב. וראה שאגת אריה ו).

אפילו אם חתך בשפתיו ולא השמיע לאזנו, הרי זה דבור, אלא שבקריאת שמע יש תנאים שלמדים מלימוד מיוחד שצריך להשמיע לאזניו (ראה ערך קריאת שמע)².

דבור כמעשה

לענין מלקות נחלקו אמוראים אם הדבור בשפתיים נקרא מעשה, לגבי החוסם את הבהמה מלאכול בשעת דישה, שהיתה שוחה לאכול והוא גער בה, או שהנהיג כלאי בהמה של שור וחמור בקול, ולא אחז בידיו במרדע וכיוצא להנהיגם:

• ר' יוחנן אמר שחייב מלקות, אף על פי שלאו שאין בו מעשה אין לוקים עליו (ראה ערך לאו שאין בו מעשה), לפי שעקמת שפתיו שמנענע אותם כשהוא מדבר (רש"י סנהדרין סה א ד"ה עקמת) ומעלה ומוריד שפתותיו (ירושלמי סנהדרין ז ט), נחשבת מעשה.

• וריש לקיש אמר שפטור, שהקול אינו מעשה (בבא מציעא ז ב, לגירסא שלנו), ועקמת שפתיו אינה מעשה (גירסת התוס' ור"ף ורא"ש בבא מציעא שם; סנהדרין סה ב).

אף הממיר בהמת קדשים בחולין, לדעת ר' יוחנן לוקה, אף על פי שהוא לאו שאין בו מעשה מפני שעקמת שפתיו היא מעשה; ולריש לקיש לא אמרו בממיר שלוקה (ראה תמורה ב א) אלא לדעת מי שסובר לאו שאין בו מעשה לוקים עליו, אבל לדעת הסובר שאין לוקים עליו גם בממיר אינו לוקה, מפני שהדיבור אינו נחשב כמעשה (בבא מציעא ז ב - צ א).

להלכה, כתבו הראשונים בחוסם בקול שחייב מלקות (רמב"ם שכירות יג ב; חינוך תקצו. וראה ערך חסימה), אם מפני שעקמת שפתיו היא מעשה (חינוך שם; מגיד משנה שם); או לפי שהם סוברים שכיון שיש חסימה שבאה על ידי מעשה, שוב לוקים אף על חסימה בקול שאין בה מעשה (מגיד משנה שם בתירוץ ב).

באגדה אמרו: מנין שהדבור כמעשה, שנאמר: בְּדָבָר ה' שָׁמַיִם נִעֲשׂוּ (תהלים לג ו. שבת קיט ב).

נעדים זוממים עדים זוממים שהעידו על אחד שחייב מיתה והוזמו, אף על פי שיש בהם מיתת בית דין, אין בהם חטאת, לפי שאין בהם מעשה, שאינם מעידים אלא בדבור

על מקומות מיוחדים שדנו בהם אם במקום שצריך דבור יוצא ידי חובתו

ועוד הרבה. **דבור**. 1. ו טור תקט – תקטז. 2. וראה ערך הרהור כדיבור,

הלכה כר' יוחנן שיכולה לחזור, בין כשהיה דבור בלבד, כגון האשה שעשתה שליח לקדשה וביטלה את השליחות, שביטולה ביטול (רמב"ם אישות ט כ; טוש"ע אבן העזר לו ה), או האיש שעשה שליח לקדש לו אשה וחזר בו (רמב"ם שם; טוש"ע שם לה יג); ובין כשהיתה עם הדבור אף נתינת מעות, כגון שקידש את האשה לאחר שלשים יום וחזרה בה (רמב"ם שם ז י; טוש"ע שם מ א).

בתרומה בתרומה נחלקו הראשונים:

• יש אומרים שאם לא שינה השליח, אף אם ביטל שליחותו קודם שיתרום אינו ביטול, ותרומת השליח תרומה (רמב"ם תרומות ד ט; המחבר בשו"ע יו"ד שלא לו). ואף על פי שהלכה שדבור מבטל דבור, בתרומה שאין דרך בני אדם להקפיד מי יתרום, זה או זה, שהרי אין לו שום הבדל בדבר, דבור אינו מבטל דבור; ואף אם שינה השליח מעט כגון שאמר לו לתרום מהפירות שבצפון ותרום מהפירות שבדרום, אין זה שינוי גמור בשליחות, שאין לו הבדל בדבר ואין הדרך להקפיד על כך, אלא שאם חזר וביטל אחר השינוי הרי זו קפידא, ונתבטלה השליחות (הר"י קורקוס שם; מראה הפנים תרומות א א ד"ה ישראל); או שבתרומה כיון שאמירה לגבוה כמסירה להדיוט (ראה ערך אמירה לגבוה), אין מתבטל הדבור שאמר בעל הבית שתרומת השליח תהיה תרומה כשלא שינה (פני יהושע קדושין נט ב; שו"ת מרחשת א נא).

• ויש חולקים וסוברים שאף בתרומה דבור מבטל דבור, ואף אם לא שינה השליח אין תרומתו תרומה כשביטלו בעב קודם שיתרום (הראב"ד בהשגות תרומות ד ט; מאירי קדושין נט א; טור יו"ד שלא; רמ"א שם, בשם יש חולקים; באור הגר"א שם ס"ק פו).

בהקדש דבור להקדש, כגון שאמר הרי דבר זה הקדש לאחר שלשים יום, יש סוברים שאף לר' יוחנן אינו מתבטל על ידי דבור, ואינו יכול לחזור בו בתוך שלשים יום, לפי שאמירה לגבוה כמסירה להדיוט (הר"ן נדרים כט ב; דעה אחת בירושלמי קדושין ג א).

ויש סוברים שאף בהקדש, כל שלא אמר מעכשיו ולאחר שלשים יום, יכול לחזור בו, שדבור מבטל דבור (ר"ן שם בשם הרשב"א; דעה שניה בירושלמי שם) ³.

בבעור חמץ לדעת רש"י (פסחים ד ב ד"ה בבטול) שאינו הפקר אלא השבתה בלב (ראה ערך בעור חמץ) – נחלקו האחרונים האם יש בו דין דיבור, ויוכל לבטל את ביטולו: יש מי שכתב שאדם יכול לבטל את ביטולו (חלקת יואב אה"ע כא); ויש מי שכתב שלא שייך ביטול דיבור בביטול חמץ, משום שלדעתו ביטול הוא מציאות שהחמץ אינו חשוב בעיניו, ולא שייך לבטל מציאות (כתבי קהילות יעקב החדשים סג).

שבדבורו עשה מעשה – שעושה מחולין קדשים (ראה תמורה ג ב, ורש"י ד"ה דבדבור), אף על פי שר' יוחנן עצמו אומר עקימת שפתיו היא מעשה (תוס' סנהדרין סה ב ד"ה הואיל, שבועות כא א ד"ה חוץ; מגיד משנה שכירות יג ב; שיטה מקובצת בבא מציעא מג ב).

יבמה קריאת היבמה בשעת חליצה את הפסוקים שבתורה (ראה ערך חליצה) לא נקראת מעשה, ולפיכך אין קריאה זו מעכבת, שנאמר: **כָּכָה יַעֲשֶׂה** (דברים כה ט), ולמדים שרק דבר שהוא מעשה מעכב, והקריאה היא דבור בעלמא הוא (יבמות קד ב, ורש"י ד"ה חליצתה).

וכתבו הראשונים שאפילו לדעת ר' יוחנן שעקימת שפתיו היא מעשה, מכל מקום מעשה גרוע הוא, ועוד שאינו דומה למנהיג בקול שהוא מעשה גדול (תוס' שם קה א ד"ה ככה).

סחטר המחמר אחר בהמתו בשבת אינו חייב חטאת, מפני שאינו עושה מעשה בגופו, אלא דבור בעלמא, שמנהיגה בקול (שבת קנב ב, ורש"י ד"ה חדא).

נקדשים לדעת הסוברים, שלא שאין בו מעשה אין לוקים עליו, וכן הלכה, אף המחשב מחשבה פסולה בקדשים אינו לוקה (זבחים כט ב), ואפילו לדעת הסוברים שאין פיגול אלא בדבור (ראה תוס' בבא מציעא מג ב ד"ה החושב. וראה ערך פיגול).

ואף על פי שעקימת שפתיו לר' יוחנן היא מעשה, מכל מקום כאן אין הדבור בא אלא בכדי שנדע המעשה שנפסל, אבל עצם הפסול נקבע על ידי המחשבה (שיטה מקובצת בבא מציעא שם, בשם תוס' שם); או שאין אומרים עקימת שפתיו היא מעשה אלא בדבור הפועל מעשה (ראה לעיל: ללא מעשה), כמו בחסימה וממיר ועוד, וכאן לא נעשה מעשה, שמשקדישה נאסרה, ואינה ניתרת אלא על ידי העבודה בשחיטה וזריקה בהכשר, וכל שלא נעשית העבודה בהכשר, ממילא נשארה באיסורה הקודם, ולא פעלה מחשבתו שום מעשה איסור (שיטה מקובצת שם; שו"ת נודע ביהודה תניינא יורה דעה קסח).

בטול דבור

דבור, שחלותו עוד לא נגמרה, נחלקו אמוראים אם יכול להתבטל על ידי דבור אחר, לגבי האומר לאשה הרי את מקודשת לי לאחר שלשים יום, ובתוך שלשים יום חזרה בה האשה ואמרה אין רצוני בו:

ר' יוחנן אמר שיכולה לחזור בה, כיון שבא דבור ומבטל דבור; וריש לקיש אמר שאינה יכולה לחזור, שאין דבור מבטל דבור (קדושין נט א).

דָּבָר הָאֵבֶד

דבר העלול להפסד, אם לא יעשו בו בזמנו את המלאכה הראויה להיעשות בו

• הפרקים:	• בצנעא ובפרהסיא;
• גדרו;	• במשא ומתן;
• במועד, בעבודות קרקע;	• במציאה;
• בתלוש;	• בספק;
• בכתיבה;	• באבלות;
• בשינוי וכדרכו;	• בחזרת פועלים.

תוך כדי דיבור, בענין חזרה מהדיבור.
דבר האבד. 1. ו טור תקטז – תקמב.

בהרהור, או במקום שדבור אסור אם האיסור הוא גם על הרהור; וערך כתיבה, על מקומות שדנו בהם אם כתיבה מועילה במקום דבור או לא. 3. וראה ערך

סיכום תמציתי

בדבר האבד דנים בנוגע להיתר מלאכה, בזמן שמן הדין אסור בעשיית מלאכה, כמו בחול המועד ובאבלות, ובנוגע לחזרה פועלים ממלאכה שנשכרו לעשותה.

גדרו

דבר האבד, שמותר לעשותו בחולו של מועד, ושדנו על היתרו לאבל בימי אבלו, הוא דבר שאם לא יעשה בו המלאכה יפסד הרבה. והגאונים כתבו שאפילו דבר שהפסדו מועט הוא דבר האבד ומותר. דבר האבד שהכל מודים בו הוא כשמפסיד ממה שיש לו; אבל כשלא יפסיד, אלא שעל ידי המלאכה ירויח, נחלקו בדבר אם מניעת הרויח נקראת דבר האבד. יש דבר האבד שאינו הפסד של ממון, אלא הפסד רוחני, כגון כתיבה של חידושי בתורה. דבר האבד האמור בפועלים שחזרו בהם ממלאכתם, הוא בשני אופנים: דבר האבד בהפסד של ממון ממש, שאם לא יעשו עכשיו את המלאכה שנשכרו לעשותה יהיה הפסד בדבר; הפסד רצונו, שלא נעשית כוונתו ומתאחרים מעשיו, ולא שהממון אבד, אלא הענין אבד.

במועד, בעבודות קרקע

נחלקו תנאים אם ההיתר של דבר האבד הוא גם בעבודות קרקע, והלכה שהוא בין בתלוש ובין במחובר. ובין חרישה, ובין זמירה, ובין קצירה – כולם מותרים בדבר האבד.

משקים בית השלחין במועד. ובית השלחין היא הארץ הצמאה למים, וצריך להשקותה תמיד. לא התיירו מלאכת דבר האבד אלא כשאין בה טירחה יתירה, אבל כשיש בה טירחה יתירה אסור. בשדה בית הבעל, כגון שדה שהיא בעמק ואין צריך להשקותה, שדי לה במי גשמים, נחלקו תנאים אם מותר להשקותה, ולהלכה יש שפסקו שאסור להשקותה; ויש שכתבו שהלכה שמותר להשקותה. מותר לקצור את השדה במועד, אם יהא נפסד, כשיעמוד עד לאחר המועד. יש סוברים שאדם חשוב צריך להיזהר שלא לעשות אפילו מלאכת דבר האבד, שמא יטעו העולם לומר שכיון מלאכתו במועד; ויש מתירים אפילו לאדם חשוב.

בזמנינו שישנם אמצעי השקיה משוכללים ואין הדבר כרוך בטירחא יתירה, מותר להשקות שדות של מיני מאכל, או גינות נוי ומדשאות, וכן מותר להשקות את העציצים שבבית. ובלבד שיגרם הפסד אם לא ישקה את הצמחים במועד, אבל אם די בהשקיה אחת לשבוע – יש להשקותם לפני המועד, ולא במועד עצמו. וכן להדביר מזיקים, שבימינו הדבר נעשה באמצעות ריסוס שאין בו הרבה טירחא, מותר במועד אם יש בזה הפסד; וכן לדשן את השדה מותר במקום הפסד.

בתלוש

תיקון מלבושים ומנעלים, נחלקו הפוסקים אם מותר לתקנם במועד. מותר לחלוב את הבהמה אפילו שלא לצורך המועד. מותר לצוד עכברים וכדו' מדירת מגורים. אסור לתקן רכב במועד אם התיקון הוא מעשה אומן. אבל אם במידה ולא יתקן את הרכב יגרם לו הפסד גדול, אפילו אם ההפסד יהיה לאחר המועד, מותר לו לתקן את הרכב. החלפת גלגל היא מעשה הדיוט ומותרת במועד.

בכתיבה

כותבים במועד קדושי נשים, כשמקדש את האשה בשטר; וכן כותבים גיטין ושוברים, ואגרות בית דין, וכל הדומה להם מדברים שצריכים בית דין לכתבם כדי שיזכרו, כגון טענות בעלי הדין. וכן אגרות רשות כותבים בחול המועד. ונהגו להחמיר שלא לכתוב אגרות שאלות שלום רק על ידי שינוי; והשינוי הוא שכותבים באלכסון, וקצת נוהגים לעשות את השורה העליונה עקומה. מי שצריך ללוות במועד ואין המלוה מאמינו, מותר לכתוב שטר חוב. מותר לכתוב כתובה במועד; ויש אוסרים.

מותר לכתוב חשבוניות ולחשב יציאותיו, ואפילו בלי שינוי. ואם אין החשבוניות דבר האבד – אסור לכותבם. ספרי מקרא וגמרא שצריך לקרות מהם במועד – מותר להגיהם במועד בתנאים מסויימים. דבר חידוש בתורה ששמע – יש אומרים שנחשב כדבר האבד אם לא יכתוב, שמא ישכח, ולכן מותר לכתוב; אלא שיש מחמירים על עצמם לכתוב בשינוי. ואפילו חידוש שחידש בעצמו מותר לכתוב. והעידו על גדולים שכתבו חבוריהם בחול המועד; ויש חולקים.

מותר להשיב תשובה על שאלה הלכתית ולהעתיק את התשובה. ודוקא כשכותב מפני שרוצה לשלוח את הפסק למקום אחר, ואין השליח רוצה להתעכב עד אחר מועד, וגם אם לא ישאיר העתק בידו יהיה דבר האבד. מותר לצלם תמונה במצלמה בחול המועד אם מזדמן מצב מסויים שרוצה לצלמו ויתכן שאותו מצב לא יחזור לאחר המועד, אבל אסור לפתח את התמונות במועד.

בשינוי וכדרכו

מלאכת דבר האבד שהתירו במועד להלכה לא צריך שתיעשה על ידי שינוי, ומכל מקום כל מה שאפשר לו להקל בטורח, יעשה.

בצנעא ובפרהסיא

מלאכה שהיא ודאי דבר האבד - מותר לעשותה בפרהסיא.

במשא ומתן

אף על פי שאסור לעשות סחורה בחול המועד, אם היה דבר האבד - מותר. כגון דבר שאינו מצוי תמיד לאחר המועד, כמו ספינות או שיירות שבאו או שהם מבקשים לצאת, ומכרו בזול או לקחו ביוקר, הרי זה מותר לקנות או למכור. ירידים הקבועים מזמן לזמן אף הם חשובים כדבר שאינו מצוי. מכירת סוף עונה המצויה בזמנינו, נחשבת דבר האבד אם לאחר המועד תיגמר המכירה. הלכה מעות על מנת שיתן לו אחר כך יין או סחורה אחרת בפרעון חובו, כדי להשתכר, והרי זה בכלל מקח וממכר שאסור, אם אינו מצוי אחר המועד לגבות ממנו, הרי זה דבר האבד, ומותר לגבות במועד. וכתבו האחרונים שבזמן הזה, שקלול החובות מצוי ביותר, נחשב כל חוב בחזקת ספק דבר האבד, ומותר לגבותו אפילו בבית דין. לגבות חובו מן הגוי מותר לדברי הכל. להלוות לגוי ברבית - מותר.

במציאה

אסור לטרוח ולחפש אחר מציאה בחול המועד. מי שמצא אבדה בחול המועד מותר לו לכתוב מודעה ולתלותה.

בספק

ספק דבר האבד - מותר. יש שכתבו שספק דבר האבד מותר רק אם אותו חשש של הפסד הוא מצוי, אבל אם אינו מצוי לא; ויש שכתבו שגם אם יש חשש מועט שיהיה הפסד - מותר, ובפרט אם הוא דואג ונמנע משמחת יום טוב מחמת ההפסד. במניעת הריוח של משא ומתן, אם הוא ספק - אסור.

באבלות

האבל, שאסור בעשיית מלאכה בימי אבלותו, נחלקו אמוראים אם מותר בדבר האבד, כדרך שמותר בחול המועד, והלכה שאבל אסור גם בדבר האבד, בין הוא, ובין עבדיו ושפחותיו ובניו ובנותיו. אנשים אחרים מותרים לעשות לאבל מלאכה. יש מן הראשונים שסוברים שהאחרים מותרים לעשות לו רק בחינם, אבל לא בשכר; ויש חולקים. דבר האבד שמותר על ידי אחרים, מותר גם על ידי טרחה יתרה. אם אין לו אחרים שיעשו בשבילו, נחלקו הפוסקים אם מותר לו לעשות בעצמו בצנעא. פרקמטיא של האבל בדבר האבד נמכרת על ידי אחרים. מותר להלוות לנכרי ברבית על ידי אחרים לאותם שרגילים ללוות ממנו; ויש אוסרים.

בחזרת פועלים

השוכר את האומנים והפועלים, שיכולים לחזור בהם אפילו בחצי היום, אינו אלא בדבר שאינו אבד, אבל בדבר שאבד - אחד שכיר ואחד קבלן אינם יכולים לחזור בהם, אם לא נאנסו. ואם חזרו בהם, הרי זה שוכר עליהם בני אדם ביוקר, עד כדי שכרם, ועל הפועלים מוטל לשלם, או שבעל הבית מטעה אותם. מלמד תינוקות החוזר בו, נקרא דבר האבד. אם המלמד מעמיד לו מלמד אחר במקומו אינו דבר האבד. סופר המקבל עליו לכתוב ספר וחזר בו, הרי זה דבר האבד. משרתת או עבד של בעל הבית שחזרו בהם נקרא דבר האבד; ויש שפקפקו בדבר, וכתבו שהכל לפי הענין ולפי ראות עיני הדיין.

יפסד הרבה (רמב"ם יום טוב ז ב; רש"י מועד קטן ב א ד"ה משקין).

והגאונים כתבו שאפילו דבר שהפסדו מועט הוא דבר האבד ומותר (רי"ף גיאת ב עמ' כ, בשם תשובת רב נטרונאי גאון).

מניעת ריוח דבר האבד שהכל מודים בו הוא כשמפסיד ממה שיש לו; אבל כשלא יפסיד, אלא שעל ידי המלאכה ירויח, נחלקו בדבר אם מניעת הריוח נקראת דבר האבד (ראה להלן מחלוקת בכמה מלאכות של הרווחה).

בדבר האבד דנים בנוגע להיתר מלאכה, בזמן שמן הדין אסור בעשיית מלאכה, כמו בחול המועד ובאבלות, ובנוגע לחזרה פועלים ממלאכה שנשכרו לעשותה.

גדרו

בחול המועד דבר האבד, שמותר לעשותו בחולו של מועד (ראה ערך חול המועד), ושדנו על היתרו לאבל בימי אבלו (ראה ערך אבלות, וראה להלן: באבלות), הוא דבר שאם לא יעשה בו המלאכה

במקום טורח לא התירו מלאכת דבר האבד אלא כשאין בה טירחה יתירה, אבל כשיש בה טירחה יתירה אסור (מועד קטן ב א; רמב"ם יום טוב ז ב; טוש"ע או"ח תקלז). ולפיכך אף על פי שמשקים בית השלחין במועד, מכל מקום אין משקים לא ממי הגשמים שנכנסו בעמק במקום אחד (רש"י על הרי"ף מועד קטן ב א), ולא ממי הקילון שהוא בור עמוק ובו מים מכונסים וצריך להשקות מהם בדלי (רמב"ם פירוש המשניות מועד קטן א א), מפני שיש בקילון טירחה יתירה (מועד קטן ד א; רמב"ם שם; טוש"ע תקלז ב).

שדה הבעל בשדה בית הבעל, כגון שדה שהיא בעמק ואין צריך להשקותה, שדי לה במי גשמים (רש"י מועד קטן ב א ד"ה בית; שיטה למועד קטן שם), נחלקו תנאים אם מותר להשקותה:

- יש אומרים שאסור להשקותה, ואף על פי שגם בית הבעל אם ישקה אותה ירויח יותר – שיצמח יותר מהר, או שיעשה תבואה יותר – בשביל מניעת הרייח לא התירו (מועד קטן ב א, ורש"י ד"ה הרווחה). שלא נקרא דבר האבד אלא כשהגיע לכלל פירות ואחר כך מפסיד, אבל להוסיף על מה שנראה לעין, הרווחה היא ולא הפסד, ואין דוחים חול המועד משום הרווחתו (נמוקי יוסף שם).

- ויש אומרים שמותר להשקות אפילו שדה בית הבעל (גמרא שם). הלכה שאסור להשקותה (רמב"ם יום טוב ז ב; טוש"ע או"ח תקלז א). ויש שכתבו שהלכה שמותר להשקותה, שכל דבר הרווחה מותר אם אין טרחה יתרה (שיטה למועד קטן ו ב, לפירוש א. וראה ערך חול המועד, שבטרחא יתרה גם דבר האבד אסור); ויש מפרשים מפני שלדעתם אף בשדה בית הבעל יש הפסד אם לא ישקו (ריטב"א מועד קטן ב א, לדעת הירושלמי).

תרביצא תרביצא, אמר רבינא מותר להרביצה (מועד קטן ו ב). והראשונים נחלקו מהי תרביצא:

- יש מפרשים שהיא גינה של ירקות (רש"י שם ד"ה לתרביצא).
- יש מפרשים שהיא גן שזורעים שם דברים שיש להם ריח ומראה, והוא עומד לח תמיד שאין השמש נופל בו, שכותלי הבית מגינים עליו (ריטב"א שם).

- יש מפרשים שדה תבואה אחר קצירה שנשארו בו ספיחים שלא נתבשלו כל צרכם (שיטה למועד קטן שם).

ולכל אלה דיה השקאה מועטת של הרבצה וזילוף (הראשונים שם). ונחלקו הראשונים אם נדחו דברי רבינא בגמרא מהלכה או לא (ראה ר"ח ורי"ף ונימוקי יוסף מועד קטן ו ב; שאילתות קע).

קצירה מותר לקצור את השדה במועד, אם יהא נפסד, כשיעמוד ו**בצירה** עד לאחר המועד (מועד קטן יב ב; טוש"ע או"ח תקלז טו, ומשנה ברורה שם ס"ק 6). וישנם כמה מקרים שהתירו משום הפסד:

- שדה של שעורים (גמרא שם, ורש"י ד"ה חצא), שדרך השעורים כשהם יבשים יותר מדאי – הגרגרים נופלים (בית יוסף או"ח תקלז).
- וכן כרם שהגיע זמנו לבצור – בוצרים אותו כשהוא דבר האבד (גמרא שם; רמב"ם יום טוב ז ג; ט"ז שם סק"ו).

- כרם שהגיע זמנו לבצור, וכסבור היה שיכול להמתין עד לאחר המועד, ובמועד הוברר שאי אפשר להמתין – מותר לבצור (שיטה למועד קטן יב ב).

- מי שהיה לו כרם אצל כרמו של נכרי, והנכרי בוצר שלו בחול המועד, ואם לא יבצור הישראל גם את שלו יפסיד, יכול לבצור

הפסד רוחני יש דבר האבד שאינו הפסד של ממון, אלא הפסד רוחני, כגון כתיבה של חידושי בתורה (ראה להלן: בכתיבה).

בפועלים דבר האבד האמור בפועלים שחזרו בהם ממלאכתם (ראה ערך פועל, וראה להלן: בחזרת פועלים), הוא בשני אופנים:

דבר האבד בהפסד של ממון ממש, שאם לא יעשו עכשיו את המלאכה שנשכרו לעשותה יהיה הפסד בדבר.

הפסד רצונו, שלא נעשית כוונתו ומתאחרים מעשיו (ריטב"א בבא מציעא עה ב), ולא שהממון אבד, אלא הענין אבד (ש"ך חושן משפט שלג ס"ק מ).

במועד, בעבודות קרקע

עבודות קרקע נחלקו תנאים אם ההיתר של דבר האבד הוא גם בעבודות קרקע:

רבן שמעון בן גמליאל בשם ר' יוסי אמר שדבר האבד מותר רק בתלוש מן הקרקע, ואפילו מקצתו אבד, אבל המחובר לקרקע, אפילו כולו אבד – אסור (מועד קטן יב ב).

ואין הלכה כמותו, אלא בין בתלוש ובין במחובר מותר דבר האבד (גמרא שם; רי"ף שם; רא"ש מועד קטן ב יז; רי"ף גיאת ב חול המועד עמ' יט. וכן מבואר מכל הפוסקים להלן במלאכות שבקרקע).

ובין חרישה, ובין זמירה, ובין קצירה – כולם מותרים בדבר האבד (רב נטרונאי גאון ברי"ף גיאת שם, עמ' כ).

בית השלחין משקים בית השלחין במועד (מועד קטן ב א; רמב"ם יום טוב ז ב; טוש"ע או"ח תקלז א). ובית השלחין היא הארץ הצמאה למים (רמב"ם שם; רמ"א שם), וצריך להשקותה תמיד, כגון שדה שהיא עומדת בהר, שאם לא ישקה תיפסד (רש"י מועד קטן ב א ד"ה משקין; רמב"ם וטור שם).

זרעים ואילנות הראשונים נחלקו מהו בית השלחין שהתירו להשקותו:

- יש מהראשונים שסוברים שהוא רק אם גדלים בו זרעים, שנפסדים בלא השקאה; אבל אם גדלים בו אילנות אסור להשקות, כיון שאינם נפסדים בלא השקאה (רש"י על הרי"ף מועד קטן ב א; שיטה לתלמיד הרי"ף מפרש מועד קטן ב א ד"ה והא; פירוש רבי עובדיה מברטנורא מועד קטן א א).

- אבל רוב הראשונים אינם מחלקים בדבר, וסוברים שבין זרעים ובין אילנות מותר בבית השלחין (רמב"ם יום טוב ז ב; ריטב"א ומאירי מועד קטן ב א; וכך משמע מסתימת הטוש"ע או"ח תקלז א).

השקאה אף בבית השלחין, אם הזרעים לא שתו לפני המועד, והוא **בתחילה** בא עכשיו במועד להשקותם בתחילה נחלקו תנאים:

- ר' אליעזר בן יעקב אומר שאסור להשקותם במועד (מועד קטן ו ב; טוש"ע או"ח תקלז א), מפני שאם לא השקה קודם המועד לא יפסדו גם אם לא ישקם עכשיו (רש"י שם ד"ה לא; טוש"ע שם).

- חכמים מתירים להשקות (גמרא שם), מפני שסוברים שאף על פי שאין בזה הפסד, גם משום הרווחה מותר להשקותם (ריטב"א שם ו ב, לדעת רש"י).

הלכה כר' אליעזר בן יעקב (רי"ף ורא"ש ונימוקי יוסף ומאירי מועד קטן שם; רמב"ם יום טוב ח ד; טוש"ע שם); ויש פוסקים כחכמים (שיטה למועד קטן שם, לפירוש א; העמק שאלה קע סק"ז, לדעת השאילתות).

צידת עכברים מותר לצוד עכברים וכדו' מדירת מגורים, כיון שבני הבית מצטערים, ויש בכך עגמת נפש וצורך המועד (כף החיים תקלו ס"ק נט).

תיקון רכב אסור לתקן רכב במועד אם התיקון הוא מעשה אומן. אבל אם במידה ולא יתקן את הרכב יגרם לו הפסד גדול, אפילו אם ההפסד יהיה לאחר המועד, מותר לו לתקן את הרכב (פסקי תשובות תקלו א).

החלפת גלגל היא מעשה הדיוט ומותרת במועד (שבט הלוי א קסו).

בכתיבה

אגרות ושטרות כותבים במועד קדושי נשים, כשמקדש את האשה בשטר; וכן כותבים גיטין ושוברים, דייתקי [שטרי צוואות], מתנה, פרוזבולין [שטר שכותבים בבית דין שלא תשמוט לו שמיטה], אגרות שום [שטר של שומת נכסים על ידי בית דין] ואגרות מזון [שטר של חיוב מזונות], שטרי חליצה ושטרי מיאון, ושטרי בוררים שכתוב בהם שביררו בית דין חלק זה לזה וחלק זה לזה (רש"י מועד קטן יח ב ד"ה שטרי), או שכתוב שביררו בעלי הדינים זה דיין פלוני וזה דיין פלוני (מאירי שם; ט"ז או"ח תקמה סק"ח); וגזרות בית דין, דהיינו פסקי דינים (מועד קטן יח ב ורש"י ד"ה גזרות; רמב"ם יום טוב ז יב; טוש"ע או"ח תקמה ה), וכל הדומה להם מדברים שצריכים בית דין לכתבם כדי שיזכרו, כגון טענות בעלי הדין (רמב"ם שם).

טעם היתר הכתיבה הוא מפני שכל אלה הם דבר האבד פן ימות הנותן, או העדים, או הבית דין, או ילכו למדינת הים (תוס' מועד קטן יח ב ד"ה ואלו כותבין; רש"י על הר"ף שם; נמוקי יוסף וריטב"א שם; בית יוסף או"ח תקמה; מגן אברהם שם ס"ק יז), ולכן מותר לכתוב אפילו מעשה אומן (מגן אברהם שם).

אלא שיש סוברים שטעם ההיתר של כל אלה הוא מטעם אחר, ולדעתם לא התירו אלא מעשה הדיוט (ראה ערך חול המועד דעת הרמב"ם, שמפני שהם כצרכי רבים מותר).

אגרות רשות וכן אגרות רשות (ראה ערך אגרת רשות, כמה פרושים לראשונים בדבר) כותבים בחול המועד (מועד קטן יח ב; רמב"ם יום טוב ז יד; טוש"ע או"ח תקמה ה), משום דבר האבד (ראה ראב"ד בהשגות שם, וריטב"א ומאירי מועד קטן שם).

ונהגו להחמיר שלא לכתוב אגרות שאלות שלום רק על ידי שינוי (רמ"א שם, לפי הגהת המגן אברהם ס"ק כא); והשינוי הוא שכותבים באלכסון, וקצת נוהגים לעשות את השורה העליונה עקומה (מגן אברהם שם)³.

שטר חוב ופטר מי שצריך ללוות במועד ואין המלוה מאמינו, מותר לכתוב שטר חוב (מועד קטן יח ב; רמב"ם יום טוב ז יב; טוש"ע או"ח תקמה ה).

ויש מהראשונים שמפרשים שהטעם מפני שהוא דבר האבד (ראב"ד בהשגות שם).

וכן מותר לכתוב שטר מכירה במועד, כגון שמכר לו קרקע לצורך המועד; או שמכר קודם המועד, ועתה רוצה לכתוב השטר, וכגון שהיה לו אונס, ולא יכול לכתוב קודם המועד, שהוא דבר האבד (תוס' מועד קטן יח ב ד"ה אין כותבין)⁴.

ולדרך היין ולעשות החביות וכל צרכי היין בלא שינוי (רא"ש מועד קטן ב טו; טוש"ע או"ח תקלו טז), אם אין הענבים יכולים להתקיים עד לאחר המועד (באור הגר"א שם ס"ק כה; משנה ברורה שם ס"ק נו).

אדם חשוב • יש סוברים שאדם חשוב צריך להיזהר שלא לעשות אפילו מלאכת דבר האבד, שמא יטעו העולם לומר שכיון מלאכתו במועד (רבנו ירוחם ד ה; בית יוסף או"ח תקלו, בשם הרוקח; ט"ז שם סק"י).

• ויש מתירים אפילו לאדם חשוב (בדק הבית להבית יוסף שם; אליהו רבה שם סק"א)².

ביטוי בזמנינו שישנם אמצעי השקיה משוכללים ואין הדבר כרוך בטירחא יתירה, מותר להשקות שדות של מיני מאכל, או גינות נוי ומדשאות, וכן מותר להשקות את העציצים שבבית. ובלבד שיגרם הפסד אם לא ישקה את הצמחים במועד, אבל אם די בהשקיה אחת לשבוע – יש להשקותם לפני המועד, ולא במועד עצמו (חזון איש קלד ס"ק יד; כף החיים שם ס"ק יג; פסקי תשובות תקלו ג).

וכן להדביר מזיקים, שבימינו הדבר נעשה באמצעות ריסוס שאין בו הרבה טירחא, מותר במועד אם יש בזה הפסד; וכן לדשן את השדה מותר במקום הפסד (חול המועד כהלכתו יא כא; פסקי תשובות תקלו ה).

בתלוש

לכוש ומנעל תיקון מלבושים ומנעלים, נחלקו הפוסקים אם מותר לתקנם במועד:

• יש אומרים שאפילו אם כאשר יניחם עד לאחר המועד יתקלקלו יותר, אינו חשוב כדבר האבד, ואסור לתקנם במועד (תוס' מועד קטן י א ד"ה ההדיוט, בשם רבותיהם; רא"ש מועד קטן א יז; מרדכי מועד קטן רמז תתמד, בשם ר"ת; סמ"ג לאוין עה; טוש"ע או"ח תקמא ד), שכן מצינו שלא הותר לתקן מנעלים אלא לעולי רגלים (תוס' ושאר ראשונים שם).

והטעם הוא, שאין דבר האבד אלא כשעיקר הדבר נפסד, אבל בשביל תוספת מעט קלקול לא נקרא דבר האבד (רא"ש שם; רבנו ירוחם ד ה; טור שם); או שאינו נקרא דבר האבד, לפי שיכול לקנות אחרים (תוספות פסחים נה ב ד"ה עולי; סמ"ג שם; שיטה למועד קטן י א. וראה ערך חול המועד).

ואפילו לתקן על ידי נכרי אסור (תוס' שם; טוש"ע שם).

• ויש חולקים וסוברים שתיקון מנעלים ומלבושים דבר האבד הוא, ומותר במועד (מרדכי מועד קטן רמז תתמד, בשם ראב"ה וראב"ן; מאירי מועד קטן י א).

• ויש מתירים רק כשהוא לצורך המועד (רבנו ירוחם ד ה, בשם הראב"ד), על ידי שינוי (רבנו ירוחם שם; רמ"א או"ח תקמא ד).

• ויש מתירים לתקן רק על ידי גוי, מאחר שהוא קצת אבוד (דרכי משה או"ח תקמא סק"א, בשם אור זרוע).

ואם היו קרועים ומקולקלים הרבה – מותר לתקנם, שזהו דבר האבד והפסד גדול (ט"ז שם סק"א).

חליבה מותר לחלוב את הבהמה אפילו שלא לצורך המועד, מפני שהוא דבר האבד (שו"ת תרומת הדשן יג; בית יוסף או"ח תקלג; רמ"א שם ה).

בו. 4. וראה ערך חול המועד, על היתר מלאכה ומשא ומתן לצורך המועד.

2. וראה פרי מגדים שם במשבצות זהב סק"ו, שמכל מקום טוב שיעשה בצנעא.

3. וראה ערך חול המועד, על כתב שאינו כתב אשורי בחול המועד, שיש מקילים

ולכתוב, יתבטל מלימוד אחר, ואין לך דבר האבד גדול מזה (ט"ז שם). ואם על אבדת כסף הותרה מלאכה בחול המועד, כל שכן שיש לחוש על אבדת מרגליות יקרות של סברות ומחשבות התורה (שערי תשובה תקמה סק"ב, בשם מהר"י הלוי מטרו"ש).

והעידו על גדולים שכתבו חבוריהם בחול המועד (ראה ריטב"א מועד קטן יח ב, שרבותיו התירו לו לכתוב את החידושים שלו; ובט"ז שם כתב שהב"ח חיבר חיבוריו בחול המועד).

ויש חולקים וסוברים שלא התירו משום דבר האבד אלא בכתיבת יציאותיו וחשבונותיו שבינו לבין אחרים, שהכל תלוי בזכרון, ואם לא יזכרו יאבד ממונו; אבל חידוש בתורה ששמע או שעלה בידו בעיונו, הרי זה תלוי בהבנת הלב, ולאחר המועד הוא עשוי לחזור אחר שמועותיו ויבין כמו שהבין מתחילתו, ואם מתיירא שמא ישכח – ישנה בעל פה הרבה פעמים כדי שיהא שגור בפיו (שו"ת הרשב"א ג רעג, והביאו בבית יוסף או"ח תקמה).

אם ראה ספר מחודש – מותר להעתיקו, אם לא ימצא להעתיקו לאחר המועד (רבנו ירוחם ד ה; שו"ע או"ח תקמה ט), שאין לך דבר האבד גדול מזה (רבנו ירוחם שם).

תשובה מותר להשיב תשובה על שאלה הלכתית ולהעתיק את הלכתית התשובה, מפני שהוא דבר האבד (טור או"ח תקמה, בשם הרא"ש; שו"ע שם ח). ודוקא כשכותב מפני שרוצה לשלוח את הפסק למקום אחר, ואין השליח רוצה להתעכב עד אחר מועד, וגם אם לא ישאיר העתק בידו יהיה דבר האבד (בית יוסף ושו"ע שם) ⁷.

צילום מותר לצלם תמונה במצלמה בחול המועד אם מזדמן מצב מסויים שרוצה לצלמו ויתכן שאותו מצב לא יחזור לאחר המועד, אבל אסור לפתח את התמונות במועד (שערי המצוינים בהלכה קד ס"ק טז; שמירת שבת כהלכתה טז יט; פסקי תשובות תקמה ב; חול המועד כהלכתו ו קא-קב).

בשינוי וכדרכו

שנוי בדבר מי שהפך את זיתיו בבית הבר, על דעת להוציא את האבד שמנסה קודם המועד, בענין שהם נפסדים אם לא ידרכם מיד (ראה מאירי וריטב"א מועד קטן יא ב), ואירעו אונס שלא היה יכול לדרכם עד שהגיע המועד, נחלקו תנאים בדבר:

• ר' יהודה אומר שטוען את הקורה הראשונה בלבד, ומניח השאר עד לאחר המועד, ולא יגמור מלאכתו לטעון עליהם קורה שניה ושלישית כדרכו.

• ר' יוסי אומר שגומר כל מלאכתו כדרכו בחול (מועד קטן יא ב ורש"י ד"ה טוען).

ונחלקו הראשונים בביאור המחלוקת:

• יש מפרשים, שר' יהודה סובר שמלאכת דבר האבד שהתירו במועד צריכה שתיעשה על ידי שינוי, ומה שאינו גומר כל מלאכתו כדרכו בחול זהו שינוי; ור' יוסי אינו מצריך שינוי (תוס' הרא"ש וריטב"א מועד קטן שם).

• ויש מפרשים שר' יהודה סובר שחששו רק להפסד גדול, ולהפסד מועט לא חששו, ואם לא יטעון קורה הראשונה כדי שיצא מקצת השמן יבוא לידי הפסד גדול, וכן ביין אם לא יכסה,

כתובה מותר לכתוב כתובה במועד, שהוא דבר האבד, שמא יבואו לידי ערעור בהסכמת תנאיהם (מאירי מועד קטן יח ב; כלבו ס; רמ"א או"ח תקמה ה, ומגן אברהם שם ס"ק יח).

ויש אוסרים, שהרי זה כשטר חוב (תשובות הגאונים שערי תשובה ריג; הלכות פסוקות קנו; הגהות סמ"ק קצה; רמ"א שם, בשם יש אוסרים). וכאן אין לחוש שמא ימותו העדים, כמו בשטר חוב (ראה לעיל), שהרי עדיין לא ייחדו את העדים, ואם ימות הבעל הלא ידוע שכל הנשים יש להן כתובה (מגן אברהם שם ס"ק יט). ובמדינות שכותבים את כל הכתובות בשוה – אסור גם לדעה ראשונה (מגן אברהם שם ס"ק יח) ⁵.

חשבונות מותר לכתוב חשבונותיו ולחשב יציאותיו (תוספתא מועד קטן (ליברמן) ב ד; רי"ף מועד קטן יט א; רא"ש שם ג כד; טוש"ע או"ח תקמה ד), מפני שהוא דבר האבד, שמא לא יזכור ויאבד ממנו (שו"ת הרשב"א ג רעג; מאירי מועד קטן יח ב; מגן אברהם תקמה ס"ק יא). ולפיכך מותר לכתוב אפילו בלי שינוי, ועוד שהשינוי פוגם את הכתיבה (מאירי שם).

וכן יש מתירים לכתוב את הכתבים שעושים כשמלוים על משכונות (הגהות מרדכי מועד קטן רמז תתנט; כלבו ס; רמ"א או"ח תקמה ד).

ויש מצריכים לכתוב את המשכונות על ידי שינוי (רוקח שח, בשם ר' שמריה).

ואם אין החשבונות דבר האבד – אסור לכותבם (מגן אברהם שם ס"ק יא).

הגהות ספרי מקרא וגמרא שצריך לקרות מהם במועד – מותר להגיהם במועד, מפני שהוא דבר האבד (ריטב"א מועד קטן יח ב; ארחות חיים חול המועד ז; שו"ע או"ח תקמה ב) ⁶.

ויש אוסרים הגהת ספרים, מפני שיכול לחזור ולראות בהם ולהגיה (שו"ת הרשב"א ג רעג).

וכתבו הפוסקים שאף המתירים לא התירו אלא כשאינו מגיה מתוך ספר אחר שהוא מוגה, שזה הרי יוכל לעשות אחר יום טוב, אלא שמגיה מתוך השכל איזו טעות, ואפשר שישכח אחר יום טוב ולא ירגיש בטעות או איך לתקנו, ולכן הוא דבר האבד (ט"ז או"ח תקמה סק"ג); או שיש בו הרבה טעויות באופן שלא יוכל ללמוד מתוכו עתה, והרי זה דבר האבד (מגן אברהם שם סק"ה).

וכן ספר תורה, אפילו כאשר אינו צריך לקרות בו במועד, אלא שמגיה מתוך ספר אחר, ולאחר המועד לא יהיה לו ממה להגיה בו, הרי זה דבר האבד (ריטב"א וארחות חיים שם).

חידושי תורה דבר חידוש בתורה ששמע – יש אומרים שנחשב כדבר האבד אם לא יכתוב, שמא ישכח, ולכן מותר לכתוב

(הגהות סמ"ק קצה; רבנו ירוחם ד ה; שו"ע או"ח תקמה ט); אלא שיש מחמירים על עצמם לכתוב בשינוי (רבנו ירוחם שם, בשם רבינו פרץ).

ואפילו חידוש שחידש בעצמו מותר לכתוב (מאירי מועד קטן יח ב; ט"ז שם ס"ק יג), מפני שהרבה פעמים מצוי שאדם שוכח מה שחידש בעצמו, ואינו יכול לחדשו אחר כך; ואפילו אם לא ישכח, מכל מקום כיון שבכל רגע חייב אדם לעמול בתורה ולחדש כפי יכולתו, אם ימתין לאחר המועד לכתוב, הרי אז חייב לחדש חידושים אחרים, ואם יצטרך ללמוד שנית להיזכר מה שחידש במועד

5. וראה פרי מגדים אשל אברהם תקמה ס"ק יח, ומשנה ברורה שם ס"ק כח, כט, שבכתב שלנו יש להקל. 6. וראה ערך חול המועד, על הגהה בספר תורה וכיוצא, לצורך המועד או לצורך רבים. 7. וראה פסקי תשובות תקמה

ט, שמותר לכתוב קבלה לצדקה אם בלא זה לא ירצה הנותן לתת צדקה; וכן מותר לכתוב המחאה לצדקה אם אין לו מזומנים, או שירא לשלוח אותם בדואר.

ויש מהראשונים סוברים שבכל דבר האבד צריך לעשות המלאכה בצנעא (ראה מרדכי מועד קטן רמז תתנח, ודרכי משה או"ח תקלח סק"א, בדעתו).

להכניס מותר להכניס פירותיו מפני הגנבים (מועד קטן יב ב; רמב"ם יום טוב ז ג; טושי"ע או"ח תקלח ב), אם אינם במקום המשתמר (שיטה למועד קטן שם; טושי"ע שם); ובלבד שיכניסם בצנעא, כגון שיכניסם בלילה (גמרא ורמב"ם וטושי"ע שם).

ואם הוא דבר שיש בו פרסום בלילה יותר מביום, כגון שצריך להכניסם באבוקות ובקולות, יכניסם ביום (גמרא וטושי"ע שם).

ואם אי אפשר לעשותו כי אם בפרהסיא, הכל מותר בדבר האבד (חידושי אנשי שם למרדכי מועד קטן רמז תתנח סק"א; רמ"א שם, בשם המרדכי).

לדעת הסוברים שמלאכה בדבר האבד מותר בפרהסיא (ראה לעיל, דעת הרמב"ם), מה שהצריכו כאן להכניס בצנעא הוא מפני שאין הפסד ודאי אלא ספק (מגיד משנה יום טוב ז ג, בשם הרמב"ם).

ויש מפרשים מפני שאין ההפסד בגופו של דבר, שכל דבר שההפסד הוא בגופו לא הצריכו חכמים צנעא אולי משום כך יתעצל ויתעכב בדבר, אבל כל שהפסדו חוץ לגופו, כגון חשש גנבים ואפשר לעשותו בצנעא בלא שום עיכוב, הצריכוהו צנעא (ריטב"א מועד קטן יב ב).

במשא ומתן

סחורה אף על פי שאסור לעשות סחורה בחול המועד (ראה ערך חול המועד), אם היה דבר האבד – מותר (מועד קטן י ב; רמב"ם יום טוב ז כב; טושי"ע או"ח תקלט א).

כגון דבר שאינו מצוי תמיד לאחר המועד, כמו ספינות או שיירות שבאו או שהם מבקשים לצאת, ומכרו בזול או לקחו ביוקר, הרי זה מותר לקנות או למכור (רמב"ם שם; טושי"ע שם ה). ונחלקו המפרשים בדבר:

- יש סוברים שאף על פי שהקונה מן השיירה הרי זה כדי להשתכר ולעשות סחורה, ואין זה אלא מניעת הרווח, מכל מקום מותר לפי שאין בכל אלו מלאכה גמורה שתהיה אסורה ביום טוב, שאין כאן אלא מקח וממכר, שאינו אסור אפילו ביום טוב אלא מדבריהם, ולפיכך מותר בחול המועד אפילו כדי להרווח (מגיד שם, לדעת הרמב"ם והראב"ד).

- ויש סוברים שאין הדברים אמורים אלא בדבר שאינו מצוי, כגון שיירות שבאו עכשיו במועד, בזה הוא שמניעת הרווח נקראת הפסד, אבל בכל סחורה אחרת, אפילו כאשר יום השוק הוא במועד ויוכל עתה למכור סחורתו בריוח, ולאחר המועד לא ירווח כל כך, אין זה דבר האבד, אלא אם כן יפסיד מן הקרן (רא"ש מועד קטן א כג; וראה תוס' מועד קטן יב ד"ה ובדבר). הטעם: שיום השוק הוא קבוע בכל שבוע ודבר המצוי, ואם לא ימכור בשבוע זה ימכרו בשבוע הבא (בית יוסף או"ח תקלט, בשם הרא"ש; שו"ע או"ח תקלט ה).

ולא נקרא דבר האבד אלא כגון זרעים שיבשו, או תאנים שהתלעו, שנפחת מן הקרן, אבל מה שלא בא לידו אינו דבר האבד, ואפילו אם לא ימכור עכשיו אינו יודע מתי ימכרו כל כך בטוב, שכל סחורה כך הוא הענין שאם לא ימכור עתה לא ימכור אחר כך כל

אבל אם לא יגמור בלבד לא יבוא אלא לידי הפסד מועט; ור' יוסי סובר שחששו אף להפסד מועט, ולכן גומר מלאכתו. אלא שמתוך שר' יוסי אמר שגומר את המלאכה כדרכו, מוכח שאף בזה חולקים: שלדעת ר' יהודה אף מה שמתיר אינו אלא על ידי שינוי, ולר' יוסי אין צריך שינוי (מאירי שם).

הלכה כר' יוסי (מועד קטן יב א; רמב"ם יום טוב ז ג, ח ז; טושי"ע או"ח תקלח א), ולכן אין צריך שינוי בכל מלאכת דבר האבד (רמב"ם שם; טושי"ע או"ח תקלח א). ומכל מקום כל מה שאפשר לו להקל בטורח, יעשה (רמ"א שם).

ויש מהראשונים שסוברים שאף לר' יוסי, והלכה כמותו, שאין צריך שינוי, הרי זה דוקא באופן שעל ידי השינוי יהיה הפסד, אבל כשלא יהיה הפסד על ידי השינוי צריך לשנות (רמב"ם יום טוב ז ו, וכסף משנה שם; חידושי הר"ן מועד קטן יא ב; ט"ז או"ח תקמה סק"ו)⁸.

גמר המלאכה כתבו הפוסקים שכשם שבזיתים מותר לגמרם במועד, כך הדין בכל דבר האבד אין אומרים שיעשה אותו עד אותו השיעור שלא יהיה דבר האבד שלא יפסד יותר, אלא כיון שהותר לו להתחיל המלאכה – מותר לו לגמור את כולה (רבנו ירוחם ד ה; דרכי משה או"ח תקלח סק"א, בשמו).

זלת ומנוול הציר של הדלת, והחור שבאסקופה התחתונה, והקורה והמנועול והמפתח שנשברו, אפילו מערב יום טוב, מתקנם במועד, בין שהם של עץ, ובין שהם של ברזל (מועד קטן יא א, ורש"י ד"ה צינור; רמב"ם יום טוב ח ז; טושי"ע או"ח תקמ ד).

אלא שלדעת ר' יהודה שמצריך שינוי בדבר האבד (ראה לעיל), אף כאן צריך שינוי; ולדעת ר' יוסי אין צריך שינוי (גמרא שם). הלכה שמתקן כדרכו בלא שינוי, מפני שזה הפסד גדול, שאם יניח הפתח פתוח והדלתות שבורות נמצא מאבד כל מה שבבית (רמב"ם וטושי"ע שם).

כותל שנפל כותל גינה שנפל, מתקנו במועד שלא כדרכו, אלא מניח אבנים זו על גבי זו, ואינו טח בטיט ביניהם, או עושה גדר מענפי דקל וקנים וכיוצא (מועד קטן ז א; רמב"ם יום טוב ח ו; טושי"ע או"ח תקמ א), והוא מעשה הדיוט (רמב"ם וטושי"ע שם); אבל אינו בונה כדרכו, שאין בגינה הפסד גדול אם יכנסו בה אנשים (רש"י ד"ה בכותל).

אבל כותל חצר שנפל, בונהו כדרכו (גמרא ורמב"ם וטושי"ע שם), שיש שם הפסד מרובה, שמא יכנסו גנבים לשם (רש"י מועד קטן ז א ד"ה אבל; תוס' שם ד"ה אמר).

ודוקא בכותל חצר הסמוך לרשות הרבים, אבל בכותל שבינו לבין חבור, שאין לחוש שם לגנבים, יתקן שלא כדרכו (גמרא שם; תוס' שם ד"ה אמר, בשם ר' פרץ; טושי"ע ורמ"א או"ח תקמ א; מגן אברהם שם סק"א).

אם היה הכותל נוטה ליפול, מותר לסתור ולבנותו, מפני הסכנה (מועד קטן ז א בפירוש; רמב"ם יום טוב ח ו; טושי"ע או"ח תקמ א). אבל אם לא היתה סכנה אסור לסתור ולבנות, אפילו אם יש לחוש שיכנסו גנבים לשם (מרדכי מועד קטן רמז תתמא; מגן אברהם שם סק"א).

בצנעא ובפרהסיא

כפרסום מלאכה שהיא ודאי דבר האבד – מותר לעשותה בפרהסיא (רמב"ן למועד קטן).

שדבר האבד אינו צריך שינוי, מכל מקום שמא אין כל דבר האבד מותר בלא

8. וראה תוס' י א ד"ה ההדיוט, שנסתפקו לומר, שאף על פי שהלכה כר' יוסי

ויש אומרים שהמחמיר שלא לגבות חוב מן הנכרי יישר כוחו (הגהות אשרי על הרא"ש שם, בשם רשב"ם. וראה בית יוסף שם שתמה על החומרא).

וכן מותר לעשות זקיפה עם חובותיו של נכרי במועד כדי להבטיחם, שבכלל דבר האבד הוא (מגיד משנה יום טוב ז' כב; רמ"א או"ח תקלט א).

רבי להלוות לגוי ברבית, אפילו לדעת הסוברים שהלוואה זו היא כסחורה ואסורה בחול המועד (ראה ערך חול המועד, שיש מחלוקת ראשונים בדבר אם דינה כסחורה), מכל מקום לאותם הרגילים ללוות אצלו – מותר, שאם לא ילוה להם ילכו לאחרים ויתרגלו שם, ויהיה לו הפסד מזה (רא"ש מועד קטן א כד; טו"ש או"ח תקלט א), והרי זה כדבר האבד (שו"ע שם)¹⁰.

במציאה

חיפוש מציאה אסור לטרוח ולחפש אחר מציאה בחול המועד. כגון נהר שהציף דגים על שפתו, אסור לאספם כדי לכבשם, אלא אם כן יהיו ראויים לאכול מהם במועד (רא"ש מועד קטן א כח, בשם הראב"ד; מאירי שם יא א; טו"ש או"ח תקלט ו).

ואינו דומה לשיירא שבאה שמותר לקנות מהם ולמכור להם (ראה לעיל: במשא ומתן), כיון שבמציאה אין הפסד כלל, מה שאין כן בסחורה שהביטול שלה הפסד הוא; ועוד שבמקח וממכר כיון שכך הוא דרך בני אדם, אין זו חשובה מלאכה ואין בה טורח, מה שאין כן כבישת הדגים מלאכה היא, ויש בה טורח (רא"ש שם; ט"ז שם סק"ד).

ויש מהראשונים שכתב שאם הציף הנהר את הדגים עד שנתמלאו כל השדות שסביבותיו והבורות והחריצים שבתוכם, ואם לא יצודו אותם היו הדגים מתים בתוך הבורות והחריצים והיו נאבדים, מותר לצודם אפילו שלא לצורך המועד, ולמלחם ולכבשם כבישה גמורה שיוכלו להתקיים זמן מרובה (שיטה למועד קטן יא א).

השבת אבדה מי שמצא אבדה בחול המועד מותר לו לכתוב מודעה ולתלותה, כיון שיתכן שהמאבד נמצא במקום זה רק בחג, ואחר כך ילך לדרכו. וכן מי שאבדה לו אבדה מותר לו לכתוב מודעה כדי שידע המוצא ויחזיר לו את האבדה (פסקי תשובות תקמה ט; שמירת שבת כהלכתה סז יז)¹¹.

בספק

ספק דבר האבד – מותר (מגן אברהם תקלו בהקדמה, בשם תשובת רש"ד), שכך כתבו ראשונים בטעם שכותב אדם חשבונותיו ויציאותיו, שהוא מפני שמא ישכח ויאבד ממנו, והרי אינו אלא ספק (תשובת רש"ד א ק"ג). וכך כתבו הראשונים בטעם שכותבים שטרי קדושין וגיטין ועוד, שהוא מפני שמא ימותו העדים או בית דין, או ילכו למדינת הים, וגם זה אינו אלא ספק (תוס' יח ב ד"ה ואלו כותבין ועוד).

אבל יש מן הראשונים שהחמיר שלא לגבות חוב מן הנכרי במועד (ראה לעיל: במשא ומתן)¹², וכתבו בטעמו שלא נקרא דבר האבד

כך בטוב, וכמו כן לפעמים ימכרנה אחר כך יותר ביוקר, ולכן אינו דבר האבד (מרדכי מועד קטן רמז תתמו, בשם רבינו תם והריטב"א).

• ויש מן הראשונים שמחלקים בין מכירה לקנייה, שלמכור מותר כל דבר, אפילו כשאינו מפסיד מן הקרן, שכיון שהסחורה בידו, והוא מוצא עתה קונה ביוקר ובריוח גדול, ואחר המועד לא יתנו לו כל כך ריוח, אין לך הפסד מן הקרן גדול מזה, שהרי עתה הסחורה שוה כמו שנותנים בה (בית יוסף או"ח תקלט, לדעת הרמב"ם); אבל לקנות מהם אסור, אם קונה הדבר כדי להשתכר, אף על פי שהריוח ניכר, שקונה בזול מהשיירא, ואינו מותר אלא אם צריך הדבר בשבילו לשימוש ודעתו לקנותו, ונזדמן לו עתה מי שמוכר בזול, והדבר ידוע שלא יזדמן לו אחר המועד, שהרי זה כדבר האבד ומותר (טור שם בשם רמב"ם)⁹.

יריד ירידים הקבועים מזמן לזמן אף הם חשובים כדבר שאינו מצוי (שו"ת מהרש"ל עט; שו"ע או"ח תקלט ח), ואפילו מעיר לעיר מותר לנסוע ליריד (רמ"א שם). שכל דבר שאינו מצוי ובא מזמן לזמן, חושבים אנחנו הפסד ריוח כמו הפסד קרן (שו"ת מהרש"ל שם).

מכירת סוף מכירת סוף עונה המצויה בזמנינו, נחשבת דבר עונה האבד אם לאחר המועד תיגמר המכירה (שמירת שבת כהלכתה סז ל; פסקי תשובות תקלט ב).

תגר תגר שקונה מזה ומוכר לזה מיד וחוזר וקונה ומוכר, מותר לו לקנות ולמכור, שזהו דבר האבד (כלבו ס; רמ"א או"ח תקלט ח). ואף על פי שכל בעלי חנויות כך הם, שקונים כדי למכור מיד, מכל מקום כיון שהוא בחנות – אסור, ולא הותר אלא בבית, או כשהחנות סגורה, וכשיבוא הלוקח לקנות פותחה במקצת (מגן אברהם שם סק"ח).

הלוואה הלוואה מעות על מנת שיתן לו אחר כך יין או סחורה אחרת בפרעון חובו, כדי להשתכר, והרי זה בכלל מקח וממכר שאסור (ראה ערך חול המועד), אם אינו מצוי אחר המועד לגבות ממנו, הרי זה דבר האבד, ומותר לגבות במועד (רא"ש מועד קטן א כד, בשם רבינו תם; שו"ע או"ח תקלט א).

וכן סחורה שמכר קודם המועד, אם הלוקח הוא אדם שאינו מצוי במקום המוכר ונזדמן לו בחול המועד, מותר לתבוע דמיה במועד, שהרי זה כדבר האבד (טור או"ח תקלט; דעה א בשו"ע שם א). ויש שאינם מצריכים שיהיה דבר האבד בתביעת חוב, כל שזקף עליו במלוה קודם המועד, שהרי זה כהלוואה, ומותר לגבותו (בית יוסף שם, לדעת רבינו שהביא הרא"ש שם; שו"ע שם).

וכתבו האחרונים שבזמן הזה, שקלקול החובות מצוי ביותר, נחשב כל חוב בחזקת ספק דבר האבד, ומותר לגבותו אפילו בבית דין (ט"ז שם סק"א; משנה ברורה ס"ק יא).

גביית חוב לגבות חובו מן הגוי מותר לדברי הכל, אפילו לדעת מגיני האוסרים בגביה מישראל (ראה ערך חול המועד), שבכלל דבר האבד הוא (מגיד משנה יום טוב ז' כב; הגהות אשרי מועד קטן א כד, בשם רש"י). ואפילו אם פרע יין לישראל בחובו, מותר לקבל ממנו, שהוא כמציל מידו (רא"ש מועד קטן ב טו; טו"ש או"ח תקלט ח), והרי זה בכלל דבר האבד אם לא יקבל עכשיו (משנה ברורה שם ס"ק כח).

ומתן לצורך המועד, או לצורך המוכר שאין לו מה יאכל. ¹¹ וראה ארחות רבינו ב עמ' קה, שיש שהחמיר לכתוב בשנוי. ¹² וראה בבית יוסף שם, שתמה על דעה זו.

שינוי. ⁹ וראה פסקי תשובות תקלו ב, לענין מי שמשלם שכירות על החנות, או שמשלם מסים גבוהים, ומחוייב לשלם גם על חול המועד, אם מותר לו להפעיל את החנות כדי שלא ישלם לחינם. ¹⁰ וראה ערך חול המועד, על משא

ויש מהראשונים שכתב שאפילו כשאחרים עושים לו בדבר האבד לא יגמרו את כל המלאכה, שאבלות חמורה ממועד (שיטה למועד קטן יא ב).

בשכר יש מן הראשונים שסוברים שהאחרים מותרים לעשות לו רק בחינם, אבל לא בשכר (מאירי מועד קטן יא ב); ויש חולקים וסוברים שמותר אפילו בשכר (מאירי שם, בשם יש אומרים; רמב"ם אבל ה י. וכך משמע מסתימת כל הפוסקים).

בטירה דבר האבד שמותר על ידי אחרים, מותר גם על ידי טרחה יתרה. שרק בחול המועד שהאיסור הוא משום קדושת היום, אסור בטורח יתר (ראה ערך חול המועד), אבל באבל שהאיסור הוא כדי שיתאבל על מתו (ראה ערך אבלות) מה איכפת לנו בטורח של אחרים (רמב"ן תורת האדם ענין האבלות נה; רא"ש מועד קטן ב ד, בשם הראב"ד; טוש"ע יו"ד שפ ה).

אין אחרים אם אין לו אחרים שיעשו בשבילו, כגון שאין שם אומן לעשות מלאכה זו אלא הוא, דעת רבן שמעון בן גמליאל שמותר לו לעשות בעצמו בצנעא (מועד קטן יא ב; שמחות ה ג). ונחלקו הפוסקים אם הלכה כמותו:

- יש מהראשונים שפוסקים הלכה כמותו (רי"ף גיאת הלכות אבל עמ' נא; רמב"ן בתורת האדם ענין האבלות נה; רא"ש מועד קטן ב א, בשם איכא מאן דאמר בראב"ד; רמ"א יו"ד שפ ח, בשם יש אומרים), אם מפני שסוברים שאין חכמים חולקים בדבר (רא"ש שם); או שאפילו שחולקים עליו, הלכה כדברי המיקל באבל (ראה ערך הלכה. רמב"ן ורא"ש שם).

- יש סוברים שחכמים חולקים על רבן שמעון בן גמליאל, ופוסקים הלכה כמותם (רי"ף מועד קטן יא ב, וראה רא"ש ושאר ראשונים שם בדעתו; טור יו"ד שפ, לדעת הרמב"ם והראב"ד; המחבר יו"ד שפ ה). ומכל מקום לאחר שלשה ימים מותר (רא"ש מועד קטן ב א, בשם הראב"ד; רבנו ירוחם כה ג, בשמו).

- יש מכריעים שבהפסד מרובה יש להקל אפילו בתוך שלשה ימים, ולאחר שלשה ימים יש להקל בכל דבר האבד (רמ"א יו"ד שפ ה), ויעשה בצנעא (רא"ש ורבנו ירוחם שם, בשם הראב"ד; ש"ך שם סק"ו).

וכתבו האחרונים שאם אי אפשר לעשות בצנעא – מותר בפרהסיא (שו"ת חתם סופר אה"ע ב קעג).

סחורה פרקמטיא של האבל בדבר האבד נמכרת על ידי אחרים (רא"ש מועד קטן ב ד; טוש"ע יו"ד שפ ו). וכשהיא נפסדת מהקדן אם לא ימכרנה עתה, הרי זה דבר האבד לדברי הכל; ואם המכירה היא להרויח, וכשלא ימכור לא יפסיד וגם לא ירויח, הרי הדבר תלוי במחלוקת הראשונים במשא ומתן בחול המועד אם זה נקרא דבר האבד (ראה בית יוסף שם. וראה לעיל: במשא ומתן)¹³.

הרשאה אם יש לו דין על אדם, והוא דבר האבד, כגון שביקש לילך למדינת הים, או שעדיין חולים, יכול לעשות מורשה ולדון עמו (רמב"ם אבל ה יד, בשם הגאונים; רא"ש מועד קטן ב ד, בשם; טוש"ע יו"ד שפ ט).

הלואה גרבית מותר להלוות לנכרי גרבית על ידי אחרים לאותם שרגילים ללוות ממנו, מפני שהוא דבר האבד (טור יו"ד שפ; שו"ע שם ז וש"ך סק"ח); ויש אוסרים (רמב"ן בתורת האדם ענין האבלות נה; טור שם, בשמו).

אלא דבר שיאבד בודאי אם לא יעשה עכשיו (בית יוסף או"ח תקלט, בטעם דעה זו).

ונחלקו האחרונים בהיתר של ספק דבר האבד:

- יש שכתבו שלא אמרו ספק דבר האבד מותר אלא לדעת הסוברים בעיקר מלאכת חול המועד שאיסורה מדרבנן, וספק דרבנן להקל; אבל לדעת הסוברים שמלאכת חול המועד אסורה מן התורה (ראה ערך חול המועד שיש מחלוקת בדבר) אף ספק דבר האבד אסור (מחצית השקל תקלו בהקדמה).

- ויש שהוכיח שאין זה תלוי בזה, ואפילו לדעת הסוברים שמלאכת חול המועד היא מהתורה, ספק דבר האבד מותר. אלא שכתבו שהעיקר תלוי בדבר המצוי, שאם החשש שיהיה הפסד בדבר הוא מצוי – מקילים בספיקו; ואם אין ההפסד מצוי – יש להחמיר אפילו לדעת הסוברים מלאכת חול המועד מדרבנן (באור הלכה תקלו א ד"ה דבר).

ספק שאינו מצוי יש שכתבו שספק דבר האבד מותר רק אם אותו חשש של הפסד הוא מצוי, אבל אם אינו מצוי לא (משנה ברורה תקלו סק"א); ויש שכתבו שגם אם יש חשש מועט שיהיה הפסד – מותר, ובפרט אם הוא דואג ונמנע משמחת יום טוב מחמת ההפסד (שו"ת מהרש"ג ב י. וראה פסקי תשובות תקלו א).

במשא ומתן במניעת הריחוק של משא ומתן, אפילו לדעת הסוברים שהוא דבר האבד (ראה לעיל: במשא ומתן, מחלוקת ראשונים בדבר), אם הוא ספק, כתבו הפוסקים שאסור. ולכן אם יום השוק הוא בכל שבוע, ואפשר שביום השוק הבא ימכרו גם כן ברויח – אסור למכור (בית יוסף או"ח תקלט, לדעת הרא"ש. וראה חול המועד כהלכתו ב ס"ק קסא).

באבלות

בעצמו האבל, שאסור בעשיית מלאכה בימי אבלותו (ראה ערך אבלות), נחלקו אמוראים אם מותר בדבר האבד, כדרך שמותר בחול המועד:

- יש אומרים שדברים המותרים במועד אסורים בימי אבלו.
- ויש אומרים שאם במועד מותר, כל שכן בימי אבלו (מועד קטן יא ב).

הלכה, שאבל אסור גם בדבר האבד (רמב"ם אבל ה י; טוש"ע יו"ד שפ ד), בין הוא, ובין עבדיו ושפחותיו ובניו ובנותיו, שמעשה ידיהם שלו (טוש"ע שם).

באחרים אנשים אחרים מותרים לעשות לאבל מלאכה. כיצד: היה צריך להפוך זיתיו, או להעלות פשתנו מן המשרה, או צמרו מן היורה, שוכר אחרים לעשות לו כדי שלא יאבדו, ומרביצים לו שדהו משתגיע עונת המים שלו (מועד קטן יא ב; רמב"ם אבל ה י; טוש"ע יו"ד שפ ה).

גמר המלאכה כשם שנחלקו ר' יהודה ור' יוסי בחול המועד בזיתיו הפוכים אם טוען קורה ראשונה בלבד, או שגומר כדרכו את כל המלאכה, (ראה לעיל: בשינוי וכדרכו), כך נחלקו באבל (מס' שמחות ה ב, ד).

ופירשו האחרונים שנחלקו כשאחרים עושים לו, אבל הוא עצמו אף בדבר האבד הם סוברים שאסור (פירוש נחלת יעקב שמחות שם).

13. וראה ערך אבלות, על שותף במשא ומתן של האבל, ועל האריסים והחכירים.

בחזרת פועלים

חזרתם, אפילו בדבר האבד של ממון (נמוקי יוסף בבא מציעא עו ב; נתיבות המשפט של ס"ק יד, בדעת המחבר)

• ויש מפרשים דבריהם שלא אמרו אלא כשבעל הבית היה מוצא לשכור פועלים ולא שכר, אלא שהמתין, ולפיכך לא ישלמו מה שהפסיד בהמתנתו, אבל אם לא היה יכול בעל הבית לשכור פועלים, ועל ידי זה היה הפסד ממון, חייבים לשלם (ש"ך שם ס"ק לט).

מלמד מלמד תינוקות החוזר בו, נקרא דבר האבד (מרדכי בבא **תינוקות** מציעא רמז שמג; תשובות מיימוני קנין ל; רמ"א חו"מ שלג ה). הטעם: אם מפני ששוכר ומאבד בביטול זה מה שלמד קודם לכן (תשובות מיימוני שם); או לפי שאף בלא קלקול העבר יש הפסד שאינו חוזר מה שמתבטל מהלימוד בכל יום שראוי ללמוד (ש"ך שם ס"ק כו).

אבל זה נקרא דבר האבד שאינו של ממון, שאם לא שכר עליו בעל הבית, אין המלמד חייב לשלם (שו"ת תרומת הדשן שכט; רמ"א חו"מ שלג ו).

אם לא יצטרך התינוק להתבטל כי אם זמן מועט, כגון שידוע שימצא מלמד אחר בקרוב, אינו דבר האבד כי אם לפי אותו זמן, ואם אין האב רגיל לדחוק עצמו על שכירות מלמד בזמן מועט כזה, אינו דבר האבד (הגהות אשרי בבא מציעא ו ו).

אם המלמד מעמיד לו מלמד אחר במקומו אינו דבר האבד (תשובות מיימוני קנין ל; ש"ך חו"מ שלג ס"ק כו).

סופר סופר המקבל עליו לכתוב ספר וחזר בו, הרי זה דבר האבד, ואפילו אם ימצא סופר אחר, כי ספר הנכתב בכתובת יד שני סופרים הוא מגומר ונקרא מקולקל (מרדכי בבא מציעא רמז שמג; רמ"א חו"מ שלג ה וסמ"ע ס"ק כ), אלא אם כן ידוע שאין קפידא בשני סופרים (ש"ך שם ס"ק כו).

משרת משרת או עבד של בעל הבית שחזרו בהם נקרא דבר האבד, שאין בעל הבית יכול לעשות בעצמו אותן המלאכות שהם צריכים לעשות (תרומת הדשן שכט, והשאר בצריך עיון: רמ"א חו"מ שלג ה).

ויש שפקפקו בדבר, וכתבו שהכל לפי הענין ולפי ראות עיני הדיין (ש"ך שם ס"ק כג).

חזרת בעל הבית בעל הבית ששכר פועלים, וחזר בו קודם שהלכו הפועלים למלאכתם, כתבו הראשונים שאם בשעה ששכרם היו יכולים להשכיר עצמם לאחרים ועכשיו אינם יכולים, הרי זה דבר האבד להם, ומשלם שכרם כפועל בטל (מגיד משנה שכירות ט ד, בשם רמב"ן ורשב"א; שו"ע חו"מ שלג ב).

ואם חזר בו אחר שהתחילו במלאכה, שידו על התחתונה (ראה ערך פועל), יש מהראשונים שסוברים שאם הוזלה המלאכה ויכול להשיג פועלים להשלים בזול, ישלם להם כל שכרם מלבד מה שיצטרך לשלם בעד גמר מלאכה, ואף על פי שהוא יותר ממה שפסק עמהם ויותר ממה ששוה לפי שהוא דבר האבד לפועלים, שאם באו עכשיו להשכיר עצמם לא יתנו להם אלא כפי הזול של עכשיו (ריטב"א בבא מציעא עו א).

חזרה השוכר את האומנים והפועלים, שיכולים לחזור בהם **פטלאכה** אפילו בחצי היום (ראה ערך פועל), אינו אלא בדבר שאינו אבד, אבל בדבר שאבד – אחד שכיר ואחד קבלן אינם יכולים לחזור בהם, אם לא נאנסו (בבא מציעא עה ב, ושם עז ב; רמב"ם שכירות ט ד; טוש"ע חו"מ שלג ה).

ואם חזרו בהם, בין שהיה דבר האבד של הפסד ממון, כגון ששכר אותם להעלות פשתנו מן המשרה; ובין שהיה דבר של הפסד רצונו, שלא נעשית כוונתו (ראה ריטב"א בבא מציעא עה ב), כגון ששכר להביא חלילים לשמח חתן וכלה, או לקונן על המת וכיוצא בדבר שאף זה דבר האבד, שעתה זמנו הוא לעשות (תוס' שם ד"ה פריפרין); והוא מקום שאין שם אדם, ואינו מוצא פועלים אחרים לשכור – הרי זה שוכר עליהם בני אדם ביוקר, עד כדי שכרם¹⁴; ועל הפועלים מוטל לשלם, או שבעל הבית מטעה אותם (בבא מציעא עה א, ושם עה ב, ורש"י ד"ה ידס; רמב"ם שם; טוש"ע שם). דהיינו שאומר להם שישלם יותר משרוצים, ולא יתן להם אלא מה שפסק תחילה (שם עז ב; רמב"ם שם; טוש"ע שם).

כשאר אחרים אפילו כשאינו מוצא עכשיו פועלים לשכור, אינו נקרא דבר האבד אלא אם כן בשעה ששכר את אלו היה יכול לשכור פועלים אחרים, אבל אם גם אז לא היו לו פועלים אחרים לשכור, אינו שוכר עליהם או מטעם, שהרי לא הפסידוהו כלום (נמוקי יוסף בבא מציעא עז א, בשם רשב"א; מגיד משנה שכירות ט ב, בשמו; טוש"ע חו"מ שלג ה וסמ"ע ס"ק כב).

ויש חולקים וסוברים שאף זה נקרא דבר האבד, שאין אדם רואה ממנו אבד ושותק, ומן הסתם היה טורח אחר פועלים ומוסיף להם קצת על שכרם, והיה מוצא לשכור (בית יוסף חו"מ שם, בשם תלמידי הרשב"א בשם הרמב"ן; וראה ש"ך שם ס"ק כח)¹⁵.

כשיש אחרים היו לו פועלים אחרים לשכור להשלים המלאכה, ואמרו לו צא ושכור מאלו והשלם מלאכתך, אין לו עליהם אלא תרעומת, ומשלם להם בעד מה שעשו (בבא מציעא עז ב; שכירות ט ב, בשמו; טוש"ע חו"מ שלג ז. וראה ערך פועל). ואם הטעה אותם, משלם להם כפי מה שפסק להם באחרונה (רא"ש בבא מציעא ו ב; טור ורמ"א שם ה).

כשהזגר אגד לא שכר עליהם פועלים ולא הטעם, נחלקו הפוסקים אם חייבים לשלם:

- יש אומרים שיש הבדל בין דבר האבד של ממון ממש, לדבר האבד של חסרון כוונתו, שבדבר האבד של ממון, משלמים לו הפועלים כל ההיזק שגרמו לו בחזרתם, אם לא שכר עליהם פועלים ולא הטעם; ובדבר שאינו של ממון, כגון ששכר להביא חלילים לשמח את הכלה, או לקונן על המת וכיוצא, שהענין אבד ולא הממון, אם לא שכר עליהם ולא הטעם, אינם משלמים כלום (ריטב"א בבא מציעא עה ב; שו"ת תרומת הדשן שכט; רמ"א חו"מ שלג ו).
- יש שנראה מדבריהם שאינם מחלקים בדבר, וסוברים שלעולם אין הפועלים משלמים את ההיזק שנגרם לבעל הבית על ידי

שו"ת ושב הכהן, שהעיקר כדעה הראשונה, ואף לכתחילה יכולים הפועלים לחזור בהם במקרה זה.

14. וראה ערך פועל, מה הדין כשיש אצלו משלהם, ואם יש הבדל בין כשהתחילו במלאכה וחזרו, ובין לא התחילו. 15. וראה פתחי תשובה שם ס"ק יא, בשם

דְּבַר הַגּוֹרֵם לְמִמּוֹן¹

דבר שאינו ממון בעצמו, אבל הוא מסבב זכות ממון

- הפריקים:**
- בדבר שאינו קנינו;
 - בדבר שאין לו שיווי;
 - גורם לאחר זמן;
 - בשבועת העדות;
 - גורם של גורם.

סיכום תמציתי

בדבר שאינו קנינו

קרבן, שהבעלים חייבים באחריותו, כגון שאמר: הרי עלי עולה, והפריש בהמה לנדרו, והרי הבהמה לא שלו אלא של הקדש, הרי זה דבר גורם לממון, שכן אילו מת או נאבד הקרבן, חייב להביא קרבן אחר, וכל זמן שהוא קיים הוא פוטר עצמו בו. ונחלקו תנאים אם הוא חשוב כממון: ר' שמעון סובר שדבר הגורם לממון נחשב כממון, והרי הוא שייך לבעליו, ולכן הגונב קרבן זה מבית הבעלים משלם תשלומי כפל, ואם טבחו או מכרו משלם תשלומי ארבעה וחמשה; וחכמים סוברים שדבר הגורם לממון אינו נחשב כממון, ופטור מכפל וארבעה וחמשה. הלכה כחכמים, ויש מהראשונים שפוסקים כר' שמעון.

מחלוקת זו נידונה גם בשומרים, ובחמץ, ובגנבה, ובשבועת הפקדון, ובמכירה ובהקדש.

בדבר שאין לו שיווי

המחלוקת נידונה גם בגזל חמץ לפני הפסח, ובאחר ושרפו לאחר הפסח, ובשורף שטר חוב של חברו - שאין להם שווי כשלעצמם, אך הם גורמים לממון.

גורם לאחר זמן

דבר שאין לו שיווי עכשיו, אבל לאחר זמן יהיה שוה ממון, נחלקו הראשונים אם נחשב גורם לממון, כגון בחמץ שעבר עליו הפסח, ובחמץ נוקשה, ובמתנה על מנת להחזיר, ובפטר חמור.

בשבועת העדות

בדבר הגורם לממון בשבועת העדות אין דנים על דבר וחפץ ידוע אם נקרא ממון, כדרך שדנים באופנים הקודמים, אלא על עדות שאינה מחייבת את הנתבע ממון אלא גורמת לממון; כגון המשביע עד אחד שיבוא ויעיד לו עדות, שהנתבע שלו חייב לו ממון כך וכך, והעד כפר, שאינו יודע לו עדות, ונשבע על כך לשקר.

גורם של גורם

אף לדעת הסוברים שגורם לממון נחשב כממון, גורם של גורם אינו נחשב כממון. יש מהאחרונים שכתבו שגם בכל התורה גורם של גורם אינו כממון אף לדעת ר' שמעון הסובר דבר הגורם לממון כממון.

בדבר שאינו קנינו

קרבן קרבן, שהבעלים חייבים באחריותו, כגון שאמר: הרי עלי עולה, והפריש בהמה לנדרו, והרי הבהמה לא שלו אלא של הקדש, הרי זה דבר גורם לממון, שכן אילו מת או נאבד הקרבן, חייב להביא קרבן אחר, וכל זמן שהוא קיים הוא פוטר עצמו בו (ראה בבא קמא ע"ב, ורש"י ד"ה חייב).

נחלקו תנאים אם הוא חשוב כממון:

- ר' שמעון סובר שדבר הגורם לממון נחשב כממון, והרי הוא שייך לבעליו, ולכן הגונב קרבן זה מבית הבעלים משלם תשלומי כפל, ואם טבחו או מכרו משלם תשלומי ארבעה וחמשה, ואף על פי שנאמר: וְגִנֵּב מִבֵּית הָאֵשׁ (שמות כ"ו) - אף זה נקרא מבית האיש, כיון שחייב באחריותו (בבא קמא ע"ב, ע"א, ורש"י ד"ה ר"ש).
 - וחכמים סוברים שדבר הגורם לממון אינו נחשב כממון, ופטור מכפל וארבעה וחמשה, שאין זה נקרא וְגִנֵּב מִבֵּית הָאֵשׁ (בבא קמא שם).
- הלכה כחכמים (רמב"ם גנבה ב' א'. וראה ש"ך חושן משפט שפ"ו סק"י). ויש

מהראשונים שפוסקים כר' שמעון (בעל התרומות כ"ט ב' ת, בשם הר"י בן פלט, נ"א ו' ת, בשם הראב"ד).

נשומרים כתבו הראשונים שאין דבר הגורם לממון מחמת חיוב אחריות מחייבו בכפל לר' שמעון, אלא אם כן חייב גם באחריות אונסים, כמו באומר הרי עלי קרבן, שאף אם הקרבן יאבד באונס - חייב באחריותו; אבל אם אינו חייב אלא באחריות של שמירה, שאפילו שומר שכר אינו חייב אלא על גנבה ואבדה ולא על אונסים, דברי הכל אינו כממון. ולכן הגונב משומר, אף על פי שהשומר חייב באחריות הפקדון, אין הגנב חייב עליו כפל מדין דבר הגורם לממון (שיטה מקובצת בבא מציעא לד' א')².

נחטף המקבל פקדון של חמץ מנכרי באחריות, כיון שאילו יגנב או יאבד יצטרך הישראל לשלם לנכרי, הרי הוא כשלו, ועובר עליו בבל יראה ובל ימצא, לדברי הכל, שנאמר: לֹא יִמָּצֵא (שמות י"ב יט), ולא נאמר: לֹךְ, ללמד שעובר אף בשל אחרים (פסחים ה' ב, ורש"י ד"ה לפי. וראה ערך בל יראה ובל ימצא). ובגמרא ישנם בזה שני לשונות:

דבר הגורם לממון. 1. ו טור תקמב - תקנג. 2. וראה אור שמח גנבה א' יז; אחיעזר ג' סב, מה שהסבירו בטעמי הלכה זו.

שנוע אף על פי שאין נשבעים על הקדשות שבועות הפקדון, **הפקדון** שנאמר: וְרָעָהוּ (שמות כב ו'), אם הפקיד קדשים שחייב באחריותם – נשבע הנפקד עליהם לר' שמעון, שכיון שדבר הגורם לממון כממון, הרי זה בכלל רעהו; ולחכמים שסוברים שדבר הגורם לממון אינו כממון, אין נשבעים עליהם (שבועות מב ב, ורש"י ד"ה קדשים).

הלכה כחכמים (פירוש המשניות לרמב"ם שבועות ו ה'; מגיד משנה טוען ונטען ה א'; רמב"ן בדינא דגרמי, בשם הגאונים); ויש פוסקים כר' שמעון (בעל התרומה כט ב ח, בשם ר"י בן פלט).

מכירה • דבר הגורם לממון לר' שמעון שכממון הוא, יש **והקדש** מהאחרונים סוברים שנחשב כשלו גם לענין מכירה, שהבעלים חייבים באחריותם יכולים למכרם (פני יהושע בבא קמא סו ב).

וכן יש שכתבו שיכול להקדישו, ולכן בכורים, לדעת הסוברים שחייב באחריותם עד שיביאם להר הבית (ראה ערך בכורים), יכול להקדישם אם דבר הגורם לממון כממון (תוס' חדשים שקלים ח ח).

וכן יש מהראשונים שסוברים שנחשב כשלו לענין שבעל חוב יכול לתפסו בחובו, כגון שמעון שהיה לו פקדון של ראובן וקיבל עליו אחריות, יכול בעל חוב של שמעון לתפסו אם דבר הגורם לממון כממון (מרדכי בבא קמא רמז קע, בשם מהר"ם).

• ויש חולקים וסוברים שלא יתכן שהנפקד המקבל פקדון באחריות יוכל למכור דבר שאינו שלו, או קדשים שחייב באחריותם, אפילו אם דבר הגורם לממון כממון, וכל שכן אם נאמר שכשהדבר ישנו בעין לדברי הכל דבר הגורם לממון אינו כממון (קצות החושן שפ"ז סק"ז, וראה אחיעזר ב מו).

וכן לא יתכן שיטול בעל חוב של הנפקד חפץ של המפקיד שאינו חייב לו כלום, ולא מצינו ששור הקדש שחייב באחריותו שהזיק שהניזק יטול את השור של הקדש (קצות החושן ק סק"א).

מוט בקדשים בירושלמי אמרו, שלר' שמעון שקדשים שחייב באחריותם הם כשלו, מותר להקזי מהם דם, אפילו שמתכוין לעשות בהם מום (ירושלמי פסחים א ח, לפירוש הקרבן העדה והפני משה).

בדבר שאין לו שויו

גזל חמץ גזל חמץ לפני הפסח, ובא אחר ושרפו לאחר הפסח, הרי החמץ הזה הוא גורם לממון לגזלן, שאילו היה קיים היה מחזירו לבעליו כמות שהוא ונפטר, ועכשיו שאינו קיים, צריך לשלם דמיו לבעלים כשעת הגזלה (ראה ערך גזל). ולכן אף על פי שאילו היה שורף חמץ שעבר עליו הפסח כשהוא אצל בעליו היה פטור, שאינו שוה כלום, שהרי הוא אסור בהנאה (ראה ערך חמץ שעבר עליו הפסח), אבל עכשיו ששרפו אצל הגזלן חייב לשלם דמיו לגזלן, לדעת ר' שמעון שדבר הגורם לממון כממון. ולדעת חכמים שסוברים שדבר הגורם לממון אינו כממון – פטור (בבא קמא צח ב).

הקדיש חמץ הקדיש חמץ באופן שחייב באחריותו, כגון שאמר הרי עלי והפרישו לנדרו, ובא אחד ואכלו בפסח בשוגג – יש מהראשונים שכתבו שלדעת הסוברים שדבר הגורם

• ללשון אחד לא הוצרכו לריבוי מיוחד מן הכתוב אלא לחכמים, שדבר הגורם לממון אינו כממון, אבל לר' שמעון עובר על כל יראה וכל ימצא אף בלי ריבוי מיוחד, שהרי הוא גורם לממון, מכיון שחייב באחריות הפקדון, ודבר הגורם לממון כממון.

• וללשון שני אף לר' שמעון הוצרכנו לריבוי מיוחד, שלא אמר ר' שמעון דבר הגורם לממון כממון אלא כשהדבר אינו בעין, שכבר נגנב או נאבד, והבעלים כבר נתחייבו באחריותו, כמו בגונב קדשים מבית הבעלים, שהבעלים שאמרו הרי עלי קרבן כבר נתחייבו בקרבן אחר משנגנב; אבל כשהדבר עדיין בעין, כמו בחמץ זה, וחוזר לבעליו כמות שהוא, אינו נחשב כממון בשביל כך שאילו היה נגנב ואילו היה נאבד היה חייב באחריות (פסחים ו א, ורש"י ד"ה הואיל).

האחרונים נחלקו בביאור דברי הגמרא:

• יש מהאחרונים שסוברים שאפילו ללשון שני, שאם לא היה ריבוי מיוחד לא היינו אומרים דבר הגורם לממון כממון כשישנו בעין אף לר' שמעון, מכל מקום לאחר שכבר למדנו מריבוי מיוחד שעובר בבל יראה בגורם לממון אפילו כשהדבר ישנו בעין, שוב אנו אומרים שלדעת ר' שמעון אפילו דבר הגורם לממון שישנו בעין נחשב כממון (מהרי"ט אלגזי חלה י סק"ב; צל"ח פסחים שם: שו"ת עונג יום טוב כד). ולפיכך קדשי מזבח שהבעלים חייבים באחריותם שהיו בעיר הנדחת ימותו לר' שמעון, לפי שהם דבר הגורם לממון לבעלים והרי הם כממונו, ודנים אותם לפי חרב כשאר בהמות של עיר הנדחת (סנהדרין קיב ב, ורש"י ד"ה ור' שמעון) אף על פי שישנם בעין (שו"ת עונג יום טוב שם).

• יש מהאחרונים שסוברים שאפילו אחר שלמדנו מריבוי מיוחד שעובר על כל יראה בגורם לממון אפילו כשישנו בעין, הדברים אמורים רק לענין איסור בל יראה בלבד ומגזרת הכתוב, אבל לשאר דברים כשישנו בעין גורם לממון אינו כממון אף לר' שמעון. ולכן חמץ זה שקיבל עליו הישראל אחריות אינו יכול לבטלו, שלענין ביטול אין החמץ שלו, ואינו יכול לבטל דבר שאינו שלו (שאגת אריה עז).

• ויש מחלקים שכאשר חיוב האחריות כבר חל עליו קודם לכן, והדבר בא לפטור אותו מהאחריות, כגון בקדשים, שכשאמר הרי עלי עולה כבר נתחייב באחריות, וכשהפריש הקרבן נפטר, אפילו כשישנו בעין הרי זה כממון לר' שמעון, שהרי כבר פטרו מאחריותו, אבל כשהיב האחריות לא היה עליו מקודם, כגון בשומר, שהחיוב יחול עליו רק אחרי שיגנב ויאבד, לכן כל זמן שישנו בעין אינו כממון (אחיעזר ב מו, ושם ג סב; חזון יחזקאל לתוספתא בבא קמא ד א, בשם הגר"ח מבריסק).³

ארבעה גנב שור או שה, והקדישו לעולה באחריות בשביל נדרו **וחמשה** שנדר הרי עלי עולה, באופן שההקדש חל, כגון שהקדישו לאחר יאוש בעלים, שאז חל ההקדש על ידי יאוש ושינוי רשות (ראה ערכים: יאוש; שינוי רשות), אפילו אם ההקדש נחשב כמכירה (ראה ערך ארבעה וחמשה), מכל מקום אינו חייב בארבעה וחמשה לר' שמעון, שכיון שעדיין חייב באחריותו, הרי עדיין הוא כממונו ולא יצא מרשותו, ואין זה כמכירה (בבא קמא עז א, ורש"י ד"ה ר"ש).

וקיבל עליו הנפקד אחריות, אם עובר עליו בבל יראה. 4. וראה רמב"ן בדינא

3. וראה ערך בל יראה ובל ימצא, לגבי חמץ של ישראל המופקד ביד ישראל

שאינן עוברים עליו בבל יראה (ראה ערך בל יראה ובל ימצא), הרי הוא מותר אחר הפסח אף מדרבנן (מאירי שם).

חמץ נוקשה השורף חמץ נוקשה - היינו חמץ שמתחילת חימוצו אינו ראוי לאכילה, או שאינו חמץ גמור - של חברו, שעכשיו אסור בהנאה, אבל מותר להשהותו עד לאחר הפסח (ראה ערך בל יראה ובל ימצא), ונמצא שלאחר זמן יהיה שוה ממון, נחלקו האחרונים בדינו:

- יש מהאחרונים שכתב שהדבר תלוי במחלוקת אם דבר הגורם לממון כממון, שאם הוא כממון - השורפו חייב לשלם; ואם אינו כממון - פטור מלשלם (קצות החושן שפ"ו סק"ז, לשיטת רש"י).

ולדעת הראשונים הסוברים שאם לאחר זמן יהיה שוה ממון לדברי הכל הוא ממון גמור גם עכשיו (ראה לעיל דעת ר"ח), השורפו חייב לשלם לדברי הכל (אחיעזר ב מו).

- ויש מהאחרונים שסוברים שהשורף חמץ נוקשה אינו שייך לדין חמץ של הקדש, שדוקא בהקדש שאין לו אלא מקומו ושעתו (ראה ערך פדיון הקדש), יש סוברים שאם עכשיו אינו שוה ממון הרי זה גורם לממון בלבד; אבל בשל הדיוט, אם לאחר זמן יהיה שוה ממון - לדברי הכל הוא ממון גם עכשיו (אור שמח חמץ ומצה א ג).

מתנה על מנת להחזיר מתנה על מנת להחזיר, נחלקו האחרונים אם נחשבת כדבר הגורם לממון:

- יש מהאחרונים שסוברים שמתנה זו היא גורם לממון לנותן, כיון שלאחר זמן תוחזר לו המתנה ותהיה ממון. ולכן ישראל שנתן חמץ לגוי קודם הפסח במתנה על מנת להחזיר לו לאחר הפסח, אם היה מונח ברשות ישראל - עובר עליו בבל יראה, ואחר הפסח אסור בהנאה, משום קנס, כדין חמץ של ישראל שעבר עליו הפסח, שהרי לענין בל יראה לדברי הכל גורם לממון כממון (מחנה אפרים מאכלות אסורות ח ד).

- ויש מהאחרונים שחולקים וסוברים שאין במתנה על מנת להחזיר משום גורם לממון, אם משום שזכותו לאחר זמן מחוסרת מעשה הקנאה (שו"ת עמודי אור טז); או משום שלא אמרו שהשוויי שלאחר זמן עושה אותו כממון אלא כשעכשיו אין לשום אדם זכות בו, ומשום איסור הנאה שבו אין לו שיווי; אבל דבר שעכשיו הוא קנוי לאחרים כמתנה על מנת להחזיר, ורשות אחרים עליו, אין מועיל מה שלאחר זמן יהיה שלו (שו"ת עונג יום טוב כו).

פטר חמור בפטר חמור, לכל הדעות, אף על פי שאינו שוה ממון עכשיו, מכיון שיהיה שוה לאחר זמן, נקרא ממון לענין כפל. שכן שנינו: הגונב פטר חמור של חברו - משלם תשלומי כפל לבעלים, אף על פי שאין לו עכשיו, שהוא אסור בהנאה קודם פדיונו (ראה ערך פטר חמור), יש לו לאחר מכאן, דהיינו לאחר שיפדהו, ולכן נחשב כאילו עכשיו הוא כבר שלו (בכורות יא א, ורש"י ד"ה ואע"פ; רמב"ם גנבה ב ג).

וכתבו האחרונים, שאינו נקרא דבר הגורם לממון, שכיון שבידו לפדותו מיד, הרי הוא ממון גמור לדברי הכל (שו"ת עמודי אור טז; שו"ת עמק יחושע ח).

לממון כממון - מעל, שכיון שחייב באחריותו הוא דבר הגורם לממון, אף על פי שעכשיו אינו שוה כלום ונמצא נהנה מהקדש; ולדעת הסוברים שדבר הגורם לממון אינו כממון - לא מעל (בעל המאור פסחים כט ב) ⁵.

שורף שטר השורף שטר חוב של חברו, והרי השטר בעצמותו אינו אלא נייר בעלמא, אבל הוא גורם לממון לבעליו, שעל ידו גובה את הדמים הכתובים בו, נחלקו אמוראים בדינו:

- יש אומרים שהדבר תלוי במחלוקת ר' שמעון וחכמים, שלר' שמעון חייב השורף לשלם דמי כל השטר משום גורם לממון, ולחכמים אינו משלם אלא דמי הנייר בלבד, שדבר הגורם לממון אינו כממון.

- ויש אומרים שאף לר' שמעון אינו משלם אלא דמי הנייר, שלא אמר ר' שמעון דבר הגורם לממון כממון אלא בדבר שעיקרו ממון, כגון חמץ שעבר עליו הפסח, שמתחילתו היה ממון גמור, ועכשיו אף שאינו שוה כלום גורם לממון הוא, ולא בשטר, שמעולם לא היה גופו ממון (בבא קמא צח ב, ורש"י ד"ה לר"ש) ⁶.

שבועה בשטר לדעת הסוברים ששטר חוב הוא גורם לממון ותלוי במחלוקת ר' שמעון וחכמים, נשבעים לר' שמעון על השטרות, אם הוא באופן שיש עליו חיוב שבועה, כגון מודה במקצת וכיוצא, שדבר הגורם לממון כממון הוא (ש"ך חו"מ שפ"ו סק"י, לדעת בעל התרומה) ⁷.

גורם לאחר זמן

חמץ הקדש דבר שאין לו שיווי עכשיו, אבל לאחר זמן יהיה שוה ממון, נחלקו הראשונים אם נחשב גורם לממון:

- יש אומרים שדבר זה נחשב גורם לממון, ואף הוא תלוי במחלוקת ר' שמעון וחכמים אם דבר הגורם לממון כממון. כגון חמץ של הקדש בתוך הפסח, לדעת הסוברים שחמץ שעבר עליו הפסח מותר מן התורה אף באכילה לישראל (ראה ערך חמץ שעבר עליו הפסח, ושם מחלוקת תנאים בדבר ושכן הלכה), הרי חמץ זה עכשיו אינו שוה כלום מפני שאסור בהנאה, אבל הוא גורם לממון, כיון שאחר הפסח ראוי לפדותו לאכילת ישראל, ולכן האוכלו בפסח לדעת ר' שמעון שסובר דבר הגורם לממון כממון, מעל ומשלם קרן וחומש ואשם מעילות (ראה ערך מעילה), כדין הנהנה מן ההקדש; ולדעת חכמים שסוברים דבר הגורם לממון אינו כממון - לא מעל, שהחמץ אינו שוה כלום, ולא נהנה מממון הקדש (פסחים כט ב, ורש"י ד"ה דכולי עלמא).

- ויש מהראשונים שסוברים שדבר שלאחר זמן יהיה שוה ממון אינו נקרא דבר הגורם לממון, אלא ממון גמור הוא לדברי הכל, ולדעת הסוברים שחמץ שעבר עליו הפסח מותר, האוכל חמץ של הקדש בפסח מעל לדברי הכל, כיון שהוא עצמו יותר לאחר הפסח (רבנו חננאל פסחים שם ד"ה רב אחא בר יעקב; מאירי פסחים כט א).

ואף על פי שחמץ שעבר עליו הפסח אסור על כל פנים מדרבנן לדברי הכל (ראה ערך חמץ שעבר עליו הפסח), הרי אין זה אלא משום קנס, מפני שעבר על בל יראה ובל ימצא, וחמץ של הקדש כיון

דמי כל השטר אף על פי שדבר הגורם לממון אינו כממון. וראה שם בהבדל בין גרמי לדבר הגורם לממון. ⁷ וראה בש"ך שם, שלהלכה רוב הפוסקים סוברים שאין נשבעים עליהם, מלבד דעת בעל התרומה והראב"ד.

דגרמי, שכתב שמכל מקום יש לחייב את השורף מדינת דגרמי. ⁵ וראה קצות החושן שפ"ו סק"י; שו"ת עונג יום טוב כה, מה שכתבו בענין זה. ⁶ וראה ערך גרמא בנזקין, שיש מחלוקת ראשונים להלכה שדנים דין גרמי, אם חייב לשלם

בשבועת העדות

עז אחד בדבר הגורם לממון בשבועת העדות אין דנים על דבר וחפץ ידוע אם נקרא ממון, כדרך שדנים באופנים הקודמים, אלא על עדות שאינה מחייבת את הנתבע ממון אלא גורמת לממון; כגון המשביע עד אחד שיבוא ויעיד לו עדות, שהנתבע שלו חייב לו ממון כך וכך, והעד כפר, שאינו יודע לו עדות, ונשבע על כך לשקר.

ונחלקו תנאים אם חייב קרבן שבועה, שהרי אין העדים חייבים קרבן שבועה אלא אם כן אילו היו מעידים מה שיוודעים היתה עדותם מועילה לחייב את הנתבע ממון (ראה ערך שבועת העדות), ועד אחד אף אם היה מעיד, אין מחייבים ממון על פיו (ראה ערך עד אחד); אלא שאילו היה מעיד, והיו בית דין מחייבים את הנתבע שבועה על פיו, רוב בני אדם אין נשבעים לשקר והיה משלם, ונמצא שעדות עד אחד אף על פי שאינה מחייבת ממון היא גורמת לממון. לכן סובר ר' אלעזר ב"ר שמעון שהעד חייב קרבן שבועה, לפי שסובר דבר הגורם לממון כממון; וחכמים סוברים שפטור, לפי שסוברים דבר הגורם לממון אינו כממון (שבועות לב א ורש"י ד"ה והאמר).

הלכה כחכמים (רמב"ם שבועות י ה,ז).

וכתבו הראשונים, שאין המחלוקת של דבר הגורם לממון בשבועת העדות תלויה במחלוקת ר' שמעון וחכמים בכל מקום אם דבר הגורם לממון כממון בדיני ממונות, ואף מי שסובר כאן שהוא כממון יוכל לסבור שם שאינו כממון, וכן להיפך (רמב"ן בדינא דגרמי; ריטב"א ורשב"א שבועות לב א).

גורם של גורם

בסוטה אף לדעת הסוברים שגורם לממון נחשב כממון, גורם

של גורם אינו נחשב כממון. כגון המשביע עדים שיעידו שהוא קינא לאשתו שלא תיסתר עם פלוני (ראה ערכים: קנוי וסתירה; סוטה) וכפרו, פטורים מקרבן שבועה, לפי שעדי קינוי הם גורם של גורם לממון; שאף אם היו מעידים על הקינוי עדיין לא יוכלו להפסיד את האשה כתובתה עד שיבואו אחר כך גם עדי סתירה שראו שנסתרה, וכשיבואו עדי סתירה אף הם אינם מחייבים אותה הפסד הכתובה, אלא הם גורמים שמירתא שתיית המים המאריים אולי תודה שנטמאה ואז תפסיד כתובתה, וגורם של גורם אינו כממון (שבועות לב א ורש"י ד"ה בעדו). ולא חייבה התורה אלא על עדות המחייבת ממון או גורמת לממון, אבל גורם של גורם כפירת דברים היא (רמב"ן בדינא דגרמי).

בכל התורה יש מהאחרונים שכתבו שגם בכל התורה גורם של גורם אינו כממון אף לדעת ר' שמעון הסובר דבר הגורם לממון כממון (מהרי"ט אלגזי חלה י סק"ב; ישועות יעקב אורח חיים תלד סק"א).

כגון בנכרי שהפקיד ביד ישראל חמץ וחפץ אחר, והישראל לא קיבל אחריות עליהם, אלא התנה שאם יגנב או יאבד החמץ יתחייב באחריות החפץ האחר, שאם יגנב או יאבד יתחייב לשלם לו, ונמצא שהחמץ הוא גורם של גורם לממון, שאפשר שהחמץ לא יגנב ולא יאבד ויחזירנו בעין, ואף אם יגנב ויאבד אפשר שהחפץ לא יגנב ולא יאבד ולא יתחייב כלום; ולכן אם החיוב של כל יראה על חמץ שקיבל עליו אחריות הוא משום גורם לממון כממון (ראה לעיל: בדבר שאינו קנינו), בגורם של גורם שאינו כממון אינו עובר. אלא שאם החיוב הוא משום הריבוי המיוחד "לא ימצא" שנאמר שם (ראה לעיל, שם), יש מסתפקים לומר שאולי נתרבה מהכתוב אף גורם של גורם (מהרי"ט אלגזי חלה).

דִּבְרֵי הַכְּתוּב בַּהוּה

דיני התורה שנוהגים בכמה דברים ונכתבו בדבר אחד, כדוגמא, מפני שהוא מקרה רגיל

גל כיוצא בו: אֶל תִּגְזֹל דָּל כִּי דָּל הוּא (משלי כב כב) - אין לי אלא עני, עשיר מנין, תלמוד לומר: כִּי אֶרְחוּת כָּל בִּצְעַ בִּצְעַ (שם א יט); אם כן למה נאמר עני, שדרך העני להיגזל יותר מהעשיר (ברייטא דל"ב מידות שם).

הלכות נוספות מלבד המקומות האמורים, שנאמרו בתורת דוגמאות למידה של נאמר במקצת ונוהג בכל, מצינו גם בכמה מקומות אחרים בדברי חז"ל, כשנוהג דין מסויים במקרים אחרים מלבד אותו המקרה הכתוב בתורה, שאמרו: אם כן למה נאמר כך וכך, אלא שדיבר הכתוב בהווה, או: שלא דיבר הכתוב אלא בהווה:

- אחד שור ואחד כל בהמה לנפילת הבור, ולהפרשת הר סיני, ולתשלומי כפל, ולהשבת אבדה, ולפריקה, ולחסימה, ולכלאים, ולשבת, וכן חיה ועוף כיוצא בהם. אם כן למה נאמר "שור או חמור", אלא שדיבר הכתוב בהווה, שאדם רגיל להשתמש בהם יותר משאר בהמות (בבא קמא נד ב, ומאירי שם).

- וכן לגבי הבא על נערה המאורסה באונס שהוא חייב פטורה, נאמר: כִּי בִשְׂדֶה מְצָאָהּ (דברים כב כז), ודרשו: אין לי אלא בשדה,

המידה בין שלשים ושתיים המידות שהתורה נדרשת בהן לדעת ר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי (ראה ערך מדות), נמנית המידה: דבר שנאמר במקצת ונוהג בכל (ברייטא דל"ב מידות, מידה יח). ואמרו חכמים בביאורה: אם כן מפני מה נאמר במקצת, מפני שדיבר הכתוב בהווה, דהיינו בדבר הרגיל להיות (ברייטא שם, ורש"י בבא קמא נד ב ד"ה בהווה).

טרפה כיצד: וּבְשֹׁר בִּשְׂדֶה טְרֵפָה לֹא תֹאכְלוּ (שמות כב ט) - אין לי אלא בשדה, בעיר או בבית מנין, תלמוד לומר: וּטְרֵפָה לֹא יֹאכַל (ויקרא כב ח; מכילתא משפטים מסכתא דכספא כ). אם כן למה נאמר "בשדה", דיברה תורה בהווה (ברייטא דל"ב מידות שם; מכילתא שם; רמב"ם מאכלות אסורות ד ח), שדרך בהמות להיטרף בשדה יותר מבעיר (ברייטא דל"ב מידות ומכילתא שם).

וכן האיסור הוא לא בלבד כשנטרפה על ידי חיה, אלא הוא הדין, כשאירעה בה אחת משאר טריפות, בין שהיה הגורם בידי בשר ודם, ובין שהיה בידי שמים. אם כן למה נאמר בתורה "טרפה", דיבר הכתוב בהווה (רמב"ם מאכלות אסורות שם, שחיטה ה א. וראה ערך טרפה).

אלמנה ויתום ישנם הלכות שנחלקו תנאים אם אומרים בהם שדיבר הכתוב בהווה:

כַּל אֶלְמָנָה וְיָתוֹם לֹא תַעֲנוּן (שמות כב כא) – אין לי אלא אלמנה ויתום, שאר כל אדם מנין, תלמוד לומר: לא תַעֲנוּן, דברי ר' ישמעאל; ר' עקיבא אומר אלמנה ויתום שדרכן לענות, דיבר הכתוב בהווה (מכילתא משפטים מסכתא דנויקין יח).

ופירשו שלא נחלקו בהלכה, אלא שלר' ישמעאל צריך לריבוי מיוחד לרבות כל אדם, ולר' עקיבא אין צריך לריבוי, אלא כל אדם הוא בכלל אלמנה ויתום (ראה גור אריה על התורה שם; הגהות סמ"ק פז).
לימוד מיוחד יש שכתבו שאין אומרים דיבר הכתוב בהווה אלא כשיש לימוד מיוחד שהדין נוהג בכל המקרים. ואף המידה של "נאמר במקצת ונוהג בכל" פירשו שכוונתה: נאמר במקצת בפסוק אחד, ונוהג בכל בפסוק אחר, דהיינו שיש על כך לימוד מפורש (פירוש מדרש תנאים לברייתא דליב מידות מידה יח).

דברי חכמים אף בדברי חכמים מצאנו שלא דיברו אלא בהווה: בית הלל אומרים לא שמענו שהתירו חכמים על פי עדות האשה שמת בעלה אלא בבאה מן הקציר, ובאותה מדינה, וכמעשה שהיה; אמרו להם בית שמאי אחת הבאה מן הקציר, ואחת הבאה מן הזיתים, ואחת הבאה מן הבציר, ואחת הבאה ממדינה למדינה, לא דיברו חכמים בקציר אלא בהווה, וחזרו בית הלל להורות כבית שמאי (יבמות קטז ב).³

דְּבַר הַלֵּמֵד מִסּוּפּוֹ

דבר סתום האמור בתורה, ואין אנו יודעים במה הוא מדבר, הרי הוא למד מהמשך הדברים באותו ענין

אם כן יש בו אבנים ועצים ועפר (ברייתא דרבי ישמעאל פרק א ו; תורת כהנים מצורע פרק ה א. וראה ערך נגעי בתים).

ולא שמטרת כתוב זה לפרש שהבית הוא של אבנים ועצים ועפר, שאם כן היה זה בגדר המידה של כלל ופרט, שאין בכלל אלא מה שבפרט (ראה ערך כלל ופרט) – או בגדר כלל הצריך לפרט (ראה ערכו. מדות אהרן טו. וראה יבין שמועה כלל קמז) – אלא שבא ללמד דין בפני עצמו שהכל מקבל טומאה וצריך נתיצה, וממילא מתפרש על ידי זה פירוש הבית שבראש הענין (ראב"ד לתורת כהנים שם, וראה מדות אהרן טו, ושם פסקא ז).
• ויש מהראשונים שכתבו דוגמא לדבר הלמד מסופו: איש איש אֵל כָּל שֶׁאֵר בְּשָׂרוֹ לֹא תִקְרְבוּ לְגִלּוֹת עֲרֻנָּה (ויקרא יח ו), הרי שאסור כל שֶׁאֵר שבעולם, אבל בסוף הענין פירש את האסורות, ומהן אנו למדים שכל השאר מותרות (פירוש רש"י לוי"ג מדות; אבודרהם סדר תפלות של חול).²

זכר הלמד דבר הלמד מסופו, הוא הדין שלמד מתחילת הענין, **מתחילתו** שענין המידה הוא שהדבר ילמד ממה שנתפרש בו, בסופו או בראשו, ולפי שעל הרוב הפירוש בא לבסוף, נקטו מה שהוא על פי הרוב (מדות אהרן שם, וראה שם עוד טעמים).

בבית מנין, דיבר הכתוב בהווה (מכילתא משפטים מסכתא דכספא כ).
• וכן לגבי החוזרים מערכי המלחמה (ראה ערך מלחמה) נאמר: וְיָמִי הָאֵישׁ אֲשֶׁר נָטַע כָּרֶם (דברים כ ו), ודרשו: אין לי אלא כרם, שאר אילנות מנין, לא דיבר הכתוב אלא בהווה (מכילתא משפטים שם. וראה סוטה מג ב).

דברי הראשונים אף בדברי הראשונים מצאנו כלל זה:

• אחד השור ואחד שאר בהמה וחיה ועוף שהזיקו, הבעלים חייבים לשלם. ואף על פי שנאמר: וְכִי יִגַּף שׂוֹר אִישׁ (שמות כא לה), שמשמע דווקא שור, לא דיבר הכתוב אלא בהווה (רמב"ם נזקי ממון א א).

• גדי האמור בבשר בחלב כולל גם ולדות השור, השה, והעז. ולא נאמר גְּדֵי בַחֲלָב אִמּוֹ (שמות כג יט) אלא שדיבר הכתוב בהווה (רמב"ם מאכלות אסורות ט ג; ילקוט א שנב. וראה ערך בשר בחלב).

• מְכַשְׁפָּה לֹא תִחְיֶה (שמות כב יז) – אחד איש ואחד אשה (מכילתא משפטים מסכתא דנויקין יז; סנהדרין סז א), אלא שדיבר הכתוב בהווה (רש"י על התורה שם. והגר"א הגיה כן במכילתא), שהנשים מצויות מכשפות (סנהדרין שם; רש"י על התורה שם).

• וְעֲרֵבִי נָחַל (ויקרא כג מ) האמור במצות לולב, שכשרים אפילו בשל בעל (ראה סוכה לג ב), יש שכתבו שלכך נאמר "ערבי נחל" לפי שדיבר הכתוב בהווה (רבי עובדיה מברטנורא סוכה ג ג. וראה ערך ערבה).²

גדרו דבר הלמד מסופו נמנה בין שלש עשרה מידות שהתורה נדרשת בהן שמנה רבי ישמעאל (הקדמת תורת כהנים), אלא שנחלקו ראשונים אם היא מידה בפני עצמה (פירוש רב סעדיה גאון על י"ג מידות; מדות אהרן א), או שנכללת במידה של דבר הלמד מענינו (ראה ערכו. רש"י על י"ג מידות; ספר הכריתות בתי מדות; ראב"ד לתורת כהנים, ועוד), ולכן לא נמנית מידה זו בנפרד בין שבע מידות שמנה הלל הזקן (ראה תורת כהנים שם. פירוש רבנו הלל לתורת כהנים).

גדרו של דבר הלמד מסופו הוא, שדבר שאין מפורש בו במה הוא מדבר, מתפרש ממה שמדובר באותו הענין עצמו בהמשך הענין, ובזה הוא נבדל מדבר הלמד מענינו, שמתפרש מענין אחר הסמוך לו (ראה הליכות עולם שם בדיני דבר הלמד מענינו, ובמדות אהרן שם וטו. וראה ערך דבר הלמד מענינו).

• וְנָתַתִּי נֶגַע צֹרַעַת בְּבֵית אֶרֶץ אֲחֻזַּתְכֶּם (ויקרא יד לד), יכול אף בית שאין בו אלא אבנים או עצים או עפר (מדות אהרן פסקא ו), או העשוי מנסרים או מיריעות (שם פרק טו), תלמוד לומר: וְנָתַתִּי אֶת הַבֵּית אֶת אֲבָנָיו וְאֶת עֲצָיו וְאֶת כָּל עֹפֶר הַבֵּית (ויקרא שם מה), דבר הלמד מסופו שאין הבית מטמא אלא

שו"ת אורח משפט חו"מ ה ג מה שחלק על זה. ³ וראה עוד שם במחלוקת תנאים בדין שלא ישא אדם מי חטאת ואפר חטאת ויעבירם בירדן ובספינה, אם בשאר נהרות מותר ולא דברו חכמים אלא בהווה.
דבר הלמד מסופו. ¹ וי, טור תקנו - תקנו. ² בתורת כהנים אחרי פרק יג טו למדו כן במידת כלל ופרט.

² וראה בערך ירושה שאף ירושת האב שלא נכתבה בפירוש בתורה הוא משום שדיבר הכתוב בהווה, שהאב מת קודם לבניו. וראה בערך יפת תואר, שגם אשה שאינה יפה בכלל, אלא שדיבר הכתוב בהווה. וראה ט"ז חו"מ צו ס"ק יד, שחידש לגבי האיסור לחבול אלמנה, שהוא הדין לרווקה וגרושה, אלא שדיבר הכתוב בהווה, שדרך אלמנה להיות בעלת משא ומתן, ויש מי שחלק עליו (וראה

דָּבָר הַלֵּמֵד מֵעֲנִינוּ

דבר סתום האמור בתורה, ואין אנו יודעים במה הוא מדבר, הרי הוא למד מהענין הסמוך לו

בגונב ממון, צא ולמד משלש עשרה מידות שהתורה נדרשת בהן, דבר הלמד מענינו, במה הכתוב מדבר, בנפשות - שכל הענין לא תרצח ולא תנאף הם חייבי מיתות בית דין - אף כאן בנפשות, בגניבה שיש בה מיתת בית דין (סנהדרין פו א, ורש"י ד"ה דבר; מכילתא יתרו פרשה ח).

• לא תִּגְנֹב (ויקרא יט יא), בגונב ממון הכתוב מדבר, אתה אומר בגונב ממון, או אינו אלא בגונב נפשות, צא ולמד משלש עשרה מידות שהתורה נדרשת בהן, דבר הלמד מענינו במה הכתוב מדבר, בממון, אף כאן בממון (סנהדרין שם).

במה הענין יש שאמרו בלשון "במה הענין מדבר", והכוונה לדבר מדבר הלמד מענינו (ראה ספרי במדבר י י, ורבנו הלל שם; ספרי במדבר טו טז, ורבנו הלל שם²).

לאו פִּכְרִית אם הענין הסמוך הוא בחיוב כרת, והדבר שאנו באים ללמוד הוא איסור לאו, נחלקו תנאים אם זהו בכלל דבר הלמד מענינו: לרבי ישמעאל למדים מדבר הלמד מענינו, וחכמים סוברים שלאו מכרת אין למדים (כריתות ד א), שזה לא ענינו (רש"י שם ד"ה דכו"ע).

גדרו דבר הלמד מענינו נמנה בין שבע המידות שהתורה נדרשת בהן, שמנה הלל הזקן (הקדמת תורת כהנים; תוספתא סנהדרין ז יא; אבות דרבי נתן לז), ובין שלש עשרה מידות של רבי ישמעאל (תורת כהנים שם. וראה סנהדרין פו א, וחולין סג א, ושם קטו ב).

גדר המידה הוא, שדבר שאין מפורש בו במה מדבר, מתפרש ממה שמדובר בפרשה שנכתב בה (רש"י סנהדרין פו א, וחולין קטו ב, ושם קמ א ד"ה דבר; הליכות עולם שער ד), לפי שהתורה תשמור יחס לדבורים אשר תדבר, לחבר יחד דברים השונים בנושא אחד ובענין אחד, ולא תדבר בדברים שונים בעניינים בפרשה אחת (מדות אחרן יד).

ולא שהדבר מתפרש על ידי הדברים שבאותו ענין עצמו, אלא על ידי ענין אחר הסמוך לו (ראה ערך דבר הלמד מסופו, וראה מדות אחרן טו). ואפילו מי שאינו דורש סמוכין (ראה ערך סמוכין), דורש מידה זו, שבסמוכין למדים דין, ומידה זו באה לפרש את הסתום, ולא ללמוד דין (יבין שמועה קמו).

דוגמאות • לא תִּגְנֹב (שמות כ יג), בגונב נפשות הכתוב מדבר (ראה ערך גונב נפש), אתה אומר בגונב נפשות, או אינו אלא

דָּבָר הַמַּעְמִיד

דבר של איסור שנתערב בהיתר, והוא מתקן ומקיים על ידי כך את צורת ההיתר

ומהאחרונים יש שכתבו ששמרים אינם מביאים אלא לידי תסיסה, ואינם בכלל דבר המעמיד (תורת חיים עבודה זרה לד א ד"ה האי דורדיא. וראה להלן: איסורו), וכן יש שכתבו שאין דבר המעמיד אלא כגון בגבינה, שניכרת קפיאת החלב, מה שאין כן בשמרים שהשכר רק תוסס מחמתם, ואין חילוק אלא לענין הטעם, אבל לא לענין המראה (שו"ת פני יהושע ב או"ח יב), ומכל מקום במקומות שנוהגים ליתן השמרים להחמיץ ולהטעים, ולא לתסיסה בלבד, דינו כדבר המעמיד (שו"ת פני יהושע שם, לישב הסתירה מראב"ן הנ"ל).

שלש פעמים יש סוברים שדבר המעמיד עומד בכחו עד שלש פעמים, ואחר כך כלה כחו, כגון שמהחלב שהועמד בו העמידו חלב שני, ומאותו חלב שני העמידו שלישי (בית יוסף יו"ד קטו ג, על פי רבנו ירוחם נתיב ה ה); ויש סוברים שלעולם הם בכלל דבר המעמיד (ראב"ן שם, הובא במגן אברהם שם. וראה להלן: איסורו).

פחות מעת אפילו לא שהה מעת לעת (ראה ערך כבוש כמבושל), כל לעת שעשה את פעולתו, הרי זה חשוב מעמיד (פליתי פז ס"ק יח; פרי מגדים שם שפתי דעת ס"ק לה).

איסורו

נתערבות איסור שנתערב בהיתר, אף על פי שאם יש בהיתר איסור נהיתר כדי לבטלו הרי זה בטל ומותר (ראה ערך בטול איסורים), אם היה האיסור דבר המעמיד את ההיתר, אינו מתבטל.

גדרו

דבר המעמיד הוא שמחמתו עומדת ומתקיימת צורת הדבר שלתוכו ניתן (ר"ש סיריליאן, הובא במלאכת שלמה ערלה א ז), כגון בהקפאת גבינה בדבר שיש לו חמיצות, כמו עור של קיבה וכיוצא (ראה ערלה שם, ועבודה זרה לה א), הדבר המעמיד הוא העושה את הגבינה (רמב"ם מאכלות אסורות טז כו), שהחלב מצד עצמו לא יקפא להיעשות גבינה, אם לא ישימו בו אותו דבר המעמיד, אבל דבר שנעשה גם בלי המעמיד, אלא שנותנים אותו לתוכו לחזקו, אינו נקרא דבר המעמיד (שו"ת נודע ביהודה מהדורא תניינא יו"ד נו).

כאילו נעין כחו של דבר המעמיד הוא שניכרת פעולתו בדבר שניתן לתוכו (ראה פרי חדש יו"ד צח סק"ז), וכאילו בכל חלק מן התערובת הוא ניכר (רדב"ז מאכלות אסורות ט טז), ולכן הוא חשוב כאילו ישנו בעין (עבודה זרה לה א. וראה להלן: איסורו).

מחמץ במחמץ, כגון שאור המחמץ את העיסה, דנו האחרונים אם גדרו כמו מעמיד, שניכרת פעולתו בגוף העיסה, או שגדר אחר הוא (ראה מנחת כהן ספר התערובת ג ג, ופרי חדש יו"ד שם, ושדי חמד פאת השדה כללים מערכת ד אות מ. וראה ערך מחמץ).

גורמי תסיסה שמרים שנותנים לתוך משקה להעמידו, כגון שמרי שכר שעורים שהעמידו בהם מי דבש או חומץ, נקראים דבר המעמיד (ראב"ן פסחים, הובא במגן אברהם או"ח תמב סק"ט; שו"ת מהר"ם מרוטנבורג [פראג] לא).

דבר המעמיד. 1. ו', טור תקס - תקסו.

דבר הלמד מענינו. 1. ו', טור תקנו - תקס. 2. יש מקומות שאמרו לשון זו, ולפי הענין מתארים יותר לדבר הלמד מסופו (ראה ערכו).

הטעם:

• כיון שהוא מעמיד הרי זה חשוב כאילו הוא בעין (ראה עבודה זרה לה א; רשב"א חולין ק"ז א; ש"ך יו"ד פ"ז סק"ל; מגן אברהם או"ח תמב סק"ט), וכאילו ניכר האיסור בכל חלק מן התערובת (רדב"ז מאכלות אסורות ט ז);

• או שאף שאין טעם האיסור מתפשט בהיתר, שיש בו כדי ששים או יותר מהאיסור (ראה ערך בטול בששים), דבר המעמיד הוא כנתינת טעם (מרדכי חולין ח תשלג).

ולפיכך המעמיד גבינה בעור קיבת נבלה וטרפה ובהמה טמאה, נאסרה הגבינה משום נבלה (רמב"ם מאכלות אסורות ט ז, על פי עבודה זרה כט ב, ושם לה א; שו"ע יו"ד פ"ז יא, ושם קטו ב. וראה ערך גבינת גוים), ואף על פי שעור הקיבה דבר קטן הוא – אינו בטל, מפני שהוא המעמיד את הגבינה (רמב"ם שם ג יג; ר"י מיגש, הובא ברמב"ן עבודה זרה לה א ד"ה הא דאמר, ובתורת הבית בית ג שער ו; רמ"א יו"ד פ"ז יא).

ויש חולקים וסוברים שאף בנבלה אין מעמיד אוסר אלא בנותן טעם, ובטל בששים (מרדכי חולין שם, ותשובות מיימוני למאכלות אסורות יח, בשם רבנו תם; מנחת כהן ספר התערובת ג ג, ופרי חדש יו"ד צח סק"ז, בדעת תוספות חולין צט ב ד"ה לא במאה; ים של שלמה חולין ח קו. בטעמים ראה ים של שלמה שם, וראה ש"ך יו"ד פ"ז ס"ק לה שחולק²).

נכשר בחלב לדעת האוסרים, נחלקו במעמיד בעור קיבת – היתר בהיתר שחוטא:

• יש סוברים שאם יש בגבינה טעם בשר – אסור, ואם לאו – מותר (חולין קטז א וב; רמב"ם שם ט ז; שו"ע יו"ד פ"ז יא), מפני שהמעמיד עצמו דבר המותר הוא, ואין האיסור אלא בתערובת בשר בחלב ששיעורו בנותן טעם (רמב"ם שם), וכל שלא נתן טעם אין זה בשר בחלב כלל (רמב"ן ותורת הבית שם, בשם הר"י מיגש; מאירי עבודה זרה לה ב, בשם חכמי ספרד. וראה ערך בשר בחלב).

ואפילו אם כבר נאסר בבשר בחלב באופן שאיסורו מדרבנן (ראה ערך בשר בחלב; הביטול), ואחר כך העמיד בו גבינה, אין האיסור מדרבנן נחשב כגופו של איסור, ובטל בששים, ודוקא מעמיד האסור מחמת עצמו, כגון נבלה – אינו בטל (ש"ך יו"ד פ"ז סק"ל, בדעת הרמ"א).

• ויש סוברים שאפילו אם העמיד גבינות בעור קיבות כשרה – אסור, ואינו בטל אפילו באלף, שדבר המעמיד הוא כנותן טעם, ובנתינת טעם גם בשר בחלב אסור (מרדכי חולין ח תשלג; תשובות מיימוני שם; מאירי עבודה זרה לה ב, בשם יש אומרים; רבנו ירוחם נתיב טו אות לא), או שאף על פי שודאי לא בלע, מכל מקום נחשב מדרבנן כאילו נותן טעם (תוספות ר"ד עבודה זרה שם מהדורה תנינא. וראה ערך גבינת גוים; האיסור וטעמו), אבל אם אין בקיבה לבדה כח להעמיד את החלב, ומוסיף דבר היתר לסייע – מותר בששים (ראה ערך זה וזה גורם, וראה להלן. תוספות ר"ד שם, בפירוש המשנה חולין שם לדעתו).

חוסר איסור של דבר המעמיד:

• יש אומרים שהוא מן התורה (מרדכי עבודה זרה ב תתכט, לסוברים טעם כעיקר דאורייתא; מגן אברהם או"ח תמב סק"ט, בדעת הטור; חתם סופר יו"ד עט, בדעת הראב"ן; אליהו רבה או"ח תמב ס"ק יא, בשם ספר אמרכל).

• אבל רוב הפוסקים סוברים שאיסורו מדרבנן (מרדכי חולין ז תרעא, בשם מהר"ם; איסור והיתר מז א, וראה שם כה ז; מהר"ט ב יו"ד ג; פרי חדש יו"ד צח סק"ז, ושם ק סק"ג; פרי מגדים שער התערובת ג א; בית מאיר או"ח תמב; חק יעקב או"ח תמב ס"ק טו; קונטרס אחרון לשו"ע הרב או"ח תמב ט).

כאיסור דבר המעמיד שהוא איסור הנאה, אוסר את כל התערובת הנאה בהנאה, כגון המעמיד גבינה בשרף פגי ערלה, או בקיבת תקרובת עבודה זרה (ראה ערכו. רמב"ם מאכלות אסורות טז כו, על פי עבודה זרה כט ב, ושם לה א. וראה ערלה א ז).

ויש מהאחרונים שכתבו שאפילו הסוברים שמעמיד בטל כשאינו נותן טעם, באיסורי הנאה מודים שאינו בטל (מגן האלף או"ח תמב סק"ט, בדעת הטור; שדי חמד פאת השדה כללים מערכת ד כלל מ, בשם חקרי לב).

בתערובת העמיד גבינות בחומץ שנעשה משעורים או חטים, חמץ חייב לבערן קודם הפסח (מרדכי עבודה זרה ג תתכז, בשם ראב"ה וראב"ן, וראה שם בדעת הרמב"ם; טושי"ע או"ח תמב ה), שדבר המעמיד אפילו באלף לא בטל (מגן אברהם שם סק"ט), ואפילו לסוברים שעל תערובת חמץ אין עוברים בכל יראה (ראה ערך בל יראה: בתערובת חמץ), בדבר המעמיד מודים, מפני שהוא כעומד בעין (באור הגר"א שם ס"ק טו).

ואף על פי שקודם הפסח עדיין הוא היתר (ראה לעיל: בבשר בחלב), מכל מקום כיון שכח המעמיד ישנו עדיין בפסח, הרי הוא חוזר ונייעור ואוסרו, אף שבכל חמץ שנחבטל קודם הפסח אין אומרים חוזר ונייעור (ראה ערך חמץ וערך חוזר ונייעור. ט"ז שם סק"ד).

ואפילו בדיעבד אם עבר והשהה אותם עד אחר הפסח – אסורים בהנאה כדין חמץ שעבר עליו הפסח (חק יעקב שם ס"ק טז, ושו"ע הרב שם י, במי דבש שהועמדו בשמרי שכו).

ואפילו לסוברים שאחר שלש פעמים כלה כחו של המעמיד (ראה לעיל: גדרו), מכל מקום בחמץ בפסח יש לאסור (שו"ת שבות יעקב ב טז; קונטרס אחרון לשו"ע הרב שם אות ט); ויש מתירים (שו"ת פנים מאירות א קז).

כאיסורים דבר המעמיד אינו בטל אף באיסורים שמדבריהם (פרי דרבנן חדש יו"ד צח סק"ז; פרי מגדים הנהגות הנשאל באיסור והיתר ב כב. וראה לעיל: בבשר בחלב שמדבריהם)³.

ואפילו בחמץ שעבר עליו הפסח, שלא קנסו רבנן אלא כשהוא בעין (ראה ערך חמץ שעבר עליו הפסח), בדבר המעמיד אסור (שו"ת חתם סופר או"ח קו; בית מאיר או"ח תמב), שבשמרים וכיוצא בהם שרגילים להשתמש בהם בתערובת, וזהו דרך שימושם, ודאי קנסו, שהרי נתקיימה מחשבתו (חתם סופר שם), או לפי שדבר המעמיד הוא כמו בעין (בית מאיר שם)⁴.

כאסור מחמת אין דבר המעמיד חשוב לאסור אלא כשהוא אסור דבר אחר מחמת עצמו, אבל אם הוא אסור מחמת הדבר שנבלע בו, אם הדבר הבלוע אינו מעמיד – אינו אסור, ולפיכך אם העמיד גבינה בקיבה שהיתה בכלי חמץ – מותר להשהות בפסח, שהחמץ גופו אינו מעמיד (שו"ת הרדב"ז א תפז, הובא במגן אברהם או"ח תמב סק"ט), אלא שאסור לאכלה מפני שחמץ אסור במשהו (רדב"ז שם, וראה מחצית השקל שם).

4. פתרונות למעמיד חמץ שעבר עליו הפסח, להיתירו בהנאה לאחר הפסח, ראה ערך חמץ שעבר עליו הפסח.

2. ראה דרכי משה פ"ז אות ה בשם הגהות שערי דורא שסמך על דבריהם להקל בדיעבד. 3. שלא כמו שכתב בשו"ת פרי תבואה לג, וכבר השיגוהו אחרונים.

הגורמים מאותו עניין, אך כאשר הם משני העניינים לא שייך היתר זה. לכן קיבה ופעולות שעושים על ידי כלים להכנת גבינה או שמנת אין בהם דין זה וזה גורם, שהקיבה היא עור, והפעולה היא כוח (שו"ת דעת כהן נב).

נוותן טעם כתבו אחרונים שדבר המעמיד אפילו כשהוא נותן טעם לפגם - אסור (פרי מגדים שפתי דעת יו"ד קג ס"ק יד, על פי שו"ת הרמ"א נד. וראה ערך נותן טעם לפגם).

כשאנו מעמיד לבדו מעמיד, אבל אם העמיד יחד עם עוד מעמיד של היתר, הרי זה מותר משום זה וזה גורם (ראה ערכו), אם יש ששים כנגד האיסור (תשובות הרשב"א שבמרדכי חולין תשלג; מאירי עבודה זרה לה א, בשם חכמי בדיקש; רמ"א יו"ד פז יא; מגן אברהם או"ח תמב סק"ט. וראה ערך זה וזה גורם, הדין כשהאיסור לבדו יכול להעמיד). מהאחרונים יש מי שכתב שההיתר של זה וזה גורם שייך רק כאשר שני

דְּבַר הַנְּדוּר; דְּבַר הָאֲסוּר

דבר שאיסורו חל עליו על ידי אדם, ואפשר להתפס בו דבר של היתר בתורת נדר ולומר זה כזה, ודבר שאיסורו בא מאילו, מפני שאסרתו תורה, ואי אפשר להתפס בו דבר אחר

דבר הנדור

עלי כאימרא, או כדירים, או כעצים, או כאשם, או כמזבח, או כהיכל, או כירושלים, או כאחד ממשמשי המזבח - הרי זה נדר (נדריס י ב; רמב"ם א יד; טוש"ע שם), שכל אחד מאלו הדברים עניינם כאומר הרי עלי קרבן (רמב"ם שם), שכל אלו מתפרשים על דברים הנדירים בבית המקדש (ראה ירושלמי נדרים א ג, ונועם ירושלמי שם; ר"ן ותוספות ופירוש הרא"ש נדרים שם).

כשולחן האומר ככר זה עלי כשולחן של מקדש, הרי זה נדר (הגהות מרדכי שבועות תשפח; רמ"א יו"ד רד ב).

נדר בשולחן סתם - יש אומרים שאין זה כלום, שסתם שולחן הוא חולין (רמ"א ולבוש שם, ושו"ע סק"ח)²; ויש אומרים שאף בזה סתם נדרים להחמיר, שמא התכוין לשל מקדש (ט"ז שם סק"ח. וראה ערך שבועה, בנשבע בשלחן).

כמה שכתוב בתורה האומר ככר זו עלי כמו שכתוב בתורה, או שנטל הספר תורה בידו ונדר בה, הרי זה נדר (ירושלמי נדרים א ג; נדרים יד ב, לפירוש הראשונים שהמדובר שם בנדר; רמב"ם נדרים א כח; טוש"ע יו"ד ריב א), שהרי כתוב בה קרבנות (ירושלמי שם); ויש סוברים שהנדר בתורה אינו נדר כלל, והנדר בתורה שאמרו הכוונה שנשבע בתורה (ריטב"א שם בשם רבותינו).

לדעה הראשונה, אותה שאמרו דעתו על האזכרות שבה (נדריס שם), הכוונה למה שנזכר בתורה, היינו קרבנות וכיוצא בהם (רשב"א וריטב"א שם ועוד); ויש מפרשים מפני שכתוב בה איסור ונדרי (רמב"ם שם; טוש"ע שם); ויש מפרשים שדעתו על שמות הקודש שבה (ראה ערך אזכרות. רשב"א שבועות שם), או על כל מה שכתוב בה (רשב"א ומאירי שם) שעל ידי הכתיבה לשם קדושה הכל קדוש.

בזמן איסור המתפס זמן היתר בזמן איסור שהוא דבר הנדור, הנדר חל, כגון שנדר ביום שמת בו אביו ואמו שלא יאכל בו בשר, ולא ישתה בו יין, ונדר אחר כך על יום אחר שיהיה כיום שמת בו אביו ואמו (שבועות כ ב ורש"י ד"ה פשיטא; רמב"ם נדרים ג ח), וכן בכל סתם יום שנדר להתענות בו (טוש"ע יו"ד רד א).

דבר האסור

מהותו המתפס בדבר האסור, שהתורה אסרתו, אין הנדר חל, שמהכתוב למדנו שצריך לנדר בדבר הנדור (נדריס יד א, וראה לעיל; רמב"ם נדרים א ח וט; טוש"ע יו"ד רה א), ויש שהסבירו שכשם שהדבר הנדור עצמו - כקרבן וכיוצא - בא על ידי נדר,

מהותו אין אדם יכול להתפס בנדר (ראה ערך נדרים), היינו לעשות דבר המותר כדבר האסור, אלא אם כן התפס בדבר הנדור (נדריס יג א, יד א; רמב"ם נדרים א ט; טוש"ע יו"ד רד א), שנאמר: כִּי יֵדֶךָ נֶדֶר לָהּ (במדבר ל ג), עד שידור בדבר הנדור (נדריס שם ושם).

גורו בגדרו נחלקו ראשונים:

- יש סוברים כל דבר שאדם יכול לעשותו בנדר ובנדבה, או שהוא בא מחמת נדר (רמב"ם נדרים א ט-י), אבל דבר שלא בא בנדר ונדבה, ולא מחמת נדר ונדבה, אף על פי שאיסורו חל מדיבורו של אדם, אינו דבר הנדור (שם יא).

- ויש סוברים כל שקדושתו באה על ידי פיו של האדם, אפילו שאינו בא בנדר ונדבה (תוספות נדרים יג א ד"ה מרבה; רא"ש שם ד"ה חטאת; רש"י שם ד"ה מרבה; ראב"ד שם), ויש שהוסיפו תנאי שיהיה הדבר הקדש, היינו ממון גבוה (ראב"ד שם; רשב"א שם יב א. וראה להלן שיש חולקים).

קרבן המתפס בקרבן, כגון שאמר "הרי פירות אלו עלי קרבן" או "כקרבן" (ראה ערך נדרים) - הנדר חל (נדריס יג א; רמב"ם נדרים א ז; טוש"ע יו"ד רד א), מפני שאפשר שידור אדם קרבן ויעשה בהמה שהיתה חול קרבן ותיאסר (רמב"ם שם).

וכן האומר פירות אלו עלי עולה (ראה ערכו), או מנחה (ראה ערכו), או תודה (ראה ערכו), או שלמים (ראה ערכו) (נדריס יג א; רמב"ם שם י), או מעשר בהמה [ראה ערכו] (נדריס יח ב; רמב"ם שם יג), שקדושתו בידי אדם (רמב"ם שם).

חטאת ואשם האומר פירות אלו עלי כחטאת ואשם (נדריס יג א; רמב"ם נדרים א י), אף על פי שאינם באים בנדר ונדבה, אלא רק אם התחייב בהם (ראה ערך חטאת וערך אשם), הואיל ונזיר מתחייב בהם מחמת נדרו (ראה ערך נזיר ואשם נזיר. רמב"ם שם; רדב"ז שם לדעת הר"ן), ולמדו מריבוי מיוחד: לה' - כי ידור נדר לה' - לרבות חטאת ואשם (נדריס יג א); או לפי שהאדם צריך להקדישם, לסוברים שכל שקדושתו באה על ידי דיבור פיו של האדם - הרי זה דבר הנדור (ראה לעיל).

דבר הקדוש כל דבר הקדוש בקדושת פה הוא דבר הנדור, ולא **קדושת פה** דוקא קרבן (טוש"ע יו"ד רד ב). לפיכך האומר דבר זה

ספר תורה ספר תורה, אף על פי שכולו קדוש, בין הכתב ובין הגוילים, מכל מקום אינו כדבר הנדור, שהקדושה מאלה באה (ירושלמי נדרים א ג; ראב"ד שבעות יב ד; ריטב"א נדרים יד ב, ועוד ראשונים שם. וראה לעיל: במה שכתוב בתורה. ולהלן, על דינו מדרבנן).

מזבנן המתפס בדבר האסור: לדעת אביי מדרבנן הנדר חל, וצריך שאלה לחכם (נדרים יד א. וראה שם תוספות ד"ה רבא); ולדעת רבא, לעם הארץ בלבד חכמים גזרו (נדרים שם), שלא יקלו ראשם בנדרים, ומראים בעיניו שהם אסורים עליו (רמב"ם נדרים ב יג; שו"ע יו"ד רה א). הלכה כרבא (רמב"ם ושו"ע שם).

אבל רבים מהראשונים סוברים שלא אמרו שמדרבנן הנדר חל אלא בשני נדרים בלבד (רמב"ן ורשב"א ור"ן ונמוקי יוסף וריטב"א ורא"ש ומאירי נדרים יג ב; רמ"א שם, בשם יש אומרים; ש"ך שם סק"ד):

- במדיר את אשתו, מפני שדרך אדם לאסור אשתו מתוך הקפדה, ושלא יבוא להתיר אף אם יתפס בדבר הנדור (ראשונים שם), או כדי שלא יהא רגיל להדיר את אשתו, משום שלום בית (רשב"א וריטב"א שם).

- בנודר בתורה, שלא יבוא להחליף בין נודר בה, ובין נודר במה שכתוב בה (רשב"א ור"ן ועוד שם).

בזמן הזה יש אומרים שבזמן הזה דנים לכל העולם כדין עם הארץ, לפי שרובם אינם בני תורה (שו"ת הרשב"א ג שיד; רמ"א שם, בשם יש אומרים. וראה ערך עם הארץ).

על אופן השאלה לעם הארץ, ראה ערך התרת נדרים.

ספק נדור ספק אסור

סתם נדרים המתפס בשם שהוא משותף לדבר הנדור ולדבר האסור, הרי זה בכלל מה שאמרו סתם נדרים **להחמיר** **ופירושן להקל** להחמיר ופירושם להקל, שאם פירש דבריו אחר כך ואמר התכוונתי לדבר האסור – אינו נדר; ואם אינו יודע לפרש – סתמו להחמיר (נדרים יח ב ור"ן שם; רמב"ם נדרים ב ז; טוש"ע יו"ד רח א).

אמר פירות אלו עלי כבשר מליח, ואין ידוע אם כוונתו לבשר מליח של קרבן, שנאמר בו: **עַל פֶּלַח קֶרְבֶּנֶךָ תִּקְרִיב מִלֵּחַ** (ויקרא ב יא), שהוא דבר הנדור, או שנתכוין לבשר מליח של עבודה זרה, שהוא דבר האסור – אם פירש ואמר נתכוונתי לבשר קרבן, הרי זה נדר; ואם אמר נתכוונתי לבשר עבודה זרה, אינו נדר, ואם סתם ולא פירש – אסור (נדרים שם ור"ן; רמב"ם שם ז - י; טוש"ע שם. וראה שם דוגמאות נוספות).

וכן אם אסר על חברו בלשון כזו, ואינו מצוי כאן לשאלו, דנים בו להחמיר (מאירי שם).

יש מהתנאים החולקים וסוברים סתם נדרים להקל (ראה נדרים יט ב לרבי טרפון, ושם יח ב לרבי אלעזר ב"ר צדוק), ואין הלכה כמותם (ר"ן שם כ א; רמב"ם וטוש"ע שם. וראה ערך נדרים).

אחר לשון בני אדם במה דברים אמורים במקום שבלשונם יש משמעות לשני העניינים (רמב"ם שם יא), אבל במקום שדרכם להתכוין רק לענין אחד, אין הולכים בנדרים אלא אחר לשון אנשי אותו המקום באותו זמן (נדרים יח ב, בהבדלים שבין יהודה וגליל; רמב"ם שם; טוש"ע שם). והולכים בזה אחר רוב אנשי העיר (טוש"ע יו"ד רח א).

כך יכול להתפס בו דבר אחר שיהא כמוהו, אבל כשאומר כבר זו עלי כבשר חזיר וכיוצא, אי אפשר שיעשה דבר שאינו בשר חזיר כבשר חזיר, שבשר חזיר התורה אסרתו (רמב"ם שם ה; ר"ן נדרים יד א).

דוגמאות האומר דבר פלוני עלי כבשר חזיר, או כעבודה זרה, או כתקרובת עבודה זרה, או כנבלות וטריפות כשקצים ורמשים – אין הנדר חל (נדרים יג ב; רמב"ם שם; טוש"ע שם), שכל אחד מאלו דבר האסור הוא (רמב"ם שם; ר"ן שם). וכן האומר לאשה הרי את עלי כאמא, כאחותי, כערלה וככלאי הכרם, האסורים בהנאה – לא אמר כלום, שדבר האסור הם (נדרים יד א. וראה להלן על דינו מדרבנן).

כחלת אהרן האומר פירות אלו עלי כחלת אהרן (ראה ערך חלת), **וכתרוסתו** או כתרוסתו – אין זה נדר (נדרים יג ב; רמב"ם נדרים א יא). ואף שהן קדושות מחמת דיבור האדם, אינן דבר הנדור:

- יש מפרשים, לפי שאין אדם יכול להתנדב חלה או תרומה כשאינו חייב (רמב"ם שם, ובפירוש המשניות נדרים שם; נמוקי יוסף שם).

- יש מפרשים, מפני שהן נכסי כהן (ראב"ד שם; רשב"א נדרים יב א; מאירי שם, בשם יש אומרים), ואיסורן לזרים הוא מפני שאסרתן תורה, ודבר האסור הוא (רשב"א שם), ולטעם זה גם האומר פירות אלו עלי כחזה ושוק (ראה ערכו) של שלמים, שאסורים לזרים (ראה ערך אכילת קדשים) – אינו נדר (רשב"א ומאירי שם).

- יש מפרשים, לפי שאף קודם שקרא עליהן שם נאסרו משום טבל (ראה ערכו), ואדרכה קריאת השם באה להתירן (תוספות נדרים יב א ד"ה כחלת; רא"ש שם), והסבירו אחרונים שאיסור טבל הוא מפני שקודם שמפריש התרומה מפוזרת בכל חלקי הטבל, ונמצא שאיסורה לא בא על ידי האדם (שו"ת עונג יום טוב קיד. וראה אתון דאורייתא כלל ב, וראה ערך טבל). ולטעם זה האומר הרי עלי כחזה ושוק, הרי זה נדר (מאירי שם).

- ויש מפרשים, מכיון שאינן אסורות אלא לזרים אינו אלא איסור תורה, והוא דבר האסור (ר"ן נדרים יב א ד"ה כחלת), וכן חזה ושוק, שהוא אסור על כל העולם, ולאחר זריקת דמים פקע נדרו והתורה אסרתם לזרים (ר"ן שם יא ב ד"ה בעיקרו).

נכור בבכור נחלקו תנאים: לרבי יהודה הוא דבר האסור, שהרי קדוש מרחם אמו (ראה ערך בכור בהמה טהורה); לרבי יעקב הואיל ומצוה להקדישו בפה (ראה שם מחלוקת בדבר), הרי הוא כדבר הנדור (נדרים יב ב ויג א). הלכה כרבי יהודה (רמב"ם נדרים א יג).

אבל אם היה מונח לפניו בשר בכור והתפס בו, נחלקו ראשונים:

- יש סוברים שלפני זריקת דמים, הרי זה אסור (רמב"ם שם טו), הואיל ודינו כשלמים שניתר לאוכליו בזריקת דמים, וקדושת שלמים אדם יכול לעשות בנדר, והרי הוא מתפס בקרבן (כסף משנה שם, בשם הרי"א בן הרמב"ם, וראה שער המלך שם).

- ויש חולקים וסוברים שאף זה אינו דבר הנדור (ראב"ד שם).

אחר זריקת דמים בשר שלמים אחר זריקת דמים, שהותר לזרים ואפילו לבעלים, הוא דבר המותר (נדרים יא ב), ואפילו לסוברים שהחזה והשוק הם דבר הנדור (ראה לעיל), מכל מקום סתם בשר שלמים לא על חזה ושוק נאמר (מאירי נדרים יא ב. וראה להלן: דבר הנדור שהותר).

אסרתו משום נותר, הנדר חל (נדריס יב א), כיון שאיסור נותר גופו בא מכח קדושת דבר הנדור שבו (תוספות נדריס שם ד"ה אבל נותר). ויש מהראשונים סוברים שאין הנדר חל מפני שבעיקרו הוא מתפס, ובעיקרו היה דבר האסור (רא"ש שבעות ג ג; ר"ן על הרי"ף שם ח א; טוש"ע יו"ד רטו ה).

דבר הנדור שהותר

ספק אם בעיקרו מתפס דבר שאיסור הנדר שבו הותר, והתפס בו דבר אחר, הסתפקו בו אם בעיקרו מתפס, היינו כפי שהיה קודם, והרי זה נדר, או שמתפס בו כפי שהוא עכשיו, ואינו נדר, כגון שהיה לפניו בשר שלמים שהותר נדרו כבר בזריקת דמים, ואמר ככר זו עלי כבשר הזה, יש להסתפק אם מתפס באיסור שהיה בעיקרו קודם זריקה, והוא דבר הנדור, או כמו שהוא עכשיו מתפס, והרי הוא דבר המותר (נדריס יא ב).

נותר של שלמים וכן כשהיה מונח לפניו נותר (ראה ערכו) של שלמים, אם בשל עכשיו מתפס, הרי זה דבר האסור, שהתורה אסרתו (ראה גמרא שם, ור"ן ושאר ראשונים). וכתבו ראשונים שהוא הדין אפילו אמר סתם פירות אלו עלי כנותר, ואינו דומה לאומר הרי עלי כבשר שלמים לאחר זריקת דמים, שמאריך בלשונו לומר אחר זריקת דמים, ובהיתר מתפס, מה שאין כן בנותר שאינו מאריך יותר מאילו היה מונח לפניו, שמא בעיקרו מתפס (תוספות נדריס יב א ד"ה והא נותר, ושם ב ד"ה והא תרומה)³.

בשר פגול בבשר פגול - שנשחט על מנת לאכול חוץ לזמנו (ראה ערך פגול), ואינו נקבע עד שיקרבו כל מתיריו - יש סוברים שהותר נדרו בזריקת דמים (פירוש הרא"ש נדריס יב א); ויש סוברים שזריקת הדם לא התירה את הפגול, ועדיין נדרו עליו, כמו בנותר של עולה (רש"י ור"ן שם ד"ה והא נותר; תוספות שם, בשם רבינו תם. וראה ערך פגול).

להלכה הספק לא נפשט בגמרא במקומו, ונחלקו ראשונים: יש פוסקים בעיקרו מתפס (רמב"ם נדריס א טו; ר"ן על הרי"ף שבעות ח ב ד"ה ואמר שמואל), אם משום שיש להחמיר בספק של תורה (כסף משנה נדריס שם), או מפני שהספק נפשט במקום אחר (ר"ן שם, בדעת הרמב"ם); ויש פוסקים בשל עכשיו מתפס (ר"ן שם, לדעת הרי"ף; רמב"ן נדריס יא ב; מאירי נדריס שם).

יש סוברים שאין הולכים אחר הרוב אלא כשפירש דבריו למשמעות דבר האסור, אבל כשלא פירש, אפילו אם הרוב מתכוונים לדבר האסור - מחמירים (פרישה שם אות ב; ש"ך שם סק"א); ויש סוברים שלעולם אדם שבא לעשות סימן, תופס את לשון הרוב (ט"ז שם סק"ב. וראה ערך נדריס).

כשפירש לדבר האסור כשפירש שנתכוין לדבר האסור, לא החמירו אפילו לעם הארץ (טוש"ע יו"ד רח א. ראה לעיל: מדרבנן), שכאן הרי יודע שהמתפס דבר האסור אינו נדר, שהרי מפרש דבריו שהתכוין לדבר האסור בכדי שלא יהא נדר, ובזה לא החמירו (ש"ך שם סק"ב).

יין נסך בזמן הזה כתבו ראשונים שבזמן הזה רגילים לקרא יין נסך רק ליין שנתנסך לעבודה זרה, ולא ליין שמתנסך על המזבח, ולכן אם התפס בזמן הזה ביינ נסך, הרי התפס בדבר האסור (מאירי נדריס יח ב).

נדור ואסור

נדור שאיסורו מדרבנן דבר שיש בו איסור גם מצד נדר וגם מצד הדין, ואמר על דבר אחר זה כזה, אם אותו הדין הוא מדרבנן, הרי זה נקרא דבר הנדור והנדר חל, ולכן מי שנדר שלא יאכל בשר ולא ישתה יין ביום שנהרג בו גדליה בן אחיקם, ואמר אחר כך על יום אחר שיהיה כיום שנהרג בו גדליה בן אחיקם - אסור, אף שאותו יום אסור באכילה בלא נדרו (ראה ערך צום גדליה), מכל מקום עכשיו הוא אסור גם מחמת נדרו (שבעות כ ב; טוש"ע רטו ה).

ולפיכך הנודר מגבינת נכרים (ראה ערך גבינת גוים), וסתם יינם (ראה ערכו), ושומנו של גיד (ראה ערך גיד הנשה) - המתפס בהם אסור, כמתפס בדבר הנדור (ר"ן נדריס יב א ד"ה ומשני).

נדור שאיסורו מהתורה הנודר על דבר האסור מן התורה (ראה ערך נדריס מהתורה מחלוקת אם נדרו חל, וראה ערך אסור חפצא), דינו כדבר האסור, שאין מתפסים בו בנדר (תוספות שבעות כ ב ד"ה דכל), שאין איסור נדרו חשוב לגבי איסור תורה, וכגון מי שנדר שלא לאכול ביום הכפורים, ושוב אמר על יום אחר הרי עלי שלא לאכול בו כיום הכפורים, אין הנדר חל (נמוקי יוסף נדריס ג ב ד"ה והוא), מלבד המתפס בנותר (ראה ערכו) של עולה, שאסור מחמת הקדש פיו, ככל קרבן - ולא הותר בזריקת הדם, ומחמת שהתורה

דְּבַר חָרִיף

אוכל, שיש בו חריפות, ועל ידי כך בולע, או מפליט, יותר מאוכל אחר

הפרקים:

- גדרו ומהותו;
- בספק ותערובת;
- בחתיכת סכין;
- בכבוש;
- בדיכה ובישול;
- בריח.

גדרו ומהותו

בולע בלא בישול אוכל שנחתך בסכין, אין הטעם הבלוע בסכין נפלט לתוך האוכל, שאין בלוע בכלי יוצא בצונן בלי בישול ברוטב (ראה ערך סכין וערך צונן), אבל כשהאוכל הנחתך הוא דבר

מקרים נוספים בהם ספק אם בעיקרו מתפס, ראה נדריס שם ב, ושם יד א.

- **אתרוג** (מגן אברהם תמו ס"ק ל).
- **סילקא** – תרד (ראה רש"י עבודה זרה כח ב ד"ה וסילקא. וראה ערוך השלם ערך סלק) – יש אומרים שאינו חריף, אלא שבטבעו יש כח למשוך הטעם כצנן, ולכן דינו כצנן (תורת הבית ד א); ויש אומרים שהוא חריף כצנן (בית יוסף יו"ד צו ה, לדעת הרמב"ם).
- **מאכל מתוגל** אין מאכל נקרא דבר חריף משום מעט תבלין שבו (שו"ת הרשב"א א תמט; רמ"א צה ב), אלא אם כן כולו חריף, ורובו ככולו (רמ"א שם).

בחתיכת סכין

- **כליעת הטעם** צנן שנחתך בסכין שחתכו בה בשר, אסור לאכלו **הבלוע בסכין** (חולין קיא ב; רמב"ם מאכלות אסורות ט כד; טוש"ע יו"ד צו א), שמתוך חריפות הצנן הוא בולע מהסכין (חולין קיא א).
- יש מפרשים שבולע שמנונית הבשר הקרושה על הסכין ואינה ניכרת (פירוש א ברש"י שם קיא ב ד"ה קישות; רשב"א שם ד"ה דגים; ר"ן על הר"ף שם מא א; רא"ש שם ח לא). לפי זה אם היה הסכין מקונח היטב ונקי, אין הצנן אסור בחלב (ב"ח יו"ד שם, לפירוש זה; פרי חדש שם).
- ויש מפרשים שהצנן בולע על ידי חריפותו ודוחק הסכין את הטעם הבלוע בסכין, ואף אם היה הסכין נקי אסור לאכלו בחלב, ואינו דומה ל"נותן טעם בר נותן טעם" שמותר (ראה ערך נ"ט בר נ"ט), אף על פי שגם כאן הבשר נתן טעם בסכין והסכין בצנן, לפי שהחריפות ודוחק הסכין מפליטים את גוף הטעם, והרי זה כמו איסור בעין (פירוש ב, ראה בראשונים הנ"ל).
- וכן חתך קורט של חלית בסכין של איסור – כגון של גוי (ראה ערך געולי גוים), אסור באכילה, אפילו שהוא אינו בן יומו – שלא השתמשו בכלי מעת לעת ונפגם הטעם הבלוע בו, מפני שהחריפות משביחה את הטעם הבלוע בסכין (עבודה זרה לט א. וראה לעיל: גדרו).
- **סכין שאינו בין יומו** • בצנן שנחתך בסכין של בשר – יש מהראשונים סוברים שאם הסכין אינו בן יומו, וגם נקי ומקונח, אינו אסור את הצנן, שנותן טעם לפגם (ראה ערכו) הוא, ולא אמרו שהחריפות משביחה את הטעם הבלוע (ראה לעיל) אלא בקורט של חלית (תוספות עבודה זרה לט א ד"ה אגב, רא"ש שם ב לח, וטור יו"ד צו, בשם מהר"ם מרוטנבורג; דעה א בשו"ע צו א).
- יש מהראשונים שנסתפקו בדבר (תוספות חולין קיא א ד"ה אגב).
- ויש סוברים שאף אם היה הסכין אינו בן יומו ומקונח – אסור, שהחריפות עושה את הטעם לשבח (תוספות עבודה זרה שם, בשם יש מפרשים; ספר התרומה איסור והיתר ס; טור שם בשמו; שו"ע שם, בשם יש אומרים; ש"ך שם סק"ו שכן דעת האחרונים ושכן נוהגים), וכן זיתים שכבשם קודם הפסח וחתכם בסכין חמץ, אפילו שאינו בן יומו, הזיתים כולם חמץ (טור או"ח תמו, לדעה זו; ט"ז שם ס"ק יד; מגן אברהם ס"ק לח. וראה לעיל: גדרו ומהותו).
- **שיעור הגליעה** בשיעור התפשטות טעם הבשר מהסכין בתוך הצנן נחלקו ראשונים:
- יש סוברים עד כדי קליפה (רא"ש חולין ח לא; טור יו"ד צו), ולכן יקלף מקום החתך והשאר מותר (טור שם. וראה ערך קליפה).

- שו"ת הרשב"א א תצו; ראה שו"ת רבי עקיבא איגר מט; שו"ת שיבת ציון לב; ערוך השולחן צו יב. וראה פתחי תשובה צה סק"ד, ויש סוברים שהוא מדרבנן (שו"ת כנסת יחזקאל כד. וראה שדי חמד כללים ח צט).
- **מוציא טעם** ויש סוברים שמוציא טעם הבלוע בכלי יותר מבישול שאינו מוציא אלא טעם קלוש, מאחר שלא נתבשל עכשיו עם גוף האוכל (ראה נ"ט בר נ"ט), ודבר חריף בולע את גוף הטעם כאילו הוא בעין (ראה להלן מחלוקת הראשונים).
- **מבליע כאחרים** יש שדבר חריף מבליע לתוך אוכל אחר, במקום שדבר שאינו חריף אינו מבליע (ראה תרומות י י, וראה להלן: בכבוש).
- **מהותו** במהותו נחלקו ראשונים:
- יש סוברים שאינו אלא שני דברים שמצינו בתלמוד, והם: קורט של חלית² וצנן (סמ"ק ריג, בשם רבנו יחיאל, הובא בבית יוסף יו"ד צו א). ויש סוברים שאף ביניהם יש הבדל, שקורט של חלית אין בעולם חריף כמותו, ומנקב מעי בהמה האוכלתו (ראה חולין נח ב, ורש"י ד"ה קורט), ולכן מה שדבר חריף משבח טעם בולע פגום, אין זה אלא בקורט של חלית (ראה להלן: בחתיכת סכין), ויש מסתפקים בדבר (ראה להלן שם).
- ויש סוברים שכל מאכל חריף בכלל, כשומים ובצלים וכרישים (כרתי. תוספות עבודה זרה לט א ד"ה אגב, בשם יש מפרשים; רא"ש חולין ח לא; טוש"ע יו"ד צו ב), וכן תמכא (חריין – חזרת. הגהות שערי דורא סא; רמ"א שם), ופירות חמוצים כמו תפוחים (ארחות חיים ב עמוד 321; שו"ע שם), ודגים מלוחים (שו"ע שם, בשם שבלי הלקט), אם הם מלוחים ביותר (ש"ך שם ס"ק טז)³.
- ויש אומרים שתפוחים אינם בכלל (איסור והיתר לח יד; תורת חטאת סא בשמו. וראה ט"ז שם סק"ט).
- **מאכלים חריפים שונים** • משקה מסובים ומים (בארשט – חמיצה), אפילו שלא נתחמץ עדיין הרבה (ט"ז סק"ט); ויש אומרים ששום משקה, ואפילו חומץ, אינו נקרא דבר חריף, לענין שינוי טעם פגום בולע לשבח (שו"ת פנים מאירות א סד)⁴.
- **זיתים** (טוש"ע או"ח תמו ח ויו"ד קיד ח), קודם שנכבשו (ב"ח שם; ט"ז או"ח שם ס"ק יד; מגן אברהם שם ס"ק לח); ויש אומרים לאחר שנכבשו (איסור והיתר לח ט; ש"ך יו"ד קיד ס"ק יב); ויש מצדדים שאינם חריפים כשאר דברים חריפים, אלא שיש בהם קצת חריפות (תירוץ א בש"ך שם. וראה להלן לענין ביטול הטעם). ואם נתנו עליהם מים לכבישה ועוד לא נכבשו, לדברי הכל המים מבטלים חריפותם (טור או"ח תמו; מגן אברהם שם ס"ק לח; חק יעקב שם ס"ק מב)⁵.
- **שמן זית** יש סוברים שהוא חריף (פסקי תוספות עבודה זרה פב); ויש מוכיחים שאינו חריף (שו"ת שבות יעקב א נו. וראה באר יעקב יו"ד קג, שדי חמד אסיפת דינים חריף א, ודרכי תשובה יו"ד צו ס"ק סה).
- **תבלין** הם דברים חריפים (ספר התרומה נג; שו"ת הרשב"א א תצו; שו"ע יו"ד צו א), כגון פלפלים (שו"ע יו"ד קג ח), ומלח (ש"ך יו"ד צה ס"ק כה, ושם צו ס"ק טז), וזנגביל (רמ"א יו"ד צו ב). ויש חולקים בזנגביל (סמ"ג עשין כז); ויש מחלקים בין זנגביל רטוב שהוא חריף, ליבש שאינו חריף (ש"ך צו ס"ק יז בשם אפי רברבי); ויש סוברים שבכל דבר חריף כשהוא יבש אינו בולע (איסור והיתר לח ט).

2. מין תבלין שקורין "לזרא" (בצרפתית: "Lazer"), ראה רש"י עבודה זרה לה ב ד"ה חלית, וחולין נח ב ד"ה קורט, וראה ערוך ערך חלית וערוך השלם שם. שמו המדעי Felura Assafoetida. 3. ראה שפתי דעת ס"ק טו ש"העריגני.

4. ראה פרי מגדים במשבצות זהב צו סק"א שהשיגו. 5. ראה פתחי תשובה צו סק"ד שגם שאר דברים חריפים שבישלו במים בטלה חריפותם.

• יש אומרים שהלפת מבטל את השמנונית שעל הסכין (רש"י שם ד"ה ואי; בית יוסף שם, לדעת הרמב"ם), ולכן גם כשחתך בו ירק או לחם וכיוצא, ואחר כך חתך בו צנון – מותר (בית יוסף שם, לדעה זו).

• ויש אומרים מפני שטעם הלפת משונה, וביטל טעם הנפלט מן הסכין (טושי"ע שם, ובטור כתב כן בשם רש"י), ולפיכך דוקא בלפת אמרו כן, אבל לא בירק או לחם וכיוצא (רמ"א שם).

• ויש מן הראשונים סוברים שאפילו בלפת לא אמרו אלא כשחתך בו אחר כך סילקא, שאינו חריף, אלא יש בו כח המשיכה (ראה לעיל: גדרו ומהותו), והלפת במתיקותו מונע את זה (תורת הבית ד א), ורוב הראשונים סוברים שהוא הדין בכל דבר חריף (ספר התרומה ס; טושי"ע שם).

יש סוברים שאפילו הדחה (ראה ערכו) אין צריך (ר"ן על הר"ף חולין מא א ד"ה ודוקא); ויש סוברים שצריך כמו הלפת בעצמו (תורת הבית שם; טושי"ע שם). ולכתחילה מותר לאכול בחלב, אחר ההדחה, אלא שאסור לכתחילה לחתוך לפת לצורך כך (ש"ך שם ס"ק כג). ואין להתיר לחתוך כמה פעמים, אם לא שחתך כל פעם לפת בין חתיכת צנון לצנון (סמ"ג לאוין קמ; רמ"א שם).

בדיקה ובישול

מזונה נסכין דברים חריפים שנידוכו במדוכה של בשר בת יומה, הרי זה כצנון שחתכו בסכין של בשר, שהדיקה מוציאה את גוף הטעם שבמדוכה (ספר התרומה נג; שו"ע י"ד צו ט), ויש אומרים אפילו כשאנה בת יומה (רמ"א שם צה ב; ש"ך שם ס"ק יט. וכן דעת כל האחרונים וכן נוהגים).⁹

התגשלו כלי נתבשלו דברים חריפים בכלי בשר אפילו אינו בן בשר יומו – אסורים בחלב, אפילו בדיעבד, עד שיש ששים לבטל (איסור והיתר לח ו; רמ"א י"ד צה ב. וראה פתחי תשובה שם סק"ד שיש מהאחרונים מתירים בבישול), שהחריפות עושה כאילו האיסור בעין, ומשביחתו כאילו הוא בן יומו (ש"ך שם סק"ז. וכמנהג להחמיר, ראה לעיל במדוכה), ואם אין ידוע כמה בשר יש בהם, צריך ששים נגד כל הדבר החריף (ט"ז שם סק"ז).

וכן דבר חריף שבישלו בקדרה של איסור אף שאנה בת יומה – נאסר (מרדכי עבודה זרה תתלה, בשם רבנו טוביה: איסור והיתר לח ח; שו"ע י"ד קג ו; רמ"א שם קכב ג).

השבת טעם התבשל דבר איסור חריף, ועבר מעת לעת, ובישלו שאינו נפלט בקדירה היתר שאינו חריף – מותר, שאין החריפות הראשונה עושה את הבלוע לשבח (רמ"א שם).

וכן אם בישלו דבר חריף בקדרה של בשר שאנה בת יומה, ואחר כך בישלו בה חלב – החלב מותר (דרכי משה י"ד קכב; ש"ך שם סק"ב), שדבר חריף משביח רק את הטעם הנפלט, ולא את הנשאר בלוע (חוות דעת י"ד קג באורים סק"ט).

הגלעת גוף בישל דבר חריף בקדרה של בשר בת יומה, ושהה הטעם מעת לעת מבישול הבשר אבל לא מבישול הדבר החריף, ובישל בה חלב:

• יש אומרים שאף זה מותר (ש"ך שם), שכשדבר חריף מבליע לתוך הכלי שוה הוא לשאר דברים, ואינו מבליע רק קצת טעם,

• יש סוברים עד כדי נטילת מקום, ולכן יטול מקום החתך כעובי אצבע (תורת הבית ד א, בשם הראב"ד; שו"ע י"ד צו א. וראה ערך נטילת מקום).

• ויש סוברים שהחריפות מושכת את הטעם בכולו, ולכן אסור לאכול כולו בחלב (רשב"א חולין שם ובתורת הבית שם; רמ"א שם, בשם יש אומרים), וכן נוהגים לכתחילה, אבל בדיעבד אין לאסור רק כדי נטילה (רמ"א שם).

בקורט של חליתית אין קליפה או נטילה מועילות, משום שהוא חריף ביותר, ומתפשט הטעם יותר (תוספות עבודה זרה לט א ד"ה אגב), או מפני שהקרטם קטנים, ואי אפשר לדעת באיזה מקום נחתך (רא"ש חולין ח לא).

כשאין הטעם מורגש • אם טעמו ולא הרגיש בו טעם בשר – מותר לאכול בחלב (חולין קיא ב, ורש"י ד"ה האי; טושי"ע י"ד צו א), שכיון שאין הטעם מורגש בו – ברור שלא בלע (תורת הבית ד א), אבל צריך להדיח את מקום החתך (תורת הבית ושו"ע שם).

• יש סוברים שלכתחילה אסור (ים של שלמה חולין ח סא; תורת חטאת סא א; ש"ך י"ד צו סק"ה), מפני שיש טעם מועט ביותר אפילו כשלא הרגיש (ים של שלמה שם), או לפי שאין אנו בקיאים בטעימה (תורת חטאת שם), אבל בדיעבד כשכבר בישלו עם חלב – מותר (ים של שלמה ותורת חטאת ש"ך שם), שרק על טעימת נכרי אין סומכים אף בדיעבד (ראה ערך בטול בששים. ש"ך שם).

• ויש מחמירים אף בדיעבד שלא לסמוך אף על טעימת ישראל (לבוש י"ד צו א, הביאו בש"ך; בכור שור חולין צו א).

ביטולו צנון שחתך בסכין של בשר, ולא טעם אותו, ולא הסיר כתערובת ממנו כדי נטילה או קליפה (ראה לעיל), ובישלו בחלב: • צריך שיהיה בחלב ששים פעם כנגד טעם הסכין שנפלט בחלב, היינו חלק הסכין שנגע בצנון (תוספות חולין קיב א ד"ה אגב; ספר התרומה שם; טושי"ע י"ד צו א).⁶

• ואם לא ידוע כמה נגע, צריך ששים נגד כל הסכין, שמן הסתם חתך בכולה (ראה טור ובי"ח שם, וראה ט"ז שם סק"ד, וש"ך שם סק"ח).

• ואם כדי נטילה הוא פחות מהסכין, די בששים נגד הנטילה (בי"ח וש"ך שם סק"ז),

• ואם חתכו דק דק, שכל חתיכה וחתיכה נאסרה כדי נטילה, צריך ששים נגד כל הצנון, אם הצנון פחות מהסכין (רמ"א שם וש"ך סק"ט).

ואם היה הסכין של איסור ובישל את הצנון בהיתר, לסוברים שאומרים בשאר איסורים חתיכה נעשה נבלה (ראה ערכו), לעולם צריך ששים נגד הנטילה, או נגד כל הצנון, אם חתכו דק דק (ראה תוספות שם; ט"ז שם סק"ו, וש"ך שם סק"ט. וראה ערך חתיכה נעשה נבלה).

אבל אם כבשו את הדבר החריף, כגון זיתים שחתך בסכין של חמץ וכבשם, אין מועיל ששים נגד הסכין, לפי שבבישול טעם כל זית נבלע בכולם, שרוטב הבישול מוליך מזה לזה, וכולם מצטרפים לבטל⁷, אבל בכבישה כל אחד בפני עצמו עומד (ראה טור או"ח תמו, וט"ז שם ס"ק יד, ומגן אברהם ס"ק לח. וראה שו"ע הרב שם ס בארוכה).

אחרי חיתוך חתך את הדבר החריף אחר שחתך בסכין לִפְתָּה⁸, מותר לאכול בחלב (חולין קיב א; טושי"ע י"ד צו ח).

חוזר ונייעור, שלדעת המגן אברהם אפילו בנתבשלו, החמץ חוזר ונייעור. 8. ירק הדומה לצנון. שם מדעי Brassica rapa. 9. ראה בית מאיר שם שאף הרמ"א

6. ואין צריך ששים נגד כדי הנטילה, שבשר בחלב כל עוד לא נעשה איסור אין אומרים בו חתיכה נעשה נבלה (ראה ערכו). בית יוסף ובי"ח שם. 7. ראה ערך

דבר חריף לבלוע על ידי דוחק הסכין (פרי מגדים בשפתי דעת ס"ק יב. וראה לעיל: מהותו).

בדעכו במקום שאין נמצא לקנות רק החתוכים בסכין, נוהגים לקנותו ולהתיר על ידי נטילת מקום (רמ"א יו"ד צו א), אבל כשאפשר לקנות אחרים – אסור כולו (ש"ך שם ס"ק טו. וראה לעיל: שיעור הבליעה).

של גוים מותר לאכול מרקחת דברים חריפים של גוים, כגון זנגביל¹⁰ וכיוצא בו, שיש להם כלים מיוחדים לכך, או שתולשים אותם (ראבי"ה ברכות ו קא; מרדכי ברכות קטז; רמ"א יו"ד צו ב. וראה לעיל: גדרו ומהותו).

כשמביאים הרבה ביחד • מי פירות חריפים, כגון לימונים, וכן חתיכות דג מליח שמביאים הנכרים בחביות – מותרים (בית יוסף יו"ד צו, בשם שבלי הלקט; שו"ע שם ד), מפני שמביאים הרבה ביחד, שאלו שנחתכו בראשונה בסכין של נכרים נתבטלו באחרים הנחתכים אחר כך, שכבר נתבטל טעם הסכין בראשונים (בית יוסף שם; רמ"א שם).

• יש סוברים שזה רק לסוברים שרק קורט של חלתית משנה את הבלוע הפגום לשבח, ואין האיסור אלא מפני השמנונית, והיא נתקחה בראשונים שנחתכו, אבל להלכה שכל חריף משנה לשבח, כל הלימונים אסורים (ב"ח שם).

• יש סוברים שרק לימונים אינם חריפים כל כך, ובכחם לשנות לשבח רק מה שבלוע בדופני הסכין, וזה נתבטל בפעמים הראשונות שחתך, ושוב אין כח בלימונים לעשות לשבח מה שבלוע בפנים (ש"ך שם סק"ב).

בכבוש

חריף של איסור ירקות חריפים של תרומה שנכבשו עם ירקות של חולין, הכל אסור לזרים (תרומות י י; רמב"ם תרומות טו ט), שמחמת חריפות הדברים האסורים שולט טעמם בכל הנכבשים עמהם (פירוש המשניות שם).

חריף של היתר אבל ירקות חריפים של חולין שנכבשו עם ירקות שאינם חריפים של תרומה – מותר לזרים (תרומות שם; רמב"ם שם), ואף על פי שכבוש כמבושל (ראה ערך כבוש, וראה תוספות יום טוב תרומות שם), כתבו אחרונים שלא אמרו כבוש כמבושל אלא במינים שבטבעם הכבישה מועילה ליתן טעם, ולא בכל הירקות מועילה, אבל כשהאיסור חריף – לעולם הכבישה אוסרת (שו"ת נודע ביהודה מהדורה קמא יו"ד כז).

ויש שכתבו שבתרומה נאמרו בקבלה דינים מיוחדים (משנה אחרונה תרומות י א), שכן כאן דבר חריף מועיל ליתן טעם ואינו מועיל לקבל טעם, ובשאר איסורים הוא להיפך (שם).

יש סוברים שדין איסור חריף המבליע בהיתר אינו אמור כלל בכבוש אלא בשלוק כשהוא פחות מבישול¹¹ (רי"ש תרומות שם ח).

בזין כבוש דבר איסור הכבוש עם דבר היתר במשקה צלול **כמבושל** שדינו כמבושל (ראה ערך כבוש), יש מהראשונים סוברים שאין הדברים אמורים אלא כשהמשקה שנכבשו בו הוא חריף, כחומץ וכדומה (רש"י פסחים עו א ד"ה כבוש, חולין צו ב ד"ה

ולכן מה שחוזר ונבלע בקדרה הוא נותן טעם בר נותן טעם, כמו בדבר שאינו חריף (ראה אבן העזר יו"ד צו ג. וראה ש"ך יו"ד צב ס"ק כב, וראה ערך נ"ט בר נ"ט).

• ויש חולקים, שכיון שנתבשל בעוד טעם הבשר הבלוע בקדרה היה לשבח, עושהו כאילו התבשל עכשיו, מחמת מה שחוזר ונבלע עכשיו בקדרה, שבדבר חריף הרי אין אומרים נותן טעם בר נותן טעם (נקודות הכסף לבן הש"ך יו"ד קכב; דגול מרבבה תניינא). וכן דבר חריף שחתכו בסכין של בשר, ואחר כך דכו במדוכה, ונמצאת המדוכה בלועה מבשר, ואחר כך דכו דבר חריף אחר, לדעה הראשונה מותר לאכלו בחלב, שהראשון לא הבליע את כל טעם הבשר שבו למדוכה, והרי זה נותן טעם בר נותן טעם (אבן העזר שם), ולדעה השנייה אסור לאכלו בחלב (מגן אברהם או"ח תנא ס"ק לא, וראה שם במחצית השקל).

נעשה חריף אחרי בליעת הטעם אם בשעת קבלת הטעם מהכלי לא היה הדבר חריף, ואחר שהוצא מהכלי נעשה חריף, ועדיין הדבר היתר – כגון טעם בשר קודם שבא בחלב – אין אומרים שחריפותו משייחתו ומותר (חק יעקב תמוז ס"ק מג), שבשעת הבליעה הרי בלע רק קצת מהטעם, ואין כאן אלא נותן טעם בר נותן טעם (חוות דעת יו"ד צו סק"ג. וראה ערך חמץ וערך נ"ט בר נ"ט).

ויש חולקים (פרי מגדים יו"ד צו משבצות זהב סק"ט).

דבר חריף ככלי שני אף על פי שכלי שני אינו מבשל (ראה ערך כלי שני), אם נתנו בו חומץ ושאר דבר חריף – מבשל (ש"ך יו"ד סט ס"ק לח, וראה פרי מגדים בשפתי דעת שם. וראה דרכי תשובה שם ס"ק קג שיש חולקים).

ויש שכתבו שאם נתנו מקודם תבשיל מעורב בדבר חריף, ואחר כך נתנו לתוכו איזה דבר, הרי זה תלוי במחלוקת תנאים: לרבי יהודה מבשל, ולחכמים אינו מבשל (ראה פסחים מ ב וברש"י), והלכה כחכמים (חוות דעת שם ס"ק יב).

בספק ותערובת

ספק נחתך התמכא ("חריין", חזרת), שמביאים הנכרים למכור, **בסכין איסור** ויש לתלות שנעקרו במרא וחצינא – כלי חפירה – ולא נחתכו בסכין שלהם, אף על פי שהוא ספק איסור – אין להחמיר, מאחר שיש סוברים שדוקא בקורט של חלתית אנו אומרים שהחריפות משנה את הטעם הבלוע הפגום לשבח (הגהות שערי דורא סא; הגהות איסור והיתר כלל לח).

ספק זה בצנן • יש סוברים שלא דוקא בתמכא, והוא הדין בצנן יש להקל (רמ"א יו"ד צו א, והסכימו לו במנחת יעקב סא ס"ק יט ועוד, ראה פתחי תשובה סק"ב, ודרכי תשובה ס"ק לב).

• ויש סוברים שדוקא בתמכא הקלו, אבל לא בצנן (ש"ך שם ס"ק יב). והסבירו דבריהם, שבספק אם נחתך בסכין של נכרים, אף הם מתירים, שסתם כלי נכרים אינו בן יומו (ראה ערך געולי גוים), ויש ספק ספיקא, שמא לא נחתך, ושמא חלתית בלבד בכחה להשביח את הפגום (ראה לעיל: סכין שאינו בן יומו), אבל כשידוע שהסכין בן יומו, והספק הוא אם נחתך בו – בצנן אסור, שאינו אלא ספק אחד, ובתמכא מותר, שהרי יש בו עוד ספק שמא צנן בלבד הוא

הפנים לירושלמי תרומות שם ו, שיש שלוק שהוא יותר מבישול, ויש שהוא פחות מבישול.

אינו מחמיר בדיעבד אלא בצנן, אבל לא בשאר דברים חריפים. ¹⁰ שם מדעי: Zingiber officinale. מכונה גם גינג'ר. ¹¹ וראה ראשון לציון ומראה

יו"ד צ; איסור והיתר לט כא; רמ"א יו"ד קח א, ואפילו בדיעבד אסור (איסור והיתר שם כ; רמ"א שם), אבל אם אחד מהם מכוסה אפילו בבצק - מותר (רמ"א שם. וראה באור הגר"א שם ס"ק יד).

ויש חולקים ומתירים, שאף על פי שדבר חריף שואב את הריח, מכל מקום אין הריח אוסר (פרי חדש קח סק"ח וט, וראה ערך ריחא מילתא על פת ויין; פליתי שם סק"ז: בהפסד קצת).

כשהאיסור ואסור אפילו אם האיסור הוא החריף (איסור והיתר שם חריף כ; רמ"א שם). ויש מחלקים: אם ההיתר הוא החריף אסור, ואם האיסור הוא החריף אין לאסור (חק יעקב תמו סק"י).

גודל התנור יש האוסרים אפילו בתנור גדול ופיו פתוח (איסור והיתר שם; ט"ז שם סק"ה); ויש שאין אוסרים אלא בתנור קטן, או בגדול ומכוסה (ים של שלמה חולין ז טו; ב"ח קח).

כבוש; מרדכי ביצה תרעד בשמו, וחשיגו; מאירי חולין עמ' קפז; בית יוסף יו"ד קה, בשם תשובות הרשב"א).

ואפילו להלכה שכבוש כמבושל אפילו במשקה צלול שאינו חריף (ראה ערך כבוש), מכל מקום יש סוברים שבדבר חריף אין צריך שיששה מעת לעת, אלא כדי שיתננו על האש ויתחיל להרתיח (בית יוסף ושו"ע שם א. וראה ערך כבוש שיש סוברים שיעור זה רק בציר של מלח).

בריה

חריף שנצלה אף על פי שלהלכה איסור שנצלה ביחד עם היתר **עם איסור** בתנור אחד, אין אוסר אותו בריחו (ראה המחלוקת בערך ריחא מילתא), מכל מקום אם ההיתר היה דבר חריף, כגון בצל שנצלה עם בשר נבלה - אסור, שדבר חריף שואב הריח (ראה ערך הנ"ל. שו"ת מהר"ם מרוטנבורג [פראג] כה; מרדכי חולין תרסו; בית יוסף

דְּבַר חָשׁוּב

דבר האסור, שיש לו חשיבות ואינו בטל מתערובת של היתר

מניעת ביטול

אסורות טז א; שו"ע יו"ד קי א, ראה באור הגר"א שם סק"א, ומנחת כהן ספר התערובות ג א בדעתם; איסור והיתר כה יז).

• יש סוברים שאין הבדל בין מינו לשאינו מינו (רמ"א יו"ד קא ו, ובתורת חטאת מ ו, על פי שו"ת הרשב"א א קא; ש"ך קי סק"א, וראה שם שכן גם דעת הרמב"ם והשו"ע).

• ויש שכתבו לחלק בין בריה וחתיכה הראויה להתכבד, שאינם בטלים גם שלא במינם, לשאר דברים החשובים שדוקא במינם אינם בטלים (מנחת כהן שם).

באיסורי נחלקו ראשונים באיסורים שאינם אסורים אלא באכילה: אכילה • יש סוברים שבאיסורי הנאה בלבד דבר חשוב אינו

בטל (רש"י עבודה זרה עד א ד"ה תרתי; תירוץ ב בתוספות חולין ק א ד"ה שאני; רא"ש חולין ז לד, וריטב"א עבודה זרה שם, בדעת הרי"ף), אלא שאף לדעתם מחלוקת תנאים בדבר (ראה חולין ק א).

• יש סוברים שבדבר שבמנין בלבד דוקא כשהוא אסור בהנאה אינו בטל, אבל שאר דברים החשובים אף באיסור אכילה אינו בטל (מאירי יבמות פא ב; פרי תואר יו"ד קי סק"ג), אלא שאף בדבר שבמנין יש תנאים החולקים (ראה ביצה ג ב, וראה פרי תואר שם), ואין הלכה כמותם (פרי תואר שם).

• ורוב הראשונים סוברים שכל הדברים החשובים אינם בטלים בין באיסורי אכילה ובין באיסורי הנאה (תוספות עבודה זרה עד א ד"ה למעוטי וד"ה אי נמי, ותירוץ א בחולין שם; רמב"ם מאכלות אסורות טז ה; רמב"ן ור"ן וריטב"א ומאירי עבודה זרה עד א; רשב"א שם; רא"ש עבודה זרה ה ל, וחולין שם; שו"ע יו"ד קא, ראה מטה יהונתן קי ופרי מגדים בשפתי דעת שם סק"ב).

באיסורי הנאה דבר חשוב האסור בהנאה שנתערב אפילו באלף, כולם אסורים בהנאה (עבודה זרה עד א, וראשונים שם; ש"ך יו"ד קי סק"ב: וכן מוסכם מכל הפוסקים). אבל יכול למכור הכל לגוי, חוץ מדמי איסור שבהם, כשאין לחוש שיחזור וימכור לישראל (ירושלמי ערלה ג א; תוספות יבמות פא ב ד"ה כולן; ראב"ד מאכלות אסורות

דבר חשוב דבר חשוב האסור, שהתערב בהיתר, אוסר את **אינו מתבטל** התערובת בכל שהוא (רמב"ם מאכלות אסורות טז א ו, על פי ערלה ג ז; טושי"ע יו"ד קי א). וכמה סוגי דבר חשוב הם:

• מה שנמכר מחמת חשיבותו במנין ולא באומד (ערלה ורמב"ם וטושי"ע שם), ובכלל זה דבר שהוא חשוב משום גודלו, או יופיו ויוקרו (ראה רשב"א יבמות פא ב שתלה במחלוקת אמוראים, וראה ערך דבר שבמנין).

• חתיכה הראויה להתכבד לפני אורחים (חולין ק א; רמב"ם שם ה; טושי"ע יו"ד קא א. וראה ערך חתיכה הראויה להתכבד).

• בעלי חיים (זבחים עג א; רמב"ם שם ז; טושי"ע יו"ד קי א. וראה ערך בעלי חיים).

• בריה (דבר שלם כברייתו. חולין ק א; רמב"ם שם ו; טושי"ע יו"ד ק א. וראה ערך בריה).

מזונן מן התורה גם דבר חשוב בטל ברוב, וחכמים גזרו שדבר חשוב לא יתבטל (גיטין נד ב, ורש"י ד"ה לא יעלו; תוספות

זבחים עג ב ד"ה אלא; רמב"ם מאכלות אסורות טז ט), ולפיכך אם ספק אם הדבר חשוב, הולכים להקל (איסור והיתר כה ז; רמ"א יו"ד קי א, ושו"ע שם סק"י; ט"ז יו"ד ק סק"א). אבל אם הדבר חשוב, והאיסור ספק - אינו בטל (איסור והיתר שם; ט"ז שם. וראה ערך ספק דאורייתא).

ויש שכתבו שדבר חשוב אינו בטל מן התורה (משנה למלך מעילה ז ו, בדעת תוספות. וראה שנות אליהו ערלה ג א).

באיסורי דרבנן אפילו הוא איסור דרבנן, אינו בטל (איסור והיתר כה א; פרי מגדים שפתי דעת יו"ד קי סק"ב), ואם ספק אם הוא אסור, מקילים בו כמו בכל ספק דרבנן (ט"ז יו"ד קב סק"ג). ויש מהאחרונים הסוברים שבאיסור דרבנן - בטל (פרי תואר קי סק"ג, וכן מצד הפלתי קא סק"ב. וראה ערך דבר שבמנין).

• יש מהראשונים סוברים שאין דבר חשוב אוסר **מינו** ככל שהוא אלא כשנתערב מין במינו (רמב"ם מאכלות

להתכבד והתרסקו רובן, אין תולים שהאיסור מן הרוב (שם ושם), לפי שיש לומר שכל אחד שהשתנה מקדמותו הוא מהרוב של ההיתר, ונמצא שהאיסור לא השתנה (ט"ז שם ס"ק יד).

כשנאבד מהתערובת

אנך אחד תערובת שנאסרה מחמת דבר חשוב שהתערב בה, ונפל אחד מהתערובת לים – הותרו כולם, שאנו אומרים שהאיסור נפל (זבחים עד ב), שחכמים הם שהחמירו בדבר חשוב (ראה לעיל), לכן תולים להקל (תוספות שם א ד"ה ונפלה). בירושלמי נחלקו בזה: רבי שמעון בן לקיש אומר שכשספק אם האיסור נאבד, בטל ברוב, ורבי יוחנן אומר (ירושלמי תרומות ד ז ופני משה). הלכה שתולים להקל (תורת הבית ד ב; רמב"ם תרומות טו ב; טוש"ע יו"ד קי ז), ויש מהראשונים פוסק כרבי יוחנן (ראב"ד שם). וראה בתורת הבית שם בשמו ההפך).

דבר גדול ונחלקו אמוראים:

או זכר קטן

• רבה אמר שדוקא בדבר גדול תולים להקל, כגון חבית שנפלה, לפי שנפילתה ניכרת, ולא יבואו להקל אף בלא נפילת האחד לים;

• ורב יוסף אמר אפילו בדבר קטן תולים להקל, שכשם שנפילתו בהיתר נחשבת לאסור בשבילה את כל ההיתר, כך יחשב מקום עלייתה להתיר (זבחים עד ב ורש"י).

להלכה יש פוסקים כרבה (רמב"ם תרומות טו ב, ראה שם בכסף משנה), אלא שיש שכתבו בדעתם שאם נפלו שנים לים, לעולם תולים להקל (כסף משנה עבודה זרה ז י בתירוץ ב, ובבית יוסף יו"ד קמ"ז). ורוב הראשונים פסקו כרב יוסף (תורת הבית ד ב; שו"ת הרא"ש כ יז; טוש"ע יו"ד קי ז, ועוד. וראה באור הגר"א שם ס"ק כו).

היתר אכילה אף באכילה מותרת התערובת (תורת הבית שם; טוש"ע שם). ויש מהראשונים סוברים שאין תולים לומר שהאיסור נפל אלא לענין איסור ההנאה (רמב"ם עבודה זרה עד א ד"ה ומסתברא, בשם יש גורסים. וראה שם ובבאור הגר"א שם בדעת הרמב"ם), ונדחו דבריהם (ראה רמב"ם שם).

אנך גידים הפילו בידים, נחלקו ראשונים: יש סוברים שאפילו בשוגג אסור, שקונסים שוגג משום מזיד (תוספות זבחים שם א ד"ה ונפלה; שו"ת הרא"ש כ יז; שו"ע יו"ד קי ז); ויש סוברים שבשוגג לא קנסוהו (תורת הבית ד ב. וראה באור הגר"א שם ס"ק כד. וראה ערך קנס). וכשהפילו קודם שנודעה התערובת – לדברי הכל מותר, שלא שיך לקנסו (שו"ת הרא"ש שם; שו"ע שם ס"ק מב).

נאכל אחד וכן מותרים הנשארם כשנאכל אחד מהם בשוגג (תורת הבית ד ב; טוש"ע יו"ד קי ז), בין אכלו הוא ובין אחרים (תרומת הדשן קעה; בית יוסף ורמ"א יו"ד שם).

ואפילו האוסרים בהפילו לים בשוגג, כאן לא קנסו משום מזיד, שהרי בודאי לא יאכל אחד במזיד כדי להתיר האחרים, שאם רוצה להתיר האחרים הרי שבדעתו הוא אוכל את האיסור, ואיך יאכלנו (תרומת הדשן ובית יוסף שם); ויש חולקים, שמא יאכלנו לגוי, או לכלב, או שמא יפיל לים כדי להתיר, ולכן אף באכלו בשוגג אסור (ט"ז שם ס"ק ח, ושו"ע ס"ק מ, על פי שו"ת הרא"ש כ יז. וראה דרכי תשובה שם ס"ק קלה).

טז ז, וראה בכסף משנה שם ה בדעת הרמב"ם; שו"ע יורה דעה קי סק"ב). יש סוברים שיכול גם להוליך דמי האיסור לים המלח והשאר מותר בהנאה, שהלכה חשיבותו (ראב"ד שם; רשב"ם בתוספות שם; לבוש או"ח תמה ב); ויש סוברים שתקנה זו מועילה רק בעבודה זרה, אבל בשאר איסורים לא (תוספות שם; ר"ן ורא"ש עבודה זרה שם; שו"ע קי סק"ב. וראה רמ"א או"ח תמו א, ובבאור הגר"א שם סק"ג בארוכה).

כמחצה על מחצה דבר חשוב שאינו מתבטל שנתערב בהיתר, נתנו חכמים על כל התערובת שם קבוע (ראה ערכו), שהוא כמחצה על מחצה (ראה זבחים עג א, ושם ב. וראה פרי מגדים יו"ד קי שפתי דעת ס"ק יד החלק הג', וראה ערך קבוע).

פירש אחד מהתערובת, אם מותר מפני שאומרים כל דפריש מרובא פריש, ואם גוזרים כשפירש בידים בשוגג, שמא יקח מן הקבוע, ראה ערך קבוע.

כשנתבטלה חשיבותו

איסור לבטל אחר שנפלו לתוך התערובת ונאסרה, אסור לבטל החשיבות כדי שיתבטלו, כגון אגוזים של ערלה (ראה ערכו) הנמכרים במנין (ראה ערך דבר שבמנין) שנפלו לתוך של היתר, אסור לפצוע אותם, לפי שאין מבטלים איסור לכתחילה (רמב"ם מאכלות אסורות טז יב. וראה ערך אין מבטלין איסור לכתחילה).

ביטל באיסור עבר ועשה כן, נחלקו תנאים:

• לרבי מאיר בין שעשה בשוגג ובין במזיד – אינם בטלים (תוספתא תרומות ה י; ירושלמי ערלה ג ו), שקנסו שוגג משום מזיד (גיטין נד ב. ושם גם רבי יהודה).

• לרבי יהודה בין שוגג ובין מזיד בטלים (תוספתא וירושלמי שם. בגיטין שם אף), שכאן כבר הוא קנוס בזה שהחשיבות התקלקלה (ירושלמי ופני משה שם. וראה ערך אין מבטלים איסור לכתחילה).

• לרבי יוסי בשוגג בטלים, ובמזיד לא בטלים (תוספתא וירושלמי שם), שבמזיד קנסוהו, לפי שעבר איסור (ראה ערך הני"ל), אבל לא קנסו שוגג משום מזיד (גיטין שם. ושם גם רבי שמעון).

להלכה הלכה כרבי יוסי (רמב"ם מאכלות אסורות טז יא ויב), וכן הדין בחתיכה הראויה להתכבד שהתרסקה (רמב"ם שם, על פי תוספתא תרומות ח; רא"ש חולין ז לה; טוש"ע יו"ד קא ו), וכן בעלי חיים שנשחטו (תורת הבית ד א; טוש"ע יו"ד קי ב. וראה ערך חתיכה הראויה להתכבד וערך אין מבטלין איסור לכתחילה).

יש מי שכתב שאם נתבטלה חשיבותם בשוגג לאחר שנודעה התערובת – אינם בטלים (איסור והיתר כה יד), אבל נחלקו עליו (רמ"א יו"ד קא ו, ושו"ע שם ס"ק טו, ושם קי ס"ק יב, ופרי מגדים בשפתי דעת שם ושם), ואם לא נודעה התערובת – אפילו ביטל חשיבותם במזיד, כיון שלא ידע מהתערובת הרי זה כשוגג, ובטלים (פרי מגדים בשפתי דעת קי ס"ק יא בדעת השו"ע שם).

ביטול חשיבות נתבטלה חשיבותו של אחד מהתערובת, אין תולים בעשוריים שהוא האיסור והיה מותרים כולם, אלא הוא בלבד מותר, שאם הוא האיסור הרי כולם מותרים, ואם אינו האיסור, הרי הוא ודאי מותר (רא"ש חולין ז לה; טוש"ע יו"ד קא ז).

ואפילו בטלה חשיבות רובם, כגון שהיו חתיכות הראויות

ההיתר כשיעור האיסור (כרתי ס"ק כט; וראה במנחת יעקב מג ס"ק טו).
לאדם אחד • יש סוברים שאדם אחד אסור לאכול את כולם ובבת אחת (טור ורמ"א יו"ד קי ז), שכשאינו אוכל את כולם יש ספק ספיקא (ראה ערכו), שמא האיסור אבד, ואפילו אם לא אבד שמא אוכל היתר, אבל כשאוכל את כולם אין אלא ספק אחד (ש"ך שם ס"ק מח, לדעה זו), ובבת אחת אסור לאכול את כולם אפילו לשני בני אדם (בית יוסף שם, בדעת הטור; רמ"א שם).
 • יש מתירים לשני בני אדם בבת אחת (ט"ז שם סק"ט, ראה שם בארוכה).
 • ויש סוברים שאפילו אדם אחד מותר לאכול את כולם, כשאוכלם שנים שנים (ש"ך שם ס"ק מט; פרי חדש ס"ק לו; באור הגר"א ס"ק כח).
 כשנפל מהתערובת למקום אחר ונתערב באחרים, ראה ערך ספק ספיקא: בתערובת.

פירש אחד וכל זה כשאבד מן העולם לגמרי, או שנאכל, אבל פרש אחד מהם - אין הנשארים מותרים, שכשלא אבד הרי אנו צריכים לדון גם על זה שפרש, ואדרבה יש לנו לומר שאין הוא האיסור אלא האיסור בתוך הרוב (תורת הבית ד ב, ובשו"ת הרשב"א א שכה; ש"ך שם ס"ק מד).
 ואפילו אם אחר כך נפל לים - יש אוסרים, שהרי לא מן התערובת נפל, ונשארה התערובת באיסורה (ש"ך שם ס"ק מב); ויש חולקים בזה וסוברים שהותרה התערובת (מנחת יעקב מג ס"ק יב. וראה הדעות בארוכה בדרכי תשובה ס"ק קנט).

לאכול שנים לא הותרו הנשארים אלא כשאוכל מהם שנים שנים שנים ביחד, שממה נפשך אחד הוא היתר, ואנו אומרים שכן גם השני הוא היתר (תורת הבית ד ב, על פי זבחים עד א, ורש"י ד"ה והאמר; רא"ש חולין ז לו, ובשו"ת כ"ז; טוש"ע יו"ד קי ז). ולפי זה אם נתערבו שנים של איסור צריך לאכול ארבעה ארבעה, וכן הלאה (ש"ך שם ס"ק מז); ויש חולקים וסוברים שאין צריך שיהיה

דבר שאין בו דעת להשאל

דבר שאנו מסופקים בו אם נטמא, ואין בו דעת שנוכל לשאול אותו על כך

שכל שאין בו דעת להישאל - ספקו טהור (טהרות ג ו; רמב"ם אבות הטומאה טז ב).

אבל הסומא והישן והמהלך בלילה - ספקם ברשות היחיד טמא (טהרות ג ו לגרסת הר"ש והגר"א), מפני שיש בהם דעת להישאל (תוספתא טהרות (צוקרמאנדל) ג יא; רמב"ם שם א).

כפי עורב כזית מן המת שנמצא בפי העורב, ויש ספק אם האהיל (ראה ערך אהל המת) על האדם ועל הכלים ברשות היחיד או לא האהיל, האדם טמא מספק מפני שיש בו דעת להישאל, והכלים טהורים (טהרות ד ד; רמב"ם אבות הטומאה יז א), לפי שאין בהם דעת להישאל (רמב"ם שם).

תינוק תינוק הנמצא בצד בית הקברות והשושנים בידו, אף על פי שאין שם שושנים אלא במקום הטומאה - התינוק טהור, שאני אומר אחר ליקטן ונתנן לו; וכן חמור העומד בבית הקברות - כליו טהורים (טהרות ז ז; רמב"ם אבות הטומאה טז ח). ואין אומרים שמא נתמעך בהם ונגעו בקבר, מפני שהתינוק והחמור אין בהם דעת להישאל (רמב"ם שם; ר"ש ורבי עובדיה מברטנורא טהרות שם), וכשנמצאו לא נמצאו נוגעים, וכל הטומאות כשעת מציאתן (רמב"ם שם). ומדובר שהחמור עומד במקום טהרה (תוספתא טהרות (צוקרמאנדל) ג יא; ר"ש ורא"ש טהרות שם).

היה התינוק תופס בידו של אביו, או שהיה רוכב על גבי כתפו של אביו, ספקו ברשות היחיד טמא, מפני שאביו נשאל עליו (תוספתא טהרות (צוקרמאנדל) ג ז; רמב"ם אבות הטומאה טז ט).

בירושלמי אמרו כל שהוא תפוס ביד אביו ספקו כפקח, ואם אביו תופס בידו ספקו כחרש (ירושלמי חגיגה א א); שאם הוא תופס ביד אביו - הרי הוא כגדול, ויש בו דעת להישאל, ואם אביו תופס בידו הוא כחרש שאין בו דעת להישאל (קרבן העדה ופני משה שם).
כשיש חזקה ספק טומאה בדבר שיש לו חזקה טומאה קודמת,

טהרתו

הרין ספק טומאה ברשות היחיד, שהוא טמא (ראה ערך ספק טומאה), הרי זה דוקא כשהדבר שהוא מסופק לנו אם הוא טמא הוא דבר שיש בו דעת להישאל ולדרוש ממנו מה אירע לו (רמב"ם אבות הטומאה טז ב), שאם שואלים אותו נגעת בטומאה זו יודע להשיב הן או לאו או איני יודע, וכשאומר איני יודע ספקו טמא (רש"י סוכה מב א ד"ה והיודע).

אבל אם אין בו דעת להישאל, ספקו טהור, מפני שספק טומאה ברשות היחיד שהוא טמא למדנו מסוטה, שהיא ספק אם נטמאה או לא נטמאה, והתורה אמרה שהיא טמאה (ראה ערך סוטה), וסוטה הרי יש בה דעת להישאל אם נטמאה (תוספתא טהרות (צוקרמאנדל) ו יז; ספרי נשא ז; סוטה כח ב; רמב"ם אבות הטומאה שם).

וישנו לימוד אחר להלכה זו, שמהפסוק **וְהַפֶּשֶׁר אֲשֶׁר יַעַבְרָא בְּכָל טָמֵא לֹא יֵאָכֵל** (ויקרא ז יט) למדים שודאי טמא לא יאכל, אבל ספק טמא - יאכל (ראה ערכים ספק איסור; ספק טומאה, על השיטה שכל האמור בתורה נאמר על צד הודאי ולא על צד הספק); ומאידך מהפסוק **וְהַפֶּשֶׁר כָּל טָהוֹר יֵאָכֵל בְּשֹׁר** (שם) למדים שודאי טהור יאכל בשר, אבל ספק טמא לא יאכל. ולכאורה הלימודים סותרים, אלא מה שספקו טמא זהו ביש בו דעת להישאל, ומה שספקו טהור זהו באין בו דעת להישאל (סוטה כט א, ורש"י שם ד"ה אלא)².

רבן שמעון בן גמליאל אמר שכל עיקר מה שספק טומאה ברשות היחיד טמא וברשות הרבים טהור, הרי זה מפני שאפשר לשאול ליחיד, ואי אפשר לשאול לרבים (תוספתא טהרות (צוקרמאנדל) ו יז, והובאה בפירוש המשניות לרמב"ם טהרות ג ג, ובר"ש שם ד יא), ולכן ברשות הרבים הוא כדבר שאין בו דעת להישאל (מנחת בכורים על התוספתא שם).

חרש שוטה חרש שוטה וקטן שנמצאו במבוי שיש בו טומאה, וספק נגעו בטומאה ספק לא נגעו, הרי אלו טהורים,

למה צריכים את שני הלימודים.

דבר שאין בו דעת להשאל. 1. ו טור תקצו - תרג. 2. וראה גמרא ורש"י שם

טומאה בידי אדם, שאם היה השרץ בכלי העליון הרי כבר נטמא קודם שבא בידי אדם (מרכבת המשנה שם).

• ויש חולקים וסוברים שהרי זו טומאה הבאה בידי אדם, שחשבה כיש בה דעת להישאל (הראב"ד בהשגות שם).
יש מפרשים שדעה זו חולקת רק על הדין השני של המערה מכלי לכלי (כסף משנה שם); ויש מפרשים שבזה הם מודים שאינה טומאה שבידי אדם, שהרי אם היה שרץ בעליון כבר נטמא קודם שבא בידי אדם, ואינם חולקים אלא על הדין הראשון (מרכבת המשנה שם).

טהרות שבידי אדם

טומאת האדם היה הדבר שספק אם נטמא נמצא בידי אדם, כגון מיטה שבני אדם נושאים אותה וכיוצא בזה, אף על פי שהמיטה היא דבר שאין בה דעת להישאל, הרי זו טמאה ברשות היחיד כדבר שיש בו דעת להישאל, לפי שהיא כיד האדם הנושא אותה (נדה ה ב); שכל טומאה הבאה בידי אדם, בין שהטומאה ביד אדם בין שהטהרות ביד אדם, הרי זה כדבר שיש בו דעת להישאל (תוס' הרא"ש שם).

טומאת הכלים ולא זו בלבד כשהאדם הנושא את הטהרות נטמא, כגון הנושאים מיטה שהנידה בה שגם הם טמאים במשאה, אלא אפילו אם אין האדם האוחז את הטהרות נטמא, מכל מקום חשוב כדבר שיש בו דעת להישאל. כגון אדם התופס סכין, וספק אם נטמא הסכין על ידי מחט טמא מת, אף על פי שהמטמא, שהוא המחט, אין בו דעת להישאל, והאדם אינו נטמא מהסכין, שאין כלי מטמא אדם (ראה ערך אבות הטומאה), מכל מקום תפיסת יד אדם בסכין עושה אותה כדבר שיש בו דעת להישאל (תוס' נדה שם ד"ה כשחברותיה, ותוס' הרא"ש שם).

טומאה על גבי קרקע וכן אם היתה טומאה מונחת על גבי קרקע ואדם אוחז כלים בידו, וספק נגעו הכלים בטומאה ספק לא נגעו, שאין הספק אלא על הכלים בלבד, מכל מקום כיון שהכלים הם בידי אדם, הרי הם כיש בו דעת להישאל וטמאים (תוס' הרא"ש נדה ה ב; תוס' שם ד"ה ספק).

כפי חולדה וכן שרץ בפי חולדה, וחולדה מהלכת על גבי ככרות של תרומה, אם היו הככרות בידי אדם, הרי הן כדבר שיש בו דעת להישאל (ר"ש ורא"ש טהרות ד ב).

טמא אפילו בדבר שאין בו דעת להישאל (תוס' חולין י ב ד"ה ודילמא).

לכתחילה יש מן האחרונים שכתב, שכשם שספק טומאה ברשות הרבים, אף על פי שמן הדין ספקו טהור, מכל מקום החמירו חכמים לכתחילה בדבר שאפשר לטבול שצריך לטבול ולהיטהר (ראה עבודה זרה לו ב. וראה ערך ספק טומאה), כך בדבר שאין בו דעת להישאל, צריך מדרבנן טבילה (צ"ח פסחים יט אות קלח).

טומאה הבאה בידי אדם

אדם הנושא שרץ אפילו כאשר הדבר הנטמא אין בו דעת להישאל, מכל מקום אם הטומאה באה בידי אדם, הרי זה חשוב כדבר שיש בו דעת להישאל, אפילו אם הדבר הנטמא מונח על גבי קרקע (נדה ה ב; רמב"ם אבות הטומאה טז ו). כגון אדם נושא שרץ בידו, ספק נגע בכלי המונח על גבי קרקע ספק לא נגע, ואף על פי שהאדם לא היה עמוק בכלי, הואיל והטומאה באה על ידי אדם, ספק נגע הטומאה בכלי ספק לא נגע, הרי זה כמו שיש בו דעת להישאל, וברשות היחיד ספקו טמא (רש"י שם ד"ה הבאה). שלא אמרו דבר שאין בו דעת להישאל טהור, אלא כשאין בו דעת שאלה כלל, לא למטמא ולא למיטמא, אבל כל שיש בו דעת להישאל מצד אחד, טמא מספק (מאירי סוטה נו ב, נדה ה ב).

נמצאת כלי טומאה כלי • הממלא מים בכלי ונתן בעשרה כלים, אף על פי שכולם ספק, שמא השרץ היה בכלי שמילא בו תחילה, מכל מקום אינו טמא אלא אותו שנמצא בו השרץ, וכולם טהורים, מפני שהם כלים, ואין בהם דעת להישאל (רמב"ם אבות הטומאה יז א. וראה ערך כאן נמצא כאן היה).

וכן המערה מכלי לכלי ונמצא השרץ בתחתון, העליון טהור, ואין אומרים בעליון נפל, אלא שמא בתחתון היה, מפני שהם כלים ואין להם דעת להישאל (רמב"ם שם).

ואף על פי שהיא טומאה הבאה בידי אדם, שאפילו אם הנטמא אין בו דעת להישאל הרי זה טמא, מכל מקום כשהטומאה לא נודעה לאדם, אינה חשובה כטומאה הבאה בידי אדם (כסף משנה שם); או שאין זו טומאה הבאה בידי אדם מכיון שלא ידוע ודאי שבשעה שהאדם מילא את המים בכלי שאב גם את השרץ לשם, ושמא היה השרץ בכלי קודם לכן, ולא נולד הספק בידי אדם בודאי, וכל שכן בדין השני, במערה מכלי לכלי, שבודאי אין זו

דבר שאין בו ממש

דבר שאינו מוחשי, ואיסורים הבאים על ידי אדם וקניינים אינם נתפסים בו

• בחלוקת שותפות;	הפרקים:
• בשיור;	• בנדרים ושבועות;
• בשכיב מרע.	• בקניינים;

סיכום תמציתי

בנדרים ושבועות

אין הנדרים חלים אלא על דבר שיש בו ממש, לפי שהנדר אוסר את החפץ על האדם, וכל שאין בו ממש אין שם דבר שיאסר.

האומר לחברו קרבן שאיני מדבר עמך, או שאיני עושה עמך, שאיני מהלך עמך, או שאמר קרבן שאיני ישן, שאיני מדבר, שאיני מהלך, או שאמר לאשה קרבן שאיני משמשך, אין הנדר חל בכל אלו, והרי זה כאומר דבורי, והלוכי, ועשייתי, ושמשי קרבן, שהם דברים שאין בהם ממש; אלא אם כן אמר יאסר פי לדבורי, וידי למעשיהן, ורגלי להילוכן, ועיני לשינתן, שאז הנדר חל על פיו ידיו ורגליו.

הנודר בדברים שאין בהם ממש, אף על פי שאין הנדר חל עליהם, עובר מדרבנן על איסור בל יחל, ואין מורים לו שינהג בהם היתר, הואיל ואסר עצמו בהם, ובדעתו שהנדר חל עליהם, אלא פותחים לו פתח ממקום אחר, ומתירים לו נדרו, וצריך שאלה מדבריהם.

כתבו הראשונים, שאין נדר על דבר שאין בו ממש אסור מדבריהם אלא כשאסר על עצמו, אבל אם אסר על חברו – אין שם איסור כלל אפילו מדבריהם, ואינו צריך התרה; ויש שנראה מדבריהם שאף באסור על חברו דבר שאין בו ממש אסור מדרבנן.

השבועה חלה אפילו על דבר שאין בו ממש, לפי שהשבועה חלה על האדם, שהוא אוסר על עצמו שלא יעשה כן, ולא שהאיסור נתפס בחפץ, והאדם הרי יש בו ממש.

הנידוי אף הוא יש לו דין שבועה, שחל על דבר שאין בו ממש.

בקניינים

אין אדם מקנה במכר ובמתנה אלא דבר שיש בו ממש.

דבר שאין בו ממש אינו נקנה אף על ידי קנין אגב, דהיינו שהקנה לו הדבר אגב קרקע.

המוכר לחברו אויר חורבתו ואויר חצרו, לא עשה כלום.

גם קנין סודר אינו חל על דבר שאין בו ממש, והוא הנקרא קנין דברים.

עשו קנין שישתתפו שניהם באומנות, אף הוא אינו חל, מפני שאין בו ממש.

בקנין אתן, כגון שאומר אתן לך כך וכך, וקנו מידו, נחלקו הראשונים אם מועיל: יש אומרים שקנין אתן הוא דבר שאין בו ממש; ויש אומרים שקנין אתן מועיל, לפי שהרי זה כאילו קנו מידו על חיוב באותו הסכום.

החייבים שעושים בתנאים שבשעת שידוכים, שהצדדים מתחייבים ליתן לזוג כך וכך, הרי זה קנין אתן, והדבר תלוי במחלוקת אם קנין אתן מועיל. ולכן נהגו לעשות תנאים חדשים בשעת החופה בשעבוד גמור, והם נקראים תנאים אחרונים. ובזמננו לא נהגו בתנאים אחרונים, אם מפני שאנו סוברים כדעת הפוסקים שקנין אתן מועיל, או שכיון שנהגו כן הרי זה כידוע לנו שכונתם לשעבד גופם זה לזה לכך.

בחלוקת שותפות

מקום שאין בו כדי חלוקה שרצו שותפים לחלקו, אף על פי שקנו זה מזה לעשות חלוקה, כל אחד מהם יכול לחזור בו, שאין זה אלא קנין דברים בלבד, שהחלוקה אין בה ממש. אבל אם קנו מידם ברוחות, שזה רוצה ברוח פלוני, וזה רוצה ברוח פלוני, אינם יכולים לחזור בהם, שהוא דבר של ממש.

בשיוור

מכר לאדם אחד בית, ואילן, וחורבה, וחצר, ושייר לעצמו את דירת הבית, ואכילת הפירות, ואויר החורבה, ואויר החצר – מועיל השיוור, שהרי זה כאילו פירש ששייר לעצמו את המקום.

בשכיב מרע

אף שכיב מרע שנתן דבר שאין בו ממש, אינו מועיל. כגון שאמר ידור פלוני בבית זה – לא חלה המתנה.

כשם שאין אדם מקנה דבר שאין בו ממש, כך אין אדם יורש דבר שאין בו ממש. ולא אמרו שאין ירושה בדבר שאין בו ממש אלא באויר, וכגון שמכר את הבית, ושייר לעצמו את האויר שלמעלה בלא גוף.

בנדרים ושבועות

נדר – אין הנדרים חלים אלא על דבר שיש בו ממש (תוספתא נדרים (ליברמן) א ה; נדרים יג ב; רמב"ם נדרים ג א; טוש"ע יו"ד ריג א), לפי שהנדר אוסר את החפץ על האדם, וכל שאין בו ממש אין שם דבר שיאסר (ר"ן ורא"ש נדרים שם. וראה ערך אסור חפצא; איסור גברא).

בירושלמי למדו הלכה זו בגזרה שוה מערכין: נאמר כאן נָדַר (במדבר ל ג), ונאמר בערכין נָדַר (ויקרא כז ב), מה שם דבר שיש בו ממש, אף כאן דבר שיש בו ממש (ירושלמי נדרים א ד).

כיצד, האומר דבורי עליך קרבן, אינו אסור מדבר עמו, שהדבור אין בו ממש (רמב"ם נדרים ג ה; וכן אם אמר לו דבורי אסור עליך, אין זה כאומר פירותי אסורים עליך (רמב"ם שם; טוש"ע יו"ד ריג א), וכן כשאומר עשייתי והליכתי אסורים עליך – אינו נאסר (טוש"ע שם).

דיבור ושינה – האומר לחברו קרבן שאיני מדבר עמך, או שאיני

עושה עמך, שאיני מהלך עמך, או שאמר קרבן שאיני ישן, שאיני מדבר, שאיני מהלך, או שאמר לאשה קרבן שאיני משמשך, אין הנדר חל בכל אלו, והרי זה כאומר דבורי, והלוכי, ועשייתי, ושמשי קרבן, שהם דברים שאין בהם ממש; אלא אם כן אמר יאסר פי לדבורי, וידי למעשיהן, ורגלי להילוכן, ועיני לשינתן, שאז הנדר חל על פיו ידיו ורגליו (נדרים יג ב, טו א; רמב"ם נדרים ג יא; טוש"ע יו"ד ריג א. וראה ערך נדרים).

וכן אם אמר קונם פי מדבר עמך, קונם ידי עושות לך, קונם רגלי מהלכות לך, קונם עיני בשינה – הרי זה נדר גמור מן התורה (רמב"ם נדרים ג יא; טוש"ע שם). ואף על פי שיש לפרש קונם על הדבור, או העשייה וההליכה והשינה, מכיון שיש לפרש גם על

בספר וסתנה אין אדם מקנה במכר ובמתנה אלא דבר שיש בו ממש (ספר המקח לרב האי גאון ב; העיטור מאמר שני קנין דף ט, בשמו; רמב"ם מכירה כב יג, ובמגיד משנה שם; טוש"ע חושן משפט ריב א), שהוא דומה לגוף האדם שיש בו אורך ורוחב ועומק, ושלשה יסודות הללו אתה מוצא בכל דבר שיש בו ממש (ספר

לנו שכוונתם לשעבד גופם זה לזה לכך (ערוך השלחן חו"מ רמ"א ג).
שטר מחילה קנו מידו שיעשה שטר מחילה, אינו אלא קנין דברים, שאין מחילה אלא סילוק שעבוד; ואם קנו מידו שימחול לאחר זמן שעבוד שיש לו עליו, אינו אלא דברים בלבד, ולא עשה כלום (שו"ת הרשב"א א אלף רלג; רמ"א חו"מ רג א). אבל אם קנו ממנו להחזיר לו זכויותיו שיש לו עליו, אינו קנין דברים (רשב"א ורמ"א שם), וחל הקנין לדעת הסוברים שקנין אתן אינו קנין דברים (רשב"א שם)².

התחייבות • יש אומרים שמי שקנו בעדים שימכור ביתו לחברו, וחברו קנה לו אף הוא בקנין שיקננה – לא קנו, שאין זה אלא קנין דברים, שהרי לא הקנה לו ביתו אלא שימכור, ובמה נתחייב למכור, וכן הלוקח לא חייב עצמו בכלום (שו"ת הרשב"א החדשות שטו, הובא בבית יוסף חו"מ רז ד).

וכן האומר לחברו כשאמכור שדה זו הרי היא מכורה לך, ולא אמר מעכשיו – לא קנה, שאינו אלא קנין דברים (רשב"א שם; נמוקי יוסף בבא בתרא ג א; רמ"א חו"מ רז ד); אבל אם אמר מעכשיו – קנה (רי"ף בבא בתרא קז ב; רמב"ם מכירה ח ז; טוש"ע חו"מ רז א).

• יש מפרשים טעמים אחרים שצריך לומר מעכשיו, אם משום שאם לא כן הרי זה אסמכתא, כיון שתלה באם ימכרנה (העיסור אות ת תנאי יא, בשם רבנותא, והביאו בית יוסף שם; רמ"א חו"מ רז ד, בטעם השני); או לפי שקנין סודר לאחר זמן אינו חל, שבשעת הקנין כבר אין הסודר אצלו (ב"ח חו"מ שם).

• ויש שתלו את הדבר בקנין אתן, ולדעת הסוברים שאין זה קנין דברים, אף כאן אפילו בלא מעכשיו קנה (ראה נמוקי יוסף בבא בתרא ג א; באור הגר"א חו"מ רמ"א סק"ח).

משעבד גופו כשמעבד את גופו להתחייב לעשות איזה דבר – חל השיעבוד, ואינו קנין דברים (תוס' כתובות נד ב ד"ה אף). ולפיכך יכול שומר חנם להתנות שיתחייב כשואל, ואינו קנין דברים, מפני שהוא משעבד גופו לכך (בבא מציעא צד א; תוס' בבא בתרא ג א ד"ה קנין).

עם דבר שיש בו ממש קנה דבר שיש בו ממש עם דבר שאין בו ממש, נחלקו הפוסקים בדינו:

• יש אומרים שהדבר תלוי במחלוקת הראשונים כשהקנה בקנין אחד דבר המועיל בו אותו קנין, ודבר שאין מועיל בו אותו קנין, אם קנה הכל, או קנה את המועיל בלבד, או לא קנה כלום (רמ"א חו"מ רג י. וראה ערך קני את וחמור, באור השיטות שבדבר)³.

• ויש מסתפקים לומר שבדבר שלא חל בו שום קנין, לדברי הכל לא קנה אותו הדבר שאין בו קנין (ראה מרדכי בבא בתרא רמז תרג; סמ"ע חו"מ רג סק"ב).

בחלוקת שותפות

מקום שאין בו כדי חלוקה (ראה ערך חלוקת שותפות, על שיעור כדי חלוקה) שרצו שותפים לחלקו, אף על פי שקנו זה מזה לעשות חלוקה, כל אחד מהם יכול לחזור בו, שאין זה אלא קנין דברים בלבד (בבא בתרא ג א; רמב"ם שכנים ב י; טוש"ע חו"מ קנו ב), ואין לו על מה לחול, שהחלוקה אין בה ממש (נמוקי יוסף בבא בתרא שם;

רג א), והוא הנקרא קנין דברים (ראה בבא בתרא ג א). שאין חליפין קונים אלא דבר הנקנה או במכר, או במתנה, או שעבוד קרקעות שהקנין חל עליהם, או מטלטלים (רש"י בבא בתרא שם ד"ה קנין).

כיצד הרי שכתב בשטר: וקנינו מפלוני שילך בסחורה עם פלוני, או שיחלקו השדה שביניהם (על חלוקה בפרט, ראה להלן) וכיוצא בדברים אלו, כולם הרי הם קנין דברים, ואינם מועילים כלום, שאין לקנין על מה לחול, שהרי לא הקנה לו דבר מסוים וידוע (רמב"ם מכירה שם; טוש"ע שם).

שותפות עשו קנין שישתתפו שניהם באומנות, אף הוא אינו חל, מפני שאין בו ממש (רמב"ם מכירה ה יד; טור חו"מ קנו, בשם איכא מרבנותא).

ויש שכתבו שהשיתוף עצמו נקנה בקנין (ראב"ד בהשגות מכירה ה יד), ופירשו את דבריהם שאם הטילו שניהם לכיס אחד וקנו מידם, הרי זה קנין גמור (מגיד משנה שם, בדעת הראב"ד, וכתב שאף הרמב"ם אינו חולק בזה). ולא שחל הקנין על הכסף, שאין מטבע נקנה בחליפין (ראה ערך חליפין), אלא הקנין הוא על השיתוף, ואינו נחשב כדבר שאין בו ממש, כיון שהטילו הכסף לכיס (לחם משנה שם, בפירוש דעת המגיד).

ויש מפרשים את דבריהם שהשותף עצמו נקנה בקנין, והוא כמו שעבוד שמעבד את עצמו לעשות בשותפות (לחם משנה שם, בדעת הראב"ד).

כתיקון חכמים שטר שקנין הפירות שבו לא היה כתוב כראוי, דהיינו שלא כתוב בו שהקנה הקרקע לפירותיו, אבל כתב שנתן לו כח ליקח הפירות כתיקון חכמים, הרי הודה שהקנה לו כתיקון חכמים, ויש לפרש שנתן לו באופן המועיל, והשטר כשר (רמ"א חו"מ ריב א).

קנין אתן בקנין אתן, כגון שאומר אתן לך כך וכך, וקנו מידו, נחלקו הראשונים אם מועיל:

• יש אומרים שקנין אתן הוא דבר שאין בו ממש, כיון שהקנין אינו על החיוב, ולא על גוף הממון, אלא על הנתינה עצמה, והנתינה דבר שאין בו ממש היא, אלא מעשה בעלמא (רמ"א בבא בתרא ג ב ס"ק כו ד"ה מיהא; נמוקי יוסף בבא בתרא ג א, בשם הגאונים; רמב"ן בבא בתרא קמח ב; שו"ת הרשב"א א אלף לג, בשם יש מן הגאונים; טור חו"מ קנו, בשם הרמ"ה; רמ"א חו"מ רמ"א א-ב).

• ויש אומרים שקנין אתן מועיל, לפי שהרי זה כאילו קנו מידו על חיוב באותו הסכום (העיסור מאמר ב קני דף י; שו"ת הרשב"א שם, בשם יש מי שאמר, והסכים כן; טור חו"מ קנו, בשם איכא מרבנותא; המחבר חו"מ רמ"א ב, בשם יש אומרים).

גשיזוכים החיובים שעושים בתנאים שבשעת שידוכים, שהצדדים מבטיחים ליתן לזוג כך וכך, הרי זה קנין אתן, והדבר תלוי במחלוקת אם קנין אתן מועיל (ראה שו"ת הרשב"א א אלף לג; וראה רמ"א חו"מ רמ"א א-ב ובסמ"ע סק"ב). ולכן נהגו לעשות תנאים חדשים בשעת החופה בשעבוד גמור, והם נקראים תנאים אחרונים (רמ"א וסמ"ע שם; נחלת שבעה טו).

ובזמננו לא נהגו בתנאים אחרונים, אם מפני שאנו סוברים כדעת הפוסקים שקנין אתן מועיל, או שכיון שנהגו כן הרי זה כידוע

2. ולפי זה, לדעת הסוברים שקנין אתן הוא קנין דברים, אף זה כן, וכך כתב

הט"ז חו"מ רג א, ולכן תמה על הרמ"א שפסק קנין אתן אינו מועיל, וכאן פסק

• יש חולקים וסוברים להיפך שאדרבה בתנאי מועיל על כל דבר, אף באין בו ממש, כמו שמועיל על דבר שלא בא לעולם (ראה ערך דבר שלא בא לעולם), ואין צריך לבוא לטעם ששייר גוף המקום (נתיבות המשפט ריב סק"ד).

• ויש שמחלקים שאם היה התנאי מפורש על האויר, ודאי מועיל אף בלי שיור בגוף המקום; אבל בתנאי על מנת שהדיוטא העליונה שלי, שלא הזכיר בפירוש את האויר, אלא מכח יתור הלשון אנו אומרים כן, בזה אין התנאי מועיל בלי שיור מקום (ערוך השלחן שם ד).

בשכיב מרע

טתנה אף שכיב מרע - החולה שכשל כחו מחמת החולי עד שאינו יכול להלך על רגלו בשוק והרי הוא נופל על המטה (רמב"ם זכיה ומתנה ח ב) - שנתן דבר שאין בו ממש, אינו מועיל. כגון שאמר ידור פלוני בבית זה - לא חלה המתנה (בבא בתרא קמז ב; רמב"ם זכיה ומתנה י טו; טוש"ע חו"מ רג כא).

ואף על פי שהקלו בשכיב מרע שאין צריך קנין, ודבריו ככתובים וכמסורים (ראה ערך דברי שכיב מרע), מכל מקום לא אמרו אלא בדבר שבכריא מועיל קנין, שבשכיב מרע די בדבור בלבד; אבל דבר שבכריא אינו מועיל אף בקנין, גם בשכיב מרע אינו מועיל, ודבר שאין בו ממש הרי אף בכריא בקנין אינו מועיל (בבא בתרא שם ורשב"ם ד"ה אמר ר"ג).

בירושא כשם שאין אדם מקנה דבר שאין בו ממש, כך אין אדם יורש דבר שאין בו ממש (העיסור מאמר ב קנין דף י, והובא במרדכי בבא בתרא רמז תרעא; רמ"א חו"מ רעו ו). אלא שדירת בית ואכילת פירות היורש יורש, מכיון שיורש גם את גוף הבית וגוף הדקל (תוס' בבא בתרא קמח א ד"ה שכיב מרע; שיטה מקובצת שם, בשם תוס' הרא"ש), שאף אם שכר בית ומת תוך הזמן, שכירות ליומו ממכר הוא (ראה ערך שכירות), ועד הזמן ששכר קנוי לו הגוף, ואם כן גם היורש יורש מה שהיה קנוי לו (תוס' הרא"ש בשיטה מקובצת שם).

ולא אמרו שאין ירושה בדבר שאין בו ממש אלא באויר, וכגון שמכר את הבית, ושייר לעצמו את האויר שלמעלה בלא גוף (מחנה אפרים טובת הנאה א).

ויש שכתבו שאף אויר בלא גוף ישנו בירושא, כגון מי ששייר אויר לפניו שמורישו ליורשיו (שיטה מקובצת בבא בתרא קמח א בשם הר"ן; בית יוסף חו"מ רג לה, בשמו; נתיבות המשפט ריד סק"ד), ששם שיכול לשייר האויר לעצמו בלא גוף הבית, כך יכול גם כן להורישו (נתיבות המשפט שם)⁴.

טוש"ע חו"מ רג א), שהרי לא הקנה לחברו דבר מסויים וידוע, לא עיקר ולא פירות עיקר הידוע (רמב"ם מכירה שם).

אבל אם קנו מידם ברוחות, שזה רוצה ברוח פלוני, וזה רוצה ברוח פלוני, אינם יכולים לחזור בהם (בבא בתרא ג א; רמב"ם שכנים ב י; טוש"ע חו"מ קנו ב), שהוא דבר של ממש, ויש לו לקנין על מה לחול, שמתחילה היה כל אחד משתמש בכולו, ועכשיו אומר כל אחד לחברו הנח לי חלקך מה שהיה לך מצד מזרח, ואני אניח לך חלקי מצד מערב, והרי זה כמו חליפין, ובמקום משיכה של החליפין בא הקנין, והקנין הוא כמו כל קנין אחר (פרישה חו"מ קנו סק"ב).

בשיור

נחצר מכר לאדם אחד בית, ואילן, וחורבה, וחצר, ושייר לעצמו את דירת הבית, ואכילת הפירות, ואויר החורבה, ואויר החצר - מועיל השיור, שהרי זה כאילו פירש ששייר לעצמו את המקום.

ואפילו אם לא הזכיר שיור בחצר כלל, אלא מכר לו ביתו ואמר לו על מנת שדיוטא העליונה שלי, אנו אומרים ששייר לו מקום בחצר להוציא זיזים מן הדיוטא לחצר (רא"ש בבא בתרא ד ז; טוש"ע חו"מ ריב ג).

לעצמו ולאחר שייר לעצמו ושייר גם לאחר, כיון שכלל אחר עמו אנו אומרים שכשם כששייר לעצמו בעין יפה ובאופן המועיל, דהיינו שכונתו לשייר יחד עם הדירה גם את גוף המקום שנצרך לדירה וכיוצא, כך שייר גם לחברו, שבודאי על ענין אחד נתכוין, שמן הסתם אדם רוצה לקיים מתנותיו (הרשב"א בתשובות המיוחסות יח; רמ"א חו"מ ריב ג).

ויש חולקים וסוברים שאין השיור מועיל בכלל לגבי חברו, ששיור אינו לשון מתנה, ומה יועיל כשנאמר ששייר לו גם מקום הדירה, ששיור יש כאן, ומתנה אין כאן (תשובות המיוחסות שם. וראה ש"ך חו"מ ריב סק"ג); ויש מפרשים את דבריהם, שבודאי אם אמר בלשון שיור לחברו אינו מועיל, ולא אמרו בשייר לעצמו ולאחר שמועיל אלא כשאומר שנותן את המקום לאחר במתנה (ערוך השלחן ריב ד).

בלשון תנאי שייר לעצמו בלשון תנאי, נחלקו האחרונים בדינו:

• יש אומרים שאם שייר בלשון תנאי, כגון שאמר על מנת שתתן לי דבר פלוני, והוא דבר שאין בו ממש - אינו מועיל; וכן אם אמר על מנת שהדיוטא העליונה שלי, לדעת הסוברים שעל מנת הוא תנאי ולא שיור (ראה ערכים: מכירה; תנאי) - אינו מועיל להוציא בו זיזים (ט"ז חו"מ ריב ג).

דְּבַר שְׂאִינוּ בְּרִשּׁוֹתוֹ¹

חפץ של אדם, הנמצא בידי אחרים, שאין הבעלים יכולים להקדישו ולהקנותו

בגזלה

• ר' יוחנן אמר ששניהם אינם יכולים להקדישו, הגזול לפי שאינו שלו (ראה ערך דבר שאינו שלו), והנגזל לפי שאינו ברשותו (בבא קמא סח ב), שנאמר: וְאִישׁ כִּי יִקְדֹּשׁ אֶת בֵּיתוֹ קֹדֶשׁ לַיהוָה (ויקרא כז יד), ולמדים: מה ביתו ברשותו, אף כל שהוא ברשותו (בבא קמא סט ב).

להקדיש הגזול את חברו, ולא נתייאשו הבעלים, באופן שהדבר עדיין קנינו של הבעלים (ראה ערכים: גזל; יאוש) נחלקו אמוראים אם הבעלים יכולים להקדישו:

וראה בערך טובת הנאה, בענין הקנאת וירושת טובת הנאה מדין דבר שאין בו ממש. **דבר שאינו ברשותו**. 1. ו טור תרטז - תרכז.

4. וראה עוד בערך בעלי חיים, בענין עשיית מחיצה מבעלי חיים משום מעמיד בדבר שאין בו ממש; וראה בערך הזק שאינו ניכר, בענין היזק שאין בו ממש;

• ויש מהראשונים שכתב שבהקדש גזרת הכתוב היא מהפסוק וְאִישׁ פִּי יִקְדָּשׁ אֶת בֵּיתוֹ, אבל בקנינים יכול הנגזל להקנות דבר הגזול כשהוא ברשות הגזול בעין, ויש עדים שגזלו ממנו, באופן שאינו יכול לכפור בו, שכיון שחזור אליו בעין הרי הוא קיים ברשותו (רשב"א שבועות לג א. וראה קצות החושן שם, שתמה עליו).⁴

דברים הנקנים באמירה - היינו דברים שמתחייבים באמירה, בהם בדיבור בלבד, בלי מעשה קנין - נחלקו הדעות אם נקנים בדבר שאינו ברשותו:

• יש מן הגאונים שסוברים שאפילו הקנה דבר שאינו ברשותו באמירה, נקנה אותו הדבר, שכיון שאינו צריך קנין, אינו צריך גם אחד מתנאי ההקנאה (שיטה מקובצת כתובות נה א, בשם הר"י מיגש ובשם גאון; ריטב"א כתובות קב א, בשם הגאונים; העיטור אות פ פסיקתא).

• ויש מן הראשונים שחולקים וסוברים שאף על פי שהדברים נקנים באמירה, מכל מקום צריך שיהיו הדברים ברשותו (רמב"ם זכיה ומתנה ו יז; טוש"ע אה"ע נא א).

ומכל מקום אף לדבריהם יכול להתחייב ולשעבד עצמו אפילו במה שאינו ברשותו, כדרך שאדם יכול להתחייב בכל מקום בדבר שלא בא לעולם, מפני שהחיוב הוא על גופו, וגופו הרי ישנו בעולם, אלא שבכל מקום צריך קנין, וכאן, שהם דברים הנקנים באמירה, די בלא קנין (ט"ז אה"ע נא סק"ב; בית שמואל שם סק"ד).

להפקיר אין אדם יכול להפקיר דבר שאינו ברשותו, כשם שאינו יכול להקדישו (בבא קמא סט א-ב, וראה תוס' שם ב ד"ה הו"א צנועין).

ויש מי שכתב שאף על פי שאינו יכול להקדיש ולהקנות דבר שאינו ברשותו, יכול להפקירו, שהפקר מתורת נדר הוא (ראה ערך הפקר), וכשם שנדר חל על כל דבר, אף הפקר כן (שו"ת תב"ח קכד. וראה קצות החושן ריא סק"ד שהקשה עליו).⁵

יאוש יאוש מועיל בדבר שאינו ברשותו (פני יהושע גיטין לח א; מחנה אפרים זכיה מהפקר ז; קצות החושן סו סק"א, ושם תו סק"א; נתיבות המשפט לו ס"ק יג; שו"ת ברית יעקב קז), שכן יאוש קונה בגנבה וגזל, לדעת הסוברים כן, אף על פי שאין החפץ ברשות בעלים אלא ברשות הגנב והגזול (קצות החושן נתיבות המשפט וברית יעקב שם). ועיקר דין יאוש מצינו בתורה באבדה, שאינה ברשות הבעלים ואינו יכול להפקירה, לדעת הסוברים כן (ברית יעקב שם).

בירושא אין היורש צריך לעשות מעשה קנין בירושתו כשאר כל אדם הזוכה בממון, ויורש הוא אף דבר שאינו ברשותו, שאין מועיל בו קנין, כגון גזילה שנגזלה מן המוריש ומצויה אצל הגזול (ראה בבא קמא קא א; רמב"ם גזילה ח א; טוש"ע חו"מ שסז ד).

בפקדון

להקדיש מי שיש לו פקדון ביד אחר, ולא כפר בו הנפקד, יכול המפקיד להקדישו, שהפקדון הרי הוא ברשות בעליו בכל מקום שהוא (רי"ף בבא מציעא ז א; רמב"ם ערכין ו כב; תוס' בבא קמא ע א ד"ה לא כתבינן, ובבא מציעא ו א ד"ה הקדישה; רשב"א שבועות לג א; ראב"ן עט, ובבא קמא ע א; אור זרוע בבא מציעא יב; טוש"ע יו"ד רנח ז).

וכן שנינו: אין הגונב אחר הגנב משלם תשלומי כפל (בבא קמא סב ב), לפי שנאמר: וְגָנַב מִבֵּית הָאִישׁ (שמות כב ו), ולמדים מבית האיש, ולא מבית הגנב (בבא קמא סט ב), הרי שאין זה נקרא ברשות הבעלים, מפני שאינם יכולים להקדישו (תוס' רבי עקיבא איגר למשניות בבא קמא ז א ס"ק נו).²

• וריש לקיש אמר שהבעלים יכולים להקדישו (בבא קמא שם סח ב). הלכה כר' יוחנן (רמב"ם ערכין ו כד; טוש"ע יורה דעה רנח ז, וחושן משפט שנד ו).

נקרקע במה דברים אמורים במטלטלים, אבל קרקע שגזלה אחר, אם יש לגזול עדים ויכול להוציאה בדיינים, הרי זה יכול להקדישה (בבא מציעא ז א, ורש"י ד"ה מקרקעי; רמב"ם ערכין ו כג; טוש"ע יורה דעה רנח ז, וחושן משפט שנד ו) אף על פי שעדיין לא הוציאה ממנו (רמב"ם שם; טוש"ע יו"ד שם), לפי שקרקע אינה נגזלת, ובכל מקום שהיא ברשות בעליה קיימת (רש"י ורמב"ם שם. וראה ערך גזל).

• **קדושת הגוף** יש מהראשונים שסוברים שבקדושת דמים בלבד אינו יכול להקדיש דבר שאינו ברשותו, אבל בקדושת הגוף, כגון קרבן למזבח, יכול להקדישו. שהרי כל מה שלמדנו שאינו יכול להקדיש הוא מהכתוב וְאִישׁ פִּי יִקְדָּשׁ אֶת בֵּיתוֹ (ראה לעיל), והקדש זה אינו אלא קדושת דמים (שו"ת הריב"ש שנט, לדעת רש"י).³

• ויש חולקים וסוברים שאף בקדושת מזבח אינו יכול להקדישו (תוס' גיטין מ ב ד"ה הקדש, בשם רבינו תם).

לאסור אף על פי שאין אדם אוסר דבר שאינו שלו כמו שאין אדם יכול להקדישו (ראה ערך דבר שאינו שלו), אבל לענין דבר שאינו ברשותו יש מן האחרונים שכתב שאינו דומה, ואדם יכול לאסור דבר שאינו ברשותו, שאם השתחוה לדבר הגזול כשהוא ביד הגזול נאסר אותו דבר (שו"ת עונג יום טוב פב).

חילול לדעת הסוברים שאדם יכול להקדיש דבר שאינו ברשותו, יכול גם לחללו. כגון שגזל אחר נטע רבעי או מעשר שני שלו, יכול הנגזל לפדותו כשהוא ברשות הגזול; ולדעת הסוברים, וכן הלכה, שאין אדם מקדיש דבר שאינו ברשותו, נחלקו הראשונים אם יכול לחללו:

• יש אומרים שאף לחללו אינו יכול (תוס' קדושין נו א ד"ה מתקין; שו"ת המיוחסות לרמב"ן קנו; מאירי בבא קמא סט א, בשם יש חולקים).
• ויש אומרים שאף על פי שאינו יכול להקדיש דבר שאינו ברשותו, יכול לחללו (רמב"ם מעשר שני ט ז, להסבר הכסף משנה שם, והמאירי בבא קמא שם בדעתו), שאין חילול שהוא הוצאה מרשות הקדש דומה להכנסה לרשות הקדש (מאירי שם).

• **לקנות** כשם שאין אדם מקדיש דבר שאינו ברשותו, לדעת ר' יוחנן והלכה כמותו (ראה לעיל), כך אינו מקנה לאחרים דבר שאינו ברשותו במכר או במתנה (בבא קמא ע א, ורש"י ד"ה משום; תוס' שם ד"ה לא וד"ה אמטלטלין; רא"ש בבא קמא ז ד; מגיד משנה מכירה כב ט; ראב"ן עט ובבא קמא ע א; בית יוסף חו"מ קכג), שלמדים קנינים מהקדש (קצות החושן קכג סק"א).

אפשר להקנות בקנין אודיתא דבר שאינו ברשותו. ⁵ וראה ערך כפל, על הגונב מהגנב, שאין הדבר ברשותו של הבעלים, אם חייב כפל; וערך הרשאה אם יכול לכתוב הרשאה לאחר על דבר שאינו ברשותו.

2. וראה שם, שכתב שלכן הגונב מבית שומר שיכול להקדישו נקרא מבית האיש.
3. וראה שו"ת עונג יום טוב פב, שרצה לומר שרק באינו ברשותו מחמת שמשועבד לאחרים יש חילוק זה.
4. וראה בבערך אודיתא שנחלקו הדעות אם

ואפילו מדרבנן אינו יכול להקדיש מלוה שבשטר, ואפילו על ידי כתיבה ומסירה, לפי שאינה ברשותו, כשם שמן התורה אינו יכול למכרו מטעם זה שאינו ברשותו, אלא שמדרבנן תקנו שיכול למכרו בכתיבה ומסירה (ראה ערך שטר), אבל בהקדש לא תקנו, שאין להקדש צורך כל כך שיתקנו (תוס' בבא בתרא ע"א ד"ה קני). ולפירוש זה דוקא להקדיש אינו יכול, אבל לצדקה לעניים יכול ליתן בכתיבה ומסירה, שכיון שהדיוטות הם אינם גרועים מעשירים לענין תקנת חכמים (קצות החושן סו סק"ב, לדעת התוס').

• ויש חולקים וסוברים שדוקא אם הלוה כופר בחובו אין המלוה יכול להקדישו, אבל אם אינו כופר בו ורוצה לשלם לו, יכול להקדישו (המאור בבא קמא לו ב; מאירי שם, בשם קצת אחרונים; מרדכי בבא בתרא רמז תקסה), אף על פי שאינו ברשותו (מרדכי שם).

• ויש מהראשונים שסובר שאפילו כשכפר בו הלוה יכול המלוה להקדיש, וכן למכרו וליתנו לאחרים. שדוקא פקדון כשכופר בו הנפקד אין המפקיד יכול להקדיש (ראה לעיל: בפקדון), מפני שבכפירתו נעשה עליו כגזלן, שהרי פקדון אינו ניתן להוצאה; אבל חוב שניתן להוצאה אינו נעשה בכך כגזלן, שאנו אומרים שברצונו להחזיר לו אלא שמשמט ממנו מפני שאין לו עכשיו, וסבור שכשיהיה לו מעות יפרע לו, ולכן אינו נקרא דבר שאינו ברשותו שלא יוכל להקדישו (ראב"ן ע"ט, ובבא קמא ע"א).

במשכון ובשכירות

הקדש במשכון מי שהיתה לו שדה ממושכנת אצל אחרים, אינו יכול להקדישה כל זמן שהיא ממושכנת (כתובות נ"ב, ותוס' שם ד"ה שדה; רבנו ירוחם י"ט א). ונחלקו המפרשים בדבר:

• יש מפרשים שאפילו אם יש לו קרקעות בני חורין אחרים לשלם מהם את חובו למלוה, אינו יכול להקדיש, לפי שקרקע זו הממושכנת היא אינה ברשותו (פני יהושע כתובות שם), שכיון שאין השדה חוזרת לו בלא דמים שישלם למלוה הרי זו אינה ברשותו (רדב"ז ערכין ו' ל).

וכן מי שיש לו משכון של מטלטלים ביד חברו, אינו יכול להקדישו, לפי שאינו ברשותו (מרדכי בבא בתרא רמז תקסה; ים של שלמה בבא קמא ה' לד; רמ"א יו"ד רנ"ז).

• יש מהראשונים שסוברים שרק מה שהשדה הממושכנת כנגד מעותיו שהוא חייב אינו יכול להקדיש, אבל מה שהיה שוה יותר מהלואתו, אותו מותר יכול להקדיש (תוס' ערכין כא א ד"ה הכי קאמר; רבנו ירוחם י"ט א, בשם), והוא הדין במשכון של מטלטלים, יכול להקדיש מה שמותר על חובו (מרדכי בבא בתרא רמז תקסה; רמ"א יו"ד רנ"ז).

• ויש סוברים שאפילו את המותר אינו יכול להקדיש (רבנו ירוחם שם, בשם רבנו יונה ורשב"א).

שכירות מטלטלים בין במשכון ובין בשכירות יש שכתבו לחלק בין קרקע הממושכנת והמושכרת, למטלטלים הממושכנים והמושכרים. שהקרקע לעולם עומדת ברשות בעליה, ולכן יכול להקדישה, אבל מטלטלים הממושכנים או המושכרים אינם ברשות בעליהם, ואינו יכול להקדישם (ים של שלמה בבא קמא ה' לג. ומשמע מדבריו שבמטלטלים אף ביותר מכנגד חובו אינו יכול להקדיש)⁷.

וכן אמרו במי שהיה מוכר דלועים, ובאו אנשים ונטלו והלכו להם, אם לא היו דמי כל אחת מהן קצובים הרי הם כעומדים ברשות המוכר, ואם הקדישה – מקודשת, כיון שלא לקחוה דרך גזילה (בבא בתרא פ"א; רמב"ם ערכין ו' כה), וכיון שאין דמיהם קצובים לא סמכה דעתם, כי שמא ירצה למכרה ביותר, ודעתם להחזירה לו (רשב"ם שם ד"ה ברשותא), והרי הם כפקדון אצלם (תוס' ורשב"א ומאירי ואור זרוע שם).

יש מהראשונים שסוברים שישנה מחלוקת אמוראים בפקדון שלא כפר בו אם יכול להקדישו (ראב"ן בבא קמא ע"א; קצות החושן קכג סק"א, בדעת רש"י)⁶.

ויש מהראשונים שפוסקים להלכה שאינו יכול להקדיש אפילו פקדון שלא כפר בו הנפקד, לפי שאינו ברשותו (מאירי בבא קמא ס"ט א, בשם יש חולקים, אלא שדחה את דבריהם).

להקנות כשם שיכול להקדיש את פקדונו, כך יכול הוא להקנות לחברו פקדונו שביד אחר במכר או במתנה (רמב"ם מכירה כ"ב ט; ראב"ן ע"ט; טוש"ע חו"מ ריא ז).

אבל אם כפר הנפקד, אין המפקיד יכול להקדישו (רמב"ם ערכין שם; ראב"ן שם; טוש"ע יו"ד רנ"ז), וכן אינו יכול להקנותו לאחר, שזה כמי שאבד, שאינו ברשותו (רמב"ם מכירה שם; ראב"ן שם; טוש"ע חו"מ שם) שמשכפר בו הרי הוא גזלן, והרי הדבר אינו ברשותו (קצות החושן ריא סק"ג).

ואם אחר שכפר חזר והודה, הרי זה תלוי במחלוקת הראשונים בגזלן שחזר והודה, אם נקרא דבר שברשותו (קצות החושן שם).

נפקח טעות המוכר לחברו דבר באופן שהוא מקח טעות והמכירה בטלה (ראה ערך מקח טעות), נחלקו הראשונים אם נחשב דבר שאינו ברשותו:

• יש מהראשונים שסוברים שהמוכר יכול להקדישו, אף כשהוא עדיין ביד הלוקח, שכיון שבטעות בא ליד הלוקח, ואילו ידע שהמקח חוזר היה מציית לבית דין והיה מחזירו למוכר, הרי זה כמו שהדבר בפקדון אצלו (ריטב"א קדושין נו א, והביאו בקצות החושן שם סק"ד).

• ויש סוברים שהוא נחשב כדבר כאינו ברשותו של המוכר, ואינו יכול להקדישו (ראה תוס' בבא קמא ס"ח ב ד"ה הוא דאמר, וקצות החושן שם בדעתם). והסבירו האחרונים שכיון שאינו מחזירו לו כל זמן שרוצה אלא בעמידה בדין ועל ידי בית דין אינו דומה לפקדון, ונחשב דבר שאינו ברשותו (קצות החושן שם).

בחוב

להקדישו בחוב נחלקו הראשונים אם נחשב דבר שאינו ברשותו:

• יש סוברים שהמלוה אינו יכול להקדיש, ולא ליתן לצדקה את החוב שיש לו אצל הלוה, אפילו כשהלוה אינו כופר בו, משום שהחוב נחשב כדבר שאינו ברשותו (רי"ף בבא קמא לו ב; מאירי בבא קמא שם, בשם גדולי הפוסקים; רשב"א שבועות לג א; רא"ש בבא קמא ד ג; חידושי הר"ן בבא מציעא ז א; טוש"ע יו"ד רנ"ח, וי"ד שם ס"ק י"ט), שכיון שמלוה להוצאה ניתנה, הרי אין מקום להקדש שיחול על החוב, ולכן אינו דומה לפקדון שאם לא כפר בו יכול להקדישו, שפקדון הוא בעין (מאירי בבא קמא ס"ט א; ש"ך שם ס"ק יב).

6. וראה בקצות החושן שם, שפירש שדעה זו מדברת רק בפקדון שיש לנפקד איזו טענה או תביעה, ואינו רוצה להחזיר עד שיתדיינו בדין, אבל אם אין לו

שום תביעה ורוצה מיד להחזיר, לדברי הכל הוא ברשות המפקיד. אולם בהערות אבן שלמה להראב"ן ע"ט, מדקדק מהראב"ן שאינו סובר חילוק זה. 7. וראה

דבר שאינו מסוים¹

דבר שאינו ברור, מצד עצמו או מצד מידתו, בנוגע להקנאה, ובנוגע לחיוב שבועה או כפל עליו

אינו מסוים במינו

הדין המקנה לחברו דבר שאינו מסוים, ואין מינו ידוע - לא קנה. כגון שאומר לחברו כל מה שיש בבית זה אני מוכר לך בכך וכך, וכל מה שיש בחיבה זו או בשק הזה אני מוכר לך בכך וכך, ורצה הלוקח ומשך, אין כאן קנין, שלא סמכה דעתו של לוקח, שהרי אינו יודע מה שיש בו אם תבן או זהב, ואין זה אלא כמשחק בקוביא, וכן כל כיוצא בזה (רמב"ם מכירה כא א, ג; טוש"ע חושן משפט רט א-ו)².

שניהם לא לדעת הסוברים שמשחק בקוביא לא קנה, ויש בו יודעים משום גזל (ראה ערך אסמכתא), ודאי שאף בדבר שאינו מסוים לא קנה (סמ"ע חו"מ רט סק"ב; באור הגר"א שם רג ס"ק מד).

ואף לדעת הסוברים שהמשחק בקוביא קנה, בדבר שאינו מסוים מודים שלא קנה, שדוקא במשחק בקוביא שאין אחד מהם יודע על מה לסמוך, אנו אומרים שגמרו בדעתם והקנו זה לזה, מה שאין כן כאן שהמוכר יודע מה מכר, אלא שהלוקח אינו יודע מה קנה, בזה לדברי הכל לא קנה (ב"ח חו"מ רט; סמ"ע שם סק"ב; באור הגר"א שם סק"ד); ולכן אם גם המוכר אינו יודע מה מכר, קנה למרות שהדבר אינו מסוים (נתיבות המשפט רט חידושים סק"ב; שו"ת גאוני בתראי יט).

ויש סוברים שהטעם שכאן לדברי הכל לא קנה הוא שהלוקח היה סבור שיהיה כך וכך כפי אומד דעתו (ש"ד חו"מ רט סק"ב), ולכן אפילו אם שניהם לא ידעו - לא קנה (ש"ד שם סק"ג, וכך כתבו הנתיבות המשפט שם ס"ק ג-ה והפתי תשובה סק"ב, בדעת הש"ד).

נכית דין אם קנו מידו בקנין סודר בבית דין חשוב - מועיל, כמו שמועיל בכל אסמכתא (ש"ד חו"מ רט סק"ו, רט סק"ג; נתיבות המשפט רט סק"ג; ערוך השלחן רט ב).

הפסוק דרך המוכר דרך המלך ודרך הקבר, כיון שאין להם שיעור, הרי זה כמוכר דבר שאין מינו ידוע - ולא קנה (רמב"ם מכירה כא ו).

ויש חולקים וסוברים שהלוקח נוטל כל מה שיצטרך (הראב"ד בהשגות שם).

בחליפין דבר שאינו מסוים ושלם, כגון חצי רמון וחצי אגוז, יש מן הראשונים סוברים שאינו נקנה בחליפין, כדרך שאינו נעשה חליפין (שו"ת מהר"ם ב"ר ברוך רנו; שו"ת הרשב"א א א"ף קד³); ויש מן הראשונים שנראה מדבריהם שאף דבר שאינו מסוים נקנה בחליפין (ראה רשב"א ור"ן ונמוקי יוסף בבא מציעא מה ב, מה שהקשו על רש"י שם).

אמנם בחליפין שוה בשוה לכל הדעות גם דבר שאינו מסוים קונה (תוס' בבא מציעא מו ב ד"ה ולר"ן; תוס' שאנץ בשיטה מקובצת שם; בית יוסף חו"מ רג בשם רבינו ירוחם).

כל נכסיו האומר לחברו: אני מוכר לך כל נכסי - קנה הכל (רמב"ם מכירה כא יח; טוש"ע חו"מ ר"ח כד). ונחלקו האחרונים בדבר:

• יש שכתבו שאין הדברים אמורים אלא כשהלוקח יודע אילו נכסים יש למוכר, שאם לא כן הרי זה דבר שאינו מסוים (שו"ת לחס רב רא).

• ויש שכתבו שבכל אופן קנה (שו"ת רבי עקיבא איגר תניינא ז).
במכירת חמץ במכירת חמץ, יש מהאחרונים שסוברים שצריך לפרט את כל מיני החמץ שיש לו, שאם לא כן הרי זה דבר שאין מינו ידוע, שאין הקנין חל (מקור חיים תמח סק"ט).

ויש סוברים שאם אמר סתם כל חמצי מכור לך - קנה, שחמץ הוא כמין מסוים (שו"ת רבי עקיבא איגר תניינא ז); או לפי שאין מוכרים במקח קצוב, אלא כפי שישימו אותם שמאים, ואם כן לא קיים כאן הטעם של לא סמכה דעתו, שהרי אין שיהיה לא יתחייב לשלם יותר ממה ששוה (שו"ת באר יצחק א"ח ח).

במתנה הנותן לחברו במתנה כל מה שיש לו בביתו, יש מהאחרונים שסוברים שקנה הכל, שדוקא במכירה אנו אומרים שהלוקח לא סמכה דעתו, מאחר שנתן דמים והוא אינו יודע אם יש שם תבן או זהב, ואומר בלבו אולי לא ישוה הדמים ויש בו תבן, אבל במתנה כיון שבחינם באה לו לא שייך לומר לא סמכה דעתו, שכל מה שיש שם נוח לו (שו"ת לחס רב רא, והביאו בקיצור בחידושי רבי עקיבא איגר חו"מ רט א).

ויש סוברים שאף במתנה לא קנה (ראה שדי חמד חמץ ומצה ח לד, בשם שו"ת רמ"ץ).

אינו מסוים בכמותו

מידה ומשקל היה מינו ידוע, אף על פי שאין מידתו ומשקלו ומנינו ידוע, הרי זה קנה. כיצד האומר ערימה של חטים אני מוכר לך בכך וכך, מרתף זה של יין אני מוכר לך בכך וכך, שק של תאנים אני מוכר לך בכך וכך, אף על פי שאין מידת הערימה ידועה, ולא משקל התאנים, ולא מנין קנקני היין, ממכרו קיים, אף על פי שנמצא חסר או יתר על האומד שהיה בדעתם (רמב"ם מכירה כא א-ב; טוש"ע חו"מ רט א. וראה ערך דבר שאינו קצוב; במכירה).

• **אונאה** המוכר דברים שאין מידתם ומשקלם ומנינם ידוע - קנה, ויש להם אונאה לפי השער שבשוק (רמב"ם מכירה כא א-ב; טוש"ע חו"מ רט א). וכן הלוקח פירות בלי מידה ומנין ומשקל, בסלע או בשתים - קנה ומחזיר אונאה (רמב"ם מכירה יג ב; טוש"ע חו"מ רכז יט. וראה ערך אונאה).

• יש מי שאומר שהדבר ספק אם יש בו אונאה, ואין מוציאים מספק מיד המאנה (רמ"א חו"מ רכז ט, לדעת הרא"ש).

• ויש מפרשים שלא נחלקו אלא בתשלומי הדמים בלי מנין, אבל בפירות בלי מידה הכל מודים שיש לו אונאה (סמ"ע שם ס"ק לד).

אינו מסוים במקומו

מוכר מקצת הכותב לחברו בשטר: קרקע מנכסי נתונה לך, או נכסיו

לרשותו. **דבר שאינו מסוים**. 1. ו טור תרכה - תרלא. 2. וראה מגיד משנה שם, שכתב שדברי טעם הם, אבל אין לזה מקור בגמרא. 3. וראה מחנה

ערך איסורי הנאה, שיש אומרים שאיסורי הנאה נחשבים כאינם ברשותו, אף אם הם שלו; וערך דבר שלא בא לעולם, על דבר שאינו שלו ועתיד לבוא

כיצד: אמר לו בית מלא מסרתי לך, וכיס מלא מסרתי לך, וזה אומר מה שהנחת אתה נוטל – פטור (שבועות מב ב).

ולעולם אינו חייב עד שיטענו בדבר שבמידה ושבמשקל ושבמנין, ויודה לו בדבר שבמידה ושבמשקל ושבמנין (שבועות מג א; רמב"ם טוען ונטען ד א; טוש"ע חו"מ פח כג-כד).

כיצד: אמר לו כיס מלא דינרים מסרתי לך, והלה אומר לא מסרת לי אלא חמשים דינרים, או שטענו מאה דינרים מסרתי לך, והלה אומר לא מסרת לי אלא צרור של דינרים, ולא מנית אותם בפני, ואיני יודע מה היה בו, ומה שהנחת אתה נוטל – פטור משבועה דאורייתא של מודה במקצת (רמב"ם וטוש"ע שם).

וכן אם אמר לו: בית מלא פירות יש לי בידך, וזה אומר אין לך בידי אלא עשרה כורים, או שטענו עשרה כורים, וזה משיבו איני יודע כמה הם כי לא מדדתי, ומה שהנחת אתה נוטל – פטור (טוש"ע שם).

הסע • כתבו הראשונים שלמדים הלכה זו מהאמור בכתוב של שבועה: שְׁלָמָה (שמות כב ח) ודרשו: שלמה, למעט דבר שאינו מסוים (בבא קמא סג א), דהיינו דבר שאינו במידה ובמשקל ובמנין שאינו בדין שבועה (ריב"א בתוס' בבא קמא שם ד"ה דבר ושבועות מג א ד"ה אלא; שיטה מקובצת בבא קמא סג א, בשם הר"י מגא"ש והראב"ד; רשב"א ומאירי בבא קמא שם).

• ויש סוברים שלמדים פטור דבר שאינו במידה ובמשקל ובמנין משבועה, מִפְּסָף או כְּלִים האמור בפרשת שבועה (שמות שם ו), ודורשים מה כסף שדרכו להימנות, אף כלים שדרכם להימנות (מכילתא משפטים מסכתא דנויקין טו, והובא בר"ן שבועות מג א); או ממשמעות 'כי הוא זה' האמור בשבועה (תוס' בבא קמא סג א ד"ה דבר בפירוש ב).

מכורה לך, או שכתב לו: כל נכסי נתונים לך חוץ ממקצתם, נחלקו הראשונים אם קנה:

• יש סוברים שהואיל ולא סיים והגדיר את הדבר שמכר או שנתן לו, והדבר אינו ידוע – לא קנה כלום, ואינו יכול לומר תן לי הפחות שבנכסיך, עד שיסיים לו בדיוק את המקום (רמב"ם זכיה ומתנה ג ה; שו"ע חו"מ רמא ד, בשם יש אומרים).

ולפיכך כל המקנה לחברו דבר אגב קרקע ארבע אמות (ראה ערך אגב), צריך לסיים לו אותם ארבע אמות, שאם לא סיים לו בפירוש לא קנה (רמב"ן גיטין ח ב, בשם הר"י מיגש; מגיד משנה שם, בשם הר"י מיגש ובעל העיטור).

אבל אם מכר לו חלק בשדה פלונית, הואיל והגדיר את השדה, אף על פי שלא הגדיר את החלק, נוטל אותו חלק מן הפחות שבאותה שדה (רמב"ם זכיה ומתנה ג ה; מגיד משנה שם, בשם ר"י מיגש; שו"ע חו"מ רמא ד).

• ורבים מן הראשונים חולקים וסוברים שבין במתנה ובין במכר יכול אדם להקנות דבר שאינו מסוים במקומו (ראב"ד בהשגות זכיה ומתנה ג ה; תוס' גיטין ט א ד"ה לעולם; מגיד משנה שם, בשם חכמי הדורות; רמב"ן ורשב"א ור"ן ורא"ש גיטין ח ב; טור חו"מ רמא; שו"ע חו"מ רמא ד, בשם יש חולקים; ט"ז שם); אלא אם כן היה אינו מסוים במינו (ראה לעיל), שבזה הכל מודים שאינו נקנה (סמ"ע רמא ס"ק יג; ערוך השלחן רמא ח).

בחיוב שבועה

הפטור אין נשבעים אלא על דבר שבמידה ושבמשקל
משבועה ושבמנין.

דְּבַר שְׂאִינוּ מִתְּכַוֵּן¹

מעשה עברה, שאין האדם העושה מתכוין לה, אלא שהיא נעשית מאליה על ידי מעשה היתר שהאדם עושה

הפרקים:

- במלאכות שבת;
- באיסורים דרבנן;
- כשאפשר בלא פסיק רישיה;
- בפסיק רישיה שלא ניחא לו;
- בשאר איסורים;
- אפשר ולא אפשר;
- בפסיק רישיה;

סיכום תמציתי

במלאכות שבת

דבר שמצד עצמו אין איסור מלאכה בעשייתו, אלא שבשעת עשייתו אפשר שיעשה גם דבר שעשייתו אסורה משום מלאכה, מבלי שהעושה יתכוין לכך, נחלקו תנאים אם מותר לעשותו. הלכה שדבר שאינו מתכוין – מותר. לכן דברים המותרים לעשותם בשבת, ובשעת עשייתן אפשר שתיעשה בגללן מלאכה, ואפשר שלא תיעשה אם לא נתכוין לאותה מלאכה, הרי זה מותר; אלא אם כן עשה מעשה, והדבר ידוע שאי אפשר שלא תיעשה מלאכת איסור על ידי כך, והוא הנקרא "פסיק רישיה ולא ימות", שבזה כולם מודים שאסור.

דוגמאות: מותר לגרור מיטה וספסל על גבי קרקע, למרות שעלול לעשות חריץ בקרקע, אבל הוא אינו מתכוין לכך; מותר להלך על גבי עשבים בשבת, אפילו כשהוא יחף, ואפשר שידבקו עשבים בקשרי אצבעותיו ויעקרו, כיון שאינו מתכוין לתלוש, ועוד.

בשאר איסורים

אף בשאר איסורים שבתורה נחלקו תנאים בדבר שאינו מתכוין אם מותר או אסור. להלכה יש מהראשונים שפסקו אף

בשאר איסורים שדבר שאינו מתכון מותר; יש מן הראשונים שסובר שבשבת בלבד מותר, אבל בשאר איסורים שבתורה דבר שאינו מתכון אסור; ויש מן הראשונים שמחלקים בשאר איסורים בין איסור לאו, כמו כלאים, או איסור חבלה באדם, שדבר שאינו מתכון מותר בו; לאיסור מיתה, כמו איסור חבלת הבן לאביו, שדבר שאינו מתכון אסור בו.

אפשר ולא אפשר

נחלקו אמוראים אם מחלוקת התנאים בדבר שאינו מתכון היא דוקא בלא אפשר ולא מכין, דהיינו שאי אפשר לו להימנע מן המעשה. כגון שצריך לכסאות גדולים בשבת, ואינו יכול להגביהם מפני גודלם, ומוכרח לגרם בארץ; או שכשאי אפשר לו להימנע מן המעשה ואינו מתכון - מותר לכל הדעות. הלכה שאפילו אם אפשר לו להימנע מהאיסור - מותר, בין במלאכות שבת, ובין בשאר איסורים.

בפסיק רישיה

אפילו לדעה - וכן הלכה - שדבר שאינו מתכון מותר, הרי זה דוקא במקום שאפשר שייעשה האיסור ואפשר שלא ייעשה; אבל אם בודאי ייעשה האיסור על ידי עשיית הדבר המותר - אסור. ועל זה אמרו: מודה ר' שמעון בפסיק רישיה ולא ימות, דהיינו שחותרך ראשו של בעל חי בשבת, ואומר שלא נתכין להמיתו אלא חותרך אחר, כגון להאכילו לכלב, או שצריך לדמו, שאסור למרות שאינו מכין, כיון שהדבר ידוע שאי אפשר שלא ימות אלא בודאי ימות, והרי זה כמתכין לעשותו.

איסור פסיק רישיה הוא מן התורה, ואם עשה כך במלאכת שבת - חייב חטאת. אף בשאר איסורים של תורה, שדבר שאינו מתכון מותר בהם, אם הוא פסיק רישיה, דהיינו שעושה דבר המותר באופן שבודאי ייעשה איסור על ידי עשייתו - אסור.

הראשונים נחלקו בדין פסיק רישיה באיסור הנאה: יש סוברים שאסור, כמו כל פסיק רישיה בשאר איסורים; ויש סוברים שבהנאה אין דין של פסיק רישיה, וכל שאינו מתכון לכך - מותר.

בפסיק רישיה שלא ניחא לו

פסיק רישיה שלא ניחא לו, דהיינו שאינו נהנה ממנו, נחלקו הראשונים בדינו: יש סוברים שאין פסיק רישיה אסור לר' שמעון אלא כשנוח לו, שנהנה מדבר האסור, כמו החותרך ראשו של חי להוציא ממנו דם לאיזה צורך, שהרי הוא כמתכין להמיתו, ורוצה הוא ונהנה מפסיקת הראש ומיתתו; אבל פסיק רישיה שאינו נהנה ממנו - מותר לכתחילה; יש חולקים וסוברים שאף פסיק רישיה שלא ניחא לו אסור; ויש מן הראשונים סוברים יותר מזה שפסיק רישיה שלא ניחא לו, דהיינו שלא איכפת לו אם ייעשה הדבר או לא ייעשה - חייב חטאת.

פסיק רישיה שקשה לו, דהיינו שלא זו בלבד שאינו נהנה מהאיסור, אלא אדרבה קשה לו האיסור ורוצה שלא יהיה, יש מן הראשונים סוברים שמותר אף לכתחילה, וכשלא נוח ולא קשה לו הוא שאסור מדרבנן.

באיסורים דרבנן

פסיק רישיה באיסורים דרבנן נחלקו בו הראשונים אם אסור: יש סוברים שבאיסור דרבנן אפילו פסיק רישיה שניחא לו מותר; ויש חולקים וסוברים שפסיק רישיה אסור אפילו באיסורים דרבנן.

ואפילו פסיק רישיה שלא ניחא לו יש סוברים שאסור גם באיסורים דרבנן. אבל יש מהראשונים שמחלקים, שפסיק רישיה שנוח לו אסור אפילו בדרבנן; ואם לא נוח לו, דהיינו שאינו נהנה ממנו, מותר בדרבנן.

כשאפשר בלא פסיק רישיה

דבר המותר, שאפשר לעשותו מבלי שייעשה על ידו דבר האסור בפסיק רישיה, נחלקו בו הראשונים: יש מן הראשונים שסוברים שמותר לעשותו אף באופן שהדבר האסור ייעשה על ידו בפסיק רישיה, כשאינו מתכון לו; ויש שאינם מחלקים בכך וסוברים שאין הבדל בדבר בין שאפשר לעשותו באופן המותר או לא, כיון שעכשיו עושה בפסיק רישיה הרי זה אסור.

בספק

בספק פסיק רישיה נחלקו הדעות: יש מן הראשונים שסוברים שכשם שאם בשעה שעושה את הדבר המותר יש ספק אם ייעשה האיסור להבא, שאפשר שייעשה ואפשר שלא ייעשה, אין זה פסיק רישיה, אלא דבר שאינו מתכון ומותר, כך אפילו אם בשעה שעושה את הדבר המותר יש כבר ספק לשעבר אם יש כאן פסיק רישיה של איסור, הרי זה בכלל דבר שאינו מתכון ומותר; ויש שהוכיחו מדברי הראשונים שאף זה פסיק רישיה הוא, ולא אמרו שספק ייעשה האיסור ספק לא ייעשה הוא דבר שאינו מתכון, אלא כשהספק הוא להבא, שבעצם פעולתו יש ספק אם ייעשה איסור, אבל כשמצד פעולתו אין שום ספק בדבר, אלא הספק הוא אם יש כאן איסור מכבר, הרי זה ככל ספק איסור דאורייתא שהולכים בו לחומרא.

במלאכות שבת

• ר' יהודה אומר שכל הכלים אינם נגררים בשבת על גבי קרקע (ביצה כג ב), מפני שאפשר שעל ידי גרירתו יחפור חריץ בקרקע, וחפירה זו היא תולדה של חורש, או בונה; ואף על פי שאינו מתכון לעשות החריץ, דבר שאינו מתכון - אסור (גמ' שם, ורש"י ד"ה אלא).

מחלוקת התנאים דבר שמצד עצמו אין איסור מלאכה בעשייתו, אלא שבשעת עשייתו אפשר שיעשה גם דבר שעשייתו אסורה משום מלאכה, מבלי שהעושה יתכוין לכך, נחלקו תנאים אם מותר לעשותו:

הילוך על מותר להלך על גבי עשבים בשבת, אפילו כשהוא עשבים יחף, ואפשר שידבקו עשבים בקשרי אצבעותיו ויעקרו, כיון שאינו מתכוין לתלוש, שדבר שאינו מתכוין – מותר (עירובין ק ב; רמב"ם שבת א ה; טוש"ע אורח שלו א).

אבל אם העשבים גדולים – אסור לרוץ עליהם, מפני שודאי יתלוש עשבים, והרי זה פסיק רישא שאסור, ואפשר שגם ללכת במהירות אסור (משנה ברורה שם ס"ק כה, וביאור הלכה ד"ה מותר; שמירת שבת כהלכתה כו יט, והע"ס). וכן לא ידרוך על קוצים יבשים המחוברים לקרקע, מפני שודאי ישרו ויתלוש (שמירת שבת כהלכתה שם).

השרת שיער מותר לרחוץ ידיו בעפר לבונה (ר"ח שבת נ ב, בשם יש מי שמפרש; ערוך ער עפר א) – או: לבנה (פירוש א בר"ח שם) – ובעפר פלפלים ועפר יסמין וכיוצא בהם, אף על פי שאפשר שישיר השיער שעל ידו, ואינו חושש שהרי אינו מתכוין להשירו (שבת נ ב; רמב"ם שבת כב יג).

פרצה דחוקה מותר להיכנס לפירצה דחוקה בשבת, אף על פי שאפשר שישיר הצרורות, כיון שאינו מתכוין להשירם (כתובות ו ב; רמב"ם שבת א ח).

כיבוד ורינוץ המכבד – המטאטא – את הבית בשבת, והמרבץ את האבק שבבית במים, נחלקו בהם תנאים:

ר' אליעזר מחייב חטאת; וחכמים אומרים שאינו אלא משום שבות (שבת צה א).

הראשונים נחלקו בטעם מחלקותם:

• יש מפרשים שלר' אליעזר כאשר מכבד ומרבץ בהכרח שישוה את הגומות שבקרקע הבית בעפר, והיא תולדה של בונה, ולכן אף על פי שאינו מתכוין לכך הרי זה פסיק רישיה וחייב (ראה להלן: בפסיק רישיה); ולחכמים יתכן שלא תיעשה השוויית הגומות ולכן אף על פי שנעשה כן, הרי זה דבר שאינו מתכוין, וסוברים כר' יהודה שדבר שאינו מתכוין אסור, אלא שאיסורו מדרבנן (תוס' שבת צה א ד"ה המכבד, סנהדרין פה א ד"ה רבי; מאירי שבת שם, בשם חכמי הדורות שלפנינו. וראה לעיל בדעת רבי יהודה); או שאפילו אם חכמים סוברים שדבר שאינו מתכוין אסור מן התורה מכל מקום אינו אלא איסור דרבנן לפי שאינו מושה את הגומות אלא כלאחר יד (מאירי שם, בשם יש מתרצים).

• יש מפרשים שלר' אליעזר סתם מרבץ ומכבד מתכוין הוא לכך להשוות הגומות, ולכן כשבאמת הושה לבסוף – חייב; וחכמים סוברים שאינו מתכוין אלא לכבד ולרבץ ולא להשוות הגומות, והרי זה דבר שאינו מתכוין (תוס' פסחים סה א ד"ה המכבד).

• ויש מפרשים שלר' אליעזר הכיבוד והריבון עצמו הוא מלאכה, ולא משום השוויית גומות, שמה שמייפה הבית על ידי הכיבוד והריבון הרי זה תולדה בונה; וחכמים סוברים שאין האיסור אלא משום השוויית הגומות, והרי אינו מתכוין לכך (רמב"ם שבת צה א; שפת אמת שם).

הלכה שמותר אפילו לכתחילה, לפי שהלכה כר' שמעון שדבר שאינו מתכוין מותר (שבת שם). אלא שנחלקו הראשונים אם נאמרה ההלכה בין על כיבוד ובין על ריבון, או על ריבון בלבד:

• יש אומרים שבשניהם הוא דבר שאינו מתכוין – ומותר (בעל

• ר' שמעון אומר שמותר לאדם לגרור מטה כסא וספסל, ובלבד שלא יתכוין לעשות חריץ (תוספתא ביצה (ליברמן) ב יח; שבת כט ב), מפני שבמלאכות שבת אין אסור אלא מלאכת מחשבת, שלמדים ממשכן שנאמר בו: מְלָאכָת מַחֲשָׁבֶת (שמות לה לג. וראה ערך מלאכת מחשבת), וכשאינו מתכוין לעשות המלאכה אין זו מלאכת מחשבת (שאלות אמור קה, וראה תוס' שבת קי ב ד"ה תלמוד; חידושי הר"ן סנהדרין פד ב, בשם תוס').²

דעת רבי הראשונים נחלקו בדעת ר' יהודה:

יהודה

• יש ראשונים שסוברים שאף לר' יהודה דבר שאינו מתכוין מותר מהתורה, לפי שאין זו מלאכת מחשבת, ואינו אסור אלא מדרבנן (תוס' שבת מא ב ד"ה מיחס, סנהדרין פה א ד"ה ור"ש; מאירי שבת צה א, בשם חכמי הדורות; שיטה מקובצת כתובות ה ב, בשם ראשונים; רש"י שבת קכא ב ד"ה דילמא).

ולפיכך במקום שיש חשש מזיקים, כגון נחש או עקרב בפניו, אין צריך להישמט ממנו, אלא דורסו והולך לפי תומו, ואם מת בדריכתו – ימות, הואיל ולא נתכוין, ודבר שאינו מתכוין לר' יהודה מדרבנן הוא, ולא גזרו במקום מזיקים (רש"י שבת שם. וראה ערכים: חובל; מלאכה שאינה צריכה לגופה); וכן רוק, מותר לדורסו לפי תומו משום מיאוס, כיון שאינו מתכוין להשוות הגומות (רש"י שם).

• יש חולקים וסוברים שלדעת ר' יהודה דבר שאינו מתכוין אסור מהתורה (רמב"ם שבת עה א; רשב"א שבת קלג א; ריטב"א יומא לד ב; מאירי שבת צה א; שיטה מקובצת כתובות שם, בשם רשב"א ובשם מורו), וחייב עליו חטאת (רמב"ם וריטב"א ומאירי שם).

• ויש סוברים שאף על פי שאסור מן התורה, מודה ר' יהודה שאינו חייב חטאת עליו (שיטה מקובצת כתובות ה ב, בשם מורו).

מיחס שפנהו מיחס שפינה ממנו מים חמים, לדעת ר' יהודה לא יתן לתוכו מים מרובים, אף על פי שאינו מתכוין אלא להפשיר את המים, כיון שעל ידי זה הוא מצרף את המיחס, שכלי מתכת חם שנותנים לתוכו מים צוננים מחזקים את הכלי, וזו היא גמר מלאכת הצורפים (שבת מא ב, ורש"י ד"ה והלא).

ולדעת ר' שמעון מותר לתת לתוכו מים מרובים, שהרי זה דבר שאינו מתכוין (שבת שם).

ההלכה אף אמוראים נחלקו בדבר שאינו מתכוין:

רב סובר כר' יהודה, ושמואל סובר כר' שמעון (שבת כב א).

הלכה כר' שמעון שדבר שאינו מתכוין – מותר (שבת צה א; עירובין ק ב; רמב"ם שבת א ה; טוש"ע אורח חיים שלו א). לכן דברים המותרים לעשותם בשבת, ובשעת עשייתן אפשר שתיעשה בגללן מלאכה, ואפשר שלא תיעשה אם לא נתכוין לאותה מלאכה, הרי זה מותר (רמב"ם שם); אלא אם כן עשה מעשה, והדבר ידוע שאי אפשר שלא תיעשה מלאכת איסור על ידי כך, והוא הנקרא "פסיק רישיה ולא ימות", שבזה אף ר' שמעון מודה שאסור (ראה להלן: בפסיק רישיה).

כשאין מחשבתו יש מן האחרונים שכתב, שמה שדבר שאינו ייכרת מתכוין מותר הוא רק כשניכר מתוך מעשיו שאינו מתכוין לאיסור; אבל כשאין מחשבתו ניכרת מתוך מעשיו – אסור, שאין המחשבה מבטלת את המעשה, כדין דברים שבלב שאינם דברים בכל מקום (פני יהושע שבת מא ב).

2. וראה פני יהושע שבת מב א, שרצה לפרש שרבי שמעון למד הלכה זו מכלאים.

המקנה רגלו להחליק פני הקרקע כדי לקנח רגלו יפה (תוס' שם ד"ה דילמא; רמב"ן ורשב"א וחיידושי הר"ן שם).

• ויש מתירים לקנח, שאין דרך להתכוין לכך, ולא שכיח קינוח בטיט באופן שוודאי עושה גומא (שבת ש, ורש"י ד"ה אחד, ובעל המאור שם).

אף להלכה נחלקו הראשונים: יש אוסרים (תוס' רי"ד שבת שם); ויש מתירים (רי"ף שם, בשם איכא מאן דאמר; רמב"ם שבת כא ב; רמב"ן במלחמות שבת שם; שו"ע או"ח שם ו).

בשאר איסורים

מחלוקת התנאים אף בשאר איסורים שבתורה נחלקו ר' יהודה ור' שמעון בדבר שאינו מתכוין – שר' יהודה אוסר, ור' שמעון מתיר (ראה שבת כט ב, לגבי כלאים; בכורות לג ב, לגבי בכור ועוד).

ואף על פי שבשבת לר' שמעון אנו למדים שמותר ממלאכת מחשבת (ראה לעיל: במלאכות שבת), והרי כתוב זה בשבת הוא שנאמר, מכל מקום משבת אנו למדים לכל התורה, ושבת היא בנין אב לכולם (ריטב"א יומא לד ב; פני יהושע שבת מב א)⁴.

לדעת הסוברים שר' יהודה מתיר במלאכת שבת דבר שאינו מתכוין באיסורים דרבנן (ראה לעיל), אף בשאר איסורים כן (ראה תוס' בכורות כד ב ד"ה והיינו); ולדעת הסוברים שבמלאכות שבת הוא אוסר אף באיסורים דרבנן (ראה לעיל), כל שכן בשאר איסורים שאסור, שהרי בשאר איסורים לדברי הכל לר' יהודה אסור דבר שאינו מתכוין מן התורה (ראה פני יהושע כתובות ה ב בתוס' ד"ה אה"ל).

• **ההלכה** יש מהראשונים שפסקו אף בשאר איסורים כר' שמעון, שדבר שאינו מתכוין מותר (ראה רמב"ם כלאים י טז, וכך דעת כל הראשונים, ראה להלן).

• יש מן הראשונים שסובר שבשבת בלבד הלכה כר' שמעון, אבל בשאר איסורים שבתורה דבר שאינו מתכוין אסור (שאליות קה), שבשבת מלאכת מחשבת אסרה תורה, מה שאין כן בשאר איסורים (תוס' שבת קי ב ד"ה תלמוד, בדעת השאליות. וראה העמק שאלה שם סק"ה).

• ויש מן הראשונים שמחלקים בשאר איסורים בין איסור לאו, כמו כלאים, או איסור חבלה באדם (ראה ערך חובל), שדבר שאינו מתכוין מותר בו; לאיסור מיתה, כמו איסור חבלת הבן לאביו, שדבר שאינו מתכוין אסור בו, כגון להוציא קוץ מאביו שמא יחבול בו; מלבד במלאכות שבת, שאף על פי שאיסורי מיתה הן, דבר שאינו מתכוין מותר בהן, מפני שנאמר בהן מלאכת מחשבת (חיידושי הר"ן סנהדרין פד ב, בשם תוס'. ובר"ן שם דחה פירוש זה).

כלאים תופרי בגדים תופרים בגדי כלאים כדרכם, ומותר להניחם בשעת התפירה על ברכיהם כדרך התופרים, ואף על פי שנהנים מן הכלאים, ובלבד שלא יתכוונו בחמה להגן עליהם מפני החמה, ובגשמים מפני הגשמים (כלאים ט ו).

וכן מוכרי בגדים מוכרים בגדי כלאים כדרכם, ומותר להם ללבשם כדי להראותם לקונים כדרך המוכרים, אף על פי שנהנים מן הכלאים, ובלבד שלא יתכוונו בחמה מפני החמה, ובגשמים מפני הגשמים (שם ה).

הלכות גדולות ז שבת יז, והובא בתוס' שבת צה א ד"ה והאידינא; ר"ח שבת שם; רי"ף שבת קכד ב; שו"ע או"ח שלו ב, בדעה השניה).

• ויש אומרים שבריוח בלבד מותר, שבו אין הכרח שישוו את הגומות, והוא אינו מתכוין להדביק בהן עפר ולהשוות הבית, אלא שלא יעלה אבק, אבל לכבד את הבית אסור (רש"י שבת צה א ד"ה כר' שמעון, קכד ב ד"ה של תמרה; תוס' שבת צה א ד"ה והאידינא; רמב"ם שבת כא ג; מרדכי שבת רמז תיד; אור זרוע שבת עח, בשם ר"י ב"ר שמואל; שו"ע או"ח שלו ב, בדעה ראשונה בסתם), אם מפני שעל ידי הכיבוד בהכרח שישתוו הגומות, והרי זה כפסיק רישיה (רש"י קכד ב ד"ה של תמרה; אור זרוע שבת עח; שו"ע הרב שלו ב); או מפני שמזויז עפר ממקומו על ידי הכיבוד, ויש בכך איסור של טלטול מוקצה (תוס' צה א ד"ה והאידינא; רא"ש שבת י ג; מרדכי שם; תירוצ' ב באור זרוע שם); או משום שמא ישווה בכוונה גומות (רמב"ם שבת כא א). שאף על פי שאינו ודאי שישווה הגומות, מכל מקום הכוונה שיש לו בכיבוד הבית ליפות קרקע הבית ולתקנו חשובה ככוונה להשוואת הגומות, אבל בריבוי אינו מתכוין ליפות הקרקע כי אם ללחלח האויר, או שלא יעלה האבק (כסף משנה שם, בשם הריב"ש בדעת הרמב"ם).

כית מרוצף בבית שהוא מרוצף באבנים או בקרשים (מגן אברהם שלו סק"ג), נחלקו הפוסקים אם מותר לכבדו:

• יש מתירים לכבד, כיון שאין שם גומות (רמב"ם שבת כא ג; שו"ע או"ח שלו ב, בדעה א).

• ויש אוסרים לכבד (ספר התרומה סוף שבת רנד; טור או"ח שלו, בשם רי"י; רמ"א שם ב, בשם יש מחמירין, וסיים: וכן נוהגים ואין לשנות), אם מפני שאף במרוצף יש משום השוואת גומות בין הרובדים; או גזירה מרוצף משום שאינו מרוצף (ספר התרומה שם).

ולטעם זה של גזרה אם היתה כל העיר מרוצפת – מותר, ואין גוזרים משום עיר אחרת (ספר התרומה שם. וראה באור הלכה שלו ב ד"ה ויש).

כיבוד ויש אוסרים לכבד אפילו בבית מרוצף, מפני שקסמי **במטאטא** המטאטא נשברים. ואף על פי שאינו מתכוין לכך – הרי זה כפסיק רישיה, שבודאי ישרו; אבל במטאטא רך, שאין קסמיו נשברים – מותר לכבד, אם אין חשש להשוואת גומות (שלטי גבורים שבת צה א אות ו; רמ"א או"ח שלו ב; מגן אברהם סק"ה).

נגז ומטלית נהגו היתר לכבד על ידי בגד, או מטלית, או כנף אווז הקלים, אפילו באינו מרוצף, כיון שאינם מסירים אלא את האבק, ואין לחוש בהם להשוואת גומות (רמ"א או"ח שלו ב, בשם האגור; שו"ע הרב שם; משנה ברורה שם ס"ק יב).

ויש אוסרים אף בזה משום השוואת גומות (ים של שלמה ביצה ב לג, והובא במגן אברהם שלו סק"ד)³.

קינוח טיט טיט שעל גבי רגלו או מנעלו נחלקו אמוראים אם מותר לקנחו:

• יש אוסרים לקנח את הטיט בקרקע, שמא יבוא להשוות גומות (שבת קמא א), ואף לדעת הסוברים דבר שאינו מתכוין מותר, כאן אסור שמא ישכח שהוא שבת ויתכוין להשוות גומות, לפי שהאדם מחזר לקנח בו רגליו, כי במישור אינו מקנחו היטב, ודרך

ידע כלל שיש כאן מעשה איסור. 4. וראה תוס' שבת מא ב ד"ה מיחם, בדעת

3. וראה ערך מתעסק, על העושה איסור בלא כוונה, באופן שבשעת עשייתו לא

איסורים, כגון לעבור אצל עבודה זרה כשאנו מתכוין ליהנות מריח הקטורת, בין שאפשר לו ובין שאי אפשר לו להימנע מלילך בדרך זו (רי"ף ורי"ח ושאר ראשונים פסחים שם).

וכן כל הנאה הבאה לו לאדם בעל כרחו באיסור מכל האיסורים, אם לא נתכוין – מותר (רמב"ם מאכלות אסורות יד יב), אפילו כשאפשר לו להימנע (רדב"ז שם); אבל אם נתכוין – אסור אפילו כשאי אפשר לו להימנע (רמב"ם ורדב"ז שם).

בפסיק רישיה⁶

הדין אפילו לדעת ר' שמעון – והלכה כמותו (ראה לעיל) – שדבר שאינו מתכוין מותר, הרי זה דוקא במקום שאפשר שייעשה האיסור ואפשר שלא ייעשה; אבל אם בודאי ייעשה האיסור על ידי עשיית הדבר המותר – אסור. ועל זה אמרו: מודה ר' שמעון בפסיק רישיה ולא ימות (שבת עה א), דהיינו שחותך ראשו של בעל חי בשבת, ואומר שלא נתכוין להמיתו אלא חותכו לצורך אחר, כגון להאכילו לכלב (רי"ח שבת קיא ב), או שצריך לדמו (ערוך ראה פסק א), או שיצחק בו הקטן (רמב"ם שבת א ו), שאסור למרות שאינו מכין, כיון שהדבר ידוע שאי אפשר שלא ימות אלא בודאי ימות (רי"ח וערוך ורמב"ם שם; רש"י סוכה לג ב ד"ה והא), והרי זה כמתכוין לעשותו (ערוך ורש"י שם)⁷.

חומרות איסור פסיק רישיה הוא מן התורה, ואם עשה כך במלאכת שבת – חייב חטאת (רמב"ם שבת א ו; שו"ת רבי אברהם בן הרמב"ם ט. וראה תוס' שבת עה א ד"ה טפ, מא ב ד"ה מיחס).

ואף לדעת ר' יהודה שסובר דבר שאינו מתכוין אסור אף בלא פסיק רישיה, יש חומר בפסיק רישיה, שאף לדעת הסוברים שבדבר שאינו מתכוין בשבת אין ר' יהודה אוסר אלא מדרבנן, לפי שאינו מלאכת מחשבת (ראה לעיל: במלאכות שבת), מכל מקום בפסיק רישיה חייב חטאת, כיון שפסיק רישיה עושה את המעשה למלאכת מחשבת (תוס' שבת מא ב ד"ה מיחס, יומא לד ב ד"ה הני; מאירי שבת כט ב; שו"ת רבי אברהם בן הרמב"ם שם).

תלישה אסור לתלוש בשבת עולשים – מין צמח⁸, או לחתוך קנים⁹ הראויים למאכל אדם או למאכל בהמה, אפילו כל שהוא, בשדה שלו, אפילו אם אינו מתכוין לתלשם אלא לאכילת אדם, או לאכילת בהמה, ואין בהם שיעור כדי להתחייב משום קוצר; כיון שהקרקע מתייפה מאליה על ידי זה, והרי זה כפסיק רישיה ולא ימות, ואם תלש כל שהוא – חייב משום חורש (שבת קג א, ורש"י ד"ה עולשין).

סתימת נקב אסור לסתום בחוזק נקב החבית של יין, לפי שבדאי יבוא לידי סחיטה (ראה ערכים: מלבן, דש, על גדר האיסור בסוטה), או שתיבטל הסתימה אצל החבית ויעשה כלי (ערוך ערך סבר(ה)לפירוש א. וראה תוס' כתובות ו א ד"ה האל). ואף על פי שאינו מתכוין אלא לסתום את הנקב, הרי זה פסיק רישיה ולא ימות (שבת קיא ב, ורש"י ד"ה אסור).

עניי הדס וכן מי שיש לו הדס שענביו מרובים, ואין לו הדס אחר למצוותו אלא זה, אסור לו ללקטם ביום טוב,

ואין הדברים אמורים אלא לר' שמעון, שסובר דבר שאינו מתכוין מותר, אבל לר' יהודה אסור (שבת כט ב, ורש"י ד"ה ובלבד).

הלכה שמותר (רמב"ם כלאים י טז; טושי"ע יו"ד שא ו).

נזיר נזיר חופף שערו ומפספס (נזיר מב א), דהיינו מתחכך בידיו (פירוש המשניות לרמב"ם שם), או בנתר וחול (רש"י שבת נ ב ד"ה חופף), או שמפריד שערו וזו מזו (רש"י נזיר שם ד"ה מפספס), או חוכך בצפרניו או בכלי (פירוש המשניות לרמב"ם שם).

ואף על פי שיבוא לידי השרת שערו – מותר, שהרי אינו מתכוין לכך, ואפשר שלא ישר, ודבר שאינו מתכוין מותר (נזיר מב א); ולדעת ר' יהודה שסובר דבר שאינו מתכוין אסור, אף זה אסור (ראה שבת נ א, נזיר שם). הלכה שמותר (רמב"ם נזירות ה יד. וראה ערך נזיר).

המתנדב יין המתנדב יין למזבח, לדעת ר' יהודה מביא אותו למזבח לספלים (ראה ערך נסכים), אבל אין מזלפו על גבי האש, שהרי יכבה את האש, ויעבור על הלאו של וְהָאֵשׁ עַל הַמִּזְבֵּחַ תִּוָּקֵד בּוֹ לֹא תִכָּבֶה (ויקרא ו ה. וראה ערכים: אש תמיד; מערכות); ואף על פי שאינו מתכוין, הרי דבר שאינו מתכוין אסור. ולדעת ר' שמעון מזלפו על גבי האש, שדבר שאינו מתכוין מותר (זבחים צא ב)⁵.

אפשר ולא אפשר

בביאור מחלוקת ר' יהודה ור' שמעון לגבי דבר שאינו מתכוין, נחלקו אמוראים:

• יש מהאמוראים שסוברים שאף ר' שמעון אינו מתיר דבר שאינו מתכוין אלא בלא אפשר ולא מכין; דהיינו שאי אפשר לו להימנע מן המעשה. כגון שצריך לכסאות גדולים בשבת, ואינו יכול להגביהם מפני גודלם, ומוכרח לגרם בארץ; או שמוכרח לעבור אצל עבודה זרה, שאין לו דרך אחרת, וכשעובר הוא נהנה מריח הקטורת שמקטירים לעבודה זרה, אלא שאינו מתכוין ליהנות. וכן כל שאי אפשר לו כדרכו, אלא בטורח גדול – מותר (פסחים כה ב, ותוס' ד"ה לא אפשר); ור' יהודה אוסר אף בלא אפשר (שבת כט ב; פסחים כה ב).

• ויש סוברים שלא נחלקו ר' יהודה ור' שמעון אלא כשאפשר לו להימנע מן המעשה, כגון שהכסאות היו קטנים, ויכול להגביהם ולא לגרם בארץ; או שיש לו דרך אחרת, ואינו מוכרח לעבור אצל העבודה זרה, וכיוצא בזה בשאר איסורי תורה – שר' שמעון מתיר כיון שאינו מתכוין, ור' יהודה אוסר; אבל אם אי אפשר לו להימנע מן המעשה ואינו מתכוין – מותר אף לר' יהודה (שבת ופסחים שם).

הלכה שאפילו אם אפשר לו להימנע מהאיסור – מותר (רי"ף פסחים כה ב; ר"ח ורי"ן ורא"ש ומאירי שם), בין במלאכות שבת, כגון בגרירת מטה וכסא וספסל, שמותר בין גדולים ובין קטנים (כך משמע מהרי"ף שבת כב א, ורא"ש שבת ב ז, ורמב"ם שבת א ה, שסתמו ולא חילקו. וראה בית יוסף או"ח שלו, בדעתם; אור זרוע ב נה; ספר התרומה שבת רנד; טושי"ע או"ח שלו א), אם לא שהם גדולים יותר מדאי, באופן שבדאי יעשו חריץ, שאסורים משום פסיק רישיה (ראה להלן: בפסיק רישיה); ובין בשאר

סוף מצוי שגם הוא צומח בגדות נחלים ושולי מים מתוקים, זה המקור לאזכורם יחד במקרא: קנה וסוף קמלו (ישעיה יט ו). ברבות הימים השתבש הביטוי לצירוף השגוי "קנה סוף" כשמו של הצמח, טעות השגורה בפי רבים.

ר' יהודה. 5. בענין דבר שאינו מתכוין בחשמל, ראה בערך חשמל. 6. לפעמים: פסיק רישא. 7. וראה ר"ח שבת קלג א, פירוש נוסף. 8. השם המדעי: Cichorium. 9. השם המדעי: Phragmites australis. לעתים צומח הקנה המצוי ליד

שהגחלת מצד עצמה אינה כלי כלל, ורק אם הוא מתכוין לצרף עושה אותה לכלל, אבל בלי כוונתו אין הצירוף מועיל כלום לגחלת (מגיד משנה שבת יב ב; אור שמח שם; לחם משנה שם א. וראה ערכים: מכבה; מכה בפטיש).

בשאר אף בשאר איסורים של תורה, שדבר שאינו מתכוין **איסורים** מותר בהם (ראה לעיל: בשאר איסורים), אם הוא פסיק רישיה, דהיינו שעושה דבר המותר באופן שבוודאי ייעשה איסור על ידי עשייתו – אסור. ולכן אם יש לו בהרת על בשרו, אסור לחתוך אותה אפילו שאינו מתכוין לטהרו, אלא לאיזה צורך אחר, שהרי זה פסיק רישיה ולא ימות (ראה שבת קלא א).

וכן הנזיר אסור לסרוק את שערו במסרק אפילו לדעת ר' שמעון (נזיר מב א; רמב"ם נזירות ה יד), שהרי זה פסיק רישיה ולא ימות (רש"י שבת פא ב ד"ה אבל), מפני שמשייר את השער בודאי (רש"י שבת נ ב ד"ה אבל; רמב"ם שם).

באיסורי הראשונים נחלקו בדיון פסיק רישיה באיסור הנאה:

הנאה • יש סוברים שאסור, כמו כל פסיק רישיה בשאר איסורים. ולפיכך מוכרי כסות של כלאים שמוכרים כדרכם, אם אינם מתכוונים בחמה מפני החמה, ובגשמים מפני הגשמים (ראה לעיל: בשאר איסורים), הרי זה דוקא כשאין כאן פסיק רישיה, וכגון שהוא לבוש מלבושים אחרים להגן עליו מפני החמה ומפני הצינה, אבל אם הוא פסיק רישיה – אסור (תוס' שבת כט ב ד"ה ובלבד; רשב"א ומאירי שם); או שלא אסרה תורה אלא דרך לבישה, ואין זו דרך הנאת לבישה (מאירי שבת שם).

• ויש סוברים שבהנאה אין דין של פסיק רישיה, וכל שאינו מתכוין לכך – מותר. לפיכך מוכרי כסות של כלאים מוכרים כדרכם, ואפילו שהנאת ההגנה מפני החמה ומפני הגשמים באה לו ממילא – מותר, כיון שאינו מתכוין לכך; וכן מותר להריח בנקב שבמגופת חבית של יין נכרי לידע אם היין טוב, אף על פי שנהנה מהריח, כיון שאינו מתכוין לכך, ופסיק רישיה בהנאה – מותר (ר"ן חולין צג ב).

ואפילו לדעתם יש שכתבו שאם הדבר עומד להנאה זו – אסור בפסיק רישיה, כגון דבר העשוי להריח בו, והריח אפילו בלא כוונת הנאה, אם הוא פסיק רישיה – אסור (שלטי גבורים עבודה זרה סו ב אות א).

הכשר אף בהכשר אוכלים לטומאה פסיק רישיה עושה דבר **לטומאה** שאינו מתכוין כמתכוין. כגון השוחה לשתות, המים העולים בפיו ובשפמו מכשירים (מכשירין ד א), ואף על פי שאין מים מכשירים אלא אם כן החשיב אותם האדם (ראה ערך הכשר), והוא לא נתכוין אלא לשתות, מכל מקום כיון שאי אפשר שלא יגעו המים בשפמו, הרי זה כאילו החשיבם, כמו במלאכת שבת, שכל פסיק רישיה הוא כמתכוין (פירוש הרא"ש שם).

ביחס לאדם פסיק רישיה נקרא אם לאותו האדם העושה הוא פסיק רישיה, אף על פי שאנשים אחרים אפשר שיעשו את הדבר בלא האיסור (שו"ת הריב"ש שצד).

בספק לעיתים הגדרת פסיק רישיה אינה ברורה, ויש שנחלקו לגבי פעולה מסוימת האם היא פסיק רישיה (תוס' שבת צה. ד"ה המכבד)¹⁰.

אפילו אם אינו מתכוין אלא לאכילה ולא להכשירו למצוותו (ראה ערך הדס, על פסולו בענבים), לפי שממילא הוא מכשירו בכך, והרי זה מתקן כלי, והוא פסיק רישיה ולא ימות (סוכה לג ב).

כגו אש אסור לפתוח ולנעול את הדלת כשנר עומד אחורי הדלת, אף על פי שאינו מתכוין לכבות את הנר, שהרי זה פסיק רישיה ולא ימות, שבוודאי יכבה הנר מחמת הרוח, או מחמת נדנוד הנר, והתרחקותו והתקרבותו של השמן מן השלהבת על ידי זה (שבת קכ ב, ורש"י ד"ה בפסיק, ותוס' ד"ה פותח; רמב"ם שבת ה יז ומגיד משנה שם).

ויש שכתבו שאין זה פסיק רישיה ממש אלא קרוב לפסיק רישיה (שו"ת רבי אברהם בן הרמב"ם ט; מאירי שבת שם; מהרש"א שבת שם; באור הלכה רעז א ד"ה שמא. וראה ערך מכבה, על אופני ההיתר בדבר), ולכן אין בו חיוב חטאת, אלא איסור בלבד (שו"ת רבי אברהם בן הרמב"ם שם).

וכן הפותח דלת כנגד המדורה בשבת, ויש שם רוח שאינה מצויה המנשבת ומבעירה את האור, הרי זה פסיק רישיה ולא ימות – ואסור (שבת קכ ב, ורש"י ד"ה מאי טעמא, ומהרש"א שם).

ספוג ספוג, אם אין לו עור בית אחיזה אין מקנחים בו (שבת קמג א; רמב"ם שבת כב טו; טוש"ע או"ח שכ יז), לפי שפסיק רישיה ולא ימות הוא, שאי אפשר שלא לסחוט באוחז בספוג (שבת שם, ובפירוש ה"ח).

ציצה אסור לסגור תיבה קטנה, או לסתום כלי שיש בו זבובים, אלא אם כן מניח להם מקום לברוח, שהרי זה פסיק רישיה שבוודאי יצודו שם (מרדכי שבת רמז שיח; טור או"ח שטז, בשם בעל התרומות; רמ"א שם ד).

ויש מקילים במקום שאם יפתח הכלי ליטלם משם יברחו (טור שם; רמ"א שם, בשם יש מקילים. וראה להלן: בספק, כשיש ספק אם יש שם זבובים).

השקאת זרעים האוכלים בגנות אסורים ליטול ידיהם על העשבים, כיון שבזה משקים אותם, ויש בכך איסור זורע; ואף על פי שאינם מכוונים, פסיק רישיה הוא (סמ"ג לאוין סה מלאכת חורש; ספר התרומה רלה; מרדכי שבת רמז שכת; טוש"ע או"ח שלו א).

ליטול ידים בגינה של חברו, שעל ידי כך ממילא משקה את הזרעים, והוא פסיק רישיה, לדעת הסוברים שאם לא ניהא לו מותר (ראה בהמשך: בפסיק רישיה שלא ניהא לו), אף זה מותר, שהרי אין הזרעים שלו; ולדעת הסוברים שאסור (ראה שם), אף זה אסור (סמ"ג לאוין סה; בית יוסף או"ח שלו, ומגן אברהם שם סק"ו).

כיון שהמים הנשפכים לתוכו זורמים דרך צינור עד שמגיעים לקרקע זרועה, מותר לשפוך מים לתוכו בשבת אם אינו מכוין להשקיית הזרעים, מפני שהדבר נחשב לגרמא, וגרמא כשאינו מתכוין לו מותר גם בפסיק רישיה (שמירת שבת כהלכתה יב יט, והעי' נג, בשם הגרש"י אויערבאד).

דבר שאינו מלאכה כתבו הראשונים שאין חיוב פסיק רישיה אלא כשהמלאכה נעשית גם בלא כוונתו, אבל אם כשהוא מתכוין הוא עושה מלאכה, וכשאינו מתכוין אין בו מלאכה כלל – פטור.

כגון המכבה גחלת של מתכת ולא נתכוין לצרף – מותר, כיון

המציאות הממשית אלא תיקבע ע"י החלטה מסוימת והכרע הדעת.

10. וראה טוב רואי שבת י קה הכוונה שיש שוודאות הפעולה לא תתברר ע"י

בפסיק רישיה שלא נחא לו

כשאנו נהנה פסיק רישיה שלא נחא לו, דהיינו שאינו נהנה ממנו, נחלקו הראשונים בדינו:

• יש סוברים שאין פסיק רישיה אסור לר' שמעון אלא כשנוח לו, שנהנה מדבר האסור, כמו החותך ראשו של חי להוציא ממנו דם לאיזה צורך, שהרי הוא כמתכוין להמיתו, ורוצה הוא ונהנה מפסיקת הראש ומיתתו (רמב"ן שבת קיא א, לדעה זו), שאם לא היה נחא לו לא היה פוסק ראשו; אבל פסיק רישיה שאינו נהנה ממנו – מותר לכתחילה (ערוך ערך פסק א, וראה שם ערך סבר(ה)תוס' שבת קג א ד"ה לא צריכא, יומא לה א ד"ה הני מילי, כתובות ו א ד"ה האי, בשם הערוך; רמב"ן שבת שם, בשמו; רא"ש שבת יב א, בשמו)¹¹.

היתר זה הוא בין במלאכת שבת, ובין בשאר איסורים (ראה ערוך ותוס' ורמב"ן שם), שהרי זה נחשב לדבר שאינו מתכוין (רמב"ן שם, לדעת הערוך). לפיכך:

• מותר לתלוש עשבים בשדה של חברו שאינו אוהבו, כל שאינו מתכוין ליפות את הקרקע, אלא לשם אכילה, ואין בו כשיעור כדי לחייבו משום קוצר (ערוך וראשונים שם בשמו).

• וכן מותר לסתום פי הנקב של חבית יין בחוזק, אם הנקב הוא מן הצד, אף על פי שבודאי יסחט היין, לפי שלא נחא לו, שהרי אינו נהנה מסחיטה זו, כיון שהיין הולך לאיבוד על הארץ; ולא אמרו שאסור להדק בחוזק (ראה שבת קיא ב, וראה לעיל) אלא כשהנקב למעלה, והיין הולך לתוך החבית ונהנה ממנו (ערוך ערך סבר(ה)).

• וחבית שפקקה בפשתן מותר להסיר הפקק ולמשוך ממנה יין בשבת, אף על פי שאי אפשר שלא יסחוט כשמסיר הפקק והוא פסיק רישיה, כיון שאינו נהנה בסחיטה זו, שהיין נופל לארץ (תוס' שבת קג א ד"ה לא, לדעת הערוך; טוש"ע או"ח שכ יח, בשם יש מי שמתיר).

• וכן מותר לסרוק את הבהמה אפילו במסרק כעין שלנו שבודאי יתלוש שערות, כיון שאינו רוצה בתלישה זו, והרי זה פסיק רישיה שלא נחא לו (ורבנו ירוחם ד א, בשם יש מי שכתב, וחבאו בית יוסף או"ח תקכג); אבל אדם אסור לסרוק במסרק בשבת, אף לדעה זו, שכיון שרוצה בהפרדת השערות, ואי אפשר בלא השרת שערות, הרי זה כרוצה גם בהשרתן (שו"ת הריב"ש שצד. וראה בית יוסף או"ח שג, ושו"ע שם כז. וראה ערך גוזז).

אלא שאף לדעה זו יש סוברים שבמלאכות שבת בלבד מותר פסיק רישיה שלא נחא לו, לפי שבשבת צריכה המלאכה להיות מלאכת מחשבת, אבל בשאר איסורי תורה כל פסיק רישיה אסור, ואין צורך בהם שיהיה נחא לו (רא"ש שבת יד ט, ור"ן שבת קי ב, לדעת הערוך).

• יש חולקים לגמרי וסוברים שאף פסיק רישיה שלא נחא לו אסור לר' שמעון, בין במלאכות שבת ובין בשאר איסורי תורה. אלא שבמלאכות שבת אין איסורו אלא מדרבנן מטעם אחר, שכיון שלא נחא לו הרי זה מלאכה שאינה צריכה לגופה, שאינה אסורה בשבת לר' שמעון אלא מדרבנן (ראה ערך מלאכה שאינה צריכה לגופה), ובשאר איסורי תורה – אסור מן התורה (תוס' שבת קג א ד"ה לא צריכא, יומא לה א ד"ה הני מילי, כתובות ו א ד"ה האי; רמב"ן שבת קיא א; רא"ש שבת יב א; ר"ן שבת קי ב; שיטה מקובצת כתובות ה א; טוש"ע או"ח שכ יח בדעה ב, ומגן אברהם ס"ק כא).

ולדעה זו, כל שאינו נהנה ממנו, אף על פי שלא איכפת לו אם ייעשה, אינו חייב עליו חטאת בשבת משום מלאכה שאינה צריכה לגופה, ואסור רק מדרבנן. ולא אמרו שבשדה של חברו מותר לתלוש עשבים, כשאנו מתכוין לייפות הקרקע, אלא אמרו שאינו חייב חטאת, משום מלאכה שאינה צריכה לגופה (תוס' שבת עה א ד"ה טפ).

וכן אסור לסרוק בהמה באופן שבודאי יתלוש השערות, משום פסיק רישיה (תוס' ביצה כג א ד"ה ושלש; רא"ש ביצה ב כד; טוש"ע או"ח תקכג ב), אף על פי שלא נחא לו בזה (ראה בית יוסף או"ח תקכג).

• ויש מן הראשונים סוברים יותר מזה שפסיק רישיה שלא נחא לו, דהיינו שלא איכפת לו אם ייעשה הדבר או לא ייעשה – חייב חטאת לר' שמעון (תוס' שבת עה א ד"ה טפ, בדעת רש"י. וראה גליון הש"ס לרבי עקיבא איגר שבת קג א).

כשקשה לו פסיק רישיה שקשה לו, דהיינו שלא זו בלבד שאינו נהנה מהאיסור, אלא אדרבה קשה לו האיסור ורוצה שלא יהיה, נחלקו בו הראשונים:

• יש מן הראשונים סוברים שמותר אף לכתחילה, וכשלא נוח ולא קשה לו הוא שאסור מדרבנן (מאירי שבת כט ב, קג א). לכן מותר לכתחילה לפצוע בשבת חלזון בכוונה להוציא את דמו, ולא להמיתו, אף על פי שבודאי ימות, לפי שפסיק רישיה שקשה לו הוא, שכן דם החי טוב יותר מדם המת, ורוצה הוא שיחיה ולא ימות; וכן מותר לגרור כסאות וספסלים גדולים ביותר, אפילו שודאי יעשה חריץ בגרירתו, שפסיק רישיה שקשה לו הוא, שכן החריץ קשה לו, ולא עוד אלא אפילו ר' יהודה מודה בזה שקשה לו שהוא פטור, ואינו אסור אלא מדרבנן (מאירי שם).

• ויש סוברים שאפילו שדמו של חי יותר טוב מן המת ואינו רוצה שימות הרי זה מלאכה שאינה צריכה לגופה שאסורה מדרבנן (ראה תוס' שבת עה א ד"ה טפ). אלא שיש סוברים בפצוע חלזון, ואינו צריך אלא לדמו שאין כאן פסיק רישיה כלל, שכיון שדמו של חי טוב יותר הוא מתכוין וטורח לשמרו שלא ימות בידו, ופוצעו בדרך שאפשר שלא ימות, ואפילו מת אינו אלא מתעסק שלא נעשתה מחשבתו (רמב"ן עה א, בדעת רש"י).

באיסורים דרבנן

כשנוח לו פסיק רישיה באיסורים דרבנן נחלקו בו הראשונים אם אסור לר' שמעון:

• יש סוברים שבאיסור דרבנן אפילו פסיק רישיה שניחא לו מותר (מאירי שבת כט ב, בשם יש מוסיפים; שו"ת תרומת הדשן סד, וראה מגן אברהם שיד סק"ה ומחצית השקל שם שנראה שסוברים בדעתו שאף בנחא לו מותר; שער המלך שבת כה כד, בדעת רש"י ביצה לג א ד"ה והילכתא).

ומכל מקום אסור לפתוח ולנעול את הדלת כשנר עומד מאחוריה, משום פסיק רישיה, שהרוח בודאי תכבה את הנר (שבת קכ א). ואף על פי שהכיבוי אינו אלא איסור דרבנן, שהוא מלאכה שאינה צריכה לגופה (ראה ערכים: מכבה; מלאכה שאינה צריכה לגופה) – אסור, לפי שלפעמים הרי הוא איסור תורה, כשצריך למלאכה, ולכן אסור בו פסיק רישיה (מאירי שם, לדעה זו). והחמירו במלאכה שאינה צריכה לגופה יותר מבשאר איסורים דרבנן, כיון שהמלאכה עצמה אסורה מן התורה כשעושה אותה לגופה, מה

11. וראה חידושי רבנו חיים הלוי שבת י יז, שהוכיח שגם דעת הרמב"ם כהערוך.

ופירשו את הדברים, שכל מעשה שאפשר לעשותו זולת הפסיק רישיה, אז אפילו עושה אותו מעשה בפסיק רישיה – מותר, כשאנו מתכוין לעשותו (שלטי גבורים שבת קו ב אות ג. וראה ישועות יעקב או"ח שטו סק"ה, שחזק סברא זו בראיות), שכיון שנועל את הבית לשמרו, הרי אין רצונו אלא לשמור מה שבבית, וזה אפשר בלא נעילת הבית, לכן אינו בכלל פסיק רישיה (מרכבת המשנה שבת א א)¹³.

• ויש שאינם מחלקים בכך וסוברים שאין הבדל בדבר בין שאפשר לעשותו באופן המותר או לא, כיון שעכשיו עושה בפסיק רישיה הרי זה אסור (ראה לעיל בפסיק רישיה, דעת ראשונים בטיפות גסות על האש שסוברים שהוא פסיק רישיה, וכן בגרירת כסאות גדולים דעת כמה ראשונים לעיל שהוא פסיק רישיה). וכן בנעילת הבית כדי לשמור את הבית והצבי, ואפילו כדי לשמור את הבית בלבד כל שיועז שיש כאן צבי וניצוד ממילא הרי זה פסיק רישיה (רמב"ן ור"ן שבת קו ב).

בספק

ספק פסיק בספק פסיק רישא נחלקו הדעות:

• יש מן הראשונים שסוברים שכשם שאם בשעה שעושה את הדבר המותר יש ספק אם ייעשה האיסור להבא, שאפשר שייעשה ואפשר שלא ייעשה, אין זה פסיק רישיה, אלא דבר שאינו מתכוין ומותר (ראה לעיל: בפסיק רישיה), כך אפילו אם בשעה שעושה את הדבר המותר יש כבר ספק לשעבר אם יש כאן פסיק רישיה של איסור, הרי זה בכלל דבר שאינו מתכוין ומותר.

כגון המיחם שפינה ממנו מים, שמותר לר' שמעון ליתן לתוכו מים מרובים אם אינו מתכוין אלא להפשיר המים ולא לצרף הכלי (ראה לעיל: במלאכות שבת), אף על פי שפסיק רישיה הוא, שבודאי יצרף, מכל מקום כיון שיש ספק שמא כבר נצרף קודם לכן, ועכשיו אין צירוף זה תיקון לו, אין זה פסיק רישיה ומותר (רמב"ן במלחמות שבת מא ב).

וכן יש מן הפוסקים שכתבו שמותר לסגור תיבה קטנה בשבת כשיש לו ספק אם יש שם זבובים, שאף על פי שאם בודאי יש שם זבובים, הרי זה פסיק רישיה, שהרי בודאי יצודו על ידי סגירתו ואסור לסגרה (ראה לעיל: בפסיק רישיה), מכל מקום עכשיו שיש ספק אם יש כאן זבובים, שוב אינו בכלל פסיק רישיה, והרי זה כדבר שאינו מתכוין (ט"ז או"ח שטו סק"ג, וראה באור הלכה שטו ג ד"ה ולכן. וראה שו"ת אבני נזר או"ח רנא, שכתב כך בדעת רש"י).

ואף בשאר איסורים יש שכתבו שלדעה זו מותר לחתוך ראש העוף בשבת קדרה של גוי, שיש ספק אם יש שם בשר בחלב, כשהוא אינו מתכוין לבשל. ואף על פי שכשמחתה בודאי יבשל, ופסיק רישיה הוא, מכל מקום כיון שיש לו ספק אם יש כאן בשר בחלב, אין זה בכלל פסיק רישיה, אלא הוא דבר שאינו מתכוין ומותר (חידושי רבי עקיבא איגר יו"ד פז ו, לדעת הט"ז).

• ויש שהוכיחו מדברי הראשונים שאף זה פסיק רישיה הוא, ולא אמרו שספק ייעשה האיסור ספק לא ייעשה הוא דבר שאינו מתכוין, אלא כשהספק הוא להבא, שבעצם פעולתו יש ספק אם ייעשה איסור, אבל כשמצד פעולתו אין שום ספק בדבר, אלא הספק הוא אם יש כאן איסור מכבר, הרי זה ככל ספק איסור דאורייתא שהולכים בו לחומרא.

שאיין כן בשאר איסורים שכל עיקרם אינו אלא מדרבנן (שער המלך שם, וראה שוה"י כוונת המאירי).

וליקוט ענבי הדס ביום טוב, כשאין לו הדס אחר, שאסור משום פסיק רישיה (ראה לעיל: בפסיק רישיה), הרי זה לפי שתקין כלי כזה שעושה בידים איסורו מן התורה (מאירי שם).

• ויש חולקים וסוברים שפסיק רישיה אסור אפילו באיסורים דרבנן (תוס' שבת קג א ד"ה לא צריכא, וראה מגן אברהם שיד סק"ה; תוס' ביצה כג א ד"ה ושלש בשם ר"י, בכורות כד ב ד"ה והיינו; רא"ש בכורות ג ה; רשב"א שבת קכ ב; ר"ן שבת קי ב). ולכן אסור ללקט את הענבים מהדס, אף על פי שתקין כזה כמיעוט הענבים אינו אלא מדרבנן (תוס' שבת שם).

וכן אסור לסתום נקב החבית של יין בחוזק, משום פסיק רישיה של סחיטה (ראה לעיל: בפסיק רישיה), אף על פי שסחיטה זו אינה אלא מדרבנן, כיון שאינו צריך לדבר הנסחט (ר"ן שבת שם); וכן אסור כיבוי הנר על ידי פתיחת הדלת, אף על פי שאיסור כיבוי זה הוא מדרבנן (רשב"א שבת קכ ב).

כשלא נוח לו ואפילו פסיק רישיה שלא ניחא לו יש סוברים שאסור גם באיסורים דרבנן (שער המלך שבת כה כד, לדעת הר"י והטור. וראה באור הלכה שכ יח ד"ה יש).

אבל יש מהראשונים שמחלקים, שפסיק רישיה שנוח לו אסור אפילו בדרבנן; ואם לא נוח לו, דהיינו שאינו נהנה ממנו, מותר בדרבנן (מאירי שבת כט ב, בשם יש אומרים. וכך משמע מהתוס' שבת קג א ד"ה לא, וראה מגן אברהם שיד סק"ה, ומחצית השקל שם)¹².

כשאפשר בלא פסיק רישיה דבר המותר, שאפשר לעשותו מבלי שייעשה על ידו דבר האסור בפסיק רישיה, נחלקו בו הראשונים:

• יש מן הראשונים שסוברים שמותר לעשותו לר' שמעון אף באופן שהדבר האסור ייעשה על ידו בפסיק רישיה, כשאנו מתכוין לו. ולפיכך המתנדב יין למזבח – מותר לו לזלפו על גבי האשים, לר' שמעון, אפילו בטיפות גסות, אף על פי שפסיק רישיה ולא ימות הוא, שבודאי תכבה האש על ידו ויעבור על הלאו של כיבוי אש המזבח (ראה לעיל: בפסיק רישיה), שכיון שאפשר לזלפו בטיפות דקות מאד, אפילו כשמזלפו בטיפות גסות הרי זה דבר שאינו מתכוין (רש"י זבחים צא ב ד"ה הא ר"ש, וראה מרכבת השבת א א שהאריך בזה).

יש מהאחרונים שכתבו לדעה זו שמותר לחתוך ראש העוף בשבת כשאנו מתכוין להמיתו אלא להוציא ממנו דם, שכיון שאפשר להוציא ממנו דם בלא להמיתו, אין זה בכלל פסיק רישיה, אלא דבר שאינו מתכוין (מרכבת המשנה שם, בדעת הרמב"ם).

וכן מותר לגרור כסאות וספסלים, אפילו גדולים מאד, אף על פי שפסיק רישיה הוא (ראה לעיל), כיון שאנו מתכוין אלא להעבירם למקום אחר, ואפשר להעבירם על ידי טלטול של כמה אנשים בלא גרירה (מרכבת המשנה שם).

כיוצא בדבר כתבו הראשונים, שאפילו אם ידע שצבי נמצא בביתו – מותר לו לנעול בשבת את ביתו בשביל לשמור את הבית ואת הצבי, אף על פי שעל ידי כך ודאי ניצוד הצבי, כיון שהוא צריך לשמור גם את ביתו (רשב"א שבת קז א).

שכתבו לבאר דברי הרשב"א, שכיון שלא עשה המלאכה בגוף הצבי אלא בנעילת הדלת אינו אלא גרמא, ואינו אסור בשבת אלא משום מלאכת מחשבת, ולכן כשלא נתכוין מותר.

12. וראה שו"ת באר יצחק או"ח טו, שהאריך להוכיח שפסיק רישיה שלא נוח לו באיסור דרבנן יש להקל בפשיטות, וגם כשנוח לו מותר אם לא אפשר בענין אחר. 13. וראה שו"ת אבני נזר או"ח קצד, ושו"ת חלקת יואב קמא יא,

בפסיק רישיה), הרי זה אפילו כשעכשיו אין עדיין רוח מנשבת בחוץ, שחוששים שמא ברגע זה שיתחיל לפתוח, מיד ינשב הרוח בחזקה באופן שאי אפשר שלא תכבה האש, ונמצא עושה איסור דאורייתא במה שיגמור את הפתיחה אחר שכבר הוא ודאי פסיק רישיה (קונטרס אחרון לשלחן ערוך הרב רעז א).

וכן בשאר איסורים כתבו הראשונים שמה שאמרו שאסור לבן ליטול קוץ שנתחב לאביו שמא יעשה בו חבלה (ראה סנהדרין פד ב. וראה ערך חובל), אף על פי שדבר שאינו מתכוין הוא, הרי זה מפני שחוששים שמא יתהפך כשיתחיל להסיר ויהיה אז פסיק רישיה, והוא לא יניח בשביל כך (תוס' שם פה א ד"ה ור"ש); ואף שעכשיו בשעה שעושה הוא ספק אם יתהפך, מכל מקום הרי זה בכלל ספק איסור דאורייתא (קונטרס אחרון לשו"ע הרב שם).

ולכן אסור לכבד את הבית בשבת, מפני שבהכרח ישתוו הגומות שבבית, והרי זה פסיק רישיה (ראה לעיל: במלאכות שבת). ואפילו כשאינו ידוע לו אם יש גומות בבית – אסור, שכיון שאם יש כאן גומות הרי זה פסיק רישיה, עכשיו שיש ספק, הרי זה ספק איסור של תורה (קונטרס אחרון לשו"ע הרב רעז א, לדעת הרמב"ם; שו"ת חלקת יואב קמא ח).

כשהאיסור יתברר בשעת המעשה
אף לדעה הראשונה שספק פסיק רישיה מותר, כתבו האחרונים שאין הדברים אמורים אלא רק במקום שבכל זמן עשייתו יש לו ספק אם יש כאן איסור, אבל אם יש לחוש שמא בתוך זמן העשייה יהיה הדבר לודאי ופסיק רישיה שיש איסור, אף הם מודים שהרי זה ספק דאורייתא ואסור לעשותו.

ולכן בנר שאחורי הדלת שאסור לפתוח את הדלת (ראה לעיל:

דבר שאינו קצוב

דבר שאין כמותו ידוע למתחייב בו בהתחייבויות שונות

שנתגלה לו אחר כך שטעה ויכול להיפטר מחיוב (היינו לסוברים שיכול לומר קים לי כרמב"ם הנ"ל הסובר שאין אדם יכול לחייב עצמו), אין כאן גם חיוב מטעם השבועה (משנה למלך שם, בשם מהריב"ל. וראה להלן: בערבות, שכן כתב הש"ך בערב שנשבע).

בערבות

אף בהתחייבות של ערבות נחלקו הראשונים אם מועילה לדבר שאינו קצוב:

• יש סוברים שמי שלא פירש מהו הדבר שערב בו, כגון מי שאמר לראובן כל מה שתתן לשמעון תן לו ואני ערב, או מכור לו ואני ערב, או הלווה ואני ערב – אין הערב חייב כלום, שכיון שאינו יודע הדבר ששעבד עצמו בו לא סמכה דעתו, ולא שעבד עצמו (רמב"ם מלוה ולוה כה יג; טוש"ע חו"מ קלא יג בשמו).

• יש סוברים שהערבות חלה, ואפילו מכר לו בעשרת אלפים, או הלווה מאה אלף, נשתעבד הערב בכל (רמב"ם שם, בשם יש מן הגאונים; טוש"ע שם).

• יש מחלקים: אם הלווה הרבה, בודאי לא היתה בדעת הערב להתחייב על סכום גדול כזה, ואם הלווה מעט בכדי שהדעת מגעת לומר שהוא רגיל ואמיד לכך – משתעבד (הראב"ד בהשגות שם, וראה מגיד משנה שם שכתב שאין דעתו נוחה מפשרה זו שאם כן נתת דברך לשיעורים).

• יש תולים את מחלוקת הראשונים בערבות באותה המחלוקת של התחייבות בדבר שאינו קצוב, שלסוברים שאין התחייבות חלה, אף בערבות כך – ולדעתם אפילו אם נשבע הערב על התחייבות אינו מתחייב, כי שבועה בטעות היא, שהיה סובר שמתחייב בדין (ש"ך חו"מ קלא ס"ק טו, בשם ריב"ש) – ולסוברים בהתחייבות שחלה, הוא הדין בערבות (מגיד משנה שם, לדעת הרמב"ם בערבות שלשיתו לעיל בהתחייבות הוא; ש"ך שם. וראה סמ"ע שם ס"ק כה שהמחבר סובר שהחולקים בהתחייבות הוא הדין בערבות).

• יש סוברים שאפילו לדעת האומרים שאין התחייבות חלה על דבר שאינו קצוב יתכן שהערב משתעבד, שערבות עצמה אינה

בהתחייבות

ענינו, דינו וטעמו
דבר שאינו קצוב, נחלקו בו ראשונים אם חלה עליו התחייבות:

• יש סוברים שאין אדם יכול לחייב עצמו בדבר שאינו קצוב, כגון שאמר הריני חייב לזון אותך חמש שנים, ואף שקנו מידו לא נשתעבד, שזו כמתנה היא, ואין כאן דבר ידוע ומצוי שנתנו במתנה (רמב"ם מכירה יא טז, וכך כתב בשם רבותיו; טוש"ע חושן משפט ס ב, ושם רז כא, בשמו), שאף שהשנים קצובות הן, הרי המזונות והכסות אינם קצובים, שלא ידוע כמה יעלו ושמא יתייקרו (סמ"ע ס סק"ט, ושם רז ס"ק נט. וראה להלן שיש אומרים שזה נקרא קצוב),

והטעם שאינו יכול לחייבו עצמו בכך, לפי שאין דרך בני אדם לגמור בדעתם ולשעבד עצמם לדבר שאינו קצוב (משנה למלך מכירה יא ב, לדעת הרמב"ם; סמ"ע רז סק"ס, לדעתו; קצות החושן ס סק"ב), והרי זה כמו אסמכתא (ראה ערכו. משנה למלך שם; קצות החושן שם²).

• ורוב הראשונים חולקים וסוברים שהמתחייב לחברו בדבר שאינו קצוב, נשתעבד כמו בשאר חוב (ראב"ד בהשגות על הרמב"ם שם; רמב"ן בתשובתו לבעל התרומות שער סד א; טור חו"מ סוף סימן רז, בשם שו"ת הרא"ש; שו"ע ס שם, ושם רז שם).

לפיכך אם לא קנו מידו, ולא חייב עצמו בשטר – גובה מנכסים בני חורין (טור שם); ואם קנו מידו, או שחייב עצמו בשטר – הדבר תלוי במחלוקת אמוראים אם גובים בכלל מנכסים משועבדים כשאין החוב קצוב (ראה מחלוקת עולא ורי חנינא בגיטין נ ב, ושם נא א, וראה ערך נכסים משועבדים), ויש פוסקים אף כאן שגובה ממשועבדים (טור שם, וראה ש"ך ס ס"ק יב); ויש פוסקים שאינו גובה (ש"ך שם לדעת רש"י. וראה ערך הנ"ל).

גשכועה נתחייב בשבועה על דבר שאינו קצוב –

• יש שכתבו שחייב לקיים התחייבותו מכח שבועתו, לדברי הכל (משנה למלך מכירה יא טז, בשם מהרש"ח).

• ויש אומרים שאם טוען שטעה בדין וסבר שההתחייבות חלה לדעת הכל על דבר שאינו קצוב, ולכן נשבע לזרו הדבר, כל

שחולק על המשנה למלך וכתב שאסמכתא ודבר שאינו קצוב אינם בחדא מחתא,

דבר שאינו קצוב. 1. וי, טורי תרנה-תרסא. 2. וראה שער המלך מכירה יא ב

בדבר שאינו קצוב, אינו אלא בדרך מתנה, אבל כשהזוכה נותן לו כנגדו בעד זה כדי שיתחייב בו, הרי הוא גומר ומשעבד עצמו אף בדבר שאינו קצוב (משנה למלך מכירה יא טז, בשם מהרש"ח), וכן חלה מכירה על דבר שאינו קצוב, כיון שהקונה משלם לו כנגדו (תומים ס סק"ה, ויישב לשון הרמב"ם בדקדוק), ולכן מה שתעלה מצודתי מכור לך, לסוברים אדם מקנה דבר שלא בא לעולם – קנה, שהרי מכירה היא (שם). וראה שם עוד).

הקצבה

קצב זמן ולא היה הזמן קצוב, אבל הדבר שמתחייב בו אינו **קצב העיקר** קצוב, כגון שהתחייב לזון חברו חמש שנים, הרי זה דבר שאינו קצוב, שהרי אינו יודע כמה יעלו, ושמה יתיקרו (רמב"ם מכירה יא טז, וכפירוש הסמ"ע ס ט, ושם סי' רז ס"ק נט; רמב"ן בבעל התרומות סד א); ויש סוברים שהוא דבר הקצוב כיון שהשנים קצובות (רש"י גיטין נא א ד"ה ניוזנית; תוספות כתובות נ ב ד"ה ומאי וראה ש"ך סי' ס סק"י).

קצב העיקר קצב העיקר שמתחייב בו, ולא קצב לכמה זמן **ולא קצב הזמן** התחייב, כגון שנתיחייב ליתן לחברו מנה בכל שנה כל ימי היותו סופר או חזן – יש מהראשונים סוברים שהרי זה דבר קצוב (רשב"א בתשובות תולדות אדם פט, והביאו הבית יוסף חו"מ ס; ויש סוברים שדבר שאינו קצוב הוא, כיון שלא נתן קצבה לשנים) (רמ"א בשו"ע שם ס ב, לפירוש ב שבסמ"ע סק"י, וש"ך ס"ק יא).

אלא שיש מפרשים שלא נחלקו בדבר, ולדעת הכל הרי זה דבר קצוב (פירוש א בסמ"ע שם, וכן כתב בתומים שם סק"ד בדעת הרמ"א), ולדעתם אפילו לא קצב סכום ידוע, אלא התחייב ליתן בכל שנה מעשר פירות היוצאים משדה זו, הרי זה דבר קצוב (רשב"א בתולדות אדם שם); ויש סוברים שהמתחייב ליתן לחברו כך וכך מידות חיטים בכל שנה, דבר שאינו קצוב הוא, שמה יתיקרו החיטים (רמב"ן בבעל התרומות סד א).

ויש מהאחרונים משווים הדעות: אם מתחייב לקנות החיטים מכיסו מן השוק, הרי הוא מכניס עצמו בחיוב שאינו ידוע לו, ששער החיטים אינו ידוע איך יהיה, מה שאין כן באומר ליתן מעשר פירות השדה, שלא נתחייב לקנותם, אלא כמה שתעלה שדה זו בין רב ובין מעט יתן לו, והשדה ידועה היא, הרי זה דבר קצוב, שאינו מכניס עצמו בחיוב (תומים ס סק"ד, וכתב שאין הרמב"ן והרשב"א חולקים).

נחסרון ידיעה היה הדבר קצוב בעצמותו, אלא שחסרון ידיעה יש בקצבתו, כגון אמר מה שהעלתה מצודתי מכור לך, ואינו יודע מה יש בתוכה, אם רב או מעט, כתבו אחרונים שאפילו לסוברים מה שתעלה מצודתי הוא דבר שאינו קצוב (ראה לעיל: במכירה, מחלוקת בדבר) כאן, במה שעלתה מצודתי – קנה, שאין זה בגדר דבר שאינו קצוב, שהרי קציבתו לפניך (גדולי תרומה סד, והסכים לו בתומים ס סק"ה. וראה ערך דבר שאינו מסויים).

אלא אסמכתא (ראה ערכו), וכשם שאנו אומרים שאותה הנאה שהמלוה מאמין לערב מסלקת את האסמכתא של הערבות (ראה ערך ערב), כך היא מסלקת גם את האסמכתא של דבר שאינו קצוב (לחם משנה שם, בשם מהריב"ל).

• ויש סוברים להיפך שאפילו לדעת האומרים שהתחייבות חלה על דבר שאינו קצוב, יתכן שהערבות אינה חלה עליו, לפי שנצטרף עוד חסרון לאסמכתא של הערבות (סמ"ע שם ס"ק כה, לדעת הטור והראב"ד, וראה ש"ך שחולק).

במחילה

המוחל לחברו דבר שאינו קצוב, כגון שמכר דבר לחברו, ואמר ללוקח על מנת שאין אתה חוזר עלי אם יש בו מום, ומצא בו מום – יש מהראשונים סוברים שהלוקח חוזר ממקחו, עד שיפרש המום שיש בממכרו וימחול הלוקח, או עד שיאמר לו כל מום שימצא במקח זה הפוחת דמיו עד כך וכך קבלתי אותו, שהמוחל צריך לדעת הדבר שימחל לו ויפרש אותו (רמב"ם מכירה טו ו; טור חו"מ רלב בשמו; שו"ע שם ז מבלי חולק); ויש חולקים וסוברים שאפילו אם אמר סתם על מנת שאין אתה חוזר עלי במום אינו חוזר עליו (טור שם).

יש תולים מחלוקת זו בדין התחייבות בדבר שאינו קצוב (ראה לעיל בתחייבות; ענינו דינו וטעמו), שלסוברים שהתחייבות אינה חלה – אף המחילה אינה מועילה, ולסוברים שהתחייבות מועילה – אף מחילה כך (טור שם שהרמב"ם לשיטתו והוא לשיטתו³).

ויש סוברים שאפילו שאין התחייבות מועילה, מחילה במום של מקח מועילה, כשם שמועילה מחילת אונאה (ראה בית יוסף רלב, וסמ"ע שם ס"ק טז, וש"ך סק"ד).

במכירה

יש סוברים בדעת האומרים שהתחייבות אינה חלה על דבר שאינו קצוב, שהוא הדין שמכירה אינה חלה, ולא דוקא המחייב עצמו בדרך מתנה, אלא אף כשהזוכה נותן לו כנגדו שכר כדי שיתחייב לו בחיוב זה, אין ההתחייבות חלה בדבר שאינו קצוב (ריטב"א כתובות קא ב ד"ה הנושא, בדעת הרמב"ם, וכן דעת הרמב"ן בבעל התרומות שער סד א בדעתו).

אמנם אם אמר לחברו מה שאירש מאבא מכור לך, מה שתעלה מצודתי מן הים מכור לך, לדעת הסוברים אדם מקנה דבר שלא בא לעולם – קנה (ראה בבא מציעא טז א. וראה ערך דבר שלא בא לעולם, ושם אופנים שקנה לדברי הכל), אף שדבר שאינו קצוב הוא, לפי שכשם שלדעתם מקנה דבר שלא בא לעולם, כך מקנה דבר שאינו קצוב, מה שאין כן להלכה שאין אדם מקנה דבר שלא בא לעולם, כך אינו מקנה דבר שאינו קצוב (בעל התרומות שער סד א בישב קושיית הרמב"ן על הרמב"ם. וראה קצות החושן ס ב).

ויש חולקים וסוברים שאף לדעת האומרים אין אדם מתחייב

דְּבַר שְׁאִינוֹ שְׁלוֹ

דבר שאינו קניינו של אדם, שאינו יכול לאסרו ולהקדישו ולהקנותו

הפריקים:	• בחקדש;
• באיסור;	• בחפקר;
• על ידי מעשה;	• ביחוד;
• בדרבנן;	• בשליח;
• בפסול לקרבן;	• בקנין.

סיכום תמציתי

באיסור

אין אדם אוסר דבר שאינו שלו, ולכן המשתחוה לבהמת חברו לא אסרה משום עבודה זרה. בכלאי הכרם, אם אדם יכול לאסור של חברו, נחלקו תנאים, ואמוראים וראשונים נחלקו כמי הלכה. כתבו ראשונים שלא אמרו אין אדם אוסר דבר שאינו שלו אלא באיסורים התלויים במחשבה ובדעתו של אדם, כאיסורי עבודה זרה, שמחשבתו לעבודה זרה היא שאוסרתם, וכן איסור כלאים שאף הוא תלוי במחשבה; אבל באיסורים שאינם תלויים במחשבה ורצון, יכול לאסור אף בדבר שאינו שלו. ויש מהראשונים חולקים וסוברים שאין הדבר תלוי במחשבה.

אדם יכול לאסור דבר שאינו שלו על עצמו בתורת נדר, אבל לא של חברו על חברו. יש מהראשונים שכתב שלא אמרו אין אדם אוסר דבר שאינו שלו אלא באיסורי-הנאה, אבל באיסורי אכילה אדם אוסר אפילו בשאינו שלו.

על ידי מעשה

אדם שעשה מעשה בגוף הדבר של חברו, נחלקו בו תנאים ואמוראים אם יכול לאסור, כגון נכרי שניסך יינו של ישראל – ששכשך ידו לתוכו לשם עבודה זרה.

השיטות להלכה: בנכרי – סוברים רוב הפוסקים שאוסר על ידי מעשה בשל חברו; ובישראל – הלכה שאינו אוסר אף על ידי מעשה, שאנו אומרים לצערו התכוין.

שני שותפים – נחלקו ראשונים אם אחד מהם יכול לאסור באיסור עבודה זרה על ידי מעשה, לסוברים שבישראל אנו אומרים לצערו בלבד הוא מכוין.

ישראל מומר ששחט בהמת חברו, או ניסך יין חברו לעבודה זרה, הרי הם אוסרים כנכרי. דבר של רבים, יש מהראשונים סוברים שלדברי הכל אין אדם יכול לאסור אפילו על ידי מעשה; ויש חולקים וסוברים שאין הבדל בין של יחיד לשל רבים.

בדרבנן

באיסורי דרבנן כתבו ראשונים שאין אדם אוסר דבר שאינו שלו, אפילו על ידי מעשה, לדברי הכל.

בפסול לקרבן

המקצה – מיוחד – בהמת חברו לעבודה זרה לא אסרה לגבוה שאין אדם מקצה אוסר דבר שאינו שלו, ואפילו על ידי מעשה. המשתחוה לבהמת חברו, נחלקו בשני התלמודים, אם נפסלה לקרבן. אף להלכה נחלקו ראשונים בדבר.

בהקדש

דבר שאינו שלו בנוגע להקדש דנים בין בפעולת ההקדשה, כשהקדיש דבר שאינו שלו; ובין כשהדבר הוא קנין של הקדש, אם אדם יכול להקדישו, וכן אם אדם יכול לאסרו.

אין אדם מקדיש דבר שאינו שלו. התורם את שאינו שלו, אין תרומתו תרומה. השוכר בית מחברו והקדישו, אינו קדוש, שאין אדם מקדיש דבר שאינו שלו.

בהפקר

אין אדם אוסר דבר שאינו שלו, אפילו אם אינו קנין של אחר אלא שהדבר הוא הפקר. וכן אין אדם יכול להקדיש דבר של הפקר. ואף בתרומה אין אדם יכול לתרום בשל הפקר.

ביחוד

אין אדם יכול לייחד דבר שאינו שלו שיהיה עומד לשימוש מסויים, כגון הגנב והגוזל שגנבו או גזלו עורות של בעל הבית, שאינם מיוחדים להשתמש בהם כמו שהם, ולכן אינם מקבלים טומאה, וחשבו עליהם לשימוש שאין צריך בו

שום מלאכה, אלא ראוי כמו שהוא, כגון לכיסוי חבילות סוסים ופרדים וכיוצא, אין מחשבתם מועילה שיקבלו תומאה. אין אדם אוסר דבר שאינו שלו באיסורים הבאים מחמת יחוד הדבר לשימוש מסויים, וכגון באופנים דלהלן: תכריכי המת, שהזמינם לכך ונתנם על המת – אסורים בהנאה, אבל אם נתן בגד שאינו שלו על המת – אינו נאסר, שאין אדם אוסר דבר שאינו שלו. קבר שנתנו בו את המת על דעת שלא לפנותו משם עולמית שאסור בהנאה, אפילו אם פינוהו משם, אם נמצא הקבר בשדה של אחר, ויודע בעל השדה שלא צוה מעולם לקברו שם, ובגזלה נקבר שם, ופינו ממנו את המת – מקומו טהור ומותר בהנאה. וכן קבר המזיק את הרבים, שהוא סמוך לדרך, אם קדמה לו הדרך, אף שנקבר שם המת מדעת בעל השדה – מקומו מותר בהנאה.

המניח דבר האסור לטלטל בשבת על דבר המותר, כדי שהדבר המותר ישמש מושב לאיסור ביום השבת, שאסור אף הוא בטלטול משום בסיס-לדבר-האסור, אם הניחו על כלי של חברו, אין הכלי נעשה בסיס.

בשליח

השליח אוסר את של המשלח, אם עשהו שליח לאסור, ואפילו במקום שאין השליחות חלה.

בקנין

אף על פי שגנב שמכר לפני שנתייאשו הבעלים אין הקנין חל, שהרי מכר דבר שאינו שלו. כתבו גאונים שבעשרה דרכים המכר מתקיים בדבר שאינו שלו: אפטרופוס המוכר בנכסים שהוא ממונה עליהם; בית דין המוכרים בנכסי יתומים; אלמנה המוכרת בנכסי בעלה לצורך כתובתה או מזונותיה; שליח המוכר נכסי המשלח; שומר אבדה המוכר כשרואה שיש קלקול והפסד לבעלים; נפקד שמוכר הפקדון שתחת ידו, במקום קלקול והפסד לבעלים; גבאי צדקה, המוכרים מה שאספו לצורך התמחוי, כשאין להם עניים לחלק; המלוה, שמכר את המשכון לצורך גביית חובו; המלך, שמוכר לצורך גביית מסים; בית דין שמוכרים לצורך גביית מלוה.

באיסור

עניינו ומקורו אין אדם אוסר דבר שאינו שלו (עבודה זרה נד ב, וחולין מ ב; רמב"ם עבודה זרה ח א, וחובל ומזיק ז ו), ולכן המשתחוה לבהמת חברו לא אסרה משום עבודה זרה (עבודה זרה שם, וחולין מ א).

ונחלקו במקור דין זה:

• יש שלמדים זה מן הכתוב, שנאמר: ופְּסִילֵיהֶם תִּשְׂרְפוּן בְּאֵשׁ (דברים ז ה) – משמע שלהם הוא שאסורים, ומן התורה הוא (קרית ספר עבודה זרה ח).

• יש למדים מהכתוב: לְאִסֹּר אֶסֶר עַל נַפְשׁוֹ (במדבר ל ג) – על נפשו אוסר, ולא על אחרים (קרית ספר שם, בשם יש אומרים).

• ויש אומרים שלמדים מהכתוב: וְאִישׁ פִּי יִקְדֹּשׁ אֶת בֵּיתוֹ קֹדֶשׁ וגו' (ויקרא כו יד) – מה ביתו שלו, אף כל שהוא שלו יכול להקדיש, ולא של אחרים (ראה להלן: בהקדש; הקדש דבר שאינו שלו. לבוש יורה דעה ה ס"ג, ורצונו לומר שלמדים איסור מהקדש).

המסכך גפנו בכלאי הכרם, אם אדם יכול לאסור של חברו, על תבואת חברו נחלקו תנאים:

רבי מאיר² ורבי יהודה (לפי ירושלמי כלאים ז ג) סוברים, המסכך גפנו על גבי תבואת חברו, נאסרה התבואה משום כלאי הכרם; ורבי יוסי ורבי שמעון אומרים אין אדם מקדש – או: אוסר (כן היא הגירסא ביבמות שם) – דבר שאינו שלו (כלאים ז ה, ויבמות שם)³.

להלכה להלכה נחלקו אמוראים: רב הונא אמר רב הלכה כרבי מאיר, ורב אדא אמר רב הלכה כרבי יוסי (יבמות פג ב), ואף ראשונים נחלקו בדבר:

• יש פוסקים כרבי יוסי ורבי שמעון – בין שסיכך גפנו על תבואת חברו, ובין שסיכך גפן חברו על תבואתו – שלו נאסר, ושל חברו

לא נאסר (רמב"ם כלאים ח ח; טור שלחן ערוך יורה דעה רצו ד)⁴.

• יש פוסקים כרבי מאיר (מאירי יבמות פג א, בשם גאוני ספרד; ברטנורא כלאים ז ד).

• ויש מהראשונים סובר שבכלאים של תורה אדם אוסר דבר שאינו שלו אף לרבי יוסי ורבי שמעון, מפני שהאיסור בא על ידי מעשה, ולא נחלקו אלא בכלאים דרבנן (ראה ערך כלאי הכרם), שלא קנסו חכמים אלא לזה שעשה את האיסור (שיטה מקובצת בבא קמא ק א ד"ה מחיצת בשם ר"י).

באיסורים כתבו ראשונים שלא אמרו אין אדם אוסר דבר **התלויים במחשבה** שאינו שלו אלא באיסורים התלויים במחשבה ובדעתו של אדם, כאיסורי עבודה זרה, שמחשבתו לעבודה זרה היא שאוסרתם, וכן איסור כלאים – לרבי יוסי ורבי שמעון – שאף הוא תלוי במחשבה, שכן מצינו שכשאינו רוצה בקיומו של כלאים – מותר (ראה כלאים ה ו. וראה ערך כלאי הכרם); אבל באיסורים שאינם תלויים במחשבה ורצון, יכול לאסור אף בדבר שאינו שלו (תוספות יבמות פג ב ד"ה אין; ר"ש כלאים ז ה, בשם יש מחלקים; ברטנורא שם), כגון הנותן נבלה או חֶלֶב בתבשיל של חברו (תוספות יבמות שם; ברטנורא שם), או המבשל בשר בחֶלֶב של חברו (ברטנורא שם) ועוד, בכל אלה יכול לאסור אף בשל חברו, לפי שאינם תלויים במחשבה (ר"ש שם).

ויש מהראשונים חולקים וסוברים שאין הדבר תלוי במחשבה, שכן העושה מלאכה במי-חטאת (ראה ערכו) ובפרת חטאת (ראה ערך פרה אדומה) של חברו – פסלם (ראה ערך ה"ל), אף שפסול זה תלוי ברצונו של האדם, אלא הטעם שבעבודה זרה אין אדם אוסר דבר שאינו שלו הוא, שכיון שאינו שלו אין שם תקרובת עבודה זרה עליו, ובמסכך גפנו על תבואת חברו טעם המתירים הוא משום שנאמר: לֹא תִזְרַע (דברים כב ט) – מה זורע שניחא לו אף כל שניחא

ז ג, ועבודה זרה ג ה; ר"ש וברטנורא כלאים שם, על פי ירושלמי שם ריש ה"ג; בדק הבית להרא"ה בית א שער א. 4. בטעם הדבר ראה בית מאיר ורדב"ז שם, ושו"ת עונג יום טוב סוף סימן ב.

2. כן היא גירסת המשנה שהובאה ביבמות פג א, וראה שם בגליון שלפנינו במשנה כלאים לא הוזכר רבי מאיר, וראה תוספות בבא קמא ק א ד"ה מחיצת שרבי מאיר הוא, מכח סתם משנה. 3. בטעם האוסרים ראה ירושלמי כלאים

דמפרשי ברש"י מ ב שם), ואף ניסוך היין לדעתם מכיון שהיזק שאינו ניכר הוא (ראה ערך היזק שאינו ניכר) אינו אלא מעשה כל שהוא (רא"ש ומשמרת הבית שם לדעת ר"ח⁵).

המקור לאיסור הסוברים אדם אוסר דבר שאינו שלו על ידי מעשה וחומר למדהו מהכתוב: וְאֵת כָּל הַפְּלִים אֲשֶׁר הִזְנִיתָ הַמֶּלֶךְ אֲחִיז בְּמַלְכוּתוֹ בְּמַעַלּוֹ הִכְנוּ וְהִקְדְּשָׁנוּ (דברי הימים ב כט יט), הכנו – שגזננו, והקדשנו – שהקדשנו אחרים תחתיהם (עבודה זרה נד ב. וראה רש"י חולין מ א ד"ה עשה), שחזקיהו וסיעתו גזרו לגזום ואסרום אף להדיוט, מפני שאחז השתמש בהם לעבודה זרה, והכלים הרי לא היו שלו, שכלי שרת היו (רש"י עבודה זרה שם).

ונחלקו ראשונים בחומר האיסור:

• יש מפרשים שלא אסרו אותם הכלים אלא לגבוה, ומכל מקום למדו מזה שכשם שאסרו שם לגבוה, אף שאחז לא עשה שום שינוי בכלים על ידי שימושו לעבודה זרה, כך על ידי מעשה גמור כמו שחיטה אפילו בסימן אחד אסור אף להדיוט (תוספות שם נב ב ד"ה ברוך, על פי הסוגיא שם, וחולין מא א ד"ה תא שמע).

• יש מהראשונים חולקים וסוברים שאף לסוברים אדם אוסר דבר שאינו שלו על ידי מעשה אינו אסור אלא לגבוה, ולא להדיוט, שהרי לא למדו אלא מכלים של אחז, והם לא נאסרו אלא לגבוה (מאירי עבודה זרה נד ב, בשם קצת מפרשים, וראה שם שדחה דבריהם; ריטב"א שם א ד"ה עשה, בשם הרמב"ם, וראה שם שדחה).

• רוב הראשונים סוברים שמן התורה אסור – לסוברים כן – שאינו שלו על ידי מעשה (ר"ן עבודה זרה כד ב, בשם רמב"ן; תוספות ר"ד שם נב ב ד"ה ברוך; החינוך מצוה קיא. וראה פליתי ד סק"ט); ויש סוברים שאינו אלא מדרבנן (ראה רש"י עבודה זרה נב ב ד"ה והקדשנו, ושם נד ב ד"ה איתסרו, ותוספות שם נב ב ד"ה ברוך).

להלכה השיטות להלכה:

• **בנכרי** – סוברים רוב הפוסקים כחכמים, שאוסר על ידי מעשה בשל חברו (רש"י עבודה זרה נט ב ד"ה לא כל; רמב"ם שחיטה ב כא, ולחם משנה שם; רא"ש חולין ב יד, במומר; טושי"ע יו"ד קמה ח), ואפילו במעשה כל שהוא, כגון ששחט סימן אחד (ראה במאור חולין ח ב, וכן בטושי"ע שם בסימן אחד כו); ויש פוסקים כרבי יהודה בן בתירא ורבי יהודה בן בבא, שאף הנכרי אינו אוסר שאינו שלו על ידי מעשה (הלכות גדולות הל' יין נסך; הרא"ה בבדק הבית בית א שער א), אמנם נגיעתו ביין היא כסתם מגע של נכרי שאוסר מדרבנן (הרא"ה שם. וראה ערך סתם יינם), וכן אם שחט הנכרי בהמה של אחרים לעבודה זרה לא אסרה (הרא"ה שם).

• **בישראל** – הלכה כאמוראים הסוברים שאינו אוסר אף על ידי מעשה, שאנו אומרים לצערו התכוין, ואפילו במעשה גמור, ששחט שני סימנים (רמב"ם שחיטה שם, ומגיד משנה שם; רא"ש חולין שם; טושי"ע יו"ד ד ד, ושם קמה ח); ויש סוברים שבמעשה גמור, ששחט שני סימנים – אוסר (ר"ח, הביאורו הראשונים לעיל: במעשה גמור ודחו).

מתי אומרים יש סוברים שדוקא אם שחט ישראל לשם דבר שנתכוין לקצרו, שאיסורו מן הדין, כגון לעבודה זרה, אנו אומרים שלא נתכוין אלא לצערו ולא אסרה, אבל אם שחט לשם דבר האסור משום מראית העין, כגון לשם קדשים, או לשם

לו, והרי אין אדם נהנה ולא נחא לו בשל אחרים, והעושה מלאכה במי חטאת ובפרת חטאת של חברו פסלם, לפי שתלה הכתוב פסול זה ברצון עושה המלאכה, שנאמר בעגלה ערופה: אֲשֶׁר לֹא עָבַד בָּהּ (דברים כא ג), שהכתיב הוא עבד והקרי עובד, ודרשו מה עבד שניחא לו, אף עובד שניחא לו (ראה בבא מציעא ל א, וראה ערך עגלה ערופה), ולמדו פרה מעגלה ערופה (ראה תוספות בבא מציעא שם ד"ה אף), ולכן אוסר אף שאינו שלו (ר"ש כלאים שם).

בתורת נדר אדם יכול לאסור דבר שאינו שלו על עצמו בתורת נדר, אבל לא של חברו על חברו (ראה נדרים מז א, ור"ן ריש נדרים. וראה ערך נדרים).

באיסורי יש מהראשונים שכתב שלא אמרו אין אדם אוסר דבר אכילה שאינו שלו אלא באיסורי-הנאה (ראה ערכו), כגון באיסורי עבודה זרה וכיוצא, אבל באיסורי אכילה, כמו במטמא ומדמע, אדם אוסר אפילו בשאינו שלו, והרי זה כמנבל בהמת חברו שאסרה באכילה (תוספות ר"ד בבא בתרא ב א ד"ה והנכו).

על אסורי הנאה של אדם אם דינם כשלו, ראה ערך אסורי-הנאה בסופו.

על ידי מעשה

ענינו ודינו אדם שעשה מעשה בגוף הדבר של חברו, נחלקו בו תנאים ואמוראים אם יכול לאסור, כגון נכרי שניסך יינו של ישראל – ששכשך ידו לתוכו לשם עבודה זרה (רש"י חולין מא א ד"ה שניסך. וראה ערך יין נסך) – חכמים אסרו, ורבי יהודה בן בתירא ורבי יהודה בן בבא מתירים, שיכול לומר לו לא כל הימנך שתאסור ייני לאונסי (עבודה זרה נט ב, וחולין מא א), שאין אדם אוסר דבר שאינו שלו, אפילו על ידי מעשה בגוף הדבר (סוגיית חולין ור"ש שם).

ואף אמוראים נחלקו בדבר: עולא בשם רבי יוחנן אמר שאף שאמרו המשתחוה לבהמת חברו לא אסרה, עשה בה מעשה אסרה (חולין מ א), ולכן אמר רב הונא היתה בהמת חברו רבוצה לפני עבודה זרה, ושחט בה סימן אחד – אסרה (חולין שם); ורב הונא ורבי יוחנן, סוברים כחכמים האוסרים בנכרי שניסך יינו של ישראל, ולא כתנאים המתירים (גמרא שם מא א, ורש"י ד"ה ורב נחמן).

ורב נחמן ורב עמרם ורב יצחק אמרו אין ישראל אוסר שאינו שלו אפילו על ידי מעשה, בין כשניסך יינו של חברו, ובין כששחט בהמתו של חברו לעבודה זרה (גמרא שם מ ב), והם סוברים שאף חכמים שאסרו בניסוך יין של חברו לא אסרו אלא בנכרי שניסך יינו של ישראל – שלבו של נכרי לעבודה זרה (הלכות גדולות הל' שחיטת חולין) – אבל בישראל אנו אומרים שלא נתכוין אלא לצער את חברו (גמרא שם מא א, ורש"י ד"ה ורב נחמן).

במעשה גמור רוב הראשונים סוברים שאמוראים אלה מתירים אף כשעשה מעשה גמור, ששחט שני הסימנים לעבודה זרה, וכן ניסוך היין לעבודה זרה נקרא מעשה גמור (רש"י חולין מ ב ד"ה אין אדם; רא"ש שם ב יד; המאור שם. וכן משמע מרמב"ם שחיטה ב כא, וטושי"ע יו"ד ד ד להלכה).

יש מהראשונים סוברים שאף האמוראים שהתירו לא התירו אלא במעשה כל שהוא, אבל שחט שחיטה גמורה אף הם אוסרים (ר"ח, הביאורו ברא"ש ובמגיד משנה שם ובמשמרת הבית לרשב"א בית א; אית

דחה את דעת ר"ח, אבל ממה שכתב בסוף דבריו שם שלרב נחמן ורב עמרם

5. וראה רש"י שם ושאר ראשונים שדחו את דעת ר"ח, ובמשמרת הבית שם לא

• יש סוברים שאף לדעה זו אינו אוסר דוקא כששחט את הבהמה לעבודה זרה, שמסתבר שאין אדם מישראל עובר עבודה ואינו מכוין אלא לצער את חברו, אבל אם שחטה לשם קדשים אסרה, שהרי הוא סובר שעושה מצוה (ט"ז שם ה"ק"ז, בדעת הרא"ש והטור; ש"ך שם סק"י).

• יש מצדדים לומר שאף לדעה זו המנסך יין לעבודה זרה אם היתה לו שותפות ביין – אסרו, שאילו היה מתכוין רק לצערו היה מחלק את היין ומנסך אחר כך של חברו בלבד, מה שאין כן בשוחט בהמה לעבודה זרה שאי אפשר לו לחלקה לפני השחיטה (סמ"ע שפה סק"ד, וראה דרישה שם).

• ויש חולקים וסוברים שאין הבדל בין שוחט למנסך בנוגע לכוונתו לצער את חברו (בי"ח חו"מ שם; ש"ך יו"ד ד סק"ה. וראה שם בדרישה שדחה בעצמו חילוק זה).

בישראל ישראל מומר ששחט בהמת חברו, או ניסך יין חברו **מוסר** לעבודה זרה, או ישראל שהתרו בו שלא ישחט ולא ינסך וקיבל ההתראה (ראה ערך מומר שדינו בזה כמומר), הרי הם אוסרים כנכרי (חולין מא א; רמב"ם חובל ומזיק ז ו: טוש"ע יו"ד ד ד, ושם קמה ח), שבודאי כיוונו לאסור ולא לצערו (טור שם ד, וש"ך שם סק"ו. וראה לעיל: ענינו ודינו שיש אומרים שאף נכרי אינו אוסר).

גבר של דבר של רבים, יש מהראשונים סוברים שלדברי הכל רבים אין אדם יכול לאסור אפילו על ידי מעשה, וכלים שנשתמש בהם אחז שנאסרו (ראה לעיל: המקור לאיסור וחומר), הרי זה לפי שהקדש הוא של יחידו של עולם ולא כשל רבים (ריטב"א עבודה זרה ג ב ד"ה מכדי, בשם הראב"ד).

ויש חולקים וסוברים שאין הבדל בין של יחיד לשל רבים (ריטב"א שם, וכן כתב שם בשם רמב"ן).

האם צריך מעשה מעשה שאדם אוסר על ידו בשל חברו – לרב הונא לעולם, ולרב נחמן כשאין אומרים לצערו התכוין (ראה לעיל: ענינו ודינו) – יש מהראשונים סוברים שאינו אלא כשהמעשה ניכר בשינוי שאינו חוזר לברייתו, שהרי זה כמו שקונה את הדבר בשינוי (ראה ערך גזל וערך שנוי), אבל אם טפח במים לשם עבודה זרה וכיוצא אין זה נקרא מעשה (ריטב"א עבודה זרה ג ב ד"ה מכדי בשם רמב"ן).

ויש חולקים וסוברים שאפילו על ידי מעשה שאינו ניכר בשינוי, כמו טפיחה במים – אוסר (ראב"ד שבריתב"א לעיל).

בדרבנן

הזין והטעם באיסורי דרבנן כתבו ראשונים שאין אדם אוסר דבר שאינו שלו, אפילו על ידי מעשה, לדברי הכל (ראה תוספות יבמות פג א ד"ה רבי יוסי), ולפיכך אם זרע כרם חברו כלאים דרבנן, לא אסר את של חברו (מנחות טו ב), ואפילו לסוברים אדם אוסר שאינו שלו על ידי מעשה (תוספות יבמות שם), לא קנסו אלא למי שעשה את האיסור בידים (מנחות שם), ואילו איסור כלאים תלוי גם במחשבה (ראה תוספות יבמות שם ב ד"ה אין אדם, וראה לעיל: באיסור; באיסורים התלויים במחשבה).

ואף אם כל האיסור הוא על ידי מעשה, שלדברי הכל אדם אוסר שאינו שלו, כנותן נבלה לקדרת חברו (ראה לעיל, שם), מצינו שאין

הרים וגבעות וימים וכיוצא (ראה חולין מ א ורש"י. וראה ערך שחיטה) – אסרה, שהרואה יחשוב שהוא שלו ויבואו להתיר קדשים בחוץ (בית יוסף ובי"ח יו"ד ה, לדעת הרא"ש והטור; רמ"א בשו"ע שם ה ג, בשם יש אומרים, וסיים: ויש להחמיר).

ויש חולקים וסוברים שאפילו אם שחטה לשם אחד מכל אלו לא אסרה, ואף בזה אנו אומרים לצערו התכוין (רמב"ם שחיטה ב כא, וראה בית יוסף ובי"ח שם; ט"ז יו"ד ה סק"י, אף לדעת הרא"ש והטור, אלא שלמעשה לא רצה להקל, ואין חוששים כאן למראית העין, מפני שהשוחט בהמת חברו לשם דבר פסול יש לו קול (בית יוסף שם, לדעת הרמב"ם).

האם הנהמה יש מהראשונים סוברים שאף לאומרים אין אדם **אסורה באכילה** אוסר דבר שאינו שלו, ואם שחט בהמת חברו לעבודה זרה לא אסרה, אין הדברים אומרים אלא לאיסור הנאה, אבל באכילה אסורה, שהרי נסתלק מעשה השחיטה, וכאילו לא נשחטה אלא מתה מאליה (ר"ן חולין ח ב, בשם יש מי שאמר; הרא"ה בבדק הבית בית א; ט"ז יו"ד ד סק"ד, לדעת הר"ן. וראה שו"ת עונג יום טוב נד).

ואפילו לסוברים אדם אוסר שאינו שלו על ידי מעשה, וישראל אינו אוסר מפני שאנו אומרים שלא נתכוין אלא לצערו, יש סוברים שמכל מקום אסורה באכילה (ראה רא"ה שם⁶), ואין אומרים שמכיון שלא נתכוין אלא לצער הרי לא שחט לעבודה זרה כלל (ראה רשב"א במשמרת הבית שם שהקשה כן על הרא"ה, ובחידושי רבי עקיבא איגר לט"ז שם הקשה כן על ה"ט"ז), שתקרובת עבודה זרה אסורה באכילה מן התורה ובהנאה מדרבנן (ראה ערך תקרובת עבודה זרה), ולכן לענין איסור אכילה שמן התורה אין סומכים על הטעם שלצער נתכוין, ובאיסור הנאה שמדרבנן הוא שסומכים על כך (חידושי רבי עקיבא איגר שם).

ודוקא כששחטה יחיד, אבל אם שנים אוחזים בסכין ושוחטים, ואחד מהם שחט לעבודה זרה, מותרת אף באכילה, שכיון שאנו חושבים את שחיטתו כאילו אינה כלל, הרי היא נכשרת בשחיטתו של זה ששחט כהוגן, שלא לשם עבודה זרה (ט"ז שם⁷).

ויש חולקים וסוברים שלא זו בלבד שאם הטעם שאין ישראל אוסר הוא משום שנתכוין לצער שמוסר אף באכילה, שהרי לא היה בלבו כלל לעבודה זרה, אלא אף אם הטעם הוא משום שאין אדם אוסר דבר שאינו שלו, אינו אוסר כלל, ומותר אף באכילה (הרשב"א במשמרת הבית שם; דרכי משה יו"ד ד ה; ש"ך שם סק"ה).

כשותפים שני שותפים – נחלקו ראשונים אם אחד מהם יכול לאסור באיסור עבודה זרה על ידי מעשה, לסוברים שבישראל אנו אומרים לצערו בלבד הוא מכוין:

יש סוברים שבשותף אין אומרים לצער מכוין – ואוסר (רש"י חולין מא א ד"ה בישראל; רמב"ם שחיטה ב כא; טור יו"ד ד, בשם הרמב"ם; שו"ע שם ד, דעה א בשם יש אומרים; טוש"ע חו"מ שפה ב, במנסך, וראה להלן שיש מחלוקים בין שוחט למנסך), שהרי בחלקו ודאי לא כיוון לצער, ולפיכך אומרים מסתמא גם בחלק חברו לא כיוון לצער (ש"ך שם סק"ה).

ויש חולקים וסוברים שאף בשותף אנו אומרים לצערו התכוין, ואינו אוסר (תוספות חולין מא א ד"ה בישראל; רא"ש ב יד, וטור יו"ד ד וקמה, בשמו; שו"ע שם ד ד, דעה ב בשם יש אומרים, ושם קמה ח, בשם יש אומרים).

אף בדעה זו נחלקו הדעות:

7. וראה שו"ת עונג יום טוב נד שדוקא כששחטו בבת אחת, אבל בזה אחר זה נאסרה בסימן אחד של הראשון.

מותר אף באכילה בעל כרחך צריך לומר ששחט שני הסימנים. 6. וראה חידושי רבי עקיבא איגר ליו"ד שם בש"ך סק"ד שהוכיח כן אף לדעת הר"ן.

בהקדש

בדבר שאינו שלו בנוגע להקדש דנים בין בפעולת ההקדשה, כשהקדיש דבר שאינו שלו; ובין כשהדבר הוא קנין של הקדש, אם אדם יכול להקדישו, וכן אם אדם יכול לאסרו.

הקדיש דבר אין אדם מקדיש דבר שאינו שלו, שנאמר: וְאִישׁ כִּי שָׂאֵינוֹ שֶׁלּוֹ יִקְדֹּשׁ אֶת בֵּיתוֹ קֹדֶשׁ לַיהוָה (ויקרא כז יד) – מה ביתו שלו, אף כל שלו (בבא קמא סח ב¹²).

וכן אם המיר קרבנו בבהמת חולין שאינה שלו (ראה ערך תמורה) אינה תמורה, שאין אדם מקדיש דבר שאינו שלו (תמורה ט א; רמב"ם תמורה א ג), ולפיכך הגזול דבר מאחר, אם הקדישו אינו קדוש לפי שאינו שלו (בבא קמא שם; רמב"ם ערכין ו כד), ואף שקנוי לו הדבר להתחייב באונסים (ראה ערך גזל), אין קנין זה מועיל שיוכל להקדישו (תוספות חולין מ א ד"ה רבוצה), ואף מדרבנן אין עליו איסור הקדש (תוספות קדושין נב א ד"ה והוא).

הקדיש כרמו המקדיש את כרמו, והיו בו עוללות – אשכולות ענבים שאין להם אלא מעט גרגרי ענבים המפוזרים בהם, שאין בעל הכרם רשאי לקחתם, אלא עליו להשאירם לעניים (ראה ערכו) – העוללות לעניים (פאה ז ח; רמב"ם מתנות עניים ד כג. וראה ערך עוללות), שאין אדם מקדיש דבר שאינו שלו (תוספתא פאה ג; ירושלמי שם ז ז; פירוש המשניות לרמב"ם פאה שם, ור"ש שם).

כתרומה התורם את שאינו שלו, אין תרומתו תרומה (תרומות א א; רמב"ם תרומות ד ב; טושי"ע יו"ד שלא ל), שנאמר: כֶּן תְּרִימוּ גַם אֲתָם (במדבר יח כח), אתם – פרט לתורם את שאינו שלו (גיטין נב א), או לפי שנאמר: וְזֹאת הַתְּרוּמָה אֲשֶׁר תִּקְחוּ מֵאֲתָם (שמות כה ג), פרט לתורם את שאינו שלו (ירושלמי תרומות א א¹³).

על התורם משלו על חברו, ראה ערך זכין לאדם שלא בפניו. על נתינת רשות לתורם, ראה ערך הפרשת תרומות וערך שליחות. **קדשי בדק** קדשי בדק-הבית (ראה ערכו) שהתפיסם – בין לקדשי הבית וחריט מזהב, ובין לחרמי כהנים – לא עשה כלום (בריייתא בתמורה לב א), שאם אמר על קדשי בדק הבית: הרי זו עולה או שלמים, או שהחרימם לכהנים, אין הקדש המזבח ולא החרם חלים עליהם, שאין אדם מקדיש דבר שאינו שלו (רמב"ם ערכין ו ח), שבקדשי בדק הבית אין לבעלים בהם יותר מלשאר כל אדם (תוספות שם ד"ה מקדישין).

וכן חרמי כהנים – האומר נכסים אלו חרם לכהן – שהתפיסם בין לקדשי מזבח בין לקדשי בדק הבית, לא עשה כלום (בריייתא בתמורה שם), שאין לבעלים שום חלק בהם, וחייב ליתנם לכהן שבאותו משמר (רש"י שם ד"ה וכן. וראה ערך חרמים: חרמי כהנים).

קדשי מזבח קדשי מזבח שהתפיסם לבדק הבית, שמים את שיווי הזכות שיש לו בהם, אם מפני חיוב האחריות, אם הוא חייב באחריותם, או טובת-הנאה (ראה ערכו) שיש לו בהם, אם אינו חייב באחריותם, ונותן אותו השיווי להקדש (משנה וגמרא בתמורה לב א), שבקדשי מזבח יש עדיין את שם הבעלים עליו, ואם יהא בהם מום הוא פודה אותם (תוספות שם ד"ה מקדישין).

אדם אוסר שאינו שלו באיסורים דרבנן, כגון החורש את הקבר בשדה שאינה שלו, אינו עושה אותה בית-הפרס – שדה שנחרש בה קבר, הרי זו "בית הפרס", ועפרה מטמא במגע ובמשא, שחוששים שמא גררה עמה המחרשה עצם כשעורה מעצמות המת (ראה ערך בית הפרס. אהלות יז ג; רמב"ם טומאות מת י ה) – שאין אדם אוסר דבר שאינו שלו (רמב"ם שם), שכיון שמצד הדין אין חוששים לכך, ואינו אלא איסור דרבנן שקנסוהו על שחרש את הקבר, לא קנסו בשל חברו (תפארת ישראל אהלות שם; הערות לספר המכריע ח⁸).

וכן השותף, אף שאוסר גם חלק של חברו (ראה לעיל: בשותפים), בבית הפרס אפילו השותף אינו עושה בית הפרס (רמב"ם שם), לפי שאינו אלא מדרבנן ולא גזר (ראה הערות לספר המכריע שם).

בפסול לקרבן

המקצה המקצה – מייחד – בהמת חברו לעבודה זרה (ראה ערך **כהנת חברו לעבודה זרה**) מוקצה וערך עבודה זרה) לא אסרה לגבוה (תוספתא עבודה זרה ו, ותמורה ד; רמב"ם איסורי מזבח ד ה), שאין אדם מקצה (ובגמרא: אוסר) דבר שאינו שלו (רמב"ם שם, על פי זבחים קיד א בשל הקדש), ואפילו על ידי מעשה (לחם משנה שם לשיטת הרמב"ם עצמו שאין מוקצה לעבודה זרה בלי מעשה, ראה ערך הנ"ל⁹), שמוקצה הוא יחוד דבר של חברו לעבודה זרה, ואין יחוד על של חברו נקבע לכך אף על ידי מעשה, ואינו דומה לנעבד שהעבודה עצמה אוסרתו (ראה להלן. שו"ת עונג יום טוב פב, ושם נח בהגה).

המשתחוה לכהנת חברו המשתחוה לבהמת חברו, נחלקו בשני התלמודים, אם נפסלה לקרבן:

- דעת הבבלי שכשם שאין אדם אוסר שאינו שלו להדיוט, כך אינו אוסר אותה לגבוה (עבודה זרה נד א ורש"י; חולין מ א, ורש"י ד"ה המשתחוה), וזו היא ששנינו: הנעבד – שלו אסור, ושל חברו מותר (בריייתא, הובאה בעבודה זרה שם). אלא שיש מהראשונים סוברים שאם עשה מעשה קל, בלי שינוי בגוף הדבר, אף שאינו אוסרה להדיוט, אוסרה לגבוה, כגון שניסך לבהמה בין קרניה לעבודה זרה (תוספות עבודה זרה נד א ד"ה היתה¹⁰).

- ודעת הירושלמי שהדבר תלוי במחלוקת של שתי הבריות: זו ששנינו שהנעבד – בין שלו, ובין של חברו – אסור, סוברת שלגבוה אדם אוסר שאינו שלו, ואותה ששנינו: הנעבד שלו אסור, ושל חברו מותר, סוברת שאף לגבוה אין אדם אוסר דבר שאינו שלו (ירושלמי כלאים ז ג, ועבודה זרה ג ה).

להלכה נחלקו ראשונים: יש פוסקים שהנעבד אסור אף בשל חברו (רמב"ם איסורי מזבח ד ו, וראה כסף משנה שם, ולחם משנה שם ה¹¹); ויש פוסקים שדוקא על ידי מעשה שאוסר גם להדיוט, אוסר לגבוה, אבל בלא מעשה אינו אוסר גם לגבוה (ראב"ד בחשגות איסורי מזבח שם).

נאתן זונה נתן לזונה דבר של חברו לאתנן (ראה ערך אתנן זונה) לא פסלו, שאין אדם אוסר דבר שאינו שלו (רמב"ם איסורי מזבח ד טו, ראה כסף משנה שם), אלא אם כן נתיאשו הבעלים (רמב"ם שם. ראה ערך גזל וערך יאוש וערך שנוי רשות).

דעת רש"י שבכלים של אחז נאסרו אף להדיוט וכן בניסך לה בין קרניה. 11. וראה מראה הפנים עבודה זרה שם ואור שמח איסורי מזבח שם שהרמב"ם פסק כירושלמי. 12. בכמה מקומות בגמרא הגירסא ברשות, ומהם שרצונו לומר שלו, וראה ערך דבר שאינו ברשות. 13. וראה אור זרוע פסחים רכז

8. וראה פירוש המשניות לרמב"ם שם ור"ש וברטנורא שם שכתבו שלא גזרו (ובר"ש וברטנורא: לא קנסו) בשל חברו, ולא הזכירו שאינו אוסר שאינו שלו. 9. וראה קרית ספר שם שכתב הטעם לפי שהכומרים הם שעושים המעשה של הקצאה ולא הוא. 10. וראה לעיל: על ידי מעשה; המקור לאיסור וחומר,

רב הונא סובר שאינה נחשבת כשלו, ואם השתחוה לה לשם עבודה זרה, לא נאסרה; ורב נחמן ורב עמרם ורב יצחק סוברים שכיון שהיא קנויה לו לכפרה, שהרי הוא מתכפר בה, הרי היא כשלו (חולין מ ב, ושם מא א ורש"י).

להלכה השוחט בהמת קדשים לעבודה זרה, מששחט בה כל שהוא לשם עבודה זרה – נאסרה (רמב"ם שגות ד א), שכיון שקנויה לו לכפרה הרי היא כשלו (לחם משנה שם) ¹⁴.

בנהמת בהמה של הקדש שנעבדה לעבודה זרה אם נאסרה **הקדש** למזבח, נחלקו בדבר: בתוספתא אמרו בין שעבד לפני הקדשו, ובין שעבד לאחר הקדשו – אסור (תוספתא תמורה ד), ובבבלי אמרו אין אדם אוסר שאינו שלו אף בנעבד של הקדש (זבחים קיד א).

להלכה פסקו ראשונים שאפילו אחר הקדש אוסרה למזבח (רמב"ם איסורי מזבח ד ו).

בקדשים קלים קדשים-קלים (ראה ערכו), לסוברים ממון בעלים הם (ראה ערך קדשים קלים מחלוקת תנאים בדבר) דינם כשלו, ואוסר אותם אף בלא מעשה, כגון שהשתחוה לה או שהקצה אותה לעבודה זרה; ולסוברים שאינם ממון בעלים, דינם כאינו שלו, ותלוי במחלוקת אם אדם אוסר דבר שאינו שלו להדיוט ועל ידי מעשה (ראה לעיל: על ידי מעשה; ענינו ודינו, מחלוקת רב הונא ורב נחמן), וכן תלוי במחלוקת אם אדם אוסר למזבח בהמה של הקדש (ראה זבחים קיד א, בקדשים קלים כו, וחולין מ ב, ורש"י ד"ה לא הויא, ושם מא א, ורש"י ד"ה כדדידה. וראה ערך קדשים קלים).

בהמת קדשים נתן לזונה בהמת קדשים לאתננה לא נאסרה למזבח **באתן** (משנה תמורה ל ב; רמב"ם איסורי מזבח ד טו), שאינו שלו (גמרא שם: לאו ממוניה הוא), ואפילו בקדשים קלים למי שסובר ממון בעלים הם, מכל מקום באתן יש לימוד מיוחד, שאינו חל על מוקדשים (ראה פסחים צ א, וראה ערך אתן).

בהפקר

ענינו ופקורו אין אדם אוסר דבר שאינו שלו, אפילו אם אינו קנין של אחר אלא שהדבר הוא הפקר, והמשתחוה לבהמה של הפקר לעבודה זרה אינו אוסרה (מקור חיים תמח סק"ט, וכן כתב בשו"ת עונג יום טוב פב), וכן שנינו: מעשה באחד שזרע את כרמו בשביעית, ובא מעשה לפני רבי עקיבא ואמר אין אדם אוסר דבר שאינו שלו (כלאים ז ה), לפי שבשעת השמיטה הוא הפקר, ואין לאדם קנין גמור בו, ונעשה כרמו בשעת השמיטה כמי שאינו שלו (פירוש המשניות לרמב"ם שם, ור"ש וברטנורא שם) ¹⁵. וראה אמרי בינה שחיטה יב באריכות בענין אדם אוסר בהפקר.

המשתחוה המשתחוה למים של רבים, שהם של הפקר, לשם עבודה **למים של** זרה – אינם נאסרים (ריטב"א ע"ז נג ד"ה מכדי, בשם רמב"ן, בטעם הגמרא שם נט ב), ואפילו אם אדם אוסר של הפקר, הרי זה בהפקר שכל אחד יכול לזכות בכולו, ואין שום זכות אחרים בו רק כל הקודם זכה, אבל מים של רבים הרי יש לכל אחד זכות בהם, ואין אדם יכול ליטול משם כל המים אלא רק כפי הצורך שלו, ולכן הרי הוא כאינו שלו שאינו יכול לאסור (אמרי בינה שחיטה יב).

בניכורים המקדיש בכורים (ראה ערכו) לבדק הבית – יש מהראשונים סוברים שמחלוקת תנאים בדבר: חכמים ואומרים הרי זה קודש, ורבי שמעון אומר אינם קודש (משנה סוף שקלים לפירוש הרמב"ם בפירוש המשניות שם ומאירי שם. וראה ערך בכורים), והלכה כרבי שמעון (רמב"ם ערכין ו טז) שבכורים הם נכסי כהן, ואין אדם מקדיש דבר שאינו שלו (רדב"ז שם; תוספות יום טוב שקלים שם), אבל אחר שהבכורים באו לידי כהן, הרי הם ממון כהן, ויכול להקדישם (רמב"ם ערכין שם; מאירי שם; תוספות יום טוב שם).

המחרים בניו המחרים בנו ובתו ועבדו ושפחתו העברים, או שדה **עבדיו או** מקנתו (ראה ערך שדה מקנה) אינם מוחרמים, שאין **שדהו** אדם מחרים דבר שאינו שלו (משנה ערכין כח א; רמב"ם ערכין ו כא) שהרי אין גופם שלו, ואין אדם מקדיש דבר שאין גופו שלו (רמב"ם שם), ואין הבדל בין בניו גדולים לקטנים, שאף שבניו הקטנים הם קנינו של אדם, מכל מקום אין גופם קנוי לו (רדב"ז שם).

אבל המחרים שדה-אחוזה – שדה שירשה אדם מאבותיו בארץ ישראל מדור דור כשחלקו הארץ לשבטים (ראה ערכו) – אף שאם מכרה חוזרת אליו ביוכל (ראה ערך יובל וערך שדה אחוזה), החרם חל, לפי שיש לו רשות להוציאה מידו לעולם, כגון אם הקדישה וגאלה אחר, שמתחלקת לכהנים ביוכל (ראה ערך הנ"ל, ושם שאם לא גאלה אחר מחלוקת אם יוצאה לכהנים), או שאף היא דומה לבהמה שכל זמן שהיא בידו יכול למכרה, ולא בא הכתוב למעט אלא בתו, שמשגדל אין לו רשות למכרה (תוספות שם ד"ה ת"ל).

המקדיש שדה המקדיש שדה-מקנה – שדה שקנאה מאחר (ראה **מקנה** ערכו) – אינה יוצאה לכהנים ביוכל – אלא חוזרת לבעליה הראשונים – שאין אדם מקדיש דבר שאינו שלו (משנה ערכין כו ב; רמב"ם ערכין ד כו).

בשכירות השוכר בית מחברו והקדישו, אינו קדוש, שאין אדם מקדיש דבר שאינו שלו (ערכין כא א: מה ביתו ברשותו כו, וראה שיטה מקובצת כתובות נט ב ד"ה הא לא דמיא, שרצונו לומר שלו).

יש מהראשונים סוברים שכל זמן שהוא ברשות השוכר, יכול להקדיש, ולא אמרו שאינו יכול להקדיש אלא לעולם (תוספות ערכין שם ד"ה הכי קאמר), ואפילו שהקדישו סתם הוא קדוש עד סוף הזמן שהוא ברשותו, כמו שיכול להקדיש שדה מקנה עד סוף זמן קנינו, היינו עד היובל (שו"ת חתם סופר יו"ד רכה בדעת התוספות).

ויש סוברים שאם הקדישו סתם אינו קדוש כלל, שההקדש חל על גוף הדבר ואין לשוכר כלום בגוף הבית ואינו יכול להקדיש דבר שאינו שלו, וקל וחומר הוא מחרם שאינו יכול להחרים שדה מקנהו, כל שכן בית שכור, אלא אם כן התנה בפירוש שמקדיש רק את ההנאה שיש לו בבית עד כלות זמן שכירותו (יום של שלמה בבא קמא ה לד. וראה חתם סופר שם שתמה עליו והסיק כדעת התוספות, ויש הבדל בין חרם להקדש).

על המשכיר שהקדיש, ראה ערך דבר שאינו ברשותו: במשכון ושכירות.

בהמת קדשים בהמה של קדשי קדשים שלו, כגון חטאת או אשם **שמתכפר בה** או עולה, נחלקו אמוראים אם אדם יכול לאסרה:

¹⁴ וטושי"ע יו"ד רצו ד. וראה לעיל: באיסור; המסכך גפנו על תבואת חברו, מחלוקת אם בכלל בכלאים אין אדם אוסר דבר שאינו שלו.

¹⁵ וראה טעם אחר באור שמח שגגות שם. ¹⁵ וראה רמב"ם כלאים ה ח.

שאסור בהנאה, אפילו אם פינוהו משם (ראה ערך קבר), אם נמצא הקבר בשדה של אחר, ויודע בעל השדה שלא צויה מעולם לקברו שם, ובגזלה נקבר שם, ופינו ממנו את המת – מקומו טהור ומותר בהנאה (סנהדרין מז ב, לפרש"י שם ד"ה קבר; שו"ע יו"ד שסד ב, וראה טור ובית יוסף שם¹⁶), שאין אדם אוסר דבר שאינו שלו (נמוקי יוסף סנהדרין טו א; ש"ך שם סק"ה).

• וכן קבר המזיק את הרבים, שהוא סמוך לדרך, אם קדמה לו הדרך, אף שנקבר שם המת מדעת בעל השדה – מקומו מותר בהנאה (ירושלמי נזיר ט ג; טוש"ע שם ה. וראה ערך קבר גירסאות אחרות), שאין אדם אוסר דבר שאינו שלו, ואין בידו לאסור של רבים (ש"ך שם ס"ק יג. וראה טור שם, וראה ערך הני"ל).

במוקצה המניח דבר האסור לטלטל בשבת על דבר המותר, כדי שהדבר המותר ישמש מושב לאיסור ביום השבת, שאסור אף הוא בטלטול משום בסיס-לדבר-האסור (ראה ערכו), אם הניחו על כלי של חברו, אין הכלי נעשה בסיס, שאין אדם אוסר דבר של חברו שלא מדעתו (שלטי הגבורים על המרדכי שבת סוף פרק ג, בשם אור זרוע. וראה אור זרוע הלכות ערב שבת כט שמצדד לאסור; רמ"א או"ח שט ד; מגן אברהם שם סק"ח. וראה ערך בסיס לדבר האסור), ובסיס זה הוא יחוד החפץ להיות בסיס למוקצה, ואינו יכול לייחד דבר של חברו (חידושי רבי עקיבא איגר רנ"ג ב).

בשליח

שליח אוסר השליח אוסר את של המשלח, אם עשהו שליח לאסור (ראה עבודה זרה נג ב: שליחותא דידהו עבדי), ואפילו במקום שאין השליחות חלה, כגון שעשה שליח לעבוד עבודה זרה בשלו, שאין-שליח-לדבר-עברה (ראה ערכו), וכן כשעשה את הנכרי שליח, שאין שליחות לנכרי (ראה ערך שליח), מכל מקום כיון שעל כל פנים גילה דעתו שניחא לו בכך, יכול השליח לאסור (שו"ת עונג יום טוב פב, על פי עבודה זרה שם).

נגינה גנב בהמת חברו, ושלח שליח לשוחטה (ראה ערך אין שליח לדבר עברה) לעבודה זרה, הוא אוסרה, ואין אומרים שלא נתכוין אלא לצער את הבעלים, כדרך שאומרים בישראל ששחט בהמת חברו לעבודה זרה (ראה לעיל: ע"י מעשה; ענינו ודינו), שהרי השליח סבור שהוא של הגנב (תוספות בבא קמא עא א ד"ה בשלמא).

שלח לתקן שלח שליח לתקן דבר, והשליח על דעת עצמו והשליח קלקל אסור, הרי הוא כאחר, שאינו אוסר דבר שאינו שלו, שהרי הבעלים אומרים לו לתקן שלחתך ולא לקלקל (רא"ש נדרים לו א ד"ה אמאי, וראה ר"ן שם. וראה שו"ת רדב"ז ג אלף כח (תרנ"ג)).

אם אסר על ידי מעשה, הרי הוא אוסר, כאדם אחר שאוסר שאינו שלו על ידי מעשה, לסוברים כן (ראה לעיל: ע"י מעשה; ענינו ודינו. ר"ן נדרים שם), ולכן העושה את חברו שליח לשחוט לו בהמה, ושחטה לעבודה זרה, באופן שאין לומר לצערו התכוין, כגון בנכרי או בישראל מומר, הרי הוא אוסר את הבהמה (שו"ת רדב"ז שם).

אסר השליח על ידי מעשה בשוגג, כתבו ראשונים שאינו אוסר, שכיון ששוגג הוא אינו עושה על דעת עצמו, שנאמר אדם אוסר שאינו שלו על ידי מעשה, שהרי הוא מתכוין לעשות שליחותו של בעל הבית (ר"ן נדרים שם, וראה רדב"ז שם), ולכן מי שעשה

בהקדש וכן אין אדם יכול להקדיש דבר של הפקר, ודוקא כשהיה עומד בתוך ארבע אמות של ההפקר ויכול להקדיש, מפני קנין ארבע אמות (ראה ערך ארבע אמות), אף שלא זכה בו לעצמו רק להקדש (ר"ן נדרים לד ב ד"ה אמר), או שאפילו שהיה רחוק מן ההפקר, אבל אמר לכשאזכה בכך זו תהיה הקדש, שהרי זה הקדש מפני שבידו לזכות בה (רא"ש נדרים שם, בשם הר"א ממיץ).

בתרומה אף בתרומה אין אדם יכול לתרום בשל הפקר, ואם תרם לא אמר כלום (ברייטא בבא קמא קטו ב, ורש"י ד"ה לא אמר כלום).

בירושלמי נסתפקו בדבר אם תורם שאינו שלו שאין תרומתו תרומה הוא מפני שהוא של חברו, או מפני שאינו שלו, ונפקא מינה אם הפקיר את כריו אחר שמירחו, וחלה עליו חובת תרומות ומעשרות (ראה ערך גמר מלאכה) ותורם, אם התרומה חלה, ופשוטו שאין התרומה חלה (ירושלמי תרומות א א, כפירוש הגר"א לירושלמי שם, והרידב"ז שם, ושו"ת עונג יום טוב קז. וראה פני משה שם שפירש בענין אחר).

ביחוד

ענינו ומקורו אין אדם יכול לייחד דבר שאינו שלו שיהיה עומד לשימוש מסויים, כגון הגנב והגזלן שגנבו או גזלו עורות של בעל הבית, שאינם מיוחדים להשתמש בהם כמו שהם, ולכן אינם מקבלים טומאה (ראה ערך כלים), וחשבו עליהם לשימוש שאין צריך בו שום מלאכה, אלא ראוי כמו שהוא, כגון לכיסוי חבילות סוסים ופרדים וכיוצא – או שחשבו שישמשו לשיבה ולשכיבה – אין מחשבתם מועילה שיקבלו טומאה (ראה ערך הני"ל), אלא אם כן קנו את העורות בקנין המועיל, כגון ביאוש בעלים לסוברים יאוש קונה, או בשינוי וכיוצא (כלים כו ח, ופירוש המשניות לרמב"ם, ור"ש וברטנורא שם; בבא קמא סו ב ורש"י; רמב"ם כלים כד ז).

ויש שלמדו הדבר מן הכתוב בפרשת הזב: בְּמִשְׁפָּכוֹ (ויקרא טו ה) – ולא הגזול (תורת כהנים שם, ובבא קמא שם), ופירשו ראשונים כגון שגזל עורו של בעל הבית שאינו מחוסר אלא יחוד ומחשבה ואין צריך שום תיקון, שאין יחודו של הגזלן מועיל על של אחר (תוספות שם ד"ה דגול; ראב"ד לתורת כהנים שם בפירוש ב. וראה רש"י בבא קמא שם, וראב"ד שם בפירוש א בענין אחר).

כלים כלים שמצאום חקוקים, וחישב עליהם אדם שאינם שלו שיהיו משמשים כבית קיבול, אינם מקבלים טומאה (תוספתא כלים בבא בתרא ב; רמב"ם כלים כה יא: ראשי כלונסות כו), וכן כל כיוצא בהם מדברים שאינם מקבלים טומאה אלא במחשבה, שאין לך מחשבה מועלת אלא מחשבת הבעלים (רמב"ם שם. וראה משנה למלך שם כד ז).

באיסורים אין אדם אוסר דבר שאינו שלו באיסורים הבאים **הבאים מחמת יחוד הדבר** לשם שימוש מסויים, וכגון באופנים יחוד הדבר דלהלן:

- תכריכי המת, שהזמינם לכך ונתנם על המת – אסורים בהנאה (ראה ערך תכריכים), אבל אם נתן בגד שאינו שלו על המת – אינו נאסר, שאין אדם אוסר דבר שאינו שלו (רמב"ן בתורת האדם ענין ההוצאה; נמוקי יוסף יבמות כב ב; טור יו"ד שמש, וש"ך שם סק"ח).
- קבר שנתנו בו את המת על דעת שלא לפנותו משם עולמית

16. וראה ערך קבר שלרמב"ם גירסא אחרת ופירוש אחר.

- אפטרופוס המוכר בנכסים שהוא ממונה עליהם (ראה ערך אפטרופוס, ושם האופנים שיכול ואינו יכול למכור).
 - בית דין המוכרים בנכסי יתומים (ראה ערך נכסי יתומים, ושם אימתי בית דין מוכרים).
 - אלמנה המוכרת בנכסי בעלה לצורך כתובה או מזונותיה (ראה ערך הנ"ל וערך כתובה וערך תנאי כתובה).
 - שליח המוכר נכסי המשלח (ראה ערך שליחות).
 - שומר אבדה המוכר כשוראה שיש קלקול והפסד לבעלים (ראה ערך שומר אבדה).
 - נפקד שמוכר הפקדון שתחת ידו, במקום קלקול והפסד לבעלים (ראה ערך פקדון).
 - גבאי צדקה, המוכרים מה שאספו לצורך התמחוי, כשאין להם עניים לחלק (ראה ערך גבאי צדקה).
 - המלוה, שמכר את המשכון לצורך גביית חובו (ראה ערך משכון, ושם אימתי יוכל למכור).
 - המלך, שמוכר לצורך גביית מסים (ראה ערך מלך וערך מסים).
 - בית דין שמוכרים לצורך גביית מלוה (ראה ערך גביית מלוה על סדר ואופני הגבייה על ידי מכירה)¹⁷.
- על מי שיש לו קנין הגוף בקרקע ולאחר יש קנין פירות, אם ובאיזה אופן נקרא הדבר שלהם שיוכל כל אחד מהם למכור, ראה ערך קנין פירות.

דָּבָר שֶׁבְּחֻבָּה אֵינוֹ בָּא אֶלָּא מִן הַחֲלִין

קרבנות שאדם חייב, אינם באים אלא משלו, ולא משל גבוה

- רבי עקיבא סובר שלמדים מפר החטאת של כהן גדול ביום הכפורים, שנאמר בו: וְהִקְרִיב אֶהְרֹן אֶת פֶּר הַחֲטָאת אֲשֶׁר לוֹ (ויקרא טז ו) – משלו, ולא משל מעשר, ומכאן לחטאת שאינה באה אלא מן החולין (מנחות פג א), ולמדים שאר קרבנות מחטאת, שנאמר: זאת הַתּוֹרָה לַעֲלֹה לְמִנְחָה וְלַחֲטָאת וְגו' (ויקרא ז לו), הוקשו כל הקרבנות לחטאת (מנחות פג א, ושם נתבאר).

אף בקרבנות דבר שבחובה הוא בין קרבנות שמאליו נתחייב שוור, בהם, כגון חטאת (ראה לעיל), עולת ראיה (חגיגה ז ב; רמב"ם חגיגה ב ח), שלמי חגיגה (פסחים עא א; רמב"ם שם ב יא) וכיוצא, ובין קרבנות שהאדם בעצמו נתחייב בהם בנדר, לפיכך האומר הרי עלי תודה, הרי עלי שלמים, הואיל ובאים חובה – שהאומר הרי עלי נתחייב מיד מצד נדר (פירוש המשניות לרמב"ם מנחות ז ו) – לא יביאם אלא מן החולין (תורת כהנים צו ה י; משנה מנחות פב א; תוספתא שם ח).

בקרובן שלמים וכן מי שהיו לו שלמים, של נדר או של נדבה (ראה ערך נדרים ונדבות) ושחטם בערב יום טוב, אף שאכלם ביום טוב, אינו יוצא בהם ידי חובת חגיגה (ראה ערכו), מפני ששלמי חגיגה חובה, וכל שהוא חובה אינו בא אלא מן החולין (פסחים עא א; רמב"ם חגיגה ב יא), והשלמים קדשים הם (רבינו

שליח לשחוט לו סתם, והשליח שחט בשוגג לעבודה זרה, אינו אוסר – אפילו אם הטעם שאינו אוסר הוא שלצער התכוין, ובשוגג הרי לא שייך לצער – אם לא פירש לו שעושהו שליח בין לתקן ובין לקלקל, שיכול לומר לתקן שלחתיך ולא לקלקל (שו"ת הרדב"ז שם, על פי הר"ן וראה שם עוד).

בפגול הכהן אוסר שאינו שלו אפילו כשמפגל בשוגג, או כשמפגל במזיד אפילו לסוברים אין אדם אוסר של חברו גם על ידי מעשה, אם מפני שהכהנים אינם שלוחי הבעלים אלא שלוחי השם ("שלוחי דרחמנא") (נדרים לו א), והתורה הפקיעה קרבנו מרשות בעלים ונתנו לכהן (פירוש הרא"ש לנדרים לו א), או שאפילו הם שלוחי הבעלים ("שלוחי דידן"), מכל מקום למדים מכתוב מיוחד שיכולים לפגל, שנאמר: לֹא יִחַשֵׁב (ויקרא ז יח) – מכל מקום (נדרים שם), שמחשבת המקריב היא מחשבה לפסול אף שאין הקרבן שלו (פירוש הרא"ש שם).

בקנין

גג וסכר אף על פי שגגב שמכר לפני שנתייאשו הבעלים אין הקנין חל, שהרי מכר דבר שאינו שלו (ראה בבא קמא סח א), אם מכר לאחר יאוש, הקנין חל, אפילו לסוברים – וכן הלכה – שיאוש בלבד אינו קונה (ראה ערך יאוש), יאוש בצירוף שינוי רשות קונה לדברי הכל (בבא קמא שם). וראה ערך ארבעה וחמשה וערך שני רשות, ושם גם על גגב שהקדיש אחר יאוש).

אופנים שהמכר כתבו גאונים שבעשרה דרכים המכר מתקיים בדבר מתקיים שאינו שלו (ספר המקח לרב האי גאון שער ו):

גדרו ומקורו

כל דבר שבחובה – שמחוייב בקרבן (רמב"ם מעשה הקרבנות טז טז) – אינו בא אלא מן החולין (משנה מנחות פב א; רמב"ם שם), כלומר משלו (רש"י פסחים ע א ד"ה ואין יוצא, וראה רמב"ם שם יז), ולא ממה שהוא מחוייב ועומד (רש"י שם), כגון ממעות מעשר-שני (ראה ערכו). מנחות שם ורמב"ם שם טו) וכיוצא, שהיאך יפרע חובו בדבר שזקוק להביאו מצד אחר (מאירי ביצה יט ב, וחגיגה ז ב).

ונחלקו תנאים מניין למדים דבר זה.

• רבי אליעזר אומר: נאמר פסח במצרים ונאמר פסח לדורות, מה פסח האמור במצרים לא בא אלא מן החולין – שהרי מעשר שני לא היה נוהג באותה שעה (רש"י מנחות פב א ד"ה מה), שלא נתחייבו במעשרות אלא משנכנסו לארץ (רבינו גרשם שם, ורש"י כתב יד שם ד"ה פסח. וראה ערך ארץ ישראל) – אף פסח האמור לדורות לא בא אלא מן החולין (ברייתא במנחות פב א), ואפילו שנאמר אין-דנין-אפשר-משאי-אפשר (ראה ערכו), הרי נאמר: וְעִבְדְּתָם אֶת הָעֶבֶדָה הַזֹּאת בַּחֲדָשׁ הַזֶּה (שמות יג ה), שיהיו כל עבודות של חודש הזה – היינו פסח דורות – כזה (מנחות שם ב, ורש"י ד"ה כל), היינו כפסח מצרים שבא מן החולין (רש"י שם), והוקשו כל הקרבנות לפסח (משנה שם א; תורת כהנים צו ה י; ספרי ראה פסקא קכט).

דבר שבחובה אינו בא אלא מן החולין. 1. ו', טור' תרפג-תרצב.

17. וראה על עשרת הדרכים בפרטות בספר המקח לרב האי גאון שם, ובדפוס שם קצת טעויות סופר בפרטי המנין.

תודה, אבל אם אמר: הרי עלי תודה, ואצא בה ידי חגיגה, הרי התחייב בתודה, ואינו יוצא בה ידי חגיגה, שחגיגה היא דבר שבחובה, ואינה באה אלא מן החולין (ביצה יט ב; רמב"ם חגיגה ב יד), שכשנאמר הרי עלי תודה – נתחייב, שאמירה לגבוה כמסירה להדיוט, וכשחוזר ואומר ואצא בה ידי חגיגה, הרי הוא רוצה להביא חגיגה, שהיא דבר שבחובה, מנדר שכבר נתחייב בו (רש"י שם ד"ה מן החולין, ושם כ א ד"ה נזיר⁴).

וכן אם פירש להביא ממעשר שני, שלמי נזיר, שאמר הריני נזיר ואגלח – שאביא הקרבנות שאני חייב להביא ביום תגלחתי – ממעות מעשר שני, הרי זה נזיר ואינו מגלח ממעות מעשר אלא מן החולין (ביצה שם כ א; רמב"ם נזירות ח יד), שכשנאמר הריני נזיר כבר נתחייב בקרבנותיו, ושוב לא יוכל להביא ממעשר שני (רש"י נזיר שם).

כשהתנה אמר בלשון של תנאי: הרי עלי תודה על מנת שאצא בה ידי חגיגה – או: שאצא, שהרי זה כמו על מנת (ראה רמב"ם בחשנות חגיגה ב יד, ובכסף משנה שם) – או הריני נזיר על מנת שאגלח ממעות מעשר שני, נחלקו ראשונים:

- יש סוברים שאף בזה לא יצא ידי חגיגה, ואינו מגלח ממעות מעשר (רש"י ביצה יט ב ד"ה דאע"ג, ושם כ א ד"ה נזיר; תוספות שם ד"ה נזיר; רמב"ם חגיגה שם, ונזירות ח יד), שלאחר שכבר נתחייב כשאמר הרי עלי תודה, או הריני נזיר, אינו יכול אחר כך להתנות (ראה רש"י שם), אלא אם כן אמר להיפך: על מנת שאצא בה ידי חגיגה, הרי עלי תודה, או על מנת שאגלח ממעות מעשר שני, הרי עלי נזיר, שהתנאי מועיל (תוספות שם), ויוצא ידי חגיגה בתורתו, ומגלח ממעות מעשר שני (כסף משנה נזירות שם⁵).

- יש חולקים וסוברים שאם התנה ואמר שאצא בה ידי חגיגה – יוצא, שעל דעת כן נדר (רמב"ם בחשנות חגיגה שם; מלחמות לרמב"ם ביצה י א), ולא אמרו שאינו יוצא בה אלא כשלא תלה נדרו בתנאי, כגון שאמר ואצא בה (רמב"ם שם), שאמר שני דברים נפרדים (רא"ה ביצה שם).

- ויש סוברים שאם תלה בתנאי ואמר על מנת שאצא בה ידי חגיגה, אף הנדר בטל, ואינו חל כלל (שיטה מקובצת ביצה שם ד"ה אף).

טפילת חולין ומעשר

ענינו וזינו שלמי חגיגה, אף שגם הם אינם באים אלא מן החולין (ראה לעיל: גדרו ומקורו; בקרבן שלמים), נחלקו בהם תנאים אם מותר לטפול – לחבר – יחד חולין ומעשר שני (בביאור הענין ראה להלן: כיצד טופלים) – בית שמאי סוברים אין מביאים כלל מן המעשר, אפילו על ידי טפילה; ובית הלל סוברים שמותר לטפול (משנה חגיגה ז ב, וכפירוש הגמרא שם ח א, וירושלמי שם ג), הלכה כבית הלל (רמב"ם חגיגה ב ח).

וזוהו דין מיוחד בשלמי חגיגה שמותר לטפול, לפי שנאמר בהם: **מִסַּת** (דברים טו ז), מלמד שאדם מביא חובתו מן החולין, שמסת לשון חולין הוא, כמו שכתוב: **וַיִּשֶׁם הַמֶּלֶךְ אֶחָדָה עֶשְׂרִים מֵסַל עַל הָאָרֶץ** (אסתר י א), ומנין שאם רצה לערב – מערב, שנאמר: **כִּפְאֶשׁ יִכְרַךְ ה' אֶלְהֵיךְ** (דברים שם), היינו מכל אשר יכרך (חגיגה ח א, ורש"י שם).

בירושלמי למדו בגזרה שוה שטופל – נאמר בשלמי חגיגה: **מסת**, ונאמר במעשר שני: **פִּי לֹא תוּכַל שְׁאֲתוּ** (דברים יד כד), מה שאתו

חננאל שם), וכתבו ראשונים שאפילו שחטם ביום טוב ואכלם ביום טוב, אינו יוצא מטעם זה (תוספות פסחים שם ד"ה שלמים).

קרבנות אף קרבנות העוף אינם באים אלא מן החולין (חולין כא העוף ב), וכן שנינו: אין מביאין קיני זבים וקיני זבות וקיני יולדות מדמי מעשר שני (מעשר שני א ז), ופירשו ראשונים לפי שאין דבר שבחובה בא אלא מן החולין (ר"ש וברטנורא שם, וראה שם ברמב"ם בפירושו שפירש מטעם אחר. וראה ערך מעשר שני²).

עבר והקדישו בדיעבד, אם הקדיש דבר שבחובה שלא מן האם ההקדש חל החולין, יש שכתב שנחלקו בדבר אמוראים אם ההקדש חל:

- רבי הילא אמר שמכך ששנינו אם הביא קיני זבים וזבות ויולדות וחטאות ואשמות מדמי מעשר שני יאכל כנגדם – דהיינו כנגד מעות מעשר שני שהוציא על דברים הללו, יוציא משלו ויקנה אוכל ויאכל בקדושת מעשר בירושלים (ראה מעשר שני א ז ובמפרשים שם) – אנו רואים שהקרבנות נתקדשו.

- רבי יוסי אמר אפילו שלא קדשו, מכל מקום נקנה המקח, ולכן הוא צריך לאכול כנגדם.

- ורבי יודן נסתפק בדבר אם קדשו או לא קדשו, ולכן הצריך לחזור ולהקדישם (ירושלמי מעשר שני סוף פרק א, לפירוש הפני משה שם).

ויש שכתב שהקרבן פסול אף בדיעבד, אם מפני שלפיכך הוצרכנו ללימודים מיוחדים לחטאת הכהן גדול ולעולת העוף שבאים מן החולין (ראה לעיל), או לפי שהוא מצוה הבאה בעבירה, כיון שהתורה אסרה להביא שלא מן החולין (אבן האזל מעשה הקרבנות טז יז, וראה ערך מצוה הבאה בעבירה).

כשפירש והתנה

כשלמים נדר ואמר הרי עלי להביא שלמים, ופירש בשעת הנדר **ותודה** שמביאו ממעות מעשר שני (ראה רש"י זבחים נ א ד"ה למדנו), מביא ממעשר שני, שנאמר במעשר שני: **וְאָכַלְתָּ שֶׁם** (דברים יד כו), ונאמר בשלמים: **וְזָבַחְתָּ שְׁלָמִים וְאָכַלְתָּ שֶׁם** (שם כז ז), ולמדים בגזרה שוה "שם, שם" שלוקחים בהמה לזבחי שלמים ממעות מעשר שני (זבחים נ א, ומנחות פב א, ורש"י ד"ה ושלמים).

וכן הדין כשאמר הרי עלי תודה, ופירש שמביאה מן המעשר (תורת כהנים צו ה י; משנה מנחות פא ב; רמב"ם מעשה הקרבנות טז יז), שנאמר: **וְזֹאת תֹּרַת זִבְחַת הַשְּׁלָמִים וּגְו' אִם עַל תּוֹדָה וּגְו'** (ויקרא ז יא – יב), הוקשה תודה לשלמים, מה שלמים באים מן המעשר, אף תודה באה מן המעשר (תורת כהנים צו שם; זבחים נ א. וראה ערך תודה בפרטי דינים).

כנסכים הנסכים בכל מקום לא יבואו אלא מן החולין (תורת כהנים צו ה סוף הלכה יא; משנה מנחות פב א), אפילו כשמביא התודה ולחמה מן המעשר, כגון שפירש ואמר כן, נסכיה לא יביא מן המעשר (רמב"ם מעשה הקרבנות טז יז, ובפירוש המשניות שם), ואפילו כשפירש ואמר הרי עלי שלמים ונסכיהם מן המעשר (הראב"ד לתורת כהנים שם³).

כשכר התחייב כל זה כשפירש להביא ממעשר שני שלמים או בקרבן

האזל מעשה הקרבנות שם. 4. אלא שהוא כתב כן גם בהתנה בלשון תנאי, ועל זה יש חולקים, ראה להלן: כשהתנה. 5. וראה שם שהבין כן גם בתוספות, וכן כתב בקרית ספר חגיגה ב בדעתם.

2. וראה חולין שם מחלוקת תנא קמא ורבי ישמעאל במקור דין זה מהכתוב. 3. בטעמי הדין שנסכים באים רק מן החולין ראה רש"י כתב יד מנחות שם ד"ה בכל; רמב"ם לתורת כהנים שם; רמב"ם שם, ובפירוש המשניות שם. וראה אבן

שנוהג להפריש מעשר-כספים (ראה ערכו), לא יתן מהם בפורים משלוח מנות ומתנות לאביונים, שהרי הוא חייב בהם, ודבר שבחובה אינו בא אלא מן החולין (שו"ת מהרי"ל נו; שלי"ה א מסכת מגילה, והביאו המגן אברהם תרצד סק"א בלי הטעם⁸).

וכן יש שפירשו בטעם מה שאין לעשות ממעשר שלו דבר מצוה, כגון נרות לבית הכנסת, או שאר דבר מצוה, אלא יתנו לעניים (ראה מהרי"ל הלכות ראש השנה, ורמ"א בשו"ע יו"ד רמט א), שהוא מדין דבר שבחובה שאינו בא אלא מן החולין (ראה דרכי משה יו"ד שם, ובאור הגר"א שם סק"ד, שצינו מקור לביצה יט ב ו כ א, והוא דין של דבר שבחובה כו').

ולכן יש שכתבו שכל הנ"ל הוא דוקא במצוה כזו שמחוייב על כל פנים לעשותה, אבל אם רוצה לעשות מצוה שאינו חייב בה - רשאי (באר הגולה שם, על פי תשובות מהר"ם בר"ב [פראג] עה, והובאה בש"ד שם סק"א).

ויש שכתבו שאפילו מצוה שאינו חייב בה אסור, שהרי הוא גוזל את העניים, אלא אם כן בתחילת הנהגתו להפריש מעשר כספים התנה שיכול לעשות דבר מצוה (שו"ת חתם סופר יו"ד רלא, והביאו בפתחי תשובה סק"ב), או שאמר בשעה שהתחיל להפריש שמתחייב כן 'בלי נדר', והשעה דחוקה לו, שאז רשאי לתת ממעות אלו לאביונים ולמצות מחצית השקל (שו"ת יחזקאל דעת א פז).

ויש חולקים וסוברים שאין כאן כל ענין לדבר שבחובה שאינו בא אלא מן החולין, ואפילו קרבנות בזמן המקדש היה מותר להביא ממעשר כספים, שהוא חולין גמורים, וכל שכן דברים של מצות וצדקה שמותרים ממעשר כספים (שו"ת פני יהושע א ב, ראה שם בארוכה. וראה ערך מעשר כספים).

האמור במעשר שני מעשר, אף כאן מעשר (רבי יוסי ב"ר חנינא בירושלמי שם א), או לפי שנאמר בשלמי חגיגה שמחה (דברים טו יד: ושמחת בחגך), ונאמר במעשר שני שמחה (שם יד כו: ושמחת), מה שמחה האמורה במעשר שני מעשר, אף כאן מעשר (רבי אלעזר בירושלמי שם, וראה שם עוד. וראה תוספות בחגיגה ח א ד"ה תלמוד לומר).

כיצד טופלים נחלקו אמוראים כיצד טופלים:

• חזקיה אמר טופלים בהמה לבהמה, ואין טופלים מעות למעות (חגיגה ח א, וירושלמי שם ב), שיוכל להביא בהמה אחת לחגיגה כולה מן החולין, ובהמות אחרות מן המעשר, ואף שכל הבאות ביום ראשון של יום טוב שם חגיגה עליהן (ראה ערך חגיגה), כבר יצא ידי חובה בבהמה ראשונה מן החולין, אבל כשיערב מעות חולין במעות מעשר כדי לקנות בהם בהמה, לא תהיה לו אף בהמה אחת כולה מן החולין (רש"י שם ד"ה ואין).

• רבי יוחנן אמר טופלים מעות למעות, ואין טופלים בהמה לבהמה (גמרא שם וירושלמי שם), שכשמערב מעות חולין ומעשר יש בכל אכילתו גם משל חולין, אבל כשיטפול בהמה לבהמה יהיו שאר הבהמות כולן משל מעשר בלבד (רש"י שם. וראה ביאור נוסף במחלקתם בתוספות שם ד"ה טופלים).

• ורב ששת אמר טופלים בין מעות למעות, ובין בהמה לבהמה (גמרא שם ב).

הלכה כרבי יוחנן (רמב"ם חגיגה ב ח, וכפירוש הכסף משנה שם בדעתו⁶); ויש פוסקים כרב ששת (אור זרוע ב רלה; מאירי שם, בשם יש פוסקים⁷).

במעשר כספים

יש שלמדו מדין דבר שבחובה שאינו בא אלא מן החולין, שמי

דְּבַר שְׁבִמְנִין

דבר שמחמת חשיבותו הוא נמכר במנין ולא באומד, ואינו מתבטל מחמת כן בתערובת

• רמוני באדן או: בדן, או: בדאן (ראה שינויי נוסחאות במשנה ערלה וכלים שם) - והוא שם מקום - (ברטנורא שם).

• חביות סתומות - מגופות ומלאות יין (פירוש הרימב"ץ על המשנה שם, ומאירי ביצה שם).

• חלפי - צלעות (ר"ש וברטנורא ערלה שם) - תרדין.

• קלחי כרוב - שבארץ ישראל שהם גדולים וטובים (רש"י ביצה שם ד"ה קולחי וברטנורא ערלה שם, וראה ר"ש שם).

• ודלעת יונית.

רבי עקיבא מוסיף אף ככרות של בעל הבית.

הראוי לערלה - ערלה, לכלאי הכרם - כלאי הכרם (ערלה שם), שאותם שהם מין אילן וערלה נוהגת בהם, כגון אגוז ורמון וחביות יין, מקדשים את תערובתם משום ערלה, ואותם שאינם מין אילן, כגון כרוב ותרדין ודלעת וככרות, מקדשים תערובתם אם הם כלאי הכרם (רש"י ביצה שם, ור"ש ערלה שם).

גזר הדבר האוסר דבר שבמנין של איסור שנתערב בהיתר, אינו בטל (ראה ערך בטול אסורים וערך דבר חשוב), ונחלקו תנאים ואמוראים בגדרו:

רבי מאיר אומר דבר שהדרך למוכרו במנין מפני חשיבותו, מקדש - אוסר את כל תערובתו - כגון חבילי תלתן - מין קטניות - שצמחו בכלאי-הכרם (ראה ערכו) ונאסרו, ולאחר מכן נתערבו באחרים - כולם ידלקו (ערלה ג ו וז ושם נתבאר), כדין כלאי הכרם שנאמר בהם פֶּן תִּקְדָּשׁ (דברים כב ט. וראה ערך כלאי הכרם), ודרשו חכמים פֶּן תוקד אש (קידושין נו ב, וראה רש"י ביצה ג ב ד"ה ידלקו).

חכמים אומרים אינו מקדש אלא ששה דברים בלבד שהם חשובים מאוד (רש"י שם ד"ה וחכמים), ואלו הם:

• אגוזי פרך - והוא שם מקום (רש"י שם ד"ה פרך, ופירוש המשניות לרמב"ם ערלה שם), ויש מפרשים שנקראים כך על שם שקליפתם רכה והם נפרכים ביד (תוספות יבמות פא ב ד"ה פרך, ופירוש א בר"ש ערלה שם, על פי פסיקתא).

והכריע כן, והוסיף שלגבי מחצית השקל ומתנות לאביונים, רשאי לתת ממעשר את הסכום שהוא מעבר לחובת המצוה. **דבר שבמנין**. 1. ו', טורי תרצ-תרצח.

6. וכן כתב בקרית ספר שם. וכן הבין הראב"ד בהשגתו שם, ראה שם בלחם משנה. 7. וראה לקוטי הלכות של החפץ חיים חגיגה שם שהאריך להוכיח שאף הרמב"ם פוסק כרב ששת. 8. וכן כתב בשו"ת יחזקאל דעת (א פז) בשם

קמא בשם ריב"א; טור שם בשם ר"י; רבנו ירוחם נתיב טו ה כט, בשם רוב הפוסקים והרמ"ה; רמ"א בשו"ע שם, בשם יש אומרים: וכן נוהגין).

• ויש פוסקים כריש לקיש בדעת רבי מאיר שכל דבר שדרכו לפעמים להימנות – כל שדרכו למנות – חשוב הוא ואינו בטל (ספר התרומה איסור והיתר נ; טור שם בשם העיטור; ש"ך שם סק"ט).

מהתורה בטל דבר שבמנין שאינו בטל אינו אלא מדרבנן, שמן התורה ברוך בטל ברוב, כמו כל דבר חשוב (ראה ערך דבר חשוב).

על בעלי חיים אם חשיבותם הם בתורת דבר שבמנין או משום חיותם, ראה ערך בעלי חיים.

על דבר שבמנין אם דוקא באיסורי הנאה אינו בטל או אף בכל האיסורים, ראה ערך דבר חשוב.

נתבטלה חשיבותם של שבעה הדברים, כגון נתפצעו האגוזים או נפתחו החביות וכיוצא, ראה ערך הנ"ל.

באיסור דבר שבמנין באיסור דרבנן, לרבי יהודה אינו בטל (ראה **דרבנן** ביצה ג ב: האי תנא כו' דבר שבמנין אפילו בדרבנן וכו', ורש"י ד"ה תנא); ולריש לקיש בטל (יבמות פא א, וראה שם ברש"י ד"ה שאנא).

וכתבו ראשונים שאין ריש לקיש מתיר אלא כשהאיסור הוא "תרי דרבנן", שמשני צדדים הוא איסור רק מדרבנן, כגון תרומת תאנים בזמן הזה, שאפילו בזמן הבית אין תרומת פירות אלא מדרבנן, ובזמן הזה הוא מדרבנן – לסוברים כן (ראה ערך ארץ ישראל) – אפילו בתבואה, אבל ב"חד דרבנן" אף הוא מודה שאינו בטל (תוספות יבמות שם ד"ה מאי בפירוש א, ור"ש ערלה ג ז בפירוש א).

ויש מפרשים שאין ריש לקיש מחלק בין חד דרבנן לתרי דרבנן (ראה תוספות שם, ור"ש שם בפירוש ב, אלא שחילקו בדברי ריש לקיש חילוק אחר, וראה בר"ש שם פירוש ג).

להלכה דעת רוב הפוסקים שאפילו באיסור דרבנן אינו בטל (איסור והיתר כה ג; פרי מגדים בשפתי דעת קי סק"ב); ויש מהאחרונים פוסקים שבאיסור דרבנן בטל (פרי תואר קי סק"ג, וכן מצדד הכרתי ופלתי קא סק"ג, על פי ריש לקיש ביבמות שם ⁵).

דבר הנמנה אפילו דבר שמצד עצמו אינו נמכר במנין, אלא **מצד המצוה** במשקל וכיוצא, אבל הוא עומד למצוה, ומצד שבו מצותו מונים אותו, כמו נרות חנוכה, שבחניות הם נמכרים במשקל, אבל למצותם מדליקים אותם בכל לילה במנין, אף זהו בכלל דבר שבמנין, ואינו בטל, ולכן אם נתערב נר חנוכה, לאחר שהודלק למצותו ונאסר בהנאה (ראה ערך נר חנוכה) בנרות אחרות – אינו בטל, וכולם אסורים להשתמש בהם (שו"ת תרומת הדשן קג; רמ"א בשו"ע או"ח תרעא א).

ויש חולקים וסוברים שמאחר שכשיבטל ויעמוד לתשמיש חול לא יהיה דבר שבמנין, הולכים כפי שיהיה אחר הביטול – ובטל (ט"ז שם סק"ו). וראה משנה ברורה שם שרוב האחרונים מסכימים לתרומת הדשן והרמ"א. וראה ערך חתיכה הראויה להתכבד אם הולכים שם כקודם הביטול או כלאחר הביטול).

תחלוקות אמוראים נחלקו אמוראים בביאור דבר שבמנין: רבי יוחנן אמר את שדרכו למנות שנינו (ביצה ג ב),

היינו דבר שמייוחד למנין, שאין אדם מוכרו באומד בלא מנין (רש"י ביצה שם ד"ה אלא, ור"ש ערלה ג ז); וריש לקיש אמר כל שדרכו למנות שנינו (ביצה שם), היינו כל דבר שיש בני אדם המקפידים עליו מפני חשיבותו למכרו במנין (רש"י שם ד"ה כל) אפילו לפרקים, אך יש שמוכרים אותו גם באומד (רש"י יבמות פא ב ד"ה ור"ל).

ונחלקו הראשונים בדעת מי חלקו אמוראים אלו:

• יש מפרשים שרבי יוחנן וריש לקיש נחלקו בדעת רבי מאיר², אבל חכמים סוברים שאף דברים שדרכם תמיד להימנות בטלים, חוץ משה – ולרבי עקיבא שבעה – הדברים שחשבו שאינם בטלים, מפני שהם חשובים מאד (רש"י ביצה שם ד"ה את; ר"ש ערלה שם; ריב"א יבמות פא ב ד"ה רבי יוחנן, בשם רוב מפרשים³).

• יש מפרשים שנחלקו לדעת חכמים, שלרבי יוחנן הם סוברים שאותם ששה הדברים – ולרבי עקיבא שבעה – הם מיוחדים שמוכרים אותם תמיד במנין דוקא, והוא הדין לכל הדברים שאינם נמכרים לעולם אלא במנין שאינם בטלים, אלא שדברו חכמים בהווה ובמצוי להם, ולריש לקיש סוברים חכמים שאפילו דברים שדרכם ברוב הפעמים להימנע במנין דברים חשובים הם ואינם בטלים, ולא נתמעטו אלא דברים הנמנים רק במיעוט פעמים, אבל רבי מאיר סובר אפילו דבר שדרכו לפעמים להימנות, אף שרוב הפעמים אין דרכו להימנות, דבר חשוב הוא ואינו בטל (ריב"א יבמות שם, בשם יש מפרשים; שיטה מקובצת ביצה שם ד"ה ולענין, בשם תוספות ביבמות).

• ויש מפרשים שרבי יוחנן וריש לקיש נחלקו בין בדעת רבי מאיר ובין בדעת חכמים (ראה בהרחבה במאירי ביצה שם ויבמות שם).

להלכה להלכה נחלקו הפוסקים מהו דבר שבמנין שאינו בטל:

• יש פוסקים כרבי עקיבא שבעה דברים אלה בלבד חשובים הם ואסורים בכל שהוא, אבל שאר הדברים, אף שדרכם להימנות – היינו אף על פי שדרכם תמיד להימנות, ואינם נמכרים כלל באומד (ש"ך יו"ד קי סק"ח) – הרי הם עולים בשיעורם, כיצד, אתרוג של ערלה שנתערב במאתים אחרים (ראה ערך בטול אסורים שהוא שיעור ביטולם) – הכל מותר, וכן כל כיוצא בזה.

וכל דבר שהוא חשוב אצל בני מקום מן המקומות, כגון אגוזי פרך ורמוני בדין בארץ ישראל באותם הזמנים, הוא אוסר בכל שהוא לפי חשיבותו באותו מקום ובאותו זמן, ולא הוזכרו אלו אלא לפי שהם אוסרים בכל שהוא בכל מקום, והוא הדין לכל כיוצא בהם בשאר מקומות (רמב"ם מאכלות אסורות טז ג – ט⁴; טור יו"ד קי בשמו; המחבר בשו"ע שם א).

• יש פוסקים כרבי יוחנן בדעת רבי מאיר שכל דבר שדרכו להימנות תמיד במנין – את שדרכו למנות – אינו בטל, מלבד דבר שלפעמים מוכרים אותו באומד שהוא אינו בכלל דבר שבמנין ובטל (סמ"ג לאוין

משנה שם ובית יוסף סי' קי שפוסק כחכמים ורבי עקיבא, ורבי יוחנן וריש לקיש נחלקו לרבי מאיר, וראה באור הגר"א שם סק"א וב. ⁵ וראה כרתי ופלתי שם שלרבי יוחנן בטל אף בחד דרבנן, וראה מקור מים חיים רס קא שהשיג עליו

² וראה ירושלמי ערלה ג ד, ותוספות יבמות פא ב ד"ה רבי יוחנן, ור"ש שם, שאף הם ביארו שרבי יוחנן וריש לקיש נחלקו בדעת רבי מאיר אך באופן אחר. ³ וראה כסף משנה מאכלות אסורות טז ב לדעת הרמב"ם שם. ⁴ וראה כסף

דבר שבמנין צריך מנין אחר להתירו

דבר שאסרו או תיקנו במנין חכמים, אף כשבטל הטעם, צריך מנין חכמים אחרים להתירו, ואינו נותר ממילא

גדרו ומקורו

סקור כל דבר שנאסר במנין – קיבוץ חכמים שנמנו לכך (רש"י **פיהותה** ביצה ה' א' ד"ה הוי) – ונתבטל אחר כך הטעם שמחמתו נאסר, אין אותו האיסור מתבטל על ידי כך מאליו, אלא צריך מנין חכמים אחר להתירו בפירוש, ולמדהו מן הכתוב, שנאמר: לֶךְ אֲמַר לָהֶם שׁוּבוּ לָכֶם לְאֶהֱלֵיכֶם (דברים ה' כז), והרי לא נצטוו הַיְי נְכָנִים לְשִׁלֻשֶׁת יָמִים אֶל תִּגְשׁוּ אֶל אִשָּׁה (שמות יט טו) אלא משום קבלת התורה, ואם כן ראוי היה שיתרו ממילא בתשמיש לאחר שלשת הימים, שכבר נתקבלה התורה ובטל טעם האיסור, ולמה הוצרך להתירם בפירוש, אלא מכאן שדבר שנאסר משום איזה טעם אף שבטל הטעם אינו נותר מאליו, והוא הדין לדבר שבמנין חכמים.

ואם תאמר שלא בא הכתוב להתיר להם התשמיש, שבזה ממילא היו ניתנים, ולא בא אלא לצוותם לשוב לאהליהם מפני שחלה עליהם מצות עונה (ראה ערכו), הרי אנו למדים דין דבר שבמנין ממקור אחר האמור במתן תורה: בְּמִשְׁךָ הֵיכַל הָמָּה יַעֲלוּ בָּהֶר (שם ג'), שהרי אף מבלי שהיה מתיר להם במפורש היו צריכים להיות מותרים לעלות בהר, שכן לא נאסרו לעלות אלא מפני השכינה שהיתה בהר, וכשנסתלקה שכינה משם ממילא מותרים, אלא מכאן שדבר שנאסר מחמת טעם אינו נותר ממילא עם ביטול הטעם, והוא הדין לדבר שנאסר במנין חכמים (ביצה ה' א' וב' ורש"י ותוספות שם. וראה סנהדרין נט ב' שאמרו הלימוד הראשון משוּבוּ לָכֶם לאהליכם), ומן התורה הוא שצריך מנין אחר, שהרי נלמד מן הכתוב (פרי מגדים אורח חיים תסח אשל אברהם סק"א).

מקומות מצאנו תקנת חכמים שהיתה במנין ולא בטלה והיא: **שבטל בהם טעם התקנה** להעלות לירושלים פירות כרם-רבעי (ראה ערכו) עצמם, מהנמצאים סמוך לירושלים מהלך יום אחד לכל צד, ולא לפדותם מחוץ לירושלים ולהעלות לירושלים דמי הפדיון, כדרך שפודים מעשר-שני (ראה ערכו), כדי לעטר שוקי ירושלים בפירות (ראה מאירי ביצה ה' ב' שגם בפירות מעשר שני היתה תקנה זו) לאחר החורבן, שאף שטעם התקנה נתבטל, שכיון שנחרבה ירושלים הרי אין לעטרה לצורך הגוים, מכל מקום נמנה רבן יוחנן בן זכאי והתיר בפירוש לפדותם מחוץ לירושלים, ולא הותר מאליו, לפי שדבר שבמנין צריך מנין אחר להתירו (ביצה שם, וראה שם עוד תקנה כזו בענין ביצה שנולדה ביום טוב).

עוד מצאנו בערב פסח אחר חצות שאסור במלאכה מפני שהוא זמן שחיטת קרבן הפסח (ראה ירושלמי פסחים ד' א' וראה ערך ערב פסח), שאף בזמן הזה אסור, ואף שאין היום הקרבת קרבן, כיון שנאסר אז אסור לעולם (תוספות פסחים נ' א' ד"ה מקום), שדבר שבמנין צריך מנין אחר להתירו (הרא"ם בבאורי' לסמ"ג הלכות חמץ; מגן אברהם תסח סק"א ושו"ע הרב שם; פרי חדש יורה דעה קטז סק"ב), וכן שואלים ודורשים אף בזמן הזה שלשים יום לפני החג בהלכות החג, אף שדין זה לא ניתקן אלא משום הכנת הקרבנות לרגל (ראה תוספות עבודה זרה ה' ב' ד"ה והתנן), לפי שדבר שבמנין הוא, וצריך מנין אחר להתירו (פרי חדש יו"ד שם).

התנאים למנין נחלקו הראשונים במעלת המנין האחר המבטל את האחר דברי המנין הראשון:

- יש מהראשונים סוברים שהמנין האחר שיכול להתיר את האיסור שבטל טעמו, צריך להיות גדול מהמנין הראשון שאסר, שכן אותה שאמרו: אין בית דין יכול לבטל דברי בית דין חברו עד שיהיה גדול ממנו בחכמה ובמנין (ראה עדיות א' ה', ורמב"ם ממרים ב' ב'. וראה ערך אין בית דין יכול לבטל כו', ושם בפירוש של בחכמה ובמנין), אף כשבטל טעם האיסור אמרו (רמב"ם ממרים שם; שו"ת הרא"ש ב' ח'; מגן אברהם תרצ"ט ס"ק כב, וראה מגן אברהם ט' סק"ז).

- יש חולקים וסוברים שבית דין האחר יכול לבטל האיסור אפילו שאינו גדול כמו בית דין הראשון (ראב"ד בהשגות ממרים שם; מאירי ביצה ה' א' ד"ה כל; שיטה מקובצת שם ב' ד"ה כ'), שאין זה נקרא ביטול דברי בית דין חברו, ולא הצריכו להיות הבית דין השני גדול בחכמה ובמנין מהראשון אלא באופן שלא בטל הטעם שמחמתו אסרו הראשונים (מאירי שם; שמ"ק שם).

- יש שכתב שהמנין האחר צריך שיהיה כמנין חכמים הראשונים (חידושי הר"ן סנהדרין נט ב' ד"ה לכל).

- ויש שכתב שצריך שיהיו חשובים כמותם, ואם לא ימצא בדור הבא אחריו גדולים כערכם אינם יכולים להתיר מה שאסרו הראשונים (ים של שלמה ביצה א' ט, וראה שם לשונם).

כשתלו תקנתם יש שכתב שאין צריך מנין אחר להתירו אלא כשתיקנו **דבר פלוני** במנין הראשון בסתם, ולא פירשו את הטעם, אבל אם תלו תקנתם בפירוש משום דבר פלוני, אם נתבטל אותו הדבר – נתבטלה התקנה ממילא (רדב"ז בפירושו לרמב"ם ממרים ב' ב').

אבל ראשונים כתבו שצריך תמיד שבית דין יבטלו התקנה, ואינה בטלה ממילא, אלא שאין צריך לבית דין גדול בחכמה ובמנין (חידושי הר"ן גיטין לו ב', ור"ן על הרי"ף שם. וראה להלן: בשינוי זמן ומקום).

כשטעם האיסור יש שכתבו שדבר שנאסר במנין, וטעם האיסור ידוע לכל, ידוע לכל, כשנתבטל הטעם אין צורך במנין אחר להתירו, ולכן אף לדעת האוסרים לעשות טלית של פשתן ולהטיל בו ציצית (ראה ערך ציצית), מכל מקום אם אי אפשר לו לעשות אלא טלית של פשתן, מוטב שיעשה אותה עם ציצית של פשתן משתבטל מצות ציצית (ראה רמ"א בשו"ע או"ח ט' ו), שכיון שעיקר הגזרה היתה משום תכלית, שלא יעבור על איסור כלאים (ראה ערך הנ"ל וערך תכלית), הרי עכשיו שאין תכלית בטלה הגזרה ממילא, שכן בטל הטעם הידוע לכל (שו"ת הרא"ש ב' ח'; מגן אברהם ט' סק"ז; מלבי"ם, ארצות החיים הל' ציצית ט', המאיר לארץ ס"ק מא), ועוד שאיסור ציצית בפשתן לא היתה תקנה אלא שאסרו משום גזרה, וכיון שבזמן הזה אין הגזרה שייכת – ממילא מותר (שו"ת הרא"ש שם, לפי הגהת נתיב חיים לבעל קרבן נתנאל במגן אברהם ט' ²). וראה ערך גזרה וערך תקנה), או שדעת מתקני הגזירה היתה שכשיתבטל טעם הגזירה תבטל הגזירה עצמה, ותחזור מצות עשיית ציצית למקומה (ארצות החיים שם).

בדפוסים מאוחרים במגן אברהם שצריך לומר "ועוד" ולא "אבל". וראה רמב"ם ממרים א' ב', ושם ב' ב'.

והוכיח מתוך הסוגיא שלרבי יוחנן אף בתרי דרבנן אינו בטל. **דבר שבמנין צריך מנין אחר להתירו**. 1. ו', טורי' תרצה-תשה. 2. וכן הגיהו

נחשים מצויים בינינו – מותר, ואין אומרים כאן דבר שבמנין צריך מנין אחר להתירו, שכיון שיש הרבה מקומות שאין נחשים מצויים בהם, בודאי כשאסרום בתחילה לא אסרו אלא במקומות שבהם החשש קיים (תוספות עבודה זרה לה א ד"ה חדא, וראה רא"ש שם ד ז³. וראה ערך הנ"ל).

ויש שכתבו בטעם היתר הגילוי בלי מנין אחר, לפי שכל שטעם האיסור הוא משום חשש, כשכטל החשש – בטל האיסור ממילא (תוספות ביצה ו א ד"ה והאינדא; מגן אברהם תרצ ס"ק כב. וראה פרי חדש יו"ד קטז סק"ב שחולק).

כיוצא בדבר כתבו אחרונים שאין אנו רגילים ליטול מים אחרונים אחר הסעודה, משום שאין מלח סדומית המסמא את העינים מצוי בינינו (ראה תוספות ברכות ג ב ד"ה והייתם. וראה ערך מים אחרונים), ואף שדבר שבמנין הוא, מכל מקום מלח סדומית אינו דבר שיש בכל המקומות אלא בסדום וסביבותיה, וכשגזרו תחילה ודאי לא גזרו אלא במקום שיש החשש (פרי חדש יו"ד קטז א⁴. וראה ערך הנ"ל שיש אומרים שגם בזמן הזה נוהגים מים אחרונים⁵).

כשאסור בדוקא וכן באנשים שלא גזרו עליהם מתחילה, מפני **לאנשים מסוימים** שטעם האיסור אין בהם, שוב אפילו באותם האנשים שחל עליהם האיסור, כשנבטל הטעם בטל האיסור ממילא, ולכן כתבו ראשונים שאם נגע בזמן הזה גוי בינו של ישראל אינו אסור בהנאה, שעכשיו אין הם מנסכים לעבודה זרה, ואף שגזרת ניסוך היא דבר שבמנין, מכל מקום אין צורך במנין אחר להתירו, שמתחילה לא גזרו אלא על המנסכים לעבודה זרה (תוספות עבודה זרה נ ב ד"ה לאפוקי; רא"ש שם ד ז. וראה שם ושם לגבי איסור שתייה).

ויש סוברים יותר מזה, שאפילו אם בתחילה גזרו סתם, אלא שהיו בתחילת הגזרה אנשים שלא היה בהם טעם האיסור מעולם, אין צורך מנין אחר אלא לאותם שהיה בהם טעם האיסור בתחילה ובטל אחר כך (ר"ן עבודה זרה לא א ד"ה גרסינן תו בשם תוספות).

ויש שכתבו שקולא גדולה היא זו, ודוקא אם לא נאסרו מעיקר התקנה בתחילה, אבל בסתם אין לנו להקל (ר"ן שם).

כשכטל הטעם מאחרוני זמנינו יש שדנו בגזירה שטעמה התבטל **וחזר שוב** והותרה, ושוב חזר הטעם, האם חזרה הגזירה למקומה, או שכיון שכבר הותרה – הותרה, וכגון בענין איסור לגדל בהמה דקה בארץ ישראל כיון שדרכה לרעות בשדות אחרים והיזקה מצוי, שבזמן שאין מצויים לישראל שדות בארץ ישראל הדין הוא שמותר (ראה שו"ע חו"מ תט א⁶), ובזמן הזה שמצויים שדות לישראל בארץ ישראל וחזר טעם האיסור, יש לדון האם חזרה גזירה למקומה:

• יש מי שכתב שכיון שכיום מצויים בידי ישראל שדות – חזרה גזירה למקומה (שו"ת יביע אומר ג חו"מ ז⁷, וכן הביא בשם מהר"ח שבת בשו"ת דברי יחזקיהו קונט' ב דף סא א).

• יש מי שכתב שמטעם ההיתר של בטלה הגזירה אין לדון כאן כלל, כיון שהגזירה היתה על כל מקום בעולם שיש בו רוב שדות

לא אמרו דבר שבמנין צריך מנין אחר, אלא דבר שנאסר במנין, אבל אם הדבר היה להיפך שהתירו איזה דבר במנין לטעם ידוע, ובטל הטעם, חזר הדבר לאיסורו ממילא, ואין צריך מנין אחר (שו"ת הרדב"ז ד אלף קסה (צד).

כשלא ידוע יש שכתבו שכל הכלל שדבר שבמנין צריך מנין אחר להתירו, היינו רק כשידוע לנו שהסנהדרין גזרו דבר זה במנין, אך כשלא ידוע כן, אף שהחזיקו לנהוג כן, אין צריך מנין אחר להתירו (מלבי"ם, ארצות החיים הל' ציצית ט, המאיר לארץ ס"ק מא); ויש שחלק על כך וכתב שאין זה תלוי בזה (שו"ת יביע אומר ג חושן משפט ז, וראה שוכיח כן מרבתינו הראשונים).

בשינוי זמן ומקום

נאסר לזמן דבר שנאסר במנין עד זמן ידוע, ועבר הזמן –

מסוים ועבר הזמן • יש אומרים שאף זה צריך מנין אחר להתירו, שהרי כל עיקר דין זה למדנו משובו לכם לאהליכם (ראה לעיל: גדרו ומקורו; מקורו מהתורה), והרי לא נאסרו לכתחילה אלא לזמן, שכן כתוב: הָיוּ נִכְנְיָם לְשִׁלְשֵׁת יָמִים (שמות ט טו), ומכל מקום הוצרך הקדוש ברוך הוא אחר שלשה הימים להתיר להם בפירוש (רש"י סנהדרין נט ב ד"ה לכל; תוספות ביצה ה א ד"ה כל בשם ש רוצים לומר), ולפיכך אותם חרמות שעושים עד הפסח, או עד זמן אחר, צריך מנין להתיר את החרם, אף שעבר הזמן (תוספות שם).

• ויש חולקים וסוברים שבאופן זה אין צריך שום מנין אחר להתירו, והכתוב היו נכונים לשלשת ימים לא בא לצוותם שיהיו פרושים שלשה ימים, שהרי לא נאמר שלשת ימים אלא לשלשת ימים, והכוונה לסוף שלשת ימים, שיהיו נכונים לקבל התורה לאותו זמן, אבל הציווי אל תגשו אל אשה נאמר סתם בלי קצבת זמן, ולכן כשכטל הטעם, עדיין צריך היתר מפורש (תוספות ביצה שם, וסנהדרין ד"ה לכל; חידושי הר"ן סנהדרין שם; מאירי ביצה שם), ואין זה חמור יותר מהנודר או נשבע לזמן ידוע, שאינו צריך היתר כשעבר הזמן (ר"ן שם; מאירי שם. וראה ערך נדרים).

כשידעו האוסרים יש מן הראשונים שכתב שלא אמרו דבר **שהסיבה תבטל** שבמנין צריך מנין אחר להתירו אלא אם במנין הראשון לא עלה על דעתם של האוסרים שהטעם יתבטל, כגון באותה תקנה של כרם רבעי (ראה לעיל: גדרו ומקורו; מקומות שבטל בהם טעם התקנה), שלא עלתה על דעתם שירושלים תיחרב, ובודאי היתה דעתם שהתקנה תהיה עומדת לעולם; אבל כשאסרו מצד איזה דבר שיתכן שיהא אותו דבר בטל לאחר זמן, ודאי דעת האוסרים היתה שכשתבטל הסיבה יבטל המסובב, והרי זה כאילו תיקנו בפירוש עד שתבטל אותה סיבה (מאירי ביצה ה א).

כשאסור בדוקא דבר התלוי בשינויי מקומות, ויש מקומות שטעם **למקום מסוים** האיסור לא שייך בהם, אין אומרים צריך מנין אחר להתירו, אפילו באותם המקומות שנאסרו בתחילה, ולכן כתבו ראשונים שמים ושאר משקים מגולים, שאסרו חכמים לשתותם מחשש שמא שתה מהם נחש (ראה ערך גלוס), עכשיו שאין

שדות לישראל בטלה התקנה, ולכאורה הרי צריך מנין אחר להתירה, וביאר על פי שו"ת הרא"ש ב ח שכתב שכשטעם האיסור ידוע, כשכטל הטעם בטלה התקנה ממילא, אמנם בספר עמוד הימיני כ ד פקפק בכך וביאר דבריו באופן אחר, וראה בענין זה לעיל: גדרו ומקורו; כשטעם האיסור ידוע לכל. ⁷ וראה שם שהוסיף לדון מדוע אין להתיר מחמת הטעם של 'הואיל ואשתרי אשתרי'. ראה ערכו.

3. וראה מגן אברהם תסח סק"א, ופרי חדש יו"ד קטז סק"ב. ⁴ וראה שו"ת בשמים ראש כסא דהרסנא לו שהוכיח מפרי חדש זה ומעוד ראשונים, שבגזירות דרבנן שנאמר בהם הטעם להדיא, כשכטל הטעם בטלה הגזירה מאליה, ורק בדיני התורה שייך נידון זה של דבר שבמנין. ⁵ וראה עוד רבנו תם בתוספות עבודה זרה לה א ד"ה חדא ורמב"ן שם ד"ה אלא בענין גבינת עכו"ם. ⁶ ראה בשו"ת יביע אומר ג חו"מ ז שדן בדברי השו"ע הללו שכתב שבזמן שאין מצויים

בשם הרצ"פ פראנק בספר הר צבי הנדפס בסוף הטור חו"מ תט, וכן נטה להתיר בשו"ת צ"ץ אליעזר ז' כד ג. וכן הביא מדבריהם בעמוד הימיני (שם).

כשטעט הגורא בשבת אין מטפחים להכות כף אל כף, ולא מספקים **לא שכיח** להכות כף על ירך, ולא מרקדים, גזירה שמא יתקן כלי שיר (ביצה לו ב; רמב"ם שבת כג ה; שולחן ערוך אורח חיים שלט א). ויש שכתבו שבזמן הזה הכל מותר, כי אנו בקיאים בעשיית כלי שיר, ואין ליגזור שמא יתקן כלי שיר כי דבר שאינו שכיח הוא (רמ"א שם), ואף על פי שגם אם נתבטל טעם הגזירה לא נתבטלה הגזירה, כאן הדבר שונה כיון דלא שכיח (בית יוסף שם) ⁸.

של ישראל, וממילא כיום שזכינו לרוב שדות בארץ ישראל, לא שייך לדון האם חזרה גזירה למקומה, כיון שהגזירה עמדה תמיד בעינה ולא בטלה כלל, וממילא אף בארץ ישראל האיסור כיום במקומו עומד (עמוד הימיני כג וראה שם בביאור דברי השו"ע, וראה שם בסוף דבריו שכתב להתיר כיום בארץ ישראל מטעם אחר).

• ויש מי שכתב שכיון שבמשך הזמן נתבטל האיסור, והותר לגדל בהמה דקה בארץ ישראל, שוב אין הדבר חוזר לאיסורו אלא על ידי מנין חדש, וכל זמן שלא נגזר הדבר במנין חדש הרי זה כגזירה חדשה, ואין אנו עושים מעצמינו גזירות חדשות (שו"ת יביע אומר שם,

דבר שבערוה

הוכחת היתרן ואיסורן של נשים להינשא, הצריכה לשני עדים

אלא מפני נאמנותו של העד, ואף בדבר שבערוה כן (ר"ן שם, בדעת רש"י ורבונו תם, והסכים עמו) ⁴.

• ויש אומרים שאינו נאמן, שהרי זה דבר שבערוה, ואין דבר שבערוה פחות משנים (אב"י שם), ואין אומרים שתיקה כהודאה, ויאסר משום שויה-אנפשיה-חתיכה-דאיסורא (ראה ערכו), שאפילו בחיוב קרבן אין שתיקתו הודאה גמורה, אלא נאמנות של העד היא הגורמת, ובדבר שבערוה הרי גילתה תורה שצריכים שני עדים, וכשם שבממון אין שתיקת בעל הדבר נחשבת כהודאה לגבי עד אחד, אף בדבר שבערוה כן (ר"ן שם), וכן הלכה, ואינה אסורה עליו אלא אם כן הוא מאמין לעד, וסמכה דעתו עליו (רמב"ם אישות כד יז; טוש"ע אה"ע ו יב וקטו ז).

במיתת הבעל

עד אחד נאמן להעיד על אשה שמת בעלה, ומותרת להינשא (יבמות פז ב; רמב"ם גרושין יב טו; טוש"ע אה"ע יז א), ואף על פי שאין דבר שבערוה פחות משנים, מכל מקום מתוך חומר שהחמרת עליה בסופה, שאם יתברר שבעלה חי תצא מזה ומזה, הקלת עליה בתחילתה (יבמות פח א) להתירה להינשא על פי עד אחד, שמפני שהיא חוששת שמא תתקלקל, אף היא לא תינשא עד שתדקדק היטב לידע שאמת הדבר (גמ' שם פח א, ורש"י ד"ה שהחמרת וד"ה הקלת) ועוד שהרי זה דבר העשוי להיגלות, ואין עד אחד משקר (יבמות צג ב). ונחלקו הדעות:

• יש אומרים שמן התורה עד אחד נאמן, שנאמר: **לֹא יָקוּם עֵד אֶחָד בְּאִשׁ לְכָל עֵוֹן וּלְכָל חַטָּאת** (דברים יט טו) – לכל עון ולכל חטאת אינו קם, אבל קם הוא לעדות אשה להשיאה (רבי יהודה בספרי שופטים קפח) ⁵, והאמינה לו התורה, לפי שהוא דבר העשוי להיגלות (ראה ערך מילתא דעבידא לגלויי), והאשה מדקדקת בדבר שלא תתקלקל (נמוקי יוסף שם פח א, בשם הרא"ה והריטב"א; תשב"ץ א פב-פג, ומהרי"ק ל, ונודע ביהודה קמא אה"ע כז, בדעת הרמב"ם גרושין יג כט) ⁶.

כשמכישו הוא שאין דבר שבערוה פחות משנים (רמב"ן שם; ר"ן שם, בשם האחרונים; תוספות ר"י שם); ויש אומרים שמן התורה הכל מודים שאינו נאמן כשהבעל שותק, שאין דבר שבערוה פחות משנים, אלא שלדעה זו כיון שבשאר איסורים עד אחד נאמן (ראה ערך עד אחד) החמירו חכמים להאמינו גם בדבר שבערוה (רשב"א שם, בתירוצו השני). ⁵ ויש החולקים ודורשים: לעון אינו קם, אבל קם הוא לשבועה (רבי יוסי שם), דהיינו להצריכו שבועה (רבנו הלל שם). ⁶ ולא אמרו שחכמים הקילו עליה אלא לענין זה שלא החמירו עליה יותר מדברי תורה להצריכה שני עדים (נמוקי יוסף שם).

גדרו ומקורו

לשם בירור יש שהתורה הצריכה עדות על דבר שבערוה לשם **ולשם קיום** בירור דבר שכבר נעשה, ויש שהצריכה עדות זו לשם קיום עצם הדבר, שאף על פי שהדבר ידוע לנו, אם לא נעשה בפני עדים אינו כלום (כן משמע מהריטב"א גיטין ב ב).

שני עדים עדות זו אינה בפחות משני עדים (יבמות פח א), בין להתיר (רש"י גיטין שם ד"ה וא"י), ובין לאסור (ראה קדושין סו א), ודבר זה נלמד בגזרה-שוה (ראה ערכו) "דבר" "דבר": נאמר כאן: **כִּי מֵצָא כָּהֵן עֲרוֹת דָּבָר** (דברים כד א), ונאמר בממון: **עַל פִּי שְׁנֵי עֵדִים וְגו'** יְקוּם דָּבָר (שם יט טו), מה דבר האמור להלן בשני עדים, אף דבר האמור כאן בשני עדים (רש"י גיטין שם, על פי סוטה ג ב) ². ועיקר דין זה נאמר באשת איש, בגיטין וקידושין, ובזנותה לאסרה על בעלה (תוספות גיטין שם ד"ה מידל) ³.

בזנות

אין האשה נאסרה על בעלה בזנות (ראה ערך אשת איש) אלא בשני עדים שמעידים על כך (כתובות ט א; רמב"ם אישות כד יח; טוש"ע אה"ע קעח יח), מלבד אחר קינוי וסתירה, שנאמן עד אחד לומר שראה שנטמאה, מפני שרגלים לדבר שזינתה, שהרי קינא לה ונסתרה (סוטה ג א).

נעז אחד אמר עד אחד אשתך זינתה, והבעל שותק, נחלקו **ושתיקת הבעל** אמוראים:

• יש אומרים שנאמן (ר"בא בקדושין סו א) אם הוא עד כשר (גמ' שם, ורש"י ד"ה מאי לאו), ששתיקה כהודאה, ואף שהוא יודע בעצמו שלא שחק אלא מפני שלא ידע כלום, מכל מקום לא מפני הודאתו הוא שאסור בה, אלא מפני נאמנותו של העד, שגזרת הכתוב היא בשאר איסורים ששתיקת בעל הדבר במקום עד אחד נחשבת כהודאה לחייבו קרבן (ראה ערך עד אחד), ולא מן הדין,

⁸. וראה בארוכה על עיקר כלל זה של דבר שבמנין צריך מנין אחר בארצות החיים ט ס"ק מא; שו"ת תורת חסד יז; מאסף המעין ניסן תשמ"ה עמ' 11-3, ותמוז תשמ"ה עמ' 30-19. **דבר שבערוה**. ¹ ו, טור' תשה-תשיד. ² על נאמנות אדם להעיד לבדו על דבר שבערוה, כשהדבר בידו לעשותו, כגון לומר זה בני, לפטור את אשתו מן היבום, שבידו לגרשה ולפטור מהיבום, ראה ערך בידו. ³ על יבמה לשוק ועל איסורי כהונה, אם הם בכלל דבר שבערוה שאינו פחות משנים, ראה להלן; אם חפה היא בכלל דבר שבערוה, ראה ערכו. ⁴ ויש אומרים שאפילו אמר הבעל בפירוש איני יודע, ולא שחק, נאמן העד, ודוקא

- ויש הסובר שעד אחד נאמן לומר על אשה שהיא גרושה או זונה לפסלה מן הכהונה (רמב"ם סנהדרין טז ו).
- ובפירוש דעה זו נחלקו אחרונים:
- יש מפרשים שלא אמר כן אלא בגרושה או זונה וכיוצא, שהוא דבר שנתהוה במקרה, ומכיון שלדעתם אינו דבר שבערוה - עד אחד נאמן, אבל להעיד על אדם שהוא בן גרושה וחלוצה, שהוא חלל מתולדה, והרי זה פסול הגוף, אין עד אחד נאמן (שב שמעתתא שם).
- יש מפרשים שלא אמר כן אלא במשפחה שאין לה חזקה כשרות לכהונה, שמכיון שאסורה להינשא לכהן (ראה ערך יוחסין) שוב יכול עד אחד להעיד שהיא גרושה או זונה (אור שמח שם).
- ויש מפרשים שלא אמר כן אלא דוקא קודם שנישאת לכהן, ובא להעיד שאסורה לכהן, אבל לאחר שכבר נשואה לכהן, ובא עד אחד להעיד שגרושה או זונה היא להוציאה מבעלה - אינו נאמן, שלהוציאה מבעלה ודאי דבר שבערוה הוא זה, שאינו פחות משנים (אבני מלואים מו סק"ה).

כשלא הוחזקה

- דבר שבערוה, כשאין לאשה לא חזקה איסור ולא חזקה היתר, נחלקו ראשונים אם אף הוא אינו פחות משנים:
- יש אומרים שאף בלי חזקה אין דבר שבערוה פחות משנים (רשב"א גיטין ב ב; רמב"ן וריטב"א יבמות פח א, בדעת רש"י; ר"ן גיטין סד א), שכיון שלמדים "דבר" "דבר" מממון, כשם שבממון אין עד אחד נאמן אף כשאין חזקה כנגדו (ראה ערך עד אחד), כך בדבר שבערוה אינו נאמן (שב שמעתתא ו א), ולכן האומר לשלוחו צא וקדש לי אשה ומת השליח, שהמשלח אסור בכל הנשים שבעולם שמא זוהי קרובת ארוסתו (ראה קדושין סו ב), אין עד אחד נאמן לומר על אשה אחת שזו לא נתקדשה קרובתה לו, שאף שלא הוחזקה אף אחת באיסור, מכל מקום הרי זה דבר שבערוה שאינו פחות משנים (ר"ן גיטין שם).
 - ויש אומרים שכשאין חזקה כנגדו נאמן אף עד אחד, שגם בממון מה שעד אחד אינו נאמן הוא להוציא ממון מידי המוחזק (תוספות גיטין ב ב ד"ה הוי, ור"ן קדושין בו ב, לפי שו"ת רבי עקיבא איגר קמא קז; מהרי"ק עב), ולפיכך האב שאמר קדשתי את בתי ואיני יודע למי קדשתי, ובא אחד ואמר אני קדשתי - נאמן (משנה קידושין סג ב) אף לכנסה (גמ' שם), אף על פי שאין דבר שבערוה פחות משנים, לפי שאינו מוציאה מחזקתה, שהרי מעמידה בחזקתה כמו שהיתה קודם, אלא שאומר שלו היא שנתקדשה (ר"ן קדושין שם).

בקידושין וגיטין

- קידושין** • קדושי אשה אינם מתקיימים אלא בשני עדים, שלמדים "דבר" "דבר" מממון (ראה לעיל. קידושין סה ב; רמב"ם אישות א ו ד; ו; טושי"ע אה"ע מב ב). ואף על פי שבממון אין צורך בשני עדים אלא לברר את המציאות כשהבעל דבר מכחיש, אבל גוף הדבר מתקיים על ידי עצם המעשה, ואמרו: לא נבראו עדים אלא לשקרנים, בקידושין אינו כן, אלא עצם המעשה אינו חל מבלי עדים,

- ויש אומרים שמן התורה אין עד אחד נאמן, שדבר שבערוה הוא, אלא שתקנת חכמים היא זו, כיון שדומה הדבר והגון להאמין לעד משום דיוק האשה, ואין בזה משום עקירת דבר מן התורה (כן משמע מרש"י יבמות צב א ד"ה תדע; תוספות יבמות פח א ד"ה מתוך; ריב"ש קנה, בדעת הרמב"ם עדות ה ב), או שחכמים הפקיעו את הקידושין של האשה מעיקרם (ראה ערך אפקעינהו רבנן לקדושין מניה) כשבא עד אחד והעיד שמת בעלה (רש"י שבת קמה ב ד"ה לעדות אשה; שיטה מקובצת כתובות ג א, בשם הרשב"א).

ביבמה

- עדות** • היתר יבמה-לשוק (ראה ערכו) דבר שבערוה הוא, שהחולץ גדול ולכן אף הוא אינו פחות משנים (נמוקי יוסף יבמות קד ב; מרדכי שם נח) ⁷, כיון שאין קידושין תופסים בה כבערוה ⁸, ולכן צריכים שני עדים שיעידו שהחולץ הוא גדול בשנים ובסימנים ⁹ (מרדכי שם).

- עדות שנוול** • מטעם זה יש ראשונים הסוברים שאין עד אחד בן לאשה נאמן להעיד לאשה שנוול לבעלה בן לפטרה מן היבום (ראב"ד יבום ג ה; רמ"א אה"ע קנו ח).

- אך יש הסוברים שעד אחד נאמן להעיד שנוול לבעלה בן, מכיון שהוא דבר העשוי להיגלות, כמו שנאמן עד אחד במיתת הבעל (רמב"ם שם; מגיד משנה שם, בשם הרשב"א ועוד; טושי"ע שם).

- עדות שמת** • עד אחד הנאמן להעיד על האשה שמת בעלה (ראה הבעל לעיל), נאמן אף להתירה ליבם (מסקנת הגמ' ביבמות צג ב; רמב"ם שם; טושי"ע אה"ע קנח א), שעיקר טעם ההיתר לעולם כשמעיד שמת בעלה הוא משום דבר העשוי להיגלות, וזה שייך אף בהיתר ליבם (מסקנת הגמ' שם).

- ואם נאמן עד אחד להעיד שמת יבמה להתירה להינשא לשוק, נחלקו אמוראים: יש אומרים שנאמן, שעיקר הטעם משום שהוא דבר העשוי להתגלות (רבא שם צד א); ויש אומרים שאינו נאמן, שיש לחוש שעיקר הטעם שהאשה מדקדקת, ושמה שונאת ליבם, ולא תדקדק היטב לידע אם נפטר (החוא מרבנן שם).

- אף הראשונים נחלקו להלכה: יש פוסקים כדעה הראשונה (רי"ף שם; רמב"ם שם; טור שם, בשם; שו"ע שם א); ויש פוסקים כדעה השנייה (רא"ש שם י ד; טור שם, בשמו; רמ"א שם, בשם יש אומרים), ומסקנת הפוסקים שבמקום עיגון יש להקל כדעה הראשונה (בית שמואל שם סק"ב) ¹⁰.

באיסורי כהונה

- איסורי כהונה**, כשבויה (ראה ערכו), גרושה וחלוצה, נחלקו בו ראשונים:

- יש אומרים שהם דבר שבערוה, ואין עד אחד נאמן לפסלה מן הכהונה (תוספות ר"ד קדושין סו א, על פי גמ' שם ב; ריטב"א שם א), וכן שנינו שהאב אינו נאמן לומר על בתו שהיא נשבת ופסולה לכהונה (משנה קידושין סד א, ורש"י ד"ה נשבת. שב שמעתתא ו טו; אור שמח סנהדרין טז ו).

או בתורת ספק. ⁹ ראה ערך גדול, שיש חולקים בזה. ¹⁰ על עד אחד בהכחשת האשה, ועל שאר דיני עדויות ביבמה, ראה ערך עד אחד, וערך יבמה לשוק.

⁷ ויש מהאחרונים שכתב שיבמה לשוק אינה דבר שבערוה, לפי שאין הולד ממזר ממנה (ראה ערך יבמה לשוק), אפילו שאין קידושין תופסים בה לשוק (נודע ביהודה קמא אה"ע נד). ⁸ ראה ערך יבמה לשוק, אם הוא בתורת ודאי

- יש אומרים שאף בשליחות האיש צריך שני עדים, ואפילו שניהם מודים אינו כלום (ראב"ד שם; ר"ן שם; שו"ע שם, בשם יש אומרים), וכשם שהקידושין עצמם למדים בהם "דבר" "דבר" ממון להצריך עדים, כך אף השליחות צריכה עדים (ר"ן שם) ¹³.
- ויש מצדדים שלעולם אין צורך בעדים, ואף בשליחות לקבלה, שהיא באה לאסור עצמה, וכשהשליח והאשה מודים די בכך (רא"ש שם; טור שם, בשמו; רמ"א שם, בשם יש אומרים).

גניסין אין האשה מתגרשה בגט, אלא אם כן יתנו לה בפני עדים (רמב"ם גרושין א א, ג), שנאמר: **עַל פִּי שְׁנֵי עֲדִים וְגו'** יָקוּם דָּבָר (דברים יט טו) – ולמדים "דבר" "דבר" בגט ממון (ראה לעיל. לחם משנה שם) – ואי אפשר שתהיה זו היום ערוה והבא עליה במיתת בית דין, ולמחר תהיה מותרת בלא עדים, לפיכך אם נתן לה גט בינו לבינה, ואפילו בעד אחד, אינו גט כלל (רמב"ם שם א ג), ואף על פי שבממון כששניהם מודים אין צורך לעדים, והרי עדים בגט למדים ממון, כאן מכיון שהודאתם מחייבת לאחרים, שנאסרה לכהן, אין הודאתם כמאה עדים, שאף בממון אין ההודאה כעדים אלא כשאיננה מחייבת לאחרים (לחם משנה שם) ¹⁴.

מינוי שליחות אף האשה שעושה שליח לקבלה (ראה ערכו) לקבל **גניסין** את גיטה, צריכה לעשותו בפני שני עדים, שתאמר בפניהם שהיא עושה אותו לשליח (רמב"ם גרושין ו א, על פי משנה גיטין סג ב; טוש"ע אה"ע קמא ח) ¹⁵.

כשהאיש עושה שליח להולכה (ראה ערכו), נחלקו ראשונים בדבר:

- יש אומרים שאין צריך לעשותו בפני עדים (רמב"ם שם ד; ראב"ד אישות ג טו; טור שם, בשם הרמב"ם; שו"ע שם יא, בסתם), שאין מקום לעדים בשליחות זו אלא להודיע אמיתות הדבר, ולפיכך אם הודו השליח והמשלח אינם צריכים עדים (טור שם, בשם הרמב"ם, על פי רמב"ם אישות ג טו).

- ויש אומרים שאף מינוי שליח להולכה צריך שני עדים (ירושלמי גיטין ד א, לגירסת הרא"ש שם ד ב; טור שם, בשם הרא"ש; שו"ע שם, בשם יש אומרים), שאף זהו דבר שבערוה שאינו פחות משנים (כן משמע מהט"ז שם סק"י).

ביטול שליחות המבטל את השליח להולכת הגט שעשה ¹⁶, נחלקו **גניסין** הדעות:

- יש אומרים שמן הדין של אין דבר שבערוה פחות משנים, צריך לבטלו בפני שני עדים (כן משמע מתוספות גיטין לג א ד"ה רבי).
- ויש אומרים שאין זה בכלל דבר שבערוה שצריך שנים, מכיון שביטול זה בא להעמידה בחזקת אשת איש הקודמת, והדבר תלוי במחלוקת אם דבר שבערוה שאינו נגד חזקה צריך שנים (ראה לעיל. פני יהושע שם לג א בד"ה וי"ל דמשמע).

ואפילו ששניהם מודים, ואין אומרים כאן הודאת בעל דין כמאה עדים, כדרך שאומרים בממון (ראה ערך הודאת בעל דין), לפי שבממון אין ההודאה מחייבת לאחרים, מה שאין כן בקידושין שהם מחייבים לאחרים בהודאתם (גמ' שם), שקרובותיה נאסרות על ידי הקידושין בו, וקרוביו נאסרים בה (רש"י שם ד"ה הכא), או שהיא נאסרת על כל העולם, ואם בא אחר וקידשה – נמצאת הודאתה מחייבת לו (רשב"א שם, בשם רבנו חננאל) ¹¹.

המקדש בעד אחד המקדש בעד אחד, נחלקו אמוראים: רובם סוברים שאין חוששים לקידושיו, שדבר שבערוה אינו פחות משנים (הרבה אמוראים בגמ' שם); ויש מהם הסובר שחוששים לקידושיו (רב פפא שם) מדרבנן (תשב"ץ א כ).

להלכה פוסקים רוב הפוסקים כדעה הראשונה (ר"ף שם; רמב"ם אישות ד ו; הגהות מימוניות שם, בשם רבנו חננאל והלכות גדולות ורבנו שמחה ורבנו תם והראב"ה; טוש"ע אה"ע מב ב); אך יש המחמירים כששניהם מודים כדעה השנייה (סמ"ג עשין מח, בשם הרא"ש ממ"ץ; טור שם, בשמו; רמ"א שם, בשם יש מחמירין), ובמקום עיגון ודחק יש לסמוך על המקילים (רמ"א שם).

עד אחד על קידושין ושיתקת האשה עד אחד שהעיד על אשה שנתקדשה בפני שני עדים, והאשה אינה מכחישתו אלא שותקת, נחלקו ראשונים:

- רוב הראשונים סוברים שאף בזה אין דבר שבערוה פחות משנים (תוספות כתובות כג א ד"ה תרומיהו; ר"ן שם; רא"ה שם; שיטה מקובצת שם, בשם תר"ם), אלא אם כן היו קידושין ודאים אלא שהיה ספק אם זרק הקידושין קרוב לו או קרוב לה, ועד אחד מעיד שהיה קרוב לה (תוספות שם), ומכל מקום אף בעד אחד אומר נתקדשה והיא אינה יודעת חוששים לכתחילה שלא תינשא, אלא שאם נישאת לא תצא (בית שמואל מב סק"ז).

- ויש מהראשונים הסובר שאף בדיעבד אם נישאת תצא (רמב"ם אישות ט לא) ¹².

שליחות בקידושין אף שליחות בקידושין היא דבר שבערוה, וצריכה **קידושין** להיות בפני שנים (ר"ן קדושין סו א), אלא שנחלקו ראשונים בשליח של מי:

- יש אומרים שדוקא האשה שעשתה שליח לקבלה צריכה לעשותו בפני שני עדים, אבל האיש שעשה שליח לקדש לו אשה אינו צריך לעשותו בעדים, שאין מקום לעדים בשליחות אלא להודיע אמיתות הדבר, ולפיכך אם הודו השליח והמשלח אינם צריכים עדים, כמו בכל מקום ששלוחו של אדם כמותו, ואינו צריך עדים (רמב"ם אישות ג טו; רא"ש שם ב ז; מגיד משנה שם, בשם הרשב"א; טוש"ע אה"ע לה ג, בסתם), שבגמר הדבר, שהיא נאסרת לכל אדם, הרי זה דבר שבערוה שאינו פחות משנים, אבל להיות שלוחו לקדשה לו מועילה הודאה כמו בשאר שליחות (רא"ש שם).

הסוברים שעדי חתימה כורתים (ראה ערך גט וערך גרושין) יש מהראשונים שכתבו שמצריכים עדים בשעת נתינת הגט, כיון שאין דבר שבערוה פחות משנים (תוספות גיטין יז ב ד"ה עד, בשם רבנו תם). לדעת האומר המקדש בעד אחד חוששים לקדושיו (ראה לעיל) – יש סוברים שאף המגרש בפני עד אחד חוששים לגרושיו (כן משמע מהירושלמי קידושין ג ח; רמב"ן כתובות כב א; שיטה מקובצת שם, בשמו). ¹⁵ על עדי קבלת הגט מיד הבעל אם השליח מצטרף ואם נאמן כשהגט תחת ידו, ראה ערך שליח לקבלה. ¹⁶ ראה ערך שליח להולכה באיזה אופן אפשר לבטל.

¹¹ ויש מהראשונים שביאר שלמדים דבר בקידושין מאותו דבר האמור בממון שהוא במקום הכחשה, כשם שבממון בהכחשת בעל דין אין עדות בפחות משנים, כך דבר שבערוה של קידושין אינו חל אלא בפני שני עדים (שיטה מקובצת בבא מציעא ס ב). ¹² על עד אומר נתקדשה, ועד אומר לא נתקדשה, ראה ערך עד אחד; על שנים אומרים נתקדשה, ושנים אומרים לא נתקדשה, ראה ערך תרי ותרי. ¹³ וכתבו אחרונים שלדעה זו הדין כך דוקא בקדושי כסף, אבל כשעשה שליח לקדש בשטר (ראה ערך קדושין) הרי זה דומה לשליח הגט, ששטר מעיד עליו, ואין צריך שנים (בית שמואל שם סק"ז). ¹⁴ אף לדעת

דְּבַר שְׁבָקְדָּשָׁה

תפלות וברכות שיש בהן קדושת השם, שנאמרות בעשרה

• המצטרפים לעשרה;	הפריקים:
• צירוף מי שיצאו ידי חובתם;	• דינו וגדרו;
• המקום.	• בהתחלה וגמר;

סיום תמציתי

דינו וגדרו

כל דבר שבקדושה אין אומרים בפחות מעשרה. דבר שבקדושה הוא התפילות והברכות שמקדשים בהן את השם, כמו תפילת קדיש וברכו וקדושה. אף חזרת הש"ץ היא דבר שבקדושה, מפני הקדושה שאומרים בה. ובקריאת-התורה וההפטרה ובנשיאת-כפים, נחלקו ראשונים: יש אומרים שאף הן בכלל דבר שבקדושה; ויש אומרים שאינן בכלל דבר שבקדושה, אלא תקנת חכמים נפרדת היא לקרותן בעשרה. בקדושה שבברכת יוצר אור נחלקו הדעות: יש אומרים שהיא דבר שבקדושה ואין אומרים אותה בפחות מעשרה, והיחיד כשמתפלל מדלג עליה; יש אומרים שאין זה דבר שבקדושה, והיחיד אומר אותה; ויש אומרים שאמנם אסור ליחיד לומר קדושת יוצר בדרך אמירה, אך מותר לו לאומרה בניגון טעמי הנביא אף בקדושה שבתפילת ובא לציון נחלקו הדעות: יש אומרים שאין היחיד אומרה; ויש אומרים שהיחיד אומרה כיון שהם פסוקים הרי הוא כקורא בתורה, ובלבד שיאמר אותם בניגון וניקודם וטעמם, וכן המנהג. באמירת שלש עשרה מידות של רחמים נחלקו ראשונים: יש אומרים שאין לאומרה ביחיד; יש אומרים שהיחיד אומר, שאינו אלא כקורא בתורה; ויש מחלקים: כל שאומרה דרך תפילה ובקשות תחנונים דבר שבקדושה הן, ואין היחיד רשאי לאמרן, אבל אם בא לאמרן דרך קריאה בעלמא אומרן, ולכן יאמרה בניגון וטעמים.

בהתחלה וגמר

התחילו לומר דבר שבקדושה בעשרה, והלכו להם מקצתם, גומר באותם שנשארו, אם נשתיירו רובם.

המצטרפים לעשרה

העשרה של דבר שבקדושה צריכים להיות זכרים וגדולים ובני חורין. היו תשעה ואשה או תשעה וקטן, נחלקו אמוראים ופוסקים אם מצטרף לדבר שבקדושה: יש אומרים שמצטרפים, ויש אומרים שאין מצטרפים. חרש המדבר ואינו שומע, או שומע ואינו מדבר, הם כפקחים – ומצטרפים, אבל אינו שומע ואינו מדבר, אינו מצטרף. עברין לתיאבון נמנה למנין עשרה. ומכל מקום אין מצטרפים לדבר שבקדושה עברין לכל התורה כולה, והוא הדין מומר לעבודה זרה ולחילול שבת בפרהסיא, ועברין, אפילו לעבירה אחת, להכעיס. הגר מצטרף לכל דבר שבקדושה למנין עשרה. הישן, נחלקו בו הדעות: יש אומרים שמצטרף, יש אומרים שאינו מצטרף, ויש שנסתפקו בזה. ולהלכה כתבו הפוסקים שכיון שאפשר להקיץ הישן, אין להכניס עצמנו למחלוקת. חולה כשהוא בדעתו מצטרפים אותו למנין אם שוכב בחדר המתפללים, ואם אינו בדעתו – אין מצטרפים אותו. התחיל אחד מהעשרה המתפללים להתפלל לבדו תפילת שמונה עשרה, ואינו יכול לענות עמהם, אף על פי כן מצטרף עמהם, והוא הדין בשנים או שלושה שכבר התפללו, כל שנשאר הרוב. אונן אינו מצטרף לעשרה, כשהוא באופן שאסור בתפילה.

צירוף מי שיצאו ידי חובתם

עשרה הצריכים לדבר שבקדושה מצטרפים אף אם חלקם יצאו ידי חובתם, ונחלקו בדבר כמה צריכים להיות מי שלא שמעו עדיין.

המקום

העשרה צריכים להיות כולם במקום אחד, ושליח ציבור עמהם, אפילו אינם רואים אלה את אלה, כל שהם בבית אחד – מצטרפים.

דינו וגדרו

התפלה, גם דין זה הוא מדרבנן – וטעמו שהשכינה שורה על עשרה מישראל (כן משמע מרא"ש ברכות ז כ, ומשלחן ערוך הרב או"ח נה ה) – ומספר אסמכתאות נאמרו לו (ר"ן שם):

כל דבר שבקדושה (ראה להלן גדרו) אין אומרים בפחות מעשרה (מגילה כג ב; רמב"ם תפלה ח ו; טושי"ע או"ח נה א, ושם סט א), וככל סדר

שולחן ערוך או"ח נט ג, בשם יש אומרים, הראשון⁵, וכן המנהג (רמ"א שם).
 • ויש אומרים שאמנם אסור ליחיד לומר קדושת יוצר בדרך אמירה, אך מותר לו לאומרה בניגון טעמי הנביא (שו"ת הרשב"א א ז, בשם גדולי החכמים; תרומת הדשן ח, בשם אחד מן החבורים; שו"ע שם, במסקנתו), שאז הוא כקורא בתורה (תרומת הדשן שם; כן משמע מהשו"ע שם).

לדעה הראשונה שאין ליחיד לומר קדושת יוצר, נחלקו הדעות כיצד אומרה:

• יש אומרים שיש לדלג על כל נוסח הברכה, ולומר רק "יוצר אור וכו' המאיר וכו' מעשה בראשית" ולחתום מיד (סידור רס"ג עמ' ג).

• יש אומרים שאומר כל הנוסח עד "ונותנים רשות", ואז אומר: "ונותנים רשות זה לזה להקדיש לעושה אורים גדולים כי לעולם חסדו", וחותם (שבלי הלקט שם, בשם רב נחשון גאון).

• יש אומרים שאומר מתחילת הברכה עד "בשפה ברורה ובנעימה", ומדלג על כל סדר הקדושה עד "לאל מלך" (המנהיג לא ושבלי הלקט יג, בשם רב נטרונאי גאון).

• יש אומרים שאומר מתחילת הברכה עד "לאל הגדול הגבור והנורא קדוש הוא", ומדלג על כל סדר הקדושה, עד "לאל ברוך נעִימוֹת וכו' זמירות יאמרו וכו'", ומחבר אותו יחד עם הענין ואומרים: "ולו" – לאל הגדול הגבור והנורא – "זמירות יאמרו ותשבחות ישמיעו" וכו' (רב נחשון גאון באוצר הגאונים ברכות, התשובות קלב).

• ויש אומרים שאומר כל הברכה כסדרה, אלא שבמקום הפסוקים אומר: "עונים באימה ואומרים ביראה קדוש וברוך" וממשיך "לאל ברוך" וכו' (רא"ש ברכות ג יח, בשם יש מפרשים; טור שם, בשם רב נטרונאי גאון; שבלי הלקט שם, בשם הר"א מוורנא)⁶.

קדושה אף בקדושה שבתפילת ובא לציון (ראה ערך קדושה וסידור דסדרא) נחלקו הדעות:

• יש אומרים שאין היחיד אומרה (תשובת רב צמח גאון במחזור ויטרי (הורוויץ) מו; טור או"ח קלב, בשמו; כן משמע מרמב"ם תפלה ז יז), ואם תלמיד חכם הוא יעסוק בתלמוד במסכת חולין (צא ב) בענין שלש כיתות של מלאכי השרת האומרים קדוש, ואם הוא בעל פסוק יעסוק במקראות של קדושה: שְׁרָפִים עֲמָדִים מְמַעַל לוֹ וגו' (ישעיהו ו ב-ד), אבל סדר קדושה שתיקנו זקנים ונביאים הראשונים (ראה ערך הני"ל) אין לו ליחיד לאמרם, כדין דבר שבקדושה שצריך עשרה (תשובת רב צמח גאון שם), ואף על פי שפסוקים הם ואינם דומים לקדושה של תפילה, כיון שקבעום בתפילה נעשו כקדושה של תפילה, ואין לו רשות ליחיד לאמרה (כן משמע מתשובת רב צמח גאון שם).

• ויש אומרים שהיחיד אומרה כיון שהם פסוקים הרי הוא כקורא בתורה, ובלבד שיאמר אותם בניגון וניקודם וטעמם (תשובת רב

• נאמר: וְנִקְדְּשֵׁי בְּתוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל (ויקרא כב לב), ונאמר: הַבְּדִלּוֹ מִתּוֹךְ הָעֵדָה הַזֹּאת (במדבר טז כא), ולמדים בגזרה-שוה (ראה ערכו) "תוך" "תוך", מה תוך האמור להלן בעדה, אף תוך האמור כאן בעדה, ולמדים בגזרה שוה "עדה" "עדה" ממרגלים, שאין עדה פחותה מעשרה, שנאמר: עַד מָתִי לְעֵדָה הָרְעָה הַזֹּאת (שם יד כז), ויצאו מהם יהושע וכלב, הרי עשרה (תני רבי חייא שם, ורש"י ד"ה עדה).

• נאמר: וְנִקְדְּשֵׁי בְּתוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל (ויקרא כב לב), ונאמר: וַיִּבְאוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לְשִׁבּוֹר בְּתוֹךְ הַבָּאִים (בראשית מב ה), ולמדים בגזרה שוה "בני ישראל" "בני ישראל", מה בני ישראל שנאמר להלן עשרה, אף כאן עשרה (רבי יוסי בי רבי בון בירושלמי ברכות ז ג).

• משני הכתובים הנ"ל, בגזרה שוה "תוך" "תוך" (רבי סימון שם).

• נאמר: בְּמִקְהָלוֹת בְּרָכוֹ אֱלֹהִים ה' מִמְּקוֹר יִשְׂרָאֵל (תהלים סח כז), ואין קהל פחות מעשרה (אשכול (אויערבך) א עמ' 8; מאירי ברכות מז ב).

גזר דבר שבקדושה הוא התפילות והברכות שמקדישים **שבקדושה** בהן את השם, כמו תפילת קדיש (ראה ערכו) וברכו (ראה ערכו) וקדושה (ראה ערכו). כן משמע מרש"י מגילה כג ב ד"ה אין פורסין². אף חזרת הש"ץ היא דבר שבקדושה, מפני הקדושה שאומרים בה (ר"ן שם; משנה ברורה נה סק"ה).

ובקריאת-התורה (ראה ערכו) וההפטרה (ראה ערכו) ובנשיאת-כפים (ראה ערכו), נחלקו ראשונים:

• יש אומרים שאף הן בכלל דבר שבקדושה (כן משמע מהרמב"ם תפלה ח ד-ו; מאירי שם; לבוש או"ח קכח א, ושם קמג א).

• ויש אומרים שאינן בכלל דבר שבקדושה, אלא תקנת חכמים נפרדת היא לקרותן בעשרה (ר"ן שם), שאף הם נצרכים להשראת שכינה (כן משמע מערך השלחן או"ח קכח ח)³.

קדושת יוצר בקדושה שבברכת יוצר אור נחלקו הדעות:

• יש אומרים שהיא דבר שבקדושה ואין אומרים אותה בפחות מעשרה, והיחיד כשמתפלל מדלג עליה (ראה להלן הנוסחאות השונות לדילוג. סידור רס"ג עמ' יג ועמ' לו; המנהיג לא; שבלי הלקט יג, בשם הרבה גאונים; רבנו יונה ברכות כא א, בשם יש אומרים; טור או"ח נט, בשם רב נטרונאי גאון; שו"ע או"ח נט ג, בשם יש אומרים, השנ"ג)⁴.

• יש אומרים שאין זה דבר שבקדושה, והיחיד אומר אותה, שלא אמרו אין דבר שבקדושה פחות מעשרה אלא כשאנחנו באים לקדש את הקדוש ברוך הוא, כמו בקדושה שבתפילה, שאומרים נקדישך – או נקדש (ראה ערך קדושה על נוסחאות הקדושה) – אבל ביוצר אין אנו באים עתה לקדש, אלא מזכירים ומספרים היאך המלאכים מקדשים אותו (סופרים טז יב, לפי נחלת יעקב שם; רבינו יונה שם, בשם רבני צרפת ומקצת הגאונים, ובשם מורי הרב; רא"ש מגילה ג ז;

כדעה הראשונה (כן משמע מתוספות מגילה כג ב ד"ה ואין, בשם תלמידי רש"י, שפירשו משמו), ויש שכתב שמצא שסובר כדעה השניה (הגהות מימוניות תפילה ז יז). ויש מהראשונים שבמקום אחד פסק כדעה הראשונה (רמב"ם תפלה ז יז), ובמקום אחר כדעה השניה (שו"ת הרמב"ם (פרידברג) שיג), והעיד בנו שהמקום השני הוא מה שכתב באחרית ימיו, וחזר בו מדעתו בראשונה (רבי אברהם בן הרמב"ם בספרו המספיק לעובדי השם (בר אילן) עמ' 199; כסף משנה שם, בשם רבי יצחק אבוביב שמצא בכתב ידו של רבי אברהם בן הרמב"ם). ויש שסייגו דעה זו, וחילקו בין גדול שיכול לומר קדושת יוצר ביחיד, לקטן שאינו יכול לאומרה (סופרים שם), ולא נזכר בפוסקים. 6. ויש שהשיג על דעה זו, שכתב האומרת קדוש אינה אומרת ברוך, וכתב שיאמר: "עונים ביראה ואומרים קדוש, והאופנים וכו' משבחים ואומרים ברוך", ואינו גומר הפסוקים, וממשיך

2. בעיקר הדין שקדושה היא דבר שבקדושה, יש מהראשונים הסוברים שמחלוקת אמוראים בדבר, ויש הסובר שאינה דבר שבקדושה אלא קריאת פסוקים בלבד (תוספות ר"י החסיד ברכות כא ב; תוספות הרא"ש שם). 3. על פריסת שמע שאינה אלא בעשרה, מפני שהיא דבר שבקדושה, ראה ערכו. 4. ויש שסייג דעה זו: מלכתחילה אסור ליחיד לומר קדושת יוצר, אבל כבר התחיל לומר: "עונים באימה ואומרים ביראה", צריך לומר גם קדוש קדוש וכו' (הפרדס (עהרנרייך) עמ' שכז, בשם רב נטרונאי גאון). 5. ויש שהסביר שלא אמרו כל דבר שיש בו קדושה צריך עשרה, שהרי קריאת שמע אין לך קדושה יותר ממנה, וקוראים אותה ביחיד, אלא כך אמרו כל דבר שתיקנוהו לומר בעשרה משום קדושה שיש בו, אין אומרים אותו בפחות מעשרה, וקדושת יוצר לא ניתקנה בעשרה (רבנו יונה שם). ויש מהראשונים שיש שפירשו משמו שסובר

וברכו¹⁰, שאפילו אם לא אמרו אלא קדיש וברכו, ויצאו מקצתם קודם שהתחילו בברכת יוצר אור, גומרים עד תפילת שמונה עשרה בפחות מעשרה (משנה ברורה שם ס"ק יז, בשם האחרונים).

• התחלת התפילה היא משהתחיל בברכת אבות (ראה ערכו), שכיין שהתחילו להתפלל בקול רם ויצאו מקצתם – גומר (שו"ת הרשב"א א צה; שו"ע או"ח נה ג), אבל התפילה בלחש אינה התחלה, שאם התפללו בלחש בעשרה ויצאו מקצתם, אינו מתחיל בקול רם בפחות מעשרה (משנה ברורה שם ס"ק טז), וכן לא יוכל לומר שום קדיש אחר זה (נודע ביהודה תניינא או"ח ז; באור הלכה שם ד"ה ותפלת ערבית).

• בגמר התפילה נחלקו ראשונים: יש אומרים שהוא תפילת שמונה עשרה בלבד (כן משמע משו"ת הרמב"ם (פרידברג) ר"ט; שו"ת הרשב"א שם, לפי פרי מגדים שם, אשל אברהם סק"א; כן משמע מהשו"ע שם), אבל לא יאמר הקדיש שאחריו, שאינו חלק ממה שהתחיל בו (שו"ת הרמב"ם שם); ויש אומרים שיכול לסיים כל סדר הקדושה של תפילת ובה לציון עם הקדיש שלם שלאחריו, שהוא שייך לתפילה (ראה ערך קדיש), ולכן אם התחיל בקול רם בעשרה ויצאו מקצתם, יכול להשלים כל סדר הקדושה עד הקדיש שלאחריו (תרומת הדשן טו; רמ"א שם).

• הקדיש שלאחר עלינו לדברי הכל לא יאמר כשיצאו מקצתם אחר התפילה, שאינו אלא מנהג (ראה ערך קדיש), ואפילו התחיל עלינו בעשרה ויצאו מקצתם לא יאמר הקדיש (לבוש שם ג; מגן אברהם שם סק"ג, בשמו).

• תפילת ערבית וקדיש שלאחריה אינם שייכים לקריאת שמע וברכותיה, ולכן אם התחילו ברכת ערבית בעשרה – היינו אפילו ברכו לבד (ראה לעיל) – ויצאו מקצתם, אינו גומר הקדיש שאחר התפילה, שהתפילה אינה חיבור לברכות קריאת שמע, וכל שכן סדר קדושה וקדיש שאומרים במוצאי שבת (תרומת הדשן שם; רמ"א שם, ומגן אברהם שם סק"ג), אבל חצי הקדיש שאומרים קודם התפילה בערבית יאמר, שקדיש זה שייך לברכות קריאת שמע (לבוש שם; מגן אברהם שם, בשמו).

• היו עשרה בשעה שהתחילו להתפלל תפילת שמונה עשרה של ערבית בלחש ויצאו מקצתם, אומרים הקדיש שלאחר התפילה (לבוש שם; שלחן ערוך הרב שם ד; נודע ביהודה תניינא או"ח ז; ערוך השלחן שם ט; משנה ברורה שם ס"ק כב), שלכתחילה ניתקן קדיש זה לאמרו אחר תפילת לחש בצבור, ואינו דומה לקדיש שאחר תפילת שחרית, שלא ניתקן אלא אחר חזרת הש"ץ, ולא אחר תפילת לחש (נודע ביהודה שם)¹¹.

• בהתחלת קריאת התורה נסתפקו אם נאמר דין זה דוקא בזמן התלמוד, שהעולים לתורה לא היו מברכים כולם, אלא הראשון והאחרון בלבד (ראה ערך קריאת התורה), ולכן כיון שהתחיל האחד ובירך, אף על פי שיצאו מקצתם ולא נשארו עשרה, גומר עם כולם, מפני שכולם כאדם אחד הם, אבל אצלנו שכל אחד מברך תחילה וסוף, אותו הקורא בלבד שבירך תחילה ישלים לקרוא ויברך בסוף,

צמח גאון שם, בשם יש מי שאומר; רבנו יונה ברכות כא א, בשם רבני צרפת ומקצת גאונים, ולא עוד אלא שיש מהסוברים שבקדושת יוצר אין היחיד אומרה, בקדושת ובה לציון סוברים שאומרה, שאינם אלא פסוקים (ר"ן מגילה כג ב), וכן המנהג (רמ"א או"ח קלב א)⁷.

שלוש עשרה באמירת שלש עשרה מידות של רחמים נחלקו מידות ראשונים:

• יש אומרים שאין לאומרה ביחיד (טור או"ח תקסה, בשם רב נתן; תרומת הדשן ח, בשם אור זרוע).

• יש אומרים שהיחיד אומרן, שאינו אלא כקורא בתורה (טור שם; תרומת הדשן שם, בשם תשובה אחת מהגדולים; מנהגים (טירנא) אלול, ימי הסליחות; דרכי משה שם סק"ד, בשמו).

• ויש מחלקים: כל שאומרה דרך תפילה ובקשות תחנונים דבר שבקדושה הן, ואין היחיד רשאי לאמרן, אבל אם בא לאמרן דרך קריאה בעלמא אומרן (שו"ת הרשב"א א ריא; כן משמע ממסקנת תרומת הדשן שם), וכן הלכה (שו"ע שם ה), ולכן יאמרה בניגון וטעמים (מסקנת תרומת הדשן שם; מגן אברהם שם סק"ח, בשמו; משנה ברורה שם ס"ק יב).

בהתחלה וגמר

סיום ענין התחילו לומר דבר שבקדושה בעשרה, והלכו להם **ללא עשרה** מקצתם, גומר באותם שנשארו (ירושלמי מגילה ד ד; רמב"ם תפלה ח ו; טוש"ע או"ח נה ב), אם נשתיירו רובם (ר"ן שם כג ב; שו"ע שם)⁸. כיצד?

• התחילו בברכות קריאת שמע בעשרה ויצאו מקצתם – גומר, אבל לא יתחיל השליח ציבור לעבור לפני התיבה בתפילת שמונה עשרה בפחות מעשרה, שכבר נשלמה תפלת יוצר (ירושלמי שם, לפי הר"ן שם; טור שם; תרומת הדשן טו; רמ"א שם)⁹.

• התחילו תפילה בעשרה ויצאו מקצתם – גומר, אבל אין נושאים את כפיהם בפחות מעשרה, שהוא התחלת ענין אחר.

• התחילו בנשיאת כפים בעשרה ויצאו מקצתם – גומר, אבל אין קוראים בתורה בפחות מעשרה, שהוא ענין אחר.

• התחילו קריאת התורה בעשרה ויצאו מקצתם – גומר, אבל אין מפטירים בנביא בפחות מעשרה, שההפטר והקריאת התורה הם שני עניינים (ירושלמי שם, לפי קרבן העדה שם).

ועל כולם – שיצאו – הוא אומר: וְעֲבֹדֵי ה' יָכֻל (ישעיהו א כח. ירושלמי שם; רמ"א שם), שעבירה היא לצאת, ודוקא אם לא נשארו עשרה אז עובר עבירה (רמ"א שם), ודוקא אם אינו ממתין עד שיגמרו אותו ענין, אבל אם ממתין עד שיגמרו הענין די בזה, כגון אם הצטרף לעשרה לברכו – אינו מחויב להמתין על צירוף לחזרת הש"ץ בתפלה, וכיוצא בזה (משנה ברורה שם ס"ק יב), אם כבר שמע קדושה וקדישים עד עלינו (משנה ברורה שם ס"ק יד).

מה נחשב • התחלת ברכות-קריאת-שמע (ראה ערכו) היא קדיש **התחלה וסיום**

"לאל ברוך" וכו' (שבלי הלקט שם, בשם ה"ר ברוך).⁷ ומכל מקום כתבו הפוסקים שאם הציבור התחילו לומר ואתה קדוש והוא לא אמר עדיין אשרי ובה לציון, יש לו לחוש לדעה הראשונה ולומר הקדושה עם הציבור, ואחר כך יאמר אשרי ושני הפוסקים שקודם ואתה קדוש (מגן אברהם קלב, בתחילת הסימן; משנה ברורה שם סק"ג, בשמו ובשם דרך החיים); ויש מהפוסקים שכתב שאפילו אם בא לבית הכנסת וטרם שהתפלל אמרו הציבור קדושה דסדרא, יאמר עמם (מגן אברהם שם); ושאר הפוסקים כתבו שלא נהגו כן (ערוך השלחן שם ח; שער הציון שם סק"ג), כיון שאנו נוקטים להלכה כדעה

השניה (ערוך השלחן שם).⁸ ויש מהראשונים החולק על דין זה וסובר שמפסיקים, אם אינם נראים כעשרה (ספר הישר לרבנו תם, התשובות נד יא).⁹ ויש מהראשונים הסובר שמשעת התחלת ברכות קריאת שמע רשאי לסיים עד לאחר סדר הקדושה של תפילת ובה לציון (מנהגי מהר"ש מנוישטט ז; דרכי משה שם סק"ב, בשמו).¹⁰ ויש מהראשונים הסובר שתחילת התפילה היא מישתבח (מנהגי מהר"ש מנוישטט ז; דרכי משה שם סק"ב, בשמו).¹¹ ויש מהאחרונים הסובר שלא יאמר הקדיש שלאחר התפילה, שכיין שגם היחיד אומר תפילת לחש ואינה צריכה עשרה, לפיכך אין זו התחלה לקדיש (חיי אדם

שם ז כ; שלחן ערוך הרב שם ח) - או תשעה וקטן, נחלקו אמוראים אם מצטרף לדבר שבקדושה¹⁴:

• יש אומרים שמצטרפים, ואפילו הקטן מוטל בעריסה (רבי יהושע בן לוי בברכות מז ב), שעל כל עשרה השכינה שורה אפילו על קטנים, ואף עבד ישנו בכלל 'ונקדשתי', שהשכינה שורה על כל מחוייב מצות בני ברית, היינו הנימולים (רא"ש שם ומרדכי קעב, בשם רב האי גאון), ודוקא עבד אחד, אבל שני עבדים אינם מצטרפים לשמונה כשרים (רבי יהושע בן לוי שם).

• ויש אומרים שאין מצטרפים, שאין הקטן מצטרף לעשרה עד שיהיה בן שלש עשרה שנה ויום אחד (מסקנת הגמ' שם, לפי שבלי הלקט ט, בשם רב נטרונאי גאון; סופרים טז ט; רמב"ם תפלה ח ד, וכסף משנה שם; טור שם), ויביא שתי שערות (שו"ע שם ח)¹⁵.

להלכה נחלקו גאונים וראשונים:

• יש פוסקים כדעה הראשונה (רא"ש ומרדכי שם, בשם רב האי גאון; תוספות שם מח א ד"ה ולית, בשם רבנו תם).

• ויש פוסקים כדעה השניה (שבלי הלקט שם, בשם רב נטרונאי גאון; תוספות שם, בשם ר"י; רמב"ם שם; טור שם)¹⁶, וכן הלכה (שו"ע שם ד, בשם גדולי הפוסקים; כן משמע מהרמ"א שם)¹⁷.

חרש חרש (ראה ערכו) המדבר ואינו שומע, או שומע ואינו מדבר, הם כפקחים - ומצטרפים (בית יוסף שם, בשם המהר"ם ומהר"ל, שו"ע שם ח)¹⁸, הואיל ובני דעה ובני מצוה הם (בית יוסף שם, בשם המהר"ל), ואפילו הם שנים או יותר, כל שהרוב הם פקחים שיכולים לענות אמן, אין עניית המיעוט מעכבת, כל שהם בני מצוה והשכינה שורה עליהם (שלחן ערוך הרב שם יא), אבל אינו שומע ואינו מדבר, אינו מצטרף לדברי הכל (שו"ע שם).

מנוחה מי שנידוהו (ראה ערך נדו) - מחמת עבירה (בית יוסף או"ח ועגרי"ן נה, בשם תשובת הרשב"א), או מחמת שעבר על גזרת הצבור (באור הלכה שם ד"ה מנוחה), והוא הדין מי שהחרימוהו (ראה ערך חרם א. רמב"ם תלמוד תורה ז ה; טושי"ע יו"ד שלד ב) - אינו מצטרף לעשרה לכל דבר שבקדושה, שאם מצטרף מה הועילו בתקנתם שהבדילוהו מאגודתם (רמב"ם שם ד; שו"ע או"ח נה יב, וטושי"ע יו"ד שלד יא), ודוקא אם פירשו בנידוי שלא יצרפיהו (ערוך השלחן יו"ד שלד ח), ומכל מקום אם נתנדה מחמת ממון, לעולם מצטרף למנין (בית יוסף שם, בשם תשובת הרשב"א; באור הלכה שם)¹⁹.

עברייני - לתיאבון (פרי מגדים או"ח נה, אשל אברהם סק"ד) - שלא נידוהו, נמנה למנין עשרה (המנהיג עט; ריב"ש קעב; שו"ע או"ח נה יא),

אבל אחרים שוב לא יעלו לקרוא; או שכל שלא עלו כל העולים לקרוא לא נגמרה המצוה, וכיון שהתחיל האחד לעלות ובירך בעשרה, אף שלא נשארו אחר כך עשרה, צריכים כולם לעלות ולברך, והכריעו להלכה שכולם צריכים לעלות (כסף משנה תפלה ח)¹².

• הקדיש שאומרים אחר פסוקי דזמרה, וכן אחר תפילת ערבית, אומרים אותו אפילו כשלא היו עשרה בשעת פסוקי דזמרה או תפילת ערבית, ודי כשיש עשרה עכשיו בשעת הקדיש (ט"ז או"ח נה סק"ג).

• בקדיש שאחר הלימוד של פסוקים ואגדות ותלמוד (ראה ערך קדיש דרבנן), ובקדיש שאחר עלינו, ובקדיש שאחר אשרי בתפילת המנחה, נחלקו הפוסקים: יש אומרים שאם נזדמנו עשרה מיד לאחר שסיימו הלימוד או אשרי או עלינו, יכולים לומר קדיש (ט"ז שם); ויש אומרים שאם לא היו עשרה בשעת הלימוד, או בשעת אמירת אשרי ועלינו, לא יאמרו קדיש (מגן אברהם סט סק"ד, ושם רלד סק"א; כן משמע מבאור הגר"א או"ח רלד סק"ה; ערוך השלחן או"ח נה ט), והנכון שיאמרו אחר כך שלושה פסוקים ויאמרו קדיש (פרי מגדים שם, משבצות זהב סק"ג; משנה ברורה נה סק"ב, בשמו). ומכל מקום הכל מודים שאם נזדמנו עשרה באמצע הלימוד, ובאמצע אמירת אשרי ועלינו, שיכולים לומר קדיש (ט"ז שם; פרי מגדים שם; משנה ברורה שם, בשמו; ערוך השלחן שם).

המצטרפים לעשרה

העשרה של דבר שבקדושה צריכים להיות זכרים וגדולים ובני חורין (רמב"ם תפלה ח ד, על פי ברכות מז ב; טושי"ע או"ח נה א), ולא נשים וקטנים ועבדים (לבוש שם ד)¹³, ומספר למודים לדבר:

• מכיון שדין עשרה למדנו מ'ונקדשתי בתוך בני ישראל' (ראה לעיל: דינו וגדרו), סתם בני ישראל בכל התורה בגדולים זכרים (לבוש שם ד).

• מכיון שלמדים שצריכים להיות עשרה מעדה של מרגלים (ראה לעיל: שם), אף זה למדים משם, שכשם שבעדה של מרגלים היו זכרים וגדולים, אף כל עדה אינה אלא בזכרים וגדולים (שלחן ערוך הרב שם ב).

• ללימוד מהכתוב לשבור בתוך הבאים (ראה לעיל: שם), הטעם לפי שאחי יוסף היו זכרים (ראב"ן קפה).

• ללימוד מהכתוב במקלות ברכו אלהים (ראה לעיל: שם), נשים ועבדים לא נקראו קהל (מאירי ברכות שם).

תשעה ופסול היו תשעה ועבד - או תשעה ואשה (כן משמע מהרא"ש

אבל קטן מבן שש, אפילו הוא חריף ויודע למי מתפללים - אין מצטרפים אותו (ריב"ש תנא; שו"ע שם, בשם יש מתיירים); ומכל מקום לא פסקו כדעה זו לגבי אשה ועבד, שהקטן יבוא לכלל חיוב, מה שאין כן אלו (מאירי שם). ויש שפסקו שניתן לצרף קטן אם יש חומש בידו (תוספות שם, בשם יש מצרפים, על פי ירושלמי ברכות ז ב; רא"ש שם, שכן מנהג העולם); ורוב הראשונים חולקים וסוברים שאינו מועיל לצרפו (תשובת רש"י בשו"ת מהר"ם מרטנובורג (פראג) קע; תוספות שם, בשם רבנו תם ור"י, על פי הירושלמי שם, לגירסתנו).
17. ויש נוהגים להקל בשעת הדחק כדעה הראשונה (ארחות חיים וכלבו שם, בשם הר"ף, ושכן דעת הר"ף והר"א אב"ד; רמ"א שם, בשם יש נוהגין), ומכל מקום לא יאמרו אלא ברכו וקדיש, שהוא חיוב, אבל לא קדיש שאחר עלינו, שאינו אלא מנהג (מגן אברהם שם סק"ח); וכתבו הפוסקים שלא לנהוג כן (אלה זוטא שם סק"ב, בשם הגאון מהרא"ש; חיי אדם ל א, בשם האליה רבה; משנה ברורה שם ס"ק כד, בשם האחרונים).
18. ויש מהפוסקים הפוסק שמי שאינו שומע, אפילו שהוא מדבר, אינו מצטרף (ט"ז או"ח ככד סק"ב).
19. ויש

ל ב). 12. ויש שהכריע כצד הראשון (אשכול (אויערבך) א עמ' 32). 13. יש מהאמוראים הסובר שתשעה הנראים כעשרה מצטרפים (רב הונא בגמ' שם), ושתי לשונות בתלמוד בבאור דעתו (גמ' שם), ומכל מקום אין הלכה כמותו (גמ' שם מח א). 14. לענין צירופו לקריאת-התורה, ראה ערכו. 15. אבל כיון שתפילה היא מדרבנן (מגן אברהם שם סק"ז) אין מדקדקים לבדוק בשערות, אלא כל שהגיע לכלל שנותיו מחזיקים אותו כגדול לענין זה, ואומרים מסתמא הביא שתי שערות (מהרי"ק מט; רמ"א שם). 16. ונחלקו הפוסקים כן אם ניתן לצרף דוקא קטן אחד, שאינו כבוד שמים לומר דבר שבקדושה בצירוף של יותר מקטן אחד, ולכן צריכים שיהיו תשעה גדולים בני מצות (רא"ש ומרדכי שם, בשם רב האי גאון); או שניתן לצרף אפילו שני קטנים (ארחות חיים, תפלה עג, בשם ר"ד הלוי; כלבו שם, שכן נהגו); או שלושה (ארחות חיים שם, בשם יש אומרים; כלבו שם); או אפילו ארבעה, כיון שיש רוב מנין גדולים (מאירי שם). וכן יש מהם שפסקו שלא ניתן לצרף קטן בעריסה, אלא קטן שהוא בן דעת ויודע למי מתפללים, ושיהיה בן תשע או עשר, ולכל הפחות גדול מבן שש,

ו, והוא הדין בשנים או שלושה שכבר התפללו, כל שנשאר הרוב (מגן אברהם שם סק"ח, בשם מהרלב"ח). אכן שכשהשליח ציבור חוזר התפילה בקול, צריך לזהר שיהיו תשעה שומעים שעונים אמן אחריו (שלחן ערוך הרב שם ז, על פי טוש"ע או"ח קכד ז).

אונן אונן אינו מצטרף לעשרה (שיירי כנסת הגדולה או"ח נה, הגהות בית יוסף ד; פרי מגדים שם, אשל אברהם סק"ד, בשמו; משנה ברורה שם סק"כד), כשהוא באופן שאסור בתפילה (ראה ערך אנינות. משנה ברורה שם).

צירוף מי שיצאו ידי חובתם

עשרה הצריכים לדבר שבקדושה מצטרפים אף אם חלקם יצאו ידי חובתם, ונחלקו בדבר:

- יש אומרים שיש צורך בשבעה שלא שמעו עדיין, שהם יכולים לצרף עוד שלושה ששמעו לעשרה (תוספות מגילה כג ב ד"ה ואין, בשם רבנו תם, על פי סופרים י, בשם רבותינו שבמערב), והצריכו שבעה כמנין התיבות של פָּרַע פָּרַעוֹת בְּיִשְׂרָאֵל בְּהַתְנַדֵּב עִם פָּרְכוֹ ה' (שופטים ה ב. סופרים שם, בשם רבותינו שבמערב).

- יש אומרים שדי בששה שלא שמעו (כן משמע מתוספות שם, בדעת סופרים שם, בשם יש אומרים; כסף משנה תפלה ח ד, בדעת הרמב"ם), שאז רוב העשרה לא שמעו, ובכל מקום רובו ככולו (כסף משנה שם, בדעת הרמב"ם), או מפני שתיבת 'ברכו' באותו הפסוק היא השישית (סופרים שם, בשם יש אומרים).

- יש אומרים שדי בחמישה שלא שמעו (ספר הישר לרבנו תם, החידושים כו, בשם אגדה; תוספות שם, בשם ספר הישר), שעד תיבת ברכו יש רק חמש תיבות (תוספות שם, בשם ספר הישר, על פי ספר הישר שם).

- יש אומרים שדי בשלושה שלא שמעו, שפירוש הכתוב הוא כפרוע פרעות בישראל, שלא עשו מה שמוטל עליהם לעשות, אז יתנדב העם לברך את ה', ועד בהתנדב אין אלא שלש תיבות (תוספות שם, שכן נראה לו).

- ויש אומרים שאפילו אחד שלא שמע קדיש וברכו וקדושה יכול לצרף תשעה שכבר שמעו ולפרוס על שמע, היינו לומר קדיש וברכו וקדושה (סופרים שם, בסתם; תוספות שם, בשם תלמידי רש"י שאמרו בשמו; שבלי הלקט, תפילה כז, בשם תשובת גאון)²², ואפילו אותו שכבר שמע יכול לחזור ולפרוס בשביל האחד שלא שמע (תוספות שם, בשם תלמידי רש"י שאמרו בשמו; שבלי הלקט שם, בשם תשובת גאון; שו"ע או"ח סט א), ומכל מקום אם אותו שלא שמע בקי – מוטב שיפרוס הוא ויעבור הוא לפני התיבה, משיעבור אחר שכבר שמע (שו"ע שם)²³.

להלכה כתבו הפוסקים שהעיקר כדעה האחרונה (בית יוסף שם), ומכל מקום לכתחילה יש לחזור אחר ששה שלא שמעו, שהם רוב העשרה, ואם אינם נמצאים – די באחד (שו"ע שם)²⁴; ואם אין ששה, לא יתפלל הש"ץ תפילה בלחש, רק יתחיל מיד בקול רם (מגן אברהם שם סק"ד), ולא יאמר אלא עד האל הקדוש ולא יותר, שעיקר החובה משום קדושה, ולא התירו להשמיע קולו בתפילתו

ואפילו עבר עבירה שחייבים עליה מיתה (משנה ברורה שם ס"ק מז), שאף על פי שחטא – ישראל הוא (ראה סנהדרין מד א), ובקדושתו עומד, ולא יצא מכלל ישראל (המנהיג שם)²⁰.

ומכל מקום אין מצרפים לדבר שבקדושה עברייני לכל התורה כולה (ערוך השלחן או"ח נה טז), והוא הדין מומר לעבודה זרה ולחילול שבת – בפרהסיא (משנה ברורה שם ס"ק מו, בשם הפרי מגדים) – ועברייני, אפילו לעבירה אחת, להכעיס (פרי מגדים שם; משנה ברורה שם, בשמו).

קראים הקראים (ראה ערכו), שאינם מודים בדבר החכמים בפירוש התורה, אינם מצטרפים, ומי שאינו מודה בדבריהם איך נוכל להצטרף עמהם בדבר אשר הם תיקנו (שו"ת הרמב"ם (פריימן) יד).

גור הגר מצטרף לכל דבר שבקדושה למנין עשרה, ואף על פי שלמדים עשרה מהכתוב: וְנִקְדָּשְׁתִּי בְּתוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל (ויקרא כב לב. ראה לעיל: דינו וגדרו), והגר נתמעט מ"בני ישראל" (ראה ערך גר), אין דרשה זו אלא אסמכתא (ראה לעיל: שם), והרי הוא כשר להיות שליח ציבור (ראה ערך הנ"ל), ואיך לא יצטרף למנין (פרי מגדים או"ח נה אשל אברהם סק"ד).

ישן הישן, נחלקו בו הדעות:

- יש אומרים שמצטרף, אף על פי שאינו עונה עמהם, שכיון שיש כאן עשרה בני קדושה, השכינה שורה עליהם (שו"ת מהרי"ל קנ, לגירסת האגור רנב; שו"ע או"ח נה ו), ונחלקו הפוסקים האם אפילו שלושה או ארבעה ישנים מצטרפים, כיון שהרוב ערים (מגן אברהם שם סק"ח, בשם מהרלב"ח); או שביותר מאחד אין זה כבוד שמים לצרף כשישנים (מגן אברהם שם).

- יש אומרים שאינו מצטרף, שהישן נשמתו מסתלקת ממנו ואין קדושה שורה עליו, וגם שורה עליו רוח טומאה, ואפילו הסוברים שקטן מצטרף הרי זה מפני שאי אפשר לעשותו גדול, אבל הישן שאפשר להעיר אותו משנתו למה נצרפו (ט"ז שם סק"ד).

- ויש שנסתפקו בזה (שו"ת מהרי"ל שם, לגירסתו).

ולהלכה כתבו הפוסקים שכיון שאפשר להקיץ הישן, אין להכניס עצמנו למחלוקת (שלחן ערוך הרב שם ח; משנה ברורה שם ס"ק לד).

חולה חולה כשהוא בדעתו מצטרפים אותו למנין אם שוכב בחדר המתפללים (ראה להלן: המקום), ואם אינו בדעתו – אין מצטרפים אותו (ערוך השלחן שם יג)²¹.

התחילו חלקם להתפלל תפילת שמונה עשרה – ואינו יכול לענות עמהם, **שמונה עשרה** אף על פי כן מצטרף עמהם, שעל כל עשרה שהם בני קדושה השכינה שורה – ואין אמירת דבר שבקדושה תלויה בעניינם (שלחן ערוך הרב שם ז) – ואינו גרוע מקטן המוטל בעריסה, ואפילו החולקים על קטן הרי זה מפני שאינו בן מצוה, מה שאין כן זה (הגהות מיימוניות תפלה ח ז, בשם המהר"ם מרוטנבורג; שו"ע שם

אליו, אבל לכתחילה לא יעמוד (שבלי הלקט שם, על פי סופרים שם). ²³ ויש הסובר שמי שכבר יצא ידי חובתו אינו יכול לחזור ולומר בשביל זה שלא יצא (שבלי הלקט שם). ²⁴ יש שכתבו שדוקא בקריאת שמע הוא שלא הצריכו כל העשרה שלא יצאו, אבל בתפילה צריכים כל העשרה להיות מאלה שלא יצאו ידי חובתם (כן משמע משבלי הלקט שם; מהרי"ל מייץ טו, לפי דרכי משה שם

החולק בזה וסובר שאינו מצטרף (פרי חדש שם ס"ק יב). ²⁰ ואף על פי שפסול לעדות (ראה ערך פסולי עדות) אינו ענין לצירוף לעשרה (ריב"ש שם). ²¹ ואפילו הסובר שישן מצטרף, אינו דומה לחולה, שהרי ניתן להקיץ הישן ויהיה בדעתו ויוכל לענות (ערוך השלחן שם). ²² ויש החולק על עיקר דין זה וסובר שלא נאמר אלא בדיעבד, שאם כבר עמד ואמר ברכו וקדושה מצטרפים

- ואינו רואה אותם (שלחן ערוך הרב שם טו) - אינו מצטרף (רבנו ירוחם ג ז, על פי פסחים פו ב; רמ"א שם) ²⁷.

היו מקצתם בפנים ומקצתם בחוץ, ושליח צבור תוך הפתח, הוא מצרפם (טור שם, בשם הרא"ש; שו"ע שם טו) אפילו שאינם רואים אלה את אלה, שכיון שהשליח צבור רואה את אלה, הרי זה כמקצתם רואים אלו את אלו (שלחן ערוך הרב שם יז), שכיון שהוא שליח צבור כל אחד נותן דעתו עליו והוא מחברם (משנה ברורה שם ס"ק נד).

היו מקצתם בבית הכנסת ומקצתם בעזרה - היינו בית הכניסה או חדר אחר שאצל בית הכנסת (ערוך השלחן שם כג) - אינם מצטרפים (רבנו ירוחם ג ז; שו"ע שם יח), אם אינם רואים זה את זה (פרי מגדים שם, אשל אברהם ס"ק יב; משנה ברורה שם ס"ק נז).

אכן שליח צבור בתיבה ותשעה בבית הכנסת - מצטרפים, אפילו שהתיבה גבוהה עשרה ורחבה ארבעה ויש לה מחיצות גבוהות עשרה, מפני שהיא בטלה לגבי בית הכנסת, שאינה עומדת לתשמיש בפני עצמה אלא לתשמיש בית הכנסת (שו"ת הרשב"א א צו; שו"ע שם יט) ²⁸.

אלא לחזרת הש"ץ, וזה אינו ש"ץ, ואינו מתפלל אלא לחובת עצמו בלבד (שלחן ערוך הרב שם ה) ²⁵.

המקום

העשרה צריכים להיות כולם במקום אחד, ושליח צבור עמהם (רמב"ם תפלה ח ז, על פי עירובין צב ב, ופסחים פה ב; טוש"ע או"ח נה יג) ²⁶, אפילו אינם רואים אלה את אלה, כל שהם בבית אחד - מצטרפים (משנה ברורה שם ס"ק מח, בשם האחרונים).

ואם רואים אלה את אלה, ואינם בבית אחד, נחלקו גאונים:

• יש אומרים שמצטרפים (שו"ת הרשב"א א צו, על פי משנה ברכות נ א), ולפיכך מי שעומד אחורי בית הכנסת וביניהם חלון, אפילו גבוה כמה קומות, ואפילו אינו רחב ארבע, ומראה להם פניו משם, מצטרף עמהם לעשרה (בית יוסף או"ח נה יד, בשם ארחות חיים, שכתב בשם רב האי גאון, וכן הלכה (שו"ע שם)).

ויש אומרים שכל שאינם בבית אחד, אף על פי שרואים אלה את אלה אינם מצטרפים (אור זרוע א ה, בשם תשובות הגאונים; רשב"ש לו). ואם עומד על גג בית הכנסת או על עובי הכתלים של בית הכנסת

דָּבָר שֶׁהָיָה בְּכָלֵל וַיֵּצֵא מִן הַכָּלֵל לְדוֹן בְּדָבָר הַחֲדָשׁ

דבר בתורה הנכלל בסוג דברים הדומים לו, והוזכר בתורה בדין מיוחד, הסותר את דין הכלל, יצא לגמרי מהכלל, אלא אם כן החזירו הכתוב לכללו ²

המידה וגדרה

בין שלש עשרה המידות שהתורה נדרשת בהן, נמנית המידה: כל דבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל לדון בדבר חדש, אי אתה יכול להחזירו לכללו עד שיחזירו הכתוב לכללו בפירוש (תורת כהנים, ברייתא דרבי ישמעאל; יבמות ז א, וזבחים מט א) ³, ופירושה, שדבר שהיה כלול בתורה עם דברים אחרים בכלל אחד ⁴, והוציאה אותו התורה מהכלל להזכירו במיוחד בדין הסותר את דיני הכלל (ראה להלן: הדבר החדש), אינך יכול להחזירו, שיהא כשאר הכלל (רש"י זבחים שם ד"ה אי אתה) להשוותו לכללו, או להשוות כללו לו (רש"י יבמות שם ד"ה אי אתה), שכן נעקר הוא מן הכלל (ירושלמי פאה א ד).

ולפיכך למה שיצא - היינו לדבר החדש - יצא, ולמה שלא יצא - היינו לשאר דיני הכלל - לא יצא, ולא יהיו בו (יבמות ז ב, לגירסתנו), אם לא שהחזירו הכתוב בפירוש לכללו הקודם (ראה להלן: החזרתו לכלל) ⁵.

• כשהחזירו הכתוב לכללו בפירוש, כגון בהאכלת תרומה. נאמר: ויליד ביתו הם יאכלו בלחמם (ויקרא כב יא), ובתו בכלל יליד ביתו היתה, בין פנויה ובין נשואה, ויצאה לדון בדבר חדש, שלאחר שנישאת לזר אינה אוכלת בתרומה (ראה ערוך בת כהן), שנאמר: וכת פֶּהֶן פִּי תִהְיֶה לְאִישׁ זָר הִיא בְּתָרוּמַת הַקֹּדֶשִׁים לֹא תֹאכַל (שם יב). הואיל והוציאה הכתוב מהכלל, אינך יכול להחזירה לכללה,

ללמדנו שאף על פי שהענין הוא כענין הראשון, כגון אשם מצורע שהוא כשאר אשמות, קדשי קדשים כמותם וטעון שחיטת צפון כמותם, מכל מקום הואיל ונתחדש בו דבר, אין לך בו אלא חידושו עד שיחזירו הכתוב לכללו (פירוש הראב"ד שם); ויש אומרים ההבדל ביניהם, שבטען אחר שלא כעניינו לא נאמר דין החזרה לכללו, ושם אף אם החזירו הכתוב בדינים פרטיים אינו מוחזר אלא לאותם הדינים בלבד, ולא לשאר הדינים שבכלל, מאחר שהוא נפרד לגמרי מהכלל בין במהותו, שהוא לא מעניינו כלל, ובין בדינו, אבל ביצא לדון בדבר החדש, שהוא מעניינו של הכלל, ולא נפרד אלא בדינו, ולכן כשהחזירו הכתוב הוא מוחזר לגמרי לכל הדברים (ספר כריתות יא, בשם רבנו נתנאל); ולסוברים בכלל שלנו שכשיצא לדון בדבר החדש כללו למד ממנו (ראה להלן), זהו ההבדל בין מידה זו ליצא לטעון טוען אחר שלא כעניינו, שבמידה זו כללו למד ממנו, ובטען אחר שלא כעניינו אין היוצא למד מהכלל, ולא הכלל ממנו לשום דבר (כריתות י ו, לפי יבין שמועה קמה). ³ כלל זה נאמר גם בלשון אחרת: כל דבר שהוא בכלל ויצא לדון בדבר החדש, נעקר מן הכלל והרי הוא בחידושו (רבי ישמעאל בירושלמי פאה א ד, וסוטה ט ה; רבא בשבועות כה ב). ⁴ וראה בדעתו במאירי יבמות ג ג, בדעת גדולי קדמוניו; ריטב"א יבמות ז ב, בדעת יש מי שפירש. וראה ברמב"ם שם שהוא הר"א אב"ד. ⁵ ויש מהתנאים החלוקים על כלל זה, וסוברים שכשיצא לדון בדבר החדש לא נעקר מהכלל, אלא הרי הוא בכללו ובחידושו (רבנן בירושלמי שם ושם).

סק"ג), והפוסקים דחו דבריהם (דרכי משה שם; מגן אברהם שם סק"ד). ²⁵ אם כולם כבר התפללו ביחידות, אלא שלא שמעו קדושה, אם יכולים לחזור ולהתפלל, ראה ערוך קדושה; על קריאת התורה בשביל מקצת אנשים שלא שמעו, ראה ערוך קריאת התורה. ²⁶ ויש מהראשונים הסובר שיש מהאמוראים החולק על דין זה וסובר שאפילו מחיצה של ברזל אינה מפסקת בין ישראל לאביהם שבשמים, שאין הפסק לפני המקום ואין סתימה לפניו, שהכל גלוי וידוע לפניו (רש"י פסחים שם ד"ה אינה מפסקת, בדעת רבי יהושע בן לוי). ²⁷ ויש שכתב שאם יושב בעובי ראש החומה בגגה הרי זה מצטרף (אור זרוע שם). ²⁸ ומכל מקום אם היו - כל ארבע (ערוך השלחן שם כד) - מחיצותיה מגיעות לתקרת הגג, יש סוברים שאין מצטרפים (סמ"ק רב; שו"ע שם, בשם יש מי שכתב), ויש לחוש לדעה זו (ערוך השלחן שם).

דבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל לדון בדבר החדש. ¹ ו, טורי' תשכח-תשלד. ² ההבדל בין מידה זו לדבר-שהיה-בכלל-ויצא-מהכלל-ללמד (ראה ערכו), הוא שבמידה זו יצא מן הכלל בדבר הסותר את הכלל, וללמד יצא בדבר שאינו סותר אותו (ותוספות זבחים מט א ד"ה לפי). בהבדל שבין מידה זו למידת דבר-שהיה-בכלל-ויצא-מהכלל-לטעון-טען-אחר-שלא-כענינו (ראה ערכו) נחלקו ראשונים: יש אומרים שמידה זו יתרה על טוען שלא כעניינו, שבטען שלא כעניינו מן הדין שאין לדון בו דין שבכלל, מכיון שאינו מעניינו כלל, אבל מידה זו באה

- לצד הראשון אפשר ללמוד שאר אשמות שצריכים שחיטת צפון מאשם מצורע, שכללו למד ממנו (גמ' שם, ורש"י ד"ה אבל כלל).
- ולצד השני כשם שהוא אינו למד משאר אשמות להצריך דמים ואימורים למזבח, אם לא החזירו הכתוב, כך אין למדים שאר אשמות ממנו לשחיטת צפון, אם לא החזירו הכתוב (גמ' שם, ורש"י וד"ה כיון דאחדריה וד"ה אחדריה).

גם לצד הראשון אינו למד אלא הדבר שאין בו משום חידוש, כגון שחיטת צפון באשם, אלא יוצא מן הכלל הוא, אבל הדבר שנתחדש בו, לדברי הכל אין כללו למד ממנו (רש"י שם ד"ה אבל כלל; תוספות שם א ד"ה לפי), שאם כן לא היה שוב דבר חדש, ועוד שאם כן היה דבר החדש יוצא ללמד על הכלל כולו (תוספות שם) ⁷.

החזרתו לכלל

החזר לכלל על ידי לימוד אחר
דבר שיצא לדון בדבר החדש שאי אתה יכול להחזירו לכלל, היינו דוקא להחזירו מאליה לכלל, אבל בקל-וחומר (ראה ערכו), או במה מצינו (ראה ערך בנין אב) כשאין להם פירכא, אפשר ללמוד מהכלל, ולכן הוצרכנו ללימוד מיוחד בשעירי יום הכפורים שמתקדשים על ידי הגורל בלבד, ולא על ידי קריאת שם (ראה ערך גורל), אבל אלמלא כן היינו למדים שהשם קובע בהם, בקל וחומר משאר הקרבנות שאין הגורל קובע בהם והשם קובע, כל שכן בשעירי יום הכפורים שהגורל קובע, שודאי השם קובע, אף על פי שיום הכפורים הוא דבר שהיה בכלל כל הקרבנות, שקידש בהם השם, ויצא לדון בדבר החדש, בגורל, ואי אתה יכול להחזירו לכלל, אלא שבקל וחומר, כשאין פירכא, אפשר ללמוד מהכלל (תוספות יומא מ ב ד"ה מה) ⁸.

גלימוד כלל וכן בלימוד כלל ממנו, שבדבר שנתחדש בו לדברי סטו הכל אין למדים (ראה לעיל), במה מצינו למדים, ולכן אפילו שאשת אח היא דבר שהיה בכלל שאר העריות, ויצאה לידון בדבר החדש להתירה במקום יבום, אלמלא שיש פירכא היינו למדים במה מצינו אחות אשה מאשת אח להתיר במקום יבום (תוספות שם, על פי יבמות ז א-ב; רמב"ן יבמות ז ב, בדעת הר"א אב"ד).

כשהחזירו כשהחזירו הכתוב החזירו לכל הדברים שבכלל (זבחים הכתוב מט ב), ואף כשהחזירו הכתוב לדבר אחד, שבו יצא מן הכלל, הרי הוא מוחזר גם לכל שאר דברים שבכלל (ספר כריתות יא, בשם רבנו נתנאל; מדות אהרן יג).

אפילו היא אלמנה או גרושה, אם לא יחזירנה הכתוב לכללה בפירוש, זהו שהכתוב אומר: וכת פהן פי תהיה אלמנה וגרושה וזרע אין לה ושבה אל בית אביה פגעוניה מלחם אביה תאכל (שם יג. פירוש רס"ג ופירוש רש"י לברייתא דרבי ישמעאל; אבדורהם, י"ג מידות של רבי ישמעאל).

- וכשלא החזירו הכתוב לכללו בפירוש, כגון בשבועת-העדות (ראה ערכו) - שנשבע לחברו שאינו יודע לו עדות והוא יודע - שבכלל שבועת-בטוי (ראה ערכו) היתה, שנשבע על דבר שהוא שקר, ויצא מן הכלל לדון בדבר חדש, שאינו חייב אלא בבית דין ובראויים להעיד, אין לך בו אלא חידושו שחייב משום שבועת העדות בלבד, ואינו חייב גם משום שבועת ביטוי (רבה בשבועות כה ב, לפי רש"י ד"ה רבא אמר).

הדבר החדש

יצא לדון בדבר החדש הוא כשהדבר החדש סותר את הכלל - כגון בת כהן שהיא בכלל האוכלות בתרומה, ויצא הכתוב בדבר חדש ללמד שכשנישאת לאיש זר אינה אוכלת בתרומה - אבל תוספת בדבר שאינו בכלל, אינה במידה זו של דבר החדש, כגון נסכים שטעונה חטאת מצורע, מה שאין כן בשאר חטאות, שאינה אלא תוספת על הקרבן, ואינה דבר החדש (תוספות יבמות ז א ד"ה לפי, וזבחים מט א ד"ה לפי; ספר הכריתות י ג, ובתי מדות י ה; הליכות עולם ד; יבין שמועה קמג; מדות אהרן יג) ⁶.

כשיצא להחמיר כגון שבועת-העדות (ראה ערכו), שיצאה מכלל שאר שבועות להקל באינם ראויים להעיד ושלא בפני בית דין, אבל בשבועת-הפקדון (ראה ערכו), שיצאה מן הכלל להחמיר, לחייב קרן וחומש ואשם, לפי שכופר ממון, אין זה חידוש, לומר שלא יתחייב משום שבועת-ביטוי (ראה ערכו), במקום שפטור משום שבועת הפקדון (תוספות שבועות מט ב ד"ה וחייבין).

לימוד הכלל ממנו

דבר שיצא לדון בדבר החדש ולא החזירו הכתוב, נחלקו בתלמוד אם לא הוא למד מכללו, ולא כללו למד ממנו (צד אחד בלמוד בזבחים מט א; או שהוא אינו למד מכללו, אבל כללו למד ממנו (צד שני שם ב).

כגון אשם מצורע שיצא מכלל שאר אשמות לדון בדבר החדש שצריך מתן בהונות, ונאמר בו שצריך שחיטה בצפון:

דָּבָר שֶׁהָיָה בְּכָלֹל וַיֵּצֵא מִן הַכָּלֹל לְטַעוֹן טַעַן אַחֵר שֶׁהוּא פְּעֻנָּיו

דבר בתורה הנכלל בסוג דברים הדומים לו, והוזכר בתורה בדין מיוחד, שונה מהכלל, יצא רק לאותם הדינים הדומים למה שיצא ²

ופירושה, שדבר הכלול בתורה יחד עם עוד כמה דברים בכלל אחד, ושוב הוזכר בתורה בפירוש, בדין שהוא שונה מהדינים של הכלל וקל מהם, אלא שהוא באותו ענין של הכלל, אנו אומרים

בין שלש עשרה המידות שהתורה נדרשת בהן, נמנית המידה: כל דבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל לטעון טען אחר שהוא כענינו, יצא להקל ולא להחמיר (תורת כהנים, ברייתא דרבי ישמעאל),

שהתורה נדרשת בהן אין להחזירו לכלל (רמב"ן יבמות ז ב, בדעת הר"א אב"ד).
דבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל לטעון טען אחר שהוא כענינו. 1. ו, טורי תשלד-תשלו. 2. ההבדל בין מידה זו למידת דבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל ללמד (ראה ערכו) הוא, שבמידה ויצא לטעון הדין משונה מהכלל, וביצא ללמד הדין שיצא אינו משונה מהכלל (כן משמע מספר כריתות י ד, בשם רבנו נתנאל).

6. ויש שכתב שאפילו דבר שהוא נוסף על הכלל, אם אפילו מלבד הכלל אין תוספת זו בשום מקום אחר, הרי זה נקרא גם כן דבר החדש, אלא אם כן התוספת היא רק על הכלל בלבד, ובמקומות אחרים ישנה, אז אין זה דבר החדש (צאן קדשים וזבחים מט א). 7. וראה עוד ספר כריתות יא ג, בפירוש הראשון. 8. ויש מהראשונים שפירשו בדעתו שאף על ידי מה מצינו ושאר הדרכים

הקולות שישנן בעור, אף על פי שלא הוזכרו כאן, היינו אם מראה הנגע למטה מארבע מראות הנגעים, או כולו הפך לבן, ישנן גם בשחין ומכוה, שאין להחמיר כאן יותר מהכלל (יבין שמועה קמא).

כשהטען במה דברים אמורים כשהיוצא מן הכלל יצא לטעון **האחר מחמיר** טען אחר להקל יותר מהכלל, אבל אם הטען האחר מחמיר יותר מהכלל, אנו אומרים שיצא להחמיר ולא להקל, שהקולות שבכלל אין אנו נותנים ביוצא מהכלל, אבל החומרות שבכלל נותנים בו, שאי אפשר לנו להקל בו יותר מהכלל, מאחר שראינו שיצא להחמיר (ספר כריתות שם ד, בשם רבנו נתנאל).

כגון בטביחה ומכירה (ראה ערך ארבעה וחמשה). נאמר: וטבחו או מקרו (שמות כא לו), והרי אף הטובח והמוכר היו בכלל, שנאמר: אם ימצא הגנב ישלם שנים (שם כו ו), והרי הכתוב מוציא מכללו להחמיר עליו לשלם תשלומי ארבעה וחמשה (מכילתא משפטים, נזיקין יב).

שמה שהזכיר הזכיר, ומה שהניח הניח, ואינו טעון אלא מה שנתפרש בו (פירוש הראב"ד שם), ולפיכך אנו מקלים בו, ואין נותנים בו החומרות של הכלל (יבין שמועה קמא).

כגון בנגעי עור (ראה ערך נגעי עור בשר) - נאמר: וכשור פי יהיה בו בעור שחין ונרפא (ויקרא יג יח), ונאמר: או כשור פי יהיה בעור מקות אש (שם כד. תורת כהנים שם), והוזכרו בהם מקצת דינים שישנם בכלל של נגעי עור, והונחו מקצתם, שמחיה כסימן טומאה, וכן הסגר לשבוע שני כשעמד הנגע בעינו שהוזכרו בעור לא הוזכרו בשחין ומכוה (פירוש הראב"ד שם); והלא השחין והמכוה בכלל כל הנגעים היו (תורת כהנים שם), ואילו לא כתב אלא הכלל שכולל נגעי עור היו השחין והמכוה בכלל, בין להקל ובין להחמיר (ספר הכריתות י א), וכשיצאו מן הכלל לטעון טען אחר שהוא כענינו יצאו להקל ולא להחמיר, להקל עליהם שלא ידונו במחיה, ושלא ידונו אלא בשבוע אחד (תורת כהנים שם), אבל

דבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל לטעון טען אחר שלא כענינו¹

דבר בתורה הנכלל בסוג דברים הדומים לו, והוזכר בתורה באופן מיוחד שהוא שונה מהכלל גם בענינו וגם בדינו, יצא לגמרי מהכלל²

בכלל עור ובשר היו, וכשיצאו מן הכלל טענו טען אחר שלא כענינו (תורת כהנים שם), שהנגעים הללו משונים לגמרי מנגעי עור, שנגעי עור במקום בשר, ונגעי ראש וזקן במקום שער; נגעי עור מטמאים בארבע מראות הנגעים, ונגעי ראש וזקן אינם מטמאים בארבע המראות, לא למעלה מהם ולא למטה מהם (פירוש הראב"ד שם; מדות אהרן שם), ולכן יצא להקל ולהחמיר (תורת כהנים שם), שלא נחמיר עליו בחומרי הכלל לדונו בטומאת שער לבן או מחיה, ולא בקולות הכלל שלא יטמא בשער צהוב (תורת כהנים שם, לפי פירוש הראב"ד שם).

בין שלש עשרה המידות שהתורה נדרשת בהן, נמנית המידה: כל דבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל לטעון טען אחר שלא כענינו, יצא להקל ולהחמיר (תורת כהנים, ברייתא דרבי ישמעאל, ופירושה, שדבר הכלול עם עוד כמה דברים בכלל אחד, ויצא ממנו בפרשה מיוחדת לידון באופן שהוא שונה מהכלל גם במהותו וגם בדינו, אנו אומרים שיצא לגמרי מהכלל - לא נקל עליו מקולות הכלל, ולא נחמיר עליו מחומרות הכלל (מידות אהרן יב).

כגון בנגעי הראש והזקן (ראה ערך נתק) - נאמר: ואיש או אשה פי יהיה בו נגע בראש או בזקן (ויקרא יג כט), והלא הראש והזקן

דבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל ללמד¹

דבר בתורה הנכלל בסוג דברים הדומים לו, והוזכר בתורה במיוחד, הרי זה בא ללמד על כל הדברים שהוא כלול עמהם²

כמה דברים הכלולים בתורה בכלל אחד, אנו אומרים שהוזכר בכתוב מיוחד בשביל ללמד דין שלא היינו יודעים מהכלל³.
ושני אופנים למידה זו:
• שהדבר שיצא מן הכלל אינו מלמד על עצמו כלום אלא על הכלל כולו הוא שמלמד, שאינו כולל אלא דברים הדומים לאותו הפרט שיצא ממנו בכתוב מיוחד (ראה להלן: שמלמד על הכלל בלבד).

המידה וגדרה

בין שלש עשרה המידות שהתורה נדרשת בהן, נמנית המידה: כל דבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל ללמד, לא ללמד על עצמו יצא, אלא ללמד על הכלל כלו יצא (תורת כהנים, ברייתא דרבי ישמעאל; מנחות נה א), ופירושה שדבר שהוזכר בתורה בפירוש, ואפילו אם לא היה מוזכר היינו יודעים את דינו על ידי זה שהוא פרט אחד מתוך

שונה מהמידה של כלל-ופרט (ראה ערכו), לפי שבדבר שהיה בכלל הכלל והפרט מרוחקים זה מזה, וכלל ופרט המרוחקים זה מזה אינם נדרשים בכלל ופרט, אלא במידת דבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל (מנחות נה ב, ורש"י שבעות ז א ד"ה אחת לכלל), ואפילו הסוברים שדורשים כלל ופרט המרוחקים זה מזה, אינם סוברים כך אלא כשהם בפרשה אחת, ולא כשהם בשני ענינים (ראה להלן). תוספות מנחות שם ד"ה כלל). מידה זו שונה מכלל-ופרט-וכלל (ראה ערכו), מכיון שמידת כלל ופרט וכלל באה להוסיף על הפרט בכלל האחרון דברים אחרים שאינם כתובים בו, וזה שיצא מן הכלל בא לגלות על הפרט, ולא להוסיף עליו (רש"י שבעות שם). ומידה זו שונה ממידת דבר-שהיה-בכלל-ויצא-מהכלל-לדון-בדבר-חדש (ראה ערכו), בכך שביצא מן הכלל ללמד אין הפרט סותר את הכלל, וביצא לידון בדבר החדש הפרט סותר את הכלל (יבמות ז א). 3. על היחס בין מידה זו לשלשים ושתיים המידות של רבי

דבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל לטעון טען אחר שלא כענינו. 1. ו, טורי תשלום-תשלח. 2. מידה זו נבדלת ממידת דבר-שהיה-בכלל-ויצא-מהכלל-לטעון-טען-אחר-שהוא-כענינו הוא, שהטען שהוא כענינו פירושו שיצא מהכלל רק בדין אחד, ובשאר הדברים דומה לכלל, ואף במהותו לא נשתנה מהכלל, מה שאין כן כאן (כן משמע ממדות אהרן יא). על הבדל מדה זו ממידות דבר שהיה בכלל ויצא מהכלל ללמד, ודבר שהיה בכלל ויצא לידון בדבר חדש, ראה ערכיהם.

דבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל ללמד. 1. ו, טורי תשלום-תשלח. 2. מידה זו שונה ממידת דבר-שהיה-בכלל וכו' ויצא לטעון טען אחר שהוא כענינו, או שלא כענינו (ראה ערכיהם), שדבר שיצא מן הכלל ללמד לא שינה בו הכתוב בפירוש דינו מדין הכלל, אבל כששינה בו הרי זה נידון בדבר שהיה וכו' לטעון טען אחר כענינו, או שלא כענינו (ספר כריתות י ד, בשם רבנו נתנאל). מידה זו

שיצא מן הכלל ללמד על הכלל כולו לחלק (רבי זעירא בירושלמי שבת ז ב).

• יש אומרים שאין הבדל בין שהם במקום אחד, ובין שהם שלא במקום אחד, אלא כשהכלל הוא קודם הפרט, אומרים שיצא מן הכלל לחלק, אבל כשהפרט הוא קודם הכלל, אינו נקרא שיצא מהכלל (חבריא שם).

• יש אומרים שאף בזה אין הבדל, אלא שאין דורשים מידה זו אלא כשהכלל והפרט באותו ענין, אבל כשהם בעניינים נפרדים, כגון שהכלל בעבודה זרה והפרט בעבודת גבוה, אינו נקרא שיצא מהכלל (רבי יוסי שם).

• ויש אומרים שאין דורשים מידה זו כשיש צורך ביציאה מהכלל ללמוד מסוים, אלא כשאין בו צורך בלבד (רבי מנא ורבי שמואל בר אבדימא ורבי יוסי בי רבי בון בשם רבי יוחנן שם).

ללמד דין ויש שיצא מן הכלל לא לחלק אלא ללמד דין על עצמו ועל הכלל כולו, כגון בכישוף: אוב וידעוני בכלל מכשפים היו, שנאמר בהם: מְכַשְׁפֵּה לֹא תַחֲיֶה (שמות כב ז), ולמה יצאו בכתוב מיוחד: וְאִישׁ אוֹ אִשָּׁה כִּי יִהְיֶה בָהֶם אוֹב אוֹ יִדְעוֹנֵי מוֹת יוֹמָתוֹ (ויקרא כז), להקיש להם ולומר לך מה אוב וידעוני בסקילה, אף מכשפה בסקילה (מכילתא משפטים, נזיקין יז; יבמות ד א).

שני דברים שני דברים שיצאו מן הכלל, נחלקו אמוראים שיצאו מהכלל בדבר:

• יש אומרים שאף הם לחלק יצאו, שיתחייבו על כל אחד לחוד (ירושלמי כלאים ח א, ושבת ז ב, לרבי יוחנן; רבי יוסי בי רבי בון בירושלמי שבת שם, לרבי ישמעאל).

• ויש אומרים שאינם חולקים, אבל מלמדים על הכלל כולו שיהיה דומה להם (ירושלמי כלאים שם, לרבי אלעזר; רבי חנניה בריה דרבי הלל בירושלמי שבת שם).

כשהכלל בעשה כשהכלל בעשה והפרט בלא תעשה נחלקו והפרט בלא תעשה ולהיפך אמוראים:

• יש אומרים שנידון בדבר שהיה בכלל ויצא ללמד, כגון: וְשִׁבְתָּהּ הָאָרֶץ שְׁפֹתָ לָהּ (ויקרא כה ב) הרי זה כלל, שְׁדָךְ לֹא תִזְרַע וְכִרְמְךָ לֹא תִזְמֹר (שם ד) פרט, הזרע והזמיר בכלל היו, ולמה יצאו, להקיש אליהם ולומר לך מה הזרע והזמיר מיוחדים שהם עבודה בארץ ובאילן, אף כל דבר שהוא עבודה בארץ ובאילן (רבי אלעזר בירושלמי שם ושם).

• ויש אומרים שאינו נידון בדבר שהיה בכלל ויצא ללמד (רבי יוחנן שם).

והכל מודים שכשהכלל בלא תעשה והפרט בעשה שאינו נידון במידת יצא מן הכלל ללמד (ירושלמי שבת שם; רש"י שבת ע א ד"ה ועל כולן) ⁶.

• שמלמד על עצמו ועל הכלל, ומוסיף מה שבו על הכלל (ראה להלן: שמלמד על עצמו ועל הכלל. ספר כריתות, בתי מדות ט).

וחשובה מידה זו, שאפילו אם יש להשיב פירכא על הלימוד, אין משיבים, כדרך שאין משיבים על גזרה-שוה (ראה ערכו) והיקש (ראה ערכו. תוספות יומא ב מ ד"ה מה).

שמלמד על הכלל בלבד

דוגמא למידה זו, כשהיא מלמדת על הכלל בלבד, בדבר שקדושתו קדושת מזבח. נאמר: וְהִנֵּפֶשׁ אֲשֶׁר תֹּאכַל בְּשַׂר מִזְבֵּחַ הַשְּׁלָמִים אֲשֶׁר לָהּ וְטִמְאַתּוּ עָלֶיהָ וְנִכְרְתָה הִנֵּפֶשׁ הַהִיא מֵעַמִּיתָהּ (ויקרא ז ב), והלא שלמים בכלל כל הקדשים היו, שנאמר: זאת הַתּוֹרָה לַעֲלֹה לַמִּזְבֵּחַ וְלַחֲטָאת וְלָאֲשָׁם וְלַמִּלּוּאִים וְלִזְבַּח הַשְּׁלָמִים (שם ז לו). ספרא, ברייתא דרבי ישמעאל; יבמות ז א וכריתות ב ב), וכבר כלל כרת בכולם לאוכלם בטומאת הגוף, שנאמר: כָּל אִישׁ אֲשֶׁר יִקְרַב מִכָּל זֶרְעֶכֶם אֶל הַקִּדְשִׁים אֲשֶׁר יִקְדִּישׁוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל לָהּ וְטִמְאַתּוּ עָלֶיהָ וְנִכְרְתָה הִנֵּפֶשׁ הַהִיא מִלִּפְנֵי אֱנִי ה' (שם כב ג. רש"י יבמות שם ד"ה בכלל וכריתות שם ד"ה בכלל), וכשיצאו מן הכלל ללמד לא ללמד על עצמם יצאו אלא ללמד על הכלל כולו יצאו, לומר לך: מה שלמים מיוחדים קדשים שקדושתם קדושת מזבח, אף כל דבר שקדושתו קדושת מזבח, יצאו קדשי בדק הבית (ספרא שם; גמ' שם ושם). ולא בא הכתוב של שלמים ללמד על השלמים עצמם כלום, שהרי לא נתחדש בהם דבר, אלא ללמד על הכלל, שעל דבר שאין בו קדושת מזבח אין חייבים כרת על אכילתו בטומאה (פירוש הראב"ד לתורת כהנים שם; ריטב"א יבמות שם) ⁴.

שמלמד על עצמו ועל הכלל

בשני אופנים מלמד הפרט שיצא מן הכלל על עצמו, וממנו על הכלל כולו:

• לחלק, היינו ללמד שהדין נאמר על פרט זה אף כשהוא לבד, ולא כשהוא מצורף דוקא אל הכלל, וממילא אנו למדים על כל שאר חלקי הכלל, שאף בהם נאמר הדין על כל אחד מהם לחוד.

• ללמד דין חדש בפרט, וממנו אף על הכלל כולו.

לחלק לחלק, כגון באבות מלאכה. נאמר: לֹא תִבְעֲרוּ אֵשׁ בְּכָל מִשְׁבְּתֵיכֶם בְּיוֹם הַשַּׁבָּת (שמות לה א), והבערה בכלל לא תִעָשֶׂה כָּל מְלָאכָה (שם כ י) היתה, ולמה יצאת, להקיש אליה ולומר לך מה הבערה שהיא אב מלאכה וחייבים עליה בפני עצמה, אף כל שהוא אב מלאכה חייבים עליו בפני עצמו (שבת ע א, ורש"י ד"ה בכלל היתה וד"ה להקיש אליה) ⁵.

ונחלקו אמוראים בדבר:

• יש אומרים שאין דורשים מידה זו אלא כשהכלל בפרשה אחת והפרט בפרשה אחרת, אבל כשהכלל הוא בצד הפרט, אין אומרים

מיוחדת שיש בה סימנים ויש לה תובעים, אף כל דבר שיש בו סימנים ויש לו תובעים חייב להכריז (משנה בבא מציעא כז א). 5. ואף מי שחולק וסובר הבערה ללא יצאה, ללמד שאין בה חיוב סקילה וחטאת אלא לאו בלבד (ראה גמ' שם) ונמצא שמלמד על עצמו בלבד, אינו חולק על עיקר המדה, אלא שכאן לא הוצרך ללמד על הכלל כולו לחלק מפני שכבר למדים לחילוק מלאכות מכתובים אחרים (ספר כריתות ט, על פי סנהדרין סב א). 6. ויש מהראשונים שכתבו שלא מצוי בשום מקום שהכלל צריך להיות בלשון הפרט (תוספות שם ד"ה ועל).

אליעזר בנו של רבי יוסי הגלילי, ראה להלן: מידות קרובות; על היחס בין מידה זו לשבע המידות של הלל הזקן, ראה ערך מדות. 4. ומשום כך אין מידה זו דומה לשאר המידות שהתורה נדרשת בהן, שמידה זו אינה מלמדת על עצמה כלום אלא על הכלל (תוספות רא"ש שם, בשם הקדוש מדרוש). מצינו בכמה מקומות מענין מידה זו, אלא שלא הוזכרה בהם לשון המידה: "דבר שהיה בכלל" וגו' (ערוך לנר יבמות ז א), כגון בענין השבת אבדה. נאמר: וְכֵן תִּעָשֶׂה לְשִׁמְלָתוֹ וְכֵן תִּעָשֶׂה לְכָל אֲבֹת אֲחִיךָ (דברים כב ג), ואף השמלה היתה בכלל "כל אבדת אחיך" (דברים כב ג), ולמה יצאת, להקיש אליה ולומר לך מה שמלה

יוצא מן
הכלל שנכתב
שתי פעמים

דבר היוצא מן הכלל שנכתב בתורה שתי פעמים, אינו נידון במידה זו, ולכן אף על פי שאילו נאמר אחרי הכלל של פְּכוּר הַבְּהֵמָה הַטְּמֵאָה תִּפְדֶּה (במדבר יח טו) הפרט של פטר חמור (שמות יג ג) פעם אחת, היינו דורשים אותו כדבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל ללמד על הכלל כולו יצא, שכשם שפטר חמור נפדה בשה, גם כל בכורי בהמה טמאה, אפילו פטרי סוסים וגמלים, נפדים בשה, אבל עכשיו שכתוב עוד פעם פטר חמור (שם לד כ) אינו נידון במידה זו (בכורות ו א).

מידות קרובות

בין שלשים ושתיים מידות של רבי אליעזר בנו של רבי יוסי הגלילי נמנות שתי מידות הקרובות למדה זו:

• דבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל ללמד על עצמו יצא (שלשים ושתיים מידות, מידה כד).

• דבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל ללמד על חברו (שלשים ושתיים מידות, מידה כה).

דבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל ללמד על עצמו יצא - נאמר: לְכוּ רְאוּ אֶת הָאָרֶץ וְאֶת יְרִיחוֹ (יהושע ב א), והלא יריחו בכלל הארץ היתה, ולמה יצאה, ללמד על עצמה ששקולה כנגד כל הארץ בחזקה (שלשים ושתיים מידות, מידה כד), ונחלקו הדעות:

• יש שהסתפקו אם מחלוקת תנאים בדבר, ורבי ישמעאל שלא מנה מידה זו בשלש עשרה המידות שהתורה נדרשת בהן חלוק עליה; או שהכל מודים בה, אלא שניתנת להיאמר רק באגדה (ספר כריתות, ל"ב מידות; הליכות עולם ד א).

• ויש הסוברים שהכל מודים במידה זו, בין בהלכה ובין באגדה, וגדרה שבמקום שאי אפשר לומר שבא ללמד על הכלל כולו או אומרים שבא ללמד על עצמו, שאין לומר כשם שיריחו היתה חזקה כך כל הארץ, שיריחו עמדה על הספר, ודרך הארץ לעשות העיר שעל הגבול יותר חזקה ובצורה משאר ערי הארץ, ואף בהלכה מצינו שכשאינו לומר ללמד על הכלל יצא, אומרים ללמד על עצמו בלבד יצא, שכן יש מהתנאים הסובר שהבערה ללאו יצאה (רבי יוסי בשבת ע א), שאי אפשר לומר ללמד על הכלל שכל המלאכות רק בלאו, שהרי מפורש בתורה שחייבים מיתה, או אומרים ללמד על עצמו בלבד (פירוש מדרש תנאים לברייתא של שלשים ושתיים מידות, מידה כד).

• ויש הסוברים שלדעת רבי ישמעאל מידה זו נכללת במידת דבר-שהיה-בכלל-ויצא-מהכלל-לטעון-טען-אחר-שהוא-כענינו (יבין שמועה קמח, על פי סנהדרין ס ב).

דבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל ללמד על חברו - נאמר: וְלֹא תִקְחוּ כֶּפֶר לְנֶפֶשׁ רֵצֶחַ (במדבר לה לא), והלא הריגת רוצח בכלל כל העונשין היתה (שלשים ושתיים מידות, מידה כה), שהרי נאמר באותו כתוב: אֲשֶׁר הוּא רָשָׁע לְמוֹת (שם), והוא כלל לכל חייבי מיתה שלא יקחו מאתם כופר (פירוש מדרש תנאים שם, מדה כה), ולמה יצא, ללמד שלרוצח אין לוקחים כופר, אבל לוקחים כופר על שן ועין וליד ולרגל ולכזיה ולחבורה ולשאר חבלות (שלשים ושתיים מידות שם). אף רבי ישמעאל מודה במידה זו, שכאן אי אפשר ללמד לא על עצמו, שהוא בכלל כל הרשעים למוות, ולא על הכלל, שאין למדים ממנו כלום, ולכן בא ללמד על אחרים שאינם נכללים בכלל הכתוב (פירוש מדרש תנאים שם).

דָּבָר שֶׁהַצְדּוּקִים מוֹדִים בּוֹ

דין המפורש בתורה שבכתב, שאין ההוראה בו נחשבת הוראה, ולא הוראה בטעות אם טעו בו

בהוראה ודין

שגגת הוראה אין בית דין חייבים קרבן של פר-העלם-דבר-של-צבור (ראה ערכו) בשגגת הוראה, אם הורו בדבר שהצדוקים - שלא הודו בתורה שבעל פה² - מודים בו, ואינם חייבים אלא אם הורו בדבר שאין הצדוקים מודים בו (הוריות ד א), היינו בדברים שאינם מפורשים בתורה ומבוארים (רמב"ם שגגות יד ב), לפי שדבר המפורש בתורה, או אומרים עליו: "לך, תקרא בבית הספר" (גמ' שם), והיה להם ללמוד ולא למדו (גמ' שם ב), ולכן אינם שוגגים גמורים אלא קרובים למזיד (רש"י שם א ד"ה זיל; קרית ספר שם), ואין הוראתם כלום (מאירי שם)³.

ואפילו לא הורו לעקור את כל גוף המצוה, אלא לבטל מקצת ולקיים מקצת, אם היתה אותה מקצת שביטלו דבר שהצדוקים מודים בו - אינם חייבים (באר שבע שם ד א).

ונחלקו הדעות:

• יש אומרים שדין זה מקורו בסברא (באר שבע שם, בדעת התוספות שם ד"ה בדבר).

• ויש אומרים שהוא נלמד מהכתובים הפוטרים בעקירת כל הגוף (ראה ערך הנ"ל), שכל דבר המפורש בתורה וביטלוהו, אפילו מקצתו, הוא עצמו נקרא עקירת כל הגוף, וביטול מקצתו שחייבים נקרא כשביטלו דבר הנלמד ממדרש חכמים ולא כתוב מפורש בתורה (קרן אורה שם וחפץ ה' שם, בדעת הרמב"ם בפירוש המשניות שם ג ב, ובשגגות שם).

הורו לעקור את כל הגוף והוא דבר שאין הצדוקים מודים בו - פטורים (תוספות שם)⁴. אף בזקן-ממרא (ראה ערכו), שאינו חייב מיתה בעקירת כל גוף המצוה אלא כשיקיים מקצתו ויבטל מקצתו (הוריות ד א; סנהדרין פח א), ואינו חייב אלא על דבר שעיקרו מדברי תורה ופירושו מדברי-סופרים (סנהדרין שם ב), פירשו ראשונים הטעם שאין זו הוראה (רש"י שם ד"ה האומר), ואפילו חלק על איזה פרט של המצוה, הואיל ואותו פרט כתוב בתורה - אינו חייב אלא אם הורה בביטול מקצת בדבר שאין הצדוקים מודים בו (מאירי הוריות שם).

סתיירת הדין כדיני נפשות, שאחר שגמרו את הדין ופטרו את כדיני נפשות

שביארו בדעת אחד האמוראים שחולק על דין זה (תוספות הרא"ש שם ד ב, בדעת רב יוסף; חפץ ה' שם, בדעתו). 4. ויש מי שהסתפקו בזה (חפץ ה' שם,

דבר שהצדוקים מודים בו. 1. ז, טור' א-ד. 2. על הצדוקים בכלל ועל התנגדותם לתורה שבעל פה, ראה ערך צדוקים. 3. ויש מהראשונים ואחרונים

תָּתֵן שְׂכָבְתָּךְ (ויקרא יח כ), אף הנואפת שהיא במיתה הוא דבר שהצדוקים מודים בו, שהרי כתוב בפירוש בתורה: מות יומת הנאָף וְהנָאֶפֶת (שם כ י. רבנו חננאל שם; ערוך, קד ב).

הערה הערה כדרכה שאסורה, הוא דבר שהצדוקים מודים בו, שנאמר בכתוב: אֶת מִקְדָּה הֶעֱרָה (ויקרא כ יח), והערה שלא כדרכה, הוא דבר שאין הצדוקים מודים בו, שהם אומרים שלא כדרכה אינו אסור אלא גמר ביאה (הוריות שם, ורש"י ד"ה אלא לעולם); ויש מחלקים: בנדה, שבה הוא שכתוב את מקורה הערה, הערה הוא דבר שהצדוקים מודים בו, ובנוסף ונואפת הוא דבר שאין הצדוקים מודים בו (חידושי הר"ן שם, בתירוץ השני).

שומרת יום דין שומרת-יום-כנגד-יום (ראה ערכו) הוא דבר כנגד יום שהצדוקים מודים בו, שהרי כתוב: וְסִפְּרָה לָהּ (ויקרא טו כח. גמ' שם), ואם הורו בית דין שמותר לבוא עליה – פטורים (רמב"ם שגגות יד ב); אבל הורו בית דין שאין זבה אלא הרואה זיבתה ביום, לפי שכתוב: כָּל יְמֵי זִזְבָּהּ (שם כו), והרואה בלילה אינה זבה ומותר לבוא עליה – חייבים (גמ' שם; רמב"ם שם), שזו הוראה בדבר שאין הצדוקים מודים בו (רש"י שם ד"ה ואי בעית).

הוצאה והכנסה חיוב המוציא בשבת מרשות לרשות הוא דבר מרשות לרשות שהצדוקים מודים בו (גמ' שם; רמב"ם שם), שכתוב בדברי קבלה: וְלֹא תוֹצִיאוּ מִשָּׂא מִבֵּיתְכֶם בַּיּוֹם הַשַּׁבָּת (ירמיהו יז כב; גמ' שם, לגירסתנו), ואף על פי שהם דברי קבלה, אף הם מודים בנבואה (מאירי שם)⁷; אבל הזורק והמושיט מרשות לרשות שחייב, הוא דבר שאין הצדוקים מודים בו (גמ' שם; רמב"ם שם).

בהכנסה מרשות לרשות, אם הוא דבר שהצדוקים מודים בו, מפני שהוא דבר התלוי בסברא, או שאינם מודים בו, מפני שלא כתוב מפורש בתורה, נחלקו שתי לשונות בתלמוד (גמ' שם, לגירסתנו, ותוספות ד"ה איכא).

השתחוואה המשתחוה לעבודה זרה בפישוט ידים ורגלים שחייב, לעבודה זרה הוא דבר שהצדוקים מודים בו, שהרי כתוב בתורה: לֹא תִשְׁתַּחֲוֶה (שמות כ ה), אבל הכורע בלי פישוט ידים ורגלים שחייב, הוא דבר שאין הצדוקים מודים בו (גמ' שם; רמב"ם שם).

הנידון, וידעו בית דין שטעו, שאין סותרים את דינו, ואין מחזירים את הדין (ראה ערך גמר דין. משנה סנהדרין לב א), אין הדברים אמורים אלא בטעו בדבר שאין הצדוקים מודים בו, אבל אם טעו בדבר שהצדוקים מודים בו, מחזירים אותו לחובה (סנהדרין לג ב; רמב"ם סנהדרין י ט), שאנו אומרים עליו: "לך, תקרא בבית הספר", שאפילו תינוקות של בית רבן יודעים שאינו כלום (גמ' שם, ורש"י ד"ה זיל קרי), ודומה דין זה כאילו לא למד בבית ספר אפילו תורה שבכתב, וצריך לומר לו שילך ויקרא בבית רבן ואז ידון, והואיל וטעה בדבר ברור אין זה דין (יד רמ"ה שם, בפירוש הראשון)⁵.

חזרה ולימוד אף אותה ששנינו שבדיני נפשות המלמד זכות אינו חוזר ומלמד חובה (ראה ערך דיני נפשות. משנה סנהדרין לב א, וגמ' שם לד א), כתבו ראשונים שאם טעה בדבר שהצדוקים מודים בו – חוזר (מאירי שם לד א).

הוראת שתי שתי-יין (ראה ערכו) מותר להורות בדבר המפורש י"ו בתורה שהצדוקים מודים בו, כגון שהשרץ טמא, והצפרדע טהור, והדם אסור וכיוצא בזה (רמב"ם ביאת מקדש א ג, על פי כריתות יג ב), שאין זו הוראה (פירוש הראב"ד לתורת כהנים שמיני פרשה א ז).

גדרו

דבר שאינו מפורש בתורה, וידוע לכל דבר שהצדוקים מודים בו הוא אפילו כשלא מפורש בתורה, אלא שיש לדרוש מתוכה כן בפירוש (מאירי סנהדרין לג ב), או שהכל יודעים אותו משיקול הדעת (רמ"ה שם). לפיכך הורו בית דין שמותר לבוא על הערוה שלא כדרכה אין זו שגגת הוראה לחייבם פר העלם דבר של צבור, לפי שהוא דבר שהצדוקים מודים בו, שכן כתוב: מִשְׁכַּבִּי אִשָּׁה (ויקרא יח כב) – שני משכבות, אחד כדרכה, ואחד שלא כדרכה (ראה ערך ביאה. הוריות ד א, ורש"י ד"ה והא), אף על פי שאין זה אלא מדרש מן הכתוב (מאירי סנהדרין שם), וכן בהחזרת הנידון בדיני נפשות, אם אמרו בית דין הבא על הערוה שלא כדרכה פטור, ופטרו את הנידון על כך, מחזירים אותו וממיתים אותו (תוספות שם ד"ה שטעה, על פי הוריות שם; רמב"ם סנהדרין י ט; רמ"ה ומאירי סנהדרין שם)⁶.

וכן אף על פי שבתורה נאמר בנוסף בלבד: וְאֵל אִשֶּׁת עַמִּיתָךְ לֹא

דָּבָר שֵׁשׁ לוֹ מִתִּירִין

דבר האסור, שיש לו היתר בזמן אחר או באופן אחר, חמור יותר מדבר האסור שאין לו היתר

הפרקים:

- גדרו;
- במתירים התלויים בזמן;
- במתירים שבידי אדם;
- במתירים התלויים במקום;
- במתירים בשימוש אחר;
- באיסור שאינו שוה בכל.
- בתערובת;
- כשאינו בעין;
- בספק;
- ברוב;

סיכום תמציתי

דבר שיש לו מתירין יש בו חומר לגבי איסור שאין לו מתירין בשני דברים: (א) בנוגע לתערובת, כשנתערב דבר האסור שיש לו מתירין בהיתר, שאינו בטל; (ב) בנוגע לספק, שאף על פי שאיסור דרבנן ספקו להקל, בדבר שיש לו מתירין – ספקו אסור.

ממשכבי אשה (רש"י סנהדרין לג ב ד"ה כגו). 7. ויש גורסים שהצדוקים מודים בו, שהרי כתוב בתורה: אֵל יֵצֵא אִישׁ מִמֶּקְמוֹ (שמות טז כט. גמ' שם, לגירסת הרמב"ם שם); ויש מהראשונים שדחה גירסא זו, מפני שבתלמוד למדים מהתורה חיוב זה מהכתוב: וַיֵּצֵא מֹשֶׁה וַיַּעֲבִירוּ קוֹל בְּמִחָהּ (שמות לו ו. שבת צו ב. מאירי הוריות שם). **דבר שיש לו מתירין**. 1. ז, טור ה-כט.

בדעת הרמב"ם, ולבסוף הכריע כן; קרן אורה שם, בדעת הרמב"ם). 5. ויש המפרש שבדבר שהצדוקים מודים בו לא נקרא היוצא מבית דין זכאי בשם צדיק שניהג בו דין של וְצַדִּיק אֵל תִּהְיֶה (שמות כג ז), כדרך שנוהג בכל היוצא מבית דין זכאי (יד רמ"ה שם, בפירוש השני). 6. ויש מהראשונים שכתב שאין הצדוקים מודים בדין זה, לפי שאין מפורש חיובו בתורה בפירוש, וחכמים הם שלמדים

גדרו

דבר שיש לו מתירין הוא בשלשה אופנים: (א) דבר האסור עכשיו ויהיה מותר לאחר זמן, כגון תבואה חדשה לפני העומר, שלאחר העומר תהיה מותרת; (ב) דבר האסור כמות שהוא, ויש לו מתירין על ידי תיקון ופעולת האדם, כגון טבל, שאפשר להתירו על ידי תיקונו בהפרשת תרומות ומעשרות ממנו; (ג) דבר האסור במקום זה, ויש לו מתירין במקום אחר, כגון דבר שקנה שביתה ביום טוב במקום בעליו, ואסור להוליכו מחוץ לתחום זה, שיש לו מתירין באותו התחום שקנה שביתה, מלבד מה שיש לו מתירין למחר בכל מקום.

בשלשה אופנים נחלקו אם הם בכלל דבר שיש לו מתירין: (א) דבר שאין ודאות שעתיד לבוא היתרו, ומלבד זאת אינו תלוי בידי אדם להתירו, כגון ביצה של ספק טרפה, שאם תטען התרנגולת אחר כך ביצים, או שתחיה שנים עשר חודש, תהיה מותרת ביצת הספק; (ב) דבר האסור בשימוש זה, ויש לו מתירין בשימוש אחר, כגון פת שאפאה עם הצלי בתנור ויש בה ריח של בשר, שיש לה היתר לאכול עם בשר, או לבדה בלא חלב, ואין איסורה אלא עם חלב; (ג) דבר שיהיה מותר לאחר זמן, ושוב אחר כך יחזור לאיסורו, כגון חמץ בפסח, שלאחר הפסח יהיה מותר, ובפסח הבא יחזור לאיסורו.

אינו נקרא דבר שיש לו מתירין אלא כשהיה לו מתירין למי שנאסר, אבל אם לזה שמותר מעולם לא נאסר, ולזה שנאסר יהיה אסור לעולם, אינו בכלל דבר שיש לו מתירין.

שעתיד לבוא היתרו, ומלבד זאת אינו תלוי בידי אדם להתירו, כגון ביצת ספק טרפה, נחלקו הדעות: ראשונים כתבו שאינו נקרא דבר שיש לו מתירין אלא אם כן המתיר עתיד לבוא בודאי, או שהוא תלוי בידי אדם להתירו על ידי מעשה של הפרשה או פדיון, אבל דבר שאין היתרו ודאי אינו בכלל זה, כגון ביצה של ספק טרפה, אף על פי שאם תטען התרנגולת אחר כך ביצים, או שתחיה שנים עשר חודש, תהיה מותרת ביצת הספק, הואיל ואין זה ודאי שתטען אחר כך, או שתחיה שנים עשר חודש - אין זה דבר שיש לו מתירין; יש שכתב בדעת אחד הראשון שסובר שאפילו אם ספק יהיה מותר הרי זה דבר שיש לו מתירין; ויש מהראשונים שנסתפקו בדבר.

ומכל מקום הכל מודים שדבר שנאסר מחמת בעיא בתלמוד שלא נפשטה, אינו בכלל דבר שיש לו מתירין, אפילו אם דבר שהמתיר הוא בספק נקרא יש לו מתירין, ואין אומרים שמא יבוא אליהו ויתירנה, או שמא נמצא אנו טעם לפשוט את הספק ולהתירו, שהרי אם יתברר שהוא מותר הרי נתגלה הדבר למפרע שגם עכשיו הוא מותר, ואין כאן תערובת איסור כלל.

דבר שיש לו מתירין שיתקלקל עד שיבוא המתיר, אינו נקרא דבר שיש לו מתירין אם יתקלקל הרבה, אבל אם עתיד להתקלקל רק מעט, עדיין נקרא דבר שיש לו מתירין.

דבר שאין לו מתירין אלא על ידי טרחה והוצאות אינו בכלל דבר שיש לו מתירין.

מקום (ראה להלן: במתירים התלויים במקום).

אופנים בשלשה אופנים נחלקו אם הם בכלל דבר שיש לו שנתקן בהם מתירין:

• דבר שאין ודאות שעתיד לבוא היתרו, ומלבד זאת אינו תלוי בידי אדם להתירו, כגון ביצה של ספק טרפה, שאם תטען התרנגולת אחר כך ביצים, או שתחיה שנים עשר חודש, תהיה מותרת ביצת הספק (ראה להלן, וראה ערך טרפה).

• דבר האסור בשימוש זה, ויש לו מתירין בשימוש אחר, כגון פת שאפאה עם הצלי בתנור ויש בה ריח של בשר, שיש לה היתר לאכול עם בשר, או לבדה בלא חלב, ואין איסורה אלא עם חלב (ראה להלן: במתירים בשימוש אחר).

• דבר שיהיה מותר לאחר זמן, ושוב אחר כך יחזור לאיסורו, כגון חמץ בפסח, שלאחר הפסח יהיה מותר, ובפסח הבא יחזור לאיסורו (ראה להלן: במתירים התלויים בזמן).

כשהיתר למישהו אחר אינו נקרא דבר שיש לו מתירין אלא כשהיה לו למישהו אחר מתירין למי שנאסר, אבל אם לזה שמותר מעולם לא נאסר, ולזה שנאסר יהיה אסור לעולם, אינו בכלל דבר שיש לו מתירין (ראה להלן: באיסור שאינו שוה לכל).

כשהיתר ואינו בידי אדם שעתיד לבוא היתרו, ומלבד זאת אינו תלוי בידי אדם להתירו, כגון ביצת ספק טרפה (ראה לעיל), נחלקו הדעות:

דבר שיש לו מתירין יש בו חומר לגבי איסור שאין לו מתירין בשני דברים:

• בנוגע לתערובת, כשנתערב דבר האסור שיש לו מתירין בהיתר, שאינו בטל (ראה להלן: בתערובת), כדרך איסור שנתערב בהיתר שבטל, כל אחד כדינו (ראה ערך בטול איסורים).

• בנוגע לספק, שאף על פי שאיסור דרבנן ספקו להקל (ראה ערך ספק דרבנן), בדבר שיש לו מתירין - ספקו אסור (ראה להלן: בספק).

גדרו

דבר שיש לו מתירין הוא בשלשה אופנים:

• דבר האסור עכשיו ויהיה מותר לאחר זמן, כגון תבואה חדשה לפני העומר, שלאחר העומר תהיה מותרת (ראה ערך חדש, וראה נדרים נח א, ורמב"ם מאכלות אסורות טו י).

• דבר האסור כמות שהוא, ויש לו מתירין על ידי תיקון ופעולת האדם, כגון טבל (ראה ערכו), שאפשר להתירו על ידי תיקונו בהפרשת תרומות ומעשרות ממנו (ראה נדרים נח א, וירושלמי שם ו ד, ורמב"ם מאכלות אסורות טו י).

• דבר האסור במקום זה, ויש לו מתירין במקום אחר, כגון דבר שקנה שביתה ביום טוב במקום בעליו, ואסור להוליכו מחוץ לתחום זה (ראה ערך תחומין), שיש לו מתירין באותו התחום שקנה שביתה (ראה ביצה לט א), מלבד מה שיש לו מתירין למחר בכל

אלא מעמידו ומחזקו, הרי זה מפני שלדעתם אין ראוי לילך אחר דמיונם בעצם, אלא בחילוקם באיסור והיתר, ומכיון שזה אסור וזה מותר, הרי הם כמין בשאינו מינו, ולפיכך דבר שיש לו מתירין, שדומה לחברו לא בעצם בלבד אלא אף באיסור והיתר קצת, שהרי סופו של האיסור להיות מותר כמוהו, החמירו בו חכמים לומר שאינו בטל (ר"ן נדרים נב א ד"ה וקשיא).

שיעור הביטול לביטול זה לא נתנו חכמים שיעור (רבי שמעון בנדרים נח א, ובירושלמי שם ו ד) מפני שאוסר בכל שהוא כשנתערב במינו (ראה להלן. ר"ן שם ד"ה לא נתנו), ואפילו באלף לא בטל (ביצה ג ב, ושם ד א, ויבמות פב א, ובבא מציעא נג א; רמב"ם יום טוב א כ, ומאכלות אסורות טו י; טוש"ע יו"ד קב א)³, ואפילו באלף אלפים (רמב"ם יום טוב שם)⁴, ואפילו איסור דרבנן שיש לו מתירין אינו בטל (רב אשי בביצה ד א; רי"ף שם; רמב"ם שם ושם; טוש"ע שם א; ב"ח שם, בשם כל הפוסקים)⁵.

כשנתערב באינו מינו ודוקא כשנתערב מין במינו, אבל אם נתערב בשאינו

• בתלמוד הירושלמי מפורש שהרי הוא בטל כל עוד שאינו נותן טעם (רבי שמעון משום רבי יהושע בירושלמי שביעית ו ג, ונדרים ו ד), שכיון שנתערב שלא במינו ואינו נותן טעם אין שמו עליו, ובטל אפילו שיש לו מתירין (שיטה מקובצת בבא מציעא נג א, בשם תוספות שני ותוספות הרא"ש), והרי זה כאילו הוכר האיסור ונסתלק משם, וכאילו אינו כאן (פני יהושע ביצה לח ב)⁶, וכן כתבו רוב הראשונים (רמב"ם מאכלות אסורות טו יב, וראב"ד שם; תוספות ביצה לח א ד"ה ולבטל, ושם לט א ד"ה משום; שו"ת הרא"ש ב א; ר"ן נדרים נב א ד"ה וקשיא, בפירוש המשנה חלה י ג; שיטה מקובצת בבא מציעא שם, בשם תוספות שני ותוספות הרא"ש והריטב"א), וכן הלכה שבטל בשמים (טוש"ע יו"ד קב א), שלהלכה כך שיעור נתינת טעם במין בשאינו מינו (ראה ערך בטול בשמים).

• יש מהראשונים הסוברים שאף מין בשאינו מינו דינו כמין במינו ולעולם אינו בטל (רי"ף חולין עו ב; ספר הישר לרבנו תם תקא; ראב"ן, שו"ת (בסוף הספר) ד"ה בנדרים; תוספות רי"ד נדרים נח א).

• ויש מהראשונים מחלקים: דבר שיש לו מתירין על ידי מעשה או דיבור בטל בשאינו מינו, ושיש לו מתירין מאליו בלי שום מעשה ודיבור, אינו בטל אף באינו מינו (פסקי תוספות נדרים פ).

כשמים בטעם, ואינם שמים בשם מין במינו לענין דבר שיש לו מתירין – להלכה, שבאינו מינו בטל – הרי זה כשהם שמים בשם, אף שאינם שמים בטעם, ואם שמים בטעם ואינם שמים בשם, הרי זה מין באינו מינו ובטל (ש"ך יו"ד קב סק"ג).

כשניתן בשל היתר מפני שנצרך לתקן המים, והקדרה נתקנת על ידי התבלין וכיוצא בהם, נחלקו בהם הדעות: דבר שיש לו מתירין שניתן בשל היתר כדי לתקן האחד את השני וצריך זה לזה, כמו מים בעיסה ותבלין בקדרה, שהעיסה אינה נילוושה אלא על ידי המים, והקדרה נתקנת על ידי התבלין וכיוצא בהם, נחלקו בהם הדעות:

• יש אומרים שנחשבים כמין במינו, ואינו בטל (תוספות ביצה לט א ד"ה משום, בתירוץ השני; שו"ת הרשב"א א תק, בתירוץ הראשון; מגן

• ראשונים כתבו שאינו נקרא דבר שיש לו מתירין אלא אם כן המתיר עתיד לבוא בודאי, או שהוא תלוי בידי אדם להתירו על ידי מעשה של הפרשה או פדיון (ראה לעיל), אבל דבר שאין היתרו ודאי אינו בכלל זה, כגון ביצה של ספק טרפה, אף על פי שאם תטען התרנגולת אחר כך ביצים, או שתחיה שנים עשר חודש, תהיה מותרת ביצת הספק (ראה ערך טרפה), הואיל ואין זה ודאי שתטען אחר כך, או שתחיה שנים עשר חודש – אין זה דבר שיש לו מתירין (תורת הבית הארוך ד א; מאירי חולין צו א; טוש"ע יו"ד קב ב, בשם יש מי שאומר).

• יש שכתב בדעת אחד הראשון שסובר שאפילו אם ספק יהיה מותר הרי זה דבר שיש לו מתירין (כסף משנה עבודה זרה ז י, בדעת הרמב"ם).

• ויש מהראשונים שנסתפקו בדבר (אור זרוע א, שו"ת תשנה, בשאלתו, ותשנו, בתשובת ה"ר ישעיה).

דבר שנאסר מחמת בעיא סחבת "תיקו" ומכל מקום הכל מודים שדבר שנאסר מחמת בעיא בתלמוד שלא נפשטה, אינו בכלל דבר שיש לו מתירין, אפילו אם דבר שהמתיר הוא בספק נקרא יש לו מתירין, ואין אומרים שמא יבוא אליהו ויתירנה (ראה ערך אליהו), או שמא נמצא אנו טעם לפשוט את הספק ולהתירו, שהרי אם יתברר שהוא מותר הרי נתגלה הדבר למפרע שגם עכשיו הוא מותר, ואין כאן תערובת איסור כלל (תשובת ה"ר ישעיה באור זרוע שם; איסור והיתר הארוך כה יח; ים של שלמה חולין ח פז), ואינו דומה לביצת ספק טרפה, שהביצה צריכה המשך זמן של שנים עשר חודש לבירור הספק, ובעל כרחנו היא אסורה אז מספק, אבל כאן יוכל להתברר הספק בכל שעה מיד (יד רמ"א על איסור והיתר שם; נקודות הכסף קב, בשמו).

כשיתקלקל לפני ההיתר דבר שיש לו מתירין שיתקלקל עד שיבוא המתיר, אינו נקרא דבר שיש לו מתירין (מרדכי תקעג, בשם רבנו תם; רשב"א ור"ן ביצה ד א; שו"ע יו"ד קב ד, בשם יש מי שאומר)² אם יתקלקל הרבה, אבל אם עתיד להתקלקל רק מעט, עדיין נקרא דבר שיש לו מתירין (כרתי שם ס"ק עב).

על ידי טרחה והוצאות דבר שאין לו מתירין אלא על ידי טרחה והוצאות אינו בכלל דבר שיש לו מתירין (תוספות עבודה זרה עג ב ד"ה טבל, בשם רבנו תם; תורת הבית הארוך ד א; מאירי חולין צו א).

בתערובת

מדאורייתא דבר שיש לו מתירין בטל ברוב, וחכמים החמירו לומר שאינו בטל (רש"י ביצה ג ב ד"ה אפילו, ובבא מציעא נג א ד"ה דאורייתא; תוספות בבא קמא סט א ד"ה כל, הראשון, ומעילה כא ב ד"ה פרוטה), ונחלקו ראשונים בטעם הדבר:

• יש אומרים שהחמירו בו, שהואיל ויש לו מתירין לאחר זמן לא יאכלנו באיסור על ידי ביטול (רש"י ביצה שם).

• ויש אומרים שהחמירו בו שמכיון שעתיד להיות ניתן, והתערובת היא היתר אף עכשיו, הרי זה דומה למין-במינו (ראה ערכו), וכל טעם הסוברים שמין במינו אינו בטל (ראה ערך בטול אסורים), אף על פי שכל דבר הדומה לחברו אינו מחלישו ומבטלו

2. ויש מי שנוטה להחמיר בדבר (ים של שלמה שם). 3. בענין זה ראה מלחמות לרמב"ן פסחים ל א, וריטב"א עבודה זרה עג ב, בשם רב, ושער המלך חמץ א ה, בשם שיטה כתי"י לרבנו יונה, ובדק הבית ד ד. 4. ויש מי שכתב שדוקא

באלף אינו בטל, אבל ביותר מאלף בטל (רדב"ז מאכלות אסורות שם, בשם יש מי שמפרש). 5. ויש הסובר שמסקנת התלמוד שבטל, ופסק כן (ב"ח שם, בשם הרי"ש מבונברק). 6. וראה עוד מטעם בתורת חטאת ט ו. וראה ר"ן נדרים נב

שלשה ימים (ראה ערך מליחה), אפילו שנאמר שנקרא דבר שיש לו מתירין, מפני שאפשר לאכלה בצלייה (ראה להלן: במתירים בשימוש אחר), מכל מקום בטלה, לפי שאין איסורה מחמת עצמה, אלא מחמת דם הבלוע בה (דרכי משה יו"ד קב סק"ב, בדעת תרומת הדשן קע; רמ"א שם ד).

• אבל רוב הפוסקים סוברים שאף כשאין איסורו מחמת עצמו – אינו בטל (דרכי משה שם, בדעת הר"ן; ים של שלמה חולין ח פו; ט"ז שם סק"י, ושי"ך שם סק"י, בדעת תרומת הדשן שם), כיון שסוף סוף יש לו היתר בלא ביטול (ט"ז ושי"ך שם).

באיסור לא אמרו דבר שיש לו מתירין אינו בטל אפילו באלף **טלטול** אלא באיסורי אכילה, שמה שנאכל היום לא יאכל למחר, ויש לומר בו עד שתאכלנו היום באיסור תאכלנו למחר בהיתר, אבל דבר האסור בטלטול, כגון מוקצה (ראה ערכו) ביום טוב שנתערב בהיתר, אין לו דין דבר שיש לו מתירין, שהרי יכול לטלטלו גם היום וגם למחר, ונמצא שאם נאסור היום את הטלטול, יהיה איסור זה של היום מוחלט, ואין לו מתירין לעולם; ומכל מקום לטעם שדבר שיש לו מתירין אינו בטל הוא מפני שדומה למין במינו (ראה לעיל), אף איסור טלטול הוא דבר שיש לו מתירין, שכיון שיש לו היתר למחר הרי הוא כמין במינו, שזה היתר וזה היתר (צל"ח פסחים ט ב, ושם ביצה כד ב).

כשאנו בעין

בשני אופנים דנים בדבר שיש לו מתירין כשאנו בעין:

- כשנשרף, וההנאה היא מחומו.
- וכשהוציאו אותו, ונשאר טעמו.

כשנשרף דבר שיש לו מתירין שנשרף ואינו בעין, אף על פי שהוכשר בו האוכל ונעשה על ידי – בטל (מאירי חולין צא א, על פי ביצה ד ב). כגון עצים שנשרו מן הדקל ביום טוב לתוך התנור, מותר להרבות עליהם עצים מוכנים ולהסיקם, ואף על פי שהעצים שנשרו היום אסורים בשימוש משום נולד (ראה ערכו), והם דבר שיש לו מתירין, שלאחר יום טוב יהיו מותרים, הרי הם בטלים ברוב, כיון שהאיסור אינו בעין, שהוא נשרף (ביצה ד ב; רמב"ם יום טוב ב יא, ומגיד משנה שם; טושי"ע או"ח תקז ב), שבשעה שהוא נשרף הוא כבר כמכוער מן העולם וכאילו אינו (שלחן ערוך הרב או"ח תקז, קונטרס אחרון ג, בדעת המגיד משנה שם והרוקח שא) ¹⁰.

ונחלקו ראשונים:

• יש אומרים שלא אמרו היתר זה של אינו בעין אלא באיסורים דרבנן, כגון מוקצה, אבל באיסור של תורה – דבר שיש לו מתירין לא בטל אפילו כשאנו בעין (מאירי חולין שם, בשם יש אומרים, ופסחים כז ב, בפירוש הראשון; שלחן ערוך הרב או"ח תקז ו), ומטעם זה פת שנאפתה בעצי הקדש, לסוברים שפת שנאפתה בעצי איסור

אברהם שצו סק"ט⁷). ואף על פי שאין זה עדיף משום ממש בטעמו, ובדבר שיש לו מתירין הרי הולכים אחר השם ולא אחר הטעם (ראה לעיל), מכל מקום החמירו חכמים שדבר המתקן את חברו יחשב כגון הדבר בעצמו, ומינו ממש הוא (ים של שלמה חולין ח פז, לדעה זו), ואפילו כשאין באיסור לבד כדי לתקן אלא בצירוף דברים אחרים, כל שהוא בא לתקן אינו בטל (שלחן ערוך הרב או"ח תקיג, קונטרס אחרון ד).

• ויש אומרים שנחשבים מין בשאינו מינו ובטל (ים של שלמה חולין שם, על פי תוספות ביצה שם, בתירוץ הראשון, ומרדכי ביצה תרמ, בשם הראב"ה; דרכי משה יו"ד קב, בדעת הטור שם, ובאו"ח תקיג; מגן אברהם תקיג סק"ז, בדעת השו"ע שם א), שאינו עדיף משום ממש בטעמו שנחשבים כמין באינו מינו מאחר שחלוקים בשמם (ים של שלמה שם), אלא אם כן ניכר האיסור גם במראה וגם בטעם, שאז אינו בטל (ים של שלמה שם; שו"ע או"ח תקיג ג).

איסור שלא איסור שלא היה ניכר קודם שנתערב, כתבו **היה ניכר** ראשונים שאף על פי שהוא דבר שיש לו מתירין – **קודם שנתערב** בטל, ולכן גיגית מלאה ענבים בעוטים, שהיה בה הרבה יין צלול קודם השבת, מותר ליקח בשבת מן היין, אף על פי שיוצא גם עתה יין מן הענבים כל שעה, לפי שמתבטל במה שיצא כבר, ואין בו משום דבר שיש לו מתירין מאחר שלא היה עליו שם יין בפני עצמו מעולם (מרדכי שבת רנט; איסור והיתר הארוך כה כ; שיטה מקובצת בבא קמא סח ב, בשם ה"ר שמעיה; טור או"ח שכ, ובית יוסף שם ב; שו"ע שם, ומגן אברהם סק"ה; רמ"א יו"ד קב ד)⁸.

ומטעם זה כתבו אחרונים שאם נתערב קמח חטים בקמח שעורים וכיוצא בזה, ואחר כך נדר הנאה מקמח אחד מהם, הרי זה בטל, ואינו בכלל איסור דבר שיש לו מתירין, כיון שלא היה עליו שם איסור מעולם קודם שנתערב (חידושי הרעק"א ליו"ד קב ד; פרי מגדים או"ח, תמוז, בפתיחה למשבצות הזהב), וכל זה כשהאיסור בלבד לא היה ניכר קודם, אבל ההיתר המבטל היה ניכר בפני עצמו גם קודם לכן, אבל אם גם המבטל לא היה ניכר קודם, הרי זה גרוע יותר, שאפילו בסתם איסור, שאינו דבר שיש לו מתירין, אינו בטל (צל"ח ביצה לו ב, ונודע ביהודה תניינא אח"ע לב, על פי מרדכי חולין י תשלז; שער המלך יום טוב ה כ; פלתי קב סק"ח).

דבר שיש נתערב דבר שיש עליו שני איסורים, אחד שיש לו **עליו ב'** מתירין ואחד שאין לו מתירין, כגון ביצת טרפה **איסורים** שנולדה ביום טוב, ונתערבה בכיצים של היתר – אינה בטלה, כיון שלאחר יום טוב יסולק ממנה איסור נולד, וכל מה שאפשר לעשות יותר בהיתר עושים (צמח צדק הקדמון סט; פרי חדש יו"ד קב סק"ז; חוות דעת שם סק"ח)⁹.

כשאין איסורו דבר שיש לו מתירין שאין איסורו מחמת עצמו, **מחמת עצמו** נחלקו בו הפוסקים:

• יש הפוסק שהוא בטל, כגון חתיכת בשר שלא נמלחה תוך

אפילו שאינו ניכר קודם שנתערב אינו בטל בדבר שיש לו מתירין (שער המלך יום טוב ה כ). ⁹ ובפרי מגדים, שער התערבות ב ד"ה דבר שיש לו מתירין כתב שהדבר תלוי בשני הטעמים של דבר שיש לו מתירין שאינו בטל (ראה לעיל). ¹⁰ או לפי שעיקר הנאת השימוש מהעצים היא באפיית הפת אחר שנשרפו ואז אין האיסור בעין (טור או"ח תרעז; ט"ז שם תקז סק"ב ומגן אברהם שם סק"ג) ואפילו כשמבשל קדרה כנגד האש, שעדיין האיסור הוא בעין, מכל מקום כיון שבישול התבשיל אינו עיקר הנאתו אלא אכילתו היא עיקר הנאתו, הרי בשעת אכילתו אינו נהנה אלא מחום האש שבתבשיל וחום

א ד"ה וקשיא. ⁷ והוא הדין אם נתנו ביצה שנולדה ביום טוב (ראה ערך נולד) בקדרה לתקנה, כגון שמילאוה בתרנגולת, אינה בטלה (דרכי משה או"ח תקיג סק"א, ויו"ד קב סק"א, ורמ"א שם א; שלחן ערוך הרב או"ח תקיג, קונטרס אחרון ד, שכן הסכמת רוב הראשונים וכל האחרונים). ⁸ ויש מוכיחים מדברי ראשונים אחרים שאינם מודים בזה, וסוברים שאף שלא ניכר האיסור קודם שנתערב – אינו בטל (חידושי הרעק"א ליו"ד קב ד, בדעת התוספות בבא קמא סט א ד"ה כל, השני, ור"ן נדרים נח א ד"ה וקשיא); ויש המצדד לומר שבאיסור דרבנן בלבד הוא שאמרו שבטל, אבל איסור דאורייתא

טושי"ע או"ח תקי"ג ב¹³. לפיכך ביצה ספק נולדה ביום טוב ספק נולדה בחול, אסורה ביום טוב, אף על פי שכל איסורה אינו אלא מדרבנן (ראה ערך נולד), שהרי יש לה מתירין למחר (גמ' שם; רי"ף שם; המאור שם; טושי"ע שם).

ספק עירובי ספק עירובי-תחומין (ראה ערכו), אף על פי שהוא דבר תחומין שיש לו מתירין, הקלו בו (תוספות עירובין מה ב ד"ה איבעית), מפני שכל ספק עירוב להקל (מספר תנאים במשנה עירובין לה א; טושי"ע או"ח תט ו. צל"ח ביצה לה א).

ספק טוכן ספק מוכן, כגון מצודות חיה ועוף ודנים שעשאן וסוקצה ונולד מערב יום טוב, ולמחר מצא בהן בעלי חיים ניצודים, ואינו יודע אם ניצודו מערב יום טוב או ביום טוב, שנחלקו בהם תנאים (ראה ביצה כד א-ב, וראה ערך הכנה) – הלכה שאסורים (גמ' שם ב; רמב"ם יום טוב ב ו; טושי"ע או"ח תצו א), לפי שדבר שיש לו מתירין הוא, שיכול לאכלם למחר (מגיד משנה שם; חידושי המאירי שם א, בשם איכא מאן דאמר, ושם ב, בשם הרב בדרשי; בית יוסף או"ח תצו, וט"ז שם סק"ג, ומגן אברהם שם סק"ג).

ובספק מוקצה וספק נולד נחלקו ראשונים:

- יש אומרים שאף הם אסורים, מטעם זה של דבר שיש לו מתירין (מגיד משנה שם; בית יוסף שם, בשמו, והסכים עמו).
- ויש אומרים שלא החמירו אלא בספק צידה שקרוב ליגע באיסור של תורה (ראה ערך הכנה), אבל שאר ספקות מותרים (עבודת הקודש לרשב"א ה כו).

כשאין חזקת איסור יש סוברים שלא אמרו ספק דרבנן בדבר שיש לו מתירין אסור אלא במקום חזקת איסור, כגון בביצה ספק נולדה היום ספק אתמול, שאם מעמידים אותה על חזקתה אנו אומרים שאתמול לא נולדה (ראה ערך חזקה), אבל כשאין חזקת איסור – מותר (מרדכי ביצה תרפה; ב"ח או"ח תצו ג; פרי תואר קב סק"א)¹⁴.

ספק בדין לא אמרו ספק דרבנן אסור בדבר שיש לו מתירין, אלא כשהספק הוא במציאות, אבל כשהספק הוא בדין, כגון ספק פלוגתא, או בעיא שלא נפשטה – ספקו מותר (שו"ת רבי עקיבא איגר קמא סה, ויד אברהם לטושי"ע יו"ד קי, בדעת הרשב"א והר"ן; פרי חדש או"ח תצו סק"ג; פרי מגדים, פתיחה ליום טוב ב א כז; שאגת אריה צ)¹⁵.

ספק ספיקא בספק-ספיקא (ראה ערכו) נחלקו ראשונים:

- יש אומרים שמותר אף בדבר שיש לו מתירין, ואפילו כשהאיסור הוא של תורה (רשב"א ביצה ג ב, ותורת הבית הארוך ד ב, בדעת רבנו תם; מגיד משנה יום טוב א כ, בדעת הרמב"ם; שו"ע יו"ד קי ז, לפי פרי חדש שם ס"ק מג, ובאור הגר"א ס"ק לג), שכל ספק ספיקא היתר גמור הוא, ואין צריך להמתין ביש לו מתירין, ואינו דומה לספק דרבנן שכיון שבספק כנגדו בשל תורה אסור, החמירו בדבר שיש לו מתירין אפילו בשל דבריהם, ואפילו כשהספק ספיקא זה בא מכח תערובת – מותר (רשב"א שם ושם).
- יש אומרים שאפילו ספק ספיקא של איסור דרבנן שיש לו

אחרים מותרת מפני שזה-וזה-גורם (ראה ערכו), דינו כנתבטל האיסור (ראה ערך זה וזה גורם אם הוא בגדר ביטול) בהקדש, שדבר שיש לו מתירין הוא, הפת אסורה באכילה, ואף על פי שכבר נשרף האיסור, באיסור של תורה אין זה מועיל (מאירי שם ושם).

• ויש אומרים שאף באיסור תורה מועיל בדבר שיש לו מתירין מה שנשרף האיסור ואינו בעין (מאירי פסחים שם, בפירוש השני; כן משמע מבאור הגר"א או"ח תמה סק"ט, ושם יו"ד קב ס"ק יג), ופת שנאפתה בעצי הקדש אסורה מפני שלא נתערבו העצים ברוב היתר (מאירי שם), או שמפני חומר איסור הקדש הוא, אבל בכל דבר שיש לו מתירין אחר מותרת הפת אפילו באין רוב עצי היתר (כן משמע מבאור הגר"א או"ח שם, בדעת התוספות).

כשהוציאו אותו דבר שיש לו מתירין שנתערב וניכר האיסור, ונטלוהו משם ולא נשאר בתערובת אלא טעמו שנפלט, נחלקו הדעות אם אף הוא אינו בטל, ככל דבר שיש לו מתירין:

- יש אומרים שבטל, ולא אמרו דבר שיש לו מתירין אינו בטל אלא כשהוא בעין, או שיש ממשו בתערובת (הגהות אש"ר עבודה זרה ה כט, בשם מהר"ח; טור או"ח תקיג, ואיסור והיתר הארוך כט יח, לפי תורת חטאת עד ב; תורת חטאת שם, ודרכי משה יו"ד קב סק"ב, ורמ"א שם ד), כדרך שאנו אומרים בעצים שנשרפו, שמכיון שאינם בעין – בטלים אף בדבר שיש לו מתירין (ראה לעיל. מנחת יעקב עד סק"ח; באור הגר"א שם ס"ק יג), ואפילו כשלא הוציאו את האיסור ממש, אלא שנימוח בתוך התערובת ואין ממשו שם בעין – בטל (הגהות אש"ר שם; דרכי משה שם).

• יש אומרים שאף כשניטל האיסור, ולא נשאר אלא טעמו שנפלט – אינו בטל (ב"ח שם; שו"ע שם סק"ט, שכן משמע מהירושלמי, ובדעת הרבה ראשונים; באור הגר"א שם, שכן משמע מהתוספות; מגן אברהם תקיג סק"ו, בדעת השו"ע).

• ויש מחלקים: פליטת הטעם בלבד בטלה, אבל נימוח ממשו הרי זה כמו שהוא בעין, ואינו בטל (מנחת יעקב שם; פלתי שם ס"ק יג, בדעת הרמ"א; חוות דעת שם סק"ד), אלא שבנימוח גופו כתבו לחלק בין נימוח לח בלח, או חלב בשומן, שנקרא ממשו ולא טעמו, לנימוח בתוך דבר גושי, שנקרא טעמו ובטל (חוות דעת שם).

בספק

ספק איסור כשם שדבר האסור מדרבנן שיש לו מתירין אינו בטל דרבנן בתערובת (ראה לעיל: בתערובת), כך דבר שהוא ספק איסור מדרבנן, שיש לו מתירין, אין אומרים בו ספק דרבנן להקל (ראה ערך ספק דרבנן) אלא מחמירים בו ואסור (ביצה ד א, ורש"י ד"ה אפילו בדרבנן), שאף כאן אנו אומרים עד שתאכלנו היום בספק איסור תאכלנו למחר בהיתר (צל"ח שם; אחיעזר יו"ד יד)¹¹.

אכן לסוברים שדבר שיש לו מתירין שאינו אסור אלא מדרבנן בטל בתערובות (ראה לעיל: בתערובת), אף בספק איסור דרבנן שיש לו מתירין מותר (כן משמע מפרי חדש יו"ד קי ס"ק טו, ושער המלך יום טוב ב ו)¹², ומכל מקום להלכה ספקו אסור (רי"ף שם; המאור שם;

יש לו מתירין הוא ככל ספק דרבנן שמותר (צל"ח פסחים יז ב). ¹³. ויש מי שפסק שספק דרבנן מותר גם ביש לו מתירין (ב"ח יו"ד קב, בשם הר"ש מבנוברק). ¹⁴. וראה צל"ח פסחים יז ב, ונודע ביהודה תניינא אה"ע לח. ¹⁵. ויש מהראשונים הסובר שאף בספק בדין דבר שיש לו מתירין אסור (כן משמע מרש"י עירובין לט ב ד"ה פסק).

זה הוא מופרד ומובדל מגוף האש ואינו נהנה כלל מגוף האיסור בעין (שלחן ערוך הרב שם). ¹¹. ואף החולקים בטעם בתערובת, וסוברים שהוא מפני שדומה למין במינו (ראה לעיל: בתערובת), מודים כאן (צל"ח שם; אחיעזר שם). ¹². ולא עוד אלא שיש שכתבו שכמה אמוראים סוברים שאף על פי שדבר שיש לו מתירין האסור מדרבנן אינו בטל בתערובת, מכל מקום ספק איסור דרבנן

הדבר עצמו אם הוא מן המיעוט האסור, או מן הרוב המותר, שלא נתחזק בו איסור כלל, נחלקו הדעות:

• יש אומרים שהוא כשאר דבר שיש לו מתירין, ואין ליקח מן הנכרי ביצים ביום טוב, שיש לחוש שמא נולדו היום, והוא דבר שיש לו מתירין, שמחר יהיו מותרים באכילה (עבודת הקודש לרשב"א ה ד; ים של שלמה ביצה א ו, כ; מגן אברהם תקיג ס"ק יא).

• יש אומרים שכשהספק בגוף הדבר אם הוא מהרוב או המיעוט, שונה דינו מסתם דבר שיש בו מתירין והולכים בו אחר הרוב, ולפיכך מותר ליקח מן הנכרי ביצים ביום טוב, שכיון שרוב ביצים הן מאמש, אין לחוש שמא נולדו היום (ר"ן ביצה כט ב, בדעת התוספות), וכן בפירות שיש ספק אם הם משל שביעית או לאו, הולכים אחר הרוב, ואם רובם מחוץ לארץ או מערב שביעית, מותרים ופטורים מן הביעור (ראה ערך בעור שביעית), אף על פי שפירות שביעית הם דבר שיש לו מתירין (המבי"ט א נא; משנה למלך מעילה ז ו, בשמו).

• ויש שכתבו לחלק בין רוב שישנו לפנינו, שהולכים אחריו אפילו בדבר שיש לו מתירין, כגון שנתערב דבר אסור שיש לו מתירין ברוב היתר, ופירש אחד מהם, אנו אומרים "כל דפריש מרובא פריש" וההיתר הוא שפירש; ובין רוב שאינו לפנינו, כמו רוב ביצים שנולדו מאתמול, וכיוצא, שבזה בדבר שיש לו מתירין אין הולכים אחר הרוב (פרי מגדים, פתיחה ליום טוב ב א כח, ויו"ד קי, שפתי דעת ס"ק לב; שער המלך יום טוב ד כד, בדעת הים של שלמה; צלי"ח פסחים ז א), ולפיכך בהמה שנשחטה אמה או בתה היום (ראה ערך אותו ואת בנו), ונתערבה באחרות, וצריך לשחוט מהן היום, יפזר אותן ממקום קביעותן (ראה ערך קבוע), ויקח אחת מהן וישחט, שכל הפורש מהרוב הוא פורש (רא"ש חולין ה ה, בשם הלכות גדולות; טוש"ע יו"ד טז יב; ים של שלמה חולין ה ו), שאף על פי שאיסור אותו ואת בנו הוא דבר שיש לו מתירין, שלמחר יהיה מותר לשחוט את הבת או את האם, מכל מקום הולכים אחר רוב זה של כל הפורש מרוב הוא פורש, שהרוב ישנו לפנינו (פרי מגדים שם; שער המלך שם).

במתירים התלויים בזמן

בכמה איסורים, שמתיריהם תלויים בזמן, דנים אם הם נקראים דבר שיש לו מתירין:

חמץ בפסח חמץ בפסח, לדעת הסוברים – וכן הלכה (ראה ערך בטול איסורים וערך חמץ) – שאוסר את התערובת בכל שהוא, נחלקו ראשונים:

• יש אומרים שהוא מפני שחמץ בפסח הוא דבר שיש לו מתירין, שהרי לאחר הפסח יהיה מותר (רמב"ם מאכלות אסורות טו ט; מלחמות לרמב"ן פסחים ל א; ים של שלמה חולין ח פז; רמ"א יו"ד קב ד, בשם יש חולקין; ט"ז שם ס"ק יא), ואף על פי שכשהוא לעצמו בעין אסור מדרבנן גם לאחר הפסח, שהרי חכמים אסרו חמץ-שעבר-עליו-הפסח (ראה ערכו), מכל מקום כיון שכמותו שהוא עכשיו בתערובת מותרת כל התערובת לאחר הפסח, דבר שיש לו מתירין הוא ואינו בטל (מלחמות לרמב"ן שם. וראה שם עוד טעם).

• ויש אומרים שאינו דבר שיש לו מתירין מפני שחזור לאיסורו לשנה הבאה, וכל שחזור לאיסורו מאליהו אינו בכלל דבר שיש לו מתירין (מרדכי פסחים תקעג, בשם רבנו חיים כ"ץ, וביצה תרמ; רבי שמואל מפליזא באור זרוע ב רנו; רמ"א שם, בסתם; מגן אברהם תמו סק"מ),

מתירין – אסור (מרדכי עבודה זרה תתמא, בשם רבנו שמחה; איסור והיתר הארוך כה כד, ושם כו ט; כן משמע משו"ת הרדב"ז ב תריז).

• יש מחלקים וסוברים שבאיסור דאורייתא יש להחמיר בספק ספיקא בדבר שיש לו מתירין, ובאיסור דרבנן יש להקל (ט"ז יו"ד קי ס"ק יא, ופרי חדש שם ס"ק מג, בדעת הר"ן; שו"ע או"ח תצז ד, לפי פרי חדש יו"ד שם, ואו"ח תקיג ב, לפי מגן אברהם שם סק"ד).

• ויש מחלקים בין ספק ספיקא בגוף האיסור – שמותר, כגון סתם תבואה לאחר הפסח, שמותרת משום איסור חדש (ראה ערכו), מפני שיש בה ספק ספיקא, ספק התבואה משנה שעברה, ואם תימצא לומר משנה זו, מכל מקום שמא נשרשה קודם העומר (ראה ערך חדש. שו"ת הרא"ש ב א; טור יו"ד רצג; רמ"א שם א), לבין ספק ספיקא שעל ידי תערובת – שאסור, כיון שנתחזק ודאי האיסור, ואף על פי שכשאינו לו מתירין מותר, ביש לו מתירין החמירו שלא יבטל אפילו באלף ספקות, כי למה לנו להתירו בביטול כשיש לו היתר בלא זה (שו"ת הרא"ש שם).

חזקת היתר אם מעמידים דבר שיש לו מתירין בחזקת היתר, נחלקו אחרונים:

• יש אומרים שמעמידים אותו בחזקתו (באר יצחק יו"ד א ב, במסקנתו, בדעת הרמב"ם מעשר שני ו א).

• ויש אומרים שאין מעמידים אותו בחזקת היתר, והרי זה כספק שאין לו חזקה, שבשל תורה להחמיר, ובשל דבריהם להקל (צל"ח פסחים יז ב).

לדג מצה ספק איסור בדבר שיש לו מתירין שאסור, וכן ספק ספיקא לסוברים כן (ראה לעיל), אפילו כשהוא לדבר מצוה – אסור (דגול מרבבה שם ונדע ביהודה קמא או"ח ט, כגון באכילת תרומה, שספק טבול-יום (ראה ערכו) אסור לאכול בין השמשות, אף על פי שהוא ספק ספיקא, מפני שיש לה מתירין לאכול למחר (דרוש וחדוש ברכות ב א).

ונחלקו אחרונים במצוה שיש בה משום זריזין-מקדימין-למצות (ראה ערכו):

• יש אומרים שהוא הדין שאסור מפני שהוא דבר שיש לו מתירין (דגול מרבבה ונדע ביהודה שם), כגון מי שנולד בין השמשות שהוא ספק יום ספק לילה (ראה ערך בין השמשות), שאין מלים אותו בשבת ויום טוב (ראה ערך מילה), לסוברים שמילה שלא בזמנה אינה דוחה יום טוב שני של גלויות (ראה ערך הני"ל), אפילו ביום טוב שני של גלויות אין מלים (שו"ע יו"ד רסח ח, על פי שו"ת הרא"ש כ ח, וטור שם). ואף על פי שהוא ספק ספיקא, ספק שמא היה לילה והיום זמנו, וספק שמא היום הוא חול, ספק ספיקא בדבר שיש לו מתירין באיסור של תורה – אסור, והרי יש לו מתירין למול למחר (דגול מרבבה ונדע ביהודה שם).

• ויש אומרים שבמצוה שיש בה משום זריזין מקדימין למצות לא שייך דבר שיש לו מתירין, שראוי להקדים המצוה (חידושי רבי עקיבא איגר ליו"ד שם), וכל שכן במילה שהיא מצוה שקבוע לה זמן, שלא שייך בה דבר שיש לו מתירין, שהרי שמא היום זמנה, ויעבור על מצוה של מילה בזמנה (יד שאול בגליון יו"ד רסו).

ברוב

דבר שיש לו מתירין שאינו בטל אפילו באלף (ראה לעיל: בתערובת), הוא כשנתערב האיסור בהיתר, שנתחזק שיש כאן איסור ודאי, אבל כשיש ספק על

כספק אם הדבר הוא מהרוב או המיעוט

אם נתערב מעשר שני חוץ לירושלים, אוסר את כל התערובת בכל שהוא, לפי שיכול לפדותו (פירוש הרא"ש שם; מאירי שם), או שיכול להעלותו לירושלים ולאכלו שם בהיתר (ר"ש בכורים ב; פירוש הרא"ש נדרים שם). ולפיכך אם נתערב מעשר שני שאין בו שוה פרוטה, שאי אפשר לפדותו (ראה ערך פדיון מעשר שני), או באופן אחר שאין לו פדיון (ראה ערך הני"ל), וגם הוא באופן שאי אפשר להעלותו לירושלים, כגון שנפלו מחיצות ירושלים, בטל ברוב, שהרי מעשר זה אין לו מתירין (בבא מציעא נג א; רמב"ם מעשר שני ו טז).

אכן יש מהראשונים הסוברים שמעשר שני אינו נקרא דבר שיש לו מתירין מחמת שראוי לפדיון, כיון שאין מצוה לפדותו, ולכן אם נתערב חוץ לירושלים הוא בטל, ולא אמרו שמעשר שני אוסר בכל שהוא (ראה בכורים ב ו) אלא כשנתערב בירושלים, לענין לאכלו בתורת חולין, כגון להאכיל לבהמה, שלזה הוא דבר שיש לו מתירין, שהרי יכול לאכלו בקדושת מעשר שני (כן משמע מהרמב"ם בפירוש המשניות שם, ומעשר שני ו יד, וברטנורא שם), וגם לא נקרא דבר שיש לו מתירין מחמת העלאתו לירושלים, הואיל ויש טורח בהעלאתו (ברטנורא שם); ומכל מקום אף לדעה זו אם הוא עומד לפדייה, כגון שנפלו מחיצות ירושלים ואי אפשר להעלותו, הרי זה דבר שיש לו מתירין, ואינו בטל (רמב"ם מעשר שני שם טז).

בכורים אף בכורים שנתערבו אוסרים בכל שהם (בכורים ב ב; רמב"ם בכורים ד טו), מפני שהם דבר שיש לו מתירין, אם על ידי שיוכל לאכול אותם בקדושת בכורים, או שיכול להעלותם לירושלים, כמעשר שני (ראה לעיל) ¹⁸.

תרומה תרומה שנתערבה בחולין בטלה באחד ומאה (ראה ערך בטול איסורים), ואינה דבר שיש לו מתירין (נדרים נח א - נט א; רמב"ם מאכלות אסורות טו יא), שאף על פי שאפשר להישאל על התרומה, אין מצוה להישאל עליה (נדרים נט א; כסף משנה שם, בפירוש השני בדעת הרמב"ם; תוספות בבא מציעא נג א ד"ה הוה), וכיון שאין ההיתר בא מעצמו, ואין מצוה לעשות כך, לא נקרא דבר שיש לו מתירין (ר"ן שם נח א ד"ה וכל דבר).

נדר נדרים, כיון שמצוה להישאל עליהם ולהתירם (ראה ערך נדרים) נקראים דבר שיש לו מתירין (נדרים נט א; מסקנת הירושלמי שם ו ד, לפי הרשב"א שם נב ב; רמב"ם נדרים ה יב; טוש"ע יו"ד רטז ו), שסתמם עומדים להישאל (פירוש הרא"ש שם), לפיכך דבר שנאסר בנדר שנתערב באחרים אינו בטל (גמ' שם; רמב"ם שם; טוש"ע שם). ואף על פי שכשנשאל על הנדר, הרי החכם עוקרו למפרע, ונמצא שלא נאסר מעולם, מכל מקום עיקר העקירה הוא מכאן ולהבא, שהרי היה אסור עד עכשיו, ולכן נחשב כדבר שיש לו מתירין (רא"ש נדרים ו ג, על פי הירושלמי שם) ¹⁹.

ויש שכתבו שנדר הוא דבר שיש לו מתירין רק כשאסר הדבר על עצמו, שבידו להישאל עליו, אבל אם אסר איזה דבר על חברו בקונם, אף על פי שהאוסר יכול להישאל עליו, כיון שהנאסר אינו יכול להישאל עליו, דבר שאין לו מתירין הוא, ובטל (מהרי"ט א ה; לחם משנה נדרים ה טז; שו"ת רבי עקיבא איגר קמא סה, שכן משמע בשו"ע יו"ד רטז י, וכן עיקר); ויש שכתב שאין הדברים אמורים אלא

וחמץ בפסח שאינו בטל הרי זה מטעמים אחרים, ולא מפני דבר שיש לו מתירין (ראה ערך בטול איסורים).

מוקצה ולדעה השניה יש שכתבו שמוקצה (ראה ערכו) בשבת ויום טוב אינו דבר שיש לו מתירין, שהרי אף הוא חוזר לאיסורו בשבת ויום טוב הבאים, ולא אמרו שביצה שנולדה ביום טוב היא דבר שיש לו מתירין אלא מפני שהיא נולד (ראה ערכו), ומשעבר היום היא מותרת לעולם (שער המלך יום טוב ב ו, בשם מנחת כהן, חלק התערובות).

חדש ולדעה זו יש שכתבו שחדש אינו נקרא דבר שיש לו מתירין, מפני שחוזר לאיסורו לשנה הבאה (חידושי אנשי שם למרדכי ביצה תרמ א, בשם גדולת מרדכי, וב, בשם מהר"ם טיקטין, שכתב בשם ה"ר פרץ; ב"ח יו"ד קב, בשם ה"ר יום טוב במרדכי הארוך); והאחרונים חלקו עליהם וכתבו שאפילו לדעת הסוברים חמץ בפסח אינו דבר שיש לו מתירין מטעם זה שחוזר לאיסורו, הרי זה מפני שאותו חמץ עצמו יחזור לאיסורו בפסח הבא, אבל בחדש הרי תבואה זו שאסורה עכשיו לפני ט"ז בניסן, כשיגיע ט"ז בניסן תהיה מותרת לעולם, ומה שתבואה חדשה אחרת תיאסר אינו ענין לתבואה זו שאנו דנים עליה (פרי חדש שם סק"א וס"ק יג; פרי מגדים שם, משבצות זהב ס"ק יג; פלתי שם סק"א, וכרתי ס"ק יח).

דבר שייאסר לאחר זמן אף דבר האסור לאחר זמן, ועכשיו הוא היתר, הוא בכלל דבר שיש לו מתירין, שאם נתערב בזמן המותר אינו בטל, מאחר שיכול לאכלו עכשיו בהיתר, כגון פירות שביעית שנתערבו בפירות אחרים קודם זמן הביעור (ראה ערכו), אוסרים בכל שהוא, לענין שצריך לאכול התערובת קודם זמן הביעור (נדרים נח א, לפי הר"ן שם ד"ה אמר להם; רמב"ם מאכלות אסורות טו ח), לפי שדבר שיש לו מתירין הוא, שהרי יכול לאכלו קודם הביעור (ר"ן שם); ויש סוברים שקודם הביעור אינה אוסרת אלא בנותן טעם (ר"ש וברטנורא שביעית ז ז).

במתירים שבידי אדם

אף בכמה איסורים, שמתיריהם תלויים בידי אדם, דנים אם הם בכלל דבר שיש לו מתירין:

טבל טבל (ראה ערכו), אף על פי שאמרו שהוא דבר שיש לו מתירין (נדרים נח א; ירושלמי שם ו ד; רמב"ם מאכלות אסורות טו ו, וכסף משנה שם), לפי שאפשר לתקנו ולהתירו בהפרשת תרומות ומעשרות עליו ממקום אחר, ולכן אם נתערב בהיתר אוסר בכל שהוא ואינו בטל (רמב"ם שם; ר"ן שם ד"ה כל דבר), מכל מקום נתנו בו גם טעם אחר שמחמתו אינו בטל - מפני שבהיתרו כך איסורו (עבודה זרה עג ב), שכשם שכל שהוא חשוב להתירו, שהרי בחיטה אחת אפשר להפריש על כל הכרי, שאין שיעור לתרומה מן התורה (ראה ערך הפרשת תרומה), כך כל שהוא חשוב לאסרו (תוספות שם ד"ה טבל. וראה תוספות שם ששני הטעמים צריכים) ¹⁶.

הקדש ומעשר הקדש ומעשר שני שנתערבו בחולין, אוסרים בכל שהוא, לפי שהם דבר שיש לו מתירין (נדרים שם וירושלמי שם), שהרי יכול לפדותם (ר"ן ורא"ש נדרים שם) ¹⁷, ולכן אפילו

הארוך ד א. וראה מאירי חולין צא א. ¹⁸. על דינם לזרים, ראה להלן: באיסור שאינו שוה לכל ¹⁹. ויש צד לספק בירושלמי שנדר אינו דבר שיש לו מתירין (ירושלמי שם), כיון שהיתרו בא על ידי טורח של שאלה לחכם (כסף משנה מאכלות אסורות טו יב).

¹⁶. אמנם הריטב"א בבא מציעא נג א, בשם הראב"ד, ושם בשם יש מתרצים כתב שטבל הטבול לתרומה אינו נקרא דבר שיש לו מתירין, לענין שיאסור את התערובת בכל שהוא. ¹⁷. ויש מהראשונים הסובר שהקדש נקרא דבר שיש לו מתירין מטעם שאפשר להישאל עליו לחכם (ראה ערך שאלה. תורת הבית

במתירים בשימוש אחר

פת שנאפחה פת שאפחה עם הצלי בתנור, ויש בה ריח של בשר, עס עלי נחלקו בה ראשונים:

• יש אומרים שאף על פי שהלכה היא שריח אינו אוסר (ראה ערך ריח), הרי זה מפני שריח דינו כמשהו ובטל, אבל כאן אין הריח מתבטל בפת שיהיה מותר לאכלה עם חלב, שכיון שאפשר לאכלה עם בשר הרי זה דבר שיש לו מתירין, ואינו בטל (רי"ף חולין צג ב). ואף על פי שמין בשאינו מינו בטל אף בדבר שיש לו מתירין (ראה לעיל: בתערובת), אין הדברים אמורים אלא כשעכשיו הדבר אסור לגמרי, אבל פת זו כיון שגם עכשיו יש היתר לאכלה שלא בחלב, בדין הוא שאפילו מין בשאינו מינו לא בטל (ראה לעיל: במתירים התלוים במקום); ועוד שכשנאפח להחמיר בדבר שיש לו מתירין כשנתערב במינו, אין מחמירים בו בשאינו מינו, אבל פת זו שבמינה אין שייך להחמיר, אם לא נחמיר בה בשאינו מינה, נמצא שלא החמירו בה כלל (רי"ן נדרים נב א ד"ה וקשיא. וראה ערך בטול ברוב).

• ויש אומרים שלא נקרא דבר שיש לו מתירין כל שלדבר המותר לא נאסר מעולם, ולמה שהוא אסור אין לו היתר, ולכן אין הפת אסורה משום דבר שיש לו מתירין לאכול בחלב (מרדכי חולין תרסה, בשם הראב"ה; תרומת הדשן קע, בשם הראב"ה, והסכים עמו).

חתיכת בשר ששהתה ללא מליחה חתיכת בשר ששהתה שלשה ימים בלא מליחה, שאסורה שוב למלחה ולבשלה, ואינה מותרת אלא בצליה (ראה ערך מליחה) שנתערבה באחרות:

• לדעת הסוברים שכל שאפשר לאכול בשימוש אחר הרי זה דבר שיש לו מתירין, אף חתיכה זו היא דבר שיש לו מתירין, שהרי אפשר לאכלה בצלי, ואינה בטלה (תרומת הדשן קע, בדעת הרי"ף; בית יוסף יו"ד סט, בשמו; רמ"א שם קב ד, בשם יש אומרים).

• ולדעת הסוברים שכל שלא הותר לאותו דבר שנאסר אינו בכלל דבר שיש לו מתירין, אף חתיכה זו בטלה, שהרי לצלי לא נאסרה מעולם, ולכישול לא יהיה לה היתר לעולם (תרומת הדשן שם; שו"ע יו"ד סט יד, ושו"ע ס"ק נו, ובאור הגר"א ס"ק נד).

באיסור שאינו שוה לכל

דבר האסור לזה ומותר לזה, כגון חתיכה של חטאת טהורה שנתערבה במאה חתיכות של חולין טהורות, שהחטאת מותרת לכהן ואסורה לישראל, נחלקו בה אמוראים:

• יש מהאמוראים שאמר שאף זהו דבר שיש לו מתירין ואינו בטל, שהרי אפשר שהכהן יאכל את כל התערובת (רב אשי ביבמות פב א).

• אבל מסקנת התלמוד שאין הלכה כמותו, שאין זה בכלל דבר שיש לו מתירין, שהרי לכהן לעולם לא נאסרה, ולישראל לעולם לא תהיה מותרת (גמ' שם), וכן הלכה, ולפיכך תרומה שנתערבה בחולין בטלה באחד ומאה, ואינה דבר שיש לו מתירין לכהן, מאחר שלשראל אין לה מתירין, ולכהן אף עכשיו מותרת (ריטב"א בבא מציעא נג א; כסף משנה מאכלות אסורות טו יא, בפירוש הראשון בדעת הרמב"ם).

כשאסר על חברו בלבד, אבל אם אסר הדבר על עצמו ועל חברו, הרי זה דבר שיש לו מתירין אף לחברו, כדרך שטבל הוא דבר שיש לו מתירין לכל, אם הבעלים נמצאים בעיר, אף על פי שרק הבעלים יכולים לתקן (שו"ת חתם סופר יו"ד רכג)²⁰.

שבועה אף שבועה – כגון שנשבע על איזה דבר שלא יאכלנו – כתבו ראשונים שהיא דבר שיש לו מתירין (כן משמע

מהרמב"ם נדרים ה יד-טו; ריטב"א שבועות ד א; כן משמע מהמגדל עוז שם טו, ורדב"ז שם טו; פרי מגדים, פתיחה לפסח ב א טז), שמצוה להישאל עליה (ריטב"א שם); ומהאחרונים יש שכתבו שאין שבועה דבר שיש לו מתירין, שאין מצוה להישאל על השבועה, ואדרבה אין נשאלים על השבועה אלא מדוחק (ראה ערך שבועה), ומי שנשבע שלא יאכל דבר פלוני ונתערב הדבר באחרים – בטל ברוב (בית יעקב קי; תשובה מאהבה א קב קד; פתחי תשובה יו"ד קב סק"י, בשמם).

כלי שנאסר מחמת בליעת איסור, שנתערב בכלים מחמת בליעה אחרים, ואינו ניכר איזהו הכלי האסור, נחלקו בו ראשונים:

• יש אומרים שהוא בטל ברוב, כדין איסור שנתערב יבש ביבש (ראה ערך בטול ברוב), ואף על פי שיש לו מתירין על ידי הגעלה (ראה ערכו), שיכול להגעיל את כולם, מכל מקום כיון שצריך להוציא הוצאות יתרות להגעיל כולם, אינו נקרא דבר שיש לו מתירין (תורת הבית הארוך ד א, בשם הרמב"ן, והסכים עימו; מאירי עבודה זרה עו ב, בשם חכמי הדורות; טור יו"ד קכב, בשם הרשב"א), וכן הלכה (שו"ע שם קב א).

• ויש אומרים שאינו בטל, שדבר שיש לו מתירין הוא (מאירי שם, בשם יש אומרים; שו"ת מהרי"ל קצד; ש"ך שם סק"ח, בשמו), הואיל והפסד מועט הוא, כדרך שאמרו במעשר שני שיש לו מתירין על ידי העלאתו לירושלים (ראה לעיל), לפי שהפסד מועט הוא (שו"ת מהרי"ל שם; ש"ך שם, בשמו)²¹.

וכתבו הפוסקים שעל כל פנים יש להשהות הכלים עד שלא יהיו בני יומם (ראה ערך נותן טעם לפגם), שיהיו מותרים מן התורה בלי הגעלה, שעל זה אין צריך הוצאות (משאת בנימין, חידושי דינים ליו"ד ד; ש"ך שם)²².

במתירים התלוים במקום

האשה ששאלה מחברתה ביום טוב מים ומלח, ולשה בהם עיסתה, העיסה כרגלי שתיהן, שאין מוליכים אותה אלא למקום ששתיהן יכולות לילך, שהמים והמלח הרי קנו שבייתה אצל בעליהם (ביצה לו א; רמב"ם יום טוב ה כ; טוש"ע או"ח שצז יד), ואין המים והמלח בטלים בעיסה, שיוכלו להוליכם למקום שבעלת העיסה יכולה לילך, שהרי זה דבר שיש לו מתירין (ביצה לט א), שלמחר יהיה מותר להוליכה בכל מקום, או שיכולים היום לאכלה כאן (רש"י שם ד"ה שיש לו מתירין)²³.

כשיש טורח להביאו למקום אחר כשהמתיר תלוי במקום אחר, ויש טורח להביא לשם, כגון מעשר שני מחוץ לירושלים, שיש לו מתירין על ידי שיעלוהו לירושלים, נחלקו בו ראשונים אם נקרא דבר שיש לו מתירין (ראה לעיל: במתירים בידי האדם).

22. לסוברים שבטעם בלבד, כשאין האיסור בעין, בטל אף בדבר שיש לו מתירין (ראה לעיל: כשאינו בעין) הכלי בטל ברוב כלים (משאת בנימין שם). 23. ואף על פי שמים ומלח ועיסה מין בשאינו מינו הם, מכל מקום אינם בטלים בה – ראה רי"ן נדרים נב א ד"ה וקשיא; תוספות ביצה לט א ד"ה משום; שו"ת

20. ויש שנראה מדבריהם שחולקים על עיקר הכלל וסוברים שגם באוסר על חברו הוא דבר שיש לו מתירין (מגדל עוז נדרים ה טו; רדב"ז שם טז). 21. ויש הסובר שאינו בטל מחמת טעם אחר, שכיון שאפשר להסיר האיסור משם בהגעלה, הרי זה כניכר האיסור, שאינו בטל (בדק הבית ד ד).

לכל, שאף אם הוא דבר שיש לו מתירין לאותו שנאסר, אין מחמירים בספקו, כגון ספק הובא ביום טוב מתוך התחום, ספק הובא מחוץ לתחום, כיון שכל האיסור אינו אלא לישראל זה שהובא בשבילו, אין מחמירים בו בספקו אף שהוא דבר שיש לו מתירין (תשובת הרב אשר בר משולם בתמים דעים קכ; מאירי ביצה ד א וכה א), ואף בתערובת איסור של תורה יש מי שכתב שאם האיסור אינו שוה לכל – בטל אף בדבר שיש לו מתירין, ולכן כהן טמא שנתערבה לו תרומה בחולין, בטלה באחד ומאה, ומותר לאכול כל התערובת, שאף על פי שלגבי איסור טומאה שעליו הרי זה דבר שיש לו מתירין, שיכול לטבול ולאכול למחר, מכל מקום כיון שאין האיסור שוה לכל, שרק לכהן זה שהוא טמא אסורה התרומה, ולכהן אחר, שהוא טהור – מותרת, אין לו דין דבר שיש לו מתירין אצלו (ים של שלמה יבמות ח לד); ונחלקו אחרונים עליהם וכתבו שיש לו דין דבר שיש לו מתירין, שהרי נדרים אף הם אינם אסורים אלא לאותו איש שנדר, ומכל מקום הרי זה דבר שיש לו מתירין בשאלה לחכם (פרי מגדים שם; פתחי תשובה יו"ד טז סק"ב).

המבשל בשבת במזיד, שהתבשיל אסור לו לעולם, ולאחרים מותר במוצאי שבת (ראה ערך מבשל), ונתערב בהיתר:

• ראשונים כתבו שאין זה דבר שיש לו מתירין מפני שלאחרים הוא מותר, שאין נקרא דבר שיש לו מתירין אלא אם כן הותר למי שנאסר, אבל תבשיל זה שלמבשל נאסר לעולם אינו דבר שיש לו מתירין (רבנו ירוחם טו ה כט, בשם הרמ"ה, על פי יבמות פב א; בית יוסף יו"ד קב ד, בשמו; רמ"א שם).

• ומהאחרונים יש שכתב שאין הדברים אמורים אלא כשנתערב במוצאי שבת, שכבר הוא מותר עכשיו לאחרים, אבל אם נתערב בשבת, שביום השבת הרי היה על כל פנים דבר שיש לו מתירין לאחרים, שהיום הם אסורים בתבשיל בלי ביטול, ולערב יהיו מותרים, לכן כיון שכבר חל על התבשיל שם דבר שיש לו מתירין לאחרים, אף למבשל אינו בטל (מגן אברהם שיח סק"ב).

ספק איסור יש מהראשונים הסוברים בספק איסור שאינו שוה שאינו שוה לכל

דָּבָר שֵׁישׁ לוֹ מְתִירִין (פְּגוּל)

חלקי הקרבן שעבודה קודמת מתירה אותם למזבח או לכהנים

ראה ערך פגול, שבחלות תורת פגול על הקרבן, יש הבדל בין דבר שיש לו מתירין לדבר שאין לו מתירין.

דָּבָר שֶׁלֹא בָּא לְעוֹלָם¹

דבר שעדיין לא נמצא בעולם, או שעדיין לא הגיע לרשות האדם, בנוגע להקנאתו והתפסת חלות עליו

הפרקים:

- בקניינים; • בתרומה;
- בשותפות; • לדבר שלא בא לעולם;
- בשעבוד והתחייבות; • גוף לפירותיו;
- בשיור ותנאי; • דבר שלא בא לרשותו;
- בקדושים; • בסילוק ומחילה;
- בהקדש וקונמות; • כשאינו מחוסר מעשה.

סיכום תמציתי

מובנו של דבר שלא בא לעולם הוא בשני אופנים: שהדבר עדיין לא נברא כלל; שהדבר הוא בעולם, אלא שאינו בידו.

בשני האופנים דנים בנוגע לאפשרות הקנאתו לאחרים במכירה ומתנה וכיוצא, ובנוגע לאפשרות התפסת חלות הקדש, וכיוצא בו, עליו.

בקניינים

אם מקח וממכר מתקיים בדבר שעדיין לא נברא, כגון המוכר לחברו פירות שיוציא אילן זה, נחלקו אמוראים, והלכה שאף משבאו לעולם יכול לחזור בו, שאין אדם מקנה דבר שלא בא לעולם, בין במכר ובין במתנה, ובין במתנת-שכיב-מרע.

ומכל מקום הכל מודים שלא נחלקו אלא כשבא לעולם בשעה שהיה יכול להקנותו אז, אבל אם בא לעולם בשעה שאינו יכול להקנותו, כגון בשעה שהוא גוסס, ודאי שאין הקנין חל.

דבר שאינו רגיל ומצוי לבוא לעולם, לדברי הכל אין אדם מקנה.

כשמונהג התגרים לקנות ולהקנות דבר שלא בא לעולם, נחלקו ראשונים ואחרונים בדבר: יש אומרים שקנה; ויש אומרים שאין מנהג מועיל בדבר שלא בא לעולם, ולא חל עליו קנין.

¹ דבר שלא בא לעולם. 1. ז, טורי ל-סז.

הרשב"א א תק; מגן אברהם שצז סק"ט, בטעם הדבר.
דבר שיש לו מתירין (פגול). 1. ז, טור כט.

בשותפות

האומנים שנשתתפו באומנות, כגון שני חייטים שהתנו ביניהם שכל שיקח זה וזה במלאכתו יהיה ביניהם בשוה, נחלקו ראשונים אם יכולים להיעשות שותפים בדבר שלא בא לעולם: יש אומרים שאף על פי שקנו מידם, אינם שותפים; ויש אומרים שנעשים שותפים בדבר שלא בא לעולם.

בשיור ותנאי

כשם שאין אדם מקנה דבר שלא בא לעולם, כך אינו משייר דבר שלא בא לעולם. במה דברים אמורים כששייר לאחר, אבל אם שייר הפירות לעצמו, הרי הם שלו.

בריא שמכר ושייר לעצמו ומת, אין לבניו כלום, אלא אם כן פירש לי וליורשי. אף על פי שאין אדם מקנה דבר שלא בא לעולם, יכול להתנות על דבר שלא בא לעולם, כיון שהקונה והנקנה הם בעולם.

בקדושין

המקדש את האשה, כשהוא או היא אינם בני קדושין, ומקדשה על העתיד, כגון האומר לאשה הרי את מקודשת לי לאחר שאתגייר, או לאחר שתתגיירי, נחלקו תנאים והלכה שאינה מקודשת.

בהקדש וקונמות

כשם שנחלקו תנאים בקדושין אם חלים על דבר שלא בא לעולם, כך נחלקו בהקדש, כגון האומר דמי שור זה עלי עולה לכשיבואו דמיו: לסוברים שהקדושין חלים – אף ההקדש חל; ולסוברים – וכן הלכה – שאינם חלים, אף ההקדש אינו חל. וכשם שאין אדם מקדיש דבר שלא בא לעולם, כך אין אדם נותן צדקה דבר שלא בא לעולם.

בתרומה

האומר פירות ערוגה זו תלושים יהיו תרומה על פירות ערוגה זו מחוברים, או פירות ערוגה זו מחוברים יהיו תרומה על פירות ערוגה זו תלושים, לכשיבאו שליש, והביאו שליש ונתלשו, נחלקו תנאים, והלכה שכל שלא הביאו שליש לא אמר כלום.

לדבר שלא בא לעולם

המזכה נכסיו לעובר במתנה על ידי אחר, נחלקו אמוראים ופוסקים: יש אומרים שאפילו אם אמר המזכה שיקנה אותם העובר לכשיוולד – לא קנה; יש אומרים שאם לא אמר לכשיוולד לא קנה, אבל אם אמר לכשיוולד – קנה כשיוולד; ויש אומרים שבין אם אמר שיקנה לכשיוולד, ובין אם לא אמר כן – קנה.

גוף לפירותיו

מקנה אדם את הגוף לפירותיו, ולכן אם נתן שדה לפירותיה, בין לזמן קצוב, בין כל ימי חייו של מוכר או של לוקח – הפירות קנויים, והוא הדין שהמקדיש אילן לפירותיו – קדשו, ואין חילוק בזה בין במכר, בין במתנה, ובין במתנת שכיב מרע, ואין זה מקנה דבר שלא בא לעולם. קנין זה הוא מידי, ואפילו אם טרם יצאו הפירות, ואף אחד מהם אינו יכול לחזור בו.

דבר שלא בא לרשותו

המוכר – או הנותן – דבר שישנו בעולם, אבל לא בא עדיין לרשותו ובעלותו, להלכה שאין אדם מקנה דבר שלא בא לעולם – לא אמר כלום, ויכול כל אחד לחזור בו.

בירושה כך הדין דוקא אם אמר סתם מה שאירש מאבא מכור לך – לא קנה, אבל אם פירש ואמר שדה זו שאירש מאבא מכורה לך – קנה.

אף בגרושין האומר תנו גט לאשתי לכשאקדשנה, לא אמר כלום; וכן הכותב גט לאשה, שכשיכנסנה יגרשנה בו, אינו גט, שכיון שעדיין אינה אשתו כלל הרי זה דבר שלא בא לעולם.

בסילוק ומחילה

המסלק עצמו מדבר שלא בא לעולם, נחלקו בו ראשונים: יש אומרים שאף על פי שאין אדם מקנה דבר שלא בא לעולם, יכול לסלק עצמו וזכותו מדבר שלא בא לעולם, אפילו אם היה עומד לזכות בו, וכן הלכה.

כשם שאין אדם מקנה דבר שלא בא לעולם, כך אינו יכול למחול דבר שלא בא לעולם. ואינו דומה לסילוק שמועיל בדבר שלא בא לעולם, שסילוק הוא שאינו רוצה לזכות באותו דבר כלל, ולכן יכול לסלק עצמו שלא יזכה בו אחר כך, אבל מחילה אינה שייכת אלא אחר החיוב, והוא עוד לא נתחייב לו.

כשאינו מחוסר מעשה

דבר שלא בא לעולם באינו מחוסר מעשה הוא בשני אופנים – כשבידו לעשות, ובמחוסר זמן. אף על פי שהמקנה או המקדיש דבר שלא בא לעולם אין הקנין וההקדש חלים, כשבידו לעשות הדבר, אינו כמחוסר מעשה, והרי זה כאילו כבר בא לעולם.

וכן בדבר שלא בא לרשותו, שדינו כדבר שלא בא לעולם, כשבידו להביאו לרשותו הוא כאילו כבר בא.

דבר שלא בא לעולם, אבל ביאתו לעולם אינה תלויה בשום מעשה, אלא בזמן בלבד, ולאחר זמן ידוע יבוא ממילא, נחלקו בו אחרונים: יש אומרים שהמשכיר ביתו לאחר לזמן קצוב, ובתוך אותו זמן השכירו לאחר על הזמן שאחר כלות שכירותו של הראשון – הקנין חל, והשכירות קיימת; ויש אומרים שמחוסר זמן הוא דבר שלא בא לעולם, ולא קנה. וכן נחלקו אחרונים בקדושין במחוסר זמן: יש אומרים שקטן שקידש את האשה ואמר הרי את מקודשת לי לאחר שאגדיל, או גדול שקידש את הקטנה ואמר לה הרי את מקודשת לי לאחר שתגדלי – הקדושין חלים, כיון שאינם מחוסרים מעשה, אלא זמן בלבד, והזמן בא ממילא; ויש אומרים שאין הקדושין חלים כלל.

מובנו של דבר שלא בא לעולם הוא בשני אופנים:

- שהדבר עדיין לא נברא כלל.
- שהדבר הוא בעולם, אלא שאינו בידו.

בשני האופנים דנים בנוגע לאפשרות הקנאתו לאחרים במכירה ומתנה וכיוצא, ובנוגע לאפשרות התפסת חלות הקדש, וכיוצא בו, עליו.

בקניינים

אם מקח וממכר מתקיים בדבר שעדיין לא נברא, כגון המוכר לחברו פירות שיוציא אילן זה, נחלקו אמוראים:

- יש אומרים שעד שלא באו לעולם יכול לחזור בו, ומשבאו לעולם אינו יכול לחזור בו (רב הונא ביבמות צג א), שכשבאו לעולם חל הקנין, ואדם מקנה דבר שלא בא לעולם (רש"י שם ד"ה משבאו).
- ויש אומרים שאף משבאו לעולם יכול לחזור בו, שאין אדם מקנה דבר שלא בא לעולם (רב נחמן שם)², וכן הלכה, בין במכר ובין במתנה (רמב"ם מכירה כב א; טוש"ע חו"מ רט ד)³, ובין במתנת-שכיב-מרע (ראה ערכו. בבא בתרא קמז ב, ורשב"ם ד"ה א"ר נחמן; רמב"ם שם; טוש"ע שם)⁴.

בטעם הדבר נחלקו ראשונים ואחרונים:

- יש אומרים שהוא מפני שלא סמכה דעתו של הלוקח עליו, מכיון שבשעת המכר לא היה הדבר בעולם (נמוקי יוסף בבא מציעא סו ב; דרישה חו"מ רט סק"ג; מהר"ם מינץ לה).
- ויש מחלקים: בדבר שאינו ברשותו הטעם שאין קנין חל הוא משום שלא סמכה דעתו (ראה ערך דבר שאינו ברשותו, וראה להלן: דבר שלא בא לרשותו), אבל בדבר שלא בא לעולם הטעם הוא מפני שאין על מה שיחול הקנין (תשב"ץ ד ב יג; לבוש חו"מ רט ד; כן משמע מנתיבות המשפט רז ס"ק יח; נודע ביהודה תניינא אה"ע נד ב).

אף במהות המחלוקת נחלקו ראשונים:

- יש אומרים שהמחלוקת היא כשמכר לו הדבר בסתם, ולא אמר בפירוש לכשיבוא לעולם יהיה קנוי לך, שלדעת הסוברים אדם מקנה דבר שלא בא לעולם אפילו באופן זה חל הקנין כשיבוא הדבר לעולם, ולסוברים שאין אדם מקנה דבר שלא בא לעולם הרי זה דוקא כשמכרו בסתם, אבל אם אמר: לכשיבוא לעולם יהיה קנוי לך, לדברי הכל חל הקנין כשיבוא לעולם (רשב"א קדושין סג א; מרדכי בבא בתרא תקעז, בשם הרשב"ם, ותרג; רמ"א חו"מ רמ ד, בשם יש אומרים).
- ויש אומרים שלא נחלקו אלא באומר לכשיבוא לעולם יהיה

קנוי לך, אבל מכר סתם ולא אמר לכשיבוא לעולם לדברי הכל אין הקנין חל אפילו כשיבוא לעולם (שיטה מקובצת בבא בתרא קמב א, בשם תוספות הרא"ש; רשב"א קדושין שם, בדעת הרמב"ן, ושם סב ב, בדעת רב האי; מרדכי שם תקעז; רמ"א שם, בשם יש חולקים).

כשבא לעולם ומכל מקום הכל מודים שלא נחלקו אלא כשבא **בשעה שאינו יכול להקנותו** לעולם בשעה שהיה יכול להקנותו אז, אבל אם בא לעולם בשעה שאינו יכול להקנותו, כגון בשעה

שהוא גוסס (ראה ערכו), ודאי שאין הקנין חל (בבא בתרא קכו ב), שכיון שאפילו בשעה שבא לידו אינו יכול להקנותו, כל שכן מקודם לכן (רשב"ם שם ד"ה בנכסים), ולא עדיפה שעה שלא בא דבר זה לעולם מהשעה הזאת שבא לעולם (שיטה מקובצת שם, בשם הראב"ד)⁵.

דבר שאינו רגיל ומצוי דבר שאינו רגיל ומצוי לבוא לעולם, לדברי הכל אין אדם מקנה, ולא אמרו שאדם מקנה דבר שלא בא לעולם, אלא כגון פירות האילן, שדרך האילן להוציא פירות ועומד לכך, ולכן המקנה לחברו תשלומי הכפל (ראה ערכו) אם יגנב ממנו דבר וימצא הגנב ויתחייב כפל, אין הקנין חל לדברי הכל, כי מי יאמר שיבוא לידי כך, כי שמא לא יגנב, ואף אם יגנב מי יאמר שימצא הגנב, ואף אם ימצא מי יאמר שישלם, שמא יודה ויפטר (בבא מציעא לג ב - לד א).

המוכר עובר בהמתו או שפחתו המוכר עובר בהמתו או שפחתו לחברו, לא אמר כלום (ברייטא בירושלמי בבא בתרא ג א; רבי אבהו בשם ריש לקיש, בירושלמי דמאי ו ב, וקדושין א ד; רא"ש בבא בתרא ד ז; רשב"א גיטין מב ב; טוש"ע חו"מ רט ד), ונחלקו ראשונים:

- יש אומרים שאפילו אם היתה הבהמה או השפחה מעוברת, הרי זה דבר שלא בא לעולם, ויכול לחזור בו אפילו אחר שתלד הפרה או השפחה (תוספות בכורות ג ב ד"ה דקא; הגהות אש"ר בבא בתרא ט ה, בשם מהרי"ח, שכתב בשם ר"י; טוש"ע יו"ד שכ ו), ואפילו אם הוכר העובר הוא דבר שלא בא לעולם ולא חל עליו הקנין, שגוף הדבר הנקנה צריך שיהיה ממש בעולם (רשב"א קדושין סב ב, בדעת רב האי; כן משמע מהטוש"ע שם).

- ויש אומרים שכל שמכר העובר כשהיתה אמו מעוברת – דהיינו כשהוכר עוברת (רמב"ם אישות ז טז, לפי חלקת מחוקק אה"ע מ ס"ק יד, ואבני מלואים שם ס"ק יג, וקצות החושן רט סק"א) – הרי זה דבר שבא לעולם וחל הקנין עליו (רמב"ם שם, לפי האחרונים הנ"ל; הגהות אש"ר שם, בשם מהרי"ח, בדעת הרשב"ם שם קמב א ד"ה לכשתלד), כדרך שהקדש מועיל על עובר (מחנה אפרים שם, על פי תמורה יא א; קצות החושן רט סק"א)⁶.

פירות האילן שחנטו ומכרם, נחלקו ראשונים שחנטו בדבר:

סב ב ד"ה כמאן, לפי שער המלך מכירה כב א). 4. ואין אומרים כדי שלא תיטרף דעתו עליו יקנה (סמ"ע שם סק"ו), שלא תיקנו בשכיב מרע אלא שיקנה באמירה מה שבריא קונה בקנין (ראה ערך הנ"ל), אבל מה שבריא אינה קונה בקנין, אף הוא אינו קונה (רשב"ם שם). 5. וראה מחנה אפרים זכיה טז. 6. וראה עוד נתיבות

2. ואפילו כשאמר אני מוכר לך פירות הדקל מעכשיו, כיון שלא באו לעולם, לא קנה, ואפילו משבאו לעולם יכול לחזור בו (כן משמע מרש"י בבא מציעא טז ב ד"ה קנויה; כן משמע מתוספות שם א ד"ה קנויה; שו"ת הרשב"א, המיוחסות לרמב"ן קו). 3. ויש מהראשונים הסובר שלחלכה אדם מקנה דבר שלא בא לעולם (רש"י קדושין

• יש מפרשים שכל זמן שלא חזר בו המוכר מחל לו, ואף על פי שמחילה בטעות היא, שלא ידע שיכול לחזור בו – מחילה היא (רש"י שם ד"ה לא מפקין), ולטעם זה דוקא כשידע המוכר שתפסו הוא שאין מוציאים מידו, שאם לא ידע הרי לא מחל (רא"ש שם ה' לב).

• ויש מפרשים שאין זו מחילה בטעות, שאפילו אם היה יודע שיכול לחזור לא היה חוזר, שרוצה לעמוד בנאמנותו (תוספות שם ד"ה התם, ובבא בתרא מא ד"ה אמר). ונחלקו אחרונים: יש אומרים שלטעם זה אין לחלק בין ידע ללא ידע (מים חיים לפרי חדש ג); ויש אומרים שיש צורך בידיעת המוכר, שאם לא ידע הרי הדבר אסור משום יאוש שלא מדעת (קצות החושן שם סק"ה, על פי תוספות בבא מציעא כב א ד"ה מר).

• ויש מפרשים שאין זו מחילה בטעות, כיון שידע ששויים יותר ממה שמכרם לו, ולא חשש לדקדק אם יכול לחזור בו אם לא, הרי זו מחילה (הגהות אש"ר בבא בתרא ג לו, בשם האור זרוע, שכתב בשם ר"י).

ודוקא כשתפס קודם שחזר בו המוכר, אבל אם תפס לאחר שחזר בו, אין התפיסה מועילה (דרישה שם וסמ"ע ס"ק יא, על פי רש"י ותוספות בבא מציעא שם).

כשכתב המוכר שטר על הקנין ומסר לו את השטר, הרי זה כמו שתפס את הדבר (העיסור ב – קנין, דף ופסרו ללוקח
י טור ב במהדורת רמ"י; הגהות מימוניות מכירה כב ב, בשמו; רמ"א שם), ונחלקו הפוסקים:

• יש פוסקים שכך הדין דוקא כשמסר לו את השטר לאחר שבא הדבר לעולם, שאז נחשב כאילו בא לידו (סמ"ע שם ס"ק יג, על פי טור ורמ"א שם פז א).

• ויש פוסקים שהדבר מועיל אף כשמסר לו השטר בשעת מכירה, אם עודנו בידו בשעה שבא לעולם (ט"ז שם ד"ה אלא כתב לו שטר; קצות החושן שם סק"ו).⁸

כשכתב שעבדו המקנה דבר שלא בא לעולם אין הקנין חל אפילו **על הדבר** שכתב לו שעבדו על שדה, או קיבל אחריות על כל נכסיו, שכיון שלא חלה המתנה לא יחולו השעבוד והאחריות (התרומות מג ד; טוש"ע חו"מ ס ו).

בשותפות

האומנים שנשתתפו באומנות, כגון שני חייטים שהתנו ביניהם שכל שיקח זה וזה במלאכתו יהיה ביניהם בשוה, נחלקו ראשונים אם יכולים להיעשות שותפים בדבר שלא בא לעולם:

• יש אומרים שאף על פי שקנו מידם, אינם שותפים, שאין אדם מקנה לחברו דבר שלא בא לעולם (רמב"ם שלוחין ד ב; אור זרוע ג, בבא מציעא רסו, בשם בשר על גבי גחלים; טור חו"מ קעו, בשם הרמב"ם; שו"ע שם ג).

• ויש אומרים שנעשים שותפים בדבר שלא בא לעולם (ראב"ד שם; הגהות מימוניות שם, בשם תשובות הגאונים; רמב"ן בבא בתרא ט א, ונמוקי יוסף שם; שו"ת הרשב"א א אלף נו), שיכול אדם להקנות את עצמו לחברו בקנין אף לגבי דבר שלא בא לעולם, כיון שגופו הוא בעולם, כדין

• יש אומרים שהם כדבר שבא לעולם והקנין חל (רש"י בבא מציעא סו ב ד"ה מוכר וד"ה עד), וכן הלכה (רמ"א חו"מ רט ד), שאפילו לסוברים שעובר הוא דבר שלא בא לעולם, הרי זה לפי שהעובר אינו בעין, מה שאין כן הפירות שחנטו הם בעין וממילא הם גדלים (סמ"ע שם סק"ט).

• ויש אומרים שאפילו אם חנטו הם דבר שלא בא לעולם (תוספות רי"ד ורשב"א וריטב"א קדושין נד ב), ומכל מקום אף לדעתם יש מהאחרונים שכתב שדוקא למה שגדל אחר כך מהפירות שחנטו הוא דבר שלא בא לעולם, אבל מה שכבר חנטו הוא כבא לעולם, כיון שהוא מגולה וישנו בעין, והקנין חל עליו, ונותן המוכר ללוקח דמים כפי מה ששויים בשעת החנטה והמותר שלו, ואינו דומה לעובר במעץ פרה או שפחה, שאפילו המקצת שכבר גדל הוא כדבר שלא בא לעולם ולא חל עליו הקנין, כיון שמכוסה הוא ואינו בעין (קצות החושן רט סק"ב).

כשמנהג התגרים לקנות ולהקנות דבר שלא בא לעולם, נחלקו ראשונים ואחרונים בדבר:

• יש אומרים שקנה, כשם שבמעשה הקניינים מועיל מנהג הסוחרים לקנות בדבר שנהגו בו (הגהות מרדכי שבת תעב-תעג, בשם מהר"ם, על פי בבא מציעא עד א; שו"ת הרא"ש יג כ; שו"ת מהרש"ל לו; שו"ת מהרשד"ם חו"מ שפ).

• ויש אומרים שאין מנהג מועיל בדבר שלא בא לעולם, ואינו דומה למעשה קנין שהוא בדבר שמועיל בו קנין, אבל דבר שלא בא לעולם לא חל עליו קנין (הגהות מרדכי שם, בשם רבי יחיאל; שו"ת הרדב"ז א רעח; ים של שלמה בבא קמא ה ס; קצות החושן רא סק"א; נתיבות המשפט שם; שו"ת רעק"א קמא קלד).

כשנשבע על קנין דבר שלא בא לעולם המקנה דבר שלא בא לעולם ונשבע עליו, נחלקו בו ראשונים:

• יש אומרים שהקנין חל, שכן מצינו בתורה שיעקב קנה מעשו את הבכורה, שהיא דבר שלא בא לעולם, ונשבע לו (פירוש הטור עה"ת בראשית כה לג, בשם הרא"ש; ריב"ש שכתב בשם הרא"ש והטור).

• ויש אומרים שאין השבועה מועילה כלום לעצם הקנין, אלא שהוא צריך לקיים הקנין מצד שבועתו, ולכן אם לא נוכל לכוף אותו לקיים שבועתו, כגון שמת, אין הקנין כלום, או אם שאל על שבועתו (ראה ערוך שאלה וערך שבועה) אין הקנין כלום (ריב"ש שם), וכן הלכה (רמ"א חו"מ רט ד; מהרשד"ם חו"מ כח).⁷

הקנה דבר שלא בא לעולם יחד עם דבר שבא לעולם הרי זה תלוי במחלוקת שנחלקו במקנה לאדם בר קנין ולמי שאינו בר קנין, אם קנה הכל, או לא קנה כלל, או שקנה מחצה (ראה ערך קני את וחמור. כן משמע מתוספות רי"ד קדושין נא א, על פי בבא בתרא קמג א; כן משמע מהרמ"א חו"מ רט ד, וסמ"ע רג ס"ק יט).

כשתפס הלוקח אחר שבא לעולם קדם הלוקח דבר שלא בא לעולם ותפס הדבר אחר אחר שבא לעולם, אין מוציאים מידו (בבא מציעא סו ב; רמב"ם מכירה כב ב; טוש"ע חו"מ רט ד), ומספר טעמים נאמרו לדבר:

המשפט רט, ביאורים סק"ב. 7. ולדעה זו יש מפרשים שהועילה מכירת הבכורה, לפי שהיה הדבר קודם מתן תורה, ואז אדם יכל להקנות דבר שלא בא לעולם (כן משמע ממדרש הגדול שם; ריב"ש שם); ויש מפרשים שעשו לא

מכר כלל הבכורה, אלא מחל הצורך של יעקב לכבדו ולנהוג בו שררה, ו"בכורתך" פירושו גדולתך (ראב"ע שם; רד"ק שם). 8. ויש מהאחרונים החולק על עיקר דין זה, וכתב שהראשונים לא אמרו דבריהם אלא במכירת

אבל אם כתב לו מעכשיו יהיו משועבדים לך, אינו יכול לחזור בו אפילו לפני שקנאם, כשם שבהקנאת נכסים שיקנה כשאמר לו מעכשיו אינו יכול לחזור בו לדעת הסוברים אדם מקנה דבר שלא בא לעולם (ריטב"א גיטין שם) ¹⁰.

• ויש אומרים שאינו יכול לחזור בו מהשיעבוד, אפילו להלכה שאין אדם מקנה דבר שלא בא לעולם – ואף אם לא כתב מעכשיו – לפי שמשעה ראשונה חל השיעבוד (רמב"ן בבא בתרא מב ב; נמוקי יוסף שם, בשמו; רמ"א חו"מ קיב א, בשם יש חולקין, ושם רט ד, בשם יש אומרים); או שכיון שהמלוה לא הלוה לו אלא מפני ששיעבד לו הנכסים שיקנה, לכן הוא מחוייב או לקיים שיעבודו או שישלם לו מעותיו, וכן אם מכר לו שום דבר ושיעבד לו על האחריות נכסים שיקנה, כיון שלא קנה זה אלא מפני ששיעבד לו כן, והוא אינו יכול לחזור בו מגוף המכירה, גם מהשיעבוד אינו יכול לחזור בו, ואף על פי שלדעת הסוברים אדם מקנה דבר שלא בא לעולם יכול לחזור בו קודם שבא לעולם, חזק כח השיעבוד מכח הקנין (ש"ך חו"מ קיב סק"ב).

בהתחייבות לדעה שיכול לחזור בו קודם שבא לעולם אף בשיעבוד, נחלקו אחרונים מה הדין בהתחייבות:

- יש אומרים שיכול לחזור בו (כנסת הגדולה חו"מ ס, הגהות בית יוסף ס; נתיבות המשפט שם באורים סק"י, וקצות החושן סק"ז, בשמו).
- ויש אומרים שאינו יכול לחזור בו מהתחייבות, שכיון שנתחייב גופו הרי גופו ישנו בעולם, מה שאין כן בשיעבוד שאין על הלוקח לשלם בעד התחייבות המוכר, אם לא שנשתעבדו הנכסים עצמם, וכיון שהנכסים לא באו לעולם, אין השיעבוד חל עליהם ויכול הלוה לחזור מהשיעבוד (קצות החושן שם, על פי תוספות כתובות נד ב ד"ה אם, ומשובב נתיבות שם).

הקנאות אחרונים כתבו שאם המוכר שמכר דבר שלא בא **תלמיד חכם** לעולם הוא תלמיד חכם, ויודע שאין דבר שלא בא לעולם נקנה, חזקה עליו שנתחייב ונשתעבד גופו לכך, ואינו יכול לומר בכוונה הטעיתי את הלוקח, שאין-אדם-משי-עצמו-רשע (ראה ערכו. מהרי"ט ב חו"מ סט, על פי בבא מציעא סח ב; משפט שלום רט ד, בשם מהר"ם חאגיז ועוד).

מכירה לאחר מכר את הדבר שהתחייב לאחר, אם קיבל עליו המקנה לגבי הראשון אחריות גם על הנכסים שיקנה אחר כך, גובה הראשון מהשני בתורת אחריות (תשובת הרמב"ן בתרומות מג ד; בית יוסף חו"מ ס, בשמו); אבל אם קיבל סתם אחריות, מכיון שעצם הקנין לא חל על דבר שלא בא לעולם, הרי הדבר מכור לשני, ועל דבר זה לא חלה האחריות, שהרי קנהו אחר כך (נודע ביהודה קמא חו"מ כו).

בשיור ותנאי

בשיור כשם שאין אדם מקנה דבר שלא בא לעולם, כך אינו משייר דבר שלא בא לעולם (טוש"ע חו"מ רט ז, על פי תוספות בבא בתרא קמא א ד"ה איבעיא). כיצד, מכר שדה לראובן ושייר פירותיו לשמעון דבר ידוע בכל שנה, לא קנה שמעון כלום

ומקנה לו (חתם סופר חו"מ קפו; פתחי תשובה שם ס"ק יד, בשמו). ¹⁰ ויש מצדדים לומר שלסוברים אדם מקנה דבר שלא בא לעולם אינו יכול לחזור בו משיעבוד הנכסים אף אם לא כתב לו מעכשיו, שחזק כח השיעבוד מכח הקנין (ריטב"א שם, שכן דעת רבנו נוטה).

עבדים שמשעבדים לעשות מלאכות שלא באו לעולם, כיון שגופם הוא בעולם, ואף השותפים מקנה כל אחד את עצמו לחברו (ראב"ד שם, וכסף משנה שם), וכל אחד מהם נעשה שכירו ופועל לחברו לגבי הדבר, והרי זה דומה לשוכר את חברו ללקט מציאות (הגהות מימוניות שם, בשם תשובות הגאונים; רמב"ן ונמוקי יוסף, ושו"ת הרשב"א שם); ויש אומרים הטעם, לפי שבאותה הנאה שסומכים זה על זה גמר כל אחד ומקנה לחברו, ולכן שנים שהתנו זה עם זה על מתנה שיקבל אחד מהם מאחר, או על מציאה שתזדמן לאחד מהם שיחלקו ביניהם – קנו, שכל אחד גומר ומקנה לחברו (הגהות מרדכי בבא בתרא תרסג, בשם רבנו משולם; רמ"א חו"מ רט ח) ⁹.

בשיעבוד והתחייבות

כשיש שיעבוד המלוה את חברו בשטר, וכתב לו הלוה: משעבד אני לחובך נכסים שאקנה, וקנאם ומכרם לאחר, נסתפקו בתלמוד האם להלכה שאין אדם מקנה דבר שלא בא לעולם, הנכסים משתעבדים או לא (בבא בתרא קנו א, ורשב"ם ד"ה בעי שמואל), ופשטו שהשיעבוד חל גם על הנכסים שקנאם ומכרם, והמלוה גובה מהם (גמ' שם ב; רמב"ם מלוה יח א; טוש"ע חו"מ קיב א), ומספר טעמים לדבר:

- לא אמרו שאין אדם מקנה אלא כמו פירות דקל שלא באו לעולם כלל, אבל קרקעות שישנן בעולם יכול לשעבדן אף על פי שעדיין לא קנאן (רבנו גרשום שם; רש"י על הרי"ף שם; רשב"ם שם ד"ה אלא, בפירוש הראשון).
- כח השיעבוד חזק מכח הקנין, לפי שהשיעבוד חל ממילא, שכן אפילו הסוברים אדם מקנה דבר שלא בא לעולם לא אמרו אלא ברגיל ומצוי לבוא, כפירות דקל שעומדים לכך (ראה לעיל: בקניינים), ואילו כאן אינו רגיל ואינו עומד שיקנה נכסים וימכרם, אלא השיעבוד שחל ממילא חזק כחו יותר מקנין (תוספות שם ד"ה דאיכני), ושיעבוד שחל אפילו על מלוה שיש ללוה אצל אחר, יתכן שחל גם על דבר שלא בא לעולם, מה שאין כן הקנאה, שאינה חלה על מלוה שאינה ברשותו של מקנה, לכן אינה חלה על דבר שלא בא לעולם (יד רמ"ה שם).

- חכמים חיזקו כחו של שיעבוד יותר מקנין, כדי שלא תנעול דלת בפני לווים (רשב"ם ויד רמ"ה ונמוקי יוסף שם, בפירוש השני).

חזרה מהשיעבוד אם יכול הלוה לחזור בו מהשיעבוד קודם שקנה **קודם הקנין** את הנכסים, נחלקו ראשונים:

- יש אומרים שיכול לחזור בו (נמוקי יוסף בבא מציעא סו ב, ובבא בתרא מד ב, בשם הרשב"א; מרדכי בבא בתרא תרמ; ריטב"א גיטין מה ב; רמ"א חו"מ קיב א, בשם יש אומרים, ושם רט ד, בשם יש חולקין), שלא שיעבד לו אלא לכשיקנה אותם (מרדכי שם, וראה לשון רגמ"ה בבא בתרא שם); או שאף על פי שהשיעבוד חל משעה ראשונה, כל שלא חזר בו, מכל מקום שיעבוד נכסים לחכמים, אף שאינם נחשבים לדבר שלא בא לעולם, אינו עדיף יותר מדבר שלא בא לעולם לסוברים שיכול להקנות, שיכול לחזור בו לפני שבא לעולם (ראה לעיל: בקניינים. נמוקי יוסף בבא מציעא שם, בשם הרשב"א),

שטר חוב, ולא במכירת שדה בשטר (נתיבות המשפט שם, ביאורים סק"ד). ⁹ ולטעם זה, לאו דוקא כששניהם מקנים זה לזה דבר שלא בא לעולם, אלא הוא הדין וכל שכן כשאחר מהם מקנה לחברו דבר שלא לעולם, והשני מקנה לו דבר שלא בא לעולם שחל עליו הקנין, שבהיא הנאה שקנה מחברו גומר

בקדושין

המקדש את האשה, כשהוא או היא אינם בני קדושין, ומקדשה על העתיד, כגון האומר לאשה הרי את מקודשת לי לאחר שאתגיר, או לאחר שתתגירי, לאחר שאשתחרר, או לאחר שתשתחררי, הרי הוא מקנה בדבר שלא בא לעולם (קדושין סב ב), ונחלקו תנאים:

- יש אומרים שמקודשת (רבי מאיר ורבי יהודה הנשיא שם סג א)¹¹.
- ויש אומרים שאינה מקודשת (סתם משנה שם סב א; תנא קמא ורבי יוחנן הסנדלר שם סג א), וכן הלכה (רמב"ם אישות ז יד; טוש"ע אה"ע מ ה). ונחלקו ראשונים:

- יש אומרים שהכל מודים שכשמקדשה על העתיד אינה מקודשת, ולא נחלקו אלא כשקורב הדבר שתבוא לכלל קדושין, כגון בעבד ושפחה שהבטיחם האדון לשחררם (תוספות בבא בתרא עט ב ד"ה אימור, בשם ריב"ן ורשב"ם; רמב"ן שם, בשם יש מפרשים).
- ויש אומרים שכיון שהגוף ישנו בעולם, אלא שאינו ראוי לקנין, אין צריך שיהיה רגיל לבוא (תוספות יבמות צג ב ד"ה לאחר, בשם הר"ר אלעזר משנ"א, וכתובות נח ב ד"ה לאחר, בשם ה"ר אליעזר משנ"א), וחשוב כרגיל לבוא (תוספות בבא בתרא שם, בשם ה"ר אליעזר מפליר"א), ובכל ענין נחלקו (תוספות שם ושם ושם, בשם הני"ל).
- ויש אומרים שלא אמרו באינו רגיל לבוא שלדברי הכל לא קנה, אלא כגון שיש כמה ספקות בדבר (ראה לעיל: בקנינים), אבל כשאין אלא ספק אחד – חשוב כרגיל לבוא (תוספות בבא בתרא שם, בתירוץ אחד; תוספות ישנים כתובות נח ב)¹².

אם תלד נקבה האומר לחברו אם ילדה – היינו אם תלד – **הרי היא מקודשת** אשתך נקבה, הרי היא מקודשת לי בזה, אינה מקודשת (משנה קדושין סב א; רמב"ם שם; טוש"ע שם ז), שהרי זה דבר שלא בא לעולם (רש"י שם ד"ה אינה מקודשת).

ואם היתה אשת חברו מעוברת – יש מהאמוראים שאמר שמקודשת (רבי חנינא בקדושין סב ב), ונחלקו אמוראים אחרים האם הוא דוקא כשהוכר עוברת (רבה שם, בלשון הראשונה בגמ'; רב יוסף שם, בלשון השניה); או אף אם טרם הוכר (רב יוסף שם, בלשון הראשונה).

ונחלקו ראשונים:

- יש אומרים שלא אמרו בהוכר עוברת מקודשת אלא לדעת הסוברים אדם מקנה דבר שלא בא לעולם (רש"י שם ד"ה כמאן; רשב"א שם, בשם רב האי; ראב"ד אישות ז טז; טור אה"ע מ, בשם הרמ"ה), ולכן להלכה שאין אדם מקנה דבר שלא בא לעולם – אינה מקודשת, אפילו בהוכר עוברת (רשב"א שם, בשם רב האי; ראב"ד שם; טור שם, בשם הרמ"ה; שו"ע שם ח, בסתם).

- ויש אומרים שאף להלכה שאין אדם מקנה דבר שלא בא לעולם אמרו בהוכר עוברת מקודשת (רמב"ם שם; מאירי ור"ן שם, בשם יש מפרשים; שו"ע שם, בשם הרמב"ם וקצת מפרשים)¹³, שכל שהוכר עוברת הרי זה כדבר שבא לעולם (ר"ן שם, לדעה זו)¹⁴, ומכל מקום צריך לחזור ולקדש אותה על ידי אביה לאחר שתיוולד, כדי שיכניס אותה בקדושין שאין בהם דופי (רמב"ם שם; שו"ע שם, בשם הרמב"ם וקצת מפרשים).

מהפירות, ואין אנו אומרים שמן הסתם שייר גם מקום הפירות בגוף האילן (גמ' שם, לפי התוספות שם; רמב"ם מכירה כג ד; טוש"ע שם). ולא שאמר בלשון שיור, אני משייר פירות לשמעון, שבלשון זו אפילו אם אמר בפירוש אני משייר גוף האילן לפירותיו לשמעון אינו מועיל, כי שיור אינו לשון מתנה (ראה ש"ך ריב ס"ק ג. וראה ערך מתנה), אלא אפילו אמר בלשון המועיל, שנותן מתנה האילן לראובן והפירות לשמעון, הרי זה שיור בדבר שלא בא לעולם (ש"ך רט ס"ק יד).

כששייר כמה דברים אמורים כששייר לאחר, אבל אם שייר לעצמו הפירות לעצמו, הרי הם שלו, שהמשאיר לעצמו בעין יפה משייר, ואנו אומרים שהמשאיר לעצמו מקום הפירות, אף על פי שלא פירש (גמ' שם, לפי התוספות שם; רמב"ם שם; טוש"ע שם ו), ואין הפירות נחשבים דבר שלא בא לעולם, שהרי זה כמשאיר גוף המקום לפירותיו (תוספות שם; בית יוסף שם).

וכן בן לוי שמכר שדה לישראל ואמר לו על מנת שמעשר-ראשון (ראה ערכו) שלי – מעשר ראשון שלו (בבא בתרא סג א; רמב"ם מעשר ו יט), ואף על פי שאין אדם מקנה דבר שלא בא לעולם, והמעשר אינו בעולם בשעת המכירה, אנו אומרים ששייר מקום למעשר בגוף השדה (גמ' שם; רמב"ם שם), שלעצמו שייר בעין יפה (תוספות שם קמח א ד"ה איבעיא; רמב"ן שם סג א, על פי גמ' שם קמח א), או שכיון שעל תנאי מכר, רוצה הוא שיתקיים התנאי, שאין אדם מתנה על חנם, ובודאי שייר מקום בקרקע למעשר (רשב"ם שם סג א ד"ה כיון דאמר).

במתנת שכיב במתנת שכיב מרע נחלקו ראשונים:

- יש אומרים שאין הבדל בזה בין מכר, ובין מתנת בריא, ובין מתנת שכיב מרע (רשב"א וחינוכי הר"ן שם קמח א; רמ"א שם ז, בסתם), ואף על פי שלגבי בנו לא שייר (ראה להלן), הרי זה כששייר לעצמו, כגון במתנת בריא, אבל במתנת שכיב מרע שכל השיור הוא לבניו אנו אומרים בעין יפה שייר (בית יוסף שם ובאור הגר"א שם ס"ק כה, לדעה זו).

- ויש אומרים שבמתנת שכיב מרע, כיון שאין השיור לעצמו אלא לגבי בנו, אין אומרים בעין יפה שייר (חינוכי הר"ן שם, בשם הראב"ד; רמ"א שם, בשם יש חולקין).

שיור לבנים בריא שמכר ושייר לעצמו ומת, אין לבניו כלום, אלא אם כן פירש לי וליורשי, שלעצמו שייר בעין יפה ולא לבניו (טוש"ע שם, על פי בבא בתרא סג א).

בתנאי אף על פי שאין אדם מקנה דבר שלא בא לעולם, יכול להתנות על דבר שלא בא לעולם, כיון שהקונה והנקנה הם בעולם (שו"ת מהר"ם מרוטנבורג (פראג) נ; רא"ש בבא בתרא ד ז; טור ורמ"א בשו"ע רט ח), שכן יכול אדם להקנות גוף הפרה לאחר לענין כפל אם תיגנב וימצא הגנב (ראה בבא מציעא לד א), וכן יכול להתפס תרומה בתנאי: אם ירדו גשמים היום (ראה עירובין לו ב. שו"ת מהר"ם מרוטנבורג שם). לפיכך המוכר שדה לחברו, והתנה עמו על מנת שיתן לו או לפלוני מהפירות שתוציא השדה כך וכך לשנה, קיום המקח תלוי בתנאי זה, ואם לא יתן כמו שהתנה יתבטל המקח (טוש"ע שם).

העזר מ ו. 13. ויש גורסים כן אף במשנה שהוכר עוברת דבריו קיימים (גירסת המשנה במשניות ובסוגריים במשנה שבבבלי). 14. וראה הסבר אחר בתוספות ר"י הזקן קדושין סג א, בדעת הרמב"ם.

11. ומהם שאומרים שאם קדשה כשימות בעלה, או כשתמות אחותה, משום איבת בעלה ואיבת אחותה אמרו שאינה מקודשת (רבי יהודה הנשיא שם). 12. לענין חליצה – וראה רמב"ם אישות ז טו, ומגיד משנה שם; טוש"ע אבן

קנוס אף על פי שאין אדם מקדיש דבר שלא בא לעולם, אדם אוסר על עצמו בקנוס (ראה ערכו) דבר שלא בא לעולם, כשם שאדם אוסר על עצמו פירות חברו בקנוס, אף על פי שאינו יכול להקדיש פירות חברו, אבל אינו יכול לאסור דבר שלא בא לעולם על חברו, כשם שאינו יכול לאסור פירות חברו על חברו (נדרים פה ב, ור"ן ד"ה א"ל אביי; כתובות נט א, ורש"י ד"ה מתוך)¹⁵.

נדר מדבר והחליפו נדר מדבר והחליפו, כגון שאמר פירות אלו אסורים עלי, ומכר אותם, הרי אותם דמים הם כדבר שלא בא לעולם, שהרי לא היו בשעת נדרו, אלא שהדבר ספק אם הוא נתכין בשעת נדרו גם לחליפו, ומכיון שאדם אוסר דבר שלא בא לעולם על עצמו, הרי הם אסורים מן הדין, או שאינם אסורים אלא מדרבנן, כדין כל חליפי אסורי-הנאה (ראה ערכו), וכן הדבר ספק אם אסר פירות אלו על פלוני (נדרים מז א, ור"ן ד"ה בעי רמי).

בתרומה

האומר פירות ערוגה זו תלושים יהיו תרומה על פירות ערוגה זו מחוברים, או פירות ערוגה זו מחוברים יהיו תרומה על פירות ערוגה זו תלושים, לכשיביאו שליש (ראה ערך עונת המעשרות), והביאו שליש ונתלשו, נחלקו תנאים:

- יש אומרים שדבריו קיימים (רבי אליעזר בן יעקב בקדושין סב ב), שאף על פי שאין בידו לתלשם עכשיו ולהפריש עליהם, שהרי לא הביאו שליש, ואינה בכלל תבואה לתרומות ומעשרות (ראה ערך הנ"ל), מכל מקום לדעתו אדם מקנה דבר שלא בא לעולם, וכן יכול להפריש תרומה על דבר שלא בא לעולם (רש"י שם ד"ה יתר על כן וד"ה לכשיביאו).

- ויש אומרים שכל שלא הביאו שליש לא אמר כלום (תנא קמא שם), שאין אדם מקנה דבר שלא בא לעולם, וכן אינו תורם ומעשר על דבר שלא בא לעולם (כן משמע מהגמ' שם), וכן הלכה (רמב"ם תרומות ה ט; טוש"ע יו"ד שלא נח).

ובדעה הראשונה נחלקו אמוראים¹⁶:

- יש אומרים שלא אמרו שדבריו קיימים אלא כשהתבואה הגיעה לכלל שחת, שאף על פי שלא נתבשלה עד כדי שליש, מכל מקום ראוי לקצרה ולהאכילה לבהמה, שעל כל פנים דבר ניכר וחשוב הוא, אבל אם לא הגיעה לכלל שחת, אלא לכלל אגם – היינו צמחים רכים שיש בהם כדי לכוף אותם כאגמון – לא אמר כלום (רבה, ללשון הראשונה בגמ' שם, ורש"י ד"ה אלא לשחת וד"ה אבל באגם וד"ה לא).

- יש אומרים שאפילו אם הגיעה לכלל אגם דבריו קיימים (רב יוסף, ללשון הראשונה שם).

- יש אומרים שלא אמרו דבריו קיימים אלא אם הגיעה לכלל שחת, ודוקא בשחת של שדה בית הבעל הדברים אמורים, שדי לה במי גשמים, ולא בשדה בית השלחין, שכיון שרגילה להפסד כשאין משקים אותה די צרכה, הרי זה כלא בא לעולם כלל (רבה, ללשון השניה שם, ורש"י ד"ה דבי כיבשא וד"ה אבל בשחת).

- ויש אומרים שלא אמרו דבריו קיימים אלא אם הגיעה לכלל שחת, ואפילו בשדה בית השלחין (רב יוסף, ללשון השניה שם, ורש"י ד"ה אפילו שחת).

הרי את מקודשת לי לאחר שאגרשך הנותן פרוטה לאשתו ואומר לה הרי את מקודשת לי לאחר שאגרשך, אינה מקודשת, לפי שאין בידו לקדשה אחר כך, שמא לא תתוצה אז בקדושין (קדושין סב ב; טוש"ע אה"ע מ ז), ומכיון שעכשיו אינה ראויה לקדושין שהרי היא כבר מקודשת לו, הרי זה כדבר שלא בא לעולם (ריטב"א שם).

בהקדש וקונמות

הקדש כשם שנחלקו תנאים בקדושין אם חלים על דבר שלא בא לעולם, כך נחלקו בהקדש, כגון האומר דמי שור זה עלי עולה לכשיבואו דמיו: לסוברים שהקדושין חלים – אף ההקדש חל; ולסוברים – וכן הלכה (ראה לעיל) – שאינם חלים, אף ההקדש אינו חל (ערכין כ ב, ורש"י שם ד"ה ר"מ היא).

צדקה וכשם שאין אדם מקדיש דבר שלא בא לעולם, כך אין אדם נותן צדקה דבר שלא בא לעולם (תוספות בבא קמא לו ב ד"ה יד; רמב"ם מכירה כב טו; שו"ת מהר"ם מרוטנבורג (פראג) תתקצח; טוש"ע חו"מ ריב ז).

הקדש שחייב אף על פי שאין אדם מקדיש דבר שלא בא לעולם, אם **כו משום נדר** אמר הרי עלי להקדישו, הרי זה חייב להקדישו כשיבוא לעולם משום נדרו, ואם לא הקדישו הרי זה עובר משום כל-תאחר (ראה ערכו), ומשום לא יחל דברו (ראה ערך נדרים), ומשום כל היוצא מפיו יעשה (ראה ערך הנ"ל) כשאר הנדרים. כיצד, האומר הרי עלי להקדיש כל שתעלה מצודתי מן הים, הרי עלי ליתן לעניים פירות שתוציא שדה זו, הרי עלי להחרים או ליתן לשבויים כל שאשתכר בשנה זו, וכל כיוצא בזה, הרי זה חייב ליתן ולעשות בהם מה שאמר כשיבואו לידו, ובכלל נדרים הוא ולא בכלל הקדשות, ראייה לדבר זה מה שאמר יעקב אבינו: וְכָל אֲשֶׁר תִּתֶּן לִי עֶשֶׂר אֲעֲשֶׂה לָךְ (בראשית כח כב), ונאמר על זה: אֲשֶׁר נָדַרְתָּ לִּי שָׁם נָדַר (שם לא יג. רמב"ם ערכין ו לא-ל; תוספות בבא קמא לו ב ד"ה יד).

ואם אמר כל מה שתלד בהמתי יהיה קודש, או יהיה אסור עלי, או אתננו לצדקה, נחלקו הדעות:

- יש אומרים שאף על פי שאינו מתקדש, לפי שאינו בעולם, הרי זה חייב לקיים דברו מטעם נדר (רמב"ם מכירה כב טו; שו"ע חו"מ ריב ז), ואפילו אם אמר ינתן להקדש או לצדקה (ט"ז שם ד"ה ויש אומרים).

- יש אומרים שאם אמר יהיה להקדש או לצדקה לא אמר כלום, שמכיון שאין אדם מקדיש דבר שלא בא לעולם ממילא דבריו בטלים, ואינו חייב אף להקדישו מטעם נדר, אלא אם כן אמר אתנהו להקדש או לצדקה, שחייב לקיים את דברו בתורת נדר (רמב"ם שם יז, בשם הגאונים; ראב"ד שם טו; רא"ש בבא קמא ד ג, ושו"ת יג א; טור חו"מ שם, בשם הגאונים והרא"ש; שו"ע שם ט; רמ"א שם ז, בשם יש אומרים, ושכן עיקר וכן ראוי להורות).

- ויש מחלקים: בדברים שבאים ממילא, כגון מה שיוציא האילן ותלד פרתו, חל הנדר וצריך לקיימו, אבל בדבר המחוסר מעשה ואינו בידו, כגון שאמר קרקע זו לכשאקנה תהיה הקדש – אינו כלום, אם לא שאמר לכשאקנה אקדישנה או אתננה להקדש שהוא נדר (סמ"ע ס"ק כב, ושו"ע ס"ק יב, בדעת הרמב"ם והשו"ע).

16. ויש מפרשים שהם חלוקים לשתי הדעות (רשב"א ור"ן שם, בשם

15. ויש מהראשונים הסובר שהדבר תלוי במחלוקת אמוראים (ריטב"א כתובות

ודעתו של אדם קרובה אצל בנו (גמ' שם; רמב"ם שם; טור שם), וגמר והקנה לו בכל לבו (רשב"ם שם ד"ה קרובה).

• יש אומרים שיכול לזכות לבנו העובר רק כשהוא שכיב מרע (רבי לעזר בירושלמי יבמות ד א, לפי הירושלמי שם; רבי יצחק אמר רבי יוחנן בגמ' שם, לפי המקח לרב האי ה, והרמב"ן יבמות סז א; שו"ע שם, בשם יש אומרים), שמתוך שדעתו של אדם קרובה אצל בנו, חוששים שמא תיטרף דעתו עליו אם לא יתקיימו דבריו (פני משה שם), או מפני שכל עיקר שעובר אינו קונה הוא משום החסרון שבעובר ולא משום החסרון של המקנה, ולכן אין לעשות את שאינו זוכה כזוכה מטעם שדעתו של אדם קרובה אצל בנו (נמוקי יוסף שם), ודוקא במטלטלים, אבל בקרקעות לא אמרו (רבי לעזר שם, לפי הירושלמי שם).

• ויש אומרים שאין כלל חילוק בין מזכה לעובר שהוא בנו, ובין המזכה לעובר אחר (רבי יוסה שם).

היה העובר בתוך ארבעים יום של יצירה בשעת ההקנאה, נחלקו ראשונים:

• יש אומרים שקנה, ואין צריך שיוכר העובר (העיסור ז - זכוי, דף ט טור ד במהדורת רמ"י; בית יוסף שם, בשמו; סמ"ע שם סק"ד, בדעת הטור, ושכן עיקר).

• ויש אומרים שלא קנה אלא אם היה לאחר ארבעים יום של יצירה, שבתוך ארבעים אינו אלא מים בעלמא, ואין דעתו של אדם קרובה אצלו, והרי זה כאילו עוד לא היה בעולם כלל (ריטב"א בבא בתרא שם; בית יוסף שם, בשמו; ש"ך שם סק"ב, על פי יבמות סט ב, בדעת הטור, ושכן עיקר).

בן בנו נחלקו ראשונים האם הוא כאחר, שאין דעתו של אדם קרובה אצל בן בנו (שו"ת הרא"ש פד ד; רמ"א שם); או שאף אצל בן בנו או בת בנו דעתו של אדם קרובה, וגומר ומקנה להם (תרומת הדשן שני; רמ"א חו"מ רנז ב).

כשהאם זיכתה לו אמו, נחלקו אחרונים אם קרובה דעתה אצלו **המזכה** ומקנה לו (שבות יעקב א קיא; פתחי תשובה חו"מ רי סק"א, בשמו); או שרק באב אמרו שקרובה דעתו, אבל לא באם, ואינה מקנה כלל לעובר (מבי"ט א שלט; שבות יעקב שם ופתחי תשובה שם, בשמו).

גוף לפירותיו

מקנה אדם את הגוף לפירותיו, ולכן אם נתן שדה לפירותיה, בין לזמן קצוב, בין כל ימי חייו של מוכר או של לוקח - הפירות קנויים, והוא הדין שהמקדיש אילן לפירותיו - קדשו (רשב"א וריטב"א כתובות נח ב - נט א), ואין חילוק בזה בין במכר, בין במתנה, ובין במתנת שכיב מרע, ואין זה מקנה דבר שלא בא לעולם, שהרי הגוף מצוי ומקנהו פירות, ודומה הדבר למשכיר בית לחברו, שלא הקנה לו הגוף אלא הנאת הגוף (רמב"ם מכירה כג א-ב, על פי בבא בתרא קמז ב; טוש"ע חו"מ רט ד).

קנין זה הוא מיידי (טוש"ע שם), ואפילו אם טרם יצאו הפירות

ולדעה השניה, הכל מודים שאפילו שחת אינה בכלל בא לעולם, אלא הביא שלישי דוקא (ראה רש"י ותוספות ותוספות ר"י הזקן ורשב"א ור"ן שם).

לדבר שלא בא לעולם

המזכה לעובר המזכה נכסיו לעובר במתנה על ידי אחר, נחלקו על ידי אחר אמוראים:

• יש אומרים שאפילו אם אמר המזכה שיקנה אותם העובר לכשיוולד - לא קנה (רב הונא בבבא בתרא קמב א), שכיון שבשעת ההקנאה עובר הוא, ואינו יכול לזכות בהם, אינו קונה אותם אף לכשיוולד (רשב"ם שם ד"ה ולימא), שהרי זו הקנאה לדבר שלא בא לעולם (רבנו גרשום שם; תוספות גיטין יג ב ד"ה לדבר, וכתובות ז ב ד"ה המזכה)¹⁷.

• יש אומרים שאם לא אמר לכשיוולד לא קנה, אבל אם אמר לכשיוולד - קנה כשיוולד (רב נחמן בבבא בתרא שם), שלדעתם העובר נחשב כבא לעולם (רשב"ם שם ד"ה לכשתלד) לענין זה שיקנה אותם אם אמר לכשיוולד (הגהות אש"ר שם ט ה, בשם מהרי"ח, שכתב בשם הרשב"ם)¹⁸.

• ויש אומרים שבין אם אמר שיקנה לכשיוולד, ובין אם לא אמר כן - קנה (רב ששת שם).

להלכה נחלקו ראשונים:

• יש פוסקים כדעה הראשונה, שכשם שאין אדם מקנה דבר שלא בא לעולם, כך אינו מקנה למי שלא בא לעולם, ואפילו עובר הרי הוא כמי שלא בא לעולם, והמזכה לעובר לא קנה (רמב"ם מכירה כב י; טוש"ע חו"מ רי א), אף כשהוכר העובר (טור שם), ואפילו אמר שיקנה לכשיוולד (יד רמ"ה בבא בתרא קמב א; טור שם, בשמו; בית יוסף שם, בדעת הרמב"ם; שו"ע שם), וכן הלהכה (שו"ע שם; כן משמע מהרמ"א שם).

• ויש פוסקים כדעה השניה, שאם אמר שיקנה לכשיוולד - קנה כשנוולד (המקח לרב האי ה; רא"ש שם ט ה; טור שם; רמ"א שם, בשם יש חולקין), אם קנאו במשיכה וישנו עדיין ברשות הזוכה כשיוולד (רא"ש שם; טור שם), שסוברים שעובר הוא דבר שבא לעולם (ט"ז שם ד"ה ודלא כיש חולקין). והוא שלא מת המזכה עד שנוולד העובר, וגם לא חזר בו קודם שנוולד, אבל אם מת או חזר בו - לא קנה, לפי שלא נגמר הקנין עד שיוולד (רא"ש שם; טור שם), וכשיצא העובר תהיה ידו על העליונה - רצה יקנה אותו קנין ויתן אותם דמים, רצה לא יקנה ולא כלום (המקח לרב האי שם), ודוקא כשהוכר העובר בשעת ההקנאה, שנחשב כמו שבא קצת לעולם, אבל אם לא הוכר אינו קונה, אפילו אמר שיקנה לכשיוולד (רשב"א קדושין סב ב, לדעה זו).

המזכה לעובר אמוראים נחלקו מתי אמרו שהמזכה לעובר לא **שהוא בנו** קנה:

• יש אומרים שלא אמרו המזכה לעובר לא קנה אלא במזכה לאחר, שאינו בנו - שאינו גומר ומקנה לדבר שלא בא לעולם (תוספות הרא"ש בבא בתרא קמב ב) - אבל המזכה לעובר שלו - קנה (רבי יצחק אמר רבי יוחנן בגמ' שם; רמב"ם מכירה כב י; טוש"ע חו"מ רי א, בסתם), אפילו לא אמר שיקנה כשיוולד (טוש"ע שם), הואיל

בקניינים) במזכה לעובר כשיוולד קנה, שהוא כבא לעולם (רשב"ם שם); ויש מפרשים שהם עצמם סוברים שהקנאה לדבר שלא בא לעולם, היינו לעובר, אינה מועילה, ולא אמרו דבריהם אלא לדעה שאדם מקנה פירות דקל (שיטה מקובצת שם, בשם ריב"ם).

יש מפרשים). 17. ואף על פי שהם הסוברים שאדם מקנה דבר שלא בא לעולם (ראה לעיל: בקניינים), מכל מקום לדבר שלא בא לעולם אינו מקנה (תוספות גיטין יג ב ד"ה לדבר, וכתובות ז ב ד"ה המזכה). 18. ולכן אף על פי שהם סוברים שאין אדם מקנה דבר שלא בא לעולם בפירות דקל (ראה לעיל:

שעובר הוא דבר שלא בא לעולם (ראה לעיל: בקניינים מחלוקת בדבר), אין זה אלא כשאמר בפירוש שמוכר רק את העובר בלבד, ולא את האם, אבל כשמכר בסתם נעשה כאומר קנה הבהמה לוולדותיה, שמכיון שבאופן אחר אין המכירה חלה אנו אומדים דעתו שבדאי נתכוין למכירת גוף לפירותיו (תרומת הדשן, פסקים וכתבים קל; רמ"א יו"ד שכ ז, ושי"ד שם סק"ט).

ולכן מותר למכור לגוי פירות שני ערלה לשלש שנים, שמאחר שלא בא לעולם ואין אדם מקנה דבר שלא בא לעולם אינו מוכר אלא מקום צמיחתם והעצים מותרים בערלה (שו"ת הרשב"א א אלף קכא, בשם הראב"ד; שו"ע יו"ד רצד טו), שאף שלא אמר דקל לפירותיו, כיון שכל כוונתו במכירה זו היא להפריש מאיסור, על דעת חכמים הוא מוכר באופן המועיל (חידושי רבי עקיבא איגר לשו"ע שם).

דבר שלא בא לרשותו

המוכר - או הנותן - דבר שישנו בעולם, אבל לא בא עדיין לרשותו ובעלותו, כגון שאמר שור זה מכור לך לכשאקחנו, בית זה מכור לך לכשאקחנו - להלכה שאין אדם מקנה דבר שלא בא לעולם (ראה יבמות צג א) - לא אמר כלום (תוספתא נדרים (ליברמן) ו ז; רמב"ם מכירה כב ה; טוש"ע חו"מ ריא א, ושו"ע רט ה), ויכול כל אחד לחזור בו (שו"ע חו"מ רט ה), אך לסוברים אדם מקנה דבר שלא בא לעולם, אף זה קנה (גמ' שם).

קנין אגב, כשהמטלטלים אינם ברשות וכן אם נתן או מכר קרקע לחברו ואגב הקרקע הקנה לו מטלטלין (ראה ערך אגב), אם אין המטלטלים ברשות הנותן או המוכר - לא קנה, שאין אדם מקנה דבר שאינו ברשותו (רמב"ם מכירה כב ה, על פי קדושין כו ב; טוש"ע חו"מ ריא ו).

בירושה בכל זה אין הבדל בין אם פירש ואמר בית זה, או שדה זו, או שאמר סתם שדה שאני לוקח לכשאקחנה קנויה לך, ושניהם תלויים במחלוקת זו (הגהות מרדכי בבא מציעא תכג, על פי בבא מציעא טז ב, ובבא בתרא קנו א ו; שיטה מקובצת בבא מציעא שם, בשם תלמידי הר"פ והריטב"א)²¹. אכן בירושה כך הדין דוקא אם אמר סתם מה שאירש מאבא מכור לך - לא קנה, אבל אם פירש ואמר שדה זו שאירש מאבא מכורה לך - קנה (תוספות כתובות צא ב ד"ה דזבנה; רא"ש שם ו ו; טור חו"מ ריא, בשם רבנו תם; רמ"א שם א, בשם יש אומרים), שכיון שהירושה באה מאליה, וגם פירש ובירר המקח - אינו נחשב כל כך כדבר שלא בא לעולם (רא"ש שם; סמ"ע שם סק"ב)²². ודוקא אם אין אלא בן אחד, אבל אם היו לו אחים, אפילו שנפלה אחר כך שדה זו בחלקו, לא קנה הלוקח, שכיון שהלכה האחים שחלקו לקוחות הן (ראה ערך בריה), הרי זה כאומר שדה זו לכשאקחנה קנויה לך (נתיבות המשפט שם סק"ב).

מה שאירש מאבא היום מכור לך - דבריו קיימים (תוספתא נדרים שם; בבא מציעא טז א), ודוקא כשהיה מורישו גוסס ונוטה למות, ורוצה למכור מנכסיו מעט כדי להוציא הדמים בצרכי קבורה, הואיל והבן עני

(סמ"ע שם ס"ק טו), ואף אחד מהם אינו יכול לחזור בו (טוש"ע שם).

המוכר דבש המוכר פירות שובך - היינו היונים שיוולדו בו, שיבוא לכוורת ופירות כוורת - היינו הדבש שיוולד בו - לחברו, נחלקו בו ראשונים:

• יש אומרים שקנה, ואין זה מוכר דבר שלא בא לעולם, לפי שאינו מוכר יונים שיוולדו, או דבש שיבוא לכוורת, אלא הוא מוכר שובך לפירותיו, או כוורת לדבשה, כמו שמוכר אילן לפירותיו (רמב"ם מכירה כג ט, על פי משנה בבא בתרא פ א), וכן הלכה (טוש"ע חו"מ ריג א). ואין דין זה דומה לפירות דקל, שאין אנו אומרים מן הסתם נתכוין לדקל לפירותיו, שהשובך והכוורת טפלים הם לפירותיהם, והרי זה כמוכר השובך והכוורת לפירותיהם, אבל הדקל אינו טפל לפירות היוצאים ממנו, ואדרבה הפירות טפלים לאילן (כסף משנה ובית יוסף שם)¹⁹.

• ויש אומרים שדוקא האומר בפירוש שובך לפירותיו וכוורת לפירותיה הוא שקנה, אבל פירות שובך ופירות כוורת הם דבר שלא בא לעולם - ולא קנה (ראב"ד שם; ט"ז שם, בדעת הרמב"ם), שאף על פי שאין הפירות יוצאים מגוף השובך והכוורת, כשם שיוצאים מגוף האילן, מכל מקום אם אמר בפירוש הגוף לפירותיו הרי זה מועיל (ט"ז שם).

המוכר דגים המוכר או המקדיש מצודתו למה שתעלה מן הים, שיבואו למצודתו לא אמר כלום, שהמוכר או המקדיש אילן לפירותיו, הפירות באים מגוף האילן, מה שאין כן במצודה, שאין הדגים הניצודים בה באים מגופה של המצודה, ואף היא אינה עושה כלום, אלא הם נכנסים בה מאליהם (רשב"א וריטב"א קדושין סב ב). ואין דין זה דומה לשובך וכוורת, שהשובך והכוורת עומדים ברשותו, וכבר הורגלו היונים לבוא אל שובכו, וכן הדבורים בכוורתו, מה שאין כן במצודה שאם תעמוד ברשותו לא תצוד דגים רק בפריסתו לנהרות במקום הפקר (אור שמח מכירה כג ט)²⁰.

המקדיש ידיו אף על פי שהמקדיש מעשה ידיו הרי זה דבר שלא לעושהו בא לעולם ואינו קדוש (ראה לעיל: בהקדש וקונמות), אם הקדיש ידיו לעושהו, קדשו כל מעשה ידיו (כתובות נח ב - נט א; רמב"ם ערכין ו כח), שהרי זה כמקדיש אילן לפירותיו, ואף על פי שאינם באים מגוף הידים, כשם שהפירות באים מגוף האילן, כיון שבאים על ידי טרחתו ותנועתיהן של הידים הרי זה כאילו באים מגופן (רשב"א וריטב"א שם).

עבד שמוכרו עבד שרבו מכר אותו לקנס, שאם יגחנו שור יהיה רבו לקנס הקנס שלו (ראה ערך שלשים של עבד), אבל לשאר דברים לא מכרו, נסתפקו בתלמוד אם הוא מכור, והספק הוא בין לסוברים אדם מקנה דבר שלא בא לעולם, ובין לסוברים שאינו מקנה (גיטין מב ב - מג א).

מכר דבר מכר דבר שלא בא לעולם כדי להפקיע מאיסור, כגון שמכר לגוי עובר בהמתו כדי להפקיע מאיסור בכורה, שאף על פי שאין הקנין חל, לסוברים

מגוף השובך ומגוף הכוורת, ולכן לדעתם אפילו אם אמר בפירוש שובך וכוורת לפירותיהם לא קנה (קצות החושן רט סק"ד).²¹ ויש מן הראשונים שכתב שבשדה סתם לדברי הכל קנה, שבשדה זו אין בידו לקנותה, שאולי לא יתרצה בעל השדה למכרה, אבל בשדה סתם בידו לקנותה, שהרבה שדות מצויות למכירה, וכל שבידו אינו כמחוסר מעשה (שיטה מקובצת שם, בשם ריב"ש).²² ויש שכתב בדעת ראשונים שחולקים וסוברים שאפילו אמר שדה זו שאירש

¹⁹. או שכיון שלא אמר פירות יוני השובך או היונים שיוולדו, וכן לא אמר פירות הדבורים של הכוורת, והזכיר השובך והכוורת, אף על פי שלא מהם יוצאים הפירות, לכן הרי זה כאילו אמר לו השובך והכוורת לפירותיהם (פרישה שם וסמ"ע שם סק"א).²⁰ ויש מהאחרונים שכתב שהראשונים הסוברים דין זה חולקים על דין השובך והכוורת, שאם אמר בפירוש שובך לפירותיו וכוורת לפירותיה לדברי הכל קנה (ראה לעיל), שהרי אף שם הפירות אינם יוצאים

כדין כל מטלטלים שמכר בכסף וחוזר בו (רמב"ם מכירה כב ג; טור חו"מ ריא; שו"ע שם רט ו), שאף על פי שלא בא הדבר לרשותו, כיון שיצא השער, והוא דבר הנמכר בשוק בכל שעה, הרי זה כאילו הוא ברשותו (כסף משנה שם; סמ"ע שם ס"ק כג).

ואם קנה הדבר בקנין גמור, נחלקו אחרונים:

- יש אומרים שמועיל לקנות לגמרי (סמ"ע שם; ערוך השולחן שם טז, בשם הרבה מהגדולים), וכן המנהג אצל הסוחרים (ערוך השולחן שם).
- ויש אומרים שאפילו בקנין גמור אינו קונה ביצא השער אלא לקבל עליו מי שפרע בלבד (שו"ע שם ס"ק יג).

מכר הדבר מכר דבר שלא בא לרשותו, וטרח המוכר וקנה את הדבר, צריך לקיים מקחו, כי על דעת כן טרח וקנה כדי שיעמוד בנאמנות (תרומת הדשן שכ, על פי בבא מציעא טו ב; רמ"א חו"מ רט ה), ודוקא כשהמוכר ידע שלא בא לרשותו, והלוקח לא ידע, שכיון שמכר לו בחזקת שיש לו, ודאי טרח לקנותו כדי שיעמוד בנאמנותו, אבל אם גם הלוקח ידע שלא בא לרשותו – אין לומר כן, אלא אם הבטיחו בבירור להמציא לו המקח (ט"ז שם ד"ה מכל מקום אם טרח; נתיבות המשפט ס"ק יט).

בהקדש דבר שלא בא לרשותו הוא כדבר שלא בא לעולם אף בהקדש, כגון שאמר שור זה הקדש לכשאקחנו, בית זה הקדש לכשאקחנו – לא אמר כלום (תוספתא נדרים (ליברמן) ו ז; או האומר לחברו שדה זו שמכרתי לך לכשאקחנה ממך מקודשת, ולקחה – אינה מקודשת (כתובות נט א; רמב"ם ערכין ו כז), ואם הדבר בידו להקדישו עכשיו, או שבידו להביא הדבר עכשיו לרשותו, הרי זה כבא לעולם (ראה ערך בידו: בדבר שלא בא לעולם).

נגרשין אף בגרושין האומר תנו גט לאשתי לכשאקדשנה, לא אמר כלום (תוספתא נדרים שם); וכן הכותב גט לאשה, שכשיכנסנה יגרשנה בו, אינו גט, שכיון שעדיין אינה אשתו כלל הרי זה דבר שלא בא לעולם (ראה ערך גט. תוספות יבמות נב ב ד"ה ולאשה).

בסילוק ומחילה

בסילוק המסלק עצמו מדבר שלא בא לעולם, נחלקו בו ראשונים:

- יש אומרים שאף על פי שאין אדם מקנה דבר שלא בא לעולם, יכול לסלק עצמו וזכותו (ראה ערך סילוק) מדבר שלא בא לעולם, אפילו אם היה עומד לזכות בו מן התורה (שיטה מקובצת כתובות פג א, בשם רמב"ן ורשב"א ור"ן; מרדכי כתובות ריב, בשם מהר"ם מרוטנבורג), וכן הלכה (רמ"א חו"מ רט ח). לפיכך יכול אדם להתנות עם ארוסתו שלא יירש אותה כשתינשא לו ותמות, אפילו אם ירושת הבעל היא מן התורה (ראה ערך ירושת הבעל), אף על פי שהירושה היא דבר שלא בא לעולם (שיטה מקובצת שם, בשם ראשונים הנ"ל)²⁴.

- ויש אומרים שאם הדבר שלא בא לעולם יש לו בו זכות מן התורה כשיבוא לעולם, אינו יכול להסתלק, ואם ירושת הבעל היא מן התורה – אינו יכול להסתלק ממנה, אבל מדבר שלא בא לעולם שיש לו בו זכות מדרבנן יכול להסתלק, ולכן לסוברים ירושת הבעל מדרבנן יכול להסתלק ולומר אי אפשרי בתקנת חכמים שתיקנו לטובתי (ראה ערך אי אפשרי בתקנת חכמים), וכן יכול

אם ימתין עד שימות וימכור ישתהה המת ויתבזה, ותיקנו חכמים שם מכר מה שיירש היום ממכרו קיים (בבא מציעא שם; ירושלמי כתובות ה ה; רמב"ם שם ו; טו"ע שם ב), ואין מדקדקים עמו אם מכר מעט יותר מצרכי הקבורה, אבל אין לו למכור הרבה יותר מצרכי הקבורה, אם לא שאינו מוצא מי שיקנה מעט, שמוכר בכדי שיעור שמוצא למכור (נמוקי יוסף בבא מציעא שם; מגיד משנה שם, בשם רב האי ותלמידי הרשב"א; רמ"א שם, וסמ"ע סק"ה), ודוקא בזמן שאין תכריכים וצרכי הקבר מוכנים, אבל אם יש לו – אינו יכול למכור (המקח לרב האי ב; נמוקי יוסף שם, בשמו; סמ"ע שם סק"ד). לא היה מורישו גוסס, אפילו אמר מה שאירש היום לא אמר כלום (המקח שם; סמ"ע שם סק"א).

מה שתעלה מצודתי היום וכן אמר מה שתעלה מצודתי היום – דבריו קיימים (תוספתא נדרים שם; בבא מציעא שם), ודוקא היה צייד עני שאין לו מה לאכול, שמשום כדי חייו אמרו שממכרו קיים (רבי יוחנן בגמ' שם א-ב; רמב"ם שם; טו"ע שם), ונחלקו הדעות:

- יש אומרים שאין ממכרו קיים אלא כדי חייו אותו יום (רא"ש ור"ן ומגיד משנה שם, בשם רב האי; טור שם).

- ויש אומרים אפילו כדי חיי כמה ימים (ר"ן ותלמידי רשב"א שם, בשם יש אומרים; בית יוסף שם, בדעת הר"ף והרמב"ם), היינו אפילו יש כמה שתעלה מצודתו היום כדי לחיות בו כמה ימים (סמ"ע שם סק"ו)²⁵.

דבר שפצוי מכר לחברו דבר שמצוי לקנותו, נחלקו הדעות:

- יש אומרים שאף על פי שלא בא הדבר עדיין לרשותו – חייב לקנותו וליתנו לו (ר"ף בבא בתרא סט ב, בשם איכא מאן דשמיע ליה; ראב"ד מכירה כד יג; מרדכי בבא בתרא תקנט, בשם הראב"ה).

- יש אומרים שאינו חייב לקנות לו, שאין אדם מקנה דבר שלא בא לעולם, וכל דבר שלא בא לרשותו נקרא דבר שלא בא לעולם (ר"ף שם; רמב"ם שם; רא"ש בבא בתרא ד יב), וכן הלכה (טו"ע חו"מ רטז ה, וסמ"ע ס"ק יד).

- ויש מחלקים: אם רצה המוכר לקנות לו, מחוייב הלוקח לקיים המקח, שלגבי המוכר דנים אותו כבא לעולם, מאחר שבשעת המכירה היה הדבר בעולם, ועתה כשקנה המוכר את הדבר הוא גם ברשותו, אבל כשלא קנה המוכר, והלוקח רוצה לחייב אותו לקנות, הרי המוכר אומר בעת שעשינו המכר לא באו לרשותי, וגם עתה לא באו, והרי זה כדבר שלא בא לעולם גמור (כסף משנה שם).

כשהלוקח לא ידע שלא לרשותו הקנה לחברו דבר שלא בא לרשותו, והלוקח לא ידע שלא לרשותו ידע שלא בא לרשותו, נחלקו גאונים וראשונים:

- יש אומרים שחייב לקיים תנאו, שעל מנת כן נתן לו הלוקח מעותיו שיחשב כיש לו (העיטור מ-מכירת קרקעות, דף סז טור א במהדורת רמ"א, בשם רבינו נסים; טור חו"מ רט, בשם העיטור; סמ"ע שם סק"ט).

- ויש אומרים שאף בזה אינו חייב לקנותו, שאין אדם מקנה דבר שלא בא לרשותו (מרדכי בבא בתרא שם, בשם הרשב"ם; שיטה מקובצת בבא מציעא מז ב, בשם הר"י מיגאש; טור חו"מ רט, בשם הרא"ש).

הפוסק על שער ולא היה המין ברשות המוכר הפוסק על שער שבשוק וקיבל דמים, ולא היה אותו המין שפסק ברשות מוכר, חייב לקנותו וליתן ללוקח מה שפסק, ואם חזר בו מקבל "מי שפרע",

23. שאין צורך שתהיה המצודה פרושה בפניו (שיירי קרבן שם, בתחילת דבריו).
24. אם הרי זה כמתנה על מה שכתוב בתורה, ראה ערך תנאי.

אין ממכרו ממכר (בית יוסף שם, בדעת הגאונים והרמב"ם).
אמרו: והוא שתהא מצודה פרושה בפניו (רבי אבהו בשם רבי יוחנן בירושלמי כתובות ה ה), ולא הוזכר בפוסקים, שמהתנאי הנזכר בבבלי של כדי חייו משמע

(ראה ערך גרות), וזה אין בידו, כי שמא לא ירצו להזדקק לו (גמ' שם).
דבר שלא בא לרשותו וכן בדבר שלא בא לרשותו, שדינו כדבר שלא בא
 בלעולם (ראה לעיל: דבר שלא בא לרשותו), כשבידו להביאו
 לרשותו הוא כאילו כבר בא, והאומר לחברו שדה זו שאני מוכר לך
 לכשאקנה ממך תיקדש, הרי זה הקדש, לפי שבשעה שאומר כן
 עדיין השדה שלו, ובידו להקדישה עכשיו, וכן האומר לחברו שדה
 זו שמשכנתי לך, לכשאפדנה ממך תיקדש, הרי זה הקדש, לפי שבידו
 לפדותה (כתובות נט א; רמב"ם ערכין ו כט).

התקדשי לי בפרוטה זו הנותן שתי פרוטות לאשה, באחת אמר לה
 התקדשי לי היום, ובאחת אמר לה התקדשי לי
 לאחר שאגרשך, נסתפקו בתלמוד אם הקדושין
 לאחר שאגרשך השניים חלים מכיון שבידו לקדשה עכשיו
 לעולם, או שאינם חלים (נדרים ל א, קדושין סב ב), ואינו דומה
 למקדש את אשתו לאחר שאגרשך, שאין בידו לקדשה עכשיו
 (ראה לעיל: בקדושין), שהרי היא מקודשת ועומדת, ואין קדושין
 תופסים בה (קדושין שם, ורש"י ד"ה דלמא).
 להלכה נחלקו ראשונים:

• יש אומרים שמקודשת ודאי, שהספק נפשט מדין השדה שאני
 מוכר לך לכשאקנה ממך תיקדש, שאנו אומרים שההקדש חל, לפי
 שבידו להקדישה (ראה לעיל), ואף על פי שבינתיים יעבור זמן שלא
 יוכל להקדישה, ואף זו כן, כיון ששניהם רוצים עכשיו בקדושין,
 ובידם להתקדש עכשיו לעולם, אין זה דבר שלא בא לעולם, אף על
 פי שבינתיים נתן לה גט, ואינה ברשותו להתקדש לו (רשב"א קדושין
 שם, ונדרים שם; רשב"א קדושין שם, ומגיד משנה אישות ז יד, בדעת הרמב"ם;
 מאירי קדושין שם, בשם גדולי המחברים; טור אבן העזר מ) ²⁸.

• ויש אומרים שהספק לא נפשט, ואינו דומה לשדה לכשאקנה,
 לפי שאותו הקדש עצמו שהוא מקדיש לאחר זמן אף מעכשיו הוא
 יכול להקדישה, מה שאין כן בקדושי אשה, שאותה קדושה שניה אי
 אפשר לה שתחול עכשיו, שכיון שהוא מתפס בה קדושה ראשונה
 אי אפשר לקדושה שניה לחול עכשיו, ולכן אפשר שאף לאחר
 הגרושין אינה חלה, ולפיכך הרי זו מקודשת עכשיו ודאי בקדושין
 ראשונים, וכשיגרש אותה תהיה ספק מקודשת (מאירי קדושין שם; ר"ן
 נדרים שם ד"ה ואשה נמי, וקדושין שם; טור שם, בשם הרמ"ה; כסף משנה ובית
 יוסף שם, בדעת הרמב"ם), וכן הלכה (שו"ע אה"ע ז מ) ²⁹.

התקדשי לי בפרוטה זו נתן לאשה פרוטה אחת, ואמר לה: התקדשי לי לאחר
 שתתקדשי לאחר ותתגרשי ממנו, כיון שתיכנס
 לאחר שתתקדשי בינתיים לרשות אחרת, הרי זה דבר שלא בא לעולם,
 לאחר ותתגרשי ואינה מקודשת (ירושלמי קדושין ג ה, לפי קרבן העדה ופני
 משה שם, וקרן אורה נדרים שם, ואור שמח אישות ז יד) ³⁰.

במחוסר זמן דבר שלא בא לעולם, אבל ביאתו לעולם אינה
 תלויה בשום מעשה, אלא בזמן בלבד, ולאחר זמן
 ידוע יבוא ממילא, נחלקו בו אחרונים:

• יש אומרים שהמשכיר ביתו לאחר לזמן קצוב, ובתוך אותו זמן

לכתוב לארוסתו, דין ודברים אין לי בנכסיך ובפירותיהם,
 ומסתלק מהם אף על פי שהם דבר שלא בא לעולם, שכיון
 שמתקנת חכמים הוא שיש לו זכות בהם (ראה ערך בעל) יכול לומר
 אי אפשי בתקנת חכמים (תוספות כתובות פג א ד"ה כדבר, לפי משנה
 למלך אישות כג א; תוספות ר"י שם, בשם רבנו חננאל, והסכים עמו). וכיון
 ששיעבוד הוא מן התורה, אף מהשיעבוד אינו יכול להסתלק
 (משנה למלך שם, בשם מהר"ח ומהר"ט), ואין סילוק מועיל אלא
 בדבר שיש לו קצת שייכות בדבר, כגון בזו שכבר היא ארוסתו,
 אבל בדבר שאין לו שום שייכות בו, כגון באומר לה קודם
 שנתארסה לו, אין הסילוק מועיל (ר"ן שם; סמ"ע שם ס"ק כא) ²⁵.

נמחילה כשם שאין אדם מקנה דבר שלא בא לעולם, כך אינו
 יכול למחול דבר שלא בא לעולם, והרי שידע ראובן
 ששמעון רוצה ליתן לו מתנה, ואמר הנני מוחל לשמעון כל מה
 שיתן לי, ואחר כך נתן לו שמעון מתנה בקנין, אין מחילתו
 מחילה (שו"ת הר"ן כג, רמ"א ח"מ רט ד, וסמ"ע ס"ק כא), לפי שעדיין
 לא נתחייב לו דבר בשעת המחילה שתחול עליו המחילה, ואחר
 כך כשהתחיל החיוב אין המחילה הקודמת מפקיעתו (שו"ת הר"ן
 שם; ט"ז שם). ואינו דומה לסילוק שמועיל בדבר שלא בא לעולם,
 שסילוק הוא שאינו רוצה לזכות באותו דבר כלל, ולכן יכול לסלק
 עצמו שלא יזכה בו אחר כך, אבל מחילה אינה שייכת אלא אחר
 החיוב, והוא עוד לא נתחייב לו (ט"ז שם) ²⁶.

חוב שלא הגיע זמן חוב שלא הגיע זמן גבייתו נחשב כדבר שבא לעולם
 ויכול למחול אותו, שהלוה כבר נתחייב מקודם ואין
 גבייתו קביעת הזמן אלא שהמלוה לא יהיה עליו דין ודברים
 ותביעה בתוך הזמן, אבל אין זה סילוק מגוף החוב (מהרי"ק פט, על פי
 רש"י פסחים לא א ד"ה כי פלגי; שער המלך מכירה כב ט) ²⁷.

כשאינו מחוסר מעשה

דבר שלא בא לעולם באינו מחוסר מעשה הוא בשני אופנים –
 כשבידו לעשות, ובמחוסר זמן.

כשבידו לעשות אף על פי שהמקנה או המקדיש דבר שלא בא לעולם אין
 הקנין וההקדש חלים, כשבידו לעשות הדבר, אינו כמחוסר
 מעשה, והרי זה כאילו כבר בא לעולם. לכן האומר פירות ערוגה זו
 תלושים יהיו תרומה על פירות ערוגה זו מחוברת לכשיתלשו, או
 פירות ערוגה זו מחוברת לכשיתלשו יהיו תרומה על פירות ערוגה זו
 תלושים, הרי זו תרומה, שבידו לתלוש ולהפריש מיד (קדושין סב א,
 ורש"י ד"ה כל שבידו, וגמ' שם ב, ורש"י ד"ה אבל; רמב"ם תרומות ה ט; וטושי"ע
 יו"ד שלא נה, ושו"ת ס"ק פב), ואינו דומה לאומר שיהיו תרומה לכשיביאו
 שליש שהוא בכלל דבר שלא בא לעולם (ראה לעיל: בתרומה), שהבאת
 שליש אינה בידו, ואם יתלוש קודם שהביאו שליש אין התרומה חלה
 (כן משמע מהגמ' שם ב, ורש"י ד"ה לכשיביאו).

וכן האומר לאשה הרי את מקודשת לי לאחר שאתגייר, שהוא
 דבר שלא בא לעולם (ראה לעיל: בקדושין), אף על פי שבידו
 להתגייר, הרי זה לפי שגרות צריכה לשלשה אנשים שיהיו בית דין

²⁵. וראה עוד הסבר באבני מלואים צב סק"ו, על פי ירושלמי כתובות שם.
²⁶. או שאין סילוק מועיל אלא כשיש לו קצת שייכות לדבר גם קודם שבא
 לעולם, כמו בכתוב לארוסתו, וכאן המחילה הרי היא קודם החיוב, ואין לו שום
 שייכות בו (סמ"ע שם ס"ק כא). ²⁷. ויש המצדד לומר שחשוב כדבר שלא בא
 לעולם, מלבד בכתובה שאין הזמן מוגבל שהבעל אפשר שימות היום ומחר
 (כנסת הגדולה ח"מ רט, הגהות טור מ). ²⁸. וראה ר"ן קדושין שם שמחלק

בין מקדיש שדה לבין קדושי אשה. ²⁹. ויש סוברים שאינה מקודשת כלל,
 ואפילו מספק (מאירי קדושין שם, בשם יש פוסקים). ³⁰. ויש שכתבו
 שמקודשת, שזה דומה לגמרי למוכר שדה ואומר לכשאקנה תיקדש, שהרי אין
 כאן אלא קדושה אחת, וקדושה זו עצמה בידי שניהם לקדש עכשיו לעולם, וכן
 קידשה בפרוטה אחת ואמר שתתקדש לו לאחר שיקדשה ויגרשה (אבני מלואים
 מ ס"ק יא; אור שמח שם, בדעת הר"ן).

קדושין וכן נחלקו אחרונים בקדושין במחוסר זמן:

- יש אומרים שקטן שקידש את האשה ואמר הרי את מקודשת לי לאחר שאגדיל, או גדול שקידש את הקטנה ואמר לה הרי את מקודשת לי לאחר שתגדלי - הקדושין חלים, כיון שאינם מחוסרים מעשה, אלא זמן בלבד, והזמן בא ממילא, ולכן אינו בכלל דבר שלא בא לעולם, ואינו דומה לאחר שאתגייר, או לאחר שתתגיירי וכיוצא (ראה לעיל: בקדושין), כי שם יש חסרון מעשה הגירות וכדומה (ראה משנה למלך אישות ד ז).
- ויש אומרים שאין הקדושין חלים כלל, אם מצד שגם מחוסר זמן הוא דבר שלא בא לעולם, ואם מצד שחסר ריצוי שלהם לקדושין לאחר שיהיו ראויים לקדושין ומטעם זה הוא דבר שלא בא לעולם, כמקדש אשה לאחר שאגרשך (ראה לעיל: בקדושין), ואם מצד שאין במעשה קטן וקטנה כלום, שאין בהם דעת (שער המלך מכירה שם; אבני מלואים מג סק"א).

השכירו לאחר על הזמן שאחר כלות שכירותו של הראשון - הקנין חל, והשכירות קיימת (מבי"ט א שמו; ש"ך חו"מ שיב סק"ג, בשמו), ואף על פי ששכירות ליומו ממכר הוא (ראה ערך שכירות), ונמצא שהבית הוא של השוכר, והרי עשה קנין על דבר שלא בא לרשותו, מכל מקום כיון שהוא דבר שאינו תלוי אלא בזמן, והוא בא מאליו, מחוסר זמן לאו כמחוסר מעשה הוא, והוא כבא לעולם (נתיבות המשפט ריא סק"ה, ושם שיב סק"א; דברי משפט ריא), והרי זה דומה לאומר לחברו שדה זו שמשכנתי לך לעשר שנים לכשאפדנה ממך תיקדש, שההקדש חל, מפני שאחר עשר שנים בידו לפדותה (ראה כתובות נט א), והרי מכל מקום אין בידו לקרב את הזמן של עשר שנים, אלא שמצד הזמן בלבד כיון שממילא הוא בא אינו בכלל דבר שלא בא לעולם (נתיבות המשפט שיב סק"א).

- ויש אומרים שמחוסר זמן הוא דבר שלא בא לעולם, ולא קנה (שער המלך מכירה כב ה, על פי מהרי"ק פט; פתחי תשובה חו"מ שטו סק"א, בשם שו"ת תפארת צבי, על פי כתובות פב א).

דָּבָר שֶׁנֶעֱשִׂית מִצְוָתוֹ¹

דבר של הקדש ואיסורי הנאה, לאחר שנעשתה בו המצוה האמורה בו, פקעה קדושתו ואיסורו

מקורו

כל דבר שנעשית מצותו - אין מועלים בו (פסחים כו א), מלבד הדברים המיוחדים שנאמר בהם בתורה בפירוש שמועלים בהם לאחר שנעשית מצותם (ראה להלן: יוצאים מן הכלל), ובטעם הדבר נחלקו ראשונים:

- יש מפרשים הטעם שכיון שנעשית מצותו שוב אין צורך גבוה בדבר, ויצא מכלל קדשי ה', ובמעילה כתוב: וְחֶטְאָה בְּשִׁגְגָה מִקֶּדְשֵׁי ה' (ויקרא ה טו). רש"י פסחים כו א ד"ה וריח, ויומא נט ב ד"ה הוא; ריטב"א יומא שם; מאירי שם וחולין קיז א).

- ויש מפרשים שמפני שמצינו בתורה מיעוטים מיוחדים בדברים שמועלים בהם לאחר שנעשית מצותם, שבתרומת-הדשן (ראה ערכו), שמועלים בה (ראה להלן: יוצאים מן הכלל) נאמר: וְשָׂמוּ (ויקרא ו א) - ולא: ושם (רש"י זבחים מו א ד"ה ושמו) - לזה ולא לאחר (מעילה יא ב); וכן בעגלה-ערופה (ראה ערכו), שמועלים בה (ראה להלן: שם) נאמר: הָעֲרוּפָה (דברים כא ו), והרי זה מיעוט, הערופה ולא דבר אחר (גמ' שם), ומכאן שבכל מקום אין מועלים לאחר שנעשית מצותו (תוספות ישנים יומא שם).

- ויש מפרשים שלמדים מחטאות-המתות (ראה ערכו), שאין מועלים בהן, מפני שאינן עומדות עוד למצוה, וכן דבר שנעשית מצותו אינו עומד עוד למצוה (תוספות ישנים שם, בשם רבו; ריטב"א שם).

בהקדש

מקרים רבים של הקדש שמועלים בו לאחר שנעשית מצותו נזכרו בתלמוד.

למשל, העולה - אחד עולת בהמה, ואחר עולת העוף - וכן האמורים (ראה ערכו) של חטאת ואשם וזבחי-שלמי-צבור (ראה

ערכו), שהם קדשי קדשים, וכן הקומץ של מנחות, כולם אחר שיצאו לבית-הדשן (ראה ערכו) אין מועלים בהם (משנה מעילה ט א; רמב"ם מעילה ב ב-ג, וז), הואיל ונעשית מצותם (רש"י שם ד"ה ומועלין בה; פירוש המשניות לרמב"ם שם; תוספות שם ח א ד"ה ומועלין וד"ה אבל).

איסור הנאה דבר שנעשית מצותו שאין מועלים בו, הוא הדין שאין בו איסור הנאה מן התורה (כן משמע מתוספות יומא נט ב ד"ה והרי, ותוספות ישנים שם; קרן אורה מעילה יא א, בדעת התוספות יומא שם), אבל מדרבנן אסור בהנאה, וכן אמרו שהמריח בריח הקטורת (ראה ערכו), לאחר שתעלה תמרתו, אין בו משום מעילה (פסחים כו א; רמב"ם מעילה ה טז) הואיל ונעשית מצותו (גמ' שם)², ומכל מקום יש בו איסור הנאה (פסחים שם) מדרבנן (כן משמע מרש"י שם ד"ה אין בהם; תוספות שם ד"ה ותסברא)³.

באיסורי הנאה

אף בשאר איסורי הנאה, שאינם בכלל הקדש, כתבו ראשונים שדבר שנעשית מצותו הלך איסורו ממנו (כן משמע מהשאלות פח; תוספות תמורה לג ב ד"ה הנשרפין, בשם מורי רמ"ר; ר"ש נגעים יד מב; כן משמע מהרשב"א קדושין נו א), ולפיכך איסורי הנאה שדינם בשרפה (ראה ערך אסורי הנאה: הנשרפין והנקברין), לאחר ששרפם - אפרם מותר בהנאה, שמאחר שהתורה ציוותה לשרפם, אחר ששרפם הם כנעשית מצותם; אבל איסורי הנאה הטעונים קבורה, שלא הצריכם הכתוב שרפה - ומצות קבורתם אינה אלא מדרבנן, כדי שלא יבואו לידי תקלה (ראה ערך הנ"ל: שם) - נמשך איסורם לעולם (תוספות תמורה שם, בשם מורי הרמ"ר)⁴; ויש מהראשונים שנראה מדבריהם שכל עיקר הכלל שדבר שנעשית מצותו אין מועלים בו לא נאמר אלא בקדשים בלבד, ולא בשאר איסורי הנאה (תוספות הרא"ש קדושין נו א; תוספות ישנים יומא ס א; קרן אורה מעילה יא ב, בדעת התוספות ישנים).

מן התורה (קרן אורה מעילה שם). 4. ואשרה שאסורה לעולם (ראה ערך אשרה) אף על פי שמצותה בשרפה (ראה ערך בעור עבודה זרה) ונעשית מצותה, הרי זה מפני שנאמר בה כתוב מיוחד: וְלֹא יִדָּבֵק בְּיָדָךְ מֵאוֹמֶה מִן הַתָּרִם (דברים יג יח. תוספות שם, בשם מורי הרמ"ר).

דבר שנעשית מצותו. 1. ז, טורי סז-עז. 2. ואף על פי שיש עוד מצות דישון מזבח הפנימי (ראה ערך דישון מזבח הפנימי) כתבו ראשונים שמאחר שדישון זה הוא עבודה שאינה צריכה בגדי כהונה, אינו נקרא בשביל כך מחוסר עבודה (תוספות יומא נט ב). 3. ויש מהאחרונים החולק בזה וסובר שיש איסור הנאה

חמץ בפסח בחמץ בפסח, נחלקו אחרונים:

• יש אומרים שאפילו לסוברים שהשבתתו בכל דבר, ולא דוקא בשרפה (ראה ערך בעור חמץ), מכל מקום נקרא נעשית מצותו ואפרו מותר, ואינו דומה לשאר איסורי הנאה, שאין מצותם בשרפה, שאין ביעורם אלא משום תקלה, אבל חמץ בפסח, אפילו שהשבתתו בכל דבר, מכל מקום הרי יש מצוה מן התורה 'תשביתו', ובכך הוא מקיים מצוה זו, אם כן סוף סוף הרי זה נעשית מצותו (שו"ת אבני מלואים יט; חידושי רעק"א לשר"ע או"ח תמה).

• ויש אומרים שאין זה נקרא נעשית מצותו, שדוקא כשנעשית מצוה בגוף הדבר הוא שאנו אומרים משנעשית מצותו הותר, אבל לא כשהאדם בעל הדבר קיים מצוה, ולכן אם אין ביעור חמץ אלא שרפה, הרי זו מצוה בגוף החמץ, ונקרא נעשית מצותו, אבל אם השבתתו בכל דבר, אין עיקר המצוה אלא שהאדם לא יהיה לו חמץ, והבעלים הם שקיימו מצות תשביתו, ובשביל כך לא נותר גוף הדבר (חידושי רבנו חיים הלוי חמץ א ג) ⁵.

יוצאים מן הכלל

יש דברים שנעשית מצותם וגזרת-הכתוב (ראה ערכו) קובעת שמועלים בהם:

• תרומת הדשן יש בה מעילה, אף לאחר שנעשית מצותה – היינו לאחר שהרים והניחה אצל המזבח (ראה ערך תרומת הדשן) – שנאמר: וְשָׂמוּ אֶצֶל הַמִּזְבֵּחַ (ויקרא ו א), ודרשו: ושמו – שלא יהנה (פסחים כו א), שכתוב זה מורה שטעונה גניזה שם (כריתות ו א, ורש"י ד"ה תרומת), הרי שאסורה בהנאה, וכיון שאסורה בהנאה משום קדושתה יש בה גם כן מעילה (רש"י יומא נט ב ד"ה והרי; תוספות מעילה יא ב ד"ה בשלמא); ויש מהראשונים הסוברים שמעילה שאמרו בתרומת הדשן אחר שהניחה אצל המזבח לאו דוקא, והכוונה שאסורה בהנאה מן התורה, שכיון שאינה חסרה עוד שום עבודה, אינה בכלל קדשי ה', ולא למדו מהכתוב 'ושמו' אלא איסור הנאה, ואין בה מעילה (תוספות יומא שם ד"ה והרי, בשם ריצב"א; תוספות ישנים שם).

• בשאר הדשן של מזבח החיצון לאחר הוצאתו מחוץ לעיר (ראה ערך בית הדשן) נחלקו ראשונים: יש אומרים שהוא אסור בהנאה, שאף זה נלמד מכלל 'ושמו' (רמב"ם תמידין ב טו); ויש אומרים שאינו אסור בהנאה, שלא נאמר דין זה אלא בתרומת הדשן בלבד (ראב"ד שם, ופסולי המוקדשין יט יג).

• דשן מזבח הפנימי, אחר שהניחוהו אצל המזבח, במקום הנחת תרומת הדשן כדינו (ראה ערך דשן מזבח הפנימי) אסור בהנאה (משנה מעילה יא ב, לפי רבנו גרשום שם ותוספות יומא שם, בשם ריצב"א; ירושלמי יומא ב ב; רמב"ם פסולי המוקדשין שם), והדבר נלמד מקל-וחומר (ראה ערכו): אם מזבח החיצון אסור בהנאה, הפנימי לא כל שכן (ירושלמי שם. וראה תוספות יומא שם, בשם ריצב"א, לימוד אחר).

• בגדי כהונה של כהן גדול ביום הכפורים (ראה ערך בגדי כהונה)

יש בהם מעילה לאחר שנעשית מצותם (פסחים כו א, בדעת חכמים בתורת כהנים אחרי פרק ו ז, וביומא ס א), שנאמר בהם וְהִנֵּיחָם שָׂם (ויקרא טז כג), מלמד שטעונים גניזה (חכמים שם ושם) ⁶, וכתבו ראשונים שכן בכל בגדי כהן גדול שכלו גונזים אותם ואסורים בהנאה (רמב"ם כלי המקדש ח ה).

• כתנות כהונה שכלו – מועלים בהן (קדושין נד א; רמב"ם מעילה ה יד), ואף על פי שנעשית מצותן, למדים מבגדי כהן גדול שטעונים גניזה (כן משמע מהמשנה למלך שם) ⁷, ודוקא כתנות כהונה מועלים בהן, ולא כל בגדי כהונה, לפי שמכתנות כהונה וכיצא עושים פתילות למקדש (שבת כא א) ולא נעשית מצותן, אבל בגדי כהונה של כלאים, שלא היו מדליקים בהם במקדש, נעשית מצותם, ואין מועלים בהם (המקנה קדושין נד א); ויש מהאחרונים שכתבו שכל שכלו אין זה דבר שנעשית מצותו, שאם לא בלו הרי הם ראויים למצותם (שער המלך שם); ויש שכתבו שאין כתנות כהונה של כהן הדייט נקרא דבר שנעשית מצותו, שכיון שבשעת מצותו נהנים מהן, שלא ניתנה תורה למלאכי השרת (ראה ערך בגדי כהונה), ועיקר איסורן הוא לאחר המצוה, אינו בכלל דבר שנעשית מצותו (פני יהושע קדושין נד א, בדעת רש"י).

• עגלה-ערופה (ראה ערכו) אסורה בהנאה אפילו לאחר שנעשית מצותה (פסחים כו א, ועבודה זרה כט ב, וכריתות ו א), שנאמר: וְעָרְפוּ שָׂם אֶת הָעֵגֶלָה (דברים כא ד) – מלמד שטעונה גניזה (כריתות ו א), ואסורה בהנאה לאחר עריפתה (תוספות עבודה זרה שם ד"ה כפרה), אבל אין מועלים בה, שאין מעילה בעגלה ערופה, אלא איסור הנאה מן התורה (תוספות יומא נט ב ד"ה והרי).

• אברי שער-המשתלח (ראה ערכו), נחלקו בהם אמוראים: יש אומרים שמועלים בהם (רב או שמואל ביומא סז א), אף על פי שנעשית מצותם (כן משמע ממעילה יא ב), שנאמר: גִּזְרָה (ויקרא טז כב. גמ' שם ב) – לשון חומר ואיסור (רש"י שם ד"ה גזירה); ויש אומרים שמותרים בהנאה, שנאמר: בְּמִדְבָּר (ויקרא שם. רב או שמואל בגמ' שם א), ומילה זו מיותרת, ובאה ללמדנו (רש"י שם ב ד"ה דכתיב) שיהיו הפקר כמדבר (גמ' שם), וכן הלכה (רמב"ם עבודת יום הכפורים ה כב) ⁸.

ייחודם בטעם שאין למדים מאותם הדברים שהתורה אסרה אף לאחר שנעשית מצותם לכל דבר שנעשית מצותם, הרי זה תלוי במחלוקת בשני כתובים הבאים כאחד, אם הם מלמדים אם לאו (ראה ערך שני כתובים הבאים כאחד):

• לדעה שאינם מלמדים, הטעם הוא לפי שתרומת הדשן ואברי שער המשתלח – למי שסובר שמועלים בהם – הם שני כתובים הבאים כאחד ואין מלמדים, ואם אברי שער המשתלח מותרים בהנאה, תרומת הדשן ובגדי כהונה של כהן גדול ביום הכפורים הם שני כתובים הבאים כאחד (פסחים כו א ומעילה יא ב) ⁹.

• ולדעה ששני כתובים הבאים כאחד מלמדים, נאמרו מיעוטים מיוחדים: בתרומת הדשן כתוב וְשָׂמוּ (ויקרא ו א) – לזה ולא לאחר (כריתות ו א), ובעגלה ערופה כתוב: הָעֵרֹפָה (דברים כא ו) – ולא דבר אחר (מעילה יא ב).

גדול שמעל בשמן-המשחה (ראה ערכו) שנטל מעל ראשו אחר שמשחוהו בו (ראה כריתות ז א) הרי זו גזרת הכתוב שמועל אפילו אחר שנעשית מצותו, ולא נזכר בין הדברים שכן התלמוד מביא אותם לבאר שלא ניתן ללמוד מהם על שאר איסורי הנאה, ובשמן המשחה ניתן לפרוך בקלות את הלימוד: מה לשמן המשחה שכן חייב כרת וכו', ולכן לא חש התלמוד להזכירו (תוספות ישנים יומא סא א, במסקנתו). ⁹ ולסוברים שבגדי כהונה לאחר יום הכפורים מותרים בהנאה, תרומת הדשן ועגלה ערופה הם שני כתובים (גמ' שם ושם).

5. על דברים של מצוה, כגון עצי סוכה, לולב וציצית וכיצא בהם, לאחר שעברה מצותם, ראה ערך תשמישי מצוה. 6. ויש מהתנאים הסוברים ש"והניחם שם" למדים רק שלא ישמש בהם ביום כיפורים אחר, אבל אינם טעונים גניזה וראויים לשימוש (רבי יוסי בתורת כהנים שם; רבי דוסא ביומא שם), ולדעתם אין בהם מעילה לאחר שנעשית מצותם (פסחים שם, בדעת רבי דוסא ביומא שם). 7. ולפי זה התנאים החולקים על בגדי כהונה של כהן גדול ביום הכפורים, יחלקו אף כאן (המקנה שם). 8. יש מהראשונים הסוברים שאף כהן

בו גם קדושת הגוף ונעשית מצותו, נפקעה קדושת הגוף ממנו על ידי זה, אבל עדיין מועלים בו משום קדושת הדמים (יחידושים לכריתות שבסוף מקור חיים לחוות דעת).

יש מהאחרונים שכתב שבקדושת דמים, היינו דבר שנקנה ממעות הקדש, לא שייך היתר של נעשית מצותו, שהרי גם אחר כך הוא ממעות הקדש, ואף אם ניתוספה

דְּבָרָה תוֹרָה פְּלִשׁוֹן בְּנֵי אָדָם¹

נחלקו תנאים אם כפילות מלים שבתורה נכתבה לשם דרשה, או מפני שכך דרך הדיבור

גדרו

בכפילות מלים שבמקראי התורה נחלקו תנאים:

• יש הדורשים את הכפילויות (רבי עקיבא בספרי שלח קיב, וסנהדרין סד ב, וירושלמי שבת יט ב, ויבמות ח א), שסוברים "לשונות ריבויין הן" (ירושלמי שבת שם).

• ויש שאינם דורשים את הכפילויות, שסוברים שדיברה תורה כלשון בני אדם (רבי ישמעאל בספרי שם, וסנהדרין שם, וירושלמי שם ושם), שכך בני אדם מדברים (רש"י נדרים ג א ד"ה לנדור), כמו אדם המצוה את חברו לעשות דבר כשהוא רוצה לזרוזו כופל לשונו ומצוהו פעמיים, כך הכתוב כפל את לשונו כדי לזרוז (תורת חיים בבא מציעא לא ב)².

סוגי הכפילות

כפילות הפועל הכפילות שנחלקו בה אם אומרים דיברה תורה כלשון בני אדם, יש שהיא כפילות על ידי הזכרת המקור במילת הפועל, כמו: הַמּוֹלֵל הַמּוֹלֵל (בראשית יז ג), לדעה שלשונות ריבויים הם, מכאן לשתי מילות, מילה ופריעה (ירושלמי שבת יט ב, לרבי עקיבא); ולדעה שדיברה תורה כלשון בני אדם, אין למדים מכאן דבר (ירושלמי שם, לרבי ישמעאל).

וכן באגדה: אֵם רָאָה תְּרָאָה (שמואל א א יא) שאמרה חנה לקב"ה: לדעה שלשונות ריבויים הם, אמרה חנה לפני הקב"ה: רבונו של עולם, אם ראה - מוטב, ואם לאו - תראה, אלך ואסתתר בפני אלקנה בעלי, וכיון שאסתור ישקוני מי סוטה (רבי אלעזר בברכות לא ב), ועקרה השותה מי סוטה נפקדת (רבי עקיבא שם, לגירסת התוספות סוטה כד ב ד"ה (שם א) ורבי); ולדעה שדיברה תורה כלשון בני אדם, לא אמרה חנה כן, ולא יתכן שעקרה השותה היתה נפקדת, שאם כן ילכו כל העקרות ויסתתרו (רבי ישמעאל בברכות שם, לגירסת התוספות סוטה שם).

שם העצם ויש שנחלקו בכפילות בשם העצם, כמו: אִישׁ אִישׁ (ויקרא כב ז) האמור באיסור אכילת תרומה לטמאים, אם דורשים הכפילות לרבות ערל (רבי עקיבא ביבמות עא א, וירושלמי שם ח א); או דיברה תורה כלשון בני אדם (רבי אלעזר בבבלי שם; רבי ישמעאל בירושלמי שם).

וכן באגדה: אִישׁ אָחָד אִישׁ אָחָד (במדבר יג ב) האמור במרגלים, הסובר שלשונות ריבויים הם דורש שעשרים וארבעה מרגלים היו (ירושלמי סוטה ז ה, לרבי עקיבא), ולא נזכרו בכתוב רק השמות של איש אחד למטה, היינו משום חשיבותם של אלו הנזכרים בתורה, שאותן שהיו עמהם לא היו חשובים כמותם (קרבן העדה שם);

ולסובר שלשונות כפולים הם - ודיברה תורה כלשון בני אדם - שנים עשר מרגלים היו (ירושלמי שם, לרבי ישמעאל).

כפילות הפועל ויש כפילות של הפועל ושם העצם, כמו: אִישׁ פִּי וְשֵׁם הָעֵצָה יָדָר נָדָר וגו' או הַשֹּׁבֵעַ שֹׁבֵעָה (במדבר ל ג), לדעה שלשונות ריבויים הם, המילה "נדר" מיותרת, ובאה ללמדנו שכינויי נדרים כנדרים, והמילה "שבועה" מיותרת, ובאה ללמדנו שכינויי שבועות כשבועות (ירושלמי נדרים א א, לרבי עקיבא); ולדעה שלשונות כפולים הם ודיברה תורה כלשון בני אדם, שני הדינים הללו נלמדים מסוף הכתוב: פֶּכֶל הַיֵּצֵא מִפִּי יַעֲשֶׂה (במדבר שם) - והמילה "ככל" מיותרת, ובאה ללמדנו (קרבן העדה שם) - שכינויי נדרים כנדרים, וכינויי שבועה כשבועה (ירושלמי שם, לרבי ישמעאל).

כפילות הענין ויש כפילות לא במלים אלא מצד הענין, כמו משוח מלחמה שמדבר בלשון הקודש - דוקא - שנאמר:

וְדָבָר אֶל הָעָם (דברים כ ב), בלשון הקודש (משנה סוטה מב א). שלדעה שלשונות ריבויים הם, הלימוד הוא מהמשך הכתוב: וְדָבָר אֶל הָעָם וְאָמַר אֲלֵהֶם, ש"דבר" ו"אמר" ענין אחד הם (ירושלמי סוטה ח א, לדעת רבי עקיבא, לפי קרבן העדה שם); ולדעה שלשונות כפולים הם, דברה תורה כלשון בני אדם, ולא ניתן ללמוד מהכפילות, ואנו למדים הדין של לשון הקודש מתחילת המקרא: וַיִּגַּשׁ הַפָּהָן וְדָבָר אֶל הָעָם (שם ב). ירושלמי שם, לדעת רבי ישמעאל, לפי קרבן העדה שם, ונחלקו אמוראים בדבר:

• יש אומרים שלמדים גזרה שוה "נגישה" "נגישה", נאמר כאן נגישה, ונאמר בעגלה ערופה נגישה: וַיִּגַּשׁוּ הַפָּהָנִים בְּנֵי לֵוִי (דברים כא ח), מה להלן בלשון הקודש, אף כאן בלשון הקודש (רבי חגי שם).

• ויש אומרים שלמדים גזרה שוה זו ממעמד הר סיני: וּמִשֶּׁה נִגַּשׁ אֶל הָעָרְפֶּל (שמות כ ח), מה להלן בלשון הקודש, אף כאן בלשון הקודש (רבי חייא בר אבא שם).

כפילות בשני כפילות הבאה בשני מקראות, כמו: וַיָּבֹאוּ הַמַּיִם מִקְרָאוֹת הַמֶּאֱרָרִים וגו' וַיָּבֹאוּ בָּהֶם הַמַּיִם הַמֶּאֱרָרִים (במדבר ח כב, כד), נחלקו בה אחרונים:

• יש אומרים שאף זו תלויה במחלוקת התנאים אם דיברה תורה כלשון בני אדם (ירושלמי סוטה ה א, לפי קרבן העדה בפני משה שם).

• ויש אומרים שלא אמרו דיברה תורה כלשון בני אדם אלא בשתי תיבות סמוכות זו לזו, אבל במקראות שונים שיש בהם מילים כפולות הכל מודים שהמילים נדרשות (חיים שאל ב ג).

דרישת ויין יש שתלו המחלוקת אם דורשים ויין לרבות (ראה לרבות ערך ו (דרשה): לרבות) במחלוקת אם דיברה תורה כלשון בני אדם (ירושלמי סוטה ח י, לפי פני משה שם).

דברה תורה כלשון בני אדם, שדן בדעת כמה תנאים ואמוראים כמי סוברים.

דברה תורה כלשון בני אדם. 1. ז, טורי' עז-פב. 2. וראה במלא הרועים (ב,

כפילות שהכל מודים שנדרשת

יש שדרשו כפילות המלים לריבויים ולא מצינו תנא שיחלוק ויאמר דיברה תורה כלשון בני אדם, כמו בדין השבת-עבט (ראה ערכו), שנאמר: הָשֵׁב תְּשִׁיב (דברים כד יג), ודרשו: אין לי אלא שמשכנו ברשות בית דין, משכנו שלא ברשות בית דין מנין, תלמוד לומר: השב תשיב, מכל מקום (בבא מציעא לא ב), וכיוצא עוד הלכות פסוקות שלא ראינו בהן מחלוקת (תוספות עבודה זרה כז א ד"ה דברה, בשם ר"י; משנה למלך דעות ו ז), ויש תנאים שבמקום אחד סוברים דיברה תורה כלשון בני אדם ובמקום אחר דורשים הכפילות (ראה תוספות שם ומנחות יז ב ד"ה מאי, ומשנה למלך שם), ונחלקו ראשונים בטעם הדבר:

- יש מפרשים שאפילו הסוברים דיברה תורה כלשון בני אדם מודים שדורשים כפילויות, ולא אמרו דבריהם אלא דוקא במקום שיש איזו הוכחה מן הפסוק שאין לדרוש הכפילות (תוספות בבא קמא סד א ד"ה יאמר, בשם ר"י, ובבא מציעא לא ב ד"ה דברה, וסוטה כד ב ד"ה (שם א) ורבי, ומנחות שם; שיטה מקובצת בבא מציעא שם, בשם הר"א אב"ד ושאר ראשונים), כגון בדין הענקה (ראה ערכו), שנחלקו תנאים: יש הדורשים הַעֲנִיק תַּעֲנִיק (דברים טו יד) – לרבות אפילו לא נתברך הבית בגללו (תנא קמא בקדושין יז ב), ויש אומרים שאין ללמוד מכאן דבר, שדיברה תורה כלשון בני אדם (רבי אלעזר בן עזריה שם), שהדרשה המרבה סותרת לכאורה המשך הכתוב: אֲשֶׁר בִּרְכָךְ ה' אֱלֹהֶיךָ (שם), שמשמעותו דוקא כשנתברך הבית בגללו (תוספות בבא מציעא שם; שיטה מקובצת בבא קמא סד א, בשם ה"ר ישעיה).
- יש מפרשים שהאומרים דיברה תורה כלשון בני אדם סוברים כן לעולם, ואפילו במקום שיש לדרוש אינם דורשים (ר"ן נדרים ג א ד"ה הניחא).
- יש תולים הדבר במחלוקת תנאים, שיש הסוברים שלעולם דיברה תורה כלשון בני אדם, אפילו במקום שיש לדרוש; ויש

הסוברים שלעולם יש לדרוש הכפילויות; ויש מחלקים: כשיש סתירה מצד המשמעות, אומרים דיברה תורה כלשון בני אדם, ובשאר המקרים דורשים הכפילויות (רמב"ן בבא מציעא שם, בשם הראב"ד; שיטה מקובצת שם, בשם הריטב"א, שכתב בשם יש מוכיחים).

• ויש מבדילים בין כפילות שאינה שוה – כמו בהזכרת המקור במילת הפועל – ובין כפילות במילים שוות (ראה לעיל), שאפשר שתנאים הדורשים כפילות השוה אינם דורשים זו שאינה שוה, ואפשר להיפך (ספר כריתות, לשון לימודים א ל).

צורות אחרות של שימוש במטבע הלשון

במדרשי ההלכה יש שהשתמשו בלשון דיברה תורה ההלכה כלשון בני אדם במובן אחר: וְאֵל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל תֹּאמַר (ויקרא כ ב), וְאֵל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל תִּדְבֹּר (שמות ל לא), אָמַר אֵל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל (שמות לג ה), דִּבֶּר אֵל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל (ויקרא א ב), צוּ אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל (שם כד ב), וְאַתָּה תִּצְוֶה אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל (שמות כז כ) – דיברה תורה כלשון בני אדם בלשונות הרבה, וכולם צריכים להידרש (תורת כהנים קדושים פרשה י א), שכל הלשונות הללו צריכים להידרש לפי עניינם (ראב"ד שם; ר"ש משאנץ שם, בפירוש השני), או שכולם צריכים להידרש אלא שאין בנו כח לדרשם (ר"ש משאנץ שם, בפירוש הראשון)³.

בדברי הגאונים מהגאונים והראשונים יש שאמרו דיברה תורה והראשונים כלשון בני אדם לא על כפילות המלים אלא על מה שנאמר בתורת משל: כל הדברים הללו – של מאורעות הגוף על הקדוש ברוך הוא – שנאמרו בתורה ובדברי הנביאים, הכל משל ומליצה הם, כמו שנאמר: יוֹשֵׁב בְּשָׁמַיִם יִשְׁחָק (תהלים ב ז), פֶּעֶסְוִנִי בְּהִלֵּיהֶם (דברים לב כא), פֶּאֶשֶׁר שֶׁשׁ ה' (שם כח סג) וכיוצא בהם, על הכל אמרו חכמים דיברה תורה כלשון בני אדם (תשובת רב האי גאון בתשובות הגאונים (מוסאפיה – ליק) צח; רמב"ם יסודי התורה א יב, ומורה נבוכים א כו, לג, מו).

דְּבָרֵי הָרֵב וְדְבָרֵי הַתְּלָמִיד דְּבָרֵי מִי שׁוֹמְעִים¹

בשר ודם שאמר דבר נגד הקב"ה, אין דבריו כלום

לו לשמוע לדברי התלמיד, המשלח, ולעבור על דברי הרב, הקב"ה, ולא היה לו לעשות השליחות (רש"י בבא מציעא י ב ד"ה בר חיובא, וקדושין מג א ד"ה ולמ"ד אין מלמדין), והרי הוא כעושה מאליו (רש"י קדושין מב ב ד"ה אין שליח).

- יש מפרשים שהוא טעם לפטור את המשלח, מפני שהוא יכול לומר שכסבור היה שהשליח לא ישמע לו לעבור על דברי הרב שאסר לעשות הדבר (כן משמע מתוספות בבא קמא נו א ד"ה אלא; שיטה מקובצת בבא מציעא שם, בשם תוספות שאנץ; סמ"ע קפב סק"ב).
- ויש מפרשים שכיון שעל השליח לשמוע לדברי הרב, נמצא שהשליחות היא באיסור, ואינו יכול מצד הדין להיעשות שליח על כך, שכל מה שלמדנו שלוחו של אדם כמותו הוא מלימודים מיוחדים (ראה ערך שליחות), ושם אין בשליחות לסתור דברי הרב

כלל זה נאמר בתלמוד ביחס לקב"ה, שהוא הרב, שאמר דבר בתורה, שאין אדם, והוא התלמיד, יכול לסתור דבריו. ובשני מובנים נאמר:

- בציות, שאין לאדם לשמוע ולציית לדברי התלמיד אלא לדברי התורה.
- ובחלות, שאין דברי האדם חלים וקיימים נגד דברי התורה.
- נציות במובן הראשון נאמר בנוגע לשליחות, שאף על פי ששלוחו של אדם כמותו (ראה ערך שליחות), אבל אם עשה אדם שליח לעבור עברה, אין המשלח חייב אלא השליח, שדברי הרב ודברי התלמיד דברי מי שומעים (קדושין מב ב). ונחלקו בפירושו:
- יש מפרשים שהרי זה טעם לחייב את השליח מפני שאסור היה

ב; הגהות מהרי"ד לתורת כהנים שם).

דברי הרב ודברי התלמיד דברי מי שומעים. 1. ז, טור פב-פג.

3. ויש שאינם גורסים את המילים "דברה תורה כלשון בני אדם", אלא: דברה תורה בלשונות הרבה, וכולן צריכין לידרש (פסיקתא זוטרותא שם, דף נה עמ')

- במקום שאין הדברים מצד עצמם סותרים זה את זה, אלא שאין אפשרות לקיים דברי האחד כשהוא עסוק בדברי השני: המבטל גזרת המלך בשביל שנתעסק במצות, אפילו במצוה קלה, הרי זה פטור, שדברי הרב - היינו רב במובן של בעל העבד - ודברי העבד דברי הרב קודמים (רמב"ם מלכים ג ט).
- ביחס לרב ותלמיד ממש: בנוגע לקביעת הלכה בדין שנחלקו בו הרב והתלמיד, כלל הוא שאין-הלכה-כתלמיד-במקום-הרב (ראה ערכו), וטעמו שדברי הרב ודברי התלמיד דברי מי שומעים (מהרי"ק פד, על פי נדה יד ב) ³.

- (פני יהושע קדושין מב ב ד"ה והדתינא; חידושי הרעק"א בבא מציעא שם) ².
- בחלות** במובן השני נאמר במספר מקומות, למשל שאומר אדם על הלקט (ראה ערכו), עם נשירת רובו - שצריך לחול עליו אז, לפי דין התורה, שם לקט - יהא הפקר, שדינו שהוא לקט (אביי בתמורה כה א, לפי רש"י ד"ה ואמר אביי; רמב"ם מתנות עניים ד יד), שכיון ששניהם באים לחול ביחד, דברי הרב ודברי התלמיד דברי מי שומעים (אביי שם, ורש"י שם).
- דברי הראשונים** ראשונים השתמשו בכיטוי זה של דברי הרב ודברי התלמיד דברי מי שומעים, במובנים נוספים:

דְּבָרֵי חֲלֻמוֹת¹

דברים שנראים לאדם בחלום

החלומות בכלל

בתשובה (שדי חמד מערכת ד כלל מה. וראה שו"ת יביע אומר א או"ח מא אות כה, ושו"ת יחיה דעת ה לט בהערה בעמ' קפ).

סימני חלום שלשה חלומות מתקיימים, חלום של שחרית, וחלום ארבעי שחלם לו חברו, וחלום שנפתר בתוך חלום, ויש אומרים אף חלום שנשנה (ברכות נה ב). וכן חלום שהוא סמוך לבוקר (בראשית רבה פט ו).

החלום שנאמר בו שהוא אחד מששים בנבואה, כשאין ליחסו לסיבות גופניות (אברבנאל תחלת מקץ) והוא אם יהיה החלום בהיר וצהיר כיום יאיר, שיהיה הדבר בעיניו כאילו הוא בהקיץ ממש, ולא בבליבול הרעיון והגזמת הנדמה (אור החיים בראשית לו ו).

מצינו סימנים נוספים באחרונים:

- חלום שחלם בשבת (יד אליהו לב);
- אם מזכירים לו שם שמים בחלום (משיבת נפש א ל);
- קראו בשמו לעלות לתורה (מנחת יהודה מקץ);
- התרגש מהחלום (אברבנאל ומלבי"ם מקץ);
- איש אשר הוא טהור ומחשבותיו בתורה ויראה, וישן שלא במילוי כרס, חלומו ודאי יש בו ממש, שמראים לו מן השמים (ערוך השלחן או"ח רכ א).
- **סימני חלום** • שבא מהרהורי לבו ומחשבותיו ביום (ראה ברכות שו"א נה ב ורש"י שם);
- חלום של ערב שבת בין השמשות (יומא פג ב);
- חלומות של אנשים פשוטים המשוקעים בהבלי העולם הזה (ערוך השלחן או"ח רכ א);
- חלום שחלם על העבר (שיבת ציון נב; באר משה ג קע).
- על הרואה חלומות רעים שצריך להיטיב אותם או להתענות עליהם, ראה ערך הטבת חלום וערך תענית חלום.
- נהלכה** בהלכה דנים על דברי חלומות בשלשה מובנים:
- דברים נסתרים לאדם ונגלו לו בחלום, אם יש לסמוך על כך;

חלומות אמיתיים הרבה חלומות אמת נמצאים בתנ"ך, וכתבו ראשונים, שחלומות אלו הם ממדרגות הנבואה (ראה מורה נבוכים ב מא - מה, וראה רמב"ם יסודי התורה ז ב), ואמרו: חלום - אחד מששים לנבואה (ברכות נו ב), ויש הסוברים שאף בדרגות הנבואה יש נבואה הבאה לנביא בחלום (רמב"ם במורה נבוכים ב מה).

ומצינו גם בתלמוד הרבה חלומות אמת (ראה ברכות נה ב - נו ב, ובמקומות רבים נוספים. וראה מהותם בשו"ת תשב"ץ ב קכח). וגם חלומות אמת אי אפשר להם בלא דברים בטלים (ברכות נה א. וראה לבוש האורה פרשת וישב ²). ויש בכל הדברים האלו של פתרון חלומות, סגולות או דברים נעלמים, לא נתבארו לנו עתה סבתם (שו"ת רשב"א המיוחסות לרמב"ן רפז; שו"ת רשב"א א תת). בגמרא הוזכרו חלומות שונים ופירוניהם (ראה ברכות נו ב ואילך).

חלומות שוא ולעומת זה אמרו: דברי חלומות לא מעלים ולא מורידים (תוספתא מעשר שני ה ט; סנהדרין ל א; רמב"ם מעשר שני ו ו, ושם זכיה ומתנה י ז; טוש"ע חו"מ רנה ט); אין מראים לו לאדם אלא ממה שהוא מהרהר ביום (ברכות נה ב ורש"י).

ואמרו: כתוב: בַּחֲלוֹם אֶדְבָּר בּוֹ (במדבר יב ו), וכתוב: וְחֲלֻמוֹת הַשָּׁנָא יִדְבְּרוּ (זכריה י ב), כאן על ידי מלאך, כאן על ידי שד (ברכות שם), שחלומות שוא נגרמים מגורמים המשפיעים על הדמיון לרעה, מטבעו או מחמת מאכלים שונים, ואמרו בלשון מושאלת "על ידי שד", כביכול רוח רעה מזיקה לאדם (שו"ת תשב"ץ ב קכח. וראה אברבנאל בראשית מ כד, רבינו בחיי שם מא א, ובארוכה בשו"ת שיבת ציון נב).

ודבר ידוע הוא שרוב החלומות הם דברים בטלים וכזבים והבלים, ואין בהם אף דבר אחד שהוא אמיתי כי יבוא ברוב ענין וברוב דמיון (ראה קהלת ה ב - ו. לבוש האורה פרשת וישב). אמנם מספק יש שחששו לדברי חלומות באיסורים (ראה להלן: בממונות ובאיסורים), וכן במקום סכנה יש שכתבו שאין ללכת אחר רוב החלומות אלא יש לחשוש לדברי החלום (חקרי לב חו"מ א קיח; שיבת ציון שם), וכן בדברים שאינם נוגדים את הדין, כגון שחלם שמתרגשת רעה על הציבור וכיוצא בזה, יש לחוש ולחזור

מהפכים בזכותו של מסיית. **דברי חלומות**. 1. ז', טור פד - צא. ערך זה עוסק בעיקר במשמעות ההלכתית של דברים שאדם ראה בחלום. על החלום בכלל ראה עוד אנציקלופדיה רפואית הלכתית [שטיינברג, תשס"ו] חלק ג ערך חלום. 2. אך ראה זהר א קצט ב, שיש חלומות שכולם אמת.

2. על ההבדלים בפירושים בנוגע לזה כשהשליח היה שוגג, או שהיה מוחזק לעשות עברה זו, ראה ערך אין שליח לדבר עברה. 3. וראה עוד במדרש תנחומא (ורשא) חוקת י שהנחש יכול היה לטעון דברי הרב ודברי התלמיד דברי מי שומעים, ולמה קללו הקב"ה, וברש"י רש"י בראשית ג יד, שמכאן שאין

ראשונים שהורו הלכה או חזרו מהוראותיהם על פי מה שנראה להם בחלום (ראה תשובות מהר"ם מרוטנבורג בתשובות מיימוני לספר קנין לא; הגהות אשר"י עבודה זרה ב מא, בשם רבנו אפרים; בית יוסף או"ח תרנא, בשם הרקנטי; ט"ז אהע"ז קכט ס"ק לה, בשם ר"י אור זרוע, ועוד. וראה בארוכה בהקדמה לשו"ת מן השמים להר"ר מרגליות), ויש ששאלו ספקותיהם בשאלת חלום (ראה שו"ת מן השמים⁴), ויש מהראשונים שכתבו שמן האמוראים היו ששאלו שאלת חלום (ראה רבינו חננאל ושיטה מקובצת בבא מציעא קז ב; ערוך ערך דבר ב).

ומכל מקום כתבו הפוסקים שאף על זה אומרים דברי חלומות לא מעלים ולא מורידים, ואין לסמוך על כך (שו"ת חו"מ שלג ס"ק כה. וראה שו"ת נודע ביהודה מהדורה תנינא יו"ד ל).

ויש מי שכתב שאמנם אין לפסוק ולהכריע על פי דברי החלומות עצמם, אך אפשר שדברי החלומות יעוררו ויגרמו לכוון להלכה על פי דרכה של תורה ומתוך מקורותיה. וזה הטעם לכך שכמה מגדולי ישראל כן פסקו על סמך חלומות והופעות רוחניות נוספות (שו"ת משפט כהן צו הערה 10).

עניינים • המהרהר בלילה, ובחלומו ראה ששימש, ועמד ומצא שונים בשרו חם, אף שלא מצא שכבת זרע, טמא (נדה מג א; רמב"ם אבות הטמאות ה ח).

• אין לקבל שום דבר מהמת בחלום ואין לנדור לו שום דבר (צוואת רבי יהודה החסיד).

• אשה שהרגישה בשנתה שנפתח מקורה, והקיצה ובדקה ומצאה טהורה, ומסופקת שמא היה בחלום, טהורה (נודע ביהודה מהדורה תנינא קיח, ועוד).

• חלם ששימש עם אשתו כשאינה טהורה, ואחר כך בדקה ומצאה טהורה, אין לחשוש לחלום (ציץ אליעזר כ לב א).

• רופא שרצה להכין תרופה לחולה ונאמר לו בחלום שהחולה ימות ממנה, אם מסופק בתרופה זו יש לחוש לחלום (שדי חמד מערכת ד כלל מה).

• ראה בחלום שתפילין נפלו מידו, אם התעניית אינה קשה לו, יתענה, ואם קשה לו יפדה בצדקה (באר משה ג ט סק"ד).

• חלם שספר ספירת העומר, לא יצא ויספור בברכה (לב חיים ג קא; ציץ אליעזר כ כז).

• בירך ברכת הנהנין בחלום, לא יצא (פרי השדה ב קז).

נידוי בחלום

צריך התרה מי שנידוהו בחלום, צריך להתירו (נדרים ח א; רמב"ם תלמוד תורה ז יב; טוש"ע יו"ד שלד לה. וראה ערך נדוי), שלפי שחלום הוא כעין נבואה, יש לו לדאוג מפורענות (תוספות שם ד"ה צריך), שמא בשליחות המקום נתגדה (ר"ן ורא"ש שם), ולא אמרו שחלומות לא מעלים ולא מורידים אלא בממון שלא להוציא מחזקתו מספק, אבל כאן איסור הוא, ואפשר שיתירו לו (תשב"ץ ב קכח. וראה לעיל: בממונות ובאיסורים), ויש שכתבו שסימן קללה הוא שהרחיקוהו מן השמים וצריך קירוב (שו"ת הרא"ש ח יא, ושם כח ה)⁵.

• דברי פורענות שראה אדם בחלום, כגון שנידוהו בחלום (ראה ערך נדוי), אם יש לו לנהוג כאילו היה כך באמת;
• דברים שקיבל על עצמו בחלום, אם דינו כאילו קיבלם עליו באמת.

בגילוי נסתרות

אמת מעורבת בשקר היה מצטער היכן מעשר שני של אביו, או מעות שהניח לו אביו, ובא בעל החלום – שר המראה חלומות בלילה – ואמר לו: כך וכך הן, ובמקום פלוני הן, ושל מעשר שני הן, ומצאן כפי שנאמר לו, זה היה מעשה ואמרו חכמים דברי חלומות לא מעלים ולא מורידים (תוספתא מעשר שני ה ט, סנהדרין ל א, ושאלות כט, בשינויים קלים³; רמב"ם מעשר שני ו ו, ושם זכיה ומתנה י ז; טוש"ע חו"מ רנה ט), ואינן מעשר (רמב"ם מעשר שני שם), ואף על פי שרגלים לדבר שאמר אמת, שהרי הודיעו היכן המעות (ר"ן שם), אין מוכח שהכל אמת (ראה שאלות מקץ כט; מגיד משנה זכיה שם), והרבה פסולת מתערבת בחלום (מאירי שם. וראה לעיל: חלומות אמיתיים).

והוא הדין כשאמרו לו בחלום: של פלוני הן (גירסת הר"ף ושאלות שם בסנהדרין שם; רמב"ם זכיה ומתנה שם; טוש"ע שם), או: כך וכך מהן של הקדש (שאלות שם), או: של צדקה הן (הגהות מרדכי בבא בתרא תרנח; רמ"א יו"ד רנט ו).

בטמונות ובאיסורים יש מהראשונים שכתב הטעם, מפני שאין מוציאים ממון מחזקתו, לפי שיש מהחלומות בלתי צודקים (תשב"ץ ב קכח), ולדעתם יש שכתב שבדבר איסור, כגון שחתיכה זו היא תָּלַב – אסור מספק (העמק שאלה שם אות טו); ויש סוברים שאף בדבר איסור אין חוששים לחלומות (ר"ן סנהדרין שם ד"ה בא; העמק שאלה שם, לדעת השאלות. וראה להלן: נדר בחלום).

כשמצטער בירושלמי נחלקו אמוראים:

וכשאינו מצטער • רבי יונה מצדד שדוקא כשאנו מצטער אין חוששים לחלומנו; אבל במצטער יש לחוש שמחמת צערו נענה ואמרו לו האמת.

• רבי יוסי אמר להיפך, שדוקא במצטער אין לחוש, שכמו שאדם חושב כך הוא חולם (ראה לעיל: חלומות שוא. ירושלמי מעשר שני ד ו, ראה שם בפירוש הר"א פולדא ופני משה והגר"א), אלא שיש מפרשים שלא אמר אלא שהסברא הפוכה, אבל לפי האמת דעתו שאין חילוק בין מצטער ללא מצטער, ולעולם אין לחוש (מראה הפנים שם).

להלכה לא חילקו הפוסקים בין מצטער ללא מצטער, ולעולם אין לחוש (ראה העמק שאלה כט אות טז).

החולס בין אם חלם הוא עצמו, ובין חלם לו אחר – דברי חלומות לא מעלים ולא מורידים, שכלל הוא לכל החלומות (תשב"ץ ב קכח. אך ראה לעיל: סימני חלום אמיתיים).

בענין המת יש מי שכתב שאם חלם בענין המת עצמו בבזיונו, הולכים אחריו (ראה ספר חסידים תשכז. וראה עקרי הד"ט יו"ד לה אות ה). ודוקא בתוך שלשים יום למותו (שבות יעקב ב קג; שדי חמד מערכת ד כלל מה).

בכירור ספיקות בכירור ספקות בהלכה על ידי חלום, מצינו לכמה בהלכה

3. ראה גם גיטין נב א; הוריות יג ב. 4. ראה על ספר זה בשו"ת הרדב"ז א י, ושם ב שם; שם הגדולים (חיד"א) מערכת גדולים רבי יהודה החסיד; ובהקדמת הר"ר

5. ראה העמק שאלה כט טז שאף לסוברים שאין סומכים על חלום אף באיסור, בנידוי קים לחז"ל שאין מראים חלום כזה לשוא.

מרגליות לספר זה. 5. ראה העמק שאלה כט טז שאף לסוברים שאין סומכים על חלום אף באיסור, בנידוי קים לחז"ל שאין מראים חלום כזה לשוא.

שם), שתפילה היא שמתפללים עליו (הלכות גדולות ושאלות שם); ויש חולקים (טור שם בשם הרא"ש; רמ"א שם, בשם יש אומרים).

עשרה בזה נסתפקו ראשונים אם עשרה המשיבים לו שלום **אחר זה** בפרשת דרכים (ראה לעיל) צריכים להיות ביחד (תוספות שם ד"ה ואי לא); יש שכתבו שאף עשרה המתירים די שיהיו בזה אחר זה (רמ"א שם); ויש ראשונים שנראה מדבריהם שהמתירים צריכים שיהיו ביחד (ראה תוספות שם ח ב ד"ה ויחד, בשם רשב"ם, וראה תוספות ור"ן ורא"ש שם א שבעשרה שורה השכינה).

על ידי שליח יש מן הראשונים כתבו שאף על פי שמי שנידוהו בפניו אין מתירים לו אלא בפניו (ראה ערך נדוי), מכל מקום מי שנידוהו בחלום ושלח להתיר לו – אם מצא השליח עשרה מכונסים, יתירו לו אפילו שלא בפניו, שמהשמים מסייעים לו (תוספות שם, בשם רשב"ם; שו"ע יו"ד שלד לו, ושו"ך שם ס"ק נה ונ).

במקום רבו יש מהראשונים שכתבו, שאף על פי שבמקום רבו אין לאסוף אנשים שיתירו לו בלי הרב משום כבוד הרב (ראה דעה זו בערך נדוי), כשנידוהו בחלום – כדי שלא להשהותו בנידויו – מותר (הלכות גדולות ושאלות שם).

בשבת אם נידוהו כליל שבת, מתירים לו בשבת, שאין לך צורך שבת גדול מזה, שלא ישתהה בנידויו (שו"ת הרדב"ז ד אלף קעא ק), בשם רב אחאי גאון).

נוסח ההתרה כתבו גאונים כשמתירים לו נידוי שבחלום, יאמרו: מאחר שפלוגי נתנדה בחלום, מותר יהיה לו, לא יסורים ולא קללה יבואו עליו, יחי פלוני ואל ימת ויהי מתי מִסְפָּר (ראה דברים לג ו), תוֹדִיעֲנִי אֶרֶץ חַיִּים שֶׁבַע שָׁמָּה אֶת פְּנִיךָ נְעֻמֹת בְּיָמֶיךָ נִצַּח (תהלים טז יא), ה' שָׁמַעְתִּי שְׁמֶעְךָ יְרֵאתִי ה' פָּעַלְךָ בְּקֶרֶב שָׁנִים חַיִּיהוּ בְּקֶרֶב שָׁנִים תוֹדִיעַ בְּרָגְזוֹ רַחֵם תִּזְכֹּר (חבקוק ג ב), ויאמרו שלש פעמים ויעבור וי"ג מידות (שמות לד ו-ז). תשובות הגאונים ליק יא ושערי תשובה מח; בית יוסף יו"ד שלד, בשינויים קלים).

נדר ושבועה בחלום

התרה הנודר והנשבע בחלום, נחלקו ראשונים:

- יש אומרים שאינו כלום (שו"ת הרא"ש ח יא; טור יו"ד רי, בשמו; שו"ע שם ב, דעה א), ואינו דומה לנידוי, שמן השמים הראו לו (ר"ן נדרים ח ב; ראה שו"ת הרא"ש שם), ועוד שאפילו בהקיץ צריך שפיו ולבו יהיו שוים (ראה ערך נדר וערך שבועה), ובחלום אין לא פיו ולא לבו (שו"ת הרא"ש שם), ויש שלא חששו כלל להצריך התרה (תשובות מהר"ל מפראג בט"ז שם סק"ד).

- יש אומרים שצריכים להתיר לו בחרטה על ידי שלשה (ראה ערך התרת נדרים), כמי שנדר בהקיץ (שו"ת הרשב"א א תרסח; ר"ן נדרים שם, בשמו; שו"ע שם, בשם יש אומרים), משום שאפשר לצאת בכך מידי הספק (תשב"ץ ב קכח), או לפי שאין מראים לאדם אלא מהרהורי לבו, ובודאי הרהר כן בהקיץ (שו"ת חתם סופר יו"ד רכב); ויש שמצריכים עשרה שידועים לקרות (רשב"א שם, בשם תשובות הגאונים; שו"ע שם, בשם יש אומרים).

- יש שכתבו לחשוש לדבר, אף שמעיקר הדין אינו צריך (תשובות המיוחסות רסה; שו"ע שם: ויש לחוש לדבריהם), ואם אין לו בקלות עשרה, יתירו לו בשלשה (רמ"א שם).

והסתפקו ראשונים אם צריך לנהוג בכל דיני מנודה (ר"ן נדרים שם ב), ויש שהוכיח מסתימת הפוסקים שהוא כמנודה לכל דיניו (שו"ך יו"ד שלד ס"ק נד).

חלם לו חנור אין הבדל בין אם חלם בעצמו, או שאחרים חלמו שנידוהו (הלכות גדולות נידוי; שאלות כט), וביותר, שחלום שחלם לו חברו הוא מהחלומות המתקיימים (ברכות נה ב, ראה תשב"ץ שם), ואפילו חלמו לו עבד או אשה או קטן (הלכות גדולות ושאלות שם), אם מאמין שכך חלמו, או שניכרים דברי אמת (העמק שאלה שם אות ג); ויש מהגאונים שנראה מדבריהם שהכוונה שחלם שאשה וקטן ועבד נידוהו (ראה תשובות הגאונים ליק יא, והעמק שאלה שם).

אפילו נידוהו גוי צריך התרה (הלכות קטועות בגניז קדם ה עמוד 156). ויש שכתב שגוי – חלומותיו בטלים (העמק שאלה שם).

הנידוהו נידוהו בחלום והתירו לו בחלום, צריך להתירו, שאי **בחלום** אפשר לחלום בלא דברים בטלים (נדרים ח א; טוש"ע יו"ד שלד לה), ושמה ההיתר הוא מהדברים הבטלים (רש"י שם ב ד"ה כך). מטעם זה אפילו נידוהו בתנאי צריך התרה, שמא הנידוי אמת, והתנאי דברים בטלים (תשב"ץ ב קכט).

התרה על ידי אפילו ידע מי נידוהו בחלום, אין המנדה יכול להתיר **הפננה** לו נידויו (ראה ערך נדוי), אלא יתירו לו אחרים (נדרים שם; רמב"ם תלמוד תורה ז יב; טוש"ע שם), כי לנדוהו עשוהו שליח ולא להתירו (נדרים שם).

התרה בעשרה צריך עשרה בני אדם שיתירו לו (נדרים שם; רמב"ם תלמוד תורה שם; טוש"ע שם), שעל עשרה שורה השכינה, והרי זה כהותר בבית הדין שנידוהו (ר"ן נדרים שם ד"ה נדה, ותוספות ורא"ש שם. וראה ברכות ו א).

אותם העשרה יהיו שוני הלכות (נדרים שם; רמב"ם שם; טוש"ע שם). יש מפרשים הלכה למשה מסיני (תוספות שם ד"ה והוא); יש מפרשים גמרא, ולא משנה (ר"ן שם ד"ה והוא); יש שכתבו: "ששנו אבות ומידות" (הלכות גדולות נידוי; שאלות כט); ויש גורסים שיהיו דוקא עשרה שמלמדים לאחרים (תוספות ור"ן ורא"ש שם).

נתינת שלום לעשרה וטורח אחריהם עד פרסה (הלכות גדולות ושאלות שם; רמב"ם שם, וטוש"ע יו"ד שלד לה); לא מצא – ישב בפרשת דרכים ויתן שלום לעשרה אנשים, עד שיוזמנו לו עשרה ששונים הלכות (נדרים ח א. הרמב"ם וטוש"ע השמיטו). ונחלקו בפרושו:

- יש מפרשים שמתוך ששיבו לו שלום יגנו עליו מהיסורים עד שיתירו לו עשרה ששונים (תוספות ור"ן נדרים שם), ובפרשת דרכים יותר רגילות למצוא עשרה יחד (ראה להלן), או ששם רגילים ליתן שלום (תוספות שם).

- יש מפרשים שכשמישים לו שלום הוא ההתרה (פירוש אי ברשב"א נדרים שם ד"ה ויהיב. וראה כסף משנה תלמוד תורה שם), ויתן שלום עד שירגיש שעברו עשרה תלמידי חכמים, ובפרשת דרכים שעוברים הרבה בני אדם ימצאו ביניהם עשרה תלמידי חכמים (מאירי שם).

לא מצא עשרה ששונים הלכות, מתירים לו עשרה ששונים משנה (נדרים שם; רמב"ם שם; טוש"ע שם). וכתבו ראשונים שאם לא מצא מתירים לו אפילו שלשה שאינם יודעים לקרות (רמב"ם וטוש"ע

לדבר מצוה נשבע בחלום לדבר מצוה, יש לו לחוש ולקיים שבועתו, אפילו לסוברים שאין חוששים, שמן השמים מזרזים אותו לקיים המצוה (שו"ת הרדב"ז ד אלף קע (צט)). ויש שכתבו שאפילו לראשונים שחששו לנדר בחלום, לא חששו אלא לנדר של מצווה ולא לנדר של חסידות ופרישות (שו"ת חתם סופר יו"ד רכב).

ולדעת המצריכים התרה, אפילו התירו לו הנדר בחלום – אינו כלום (ראה לעיל: נידוי בחלום. ש"ך שם סק"ד).
הפרת הנעל האשה שנדרה בחלום, נחלקו אחרונים: יש סוברים שבעלה אינו יכול להפר לה, שדין נדר זה כמו נידוי (ב"ח יו"ד רי; ש"ך שם סק"ד); ויש סוברים שאין חמור יותר מנדר בהקצין, ואם הוא נדר עינוי נפש – בעלה מפר לה (ט"ז שם סק"ד).

דברי סופרים

דברים שפירשו או תיקנו חכמי תורה שבעל פה

הסופרים ודבריהם

הלכה למשה וכן דבר שהוא הלכה למשה מסיני נקרא דברי מסיני סופרים (פירוש המשניות לרמב"ם כלים יז ב, ושם מקואות ו ז; אליהו רבא להגרי"א ידים ג ב), כמו שיעורים (תוספתא מקואות ה ד. ראה עירובין ד א, וערך שעורים), שכל מה שאינו בפסוק יקראוהו דברי סופרים (פירוש המשניות מקואות שם).

ומכל מקום הלכה למשה מסיני הוא כדין תורה (מגיד משנה אישות שם. וראה ערך הלכה למשה מסיני).

הנלמד בי"ג • יש מהראשונים שכתבו שדבר הלמד באחת משלש מידות עשרה מידות שהתורה נדרשת בהן (ראה ערך מדות ובכל מדה בערכה) הם דברי סופרים, אלא אם כן מפורש בתלמוד שהם דברי תורה (רמב"ם בספר המצוות שורש ב, וראה פירוש המשניות כלים יז ב)². וכן כתבו בקדושי כסף באשה, שנלמדו בגזרה שוה (ראה קדושין ב א. רמב"ם אישות א ב, ושם ג כ. וראה ערך קדושין), וכן אחים מן האם שלמדנו שפסולים לעדות בדרשה מן הכתוב (ראה סנהדרין כח א. רמב"ם עדות יג א. וראה ערך אח ב), לפי שפשט הכתוב אינו מורה עליו (כסף משנה שם).

• יש מפרשים דבריהם שהלמד באחד מן המידות אינו אלא מדרבנן, ולא מן התורה³, ולכן נחלקו עליהם (השגות הרמב"ן על ספר המצוות שורש ב; ראב"ד אישות ג כ; רשב"א בתשובות ב רל).

• אבל רוב המפרשים סוברים שלדברי הכל לא נקרא דברי סופרים אלא לענין שאין למנותו במנין המצות, אבל הדין דין תורה, שהרי הבא על אשה שהתקדשה בכסף חייב מיתה (זוהר הרקיע לרשב"ץ שורש ב; מגילת אסתר ומרגניתא טבא לספר המצוות שם; מגיד משנה וכסף משנה אישות א ב; ש"ך חו"מ לג סק"א), ונקרא דברי סופרים משום שהם קיבלו הפירוש (כסף משנה שם, וראה לעיל: בדבר שאינו מפורש)⁴.

• ויש שמחלקים בין דבר הלמד בגזרה שוה, שהוא מן התורה, לדבר הלמד באחת משאר המידות, שהוא מדרבנן (יד מלאכי כללי הרמב"ם ז, בשם סדר אליהו רבא וזוטא).

דברי נביאים גם דברים שנתפרשו בנביאים נקראים דברי סופרים (ראה רמב"ם שבת ל א. וראה כסף משנה מגילה וחנוכה ג ו), ויש שנראה מדבריהם שאין הם בכלל דברי סופרים (ראה ראב"ד מגילה שם שמשגיג על הרמב"ם, ובמגיד משנה וכסף משנה שם בהבנת דבריו. וראה ערך דברי קבלה)⁵.

גזרות ותקנות

דברים שכל עיקרם מדרבנן, בתורת גזרות (ראה ערך גזרה), או

הסופרים ראשוני חכמי תורה שבעל פה נקראו סופרים (ראה קדושין ל א; ירושלמי שקלים ה א), כמו: וּמִשְׁפָּחוֹת סִפְרִים יִשְׁבִּי יַעֲבֹץ (דברי הימים א ב נה), וכן: עֲזָרָא הִפְהִין הַסֵּפֶר סִפְרֵי דְבָרֵי מִצְוֹת ה' וְחֻקֵּי עַל יִשְׂרָאֵל (עזרא ז יא).

הטעם לשם הטעם שנקראו בשם זה:

• מפני שהיו סופרים כל אותיות שבתורה (קדושין ל א).

• שעשו את התורה ספורות ספורות (ירושלמי שקלים ה א), שצירפו הדברים ומנאום יחד שלא ישתכחו (רש"י תמורה טז א ד"ה דקדוקי סופרים), כמו: חמש עשרה נשים פוטרות צרותיהן (יבמות ב א), שלשים ושש כריתות בתורה (כריתות ב א), ארבעה אבות נזיקין (בבא קמא ב א), ארבעים מלאכות חסר אחת (שבת עג א. ראה עוד בירושלמי שקלים שם).

אחרים יש שקראו סופרים לתלמידי חכמים בכלל (ראה **שנקראו סופרים** נדרים סד א, ועוד), או למלמדי תינוקות (ראה בבא בתרא כא ב, ועוד), ואינם ענין לדברי סופרים.

דברי סופרים בשם דברי סופרים נקראו:

• דינים של תורה, שלא נתבארו בפירוש בתורה שבכתב וראו פירושם מדברי הסופרים (ראה להלן: פירוש התורה, שבכלל זה גם הלכה למשה מסיני);
• דינים מדרבנן, כמו תקנות (ראה ערכו) וגזרות (ראה ערכו) שחידשו הסופרים.

פירושי התורה

דבר שאינו מפורש כל מה שלא התבאר בלשון התורה יקרא מדברי סופרים (פירוש המשניות לרמב"ם כלים יז יב), אף על פי שהוא מן התורה, מפני שאילולא שקיבלו סופרים פירושו לא היינו מבינים אותו כך (ראה כסף משנה אישות א ב).

• ארבע טוטפות בתפילין, עיקרו מדברי תורה, ופירושו – הדרשה שדרשוהו – מדברי סופרים (סנהדרין פח ב ורש"י. וראה ערך תפילין).

• וכן לולב (סנהדרין שם), שלא נתפרש בתורה מנין המינים, היינו שלשה הדסים ושתי ערבות וכו', או שלא נתפרש מה הם המינים שיש ליטלם (ר"ן שם ד"ה והא. וראה ערך נטילת לולב).

• וכן ציצית (סנהדרין שם), היינו המנין של ארבעה חוטים (רש"י שם ד"ה ופירושו. וראה ערך ציצית).

שוויה. ⁴ בפסול עדות של אחים מן האם, יש סוברים שהוא מדרבנן, אפילו אם הנלמד מ"ג מידות הוא מן התורה, ראה ערך אח ב. ⁵ וכן כתב בשו"ת

דברי סופרים. 1. ז', טור צא - קו. 2. ראה "הרמב"ם על דברי סופרים" נרי"י נויבארן, ירושלים תשי"ז. 3. וכן כתב רש"י בשם רבותיו – כתובות ג א ד"ה

רמב"ם ממרים א ב; השגות הרמב"ן על ספר המצוות לא תעשה שיש; חינוך שם).

הלאו בגזירות ובתקנות נחלקו ראשונים:

בגזירותיהם • יש סוברים שאף עליהם עובר בלאו (רמב"ם ממרים שם), וכן על כל המצוות שקבעו (רמב"ם בהקדמת חיבורו, וראה כסף משנה ברכות יא א).

ויש שביארו דבריהם שהאזהרה היא לחולק עליהם, אבל העובר על דבריהם, אפילו במזיד, כיון שאין חולק לומר שאינו אמת מה שציוו, אינו עובר על הלאו, שמתחילה מחלו על זה (קריית ספר בהקדמה ה; לחם משנה ממרים א ב; קנאת סופרים לספר המצוות שורש א. וראה קונטרס דברי סופרים להר"א ווסרמן א).

• ויש סוברים שהתקנות והגזירות אין להן בלאו זה אלא סמך בעלמא, שכן בהרבה דינים הקלו בדברי סופרים יותר מבדברי תורה (ראה ערך אסור דרבנן), ואילו היה בהן איסור דאורייתא, מה הבדל יש ביניהם (השגות הרמב"ן על ספר המצוות שורש א; החינוך מצוה תצו) ⁷.

והמצוות שתיקנו, לסוברים שהטעם שמכריז עליהן "אשר קדשנו במצותיו וצונו" הוא משום לא תסור, גם בהן יש סמך זה, ולסוברים משום שאל אֲבִיךָ וְיִגְדְּךָ (דברים לב ז), אין להן סמך בלאו, אלא הם בכלל שאל אביך, שהוא צווי לקבל מן הזקנים (רמב"ן בספר המצוות שם ⁸. וראה ערך ברכת המצוות).

ומכל מקום כדי לחזק דבריהם הביאו חכמים בדבריהם לשון "אמרה תורה", כגון על נישוך המים (ראה ערכו), וברכות מלכיות זכרונות ושופרות בראש השנה (רמב"ן שם, על פי ראש השנה טז א. וראה תוספות שם ה א ד"ה אמרה).

עניין העובר על איסור דרבנן, מותר לקרותו עברייני (שבת מ א).

חומר וקל בדברי סופרים

יש בדברי סופרים להחמיר ולהקל לגבי דברי תורה.

זקן מטרס חומר בדברי סופרים מבדברי תורה בזקן ממרא (ראה ערכו), שאם אמר אין תפילין, פטור ממיתת בית דין, שאין זו הוראה, שהדבר מפורש בתורה (ראה ערך דבר שהצדקים מודים בו), ואם אמר חמש טוטפות בתפילין, להוסיף על דברי סופרים – חייב (סנהדרין פח ב רש"י).

רבי שמעון אומר אפילו חלק על דקדוק אחד מדקדוקי סופרים – חייב (שם פז א), ופירשו ראשונים שהוא דבר אחד הנלמד מקל וחומר, או מגזרה שוה, או מאחת מ"ג מידות שהתורה נדרשת בהן (ר"ן שם, וראה שם שמחלוקתו היא בדבר שכל עיקרו מדקדוקי סופרים. וראה ערך זקן ממרא).

זקן מטרס חומר זה הוא בדברים שעיקרם מדברי תורה **בדבנן** והתפרשו מדברי סופרים (ראה לעיל: פירושי התורה), או שעיקרם מדברי סופרים ונלמדים באחת מן המידות (ר"ן שם, לדעת רבי שמעון), אבל בדברי סופרים שהם מדרבנן, כגזירות ותקנות, נחלקו ראשונים:

• יש סוברים שאף בזה אם מסתעף מזה דבר שיש בזדונו כרת ובשגגתו חטאת ⁹ – חייב מיתה (רמב"ם ממרים ד ב).

בתורת תקנות (ראה ערכו), נקראים דברי סופרים, בניגוד לדברים שהם מן התורה, או הלכה למשה מסיני.

דוגמאות • החדש אסור מן התורה בכל מקום, וערלה אסורה לחותן בחוץ לארץ הלכה למשה מסיני, וכלאי הכרם מדברי סופרים (ערלה ג ט ורע"ב; רמב"ם מאכלות אסורות י ח), שחכמים גזרו עליהם (קדושין לט א; רמב"ם כלאים ה ג; טוש"ע יו"ד רצו א. וראה ערך כלאי הכרם שיש סוברים שאסור מן התורה).

• שניות לעריות מדברי סופרים (יבמות כ א; רמב"ם אישות א ו).
• שמונה עשר דברים שגזרו חכמים (ראה שבת יג ב. וראה ערך שמנה עשר דבר) נקראו דברי סופרים (טהרות ד יא, ופרה יא ה; רמב"ם אבות הטומאות טו א).

• הגזירות שגזרו חכמים שלא לעשות בשבת משום שבות (ראה ערכו. ראה ביצה לו ב) הן דברי סופרים (רש"י שם ד"ה כל שחייב; רמב"ם שבת א א).

דקדוקי סופרים הגזירות נקראות אף דקדוקי סופרים (סוכה כח א, ובבא בתרא קלד א), שהוסיפו לדקדק אחר מעשה הבריות, ולהחמיר ולעשות סייג ואזנים לתורה להרחיק את האדם מן העברה (רש"י סוכה שם ד"ה דקדוקי; רשב"ם בבא בתרא שם ד"ה דקדוקי) ⁶.

דוגמאות לתקנות • מקרא מגילה היא מצות עשה מדברי סופרים (ראה מגילה יט ב; רמב"ם מגילה א א).

• הדלקת נר חנוכה מצוה מדברי סופרים (רמב"ם חנוכה ג א).

• ברכות הנהנין הן דברי סופרים (רמב"ם ברכות א ב. וראה ערך ברכות הנהנין).

• תקנת שלמה ובית דינו עירובי חצרות [ראה ערכו] (ראה עירובין כא ב) נקראת דברי סופרים (רמב"ם עירובין א ב).

• קידוש והבדלה על היין, שהם תקנות חכמים (ראה ברכות לג א בהבדלה, ותוספות נזיר ד ד"ה מאי בקידוש. וראה ערך קידוש שיש סוברים שקידוש על היין מן התורה), דברי סופרים הם (רמב"ם שבת כט ח).

החיוב לקיימם

עשה – ועשית דברי סופרים שלמדו מפי השמועה, והם תורה שבעל פה, ודברים שלמדו במידות שהתורה נדרשת בהן, והגזירות והתקנות והמנהגות, מצות עשה לשמוע להם (רמב"ם ממרים א ב. וראה ספר המצוות עשה קעד וחינוך תצוה), שנאמר: וְעָשִׂיתָ עַל פִּי הַדִּבָּר אֲשֶׁר יִגִּידוּ לָךְ וּגְו' עַל פִּי הַתּוֹרָה אֲשֶׁר יוֹרֵד וְעַל הַמִּשְׁפָּט אֲשֶׁר יֵאמְרוּ לָךְ תַּעֲשֶׂה (דברים יז י – יא. ספרי שם. וראה ירושלמי יבמות ב ד, ובבלי שם כ א, וחולין קו א).

וכן מצות עשה זו לקיים כל המצוות שחידשו חכמים, כגון: נטילת ידים, ומקרא מגילה, והדלקת נר בשבת ובחנוכה (רמב"ם ברכות ו ב, וראה שם יא א).

לאו – לא וכן מוזהרים בלא תעשה שלא לעבור על דברי סופרים **תסור** שנאמרו בפירושי התורה, בין שלמדו באחת מן המידות, ובין שלמדו ממשמעות הכתוב, ובין שקיבלו הלכה למשה מסיני (ראה השגות הרמב"ן על ספר המצוות שורש א, וחינוך תצוה), שנאמר: לֹא תִסּוּר מִן הַדִּבָּר אֲשֶׁר יִגִּידוּ לָךְ (דברים שם וספרי שם).

הרמב"ן. וראה קונטרס דברי סופרים א אות לב בשם הגר"ח מברסק ביאור למחלוקתם. ⁸ הרמב"ן שם פסק הלכה משום שאל אביך. וראה מגילת אסתר שם וכסף משנה ברכות יא ג שהרמב"ם פסק משום לא תסור. ⁹ כגון

דעת כהן רלב, בדעת הראב"ד. ⁶ וראה רש"י מגילה יט ב שפירש דקדוקי סופרים במובן אחר. ⁷ וראה להלן: חומר וקל בדברי סופרים, הטעם לקולות לדעת הרמב"ם. וראה משך חכמה שופטים (יז יא) בארוכה ליישב כל קושיות

מעבירים לצורך מעבירים על מצוה דרבנן בשביל מצוה של תורה, כגון שחל יום טוב בערב שבת, ויש לו כוס אחת של יין – מניחה לשבת, שקידוש של יום טוב עיקרו מדרבנן, ושל שבת עיקרו מהתורה (מגן אברהם רע"א סק"א; שו"ע הרב שם ה. וראה ערך קידוש), ויש חולקים על זה (ראה ארע"א דרבנן אות א. וראה ערך אין מעבירין על המצות).

נלמדים מ"ג דברי סופרים שהם דין תורה ונלמדו באחת מן מידות המידות, בכמה דברים הם קלים יותר מדברים המפורשים בתורה, כגון:

- מצורע הותרה לו ביאה במקצת למקדש, בהכנסת ידיו לעזרה לתת על הבהון מדם האשם ולוג השמן (ראה ערך אשם מצורע), ולא הותרה ביאת כולו, שביאת כולו מפורשת בתורה, וביאה במקצת למדנו בהיקש (תוספות יבמות ז ב ד"ה ואמר. וראה ערך ביאה במקצת).
- שבועה חלה על הלמד מדרשה, אף על פי שהוא מן התורה, ואינה חלה על המפורש בתורה (ר"ן נדרים ח א. וראה ערך שבועה).
- דבר שיש בו קדושה המפורשת בתורה, מקודש יותר מדבר שקדושתו מדרשה (תוספות יום טוב זבחים י ב)¹⁰.

ספק בנמצא אחרונים הסתפקו אם מחמירים בספקם של **מדרשה ובהלכה** הלמדים באחת מן המידות (ראה פרי מגדים בפתיחה למשה מסיני להלכות טרפות א ד"ה אמנם, ובפתיחה כללית א יב. וראה ערך ספק דאורייתא וערך מדות).

בהלכה למשה מסיני, שנקראה דברי סופרים (ראה לעיל), נחלקו בזה (ראה ערך הלכה למשה מסיני וערך ספק דאורייתא). על קולות אחרות בדברי סופרים על דברי תורה, ראה ערך אסור דרבנן.

פעולתם על דברי תורה

אינו ראוי דבר שאינו ראוי לאיזה דבר מדברי סופרים, אם יקרא **לד"ס – ראוי** על ידי כך אינו ראוי מן התורה, נחלקו תנאים: **לד"ת** סוכה על גבי בהמה – רבי מאיר מכשיר, אף שסוכה שאינה ראויה לשבעת הימים לא שמה סוכה, והרי בשבת ויום טוב אין משתמשים בבהמה (ראה ערך שבות), מכל מקום כיון שמדרבנן הוא שאסור, הרי זו ראויה לשבעה; ורבי יהודה פוסל, שאין זו סוכה הראויה לשבעה (סוכה כג א).
וכן נחלקו אמוראים בדבר (ראה שבועות לא א).

סתירת הסוגיות במקומות אחרים מצינו סוגיות חלוקות בדבר:
• גנב שטבח בשבת, אם מעשה שבת אסור בהנאה מן התורה, הרי זו שחיטה שאינה ראויה ואינה שחיטה (ראה ערך שחיטה שאינה ראויה מחלוקת בדבר), ופטור מארבעה וחמשה (ראה ערכו), ואם אסור מדרבנן חייב בארבעה וחמשה (כתובות לד א).
• אפילו לסוברים שהאונס חייבי כריתות וחייבי לאוין אין להן קנס, מפני שקנס יש רק באשה הראויה לקיימה (ראה ערך אונס), מכל מקום על שניות (ראה ערכו) מדברי סופרים חייב קנס, כיון שראויות לו מן התורה (כתובות לו א ורש"י. וראה עוד גם חולין כז ב ופ"א).
ולעומת זה:

• ויש סוברים שעל דברי סופרים שהם מדרבנן לעולם פטור (השגות הרמב"ן על ספר המצוות שורש א. וראה ספרי דברים יז יא).
חייב מיתה כל העובר על דברי סופרים חייב מיתה (ברכות ד ב), שנאמר: **וּפִרְץ גֵּדֶר יִשְׁכְּנוּ נָחֵשׁ** (קהלת י ח), נשיכה שאין לה רפואה (ראה עבודה זרה כז ב, ורש"י ד"ה חיויא).

ואמרו: **וְיִתֵּר מִהֶמָּה בְּנֵי הַזֶּהָר** (קהלת יב יב), הזהר בדברי סופרים יותר מבדברי תורה, שבדברי תורה יש עשה ולא תעשה, והעובר על דברי סופרים חייב מיתה (עירובין כא ב. וראה ירושלמי סנהדרין יא ד).

מנדים אותו המזלזל בדבר אחד מדברי סופרים – מנדים אותו (רמב"ם תלמוד תורה ו יד, על פי עדיות ה ו; ראה עירובין סג א ורש"י; טו"ע י"ד שלד מג).

• יש מהראשונים סוברים שאין מנדים אלא על דבר שעיקרו מדרבנן, כגון נטילת ידים (ראה ערכו), שהרי עוקר את כל המצוה, אבל בדבר שעיקרו מן התורה, אין מנדים אותו, אלא מכים אותו מכת מרדות [ראה ערכו] (ר"ן על הרי"ף פסחים יז ב ד"ה ואיכא; ש"ך שם סק"ע).

• ויש מבדילים בין עובר על הדבר למזלזל בו, שהמזלזל חמור יותר ומנדים אותו, אבל העובר אינו חייב אלא מכת מרדות (כסף משנה תלמוד תורה שם).

צריכים חיזוק יש שהחמירו בדברי סופרים יותר מבדברי תורה מפני שבדברי תורה אינם צריכים חיזוק ודברי סופרים צריכים חיזוק:

• הימים הכתובים במגילת תענית שאסור להתענות בהם – אסורים בין לפנייהם ובין לאחריהם, שבתות וימים טובים – הם אסורים לפנייהם ולאחריהם מותרים (תענית יז ב, וראש השנה יט א).

• וכן: שניות (ראה ערכו) מדברי סופרים אין להן כתובה, ואלמנה לכהן גדול (ראה ערכו) שאסורה מן התורה, יש לה כתובה (יבמות פה ב, וראה שם טעם אחר לרבי שמעון בן אלעזר; רמב"ם אישות כד ד).

גזרו שהוא דבר שיש בו דברי סופרים ודברי תורה, כגון יום **גם סן התורה** שאסור בתענית מן התורה ומדברי סופרים, כתבו אחרונים שאף על פי שלא יבואו לזלזל, מפני אסור תורה שבו, גם בזה דברי סופרים צריכים חיזוק (שו"ת שאגת אריה קא), ולכן עשו חכמים מועד בפסח משום נס שקרה בו (ראה מגילת תענית א), כדי לאסור גם את היום שאחרי (תענית יח א, ראה שאגת אריה שם).

ספקו להקל ולהקל בדברי סופרים –

כל ספק בדברי סופרים להקל (ראה ערך אסור דרבנן וערך ספק דרבנן), וכן בטומאה דרבנן ספק טהור (טהרות ד יא; רמב"ם אבות הטומאות יד א, ושם טו א), מלבד אב הטומאה (ראה ערכו) מדברי סופרים שספקו טמא (טהרות שם. וראה ערך ספק טומאה). ואפילו לסוברים שהעובר על דברי סופרים עובר על לא תסור, התנו חכמים מתחילה שיהא ספקו מותר, ולא גזרו עליו כלל (השגות הרמב"ן על ספר המצוות שורש א, לדעת הרמב"ם; רשב"ץ בזהר הרקיע שורש א; קרית ספר בהקדמה ה; מגילת אסתר לספר המצוות שם בארוכה). ואף במחלוקת חכמים או בתי דינים שאינן יודע להיכן הדין נוטה, בשל תורה הלך אחר המחמיר, בשל סופרים הלך אחרי המיקל (עבודה זרה ז א; רמב"ם ממרים א ח).

וחטאת כגון שקידש אשה בחמץ זה, ראה כסף משנה שם. 10. המנחת חינוך תצו כתב שהלמד ב"יג מידות חמור יותר מדין המפורש לפי שיש בו גם לא

שהתיר החמץ ביום ארבעה עשר בניסן בשעה ששית, או אסרו בהנאה בשעה חמישית (ראה ערך חמץ על גזרת חכמים בשעות אלו), שמסתעף מזה כרת

על כחו של הפקר בית דין מן התורה, ראה ערך הפקר בית דין.

לימוד מדברי סופרים

אין דנים דברי תורה מדברי סופרים, ולא דברי סופרים מדברי תורה, ולא דברי סופרים מדברי סופרים (ידים ג ב). וראה שו"ת הרא"ש נד א), אלא שתנאים נחלקו בדבר:

דברי סופרים התנאים נחלקו אם למדים דברי סופרים מדברי **מדברי סופרים** סופרים (דעת רבי יהושע, ראה ידים ג ב), או שאין למדים (דעת חכמים ידים שם), שמה שתיקנו - תיקנו, ומה שלא תיקנו - לא תיקנו, ואין למדים דבר מדבר (פירוש המשניות לרמב"ם שם), ובכל דבר ודבר לפי הנראה להם שהוא הצורך גזרו (פירוש הרא"ש שם). והלכה שאין למדים (רמב"ם אבות הטומאות ז ח).

דברי סופרים וכן נחלקו אם דברי סופרים למדים בקל וחומר **מדברי תורה** מדברי תורה (דעת רבי יהושע, ראה טהרות ח ז, ופירוש המשניות שם; תוספתא טבול יום א ח), או שאין למדים (רבי אליעזר בטהרות שם, ראה נדה ז ב, ופירוש המשניות טהרות שם; רבי יוסי בתוספתא שם). והלכה שאין למדים (תוספתא שם; רמב"ם אבות הטומאות ז ח).

נהלכה למשה אף בהלכה למשה מסיני נחלקו: רבי עקיבא דן קל **מסיני** וחומר מהלכה למשה מסיני, אמר לו רבי אליעזר, אין דנים קל וחומר מהלכה לדברי תורה (נזיר נו ב, ושבת קלב א), שלא ניתנה תורה שבעל פה להידרש ב"ג מידות (רש"י שבת שם ד"ה עקיבא), והוא בכלל מה שאמרו אין דנים דברי תורה מדברי סופרים (שנות אליהו להגר"א טהרות שם). וראה לעיל: פירושי התורה, שהלכה למשה מסיני נקראת דברי סופרים).
הלכה כרבי אליעזר (רמב"ם נזירות ז ח)¹⁴.

ובין שההלכה מלמדת לדבר תורה, ובין שההלכה למדה מדבר תורה, אין דנים זה מזה (בין שמועה קא; מידות אהרן א; באר יעקב כב)¹⁵.
וכן אין סותרים קל וחומר מהלכה לומר דין פלוני יוכיח (תוספות סוטה כח א ד"ה אינו; ספר הכריתות שם).

נלמדים דברים שלמדים במידות שהתורה נדרשת בהן, אף על **מדורשה** פי שנקראים דברי סופרים (ראה לעיל: פירושי התורה), למדים מהם בקל וחומר ובשאר המידות, שבקדשים בלבד אין למדים למד מן הלמד (שבועות י א). וראה ערך למד מן הלמד).

דְּבֵרֵי קִבְלָה

דברים שנאמרו בנביאים וכתובים

כמו: דברי תורה מדברי קבלה אין למדים (חגיגה י ב). וראה להלן: בלימודים ודרשות), וכן: דבר זה מתורת משה רבנו לא למדנו, מדברי קבלה למדנו (ראש השנה ז א, ותענית יז ב). וראה חולין קלו א).
ויש שקראו לדברי נביאים דברי קבלה, בניגוד לדברי כתובים שקראו דברי קדושה (מסכת סופרים יח א), ואמרו גאונים שמסורת

• מעוברת חברו ומינקת חברו, שאסרו חכמים להינשא (ראה ערך הבחנה וערך מינקת) - ונישאו, אינן שותות את המים המאדירים, אם קינאו להן בעליהן ונסתרו, לדעת רבי מאיר, לפי שאינן ראויות לו לאישות (סוטה כד א, ורש"י ד"ה מעוברת. ראה ערך סוטה, ושם שחכמים חולקים מטעם אחר. וראה עוד גם פסחים לו ב, ורש"י ד"ה אף; רמב"ם נערה בתולה א ה, ושם בכסף משנה).

וכיוצא בדבר יש מקומות שונים שאחרונים הוכיחו משם לכאן ולכאן ויישבו בדרכים שונות את המקומות הנראים כסותרים (ראה משנה למלך תרומות ז א; שער המלך לולב ח א; מלא הרועים ערך איסור דרבנן; אפריון שלמה [ורשא תרל"ו] קונטרס מזבח אבנים, ושם רשימת כל המקומות בתלמוד וראשונים שיש להוכיח מהם).

קנין מדבר אף בקניינים המועילים או אינם מועילים מדרבנן, **תוקפו** - אם פועלים על דין של תורה, דנו הראשונים: **מדאורייתא**

• מי שקנה מטלטלים בכסף בלבד, שמדרבנן אינו קונה ומן התורה קונה (ראה ערך מטלטלים), וקידש בו אשה - מקודשת מן התורה, אף על פי שמדרבנן אינו שלו (רש"י בבא מציעא מח א ד"ה קאי באבל)¹¹.

• כהן שמכר פרתו לישראל בכסף בלבד, אסור להאכילה תרומה, שמן התורה היא של הישראל, ואם מכר הישראל לכהן, לא תאכל בתרומה עד שימשוך (רמב"ם תרומות ט ז).

• המקדש את האשה במלוה שיש לו ביד אחר במעמד שלשתן (ראה ערכו), יש שכתבו שכיון שקנין מעמד שלשתן אינו אלא מדרבנן, אינה מקודשת מן התורה (רבנו ירוחם כב א, הביאו הבית יוסף אהע"ז כח וכתב שאינו מוכרח. וראה ערך מעמד שלשתן וערך קדושים).

ולעומת זה מצינו שקנין דרבנן פועל על דין דאורייתא:

• הקונה סוכה גזולה בקנין שתיקנו חכמים משום תקנת השבים (ראה ערכו), אף שמהתורה לא קנה, יוצא בה חובתו מן התורה (תוספות סוכה ל ב ד"ה שינוי)¹².

• הפודה מעשר שני במעות שנקנו לו בקנין אגב - נפדה (ראה בבא מציעא מו א), אף שיש סוברים שקנין אגב הוא מדרבנן (ראה תוספות בבא קמא יב א ד"ה אנא. וראה ערך אגב).

והאחרונים האריכו ליישב את המקומות הנראים כסותרים¹³.

גדרם

דברי נביאים דברי נביאים וכתובים נקראים דברי קבלה (רש"י בבא **כתובים** קמא ב ב ד"ה דברי קבלה. ראה תענית טו א, סוטה לו א, נדה כח א, ועוד).

נשונה מתורה יש שהוזכרו דברי קבלה בניגוד לדברי תורה, **או מכתובים**

אפרים קנין מעות יא; שו"ת רבי עקיבא איגר רכא-רכב; אבני מלואים כח ס"ק לג; שו"ת דבר אברהם א א, ועוד. ¹⁴. וראה תוספות ראש השנה ט א ד"ה ורבי ישמעאל, וחולין יא א ד"ה מנא, ומהרש"א שם; ספר הכריתות א ט; שלי"ה תורה שבעל פה מידת קל וחומר. ¹⁵. וראה לקוטי מרדכי לספר כריתות א בשם שער החכמה שאם הלמד הוא הלכה - למדים.
דברי קבלה. ¹. ז', טור קו - קיד.

תסור, ובקונטרס דברי סופרים א האריך לדחות. ¹¹. ראה שם במפרשים אם כוונתו שהלוקח קידש בחפץ או המוכר. וראה ערך מטלטלים שחכמים לא עקרו קנין כסף אלא תיקנו שיכולים לחזור בהם. וראה תוספות בבא מציעא מג א ד"ה מאי בתירוץ השני. ¹². וראה שו"ת רבי עקיבא איגר רכב שהוכיח מהתוספות שבקנין דרבנן אינו יוצא. ¹³. ראה לעיל: דבר שאינו ראוי מדברי סופרים, וראה גם משנה למלך אישות ה ז; שער המלך מכירה ג ח; מתנה

וביין בפורים, שאבלות היא עשה של יחיד, ואינה דוחה עשה של רבים לשמוח בפורים, שדברי קבלה כדברי תורה (ארחות חיים מגילה לט; שו"ע או"ח תרצו ז, בשם יש מי שאומר).

וכן יש מהאחרונים שכתב מטעם זה, שאף על פי שבמצות דרבנן אין אומרים הדין של אין-עושים-מצות-חבילות-חבילות (ראה ערכו), במצות שמדברי קבלה נוהג דין זה (שו"ת כתב סופר או"ח קלט).

מן התורה הראשונים נחלקו אם נחשבים לדין תורה, או שהם **או מדרבנן** מדרבנן:

• יש סוברים שכל מה שתיקנו חכמים ונביאים אחר משה רבנו הוא דרבנן, כנטילת ידים ועירובין שתיקן שלמה (ראה עירובין כא ב), ומקרא מגילה שתיקנו נביאים (ספר המצוות לרמב"ם שורש א), ושניות לעריות שגזר שלמה (רמב"ם אישות א ו), וכן כבוד ועונג שבת המפורשים בנביאים (ישעיה נח יג. רמב"ם שבת ל א. וראה ערך דברי סופרים). ואף מה שתיקן משה רבנו עצמו, כשבעת ימי אבלות, ושבעת ימי המשתה (רמב"ם אבל א א. וראה ערך אבלות וערך נשואין), וקריאת התורה בשבת ושני וחמישי (כסף משנה חנוכה ג ו. וראה ערך קריאת התורה).

• יש שכתבו שרק דבר שאינו כתוב במקרא, אף על פי שהוא מתקנת נביאים נקרא מדרבנן (ראה ספר המפתח לרב נסים גאון עירובין נה ב).

• יש סוברים שבין מה שתיקנו הנביאים ולא נכתב, ובין מה שכתוב בנביאים אבל בדרך סיפור שקיבלו עליהם או שעשו תקנות, הכל מדרבנן (כמו דברי הימים ב לא ה, ראה נדרים נה א; נחמיה יג טו - טז, ראה שבת כג ב), אבל מה שכתוב בנביאים בדרך צווי, דבר תורה הוא (רמב"ם בהשגות לספר המצוות שורש ב, ראה שם שהאריך בראיות) ².

• ומהאחרונים יש שכתב שהאמור בנביאים בלשון כה אָמַר ה', או פִּי ה' דִּבֶּר (ראה ישעיה נח ז, ושם נז טו, בהלבשת ערומים, וראה שם נח יג-יד, בעונג שבת), הוא מן התורה (פרי מגדים פתיחה כוללת לאו"ח א יט. וראה ערך גמילות חסדים וערך עונג שבת).

מנהגי תקופת יש מהאחרונים שכתב שאם מסיפורי הנביאים **הנביאים** נשמע סדר הנהגת ישראל בזמנים קדומים (כמו אבלות ביחזקאל כד יז, ראה מועד קטן טו א וב, וראה ערך אבלות; קנינים ברות ד ז, ראה בבא מציעא מז ב, ובדברי הימים ב כא ג. ראה בבא קמא יב א, וראה ערך אגב), דין תורה להם, שבודאי היתה קבלה בידם מסיני, אם לא שידוע שאינם אלא מדרבנן, ואם אינם אלא ענפים לדבר שהוזכר בתורה, כמו פרטי גמילות חסדים בישעיה (נח ז), שהם פרטי מצות וְאֶהְיֶה לָרֶעֶךָ כְּמוֹךָ (ויקרא יט יח. וראה ערך גמילות חסדים), אינם אלא מדרבנן (תורת נביאים להרצ"ח ד וח) ³.

נקראו דברי תורה • מצינו בכמה מקומות שקראו לדברים הכתובים בתורה בנביאים דברי תורה, כמו:

חתימת העדים על הגט, מדאורייתא היא, אם בתורת עצה טובה, או בתורת דין (ראה ערך גט וערך גרושין וערך שטר), שנאמר: וְכָתוּב בַּסֵּפֶר וְחָתוּם (ירמיה לב מד. גיטין לו א) ⁴.

• ויש שפירשו ראשונים שאין הכוונה שהוא מן התורה, כמו: רמז לציון קברות מן התורה מנין, תלמוד לומר: וְרָאָה עֵצִים אֲדָם וּבָנָה אֲצִלּוֹ צִיּוֹן (יחזקאל לט טו. מועד קטן ה א), וכתבו ראשונים שאינו אלא מדרבנן (תוספות בבא בתרא קמא א ד"ה מנין. וראה ערך ציון קברות) ⁵.

בידם שקורים לכתובים דברי קודש (רי"ף גיאת ראש השנה עמ' כו, בשם רב האי גאון).

הטעם לשם דברי קבלה נקראו כן:

• לפי שכולם קיבלו נבואתם ממשה רבנו (שיטה מקובצת בבא קמא ב ב, בשם יש מפרש).

• או שהיו מקובלים נביאים מימות יהושע (מחזור ויטרי תכד).

• יש מפרשים לפי שקיבלו מרוח הקודש כל נבואה לפי צורך השעה, ואילו תורת משה קרויה תורה לפי שניתנה לדורות (רש"י חולין קלו א ד"ה תורת משה).

• ויש מפרשים, על שם שהנביאים קובלים וצועקים על הצרות הנראות להם בחזון (שיטה מקובצת בבא קמא שם, בשם הר"פ).

סיפורי דברים יש מן הראשונים שכתב שכל מקום שהנביא מצוה ומזהיר את ישראל הוא שקוראים דברי קבלה, ובכל מקום שלא נצטוה נביא, אלא שהוא כמספר והולך, ודרך אגב למדים משם דבר, לא נקראו דברי קבלה (תוספת מאן דהוא ברש"י תענית טו א ד"ה ובקבלה), וכתבו אחרונים שתלמיד טועה כתבו, והוא שיבוש גדול (שו"ת חות יאיר ט).

מגילת אסתר יש מהראשונים שכתב שמגילת אסתר שאינה דברי קבלה, שלא נאמרה על ידי נביא (ר"ן על הרי"ף תענית ז א); אבל רוב הראשונים כתבו שפורים הוא מדברי קבלה (המאור מגילה ד א; ר"ן מגילה שם; רא"ש תענית ב כד; מרדכי מגילה תשעו; ארחות חיים מגילה לט; שו"ע או"ח תרצו ז; ט"ז שם תרפו סק"ב).

קריאת הלל יש שכתבו שכיון שלמדו קריאת הלל מן הכתוב (ראה ערכו י ב), הרי זה עשה מדברי קבלה (ראב"ד מגילה ג ו); ויש שסוברים בדעת ראשונים שתיקון הנביאים לומר הלל היה על צרה שנגאלים ממנה, ולא בימים קבועים (מגיד משנה שם, לדעת הרמב"ם. וראה ערך הלל).

תיקון נביאים דברים שלא הוזכרו בנביאים, אבל הם תיקון נביאים, כגון קריאת התורה (ראה ערכו) בשבת ויום טוב ושני וחמישי, יש מהאחרונים שכתב שהם בכלל דברי קבלה (פרי מגדים פתיחה כוללת א יח), וכן יש מצדדים לומר שאף שניות (ראה ערכו) מדברי סופרים, מכיון ששלמה גזר עליהן, נקראו דברי קבלה (לחם משנה אישות א ו).

תקפם

כדברי תורה כשם שדברי תורה אין צריכים חיזוק, כך דברי קבלה אין צריכים חיזוק, ואינם כדברי סופרים שצריכים חיזוק (ראש השנה יט א. וראה ערך דברי סופרים). וכן כתבו ראשונים שאף על פי ששלשה עשר באדר הוא יום שלפני פורים - מתענים בו (ראה ערך תענית אסתר), לפי שפורים מדברי קבלה, ודברי קבלה אין צריכים חיזוק לאסור יום שלפניו בתענית (המאור מגילה ד א; ר"ן מגילה שם; רא"ש תענית ב כד; מרדכי מגילה תשעו. וראה ערך תענית אסתר טעמים אחרים).

ויש שכתבו בדעת הירושלמי שסובר דברי קבלה צריכים חיזוק (ר"ן על הרי"ף תענית ז א, וראה באור הגר"א או"ח תרפו סק"א).

מטעם זה יש מהראשונים שכתבו שאונן (ראה ערכו) מותר בבשר

יש מחלוקת ראשונים אם הם מן התורה או מדרבנן. ⁴ וראה עוד סנהדרין נב ב על שרפת כלי המלכים שמתו; ועבודה זרה נב ב על היתר מטבעות ירושלים אחר החורבן. ⁵ וראה עוד תוספות שם על מתנת שכיב מרע, וראה ערך דברי

2. וראה מגילת אסתר ומרגניתא טבא שם שהשיבו שאף הרמב"ם סבר כן ואינם חולקים. וראה רש"י תענית כח ב ד"ה מנהג לענין הלל שכדאורייתא דמי, וראה מפרשי ספר המצוות שורש א, וערך הלל. ³ וראה ערכים הנ"ל שבכל אלה

גילוי מלתא גילוי מילתא בעלמא - דבר המגלה את הסתום לנו, ואינו קובע את עצם הדין הנובע מכך (ראה ערכו) - שאין בו לא חיוב ולא פטור, למדים דברי תורה מדברי קבלה (בבא קמא ב, ב, ורש"י שם), ולכן למדים שנגיחה האמורה בתורה: וְכִי יִגַּח (שמות כא כח), היא בקרן, מנגיחה האמורה בנביאים: וַיַּעַשׂ לוֹ צִדְקָה בְּכָן פְּנֵעָה קֶרְנֵי בְרָזֶל וַיֹּאמֶר כֹּה אָמַר ה' בְּאֵלָה תִּנְגַּח אֶת אֲרָם (מלכים א כב יא), שאין למדים את הדין (בבא קמא שם, ורש"י ד"ה והא), ואין זה אלא הוראה על ביאור הדבר, ולמדים מכל מקום (מאירי בבא קמא שם. וראה עוד: בבא קמא שם; בבא בתרא כג א; חולין קלז א. וראה קרית ספר בהקדמה פרק א. וראה ערך גילוי מילתא בעלמא).

כשאי אפשר ללמוד מדברי תורה יש מהראשונים שכתבו שבמקום שאין ללמוד מדברי תורה דנים דברי תורה מדברי קבלה (תוספות הרא"ש נדה כג א, ראה שם שהוכיח מתוספתא שבת ח כז).

כשפורש שיש ללמוד יש שכתוב בנביא מפורש שלמדים מכאן לדין תורה, ולכן למדים לחם האמור בחלה: וְהָיָה בְּאֶכְלֶכֶם מִלֶּחֶם הָאָרֶץ (במדבר טו יט), שהוא מחמשת המינים של תבואה (ראה ערך חלה), מהכתוב: וְשֵׁם חֹטֵה שׁוֹרָה וְשַׁעֲרָה נִסְמָן וְכִסְמֵת גְּבֻלָּתוֹ (ישעיה כח כה. ראה ירושלמי חלה א א), לפי שנאמר שם: וַיִּסְרוּ לְמִשְׁפָּט אֱלֹהֵינוּ יוֹרְנוּ (ישעיה שם כז), כמו שהוא דבר תורה (ירושלמי שם), שיוורנו משמעו שלמדים מכאן הוראה לדין כמו שלמדים מדברי תורה (פני משה שם).

כחיקש פסוקי הנביאים כתורה דורשים אותם ודנים בהם היקש כדברי תורה (רמב"ן בספר המצוות שורש ב. וראה שם במגלת אסתר שהוא אסמכתא), כמו:

• ראשם לא יגלחו ופרע לא ישלחו (יחזקאל מד כ), וכתוב אחריו: וַיִּזֶן לֹא יִשְׁתּוּ (שם כא), מה שתויי יין במיתה (ראה ערך שתויי יין), אף פרועי ראש במיתה (סנהדרין פג ב).

• וכן למדים שהפקר בית דין הפקר מהיקש: אֲשֶׁר נָחֲלוּ אוֹתָם אֶלְעָזָר הַכֹּהֵן וַיהוֹשֻׁעַ בֶּן נֹון וְרָאשֵׁי אֲבוֹת (יהושע יד א), מה אבות מנחילים את בניהם, אף ראשים מנחילים את העם (גיטין לו ב. וראה ערך הפקר בית דין).

• ויש שהוא מדרבנן, והלימוד מהכתוב הוא אסמכתא (ראה ערכו) בעלמא, כמו:

מן התורה שיתן אדם לבוש וכסות לבתו כדי שתוכל להינשא, שנאמר: וְאֵת בְּנוֹתֵיכֶם תָּנוּ לְאִנָּשִׁים (ירמיה כט ו. כתובות נב ב), והוא מדרבנן (רמב"ם אישות כ א), והכתוב אינו אלא אסמכתא בעלמא (לחם משנה שם). ויש מהראשונים שכתב שהיא מן התורה מדברי קבלה, אלא שאינה חובה (ריטב"א שם) ⁶.

ספק בדברי קבלה בספק בדברי קבלה נחלקו ראשונים אם מחמירים בו כמו בספק דאורייתא (ראה שאילתות שאילתא לה, והעמק שאלה שם ב; רמב"ם נזירות ד ט, וכסף משנה שם; וראה בית יוסף או"ח תקנ"ד; טורי אבן מגילה ה ב ד"ה חזקיה, ועוד), או שמקילים כמו בספק דרבנן (רשב"א מגילה ה ב ד"ה ה"ג רב אשי, בשם רמב"ן; ריטב"א שם ד"ה גופא, ועוד; שו"ת נודע ביהודה מהדורה תנינא יו"ד קמו, ושם אח"ע ח ⁷). וראה פאת השדה לשדי חמד מערכת ד כלל כה).

עונש אין מלקים על דברי קבלה (ירושלמי יבמות ב ו; רש"י סנהדרין פד א ד"ה לא יבא), ואפילו כשנאמר בלשון אזהרה ולא (ראה רש"י שם).

כאסמכתא להלכה למשה מסיני יש מדברי קבלה שבאו בתורת אסמכתא להלכה למשה מסיני, כמו:

• ערל שמחלל עבודה במקדש, הלכה למשה מסיני היא (ראה רש"י תענית יז ב ד"ה הלכתא), ובא יחזקאל והסמיכה למקרא (זבחים יח ב, ולמדו מיחזקאל מד ט).

• פריעה שלמדו מיהושע (ראה יבמות עא ב שלמדו מיהושע ה ב), הלכה למשה מסיני היא, ובא יהושע והסמיכה לכתוב (תוספות יבמות עא ב ד"ה לא ניתנה).

• תקרובת עבודה זרה שאסורה (ראה עבודה זרה נ א שלמדו מתהלים קו כח), הלכה היא, ובא דוד והסמיכה למקרא (תוספות שם נב א ד"ה תנחום).

בלימודים ודרשות

דברי תורה מדברי קבלה אין דנים דברי תורה מדברי קבלה (ראה נדה כג א וחגיגה י ב).

דְּבָרֵי שְׂכִיב מֵרַע כְּכֻתּוּבִים וְכַמְסוּרִים¹

מתנת חולה, המוטל על מיטתו, יש לה תוקף כאילו היא כתובה בשטר ומסורה ליד המקבל

הפרקים:

- הדין וטעמו;
- מצוה מחמת מיתה;
- גדר שכיב מרע;
- במקצת נכסים;
- בדבר שאין הבריא קונה;
- בקנין ובשטר.

סיכום תמציתי

הדין וטעמו

בדברי שכיב מרע אם הם קיימים בלא קנין, נחלקו תנאים, והלכה ששכיב מרע שנתן מתנה, דבריו קיימים, ובין כתב ובין לא כתב - אם לא חזר בו - זכו כשימות ללא קנין, שדברי שכיב מרע ככתובים וכמסורים, היינו ככתובים - אם המתנה בקרקעות, וכמסורים - אם היא במטלטלים.

¹ דברי שכיב מרע ככתובים וכמסורים. 1. ז', טור קיד - קלד. סופר אח"ע א ב.

שכיב מרע, שיש אומרים שהוא מן התורה. 6. וראה עוד שנקראו דברי תורה: עבודה זרה יז א, וסנהדרין צא ב. 7. וראה ביאור המחלוקת בשו"ת חתם

נחלקו תנאים ביחס לחול ושבט, והלכה שבין בחול ובין בשבת דבריו קיימים, ואף שאין קונים קנין בשבת, כיון שיש לחוש שתיטרף דעתו – התיירו.

דין זה מדברי סופרים הוא, ותיקנו כן כדי שלא תיטרף דעתו. ואף על פי שאינה אלא מדבריהם עשאוה כשל תורה. מתנת שכיב מרע נקנית לאחר מיתתו. מטעם זה שמתנת שכיב מרע אינה נקנית אלא לאחר מיתה, עשאוה חכמים כירושא.

אין הבדל בין ציוה לתת מיד לאחר מותו, ובין שציוה ליורשיו ליתן לאחר זמן, ולעולם דבריו ככתובים וכמסורים. לא תיקנו דברי שכיב מרע ככתובים וכמסורים במכירה.

כתב כל נכסיו, ופירש שנותן הכל מעכשיו ומקנה לו מחיים, אין לה דין מתנת שכיב מרע אלא כשאר מתנת בריא.

גדר שכיב מרע

החולה שתשש כח כל הגוף וכשל כחו מחמת החולי עד שאינו יכול להלך על רגליו בשוק והרי הוא נופל על המיטה, הוא שכיב מרע שמתנתו אינה צריכה קנין.

המפרש בים, והיוצא בשיירה, והיוצא בקולר, והחולה המסוכן – דבריהם ככתובים וכמסורים, ועדיפים מסתם שכיב מרע, שדינם כמצוה בפירוש מחמת מיתה. ויש סוברים שמכל מקום אם חזרו מדרכם – חוזרים במתנתם, שלא נתנו אלא על מנת שלא יחזרו.

במקצת נכסים

לא אמרו שדברי שכיב מרע ככתובים וכמסורים אלא כשנתן כל נכסיו, אבל אם שייר לעצמו, אין זו אלא מתנת בריא. בשיעור השיוור נחלקו ראשונים: יש סוברים שאפילו שייר כל שהוא; ויש סוברים ששייר כדי פרנסתו. אמר כל נכסיו לפלוני ופלוני, אין חוששים לשיוור.

היה מוחזק לנו שאין לו עוד נכסים, אין חוששים שמא יש לו.

מצוה מחמת מיתה

נתן בפירוש במתנת שכיב מרע, שהיא לאחר מיתה גם במתנה במקצת – אינו צריך קנין, וזהו המצוה מחמת מיתה, וכן כשניכר מדבריו שדעתו נוטה שהוא ודאי מת (רמב"ם שם כג), אפילו שלא פירש שנותן מחמת מיתה, הרי זה כמצוה מחמת מיתה.

הבריא שאמר בלשון צוואה, שמצוה משום שמתירא שלא יארע לו מות פתאום, אין בו דין מצוה מחמת מיתה, אלא אם מת סמוך לדבריו יום או יומיים, וכן הדין בחולה המהלך ברגליו שלא תיקנו בו מתנת שכיב מרע.

בדבר שאין הבריא קונה

אין שכיב מרע עדיף מן הבריא, אלא שאמירתו במקום קנין, ובמקום שאין קנין מועיל, אף אין אמירתו מועילה. כיון שאין דבריו מועילים לקנות דבר שלא בא לעולם, אין מתנתו חלה על נכסים שזכה לאחר אמירתו.

בקנין ובשטר

מתנת שכיב מרע שכתוב בה קנין, נחלקו אמוראים, ודעת רוב הראשונים שאין הבדל בין כתוב הקנין בשטר או שאינו כתוב, או שנתן בעל פה והקנה גם בקנין.

הדין וטעמו

נכסיו וכמסורים בדברי שכיב מרע אם הם קיימים בלא קנין, נחלקו תנאים:

• המחלק נכסיו על פיו, ולא כשאר המורשים שחולקים היורשים בשוה (רש"י גיטין יד ב ד"ה על פיו), רבי אלעזר אומר אין מתנתו נקנית אלא בקנין, כבמתנת בריא (בבא בתרא קנו א, ורשב"ם שם ד"ה ר' אלעזר).

• חכמים סוברים שכיב מרע שנתן מתנה, דבריו קיימים (שם ב).

הלכה כחכמים, ומתנת שכיב מרע, בין כתוב ובין לא כתוב – אם לא חזר בו (ראה ערך מתנת שכיב מרע) – זכו כשימות ללא קנין (בבא בתרא שם, ורשב"ם שם ד"ה דלא, וגיטין טו א; רמב"ם זכיה ומתנה ח ב; טושי"ע חו"מ רנ א), שדברי שכיב מרע ככתובים וכמסורים (גיטין יג א, ושם טו א, ובבא בתרא קנא א; ירושלמי פאה ג ז; רמב"ם שם; טושי"ע שם), היינו ככתובים – אם המתנה בקרקעות, וכמסורים – אם היא במטלטלים (מהרי"ק צד; סמ"ע רנ סק"ג).

בחול ובשבת ונחלקו תנאים:

• רבי אליעזר סובר, שכיון שדבריו קיימים משום שמא תיטרף דעתו עליו (ראה לחלק), לכן בשבת דבריו קיימים, אבל בחול שאפשר בקנין למה תיטרף דעתו (בבא בתרא קנו ב, ורשב"ם שם ד"ה אבל).

• רבי יהושע סובר שכל שכן בחול, שיכול לכתוב, ובדבר שראוי לעשות אין העשייה מעכבת (בבא בתרא שם, ורשב"ם ד"ה בשבת, ורבנו גרשם שם. וראה ערך כל הראוי לבילה).

• לרבי מאיר כן נחלקו: לרבי אליעזר בחול דבריו קיימים, מפני שיכול לכתוב, אבל לא בשבת; לרבי יהושע בחול דבריו קיימים אף שיכול לכתוב, קל וחומר לשבת (בבא בתרא שם).

הלכה כרבי יהושע, ובין בחול ובין בשבת דבריו קיימים (רמב"ם זכיה ומתנה ח ב; טושי"ע חו"מ רנ א). ואף שאין קונים קנין בשבת (ראה ערך שבות), כיון שיש לחוש שתיטרף דעתו – התיירו (שיטה מקובצת בבא בתרא שם בשם הרא"ם)².

בשבת בשכיב מרע.

2. וראה ערך מתנת שכיב מרע מחלוקת ראשונים באיזה ענין התיירו קנין גמור.

כירושא מטעם זה שמתנת שכיב מרע אינה נקנית אלא לאחר מיתה, עשאוה חכמים כירושא, וגר שאין לו בנים, אינו יכול לתת מתנת שכיב מרע (ראה בבא בתרא קמ"א, ורשב"ם ותוספות שם), כיון שמן הדין אין מתנה לאחר מיתה, אלא בשכיב מרע תיקנוה (רמב"ן שם, בשם רבותיו; מגיד משנה זכיה ומתנה ט ח, בשם רשב"א), אלא שיש סוברים שאין הדבר תלוי בנותן אלא במקבל אם יש לו מורשים (שיטה מקובצת שם, בשם הראב"ד; ה"ר יהונתן בשיטה מקובצת שם, בשם יש מן הרבנים).

ויש סוברים שלא אמרו עשאוה כירושא אלא אם נתן לבנו, אבל גר שנתן לגר משאר הגרים מתנתו קיימת (רי"ף שם ע א, בשם רב האי גאון: רמב"ם זכיה ומתנה ט ז ח; שו"ע חו"מ רנו א. וראה ערך גר בטעמי הדבר, וכל חילוקי הדינים שבין השיטות. וראה ערך מתנת שכיב מרע).

מוחזק מאחר שהם ככתובים וכמסורים נחשבת מתנתו כמוחזקת ביד המקבל, ולא כראוי, ולכן אף שאין הבעל יורש את אשתו בראוי (ראה ערך ירושת הבעל), מי שיש לו הלוואה או פקדון אצל חברו ונתנם במתנת שכיב מרע לבתו, ומת מתו - יורשה הבעל, שנחשב שנמסר לידה (הלכות גדולות, סוף הלכות נדוי). אחרונים נחלקו בדבר, אם מתנת שכיב מרע היא כראוי (שו"ת תרומת הדשן ש; שו"ת דברי ריבנות קכח; קצות החושן רג ס"ק יט), או כמוחזק (שו"ת רבי בצלאל אשכנזי מד, הביאו הבית שמואל צ ס"ק יג, ושם ק ס"ק יג, אך ראה חלקת מחוקק שם).

לאחר זמן אין הבדל בין ציוה לתת מיד לאחר מותו, ובין שציוה ליורשיו ליתן לאחר זמן, ולעולם דבריו ככתובים וכמסורים (שו"ת הרשב"א ג קכה, הביאו הבית יוסף חו"מ רמח; רמ"א חו"מ רנ א).

מכירה לא תיקנו דברי שכיב מרע ככתובים וכמסורים במכירה (נמוקי יוסף בבא בתרא קמ"א).

מינה לא ציוה לתת, אלא מינה אפוטרופוס שיחלק נכסיו, **אפוטרופוס** נחלקו ראשונים: יש סוברים שכשמת נפלו נכסיו לפני היורשים, ואין לאפוטרופוס בהם כלום (מרדכי בבא בתרא תר, בשם רבנו גרשם; רמ"א חו"מ רנ א, דעה א. וראה שו"ת רשב"א א תשד, ושם ב קכז - קכח); ויש סוברים שאף בזה דבריו ככתובים וכמסורים, שהרי השליטו מחיים בכל נכסיו (מרדכי שם, בשם רשב"ם; דעה ב ברמ"א שם. וראה באור הגר"א שם סק"ג).

נתן מחיים כתב כל נכסיו, ופירש שנותן הכל מעכשיו ומקנה לו מחיים, אין לה דין מתנת שכיב מרע אלא כשאר מתנת בריא (רמב"ם זכיה ומתנה ח יח; טושי"ע חו"מ רנ ט³); והוא הדין אם לא שמענו כן מפיו אלא שנמצא כתוב כן בצוואה, הרי זו כמתנת בריא, וצריכה קנין (רמ"א שם, וכפירוש הסמ"ע ס"ק כו, והגר"א ס"ק כז).

גדר שכיב מרע

השכיב מרע החולה שתשש כח כל הגוף וכשל כחו מחמת החולי עד שאינו יכול להלך על רגליו בשוק והרי הוא נופל על המיטה, הוא שכיב מרע שמתנתו אינה צריכה קנין (רמב"ם זכיה ומתנה ח ב, על פי בבא בתרא קמ"ב, וראה שם קנ"א; טושי"ע חו"מ רנ ה), ואף שלא אמר שמצוה מחמת חוליו (בית יוסף שם, בשם הרשב"א בתשובות; רמ"א שם. וראה להלן: מצוה מחמת מיתה), אבל הסומא, או הפסח, או

טעם לתקנה לדעת רבא אמר רב נחמן דין זה מדברי סופרים (בבא בתרא קמ"ב; רמב"ם זכיה ומתנה ח ב; טור חו"מ רט), והפקד בית דין הפקר (ריטב"א בבא בתרא שם. וראה ערך הפקר בית דין), ותיקנו כן כדי שלא תיטרף דעתו (בבא בתרא ורמב"ם שם), ונחלקו בפירושו:

- יש מפרשים, שתיטרף כשידע שאין דבריו קיימים (רמב"ם שם; רבנו גרשם שם; טור שם, בשם הרא"ש), ויצטער שלא יקיימו צוואתו (רשב"ם שם ד"ה מתנת).

- יש מפרשים שמא תיטרף דעתו עליו בינתיים, ולא יוכל לעשות קנין (רשב"ם שם בפירוש א, ודחה; רמ"ה בבא בתרא שם).

- יש מפרשים שתיטרף דעתו אם אתה מטריחו לעשות דבר יותר על דיבורו (רמ"ה שם בפירוש ב).

- ויש מפרשים שמא יצטרך לצוות בשבת ולא יוכל לעשות קנין, ותיטרף דעתו וימות ולא יצוה (רבנו גרשם שם בשם איכא דאמרי). ואף על פי שאינה אלא מדבריהם עשאוה כשל תורה, כדי שלא תיטרף דעתו (בבא בתרא שם, ורשב"ם ד"ה ועשאוה, ורבנו גרשם שם; רמב"ם שם).

סקור יש מהאמוראים שלמדו דין מתנת שכיב מרע **מהכתובים** (ראה בבא בתרא קמ"א). וכתבו ראשונים שאף לדבריהם מתנת שכיב מרע מדבריהם, אלא שהסמיכוה על הכתובים (תוספות שם ד"ה מנין).

ויש מפרשים בדעתם שהוא מן התורה (הגהות מיימוניות זכיה ומתנה ח ב; ריטב"א בבא בתרא קמ"ב ד"ה ורבא. וראה שיטה מקובצת שם ד"ה מתני' לדעת רב, ומרדכי בבא בתרא תרל, בתשובת רבינו גרשם).

הזמן שחלה מתנת שכיב מרע נקנית לאחר מיתתו (אב"י ורבא בבא **הפתנה** בתרא קל"א; רמב"ם זכיה ומתנה ח ח, ושם יב י; טושי"ע חו"מ רמח ד, ושם רב א), שודאי אין בדעתו להוציאו מרשותו עד לאחר גמר מיתתו (רשב"ם בבא בתרא שם ד"ה לא). ואף על פי שזה כמו אסמכתא (ראה ערכו), שתלה הדבר בתנאי אם ימות (ראה ערך אסמכתא), מכל מקום כיון שהם כמסורים, כמסירה המועילה אמרו (הגהות מיימוניות זכיה ח ב, בשם מורו).

ונחלקו ראשונים:

- יש סוברים שלאחר מיתתו חל הקנין למפרע משעה שציוה (תוספות גיטין יד ב ד"ה הא, ראה פני יהושע שם וקצות החושן רנ סק"א; רא"ש גיטין שם א יט; טור חו"מ רנ, וראה שם קכה), אלא שיכול השכיב מרע לחזור בו בחייו, ולא נסתלקה זכותו עדיין (קצות החושן שם).

- ויש סוברים שלא קנה למפרע (רשב"א ור"ן גיטין שם; בית יוסף חו"מ רט), אלא אם כן מסר לשליח ואמר הולך לפלוני, שמפני שדבריו ככתובים וכמסורים לכן גם בענין זה מפרשים כאילו זיכה לו בפירוש מחיים (רשב"א ור"ן שם, ראה קצות החושן שם בדעתם), או שכיון שהוציא המעות מתחת ידו, ודאי דעתו שיקנם מיד (טור חו"מ קכה, בשם רמ"ה; סמ"ע שם ס"ק לד, וש"ך ס"ק לו).

- ויש שכתבו שאפילו שאינו קונה עד לאחר מיתה, מכל מקום הכתיבה והמסירה הם משעת נתינה, כאילו אז כתב ומסר לו שיהיה קונה לאחר מיתה (ב"ח חו"מ רנ, בדעת הטור שם; ערוך השלחן רנ א, ואבן האזל זכיה ט יג, בדעת התוספות והרא"ש).

3. וראה ערך מתנת שכיב מרע לענין חזרתו כשעמד.

הרא"ש ע"ה א; ויש סוברים שגם זה שיו"ר (נמוקי יוסף בבא בתרא שם), שלדעתם די בשיו"ר כל שהוא (נתיבות המשפט שם ביאורים ס"ק ט).

נתן כל נכסיו נתן נכסיו, ואין אנו יודעים על נכסים שיש לו עוד, נחלקו ראשונים: יש סוברים שחוששים שיש לו עוד נכסים, כשלא אמר בפירוש שנותן כל נכסיו (רא"ש בבא בתרא ט כא, בפירוש הפרישה חו"מ ר"נ אות טז; טור שם; רמ"א שם י, וסמ"ע ס"ק כח); ויש סוברים שאין היורשים יכולים להוציא מידם (מגיד משנה זכיה ומתנה ח כ, ומשנה למלך שם).

כל נכסי אמר כל נכסי לפלוני ופלוני, אין חוששים לשיו"ר (בבא לפלוני בתרא קמח ב לגירסתנו וגירסת רשב"א).

• יש סוברים אפילו אם אמר כל נכסי אלו (גירסת הרי"ף בשו"ר שיטה מקובצת שם, וראה דקדוקי סופרים שם), ויש חולקים, שלשון זה מורה שיש לו גם אחרים (שיטה מקובצת שם, בשם ראב"ד ורי"ן; מגיד משנה שם ובית יוסף חו"מ ר"נ, בשם רשב"א).

• ויש מפרשים שאמר כל נכסי אלו הם (גירסת הרי"ף לפנינו; רשב"א שם, בשם רבינו חננאל; רא"ש שם ט כא; טור שם, בשם רבינו חננאל ורי"ן), או כל נכסי שהם אלו (רמב"ם זכיה ומתנה ח כ; שו"ע שם ו, שגילה בדעתו שאין לו אחרים (רי"י מיגש בבא בתרא שם), ונאמן (טור שם).

מוחזק לנו היה מוחזק לנו שאין לו עוד נכסים, אין חוששים שאין לו עוד שמה יש לו (בבא בתרא קמח ב; רמב"ם שם; טוש"ע שם). יש מפרשים שהיא בעדות גמורה (טור שם, בשם רשב"א; שו"ר שיטה מקובצת שם, בשם ריב"ם); ויש סוברים שדי בחזקה בעלמא (שיטה מקובצת שם, בשם הרא"ש; טור שם, בשם רי"ן); ויש מפרשים שרק במוחזק לנו שיש לו שאר נכסים, חוששים, שרגלים לדבר (שיטה מקובצת שם, בשם שיטה לא נודע מחברה, וראה דקדוקי סופרים שם, והוא נגד כל הראשונים, ראה שיטה מקובצת שם).

מצוה מחמת מיתה

נתן בפירוש במתנת שכיב מרע, שהיא לאחר מיתה גם במתנה במקצת – אינו צריך קנין, וזהו המצוה מחמת מיתה (בבא בתרא קנא ב ורשב"א; רמב"ם זכיה ומתנה ח טז וז, וראב"ד שם; טוש"ע חו"מ ר"נ ט), וכן כשניכר מדבריו שדעתו נוטה שהוא ודאי מת (רמב"ם שם כג), אפילו שלא פירש שנותן מחמת מיתה, הרי זה כמצוה מחמת מיתה (טוש"ע שם ז, על פי בבא בתרא קנא ב, ורא"ש שם), ואפילו דבריו אלו לא היו בשעת המתנה (רשב"א בבא בתרא שם ד"ה אמרה; רא"ש שם ט יח); ויש סוברים שצריך בשעת המתנה דוקא שיזכיר ענין מיתה (ב"ח חו"מ ר"נ, בפירוש דברי ר"ש בן חפני בטור שם).

• **אחר שלשה ימים או הנכז חליו** יש מן הראשונים סוברים שבשלשת הימים הראשונים משנפל למשכב יש לו דין שכיב מרע, ואחר שלשה ימים הרי זה כמצוה מחמת מיתה, ואם קפץ עליו החולי, הרי זה כמצוה מחמת מיתה מיד, ואפילו לא הזכיר מיתה (רא"ש בבא בתרא ט יח; העיטור אות מ מתנה; טור חו"מ ר"נ, בשם; רמ"א שם ה, בשם יש אומרים; סמ"ע רמב"ם ס"ק יא).

• יש סוברים שאין הברדל, ולעולם צריך גילוי שמצוה מחמת מיתה, מלבד כשתקף עליו החולי (רמב"ם זכיה ומתנה ח ב, שלא חילק, ושם כד בקפץ עליו החולי, ראה טור ובית יוסף שם בדעתו).

• ויש שאינם מחלקים אף בזה, ולעולם צריך שיזכיר ענין מיתה (פרישה אות יב, בדעת ר"ש בן חפני שבטור שם).

הגדם, או החושש בראשו או בעינו או בידו או ברגלו וכיוצא בהם הרי הם כבריא לכל דבריו (רמב"ם שם א; טוש"ע שם).

המפרש בים והיוצא בשיירה, והיוצא בקולר, והיוצא בשיירה והחולה המסוכן – דבריהם ככתובים וכמסורים, ועדיפים מסתם שכיב מרע, שדינם כמצוה בפירוש מחמת מיתה (רי"ף גיטין לב א, ובבא בתרא ע"ב; רמב"ם זכיה ומתנה ח כד; שו"ע חו"מ ר"נ ח), שאין אדם משטה בשעה שמתירא ממיתתו, ואין מתנתם צריכה קנין, שהשוו חכמים מידותיהם בכל מצוה מחמת מיתה (רי"ן גיטין שם), ויש מפרשים כיון שטרודים הם ושמא תיטרף דעתם (רשב"א גיטין סו א ד"ה הא).

יש מפרשים במפרש לים ויוצא בשיירה מפני שהרבה מהם דעתם להשתקע שם, וכשלא השתקעו חוזרים ממתנתם אפילו בקנין (נמוקי יוסף על הרי"ף בבא בתרא ס"א, הביאו בסמ"ע שם ס"ק כב), ודוקא כשציוו כשיצאו ומתו בדרך, אבל ציוו קודם, או שהגיעו למחוז חפצם, אין להם דין מצוה מחמת מיתה (באר היטב שם, בשם תשובות הש"ך).

יש סוברים שהמפרש בים והיוצא בשיירה אין דינם כמצוה מחמת מיתה, שהרי דעתם לחזור (רא"ש בבא בתרא ט יח, וטור שם בשמו; רא"ש שם, ונמוקי יוסף שם, ומגיד משנה שם, בשם רבנו יונה; מגיד משנה ובית יוסף, בשם רשב"א).

יש סוברים שמכל מקום אם חזרו מדרכם – חוזרים במתנתם, שלא נתנו אלא על מנת שלא יחזרו (שיטה מקובצת בבא בתרא שם קמו ב ד"ה שכיב מרע, בשם עליות רבנו יונה. וראה קצות החושן ר"נ סק"ט, בדעת הנמוקי יוסף בשם רבנו יונה).

במקצת נכסים

שייר לעצמו לא אמרו שדברי שכיב מרע ככתובים וכמסורים אלא כשנתן כל נכסיו, אבל אם שייר לעצמו, אין זו אלא מתנת בריא (בבא בתרא קנא ב; רמב"ם זכיה ומתנה ח טו; טוש"ע חו"מ ר"נ ד), שלא מחמת דאגת מיתה נתן (רשב"א קמו ב ד"ה מתנתו), שכיון שלא נתן הכל אין מוכח שנתן מחמת מיתה, ולא תיקנו באופן זה (נתיבות המשפט ס"ק יא); ויש מפרשים שדעתו מיושבת עליו ומקוה לעמוד מחליו, ולא שייד בו שמה תיטרף דעתו עליו (שיטה מקובצת בבא בתרא קמו ב ד"ה שכיב מרע).

שעור השיוור בשיעור השיוור נחלקו ראשונים: יש סוברים שאפילו שייר כל שהוא (שו"ע חו"מ ר"נ ד, כדעת הרי"ף והרמב"ם לענין חזרה כשעמד, ראה ערך מתנת שכיב מרע); ויש סוברים ששייר כדי פרנסתו (טור שם, בשם רא"ש ועיטור, ראה ערך הנ"ל; רמ"א שם, בשם יש אומרים).

שיעור כדי פרנסתו – בעובד אדמה הוא כדי פרנסתו ופרנסת ביתו, ואם מתעסק בסחורה או ברבית הוא כדי שיוכל להתפרנס מהרווח (טור שם, בשם הרא"ש) כל חייו (סמ"ע ס"ק יז), ויש מצדדים לשנים עשר חודש (טור שם, בשם העיטור; לבוש שם).

יש סוברים שאין צריך כדי פרנסת ביתו אלא כששייר קרקע, שאינו יכול לבדו לחרוש ולזרוע, אבל בשאר רווחים דיו שישאיר כדי פרנסתו (סמ"ע שם ס"ק יז, בפירוש דעת הרמ"א; נתיבות המשפט שם חידושים ס"ק יא); ויש סוברים שאין הברדל, אלא תלוי אם היה רגיל לפרנס בני ביתו אצלו (ט"ז שם).

היה חייב לאחרים כנגד מה ששייר – יש סוברים שאין זה שיו"ר (שו"ת

(ריטב"א שם בשמם), ואינו דומה לידור פלוני בבית, שהבית אינו תלוי בדירה, ולא נוסף מתנת הבית בכלל דבריו, אבל שיעבוד השטר תלוי בשטר (מגיד משנה ולחם משנה שם בדעתם).

שטרות אמר כל נכסי פלוני, קנה גם השטרות לדברי הכל **שנכלל נכסיו** (ראה ערך מכירת שטרות. וראה ש"ך סו ס"ק יב מחלוקת הראשונים בבריאה), שהוא טרוד בחוליו, ואומדים כאילו פירש הם וכל שיעבודם, כמו בגט שאם אמר כתבו ולא אמר תנו הרי זה כאילו אמר תנו (ראה ערך גט שכיב מרע. שו"ת הרשב"א תתק"ח; ריטב"א בבא בתרא עו ב, בשמו), ואף על פי שבפורט מתנותיו, לא הקלו, בזה הקלו, כיון שרוצה לקצר ולתת בלשון כולל (ריטב"א שם).

לשונות שאינם של מתנה אמר יטול פלוני נכסי, או יזכה, יחזיק ויקנה, אפילו לסוברים שבבריאה אינם לשונות מתנה (ראה ר"י מגיש בבא בתרא קמח ב, ורמ"ה שם; טוש"ע חו"מ רג ג, בשם יש אומרים), בשכיב מרע מועיל (רמב"ם זכיה ט ג ומגיד משנה; טוש"ע שם ב), שהקלו כדי שלא תיטרף דעתו (סמ"ע שם סק"ט).

מלוה אמר הלואה שיש לי ביד פלוני תנו לפלוני, דבריו קיימים (בבא בתרא קמח א; רמב"ם זכיה ומתנה י ב; טוש"ע חו"מ רג ג), ואין צריך למעמד שלשתן (ראה ערכו. רמב"ם וטוש"ע שם), אף שבבריאה אין קנין תופס בדבר שאינו בעין, כיון שעשו חכמים מתנת שכיב מרע כירושה (ראה לעיל. וראה ערך מתנת שכיב מרע), והרי היורש יורש הלואה, או שכיון שבריאה יכול להקנות הלואה במעמד שלשתן, הרי ישנו במתנת בריאה, ומועילים בו דברי שכיב מרע (רב פפא ורב אחא בריה דרב איקא בבא בתרא שם).

הוצה לבעל חובו טען בעל חובו מנה לי בידך, והודה לו, אין אדם משטה חובו בשעת מיתה (ראה ערכו), ואינו צריך לומר כתובו, אף שבבריאה אין כותבים אם לא אמר, לפי שדברי שכיב מרע ככתובים וכמסורים (בבא בתרא קעה א. וברמב"ם וטוש"ע השמיטו).

וכתבו ראשונים שאין זה כשאר דברי שכיב מרע, אלא פירושו שדברי שכיב מרע חזקים כדברים הכתובים, והרבה ייפוי כח עשו חכמים בשכיב מרע (תוספות שם ד"ה ודברי שכיב מרע), ופירושו אחרונים שאינם כמלוה בשטר, ואפילו כתבו, אלא שלא יוכל לומר משטה אני כך (העמק שאלה שאילתא סט אות ט).

ויש מהראשונים סוברים שאין חילוק, ואף בהלואה דבריו ככתובים וכמסורים (שאילתות סט), שגם בהודאה יש לחוש שתיטרף דעתו ולכן כותבים הודאתו, ויש לו דין שטר גמור, אלא שאם כתבו לאחר שמת אין לו אלא תועלת למזכרת בעלמא (העמק שאלה שם).

בקנין ובשטר

מתנה שכתוב מתנת שכיב מרע שכתוב בה קנין, נחלקו אמוראים: **בה קנין**

- בי רב בשם רב אמרו שיש בה מעלת מתנת בריאה – שלא יוכל לחזור בו (ראה ערך מתנת שכיב מרע), ושל מתנת שכיב מרע – שאפילו נתן הלואה, קנה בלי מעמד שלשתן (ראה ערכו. בבא בתרא קנב א. וראה לעיל: בדבר שאין הבריא קונה).

- ושמואל אמר שלא קנה, שכיון שיכול להקנות באמירה והקנה בקנין, שמא אינו רוצה שיקנה אלא בקנין, ואין קנין לאחר מיתה (בבא בתרא שם, ורשב"ם שם). הלכה כשמואל (רמב"ם זכיה ומתנה ח י; טוש"ע חו"מ רנ יז).

כבריא ומהלך הבריא שאמר בלשון צוואה, שמצוה משום שמתירא שלא יארע לו מות פתאום, אין בו דין מצוה מחמת מיתה, אלא אם מת סמוך לדבריו יום או יומיים (תשובה לגאון בעיטור אות מ מתנה, וראה ערך שליח להולכה; הגהות מיימוניות זכיה ח כד בשמו), וכן הדין בחולה המהלך ברגליו שלא תיקנו בו מתנת שכיב מרע (ראה לעיל: גדר השכיב מרע. שו"ת הרשב"א ג קיה, הובאה בבית יוסף רנ. וראה רמ"א חו"מ רנ ז).

ויש מהראשונים סוברים שבריא שאמר ינתן לפלוני כך וכך אם ימות, הרי זה כמצוה מחמת מיתה (מרדכי בבא מציעא א רנד, ובבא בתרא ט תרב, בשם רבנו מאיר; שו"ת מהרי"ל עה), ויש מפרשים דבריהם שאף הם לא אמרו אלא לענין חזרה, שאם עמד חוזר (ראה ערך מתנת שכיב מרע. דרכי משה חו"מ רנ אות ד).

בדבר שאין הבריא קונה

אמירתו היא כמקום קנין אין שכיב מרע עדיף מן הבריא, אלא שאמירתו במקום קנין, ובמקום שאין קנין מועיל, אף אין אמירתו מועילה (בבא בתרא קמז ב ורשב"ם), ואין לנו לתקן לשונו שתהיה באופן מועיל, שלא תיקנו להוסיף על דבריו ולתקן לשונו (מגיד משנה זכיה ומתנה י ב, בשם רשב"א; ריטב"א בבא בתרא שם, ושם קנא א, בשם תוספות).

אמר ידור פלוני בבית זה, יאכל פלוני פירות דקל זה, לא אמר כלום (בבא בתרא שם; רמב"ם זכיה ומתנה שם טז; טוש"ע חו"מ רג כא), שהדירה ואכילת הפירות אין בהם ממש (רמב"ם וטוש"ע שם. ראה ערך דבר שאין בו ממש מחלוקת באכילת פירות), או שפירות הם דבר שלא בא לעולם (ראה ערך דבר שלא בא לעולם. רשב"ם שם. וראה ערך דבר שאין בו ממש: בשכיב מרע).

נכסים שזכה לאחר אמירתו כיון שאין דבריו מועילים לקנות דבר שלא בא לעולם, אין מתנתו חלה על נכסים שזכה לאחר אמירתו (ראה בבא בתרא קכח ב, ורשב"ם ד"ה ובנכסים; רמב"ם זכיה יא יא; טוש"ע אהע"ז קח א⁴).

שטרות חוב אמר שטר חוב שיש לי על פלוני תנו לפלוני – זכה, אף על פי שלא משך השטר (בבא בתרא קנא א). בירושלמי אמרו שאין שכיב מרע מזכה שטרות (ירושלמי כתובות יא א, ראה שם פני משה ושיירי קרבן). הלכה שיכול להקנות (רמב"ם זכיה ומתנה י ב; טוש"ע חו"מ רג כ), ואין היורש יכול למחול שטר זה, שעשו חכמים תקנתם כשל תורה וכאילו קנה מן התורה, ולא נשאר ליורש בו קנין (בבא בתרא קמז ב; רמב"ם שם; טוש"ע רג כ, וסמ"ע שם ס"ק מד); ויש מפרשים לפי שעשו חכמים את המקבל כיוורש, ואין יורש יכול למחול מה שביד יורש אחר (לבוש שם ושי"ך סק"ל).

ונחלקו ראשונים:

- יש אומרים שאין מועיל אלא כשאמר תנו שטר זה וכל שעבודו, כדרך שבבריאה אין מועיל (ראה בבא בתרא עו ב), ואין מתקנים את לשונו להוסיף על דבריו (מגיד משנה שם ב, בשם רשב"א, וריטב"א בבא בתרא עו ב וקנא א, וראה שו"ת הרשב"א תתק"ח).

- ויש אומרים שמועיל (ריטב"א קנא א בשם תוספות איבור"א; מגיד משנה שם, בדעת הרמב"ם; שו"ת הרא"ש פג ד; סמ"ע רג ס"ק מג ומו, בדעת הטוש"ע, וכן בש"ך ס"ק כט), שרק משום חוליו לא האריך בדבריו

שהסתפק בדבר.

4. וראה שו"ת רבי עקיבא איגר קמו, הובא בפתחי תשובה חו"מ רג ס"ק יט,

בשטר, ואין שטר לאחר מיתה (בבא בתרא קלה ב; רמב"ם זכיה ומתנה ח יב; טוש"ע חו"מ רנ יח), שלא אמרו ככתובים וכמסורים על כתיבת שטר (רשב"ם שם קנב א ד"ה אין כותבין).

כתבו ונתנו ואפילו אם נכתב השטר מחיים, אין נותנים המנה **מחיים** לאחר מיתה (מגיד משנה שם; טוש"ע שם), אבל כתבוהו ונתנוהו מחיים, נחלקו ראשונים:

- יש סוברים שהרי זו כמתנת בריא ומועילה (רמב"ם שם, וכפירוש המגיד משנה שם; כסף משנה שם, בדעת הראב"ד).

- יש סוברים שאף בזה לא יתנו, שהעדים שלוחים הם, וכיון שהשולח מת – השליחות בטלה (ראב"ד שם להבנת המגיד משנה; נמוקי יוסף על הרי"ף בבא בתרא סב א, בשם הרבה מן האחרונים), שמתנת שכיב מרע קונה לאחר מיתה רק באמירה, אבל לא בשטר (נמוקי יוסף שם).

- ויש מחלקים: אם נכתב השטר בלשון צוואה, שאינו אלא לראיה, אם מסר לו מחיים קנה, שמשנמסר השטר דעתו לקיים צוואתו; אבל אם נכתב בלשון מתנה, אז מסירת השטר היא כקנין (ראה לעיל: מתנה שכתוב בה קנין. רא"ש בבא בתרא ט לא; רבנו ירוחם משרים כד; טור שם ל; שו"ע שם יט).

תנו ואף אמר תנו ואף כתבו לו – קנה, אף אם לא כתבו מחיים, **כתבו** שייפוי כח הוא למקבל המתנה, וכותבים ונותנים אף לאחר מיתה (בבא בתרא קלה ב ורשב"ם; רמב"ם זכיה ומתנה ח יג; טוש"ע חו"מ רנ יח).

צוואה לזכרון לא אמרו שחוששים שמא לא גמר להקנותו אלא **זכרים** בשטר, אלא כשאמר כתבו ותנו, אבל גמר צוואתו ומצוה לכתבה, אינו אלא לזכרון דברים בעלמא (שו"ת הרשב"א אלף מד; רבנו ירוחם כד, בשם הגאונים וסי' המצות; טוש"ע שם כא).

והחילוק הוא, שבשטר נכתב בלשון שטר אלא שניכר שהוא דרך צוואה, אבל בצוואה לזכרון דברים כותב גם עניינים אחרים בדרך כלל, ולא בלשון שטר (ט"ז וערוך השלחן שם). ויש שכתב שההבדל הוא שאם אמר כתבו ותנו היא צוואה בשטר, אבל אם אמר רק לכתוב, זו צוואה לזכרון דברים (נתיבות המשפט ס"ק כו).

כתב בדרך צוואה אבל היה בו גם קנין, הרי זה מתנת שכיב מרע שכתוב בה קנין (ראה לעיל. שו"ת הריב"ש קסח והביאו בית יוסף; רמ"א שם כא).

רוב הראשונים סוברים שאין הבדל בין כתוב הקנין בשטר או שאינו כתוב, או שנתן בעל פה והקנה גם בקנין (רשב"ם שם ד"ה שכתוב וד"ה לא ידענא; רמב"ן ועוד ראשונים שם; ר"י ב"ר אברהם בתוספות כתובות נה ב ד"ה מתנת; טוש"ע שם); ויש מהראשונים סוברים דוקא אם הקנין כתוב בשטר (ריב"ם בתוספות כתובות שם, ובבא בתרא שם ד"ה מתנת).

קנין ליפוי כח אם קנו ממנו כדי לייפות כח המקבל, כגון שכתבו "וקנינא מיניה מוסיף על מתנתא דא" (וקנינו ממנו מוסיף על מתנה זו) – קנה (בבא בתרא שם; רמב"ם שם יא; טוש"ע שם). וכן אם כתבו ששטר זה יהיה בכל אופן המועיל (רמ"א שם), שכאילו כתב שקנין זה הוא נוסף (סמ"ע שם ס"ק נג). וכן אם המקבל ביקש את הקנין, הרי זה כייפוי כח (שו"ת תרומת הדשן פסקים רל; רמ"א שם). וכן אמר אחר הקנין שתתקיים המתנה, הרי זה ייפוי כח (שו"ת הריב"ש קסז; רמ"א שם).

קנין אגב הקנה מטלטלים אגב קרקע – לא קנה, שהרי לא קנה הקרקעות אלא לאחר מיתה, ואין קנין לאחר מיתה (שו"ת הרשב"א תתפב, והובא בבית יוסף רנ, וכפירוש הגהות דרישה שם, וסמ"ע ס"ק נד; רמ"א שם).

נמצאת דייתקי מי שמת ונמצאת דייתקי (צוואת שכיב מרע, ראה בבא על ירכו בתרא קלה ב) ⁵ קשורה על ירכו, אינה כלום (בבא בתרא קלה ב; רמב"ם זכיה ומתנה ט כד; טוש"ע חו"מ רנ כה), שלא גמר להקנותו אלא בקבלת השטר, ואין שטר לאחר מיתה (רשב"ם שם ד"ה הרי); ויש מפרשים שחוששים שמא נמלך (רמב"ם ושו"ע שם).

זיכה בשטר זיכה בה לאחר – דבריו קיימים (בבא בתרא שם; רמב"ם לאחר וטוש"ע שם).

- יש מפרשים שנתן המתנה לאיש אחר, ואמר לו: נכסים הכתובים בשטר זה אני מקנה לך בקבלת השטר (רשב"ם בבא בתרא קלה ב ד"ה לאחר).

- יש מפרשים שזיכה לו על ידי אחר, ואפילו על ידי אחד היורשים, או אשתו או עבדו שידם כידו, שמסירת השטר היא כאילו צוה עכשיו בפיו, וזוכה באמירה (נמוקי יוסף שם, בשם ריטב"א).

- ויש סוברים שדוקא קרקעות, אבל לא מטלטלים, שאינם נקנים בשטר (טור בשם הראב"ד, וראה פרישה שם).

אמר לעדים אמר כתבו שטר ותנו מנה לפלוני, ומת קודם שכתבו, **כתבו ותנו** אין כותבים ונותנים, שמא לא גמר להקנותו אלא ומת

דברי תורה

דברים שהם מן התורה, בניגוד לדברי סופרים; דברים של תורה, בניגוד לדברי חול

קבלה, שאף הם נקראים דברי סופרים), אמרו דברי תורה על דבר הלמד מן התורה, אף על פי שאינו מפורש (ראה חולין קלו א), שתורת משה קרויה תורה, לפי שניתנה תורה לדורות, ואילו דברי קבלה של הנביאים נאמרו לפי צורך השעה והדור והמעשה (רש"י שם).

דבר תורה מצינו שאמרו גם בלשון יחיד: "דבר תורה", ומובנו דין שהוא מן התורה, אף שאינו מפורש, אלא למד ממדרש חכמים, כמו: דבר תורה מעות קונות (בבא מציעא מז ב. ודין

בניגוד לדברי סופרים השם דברי תורה יש שנאמר בניגוד לדברי סופרים (ראה ערכו), ומובנו לפעמים דברים המפורשים בתורה שבכתב, כגון: אם יאמר לך נביא עבור על דברי תורה כו' (סנהדרין ז א, וראה שם פח ב), ולפעמים דברים מן התורה, אף שאינם מפורשים אלא חכמים הוציאו ממדרש הכתובים (ראה תענית כח א, ורש"י שם ד"ה הללו).

וכן כשנאמר בניגוד לדברי קבלה (ראה ערך דברי סופרים וערך דברי

דייתק, שהמלה עצמה יונית, ובתפארת ישראל בבא מציעא א ז שחכמים בחרו במלה זו על שם הנוטריקון. **דברי תורה**. 1. ז', טור קלד-קלה.

5. ראה רש"י בבא מציעא יג א ד"ה דייתקי, שנקרא כן על שם נוטריקון "דא תיקו", זאת תקום, שדברי שכיב מרע ככתובים וכמסורים. וראה ערוך ערך

(ראה קרבן העדה ופני משה שם); אסור להתרפאות בדברי תורה (שבעות טו ב), והדברים אמורים על ספר תהלים (ראה שם).

וכן בלשון יחיד: דבר תורה (ראה גיטין נה א).²

בניגוד לדברי ומצינו שקראו דברי תורה בניגוד לדברי חול, בין חול לתורה שבכתב ובין לתורה שבעל פה, כמו: וְדַבַּרְתָּ בָּם (דברים ו ז), בדברי תורה כתוב (ברכות כא א); שנים שיושבים ואין ביניהם דברי תורה הרי זה מושב לצים (אבות ג ב); אין מוסרים דברי תורה לנכרי (חגיגה יג א. וראה ערך תלמוד תורה); לא יעמוד אדם ויתפלל לא מתוך שיחה כו' אלא מתוך דבר של תורה (ירושלמי ברכות ה א); וכן בכמה מקומות.

דְּבָרִים בְּטִלִּים¹

שיחות בני אדם, שאין בהן לא תורה וחכמה ולא צרכי האדם

גדרם

- את דברי התורה - עיקר, ולא תעשה אותם טפלה, ולא יהיה משאך ומתנך אלא בהם (ספרי ואתחנן לד, ורש"י עה"ת שם ז ד"ה ודברת בם; כן משמע מרב אחא בגמ' שם), וכן אמרו: העושה תורתו עיתים הרי זה מפר הברית (רבי חלקיה בשם רבי סימון בירושלמי ברכות ט ה).

אף אמוראים נחלקו בדבר:

- יש אומרים שהשח שיחת חולין עובר בעשה, שנאמר: ודברת בם (רבא בגמ' שם), ואינו אלא אסמכתא, והאיסור מדרבנן (פרי מגדים או"ח קנא, אשל אברהם סק"א), שעיקרו של כתוב נצרך לחיוב קריאת-שמע (ראה ערכו).
- ויש אומרים מכתוב אחר שהשח שיחת חולין עובר בלאו - מדרבנן - שנאמר: כָּל הַדְּבָרִים יִגְעִים לֹא יוּכַל אִישׁ לְדַבֵּר (קהלת א ח. רב אחא בר יעקב בגמ' שם), דהיינו שאין לו רשות לדבר (רש"י שם ד"ה לא יוכל).

ונחלקו ראשונים:

- יש אומרים שלא אמרו שיש איסור לשוח שיחת חולין, אלא כשמפסיק בעת שקורא בתלמוד ושח שיחת חולין, שנאמר בם: בקריאת שמע יש לך רשות להפסיק מן התלמוד, ולא בדברים אחרים (רבנו חננאל שם; ערוך, בם), וכן אמרו: הפוסק מדברי תורה ועוסק בדברי שיחה מאכילין לו גחלי רתמים, שנאמר: הַקִּטְפִּים מְלֹחֶת עָלֶי שֵׁת וְשֹׁרֶשׁ רְתָמִים לְחֶמֶס (איוב לד. רבי לוי בעבודה זרה ג ב).
- יש אומרים שאסור לעולם לדבר דברים בטלים (כן משמע מהגהות מימוניות (קושטא) תלמוד תורה ג יג; דרכי משה יו"ד רמו סק"ט, בשמו; רמ"א שם כה), וכן אמרו: מְנַעֵי רִגְלָךָ מִיַּחַף וּגְרוּנְךָ מִצִּמְאָה (ירמיה ב כה), מנעי לשונך מדברים בטלים כדי שלא יבוא גרונוך לידי צמאה (רב נחמן בר יצחק ביומא עז א), בצאתך בגולה (רש"י שם ד"ה שלא יבוא), ויש מהחכמים שאמרו עליהם שמימיהם לא שחו שיחת חולין (סוכה כח א, על רבי אליעזר ורבן יוחנן בן זכאי; רמב"ם דעות ב ד, על רב).

- ויש אומרים שאף הסוברים שהשח שיחת חולין עובר בעשה ובלאו, לא נתכוונו הלכה למעשה, אלא דברו דרך צחות (כן משמע מהמאירי יומא שם).

שיחת חולין של תלמידי חכמים צריכה תלמוד של תלמידי חכמים

זה נדרש, ראה רש"י שם מו ב; רי"ף ונמוקי יוסף שם; שיטה מקובצת שם; תוספות בכורות יג ב ד"ה דבר. וראה ערך כסף); דבר תורה ארוסה אוכלת בתרומה (כתובות נז ב. וראה ערך אכילת תרומה); נשים חייבות בקידוש היום דבר תורה (ברכות כ ב. וראה ערך קידוש).

וכן אמרו "דבר תורה" על הלכה למשה מסיני (ראה עירובין ד ב, ורש"י שם ד"ה דבר תורה. וראה ערך חציצה), או על דבר שהוא מסבא (ראה בכורות נא ב, ורש"י שם ד"ה בנו).

נביאים וכתובים מצינו שאמרו דברי תורה על דברים הכתובים בנביאים וכתובים, כמו: דברי תורה עניים במקומם ועשירים במקום אחר (ירושלמי ראש השנה ג ה), והדברים אמורים בספר ירמיה

דברים בטלים (יומא יט ב, לגירסת המאירי שם; מדרש תהלים (בובר) לט ד), הנקראים גם דברים אחרים (גמ' שם, לגירסתנו), שיחת חולין (סוכה כח א) או: שיחה בטלה (רמב"ם דעות ב ד), והם שיחת הילדים וקלות ראש (רש"י יומא שם ד"ה ולא בדברים אחרים), ודברי הבאי ושחוק (רש"י סוכה שם ד"ה שיחת חולין כח א), והיא שיחת רוב בני אדם (רמב"ם שם), כמו חשבונות כמה סאים תבואה היו לנו בשנה פלונית, כמה דינרים הוציא בחתונת בנו, וכיוצא באלו, שהם בכלל שיחה בטלה, שאין בהם צורך כלל (רמב"ם שבת כג יח). ויש מי שכתב שבכלל מצות קְדָשִׁים תִּהְיֶה (ויקרא יט ב) הוא גם שישמור פיו ולשונו מן הדבור הנמאס, ויקדש עצמו בזה עד שיגיע לפרישות, כמה שאמרו על רבי חייא שלא שח שיחה בטלה מימיו (רמב"ן שם. וראה סוכה כח א שרבן יוחנן בן זכאי שמימיו לא שח שיחת חולין).

ראשונים חילקו הדיבור לחמשה חלקים:

- זה שמצוה בו, כקריאת התורה ולימודה.
- זה שנאסר, כשקר ורכילות.
- האהוב, כשבח המעלות השכליות והמידות.
- המותר, כפרנסתו ומאכליו ושאר צרכיו.

• והנמאס, כרוב סיפורי ההמון במה שאירע, ובמה שהיה, ומה מנהגי המלך פלוני, ואיך היתה סיבת מות פלוני, או איך התעשר פלוני, וזהו שקראו שיחה בטלה (פירוש המשניות לרמב"ם אבות א יז), או דברים בטלים.

דינם

היתר דיבור נאמר: וְהָיוּ הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה אֲשֶׁר אֲנִי מְצַוְךָ הַיּוֹם עַל כָּתֹב לְבָבְךָ, וְשָׁנַנְתָּם לְבִנְיָךְ וְדַבַּרְתָּ בָּם (דברים ו ו-ז), ונחלקו תנאים:

- יש אומרים שרק בם - בדברי תורה (רש"י יומא יט ב ד"ה בם, השני) - יש לך רשות לדבר, ולא בדברים בטלים (תנא קמא שם, לגירסת המאירי שם; מדרש תהלים (בובר) לט ד).

• ויש אומרים שלא יהיה עיקר דיבורך אלא בם, שתעשה אותם

² הלשון "אמרה תורה" נאמר גם על דברים שמדרבנן, ראה ערך דברי סופרים,

וראה ערך דבר שהצדוקים מודים בו. **דברים בטלים**. 1. ז, טור' קלה-קלו.

תפלה יא ו; טושי"ע או"ח קנא א), ואפילו שיחת חולין שהיא לצורך פרנסה (פרי מגדים שם, אשל אברהם סק"א; פמ"ג שם אשל ס"ק א; מ"ב שם ס"ק ב), ויש מהגדולים שהיה נזהר שלא לדבר בבית הכנסת אפילו דברי מוסר ותשובה, כדי שלא ימשך מדיבורים אלו לדברי חול (מגן אברהם שם סק"ג, שכן העידו על האר"י).

עמידה לא יעמוד אדם להתפלל מתוך שחוק וקלות ראש ודברים לתפילה בטלים (ברכות לא א; רמב"ם תפלה ד יח; טושי"ע או"ח צג ב).

נשבת אסור להרבות בשיחה בטלה בשבת, שנאמר: וְדָבַר דְּבָר (ישעיהו נח ג) – שלא יהא דיבורך של שבת כדיבורך של חול (ישעיהו נח ג) – שלא יהא דיבורך של שבת כדיבורך של חול.

(רמב"ם שבת כד ד, על פי שבת קיג ב, לפירוש התוספות שם ד"ה שלא, בשם רבנו תם; טושי"ע או"ח שז א), ואמרו על אחד התנאים שכשראה אמו מרבה בדברים בשבת אמר לה: "אמא, שבת היא" (רבי שמעון בר יוחאי בירושלמי שבת טו א). ואין האיסור אלא להרבות, אבל בלי ריבוי – מותר (באור הגר"א שם סק"א), ומכל מקום אמרו: מדוחק התיירו לשאול שלום בשבת (רבי חנינא בירושלמי שם)². ובני אדם שסיפור שמועות ודברי חידושים מהמלכים ושרים ומלחמותיהם וכיוצא בהם הוא עונג להם, מותר לספרם בשבת כמו בחול, אבל מי שאינו מתענג אסור לאמרם כדי שיתענג חברו (תרומת הדשן סא; רמ"א שם).

ואף לדעה שאסור לשוח שיחת חולין בחול נאמר דין זה, שלא אסרו ביום חול לשוח במה שגורם עונג לחברו, אלא בדברים בטלים ממש, ורק בשבת נאסר אם אין לו עונג מזה ורק חברו מתענג בדברים (פרי מגדים או"ח שז, משבצות זהב סק"א).

(סוכה כא ב, בנוסחאות לא מצוננות), שצריך להטות אוזן אף לשיחת החולין שלהם, שאפילו בשיחת חולין של תלמיד חכם הוא כולל בהם דברי תורה על מנת להשמיע לתלמידים (רש"י שם ד"ה מלתא), וכתבו אחרונים שתלמיד חכם צריך לסדר מראש את שיחת החולין שלו שתהיה צריכה לתלמוד (לשלשה באלול המורחב ע, בשם הראי"ה קוק).

מיעוט הדיבור בהם לעולם ירבה אדם בשתיקה, ולא ידבר אלא או בדבר חכמה או בדברים שצריך להם לחיי גופו, ואפילו בצרכי הגוף לא ירבה אדם דברים, ועל זה ציוו חכמים ואמרו: כל המרבה דברים מביא חטא (אבות א יז); ואמרו: לא מצאתי לגוף טוב אלא שתיקה (אבות שם). וכן בדברי תורה ובדברי חכמה יהיו דברי האדם מועטים וענייניהם מרובים (רמב"ם דעות ב ד).

לימודם יש מהראשונים שכתב בטעם האיסור ללמוד בספר בן סירא (ראה ערך חכמות חיצוניות), שאין בדבריו טעם או תועלת, אלא איבוד הזמן בדברים בטלים (פירוש המשניות לרמב"ם, הקדמה לפרק חלק).

הקובע עצמו תמיד לשיחה בטלה הקובע עצמו תמיד לשיחה בטלה ודברים בטלים הוא מכת לצים, ושתי רעות בדבר, שכל המרבה דברים מביא חטא, ושהוא בטל מדברי תורה (שערי תשובה לרבנו יונה קצו).

כבית כנסת שיחה בטלה היא מן הדברים של קלות ראש, שאין נוהגים בהם בבתי כנסיות ובתי מדרשות (רמב"ם

דְּבָרִים הַנִּקְנִים בַּאֲמִירָה¹

דברים שמתחייבים בהם בדיבור בלבד, בלי מעשה קנין

התחייבות האבות בשידוכים

אף על פי שכל התחייבות צריכה קנין (ראה ערך התחייבות) מכל מקום האב שפסק לבנו או לבתו בשידוכיהם, ואמר כמה אתה נותן לבנך, כך וכך, וכמה אתה נותן לבתך, כך וכך, ועמדו וקידשו – קנו, והן הן הדברים הנקנים באמירה (כתובות קב א; רמב"ם אישות כג יג, ושם זכיה ו יז; טושי"ע אה"ע נא א) – ואין צורך אפילו בכתיבת הדבר (רב אשי בכתובות קב ב, לפי תוספות שם ד"ה הכא; טור שם)² – ואפילו פסק לבתו בוגרת (ראה ערכו), שאין הנאה של כסף הקידושין באה לידו של אב, הרי זה גומר ומקנה בדברים, שהרי אפילו באבי הבן שאין הנאה באה לידו אמרו כן, אלא באותה הנאה שהם מתחתנים זה עם זה הרי הם גומרים בלבבם להקנות זה לזה (גמ' שם ב; רמב"ם אישות שם יד; טושי"ע שם)³.

זמן הקנין בזמן הקנין באמירה זו נחלקו גאונים וראשונים:

• יש אומרים שאין קונים באמירה זו עד שעת נישואין,

שכל הפוסק דעתו לכנוס (ר"י כתובות סו ב, ורא"ש שם ו ג, על פי ירושלמי כתובות ו ב; רמב"ם זכיה שם), וכן הלכה (טושי"ע חו"מ נג א).

• ויש אומרים שאין הדברים אמורים אלא דוקא כשהתנה על מנת שיכנוס, אבל פסק סתם – קנה מיד (רא"ש שם, שכן פסק גאון; ריטב"א כתובות סז א, בשם רב האי גאון; מאירי קידושין ט ב, בשם גאונים הראשונים). ודוקא הנישואין הם שאמרו שהם בתורת תנאי – לסוברים כן – אבל הקידושין ודאי אינם בתורת תנאי, אלא שהקידושין עצמם הם שגומרים הקנין, ואם חזר בו האב קודם הקידושין אין כאן קנין, אבל אחר שקידש אין בכחו לחזור, וזה כונסה וזוכה בקנינו אף שכבר חזר בו האב (נודע ביהודה תניינא חו"מ מב, על פי תוספות כתובות נג א ד"ה השתא, ועוד).

למי נפסק פסיקה זו של המעות היא לבתו ולא לחתנו, שלא אמר כשתכנוס את בתי אתן לך כך וכך, אלא אמר בשעת קידושין כך וכך אני נותן לבתי, ולכן כתבו ראשונים שאף על פי

כתיבה (סמ"ג שם, לדעת סדר תנאים ואמוראים מכתיבת יד ר"י טוב עלם); אכן מרבית הראשונים ביארו מחלוקת האמוראים בענין אחר (ראה להלן: בשעבוד התחייבות).³ ויש מהראשונים הסוברים שאותה הנאה זו שמתחתנים גמרו והקנו, אינה עיקר הטעם, אלא כדי שלא יהא הדבר כהלכה בלא טעם סמכו לומר טעם זה, אבל עיקר הטעם הוא שתקנת חכמים היא, כדי שלא יטעו לומר שהקידושין תלויים באותם התנאים, מאחר שסמך לאותם הדברים קידשו, ויאמרו שאם לא יתקיימו התנאים יהיו הקידושין ספק, ולכן תיקנו שהקידושין יהיו גמורים בלי שום תנאי, והתנאים יהיו עליהם חוב גמור

2. וכן אמרו: לא ניתנו שבתות וימים טובים אלא לעסוק בהן בדברי תורה (רבי ברכיה בשם רבי חייא בר בא בירושלמי שם); ויש החולק וסובר להיפך: לא ניתנו שבתות וימים טובים אלא לאכילה ולשתיה. על ידי שהפה זה מסריח התיירו לו לעסוק בהן בדברי תורה (רבי חגי בשם רבי שמואל בר נחמן שם).
דברים הנקנים באמירה 1. ז, טור' קלח-קמט. 2. ויש מהאמוראים (רבינא שם) שנחלקו ראשונים בדעתו אם מסתפק בדבר (תוספות שם ד"ה הכא, בשם רבנו חננאל ורבנו תם); או שחולק בבירור על הדין וסובר שצריכים כתיבה (סמ"ג עשין מח, בשם רבנו מאיר), ויש מהראשונים שסובר שלהלכה צריך

בשעת נישואין (מרדכי כתובות רסג; מאירי כתובות קא ב, בדעת גדולי המחברים; רמ"א שם, בשם יש חולקים).

התחייבות המשודכים והקרובים

התחייבות המשודכים עצמם שפסקו עליהם, נחלקו **המשודכים עצמם** ראשונים בדינם:

• יש אומרים שאף הם מקנים באמירה בלבד, והרי שהיו שידוכים בין איש ואשה, ואמר לה כמה את מכנסת לי, כך וכך, ואמרה לו וכמה אתה נותן לי או כותב לי, כך וכך, ועמדו וקידשו, הרי הם קונים באמירה (רמב"ם אישות כג יג; סמ"ג עשין מח; שיטה מקובצת כתובות נה א, בשם ר"י הלוי), וכן הלכה (טוש"ע אה"ע נא א), שכל שכן הוא מהאב שפוסק לבנו (מגיד משנה וכסף משנה שם), וכן אמרו ב"שטרי פסיקתא" שנקנים באמירה (כתובות קב א), והיינו כשהחתן והכלה פוסקים תנאים שביניהם (רש"י שם ד"ה לא), ובאותה הנאה שהם מתחתנים גמרו להקנות (מרדכי שם רסג).

• ויש אומרים שאין המשודכים מתחייבים בדברים, שכן אמרו: כשם שהבעל פוסק, כך האב פוסק, אלא שהבעל מזכה בכתב, והאב בדברים (ירושלמי כתובות ה א, לגירסת המאירי כתובות שם, וקידושין שם ט ב), הרי שהבעל אינו מזכה בדברים (שיטה מקובצת כתובות נה א, בשם גאון; מאירי קידושין שם; הגהות מימוניות שם, בשם רבנו שב"ט). וטעם הדבר שהאב חייב להשיא את בתו ואת בנו, ואף על פי שאין חובה עליו ליתן לבן משלו, מכל מקום כיון שחובת הנישואין עליו, מתוך כך יש הנאת חיתון בעשיית המוטל עליו, אבל הבעל אינו מצווה ליתן דבר לאשתו, ולכן אין כאן שיעבוד בדברים, אף על פי שחיבתו גדולה בנישואין (מאירי קידושין שם).

התחייבות ומכל מקום הכל מודים שלא אמרו דין זה באח שפסק קרובים לאחותו, או אשה שפסקה לבתה, ושאר קרובים, ולא קנו עד שיקנו מידי הפוסק שיתן כך וכך (ירושלמי כתובות ה א; רמב"ם שם יד; טוש"ע שם), שדעתו של אדם קרובה אצל בנו – ובתו – ומרוב שמחתו גמר ומקנה (רמב"ם שם), אבל אין דעת אם ואח קרובים אצל האחות והבת כדעת האב (מאירי קידושין ט ב), ועוד שהאב חובת הנישואין עליו, אבל שאר קרובים, הואיל ואין עליהם להשיאה, אין כאן הנאת חיתון כל כך; ואפילו הניח אבי הבת נכסים להשיאה, ופסקו על אותם הנכסים, הואיל ואין עיקר החיוב עליהם אין שיעבודם בדברים כלום, והיא זוכה כמה שהניח לה אביה, אבל אין לה על אמה ואחיה כלום (מאירי שם) ⁵.

קרב הפוסק אח שפסק על אחותו והיא עניה, הרי זה מתחייב **עבור קרב** כדיבורו מדין צדקה, ולא יהא אלא אחר הרי זה נעשה כמו נדר ומתחייב (מרדכי כתובות רסג, על פי ירושלמי בבא מציעא ד ב; רמ"א שם).

כשמצד אחד היה אב מצד אחד, ואח מצד שני – יש מן הראשונים מסתפקים אם מה שהתנה האב נקנה באמירה, אף על פי שאין התנאי שכנגדו נקנה באמירה, ומצדדים לומר שאף התנאי של האב אינו נקנה באמירה, לפי שאינו מקנה אלא על הדרך שהוא קונה (מאירי

שמת חתנו – לבתו פסק ובתו קנתה (מגיד משנה שם, בשם יש מי שפירש; ר"ן כתובות סו ב, בשם רב האי); אלא שיש סוברים שלא קנתה הבת אלא אם נתייבמה, שאינו יכול לומר לאחיו בלבד הייתי רוצה ליתן (רא"ש כתובות ו ג, בדעת רב האי; טוש"ע חו"מ נג ב, בשם יש מי שאומר).

כשקידשו כשקידשו לאחר זמן, נחלקו ראשונים בדבר:

לאחר זמן • יש אומרים שאין הדברים נקנים באמירה אלא אם כן עמדו וקידשו מיד מתוך התנאים, אבל לא כשקידשו לאחר זמן (תוספות קידושין ט ב ד"ה הן, וכתובות קט א ד"ה תשב, בשם הרשב"ם; מרדכי כתובות רסג, בשם הרשב"ם והמהר"ם), שהפסיקו בדברים אחרים בינתיים (מרדכי שם), והוא הדין אם קידשו לאחר זמן והזכירו התנאים בשעת הקידושין שנקנים באמירה (תוספות כתובות שם), וכן הלכה (טור אה"ע נא; רמ"א שם א; בית שמואל שם סק"ז).

• ויש אומרים שאפילו לא עמדו וקידשו מתוך התנאים – קנו, שלעולם כל שקידשו על דעת תנאים הראשונים קידשו (שיטה מקובצת כתובות קב ב, בשם ר"י; ריטב"א קידושין ט ב).

אכן אם נכתבו התנאים בשטר, כתבו אחרונים שהכל מודים שאפילו לא קידשו מיד, אלא לאחר זמן – קנו (מבי"ט א רכג, על פי רמב"ם אישות כג יז; באר היטב שם סק"ז, בשמו) וכן אם בשעת הפסיקה גמרו השידוכין, ועשו קנין על הקידושין, וקבעו זמן לקידושין, אף על פי שלא עשו קנין על הפסיקה, והקידושין היו לאחר זמן – נקנית הפסיקה באמירה (מבי"ט שם).

אכן כשקידשו ואחר כך פסקו, ואפילו כתבו, אין אומרים שהדברים נקנים באמירה (תוספות כתובות נג א ד"ה השתא, בתירוץ השני; רמ"א שם).

כשאמרו ללא תנאי כתבו ראשונים שדוקא אם התנו דרך תנאי נקנים באמירה, אבל אם עשו בלא תנאי, אלא כל אחד אומר מעצמו, אינו נקנה באמירה (ריב"ש שמה, בשם העיטור; רמ"א שם).

התנה אחד מהם בלבד, כגון אב שפסק לבתו, ואין שם אבי הבן שיפסק לבנו, נחלקו ראשונים אם מקנה באמירה בלא קנין (מאירי קידושין ט ב, בשם יש מפרשים); או שאינו מקנה באמירה בלא קנין (מאירי שם).

כשפסקו בשעת הנישואין לא פסקו בשעת קידושין ופסקו בשעת נישואין, נחלקו ראשונים:

• יש אומרים שאף בשעת נישואין אין צריך קנין, כמו בשעת קידושין (מאירי כתובות נד ב, בשם גאונים ובשם יש מתרצים, ושם קב א; ריב"ש שמה, בדעת הרמב"ם; שיטה מקובצת שם נה א, בשם ר"י הלוי, ושם נה ב, בשם הרא"ה, שכתב בשם יש מן הגאונים; טור אה"ע סו, בשם רב האי; שו"ע שם ח, בשם יש מי שאומר), ולא אמרו עמדו וקידשו אלא לרבות שאפילו לא נזכר התנאי בשעת הנישואין – קנו, אבל הדין הוא גם בשעת נישואין, אף על פי שכבר קידשו, כיון שבשעה זו הוא גמר החיתון, ויש שם קירוב דעת (ריב"ש שם). לפיכך הפוסק עם אשתו בשעת נישואין שיהיה זן את בתה – חייב לזונה, והדבר דומה לדברים הנקנים באמירה (ריב"ש שם) ⁴.

• ויש אומרים שאין אמירה בלבד קונה אלא בשעת קידושין, ולא

בשאר הקרובים, שכיון שמתוך דבריהם עמדו וקידשו וסמכו על זה, לפיכך הם גומרים בלבם להקנות, כמו בערב (ראה ערכו), שמתחייב כדיבורו, לפי שהמלוה נותן על פי דבריו, ובאותה הנאה שהם סומכים על דבריו של הפוסק ומתחננים גומר ומקנה (הגהות מימוניות שם, בשם תשובות כמה מן הראשונים בתוספות

(מאירי קידושין ט ב, בשם יש שפירשו). ⁴ ויש שכתבו שלדעה זו אפילו אם הוסיף לאשתו לאחר נישואין אין צריך קנין אלא נקנה באמירה בעלמא (ר"ן כתובות סו ב, על פי ירושלמי שם ה א; ריטב"א שם נד ב). ⁵ ויש מהראשונים החולקים בזה וסוברים שלא דיברו חכמים אלא בהווה, אבל הוא הדין גם

בעולם (ראה ערך דבר שלא בא לעולם: בהתחייבות), אלא שצריך קנין, וכאן, שהם דברים הנקנים באמירה, די בלא קנין (בית שמואל שם).⁷

זכר שאינו קצוב הסוברים שאין אדם מתחייב בדבר שאינו קצוב אפילו בקנס (ראה ערך דבר שאינו קצוב: בהתחייבות), מכל מקום בשעת קידושין, שהדברים נקנים באמירה, אף בדבר שאינו קצוב יכול להתחייב, ולפיכך הנושא אשה ופסק עמה לזון את בתה כך וכך שנים – חייב לזון (רמב"ם אישות כג יז, ומכירה יא טז-יז, על פי משנה כתובות קא ב וגמ' שם), ואפילו אם התנה בשעת נישואין – מועיל, אלא שצריך קנין, לפי שהדבר דומה לדברים הנקנים באמירה, כיון שעדיין לא נישא, ושייך עוד לומר מתוך שמתחננים זה עם זה גמרו והקנו, אלא שמכיון שכבר קידש לפיכך צריך קנין (כסף משנה שם ושם).

נשאין ידו לקיים אין הדברים נקנים באמירה אלא במה שבידו של אב לקיים, אבל אם פוסק על בנו שיעשה איזה דבר, כגון לילך אחריה למקום אחר – אינו נקנה באמירה, שהרי אין הדבר תלוי באב אלא בבן (מרדכי כתובות רסג, בשם הר"ם; רמ"א אה"ע נא א), שאין הבן מתרצה אלא מדייק היטב כשעומד לישא אשה (מרדכי שם).

בשיעבוד ההתחייבות

דברים הנקנים באמירה נחלקו אמוראים בדין גבייתם מנכסים-משועבדים (ראה ערכו), היינו מנכסים שהמתחייב מכר לאחרים אחר שנתחייב:

- יש שנסתפקו אם ניתנו להיכתב, או לא ניתנו להיכתב (רבינא בכתובות קב ב); או שסוברים בודאות שניתנו להיכתב (ראה רמב"ן קידושין ט ב, בדעת רבינא).
 - ויש אומרים שלא ניתנו להיכתב (רב אשי בכתובות שם).
- לדעת רוב הראשונים הדברים אמורים בנוגע לגבייה ממשועבדים, אלא שנחלקו בפירושם (ראה רש"י שם ד"ה ניתנו ליכתב וד"ה לא ניתנו ליכתב; שיטה מקובצת ופני יהושע שם; רא"ש שם יב ג; טור ושו"ע אה"ע נא א; המאור קידושין שם; תוספות כתובות שם ד"ה ניתנו; מאירי כתובות שם, וקידושין שם; ריטב"א כתובות שם; מגיד משנה זכיה ו יז; שו"ע אה"ע נא א).
- להלכה דעת רוב הראשונים שלא ניתנו ליכתב (רי"ף קידושין שם; רמב"ן שם, בשם רבנו חננאל; רמב"ם זכיה שם; טוש"ע אה"ע נא א); ויש שנראה מדבריהם שגאונים פוסקים שניתנו ליכתב (כן משמע מרמב"ן ורי"ן קידושין שם, בשם רב נטרנאי גאון והלכות גדולות; ראה סמ"ג עשין מח, בשם סדר תנאים ואמורים כתיבת יד ר"י טוב עלם), ולכן יש להסתפק בדבר (כן משמע מרמב"ן ורי"ן שם).

דברים העשויים להשאיל ולהשכיר

מטללים שמשאילים או משכירים אותם, אין מציאותם אצל מי שהוא הוכחה שהם שלו

- יש אומרים שהם דברים שבני אדם עושים אותם מתחילתם כדי להשאילם ולהשכירם וליטול שכרם, כגון היורות הגדולות

שאינו נקנה בקנין (ראה ערך חליפין) נקנה באמירה בשעת קידושין, שכך אמרו: כמה אתה נותן לבנד ולבתך, שמשמעו כמה כסף (המקנה בקונטרס אחרון שם).

דברים העשויים להשאיל ולהשכיר. 1. ז, טור' קמט-קנח.

קידושין ט ב; ויש סוברים כל שהאב מקנה הרי זה נקנה באמירה, אף על פי שאין התנאי שכנגדו נקנה באמירה, הואיל ומכל מקום נוח לו באותו חיתון וגמר ומקנה (מאירי שם, בשם יש מפריש).

התחייבות קרובים בכתב התחייבו שאר הקרובים בכתב, בלי קנין, הרי זה תלוי במחלוקת אם אדם מתחייב בכלל בכתב כשאינו חייב (ראה ערך התחייבות. מאירי שם).

בנישואין שניים

האב שפסק לבנו או לבתו אינו מתחייב באמירה אלא בנישואין ראשונים – שמרוב שמחתו בנישואין ראשונים גמר והקנה (רמב"ם אישות כג יד) – אבל בנישואין שניים אינו נקנה באמירה (ירושלמי כתובות ה א; תוספות כתובות קט א ד"ה תשב; רמב"ם שם; טוש"ע אה"ע נא א)⁶, אפילו בנישואי מחזיר גרושתו (שער המלך שם).

אכן כשהתחייבו המשודכים עצמם – לדעת הסוברים שאף הם עצמם מקנים באמירה לבד (ראה לעיל) – הרי הם מקנים באמירה בין בנישואין ראשונים ובין בשניים (מאירי כתובות שם; ריב"ש שמה; רמ"א שם).

כשהם נישואין ראשונים לצד אחד נישואין הראשונים הם הראשונים לבן או לבת של הפוסק, ולא לצד שכנגדו, כגון אם היו ראשונים לבן, שפסק לו אביו, אפילו היו נישואין שניים לאשתו – קנה, או שהיו נישואין ראשונים לבת, שאביה פסק לה, אפילו היו שניים לבעל – קנה (חלקת מחוקק שם סק"ב וסק"ו; בית שמואל שם סק"ו).

בדבר שאין הקנין מועיל

דברים הנקנים באמירה, נחלקו הדעות אם מועילים להקנות דבר שאין הקנין מועיל בו:

- יש אומרים שהקנין חל (ריטב"א כתובות קב א, בשם הגאונים; שיטה מקובצת שם נה א, בשם ר"י הלוי ובשם גאון), שכיון שאינו צריך קנין, אינו צריך גם אחד מתנאי ההקנאה (שיטה מקובצת שם), ולפיכך מתחייב באסמכתא (ראה ערכו), אפילו בכל הקנסות שקונסים בשעת קידושין (שיטה מקובצת שם).
- ויש אומרים שאין הקנין חל, שאף על פי שהדברים נקנים באמירה, מכל מקום צריך שיהיו הדברים שהם פוסקים ברשותו, שאין אדם מקנה דבר שלא בא לעולם (רמב"ם זכיה ו יז), וכן הלכה (טוש"ע אה"ע נא א). ומכל מקום אף לדבריהם יכול להתחייב ולשעבד עצמו אפילו במה שאינו ברשותו (ט"ז שם סק"ב; בית שמואל שם סק"ד), כדרך שאדם יכול להתחייב בכל מקום בדבר שלא בא לעולם מפני שהחוב הוא על גופו, וגופו הרי ישנו

גדרם

בגדר דברים העשויים להשאיל ולהשכיר נחלקו ראשונים:

לרבנו שב"ט). 6. ויש מן הראשונים סוברים שלא אמרו נישואין ראשונים אלא בבן, שאין האב חייב ליתן לבנו, ומתוך חיבת נישואין ראשונים הוא שרוצה להקנות באמירה, אבל אב לבתו אף בשניים או שלשיים כן (מאירי קידושין ט ב, בשם חכמי החר, בדעת הבבלי). 7. אכן הכל מודים במטבע, אף

• ויש אומרים שדברים שבני אדם רגילים להשאילם ולהשכירם, מן הסתם הרי הם בחזקת שאולים, אף על פי שאיננו יודעים אם זה עשוי להשאל לזה ואם לאו (כן משמע מתוספות בבא מציעא שם, בשם רבנו תם; ריטב"א שבועות שם)².

דבר העשוי להיפגם ולהתקלקל, כגון סכין של שחיטה – שהפסדו מרובה משכרו, ובני אדם מקפידים עליו שלא ישאלוהו (רמב"ם טוען ח י) – נחלקו בו אמוראים: יש אומרים שהוא בכלל דברים העשויים להשאל ולהשכיר (אביי בבא מציעא קטז א); ויש אומרים שאינו בכלל זה (רבא שם), וכן הלכה (רמב"ם שם; טוש"ע חו"מ עב יט)³.

מספריים שגוזזים בהם צמר, הרי הם מהדברים העשויים להשאל ולהשכיר (רבא בגמ' שם; רמב"ם שם י).

אף ספרי אגדה הם דברים העשויים להשאל ולהשכיר (רבא שם), ונחלקו ראשונים:

• יש אומרים שדוקא ספרי אגדה עשויים להשאל, מפני שאין אדם עשוי ללמוד בהם תמיד, אבל ספרים אחרים אינם עשויים להשאל מפני שנקרעים על ידי שימוש (רש"י שבועות מו ב ד"ה מיתמי, על פי בבא מציעא כט ב, בשם רבי יצחק הלוי; רמב"ם שם י; מרדכי בבא קמא קסב, ושבועות תשעה, שכן המנהג בכל אשכנז, וכן פסק רבנו מאיר, ובבא מציעא תה, בשם הראב"ה).

• ויש אומרים שכל הספרים הם בכלל דברים העשויים להשאל, וספרי אגדה לרבותא נאמרו, שאף על פי שהם מתורה שבעל פה ולא ניתנו להיכתב (ראה ערך אגדה), הם מדברים העשויים להשאל, וכל שכן ספרים אחרים שמצוה להשאילם (שו"ת הרי"ף עד; תוספות בבא מציעא קטז א ד"ה והא, בשם רבנו תם; נמוקי יוסף שם; רא"ש שבועות ז ה).

ומכל מקום אף לדעה זו ישנם יוצאים מן הכלל:

• ספרים נחמדים וחשובים הרבה אינם מדברים העשויים להשאל (רא"ש שם; מאירי בבא קמא קיד ב, לדעה זו; שיטה מקובצת שם, בשם ה"ר יהונתן).

• קונטרסים (שו"ת מהר"ם מרוטנבורג (פראג) תם).

• אדם הנמצא בעיר אחת אין דרכו להשאל ספר לחברו הנמצא בעיר אחרת (מאירי שם, לדעה זו; שיטה מקובצת שם, לשיטת אחרים).

• כשמי שנטען ששאל הספר איננו אדם הרגיל בלימוד תורה (הגהות אש"ר בבא בתרא ג נח, בשם ר"י).

דברים שאינם עשויים להשאל ולהשכיר – מספר דברים מצינו שמנו בכלל דברים שאינם עשויים להשאל ולהשכיר:

• עבדים קטנים (בבא בתרא לו א, ורשב"ם ד"ה יש לו).

• עזים (בבא מציעא קטז א, ורש"י ד"ה לאו מיד).

• כלים חשובים של כסף וזהב (תרומת הדשן שלה)⁴.

שמבשלים בהן בבית המשתאות, או כלי נחושת הטוח בזהב ששוכרים אותו לכלה להתקשט בו, שעשיית אלו הכלים אינה למכירת עצמם, ולא להשתמש בהם בעל הבית בביתו, אלא להשאילם לאחרים כדי ליהנות כנגדם, או להשכירם וליטול שכרם (רמב"ם טוען ח ט; מאירי בבא קמא קיד ב; סמ"ג עשין צה; טוש"ע חו"מ עב יט, בשם הרמב"ם), שכן אמרו: "דברים העשויים", ולא: "הראויים", ועשויים משמעם שנעשו מתחילתם לשם כך, ואין כל הראויים עשויים לכך (מגיד משנה שם, בדעת הרמב"ם), שכל הדברים ראויים להשאל ודרכם להישאל, ואפילו חלוקו של אדם ומצעו ומיטתו ראויים להשאל (רמב"ם שם). ומכל מקום אם היו לאדם משאר כלים, ויש לו עדים שהוא משכירם תמיד ומשאילם, והוחזק שהם להשאל ולהשכיר, הרי הם ככלים העשויים להשאל ולהשכיר (רמב"ם שם), אף על פי שלא נעשו מתחילתם לשם כך, ואין חילוק בשואלים בין איש לאיש, אלא במשאיל בלבד (מגיד משנה שם).

• ויש אומרים שאין צורך שיהיו עשויים מתחילתם להשאלה והשכרה (שו"ת הרי"ף עד; רמב"ן ורשב"א וריטב"א שבועות מו ב, בשמו, והסכימו עמו; רא"ש שם ז ה, בשם הרי"ף, והסכים עמו; תוספות שם ד"ה מו א) בטוענו, ובבא מציעא קטז א ד"ה והא, בשם רבנו תם; ראב"ד טוען ח י; מגיד משנה שם, בשם רוב המפרשים וקצת גאונים; טוש"ע שם, בשם הרי"ף ורבנו תם), "ועשויים" משמעותו רגילים ודרכם בכך (מגיד משנה שם; ריטב"א שם). ולכן כל שבני אדם רגילים להשאל אותם או לשאול כמותם, ודרכו של זה האיש להשאילם או להשכירם (ראה להלן), הם דברים העשויים להשאל ולהשכיר (שו"ת הרי"ף שם; הראשונים הנ"ל, בשמו), ודוקא כלים שמקפידים עליהם בני אדם מלהשאילם מפני חשיבותם הם דברים שאינם עשויים להשאל ולהשכיר, אבל שאר כל הכלים דרכם להשאל ולהשכיר (ראב"ד שם; טוש"ע שם, בשם הרי"ף ורבנו תם), אבל אם כלי זה אין דרך בני אדם להשאל ולהשכיר, דין דברים שאינם להשאל ולהשכיר יש לו, אף על פי שזה האיש עשוי להשאל או להשכיר לזה משאר כליו (רמב"ן וריטב"א שבועות שם, על פי בבא מציעא קטז א).

ובדעה זו נחלקו ראשונים:

• יש אומרים שאפילו שרגיל להשאל זה עצמו לאדם זה, צריך שיהיה גם בני אדם רגילים להשאילו (כן משמע מתוספות שבועות שם, בשם רבנו תם); וכן להיפך, דברים שמצד עצמם ראויים להשאל ולהשכיר, צריך שיהיה זה שהחפץ בידו רגיל אצל בעל החפץ וגם שיהיה בעל החפץ רגיל להשאיל כליו לאחרים (טוש"ע שם, בשם הרי"ף ורבנו תם), והדבר תלוי בראות הדיינים באהבת איש את רעהו, ולפי מנהג המקום (רא"ש שם; טור שם; רמ"א שם), והכל לפי מה שהוא השואל ולפי שהוא המשאל, שיש דברים רגילים להשאילם לקצת אנשים ולא לקצתם, ויש מי שישאל כלי זה מאחר ולא ישאלנו מזה (מגיד משנה שם, לדעה זו), ויש אדם קשה שאינו משאל כליו לשום אדם, ויש שמשאל לכל אדם, ויש שמשאל לרגילים ולא לשאינם רגילים (טור שם).

אפילו באו בני אדם והעידו שהשאילו או השכירו זה, אין מבטלים כלי זה מחזקתו שאינו עשוי להשאל ולהשכיר, אלא הרי הוא ככל הכלים (רמב"ם שם), וזה שהיה משאלו הוא שהפסיד בעצמו, ואין דנים לו דין חלוק משאר בני אדם (מגיד משנה שם, לדעה זו).⁴ ויש מי שמנה בגדים ופירות וכלי תשמיש הבית ודברים של סחורה (רמב"ם שם ג), לשיטתו שסובר כדעה הראשונה במחלוקת בגדר הדברים.

2. ויש מהראשונים שלא הזכירו כלל בדברים העשויים להשאל שמנהג בני אדם להשאילם, אלא שאדם זה עדים מעידים עליו שדרכו להשאילם להשכירם (ראב"ן ק, בשם רב האי בספר החכמה; שו"ת מהר"ם מרוטנבורג (פראג) תז).
3. לדעת הסוברים שדברים העשויים להשאל היינו שעשויים מתחילתם לכך, וסכין זה הרי ודאי לא נעשה מתחילתו לשם שאלה ושכירות, מחלוקת האמוראים היא כשיש עדים שזה השאלו (מגיד משנה שם, לדעה זו), ולפיכך

בטענת השאלתים והשכרתים

אף על פי שכל דבר המטלטל שהוא ביד אדם, הרי הוא בחזקת שהוא שלו, ואם יבוא אחד ויטען חפץ זה שלי הוא, ויביא עדים על כך, נאמן הנתבע לומר אתה מכרתו לי, או נתתו לי במתנה (ראה ערך חזקת מטלטלים), הרי בדברים העשויים להשאל ולהשכיר אין הדבר כן, אלא אם אמר המחזיק לקוחים הם בידי – אינו נאמן (בבא מציעא קטז א; רמב"ם טוען ח ג; טוש"ע חו"מ קלג ה), וכן כשאומר אתה נתת לי במתנה, או ממושכן הוא בידי, אם יש למערער עדים שהחפץ היה שלו, והוא טוען שהשאלו למחזיק או שהשכירו לו (רמב"ם שם; טוש"ע שם).

ונחלקו ראשונים:

• יש אומרים שאין הדברים אמורים אלא בבעל הבית שאינו עשוי למכור את כליו, וכשעדים ראו את הנתבע יוצא מבית התובע וכלים שאין דרכם להטמינם – שאין אדם בוש ליטלם בידו בשוק בפרהסיא (רש"י שבועות מו ב ד"ה אלא דברים) – טמונים לו תחת בגדיו, והנתבע איננו איש צנוע, ואינו בוש להוציא את כליו מגולים, שאז אינו נאמן לומר לקוחים הם בידי, שמכיון שהטמינם הדברים מראים שבוש הוא להודיע שצריך לשאול כלים משכנו, שאם היו לקוחים לא היה מטמינם; אבל אם חסר אחד מכל אלה, היינו שדרך בעל הבית זה למכור את כליו, או שהוציאים מגולים, או שדרך כלים כאלה להטמינם, או שהוא אדם צנוע – נאמן (ר"י מיגאש שם, לגירסתו בגמרא, בשם רב האי ורבנו חננאל, והסכים עימם; טור חו"מ ז, בשם ר"י הלוי והרמ"ה), וכל שכן כשלא ראוהו עדים כלל שהטמין אותם כלים תחת כנפיו – שנאמן (ר"י מיגאש שם), שאם לא כן היאך יקנה אדם מטלטלים, וכל הכלים העשויים להשאל ולהשכיר, שאפילו אם יקנה בעדים אי אפשר שלא ישכחו העדים או ימותו, ואם בשטר אפשר שיאבד ויחזור המערער (אור זרוע בבא מציעא שעב, בשם ה"ר ברוך).

• ויש אומרים שבדברים העשויים להשאל ולהשכיר לעולם אין המחזיק נאמן לומר לקוחים הם בידי, אפילו אם כל התנאים היו לטובתו, היינו שבעל הבית עשוי למכור את כליו, ואותו האיש צנוע, ואותם הכלים דרך בני אדם להצניעם (רבנו חננאל שם, לגירסתו בגמ'; ר"י ורמב"ן ורשב"א וריטב"א ור"ן שם; רמב"ם טוען ח ג, ושם ט ד; רא"ש שם ז ה), והוא הדין כשהוציאים מגולים (ר"י ורמב"ם שם), וכן הלכה (טוש"ע חו"מ ז יא). ואפילו אם היו שלש שנים ביד המחזיק – צריך להחזירם (טוש"ע חו"מ קלג ה), אם מפני שכיון שמטלטלים אינם בני שטר, אין חזקה שייכת בהם (טור שם, בשם העיטור; סמ"ע קלה סק"ג, בדעת הרמב"ם והשו"ע), או לפי שאין חזקת שלש שנים במטלטלים, כי שמא שכח למי השאילם או השכירם, וגם לפעמים משאיל או משכיר ליותר משלש שנים (טור חו"מ קלג, בשם ה"ר יונה; סמ"ע קלג ס"ק יא).

כשאין החפץ אין התובע נאמן להוציא החפץ מיד המחזיק אלא **ביד הנתבע** אם כן החפץ הוא עתה ביד הנתבע, או שיש עדים שראו עתה את החפץ בידו, שאם לא כן נאמן הנתבע לומר לקוח הוא בידי, במיגו שהיה יכול לומר לא היו דברים מעולם, ואפילו שיש עדים שראו את החפץ בידו לפני הרבה זמן, יש לו מיגו שאם היה רוצה לשקר היה יכול לומר החזרתי לך, ואפילו אם יש עדים שהשאלו או הפקיד את החפץ אצלו, כל זמן שאין עדים שראו את החפץ עתה בידו נאמן במיגו שהיה יכול לומר

החזרתי, לפי ההלכה שהמפקיד אצל חברו בעדים אין צריך להחזירו בעדים (רמב"ם שם ח ד, ומגיד משנה שאלה ו ד; רא"ש בבא מציעא ט מט, ושבועות ז ה; טוש"ע חו"מ עב יח, ושם צ יב, ושם קלג ה).

כשטען מקודם ואפילו אם לא ראו העדים הדבר עכשיו בידו, אבל **טענה אחרת** ראוהו קודם לכן, וטען אז שהדבר מכור לו או טענה אחרת שאינו נאמן לפי אותה טענה, ובינתיים היה זמן לנתבע להחזיר את החפץ, אינו נאמן עכשיו במיגו של החזרתי, כי אנן-סהדי (ראה ערכו) שלא החזירם, שהרי טען מקודם טענה שהוא שלו (שו"ת מהר"ם מרוטנבורג (פראג) שטז, על פי בבא מציעא יז א; הגהות אש"ר בבא מציעא ט מט, בשם אור זרוע, שכתב בשם ר"י; רמ"א חו"מ עב יח, בשם יש אומרים). ונחלקו אחרונים:

• יש אומרים שאין הדברים אמורים אלא כשטוען עכשיו טענה אחרת, כגון ממושכן הוא בידי, ולא אותה טענה עצמה שטען בשעה שראו העדים אצלו את החפץ בראשונה, שאילו טען עכשיו בפני בית דין לקוח הוא בידי כמו שאמר בתחילה בפני העדים – נאמן, מכיון שמיד כשהראהו בפני עדים אמר לקוח הוא, והיה נאמן אז במיגו שהיה יכול שלא להראות להם, ועכשיו עדיין עומד בטענתו, שאם לא כן אין לך אדם שקונה מחברו דבר העשוי להשאל ולהשכיר, שהיום או למחר עדים יראו אותו ויאמר השאלתיו או השכרתיו לך, אלא שאז יוכל הקונה לטעון מיד האמת שלקוח הוא בידו (ש"ך שם ס"ק צא).

• יש אומרים שאף אם אומר עכשיו בבית דין לקוח הוא בידי – אינו נאמן, כיון שאין לו מיגו של החזרתי (תומים שם ס"ק לה).

• ויש מחלקים: אם הוא הראהו בראשונה לפני העדים בכוונה לומר לפניהם לקוח הוא בידי, אז המיגו שהיה יכול שלא להראות הוא טוב ונאמן, אם גם אחר כך טוען כן, אבל אם הוא לבש הבגד לצרכו, וראוהו עדים ואמר לפניהם לקוח – אינו נאמן, שאין לו מיגו, שהרי העדים מעצמם ראו (נתיבות המשפט שם ס"ק לד).

כשפורסם היה הדבר מפורסם וידוע לכל שהחפץ הוא בידו, עד **שהחפץ בידו** שירא לומר החזרתי שלא יחזיקוהו לשקרן, נחלקו ראשונים:

• יש אומרים שאינו נאמן לומר לקוח הוא בידי, שאין לו מיגו (תשובת ר"י בתשובות מיימוניות משפטים לב, בשם רבנו תם; הגהות אש"ר בבא מציעא ט מט, בשם האור זרוע, שכתב בשם רבנו תם; רמ"א שם).

• ויש אומרים שאף בכגון דא יכול לומר החזרתי (תשובת ר"י שם, שכן נראה לו; הגהות אש"ר שם, בשם האור זרוע, שכתב בשם ר"י; ש"ך שם ס"ק צב).

שנועת היסת דברים העשויים להשאל ולהשכיר, שהתובע נאמן להוציא מהמחזיק בטענת השאלתים והשכרתים לך,

צריך הוא מכל מקום להישבע שבועת היסת (ראה ערכו. רמב"ם טוען ח ג; טור חו"מ קלג; סמ"ע שם ס"ק יב; ש"ך שם סק"ח) אחר שהחזיר לו הנתבע (ש"ך שם⁵), שבכל טענת ברי צריך הזוכה על כל פנים להישבע שבועת היסת על טענת שכנגדו (סמ"ע שם).

כשהחפץ ביד מת המחזיק והחפץ ביד היורשים, והתובע טוען **יורשים** שהשאל או השכיר למורישם, נאמן התובע להוציא

מידם, כשם שהיה מוציא מידי מורישם (בבא מציעא קטז א; רמב"ם שם ט ה; טוש"ע חו"מ קלג ה), אלא שנחלקו ראשונים אם חייב שבועה:

5. ויש שנראה מדבריהם שהשבועה היא לפני החזרה (טור וסמ"ע שם).

לטענתו, כגון שיצא לו שם גנבה בעיר (רמב"ם שם, לפי המגיד משנה שם; הגהות מימוניות שם, בשם הסמ"ג; שו"ע חו"מ שנו א. וראה ש"ך שם סק"ב, בדעת הרמב"ם).

כשאנו יכול לטעון שהשאל או השכיר הדבר כשאין לתובע מיגו שיכול היה לומר השאלתים או השכרתים לך, כגון שלא ראו עתה העדים את החפץ ביד הנתבע, שאם היה התובע טוען השאלתים והשכרתים היה הנתבע נאמן לומר לקוח הוא בידי במיגו של החזרתי לך (ראה לעיל), ואם כן עכשיו שטוען התובע גנובים הם, אין לו מיגו, שהרי לא יכול היה לומר השאלתים והשכרתים, נחלקו אחרונים:

• יש אומרים שנחלקו ראשונים בדבר: יש סוברים שבמקום שנאמן לומר גנובים הם, כגון שיצא לו שם גנבה בעיר, נאמן אפילו ללא מיגו (ש"ך חו"מ שנו סק"ב, בדעת הרמב"ם); ויש סוברים שאפילו יצא לו שם גנבה אינו נאמן לומר גנובים הם, אלא במיגו שיכול היה לומר השאלתים והשכרתים, ולכן כל שלא ראו עתה הכלים ביד הנתבע אין התובע יכול לטעון גנובים הם, כיון שעכשיו אין לו מיגו של השאלתים והשכרתים (ש"ך שם, בדעת הרא"ש שם והטור ורמ"א שם).

• ויש אומרים שלדברי הכל צריך דוקא שיהיה לתובע מיגו של השאלתים והשכרתים, וכשלא ראו עתה הכלים ביד הנתבע אינו יכול לומר גנובים הם (באור הגר"א שם סק"ה).

כשהתובע טוען השאל והנתבע אומר אותו פלוני מכר לי או נתנם לפלוני • יש אומרים שצריך דוקא שיהיה לתובע מיגו של השכרתים או השכרתים, וכן נאמן לומר גנובים הם, אלא במיגו שיכול היה לומר השאלתים והשכרתים, ולכן כל שלא ראו עתה הכלים ביד הנתבע אין התובע יכול לטעון גנובים הם, כיון שעכשיו אין לו מיגו של השאלתים והשכרתים (ש"ך שם, בדעת הרא"ש שם והטור ורמ"א שם).

כשהתובע טוען השאל והנתבע אומר אותו פלוני מכר לי או נתנם לפלוני • יש אומרים שצריך דוקא שיהיה לתובע מיגו של השכרתים או השכרתים, וכן נאמן לומר גנובים הם, אלא במיגו שיכול היה לומר השאלתים והשכרתים, ולכן כל שלא ראו עתה הכלים ביד הנתבע אין התובע יכול לטעון גנובים הם, כיון שעכשיו אין לו מיגו של השאלתים והשכרתים (ש"ך שם, בדעת הרא"ש שם והטור ורמ"א שם).

• יש אומרים שצריך דוקא שיהיה לתובע מיגו של השכרתים או השכרתים, וכן נאמן לומר גנובים הם, אלא במיגו שיכול היה לומר השאלתים והשכרתים, ולכן כל שלא ראו עתה הכלים ביד הנתבע אין התובע יכול לטעון גנובים הם, כיון שעכשיו אין לו מיגו של השאלתים והשכרתים (ש"ך שם, בדעת הרא"ש שם והטור ורמ"א שם).

• יש אומרים שצריך דוקא שיהיה לתובע מיגו של השכרתים או השכרתים, וכן נאמן לומר גנובים הם, אלא במיגו שיכול היה לומר השאלתים והשכרתים, ולכן כל שלא ראו עתה הכלים ביד הנתבע אין התובע יכול לטעון גנובים הם, כיון שעכשיו אין לו מיגו של השאלתים והשכרתים (ש"ך שם, בדעת הרא"ש שם והטור ורמ"א שם).

• יש אומרים שצריך דוקא שיהיה לתובע מיגו של השכרתים או השכרתים, וכן נאמן לומר גנובים הם, אלא במיגו שיכול היה לומר השאלתים והשכרתים, ולכן כל שלא ראו עתה הכלים ביד הנתבע אין התובע יכול לטעון גנובים הם, כיון שעכשיו אין לו מיגו של השאלתים והשכרתים (ש"ך שם, בדעת הרא"ש שם והטור ורמ"א שם).

דברים ככתבם¹

דברי תורה שנאמרו, מובנם כמשמעותם²

עדין של זה ועדין של זה, ובוררים את הדבר כשמלה חדשה (גמ' שם), שדין מוציא-שם-רע (ראה ערכו) הוא בין בעל ובין לא בעל, ואם כן אין כאן מקום לשמלה ממש (כן משמע מהגמ' שם).

• ויש אומרים דברים ככתבם (רבי אליעזר בן יעקב בספרי שם, ובירושלמי שם, ובבבלי שם), שמלה ממש (רבי אליעזר בן יעקב בגמ' שם), ולא נאמרו דברים הללו אלא כשבעל (ברייתא אחרת בגמ' שם; רבי יוסי בי רבי בון בירושלמי שם).

להלכה, אף על פי שנפסק שאינו חייב עד שיבעל (ברייתא דל"ב

• יש אומרים שאינו חייב שבועה אלא בטענת ברי של שכנגדו, ומכיון שהיורשים אינם יודעים כיצד בא החפץ למורישם, נוטל התובע בלא שבועה, אלא אם כן טענו היורשים טענת ודאי ואמרו בפנינו נתת לאבינו או מכרת לו, שהתובע נשבע אז היסת (רמב"ם שם; שו"ע שם).

• ויש אומרים שטוענים ליורש, ולכן אפילו שהם טוענים טענת שמא חייב התובע להישבע היסת (הרמב"ם שם ח ג, בשם הגאונים; ראב"ד שם ט ה; רא"ש בבא בתרא ג נח; טור שם; רמ"א שם, בשם יש אומרים, ושכן עיקר)⁶.

בטענת גנבה

כשטען פלוני נגב ממי טען התובע אתה גנבת או גזלת את החפץ ממני, או איש פלוני גנב או גזל אותו ממני, והנתבע אומר לקוח הוא בידי ממך או מאותו פלוני, נחלקו ראשונים:

• יש אומרים שגם בזה התובע נאמן בדברים העשויים להשאל ולהשכיר, במיגו שהיה יכול לומר השאלתים או השכרתים לך (תוספות שבועות מו ב ד"ה בטוענו, בשם רבנו תם; רשב"א שם, בשם יש מי שאומר; שו"ע חו"מ צ יא, בשם יש אומרים, הראשון).

• ויש אומרים שאינו נאמן להחזיק אנשים כגנבים, אפילו במיגו שהיה יכול לומר השאלתים או השכרתים (הרי"ף והרמב"ן שם; רא"ש שם ז ה; רשב"א שם, בדעת הרמב"ם, והסכים עמו; טור שם; שו"ע שם, בשם יש אומרים, השני, ושכן עיקר), אלא אם כן הנתבע או אותו פלוני הוחזק כגנב, שאז נאמן התובע לומר גנובים הם (רי"ף ורא"ש שם; רמב"ם גנבה ה יב; טוש"ע שם).

כשטען כסתם שנגנב ממי אם התובע לא טען על אדם ידוע שהוא גנב אותם, אלא טען סתם נגנבו ממני, נחלקו ראשונים:

• יש אומרים שבזה הכל מודים שלא שייך לומר אין מחזיקים אנשים כגנבים, שכמה גנבים ישנם בעולם, ולכן נאמן התובע, במיגו שהיה יכול לומר השאלתים והשכרתים (תוספות בבא מציעא קטז א ד"ה והא, ובבא בתרא נב ב ד"ה דברים, ושבועות מו ב ד"ה וספרא; ראב"ד בהשגות גנבה ה י, ובחידושים שם; סמ"ג עשין עא, צה; רא"ש שבועות שם; מרדכי בבא קמא קסב; ש"ך חו"מ קלג ס"ק יג).

• ויש אומרים שאף בזה אין התובע נאמן, אלא אם כן יש רגלים

בכמה מקומות אמרו תנאים שדברי תורה שנאמרו שם מובנם ככתבם.

בניגוד למשל יש שאמרו דברים ככתבם בניגוד לתנאים אחרים שמפרשים בתורת משל, כמו: ופָּרְשׁוּ הַשְּׁמֵלָה לַפְּנֵי זְקֵנֵי הָעִיר (דברים כב יז), שנחלקו בו תנאים:

• יש אומרים שהוא משל, וכוונתו שיחווירו הדברים כשמלה (רבי ישמעאל בספרי כי תצא רלז, וירושלמי כתובות ד ד; סתם ברייתא בירושלמי שם; סתם ברייתא בבבלי כתובות מו א; ברייתא דל"ב מידות, כו), שבאים

6. בדברים שאינם עשויים להשאל ולהשכיר, ראה ערך חזקת מטלטלים. **דברים ככתבם**. 1. ז, טור' קנח-קס. 2. בערך זה מבואר ענין המקרא כפשוטו,

בניגוד למשל או דרשה; על מקרא שיש בו דרשה, שאין הדרשה שוללת את פשוטו של מקרא ומקיימים שניהם, ראה ערך אין מקרא יוצא מידי פשוטו.

• ויש אומרים דברים ככתבם, נתברך בית בגללו מעניקים לו, לא נתברך בגללו אין מעניקים לו (רבי אלעזר בן עזריה שם).

שני תנאים שנחלקו איזה חלק בפסוק הוא דברים ככתבם
 ויש אשר בפסוק אחד נחלקו תנאים: בחלק אחד של הפסוק אומר התנא הראשון דברים ככתבם, בניגוד לתנא השני, ובחלק השני אומר התנא השני דברים ככתבם, בניגוד לתנא הראשון.

כגון במזבח-החיצון (ראה ערכו) שעשה משה נאמר: חָמֵשׁ אַמּוֹת אָרְךָ וְחָמֵשׁ אַמּוֹת רָחֵב רְבֹעֵי יִהְיֶה הַמִּזְבֵּחַ וְשִׁלְשׁ אַמּוֹת קָמְתוּ (שמות כז א), ונחלקו תנאים:

• יש אומרים ש"חמש אמות אורך וחמש אמות רוחב" הם דברים ככתבם, אבל "ושלש אמות קומתו" יש ללמוד מהמזבח הפנימי שאף בו נאמר: רְבֹעֵי (שמות לב) – מה להלן גבהו פי שנים מארכו (ראה ערך מזבח הפנימי), אף כאן פי שנים מארכו; ומהו "ושלש אמות קומתו", משפת סובב ולמעלה (רבי יוסי בזבחים נט ב - ס א), שמן הסובב ולמטה שש אמות, ומן הסובב ולמעלה עד מקום הקרנות שלש אמות, וגובה הקרן אמה (רש"י שם ס א ד"ה משפת סובב).

• ויש אומרים ש"ושלש אמות קומתו" הם דברים ככתבם, אבל "חמש אמות אורך וחמש אמות רוחב" יש ללמוד מהמזבח החיצון שמנבא עליו יחזקאל שאף בו נאמר: רְבֹעֵי (יחזקאל מג טו) – מה להלן מאמצעיתו היה מורד, אף כאן מאמצעיתו היה מורד (רבי יהודה בזבחים נט ב), שהיה חמש על חמש מאמצעיתו לכל רוח, ונמצא כולו עשר על עשר (רש"י שם ד"ה אף כאן).

מידות שם; רמב"ם נערה בתולה ג י) כתבו ראשונים שזה שנאמר בתורה ופרשו השמלה לשון כבוד שנושאים ונותנים בסתרי הדבר (רמב"ם שם יב), שאף על פי שאין דין הוצאת שם רע אלא כשבעל, ואפשר לפרש ופרשו את השמלה שמלה ממש, נראים הדברים שדרך משל הוא (מאירי שם).

בניגוד לדרשה יש שאמרו דברים ככתבם בניגוד לדרשה שאינה כמשמעות
 שדורשים אחרים שלא כמשמעות הכתוב, כמו: לא תאכלו כל נבלה לגר אשר בשעריך תתננה ואכלה או מכר לנכרי (דברים יד כא), שנחלקו בו תנאים:

• יש אומרים אחד גר ואחד נכרי בין במכירה ובין בנתינה (סתם ספרי ראה קד; רבי מאיר בפסחים כא ב).

• ויש אומרים דברים ככתבם (רבי יהודה בספרי שם, ובגמ' שם), לגר בנתינה ולנכרי במכירה (רבי יהודה בגמ' שם), שלא יתננה לנכרי, ולא ימכרנה לגר (רש"י שם ד"ה דברים ככתבם), שאם כדעה החולקת היה צריך להיות כתוב: "תתננה ואכלה ומכור", ולא: או מכור (גמ' שם, ורש"י ד"ה או).

בניגוד יש שאמרו דברים ככתבם בניגוד לפירוש אחר
 לפירוש אחר במשמעות הכתוב, כמו: הַעֲנִיק תַּעֲנִיק לוֹ וגו' אֲשֶׁר בִּרְכָךְ ה' אֱלֹהֶיךָ תִּתֵּן לוֹ (ראה ערך העניקה. דברים טו יד), שנחלקו בו תנאים:

• יש אומרים שמכפילות המילים (ראה ערך דברה תורה כלשון בני אדם) של "העניק תעניק" אנו למדים שאף אם לא נתברך הבית מעניקים לו (תנא קמא בקדושין יז ב).

דְּבָרִים שְׁבִינּוֹ לְבִינָה

נדרי אשה הנוגעים לבעלה, או לאביה, שהם יכולים להפר אותם

נפש ונדריים שבינו לבינה, אף האב אינו מפר אלא נדריים שיש בהם עינוי נפש ונדריים שבינו לבינה (ירושלמי נדרים יא א).

• יש חולקים וסוברים שהאב מפר כל נדרי בתו (רמב"ם שם; סמ"ג לאוין רמב; שו"ע שם, בשם יש מי שמתיר), שהדבר שנוי לדעתם במחלוקת תנאים, והלכה כדברי המתירים להפר בכל הנדרים, שהרי לא מצינו שיחלקו חכמים באב באיזו נדרים הוא יכול להתיר, ועוד דברים שבינו לבינה מה איכפת לאב בדברים שבין אשה לבין בעלה כגון אם תכחול או תפקוס, ועוד לא חילקו חכמים בין נדרי עינוי נפש לדברים שבינו לבינה אלא בבעל, שאם אינה תחתיו שוב חל הנדר, ובאב לא חילקו, אלא כפשוטו של מקרא הוא שהאב מפר כל הנדרים, ולא חילק הכתוב בין נדר לנדר אלא בבעל (תשובת הרמב"ם, הובאה בכסף משנה ובמגדל עוז שם). ומכל מקום אף לדעתם שהאב מפר בכל הנדרים, כשהיא ארוסה, ודאי שאינו מפר בשותפות עם הארוס (ראה ערך הפרת נדרים) אלא נדרי עינוי נפש או דברים שבינו לבינה (לחם משנה שם, בדעת הרמב"ם. וראה מאירי שם).

• ויש מחלקים: קודם שנתארסה, האב מפר כל נדריה, אבל משנתארסה ומת הבעל, שחוזרת לרשות האב להפרת נדריה (ראה ערך הפרת נדרים) אינו מפר אלא נדרי עינוי נפש (סמ"ג לאוין רמב

הפרתם

הפרת הבעל כל הנדרים שהאשה נודרת, אף על פי שאין הבעל יכול להפר אותם אלא אם כן הם נדרי עינוי נפש, כגון שנדרה שלא תאכל בשר וכיוצא (ראה ערך הפרת נדרים וערך ענוי נפש), מכל מקום יכול להפר אותם הנדרים שהם מדברים שבינו לבינה (ספרי מטות קנה; נדרים עט ב; רמב"ם נדרים יב א; טושי"ע יו"ד רלד נה), שנאמר בפרשת נדרים: אֵלֶּה הַחֻקִּים וגו' בֵּין אִישׁ לְאִשְׁתּוֹ (במדבר ל יז) – מלמד שהבעל מפר דברים שבינו לבינה (ספרי שם; גמ' שם).

הפרת האב בנדריים שהאב מפר לבתו הנערה (ראה ערך הפרת לבתו הנערה נדרים) נחלקו ראשונים:

• יש אומרים שגם האב אינו מפר אלא נדרים שבינו לבינה – או שיש בהם עינוי נפש – אבל נדרים שאינם בינו לבינה, ואין בהם עינוי נפש – אינו מפר (ר"ן נדרים סח א ד"ה לומר, ושם עט א ד"ה ואלו; רא"ש שם עט א ד"ה שיש בהן, ובפסקיו שם יא א; טור שם; שו"ע שם נח, בשם יש אומרים, ובדק הבית שם; שו"ע שם ס"ק עב, שכן עיקר), וכן אמרו: אין לי אלא בעל שאינו מפר אלא נדר שיש בינו לבינה ונדר שיש בו עינוי נפש, האב מנין, תלמוד לומר אלה החקים וגו', מקיש את האב לבעל (ספרי שם), מה הבעל אינו מפר אלא נדרים שיש בהם עינוי

חלה עליו אלא עד שתתגרש, כל זמן שהיא תחתיו, ומיד כשתתגרש בטלה הפרה, והרי הוא כשאר כל אדם (טור שם, לפי פרישה שם ס"ק קד, בשם מהר"א; ב"ח שם, בשמו; ט"ז שם ס"ק נט, בשמו). ולכן אמרה קונם תשמישי על כל העולם – יפר חלקו, ותהא מותרת לו עד שתתגרש, ואז אסורה אף לו (טור שם; שו"ע שם סח).

גדרם

דברים שבינו לבניה הם דברים שהוא נפסד ומצטער בהם, אף על פי שאין בהם עינוי נפשה (שיטה מקובצת נדרים עט ב, בשם הרא"ם), וכל דברים הנקראים עינוי נפש נקראים דברים שבינו לבניה, אבל ראוי לקרותם עינוי נפש ולא דברים שבינו לבניה – היינו שדינם כדין נדרי עינוי נפש – וכשאין בהם עינוי נפש נקראים בינו לבניה (שיטה מקובצת שם, בשם הר"י).

ויש מהראשונים שחילק את הנדרים לשלשה:

- דברים שהם גם עינוי וגם בינו לבניה, כגון שאסרה עצמה ברחיצה ובקישוט פנים ובקישוט בגדים ותכשיטים (ראה להלן), שבדברים אלו היא מצטערת במניעתה ויש כאן עינוי, ואף הם סיבה להתרחק הוא ממנה, ויש כאן דברים שבינו לבניה, ודינם כנדרי עינוי נפש.

- דברים שהיא מצטערת בהם, ואין בהם סיבה שיתרחק הוא ממנה, כגון אכילת בשר ושתית יין וטעימת פירות וכיוצא, וזהו עינוי נפש.

- דברים שהם סיבה להתרחק ממנה בעלה ואין בהם צער אצלה, כגון שנדרה בהנאת תשמיש (ראה להלן), או הקישוט במקומות הצנועים כגון השרת שיער וכיוצא, והם דברים שבינו לבניה (מאירי שם).

אסרה הנאת תשמיש אסרה הנאת תשמיש עליה², הרי הוא מפר משום דברים שבינו לבניה (נדרים פא ב), ולכן האומרת נטולה אני מן היהודים – שאסרה על עצמה תשמיש כל היהודים – יפר חלקו ותהא משמשתו, ותהא נטולה מן היהודים (משנה ז ב), שכן זהו בכלל דברים שבינו לבניה, שאילו היה זה בכלל נדרי עינוי נפש היתה מותרת אחר הגירושין גם לאחרים (גמ' שם פא א).

בתלמוד נסתפקו אם דין זה שנוי במחלוקת תנאים, ויש הסוברים שבכלל נדרי עינוי נפש הוא; או שהכל מודים בו (גמ' שם פא ב, בדעת חכמים החולקים על רבי יוסף), ולהלכה נחלקו ראשונים:

- יש פוסקים שנדר זה הוא בכלל דברים שבינו לבניה (רמב"ם נדרים יב א), וכן הלכה (טוש"ע יו"ד רלד סו), אם מפני שאפילו על הצד שהדבר שנוי במחלוקת תנאים, הלכה כדעה זו (לחם משנה שם, בדעת הרמב"ם); או מפני שהספק לא נפשט, ולכן יש להחמיר בדבר (ר"ן שם פא א ד"ה ולענין הלכה; מאירי שם; בית יוסף שם, בדעת הרמב"ם).

- ויש פוסקים שהוא מכלל נדרי עינוי נפש, שלדעתם נפשט הספק שמחלוקת תנאים בדבר, ואין הלכה כדעה זו (הלכות נדרים לרמב"ן שם; רשב"א שם; ר"ן שם, בשם איכא מאן דאמר).

אסרה רחיצה וקישוט נדרה שלא תרחץ ולא תתקשט, או שאמרה הנאת רחיצה וקישוט עלי, או אם אסרה על עצמה רחיצה וקישוט לעולם אם לא תרחץ ולא תתקשט היום, שאפשר שלא

וטור שם, בשם ה"ר יחיאל; שו"ע שם, בשם יש מי שחילק), או דברים שבינו לבניה (פרישה שם ס"ק פ, בפירוש הראשון; ט"ז שם ס"ק מח), שאינו בדין שעכשיו כשחזרה יפר נדרים שלא היה יכול להפר אותם בשעת ארוסין, כשהיה מפר עם הארוס, שלא היה יכול להפר אלא אותם שגם הארוס מפר (בית יוסף שם), וזוהי שלמדו מהיקש הכתוב שהאב אינו מפר אלא נדרים שהבעל מפר, היינו לאחר שנתארסה וחזרה (בית יוסף שם. וראה פרישה שם).

אחר גירושין

אף על פי שבדברים שיש בהם עינוי נפש הוא מפר לעצמו ולאחרים (ראה ערך ענוי נפש), בדברים שבינו לבניה – לעצמו הוא מפר, ולאחרים אינו מפר (מסקנת הבבלי בנדרים עט ב; רמב"ם נדרים יב ב; טוש"ע רלד נח), ונחלקו תנאים בדבר:

- יש אומרים שאין הפרתו חלה בדברים שבינו לבניה אלא כל זמן שהיא תחתיו, ומשגירשה בטלה ההפרה, ואפילו משחזרה ונישאת לו ההפרה בטלה, והנדר קיים (ירושלמי נדרים יא א, לדעת חכמים).

- ויש אומרים שההפרה חלה לעולם, שסוברים שההבדל בין נדרי עינוי נפש לנדרי בינו לבניה הוא, אם נדרה רק על זמן שלאחר שתתגרש, כגון שנדרה לכשאצא מרשותך אהיה אסורה בזה, שאף על פי שבעינוי נפש אף זה יכול להפר (ראה ערך ענוי נפש), בדברים שבינו לבניה אינו מפר, שהרי אין זה נוגע אליו כלל (ירושלמי שם, לדעת רבי יוחנן בן נורי ורבי יוסף).

אף ראשונים נחלקו בדבר:

- יש אומרים שמפר בינו לבניה רק כשיש לו תועלת בדבר, והוא כל זמן שהיא תחתיו, או שנתגרשה ולא נישאת לאחר (ר"ן שם ד"ה אבל אין בהם; רא"ש שם יא א), שעדיין הרי זה מדברים שבינו לבניה, כיון שאם יחול הנדר לא יוכל להחזירה, נמצא שהדבר עדיין נוגע לו, ואין לומר שיחול הנדר לאחר שיגרשה ויפקע אחר כך אם יחזירה, שהנדר שכבר חל אינו בדין שיפקע (רא"ש שם), ואף על פי שבכתוב נאמר: **בֵּין אִישׁ לְאִשְׁתּוֹ** (במדבר ל יז), ולאחר שנתגרשה אינה אשתו, כוונת הכתוב כל זמן שראויה להיות אשתו, היינו שלא נישאת לאחר (קרבן נתנאל שם), שכשנישאת לאחר הרי כבר אסורה עליו לעולם (ראה ערך מחזיר גרושתו), ולכן משנישאת לאחר בטלה הפרתו וחל הנדר גם בשבילו (רא"ש שם), וכן הלכה (טוש"ע שם).

- יש אומרים שמפר כל זמן שהיא תחתיו, בין שעוד לא גירשה ובין שגירשה והחזירה, שאז הדברים שבינו לבניה נוגעים לו, אבל משגירשה ולא החזירה בטלה הפרתו, וחל הנדר עליו (מאירי שם; רמב"ם שם יב ב-ג, לפי קרן אורה שם), שבדברים שבינו לבניה הרי אינו יכול לבטל את כל הנדר, אלא שהנדר חל והתורה נתנה לו רשות להפר כל זמן שהיא תחתיו, ולכן אף על פי שבשעת גירושין חל הנדר עליה, לכשתחזור ותינשא לו חלה ההפרה הראשונה (קרן אורה שם).

- ויש מחלקים: כשנדרה על בעלה בלבד, הפרתו חלה אף לאחר הגירושין, כל זמן שלא נישאת לאחר, שעדיין הדברים שייכים בינו לבניה, שאם תיאסר תהיה אסורה לחזור לו, ומשנישאת לאחר, ששוב אינה יכולה לחזור לו, בטלה ההפרה והנדר חל גם עליו; אבל אם נדרה על כל העולם, וגם בעלה בכלל, אין ההפרה

עליו לא חל הנדר מפני שמשועבדת לו.

2. ראה ערך נדרים שהיינו באומרת הנאת תשמיש עלי, שאם אסרה תשמישה

משום דברים שבינו לבינה, שעסק גדול הוא לו להיטפל ולהביא לה ממדינה אחרת, לפיכך אם מת או נתגרשה, או שהביא לה איש אחר מפירות אותה מדינה, הרי אלו אסורים עליה, שאינו מפר לאחרים בדברים שבינו לבינה (רמב"ם שם; טוש"ע יו"ד רלד ס, בשמ"ו), וכן אם אסרה פירות פלוני עליה – מפר משום דברים שבינו לבינה, שאף בהנאת איש אחד שייך קצת הטעם שלא יהא זקוק להאכילה משלו (כסף משנה ובית יוסף שם, בדעת הרמב"ם; טוש"ע שם, בשם הרמב"ם)⁵.

• ויש פוסקים שבשני המקרים מפר בתורת עינוי נפש (פירוש הרא"ש שם; ר"ן שם; טוש"ע שם, בסתם).

אמרה פירות חנווני זה עלי, ולא היתה פרנסתו אלא ממנו, שחנווני זה מקיפו ולא ימצא אחר שיהא מקיפו, ופעמים שאין לו מעות ונמצא שהיא מתענה, לדברי הכל הרי זה בכלל עינוי נפש (משנה נדרים עט ב, ור"ן שם ד"ה ואם לא).

אסרה הנאה מהבריות (משנה שם פג ב) משום עינוי נפש, אבל מפר משום דברים שבינו לבינה (פירוש הרא"ש שם ד"ה קונם; רמב"ם נדרים יב ח)⁶, שאף על פי שאין הבעל בכלל הבריות שאסרה עליה, הרי הוא מפר מדין דברים שבינו לבינה, כדי שלא יהא זקוק להאכילה משלו בלבד (רמב"ם שם; שו"ע שם סד, בשם יש מי שאומר, חשני).

ואפילו הפוסקים בפירות מדינה שהנדר הוא משום עינוי נפש (ראה לעיל), יש מהפוסקים שבהנאת הבריות פוסקים שהנדר הוא משום דברים שבינו לבינה (רא"ש שם יא א; טור שם, בשמו; ב"ח שם); ומהם פוסקים שמנדרי עינוי נפש הוא (טור שם; שו"ע שם, בשם יש מי שאומר, הראשון).

אסרה הנאותה על אוסרה אסרה הנאותה על אומה אחת, כגון על היהודים או על אוסרה (רמב"ם שם ח, על פי משנה שם צ ב), מפני שהיא משיאתו שם רע (כסף משנה שם)⁷.

אסרה מעשה ידה על קרוביו אמרה קונם שאיני עושה על פי אבא, ועל פי אבך, ועל פי אחי, ועל פי אחיך – שאסרה עליהם את מעשה ידיה⁸ – אינו יכול להפר (משנה שם פה א; רמב"ם שם יב יא; טוש"ע יו"ד רלד ע), שאינם דברים שבינו לבינה (המפרש שם ד"ה קונם שאיני עושה; ר"ן שם ד"ה אינו יכול; פירוש הרא"ש שם ד"ה קונם שאיני עושה), שאינו חושש אם יאסרו במעשי ידיה (פירוש הרא"ש שם).

אסרה מעשה ידה עליו אמרה קונם שאיני עושה על פיך: • לסוברים שהעדפה, היינו מה שהאשה עושה יתר על הראוי לה לעשות לבעלה, היא שלה (ראה ערך בעל: זכויותיו: מעשה ידיה) – הרי זה יפר, שמא תעדיף עליו יותר מן הראוי (רבי עקיבא במשנה נדרים פה א), שאף על פי שאינה משועבדת לו בהעדפה והנדר חל, מכל מקום הרי זה דברים שבינו לבינה, ויכול להפר (תוספות כתובות נט א ד"ה רבי; פירוש הרא"ש נדרים שם ד"ה שמא תעדיף), לפי

תרחץ ולא תתקשט היום ולא תיאסר, נחלקו תנאים: יש אומרים שהרי זה מכלל נדרי עינוי נפש (תנא קמא במשנה שם עט א, לפי הגמ' שם ב); ויש אומרים שאינו מנדרי עינוי נפש (רבי יוסי במשנה שם ב, לפי הגמ' שם)³.

בדעה האחרונה נחלקו הדעות בתלמוד אם הוא מפר משום דברים שבינו לבינה: יש אומרים שמפר, שדברים שבינו לבינה הם (רב אדא בר אבהה שם פא א; ברייתא שם ב); ויש אומרים שאינו מפר, שאינו אפילו מדברים שבינו לבינה (רב הונא שם א-ב).

ובמהות מחלוקת התנאים נחלקו ראשונים:

• יש מפרשים שבאיסור רחיצה של יום אחד הכל מודים שאינו מדברים שבינו לבינה, ורק באיסור רחיצה לעולם נאמרו הדברים (ר"ן שם פ א ד"ה ור' יוסי, בשם רבנו יונה; נמוקי יוסף שם).

• ויש מפרשים שנחלקו ברחיצה של יום אחד, אם ניוול של יום אחד שמו ניוול, אבל באיסור רחיצה לעולם הכל מודים שעינוי נפש הוא, ולא דברים שבינו לבינה בלבד (המפרש שם ד"ה אלא).

אף להלכה נחלקו ראשונים:

• יש פוסקים – כדעה הראשונה בתנאים (בית יוסף יו"ד רלד נט) – שהכל בכלל עינוי נפש (הלכות נדרים לרמב"ן שם; רא"ש שם יא א, בשמו; טור שם; שו"ע שם, בסתם).

• יש פוסקים שכיחול וקישוט הוא מדברים שבינו לבינה (רמב"ם נדרים יב א, לפי הלחם משנה שם ובית יוסף שם), אבל רחיצה היא מכלל נדרי עינוי נפש, שלא נחלקו התנאים אלא בקישוט ולא ברחיצה (בית יוסף וב"ח שם, בדעת הרמב"ם); או שאף אם נחלקו גם ברחיצה, להלכה כדעה הראשונה (לחם משנה שם, על פי גמ' שם פא א).

• ויש פוסקים שאף רחיצה אינה אלא מדברים שבינו לבינה (שו"ע שם, בשם יש אומרים)⁴.

אסרה פירות אמרה קונם פירות העולם עלי, הכל מודים שהרי זה מכלל עינוי נפש (רבי יוסי במשנה שם עט ב).

ואם אמרה קונם פירות מדינה זו עלי – לדעה השניה בתנאים (גמ' שם פב ב) – אינו יכול להפר משום עינוי נפש (רבי יוסי במשנה שם עט ב), ונחלקו ראשונים:

• יש מפרשים שלדעה הראשונה יפר, משום דברים שבינו לבינה; ולדעה השניה, כיון שיכול להביא ממדינה אחרת – לא יפר (מאירי שם פב ב, לגירסא אחת במסקנת הגמ'; כסף משנה נדרים יב ז, בדעת הרמב"ם).

• ויש מפרשים שהכל מודים שיפר, ולא נחלקו אלא משום מה הוא מפר: שלדעה הראשונה מפר משום עינוי נפש, ולדעה השניה אינו יכול להפר משום עינוי נפש, אבל מפר משום דברים שבינו לבינה (פירוש הרא"ש שם ד"ה מאי אין יכול, ור"ן שם ד"ה פב א) אלא רישא, לגירסתנו במסקנת הגמ').

אף להלכה נחלקו ראשונים:

• יש פוסקים שאם נדרה שלא תאכל תאנים של מדינה זו – יפר

קטן-קז). 5. ויש הסוברים שבהנאת אדם פרטי אינו מפר כלל, שאינו אפילו מן הדברים שבינו לבינה (לחם משנה שם, בדעת הרמב"ם). 6. ויש הסוברים שהדבר תלוי במחלוקת, ולדעה השניה בתנאים אף משום דברים שבינו לבינה אינו מפר (כסף משנה נדרים יב ז). 7. ויש מפרשים הדברים באוסרת הנאת האומה עליה, ודוקא אומה שלמה, אבל הנאת אדם פרטי אינו מפר, שאינו אפילו מדברים שבינו לבינה (לחם משנה שם). 8. כגון שאמרה יקדשו ידי

3. ובמהות הקישוט כתבו ראשונים דהיינו דוקא קישוט של פנים, כגון כיחול ופיקוס, אבל קישוט שלמטה לדברי הכל אינו אלא מדברים שבינו לבינה (ר"ן נדרים עט א ד"ה אם אתקשט, על פי כתובות עא ב; רמ"א יו"ד רלד נט); ויש מהאחרונים הסוברים שמחלוקת ראשונים היא, וצידד שאין הלכה כן (באור הגר"א שם ס"ק קח). 4. ראה באחרונים מה שנשאו ונתנו במקור דעה זו (ראה ב"ח שם; ט"ז שם ס"ק מט; ש"ך שם ס"ק עג; באור הגר"א שם ס"ק

אסורה הנאה מקרוביו אמרה קונם שאיני נהנית לאבי ולאביך אם אני עושה על פיך, או שאיני נהנית לך אם אני עושה על פי אבא ועל פי אביך, נחלקו תנאים: יש אומרים שיפר (סתם משנה נדרים פט ב, לגירסתנו; חכמים בגמ' שם), וכן הלכה (רא"ש שם יא ו; טושי"ע שם סט); ויש אומרים שלא יפר (סתם משנה שם, לגירסת תוספות שם ד"ה קונם שאני ופירוש הרא"ש שם ד"ה קונם שאני, בשם הרב רבי אליעזר; רבי נתן בגמ' שם) ¹⁰.

אסורה עשיית ממלאכה שאינה מחויבת בה נדרה שלא לעשות לו מלאכה מהדברים שאינה מחויבת לעשות לו, כגון ליתן אוכל לפני בהמתו, אינו יכול להפר (נדרים פא ב; רמב"ם שם יב יא; טושי"ע שם עב), שאינו מדברים שבינו לבניה (רמב"ם שם; טושי"ע שם).

שאינו יכול להיזהר וליקח ממש בצמצום את הראוי לו, ולהניח שאינו ראוי לו (תוספות כתובות שם), ואי אפשר להיות שלא יתערב בשלו (רא"ש נדרים שם), או לפי שאף חלקה משועבד לו לאכילת פירות (ראה ערך בעל: פירות. תוספות כתובות שם, בפירוש השני).

• לסוברים שהעדפה אף היא של הבעל (ראה ערך בעל: מעשה ידיה) נחלקו תנאים: יש אומרים שאינו צריך להפר, שאין הנדר חל (תנא קמא במשנה נדרים שם); ויש אומרים שיפר, שמא יגרשנה ותהא אסורה עליו (רבי יוחנן בן נורי שם), שתיאסר לחזור לו שמא יהנה ממנה, שהרי אז הנדר חל, ולפיכך הרי זה מדברים שבינו לבניה, שאי אפשר לו ליזהר שלא תטחן ולא תאפה וכיוצא (ר"ן שם עט ב ד"ה והתן), וכן הלכה (רמב"ם נדרים יב י; טושי"ע יו"ד רלד עא).

דברים שבלב

דברים שאדם חושב בלבו אינם יכולים לבטל, או להוציא ממשמעותם, דברים שמוציא בפיו או מעשים שעושה

שחשב, אינו אלא כטועה בדיבורו, ולא אמר כלום (תוספות פסחים סג א ד"ה המתכוין; רא"ש שבועות א יד בשם רמב"ן).

בממונות

כשאין אומדנא מי שמכר שדהו סתם, אף על פי שהיה בלבו שמפני שצריך לילך למקום פלוני הוא מוכר, ואחר כך נאנס ולא הלך – המקח קיים, כיון שלא פירש בשעת המכירה, שדברים שבלב אינם דברים (קדושין מט ב; רמב"ם מכירה יא ט; טושי"ע חו"מ רז ד).

אף על פי שלפני המכירה אמר שהוא רוצה לעלות לארץ ישראל, ומפני כך הוא מוכר את נכסיו (שו"ת הרא"ש לד א, פא א, וראה רא"ש כתובות יא ט; טושי"ע שם), ואף על פי שמראים הדברים שאינו מוכר אלא בשביל כך (רמב"ם שם; טושי"ע שם), כגון שראינו שטרך לעלות לארץ ישראל (רש"י קידושין נ א ד"ה למיפטר), וידוע לכל שלדעת כן הוא מוכר, מכל מקום אין כאן אומדנא (ראה ערכו) מוכחת כל כך, שהרבה פעמים אדם מוכר קרקעותיו, ואין ידוע למה הוא מוכר (רא"ש כתובות שם), ואנו אומרים כל שלא חזר וגילה דעתו בשעת המכר, הרי אלו דברים שבלב, ואפשר שחזר בו בשעת המכר, וגמר והקנה בכל אופן (רשב"א קדושין מט ב ד"ה בעידנא), ואפילו גילה דעתו בתחילת המכר ושתק בסוף המכר, אפשר שחזר בו (פני יהושע קדושין מט ב ד"ה ובעידנא, על פי הרשב"א).

כשיש אומדנא דברים שבלב שיש לו אומדנא (ראה ערכו) המוכחת **כפי מה שבלבו** שכן היה דעתו, הם דברים (תוספות כתובות עח ב ד"ה כתבתניחו; רמ"א חו"מ רז ד), כגון שמע שמת בנו ועמד וכתב כל נכסיו לאחרים, ואחר כך בא בנו, שאומדנא המוכחת היא שאילו היה יודע שבנו קיים לא היה נותן כל נכסיו לאחרים (תוספות שם), כיון שהענין מוכיח מתוכו, ואין אלו דברים שבלב, אלא דברים שבפי כל העולם ובלבם, והרי הוא כאילו נאמר בפירוש (ר"ן קדושין מט ב. וראה ערך אומדנא כמה דוגמאות באומדנא המוכחת, וראה ערך גלוי דעת).

גדרם

דברים שבלב הם בשני אופנים:

• כשהם סותרים בפירוש מה שאומר בפיו;

• כשהם אינם סותרים בפירוש דברים שאמר בפיו, אבל מוציאים אותם ממשמעותם ומוסיפים עליהם (ראה קדושין נ א, וריטב"א שם ד"ה ודילמא).

בסותרים את פיו דברים שבלב הסותרים מה שאומר בפיו, כגון שעשה איזה מעשה, מכר או קדושי אשה, והתנה בשעת מעשה שהוא עושה הדבר על תנאי כך וכך, ולאחר המעשה הוא אומר שבלבו היה גם אם לא יתקיים התנאי יהיה המעשה קיים, דברים אלו שבלב אינם דברים כלל (קדושין נ א), אם לא שדרך העולם כך הוא, כגון שהדרך הוא לומר בפיו דבר בסכום מסויים, ולחשוב בלבו פחות או יותר (נדרים כא א, ור"ן שם ד"ה ושניהם רוצין).

כשאינם סותרים את פיו דברים שבלב שאינם סותרים בפירוש דברים שבפיו, אלא שקודם המעשה גילה דעתו שהוא מוכן לעשות על דעת כך וכך, אבל בשעת המעשה לא הזכיר כלום מזה, ואחר כך אמר שחשב בלבו שהמעשה יהיה קיים רק באותו האופן שגילה דעתו מקודם, אף בזה אמרו דברים שבלב אינם דברים (קדושין מט ב).

ונחלקו ראשונים בטעם הדבר – אם מפני שאין אנו מאמינים לו שחשב בלבו כך, או שאפילו אם ברור לנו שחשב כך אין בכחם של דברים שבלב לבטל מסתם המשמעות של הדיבור בפה (ראה להלן: בממונות).

טועה בדיבורו ואינם נקראים דברים שבלב שאינם דברים אלא כשמתכוין לומר מה שאמר בפיו, אלא שיש בלבו שלא כמו שאמר, אבל אם הוא טועה בדיבורו, שרצה לומר בפיו כמו שחשב בלבו, אלא שנכשל בלשונו והוציא בשפתיו שלא כמו

לעושיהם (ראה ערך דבר שאין בו ממש וערך דבר שלא בא לעולם). ⁹ בפירוש דעה זו נחלקו ראשונים – ראה ר"ן שם ד"ה קונם שאני, ולחם משנה נדרים יב יב, בדעת הר"ן; הרא"ש שם בפירושו ד"ה קונם שאני, ובפסקיו שם, ובקרבן נתנאל שם; טור יו"ד רלד; ש"ך שם ס"ק מה וס"ק פה. ¹⁰ בפירוש דעה זו

דברים שבלב. 1. ז, טורים קע – קפו.

שליח שקידש לעצמו שליח שקידש את האשה ולא אמר הרי את מקודשת לפלוני, אלא הרי את מקודשת לי, יש מן הראשונים סוברים שהרי זו צריכה גט מן השליח, כי שמא נהג מנהג רמאות (ראה משנה קדושין נח ב), ואינו נאמן לומר טעיתי, שבקדושין יש להחמיר אפילו אם דברים שבלב הם דברים (ראה קדושין נ א), וכל שכן שהלכה דברים שבלב אינם דברים (מרדכי קדושין ג תקכב, בשם מהר"ם; שו"ע לה ט).

אלא שיש חולקים וסוברים שנאמן לומר טעיתי, שרגלים לדבר שטעה וחזקה שליח עושה שליחותו (ראה שו"ת מהר"ם ד"פ תקפו, תתרטו, וראה ערך קדושין וערך שליח).

במקדש בלא אטירה הנותן כסף קידושין לאשה, אף על פי שלא אמר כלום, אם הוא והיא אומרים שנתכוונו לשם קידושין – יש אומרים שהרי היא מקודשת (מרדכי קדושין תקכא, בשם מהר"ם; רמ"א אבן העזר כז א), והאחרונים מוכיחים שבשתיקה אין בדברים שבלב כלום, ולא אמרו אלא כשהיה דיבור שנותן לחיבה ואהבה, ומפרשים עכשיו שנתכוונו לקידושין, או שקודם לכן היה ריצוי ביניהם לקידושין וכיוצא בדבר (ראה חלקת מחוקק וט"ז ובית שמואל והגר"א שם. וראה ערך קדושין).

בביטול הגט השולח לגרש את אשתו ונמלך לבטל את הגט, ורץ אחר השליח קודם שהגיע הגט לידה, אלא לא הספיק לבטלו בפיו עד שהגיע הגט לידה – הרי זה גט (משנה גיטין לב א; רמב"ם גרושין ו טז; טוש"ע אבן העזר קמא סב), ואין אומרים שנתבטל הגט משעה שרץ, מפני שבאותה שעה עדיין לא נודעה דעתו – לא לשליח, ולא לאשה, ולא לבית דין, והרי הם דברים שבלב ואינם דברים, ואף על פי שנאמן לומר כך היה בלבי (תוספות שם ד"ה מהו), ואף על פי שדברים שבלב המוכיחים הם, שהרי עשה כל מה שיכול לעשות, ומדין תורה היה צריך להיות הגט בטל, מכל מקום עשאו חכמים כדברים שבלב ואינו בטל². ויש סוברים שאפילו נאנס מלפרש גם כן אין הדברים שבלב חשובים דברים – אפילו מן התורה – כדי לבטל את הגט, שהרי אפילו אם כופים אותו עד שיאמר רוצה אני, מועיל בגט (ראה ערך גט מעושה), אף על פי שבלבו אינו רוצה ואנוס הוא (תוספות שם בשם ר"ם).

כשנאנס לגרש היה אנוס לגרש שלא כדין, או שאנסוהו נכרים לגרש, שאינו גט (ראה ערך גט מעושה), אף על פי שדברים שבלב אינם דברים, והרי בפיו אמר שרוצה לגרש, הרי זה לפי שברור הדבר [אנן סהדי (ראה ערכו)] שהוא אנוס מתחילה ועד סוף, והרי אלו דברים שבלבו ובלב כל אדם, וכאומדנא המוכחת היא (ריטב"א קדושין נ אד"ה הא דאמרין).

ויש שכתבו הטעם לפי שאפילו דיבור בפה אין כאן, שהרי מה שאמר רוצה אני – בכפייה אמר, ולכן אינו גט (תוספות ר"ד קדושין נ א ד"ה שאנן).

באיסורים

במקום אונס אם באו לסטים ישראל שהורגים בני אדם, או שבאו מוכסים ליקח ממנו מכס בגזלה – מותר לו לידור להם שזה של תרומה, או של בית המלך, כדי שלא יקחום, ואף

ויש מהראשונים חולק וסובר שאף אומדנא המוכחת אינה מוציאה מכלל דברים שבלב שאינם דברים, אלא שיש הבדל בין מכירה למתנה, ובשמע שמת בנו שאנו הולכים אחר הדברים שבלב, הדברים אמורים בכתב במתנה נכסיו לאחרים (תוספות ר"ד קדושין מט ב ד"ה אמר רבה).

בטתנה יש מן הראשונים סוברים שלא אמרו דברים שבלב אינם דברים אלא במכר, אבל במתנה אנו הולכים אחר הדברים שבלב, שאם אנו מכירים דעתו שאינו גומר ומקנה בלבו, אין מתנתו מתנה (שלטי הגבורים כתובות יא, בשם ריא"ז; תוספות ר"ד קדושין מט ב ד"ה אמר רבה; רמ"א רז ד, בשם יש אומרים), שכיון שנתן בחינם, אפילו אומד דעת כל שהוא מבטל המעשה, ואנו אומרים שלא גמר בדעתו (סמ"ע סק"י), ולכן אפילו בלי אומדנא המוכחת בטלה המתנה (באור הגר"א ס"ק יז).

ויש שכתבו לחלק בין מכר למתנה מטעם שבמתנה אומדים דעתו שלא יעזוב נפשו ויתן לאחרים (תוספות ר"ד קדושין שם), והרי זה הענין מוכיח מתוכו ואינו דברים שבלב, אלא דברים שבפי כל העולם ובלבם (ר"ן קדושין מט ב); ודוקא אם אין לפקפק כלל בדעת הנותן, שכולנו עדים בדבר, אבל אם אפשר לחלוק בדעתו כן או אינו כן, אף על פי שיותר נוטה הדעת למה שבלבו, כיון שאפשר על דרך רחוקה לומר שלא היה בדעתו לבטל המתנה, הרי אלו דברים שבלב ואינם דברים (תשב"ץ א צה).

בזכיה מי שזכה בשביל חברו, ונמצא אחר כך שעל ידי זכיה זו הוא מפסיד בעצמו, אינו יכול לטעון לא זכיתי בשבילך שאפסיד, שהם דברים שבלב ואינם דברים (מרדכי גיטין א שלד, בשם רבנו תם; רמ"א חושן משפט קכה א, ושי"ד שם ס"ק יב).

במחילה מחילה בלב יש סוברים שמועילה (מסגרת השלחן חושן משפט יב סק"ח, בשם מהרש"ל וסמ"א), והאחרונים חולקים וסוברים שאף במחילה דברים שבלב אינם דברים, כמו בכל מקום (שו"ת מהר"ט ב חושן משפט כה; נתיבות המשפט שם סק"ה).

בהפקר ויאוש הפקר בלב אינו מועיל, שדברים שבלב אינם דברים (ר"ן ריש פסחים. וראה ערך הפקר).

יאוש (ראה ערכו) מועיל אף בלב (רמב"ן בלקוטיו תחילת פסחים. וראה ערך יאוש).

באישות

בטעות המקדש את האשה ואמר כסבור הייתי שהיא כהנת **בקידושין** והרי היא לויה, לויה והרי היא כהנת, עניה והרי היא עשירה, עשירה והרי היא עניה – הרי זו מקודשת, מפני שלא הטעתו (משנה קדושין סב א; רמב"ם אישות ח ו; טוש"ע אבן העזר לח כד), ואף על פי שאמר כסבור הייתי, הוא הטעה את עצמו, וכל שלא פירש הרי אלו דברים שבלב ואינם דברים (רש"י שם ד"ה שלא).

וכן האומר לאשה הרי את מקודשת לי על תנאי זה וזה, כגון על מנת שאני כהן ונמצא לוי, אינה מקודשת, ואף על פי שאמרה בלבי היה להתקדש לו, אף על פי כן אינה מקודשת; וכן היא שהטעתו (קדושין מט ב; רמב"ם אישות ח ב; טוש"ע שם), ואף על פי שאמר בלבי היה לקדשה אף על פי שהטעתי – אינה מקודשת, לפי שדברים שבלב אינם דברים (רמב"ם שם).

2. ואין זו עקירת דבר מן התורה (ראה ערך יש כח ביד חכמים כו'), כיון שקצת

שחשב כן בלבו, דברים שבלב אינם דברים (ר' שער המשפט שם ס"ק כה).
 • ויש מפרשים שלא פירש את התנאי בפיו, אלא שאומר שנתכוין בלבו על תנאי אבל טעה בדיבורו, ושכח מלפרש התנאי, או שאמר בלחש, שבאופן כזה דברים שבלב הם דברים (שער המשפט שם).

ביטל הנדר האומר נדר שאני רוצה לידור לא יהא נדר, ואחר כך בלבו נדר, שאינו נדר (ראה נדרים כג א,ב. וראה ערך נדרים), אין הדברים אמורים אלא כשהוציא תחילה בשפתיו שלא יהא נדר, אבל אם חשב כך בלבו, הרי אלו דברים שבלב, ואינם מבטלים את הנדר (טוש"ע יורה דעה ריא א).

אמירה בלחש ביטל בלחש, נחלקו ראשונים: יש סוברים שאינם דברים שבלב, והרי זה ביטול (ר"ן נדרים כג א ד"ה כיון; דעה א בשו"ע יורה דעה ריא א); ויש סוברים אפילו ביטל בלחש הרי הם דברים שבלב (טור שם; שו"ע שם, בשם יש אומרים), אבל אם ביטל בפרהסיא, הם דברים שבלב המוכיחים, ומועלת מחשבתו לבטל הנדר (רא"ש נדרים ג ד, וראה שו"ע ס"ק ב), שעל ידי שאמר כן קודם בפרסום, מוכח הדבר שבלבו כן גם בשעת הנדר, וכשגלוי לכל אינם דברים שבלב, אבל בחשאי אפשר שמבטל את התנאי בשעת הנדר, ואף אם באמת לא ביטל עדיין הם דברים שבלב (רבי עקיבא איגר בשו"ע שם).

יש סוברים שלא אמרו אמירה בלחש חשובה כדברים שבלב, אלא כשלא השמיע לאזניו, אבל אם השמיע לאזניו הרי זה כמוציא בשפתיו לבטל הנדר (ב"ח שם); ויש חולקים וסוברים שכל שלא אמר בפרהסיא אין אנו אומרים שעל דעת דבריו הקודמים נדר, ואפילו אמר שחשב כן, אין זה אלא דברים שבלב (שו"ע שם).

בביטול חמץ בביטול-חמץ (ראה ערכו) - יש מהראשונים סוברים שאינו מועיל אלא אם כן הוציאו בשפתיו, שדברים שבלב אינם דברים, ואותה שאמרו: מבטלו בלבו (משנה פסחים מט ב) לא אמרו אלא למעט שאינו צריך להשמיע לאזניו (ר"ן פסחים לא א ד"ה אמר ר' חסדא), או שלא אמרו ביטול בלב אלא במקום שיש סרך אונס, כגון בהולך להציל מן הגייס וכיוצא (מאירי קדושין מט ב).

ויש סוברים שדי במחשבה בלבד (רמב"ן פסחים ד ב ד"ה ענין; טור תלו, וראה ערך בטול חמץ), אם מפני שלא אמרו דברים שבלב אינם דברים אלא כשסותר מה שאמר בפיו, ובביטול זה אין כאן דברי פה שיהיו דברים שבלב סותרים אותם (מאירי קדושין מט ב ד"ה אע"פ), או שמא לא אמרו דברים שבלב אינם דברים אלא במקום שיש בו טענה עם אחרים, ולא בביטול חמץ שהוא בין אדם למקום (מאירי פסחים כ ב ד"ה חמץ).

בגירות בקבלת מצוות בגירות, אם קיבל בפיו את המצוות כראוי, אבל בלבו לא התכוין לקבל המצוות - יש מי שכתב שהולכים אחר מה שבלבו, כיוון שקבלת מצוות עצמה חלה על ידי מחשבה, וכל דין שחל על ידי מחשבה מתבטל על ידי מחשבה (אחיעזר ג כו ב); ויש מי שכתב שאין לנו עניין עם מה שבלבו, שדברים שבלב אינם דברים, ואף אם יבוא אליהו ויאמר שבלבו לא התכוין לקבל מצוות, אין לנו עסק כלל עם מה שבלבו (שו"ת דעת כהן קנ).

בהקדש ומעשרות

הקדש ומעשרות אף על פי שבהקדש ותרומות ומעשרות למדים במחשבה מן הכתובים שחלים גם במחשבה (ראה ערכים:

על פי שדברים שבלב אינם דברים, מכל מקום באונס אנו הולכים אחר דברים שבלב, והוא חושב בלבו לאסור את הפירות רק לאותו יום בלבד, אף על פי שהוציא בשפתיו סתם (משנה נדרים כו ב, גמרא שם כח א; רמב"ם נדרים ד א; טוש"ע יורה דעה רלב יד), וכן לענין שבועה (רמב"ם שבועות ג א).

ובלבד שלא יוציא בפיו בפירוש נגד מה שבלבו, שאם אמר בפירוש "יאסרו פירות העולם עלי לעולם", אין דברים שבלב שחשב: "היום", מועילים לבטל מה שאמר בפיו (ר"ן נדרים כח א; רמ"א יורה דעה רלב יד).

נזרי זרוזין נזרי זרוזין שהתירו חכמים, כגון שהיה מוכר חפץ ואמר קונם שאיני פוחת לך מן הסלע, והלה אומר קונם שאיני מוסיף, שאנו אומרים שניהם רוצים בשלשה דינרים, ולא נתכוין כל אחד בנדרו אלא לזרז את חברו (ראה משנה נדרים כא א, ור"ן שם. וראה ערך נדרים), אף על פי שרצונם בשלשה דינרים הוא דברים שבלב, מכל מקום כיון שדרכם של מוכר ולוקח בכך, אין דינם כדברים שבלב (ר"ן ופירוש הרא"ש נדרים שם), וכיון שברור הדבר [- אנן סהדי (ראה ערכו)] שדעתם לכך, הרי זה כאילו פירשו בפיהם ואינם דברים שבלב (תוספות שם כו א).

כשאמר כסתם גמר בלבו להוציא איסור בפיו על פת חטים, והוציא מפיו פת סתם, אינו אסור אלא בפת חטים בלבד (שבועות כו ב; רמב"ם שבועות ב יד; טוש"ע יורה דעה רי א), שאנו הולכים אחר דברים שבלב, כל שאין הפה מכחישם (תוס' שם ד"ה גמר).

כשדבריו מתפרשים כשני אופנים נדר שלא תהנה לו אשתו, ואמר לא היה בלבי אלא אשתי הראשונה שגירשתי אותה - וכן כל כיוצא בהם, שמשמעם לכל העם איסור, והוא אומר לא נתכוונתי אלא לכך וכך (רמב"ם נדרים ב יב; טוש"ע רח ב) - אם היה הנדר תלמיד חכם, הרי זה מותר, ואינו צריך שאלה לחכם; ואם היה עם הארץ, מראים בעיניו שזה נדר, ושהוא אסור, ופותחים לו פתח ממקום אחר (ראה ערך נדרים וערך שאלה), ומתירים לו (נדרים כ א; רמב"ם שם; טוש"ע שם), ואין נדרים אלו מצד עצמם אסורים, כיון שאמר בלבו שלא נתכוין לאיסור, ואין אלו דברים שבלב, כיון שאינו סותר למה שאמר בפיו, ואינו אלא מפרש מה שאמר (רשב"א קדושין נא ד"ה והא דתנן).

והחמירו בהם יותר מאומר פת וכיון לפת חטים, שלא חילקו בו בין תלמיד חכם לעם הארץ, לפי שכאן גילה לנו שנתכוין להערים ולהוציא בלשון שיטעו השומעים (בית יוסף יו"ד רי, בשם רשב"א בתשובה).

האומר לא היה פי ולבי שוים הנודר או הנשבע ועבר על הנדר או השבועה, ואחר שהעידו עליו שנדר או שנשבע אמר כן היה, אבל לא היו פי ולבי שוים, או תנאי היה בלבי על הנדר - אין שומעים לו, ולוקה (רמב"ם שבועות ב יב).

אבל קודם שהעידו עליו נאמן על ידי עצמו, ואם אמר תנאי היה בלבי - שומעים לו (תוספתא טהרות ו יד; רמ"א רלב יב).

הטוען תנאי היה בלבי הנשבע לחברו ליתן לו איזה דבר, ואמר שלא נשבע אלא על תנאי כך וכך, או שנתן תקיעת-כף (ראה ערכו) על תנאי כך וכך, הרי הוא נאמן במיגו שיכול להכחיש שלא נשבע כלל (מרדכי בבא מציעא א רכב; רמ"א חושן משפט פז לב).

• יש מפרשים שבשעת השבועה אמר התנאי בפיו, אלא שאין עדים (ט"ז חושן משפט פז לב), שאם לא אמר בפיו, אלא שטוען

של הקדש לחולין, ועשה השליח כמו שאמר בעל הבית – המשלח מועל (ראה ערך אין שליח לדבר עברה וערך מעילה). כיצד, בעל הבית שאמר לשלוחו הבא לי מעות מן החלון, והביא לו כמו שאמר לו, אף על פי שאמר המשלח לא היה בלבי שיביא אלא ממקום אחר – בעל הבית מעל, לפי שדברים שבלב אינם דברים (קדושין נא; רמב"ם מעילה ז א. וראה ערך מעילה).

הקדש; מעשרות; מחשבה, מכל מקום אם נתכוין בלבו להוציא את ההקדש והמעשרות בפיו, אינם חלים על ידי המחשבה שבלבו אלא על ידי הוצאת פיו (תוספתא תרומות גג, ומעשר שני ד יד; משנה תרומות גח). ויש שנראה מדבריהם שאפילו נתכוין להוציא בשפתיו חל במחשבה (ראה רש"י קדושין מא ב ד"ה שכן).

גזבר של הקדש שנתן בשוגג לשליח להוציא מעות
גזבר של ששלה
למעול בסעות

דְּבָרִים שֶׁבְּצִנְעָא (שֶׁבְּצִנְעָה)¹

חובות אבלות בדברים שאינם ניכרים לרבים

בשבת ויום טוב

שאף הם מפסיקים את האבלות, ודינם כמועד (רמב"ם שם, וראה ערך אבלות).

דינם כתחילת דברים שבצנעא שנוהגים בשבת נחשבים להתחלת אבלות, ולכן השומע שמועה קרובה – ידיעה על מות קרוב שהגיעה תוך שלושים יום למותו, שדינו שיושב שבעה ימים (ראה ערכו) – בשבת, השבת עולה לו ליום אחד, ולמחר קורע, ויום הששי הוא לו יום שביעי לאבלות (הלכות גדולות הלכות אבל; סמ"ג הלכות אבלות; טוש"ע יו"ד תב ז); ויש מי שאומר שאין שבת עולה לו בתחילת המניין, מכיון שאין נוהג בו אלא בדברים שבצנעא (מאירי מועד קטן כ ב; טור שם בשם רבנו יחיאל).

ודוקא לקולא נחשבים דברים שבצנעא להתחלת אבלות, אבל לא לחומרא (מרדכי מועד קטן תתקכ), כגון מי ששמע שמועה בשבת או ברגל, ולמוצאי שבת או מוצאי רגל נעשית רחוקה – שיום השבת או הרגל היה היום האחרון של שלשים (ראה ערך שמועה קרובה) – אינו נוהג אלא יום אחד (ברייתא במועד קטן כ ב בשבת, ורבי יוסי בר אביו שם ברגל; טוש"ע שם תב ה), היינו במוצאי שבת או רגל שעה אחת (ט"ז שם סק"ד), ואף שאסור ביום בדברים שבצנעא (רמב"ן בתורת האדם ענין שבתות וימים טובים; רא"ש מועד קטן ג כח; טוש"ע שם) אין אומרים שהרי זה כאילו התחילה האבלות בתוך שלשים שגומרה כל שבעה, שכיון שלא התאבל בשבת אבלות גמורה אלא בדברים שבצנעא בלבד, אין זה נחשב כתחילת אבלות, ונוהג באבלות רק יום אחד (בית יוסף שם תב, בשם הרשב"א).

מקצת היום ככולו אף בדברים שבצנעא אומרים מקצת היום ככולו, שאם חל יום השביעי של אבלות בשבת, נוהג אבלות בדברים שבצנעא במקצת היום בלבד (טור סוף סימן תב, בשם רבנו יחיאל [בדפוסים אחרים נשמטו המלים "במקצת היום"]⁵; ט"ז שם סק"ה; ש"ך שם סק"ד).

ויש מי שאומר שאסור בדברים שבצנעא כל היום, שכיון שאינו עושה בו מעשה הניכר משום אבלות – צריך לנהוג כל היום, ולא עוד אלא שיש נוהגים מחמת כך שאם חל יום השביעי בשבת יושבים במוצאי שבת לאחר הברלה שעה באבלות, מפני שלא עשו בשבת מעשה הניכר משום אבלות (ב"ח שם), והפוסקים דחו מנהג זה (ראה ט"ז וש"ך שם).

בשמועה השומע שמועה רחוקה – ידיעה על מות קרוב שהגיעה רחוקה

בשבת אף שבשבת אסור לנהוג אבלות (ראה ערך אבלות), בדברים שבצנעא נחלקו בני יהודה ובני גליל: אלה אומרים אין אבלות בשבת, ואלה אומרים יש אבלות בשבת (מועד קטן כג א וב, לפירוש התוספות שם ב ד"ה יש, וריטב"א ד"ה בני שרצונם לומר בדברים שבצנעא).

לדעת כמה ראשונים חולקים בדבר אף אמוראים: רבי יוחנן אמר דברים שבצנעא נוהג (שם כד א), והיינו שחובה לנהוג כן בשבת, ולא רשות; ורב ושמואל שאמרו תשמיש המיטה בשבת רשות (ראה שם) סוברים דברים שבצנעא רשות (הלכות גדולות כא הלכות אבל; רא"ש כתובות א ז; מרדכי מועד קטן תתקו).

ויש מהראשונים סוברים שאין מחלוקת בדבר, ואף רב ושמואל מודים שחובה לנהוג אבלות בדברים שבצנעא, שכיון שהם רשות ויכול לנהוג בהם אבלות, חייב הוא לנהוג כן, כמו בחול, כיון שאינו נראה כאבלות (רא"ש מועד קטן ג כח; טור יורה דעה ת), ולא אמרו שהוא רשות, אלא לענין שאין בהם משום איסור שבת (פרישה שם), או שבלא אבלות הם דברים של רשות, ולפיכך באבלות הם חובה (ב"ח שם).

הלכה – דברים שבצנעא נוהג בתורת חובה (רמב"ם אבל י א, וכסף משנה ולחם משנה שם; טוש"ע שם ת א²).

יום טוב במועד – בין ביום טוב, ובין בחולו של מועד – נחלקו ראשונים: יש סוברים שאף שאין אבלות במועד (ראה ערך אבלות), דברים שבצנעא נוהג, כמו בשבת (כתובות ד א לגירסתנו, וכן היא גירסת רוב ראשונים; רמב"ן בתורת האדם ענין שבתות וימים טובים בשם הגאונים; טוש"ע יו"ד שצט א) כשקבר את מתו ברגל, או שלא נהג אבלות קודם הרגל אפילו שעה אחת³.

ויש סוברים שאין שום אבלות נוהגת כלל במועד, ואפילו בדברים שבצנעא (רמב"ם אבל י ג; רמב"ן בתורת האדם ענין שבתות וימים טובים בשם כת מן החכמים הסוברים כדעת הרמב"ם, וגרסתם בכתובות שם שונה⁴), שדוקא בשבת, לפי שהיא עולה למנין אבלות, הנהיגו בה חכמים אבלות של צנעא, אבל במועד שאינו עולה למנין כלל ומפסיק האבלות – אינו נוהג אפילו בצנעא (רמב"ן שם לדעה זו).

וכן בראש השנה ויום הכפורים אין דבר מדברי אבלות נוהג בהם,

4. וראה בריטב"א מועד קטן כג ב ד"ה בני בשם ר"י בעל התוספות כן והסכים לדבריו, אמנם ראה לעיל שבכתובות שם כתב הריטב"א כדעה ראשונה.
5. והיינו לשיטתו כששבת היה יום ראשון, והוא הדין להלכה כשראשון לאבלות היה ביום ראשון.

דברים שבצנעא (שבצנעה). 1. ז', טור' קפז-קצד. 2. ואף הראשונים הסוברים לעיל שרב ושמואל חולקים פסקו הלכה כרבי יוחנן, ראה הלכות גדולות שם, ותוספות מועד קטן כד א ד"ה הכי. 3. ראה ערך הנ"ל שאם נהג שעה אחת קודם הרגל, הרגל מפסיק לגמרי האבלות, ואם לא נהג מונה שבעה לאחר הרגל.

שם סק"כ, וראה באר היטב שם שכן דעת כל הגדולים, וראה שערי תשובה שם בשם אליה רבה שאוסר).

גדרם

רחיצה ו**תשמיש המיטה** רחיצה בחמין ותשמיש המיטה הם דברים ותשמיש המיטה שבצנעא, וחייבים לנהוג בהם אבלות בכל מקום שנוהג בדברים שבצנעא (מועד קטן כד א; רמב"ם אבל י א; טוש"ע יו"ד ת א), בין בשבת ובין ברגל (משנה ברורה תקמח ס"ק טז. וראה להלן בנוגע לתלמוד תורה, ובנוגע לגיהוץ ותספורת בשלשים), ובין בתשעה באב שחל בשבת (ט"ז או"ח תקיד סק"ט, ומשנה ברורה שם ס"ק לט. וראה להלן בנוגע לתלמוד תורה).

ויש שכתב שברגל, אף לסוכרים שדברים שבצנעא נוהגים (ראה לעיל: בשבת ויו"ט; ביום טוב), אינו אסור אלא בתשמיש המיטה בלבד, ולא ברחיצה בחמין (ערוך השלחן יו"ד שצט א).

נעילת הסנדל באיסור נעילת הסנדל נחלקו ראשונים: יש סוברים שדבר שבצנעא הוא (רא"ש מועד קטן ג כח; טור יו"ד ת), שכן בענין אבלות בשבת אמרו רב ושמואל נעילת הסנדל ותשמיש המיטה בשבת רשות (מועד קטן כד א, ראה רא"ש וטור שם), לפי שאין הכל נועלים נעלים בשבת, ואינו מוכח שהוא אבל (רש"י שם ד"ה נעילת).

ויש סוברים שאיסור נעילת הסנדל הוא דבר של פרהסיא, וחובה שלא לנהוג בו אבלות (רמב"ם אבל י א).

וכתבו ראשונים שבזמן הזה שאין רגילות לילך יחף הרי זה לדברי הכל כדבר של פרהסיא (רא"ש שם; רבנו ירוחם אדם וחיה נתיב כח ג; טוש"ע שם).

פריעת הראש מנהג האבל לעטוף ראשו בטלית או סודר (ראה ערך אבלות שבזמן הזה אין נוהגים כן), ונחלקו אמוראים כיצד ינהג בשבת - רב סובר מדברים שבצנעא הוא, ומשום כך אינו צריך לפרוע ראשו; ושמואל סובר שצריך לפרוע ראשו, כיון שצריך עטיפה כעטיפת ישמעאלים, הרי עטיפת הראש דבר של פרהסיא (מועד קטן כד א), שהרי אין הכל נוהגים לעטוף עטיפה כזו (רש"י ד"ה וכל)⁶.

חזרת הקרע חייב האבל להחזיר הקרע לאחריו כשאין לו בגד לאחריו ולחליף, ולזקוף המטה בשבת (ראה ערך אבלות), וזקפת המיטה כיון שהן דברים של פרהסיא (מועד קטן כד א; רמב"ם אבל י א; טוש"ע יו"ד ת), ויש סוברים שבצנעא נוהג בהן, כדרך שסוברים בפריעת הראש (רמב"ם שם לדעת הר"ף, וכסף משנה שם בתירוץ א לדעת הרמב"ם, וראה לעיל בפריעת הראש).

ועכשיו לא נהגו לדקדק להחזיר הקרע לאחריו, מפני שהמנעלים מוכיחים (ש"ך שם סק"א).

ויש חולקים שלא אמרו מנעלים מוכיחים עליו אלא בעטיפת הראש, אבל לא בחזרת הקרע (ר"ן מועד קטן שם, וראה שם גירסת הר"ף), ולא בזקפת המטה (רמב"ן שם לדעת הר"ף, והביאו בבית יוסף שם).

תלמוד תורה תלמוד תורה הוא מדברים שבצנעא שאסורים לאבל בשבת, וישנם דינים שונים בקריאת התורה כדלהלן:

לאחר שלושים יום למותו (ראה ערך שמועה קרובה) - בשבת ורגל, אינו נוהג אבלות אפילו בדברים שבצנעא, ולמוצאי שבת ורגל נוהג אבלות שעה אחת, כדין כל שמועה רחוקה (רמב"ן בתורת האדם ענין שבתות וימים טובים; רא"ש מועד קטן ג לא; טוש"ע יו"ד תב ו).

בחתן

חתן שהכין צרכי סעודה ומת לו מת, שהאבלות נדחית לאחר שבעת ימי המשתה (ראה ערך חתן ושם באיזה אופן נדחה), אף הוא נוהג אבלות בדברים שבצנעא באותם הימים, ולפיכך הוא ישן בין האנשים, והיא ישנה בין הנשים (ברייטא כתובות ד א; רמב"ם אבל יא ח; טוש"ע יו"ד שמב א, ושם שפג ב. וראה ערך הנ"ל), לפי שהחתן בימי חופתו דינו כמו ברגל (תוספות שם; רמב"ן בתורת האדם ענין שבתות וימים טובים; טוש"ע שמב שם).

ולסוכרים שברגל אינו נוהג אף בדברים שבצנעא (ראה לעיל שם שיטת הרמב"ם ועוד) מכל מקום בחתן נוהג, לפי ששמחת מועד היא מן התורה, ושמחת חתן אינה אלא מדרבנן (ריטב"א כתובות שם ד"ה ובוכל לדעה זו), או לפי ששמחת הרגל היא שמחה של רבים, ושמחת חתן היא של יחיד (שיטה מקובצת כתובות שם ד"ה מסייע בשם שיטה).

ואף לסוכרים שגם בשבת אין דברים שבצנעא נוהגים (ראה לעיל: בשבת ויום טוב; בשבת, לדעת ראשונים שרב ושמואל סוברים תשמיש המטה בשבת רשות), מכל מקום בחתן אף לדעתם נוהג דברים שבצנעא, שיש לחלק בין חתן למועד ושבת (תוספות כתובות שם ד"ה אבל בשם ר"י, ולא בארו החילוק), שחתן כיון שהוא שמחה של יחיד מחמירים בו יותר, אבל שבת ומועד שהם שמחה ומנוחה לרבים אין דברים שבצנעא בהם אלא רשות (שיטה מקובצת שם בשם תוספות).

בתשעה באב

תשעה באב שחל בשבת - יש סוברים שאינו נוהג אפילו דברים שבצנעא, שכן שנינו: חל להיות תשעה באב בשבת, אוכל כל צרכו, ושותה כל צרכו, ומעלה על שולחנו אפילו כסעודת שלמה בשעתו, ואינו מונע מעצמו כלום (תוספתא תענית א), ופירשו שאינו נמנע אפילו מדברים שבצנעא (רא"ש תענית ג לב; שו"ת הרשב"א א תקכ; טור או"ח תקנד בשם, וברא"ש שם שכן עמא דבר), ואינו דומה לרגל, לפי שתשעה באב שהיא אבלות ישנה ושל רבים קל יותר מאבלות חדשה ושל יחיד (רא"ש ורשב"א בתשובה שם, וראה יבמות מג ב סברא זו), ועוד שראוי היה תשעה באב לקבצו בתחילה בעשירי, שרובו של היכל נשרף בו (ראה תענית כט א), ולכן כשחל בשבת עקרוהו לגמרי מאותו יום וקבעוהו בעשירי (שו"ת הרשב"א שם. וראה שו"ת כתב סופר או"ח קא שכן כתב מדעתו).

יש מן הראשונים חולקים וסוברים שאף שדוחים את התענית למחר, מכל מקום אותו היום אסור בתשמיש המיטה, כדין הקובר מתו ברגל, שאנו דוחים האבלות עד למחר, ומכל מקום דברים שבצנעא נוהגים ברגל (רא"ש וטור שם, בשם הר"י מווינא; אגודה תענית כא, בשם יש גאונים; רמ"א בשו"ע או"ח תקנד יט), וכן נוהגים (רמ"א שם). ויש שנהגו ששמש בית הכנסת מכריז: דברים שבצנעא נוהג (מהרי"ל הלכות תשעה באב; דרכי משה שם), ולא נהגו כן בימינו (ראה שער הציון על המשנה ברורה שם ס"ק מה), ומכל מקום אם נודמן ליל טבילה בשבת - יש מתירים (שלי"ה שער האותיות, הביאו המגן אברהם

מועד קטן ג כח; מאירי שם כג ב; טוש"ע יו"ד ת א, וראה רמ"א שם; רמב"ן

6. ולהלכה נחלקו ראשונים - ראה רמב"ם אבל י א, וכסף משנה שם; רא"ש

יש סוברים שהם דברים שבפרהסיא (רא"ש מועד קטן ג כח; טור יו"ד שצט בשמו, לפי ה"י שם סק"ב), ואינו אסור ברגל שאירעה בו אבלות, אלא מחמת הרגל (ראה ערך חול המועד), ולא מחמת אבלות (שאילתות שאילתא טו; אור זרוע ב תלב; טור שם שצט, בשם הרא"ש).

יש סוברים שהם דברים שבצנעא, והם אסורים ברגל מחמת אבלות (רמב"ן בתורת האדם ענין שבתות וימים טובים; טור שם, בשם רמב"ן; שו"ע שם א), שאם לא ילבש בגד מגוהץ אין האבלות ניכרת, לפי שאפשר שאין לו כזה, וכן מה שאינו מתגלה אפילו שבא ממדינת הים אינו מפורסם כל כך (ט"ז שם סק"ב, ועיי"ש בארוכה).

ויש מהראשונים מפרשים הואיל והן מצות שבשב ואל תעשה, ומדין הרגל גם כן נוהג בהן במקצתן, לפיכך כשנוהג בכולן באבלותו אין אבלותו מתפרסמת (רמב"ן בתורת האדם שם. וראה מאירי כד ב ד"ה כבר).

כיבוס במים ברגל – יש סוברים שהוא איסור גמור לדברי הכל, שהוא דבר שבצנעא, שאין אדם מרגיש אם לא כיבס את כסותו (ט"ז יו"ד שצט סק"ב); ויש סוברים שהקובר מתו ברגל מכבס כסותו במים (ט"ז שם, בשם הר"ר בנימין, והוא בשו"ת משאת בנימין ע).

שליח ציבור אף שנהגו שאין האבל מתפלל בשבת ויום טוב לפני קבוע התיבה מפני שמירת הדין מתוחה עליו (ראה ערך שליח צבור, וראה רמ"א בשו"ע יו"ד שעו ד), אם הוא שליח ציבור קבוע יש שכתבו שמותר לו להתפלל, שאם לא יתפלל תהא זו הנהגת אבלות בפרהסיא (גליון מהרש"א שצט, ובגליונו לסימן שעו כתב אפילו בתוך שבעה, וראה ערך הני"ל).

בברכת אגליס בברכת-אבלים – בברכת המזון שבבית האבל מוסיפים בנוסח הברכה (ראה ערכו) – בשבת, נחלקו ראשונים:

- יש סוברים שמברכים, שהרי זה כדברים שבצנעא שנוהגים בשבת (הלכות גדולות הלכות אבל; תוספות מועד קטן כ ב ד"ה קורא בשמו; טור יו"ד שעט בשמו).

- יש סוברים שכיון שמברכים בשלשה או בעשרה (ראה ערך ברכת אבלים) הרי זה כדברים של פרהסיא, ואסור בשבת (הלכות גדולות שם, בשם רב יהודאי גאון; רי"ץ גיאת הלכות אבל סו בשמו, והסכים לו; טור שם, בשם רב נטרונאי).

- ויש מחלקים: אם בירך ביחיד, או בשלשה אבלים, מברך כדרך שאומרים בחול, אבל אם אכלו אחרים עמו ובירכו, אין אומרים כן, שכשיש אחרים עמו כבר אינו בצנעא (רמב"ן בתורת האדם ענין שבתות וימים טובים; טור שם בשמו; שו"ע שם ד).

- מותר לאבל לקרוא פרשת השבוע, שכיון שחייב אדם להשלים פרשיותיו עם הצבור, הרי זה כקורא את שמע (רא"ש מועד קטן ג כח; טור יו"ד ת בשמו; שו"ע שם א).

- מותר לו לחזור הפרשה שנים מקרא ואחד תרגום (דרישה שם בשם מהרש"ל; ש"ך סק"ד⁷).

- אסור לו ללמוד משניות של מסכת שבת כמנהג בכל שבת (פתחי תשובה שם, בשם ארבעה טורי אבן), ומי שנוהג בכל יום לחזור ח"י פרקים משניות יכול לעשות כן אף בשבת (קרבן נתנאל שם אות נ. וראה שו"ת חכם צבי ק).

- יש מתירים בתשעה באב שחל בשבת בתלמוד תורה (ט"ז או"ח תקנ"ג סק"ג ומגן אברהם שם סק"ז בשם מהר"ם לובלין, והמגן אברהם עצמו שם מחמיר. וראה ערך תשעה באב).

- קראוהו לעלות לתורה – צריך לעלות, שאם ימנע הרי זו אבלות בפרהסיא (רא"ש שם; טור שם בשמו; שו"ע שם. וראה המעשה שהובא בטוש"ע שם, בשם רבנו תם).

- אם אין כהן בבית הכנסת בשבת אלא האבל בלבד, מותר לקרותו, שלא יראה כנוהג אבלות בפרהסיא (הגהות מיימוניות אבל ד ו; רמ"א בשו"ע שם), אבל טוב יותר לומר לו קודם לכן שיצא מבית הכנסת (הגהות מיימוניות בשם מהר"ם⁸. וראה ערך קריאת התורה); ויש פוסקים שיש חיוב לקרותו, ולא יצא מבית הכנסת (הגהות מיימוניות שם, בשם אור זרוע).

- היה יום מילת בנו בשבת, אינו עולה לתורה, ואף שנהגו בקצת מקומות שעולה לתורה, מכל מקום אינו נקרא פרהסיא אם לא יעלה (ט"ז שם סק"א, בשם מהרש"ל); ויש מתירים בכל החיובים לעליה לתורה, כגון יום הזכרון ["יארצייט"], וליתא אשתו, ושמחת תורה, שקורים לכולם (פתחי תשובה שם סק"ה).

- יש מתירים בדברי תורה בכל הרגל, שלא נאסר תלמוד תורה אלא מפני שפקודי ה' ישרים משמחי לב (ראה ערך אבלות), וברגל יש מצות שמחה מן התורה, ונדחית אבלות שמדבריהם מחמת מצות שמחה שברגל (שו"ת חכם צבי ק, וראה שערי תשובה או"ח תקמ"ה סק"ה).

שאלת שלום בשאלת שלום אבלים בשבת אמרו בירושלמי שהדבר תלוי במנהג: בדרום, וכן רבי מאיר ורבי הושעיה שאלו בשלום אבלים; ויש שלא שאלו (ירושלמי מועד קטן ג ה⁹; רא"ש שם ג כח; טוש"ע יו"ד שפה ג, וטור שם ת).

יש פוסקים שהאבל נותן שלום לכל אדם בשבת (רמב"ם אבל י א, וראה כסף משנה שם; שו"ע שם), מכיון שזה דבר שבפרהסיא (בית יוסף ושו"ע שם); ויש שכתבו שאינו שואל (מאירי מועד קטן כד א).

גיהוץ ותספורת ברגל (ראה ערך אבלות) נחלקו ראשונים:

דבש

משקה מתוק היוצא מפירות ידועים או מהדבורים

פירות בכלל; דבש תמרים; דבש דבורים.

- יש וכל מיני מתיקה נקראים בשם דבש (רש"י סוכה ו א ד"ה דבש;

שהשמיט זה הרמ"א. ⁹ ראה מסכת שמחות סוף פרק י: ביהודה נותנין שלום בכניסתם וביציאתם ללמדך שאין אבלות בשבת, וראה שמחות (היגר) שם שחלקו בזה בני יהודה ובני גליל. **דבש**. 1. ז, טור קצה-רא.

מהותו

בלשון התורה בלשון הכתוב שלשה מובנים לדבש: מתיקה

בתורת האדם ענין שבתות וימים טובים; טור שם בשמו. ⁷ וראה פתחי תשובה שם שאחרונים דנו במקרה שהאבלות נשלמת עד יום רביעי אם יקרא בשבת, כיון שיכול לקרא אחר כך. ⁸ וראה שו"ת חתם סופר או"ח שגב בטעם

דבש דבורים יש שכתבו שאף הוא בכלל האיסור, שגם הוא ממתיקות הפרי בא, שהרי הדבורים רועות פרחי האילנות והעשבים ומקיאות אותו בכוורת, ואדרבה הוא עיקר הדבש (רדב"ז שם⁵).

ויש שכתבו שאף דבש הבא מקני הסוכר בכלל האיסור (פאת השדה לבעל שדי חמד מערכת ד כלל מא, בשם ספר נר מצוה).

על שיעור האיסור בהקטרת דבש, ועל כל שאר הדינים של איסור זה, ראה ערך שאור ודבש.

דבש תמרים

לענין טומאה דבש תמרים הוא בכלל שאר כל המשקים היוצאים מן הפירות – מלבד זיתים וענבים – שנחלקו בהם תנאים אם דינם כפירות בנוגע לתרומה וביכורים וערלה, ודינם כמשקה בנוגע לקבלת טומאה ולהכשר, או שאינם אלא זיעה בעלמא (ראה תרומות יא ב ג, וברכות לח א. וראה ערך משקה וערך מי פירות), ומכל מקום יש הבדל להלכה בין דבש תמרים לשאר מי פירות בנוגע לטומאה, שדבש תמרים אף שאינו לא אוכל ולא משקה, כשאר מי פירות⁶, אם חישב עליו לאוכלין – מיטמא טומאת אוכלין, חישב עליו למשקין – בטלה דעתו אצל כל אדם, ואילו שאר מי פירות בין חישב עליהם לאוכלין ובין חישב למשקין בטלה דעתו (תוספתא טהרות ב; רמב"ם טומאת אוכלין א כא).

לענין ברכה לדעת כמה ראשונים יש הבדל בין דבש תמרים לשאר מי פירות אף בנוגע לברכה, שאף שעל כל מי פירות מברכים שהכל לפנייהם (ראה ערך ברכת הפירות), על דבש תמרים, אם לא נתערבו בו מים, והוא כמות שהוא, פרי הוא, ומברכים עליו בורא פרי העץ, ואותה שאמרו דבש תמרים מברכים עליו שהכל שאינו אלא זיעה בעלמא (ראה ברכות לח א), הדברים אמורים כשנתערבו בו מים (הלכות גדולות ברכות ו; תוספות ברכות שם ד"ה הא), לפי שדבש האמור בתורה בשבעת המינים (ראה דברים ח ח) הוא דבש הזב מהתמרים (ראה לעיל: מהותו; בלשון התורה), ולכן הוא בכלל פרי (רשב"א ברכות שם ד"ה דבש, ורא"ש שם ו יב לדעה זו. וראה ערך ברכת הפירות). ויש מן הראשונים הסובר שדבש הנוסף מתמרים דינו כפרי ומברך בורא פרי העץ, אבל דבש שיצא על ידי כתישת התמרים מברך שהכל, ודין זה נכון גם באר מי פירות (רא"ש ברכות ו יב בבאור שיטת גאון).

אמנם רוב הפוסקים אינם מחלקים בין דבש תמרים לשאר מי פירות לענין ברכה, וכולם ברכתם שהכל (תוספות ורא"ש ברכות שם; רמב"ם ברכות ח ב: טוש"ע או"ח רב ח; ועוד⁷).

דבש דבורים

הותר אף שהוא יוצא מן הטמא דבש דבורים, אף שהוא בא מעוף טמא (ראה ערך שרץ העוף) מותר באכילה, ואין בו משום כל היוצא מן הטמא – טמא, מפני שהדבורים אוכלות מפרחי האילן ומהם נעשה הדבש במעיהן, ואין ממצות את הדבש מגופן, ומקיאות אותו בכוורת כדי שימצאו אותו לאכול ממנו בימות הגשמים (בכורות ז ב, ורש"י שם ד"ה שמכניסות; רמב"ם מאכלות אסורות ג ג; טוש"ע יו"ד פא ח).

תוספות מעילה יב ב ד"ה כל הראוי, כמו: כי כל שאר וכל דבש לא תקטירו (ויקרא ב יא), והוא כל מתיקת פרי (רש"י שם²); וכן: ויבא העם אל היער והנה הלך דבש (שמואל א יד כו), והוא דבש שהיה נוטף מן הקנים הגדלים בארץ ישראל (רש"י שם, וראה רש"י שם כז על יערת הדבש), ועוד.

• יש שנקרא כך דבש דבורים, כמו: וינקהו דבש מסלע (דברים לב ג), ופירשו דבש דבורים (ראה תוספתא שבת ט, וראה להלן: דבש דבורים), וכן: והנה צדת דבורים בגוית הארץ ודבש (שופטים יד ח) ועוד.

• ויש שנתייחד השם דבש לתמרים, או לדבש של התמרים, כמו: ארץ זית שמן ודבש (דברים ח ח), שהכוונה לתמרים (ירושלמי בכורים א ג, ראה פני משה וציון ירושלים שם), או דבש התמרים (רש"י על התורה דברים כו ב. וכן היא הגירסא בהגהות הגר"א ירושלמי בכורים שם), וכתבו ראשונים שהוא סתם דבש האמור בתורה (רש"י ברכות מא ב ד"ה דבש, ובעירובין ד ב: כל דבש האמור בתורה דבש תמרים; החנוך מצוה קיז).

בלשון חכמים בלשון חכמים סתם דבש הוא דבש דבורים (שו"ת ובני אדם רדב"ז ג תקכז. וראה ר"ש וברטנורא מכשירין ו ד), כמו: חלות דבש (עוקצין ג יא) וכיוצא, ואין לו שם לווי (בכורות ז ב, וראה רש"י שם ד"ה דבש), ולא אמרו בפירוש בשם לווי דבש דבורים (מכשירין שם) אלא להוציא מדבש צרעין³ (פירוש המשניות לרמב"ם שם. וראה תוספות יום טוב ומשנה אחרונה שם).

וכן בלשון בני אדם סתם דבש הוא דבש דבורים (רדב"ז שם), והנודר הנאה מן הדבש מותר בדבש תמרים (משנה נדרים ג א), שבנדירים הלך אחר לשון בני אדם (ראה ערך נדרים), ובלשון בני אדם אין קורים לדבש תמרים דבש סתם אלא בשם לווי: דבש תמרים (ראה משנה שם שהוא שם לווי, ובפירוש הרא"ש שם, וטוש"ע יו"ד ריו יד, וט"ז וש"ך שם).

בתורת מתיקות

אסור להקטיר דבש על גבי המזבח, שנאמר: כי כל שאר וכל דבש לא תקטירו ממנו אשה לה' (ויקרא ב יא), והעובר ומקטיר עובר בלא תעשה ולוקה (רמב"ם איסורי מזבח ה א, וסנהדרין יט ד מנין מג), לאו זה נמנה במנין המצות (ספר המצות לא תעשה צח; סמ"ג לאוין שיט; החינוך מצוה קיז).

דבש זה הוא כל מיני מתיקת פרי, וכל פירות האילן בכלל (רש"י שבועות יב ב ד"ה וכל, ותוספות מעילה יב ב ד"ה כל הראוי; מנחת חינוך מצוה קיז⁴), ולא דוקא מפירות של שבעת המינים, אלא אף דבש משאר פירות כגון של תותים או חרובים וכיוצא בכלל האיסור, וכן אמרו: אילו היה נותן בה – בקטורת – קורטוב של דבש אין אדם יכול לעמוד בה מפני ריחה (בריייתא דבר קפרא בירושלמי יומא ד ח), ולמה אין מערבין בה דבש מפני שהתורה אמרה, כי כל שאר וכל דבש לא תקטירו (כן הוא הנוסח בסידורים, ובירושלמי שם אין סיום זה. וראה כריתות ו א), ואם היה מותר להקריב משאר פירות הרי היו יכולים לערב מהם כדי לחזק את ריחה, אלא מוכח שכולם אסורים (שו"ת רדב"ז ג תקכז).

2. וראה רש"י שבועות יב ב ד"ה וכל, ותוספות מעילה שם. וראה להלן: בתורת מתיקות, ושם אם גם דבש דבורים בכלל. 3. ראה להלן: דבש דבורים; הותר אף שהוא יוצא מן הטמא, מהו דבש צרעין. 4. וראה משנה למלך איסורי מזבח ה א ורא"ה מזרחי על התורה ויקרא שם. 5. וראה פאת השדה לבעל

שדי חמד מערכת ד כלל מא בארוכה, ושם בספר בתי כנסיות שדבש דבורים אינו אסור על כל פנים מהתורה. 6. ראה ערכים הנ"ל שהוא כחכמים, שלרבי אליעזר כל מי פירות משקה. 7. וראה הגהות אשר"י שם בשם מהר"ם שגם כן אינו מחלק אלא שסובר שעל כולם מברך בורא פרי האדמה אם הם בלא

ויש שאסרו משום שדבש מלכות אינו נקרא דבש ואינו בגדר הדבש שהותר בגמרא מגזירת הכתוב לדעת רבי יעקב (ראה לעיל: הותר אף שהוא יוצא מן הטמא), ואף לחכמים שהתירו הדבש משום שאינו מתמצה מגוף הדבורה, בדבש מלכות יש לפקפק שמא יוצא מגוף הדבורה וספק תורה לחומרא, ואף שהוא מעורב בדבש המותר כיון שעיקר כוונת המייצרים מאכל זה הוא לחלק של מזון המלכות, והוא היסוד והמעמיד של המאכל, אינו בטל (הרב אליעזר בריזל בספרו חוקת ישראל ב' ⁹; חו"ב לגר"ח גריינמן בכורות ז ב; וכן הובא בחוברת 'מהדרי'ן ח [הוצאת משכיל לדוד] בשם הגרש"ז אויערבאך, וראה שם שכשהוא מעורב ממילא עם דבש היקל יותר ¹⁰, וראה בהרחבה בעניין באנציקלופדיה לכשרות המזון [אדרעי] פרק - דבש מלכות). ולענין חולה שאין בו סכנה אף חלק מהמחמירים היקלו (ראה בדברי הגרש"ז אויערבאך שם, ובציץ אליעזר שם בשם הרבה דעות, וראה בקובץ תורה ומדע ט א, בשם הרב הלפרין בארוכה), ויש שהקילו יותר בבליעת מזון מלכות בכמוסות (ראה שו"ת מעשה חושב ה, וקובץ תורה ומדע שם).

על דבש של גוים, ראה ערך בשולי גוים וערך נותן טעם לפגם. **משקה** הדבש - של דבורים - הוא אחד משבעת המשקים המכשירים את האוכל לקבל טומאה (מכשיריו ד ו ד; רמב"ם טומאת אוכלין א ב), ומניין לדבש שהוא משקה, שנאמר: וַיִּנְקְהוּ דָבָשׁ מִסְלָע (דברים לב יג. תוספתא שבת ט), והוא משקה בין להכשר ובין לקבלת טומאה בתורת משקה, שנעשה ראשון לטומאה (ראה ברטנורא עוקצין ג יא, ומשנה אחרונה שם. וראה ערך טומאת אוכלין).

כשהדבש במה דברים אמורים בדבש שכבר הוציאוהו **עדיין כוורות** מהכוורת, אבל כל זמן שהוא כוורתו, נחלקו בו תנאים: רבי אליעזר אומר אינו מקבל טומאה כלל, שדינו כמחומר לקרקע (עוקצין ג י. וראה טעמו בבבא בתרא סו א וברשב"ם), ואינו לא אוכל ולא משקה (ברייתא שם פ א לרבא שם שרבי אליעזר היא), ואפילו אם חישב עליו לאכילה אינו מיטמא טומאת אוכלין, למשקין - אינו מיטמא טומאת משקין (ברייתא שם ב, וכתירוץ הגמרא שם לרבא); וחכמים אומרים דינו כתלוש ומקבל טומאה (עוקצין שם, ושם נתבאר), ומיטמא טומאת אוכלין שלא במחשבה (ברייתא בבבא בתרא פ א), ואינו יוצא מידי מאכל לעולם (רב כהנא שם א), היינו כל זמן שהוא עם השעוה, שתורת אוכל עליו אז ולא תורת משקה (תוספות שם ד"ה אינו), והלכה כחכמים (רמב"ם טומאת אוכלין א יח ¹¹).

מאימתי מאימתי הדבש מיטמא משום משקה - ויוצא **הדבש מיטמא** מתורת אוכל, שהיה עליו כוורתו (ראה לעיל לחכמים) - בית שמאי אומרים משיחרר (עוקצין ג יא), היינו משיביא עשן ויעשן להכריח הדבורים כאילו מחרחר ריב עמהן (ערוך ערך חחרר; ר"ש שם; פירוש א בברטנורא שם. ובפירוש המשניות דחה); ויש מפרשים חחרור מלשון חימום, והיינו משיחם אותן להוציא דבש, אף על פי שעדיין לא יצא (פירוש המשניות לרמב"ם שם, ופירוש ב בברטנורא שם); ויש גורסים: משיהרהר, כלומר משיהרהר במחשבה בלבו להוציא הדבש (פירוש ב בר"ש שם, ופירוש ג בברטנורא שם ¹². וראה ערך מחשבה).

ולדעת רבי יעקב דבש דבורים הותר מגזירת הכתוב (ראה גמרא שם).

דבש הבא לטעם הראשון בהיתר דבש דבורים אף דבש **מגזין וצרעין** - מגזין וצרעין - מיני דבורים מדבריות (ערוך ערך גזין), וראה שם בערוך השלם וערך צרע, ובערוך השלם שם: (ASW), או מיני ארבה (רש"י בכורות שם ד"ה הגזין) - מותר (גמרא שם), וכן שנינו: דבש צרעין מותר באכילה (מכשירין ו ד).

אמנם לטעמו של רבי יעקב דבש גזין וצרעין אסור שהרי התיר רק דבש דבורים משום שדורש כן מפסוק (ברייתא בכורות שם, וראה שם כיצד דרש כן).

להלכה נחלקו ראשונים:

יש פוסקים דבש גזין וצרעין מותר (רמב"ם מאכלות אסורות שם; רבינו תם בספר הישר תלו; טור יו"ד פא, בשם רמב"ם ורבנו תם; דעה א בשו"ע שם ט).

ויש פוסקים שאסור (רמב"ם בהלכותיו לבכורות א; טור שם, בשם הרא"ש; שו"ע שם, בשם יש מי שאוסר).

וכתבו הפוסקים שאין אנו צריכים לחוש לו, כי אינו מצוי בינינו כלל (הגהות שערי דורא סה בשם מהרא"י; רמ"א בשו"ע שם).

הותר אף דבש דבורים, אף שגופי הדבורים מעורבים בו, **שחלקי הדבורה** וכשמפרידים הדבש מהם מחממים ומרתיחים אותו, **מעורבים בו** מכל מקום מותר, שנותן-טעם-לפגם (ראה ערכו) הוא (סמ"ג סוף סימן קלב; טור יו"ד סוף סימן פא, בשמו; שו"ע שם ח; ועוד שהדבורים הם כנבלה סרוחה מעיקרה, שאף הסוברים נותן טעם לפגם אסור - מודה שמותרת (סמ"ג שם. וראה ערך נותן טעם לפגם).

ויש מהראשונים סוברים שמשום נותן טעם לפגם אין להתיר, כיון שהשרץ עצמו שהוא פגום אסור לדברי הכל (ראה ערך הנ"ל וערך שרצים), אלא שהדבש מותר מפני שרגלי הדבורים - והכנפים (רא"ש עבודה זרה ה יא) - אינן אלא כמו עצמות החמור שמותרות (תוספות עבודה זרה סט א ד"ה ההוא; רא"ש שם; מרדכי שם תתנה), ואינן אלא כעפר בעלמא (רא"ש שם) שאין שם בשר כלל (מרדכי שם).

מזון מלכות דבש מלכות או מזון המלכות ⁸ הוא חומר נוזלי למחצה, המיוצר ע"י בלוטות מיוחדות של הדבורים הצעירות, בתא מיוחד בכוורת, ונועד להזנת מלכת הדבורים שבכוורת. מזון מלכות מקנה למלכה את סגולותיה המיוחדות: אריכות חיים ופוריות מפליגה ועוד.

בספרי רבני דורנו דנו בהיתר מזון זה לאכילה:

יש שכתבו שאף הוא מותר באכילה כדבש הדבורה משום שאף הוא אינו מתמצה מגוף הדבורה, אלא נוצר מאבקת פרחים וכדו' שהדבורה אוגרת בפיה ומעבדת אותו כמו הדבש באופן שונה לפי צרכיה (ראה לעיל: הותר אף שהוא יוצא מן הטמא); או שכיון שהוא מר ואינו ראוי למאכל בפני עצמו אלא בתערובת הדבש, הרי הוא נותן טעם לפגם בדבש ובטל (שבט מיהודה א שער ה; שו"ת ציץ אליעזר יא נט; אנציקלופדיה לכשרות המזון [אדרעי], בשם הגר"מ אליהו).

משמר, כך משווק גם בכמוסות וכדו'. ⁹ נדפס במאסף אוצרות ירושלים כב שפ. ¹⁰ וראה במנחת שלמה תנינא סד שהודפסו שם תשובות אלו. ¹¹ וראה פירוש המשניות לרמב"ם עוקצין ג יא שלדברי הכל בכוורתו אינו לא אוכל ולא משקה, ובמה שתמהו עליו בתוספות יום טוב שם, וחזון נחום שם. ¹² וראה תוספות יום טוב שם, שרצונו לומר מחשבה לבד בלי דיבור, ובתפארת ישראל שם שרצונו לומר עם דיבור.

תערובת מים. ⁸ נקרא גם גילי רויאל או טוני רויאל. מזון מלכות הינו עשיר מאוד בהרכבו בחלבונים, שומנים, מינרלים, וחומצות חשבות; מגוון החומרים שבו עושה אותו למוצר חשוב התורם מאוד לבריאות ורענונות, ובשנים האחרונות החלו רבים לחקור אותו, ולהשתמש בו כאמצעי מחזק וממריץ. מזון זה משווק ע"י מכוורות באריות שונות, ובשל טעמו המריר מעורב מזון זה בריכוז נמוך בדבש דבורים העולה עליו בכמות של פי 37 המשמש לו כחומר

על דבש שנקרש, לענין טומאתו (ראה טהרות ג א מחלוקת תנאים, ורמב"ם טומאת אוכלין יט א), ראה ערך טמאת אוכלים; טמאת משקים.

דבש צרעין דבש צרעין (ראה ענינו לעיל: הותר אף שהוא יוצא מן הטמא) - טהור (מכשירין ו ד), שאינו חשוב משקה, ואינו לא מכשיר ולא מיטמא (פירוש המשניות לרמב"ם וברטנורא שם), אבל אם חשב עליו - מקבל טומאה (ר"ש שם, וצריך לומר שרצונו לומר שאם חשב עליו לאוכלין. וראה ערך משקה).

ובית הלל אומרים משירסק (עוקצין שם), שכשרוצים לרדות דבש מן הכוורת חותכים בסכין ומוציאים חלות חלות וזהו ריסוקה (ברטנורא שם). הלכה כבית הלל (רמב"ם טומאת אוכלין א יח).

דבש שזג דבש הזב מאליו מכוורתו - מיטמא טומאת מאיליו מהכוורת משקין; חישב עליו לאוכלין - מיטמא טומאת אוכלין (תוספתא טהרות ב; רמב"ם טומאת אוכלין א יח. וראה מחלוקת ט"ז ומגן אברהם באו"ח קנח ז בענין זה).

דגים

בעלי חיים, טמאים וטהורים, הגדלים במים

הפרקים:

- סוגיהם;
- דגים טהורים;
- דגים טמאים;
- סימניהם;
- סנפיר וקשקשת;
- ראש ושדרה;
- שאר סימנים;
- קרביהם וביציהם;
- בחתוכים ומעורבים;
- טהור במעי טמא, ולחפך;
- בטומאה והכשר;
- בחשש סכנה.

סיכום תמציתי

סוגיהם

בריות המים נחלקו ראשונים בהגדרתם: יש מהראשונים מחלקים אותן לשני סוגים אלה: דגים ושרץ המים. הדגים כוללים אלה שיש להם סימני טהרה, והם הדגים הטהורים, ואלה שאין להם סימנים אלה, והם הדגים הטמאים; ושרץ המים - הנקראים בשם זה בלבד - אלו הבריות הקטנות, כמו התולעים והעלוקה שבמים, והבריות הגדולות ביותר, שהן חיות הים, וכל שאינו בצורת הדגים, כגון כלב הים והצפרדע וכיוצא; יש מהראשונים מחלקים בריות המים לשני סוגים אחרים: שרץ המים וחיות הים. שרץ המים הם הדגים כולם לכל מיניהם, והם המינים שבים שאינם בעלי קומה; וחיות הים הם בעלי קומה שיש להם רגלים כחיות והליכתן כמוהן; ויש שכתבו שכל שבים מין דג הוא, כל דמות שתהיה לו, אפילו חיה שבים.

דגים טהורים

דגים טהורים מותרים באכילה. דגים אינם צריכים שחיטה אלא אסיפתם - לקיחתם - היא המתרת אותם. לפיכך אם מתו מאליהם בתוך המים - מותרים, ומותר לאכלם חיים, אלא שיש שכתבו שאינו מותר אלא לחתוך מהם אבר ולאכלם, אבל לאכלם חיים אסור משום כל תשקצו.

דגים טמאים

דגים טמאים, שאין להם סימני טהרה, אסורים באכילה. האוכל כזית מדג טמא עבר על לא תעשה ולוקה, ומלבד הלאו עבר אף על עשה. אף החיות שבים, שיש להן רגלים, אם יש להן סימני טהרה של סנפיר וקשקשת, מותרות באכילה כדגים טהורים. אמרו חכמים שבע מאות מיני דגים טמאים הם; ויש גורסים: דגים טהורים.

סימניהם

חמשה מיני סימנים נאמרו בדגים, מהם סימנים גמורים, שמציאותם היא סימן טהרה והעדרם הוא סימן טומאה, ומהם סימנים שנחלקו בהם ראשונים אם סומכים עליהם בין להחמיר ובין להקל או להחמיר בלבד, או שנחלקו בהם אם סומכים עליהם לעולם או רק במקרים ידועים כגון שהדג חתוך לפנינו ואין מכירים אם היו בו הסימנים שאמרה תורה. הסימנים הם: סנפיר וקשקשת; ראש ושדרה; הקרבים, והיינו השלחופית; העוברים, והיינו הביצים; זנבו. סנפיר וקשקשת ישנם בדגים טהורים ואינם בדגים טמאים, והם הסימנים הגמורים, המפורשים בתורה, ושאר הדברים שאמרו שהם סימנים, ישנם גם בדגים טמאים, אלא שצורתם שונה מזו של דגים טהורים, והשינוי הוא הסימן.

סנפיר וקשקשת

סנפיר הוא שהדג פורח בו, היינו ששט בו; וקשקשת הן הקליפות הקבועות בו ודבוקות בכל גופו, והן מלבושי הדג, שלבוש בהן.

ולפיכך אין הקשקשת סימן טהרה אלא אם היא נפשטת מן העור כלבוש, היינו שנקלפת מעור הדג ביד או בכלי כקליפי האילנות והפירות, אבל אם היא קבועה ודבוקה בעור הדג ואינה נעדרת מן העור כלל – שאי אפשר לקלפה מעור הדג אלא אם כן ינטל גם מעור הדג עצמו – אינה קשקשת, והדג אסור. אף שסנפיר וקשקשת אמרה תורה, ושניהם יחד הם סימן טהרה, מכל מקום אמרו חכמים: כל שיש לו קשקשת – יש לו סנפיר, ויש שיש לו סנפיר – ואין לו קשקשת.

מפוסקי זמנינו דנו בדגים כשרים שעברו תהליך של הנדסה גנטית הגורמת להתמעטות הקשקשים תוך כדי גידול הדג, וידם נטויה לגרום אף שלא ייווצרו קשקשים כלל מרגע יצירת הדג. יש שכתב שאם הדרך היא שהקשקשים נוצרים אלא שהם נושרים בשלבי גידול הדג, בודאי שאין שזה פוגם בכשרות הדג, ואף אם על ידי שיטה זו יגרם להיעדר קשקשים לדג מרגע יצירתו, אם הוא במקורו ממין טהור, הרי הוא כשר; ויש שכתב שאף להיפך אם יצליחו ליצור קשקשים לדג טמא, אין זה הופך אותו לדג טהור, כיון שבמקורו ומהותו הוא טמא. וכן אם יש לו קשקשים בשעה שהוא במים, וכשעולה מן המים הם נושרים, הרי זה מותר.

ראש ושדרה

דגים טמאים ראשם חד, ואין להם חוט השדרה; ודגים טהורים ראשם עגול כמו כד ורחב, ויש להם חוט השדרה. ונחלקו ראשונים אם ראש ושדרה הם סימן גמור לסמוך עליהם, או שאינם סימן כלל.

שאר סימנים

קרבי דגים, והם המעיים שלהם, והשמנונית של הדגים, יש להם בדגים טהורים סימנים, שראשה אחד של השלפוחית רחב ועגול ככד, וראשה אחד חד, ובדגים טמאים שני ראשיה כדים או חדים. ביצי דגים, ונקראות גם עוברי דגים, הן ביצי הדגים כמות שהן מחוברות יחד, ובדגים טהורים ראשה אחד רחב ועגול ככד, וראשה אחד חד, ובדגים טמאים נחלקו אמוראים. סימני קרבי דגים וביציהם נאמרו בעיקרם לגבי היתר אכילת הקרבים והביצים עצמם, ונחלקו בהם ראשונים אם סימנים מובהקים הם או לא. יש מן הראשונים שכתבו שדג טהור זנבו סדוק לשנים, מה שאין כן בדג טמא; והאחרונים כתבו שאין לסמוך כלל על סימן זה של זנב סדוק, אפילו לסניף, הואיל ולא הוזכר לסימן טהרה לא בבבלי ולא בירושלמי.

קרביהם וביציהם

קרבי דגים ועובריהם – ביציהם – אין ניקחים אלא מן המומחה. ונחלקו ראשונים בגדרו של המומחה. כתבו הפוסקים שעכשיו פשט המנהג לקנות ביצי דגים בסתם, בין שלמים בין נימוחים, ואפילו מן הגוים, ובלבד שיהיו אדומים, אבל השחורים אין אוכלים אותם כלל.

בחתוכים ומעורבים

חתוכות דג שיש בהן סימן – קשקשים – בין ככולן בין במקצתן, ואפילו באחד ממאה שבהן – כולן מותרות.

בחשש סכנה

דג שצלאו יחד עם בשר אסור לאוכלו, לפי שקשה לצרעת, וכן פסקו ראשונים להלכה, בין עם בשר בהמה, ובין עם בשר עוף.

נאפו יחד בכלי אחד או בתנור כשהם סמוכים זה לזה – אסורים.

פת שנאפית עם בשר, מותר לאוכלה עם דג.

בבליעה שעל ידי כלים אין אוסרים מבשר לדגים בדיעבד, ואפילו לכתחילה רגילים רק לנקות מחבת או יורה של בשר במים ועפר מהשמנונית בעין שעליה ולבשל בה דגים מיד, ובדיעבד מותר אפילו לא ניקה אותם כלל, אם לא שידע בבירור שהיתה מלוכלכת הרבה משיירי הבשר; ויש שמייחדים לדגים כלים לבד, ולא נהגו כן.

צריך להיזהר שלא לאכול בשר ודג יחד, מפני שקשה לצרעת. אף כשאוכלם זה אחר זה יש סוברים שצריך לרחוץ הידים ביניהם, ולאכול פת שרויה ביין כדי לרחוץ פיו; ויש מצריכים קינוח ביניהם.

ויש שכתבו שאין לחוש מלאוכלם זה אחר זה, שאין סכנה אלא כשמבשלם יחד ואוכלם, ונוהגים שלא לרחוץ הפה והידיים, אלא שיש לאכול ולשתות דבר ביניהם, והוא כקינוח והדחה.

יש מהראשונים שהשמיט לגמרי איסור דג שצלאו עם בשר; יש מן האחרונים שכתבו שבזמן הזה אין סכנה, ואפשר שנשתנו הטבעים; ויש מי שכתב, שאחר האלף החמישי בטלה הסכנה.

יש שכתב שאין לאכול דגים בחלב מפני הסכנה, אבל כתבו אחרונים שטעות היא. ולענין דגים עם חמאה לבני ספרד, יש שכתב שאף הנוהגים לאכול דגים בחמאה רשאים להישאר במנהגם.

סוגיהם

בריות המים נחלקו ראשונים בהגדרתם:

המים (ראה רמב"ם מאכלות אסורות ב יב). הדגים כוללים אלה שיש להם סימני טהרה, והם הדגים הטהורים, ואלה שאין להם סימנים אלה, והם הדגים הטמאים (ראה לחלן: סימניהם), והם אף נקראים

• יש מהראשונים מחלקים אותן לשני סוגים אלה: דגים ושרץ

תֹּאכְלוּ (דברים יד י²), וכשם שלהיתר, כשיש לו סנפיר וקשקשת, עשה כל המים כימים ונחלים (ראה לעיל: דגים טהורים; באכילה), כך לענין איסור, כשאין לו סנפיר וקשקשת, עשה כל המים כימים ונחלים, שנאמר: ימים ימים, נחלים נחלים, לגזרה שוה (תורת כהנים שמיני ג, וראה חולין סו ב³).

חומר האיסור האוכל כזית מדג טמא עבר על לא תעשה ולוקה (רמב"ם מאכלות אסורות ב ד, וסנהדרין יט ד במנין פב), ונמנה הלאו במנין המצות (ספר המצות לא תעשה קעג; סמ"ג לאוין קכט; החינוך מצוה קנו), ומלבד הלאו עבר אף על עשה, שנאמר: כל אשר לו סנפיר וקשקשת תאכלו, ממשמע שנאמר אכול את שיש לו, שומע אני לא תאכל את שאין לו, ולמה נשנו, ליתן עליהם עשה וליתן עליהם לא תעשה (תורת כהנים שמיני ג; חולין סו ב; רמב"ם מאכלות אסורות שם), שלא הובא מכלל עשה – עשה (רש"י חולין שם ד"ה כל. וראה ערך לאו הבה מכלל עשה)⁴.

ונחלקו ראשונים על כמה לאוין הוא לוקה:

• יש סוברים שאינו לוקה אלא על לאו אחד, ואף שנאמר בשני כתובים לא תאכלו (ראה לעיל), לא נלקה לעולם שתי מלקיות על עברה אחת, ואפילו יבואו עליה בכתוב כמה לאוין (ראה רמב"ם ספר המצות לא תעשה קיט, ובמפרשים שם), וכן אינו לוקה על דגים טמאים משום הלאו אלא תִּשְׁקְצוּ אֶת נִפְשֵׁיכֶם בְּכָל הַיָּרֵחַ הַשָּׁרֵץ (ויקרא יא מג), שלא זה מיוחד לשרץ המים, שאינו בכלל דג (ראה רמב"ם מאכלות אסורות ב יב, וספר המצות שם, וספר החינוך קסד. וראה לעיל: סוגיהם).

• ויש חולקים וסוברים שכל בריות המים אף שאין להם סנפיר וקשקשת, נאמרו בהם כל הלאוין, ולוקה משום כולם, שבאותו כתוב שנאמר הלאו לדגים טמאים נאמרו גם שרץ המים וחית הים, שנאמר: מִכָּל הַיָּרֵחַ הַשָּׁרֵץ וּמִכָּל הַחַיָּה וּגְוִ' מִבְּשָׂרָם לֹא תֹאכְלוּ (ויקרא יא). רמב"ן בהשגות לספר המצות שם, ראה שם בארוכה, וראה חינוך שם), וכן לוקה על הלאו האמור בתורת כהנים, וגם על הלאו האמור במשנה תורה, שכשהלאו אינו בא ללמד על דבר אחר אנו אומרים שנשנה בשביל ללקות עליו אף משום לאו זה (רמב"ן שם, וראה הלכות גדולות הלכות דגים סב).

חיות שבים אף החיות שבים, שיש להן רגלים, אם יש להן סימני טהרה של סנפיר וקשקשת, מותרות באכילה כדגים טהורים (מעדני יום טוב חולין ג סז אות ה; פרי חדש יו"ד פג סק"ד; פרי מגדים שם משבצות זהב סק"ב), וכן אמרו: חמור הים מותר באכילה, שור הים אסור באכילה, וסימן לדבר הטמא – טהור, והטהור – טמא (עבודה זרה לט א), וכן עז הים (תוספות עבודה זרה שם ד"ה וסימניו), הרי שכל בריות הים מותרות בסימני טהרה, ואסורות אם אין להן (פרי חדש שם).

אלא שיש סוברים שאותו הכלל שאמרו כל שיש לו קשקשת יש לו סנפיר (ראה להלן: סנפיר וקשקשת; כשיש קשקשת בודאי יש אף סנפיר) לא נאמר אלא על דגים ולא על חיות שבים, ובהן צריכים שיהיו שני הסימנים לענינו (מעדני יום טוב שם); ויש סוברים שאף בזה חיות שבים שוות לדגים (פרי חדש שם, וראה שו"ת מהר"ם שיק יו"ד קב שהביא כמה ראיות לפרי חדש).

המים כשלא פירש, אף בלא סנפיר וקשקשת, ראה ערך שרץ המים. 4. יש מן הראשונים סוברים שיש אף מצות עשה מיוחדת לבדוק בסימני דגים המותרים באכילה, שנאמר: את זה תאכלו מכל אשר במים, ראה ספר המצות קנב, וסמ"ג עשין סא, וחינוך קנח.

בשם שרץ המים (ויקרא יא י, וראה להלן: דגים טמאים; חומר האיסור, לדעת הרמב"ם); ושרץ המים – הנקראים בשם זה בלבד – אלו הבריות הקטנות, כמו התולעים והעלוקה שבמים, והבריות הגדולות ביותר, שהן חיות הים, וכל שאינו בצורת הדגים, כגון כלב הים והצפרדע וכיוצא (רמב"ם שם).

• יש מהראשונים מחלקים בריות המים לשני סוגים אחרים: שרץ המים וחיות הים (רמב"ן בספר המצות ט, ושם ויקרא יא א), שרץ המים הם הדגים כולם לכל מיניהם, והם המינים שבים שאינם בעלי קומה; וחיות הים הם בעלי קומה שיש להם רגלים כחיות והליכתן כמוהן, וכן נאמר בבריאתם: וַיִּשְׂרְצוּ הַיָּמִים שָׂרָץ נֶפֶשׁ חַיָּה (בראשית א כ) – השרץ הוא מיני הדגים כולם, ונפש חיה הן חיות המים בעלי קומה (רמב"ן שם).

• ויש שכתבו שכל שבים מין דג הוא, כל דמות שתהיה לו, אפילו חיה שבים (אליה רבא להגר"א כלים י א, וכך כתב באליהו רבא לנדה ג ב שכל שבמים נקראים דגים).

דגים טהורים

באכילה דגים טהורים מותרים באכילה, שנאמר: אֵת זֶה תֹּאכְלוּ מִכָּל אֲשֶׁר בַּיָּם כָּל אֲשֶׁר לוֹ סָנְפִיר וְקִשְׁקֶשֶׁת בַּיָּם בַּיָּמִים וּבְנִחְלָיִים אֹתָם תֹּאכְלוּ (ויקרא יא ט). וראה משנה חולין נט א, ורמב"ם מאכלות אסורות א כד, אין לי אלא ימים ונחלים שמושכים בימות החמה ובימות הגשמים, מנין לרבות שאר ימים ושאר נחלים שמושכים בימות הגשמים ואין מושכים בימות החמה, עד שאתה מרבה מים שבביבירין – חפירות שמאספים בהן דגים והם זוחלים (קרבן אהרן, ובדפוס שבבורות וטעות סופר הוא, וראה באור החפץ חיים) – תלמוד לומר: במים (תורת כהנים שמיני ג. וראה חולין סו ב).

נשחיטה דגים אינם צריכים נשחיטה (חולין כז ב; רמב"ם שחיטה א ג; טוש"ע יורה דעה יג א) אלא אסיפתם – לקיחתם – היא המתרת אותם, שנאמר: הִצֵּאן וּבָקֵר יִשְׁחַט לָהֶם וּמִצֵּא לָהֶם אֵם אֶת כָּל דְּגֵי הַיָּם יֵאָסֵף לָהֶם (במדבר יא כב), ששינה הכתוב בדגים, ונאמר בהם: אסיפה, במקום שבצאן ובקר נאמר: נשחיטה, לומר שדי להם באסיפה בלבד (חולין שם). לפיכך אם מתו מאליהם בתוך המים – מותרים, ומותר לאכלם חיים (רמב"ם שם), וכן שנינו: אוכל אדם דגים בין חיים ובין מתים, ואינו חושש (תוספתא תרומות ט), אלא שיש שכתבו שאינו מותר אלא לחתוך מהם אבר ולאכלם (שו"ת הרשב"א א ססד בפירוש התוספתא; רמ"א בשו"ע שם), אבל לאכלם חיים אסור משום כל תשקצו (רמ"א שם, על פי תוספות שבת צ ב ד"ה דלא, ורשב"א בשו"ת שם, והגהות מיימוניות שחיטה שם בחגבים. וראה ערך כל תשקצו); ויש מי שכתב שאף אין בזה משום כל תשקצו (שו"ת דעת כהן יב, בדעת הרמב"ם, ובדעת המחבר).

דגים טמאים

מקור איסור דגים טמאים, שאין להם סימני טהרה, אסורים באכילה, שנאמר: וְכָל אֲשֶׁר אֵין לוֹ סָנְפִיר וְקִשְׁקֶשֶׁת בַּיָּמִים וּבְנִחְלָיִים וּגְוִ' שֶׁקֶץ הֵם לָכֵן וְשֶׁקֶץ יִהְיוּ לָכֵן מִבְּשָׂרָם לֹא תֹאכְלוּ (ויקרא יא י – יא), וְכָל אֲשֶׁר אֵין לוֹ סָנְפִיר וְקִשְׁקֶשֶׁת לֹא

2. מהראשונים יש מי שכתב טעם האיסור שהם מזיקים לתחלואי הגוף (רמב"ן על התורה ויקרא יא ט), אבל מכל מקום יסוד האיסור מתפשט מפני מאמר התורה (שו"ת דעת כהן סי' קמ ד"ה סכנה, הובא בטוב רואי שבת פרק יט אות קלח). 3. על שרץ המים במים שבכלים ובבורות המכונסים שמותר עם שתיית

- העוברים, והיינו הביצים [ראה איור מס' 16];
- זנבו [ראה איור מס' 15].

סנפיר וקשקשת ישנם בדגים טהורים ואינם בדגים טמאים, והם הסימנים הגמורים, המפורשים בתורה, ושאר הדברים שאמרו שהם סימנים, ישנם גם בדגים טמאים, אלא שצורתם שונה מזו של דגים טהורים, והשינוי הוא הסימן (ראה להלן).

סנפיר וקשקשת

עניינם וזינם סנפיר הוא שהדג פורח בו (משנה חולין נט א; רמב"ם מאכלות אסורות א כד), היינו ששט בו (תוספתא חולין ג; רש"י שם ד"ה הפורח; טושי"ע יו"ד פג א).

וקשקשת הן הקליפות הקבועות בו (אונקלוס ויקרא יא ט – י, ורש"י ורמב"ן שם; משנה שם; טושי"ע שם), ודבוקות בכל גופו (רמב"ם שם), ועגולות כגלדת הצפורן (רמב"ן על התורה שם), והן מלבושי הדג, שלבוש בהן (תוספתא שם; חולין סו ב) [ראה איור מס' 17].

ולפיכך אין הקשקשת סימן טהרה אלא אם היא נפשטת מן העור כלבוש, היינו שנקלפת מעור הדג ביד או בכלי (רמב"ן על התורה שם; בית יוסף יו"ד פג, ורמ"א בשו"ע שם א) כקליפי האילנות והפירות (רמב"ן שם), אבל אם היא קבועה ודבוקה בעור הדג ואינה נעדרת מן העור כלל – שאי אפשר לקלפה מעור הדג (רמ"א שם) אלא אם כן ניטל גם מעור הדג עצמו (נודע ביהודה תניא יו"ד ל; ערוך השלחן יו"ד ג) – אינה קשקשת, והדג אסור (רמב"ן שם; ורמ"א שם), שאינו אלא גוף העור (לבוש פג א).

קשקשים קשקשים שאינם נקלפים ביד או בכלי, אבל אחר שאינם נקלפים שריית הדג במים רותחים או במי אפר הם נקלפים, אלא בשרייה נחלקו בהם אחרונים:

- יש סוברים כל שנקלפים על ידי איזו תחבולה שהיא, הרי זה סימן טהרה של קשקשת, שסוף סוף זה מורה שאינו אלא לבוש (שו"ת נודע ביהודה תניא יו"ד כח, ושם בסימן כט ול בארוכה מבנו הגר"ש), ולכן הדג הנקרא "אשטוריאן"¹⁰ שקשקשותיו לא היו נקלפות, ובא לפני הראשונים, ונתנהו במים רותחים ונשרו ממנו הקשקשים – התירוהו באכילה (אהל מועד איסור והיתר א ד, בשם רמב"ן ורבינו תם, הביאו הפרי חדש פג ס"ק כו, והנודע ביהודה שם ל כראיה לדבריו), ולפיכך גם הדג הנקרא "שטרל"¹¹ הואיל וקשקשיו נקלפים אחר שרייתם במי אפר מותר באכילה (נודע ביהודה שם).
- יש חולקים וסוברים שאין להתיר על ידי זה שנקלפים ברותחים או במי אפר, ואותו דג "אשטוריאן" שהתירו ראשונים, הרי זה מפני שעל ידי הרותחים נשרו הקשקשים מאליהן, ולא שהוצרכו אחר כך לקלוף (שו"ת כתב סופר יו"ד מה, ראה שם בארוכה. וכן כתב בדרכי תשובה ס"ק יב בשם עוד אחרונים לאסור¹²).

יש מהאחרונים חולק וסובר שחיות שבים שאינן בצורת דגים אסורות אפילו בסימני טהרה (שו"ת הלכות קטנות א רנה, ושם ב ה; ערוך השלחן פג מסעיף ז ואילך לדעת הרמב"ם), ולא נאמרו סנפיר וקשקשת להתיר באכילה אלא לבריות שבצורות דגים, שכן בכתוב של היתר האכילה לא נזכרו שרץ המים ונפש החיה כדרך שנזכרו בכתוב של איסור האכילה, וחמור הים ושור הים שאמרו בגמרא שמוותרים באכילה, צורת דגים להם, ושמות בלבד הוא שנתנו להם כשמות הבהמות (ערוך השלחן שם, ראה שם בארוכה⁵).

האוכל כשאוכל מן העצמות והסנפירים אינו עובר על עצמות וסנפירים הלאו של דגים טמאים, שנאמר: מִבְּשָׂרָם (ויקרא יא יא) – ולא מן העצמות ולא מן הסנפירין שלהם (תורת כהנים שם, ורצונו לומר פטור אבל אסור, וראה רמב"ם מאכלות אסורות ד יח, אלא שהביא שם כל דין העצמות בבהמה חיה ועוף ולא הזכיר דגים. וראה ערך בשר).

מיניו שהוזכרו אמרו חכמים שבע מאות מיני דגים טמאים הם בתלמוד (חולין סג ב, ורש"י ד"ה מיני, ותוספות ד"ה עופות); ויש גורסים: דגים טהורים (גירסת פתיחתא דאיכה רבתי, וראה דקדוקי סופרים שכן היא הגירסא בכתב יד המבורג).

מינים מסויימים של דגים הוזכרו בתלמוד שהם טמאים או טהורים [ראה איור מס' 18 בסוף הכרך]. כגון:

- שפר נונא מותר⁶ (עבודה זרה לט א, לגירסת רש"י ד"ה קדש) ויש גורסים: אסור (גירסת תוספות שם ד"ה ה"ג).
- קדש נונא אסור⁷, ונתנו סימן: קדש לה' (עבודה זרה שם לגירסת רש"י, ופירש שסתם קודש אסור⁸); ויש גורסים: מותר (גירסת ר"ח בתוספות שם, ופירוש הסימן הוא: קודש ישראל לה', שה' התירו לישראל, וכן היא גירסת הערוך ערך קדש נונא).
- קבר נונא מותר (עבודה זרה שם איכא דאמרי לגירסת רש"י); ויש גורסים: אסור (גירסת תוספות שם).
- צלופחא אסור (עבודה זרה שם⁹).

סימניהם

חמשה מיני סימנים נאמרו בדגים, מהם סימנים גמורים, שמציאותם היא סימן טהרה והעדרם הוא סימן טומאה, ומהם סימנים שנחלקו בהם ראשונים אם סומכים עליהם בין להחמיר ובין להקל או להחמיר בלבד, או שנחלקו בהם אם סומכים עליהם לעולם או רק במקרים ידועים כגון שהדג חתוך לפנינו ואין מכירים אם היו בו הסימנים שאמרה תורה (ראה להלן בפרקים הבאים).

הסימנים הם [ראה איורים מס' 13-17 בסוף הכרך]:

- סנפיר וקשקשת [ראה איורים מס' 13, 17];
- ראש ושדרה [ראה איור מס' 14];
- הקרבים, והיינו השלחופית [ראה איור מס' 16];

(בצרפתית Anguille), והוא דג Eel, ושמו המדעי: Anguilla spp. ראה נחל אשכול ג עמ' 67, וערוך השלם ערך אספרון וערך צלבחה. 10. ונקרא בצרפתית: Estrugeon, ובגרמנית: Stor. ראה שו"ת מלמד להועיל יו"ד כא. ובאנגלית: Sturgeon, ראה ספר שמושה של תורה, פלדמן, לונדון תשי"א. השם המדעי: Acipenseridae, ובעברית חדקניים. 11. ונקרא: Sterlet, ראה מלמד להועיל ושמושה של תורה שם. השם המדעי: Acipenser ruthenus, ובעברית נקרא שטרל וגם האספן או זאב המים. 12. וראה שם בשם ישועות יעקב לחלק בין אם נשאר אחר הקליפה על ידי רותחים העור שתחת הקשקשים שלם שיש להתיר, ובין אם אחר הקליפה ברותחים וכיוצא העור נקלף ביחד עם הקשקשים שיש

5. אמנם ראה פרי מגדים שם סק"ב שכתב שיש טועים לפרש כן בדעת הרמב"ם והוכיח שאינו כן ואף לדעת הרמב"ם מותר. 6. וראה מוסף הערוך ערך אספרון שהוא דג טמא שצורתו כמין קורנס, ונקרא בגרמנית Hammerfisch, והוא כריש הפטיש. וראה ערוך השלם שם שחולק וכתב שהוא דג מצורע ונקרא Kratzfische. 7. ללויסון Zoologie Des Talmud—סי' 343 הוא Heilbutt בגרמנית, השם המדעי: Hippoglossus hippoglossus, ובעברית: לשונון. וראה מלמד להועיל לרבי דוד צבי הופמן יו"ד יט, שיש שאוכלים אותו. 8. ובתוספות שם ותוספות רבי אלחנן שם פירשו שהסימן הוא מפסוק קודש ישראל לה'. ירמיה ב נ. שסימו: כל אוכליו יאשמו. 9. וראה רש"י שם ד"ה לצלופחא: אנגיליא

שאם יש לחוש שמא נדבקו בו קשקשים ממקום אחר יש לאסור מספק (מגיד משנה שם; ש"ך שם), ובהרבה קשקשים אין לחוש לנדבקו ממקום אחר אפילו שאינם באותם שלשה המקומות (פרי חדש שם סק"ב; פרי מגדים שפתי דעת שם סק"א).

• יש פוסקים שצריך שהקשקשת תהיה באחד משלשה המקומות האמורים (רמב"ן שם; תורת הבית לרשב"א שם; בית יוסף שם, לדעת הרא"ש; רמ"א בשו"ע שם, בשם יש אומרים: וטוב להחמיר).

• ויש שכתבו שראוי לחוש לדברי המצריכים שלשה קשקשים (רשב"א בתורת הבית הארוך שם).

כשיש קשקשת אף שסנפיר וקשקשת אמרה תורה, ושניהם יחד הם **בדאי יש אף** סימן טהרה, מכל מקום אמרו חכמים: כל שיש לו **סנפיר** קשקשת – יש לו סנפיר, ויש שיש לו סנפיר – ואין לו קשקשת (משנה נדה נא ב; רמב"ם מאכלות אסורות א כד; טוש"ע יו"ד פג ג), וכתבו ראשונים שכלל זה הוא במסורת מאדם הראשון, שקרא שמות לכל בעלי החיים, או שהוא הלכה למשה מסיני (תוספות חולין סו ב ד"ה כל; קרית ספר מאכלות אסורות סוף פרק א).

לפיכך אם מצא חתיכת דג שיש לו קשקשת, אין צריך לחזור אחר סנפיר (תוספתא חולין ג; חולין סו ב; תורת הבית הארוך ג א; טוש"ע שם), כי בידוע שיש לו (רשב"א שם), אבל דג שלם אי אפשר לעולם במציאות שיהיה בקשקשת בלא סנפיר (ט"ז שם סק"ג; פרי חדש סק"ד; פרי מגדים במשבצות סק"ב¹⁶), ולפיכך אם מצא דג שלם בקשקשת בלא סנפיר, אנו אומרים שודאי היו לו סנפירים, ונשרו בשעה שעלה מן הים (פרי חדש שם בענין הדג "שטינקיס מאריגוס").

ויש מן האחרונים שכתב שכלל זה נאמר על הרוב, שרובם אם יש להם קשקשת יש להם סנפיר, אבל יש מיעוט שהם בקשקשת בלא סנפיר, והם טמאים (כרתי שם סק"ב).

בהנדסה מפוסקי זמנינו דנו בדגים כשרים שעברו תהליך של **גטית** הנדסה גנטית הגורמת להתמעטות הקשקשים תוך כדי גידול הדג, וידם נטויה לגרום אף שלא ייווצרו קשקשים כלל מרגע יצירת הדג.

יש שכתב שאם הדרך היא שהקשקשים נוצרים אלא שהם נושרים בשלבי גידול הדג, בודאי שאין שזה פוגם בכשרות הדג, ואף אם על ידי שיטה זו יגרם להיעדר קשקשים לדג מרגע יצירתו, אם הוא במקורו ממין טהור, הרי הוא כשר (אנציקלופדיה הלכתית רפואית מהדורה חדשה תשסו, כרך ז ערך תורשה, בשם שו"ת שבט הלוי ז קא); ויש שכתב שאף להיפך אם יצליחו ליצור קשקשים לדג טמא, אין זה הופך אותו לדג טהור, כיון שבמקורו ומהותו הוא טמא (שם בשם שו"ת מנחת שלמה ב צז אות כז)¹⁷.

כשעתידי אפילו אין לו עכשיו סנפיר וקשקשת, ועתיד **הסימנים לגדול** לגדל לאחר זמן כשיגדיל, כגון הסולתנית¹⁸ **והעפיאן** – או: עפיץ (הגירסא בגמרא עבודה זרה לט א), או: אנפיא

• ויש אוסרים גם ה"אושטוריאן" (אהל מועד שם¹³) [ראה איור מס' 18 בסוף הכרך – דג שטירל ודג אשטוריאן].

קשקשת חזה קשקשת הנקלפת ביד, אבל אינה עגולה כגלדת וכולטת הציפורן, כאותו דג הנקרא "שאטריא", שצורת קשקשותיו היא כמו קנה וחדה כמחט, וכולטת הרבה מעור הדג, נסתפקו בה אחרונים אם תורת קשקשים עליה (ראה שו"ת צמח צדק החדשות יו"ד סא, ראה שם בארוכה ולא הכריע דבר ברור) [ראה איור מס' 17].

שיעור הקשקשת קשקשת שאמרו אפילו כל שהוא, שקשקשת סתם **אפילו כל שהוא** נאמרה בתורה, ומשמעו אפילו כל שהוא (לבוש פג ב), ואפילו קטנה כל כך עד שאין העין שולטת לראותה אלא נגד השמש (עבודה זרה לט א, ורש"י ד"ה להדי; ש"ך שם סק"ב¹⁴), וכן מיני דגים שקשקשיהם דקים מאד ואינם ניכרים, ואם כרכום בבגד או נתנום בכלי מלא מים נמצאו בהם קשקשים – מותרים (טוש"ע יו"ד פג ב), ואין חוששים שמא היו הקשקשים כבר בבגד או במים מדגים אחרים, ולרוב דקותם לא היו ניכרים, כמו שלא היו ניכרים בדג, שיותר קרוב לומר שבדג היו (ט"ז שם סק"א, בפירוש דברי הטור).

יש שכתב שדגים שיש להם קשקשים ואין רואים אותם אלא על ידי זכוכית מגדלת, או מיקרוסקופ בלבד, פשוט שאסור לאכלן (יביע אומר יו"ד ד כ אות ב).

מנין הקשקשים נחלקו תנאים כמה קשקשים יהיו בדג טהור: אין **שבג טהור** לי אלא המרבה בקשקשים ובסנפירים, מנין אפילו אין לו אלא סנפיר אחד וקשקשת אחת, תלמוד לומר קשקשת; רבי יהודה אומר אף שני קשקשים – אין הכתוב מרבה אלא אפילו אם אין בו אלא שני קשקשים, אבל לא שאין בו אלא קשקשת אחת – (תורת כהנים שמיני ג על פי ביאור הקרבן אהרן שם, וכן נחלקו במשנה חולין נט א).

בתוספתא אמרו: כמה קשקשים יהיו בו, אפילו אחת תחת לחיו, ואחת תחת זנבו, ואחת תחת סנפיר שלו; רבי יהודה אומר שנים (תוספתא חולין סוף פרק ג¹⁵). ונחלקו בפירושו: יש מפרשים שתנא קמא מצריך שלשה קשקשים, אחת אחת בכל אחד מהמקומות שאמרו, ורבי יהודה מצריך ששה, שנים שנים בכל אחד מהמקומות (רשב"א חולין סו א ד"ה ובדגים; מגיד משנה מאכלות אסורות א כד, בשם גאונים); ויש מפרשים דברי תנא קמא בלשון או או, אחת תחת לחיו, או תחת זנבו, או תחת סנפירו, שבשאר מקומות יש לחוש שמא נתערב עם דגים טהורים ונשרה קשקשת אחת מהם ונדבק בזה, אבל במקומות אלו בידוע ששלו היא (רמב"ן חולין שם ד"ה והא; תורת הבית הארוך והקצ"ר ג א; רא"ש חולין שם סז). **להלכה נחלקו ראשונים:**

• יש פוסקים שדי בקשקשת אחת בכל מקום שתהיה בגופו (רי"ף חולין שם, ורמב"ם מאכלות אסורות א כד, וכפירוש המגיד משנה שם בדעתם; ש"ך יו"ד פג סק"א, בפירוש דברי המחבר בשו"ע שם א), אלא

סנפיר וכו'. 17. יש לציין שנידון זה הוא רק כלפי כשרות הדג, ולא לעניין היתר להשתמש בהנדסה גנטית במעשה בראשית, ובנידון זה ראה בשבט הלוי שם, ובארוכה באנציקלופדיה שם. 18. סולתנית זו, הנקראת במשנה במסכת עבודה זרה לה ב 'חילק', היא מין דגים קטנים כמבואר ברש"י שם ד"ה וחילק, אף שמן התורה מותרת באכילה, אסורה חכמים, מפני שיחד עמה עולים דגים קטנים טמאים ומתערבים עמה. ראה להלן: בחתוכים ומעורבים; החילק, וראה עבודה זרה לט א ולבוש פג א, ויש לחוש לאחד מאלף הדומה לה שנתערב ואינו ניכר, ובריה (ראה ערכו) אינה בטלה אפילו באלף כמבואר בלבוש שם. וראה

לאסור, שמוכח שאין זה לבוש אלא העור עצמו. 13. ומלשונו שם משמע שאינם חולקים על בדיקת הרמב"ן, אלא שאסור מפני שלא עמדו על בדיקתו. וראה פחד יצחק ערך דגים וסימנים שבקרימונה נהגו לאסור מפני שיש ממנו ב' מינים: א' אסור שאינו משיר קשקשיו, וא' מותר, וקשה להבחין ביניהם. 14. וראה תפארת ישראל למשניות עבודה זרה ב ו שאם אין הקשקשים ניכרים אלא ע"י זכוכית מגדלת אינם מועילים. 15. וראה הגירסא בדברי רבי יהודה בתוספתא [צוקרמנדל] ובמה שכתב על זה בתוספתא ראשונים לר"ש ליברמן שם. 16. וכן הוא הלשון בפרדס רש"י סימן רלו: ולעולם לא משכחת קשקשת בלא

בש"ע שם ד, ויש להם חוט השדרה (שם ושם). סימנים אלה הם על ידי שבדקו חכמים בדגים טהורים וטמאים על ידי הקשקשים ומצאו שכן הוא (ראה ריטב"א עבודה זרה מ א ד"ה עד).

האם סומכים נחלקו ראשונים אם ראש ושדרה הם סימן גמור על סימנים אלו לסמוך עליהם, או שאינם סימן כלל:

• יש סוברים שהם סימן גמור לטהרה, אבל אינם סימן לטומאה, והיינו שכל דג שאין ראשו חד, ויש לו חוט השדרה, אף שלא נמצאו לו קשקשים – מותר באכילה, הואיל ואין כיוצא בו בדגים טמאים (רמב"ן ור"ן וריטב"א עבודה זרה מ א, לדעת רש"י; תורת הבית הארוך ג א, לדעתו; טור יו"ד פג, בשם גדולים), ובידוע שהיו לו קשקשים והשירים, או שלא גדלו עדיין (תורת הבית הקצר שם; מאירי שם), אבל דג שראשו חד, ואין לו חוט השדרה – אינו ודאי טמא, מפני שיש מיעוט בדגים טהורים כיוצא בו, שראשיהם דומים לדגים טמאים, כגון הדגים בארא ופלמודא (גמרא שם מ א²²).

וכתבו ראשונים שהוראה זו צריכה ראייה גדולה, ולא מצאנו בחיבורי הגאונים ובשאר חיבורים שיש סימן טהרה לדגים בראש ושדרה (רמב"ן וריטב"א ושאר ראשונים שם), ולכן ראוי להחמיר (תורת הבית הקצר שם).

• יש סוברים שאינם סימנים כלל, שהחוש מעיד שכמה דגים טמאים ראשם עגול ככד, ויש להם שדרה, וכמה דגים טהורים שראשם חד, ואין להם שדרה (מאירי עבודה זרה שם²³). וראה רמב"ם מאכלות אסורות ג כג, לדעת הכסף משנה שם; תורת הבית הארוך שם; ש"ך שם סק"ו, בדעת המחבר בש"ע שם ד) [ראה איורים מס' 14, 18 בסוף הכרך].

• יש סוברים שהם סימנים שאינם מובהקים, ולפיכך אין סומכים עליהם אלא במקום שאין ריעותא של חסרון קשקשים לפנינו, כגון שהביאו לפנינו חבית של חתיכות דגים מלוחים, אותן החתיכות שיש להן ראש ושדרה מותרות, כי ודאי היו להם קשקשים קודם מליחה, ונשרו או ניטלו בעת תיקונם, וסומכים על הרוב, אבל אם בא לפנינו דג שלם ולא נמלח שאין בו קשקשים, אין לסמוך על ראש ושדרה להתיר ולומר שהיו בו קשקשים, ונשרו אחר עלייתו מהמים (לבוש שם ד, וש"ך שם סק"ו, לדעת הרא"ש והטור; רמ"א בש"ע שם ד, וראה באור הגר"א סק"ז).

• יש סוברים שאפילו בחתיכות מלוחות אין לסמוך על סימן של ראש ושדרה אלא אם כן במקצת הדגים יש קשקשים, ואז באלו שאין בהם קשקשים סומכים על ראש ושדרה (ש"ך שם, בשם הרב ליב חנלש, לדעת הרא"ש והטור).

שאר סימנים

קרבי דגים קרבי דגים, והם המעיים שלהם (רש"י עבודה זרה מ ב ד"ה והיכא), והשמנונית של הדגים (פרישה פג טז, ופרי מגדים במשבצות זהב סק"ט) התלויים ודבוקים בשלפוחית הדג המלאה רוח (עבדה זרה שם, ורש"י שם ד"ה בשילפוחא²⁴), יש להם בדגים טהורים סימנים, שראשה אחד של השלפוחית רחב ועגול

(גירסת התוספתא¹⁹) – הרי זה מותר (תוספתא חולין ג כז, וגמרא שם סו א; רמב"ם מאכלות אסורות א כד; טוש"ע יו"ד פג א).

נושרים הסימנים וכן אם יש לו קשקשים בשעה שהוא במים, כשעולה מן המים הם נושרים – כגון הדגים אקונס ואפונס כספתיאס ואכספטיאס ואטונס (עבודה זרה לט א²⁰) – הרי זה מותר (תורת כהנים שמיני ג; תוספתא חולין ג כז; רמב"ם מאכלות אסורות א כד; טוש"ע יו"ד פג א), שנאמר: במים (תורת כהנים שם) – ללמד שדוקא אם במים אין לו אסור, אבל אם ישנם במים, אף שנשרו כשעלו ליבשה – מותר (קרבן אהרן שם) [ראה איור מס' 18 בסוף הכרך].

וכתבו ראשונים שאין להתיר את העתיד לגדל לאחר זמן אלא במוחזק בכך, וכן אין להתיר זה שמשיר אלא ביודעים ומכירים בו ומוחזק ביד דיינים (ויש גורסים: צידי, וראה ערוך השלם שם) שמשיר קשקשי כשעולה מן המים (ערוך ע' אקונס. וראה דרכי תשובה שם ס"ק טז).

בסנפיר נחלקו אחרונים אם אף בו יתכן שמשיר כשעולה מן המים, או שמכיון שדבק בגופו ואינו נקלף אינו יכול להשירו בשום זמן (ראה דרכי תשובה שם ס"ק יח, שלהכנסת הגדולה אינו יכול להשיר, ולפרי חדש ועוד יכול להשירו).

אופנים שונים כתבו אחרונים שמנהג פשוט לאכול דג ידוע שאין לאכילת דג לו קשקשת, מפני שבשעה שעולה מן המים ללא קשקשים מתנועעות קשקשותיו מחמת כעסו, ומשירן במים (כנסת הגדולה הגהות בית יוסף הוא הדג הנקרא "פיש אושפאדה", והביאו בפרי מגדים יו"ד פג שפתי דעת סק"ב, וראה שם שבדקו בבגד שנתנו במכמורת ומצאו שם קשקשים), וכן כתבו אחרונים שמנהג פשוט לאכול כמה מיני דגים הבאים לפנינו בלי קשקשים, כשניכר בעורם מקום הקשקשים, שבכל עורם נראו שקיעות כמידת הקשקשים, שודאי היו להם קשקשים ונשרו בעלותם מן המים (דרכי תשובה שם ס"ק יז, בשם אחרונים, וקראו בשמותיהם, כגון: "אושקומבייר", "קוליות", לוקיידרה", אגולפאר", וכיוצא בהם).

הליותן הליותן דג טהור הוא, שנאמר: גִּזְזִיהָ אֶפְיָקִי מִגְּזִים (איוב מא ז) – אלו קשקשים שלו, תִּתְּתִי חֲדוּדֵי תַרְשִׁי (שם כב) – אלו סנפירים שלו (תורת כהנים שמיני ג, ותוספתא חולין ג כז, וברייטא בגמרא שם סז ב²¹), שהקשקשים סגורים וחתומים בו בדוחק כמו חוזק מגינים, והסנפירים חתומים ומחודדים כחרסים, ובהם הוא בוקע את המים בחורם שלא יעכבוהו בפריחתו (רש"י שם ד"ה אלו), ואין אומרים הואיל והוקש לדבר טמא, שנאמר: לִוְיָתָן נִחַשׁ בְּרַחַם (ישעיה כז א) – טמא הוא (ערוך ע' נא א).

ראש ושדרה

המקור דגים טמאים ראשם חד (רש"י עבודה זרה לט ב ד"ה כל לסימנים אלו) ושאר ראשונים שם מ א; טור יו"ד פג, ואין להם חוט השדרה (גמרא שם לט א, ורש"י שם ב, ושאר ראשונים שם, וטור שם), ודגים טהורים ראשם עגול (ר"ן שם) כמו כד (מאירי שם) ורחב (רמ"א

ובתוספתא חולין: דקוליים במקום אקונס. 21. ואינו זה שקורים היום לויתן, ובאנגלית: Whale. 22. לגירסת הערוך ערך פלמוד: בפדא ופלמודא, ובתשובות הגאונים [הרכבין] מ: בפדא. וראה מוסף הערוך שם שהוא דג כמו אטונס = טונה; וראה לויסון ס' 318. והוא האטונס בהיותו קטן. 23. וראה שם עוד ביאור. 24. וראה ש"ך ס"ק כד (ושם: שנקראה "בלאזי"), ובמגיד משנה מאכלות אסורות ג כ. ובמגיד משנה שם: שהיא האם, וצריך עיון.

ערך בריה. 19. ובספרו של לויסון Zoologie Des Talmud ס' 328 מבאר הסולתנות Hering; לויסון בס' 330 מבאר העפיאן - עפיץ: Sardelle, והוא הסרדין, ויש אומרים שהוא אנשובי. וראה בערוך השלם ערך אפיין. 20. וראה הגירסא בתוספתא וראה לויסון ס' הנ"ל מס' 323 ואילך, וכן בערוך השלם, שמתרגם: אטונס Tunafisch בגרמנית, ברומית Thynnus, ושם על השאר השערה שהם מיני Tunafisch, וראה רש"י שבת לט א קולית האספנין: שקורין טונינא,

ולחוציא מאותם שהתירו הדג "ברבוטא" (פרי חדש שם, וראה פרי מגדים שפתי דעת סק"ג), וכתבו אחרונים שאף להחמיר היינו דוקא בדג שבא לפנינו בלי סנפיר וקשקשת, ומסופקים בו אם היו לו סימני טהרה והשירים, אבל אם בא לפנינו בסנפיר וקשקשת, אפילו אין זנבו סדוק – מותר באכילה, שבמקום סימני טהרה של תורה אין סימן הזנב כלום (דרכי תשובה שם, בשם הריעב"ץ ושאר אחרונים. וראה שדי חמד מערכת ד אות ד וה בארוכה).

קריבהים וביציהם

דינן קרבי דגים ועובריהם – ביציהם – אין ניקחים אלא מן המומחה (רב במסכת עבודה זרה מ א. וראה להלן: גדר המומחה), ואמר רבא דוקא כשנימוחו, ואין להכיר הסימנים (עבודה זרה שם); אבל אם לא נימוחו – יבדוק בסימנים (ראה לעיל: שאר סימנים על הסימנים של קרביהם וביציהם), ואם נמצאו סימני הטהרה – מותרים (גמרא שם).

ונחלקו ראשונים, יש סוברים שלדעת רבי זירא (ראה דבריו לעיל: שאר סימנים; קרבי דגים) אין בכלל סימנים לקרבי דגים, ורבי דוסתאי הוא שסובר יש סימנים לקרביהם (ראה לעיל: שאר סימנים; קרבי דגים בדברי המגיד משנה והמחבר בשו"ע), והלכה כרבי זירא, ולכן אפילו שלא נימוחו אין ניקחים אלא מן המומחה (מגיד משנה מאכלות אסורות ג כ), ואפילו לדעת רוב הראשונים והפוסקים שהכל מודים בסימני קרבי דגים (ראה לעיל, שם), נחלקו אם הסימנים הם מובהקים לסמוך עליהם אף להתיר:

- יש סוברים שהדבר תלוי במחלוקת אמוראים, ורבא הוא שסובר סימנים מובהקים הם, אבל לדעת רבי זירא שאמר סימני ביצי עוף לאו דאורייתא (ראה חולין סד א. וראה ערך ביצה), אף סימני קרבי דגים וביציהם אינם של תורה (ר"י בתוספות עבודה זרה מ א ד"ה אמר; תורת הבית הארוך ג א, בשם ר"י, וכתב שכן דעת הרי"ף בקרביהם; רא"ש עבודה זרה שם מג; טור יו"ד פג), ולכן אף כשלא נימוחו אין קרבי דגים וביציהם ניקחים אלא מן המומחה (ראשונים הנ"ל שם).

- יש סוברים שבין לקרבי דגים ובין לביצי דגים סימנים מובהקים מן התורה, וסומכים עליהם להתיר (רבינו תם בתוספות עבודה זרה שם; תורת הבית הארוך שם, בשם רבינו תם וראב"ד ושכן דעת ר"ח ורש"י, ועוד).

- ויש שפירשו בדעת ראשונים שאף שסימנים שאינם מובהקים הם, מכל מקום כיון שרק מיעוט דגים טמאים דומים בזה לטהורים, לכן כשאין הדג שלם לפנינו, ואין ידוע אם היתה לו קשקשת או לא, כיון שאין ריעותא לפנינו – סומכים להתירם ולומר מן הסתם הם מדג טהור שהיתה לו קשקשת, אבל כשהדג שלם לפנינו בלי קשקשת, הואיל ויש כאן ריעותא, יש לחוש שמא ממיעוט של טמאים הדומים לטהורים הם – ואסורים (דרכי משה שם; דרישה ופרישה שם, לדעת הטור).

כשאין לא היה שם מומחה, אמר רב יהודה כיון שאמר אני **מומחה** מלחתים – נאמן (עבודה זרה מ ב), היינו מלחתי הדגים וראיתי שדגים טהורים הם, ומהם הוצאתי קרבים הללו (רש"י שם ד"ה אני); ורב נחמן אמר דוקא כשאומר אלו דגים ואלו קרביהם (גמרא שם), שיראה לו הדגים עצמם, אבל כשאמר אני מלחתים –

ככד, וראשה אחד חד, ובדגים טמאים שני ראשיה כדים או חדים (עבודה זרה שם. וראה שם עמוד א) [ראה איור מס' 16 בסוף הכרך].

ויש סוברים שהדבר תלוי במחלוקת אמוראים, ורבי דוסתאי דמן בירי הוא שאמר שלקרבי דגים יש סימנים, אבל לרבי זירא לא נאמרו סימנים אלא על ביצי דגים ולא על קרביהם, ואין להם סימן כלל (מגיד משנה מאכלות אסורות ג כ, לדעת הרמב"ם שם, על פי הסוגיא בעבודה זרה שם; בית יוסף יו"ד פג, לדעת הרמב"ם, וכן כתב הש"ך שם ס"ק כד, בדעתו בשו"ע שם ז), שקרבי דגים טמאים וטהורים דומים זה לזה (לבוש שם ז).

אבל דעת רוב הראשונים והפוסקים שלדברי הכל נאמרו סימנים גם לקרבי דגים (ראה ש"ך שם, שכן היא דעת הראשונים וכל הפוסקים, וכדעת הרמ"א בשו"ע שם ח).

ביצי דגים ביצי דגים, ונקראות גם עוברי דגים, הן ביצי הדגים כמות שהן מחוברות יחד (רש"י חולין סד א ד"ה עוברי²⁵), ובדגים טהורים ראשה אחד רחב ועגול ככד, וראשה אחד חד, ובדגים טמאים נחלקו: רבי דוסתאי אמר שאין להם ביצים בכלל, שדגים טמאים אינם מטילים ביצים, אלא משריצים ולדותיהם במעיהם, ולכן אין ביצי דגים זקוקות לסימנים כלל; ורבי זירא אמר אף דגים טמאים מטילים ביצים, ושני ראשיהן רחבים ועגולים ככדים או חדים (עבודה זרה מ א; רמב"ם מאכלות אסורות ג כ; טו"ש יו"ד פג ח) [ראה איור מס' 16 בסוף הכרך].

האם סומכים על סימני הקרבים והביצים סימני קרבי דגים וביציהם – לדעת רבי זירא – נאמרו בעיקרם לגבי היתר אכילת הקרבים והביצים עצמם (ראה להלן: קרביהם וביציהם; דינים), ונחלקו בהם ראשונים אם סימנים מובהקים הם או לא (ראה להלן, שם), אלא שלדעת הסוברים סימנים מובהקים הם, וסומכים עליהם להתיר הקרבים והביצים, מתירים אף את הדג עצמו הבא לפנינו בלי קשקשים על סמך סימני הקרבים והביצים (תוספות עבודה זרה מ א ד"ה אמר ושאר ראשונים, וראה טור יו"ד פג לענין קרבים).

ולכן הדג הנקרא "ברבוטא"²⁶, אף שאין אנו יודעים אם יש לו קשקשת – מותר באכילה לדעתם, מפני סימני הטהרה שבביצים שלו, ואנו אומרים ודאי היו לו קשקשים, והשירים בשעה שעלה מן המים (תוספות ושאר ראשונים שם. וראה להלן: קרביהם וביציהם).

ויש ראשונים שאסרו את הדג "ברבוטא" (סמ"ק ריא, והגהות אשר"י עבודה זרה ב מא, בשם ר"י חסיד²⁷).

זנב סדוק יש מן הראשונים שכתבו שדג טהור זנבו סדוק לשנים, מה שאין כן בדג טמא, לפיכך אותו דג הנקרא "ברבוטא" הואיל ואין זנבו סדוק לשנים – דג טמא הוא (סמ"ק ריא, בשם ר"י חסיד; הגהות אשר"י עבודה זרה ב מא); והאחרונים כתבו שאין לסמוך כלל על סימן זה של זנב סדוק, אפילו לסניף, הואיל ולא הוזכר לסימן טהרה לא בבבלי ולא בירושלמי (פרי חדש פג סק"ז, וכנסת הגדולה הגהות בית יוסף אות כ, ועוד אחרונים שהובאו בדרכי תשובה ס"ק לו) [ראה איורים מס' 15, 18 בסוף הכרך].

ויש שציידו לומר שאף הראשונים לא נתכוונו לסמוך על סימן זה להקל, אלא להחמיר, היינו שאם אין זנבו סדוק – הוא טמא,

ביצים של כד וחד. 27. ושם שרבינו אפרים התירו, ואמרו לו בחלום שהתיר שרצים, וחזר בו ואסרו. וראה ערך דברי חלומות: בגילוי נסתרות, וראה פרי"ח סק"ו.

25. ראה פרישה פג טז שנקרא "רוגיז", ובערך השלחן יו"ד פג "איקרא", ברוסית: ביצי דגים נקראים איקרא, ובגרמנית: Rogen, ובצורות הכנה שונות של ביצי דגים נקרא גם קוויאר. 26. Barbus. אם סומכים בזמן הזה על סימני

בחתוכים ומעורבים

חתיכה שיש חתיכות דג שיש בהן סימן – קשקשים (ראה רמב"ם **בה סימן** מאכלות אסורות ג כד, וטושי"ע יו"ד פג ד) – בין בכולן בין במקצתן, ואפילו באחד ממאה שבהן – כולן מותרות, ומעשה בגוי אחד שהביא גרב – חבית – של חתיכות ונמצא סימן באחת מהן, והתיר רבן שמעון בן גמליאל את כל הגרב (תוספתא עבודה זרה ה, והובאה בגמרא שם מ א), ופירש רב פפא – והוא שהחתיכות שוות (גמרא שם; רמב"ם שם; טושי"ע שם), והיינו שמתחברות וניכרות שהיו כולן מדג אחד (רש"י שם ד"ה כשחתיכות), שכיון שהחתיכות מתאימות חזקה מדג אחד באו (טושי"ע שם), אבל אין צריך שיהא נראה מתוך חיתוכן שהכל דג אחד (ש"ך שם סק"ד³⁰).

ויש סוברים שצריך שמתוך חיתוכן יהא ניכר שהן דג אחד (ר"ן שם בפירוש דברי הרמב"ם: חיתוכן שוה והם ניכרים שכולם מדג אחד). לא היו החתיכות מתאימות, את שנמצאות בהן קשקשים מותרות, והשאר אסורות (טושי"ע שם).

טרית טרית טרופה של הגוים – אסורה (משנה עבודה זרה לה ב; רמב"ם מאכלות אסורות ג כג; טושי"ע יו"ד קיד ו), והיא מין דגים קטנים מלוחים (רש"י שם ד"ה וטרית; מאירי שם³¹); ויש מפרשים חתיכות דג גדול שקורין "טונינא" (ערוך ערך טרית; רש"י מגילה ו א ד"ה טרית; רמ"א בשו"ע שם ט³²). וטרופה, היינו שהם מרוצצים (רמב"ם שם), וכיון שנטרפו ונשתברו הדגים ואינם ניכרים, חוששים שהם ממין טמא (רש"י עבודה זרה שם ד"ה טרופה).

טרית שאינה טרופה – מותרת (משנה שם לט ב; טושי"ע שם ט), ואיזו היא שאינה טרופה, כל שראש ושררה ניכר (ברייתא שם), ונחלקו אמוראים: רב הונא אמר ראש ושררה; ורב נחמן אמר או ראש או שדרה (גמרא שם מ א), הלכה עד שיהא ראש ושררה ניכר של כל אחת ואחת (רב פפא בגמרא שם; טור שם. וברמב"ם שם, ורמ"א בשו"ע פג ד סתם ראש ושררה).

החילק החילק – מין דגים קטנים טהורים, ואין להם סנפיר וקשקשת, ועתיד לגדל לאחר זמן סנפיר וקשקשת (רש"י עבודה זרה לה ב ד"ה והחילק³³) – של גוים אסור (משנה שם; טושי"ע יו"ד קיד י. והרמב"ם השמיט), אפילו כשאנו טרופ (רש"י שם. ולרבי יוחנן בירושלמי שם היא טרופה), מפני שערכונה עולה עמו (גמרא שם לט א), היינו דגים טמאים הדומים לחילק שמתערבים עמו, ואין יכולים להפרידם (רש"י במשנה שם; טושי"ע שם), ויש לחוש לאחד מאלף ביניהם שדומה לו ואינו ניכר (רש"י במשנה שם).

חילק של אומן – מותר (ברייתא שם לד א), שכיון שהוא בקי בדבר מבדילו ממנו, מפני שמקלקל הדגים הטהורים (רש"י שם ד"ה חילק³⁴).

על ציר של דגים שאינו ידוע אם של דגים טהורים הוא, ראה ערך ציר.

אינו נאמן (רש"י שם ד"ה אלו), וכן אם אמר לו שלקחם מן המומחה שמכר לו בחזקת טהורים – נאמן (לבוש יו"ד פג). הלכה כרב יהודה (רמב"ם מאכלות אסורות ג כ; טושי"ע יו"ד פג ז-ח, וראה רמ"א שם ז אף בגוי. וכן דעת כל הראשונים בעבודה זרה שם).

לא הראה הדגים, וגם לא מלחם בעצמו, אפילו אמר מדג פלוני טהור הוא – אם נימוחו, אינו נאמן (תוספות עבודה זרה שם ד"ה אמר; תורת הבית הארוך ג א, בשם ראב"ד; ש"ך שם ס"ק כד); ויש סוברים שנאמן, ואפילו הוא גוי או ישראל חשוד, שהואיל ואמר דג פלוני, הרי יש שמכירים אותו דג וקרביו, וירא לשקר שמא יתבדה (משמרת הבית שם, ותורת הבית הקצר שם, אלא שסיים שחוכך בזה מפני שהר"ף והר"י אינם סוברים כן).

היו שלמים ויש עליהם סימני טהרה, לסוברים שסימנים אלה אינם מובהקים להתיר (ראה לעיל: דינים) יש סוברים אפילו אמר מדג פלוני וטהור הוא – אינו נאמן, שהדגים המלוחים באים מארץ מרחק ויכול להשתמט, וצריך דוקא שיאמר אני מלחתי (מגיד משנה שם, לדעת הרמב"ם); ויש שכתבו שדעת כל הפוסקים שאם הם שלמים ואמר מדג פלוני וטהור – נאמן (ש"ך שם ס"ק כד, וכתב שכן היא גם דעת הרמב"ם והמחבר בשו"ע²⁸).

גור הטומחה

• יש מפרשים שהוא מומחה בבקיאות (רמב"ן עבודה

זרה מ א ד"ה הא, בשם רש"י; ספר התרומה איסור והיתר כז; לבוש יו"ד פג), היינו שהמוכר בקי להכיר אם הם מדג טהור או לא (ספר התרומה שם), ודוקא כשמומחה זה הוא ישראל (מאירי עבודה זרה שם); ויש שכתבו שחזקה שאינו משקר, כדי שלא יאבד חזקתו (לבוש שם), ולכן אפילו גוי וישראל חשוד, אם הם מומחים בבקיאותם – נאמנים (חגורת שמואל ללבוש שם. וראה ערך גוי).

• ויש מפרשים שמומחה היינו ישראל המוחזק בכשרות ונאמן, ואינו מומחה הוא שאינו מוחזק בכשרות (רמב"ן עבודה זרה מ א ד"ה הא; רמב"ם מאכלות אסורות ג כ; שו"ע יו"ד פג ז).

הפנהג כיוס כתבו הפוסקים שעכשיו פשט המנהג לקנות ביצי כאכילת הביצים דגים בסתם, בין שלמים בין נימוחים, ואפילו מן הגוים, ובלבד שיהיו אדומים, אבל השחורים אין אוכלים אותם כלל (בית יוסף יו"ד פג, ושו"ע שם ח), שהקדמונים חקרו בדבר ומצאו שלא הוצרכו חכמים למומחה, או שיאמר אני מלחתי, אלא בשחורים, שיש מהן טמאות ויש מהן טהורות; אבל האדומים אינם בנמצא כלל במין הטמא, ואם נמצאים, כשמולחים אותם נעשים שחורים, ואי אפשר לטמאה שתהיה אדומה אחר מליחה בשום פנים, וכדי להסתלק מן הספק חזרו ואסרו כל מין שחורים – אפילו נמצא ביד ישראל ובאופן המועיל – והתירו האדומים בכל ענין (בית יוסף שם פג, וש"ך שם ס"ק כז²⁹).

ויש שכתב שאין לסמוך על סימן זה שלא מצאנו לו מקור בתלמוד וראשונים (פרי חדש ס"ק כו. וראה ערך ביצה).

קטנים, ובשם רש"י ורמב"ם כתב מלוחים, וראה רמב"ם שם שלא הזכיר קטנים, ובמאירי שם בשמו כתב קטנים. וראה ערוך השלם ערך טרית שכתב שפירוש זה עיקר, והוא הנקרא Sardelle, וכן כתב לויטון לפירוש זה. השם המדעי: Sardinella. ³² וראה ערוך השלם שם שהוא הנקרא Tunafisch. ³³ וראה ערוך השלם ערך חלק ה שהוא מין Hering או Sardelle. וראה בירושלמי עבודה זרה ב ט לרבי יוחנן הוא חילק, הוא טרית טרופה. ³⁴ וראה בית יוסף שהטור השמיט, וכתב שאולי מפני שאין דגים אלו מצויים אצלנו לא חש להאריך בהם.

²⁸ וראה תוספות עבודה זרה שם ד"ה אמר שגם הם סוברים כן, וראה ספר הארוך להש"ך. ²⁹ וראה שם בש"ך שמפרש בדעת האיסור והיתר שמתיר אף בשחורים באופן שאין צריך לסימנים, כגון שנמצא ביד ישראל באופן שנאמן, וכתב שלא נתפשט במקומו הסימן של אדומים. וראה פרי מגדים שם בשפתי דעת ס"ק כז שעל כל פנים במומחה ומוחזק בכשרות אוכלים ממנו אדומים ולא שחורים. וראה דרכי תשובה סק"פ. ³⁰ כן כתב לדעת הרשב"א בתורת הבית הארוך ג א, וטור שם, והגהות מיימוניות שם, ותורמות הדשן עט, וכתב שכן נראה גם דעת רש"י והר"ן. ³¹ אלא שהוא כתב סתם מין דגים

טהור במעי טמא, ולהפך

הדין דג טמא שבלע דג טהור, מותר - הדג הטהור - באכילה, וטהור שבלע דג טמא, אסור - הדג הטמא - באכילה, לפי שאינו גידולו, היינו בשני מקרים אלו הדג הבלוע אינו מקבל את דיני הדג הבלוע, כיון שאינו ולדו (משנה בכורות ז ב), אלא כשהוא חי בלעו (רש"י שם ד"ה לפי), וכן שנינו: 'תאכלו' - לרבות את הטהור שבמעי הטמא, יכול אף הטמא שבמעי הטהור, תלמוד לומר 'אותם', ומה ראית לומר בבהמה שבמעי הטמא - טמא, שבמעי הטהור - טהור (ראה ערך בהמה טמאה), ודג שבמעי הטהור - טמא, שבמעי הטמא - טהור, לפי שאין גידוליו (תורת כהנים שמיני ג. וראה קרבן אהרן שם).

האם צריך בטמא שבלע טהור, נחלקו אמוראים:

לראות שבלע הטמא את הטהור
 • יש אומרים שאינו מותר אלא כשראינו שבלעו, שאם לא ראינו אנו חוששים שמא נשרץ בגופו של הטמא, ועוברו הוא ואסור (בכורות ז ב, ורש"י ד"ה אשורצי), ואף בראינו אינו מותר לרב ששת אלא כגון שמצאו דרך בית הרעי, ולרב פפא כגון שמצאו דרך בית הבליעה, שאי אפשר לומר שזה שבלע נתעכל, וזה שנמצא עוברו הוא, שאם כן היה לו להימצא בבית הרחם, ולרב נחמן כגון שמצאו שלם ונגמרה כל צורתו, שאילו היה עוברו לא היה משתנה כל כך (גמרא שם ורש"י).
 • ורב אשי אמר אפילו לא ראינו שבלע ונמצא בתוכו - מותר, לפי שרוב דגים משריצים במינם, וזה שנמצא בו מין אחר, הרי זה כמו שבלע לפנינו (גמרא שם).

הלכה כרב אשי (תוספות שם ד"ה רוב; רמב"ם מאכלות אסורות א ה, ומגיד משנה שם; טוש"ע יו"ד פג י"א), והוא טהור בכל ענין (טוש"ע שם; ש"ך ס"ק כט), ואפילו לא ראינו שבלע (ש"ך ס"ק כח).

בטומאה והכשר

טומאת כלים כל שבים - טהור (כלים יז ג), ואף שהדברים אמורים וטומאת נבלה לענין טומאת כלים שעשה מבריות שבים (ראה פירוש המשניות לרמב"ם ור"ש וברטנורא ורא"ש שם. וראה ערך כלים), מכל מקום אף בטומאת נבלות כן הדין, שכל בעלי חיים המימיים שמתו אינם טמאים (פירוש המשניות לרמב"ם שם).

רבי עקיבא אומר כלב הים טמא, מפני שהוא בורח ליבשה (כלים שם), ולפיכך הוא בכלל בהמות היבשה (ר"ש שם), וכשם שהכלים שעשו ממנו טמאים (ראה מפרשי המשנה שם שרבי עקיבא רצונו לומר גם כן לענין כלים. וראה ערך הנ"ל), כך הוא עצמו שמת מטמא טומאת נבלה (סדרי טהרה כלים שם), וכן שנינו: 'וכל הולך על פפיו' (ויקרא יא כז) לרבות - בין השאר - את כלב הים (תורת כהנים שם), ולרבי עקיבא הדברים אמורים (סדרי טהרה שם).

הלכה כרבי עקיבא (פירוש המשניות שם; ברטנורא שם); ויש שהוכיחו מדברי ראשונים שאין הלכה כמותו (תוספות יום טוב כלים י א, בדעת הרמב"ם בחיבורו, וראה משנה למלך כלים ג א), ולדעתם כשמת טהור מטומאת נבלה (סדרי טהרה שם).

טומאת אוכלין טומאת אוכלין יש אף בדגים, ונחלקו תנאים מאימתי אוכלין מיטמאים טומאת אוכלין:

• בית שמאי אומרים משיצודו (עוקצין ג ח), שכיון שאינם טעונים שחיטה, הרי הם כמתים (רש"י חולין עה א ד"ה משיצודו).

• בית הלל אומרים משימותו (עוקצין שם), שכל שהוא חי אינו מיטמא טומאת אוכלין (חולין שם, וראה ערך טומאת אוכלין³⁵).

• רבי עקיבא אומר משעה שאין יכולים לחיות (עוקצין שם כגירסא שהובאה בחולין שם, וכן הוא בר"ש ורא"ש עוקצין שם³⁶), היינו שאם יחזירוהו למים שוב לא יוכל לחיות (פירוש המשניות לרמב"ם שם; ברטנורא שם), והוא כשמפרפר, כגון שיבש בו כסלע בין סנפיריו (רש"י חולין שם ד"ה מקרטע, וראה פירוש התוספות שם ד"ה מאי). הלכה כבית הלל (רמב"ם טומאת אוכלין ב ו).

נולדו בדגים נולדו בדגים סימני טרפה - כגון ניקבו המעים (רש"י. **סימני טרפה** וראה ערך דקין) - הדבר ספק אם מיטמאים טומאת אוכלין (ראה חולין עה א ורש"י).

מחשבה כדי לקבל טומאה דגים טהורים בכל מקום אינם צריכים מחשבה, היינו שיחשבו אותם לאכילה, כדי שיקבלו טומאה (תוספתא עוקצין ג; רמב"ם טומאת אוכלין ג א), כיון שמיוחדים הם למאכל אדם (רמב"ם שם).

דגים טמאים בכפרים, צריכים מחשבה (משנה עוקצין ג ט). הטעם: בכפרים, שהעם מועט, אינם אוכלים דבר מאוס, מה שאין כן בכרכים שיש ריבוי עם, אוכלים גם המאוסים (תפארת ישראל ומשנה אחרונה שם. וראה רש"י חולין קכח א ד"ה חלב).

יש סוברים שדגים טמאים אינם צריכים מחשבה אף בכפרים (תוספתא עוקצין שם), וכן פסקו ראשונים (רמב"ם טומאת אוכלין שם), ובין טהורים ובין טמאים שחשב עליהם לאכילה צריכים הכשר בכל מקום (תוספתא עוקצין שם; רמב"ם שם; ברטנורא עוקצין שם ט).

בחזקת טומאה כל הדגים בחזקת טומאה (מכשירין ו ג; רמב"ם טומאת אוכלין טז ג), מפני שהם אוכל המוכשר במים (פירוש המשניות לרמב"ם שם), שאנו חוששים שמא ניער עליהם את המצודה (ר"ש שם), וידי הטמא והטהור ממשמשים בו (פירוש המשניות לרמב"ם וברטנורא שם).

בחשש סכנה

נצלה או התבשל עם בשר דג שצלאו יחד עם בשר, אמר רב אשי (ובסמ"ג לאוני קמא: מר בר רב אשי) שאסור לאוכלו, לפי שקשה לריח ולדבר אחר (פסחים עו ב), היינו לצרעת (רש"י שם ד"ה לדבר), וכן פסקו ראשונים להלכה, שדג שצלאו או בישלו עם בשר - אסור, מפני הסכנה (סמ"ק ריג, בשם יש אומרים בצלאו; הגהות מרדכי חולין שנ בבישלו; ט"ז יו"ד קטז סק"ב), בין עם בשר בהמה, ובין עם בשר עוף (שו"ת שבות יעקב ב קד, והביאו בפתחי תשובה יו"ד שם סק"ב).

ביטול בששים וחתיכת בשר שנפלה ליורה שיש בה דגים, או להיפך, צריכה ששים לבטלה, והביטול מועיל (איסור והיתר כג ז, וראה שם לט כו; נקודת הכסף יו"ד שם³⁷), כי כשנתבטל הטעם, שוב אין סכנה בדבר (נקודת הכסף שם³⁸); ויש מחמירים שאף ששים אינו מועיל, שאין דבר סכנה בטל (דרכי משה שם; ט"ז סק"ב³⁹). וראה ערך בטול אסורים).

תשובה סק"ג, ודרכי תשובה ס"ק כא, בשם כמה אחרונים להתיר בביטול בששים. ³⁸ וראה שו"ת דעת כהן נו עוד טעמים להיתר זה. ³⁹ וראה דרכי תשובה שם בשם עוד אחרונים להחמיר.

³⁵ וראה תפארת ישראל עוקצין שם שהאריך שבית הלל רצונם לומר משייתחילו למות, ולא משימותו ממנו, והיינו משיבש בו כסלע. ³⁶ במשנה שם: אם יכולין לחיות, ראה תפארת ישראל שם אות סז. ³⁷ וראה פתחי

עם בשר, וכתב דין איסור אכילתו בחלב בלבד (רמב"ם מאכלות אסורות ט כג. וראה ערך נ"ט בר נ"ט), ונסתפקו בדעתו אם סובר שברית אין סכנה (ראה ים של שלמה חולין ז טו), או שסובר שאין סכנה אלא בזמן התלמוד ובבבל (באר שבע שם).

• יש מן האחרונים שכתבו שבזמן הזה אין סכנה, ואפשר שנשתנו הטבעים (מגן אברהם קעג סק"א. וראה שו"ת חתם סופר יו"ד קא, וראה שם שמצדד עוד שמא לא אמרו אלא על דג אחד מסויים. ומכל מקום כתב שמנהג אבותינו תורה ויש להיזהר).

• ויש מי שכתב, שאחר האלף החמישי בטלה הסכנה (שו"ת מהרש"ם ד קכד, בשם ס' הקנה)⁴³.

דגים עם חלב יש שכתב שאין לאכול דגים בחלב מפני הסכנה (בית יוסף יו"ד פז), ומשום כך יש נוהגים ליטול הידים בין גבינה לדגים (מגן אברהם ריש סימן קעג), אבל כתבו אחרונים שטעות היא (דרכי משה יו"ד שם: לא ראיתי מימי נוהגים בזה, וכתב ונתערב להרב בשר בחלב; ש"ך פז סק"ה: טעות; מגן אברהם שם: טעות סופר⁴⁴); ויש מי שכתב, שהדבר תלוי באקלים, ולכן יש מקומות שדגים בחלב מזיקים, ויש שאינם מזיקים (כף החיים או"ח קעג א).

ולענין דגים עם חמאה לבני ספרד, יש שכתב שאף הנוהגים לאכול דגים בחמאה רשאים להישאר במנהגם (שו"ת יחיה דעת ו מח, וכן הביא בשם ספר כף החיים ועוד)⁴⁵.

דיני סכנה כתבו ראשונים שבזמן הזה סכנה לאכול דגים סמוך **נוספים בדגים** לסרחונם (תוספות מועד קטן יא א ד"ה כוורא), היינו שעבר זמן משיניצורו וקרובים להסריח (ראה רש"י שם ד"ה סמוך), ואף שאמרו דגים סמוך לסרחונם טובים יותר (גמרא שם), שמא נשתנו הדגים, או שמא לא אמרו אלא בדג ידוע ולא בכל הדגים (תוספות שם, בתירוץ א), או שחז"ל דברו רק לפי טבעי המדינה שלהם, ולא על הנהגה אחת בכל הארצות (כסף משנה דעות ד יח; סי' באר שבע, בחלק השו"ת סי' לה. וכן משמע בתירוץ ב של התוספות שם, ובר"ח מועד קטן שם).

וכן כתבו שסכנה לשנות מים אחר דגים (תוספות שם, והביאם רבי עקיבא איגר בחידושו לשו"ע יו"ד קטז ה. וראה כסף משנה דעות ד יח), ואף שאמרו שטוב לשנות מים אחרי הדגים (גמרא שם ורש"י), אף כאן שמא נשתנו המים, או שלא אמרו כן אלא בנהרות של בבל, שהמים טובים יותר, או בדג מסויים (תוספות שם, וראה כסף משנה שם), ויש שכתבו שנמנעים מפני אנינות הלב (וצריך ביאור בכוונתם), אך לגוף הוא מרפא (פסקי תוספות שם לו).

על דגים בחלב שאין בהם משום איסור בשר בחלב, ראה ערך בשר בחלב.

על דגים בתורת בשר בלשון בני אדם בנוגע לנדרים, ראה ערך בשר.

על דגים בנוגע לכישולי עכו"ם, ראה ערך בשולי גוים.

על תולעים בדגים, ראה ערך תולעים.

נאפו כשהם סמוכים זה לזה – אסורים, שברוב פעמים יוצאת השמנונית בעין מזה לזה, ויש בו סכנה (איסור והיתר לט כח).

כשלא נגעו זה בזה נצלו יחד בתנור אחד, ולא נגעו זה בזה, נחלקו בדבר:

• יש אסורים, משום הריח שנקלט (ראה ערך ריחא מילתא. סמ"ק ריג; איסור והיתר לט כז).

• יש מתירים, שאין סכנה אלא בממשו, כשנכתשו יחד, ולא בריחו (ים של שלמה חולין ז טו, בדברי הגהות מרדכי שם, וכדעת הרמב"ם שהשמיט, ראה להלן: בזמן הזה).

• ויש אסורים לכתחילה לצלות דג עם בשר, משום הריח, ומתירים בדיעבד (רמ"א בשו"ע יו"ד קטז ב⁴⁰).

פת שנאפתה עם בשר פת שנאפתה עם בשר, מותר לאוכלה עם דג, אפילו לאוסרים בשר שנצלה עם דג בתנור אחד (איסור והיתר לט ל).

בבליעת כלים בבליעה שעל ידי כלים אין אסורים מבשר לדגים בדיעבד, ואפילו לכתחילה רגילים רק לנקות מחבת או יורה של בשר במים ועפר מהשמנונית בעין שעליה ולבשל בה דגים מיד, ובדיעבד מותר אפילו לא ניקה אותם כלל, אם לא שידע בבירור שהיתה מלוכלכת הרבה משירי הבשר (איסור והיתר לט כז, וראה ט"ז יו"ד צה סק"ג וקטז סק"ב); ויש שמייחדים לדגים כלים לבד (טור יו"ד קטז, בשם יש מחמירים. וכן סיים באיסור והיתר שם שלכתחילה יזהר), ולא נהגו כן (ראה שו"ת חוט השני סז).

נמליחה נמלחו יחד בשר ודגים – באופן שאין בו משום איסור דם (ראה ערך מליחה) – אין לחוש, שאין סכנה במליחה (איסור והיתר יג ב; ט"ז יו"ד ע ס"ק יג, וש"ך שם ס"ק טז. וראה דרכי תשובה קטז ס"ק כט).

בכבוש מעת לעת, נסתפקו אחרונים (ראה מנחת חינוך כ ס"ק כז, וראה דרכי תשובה שם).

נאכילה צריך להיזהר שלא לאכול בשר ודג יחד, מפני שקשה לצרעת (טו"ש יו"ד קטז ב), שאם נצלו ביחד אסור, כל שכן כשמתערבים בגוף על ידי אכילתם יחד (פרישה שם)⁴¹.

אף כשאוכלם זה אחר זה יש סוברים שצריך לרחוץ הידים ביניהם, ולאכול פת שרויה ביין כדי לרחוץ פיו (טור שם, בשם הרא"ש; כלבו סג, בשם מהר"ם; המחבר בשו"ע או"ח שם ב, ויו"ד שם א); ויש מצריכים קינוח ביניהם (הגהות מרדכי חולין שג, שכן נהגו באשכנז וצרפת).

ויש שכתבו שאין לחוש מלאוכלם זה אחר זה, שאין סכנה אלא כשמבשלים יחד ואוכלם (הגהות מרדכי שם; רמ"א בשו"ע יו"ד שם א), ונוהגים שלא לרחוץ הפה והידיים, אלא שיש לאכול ולשתות דבר ביניהם, והוא כקינוח והדחה (סמ"ק שם בהגהות מהר"א; רמ"א בשו"ע שם)⁴².

• יש מהראשונים שהשמיט לגמרי איסור דג שצלאו

הפה. ⁴³ וראה עוד בנידון בשו"ת דברי מלכיא ב נג; ערוך השלחן או"ח קעג ב; מלבי"ם, ארצות החיים, ארץ יהודה, נטילת ידים ד סק"ד; שו"ת יביע אומר א יו"ד ז-ח. ⁴⁴ וראה כנסת הגדולה שם שרצה ליישב, וראה פתחי תשובה פז סק"ט, ודרכי תשובה שם ס"ק מג. ⁴⁵ וראה מאמרו של הרב ח.ד. הלוי, תחומין, יז, תשנ"ז, עמ' 319 ואילך.

⁴⁰ וכן משמע מלשון האיסור והיתר שם כה: מותר בדיעבד, וצריך עיון ממה שכתב בדין כז שגם בדיעבד אסור, ראה לעיל בשמו, ועמד על זה בהגהות זר זהב לאיסור והיתר שם. ⁴¹ ובשו"ת חתם סופר יו"ד קא שלשיטת הרמב"ם אין כלל סכנה באכילת בשר ודגים יחד, כי נשתנו הטבעים בזה. ⁴² וראה דרכי תשובה ס"ק לב בשם רבנן קשישאי שנהרו ליטול ידיהם והקילו ברחיצת

דָּגָן

תבואה אחר הדישה והזרייה

במצות התורה

והובאה בסוכה מב ב, והם חמשת המינים הללו (רש"י שם ד"ה כזית וראה ערך מחנה קדוש).

מקור למינים חמשה מינים אלה אמר רבי שמואל בר נחמן שהם אלה שבמקרא: וְשֵׁם חֲטָה שׁוֹרָה וְשֶׁעֶרָה נֶסֶם וְכֶסֶם (ישעיה כח כה), חטטה אלו החיטים, שורה זו שבולת שועל, ולמה נקרא שורה שהיא עשויה כשורה, ושעורה אלו השעורים, נסמן זה השיפון, וכוסמת זה הכוסמין (ירושלמי חלה א א⁵).

מהות מינים הכוסמין מין חיטים, ושבולת שועל ושיפון מין אלו שעורים (פסחים לה א, ושם נתבאר); ויש מפרשים שכוסמין הוא גם מין שעורים (תוספות פסחים שם ד"ה כוסמין, וראה ירושלמי חלה א א, ושם ד א, ופני משה ומראה הפנים שם).

וכתבו ראשונים שכוסמין היא חטטה מדברית, ושיפון מין ממין החיטים המדבריות, ושבולת שועל שעורה מדברית (פירוש המשניות לרמב"ם כלאים א א⁶).

אורז וקסית לדעת רבי יוחנן בן נורי אף אורז הוא מין דגן (ראה ערך אורז, וערך דוחן אם לדעתו גם דוחן מין דגן), וכן קרמית (פסחים לה א, ורש"י ד"ה חייבת. וראה ירושלמי פסחים ב ד), והוא מין הנמצא בכפרים בבבל באגמים, ואין זורעים אותו אלא צומח מעצמו ואוכלים אותו בשני בצורת (תשובת הגאונים [הרבב] שם. וראה ערך ערך קרם ד וערך השלם שם⁷), ואין הלכה כרבי יוחנן בן נורי (ראה ערך אורז וערך חמץ וערך לחם).

בלשון בני אדם

נזרים בנדרים, שהולכים אחר לשון בני אדם (ראה ערך נדרים), הנודר מן הדגן - רבי מאיר אסור בפול המצרי יבש (משנה נדרים נה א. וראה תוספתא ד, ובבביתא בגמרא שם ב שמותר בלח), שכיון שהוא נדגן, שעושים ממנו כרי, אף הוא נקרא דגן בלשון בני אדם, ולכן אסור בכל מיני קטניות, ואינו מותר אלא בפירות האילן (ראשונים שם⁸); וחכמים אומרים אינו אסור אלא בחמשת המינים (משנה שם).

ונחלקו ראשונים בדעת חכמים: יש מפרשים שאף הם מודים שבלשון בני אדם דגן כולל כל הנדגן, ואף מיני קטניות, אלא שהם סוברים שהנודר נתכוין ללשון תורה (נמוקי יוסף שם יח א ד"ה אינו; ריטב"א שם בפירוש ב); ויש מפרשים שלדעת חכמים אף בני אדם אין קוראים דגן אלא לחמשת המינים (ריטב"א שם בפירוש א). הלכה כחכמים (רמב"ם נדרים ט ט; שו"ע יו"ד ריז יח); ויש פוסקים כרבי מאיר (טור שם בשם הרא"ש⁹).

Hafer. ולפירוש א בערוך שם היא סינאלא, אבל ברש"י שם ושם ששיפון הוא שייגל"א בלעז, וכן הוא בפירוש רבינו גרשום שם, ובפירוש הרא"ש כלאים א א, והוא ברומית Secale ובצרפתית Seigle ובגרמנית Roggen ובאידיש קארן, וראה במהרי"ל הלכות המצות. וראה בספר חמשת מיני דגן, תשע"א מאת זהר עמר על שיטות רבות בזיהוי המינים הללו. ⁷ וראה Low Flora Der Juden עמ' 705. וראה רש"י פסחים שם ד"ה שיצניתא שפירש בלשון א שהוא קצח שקורין ניי"ל"א בלעז - והוא Nigella ברומית, ובגרמנית Shwarzkummel, ראה Low שם עמ' 704 - והוא עגול ושחור, ובלשון ב פ"י אשדרני"ל בלעז ונמצא בשיפון. ⁸ וראה לעיל: במצות התורה; מהותו בלשון התורה מרמב"ן בבבא מציעא פח א ד"ה ובודאי שלרבי מאיר אף בלשון תורה דגן כל הנדגן בכלל. ⁹ וראה קרבן נתנאל על הרא"ש נדרים ז אות ו מנין הוציא הטור כן בדעת הרא"ש.

מהותו בלשון דגן בלשון תורה הוא חמשה מיני התבואה: חיטים, שעורים, כוסמין, שבולת שועל ושיפון (רש"י נדרים נה א סוף ד"ה אמר אביי; תוספות שם ד"ה וכפרוץ; רשב"א שם ד"ה למימרא²) [ראה איור מס' 20 בסוף הכרך].

כשהם שבלים נקראים תבואה בכל מקום, ואחר שדשים וזורים אותם נקראים דגן (רמב"ם ברכות ג א, על פי ברכות מז ב, ורש"י שם, וראה רש"י ביצה יג ב ד"ה האי. וראה ערוך ערך דגן).

לפיכך בתרומות ומעשרות שנאמר בהם: וְדָגָן (במדבר יח יב), דָּגָןָךְ (דברים יד כג, ושם יח ד) - אין חייבים מן התורה להפריש אלא מחמשת המינים הללו (ראה ראשונים נדרים שם, ור"ש מעשרות א א. וראה ערך הפרשת תרומות ומעשרות וערך טבל), ואפילו הסוברים שאף שאר המינים חייבים בתרומות ומעשרות מן התורה (ראה רמב"ם תרומות ב א, וכסף משנה שם), אין זה מפני שאף שאר המינים נכללים בכלל 'דגן', אלא מפני שהם סוברים ש'דגן' האמור שם הוא לא דוקא, והוא הדין כל הדומה לו (ראה כסף משנה שם. וראה ערך הנ"ל).

ויש מהראשונים סוברים שמחלוקת תנאים בדבר: לדעת חכמים דגן הוא רק חמשת המינים, ולדעת רבי מאיר דגן משמעו כל דבר הנדגן, היינו כל מין שעושים ממנו כרי, ואף כל מיני קטניות בכלל, ואף הם חייבים מן התורה בתרומות ומעשרות, מלבד פירות האילן שאינם בכלל דגן (רמב"ן בבא מציעא פח א ד"ה ובודאי³).

מהותו בלשון אף בלשון חכמים דגן שאמרו הוא חמשה מיני חכמים התבואה, כפי שמצאנו:

- כל שהוא ממין דגן הרי זה עובר בפסח (משנה פסחים מב א), והם חמשת המינים שהאוכל מהם כזית חמץ בפסח חייב כרת (חלה א א וב⁴. וראה ערך חמץ, ושם הטעם שמיינים אלה באים לידי חימוץ).
- בדגן אדם יוצא ידי חובת מצה בפסח (ראה חלה ג ז אם יש בה טעם דגן כו', ופסחים לה א), והם חמשת המינים (חלה שם, ומשנה פסחים שם. וראה ערך מצה).
- הדגן חייב בחלה (ראה חלה ג ז בטעם דגן), והם חמשת המינים (חלה א שם. וראה ערך חלה ושם הטעם אם למדים ממצה או מדברי קבלה).
- בברכת המזון אמרו שמין דגן ועשאו פת לדברי הכל מברך אחריו שלש ברכות (ראה ברייתא בברכות לו ב, ורש"י ד"ה ולא מין דגן, ושם מח א עד שיאכל כזית דגן, וראה ערך ברכת הפת), ודגן זה אף הוא מחמשת המינים (ראה ברכות מד א, ורש"י ד"ה חמשת. וראה ערך הנ"ל).
- קטן שיודע לאכול כזית דגן מרחיקים מצואתו (תוספתא חגיגה א,

דגן. ¹ ז, טור' רכו-רכט. ² וראה רש"י ברכות מד א ד"ה חמשת, וסוכה מב ב ד"ה כזית דגן, ורמב"ם ברכות ג א. וראה ערך תבואה וערך לחם על הצטרפותם זה לזה וחלוקתם זה מזה בנוגע להפרשת תרומות ומעשרות וחלה ועוד. ³ וראה ר"ש מעשרות שם ומיהו משמע בגמרא שהוא מדאורייתא כו'. ⁴ וכן ברמב"ם חמץ ומצה א א: אין אסור משום חמץ בפסח אלא חמשה מיני דגן כו', וכן שם בכל הפרק הזכיר דגן. ⁵ וראה רש"י ושאר מפרשים בישעיה שם שפירשו שורה ונסמן כפעל ולא כשם. ⁶ וראה רש"י פסחים שם ד"ה גולבי, ומנחות ע ב ד"ה גולבא שכוסמין בלע"ז אושפילט"א, והוא בגרמנית Spelt ובמהרי"ל הלכות המצות שהוא טינקל, בגרמנית Dinkel, ושבולת שועל לרש"י פסחים שם ד"ה שבילי, ומנחות שם ד"ה שיבולי היא אביני"א בלעז, וכן בערוך ערך שבל בשם י"א: ווינא, והוא ברומית Avena ובצרפתית Aveine ובגרמנית

- מותר בהם, או שמותר כשנחלקו קודם נדרו הואיל וכבר יצאו מכלל דגן (ברייטא נדרים נה ב, והוא מתוספתא שם ד, ופירוש הרא"ש שם. והרמב"ם וטושי"ע השמיטו).

חייטם שנכתשו ונחלקו לשנים או לשלשה וארבעה, אינם בכלל דגן, ואף שקודם שנחלקו היה אסור בחייטם, עתה שנחלקו ואינם בכלל דגן

דוחן

מין ממיני הזרעים

מהותו

מברכים שהכל, כמו על פת משאר קטניות (רי"ף ברכות שם, וראה שם ברא"ש בדעתו; רמב"ם ברכות ג י; שו"ע שם ח), לפי שאין דרך לעשות פת מדוחן (ט"ז שם ס"ק יא, ומגן אברהם ס"ק יב), או שמברכים עליו בורא פרי האדמה (הלכות גדולות ברכות, בשם אית דאמרי⁹; טור שם, בשם הלכות גדולות).

לרבי יוחנן בן נורי הסובר שעל פת אורז מברכים המוציא לחם מן הארץ (ראה ערך אורז), לרוב הראשונים מודה בדוחן שאינו לחם (ראה לעיל: מהותו; האם הוא מין דגן וראה להלן: בשאר דינים), וברכתו בורא פרי האדמה, או שהכל נהיה בדברו (לפי הדעות לעיל בפת דוחן, להלכה שאין ברכת המוציא בפת אורז), אבל לסובר שלרבי יוחנן בן נורי אף דוחן מין דגן (ראה לעיל שם דעת האשכול והפני יהושע) - הדוחן שוה לאורז.

כתבשיל שלא אף לסוברים שאורז ודוחן שוים הם לברכה, יש **נתמער** הבדל ביניהם בכתבשיל:

• יש אומרים שבאורז כשנשאר שלם ולא נתמעך מברכים עליו בורא מיני מזונות (ראה ערך אורז מחלוקת ראשונים בדבר), אבל בשל דוחן אין מברכים עליו כשהוא שלם, שאין דרכו אלא על ידי כתישה וטחינה (תלמידי רבינו יונה ברכות כו א ד"ה והפת, בשם מורי הרב. וראה מאירי שם לו א); ויש סוברים בכתבשיל שלא נתמעך בין אורז ובין דוחן ברכתו בורא פרי האדמה (רמ"א בשו"ע רח ח, אף בשאר קטניות, ומשנה ברורה שם ס"ק לו, בדוחן).

הגרנה לאחר לרבן גמליאל הסובר שאחרי פת אורז מברכים **אכילתו** ברכה-מעין-שלש (ראה ערכו), הוא הדין אף אחר פת דוחן (תוספתא ברכות ד ובבלי שם לו ב), אלא שאף בפת אורז אין הלכה כמותו, ואין מברכים אחריה אלא בורא נפשות רבות (ראה ערך אורז).

יש מן הראשונים שכתב שבמקום שמאכל רוב בני אותה ארץ הוא פת דוחן, יברכו אחריה ברכת-המזון (ראה ערכו) בלי הזכרת השם, כדי שלא תשתכח ברכת המזון מפיהם (תשובות רבי אברהם בן הרמב"ם פד).

בשאר דינים

כאיסור חמץ אין עוברים על דוחן משום חמץ בפסח, כשם שאין עוברים על שאר מיני קטניות, ואפילו לש קמח דוחן וכיסהו בבגדים עד שתפת כבצק שהחמין, הרי זה מותר

ולא דוחן, וראה באור הגר"א או"ח שם ס"ק כה שכן דעת המחבר בשו"ע שם: על פת דוחן ופליוז, והוא פניצו. וראה רש"י פסחים לה א ד"ה שיצניתא שמשמע שדוחן הוא עגול. 5. בגרמנית Reis, בצרפתית Riz, ברומית Oryza. 6. וכן היא גם דעת הבלשנים, וראה Low שם ובעמ' 742. וראה ערך אורז. 7. ובאשכול הוצאת אלבק עמ' 112 להיפך, ראה קודם. 8. וכן דעת הצ"ח ברכות שם, והפרי חדש בלקוטים לאו"ח רח. 9. וראה על הסתירות בדפוסים שונים של ההלכות גדולות בזה בהערות דמביצר לראב"ה קב, ובהערות

דוחן לרוב הפוסקים הוא הנקרא "הירז"² (תוספות ברכות לו א ד"ה רש"י, בשם יש מפרשים; ראב"ה ברכות קב; פירוש המשניות לרמב"ם שביעית ב ז: בלעז מיליו ובערבית דכון³), ולא עוד אלא שיש מן הסוברים שאורז הוא "הירז" (ראה ערך אורז) סוברים שאף דוחן הוא זה, אלא שאחד מהם גם יותר מהשני (מאירי ברכות לו א, בשם גדולי הרבנים - והוא רש"י - ששניהם הם "מיל", אלא שאורז הוא הנקרא "מיל פניס"⁴) [ראה איור מס' 20 בסוף הכרך].

ויש סוברים שדוחן הוא "רייז"⁵ (ט"ז או"ח רח ס"ק יא, ובמגן אברהם סק"ט, בשם מהרי"ל; משנה ברורה שם ס"ק כה, בשם יש מפרשים).

הדעה המקובלת היא הראשונה (בית יוסף או"ח שם: סוגיין דעלמא כהאי פירושא; ט"ז שם; ערך השלחן שם כא⁶).

האם הוא מין הדוחן אינו מין דגן (ראה ברכות לו א) אלא מין **דגן** קטניות (רש"י ראש השנה יג ב ד"ה האורז; רמב"ם חמץ ומצה ה א, וראה טושי"ע או"ח רח ח וט: דוחן ושאר מיני קטניות), ואף רבי יוחנן בן נורי הסובר שאורז הוא מין דגן (ראה ערך אורז) לא אמר אלא באורז ולא בדוחן (רא"ש ברכות ו ח; אשכול [הוצאת אלבק] עמ' 112, וראה שם בהערות אלבק אות ד; ראב"ה ס"ק ב בשם יש שפסק).

יש סוברים שלרבי יוחנן בן נורי אף דוחן הוא מין דגן (האשכול [הוצאת רצ"א] א עמ' 64⁷; פני יהושע פסחים לה א ד"ה דתניא על פי הגירסא שלפנינו).

ויש שכתב שלרבי יוחנן בן נורי אינו דגן גמור, אבל יש לו תכונה שקרוב להחמין כדגן (צל"ח שם ד"ה והנה, וראה שם שדייק כן מלשון הברייטות שם).

בברכה

בישלו או בישל את הדוחן בקדירה, ועשאו כמין דייסא, או **אפאו לפת** שטחנו ואפאו לפת, לסוברים - וכן הלכה (ראה ערך אורז) - שעל אורז מברכים בורא מיני מזונות (ראה ערך ה"ל מחלוקת השיטות בדבר), נחלקו ראשונים אם אף בדוחן כן:

- יש סוברים שהדוחן כאורז, ומברכים אף עליו בורא מיני מזונות (רא"ש ברכות ו ח; אבודרהם הלכות ברכות ב; טור או"ח רח, בשם גאון ובשם רא"ש⁸), לפי שהוא זן וסועד הלב כאורז (רא"ש שם).
- ויש חולקים וסוברים שאין האורז והדוחן שוים, ועל הדוחן

דוחן. 1. ז', טור' רכט-רלב. 2. באידיש; בגרמנית: Hirse בצרפתית: Mil. 3. וכן הוא בתשובות הרב אברהם בן הרמב"ם [הוצאת פריימן] סימן פד שדוחן הוא דכן בערבית. 4. ולפנינו ברש"י ברכות שם ד"ה דוחן, וביחזקאל ד ט שדוחן הוא פנץ או פאניס, והוא: Panis בצרפתית, וברומית Panicum, וראה Low Flora Der Juden עמ' 738 שכתב גם כן שפניס הוא ממיני ההירז. וכן בשו"ת הריב"ש תכ פניצו הוא הדוחן. וראה בתלמידי רבינו יונה ברכות כו א ד"ה וגאון בשם גאון, ובטור או"ח רח בשמו שפניצו זיין כמו דוחן, משמע שאינו לא אורז

בחימוץ, וראה ערך הני"ל), ואף לסוברים שהוא אוסר לאכול דוחן חמץ בפסח, אבל אינו חייב כרת, מודה הוא שאין יוצאים בו ידי חובת מצה, שאינו מין דגן (ראה צלי"ח פסחים שם), אבל לסוברים שהוא מחייב כרת על חימוצו, יוצא בו אף משום מצה (פני יהושע שם ד"ה דתניא, וכן לדעת האשכול ראה לעיל: מהותו; האם הוא מין דגן).

נחלה לחם של דוחן אינו חייב בחלה (מנחות ע ב; רמב"ם בכורים ו ב. וראה טוש"ע יו"ד שכד א, וראה ערך חלה), ואין בו איסור חדש (ראה ערכו) לפני העומר (מנחות שם. וראה רמב"ם מאכלות אסורות י ב, וטוש"ע שם רצג א, וראה ערך חדש), לפי שנאמר בהם לחם (במדבר טו יט בחלה; ויקרא כג יד בחדש) ולמדו גזרה שוה "לחם, לחם" ממצה, שכל שאינו יוצא בו ידי חובת מצה אינו חייב בחלה (מנחות שם).

עירובי חצרות עירובי חצרות, שאין מערבים אלא בפת (ראה ערך עירובי חצרות) נחלקן אמוראים: רבי זירא אמר בשם שמואל, מערבים בפת דוחן, ומר עוקבא בשם שמואל אמר אין מערבים בפת דוחן (עירובין פא א), שדוקא בפת אורז מערבים (שם, ולכל הדעות) כי דרך העולם לאכלה, מה שאין כן בפת דוחן (נמוקי יוסף עירובין פרק ז). הלכה שאין מערבים בפת דוחן (רמב"ם עירובין א ח; טוש"ע או"ח שסו ח. וראה ערך הני"ל).

באכילה (רמב"ם חמץ ומצה ה א, על פי פסחים לה א), שאין זה חימוץ אלא סרחון (פסחים שם, ורש"י ד"ה אורז ודוחן).

לרוב הראשונים אף רבי יוחנן בן נורי שסובר חייבים כרת על חימוצו של אורז (ראה ערך אורז) מודה בדוחן (ראה לעיל: מהותו; האם הוא מין דגן).

אמנם יש שסובר שלרבי יוחנן בן נורי אף על חמץ של דוחן חייבים (פני יהושע פסחים לה א ד"ה דתניא לגירסתנו).

ויש שכתב שלרבי יוחנן בן נורי אין חייבים עליו כרת כחמץ גמור, אלא שהוא קרוב להחמץ, ואסור לאכלו בפסח (צלי"ח שם על פי גירסתנו).

על איסור אכילת דוחן מבושל בפסח מצד המנהג, ראה ערך קטניות וערך חמץ.

נמצה עשה מצה מדוחן, אין יוצאים בה ידי חובת אכילת מצה בלילה הראשון של פסח, כשם שאין יוצאים במצה על שאר מיני קטניות (פסחים לה א; רמב"ם חמץ ומצה ו ד. וראה ערך מצה).

לסוברים שרבי יוחנן בן נורי מודה שדוחן אין בו משום חימוץ, מודה הוא שאין יוצאים בו ידי מצה (ראה פסחים שם שמצה תלויה

דוכן

מדרגה במקדש, לעמידת הלויים בשעת שירה על הקרבן, או לכהנים בשעת נשיאת-כפים

עֲמִידִים מְזַרְחִים לַמִּזְבֵּחַ (דברי הימים ב ה יב), שמשמע שהדוכן שעליו עמדו הלויים היה רק כנגד המזבח (חנכות הבית אות כג, בשם חכם אחד, הביאו בספר עזרת כהנים מידות ב ו ד"ה והדוכן ב²).

בנין בני • יש סוברים שהדוכן היה בנין בפני עצמו בגובה אמה **עצמו** וחצי מעזרת כהנים, נמצא שבשלש המעלות של הדוכן לא הוגבהה עזרת כהנים, ואין עזרת כהנים גבוהה מעזרת ישראל אלא באמה אחת של המעלה הראשונה (תפארת ישראל מידות ב ו אות סג, ועזרת כהנים שם ד"ה נמצאת בדעת רש"י יומא טז א ד"ה רבי, וראה תוספות ישנים שם שתמהו עליו מלשון המשנה במידות, וראה בעזרת כהנים שם שרש"י לא גרס במשנה כן).

• יש סוברים שהדוכן היה בגובה עזרת כהנים, שהוא בגובה שנים וחצי אמות מעזרת ישראל (תוספות ישנים יומא טז א ד"ה אי אמרת, על פי המשנה מידות ב ו).

• ויש הסוברים שאין עזרת כהנים גבוהה כלל מעזרת ישראל (דעת תנא קמא במידות שם, וראה ערך עזרת כהנים), ולדעתם היה הדוכן עומד על הקרקע ישרה באותו מקום (תפארת ישראל מידות שם).

כשח איזו שלש המעלות של הדוכן היו מאחת עשרה האמה של **עזרה נכנה** עזרת כהנים (ראה פירוש הרא"ש מידות ב ה ד"ה שעליהן, ושם ו ד"ה מעלה, וכן מבואר ברמב"ם בית הבחירה ו ג³); ויש שנראה מדבריהם שמקום הדוכן היה בעזרת ישראל (ראה רש"י יומא טז א ד"ה ותנן, ומאירי שם, וברטנורא מידות ב ו שהמעלה הגבוהה אמה היתה בעזרת ישראל, ומשמע שגם הדוכן היה שם, וכן הוכיח בעזרת כהנים מידות שם ד"ה ובה, בדעת בדעת שלטי גבורים פכ"ז).

פיהו וסיקו דוכן פירושו כעין אצטבא (ערוך ערך דכן; רש"י ערכין יא ב ד"ה דוכן; פירוש המשניות לרמב"ם כלים ז ב), ולפיכך נקרא המקום בבית המקדש, בין עזרת ישראל לעזרת כהנים, שהיה גבוה מקרקע שלפניו ועשוי כמין אצטבא, בשם דוכן (רבי אליעזר בן יעקב במסכת מידות ב ו, וברטנורא שם, ורש"י ערכין שם; רמב"ם בית הבחירה ו ג) [ראה איור מס' 21 בסוף הכרך].

בדוכן היו שלש מעלות (ראה רש"י יומא טז א ד"ה ובו, וברטנורא שם, ורמב"ם שם. וראה מאירי מידות שם) שהיו משוכות לצד מערב – לכיון עזרת כהנים (תפארת ישראל שם אות סג, ובסימניו לצורת בית המקדש אות כה, וכן כתב בספר עזרת כהנים מידות שם ד"ה ובה שלש) – וכל מעלה היתה בגובה חצי אמה, והיה נתון על מעלה אחת בגובה אמה שבין עזרת ישראל לעזרת כהנים (מידות שם), ויחדיו היו ארבע מעלות (תפארת ישראל ועזרת כהנים שם).

אורכו שלש המעלות של דוכן היו לכל אורך עזרת כהנים – היינו בכל רחבה שמצפון לדרום – ולא רק כנגד המזבח בלבד (תוספות ישנים יומא טז א ד"ה אי אמרת), באורך מאה ושלשים וחמש אמה כרוחב העזרה (שלטי גבורים פי"ד, וכן הוא בציור בית המקדש של התפארת ישראל למסכת מידות, ובסימניו שם אות כה. וראה ערך בית המקדש), שכן שנינו שעל ידי שלש המעלות, יחד עם המעלה הראשונה, היתה עזרת כהנים גבוהה מעזרת ישראל שתי אמות ומחצה (משנה מידות ב ו. תוספות ישנים יומא שם, וראה להלן שדבר זה שנוי במחלוקת).

ויש שכתב שהדוכן לא היה משוך בכל העזרה מצפון לדרום אלא כנגד המזבח בלבד, והוכיח כן מהפסוק: וְהָלוּם הַמְשֻׁרָּרִים וְגו' (שם).

שם משנה ו שהאמה היתה מפסקת בין עזרת ישראל לעזרת כהנים, והדוכן בתחילת עזרת הכהנים, וראה מדרש רבה במדבר ז שהדוכן קדושתו עוד יותר

אפטוביצר לראבי"ה קמח. **דוכן**. 1. ז', טורי' רלב-רלה. 2. וראה מאירי מידות שם שהמעלה היתה על פני כל פתח עזרת כהנים. 3. וראה ר"ש מידות

יש מהראשונים שחולק וסובר שהדוכן של שלש המעלות שבראש עזרת כהנים היה משמש לכהנים לנשיאת כפים, והלויים היו עומדים בראש עזרה שלהם – היינו בחמש עשרה המעלות שמעזרת נשים לעזרת ישראל (ראה זבחים קטז ב, שעזרת נשים היא מחנה לוי, וראה ערך מחנות) – וכך נאה, ברכת כהנים בראש עזרתם, ושל לויים בראש עזרתם, וישראל ביניהם (פירוש הר"ש מידות שם, וכן כתב בתפארת ישראל שם אות סד⁵), וכתבו אחרונים שאף לדעה זו עיקר דוכן הכהנים היה במעלות האולם, אלא שאם היה דוחק באותן המעלות מחמת ריבוי כהנים, היו שאר הכהנים נושאים כפיהם על דוכן זה שבראש עזרת כהנים (תפארת ישראל שם, שלא לחלוק על משנה מפורשת בתמיד פרק ז⁶).

דוכן שניית במובן הרחב נקרא דוכן גם מקום נשיאת הכפים של הכהנים בבית הכנסת (ראה שבת קיח ב: אם אומרים לי וכו' עלה לדוכן וכו', ורבי יוסי היה אחר החורבן, וראה סוטה לח ב בית הכנסת שכולה כהנים כו' לדוכן, וכן בראשונים וטושי"ע אורח חיים קכח).

שימוש דוכן זה שימש מקום לעמידת הלויים בשעה שאומרים שירה על הקרבן (ראה ערך שירה. רש"י יומא טז א ד"ה ודוכן⁴; רמב"ם בית הבחירה ו ו; פירוש הרא"ש מידות ב ה ו; ברטנורא שם ו, אבל על חמש עשרה המעלות העולות מעזרת נשים לעזרת ישראל (ראה ערך בית המקדש) היו הלויים עומדים בשיר רק בשמחת בית השואבה (רש"י סוכה נא ב ד"ה שעליהן, ותוספות שם א ד"ה שעליהן. וראה ערך שמחת בית השואבה), וכן נקרא מקום עמידת הלויים בשיר על הקרבן בשם דוכן במשנה (קדושין עו א מן הדוכן ולמעלה, ורש"י ד"ה ולא; ערכין יג ב אין פוחתין מ"ב לויים עומדים על הדוכן) ובגמרא (סוכה נא א מעלין מדוכן ליוחסין, וכן ערכין יא א) [ראה איור חס' 21].

בכתוב נקרא דוכן זה בשם גְּדֵרֶת הַגִּינָה (יחזקאל מב יב), ותרגומו: "דוכן ליואי" (יונתן שם), ונקרא כן מפני שהיה עשוי בנין גדר אבנים עם מעלות (רש"י ורד"ק שם), והגינה כמו גנינה, לפי שהיו מנגנים עליו (ראה רש"י שם, ופירוש הרא"ש מידות ב ו, ופירוש ב במצודת ציון שם); ויש מפרשים הגינה נאה, מלשון הגונה (רד"ק שם).

דִּין מִינָה וְאוֹקֵי בְּאַתְרָהּ; דִּין מִינָה וּמִינָה

דין שאנו למדים באחת מפרשיות התורה מפרשה אחרת, נחלקו אם למדים ממנה את עיקר הדין בלבד, ואת פרטי הדין מעמידים במקומה, כאלה שנוהגים בפרשה זו בלבד; או שלמדים מהפרשה האחרת לגמרי, את הדין עם הפרטים

• יש סוברים שלאחר עשרה דורות היא מותרת, כיון שאומרים דון מינה ומינה, ולמדים לגמרי מעמוני ומואבי, מה עמוני ומואבי זכרים אסורים ולא נקבות, אף ממזר לאחר עשרה דורות שלמדים מהם, הזכר אסור והנקבה מותרת. אלא שלפני עשרה דורות הנקבות אסורות במזורות, שלא מעמוני ומואבי למדים, אלא בממזר גופו כתוב האיסור, וממזר משמעו גם נקבה.

• ויש סוברים שאף לאחר עשרה דורות הנקבה אסורה, שאומרים דון מינה ואוקי באתרה, שמאחר שלמדנו איסור לאחר עשרה דורות העמידנו על מקומו, שבממזר לא חילקה תורה בין זכרים לנקבות (יבמות עח ב, ורש"י ד"ה מעשירי וד"ה דון).

גשבוט וכן נחלקו תנאים בשבועת הפקדון – מי שיש ממון הפקדון חבירו בידו ותבע ממנו ממון שיש לו בידו וכפר בו (רמב"ם שבועות א ח):

ר' מאיר אומר שהנשבע מפי עצמו חייב, בין בפני בית דין, בין שלא בפני בית דין, והמושבע מפי אחרים אינו חייב עד שיכפרנו בבית דין; וחכמים אומרים שבין מפי עצמו בין מפי אחרים, כיון שכפר בו אף שלא בבית דין – חייב (ראה שבועות לו ב).

וטעם מחלוקתם הוא, שר' מאיר סובר שאומרים דון מינה ומינה, ומכיון שכל דין מושבע מפי אחרים בשבועת הפקדון לא למדנו אלא משבועת העדות – העדים שידעו עדות ממון, ותבעם בעל העדות להעיד לו, וכפרו בעדותן ולא העידו ונשבעו שאינן יודעין לו עדות (רמב"ם שם. וראה ערך שבועת הפקדון), כשם שבשבועת העדות אין מושבע מפי אחרים חייב עד שיכפרנו בבית דין, אף בשבועת הפקדון כך;

הלימוד פרשה הלמדה דבר מחברתה בגזרה שוה (ראה רש"י שבועות לא א ד"ה בדון), נחלקו חכמים בכמה מקומות אם אומרים דון מינה ואוקי באתרה, או דון מינה ומינה (ראה יבמות עח ב; נדה מג ב).

• הסוברים שאומרים דון מינה ואוקי באתרה, לומדים את עיקר הדבר מחברו, אבל את שאר פרטי הדין שאתה מוצא אותם מפורשים בו, ואתה יכול ללמוד מיניה וביה דבר מדבר ואינך צריך ללמוד מחברו, העמידנו במקומו ואל תשווהו לחברו (רש"י סנהדרין עה ב ד"ה בין). שלאחר שלמדנו משם והבאתו לכאן, העמידהו כאן בתורת שאר דברים המפורשים כאן (רש"י שבועות לא א ד"ה בדון).

• והסוברים שאומרים דון מינה ומינה, מעמידים את הדבר בתורת מה שהיה עומד במקום שלמדנו משם, שהואיל ולמדנו ממנו עיקרו של דבר על כרחך ממנו תחזור ותלמדנו לכל משפטו ולכל דבריו (רש"י שבועות שם, וסנהדרין שם ד"ה דון).

ויש מסבירים שדעת הסוברים דון מינה ומינה היא, שאנו עושים את הלמד כאילו נעקר מכאן ונכתב אצל המלמד, ולכן יש להטיל בו כל דיני המלמד (שיטה מקובצת בבא קמא כה ב, בשם הרא"ה).

נעטירות ישנם כמה הלכות שנוכחה לגביהם מחלוקת זו אם אומרים דון מינה ואוקי באתרה, או דון מינה ומינה:

בתורה נאמר: לא יבא ממזר בקהל ה' גם דור עשירי לא יבא לו בקהל ה' (דברים כג א), ולמדים בגזרה שוה עשירי מעמוני ומואבי שנאמר בהם עד עולם (שם ד), שאף הממזר אסור גם לאחר עשרה דורות, עד עולם. אלא שנחלקו בממזרות:

בסימניו לצורת בית המקדש אות כה, אבל מדברי הר"ש נראה שלא היה דוכן ללויים.

דון מינה ואוקי באתרה; דון מינה ומינה. 1. ז טור רלה – רלה.

מקדושת עזרת כהנים. 4. וראה רש"י סוכה נא ב ד"ה שעליהן, ותוספות שם א ד"ה שעליהן. 5. וראה תוספות יום טוב שעירב את פירוש הברטנורא והר"ש, והם פירושם שונים. 6. ראה שם שיעקר הדוכן נעשה ללויים, וכן כתב

לימוד מיתור וכן כשלמדים מריבוי מיוחד על ידי יתור מילה, כמו שמן שמתנדבים על גבי המזבח, שלמדים אותו מריבוי של יתור מילה שנאמרה בפרשת מנחה (ראה זבחים צא ב), נחלקו תנאים בדינו:

- חכמים סוברים שאומרים דון מינה ומינה, מה מנחה לוג שמן, אף כאן לוג שמן, ומה מנחה קומץ אותה ושייריה נאכלים (ראה ערך מנחה), אף שמן קומצו ושייריו נאכלים.
- רובי סובר שאומרים דון מינה ואוקי באתרה, כדין הנסכים, מה נסכים שלשה לוגים, אף שמן שלשה לוגים, ומה נסכים כולם כליל (ראה ערך נסכים), אף שמן כולו לאישים (זבחים שם).

בהיקש בדבר הלמד בהיקש, נחלקו הראשונים:

- יש סוברים שאף בו נחלקו אם אוקי באתרה, או מינה ומינה (רש"י זבחים צא ב ד"ה בדון; מהרש"א בבא קמא כה ב על רש"י ד"ה הניחא).

- יש סוברים שבהיקש לדברי הכל אומרים דון מינה ואוקי באתרה, שכיון שהכתוב עשה היקש זה לזה, כל שכן שהוקש הלמד לעצמו. ורק בגזרה שוה יש סברא לומר דון מינה ומינה שאנו עושים כאילו נעקר הלמד מכאן ונכתב אצל המלמד (שיטה מקובצת בבא קמא כה ב, בשם הרא"ש; מהרש"ל בבא קמא שם על רש"י ד"ה הניחא; יבין שמועה קד).

- ויש סוברים להיפך, שבהיקש לדברי הכל אומרים דון מינה ומינה (שיטה לא נודע למי קידושין ט ב. וראה ברכת הזבח מנחות קז ב).
- בקל וחומר** דבר הלמד בקל וחומר, אין למדים יותר ממה שיש במלמד, ואין אומרים בו דון מינה ואוקי באתרה לדברי הכל, לפי שכלל אחר יש בקל וחומר, והוא דיו-לבא-מך-הדין-להיות-כנדרון (ראה ערכו).

כגון בשבועת הפקדון אילו היינו למדים שחייב במושבע מפי אחרים בקל וחומר משבועת העדות, ולא בגזרה שוה (ראה לעיל), לדברי הכל לא היה חייב עד שיכפרנו בבית דין, משום דיו להלמד שיהיה כמלמד, ושבועת העדות עצמה אינה אלא בבית דין (תוס' שבועות לא ב ד"ה מההיא).

ההלכה להלכה, מצינו סתירות בראשונים במחלוקות התלויות בדון מינה ואוקי באתרה, או דון מינה ומינה – יש מקומות שפסקו כדעת הסוברים אוקי באתרה, ויש שפסקו כדעת הסוברים מינה ומינה, והאחרונים טרחו ליישב את דבריהם (ראה לחם משנה מעשה הקרבנות טז יד; שו"ת חות יאיר רג; ברכת הזבח וצאן קדשים וחק נתן זבחים קז ב; שו"ת בנין ציון לח – שהאריכו בישוב דברי הרמב"ם במקומות שונים שנראים כסותרים).

ויש שכתבו שהלכה שאומרים דון מינה ואוקי באתרה (ספר הכריתות ה ג קעה; יבין שמועה קו; תוספות יום טוב נזיר ט ה, זבחים ז ב).

וחכמים סוברים שאומרים דון מינה ואוקי באתרה, שמאחר שהבאנו מפי אחרים לכלל שבועת הפקדון, העמידהו בתורת שבועת הפקדון שאין שבועה בבית דין כתובה בה (שבועות לא ב, ורש"י ד"ה לאו).

דברי סופרים אפילו כשהפרטים שונים עליהם אם למדים מהלמד, או שמעמידים אותם במקומם, אינם אלא דינים של דברי סופרים, מכיון שכל מה שתיקנו חכמים כעין של תורה תיקנו (ראה ערך כל דתקון רבנן כעין דאורייתא תקון), נחלקו אף בהם אם אומרים דון מינה ואוקי באתרה, או דון מינה ומינה (ראה רש"י חולין קכ ב ד"ה אף תרומה נמל).

ולכן במי פירות של תרומה, כגון דבש תמרים ויין תפוחים, שאכלם זר בשוגג – ר' אליעזר מחייב קרן וחומש, ור' יהושע פוסט (תרומות יא ב. וראה ערך תשלומי תרומה).

וטעם מחלוקתם הוא:

- שר' אליעזר סובר שאומרים דון מינה ומינה, וכיון שכל עיקר מה שבתרומה משקים היוצאים מהם הם כמותם למדים מבכורים (ראה ערך מי פירות), למדים לגמרי משם, מה בכורים אפילו שאר מינים, ולא דוקא תירוש ויצהר, אף תרומה אפילו שאר מינים (חולין קכ ב). ואף על פי שתמרים ותפוחים עצמם אין תרומתם מן התורה אלא מדברי סופרים, מכל מקום כיון שאילו היתה תרומת תמרים ותפוחים מן התורה היו למדים מבכורים לגמרי, אף למשקים שלהם, כך עכשיו שהיא מדרבנן, המשקים שלהם כמותם מדרבנן (רש"י שם).

- ור' יהושע סובר שאומרים דון מינה ואוקי באתרה, מה משקים שחייבים בתרומה הם תירוש ויצהר בלבד (ראה ערך טבל), אף משקים של תרומה, שקרא עליהם שם תרומה בעודם פירות ואחר כך דרך אותם ועשאים משקים אינם אלא בתירוש ויצהר (חולין שם). שכשם שאילו היתה תרומת תמרים ותפוחים מן התורה לא היו משקים היוצאים מהם כמותם, מטעם זה של אוקי באתרה, כך עכשיו שהיא מדרבנן, אין המשקים שלהם כמותם מדרבנן (רש"י שם).

כנין אב בדון מינה ואוקי באתרה, או מינה ומינה, נחלקו תנאים בין בדבר הנלמד בגזרה שוה, כמו בלימוד של ממזר מעמוני ומואבי (ראה לעיל), ובלימוד של שבועת הפקדון משבועת העדות (ראה לעיל), ובין בדבר הלמד בכנין אב (רש"י חולין קכ ב ד"ה בדון).

כמו שלמי צבור, והם כבשי עצרת, שלמדים משלמי יחיד שטעונים תנופה לאחר שחיטה, ונחלקו בהם תנאים:

- חכמים סוברים דון מינה ומינה, מה שלמי יחיד התנופה היא רק בחזה ושוק, אף כאן בחזה ושוק.

- ורבי סובר דון מינה ואוקי באתרה, שלאחר שלמדנו משלמי יחיד שצריכים תנופה לאחר שחיטה, אנו מעמידים על מקומו כדין שלמי צבור עצמם שתנופתם מחיים כשהם שלמים (מנחות סב א-ב, ורש"י ד"ה ואוקי).

דופן עקמה

צירוף חלק מסך הסוכה אל הדופן הסמוכה לו, שתהא לו תורת דופן, ורואים כאילו הדופן עקומה, כדי להכשיר את הסוכה

גדרה ודינה

הסכך לדפנות, ואומרים דופן עקומה להכשיר את האכסדרה (רש"י שם ד"ה וכן חצר) [ראה איור מס' 22 בסוף הכרך].

סכך פסול ולא באלו בלבד שהסכך ממין כשר הוא, אלא שנפסל מחמת תעשה ולא מן העשוי; אלא אפילו אם הסכך הוא מדבר שאין מסככים בו, הסוכה כשרה ואומרים על אותו הסכך דין דופן עקומה (סוכה יז א, ורש"י ד"ה סכך כשר; רמב"ם סוכה ה יד; טושי"ע או"ח תרלב א).

סוכה קטנה אין דין דופן עקומה אמור אלא בסוכה גדולה, דהיינו שיש בה יותר על הסכך הפסול כשיעור הכשר סוכה, אבל אם אין בה שיעור זה – הסוכה פסולה (רש"י סוכה יז א; רמב"ם סוכה ה יד, טו; טושי"ע או"ח תרלב א, ומגן אברהם שם סק"ג).

כדפנות לדעת הסוברים שכל הפסולים הפוסלים בסכך פוסלים גם בדפנות (ראה מרדכי סוכה רמז תשלא, בשם ראב"ה. וראה ערך סוכה), לא נאמר דין דופן עקומה כלל, שהרי הסכך הפסול פסול אף לדופן, וממילא אין דין דופן עקומה מועיל כלל (קרבן נתנאל סוכה א י סק"ג).²

בפסול גובה

אצטבא בצד היתה הסוכה גבוהה מעשרים אמה, שהיא פסולה (ראה ערך סוכה), ויש בה רק שלש דפנות, ובנה בה אצטבא כנגד הדופן האמצעית מן הצד, דהיינו שבנה האצטבא על יד אחת מדפנות הצדדים, והאצטבא ממעטת את גובה הסוכה מעשרים אמה, אם יש משפת האצטבא עד הדופן השניה פחות מארבע אמות – כשרה (סוכה ד א, ורש"י ד"ה פחות; רמב"ם סוכה ד יד; טושי"ע או"ח תרלז ו) [ראה איור מס' 22 בסוף הכרך]. ובפירושו הדבר נחלקו הפוסקים:

- יש אומרים שהטעם הוא שאנו אומרים דופן עקומה היא, ורואים את הסכך העליון המחובר לדופן הרחוקה כאילו הוא מן הדופן עצמה ועקומה עד כנגד שפת האצטבא, ומשם מודדים גובה הסוכה משפת האצטבא ולמעלה, ואף על פי שמתחתיו נמשך כלפי חוץ, הואיל וראשו אינו כלה עד כאן, זהו גובה חללה, והרי נתמעט חללה מתחתיו (סוכה ורש"י שם; רא"ש סוכה א ג; כסף משנה סוכה ד יד; ט"ז או"ח תרלג סק"ו). ואף על פי שהדופן מצד עצמה גבוהה מעשרים אמה ואינה ראויה להיות דופן לסוכה, מכל מקום נעשית ראויה על ידי זה שרואים כאילו נתעקמה (סוכה ד א, ורש"י ד"ה התם).

- יש אומרים שרואים כאילו המחיצות נוגעות באצטבא (רמב"ם סוכה ד יד; מגיד משנה שם, בשם הגאונים), דהיינו שרואים כאילו נתקרבה הדופן בסופה לאצטבא (ריטב"א שם, בשם רש"י). ולמרות שגם דעה זו סוברת בסכך פסול שהסכך עצמו נעשה דופן (ראה לעיל שכך דעת הרמב"ם), מכל מקום ישנו חילוק בין כשהסכך פסול מחמת עצמו, לסכך זה שפסול רק מחמת גבהו, שכיון שיש שיעור הכשר סוכה באצטבא, והשאר הוא גם כן סכך כשר, אף על פי שהוא גבוה עשרים, אנו רואים כאילו נתקרבה הדופן לכאן (כסף משנה שם, לפירוש זה).³

ההלכה הלכה למשה מסיני שאומרים דופן עקומה (סוכה ו ב; רמב"ם סוכה ה יד; שו"ע או"ח תרלב א).

והכוונה, שסכך פסול, אף על פי שאם היה באמצע הסוכה הוא פוסל בשיעור ארבעה טפחים (ראה ערך סוכה), אבל אם הוא מן הצד, סמוך לדופן, אינו פוסל אלא בארבע אמות, ובפחות מארבע אמות אנו אומרים דופן עקומה (סוכה יז א; רמב"ם וטושי"ע שם), שכן דרך כתלים להתעקם (ר"ן ומאירי סוכה ד א, לפירוש הראשון להלך; ריטב"א שם, לפי השני להלך) [ראה איור מס' 22 בסוף הכרך].

פירוש ההלכה הראשונים נחלקו בפירוש הלכה זו [ראה איור מס' 22 בסוף הכרך]:

- יש מפרשים שאנו רואים את הסכך הפסול כאילו הוא דופן שנתעקמה למעלה (רש"י סוכה ד א ד"ה פחות, יז א ד"ה פסולה וד"ה אם יש וד"ה דרב; רבינו חננאל יח א; כסף משנה סוכה ד יד, לדעת הרמב"ם; ר"ן ומאירי סוכה ד א; ראב"ה סוכה תרכט; טושי"ע או"ח תרלב א), ויחשב זה הסכך הפסול מגוף הכותל (רמב"ם שם; שו"ע שם).

ולכן באויר מפסיק בין הכותל לסכך הכשר פוסל בשלשה טפחים, ואין אומרים דופן עקומה, כיון שבאויר אין כאן מה שיחשב לדופן (רש"י סוכה יז א ד"ה פסולה; ר"ן ומאירי שם ד א).

- ויש מפרשים שאין הסכך הפסול נחשב כדופן, אלא שרואים את הדופן כאילו היא עקומה והולכת תחת הסכך הפסול ומגיעה עד לסכך הכשר (רב נסים גאון עירובין ד ב; פ"ב ברש"י יז א ד"ה פסולה, שרש"י דחה אותו; ר"ן וריטב"א ד א, בשם רש"י; מאירי שם, בשם יש מפרשים), וכאילו נתקרבה הדופן לסכך (ר"ן וריטב"א שם לפירוש זה).

בית שנפחת בית שנפחת גגו באמצע, וסיכך על גבי מקום הפחת בסכך כשר, אם יש מן הכותל עד לסכך ארבע אמות פסולה; שתקרת הבית פסולה משום תעשה ולא מן העשוי (ראה ערכו), והיא מפסקת בין הדפנות לסכך (סוכה יז א, ורש"י ד"ה בית; רמב"ם סוכה ה יד; שו"ע או"ח תרלב א) [ראה איור מס' 22 בסוף הכרך].

אבל פחות מארבע אמות אפילו משהו (רש"י סוכה ד א ד"ה פחות) – כשרה, שאנו אומרים דופן עקומה היא (סוכה יז א; ירושלמי סוכה א יא), ואין כאן הפסק (רש"י עירובין ג ב ד"ה ולדופן).

אכסדרה ולא רק בתקרת הבית, שהכתלים שלו עשויים בשביל האויר שבתוך הבית, אלא אפילו בתקרת אכסדרה – בנין העשוי לאויר, שאין לו דפנות מכל צדדיו כבית (ראה ערכו) – שאין הכתלים עשויים בשביל האכסדרה אלא הם מן הבתים המקיפים אותה, אנו אומרים דופן עקומה (סוכה יז א; רמב"ם סוכה ה יד).

כגון חצר המוקפת בתים מתוכה ופתוחים לה משלש רוחותיה, ולפני הבתים עשו אכסדראות סביב לשלש רוחותיה, והאכסדרה פתוחה היא, ואין לה דופן לצד החצר ויש עליה תקרה, וסיכך על גבי כל אוירה של חצר, ואין דופן לסוכה זו אלא מחיצות הבתים המפסיקות בין הבתים לאכסדרה, ונמצאת תקרת האכסדרה מפסקת סביב בין

להחמיר, ולכן בדופן עקומה שהצמצום הוא להחמיר משערים בשיעור המצומצם. וראה עירובין ג ב, ורש"י ד"ה ולדופן. 3. וראה מחלוקת מגיד

דופן עקמה. 1. ז טור רלט – רמה. 2. וראה ערך אמה, שלגבי שיעור האמה יש הבדל בין כשהשיעור המצומצם הוא להחמיר, ובין כשהשיעור בריוח הוא

למעלה בתורת גוד אסיק (ראה ערכו), ושוב אומרים בה דופן עקומה (טור או"ח תרלב; ט"ז שם סק"א; אליהו רבה שם ב), שאין הפסק אויר פוסל אלא בגג הסוכה ולא בדופן, שהרי אומרים בה גוד אסיק (בית יוסף שם, לדעת הטור).

בצירוף לבד כתבו הראשונים, שאין אומרים דופן עקומה בצירוף הלכה של לבד. כגון לדעת הסוברים שאין לבד

באמצע הסכך (ראה ערך סוכה, ושם שהלכה שיש לבד גם באמצע), אם היה אויר יותר משלשה טפחים בסוכה, ומיעט את האויר מן הצד, עד הדופן, בסכך פסול, באופן שנשאר אויר פחות משלשה, אין אומרים דופן עקומה כדי שעל ידי כך יהיה לבד מן הצד ויכשר (ר"ן סוכה יח א).

והסבירו האחרונים שהטעם הוא שאי אפשר לדון על הלכה אחת אלא מכח ההלכה השניה, שהרי לדעת הסוברים אין לבד באמצע, אין כאן דין לבד אלא אם נאמר שהיא דופן עקומה ונעשית דופן למעלה, ונמצא שהלבד הוא מן הצד, וזה אין אומרים, וממילא הסוכה פסולה. ולכן אפילו לפי ההלכה שיש לבד באמצע, אם היה לצד הדופן שני טפחים אויר, ואחר כך סכך פסול פחות מארבע אמות, שאי אפשר לומר דופן עקומה אלא אם נדון מקודם דין לבד, שהאויר שמן הדופן עד הסכך הפסול, יהיה כסתום, הסוכה פסולה.

אבל אם כל אחת מההלכות אפשר לדון עליה בפני עצמה, אלא שכדי להכשיר את הסוכה צריכים לומר את שתי ההלכות, אומרים שתי הלכות. כגון לפי ההלכה שיש לבד באמצע, אם היה סכך פסול פחות מארבע אמות מצד הדופן, ואחר כך שני טפחים אויר – הסוכה כשרה, שהרי יש כאן דין דופן עקומה גם מבלי שנאמר הלבד שבאמצע, וכן יש כאן לבד גם מבלי הדופן העקומה, אלא שאין ההכשר בא אלא אם נאמר כאן דופן עקומה וכאן לבד, וזה נוכל לומר (שו"ת רבי עקיבא איגר א יב, שו"ע או"ח תרלב על המגן אברהם סק"א; מחצית השקל או"ח תרלב סק"ב).

ולפי זה הוא הדין אם היו הדפנות נמוכות מהסכך בפחות משלשה טפחים, ומן הצד ברוחב הסכך יש סכך פסול פחות מארבע אמות, אין אומרים לבד ודופן עקומה, שהרי אי אפשר לומר דופן עקומה מבלי שנאמר מקודם לבד (ישועות יעקב או"ח תרלב סק"ב).

ויש מן האחרונים שכתבו שאם הדופן נמוכה מהסכך פחות משלשה טפחים, כשרה הסוכה לדברי הכל (פרי מגדים או"ח תרלב אשל אברהם סק"א, והשאר בצריך עיון; בכורי יעקב שם סק"ב; משנה ברורה שם סק"ד).

במקום העיקום

אכילה ושינה במקום עיקום הדופן, דהיינו תחת הסכך הפסול, שאנו רואים כאילו הדופן נתעקמה שם, נחלקו הראשונים אם מותר לאכול ולישן תחתיו:

• רוב הראשונים סוברים שאין אוכלים ואין ישנים תחתיו (רש"י סוכה יד א ד"ה ובלבד, ושם יז א ד"ה אם יש; מאירי שם ד א, יד א; ראב"ה סוכה תרא, תריח; אור זרוע ב רפב, רפט; הגהות אשרי סוכה א ג; טושי"ע או"ח תרלב א) כל זמן שיש בסכך הפסול ארבעה טפחים (מאירי

אצטבא וכן אם בנה אצטבא באמצע הסוכה, אם יש משפת אצטבא **כאמצע** ולדופן ארבע אמות – פסולה, פחות מארבע אמות לכל רוח ורוח – הסוכה כשרה, שאנו אומרים דופן עקומה לכל רוח (סוכה ד א; רמב"ם סוכה ד יד; טושי"ע או"ח תרלב ז). ואף על פי שהדופן מצד עצמה אינה ראויה לסוכה, שהיא גבוהה מעשרים אמה, אומרים דופן עקומה (ריטב"א סוכה שם) [ראה איור מס' 22 בסוף הכרך].

גבוהה עשרה היתה האצטבא גבוהה עשרה טפחים – יש אומרים שאין דנים בה דין דופן עקומה, כיון שרשות אחרת היא, וכל שחלק רשות לעצמו אין דפנות הסוכה מועילות לו (מגיד משנה סוכה ד יד, בשם הר"צ גיאת; ריטב"א סוכה ד א, בשם יש שפירש).

ויש חולקים וסוברים שאף בגבוהה עשרה טפחים אומרים דופן עקומה (מגיד משנה שם, בדעת הרמב"ם; אור זרוע ב רפב ט; ריטב"א שם; רא"ש סוכה א ג; טושי"ע או"ח תרלב ז), שאף על פי שהיא רשות אחרת – הסוכה כשרה, כיון שהאצטבא מוקפת מחיצות ומובדלת משאר הסוכה, ודומה לסוכה העומדת בראש הגג (רא"ש שם).

סוכה נמוכה היתה הסוכה נמוכה מעשרה טפחים, וחקק בה כדי להשלימה לעשרה (ראה ערך סוכה), אם יש משפת החקק ולכותל שלשה טפחים, שאינו כלבוד – הסוכה פסולה, ואין אומרים בה דופן עקומה היא, שהרי כל פחות מעשרה אינו דופן, ולא אמרו דופן עקומה לעשות מאינו דופן (סוכה ד א-ב, ורש"י ד"ה חכא).

בצירוף הלכה אחרת

בצירוף גוד בדפנות שאינן מגיעות בגבהן לסכך, כגון שאין הדופן **אסיק** אלא עשרה טפחים והגג גבוה ממנה הרבה, שאילו היה הסכך הכשר ברחבו מגיע עד הדפנות היינו מכשירים הסוכה מחמת ההלכה של גוד אסיק – מחיצה שאינה מגעת למעלה עד הגובה הדרוש, ורואים כאילו היא נמשכת ועולה עד שם (ראה ערכו); אבל אם יש סכך פסול פחות מארבע אמות מפסיק בין הסכך הכשר לדופן, נחלקו הראשונים אם אומרים בו דופן עקומה:

• יש סוברים שהדבר תלוי במחלוקת בפירושה של דופן עקומה, שאם נאמר הסכך הפסול נעשה כדופן, כל שאין שם חיבור סכך זה לדופן, אין אומרים דופן עקומה, שהפסק האויר מצד עצמו פוסל, ואין לומר שם דופן עקומה, כיון שאינו נמשך ממש עם הדופן; ואם נאמר שהדופן נתקרבה עד הסכך הכשר, אף כאן אנו אומרים דופן עקומה היא ונתקרבה עד הסכך הכשר, ושוב אנו אומרים גוד אסיק, כאילו עמדה כאן הדופן. ומכיון שהם סוברים כפירוש הראשון, שהסכך נהפך לדופן, הם פוסלים כשאין הדפנות מגיעות לסכך (ר"ן סוכה ד א, וכפירוש הב"ח או"ח תרלב ומגן אברהם שם סק"א).⁴

ויש מסבירים את דבריהם שאין לומר כאן דופן עקומה, כיון שאי אפשר להלכה זו אלא אם כן נאמר גם הלכה של גוד אסיק, ולדעתם אין אומרים שתי הלכות למשה מסיני של דיני מחיצות יחד, כשאחת תלויה בחברתה (שו"ת רבי עקיבא איגר א יב, בבאור דעת הר"ן; ישועות יעקב או"ח תרלב סק"ב).

• ויש חולקים וסוברים שאומרים דופן עקומה אפילו כשאין הדפנות מגיעות לסכך, שרואים את הדופן כאילו היא עולה

מעשרים אמה. וראה להלן: במקום העיקום. 4. וכן פסקו להחמיר בשו"ת

משנה וכסף משנה שם אם מותר לאכול תחת הסכך אפילו במקום שגבוה

לפי ששם אנו רואים המחיצות כאילו נוגעות באצטבא (מגיד משנה סוכה יד ד, לדעת הרמב"ם והגאונים, וראה כסף משנה שם שדחה דבריו; ריטב"א סוכה ד א לדעת רש"י, ונחלק עליו).

פסול באמצע הסוכה היה סכך פסול מונח לרוחב הסוכה כשיעור הפסול ומפסיק את הסוכה בין שני חלקיה, אם יש מסכך הכשר לצד הדופן האמצעית יחד עם הסכך הפסול פחות מארבע אמות, ויש כשיעור הכשר סוכה בכל אחד מן הצדדים – הכל כשר: הצד הפנימי שקרוב לדופן כשר מצד עצמו, שהרי יש לו שלש דפנות כשיעור הכשר סוכה; והצד החיצון שלצד הפתח כשר על ידי דופן עקומה, שהרי אנו רואים את הדופן האמצעית כאילו נמשכת עד לסכך הכשר של החיצון. ואף על פי שלהכשרו של חיצון הסכך הפנימי חשוב כדופן, מכל מקום אין הפנימי נפסל על ידי כך, שהרי הוא נשאר במקומו ומכשיר (רא"ש סוכה א לג; טור או"ח תרלב; רמ"א שם ב, ומגן אברהם סק"ד).

שם; טושי"ע שם⁵, שהוא מקום חשוב בפני עצמו, ואינו מתבטל אל הסוכה (ט"ז שם סק"ב; משנה ברורה שם סק"ו).

וכן הדין באצטבא שמיטתה מגובה עשרים אמה (ראה לעיל: בפסול גובה), שבין אצטבא ולכותל לא יישן (אור זרוע והגהות אשרי שם; רא"ש סוכה א ג, לדעת רש"י; כסף משנה סוכה ד יד, לדעת הרמב"ם; טושי"ע או"ח תרלג ו). ואין לחלק בין סכך פסול לסכך כשר שנפסל רק מחמת גבהו (ראב"ה ואור זרוע שם), שהרי מה שהוא חוץ לאצטבא אין לו סכך, כיון שרואים את הסכך כאילו הוא כותל עקום (רא"ש שם; מגן אברהם תרלג סק"ו).

• יש סוברים שהדבר תלוי במחלוקת אם בדופן עקומה אומרים שהסכך הפסול נהפך לדופן, או שהדופן נתקרבה עד הסכך הכשר (ראה לעיל: גדרו ודינו); שבאופן הראשון תחת העיקום פסול, ובאופן השני יש להקל (ר"ן סוכה ד א, אלא שפוסק כאופן הא', וממילא גם כאן פסול).
• ויש סוברים שרק בבנה אצטבא למעט הגובה אין ישנים תחתיו,

דורש אל המתים¹

איסור שאלת עתידות ונסתרות מהמתים

וכן יש מהראשונים שפסק שהנשאל בגולגולת הוא בכלל דורש אל המתים (סמ"ק קמב).

לדעת הסוברים שדורש אל המתים הוא מרעיב עצמו וכו', מעלה בזכורו ונשאל בגולגולת הם בכלל בעל אוב (ראה ערך אוב)².

נעל אוב כתבו הראשונים שבעל אוב עובר אף על לאו של דורש אל המתים (סמ"ג לאוין נו), אבל דורש אל המתים אינו עובר משום לאו של בעל אוב (ב"ח יו"ד קעט, בדעת הסמ"ג: דינא דחיי לאוין נו). הטעם: שבעל אוב כיון שכל מעשיו ודרישותיו הם עם המת (ראה ערך אוב), עובר גם כן משום ודורש אל המתים; אבל דורש אל המתים אין בו משום בעל אוב, שבעל אוב עושה מעשה בכלי שבידו, וכשדורש אל המתים אינו עושה מעשה של אוב (דינא דחיי שם).

ויש שמבדילים בין בעל אוב ודורש אל המתים, שבעל אוב מעלה את המת מקברו, ודורש אל המתים דורש בו בעודו בקברו (יראים השלם שלה)³.

ויש שכתבו שבעל אוב עושה מעשה, ודורש אל המתים אינו עושה מעשה אלא הולך ולן בבית הקברות (תוספות יום טוב סנהדרין ז ז)⁴.

בשינה המשתדל במעשים ופעולות להביא את המת אליו בשינה אף הוא בכלל דורש אל המתים (מאירי סנהדרין סה ב; כמו שיש שהם לובשים מלבושים ידועים, ואומרים דברים, ומקטירים קטורת ידועה, וישנים לבדם, כדי שיבוא מת פלוני ויספר עמו בחלום. כללו של דבר כל העושה כדי שיבוא המת ויודיעו, לוקה משום דורש אל המתים (רמב"ם עבודה זרה יא יג).

השבעות מותר להשביע את החולה לשוב אליו לאחר מיתה, להגיד לו את אשר ישאל אותו (יראים השלם שלה, והביאו הגהות מיימוניות עבודה זרה יא יג; בית יוסף ושו"ע קעט יד).

האיסור אסור לדורש אל המתים, שנאמר: לא ימצא כף וגו' ודורש אל המתים (דברים יח י - יא).

איסור זה נמנה בין הלאוין (ספר המצות לא תעשה לח; סמ"ג לאוין נו; חינוך תקטו), והעובר עליו לוקה (רמב"ם עבודה זרה יא יג, ושם סנהדרין יט ד).

מהותו איזהו דורש אל המתים, זה המרעיב את עצמו, והולך ולן בבית הקברות, כדי שתשרה עליו רוח טומאה (סנהדרין סה ב; רמב"ם עבודה זרה יא יג; טושי"ע יורה דעה קעט יג).

ונחלקו הראשונים מהי רוח טומאה זו:

• יש מפרשים שהוא שד של בית הקברות, והדורש את המתים כוונתו שיהא שד זה אוהבו ומסייעו בכשפיו (רש"י סנהדרין שם ד"ה שתשרה), ואל המתים הכוונה אל מקום המתים, בבית הקברות (ראה פירוש רבי ירוחם פרלא לרב סעדיה גאון לא תעשה כה).

• ורוב הראשונים מפרשים שכוונתו היא שהמת יודיעו מה ששאל לו (רמב"ם עבודה זרה שם; סמ"ג שם; יראים השלם שלה; חינוך תקטו; רמ"ה ומאירי סנהדרין שם), אלא שיש מהם מפרשים שהמת יבוא בחלום ויודיעו (רמב"ם וסמ"ג והחינוך שם); יש מהם שכתבו שרוח המתים שנלוים עליו מגידים לו מה ששאל מהם (רמ"ה שם); יש מהם שכתבו שיבהיל מחשבותיו עד שיתעורר דמיונו (מאירי שם); ומהם מפרשים שדורש לגופו של מת, ומדבר עמו על ידי כישוף בעודו בקברו (יראים השלם שם).

הנשאל יש שפרשו שדורש אל המתים הוא המעלה בזכורו – מעלה בגולגולת ומושיב את המת על זכרותו (רש"י סנהדרין סה ב ד"ה בזכורו) – והנשאל בגולגולת – המוטלת מן המת לארץ ועונה מה ששואלים אותו על ידי כישוף (רש"י שם ד"ה בגולגולת) (ספרי שופטים קעב, לגירסתנו; תוספתא סנהדרין (צוקרמאנדל) ז י; רש"י דברים יח יא); או המעלה בזכורו לבד, או הנשאל בגולגולת לבד (ירושלמי סנהדרין ז ז).

דעת כהן סט, בענין מה שמצוי היום שיש שמדברים עם הרוחות על ידי תחבולות אם יש בזה איסור. 3. וראה שו"ת דעת כהן סט, שכתב שהיראים חולק על הסמ"ג, וסובר שאין אחד מהם בכלל האיסור של השנא. 4. וראה

פנים מאירות סא, ובבאור הלכה תרלב א ד"ה הכותל. 5. וראה ערך סוכה, שיש אומרים שכל סכך פסול בשלשה טפחים אין ישנים תחתיו, ולדעתם גם כאן הדין כך. **דורש אל המתים**. 1. ז טור רמא – רמא. 2. וראה שו"ת

על קברי אבות אלא להתפלל שם לה' במקום קדושה כדי שתהא תפילתו נשמעת, או להשתטח על קבר המת לפייסו אם ביזה אותו, אבל אם אינם מכוונים לכך יותר טוב שלא ילכו כלל (ב"ח יו"ד ר"ז, בשם תשובת רבי חיים פלטיאל. וראה ש"ך יו"ד קעט ס"ק טו). אבל כבר החזיקו במנהג זה ללכת על קברי אבות וצדיקים, ומכל מקום ישתטח על קברי אבות להתפלל לפני ה' יתברך בזכות אבותיו הנקברים פה (ב"ח שם). והמתפלל על קברי הצדיקים אל ישים כוונתו אל המתים השוכנים שם, אך יבקש מאת השם יתברך שיתן אליו רחמים בזכות הצדיקים שוכני עפר (מהרי"ל תענית יח; משנה ברורה תקפא ס"ק כז). ואותם נשים ועמי הארץ שהולכים על קברי מתים וכאילו מדברים עם המתים ואומרים להם צרותיהם - קרוב הדבר שהם בכלל דורש אל המתים (חכמת אדם פט ז).

• וכמה אחרונים האריכו להוכיח שאין בזה שום איסור של דורש אל המתים אפילו כשמבקשים מהמתים שיתפללו על החיים, שכן אמרו בתענית ציבור על הגשמים שיוצאים לבית הקברות כדי שיבקשו עלינו מתים רחמים (ראה תענית טו א. וראה זוהר ויקרא עא ב מפורש שאין בזה משום ודורש אל המתים). וכן אמרו בכלל שהלך ונשתטח על קברי אבות בחברון ואמר אבותי בקשו עלי רחמים (ראה סוטה לד ב. ראה שו"ת מהר"ם שיק אורח חיים רצג; דרכי תשובה קעט ס"ק לו. וראה באריכות בגשר החיים ב כה).

• יש שכתבו שהטעם הוא, שאין דורש אל המתים אלא כשדורש לגופו של מת, אבל כשדורש לרוחו אין זה דורש אל המתים, שהרוח אינו מת (יראים והגהות מיימוניות שם). ולכן הוא הדין כשמשיביו לאחר מיתה מותר, שאינו משיביו גופו אלא רוחו (רמ"א בשו"ע שם; לבוש שם; ש"ך שם ס"ק טז).

• ויש חולקים וסוברים שאין חילוק בין דורש לגוף המת או לרוחו, שאין ממש בגופו בלא רוחו, וטעם ההיתר במשיביו את החולה הוא מפני שכיון שמשיביו כשהוא חי אינו דורש אל המתים (בית יוסף יו"ד קעט יד) ⁵.

וכן יש סוברים שמשיביו את המת הוא בכלל דורש אל המתים (רבנו ירוחם יז ה). אלא שיש מצדדים לומר שאף על פי שאין הברל בין דורש לגופו או לרוחו, מכל מקום אינו אסור אלא בעושה מעשה, שהולך לבית הקברות, ומרעיב עצמו, או לובש מלבוש ידוע, או מקטיר קטורת, אבל כשאינו עושה מעשה אלא על ידי הזכרת שמות בא המת ומדבר עמו בהקיץ, אפשר שאינו אסור משום ודורש אל המתים (בית יוסף שם).

קברי צדיקים ההולכים לבית הקברות על קברי אבות וקרובים, או על קברי צדיקים, נחלקו הפוסקים כיצד יתפלל שם:

• יש שכתבו שנראה קצת כדורש אל המתים, ואין היתר להשתטח

דורשין תחלות¹

כשלמדים דין ממילה שנשנית כמה פעמים בתורה, מצרפים גם הפעם הראשונה ללמוד ממנה

לדעת רבי יונתן, הפסוק הראשון תחילה נאמר, ואין דורשים תחילות למנין, לפי שבא לגופו ללמד שצריך דיינים מומחים, שאלהים שכתוב בפסוק, הוא לשון גדולה ורבנות (סנהדרין ג ב, ורש"י ד"ה אין); או שאף אם לא נצריך למומחים אין דורשים תחילות (תוס' שם ד"ה אין); ואין כתובים בפסוק אלא שנים, אלא שאין בית דין שקול, ולכן מוסיפים עליהם עוד אחד (מכילתא משפטים מסכתא דנזיקין טו; סנהדרין ג ב. וראה ערך בית דין).

ואמרו בגמרא, שיתכן שהכל מודים שבכל מקום אין דורשים תחילות, ודוקא כאן סובר רבי יאשיה שדורשים, שאם לא לדרשה בא היה נאמר ונקרב וגו' אל השופט (סנהדרין ג ב).

יוצאים מהכלל כתבו הראשונים שיש לדקדק מהו הטעם שמצינו בכמה מקומות שדורשים כל מספר המלים, ולא אמרו שאין דורשים תחילות (תוס' סוכה ו ב ד"ה בדורשים, סנהדרין ג ב ד"ה אין דורשין).

והאחרונים כתבו להוכיח מכאן כשיטת הסוברים שדוקא אם הראשון צריך לגופו או לדרשה אין דורשים תחילות, ובכל אלה המקומות אין דרשה מיוחדת מהראשון (ערוך לנר סוכה שם).

ויש מהאחרונים שכתב שמצינו במקומות רבים בתורה כהנים שבמקום שהראשון צריך לגופו אין דורשים תחילות, ובמקום שיש איזה שינוי גם בראשון דורשים תחילות (המלבי"ם באילת השחר רמב - רמד).

ההלכה התנאים נחלקו אם דורשים תחילות, או אין דורשים (ראה מכילתא משפטים מסכתא דנזיקין טו, כ; סנהדרין ג ב; סוכה ו ב. וראה הלכות עולם ד ג, שקבע שמחלוקת תנאים היא).

• לדעת הסוברים שאין דורשים תחילות, הפסוק שנאמר ראשון אינו לדרשה אלא למשמעו בא; וכשמנו את מספר הפעמים שנשנית המילה אמרו: תנכה אחד לגופו ("ידל חד לגופיה") - דהיינו את הראשון (רש"י סוכה ו ב ד"ה לגופיה). וכן כשצריכה המילה הראשונה לדרוש ממנה איזו דרשה אחרת, אינה באה בחשבון (רש"י סנהדרין ג ב ד"ה אין דורשין).

• ויש מהראשונים שסוברים, שאף אם אין המילה צריכה לשום דרשה אין דורשים תחילות לדעת הסוברים כן (תוס' סוכה שם ד"ה בדורשים, סנהדרין שם ד"ה אין דורשין).

לדעת הסוברים שדורשים תחילות, אין אומרים שהמילה צריכה לעצמה אלא כשיש מקרא אחד, אבל במקום שיש שני מקראות ושלשה, מכיון שהאחרים באו לדרשה, גם זו לדרשה (חידושי הר"ן סנהדרין ג ב).

בדיינים בדורשים תחילות נחלקו בנוגע למספר הדיינים שצריכים לדיני ממונות:

לדעת רבי יאשיה, מהפסוק וְנִקְרַב בְּעַל הַבַּיִת אֶל הָאֱלֹהִים (שמות כב ז) לומדים לדיין אחד; מהפסוק עַד הָאֱלֹהִים יָבֹא דְבַר שְׁנֵיהֶם (שם ח) לומדים שנים; ומהפסוק אֲשֶׁר יִרְשִׁיעַ אֱלֹהִים (שם) לומדים שלשה.

היראים.

¹ דורשין תחלות. 1. ז טור רמח - רמט.

ערך ידעוני, שיש אומרים שגם הוא בכלל הדורש את המתים. 5. וראה שו"ת דעת כהן סט, שכתב שאף הרמב"ם שהובא לעיל כללו של דבר כו' חולק על

דיחוי

דבר שנדחה שעה אחת מדינו, אף על פי שעברה הסיבה שמחמתה נדחה, אותו הדבר נשאר דחוי לעולם

• דיחוי במצות;	הפריקים:
• בקדשים, כשאניס חיים;	• בקדשים, כשאניס חיים;
• בפסול לכתחילה או דרבנן;	• בבעלי חיים;
• דיחוי באדם;	• דיחוי מעיקרו;
• באיסורים;	• בדמים;
• דיחוי בשיעורים.	

סיכום תמציתי

בקדשים, כשאניס חיים

קרבן שנשחט ונפסל שעה אחת, נחלקו תנאים אם נדחה מלהיות קרבן עולמית ששוב אינו חוזר עוד להכשרו. מזבח שנפגם, נפסלו כל הקדשים שהיו שחוטים במקדש בעוד המזבח היה שלם, ועדיין לא נזרק דמם, שהרי אין שם מזבח לזרוק עליו, ונדחו מלהיזרק אפילו כשיתוקן המזבח בו ביום. אף בקדשים שאניס בעלי חיים, אם נפסלו שעה אחת, הדבר תלוי במחלוקת התנאים אם יש בהם תורת דיחוי להיפסל עולמית.

באכילת קדשים נחלקו הראשונים אם יש דין דיחוי: יש סוברים שאף הם נדחו; ויש סוברים שדוקא זבחים שעושים מהם עבודה יש בהם דין דיחוי, אבל בשר זבח לאחר העבודה, או שיירי מנחה – חוזרים ונראים, אף על פי שבינתיים נדחו.

דין דיחוי בקדשים הוא מן התורה.

בבעלי חיים

קרבנות שנפסלו מחיים, ונראו שוב, נחלקו תנאים ואמוראים אם נדחים ואינם חוזרים להכשרם או שחוזרים להכשרם, והלכה שבעלי חיים אינם נדחים.

הפסח שאבד, ונמצא קודם שחיתת הפסח השני שהפריש תחתיו, זה שנשאר ירעה עד שיסתאב, ויביא בדמיו שלמים, ומכיון שלא הקריב ושחט את השני – דחאו בידים, ולפיכך לא יקרב הוא עצמו שלמים, שאין זה מותר הפסח, אלא פסח דחוי.

דיחוי מעיקרו

כל קרבן שהוא דחוי מתחילתו, שלא היתה לו שעה שהיה כשר, ונראה אחר כך, נחלקו אמוראים אם הוא חשוב דיחוי, והלכה שדיחוי מעיקרו אינו דיחוי, ולפיכך כל המקדיש בהמות עד שלא נבנה המזבח, כשיבנה מקריבים אותן, שהדיחוי מעיקרו אינו דיחוי.

בדמים

כל דיחוי בדבר שאין בו אלא קדושת דמים, אף הוא יש בו תורת דיחוי להידחות מלהיקרב על המזבח לעולם, ואין חולק בדבר זה.

דיחוי במצוות

דבר שנפסל מלהיות ראוי למצוה, הסתפקו בגמרא אם נדחה לגמרי מהמצוה ואינו חוזר ונראה אף לאחר שנסתלק ממנו הפסול, או שחוזר ונראה. בשני המקומות לא נפשט הספק.

הספק של דיחוי במצוות הוא בין בדיחוי מעיקרו, ובין בנראה ונדחה. אין נקרא דיחוי אלא אם היה דיחוי בזמן המצוה, אבל אם נדחה ונראה לפני שהגיע זמן המצוה, ובתחילת זמן המצוה כבר היה ראוי, לדברי הכל אין שם דיחוי חל עליו כלל.

בפסול לכתחילה או דרבנן

דיחוי מחמת פסול של לכתחילה, ואחר כך עבר הפסול, נחלקו הראשונים אם אומרים שנדחה לעולם לענין לכתחילה; או שאין בפסול לכתחילה משום דיחוי כלל, וכשעבר הפסול מותר גם לכתחילה.

דיחוי באדם

אדם שנדחה בשעת חיוב המצוה וחוזר ונראה, נחלקו הראשונים אם חוזר ונראה לחיובו: יש שמדמים דיחוי באדם לדיחוי במצוות, ולכן מי שהיה קטן בשעת מיתת אחד מהקרובים שחייב להתאבל עליו, והגדיל תוך שבעה – חייב להתאבל משהגדיל, ואף על פי שבשעת מיתתו לא היה ראוי להתאבל ונדחה, הרי הוא חוזר ונראה, שאין דיחוי במצוות;

ויש אומרים שיש חילוק בין מצוה הנדחית, ובין גוף של אדם הדחוי, שהטעם שאין דחוי במצוות הוא מפני שהמצוות הן חובת האדם, והוא לא נדחה מעולם מלעשותה, אבל אם האדם הוא דחוי בשעת חיוב המצוה, נדחית ממנו לעולם, ואין לו תשלומים אפילו לכשיראה לעשותה, כיון שבשעת חיובו נפטר ממנה. ולכן קטן שלא חלה עליו אבילות בשעת מיתה, אף משהגדיל אינו חוזר לחיובו, שעיקר חיוב האבילות הוא בשעת המיתה, וכל שבאותה שעה לא היה חייב נפקע ממנו החיוב לעולם.

אדם שנפטר ממצוה הנמשכת זמן מסוים, שלא בתורת תשלומים, ואין השעה הראשונה עיקר חיובה של המצוה כמו באבילות - שבין אם נאמר בה שדין תשלומים הוא, ובין אם נאמר שהחיוב לכתחילה הוא על כל הזמן, אבל על כל פנים החיוב בה הוא משום שעת המיתה - לא שייך בו דחוי כלל לדברי הכל, וכל זמן שנראה וירד הדחוי חל עליו החיוב. ולכן מי שהוא לפעמים פקח ולפעמים שוטה, ואכל מצה בשעת שטותו, שלא יצא ידי חובתו, צריך לחזור ולאכול כשיעשה פקח.

באיסורים

איסור שנתערב בהיתר ונתבטל בששים, ואחר כך ניתוסף בו עוד מאותו האיסור, באופן שעכשיו אין בהיתר ששים כדי לבטל את האיסור, דינו שחוזר וניעור ונאסרה כל התערובת. אף חמץ שנתבטל קודם הפסח, לדעת הסוברים שכשהגיע הפסח, שחמץ בפסח במשהו חוזר וניעור האיסור.

דיחוי בשיעורים

בשר שהיה בו שיעור לקבל טומאה, ואחר כך צמק ונתמעט משיעורו, וחזר ותפח ועמד על שיעורו, משערים אותו כמו שהוא עכשיו - וטמא.

היה בתחילה פחות משיעור, ותפח ועמד על השיעור, אין בו טומאה ואיסור אלא מדרבנן. במלאכת שבת הדבר ספק אם יש דחוי בשיעורים. כגון המוציא בשבת כגורגרת לאכילה, וצמק וחזרה ותפחה ועמדה על השיעור קודם שהניח אותה, יש ספק אם יש דחוי לענין שבת ופטור, או שאין דחוי לענין שבת - וחייב. עיסה שלא היה בה כשיעור חלה, ותפחה ועמדה על השיעור, פטורה מחלה אפילו מדרבנן. כתבו האחרונים שמברכים ברכה אחרונה על דבר שהיה בו כזית ונצטמק משיעורו, ואחר כך חזר ונתפח, כמו באיסורים, שאין דחוי בשיעורים.

בקדשים, כשאננם חיים

שעירי יום הכיפורים קרבן שנשחט ונפסל שעה אחת, נחלקו תנאים אם נדחה מלהיות קרבן עולמית ששוב אינו חוזר עוד להכשרו:

• ר' יהודה אומר בשני שעירי יום הכפורים, שאם מת השעיר המשתלח אחר שנשחט השעיר שהוא לשם, קודם שנזרק דמו, ישפך הדם (יומא סב א), שנאמר: **יַעֲמֹד חַי לְפָנַי ה' לְכַפֵּר עָלָיו** (ויקרא טו י) - עד מתי יהא זקוק להיות חי עד שעת מתן דמים של חברו²; ואם מת קודם אין כפרת הדם כלום והשעיר נדחה, ושוב אינו חוזר להכשרו אפילו אם יביאו שעיר אחר לשלח אותו (יומא סה א ורש"י ד"ה להיות חי), ואף חכמים סוברים כן (ראה רש"י שם; מאירי יומא שם).

• חנן המצרי אומר שאפילו אם הדם של שעיר הפנימי בכוס ומת המשתלח מביא חברו ומזווג לו, ואינו סובר דין דחוי כלל, אפילו בשחוטים (יומא סג ב ורש"י ד"ה דלית).

הלכה כר' יהודה וחכמים (מאירי יומא סה א; רא"ש יומא סדר עבודת יום הכיפורים).

תערובת דם תערובת דם של קדשים העומד לזריקה שנתערב במים, אם נפל הדם לתוך המים, אפילו יש בו מראה דם, פסול, שאנו אומרים ראשון ראשון בטל (זבחים עח א; רמב"ם פסולי המוקדשין ב כב), וטפה ראשונה שנפלה עדיין לא היתה מראיתה ניכרת וכבר נדחתה, ולכן אפילו נפלו אחר כך טפות אחרות עד שחזר המראה לדם, אין אומרים חוזר וניעור להצטרף, שכיון שנדחה ידחה (רש"י שם ד"ה לפי).

בדו לתקן כהן שקיבל את הדם בכלי שרת ונתן לכלי חול, או שנשפך מן הכלי על הרצפה, שנינו שהדם לא נפסל, ויכול להחזירו לכלי שרת ולזרקו (ראה זבחים לב א). ונחלקו אמוראים בדבר:

• יש אומרים שאין הדברים אמורים אלא לדעת חנן המצרי הסובר ששחוטים אינם נדחים, אבל לדעת הסוברים - וכן הלכה - ששחוטים נדחים, הדם כבר נפסל ונדחה עולמית.

• ויש אומרים שהדברים אמורים לדברי הכל, הואיל ובשעה שנדחה היה בידו לחזור וליתנו בכלי שרת או לחזור ולאספו מן הרצפה, וכל שבידו לתקן אינו חשוב דחוי (זבחים לד ב; רמב"ם פסולי המוקדשין א כד-כה. וראה ערך בידו).

מזבח שנפגם מזבח שנפגם (ראה ערך מזבח, על פסולו בפנימה), נפסלו כל הקדשים שהיו שחוטים במקדש בעוד המזבח היה שלם, ועדיין לא נזרק דמם, שהרי אין שם מזבח לזרוק עליו, ונדחו מלהיזרק אפילו כשיתוקן המזבח בו ביום (ראה זבחים נט א ורש"י ד"ה שנשחט; רמב"ם פסולי המוקדשין ג כב).

וכתבו הראשונים שאף על פי שכל שבידו לתקן אינו דחוי, והרי בידו לתקן את המזבח, מכל מקום הרי זה דחוי, לפי שנדחה מחמת פסול הגוף. ולא אמרו שמועיל בידו לבטל הדחוי אלא כשאנו נדחה מחמת פסולו, כמו בדם שקיבלו ונתנו לשמאלו שהוא כנותנו על הרצפה שיחזור ויטלנו (תוספות ישנים כריתות ז א ד"ה הואיל).

אינם בעלי חיים אף בקדשים שאינם בעלי חיים, אם נפסלו שעה אחת, הדבר תלוי במחלוקת חכמים וחנון המצרי אם יש בהם תורת דחוי להיפסל עולמית.

הוידוי על השעיר המשתלח.

2. וראה ערך עבודת יום הכפורים, שיש אומרים שצריך שיהיה חי גם עד שעת

מוס: בָּהֶם, ולמדים: בהם הוא שמרצים אם עבר פסול, אבל כל שאר הדחויים הואיל ונדחו ידחו (יומא סד א).

במחלוקת זו נחלקו גם במזבח שנפגם, שקדשים שנשחטו שם פסולים (ראה ערך מזבח):

• לדעת הסוברים שבעלי חיים אינם נדחים – אינם פסולים אלא הקרבנות שנשחטו ועוד לא נזרק דמם, אבל קרבנות חיים שהיו בעזרה כשנפגם המזבח לא נפסלו, וכשיבנה המזבח כתיקונו הם קרבים.

• ולדעת הסוברים שבעלי חיים נדחים כולם פסולים, כל שהיו קדושים באותה שעה, שנראו ונדחו (זבחים נט א).

הלכה שבעלי חיים אינם נדחים והקרבנות שהיו חיים לא נפסלו (רמב"ם פסולי המוקדשין ג כג).

הפריש קרבן האוכל חלב והפריש קרבן והמיר דתו וחזר בו, לדעת ר' יוחנן שסובר שבעלי חיים נדחים, הואיל ונדחה, שאין מומר מביא קרבן (ראה ערך מומר) ידחה לעולם. ואף על פי שבידו לחזור בתשובה, הרי זה דיחוי (זבחים יב ב; ירושלמי גיטין ז א), ולמרות שכל דבר שבידו לתקן אינו דיחוי (ראה לעיל: בקדשים כשאינם חיים), זה אינו קרוי בידו, כיון שאין בדעתו לחזור (תוס' זבחים לד ב ד"ה כל).

ויש מפרשים לפי שלא אמרו שכל דבר שבידו לתקן אינו דיחוי אלא כשאינו נדחה מחמת פסול, אבל זה שנדחה מחמת פסול הגוף אין בידו מועיל לבטל את הדיחוי (תוספות ישנים כריתות ז א ד"ה הואיל).

ולא רק כשהמיר דתו ודחה את הקרבן בידיהם, אלא אפילו אם אכל חלב והפריש קרבן ונשתטה וחזר ונשתפה, הואיל ונדחה בשעה שהיה שוטה ואין להקריבו, שהרי צריך דעת בשעת הקרבה, ידחה לעולם; ואף על פי שלא דחה בידיהם את הקרבן, מכל מקום אין זה כישן, שנאמר שלא נדחה הקרבן כלל (גמ' שם ורש"י ד"ה ונשתטה).

להלכה, שבעלי חיים אינם נדחים, הקרבנות חוזרים ונראים; וכשם שאם נולד בקרבן עצמו מום עובר ונתרפא יחזור לכשרותו, כך אם נדחו הבעלים וחזרו ונראו יקריבו (רמב"ם שגגות ג ח).

הפריש נקבה המפריש נקבה לפסחו וילדה זכר, נחלקו תנאים לפסחו **בדינה**:

• יש סוברים שהולד ירעה עד שיסתאב וימכר ויביא בדמיו פסח.
• ויש סוברים שהולד עצמו יקרב פסח (תמורה יט א; כריתות כח א).
והדבר תלוי במחלוקת אם בעלי חיים נדחים, שאם הם נדחים ולד זה מכח קדושה דחוייה בא וירעה, ואם בעלי חיים אינם נדחים יקרב פסח (כריתות שם ורש"י ד"ה ילדה).

ויש מפרשים שאף לדעת הסוברים שאין בעלי חיים נדחים, הולד ירעה, מפני שהמפריש נקבה לפסחו לא הקדישה אלא לדמיה, לדמי פסח, שהרי לא היה יכול להמתין עד שתלד ויקריבנו לפסח עצמו, שיהיה אז מותר הפסח, שאינו קרב פסח, ולפיכך גם הולד לדמי פסח (תוס' זבחים יב ד"ה ורש"י).

וכן פסקו הראשונים להלכה שהולד הולך אחר האם, וכשם

כגון לבונה שנתן על מנחת חוטא ומנחת סוטה שהמנחה פסולה עד שילקטנה, יש מי שאומר בגמרא שלדעת חכמים יש עליה תורת דיחוי ואין מועיל הליקוט להכשיר את המנחה, שכבר נפסלה בעוד הלבונה עליה, ולחנן המצרי אין דיחוי ומועיל הליקוט והמנחה נכשרת אחר כך (מנחות נט ב לפירוש התוס' ד"ה ותייהו).

אלא שיש אומרים בגמרא שאין שם משום דיחוי אפילו לחכמים מטעמים אחרים, אם משום שגזרת הכתוב היא בלבונה, שהתורה קראה אותה חטאת – כִּי חֲטָאתָ הִוא (ויקרא ה יא) – אפילו בעוד הלבונה עליה; או לפי שבידו ללקט הלבונה ותוכשר המנחה (מנחות שם).

באכילת קדשים נחלקו הראשונים אם יש דין דיחוי:

• יש סוברים שאף הם נדחו, וכל שנפגם המזבח ונפסלו שיירי מנחה ושאר קדשים הנאכלים מלאכלם (ראה זבחים נט א. וראה ערך מזבח) – נדחו מלהיאכל לעולם, אפילו אחר שיתוקן המזבח בו ביום, שכיון שנדחו שוב אינם חוזרים ונראים (תוס' זבחים סא ב ד"ה ולאחר ד"ה אף על פי).

• ויש סוברים שדוקא זבחים שעושים מהם עבודה יש בהם דין דיחוי, אבל בשר זבח לאחר העבודה או שיירי מנחה חוזרים ונראים, אף על פי שבינתיים נדחו, וכן מעשר שני שנפלו מחיצות חומת ירושלים וחזרו ונבנו, לא נדחה ומותר באכילה (תוס' בבא מציעא נג ב ד"ה לא פלוג; שיטה מקובצת זבחים ס ב, בשם הר"מ. וראה משנה למלך פסולי המוקדשין ג כה).

מהתורה דין דיחוי בקדשים הוא מן התורה (ט"ז אורח חיים תרמו סק"ו).

בבעלי חיים

המחלוקת קרבנות שנפסלו מחיים, ונראו שוב, נחלקו תנאים ואמוראים אם נדחים ואינם חוזרים להכשרם או שחוזרים להכשרם:

• ר' שמעון סובר שבעלי חיים אינם נדחים (פסחים צח א ועוד), וכן סובר רב (יומא סד א).

• ור' יהודה סובר שבעלי חיים נדחים (יומא סד ב), וכן סובר ר' יוחנן (שם א)³.

הלכה שבעלי חיים אינם נדחים (רמב"ם עבודת יום הכיפורים ט טו).

טעמי המחלוקת בטעם הסוברים שאין בעלי חיים נדחים אמרו שלמדים מבעלי מום עובר (ראה ערך בעל מום ב) שנאמר בהם: כִּי מִשְׁחָתָם בָּהֶם מוֹם פָּם לֹא יֵרָצוּ (ויקרא כב כה) ולומדים שדוקא כשהמום בהם, לא ירצו, אבל אם עבר מומם מרצים, הרי שלא נדחו; והוא הדין לכל בעלי חיים שנפסלו (יומא סד א).

ובטעם ההבדל בין בעלי חיים לשחוטים, כתבו הראשונים, שכיון שבעלי חיים יכולים לצאת לחולין על ידי מום, אין דיחויים דיחוי (מאירי קדושין ז א).

והאחרונים כתבו שהטעם הוא שעדיין אינם ראויים להקרבה (ראה מנחות טו ב) והרי זה כדיחוי לפני זמן הקרבתו (זרע אברהם רבי מנחם זעמבא ז אות כח; באבן האזל מעשה הקרבנות טו ד).

הסוברים שבעלי חיים נדחים טעמם לפי שהתורה מיעטה בבעלי

3. וראה מלא הרועים ערך דיחוי אצל בעלי חיים, שמות של כמה תנאים ואמוראים שסוברים נדחים או אינם נדחים.

לדעת הרמב"ם), ואפילו אם הוכרו לבסוף הכשרים אסורים, הואיל ונדחו (הגה ברש"י רש"י זבחים עג ב ד"ה אי, לפירוש זה).

הלכה שאם הקריב הורצה, שאין בעלי חיים נדחים (רמב"ם פסולי המוקדשין ו א).

וכן קדשים שנתערבו בקדשים, באופן שאין מקריבים אותם לכתחילה (ראה ערך אין מביאין קדשים לבית הפסול) – אם הקריב הורצה, שאין בעלי חיים נדחים (רמב"ם פסולי המוקדשין ו יז).

דיחוי מעיקרו

הדין כל קרבן שהוא דחוי מתחילתו, שלא היתה לו שעה שהיה כשר, ונראה אחר כך, נחלקו אמוראים אם הוא חשוב דיחוי:

ר' יוחנן אמר שדיחוי מעיקרו נחשב דיחוי (קדושין ז א); ויש סוברים שאינו דיחוי (זבחים נט א. וראה יומא סד א).

ואף על פי שמחוסר זמן, כגון בהמה משנולדה עד שמנה ימים, שאינה ראויה אז לקרבן, אינו דיחוי, שהרי משמנה והלאה הוא כשר לקרבן – אין למדים מכאן לשאר דיחוי מעיקרו; כיון שמחוסר זמן אינו ראוי עדיין להקרבת שום קרבן, וזמנו קבוע להיות ראוי מיום השמיני (תוס' פסחים צא א ד"ה ושי"מ), ודיחוי מעיקרו משעה שהקדיש את הבהמה היתה דחוי (תוס' יומא סד א ד"ה התם בתירוץ א).

ועוד שמחוסר זמן אינו מחוסר מעשה בגופו (תוס' יומא שם בתי"ב) וחוזר ונראה ממילא (תוס' זבחים יב ב ד"ה ושי"מ; תוספות ישנים יומא שם ד"ה מי דמי). ומטעם זה אין ללמוד שדיחוי מעיקרו אינו דיחוי מלילה, כשהקדיש בו קרבן, ולמחר מקריבים אותו, לפי שאינו מחוסר מעשה בגופו, וגם בלילה אינו ראוי להקרבת שום קרבן (תוס' יומא שם).

הלכה שדיחוי מעיקרו אינו דיחוי, ולפיכך כל המקדיש בהמות עד שלא נבנה המזבח, כשיבנה מקריבים אותו, שהדיחוי מעיקרו אינו דיחוי (רמב"ם פסולי המוקדשין ג כד).

ואף על פי שאף מבלי הטעם של דיחוי מעיקרו, הרי הם בעלי חיים שאינם נדחים (ראה לעיל: בבעלי חיים); מכל מקום מועיל טעם זה של דיחוי מעיקרו למנחות שהיו קודם שנבנה המזבח (לחם משנה שם).

ומכל מקום המפריש נקבה לפסחו, יש סוברים שתרעה ויביא בדמיה שלמים, ולא שתיקרב היא עצמה שלמים (ראה רמב"ם קרבן פסח ד ד) אף על פי שדיחוי מעיקרו הוא, מפני שדחייה גמורה כזו, שלעולם אין נקבה ראויה לפסח, היא דיחוי אף מעיקרו (לחם משנה שם).

בהמת השותפים בהמת השותפים שהקדיש אחד מהם את חציה, וחזר ולקח חציה האחר והקדיש, אמר ר' יוחנן שאותה בהמה זו קדושה, ואינה קרבה, לפי שר' יוחנן סובר בעלי חיים נדחים ודיחוי מעיקרו הוא דיחוי (קדושין ז א).

להלכה הרי זו קדושה וקרבה, אף על פי שכשהקדיש חציה היתה דחוי, לפי שאין הדיחוי מעיקרו דיחוי (רמב"ם מעשה הקרבנות טו ד. וראה להלן: בדמים).

שהאם לפני הפסח קדושה רק לדמי פסח, כך הולד ירעה עד שיסתאב ודמיו לפסח, ואם ילדה לאחר הפסח דמיו לשלמים (רמב"ם תמורה ד ז).

דחאו בידים הפסח שאבד ונמצא קודם שחיטת הפסח השני שהפריש תחתיו – שדינו שיקריב איזה מהם שירצה לשם פסח (ראה רמב"ם קרבן פסח ד ו וכסף משנה שם. וראה ערך קרבן פסח) – זה שנשאר ירעה עד שיסתאב ויביא בדמיו שלמים; שהרי היה עומד בשעת שחיטה לפנינו, וקבעתו שעת שחיטה לשם פסח, ומכיון שלא הקריב ושחט את השני דחאו בידים, ולפיכך לא יקרב הוא עצמו שלמים, שאין זה מותר הפסח, אלא פסח דחוי (פסחים צו ב ורש"י ד"ה הפסח).

ואפילו הסוברים שאין בעלי חיים נדחים, מודים כאן שהפסח נדחה כיון שדחאו בידים; ולא אמרו אין נדחים אלא כשלא דחאו בידים, כגון שנטמאו הבעלים וכיוצא (תוס' שם ד"ה קודם).

ויש פוסקים כן להלכה שירעה עד שיסתאב וימכר ויביא בדמיו שלמים (ראב"ד בהשגות קרבן פסח ד ו וכדעת רש"י ותוס').

ויש חולקים ופוסקים שאפילו נמצא לפני שחיטת הפסח הוא עצמו קרב שלמים (רמב"ם קרבן פסח שם), לפי שאין בעלי חיים נדחים (כסף משנה שם).

הפריש פסחו המפריש את פסחו ומת לאחר חצות של ארבעה וסת עשר בניסן, אף על פי שכבר הוקבע הקרבן בחצות לשם פסח ונדחה במיתתו, מכל מקום יביאנו בנו אחריו לשם שלמים, לפי שאין בעלי חיים נדחים (פסחים צא א ורש"י ד"ה לעולם; רמב"ם קרבן פסח ד ח).

דחוי מדרבנן כל הזבחים שנתערב בהם אחת מחטאות המתות [קרבנות חטאת שאינם ראויים להקרבה ודינם במיתה], או שור הנסקל [שור שנגמר דינו להיסקל על שהמית אדם], אפילו אחד ברבוא, שכולם ימותו (ראה זבחים ע ב ורמב"ם פסולי המוקדשין ו א. וראה ערך בעלי חיים); אם עבר והקריבם, הדבר תלוי במחלוקת אם בעלי חיים נדחים: לדעת הסוברים שבעלי חיים נדחים, לא הורצה הקרבן; ולדעת הסוברים שאינם נדחים, הורצה (זבחים עג ב).

ואף על פי שמעולם לא נדחו מן התורה, שאף בשעה שהתערובת היתה בקביעותה, אין עליה דין קבוע מן התורה, מאחר שלא ניכר האיסור (ראה ערך קבוע), מכל מקום נדחו מדרבנן, מאחר שאינם בטלים מדרבנן, והואיל ואף הכשרים שבהם נדחו לכתחילה להקריב מחמת הפסולים המעורבים, נדחו לגמרי אם בעלי חיים נדחים (רש"י שם ד"ה אי. וראה תוס' שם ד"ה אלא).

ולדעת הסוברים שבעלי חיים אינם נדחים, אפילו אם הקריב את כולם, הורצה. ואף על פי שנדחו מזריקה לאחר שישחטם, ובשחוטם יש דיחוי, הרי לאחר שנשחטו בטלה חשיבותם ובטלים ברוב (ראה ערך דבר חשוב), וממילא ראויים לזריקה (אור שמח מעשה הקרבנות טז ב).

ויש מפרשים שאין הדברים אמורים אלא כשהניד אותם שלא יהיו קבועים, שאז אנו אומרים כל שפירש מן הרוב פירש והם מותרים, ואף על פי שהיו מתחילה קבועים ונדחו, אין בעלי חיים נדחים; אבל אם לקחם ממקום הקבוע לא הורצה (לחם משנה פסולי המוקדשין ו א,

שהדמים דחויים, ולא יקריב מן הדמים את קרבנו שהיה בדעתו להפריש. כגון המפריש נקבה לפסחו תרעה עד שתסתאב ויביא בדמיה שלמים (ראה לעיל: בבעלי חיים) ואינו מביא מהם פסח שהיה בדעתו מתחילה בשעת ההפרשה (תוס' זבחים יב א ד"ה ושמע מינה בשם ר"ח ור"ש; ריטב"א קדושין ז ב, בשם תוס').

• ויש סוברים יותר מזה שהדמים נדחו לגמרי, לדעת האומרים יש דיחוי בדמים, והם נופלים לנדבה, לקיץ המזבח (ר"ח פסחים צא א). אבל חלקו עליהם והוכיחו שאין הדמים דחויים (ראה תוס' זבחים שם; ריטב"א קדושין שם. וראה תוס' סנהדרין מז א ד"ה הואיל).

נתמורה ויש גורסים: קדושת דמים מדחה (ראה גירסתנו בכריתות כז א ובתוס' זבחים יב א ד"ה ושמע מינה). ולגירסא זו יש מפרשים שיש דיחוי בדמים כדי לדחות את התמורה מלהיקרב, ואין אומרים כל שאינה קדושה אלא לדמים אין כחה יפה להתפס את התמורה לדחותה מקדושתה לעשותה כיוצא בה (תוס' זבחים שם בשם ר' חיים, ודחו את פירוש).

נשותפים ויש מן הראשונים שמפרשים, שדחוי בדמים הכוונה באחד מן השותפים שהקדיש חצי בהמתו, שהיא דחוייה מלהיקרב כשלקח את חציה השני, מפני שיש דיחוי בדמים, שהיא דחוייה בשביל הדמים שלא פרע לקנות חציה השני של חברו, ולא היתה קנויה לו כשהקדיש אלא חציה הראשון (רש"י זבחים יב ב ד"ה יש דיחוי בלישנא אחרינא. וראה רמב"ן קדושין שם שהביא פירוש זה ודחאו).

דיחוי במצות

הספק דבר שנפסל מלהיות ראוי למצוה, הסתפקו בגמרא אם נדחה לגמרי מהמצוה ואינו חוזר ונראה אף לאחר שנסתלק ממנו הפסול, או שחוזר ונראה.

כגון הדס לדעת הסוברים שנפסל למצות נטילת לולב כאשר נקטם ראשו (ראה ערך הדס, ושם מחלוקת בדבר ויש מכשירים בהדס שנקטם ראשו), ואם עלתה בו תמרה ונסתלק הפסול, הסתפקו אם חזר והוכשר או שנדחה (סוכה לג א).

צדדי הספק הם אם למדים מצות מקדשים, שכשם שיש תורת דיחוי בקדשים כך יש תורת דיחוי במצות, או שאין דיחוי אלא לענין קדושה כגון קרבנות ולא במצות (רש"י שם ד"ה יש דיחוי וד"ה מאן דמכשר).

ויש מן הראשונים שהסביר את הסברא שאין דיחוי אלא בקדשים ולא במצות, לפי שהאדם הוא המחוייב לעשות מצוה, ואם נדחת ממנו עתה, לכשתיראה המצוה לעשותה יעשנה, כי האדם לא נדחה מלעשותה (רא"ש מועד קטן ג צו).

כיוצא בדבר הסתפקו בגמרא באשרה [אילן של עבודה זרה] שביטלה (ראה ערך בטול עבודה זרה) אם כשרה למצות לולב, מכיון שנפסלה מהמצוה לפני שביטלוה או שאין דיחוי ולא נפסלה (עבודה זרה מז א).

ספק זה יש שכתבו שהוא מן התורה, שאם מצות דומות לקדשים לדיחוי, מן התורה הן דומות (ט"ז או"ח תרמו סק"ו); ויש שכתבו שאפילו לצד הספק שיש דיחוי במצות אינו אלא מדרבנן, שמן התורה בקדשים בלבד יש דיחוי, שאין למדים חולין מקדשים, ומצוה לגבי קדשים היא כחולין (ב"ח שם; פני יהושע סוכה לג ב).

נשניזו לתקן דיחוי מעיקרו, כשהיה בידו לתקן בנקל, נחלקו הראשונים בדינו:

• יש סוברים שאף לר' יוחנן אינו דיחוי. ולכן אם אכל חלב והמיר דתו ואחר כך הפריש קרבן, שדיחוי מעיקרו הוא, כשחזר בתשובה הוכשר הקרבן, לפי שבידו היה לחזור בו קודם (תוס' זבחים יב ב ד"ה ושמע מינה).

וכן קדשים שהקדיש בשעה שהמזבח היה פגום, או עד שלא נבנה, אינו דיחוי, לפי שבידו בקל לתקן. ואינו דומה לבהמה של שני שותפים, שר' יוחנן אמר שם שדיחוי מעיקרו הוא דיחוי, כי שם אין בידו לגמרי לתקן, שהרי תלוי גם בדעת השותף (תוס' שם ונט א ד"ה עד).

• ויש סוברים בהמיר דתו והפריש קרבן שהוא בכלל המחלוקת של דיחוי מעיקרו, ולר' יוחנן הוא דיחוי (תוס' קדושין ז ב ד"ה ש"מ).

בדמים

הדין כל דיחוי בדבר שאין בו אלא קדושת דמים, אף הוא יש בו תורת דיחוי להידחות מלהיקרב על המזבח לעולם (קדושין ז ב ורש"י לפי ר' יוחנן). ואין אומרים שאין דיחוי אלא בדבר שמקודש בגופו, אבל מה שלא היתה בו אלא קדושת דמים אין קדושתו חשובה לכלום והרי הוא כחולין שהקדישם שקרבים, אלא יש דיחוי אף בדמים (מאירי קדושין שם).

ואין חולק בדבר זה (תוס' זבחים יב א ד"ה ושמע מינה); וכן הלכה (רמב"ם מעשה הקרבנות טו ד, שגגות י ג).

דחוי בדמים כלל ואף על פי שכל דיחוי בדמים דיחוי מעיקרו הוא, שאילו היה בתחילה ראוי להיקרב ואחר כך נדחה, הרי אינו דיחוי בדמים, מכל מקום אפשר שיהא דיחוי בדמים שאינו דיחוי מעיקרו. כגון שהפריש דמים לחטאת והמיר דתו וחזר בו, שהדמים דחויים אף על פי שלא היו דחויים מעיקרם (רמב"ן ורשב"א קדושין ז ב); או כגון המפריש נקבה לפסחו וילדה זכר, שהיא קדושת דמים, שאין פסח בא נקבה, ואינו דיחוי מעיקרו, שהרי הולד ראוי הוא להיקרב (תוס' קדושין שם ד"ה ש"מ).

וכן יש דיחוי מעיקרו שאינו דיחוי בדמים, כגון מומר שאכל חלב והפריש קרבן וחזר בו, שהוא דיחוי מעיקרו, וקדוש קדושת הגוף שהרי אין הדיחוי על ידי הקרבן (תוס' קדושין שם, תמורה כו ב ד"ה ש"מ). וראה צאן קדשים שם שהכוונה שלא על ידי גוף הקרבן נדחה אלא מחמת שהיה מומר; או כגון שקיבל דם הקרבן בכלי שיש בו מים, שראשון ראשון נדחה, ואחר כך כשהוסיף דם הרי זה חוזר ונהפך לדם, שהוא דיחוי מעיקרו, ויש שם קדושת הגוף (תוס' פסחים צא א ד"ה וש"מ, זבחים יב א ד"ה וש"מ). אלא שיש סוברים שדיחוי זה אינו חוזר ונראה כלל, שדיחוי נשאר לעולם, שהדם נפסל מטעם אחר, שלא נתקבל מן צואר הבהמה בכלי (תוס' הרא"ש קדושין ז ב ד"ה ש"מ).

ויש מפרשים שדיחוי מעיקרו ודיחוי בדמים דבר אחר הוא, אלא מפני שמצינו בדיחוי אצל מצות דיחוי מעיקרו בלא דיחוי דמים, כגון בכורים שבצדם ושיגדם ביד שליח, או אשרה שנטעה לעבודה זרה, שהלולב נדחה מלהיות כשר למצוה (ראה להלן: דיחוי במצות); לפיכך חילקו את שניהם גם בדיחוי בקדשים (ריטב"א קדושין ז ב; לחם משנה מעשה הקרבנות טו ד, בדעת הרמב"ם).

דחוי בדמים עצמם • יש מן הראשונים שמפרשים, שדיחוי בדמים הכוונה

ובדיחוי מעיקרו נפשט הספק שאין דיחוי כשהיה בידו, אבל בנקטם ראשו מערב יום טוב, שאין בידו להעלות עליו תמרה ולהכשירו, נשאר הדבר בספק אפילו בדיחוי מעיקרו (תוס' סוכה לג א ד"ה נקטם; רשב"א סוכה שם; ריטב"א עבודה זרה מז א; ר"ן סוכה שם, בשם אחרים).

• ויש סוברים שהספק נפשט גם בנקטם ראשו שבדיחוי מעיקרו אין דיחוי אצל מצות, ואין הדבר ספק אלא בנקטם ראשו ביום טוב שהיה נראה ונדחה (ר"ן שם; מאירי סוכה לב א).

להלכה נחלקו הראשונים:

• יש פוסקים בענבים שהושחרו מערב יום טוב, שהוא דיחוי מעיקרו, וליקטן ביום טוב שהוא כשר, ואינו דיחוי (שהרי בענבים שבידו ללקט ודאי נפשט שאין דיחוי); ובהושחרו ביום טוב שהוא נראה ונדחה ספק פסול הוא, שמא יש דיחוי (רי"ף גיאת לולב עמ' קד, קה; המאור סוכה לג א; שבלי הלכת השלם שנה; אור זרוע ב שז; ר"ן ומאירי סוכה שם; רא"ש מועד קטן ג צו).

• ויש שנראה מדבריהם שפוסקים אפילו בנראה ונדחה, כגון שהשחרו ביום טוב וחזר וליקטן, שאין דיחוי וההדס כשר (רמב"ם לולב ח ה, וכתב הכסף משנה שמסתימת לשונו משמע שבכל אופן כשר, וכך סתמו הטושי"ע או"ח תרמו ב), אם מפני שבידו לתקן, ואף שאסור ביום טוב לתקן, כיון שאם יהיה לו הדם אחר ויתכוין בהדס זה ללקט לצורך אכילה, יהיה מותר (ראה ערך דבר שאינו מתכוין) הרי זה חשוב בידו, וסוברים שאף בקדשים מועיל בידו להסיר את הדיחוי (כסף משנה ובית יוסף שם); או מפני שסוברים שאף על פי שהבעיא לא נפשטה ונשארה בספק, הרי זה ספק דרבנן, שספקו להקל, לפי שמן התורה אין דיחוי אלא בקדשים, וכל הספק אם יש דיחוי אצל מצות הוא רק מדרבנן (בי"ח או"ח תרמו)⁵; או מפני שסוברים שכשנפשט הספק בדיחוי מעיקרו שאינו דיחוי, שאין מצות כקדשים, נפשט לגמרי, גם בנראה ונדחה (באור הגר"א שם סק"ד); או מפני שסוברים שרוב פפא מעולם לא נסתפק ואמר בודאות שאין דיחוי אצל מצות, אף בנראה ונדחה, כמו בכיסוי הדם, שמתחילה נראה למצות כיסוי ואחר כך נדחה, ופסקו כמותו (ט"ז סק"ו; כפות תמרים סוכה שם).

לפי זמן אין נקרא דיחוי אלא אם היה דיחוי בזמן המצוה, אבל **המצוה** אם נדחה ונראה לפני שהגיע זמן המצוה, ובתחילת זמן המצוה כבר היה ראוי, לדברי הכל אין שם דיחוי חל עליו כלל.

ולכן אם מיעט את הענבים מההדס בערב יום טוב ההדס כשר (סוכה לג ב ורש"י ד"ה פשיטא).

וכן באשרה שביטלה, שדנו אם יש דיחוי במצות (ראה לעיל), הדברים אמורים רק כשביטלה ביום טוב, שאם ביטלה מערב יום טוב, אינו בכלל דיחוי כלל (תוס' סוכה לב א בד"ה באשרה דמשח).

וזמן מצות לולב לענין דיחוי הוא משקידש היום, דהיינו משיחשן ליל יום טוב (רש"י סוכה לג ב ד"ה ה"ג ושם א ד"ה ולולב); ואף על פי שאין מצות לולב אלא ביום (ראה ערך נטילת לולב), מכל מקום הלילה אינו מחוסר זמן (ערוך לר שם, בפירוש דברי רש"י)⁶.

לאחר שאגד בערב יום טוב אינו נקרא זמנו. ואפילו אם אגד את הלולב ועדיין היה ההדס בדיחוי, ומיעטו רק אחר

ההלכה בשני המקומות - בהדס שנקטם ובאשרה שביטלה - לא נפשט הספק (סוכה לג א; עבודה זרה מז א).

ואף על פי ששינינו בכסוי הדם שאם כיסהו הרוח חייב לכסות גם אם חזר ונתגלה, ומבאר הגמרא שלא אומרים שמכיון שבשעה שהיה מכוסה על ידי הרוח היה פטור מלכסות, ונדחה הדם מהמצוה, שוב נדחה לעולם, אפילו כשחזר ונראה, לפי שאין דיחוי אצל מצות (חולין פו א); מכל מקום הספק של האמוראים הוא בטעם דין זה של כיסוי עצמו, אם החיוב לכסות כשחזר ונתגלה הוא בתורת ודאי, לפי שאין דיחוי אצל מצות, ואם כן אין הבדל אם מתוך כך תצא קולא או חומרא, ולכן אף בהדס ולולב שנפסלו אנו אומרים אין דיחוי, והם חוזרים ונכשרים; או שמצד הספק הוא שאמרו בכיסוי הדם שחייב לכסות אחרי שחזר ונראה, שמא אין דיחוי אצל מצות, ואם כן אין אומרים כך אלא להחמיר, כגון בכיסוי הדם, שאם אין דיחוי אנו מחמירים לחייב בכיסוי, אבל במקום שאם נאמר אין דיחוי תהיה קולא, כגון בהדס ולולב, אנו אומרים להיפך שמא יש דיחוי ונדחו לעולם ואינם חוזרים ונראים, שלהלכה ספק אם יש דיחוי אצל מצות (סוכה לג א; עבודה זרה מז א. וראה פרי"ח יו"ד כח ס"ק יז; כרתי שם ס"ק יג, טו; פרי מגדים משבצות זהב סק"ט ושפתי דעת ס"ק טז, יח; חידושי רבי עקיבא איגר על השו"ע שם יא ועל השו"ע ס"ק טז, שכולם סוברים בכיסוי הדם שמספק הוא שחייב לכסות בנדחה).

ויש שכתבו בדעת הראשונים, שיש מחלוקת אמוראים בדבר: יש שמסתפקים אם יש דיחוי, ויש שסוברים שאין הדבר ספק ובודאי אין דיחוי אצל מצות, בין לקולא ובין לחומרא (ט"ז או"ח תרמו סק"ו, בדעת הרמב"ם והרא"ש והטור; כפות תמרים סוכה לג א, בשם מהרש"ד; צ"ח סוכה לג א, בדעת הרמב"ם).

נראה ונדחה הספק של דיחוי במצות, הוא בין בדיחוי מעיקרו, כגון נקטם ראשו של ההדס מערב יום טוב ועלתה בו תמרה ביום טוב, שמשקידש היום עדיין היה ראשו קטום, ולא היה ראוי מעולם למצוה (סוכה לג א ורש"י ד"ה יש דיחוי); ובין בנראה ונדחה כגון הדס שענביו מרובות מעליו, שאם הענבים שחורות ההדס פסול (ראה ערך הדס) והושחרו הענבים ביום טוב ונפסל ועבר וליקט את הענבים, שהוא נראה בשעה שלא היו שחורות ונדחה כשהושחרו, והדבר ספק אם חוזר ונראה כשליקט את הענבים אחר כך או לא (סוכה לג ב)⁴.

ענבי הדס היו הענבים שחורות מערב יום טוב, ועבר וליקטן ביום טוב, שנדחה ההדס מעיקרו, שמעולם לא היה ראוי ביום טוב, חוזר ונראה אחר שליקטן וכשר (סוכה לג ב). ונחלקו הראשונים בטעם הדבר:

• יש סוברים שלהלכה לא נפשט הספק בדיחוי מעיקרו שאין דיחוי אצל מצות, לפי שלא אמרו בענבים שחורות מערב יום טוב שחוזר ונראה אלא מפני שבידו היה גם קודם לכן ללקטן, אלא שבנראה ונדחה, כגון שהושחרו ביום טוב, הדבר ספק אף על פי שהיה בידו ללקטן. ואינו דומה לקדשים שגם בנראה ונדחה מועיל מה שבידו לתקנם (ראה לעיל: בקדשים כשאינם חיים), לפי שכאן אינו לגמרי בידו שהרי יש איסור למעט ביום טוב משום מתקן כלי, ולכן בנראה ונדחה אין בידו זה מועיל (פני יהושע סוכה לג ב, בדעת התוס').

תרמו סק"ו, שחולק וסובר שהוא ספק דאורייתא. וראה חידושי רבי עקיבא איגר שם. 6. וראה באנציקלופדיה ערך גרות כרך ו טור תמב, שגר יכול לברך

4. וראה באנציקלופדיה ערך כיור כרך כח טור רפח, שיש מהאחרונים שהסתפק אם יש דחוי במי כיור שבמקדש שנפסלו וחזרו להכשרם. 5. וראה ט"ז או"ח

דיחוי במצות, אלא אם כן נתבטל מערב יום טוב, שלא היה עליו שם דיחוי כלל (מרדכי ורמ"א שם). ואין זה נקרא שבידו לבטל, כדי שלא יקרא משום כך דיחוי אם נתבטל ביום טוב, שישאל אינו יכול לבטל, אלא גוי (תוס' עבודה זרה מז א ד"ה אשירה. וראה ערך בטול עבודה זרה).

ולדעת הסוברים שהספק של דיחוי מעיקרו במצות נפשט שאין דיחוי (ראה לעיל), אין האשרה פסולה ללולב אלא אם כן עבדה ביום טוב, שבתחילת כניסת יום טוב היתה כשרה, ונראה ונדחה הוא; אבל עבדה בערב יום טוב וביטלה ביום טוב, שדיחוי מעיקרו הוא, אינו דיחוי וכשר (רמב"ן עבודה זרה מז א).

פסול דרבנן אף בפסול שהוא מדרבנן ועבר פסולו נסתפק בגמרא אם יש דיחוי, לגבי כלי חרס שהושחרו פניו על ידי האש, שפסול להשקאת סוטה (ראה ערכו), ואם החזירו לתוך כבשן האש וחזרו ונתלבנו פניו, נסתפק רבא אם אומרים כיון שנדחה נדחה, או שאחרי שחזר למראיתו הוכשר (סוטה טו ב. וראה שם בתוס' ד"ה נתאכמו), ואף על פי שבעוד שנתאכמו פניו לא היה פסולו אלא מדרבנן (ראה תוס' שם ד"ה ומה מים).

הלכה שאם החזירו לכבשן עד שנתחדש, כשר (רמב"ם סוטה ג ט); שמכיון שהדבר בספק אם יש בו דיחוי, ופסול זה הוא מדרבנן, הרי זה ככל ספק דרבנן, שספקו להקל (משנה למלך שם).

ויש שכתבו שהטעם שהחזירו לכבשן כשר הוא מפני שבידו היה לעשות כן וכל שבידו אינו דיחוי אף בחזור ונראה (מרכבת המשנה סוטה שם).

דיחוי באדם

נאכלות אדם שנדחה בשעת חיוב המצוה וחזר ונראה, נחלקו הראשונים אם חוזר ונראה לחיובו:

- יש שמדמים דיחוי באדם לדיחוי במצות, ולכן מי שהיה קטן בשעת מיתת אחד מהקרובים שחייב להתאבל עליו, והגדיל תוך שבעה, חייב להתאבל משהגדיל, ואף על פי שבשעת מיתתו לא היה ראוי להתאבל ונדחה, הרי הוא חוזר ונראה, שאין דיחוי במצות (רא"ש מועד קטן ג צו, בשם מהר"ם מרוטנבורג).

וכן מי שיש לו מת במוצאי שבת, ולא נקבר עד למחר, אף על פי שנדחה ממצות הבדלה במוצאי שבת, שהיה אונן (ראה ערך אנינות), הוא חוזר לחיובו אחר שנקבר המת (רא"ש ברכות ג ב, בשם מהר"ם).

- ויש אומרים שיש חילוק בין מצוה הנדחית ובין גוף של אדם הדחוי, שהטעם שאין דיחוי במצות הוא מפני שהמצות הן חובת האדם, והוא לא נדחה מעולם מלעשותה, אבל אם האדם הוא דחוי בשעת חיוב המצוה, נדחית ממנו לעולם ואין לו תשלומין אפילו לכשיראה לעשותה, כיון שבשעת חיובו נפטר ממנה.

ולכן קטן שלא חלה עליו אבלות בשעת מיתתו, אף משהגדיל אינו חוזר לחיובו, שעיקר חיוב האבלות הוא בשעת המיתה, וכל שבאותה שעה לא היה חייב נפקע ממנו החיוב לעולם (רא"ש מועד קטן שם).

וכן לענין הבדלה באונן, הוא פטור גם למחרתו (רא"ש ברכות שם, ושכן נהג רבנו יהודה למעשה).

שנאגד, אין שם מצוה חל עליו בערב יום טוב, שאין האגד אלא הזמנה בעלמא ולא כלום הוא (סוכה לג ב), שאין אגודתו קריאת שם להיות חל עליו שם לולב פסול להידחות, ואפילו דיחוי מעיקרא אין כאן עד שיקדש עליו היום ועודנו בפסולו (רש"י שם ד"ה הכי גרסינן).

ונחלקו הראשונים בדבר:

- יש מפרשים שאין הדברים אמורים אלא לדעת הסוברים שולולב אין צריך אגד (ראה ערכים: אגד; נטילת לולב, ושם שכן הלכה); אבל לדעת הסוברים שולולב צריך אגד (ראה שם), חל עליו שם דיחוי אפילו לפני זמן המצוה, מיד כשאגדו (מאירי סוכה לב ב; המהרש"א שם א, בדעת רש"י ד"ה ואי נמי). ובאחד משני זמנים אלה חל עליו שם מצוה לענין דיחוי, או עם כניסת יום טוב או מצד האגד אף על פי שלא נכנס יום טוב (מאירי שם).

- ויש מפרשים שאף לדעת הסוברים שולולב צריך אגד, לענין דיחוי לא חל עליו שם מצוה עד שיחשך ליל יום טוב (מהרש"א שם, בדעת התוס' שם א ד"ה והכא).

בפסול לכתחילה או דרבנן

פסול דיחוי מחמת פסול של לכתחילה, ואחר כך עבר לכתחילה הפסול, נחלקו הראשונים אם אומרים שנדחה לעולם לענין לכתחילה; או שאין בפסול לכתחילה משום דיחוי כלל, וכשעבר הפסול מותר גם לכתחילה:

- יש סוברים שגם בדבר שפסול לכתחילה יש משום דיחוי, ואותו הספק שיש בדיחוי אצל מצות (ראה לעיל) יש גם בנפסל הדבר למצוה לכתחילה, וזהו הספק שהובא בגמרא בלולב של אשרה שביטלה אם כשרה ללולב (עבודה זרה מז א), ואשרה אפילו קודם שביטלה אינה אסורה ללולב אלא לכתחילה, משום מיאוס, אבל בדיעבד יצא, שמצות לאו ליהנות ניתנו (ראה ערכים: לולב; מצות לאו ליהנות ניתנו), ומכל מקום אם יש דיחוי אצל מצות עדיין אסור לכתחילה לצאת בה גם אחר שביטלה (ריטב"א עבודה זרה שם, בשם הראב"ד; מהרש"א ומהר"ם שם בדעת התוס' ד"ה מי מאיס).

וכן כתבו הפוסקים להלכה בשופר של עבודה זרה וכן בלולב של עבודה זרה שלכתחילה לא יטול ואם נטל יצא (טושי"ע או"ח תקפו ג בשופר; תרמט ג בלולב), ולא חלקו בין ביטלו ולא ביטלו, לפי שבדיעבד מותר גם בלא ביטלו ולכתחילה אסור גם בביטלו, מפני הספק של דיחוי במצות (מגן אברהם תקפו סק"ו. וראה מחצית השקל ופרי מגדים שם; רמ"א או"ח תרמט ג ובאור הגר"א שם ס"ק י"ד).

- ויש סוברים שדבר שפסול רק לכתחילה אין בו משום דיחוי, שכיון שבדיעבד יצא לא נדחה כלל. ולא הסתפקה הגמרא באשרה שביטלה ללולב, אלא מפני שהגמרא שם סוברת שגם בדיעבד לא יצא קודם שביטלה, אבל להלכה שבאשרה קודם שביטלה יצא בדיעבד, כשביטלה מותר גם לכתחילה (ריטב"א סוכה לג א; ריטב"א עבודה זרה מז א; ר"ן סוכה שם; מאירי עבודה זרה שם, בשם יש מוסקים).

ולדעת הסוברים שקודם ביטול גם בדיעבד לא יצא (ראה מרדכי ראש השנה רמז תשטו, בשם רבינו תם, והביאו בית יוסף או"ח תרמט; רמ"א או"ח תקפו ג, בשם יש מחמירין), אף אחר ביטול לא יצא, שמא יש

למצות, שאין דחוי אצל מצות בכיסוי הדם (ראה לעיל: דחוי במצות), ואף באיסורים כן (רמב"ן וריטב"א עבודה זרה עג א; ריטב"א שם; רשב"א בתורת הבית הארוך ד ב).

חפץ אף חפץ שנתבטל קודם הפסח, לדעת הסוברים שכשהגיע הפסח, שחמץ בפסח במשהו (ראה ערך בטול איסורים) חוזר וניעור האיסור (ראה ערך חוזר וניעור, ושם מחלוקת בדבר); יש מן הראשונים שכתב שהטעם הוא שאין דחוי באיסורים (ראב"ן ח).

דחוי בשיעורים

קבלת טומאה בשר שהיה בו שיעור לקבל טומאה, ואחר כך צמק ונתמעט משיעורו, וחזר ותפח ועמד על שיעורו, משערים אותו כמו שהוא עכשיו, וטמא (עוקצין ב ח). ונחלקו אמוראים בדבר:

- יש סוברים שאין דחוי באיסורים, וטומאתו מן התורה.
 - ויש סוברים שיש דחוי באיסורים, ומן התורה כיון שנדחה נדחה ושוב לא יקבל טומאה, ומדרבנן הוא שאמרו שמקבל טומאה (מנחות נד ב ורש"י ד"ה כי פליג).
- וכתבו הראשונים שמדרבנן שאמרו הוא מפני שאינו עדיף מלא היה בו שיעור בתחילתו ואחר כך תפח שאסור מדרבנן (ראה ערך טומאת אוכלין. החידושים המיוחדים לרשב"א שם).
- הלכה שאין דחוי, מן התורה (מנחות שם; רמב"ם טומאת אוכלין ד ו). שכן שנינו: כביצה אוכלין שהניחן בחמה ונתמעטו, וכן כזית מן המת, כזית מן הנבלה וכעדשה מן השרץ, וכזית פגול וכזית חלב, טהורים, ואין חייבים עליהם משום פגול ונותר וחלב, הניחן בגשמים ותפחו, טמאים, וחייבים עליהם משום פגול ונותר וחלב (טהרות ג ד); הרי שמן התורה אין דחוי, שהרי חייבים עליהם כרת (מנחות שם; רמב"ם מאכלות אסורות יד ד, אבות הטומאה ד יג, טומאת אוכלין ד ו).

וכתבו האחרונים שלא רק דבר שטומאתו מצד עצמו, כשרץ ומת, אם תפח חוזר לטומאתו הקודמת; אלא אפילו אוכל שהיה בו כביצה וצמק וחזר ותפח, אם כבר קיבל טומאה מקודם, אין צריך עכשיו לקבל טומאה מחדש, אלא חוזרת לו טומאתו הקודמת (משנה למלך טומאת אוכלין ד א).

לא היה בו היה בתחילה פחות משיעור ותפח ועמד על שיעורו, אין בו טומאה ואיסור אלא מדרבנן (מנחות נד א ורש"י ד"ה וכן) משום מראית העין, שכיון שעכשיו יש בו כשיעור, הרואה יאמר שגם בתחילתו היה בו כשיעור (שו"ת הרשב"א א תסב; שו"ת הרא"ש ב יד).

רוב הראשונים סוברים שהדברים אמורים לדברי הכל, אפילו לסוברים שאין דחוי באיסורים, שמן התורה צריך שיהיה בו שיעור גם בתחילתו וגם בסופו, ומחלוקת האמוראים היא אם צריך גם שלא יהא הפסק בינתיים (חידושים המיוחדים לרשב"א שם; רמב"ם אבות הטומאה ד יג).

ויש סוברים שאין הדברים אמורים אלא לסוברים שיש דחוי באיסורים, אבל לדעת הסוברים שאין דחוי באיסורים יש בו טומאה ואיסור של תורה (מיוחס לרשב"א שם בשם תוס'. וראה שו"ת תורת חסד או"ח ו).

• ויש מחלקים, שבאבלות כשהיה קטן ונדחה, פטור מלהתאבל כשהגדיל בתוך שבעה (טושי"ע יו"ד שצו א); ובהבדלה כשהיה אונן במוצאי שבת, חייב להבדיל ביום ראשון (טושי"ע שם שמא ב).

והטעם הוא, שבאבלות עיקר החיוב הוא בשעת המיתה, שאז הוא עיקר מרירות הלב, וכל שנפטר בשעת עיקר החיוב, נדחה לגמרי; אבל בהבדלה, עיקר זמנה מתחילה הוא כך שימשך כל השבוע או עד ליל רביעי (ראה ערך הבדלה, מחלוקת בדבר), ואין ההבדלה של אחר כך בתורת תשלומין על מוצאי שבת כלל, ולכן גם אם נפטר במוצאי שבת, כשאחר כך חל עליו החיוב, חייב (ט"ז יו"ד שצו סק"ב ונקודות הכסף שם).

הרוגי בית דין אף לדעת הסוברים באבלות שכשהגדיל חל עליו החיוב, הרי זה דוקא כשגוף האבלות על מת זה לא נדחית, אלא שאדם זה היה קטן ולא נתחייב, אבל אם על מת זה נדחה עצם האבלות בשעת מיתה, שוב לא חלה עליו אבלות.

ולכן הרוגי בית דין, שבשעת סתימת הגולל, שאז הוא זמן חלות אבלות (ראה ערך אבלות) אין מתאבלים עליהם (ראה סנהדרין מו ב), אף על פי שלאחר צער קצת בקבר יש להם כפרה והיה ראוי להתאבל עליהם, כיון שנדחו בשעת התחלת האבלות נדחו לגמרי⁷. ואינו דומה לקובר את מתו ברגל, שנוהג שבעה אחר הרגל, ואין אומרים כיון שנדחה נדחה (ראה ערך אבלות), לפי שברגל לא נדחית האבלות לגמרי שקצת דברי אבלות נוהגים בו (ראה ערך אבלות), ולכן אין זה דחוי (סנהדרין מז ב ורש"י ד"ה הואיל).

מצוה ומשכת אדם שנפטר ממצוה הנמשכת זמן מסוים, שלא בתורת תשלומין, ואין השעה הראשונה עיקר חיובו של המצוה כמו באבלות – שבין אם נאמר בה שדין תשלומין הוא ובין אם נאמר שהחיוב לכתחילה הוא על כל הזמן, אבל על כל פנים החיוב בה הוא משום שעת המיתה – לא שייך בו דחוי כלל לדברי הכל, וכל זמן שנראה וירד הדיחוי חל עליו החיוב.

ולכן מי שהוא לפעמים פקח ולפעמים שוטה ואכל מצה בשעת שטותו, שלא יצא ידי חובתו, צריך לחזור ולאכול כשיעשה פקח (ראה ראש השנה כח א; רמב"ם חפץ ומצה ו ג. וראה ערך שוטה), ואין אומרים שכיון שנדחה נדחה ונפטר לגמרי (שו"ת אבני נזר או"ח ככג; וכ"כ בשו"ת זכרון יהונתן יו"ד ח).

וכן קטן שהגדיל בתוך החג וגר שנתגייר בתוך החג, חייב לעשות סוכה (ראה סוכה כז ב), ואין אומרים שכיון שנדחה נדחה (ט"ז יו"ד שצו סק"ב, וראה זכרון יהונתן שם).

באיסורים

נתערובת איסור שנתערב בהיתר ונתבטל בששים (ראה ערך בטול בששים), ואחר כך ניתוסף בו עוד מאותו האיסור, באופן שעכשיו אין בהיתר ששים כדי לבטל את האיסור, דינו שחוזר ונאסרה כל התערובת (ראה רמ"א יו"ד צט ו וש"ך שם ס"ק כא ובאור הגר"א ס"ק טו. וראה ערך חוזר וניעור). וכתבו הראשונים שהטעם הוא מפני שאין דחוי באיסורים, ואינו דומה לדם של קדשים שנתערב במים שאנו אומרים בו ראשון ראשון בטל (ראה לעיל: בקדשים, כשאנים חיים) אף על פי שיש בו עכשיו שוב מראית דם, ומראה דם לזריקה הרי הוא כנתנית טעם באיסורים; לפי שבקדשים יש דחוי, מה שאין כן באיסורים, והרי זה דומה

7. וראה באנציקלופדיה ערך הרוגי בית דין כרך י טור תרכ, שיש ראשונים

ויש חולקים וסוברים שהאמורים ספק הוא דווקא בגרוגרת ממש, דהיינו לא באוכל בשיעור פחות מגרוגרת, אלא בגרוגרת ממש פחות משיעורה, שהואיל ובידו לשלקה ולהחזירה לכמות שהיתה אפשר שחייב, אבל בשאר אוכלים שאינו יכול להחזירם לשיעורם פטור (רשב"א שם, בשם רמב"ן).

להלכה נפשט הספק שחייב, מפני שאפילו אם לא חשב לאכילה היה חייב על ההוצאה מפני שחשב מקודם לזריעה (רמב"ם שבת יח כו).

נחלה עיסה שלא היה בה כשיעור חלה, ותפחה ועמדה על השיעור, פטורה מחלה אפילו מדרבנן (שו"ת הרשב"א א תסא; שו"ת הרא"ש ב יד; טושי"ע יו"ד שכד יג). שלא אמרו בטומאה ואיסורים שאם תפח ועמד על השיעור, מדרבנן משערים כמו עכשיו (ראה לעיל), אלא מפני מראית העין, שהרואים יאמרו מתחילתו היה בו כשיעור, אבל בחיוב חלה אין משום מראית העין, שהרואים יאמרו כבר הופרשה חלתה (שו"ת הרשב"א א תסב; שו"ת הרא"ש שם).

כרכה אחרונה כתבו האחרונים שמכרכים ברכה אחרונה על דבר שהיה בו כזית ונצטמק משיעורו ואחר כך חזר ונתפת, כמו באיסורים, שאין דיחוי בשיעורים (ראה באר היטב או"ח רי סק"א).

ובדבר שלא היה בו מתחילה כזית ואחר כך נתפת, שאין התפחה משלימה לשיעור באיסורים אלא מדרבנן, דנו האחרונים אם גם בכרכה אחרונה אומרים כן, אף על פי שכל עיקר החיוב הוא מדרבנן, כשם שבטומאת פגול ונותר שהיא מדרבנן אומרים כן (ראה אמרי בינה או"ח ט; ושו"ת תורת חסד ו⁸).

ונסתפקו האחרונים כשמתחילה לא היה בו כשיעור ותפח אם צריך קבלת טומאה מחדש, או שטמא מחמת נגיעתו הקודמת בטומאה, ואינו דומה לשרץ ונבלה וכיוצא, שמיד כשתפחו ועמדו על שיעורם טמאים, שהרי טומאתם בעצמם ואינם צריכים לקבל את הטומאה ממקום אחר (משנה למלך טומאת אוכלין ד א. וראה ערך טומאת אוכלין).

בטלנות שבת במלאכת שבת הדבר ספק אם יש דיחוי בשיעורים. כגון המוציא בשבת בגרוגרת [תאנה יבשה] לאכילה, וצמקה וחזרה ותפחה ועמדה על השיעור קודם שהניח אותה, יש ספק אם יש דיחוי לענין שבת ופטור, שהרי אילו הניח אותה בשעה שצמקה היה פטור, ונדרחה לו מחיוב חטאת, וכשחזרה ותפחה והניחה, הרי זו הנחה בלא עקירה (ראה ערך מוציא); או שאין דיחוי לענין שבת וחייב (שבת צא א; רמב"ם שבת יח כז).

ואף על פי שבטומאה ואיסורים הלכה שאין דיחוי, בשבת הדבר ספק, לפי שכיון שאם היה מניחה באותה שעה היה פטור, יש לומר שלא תצטרף ההנחה עם העקירה (כסף משנה אבות הטומאות ד יג, בשם הר"י קורקוס).

היה בו פחות מכשיעור אף אם בתחילה היה בו פחות מכשיעור, אלא שהוציאו לזריעה, שאז חייב עליו בכל שהוא (ראה ערך מוציא), וחזר ותפח ועמד על כגורגרת וחשב עליו לאכילה, הסתפקו בגמרא אם חייב (שבת צא א). ואינו דומה לאיסורים, שבאופן כזה אין איסורו אלא מדרבנן (ראה לעיל), לפי שבפגול ונותר לא חייבה תורה אלא על אכילת כזית, וזה אין בו כזית; אבל בשבת השיעור הוא מה שדרך הבריות להחשיב, וכיון שתפח ונראה כגרוגרת, יש לומר שמחשיבים אותו (רשב"א שבת צא א).

דין

חומר כתיבה, לדברים הצריכים כתיבה

ויש מן הראשונים שכתב שכל דיו שאין מטילים בו שמן, אפילו אם מעשנים אותו בשמן – אינו דיו, שאין זה הדיו שהיה בימי תנאים (הגהות מיימוניות תפילין א ד סק"ג, בשם רבינו תם).

ויש אומרים שהגיבול הוא בשרף האילן ובמעט דבש (רמב"ם תפילין א ד, ובתשובות הרמב"ם פריימן קכו). שהם מפרשים שמן לענין עשן, ושרף לענין גיבול (קריית ספר א ד), וזהו שאמרו שכל השרפים יפים לדיו, ושרף קטף – פרוניי"ל [הוא שזיף בר] של יער (רש"י שבת כג א ד"ה קטף) – יפה מכולם (שבת שם).

או שדכים קליפי עץ ומבשלים וסוחטים אותם, וגובלים באותה ליחות מה שלקטו מן העשן; ויש עושים כן בקליפי רמונים (קריית ספר א ד), ולותתים אותו הרבה, ודכים אותו עד שיעשה ריקים, ומושחם בשמן, ומייבשים אותם ומצניעים אותם, ובשעת הכתיבה שורה במי עפצים – גל"ש³ [בלוטי אלון המשמשים לתעשיית הדיו] (רש"י שבת קד ב) – וכותב בו (רמב"ם תפילין א ד, ובתשובות שם. וראה קריית ספר שם).

במים וכתבו הראשונים, שאסור לשרות במים ולכתוב בו במקום שצריכים כתיבה בדיו, כיון שאינו מתקיים, אלא שורהו

מהותו

מהו דיו דיו נעשית מעשנים ושמנים ושרפים (שבת כג א). וכתבו הראשונים שהדיו היא הרכבה מדברים המשחירים ומדברים המדביקים (מאירי מגילה יז א).

העשן הדרך שעושים דיו מעשנים היא, שמעשנים כלי זכוכית בעשן של שמן עד שמשחיר, ואחר כך גורר ממנו את השחרורית (רש"י שבת כג א ד"ה לגבל, בשם תשובת הגאונים; ערוך ערך גבל א); או שמקבצים את העשן של שמנים, או של זפת ושל שעה וכיוצא בהם (רמב"ם תפילין א ד, ותשובות הרמב"ם הוצאת פריימן קכו), על ידי שכופים כלי על גבי הנר ויתקבץ בו העשן (תשובת הרמב"ם שם; קריית ספר למאירי א ד).

כל העשנים יפים לדיו, וכן כל השמנים יפים לדיו לעשן, ושמן זית מן המובחר (שבת כג א).

הגיבול עשן זה צריך גיבול, דהיינו שנותנים לתוך השחרורית שגוררו מן הכלי קצת שמן ומגבלים בו, ומייבשו בחמה וממחה לתוך הדיו (שבת כג א, ורש"י ד"ה לגבל)². ועל זה אמרו שכל השמנים יפים לגבל בהם את הדיו, ושמן זית מן המובחר (שבת שם).

דיו. 1. ז טור רעה – רפב. 2. וראה תוס' שבת יח א ד"ה אבל, שלא דוקא גיבול אלא מספיק עירוב בעלמא. 3. Gallae fel.

8. וראה תורת חסד שם, שגם בשיעורי אכילת מצוה כגון כזית מצה דומה לאיסורים שאין דיחוי.

שלא לכתוב בקנקנתום משום שמצוה לכתוב בדבר שאינו נמחק (רמב"ם שם. וראה להלן: בספר תורה תפילין ומזוזות).

ודוקא בתערובת שני המינים יחד קנקנתום ומי עפצים כשר, אבל כל אחד לבדו אינו דיו, אם לא שעירב "גומא" באחד מהם (באור הגר"א תרצא א; וראה באור הלכה לב ג ד"ה בין, בשם מהר"מ באנעט).

קנקנתום זה נחלקו בו המפרשים:

• יש מפרשים שהוא מין קרקע ירוקה הדומה לזכוכית, שמשחרת אחר שטוחנים אותה יפה דק דק, ונקרא "וידריאולר" (Vitriol. תוס' מגילה יח ב ד"ה קנקנתום, בשם רשב"ם; סמ"ג עשין כה; ספר התרומה קצה; אור זרוע א תקמב; ר"ן גיטין יט א).

• ויש מפרשים שקנקנתום שהוא הנקרא "אדרמנט" (Atramentum) או "ארמנט" (רש"י עירובין יג א. וראה רש"י סוטה יז ב ד"ה קנקנתום).

סאת צבע יש מהראשונים שסוברים, שכל צבע שחור שהכתב ממנו שחור מתקיים וניכר על הקלף, נקרא דיו, וכשר בכל מקום שצריך כתיבה בדיו. שלא מצינו הלכה למשה מסיני שלא יהא כשר אלא דיו קרוש ודיו עפצים, ולא באה ההלכה למשה מסיני שיהיו כתובים בדיו (ראה להלן: בספר תורה) אלא למעט שאר מיני צבעונים, כגון האדום והירוק וכיוצא בהם (רמב"ם תפילין א ה, והגהות מיימוניות סק"ג, בשם רבנו שמחה; מאירי שבת כג א, עירובין יג א, מגילה יז א. וראה בית יוסף או"ח לב, ובאור הלכה שם ג ד"ה יכתבם). וכל מה שיש בו כח כדי להדביק ולהשחיר נקרא דיו, שאין הכוונה אלא שיהיה הכתב שחור ומקבץ הראות, ושלא יהיה נקל למחקו שלא יהיה ניכר, ואין צורך לפרש מעשה הדיו, יש עושים אותו בדרך זה ויש באופן אחר, ואין לחוש בכך (מאירי מגילה שם; קרית ספר א ד).

היוצא מהעץ יש שכתבו שלכתחילה יש לעשות את הדיו מעשן עצים או שמנים שרויים במי עפצים (רמ"א או"ח לב ג, בשם מהרי"ל), לפי שלכתחילה טוב להיזהר שלא לעשות הדיו כי אם מדברים הבאים מן העץ (רמ"א יו"ד רעא ו, בשם הזהר תרומה קנט א).

המנהג כיום המנהג היום לעשות את הדיו מתערובת של שלשה מינים: מי עפצים [ראה אזור מס' 19 בסוף הכרך] וקומא⁶ וקנקנתום (משנה ברורה לב סק"ח; מלאכת שמים ד ב).

ואין נוהגים לעשות את הדיו מעשן עצים (מגן אברהם לב סק"ב) למרות שמצוה מן המובחר לכתוב בדבר שנמחק, לפי שהוא מתקלקל ונמחק בנקל (מלאכת שמים שם, בשם זכור לאברהם; ברכי יוסף יו"ד רעא סק"ז; ערוך השולחן שם לד; וראה משנת אברהם טו יב).⁷

דרך הכנת הדיו היא, שמבשלים את העפצים במים, ויוצרים "מי עפצים", ומערבים אותם בקנקנתום. במי העפצים ישנה תערובת של דבק וטאנין (Tannic acid), הדבק מסייע להדביק את הדיו לקלף, ומהטאנין מתשחררת חומצה המתרכבת עם הקנקנתום והופכת אותו לשחור.

לבן אדום היה הדיו דומה ללבן, שהוכהה מראיתו, או לאדום – וכחול פסול (מגן אברהם לב ס"ק לח, בשם ספר הזכרונות).

היה המראה כמראה כחול, כתבו האחרונים שיש להחמיר שאינו בכלל שחור (באור הלכה לב ג ד"ה יכתבם; מלאכת שמים ד א).

במי עפצים וכיוצא בו, או שישים עפצים עצמם לתוך הדיו (תשובות הרמב"ם פריימן קכו).

שרף אילן יש שעושים דיו מקליפות של עץ, ששורים אותן במים, ושולקים עד שהמים קולטים לחלוטית העצים עד שנעשה עב, ואחר כך נקרשים ומתייבשים ונעשים דיו (ספר התרומה קצה; הגהות מיימוניות תפילין א ד סק"ג; מרדכי גיטין רמז שלט, בשם רבינו תם).⁴ ומפרשים שמה שאמרו כל השרפים יפים לדיו, ושרף קטף יפה מכולם – שרף זה הוא לחלוטית של אילן (תוס' שבת כג א ד"ה כל, בשם רבינו תם), וזהו הדיו האמור בתלמוד (ריטב"א שבת שם).

מי עפצים ישנה דרך נוספת לעשות דיו, והיא על ידי תערובת וגוסי של מי עפצים⁵ וגומי, שמבשלים אותם במים, וכשמשחיר מעט מערבים לתוכו שרף להדביק, ואחר כך נותנים בתוכו דברים המשחירים ונעשה דיו (קרית ספר א ד), נחלקו בו הראשונים:

• יש סוברים שאין זה דיו, וספר תורה שנכתב בו פסול (ראה להלן: בספר תורה), שאין דיו אלא יבש וקשה שאפשר לשבר אותו (תוס' שבת כג א ד"ה כל, נדה כ א ד"ה פלי, בשם רבינו תם; הגהות מיימוניות תפילין א ד סק"ג), ושקודם נתינה במים קרוי דיו (קרית ספר שם, בשם אחרוני הרבנים; מרדכי גיטין רמז שלט, בשם רבינו תם), ודיו של עפצים לעולם לא (תוס' נדה והגהות מיימוניות שם), וכן סתם דיו בדברי חכמים אינו זה של עפצים (תוס' שבת ונדה שם), ואף גומי אינו דיו, שהרי הוא קומוס (ראה ערוך ראה קומוס, ורש"י שבת קד ב ד"ה קומא, ורש"י סוטה יז ב ד"ה קומוס – שרף אילן), וקומוס אינו דיו (תוס' שבת שם).

• יש סוברים שסתם דיו הוא דיו של עפצים כשמערבים בו שרף אילן, שהוא גומי (רמב"ן גיטין יט א, בשם יש אומרים; ריטב"א שבת כג א; ר"ן גיטין שם; מרדכי גיטין רמז שלט, בשם ראב"ן; רא"ש הלכות קטנות ספר תורה ו; הגהות אשרי גיטין ב י, בשם ריב"ן; מאירי גיטין יט א; אור זרוע א תקמב, בשם יש מכשירים). ועל דיו זה הוא שאמרו כל השרפים יפים לדיו (רמב"ן ושאר ראשונים שם), ואף דיו זה אפשר לייבש אותו כשהוא מתבשל הרבה ונעשה קורט (רמב"ן ור"ן שם); אבל הקומוס לבדו, או מי עפצים לבדם אינם בכלל דיו, ופסול במקום שצריך דיו (רמב"ן ומרדכי וריטב"א ומאירי שם). וכן לא אמרו שאינו דיו אלא כשנישורו העפצים במים, אבל כשנתבשלו – הרי זה דיו (רמב"ן ור"ן ומאירי גיטין שם).

• ויש מחלקים בין העשוי ממי שריית העפצים שאינו דיו, לזה העשוי מגוף העפצים שהוא ודאי טוב (תוס' מגילה יט א ד"ה על, בשם האשכנזים), וכן מי קוצים מבושלים עם קומוס הם דיו (מרדכי גיטין רמז שלט, בשם ראב"ן; אור זרוע א תקמב).

• ויש שכתבו שעושים דיו מפחמים של גפנים (רמב"ן גיטין יט א, בשם ר"ח).

מי עפצים אף דיו העשויה ממי עפצים בעירוב קנקנתום (ראה וקנקנתום להלן) – כשרה במקום שצריך דיו (רמב"ם תפילין א ד; בית יוסף או"ח לב; שו"ע או"ח תרצא א, יו"ד רעא ה), מלבד לדעת הסוברים שמי עפצים פסולים לדיו, שאף זה פסול (ראה תוס' שבת כג א ד"ה כל, נדה כ א ד"ה פלי, בשם רבינו תם). אבל מצוה מן המובחר

4. וראה ריטב"א שבת כג א, שכתב בשמו שהוא הדין הנהוג בצרפת שעושים אותו ממץ אילן והוא יבש. 5. מי עפצים הוא גידול שנמצא על העץ "אלון התולעי", גידול זה נעשה על ידי חרקים הנמצאים על העץ, ולאחר יציאתם ממנו ניתן להפיק ממנו דיו (ד"ר משה רענן, פורטל הדף היומי). 6. Gummi. 7. סוגי הדיו המצויים כיום בשוק – "דיו נהרי", "דיו הדר", "דיו בראשית" – נעשים ממי עפצים וקנקנתום כמנהג שכתבו הפוסקים, ו"דיו לנצח" נעשה מעשן

4. וראה ריטב"א שבת כג א, שכתב בשמו שהוא הדין הנהוג בצרפת שעושים אותו ממץ אילן והוא יבש. 5. מי עפצים הוא גידול שנמצא על העץ "אלון התולעי", גידול זה נעשה על ידי חרקים הנמצאים על העץ, ולאחר יציאתם ממנו ניתן להפיק ממנו דיו (ד"ר משה רענן, פורטל הדף היומי). 6. Gummi. 7. סוגי הדיו המצויים כיום בשוק – "דיו נהרי", "דיו הדר", "דיו בראשית" – נעשים ממי עפצים וקנקנתום כמנהג שכתבו הפוסקים, ו"דיו לנצח" נעשה מעשן

גם בשם רב נסים גאון; ובפירוש המשניות סוטה שם, כתב שהמורה כן טועה הרבה מאד).

ומכל מקום כתבו הראשונים, שלמצוה מן המובחר יש לעשות את הדיו לכתחילה בלי קנקנתום, אלא שאם עשה עם קנקנתום כשר (תשובת הרמב"ם שם, ובהלכות תפילין א ד; מאירי סוטה כ א; שו"ע יו"ד רעא ח). אבל נהגו גם לכתחילה לעשות הדיו עם קנקנתום (ראה לעיל: מהותו).

נכתב שלא בדיו ספר תורה שנכתב שלא בדיו, הרי זה יגנוז (שבת קג ב), שהוא פסול (רמב"ם תפילין א ה; טוש"ע יו"ד רעא ו), ואסור לקרות בו (ראה תוס' שבת קטו ב ד"ה היו, וראה מגן אברהם שלד ס"ק יח) ⁸.

ואפילו כתב אות אחת שלא בדיו, אלא בשאר מיני צבעונים, כגון ירוק או אדום וכיוצא בהם, הרי זה פסול, וכן כשעשה אפילו אות אחת מזהב (רמב"ם שם; טוש"ע שם), והוא הדין בתפילין ומזוזות (רמב"ם שם; טוש"ע או"ח לב א).

קפץ הדיו קפץ כל הדיו מהקלף ולא נשאר רק רושם אדמיות – פסול (מגן אברהם לב ס"ק טו).

אבל אם נשארה ממשות הדיו, אלא שהוכחה מראיתו ונשתנה לאדמיות, אם שינוי זה בא מחמת יושן ואורך הזמן – כשר, שהרי לא נאמרה הלכה למשה מסיני שיהיה שחור, עד שנאמר שעכשיו שאינו שחור נפסל, אלא ההלכה היתה שיהיה כתוב בדיו, ומכיון שכך דרכה של דיו שברכות הזמן מתאדם קצת כעין מראה חום, הרי זה דיו גמור וכשר; אבל אם נשתנה מהר, מיד לאחר הכתיבה, שאין דרך דיו בכך, הרי זה סימן שיש חסרון בעיקר הדיו, ופסול מתחילתו, אפילו טרם שראו שנשתנה, שאין זה דיו כלל.

ואפילו אם נשתנה מחמת יושן, אם השינוי בא מחמת שהדיו היה מעורב ב"וידריאול" שהוא אדום, ואחר כך קפץ הדיו ונשאר רק החומר האדום בלבד, הרי זה פסול, שכבר הופרש גוף ועיקר הדיו והובדלו זה מזה (שו"ת חתם סופר יו"ד רנ).

ויש מן האחרונים שחולקים וסוברים שההלכה נאמרה רק על שעת הכתיבה, שיכתוב בדיו שחור, ומה שנשתנה אחר הכתיבה לאודם אין זה פסול כלל (ראה משנת אברהם טו כ, בשם תשובות מים חיים וחסד לאברהם ועוד) ⁹.

במגילת סוטה

מגילה אין כותבים מגילת סוטה לא בקומוס ולא בקנקנתום **שנמקדש** ולא בכל דבר שנבלע בקלף ואינו יכול להימחק, אלא בדיו בלבד (סוטה יז ב, ורש"י ד"ה לא; רמב"ם סוטה ג ח). ולפיכך דיו שכותבים בה מגילת סוטה אין נותנים בה קנקנתום כיון שאינו יכול להימחות (עירובין יג א; רמב"ם שם).

הכתובה פרשת סוטה הכתובה בתורה, נחלקו בה תנאים: יש **התורה** אוסרים אף אותה לכתוב בדיו שיש בה קנקנתום; ויש מתירים.

והדבר תלוי אם מותר למחוק לסוטה הכתובים מפרשה שבתורה (ראה ערך השקאת סוטה), שלדעת הסוברים שמותר, אין כותבים אותה בקנקנתום; ולדעת הסוברים שאסור, כותבים אותה כמו כל התורה אף בדיו שיש בה קנקנתום (עירובין יג א).

9. וראה ערך כתיבה, על העברת הקולמוס באופן שנפסל, ועל כתב דיו על צבע ולהיפך.

בספר תורה תפילין ומזוזות

סו"ט הלכה למשה מסיני שכותבים – ספרים ותפילין ומזוזות – בדיו (מסכת סופרים א א; רמב"ם תפילין א ג, לגבי תפילין).

וכן שנינו במזוזה: ויכתבם (דברים ו ט) – נאמר כאן כתב, ונאמר להלן בגט כתב, מה כתב האמור להלן על הספר ובדיו, אף כתב האמור כאן על הספר ובדיו; ואף על פי שאין ראיה לדבר זכר לדבר: ויאמר להם ברוך וגו' ויאני כתב על הספר בדי (ירמיה לו יח. ספרי ואתחנן לו; מנחות לד א, ורש"י ד"ה שנאמר; מסכת סופרים א א).

מגילת אסתר מגילת אסתר צריכה אף היא שתיכתב בדיו (שבת קטו ב).

נביאים וכתובים בשאר נביאים וכתובים נחלקו הראשונים:

• יש סוברים שאף הם צריכים דיו דוקא, שכן שנינו שאין קדושת כתבי הקודש לטמא את הידים (ראה ערכים: ידים; כתבי הקודש) עד שיכתוב בדיו (ידים ד ה), והדברים אמורים בשאר ספרים של כתבי הקודש (ראה מגילה ט א).

• ויש סוברים ששאר ספרים, מלבד מגילת אסתר, אינם צריכים דיו (תוס' שבת שם, בשם ה"ר יוסף; מרדכי הלכות קטנות רמז תתקנט; רמ"א יו"ד שם, בשם יש אומרים).

דיו שאינו מתקיים אין כותבים ספר תורה תפילין ומזוזות בדיו שאינו מתקיים, שהרי ספר תורה שכתב משה רבינו כתב בדיו המתקיים, שנאמר: לקח את ספר התורה הזה ושמרתם אותו מצד ארון ברית וגו' והיה שם בך לעד (דברים לא כו), שהכוונה בו היא שיעמוד לאפלי שנים. לפיכך מי שכותב ספר תורה בדיו העשוי מעשן שמנים שרוי במים בלבד חטא גדול הוא, שמשגללו ספר תורה זה מתחילתו לסופו ומסופו לתחילתו פעם ושניה ימחק כולו או רובו, וזה קרוב לכותב במי משקין ומי פירות שלא יתקיים כלל (שו"ת הרמב"ם פריימן קכו).

שאינו יכול להימחות דיו שאינו יכול להימחות, מפני שהוא נבלע בקלף (רש"י סוטה יז ב ד"ה ולא), ואפילו אם תמחקנו אינו נמחק (שו"ת הרמב"ם פריימן קכו), נחלקו תנאים אם כשר לכתוב ספר תורה:

• ר' ישמעאל סובר שכשם שבמגילת סוטה צריך דוקא כתב שיכול להימחות (ראה להלן: במגילת סוטה), כך ספר תורה צריך דוקא דיו כזה, ולפיכך הוא אוסר להטיל קנקנתום לתוך הדיו של ספר תורה (עירובין יג א).

ונסתפקו הראשונים אם מן התורה הוא אוסר גם בספר תורה, שהיה דורש גזרה שוה כתיבה כתיבה מסוטה, או איזו גזרה שוה אחרת, או שמדברנן הוא אוסר (תוס' עירובין שם ד"ה חוץ).

• ר' עקיבא ור' מאיר מתירים, וכן היה ר' מאיר נוהג למעשה להטיל קנקנתום לתוך הדיו, והיה אומר: לכל מטילין קנקנתום לתוך הדיו, חוץ מפרשת סוטה (עירובין שם).

יש מן הראשונים שפסקו הלכה כר' ישמעאל, והיו אוסרים לכתוב ספר תורה בדיו הנקרא בלשון ערבי "חיבר", מפני שהוא רושם ואינו נמחה (פירוש המשניות לרמב"ם סוטה יז ב, בשם בני ארץ ישראל).

אבל נחלקו עליהם, והוכיחו שהלכה כר' עקיבא ור' מאיר ומותר להטיל קנקנתום וכן "חיבר" לדיו (תשובת הרמב"ם פריימן קכו, ושם

עם דבק, כמנהג שהיה בעבר כמובא בתחילת הערך. 8. וראה ערך כתבי הקודש, אם האיסור הוא רק בציבור או גם ביחיד, ועל דינו בזמן הזה.

בהם אינו גט (גיטין יט א; רמב"ם גרושין ד א; טושי"ע אבן העזר קכא א). ולתחילה נהגים לכתבו בדיו טובה, כמו שכותבים ספרים, ואין לשנות (רמ"א שם ב, וראה ערך גט)¹⁰.

בגט

גט אשה נכתב בדיו ובסם ובסיקרא ובקומוס ובקנקנתום; אבל אם כתב בדבר שאינו מתקיים, כגון במשקים ומי פירות וכיוצא

דיו לבא מן הדין להיות כנדון

דבר שלמד מחברו בקל וחומר, אין להטיל על הלמד יותר ממה שיש במלמד

מקורו וגדרו

הכלל כלל זה של דיו הוא מן התורה (בבא קמא כה א), שהכתוב לימדה שאינך רשאי להטיל על הבא מן הדין יותר מן הנדון (רש"י זבחים סט ב ד"ה אלא דיו). והכוונה שאם נרצה ללמוד דין שלא למדנוהו קודם, לא יהיה אותו הדין גדול מן הדין אשר נתלמד ממנו (פירוש המשניות לרמב"ם בבא קמא ב ה); ואין להעדיף את הלמד יותר מהלמד, אף על פי שהלמד חמור יותר מהלמד (הליכות עולם ד ב).

אין מחלוקת בכלל זה, והכל מודים שאומרים אותו (פירוש המשניות לרמב"ם שם; תוס' בבא קמא שם ד"ה והא).

סקורו כלל זה אנו למדים מהפסוק: וְאָבִיָּה יִרְקֵי בְּפִנְיָהּ הָלֹא תִּפְלֹם שְׂבָעַת יָמִים תִּסָּגֵר שְׂבָעַת יָמִים וגו' ותִּסָּגֵר מִקְרָם מִחוּץ לַמִּחְנֶה שְׂבָעַת יָמִים (במדבר יב יד - טו), ודורשים: אי מה אביה שבעה, מי שאמר והיה העולם ארבעה עשר יום, אלא דיו לבא מן הדין להיות כנדון - מה אביה בשר ודם שבעה, אף מי שאמר והיה העולם שבעה (ספרי במדבר בהעלותך קו; בבא קמא כה א).

לחוצא מדיו לפעמים התורה אמרה במפורש דין מיוחד, אף על פי שאפשר ללמדו בקל וחומר מדין אחר, מפני שאילו היינו למדים אותו בקל וחומר היינו צריכים לומר דיו לבא מן הדין להיות כנדון, ועכשיו שנאמר במפורש, כחו גדול יותר מהדין האחר.

כמו שליחות יד שנאמרה בשומר חנם ובשומר שכר שחייבים בה, אף על פי שאפשר ללמדה בקל וחומר משואל, מפני שאילו כן היינו אומרים דיו שתהיה כדיני השואל, שאם בעליו עמו לא ישלם (ראה ערכים: שואל; שליחות יד), לכך נאמר בשומרים חנם ושכר במיוחד (בבא מציעא מא ב).

וכן לפעמים כתוב בתורה היקש דין זה לחברו, אף שאפשר ללמדו מקל וחומר, כדי שלא נאמר דיו לבא מן הדין להיות כנדון (ראה זבחים סט ב, לר' מאיר בהיקש עוף לבהמה); או שכתוב ריבוי מיוחד מטעם זה (זבחים שם, לר' יהודה).

בתחילת הדין ובסופו

בשני אופנים אומרים דיו: על תחילת הדין, ועל סוף הדין (ראה תוס' קדושין ה ב ד"ה חופה, י ב ד"ה זו).

• בתחילת הדין הכוונה היא, שהחומרא שאנו רוצים להביא בלמד על פי הקל וחומר לא תהיה גדולה יותר מהחומרא שהיא במלמד;

כגון בהסגרה של מרים שלא יהיה בניזפת הקדוש ברוך הוא יותר מאילו אביה ירק בפניה, וכך הם רוב המקומות שאומרים דיו.

• ובסוף הדין הכוונה שהחומרא שאנו רוצים להביא בלמד לא תהיה גדולה יותר מהחומרא האחרת של אותו הלמד, שעל פיה למדנו את הקל וחומר מהלמד (ראה הליכות עולם ד ב; מידות אהרן ב ו), מאחר שסוף סוף אם לא החומרא ההיא לא תמצא צד קל וחומר (ראה רש"י בבא קמא כה א ד"ה דיו), וזהו דיו מיניה וביה (מידות אהרן שם)².

נתחיל הדין דיו בתחילת הדין כיצד:

שור תם שהזיק ברשות הניזק, שלמדנו את חיובו בתשלומים בקל וחומר: ומה קרן ברשות הרבים, שהקלו בה בשן ורגל, שפטורים בה, חייבים בה על קרן; קרן ברשות הניזק, שגם שן ורגל חייבים בה, כל שכן שקרן חייב בה. הרי קרן ברשות הרבים הוא המלמד וקרן ברשות הניזק הלמד, ואומרים דיו לבא מן הדין להיות כנדון - מה המלמד, שהוא קרן ברשות הרבים, אינו חייב אלא חצי נזק, אף הלמד, שהוא קרן ברשות הניזק, אינו חייב אלא חצי נזק (ראה בבא קמא כד ב, כה א).

גם כשלמדים קולא בקל וחומר, אין למדים קולא בלמד שהיא יותר גדולה מהקולא שבמלמד. כמו: העוף ששחיתתו מטהרתו מטומאת נבלת עוף טהור אם הוא טרפה, נלמד מקל וחומר משחיתת בהמה שמטהרתה מטומאת נבלת בהמה, שהיא חמורה יותר (ראה ערכים: נבלה; נבלת עוף טהור). ואמר ר' יוסי - ואף שאר תנאים היו מודים לו אלמלא לימודים מיוחדים - שאומרים דיו לבא מן הדין להיות כנדון, מה נבלת בהמה שחיתתה מטהרתה ולא מליקתה, שמליקה בבהמה היא נבלה גמורה, אף העוף שחיתתו מטהרתו ולא מליקתו, אף על פי שיש מליקה לעוף בקרבנות (זבחים סט ב).

בסוף הדין דיו בסוף הדין כיצד: כשלמדים את חיובה של קרן תם ברשות הניזק בקל וחומר בצורה אחרת, דהיינו לא קרן ברשות הניזק מקרן ברשות הרבים (ראה לעיל) אלא קרן משן ורגל: ומה שן ורגל שפטורים ברשות הרבים חייבים ברשות הניזק, קרן שחייבת ברשות הרבים אינו דין שחייבת ברשות הניזק. ועכשיו לא נוכל לומר דיו בתחילת דין, דהיינו שהלמד יהיה שוה למלמד, שהרי המלמד הוא שן ורגל, שחייבים בנזק שלם ברשות הניזק, ומכל מקום אנו אומרים דיו על סוף הדין, שלא תהיה החומרא שאנו רוצים להביא בלמד, דהיינו חיובו

דיו לבא מן הדין להיות כנדון. 1. ז טור רפב - רצ. 2. מהאחרונים יש מי שכתב שגם בדיני כבוד ה' אומרים דיו, שהרי כל כבוד שנכבד בו את ה' הוא פחיתות כבוד כלפי המגיע לו, אלא שאנו מכבדים אותו כדרכי הבריות על פי המושגים שלנו, בקל וחומר מהדרך שמכבדים בה את הבריות, ולכן אנו אומרים בזה דיו, ויוצאים בזה ידי חובה (עולת ראיה דף רמ).

10. וראה ערך כותב, על החיוב במלאכת שבת בכתיבה אף בשאר מיני דברים המתקיימים; וערך חמץ, על דיו שבישלו בשכר שנעשה מחמץ בנוגע לכתיבתו בפסח; וערכים יין נסך, סתם יינם, על דיו שנעשה מיין נסך אם מותר לבשלו או ליהנות ממנו; וערך בזוי מצוה, בענין לקחת דיו מהאות שנכתבה בספר תורה כדי לכתוב במקומות אחרים.

דיו, ואם כן נסתר הקל וחומר ואינו מלמדנו כלום, ומכל מקום אומרים דיו (בבא קמא כה א).

ההלכה הלכה כחכמים, שאומרים דיו אפילו כשנסתר הקל וחומר (פירוש המשניות לרמב"ם בבא קמא ב ה; נמוקי יוסף בבא קמא כה א; רא"ש קדושין א ה)⁵.

ויש שכתבו שהלכה שאין אומרים דיו כשנפרך הקל וחומר (רש"י פסחים יח ב ד"ה ולמדנו, סוטה כט א ד"ה ככר שני. וראה גינת ורדים מט). יש שכתב, שלא נחלקו חכמים על ר' טרפון אלא אם יש קצת חידוש בקל וחומר אף אחרי שנפרך, כגון חיוב קרן ברשות הניזק, שיש בו קצת חידוש אף בחצי נזק, שסתם קרן המוזכרת בתורה היא ברשות הרבים, מקום שהשוורים מתנגחים; אבל כשאין שום חידוש מהקל וחומר אחרי שנאמר דיו, אף לחכמים אין אומרים דיו (שער המלך אישות א ב).

הגבלות בדיו

בצירוף גטה במקום שאפשר ללמוד את הלמד מהמלמד גם בלימוד של כמה מצינו מלבד הקל וחומר, כתבו הראשונים שהקל וחומר חזק, ואין אומרים בו דיו.

כגון שלישי לטומאה שהוא עושה רביעי בקודש, שלמדים אותו בקל וחומר ממחוסר כפורים שמותר בתרומה ופסול בקודש, שלישי שפסול בתרומה אינו דין שיעשה רביעי בקודש (ראה פסחים יח ב); ואין אומרים דיו שיהיה שלישי ולא רביעי, שהרי בתרומה אין יותר משלישי (ראה ערך ולד הטומאה), לפי שיש ללמוד שלישי בלימוד של כמה מצינו ממחוסר כפורים, שאינו פוסל בתרומה ופוסל בקודש, והוא הדין בכל שלישי, ולכן הקל וחומר כאן הוא חזק ואין אומרים בו דיו, אפילו לחכמים הסוברים דיו גם כשמבטל הקל וחומר (תוס' פסחים יח ב ד"ה ומה).

כשאנו דין אין אומרים דיו אלא כשאנו באים ללמוד בקל וחומר חזק דין חדש, כמו בקרן ברשות הניזק, שברשות הרבים משלם חצי נזק וכאן אנו באים ללמוד בקל וחומר משן ורגל שישלם נזק שלם. אבל כשאין הקל וחומר בא אלא ללמד על מהותו של איזה דבר, אין אומרים דיו.

כגון ארוסה בת ישראל שר' יהודה בן בתירה למד שאוכלת בתרומה מן התורה בקל וחומר משפחה כנענית, שאין ביאתה מאכילתה בתרומה, כספה - שקנה אותה בכסף - מאכילה (ראה ערך אכילת תרומה), ארוסה שביאתה מאכילתה, אינו דין שכספה מאכילה (ראה ספרי קרח קי; קדושין י ב). ואין אומרים כאן דיו על סוף הדין, שמאיזה כח אתה בא ללמוד ענין כסף באשה, מכח ביאתה, דיו כביאה, שאינה מאכילתה אלא אחר חופה; לפי שכאן אין אנו באים ללמוד את עצם הדין, אלא שהתורה אמרה קנין כסף אוכל, והקל וחומר מלמדנו מהו קנין כסף (תוס' קדושין י ב ד"ה זו, בשם הר"ש מקוצי, וראה ספר כריתות א ג, בשם הר"י).

• ויש אומרים יותר מזה, שאין אומרים דיו אלא כשבאים ללמוד חידוש דין שהוא נגד משמעות הפסוק, כגון נזק שלם ברשות הניזק, שבתורה נאמר סתם שקרן תמה משלמת חצי נזק; אבל

ברשות הניזק, גדולה יותר מהחומרא האחרת שיש בלמד עצמו, דהיינו חיובו ברשות הרבים, שעל פיה למדנו את הקל וחומר משן ורגל, כי סוף סוף אם לא חיוב הקרן ברשות הרבים לא היה כאן קל וחומר (ראה בבא קמא כה א ורש"י ד"ה דיו).

חומרא אחרת אין אומרים דיו על סוף הדין, אלא כשאותה חומרא שיש אצל הלמד היא מעין החומרא שאנו באים ללמוד בקל וחומר; כמו תשלום נזק קרן בחצר הניזק שהיא מעין החומרא של תשלום נזק קרן ברשות הרבים. אבל אם החומרא שאנו רוצים ללמוד אינה מעין החומרא האחרת שבלמד, לא שייך לומר דיו, שהרי כל קלין וחמורין כך הם, שבשביל חומרא אחת קטנה שיש בלמד ואינה במלמד אנו נותנים בלמד כל החומרות שיש במלמד (תוס' בבא קמא כה א ד"ה אני; שיטה מקובצת שם).

כשמבטל את הקל וחומר

מחלוקת במקום שאם נאמר דיו יתבטל לגמרי הקל וחומר, **התנאים** נחלקו תנאים אם אומרים דיו:

• ר' טרפון סובר שאין אומרים דיו אלא כשיש מקום לומר את הקל וחומר גם לאחר שנאמר דיו לבא מן הדין להיות כנידון. כגון דיו שאומרים בהסגר של מרים, שאלמלא הקל וחומר אף הסגר שבעה לנזיפתו של הקדוש ברוך הוא לא היינו יודעים, ששבעה של שכינה אינם כתובים, ובא הקל וחומר ומלמד על הסגר של ארבעה עשר יום, ובאה המידה של דיו לבא מן הדין להיות כנידון, והפקיעה את השבעה היתרים והעמידה את הקל וחומר על שבעה, ונמצא שהועיל הקל וחומר והועיל הדיו (בבא קמא כה א); אבל במקום שאם נשתמש במידה של דיו לא יהיה מקום לקל וחומר כלל, אין אומרים דיו.

ולכן אומר ר' טרפון ששור תם המזיק ברשות הניזק חייב לשלם נזק שלם בקל וחומר, שהרי על חצי נזק אין אנו צריכים לקל וחומר כלל, שחצי נזק כתוב סתם, ומשמעו אף ברשות הניזק, ואם נאמר דיו לא נלמד כלום מהקל וחומר (בבא קמא כה א, ורש"י ד"ה הכא), ויהיה זה הקל וחומר לשוא ולא יוסיף ידיעת שום דבר, ובאופן זה לא נוכל לומר דיו לבא מן הדין, שהרי לא מן הדין הוא בא, אבל ידוע היה לנו קודם לכן (פירוש המשניות לרמב"ם בבא קמא ב ה)³.

ויש מהאחרונים שכתב בדעת חלק מהראשונים, שאין אומרים שדיו לא יוכל לבטל את הקל וחומר אלא במקום שיש מקרא מפורש בלמד לאותו הדין שיש ללמדו מהמלמד אם נאמר דיו, ואם כן יהיה הלימוד מהמקרא מיותר כשנאמר דיו, שהרי יש ללמדו מקל וחומר; אלא ודאי בא הכתוב ללמדנו שבקל וחומר נוכל ללמוד אפילו מה שאיננו במלמד; אבל כשאין יתור מיוחד מהכתוב, ודאי שאומרים דיו, שאין הלמד עדיף מהמלמד שבא מחמתו (מהרש"א פסחים יח ב, על התוס' ד"ה למדנו)⁴.

• וחכמים סוברים שאומרים דיו אפילו במקום שעל ידי זה נסתר הקל וחומר, שכן אף בהסגר של מרים לשבעה ימים אין צורך ללמוד בקל וחומר, שכתובים שני מקראות: תִּפְגֹּר שְׁבַעַת יָמִים, וְתִפְגֹּר מִבְּלִי הַקֵּל וְחֹמֶר, ואחד אחרי שאומרים

3. וראה רש"י בבא קמא שם, שמסביר את דעת רבי טרפון שכל דין דיו חידוש הוא, ועל פי הסברה אין לאמרו, ולכן אין אומרים אותו אלא כשלא נפרך לגמרי הקל וחומר. 4. וראה גינת ורדים מט, שמתוס' קדושין ה ב ד"ה חופה, נראה

שהם אינם סוברים כדעת המהרש"א. 5. וכן בדין קרן ברשות הניזק, הלכה שמשלם חצי נזק, כמבואר ברמב"ם נזקי ממון א ז, ובטוש"ע חושן משפט שפט יא.

נמצאת בשני המלמדים; אבל אם במלמד אחד יש קולא שאינה במלמד השני, אין לומר דיו לבא מן הדין להיות כאותו מלמד שהוא קל יותר, לפי שדבר שיש להשוותו לקל ולחמור משויים אותו לחמור (ראה ערך כל היכא דאיכא לאקושי לקולא ולחומרא).

ולפיכך, אבנו סכיננו ומשאו של אדם שהניחם ברשות הרבים ולא הפקירם והזיקו, שלמדים אותם משור ובור שחייב לשלם (ראה תוס' בבא קמא ג ב ד"ה משורו, בשם רשב"ם), אין אומרים דיו להיות כבור, שפטור על הכלים (ראה ערך בור); כיון שהמלמד השני, דהיינו שור, חייב על הכלים, ואין אומרים דיו על חצי הדין, היינו שיהיה כאחד מן המלמדים (יבין שמועה עת, בשם תוס' הרא"ש; שיטה מקובצת בבא קמא ג ב, בשם תלמיד רבינו פרץ).

• ויש חולקים וסוברים שכאשר למדים משני מלמדים נותנים לדבר הלמד את הקל שבשניהם (ראה רא"ש בבא קמא א א, בשם יש מהגדולים).

כשבאים ללמוד דבר שאפשר לפרש כן בתוך משמעות הפסוק, אין אומרים דיו.

כגון מצרי ואדומי שר' שמעון סובר שנקבותיהם מותרות בקהל מיד (ראה ערכים: אדומי; מצרי, שאין הלכה כמותו), ולומד בקל וחומר מעמוני ומואבי שהזכרים אסורים איסור עולם ונקבותיהם מותרות מיד, מצרי ואדומי שהזכרים אינם אסורים אלא עד שלשה דורות, כל שכן שנקבותיהם מותרות מיד (ראה יבמות עו ב); ואין אומרים דיו על סוף הדין, שכשם שהזכרים אינם מותרים אלא אחר שלשה דורות, אף הנקבות כך, לפי שבתורה כתוב סתם מצרי ואדומי, והקל וחומר אינו אלא גילוי מילתא שמצרי ואדומי שנאמרו בתורה אינם אלא זכרים (ים של שלמה יבמות ח כא).

• גשוי מלמדים • דבר הלמד משני מלמדים, כתבו הראשונים שאין אומרים בו דיו להיות כמלמד, אלא כשהקולא

דין מרומה

דין, שנראה לדין שיש בו רמאות, מצד בעלי הדין או מצד העדים

גדרו

מרומה היה כותב ונותן ביד הנתבע את הכתב שאין לשום דין להשתדל בדין זה (שו"ת הרא"ש סח כ, שכן היה נוהג; שו"ע טו ג, בשמו). יש סוברים שאין מחלוקת בדבר, והכל מודים שאם יש אומדנא המוכחת שהדין מרומה לא ידונו שום דין אחר (בי"ח שם ובאור הגר"א טו ז).

ויש מהאחרונים מחלקים: כשהדין הראשון מומחה ומוכח בדורו והסתלק, שוב אין רשות לדין אחר לדונו, אבל דין שאינו מפורסם ומוכח שהסתלק יכול דין אחר שלבו שלם לדונו (אורים טו יא).

דין מרומה זה יש מן הראשונים סוברים שאינו אלא כשהדין יודע בודאי שהוא מרומה, ואז הוא שיכול להסתלק, אבל אם אינו דין מרומה ודאי אלא שמבינים טענת רמאות בדבריו וכיוצא אין לו להסתלק אלא ידרוש ויחקור (תוספות סנהדרין לב ב ד"ה כא).

ויש סוברים שאין הבדל בין יודע ודאי לאינו יודע ודאי, אלא שבתחילה ידרוש בו ויחקור הרבה (ראה להלן), ואם נראה לו לפי דעתו שאין בו רמאות, חותך את הדין על פי העדות (רמב"ם כד ג, וטור טו ג, ונשמט בשו"ע), ואם אחר החקירה והדרישה עדיין לבו נוקפו - מסתלק (רמב"ם שם, וטושי"ע שם).

ויש מן הראשונים מחלקים, שאם התובע טוען ברמאות - יסתלק הדין ולא ישמע טענתו, אבל אם הנתבע טוען ברמאות - אין הדין יכול להסתלק, שהרי על ידי זה ישתכר הרמאי ברמאותו, אלא ידרוש ויחקור הדין יפה לבטל רמאותו (שו"ת הרא"ש קז ו; טושי"ע שם ד).

כשהנתבע צריך הנתבע להשיב על כל מה שישאל הדין, ואם אינו אינו משיב רוצה להשיב לדין ומכסה ומעלים דבריו, ומשיב תשובות גנובות כדי שלא יוכל הדין לעמוד על אמינות הדין, מה יעשה הדין, לזכותו אי אפשר, מאחר שנראה לו דין מרומה, ואם יסתלק מן הדין הרי זו זכות, שהרי בזה יפטר, אם שום דין לא

דין מרומה הוא כשבית דין מכירים בתובע זה שהוא רמאי, או מבינים טענת רמאי בדבריו (רש"י סנהדרין לב ב ד"ה מרומה), אף על פי שאינם יודעים בדין זה שהוא ודאי מרומה (תוס' שם ד"ה כא).

וכן כל דין שלבו של דין נוקפו שיש בו רמאות, או שאין דעתו סומכת על דברי העדים, אף על פי שאינו יכול לפסלם, או שדעתו נוטה שבעל דין זה רמאי ובעל ערמה והשיא את העדים, או שנראה לו מכלל הדברים שיש שם דברים אחרים מסותרים ואינם רוצים לגלותם (רמב"ם סנהדרין כד ג), וכן אם אינו רוצה להשיב ומכסה ומעלים דבריו, ומשיב תשובות גנובות כדי שלא יוכל הדין לעמוד על אמינות הדין (שו"ת הרא"ש כלל קז בסופו).²

דינו

מנין לדין שיודע בדין שהוא מרומה, שלא יאמר הואיל והעדים מעידים אחתכנו ויהא העון תלוי בצואר עדים, תלמוד לומר: **מִדְּבַר שֶׁקֶר תִּרְחֹק** (שמות כג ז. שבועות ל ב; רמב"ם סנהדרין כד ג; טושי"ע חושן משפט סד ז).

ולכן אסור לדין לחתוך אותו הדין, אלא יסלק עצמו מדין זה וידינו מי שלבו שלם בדבר, והרי הדברים מסורים ללב, והכתוב אומר: **כִּי הַמִּשְׁפָּט לְאַלֹהִים** הוא (דברים א יז. רמב"ם שם; טושי"ע טו ג), ואין לפגוע בכבוד אחד מן הדיינים - לא בכבודו של ראשון שנסתלק מן הדין, ולא בכבודו של שני שרוצה לדונו - כי דברים אלו מסורים ללב, יש מי שלבו נוקפו, ויש מי שלבו שלם בדבר, והדין יודע מה הוא עושה, כי לא לאדם הוא שופט כי אם לאלהים, ויודע את מי הוא דן ולפני מי הוא דן (בי"ח שם).

יש אומרים שידון אותו מלכו של עולם, שאין דין אחר יכול לדון עוד, כיון שדין זה ראה בו רמאות (גירסת הבית יוסף והב"ח בטור שם). וכן יש מן הראשונים כשהיה רואה באומדנא המוכחת שהדין

כגון שלמד מתוך דברי העדים שאין עדותם אמת (רש"י שבועות ל ב ד"ה שהוא).

דין מרומה. 1. ז, עמודים רצ-רצה. 2. וכתבו ראשונים שיש עוד דין מרומה באופן שהדין יודע בודאי שדין זה הוא מרומה (ראה תוספות סנהדרין שם),

בטלה, ובין לענין שאף בדיעבד אם לא עשו דרישה וחקירה עדותם בטלה (ראה כנסת הגדולה שם, וש"ך ל ה).

נעדים אף בעדים החתומים על השטר, אם יראה לדיין שהדין **ששטר** מרומה צריך דרישה וחקירה (מהרי"ק סו; סמ"ע טו סק"י).

גניטין בדין מרומה של עדי גיטין וקדושין – יש סוברים שאף **וקידושין** האומרים שבגיטין וקדושין אין העדים צריכים דרישה וחקירה (ראה ע' דרישה וחקירה: באישות, מחלוקת בדבר) מודים בדין מרומה שצריכים, כמו בדיני ממונות (שו"ת הריב"ש רסו; רמ"א אהע"ז מב ד).

ויש חולקים וסוברים שאף בדין מרומה אין עדי גיטין וקדושין צריכים דרישה וחקירה (מאירי יבמות קכב ב).

הכחשת אם האשה מכחישה את העדים, הרי זה כדין מרומה **האשה** (שו"ת הרא"ם כד). ויש שנראה מדבריהם שאין הכחשת האשה דומה לדין מרומה (ראה שו"ת הריב"ש רסו).

עם הארץ

עם-הארץ (ראה ערכו), שמקבלים ממנו עדות, משום איבה (ראה ערך איבה וערך עם הארץ) כתבו ראשונים שמחמירים בעדותו להצריך כעין דרישה וחקירה, לפי שכל מעשיהם בקלקול ולא בשורת הדין (מאירי חגיגה ע"מ מג).

יזקק לדונו, ונמצא חוטא נשכר, ועל זה נאמר אין לו לדיין אלא מה שעיניו רואות, וכיון שנראה לדיין שאם היה זה משיב על שאלותיו היה הדבר מתברר, ומחמת שלא יתברר הוא כובש דבריו, יעשה הדיין כאילו השיב ונתברר שקרו ויחייבנו מאומד הדעת, אף על פי שאינו יכול לברר שקרו בבירור, מאחר שהיעדר הבירור בא מחמת רמאותו שאינו רוצה להשיב, ואומדנא המוכחת היא, ורשאי דיין מומחה לדון באומדנא המוכחת כזו (שו"ת הרא"ש קז ו, וראה ערך אומדנא; שו"ע שם ד)³.

הדרישה והחקירה בדין מרומה – יש מהראשונים שכתבו שאין צורך לכל הדרישות והחקירות כמו בדיני נפשות, אלא הדרישה והחקירה היא לפי ענין הרמאות (ר"ן סנהדרין לב ב ד"ה ופי' רש"י); וכן יש שכתבו שאין צורך בדין מרומה לדרישה וחקירה כמו בדיני נפשות ממש לענין זה שתיבטל עדותם אם אמרו איננו יודעים, אלא שיש לדיינים לחקור ולדרוש בו כמה שאפשר (שו"ת הריב"ש סי' רסו; רמ"א בשו"ע טו ג). ולדבריהם כתבו אחרונים, שאין הדרישה והחקירה בדין מרומה מעכבת בדיעבד כלל, אלא שלכתחילה הצריכו חכמים לחקור ולדרוש (כנסת הגדולה ל הגהות בית יוסף ח ט).

ויש חולקים וסוברים שבדין מרומה צריך דרישה וחקירה כמו בדיני נפשות ממש, בין לענין שאם אמרו איננו יודעים עדותם

דינא דמלכותא דינא

חוקי המלכות ודיניהם בענייני ממונות, יש להם תוקף בדיני ישראל

• הפרקים:	• במסים;
• מקורו וטעמו;	• בתקנות וגזרות;
• גדרו;	• במלכי ישראל;
• בין אדם לחברו;	• במציאות בימינו.

סיכום תמציתי

מקורו וטעמו

דינא דמלכותא – דינא, וכתבו ראשונים שאין מי שיחלוק על הלכה זו.

בטעם הדין – יש מהראשונים שכתבו שהוא מפני שבני המלכות מקבלים מרצונם חוקי המלך; יש שכתבו לפי שכל הארץ של המלך, ויכול לגרש מי שאינו שומע; יש מפרשים שהוא מגדר כיבוש מלחמה, וכאילו לקחם במלחמה שיש לו בהם קנין הגוף; יש שכתבו שלמדים הדין ממשפטי המלוכה הכתובים בספר שמואל בנוגע לשלטון מלך ישראל, והוא הדין למלכי אומות העולם; יש מדקדים מראשונים שהוא מפני שבני נח נצטוו על הדינים; יש מי שאומר שזה כדין הפקר בית דין הפקר; ומהגאונים יש שכתב שכאשר השליט הקדוש ברוך הוא את המלכויות בעולמו, השליט גם על ממון בני האדם, ואפילו בישראל. רוב האחרונים סוברים שהוא מן התורה.

גדרו

יש מהראשונים סוברים שלא אמרו אלא בדברים הידועים בכל מלכותו, והמלכים שלפניו הנהיגו, וכתובים בחוקי המלכים, אבל לא מה שהמלך עושה לפי שעה, או חוק חדש שעושה לקנוס העם; ויש סוברים שכל שהשווה בו את כל בני המדינה – דינו דין, ואין צורך בחוקי מלוכה אלא כשרוצה להעניש יחידים.

אין דין המלכות אלא במלך שמטבעו יוצא באותן הארצות, שהרי הסכימו עליו בני אותן הארצות, אבל אם אין מטבעו יוצא הרי הוא כגזול, וכל עבדיו גזלנים לכל דבר.

דינא דמלכותא הוא בדברים הראויים מצד המלכות, אבל לא בדבר שהשופטים בערכאות דנים כמו שימצאו בספרי

3. אם העדים אומרים עדותם מכוונת בלשון אחד ממש, יש לחוש שמשקרים ובעצה אחת כיוונו לשונם, וצריך לחקור ולדרוש אותם (ירושלמי סנהדרין ג ח, והובא ברא"ש שם ג לב; טוש"ע כח ו), אבל אם לא היו אומרים ממש בלשון

אחד, אלא זה אומר בכה וזה אומר בכה, רק שתהא עדותם מכוונת בלא הכחשה, אין דורשים אותם כל כך (רא"ש וטור שם).
דינא דמלכותא דינא. 1. ז', טור רצה – שח.

הדיינים שלהם, או דינים שהאומות מחזיקות בהם ונימוסיהם הקדומים. הכלל הוא שכל דבר שאינו מפורש בחוקי המלכות אלא תלוי בשיקול דעת של השופטים יצא מכלל דינא דמלכותא דינא. יש מהראשונים סוברים שדינא דמלכותא נאמר בדברים התלויים בקרקעות, ויש סוברים שלא דוקא בקרקעות, והוא הדין בשאר דברים. לדברי הכל בדברים הנוגעים למטבעות היוצאים במדינה דינא דמלכותא דינא.

בין אדם לחברו

יש ראשונים הסוברים שלא אמרו אלא בדברים שלתועלת המלך, אבל לא בדברים שבין אדם לחברו; ויש סוברים שאף בדברים שאין לו תועלת דינו דין, ויכול לעשות חוקים שלא יבואו העם לקטטות. אף לסוברים שדינא דמלכותא גם בדברים שאינם לתועלת המלך, אם הוא נגד דין תורתנו והדין מפורש אצלנו ודאי לא יעשה כן בישראל. ויש שכתבו שאין בנמצא דבר שאינו מפורש בתורה, אולם בדברים שיש לדון בהם בדיני התורה אחרי האומדן, דינא דמלכותא מכריע את האומדן כיון שמשפיע על בני האדם, ונמצא שמחמת דיני התורה יש לדון כפי דינא דמלכותא באופן זה. בדין שבין ישראל לגוי, הולכים אחר דינא דמלכותא אפילו נגד דין תורה.

במסים

מלך שמשלים מס דבר קצוב משנה לשנה, או על שדה ושדה – אינו גזל. וכן מכס שפסק המלך שיקח דבר קצוב – דין הוא, ואסור להבריח את המכס. במה דברים אמורים, כשהמכס דבר קצוב, והעמיד המלך מוכס ישראל, ונודע שהוא נאמן ואינו מוסיף על מה שגזר המלך, אבל אם המוכס גוי, או שעמד מאליו, או שאין לו קצבה אלא לוקח מה שירצה, הרי זה כליסטים. במוכס שאין לו קצבה מותר להבריח.

בתקנות וגזרות

מלך שגזר שכל מי שיעבור על חוק, ילקחו נכסיו לבית המלך – אינו גזל. וכן כל דבר שתלויה בו תקנת ארצו יכול לעשות חוקים ולהעניש את העובר, ובלבד שלא יהיה נגד דין המפורש בתורתנו. וכן מלך שכרת אילנות ועשה מהם גשר, הרס בתים ועשאו חומה, מותר ליהנות מהם, וכיוצא בזה. אם חק המלך חוק לבעלי אומנות אחת – יש אומרים שאין בזה דינא דמלכותא, הואיל ואינו חקוק לכל; ויש מפקפקים בדבר.

במלכי ישראל

יש מהראשונים סוברים שדינא דמלכותא אינו דין אלא במלכי אומות העולם, אבל במלכי ישראל שבארץ ישראל – לא. וכתבו אחרונים שאין הדברים אמורים אלא במסים ומכס שמטיל על כרחם, אבל במנהגים ונימוסים שהם לטובת המדינה – אין לחלק בין מלכי ישראל למלכי אומות העולם; ויש חולקים וסוברים שאין הבדל בין מלכי אומות למלכי ישראל. וכן במלכי אומות העולם שבארץ ישראל יש סוברים שאומרים אף בהם דינא דמלכותא דינא.

במציאות בימינו

בשלטון דמוקרטי, נחלקו הפוסקים: יש שכתבו ששייך בו דינא דמלכותא דינא, שאין הדבר תלוי במלכות ממש אלא בכל שלטון שייך דינא דמלכותא דינא; ויש שכתבו שאין דינא דמלכותא כיון שהשופטים בבתי המשפט דנים לפי שיקול דעתם, ובפרט במדינות שהמשפט נעשה על ידי מושבעים שמעולם לא למדו משפט, ובבית המשפט העליון יכולים לבטל חוק שנעשה על ידי המלכות. יש סוברים שאף לחוקי מדינת ישראל תוקף של דינא דמלכותא, ככל שלטון דמוקרטי; ויש חולקים שלא נתנה משפטי מלכות לפריצי עמנו, ולחברי הכנסת נבחרים גם כמה מפריצי עמנו, ויש בהם גם כן שונאי דת, או מפני שמשפטיהם לקוחים ממשפטי הגויים. ויש שהוסיפו שדינה של מדינת ישראל כמוכס העומד מאליו, או כמוכס שאין לו קצבה. אכן לדברי הכל לחוקים הנוגעים את ההלכה אין תוקף של דינא דמלכותא דינא.

מקורו וטעמו

דינא דמלכותא – דינא (שמואל, גיטין י ב, ונדרים כח א; רמב"ם גזלה ה יא; טוש"ע חו"מ ססט ו; שו"ע קד ב; רמ"א ג ד, ועוד מקומות), וכתבו ראשונים שאין מי שיחלוק על הלכה זו (ריטב"א נדרים שם).

• יש מהראשונים שכתבו שהוא מפני שבני המלכות מקבלים מרצונם חוקי המלך (רשב"ם בבא בתרא נד ב ד"ה מי אמר), ואפילו לא קיבלו בפירוש, שעל דעת כן קובעים דירה תחתיה (שו"ת תרומת הדשן שמא).

- יש שכתבו לפי שכל הארץ של המלך, ויכול לגרש מי שאינו שומע (רשב"א נדרים כח א ד"ה במוכס, בשם הר"א ממיץ; רא"ש שם ג יא; ר"ן נדרים שם, בשם התוספות; בעל התרומות מו ה ה).
- יש מפרשים שהוא מגדר כיבוש מלחמה, וכאילו לקחם במלחמה שיש לו בהם קנין הגוף (ראה ערך כבוש. רשב"א יבמות מו א ד"ה דיהבי; נמוקי יוסף שם, ועוד. וראה שו"ת דבר אברהם א א באור שיטה זו).
- יש שכתבו שלמדים הדין ממשפטי המלוכה הכתובים בספר

דבר שאינו מפורש בחוקי המלכות אלא תלוי בשיקול דעת של השופטים יצא מכלל דינא דמלכותא דינא, ונכנס בכלל איסור הליכה לערכאות של גויים (שו"ת מהר"א ענין ד).

בקרעות • יש מהראשונים סוברים שדינא דמלכותא נאמר בדברים התלויים בקרעות, כמו במסע שאומר המלך: לא יעבור אדם בארצי בלא שיתן מכס, וכמו אם גזר שהמשלם מס מן הקרקע יאכל פירותיה, וכן מס הגולגולת שאומר: לא יהא בארצי אם לא יתן כך וכך, שאף הדין כך דינו שלא יהנה אדם מארצו אלא מדעתו ובקצבתו (בית יוסף שט"ט, בשם רא"ש ומרדכי; מהרי"ק שורש קפ"ח; שו"ת מהרשד"ם חו"מ רכ"ד, ורמ"א חו"מ שט"ט ח, בשם יש אומרים, ועוד). ושטרי מתנה שאמרו בהם דינא דמלכותא (גיטין י"ב, ראה להלן), במתנות של קרקע הדברים אמורים (מהרי"ק שם).

• ויש סוברים שלא דוקא בקרעות, והוא הדין בשאר דברים (מרדכי בבא קמא קנ"ד, בשם הר"י בן פרץ; תשובות מה"ר יעקב ישראל בבית יוסף חו"מ שט"ט; רמ"א שם, בשם יש חולקים).

במטבעות לדברי הכל בדברים הנוגעים למטבעות היוצאים במדינה דינא דמלכותא דינא (ש"ך יו"ד קסה סק"ה, על פי תשובות הרמב"ן בבעל התרומות מו"א), שאין לך עסק מלכות גדול מזה, שהם בעלי המטבע, והם שעושים אותו ומוציאים אותו לחוץ בארץ שלהם (רמב"ן שם. וראה רמ"א יו"ד קסה א, וראה ערך מטבעות וערך כסף א); כשהוחלף המטבע).

להפקיע סמון יש ראשונים הסוברים שלא אמרו אלא להפקיע נכסים ולהקנות מבעליהם, אבל לא להקנות בלי קנין, והיורד בהם במצות המלך כל זמן שלא החזיק בהם – לא זכה (רבנו יונה בבא בתרא נד ב ד"ה ומי, ושם נה א ד"ה ואריסא), שהרי גם בעלים גמורים אין הקונה מהם זוכה בלא קנין (דבר אברהם א א). אלא שיש מסתפקים לומר שקונה מצד שחשוב כסיטומתא (ראה ערכו), והיינו קנין שנהגו לקנות בו, ואף לטעם של הפקר בית דין דעת כמה ראשונים שפועל גם קנין (רבנו יונה שם. וראה ערך הפקר בית דין).

באיסורים מהאחרונים יש מי שכתב שבדיני איסורים דבר פשוט וברור הוא שלא שייך דינא דמלכותא, אפילו במצווה קלה, ודינאל חנניה מישאל ועזריה יוכיחו שמסרו נפשם נגד דינא דמלכותא (אגרות הראי"ה ג תתנ"ט).

בין אדם לחברו

כשאינן הנאה • יש ראשונים הסוברים שלא אמרו אלא בדברים למלך, שנתועלת המלך, אבל לא בדברים שבין אדם לחברו (מגיד משנה מלוה ולוה כז א, ושו"ת ריב"ש רג, לדעת הרמב"ם; דעה זו הובאה ברמב"ן בבא בתרא נה א, רשב"א גיטין י ב ד"ה ואיבע"א; מהרי"ק קפ"ז), ואותה שאמרו כשגזר שלא יקנה אדם קרקע אלא בשטר (ראה בבא בתרא נד ב), מפני שגם זה הנאת המלך כדי שיקח את חוקו מקיום השטר (רשב"א שם לדעה ז), אלא שגם לדעתם נחלקו בזה בגמרא בנוגע לשטר מתנה העולה בערכאות של גויים, ופסקו כדעת הסוברים שאין בזה דינא דמלכותא (ראה מגיד משנה שם, ורשב"א שם).

• ויש סוברים שאף בדברים שאין לו תועלת דינו דין (רמב"ן ורשב"א שם), ויכול לעשות חוקים שלא יבואו העם לקטטות (שו"ת הרשב"א ב שנו), שאם לא כן לא תעמוד הארץ (ים של שלמה בבא קמא

שמואל (א ח יא - יז) בנוגע לשלטון מלך ישראל, והוא הדין למלכי אומות העולם (קריית ספר גזלה ח), שכמו בישראל כך בגוים דינים ידועים יש למלכות, ועליהם אמרו דיניהם דין (בית יוסף חו"מ כו, בשם תשובות הרשב"א ג קט). אבל יש חולקים וסוברים שממשפטי המלוכה אין ללמוד לדינא דמלכותא, שלא נאמרו אלא לאיים עליהם שלא ישאלו מלך, אבל לא להלכה (ראה סנהדרין כ ב מחלוקת בדבר, וראה ערך מלך. נמוקי יוסף על הר"ף נדרים י א).

• יש מדקדקים מראשונים שהוא מפני שבני נח נצטוו על הדינים (ראה ערך בן נח. אבן האזל נזקי ממון ח ה, על פי רש"י גיטין ט ב ד"ה חוץ).
• יש מהאחרונים שכתב שנלמד מהכתוב: הָאֱלֹהִים לֹא שָׁלַח וּמַאֲתִים לְנִפְרִים אֶת פְּרִי (שיר השירים ח יב), ודרשו: מלכות ההורגת אחד משה בעבודת המלך או במלחמת הרשות אינה נענשת (שבועות לה ב, ורש"י ותוספות. שו"ת חתם סופר או"ח רח, ושם חו"מ מד).

• יש מי שאומר שזה כדין הפקר בית דין הפקר (ראה ערך הפקר בית דין), שהוא גם כן בתורת ממשלה ושלטון (שו"ת דבר אברהם א א).

• ומהאחרונים יש שכתב שכאשר השליט הקדוש ברוך הוא את המלכויות בעולמו, השליט גם על ממון בני האדם, ואפילו בישראל, ככתוב: וְעַל גְּוִיֵּינוּ מְשָׁלִים וּבְכֹהֲמֵנוּ פְּרָצוֹנִים (נחמיה ט לו. תשובות הגאונים אסף תשי"ב עמ' 75, לגאון לא נודע מי).

פתורה או פדיון יש שכתבו שאינו מן התורה אלא מדבריהם (בית שמואל כח סק"ג), ורוב האחרונים סוברים שהוא מן התורה (אבני מלואים שם; שו"ת חתם סופר יו"ד שיד. וראה שו"ת דבר אברהם שם באריכות)².

גדרו

חוקי המלוכה • יש מהראשונים סוברים שלא אמרו אלא **וחוקים חדשים** בדברים הידועים בכל מלכותו, והמלכים שלפניו הנהיגום, וכתובים בחוקי המלכים, אבל מה שהמלך עושה לפי שעה, או חוק חדש שעושה לקנוס העם, חמסנותא דמלכא הוא, שאמרו דינא דמלכותא ולא דינא דמלכא (רמב"ן בבא בתרא נה א ד"ה ומכל מקום; מאירי בבא קמא קיג ב ד"ה כל מה, ועוד).

• ויש סוברים שכל שהשווה בו את כל בני המדינה – דינו דין, ויכול לומר שהעושה כך יענש ועונשו מן הדין (מגיד משנה גזלה ה יג, לדעת הרמב"ם; טור חו"מ שט"ט, בשם הרא"ש; ים של שלמה בבא קמא י יח), ואין צורך בחוקי מלוכה אלא כשרוצה להעניש יחידים (ים של שלמה שם).

מטבעו יוצא אין דין המלכות אלא במלך שמטבעו יוצא באותן הארצות, שהרי הסכימו עליו בני אותן הארצות, אבל אם אין מטבעו יוצא הרי הוא כגזול, וכל עבדיו גזלנים לכל דבר (רמב"ם גזלה ואבדה ה יח; טוש"ע חו"מ שט"ט ב).

בדברים דינא דמלכותא הוא בדברים הראויים מצד **שטעז המלכות** המלכות (בית יוסף חו"מ כו, בשם תשובות הרשב"א ג קט; מאירי בבא קמא קיג א ד"ה היה), אבל לא בדבר שהשופטים בערכאות דנים כמו שימצאו בספרי הדיינים שלהם, או דינים שהאומות מחזיקות בהם ונימוסייהם הקדומים (מאירי שם), שאם כן כל דיני ישראל בטלים (הרשב"א בבית יוסף שם). הכלל הוא שכל

2. ראה ערך כל מילתא דאמר רחמנא לא תעביד אי עביד וכו', על העובר על

שם), שמוכס גוי מסתמא הוא כמוכס שאין לו קצבה, שסתמו נוטל יותר מן הדין (מגיד משנה שם, וראה באור הגר"א לשו"ע שם ס"ק טו).

ויש מפרשים שאם המלך לא מכר לשום אדם אלא שמינה אפוטרופוס עליו, אסור להבריה גם כשמינה גוי (משנה למלך שם).

מכס שאין לו קצבה • כמוכס שאין לו קצבה מותר להבריה:

• יש מפרשים לפי שאין בכח המלך לגזור שיתנו מס בלתי קצוב (ראב"ד בבא קמא ק"ג א).

• יש מפרשים לפי שאינו לצורך המלכות אלא לצורך המלך (שיטה מקובצת בבא קמא שם, בשם רמ"ה. וראה לעיל: גדרו).

• יש מפרשים שכשאין לו קצבה, לוקח יותר ממה שהמלך חפץ (רא"ש נדרים כ"א בפירוש ב).

• ויש מפרשים שכשאין לו קצבה הרי מרבה לזה וממעט לזה, ואין לו רשות לכך (רא"ש שם בפירוש א; אור זרוע בבא קמא תמז, בשם הר"א ממיץ).

מס שונה לגויים • ציוה המלך שישראל יתנו יותר מגוי, אין זה מס שאין לו קצבה, כיון שכל הגויים נותנים כך (מהרי"ק קצה, והביאו בית יוסף; רמ"א חו"מ שסט ו).

מוכס ישראל שנוטל יותר • היה המוכס ישראל וידוע שלוקח יותר מחוק המלך על החוק, שאין לגזור ממנו מה שהוא חוקו (בית יוסף חו"מ שסט, על פי ברכות י ב; רמ"א שם); ויש מצדדים לומר שמותר להבריה לגמרי, שהנוטל יותר ממה שהמלך חפץ הרי זה כולו גזל, שאין המלך חפץ בזה כלל (קצות החושן שם סק"א, על פי הרא"ש נדרים כ"א, וטור יו"ד רלב) ⁴.

בתקנות וגזרות

לתקנת המדינה • מלך שגזר שכל מי שיעבור על חוק, ילקחו נכסיו לבית המלך – אינו גזל (רמב"ם גזלה ואבדה ה יב; שו"ע חו"מ שסט ז). וכן כל דבר שתלויה בו תקנת ארצו יכול לעשות חוקים ולהעניש את העובר (ים של שלמה בבא קמא ו יד), וכל דבר שהמלך עושה לתקנת המדינה דינו דין, ואפילו אמר ממון של פלוני לפלוני (מהרי"ק קצב, בשם הרשב"א, הביאו בדרכי משה שסט; רמ"א שסט יא), ובלבד שלא יהיה נגד דין המפורש בתורתנו (שו"ע חו"מ עג ס"ק לט. וראה לעיל: בין אדם לחברו).

וכן מלך שכרת אילנות ועשה מהם גשר, הרס בתים ועשאו חומה, מותר ליהנות מהם, וכיוצא בזה (רמב"ם שם יז, על פי בבא קמא ק"ג ב; טוש"ע שם ב).

דין שווה לכל • מלך שכעס על אחד מעבדיו ולקח שדהו – אינו גזל, שזה דין המלכים ליקח ממון שמשיהם כשכועסים עליהם, אבל לקח חצר או שדה של אחד מבני המדינה שלא בדינים שחקק, הרי זה גזלן (רמב"ם גזלה ואבדה ה יג; טוש"ע שסט ח). כלל של דבר, כל דין שיחקק אותו המלך לכל – אינו גזל; וכל שיקח מאיש זה בלבד – הרי זה גזל (רמב"ם שם יד; טוש"ע שם).

וכן אם המלך גזר על בני מדינה אחת יותר ממה שגזר על בני שאר המדינות, אין דינו דין, שלא הושה את כולם (רא"ש נדרים כ"א א; אור זרוע בבא קמא תמז, בשם הר"א ממיץ. וראה לעיל: כמוכס שאין לו קצבה).

ו יד), והסוברים בשטר מתנה בערכאותיהם שאינו מועיל, כשלא היה חק המלך על כך (רמב"ן ורשב"א שם).

בדין המפורש בתורה • אף לסוברים שדינא דמלכותא גם בדברים שאינם לתועלת המלך, אם הוא נגד דין תורתנו והדין מפורש אצלנו ודאי לא יעשה כן בישראל (שו"ע חו"מ עג ס"ק לט) ³, כגון שמכשירים עד אחד וקרוב ופסול וכיוצא, פשוט שלא נדון כמותם, שאם לא כן בטלו חס ושלוש כל דיני תורה (לבוש חו"מ שסט), וכן במקום שדנים שאין הבעל יורש את אשתו, חלילה לנהוג ככה, וכל הסומך לומר שמותר משום דינא דמלכותא טועה וגוזלן (תשובות הרשב"א ו רנד, הובא בבית יוסף חו"מ כו; רמ"א חו"מ שסט יא. וראה ערך ירושה). וכן בענייני איסור והיתר אין תוקף לדינא דמלכותא, כגון אם תגזור המלכות להתיר דבר איסור (תשב"ץ א קנח, וראה שו"ת שרידי אש א קנו).

ויש שכתבו שאין בנמצא דבר שאינו מפורש בתורה, אולם בדברים שיש לדון בהם בדיני התורה אחרי האומד, דינא דמלכותא מכריע את האומדן כיון שמשפיע על בני האדם, ונמצא שמחמת דיני התורה יש לדון כפי דינא דמלכותא באופן זה (חזון איש חו"מ לקוטים טז).

בדין בין ישראל לגוי • בדין שבין ישראל לגוי, הולכים אחר דינא דמלכותא אפילו נגד דין תורה, וכגון אם היה דין המלכות שהמחזיק קרקע של חברו ארבעים שנה – קנאה, ובא גוי והחזיק בקרקע של ישראל, ישראל שקנה ממנו אין ישראל אחר יכול להוציאה ממנו בטענה שהגוי גזלה ממנו (בבא בתרא נד ב, ושם נה א, ורשב"ם בפירוש א. וראה רמב"ם זכיה ומתנה א טו).

במסים

מס קצוב ושדה • מלך שמשם מס דבר קצוב משנה לשנה, או על שדה ושדה – אינו גזל, וישראל שגבה אותם למלך אינו גזלן, ובלבד שלא יוסיף, ולא ישנה, ולא יקח לעצמו (רמב"ם גזלה ואבדה ה יב, וראה שם מלכים ד א; טוש"ע חו"מ שסט ו), ויש מהראשונים סוברים שאין ברשותו להטיל מס חדש על מה שהורגלו ליתן בכל שנה (טור שם, בשם הרמ"ה. וראה לעיל: גדרו, בחוקים חדשים).

מכס • וכן מכס שפסק המלך שיקח דבר קצוב – דין הוא (רמב"ם גזלה ואבדה ה יא; טוש"ע חו"מ שסט ו), ואסור להבריה את המכס (בבא קמא ק"ג א), והמבריה גוזל מנת המלך, בין שהיה המלך גוי ובין ישראל (רמב"ם שם, וראה מלכים ד א; טוש"ע רמ"א שם), ואפילו לסוברים הפקעת הלואתו מותרת (ראה ערך גזל גוי), מפני שאף זה בכלל דינא דמלכותא (משנה למלך גזלה שם יא), ויש מפרשים שאסור מפני חילול השם וסכנת נפשות (כסף משנה שם). וכן ישראל שקנה המכס מהמלך, המבריה גוזל את הישראל, שהרי קנה מדינא דמלכותא (רא"ש בבא קמא י י; ר"ן נדרים כ"א ד"ה במוכס; טוש"ע שם).

מוכס גוי • במה דברים אמורים, כשהמכס דבר קצוב, והעמיד המלך מוכס ישראל, ונודע שהוא נאמן ואינו מוסיף על מה שגזר המלך (רמב"ם גזלה ואבדה ה יא; טוש"ע חו"מ שסט ו), אבל אם המוכס גוי, או שעמד מאליה, או שאין לו קצבה אלא לוקח מה שירצה, הרי זה כליסטים (בבא קמא ק"ג א; רמב"ם וטוש"ע

3. ראה ערך גוי שיש מכשירים גוי לעדות משום דינא דמלכותא. 4. וראה

שו"ע הרב גזלה וגנבה טז, שאף אם המלך נתן לו רשות להוסיף כמה שירצה

הדבר תלוי במלכות ממש אלא בכל שלטון שייך דינא דמלכותא דינא (שו"ת פאת שדך קסה; ראה שו"ת משפט כהן קמד יד, וראה עמוד הימיני א ז; שו"ת ישכיל עבדי ו חו"מ כח ב; יחזקאל דעת ה סד), לפי שכאשר אין מלך חוזרים משפטי המלוכה בכל מה שנוגע למצב הכללי של התושבים אל העם, והממשלה הנבחרת על ידו יש לה כל דיני מלכות (ראה משפט כהן שם, ויחזקאל דעת שם).

• ויש שכתבו שאין דינא דמלכותא כיון שהשופטים בבתי המשפט דנים לפי שיקול דעתם, ובפרט במדינות שהמשפט נעשה על ידי מושבעים שמעולם לא למדו משפט, ובבית המשפט העליון יכולים לבטל חוק שנעשה על ידי המלכות (שו"ת משנה הלכות ו רעז, ושם טו קכג, על פי שו"ת ריב"ש תצה בשם הרשב"א).

• **מדינת ישראל** • יש סוברים שאף לחוקי מדינת ישראל תוקף של דינא דמלכותא, ככל שלטון דמוקרטי (באר שרים ו ז ד; ישכיל עבדי ו חו"מ כח ב; עמוד הימיני א ז; יחזקאל דעת ה סד, לגבי תשלומי מיסים; וראה פסקי בתי הדין הרבניים א עמ' רפה, ושם ו עמ' 381 [הגרי"ש אלישיב], לגבי רישום בטאבו), וכדעת הסוברים שיש דינא דמלכותא למלכי ישראל בארץ ישראל, או כדעת הסוברים שהכל מודים שבמנהגים ונימוסים לטובת המדינה יש דינא דמלכותא אף בארץ ישראל (ראה במקורות הנ"ל, וראה לעיל: במלכי ישראל, דעת הרמב"ם ודעת החתם סופר)⁶.

• ויש חולקים, שביין אם טעם דינא דמלכותא הוא מפני שנחנה תורה למלך משפטי מלכות, ודאי לא נתנה משפטי מלכות לפריצי עמנו, ולחברי הכנסת נבחרים גם כמה מפריצי עמנו, ויש בהם גם כן שונאי דת, וביין אם הטעם הוא מפני שהארץ של המלך, הרי הארץ אינה שלהם (ראה לעיל: במלכי ישראל), ואף אם הוא מתקנת חכמים, אין מסתבר שתקנו כן לפריצי עמנו (שו"ת פאת שדך צא)⁷, או מפני שמשפטיהם לקוחים ממשפטי הגויים (שו"ת מנחת יצחק ז קלח)⁸.

ויש שהוסיפו שדינא של מדינת ישראל כמוכס העומד מאליה (ראה לעיל: במסים. שו"ת פאת שדך שם, ושו"ת מנחת יצחק ט קי, בשם החזון איש, וראה קובץ אור ישראל יב עמ' קכח הערה 3; שו"ת קנה בשם ב קא א. וראה שו"ת תשובות והנהגות ג יו"ד שלח), או כמוכס שאין לו קצבה (ראה לעיל: שם. שו"ת תשובות והנהגות ג חו"מ תעו).

אכן לדברי הכל לחוקים הנוגדים את ההלכה אין תוקף של דינא דמלכותא דינא (ציץ אליעזר טז מט, ראה שם באריכות; שו"ת יחל ישראל ג קח)⁹.

אם חקק המלך חוק לבעלי אומנות אחת – יש אומרים שאין בזה דינא דמלכותא, הואיל ואינו חקוק לכל (מהרי"ק סו; רמ"א שם); ויש מפקפקים בדבר (ראה באור הגר"א שם ס"ק לג, וראה לעיל: במס שונה לגויים).

במלכי ישראל

• יש מהראשונים סוברים שדינא דמלכותא אינו דין אלא במלכי אומות העולם, מפני שהארץ של המלך, והוא הדין במלכי ישראל שבחוץ לארץ (שו"ת הרשב"א א תרלז), אבל במלכי ישראל שבארץ ישראל – לא, לפי שכל ישראל שותפים בה (ר"ן נדרים כח א, בשם תוספות; רשב"א שם ד"ה במוכס, בשם הר"א, ובתשובות שם, בשם רבותינו הצרפתים; אור זרוע בבא קמא תמוז), ומלכי ישראל אין דינם דין אלא על פי התורה (רשב"א שם, בשם הר"א), ואפילו לסוברים מלך מותר בכל האמור בפרשת מלך (ראה לעיל: מקורו וטעמו), היינו דוקא לאותם הדברים האמורים בפרשה (אור זרוע בבא קמא שם. וראה סנהדרין כ ב מחלוקת בזה, וראה ערך מלך).

וכתבו אחרונים שאין הדברים אמורים אלא במסים ומכס שמטיל על כרחם, אבל במנהגים ונימוסים שהם לטובת המדינה – אין לחלק בין מלכי ישראל למלכי אומות העולם (שו"ת חתם סופר חו"מ מד).

• ויש חולקים וסוברים שאין הבדל בין מלכי אומות למלכי ישראל (רמב"ם גולה ואבדה ה יא, ובפירוש המשניות נדרים ג ד; שו"ת הרשב"א ב קלד; מאירי נדרים כח א ד"ה כבר ביארנו; טושי"ע חו"מ שסט ו), שהרי לדעת הסוברים שהטעם לדינא דמלכותא דינא הוא מפני שכל האמור בפרשת מלך – מלך מותר בו, אין מלך ישראל שונה (ראה לעיל: טעם הדין. ראה ריטב"א נדרים כח), וכן אם הטעם הוא מפני שכל בני המלכות מקבלים עליהם מרצונם משפטי המלך (חתם סופר חו"מ מד. וראה לעיל: שם, דעת רשב"ם).

וכן במלכי אומות העולם שבארץ ישראל יש סוברים שאומרים אף בהם דינא דמלכותא דינא (ראה רשב"א בתשובות ב שם, וזה היה בארץ ישראל)⁵.

במציאות בימינו

בשלטון דמוקרטי, נחלקו הפוסקים:

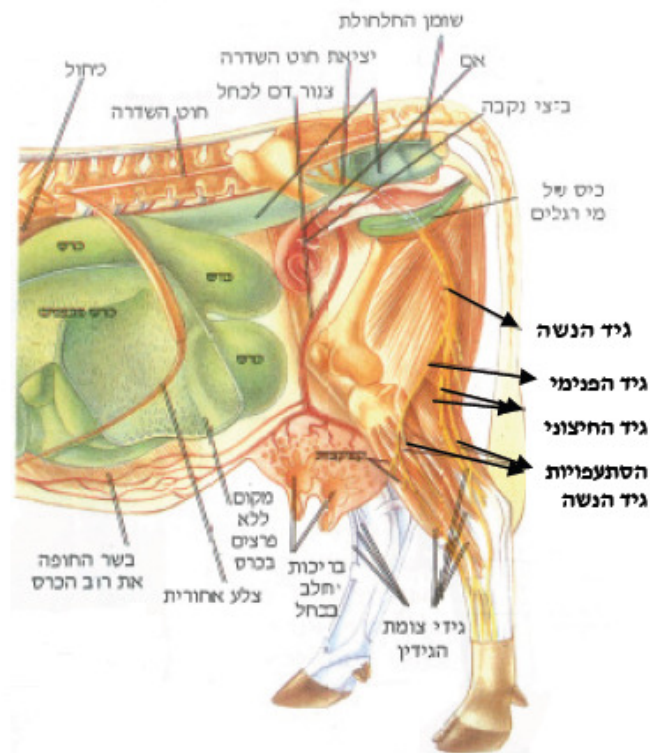
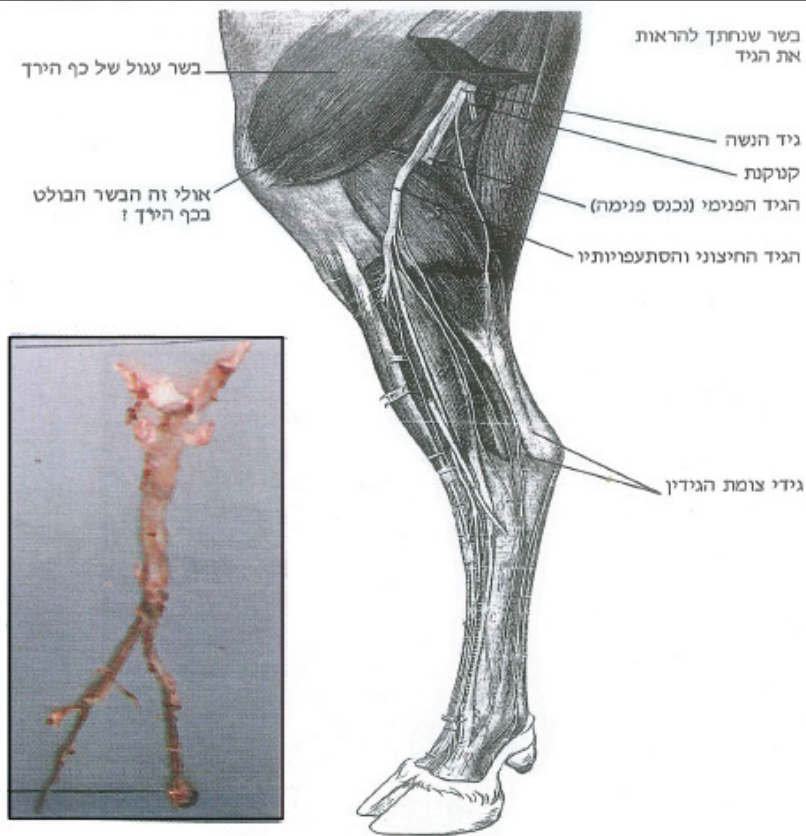
• יש שכתבו ששייך בו דינא דמלכותא דינא, שאין

בשלטון דמוקרטי

הכוונה שחובה לעבור על החוקים אלא שמותר, וידוע ששומרי התורה שומרים יותר על החוקים, בין השאר מפני שמחמת סכנה אין לעבור על דינא דמלכותא אף במדינת ישראל. 9. וראה עוד בקובצי התורה – והמדינה, א תשי"ט עמ' כז, מב, מו, שם ה-ו תשי"ג-תשי"ד עמ' שו, שם ט-י תשי"ח-תשי"ט עמ' לו; הלכות מדינה ירושלים תשי"ב – תשט"ו; תחומין ג עמ' 242. האמור כאן הוא כלפי דינא דמלכותא, אולם יש שכתבו שלחוקי מדינת ישראל תוקף הלכתי מטעמים אחרים, ראה במקורות הנ"ל, ובמאמריהם של א. ורהפטיג "חוקי הכנסת ומדינת התורה" תחומין י תשמ"ט, עמ' 190, והקדמת קובץ משפטי ארץ ושם בעמ' 490 ואילך.

בלי קצבה – הכל גזל, ומותר להחריח. 5. וכן ראה אור זרוע בבא קמא תמוז. וראה עבודת עבודה על עבודה זרה כא א, שבארץ ישראל אף במלכי אומות העולם אין דיניהם דין. וראה ערך אין קנין לנכרי בארץ ישראל מחלוקת אם יש להם קנין בגוף הקרקע, וראה ערך כבוש. 6. ראה דיון באריכות בדרכי חושן [סילמן] א עמ' שפט, בדעת הרמב"ם והחתם סופר. 7. וראה שם שמכל מקום מפני הדחק בחלק מהדברים יש לומר דינא דמלכותא דינא, שהרי אין בידינו לתקן אף תקנות שיש בהם צורך גדול, ובלא שיהיה תוקף לחוקי המדינה הרי איש את רעהו חיים בלעו. 8. וראה מנחת שלמה לגרש"ז אויירבאך נדרים כח א, ושם שהוסיף שאף אם אין דינא דמלכותא במדינת ישראל, אין

אִיּוֹרִים וְתַמּוֹנוֹת

איור מס' 6

גיד הנשה [בבהמה]

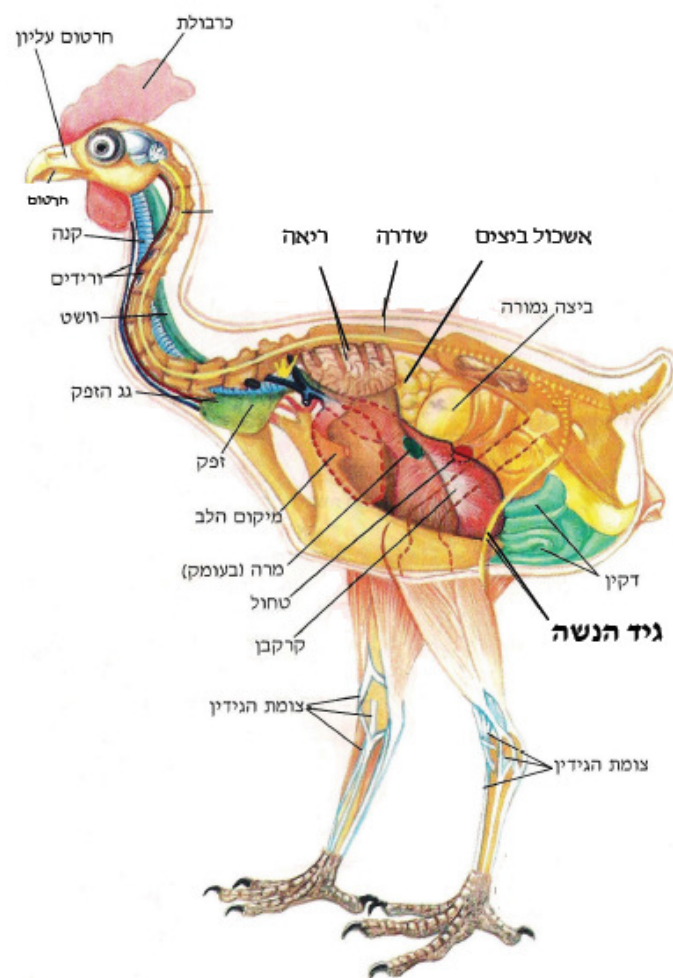
מימין: סכמת גיד הנשה בבהמה עומדת, באמצע: איור מוגדל של גיד הנשה וחלקיו, משמאל: הגיד לכל אורכו מתוך הספר מאור למסכת חולין, באדיבות הרב ד"ר י.מ. לוינגר

איור מס' 8

סלע נירונית

מתוך המאור למסכת חולין, באדיבות הרב ד"ר לוינגר

איור מס' 7

גיד הנשה [בעוף]

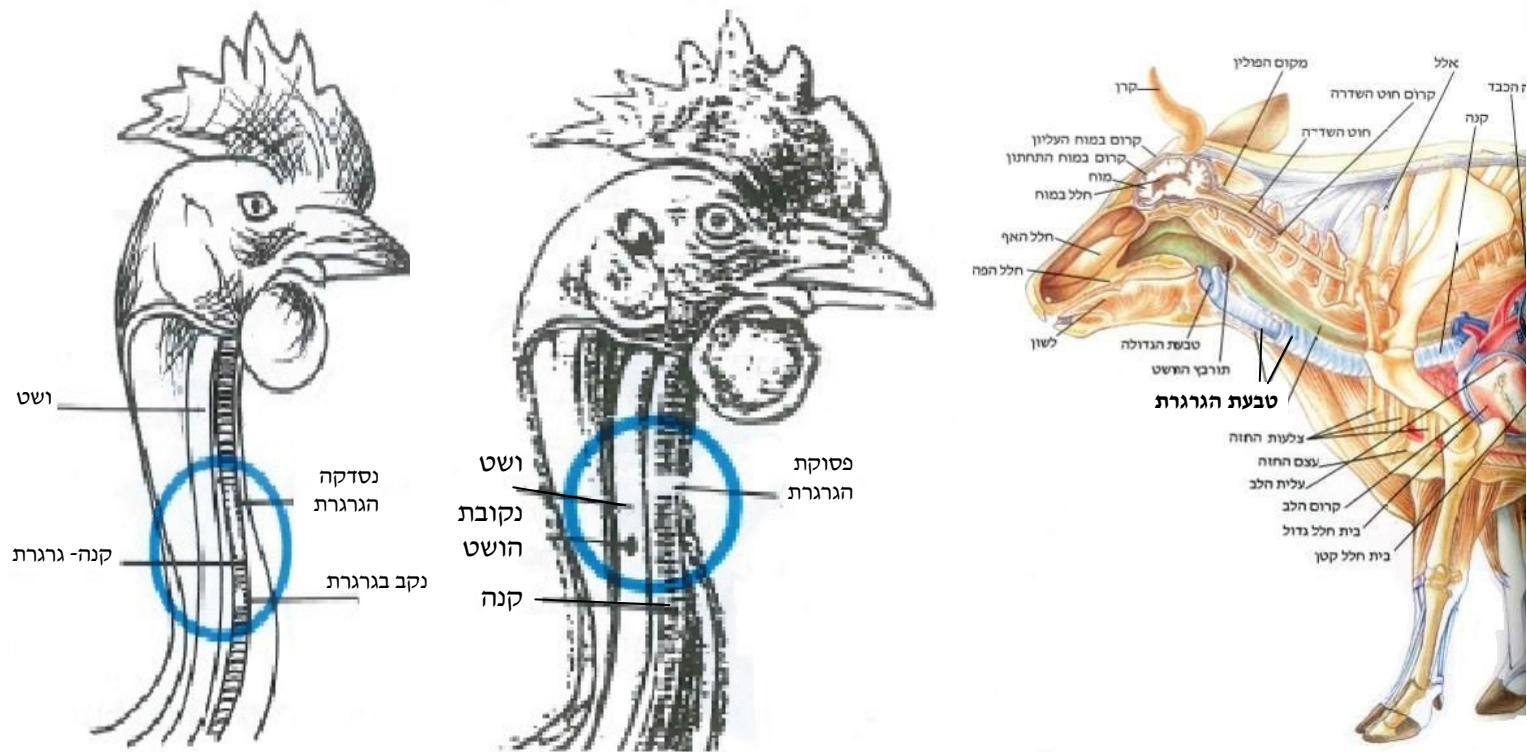
מתוך הספר מאור למסכת חולין, באדיבות הרב ד"ר י.מ. לוינגר

איור מס' 9

מקדחות עתיקות

מתוך המאור למסכת חולין, באדיבות הרב ד"ר לוינגר

איור מס' 10

גרירת

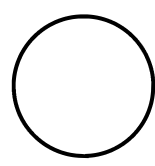
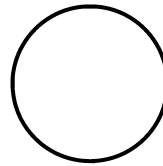
מימין: מיקום הגרירת בבהמה, באמצע ובשמאל: גרירת בעוף
מתוך מאור למסכת חולין, באדיבות הרב ד"ר י.מ. לוינגר

איור מס' 12

האות ד

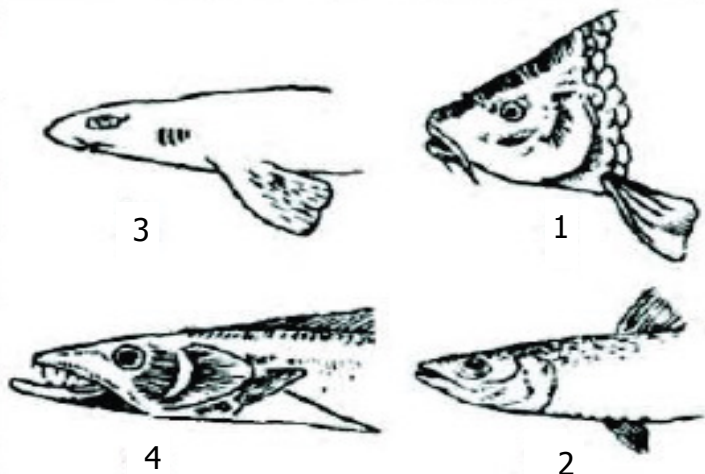
מימין לשמאל: כתב בית יוסף, כתב ספרדי, כתב האדמו"ר הזקן

איור מס' 11

גריס

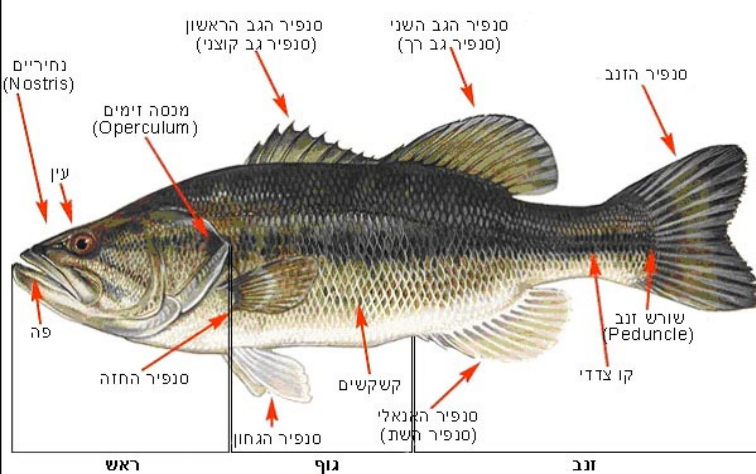
מימין: עיגול בקוטר 19 מ"מ [כמידת אסימון דואר-ישראל],
משמאל: עיגול בקוטר 21 מ"מ [כמידת פרוטה ישראלית תשי"ב]

איור מס' 14

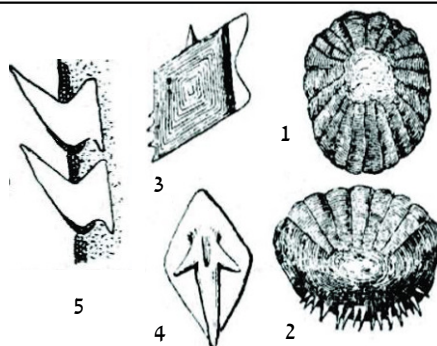
ראשי דגים

1. ראש עגול של דג טהור [קרפיון]; 2. ראש חד של דג טהור scomber
3-4. ראשי דגים טמאים [כריש, ודג ששמו Trichiurus scomber]

איור מס' 13

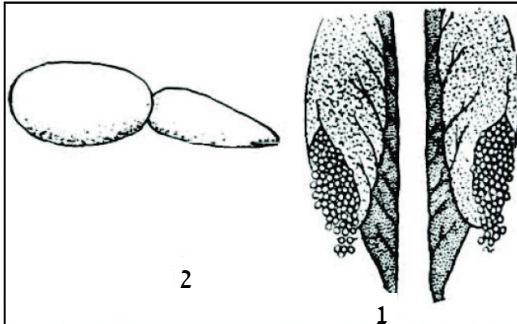
דג - מבנה הגוף

איור מס' 17

קשקשים

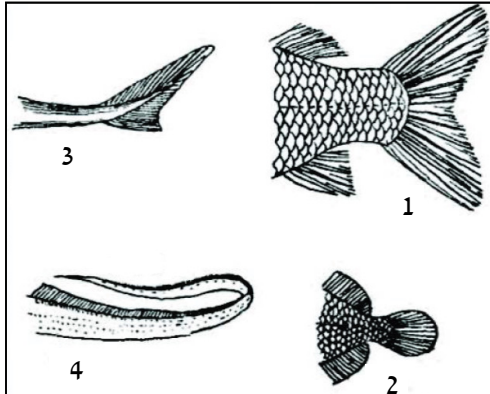
1-2. צורות שונות של קשקש בודד. 3. קשקש אחד של דג האשטוריאן והשטרל. 4. שן עור במקום קשקש בדג טמא [ממיני כריש]. בדגים טמאים יש שבמקום קשקשים עורם מכוסה בכעין שיניים השקועות עמוק בעור וניתוקן כעקירת שן. 5. שיני עור, במבט מהצד.

איור מס' 16

ביצי דגים ושלפוחית

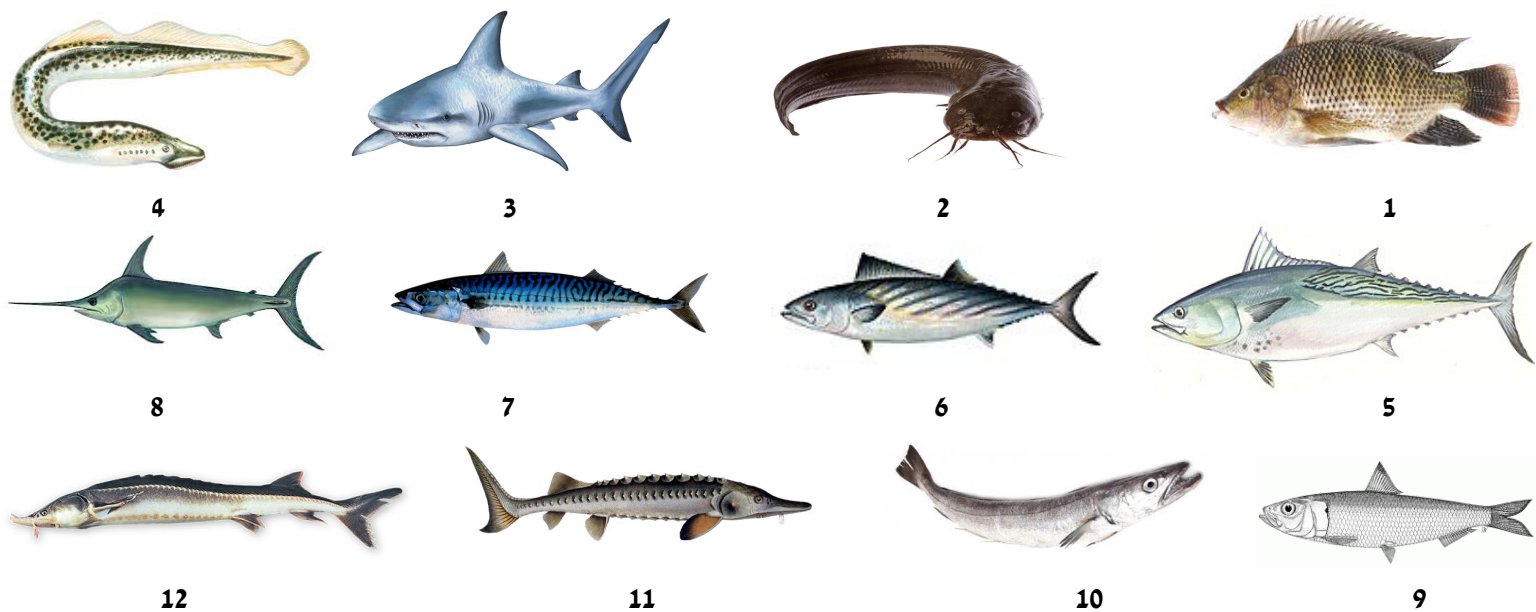
1. ביצי דג, נפלטות מן שלל הביצים. הביצה הבודדת ברוב הדגים הטהורים היא עגולה. לאשכול יש צורות שונות. הדגים הטהורים מטילים ביצים למים ושם הזכר מזריען. בין הדגים הטמאים יש המשריצים ולדות חיים ויש המטילים ביצים שהזכר מזריען בפנים הדג. 2. שלפוחית של דג טהור [קרפיון] שראשה האחד חד והאחר כד. מצויים דגים בעלי שלפוחיות חדות משני ראשיהן.

איור מס' 15

זנבות דגים

1. זנב סדוק של דג טהור [קרפיון]; 2. זנב בלתי סדוק של דג טהור [דג הסנדל Solea]; 3. זנב של דג טמא [כריש]; 4. זנב מחודד של דג טמא

איור מס' 18

מיני דגים שונים

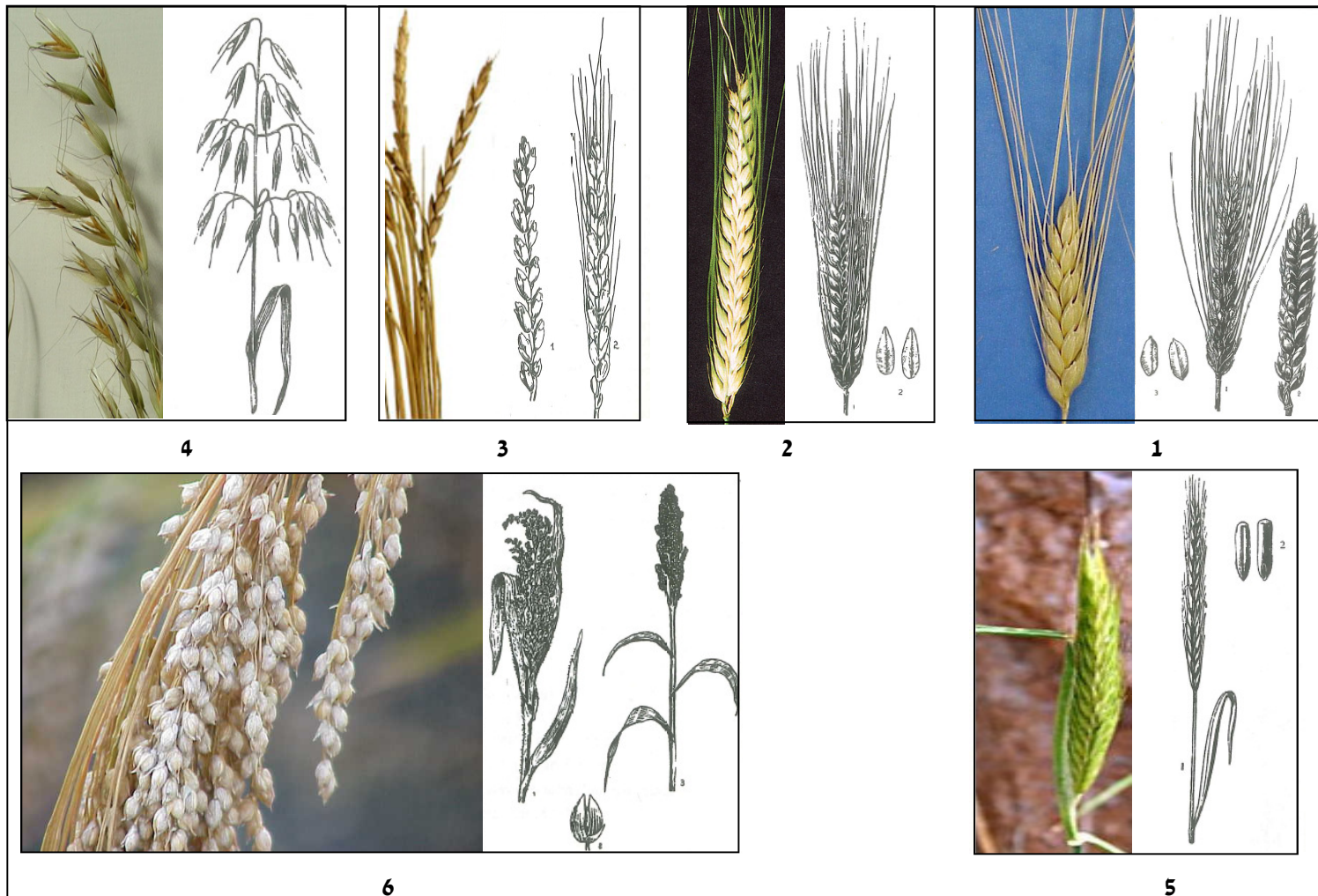
1. אמנון Tilapia Zillii, דג טהור שיש לו סנפיר וקשקשת, מצוי בא"י. 2. שפמנון Clarias Lazera, דג טמא שיש לו סנפיר וקשקשת, מצוי בא"י. 3. כריש Dogfish, Acanthias vulgaris שדרתו אינה כשדרות דגים טהורים העשויות עצם (דגי-גרם) אלא סחוס רך וגמיש, דגים כאלה (דגי-סחוס) אין להם קשקשים. 4. צלופח Eel, Anguilla Anguilla אין לו קשקשים נראים לעין. 5. אטונס Tunny, Thynnus thynnus דג גדול שקשקשיו נושרים. 6. פלמודה Bonito, Gymnosarda pelamis דג טהור. 7. קוליס האספנין Spanish mackerel, Scomber colias דג טהור. 8. יש שמשרצים שהוא האכספטיאס Xiphias gladius, Swordfish דג שבצעירותו יש לו קשקשים הנעלמים בהתבגרותו. 9. סרדין Sardines, Clupea (Sardinella) aurita דג קטן בעל קשקשים, ניצוד אף כשהוא זעיר כשאין לו קשקשים ועתיד לגדל לאחר שיגדיל, ונחלקו אם הוא החילק או הסולתנית. 10. בקלה Hake, Merluccius merluccius דג טהור. ברומית נקרא Asellus שפירושו חמור. 11. אשטוריאן Strugeon, Acipenser sturio דג סחוס גרמי שמבנה גופו כממוצע בין דגים טהורים (שכולם בעלי שדרה גרמית) ובין טמאים (שיש ביניהם שעצמותיהם סחוס). קשקשיו ערוכים בחמשה טורים, על גבו ומשני צדדיו, שונים בצורתם ובעוקצם משאר הקשקשים. 12. שטרל Sterlet, Acipenser ruthenus מסוג דג האשטוריאן, ממנו ביצי דגים שחורות הנקראות קויאר.

איור מס' 19

עפצים

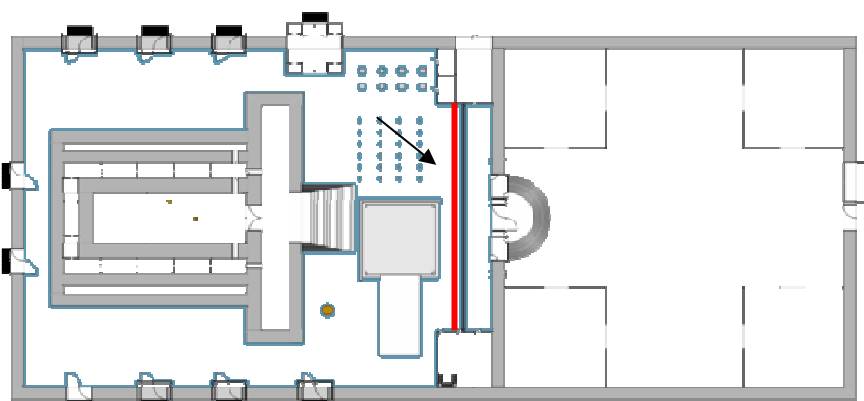
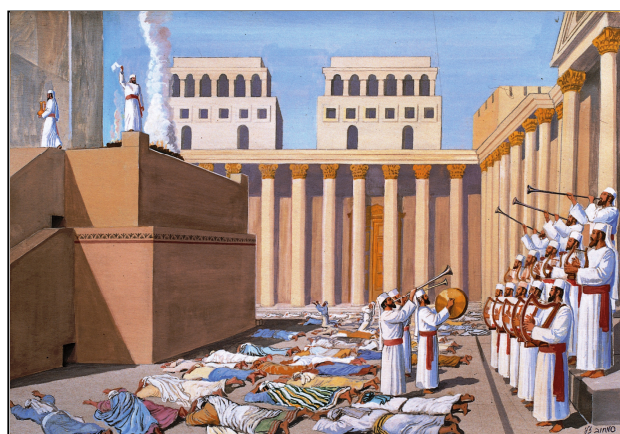
עפצי אלון התולע שמהם מכינים דיו לכתיבת סת"ם

איור 20

מיני דגן ודוחן

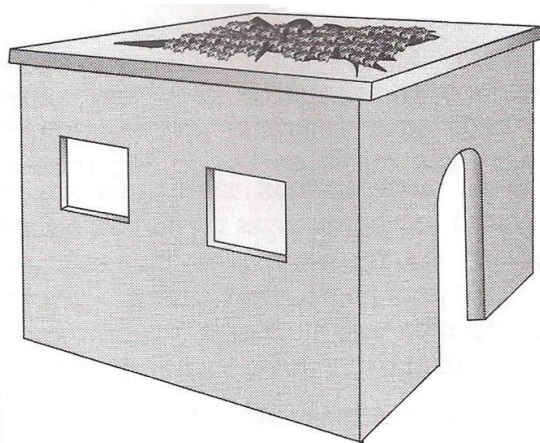
1. חטה [Wheat, Triticum] (מימין לשמאל: שכולת בעלת מלענים (שערות), שכולת חסרת מלענים, גרעינים). 2. שעורה [Barley, Hordeum sativum] (מימין לשמאל: גרעינים, שכולת). 3. כוסמין, לד' רש"י היא חטת הספלטה [Triticum spelta, (מימין לשמאל: שכולת חסרת מלענים, שכולת בעלת מלענים)]. 4. שכולת שועל [Oats, Avena]. לד' הערוך שכולת שועל היא המופיעה באיור 5. 5. שיפון [לד' רוב הראשונים] [Rye, Secale] (מימין לשמאל: גרעינים, שכולת). 6. דוחן "הירז". 3. מיני דוחן מצויים: דורה [Surghum cernuum] (ראשון מימין מימין), [Panicum miliaceum] (שני מימין- גרעין עטוף מוץ, שלישי מימין- השכולת), [Setaria italic].

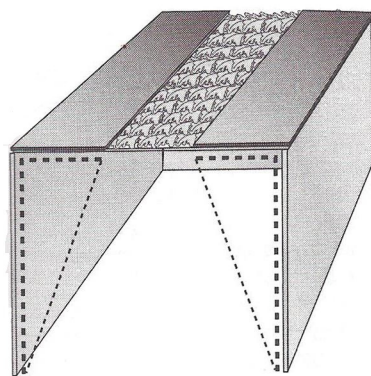
איור 21

הדוכן

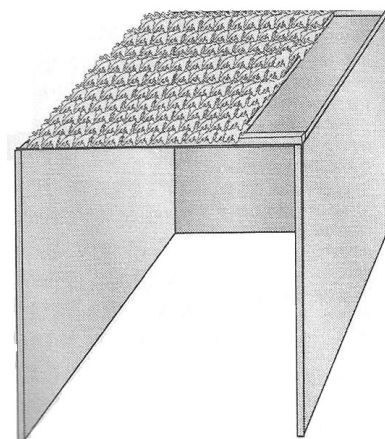
מימין: תרשים בית המקדש, הדוכן מסומן באדום. משמאל: תיאור הלוויים שעומדים על הדוכן ומנגנים בשעת הקרבת הקרבן באדיבות מכן המקדש ירושלים

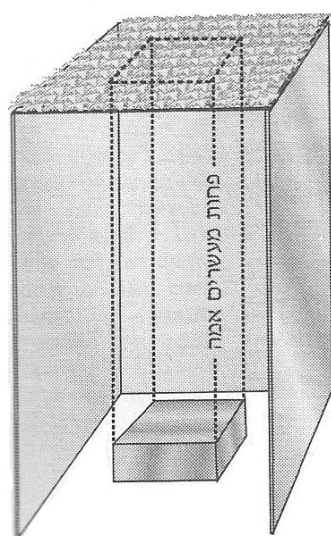
3

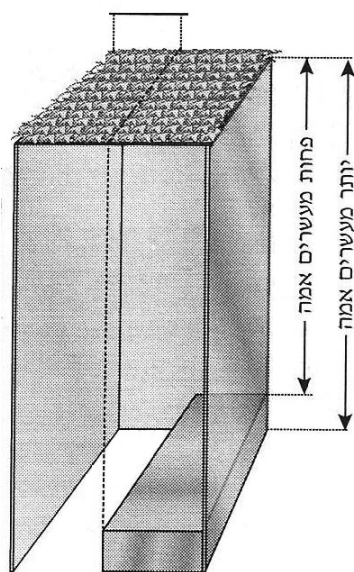
2

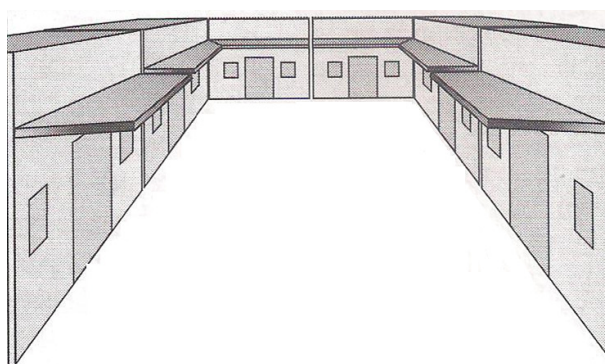
1

6

5

4

איור מס' 22

דופן עקומה

1. סכך פסול שרוחבו פחות מד' אמות, הסמוך לדופן. 2. השיטות השונות במהות דופן עקומה. 3. בית שנפחת מגג וסיכך במקום הפחת. 4. חצר המוקפת אכסדרה מג' רוחותיה. 5. אצטבא בצד הסוכה הממעטת מגובה 20 אמה. 6. אצטבא באמצע הסוכה הממעטת מגובה 20 אמה.

מתוך תלמוד בבלי מהדורת שוטשטיין, באדיבות הוצאת ארטסקרול-מסורה

The Rohr Micropedia Talmudit

carries the name and pays tribute to the memory of

Mr. Shmuel (Sami) Rohr Z"L

a man of action, whose far-reaching vision, warm open hand, love of Torah, and love of every Jew were catalysts for the revival and growth of vibrant Jewish life in the former Soviet Union and in countless communities the world over,

and to the memory of his beloved wife

Mrs. Sarah (Charlotte) Rohr (née Kastner) A"H

who survived the fires of the Shoah to become the elegant and gracious matriarch, first in Colombia and later in the United States, of three generations of a family nurtured by her love and unstinting devotion.

She found grace in the eyes of all whose lives she touched.

Together they merited to see all their children built lives enriched by faithful commitment to the spreading of Torah and ahavat Israel.

Dedicated with love by their children

George and Pamela Rohr

Dr. Shmuel and Evelyn Katz

Moris and Lillian Tabacnic

Miami and New York, USA

The series of "Talmudic Micropedia" is supported by the Council for Culture and Art
of Miphal Hapais

ספר זה יוצא לאור בסיוע
מלם-תים בע"מ *MalamTeam*

ISBN 978-965-445-027-0

No part of this work may be reproduced, copy, record, translate, store in a database, organize
or transmitted in any form or by any other means electronic mechanical -
without the express permission in writing from the publisher.

Printed in Israel, 5775 (2015)

Copyright by Talmudic Encyclopedia Publ. Ltd. Pbc.

Yad Harav Herzog, 30 Shmuel Hanagid St.

P.O.B. 71111, Jerusalem 9171002

THE ROHR

TALMUDIC MICROPEDIA

Based upon the entries of the TALMUDIC ENCYCLOPEDIA

An abridged version, with amendments and updates

Written in a simplified, user-friendly style

Review and comments

Rabbi Zalman Nechemia Goldberg

President

The Chief Rabbi of Israel

Rabbi David Lau

Editor-in-Chief

Rabbi Prof. Avraham Steinberg

Editors

Rabbi Yechezkel Fuchs

Rabbi Shlomo Hirsch

Rabbi Moshe Rosner

Rabbi Shmuel Shulewitz

Rabbi Moshe Wiener

Linguistic Editor

Rabbi Shlomo Rakovsky

Coordinator

Rabbi David Aronowski

Volume 4:

גבורות – דינא דמלכותא דינא

Talmudic Encyclopedia Institute Publ. Ltd. Pbc

Jerusalem, 5775 / 2015